คัมภีร์นิรุตติทีปนี

*****

แปลโดย

สมภพ สงวนพานิช

นิรุตฺติทีปนีปาฐ
คัมภีร์นิรุตติทีปนี
คนฺถารมฺภ
คาถาเริ่มพระคัมภีร์

๑.

จตุราสีติสหสฺส, ธมฺมกฺขนฺธา ปภงฺกรา;
โลกมฺหิ ยสฺส โชตนฺติ, นนฺตวณฺณปภสฺสราฯ

พระอาทิตย์คือพระธรรมแปดหมื่นสี่พันธรรมขันธ์ ซึ่งเปล่งแสงเจิดจรัสไร้ขอบเขต ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด รุ่งเรืองอยู่ในโลก

๒.

อนนฺตวณฺณํ สมฺพุทฺธํ, วนฺเท นิรุตฺติปารคุ;
สทฺธมฺมญฺจสฺส สงฺฆญฺจ, วิสุทฺธวณฺณภาชนฯ

ข้าพเจ้า[๑]นมัสการพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ที่ทรงมีพระรัศมีไร้ขอบเขต ทรงถึงฝั่งแห่งนิรุตติ. นมัสการพระสัทธรรม และพระสงฆ์ผู้วิสุทธพรรณภาชน์ [๒]ของพระองค์

๓.

โมคฺคลฺลาโน มหาญาณี, นิรุตฺตารญฺญเกสรี;
นทิ พฺยากรณํ นาทิ, โสคตารญฺญพฺยาปนฯ

พระอาจารย์โมคคัลลานะ มีปัญญาใหญ่หลวง เป็นดุจไกรสรราชสีห์ในป่าคือนิรุตติ ได้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์ชื่อว่า โมคคัลลานพยากรณ์[๓] อันแผ่ไปทั่วป่าคือธรรมแห่งพระสุคต [๔]

๔.

ตสฺสตฺถํ ทีปยิสฺสามิ, นานาราสิ ึ วิภาชยึ;
โอคายฺห สทฺทสตฺถานิ, นวงฺคํ สตฺถุสาสนนฺติฯ

ข้าพเจ้าค้นคว้า[๕]คัมภีร์ไวยากรณ์ทั้งหลายและพระนวังคสัตถุศาสน์[๖] แล้วแสดงเนื้อความของคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์โดยแบ่งเป็นกลุ่มต่าง ๆ.

***

---

[๑] คือ พระอาจารย์แลดีสยาดอ ญาณธชมหาเถระ ผู้เป็นพระคันถรจนาจารย์

[๒] หมายความว่า พระสงฆ์ ผู้เป็นภาชนะงดงามบริสุทธิ์ ที่จะรับเอาพระธรรมของพระองค์โดยการฟังและปฏิบัติ.

[๓] คำนี้แปลโดยอธิปปายัตถนัย ถ้าแปลโดยสัททนัย แปลว่า เปล่งแล้ว เปล่งซึ่งคัมภีร์ไวยากรณ์ หรือแปลโดยโวหารัตถนัย บรรลือไวยากรณนาท เทียบความหมายกับคำว่า บรรลือสีหนาท)

[๔] โสคต (สุคต + ณ ราคาทิตัทธิต) = พระธรรมของพระสุคตเจ้า + อรญฺญ = ป่า + พฺยาปนํ = แผ่ไป.

[๕] แปลโดยโวหารัตถนัย เพราะการหยั่งลงคือการค้นหา ตรงกับคำว่า ค้นคว้า ถ้าโดยสัททนัย คือ หยั่งลงสู่ ...

[๖] พระไตรปิฎกอันประกอบด้วยองค์ ๙ มีสุตตะ เวทัลละ เวยยากรณะเป็นต้น.

๑. สนฺธิกณฺฑ

สญฺญาราสิ

ครุสญฺญาราสิ

กัณฑ์ที่ ๑ สนธิกัณฑ์

กลุ่มว่าด้วยชื่ออักษร

กลุ่มครุสัญญา[๗]

ครุสัญญา คือ ชื่ออักษรที่ใช้กันโดยทั่วไปในคัมภีร์ไวยากรณ์

*วณฺโณ, สโร, สวณฺโณ, ทีโฆ, รสฺโส, พฺยญฺชโน, วคฺโค, นิคฺคหีตฺ*ฯ

ครุสัญญา คือ ชื่ออักษรที่ใช้กันโดยทั่วไปในคัมภีร์ไวยากรณ์ ได้แก่ ชื่อเหล่านี้ คือ วัณณะ, สระ, สวัณณะ, ทีฆะ, รัสสะ, พยัญชนะ, วรรค, และ นิคคหิต.

๑. ออาทโย ติตาลีสं [๘]วณฺณา[๙] *ฯ*

ออาทโย พินฺทนฺตา เตจตฺตาลีสกฺขรา ***วณฺณา*** *นาม โหนฺติ*ฯ

อ, อา, อิ, ***อี,*** *อุ, อู, เอต, เอ, โอต, โอ*ฯ *ก, ข, ค, ฆ, ง, จ, ฉ, ช, ฌ, ญ, ฏ, ฐ, ฑ, ฒ, ณ, ต, ถ, ท, ธ, น, ป, ผ, พ, ภ, ม, ย, ร, ล,ว ส, ห, ฬ, อ*ำ *อตฺถ วณฺเณนฺติ ปกาเสนฺตีติ วณฺณา,* ***อกฺขรา****ติ จ วุจฺจนฺติ, นามปญฺญตฺติ รูปตฺตา นกฺขรนฺติ ขยวยं น คจฺฉนฺตีติ อกฺขรา*ฯ *“นามโคตฺตं น ชีรตี”ติ [๑๐]หิ วุตฺตมฺ*ฯ

ความหมายของคำว่า วัณณะ

๑. ออาทาโย ติตาลีสं[๑๑] วณฺณา.

อักษร ๔๓ มี อ อา เป็นต้น มีชื่อว่า วัณณะ.

อักษร ๔๓ ตัว มี อ อา เป็นเบื้องต้น และมีพินทุ (นิคคหิต) เป็นที่สุด มีชื่อว่า วัณณะ. (ได้แก่)

---

[๗] ครุสัญญา หมายถึง ชื่อที่สามารถตั้งวิเคราะห์ได้ เช่น วณฺณา หมายถึง อักษรที่ประกาศเนื้อความ ดังนี้เป็นต้น. ส่วน ลหุสัญญา หมายถึง ชื่อที่ไม่สามารถตั้งชื่อได้ โดยตั้งขึ้นเพื่อเป็นที่สังเกตหรือใช้แทนครุสัญญาเหล่านั้น เช่น ฆ เป็นชื่อว่า อิ อี, ล เป็นชื่อของ อุ อู ดังนี้เป็นต้น.

[๘] [ติตาลีส (พหูสุ)]

[๙] [ก. ๒; รู. ๒; นี. ๑, ๒]

[๑๐] [สำ. นิ. ๑.๗๖]

[๑๑] ติตาลีส มาจาก ติ + จตฺตาลีสา = ๔๓ เป็นสมาส ลบ จตฺ และ รัสสะ อา ที่ จตฺตาลีสา ด้วยสูตร ตทมินาทีนิ เป็น ติตาลีส. มีวิ. ตโย จ จตฺตาลีสา จ สี่สิบ กับ อีก สาม ชื่อว่า สี่สิบสาม. (ตโย จ จตฺตาลีสา จาติ จตฺถ สมาเส “ตทมินาทีนิ”ติ จต โลเป จ รสฺเส จ ติตาลีสาติ. = โมคฺ.ป.)

อ อา อิ อี อุ อู เอตฺ โอตฺ [๑๒]
ก ข ค ฆ ง
จ ฉ ช ฌ ญ
ฏ ฐ ฑ ฒ ณ
ต ถ ท ธ น
ป ผ พ ภ ม
ย ร ล ว ส ห ฬ อ.

คำว่า วัณณะ คือ อักษรที่ประกาศเนื้อความ และ โดยทั่วไปเรียก วัณณะเหล่านั้น ว่า อักษร. คำว่า อักษร คือ เสียงที่ไม่ถึงความหมดและเสื่อมไป เพราะเป็นรูปที่นำมาใช้ในการตั้งเป็นชื่อ (นามบัญญัติ ที่ใช้เรียกถึงสิ่งต่างๆ). ดังพระบาฬีว่า นามโคตฺตํ น ชีรติ (ชื่อและตระกูล หาได้คร่ำคร่าไปไม่).

ความหมายของคำว่า สระ

๒. ทสาโท สรา [๑๓]ฯ

เตสุ วณฺเณสุ อาทิมฺหิ ทส วณฺณา สรา นาม โหนฺติฯ

สยเมว ลทฺธสรูปา หุตฺวา ราชนฺติ วิโรจนฺตีติ สราฯ

๒. ทสาโท สรา

อักษร ๑๐ ตัวแรก ชื่อว่า สระ.

บรรดาอักษร ๔๓ ตัวเหล่านั้น อักษร ๑๐ ตัวในเบื้องต้น มีชื่อว่า สระ.

สระ เป็นอักษรที่มีสภาพอันได้แล้ว[๑๔] ย่อมรุ่งเรือง (ออกเสียงได้) ด้วยตนเองทีเดียว.[๑๕]

---

[๑๒] เอตฺ โอตฺ คือ เอ และ โอ ที่ ออกเสียง เป็นเสียงสั้นว่า เอะ และ โอะ. ตฺ เป็นอักษรเครื่องสังเกต (คัมภีร์ปทรูปสิทธิ เรียกว่า อักษรอนุพันธ์) วิธีการเปลี่ยนแปลงอักษรในรูปแบบต่างๆ ซึ่งท่านจะกล่าวอักษรเหล่านี้ต่อไป.

[๑๓] [ก. ๓; รู. ๓; นี. ๓]

[๑๔] สรูป แปลว่า สภาพหรือความเป็นของตน สำหรับในที่นี้ คือ สภาพที่ออกเสียงได้ ซึ่งเป็นของตนโดยธรรมชาติ.

[๑๕] ด้วยรูปวิเคราะห์ตามมติของนิรุตติทีปนีนี้ แสดงว่า สระ ได้แก่ อักษรที่รุ่งเรือง คือ ปรากฏด้วยตนเองโดยการออกเสียง. คัมภีร์กัจจายนัตถทีปนีอธิบายว่า มาจาก สยํ นิบาตในอรรถว่า ด้วยตนเอง + ราช ธาตุ สว่าง + ร ปัจจัย (ด้วยสูตร คมา โร (ณฺวาทิ ๗/๑๓). ลบ ร = สยังราช. แปลง สยํ เป็น ส และ ราช เป็น ร ด้วยนิรุตตินัย สำเร็จรูปเป็น สร. ส่วนคัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกาอธิบายว่า

สยํ ปุพฺพา'ราช=ทิตฺติยํ'ตีสฺมา กฺวิมฺหิ อนฺตโลเป สมาเส จ ตทมินาทิตฺตา นิรุตฺตินเยน วา สรสทฺโท นิปฺผชฺชตีติ, 'สร-คติหึ สาจินฺตาสุ' อิจฺจสฺมา อปฺปจฺจเยน วา นิปฺปชฺชตีติ ทสฺเสตุมาห='สยํ ราชนฺตี'ติอาทิฯ

คำว่า สร สำเร็จรูปด้วยนิรุตตินัย เพราะสูตรว่า ตทมินาฯ มีในที่ลบสระที่สุดและในสมาส ในเพราะกฺวจิปัจจัย หลังจาก ราช ธาตุที่มีอรรถส่องสว่าง ซึ่งมีสยํ เป็นบทหน้า.

(ถ้าเป็นสมาส ตั้งรูปว่า สยํ + ราช + กฺวิ ในกรณีนี้เป็นกิตันตสมาส "สมาสที่มีกิตเป็นที่สุด" จึงลบ ชฺ อักษรที่สุด ธาตุสำเร็จรูปเป็น สรา ซึ่งไม่ใช่รูปที่ประสงค์ ดังนั้น จึงสำเร็จด้วยนิรุตตินัยคือ อาเทศ แผลงสยํ เป็น ส และ รา เป็น ร สำเร็จรูปเป็น สร). อีกนัยหนึ่ง คำว่า สร สำเร็จรูปโดยอปัจจัย ท้าย สรธาตุ ในอรรถว่า ไป เบียดเบียนและคิด ดังนั้น ท่าน

ความหมายของคำว่า สวัณณะ

๓. เทฺว เทฺว สวณฺณาฯ

เตสุ สเรสุ เทฺว เทฺว สรา สวณฺณา นาม โหนฺติฯ

อ, อา อวณฺโณ, อิ, อี อิวณฺโณ, อุ, อู อุวณฺโณ, เอ, เอ เอตวณฺโณ, โอ, โอ โอตวณฺโณฯ สมาโน วณฺโณ สุติ เอเตสนฺติ สวณฺณา, สรูปาติ จ วุจฺจนฺติ, สมานำ รูปำ สุติ เอเตสนฺติ สรูปาฯ

๓. เทฺว เทฺว สวณฺณา

สระทุกสองตัว (แต่ละคู่) ชื่อว่า สวัณณะ.

บรรดาสระเหล่านั้น สระสองตัวหนึ่งๆ มีชื่อว่า สวัณณะ (ซึ่งมีการจัดแบ่งเป็นคู่ดังนี้ คือ)

อ และ อา เรียกว่า อวัณณะ, อิ และ อี เรียกว่า อิวัณณะ, อุ และ อู เรียกว่า อวัณณะ, เอฺ และ เอ เรียกว่า เอตวัณณะ, โอต และ โอ เรียกว่า โอฺวัณณะ.

สวัณณะ มีรูปวิเคราะห์ว่า วัณณะ คือ เสียง อันเหมือนกัน ของสระเหล่านี้ มีอยู่ เหตุนั้น สระเหล่านั้น ชื่อว่า สวัณณะ, และเรียกว่า สรูปะ ได้อีก โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า สมานำ รูปำ สุติ เอเตสนฺติ สรูปา รูป คือ เสียง ที่เสมอกันของสระเหล่านี้มีอยู่ ดังนั้น จึงชื่อว่า สรูปะ. [๑๖]

จึงกล่าวว่า สยำ ราชนฺติ ไว้เพื่อแสดงความข้อนี้. (ยังไม่ทราบว่าคัมภีร์ใดแสดงไว้เพราะ ในโมคคัลลานไวยากรณ์ไม่ได้แสดงรูปวิเคราะห์ไว้)

สร นอกจากที่ท่านวิเคราะห์ในที่นี้แล้วยังมีอีกหลายนัย คือ

สรนฺติ=สปฺปธานภาเวน ปวตฺตนฺติ, พฺยญฺชเน วา สาเรนฺตีติ สราฯ (ปโยคสิทธิ)

อักษรที่เป็นไป โดยความมีตนเป็นใหญ่ (ไม่ต้องอาศัยอักษรอื่นช่วยให้เป็นไป), อีกนัยหนึ่ง อักษรที่ทำให้พยัญชนะทั้งหลายเป็นไป (คือออกเสียงได้).

สรนฺติ สุยฺยมานตำ คจฺฉนฺตีติ สรา. (สัททนีติ สุตตมาลา ๓)

อักษรที่แล่นไป คือถึงความเป็นอารมณ์ของโสตวิญญาณ ชื่อว่า สระ.

สทฺทียนฺติ สรา. (คัมภีร์กัจจายนสุตตัตถะ)

อักษรที่ถูกออกเสียงได้เอง ชื่อว่า สระ

(รวบรวมจาก ปทวิจาร น.๕๓)

สระ ๑๐ ตัว คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ เอต (เอ เสียงสั้น = เอะ) และ โอต (โอ เสียงสั้น=เอะ). สำหรับ สระ คือ เอฺ และ โอฺ นั้น ท่านอธิบายว่า พบในกรณีที่มีสังโยคในบทเดียวกันเป็นเสียงท้ายบางรูปเท่านั้น คือ เอฺถ โอฺฏฺฐ เป็นต้น ไม่ใช่ทุกรูป ความโดยละเอียดจะมาในสูตรว่า ปุพฺโพ รสฺโส.

[๑๖] ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

สระ ๒ ตัวหนึ่งๆ ท่านใช้คำว่า เทฺว เทฺว สองศัพท์ซ้ำกัน เพื่อสื่อความว่า สระ ๑๐ ตัวนั้น ถูกแบ่งออกทีละสอง เหมือนสูตร วคฺคา วคฺคา ปญฺจโส มนฺตา

วณฺณ ศัพท์มีความหมายว่า อักษร (ธาน.ฎี.๓๔๘ และ ๗๗๙) ซึ่งอักษรในที่นี้มีความหมายว่า สุติ เสียง (ธาน.ฎี.๑๒๘) หมายความว่า อักษรเหล่านั้น ปรากฏเป็นสิ่งที่ถูกได้ยิน ไม่ได้ถูกตาเห็น เหมือนอย่างในปัจจุบันที่เป็นตัวหนังสือ.

อย่างไรก็ตาม ตัวอักษรที่จารึกแล้ว ที่อ่านกันด้วยสายตา เป็นอารมณ์ของจักขุวิญญาณ ก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ถูกเห็นได้ ก็สามารถสื่อความหมายได้เช่นเดียวกับเสียง ดังนั้น ถ้าโดยนัยนี้ คำว่า วัณณะ ที่แปลว่า เสียง ก็ถือเอาโดยภูตปุพฺพ

ความหมายของคำว่า รัสสะ

๔. ปุพฺโพ รสฺโส[๑๗] ฯ

ทฺวีสุ ทฺวีสุ สวณฺเณสุ โย โย ปุพฺโพ โหติ, โส โส รสฺโส นาม โหติฯ รสฺเสน กาเลน วตฺตพฺพาติ รสฺสา, รสฺสกาโล นาม อกฺขิทลานํ อุมฺมิสนนิมฺมิสนสมกาโลฯ

ตตฺถ เอต, โอต อิติ ทฺเว เอกปทสโยเค ปเร กฺวจิ ลพฺภนฺติฯ เอฏฺฐิ, เสฏฺโฐ, โอฏฺโฐ, โสตฺถิฯ

เอกปทสโยเคติ กิ? ปทนฺตรสโยเค ปเร รสฺสา มา โหนฺตูติฯ มํ เจ ตฺวํ นิขณํ วเน, [ชา. ๒.๒๒.๕] ปุตฺโต ตฺยาหํ มหาราช [ชา. ๑.๑.๗]ฯ

กฺวจีติ กิ? เอกปทสโยเคปิ วคฺคนฺเตสุ วา ย, ร, ล, เวสุ วา ปเรสุ รสฺสา มา โหนฺตูติฯ เอนฺติ, เสนฺติ, เอยฺย, ภาเสยฺย, เมณฺโฑ, โสณฺโฑฯ

๔. ปุพฺโพ รสฺโสฯ

สระตัวแรก ในสวัณณสระ ชื่อว่า รัสสะ..

สระตัวแรกทุกตัว ในสวัณณสระแต่ละคู่ มีชื่อว่า รัสสะ. รัสสสระ คือ อักษรที่ถูกกล่าวด้วยระยะเวลาอันสั้น, เวลาอันสั้น ก็คือ ระยะเท่ากับการเปิดและปิดเปลือกตา (การลืมตาและหลับตา).

ในรัสสะดังกล่าวมานั้น ที่ว่า เอ และ โอ (เสียงสั้น) นี้พบได้ในเอกปทสังโยค (สังโยคที่เป็นบทเดียวกัน หรือ ที่อยู่ในภายในบทเดียวกัน) บางตัว.[๑๘] ตัวอย่างเช่น.

เอฏฺฐิ, เสฏฺโฐ, โอฏฺโฐ, โสตฺถิ.[๑๙]

เหตุไรจึงกล่าวว่า ในเอกปทสังโยค? คำนี้กล่าวไว้หวังว่าจะห้ามเอและโอเป็นรัสสะได้ในกรณีที่มีปทันตรสังโยค (สังโยคที่มีอยู่ในบทอื่น) อยู่ข้างหลัง [๒๐] ตัวอย่างเช่น[๒๑]

มํ เจ ตฺวํ นิขณํ วเน[๒๒],

ปุตฺโต ตฺยาหํ มหาราช[๒๓] ฯ

คติกนัย นัยที่ถือเอาสิ่งเคยเป็นมาก่อน. เพราะในยุคก่อนที่จารึกเป็นตัวอักษร ใช้สวดหรือบอกกันด้วยเสียงเท่านั้น แม้ต่อมามีการจารึก ก็สามารถสื่อกันได้ตัวหนังสือ แต่ก็ยังใช้คำว่า สุติ หรือ เสียง กันอยู่. (สมภพ) ส่วนความหมายว่า สรูปะ คำว่า รูป ในที่นี้ ได้แก่ เสียง เหมือนกัน.

[๑๗] ก. ๔; รู. ๔; นี. ๔.๒๒

[๑๘] หมายความว่า เอ และ โอ ที่เป็นเสียงสั้น มีการออกเสียงเท่ากับมาตราเดียว (ตามกัจจายนไวยากรณ์) นั้นที่แท้ก็ต้องอยู่ในบทที่มีพยัญชนสังโยคเท่านั้น และเป็นบางบทด้วย ไม่พบทุกตัว. เมื่อเป็นเช่นนี้ อักษรที่กล่าวว่า ๔๓ ตัวนั้น ที่แท้ก็มีเพียง ๔๑ เท่ากับที่กล่าวไว้ในกัจจายนไวยากรณ์นั่นเอง เพราะท่านกล่าวว่า ทีฆสระที่มีสังโยคมีมาตราเดียวเท่ากับรัสสระ ซึ่งได้แก่ เอตฺถ โอฏฺฐ เป็นต้นนั่นเอง ไม่ได้เกินไปจากนี้เลย.

[๑๙] เนื่อง โอ และ เอ ที่มีอยู่ในบทที่มีสังโยค เป็นรัสสะ จึงออกเสียงสั้นเท่ากับ อ อิ เป็นต้น ดังนั้น คำว่า เอฏฺฐิ จึงมีเสียงเท่ากับ เอ็ด-ถิ, โอฏฺโฐ เท่ากับ อด-โถ เทียบได้กับเสียง เอ็ด และ อด ในภาษาไทย เช่น เอ็ดตะโร, อดอาหาร. ในคำว่า เสฏฺโฐ และ โสตฺถิ ก็นัยนี้.

[๒๐] แปลโดยพยัญชนะว่า ในเพราะปทันตรสังโยคอันเป็นเบื้องหลัง เอตฺ และ โอตฺ จงอย่าเป็นรัสสะ.

[๒๑] สองตัวอย่างนี้จะเห็นว่า ตฺวํ ข้างหลังถึงจะเป็นสังโยค ก็จัดเป็นปทันตรสังโยค ไม่มีอำนาจทำให้ เอ ที่ เจ ต้องเป็นรัสสะ คือ เอตฺ แต่อย่างใด แม้ ตฺยาหํ ก็ไม่มีอำนาจทำให้ โต ที่ปุตฺโต ต้องเป็นรัสสะ คือ โอตฺ

[๒๒] [ชา. ๒.๒๒.๕]

[๒๓] [ชา. ๑.๑.๗]

เหตุที่ข้าพเจ้ากล่าวคำว่า กฺวจิ นี้เพื่อจะห้ามความเป็นรัสสะ ในกรณีที่พยัญชนะข้างหลัง เป็นพยัญชนะที่สุดวรรค บ้าง, เป็น ย ร ล ว บ้างถึงบทนั้นจะเป็นเอกปทสังโยคก็ตาม. ตัวอย่างเช่น

เอนฺติ (ตวัคคันตพยัญชนะ คือ นฺ)

เสนฺติ (ตวัคคันต คือ นฺ)

เอยฺย (อวัคคพยัญชนะ คือ ยฺ)

ภาเสยฺย (อวัคคพยัญชนะ คือ ยฺ)

เมณฺโฑ (ฏวัคคันตพยัญชนะ คือ ณฺ)

โสณฺโฑ (ฏวัคคันตพยัญชนะ คือ ณฺ)[๒๔]

ความหมายของคำว่า ทีฆะ

๕. ปโร ทีโฆ [ก. ๕; รู. ๕; นี. ๕]ฯ

ทฺวีสุ ทฺวีสุ สวณฺเณสุ โย โย ปโร โหติ, โส โส ทีโฆ นาม โหติฯ ทีเฆน กาเลน วตฺตพฺพาติ ทีฆา, ทีฆกาโล นาม รสฺเสหิ ทิคุณกาโลฯ

๕. ปโร ทีโฆ[๒๕] ฯ

สระตัวหลังในแต่ละสวัณณสระ ชื่อว่า ทีฆะ.

สระตัวแรกทุกตัวในสวัณณสระคู่หนึ่ง ๆ มีชื่อว่า ทีฆสระ. คำว่า ทีฆะ คือ สระทั้งหลายที่ควรถูกกล่าวด้วยระยะเวลายาว, คำว่า ยาว ได้แก่ ระยะเวลาเป็นสองเท่าของรัสสสระ. (คือ สองมาตรา)

ความหมายของคำว่า “พยัญชนะ

๖. กาทโย พฺยญฺชนาฯ

เตสุ วณฺเณสุ กาทโย พินฺทนฺตา วณฺณา พฺยญฺชนา นาม โหนฺติฯ อตฺถํ พฺยญฺชยนฺตีติ พฺยญฺชนาฯ เต ปนสุทฺธา อทฺธมตฺติกา, รสฺสยุตฺตา ทิยทฺธมตฺติกา, ทีฆยุตฺตา ติยทฺธมตฺติกาฯ

๖. กาทโย พฺยญฺชนา[๒๖] ฯ

อักษรมี กเป็นตัวแรก ๑ ชื่อว่า พยัญชนะ.

ในอักษรเหล่านั้น อักษรที่มีกเป็นตัวแรก มีพินทุ (นิคคหิต) เป็นตัวสุดท้าย มีชื่อว่า พยัญชนะ.

---

[๒๔] ตัวอย่างเหล่านี้เป็นอุทาหรณ์ของกฺวจิศัพท์ ที่ห้ามความเป็นรัสสะเช่นกัน ในกรณีที่เป็นวัคคันตพยัญชนะ และ อวัคคพยัญชนะคือ ย ร ล ว แสดงว่า ในตัวอย่างเหล่านี้ไม่ออกเสียงสั้นเหมือนอย่าง เอตฺถ เป็นต้นที่กล่าวมาข้างต้น. คำว่า เอยฺย อ่านว่า เอยะ ตามปกติ ไม่อ่านว่า ไอยะหรือเอยยะ เหมือนภาษาไทย ทั้งไม่ออกเสียงสั้นเป็นเอะยะ. ในคำว่า ภาเสยฺย ก็นัยนี้ ไม่อ่านว่า ภาเสยยะ ภาไสยะ แต่อ่านว่า ภาเสยะ ตามปกติ.

[๒๕] ก. ๕; รู. ๕; นี. ๕

[๒๖] ก. ๖; รู. ๘; นี. ๖

พยัญชนะ ได้แก่ อักษรที่ทำให้เนื้อความชัดเจน. ก็พยัญชนะเหล่านั้น ที่ไม่มีสระประกอบ มีระยะเวลา(ออกเสียง) ครึ่งมาตรา, ถ้ามีประกอบด้วยรัสสสระ มีระยะเวลา (ออกเสียง) มาตราครึ่ง, ที่มีทีฆสระ มีระยะเวลา (ออกเสียง) สองมาตราครึ่ง.[๒๗]

ความหมายของคำว่า วรรค หรือ พยัญชนวรรค

๗. ปญฺจปญฺจกา วคฺคาฯ

เตสุ พฺยญฺชเนสุ กาทิ-มนฺตา ปญฺจพฺยญฺชนปญฺจกา วคฺคา นาม โหนฺติฯ

กาทิ ปญฺจโก กวคฺโค, จาทิ จ วคฺโค, ฏาทิ ฏวคฺโค, ตาทิ ตวคฺโค, ปาทิ ปวคฺโคฯ เสสา อวคฺคาติ สิทฺธํ. วณฺณุทฺเทเส เอกฏฺฐานิกานํ พฺยญฺชนานํ วคฺเค สมูเห นิยุตฺตาติ วคฺคาฯ

๗. ปญฺจปญฺจกา วคฺคาฯ[๒๘]

กลุ่มพยัญชนะทุกๆ ๕ ตัว ชื่อว่า วรรค.

บรรดาพยัญชนะเหล่านั้น กลุ่มพยัญชนะทุกๆ ๕ ตัว มีกเป็นตัวต้นและมเป็นตัวท้าย มีชื่อว่า วรรค.

กลุ่มพยัญชนะ ๕ ตัวที่มี กเป็นตัวต้น ชื่อว่า กวรรค. ที่มี จเป็นตัวต้น ชื่อว่า จวรรค. ที่มี ฏเป็นตัวต้น ชื่อว่า ฏวรรค. ที่มีตเป็นตัวต้นชื่อว่า ตวรรค ที่มีปเป็นตัวต้นชื่อว่า ปวรรค. พยัญชนะที่เหลือ จึงมีชื่อว่า อวรรค โดยปริยาย.[๒๙] ในตอนแสดงเรื่องอักษร (แสดงความหมายของวรรคนี้ไว้ว่า) [๓๐] พยัญชนะที่ประกอบในวรรคคือกลุ่มแห่งพยัญชนะที่มีฐานเดียวกัน ชื่อว่า วรรค.

ความหมายของคำว่า นิคคหิต

๘. พินฺทุ นิคฺคหีตํ ฯ

อนฺเต พินฺทุมตฺโต วณฺโณ นิคฺคหีตํ นามฯ นิคฺคยฺห คยฺหติ อุจฺจาริยตีติ นิคฺคหีตํฯ

๘. พินฺทุ นิคฺคหีตํ ฯ

พินฺทุ (จุด _ ˚) ชื่อว่า นิคคหิต.

อักษร ที่เป็นเพียงจุดเท่านั้น ในสุดท้ายแห่งพยัญชนะ (พยัญชนะตัวสุดท้าย ซึ่งเป็นเพียงจุดเท่านั้น) มีชื่อว่า นิคคหิต. คำว่า นิคคหิต ได้แก่ อักษรที่กดกรณ์แล้วถูกออกเสียงได้. [๓๑]

---

[๒๗] หนึ่งมาตราใช้เวลาเท่ากับ การดีดนิ้วมือ ๑ ครั้ง, สายฟ้าแลบ ๑ ครั้งหรือการกระพริบตา ๑ ครั้ง. (คัมภีร์นยาสะ ๔)

[๒๘] ก. ๗; รู ๙; นี. ๗

[๒๙] สิทฺธ ศัพท์คัมภีร์เนตติฎีกา แก้เป็น ปากฏ คือ มีขึ้น. การมีขึ้นนี้ได้แก่ การมีขึ้นโดยปริยาย หรือ ได้มาโดยเป็นผลพลอยได้ ไม่ได้เป็นผลโดยตรงจากกริยา ดังนั้น เมื่อตั้งชื่อว่า กเป็นต้นมีมเป็นที่สุดว่าวรรคแล้ว พยัญชนะที่เหลือ คือ ย ร ฯลฯ นิคคหิต จึงชื่อว่า อวรรค โดยปริยาย เรียกวิธีการแบบนี้ว่า อวุตตสิทธนัย คือ นัยที่สำเร็จได้โดยไม่กล่าวไว้โดยตรง.

[๓๐] ท่านใช้คำว่า วณฺณุทฺเทเส แปลว่า ในตอนแสดงเรื่องอักษร คำนี้ หมายถึง อะไร ระหว่าง ตอนแสดง หรือ เป็นชื่อตำรา.

[๓๑] (ก. ๘; รู. ๑๐; นี. ๘). คำว่า นิคฺคหิต มาจาก นิ อุปสัค = นิคฺเหตฺวา ข่ม + คห ธาตุ มีอรรถว่า ออกเสียง. หมายความว่า นิคคหิตเป็นพยัญชนะที่ต้องกดหรือข่มฐานและกรณ์ไม่ปล่อยเสียงออกมาตามฐานและกรณ์ปกติ จึงออกเสียงได้อุปมาเหมือนนกที่เกาะอยู่บนยอดไม้ เมื่อจะบินขึ้นได้ต้องกดกิ่งไม้ที่มันอาศัยอยู่แล้วบินขึ้นไป หมายถึง การปิดปากนั่นเอง ตัวอย่างเช่น การออกเสียง กำ ต้องกดฐานและกรณ์ของ กำ คือ กัณฐฐานและกัณฐกรณะ โดยไม่เปล่งเสียงออกทาง

ครุสญฺญาราสิ นิฏฺฐิโตฯ
กลุ่มครุสัญญา จบ

ปาก แต่ให้เสียงขึ้นไปทางจมูกแล้วเปล่งออกทางจมูก เป็นต้น. ดังคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถาพระวินัยว่า นิคฺคหีตนฺติ ยํกรณานิ นิคฺคเหตฺวา อวิสชฺเชตฺวา อวิวเฏน มุเขน สานุนาสิกํ กตฺวา วตฺตพฺพํ “พินทุที่บุคคลข่ม คือ ไม่ปล่อยฐานและกรณ์ไว้แล้วกล่าว โดยกระทำให้มีเสียงตามจมูกด้วยปากอันไม่เปิด ชื่อว่า นิคคหิต. และในคัมภีร์การิกาฎีกาว่า นิคฺคเหตฺวานาติ นิปฺปีเพตฺวา. มุขํ ปิทหิตฺวาติ วุตฺตํ โหติ. คำว่า นิคฺคเหตฺวาน แปลว่า ข่มแล้ว ความหมายก็คือ ปิดปากแล้ว.” ข้อนี้หมายความว่า การเปิดปากไม่กว้างและไม่ให้ลมผ่านปากไปเท่านั้น ถ้าปิดปากสนิทจะเป็นเสียงที่มี ม อักษรอยู่ท้าย เช่น พุทฺธมฺ สรณมฺ ซึ่งไม่ใช่เสียงนิคคหิต. (ปทวิจารทีปนี น. ๖๘)

พฺยญฺชนวุตฺติราสิ
กลุ่มพยัญชนวุตติ (ความเป็นไปแห่งพยัญชนะ[๓๒])

ฐานำ, กรณำ, ปยตนำ [๓๓]ฯ

ฉ ***ฐานานิ*** *– กณฺฐฏฺฐานำ, ตาลุฏฺฐานำ, มุทฺธฏฺฐานำ, ทนฺตฏฺฐานำ, โอฏฺฐฏฺฐานำ, นาสิกฏฺฐานำฯ เตสุ พฺยตฺตำ วทนฺเตน ยตฺถ "อกฺข"นฺติ วุจฺจติ, ตำ กณฺฐฏฺฐานำฯ ยตฺถ "อิจฺฉ"นฺติ, ตำ ตาลุฏฺฐานำฯ ยตฺถ "รฏฺฐ"นฺติ, ตำ มุทฺธฏฺฐานำฯ ยตฺถ "สตฺถ"นฺติ, ตำ ทนฺตฏฺฐานำฯ ยตฺถ "ปุปฺผ"นฺติ วุจฺจติ, ตำ โอฏฺฐฏฺฐานำฯ นาสปเทโส นาสิกฏฺฐานำฯ*

กตฺถจิ ปน อุรฏฺฐานำ, สิรฏฺฐานำ, ชิวฺหามูลฏฺฐานนฺติปิ อาคตำฯ ตตฺถ สิรฏฺฐานำ นาม มุทฺธฏฺฐานเมวฯ ชิวฺหามูลฏฺฐานำ ปน สพฺพวณฺณานำ สาธารณนฺติ วทนฺติฯ

กรณำ *จตุพฺพิธำ – ชิวฺหามูลำ, ชิวฺโหปคฺคำ, ชิวฺหคฺคำ, สกฏฺฐานนฺติฯ*

ปยตนำ *จตุพฺพิธำ – สำวุฏำ, วิวฏำ, ผุฏฺฐำ, อีสผุฏฺฐนฺติฯ ตตฺถ กรณานำ สกสกฏฺฐาเนหิ สทฺธิ ำวรณาทิโก วิเส สากาโร สำวุฏาทิ นามฯ*

(ความเป็นไปแห่งพยัญชนะมีเรื่องที่ควรศึกษาอยู่ ๓ ประการ คือ)

ฐาน, กรณ์ และปยตนะ

ฐาน คือ ที่เกิดแห่งอักษร มี ๖ ฐาน คือ

กัณฐฐาน คอ อันเป็นที่เกิดแห่งอักษร,

ตาลุฐาน เพดาน ฯลฯ,

มุทธฐาน ปุ่มเหงือก ฯลฯ, ทันตฐาน ฟัน ฯลฯ, โอฏฐฐาน ริมฝีปาก ฯลฯ, และนาสิกฐาน จมูก อันเป็นที่เกิดแห่งอักษร. บางอาจารย์แนะทักษะในเรื่องฐานเหล่านั้นว่า "อกฺข" ใช้ใน กัณฐฐาน ฯลฯ "อิจฺฉ" ในตาลุฐาน ฯลฯ "รฏฺฐ" ในมุทธฐาน, ฯลฯ "สตฺถ" ในทันตฐาน. "ปุปฺผ" ในโอฏฐฐาน[๓๔]. ส่วนหนึ่ง (ภายใน) แห่งจมูก เรียกว่า นาสิกฐาน.

บางอาจารย์กล่าวว่า อุรฐาน (อก) สิรฐาน (ศีรษะ) และชิวหามูลฐาน (โคนลิ้น) มีหลักฐานแสดงไว้ในบางตำรา. ที่จริง มุทธฐาน ก็ชื่อว่า สิรฐาน ในตำรานั้น. ส่วน ชิวหามูลฐาน เป็นสาธารณะแก่อักษรทุกตัว.

กรณ คือ อวัยวะช่วยกระทำเสียง มี ๔ คือ

ชิวหามูล โคนลิ้น ชิวโหปัคคะ กลางลิ้น ชิวหัคคะ ปลายลิ้น และ สกัฏฐาน คือ ฐานของตน.

ปยตนะ คือ ความตั้งใจในการออกเสียง มี ๔ คือ

---

[๓๒] คำว่า พยัญชนะ ในที่นี้หมายถึงอักษร ที่หมายถึง พยัญชนะ สระ พยัญชนะที่มีสระ และบทด้วย. ไม่ใช่เฉพาะพยัญชนะ ๓๓ ตัวเท่านั้น ดังเช่นที่แสดงไว้ในคำว่า พยญฺชนพุทฺธิ ความรอบรู้เกี่ยวกับพยัญชนะมีสิถิล ธนิต เป็นต้น.

[๓๓] [รู. ๒ (ปิฏเฐ); นี ๖ (ปิฏเฐ); ๒๓ (สุตฺตงฺเก)]

[๓๔] หมายความว่า คำว่า อกฺข เป็นต้น เป็นคำศัพท์ที่ใช้เป็นเครื่องช่วยจดจำเรื่องฐานเหล่านั้นได้อย่างง่าย. กล่าวคือ อกฺข ประกอบด้วย อ กฺ ขฺ อ อา เป็นกัณฐชะ คือ อักษรอันเกิดในกัณฐฐานคือเกิดที่คอ ก ข อันเป็น ก วรรคพยัญชนะ ก็เช่นกัน ดังนี้เป็นต้น ท่านจะกล่าวรายละเอียดของกัณฐชอักษรเป็นต้นไว้ในลำดับต่อไป.

สังวุฏะ การปิดฐานและกรณ์ , วิวฏะ การเปิดฯ, ผุฏฐะ การกระทบฯ, อีสังผุฏฐะ การกระทบอย่างเล็กน้อยซึ่งฐานและกรณ์. อาการพิเศษมีการปิดเป็นต้น ซึ่งกรณ์พร้อมกับฐานของตนๆ ชื่อว่า สังวุฏะเป็นต้น. (ปยตนะคือการพยายามออกเสียงโดยการปิดฐานและฐานของตน)

ตตฺถ กณฺฐปเทสานำ อญฺญมญฺญำ สงฺฆฏฺฏเนน อุปฺปนฺนา อวณฺณ, กวคฺค, หการา ***กณฺฐชา*** *นามฯ ตาลุมฺหิ ชิวฺหามชฺฌสงฺฆฏฺฏเนน อุปฺปนฺนา อิวณฺณ, จวคฺค, ยการา* ***ตาลุชา*** *นามฯ มุขพฺภนฺตรมุทฺธมฺหิ ชิวฺโหปคฺคสงฺฆฏฺฏเนน อุปฺปนฺนา ฏวคฺค, ร, ฬการา* ***มุทฺธชา*** *นามฯ อุปริ ทนฺตปนฺติยำ ชิวฺหคฺคสงฺฆฏฺฏเนน อุปฺปนฺนา ตวคฺค, ล, สการา* ***ทนฺตชา*** *นามฯ โอฏฺฐทฺวยสงฺฆฏฺฏเนน อุปฺปนฺนา อุวณฺณ, ปวคฺคา* ***โอฏฺฐชา*** *นามฯ นิคฺคหีตำ* ***นาสิกชำ*** *นามฯ ปญฺจวคฺคนฺตา ปน นาสิกฏฺฐาเนปิ สกฏฺฐาเนปิ ชายนฺติฯ เอกาโร* ***กณฺฐตาลุโชฯ*** *โอกาโร* ***กณฺโฐฏฺฐโชฯ*** *วกาโร* ***ทนฺโตฏฺฐโชฯ*** *อปิจ อิวณฺณุวณฺณา กณฺเฐปิ ชายนฺติเยวฯ ยทา หกาโร วคฺคนฺเตหิ วา ย, ร, ล, เวหิ วา ยุตฺโต โหติ, ตทา* ***อุรโชติ*** *วทนฺติฯ ปญฺโห, ตุณฺหิ, นฺหาโต, วิมฺหิโต, คยฺหเต, วุลฺหเต, อวฺหานำฯ*

บรรดาอักษรเหล่านั้น

อวัณณะ, กวรรค และ ห พยัญชนะ ซึ่งเกิดขึ้นโดยอวัยวะบริเวณคอแตะกันเอง ชื่อว่า **กัณฐ**ชะ.[๓๕]

อิวัณณะ, จวรรค และย พยัญชนะ ที่เกิดขึ้นโดยท่ามกลางลิ้นมาแตะที่เพดาน ชื่อว่า **ตาลุชะ**.

ฏวรรค, ร และพ พยัญชนะ ที่เกิดขึ้นโดยส่วนใกล้ปลายลิ้นมาแตะที่ปุ่มเหงือกภายในช่องปาก ชื่อว่า **มุทธชะ**.

ตวรรค, ล และส พยัญชนะ ที่เกิดขึ้นโดยปลายลิ้นมาแตะที่แถวฟันบน ชื่อว่า **ทันตชะ.**

อุวัณณะ และปวรรคพยัญชนะ ที่เกิดขึ้นโดยริมฝีปากล่างและบนแตะกัน ชื่อว่า **โอฏฐชะ.**

นิคหิต ชื่อว่า นาสิกชอักษร. ส่วนพยัญชนะที่สุดวรรคทั้ง ๕ เกิดที่นาสิกฐานบ้าง (เรียกว่า **นาสิกชะ**) ที่ฐานของตนบ้าง (เรียกว่า **สกฐานชะ**).

สระเอ ชื่อว่า **กัณฐตาลุชะ**. โอ ชื่อว่า **กัณโฐฏฐชะ**. ว ชื่อว่า **ทันโตฏฐชะ.**

อีกนัยหนึ่ง บางอาจารย์กล่าวว่า อิวัณณะ และอุวัณณะ เกิดที่คอ ก็ได้. ส่วน ห เมื่อควบกับพยัญชนะที่สุดวรรค หรือ, ควบกับ ย ร ล หรือ ว เรียกว่า อุรชะ. เช่น ปญฺโห, ตุณฺหิ, นฺหาโต, วิมฺหโต, คยฺหเต, วุลฺหเต, อวฺหานำ.[๓๖]

---

[๓๕] การออกเสียง อ อา ก ข ค ฆ ง และ ห ที่เป็น กัณฐชอักษร ต้องเปล่งเสียงบริเวณลำคอ เพราะอักษรเหล่านี้เป็นอักษรที่เกิดขึ้นโดยที่อวัยวะบริเวณลำคอจรดกันเอง คือ ลิ้นไก่และเส้นเสียงที่อยู่บริเวณลำคอ. ต่างกับอักษรกลุ่มอื่นเกิดขึ้นโดยที่เพดานเป็นต้นแตะกับอวัยวะส่วนอื่น.

[๓๖] คำว่า แตะกัน หมายถึง มาใกล้กันมากขึ้น ไม่ใช่ติดกันแบบแนบสนิท. รายละเอียดการออกเสียงและภาพประกอบเรื่องฐานและกรณ์นี้ ควรดูหนังสือปทรูปสิทธิมัญชรี เล่ม ๑ หน้า ๓๖ ประกอบ. ในที่นี้ กล่าวโดยสังเขปพอให้รู้นัยที่มาในคัมภีร์นี้เท่านั้น.

กณฺฐ์ สวริตฺวา อุจฺจาริโต อกาโร ***สวฺโฏ*** *นามฯ สกสกฏฺฐาน, กรณานิ วิวริตฺวา อุจฺจาริตา เสสสรา จ ส, หการา จ* ***วิวฏา*** *นามฯ ตานิเยว คาฬฺหํ ผุสาเปตฺวา อุจฺจาริตา ปณฺจวคฺคา* ***ผุฏฺฐา*** *นามฯ โถกํ ผุสาเปตฺวา อุจฺจาริตา ย, ร, ล, วา* ***อีสผุฏฺฐา*** *นามฯ ตตฺถ โอฏฺฐเชสุ ตาว ปวคฺคํ วทนฺตานํ โอฏฺฐทฺวยสฺส คาฬฺหํ ผุสนํ อิจฺฉิตพฺพนฺติ กสฺมา? ผุฏฺฐปยตนิกตฺตา ปวคฺคสฺสฯ อุวณฺณํ วทนฺตานํ ปน โอฏฺฐทฺวยสฺส วิวรณํ อิจฺฉิตพฺพนฺติ กสฺมา? วิวฏปยตนิกตฺตา อุวณฺณสฺสฯ เอส นโย เสเสสุ สพฺเพสูติฯ*

สระ อ เป็นอักษรที่ต้องปิดฐานและกรณ์คือคอ ออกเสียง จึงชื่อว่า สังวุฏะ อักษรที่ต้องปิดฐานและกรณ์ของตน คือกักลม[๓๗] ให้อยู่ภายในคอ.

สระที่เหลือ, ส และห พยัญชนะ ที่ออกเสียงโดยเปิดฐานและกรณ์ของตน ชื่อว่า วิวฏะ.

พยัญชนวรรคทั้ง ๕ ที่ออกเสียงโดยบังคับให้ลมกระทบฐานและกรณ์ของตนนั่นแหละอย่างแรงชื่อว่า ผุฏฐะ.

ย ร ลและว พยัญชนะ ที่ออกเสียงโดยบังคับให้ลมกระทบฐานและกรณ์นิดหน่อย ชื่อว่า อีสังผุฏฐะ.

ลำดับแรก ในโอฏฐชะเหล่านั้น ผู้ประสงค์จะออกเสียงปวรรค ควรปล่อยลมให้กระทบที่ริมฝีปากอย่างแรง เพราะปวรรคเป็นอักษรที่มีผุฏฐปยตนะ (มีการพยายามในการออกเสียงโดยการกระทบฐานและกรณ์). ส่วนผู้ประสงค์จะออกเสียงอุวัณณะ ควรเผยอริมฝีปาก เพราะอุวัณณะมีวิวฏปยตนะ (มีความพยามยามในการออกเสียงโดยเปิดฐานและกรณ์). ในอักษรที่เกิดจากฐานที่เหลือก็มีนัยนี้.

จูฬนิรุตฺติยํ ปน สพฺเพ รสฺสสรา สวฺโฏ นาม, สพฺเพ ทีฆสรา วิวฏา นามาติ วุตฺตฺ ตถา สทฺทสารตฺถ-ชาลินิยํ, กตฺถจิ สกฺกฏคนฺเถ จฯ อิทํ ยุตฺตตรฺฯ

แต่ในคัมภีร์จูฬนิรุตติ กล่าวว่า รัสสสระทั้งหมด ชื่อว่า สังวุฏะ. และทีฆสระทั้งหมดชื่อว่า วิวฏะ. ถึงในคัมภีร์สัททสารัตถชาลินีและในบางตำราฝ่ายสันสกฤตก็ว่าไว้เช่นนั้น. กรณีนี้น่าจะเหมาะสมกว่า.

อญฺญฏฺฐานิกพฺยญฺชเนหิ ยุตฺตา สรา อตฺตโน ฐาน, กรณานิ ชหนฺตาปิ ปยตนํ น ชหนฺติฯ ตสฺมา นานาวณฺณานํ สํสคฺเค ปยตนานํ สํสคฺคเภโทปิ เวทิตพฺโพติฯ

สระเมื่อผสมกับพยัญชนะที่มีฐานต่างกันกับตน จะทิ้งฐานและกรณ์ของตนไป แต่จะไม่ละปยตนะ. เพราะฉะนั้น เมื่ออักษรต่างๆปะปนกัน ก็ควรทำความเข้าใจถึงประเภทของปยตนะ. [๓๘]

ตตฺถ "สุณาตุ เม"ติ วทนฺโต ยทิ ณา-การํ ชิวฺหคฺเคน ทนฺตฏฺฐาเน กตฺวา วเทยฺย, ทนฺตโช นา-กาโร เอว ภเวยฺยฯ ตุ-การญฺจ ชิวฺโหปคฺเคน มุทฺธฏฺฐาเน กตฺวา วเทยฺย, มุทฺธโช ฏุ-กาโร เอว ภเวยฺยฯ เอวญฺจ สติ อกฺขรวิปตฺติ นาม สิยาฯ เอส นโย เสเสสุ มุทฺธชทนฺตเชสุฯ ตสฺมา กมฺมวาจํ สาเวนฺเตหิ นาม ฐาน, กรณ, ปยตเนสุ สุฏฺจุ กุสเลหิ ภวิตพฺพนฺติฯ

---

[๓๗] คำว่า ลม ในที่นี้และที่จะกล่าวถึงในลำดับต่อไป คือ ลมที่มีเสียง ดังที่ท่านจักกล่าวถึงต่อไปว่า สทฺทสหิโต วาโต.

[๓๘]คือ แนะให้เน้นประเภทปยตนะด้วย เพราะเมื่อสระและพยัญชนะผสมกัน ก็อาจทำให้ฐานและกรณ์สับสนได้ แต่ไม่อาจจะเปลี่ยนปยตนะได้เลย ดังนั้น การสามารถแยกแยะปยตนะจึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะช่วยให้การออกเสียงอักษรแต่ละวรรคได้อย่างถูกต้อง ดูที่อุทาหรณ์ต่อไปจะเข้าใจได้ดี.

ตัวอย่างในเรื่องนี้ คือ เมื่อสวดบทว่า สุณาตุ เม, ถ้าสวด “ณา” โดยให้ปลายลิ้นมาแตะฟัน ก็จะกลายเป็นการสวด “นา” ไป. และ ถ้าสวด “ตุ” โดยให้ใกล้ปลายลิ้นมาแตะปุ่มเหงือก ก็จะกลายเป็นสวด “ฏุ” มุทธชะไป. เมื่อเป็นอย่างนี้ จะเป็นอักขรวิบัติ. ในมุทธชและทันตชะที่เหลือก็มีนัยนี้. เพราะฉะนั้น ผู้จะสวดกรรมวาจา ควรมีความเข้าใจในฐานกรณ์และปยตนะเหล่านั้นเป็นอย่างดี.

สิถิลญฺจ, ธนิตญฺจ, ทีฆ์, รสฺสํ, ครุ, ลหุ;
นิคฺคหีตๆ, วิมุตฺตญฺจ, สมฺพนฺธญฺจ, ววตฺถิตๆ[๓๙]
(พยัญชนะเหล่านี้ แบ่งตามพยัญชนพุทธิ ๑๐ คือ)
สิถิละ ธนิต ทีฆะ รัสสะ ครุ ลหุ นิคคหิต วิมุตตะ สัมพันธ์ ววตถิตะ.

มุทุนา วจีปโยเคน วตฺตพฺพา วคฺคปฐม, ตติย, ปญฺจมา ***สิถิลา*** *นามฯ ถทฺเธน วจีปโยเคน วตฺตพฺพา วคฺคทุติย, จตุตฺถา* ***ธนิตา*** *นามฯ* ***ทีฆ, รสฺสา*** *ปุพฺเพ วุตฺตาฯ ทีฆา เจว สโยคปุพฺพา จ นิคฺคหีตนฺตา จ* ***ครุกา*** *นามฯ เสสา* ***ลหุกา*** *นามฯ ยถา สทฺทสหิโต วาโต มุขฉิทฺเทน พหิ อนิกฺขมฺม นาสโสตาภิมุโข โหติ, ตถา มุขํ อวิวฏฺ กตฺวา วตฺตพฺพํ พฺยญฺชนํ* ***นิคฺคหีตๆ*** *นามฯ เตน ยุตฺตานิ สพฺพพฺยญฺชนานิ นิคฺคหีตนฺตานิ นามฯ เสสา* ***วิมุตฺตา*** *นามฯ ปทสนฺธิวเสน วตฺตพฺพํ* ***สมฺพนฺธ*** *นามฯ ปทจฺเฉทํ กตฺวา วตฺตพฺพํ* ***ววตฺถิตๆ*** *นามฯ*

พยัญชนะตัวที่ ๑ ที่ ๓ และที่ ๕ ของแต่ละวรรค ที่ควรออกเสียงอย่างอ่อน (คือออกเสียงนุ่มนวลอย่างเบาๆ แต่ไม่ถึงกระซิบ) ชื่อว่า สิถิละ.

พยัญชนะตัวที่ ๒ และ ที่ ๔ ที่ควรออกเสียงอย่างแข็งกระด้าง (โดยออกเสียงดังขึ้น แต่ไม่ใช่ตะคอก) ชื่อว่า ธนิตะ.

ทีฆสระและรัสสสระ ได้กล่าวไว้ในตอนต้นคัมภีร์นั้นแล้ว.

ทีฆะก็ดี สระอยู่หน้าสังโยคอยู่หน้าก็ดี ที่มีนิคคหิตอยู่ท้ายก็ดี ชื่อว่า ครุ, ที่เหลือ ชื่อว่า ลหุ.

พยัญชนะที่ควรออกเสียงไม่เปิดปาก เพื่อให้ลมและเสียงไม่ออกไปข้างนอกทางช่องปากแต่ตรงไปทางจมูกและหู ชื่อว่า นิคคหิต.

พยัญชนะทั้งหมดที่ผสมกับนิคคหิตนั้น ชื่อว่า อักษรที่มีนิคคหิตเป็นเสียงท้าย.

อักษรที่เหลือจากนี้ ชื่อว่า วิมุตตะ (ออกเสียงทั่วไปปล่อยให้ลมผ่านจมูกไป โดยไม่ปิดฐานนาสิกเหมือนนิคคหิต).

การออกเสียงโดยเชื่อมบท ชื่อว่า สัมพันธ์ (เข้าสนธิ).

การกล่าวโดยแยกบท (กล่าวทีละบทโดยไม่เข้าสนธิ) ชื่อว่า ววัตถิตะ.

พฺยญฺชนวุตฺติราสิ นิฏฺฐิโตฯ
กลุ่มพยัญชนวุตติ จบ

[๓๙] นี. ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๕, ๑๖-๑๙, ๒๐, ๒๑ สุตฺเตสุ ปสฺสิตพฺพํ

ลหุสญฺญาราสิ
กลุ่มแห่งลหุสัญญา[๔๐]

โฆ, โล, โป, โฆ, โคฯ
ชื่อเหล่านี้ คือ ฆ ล ป ฆ และค. (ถูกตั้งไว้เพื่อใช้ในสูตรต่างๆ)

๙. ยุวณฺณา ฆลา นามสฺสนฺเต [๔๑]*ฯ*
อิวัณณะและอุวัณณะ ในที่สุดแห่งนามศัพท์ ชื่อว่า ฆ และ ล
อนิตฺถิลิงฺคสฺส นามสฺส อนฺเต อิวณฺณุวณฺณา กเมน ฆลสญฺญา โหนฺติฯ
อิวัณณะและอุวัณณะ อันมีในที่สุดแห่งนามศัพท์ที่ไม่ใช่อิตถีลิงค์ ชื่อว่า ฆ และ ล ตามลำดับ[๔๒].

๑๐. ปิตฺถิยํ ฯ
อิวัณณะ และ อุ วัณณา ในที่สุดแห่งนามศัพท์ ในอิตถีลิงค์ ชื่อ ป.
อิตฺถิลิงฺเค นามสฺสนฺเต อิวณฺณุวณฺณา ปสญฺญา โหนฺติฯ
อิวัณณะและอุวัณณา อันมีในที่สุดแห่งนามศัพท์อิตถีลิงค์ มีชื่อว่า ป.[๔๓]

๑๑. ฆาฯ
อา การันต์ ในอิตถีลิงค์ ชื่อ ฆ.
โฆ, อา อิติ ทฺวิปทาฯ อิตฺถิลิงฺเค อากาโร ฆสญฺโญ โหติฯ
สูตรนี้มี ๒ บท คือ โฆ และ อา. อาอักษร ในอิตถีลิงค์ มีชื่อว่า ฆ[๔๔].

๑๒. โค สฺยาลปเน [๔๕]*ฯ*
สิ (วิภัตติ) ในอาลปนะ ชื่อ ค.
อาลปเน สิ คสญฺโญ โหติฯ
สิ วิภัตติ (อันเป็นไปในอรรถว่า) อาลปนะ มีชื่อว่า ค.

ลหุสญฺญาราสิ นิฏฺฐิโตฯ
กลุ่มลหุสัญญา จบ.

---

[๔๐] ลหุสัญญา เป็นชื่อไม่มีรูปวิเคราะห์ ใช้แทนครุสัญญาที่ได้ตั้งชื่อไปแล้ว เพื่อการกล่าวสูตรต่อไปสั้นให้ขึ้น มีความเบา คือ กระทัดรัด ต่างกับชื่อว่า สร พฺยญฺชน เป็นต้น เรียกว่า ครุสัญญา เพราะมีความหนัก คือ ใหญ่ด้วยวิเคราะห์.

[๔๑] [อิยุวณฺณา ฆลา ฯ พหูสุ)],

[๔๒] อิ อี การันต์และ อุ อู การันต์ ในสองลิงค์ คือ ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ ชื่อว่า ฆ และ ล ตามลำดับ. บทว่า อนิตฺถิลิงฺค คือ ไม่ใช่อิตถีลิงค์ เพิ่มเข้ามา เพราะในสูตรต่อไปมีคำว่า อิตฺถิยํ ในอิตถีลิงค์. [ดูคัมภีร์อื่นๆ เพิ่มเติม ก. ๕๘; รู. ๒๙; นี. ๒๐๕]

[๔๓] สูตรนี้แสดงการตั้งชื่อ อิ อี อุ อู การันต์ในอิตถีลิงค์ว่า ป. (ดูคัมภีร์ ก.๕๙;รู.๑๘๒; นี. ๒๐๖ เพิ่มเติม.).

[๔๔] อาการันต์ในอิตถีงลิงค์ ชื่อว่า ฆ.[ก. ๖๐; รู. ๑๗๗; นี. ๒๐๗]

[๔๕] [ก. ๕๗; รู. ๗๑; นี. ๒๑๔]

สงฺเกตราสิ
กลุ่มสูตรแสดงข้อกำหนดและวิธีการ[๔๖]

๑๓. วิธิ วิเสสนำ ยำ ตสฺส [๔๗]*ฯ*

สุตฺเต ยำ วิเสสนำ ทิสฺสติ, ตสฺส วิธิ ญาตพฺโพฯ

‘อโต โยนำ ฏาเฏ’ฯ นรา, นเรฯ โยนฺติ วิเสสนำฯ ฏาเฏติ วิธิฯ

๑๓. วิธิ วิเสสนำ ยำ ตสฺส.

สูตรที่ใช้วิเสสนะ พึงทราบว่า จะเกิดวิธีการกับตัวนั้น.

ศัพท์วิเสสนะใด ย่อมถูกแสดงในสูตร, ควรทราบว่า (สูตรนี้) เป็นวิธีการของวิเสสนะนั้น.

เช่น สูตรว่า “อโต โยนำ ฏาเฏ”ฯ นรา นเรฯ หลัง อ การันต์ อา และ เอเป็นอาเทสของโยทั้งหลาย.

ในสูตรนี้ บทว่า โยนำ เป็นวิเสสนะ (ของ อา และ เอ อตุลยาธิกรณวิเสสนะ) ส่วน อา และ เอ เป็น (อาเทส) วิธีของวิเสสนะ (คือ โยนำ ของโยวิภัตติ) นั้น [๔๘]

๑๔. สตฺตมิยำ ปุพฺพสฺส [๔๙]*ฯ*

สตฺตมีนิทฺเทเส ปุพฺพวณฺณสฺเสว วิธิ ญาตพฺโพฯ

‘สโร โลโป สเร’ฯ โลกคฺโค [๕๐]*ฯ*

ที่แสดงเป็นสัตตมีวิภัตติ สูตรนั้นเป็นวิธีการของสระหน้า

ควรทราบว่า ในสูตรที่แสดงด้วยสัตตมีวิภัตติ เป็นวิธีการของสระหน้าเท่านั้น. เช่น

สูตรว่า

“สโร โลโป สเร”ฯ โลกคฺโค” ในเพราะสระ สระหน้าถูกลบไป. ตัวอย่างเช่น โลกคฺโค.

---

[๔๖] คำศัพท์และอักษรอนุพันธ์ที่แสดงในกลุ่มนี้ คัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ใช้เป็นศัพท์ที่กำหนดวิธีการต่างๆ บ้างตำแหน่งที่มีวิธีการบ้าง คือ เป็นแนวทาง เรียกว่า เครื่องสังเกต หรือ สำหรับหมายรู้กันในหมู่นักศึกษาคัมภีร์นี้เท่านั้น เพราะอักษรอนุพันธ์บางตัว เช่น ง ฏ ไม่มีใช้ในคัมภีร์อื่น. อักษรอนุพันธ์ที่เป็นสาธารณะ เช่น ณ ร เป็นต้น ท่านก็ไม่ได้แสดงไว้ในกลุ่มนี้.

[๔๗] [จำ. ๑.๑.๖; ปา. ๑.๑.๗๒; วิธิพฺพิเสสนนฺตสฺส (พหูสุ)]

[๔๘] กรณีนี้ ท่านใช้วิเสสนะ คือ อตุลยาธิกรณวิเสสนะ ที่ใช้วิภัตติต่างกัน คือ ฉัฏฐีวิภัตติ และ ตุลยาธิกรณวิเสสนะ ที่มีวิภัตติเดียวกัน คือคุณศัพท์ ของบทประธาน. ในที่นี้ คือ อาเอ (ประกอบกับอนุพันธ์ คือ ฏ เป็น ฏาเฏ) มีโยนำ เป็นอตุลยาธิกรณวิเสสนะ ดังนั้น อาเทสคืออาเอ จึงเป็นวิธีการของโยที่ถูกแปลงเป็นเอ กล่าวง่ายๆ ว่าสูตรนี้เป็นวิธีของใคร ให้สังเกตที่วิเสสนะ. แต่ในโมคคัลลานไวยากรณ์แสดงว่า วิธิพฺพิเสสนนฺตสฺสฯยำ วิเสสนำ, ตทนฺตสฺส วิธิ ญาตพฺโพ “อโต โยนำ ฏาเฏ” ๒,๔๑ นรานเรฯ ฯลฯ เป็นวิธีของอักษรที่สุดของวิเสสนะนั้น. กรณีนี้หมายถึงอักษรที่สุด เช่น นฺตุ ของ ตวนฺตุ ปัจจัยเป็นต้น.

[๔๙] [รู. ๘ (ปิฏเฐ); จำ. ๑.๑.๗; ปา. ๑.๑.๖๖]

[๕๐] [อป. เถร ๑.๑๒.๕๗]

๑๕. ปญฺจมิยำ ปรสฺส[๕๑] *ฯ*

ปญฺจมีนิทฺเทเส ปรสฺเสว วิธิ ญาตพฺโพฯ

‘อโต โยนำ ฏาเฏ’ฯ นรา, นเรฯ

๑๕. ปญฺจมิยำ ปรสฺส

ในสูตรที่แสดงเป็นปัญจมีวิภัตติ เป็นวิธีของของบทหลัง.

ควรทราบว่า ในสูตรที่มีการแสดงด้วยปัญจมีวิภัตติ เป็นวิธีการของบทหลังเท่านั้น เช่น

สูตรว่า “อโต โยนำ ฏาเฏ”ฯ นรา นเรฯ

หลังอการันต์ อาและเอ เป็นอาเทสของโย. ตัวอย่าง นรา นเร. (ดูหนังสือดร.สุภาพรรณน.110)

๑๖. อาทิสฺส [๕๒]*ฯ*

ปรสฺส สิสฺสมาโน [๕๓]*วิธิ อาทิวณฺณสฺส ญาตพฺโพฯ*

‘ร สงฺขฺยาโต วา’ฯ เตรสฯ

๑๖. อาทิสฺส

เป็นวิธีการของ (เฉพาะ) อักษรต้น (ของบทหลัง)

วิธีที่ถูกแสดง (ด้วยปัญจมิภัตติ) ของบทหลัง เป็นวิธีของอักษรต้นของบทหลัง (ไม่ใช่ทั้งบทเหมือนสูตรที่ ๑๕) เช่น

สูตรว่า “ร สงฺขยาโต วา”ฯ เตรสฯ

ทส ท้ายสังขยา เป็น ร ได้บ้าง เช่น เตรส ๑๓.

๑๗. ฉฏฺฐิยนฺตสฺส [๕๔]*ฯ*

ฉฏฺฐีนิทฺเทเส ตทนฺตสฺส วิธิ ญาตพฺโพฯ

‘ราชสฺสิ นามฺหิ’ฯ ราชินาฯ

๑๗. ฉฏฺฐิยนฺตสฺส

ในที่แสดงด้วยฉัฏฐีวิภัตติ เป็นวิธีของศัพท์ส่วนท้ายบทนั้น.

ในที่แสดงด้วยฉัฏฐีวิภัตติ ควรทราบว่า เป็นวิธีเกี่ยวกับที่สุดของศัพท์นั้น เช่น

สูตรว่า “ราชสฺสิ นามฺหิ”ฯ ราชินา.

เพราะนาวิภัตติ แปลงสระที่สุดของ ราช เป็น อิ เช่น ราชินา

---

[๕๑] [จำ. ๑.๑.๘; ปา. ๑.๑.๖๗]

[๕๒] [จำ. ๑.๑.๙; ปา. ๑.๑.๕๔]

[๕๓] [ทิสฺสมาโน (มู)]

[๕๔] [จำ. ๑.๑.๑๐; ปา. ๑.๑.๕๒]

๑๘. งานุพนฺโธ [๕๕]*ฯ*

งานุพนฺโธ อาเทโส ฉฏฺฐีนิทฺทิฏฺฐสฺส อนฺตสฺส ญาตพฺโพฯ

‘โคสฺสาวง’ฯ ควสฺสำฯ

๑๘. งานุพนฺโธ

ถ้าใช้ ง อนุพันธ์ แสดงว่าเป็นวิธีของท้ายศัพท์

อาเทสที่มี ง อนุพันธ์ (คือ อักษรที่เพิ่มเข้ามาหรือแนบมา เพื่อบอกวิธีการทางไวยากรณ์) เป็นอาเทศของอักษรที่สุดของศัพท์ที่ลงฉัฏฐีวิภัตติ เช่น

สูตรว่า “โคสฺสาวง”ฯ ควสฺสำฯ

แปลงสระที่สุดของโคเป็น อว (อวเป็นอาเทสของสระที่สุดแห่งโคศัพท์) เช่น ควสฺสำ โคและม้า.

๑๙. ฏานุพนฺโธเนกวณฺโณ สพฺพสฺส [๕๖]*ฯ*

โย จ ฏานุพนฺโธ อาเทโส, โย จ อเนกวณฺโณ อาเทโส, ตทุภยำ ฉฏฺฐีนิทฺทิฏฺฐสฺส สพฺพสฺเสว วณฺณสมุทายสฺส ญาตพฺพำฯ

ฏานุพนฺเธ ตาว –

‘อิมสฺสานิตฺถิยำ เฏ’ฯ เอสุฯ

อเนกวณฺเณ –

‘อนิมิ นามฺหิ’ฯ อเนน, อิมินาฯ

๑๙. ฏานุพนฺโธเนกวณฺโณ สพฺพสฺส

อาเทสที่มีฏอนุพันธ์และมีอาเทศหลายตัว เป็นการอาเทสทั้งศัพท์ (ไม่ใช่แต่ส่วนต้นหรือส่วนท้าย)

อาเทศ (ที่มี) ฏอนุพันธ์และที่มีอักษรมากกว่าหนึ่ง ทั้งสองแบบนี้เป็นอาเทศของกลุ่มอักษรทั้งตัวนั่นเลย ที่ลงฉัฏฐีวิภัตติ. กรณีที่ใช้อาเทสมีฏอนุพันธ์ เช่น

สูตรว่า อิมสฺสานิตฺถิยำ เฏ”ฯ เอสุฯ.

ในที่ไม่ใช่อิตถีลิงค์ เพราะ สุ นำ หิ เอ เป็นอาเทสของ อิมศัพท์ทั้งตัว เช่น เอสุ

ในกรณีที่ใช้อาเทสหลายตัว เช่น

สูตรว่า อนิมิ นามฺหิ”ฯ อเนน, อิมินาฯ

เพราะนา อน และ อิมิ เป็นอาเทสของอิมศัพท์ทั้งตัว เช่น อเนน, อิมินา.

๒๐. ญกานุพนฺธา อาทฺยนฺตา [๕๗]*ฯ*

ญานุพนฺโธ อาคโม จ กานุพนฺโธ อาคโม จ กเมน ฉฏฺฐีนิทฺทิฏฺฐสฺส อาทิมฺหิ จ อนฺเต จ ญาตพฺโพฯ

ญานุพนฺเธ –

‘พฺรูโต ติสฺสิญ’ฯ พฺรวิติฯ

---

[๕๕] [จำ. ๑.๑.๑๑; ปา. ๑.๑.๕๓]

[๕๖] [จำ. ๑.๑.๑๒; ปา. ๑.๑.๕๕; ฏานุพนฺธาเนกวณฺณา สพฺพสฺส (พหูสุ)]

[๕๗] [จำ. ๑.๑.๑๓; ปา. ๑.๑.๔๖]

กานุพนฺเธ –

‘ภูสฺส วุก’ฯ พภุวฯ

๒๐. ญกานุพนฺธา อาทฺยนฺตา

อาคมที่มีญ อนุพันธ์ ลงหน้าศัพท์ และที่มีกอนุพันธ์ ลงท้ายศัพท์

พึงทราบว่า อาคมที่มี ญอนุพันธ์ ลงในเบื้องต้น และ อาคมที่มี ก อนุพันธ์ ลงในที่สุดของศัพท์ที่แสดงด้วยฉัฏฐีวิภัตติ.

ตัวอย่างเช่น

กรณีที่มีญเป็นอนุพันธ์

สูตรว่า พฺรูโต ติสฺสิญ.

ลง อิ อาคม ในเบื้องต้นของ (หน้า) ติ วิภัตติ ท้าย พฺรู ธาตุ เช่น พฺรวิติ.

กรณีที่มี ก อนุพันธ์

สูตรว่า ภูสฺส วุก

ลง ว อาคมในที่สุดแห่ง (ท้าย) ภูธาตุ เช่น พภุว

๒๑. มานุพนฺโธ สรานมนฺตา ปโร [๕๘]*ฯ*

มานุพนฺโธ อาคโม สรานำ อนฺตสรมฺหา ปโร โหติฯ

‘นชฺชาโย สฺวาม’ฯ นชฺชาโย สนฺทนฺติฯ ‘มำ วา รุธาทีนำ’ฯ รุนฺธติฯ ‘ชร สทานมีม วา’ฯ ชีรติ, สีทติฯ

อิมสฺมิ ำพฺยากรเณ อเนกสรตา นาม นที, ปุริส อิจฺจาทีสุ ลิงฺคปเทสุ เอว อตฺถิ, คมุ, ปจอิจฺจาทีสุ ธาตุปเทสุ นตฺถิฯ สพฺพธาตุโย พฺยญฺชนนฺตา เอว โหนฺติ, ธาตฺวนฺตโลปกิจฺจำ นตฺถิฯ ตสฺมา นชฺชาโยติ เอตฺถ อี-กาโร อนฺตสโร นามฯ ตโต ‘นชฺชาโย สฺวาม’ อิติ สุตฺเตน อา-การาคโมฯ รุนฺธตีติ เอตฺถ ปน อุ-กาโร อนฺตสโร นาม, ตโต “มำ วา รุธาทีน”นฺติ สุตฺเตน พินฺทาคโมฯ เอวำ ชีรติ, สีทติ อิจฺจาทีสุฯ มฺรมฺมโปตฺถเกสุ ปน “มานุพนฺโธ ปทานมนฺตา ปโร”ติ ปาโฐ, โส สีหฬโปตฺถเกหิ น สเมติฯ

๒๑. มานุพนฺโธ สรานมนฺตา ปโร

อาคมที่มีมอนุพันธ์ ลงหลังจากสระตัวท้ายของสระทั้งหมด

อาคมที่มีมอนุพันธ์ ลงเป็นเบื้องหลังจากสระสุดท้าย ของสระทั้งหลาย. เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ สูตรว่า นชฺชา โยสฺวาม (โมค.สฺยาทิ ๒/๑๖๗)

ในเพราะโย ลง อา เป็นอาคมท้ายอีของนทีศัพท์ เช่น นชฺชาโย สนฺทนฺติ แม่น้ำทั้งหลาย ย่อมไหล.

ตัวอย่างที่ ๒ สูตรว่า มำ วา รุธาทีนำ (โมค.ขาทิ ๕/๙๓)

อำ (นิคคหิต) เป็นอาคม ในเบื้องหลังแห่งธาตุมีรุธเป็นต้น ได้บ้าง เช่น

รุนฺธติ ย่อมกั้น.

ตัวอย่างที่ ๓ สูตรว่า ชรสทามีม วา (โมค.ขาทิ ๕/๑๒๓)

อี เป็นอาคมในเบื้องหลังจากสระที่สุดของชร และ สท ได้บ้างตามอุทาหรณ์.

---

[๕๘] [จำ. ๑.๑.๑๔; ปา. ๑.๑.๔๗]

ในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์นี้ ความมีสระมากมีเฉพาะคำนามอาทิ นที ปุริสเป็นต้นเท่านั้น, ส่วนธาตุอาทิ คมุ ปจ ไม่มี[๕๙]. ธาตุทุกตัวชื่อว่า มีพยัญชนะที่สุดนั่นเทียว, กิจคือการลบที่สุดธาตุจึงไม่มี. เพราะฉะนั้น ในคำว่า นชฺชาโย นี้ สระ อี ชื่อว่า สระที่สุด. ลงอา เป็นอาคมท้ายสระอีนั้น ด้วยสูตรว่า นชฺ ชา โยสฺวาม. ในบทว่า รุนฺธติ สระ อุ ชื่อว่า สระที่สุด, ลงนิคคหิตอาคมท้ายอุในรุธนั้นด้วยสูตร มำ วา รุธา ทีนำ. ในชชร ธาตุ และ สท ธาตุก็มีนัยนี้. คัมภีร์ฉบับพม่า มีข้อความว่า มานุพนฺโธ ปทานมนฺตา ปโร. ข้อความนี้ไม่สอดคล้อง (คือ ไม่เหมือน) กับฉบับของสีหล.

๒๒. วิปฺปฏิเสเธ [๖๐]*ฯ*

สมานวิสยานำ ทฺวินฺนำ วิธีนำ อญฺญมญฺญปฏิเสธรหิเต ฐาเน เยภุยฺเยน ปโร วิธิ โอกาสำ ลภติฯ

จตฺตาโรเม ภิกฺขเว ธมฺมา[๖๑] *-เอตฺถ จตฺตาริเมติ ปุพฺพโลเป สมฺปตฺเต ปรโลโป โอกาสำ ลภติฯ*

๒๒. วิปฺปฏิเสเธ

เมื่อวิธีสองอย่างไม่ขัดแย้งกันเอง ใช้วิธีอย่างหลัง

ในที่ซึ่งปราศจากการขัดแย้งกันเองของวิธีสองอย่างที่มีวิสัยเหมือนกัน (วิสัย คือ อุทาหรณ์เป็นที่เป็นไป) โดยมากแล้ว วิธีหลังได้โอกาสที่จะนำมาใช้ เช่น

ในอุทาหรณ์ว่า จตฺตาโรเม ภิกฺขเว ธมฺมา เมื่อวิธีลบบทหน้าเป็น จตฺตาริเม มาปรากฏแล้ว วิธีลบสระหลังได้โอกาส (ถูกใช้ คือ เป็น จตฺตาโรเม)[๖๒]

---

[๕๙] ในคัมภีร์โมคคัลลานะไม่ถือว่าธาตุมีหลายสระ ดังนั้นแม้ธาตุ คือ ปจฺ คมฺ ถือเป็นธาตุมีสระเดียวคือ อ ไม่ใช่มีสองสระ ซึ่งต่างจากที่ในคัมภีร์กัจจายนะที่แสดงว่า ธาตุมีสระหลายเสียงไว้ด้วยสูตรว่า อเนกสฺสรานำ ธาตฺวนฺตสฺส โลโป

[๖๐] [จำ. ๑.๑.๑๖; ปา. ๑.๔.๒]

[๖๑] [องฺคุตฺตรนิกาเย

[๖๒] วิปฺปฏิเสธ มาจาก วิ = รหิต ปราศจาก และ ปฏิเสธ ขัดแย้ง แปลว่า “ถ้าไม่ขัดแย้งกัน” หมายถึง ในอุทาหรณ์เดียวกัน แต่อาจมีวิธีการทำมากกว่าหนึ่งอย่างที่ไม่ขัดแย้งกัน เพราะสามารถใช้ได้ทั้งคู่ ในกรณีนี้ ให้เลือกใช้วิธีของบทหลัง เพราะมีที่ใช้มากกว่า. ในตัวอย่างที่ท่านให้ไว้นั้น คำว่า จตฺตาโร อิเม นี้สามารถเลือกใช้วิธีได้ ๒ อย่าง คือ ลบสระหน้าเป็น จตฺตาริเม ก็ได้ ลบ สระหลัง เป็น จตฺตาริเม ก็ได้ ตัวอย่างนี้เสมอกันด้วยกิจคือการลบ และในที่นั้นอาจใช้วิธีของการลบสระหน้าก็ได้ แต่ท่านเลือกวิธีการลบสระหลัง โดยมีเหตุผลว่า วิธีการที่เสนอภายหลังนี้มีใช้มากกว่า.

สูตรนี้อยู่ในสัญญาทิกัณฑ์ (๑/๒๒) ท่านยกตัวอย่างว่า กัตตามีบุรุษต่างกัน คือ ไม่ตรงกัน ให้ใช้กิริยาตัวหลัง เช่น โส จ ตฺวำ จ คจฺฉถ. เขาด้วย ท่านด้วย ย่อมไป, โส จ ตฺวำ จ อหำ จ คจฺฉามา. เขาด้วย ท่านด้วย ข้าพเจ้าด้วยย่อมไป. ในตัวอย่างนี้ เมื่อ โส และ ตฺวำ เป็นกัตตาของ คจฺฉ สามารถใช้วิภัตติ สิ และ ถ ได้ทั้งสอง ซึ่งเป็นส่วนที่ถือว่า ขัดแย้งกัน กรณีนี้ให้ใช้วิภัตติตัวหลังคือถ

ในคัมภีร์ปโยคสิทธิสูตรว่า วิปฺปฏิเสเธ (๑,๒๒.) อรรถาธิบายสูตรนี้ว่า

วิปฺปฏิเสเธ วิปฺปฏิเสธนำ=อญฺญมญฺญปฏิเสธนำ วิปฺปฏิเสโธฯ ปฐมมชฺฌิมปุริสานำ ทฺวินฺนำ เอกตฺถปสงฺเค มชฺฌิมปุริสพหุวจนำ ถปจฺจโยฯ โส จ ปจติ, ตฺวญฺจ ปจสิ, ตุมฺเห ปจถฯ ตุลฺยพลวิโรธิโน หิ วิปฺปฏิเสธา ปฐมมชฺฌิมอุตฺตมปุริสานำ ติณฺณำ เอกตฺถปสงฺเค อุตฺตมปุริสพหุวจนำ โหติ, โส จ ปจติ, ตฺวญฺจ ปจสิ, อหญฺจ ปจามิ มยำ ปจามาติ ภวติฯ

แปลว่า การปฏิเสธกันและกันชื่อว่า วิปฺปฏิเสธ. หมายความว่า เมื่อการถึงความมีเนื้อความเดียวกันแห่งสองบุรุษ คือ ปฐมบุรุษและมัชฌิมบุรุษ ให้ลง ถปัจจัย (ถวิภัตตินั่นแหละ) พหุวจนะฝ่ายมัชฌิมบุรุษ ดังนี้. โส จ (ปจติ), ตวญฺจ (ปจสิ), ตุมฺเห ปจถ. อนึ่ง เมื่อการถึงความมีเนื้อความเดียวกันแห่งบุรุษสามคือ ปฐมบุรุษ มัชฌิมบุรุษและอุตตมบุรุษ ให้

๒๓. สงฺเกโต นาวยโวนุพนฺโธ [๖๓]*ฯ*

โย วณฺโณ ปโยคสฺส อวยโว น โหติ, สุตฺเตสุ สงฺเกตมตฺโต โหติ, โส ***อนุพนฺโธ*** *นามฯ*

‘โคสฺสาว’ฯ ควสฺสํ-เอเตน ปทรูปวิธาเน อนุพนฺโธ อุปโยคํ น คจฺฉตีติ ญาเปติฯ

๒๓. สงฺเกโต นาวยโวนุพนฺโธ

อักษรอนุพันธ์ ไม่ใช่หน่วยหนึ่งของตัวอย่าง (รูปสำเร็จ).

อนุพันธ์ คือ อักษรที่เป็นเพียงตัวสังเกต (วิธีอย่างใดอย่างหนึ่ง) ในสูตร ไม่ใช่เป็นส่วนหนึ่งของตัวอย่าง เช่น

สูตรว่า โคสฺสาวง สระที่สุดของ โค เป็น อว. เช่น ควสฺสํ (คุ โ > อว + อสฺสํ = ควสฺสํ) โคและม้า. ในการทำตัวรูปด้วยสูตรนี้ บอกให้รู้ว่า อนุพันธ์ ไม่ถึงความเป็นตัวอย่างการใช้. [๖๔]

๒๔. วณฺณปเรน สวณฺโณปิฯ

วณฺณสทฺโท ปโร เอตสฺมาติ วณฺณปโร, วณฺณปเรน รสฺสสเรน สวณฺโณปิ คยฺหติ สยญฺจ, อวณฺโณติ วุตฺเต อา-กาโรปิ คยฺหติ อ-กาโร จาติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ อิวณฺณุวณฺเณสุฯ

๒๔. วณฺณปเรน สวณฺโณปิ

แม้สวัณณะ (สระที่มีคู่เสียงของตน) ถูกถือเอาด้วยรัสสสระที่มีวัณณศัพท์เป็นศัพท์หลัง

วณฺณปร ศัพท์ ในสูตรนี้ มีวิเคราะห์ว่า

วณฺณสทฺโท ปโร เอตสฺมาติ วณฺณปโร

ศัพท์ว่า “วณฺณ” เป็นข้างหลังจากรัสสสระนี้ เหตุนั้น รัสสสระนี้ ชื่อว่า “วณฺณปร” รัสสสระที่มีคำว่าวัณณะเป็นศัพท์หลัง, (ปัญจมีพหุพพีหิสมาส)

แม้สวัณณะ (คืออาเป็นต้นที่เป็นคู่เสียงกับตน) และตัวรัสสะเองก็ถูกถือเอาด้วยรัสสสระที่มีวัณณศัพท์เป็นเบื้องหลัง, หมายความว่า เมื่อกล่าวถึงคำว่า “อวัณณะ” แม้อและอาก็ถูกกล่าวด้วย[๖๕]. อิวัณณะและอุวัณณะ ก็มีนัยนี้.

ลงมวิภัตติพหุวจนะฝ่ายอุตตมบุรุษ เป็น โส จ (ปจติ), ตฺวญฺจ)ปจสิ), อหญฺจ (ปจามิ) มยํ ปจาม เพราะเป็นการปฏิเสธกันเองแห่งคู่ขัดแย้งที่มีกำลังเสมอกัน.

เมื่อเป็นเช่นนี้สูตรนี้จึงแปลว่า “เมื่อขัดแย้งกัน ให้ใช้วิธีหลัง”. สองตำรานี้ขัดแย้งกันหรือไม่? ตอบว่า ไม่ขัดแย้งกัน เพราะยังตั้งอยู่บนหลักการเดียวกันคือ กรณีที่สูตรใดแสดงไว้ถึงสองวิธีที่แตกต่างกันไม่ว่าจะเป็นการลบ อาเทส หรือลงวิภัตติเป็นต้นก็ตาม ในตัวอย่างเดียวกัน ให้ใช้วิธีการอย่างหลัง

[๖๓] [จำ. ๑.๑.๕]

[๖๔] อนุพันธ์ เป็นเพียงศัพท์ที่ผนวกเข้ามาเพื่อสังเกตวิธีการต่างๆ เช่น อาเทศ หรือ วุทธิ สระเท่านั้น ในตำรานี้กล่าวถึงตำแหน่งของอาเทศและอาคมของด้วยอนุพันธ์ต่างๆ ซึ่งอนุพันธ์ก็จะถูกลบไปโดยไม่ปรากฏในอุทาหรณ์อันเป็นผลของสูตรนั้น เช่น การแปลง โอ ของ โค เป็น อว ถูกแสดงด้วยคำว่า อวง ในสูตร. ง คือ อนุพันธ์ที่มีอยู่ในอาเทสคืออว ที่ช่วยให้ทราบว่า อว นี้จะถูกลงแทนสระที่สุดของศัพท์นั้นๆที่ประกอบด้วยฉัฏฐีวิภัตติ.

[๖๕] สูตรนี้อธิบายคำว่า วัณณะ ที่หมายถึง สระที่เหมือนกับโดยฐาน ดังที่เคยศึกษาในคัมภีร์ปทรูปสิทธินั่นเอง. คำว่า วณฺณปร เป็นพหุพพีหิสมาสที่มีอัญญบทเป็นประธาน เมื่อเป็นเช่นนี้ อัญญบท ได้แก่ รัสสสระ. หมายความว่า วณฺณ ถ้าต่อท้ายสระใด สระนั้นก็คือ รัสสสระ. อนึ่ง ด้วยคำว่า สวณฺโณปิ แสดงว่า ถึงสวัณณะ ก็ถูกถือเอาด้วยคำว่า วณฺณปร

๒๕. นฺตุวนฺตุมนฺตาวนฺตุตวนฺตุสมฺพนฺธี [๖๖]*ฯ*

นฺตุอิติ วุตฺเต วนฺตุ, มนฺตุ, อาวนฺตุ, ตวนฺตูนำ สมฺพนฺธีภูโต นฺตุกาโร คยฺหติฯ

‘นฺตนฺตูนำ นฺโต โยมฺหิ ปฐเม’ฯ คุณวนฺโต, สติมนฺโต, ยาวนฺโต, ภุตฺตวนฺโตฯ

๒๕. นฺตุวนฺตุมนฺตาวนฺตุตวนฺตุสมฺพนฺธี

นฺตุ เป็นสัมพันธี คือ เป็นส่วนหนึ่งของ วนฺตุ มนฺตุ อาวนฺตุ และตวนฺตุ

เมื่อกล่าวคำว่า นฺตุ ให้หมายถึง นฺตุ อักษร ที่เป็นส่วนหนึ่งของ วนฺตุ มนฺตุ อาวนฺตุ และตวนฺตุ. เช่น สูตรว่า นตนฺตูนำ นฺโต โยมฺหิ ปฐเม.

เมื่อลง โย ปฐมาวิภัตติ เอา นฺต และ นฺตุ พร้อมกับวิภัตติเป็น นฺโต บ้าง เช่น คุณวนฺโต, สติมนฺโต, ยาวนฺโต ภุตฺตวนฺโต.

สงฺเกตราสิ นิฏฺฐิโตฯ
กลุ่มคำศัพท์ใช้กำหนดในสูตร จบ

ทั้งหมดที่ว่ามานี้คัมภีร์โมคคัลลานกล่าวว่าเป็นปริภาสา คือ ข้อความที่กล่าวครอบคลุมไปทั้งคัมภีร์ โดยเป็นกฎเกณฑ์ทั่วไปไม่จำกัดว่าจะต้องใช้กับสูตรใดสูตรหนึ่งโดยเฉพาะ ดังนั้น การวางปริภาสาไว้ในเบื้องต้นของคัมภีร์จึงเปรียบเสมือนข้อแนะนำเบื้องต้นในการใช้ข้อความเหล่านี้ในปกรณ์นี้ทั้งหมด ผู้ศึกษาควรกำหนดให้ให้ขึ้นใจเพื่อจะได้ไม่หลงลืมเมื่อพบเห็นคำศัพท์เหล่านี้อีก

จึงได้ความหมายว่า คำว่า วณฺณปร หมายถึง ทั้งรัสสะ (ที่ถูกกล่าวด้วยคำว่า วณฺณปร) และทีฆะ (ที่ถูกกล่าวด้วยคำว่า สวณฺโณปี) ปิศัพท์ ในคำว่า สวณฺโณปี มีอรรถสัมปิณฑนะ คือ ประมวลการถูกถือเอาด้วยคำว่า วณฺณปร นั้น.

[๖๖] [นฺตุ วนฺตุมนฺตฺวาวนฺตุตวนฺตุ สมฺพนฺธี (พหูสุ)]

สนฺธิวิธาน
วิธีเชื่อมบท

อถ สนฺธิวิธานำ ทีปิยเตฯ
โลโป, ทีโฆ, รสฺโส, วุทฺธิ, อาเทโส, อาคโม, ทฺวิภาโว, วิปลฺลาโสฯ

ต่อจากวิธีการเกี่ยวกับตัวอักษร (สัญญาราสิ) ข้าพเจ้าจะแสดงวิธีการเชื่อมบท.
วิธีเชื่อมบทมี ดังนี้
โลป ลบ
ทีฆะ ทำให้เป็นเสียงยาว
รัสสะ ทำให้เป็นเสียงสั้น
วุทธิ การเพิ่มเสียง,
อาเทส แปลง,
อาคโม การเพิ่มอักษรใหม่,
ทวิภาวะ ทำเป็นสองตัว (ซ้อน),
วิปัลลาสะ การสลับตำแหน่ง

****

โลปราสิ
กลุ่มวิธีเกี่ยวกับการลบ

๒๖. สโร โลโป สเร [๖๗]ฯ

ลุปฺปตีติ โลโปฯ สเร ปเร สรูโป วา อสรูโป วา ปุพฺโพ สโร โลโป โหติฯ

สรูเป ตาว –

อวณฺเณ - โลกคฺโค[๖๘]*, ภวาสโว*[๖๙]*, อวิชฺชาสโว*[๗๐]*, อวิชฺชานุสโย* [๗๑]ฯ

อิวณฺเณ-มุนินฺโท, มุนีริโต, วรวาทีริโต, อิตฺถินฺทฺริยํ [๗๒]ฯ

อุวณฺเณ-พหูปกาโร[๗๓]*, พหุกา อูมิ พหูมิ, สรภฺยา อูมิ สรภูมิ, สรภฺยา อุทกํ สรภูทกํฯ*

อสรูเป –

โสตินฺทฺริยํ[๗๔]*, กามุปาทานํ, ภเวสนา*[๗๕]*, ภโวโฆ*[๗๖]*, โส ตุณฺหสฺส*[๗๗]*, ทิฏฺฐานุสโย*[๗๘]*, ทิฏฺจุปาทานํ, ทิฏฺเฐกฏฺฐํ, ทิฏฺโฐโฆ*[๗๙]*, มุทินฺทฺริยํ*[๘๐]*, ปุตฺตา มตฺถิ*[๘๑]*, อุรสฺส ทุกฺโข*[๘๒]*, อสนฺเตตฺถ น ทิสฺสนฺติ* [๘๓]*อิจฺจาทิฯ*

(ลบสระหน้า)

๒๖. สโร โลโป สเร

สระหน้าที่อยู่ชิดกับสระข้างหลัง ถูกลบ

---

[๖๗] [ก. ๑๒; รู. ๑๓; นี. ๓๐]

[๖๘] [อป. เถร ๑.๑๒.๕๗]

[๖๙] [ธ. ส. ๑๑๐๒]

[๗๐] [ธ. ส. ๑๑๐๒]

[๗๑] [วิภ. ๙๔๙]

[๗๒] [วิภ. ๒๑๙]

[๗๓] [ชา. ๑.๒๒.๕๘๘]

[๗๔] [วิภ. ๒๑๙]

[๗๕] [ที. นิ. ๓.๓๐๕]

[๗๖] [ธ. ส. ๑๑๕๖]

[๗๗] [ปารา. ๓๘๑]

[๗๘] [วิภ. ๙๔๙]

[๗๙] [ธ. ส. ๑๑๕๖]

[๘๐] [มหาว. ๙]

[๘๑] [ธ. ป. ๖๒]

[๘๒] [ปาจิ. ๔๐๒]

[๘๓] [ธ. ป. ๓๐๔]

คำว่า **ลบ** ได้แก่ อักษรที่ถูกลบ[๙๔]. ความว่า สระตัวหน้าที่มีรูปเหมือนกัน หรือ ที่ต่างกันที่อยู่ชิดกับสระข้างหลัง[๙๕] จะเป็นตัวที่ถูกลบ.

จะกล่าวถึงในสระที่ถูกลบมีรูปเหมือนกันกับสระหลังก่อน.

ในอวัณณะ (ลบ อ อา ท้ายบทหน้า) เช่น

โลกคฺโค (โลก อคฺโค) ผู้เลิศในโลก

ภวาสโว (ภว อาสโว) อาสวะคือภพ

อวิชฺชาสโว (อวิชฺชา อาสโว) อาสวะ คืออวิชชา

อวิชฺชานุสโย (อวิชฺชา อนุสโย) อนุสัยคืออวิชชา

อิวัณณะ (ลบ อิ อี ท้ายบทหน้า) เช่น

มุนินฺโท (มุนิ อินฺโท) จอมมุนี,

มุนีริโต (มุนิ อีริโต) ธรรมอันพระมุนีตรัสแล้ว,

วรวาทีริโต วรวาที อีริโต ธรรมอันพระผู้มีพระวาจาประเสริฐตรัสแล้ว,

อิตฺถินฺทฺริยํ (อิตฺถี อินฺทฺริยํ) อินทรีย์คือความเป็นหญิง

อุวัณณะ ลบ อุ อู ท้ายบทหน้า เช่น -

พหูปกาโร (พหุ อุปกาโร) มีอุปการะมาก (รูปนี้มีทีฆะหลังหลังจากที่ได้ลบสระหน้าแล้ว)

พหุกา อูมิ **พหูมิ** แม่น้ำมีคลื่นมาก (พหุ + อูมิ) ,

สรภุยา อูมิ **สรภูมิ** คลื่นในแม่น้ำสรภู (สรภู + อูมิ),

สรภุยา อุทกำ **สรภูทกำ** น้ำแห่งแม่น้ำสรภู (สรภู + อุทกำ)ฯ

(๓ อุทาหรณ์นี้เป็นวัณณสนธิ คือ วิธีการของการเข้าสมาส ที่จะต้องทำให้เป็นปกติก่อนเข้าสมาส จึงเป็น พหุ, สรภู)

สระที่ถูกลบเป็นอสรูปะ มีรูปต่างจากสระหลัง เช่น

โสตินฺทฺริยํ (โสต อินฺทฺริยํ) อินทรีย์คือหู

กามุปาทานำ (กาม อุปาทานำ) อุปาทานคือกาม

ภเวสนา (ภว เอสนา) การแสวงหาภพ

ภโวโฆ (ภว โอโฆ) โอฆะคือภพ

---

๙๔ ในที่นี้ท่านวิ.เป็น กัมมสาธนะทั่วไปว่า ลุปฺปตีติ โลโป อักษรตัวที่ถูกลบ ชื่อว่า โลป. พึงทราบว่า ในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ โลป ศัพท์ หมายถึง ตัวที่ถูกลบ ดังที่มีคำอธิบายศัพท์นี้ว่า โลปนีโย อันควรถูกลบ (โมค ๑/๒๖.) สเร สโร โลปนีโย โหติฯ

๙๕ บทสัตตมีวิภัตติที่ใช้ในคัมภีร์โมคคัลลานะนี้มีอรรถเป็นโอปสิเลสิกาธาระ แปลว่า ชิด. ท่านให้เหตุผลว่า การลบจะต้องติดอยู่กับการิยและนิมิต เพราะในที่ถูกคั่นด้วยการสวด (ในคาถา) ไม่มีการเข้าสนธิ ต่างจากในกัจจายนะและสัททนีติ ให้มีอรรถนิมิตตสัตตมีแปลว่า ในเพราะ.

โส ตุณฺหสฺส (โส ตุณฺหี อสฺส) ภิกษุรูปนั้นพึงนิ่ง
ทิฏฺฐานุสโย (ทิฏฺฐิ อนุสโย) อนุสัยคือทิฏฐิ
ทิฏฺฐุปาทานํ (ทิฏฺฐิ อุปาทานำ) อุปาทานคือทิฏฐิ
ทิฏฺเฐกฏฺฐํ (ทิฏฺฐิ เอกฏฺฐำ) มีที่ตั้งเดียวกับทิฏฐิ
ทิฏฺโฐโฆ (ทิฏฺฐิ โอโฆ) โอฆะคือทิฏฐิ
มุทินฺทฺริยํ, (มุทุ อินฺทฺริยำ) อินทรีย์อันอ่อน
ปุตฺตา มตฺถิ (ปุตฺโต เม อตฺถิ) บุตรของเรามีอยู่
อุรสฺส ทุกฺโข (อุโร อสฺส ทุกฺโข) อกของเขาจะเจ็บ
อสนฺเตตฺถ น ทิสฺสนฺติ (อสนฺโต เอตฺถ น ทิสฺสนฺติ) อสัตบุรุษ ย่อมไม่ปรากฏในที่นี้.

อิติ ปุพฺพโลปราสิฯ
ลบสระหน้าเป็นอย่างนี้

(ลบสระหลัง)

๒๗. ปโร กฺวจิ *[ก. ๑๓; รู. ๑๕; นี. ๓๑]ฯ*

ปุพฺพสรมฺหา สรูโป วา อสรูโป วา ปโร สโร กฺวจิ โลโป โหติฯ

สรูเป ตาว –

ตำ กทาสฺสุ ภวิสฺสติ [ชา. ๒.๒๒.๑๔๔ อาทโย; ตำ กุทสฺสุ],

กุทาสฺสุ นาม ทุมฺเมโธ,

ทุกฺขสฺสนฺตำ กริสฺสติ [ธ. ป. ๓๗๖],

ยทาสฺส สีลำ ปญฺญญฺจ [ชา. ๒.๒๒.๑๔๗๔],

ตทาสฺสุ กณฺหำ ยุญฺชนฺติ [ชา. ๑.๑.๒๙] -กณฺหนฺติ มหากณฺหโคณำ,

ตณฺหาสฺส วิปฺปหีนา,

มาสฺสุ กุชฺฌ รเถสภ,

สตฺถหารกำ วาสฺส ปริเยเสยฺย [ปารา. ๑๖๗, ๑๗๑],

อาคตาตฺถ ตุมฺเห,

โสตุกามาตฺถ ตุมฺเห,

มายฺโย เอวรูปมกาสิ,

ปปำ อวินฺทุำ [ชา. ๑.๑.๒] -ปวฑฺฒำ อาปำ ลภิสฺสตฺยตฺโถ,

นาลำ กพฬำ ปทาตเว [ชา. ๑.๑.๒๗] -ป+อาทาตเวติ เฉโท, คณฺหิตุนฺตตฺโถ,

รุปฺปตีติ รูปำ,

พุชฺฌตีติ พุทฺโธ -ทีโฆ,

อคฺคีว ตปฺปติ,

อิตฺถีว คจฺฉติ,

นทีว สนฺทติ,

มาตุปฏฺฐานำ,

ปิตุปฏฺฐานำ,

เยเต ธมฺมา อาทิกลฺยาณา [จูฬว. ๓๙๙] -อิจฺจาทิฯ

อสรูเป –

อิติสฺส [ปาจิ. ๔๖๕], อิติปิ [ปารา. ๑], อสฺสมณีสิ [ปารา. ๑๓๕], อกตญฺญูสิ [ธ. ป. ๓๘๓], วนฺเทหำ, โสหำ, ยสฺสทานิ [มหาว. ๒๔๒], ฉายาว อนปายินี [ธ. ป. ๒], มาทิเสสุ กถาว กา, กินฺนุมาว สมณิโย มฐุวา มญฺญติ พาโล [ธ. ป. ๖๙], จกฺขุนฺทฺริยำ [วิภ. ๒๑๙], ทฺเวเม ภิกฺขเว ธมฺมา [อ. นิ. ๒.๓], ตโยเม ภิกฺขเว ธมฺมา [อ. นิ. ๓.๑๗] อิจฺจาทิฯ

กฺวจีติ กิ? กตมา จานนฺท อนิจฺจสญฺญา [อ. นิ. ๑๐.๖๐]ฯ

อิติ ปรโลปราสิฯ

๒๗. ปโร กฺวจิ ฯ
สระหลังถูกลบได้ ในบางแห่ง.

หลังจากสระหน้า สระหลัง ไม่ว่าจะมีรูปเหมือนกันก็ตาม มีรูปต่างกันก็ตาม ถูกลบไป ในบางแห่ง จะกล่าวถึงในที่สระหลังมีรูปเหมือนกับสระหน้าเป็นลำดับแรก

ตำ กทาสฺสุ[๙๖] *ภวิสฺสติ (ตำ กทา + อสฺสุ ภวิสฺสติ)*
ข้อนั้นจักมีในกาลไร (อสฺสุ เป็นเพียงนิบาตไม่ต้องแปล)

กุทาสฺสุ นาม ทุมฺเมโธ, (กุทา + อสฺสุ นาม ทุมฺเมโธ)
คนปัญญาน้อย จักมีในกาลไร

ทุกฺขสฺสนฺตำ กริสฺสติ (ทุกฺขสฺส อนฺตำ กริสฺสติ)
จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

ยทาสฺส สีลำ ปญฺญญฺจ (ยทา + อสฺส สีลำ ปญฺญญฺจ)
เมื่อใด พระราชาทรงทราบศีล ปัญญา และความบริสุทธิ์ของราชเสวกนั้น [ชา. ๒.๒๒.๑๔๗๔],

ตทาสฺสุ กณฺหำ ยุญฺชนฺติ (ตทา + อสฺสุ กณฺหำ ยุญฺชนฺติ) [ชา. ๑.๑.๒๙]
ในเวลานั้นแหละ ชนทั้งหลายจะเทียมโคกัณหะ
คำว่า กณฺหำ คือ มหากณฺหโคณำ วัวดำตัวใหญ่.

ตณฺหาสฺส วิปฺปหีนา, (ตณฺหา + อสฺส วิปฺปหีนา)
ตัณหาของเขาถูกละได้แล้ว

มาสฺสุ กุชฺฌ รเถสภ, (มา + อสฺสุ กุชฺฌ รเถสภ)
ดูก่อนรเถสภะ เธอจงอย่าโกรธ.

สตฺถหารกำ วาสฺส ปริเยเสยฺย (สตฺถหารกำ วา + อสฺส ปริเยเสยฺย) [ปารา. ๑๖๗, ๑๗๑],
ภิกษุใด แสวงหาศาสตรามาให้เขา ก็ตาม

---

[๙๖] บาลีชาดกเป็น ตำ กุทาสฺสุ ภวิสฺสติ.

อาคตาตฺถ ตุมฺเห, (อาคตา + อตฺถ ตุมฺเห)
พวกเธอมากันแล้ว
โสตุกามาตฺถ ตุมฺเห, (โสตุกามา + อตฺถ ตุมฺเห)
พวกเธอจงตั้งใจมาฟัง

มายฺโย เอวรูปมกาสิ, (มา + อยฺโย เอวรูปึ อกาสิ)
ขอพระคุณเจ้าอย่าทำกรรมเช่นนี้

ปปึ อวินฺทุ (ป+อาปึ อาปึ ลภีสุ [ชา. ๑.๑.๒] –
ในรูปนี้มีความหมายว่า ได้บ่อน้ำกว้างใหญ่

นาลํ กพฬํ ปทาตเว (นาลํ กพฬํ ป+อาทตเว) [ชา. ๑.๑.๒๗]
พระยาช้าง ไม่สามารถรับเอาก้อนข้าวได้. ในรูปนี้ตัดบทเป็น ป + อาทาตเว, ความหมาย คือ คณฺหิตุ เพื่อรับเอา (ไม่สามารถเพื่อรับก้อนข้าว)

สองรูปนี้ มีการทีฆะ (สระหน้าหลังจากลบสระหลังแล้ว)
รุปฺปตีติ รูปึ, (รุปฺปติ อิติ รูปึ)
เรียกว่า รูป เพราะย่อมเสื่อมสิ้นไป

พุชฺฌตีติ พุทฺโธ (พุชฺฌติ อิติ พุทฺโธ)
ทรงพระนามว่า พระพุทธเจ้า เพราะย่อมตรัสรู้

อคฺคีว ตปฺปติ (อคฺคี อิว ตปฺปติ)
ย่อมแผดเผาเหมือนดังไฟ

อิตฺถีว คจฺฉติ, (อิตฺถี อิว คจฺฉติ)
ไปดังเช่นอิสตรี

นทีว สนฺทติ, (นที อิว สนฺทติ)
ย่อมไหลไปดุจแม่น้ำ

มาตุปฏฺฐานํ, (มาตุ + อุปฏฺฐานํ)
การบำรุงมารดา

ปิตุปฏฺฐานํ, (ปิตุ + อุปฏฺฐานํ)
การบำรุงบิดา
เยเต ธมฺมา อาทิกลฺยาณา (เย + เอเต ธมฺมา อาทิกลฺยาณา) [จูพว. ๓๙๙]
ธรรมเหล่านี้ อันงามในเบื้องต้น อันใด

ในสระหลังที่มีรูปต่างจากสระหน้า เช่น
(อิติ + อสฺส =) อิติสฺส [ปาจิ. ๔๖๕],
(อิติ + อปิ =) อิติปิ [ปารา. ๑],
(อสฺส มณี + อสิ =)อสฺสมณีสิ [ปารา. ๑๓๕],
(อกตญฺญู +อสิ =)อกตญฺญูสิ [ธ. ป. ๓๘๓],
(วนฺเท + อหํ =)วนฺเทหํ,
(โส + อหํ =)โสหํ,
(ยสฺส + อิทานิ =) ยสฺสทานิ [มหาว. ๒๔๒],
(ฉายา + อิว อนปายินี =) ฉายาว อนปายินี [ธ. ป. ๒],
(มาทิสา + เอสุ กถาว กา =) มาทิเสสุ กถาว กา,
(กินฺนุมา + เอว สมณิโย, =) กินฺนุมาว สมณิโย
(มธุ + อิว มญฺญติ พาโล =) มธุวา มญฺญติ พาโล [ธ. ป. ๖๙],
(จกฺขุ + อินฺทฺริยํ =) จกฺขุนฺทฺริยํ [วิภ. ๒๑๙],
(เทฺว + อิเม ธมฺมา =) เทฺวเม ภิกฺขเว ธมฺมา [อ. นิ. ๒.๓],
(ตโย + อิเม ภิกฺขเว ธมฺมา =) ตโยเม ภิกฺขเว ธมฺมา [อ. นิ. ๓.๑๗]

คำว่า ในบางแห่ง (กฺวจิ) ข้าพเจ้ากล่าวไว้เพื่อแสดงการไม่ลบสระหลังได้ในบางอุทาหรณ์ เช่น กตมา จ อานนฺท อนิจฺจสญฺญา (กตมา จ + อานนฺท อนิจฺจสญฺญา รูปนี้ลบสระหน้า)

***

(ปฏิเสธวิธิสูตร กล่าวคือ เป็นปกติในบางแห่ง)

๒๘. น เทฺว วาฯ

สระหน้าและหลังทั้งสองนั้นที่ไม่ถูกลบ ก็มี.

เทฺว ปุพฺพปรสรา กฺวจิ โลปา น โหนฺติ วาฯ

สระหน้าและสระหลังทั้งสองประการนั้น ในบางแห่งไม่ถูกลบไปก็มี (ถูกลบก็มี) ตัวอย่างเช่น

อปฺปมาโท อมตๆ ปทๆ [ธ. ป. ๒๑], โก อิมๆ ปถวิ๎วิเจสฺสติ [ธ. ป. ๔๔]ฯ

คงรูปเป็น อปฺปมาโท อมตๆ ปทๆ ตามเดิม (ไม่ลบสระหน้าเป็น อปฺปมาทมตๆ ปทๆ)

คงรูปเป็น โก อิมๆ ปถวึ วิเจสฺสติ (ไม่ลบสระหลังเป็น โกมๆ ปถวึ วิเจสฺสติ)

กฺวจิตฺเวว? โสตินฺทฺริยๆ [วิภ. ๒๑๙], จกฺขุนฺทฺริยๆ [วิภ. ๒๑๙],

ที่ข้าพเจ้าได้กล่าวคำว่า บางแห่ง (กฺวจิ) เพื่อแสดงว่า ในบางแห่งสามารถลบสระหน้าและสระหลังได้ นอกจากอุทาหรณ์นี้ ในอุทาหรณ์อื่น แต่มีลักษณเช่นเดียวกันนี้ เช่น

โสตินฺทฺริยๆ (โสต + อินฺทฺริยๆ รูปนี้เข้าสนธิโดยลบสระหน้าตามปกติ ไม่คงรูปเดิมตามสูตรนี้)

จกฺขุนฺทฺริยๆ (จกฺขุ + อินฺทฺริยๆ รูปนี้เข้าสนธิโดยลบสระหลัง ไม่คงรูปเดิม)

วาติ กิ? โกมๆ วสลิ๎ปรามสิสฺสติฯ

ที่ได้กล่าวว่า ลบได้ก็มี (วา) เพื่อแสดงว่า ในรูปตัวอย่างแบบนี้จะคงไว้ก็ได้ เข้าสนธิตามปกติก็ได้ เช่น

โกมๆ วสลึ ปรามสิสฺสติ [๘๗]

(คำชี้แจงของท่านผู้รจนาคัมภีร์)

อิโต ปฏฺฐาย ยาวสนฺธิกณฺฑาวสานา ยุตฺตฏฺฐาเนสุ สพฺพตฺถ กฺวจิสทฺโท, วาสทฺโท จ วตฺตนฺเตฯ ตตฺถ กฺวจิสทฺโท นานาปโยคๆ ทสฺเสติฯ วาสทฺโท เอกปโยคสฺส นานารูปๆ ทสฺเสติฯ โลปนิเสโธฯ

ตั้งแต่นี้ไปจนจบสนธิกัณฑ์ กฺวจิ และ วา ศัพท์ ตามไปในทุกสูตรที่มีอุทาหรณ์ที่เกี่ยวข้อง. กฺวจิศัพท์จะแสดงหลายตัวอย่าง, ส่วนวาศัพท์แสดงหลายรูปของตัวอย่างเดียว. [๘๘] สูตรนี้เป็นการปฏิเสธการลบ.

---

[๘๗] แสดงว่า คำว่า โก อิมๆ มี ๒ รูป คือ โก อิมๆ ไม่เข้าสนธิ คิอ เป็นปกติตามสูตรนี้ และจะเข้าสนธิโดยปฏิเสธสูตรนี้ก็มี เช่น โกมๆ ก็มี

[๘๘] ต่อไปนี้จนจบการใช้อุ.ของสูตรจะมี ๒ แบบ เนื่องด้วยกฺวจิและวา ศัพท์. สูตรที่มีวาศัพท์ในสูตร และในวุตติ แสดงไว้ทั้งกฺวจิและวา หมายความว่า สูตรนั้นมีอุ.ที่เป็นไปตามสูตรนี้แน่นอน และบางอุ.ไม่เป็นไปตามสูตรนี้. ส่วนบางอุ. จะมี

(ลบสระหลังจากนิคคหิต)

๒๙. ปรสรสฺสฯ

ท้ายนิคหิต สระหลังลบได้บ้าง

นิคฺคหีตมฺหา ปรสรสฺส กฺวจิ โลโป โหติ วาฯ

สระหลัง (คือ สระหน้าตัวต้นของบทข้างหลัง) ซึ่งอยู่ท้ายนิคหิต ถูกลบในบางแห่ง, และบางตัวอย่างนั้น ถูกลบไปก็มี ไม่ถูกลบก็มี เช่น

ตฺวํ + อสิ = ตฺวंสิ [เป. ว. ๔๗; ชา. ๒.๒๒.๗๖๔],

จนฺทํ อิว = จนฺทंว วิมลं สุทฺธं [ธ. ป. ๔๑๓; สุ. นิ. ๖๔๒],

จกฺกํ + อิว = จกฺกंว วหโต ปทํ [ธ. ป. ๑],

หลं + อิทานิ = หลंทานิ ปกาสิตุं [มหาว. ๘],

กึ + อิติ = กินฺติ วเทยฺยं,

จีวรं + อิติ = จีวรนฺติ,

ปตฺตं + อิติ = ปตฺตนฺติ,

ภิกฺขุ + อิติ = ภิกฺขุนฺติฯ[๙๙]

รูปถึงสองอย่างคือ เป็นไปและไม่เป็นไปตามสูตรนี้. ลักษณะเช่นนี้ตรงกับการแสดงด้วย วาศัพท์ ที่มีอรรถวัตถิตวิภาสาในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ.

ในที่นี้ กฺวจิ จะแสดงอุทาหรณ์ที่เป็นไปตามสูตรนี้ และ ที่ไม่เป็นไปตามสูตรนี้. ส่วน วา จะแสดงอุทาหรณ์ที่มีได้สองรูปของอุทาหรณ์เดียว

ในสูตรนี้ คำว่า ปมาโท อมตं ปทं เป็นปกติถูกห้ามการลบสระหน้าหรือสระหลัง ด้วยสูตรนี้แน่นอน

คำว่า โสตินฺทฺริยं ไม่เป็นปกติด้วยสูตรนี้ โดยถูกลบสระหลังไปเพื่อเข้าสนธิ ถือว่า ไม่มีวิธีการตามสูตรนี้ สองตัวอย่างนี้ เป็นผลของกฺวจิ ในบางแห่ง ที่ว่า บางแห่งทำได้ บางแห่งทำได้แต่ไม่ทำ

คำว่า โก อิมं ไม่เข้าสนธิ ก็มี เข้าสนธิ เป็น โกมं ก็มี ตัวอย่างนี้ถือเป็นผลของ วาศัพท์ ที่วา รูปนี้ทำได้แบบนี้ก็ได้ ไม่ทำก็ได้.

แต่ถ้าในสูตรใด ระบุแต่ กฺวจิ แสดงว่า สูตรนี้มีอุทาหรณ์ ๒ อย่าง คือ บางอุทาหรณ์ทำได้ บางอุทาหรณ์ไม่ได้ทำ. และในสูตรใด ระบุ แต่เพียง วา แสดงว่าสูตรนั้น อุทาหรณ์เดียวแต่มีรูปได้สองอย่าง.

อนึ่ง กฺวจิ และ วา ที่มาคู่กันในสูตรต่อจากนี้ไปจนจนสนธิกัณฑ์ ไม่ได้มาโดยตรงด้วยตัวสูตร แต่มาโดยอธิการนัย คือ นัยที่แสดงการติดตามไปในสูตรต่างๆ เพื่ออุปการะแก่วิธีที่ไม่ได้กล่าวไว้ในสูตรข้างหน้า.)

[๙๙] ในสูตรนี้วาศัพท์ที่ตามมาจากสูตรว่า **๒๘. น เทฺว วาฯ** แสดงอุ.ที่สำเร็จโดยวิธีการของสูตรนี้บ้าง, และ ไม่ทำบ้าง หรือทำด้วยวิธีการของสูตรอื่นบ้าง ดังนั้น อุ.ที่สำเร็จด้วยสูตรนี้ได้แน่นอน ซึ่งเป็นผลของ กฺวจิ เช่น ตฺวंสิ, จนฺทंว, จกฺกंว, หลंทานิ, จีวรนฺติ, ปตฺตนฺติ, ภิกฺขุนฺติฯ อุ.เหล่านี้ ไม่แน่นอน ซึ่งเป็นผลของ วา ศัพท์

คัมภีรปโยคสิทธิแสดงอุทาหรณ์ที่ไม่แน่นอนด้วยวาศัพท์ไว้ดังนี้กตं + อิติ = กตนฺติ, กตं อิติ กึ + อิติ = กิมิติ, กินฺติทาตุ– + อปิ = ทาตุมฺปิ, ทาตุมปิ สทิสं + เอว = สทิสं ว, สทิสंว.

คัมภีร์ปทรูปสิทธิ แสดงว่า วิธีการทีลบสระท้ายนิคคหิตนั้น (ด้วยสูตร ปโร วา สโร รู. ๕๕) ได้แก่ สระของ อิติ อิว อิทานิ อสิ อปิ และเอว เป็นต้น ดังนั้น ในกรณีที่สระหลังไม่ใช่สระของ อิติ เป็นต้น แต่เป็นของศัพท์อื่น เอตฺถ เป็นต้น ก็ไม่ใช่วิธีการที่มีในสูตรนี้เช่น อหं เอตฺถ, เอตं อโหสิ.แต่ในกรณีนี้ไม่ได้แสดงไว้ในที่นี้

อิติ สรโลปราสิฯ

กลุ่มว่าด้วยการลบสระ เป็นอย่างนี้

(การลบอักษรต้นของพยัญชนสังโยค)

๓๐. ส์โยคาทิ โลโปฯ

สโยคสฺส อาทิภูโต พฺยญฺชโน กฺวจิ โลโป โหติ วาฯ

๓๐. **ส์โยคาทิ โลโปฯ**

พยัญชนะต้นสังโยคถูกลบไปได้บ้างในบางแห่ง.

พยัญชนะอันเป็นตัวแรกของพยัญชนสังโยค ย่อมถูกลบไปในบางแห่ง ได้บ้าง.

ปุปฺผสา อุปฺปชฺชติ [ปารา. ๓๖] – อิธ ปุพฺพสุตฺเตน สรโลโป, เอวํส เต อาสวา ปหีนา โหนฺติ [ม. นิ. ๑.๒๔],สเจ ภุตฺโต ภเวยฺยาหํ, สาชีโว ครหิโต มม [มิ. ป. ๖.๑.๕] - อสฺส+อาชีโวติ เฉโท, ภเวยฺยาติ อตฺโถ.

เช่น

ปุปฺผสา อุปฺปชฺชติ (= ปุปฺผ + อสฺสา อุปฺปชฺชติ ระดูเกิดขึ้นแก่นาง). ในรูปนี้ ลบสระอ ด้วยสูตรก่อนหน้า(ปรสรสฺส) ก่อนแล้วลบ สฺ ต้นสังโยคด้วยสูตรนี้)

เอวํส เต อาสวา ปหีนา โหนฺติ (= เอวํ อสฺส เต อาสวา ปหีนา โหนฺติ อาสวะของภิกษุนั้นย่อมถูกละไปอย่างนี้)

สเจ ภุตฺโต ภเวยฺยาหํ, สาชีโว ครหิโต มม (สเจ ภุตฺโต ภเวยฺยาหํ, อสฺส อาชีโว ครหิโต มม หากเราเป็นผู้บริโภคแล้ว, อาชีวะของเราพึงเป็นอาชีวะที่บัณฑิตติเตียน) ในรูปว่า สาชีโว นี้ ตัดบทเป็น อสฺส ชีโว ความหมายคือ ภเวยฺย พึงเป็น.

ตีสุ พฺยญฺชเนสุ สรูปานํ ทฺวินฺนํ อาทิพฺยญฺชนสฺส โลโป – อคฺยาคารํ [ปาจิ. ๓๒๖], อคฺยาหิโต, วุตฺยสฺส, วิตฺยานุภูยเต, เอกสตํ ขตฺยา [ชา. ๒.๒๒.๕๙๔], รตฺโย, รตฺยา, รตฺยํ, สกฺวาหํ มาริส เทวานมินฺโท [สํ. นิ. ๑.๒๖๘], อิจฺจาทิฯ

ถ้าพยัญชนสังโยคซ้อนกัน ๓ ตัว ให้ลบพยัญชนะตัวต้นของสองตัวที่เหมือนกัน เช่น

อคฺยาคารํ = อคฺคิ + อาคารํ แปลงอิ ที่ อคฺคิ เป็น ยฺ > อคฺคฺยฺ อาคารํ ลบ คฺ ตัวแรกของ คฺคฺ ที่มีรูปเหมือนกัน เป็น อคฺยฺ อาคารํ > อคฺยาคารํ

อคฺยาหิโต = อคฺคิ + อาหิโต

วุตฺยสฺส = วุตฺติ + อสฺส

วิตฺยานุภูยเต = วิตฺติ + อนุภูยเต

เอกสตํ ขตฺยา = เอกํ สตํ ขตฺติยา (ขตฺติย + โย > อา ขตฺติยา ลบ อิ เพราะย (ในที่นี้ ดูสูตร ตทมินาทีนิ และสูตรสัททนีติ ๖๙ สรโลโป ยมนราทีสุ วา ในเพราะย ม น ร เป็นต้น ข้างหลัง ลบสระหน้าได้บ้าง,) > ขตฺตฺยฺ อ + อา ลบ ตฺ

รตฺโย = รตฺติ + สฺมึ แปลง อิ เป็น ยฺ สมึเป็น โอ > รตฺตฺยฺโอ ลบ ตฺ เป็น รตฺโย

รตฺยา = รตฺติ + สฺมา หรือ สฺมึ แปลง สฺมา หรือ สฺมึ เป็น อา ที่เหลือเหมือน รตฺโย

รตฺยํ = รตฺติ + สฺมึ แปลง สฺมึ เป็น อํ ที่เหลือเหมือนรตฺโย

สกฺวาหํ มาริส เทวานมินฺโท = สกฺโก + อหํ แปลง โอ เป็น วฺ > สกฺกฺวฺ ลบ ก ด้วยสูตรนี้ ทีฆะ อ (ที่ อหํ) อันอยู่เบื้องหลังจากพยัญชนะอาเทส ด้วยสูตร เสสา ทีฆา (นิรุตฺติ . ๓๔) > สกฺวาหํ

สรูปานฺติ กิ? ติตฺถฺยา ปุถุโส วทนฺติ [สุ. นิ. ๘๙๗], จตุตฺถฺยนฺตํ, ฉฏฺฐุนฺตํ, จกฺขฺวาพาธํ, วตฺถฺเวตฺถฯ

ข้าพเจ้ากล่าวว่า สรูปานำ แห่งพยัญชนสังโยคที่มีรูปเหมือนกันไว้ เพื่อห้ามการลบดังกล่าวในที่มีสังโยคที่มีรูปต่างกัน เช่น

ติตฺถฺยา ปุถุโส วทนฺติ (= ติตฺถิยฺ อ + โย > อา ติตฺถิยา ลบ อิ เพราะ ย (เหมือนในรูป ขตฺติยา) > ติตฺถฺยฺ อ อา ไม่ลบ ถฺ เพราะมีรูปต่างจาก ตฺ ด้วยคำว่า สรูปานำ ในสูตรนี้)

จตุตฺถฺยนฺตํ = จตุตฺถี อนฺตํ

ฉฏฺฐุนฺตํ (ฉฏฺฐยนฺตํ = ฉฏฺฐี อนฺตำ?)

จกฺขฺวาพาธํ = จกฺขุ อาพาธำ

วตฺถฺเวตฺถ = วตฺถุ เอตฺถ

อิติ พฺยญฺชนโลปราสิฯ

กลุ่มพยัญชนะที่ถูกลบ จบ

(การลบนิคคหิต)

๓๑. โลโปฯ

นิคฺคหีตสฺส กฺวจิ โลโป โหติ วาฯ

๓๑. โลโปฯ

นิคคหิตถูกลบไปได้บ้าง

ในบางแห่ง นิคคหิตถูกลบบ้าง ไม่ถูกลบบ้าง

สเร ปเร ตาว –

เอวาหำ จินฺตยิตฺวาน [พุ. วำ. ๒.๒๗], ปุปฺผทานำ อทาสหำ-อทาสิ+อหนฺติ เฉโท, พินฺทุโลโป, ปุน ปุพฺพสร โลโป, ตุยฺหตฺถาย มหามุนิ, ตุยฺเหเวตำ ทุกฺกฏำ [ที. นิ. ๒.๑๗๘], ตาสาหำ สนฺติเก [ปาจิ. ๗๐๙], เตสาหำ เอวำ วทามิ, ปญฺจนฺเนตำ ธมฺมานำ อธิวจนำ, ฉนฺเนตำ ธมฺมานำ อธิวจนำ, สมณ ตฺเวว ปุจฺฉามิ [ชา. ๒.๒๒.๒๕๓ สมณ เตว], พฺราหฺมณ ตฺเวว ปุจฺฉามิ [ชา. ๒.๒๒.๒๕๘ พฺราหฺมณ เตว] -ตฺวำ+เอวาติ เฉโท, วิทูนคฺคมิติฯ

ลำดับแรกจะกล่าวถึงการลบนิคหิตที่อยู่ติดกับสระหลังก่อน.

เอวำ + อหำ = เอวาหำ. เอวาหำ จินฺตยิตฺวาน

อทาสึ + อหำ = อทาสหำ. อทาปุปฺผทานำ อทาสหำ. รูปนี้ตัดบทเป็น อทาสึ อหำ, ลบนิคคหิต (ด้วยสูตรนี้), ลบสระหน้า ซ้ำอีก.

ตุยฺหำ + อตฺถาย = ตุยฺหตฺถาย. ตุยฺหตฺถาย มหามุนิ

ตุยฺหำ เอว = ตุยฺเหว. ตุยฺเหเวตำ ทุกฺกฏำ.

ตาสำ อหำ = ตาสาหำ. ตาสาหำ สนฺติเก.

เตสำ อหำ = เตสาหำ. เตสาหำ เอวำ วทามิ.

ปญฺจนฺนำ เอตำ = ปญฺจนฺเนตำ. ปญฺจนฺเนตำ ธมฺมานำ อธิวจนำ.

ฉนฺนำ เอตำ = ฉนฺเนตำ. ฉนฺเนตำ ธมฺมานำ อธิวจนำ.

ตฺวำ เอว = เตฺวว. สมณ เตฺวว ปุจฺฉามิ, และ พฺราหฺมณ เตฺวว ปุจฺฉามิ. รูปนี้ตัดบทเป็น ตฺวำ + เอว.

วิทูนำ อคฺคำ = วิทูนคฺคำ. วิทูนคฺคมิติ.

พฺยญฺชเน ปเร –

ตำ ตุยฺหมูเล ปฏิเทเสมิฯ

ที่อยู่ติดกับพยัญชนะหลัง

ตุยฺหำ มูเล = ตุยฺหมูเล. ตำ ตุยฺหมูเล ปฏิเทเสมิ.

คาถายำ –

อริยสจฺจานทสฺสนำ [ขุ. ปา. ๕.๑๑], เอตำ พุทฺธาน สาสนำ [ธ. ป. ๑๘๓], ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ [ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา]ฯ

ในคาถาก็ลบได้

อริยสจฺจานำ ทสฺสนำ = อริยสจฺจานทสฺสนำ.

“ตโป จ พฺรหฺมจริยญฺจ, อริยสจฺจาน ทสฺสนำ;
นิพฺพานสจฺฉิกิริยา จ, เอตำ มงฺคลมุตฺตมำฯ

พุทฺธานำ สาสนำ = พุทฺธานสาสนำ
‘สพฺพปาปสฺส อกรณำ, กุสลสฺส อุปสมฺปทา;
สจิตฺตปริโยทปนำ, เอตำ พุทฺธานสาสนำฯ

ธาตุอายตนานำ จ = ธาตุอายตนาน จ
ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ;
อพฺโพจฺฉินฺนำ วตฺตมานา, สำสาโรติ ปวุจฺจตีติฯ

มาคเม ปเร –

ครุโพ อุรคามิว [ชา. ๑.๔.๑๒๔ สุปณฺโณ], ธมฺโม อรหตามิว [ที. นิ. ๒.๓๔๘], อาโลโก ปสฺสตามิว [สุ. นิ. ๗๖๙], พโก กกฺกฏกามิว [ชา. ๑.๑.๓๘], นภำ ตารกิตามิว [ชา. ๒.๒๒.๑๙๘๙ ตาราจิตามิว], ปทุมำ หตฺถคตามิว [ชา. ๒.๒๒.๒๓๓๖] -เอเตสุ มาคเม พินฺทุโลโป, พฺยญฺชเน ปุพฺพสรทีโฆ จฯ

ที่ติดกับมอาคมข้างหลัง ในกรณีนี้ ลบนิคคหิตที่อยู่ติดกับมอาคม และทีฆสระหน้าที่อยู่ติดกับพยัญชนะหลัง ตัวอย่างเช่น

อุรคำ อิว = อุรคามิว. ครุโพ อุรคามิว. (ลบนิคคหิตด้วยสูตรนี้ อุรค อิว ลงมฺ เป็นอาคม อุรค มฺ อิว, ทีฆสระหน้าที่อยู่ติดกับมฺข้างหลัง)

อรหตำ อิว = อรหตามิว. ธมฺโม อรหตามิว.

ปสฺสตำ อิว = ปสฺสตามิว. อาโลโก ปสฺสตามิว.

กกฺกฏกำ อิว = กกฺกฏกามิว. [๙๐]พโก กกฺกฏกามิว

ตารกิตำ อิว = ตารกิตามิว. นภำ ตารกิตามิว.

หตฺถคตำ อิว = หตฺถคตามิว. ปทุมำ หตฺถคตามิว

ตถา สำอุปสคฺคสฺส พินฺทุโลเป อนฺตสรทีโฆ –

สาราโค, สารตฺโต, อวิสาหาโร, สารมฺโภ, สารทฺโธ, สาเกตำ นครำ, สาธารณำ, สำ อสฺส อตฺถีติ สามีฯ

---

[๙๐] ในพกชาดกอรรถกถา แก้เป็น พโก กกฺกฏกามิว, ยถา พโก กกฺกฏกา คีวจฺเฉทำ ปาปุณาติ ดังนั้น รูปนี้ไม่น่าจะมีการสนธิโดยลบนิคคหิต เพราะกกฺกฏกามิว ไม่ได้ตัดบทเป็น กกฺกฏกำ อิว แต่เป็น กกฺกฏกา อิว

สำหรับ สอุปสัค เมื่อลบนิคคหิตแล้ว ทีฆสระท้าย (ของสํ ที่ลบนิคคหิตไปแล้ว) ได้ด้วย
สํ ราโค = สาราโค,
สํ รตฺโต = สารตฺโต
อ วิ สํ หาโร = อวิสาหาโร,
สํ รมฺโภ = สารมฺโภ,
สํ อารทฺโธ = สารทฺโธ,
สํ เกตๆ = สาเกตๆ. สาเกตๆ นครๆ,
สํ อาธารณๆ = สาธารณๆ,
สํ อี = สามี. สํ อสฺส อตฺถีติ สามีฯ[๙๑]

สมาเส ตุมนฺตมฺหิ นิจฺจๆ –
กตฺตุกาโม, คนฺตุกาโม อิจฺจาทิฯ
ในสมาส ลบนิคคหิตท้ายบทที่มีตุ๎เป็นที่สุดแน่นอน
กตฺตุ๎กาโม = กตฺตุกาโม
คนฺตุ๎กาโม = คนฺตุกาโม.

อิติ พินฺทุโลปราสิฯ
กลุ่มอักษรคือนิคคหิตที่ถูกลบไป เป็นอย่างนี้.

[๙๑] สามี มาจาก สํ ทรัพย์ + อี (อัสสัตถิตัทธิต). สํ = ธนๆ ทรัพย์ มีวิ. ว่า สสฺส อตฺตโน อิทๆ สํ สิ่งนี้มีอยู่แก่ตน ชื่อว่า สํ สิ่งของของตน ก็คือ ทรัพย์. วิ. ทรัพย์ของผู้นี้มีอยู่ ดังนั้น ชื่อว่า สามี. ลบ นิคคหิต ด้วยสูตรนี้ สอี ลงมอาม สมฺอี ทีฆะสระที่อยู่ติดกับมฺอาคม เป็น สามี. แต่บางแห่ง สํ+อี แปลง นิคคหิตเป็น มฺ แล้ว ทีฆะเป็นอา (ปทวิจารทีปนี น. ๗๓๓)

(ลบสิวิภัตติเป็นต้นในบทวิจฉา คือ บทที่ใช้ซ้ำกัน)

๓๒. สฺยาทิโลโป ปุพฺพสฺเสกสฺสฯ

วิจฺฉายํ เอกสฺส วิภตฺยนฺตสฺส ปทสฺส ทฺวิตฺเต กเต ปุพฺพปทสฺส สฺยาทิโลโป โหติฯ

เอเกกํ, เอเกกานิ, เอเกเกน, เอเกกสฺส อิจฺจาทิฯ

มาคเม –

เอกเมกํ, เอกเมกานิ อิจฺจาทิฯ

อิติ สฺยาทิโลปราสิฯ

๓๒. สฺยาทิโลโป ปุพฺพสฺเสกสฺสฯ

๓๒. สิวิภัตติเป็นต้น ที่อยู่ท้ายเอกศัพท์ของบทแรกในวิจฉา ถูกลบไป.

เมื่อเอกศัพท์เป็นบทอันมีวิภัตติเป็นที่สุด (บทว่า เอก ที่ลงวิภัตติมีสิเป็นต้นแล้ว) ที่ใช้ในวิจฉา คือ บทที่ถูกกล่าวซ้ำ. ลบสิวิภัตติเป็นต้น ของบทว่า เอโก เป็นต้น

เช่น เอเกกํ (เอกํ เอกํ = เอเกกํ) อ.วัตถุสิ่งหนึ่ง ๆ (ทุกคน)[๙๒]

เอเกกานิ (เอกานิ เอกานิ = เอเกกานิ สู่วัตถุหนึ่งๆ

เอเกเกน(เอเกน เอเกน = เอเกเกน) โดยวัตถุหนึ่งๆ

เอเกกสฺส (เอกสฺส เอกสฺส = เอเกกสฺส) โดยวัตถุหนึ่งๆ

เมื่อลบแล้ว ลง ม อาคม เช่น

เอกเมกํ (เอกมฺ เอกํ = เอกเมกํ)

เอกเมกานิ (เอกมฺ เอกานิ = เอกเมกานิ)

อิติ สฺยาทิโลปราสิฯ

กลุ่มศัพท์มีสิวิภัตติเป็นต้นที่ถูกลบ จบ

---

[๙๒] อรรถวิจฉา แปลว่า แผ่ไป หมายถึง เนื้อความที่ต้องการพูดถึงกระจายไปทั่วถึงนามศัพท์ที่กล่าวถึง บทที่เป็นวิจฉา ในสนามหลวง แปลว่า หนึ่งหนึ่ง, แต่อาจแปลโดยอรรถว่า ทุกๆคน หรือ แต่ละ ก็ได้. บทที่กล่าวซ้ำกัน ในบางแห่ง ไม่ใช่วิจฉา ดูสัททนีติด้วย. รูปเอกํ เอกํ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว ได้รูปเดิมว่า เอก เพราะ อ แปลงมาจาก สิ วิภัตติที่ลงท้ายขอการันต์ในนปุงสกลิงค์.

อปฺปวิธานมุจฺจเตฯ

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงวิธีการบางสิ่งในโลปราสินี้.

***๓๓. ตทมินาทีนิ** [จำ. ๕.๒.๑.๒๗; ปา. ๖.๓.๑๐๙; มุ. ๒.๓๔; กา. ๒.๒๗]ฯ*

มหาวุตฺติสุตฺตมิทำ, ตทมินาทีนิ ปทรูปานิ อิมินา นิปาตเนน สิชฺฌนฺตีติ อตฺโถฯ

๓๓. ตทมินาทีนิ

รูปสำเร็จมี ตทมินา เป็นต้น (ย่อมมี ตามพระบาฬี)

สูตรนี้เป็นสูตรใหญ่ คือ มีการใช้สำเร็จรูปอย่างกว้างๆ. ความหมายคือ รูปว่า ตทมินา เป็นต้น ย่อมสำเร็จด้วยนิปาตนสูตรนี้[๙๓].

สรโลโป พฺยญฺชเน –

ลาพุ=อลาพุ, ปิธานำ=อปิธานำ, ทฺวารำ ปิทหิตฺวา=อปิทหิตฺวา, คินิ=อคฺคินิ, รตฺนำ=รตนำ, นฺหานำ=นหานำ, อสฺนาติ=อสนาติ, หนฺติ=หนติ, หนฺติ กุทฺโธ ปุถุชฺชโน [อ. นิ. ๗.๖๔], ผลำ เว กทลิ ำ หนฺติ [อ. นิ. ๔.๖๘], สกฺกาโร กาปุริสำ หนฺติฯ

เมื่ออยู่ติดกับพยัญชนหลัง สระหน้าถูกลบ

ลาพุ = (มาจาก) อลาพุ (ในบทว่า อลาพุ ลบ อ ที่อยู่ติดกับ ล)

ปิธานำ = อปิธานำ (ในบทว่า อปิธานำ ลบ อ ที่อยู่ติดกับ ป – อุ.อื่นก็มีนัยนี้)

ปิทหิตฺวา = อปิทหิตฺว เช่น ในประโยคว่า ทฺวารำ ปทหิตฺวา ปิดประตู

คินิ = อคฺคินิ ลบ อ ที่ติดกับ คฺ ในรูปนี้ เมื่อลบ อ แล้ว คฺ ที่เคยเป็นสังโยคท้ายสระ จึงถูกลบไปโดยปริยาย เหตุที่นิมิตถูกลบไป จึงเป็นรูปว่า คินิ.

รตฺนำ = รตนำ ลบ อ ที่ ต

นฺหานำ = นหานำ, ลบ อ ที่ น

อสฺนาติ = อสนาติ, ลบ อ ที่ ส

หนฺติ = (มาจาก) หนติ (หนติ = หนฺ + อวิกรณปัจจัย + ติวิภัตติ, ลบ อ วิ. ที่อยู่ติดกับ ติ)

---

[๙๓] (คือเป็นสูตรใหญ่ ในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์นี้ น เช่นเดียวกับสูตรว่า **กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆวิปรีตาเทสโลปาคมา จฯ**, **ยทนุปปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ**, **ปจฺจยา ทนิฏฺฐา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ**และ **กฺวจาทิมชฺฌตฺตรานำ ทีฆรสฺสาปจฺจเยสุ** จที่ใช้แยกเฉพาะบทแต่ละประเภท แต่ในโมคคัลลานมีสูตรนี้เพียงสูตรเดียวที่ใช้ครอบคลุมลักษณะพิเศษทุกเรื่อง). ดังนั้น ในอุทาหรณ์ในพระบาฬีที่ไม่มีสูตรสำเร็จรูป ก็ให้อ้างสูตรนี้สำเร็จรูปตามพระบาฬีนั้น เพราะถือว่า “รูปว่า ตทมินา เป็นต้นนี้ ก็มีใช้อยู่” ส่วนขั้นตอนการประกอบรูปให้อ้างอิงตามที่ควรจะเป็น ดังที่ท่านจะแสดงต่อไป.

ในรูปนี้ มีตัวอย่างในพระบาฬีว่า หนฺติ กุฑฺโฐ ปุถุชฺชโน [อ. นิ. ๗.๖๔] ปุถุชนเป็นผู้โกรธย่อมประทุษร้าย (ฆ่า), ผลํ เว กทลึ หนฺติ [อ. นิ. ๔.๖๘] ผลกล้วยย่อมทำลายต้น, สกฺกาโร กาปุริสํ หนฺติ สักการะย่อมฆ่าคนชั่วฯ

กตฺถจิ พหุวจนมฺปิ ทิสฺสติฯ

สำหรับรูปว่า หนฺติ นี้ บางแห่งเป็นพหุวจนะ (ไม่ใช่เอกวจนะ) ตังตัวอย่างนี้

วิกฺโกสมานา ติพฺพาหิ, หนฺติ เนสํ วรํ วรํ [ชา. ๒.๒๒.๒๓๗๐]ฯ

นายพรานเหล่านี้ (ได้ขึงข่ายล้อมฝูงเนื้อในป่าไล่ต้อนให้ตกลงในหลุมแล้ว) แผดเสียง ไล่ทิ่มแทงเนื้อตัวล่ำพีแห่งฝูงนั้นด้วยหอกอันคม.[๙๔]

อิวณฺณโลเป –

อารามรุกฺขเจตฺยานิ=เจติยานิ [ธ. ป. ๑๘๘], อถตฺเถกสตํ ขตฺยา [ชา. ๒.๒๒.๕๙๔] =ขตฺติยา, ติถฺยา ปุถุโส วทนฺติ [สุ. นิ. ๘๙๗]ฯ ติถฺยา ปุถุโส นิวิฏฺฐา [สุ. นิ. ๘๙๘] =ติตฺถิยาฯ วิทฺธสฺโต=วิทฺธํสิโต, อุตฺรสฺโต=อุตฺราสิโต, สฺเนโห=สิเนโห, กฺเลสวตฺถูนิ=กิเลสวตฺถูนิ, กฺริยา=กิริยา, ปฺลวนฺติ=ปิลวนฺติ.

ในที่ลบอิวัณณะ (อิ อี ตัวหน้าถูกลบไป ในกรณีที่อยู่ติดพยัญชนะหลัง)

อารามรุกฺขเจตฺยานิ = (มาจาก) เจติยานิ [ธ. ป. ๑๘๘], ลบ อิ ที่ เจติ

อถตฺเถกสตํ ขตฺยา [ชา. ๒.๒๒.๕๙๔] =ขตฺติยา, ลบ อิ เพราะ ยพยัญชนะ. = ขตฺตฺยา พยัญชนสังโยค มีรูปเหมือนกันลบตัวที่เหมือนกันได้ เป็น ขตฺยา

ติถฺยา ปุถุโส วทนฺติ [สุ. นิ. ๘๙๗]ฯ

ติถฺยา ปุถุโส นิวิฏฺฐา [สุ. นิ. ๘๙๘] =ติตฺถิยาฯ

(รูปนี้ ลบ อิ ที่ ถิ เป็น ติตฺถฺยา. คัมภีร์สัททนีติระบุว่า ห้ามลบ ตฺ เพราะถือว่า สังโยครูปต่างกันแม้มีสองตัว ก็ไม่ให้ลบ ซึ่งต่างจากในกรณีที่เป็นสังโยครูปเหมือนกันดังเช่น ขตฺยา (ในสูตร **๑๒๐. ตีสุ พฺยญฺชเนเสฺวโก สรูโป โลปฺ.** โมเจสิ เอกสตํ ขเตฺย. อคฺยาคารํ. **สรูโป**ติ กึ ? เอวมฺปิ ติตฺถฺยา ปุถุโส วทนฺติ.) แม้ในพระบาฬีสุตตนิบาตดังกล่าวก็มีรูปว่า ติตฺถฺยา รูปนี้ยังฉงนอยู่?)

---

[๙๔] หนฺติ ก็คือ หนนฺติ อรรถกถาชาดกเวสสันตร แก้ศัพท์นี้เป็น หนนฺติ. รูปพหุวจนะนี้ มาจาก หนฺ หึสา เบียดเบียน + อ + อนฺติ วิภัตติ. ลบ อ ที่ หฺ ด้วยสูตรนี้ และลบ นฺ ที่สุดธาตุด้วยสูตรใหญ่ (คือ สูตรนี้) = หฺ อ + อนฺติ, ลบ อ วิกรณ ด้วยสูตร กฺวจิ วิกรณานำ. ดังนั้น คำนี้ไม่ใช่เอกวจนะเหมือนอุทาหรณ์ว่า หนติ ที่ลบ อุ ท้าย ห ที่อยู่ติดกับ นฺ) โปรดสังเกตที่บทลงปฐมาวิภัตติเป็นพหุวจนะ. นอกจากนี้ยังตัวอย่างอื่นอีก เช่น ลุทฺทกา มิคำ หนฺติ, นายพรานทั้งหลายฆ่าเนื้อ, เกวฏฺฏา มจฺฉ หนฺติ พรานปลา ฆ่าปลา.

อีกนัยหนึ่ง รูปว่า หนฺติ ที่เป็นเอกวจนะ ลบ อวิกรณประจำหมวดภูวาทิ. ท่านแสดงไว้ดังนี้

ในที่มีการลบ วิกรณปัจจัย ด้วยสูตร กฺวจิ วิกรณานำ , หนฺ + อ + ติ ลบ อวิกรณ เป็น หนฺ + ติ = หนฺติ เช่น ผลํ เว กทลึ หนฺติ ผลกล้วย ย่อมฆ่า (หน่อ) กล้วย, สกฺกาโร กาปุรสำ หนฺติ สักการะ ทำลายคนชั่ว., หนฺติ กุฑฺโฐ ปุถุชฺชโน ปุถุชนโกรธกริ้วแล้วย่อมฆ่า.

(นิรุตติ. น. ๔๓๓ หลังสูตรว่า ๖๕๓ วจภุชมุจวิสานำ กฺขงฺ)

วิทฺธสฺโต=วิทฺธสิโต, ลบ อ ที่ ธ เพราะ นิคคหิต (ลบนิคคหิตเพราะ ส พยัญชนะ) และ ลบ อิ ที่ สิ เพราะ ต พยัญชนะ

อุตฺรสฺโต=อุตฺราสิโต, ลบ อิ ที่ สิ และ รัสสะในที่มีสังโยคอยู่หลัง.

สฺเนโห=สิเนโห, ลบ อิ เพราะ นพยัญชนะ

กฺเลสวตฺถูนิ=กิเลสวตฺถูนิ, ลบ อิ เพราะ ล พยัญชนะ

กฺริยา=กิริยา, ลบ อิ เพราะ รพยัญชนะ

ปฺลวนฺติ=ปิลวนฺติ. ลบ อิ เพราะลพยัญชนะ.

รูปเหล่านี้ บางรูปมีแสดงไว้ในสูตรของคัมภีร์สัททนีติ **(๖๙. สรโลโป ยมนราทีสุ วา.** ลบสระหน้า ถ้ามีย ม น ร เป็นต้นอยู่หลัง) แต่บางรูปมีนอกเหนือจากสัททนีติ แสดงว่า นิรุตตทีปนีแสดงรูปได้มากกว่า.

อุวณฺณโลเป –

ปทฺมานิ=ปทุมานิ, อุสฺมา=อุสุมา อิจฺจาทิฯ

ลบอุอู (อุวัณณะ) ในกรณีที่มีพยัญชนะอยู่หลัง เช่น

ปทฺมานิ = (มาจาก) ปทุมานิ

อุสฺมา = อุสุมา (ลบ อุ ที่ สุ)

สโยคาทิพฺยญฺชนโลโป จ –

ปุตฺตานญฺหิ วโธ ทุโข, มาติโฆ ลภเต ทุขํ, อปฺปสฺสาทา กามา ทุขา, นตฺถิ กามปรํ ทุขํ [ชา. ๒.๑๙.๑๑๘], เสโข=เสกฺโข, อเปขา=อเปกฺขา, อุปสมฺปทาเปโข=อุปสมฺปทาเปกฺโข [มหาว. ๗๐] อิจฺจาทิฯ

ลบพยัญชนะตัวต้นของสังโยค เช่น

ปุตฺตานญฺหิ วโธ ทุโข,

มาติโฆ ลภเต ทุขํ,

อปฺปสฺสาทา กามา ทุขา,

นตฺถิ กามปรํ ทุขํ [ชา. ๒.๑๙.๑๑๘],

เสโข=เสกฺโข,

อเปขา=อเปกฺขา,

อุปสมฺปทาเปโข=อุปสมฺปทาเปกฺโข [มหาว. ๗๐]

(ในข้อความเหล่านี้ ทุโข เป็นต้น ลบ กฺ ตัวต้นของ กฺข ในคำว่า ทุกฺโข,เสกฺโข, อเปกฺขา เป็นต้น)

สเรน สห พฺยญฺชนโลโป –

ปฏิสงฺขา โยนิโส [อ. นิ. ๖.๕๘], อกฺขาติ=อกฺขายติ, คนฺธ ฆาติ=ฆายติ, อภิญฺญา=อภิญฺญาย, ปริญฺญา=ปริญฺญาย, อธิฏฺฐา=อธิฏฺฐาย, ปติฏฺฐา=ปติฏฺฐาย, อาวีกตา หิสฺส ผาสุ [มหาว. ๑๓๔], อสฺสวนตา ธมฺมสฺส ปริหายนฺติ [มหาว. ๘], วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชติ [ปฏฺฐา. ๓.๑.๙๘], ทสาหปรมตา ธาเรตพฺพํ [ปารา. ๔๖๒], นายํ พฺราหฺมณโภชนตฺถา, ติโลทโน เหหิติ [ชา. ๑.๘.๑], วิสเสโนว คารยฺโห, ยสฺสตฺถา รุกฺขโรปกา

[ชา. ๑.๓.๕๔] =วิสเสโนวาติ เอวํนามโก ราชา เอว, ยสฺสตฺถา ทูรมายนฺติ [ชา. ๑.๓.๒๘] – ยสฺสาติ อุทรสฺส, ปิตุ อตฺถา จนฺทวตี [ชา. ๑.๙.๖๖], อุปาทารูปํ, อนุปาทา วิมุตฺโต, สทฺธาปพฺพชิโต, อุปนิธาปญฺญตฺติฯ สวิธาวหาโร, ยาติ=ยายติ, วาติ=วายติ, นิพฺพาติ=นิพฺพายติ, นิพฺพนฺติ=นิพฺพายนฺติ, ปหาติ=ปหายติ, สปฺปติสฺโส=สปฺปติสฺสโย, สุหโท=สุหทโย=สพฺพตฺถ ยโลโป,

ลบ ย พร้อมสระ

(แปลง ตฺวา เป็น ย. ลบ ย ที่แปลงมาจาก ตฺวา)
ปฏิสงฺขา โยนิโส [อ. นิ. ๖.๕๘], = (มาจาก) ปฏิสงฺขาย โยนิโส
ปฏิสงฺขาย = ปฏิ + สํ + ขา ญาเณ + ตฺวา.
อกฺขาติ = (มาจาก) อกฺขายติ,
คนฺธํ ฆาติ = (มาจาก) ฆายติ, [๙๕]
อภิญฺญา = (มาจาก) อภิญฺญาย,
ปริญฺญา = (มาจาก) ปริญฺญาย,
อธิฏฺฐา = (มาจาก) อธิฏฺฐาย,
ปติฏฺฐา = (มาจาก) ปติฏฺฐาย,

(ลบ ย ที่แปลงมาจา นา ส สฺมา สฺมึ ท้ายนามศัพท์อิตถีลิงค์)
อาวีกตา หิสฺส ผาสุ [มหาว. ๑๓๔], = (มาจาก) อาวีกตาย หิสฺส ผาสุ
อสฺสวนตา ธมฺมสฺส ปริหายนฺติ [มหาว. ๘], = (มาจาก) อสฺสวนตาย ธมฺมสฺส ปริหายนฺติ
วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชติ [ปฏฺฐา. ๓.๑.๙๘], = (มาจาก) วิปาโก ตทารมฺมณตาย อุปฺปชฺชติ
ทสาหปรมตา ธาเรตพฺพํ [ปารา. ๔๖๒], = (มาจาก) ทสาหปรมตาย ธาเรตพฺพํ

(ลบ ย ของ อาย ที่แปลงมาจาก ส จตุตถีวิภัตติที่ใช้ในอรรถตทัตถสัมปทาน.)
นายํ พฺราหฺมณโภชนตฺถา, ติโลทโน เหหิติ [ชา. ๑.๘.๑= นายํ พฺราหฺมณโภชนตฺถาย
ยสฺสตฺถา ทูรมายนฺติ [ชา. ๑.๓.๒๘] – ยสฺสาติ อุทรสฺส,
ยสฺสตฺถา = ยสฺสตฺถาย ทูรมายนฺติ. คำว่า ยสฺส ได้แก่ อุทรสฺส [๙๖]
ปิตุ อตฺถา จนฺทวตี [ชา. ๑.๙.๖๖], = ปิตุ อตฺถาย
จนฺทวตี นางจันทวดี บูชายัญเพื่อประโยชน์ของพระบิดา.

---

[๙๕] อีกนัยหนึ่ง ถ้ามีอรรถกรรม ลง ยปัจจัยในอรรถกรรม แล้วลบ ย ไปด้วยสูตรนี้.สองรูปนี้ลบ ย วิกรณในทิวาทิคณธาตุ ดังในธาตุปปิกาภาคผนวกว่า ขา และ ฆา นอกจากเป็นภูวาทิคณะแล้ว ยังอยู่ในทิวาคณ. ดังนั้น ในที่นี้ จึงลบ ยวิกรณ.

[๙๖] อรรถกถาทูตชาดก อธิบายว่า ยสฺส อตฺถาย อิเม สตฺตา ตณฺหาวสิกา หุตฺวา ทูรมฺปิ คจฺฉนฺติ สัตว์พวกนี้ตกภายใต้อำนาจความอยากไปยังที่ไกล เพื่อประโยชน์แห่งท้องใด. ในที่นั้นคำว่า ท้อง ได้แก่ ความอยาก. คนพวกนี้ถูกความอยากส่งไปยังที่ไกลเพื่อทำประโยชน์ของตัณหา.

(ลบ ย ที่แปลงมาจาก ตฺวา ปัจจัย และอยู่ในสมาส[๙๗].)
อุปาทารูปํ = อุปาทายรูปํ รูปอาศัยมหาภูตรูป เรียกว่า อุปาทายรูป.
อนุปาทา วิมุตฺโต = อนุปาทายวิมุตฺโต อนุปาทายวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น.
สทฺธาปพฺพชิโต, = (สทฺธายปพฺพชิโต บรรพชิตผู้บวชโดยศรัทธา
อุปนิธาปณฺณตฺติฯ = อุปนิธายปณฺณตฺติ อุปนิธายบัญญัติ บัญญัติโดยการเปรียบเทียบ.
สํวิธาวหาโร = สํวิธายาวหาโร, การขโมยโดยการจัดแจงวิธีการไว้ก่อน (ตกลงกันก่อน)
สทฺธาย ปพฺพชิโต สทฺธาปพฺพชิโต.
สทฺธาย = สทฺธา+ตฺวา. แปลง ตฺวา เป็น ย เหมือนนัยก่อน และลบย[๙๘].

(ลบ ย วิกรณปัจจัย)
ยาติ = (มาจาก) ยายติ,
วาติ = (มาจาก) วายติ,
นิพฺพาติ = (มาจาก) นิพฺพายติ,
นิพฺพนฺติ = (มาจาก) นิพฺพายนฺติ,
ปหาติ = (มาจาก) ปหายติ,

สองศัพท์นี้ลบ ย ของนามศัพท์.
สปฺปติสฺโส = (มาจาก) สปฺปติสฺสโย,
สุหโท = (มาจาก) สุหทโย

---

[๙๗] สัททนีติ สูตร ๖๗๙ ห้ามการสมาสกับตฺวาปัจจยันตบทในกรณีที่เป็นกิริยาในระหว่าง เพราะยังมองหาปธานกิริยาข้างหลังอยู่ ดังนี้ว่า ตฺวาปจฺจยนฺตาทีหิ จ การย่อบทด้วยบทหลังที่เป็นกิริยาในระหว่างซึ่งลงท้ายด้วยตฺวาปัจจยเป็นต้น ย่อมไม่มี.ส่วนสูตรที่ ๖๘๓ อนุญาต ตฺวาปัจจยันตบทที่เป็นบทหน้าให้สมาสกับบทหลังได้แน่นอนดังนี้ว่า ตฺวาปจฺจยนฺตาทีหิ จ ปุพฺเพหิ. การย่อบทกับบทหน้ามีบทที่ลงท้ายด้วยตฺวาปัจจัยเป็นต้นด้วย ย่อมมีอย่างแน่นอน. ปกติ ตฺวา ปัจจัย ถ้าเป็นบทหลัง ไม่สามารถเข้าสมาสกับบทหน้าได้ แต่ในกรณีที่เป็นบทหน้า สามารถเข้าสมาสกับบทหลังได้ ในรูปนี้ แปลง ตฺวา เป็น ย แล้วลบ ย ไปด้วยสูตรนี้.ดังตัวอย่างในที่นี้ว่า อุปาทายรูปํ = มหาภูตานิ อุปาทาย (อุปาทยิตฺวา) + รูปํ อุปาทายรูปํ.) อุ.อื่น เช่น อนุปาทายวิมุตติ แปลว่า การหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น = กญฺจิ ธมฺมํ อนุปาทยิตฺวา วิมุตฺติ.

[๙๘]ปกติ ธา ที่มี สํเป็นบทหน้า และใช้เป็นตฺวาปจฺจยนฺตบท จะกลายรูปเป็น สทฺทหิตฺวา แต่ถ้าเป็นนามศัพท์ จะเป็น สทฺธา โดยแปลงนิคคหิตเป็น ธวคฺคนฺต คือ นฺ แปลง นฺ เป็น ทฺ สำเร็จรูปเป็น สทฺธา ลง อปัจจัย + อาปัจจัย. แต่ในรูปนี้เหมือนจะพ้นกฎเกณฑ์ โดยนำวิธีการที่เคยใช้เป็นนามศัพท์แล้วลงตฺวาปัจจัย เมื่อควรจะเป็น สทฺธาตฺวา ก็แปลง ตฺวา เป็น ย. อีกนัยหนึ่ง รูปว่า สทฺธาย นี้เป็น ย ที่แปลงมาจาก สฺมา วิภัตติท้ายอิตถีลิงค์นั่นเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ควรจัดเป็นกลุ่มลบ ย ที่แปลงมาจากวิภัตติ.

มุขโร=มุขขโร, วาจากรโณ=วากฺกรโณ, วาจาปโถ=พฺยปฺปโถ=วาสฺส พฺยตฺตํ, รสฺสตฺตญฺจ, เอวํ พฺยาโข=เอวํ วิย โข=วิสฺส พฺยตฺตํ, ทีโฆ จ ยโลโป จฯ

กลุ่มนี้ลบพยัญชนะบางตัวที่นอกจาก ย

มุขโร=มุขขโร,

มุขโร มาจาก มุขขโร ลบ ข ๑ ตัว แปลว่า

๑) ผู้ถือเอาซึ่งกรรมอันไม่น่าพอใจด้วยปาก. (สี.ฏี. ๑/๑๙๕) มุข +รา ธาตุ ถือเอา + อ) มุเขน วา อมนาปํ กมฺมํ ราติ คณฺหาตีติ มุขรา.

๒) มีปากคม คือ มีคำพูดแหลมคม คือ วาจาเชือดเฉือน (ม.อฏ. ๑/๓๘)

วาจากรโณ=วากฺกรโณ. ลบ จา และซ้อนกฺ โดยนิรุตตินัย.

วากฺกรโณ มาจาก วาจากรโณ. เสียงที่เปล่งออกมา, คำพูด. การกระทำคือคำพูด. เสียงที่สื่อความหมายให้เข้าใจกันได้.[๙๙]

วาจาปโถ=พฺยปฺปโถ =วาสฺส พฺยตฺตํ, รสฺสตฺตญฺจ,

พฺยปฺปโถ มาจาก วาจาปโถ แปลง วา เป็น พฺย (ลบ จา ท่านไม่ได้แสดงไว้) และ รัสสะ[๑๐๐]

---

[๙๙] มีวิธีแสดงไว้ใน ที.สี.อฏ. และสี.ฏี. ๒/๒๔๐, ๓๐๓

๒๖๘. กลฺยาณวากฺกรโณติ มธุรวจโนฯ (สี.อฏ.)

๒๖๘. อตฺถวิญฺญาปเน สาธนตาย วาจา เอว กรณํ **วากฺกรณํ** นิรุตฺตินเยน, ตํ กลฺยาณมสฺสาติ กลฺยาณวากฺกรโณฯ

๓๐๓. **วากฺกรณ**นฺติ อุทาหรณโฆสาฯ.

๓๐๓. อตฺถวิญฺญาปเน สาธนตาย วาจาว กรณํ **วากฺกรณ**นฺติ ตุลฺยาธิกรณตํ ทสฺเสตุํ **"อุทาหรณโฆสา"**ติ วุตฺตํ, วจีเภทสทฺโทติ อตฺโถฯ

การกระทำคือวาจา เรียกว่า วากฺกรณ ได้แก่ การเปล่งเสียง,

[๑๐๐] สัททนีติมีสูตร **๑๒๘. วาจาย โพฺย ปเถ.** วาจาสทฺทสฺส โพฺย โหติ ปถสทฺเท ปเร. พฺยปฺปโถ.

เอวํ พฺยาโข=เอวํ วิย โข=วิสฺส พฺยตฺตํ, ทีโฆ จ ยโลโป จฯ

เอวํ พฺยาโข มาจาก เอวํ วิย โข. แปลง วิ เป็น พฺย, ทีฆะ อ เป็น พฺยา, ลบ ย ที่ วิย.

สัททนีติมีสูตร **๑๒๗. เอวํ ขฺวนฺตเร วิยสฺส พฺยา.** เอวํสทฺทโขสทฺทานมนฺตเร ฐิตสฺส วิยสทฺทสฺส พฺยาเทโส โหติ.

โลลุโป, โมมุโห, กุกฺกุโจ, สุสุโข, โรรุโวอิจฺจาทีสุ ปน อติสยตฺถทีปนตฺถํ ปททฺวิตฺตํ กตฺวา ปุพฺพปเทสุ อกฺขรโลโปฯ

แต่ในบางรูป เมื่อทำเทวภาวะอักษร (ซ้อนตัวเดิมเป็นสองตัว) เพื่อแสดงเนื้อความที่ยิ่งพิเศษ ลบอักษรในบทหน้าได้ ดังนั้น พยัญชนะพร้อมสระตัวสุดท้ายของบทหน้า เช่น

โลลุโป มาจาก โลปลุโป แปลว่า โลภอย่างหนัก

โมมุโห, โมหมุโห หลงอย่างยิ่ง

กุกฺกุโจ, กุจกุโจ เดือดร้อนอย่างยิ่ง

สุสุโข, สุขสุโข สุขอย่างยิ่ง

โรรุโว รุวรุโว ร้องเสียงดังยิ่ง.

ปทโลโป อาทิมชฺฌนฺเตสุ –

ทตฺโต=เทวทตฺโต, อสฺเสหิ ยุตฺโต รโถ=อสฺสรโถ, รูปภโว=รูปี, อรูปภโว=อรูปี อิจฺจาทิฯ

ลบบทในเบื้องต้นและท่ามกลางและที่สุด เช่น

ทตฺโต มาจาก เทวทตฺโต ลบบทต้น

อสฺเสหิ ยุตฺโต รโถ อสฺสรโถ ลบบทกลาง

รูปี มาจาก รูปภโว ลบบทท้าย

อรูปี มาจาก อรูปภโว ลบบทท้าย.

โลปราสิ นิฏฺฐิโต.

กลุ่มศัพท์ที่ถูกลบ จบ.

ทีฆ, รสฺสราสิ

กลุ่มวิธีการสนธิโดยทีฆะและรัสสะ

อถ ทีฆ, รสฺสา ทีปิยนฺเตฯ

ต่อจากโลปวิธิราสิ จะแสดงทีฆราสิและรัสสราสิ สืบไป.

๓๔. เสสา ทีฆาฯ

ปกฺขิตฺตมิทํ สุตฺตํฯ ลุตฺเตหิ วา อาเทสกเตหิ วา วณฺเณหิ เสสา รสฺสสรา กฺวจิ ทีฆา โหนฺติ วาฯ

หัวข้อศึกษา :

ในกรณีที่สระหน้าก็ดี สระหลังก็ดี นิคหิตก็ดี ถูกลบไป หรือ สระหน้าเป็นต้น ถูกแปลงเป็นพยัญชนะก็ดี สระที่เหลือ เป็นทีฆะแน่นอน.

สูตรกำกับวิธีการ :

๓๔. เสสา ทีฆา.

รัสสะที่เหลือจากการลบหรืออาเทส เป็นทีฆะได้ ในบางแห่ง.

สูตรนี้ถูกเพิ่มเข้ามา. (วิธีการของสูตรนี้ คือ) รัสสสระที่เหลือจากสระที่ถูกลบไปหรือถูกแปลงเป็นพยัญชนะแล้ว (ตามพยัญชนะแปลว่า มีอาเทสอันทำแล้ว) เป็นทีฆสระ ได้บ้าง ในบางแห่ง.

สาระที่ได้จากการศึกษา :

สูตรนี้ท่านเพิ่มเข้ามานอกจากสูตรโมคคัลลานไวยากรณ์. ความประสงค์ของสูตรนี้ คือ หลังจากลบสระหน้าหรือสระหลังแล้ว ก็ดี ในที่มีอักษรมีอาเทศอันทำแล้วก็ดี ถ้ายังมีรัสสสระหลงเหลืออยู่ ให้ทีฆะได้ในบางแห่ง. วิธีการเช่นนี้เป็นวิธีการของสูตร ทีฆ, ยเมทนฺตสฺสาเทโส, วโมทฺทนฺตานำ เป็นต้น ในคัมภีร์กัจจายนะ แต่ในที่นี้รวมวิธีการเหล่านั้นไว้ในสูตรนี้).

ปุพฺพลุตฺเต ตาว –

ตตฺรายมาทิ ภวติ [ธ. ป. ๓๗๕], ตตฺราภิรติมิจฺเฉยฺย [ธ. ป. ๘๘; สำ. นิ. ๕.๑๙๘], พุทฺธานุสฺสติ, สทฺธีธ วิตฺตำ ปุริสสฺส เสฏฺฐำ [สุ. นิ. ๑๘๓], อนาคาเรหิ จูภยำ [ธ. ป. ๔๐๔; สุ. นิ. ๖๓๓], ธมฺมูปสำหิตา [ที. นิ. ๒.๓๔๙], ตถูปมำ ธมฺมวรำ อเทสยิ [ขุ. ปา. ๖.๑๓], เตสำ วูปสโม สุโข [ที. นิ. ๒.๒๒๑] อิจฺจาทิฯ

สารัตถะของสูตร -

๑) เมื่อลบสระหน้า สระหลัง อันเป็นรัสสะที่เหลือ เป็นทีฆสระ

ตตฺรยมาทิ ภวติ = ตตฺร + อยมาทิ ภวติ นี้เป็นเหตุเบื้องต้น เพื่อเป็นผู้มีปัญญาในพระศาสนานี้

ตตฺราภิรติมิจฺเฉยฺย = ตตฺร + อภิรตึ อิจฺเฉยฺย

พุทฺธานุสฺสติ = พุทฺธ + อนุสฺสติ

สทฺธีธ วิตฺตำ ปุริสสฺส เสฏฺฐำ = สทฺธา + อิธ วิตฺตำ ปุริสสฺส เสฏฺฐำ

อนาคาเรหิ จูภยำ = อนาคาเรหิ จ อุภยำ

ธมฺมูปสำหิตา = ธมฺม + อุปสำหิตา

ตถูปมำ ธมฺมวรำ อเทสยิ = ตถา อุปมำ ธมฺมวรำ อเทสยิ

เตสำ วูปสโม สุโข = เตสำ ว + อุปสมโส สุโข

สาระที่ได้จากการศึกษา

โปรดสังเกต :

ทุกตัวอย่าง จะลบสระหน้า และ ทีฆสระหลัง ซึ่งเป็นรัสสะ

ปรลุตฺเต –

อชิตาติ ภควา อโวจ [สุ. นิ. ๑๐๓๙, ๑๐๔๑], สุเมโธ สาชาโต จาติ, รุปฺปตีติ รูปำ [สำ. นิ. ๓.๗๙], พุชฺฌตีติ พุทฺโธ, สาธูติปติสฺสุณิตฺวา [ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.๔ กาพยกฺขินีวตฺถุ], กิสฺมิธ วิตฺตำ ปุริสสฺส เสฏฺฐำ [สุ. นิ. ๑๘๔] อิจฺจาทิฯ

๒) เมื่อสระหลังถูกลบ สระหน้า อันเป็นรัสสะที่เหลือ เป็นทีฆสระ

อชิตาติ ภควา อโวจ = อชิต + อิติ ภควา อโวจ.

สุเมโธ สาชาโต จาติ = สุเมโธ สาชาโต จ อิติ

รุปฺปตีติ รูปี = รุปฺปติ + อิติ รูปี

สาธูติ ปติสฺสุณิตฺวา = สาธุ อิติ ปติสฺสุนิตฺวา.

กึสูธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ = กึสุ + อิธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ.

สาระที่ได้จากการศึกษา

โปรดสังเกต :

ทุกตัวอย่าง จะลบสระหลัง และ ทีฆสระหน้า ซึ่งเป็นรัสสะ

พินฺทุลุตฺเต –

ตาสาหํ [ปาจิ. ๗๐๙], เตสาหํ [ชา. ๒.๒๒.๓๑๓]ฯ

๓) เมื่อพินทุถูกลบ (ในที่มีพินทุอันลบไป) สระหลังจากนิคคหิตนั้น เป็นทีฆะ

ตาสาหํ = ตาสํ อหํ

เตสาหํ = เตสํ อหํ

อาเทเสสุ –

มฺยายํธมฺโม [มหาว. ๗], สฺวาหํ [เป. ว. ๔๘๕], วิตฺยานุภูยเต อิจฺจาทิฯ

๔) ในที่มีอักษรอาเทสหลายตัวอันทำแล้ว หลังจากได้อาเทศอักษรแล้ว

มฺยายํ ธมฺโม = เม อยํ ธมฺโม

สฺวาหํ = โส อหํ

วิตฺยานุภูยเต = วิตฺติ อนุภูยเต

สาระที่ได้จากการศึกษา :

โปรดสังเกต

เอ ของ เม ก็ดี โอ ของ โส ก็ดี ถูกแปลง เป็น ย และ ว ดังนั้น รัสสะที่อยู่ข้างหลังตนจึงเป็น ทีฆะ.

วิตฺติ แปลง อิ ที่ วิตฺติ เป็น ย ก็จะเป็น วิตฺตฺย ในที่มีอาเทศหลายตัวเช่นนี้ ก็ลบสังโยคตัวต้นที่มีรูปเหมือนกันไปหนึ่งตัวตามที่ได้ศึกษามาแล้ว รัสสะที่เหลืออยู่จึงเป็นทีฆะ.

ยทิปิ อิมานิ รูปานิ พฺยญฺชเน อุปริสุตฺเตน สิชฺฌนฺติ, ลุตฺตาเทเสสุ ปน นิจฺจมิว ทีฆสิทฺธิญาปนตฺถํ อิทํ สุตฺตํ ปกฺขิตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

(ชี้แจงเหตุผลในการเพิ่มสูตรนี้)

ถึงในที่มีพยัญชนะเป็นนิมิต สูตรต่อไป (คือสูตร๓๕. **พฺยญฺชเน ทีฆรสฺสา)** จะใช้ในกรณีนี้ได้เช่นกัน คือ ที่เป็นรัสสะเป็นทีฆะบ้าง ที่เป็นทีฆะเป็นรัสสะบ้าง ก็ตาม, แต่สูตรว่า เสสา ทีฆา นี้ เพิ่มเข้ามาเพื่อกำหนดว่า ในที่ถูกลบและอาเทศ สระหน้าก็ตาม สระหลังก็ตามที่ยังเหลือเป็นทีฆะ แน่นอน.

๓๕. พฺยญฺชเน ทีฆรสฺสา *[ก. ๒๕, ๒๖; นี. ๓๕, ๓๖, ๖๔, ๗๑, ๑๖๕, ๑๗๙]ฯ*

พฺยญฺชเน ปเร รสฺสทีฆานำ กฺวจิ ทีฆ,รสฺสา โหนฺติ วาฯ ตตฺถ ทีฆวิธิ นาม คาถาวเสน วา อาคมวเสน วา วจนสุขวเสน วา พุทฺธิสุขวเสน วา โหติฯ

หัวข้อศึกษา : ในกรณีที่มีพยัญชนะข้างหลัง ที่เป็นทีฆะให้รัสสะ, ที่เป็นรัสสะให้เป็นทีฆะ

สูตรกำกับ :

๓๕. พฺยญฺชเน ทีฆรสฺสา

เพราะพยัญชนะ ที่เป็นรัสสะเป็นทีฆะ ที่เป็นทีฆะ เป็นรัสสะ.

คำขยายความสูตร :

ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลัง ทำรัสสสระให้เป็นทีฆสระ และทำทีฆสระให้เป็นรัสสสระ ได้บ้าง ในบางแห่ง.

ในการทำเป็นทีฆะและเป็นรัสสะเหล่านั้น การทำเป็นทีฆะ ย่อมมีเนื่องด้วยคาถา, อาคม, ให้กล่าวสะดวก, หรือ ให้รู้สะดวก.

ตตฺถ คาถาวเสน ตาว –

มธุวามญฺญติ พาโล [ธ. ป. ๖๙], ขนฺตี จ โสวจสฺสตา [ขุ. ปา. ๕.๑๐], เอวำ คาเม มุนี จเร [ธ. ป. ๔๙], สกฺโก อุชู จ สุหุชู จ [ขุ. ปา. ๙.๑] อิจฺจาทิฯ

สารัตถะของสูตร :

ในเหตุผลการทำเป็นทีฆะนั้น (ลำดับแรก)

๑) การทำเป็นทีฆะเนื่องด้วย (ข้อบังคับของฉันท์ใน) คาถา ตัวอย่างเช่น

มธุวา มญฺญติ พาโล = มธุว + มญฺญติ พาโล.

ขนฺตี จ โสวจสฺสตา = ขนฺติ + จ โสวจสฺสตา.

เอวำ คาเม มุนี จเร = เอวำ คาเม มุนิ + จเร

สกฺโก อุชู จ สุหุชู จ = สกฺโก อุชุ + จ สุหุชุ + จ.

สาระที่ได้จากการศึกษา :

โปรดสังเกต มธุวา ขนฺตี มุนี และอุชู เดิมเป็น มธุว ขนฺติ มุนิ และ อุชุ กลายเป็นทีฆสระ ตามเกณฑ์ของสูตรนี้.

อาคเม –

อุรคามิว [ชา. ๑.๗.๓๐], อรหตามิว [ที. นิ. ๒.๓๔๘], ปสฺสตามิว [สุ. นิ. ๗๖๙] อิจฺจาทิฯ คาถาวเสนาติปิ ยุชฺชติฯ

๒) ในที่ลงอาคม รัสสะเป็นทีฆะ เช่น

อุรคามิว = อุรคา + อิว

อรหตามิว = อรหตา + อิว
ปสฺสตามิว = ปสฺสตา + อิว
ในกรณีนี้ จะเป็นทีฆะเนื่องด้วยคาถา ก็ควร.

วจนสุขญฺจ พุทฺธิสุขญฺจ ปุริเม เสสทีเฆปิ ลพฺภติฯ
การกล่าวได้สะดวก และการรู้ได้สะดวก ย่อมมีแม้ในทีฆะอันเหลือ ที่เป็นสระหน้า (?)

ตตฺถ วจนสุเข –
ฉารตฺตํ มานตฺตํ [จูฬว. ๙๗], ปกฏฺฐุ์ วจนำ ปาวจนำ, ปาสาโท, ปากาโร, ปาวสฺสิ เมโฆ, นครำ ปาวิสิ, ปาเวกฺขิ, ปาริสุทฺธิ, ปาฏิปโท, จตุราสีติสหสฺสานิ [ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๘๔] อิจฺจาทิฯ
๓) ในที่จะกล่าวได้สะดวก ตัวอย่างเช่น
ฉารตฺตํ มานตฺตํ = ฉ + รตฺตํ มานตฺตำ
ปกฏฺฐุ์ วจนำ ปาวจนำ = ปากฏฺฐุ์ วจนำ ปวจนำ
ปาสาโท = ปสาโท
ปากาโร = ปกาโร
ปาวสฺสิ เมโฆ = ปวสฺสิ เมโฆ
นครำ ปาวิสิ = นครำ ปวิสิ
ปาเวกฺขิ = ปเวกฺขิ
ป่าริสุทฺโธ = ปริสุทฺโธ
ปาฏิปโท = ปฏิปโท
จตุราสีติสหสฺสานิ = จตุร + อสีติสหสฺสานิ

พุทฺธิสุขำ นาม ปทจฺเฉทญาณสุขำฯ ตตฺถ –
สาตฺถำ สพฺยญฺชนำ [ปารา. ๑], สาตฺถิกา ธมฺมเทสนา, จกฺขุมาสฺส ยถา อนฺโธ อิจฺจาทิฯ
๓) ง่ายต่อความรู้ในการตัดบท ชื่อว่า ง่ายต่อการรู้ (รู้ง่าย)
สาตฺถำ สพฺยญฺชนำ = สอตฺถำ สพฺยญฺชนำ
สาตฺถิกา ธมฺมเทสนา = สอตฺถิกา ธมฺมเทสนา
จกฺขุมาสฺส ยถา อนฺโธ = จกฺขุมา อสฺส ยถา อนฺโธ.

สาระที่ได้จากการศึกษา
โปรดสังเกต เดิม สอตฺถำ สอตฺถิกา จกฺขุมา อสฺส กลายเป็นทีฆะได้ เพื่อ รู้จักการแยกบทได้ง่าย.

พินฺทุลุตฺเต ปน สาราโค, สารตฺโต อิจฺจาทีนิ ปุพฺเพ อุทฺธฏานิเยวฯ
๔) ในที่ลบนิคหิต อุทาหรณ์เหล่านี้เคยแสดงมาแล้วในสูตรก่อน เช่น

สาราโค = สํ ราโค

สารตฺโต = สํ รตฺโต

(คือ เมื่อลบนิคหิตแล้ว เพราะรพยัญชนหลัง ทีฆ อ ที่ ส เป็น สา ได้ ตัวอย่างนี้ ที่ท่านหมายเอาในข้อความว่า ยทิปิ อิมานิ รูปานิ พฺยญฺชเน อุปริสุตฺเตน สิชฺฌนฺติ, ลุตฺตาเทเสสุ ปน นิจฺจมิว ทีฆสิทฺธิญฺญา ปนตฺถ อิทำ สุตฺตำ ปกฺขิตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพำฯ ถึงรูปเหล่านี้ จะสำเร็จในเพราะพยัญชนะหลัง ด้วยสูตรต่อไปได้ก็ตาม, แต่กระนั้น พึงทราบว่า ข้าพเจ้าเพิ่มสูตรนี้เข้ามาเพื่อบอกให้ทราบการเป็นทีฆะ เหมือนกับว่าแน่นอน ในที่ถูกลบและมีอักษรอาเทศ.)

โปรดสังเกต :

สำ ราโค, สำ รตฺโต ลบนิคคหิตแล้ว อ ที่เคยเป็นรัสสะ เป็นทีฆะ เพราะ ร ข้างหลัง.

อิติ ทีฆราสิฯ

ทีฆราสิ (กลุ่มวิธีการทำเป็นทีฆะ) เป็นอย่างนี้

รสฺสสนฺธิมฺหิ คาถาวเสน ตาว –

ยิฏฺฐญฺหุตฺวา โลเก [ธ. ป. ๑๐๘], โภวาทิ นาม โส โหติ [ธ. ป. ๓๙๖; สุ. นิ. ๖๒๕], ยถาภาวิ คุเณน โส อิจฺจาทิฯ

ในสนธิโดยทำเป็นรัสสะ แบ่งฐานะการทำเป็นรัสสะได้ดังนี้

๑) เนื่องด้วยคาถา ตัวอย่างเช่น

ยิฏฺฐญฺ ว หุตฺ ว โลเก = ยิฏฺฐญฺ วา หุตฺ วา โลเก

โภวาทิ นาม โส โหติ = โภวาที นาม โส โหติ

ยถาภาวิ คุเณน โส = ยถาภาวี คุเณน โส

อาคเม ย, ร, ทาคเมสุ ปุพฺพรสฺโส –

ยถยิทำ [อ. นิ. ๑.๑-๔], ตถยิทำ, ยถริว อมฺหากำ ภควา, ตถริว ภิกฺขุสงฺโฆ, สมฺมเทว สมาจเร [สำ. นิ. ๑.๑๑๒], สมฺมทกฺขาโต มยา สติสมฺโพชฺฌงฺโค [สำ. นิ. ๕.๑๙๔] อิจฺจาทิฯ

๒) ในที่ลงอาคม คือ ย ร และ ท สระหน้าจะเป็นรัสสะ ตัวอย่างเช่น

ยถยิทำ = ยถา อิทำ

ตถยิทำ = ตถา อิทำ

ยถริว อมฺหากำ ภควา= ยถา อิว อมฺหากำ ภควา

ตถริว ภิกฺขุสงฺโฆ = ตถา อิว ภิกฺขุสงฺโฆ

สมฺมเทว สมาจเร = สมฺมา เอว สมาจเร

สมฺมทกฺขาโต มยา สติสมฺโพชฺฌงฺโค = สมฺมา อกฺขาโต มยา สติสมฺโพชฺฌงฺโค.

สโยครสฺโส นาม พหุลำ ลพฺภติ –

*อกฺกโม, ปรกฺกโม, อกฺขาโต, อญฺญา, อญฺญินฺทฺริยำ, อญฺญาตำ ภควา, อญฺญาตำ สุคต, อตฺถรณำ, อปฺโผเฏติ, อลฺลิยติ, อจฺฉินฺทติ, อสฺสาโท, อาภสฺสโร, ปภสฺสโร, สพฺพญฺญุตญฺญาณำ, ฌานสฺส ลาภิมฺหิ วสิมฺหิ [ปารา. ๒๐๓-๒๐๔]*ฯ

๓) โดยทั่วไป จะพบรัสสระที่อยู่หน้าสังโยค เป็นส่วนใหญ่ เช่น

อกฺกโม = อา กโม

ปรกฺกโม = ปรา กโม

อกฺขาโต = อา ขาโต

อญฺญา = อา ญา

อญฺญินฺทฺริยำ = อา ญินฺทฺริยำ

อญฺญาตำ ภควา = อาญาตำ ภควา

อญฺญาตำ สุคตำ = อาญาตำ สุคต

อตฺถรณำ = อา ถรณำ

อปฺโผเฏติ = อา โผเฏติ

อลฺลิยติ, = อา ลียติ

อจฺฉินฺทติ, = อา ฉินฺทติ

อสฺสาโท, = อา สาโท

อาภสฺสโร, = อาภา สโร

ปภสฺสโร, = ปภา สโร

สพฺพญฺญุตญฺญาณำ, = สพฺพญฺญุตำ ญาณำ

ฌานสฺส ลาภิมฺหิ วสิมฺหิ = ฌานสฺส ลาภี อมฺหิ, วสี อมฺหิ

ตา, โตปจฺจเยสุปิ รสฺโส –

กตญฺญุตา, อตฺถญฺญุตา, ธมฺมญฺญุตา, กญฺญโต, นทิโต, วตฺถุโตฯ

๔) ในกรณีที่มี ตา และ โตปัจจัยอยู่ข้างหลัง สระหน้าต้องเป็นรัสสะ

กตญฺญุตา = กตญฺญู ตา

อตฺถญฺญุตา =, อตฺถญฺญู ตา
ธมฺมญฺญุตา =, ธมฺมญฺญู ตา
กญฺญูโต =, กญฺญา โต
นทิโต =, นที โต
วธุโต =วธู โต

สมาเส –
อิตฺถิปุมํ, อิตฺถิลิงฺคํ, อิตฺถิภาโว, สพฺพญฺญุพุทฺโธ อิจฺจาทิฯ
๕) ในกรณีที่เข้าสมาส สระหน้าเป็นรัสสะ
อิตฺถิปุมํ = อิตฺถี + ปุมํ
อิตฺถิลิงฺคํ =, อิตฺถี + ลิงฺคํ
อิตฺถิภาโว =, อิตฺถี + ภาโว
สพฺพญฺญุพุทฺโธ =สพฺพญฺญู + พุทฺโธ

อิติ รสฺสราสิฯ
ทีฆ, รสฺสราสิ นิฏฺฐิโตฯ
กลุ่มการทำสนธิโดยทำเป็นรัสสะ เป็นอย่างนี้
และกลุ่มการทำสนธิโดยทำเป็นทีฆะและรัสสะ จบแล้ว.

วุทฺธิราสิ

อถ วุทฺธิสนฺธิ ทีปิยเตฯ

๓๖. ยุวณฺณานเมโอ ลุตฺตา *[ก. ๑๔; รู. ๑๖; นี. ๓๔]ฯ*

ลุตฺตา ปุพฺพสรมฺหา วา ปรสรมฺหา วา เสสานํ อิวณฺณุวณฺณานํ กเมน เอ, โออาเทสา โหนฺติ วาฯ

ปรอิวณฺเณ –

พนฺธุสฺเสว สมาคโม, อเตว เม อจฺฉริยํ [ชา. ๒.๒๒.๑๙๘๘], วาเตริตํ, ชิเนริตํฯ

ปรอุวณฺเณ –

คงฺโคทกํ, ปตฺตํ โวทกํ กตฺวา [จูฬว. ๓๗๖], สงฺฆุยํ [สุ. นิ. ๗๕๔] โนเปติ เวทคู [มหานิ. ๖], อุทโกมิว ชาตํฯ

กฺริยาปเทสุ –

เวติ, อเปติ, อุเปติ, อเปกฺขา, อุเปกฺขา อิจฺจาทิฯ

ปุพฺพอิวณฺเณ –

รเถสโภ, ชเนสโภ, มุเนลโย อิจฺจาทิ- ตตฺถ รถีนํ อาสโภ เชฏฺฐโกติ รเถสโภ, รถีนนฺติ รถวนฺตานํ รถรุฬฺหานํ โยธานนฺติ อตฺโถฯ ชนีนํ อาสโภ ชเนสโภ, ชนีนนฺติ ชนวนฺตานํ อิสฺสรานํฯ มุนีนํ อาลโย วิหาโร มุเนลโยฯ

ปุพฺพอุวณฺเณ –

สุนฺทรา อิตฺถี โสตฺถิ, สุนฺทโร อตฺโถ ยสฺสาติ โสตฺถิ, รสฺสตฺตํ, มงฺคลํฯ

ต่อจากการทำเป็นทีฆะและเป็นรัสสะนั้น จะกล่าวถึงการเข้าสนธิโดยวุทธิ (เพิ่มเสียง)

หัวข้อศึกษา : อิ อี วุทธิเป็น เอ, อุ อู วุทฺธิ เป็น โอ เมื่อสระหน้าหรือ สระหลัง ที่ถูกลบแล้ว

สูตรกำกับ :

๓๖. ยุวณฺณานเมโอ ลุตฺตา

หลังจากลบสระแล้ว อิและอุวัณณะเป็น เอ และ โอ ตามลำดับ.

คำขยายสูตร (วุตติ) :

อักษรอาเทส คือ เอและโอ ของอิวัณณะและ อุวัณณะซึ่งเหลืออยู่จากสระหน้าก็ตามสระหลังก็ตามที่ถูกลบ ย่อมมี ตามลำดับ

อุทาหรณ์ : เมื่อลบสระหน้าแล้ว

๑) ในกรณีที่อิวัณณะเป็นสระหลัง

พนฺธุสฺเสว สมาคโม = พนฺธุสฺส อิว สมาคดม

อเตว เม อจฺฉริยํ = อติ อิว เม อจฺฉริยํ

วาเตริตํ = วาต อีริตํ

ชิเนริตํ = ชิน อีริตํ

๒) กรณีที่ อุวัณณะเป็นสระหลัง

คงฺโคทกํ, = คงฺคา อุทกํ

ปตฺตํ โวทกํ กตฺวา สงฺฆฺยํ = ปตฺตํ วา อุทกํ กตฺวา สงฺฆฺยํ

โนเปติ เวทคู = น อุเปติ เวทคู

อุทโกมิว ชาตํ = อุทก อูมิว ชาตํ

๓) กรณีที่อิวัณณะหรืออุวัณณะเป็นกริยาบท

เวติ, = วา อิติ

อเปติ, = อป อิติ

อุเปติ, =อุป อิติ

อเปกฺขา, = อป อิกฺข

อุเปกฺขา = อุป อิกฺข

๕) กรณีที่อิวัณณะอยู่หน้า วุทธิ อิวัณณะ

รเถสโภ, = รถี อาสโภ

ชเนสโภ, = ชนี อาสโภ

มุเนลโย = มุนิ อาลโย

ตตฺถ รถีนํ อาสโภ เชฏฺฐโกติ รเถสโภ, รถีนนฺติ รถวนฺตานํ รถรุฬฺหานํ โยธานนฺติ อตฺโถฯ ชนีนํ อาสโภ ชเนสโภ, ชนีนนฺติ ชนวนฺตานํ อิสฺสรานํฯ มุนีนํ อาลโย วิหาโร มุเนลโยฯ

ในตัวอย่างเหล่านี้

รเถสโภ ตัดบทเป็น รถี อาสโภ มีรูปวิเคราะห์ว่า รถีนำ อาสโภ รเถสโภ หัวหน้าพลรถ ชื่อว่า รเถรสภ. คำว่า รถีนำ พลรถ ได้แก่ ทหารผู้มีรถ คือ ผู้ขึ้นรถแล้ว.

ชเนสโภ ตัดเป็น ชนี อาสโภ มีรูปวิเคราะห์ว่า ชนีนำ อาสโภ ชเนสโภ ผู้เป็นใหญ่ แห่งจ้าวประชาชน. คำว่า ชนีนำ ได้แก่ อิสรชน ผู้มีประชาชน (หมายถึง ผู้นำอื่นๆที่มีชนเป็นบริวารหรืออยู่ในความปกครอง.

มุเนลโย ตัดเป็น มุนี อาลโย มีรูปวิเคราะห์ว่า มุนีนำ อาลโย มุเนลโย ที่อยู่ของมุนี ชื่อว่า มุเนลโย

๖) กรณีที่อุวัณณะเป็นสระหน้า

โสตฺถิ = สุ อิตฺถี

โสตฺถิ = สุ อตฺโถ อี

ในสองตัวอย่างนี้มีความหมายต่างกัน

ตัวอย่างแรก โสตฺถิ ตัดเป็น สุ (สุนฺทรา) + อิตฺถี แปลว่า หญิงงาม มีรูปวิเคราะห์ว่า สุนฺทรา อิตฺถี โสตฺถี หญิงงาม ชื่อว่า โสตฺถี แล้วรัสสะเป็น โสตฺถิ.

ตัวอย่างสอง โสตฺถิ ตัดเป็น สุ (สุนฺทโร) + อตฺโถ + อี แปลว่า มงคลมีประโยชน์ที่ดี มีรูปวิเคราะห์ว่า สุนฺทโร ยสฺสาติ โสตฺถิ มงคลมีประโยชน์ดี ชื่อว่า โสตฺถี รัสสะเป็น โสตฺถิ

วุทฺธิราสิ นิฏฺฐิโตฯ
กลุ่มวิธีการสนธิโดยวุทธิ จบ.

อาเทสสนฺธิ

อถาเทสสนฺธิ ทีปิยเตฯ

๓๗. ยวา สเร[๑๐๑] *ฯ*

สเร ปเร อิวณฺณุวณฺณานํ ย, วาเทสา โหนฺติ วาฯ

อิวณฺเณ –

ปฏิสนฺถารวุตฺยสฺส[๑๐๒]*, สพฺพา วิตฺยานุภูยเต, กฺยาหํ อปรชฺฌามิ* [๑๐๓]*– อิธ ปฐมํ พินฺทุโลโป, สุตา จ ปณฺฑิตาตฺยตฺถ, สุตา จ ปณฺฑิตาตฺยมฺหา*[๑๐๔]*, ญาโต เสนาปตีตฺยาหํ*[๑๐๕]*, อิจฺเจตํ กุสลํ*[๑๐๖]*, อิจฺจสฺส วจนียํ*[๑๐๗]*, ปจฺจุตฺตริตฺวา, ปจฺจาหรติ*[๑๐๘]*, ปจฺเจติ, ปจฺจโย, อจฺเจติ, อจฺจโย*[๑๐๙]*, อจฺจายํ มชฺฌิโม ขณฺโฑ* [๑๑๐] *– อติเรโก อยํ มชฺฌิโม ขณฺโฑตฺยตฺโถ, อปุจฺจณฺฑตา – อปุติอณฺฑตาตฺยตฺโถ, ชจฺจนฺโธ, ชจฺจฆานโก, ชจฺเจฬโก, อพฺภุคฺคจฺฉติ, อพฺเภติ, อพฺโภกาโส*[๑๑๑]*, อชฺโฌกาโส อชฺฌาคมา อิจฺจาทิฯ*

วาตฺเวว? อิติสฺส มุหุตฺตมฺปิ[๑๑๒]*, อติสิคโณ, อธีริตํฯ*

เอตฺถ จ อิจฺเจตนฺติอาทีสุ อิมินา สุตฺเตน อิติ, ปติ, อติปุติ, ชาติ, อภิ, อธิสทฺทานํ อิวณฺณสฺส ยตฺตํ, ‘ตวคฺค , วรณาน’…นฺติ สุตฺเตน ยมฺหิ ตวคฺคสฺส จตฺตํ, ‘วคฺค, ล, เสหิ เต’ติ สุตฺเตน ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ, อภิ, อธิสทฺเทสุ ปน ‘จตุตฺถทุติเยสฺเวส’…นฺติ สุตฺเตน วคฺคจตุตฺถานํ ตติยตฺตํฯ

อุวณฺเณ –

จกฺขฺวาพาธมาคจฺฉติ, ปาตฺวากาสิ[๑๑๓]*, วตฺถฺเวตฺถ วิหิตํ นิจฺจํ, ทฺวากาโร*[๑๑๔]*, มธฺวาสโว*[๑๑๕]*, อนฺวโย, อนฺเวติ, สฺวากฺขาโต*[๑๑๖]*, สฺวากาโร*[๑๑๗]*, พหฺวาพาโธ อิจฺจาทิฯ*

---

[๑๐๑] [ก. ๑๘, ๑๙, ๒๑, ๔๕; นี. ๔๔, ๔๖, ๔๗, ๕๑, ๕๘]

[๑๐๒] [ธ. ป. ๓๗๖]

[๑๐๓] [ปารา. ๓๘๓]

[๑๐๔] [ชา. ๒.๒๑.๑๔๙]

[๑๐๕] [ชา. ๒.๒๑.๙๔]

[๑๐๖] [ปารา. ๔๑๑]

[๑๐๗] [ทีฆนิกาเย]

[๑๐๘] [ปารา. ๓๐๕-๓๐๗]

[๑๐๙] [ที. นิ. ๑.๒๕๑]

[๑๑๐] [ชา. ๑.๗.๓๓]

[๑๑๑] [ที. นิ. ๑.๑๙๑]

[๑๑๒] [ปาจิ. ๔๖๕]

[๑๑๓] [ม. นิ. ๒.๓๐๘]

[๑๑๔] [มหาว. ๙]

[๑๑๕] [ปาจิ. ๓๒๘]

[๑๑๖] [มหาว. ๒๖, ๖๒]

[๑๑๗] [มหาว. ๙]

อาเทสสนฺธิ
วิธีเชื่อมบทโดยแปลงอักษร

อถาเทสสนฺธิ ทีปิยเตฯ
ต่อจากวุทธิสนธิ จะแสดงอาเทสสนธิ คือ วิธีเข้าสนธิโดยอาเทส คือ แปลงอักษร

๓๗. ยวา สเร
เพราะมีสระข้างหลัง ยฺ และวฺ เป็นอาเทสของ อิวัณณะและอุวัณณะ ในบางแห่ง
สเร ปเร อิวณฺณุวณฺณานํ ย, วาเทสา โหนฺติ วาฯ
อิวัณณะ และ อุวัณณะ ย่อมเป็น ยฺ และ วฺ (ตามลำดับ) ในเพราะสระหลัง ได้บ้าง[๑๑๘]

อิวณฺเณ –
๑) อิวัณณะที่ถูกแปลงเป็น ยฺ ตัวอย่างเช่น
ปฏิสนฺถารวุตฺยสฺส = ปฏิสนฺถารวุตฺติ + อสฺส
สพฺพา วิตฺยานุภูยเต = สพฺพา วิตฺติ + อนุภูยเต
กฺยาหํ อปรชฺฌามิ = กึ + อหํ อปรชฺฌามิ[๑๑๙]
สุตา จ ปณฺฑิตาตฺยตฺถ = สุตา จ ปณฺฑิตาติ อตฺถ
สุตา จ ปณฺฑิตาตฺยมฺหา = สุตา จ ปณฺฑิตาติ อมฺหา
ญาโต เสนาปตีตฺยาหํ = ญาโต เสนาปติ อิติ อหํ
อิจฺเจตํ กุสลํ = อิติ เอตํ กุสลํ
อิจฺจสฺส วจนียํ = อิติ อสฺส วจนียํ
ปจฺจุตฺตริตฺวา = ปติ อุตฺตริตฺวา
ปจฺจาหรติ = ปติ อาหรติ
ปจฺเจติ = ปติ เอติ
ปจฺจโย = ปติ อิโย
อจฺเจติ = อติ เอติ
อจฺจโย = อติ + อิ (ธาตุ) อ (ปัจจัย)

อจฺจายํ มชฺฌิโม ขณฺโฑ = อติ + อยํ มชฺฌิโม ขณฺโฑ.
อติเรโก อยํ มชฺฌิโม ขณฺโฑตฺยตฺโถ

---

[๑๑๘] วุตฺติ จำต้องคงประโยคบาลีไว้ เพื่อให้เห็นแนวทางการแปลตัวสูตร.
[๑๑๙] (สำหรับอุทาหรณ์นี้ ลบนิคคหิต (ที่ กึ) ก่อนจึงแปลง อิ เป็น ย)

ในอุ.นี้ อติ = อติเรโก ส่วนเกิน ความหมายว่า ท่อนกลางนี้เป็นส่วนเกิน[๑๒๐]

อปุจฺจณฺฑตา = อปุติ+อณฺฑตา

อปุติ+อณฺฑตาตฺยตฺโถ, ความหมายว่า ความไม่เป็นไข่เน่า.[๑๒๑]

ชจฺจนฺโธ = ชาติ อนฺโธ

ชจฺจฆานโก = ชาติ อฆานโก

ชจฺเจฬโก = ชาติ เอฬโก

อพฺภุคฺคจฺฉติ = อภิ อุคฺคจฺฉติ

อพฺเภติ = อภิ เอติ

อพฺโภกาโส = อภิ โอกาโส

อชฺโฌกาโส = อธิ โอกาโส

อชฺฌาคมา = อธิ อาคมา

วาตฺเวว?

ข้าพเจ้ากล่าว วา ศัพท์ในสูตรนี้ไว้เพื่อห้ามอาเทศอิวัณณะเป็น ยฺ ในอุทาหรณ์เหล่านี้ คือ

อิติสฺส มุหุตฺตมฺปี = อิติสฺส มุหุตฺตมฺปิ

อติสิคโณ = อติสิคโณ

อธีริตํ = อธีริตํ.

เอตฺถ จ อิจฺเจตนฺติอาทีสุ อิมินา สุตฺเตน อิติ, ปติ, อติปุติ, ชาติ, อภิ, อธิสทฺทานํ อิวณฺณสฺส ยตฺตํ, 'ตวคฺค , วรณาน'...นฺติ สุตฺเตน ยมฺหิ ตวคฺคสฺส จตฺตํ, 'วคฺค, ล, เสหิ เต'ติ สุตฺเตน ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ, อภิ, อธิสทฺเทสุ ปน 'จตุตฺถทุติเยสฺเวส'...นฺติ สุตฺเตน วคฺคจตุตฺถานํ ตติยตฺตํฯ

สำหรับในอุทาหรณ์มี อิจฺเจตํ เป็นต้น เมื่ออาเทศอิวัณณะ ของ อิติ ปติ อติปุติ ชาติ อภิ และอธิ เป็น ยฺ ด้วยสูตรนี้แล้ว, เพราะ ยฺอาเทสนั้น แปลงตฺ เป็น จฺ ด้วยสูตร *ตวคฺควรณานำฯ*, แปลง ย เป็นปุพพรูป คือรูปเดียวกับอักษรหน้า ด้วยสูตร *วคฺคลเสหิ เตฯ*. แต่ในอภิและอธิศัพท์ แปลงพยัญชนะที่ ๔ ของวรรคเป็นพยัญชนะที่ ๓ ของวรรค ด้วยสูตร *จตุตฺถทุติเยสฺเวส.*[๑๒๒]

---

[๑๒๐] ทัพภปุปผชาดกอัฏฐกถา อธิบายคำว่า อจฺจายํ ว่า **อจฺจายํ มชฺฌิโม ขณฺโฑ**ติ อปิจ อยํ มชฺฌิโม โกฏฺฐาโสฯ อถ วา **อจฺจา**ติ อติจฺจ, อิเม ทฺเว โกฏฺฐาเส อติกฺกมิตฺวา ฐิโต อยํ มชฺฌิโม ขณฺโฑ ธมฺมฏฺฐสฺส วินิจฺฉยสามิกสฺส มยฺหํ ภวิสฺสตีติฯ ดังนั้น อจฺจายํ มาจาก อติ = อติกฺกมิตฺวา (บางแห่งเป็น อติ อิ ตฺวา) ก้าวล่วง หรือ เกิน + อยํ. ความหมายทั้งหมด ดังที่พระคันถรจนาจารย์อธิบายไว้ – อติเรโก อยํ มชฺฌิโม ขณฺโฑตฺยตฺโถ,

[๑๒๑] อปุติอณฺฑตา [อ+ปุติ+อณฺฑ+ตา] ความไม่เป็นไข่เน่า เป็นสำนวนพูด หมายถึง สภาวะปกติ, ความปกติสุข, การกำเนิดโดยไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ, ความสมบูรณ์หรือมั่นคง ม.1/357. ในที่นี้เป็น อปุติ .. ที่จริงน่าจะเป็น อปูติ ...

[๑๒๒] อิของทุกศัพท์ที่กล่าวมา แปลง เป็น ยฺ ตามสูตรนี้ก่อน หลังจากนั้น แต่ละศัพท์สำเร็จรูปต่างกัน

๑) อิติ ปติ อติปุติ ตั้งรูปเป็น อิตฺย ก่อน จากนั้น แปลง ตฺ เป็น จฺย จากนั้น แปลง ยฺ เป็น จฺ ที่เหมือนกับตน ได้รูปเป็น อิจฺจฺ นำประกอบพยัญชนะหลัง เป็น อิจฺเจตํ ที่เหลือมีนัยนี้.

อุวณฺเณ –

๒) อุวัณณะ เป็น วฺ

จกฺขฺวาพาธมาคจฺฉติ, = จกฺขุ อาพาธมาคจฺฉติ

ปาตฺวากาสิ =ปาตุ อกาสิ

วตฺถฺเวตฺถ วิหิตํ นิจฺจํ = ตฺถุ เอตฺถ วิหิตํ นิจฺจํ

ทฺวากาโร =ทุ อากาโร

มธฺวาสโว = มธุ อาสโว

อนฺวโย = อนุ อโย

อนฺเวติ = อนุ เอติ

สฺวากฺขาโต = สุ อกฺขาโต

สฺวากาโร = สุ อากาโร

พหฺวาพาโธ = พหุ อาพาโธ

เหตุผลในการแปลง ตฺ เป็น จฺ อยู่ในสูตร ๔๔. **ตวคฺควรณานำ เย จวคฺคพยญา** เพราะยที่เป็นอาเทศ ยปัจจัย หรือยวิภัตติ ข้างหลัง พยัญชนะของตวรรค, วฺ, รฺ และ ญฺ จะแปลงเป็นพยัญชนะจวรรค พฺ ยฺ และ ญฺ ตามลำดับ.

เหตุผลในการแปลง จฺ เป็น ปุพพรูป อยู่ในสูตร ๔๓. **วคฺคลเสหิ เตฯ** แปลง ย เป็นอักษรที่อยู่ข้างหน้าตนในกรณีที่อยู่ท้ายพยัญชนวรรคทั้งหมดและ ล กับ ส อวรรค.

๒) อภิ เมื่อเป็น อภฺยฺ แล้ว แปลง ย เป็นปุพพรูป เหมือนก่อน เป็น อภฺภฺ แปลง ภฺ ตัวหน้าที่เป็น พยัญชนที่ ๔ ของ ปวรรค เป็น พฺ ที่เป็นพยัญชนะที่ ๓ ของปวรรค.

เหตุผลในการทำแปลงตัวที่ ๔ เป็นตัวที่ ๓ อยู่ในสูตรที่ ๕๔. **จตุตฺถทุติเยสฺเวสำ ตติยปฐมา** ถ้ามีอักษรที่ ๔ และที่ ๒ ของแต่ละวรรคอยู่หลัง อักษรตัวที่ ๓ และ ตัวที่ ๑ ในวรรคนั้นเป็นตัวซ้อนของอักษรที่ ๓ และ ที่ ๔ เหล่านั้น.

๓) อธิ เมื่อเป็น อธฺยฺ แล้ว แปลง ธฺ ที่เป็น พยัญชนะในตวรรค เป็น พยัญชนะในจวรรค ในที่นี้ คือ แปลง ธฺ ตัวที่ ๔ ของตวรรคเป็นพยัญชนะตัวที่ ๔ ของจวรรค เป็น อฒฺยฺ แล้วแปลงยเป็นปุพพรูปแล้ว แปลง ฒฺ ตัวแรกที่เป็นพยัญชนะที่ ๔ เป็นพยัญชนะที่ ๓ คือ ชฺ เป็น อชฺฒ)

อย่างไรก็ตาม ในกัจจายนไวยากรณ์ รวบรัดว่า ในอุทาหรณ์เหล่านี้ เพราะสระหลัง แปลง ติ ทั้งตัวเป็น จฺ, แปลง ติ ของ อติ เป็น จฺ, อภิ เป็น อพฺภ และ อธิ เป็น อชฺฒ ตามสมควร.

๓๘. เอโอนำ[๑๒๓] *ฯ*

สเร ปเร เอ, โอนำ ย, วาเทโส โหติ วาฯ

กฺยสฺส พฺยปถโย อสฺสุ. กฺยสฺสุ อิธ โคจรา[๑๒๔] *- เก+อสฺส ปุคฺคลสฺสาติ อตฺโถ, พฺยปถโยติ วจนปถา, ยถา นามำ ตถา ฌสฺส-เจ+อสฺสาติ เฉโท, ตฺยาหำ เอวำ วเทยฺยำ*[๑๒๕]*, ตฺยสฺส ปหีนา โหนฺติ, ปุตฺโต ตฺยาหำ มหาราช*[๑๒๖]*, ปพฺพตฺยาหำ คนฺธมาทเน, อธิคโต โข มฺยายำ ธมฺโม*[๑๒๗]*, ยฺยสฺส วิปฺปฏิสารชา, ยฺยสฺส เต โหนฺติ อนตฺถกามา, ยฺยสฺสุ มญฺญามิ สมเณ-เอตฺถ จ อวิสิฏฺเฐปิ วจนสทฺเท เย+อสฺสาติ ปทจฺเฉทพฺยุทฺธิสุขตฺถำ 'ยฺยสฺสา'ติ โปตฺถกา โรปนำ ยุชฺชติเยว, ยถา ตำ? 'ยทาสฺส สีลำ ปญฺญญฺจ'* [๑๒๘]*อิจฺจาทีสุ วิย, กฺวตฺโถสิ ชีวิเตน เม, ยาวตกฺวสฺส กาโย, ตาวตกฺวสฺส พฺยาโม*[๑๒๙]*, อถ ขฺวสฺส, อตฺถิ ขฺเวตำ พฺราหฺมณ, ยตฺวาธิกรณำ*[๑๓๐]*, ยฺวาหำ, สฺวาหำ อิจฺจาทิฯ*

วาตฺเวว? โส อหำ วิจริสฺสามิ[๑๓๑]*, โส อหำ ภนฺเตฯ*

---

[๑๒๓] [ก. ๑๗, ๑๘; รู. ๑๙, ๒๐; นี. ๔๓, ๔๔]

[๑๒๔] [สุ. นิ. ๙๖๗]

[๑๒๕] [ม. นิ. ๑.๓๐]

[๑๒๖] [ชา. ๑.๑.๗]

[๑๒๗] [มหาว. ๗

[๑๒๘] [ชา. ๒.๒๒.๑๔๗๔]

[๑๒๙] [ที. นิ. ๒.๓๕]

[๑๓๐] [ที. นิ. ๑.๒๑๓

[๑๓๑] สุ. นิ. ๑๙๔

๓๘. เอโอนำ

ย และ วฺ เป็นอาเทสของ เอ และ โอ เพราะสระหลัง

สเร ปเร เอ, โอนำ ย, วาเทโส โหติ วาฯ

ในเพราะสระหลัง ยและวฺ เป็นอาเทสของเอ และ โอ ได้บ้าง

กฺยสฺส พฺยปถโย อสฺสุ, กฺยสฺสุ อิธ โคจรา[๑๓๒] = เก อสฺส พฺยปถโย อสฺสุ, เก อสฺสุ อิธ โคจรา.

- เก+อสฺส ปุคฺคลสฺสาติ อตฺโถ, พฺยปถโยติ วจนปถา,

กฺยสฺส คือ เก อสฺส ปุคฺคลสฺส แปลว่า คำพูดเหล่าใด ของบุคคลนั้น. คำว่า **พฺยปถโย** ความหมายเดียวกับ วจนปถา แปลว่า คำพูด.

ยถา นามำ ตถา ฌสฺส = ยถา นามำ ตถา เจ อสฺส[๑๓๓]

ตฺยาหำ เอวำ วเทยฺยำ = เต อหำ เอวำ วเทยฺยำ.

ตฺยสฺส ปหีนา โหนฺติ= เต อสฺส ปหีนา โหนฺติ

ปุตฺโต ตฺยาหำ มหาราช = ปุตฺโต เต อหำ มหาราช

ปพฺพตฺยาหำ คนฺธมาทเน = ปพฺพเต อหำ คนฺธมาทเน

อธิคโต โข มฺยายำ ธมฺโม = อธิคโต โข เม อยำ ธมฺโม

ยฺยสฺส วิปฺปฏิสารชา = เย อสฺส วิปฺปฏิสารชา

ยฺยสฺส เต โหนฺติ อนตฺถกามา = เย อสฺส เต โหนฺติ อนตฺถกามา

ยฺยสฺสุ มญฺญามิ สมเณ = เย อสฺสุ มญฺญามิ สมเณ

เอตฺถ จ อวิสิฏฺเฐปิ วจนสทฺเท เย+อสฺสาติ ปทจฺเฉทพฺยฺทิสุขตฺถำ 'ยฺยสฺสา'ติ โปตฺถกาโรปนำ ยุชฺชติเยว, ยถา ตำ? 'ยทาสฺส สีลำ ปญฺญญฺจ' อิจฺจาทีสุ วิย,

---

[๑๓๒] อุ.ว่า กฺยสฺส พฺยปถโย อสฺสุ และ กฺยสฺสุ อิธ โคจรา ทั้งสองนี้ อยู่ในคาถาเดียวกัน ปรากฏในคัมภีร์พระบาฬีสุตตนิบาต. สุตตนิบาตอรรถกถาแก้เป็น **กฺยาสฺส พฺยปฺปถโย อสฺสู**ติ กีทิสานิ ตสฺส วจนานิ อสฺสุฯ คำพูดเช่นไรจะมีแก่ภิกษุเหล่านี้อยู่. แต่พระบาฬีนั้น บาทคาถาที่ ๒ เป็น กฺยาสฺสสฺสุ อิธ โคจรา; กานิ สีลพฺพตานาสฺสุ, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโนฯ แปลว่า โคจรเช่นไรเล่า พึงมีแก่ภิกษุนั้นในพระศาสนานี้. ศีลและพรตเหล่าใดจะพึงมีแก่ภิกษุผู้ส่งจิตไป (ยังพระนิพพาน) แล้ว. ตามพระบาฬีนี้ตัดบทเป็น เก อสฺส (ปุคฺคลสฺส) อสฺส

[๑๓๓] กรณีนี้ เจ อสฺส. แปลง เอ เป็น ยฺ ด้วยสูตรนี้ เป็น จฺยฺ อสฺส เพราะ อ แปลง จฺยฺ เป็น ฌ. นี้ว่าตามที่แกะรอยตามรูปศัพท์ได้ แต่หาสูตรรับรองไม่ได้ จึงได้แต่ตั้งข้อสังเกตไว้.

สำหรับในกรณีนี้ แม้ในศัพท์ที่มีพจน์ไม่ต่างกัน การที่ยกมาแสดงไว้ในตำราว่า ยุยสฺส เพื่อง่ายต่อการทำความเข้าใจในการตัดบทเป็น เย อสฺส ก็ควรอยู่, ตัวอย่างเช่น ยทาสฺส สีลำ ปญฺญญฺจ.[๑๓๔]

กฺวตฺโถสิ ชีวิเตน เม = โก อตฺโถสิ ชีวิเตน เม

ยาวตกฺวสฺส กาโย =ยาวตโก อสฺส กาโย

ตาวตกฺวสฺส พฺยาโม = ตาวตโก อสฺส พฺยาโม

อถ ขฺวสฺส, =อถ โข อสฺส

อตฺถิ ขฺเวตำ พฺราหฺมณ, =อตฺถิ โข เอตำ พฺราหฺมณ

ยตฺวาธิกรณำ = ยโต อธิกรณำ

ยฺวาหำ = โย อหำ

สฺวาหำ= โส อหำ

วาตฺเวว?

ข้าพเจ้ากล่าว วา ศัพท์ เพื่อปฏิเสธการเป็น เอ และ โอ ใน ๒ ตัวอย่างนี้

โส อหำ วิจริสฺสามิ = โส อหำ วิจริสฺสามิ

โส อหำ ภนฺเต = โส อหำ ภนฺเต

---

[๑๓๔] ข้อความนี้ไม่เข้าใจว่า ท่านหมายถึงอะไร? หรือจะหมายความว่า ในศัพท์อื่นที่ลักษณะคล้ายคลึงกัน อาจใช้วิธีนี้แสดงการตัดบทได้ เช่น ยทาสฺส ตัดเป็น ยทา อสฺส. ในอรรถกถามหานิบาตชาดก **๒/๑๔๗๖** แสดงการตัดบทเป็น **ยทาสฺส สีล**นฺติ *ยทา อสฺส* เสวกสฺส ราชา สีลญฺจ ปญฺญญฺจ โสเจยฺยญฺจ อธิคจฺฉติ. อุทาหรณ์นี้ในพระบาฬีเป็น ยฺยาสฺส ยฺยาสฺสุ. แม้ในปทรูปสิทธิ ก็เป็น ยฺยาสฺส = เย + อสฺส (ธรรมเหล่าใดอันบุคคลนั้นละแล้ว). หนังสือปท.มัญชรี ให้ทัสสนะว่า “สัททนีติปกรณ์ (สุตตมาลา สูตร ๔๓) กล่าวว่า รูปว่า ยฺยสฺส (อาจเขียนเป็น ยฺยาสฺส ตามรูปที่ปรากฏในฉบับปัจจุบัน) ไม่มีในพระบาลี เพราะ ยฺย สังโยคไม่ปรากฏในรูปว่า ยฺยสฺส แต่พบเป็นรูปว่า ยสฺส =เย + อสฺส, ยสฺสุ = เย + อสฺสุ, ยาภิวาทนฺติ = เย + อภิวาทนฺติ อย่างไรก็ดี ในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (องฺ.๒๐.๙๒.๒๓๓) มีรูปว่า ยฺยสฺส ที่ตัดบทมาจาก เย + อสฺส (ฉบับฉัฏฐสังคายนามีรูปเป็น ยฺยาสฺส)]

๓๙. ยุวณฺณานมิยงฺวง[๑๓๕] *ฯ*

สเร ปเร อิวณฺณุวณฺณนฺตานํ ปทานํ อิยง, อุวงาเทสา โหนฺติ วาฯ งานุพนฺโธ อนฺตาเทสตฺโถฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ

อิธ เอเกกสฺส ปทสฺส รูปทฺวยํ วุจฺจเตฯ

อิวณฺเณ –

ติยนฺตํ ตฺยนฺตํ – ตตฺถ ติยนฺตนฺติ อิมินา สุตฺเตน สิทฺธํ, ตฺยนฺตนฺติ ‘ยวา สเร’ติ สุตฺเตนฯ เอวํ เสเสสุฯ อคฺคิยาคาเร อคฺยาคาเร, จตุตฺถิยตฺเถ[๑๓๖] *จตุตฺถฺยตฺเถ, ปญฺจมิยตฺเถ ปญฺจมฺยตฺเถ, ปถวิยากาโส ปถพฺยากาโส, วิยญฺชนํ พฺยญฺชนํ, วิยากโต พฺยากโต, วิยากสุ พฺยากสุ, วิยตฺโต พฺยตฺโต, วิยูหโห พฺยูหโห, ธมฺมํ อธิเยติ อชฺเฌติ, ปติเยติ ปจฺเจติ ปตฺติยายติ วา, ปริยงฺโก ปลฺลงฺโก, วิปริยาโส วิปลฺลาโส,*

อิธ เอกรูปํ โหติ – ปริยตฺติ, ปริยตฺโต, ปริยาโย, ปลฺลงฺโกอิจฺจาทีสุ ปริสทฺเท รสฺส ลตฺตํ กตฺวา อิสฺส ‘ยวา สเร’ติ ยตฺเต กเต ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํฯ

อุวณฺเณ –

ภิกฺขุวาสเน, สยมฺภุวาสเน, อิธปิ รูปทฺวยํ ลพฺภติ – ทุวงฺคิกํ=ทฺวงฺคิกํ, ภุวาทิคโณ=ภฺวาทิคโณ อิจฺจาทิฯ

---

[๑๓๕] [โมค. ๕-๑๓๖ (ยุวณฺณาน มิย งฺ ว ง สเร)]

[๑๓๖] [มหาว. ๓๗

๓๙. ยุวณฺณานมิยงฺวง

อิย และ อุว เป็น อาเทศของ อิวัณณะและอุวัณณะท้ายบท เพราะสระ

สเร ปเร อิวณฺณุวณฺณนฺตานํ ปทานํ อิยง, อุวงาเทสา โหนฺติ วาฯ

ในเพราะสระหลัง อิย และ อุว เป็นอาเทศของท้ายบทซึ่งมีอิอีและอุอู เป็นเสียงท้าย.

งานุพนฺโธ อนฺตาเทสตฺโถฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ

ง อนุพันธ์[๑๓๗] มีความหมายว่า เป็นอาเทศของสระที่สุดบท. ในที่มีงอนุพันธ์ทุกตัวก็มีนัยนี้.

อิธ เอเกกสฺส ปทสฺส รูปทฺวยํ วุจฺจเตฯ

ในที่นี้ สำหรับตัวอย่างหนึ่ง จะแสดงควบคู่กัน (ระหว่างรูปที่ได้จากสูตรนี้และสูตรอื่น) [๑๓๘]

อิวณฺเณ –

๑) เริ่มที่ อิวัณณะ

ติยนฺตํ ตฺยนฺตํ – ตตฺถ ติยนฺตนฺติ อิมินา สุตฺเตน สิทฺธํ, ตฺยนฺตนฺติ ‘ยวา สเร’ติ สุตฺเตนฯ

ติยนฺตํ = ติ อนฺตํ

ติยนฺตํ ด้วยสูตรนี้ คือ อิ ท้าย ติ เป็น อิย เพราะ อ ที่อนฺตํ ข้างหลัง.

ตฺยนฺตํ อิ เป็น ยฺ เพราะ อ ที่อนฺตํ ด้วยสูตร ยวา สเร.

เอวํ เสเสสุ ฯ

ในอุทาหรณ์ที่เหลือ ก็มีวิธีสำเร็จรูปเช่นนี้ คือ

อคฺคิยาคาเร อคฺยาคาเร = อคฺคิ อาคาเร

จตุตฺถิยตฺเถ จตุตฺถฺยตฺเถ, = จตุตฺถี อตฺเถ

ปญฺจมิยตฺเถ ปญฺจมฺยตฺเถ, = ปญฺจมิยตฺเถ

ปถวิยากาโส ปถพฺยากาโส = ปถวี อากาโส

---

[๑๓๗] งอนุพันธ์ คืองอักษรที่แนบมากับการิยะ เพื่อระบุตำแหน่งที่มีการเปลี่ยนแปลงหรือสิ่งที่ต้องการให้ทำในสูตร.สำหรับงอนุพันธ์หมายความว่า อิย และ อุว ไม่ใช่เป็นอาเทสของบททั้งหมด แต่เป็นอาเทศของ อิ อี ท้ายบทเท่านั้น.

[๑๓๘] วิธีการเสนออุทาหรณ์ในที่นี้ คือ บทหนึ่งจะสำเร็จรูปได้สองนัย คือ ตามสูตรนี้และสูตร ยวา สเร (๓๖) ที่ผ่านมาแล้ว.

วิยญฺชนำ พฺยญฺชนำ, = วิ อญฺชนำ
วิยากโต พฺยากโต, = วิ อากโต
วิยากำสุ พฺยากำสุ, = วิ อกำสุ
วิยตฺโต พฺยตฺโต, = วิ อาป ต[๑๓๙]
วิยูหฺโห พฺยูหฺโห, = วิ รุห[๑๔๐]
ธมฺมำ อธิเยติ อชฺเฌติ, = อธิ เอติ
ปจฺเจติ ปตฺติยายติ วา, = ปติ เอติ
ปริยงฺโก ปลฺลงฺโก, = ปริ องฺโก
วิปริยาโส วิปลฺลาโส, = วิปริยาโส

อิธ เอกรูปำ โหติ –
สำหรับอุทาหรณ์นี้มีรูปเดียว
ปริยตฺติ, = ปริ อาป ติ [๑๔๑]
ปริยตฺโต = ปริ อาป ต[๑๔๒]
ปริยาโย = ปริ เอ [๑๔๓] อ

ปลฺลงฺโกอิจฺจาทีสุ ปริสทฺเท รสฺส ลตฺตำ กตฺวา อิสฺส ‘ยวา สเร’ติ ยตฺเต กเต ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตำฯ
ในอุทาหรณ์ว่า ปลฺลงฺก เป็นต้น
ร ของ ปริ เป็น ลฺ (ปลิ)

---

[๑๓๙] วิยตฺโต แปลว่า ผู้ฉลาด มีรูปวิ.ว่า ย่อมสามารถเพื่อแผ่ไปด้วยการแผ่ไปคือญาณ อย่างรวดเร็ว. มาจาก วิ อาป พฺยาปน แผ่ไป + ต ปัจจัย. แปลง อิ เป็น อิย ด้วยสูตรนี้ แปลงพยัญชนะท้ายธาตุเป็นปรรูป คือ ตฺ ตาม ตปัจจัยข้างหลัง.

[๑๔๐] วิยูหฺโห มาจาก อูห ในความหมายว่า สญฺจย ก่อตัว + ตปัจจัย. แปลง ต เป็น ซึ่งอยู่ชิดกันสระที่สุดของรุหเป็นต้นเป็น ห (วิอูหฺห) และแปลง หฺ ที่สุดธาตุ เป็น พฺ (วิอูพฺห)ด้วยสูตร **๗๕๔. รุหาทีหิ โห โฬ จ** (มีความหมายดังกล่าว) แปลง อิ เป็น อิย ด้วยสูตรนี้ = วิยูพฺห.

[๑๔๑] ปริ + อาป มีอรรถ ปริยาปุณน การเล่าเรียน (ข้อความว่า **ปริปุพฺโพ ปริยตฺติยำ, ปริยาปุณาติ, ปริยาปุณนฺติฯ** ในสูตร **๖๖๘. สกาปานำ กุกฺกุ กฺเณ** และข้อความว่า **อาป, ... สูท, สุป** ในสูตร **๗๓๐. ปรรูปมยกาเร พฺยญฺชเน)** + ติ ปัจจัย (ปริอาปติ) มีวิ.ว่า ปริยาปุณนำ ปริยตฺติ การเล่าเรียน ชื่อว่า ปริยตฺติ (สูตร **๗๓๒. อสฺสุ**). แปลง ป ที่ อาป เป็น ตฺ สทิสสังโยคปรรูป ด้วยสูตร **๗๓๐. ปรรูปมยกาเร พฺยญฺชเนฯ** (เพราะพยัญชนะ พยัญชนะท้ายธาตุเป็นรูปเดียวกับพยัญชนะหลัง) (ปริอาตฺติ) แปลง อิ ที่ปริ เป็น อิย ด้วยสูตรนี้ (ปริยาตฺติ) เป็นรัสสะเพราะสังโยคอยู่หลัง = ปริยตฺติ.

[๑๔๒] วิธีนี้เช่นเดียวกับ ปริยตฺติ มีที่มาในสูตร ๗๓๐ ปรรูปมยกาเร พฺยญฺชเน. ปริปุพฺโพ ปริยาปุณเน ปหุตฺเต จ, ปริยตฺโตฯ

[๑๔๓] ปริยาย เหตุให้ถึงความฉลาด (เข้าใจ) วิเคราะห์ว่า ปริพฺยตฺตำ อายนฺติ เอเตนาติ ปริยาโย ย่อมมาถึงความฉลาด ด้วยวิธีนี้ เหตุนั้น วิธีนี้ ชื่อว่า ปริยาย. ปริ + เอ มีอรรถว่า อาคติ การมา + อณฺปัจจัย. อาเทศ เออันเป็นที่สุดบท เป็น อาย เพราะอณฺปัจจัย (ข้อความว่า มหาวุตฺตินา เอทนฺตานำ ตฺยาทีสุ ตพฺพาทีสุ จ อายาเทโส, กฺวจิ ยโลโป, เอ-อาคติยำฯ ปริพฺยตฺตำ อายนฺติ เอเตนาติ ปริยาโยฯ ดู เอทนฺตธาตุรูป อาขยาต). อีกนัยหนึ่ง มาจาก อิ + อณฺ ปัจจัย แล้วแปลง อิ เป็น เอ จากนั้น ลง ยฺ อาคมท้ายธาตุ (ดู**ออาทิปจฺจยราสิ สูตรตั้งแต่ ๗๘๕. อาสฺสาณาปิมฺหิ ยุกฯ** ลง ย อาคม ในเพราะปัจจัยที่มีณอนุพันธ์เว้นณาปิ ลง ย อาคมท้ายธาตุที่มีอาเป็นที่สุด)

อิ เป็น ยฺ ด้วยสูตร ยวา สเร (ปลฺยฺ)
แปลง ยฺ อาเทส เป็น ปุพพรูป คือ ลฺ (ปลฺลฺ)
นำประกอบกับ องฺก เป็น ปลฺลงฺก

๒) อุวัณณะ เป็น อุว
ภิกฺขุวาสเน, = ภิกฺขุ อาสเน
สยมฺภุวาสเน = สยมฺภู อาสเน

อิธปิ รูปทฺวยํ ลพฺภติ – ทฺวงฺคิกํ ทฺวงฺคิกํ, ภุวาทิคโณ ภฺวาทิคโณ อิจฺจาทิฯ
ในอุทาหรณ์ต่อไปนี้ มีได้ ๒ รูป ตัวอย่างเช่น
ทฺวงฺคิกํ, ทฺวงฺคิกํ, = ทฺ องฺคิกํ
ภุวาทิคโณ, ภฺวาทิคโณ = ภู อาทิคโณ.

---

๔๐. วิติสฺเสเว วา [๑๔๔]*ฯ*

เอวสทฺเท ปเร อิติสทฺทสฺส อิ-การสฺส โว โหติ วาฯ

อิตฺเวว โจโร องฺคุลิมาโล, สมุทฺโทตฺเวว สงฺขยํ[๑๔๕] *คจฺฉติ, มหาอุทกกฺขนฺโธตฺเวว สงฺขยํ คจฺฉติ, มหาสมฺมโตตฺเวว ปฐมํ อกฺขรํ นิพฺพตฺตํ*[๑๔๖] *, อิสิคิลิตฺเวว สมญฺญา อโหสิ*[๑๔๗] *ฯ*

วาติ กิ? อิจฺเจวตฺโถ, สมุทฺโทเตว สงฺขยํ คจฺฉติฯ

สุตฺตวิภตฺเตน เอวสทฺเท ปเร อญฺญติ-การสฺส วตฺตํฯ วิลปตฺเวว โส ทิโช[๑๔๘] *, อนุเสตฺเววสฺส กามราโค, อนุเสตฺเววสฺส รูปราโค – อนุเสติ+เอว+อสฺสาติ เฉโท, โหตฺเวว การิยสนฺนิฏฺฐานํ, โหเตว วาฯ*

---

[๑๔๔] รู. ๓๓ (ปีฏเฐ)

[๑๔๕] อุทา. ๔๕

[๑๔๖] ที. นิ. ๓.๑๓๑

[๑๔๗] ม. นิ. ๓.๑๓๓

[๑๔๘] ชา. ๑.๖.๑๐๓

๔๐. วิติสฺเสเว วา
เพราะ เอว ข้างหลัง อิ ของ อิติ ศัพท์ เป็น วฺ ได้บ้าง.

เอวสทฺเท ปเร อิติสทฺทสฺส อิ-การสฺส โว โหติ วาฯ
ในเพราะเอวศัพท์อันเป็นเบื้องหลัง ออักษร ของ อิติศัพท์ เป็น โว ได้บ้าง.

อิเตฺวว โจโร องฺคุลิมาโล = อิติ เอว โจโร องฺคุลิมาโล
สมุทฺโทตฺเวว คจฺฉติ = สมุทฺโท อิติ เอว คจฺฉติ
มหาอุทกกฺขนฺโธตฺเวว สงฺฆยํ คจฺฉติ = มหาอุทกกฺขนฺโธ อิติ เอว สงฺฆยํ คจฺฉติ
มหาสมฺมโตตฺเวว ปฐมํ อกฺขรํ นิพฺพตฺตํ = มหาสมฺมโต อิติ เอว ปฐมํ อกฺขรํ นิพฺพตฺตํ
อิสิคิลิตฺเวว สมญฺญา อโหสิ = อิสิคิลิ อิติ เอว สมญฺญา อโหสิ[๑๔๙]

วาติ กิ?
ข้าพเจ้ากล่าววาศัพท์ไว้ในสูตรนี้เพื่อการไม่เป็น วฺ แห่งอิ ของ อิติ ก็มี ในอุทาหรณ์ว่า

อิจฺเจวตฺโถ = อิติ เอว อตฺโถ
สมุทฺโทเตว สงฺขยํ คจฺฉติ = สมุทฺโท อิติ เอว สงฺขยํ คจฺฉติ

สุตฺตวิภตฺเตน เอวสทฺเท ปเร อญฺญติ-การสฺส วตฺตํฯ
ด้วยการแบ่งสูตร ถ้ามี เอว อยู่หลัง ติของอักษรอื่นๆ เป็น วฺ ได้ เช่นกัน. ตัวอย่างเช่น

วิลปตฺเวว โส ทิโช =วิลปติ เอว โส ทิโช
อนุเสตฺเววสฺส กามราโค, =อนุเสติ + เอว + อสฺส กามราโค
อนุเสตฺเววสฺส รูปราโค =อนุเสติ+เอว+อสฺสา รูปราโค
โหตฺเวว การิยสนฺนิฏฺฐานํ = โหติ เอว การิยสนฺนิฏฺฐานํ

โหเตว วา
ไม่เป็นไปตามหลักการนี้ก็มี คือ เป็น โหเตว.

---

[๑๔๙] แยกตามหลักการของสูตรนี้ว่า อิตฺวฺ + เอว เขียนรูปตามหลักอักขรวิธีของไทย คือ อิเตฺวว เพราะ ตฺวฺ เป็นสังโยค มีพยัญชนะสองตัวติดกันไม่มีสระคั่นกลาง แต่เอ นั้น เป็นสระของ ตฺวฺ พยัญชนสังโยค ดังนั้น จึงนำมาวางไว้ข้างหน้า ตฺว.

๔๑. เอโอนม วณฺเณ[๑๕๐] *ฯ*

สรพฺยญฺชนภูเต วณฺเณ ปเร เอ, โอนํ อตฺตํ โหติ วาฯ ตตฺถ เอสฺส อตฺตํ เยภุยฺเยน ม, ทาคเมสฺเวว โหติ ฯ

อกรมฺหส เต กิจฺจ[๑๕๑]*– อกรมฺหเสตฺยตฺโถ, ทิสฺวา ยาจกมาคเต*[๑๕๒]*, ทิสฺวา ปณฺฑิตมาคเต*[๑๕๓]*, ยมาหุ นตฺถิ นตฺถิ วีริยนฺติ*[๑๕๔]*– เย+อาหุตฺยตฺโถฯ กทสฺสุ – เก+อสฺสุ, ยเทว เต ชาตินิสฺสิตา, ตเทว เต ชรานิสฺสิตาเย+เอว , เต+เอวาติ เฉโท, สฺเว ภโว สฺวาตนํ*[๑๕๕]*– พฺยญฺชเน ทีโฆฯ*

โอมฺหิ –

ส สีลวา[๑๕๖]*, ส ปญฺญวา, ส เว กาสาวมรหติ*[๑๕๗]*, เอส อตฺโถ, เอส ธมฺโม*[๑๕๘]*, ทินฺนมาสิ ชนินฺเทน*[๑๕๙] *– ทินฺโน+อาสีติ เฉโท, มคฺคมตฺถิ* [๑๖๐]*– มคฺโค+อตฺถิ, อคฺคมกฺขายติ*[๑๖๑]*, ปจฺจยาการเมว จ*[๑๖๒]*, สงฺโฆ ปพฺพตมิว, สทฺโท จิจฺจิฏมิว, หิยฺโย ภโว หิยฺยตฺตนํ, ปาโต อสนํ ปาตราโส, ปาตมนุสิฏโฐ, กกุสนฺธ โกณาคมโน, เถรวาทานมุตฺตโม – กกุสนฺโธติ จ เถโรติ จ เฉโท, เถรวาโทติ อตฺโถฯ*

สุตฺตวิภตฺเตน อนิมิตฺเตปิ โหติฯ ตุวญฺจ ธนุเสข จ[๑๖๓]*, ปจฺจยมหาปเทโส เหส, เอกโกฏฺฐาโส เอส, อภิลาปมตฺตเภโท เอส อิจฺจาทิฯ*

---

[๑๕๐] [ก. ๒๗; รู ๓๙; นี. ๖๖, ๑๖๓-๔]

[๑๕๑] [ชา. ๑.๔.๒๙]

[๑๕๒] [ชา. ๑.๗.๕๘; ๒.๒๒.๒๒๖๑]

[๑๕๓] [ชา. ๒.๒๒.๗๘๓]

[๑๕๔] [ชา. ๒.๑๘.๑๖๒]

[๑๕๕] [ปารา. ๒๒]

[๑๕๖] [ธ. ป. ๘๔]

[๑๕๗] [ธ. ป. ๑๐]

[๑๕๘] [ธ. ป. ๕]

[๑๕๙] [ชา. ๒.๒๒.๒๑๖๑ (ทินฺนมฺหาติ ชนินฺเทน)]

[๑๖๐] [วิภ. อฏฺฐ. ๑๘๙]

[๑๖๑] [อ. นิ. ๑.๔๗]

[๑๖๒] [วิภ. อฏฺฐ. ๒๒๕]

[๑๖๓] [ชา. ๑.๑๖.๒๓๙]

๔๑. เอโอนม วณฺเณ
เพราะสระหรือพยัญชนะเป็นนิมิต เอ และ โอ จะเป็น อ.

สรพฺยญฺชนภูเต วณฺเณ ปเร เอ, โอนํ อตฺตํ โหติ วาฯ
สระก็ตาม พยัญชนะก็ตาม เอ และ โอ อาจเป็น อ ได้บ้าง.

ตตฺถ เอสฺส อตฺตํ เยภุยฺเยน ม, ทาคเมสฺเวว โหติฯ
การแปลงเอ และ โอ นั้น การแปลงเอ เป็น อ ส่วนมากจะใช้ในกรณีที่มี ม และ ท อาคมอยู่หลัง.

๑) ตัวอย่างในแปลงเอ เป็น อ
อกรมฺหส เต กิจฺจํ = อกรมฺหเส เต กิจฺจํ.
ทิสฺวา ยาจกมาคเต = ทิสฺวา ยาจเก อาคเต
ทิสฺวา ปณฺฑิตมาคเต = ทิสฺวา ปณฺฑิเต อาคเต
ยมาหุ นตฺถิ วีริยนฺติ = เย อาหุ นตฺถิ วีริยํ
กทสฺสุ = เก อสฺสุ
ยเทว เต ชาตินิสฺสิตา = เย+เอว เต ชาตินิสฺสิตา
ตเทว เต ชรานิสฺสิตา= เต+เอว เต ชรานิสฺสิตา

สฺเว ภโว สฺวาตนํ = สฺเว ภโว สฺเว ตนํ[๑๖๔]
– พฺยญฺชเน ทีโฆฯ
รูปนี้ทีฆะเป็น สฺวา (เพราะ ตฺพยัญชนะที่ ตฺนํ)

โอมฺหิ –
๒) ตัวอย่างในการแปลง โอ เป็น อ

ส สีลวา = โส สีลวา
ส ปญฺญวา = โส ปญฺญวา
ส เว กาสาวมรหติ = โส เว กาสาวํ อรหติ
เอส อตฺโถ = เอโส อตฺโถ,
เอส ธมฺโม = เอโส ธมฺโม
ทินฺนมาสิ ชนินฺเทน = ทินฺโน อาสิ ชนินฺเทน

[๑๖๔] รูปนี้ลง ตนํ ปัจจัยท้าย สฺวเอ แปลง เอ เป็น อ ด้วยสูตรนี้ เป็น สฺวตน ทีฆะเป็น สฺวา เพราะ ตฺพยัญชนะที่ ตฺนํ

มคฺคมตฺถิ = มคฺโค อตฺถิ,
อคฺคมกฺขายติ = อคฺโค อกฺขายติ
ปจฺจยาการเมว จ = ปจฺจยากาโร เอว จ
สงฺโฆ ปพฺพตมิว, = สงฺโฆ ปพฺพโต อิว
สทฺโท จิจฺจิฏมิว, = สทฺโท จิจฺจิโฏ อิว
หิยฺโย ภโว หิยฺยตฺตนํ, = หิยฺโย ตฺตนํ
ปาโต อสนํ ปาตราโส = อาหารในเวลาเช้า (ปาโต เป็นนิบาตบอกอรรถว่าเช้า)
ปาตมนุสิฏโฐ = ปาโต อนุสิฏโฐ
กกุสนฺธ โกณาคมโน =, กกุสนฺโธ โกณาคมโน
เถร วาทานมุตฺตโม = เถโร วาทานํ อุตฺตโม

กกุสนฺโธติ จ เถโรติ จ เฉโท, เถรวาโทติ อตฺโถฯ
สองตัวอย่างนี้ตัดเป็น กกุสนฺโธ และ เถโร, ความหมายคือ เถรวาท[๑๖๕]

สุตฺตวิภตฺเตน อนิมิตฺเตปิ โหติฯ
ด้วยการแบ่งสูตร แม้ในที่ปราศจากนิมิต เอ หรือ โอ แปลงเป็น อ ก็ได้ เช่น

ตุวญฺจ ธนุเสข จ = ตุวญฺจ ธนุเสโข จ[๑๖๖]
ปจฺจยมหาปเทโส เหส = ปจฺจยมหาปเทโส หิ เอโส
เอกโกฏฐาโส เอส = เอกโกฏฐาโส เอโส
อภิลาปมตฺตเภโท เอส = อภิลาปมตฺตเภโท เอโส[๑๖๗]

---

[๑๖๕] คำว่า เถโร ในที่นี้ คือ เถรวาโท หมายความว่า เถรวาท คือ วาทะของพระเถระ คือพระอรหันต์ผู้ร่วมสังคายนาครั้งที่ ๑ เป็นเลิศแห่งวาทะทั้งหลาย.

[๑๖๖] ตตฺถ **ธนุเสขจา**ติ ธนุเสโข จ, ธนุเสขกุมาโร จาติ อตฺโถฯ อุมฺมงฺคชาตกวณฺณนา เป็น ตุวญฺเจว

[๑๖๗] ในกรณีนี้ เอโส อยู่ท้ายบาท จึงไม่มีสระหรือพยัญชนะอันเป็นนิมิตมาต่อท้าย ในที่นี้เช่นนี้ แปลง โอ เป็น อ ก็ควร เพราะตัดบทว่า วณฺเณ ที่เป็นนิมิตออกไป.

๔๒. โคสฺสาวง [๑๖๘]*ฯ*

สเร ปเร โคสฺส อนฺตสฺส อวง โหติฯ

โค จ อสฺโส จ ควาสฺสำฯ

สุตฺตวิภตฺเตน พฺยญฺชเนปีฯ สควจณฺโฑ[๑๖๙]*, ปรควจณฺโฑฯ*

อปฺปวิธานมุจฺจเตฯ

มหาวุตฺตินา อวณฺณสฺส อุตฺตำ, โอตฺตญฺจ –

ปุถุชฺชโน, ปุถุภูโต-ปุถูติ วา เอโก ปาฏิปทิโก, ปุถุนา ปุถุนีติปิ ทิสฺสติ, อเปกฺขิยาโน อเปกฺขิยาน อเปกฺขิตฺวาตฺยตฺโถฯ เอวำ อนุโมทิยาโน, มรีจิกูปมำ อภิสมฺพุทฺธาโน, มา มำ ปิสาจา ขาทนฺตุ, ชีว ตฺวำ สร โทสตำ[๑๗๐]*, รตฺติทิโวว โส ทิพฺโพ, มานุสำ สรโทสตำ-วสฺสสตนฺตฺยตฺโถ, อนุยนฺติ ทิโสทิสำ*[๑๗๑]*, สมฺปตนฺติ ทิโสทิสำ - ตำ ตำ ทิสนฺตฺยตฺโถ, ปโรสตำ, ปโรสหสฺสำ, อญฺโญญญฺ อญฺญมญฺญำ, โปโนปุญฺญำ ปุนปฺปุนำ, โปโนพฺภวิ กา ตณฺหา-ปุโนติ วา เอโก นิปาโต, ปุโน ตสฺส มเห สิโน, ปุโน ปตฺตำ คเหตฺวาน, น จ ทานิ ปุโน อตฺถิ , มม ตุยฺหญฺจ สงฺคโม, น ปุโน อมตาการำ, ปสฺสิสฺสามิ มุขำ ตว* [๑๗๒]*ฯ*

---

[๑๖๘] [ก. ๒๒, ๗๘; รู. ๒๘; นี. ๕๒, ๒๒๙]

[๑๖๙] [อ. นิ. ๔.๑๐๘]

[๑๗๐] [ชา. ๑.๒.๙]

[๑๗๑] [ที. นิ. ๓.๒๘๑]

[๑๗๒] [อป. เถรี ๒.๒.๒๓๕]

๔๒. โคสฺสาวงฯ
อว เป็น อาเทศของโอที่สุดของโคศัพท์ เพราะสระหลัง

สเร ปเร โคสฺส อนฺตสฺส อวง โหติฯ
เพราะสระข้างหลัง อว เป็นอาเทศ ของสระอันเป็นที่สุด แห่งโคศัพท์.

โค จ อสฺโส จ ควาสฺสํ = โค จ อสฺโส จ ควาสฺสํ (โคอสฺสํ)[๑๗๓]

สุตฺตวิภตฺเตน พฺยญฺชเนปิฯ
ด้วยการแบ่งสูตร ถึงในเพราะพยัญชนะข้างหลัง อว ก็เป็น อาเทศของสระที่สุดแห่งโคศัพท์ได้[๑๗๔]

สควจณฺโฑ = สโคจณฺโฑ โคที่ข่มเหงฝูงโคของตน[๑๗๕]
ปรควจนฺโฑ = ปรโคจณฺโฑ โคที่สงบเสงี่ยมต่อฝูงโคอื่น

อปฺปวิธานมุจฺจเตฯ
ต่อไปนี้จะกล่าวถึงวิธีที่มีใช้ไม่มาก[๑๗๖]

มหาวุตฺตินา อวณฺณสฺส อุตฺตํ, โอตฺตญฺจ –
ด้วยมหาสูตร [๑๗๗]
๑) แปลง อและอา เป็น อุ และ โอ. ตัวอย่างเช่น
ปุถุชฺชโน = ปุถ ชโน[๑๗๘]

ปุถุภูโต วา เอโก ปาฏิปทิโก, ปุถุนา ปุถุนีติปิ ทิสฺสติ,
ปุถุภูโต = ปุถ ภูโต

---

[๑๗๓] รูปนี้เป็นสมาหารทวันทสมาส จึงเป็น ควาสฺสํ. โอ ที่ โค เป็น อว

[๑๗๔] (แม้ สเร ตามมาจากสูตร ยวา สเร แต่การตัดแบ่งสูตรโดยไม่เอาตัวตามมา โดยไม่จำต้องมีสระเป็นนิมิต จึงแปลง โอ ของ โค เป็น อว เพราะพยัญชนะได้เช่นกัน)

[๑๗๕] อ่านพระบาพี**พลีพทฺทสุตฺตํ ๑๐๘. ในอัง.จตุกะ. และอรรถกถาฎีกาประกอบ**

[๑๗๖] อัปปวิธาน ตัวอย่างการใช้ที่มีน้อยแห่ง แต่ควรสังเกตและใส่ใจจำให้ดี เพราะบ่งถึงความเป็นพหูสูตรของผู้ศึกษา

[๑๗๗] มหาวุตติ คือ สูตรใหญ่ เป็นสูตรที่มีขอบเขตการใช้กว้างขวางครอบคลุมวิธีสำเร็จรูปศัพท์ที่ไม่มีสูตรกำกับโดยตรง ในที่นี้ได้แก่สูตร ตทิมินาทีนิ

[๑๗๘] ตัวอย่างนี้ ปุถุชฺชโน มาจาก ปุถ แยก + ชโน อ ที่ ปุถ เป็น อุ ตามวิธีนี้

อีกนัยหนึ่ง ปุถุ จัดเป็นนามศัพท์ชนิดหนึ่ง เนื่องจากมีรูปแจกวิภัตติได้ เช่น ปุถุนา ปุถุนิ (ปุถูนิ ?).

อเปกฺขิยาโน อเปกฺขิยาน อเปกฺขิตฺวาตฺยตฺโถฯ
ตัวอย่างนี้ อเปกฺขิยาโน = อเปกฺขิยาน. คำว่า อเปกฺขิยาน คือ อเปกฺขิตฺวา[๑๗๙]

อนุโมทิยาโน = อนุโมทิยาน
มรีจิกูปมำ อภิสมฺพุทฺธาโน = มรีจิกูปมำ อภิสมฺพุทฺธาน[๑๘๐]
มา มำ ปิสาจา ขาทนฺตุ, ชีว ตฺวำ สรโทสตำ,
รตฺติทิโวว โส ทิพฺโพ, มานุสำ สรโทสตำ
ในสองตัวอย่างนี้ สรโทสตำ = สรทสตำ
สรโทสตำ ก็คือ วสฺสสตำ แปลว่า ๑๐๐ ปี (โดยการนับของมนุษย์)[๑๘๑]

อนุยนฺติ ทิโสทิสำ,
สมฺปตนฺติ ทิโสทิสำ - ตำ ตำ ทิสนฺตฺยตฺโถ,
ในสองตัวอย่างนี้ ทิโสทสำ = ทิสทสำ ความหมายคือ ทั่วทุกทิศ.

ปโรสตำ,
ปโรสหสฺสำ,
สองตัวอย่างนี้ ปโร คือ ปร สตำ และ ปร สหสฺสำ

อญฺโญญญ์ำ
อญฺญมญฺญ์ำ,
สองตัวอย่างนี้ คือ อญฺญอญฺญ์ำ.

โปโนปุญฺญ์ำ ปุนปฺปุนำ,
ตัวอย่างนี้ โปโนปุญฺญ์ำ = โปน ปุญฺญ์ำ ได้แก่ ปุนปฺปุนำ บ่อยๆ

---

[๑๗๙] แปลง ตฺวา ปัจจัยเป็น ยาน ด้วยสูตร **๗๖๒. ตุ๎ยานาฯ** ตฺวาสฺส ตุญฺจ ยานญฺจ โหนฺติ กฺวจิ สมาเส แปลง ตฺวา ปัจจัย เป็น ตุ๎ และ ยาน ในสมาส ในบางแห่ง

[๑๘๐] พุธ-ญาเณ, พุชฺฌ, สมฺพุชฺฌ, อภิสมฺพุชฺฌ, พุชฺฌิย, พุชฺฌิยาน, "มรีจิกูปมำ อภิสมฺพุทฺธาโน"ติ ปาฬิ, ปกติควรเป็น พุชฺฌิยาน โดยนัยก่อน แต่ในที่นี้คล้อยตามพระบาฬีว่า อภิสมฺพุทฺธาโน ตฺวา ไม่แปลงเป็น ยาน แต่เป็น อาน. อนึ่ง ตามที่ท่านอ้างพระบาฬี ก็ไม่พบที่มาในปัจจุบัน.

[๑๘๑] **มา มำ ปิสาจา ขาทนฺตุ**ติ มำ ปิสาจา มา ขาทนฺตุฯ **ชีว ตฺวำ สรโทสต**นฺติ ตฺวำ ปน วีสุตฺตรำ วสฺสสตำ ชีวาติฯ สรโทสตญฺหิ คณิยมานำ วสฺสสตเมว โหติ, ตำ ปุริเมหิ วีสาย สทฺธิ์ วีสุตฺตรำ อิธ อธิปฺเปตำฯ (ภคฺคชาตกวณฺณนา ขุ.ชา.๑/๘). คำว่า สรท เป็นศัพท์ที่แสดงความหมายว่า ปี เหมือน วสฺส สำวจฺฉร หายน และ สม ดู ธา.คาถา ๘๑

โปโนพฺภวิกา ตณฺหา วา เอโก นิปาโต,
โปโนพฺภวิกา = โปน ภวิกา ได้แก่ ตัณหา [๑๘๒]
นอกจากนี้ ปุน ยังเป็นนิบาตศัพท์หนึ่ง เช่น
ปุโน ตสฺส มเหสิโน.
ของพระมเหสีเจ้านั้น (ผู้แสวงพระคุณยิ่งใหญ่ = พระพุทธเจ้า)

ปุโน ปตฺตํ คเหตฺวาน,
รับบาตรอีก.

น จ ทานิ ปุโน อตฺถิ, มม ตุยฺหญฺจ สงฺคโม,
บัดนี้การคบกันระหว่างเรากับเจ้าจักไม่มีอีก.

น ปุโน อมตาการ, ปสฺสิสฺสามิ มุขํ ตว
หม่อมฉันจะมิได้เห็นพระพักตร์ของพระองค์ผู้มีอาการปานน้ำอมฤตอีก.

---

[๑๘๒] ปุน ภวาย สංวตฺตตีติ โปโนพฺภวิโก, ปุนสฺส โอตฺตํ, ภสฺส ทฺวิตฺตํ, โปโนพฺภวิกา, ตณฺหา (สูตร **๔๖๔. ตสฺส สංวตฺตติ)**

อิวณฺณสฺส อตฺตํ, อุตฺตํ, เอตฺตญฺจ –

ตทมินาเปตํ ปริยาเยน เวทิตพฺพ-ตํ เอตํ อตฺถชาตํ อิมินา ปริยาเยน เวทิตพฺพนฺติ อตฺโถ, สกิ ̆ อาคจฺฉติ สีเลนาติ สกทาคามี, อิตฺถิยา ภาโว อิตฺถตฺตํ, เอวุมํ – เอวํ+อิมนฺติ เฉโท, ตฺวํ โน สตฺถา มหามุเน, อตฺถธมฺม วิทู อิเสฯ

อุวณฺณสฺส อิตฺตํ, โอตฺตญฺจ –

มาติโต[๑๘๓], ปิติโต, มาติปกฺโข, ปิติปกฺโข, มาติโฆ[๑๘๔], ปิติโฆ, มตฺติกํ ธนำ[๑๘๕], เปตฺติกำ ธนำ, อปิ โน ลจฺฉสิ, กจฺจิ โน ตุมฺเห ยาเปถ, กถำ โน ตุมฺเห ยาเปถ, โสตุกามตฺถ โน ตุมฺเห ภิกฺขเว, น โน สมำ อตฺถิ[๑๘๖], น หิ โน สงฺกรนฺเตน[๑๘๗], นตฺถิ โน โกจิ ปริยาโย[๑๘๘]– อิเมสุ ตีสุ นุสทฺโท เอกำสตฺเถ, โสสิโต โสตตฺโต เจว [๑๘๙] – สุฏฺจุ สีตโล สุฏฺจุ สนฺตตฺโตตฺยตฺโถ, ชมฺพุนทิยา ชาตำ ชมฺโพนทำฯ

เอสฺส อิตฺตำ –

โอกนฺทามสิ ภูตานิ, ปพฺพตานิ วนานิ จ[๑๙๐]– อวกนฺทามเสตฺยตฺโถ, ยำ กโรมสิ พฺรหฺมุโน, ตทชฺช ตุยฺหำ ทสฺสาม[๑๙๑], อิธ เหมนฺตคิมฺหิสุ[๑๙๒], พุทฺธปจฺเจกพุทฺธิสุ, เจเตหิ เจตปุตฺติหิ [๑๙๓] – เจตปุตฺเตหิ สทฺธินฺตฺยตฺโถฯ

โอสฺส อุตฺตำ –

มนุญฺญำ, น เตนตฺถำ อพนฺธิสุ [[๑๙๔]]– โส เตน วจเนน อตฺถำ น อพนฺธิ น ลภีตฺยตฺโถฯ อวฺหายนฺตุ สุยุทฺเธน[๑๙๕]– โส ปหารวจเนน มำ อวฺหยนฺโตตฺยตฺโถฯ อปิ นุ หนุกา สนฺตา[๑๙๖]– โน หนุกา เอกนฺตำ ขินฺนา ทุกฺขปตฺตาตฺยตฺโถฯ

วิการสนฺธิปิ อาเทสสนฺธิรูปตฺตา อิธ สงฺคยฺหติฯ

อิติ สราเทสราสิฯ

---

[๑๘๓] [ที. นิ. ๑.๓๐๓]

[๑๘๔] [ชา. ๒.๑๙.๑๑๘]

[๑๘๕] [ปารา. ๓๔]

[๑๘๖] [ขุ. ปา. ๖.๓]

[๑๘๗] [ม. นิ. ๓.๒๗๒]

[๑๘๘] [ชา. ๑.๕.๑๑๐ (น หิ โน โกจิ ปริยาโย)]

[๑๘๙] [ชา. ๑.๑.๙๔ โสตตฺโต โสสินฺโท เจว; ม. นิ. ๑.๑๕๗]

[๑๙๐] [ชา. ๒.๒๒.๒๑๗๓]

[๑๙๑] [ที. นิ. ๒.๓๗๐]

[๑๙๒] [ธ. ป. ๒๘๖]

[๑๙๓] [จริยา. ๑.๑๐๖]

[๑๙๔] ชา. ๑.๖.๗]

[๑๙๕] [ชา. ๒.๒๒.๘๗๑]

[๑๙๖] [ชา. ๑.๑.๑๔๖]

****

อิวณฺณสฺส อตฺตๆ, อุตฺตๆ, เอตฺตญฺจ –
๒) แปลง อิ วัณณะ เป็น อ , อุ และ เอ
(แปลง อิ อี เป็น อ)
ตทมินาเปตๆ ปริยาเยน เวทิตพฺพๆ - ตๆ เอตๆ อตฺถชาตๆ อิมินา ปริยาเยน เวทิตพฺพนฺติ อตฺโถ,
ตทมินา = ตๆ อิมินา. หมายความว่า เนื้อความนั้นพึงทราบโดยวิธีนี้.[๑๙๗]

สกิ ๎ อาคจฺฉติ สีเลนาติ สกทาคามี,
สกทาคามี = สกึ อาคามี หมายถึง ผู้มาสู่โลก (มนุษย์) นี้อีกครั้งเดียว[๑๙๘]

อิตฺถิยา ภาโว อิตฺถตฺตๆ,
อิตฺถตฺตๆ = อิตฺถี + ตฺต (ปัจจัย) ความหมายคือ ภาวะของหญิง[๑๙๙]

(แปลง อิ เป็น อุ)
เอวุมๆ – เอวๆ+อิมนฺติ เฉโท
เอวุมๆ แยกเป็น เอวๆ อิมๆ [๒๐๐]

(แปลง อิ เป็น เอ)
ตฺวๆ โน สตฺถา มหามุเน,
ตฺวๆ โน สตฺถา มหามุเน = มหามุนิ

อตฺถธมฺมวิทู อิเส
อตฺถธมฺมวิทู อิเส = อิส [๒๐๑]

---

[๑๙๗] อิ ของ อิมินา เป็น อ ส่วนตๆ ลบ นิคคหิต และลงทฺอาคม. (ปริยาย มีอรรถว่า วาร, เหตุ และเทศนา (ม.อ. ๑ มูลปริยายสุตตวัณณนา) ในที่นี้มีความหมาย วิธีการหรือแนวทาง ซึ่งยักความหมายจากอรรถว่าเทศนา)
[๑๙๘] สกึ ลบ นิคหิต แล้วแปลง อิ เป็น อา จึงเป็น สกทาคามี หมายถึง ผู้มาอีกครั้ง.
[๑๙๙] ได้แก่ อาการอย่างใดอย่างหนึ่งมีกิริยาที่ชดช้อย เป็นต้น (ดูอภิธรรมอัฏฐกถาประกอบ) ที่เป็นเหตุของชื่อว่า อิตถี.
[๒๐๐] ลบนิคหิตที่เอวๆ ก่อน เอว และ แปลง อิ ที่ อิมๆ เป็น อุ,
[๒๐๑] ข้าแต่ฤาษี (หรือแปลให้เห็นภาพชัดๆว่า ท่านผู้แสวงหาคุณ) ผู้รู้อรรถและธรรม.

๓) *อุวณฺณสฺส อิตฺตํ, โอตฺตญฺจ –*
แปลง อุวัณณะเป็น อิ และ โอ

(อุ เป็น อิ)
มาติโต = มาตุ โต
ปิติโต = ปิตุ โต
มาติปกฺโข, = มาตุ ปกฺโข
ปิติปกฺโข = ปิตุ ปกฺโข
มาติโฆ = มาตุ โฆ (ผู้ฆ่ามารดา)
ปิติโฆ = ปิตุ โฆ (ผู้ฆ่าบิดา)
มตฺติกํ ธนํ = มาตุ + ณิก ธนํ[๒๐๒]
เปตฺติกํ ธนํ = ปิตุ + ณิก ธนํ[๒๐๓]
อปิ โน ลจฺฉสิ, = อปิ นุ ลจฺฉสิ
กจฺจิ โน ตุมฺเห ยาเปถ = กจฺจิ นุ ตุมฺเห ยาเปถ.
กถํ โน ตุมฺเห ยาเปถ, = กถํ นุ ตุมฺเห ยาเปถ.
โสตุกามตฺถ โน ตุมฺเห ภิกฺขเว,= โสตุกามตฺถ นุ ตุมฺเห ภิกฺขเว
น โน สมํ อตฺถิ = น นุ สมํ อตฺถิ
น หิ โน สงฺกรนฺเตน = น หิ นุ สงฺกรนฺเตน
นตฺถิ โน โกจิ ปริยาโย =นตฺถิ นุ โกจิ ปริยาโย

– อิเมสุ ตีสุ นุสทฺโท เอกํสตฺเถ,
ในสามตัวอย่างนี้ นุ มีความหมายว่า อย่างเดียว, แน่นอน[๒๐๔]

---

[๒๐๒] (แปลว่า ทรัพย์ที่มาจากมารดา ความหมายคือ ทรัพย์ข้างมารดา หรือ ทรัพย์ที่เป็นของมารดา. มตฺติกํ คือ มาตุ > มาติโต + ณิก = อาคต มาแล้ว. รูปนี้ แปลง อุ ที่ มาตุ เป็น มาติ ในหลักการนี้ แล้วลง ณิก ปัจจัย แทนคำว่า อาคต แล้วซ้อน ตฺ เป็น มาตฺติก รัสสะเป็น มตฺติก. ดูสูตร **๔๖๕. ตโต สมฺภูตมาคตํ**. และอรรถกถาพระวินัยว่า **มตฺติก**นฺติ มาติโต อาคตํ; อิทำ เต มาตามหิยา มาตุ อิมํ เคหำ อาคจฺฉนฺติยา ทินฺนธนนฺติ อตฺโถฯ (ปารา. อฏ ๑/๓๔)

[๒๐๓] **อญฺญํ เปตฺติกำ อญฺญำ ปิตามห**นฺติ ยำ ปน เต ปิตุ จ ปิตามหานญฺจ สนฺตกำ, ตำ อญฺญำเยวฯ นิหิตญฺจ ปยุตฺตญฺจ อติวิย พหุ; เอตฺถ จ **ปิตามห**นฺติ ตทุภิตโลปำ กตฺวา เวทิตพฺพำฯ เปตามหนฺติ วา ปาโฐ. (ปารา. อฏ ๑/๓๔). **เปตฺติก**นฺติ ปิติโต อาคตำ เปตฺติกำฯ (วิ.ฏี. ๒/๓๔)

[๒๐๔] การอธิบายแบบนี้แสดงว่า ในสามตัวอย่างข้างต้น นุ มีอรรถปุจฺฉน ถาม แปลว่า หรือ, บ้างหรือ?

(อุ เป็น โอ)

โสสิโต โสตตฺโต เจว – สุฏฺฐุ สีตโล สุฏฺฐุ สนฺตตฺโตตฺยตฺโถ,

โสสิโต = สุสิโต, โสตตฺโต = สุตตฺโต[๒๐๕]. โสสิโต ความหมายคือ หนาวมาก, โสตตฺโต ความหมายคือ ร้อนมาก.

ชมฺพุนทิยา ชาตํ ชมฺโพนทํฯ

ชมฺพุนทํ = ชมฺโพนทํ คือ วัตถุอันเกิดแล้วในแม่น้ำชัมพุ [๒๐๖]

เอสฺส อิตฺตํ –

๔) แปลง เอ เป็น อิ

โอกนฺทามสิ ภูตานิ, ปพฺพตานิ วนานิ จ – อวกนฺทามเสตฺยตฺโถ,

โอกนฺทามสิ = โอกนฺทามเส ภูตานิ ปพฺพตานิ วนานิ จ. ความหมายคือ อวกนฺทามเส ย่อมยำเกรง

ยํ กโรมสิ พฺรหฺมุโน, ตทชฺช ตุยฺหํ ทสฺสาม.

ยํ กโรมสิ = ยํ กโรมเส พฺรหฺมุโน ตทชฺช ตุยฺหํ ทสฺสาม.

อิธ เหมนฺตคิมฺหิสุ = อิธ เหมนฺตคิมฺเหสุ

พุทฺธปจฺเจกพุทฺธิสุ = พุทฺธปจฺเจกพุทฺเธสุ

เจเตหิ เจตปุตฺติหิ – เจตปุตฺเตหิ สทฺธินฺตฺยตฺโถฯ

เจตปุตฺติหิ = เจตปุตฺเตหิ หมายความว่า เจตปุตฺเตหิ สทฺธึ พร้อมด้วยเจตราชบุตร.[๒๐๗]

---

[๒๐๕] [ชา. ๑.๑.๙๔ โสตตฺโต โสสินฺโท เจว; ม. นิ. ๑.๑๕๗] อรรถกถาชาดก อธิบายว่า **โสตตฺโต**ติ สูริยสนฺตาเปน สุฏฺฐุ ตตฺโตฯ **โสสินฺโน**ติ หิโมทเกน สุสินฺโน สุฏฺฐุ ตินฺโตฯ

[๒๐๖] อุ ของ ชมฺพุ เป็น โอ = ชมฺโพนทํ. รูปนี้มาจาก ชมฺโพนที + ณ = ชาตํ เกิดแล้ว เป็นบทลงตัทธิตปัจจัย กรณีที่ลง ณ ในอรรถชาต ด้วยสูตร **๓๗๖. ณ ราคา เตนรตฺตํ ตสฺเสทมญฺญตฺเถสุ จ** แล้ว แปลง อิ ท้าย นที เป็น ด้วยสูตรใหญ่ (ว่าไปก่อน ตามตัวอย่างที่มีใช้ เช่น โกสมฺพิยํ ชาโต โกสมฺโพ, โกสมฺพา, โกสมฺพํ เพราะท่านแสดงไว้ด้วย อ อา การันต์ เป็นส่วนมาก ที่แสดงไว้ด้วย อิการันต์มีศัพท์นี้เท่านั้น)ฯ

[๒๐๗] แต่ในพระบาฬีนั้นเป็น เจเตหิ เจตปุตฺเตหิ (จริยา. ๑/๑๐๖) อยู่แล้ว.

โอสฺส อุตฺตํ –

๕) แปลง โอ เป็น อุ

มนุญฺญ = มโน อญฺญ

น เตนตฺถํ อพนฺธิสุ – โส เตน วจเนน อตฺถํ น อพนฺธิ น ลภีตฺยตฺโถฯ

น เตนตฺถํ อพนฺธิสุ = น เตนตฺถํ อพนฺธิ โส. ความหมายคือ เขาไม่ได้รับประโยชน์เพราะคำนั้น

อวฺหายนฺตุ สุ ยุทฺเธน – โส ปหารวจเนน มํ อวฺหยนฺโตตฺยตฺโถฯ

อวฺหายนฺตุ สุ ยุทฺเธน = อวฺหายนฺโต โส ยุทฺเธน. ความหมายคือ เขาเมื่อทำร้ายเราไม่ได้ด้วยคำให้ร้ายนั้น

อปิ นุ หนุกา สนฺตา – โน หนุกา เอกนฺตํ ขินฺนา ทุกฺขปตฺตาตฺยตฺโถฯ[๒๐๘]

อปิ นุ หนุกา สนฺตา = อปิ โน หนุกา สนฺตา. ความหมายคือ ขากรรไกร (ปาก) ของเราเมื่อยล้าคือถึงความลำบากโดยแน่แท้.

วิการสนฺธิปี อาเทสสนฺธิรูปตฺตา อิธ สงฺคยฺหติฯ

ถึงวิการสนธิ (แปลงสระเป็นสระ) ก็รวมอยู่ในสราเทสสนธินี้ เพราะมีอุทาหรณ์เป็นสนธิแบบอาเทส.

อิติ สราเทสราสิฯ

กลุ่มวิธีการเข้าสนธิโดยอาเทสสระเป็นพยัญชนะ เป็นอย่างนี้.

****

[๒๐๘] ตตฺถ **อปิ นุ หนุกา สนฺตา**ติ อปิ โน หนุกา สนฺตา, อปิ อมฺหากํ หนุกา กิลนฺตาฯ (สมุทฺทชาดกวณฺณนา ๑/๑๔๖)

พยญฺชนาเทสสนธิราสิ.

กวคฺคโต ปฏฺฐาย วคฺคาวคฺคพฺยญฺชนานํ อาเทโส ทีปิยเตฯ

๔๓. วคฺคลเสหิ เตฯ

ปญฺจวคฺเคหิ จ ล, เสหิ จ ปรสฺส ยการสฺส กฺวจิ เต เอว วคฺค ล, สา โหนฺติ วา ยถากฺกมํ, ย-กาโร ปุพฺพรูปตฺตํ อาปชฺชตีติ วุตฺตํ โหติฯ

นิปจฺจตีติ นิปโก, นิปกสฺส ภาโว เนปกฺกํ, วิปาโก เอว เวปกฺกํ, วตฺตพฺพนฺติ วากฺกํ, วากฺยํ วาฯ ปมุเข สาธุ ปาโมกฺขํ – ยสฺส ปุพฺพรูปตฺเต กเต อาทิทุติยสฺส ปฐมตฺตํ, สุภคสฺส ภาโว โสภคฺคํ,โทภคฺคํ, ภุญฺชิตพฺพนฺติ โภคฺคํ, ยุญฺชิตพฺพนฺติ โยคฺคํ, กุกฺกุจภาโว กุกฺกุจฺจํ, วตฺตพฺพนฺติ วาจฺจํ, วุจฺจเต, ปจฺจเต, วณิชานํ กมฺมํ วาณิชฺชํ, ภุญฺชิตพฺพนฺติ โภชฺชํ, ยุญฺชิตพฺพนฺติ โยชฺชํฯ

พยัญชนาเทสสนธิ

ต่อไปนี้ จะแสดงการใช้พยัญชนะอาเทศของพยัญชนวรรคและอวรรค ตั้งแต่ กวรรคเป็นต้นไป.

๔๓. วคฺคลเสหิ เตฯ

ย ที่อยู่หลัง พยัญชนวรรค , ล และ ส ให้แปลง ย เป็นพยัญชนะวรรค ล และ ส เหล่านั้น

หมายความว่า ในบางแห่ง มีการแปลง ย พยัญชนะ ที่อยู่ท้ายพยัญชนะวรรคทั้ง ๕, ล และ ส เป็นพยัญชนะวรรคมี ก ข ค ฆ ง เป็นต้นนั่นแหละ, ล และ ส ไปตามลำดับ. และ ย เป็นปุพพรูป.

ตัวอย่าง

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
นิปกสฺส ภาโว เนปกฺกํ,	นิปก + ณฺย	ปัญญา. (วิ.) นิปจฺจตีติ นิปโก, นิปจฺจตีติ นิปโก, นิปกสฺส ภาโว เนปกฺกํ, ย่อมยังกิเลสให้สิ้นสุดลง ชื่อว่า นิปโก คือ ผู้มีปัญญา (ปจ พยนฺตีกรเณ ในอรรถว่า ทำให้สิ้นสุด + ย ปัจจัย). ความเป็นผู้มีปัญญา ชื่อว่า เนปกฺก.
วิปาโก เอว เวปกฺกํ,	วิปาก + ณฺย	วิบาก หรือ ผลที่สุกงอม รูปนี้เป็นสกัตถตัทธิต ว.วิปาโก เอว เวปกฺกํ เวปกฺก กับ วิปาก มีอรรถเหมือนกัน,
วตฺตพฺพนฺติ วากฺกํ, วากฺยํ วาฯ	วจ + ณฺย	เสียงที่ถูกกล่าว, การกล่าว. ถ้าไม่ทำตามสูตรนี้ที่มีรูปเดิมว่า วากฺยํ ดังนี้ ก็มี
ภุญฺชิตพฺพนฺติ โภชฺชํ,	ภุช (ธาตุ) + ณฺย	โภคฺคํ (ของกิน, การกิน)
ยุญฺชิตพฺพนฺติ โยชฺชํฯ	ยุช + ณฺย	การประกอบ, สิ่งที่ถูกประกอบ

ปมุเข สาธุ ปาโมกฺขํ – ยสฺส ปุพฺพรูปตฺเต กเต อาทิทุติยสฺส ปฐมตฺตํ,	ปมุข + ณฺย	ความดีในประธาน. ในรูปนี้ เมื่อแปลง ย เป็นปุพพรูปแล้ว (ย เป็น ข) แปลงตัวที่๒ (คือ ข)ของวรรคของบทหน้าเป็นตัวที่ ๑ ของวรรค (คือ ก)
สุภคสฺส ภาโว โสภคฺคํ,	สุภค + ณฺย	ความเป็นแห่งผู้มีความงาม
โทภคฺคํ,	ทุภค + ณฺย	ความเป็นผู้มีรูปไม่งาม
กุกฺกุจภาโว กุกฺกุจฺจํ,	กุกฺกุต+ ย	ความเดือดร้อนรำคาญใจ
วตฺตพฺพนฺติ วาจฺจํ,	วจฺ + ณฺย	เนื้อความที่ถูกกล่าว, วิเสสยะ
วุจฺจเต,	วจฺ + ย	อันเราจะกล่าว.
ปจฺจเต,	ปจฺ + ย	อันพ่อครัวหุงอยู่
วณิชานำ กมฺมำวาณิชฺชำ,	วนิช + ณฺย	การงานของพ่อค้า หรือการค้าขาย
ภุญฺชิตพฺพนฺติ โภชฺชำ,	ภุชฺ + ณฺย	ของกิน
ยุญฺชิตพฺพนฺติ โยชฺชำฯ	ยุช + ณฺย	การประกอบ, สิ่งที่ถูกประกอบ

****

๔๔. ตวคฺควรณานำ เย จวคฺคพยญา [๒๐๙]ฯ

อาเทสภูเต วา วิภตฺติภูเต วา ปจฺจยภูเต วา ย-กาเร ปเร ตวคฺคานำว, ร, ณานญฺจ จวคฺค, พ, ย, ญาเทสา โหนฺติ วา ยถากฺกมำฯ

โปกฺขรญฺโญ, โปกฺขรญฺญา, โปกฺขรญฺญำ, สมณสฺส ภาโว สามญฺญำ, เอวำ พฺรหฺมญฺญำ, อิจฺเจตำ กุสลำ[๒๑๐] *อิจฺจาทีนิ ‘ยวา สเร’ติ สุตฺเต อุทาหฏานิฯ*

ปณฺฑิตสฺส ภาโว ปณฺฑิจฺจำ, สนฺตสฺส ภาโว สจฺจำ, ตถสฺส ภาโวตจฺฉำ, ยชฺเชวำ-ยทิ+เอวำ, นชฺโช, นชฺชา, นชฺชำ, สุหทสฺส ภาโว โสหชฺชำ, วตฺตพฺพนฺติ วชฺชำ, ฌานำ อุปสมฺปชฺช วิหรติ[๒๑๑]*, อุปสมฺปชฺชติ, อชฺโฌกาโส, โพชฺฌงฺโค, โพชฺฌา, โพธิยา วา, พุชฺฌิตพฺพนฺติ โพชฺฌำ, พุชฺฌติ, โปโนปฺปญฺญำ, ถนโต สมฺภูตำ ถญฺญำฯ*

๔๔. ตวคฺควรณานำ เย จวคฺคพยญา [๒๑๒]ฯ

เพราะ ย แปลง ต วรรค เป็น จวรรค, ว เป็น พ, ร เป็น ย, และ ณ เป็น ญ ได้บ้าง.

ย ที่เป็นอาเทศ, วิภัตติ หรือ ปัจจัย ถ้าอยู่หลังพยัญชนะ (ตวรรคเป็นต้น)[๒๑๓] *จะมีการแปลงพยัญชนะเหล่านี้ คือ*

***ตวรรค** เป็น จวรรค (คือ **ต** เป็น จ, **ถ** เป็น ฉ, **ท** เป็น ช, **ธ** เป็น ฌ, **น** เป็น ญ)*

***ว** เป็น พ,*

***ร** เป็น ย,*

***ณ** เป็น ญ*

ตัวอย่าง

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
โปกฺขรญฺโญ,	โปกฺขรณี + โย	โปกฺขรญฺโญ สระบัวท.,
โปกฺขรญฺญา,	โปกฺขรณี + นา	โปกฺขรญฺญา ด้วยสระบัว,
โปกฺขรญฺญำ	โปกฺขรณี + สฺมึ	โปกฺขรญฺญำ ในสระบัว
สมณสฺส ภาโว สามญฺญำ	สมณ + ณฺย	ความเป็นแห่งสมณะ
พฺรหฺมญฺญำ,	พฺราหฺมณ + ณฺย	ความเป็นแห่งพราหมณ์
อิจฺเจตำ กุสลำ[๒๑๔]	อิติ + เอตำ	นี้เป็นกุศล
อิจฺจาทีนิ	อิติ + อาทีนิ	ดังนี้เป็นต้น

---

[๒๐๙] [ก. ๒๖๙, ๔๑; นี. ๑๐๔, ๑๐๖, ๑๑๙, ๑๒๑-๕]

[๒๑๐] [ปารา. ๔๑๑]

[๒๑๑] [ธ. ส. ๑๖๐]

[๒๑๒] [ก. ๒๖๙, ๔๑; นี. ๑๐๔, ๑๐๖, ๑๑๙, ๑๒๑-๕]

[๒๑๓] ย ที่เป็น อาเทส เช่น ย ที่มาจาก อิ, ที่เป็น วิภัตติ เช่น ย ที่ โย วิภัตติ และ ที่ ยา อันเป็นอาเทสของ นา วิภัตติ เป็นต้น, ย ที่เป็น ปัจจัย เช่น ณฺย เป็นต้น

[๒๑๔] [ปารา. ๔๑๑]

		สองรูปนี้คือ อิจฺจาทีนิ อิจฺเจตํ เคยแสดงไว้ในสูตร ยวา สเร
ปณฺฑิตสฺส ภาโว ปณฺฑิจฺจํ,	ปณฺฑิต + ณฺย	ความเป็นบัณฑิต
สนฺตสฺส ภาโว สจฺจํ,	สนฺต + ณฺย	สัจจะ คือ ความเป็นสิ่งที่มีอยู่, ธรรมอันมีในสัตบุรุษ (คือพระอริยะ)
ตถสฺส ภาโว ตจฺฉ,	ตถ + ณฺย	ความว่างเปล่า
ยชฺเชวํ-ยทิ+เอวํ,	ยทิ + เอวํ	เมื่อเป็นอย่างนี้แล้วไซร้
นชฺโช,	นที + โย	อ.แม่น้ำท.
นชฺชา,	นที + ยา	ด้วยแม่น้ำ
นชฺชํ,	นที + อํ = สฺมึ	ในแม่น้ำ
สุหทสฺส ภาโว โสหชฺชํ,	สุหท + ณฺย	โสหชฺชํ ความมีใจดี,
วตฺตพฺพนฺติ วชฺชํ,	วทฺ ธาตุ + ณฺย	วชฺชํ คำพูด,
ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ[๒๑๕],	อุปสมฺปทฺ + ย = ตฺวา	อุปสมฺปชฺช เข้าถึงแล้ว เช่น [ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ[๒๑๖] เข้าถึงฌานอยู่].
อุปสมฺปชฺชติ,	อุปสมฺปทฺ + ย + ติ	ย่อมเข้าถึง
อชฺโฌกาโส,	อธิ + โอกาโส	ที่โล่งแจ้ง
โพชฺฌงฺโค,	โพธิ + องฺค	โพชฺฌงฺค องค์แห่งการตรัสรู้
โพชฺฌา, โพธิยา วา,	โพธิ + ยา = นา	ด้วยการตรัสรู้ ที่ไม่ใช้วิธีนี้เป็น โพธิยา,
พุชฺฌิตพฺพนฺติ โพชฺฌํ,	พุธฺ + ณฺย	การตรัสรู้. วิ.พุชฺฌิตพฺพนฺติ โพชฺฌํ การตรัสรู้ ชื่อว่า โพชฺฌ,
พุชฺฌติ,	พุธฺ + ย + ติ,	ย่อมตรัสรู้
โปโนปุณฺณํ,	ปุนปุน + ณฺย	บ่อย ๆ
ถนโต สมฺภูตํ ถณฺณูฯ	ถน + ย	นมมารดา. วิ. ถนโต สมฺภูตํ ถณฺณูฯ น้ำนมเกิดจากเต้านม ชื่อว่า ถณฺณู

[๒๑๕] [ธ. ส. ๑๖๐]

[๒๑๖] [ธ. ส. ๑๖๐]

การแปลงพยัญชนะ ปวรรค

ปวคฺเค ยสฺส ปุพฺพรูปี –

วปฺปเต, ลุปฺปเต, อพฺภุคฺคโต, อพฺโภกาโส, อุสภสฺส ภาโว โอสพฺภํ, ลภิยเตติ ลพฺภํ, ลพฺภเต, คาเม หิตํ คมฺมํ, โอปมฺมํ, โสขุมฺมํ, อาคมฺม, อุปคมฺม, คมิยเตติ คมฺโม, เอวํ ทมฺโม รมฺโม, คมฺมเต, รมฺมเตฯ

ต่อไป คือ ย ที่จะกลายเป็นปุพพรูปในปวรรค ตัวอย่าง

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
วปฺปเต,	วปฺธาตุ= หว่าน+ ย	พืชอันเขาย่อมหว่าน
ลุปฺปเต,	ลุปฺ ธาตุ=ตัด + ย	หญ้าย่อมตัด
อพฺภุคฺคโต,	อภิ>อภฺย + อุคฺคโต	ขึ้นไปแล้ว
อพฺโภกาโส,	อภิ>อภฺย+โอกาโส	ที่โล่งแจ้ง
อุสภสฺส ภาโว โอสพฺภํ,	อุสภ + ณฺย	ความประเสริฐ วิ. อุสภสฺส ภาโว โอสพฺภํ ความเป็นแห่งผู้ประเสริฐ.
ลภิยเตติ ลพฺภํ,	ลภฺ + ณฺย	การได้ ลภิยเตติ ลพฺภํ อันเขาย่อมได้ ชื่อ ลพฺภ,
ลพฺภเต,	ลภฺ=ได้ + ย + เต	ลพฺภเต วัตถุอันบุคคลย่อมได้,
คาเม หิตํ คมฺมํ,	คาม + ณฺย	ของมีในบ้าน วิ. คาเม หิตํ คมฺมํ วัตถุอันเกื้อกูลในบ้าน ชื่อว่า คมฺม
โอปมฺมํ,	อุปมา + ณฺย	ความเป็นอุปมา,
โสขุมฺมํ,	สุขุม + ณฺย	ความเป็นผู้ละเอียดอ่อน,
อาคมฺม,	อา+คมฺ ไป+ย=ตฺวา	อาศัย
อุปคมฺม,	อุป+คมฺไป+ย=ตฺวา	อาศัย
คมิยเตติ คมฺโม,	คมฺ+ณฺย	การไป วิ. คมิยเตติ คมฺโม การไป ชื่อว่า คมฺโม
เอวํ ทมฺโม	ทมฺ+ ณฺย	การฝึก
รมฺโม,	รมฺ + ณฺย	ความรื่นรมย์
คมฺมเต,	คมฺ=ไป+ ย + เต	สถานที่ อันบุคคลไปอยู่,

รมฺมเต	รมฺ=รื่นรมย์+ย +เต	สถานที่อันบุคคลรื่นรมย์ ฯ

การแปลง อวรรคพยัญชนะ

‘ตวคฺค วรณาน…’นฺติ อิมินา สุตฺเตน ยมฺหิ รสฺส ยตฺตํ –

กยฺยเต กริยเต, อยฺโย อริโยฯ

เพราะ ย ข้างหลัง แปลง ร เป็น ย ด้วยสูตร **ตวคฺควรณานำ เย จวคฺคพยญา** “เพราะ ย แปลง ต วรรค เป็น จวรรค, ว เป็น พ, ร เป็น ย, และ ณ เป็น ญ”. ตัวอย่าง

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
กยฺยเต กริยเต,	กร + ย + เต	อันเขาย่อมทำ ถ้าไม่ทำตามวิธีนี้ เป็น กริยเต
อยฺโย อริโยฯ	อริย	เจ้านาย (แปลง ร เป็น ยฺ แปลง ย เป็น ปุพพรูป) มีรูปว่า อริโย ดังเดิม ก็มี

‘วคฺคลเสหิ เต’ติ ลโต ยสฺส ปุพฺพรูปี –

ปลฺลงฺโก, วิปลฺลาโส, โกสลฺลํ, ปตฺตกลฺลํฯ

แปลง ย เป็นปุพพรูป ด้วยสูตร **วคฺคลเสหิ เตฯ** “ย ที่อยู่หลัง พยัญชนวรรค , ล และ ส ให้แปลง ย เป็นพยัญชนะวรรค ล และ ส เหล่านั้น” . ตัวอย่าง

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
ปลฺลงฺโก,	ปริ > ปลิ > ปลฺย > ปลฺล + องฺโก	บัลลังก์
วิปลฺลาโส,	วิปริ > วิปลิ > วิปลฺยฺ > วิปลฺลฺ + อาโส	กลับ, ตรงข้าม,
โกสลฺลํ,	กุสล + ณฺย > โกสลฺย	ความฉลาดฯลฯ,
ปตฺตกลฺลํ	ปตฺต กล + ณฺย > กลฺย > กลฺล	ความพร้อม

‘ตวคฺควรณาน…’นฺติ ยมฺหิ วสฺส พตฺตํ –

ปุถพฺยา, ปุถพฺยํ, ภาตุ อปจฺจํ ภาตพฺโย, โกรพฺโย, ทิเว ภวํ ทิพฺพํ ทิพฺยํฯ

แปลง ว เป็น พ ในเพราะ ย ข้างหลัง ด้วยสูตร **ตวคฺควรณานำ เย จวคฺคพยญา** “เพราะ ย แปลง ต วรรค เป็น จวรรค, ว เป็น พ, ร เป็น ย, และ ณ เป็น ญ”. ตัวอย่าง

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
ปุถพฺยา	ปุถวี > ปุถวฺ + [นา >] ยา	โดยปฐวี
ปุถพฺยํ,	ปุถวี > ปุถวฺ + ยํ [สมฺ]	เหนือแผ่นดิน
ภาตุ อปจฺจํ ภาตพฺโย	ภาตุ + ณฺย > ภาตวฺย > ภาตพฺย	หลานอา วิ. ภาตุ อปจฺจํ ภาตพฺโย เหล่ากอ (ลูก) ของพี่ชาย ชื่อว่า ภาตพฺย
โกรพฺโย,	กุรุ + ณฺย > โกรพฺโย	พระราชบุตรของพระเจ้ากุรุ,
ทิเว ภวํ ทิพฺพํ, ทิพฺยํ	ทิว (สวรรค์) + ณฺย	ทิพย์ = สิ่งอันมีในสวรรค์ (เช่น กามคุณ). ในกรณีที่ไม่เป็นปุพพรูปเป็น ทิพฺยํ ก็มี

‘วคฺคลเสหิ เต’ติ สโต ยสฺส ปุพฺพรูปํ –

รหสิ ภวํ รหสฺสํ, โสมนสฺสํ, โทมนสฺสํ, โสวจสฺสํ, โทวจสฺสํ-มโนคณตฺตา มชฺเฌ สาคโม, ภาสิตพฺพนฺติ ภสฺสํ, อาทิสฺส=อาทิสิตฺวา, อุทฺทิสฺส=อุทฺทิสิตฺวา, อุปวสฺส=อุปวสิตฺวา, สมฺผุสฺส=สมฺผุสิตฺวา, ตุสฺสติ, ทุสฺสติ, นสฺสติอิจฺจาทิฯ

แปลง ย ที่อยู่ท้าย ส เป็นปุพพรูป ด้วยสูตร **วคฺคลเสหิ เตฯ** “ย ที่อยู่หลัง พยัญชนวรรค , ล และ ส ให้แปลง ย เป็นพยัญชนะวรรค ล และ ส เหล่านั้น” ตัวอย่าง

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
รหสิ ภวํ รหสฺสํ,	รห + ณฺย	เรื่องลับ วิ. รหสิ ภวํ รหสฺสํ, สิ่งมีในที่ลับ คือ รหสฺส
โสมนสฺสํ,	สุมน + ณฺย	ความเป็นคนมีใจดี คือ โสมนัสเวทนา ได้แก่ สุขเวทนาที่เกิดทางใจ

โทมนสฺสํ,	ทุมน + ณฺย	ความเป็นคนมีใจเสีย คือ โทมนัสเวทนา ได้แก่ ทุกขเวทนาที่เกิดทางใจ.
โสวจสฺสํ,	สุวจ + ณฺย,	ความเป็นคนว่าง่าย
โทวจสฺสํ -มโนคณตฺตา มชฺเฌ สาคโม,	โทวจ + ณฺย	ความเป็นคนว่ายาก - ทั้ง ๔ ศัพท์นี้ เป็นมโนคณศัพท์ เพราะเหตุนั้น จึงต้องลงสฺอาคมท้าย รห เป็นต้น แล้วแปลง ย เป็น ส ปุพพรูป.
ภาสิตพฺพนฺติ ภสฺสํ,	ภสฺ + ณฺย	คำพูด วิ. ภาสิตพฺพนฺติ ภสฺสํ คำอันควรพูด ชื่อว่า ภสฺส
อาทิสฺส=อาทิสิตฺวา,	อาทิสฺ + ตฺวา > ย	แสดงแล้ว เป็น อาทิสิตฺวา ก็มี
อุทฺทิสฺส=อุทฺทิสิตฺวา,	อุทฺทิส + ตฺวา >ย	ยกขึ้นแสดงแล้ว, เจาะจง, อุทิศ. เป็น อุทฺทิสิตฺวา ก็มี,
อุปวสฺส=อุปวสิตฺวา,	อุปวสฺ + ตฺวา > ย	อยู่จำแล้ว เป็น อุปวสิตฺวา ก็มี
สมฺผุสฺส=สมฺผุสิตฺวา,	สํ + ตฺวา > ย	ถูกต้องแล้ว เป็น สมฺผุสิตฺวา ก็มี
ตุสฺสติ,	ตุสฺ + ย + ติ	ย่อมยินดี,
ทุสฺสติ,	ทุสฺ + ย + ติ	ย่อมถูกประทุษร้าย,
นสฺสติ	นสฺ + ย + ติ	ย่อมหาย

การแปลงอสังโยคพยัญชนะ

๔๕. ตถนรานำ ฏฐณลา ฯ

ฏ ฐ ณ และล ท. เป็นอาเทส ของ ต ถ น และร. ได้บ้าง

ตาทีนำ ฏาทิอาเทสา โหนฺติ วาฯ
ฏ เป็นต้น ใช้แทน ต เป็นต้น ได้บ้าง.

ตสฺส ฏฺฏตำ –
ปฏิหญฺญติ, ปฏฺคฺคิ ทาตพฺโพ, ปฏิจฺฉนฺโน, ปฏิปฺปนฺโน, พฺยาวโฏ, อุทาหโฏ, ทุกฺกฏำ อิจฺจาทิฯ
ใช้ ฏ แทน ต เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
ปติหญฺญติ	ปฏิหญฺญติ	ย่อมฆ่า
ปตคฺคิ	ปฏคฺคิ	ไฟที่ตอบโต้
ปติจฺฉนฺโน	ปฏิจฺฉนฺโน	ปกปิดแล้ว
ปติปนฺโน	ปฏิปฺปนฺโน	ดำเนินไปแล้ว
พฺยาวโต	พฺยาวโฏ	พยามยามแล้ว,
อุทาหโต	อุทาหโฏ	ยกขึ้นแล้ว
ทุกฺกตำ	ทุกฺกฏำ	ทำไว้ไม่ดี.

ถสฺส ฐฺฏตำ –

ปีพนฏฺโฐ[๒๑๗], สงฺขตฏฺโฐ[๒๑๘], อฏฺฐิกตฺวา สุเณยฺย[๒๑๙], อฏฺฐกถา อิจฺจาทิฯ

ใช้ ฐ แทน ถ เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
ปีพนตฺโถ	ปีพนฏฺโฐ	มีสภาวะเบียดเบียน,
สงฺขตตฺโถ	สงฺขตฏฺโฐ	มีสภาวะถูกปรุงแต่ง
อตฺถิ กตฺวา	อฏฺฐิ กตฺวา สุเณยฺย	พึงสดับให้เข้ากระดูก (ฟังแล้วจำให้แม่น)
อตฺถกถา	อฏฺฐกถา	อรรถกถา (คำอธิบายความหมาย)

นสฺส ณตฺตํ –

คามํ เนตีติ คามณิ, เสนํ เนตีติ เสนาณิ, ปณิธิ, ปณิธานํ, ปณิหิตํ, ปณาโม, ปริณาโม, โอณาโม, อุณฺณาโม, กรณียํ, กรณํ, ญาณํ, ตาณํ, ปมาณํ, สรณํ, คหณํ อิจฺจาทิฯ

ใช้ ณ แทน น. เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
คามนิ	คามณิ	คามํ เนตีติ คามณิ ผู้นำบ้านไป ชื่อว่า คามณิ. (หัวหน้าชุมชน)
เสนานิ	เสนาณิ	แม่ทัพ เสนํ เนตีติ เสนาณิ ผู้นำกองทัพไป ชื่อว่า เสนาณิ,
ปนิธิ	ปณิธิ	การวางไว้,
ปนิธิ	ปณิธานํ	การตั้งไว้,
ปนิหิตํ	ปณิหิตํ,	(จิต) ที่ตั้งไว้แล้ว
ปนาโม	ปณาโม	นอบน้อม,
ปรินาโม	ปริณาโม,	เปลี่ยนแปลง
โอนาโม >	โอณาโม	น้อมไป,
อุนฺนาโม	อุณฺณาโม	ยกขึ้น,
กรนียํ	กรณียํ	กิจ,
กรนํ	กรณํ	การทำ,
ญานํ	ญาณํ	ความรู้,

[๒๑๗] [ปฏิ. ม. ๑.๑๗]

[๒๑๘] [ปฏิ. ม. ๑.๑๗]

[๒๑๙] [ชา. ๒.๑๗.๙๒]

ตานำ	ตาณำ	เครื่องต้านทาน,
ปมานำ	ปมาณำ	ประมาณ, กำหนด,
สรนำ	สรณำ	ที่ระลึก,การระลึก,
คหนำ	คหณำ	การถือเอา

รสฺส ลตฺตำ –

ปลิโฆ, ปลิโพโธ, ปลิปนฺโน, ปลฺลงฺโก, ตลุโณ ตรุโณ, กลุนำ ปริเทวยิ[๒๒๐], มหาสาโล, อฏฺฐสาลินี, นยสาลินี อิจฺจาทีนิฯ

ใช้ ล แทน ร เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
ปริโฆ	ปลิโฆ	ไม้ขวาง
ปริโพโธ	ปลิโพโธ	เครื่องกังวล
ปริปนฺโน	ปลิปนฺโน,	พัวพัน
ปริงฺโก	ปลฺลงฺโก	
ตรุโณ	ตลุโณ, ตรุโณ,	อ่อนเยาว์
กรุนำ	กลุนำ	น่าสงสาร เช่น กลุนำ ปริเทวยิ คร่ำครวญอย่างน่าสงสาร,
มหาสาโร	มหาสาโล	ผู้มีทรัพย์มาก
อตฺถสารินี	อฏฺฐสาลินี	คัมภีร์อรรถกถาพระธัมมสังคณีปกรณ์ ชื่อว่า อัฏฐสาลินี (มีอรรถเป็นสาระ),
นยสารินี	นยสาลินี	มีนัยเป็นสาระ

[๒๒๐] [ชา. ๒.๒๒.๒๑๕๑]

อิทานิ มหาวุตฺติวิธานมุจฺจเตฯ
ต่อไปนี้จะกล่าวถึงวิธีการนำมหาสูตร (สูตรใหญ่) มาใช้สำเร็จรูปศัพท์ที่ไม่ได้กล่าวไว้ในสูตรนี้

กสฺส ขตฺตํ –
นิกฺขมติ, นิกฺขนฺโต, เนกฺขโม, ราชกิจฺจํ กโรตีติ ขตฺตา, กตฺตา วา
ใช้ ข แทน ก. เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
นิกฺกมติ	นิกฺขมติ	ย่อมออกไป
นิกนฺโต	นิกฺขนฺโต	ออกไปแล้ว
เนกฺกโม	เนกฺขโม	การออกไป
กตฺตา	ขตฺตา	อำมาตย์ ราชกิจฺจํ กโรตีติ ขตฺตา, อำมาตย์ผู้ทำพระราชกิจ. ใช้รูปว่า กตฺตา ก็มี

ทตฺตญฺจ –

สทตฺถปสุโต สิยา [๒๒๑]ฯ

ใช้ ท แทน ก เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
สกตฺถ	สทตฺถ	ประโยชน์ตน เช่น สทตฺถปสุโต สิยา [๒๒๒] ควรขวนขวายในประโยชน์ตน

ยตฺตญฺจ –

สยํ รฏฺฐํ หิตฺวาน, ปุปฺผทานํ ททาตีติ ปุปฺผทานิโย ปุปฺผทานิโก, สิปฺปลิวเน วสตีติ สิปฺปลิวนิโย สิปฺปลิวนิโก, กุมาริยา กุมาริกาฯ

ใช้ ย แทน ก เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
สกำ	สยำ	ของตน ตัวอย่างการใช้ เช่น สยำ รฏฺฐำ หิตฺวาน สละแว่นแคว้นของตน,
ปุปฺผทานิโก	ปุปฺผทานิโย	ผู้ให้ดอกไม้เป็นทาน วิ. ปุปฺผทานำ ททาตีติ ปุปฺผทานิโย = ผู้ให้ ซึ่งทานคือดอกไม้ ชื่อว่า ปุปฺผทานิย, ใช้รูปว่า ปุปฺผทานิก ก็มี
สิปฺปลิวนิโย	สิปฺปลิวนิโก	ผู้อยู่ป่าสิปปลิ วิ. สิปฺปลิวเน วสตีติ สิปฺปลิวนิโย ผู้อยู่ในป่าสิปลิ ชื่อว่า สิปฺปลิวนิย, ใช้รูปว่า สิปฺปลิวนิก ก็มี,
กุมาริกา	กุมาริยา	เด็กหญิง ใช้รูปว่า กุมาริกา มากกว่า

ขสฺส คตฺตำ –

เอฬมูโค เอฬมูโขฯ

ใช้ ค แทน ข เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
เอฬมูโข >	เอฬมูโค	คนใบ้

คสฺส กตฺตำ –

ลุชฺชตีติ โลโก, อาโรคฺยำ อภิสชฺเชตีติ ภิสกฺโก, กุลูปโก กุลูปโค, ขีรูปโก ขีรูปโค, คีวูปกำ คีวูปคำฯ

---

[๒๒๑] [ธ. ป. ๑๖๖]

[๒๒๒] [ธ. ป. ๑๖๖]

ใช้ ก แทน ค เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
โลโค	โลโก	โลก วิ. ลุชฺชตีติ โลโก สภาวะที่มีการแตกสลาย ชื่อว่า โลก,
ภิสคฺโค	ภิสกฺโก	หมอรักษาโรค วิ. อาโรคฺยํ อภิสชฺเชตีติ ภิสกฺโก ผู้สลัดออกซึ่งความเป็นผู้มีโรค ชื่อว่า ภิสกฺก,
กุลูปโค	กุลูปโก	ภิกษุผู้เข้าไปในบ้าน ,
ขีรูปโค	ขีรูปโก	ทารกผู้ยังไม่หย่านม,
คีวูปคํ	คีวูปกํ	เครื่องประดับศีรษะ.

ฆสฺส หตฺตํ –

สีฆชวตาย สีโหฯ

ใช้ ห แทน ฆ เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
สีโฆ	สีโห	ราชสีห์ วิ. สีฆชวตาย สีโห ชื่อว่า สีห เพราะเป็นสัตว์ที่วิ่งไปรวดเร็วฯ

จสฺส ฉตฺตํ –

วินิจฺฉโย, อจฺฉริยํ, มจฺฉริยํ, รสิโย นิจฺฉรนฺติ-นิคจฺฉนฺตีติ อตฺโถ

ใช้ ฉ แทน จ

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
วินิจโย	วินิจฺฉโย	การตัดสิน, กำหนด
อาจริยํ > อจฺจริยํ >	อจฺฉริยํ	มีเป็นบางคราว เช่น มจฺฉริยํ มา + อจฺฉริย, ไม่ควรแก่การปรบมือ
นิจรนฺติ	นิจฺฉรนฺติ	ซ่านออก เช่น รสิโย นิจฺฉรนฺติ รัศมีซ่านออก. คำว่า นิจฺฉรนฺติ คือ นิคจฺฉนฺติ ซ่านออกมา

ฉสฺส สตฺตํ –

อตฺถิ สาหสฺส ชีวิตํ [๒๒๓]-ฉาหํ+อสฺสาติ เฉโท, สพายตนฯ
ใช้ ส แทน ฉ

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
ฉาหํ	สาหํ	๖ วัน เช่น อตฺถิ สาหสฺส ชีวิตํ เขามีชีวิตอยู่ ๖ วัน. บทว่า สาหสฺส ในตัวอย่างนี้ตัดบทเป็น ฉาหํ + อสฺส
ฉพายตนํ	สพายตนํ	อายตนะ ๖.

ชสฺส ทตฺตํ –
ปรเสนํ ชินาตีติปสฺเสนที-มหาวุตฺตินา สรโลโป, รสฺส ปรรูปฺ
ใช้ ท แทน ช เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
ปสฺเสนชี	ปสฺเสนที	พระราชาพระนามว่า ปัสเสนทิ ปรเสนํ ชินาตีติ ปสฺเสนที พระราชา ผู้รบชนะกองทัพฝ่ายข้าศึก ชื่อว่า ปสฺเสนที. มาจาก ปร + เสนา + ชิ รูปนี้ อา ที่ **เสนา** รัสสะ เป็น อ และแปลง เป็น สฺ เหมือน สข้างหลัง ด้วยมหาสูตร.

ยตฺตญฺจ –
นิสฺสาย ชายตีติ นิโย, นิยโก วา, นิยํ ปุตฺตํฯ
ใช้ ย แทน ช เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
นิโช >	นิโย	ผู้อาศัย คือ บุตร. วิ. นิสฺสาย ชายตีติ นิโย ผู้อาศัยเกิด ชื่อ นิย เช่น นิยํ ปุตฺตํ บุตรผู้อาศัยเกิด ที่เป็นรูปว่า นิยก ก็มี

ญสฺส ณตฺตํ –
ปณฺณตฺติ ปญฺญตฺติ, ปณฺณาสํ ปญฺญาสํฯ ปณฺณวีสติ ปญฺจวีสติฯ

---

[๒๒๓] [ชา. ๒.๒๒.๓๑๔]

ใช้ ณ แทน ญ เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
ปญฺญตฺติ	ปณฺณตฺติ	บัญญัติ,
ปญฺญาสํ	ปณฺณาสํ	สิบห้า
ปญฺจวีสติ	ปณฺณวีสติ	ยี่สิบห้า

นตฺตญฺจ –
นามมตฺตํ น นายติ, อนิมิตฺตา น นายเร[๒๒๙]– น ปญฺญายนฺตีติ อตฺโถฯ
ใช้ น แทน ญ เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
ญายติ	นายติ	ย่อมรู้ เช่น นามมตฺตํ น นายติ แม้แต่ชื่อ ก็ไม่มีใครรู้,
ญายเร	นายเร	ย่อมรู้ เช่น อนิมิตฺตา น นายเร– เพราะไม่มีเหตุ จึงไม่มีใครรู้ คือ ไม่ปรากฏ.

ตสฺส กตฺตํ –
นิยโก นิยโตฯ
ใช้ ก แทน ต เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
นิยโต	นิยโก	ผู้เที่ยงแท้

ถตฺตญฺจ –
นิตฺถิณฺโณ, นิตฺถรณํ, เนตฺถารํฯ

[๒๒๙] [วิสุทฺธิ. อฏฺฐ. ๑.๒๒๘]

ใช้ ถ แทน ต เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
นิตฺติณฺโณ	นิตฺถิณฺโณ	แผ่แล้ว
นิตฺตรณํ	นิตฺถรณํ	เครื่องปูลาด
เนตฺตารํ	เนตฺถารํ	ผู้นำ

นตฺตญฺจ –

ชิโน, ปิโน, ลิโน, ปฏิสลฺลิโน, ปพิโน, มลิโน, สุปิโน, ปหีโน, ธุโน, ปุโน, ลุโน, อาหุนํ, ปาหุนํฯ

ใช้ น แทน ต เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
ชิโต	ชิโน	ชนะแล้ว
ปิโต	ปิโน	อิ่มหนำ
ลิโต	ลิโน	แปดเปื้อนแล้ว
ปฏิสลฺลิโต	ปฏิสลฺลิโน	ซ่อนเร้น,
ปพิโต	ปพิโน	หงอกแล้ว,
มลิโต,	มลิโน	เศร้าหมองแล้ว
สุปิโต	สุปิโน,	ฝันแล้ว
ปหีโต	ปหีโน	เสื่อมแล้ว,
ธุโต	ธุโน	ขจัดแล้ว,
ปุโต	ปุโน	ชำระแล้ว,
ลุโต	ลุโน	เกี่ยว,ตัดแล้ว
อาหุตํ	อาหุนํ	บูชา,
ปาหุตํ	ปาหุนํ	เครื่องรับรองผู้มาเยือนฯ

ทสฺส ฑตฺตํ –

ฉวฑาโห, ทิสาฑาโห, กายฑาโหฯ

ใช้ ฑ แทน ท เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
ฉวทาโห	ฉวฑาโห	ไฟเผาศพ
ทิสาทาโห	ทิสาฑาโห	แสงสว่างในทิศ ได้แก่ แสงอาทิตย์ยามเช้าและเย็น
กายทาโห	กายฑาโห	ความเร่าร้อนในกายฯ

พตฺตญฺจ –
ปริพาโห, อาคนฺตฺวา ฉวึ ทหนฺติ เอตฺถาติ อาพหนำ, สุสานำฯ
ใช้ พ แทน ท เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
ปริทาห	ปริพาโห	ความเร่าร้อน, ความแผดเผา
อาทหนำ	อาพาหนำ	สุสาน วิ. อาคนฺตฺวา ฉวึ ทหนฺติ เอตฺถาติ อาพหนำ, สุสานำฯ สถานที่เขามาเผาศพ เรียกว่า อาพหน, ได้แก่ สุสาน.

ตตฺตญฺจ –
สุคโต, ตถาคโต, กุสิโต, อุทติ ปสวตีติ อุตุฯ
ใช้ ต แทน ท เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
สุคโท	สุคโต	ผู้ตรัสดีแล้ว (พระพุทธเจ้า),
ตถาคโท	ตถาคโต	ผู้ตรัสเหมือนพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน (พระพุทธเจ้า)
กุสิโท	กุสิโต	คนเกียจคร้าน,
อุทุ	อุตุ	ฤดู, อากาศ วิ. อุทติ ปสวตีติ อุตุฯ ธรรมชาติที่หลั่งไหล ชื่อว่า อุตุ.

ธสฺส ทตฺตำ –
เอกมิทาหำ ภิกฺขเว สมยำ [๒๒๕]-อิธาติ วา นิปาโตฯ
ใช้ ท แทน ธ เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
อิธ >	อิท	ในที่นี้ เช่น เอกมิทาหำ ภิกฺขเว สมยำ [๒๒๖]ภิกษุท. ครั้งหนึ่ง ในที่นี้ เรานั้น”

[๒๒๕] [ม. นิ. ๑.๕๐๑]

[๒๒๖] [ม. นิ. ๑.๕๐๑]

		อีกกรณีหนึ่ง อิธ เป็นเพียงนิบาต ไม่มีความหมาย ไม่ต้องแปล

หตฺตญฺจ –
สาหุ ทสฺสนมริยานำ[๒๒๗], สำหิตำ, วิหิตำ, ปิหิตำ, อภิหิตำ, สนฺนิหิตำ, ปณิหิตำ, สทฺทหติ, วิทหติ, ปิทหติฯ
ใช้ ห แทน ธ เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
สาธุ >	สาหุ	ดี เช่น สาหุ ทสฺสนมริยานำ การได้เห็นพระอริยะท. เป็นการดี,
สำ + ธา > ห + ต	สำหิตำ	จัดแจง,
วิ + ธา > ตำ >	วิหิตำ	จัดแจง,
ปิ + ธา > ห + ตำ >	ปิหิตำ	ปิด,
อภิ + ธา > ห + ตำ	อภิหิตำ	ปรุงแต่ง, จัดแจง,
สำ + นิ + ธา > ห + ตำ	สนฺนิหิตำ	ฝังไว้
ป + นิ + ธา > ห + ต	ปณิหิตำ	ตั้งไว้,
สำ + ธา > ห + ติ >	สทฺทหติ	เชื่อถือ, เลื่อมใส, ศรัทธา,
วิ + ธา > ห + ติ >	วิทหติ,	จัดแจง
ปิ + ธา > ห + ติ	ปิทหติ	ปิดอยู่

นสฺส อุตฺตำ[๒๒๘] –
อุปญฺญาโส=อุปนฺยาโส, ญาโย=นฺยาโย-นิจฺจำ เอติ ผลำ เอเตนาติ ญาโย, เญยฺยำ=เนยฺยำฯ
ใช้ ญ แทน น เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป

[๒๒๗] [ธ. ป. ๒๐๖]

[๒๒๘] นสฺส ญตฺตำ อิติ มญฺญ?

อุป ก่อน + นิ + อาส อยู่ใกล้ > อุปนฺยาโส	อุปญฺญาโส	วากยรัมภะ ข้อความมีในลำดับ, ข้อความที่ถูกวางไว้ในที่ใกล้แห่งข้อความแรก
นิ + เอ = นฺยาโย >	ญาโย	เหตุ กล่าวคือ อริยมรรค. วิ. นิจฺจํ เอติ ผลํ เอเตนาติ ญาโย, ผลย่อมเป็นไปอย่างแน่นอน ด้วยธรรมนี้ เหตุนั้น ธรรมนี้ ชื่อว่า ญาย เหตุ, มรรค
นี + เอยฺยํ = เนยฺยํ	เญยฺยํ	ควรนำไป.ควรรู้

ยตฺตญฺจ –

เถนสฺส กมฺมํ เถยฺยํ, เถราธินฺติ เถราเธยฺยํ, ปาติโมกฺขํ, ปราเธยฺยกํ ทุกฺขนฺติฯ

ใช้ ย แทน น. เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
เถน + ณฺย = เถนฺยํ	เถยฺยํ	งานโจร, โจรกรรม. วิ. เถนสฺส กมฺมํ เถยฺยํ การงานของขโมย ชื่อว่า เถยฺย,
อธีน + ณฺย อาธีนฺย	เถราเธยฺยํ	อาศัยพระเถระ เถราธินฺติ เถราเธยฺยํ, ปาติโมกฺขํ. พระปาติโมกข์ ชื่อว่า เถราธินฺ เพราะเป็นธรรมที่อาศัยแห่งพระเถระ.
ปราธีน ณฺย >	ปราเธยฺยกำ ทุกฺขำ	ทุกข์อันเนื่องแต่ผู้อื่นฯ

ปสฺส ผตฺตนฺ –

นิปฺผชฺชตีติ, นิปฺผตฺตีติ, นิปฺผนฺนนฺนฯ

ใช้ ผ แทน ป เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
นิปฺปชฺชติ	นิปฺผชฺชติ	ย่อมสำเร็จ
นิปฺปตฺติ	นิปฺผตฺติ	ความสำเร็จ
นิปฺปนฺนนำ	นิปฺผนฺนนำ	สำเร็จแล้วฯ

พตฺตญฺจ –

สมฺพหุลนฺ=สมฺปหุลนฺ, พหุสนฺโต น ภรติ [๒๒๙]=ปหุ สนฺโต น ภรติฯ

ใช้ พ แทน ป เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป

[๒๒๙] [สุ. นิ. ๙๘]

สมฺพหุลํ	=สมฺปหุลํ,	มากด้วยกัน
ปหุสนฺโต >	พหุสนฺโต	สามารถ เช่น ปหุสนฺโต น ภรติ = พหุสนฺโต น ภรติ [๒๓๐] ผู้ใดสามารถ แต่ไม่พอกเลี้ยงบิดามารดา.[๒๓๑]

ภสฺส ผตฺตํ –
อนนฺตํ สพฺพโตปผํ [๒๓๒]ฯ

ใช้ ผ แทน ภ เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
ปภํ >	ปผํ	รู้แจ้ง เช่น อนนฺตํ สพฺพโต ปผํ [๒๓๓]ฯธรรมชาติที่รู้แจ้ง ไม่มีที่สุด แจ่มใส โดยประการทั้งปวง[๒๓๔]

มสฺส ปตฺตํ –
จิรปฺปวาสึ[๒๓๕], หตฺถิปฺปภินฺนํ [๒๓๖]ฯ
ใช้ ป แทน ม เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
จิรํ ปวาสึ > จิรมฺปวาสึ	จิรปฺปวาสึ[๒๓๗],	จากไปนาน
หตฺถึ ปภินฺนํ > หตฺถิมฺปภินฺนํ >	หตฺถิปฺปภินฺนํ [๒๓๘]ฯ	ช้างตกมัน

[๒๓๐] [สุ. นิ. ๙๘]
[๒๓๑] (ฉบับสยามรัฐ, ฉัฏฐฯ ก็ เป็น ปหุสนฺโตอยู่แล้ว อาจเป็นปาฐะในยุคของพระคันถรจนาจารย์)
[๒๓๒] [ที. นิ. ๑.๔๙๙]
[๒๓๓] [ที. นิ. ๑.๔๙๙]
[๒๓๔] (ฉบับสยามรัฐ, ฉัฏฐฯ ก็ เป็น ปภํ อยู่แล้ว อาจเป็นปาฐะในยุคของพระคันถรจนาจารย์)
[๒๓๕] [ธ. ป. ๒๑๙]
[๒๓๖] [ธ. ป. ๓๒๖]
[๒๓๗] [ธ. ป. ๒๑๙]
[๒๓๘] [ธ. ป. ๓๒๖]

ยสฺส วตฺตุ –

ทีฆาวุ กุมาโร[๒๓๙] =ทีฆายุ กุมาโร, อายุ์ ธาเรตีติ อาวุธ์=อายุธ์, อายุ อสฺส อตฺถีติ อตฺเถ ‘อาวุโส’ติ นิปาโต, กสาโว=กสาโย, กาสาว์=กาสาย์, สาลิ์ ลุนาตีติ สาลิลายโก, ติณลายโกฯ

ใช้ ว แทน ย เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
ทีฆายุ กุมาโร	ทีฆาวุ กุมาโร[๒๔๐]	ทีฆาวุกุมาร
อายุธ์	อาวุธ์	อาวุธ วิ. อายุ์ ธาเรตีติ อาวุธ์ วัตถุอันทรงไว้ซึ่งอายุ (ชีวิต) ชื่อว่า อาวุธ,
อายุโส	อาวุโส	ผู้มีอายุ คำว่า อาวุโส นี้ เป็นนิบาตใช้ความหมายว่า อายุ อสฺส อตฺถิ ท่านผู้นี้มีอายุ.
กสาโย	กสาโว	น้ำฝาด, ยางไม้
กาสายฺ	กาสาวฺ	ผ้าย้อมน้ำฝาด
สาลิลายโก	สาลิลาวโก	คนเกี่ยวข้าว วิ. สาลิ์ ลุนาตีติ สาลิลายโก ผู้เกี่ยวข้าวสาลี ชื่อว่า สาลิลายก,
ติณลายโก	ติณลาวโก	คนเกี่ยวหญ้าฯ

ลสฺส รตฺตุ –

นีลํ ชลํ เอตฺถาติ เนรญฺชรา, ชลํ คณฺหิตุ์ อลนฺติ อรญฺชโร, สสฺสตฺ ปเรติ, อุจฺเฉทฺ ปเรติ-ปเลตีติ อตฺโถ.

ใช้ ร แทน ล เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
เนลญฺชลา	> เนรญฺชรา	แม่น้ำเนรัญชรา วิ. นีลํ ชลํ เอตฺถาติ เนรญฺชรา แม่น้ำมีน้ำสีเขียว ชื่อว่า เนรญฺชรา,
อลญฺชลฺ	> อรญฺชโร	ควรเพื่อถือเอาแม่น้ำ วิ. ชลํ คณฺหิตุ์ อลนฺติ อรญฺชโร ควรเพื่อถือเอาซึ่งแม่น้ำ ชื่อว่า อรญฺชร,
ปเลติ >	ปเรติ	ย่อมไป,ถึง วิ. สสฺสตฺ ปเรติ, อุจฺเฉทฺ ปเรติ-ปเลตีติ อตฺโถฯ ย่อมถึงความเห็นว่าเที่ยง, ย่อมถึงความเห็นว่าขาดสูญ.

[๒๓๙] [มหาว. ๔๕๙]

[๒๔๐] [มหาว. ๔๕๙]

		ความหมายคือ ปเลติ (รูปนี้ท่านว่ามาจาก ปล ในความไป)

วสฺส ปตฺตํ –
ปีปาสติ ปีวาสติฯ
ใช้ ป แทน ว เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
ปีวาสติ	ปีปาสติ	ย่อมดื่ม

พตฺตญฺจ –
พฺยากโต, พฺยตฺโต, พฺยญฺชนํ, สีลพฺพตํ, นิพฺพานํ, นิพฺพุตํ, ทิพฺพํ, ทิพฺพติ, สิพฺพติ, กุพฺพติ, กุพฺพนฺโต, กฺรุพฺพติ, กฺรุพฺพนฺโต, อเสวิตพฺพตฺตา วาเรตพฺโพติ พาโล, ปพฺพชิโต, ปพฺพชฺชา อิจฺจาทิฯ
ใช้ พ แทน ว เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
วฺยากโต	พฺยากโต	ทำให้แจ้ง, เปิดเผย, แสดงให้ชัด,
วฺยตฺโต	พฺยตฺโต	ฉลาด,
วฺยญฺชนำ	พฺยญฺชนำ	ทำให้แจ้ง, พยัญชนะ, กับข้าว, อวัยวะ
สีลวตำ	สีลพฺพตำ	ศีลและวัตร
นิวาน	นิพฺพานำ	นิพพาน,
นิวุตำ	นิพฺพุตำ	ดับแล้ว
ทิวฺ +ณฺย > ทิวฺว	ทิพฺพำ	ทิพย์, กามคุณที่มีในเทวโลก,
ทิว + ย + ติ > ทิวฺวติ	ทิพฺพติ	ย่อมเล่น,
สิวฺ + ย + ติ > สิวฺวติ	สิพฺพติ	ย่อมเย็บ,
กรฺ + ย+ ติ > กุวฺวติ	กุพฺพติ	ย่อมทำ,
กรฺ + ย + อนฺต >	กุพฺพนฺโต	ทำอยู่, เมื่อทำ,
กรฺ + ย+ ติ	> กฺรุพฺพติ	ย่อมทำ,
กรฺ + ย + อนฺต	> กฺรุพฺพนฺโต	เมื่อทำ,
วร + ณ > พาโร >	พาโล	คนพาล วิ. อเสวิตพฺพตฺตา วาเรตพฺโพติ พาโล, คนที่ควรถูกห้าม เพราะไม่ควรคบ ชื่อว่า พาล
ป + วชฺ + ต	ปพฺพชิโต	ผู้บวช,

ป + วชฺ + ณ	ปพฺพชฺชา	การบวช

สสฺส ฉตฺตํ –

อุจฺฉิฏฺฐํ อวสิฏฺฐนฺตฺยตฺโถ. “ทิพฺพา สทฺทา นิจฺฉรนฺติ, รสิโย [๒๔๑]นิจฺฉรนฺตี”ติ เอตฺถาปิ สสฺส ฉตฺตํ อิจฺฉนฺติฯ

ใช้ ฉ แทน ส เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
อุ + สิฏฺฐ์= อุสฺสิฏฺฐ์	อุจฺฉิฏฺฐ์	เหลือเดน, คำนี้หมายถึง สิ่งที่เหลือ
นิ + สร + อนฺติ = นิสฺสรนฺติ	นิจฺฉรนฺติ	เปล่งเสียง, แผ่ซ่าน

นิจฺฉรนฺติ ในสองตัวอย่างนี้ว่า

ทิพฺพา สทฺทา นิจฺฉรนฺติ *รัศมีย่อมแผ่ซ่านออก.*

รสิโย นิจฺฉรนฺติ *ย่อมเปล่งเสียงทิพย์,*

ท่านก็หมายเอาว่า แปลง ฉ เป็น ส.

ตตฺตญฺจ –

อุตฺติฏฺฐปตฺตํ อุปนาเมนฺติ,[๒๔๒] “อุตฺติฏฺเฐ นปฺปมชฺเชยฺยา” ติ เอตฺถ ปน อุทฺทิสฺส ติฏฺฐนํ อุตฺติฏฺฐนฺติ อตฺโถฯ “อุทฺทิสฺส อริยา ติฏฺฐนฺติ, เอสา อริยาน ยาจนา[๒๔๓]”ติ วุตฺตํฯ

ใช้ ต แทน ส เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
อุ + สิส + ต = อุสฺสิฏฺฐ	อุตฺติฏฺฐ[๒๔๔]	เหลือเดน เช่น อุตฺติฏฺฐปตฺตํ อุปนาเมนฺติ[๒๔๕]ยื่นบาตรรอันเหลือเดน (นัยนี้ได้จากสารัตถทีปนี วินยฏีกา)

---

[๒๔๑] [วิ. ว. ๗๓๐]

[๒๔๒] [มหาว. ๖๔],

[๒๔๓] [ชา. ๑.๗.๕๙]

[๒๔๔] สารตฺ.วิ.ฏี. ๓/๖๔ ฯ **อุตฺติฏฺฐปตฺต**นฺติ เอตฺถ อุจฺฉิฏฺฐ-สทฺทสมานตฺโถ **อุตฺติฏฺฐ**-สทฺโทฯ เตเนวาห **“ตสฺมิญฺหิ มนุสฺสา อุจฺฉิฏฺฐสญฺญิโน, ตสฺมา อุตฺติฏฺฐปตฺตนฺติ วุตฺต”**นฺติฯ

[๒๔๕] [มหาว. ๖๔],

แต่คำว่า อุตฺติฏฺฐ ในคำว่า อุตฺติฏฺเฐ นปฺปมชฺเชยฺย อย่าประมาทในบาตรซึ่งถือไปแสดง นี้ มาจาก อุทฺทิสฺส ติฏฺฐนํ การยืนแสดง. ดังนั้น คำว่า อุตฺติฏฺฐ นี้ จึงมีความหมายว่า บาตรที่ใช้เป็นเครื่องแสดงการขอ สมดังพระบาฬีนี้ว่า ***อุทฺทิสฺส อริยา ติฏฺฐนฺติ, เอสา อริยาน ยาจนา*** *พระอริยะท. ย่อมยืนแสดง, นี้แหละเป็นการขอของพระอริยะท.*[๒๔๖]*,*

หสฺส ฆตฺตํ –
นิจฺจํ ทหติ เอตฺถาติ นิทาโฆ, ลฆุ ลหุฯ
ใช้ ฆ แทน ห เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
นิ + ทาโห	นิทาโฆ	พื้นที่เขตเผาไหม้ วิ. นิจฺจํ ทหติ เอตฺถาติ นิทาโฆ. สถานที่หมกไหม้เป็นนิตย์ ชื่อว่า นิทาฆ.
ลหุ	ลฆุ	เร็ว, เบา.

พสฺส ฑตฺตํ –
ครุโฑ ครุโพฯ
ใช้ ฑ แทน พ เช่น

บทเดิม	แปลงเป็น	คำแปลและอธิบายสังเขป
ครุโพ	ครุโฑ	ครุฑ.

อิติ พฺยญฺชนาเทสราสิ.
จบ กลุ่มการแปลงพยัญชนะ
จบ พยัญชนาเทสสนธิ

[๒๔๖] [ชา. ๑.๗.๕๙]

มิสฺสกาเทโส วุจฺจเตฯ
ต่อไปนี้เป็นมิสสกาเทส (การแปลงอักษรที่คละกัน)[๒๔๗]

อวสฺส อุตฺตํ –
อุทฺธมฺโม, อุพฺพินโย, อุปฺปโถ, อุมฺมคฺโค, อุญฺญา อวญฺญา, อุญฺญาตํ อวญฺญาตํ, อุชฺฌานสญฺญีฯ
อุ เป็นอาเทสของ อว เช่น

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
อุทฺธมฺโม	อวธมฺโม	ออกไปจากธรรม (นอกธรรม, ผิดธรรม)
อุพฺพินโย	อววินโย	ออกไปจากวินัย (นอกวินัย, ผิดวินัย)
อวปโถ	อุปฺปโถ	ออกไปจากทาง (นอกทาง, ผิดทาง)
อวมคฺโค	อุมฺมคฺโค	ออกไปจากทาง[๒๔๘]
อวญฺญา	อุญฺญา	การดูหมิ่น
อวญฺญาตํ	อุญฺญาตํ	ผู้ถูกดูหมิ่น
อวฌานสญฺญี	อุชฺฌานสญฺญี	ผู้หมายจะเพ่งโทษ

โอตฺตญฺจ –
โอนทฺโธ, โอกาโส, โอวาโท, โอโลกนํ อิจฺจาทิฯ
กลุ่มอุทาหรณ์เหล่านี้ โอ เป็น อาเทศของ อว เช่น

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
โอนทฺโธ	อวนทฺโธ	รัดรึง
โอกาโส	อวกาโส	ช่องว่าง, โอกาส
โอวาโท	อววาโท	คำพร่ำสอน, การโอวาท
โอโลกนํ	อวโลกนํ	การแลดู

[๒๔๗] มิสสกาเทส คือ การแปลงอักษรที่คละกันไม่เจาะจงว่าเป็นพยัญชนะหรือสระ เช่น แปลงสระคู่กับพยัญชนะเป็นสระ, แปลงสระเป็นพยัญชนะคู่, แปลงพยัญชนะคู่เป็นพยัญชนะคู่, ลดอักษร, เพิ่มอักษร.
[๒๔๘] สำ.นิทาน.อ.๑๐๔.

วสฺส โอตฺตํ –

อุโปสโถ – อุปวสโถติ ฐิติ, โนนีตํ นวนีตํ, นิวตฺถโกโจ นิวตฺถกวโจ, โก เต พลํ มหาราช, โก นุ เต รถมณฺฑลํ– กฺวติ อตฺโถฯ โก เต ทิฏฺโฐ วา สุโต วา, วานโร ธมฺมิโก อิติ, โก นุเม โคตมสาวกา คตา-กฺว นุ+อิเมติ เฉโท, โสณฺณํ สุวณฺณํ อิจฺจาทิฯ

แปลง ว เป็น โอ เช่น

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
อุโปสโถ	อุปวสโถ	(ฐิติ) ดำรงอยู่
โนนีตํ	นวนีตํ	เนยใส
นิวตฺถโกโจ	นิวตฺถกวโจ	สวมเกราะแล้ว
โก เต พลํ มหาราช, โก นุ เต รถมณฺฑลํ	กฺว เต กฺว นุ	ดูกรมหาบพิตร ไพร่พลของพระองค์อยู่ที่ไหน รถของพระองค์อยู่ที่ไหน
โก เต ทิฏฺโฐ วา สุโต วา, วานโร ธมฺมิโก อิติ	กฺว เต	วานร ที่ตั้งอยู่ในธรรม ท่านเคยเห็น เคยได้ยินว่ามีอยู่ในที่ไหนหรือ
โก นุเม โคตมสาวกา	กฺว + นุ + อิเม	พระสาวกของพระโคตมพุทธเจ้าเหล่านี้อยู่ที่ไหน
โสณฺณํ	สุวณฺณํ	ทองคำ

กุสฺส กฺรุตฺตํ –
กฺรุพฺพติ กุพฺพติฯ

กฺรุ เป็นอาเทส ของ กุ เช่น

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
กฺรุพพติ	กุพฺพติ	ย่อมกระทำ

ตฺตสฺส ตฺรตฺตํ –

อตฺรโช ปุตฺโต, เขตฺรโช ปุตฺโต อตฺตโช, เขตฺตโช, โคตฺรภู, วตฺรภู, จิตฺรํ, วิจิตฺรํ, จิตฺตํ, วิจิตฺตํ, อุตฺรสฺตมิทำ จิตฺตำ, อุตฺราสี ปลายี , ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสติ อิจฺจาทิฯ

ตฺร เป็นอาเทสของ ตฺต เช่น

ปท	**ปทจฺเฉท**	**คำแปลและอธิบายสังเขป**
อตฺรโช ปุตฺโต	อตฺตโช	บุตรผู้เกิดแต่ตน
เขตฺรโช ปุตฺโต	เขตฺตโช	บุตรผู้เกิดในที่ดินของตน
โคตฺรภู	โคตฺตภู	จิตที่ครอบงำโคตร (โคตรภูจิต)
วตฺรภู	วตฺตภู	เทวดาผู้ครอบงำอสูรชื่อว่าวัตระ
จิตฺรำ	จิตฺตำ	ด่าง
วิจิตฺรำ	วิจิตฺตำ	วิจิตร เป็นอย่างต่างๆ
อุตฺรสฺตมิทำ จิตฺตำ	อุตฺตสตำ	จิตนี้เป็นสภาพสะดุ้งหวาดหวั่น
อุตฺราสี ปลายี	อุตฺตาสี	ผู้มีการสะดุ้งเป็นปกติ เป็นผู้หลีกไป
ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสติ	ยาตฺตา	การดำรงชีพได้ จักมีแก่เรา

ทสฺส ทฺรตฺตำ –

อินฺทฺริยำ, สุโข อุทโย ยสฺสาติ สุขุทฺรยำ, ทุกฺขุทฺรยำ กมฺมำ[๒๔๙]*, ปถวี อุนฺทฺริยฺยติ ภิชฺชตีตฺยตฺโถ*[๒๕๐]*, มิตฺตทฺรุพฺโภ มิตฺตทฺทุพฺโภฯ*

ทฺร เป็น อาเทส ของ ท

ปท	**ปทจฺเฉท**	**คำแปลและอธิบายสังเขป**
อินฺทฺริยำ	อินฺท + อิย ปัจจัย	อินทรีย์ (ได้แก่ อินทรีย์ ๖)
สุโข อุทโย ยสฺสาติ สุขุทฺรยำ	สุข + อุทย	มีสุขเป็นกำไร (กุศลกรรม)
ทุกฺขุทฺรยำ กมฺมำ	ทุกฺข + อุทย	มีทุกข์เป็นกำไร (อกุศลกรรม)
ปถวี อุนฺทฺริยติ ,ภิชฺชตีตฺยตฺโถ	อุนฺทิยติ (อุทิ ธาตุ + ย + ติ)	แผ่นดิน ย่อมแตก คือ แยกออก.
มิตฺตทฺรุพฺโภ	มิตฺต + ทุพฺโภ	ผู้ทำร้ายมิตร (หักหลัง, ทรยศ) ใช้ในรูปเดิมเป็น มิตฺตทฺทุพฺโภ ก็มี.

[๒๔๙] [ม. นิ. ๒.๑๐๙]

[๒๕๐] [สำ. นิ. ๑.๑๔๘]

ทฺทสฺส ทฺรตฺตํ –

ภทฺรํ ภทฺทํ, อสฺโส ภทฺโร[๒๕๑], สทา ภทฺรานิ ปสฺสติ[๒๕๒], สพฺเพ ภทฺรานิ ปสฺสนฺตุ[๒๕๓], ภทฺรานิ ภทฺรานิ ยานานิ โยเชตฺวา[๒๕๔], ลุทฺรํ[๒๕๕] ลุทฺทํฯ

ทฺร เป็น อาเทส ของ ทฺท เช่น

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
ภทฺรํ	ภทฺทํ	ใช้ในรูปเดิมว่า ภทฺทํ ก็มี (ความหรือสิ่ง) เจริญ, งาม, ดี
อสฺโส ภทฺโร	ภทฺโท	ม้าชั้นดี (ม้าอาชาไนย)
สทา ภทฺรานิ ปสฺสติ	ภทฺทานิ	คนดีย่อมประสบความดีงามเสมอ
สพฺเพ ภทฺรานิ ปสฺสนฺตุ	ภทฺทานิ	ขอสรรพสัตว์จงประสบสิ่งดีงาม
ภทฺรานิ ภทฺรานิ ยานานิ โยเชตฺวา	ภทฺทานิ	สั่งให้ประกอบรถชั้นดี (คันใหญ่)
ลุทฺรํ	ลุทฺทํ	ใช้ในรูปเดิมว่า ลุทฺทํ ก็มี ๑. อันทารุณ โหดร้าย, ๒. นายพราน ลุทฺทก

พสฺส พฺรตฺตํ –

พฺรหาวนํ, พฺรหนฺตํ วา วนปฺปตึ[๒๕๖], พฺรหฺมา, พฺราหฺมโณ – พาหิตปาปตฺตา อรหา พฺราหฺมโณติ วุจฺจติ, พฺรหฺมุโน อปจฺจนฺติ ชาติพฺราหฺมโณ วุจฺจติฯ

พฺร เป็น อาเทส ของ พ

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
พฺรหาวนํ	พหาวนํ	ป่าใหญ่ (กว้าง)
พฺรหนฺตํ วา วนปฺปตึ	พหนฺตํ	ลมย่อมทำลายต้นไม้ใหญ่ ที่เจริญเติบโตก็ตาม,

[๒๕๑] [ธ. ป. ๑๔๓]

[๒๕๒] [ที. นิ. ๒.๑๕๓]

[๒๕๓] [ชา. ๑.๒.๑๐๕]

[๒๕๔] [ที. นิ. ๒.๔๓]

[๒๕๕] ชา. ๒/๑๕๕๒

[๒๕๖] [ชา. ๑.๑.๑๔]

		(พห + อนฺต)
พฺรหฺมา	พหมา	พรหม (โดยสัททนัย คือ ผู้เจริญ พหฺ ธาตุ วุทฺธิมฺหิ = เจริญ + ม ปัจจัย)
พฺราหฺมโณ	พาหฺมโณ	พราหมณ์, โดยสัททัตถนัย (ตามรูปวิเคราะห์) ก. พระอรหันต์ เพราะเป็นผู้ลอยบาปได้, ข. พราหมณ์โดยกำเนิด (ชาติพราหมณ์) เพราะเป็นเชื้อสายของพรหม.

ว, *วีนำ พฺยตฺตำ –*

พฺยโย=วโย, วินาโสตฺยตฺโถ, กิจฺจากิจฺเจสุ พฺยาวโฏ=วาวโฏ, ปงฺเก พฺยสนฺโน=วิสนฺโน[๒๕๗]*, พฺยมฺหิโต = วิมฺหิโต, พฺยมฺหำ=วิมานำ-มานสฺส มฺหตฺตำฯ*

พฺย เป็น อาเทส ของ ว และ วิ เช่น

ปท	**ปทจฺเฉท**	**คำแปลและอธิบายสังเขป**
พฺยโย	วโย	เป็น วโย เหมือนเดิมก็มี. ความหมายคือ พินาศ
กิจฺจากิจฺเจสุ พฺยาวโฏ	วาวโฏ	ความขวนขวายในกิจน้อยใหญ่
ปงฺเก พฺยสนฺโน	วิสนฺโน	ไม่เข้าไป ในโคลนตม
พฺยมฺหิโต	วิมฺหิโต	น่าประหลาด, อัศจรรย์
พฺยมฺหำ	วิมานำ	วิมาน,ที่อยู่ของเทวดา. ในรูปนี้นอกจากจะแปลง วิ เป็น พฺย แล้ว แปลง มาน เป็น มฺห ด้วย จึงเป็น พฺยมฺหำ.

กฺขสฺส จฺฉตฺตำ –

อจฺฉิ=อกฺขิ, สจฺฉิ=สกฺขิ-สห อกฺขินา วตฺตตีติ อตฺเถ นิปาโต, ปจฺจกฺขนฺติ อตฺโถฯ นิพฺพานำ สจฺฉิกโรติ[๒๕๘]*, มจฺฉิกา=มกฺขิกา, ลจฺฉี=ลกฺขี-สิรีติ อตฺโถฯ*

จฺฉ เป็น อาเทศ ของ กฺข เช่น

ปท	**ปทจฺเฉท**	**คำแปลและอธิบายสังเขป**
อจฺฉิ	อกฺขิ	ตา

[๒๕๗] ในจิตฺตสมฺภูตชาดกเป็น มชฺฌปงฺเก พฺยสนฺโน และ กามปงฺเก พฺยสนฺโน

[๒๕๘] [มิ. ป. ๕.๓.๑๒]

สจฺฉิ	สกฺขิ	ประจักษ์. ศัพท์นี้เป็นนิบาต ในความหมายว่าเป็นไปกับตา หมายถึง เห็นต่อหน้าต่อตา.
นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติ	สกฺขิกโรติ	ทำนิพพานให้ประจักษ์.
มจฺฉิกา	มกฺขิกา	แมลง
ลจฺฉี	ลกฺขี	ความโอ่อ่า, ศรี, สง่างาม.

มหาวุตฺตินา อกฺขรสํขิตฺตํ โหติ –

อาเจโร อาจริโย, น มาตาปิตรสัวฑฺโฒ, อนาเจรกุเล วสี[๒๕๙]*, อาเจรมฺหิ สุสิกฺขิตา*[๒๖๐]*, พฺรหฺมเจโร พฺรหฺมจริโย, ติณฺหํ ติขิณํ, ตณฺหา ตสิณา, สุณฺหา สุณิสา, อภิณฺหํ อภิกฺขณํ, ปณฺโห ปุพฺพณฺโห, ปณฺเห วชฺโฌ มโหสโธ*[๒๖๑]*, สุราเมรโย-สุราเมเรยฺโย, สุราเมเรยฺยปานานิ, โย นโร อนุยุญฺชติ* [๒๖๒]*ฯ กมฺมธารโย= กมฺมธาเรยฺโย, ปาฏิหีรํ ปาฏิเหรํ ปาฏิหาริยํ, อจฺเฉรํ อจฺฉริยํ, มจฺเฉรํ มจฺฉรํ มจฺฉริยํ อิจฺจาทิฯ*

อุทาหรณ์ที่มีการย่ออักษร ด้วยสูตรใหญ่ (มหาสูตร) เช่น

ปท	**ปทจฺเฉท**	**คำแปลและอธิบายสังเขป**
อาเจโร อาจริโย	อาจริโย	อาจารย์
น มาตาปิตรสัวฑฺโฒ, อนาเจรกุเล วสํ	อนาจริกุเล	มิได้เติบโตในสำนักของบิดามารดา, ไม่อยู่ในตระกูลอาจารย์
อาเจรมฺหิ สุสิกฺขิตา	อาจริยมฺหิ	ศึกษาดีแล้วใน (สำนัก) อาจารย์
พฺรหฺมเจโร	พฺรหฺมจริโย	พรหมจรรย์
ติณฺหํ	ติขิณํ	แข็งกล้า
ตณฺหา	ตสิณา	ความกระหาย, ความอยาก
สุณฺหา	สุณิสา	หญิงสะใภ้
อภิณฺหํ	อภิกฺขณํ	บ่อยๆ
ปณฺโห	ปุพฺพณฺโห	ก่อน

[๒๕๙] [ชา. ๑.๑.๙]

[๒๖๐] [ชา. ๑.๗.๘๒]

[๒๖๑] [ชา. ๑.๑๕.๓๒๔]

[๒๖๒] [ธ. ป. ๒๔๗]

ปณฺเห วชฺโฌ มโหสโธ	ปุพฺพณฺเห	มโหสธบัณฑิต ควรถูกประหาร ก่อน
สุราเมรโย	สุราเมเรยฺโย	สุราและเมรัย (เครื่องมึนเมา)
สุราเมเรยฺยปานานิ, โย นโร อนุยุญฺชติ	สุราเมรยปานานิ	นรชนใด มักดื่มสุราเมรัยเนืองๆ
กมฺมธารโย	กมฺมธาเรยฺโย	กรรมธารยสมาส
ปาฏิหีรํ ปาฏิเหรํ	ปาฏิหาริยํ	ปาฏิหาริย์ ธรรมที่กำจัดปฏิปักขธรรม
อจฺเฉรํ	อจฺฉริยํ	น่าอัศจรรย์
มจฺเฉรํ, มจฺฉรํ	มจฺฉริยํ	ความตระหนี่

อกฺขรวฑฺฒิปี โหติ –

เอกจฺจิโย เอกจฺเจยฺโย เอกจฺโจ, มาติโย มจฺโจ, กิจฺจยํ กิจฺจํ, ปณฺฑิติยํ ปณฺฑิจฺจํ, สุวามิ สามิ, สุวามินิ สามินิ, สุวเกหิ ปุตฺเตหิ สเกหิ ปุตฺเตหิ, สตฺตโว สตฺโต, ตฺวญฺจ อุตฺตมสตฺตโว[๒๖๓]*, เอวํ อุตฺตมสตฺตโว*[๒๖๔] *อิจฺจาทิฯ*

แม้การเพิ่มอักษร ก็ทำด้วยมหาสูตรเช่นกัน

ปท	**ปทจฺเฉท**	**คำแปลและอธิบายสังเขป**
เอกจฺจิโย เอกจฺเจยฺโย	เอกจฺโจ	บางเหล่า
มาติโย	มจฺโจ	บุคคลที่จะพึงตายเป็นธรรมดา
กิจฺจยํ	กิจฺจํ	กิจ, สิ่งอันควรทำ
ปณฺฑิติยํ	ปณฺฑิจฺจํ	ความเป็นบัณฑิต
สุวามิ	สามิ	นาย
สุวามินิ[๒๖๕]	สามินิ	นายหญิง
สุวเกหิ ปุตฺเตหิ	สเกหิ ปุตฺเตหิ	ของตน เช่น

[๒๖๓] [ชา. ๒.๒๑.๗๖]

[๒๖๔] [ชา. ๒.๒๑.๗๙]

[๒๖๕] (สุวามินี - ตุณฺฑิลชาดก) ชา. ๑/๘๘

		สเกหิ ปุตฺเตหิ ด้วยบุตรของตน
สตฺตโว	สตฺโต	สัตว์, บุคคล เช่น ตฺวญฺจ อุตฺตมสตฺตโว อนึ่ง ท่านเป็นอุดมบุคคล เอวํ อุตฺตมสตฺตโว อุดมบุคคล ย่อมเป็นเช่นนั้น,

อิติ มิสฺสกาเทสราสิฯ
มิสสกาเทส คือ การแปลงอักษรแบบคละกัน เป็นอย่างนี้

พินฺทาเทโส ทีปิยเตฯ
จะแสดงพินทาเทส คือ การแปลงนิคคหิต

๔๖. *วคฺเค วคฺคนฺโต*[๒๖๖] **ฯ**

๔๖. **วคฺเค** ในเพราะพยัญชนวรรค **ปเร** อันเป็นเบื้องหลัง **วคฺคนฺโต** พยัญชนะอันเป็นที่สุดวรรค **อาเทโส** เป็นอาเทส **นิคฺคหีตสฺส** ของนิคคหิต **วา** ได้บ้าง (ตามอุทาหรณ์)

วคฺคพฺยญฺชเน ปเร นิคฺคหีตสฺส สกวคฺคนฺตพฺยญฺชนาเทโส โหติ วาฯ
เพราะพยัญชนวรรคข้างหลัง แปลงนิคคหิตเป็นพยัญชนะที่สุดวรรคของตนได้บ้างตามอุทาหรณ์.

ทีปงฺกโร, สงฺขาโร, สงฺคโห, สญฺจาโร, สญฺชาโต, สณฺฐิตํ, อตฺตนฺตโป, ปรนฺตโป, อมตนฺทโท, ปุรินฺทโท, สนฺธิ, สนฺนิธิ, สมฺปตฺติ, สมฺพุทฺโธ, สมฺภโว, สมฺภาโร, สมฺภินฺโน, สมฺมโต อิจฺจาทีสุ นิจฺจํ,
ตัวอย่างเหล่านี้เป็นวิธีการแน่นอน (นิจจวิธิ)

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป

[๒๖๖] [ก. ๓๑; รู. ๔๙; นี. ๑๓๘-๙]

ทีปงฺกโร	ทีปำ + กโร	พระทีปังกรพุทธเจ้า
สงฺขาโร	สํ + ขาโร	สังขาร
สงฺคโห	สํ + สงฺคโห	การรวบรวม, สังคหะ.
สญฺจาโร	สํ + จาโร	การเที่ยวไป
สญฺชาโต	สํ + ชาโต	เกิดขึ้น
สณฺฐิตำ	สำ + ฐิตำ	ดำรงอยู่
อตฺตนฺตโป	อตฺตำ + ตโป	การทำให้ตนเองเดือดร้อน[๒๖๗]
ปรนฺตโป	ปรำ + ตโป	การทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน[๒๖๘]
อมตนฺทโท	อมตำ + ทโท	พระผู้มีพระภาค ผู้ประทานอมตธรรม.
ปุรินฺทโท	ปุร + ทโท	ท้าวสักกะ ผู้เคยถวายทานในภพก่อน[๒๖๙]
สนฺธิ	สํ + ธา	สนธิ, การเชื่อมต่อ
สนฺนิธิ	สำ + นิธิ	การสะสม
สมฺปตฺติ	สำ + ปตฺติ	สมบัติ,ความสมบูรณ์, ความถึงพร้อม
สมฺพุทฺโธ	สำ + พุทฺโธ	พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
สมฺภโว	สำ + ภโว	การเกิด
สมฺภาโร	สำ + ภาโร	เครื่องประกอบ
สมฺภินฺโน	สำ + ภินฺโน	ปะปน
สมฺมโต	สำ + มโต	พิจารณา,ให้เกียรติ,อนุญาต,เลือกเฟ้น

ตงฺกโร, ตำกโร อิจฺจาทีสุ อนิจฺจำ,
ในตัวอย่างเหล่านี้แปลงนิคคหิตเป็นวัคคันตพยัญชนะไม่แน่นอน (อนิจจวิธิ)
ตงฺกโร ผู้ทำกิจนั้น ตัดบทเป็น ตำกโร และ มีรูปเป็น ตำกโร ก็มี

พุทฺธำ สรณำ คจฺฉามิ[๒๗๐], น ตำ กมฺมำ กตำ สาธุ อิจฺจาทีสุ [๒๗๑]นตฺถิฯ
ในตัวอย่างเหล่านี้ ก็ไม่มีวิธีการแปลงนิคคหิตเป็นวัคคันตพยัญชนะ (อสันตวิธิ)

---

[๒๖๗] รูปอุทาหรณ์นี้เป็นอลุตตสมาส อตฺตำ เป็นทุติยาวิภัตติ เช่นเดียวกับ อตฺตานำ โดยที่ไม่แปลง อำ เป็น อานำ.มีวิ.อตฺตานำ ตปติ ทุกฺขาเปตีติ อตฺตนฺตโป. (อำ.จตุ.อ.อตฺตนฺตปสุตฺตวณฺณนา ๑๙๘) อภิ.อ.๓/๘๑) คัมภีร์ฎีกาอธิบายว่าได้แก่ ตนเอง ไม่ใช่ อัตตภาพที่มีความหมายว่า เป็นที่อันเขานำความยกตนว่า เรา (อหังการ), แต่ในที่นี้ อัตตา ชื่อว่า ไม่ใช่คนอื่น.

[๒๖๘] (อำ.จตุ.อ.อตฺตนฺตปสุตฺตวณฺณนา ๑๙๘) ตามรูปวิเคราะห์ว่า ปรำ ตปตีติ ปรนฺตโป ผู้ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน.

[๒๖๙] รูปนี้มาจาก ปุร + ทท ในกรณีที่มี ปุร อยู่หน้าลง อปัจจัยท้าย ทท ธาตุ แปลง อ เป็น อิ ด้วยสูตร **๕๖๗. ปุเร ททา จ อิ**ฯ (รูปสิทธิ) มีรูปวิเคราะห์ว่า ปุเร อททีติ ปุรินฺทโท, สกฺโก ท้าวสักกะ ชื่อว่า ปุรินททะ เพราะดังนั้น รูปนี้จึงเป็นสมาสที่ลบวิภัตติที่บทหน้า คือ ปเร ส่วนคัมภีร์นิรุตตทีปนีกล่าวว่า แปลง อ เป็น อิ ด้วยมหาสูตร และ ลงนิคคหิตเป็นอาคม.

[๒๗๐] [ขุ. ปา. ๑.สรณตฺตย]

[๒๗๑] [ธ. ป. ๖๗]

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ
ข้าพเจ้า ขอถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นที่พึ่ง (ไม่เป็น สรณงฺคจฺฉามิ)
น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ
กรรมนั้นที่เขาทำแล้ว ไม่ใช่กรรมดี. (ไม่เป็น ตงฺกมฺมํ)

มหาวุตฺติวิธานมุจฺจเตฯ
วคฺคาวคฺเคสุ พฺยญฺชเนสุ ปเรสุ นิคฺคหีตํ ปรรูปํ คจฺฉติ –
สำหรับการสำเร็จรูปด้วยมหาสูตร ดังข้าพเจ้าจะแสดงดังนี้
เพราะมีทั้งพยัญชนวรรคและอวรรคอยู่ข้างหลัง นิคคหิตถึงความเป็นรูปเดียวกับอักษรหลัง.

สกฺกโรติ, สกฺกโต, สกฺกาโร, สกฺกจฺจํ, ตกฺกตฺตา, ตกฺกโร, ตกฺขณํ ตงฺขณํ ตํ ขณํ, ตคฺคติกึ ตํ คติกึ, ตนฺนินฺโน, ตปฺโปโณ, ตปฺปพฺภาโร, ตปฺปชาโน, เอตปฺปรโม, ยคฺคุโณ ยํคุโณ, ตลฺเลณา, มลฺเลณา, สลฺเลโข, ปฏิสลฺลีโน, ตพฺพณฺณนา ตาวณฺณนา, ตสฺสโม ตสโม, อิทปฺปจฺจยตา, จิรปฺปวาสิ์, หตฺถิปฺปภินฺนํ อิจฺจาทิฯ
ตัวอย่าง

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
สกฺกโรติ,	สํ + กโรติ	ย่อมสักการะ
สกฺกโต,	สํ + กต	สักการะแล้ว
สกฺกาโร,	สํ + กาโร	การสักการะ
สกฺกจฺจํ,	สํ + กจฺจ	ความเคารพ
ตกฺกตฺตา,	ตํ + กตฺตา	ผู้ทำกิจนั้น

ตกฺกโร,	ตำ + กโร	ผู้ทำกิจนั้น
ตกฺขณำ ตงฺขณำ ตำขณำ,	ตำ + ขณำ	ขณะนั้น
ตคฺคติกำ ตำคติกำ,	ตำ + คติกำ	มีสิ่งนั้นเป็นที่ไป (เหมือนสิ่งนั้น)
ตนฺนินฺโน,	ตำ + นินฺโน	น้อมไปยังสิ่งนั้น
ตปฺโปโณ,	ตำ + โปโณ	เงื้อมไปในสิ่งนั้น
ตปฺปพฺภาโร,	ตำ + ปพฺภาโร	โน้มไปในสิ่งนั้น
ตปฺปธาโน,	ตำ + ปธาโน	มีสิ่งนั้นเป็นประธาน
เอตปฺปรโม,	เอตำ + ปรโม	มีสิ่งนั้นเป็นอย่างยิ่ง
ยคฺคุโณ ยำคุโณ	ยำ + คุโณ	คุณของสิ่งใด
ตลฺเลณา,	ตำ + เลณา	มีท่านเป็นเครื่องต้านทาน
มลฺเลณา,	มำ + เลณา	มีเราเป็นเครื่องต้านทาน
สลฺเลโข,	สำ + เลโข	ขัดเกลา
ปฏิสลฺลีโน,	ปฏิสำ + ลีโน	หลีกเร้น
ตพฺพณฺณนา ตำวณฺณนา,	ตำ + วณฺณนา	อรรถกถาของพระสูตรนั้น
ตสฺสโม ตำสโม,	ตำ + สโม	เสมอด้วยสิ่งนั้น
อิทปฺปจฺจยตา,	อิทำ + ปจฺจยตา	ความมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย
จิรปฺปวาสิ,	จิรำ + ปวาสิ	จากไปนาน
หตฺถิปฺปภินฺนำ	หตฺถิ + ปภินฺนำ	ช้างตกมัน

อิมสฺมิ ์คนฺเถ เอกตฺถสิทฺธมฺปิ ตำ ตำ รูปำ ตตฺถ ตตฺถ ปุนปฺปุนมฺปิ วิธิยฺยติ ญาณวิจิตฺตตฺถำฯ

(คำชี้แจง)

ในตำรานี้ ถึงอุทาหรณ์ที่มีความหมายเดียวกัน ก็จะแสดงวิธีสำเร็จรูปในอุทาหรณ์เหล่านั้นไว้ซ้ำกันหลายนัย เพื่อจะได้ความรู้ที่หลากหลาย.

****

๔๗. มยทา สเร [๒๗๒]***ฯ***

๔๗. สเร ในเพราะสระ ปเร อันเป็นเบื้องหลัง มยทา ม ย และท (อาเทสา) เป็นอาเทศ นิคฺคหีตสฺส ของนิคคหิต วา ได้บ้าง กฺวจิ ในบางแห่ง โหนฺติ ย่อมเป็น.

สเร ปเร นิคฺคหีตสฺส กฺวจิ ม, ย, ทา โหนฺติ วาฯ

เพราะสระหลัง แปลงนิคคหิตเป็น ม ย และ ท ได้บ้าง ในบางอุทาหรณ์.

---

[๒๗๒] [ก. ๓๔, ๓๕; รู. ๓๔, ๕๒; นี. ๑๔๒-๕]

ตตฺถ ทาเทโส ย, ต, เอตสทฺเทหิ นปุ๎สเก ทิสฺสติ –

ยทพฺรวิ[๒๗๓], ตทนิจฺจ๎[๒๗๔], เอตทโวจ สตฺถา [๒๗๕]ฯ

บรรดาอาเทสทั้งสามนั้น

นิคคหิตที่อยู่หลังจาก ย ต และ เอตศัพท์ ในนปุงสกลิงค์ ใช้ทเป็นอาเทศ เช่น

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
ยทพฺรวิ	ยं + อพฺรวิ	ได้กล่าวคำใดไว้
ตทนิจฺจ๎	ตं + อนิจฺจ๎	สิ่งนั้น ไม่เที่ยง
เอตทโวจ สตฺถา	เอตๆ + อโวจ สตฺถา	พระศาสดาได้ตรัสพระดำรัสนี้

สมาเส ปน ทาเทโส ติลิงฺเค ทิสฺสติ –

ยทนนฺตรๆ, ตทนนฺตรๆ, เอตทตฺถา กถา [๒๗๖]ฯ เอตทตฺถา มนฺตนา [๒๗๗]-ตตฺถ ยสฺส อตฺถสฺส วา ยสฺส ปทสฺส วา ยสฺสา กถาย วา อนนฺตรๆ ยทนนฺตรๆฯ

แต่ในสมาสทั้งสามลิงค์ ใช้ ท เป็นอาเทสของนิคคหิต เช่น

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
ยทนนฺตรๆ,	ยं + อนนฺตรๆ	มีในลำดับแห่งเนื้อความใด
ตทนนฺตรๆ,	ตं + อนนฺตรๆ	มีในลำดับแห่งบทนั้น
เอตทตฺถา กถา ฯ	เอสา + อตฺถา กถา	กถานั้นมีวิมุตตินี้เป็นประโยชน์
เอตทตฺถา มนฺตนา -	เอสา + อตฺถา มนฺตนา	การปรึกษากันนั้นมีวิมุตตินี้เป็นประโยชน์

ในตัวอย่างเหล่านี้ รูปวิเคราะห์ของ คำว่า ยทนนฺตรๆ (ที่ใช้ทเป็นอาเทสของย เป็นต้น ๓ ลิงค์ในบทสมาส) ว่า

ยสฺส อตฺถสฺส อนนฺตรๆ ยทนนฺตรๆ ลำดับแห่งเนื้อความใด (ย เป็นปุงลิงค์ในบทสมาส)

ยสฺส ปทสฺส อนนฺตรๆ ยทนนฺตรๆ ลำดับแห่งบทใด (ย เป็นนปุงสกลิงค์ฯลฯ)

ยสฺสา กถาย อนนฺตรๆ ยทนนฺตรๆ ลำดับแห่งถ้อยคำใด (ย เป็นอิตถีลิงค์ฯลฯ)

กฺวจิตฺเวว? ยเมตๆ วาริชๆ ปุปฺผๆ, อทินฺนๆ อุปสิงฺฆสี[๒๗๘] ฯ

---

[๒๗๓] [ชา. ๑.๒.๑๔๓]

[๒๗๔] [ม. นิ. ๒.๑๙]

[๒๗๕] [สุ. นิ. ทฺวยตานุปสฺสนาสุตฺต]

[๒๗๖] [อ. นิ. ๒.๖๘]

[๒๗๗] [อ. นิ. ๒.๖๘]

[๒๗๘] [ชา. ๑.๖.๑๑๕]

กฺวจิ ศัพท์ในสูตรนี้ มีประโยชน์อะไร (ใช้ศัพท์ว่า กฺวจิ เพื่ออะไรหรือ?)
เพื่อแสดงว่า ในบางอุทาหรณ์ ท ไม่เป็นอาเทสของนิคหิต บ้าง เช่น

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
ยเมตๆ วาริชๆ ปุปฺผ์, อทินฺนๆ อุปสิงฺฆสิ	ยๆ + เอตๆ วาริชๆ ปุปฺผ์	ท่านดมดอกบัวใด ที่ไม่มีใครเขาให้

มาเทโส ย, ต, เอตสทฺเทหิ ปุมิตฺถิลิงฺเคสุ ทิสฺสติ –
ยมาหุ เทเวสุ สุชมฺปตีติ[๒๗๙], ตมตฺถๆ ปกาเสนฺโต สตฺถา[๒๘๐], เอตมตฺถๆ วิทิตฺวา [๒๘๑]ฯ
นิคหิตที่อยู่หลังจาก ย ต และ เอตศัพท์ ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ ใช้มเป็นอาเทส

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
ยมาหุ เทเวสุ สุชมฺปตีติ	ยๆ + อาหุ เทเวสุ สุชมฺปติ	เรียกเทพใดว่า ท้าวสุชัมบดี ในสวรรค์ท.
ตมตฺถๆ ปกาเสนฺโต สตฺถา	ตๆ + อตฺถๆ ปกาเสนฺโต สตฺถา	พระศาสดา เมื่อทรงแสดงเนื้อความนั้น
เอตมตฺถๆ วิทิตฺวา	เอตๆ อตฺถๆ วิทิตฺวา	ครั้นรู้แล้วซึ่งเนื้อความนั้น

อญฺญสทฺเทหิ ปน เทฺว อาเทสา ติลิงฺเค ทิสฺสนฺติ –
สกทาคามี, เอวเมตมภิญฺญาย [๒๘๒]อิจฺจาทิฯ
นิคหิตที่อยู่หลังจากศัพท์อื่นๆในลิงค์ทั้งสาม ใช้อาเทสสอง (คือ ทและม) เช่น

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
สกทาคามี	สกิๆ + อาคามี	พระสกทาคามี[๒๘๓]
เอวเมตมภิญฺญาย	เอวๆ + เอตๆ + อภิญฺญาย	เพราะรู้ยิ่งซึ่งธรรมนั้นอย่างนี้

ยาเทโส อิทำสทฺเท ปเร ตสทฺทมฺหา เอว กฺวจิ ทิสฺสติ –

---

[๒๗๙] [ชา. ๑.๑๔๕.๕๔]

[๒๘๐] [ชา. อฏฺฐ. ๑.๒๐.๓๕]

[๒๘๑] [มหาว. ๒-๓]

[๒๘๒] [สุ. นิ. ๑๑๒๑ โปสาลมาณวปุจฺฉา] ปาฐะปัจจุบันเป็น เอวเมตๆ อภิญฺญาย

[๒๘๓] รูปนี้เคยกล่าวมาแล้วครั้งหนึ่ง จะกล่าวซ้ำอีกครั้ง คือ เมื่อ แปลง นิคคหิตเป็น ท ด้วยสูตรนี้แล้ว แปลง อิ เป็น อ ด้วย มหาสูตร.

ตยิทำ น สาธุ[๒๘๔]*, ตยิทำ น สุฏฺฐุ* [๒๘๕]ฯ

ในบางแห่ง นิคคหิตที่อยู่หลังจากตศัพท์ และมีอิทำศัพท์อยู่ข้างหลัง ใช้ยเป็นอาเทส เช่น

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
ตยิทำ น สาธุ	ตำ + อิทำ น สาธุ	กรรมนั้น ไม่ดีเลย
ตยิทำ น สุฏฺฐุ	ตำ + อิทำ น สุฏฺฐุ	กรรมนั้น ไม่ใช่กรรมดี

๔๘. เยวหิสุ โญ

๔๘. **เยวหิสุ** ในเพราะ ย เอว และ หิศัพท์ท. **โญ** อาเทศคือญ (**นิคฺคหีตสฺส**) แห่งนิคคหิต (**โหติ**) ย่อมมี

ย, เอว, หิสทฺเทสุ ปเรสุ นิคฺคหีตสฺส โญ โหติฯ ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตำฯ

ถ้ามีศัพท์เหล่านี้ คือ ย เอว หิ อยู่หลัง ให้แปลง นิคหิตเป็น ญ. และ ย นั้นทำเป็นปุพพรูป.

อานนฺตริกญฺญมาหุ[๒๘๖]*– อานนฺตริกำ + ยำ + อาหูติ เฉโท, ยญฺญเทว - ยำ + ยำ + เอว, ตญฺเญว ตำ+เอว, ปุริสญฺเญว, ปจฺจตฺตญฺเญว, ตญฺหิ, ปุริสญฺหิ, อตฺถสญฺหิโต อตฺถสำหิโต, ธมฺมสญฺหิโต ธมฺมสำหิโตฯ*

ตัวอย่าง

---

[๒๘๔] [ชา. ๒.๒๒.๒๗๙]

[๒๘๕] [ชา. ๒.๒๒.๒๗๙]

[๒๘๖] [ขุ. ปา. ๖.๕]

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
อานนฺตริกญฺญมาหุ	อานนฺตริกำ + ยำ + อาหุ	บัณฑิตกล่าวอรหัตตผลสมาธิอันใด
ยญฺญเทว	ยำ + ยำ + เอว	ทุกอย่างๆ ทีเดียว
ตญฺเญว	ตำ+เอว	นั้นนั่นเทียว
ปุริสญฺเญว	ปุริสำ + เอว	ซึ่งบุรุษนั้นนั่นเที่ยว
ปจฺจตฺตญฺเญว	ปจฺจตฺตำ + เอว	เฉพาะตนนั่นเทียว
ตญฺหิ	ตำ + หิ	เพราะ ข้อนั้น
ปุริสญฺหิ	ปุริสำ + หิ	ก็ บุรุษนั้น
อตฺถสญฺหิโต	อตฺถ – สำ + หิโต	ประกอบด้วยประโยชน์ ใช้เป็น อตฺถสำหิโต ก็มี
ธมฺมสญฺหิโต	ธมฺม – สำ + หิโต	ประกอบด้วยเหตุ ใช้เป็น ธมฺมสำหิโต ก็มี

๔๙. เย สำสฺส[๒๘๗] *ฯ*

๔๙. เย ในเพราะย โญ ญเป็นอาเทส นิคฺคหีตสฺส ของนิคคหิต สำสสฺส ของสำ อุปสัค โหติ ย่อมมี.

ยมฺหิ ปเร สำ อุปสคฺคสฺส นิคฺคหีตสฺส โญ โหติฯ ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตำฯ

ถ้ามียอยู่ข้างหลัง แปลง นิคคหิตของสำอุปสัค เป็น ญ, แปลง ย เป็น ปุพพรูป.

สญฺโญโค สำโยโค, สญฺญุตฺโต สำยุตฺโตฯ สำโยชนำ สำโยชนำ, สญฺญโม สำยโม, สญฺญโต สำยโต, สญฺญมติ สำยมติ, สญฺญาจิกา สำยาจิกา กุฏฺฏิ[๒๘๘] *อิจฺจาทิฯ*

ตัวอย่างเช่น

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
สญฺโญโค	สำ + โยโค	การประกอบ ใช้เป็น สำโยโค ก็มี

[๒๘๗] [ก. ๓๓; รู. ๕๑; นี. ๑๔๑]

[๒๘๘] [ปารา. ๓๔๘]

สญฺญุตฺโต	สํ + ยุตฺโต	ประกอบแล้ว ใช้เป็น สํยุตฺโต ก็มี
สโยชนํ [๒๘๙]	สํ + โยชนํ	สังโยชน์ ใช้เป็น สโยชนํ ก็มี
สญฺญโม	สํ + ยโม	การสำรวม ใช้เป็น สํยโม ก็มี
สญฺญโต	สํ + ยโต	สำรวมแล้ว ใช้เป็น สํยโต ก็มี
สญฺญมติ	สํ + ยมติ	ย่อมสำรวม ใช้เป็น สํยมติ ก็มี
สญฺญาจิกา กุฏิ์	สํ + ยาจิกา	กุฏีที่ขอด้วยตนเอง ใช้เป็น สํยาจิกา ก็มี

อิติ พินฺทาเทสราสิฯ

อาเทสสนฺธิราสิ นิฏฺฐิโตฯ

จบ กลุ่มศัพท์ที่เกี่ยวกับอาเทสของนิคคหิต

จบ กลุ่มศัพท์ที่เกี่ยวกับการเข้าสนธิโดยการอาเทส

อาคมสนฺธิ

อาคมสนธิ คือ วิธีการเชื่อมบทโดยเพิ่มอักษร

อถาคมสนฺธิ ทีปิยเตฯ

ต่อจากอาเทสสนธิ จะแสดงอาคมสนธิ

มหาวุตฺตินา สราคโม –

สระเป็นอาคม ถูกทำได้โดยสูตรใหญ่

อ –

(สระ) อ เป็นอาคม

[๒๘๙] ไม่เข้าใจว่าเหตุไรจึงเป็น สโยชนํ นี้ ควรเป็น สญฺโญชนํ มากกว่า ในที่นี้คงปาฐะเดิมไว้ก่อน

ปณฺณสาลำ อมาเปตฺวา[๒๙๐]*, ปณฺณสาลำ อมาปิย*[๒๙๑]*– มาเปตฺวา อิจฺเจวตฺโถ, น จาปิ อปุนปฺปุนำ, หตฺถิโพนฺทิ ปเวกฺขามิ* [๒๙๒]*-ปุนปฺปุนำ อิจฺเจวตฺโถ, นตฺถิ โลเก อนามตำ*[๒๙๓]*– อมต ปุพฺพำ ฐานนฺติ อตฺโถ, อนวชฺชำ, อนมตคฺโค, ชจฺจนฺโธ, ชจฺจพธิโร, ชจฺจมูโค, ชจฺจปณฺฑโกฯ*

ตัวอย่าง

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
ปณฺณสาลำ อมาเปตฺวา,	อ + มาเปตฺวา	เนรมิตแล้วซึ่งบรรณศาลา
ปณฺณสาลำ อมาปิย	อ + มาปิย (ตฺวา)	เนรมิตแล้วซึ่งบรรณศาลา คำนี้คือ มาเปตฺวา นั่นเอง
น จาปิ อปุนปฺปุนำ, หตฺถิโพนฺทิ ปเวกฺขามิ	อ + ปุนปฺปุนำ	แม้ข้าพเจ้าจะไม่เข้าไปสู่ซากช้างนั้นอีก คำว่า อปุนปฺปุนำ คือ ปุนปฺปุนำ นั่นเอง
นตฺถิ โลเก อนามตำ –	น + อมตำ	สถานที่ไม่ตายไม่มีในโลก คำว่า อนามตำ คือ ที่ไม่เคยตาย
อนวชฺชำ,	น + อวชฺชำ	ไม่มีโทษ
อนมตคฺโค,	น + อมตคฺโค	มีที่สุดอันใครรู้ไม่ได้
ชจฺจนฺโธ,	ชาติ + อ +อนฺโธ	บอดแต่กำเนิด
ชจฺจพธิโร,	ชาติ + อ +พธิโร	หนวกแต่กำเนิด
ชจฺจมูโค,	ชาติ + อ+ มูโค	ใบ้แต่กำเนิด
ชจฺจปณฺฑโกฯ	ชาติ + อ+ ปณฺฑโก	เป็นบัณเฑาะก์แต่กำเนิด

อา –

(สระ) อา เป็นอาคม

อฑฺเฒ อาชายเร กุเล[๒๙๔]*, มนุสฺเสสุ ปจฺจาชาโต, อาปูรติ ตสฺส ยโส* [๒๙๕]*ฯ*

ตัวอย่าง

---

[๒๙๐] [ชา. ๒.๒๒.๑๙๑๓]

[๒๙๑] [ชา. ๑.๑.๑๔๘]

[๒๙๒] [ชา. ๑.๑.๑๔๘]

[๒๙๓] [ชา. ๑.๒.๓๑]

[๒๙๔] [สำ. นิ. ๑.๔๙]

[๒๙๕] [ปริ. ๓๘๖]

ปท	ปทจุเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
อฑฺเฒ อาชายเร กุเล	อา + ชายเร	พึงเกิดในตระกูลมั่งคั่ง
มนุสฺเสสุ ปจฺจาชาโต	ปติ>ปจฺจ + อา + ชาโต	ผู้กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์อีก
อาปูรติ ตสฺส ยโส	อา + ปูรติ	ยศของเขาย่อมบริบูรณ์

อิ –

(สระ) อิ เป็นอาคม

ธมฺมิกถํ กตฺวา[๒๙๖], สรนฺตา สปนฺติ คจฺฉนฺตีติ สริสปาฯ

ตัวอย่าง

ปท	ปทจุเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
ธมฺมิกถํ กตฺวา	ธมฺม + อิ + กถ	ทำธรรมกถา (การแสดงธรรม ชื่อว่า ธรรมกถา) , กถาประกอบด้วยธรรมต่าง ๆ
สรนฺตา สปนฺติ คจฺฉนฺตีติ สริสปา	สร + อิ + สปา	สัตว์ที่เลื้อยไป ชื่อว่า สริสปา ได้แก่ งู

อี –

สระ อี เป็น อาคม

กพฬีกาโร, มนสีกาโร, มนสีกโรติ, ตปฺปากฏีกโรติ, ทูรีภูโต, อพฺยยีภาโว ฯ

ตัวอย่าง

ปท	ปทจุเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
กพฬีกาโร	กพฬ + อี + กาโร	อาหารที่ถูกทำให้เป็นก้อน
มนสีกาโร,	มน + สิ (สฺมิ) + อี + กาโร	การทำไว้ในใจ การตั้งไว้ในใจ
มนสีกโรติ,	มน + สิ (สฺมึ) + อี + กโรติ	ย่อมทำไว้ในใจ, ย่อมตั้งไว้ในใจ
ตปฺปากฏีกโรติ,	ตปฺปากฏ + อี + กโรติ	ย่อมทำสิ่งนั้นให้ปรากฏ
อพฺยยีภาโว	อพฺยย + อี + ภาโว	ความเป็นสิ่งที่ไม่เปลี่ยน, อัพยยีภาวะ
ทูรีภูโตฯ	ทูร + ภูโต	สิ่งมีในที่ไกล

อุ –

(สระ) อุ เป็นอาคม

[๒๙๖] [ปารา. ๓๙],

ญาติปริชินสฺส ภาโว ญาติปาริชุญฺญํ, เอวํ โภคปาริชุญฺญํ- ปริชินสฺสาติ ปริหานสฺส, ปริกฺขยสฺสฯ

ตัวอย่าง

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
ญาติปาริชุญฺญํ	ญาติปาริช+อุ+ณฺญ	ญาติปริชินสฺส ภาโว ญาติปาริชุญฺญํ ความเป็นแห่งบุคคลผู้เสื่อมญาติ ชื่อว่า ญาติปาริชุญฺญํ ความเสื่อมจากญาติ
โภคปาริชุญฺญํ	โภคปาริช+อุ+ณฺญ	ปริชินสฺสาติ ปริหานสฺส, ปริกฺขยสฺส คำว่า โภคปาริชุญฺญํ แปลว่า ความเสื่อม ได้แก่ สิ้นไปแห่งโภคะ ก็มีรูปวิเคราะห์เหมือน ญาติปาริชุญฺญํ ในที่นี้ คำว่า ปริชินสฺส หมายถึง ปริหานสฺส แปลว่า ผู้เสื่อม คือ เป็นผู้หมดสิ้นแล้ว

โอ –

(สระ) โอ เป็นอาคม

ปโรสตํ, สรโทสตํ, ทิโสทิสํ[๒๙๗] *อิจฺจาทิฯ*

ตัวอย่าง

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
ปโรสตํ,	ปร + โอ + สตํ	เกินกว่าร้อย
สรโทสตํ,	สรท + โอ + สตํ	เกินร้อยปี
ทิโสทิสํ	ทิส + โอ + ทิสํ	ทิศน้อยทิศใหญ่, (ความหมายคือ ทั่วทุกทิศ)

'อติปฺปโค โข ตาว ปิณฺฑาย จริตุ'[๒๙๘] *นฺติ เอตฺถ ปาโตตฺโถ ปโคสทฺโท เอวฯ*

ในพระบาฬีนี้ อติปฺปโค โข ตาว ปิณฺฑาย จริตุ “เช้าเกินไปที่จะไปบิณฑบาตร”. คำว่า ปโค มีความหมายว่า เช้า เท่านั้น

อิติ สราคมราสิฯ

กลุ่มศัพท์ที่มีการสนธิโดยลงสระเป็นอาคม อย่างนี้

---

๒๙๗ [ธ. ป. ๔๒] ตามที่อ้างนี้ ไม่น่าถูกต้อง เพราะในบาฬีนั้น เป็น ทิโส ทิสํ แปลว่า โจร (เห็น) โจร ซึ่งไม่เป็นบทสมาสตรงตามจุดประสงค์ในวิธีนี้ ในที่นี้ ทิโสทิสํ หมายถึง ทั่วทุกทิศ ควรอ้างบาฬีใน ที.ปา. ๓/๑๖๒, ขุ.เป. ๑๖๗ เป็นต้น

๒๙๘ [ที. นิ. ๓.๑]

๕๐. วนตรคา จาคมา

สเร ปเร ว น, ต, ร, คา จ ม, ย, ทา จ อาคมา โหนฺติฯ

เพราะสระอันเป็นเบื้องหลัง พยัญชนะเหล่านี้ คือ ว, น, ต, ร, ค (กลุ่มหนึ่ง), และ ย ท (อีกกลุ่มหนึ่ง) เป็นอักษรอาคม.

โค, โต, โท, โน, โม, โย, โร, โว,

(สูตรนี้ มีพยัญชนะเหล่านี้ คือ) ค ต ท น ม ย ร และ ว (เป็นอักษรอาคม)

ตตฺถ โค –

อริเยหิ ปุถเควายํ ชโนติ ปุถุชฺชโน[๒๙๙]*,*

บรรดาพยัญชนอาคมเหล่านั้น ค เป็นอักษรอาคม (ในตัวอย่างเหล่านี้)

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
อริเยหิ ปุถเควายํ ชโนติ ปุถุชฺชโน	ปุถ + ค + เอว + อยํ	บุคคลนี้เป็นอีกพวกหนึ่งจากพระอริยท. นั่นเทียว เหตุนั้น จึงได้ชื่อว่า ปุถุชน

อิธ ปน ปโคสทฺโท เอว, ปเคว วุตฺยสฺส, ปเคว มนุสฺสิตฺถิยาติ[๓๐๐]*.*

ปโคศัพท์นั่นแหละ เป็น ปเคว ในตัวอย่างเหล่านี้ คือ

ปเคว วุตฺยสฺส

การเกิดขึ้น (ของบุคคลนั้น) ก่อน บุคคลอื่นนั่นเทียว.

ปเคว มนุสฺสิตฺถิยา

กล่าวไปใยถึงหญิงมนุษย์

*****

[๒๙๙] [มหานิทฺเทเส]

[๓๐๐] [ปารา. ๕๕]

โต –

ต เป็นพยัญชนอาคม

อชฺชตคฺเค[๓๐๑], ตสฺมาติห[๓๐๒], กตโม นาม โส รุกฺโข, ยสฺส เตวํ คตํ ผลํ [๓๐๓]-เตวนฺติ เอวํฯ

ตัวอย่าง

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
อชฺชตคฺเค [๑]	อชฺช + ต + อคฺเค	วันนี้เป็นวันแรก, เริ่มแต่วันนี้เป็นต้นไป
ตสฺมาติห	ตสฺมา + ต + อิห	เพราะเหตุนั้น ในที่นี้
กตโม นาม โส รุกฺโข, ยสฺส เตวํ คตํ ผลํ [๒]	เอ + ต + วํ (เอวํ+ต)	ต้นไม้ของท่านที่มีผลเป็นรูปอย่างนี้ พวกไหน (แปลตามปาฐะปัจจุบันว่า “ดูก่อนท่านผู้เจริญ” ในที่นี้แปลตามปาฐะในคัมภีร์นี้) คำว่า เตวํ คือ เอวํ เมื่อลง ต อาคม จึงเป็น เตวํ

[๑]อชฺชตคฺเค คัมภีร์อรรถกถาทั้งหลายกล่าวว่า มาจาก อชฺชตํ + อคฺเค แต่บางปาฐะเป็น อชฺชทคฺเค ในปาฐะนี้ตัดเป็น อชฺช + อคฺเค โดยลง ทอาคม (ม.มู.อ. ๑/๕๖ สัพพาสวสูตร-อุปาสกวิธิกถาวณฺณนา).

ม.มู.อ. ๑/๕๖ สัพพาสวสูตร - อุปาสกวิธิกถาวณฺณนา

ตสฺมา อชฺชตคฺเคติ อชฺชตํ อาทึ กตฺวา, เอวเมตฺถ อตฺโถ เวทิตพฺโพฯ อชฺชตนฺติ อชฺชภาวํฯ อชฺชทคฺเคติ วา ปาโฐ, ท-กาโร ปทสนฺธิกโร, อชฺช อคฺคํ กตฺวาติ อตฺโถฯ

[๒]ในตัวอย่างนี้ บาฬีชาดกเป็น

๑๐. “อมฺโภ โก นาม โส รุกฺโข, ยสฺส เตวํคตํ ผลํ.

ดูก่อนท่านผู้เจริญ ต้นไม้ของท่านที่มีผลเป็นรูปอย่างนี้ มีชื่อว่าอะไร

ในที่นี้แปลตามปาฐะในคัมภีร์นี้

โท –

ท เป็น พยัญชนอาคม

---

[๓๐๑] [ที. นิ. ๑.๒๕๐]

[๓๐๒] [ม. นิ. ๑.๒๙]

[๓๐๓] [ชา. ๒.๑๘.๑๐]

อุทคฺโค, อุทพฺพหิ, อุทปาทิ, อุทโย, อุทาหฏฺฐ, อุทิโต, อุทีริโต, ทุภโต วุฏฺฐานำ[๓๐๔], ทุภยานิ วิเจยฺย ปณฺฑิตานิ[๓๐๕], โตเทยฺยกปฺปา ทุภโย[๓๐๖]– เทฺว อิสโยติ อตฺโถฯ กิญฺจิเทว, โกจิเทว, กิสฺมิญฺจิเทว, ยาวเทว, ตาวเทว, วลฺตเต-ยาวเท, ตาวเทติ สิทฺธำ, ปุนเทว, สกิเทว, สมฺมเทว-ทาคเม รสฺโส, สมฺมทกฺขาโต[๓๐๗], สมฺมทญฺญาวิมุตฺโต[๓๐๘], พหุเทว รตฺติ[๓๐๙], อหุเทว ภยำ [๓๑๐] อิจฺจาทิฯ

ตัวอย่าง

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
อุทคฺโค	อุ + ท + อคฺโค	สูง
อุทพฺพหิ	อุ + ท + อพฺพหิ	เพิกถอน, ดึง, นำออก
อุทปาทิ	อุ + ท + อปาทิ	บังเกิดขึ้น
อุทโย	อุ + ท + อโย	การขึ้น.
อุทาหฏฺฐ	อุ + ท + อาหฏฺฐ	เปล่งเสียง, นำมากล่าวอ้าง (๑)
อุทิโต	อุ + ท + อิโต	ขึ้นไป, (๒)
อุทีริโต	อุ + ท + อีริโต	กล่าวแล้ว
ทุภโต วุฏฺฐานำ	ท + อุภโต วุฏฺฐานำ	ออกจากส่วนสอง คือกิเลสและสังขาร (๓)
ทุภยานิ วิเจยฺย ปณฺฑิตานิ	ท + อุภยานิ วิเจยฺย ปณฺฑิตานิ	บุคคลพิจารณาอายตนะทั้ง ๒ ประการ คือ อายตนะทั้งภายในและภายนอกแล้ว
โตเทยฺยกปฺปา ทุภโย	โตเทยฺยกปฺปา + ท +อุภโย	สองพราหมณ์ คือ โตเทยยะและกัปปะ. คำว่า ทุภโย ในบาฬีนี้ได้แก่ เทฺว อิสโย แปลว่า พราหมณ์ผู้เป็นฤาษีสองท่าน. (๔)
กิญฺจิเทว	กิญฺจิ + ท + เอว	บางสิ่งนั่นเทียว
โกจิเทว	โกจิ + ท + เอว	บางคนนั่นเทียว
กิสฺมิญฺจิเทว	กิสฺมิญฺจิ + ท + เอว	ในบางอย่างนั่นเทียว
ยาวเทว	ยาว + ท + เอว	มีประมาณเพียงใด
ตาวเทว	ตาว + ท + เอว	มีประมาณเพียงนั้น ในบางรูปลบ ว สำเร็จรูปเป็น ยาวเท, ตาวเท ก็มี

---

[๓๐๔] [ปฏิสมฺภิทามคฺเค; วิสุทฺธิมคฺเค]

[๓๐๕] [สุ. นิ. ๕๓๑]

[๓๐๖] [สุ. นิ. ๑๑๓๑]

[๓๐๗] [สำ. นิ. ๕.๑๙๕]

[๓๐๘] [ม. นิ. ๒.๒๓๔]

[๓๐๙] [อ. นิ. ๓.๑๐๑]

[๓๑๐] [ที. นิ. ๑.๑๕๙]

ปุนเทว	ปุน + ท + เอว	อีกครั้งหนึ่ง
สกิเทว	สกิ ๋ + ท + เอว	ครั้งเดียวเท่านั้น
สมฺมเทว.	สมฺมา + ท + เอว	โดยชอบนั่นเทียว. รูปนี้ รัสสะเป็น สมฺม เพราะทอาคม
สมฺมทกฺขาโต	สมฺมา + ท + อกฺขาโต	กล่าวแล้วโดยชอบนั่นเทียว
สมฺมทญฺญา วิมุตฺโต	สมฺมา + ท + อญฺญา วิมุตฺโต	หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ยิ่งโดยชอบนั่นเทียว
พหุเทว รตฺติ ๋	พหุ + ท + เอว รตฺติ ๋	สิ้นราตรีเป็นอันมากนั่นเทียว
อหุเทว ภยํ	อหุ + ท + เอว ภยํ	ภัยได้มีแล้ว

(๑) รูปนี้มี ๒ ความหมาย คือ นำมา และ กล่าว โดย หร ที่มีอรรถว่า นำมา ถ้ามี วิ และ อา เป็นบทหน้า มีอรรถว่า พูด.

(๒) อุทิโต ที่มีคำแปลว่า ขึ้นไป ถือว่า ลงอาคม ด้วยสูตรนี้ แต่คำว่า อุทิโต นี้บางแห่งคำแปลว่า พูด ไม่เข้าเกณฑ์ของสูตรนี้ เพราะมาจาก วท ธาตุ อยู่แล้ว โดยแปลง ว เป็น อุ. (ธาน.ฏี. ๗๙๙),

(๓) องค์มรรคมีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นที่ออกจากธรรม ๒ คือ ปฏิปักขธรรมขององค์มรรคมีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้น พร้อมทั้งกิเลสขันธ์ที่เป็นไปร่วมกับมิจฉาทิฏฐินั้นและ สังขารทั้งปวง ชื่อว่า ทุภโต วุฏฺฐานํ , ส่วนคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า ได้แก่ มรรคญาณทั้ง ๔.

(๔) ฤาษี คือ ผู้แสวงหาคุณ

โน –

น เป็น พยัญชนอาคม

อิโต นายติ, จิรํ นายติ, กมฺเม สาธุ กมฺมนิยํ กมฺมญฺญํ, อตฺตโน อิทํ อตฺตนิยํ, อทฺธานํ ขมตีติ อทฺธนิยํ, โลภสฺส หิตํ โลภนิยํ โลภเนยฺยํ, โทสนิยํ โทสเนยฺยํ, โมหนิยํ โมหเนยฺยํ, โอฆนิยํ, โยคนิยํ, คนฺถนิยํ, นิทฺธุนนํ นิทฺธุนนโก, สญฺชานนํ, สญฺชานนโก, สญฺญาปนโก อิจฺจาทิฯ

ตัวอย่าง

ปท	**ปทจฺเฉท**	**คำแปลและอธิบายสังเขป**
อิโต นายติ,	อิโต + อายติ	ย่อมมาจากที่นี้
จิรํ นายติ,	จิรํ + อายต	ย่อมมานาน
กมฺเม สาธุ กมฺมนิยํ	กมฺม + อิย	ความดีในการงาน ชื่อว่า กมฺมนิยํ,
กมฺมญฺญํ,	กมฺม + อิย	รูปว่า กมฺมญฺญ ก็มี
อตฺตโน อิทํ อตฺตนิยํ,	อตฺตา + อิย	สิ่งนี้ของตน ชื่อว่า อตฺตนิยํ
อทฺธานํ ขมตีติ อทฺธนิยํ,	อทฺธา + อิย	ย่อมควร แก่ทางไกล ชื่อว่า อทฺธนิยํ
โลภสฺส หิตํ โลภนิยํ	โลภ + อิย	เกื้อกูลแก่โลภะ ชื่อว่า โลภนิยํ
โลภเนยฺยํ,	โลภ + เอยฺย	เกื้อกูลแก่โลภะ
โทสนิยํ	โทส + อิย	เกื้อกูลแก่โทสะ

โทสเนยฺยํ,	โทส + เอยฺย	เกื้อกูลแก่โทสะ
โมหนิยํ	โมห + อิย	เกื้อกูลแก่โมหะ
โมหเนยฺยํ,	โมห + เอยฺย	เกื้อกูลแก่โมหะ
โอฆนิยํ,	โอฆ + อิย	เกื้อกูลแก่โอฆะ
โยคนิยํ,	โยค + อิย	เกื้อกูลแก่โยคะ
คนฺถนิยํ,	คนฺถ + อิย	เกื้อกูลแก่คันถะ
นิทฺธุนนํ,	นิทฺธุ + น + อน	สะบัด, หวั่นไหว
นิทฺธุนนโก,	นิ + ธุ + น + อน + ก	สะบัด, หวั่นไหว
สญฺชานนํ,	สํ + ญา + นํ	การรู้
สญฺชานนโก,	สํ + ญา + น + ก	การหมายรู้
สญฺญาปนโก	สํ + ญาป + อก	การบอกให้รู้

โม –

ลง ม เป็นอาคม

ลหุเมสฺสติ[๓๑๑], ครุเมสฺสติ, มคฺคมตฺถิ[๓๑๒], อคฺคมกฺขายติ[๓๑๓], อุรคามิว[๓๑๔], อรหตามิว [๓๑๕] อิจฺจาทีนิฯ

ตัวอย่าง

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
ลหุเมสฺสติ	ลหุ + เอสฺสติ	จักถึง ช้า
ครุเมสฺสติ,	ครุ + เอสฺสติ	จักถึง เร็ว
มคฺคมตฺถิ	มคฺโค + อตฺถิ	หนทาง มีอยู่
อคฺคมกฺขายติ	อคฺโค + อกฺขายติ	อันเรา ย่อมกล่าวว่าเป็นเลิศ
อุรคามิว	อุรคา + อิว	เหมือนงู
อรหตามิว อิจฺจาทีนิฯ	อรหตา + อิว	ดังพระอรหันต์

[๓๑๑] [ธ. ป. ๓๖๙]

[๓๑๒] [วิภ. อฏฺฐ. ๑๘๙]

[๓๑๓] [อ. นิ. ๔.๓๔]

[๓๑๔] [ชา. ๑.๗.๓๐]

[๓๑๕] [ที. นิ. ๒.๓๔๘]

ตถา เกน เต อิธ มิชฺฌติ[๓๑๖]*, รูปานิ มนุปสฺสติ*[๓๑๗]*, อากาเส มภิปูชเย, อญฺญมญฺญสฺส*[๓๑๘]*, เอกเมกสฺส*[๓๑๙]*, สมณมจโล, อทุกฺขมสุขา เวทนา*[๓๒๐] *อิจฺจาทิฯ*

แม้ตัวอย่างเหล่านี้ ก็ลง ม อาคมเหมือนกัน

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
เกน เต อิธ มิชฺฌติ	เกน เต อิธ + อิชฺฌติ	ย่อมสำเร็จแก่ท่านในวิมานนี้ เพราะบุญอะไร
รูปานิ มนุปสฺสติ	รูปานิ + อนุปสฺสติ	ย่อมเห็นรูปท. (ด้วยจักขุปสาทรูปใด)
อากาเสมภิปูชเย,	อากาเส + อภิปูชเย	พึงบูชาในอากาศ
อญฺญมญฺญสฺส	อญฺญ + อญฺญสฺส	ต่อกันและกัน
เอกเมกสฺส	เอก + เอกสฺส	แก่คนหนึ่งๆ
สมณมจโล,	สมณ + อจโล	สมณะผู้ไม่หวั่นไหว
อทุกฺขมสุขา เวทนา	อทุกฺข + อสุขา เวทนา	อทุกขมสุขเวทนา

โย –

ย เป็นอาคม

---

[๓๑๖] [เป. ว. ๑๘๑]

[๓๑๗] [ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๙๖]

[๓๑๘] [ม. นิ. ๓.๔๐]

[๓๑๙] [ปารา. อฏฺฐ. ๑.๒๓]

[๓๒๐] [สำ. นิ. ๔.๒๕๐]

นยิมสฺส วิชฺชามยมตฺถิ[๓๒๑]*, ยถยิทำ*[๓๒๒]*,ตถยิทำ, ฉยิเม ธมฺมา*[๓๒๓]*, นวยิเม ธมฺมา*[๓๒๔]*, ทสยิเม ธมฺมา*[๓๒๕]*, มมยิทำ, โสเยว, เตเยว, ตำเยว ตญฺเญว, เตหิเยว, เตสำเยว เตสญฺเญว, ตสฺมิเยว, พุทฺโธเยว, พุทฺเธสุเยว, โพธิยาเยว การณา*[๓๒๖]*, โหติเยว, อตฺถิเยว อิจฺจาทิฯ*

ตัวอย่างเหล่านี้เป็นรูปที่มีการลง ย อาคม เช่น

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
นยิมสฺส วิชฺชามยมตฺถิ	น + อิมสฺส วิชฺชามยมตฺถิ	ดาบสนี้ไม่มีการงานใดที่สำเร็จจากวิชชา
ยถยิทำ	ยถา + อิทำ	สิ่งนี้ย่อมมีโดยประการใด
ตถยิทำ	ตถา + อิทำ	สิ่งนี้ย่อมมีโดยประการนั้น
ฉยิเม ธมฺมา	ฉ + อิเม ธมฺมา	ธรรม ๖ ประการเหล่านี้
นวยิเม ธมฺมา	นว + อิเม ธมฺม	ธรรม ๙ ประการเหล่านี้
ทสยิเม ธมฺมา	ทส + อิเม ธมฺมา	ธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้
มมยิทำ,	มม + อิทำ	สิ่งนี้เป็นของเรา
โสเยว,	โส + เอว	เขานั่นเทียว
เตเยว,	เต + เอว	เขาท.นั่นเทียว
ตำเยว ตญฺเญว,	ตำ + เอว	สิ่งนั้นนั่นเทียว เป็น ตญฺเญว ก็มี
เตหิเยว,	เตหิ + เอว	กับด้วยสิ่งนั้นนั่นเทียว
เตสำเยว เตสญฺเญว,	เตสำ + เอว	ของสิ่งเหล่านั้นนั่นเทียว เป็น เตสญฺเญว ก็มี
ตสฺมิเยว,	ตสฺมิ + เอว	ในสิ่งนั้นนั่นเทียว
พุทฺโธเยว,	พุทฺโธ เอว	พระพุทธเจ้านั่นเทียว
พุทฺเธสุเยว,	พุทฺเธสุ เอว	ในพระพุทธเจ้าท.นั่นเทียว
โพธิยาเยว การณา,	โพธิยา + เอว การณา	เพราะเหตุแห่งโพธิญาณนั่นเทียว
โหติเยว,	โหติ + เอว	ย่อมมีนั่นเทียว
อตฺถิเยว	อตฺถิ + เอว	มีอยู่นั่นเทียว

ติยนฺตำ, อคฺคิยาคาเร, จตุตฺถียตฺเถ อิจฺจาทีนิ อิวณฺณนฺตรูปานิ ยาคเมนาปิ สิชฺฌนฺติเยวฯ

ตัวอย่างของทที่มีอิวัณณะเป็นที่สุด (อิ – อีการันต์) ที่สำเร็จโดยการลง ย อาคมเช่นกัน คือ

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป

[๓๒๑] [ชา. ๑.๓.๒๕]

[๓๒๒] [อ. นิ. ๑.๒๑-๒๒],

[๓๒๓] [อ. นิ. ๖.๑๑]

[๓๒๔] [อ. นิ. ๙.๙]

[๓๒๕] [อ. นิ. ๑๐.๑๖]

[๓๒๖] [จริยา. ๑.๖๕]

ติยนฺตํ,	ติ + อนฺตํ	ที่สุด ๓ ประการ
อคฺคิยาคาเร,	อคฺคิ + อาคาเร	ในเรือนไฟ
จตุตฺถียตฺเถ	จตุตฺถี + อตฺเถ	ในอรรถแห่งจตุตถีวิภัตติ.

โร –

ร เป็น อาคม

นิรนฺตรํ, นิรตฺถกํ, นิราหาโร, นิราพาโธ, นิราลโย, นิรินฺธโน อคฺคิ, นิรีหกํ, นิรุทกํ, นิรุตฺติ, นิรุตฺตโร, นิรูมิกา นที, นิโรชํ, ทุรติกฺกโม, ทุรภิสมฺภโว, ทุราสทา พุทฺธา[๓๒๗]*, ทุราขฺยาโต ธมฺโม*[๓๒๘]*, ทุราคตํ, ทุรุตฺตวจนำ*[๓๒๙]*, ปาตุรโหสิ*[๓๓๐]*, ปาตุรหุ*[๓๓๑]*, ปาตุรเหสุ*[๓๓๒]*, ปาตราโส, ปุนเรติ, ธีรตฺถุ*[๓๓๓]*, จตุรงฺคิกำ ฌาน*[๓๓๔]*, จตุรารกฺขา, จตุราสีติสหสฺสานิ, จตุริทฺธิลาโภ, จตุโรฆา, วุทฺธิเรสา*[๓๓๕]*, ปถวีธาตุเรเวสา*[๓๓๖]*, อาโปธาตุเรเวสา*[๓๓๗]*, สพฺภิเรว สมาเสถ, นกฺขตฺตราชาริว ตารกานำ, วิชฺชุริว อพฺภกูเฏ, อารคฺเคริว, อุสโภริว*[๓๓๘]*,*

ตัวอย่าง

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
นิรนฺตรำ,	นิ + อนฺตรำ	ไม่มีช่องว่าง
นิรตฺถกำ,	นิ + อตฺถกำ	ไม่มีประโยชน์
นิราหาโร,	นิ + อาหาโร	อดอาหาร, ขาดอาหาร
นิราพาโธ,	นิ + อาพาโธ	ไม่มีโรค
นิราลโย,	นิ + อาลโย	ไม่มีอาลัยคือตัณหา
นิรินฺธโน อคฺคิ,	นิ + อินฺธโน อคฺคิ	ไฟหมดเชื้อ
นิรีหกำ,	นิ + อีหกำ	ไม่มีความพยายาม, ไม่ขวนขวาย
นิรุทกำ,	นิ + อุทกำ	ไม่มีน้ำ
นิรุตฺติ,	นิ + อุตฺติ	นิรุตติ การออกเสียง
นิรุตฺตโร,	นิ + อุตฺตโร	ไม่มีผู้เหนือกว่า

[๓๒๗] [อป. เถร ๑.๔๐.๒๗๐]

[๓๒๘] [ที. นิ. ๓.๑๖๖]

[๓๒๙] [อ. นิ. ๕.๑๔๐]

[๓๓๐] [มหาว. ๘]

[๓๓๑] [ชา. ๑.๑๔.๒๐๒]

[๓๓๒] [อ. นิ. ๓.๗๑]

[๓๓๓] [ชา. ๑.๑.๑๓]

[๓๓๔] [ธ. ส. ๑๖๘]

[๓๓๕] [ที. นิ. ๑.๒๕๑]

[๓๓๖] [ม. นิ. ๓.๓๔๘-๓๔๙]

[๓๓๗] [ม. นิ. ๓.๓๕๐]

[๓๓๘] [สุ. นิ. ๒๙]

นิรูมิกา นที,	นิ + อูมิกา นที	แม่น้ำไม่มีคลื่น
นิโรชํ,	นิ + โอชํ	ไม่มีโอชะ, ไม่มีเดช, หมดฤทธิ์, อับแสง
ทุรติกฺกโม,	ทุ + อติกฺกโม	ก้าวพ้นได้ยาก
ทุรภิสมฺภโว,	ทุ + อภิสมฺภโว	การเกิดใหม่ได้ยาก
ทุราสทา พุทฺธา	ทุ + อาสทา พุทฺธา	พระพุทธเจ้า ผู้ใครๆเอาชนะได้ยาก
ทุราขฺยาโต ธมฺโม	ทุ + อาขฺยาโต ธมฺโม	พระธรรม อันบุคคลบอกได้ยาก
ทุราคตํ,	ทุ + อาคตํ	มาได้โดยยาก
ทุรุตฺตํ วจนํ	ทุ + อุตฺตํ วจนํ	คำที่กล่าวไว้ไม่ดี
ปาตุรโหสิ	ปาตุ + อโหสิ	ปรากฏแล้ว
ปาตุรหุ	ปาตุ + อหุ	ปรากฏแล้ว
ปาตุรเหสุ	ปาตุ + อเหสุ	ได้ปรากฏแล้ว
ปาตราโส	ปาตุ + อาโส	อาหาร (ในเวลา) เช้า
ปุนเรติ,	ปุน + เอติ	มาอีก
ธีรตฺถุ	ธี + อตฺถุ	น่าตำหนิ
จตุรงฺคิกํ ฌานํ	จตุ + องฺคิกํ ฌานํ	ฌานประกอบด้วยองค์ ๔
จตุรารกฺขา,	จตุ + อารกฺขา	ธรรมควรรักษา ๔ ประการ
จตุราสีติสหสฺสานิ,	จตุ + อสีติสหสฺสานิ	แปดหมื่นสี่พัน
จตุริทฺธิลาโภ,	จตุ + อิทฺธิลาโภ	การได้ฤทธิ์ ๔
จตุโรฆา,	จตุ + โอฆา	โอฆะ ๔
วุทฺธิเรสา	วุทฺธิ + เอสา	ความเจริญนี้
ปถวีธาตุเรเวสา	ปถวีธาตุ + เอวส	ปฐวีธาตุนี้
อาโปธาตุเรเวสา	อาโปธาตุ + เอสา	อาโปธาตุนี้
สพฺภิเรว สมาเสถ,	สพฺภิ + เอว สมาเสถ	พึงเชยชิดกับสัตบุรุษท.เท่านั้น
นกฺขตฺตราชาริว ตารกานํ,	นกฺขตฺตราชา + อิว ตารกานํ	เหมือนดังดาวฤกษ์ของดาวทั้งหลาย
วิชฺชุริว อพฺภกูเฏ,	วิชฺชุ + อิว อพฺภกูเฏ	เหมือนดังสายฟ้าบนยอดเมฆ
อารคฺเคริว,	อารคฺเค + อิว	เหมือน (เมล็ดผัก) บนปลายหลาว
อุสโภริว,	อุสโภ + อิว	เหมือนโคผู้

ยถริว, ตถริว [๓๓๙] *- ราคเม รสฺโสฯ*

ในตัวอย่างว่า **ยถริว** ฉันใดนั่นเทียว และ **ตถริว** ฉันนั้นนั่นเทียว มีการรัสสะ เพราะ ร อาคม.

[๓๓๙] [ที. นิ. ๑.๒๖๓]

เอตฺถ จ ยถา "อติริว กลฺลรูปา[๓๔๐]*, อติวิย ลาภคฺคยสคฺคปตฺโต, ปรมิว มตฺตาย" อิจฺจาทีสุ อิว, วิยสทฺทา เอวตฺเถ วตฺตนฺติ, ตถา "ยถริว, ตถริว, วรมฺหากํ ภุสามิว*[๓๔๑]*, เนตํ อชฺชตนามิว" อิจฺจาทีสุ อิวสทฺโท เอวตฺเถ วตฺตติฯ*

อนึ่ง อิวและวิยศัพท์ มีอรรถของเอวศัพท์ ในตัวอย่างเหล่านี้ คือ

อติริว กลฺลรูปา,
ดีใจยิ่งนักนั่นเทียว

อติวิย ลาภคฺคยสคฺคปปตฺโต,
ถึงความเลิศแห่งลาภและยศอันเลิศเหลือเกินนั่นเทียว

ปรมิว มตฺตาย
โดยประมาณใหญ่ยิ่งนั่นเทียว

ถึงในตัวอย่างเหล่านี้ อิว ก็มีอรรถของเอวศัพท์เหมือนกัน คือ

ยถริว
ฉันใดนั่นเทียว

ตถริว
ฉันนั้นนั่นเทียว

วรมฺหากํ ภุสามิว
ข้าวลีบเท่านั้น เป็นอาหารอย่างสูงสุดของเรา. (ชา.๑/๑๐๘)หรือ (ขุ.ชา.สุยา ๒๗/๔๕๙)

เนตํ อชฺชตนามิว
นินทาและสรรเสริญนั่น ย่อมมีในวันนี้เท่านั้นก็หามิได้. (ขุ.ธ.๒๕/๒๒๗)

****

โว –
ว เป็นพยัญชนอาคม

---

[๓๔๐] [สุ. นิ. ๖๘๘]

[๓๔๑] [ชา. ๑.๓.๑๐๘]

ทุวงฺคุลํ, ทุวงฺคิกํ, ติวงฺคุลํ, ติวงฺคิกํ, ปาคุญฺญวุชุตา, วุสิตํ, วุตฺตํ, วุจฺจเต, อาสนา วุฏฺฐาติ[๓๔๒]*, วุฏฺฐานํ, วุฏฺฐหิตฺวา,*

ตัวอย่าง

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
ทุวงฺคุลํ,	ทุ + องฺคุลํ	สองนิ้ว
ทุวงฺคิกํ,	ทุ + องฺคิกํ	มีองค์สอง
ติวงฺคุลํ,	ติ + องฺคุลํ	สามนิ้ว
ติวงฺคิกํ,	ติ + องฺคิกํ	มีองค์สาม
ปาคุญฺญวุชุตา,	ปาคุญฺญ + อุชุตา	ความคล่องแคล่วและความซื่อตรง
วุสิตํ,	อุสิตํ (อุ + สี + ต)	อยู่แล้ว
วุตฺตํ,	อุตฺตํ (อุ กล่าว + ต)	กล่าวแล้ว
วุจฺจเต,	อุจฺจเต (อุจ + ย + ต)	อันเขาย่อมกล่าว
อาสนา วุฏฺฐาติ	อาสนา อุฏฺฐาติ	ลุกขึ้นจากอาสนะ
วุฏฺฐานํ,	อุฏฺฐานํ	การออก
วุฏฺฐหิตฺวา,	อุฏฺฐหิตฺวา	ออกแล้ว

ภิกฺขุวาสเน, ปุถุวาสเน, สยมฺภุวาสเน อิจฺจาทีนิ อุวณฺณนฺตรูปานิ วาคเมนาปิ สิชฺฌนฺติเยวฯ
อุทาหรณ์ในอุวัณณันตะ (อุ - อู การันต์) ย่อมสำเร็จแม้ด้วยการลงวอาคมเหมือนกัน เช่น

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
ภิกฺขุวาสเน,	ภิกฺขุ + อาสเน	บนอาสนะของภิกษุ
ปุถุวาสเน,	ปุถุ + อาสเน	บนอาสนะใหญ่
สยมฺภุวาสเน	สยมฺภู + อาสเน	บนอาสนะของพระสยัมภู (พระพุทธเจ้า)

๕๑. ฉา โฬฯ
สเร ปเร ฉมฺหา พาคโม โหติฯ
๕๑. ฉา โฬ
เพราะมีสระหลัง ลง ฬ เป็นอักษรอาคม ท้าย ฉ
ในเพราะสระอันเป็นเบื้องหลัง ลง ฬ อาคมท้าย ฉ.

[๓๔๒] [ปาจิ. ๕๔๗]

ฉพงฺคํ, ฉพายตนํ, ฉพาสีติสหสฺสานิ[๓๔๓]*, อตฺถสฺส ทฺวารา ปมุขา ฉเพเต*[๓๔๔]*, ฉเพวานุสยา โหนฺติ*[๓๔๕]*, ฉพภิญฺญา มหิทฺธิกา* [๓๔๖]*ฯ*

ตัวอย่าง

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
ฉพงฺคํ,	ฉ + องฺคํ	มีองค์ ๖
ฉพายตนํ,	ฉ + อายตนํ	อายตนะ ๖
ฉพาสีติสหสฺสานิ,	ฉ + อสีติสหสฺสานิ	แปดหมื่นหกพัน
อตฺถสฺส ทฺวารา ปมุขา ฉเพเต,	ฉ + เอเต	อุบายยอดเยี่ยม ๖ ประการเพื่อบรรลุประโยชน์
ฉเพวานุสยา โหนฺติ,	ฉ + เอว	อนุสัยท. ๖ นั่นเทียว ย่อมมี
ฉพภิญฺญา มหิทฺธิกา	ฉ + อภิญฺญา	เป็นผู้มีอภิญญา ๖ มีฤทธิ์มาก

มหาวุตฺติวิธานมุจฺจเตฯ

จะกล่าวถึงวิธีการสำเร็จรูปด้วยมหาสูตร

สเร ปเร มนาทีหิ สาคโม –

ในเพราะสระหลัง ลง ส เป็นอาคมท้าย มนศัพท์เป็นต้น

มนสิกาโร, มานสิโก, เจตสิโก, อพฺยคฺคมนโส นโร[๓๔๗]*,ปุตฺโต ชาโต อเจตโส,อุเร ภโว โอรโส อิจฺจาทิฯ*

ตัวอย่าง เช่น

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
มนสิกาโร	มน + <u>ส</u> + อิ (สฺมิ วิภัตติ) + กาโร	กระทำไว้ในใจ
มานสิโก	มน + ณิก = มาน + <u>ส</u> + อิก	ธรรมอันมีในใจ
เจตสิโก	เจต + <u>ส</u> + ณิก = เจตสิก	ธรรมมีในจิต
อพฺยคฺคมนโส นโร	อพฺยคฺคมน + <u>ส</u> + โอ (สิวิภัตติ)	มีจิตปราศจากความลังเลสงสัย
ปุตฺโต ชาโต อเจตโส	อเจต + <u>ส</u> + โอ (สิวิภัตติ))	พระราชบุตรเป็นเหมือนกับคนไม่มีจิต
อุเร ภโว โอรโส	อุร + ณ + <u>ส</u> + โอ (สิวิภัตติ)	บุตรผู้มีในอุระ ชื่อว่า โอรส

---

[๓๔๓] [เป. ว. ๓๗๔]

[๓๔๔] [ชา. ๑.๑.๘๔]

[๓๔๕] [อภิธมฺมตฺถสงฺคห]

[๓๔๖] [พุ. วํ. ๓.๕]

[๓๔๗] [อ. นิ. ๑.๓๐]

สเร ปเร พหุลं หาคโม –
เพราะสระหลัง ห เป็นอาคมโดยส่วนมาก เช่น

มาเหวं อานนฺท[๓๔๘], โนเหตं ภนฺเต[๓๔๙], โนหิทं โภ โคตม[๓๕๐], นเหวं วตฺตพฺเพ[๓๕๑], เหวं วตฺตพฺเพ, เหวं วทติ, อุชุ จ สุหุชุจ[๓๕๒], สุหุฏฺฐิตं สุขโณ อิจฺจาทิฯ

ตัวอย่าง

ปท	ปทจุเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
มาเหวं อานนฺท	มา + ห + เอวं	ดูก่อนอานนท์ เธออย่ากล่าวอย่างนี้
โนเหตं ภนฺเต	โน + เอตं + ภนฺเต	ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไม่เป็นอย่างนั้น
โนหิทं โภ โคตม	โน + ห +อิทं โภ โคตม	ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ไม่เป็นอย่างนี้
น เหวं วตฺตพฺเพ	น + ห + เอวं วตฺตพฺเพ	ไม่พึงกล่าวอย่างนี้
เหวं วตฺตพฺเพ	ห + เอวं วตฺตพฺเพ	พึงกล่าวอย่างนี้
เหวं วทติ	ห + เอวं วทติ	ย่อมกล่าวอย่างนี้
อุชุ จ สุหุชุจ	อุชุ จ สุ + ห + อุชุ จ	ตรงด้วย ตรงด้วยดี ด้วย
สุหุฏฺฐิตं สุขโณ	สุ + ห + อุฏฺฐิตं สุขโณ	การลุกขึ้นด้วยดี, ขณะที่ดี

อิติ พฺยญฺชนาคมราสิฯ
กลุ่มพยัญชนอาคม ดังข้าพเจ้าแสดงมาอย่างนี้

---

[๓๔๘] [ที. นิ. ๒.๙๕]

[๓๔๙] [ที. นิ. ๑.๑๘๕-๑๘๖]

[๓๕๐] [ที. นิ. ๑.๒๖๓]

[๓๕๑] [กถา. ๑]

[๓๕๒] [ขุ. ปา. ๙.๑]

๕๒. นิคฺคหีตํ[๓๕๓] ฯ

๕๒. นิคฺคหีตํ

นิคคหิตเป็นอาคม ได้บ้าง.

นิคฺคหีตํ กฺวจิ อาคตํ โหติ วาฯ

ในบางแห่ง นิคคหิต เป็นอักษรเพิ่มมาได้ บ้าง.

อุปวสฺสํ โข ปน[๓๕๔]*, นวํ ปน ภิกฺขุนา จีวรลาเภน*[๓๕๕]*,อปฺปมาโท อมตํ ปทํ*[๓๕๖]*,จกฺขุ อุทปาทิ*[๓๕๗]*,อณุถูลานิ*[๓๕๘]*, กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุ*[๓๕๙]*, อวสิรา ปตนฺติ*[๓๖๐]

ตัวอย่างเช่น

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
อุปวสฺสํ โข ปน[๓๖๑]	อุปวสฺส (อุปวสฺสิตฺวา) + โข ปน	เข้าจำพรรษาแล้ว
นวํ ปน ภิกฺขุนา จีวรลาเภน[๓๖๒]	นว+จีวรลาเภน	ภิกษุผู้ได้จีวรใหม่
อปฺปมาโท อมตๆปทำ[๓๖๓]	อปฺปมาโท อมต+ปทำ	ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย
จกฺขุ อุทปาทิ[๓๖๔]	จกฺขุ อุทปาทิ	จักษุ เกิดขึ้นเกิดขึ้นแล้ว
อณุถูลานิ[๓๖๕]	อณุถูลานิ	เล็กและใหญ่
กตฺตพฺพำ กุสลำพหุำ[๓๖๖]	กตฺตพฺพำ กุสลพหุำ	กุศลมากอันสัตว์ท.ควรทำ
อวสิรา ปตนฺติ[๓๖๗]	อวสิรา ปตนฺติ	มีหัวห้อยลง หล่นไป

---

[๓๕๓] [ก. ๓๕; รู. ๒๑ (ปีฏฺเฐ); นี. ๕๖]

[๓๕๔] [ปารา. ๖๕๓]

[๓๕๕] [ปาจิ. ๓๖๘]

[๓๕๖] [ธ. ป. ๒๑]

[๓๕๗] [มหาว. ๑๕]

[๓๕๘] [ธ. ป. ๒๖๕]

[๓๕๙] [ธ. ป. ๕๓]

[๓๖๐] [ชา. ๑.๑๑.๓๕]

[๓๖๑] [ปารา. ๖๕๓]

[๓๖๒] [ปาจิ. ๓๖๘]

[๓๖๓] [ธ. ป. ๒๑]

[๓๖๔] [มหาว. ๑๕]

[๓๖๕] [ธ. ป. ๒๖๕]

[๓๖๖] [ธ. ป. ๕๓]

[๓๖๗] [ชา. ๑.๑๑.๓๕]

ยทตฺโถ, ตทตฺโถ, เอตทตฺโถ, ตกฺกตฺตา, ตกฺกโร อิจฺจาทีนิ ปุพฺเพ วุตฺตาเนว,
ตัวอย่างต่อไปนี้ เคยกล่าวมาแล้ว เช่น

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
ยทตฺโถ, ยํ + อตฺโถ	ย + อตฺโถ	เนื้อความใด
ตทตฺโถ, ตํ + อตฺโถ	ต + อตฺโถ	เนื้อความนั้น
เอตทตฺโถ,เอตํ + อตฺโถ	เอต + อตฺโถ	ประโยชน์นี้
ตกฺกตฺตา,ตํ + กตฺตา	ต + กตฺตา	ผู้ทำกิจนั้น
ตกฺกโร, ตํ + กโร	ต + กโร	ผู้ทำกิจนั้น

ตถา ตํสมฺปยุตฺโต, ตพฺโพหาโร, ตพฺพหุโล อิจฺจาทิฯ
ตัวอย่างเหล่านี้ ก็เคยกล่าวมาแล้วหมือนกัน เช่น

ปท	ปทจฺเฉท	คำแปลและอธิบายสังเขป
ตํสมฺปยุตฺโต	ต + สมฺปยุตฺโต	ประกอบด้วยธรรมนั้น
ตพฺโพหาโร, ตํ+โวหาร	ต + โวหาโร	เป็นชื่อของสิ่งนั้น
ตพฺพหุโล, ตํ + พหุโล	ต + พหุพโล	มากด้วยสิ่งนั้น

อิติ พินฺทาคมราสิฯ
กลุ่มศัพท์ที่ลงนิคคหิตอาคม จบ

มหาวุตฺตินา ปทานํ อนฺเต คต, ชาต, อนฺต สทฺทา อาคมา โหนฺติฯ
ศัพทเหล่านี้คือ คต ชาต อนฺต เป็นอาคม ย่อมมีในที่สุดแห่งบทท. ด้วยมหาสูตร.

รูปคตๆ เวทนาคตๆ[๓๖๘], สญฺญาคตๆ[๓๖๙], คูถคตๆ[๓๗๐], มุตฺตคตๆ[๓๗๑], ทิฏฺฐิคตๆ[๓๗๒], อตฺถชาตๆ[๓๗๓], ธมฺมชาตๆ, สุตฺตนฺโต[๓๗๔],วนนฺโต, สมฺมากมฺมนฺโต, มิจฺฉากมฺมนฺโต อิจฺจาทิฯ

ตัวอย่าง

รูปคตๆ รูป

เวทนาคตๆ เวทนา

สญฺญาคตๆ สัญญา

คูถคตๆ อุจจาระ

มุตฺตๆคตๆ ปัสสาวะ

ทิฏฺฐิคตๆ ความเห็นผิด

อตฺถชาตๆ อรรถ

ธมฺมชาตๆ ธรรม

สุตฺตนฺโต พระสูตร

วนนฺโต ป่า

สมฺมากมฺมนฺโต สัมมากัมมันตะ การงานชอบ

มิจฺฉากมฺมนฺโต มิจฉากัมมันตะ การงานผิด

อาคมสนฺธิราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มวิธีการเชื่อมบทโดยการลงอักษรอาคม จบ.

---

[๓๖๘] [ม. นิ. ๒.๑๓๓]

[๓๖๙] [ม. นิ. ๒.๑๓๓]

[๓๗๐] [ม. นิ. ๒.๑๑๙]

[๓๗๑] [ม. นิ. ๒.๑๑๙]

[๓๗๒] [มหาว. ๖๖]

[๓๗๓] [ปารา. อฏฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา],

[๓๗๔] [กถา. ๒๒๖],

ทฺวิภาวสนฺธิ

ทวิภาวสนธิ
อาคมสนธิ คือ วิธีการเชื่อมบทโดยซ้อนอักษร

อถ ทฺวิภาวสนฺธิ ทีปิยเตฯ
ข้าพเจ้าจะแสดงทวิภาวสนธิ คือ การเชื่อมบทโดยการทำอักษร ๒ สองตัว (ซ้อน) สืบไป

ทฺวิภาโว ติวิโธฯ ตตฺถ ปกฺกโม, ปรกฺกโม อิจฺจาทิ ***พฺยญฺชนทฺวิตฺตํ*** *นามฯ รุกฺขํ รุกฺขํ สิญฺจติ อิจฺจาทิ* ***วิภตฺยนฺตปททฺวิตฺตํ*** *นามฯ ติติกฺขา, ติกิจฺฉา, ชคมา, ชคมุ อิจฺจาทิ* ***ธาตุปททฺวิตฺตํ*** *นามฯ*
ทวิภาวะ (การซ้อน) มี ๓ ชนิด.
๑. ซ้อนพยัญชนะ เช่น
ปกฺกโม พากเพียร
ปรกฺกโม บากบั่น.
๒. ซ้อนบทที่มีวิภัตติเป็นที่สุด (ลงวิภัตติแล้ว) เช่น
รุกฺขํ รุกฺขํ สิญฺจติ
รดน้ำต้นไม้ทุกต้น.
๓. ซ้อนพยัญชนะต้นธาตุ เช่น
ติติกฺขา ความอดกลั้น
ติกิจฺฉา ความรักษา
ชคมา เขาไปแล้ว
ชคมุ เขาไปแล้ว

(การซ้อนพยัญชนะ)

๕๓. สรมฺหา ทฺเว [๓๗๕]ฯ
เบื้องหลังจากสระ ซ้อนพยัญชนะได้บ้าง

สรมฺหา ปรสฺส พฺยญฺชนสฺส กฺวจิ ทฺเว รูปานิ โหนฺติฯ
ในบางแห่ง พยัญชนะที่อยู่ข้างหลังสระ เป็นพยัญชนะสองตัว.

ตตฺถ สรมฺหา ป, ปติ, ปฏิ นฺ ปสฺส ทฺวิตฺตํ –

---

[๓๗๕] [ก. ๒๘; รู. ๔๐; นี. ๖๗]

อปฺปมาโท, อิธปฺปมาโท, วิปฺปยุตฺโต, สมฺมปฺปธานำ, อปฺปติวตฺติยำ ธมฺมจกฺกำ[๓๗๖], *สุปฺปติฏฺฐิโต, อปฺปฏิปุคฺคโล, วิปฺปฏิสาโร, สุปฺปฏิปนฺโน อิจฺจาทิฯ*

บรรดาการซ้อนพยัญชนะเหล่านั้น ซ้อน ป ของ ป ปติ และ ปฏิ อุปสัคค ที่อยู่หลังสระ เช่น

อปฺปมาโท ความไม่ประมาท

อิธปฺปมาโท ความไม่ประมาทในธรรมนี้

วิปฺปยุตฺโต ไม่ประกอบ

สมฺมปฺปธานำ ความเพียรชอบ

อปฺปติวตฺติยำ ธมฺมจกฺกำ ธรรมจักร อันใครๆไม่ให้เป็นไป

สุปฺปติฏฺฐิโต ตั้งไว้ดีแล้ว

อปฺปฏิปุคฺคโล บุคคลผู้มีคนเปรียบหามิได้

วิปฺปฏิสาโร ความเดือดร้อน

สุปฺปฏิปนฺโน ผู้ปฏิบัติดี

สรมฺหาติ กิ? สมฺปยุตฺโตฯ

คำว่า สรมฺหา หลังจากสระ กล่าวไว้ทำไม.

เพื่อปฏิเสธการซ้อน ถ้าไม่อยู่หลังจากสระ เช่น

สมฺปยุตฺโต ประกอบ

กี, กุธ, กมุ, กุส, คห, ชุต, ญา, สิ, สุ, สมฺภุ, สร, สส อิจฺจาทีนำ ธาตูนญฺจ, อุ, ทุ, นิปุพฺพานำ ปทานญฺจ อาทิพฺยญฺชนสฺส ทฺวิตฺตำฯ

กี –

วิกฺกินาติ, วิกฺกโย, ธนกฺกีโตฯ

กุธ –

อกฺกุทฺโธ, อกฺโกโธฯ

กมุ –

อภิกฺกมติ, อภิกฺกโม, อภิกฺกนฺโต, อกฺกมติ, อกฺกโม, อกฺกนฺโต, ปรกฺกมติ, ปรกฺกโม, วิกฺกมติ, วิกฺกโม, โอกฺกมติ, โอกฺกนฺโตฯ

กุส –

อกฺโกสติ, อกฺโกโสฯ

คห –

ปคฺคณฺหาติ, ปคฺคโห, วิคฺคโห, ปริคฺคโห, อนุคฺคโหฯ

ชุต –

อุชฺโชตติ, วิชฺโชตติฯ

---

[๓๗๖] [มหาว. ๑๗]

ญา –

อญฺญา, ปญฺญา, อภิญฺญา, ปริญฺญา, วิญฺญาณํ, สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, รตฺตญฺญู, อตฺถญฺญู, ธมฺมญฺญูฯ

สิ –

อติสฺสโย, ภูมสฺสิโต, เคหสฺสิโตฯ

สุ –

อปฺปสฺสุโต, พหุสฺสุโต, วิสฺสุโต, อสฺสโว, อนสฺสโวฯ

สมฺภุ –

ปสฺสมฺภติ, ปสฺสทฺธิ, ปสฺสทฺโธฯ

สร –

อนุสฺสรติ, อนุสฺสติ, อนุสฺสโรฯ

สส –

อสฺสสติ, อสฺสสนฺโต, อสฺสาโส, ปสฺสาโสฯ

สช –

วิสฺสชฺเชติ, วิสฺสชฺชนฺโต, วิสฺสคฺโคฯ

จช –

ปริจฺจชติ, ปริจฺจชนฺโต, ปริจฺจาโค อิจฺจาทิฯ

อุปุพฺเพ –

อุกฺกำสติ, อุกฺกำโส, อุคฺคโห, อุจฺจาเรติ, อุจฺจาโร, อุจฺจโย, สมุจฺจโย, อุชฺชโล, สมุชฺชโล, อุณฺณมติ, อุตฺตรติ อิจฺจาทิฯ

ทุปุพฺเพ –

ทุกฺกฏำ, ทุกฺกรำ, ทุคฺคติ, ทุจฺจริตำ, ทุตฺตโร, ทุทฺทโม, ทุนฺนโย, ทุปฺโปโส, ทุพฺพโล, ทุมฺมคฺโค, ทุลฺลโภ อิจฺจาทิฯ

นิปุพฺเพ –

นิกฺกโม, นิกฺขนฺโต, นิคฺคโต, นิจฺโจโร, นิชฺชโร, นิทฺโทโส, นิปฺปาโป, นิมฺมิโต, นิมฺมาโน, นิยฺยานำ, นิลฺโลโล, นิพฺพานำ, นิสฺสโย อิจฺจาทิฯ

พยัญชนะต้นของธาตุเหล่านี้ คือ **กี กุธ, กมุ, กุส, คห, ชุต, ญา, สิ, สุ, สมฺภุ, สร, สส** - และ พยัญชนะต้นของบทที่มี **อุ, ทุ และนิ**อุปสัคเป็นบทหน้า เป็นตัวซ้อน เช่น

(พยัญชนะต้นของธาตุ)

กีธาตุ เช่น

วิกฺกินาติ = ย่อมขาย

วิกฺกโย =การซื้อขาย

ธนกฺกีโต = ผู้ที่ถูกซื้อมาด้วยทรัพย์

กุธ ธาตุ เช่น
อกฺกุทฺโธ = ผู้ไม่โกรธ
อกฺโกโธ = ความไม่โกรธ

กมุ ธาตุ เช่น
อภิกฺกมติ = ก้าวไป
อภิกฺกโม = การก้าวไป
อภิกฺกนฺโต = ก้าวไปอยู่
อกฺกมติ = ย่อมเหยียบ
อกฺกโม = การเหยียบ
อกฺกนฺโต = เหยียบ
ปรกฺกมติ = ย่อมพากเพียร บากบั่น
ปรกฺกโม = ความบากบั่น
วิกฺกมติ = ย่อมกล้าหาญ
วิกฺกโม = ความกล้าหาญ
โอกฺกมติ = ย่อมหยั่งลง
โอกฺกนฺโต = หยั่งลงแล้ว

กุส ธาตุ เช่น
อกฺโกสติ = ย่อมด่า
อกฺโกโส = การด่า

คห ธาตุ เช่น
ปคฺคณฺหาติ = ย่อมประคอง
ปคฺคโห = การประคอง
วิคฺคโห = การวิเคราะห์, รูปวิเคราะห์
ปริคฺคโห = การกำหนด
อนุคฺคโห = การช่วยเหลือ

ชุต ธาตุ เช่น
อุชฺโชตติ = ย่อมรุ่งเรือง
วิชฺโชตติ = ย่อมส่องสว่าง

ญา ธาตุ เช่น

อญฺญา = รู้ยิ่ง
ปญฺญา = ปัญญา
อภิญฺญา = รู้ยิ่ง
ปริญฺญา = กำหนดรู้
วิญฺญาณำ = วิญญาณ
สพฺพญฺญุตญฺญาณำ = พระญาณอันรู้ทุกสิ่ง
รตฺตญฺญู = ผู้รู้ราตรีนาน
อตฺถญฺญู = ผู้รู้อรรถ
ธมฺมญฺญู = ผู้รู้ธรรม

สิ ธาตุ เช่น
อติสฺสโย = พิเศษ
ภูมสฺสิโต= ผู้นอนบนแผ่นดิน
เคหสฺสิโต = ผู้อาศัยเรือน

สุ ธาตุ เช่น
อปฺปสฺสุโต = มีสุตะน้อย (ความรู้น้อย)
พหุสฺสุโต = มีสุตะมาก
วิสฺสุโต = รู้จักดี (มีชื่อเสียง)
อสฺสโว = ไหลไป
อนสฺสโว = ไม่ไหลไป

สมฺภุธาตุ เช่น
ปสฺสมฺภติ = ย่อมระงับ
ปสฺสทฺธิ = ความสงบระงับ
ปสฺสทฺโธ = ผู้สงบระงับแล้ว

สร ธาตุ เช่น
อนุสฺสรติ = ย่อมระลึก
อนุสฺสติ = การระลึก
อนุสฺสโร = การระลึก

สส ธาตุ เช่น
อสฺสสติ = ย่อมหายใจเข้า

อสฺสสนฺโต = เมื่อหายใจเข้า
อสฺสาโส = ลมหายใจเข้า
ปสฺสาโส = ลมหายใจออก

สช –
วิสฺสชฺเชติ = ย่อมสละ
วิสฺสชฺชนฺโต= เมื่อสละ
วิสฺสคฺโค = การสละ

จช ธาตุ เช่น
ปริจฺจชติ = ย่อมสละ
ปริจฺจชนฺโต = เมื่อสละ
ปริจฺจาโค = การสละ

พยัญชนะต้นของธาตุที่มี อุ เป็นบทหน้า เช่น
อุกฺกสติ, ย่อมยกย่อง
อุกฺกโส, การยกย่อง
อุคฺคโห, การยกขึ้น, การเล่าเรียน
อุจฺจาเรติ, ย่อมออกเสียง
อุจฺจาโร, การออกเสียง
อุจฺจโย, สะสม
สมุจฺจโย, สะสม
อุชฺชโล, โชติช่วง
สมุชฺชโล, โชติช่วงขึ้น
อุณฺณมติ, ย่อมฟูขึ้น
อุตฺตรติ ย่อมข้าม

พยัญชนะต้นของธาตุที่มี ทุ เป็นบทหน้า เช่น
ทุกฺกฏํ, กรรมชั่ว
ทุกฺกรํ, ทำได้ยาก
ทุคฺคติ, ทุคติ
ทุจฺจริตํ, ประพฤติชั่ว
ทุตฺตโร, ข้ามได้ยาก
ทุทฺทโม, ฝึกยาก

ทุนฺนโย, รู้ยาก, นำไปได้ยาก
ทุปฺโปโส, เลี้ยงยาก
ทุพฺพโล, อ่อนแอ, ทรามกำลัง
ทุมฺมคฺโค, ทางผิด
ทุลฺลโภ หาได้ยาก

พยัญชนะต้นของธาตุที่มี นิ เป็นบทหน้า เช่น
นิกฺกโม, ก้าวออก
นิกฺขนฺโต, ออกไปอยู่
นิคฺคโต, ออกไปแล้ว
นิจฺโจโร, ไม่มีโจร
นิชฺชโร, ความเสื่อมโทรม, ปฏิปทาเครื่องทำลายกิเลส ได้แก่ มรรค, เทวดา
นิทฺโทโส, ความไม่มีโทษ
นิปฺปาโป, ไม่มีบาป
นิมฺมิโต,หลับตา
นิมฺมาโน, หมดมานะ
นิยฺยานํ, นำออก
นิลฺโลโล, ไม่โลเล, มั่นคง
นิพฺพานํ, นิพพาน
นิสฺสโย ที่พึง

ติก, ตย, ติๆสานํ ตสฺส ทุวิตฺตํ –
กุสลตฺติกํ, เวทนตฺติกํ, วตฺถุตฺตยํ, รตนตฺตยํ, ทฺวตฺติๆสํ, เตตฺติๆสํฯ
พยัญชนะต้นของศัพท์เหล่านี้ คือ ติก ตย และ ติๆส เป็นตัวซ้อน เช่น
กุสลตฺติกํ, กุสลติกะ (หมวดสามแห่งธรรมมีกุศลเป็นลำดับแรก)
เวทนตฺติกํ, เวทนาติกะ (หมวดสามแห่งเวทนา, เวทนา ๓ ประเภท)
วตฺถุตฺตยํ, วัตถุ ๓ ประการ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น
รตนตฺตยํ, พระรัตนตรัย
ทฺวตฺติๆสํ, สามสิบสอง
เตตฺติๆสํ สามสิบสาม

จตุ, เฉหิ ปรพฺยญฺชนสฺส ทุวิตฺตํ –
จตุพฺพิธํ, จตุทฺทส, จตุทฺทิสํ, จตุปฺปทานิ, ฉพฺพิธํ, ฉนฺนวุติฯ
พยัญชนะหลังของศัพท์เหล่านี้ คือ จตุ และ ฉ เป็นตัวซ้อน เช่น

จตุพฺพิธํ, สี่ประการ
จตุทฺทส, สิบสี่
จตุทฺทิสํ, สี่ทิศ
จตุปฺปทำ, สี่บท
ฉพฺพิธํ, หกประการ
ฉนฺนวุติ เก้าสิบหก

วา ตฺเวว? จตุสจฺจํ, ฉสตำฯ
วา ในสูตรนี้ มีประโยชน์อะไร
เพื่อห้ามการซ้อนพยัญชนะในตัวอย่างนี้ว่า
จตุสจฺจำ, สัจจะ ๔ ประการ
ฉสตำ หนึ่งร้อยกับอีกหก (๑๐๖)

สนฺตสฺส สตฺเต ปรพฺยญฺชนสฺส นิจฺจำ ทฺวิตฺตำ –
สชฺชโน, สปฺปุริโส, สทฺธมฺโม, สนฺตสฺส ภาโว สตฺตา, สพฺภาโวฯ
ส ที่กลายมาจาก สนฺต เป็นตัวซ้อนพยัญชนะตัวหลัง แน่นอน เช่น
สชฺชโน, คนดี
สปฺปุริโส, บุรุษสงบ, สัตตบุรุษ
สทฺธมฺโม, พระสัทธรรม, ธรรมของสัตตบุรุษ
สนฺตสฺส ภาโว สตฺตา, ความเป็นแห่งคนดีชื่อวา สัตตะ.
สพฺภาโว ความมีแห่งธรรมอันมีอยู่

วสฺส พตฺเต พสฺส ทฺวิตฺตำ –
สีลพฺพตำ, นิพฺพานำ, นิพฺพุตำ อิจฺจาทิ ปุพฺเพ วุตฺตเมวฯ
พ ที่กลายมาจาก ว เป็นตัวซ้อนแน่นอน เหมือนที่กล่าวมาแล้ว เช่น
สีลพฺพตำ, ศีลและวัตร (แบบผิดๆ)
นิพฺพานำ, พระนิพพาน, สภาวะที่ออกจากกิเลสร้อยรัด
นิพฺพุตำ ดับแล้ว

วตุ, วฏุ อิจฺจาทีนำ อนฺตพฺยญฺชนสฺส ทฺวิตฺตำ –
วตฺตติ, ปวตฺตติ, นิวตฺตติ, สำวตฺตติ, วฏฺฏติ, วิวฏฺฏติฯ
พยัญชนะที่สุดของ วตุ และ วฏุธาตุ เป็นตัวซ้อน เช่น

วตฺตติ, ย่อมเป็นไป
ปวตฺตติ, ย่อมเป็นไป
นิวตฺตติ, ย่อมห้าม
สංวตฺตติ, ย่อมเป็นไปพร้อม
วฏฺฏติ, ย่อมควร, ย่อมหมุนไป
วิวฏฺฏติ ย่อมหมุนออก, ไม่เป็นไป

สมฺหา อนุโน นสฺส ทฺวิตฺตं –
สมนฺนาคโต, สมนฺนาหาโร, สมนฺเนสติฯ
น ของ อนุ ที่อยู่หลังจาก สं เป็นตัวซ้อน เช่น
สมนฺนาคโต, ประกอบพร้อมแล้ว
สมนฺนาหาโร, ประมวล
สมนฺเนสติ ย่อมมองหา, ตรวจดู

อญฺญตฺรปิ –
สีมं สมฺมนฺเนยฺย[๓๗๗], สีมं สมฺมนฺนิตุ[๓๗๘], สีมं สมฺมนฺนติ[๓๗๙], สมฺปฏิจฺฉนฺนं, จีวรเจตาปนฺนं, จตุนฺนं, ปญฺจนฺนंฯ
แม้ในกรณีอื่น เช่น
สีมं สมฺมนฺเนยฺย พึงตรวจดูซึ่งสีมา
สีมं สมฺมนฺนิตุ เพื่อตรวจดูสีมา
สีมं สมฺมนฺนติ ย่อมตรวจดูซึ่งสีมา
สมฺปฏิจฺฉนฺนं ย่อมรับ
จีวรเจตาปนฺนं ทรัพย์ที่ใช้จ่ายหรือซื้อจีวรมีเงิน และทองเป็นต้น
จตุนฺนं แห่งวัตถุสี่อย่าง
ปญฺจนฺนं แห่งวัตถุห้าอย่าง

อิติ สทิสทฺวิตฺตราสิฯ
กลุ่มศัพท์เกี่ยวกับซ้อนพยัญชนะเดียวกัน (สทิสทวิภาวะ) เป็นอย่างนี้.
กลุ่มศัพท์เกี่ยวกับการซ้อนพยัญชนะต่างกัน (วิสทิสทวิภาวะ)

---

[๓๗๗] [มหาว. ๑๓๙]

[๓๗๘] [มหาว. ๑๓๘]

[๓๗๙] มหาว. ๑๓๙

๕๔. จตุตฺถทุติเยสฺเวสํ ตติยปฐมา[๓๘๐] *ฯ*

วคฺเค จตุตฺถ, ทุติเยสุ ปเรสุ กเมน ตติย, ปฐมา เอสํ จตุตฺถ, ทุติยานํ ทฺวิภาวํ คจฺฉนฺติ, ทุติยภาวํ คจฺฉนฺตีติ อตฺโถฯ

'สรมฺหา ทฺเว'ติ สุตฺเตน วา 'วคฺคลเสหิ เต'อิจฺจาทีหิ วา ทุติย, จตุตฺถานมฺปิ สทิสตฺเต ชาเต ปุน อิมินา สุตฺเตน อาทิทุติยสฺส ปฐมตฺตํ, อาทิจตุตฺถสฺส ตติยตฺตญฺจ ชาตํฯ

๕๔. จตุตฺถทุติเยสฺเวสํ ตติยปฐมา

เพราะพยัญชนะที่ ๔ และ ที่ ๒ อยู่เบื้องหลัง, พยัญชนะที่ ๓ และ ที่ ๑ ถึงความเป็นอักษรซ้อนของพยัญชนะที่ ๔ และ ที่ ๒ ตามลำดับ. ความหมายคือ ถึงความเป็นพยัญชนะที่ ๒ (คือ พยัญชนะคู่กัน).

ในกรณีที่พยัญชนะที่ ๒ และที่ ๔ เป็นอักษรเหมือนกัน (อันเนื่องมาจากการแปลง) ด้วยสูตรว่า ***สรมฺหา เทฺว*** ก็ดี สูตรว่า ***วคฺคลเสหิ เต*** เป็นต้นก็ดี ให้แปลงพยัญชนะที่ ๒ ตัวหน้าเป็นพยัญชนะที่ ๑, และแปลงพยัญชนะที่ ๔ ตัวต้นเป็นพยัญชนะที่ ๓ (ของแต่ละวรรค) ด้วยสูตรนี้อีก,

ตตฺถ กวคฺเค –
อากฺขาตํ, ปกฺขิตฺตํ, ปกฺเขโป, รูปกฺขนฺโธ, เวทนากฺขนฺโธ, ธาตุกฺโขโภ, อายุกฺขโย, นกฺขมติฯ
'วคฺคลเสหิ เต'ติ สุตฺตวิธาเน –
ปมุเข สาธุ ปาโมกฺขํ, ปคฺฆรติ, อุคฺโฆสติ, นิคฺโฆโสฯ
ตัวอย่าง
ในวรรค ๕ นั้น จะกล่าวถึง กวรรค
อากฺขาตํ (อา + ขาตํ) กล่าวแล้ว,
ปกฺขิตฺตํ (ป + ขิตฺตํ) วางแล้ว,
ปกฺเขโป (ป + เขโป) การวาง,
รูปกฺขนฺโธ (รูป + ขนฺโธ) รูปขันธ์
เวทนากฺขนฺโธ (เวทนา + ขนฺโธ) เวทนาขันธ์
ธาตุกฺโขโภ (ธาตุ + โขโภ) ความกำเริบไม่เสมอกันแห่งธาตุ
อายุกฺขโย (อายุ + ขโย) ความสิ้นอายุ
นกฺขมติ (น + ขมติ) ย่อมไม่ชอบใจ

ตัวอย่างนี้ คือ ปาโมกฺข [ปมุข + ณฺย ปัจจัยในชาตาทิตัทธิต = ปาโมขฺข > ปาโมกฺข, ย เป็น ข ปุพพรูป แล้ว แปลง ขฺ เป็น กฺ]

---

[๓๘๐] [ก. ๔๔, ๒๙; รู. ๒๔; นี. ๕๗, ๖๘, ๗๔, ๗๗-๘, ๘๐, ๘๒-๓, ๙๑, ๑๒๒]

ปมุเข สาธุ ปาโมกฺขํ ความดี (หรือ ความควร, เหมาะสม) ในประธาน ชื่อว่า ปาโมกฺข.

ใช้ในวิธีการของสูตรว่า “**วคฺคลเสหิ เต** *ย ที่อยู่หลัง พยัญชนวรรค , ล และ ส ให้แปลง ย เป็น พยัญชนะวรรค ล และ ส เหล่านั้น* ”

ปคฺฆรติ (ป + ฆรติ) ย่อมไหลออก

อุคฺโฆสติ (อุ + โฆสติ) ย่อมส่งเสียง

นิคฺโฆโส. (นิ + โฆโส) เงียบเสียง, เปล่งเสียง[๓๘๑]

จวคฺเค –

อจฺฉาเทติ, อจฺฉินฺทติ-สโยเค รสฺสตฺตํ, ปจฺฉาเทติ, ปจฺฉินฺทติ, เสตจฺฉตฺตํ, รุกฺขจฺฉายา, ตถสฺส ภาโว ตจฺฉํ, รถสฺส หิตา รจฺฉา, ปชฺฌายติ, อุชฺฌายติ, นิชฺฌายติ, ปฐมชฺฌานํ, ทุติยชฺฌานํ, อชฺโฌกาโส,โพชฺฌงฺโค, ทุมฺเมธสฺส ภาโว ทุมฺเมชฺฌ, พุชฺฌติ, พุชฺฌิตพฺพ, โพชฺฌ, ปฏิวิชฺฌ, ปฏิวิชฺฌิย, ปฏิวิชฺฌิตฺวา อิจฺจาทิฯ

ในจวรรค

อจฺฉาเทติ (อา + ฉาเทติ) ย่อมฉาบทา

อจฺฉินฺทติ (อา + ฉินฺทติ) ย่อมตัด

สองรูปนี้ เป็นรัสสะ ในที่เป็นพยัญชนสังโยค (อา เป็น อ เพราะ จฺฉ ข้างหลัง).

ปจฺฉาเทติ (ป + ฉาเทติ) ย่อมฉาบทา

ปจฺฉินฺทติ (ป + ฉินฺทติ) ย่อมตัด

เสตจฺฉตฺตํ (เสต + ฉตฺตํ) ร่มขาว

รุกฺขจฺฉายา (รุกฺข + ฉายา) เงาไม้

ตถสฺส ภาโว ตจฺฉตฺ (ตถ + ณฺย) ความเป็นจริง

รถสฺส หิตา รจฺฉา (รถ + ณฺย) อุปกรณ์อันเกื้อกูลแก่รถ อะไหล่รถฯลฯ

ปชฺฌายติ (ป + ฌายติ) (๑) คิดมาก, (๒) แห้งผาก (๓) เศร้าโศก

อุชฺฌายติ (อุ + ฌายติ) ย่อมตำหนิ, โพนทนา

นิชฺฌายติ (นิ + ฌายติ) (๑) คิดไปเรื่อย, (๒) แผดเผา (๓) พิจารณาใคร่ครวญ

ปฐมชฺฌานํ (ปฐม + ฌานํ) ฌานที่หนึ่ง

ทุติยชฺฌานํ (ทุติย + ฌานํ) ฌานที่สอง

อชฺโฌกาโส (อธิ + โอกาโส) ที่โล่งแจ้ง

โพชฺฌงฺโค (โพธิ + องฺโค) องค์แห่งการตรัสรู้.

ฏวคฺเค –

ยตฺรฏฺฐิตํ, ตตฺรฏฺฐิโต, อุฏฺฐิโต, นิฏฺฐิโต, ถลฏฺโฐ, ชลฏฺโฐ, วุฑฺโฒ อิจฺจาทิฯ

---

[๓๘๑] อุ.นี้ ถ้า นิ อุปสัคมีอรรถไม่มี แปลว่า เงียบ, ถ้า มีอรรถออก แปลว่า เปล่งเสียง

ในฏวรรค ตัวอย่างเช่น

ยตฺรฏฺฐิตํ (ยตฺร + ฐิตํ) ดำรงอยู่แล้วในที่ใด

ตตฺรฏฺฐิโต (ตตฺร + ฐิโต) ผู้ดำรงอยู่แล้วในที่นั้น

อุฏฺฐิโต (อุ + ฐิโต) ตั้งขึ้นแล้ว

นิฏฺฐิโต (นิ + ฐิโต) สำเร็จแล้ว

ถลฏฺโฐ (ถล + โฐ) อยู่บนบก

ชลฏฺโฐ (ชล + โฐ) อยู่ในน้ำ

วุฑฺโฒ (วฑฺฒ + ต) คนแก่

[คัมภีร์อภิธานฎีกาคาถาที่ ๒๕๔ และปทรูปสิทธิสูตรที่ ๖๑๔ – ๖๑๕ อธิบายการสำเร็จรูปว่า มาจาก วฑฺฒ ธาตุ ในอรรถว่า วฑฺฒน เจริญ, ลง ตปัจจัยในอรรถกัตตา, แปลง ต ปัจจัยเป็น ฒ, แปลงที่สุดธาตุ คือ ฑฺฒ เป็น ฑ, แปลง อ ต้นธาตุ เป็น อุ.

(นี้คงเป็นเหตุผลในการแปลงที่สุดธาตุ เป็น ฑ ก็เพื่อให้สอดคล้องกับการแปลง ต เป็น ฒ ตามวิธีการเขียนพยัญชนะตามหลักภาษาบาลีนั่นเอง– สมภพ)]

ตวคฺเค –

สุมนตฺเถโร, ยสตฺเถโร, อวตฺถา, อวตฺถานํ, วิตฺถาโร, อภิตฺถุโต, วิตฺถมฺภิโต, อุทฺธรติ, อุทฺธรณํ, อุทฺธฏฺ, นิทฺธาเรติ, นิทฺธารณํ, นิทฺธาริตํ, นิทฺธโน, นิทฺธุโต, นิทฺโธโต อิจฺจาทิฯ

ในตวรรค ตัวอย่างเช่น

สุมนตฺเถโร (สุมน + เถร) พระเถระนามว่า สุมน

ยสตฺเถโร (ยส + เถร) พระเถระนามว่า ยสะ

อวตฺถา (อว + ถา) กำหนด

อวตฺถานํ (อว + ถานํ) การกำหนด

วิตฺถาโร (วิ + ถาร) แผ่ขยายไป, พิสดาร, ความโดยละเอียด

อภิตฺถุโต (อภิ + ถุต) สรรเสริญแล้ว

วิตฺถมฺภิโต (วิ + ถมฺภิต) ค้ำจุนแล้ว

อุทฺธรติ (อุ + ธรติ) ยกขึ้น

อุทฺธรณํ (อุ + ธรณ) การยกขึ้น

อุทฺธฏฺ (อุ + ธฏ) ยกขึ้นแล้ว

นิทฺธาเรติ (นิ + ธาเรติ) ย่อมไขความ

นิทฺธารณํ (นิ + ธารณ) การไขความ

นิทฺธาริตํ (นิ + ธาริต) ไขความแล้ว

นิทฺธโน (นิ + ธน) คนไร้ทรัพย์

นิทฺธุโต (นิ + ธุต) กำจัดออกแล้ว

นิทฺโธโต (นิ + โธต) ล้างออกแล้ว

ปวคฺเค –

วิปฺผรติ, วิปฺผรณำ, วิปฺผาโร, อปฺโผเฏติ, มหปฺผลำ, นิปฺผลำ, มธุปฺผาณิตำ, วิพฺภมติ, วิพฺภโม, อุพฺภตำ, นิพฺภยำ, ทุพฺภโร, สพฺภาโว, อุสภสฺส ภาโว โอสพฺภำ, ลพฺภติ, อารพฺโภ, อารพฺภ, อารพฺภิตฺวา อิจฺจาทิฯ

ในปวรรค ตัวอย่างเช่น

วิปฺผรติ (วิ+ผรติ) ย่อมแผ่ไป

วิปฺผรณำ (วิ + ผรณ) การแผ่ไป

วิปฺผาโร (วิ + ผาร) การแผ่ไป

อปฺโผเฏติ (อา + โผเฏติ) ย่อมสะเทือน

มหปฺผลำ (มหา + ผล) มีผลมาก

นิปฺผลำ (นิ + ผล) ไม่มีผล

มธุปฺผาณิตำ (มธุ + ผาณิต) น้ำผึ้งและน้ำอ้อย

วิพฺภมติ (วิ+ภมติ) ย่อมหมุนไปผิดทาง

วิพฺภโม (วิ+ภม) การหมุนไปผิดทาง

อุพฺภตำ (อุ + ภต) หมุนไปคนละทาง

นิพฺภยำ (นิ+ภย) ไม่มีภัย

ทุพฺภโร (ทุ + ภร) คนเลี้ยงยาก

สพฺภาโว (สนฺต + ภาว) ความมีแห่งธรรมที่มีอยู่, มีธรรมนี้อยู่

อุสภสฺส ภาโว โอสพฺภำ (อุสภ + ณฺย) ความเป็นแห่งโค ชื่อว่า โอสพฺภ

ลพฺภติ (ลภ + ย + ติ) ย่อมถูกได้

อารพฺโภ (อา + รภ + ต) เริ่มแล้ว

อารพฺภ (อา + รภ + ตฺวา) ปรารภแล้ว

อารพฺภิตฺวา (อา + รภ + ตฺวา) ปรารภแล้ว

อิธปิ อุ, ทุ, นิโต ปรปทานำ อาทิพฺยญฺชนสฺส ทฺวิตฺตำ วิเสสโต อิจฺฉนฺติฯ

ในหัวข้อวิสทิสทวิตต์นี้ นักไวยากรณ์ท. ย่อมปรารถนาความเป็นอักษรสองตัวแห่งพยัญชนะต้นของบทท.ที่อยู่หลัง อุ, ทุ และนิอุปสรรค โดยเฉพาะ.

(ในกรณีที่อยู่ท้าย อุ ทุ และนิอุปสรรค ให้ทำวิสทิสทวิตต์แน่นอน)

อิติ วิสทิสทฺวิตฺตราสิฯ

กลุ่มศัพท์ที่มีการซ้อนอักษรที่ต่างกัน เป็นอย่างนี้.

(การใช้บทซ้ำ)

๕๕. วิจฺฉาภิกฺขญฺเญสุ เทฺวฯ

๕๕. วิจฺฉาภิกฺขญฺเญสุ เทฺว.

ทำบทซ้ำ ในอรรถวิจฉา (แผ่ไป) และ อภิกขัญญะ (การทำบ่อย, ซ้ำๆ)

วิจฺฉายํ อภิกฺขญฺเญ จ อเนกตฺถสฺส เอกปทสฺส เทฺว รูปานิ โหนฺติฯ ภินฺเน อตฺเถ กฺริยาย วา ทพฺเพน วา คุเณน วา พฺยาปิตุํ อิจฺฉา ***วิจฺฉาฯ*** *ปุนปฺปุนกฺริยา* ***อภิกฺขญฺญฺ****ฯ*

ในที่มีอรรถวิจฉา (แผ่ไปอย่างทั่วถึงโดยทัพพะ กิริยา หรือคุณสมบัติ) และมีอรรถอภิกขัญญะ (มีการทำซ้ำๆ) มีการซ้อนกันสองบท แห่งบทเดียวกัน แต่มีหลายอรรถได้.

คำว่า วิจฉา คือ ความปรารถนาเพื่อแผ่ไปโดยกิริยา โดยทัพพะ หรือโดยคุณ ในอรรถต่างกัน. คำว่า อภิกขัญญะ คือ การกระทำซ้ำๆ.

วิจฺฉายํ ตาว –

รุกฺขํ รุกฺขํ สิญฺจติฯ คาเม คาเม สตกุมฺภา, คาโม คาโม รมณิโย, เคเห เคเห อิสฺสโร, รสํ รสํ ภกฺขยติ, กฺริยํ กฺริยํ อารภเตฯ

ลำดับแรก จะกล่าวในอรรถวิจฉา

รุกฺขํ รุกฺขํ สิญฺจติฯ

ย่อมรดน้ำ ต้นไม้ทุกๆต้น

คาเม คาเม สตกุมฺภา

ในทุกๆบ้าน มีหม้อน้ำ ๑๐๐ ใบ

คาโม คาโม รมณิโย

ทุกๆบ้าน น่ายินดี

เคเห เคเห อิสฺสโร

ผู้ใหญ่ในแต่ละบ้าน,

รสํ รสํ ภกฺขยติ

ย่อมเคี้ยวกิน ทุกๆรส (รส ได้แก่ น้ำในอาหารวัตถุมีผลไม้เป็นต้น มิใช่รสารมณ์),

กฺริยํ กฺริยํ อารภเต

ทุกๆการกระทำ ย่อมถูกปรารภ

อานุปุพฺพิเยปิ วิจฺฉาว คมฺยเต –

มูเล มูเล ถูลา, อคฺเค อคฺเค สุขุมา, เชฏฺฐจฺ เชฏฺฐจฺ อนุปเวเสน, อิเมสํ เทวสิกํ มาสกํ มาสกํ เทหิ, มญฺชู-สกรุกฺโข ปุปฺผ ปุปฺผ ปุปฺผติ, อิเม ชนา ปถ ปถ อจฺเจนฺติ, สพฺเพ อิเม อฑฺฒา, กตรา กตรา อิเมสํ อฑฺฒตา, กตมา กตมา อิเมสํ อฑฺฒตาฯ

อรรถวิจฉานั่นเทียว ย่อมถูกรู้ (ใช้) แม้ในสิ่งที่เกิดขึ้น (มี) โดยลำดับ, ตัวอย่างเช่น.

มูเล มูเล ถูลา

อ้วนที่โคนตามลำดับ

อคฺเค อคฺเค สุขุมา

ละเอียดบนยอดตามลำดับ

เชฏฺฐํ เชฏฺฐํ อนุปเวเสถ

เข้าไปตามลำดับคนโต

อิเมสํ เทวสิกํ มาสกํ มาสกํ เทหิ

จงให้แก่ชนเหล่านี้ทุกวันทุกเดือน

มญฺชูสกรุกฺโข ปุปฺผิ ปุปฺผิ ปุปฺผติ

ต้นมัญชูสก (ชื่อต้นไม้สวรรค์ชนิดหนึ่ง มีกลิ่นหอม) ผลิดอกไปตามลำดับ

อิเม ชนา ปถํ ปถํ อจฺเจนฺติ,

ชนเหล่านี้ ย่อมไปตามลำดับหนทาง

สพฺเพ อิเม อฑฺฒา, กตรา กตรา อิเมสํ อฑฺฒตา, กตมา กตมา อิเมสํ อฑฺฒตา.

ชนเหล่านี้ทั้งหมดเป็นคนรวย, ความร่ำรวยของชนเหล่านี้ เป็นอย่างไรๆ, ความมั่งคั่ง ของชนเหล่านี้เหล่าไหนๆ (หมายถึง ร่ำรวยโดยลำดับอย่างไร, ทรัพย์สมบัติเหล่าไหนๆ ที่เรียงตามลำดับ)

อภิกฺขญฺเญ –

ภตฺตํ ปจติ ปจติ, อปุญฺญํ ปสวติ ปสวติ, ภุตฺวา ภุตฺวา นิปฺปชฺชนฺติ, ปฏิ ปฏิ กโรติ, ปฏปฏายติ, เอกเมกํ, เอกเมกานิ อิจฺจาทีสุ วิจฺฉาสุ ปุพฺพปเท สฺยาทิโลโปฯ

ในอรรถอภิกขัญญะ ทำซ้ำๆ ตัวอย่างเช่น

ภตฺตํ ปจติ ปจติ

ย่อมหุงข้าวซ้ำซาก.

อปุญฺญํ ปสวติ ปสวติ

ย่อมประสบบาป แล้วๆเล่าๆ.

ภุตฺวา ภุตฺวา นิปฺปชฺชนฺติ

เอาแต่กินแล้วก็นอน กินแล้วก็นอน.

ปฏิ ปฏิ กโรติ,

ส่งเสียง ปฏะ ปฏะ ซ้ำๆ

มีการลบสิวิภัตติเป็นที่บทต้นในวิจฉาเหล่านี้

ปฏปฏายติ ย่อมประพฤติปฏะปฏะ (เปล่งเสียงปฏะๆ)

เอกเมกํ อย่างเดียวอยู่นั่นแหละ

เอกเมกานิ ทำหลายอย่างอยู่นั่นแหละ

๕๖. สพฺพาทีนำ วีติหาเรฯ

๕๖. สพฺพาทีนำ วีติหาเร

เมื่อมีอรรถวีติหาร ทำบทสัพพนามมีสพฺพศัพท์เป็นต้น ให้เป็นสองบทซ้อนกัน.

อติกฺกมฺม หรณำ อติหาโร, น อติหาโร วีติหาโร, อญฺญมญฺญสฺส อนฺโตเยว หรณนฺติ อตฺโถ, วีติหารตฺเถ คมฺยมาเน สพฺพาทีนำ สพฺพนามานำ ทฺเว รูปานิ โหนฺติ, ปุพฺพสฺเสกสฺส จ สฺยาทิโลโปฯ

วีติหาระ คือ การนำไปไม่ละทิ้ง หมายถึง การนำไปไว้ภายในแห่งกันและกัน (อยู่ร่วมโดยไม่ทิ้งกัน) (วิ ไม่มี+ อติ ล่วงเลย + หาร นำไป). เมื่ออรรถวีติหาระถูกรู้อยู่, สัพพนามมีสพฺพเป็นต้น ทำคำซ้ำขึ้นได้, และลบวิภัตติมีสิเป็นต้นของบทต้นเสียบทหนึ่ง.

อิเม ทฺเว ชนา อญฺญมญฺญสฺส อุปการกา, อิตรีตรสฺส อุปการกา, อญฺญมญฺญำ ปสฺสนฺติ, อญฺญมญฺญสฺส เทนฺติ, อญฺญมญฺญสฺส อเปนฺติ, อญฺญมญฺญสฺส ธนำ, อญฺญมญฺเญ นิสฺสิตาฯ

ตัวอย่างเช่น

อิเม ทฺเว ชนา อญฺญมญฺญสฺส อุปการกา

สองคนนี้เป็นผู้อุปการะแก่กันและกัน.

อิตรีตรสฺส อุปการกา

เป็นผู้อุปการะซึ่งกันและกัน

อญฺญมญฺญำ ปสฺสนฺติ

ย่อมเห็นกันและกัน

อญฺญมญฺญสฺส เทนฺติ

ย่อมให้แก่กันและกัน

อญฺญมญฺญสฺส อเปนฺติ

ย่อมไม่จากกันและกัน

อญฺญมญฺญสฺส ธนำ

ทรัพย์ของกันและกัน

อญฺญมญฺเญ นิสฺสิตา

อาศัยแล้วซึ่งกันและกัน

(ในตัวอย่างเหล่านี้ ทำศัพท์ว่า อญฺญ ซ้อนกันสองบทเป็น อญฺญมญฺญ, อิตร เป็น อิตรีตร เพื่อแสดงอรรถวีติหาระ คือ สองฝ่ายยังรวมกันเป็นภายในของกันและกัน, และการเข้าสนธิของบททั้งสองให้ลบวิภัตติของบทหน้าไป)

๕๗. ยาวตา ตาวํ สมฺภเม [๓๘๒]ฯ

เมื่อมีอรรถสัมภมะ ใช้บทซ้ำกันได้จนกว่าเนื้อความจะปรากฏ

ยํ ปริมาณมสฺสาติ ยาวํฯ ตํ ปริมาณมสฺสาติ ตาวํฯ ปุนปฺปุนํ ภมนํ ปวตฺตนํ ***สมฺภโม****ฯ ตุริเตน วจีปโยเคน ตํ ตํ อุปายทีปนํ สมฺภโม, อาเมฑิตเมว วุจฺจติ, สมฺภเม คมฺยมาเน ยาวตา ยตฺตเกน ปเทน โส อตฺโถ ปญฺญายติ, ตตฺตกํ ปทํ ปยุชฺชเต, ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ติกฺขตฺตุํ วา ตทุตฺตริ วา อุทีริยเตตฺยตฺโถฯ ยถาโพธํ สมฺภเม ติปิ ปาโฐ, โสเยวตฺโถฯ*

(ในตัวสูตร)

คำว่า ยาวตา คือ ยาวํ มีวิเคราะห์ว่า ยํ ปริมาณํ อสฺสติ ยาวํ, ประมาณเท่าใด ของบทนี้ มีอยู่ เหตุนั้น บทนี้ จึงชื่อว่า ยาวํ มีประมาณเท่าใด,

คำว่า ตาวํ มีวิเคราะห์ว่า ตํ ปริมาณํ อสฺสาติ ตาวํ ประมาณเท่านั้น ของบทนี้มีอยู่ เหตุนั้น บทนี้ชื่อว่า ตาวํ มีประมาณเท่านั้น.

คำว่า สมฺภมํ คือ ความเป็นไปบ่อยๆ. หมายถึง ความเป็นไปบ่อยๆ อันแสดงอุบายนั้น ด้วยการเปล่งวาจาอย่างรีบด่วน. กล่าวคือ อาเมฑิตะ (การกล่าวคำซ้ำๆ) นั่นเอง.

(ด้วยเหตุนี้ ในตัวสูตรจึงประกอบความว่า)

สมฺภเม คมฺยมาเน เมื่ออรรถสัมภมะ ถูกรู้อยู่ โส อตฺโถ เนื้อความนั้น ปญฺญายติ ย่อมปรากฏ ยาวตา = ยตฺตเกน ปเทน ด้วยบทมีประมาณเท่าใด, ปทํ บท ปยุชฺชเต ย่อมถูกใช้ ตตฺตกํ มีประมาณเท่านั้น. หมายความว่า บทย่อมถูกออกเสียงได้สองครั้ง สามครั้ง หรือมากกว่านั้น.

ปาฐะว่า “ยถาโพธํ สมฺภเม” มีบ้าง, ความหมายเดียวกัน. (โมคคัลลานไวยากรณ์มีปาฐะว่า ยถาโพธํ สมฺภเม แปลว่า เมื่อมีอรรถสัมภมะ ใช้บทซ้ำจนกว่าจะรู้ความหมาย)

ภเย, โกเธ, ปสฺสายํ, ตุริเต, โกตูหเล’จฺฉเรฯ
หาเส, โสเก, ปสาเท จ, กเร อาเมฑิตํ พุโธฯ

มีคาถาแสดงการใช้บทซ้ำในกรณีที่มีอรรถสัมภมะนี้ว่า

ภเย, โกเธ, ปสฺสายํ, ตุริเต, โกตูหเล’จฺฉเรฯ

หาเส, โสเก, ปสาเท จ, กเร อาเมฑิตํ พุโธฯ

ท่านผู้รู้พึงกระทำซึ่งคำซ้ำในฐานะเหล่านี้คือ

ภย กลัว, โกธ โกรธ, ปสฺสา สรรเสริญ, ตุริต รีบเร่ง, โกตูหเล ตื่นตระหนก, อจฺฉร อัศจรรย์, หาส ดีใจ, โสก เศร้า, ปสาท เลื่อมใส.

ตตฺถ

ตัวอย่างการใช้ในอรรถเหล่านั้น

ภเย –

สปฺโป สปฺโป, โจโร โจโร –

ภย กลัว เช่น

---

[๓๘๒] [จำ. ๖.๓.๑๔; ปา. ๘.๑.๑๒; ยาวโพธํ สมฺภเม (พหูสุ)]

สปฺโป สปฺโป งู งู !
โจโร โจโร โจร โจร !

โกเธ –
วิชฺฌ วิชฺฌ, ปหร ปหรฯ
โกรธ เช่น
วิชฺฌ วิชฺฌ แทงๆ
ปหร ปหร ตีๆ

ปสำสายำ –
สาธุ สาธุฯ
สรรเสริญ
สาธุ สาธุ ดีจริง ดีจริง

ตุริเต –
คจฺฉ คจฺฉฯ
ตุริต ด่วน เช่น
คจฺฉ คจฺฉ ไปไป

โกตูหเล –
อาคจฺฉ อาคจฺฉฯ
โกตูหล โกลาหลอลหม่าน เช่น
อาคจฺฉ อาคจฺฉ ไป ไป. (มา มา)

อจฺฉเร –
อโห พุทฺโธ อโห พุทฺโธฯ
อจฺฉร อัศจรรย์ เช่น
อโห พุทฺโธ อโห พุทฺโธ
โอ้โห พระพุทธเจ้าๆ

หาเส –
อภิกฺกมถ วาเสฏฺฐา อภิกฺกมถ วาเสฏฺฐา [๓๘๓]*ฯ*
หาส ร่าเริง เช่น

---

[๓๘๓] [ที. นิ. ๒.๒๑๐]

อภิกฺกมถ วาเสฏฺฐา อภิกฺกมถ วาเสฏฺฐา
นี่แนะวาเสฏฐะ พวกคุณจงเดินไปๆ

โสเก –
กหํ เอกปุตฺตก กหํ เอกปุตฺตก [๓๘๔]*ฯ*
โสก เศร้าโศก เช่น
กหํ เอกปุตฺตก กหํ เอกปุตฺตก
ลูกน้อย อยู่ไหนๆ

ปสาเท –
อภิกฺกนฺตํ โภ โคตม อภิกฺกนฺตํ โภ โคตม [๓๘๕]*อิจฺจาทิฯ*
ติกฺขตฺตุํอุทานํ อุทาเนสิ “นโม ตสฺส ภควโต” [๓๘๖]*อิจฺจาทิฯ*
ในความเลื่อมใส ดังใน ในพระบาฬีเป็นต้นว่า
อภิกฺกนฺตํ โภ โคตม อภิกฺกนฺตํ โภ โคตม ข้าแต่ท่านพระโคดม น่าเลื่อมใสจริง ๆ
ติกฺขตฺตุ อุทานํ อุทาเนสิ “นโม ตสฺส ภควโต”
เปล่งอุทานว่า “นโม ตสฺส ภควโต” สามครั้ง.

อิติ ปทวากฺยทฺวิตฺตราสิฯ
ทฺวิภาวสนฺธิราสิ นิฏฺฐิโตฯ
กลุ่มศัพท์แสดงการซ้ำบทและวากยะ เป็นอย่างนี้
กลุ่มศัพท์ที่เข้าสนธิโดยการซ้อนรูป จบแล้ว

---

[๓๘๔] [สำ. นิ. ๔.๑๒๐]

[๓๘๕] [ม. นิ. ๒.๑๐๖]

[๓๘๖] [ม. นิ. ๒.๓๕๗]

วิปลฺลาสสนฺธิ
การเข้าสนธิโดยการสลับตำแหน่งอักษร

อถ วิปลฺลาสสนฺธิ ทีปิยเตฯ ปทกฺขรานํ ปุพฺพาปรวิปริยาโย ***วิปลฺลาโสฯ***

ข้าพเจ้าจะแสดงวิปัลลาสนธิ เป็นลำดับต่อไป. การสลับตำแหน่งหน้าหลังแห่งบทและอักษร ชื่อว่า วิปัลลาส.

๕๘. หสฺส วิปลฺลาโสฯ

๕๘. หสฺส วิปลฺลาโส

หอักษร สามารถสลับตำแหน่ง ได้บ้าง.

ยมฺหิ ปเร หสฺส ปุพฺพาปรวิปลฺลาโส โหติ วาฯ

เพราะ ย เป็นเบื้องเหลัง หอักษร สลับตำแหน่งจากหน้าเป็นหลัง ได้บ้าง. ตัวอย่างเช่น

ทยฺหติ, สงฺคยฺหติ, สนฺนยฺหติ, วุยฺหติ, ทุยฺหติ, มุยฺหติฯ

ทยฺหติ (ทหยติ) ย่อมเผา

สงฺคยฺหติ (สํ + คหฺ + ย + ติ) ย่อมรวม

สนฺนยฺหติ (สํ + นหฺ + ย + ติ) ย่อมสอด

วุยฺหติ (วหฺ + ย ติ) ย่อมพัดไป

ทุยฺหติ (ทุหฺ + ย + ติ) ย่อมรีด (นม)

มุยฺหติ (มุหฺ + ย + ติ) ย่อมหลง

วาตฺเวว? สงฺคณฺหิยติ,

วา ศัพท์ มีไว้ทำไม?

มีไว้เพื่อแสดงการไม่สลับตำแหน่งในบทว่า สงฺคณฺหิยติ. (ถ้าสลับจะเป็น สงฺคยฺหติ)

เอวํ สงฺคยฺห สงฺคณฺหิตฺวา, อารุยฺห อารุหิตฺวา, โอคายฺห โอคาหิตฺวาฯ ปสยฺห ปสหิตฺวาฯ

และในบทอื่นๆก็นัยนี้ (คือ ที่สลับก็มี ไม่สลับก็มี) เช่น

สงฺคยฺห , สงฺคณฺหิตฺวา ถือเอาพร้อมแล้ว, ย่อแล้ว, รวมแล้ว

อารุยฺห, อารุหิตฺวา ขึ้นแล้ว

โอคายฺห, โอคาหิตฺวา หยั่งลงแล้ว

ปสยฺห, ปสหิตฺวา อดกลั้นแล้ว

๕๙. เว วา [๓๘๗]***ฯ***

๕๙. เว วา.

---

[๓๘๗] [รู. ๔๐ (ปิฏฺเฐ)]

เพราะ วา ข้างหลัง ห สลับตำแหน่งได้บ้าง
วมฺหิ ปเร หสฺส วิปลฺลาโส โหติ วาฯ
ในเพราะ ว อันเป็นเบื้องหลัง มีการสลับตำแหน่ง ห ได้บ้าง. ตัวอย่างเช่น

พวฺหาพาโธ พหฺวาพาโธ, พวฺเหตฺถ นฺหายตี ชโน [๓๘๘]*= พหฺเวตฺถ นฺหายตี ชโนฯ*
พวฺหาพาโธ = พหฺวาพาโธ มีอาพาธมาก
พวฺเหตฺถ นฺหายตี ชโน = พหฺเวตฺถ นฺหายตี ชโน ชนเป็นอันมาก ย่อมอาบในแม่น้ำนี้.

มหาวุตฺติวิธานำ วุจฺจเตฯ
จะกล่าวตัวอย่างที่นอกเหนือจากวิธีการที่มาในสูตร โดยสำเร็จรูปด้วยมหาสูตร (สูตร ตทมินาทีนิ)

ย, รานำ วิปลฺลาโส –
กุฏิ เม กยิรติ[๓๘๙]*, วจนำ ปยิรุทาหาสิ, ครุำ ปยิรูปาสติ, วนฺทามิ เต อยฺยิเร ปสนฺนจิตฺโต*[๓๙๐] *-ยสฺส ทฺวิตฺตำฯ*
ย และ ร สลับตำแหน่งได้ ตัวอย่างเช่น
กุฏิ เม กยิรติ กุฏี อันเรา ย่อมสร้าง (กริยติ)
วจนำ ปยิรุทาหาสิ (ปริยุทาหาสิ) ย่อมยกคำพูดมาอ้าง
ครุำ ปยิรูปาสติ (ปริยูปาสติ) ย่อมเข้าไปหาครู (ใกล้ชิดกับครู)
วนฺทามิ เต อยฺยิเร (อริเย) ปสนฺนจิตฺโต เรามีจิตเลื่อมใสแล้วขอไหว้พระอริยเจ้าท.
ในตัวอย่างนี้ หลังจากสลับ ย ร แล้วซ้อน ยฺ

นิคฺคหีตสฺส วิปลฺลาโส –
นิรยมฺหิ อปจฺจิสุ[๓๙๑]*, เต เม อสฺเส อยาจิสุ* [๓๙๒]*ฯ อิมา คาถา อภาสิสุำฯ*
สลับตำแหน่งนิคคหิต ตัวอย่างเช่น
นิรยมฺหิ อปจฺจิสุ (อปจฺจิำสุ) ได้สุกแล้วในนรก
เต เม อสฺเส อายาจิสุ (อายาจิำสุ) พวกเขาได้ขอม้ากะเรา.
อิมา คาถา อภาสิสุ (อภาสิำสุ) ได้กล่าวแล้วซึ่งคาถาเหล่านี้.

สรานมฺปิ วิปลฺลาโส –

---

[๓๘๘] [อุทา. ๙]

[๓๘๙] [ปารา. ๓๕๘]

[๓๙๐] [ชา. ๒.๑๗.๕๔]

[๓๙๑] [ชา. ๒.๒๒.๖๐]

[๓๙๒] [ชา. ๒.๒๒.๑๘๖๓]

หญ่ญยฺเยวาปิ โกจิ นํ[๓๙๓]*– หญฺเญยฺยาติ ฐิติ, อมูลมูลํ คนฺตฺวา-มูลมูลํ อคนฺตฺวาติ อตฺโถฯ เอวํ ปรตฺรฯ อโนกาสํ การาเปตฺวา*[๓๙๔]*, อนิมิตฺตํ กตฺวา, สทฺธํ น ภุญฺชตีติ อสทฺธโภชี, ทิสฺวา ปทมนุตฺติณฺณํ* [๓๙๕] *– อุตฺติณฺณํ อทิสฺวาติ อตฺโถฯ*

แม้สระทั้งหลายก็สลับตำแหน่งได้. ตัวอย่างเช่น
หญฺญยฺเยวาปิ โกจิ นำ ใครก็ตาม แม้พึงฆ่าซึ่งเราท.
ตัวอย่างนี้ ต้องตั้งบทเป็น หญฺเญยฺย

อมูลมูลำ คนฺตฺวา ไม่ไปแล้วยังราก ยังราก
ตัวอย่างนี้ ความหมายคือ มูลมูลำ อคนฺตฺวา

เอวำ ปรตฺร
ในตัวอย่างต่อไปก็มีนัยนี้

อโนกาสำ การาเปตฺวา = โอกาสำ อการาเปตฺวา ไม่ให้เขาทำโอกาส
อนิมิตฺตำ กตฺวา = นิมิตฺตำ อกตฺวา ไม่กระทำนิมิต.
สทฺธำ น ภุญฺชตีติ อสทฺธโภชี = อสทฺธำ ภุญฺชติ ย่อมกินของที่เขาไม่ให้ด้วยศรัทธา
ทิสฺวา ปทมนุตฺติณฺณำ หมายถึง อุตฺติณฺณำ อทิสฺวา ไม่เห็นแล้วซึ่งบทอันตื้น.

ปทานมฺปิ วิปลฺลาโส –
นวำ ปน ภิกฺขุนา จีวรลาเภน, นาคกญฺญา จริตำ คเณน [๓๙๖]*-นาคกญฺญาคเณน จริตนฺติ ฐิติฯ*
แม้บททั้งหลาย ก็สามารถสลับตำแหน่งได้ ตัวอย่างเช่น
นวำ ปน ภิกฺขุนา จีวรลาเภน, ก็อันภิกษุผู้ได้จีวรใหม่
ตัวอย่างนี้ ที่ถูกต้องเป็น นวจีวรลาเภน ปน ภิกฺขุนา (ปาจิตฺติยอรรถกถา)
นาคกญฺญา จริตำ คเณน อันหมู่นาคมาณวิกา ประพฤติแล้ว
ตัวอย่างนี้ ที่ถูกต้องตั้งเป็น นาคกญฺญาคเณน จริตำ.

อิติ วิปลฺลาสราสิฯ

กลุ่มศัพท์ที่มีการสลับตำแหน่งหน้าหลัง เป็นอย่างนี้

---

[๓๙๓] [ชา. ๒.๒๒.๑๑๙๓]

[๓๙๔] [ปารา ๓๘๙]

[๓๙๕] [ชา. ๑.๑.๒๐]

[๓๙๖] [ชา. ๑.๑๕.๒๖๘]

๖๐. *พหุลํ* ฯ

๖๐. พหุลํ

การเข้าสนธินี้เป็นวิธีการโดยส่วนมาก.

สนฺธิวิธานํ นาม พหุลํ โหติ, เยภุยฺเยน โหตีติ อตฺโถฯ อธิการสุตฺตตฺตาฯ ยาวคนฺถปริโยสานา ยุตฺตฏฺฐาเนสุ สพฺพตฺถ วตฺตเตฯ เอเตน สพฺพสทฺทสุตฺเตสุ อนิฏฺฐนิวตฺติ จ อิฏฺฐปริคฺคโห จ กโต โหติฯ

ธรรมดาการทำสนธิ เป็นวิธีการโดยมาก กล่าวคือ ย่อมมีโดยส่วนใหญ่. สูตรนี้เป็นอธิการสูตร. ย่อมตามไปในทุกสูตร ไปจนจบคัมภีร์ เมื่อมีฐานะอันเหมาะสม. ด้วยสูตรนี้ เป็นอันห้ามรูปใช้ไม่ได้ และให้ถือเอารูปที่ใช้ได้ ในสูตรไวยากรณ์ทั้งปวง.[๓๙๗]

อิติ นิรุตฺติทีปนิยา นาม โมคฺคลฺลานทีปนิยํ
สนฺธิกณฺโฑ นิฏฺฐิโตฯ

สนธิกัณฑ์ ในตำราอธิบายโมคคัลลานไวยากรณ์
อันมีนามว่า **นิรุตติทีปนี**
จบแล้ว.

[๓๙๗] หมายความว่า สูตรนี้ให้ถือเอาตามอุทาหรณ์ที่มาในพระบาฬีต่างๆ เพราะสูตรไวยากรณ์เป็นหลักการที่มีโดยมาก ดังนั้น รูปที่ใช้ไม่ได้ ก็ดี รูปที่ใช้ได้ก็ดี ตามหลักไวยากรณ์ ให้อนุโลมใช้ตามอุทาหรณ์.

๒. นามกณฺฑ
วิภตฺติราสิ
๒. นามกัณฑ์
กลุ่มสาระเกี่ยวกับวิภัตติ

อถ ลิงฺคมฺหา สฺยาทิวิภตฺติวิธานํ ทีปิยเตฯ

ต่อจากสนธิกัณฑ์ จะแสดงการใช้วิภัตติมีสิเป็นต้นลงท้ายนามศัพท์.

ลิงฺคํ, นามํ, ปาฏิปทิกนฺติ อตฺถโต เอกํ, ทพฺพาภิธานสฺส ปุริสาทิกสฺส ปกติรูปสฺเสตํ นามํฯ ตญฺหิ สตฺตนฺนํ วิภตฺตีนํ วเสน วิภาคํ ปตฺวา กิญฺจิ วิสทรูปํ โหติ, กิญฺจิ อวิสทรูปํ, กิญฺจิ มชฺฌิมรูปนฺติ เอวํ ติวิเธน ลิงฺครูเปน ยุตฺตตฺตา ***ลิงฺคนฺติ*** *วุจฺจติฯ*

(ลำดับแรกที่ควรทราบ) คำว่า ลิงคะ ก็ดี นาม ก็ดี ปาฏิปทิกะ ก็ดี ต่างก็เป็นศัพท์ชนิดเดียวกัน โดยที่มีความหมายเหมือนกัน คือ เป็นชื่อของปกติรูป (ศัพท์เดิมที่ยังไม่ได้ลงวิภัตติ) ที่ใช้กล่าวถึงสิ่งของ.

แต่ปกติรูปเหล่านั้น ครั้นจำแนกโดยวิภัตติ ๗ เหตุที่ประกอบด้วยรูปแบบ ๓ ประเภท คือ บางพวกมีรูปที่รู้ได้ง่าย, บางรูปรู้ได้ยาก บางรูปมีลักษณะกลางๆ [๑]จึงเรียกว่า “ลิงคะ”

ตเทว กิญฺจิ สทฺทลิงฺคานุรูปํ, กิญฺจิ อตฺถลิงฺคานุรูปญฺจ ปริณมนฺตํ ปวตฺตติ, ตสฺมา ***นามนฺติ*** *จ วุจฺจติฯ*

ปกติรูปนั่นเอง มีบางชนิดที่น้อมไปอย่างเหมาะสมต่อความหมายที่จัดเป็นสัททลิงค์, บางชนิดก็น้อมไป อย่างเหมาะสมต่อความหมายที่จัดเป็นอัตถลิงค์ จึงมีชื่อเรียกว่า “นาม”[๒]

ตเทว ธาตุ, ปจฺจย, วิภตฺติปเทหิ เจว สทฺทปทตฺถกปเทหิ จ ‘วิสุ ภูตํ ปท’นฺติ กตฺวา ***ปาฏิปทิกนฺติ*** *จ วุจฺจติฯ*

ปกติรูปนั่นเอง โดยทำให้เป็นบทอีกชนิดหนึ่งแยกจาก ธาตุบท ปัจจยบท วิภัตติบท สัททปทัตถกบท จึงมีชื่อเรียกว่า “ปาฏิปทิกะ”[๓]

---

[๑] คำว่า รู้ง่ายเป็นต้น เป็นการกล่าวโดยสรุปความหมาย โดยมีศัพท์นิยมตามคัมภีร์ว่า วิสทรูป หรือ วิสทาการะ แปลโดยศัพท์ว่า มีรูปที่องอาจ กล่าวคือ ชัดเจน, ไม่ชัดเจน และกลางๆ ระหว่างนั้น โดยไม่ถึงกับรู้ง่าย และไม่ถึงกับรู้ยาก

[๒] สัททลิงค์ คือ นามศัพท์ที่เป็นปุงลิงค์ อิตถีลิงค์ นปุงสกลิงค์ ตามที่กำหนดขึ้นให้ใช้ในไวยากรณ์ โดยไม่เกี่ยวข้องกับตัวบุรุษเพศหรือสตรีเพศตามที่เป็นจริง ปกติรูปนี้สื่อถึงเนื้อความที่เป็นสัททลิงค์ คือ ลิงค์ที่กำหนดไว้ ๓ ประการเหล่านั้น โดยอาศัยหลักการว่า มีรูปแบบในการจำแนกโดยวิภัตติทั้ง ๗ ที่รู้ได้ง่ายเป็นต้น.

อัตถลิงค์ คือ นามศัพท์ที่เป็นปุงลิงค์เป็นต้นโดยสภาพจริงตามธรรมชาติ ปกติรูปนี้ก็จะมีความหมายคล้อยตามอัตถลิงค์ คือ ตามสภาพที่เป็นชายหรือหญิงนั้น.

[๓] บทในที่นี้ไม่ใช่บทที่ลงวิภัตติ แต่ท่านหมายถึง ธาตุ ปัจจัย วิภัตติ. สัททปทัตถกะ คือ บทที่มีศัพท์เป็นอรรถของบท คือ เป็นบทที่ใช้คำนั้นนั่นแหละเป็นความหมาย ซึ่งเมื่อจะแปลก็ให้แปลทับศัพท์เดิมไม่ต้องแปลความหมายในภาษาไทยเพื่อสื่อความหมายนี้อีก และอัตถปทัตถกะ คือ บทที่มีอรรถหรือความหมายเป็นอรรถของบท ได้แก่บททั่วไปที่สามารถแปลความหมายตามที่เป็นจริง

ตตฺถ
บทที่ข้าพเจ้ากล่าวมานั้น

ธาตุปทำ *นาม พฺรู, ภู, หูอิจฺจาทิฯ*
ปจฺจยปทำ *นาม ณ, ตพฺพ, อนีย อิจฺจาทิฯ*
วิภตฺติปทำ *นาม สิ, โย, อำ, โย,ติ, อนฺติ อิจฺจาทิฯ*
สทฺทปทตฺถกปทานิ *นาม ราชสฺส, สขสฺส, ปุมสฺส อิจฺจาทีนิฯ*
"พฺรู, ภู, หู" เป็นต้น ชื่อว่า ธาตุปท
ณ ตพฺพ อนีย เป็นต้น ชื่อว่า ปัจจยบท
สิ โย อำ โย, ติ อนฺติ เป็นต้น ชื่อว่า วิภัตติบท
คำว่า ราชสฺส (แห่งราชศัพท์) สขสฺส (แห่งสขศัพท์) ปุมสฺส (แห่งปุมศัพท์) เป็นต้น ชื่อว่า สัททัตถปทัตถกะ.

เอตฺถ จ ราชสฺสอิจฺจาทีนิ สทฺทสุตฺเต สทฺทปทตฺถกานิ โหนฺติ, ปโยเค อตฺถปทตฺถกานิ. ธาตุปจฺจยวิภตฺติปทานิ ปน นิจฺจำ สทฺทปทตฺถกานิ เอว โหนฺติ, สทฺทสุตฺเตสฺเวว จ ลพฺภนฺติ, น ปโยเคติ, อิทำ ทฺวินฺนำ นานตฺตำ.
ความต่างกันของบทสองชนิดนี้ มีดังนี้ สัททปทัตถกะ เป็นต้นว่า ราชสฺส นี้ มาในสูตรไวยากรณ์, ส่วนอัตถปทัตถกะ จะพบได้ในประโยคการใช้จริง. ส่วน ธาตุปท ปัจจยปท และวิภัตติปท จัดเป็นสัททัตถปทัตถกะ แน่นอนทีเดียว, และจะพบได้ในสูตรไวยากรณ์เท่านั้น ไม่พบในประโยค,.

ยทิ เอวำ ภุสฺส, พฺรุสฺส, ภูโต, หูโต, เณ, ตพฺเพ, สิมฺหิ, ติมฺหิ อิจฺจาทินา เตหิ กถำ วิภตฺตุปฺปตฺติ โหตีติ
ถาม หากเป็นดังนี้ จะลงวิภัตติท้ายบทเหล่านี้เป็น **ภุสฺส** แห่งภูธาตุ **พฺรุสฺส** แห่งพฺรู ธาตุ, **ภูโต** ท้ายภูธาตุ, **หูโต** ท้ายหูธาตุ, **เณ** ในเพราะ ณ, **ตพฺเพ** ในเพราะตพฺพ, **สิมฺหิ** ในเพราะสิ, **ติมฺหิ** ในเพราะ ติ เป็นต้น อย่างนี้ได้อย่างไร?

อนุกรณปทานิ นาม ตานิ อตฺถิสฺส, กโรติสฺส อิจฺจาทีนิ วิย, ตสฺมา ตานิ จ ราชสฺส อิจฺจาทีนิ จ อนุกรณลิงฺคภาเวน เอตฺถ สงฺคยฺหนฺติ, น เอกนฺตลิงฺคภาเวนาติฯ
ตอบ บทเหล่านี้เป็น "อนุกรณบท" เช่น อตฺถิสฺส ของ อตฺถิ ศัพท์, กโรติสฺส แห่งบทว่ากโรติ. เพราะฉะนั้น อนุกรณบทเหล่านี้มี ราชสฺส เป็นต้น ก็จัดลงในบทเหล่านั้น โดยความเป็นอนุกรณลิงค์, มิใช่โดยเป็นลิงค์ที่ถูกต้อง.[๔]

---

[๔] อนุกรณบท คือ บทที่ทำเลียนแบบคำที่มีความหมาย ใช้ในสูตรไวยากรณ์เพื่อแสดงการนำบทจริงๆ มาใช้ในกรณีต่างๆ อาทิ เป็นการี การิยะ หรือ นิมิต อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ภู คือ ภูธาตุที่มีความหมายว่า มี หรือ เป็น, แต่ ภุสฺส แปลว่า แห่งภูธาตุ ดังนั้น ภู ในคำว่า ภุสฺส เรียกว่า อนุกรณบท บทที่เลียนแบบบทว่า ภู ที่มีความหมายจริง. ในที่นี้ท่านเรียกว่าอนุกรณลิงค์หรือนามศัพท์ที่สมมุติหรือเขียนทับศัพท์เดิม.

เอวญฺจ กตฺวา ‘ธาตุ- ปจฺจย, วิภตฺติวชฺชิตมตฺถวํ ลิงฺค’นฺติ อโวจุๆ ตตฺถ อตฺถวนฺติ อตฺถปทตฺถกํ วุจฺจติ, ราชสฺสอิจฺจาทิกํ สทฺทปทตฺถกํ วิวชฺเชติ,

เพราะเหตุนี้ ครูทั้งหลายจึงได้กล่าวเป็นหลักการทั่วไปว่า “***ธาตุปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตมตฺถวํ ลิงฺคํ*** ลิงค์ ได้แก่ บทที่มีความหมายโดยเว้นธาตุ ปัจจัย และวิภัตติ”. ในข้อความนี้ อัตถปทัตถกะ ได้แก่ บทที่มีความหมาย ซึ่งเว้นสัททปทัตถกะ เช่น ราชสฺส เป็นต้น เสีย.

เอเตน อตฺถปทตฺถเก สติ ตทฺธิต, สมาส, กิตกปทานมฺปิ เอกนฺตลิงฺคภาวํ สาเธนฺติฯ น หิ เตสํ ลิงฺค นามพฺยปเทสกิจฺจํ อตฺถิ,

เมื่อแสดงอัตถปทัตถกะด้วยข้อความนี้ แม้บทตัทธิต บทสมาสและบทกิตก์ จึงมีความเป็นลิงค์โดยแน่นอน. ด้วยเหตุนี้ จึงไม่มีกิจคือการแสดงชื่อโดยพิเศษว่าลิงค์ของบทเหล่านั้น,

ยานิ จ นามสฺส วิเสสนานิ ภวิตุํ อรหนฺติ, ตานิ อุปสคฺค, นิปาตปทานิ ตฺวานฺตาทิปทานิ จ อิธ วิเสสน นามภาเวน สงฺคยฺหนฺตีติฯ

อย่างไรก็ตาม บทชนิดอื่นๆ คือ อุปสัคคบท นิปาตบท และปัจจยบทเช่น ตฺวา และอนฺต เป็นต้น อันควรเป็นวิเสสนะของคำนาม ก็จัดรวมเข้าไว้ในคำว่า “ลิงค์” นี้โดยความเป็นวิเสสนนาม.[๕]

****

[๕] เพราะมีความหมายคล้อยตามนามคำนั้นที่เป็นวิเสยยะ วิเสสนะ จึงถือเป็นคำนามประเภทหนึ่ง ดังที่ท่านจำแนกนามเป็น ๓ คือ นามนาม สัพพนาม คุณนาม

๖๑. ทฺเว ทฺเวกาเนเกสุ นามสฺมา สิ โย อโย นา หิ ส นํ สฺมาหิ สนํสฺมิสุ[๖]

๖๑. วิภัตติเหล่านี้ อย่างละสองๆ คือ สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมิ สุ ใช้ลงท้าย นาม ศัพท์ ในเนื้อความ ๑ อย่าง และในเนื้อความหลายอย่างด้วย.

เอกสฺมิ์ อตฺเถ จ อเนเกสุ อตฺเถสุ จ ปวตฺตา นามสฺมา ทฺเว ทฺเว สิ, โย...เป. สฺมิ์, สุ วิภตฺติโย โหนฺติ.

วิภัตติทั้งหลาย คือ สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมิ สุ ย่อมลงท้ายนามศัพท์ที่เป็นไปในเนื้อความ ๑ อย่าง ด้วย, ในเนื้อความหลายอย่าง ด้วย.

วิภชนฺตีติ วิภตฺติโย, เอกเมกำ ปกตินามปทำ นานารูปวิภาควเสน กตฺตุ, กมฺมาทินานาอตฺถวิภาควเสน เอกตฺต, พหุตฺตสงฺขฺยาวิภาควเสน จ วิภชนฺตีติ อตฺโถฯ

คำว่า วิภัตติ หมายถึง กลุ่มอักษรที่จำแนก หมายถึง จำแนกนามบทอันเป็นปกติรูป บทหนึ่งๆ โดยเป็นรูปที่แจกเป็นหลายรูป ประการหนึ่ง, โดยเป็นความหมายที่แจกเป็นหลายความหมายอาทิ เป็นกัตตา เป็นกรรมเป็นต้น, และโดยพจน์ที่แจกเป็น ๒ ชนิดคือ หนึ่งอย่าง และหลายอย่าง.

สิ, โย อิติ ***ปฐมา*** *นาม...เป.... สฺมิ์, สุ อิติ* ***สตฺตมี*** *นามฯ ทฺวีสุ ทฺวีสุ ปุพฺพำ ปุพฺพำ 'เอกสฺมิ์ อตฺเถ ปวตฺตำ วจน'นฺติ* ***เอกวจนำ*** *นามฯ ปรำ ปรำ 'อเนเกสุ อตฺเถสุ ปวตฺตำ วจน'นฺติ* ***อเนกวจนำ*** *นามฯ* ***พหุวจน****นฺติ จ* ***ปฺถุวจน****นฺติ จ เอตสฺส นามสฺส สพฺพมิทำ อิมินา สุตฺเตน สิทฺธนฺติ*

(ในตัวสูตร มีคำอธิบายแต่ละบทดังนี้) สิ และ โย ชื่อว่า ปฐมา ฯลฯ สฺมิ์ และ สุ ชื่อว่า สัตตมี.[๗] วิภัตติตัวแรก ในแต่ละคู่นั้น เป็นวิภัตติที่เป็นไปในเนื้อความ ๑ อย่าง จึงชื่อว่า เอกวจนะ. วิภัตติตัวหลัง เป็นวิภัตติที่เป็นไปในเนื้อความหลายอย่าง จึงชื่อว่า อเนกวจนะ. คำว่า พหุวจนะ ก็ดี ปุถุวจนะ ก็ดี เป็นชื่อว่า อเนกวจนะ นั้น. [๘] ชื่อทั้งหมดนี้ สำเร็จด้วยสูตรนี้.[๙]

---

[๖] [ก. ๕๕; รู. ๖๓; นี. ๒๐๐]ฯ

[๗] ท่านย่อคำว่า อำ โย ชื่อว่า ทุติยา, นา หิ ชื่อว่า ตติยา, ส นำ ชื่อว่า จตุตฺถี, สฺมา หิ ชื่อว่า ปัญจมี, ส นำ ชื่อว่า ฉัฏฐี.

[๘] คัมภีร์สัททนีติ ปทมาลา (ฉบับแปล วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม) หน้า ๓๑๘ กล่าวว่า คำว่า พหุวจนำ ก็ดี, คำว่า ปุถุวจนำ ก็ดี, คำว่า อเนกวจนำ ก็ดี ว่าโดยความหมายเป็นอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะเท่านั้น เพราะฉะนั้น ในที่ทุกแห่ง คำว่า พหูพจน์, ปุถุพจน์ และอเนกพจน์ สามารถใช้แทนกันได้, คำว่ ปุถุวจนำ และ อเนกวจนำ เป็นคำที่นักไวยากรณ์ทางศาสนาบัญญัติใช้, คำว่า พหุวจนำ เป็นคำที่นักไวยากรณ์สันสกฤตบัญญัติใช้.

[๙] ตั้งชื่อเหล่านี้ด้วยสูตรนี้. สูตรนี้เป็นสัญญาสูตรใช้ตั้งชื่อวิภัตติเหล่านี้ว่า สิ โย ว่า ปฐมาเป็นต้น ว่า เอกวจนะเป็นต้น

๖๒. *ปฐมาตฺถมตฺเต* [๑๐]ฯ

๖๒. ปฐมาวิภัตติใช้ในความหมายว่าเป็นเพียงความหมายเดิมของลิงค์

กตฺตุ, กมฺมาทิกํ พาหิรตฺถํ อนเปกฺขิตฺวา ลิงฺคตฺถมตฺเต ปวตฺตา นามสฺมา ปฐมาวิภตฺติ โหติฯ
อยํ มม ปุริโส, อิเม มม ปุริสาฯ

ปฐมาวิภัตติ ย่อมลงท้ายนามศัพท์ ที่เป็นไปในความหมายเป็นเพียงความหมายของลิงค์[๑๑] โดยไม่เล็งถึง พาหิรัตถะ (ความหมายภายนอก) [๑๒]มี กัตตา และกรรมเป็นต้น.

ตัวอย่าง

อยํ มม ปุริโส = บุรุษนี้ ของเรา

อิเม มม ปุริสา = บุรุษทั้งหลายเหล่านี้ ของเรา.

๖๓. *อามนฺตเน* [๑๓]ฯ

๖๓. ปฐมาวิภัตติใช้ในความหมายว่า อามันตนะ (การเรียกให้ผู้ฟังรู้ตัว).

อามนฺตนํ *วุจฺจติ อาลปนํฯ อามนฺตนวิสเย ลิงฺคตฺถมตฺเต ปวตฺตา นามสฺมา ปฐมาวิภตฺติ โหติฯ*
โภ ปุริส, โภนฺโต ปุริสาฯ

อาลปนะ เรียกว่า อามันตนะ การเรียก. ปฐมาวิภัตติ ย่อมลงท้ายนามศัพท์ที่เป็นไปในความหมายอันเป็นเพียงความหมายของลิงค์ ซึ่งมีการเรียกเป็นที่ตั้ง[๑๔].

ตัวอย่าง

โภ ปุริส ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ

โภนฺโต ปุริสา ดูก่อนบุรุษผู้เจริญทั้งหลาย

---

[๑๐] [ก. ๒๘๔; รู. ๖๕; นี. ๕๗๗; จำ. ๒.๑.๙๓; ปา. ๒.๓.๔๖]

[๑๑] ลิงคัตถะ คือ ความหมายล้วนๆ ของนามศัพท์เพียงอย่างเดียว ไม่มีความหมายอื่นมี กัตตาและกรรมเป็นต้นปะปน.

[๑๒] พาหิรัตถะ คือ อรรถภายนอก หมายถึง ความหมายของวิภัตติและปัจจัยที่อยู่ภายนอกปกติรูป คือ ลิงคะ และธาตุ ไม่ใช่ความหมายเดิมของปกติรูป. ส่วนอันโตรัตถะ คือ อรรถภายใน หมายถึง อรรถเดิมของลิงค์และอรรถของธาตุ เช่น ภู ธาตุ มีอรรถว่า มีหรือเป็น เมื่อลง ติ อาขยาติกวิภัตติ เป็น ภวติ แปลว่า ย่อมมี. ในที่นี้อรรถกัตตาอันเป็นอรรถของ ติ เรียกว่า พาหิรัตถะ ส่วนอรรถว่า มีหรือเป็น ของภูธาตุ เรียกว่า อันโตรัตถะ. แม้คำว่า ภโว = สถานที่อันเป็นที่อยู่ มาจาก ภู + ณ ที่มีอรรถว่า เป็นสถานที่อยู่ ดังนั้น อรรถว่า มี จึงชื่อว่า อันโตรัตถะ อรรถภายใน, ส่วนอรรถว่า เป็นที่อยู่ ของ ณ ปัจจัย เป็นพาหิรัตถะ. แม้ในฝ่ายนามศัพท์ เช่น ปุริสำ (ปุริส + อำ) อำวิภัตติ มีอรรถกรรม ดังนั้น อรรถว่า บุรุษ ของ ปุริส เป็นอันโตรัตถะ อรรถภายใน, ส่วนอรรถกรมของอำ เป็น พาหิรัตถะ อรรถภายนอก. ดังนั้น สิ และ โย เป็นวิภัตติที่ใช้ลงท้ายนามศัพท์ที่เป็นไปในอรรถของตนเท่านั้น ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพาหิรัตะ มีกัตตาแลกรรมเป็นต้น.

[๑๓] [ก. ๒๘๕; รู. ๗๐; นี. ๕๗๘; จำ. ๒.๑.๙๔; ปา. ๒.๓.๔๗]

[๑๔] ปฐมาวิภัตติ แม้เป็นไปในความหมายว่าเป็นเพียงลิงคัตถะ ก็จริง แต่มีการเรียกเป็นความหมายที่เพิ่มมาอีกส่วนหนึ่ง.

๖๔. *กมฺเม ทุติยา* [๑๕]ฯ
๖๔. ทุติยาวิภัตติใช้ในความหมายว่า กรรม.

นามสฺมา กมฺมตฺเถ ทุติยาวิภตฺติ โหติฯ
ปุริสํ ปสฺสติ, ปุริเส ปสฺสนฺติฯ
ทุติยาวิภัตติ ย่อมลง ในความหมายที่เป็นกรรม[๑๖] ท้ายนามศัพท์.
ตัวอย่าง
ปุริสํ ปสฺสติ ย่อมเห็นซึ่งบุรุษ
ปุริเส ปสฺสนฺติ ย่อมเห็น ซึ่งบุรุษทั้งหลาย.

๖๕. *กตฺตุกรเณสุ ตติยา* [๑๗]ฯ
๖๕. ตติยาวิภัตติ ใช้ในความหมายว่า กัตตา และ กรณะ

นามสฺมา กตฺตริ จ กรเณ จ ตติยาวิภตฺติ โหติฯ
ปุริเสน กตํ, ปุริเสหิ กตํ, ปุริเสน กุลํ โสภติ, ปุริเสหิ กุลํ โสภติฯ
ตติยาวิภัตติ ย่อมลง ในความหมายว่า กัตตา และ กรณะ[๑๘]ท้ายนามศัพท์.
ตัวอย่าง
ปุริเสน กตํ การงาน อันบุรุษ ทำแล้ว
ปุริเสหิ กตํ การงาน อันบุรุษทั้งหลาย ทำแล้ว
ปุริเสน กุลํ โสภติ ตระกูล ย่อมงดงาม ด้วยบุรุษ
ปุริเสหิ กุลํ โสภติ ตระกูล ย่อมงดงาม ด้วยบุรุษทั้งหลาย.

๖๖. *จตุตฺถี สมฺปทาเน* [๑๙]ฯ
๖๗. จตุตถีวิภัตติ ใช้ในความหมายว่า สัมปทานะ.

นามสฺมา สมฺปทานตฺเถ จตุตฺถีวิภตฺติ โหติฯ
ปุริสสฺส เทติ, ปุริสานํ เทติฯ
จตุตถีวิภัตติ ย่อมลง ในความหมายว่า สัมปทานะ[๒๐]ท้ายนามศัพท์.

---

[๑๕] [ก. ๒๙๗; รู. ๗๖, ๒๘๔; นี. ๕๘๐; จ. ๒.๑.๔๓; ปา. ๑.๔.๔๙-๕๑]

[๑๖] กรรม คือ สิ่งที่ถูกทำโดยกิริยาของกัตตา.

[๑๗] [ก. ๒๘๖, ๒๘๘; รู. ๘๓; นี. ๕๙๑, ๕๙๔; จ. ๒.๑.๖๒, ๖๓; ปา. ๒.๓.๑๘]

[๑๘] กัตตา คือ ผู้ทำกิริยานั้น ส่วนกรณะ คือ เป็นสิ่งช่วยเหลือของกัตตาในการทำกิริยา.

[๑๙] [ก. ๒๙๓; รู ๘๕, ๓๐๑; นี. ๖๐๕; จ. ๒.๑.๗๓; ปา. ๒.๓.๑๓]

[๒๐] สัมปทานะ คือ ผู้เป็นที่ให้ของกัตตา กล่าวคือ ผู้รับ.

ตัวอย่าง
ปุริสสฺส เทติ ย่อมให้ แก่บุรุษ
ปุริสานำ เทติ ย่อมให้ แก่บุรุษทั้งหลาย.

๖๗. *ปญฺจมฺยาวธิสฺมิ* [๒๑]*ฯ*
๖๗. ปัญจมีวิภัตติ ใช้ในความหมายว่า อวธิ ท้ายนามศัพท์

อวธิ *วุจฺจติ อปาทานำฯ นามสฺมา อวธิอตฺเถ ปญฺจมีวิภตฺติ โหติฯ*
ปุริสสฺมา อเปติ, ปุริเสหิ อเปติฯ
อปาทาน เรียกว่า อวธิ. ปัญจมีวิภัตติ ย่อมลงในความหมายว่า อวธิ[๒๒] ท้ายนามศัพท์.
ตัวอย่าง
ปุริสสฺมา อเปติ ย่อมออกไป จากบุรุษ
ปุริเสหิ อเปติ ย่อมออกไป จากบุรุษทั้งหลาย.

๖๘. *ฉฏฺฐี สมฺพนฺเธ* [๒๓]*ฯ*
๖๙. ฉัฏฐีวิภัตติ ใช้ในความหมายว่า สัมพันธะ.

นามสฺมา สมฺพนฺธตฺเถ ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติฯ
ปุริสสฺส ธนำ, ปุริสานำ ธนำฯ
ฉัฏฐีวิภัตติ ย่อมลง ในความหมายว่า สัมพันธะ ท้ายนามศัพท์[๒๔].
ตัวอย่าง
ปุริสสฺส ธนำ ทรัพย์ของบุรุษ.
ปุริสานำ ธนำ ทรัพย์ของบุรุษทั้งหลาย.

๖๙. *สตฺตมฺยาธาเร* [๒๕]*ฯ*
๖๙. สัตตมีวิภัตติ ใช้ในความหมายว่า อาธาระ

---

[๒๑] [ก. ๒๙๕; รู. ๘๙, ๓๐๗; นี. ๖๐๗ จำ. ๒.๑.๘๑; ปา. ๒.๓.๒๘; ๑.๔.๒๔ ปญฺจมฺยวธิสฺมา (พหูสุ)]

[๒๒] อวธิ คือ เขตแดนที่กำหนดขอบเขตเป็นที่เริ่มต้น จรดถึง และแยกออก อย่างใดอย่างหนึ่งตามควรแก่บริบท. คัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์เรียกว่า อปาทาน แต่คัมภีร์นี้และคัมภีร์อรรถกถาฎีกาเรียกว่า อวธิ. สองคำนี้มี ความหมายเหมือนกัน ต่างเพียงชื่อเรียก.

[๒๓] [ก. ๓๐; รู. ๙๒, ๓๑๕; นี. ๖๐๙; จำ. ๒.๑.๙๕; ปา. ๒.๓.๕๐]

[๒๔] สัมพันธะ คือ ความเกี่ยวข้องของนามศัพท์ศัพท์นี้กับศัพท์อื่นในฐานะต่างๆ เช่น เป็นเจ้าของ เป็นที่เปลี่ยนแปลง เป็นต้น.

[๒๕] [ก. ๓๑๒; รู. ๙๔, ๓๑๙; นี. ๖๓๐; จำ. ๒.๑.๘๘; ปา. ๒.๓.๓๖; ๑.๓.๔๕]

นามสฺมา อาธารตฺเถ สตฺตมีวิภตฺติ โหติฯ
ปุริสสฺมิ ติฏฺฐติ, ปุริเสสุ ติฏฺฐติฯ
สัตตมีวิภัตติ ย่อมลงในความหมายว่า อาธาระ[๒๖] ท้ายนามศัพท์.
ตัวอย่างเช่น
ปุริสสฺมิ ติฏฺฐติ ย่อมตั้งอยู่ ในบุรุษ
ปุริเสสุ ติฏฺฐติ ย่อมตั้งอยู่ ในบุรุษทั้งหลาย.

วิภตฺติราสิ นิฏฺฐิโตฯ
กลุ่มวิภัตติทั้ง ๗ จบ.

[๒๖] อาธาระ คือ สถานที่ตั้งแห่งกิริยาของกัตตา โดยเป็นที่อยู่อาศัยเป็นต้น.

อิตฺถิปจฺจยราสิ
กลุ่มศัพท์ที่ลงปัจจัยในอิตถีลิงค์

๗๐. อิตฺถิยมตฺวา [๒๗]ฯ

๗๐. ลง อาปัจจัย ในอิตถีลิงค์ ท้ายนามศัพท์อการันต์

อิตฺถิยำ+อโต+อาติ เฉโทฯ อการนฺตนามมฺหา อิตฺถิยำ อาปจฺจโย โหติฯ

สูตรนี้ตัดบทเป็น อิตฺถิยำ + อโต + อา. ความหมายคือ อาปัจจัย ย่อมลง ในอิตถีลิงค์ ท้ายนามศัพท์ที่เป็นอการันต์.

อภาสิตปุเมหิ เกหิจิ สญฺญาสทฺเทหิ นิจฺจำ –

กญฺญา, ปญฺญา, สญฺญา, นาวา, สาลา, ตณฺหา, อิจฺฉา, ภิกฺขา, สิกฺขา, คีวา, ชิวฺหา, วีสา, ติำสา, จตฺตาลีสา, ปญฺญาสา อิจฺจาทิฯ

ท้ายสัญญาศัพท์บางศัพท์ ซึ่งไม่เคยกล่าว (หรือใช้ใน) ปุงลิงค์ ลง**อา**ปัจจัยแน่นอน เช่น

กญฺญา = หญิงสาว, ปญฺญา = ปัญญา, สญฺญา = สัญญา, นาวา = เรือ, สาลา = โรง, ตณฺหา = ความอยาก, อิจฺฉา = ความปรารถนา, ภิกฺขา = อาหาร, สิกฺขา = ข้อปฏิบัติ, คีวา = คอ, ชิวฺหา = ลิ้น , วีสา = ยี่สิบ, ติำสา = สามสิบ, จตฺตาลีสา = สี่สิบ, ปญฺญาสา = ห้าสิบ.[๒๘]

ภาสิตปุเมหิปิ สพฺพนาเมหิ ตพฺพา, นีย, ตปจฺจยนฺเตหิ จ นิจฺจำ –

สพฺพา, กตรา, กตมา, อนุภวิตพฺพา, อนุภวนีียา, คตา, ชาตา, ภูตา, หูตา อิจฺจาทิฯ

ถึงที่เป็นสัพพนาม บทที่ลงตพฺพ อนีย และ ตปัจจัย แม้จะเคยใช้ในปุงลิงค์ ก็ลงอาปัจจัยแน่นอนเหมือนกัน เช่น

สพฺพา = ทั้งหมด, **กตรา** = พวกไหน, **กตมา** = พวกไหน, **อนุภวิตพฺพา**, **อนุภวนีียา** = พึงเสวย, **คตา** = ไปแล้ว, **ชาตา** = เกิดแล้ว, **ภูตา** = เป็นแล้ว, **หูตา** = เป็นแล้ว.

---

[๒๗] [ก. ๒๓๗; รู. ๑๗๖; นี. ๔๖๖; จำ. ๒.๓.๑๕; ปา. ๔.๑.๔]

[๒๘] สัญญาศัพท์ หมายถึง ชื่อเฉพาะที่นิยมใช้เรียกกันทางโลก ไม่ได้สำเร็จจากธาตุปัจจัยอะไร เป็นศัพท์จำพวกรุฬหี หรือเรียกว่า อนิปผันนปาฏิปทิกะ. ในที่นี้ หมายถึง สัญญาศัพท์ บางศัพท์ที่ใช้เป็นอิตถีลิงค์อย่างเดียว และจะต้องไม่ใช่เป็นคำที่สามารถนำมาใช้ในปุงลิงค์. ด้วยคำนี้ แสดงว่า ศัพท์เหล่านี้ ใช้เป็นชื่อเรียกสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น กญฺญ แล้วลง อา กลายรูปเป็น กญฺญา ความหมาย คือ ผู้หญิง โดยมิต้องคำนึงถึงการสำเร็จรูปว่ามาจากธาตุและปัจจัยใด คือ มิใช่มีความหมายตามศัพท์ว่า ผู้ยังชายให้รักใคร่. ปญฺญา คือ สภาพธรรมที่เรียกว่า ปัญญา, มิใช่ใช้ในความหมายว่า ความรอบรู้ในสังขารทั้งปวง ดังนี้เป็นต้น จึงเป็นศัพท์อิตถีลิงค์ โดยการลงอาปัจจัยท้ายนามศัพท์เหล่านี้. แม้จำนวนนับ คือ วีสา เป็นต้น ก็มีรูปเดิมมาจาก วีส และลง อาปัจจัยเพื่อเป็นอิตถีลิงค์เท่านั้น. กรณีนี้ถือเป็นอีกมติหนึ่ง ที่ต่างไปจากวิธีการที่คัมภีร์กัจจายนะและปทรูปสิทธิแสดงไว้ ซึ่งผู้สนใจดูวิธีการลงอาปัจจัยเหล่านี้ได้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิสูตรที่ **๔๑๓. คณเน ทสสฺส ทฺวิติ จตุ ปญฺจ ฉ สตฺต อฏฺฐนวกานำ วีติ จตฺตาร ปญฺญา ฉ สตฺตาส นวา โยสุ โยนญฺจี สมาสำ ฐิริ ตีตฺติ,** และ**๔๑๔ ติ จ** ฯ ที่แสดงกระบวนการสำเร็จรูปตามระบบไวยากรณ์ภาษาบาฬีอย่างมีขั้นตอน.

อญฺเญหิ ปน อนิจฺจํ –

กลฺยาณา, กลฺยาณี, สุนฺทรา, สุนฺทรี, โสภณา, โสภณี, กุมฺภการา, กุมฺภการี, กุมฺภการินี, อตฺถกามา, อตฺถกามี, อตฺถกามินี, ปริพฺพาชิกา, ปริพฺพาชิกินี, เอกากา, เอกากินี, ทีปนา, ทีปนี อิจฺจาทิฯ

กรณีที่เป็นศัพท์อื่นจากนี้ ไม่จำต้องลงอาปัจจัยเสมอไป [๒๙] เช่น

กลฺยาณา, กลฺยาณี = หญิงงาม, **สุนฺทรา, สุนฺทรี** = หญิงงาม , **โสภณา, โสภณี** = หญิงงาม, **กุมฺภการา, กุมฺภการี, กุมฺภการินี** = ช่างปั้นหม้อหญิง, **อตฺถกามา, อตฺถกามี, อตฺถกามินี** = หญิงผู้ต้องการประโยชน์, **ปริพฺพาชิกา, ปริพฺพาชิกินี** = นางปริพพาชก, **เอกากา, เอกากินี** = หญิงคนเดียว, **ทีปนา, ทีปนี** = ตำราที่อธิบายความหมาย

สุตฺตวิภตฺเตน สมาเส มาตุ, ธีตุ อิจฺจาทีหิ อาปจฺจโย โหติฯ นนฺทมาตา, อุตฺตรมาตา, เทวธีตา, ราชธีตา , อสฺสมณี โหติ อสกฺยธีตรา อิจฺจาทิฯ

มีการลงอาปัจจยท้ายมาตุ ธีตุเป็นต้น ที่เป็นบทสมาสได้ โดยการแบ่งสูตร[๓๐] เช่น

นนฺทมาตา มารดาของท่านพระนันทะ, **อุตฺตรมาตา** มารดาของท่านพระอุตตระ, **เทวธีตา** เทพธิดา (บุตรีของเทวดา), **ราชธีตา** พระราชธิดา, **อสฺสมณี โหติ อสกฺยธีตรา** ภิกษุนีรูปนี้ ไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นธิดาของพระสักยมุนี.

เอตฺถ จ 'อิตฺถิย'นฺติ กตฺถจิ สทฺทมตฺตสฺส วา, กตฺถจิ อตฺถมตฺตสฺส วา อิตฺถิภาเว โชเตตพฺเพติ อตฺโถฯ เอวญฺจ สติ อิตฺถิปจฺจยาปิ สฺยาทโย วิย โชตกมตฺตา เอว โหนฺติ, น วาจกาติ สิทฺธํ โหติฯ

คำว่า "*อิตฺถิยํ* ในอิตถีลิงค์" ในสูตรนี้ บ่งความว่า ในบางแห่ง (ลงอาปัจจัย) ในความเป็นเพียงอิตถีลิงค์ของศัพท์ หรือ ของเนื้อความ ที่ตนจะเปิดเผยเท่านั้น. เมื่อเป็นเช่นนี้แสดงว่า อิตถีปัจจัยทั้งหลายเป็นเพียงโชตกศัพท์ (ศัพท์ที่ส่องให้ปรากฏ) เช่นเดียวกับวิภัตติทั้งหลายมีสิเป็นต้น, มิได้เป็นวาจกศัพท์ (ศัพท์ที่กล่าวเนื้อความ ว่าเป็นกรรมหรือกรณะเป็นต้น).

๗๑. นทาทีหิ งี[๓๑] ฯ

ลงอีปัจจัย ท้าย นท ศัพท์เป็นต้น.

นทาทีหิ อิตฺถิยํ ฏีโหติฯ งานุพนฺโธ 'นฺตนฺตูนํ งีมฺหิ โต วา'ติ เอตฺถ วิเสสนตฺโถฯ

---

[๒๙] กรณีนี้ ไม่จำเป็นต้องลง อาปัจจัยอย่างเดียว อาจลงอิตถีปัจจัยอื่นเช่น อี หรือ อีนี ได้อีก. ด้วยคำนี้แสดงว่า ลงอาปัจจัยอย่างแน่นอนท้ายสัญญาศัพท์บางกลุ่มที่ไม่อาจนำมาใช้ในปุงลิงค์ได้, ท้ายสัพพนาม และบทลงตพฺพ อนีย และตปัจจัย แต่เป็นศัพท์ที่ามารถนำมาใช้ในปุงลิงค์ได้ กล่าวคือ เป็นวิเสสนะที่ต้องใช้ตามลิงค์ของวิเสสยะ. ส่วน อา อี อินี สามารถลงท้ายนามศัพท์อื่นๆ ที่นอกจากสามกลุ่มดังกล่าว ไม่มีข้อกำหนด.

[๓๐] โดยการแบ่งสูตรว่า **อิตฺถิยํ อา**. หมายความว่า ให้ตัดนิมิตคือ **อโต อา** ท้ายอการันต์ เหลือแค่ **อิตฺถิยํ อา** ลง อาปัจจัยในอิตถีลิงค์ กล่าวคือ ลงท้ายการันต์อื่นได้ แต่ในที่นี้หมายถึง อุการันต์ในสมาส.

[๓๑] [ก. ๒๓๘; รู. ๑๘๗; นี. ๔๖๗; นทาทิโต วี (พหูสุ)]

ลง อีปัจจัยท้ายนทศัพท์เป็นต้น ที่เป็นไปในอิตถีลิงค์. ในสูตรนี้ว่า “*นตนฺตูนํ วีมฺหิ โต วา* ในเพราะ อี ใช้ ต แทน นฺต และ นฺตุ ได้บ้าง” งอนุพันธ์ มีความหมายพิเศษขึ้น[๓๒]”.

นที, มหี, อิตฺถี, กุมารี, ตรุณี, วาเสฏฺฐี, โคตมี, กจฺจานี, กจฺจายนี, มาณวี, สามเณรี, นาวิกี, ปญฺจมี, ฉฏฺฐี, จตุทฺทสี, ปญฺจทสี, สหสฺสี, ทสสหสฺสี, สตสหสฺสี, กุมฺภการี, มาลการี, จกฺขุกรณี, ญาณกรณี, ธมฺมทีปนี อิจฺจาทิฯ

ตัวอย่างเช่น

นที แม่น้ำ, **มหี** แผ่นดิน, **อิตฺถี** ผู้หญิง, **กุมารี** เด็กหญิง, **ตรุณี** หญิงสาว, **วาเสฏฺฐี** นางวาเสฏฐี, **โคตมี** นางโคตมี, **กจฺจานี** นางกัจจานี (บุตรีนางกัจจา), **กจฺจายนี** นางกัจจายนี (บุตรีนางกัจจา), **มาณวี** ผู้หญิง, **สามเณรี** สามเณรี, **นาวิกี** นายเรือหญิง, **ปญฺจมี** ที่ห้า, **ฉฏฺฐี** ที่หก, **จตุทฺทสี** ที่สิบสี่, **ปญฺจทสี** ที่สิบห้า, **สหสฺสี** ที่หนึ่งพัน, **ทสสหสฺสี** ที่หนึ่งหมื่น, **สตสหสฺสี** ที่หนึ่งแสน, **กุมฺภการี** ช่างหม้อหญิง, **มาลการี** ช่างดอกไม้สตรี, **จกฺขุกรณี** ธรรมสร้างจักษุ, **ญาณกรณี** ธรรมสร้างปัญญา , **ธมฺมทีปนี** ตำราแสดงธรรม.

๗๒. นฺตนฺตูนํ งีมฺหิ โต วา[๓๓] *ฯ*

เพราะ อีปัจจัย ใช้ ต แทนนฺต และ นฺตุ ได้บ้าง.

นฺต, นฺตูนํ โต โหติ วา งีมฺหิ ปเรฯ

คจฺฉตี, คจฺฉนฺตี, สตี, สนฺตี, ภวิสฺสตี, ภวิสฺสนฺตี, คุณวตี, คุณวนฺตี, สติมตี, สติมนฺตี, สพฺพาวตี, สพฺพาวนฺตี, ยาวตี, ยาวนฺตี, ตาวตี, ตาวนฺตี, ภุตฺตวตี, ภุตฺตวนฺตีฯ

ในเพราะ อีปัจจัยอยู่เบื้องหลัง นฺต และ นฺตุ ใช้ ต แทน ได้บ้าง. เช่น

คจฺฉตี, คจฺฉนฺตี หญิง ไป, **สตี, สนฺตี** หญิง มีอยู่, **ภวิสฺสตี, ภวิสฺสนฺตี** วิภัตติที่มีในกิริยาที่จักมี, **คุณวตี, คุณวนฺตี** หญิงมีคุณ, **สติมตี, สติมนฺตี** หญิงมีสติ, **สพฺพาวตี, สพฺพาวนฺตี** หญิงมีสรรพสิ่ง**, ยาวตี**, ยาวนฺตี หญิงเท่าใดที่มี, ตาวตี, ตาวนฺตี **หญิงเท่านั้นที่มี**, **ภุตฺตวตี, ภุตฺตวนฺตี** หญิงรับประทานแล้ว

๗๓. โคโต วา[๓๔] *ฯ*

ลง อี ปัจจัย ท้าย โคศัพท์ ได้บ้าง

โคสทฺทมฺหา อิตฺถิยํ วี โหติ วาฯ

---

[๓๒] ง ในสูตรดังกล่าวมีหน้าที่เพิ่มขึ้นมาจากสูตรนี้ คือ นอกจากลง อีปัจจัยท้ายนามศัพท์มีคจฺฉนฺตและคุณวนฺตุเป็นต้นในอิตถีลิงค์แล้ว ยังมีหน้าที่เป็นนิมิตให้แปลงเฉพาะ นฺต และ นฺตุ ของ อนฺต และ วนฺตุ ปัจจัย. ดังนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มีมีอรรถวิเสสนะ (วิเสสนตฺถ แต่คัมภีร์ปทสาธนะ กล่าวว่า ง เป็นศัพท์ให้สังเกต (สงฺเกตตฺถ) ในสูตร “นฺตนฺตุนํฯ”).

[๓๓] [ก. ๒๓๙, ๒๔๑; รู. ๑๙๐, ๑๙๑; นี. ๔๖๘, ๔๗๑]

[๓๔] [ก. ๒๓๘; รู. ๑๘๗; นี. ๔๖๗]

ลงอี ปัจจัย ท้ายโคศัพท์ ได้บ้าง
คาวีฯ
คาวี แม่โค

วาติ กิ? โค กาณา ปริยนฺตจารินีติ ปาฬิฯ ตตฺถ กาณาติ อนฺธาฯ
วา ศัพท์ ที่หมายถึง ได้บ้าง มีประโยชน์ในการห้ามการลง อีปัจจัยได้ เช่น พระบาฬีนี้
โค กาณา ปริยนฺตจารินี แม่โคตาบอด วิ่งพล่านไปรอบๆ. กาณา คือ อนฺธา หมายถึง บอด.

๗๔. ยกฺขาทีหินี จ[๓๕] *ฯ*
๗๔. ลง อี และ อินี ปัจจัย ท้ายนามศัพท์อการันต์มียกฺขศัพท์เป็นต้น ในอิตถีลิงค์.

ยกฺขาทีหิ อการนฺเตหิ อิตฺถิยํ วี จ โหติ อินี จฯ
ลง อี และ อินี ปัจจัย ท้ายนามศัพท์อการันต์ มียกฺขศัพท์เป็นต้น ในอิตถีลิงค์.

ยกฺขี, ยกฺขินี, นาคี, นาคินี, มหิสี, มหิสินี, มิคี, มิคินี, สีหี, สีหินี, ทีปี, ทีปินี, พฺยคฺฆี, พฺยคฺฆินี, กากี, กากินี, กโปตี, กโปตินี, มานุสี, มานุสินี อิจฺจาทิฯ
ตัวอย่าง
ยกฺขี, ยกฺขินี = นางยักษ์. นาคี, นาคินี = งูตัวเมีย. มหิสี, มหิสินี = ควายตัวเมีย. มิคี, มิคินี = กวางตัวเมีย. สีหี, สีหินี = สิงโตตัวเมีย. ทีปี, ทีปินี = เสือเหลืองตัวเมีย. พฺยคฺฆี, พฺยคฺฆินี = เสือโคร่งตัวเมีย. กากี, กากินี = กาตัวเมีย. กโปตี, กโปตินี = นกพิราบตัวเมีย. มานุสี, มานุสินี = หญิงมนุษย์.

๗๕. อารามิกาทีหิ [๓๖]*ฯ*
ลง อินี ปัจจัย ท้ายอารามิกศัพท์เป็นต้น ในอิตถีลิงค์.

อารามิกาทีหิ อการนฺเตหิ อิตฺถิยํ อินี โหติฯ
อารามิกินี, อนฺตรายิกินี, นาวิกินี, โอลุมฺพิกินี, ปุสฺกูลิกินี, ปริพฺพาชิกินี, ราชินี, เอกากินี อิจฺจาทิฯ
ท้ายนามศัพท์อการันต์ มีอารามิกศัพท์เป็นต้น ลง อินีปัจจัยในอิตถีลิงค์ เช่น
อารามิกินี อารามิกชนผู้เป็นสตรี (โยมผู้หญิง)[๓๗],

---

[๓๕] [ก. ๒๓๘, ๒๔๐; รู. ๒๘๗, ๑๙๓; นี. ๔๖๗, ๔๖๙; ยกฺขาทิตฺวินี จ (พหูสุ)]

[๓๖] [ก. ๒๔๐; รู. ๑๙๓; นี. ๔๖๙]

[๓๗] อารามิกินี คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา หมายถึง ภริยาของอารามิกชน โดยให้ อินี มีอรรถภริยา เหมือน อานี ปัจจัย แต่ในที่นี้แปลโดยความเป็นเพียงอิตถีโชตกปัจจัย.

อนฺตรายิกินี ภิกษุนีผู้มีอันตราย[๓๘],
นาวิกินี นายเรือหญิง,
โอลุมฺพิกินี สตรีผู้มีปกติยึดเหนี่ยว
ปํสุกูลิกินี ภิกษุนีผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร,
ปริพฺพาชิกินี นางปริพพาชก,
ราชินี พระราชินี[๓๙]
เอกากินี หญิงผู้อยู่คนเดียว (หญิงโสด)

สญฺญายํ –
มานุสินี มานุสา วา, อญฺญตฺร มานุสี สมฺปตฺติฯ
อินีปัจจัย ลงในสัญญาศัพท์ ศัพท์ที่ใช้เป็นชื่อ เช่น
มานุสินี, มานุสา นกชนิดหนึ่ง มีร่างกายเป็นมนุษย์ มีปีกสวยงาม
ในความหมายอื่นที่นอกจากใช้เป็นชื่อ ก็มีรูปว่า มานุสี หมายถึง สมบัติ ชนิดของมนุษย์.[๔๐]

๗๖. ฆรณฺยาทโย[๔๑]ฯ
๗๖. ศัพท์ที่มีนีปัจจัยเป็นที่สุด ฆรณีเป็นต้น ใช้ในอิตถีลิงค์

ฆรณีอิจฺจาทโย อิตฺถิยํ นีปจฺจยนฺตา สิชฺฌนฺติฯ
ศัพท์ที่มีนีปัจจัยเป็นที่สุด เช่น ฆรณี ให้ใช้ในอิตถีลิงค์.

ฆรณี, เวตฺรณี, โปกฺขรณี-เอสุ นสฺส ณตฺตํฯ อาจรินี ยโลโป, อาจริยา วาฯ
เช่น ฆรณี หญิงแม่เรือน[๔๒], เวตรณี แม่น้ำเวตรณี, โปกขรณี สระบัว.

---

[๓๘] อนฺตรายิกินี แปลตามรูปที่ปรากฏ แต่คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกาเป็นต้นมีรูปเป็น อนนฺตรายิกินี และอธิบายว่า นตฺถิ อนฺตรายิโก เอติสฺสา รญฺโญ ภริยาย. พระชายาของพระเจ้าแผ่นดิน ผู้ทรงไม่มีธรรมสร้างอันตราย แต่ในพระบาฬีภิกขุนีวิภังค์ ๓/๒๒๗ หมายถึง นางภิกษุนีผู้ไม่มีอันตราย.

[๓๙]ราชินี คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา หมายถึง พระชายาของพระราชา โดยให้ อินี ลงในอรรถภริยาของบุคคลนั้น เหมือน อานี ปัจจัย.

[๔๐] มานุสินี, มานุสา, มานุสี หมายถึง สมบัติอันเป็นของมนุษย์ แต่คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา อธิบายว่า เป็นชื่อของนกชนิดหนึ่ง ที่มีร่างกายเป็นมนุษย์ (โมค.ปญ. ๒๖ สูตร อารามิกาทีหิ.)

[๔๑] ก. ๒๔๐; รู. ๑๙๓; นี. ๔๖๙

[๔๒] คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา อธิบายว่า ฆรณี มีรูปวิเคราะห์เป็นอัสสัตถตัทธิต ว่า ฆรํ เอติสฺสา อตฺถีติ ฆรณี. หญิงผู้มีเรือน ชื่อว่า ฆรณี หญิงแม่เรือน.
ลง อีปัจจัย ท้าย ฆร ด้วยสูตร ทณฺฑาทิตฺวิกอี วาฯ (**๔/๘๐**). ท้าย ทณฺฑ เป็นต้น ลง อิก หรือ อี ปัจจัยในอรรถของมนฺตุปัจจัย ได้บ้าง (ฆรี). เมื่อลง นี ด้วยสูตรนี้ (ฆรีนี) แปลง อี เป็น อ (ฆรฺ อี > อ = ฆรนี) ด้วยนิปาตนะว่า อีสฺสตฺตํ นี้ (อาศัย

สามศัพท์เหล่านี้แปลง น เป็น ณ.

อาจรินี อาจารย์หญิง รูปนี้ลบ ย. (นอกจากนี้) รูปว่า อาจริยา ก็มี[๔๓]

๗๗. มาตุลาทิตฺวานี ภริยายํ [๔๔]ฯ

หนปลายมาตุลศัพท์เป็นต้น ลง อานีปัจจัยในความหมายว่าเป็นภริยา.

มาตุลาทีหิ อการนฺเตหิ ภริยายํ อานี โหติฯ

มาตุภาตา มาตุโล, ตสฺส ภริยา มาตุลานี, เอวํ วรุณานี, คหปตานี, อาจริยานี, ขตฺติยานีฯ

ใช้อานีปัจจัยในความหมายว่า ภริยา ลงท้ายนามศัพท์อการันต์ มีมาตุล เป็นต้น

ตัวอย่าง

มาตุลานี, ศัพท์นี้มาจาก มาตุ + ล ปัจจัย (=ภาตุ) วิเคราะห์ว่า พี่ชายของมารดา ชื่อว่า มาตุล (ลุง), ภรรยาของพี่ชายของมารดานั้น ชื่อว่า มาตุลานี (ป้าสะใภ้)

วรุณานี พระชายาของท้าววรุณ, คหปตานี ภรรยาคฤหบดี, อาจริยานี ภรรยาของอาจารย์, ขตฺติยานี พระชายาของกษัตริย์.

'พหุลา'ธิการา ขตฺติยี ขตฺติยา จฯ

เพราะการตามมาของ "พหุล" ศัพท์ (โดยมาก) ดังนั้น จึงมีรูปว่า ขตฺติยี และ ขตฺติยา (นอกจาก ขตฺติยานี พระชายาของกษัตริย์).

๗๘. ยุวณฺเณหิ นีฯ

๗๘. ลงนีปัจจัยท้ายศัพท์ที่มีอิวัณณะและอุวัณณะเป็นที่สุด ในอิตถีลิงค์.

อิวณฺณนฺเตหิ อุวณฺณนฺเตหิ จ อิตฺถิยํ นี โหติฯ

ท้ายศัพท์ที่มีอิวัณณะ (อิ อี) และ อุวัณณะ (อุ อู) เป็นที่สุด ลง อินี ในอิตถีลิงค์.

ฉตฺตปาณินี, ทณฺฑปาณินี, ทณฺฑินี, ฉตฺตินี, หตฺถินี, มาลินี, มายาวินี, เมธาวินี, ปิยปสินี, พฺรหฺมจารินี, ภยทสฺสาวินี, อตฺถกามินี, หิตจารินี, ภิกฺขุนี, ขตฺติยพนฺธุนี, ปฏุนี, ปรจิตฺตวิทุนี, มตฺตญฺญุนี, อตฺถญฺญุนี, ธมฺมญฺญุนี อิจฺจาทิฯ

เช่น

ฉตฺตปาณินี หญิงมีร่มในมือ (ถือร่มมา),

ทณฺฑปาณินี หญิงมีไม้เท้าในมือ (ถือไม้เท้ามา) ,

คำนี้เป็นเครื่องสำเร็จรูป), แปลง น เป็น ณ ด้วยสูตร ตถนรานำ ฏฐณลา (๑/๕๒) แปลง ต ถ น และร เป็น ฏ ฐ ณ และ ล ได้บ้าง (ฆรนฺ > ณี = ฆรณี). แม้รูปว่า โปกฺขรณี สระมีบัว ก็มีวิเคราะห์และสำเร็จรูปตามนี้.

[๔๓] กรณีนี้เป็นเพียงปัจจัยแสดงความเป็นอิตถีลิงค์. โดย เมื่อลง นี ท้ายอาจริย เมื่อควรเป็น อาจริยนี แต่ลบ ย ด้วยคณสูตรว่า "อาจริยา วา ยโลโป จ ลบ ย ท้าย อาจริยศัพท์ได้บ้าง" เป็น อาจรินี. รูปว่า อาจริยา ลง อา ด้วยสูตร อิตฺถิยมตฺวา ลงอาท้ายนามศัพท์ อการันต์"

[๔๔] [ก. ๙๘; รู. ๑๘๙; นี. ๒๖๑]

ทณฺฑินี หญิงถือไม้เท้า,
ฉตฺตินี หญิงมีร่ม,
หตฺถินี ช้างพัง,
มาลินี หญิงมีดอกไม้,
มายาวินี หญิงมีมายา,
เมธาวินี สตรีมีปัญญา,
ปิยปสฺสินี สตรีผู้ได้การสรรเสริญจากคนรัก,
พฺรหฺมจาริณี หญิงพรหมจรรย์,
ภยทสฺสาวินี สตรีผู้เห็นภัยเป็นนิตย์,
อตฺถกามินี หญิงผู้หวังประโยชน์,
หิตจาริณี หญิงผู้ประพฤติเพื่อประโยชน์เกื้อกูล,
ภิกฺขุนี ภิกษุนี,
ขตฺติยพนฺธุนี เชื้อพระวงศ์หญิง (ผู้สืบเชื้อสายกษัตริย์),
ปฏุนี สตรีผู้ฉลาด,
ปรจิตฺตวิทุนี สตรีผู้ล่วงรู้จิตของผู้อื่น,
มตฺตญฺญุนี สตรีผู้ทราบความพอเพียง,
อตฺถญฺญุนี หญิงผู้รู้จักประโยชน์,
ธมฺมญฺญุนี หญิงผู้รู้จักธรรม.
(หรือ อตฺถญฺญุนี หญิงผู้รู้เหตุ ธมฺมญฺญุนี หญิงผู้รู้ผล)

๗๙. ติมฺหาญฺญตฺเถ [๔๕]*ฯ*
๗๙ ลง นีปัจจัย ท้ายบทอัญญัตถสมาส ที่มีติปัจจัยเป็นที่สุด ในอิตถีลิงค์

อญฺญปทตฺถสมาเส ติปจฺจยนฺตมฺหา อิตฺถิยํ นี โหติฯ
นีปัจจัยลงท้ายบทที่มีติปัจจัยเป็นที่สุดในอัญญปทัตถสมาส (พหุพพีหิสมาส) ในอิตถีลิงค์.

อหิ̊สารตินี, ธมฺมรตินี, วจฺฉคิทฺธินี, ปุตฺตคิทฺธินี, มุฏฺฐสฺสตินี, มิจฺฉาทิฏฺฐินี, สมฺมาทิฏฺฐินี, อตฺตคุตฺตินี อิจฺจาทิฯ
เช่น
อหิ̊สารตินี หญิงผู้มีความยินดีในการไม่เบียดเบียน,
ธมฺมรตินี หญิงผู้มีความยินดีในธรรม,
วจฺฉคิทฺธินี หญิงผู้มีความรักในลูกวัว,
ปุตฺตคิทฺธินี หญิงผู้มีความรักในบุตร,

[๔๕] [กฺติมฺหาญฺญตฺเต (พหูสุ), โมคฺคลฺลาเน ๓๑ สุตฺตงฺเก]

มุฏฺฐสฺสตินี หญิงผู้มีสติหลงลืมแล้ว,
มิจฺฉาทิฏฺฐินี หญิงผู้มีความเห็นผิด,
สมฺมาทิฏฺฐินี หญิงผู้มีความเห็นถูก,
อตฺตคุตฺตินี หญิงผู้มีตนอันคุ้มครองแล้ว

อญฺญตฺเถติ กิ? ธมฺเม รติ ธมฺมรติฯ
คำว่า ในอัญญัตถสมาส แสดงว่า ในสมาสชนิดอื่น ไม่ลง นี ปัจจัย เช่น ธมฺเม รติ ธมฺมรติ สตรี ผู้ยินดีในธรรม ชื่อว่า ธัมมรติ.

๘๐. ยุวาติฯ
๘๐. ลง ติ ปัจจัยท้าย ยุวศัพท์ ในอิตถีลิงค์.

ยุวโต อิตฺถิยนฺติ โหติฯ
ท้ายยุวศัพท์ ลงติปัจจัย ในอิตถีลิงค์

ยุวติฯ
ยุวติ หญิงรุ่นสาว

เอตฺถ จ 'ติ' อิติ สุตฺตวิภตฺเตน วีส, ติංสโตปิติ โหติ วาฯ วีสติ, วีสං, ติංสติ, ติංสංฯ
ด้วยการแบ่งสูตรว่า "ติ" ในสูตรนี้, สามารถลง ติ ปัจจัยท้าย วีส ติංส ศัพท์ ได้เช่นกัน เป็น วีสติ, วีสं ยี่สิบ, ติංสติ ติංสं สามสิบ.

๘๑. อุปมา สංหิต สหิต สญฺญต สห สผ วามลกฺขณาทิตูรุตฺวู [๔๖]***ฯ***
๘๑. ลง อูปัจจัย ท้าย อูรุศัพท์ที่มีศัพท์ต่อไปนี้ คือ คำศัพท์ที่เป็นอุปมา สංหิต สหิต สญฺญต สห สผ วาม ลกฺขณ เป็นต้น เป็นบทหน้า ในอิตถีลิงค์.

ลกฺขณาทิโต+อูรุโต+อูติ เฉโทฯ
สูตรนี้ตัดบทเป็น ลกฺขณาทิโต – อูรุโต – อู

อญฺญปทตฺถสมาเส อุปมาทิปุพฺพา อูรุสทฺทมฺหา อิตฺถิยං อู โหติฯ
อูปัจจัยลงท้ายอูรุศัพท์ที่มีศัพท์อุปมาเป็นต้นเป็นบทหน้าในอัญญปทัตถสมาส ในอิตถีลิงค์.

---

[๔๖] [จ. ๒.๓.๗๙; ปา. ๔.๑.๖๙, ๗๐ ตูรุตู (พหูสุ)]

นาคสฺส นาสา วิย อูรู ยสฺสาติ นาคนาสูรู, สํหิตา สมฺพนฺธา อูรู ยสฺสาติ สํหิโตรู, สหิตา เอกพทฺธา อูรู ยสฺสาติ สหิโตรู, สณฺฐิตา อโลลา อูรู ยสฺสาติ สณฺฐิโตรู, อูรุยา [อูรุนา?] สห วตฺตตีติ สโหรู, สโผ วุจฺจติ ขุโร, สํสิลิฏฺฐตาย สผภูตา อูรู ยสฺสาติ สโผรู, วามา สุนฺทรา อูรู ยสฺสาติ วาโมรู, ลกฺขณสมฺปนฺนา อูรู ยสฺสาติ ลกฺขโณรูฯ

ตัวอย่าง

นาคนาสูรู (นาคนาส + อูรุ + อู) สตรีมีต้นขาเหมือนงวงช้าง

นาคสฺส นาสา วิย อูรู ยสฺสาติ นาคนาสูรู

ต้นขาของหญิงใด เหมือนกับ งวงของช้าง หญิงนั้น ชื่อว่า นาคนาสูรู.

สำหิโตรู (สำหิตา + อูรุ + อู) สตรีมีต้นขาแนบชิดกัน. (ขาไม่โก่ง)

สำหิตา สมฺพนฺธา อูรู ยสฺสาติ สำหิโตรู,

ต้นขาของหญิงใด แนบติดกัน เหตุนั้น หญิงนั้น ชื่อว่า สำหิโตรู.

สหิโตรู (สหิต + อูรุ + อู) สตรีมีต้นขาเนื่องเป็นอันเดียวกัน (ไม่แบะ)

สหิตา เอกพทฺธา อูรู ยสฺสาติ สหิโตรู,

ต้นขาของสตรีใด เป็นท่อนเดียวกัน สตรีนั้น ชื่อว่า สหิโตรู[๔๗]

สณฺฐิโตรู (สณฺฐิต + อูรุ + อู) สตรีมีต้นขากลมกลึง

สณฺฐิตา อโลลา อูรู ยสฺสาติ สณฺฐิโตรู,

หญิงผู้มีต้นขา กลม คือ ไม่บิดเบี้ยว ชื่อว่า สณฺฐิโตรู.[๔๘]

สโหรู คือ หญิงเป็นไปกับด้วยต้นขา (มีต้นขางาม)

อูรุยา [อูรุนา?] สห วตฺตตีติ สโหรู,

หญิงที่เป็นไปกับด้วยต้นขา ชื่อว่า สโหรู.

สโผรู สตรีมีต้นขาเป็นกีบม้า

สโผ วุจฺจติ ขุโร, สำสิลิฏฺฐตาย สผภูตา อูรู ยสฺสาติ สโผรู,

ขุร เรียกว่า สผ ในที่นี้ (กีบม้า). หญิงผู้มีช่วงขาเป็นกีบม้า เพราะติดกัน ชื่อ สโผรู.

วาโมรู (วาม + อูรุ + อู) หญิงมีช่วงขาสวยงาม

วามา สุนฺทรา อูรู ยสฺสาติ วาโมรู,

---

[๔๗] อรรถกถาสัมพุลาชาดก อธิบายว่า **(- สำหิตูรูติ** สมฺปิณฺฑิตูรุ อุตฺตมอูรุลกฺขเณฯ **ชา.อ. ๑/๒๙๗ สัมพุลาชาดก**) สมฺปิณฺฑิตูรุ หมายถึง มีต้นขาอวบอัด คือมีลักษณะของช่วงขาที่สวยงามยอดเยี่ยม

[๔๘] อรรถกถาอลัมพุสาชาดก อธิบายว่า **สณฺฐิตูรูติ** สุวฏฺฏิตฆนอูรุ สมฺปนฺนอูรุลกฺขณาฯ (ชา ๒/๑๑๙ อลัมพุสาชาดก) สณฺฐิตูรู หมายถึง หญิงที่มีต้นขาที่กลมกลึงสวยงาม คือ มีลักษณะต้นขาที่สมบูรณ์แบบ.

หญิงผู้มีช่วงขาสวยงาม ชื่อว่า วาโมรู.

ลกฺขโณรู (ลกฺขณ + อูรุ + อู) หญิงผู้มีช่วงขาสมบูรณ์แบบ
ลกฺขณสมฺปนฺนา อูรู ยสฺสาติ ลกฺขโณรูฯ
หญิงผู้มีช่วงขาอันถึงพร้อมแล้วด้วยลักษณะ ชื่อว่า ลกฺขโณรู.

สุตฺตวิภตฺเตน พฺรหฺมพนฺธูติ สิชฺฌติฯ
อุทาหรณ์ว่า พฺรหฺมพนฺธู ผู้เป็นเผ่าพันธ์แห่งพรหม (พราหมณ์) ย่อมมี ด้วยการแบ่งสูตร (ว่า “อู”)

“สเจ มํ นาคนาสูรู, โอโลเกยฺย ปภาวตี”ติ [ชา. ๒.๒๐.๑๔] จ *“เอกา ตุวํ ติฏฺฐสิ สหิตูรู”ติ [ชา. ๑.๑๖.๒๙๗]* จ *“สญฺญตูรู มหามายา, กุมาริ จารุทสฺสนา”ติ [ชา. ๒.๑๗.๑๐๙]* จ *“วาโมรู สช มํ ภทฺเท”ติ [ที. นิ. ๒.๓๔๘]* จ *“การณํ นปฺปชานามิ, สมฺมตฺโต ลกฺขณูรุยา”ติ [ที. นิ. ๒.๓๔๘]* จ *“คารยฺหสฺสํ พฺรหฺมพนฺธุยา”ติ [ชา. ๒.๒๒.๒๑๐๙]* จ *ปาฬิปทานิ ทิสฺสนฺติฯ*
บทพระบาฬีเกี่ยวกับอุทาหรณ์ของสูตรนี้ เห็นใช้ดังนี้[๔๙]
“สเจ มํ นาคนาสูรู, โอโลเกยฺย ปภาวตี”ติ [ชา. ๒.๒๐.๑๔] จ
หากว่า นางปภาวดีมีช่วงขางดงามพึงแลดูเรา

“เอกา ตุวํ ติฏฺฐสิ สหิตูรู”ติ [ชา. ๑.๑๖.๒๙๗]
หล่อน ผู้โดดเดี่ยว มีขาอ่อนงดงาม จงหยุดก่อนเถิด.

“สญฺญตูรู มหามายา, กุมาริ จารุทสฺสนา”ติ [ชา. ๒.๑๗.๑๐๙]
ดูก่อนหญิงน้อย มีมายามาก มีขาอ่อนงดาม ปรากฏดังทอง

“วาโมรู สช มํ ภทฺเท”ติ [ที. นิ. ๒.๓๔๘]
แม่นาง ผู้มีช่วงขางดงาม จงกอดเราเถิด.

“การณํ นปฺปชานามิ, สมฺมตฺโต ลกฺขณูรุยา”ติ [ที. นิ. ๒.๓๔๘]
เรามึนเมาแล้ว จึงไม่รู้จักเหตุการณ์ เพราะหล่อนผู้มีช่วงขางดงาม.

“คารยฺหสฺสํ พฺรหฺมพนฺธุยา”ติ [ชา. ๒.๒๒.๒๑๐๙] จ
ข้าพเจ้าจักถูกพราหมณ์ ตำหนิ

---

[๔๙]ข้อสังเกต ศัพท์เหล่านี้ล้วนมีอรรถว่า งดงาม ดังที่อรรถกถาชาดกสรุปไว้ว่า เป็นผู้ที่มีช่วงขาสมบูรณ์แบบ ดังนั้น พระบาฬีอ้างอิงอุทาหรณ์ จึงแปลโดยโวหารว่า มีขาที่งดงาม แต่โดยสัททัตถนัย ดังได้แปลไว้ในอุทาหรณ์สูตรนี้.

*ตตฺถ ‘สชา’ติ อาลิงฺคาหิ, ‘คารยฺหสฺส’นฺติ อหํ คารยฺโห ภเวยฺยนฺ*ติฯ

ในพระบาฬีเหล่านั้น

บทว่า สช หมายถึง อาลิงฺคาหิ แปลว่า สวมกอด

บทว่า คารยฺหสฺสํ หมายถึง อหํ คารยฺโห ภเวยฺยนฺ ข้าพเจ้า จักเป็นผู้อันพราหมณ์ตำหนิแล้ว.

(สรุปความเป็นอิตถีลิงค์ของศัพท์ต่าง ๆ)

*เอตฺถ จ ตาปจฺจยนฺตา สภาวอิตฺถิลิงฺคา เอว – ลหุตา, มุทุตา, คามตา, ชนตา, เทวตา อิจฺจาทิ*ฯ

อนึ่ง ในความเป็นอิตถีลิงค์นี้ ศัพท์ที่มีตาปัจจัยเป็นที่สุด เป็นอิตถีลิงค์โดยสภาพ (อัตถลิงค์) เช่น ลหุตา ความเบา มุทุตา ความอ่อน คามตา หมู่บ้าน ชนตา ประชุมชน เทวตา เทวดา

*ตถา ติปจฺจยนฺตา – คติ, มติ, รตฺติ, สติ, ตุฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ, อิทฺธิ, สิทฺธิ อิจฺจาทิ, ตถา ยาคุ, ธาตุ, เธนุ, กณฺฑุ, กจฺฉุ, มาตุ, ธีตุ, ทุหิตุ อิจฺจาทิ, ชมฺพู, วฏู, จมู, สุตนู, สรพู อิจฺจาทิ จ*ฯ

แม้ศัพท์ที่มีติปัจจัยเป็นที่สุด ก็เป็นอิตถีลิงค์โดยสภาพเหมือนกัน เช่น

คติ ที่ไป, มติ ความรู้, รตฺติ ราตรี, สติ สติ, ตุฏฺฐิ ความยินดี, ทิฏฺฐิ ความเห็นผิด, อิทฺธิ ความสำเร็จ, สิทฺธิ ความสำเร็จ,

ที่เป็น (อุการันต์) ก็เหมือนกัน เช่น

ยาคุ ข้าวต้ม, ธาตุ ธาตุ, เธนุ แม่โค, กณฺฑุ โรคผิวหนัง ผื่นคัน, กจฺฉุ อ้อย, มาตุ มารดา, ธีตุ ธิดา, ทุหิตุ หนทางมีอันตราย

ที่เป็น อูการันต์ เช่น

ชมฺพู ผลหว้า, วฏู หญิงสาว, จมู ทหาร, สุตนู, สรพู ตุ๊กแก

*สกฺกตคนฺเถสุ ปน สุตนู, สรพู อิจฺจาทีสุปิ อูปจฺจยนฺ วิทหนฺติ*ฯ

อนึ่ง แม้ในอุทาหรณ์เหล่านี้ คือ สุตนู และ สรพู เป็นต้น ในตำราฝ่ายสันสกฤตถือว่า ลงอูปัจจัย.

*ตตฺถ อิตฺถิลิงฺคภูตา สพฺเพ ‘อิวณฺณุวณฺณา ปิตฺถิย’นฺติ สุตฺเตน นิจฺจํ ปสญฺญา โหนฺติ*ฯ *‘อาการา จ ฆา’ติ สุตฺเตน นิจฺจํ ฆสญฺโญ*ฯ

นามศัพท์ที่เป็นอิตถิลิงค์ทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นนั้น (สำหรับที่เป็น อุ อู และ อิ อีการันต์) ให้ชื่อว่า ป เสมอ ด้วยสูตรว่า อิวณฺณุวณฺณา ปิตฺถิยํ อิวัณณะและอุวัณณะ ในอิตถีลิงค์ ให้ชื่อว่า ป. (ส่วนที่เป็นอาการันต์) ชื่อว่า ฆ เสมอ ด้วยสูตรว่า อาการา จ ฆา และที่เป็น อาการันต์ ให้ชื่อว่า ฆ

*อิตฺถิปจฺจยราสิ นิฏฺฐิโต*ฯ

กลุ่มปัจจัยลงท้ายนามศัพท์ในอิตถีลิงค์ จบแล้ว

อาการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ
กลุ่มนามศัพท์อาการันต์ในอิตถีลิงค์

อิตฺถิลิงฺคํ ฉพฺพิธํ อาการนฺตํ, อิการนฺตํ, อีการนฺตํ, อุการนฺตํ, อูการนฺตํ, โอการนฺตํฯ
นามศัพท์ที่เป็นอิตถีลิงค์ มี ๖ ชนิด คือ อาการันต์[๕๐], อีการันต์, อุการันต์ อูการันต์ และ โอการันต์.

(การสำเร็จรูปในนามศัพท์อิตถีลิงค์อาการันต์ “กญฺญาศัพท์”)

ตตฺถ กญฺญาสทฺทมฺหา อตฺถมตฺเต ปฐมาฯ
บรรดาการันต์ ๖ นั้น ลงปฐมาวิภัตติในความเป็นเพียงเนื้อความ ท้ายกญฺญาศัพท์.

๘๒. คสีนํ [ก. ๒๒๐; รู. ๗๔; นี. ๔๔๗]ฯ
๘๒. ลบสิอาลปนะ ที่ชื่อว่า ค และ สิ อื่น

เกนจิ สุตฺเตน อลทฺธวิธีนํ คสีนํ โลโป โหตีติ สิโลโปฯ
ลบ ค และสิทั้งหลาย ที่ยังไม่ได้ลบด้วยสูตรใดๆ[๕๑]. ลบสิ ปฐมาวิภัตติ ด้วยสูตรนี้.
(สำเร็จรูปเป็น กญฺญา) เช่น

กญฺญา ติฏฺฐติฯ
*กญฺญา ติฏฺฐติ*หญิงสาว ยืนอยู่.
---
๘๓. ชนฺตุเหตฺวีฆเปหิ วา [ก. ๑๑๘; รู. ๑๔๖; นี. ๒๙๓]ฯ
ลบ โยวิภัตติ (ทั้งทุติยาและปฐมา) ท้ายชนฺตุศัพท์, เหตุศัพท์, นามศัพท์อีการันต์, ฆ, และ ป ได้บ้าง.

ชนฺตุ, เหตูหิ จ ปุนปฺปุสเกสุ อีการนฺเตหิ จ ฆโต จ ปสญฺเญหิ อิวณฺณุวณฺเณหิ จ โยนํ โลโป โหติ วาฯ
ลบ โยวิภัตติ (ทั้งทุติยาและปฐมา) ท้าย ชนฺตุศัพท์, เหตุศัพท์, นามศัพท์อีการันต์ทั้งที่เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์, ฆ (อา อิตถีลิงค์), อิวัณณะและอุวัณณะ ที่ชื่อว่า ป (เว้น ฆ และ ล ในปุงลิงค์) ได้บ้าง.

(สำเร็จรูปเป็น กญฺญา ตามสูตรนี้, หรือ เป็น กญฺญาโย ด้วยอำนาจของวาศัพท์ที่มีอรรถวิกัป) เช่น

---

[๕๐] การนฺต คือ อักษรสุดท้ายของนามศัพท์ อาการนฺต คือ นามศัพท์ที่มีอาเป็นต้นเป็นอักษรที่สุด ดังคัมภีร์ปทรูปสิทธิฏีกาแสดงว่า อกาโร อนฺโต ปริยนฺโต อสฺสาติ อการนฺโต ออักษร เป็นที่สุด คือ สุดท้ายของศัพท์ใด ศัพท์นั้น ชื่อว่า อการนฺต นามศัพท์มี ออักษรเป็นที่สุด. คัมภีร์นิรุตติทีปนี ยกอิตถีลิงค์แสดงก่อน เข้าใจว่า เป็นการแสดงให้ต่อเนื่องจากอิตถิปัจยราสิ การแสดงการเป็นอิตถีลิงค์โดยการลงปัจจัย

[๕๑] มีการลบ สิ อาลปนะที่ชื่อ ค และ สิอื่นๆทั้งหลาย ที่มีวิธีอันไม่ได้แล้ว ด้วยสูตรใดๆ. ในอุทาหรณ์ กญฺญา เท่านั้น เป็นรูปที่สำเร็จด้วยสูตรนี้ ส่วน กริยาว่า ติฏฺฐติ เพิ่มเข้ามาเพื่อแสดงความเป็นลิงคัตถะของ กญฺญา เท่านั้น. หมายความว่าให้เห็นหน้าที่ของ กญฺญา ที่ลงปฐมาวิภัตติด้วยสูตรนี้.

กญฺญา ติฏฺฐนฺติ, กญฺญาโย ติฏฺฐนฺติ
หญิงสาวทั้งหลายยืนอยู่

อามนฺตนตฺเถ ปฐมา, ‘โคสฺยาลปเน’ติ คสญฺญาฯ
ลงปฐมาวิภัตติในอรรถอาลปนะ, สิ ปฐมาวิภัตติ ในอรรถอาลปนะ ชื่อว่า ค ด้วยสูตร “โคสฺยาลปเน = สิในอรรถอาลปนะ ชื่อค”.

๘๔. ฆพฺรหฺมาทิตฺเว *[ก. ๑๑๔, ๑๙๓; รู. ๑๒๒, ๑๗๘; นี. ๒๘๘; ฆพฺรหฺมาทิเต (พหสุ)]ฯ*
๘๔. ท้าย ฆ และ พฺรหฺม เป็นต้น สิ อาลปนะ ชื่อ ค เป็น เอ ได้บ้าง.

ฆโต จ พฺรหฺมาทิโต จ คสฺส เอ โหติ วาฯ อาทิสทฺเทน อิสิ, มุนิ, เรวตี, กตฺตุ, ขตฺตุอิจฺจาทิโตปิฯ
เอเป็นอาเทสของ ค ที่อยู่ท้าย ฆ และ พฺรหฺมศัพท์เป็นต้น ได้ก็มี. คำว่า เป็นต้น หมายถึงค ที่อยู่ท้าย อิสิ มุนิ เรวตี กตฺตุ ขตฺตุ ศัพท์เป็นต้น ก็มี เอ เป็นอาเทส เหมือนกัน.

โภติ กญฺเญ, โภติ กญฺญา, โภติโย กญฺญาโย, โภตี กญฺญาโย,
ตัวอย่าง
โภติ กญฺเญ, นี่แน่ะ หญิงสาว
โภติ กญฺญา, นี่แน่ะ หญิงสาว
โภติโย กญฺญาโย, นี่แน่ะ หญิงสาวทั้งหลาย
โภตี กญฺญาโย นี่แน่ะ หญิงสาวทั้งหลาย[๕๒]
“อุฏฺเฐหิ ปุตฺติก ปพฺพชฺชา ทุกฺกรา ปุตฺติก” อิติ เถรีปาฬิ [เถรีคา. ๔๖๕], ตสฺมา เค ปเร มหาวุตฺตินา รสฺโสปิ ยุชฺชติฯ กุสชาตเก “”ติปิ [ชา. ๒.๒๐.๔๗] อตฺถิฯ
พระบาฬีเถรีคาถา มีข้อความว่า
อุฏฺเฐหิ ปุตฺติก ปพฺพชฺชา ทุกฺกรา ปุตฺติก
ลูกหญิง ลุกขึ้นเถิด, บรรพชา ทำได้ยากนะลูก.
เพราะฉะนั้น ในเพราะ สิอาลปนะ แม้จะทำรัสสะ ก็ควร กรณีนี้ ให้ทำด้วยมหาสูตร.
ถึงพระบาฬีกุสชาดก ก็มีข้อความว่า
น เม อกาสิ วจนำ, อตฺถกามาย ปุตฺติเก
ลูกหญิง ลูกไม่เชื่อฟังแม่ที่หวังดีเลย.
(กรณีนี้ ถ้าไม่รัสสะ ก็คงอาเทสสิเป็น เอ ตามสูตร)

---

[๕๒] ทำไมไม่เป็น โภตี กญฺญา ? รูปสิทธิเป็น โภติโย กญฺญา, กญฺญาโย.

กมฺมตฺเถ ทุติยา, ‘สโร โลโป สเร’ติ ปุพฺพสรโลโปฯ

ลงทุติยาวิภัตติในความหมายคือกรรม, (จากนั้น) มีการลบสระหน้า ด้วยสูตร “สโร โลโป สเร” (๒๖ โลปราสิ). เพราะสระหลัง สระหน้าย่อมถึงการลบไปได้บ้าง.

กญฺญํ ปสฺสติ, กญฺญา ปสฺสติ, กญฺญาโย ปสฺสติฯ

(สำเร็จรูปเป็น กญฺญํ, กญฺญา กญฺญาโย)

ตัวอย่างการใช้ เช่น

กญฺญํ ปสฺสติ (เขา) ย่อมเห็นซึ่งหญิงสาว,

กญฺญา ปสฺสติ, กญฺญาโย ปสฺสติ (เขา) ย่อมเห็นซึ่งหญิงสาวท.

******

กตฺตริ ตติยาฯ

ลงตติยาวิภัตติ ในความหมายคือกัตตา. นา ถึงความเป็น ย และยา ด้วยสูตรนี้

***๘๕. ฆปเตกสฺมิ นาทีนํ ยยา** [ก. ๑๑๑, ๑๑๒; รู. ๑๗๙, ๑๘๓ นี. ๒๘๓, ๒๘๔]ฯ*

ฆโต จ ปสญฺเญหิ อิวณฺณุวณฺเณหิ จ เอกตฺเต ปวตฺตานํ นาทีนํ ปญฺจนฺนํ เอกวจนานํ กเมน ย, ยา โหนฺติฯ

๘๕. ฆปเตกสฺมิ นาทีนํ ยยา

ยและยา เป็นอาเทศ ของวิภัตติคือนาเป็นต้น ฝ่ายเอกวจนะ หนปลายจากฆและป

วิภัตติ ๕ ตัวมี นา เป็นต้น ที่เป็นไปในความเป็นอย่างเดียว (เอกวจนะ) ท้าย ฆ และ อิวัณณะ อุวัณณะ ที่ชื่อว่า ป ย่อมเป็น ย และ ยา ตามลำดับ.

กญฺญาย กตํ, กญฺญาหิ กตํฯ

(สำเร็จรูปเป็น กญฺญาย, กญฺญาหิ)

ตัวอย่างการใช้ เช่น

กญฺญาย กตํ การงาน อันหญิงสาว กระทำแล้ว

กญฺญาหิ กตํ การงาน อันหญิงสาวท. กระทำแล้ว.

เอตฺถ จ ฆโตปิ ยาอาเทโส ทิสฺสติฯ “เต จ ตตฺถ นิสีทิตฺวา, ตสฺส รุกฺขสฺส ฉายยา” [ชา. ๑.๑๔.๑๘๒] ติ จ “สมนฺตา ปริวาริสุ, ตสฺส รุกฺขสฺส ฉายยา” [ชา. ๑.๑๔.๑๘๙] ติ จ ปาฬิ, ตถา “สกฺขโรปมยา วเท” [สจฺจสงฺเขป ๑๗๖ คาถา], “พาลทารกลีลยา”ติ [วิภาวินี ๑๕๔] จ ทิสฺสนฺติฯ มหาวุตฺตินา ฆสฺส รสฺโสฯ

ในตติยาวิภัตตินี้ ยังพบ ยาอาเทศ (ของนาวิภัตติท้าย ฆ) ได้บ้าง. ดังพระบาฬี [มหาวาณิชชาดก คาถาที่ ๑๘๒]

เต จ ตตฺถ นิสีทิตฺวา, ตสฺส รุกฺขสฺส ฉายยา
วาณิชา สมจินฺเตสุ, พาลา โมเหน ปารุตาฯ (ชา. ๑/๑๘๒)
พ่อค้าเหล่านั้นพากันนั่งที่ร่มเงาต้นไทรนั้นนั่นเอง พวกที่เป็นคนโง่ถูกโมหะครอบงำ คิดเห็นพ้องกัน.

และ (คาถาที่ ๑๘๙ ของมหาวาณิชชาดกนั้น)
อปิ สุ วาณิชา เอกา นาริโย ปณฺณวีสติ;
สมนฺตา ปริวาริสุ ตสฺส รุกฺขสฺส ฉายยา [๕๓] (ชา. ๑/๑๘๙)
ก็พ่อค้าแต่ละคนมีนารีนางหนึ่ง ส่วนหัวหน้ากองเกวียนมีนารี ๒๕ นาง แวดล้อมอยู่รอบข้างที่ร่มเงาต้นไทรนั้น

ปกรณ์อื่นๆ เช่น
[สัจจสังเขป คาถาที่ ๑๗๖],
ฆฏฺฏิเต อญฺญวตฺถุมฺหิ, อญฺญนิสฺสิตกมฺปนํ;
เอกาพทฺเธน โหตีติ, สกฺขโรปมยา วเทฯ
เมื่อวัตถุอื่น [มีจักขุวัตถุเป็นต้น] ถูกอารมณ์กระทบแล้ว ความไหวของภวังคจิตอันอาศัยหทัยวัตถุย่อมมีได้เพราะเนื่องถึงกัน ดังนั้นจึงควรกล่าวด้วยการอุปมาเหมือนน้ำตาลกรวด

[อภิธัมมัตถวิภาวินี ข้อที่ ๑๕๔]
ชนกํ ตสมานํ วา, ชวนํ อนุพนฺธติ;
น ตุ อญฺญํ ตทาลมฺพํ, พาลทารกลีลยาฯ
ตทาลัมพนะนั้น ย่อมติดตามชวนะที่เป็นต้นกำเนิด หรือ ที่เสมอกับตน ย่อมไม่ติดตามชวนะอื่น เหมือนการเอาอย่างของเด็กไร้เดียงสา ฉะนั้น.[๕๔]
ในกรณีนี้ ให้รัสสะอาเป็น อ ด้วยมหาสูตร.

(ตติยาวิภัตติ พหุวจนะ)
***๘๖. สฺมาหิสฺมินฺนํ มฺหาภิมฺหิ วา** [ก. ๙๙; รู. ๘๑]ฯ*
เตสํ กเมน มฺหา, ภิ, มฺหิ โหนฺติ วาฯ เอเต อาเทสา คาถาสุ พหุลํ ทิสฺสนฺติฯ
๘๖. สฺมาหิสฺมินฺนํ มฺหาภิมฺหิ วา
มฺหา ภิ และ มฺหิ เป็นอาเทศของ สฺมา หิ และสฺมินฺ ได้บ้าง ตามลำดับ.
อาเทส คือ มฺหา ภิ และ มฺหิ ของวิภัตติคือ สฺมา หิ และ สฺมินฺ. อาเทศเหล่านี้ พบในคาถาเป็นส่วนมาก.

---

[๕๓] ข้อนี้สอดคล้องกับที่คัมภีร์อรรถกถาอธิบายโดยรูปของ ยอาเทศ ว่า **ฉายยา**ติ ฉายาย.

[๕๔] คัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีอัตถโยชนา (๒/๔๔๖/๓๖๗) อธิบายว่า รูปนี้เป็นตติยาวิภัตติลงในอรรถปฐมา โดยมีความหมายว่า อนุกรณ (เลียนแบบ หรือทำตามอย่าง). ส่วนคัมภีร์มณิสารมัญชูสา(๑/๔๒๓) อธิบายว่า วิชมฺภน (การเล่น) หรือ กีฬน (สนุกสนาน). ทั้งสองคัมภีร์มีความเห็นว่า เดิมเป็น ลีลาย แต่มีการรัสสะเป็น ลีลย แล้วทีฆะเป็น ลีลยา อีกครั้ง เนื่องจากข้อบังคับตามฉันทลักษณ์.

กญฺญาหิ กตๆ, กญฺญาภิ กตๆฯ
ตัวอย่างเช่น
กญฺญาหิ กตๆ, กญฺญาภิ กตๆ การงาน อันหญิงสาวท. กระทำแล้ว,

(จตุตถีจนถึงสัตตมี)
สมฺปทาเน จตุตฺถี, กญฺญาย เทติ, กญฺญานๆ เทติ, กญฺญาย อาภตๆ วตฺถๆ, กญฺญานๆ อาภตๆ วตฺถๆฯ
อปาทาเน ปญฺจมี, กญฺญาย อเปติ, กญฺญมฺหา อเปติรสฺสตฺตๆ, กญฺญาหิ กญฺญาภิ อเปติฯ
สมฺพนฺเธ ฉฏฺฐี, กญฺญาย สนฺตกๆ, กญฺญานๆ สนฺตกๆฯ
โอกาเส สตฺตมี, กญฺญาย ติฏฺฐตีฯ
จตุตถีวิภัตติลงในอรรถสัมปทานะ (เป็นที่ให้ ความหมายคือ เป็นผู้รับ) เช่น
กญฺญาย เทติ, เขาให้แก่หญิงสาว
กญฺญานๆ เทติ เขาให้แก่หญิงสาวท.
กญฺญาย อาภตๆ วตฺถๆ ผ้า อันเขานำมาแล้ว เพื่อหญิงสาว
กญฺญานๆ อาภตๆ วตฺถๆ ผ้า อันเขานำมาแล้ว เพื่อหญิงสาวท.

ปัญจมีวิภัตติ ลงในอรรถอปาทาน (เป็นแหล่งกำเนิด หรือแยกออก) เช่น
กญฺญาย อเปติ ย่อมหลีกออก จากหญิงสาว
กญฺญมฺหา อเปติ ย่อมหลีกออก จากหญิงสาว. (อา ที่กญฺญา) ทำเป็นรัสสะ
กญฺญาหิ - กญฺญาภิ อเปติ ย่อมหลีกออก จากหญิงสาว.

ฉัฏฐีวิภัตติ ลงในอรรถสัมพันธะ (ความเกี่ยวเนื่อง) เช่น
กญฺญาย สนฺตกๆ ทรัพย์ที่มีอยู่ ของหญิงสาว
กญฺญานๆ สนฺตกๆ ทรัพย์ที่มีอยู่ ของหญิงสาวท.

สัตตมีวิภัตติ ลงในอรรถโอกาสะ (เป็นสถานที่ตั้ง) เช่น
กญฺญาย ติฏฺฐติ ยืนอยู่ใกล้หญิงสาว

(ในสัตตมีวิภัตติ ยๆ เป็นอาเทสของ สฺมิๆ ด้วยสูตรนี้)
๘๗. ยๆ [ก. ๑๑๖; รู. ๑๘๐; นี. ๔๔๓]ฯ
ฆโต จ ปสญฺเญหิ อิวณฺณุวณฺเณหิ จ สฺมิโน ยๆ โหติ วาฯ
๘๗. ยๆ
ยๆ เป็นอาเทสของสฺมิๆ อันเป็นเบื้องหลังจาก ฆ และ ป ได้บ้าง
ยๆ เป็นอาเทศของ สฺมิๆ ที่อยู่ข้างหลัง ฆ (อา การันต์อิตถีลิงค์) และ อิวัณณะและอุวัณณะ ที่มีชื่อว่า ป (อิ อี อุ อู การันต์อิตถีลิงค์) ได้บ้าง.

กญฺญายํ ติฏฺฐติ, กญฺญาย ติฏฺฐติ, กญฺญาสุ ติฏฺฐติฯ
ตัวอย่าง
กญฺญายํ ติฏฺฐติ, กญฺญาย ติฏฺฐติ ยืนอยู่ใกล้หญิงสาว
กญฺญาสุ ติฏฺฐติ ยืนอยู่ใกล้หญิงสาวท.

สทฺธา เมธา ปญฺญา วิชฺชา, จินฺตา มนฺตา วีณา ตณฺหาฯ
อิจฺฉา มุจฺฉา เอชา มายา, เมตฺตา มตฺตา สิกฺขา ภิกฺขาฯ
ชงฺฆา คีวา ชิวฺหา วาจา, ฉายา อาสา คงฺคา นาวาฯ
คาถา เสนา เลขา สาขา, มาลา เวลา ปูชา ขิฑฺฑาฯ
ปิปาสา เวทนา สญฺญา, เจตนา ตสิณา ปชาฯ
เทวตา วฏฺฏกา โคธา, พลากา ปริสา สภาฯ
อูกา เสผาลิกา ลงฺกา, สลากา วาลิกา สิขาฯ
วิสาขา วิสิขา สาขา, คจฺฉา วณฺณา ชฏา ฆฏาฯ
เชฏฺฐา โสณฺฑา วิตณฺฑา จ, วรุณา วนิตา ลตาฯ
กถา นิทฺทา สุธา ราธา, วาสนา สีสปา ปปาฯ
ปภา สีมา ขมา ชายา, ขตฺติยา สกฺขรา สุราฯ
โทลา ตุลา สิลา ลีลา, ลาเล'ลา เมขลา กลาฯ
วฬวา' ลมฺพุสา มูสา, มญฺชูสา สุลสา ทิสาฯ
นาสา ชุณฺหา คุหา อีหา, ลสิกา วสุธาทโยฯ

ศัพท์เหล่านี้ แจกตาม กญฺญา เช่น

สทฺธา = ความเชื่อ	เมธา = ปัญญา	ปญฺญา = ปัญญา
วิชฺชา = ความรู้,	จินฺตา = ความคิด	มนฺตา = ความคิด
วีณา = พิณ	ตณฺหา = ความอยาก	อิจฺฉา = ความอยาก
มุจฺฉา = ความหลง	เอชา = ความเคลื่อนไหว	มายา = ความลวง,
เมตฺตา = ความเป็นมิตร	มตฺตา = ประมาณ	สิกฺขา = ข้อศึกษา
ภิกฺขา = อาหาร	ชงฺฆา = แข้ง	คีวา = คอ
ชิวฺหา = ลิ้น	วาจา = คำพูด,	ฉายา = เงา
อาสา = ความหวัง	คงฺคา = แม่น้ำคงคา	นาวา = เรือ
คาถา = คาถา	เสนา = กองทัพ	เลขา = รอยข่วน
สาขา = กิ่ง	มาลา = พวง	เวลา = เวลา
ปูชา = บูชา	ขิฑฺฑา = การเล่น	ปิปาสา = ความกระหาย
เวทนา = ความเสวยอารมณ์	สญฺญา = ความจำได้และหมายรู้,	เจตนา = สภาพจัดแจง
ตสิณา = ความสะดุ้ง	ปชา = เหล่าสัตว์	เทวตา = เทวดา

วฏฺฏกา = นกคุ่ม
ปริสา = บริษัท
เสผาลิกา = ดอกสุพรรณิการ์
วาลิกา = ทราย
วิสิขา = ถนน
วณฺณา = หญิงหมัน
เชฏฺฐา = พี่สาว
วรุณา = พระพิรุณ
กถา = คำพูด
ราธา = ความผิด
ปปา = บ่อน้ำ
ขมา = ความอดโทษ
สกฺขรา = ก้อนกรวด (น้ำตาลกรวด)
ตุลา = ความเสมอ
ลาลา = น้ำลาย
กลา = เสี้ยว
มูสา = เบ้าหลอม
ทิสา = ทิศ
คุหา = ถ้ำ
วสุธา = แผ่นดิน.

โคธา = เหี้ย,
สภา = ที่ประชุม
ลงฺกา = เกาะลังกา,
สิขา = เปลว
สาขา = กิ่งไม้ **,
ชฏา = มวยผม
โสณฺฑา = งวง
วนิตา = หญิงสาว
นิทฺทา = ความหลับ
วาสนา = ความอบรม
ปภา = แสงสว่าง
ชายา = พระมเหสี
สุรา = เหล้า
สิลา = หิน
เอลา = น้ำลาย
วฬวา = ม้าตัวเมีย
มญฺชูสา = หีบ
นาสา = จมูก
อีหา = ความเพียร

พลากา = นกกระยาง
อูกา = เล็น
สลากา = เข็ม (ไม้สลาก)
วิสาขา = เดือนวิสาขะ
คจฺฉา = หญิงผู้มีพุ่มไม้ **
ฆฏา = กลุ่ม
วิตณฺฑา = พูดหลอกลวง
ลตา = เถาวัลย์ฯ
สุธา = เครื่องฉาบ
สีสปา = ต้นประดู่ลาย
สีมา = เขตแดน
ขตฺติยา = กษัตริย์
โทลา = เอียง, ไม่มั่นคง
ลีลา = การเลียนแบบ,
เมขลา = เครื่องคาดเอว
อลมฺพุสา=นางอัปสร(นางฟ้า)
สุลสา = สตรีผู้มีผ้าแดง**
ชุณฺหา = แสงจันทร์
ลสิกา = ไขข้อ

** (๑) คำว่า คจฺฉา มาจาก คจฺฉ พุ่มไม้ + ณ อัสสัตถิตัทธิต จึงหมายถึง หญิงที่มีพุ่มไม้ ซึ่งเป็นต้นไม้ประดับเล็กๆ. อย่างไรก็ตามยังไม่แน่ใจว่า ท่านใช้หมายถึงความหมายนี้หรือเปล่า. อีกกรณีหนึ่ง ถ้าเป็น กจฺฉา จะแปลว่า รักแร้. ในที่นี้แปลไปตามปาฐะที่ปรากฏ.

** (๒) คำว่า สาขา ซ้ำกัน ๒ ตัว เข้าใจว่า เกิดการผิดพลาดในขั้นตอนบางอย่าง อาจใช้คำอื่นที่มีความเป็นไปได้ เช่น สาลา ศาลา เป็นต้น

** (๓) คำว่า สุลสา มาจาก สุลส คือ ผ้าที่ย้อมด้วยเมล็ดแสด หรือดอกคำซึ่งมีสีแดง + ณ อัสสัตถิตัทธิต หมายถึง หญิงผู้มีผ้าดังกล่าว. ส่วนในคัมภีร์สุลสชาดกและเขตตูปมาเปตวัตถุเป็นชื่อของหญิงนครโสภิณีคนหนึ่ง.

****

(กฎพิเศษ เฉพาะอาการันต์)

๘๘. นมฺพาทีหิฯ

คสญฺเญหิ อมฺพ, อนฺน, อมฺมอิจฺเจเตหิ คสฺส เอ น โหติฯ[๕๕]

๘๘. นมฺพาทีหิ

ท้าย อมฺพา อนฺนา และ อมฺมาศัพท์ เป็นต้น ไม่ใช้ เอ แทน ค (สิ อาลปนะ)

ค อันเป็นเบื้องหลังจากศัพท์เหล่านี้ คือ อมฺพา อนฺนา และอมฺมา[๕๖] เป็นต้น ที่ชื่อว่า ฆ[๕๗] ไม่เป็นเอ.

๘๙. รสฺโส วาฯ

๘๙. รสฺโส วา

เพราะคอันเป็นเบื้องหลัง สระที่สุดของศัพท์มีอมฺพาเป็นต้น เป็นรัสสะ ได้บ้าง.

อมฺพาทีนำ รสฺโส โหติ วา เค ปเรฯ

โภติ อมฺพ, โภติ อมฺพา, โภติ อนฺน, โภติ อนฺนา, โภติ อมฺม, โภติ อมฺมา, เสสำ กญฺญาสมำฯ

ในเพราะ ค อันเป็นเบื้องหลัง สระที่สุดของศัพท์มี อมฺพา เป็นต้น เป็นรัสสะได้บ้าง.

(สำเร็จรูปเป็น)

โภติ อมฺพ, โภติ อมฺพา

โภติ อนฺน, โภติ อนฺนา,

โภติ อมฺม, โภติ อมฺมา

แน่ะแม่, แน่ะแม่ท.[๕๘]

วิภัติที่เหลือ ประกอบรูปตามกญฺญา ศัพท์.

****

---

[๕๕] คัมภีร์โมคคัลลานะ ๒/ ๖๑ เป็น **นมฺมาทีหิฯ** (อมฺมาทีหิ คสฺเส น โหติฯ โภติ อมฺมา, โภติ อนฺนา, โภติ อมฺพาฯ)

[๕๖] ในที่นี้แก้เป็น อมฺพา อนฺนา และ อมฺมา เพราะเป็นอาการันต์อิตถีลิงค์ ดังที่ปรากฏใน โมคคัลลานปัญจิกาว่า [๖๑] *นมฺมาทินมนฺตาการสฺส ฆสญฺญตฺตา* เพราะ อาอักษรอันเป็นที่สุดของอมฺมาเป็นต้นชื่อว่า ฆ

[๕๗] ในที่นี้แก้เป็น ฆ เพราะอาการันต์ในอิตถีลิงค์ มีชื่อว่า ฆ ไม่ชื่อว่า ค ตามปาฐะที่ปรากฏในคัมภีร์. นอกจากนี้ใน โมค.ปญฺจิกา เป็น ฆ ดังนี้ [๖๑] ***นมฺมาทินมนฺตาการสฺส ฆสญฺญตฺตา*** ตโต ปรสฺส คสฺส อนนฺตรสุตฺเตน เอการาเทเส สมฺปตฺเต ปฏิเสธตฺถำ วจนำ. คสฺเสติ จ วตฺตเต. เมื่อการอาเทศเป็น เอ แห่ง ค อันเป็นเบื้องหลังจาก อมฺมา เป็นต้น ด้วยสูตรก่อน (ฆพฺรหฺมาทิเต) มาปรากฏแล้ว เพราะอาอักษรอันเป็นที่สุดของ อมฺมา เป็นต้นมีชื่อว่า ฆ คำนี้ท่านกล่าวไว้เพื่อจะห้ามการอาเทศเป็น เอ แห่ง คนั้นไว้. บทว่า คสฺเส ตามมาสู่สูตรนี้.

[๕๘] อาทิศัพท์ในที่นี้มีความหมายว่า ปการ (เหมือนกัน) ดังนั้น จึงสงเคราะห์เอานามศัพท์ที่มีความหมายว่า มารดา (มาตุ) เหมือนกัน กล่าวคือ อมฺมา อนฺนา อมฺพา ตาตา (กัจจายนัตถทีปนี ๑๑๕)

เอตฺถ วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ
ในศัพท์ต่อไปนี้ ข้าพเจ้าจะแสดงเฉพาะวิธีที่ต่างไปจากอาการันต์โดยทั่วไป.

๙๐. ติ สภาปริสายฯ
๙๐. สฺมึ ท้ายศัพท์ คือ สภา และ ปริสา เป็น ติ (ได้บ้าง)

สภาปริสาหิ สฺมิโน ติ โหติฯ
ติ เป็นอาเทสของ สฺมึ อันเป็นเบื้องหลังจากสภาและปริสาศัพท์.

‘โฆ สฺสํสฺสาสฺสาย ตีสู’ติ สุตฺเตน ติมฺหิ รสฺโสฯ
ในเพราะ ติอาเทส ฆ (อา) เป็นรัสสะ ด้วยสูตร (ที่ ๒๐๔) ***โฆ สฺสํสฺสาสฺสาย ตีสุ*** *เพราะสฺสํ สฺสา สฺสาย อํ และติ อา ชื่อ ฆ เป็นรัสสะได้บ้าง*

สภติ, สภาย, สภายํ, สภาสุ, ปริสติ, ปริสาย, ปริสายํ, ปริสาสุ, ตมทฺทส มหาพฺรหฺมา, นิสินฺนํ สมฺหิ ปริสติ, อิติ ภควา ตสฺมิ ปริสติ สุวณฺณวณฺณํ กายํ วิวริ [ม. นิ. ๑.๓๕๙]ฯ
สำเร็จรูปเป็น
สภติ สภาย สภายํ ในที่ประชุม, *สภาสุ* ในที่ประชุมท.
ปริสติ ปริสาย ในบริษัท, *ปริสาสุ* ในบริษัทท.

ตัวอย่างการใช้ในพระบาฬี
ตมทฺทส มหาพฺรหฺมา, นิสินฺนํ สมฺหิ ปริสติ (ขุ.ชา.๒๗/๒๓๕๘)
มหาพราหมณ์ผู้ภารทวาชโคตรนั้น ได้ไปถึงสำนักของสญชัยกุมารได้เห็นสญชัยกุมารกำลังนั่งอยู่ในบริษัทของตน.

อิติ ภควา ตสฺมิ ปริสติ สุวณฺณวณฺณํ กายํ วิวริ. (ม.มู.๑๒/๓๙๙/๔)
พระผู้มีพระภาคทรงเปิดพระกาย มีพระฉวีดังทอง ในบริษัทนั้น.

นนฺทมาตา, ราชธีตาอิจฺจาทีสุ ‘ฆพฺรหฺมาทิตฺเว’ติ ฆสฺส เอตฺตํฯ
อจฺฉริยํ นนฺทมาเต, อพฺภุตํ นนฺทมาเต [อ. นิ. ๗.๕๓], โภติ เทวธีเต, โภติ สกฺยธีตเร-มหาวุตฺตินา สมาเส สฺยาทีสุ อารตฺตํ รสฺสตฺตญฺจฯ

สำหรับในตัวอย่างเหล่านี้ คือ นนฺทมาตา, ราชธีตา เป็นต้น ฆ (อา) เป็น เอ ด้วยสูตร (ที่๘๔) ***ฆพฺรหมฺมาทิตฺเว***. *ท้าย ฆ และ พฺรหฺม เป็นต้น สิ อาลปนะ ชื่อ ค เป็น เอ ได้บ้าง*. เช่น

อจฺฉริยํ นนฺทมาเต, อพฺภุตํ นนฺทมาเต [*อ.สตฺตก. ๒๓/๕๐/๖๖*],
ดูก่อนนันทมารดา ข้อนี้ช่างอัศจรรย์, ไม่เคยมีมา

โภติ เทวธีเต, ดูก่อนแม่เทพธิดา
โภติ สกฺยธีตเร - ข้าแต่พระสมณศักยธิดา
ในรูปว่า สกฺยธีตเร นี้ เพราะสิวิภัตติเป็นต้น ฆ (อา) เป็น อาร และเป็นรัสสะ ด้วยมหาสูตร.

(บทลง ลฺตุ ปัจจัยและนฺตปัจจัย จะมีรูปเหมือนกันทั้งสามลิงค์)
ลฺตุปจฺจยนฺตา ปน เยภุยฺเยน ตีสุ ลิงฺเคสุ สมานรูปา โหนฺติ, "อตฺถธมฺมํ ปริปุจฺฉิตา จ อุคฺคเหตา จ ธมฺมานํ โสตา จ ปยิรูปาสิตา จา"ติ เถรีปาฬิฯ ตถา กฺวจิ คจฺฉนฺตาทิสทฺทาปิฯ ตโมขนฺธํ ปทาลยํ, เอวํ ทุพฺภาสิตํ ภณํ อิจฺจาทิ-ตตฺถ ปทาลยนฺติ ปทาลยนฺตี, ภณนฺติ ภณนฺตีติ อตฺโถฯ
ส่วนบทที่ลงลฺตุ (คือ ตุ) ปัจจัย โดยส่วนใหญ่จะมีรูปเดียวกันในลิงค์ทั้งสาม พบตัวอย่างนี้ในพระบาฬีเถรีคาถาว่า
"*อตฺถธมฺมํ ปริปุจฺฉิตา จ อุคฺคเหตา จ ธมฺมานํ โสตา จ ปยิรูปาสิตา จ*"
ดิฉัน เล่าเรียนสอบสวนพระบาฬีและอรรถกถา สดับพระธรรมและเข้าไปใกล้บัณฑิต"

นอกจากนี้ บทที่ลง นฺตปัจจัย เช่น คจฺฉนฺตศัพท์ ยังพบได้ห่างๆ (เล็กน้อย) เช่น
ตโมขนฺธํ ปทาลยํ, เมื่อทำลายกองแห่งความมืด
เอวํ ทุพฺภาสิตํ ภณํ เมื่อกล่าวคำชั่วร้ายอยู่อย่างนี้

ในพระบาฬีนี้ **ปทาลยํ** คือ ปทาลยนฺตี และ **ภณํ** คือ ภณนฺตี

วีสา, ติํสา, จตฺตาลีสา, ปญฺญาสา อิจฺเจเต สงฺขฺยาราสิมฺหิ อาคมิสฺสนฺติฯ
ส่วนรูปว่า วีสา ติังสา จตฺตาลีสา และปญฺญาสา จักแสดงไว้ในกลุ่มสังขยาศัพท์

อาการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ
กลุ่มนามศัพท์อาการันตอิตถีลิงค์ จบ

****

อิการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ
กลุ่มนามศัพท์อิการันตอิตถีลิงค์

'คสีน'นฺติ สิโลโปฯ รตฺติ ติฏฺฐติ, รตฺติโย ติฏฺฐนฺติฯ

(ปฐมาวิภัตติ : เอกวจนะ - รตฺติ ราตรี) [๕๙]

ลบ สิวิภัตติท้ายนามศัพท์ด้วยสูตร "คสีนำ [ลบสิอาลปนะ ที่ชื่อว่า ค และ สิ อื่น]"

ตัวอย่าง

รตฺติ ติฏฺฐติ = ราตรี ย่อมดำรงอยู่.

(ปฐมาวิภัตติ : พหุวจนะ - รตฺติโย, รตฺตี, รตฺยา ราตรีท.)

ตัวอย่าง

รตฺติโย ติฏฺฐนฺติ = ราตรีท. ย่อมดำรงอยู่

'ชนฺตุเหตฺวา'ทิสุตฺเตน โยโลเป –

๙๑. โยโลปนีสุ ทีโฆ *[ก. ๘๘; รู. ๑๔๗; นี. ๒๔๕]ฯ*

ติลิงฺเค โยนำ โลเป จ นิอาเทเส จ รสฺสานำ ทีโฆ โหติฯ รตฺตี ติฏฺฐนฺติฯ

(ในรูปว่า รตฺตี) เมื่อลบ โย ด้วยสูตร "ชนฺตุเหตฺวีฆเปหิ วา [ลบ โย ท้ายชนฺตุศัพท์, เหตุศัพท์, นามศัพท์อีการันต์, ฆ, และ ป ได้บ้าง]" (สระที่สุดของรตฺติ ถึงความเป็นทีฆะด้วยสูตรนี้)

๙๑. โยโลปนีสุ ทีโฆ = เมื่อลบโยและอาเทสโยเป็นนิแล้ว สระที่สุดเป็นทีฆะ

ในลิงค์ทั้งสาม เมื่อลบโย และอาเทสโยเป็นนิแล้ว สระที่สุดอันเป็นรัสสะ ย่อมเป็นทีฆะ.

ตัวอย่าง รตฺตี ติฏฺฐนฺติ : ราตรีท. ย่อมดำรงอยู่.

๙๒. เย ปสฺสิวณฺณสฺสฯ

วิภตฺติภูเต วิภตฺตาเทสภูเต จ ยกาเร ปเร ปสญฺญสฺส อิวณฺณสฺส โลโป โหติฯ คาถาสุเยว อิทำ วิธานำ ทฏฺฐพฺพำฯ

รตฺโย ติฏฺฐนฺติ -สนฺธิวเสน อาทิตการโลโปฯ

ในรูปว่า รตฺโย (สำเร็จรูปด้วยสูตรนี้)

๙๒. เย ปสฺสิวณฺณสฺส = ลบ อิวัณณะ ที่ชื่อ ป เพราะ ยข้างหลัง.

เพราะ ย ที่เป็นวิภัตติ [๖๐] และที่เป็นอาเทสของวิภัตติ อันเป็นเบื้องหลัง มีการลบอิวัณณะ มีชื่อว่า ป. สำหรับวิธีนี้มีใช้ในคาถาเท่านั้น.

ตัวอย่าง รตฺโย ติฏฺฐนฺติ = ราตรีท. ย่อมดำรงอยู่.

สำหรับรูปนี้ ลบ ตอักษรตัวต้น ด้วยอำนาจแห่งสนธิ.

---

[๕๙] ข้อความในวงเล็บผู้แปลเพิ่มเข้ามาเพื่อความสะดวกในการสืบต่อเนื้อเรื่อง

[๖๐] หมายถึง ย ของ โยวิภัตติ ในที่นี้กล่าวเพียงส่วน แต่หมายถึง หมู่ เรียกว่า สมุทายูปจารนัย

๖๓. อยุนำ วา ทีโฆ *[ก. ๘๘; รู. ๑๔๗; นี. ๒๔๕]ฯ*

เค ปเร ติลิงฺเค ออิอุนำ ทีโฆ โหติ วาฯ

เห รตฺตี, เห รตฺติฯ พหุวจเน เห รตฺตี, เห รตฺติโย, เห รตฺโยฯ

(อาลปนะ : เอกวจนะ) - เห รตฺตี, เห รตฺติ. แน่ะ ราตรี

รูปว่า รตฺตี สำเร็จรูปด้วยสูตรนี้

๖๓. อยุนำ วา ทีโฆ = เพราะ ค อันเป็นเบื้องหลัง อ อิ อุ เป็นทีฆะ.

เพราะ ค อันเป็นเบื้องหลัง อ อิ และ อุ เป็นทีฆะ ได้บ้าง.

เห รตฺตี, เห รตฺติ. แน่ะ ราตรี

(อาลปนะ : พหุวจนะ - เห รตฺตี, เห รตฺติโย, เห รตฺโย. แน่ะ ราตรีท.)

อำวจเน 'ปโร กฺวจี'ติ สุตฺเตน ปรสเร ลุตฺเต นิคฺคหีตำ ปุพฺเพ อิวณฺณุวณฺเณสุ ติฏฺฐติฯ

รตฺติ, ตถา อิตฺถิ, เธนุ, วธุ, อคฺคิ, ทณฺฑิ, ภิกฺขุ, สยมฺภุ อิติฯ รตฺติยำ, 'พุชฺฌสฺสุ ชินโพธิย'นฺติ ปาฬิ [พุ.วำ. ๑๘๒], รตฺตินำ วา, 'ยาวนฺโต ปุริสสฺสตฺถำ, คุยฺหำ ชานนฺติ มนฺตินฺ'นฺติปาฬิ [ชา. ๑/๒๒๔]ฯ

รตฺตี, รตฺติโย, รตฺโย-

(ทุติยาวิภัตติ : เอกวจนะ - รตฺติ ซึ่งราตรี)

ในอำวิภัตติ เมื่อลบสระหลังด้วยสูตรว่า ปโร กฺวจิ [ในบางแห่ง ลบสระหลังได้] แล้ว นิคคหิต จะไปตั้งอยู่ข้างหน้า ที่อิ อี อุ และอู

สำเร็จรูปเป็น รตฺติ. (ในการันต์อื่น) เช่น อิตฺถิ ซึ่งผู้หญิง, เธนุ ซึ่งแม่โค, วธุ ซึ่งหญิงสาว, อคฺคิ ซึ่งไฟ, ทณฺฑิ ซึ่งไม้เท้า, ภิกฺขุ ซึ่งภิกษุ, สยมฺภุ ซึ่งพระสยัมภู.

(รูปอื่นนอกจากนี้ คือ)

รตฺติยำ พบในพระบาฬีพุทธวงศ์ว่า **พุชฺฌสฺสุ ชินโพธิยำ** [พุ.วำ.๑๘๒] ขอพระมหาวีรเจ้าจงตรัสรู้ซึ่งพระโพธิญาณของพระชินเจ้าเถิด, [๖๑]

รตฺตินำ พบในพระบาฬีชาดกว่า **ยาวนฺโต ปุริสสฺสตฺถำ, คุยฺหำ ชานนฺติ มนฺตินำ** [ชา.๑/๓๓๕] คนมีประมาณเท่าใดรู้เรื่องที่ลับอันเป็นความรู้ของบุรุษ] [๖๒]

---

[๖๑] ในที่นี้ท่านให้แปลเป็นทุติยาวิภัตติว่า ซึ่งโพธิญาณของพระชินพุทธเจ้า. แม้ใน อีการันต์ข้างหน้า ท่านได้แสดงรูปนี้อีก โดยระบุว่า สามารถแปลง อำวิภัตติ เป็น ยำ ได้ ด้วยการแบ่งสูตรว่า ยำ ในสูตรที่ ๙๙ว่า ยำ ปีโต ท้าย อีการันต์ ชื่อว่า ป แปลง อำ เป็น ยำ. อย่างไรก็ตาม อรรถกถาพุทธวงศ์ อธิบายเป็นสัตตมีวิภัตติว่า **ชินโพธิย**นฺติ ชินานำ พุทฺธานำ โพธิยา, สพฺพญฺญุโพธิมูเลติ อตฺโถฯ [ชินโพธิยำ คือ ที่ตันโพธิ ของพระชินพุทธเจ้าท., หมายความว่า ที่โคนต้นโพธิ์แห่งพระสัพพัญญูเจ้า].

[๖๒] บาฬีชาดก (ขุ.ชา. ๑/๓๓๕ ปญฺจปณฺฑิตชาตก) มีข้อความเต็มว่า "ยาวนฺโต ปุริสสฺสตฺถำ, คุยฺหำ ชานนฺติ มนฺตินำ; ตาวนฺโต ตสฺส อุพฺเพคา, ตสฺมา คุยฺหำ น วิสฺสเช; [คนมีประมาณเท่าใดรู้ความลับที่ปรึกษากันของบุรุษ ความหวาดเสียวมีประมาณเท่านั้นย่อมเกิดแก่เขา เพราะเหตุนั้นจึงไม่ควรเปิดเผยเรื่องนั้นให้ผู้อื่นได้รู้]. คัมภีร์อรรถกถาชาดก (**อุมงฺคชาตกวณฺณนา ๒/)** อธิบายเป็นรูปที่ลงตปัจจัยว่า มนฺติตำ ความว่า **มนฺติน**นฺติ มนฺติตำ, มนฺตีนำ วา อนฺตเร ยาวนฺโต ชานนฺตีติ อตฺโถฯ [ซึ่งเรื่องลับที่ปรึกษากัน, อีกนัยหนึ่ง ชนเท่าใดในภายในแห่งชนที่ปรึกษากัน ย่อมรู้]. แต่ในที่นี้ท่านประสงค์ให้

(ทุติยาวิภัตติ : พหุวจนะ - รตฺตี, รตฺติโย, รตฺโย ซึ่งราตรีท.)

‘ฆปเตกสฺมิ ̊นาทีนํ ยยา’ติ นาทีนํ ยา โหติ, รตฺติยา, ยกาเร ปเร อิวณฺณโลโป, รตฺยาฯ รตฺตีหิ, รตฺตีภิ,

***๙๔. สุนํหิสุ** [ก. ๘๙; รู. ๘๗; นี. ๒๔๖]ฯ*

สุ, นํ, หิสุ รสฺสานํ ทีโฆ โหติฯ

(ตติยาวิภัตติ เอกวจนะ) - รตฺติยา, รตฺยา ด้วยราตรี

รูป รตฺติยา สำเร็จรูปโดยอาเทส นาเป็นต้น เป็น ยา ด้วยสูตรว่า ฆปเตกสฺมิ̊ นาทีนํ ยยา”, และรูป รตฺยา โดยลบ อิวัณณะ เพราะ ย ข้างหลัง.

(ตติยาวิภัตติ พหุวจนะ) - รตฺตีหิ, รตฺตีภิ ด้วยราตรีท. สำเร็จรูปด้วยสูตรนี้

๙๔. สุนํหิสุ = เพราะ สุ นํ และหิ รัสสสระเป็นทีฆะ.

เพราะสุ นํ และหิวิภัตติอันเป็นเบื้องหลัง รัสสสระ เป็นทีฆะ.

รตฺติยา, รตฺยา, รตฺตีนํ, รตฺติยา, รตฺยา, รตฺตีหิ, รตฺตีภิ, รตฺติยา, รตฺยา, รตฺตีนํ, รตฺติยา, รตฺยา, รตฺติยํ, รตฺยํ, รตฺตีสุฯ

เอตฺถ ครู สุ, นํ, หิสุ ทีฆตฺตํ อนิจฺจํ อิจฺฉนฺติ, ตํ คาถาสุ ยุชฺชติฯ

(จตุตถีเอกวจนะ) - รตฺยา แก่ราตรี

(จตุตถีพหุวจนะ) - รตฺตีนํ แก่ราตรีท.

(ปัญจมีวิภัตติ เอกวจนะ) - รตฺติยา, รตฺยา จากราตรี

(ปัญจมีวิภัตติ พหุวจนะ) - รตฺตีหิ, รตฺตีภิ จากราตรีท.

(ฉัฏฐีวิภัตติ เอกวจนะ) - รตฺติยา, รตฺยา ของราตรี, (พหุวจนะ) - รตฺตีนํ ของราตรีท.

(สัตตมีวิภัตติ เอกวจนะ) - รตฺติยา, รตฺยา, รตฺยํ ในราตรี (สัตตีวิภตติ) - รตฺตีสุ ในราตรีท.

อนึ่ง ในสูตรนี้ ข้อที่ครูทั้งหลายประสงค์ให้สระรัสสะเป็นทีฆะโดยมี สุ นํ และหิ เป็นนิมิต ไม่แน่นอนนั้น ใช้ได้ในกรณีที่เป็นคาถา.

ปตฺติ ยุตฺติ วุตฺติ กิตฺติ, มุตฺติ ติตฺติ ขนฺติ กนฺติฯ
สนฺติ ตนฺติ สิทฺธิ สุทฺธิ, อิทฺธิ วุทฺธิ พุทฺธิ โพธิฯ
ภูมิ ชาติ ปีติ สุติ, นนฺทิ สนฺธิ สาณิ โกฏิฯ
ทิฏฺฐิ วุฑฺฒิ ตุฏฺฐิ ยฏฺฐิ, ปาพิ อาพิ นาพิ เกพิฯ
สติ มติ คติ มุติ, ธีติ ยุวติ วิกติฯ
รติ รุจิ รสฺมิ อสนิ วสนิ โอสธิ องฺคุลิ ธูลิ ทุทฺรภิ โทณิ อฏวิ ฉวิอาทโย รตฺตาทิฯ

มาจาก มนฺต + อิ ปัจจัย เรื่องที่ปรึกษา แล้วลง อํ เป็น มนฺติ̊ แปลง อํ เป็น นํ ได้รูปเป็น มนฺตินํ โดยนัยนี้ ต้องแปลว่า ซึ่งเรื่องลับที่ปรึกษากัน โดยแจกเทียบกับ รตฺตินํ ของ รตฺติ ศัพท์. แม้ในคำว่า ชินโพธิยํ ข้างต้นก็มีนัยนี้.

ศัพท์ต่อไปนี้ แจกเหมือนกับรตฺติ

ปตฺติ = ทหารราบ	**ยุตฺติ** = ความสมควร	**วุตฺติ** = อาชีพ	**กิตฺติ**=ชื่อเสียง
มุตฺติ = ความหลุดพ้น	**ติตฺติ**= ความอิ่ม	**ขนฺติ**= ความอดทน	**กนฺติ**= ความงาม
สนฺติ = ความสงบ	**ตนฺติ**= แบบแผน	**สิทฺธิ**= ความสำเร็จ	**สุทฺธิ**= ความบริสุทธิ์
อิทฺธิ = ฤทธิ์	**วุทฺธิ** = ความเจริญ	**พุทฺธิ** = ความรู้	**โพธิ**= ความตรัสรู้
ภูมิ = แผ่นดิน	**ชาติ** = การเกิด	**ปีติ**= ความอิ่มใจ	**สุติ** = การเกิด,
นนฺทิ = ความเพลินเพลิน	**สนฺธิ** = การปฏิสนธิ	**สาณิ** = ผ้าม่าน	**โกฏิ** = ปลาย,จำนวนโกฏิ
ทิฏฺฐิ = ความเห็น	**วุฑฺฒิ**= ความเจริญ	**ตุฏฺฐิ**= ความยินดี	**ยฏฺฐิ**= ไม้เท้า
ปาฬิ = ภาษาบาลี	**อาฬิ** = แถว	**นาฬิ** = ทะนาน	**เกฬิ**= การเล่น
สติ = ความระลึกได้	**มติ** = ความรู้	**คติ** = การไป	**มุติ** = ปัญญา[๖๓]
ธีติ = ความเพียร	**ยุวติ** = หญิงสาว	**วิกติ**= การเปลี่ยนแปลง	**รติ** = ความยินดี
รุจิ = ความชอบใจ, รัศมี	**รสฺมิ**= รัศมี	**อสนิ** = สายฟ้า	**วสนิ** = ผ้า
โอสธิ = ดาวประกายพฤกษ์	**องฺคุลิ** = นิ้วมือ	**ธูลิ** = ธุลี	**ทุทฺรภิ** = กลองใหญ่
โทณิ = รางไม้	**อฏวิ**= ป่าดง	**ฉวิ** = ผิวหนัง	

****

เอตฺถ วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ
ข้าพเจ้าจะกล่าวรูปพิเศษ ในอิการันตอิตถีลิงค์นี้[๖๔]

***๙๕. รตฺตาทีหิ โฏ สฺมิโน** [ก. ๖๙; รู. ๑๘๖; นี. ๒๑๘, ๒๑๙;]ฯ*
รตฺติสทฺท, อาทิสทฺเทหิ สฺมิโน โฏ โหติ วาฯ
๙๕. **รตฺตาทีหิ โฏ สฺมิโน** = สฺมิ ที่อยู่ท้ายรตฺตและอาทิศัพท์ เป็น โอ บ้าง
สฺมิ เป็น โอ เมื่ออยู่ท้ายศัพท์ คือ รตฺติ และ อาทิ.

ทิวา จ รตฺโต จ [ขุ. ปา. ๖.๒; ชา. ๑.๙.๙๒], อาโท, อาทิมฺหิ, ปาทาโท, ปาทาทิมฺหิ, คาถาโท, คาถาทิมฺหิ-อาทิสทฺโท ปน ปุลฺลิงฺโคเยว, รตฺติ ภุญฺชติ, อาทิ ติฏฺฐตีติ อาธารตฺเถ ทุติยาว,
ตัวอย่าง
ทิวา จ รตฺโต [ขุ. ปา. ๖.๒; ชา. ๑.๙.๙๒] = ในวันและคืน

---

[๖๓] มุติ ได้แก่ ปัญญา (มุน รู้ + ติ) วิเคราะห์ว่า มุนาตีติ มุติ [สภาพที่รู้] (ที.ฏี.๓/๑๒๐). ในที่นี้แสดงตัวอย่างที่แจกตามรตฺติ เหมือนคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ทุกประการ ต่างกันเพียงศัพท์นี้โดยเป็น จุติ การเคลื่อน, การจุติ

[๖๔] รูปพิเศษ หมายถึง เป็นรูปที่พิเศษกว่าที่ได้กล่าวไว้โดยสูตรพื้นฐาน ซึ่งมีใช้ไม่มากนัก คือ การแปลง สฺมิ ท้าย รตฺติ และ อาทิศัพท์เป็น โอ ด้วยสูตรที่ ๙๒ ว่า รตฺตาทีหิ โฏ สฺมิโน สฺมิ.

ส่วน อาทิ ศัพท์ เป็นปุงลิงค์เท่านั้น เช่น
อาโท = อาทิมฺหิ ในเบื้องต้น,
คาถาปาโท - คาถาปาทมฺหิ ในที่ต้นแห่งบาทคาถา,
คาถาโท-คาถาทิมฺหิ ที่ต้นคาถา

ในตัวอย่างนี้ เป็นทุติยาวิภัตติลงในความหมายอาธาระ
รตฺติ ํ โภชนํ ภุญฺชติ,
ทานอาหารในเวลากลางคืน

อาทิ ์ติฏฺฐตี
ยืนอยู่หน้า

รตฺโย อโมฆา คจฺฉนฺติ [ชา. ๒.๒๒.๑๐๕], ติณลตานิ โอสธฺโย [ชา. ๒.๒๒.๒๑๗๔], ตโต รตฺยา วิวสาเน [ชา. ๒.๒๒.๑๖๘๙], น ชจฺจา วสโล โหติ, น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ [สุ. นิ. ๑๔๒] -ชจฺจาติ ชาติยา, น นิกตฺยา สุขเมธติ [ชา. ๑.๑.๓๘], ขนฺตฺยา ภิยฺโย น วิชฺชติ [สํ. นิ. ๑.๒๕๐], นาญฺญตฺร โพชฺฌา ตปสา [สํ. นิ. ๑.๙๘], ยเถว ขลตี ภูมฺยา, ภูมฺยาเยว ปติฏฺฐติ [ชา. ๒.๒๒.๑๕๒๒],
(หลักฐานการใช้รูปที่สำเร็จรูปเหมือน รตฺติ ที่พิเศษ)
รตฺโย อโมฆา คจฺฉนฺติ [ชา. ๒.๒๒.๑๐๕][๖๕]
ราตรีท. อันไม่ว่างเปล่าก็เป็นไปอยู่

ติณลตานิ โอสธฺโย [ชา. ๒.๒๒.๒๑๗๔][๖๖]
เทพเจ้าทั้งหลายผู้สิงสถิตอยู่ ณ ป่าหญ้า ลดาวัลย์ ต้นไม้ที่เป็นโอสถ

ตโต รตฺยา วิวสาเน [ชา. ๒.๒๒.๑๖๘๙],
ต่อแต่นั้น เมื่อราตรีสิ้นสุด [๖๗]

---

[๖๕] รตฺโย ในที่นี้เป็นปฐมาวิภัตติ เมื่อควรจะเป็นรูปว่า รตฺติโย แต่ก็เป็น รตฺโย. คำว่า ราตรีไม่ว่างเปล่า ก็คือ เป็นราตรีที่เป็นไปโดยทำให้อายุ วัณณะ และพละของเหล่าสัตว์หมดสิ้นไปด้วย. ดังอรรถกถาชาดกว่า **รตฺโย**ติ รตฺติโยฯ ตา หิ อิเมสํ สตฺตานำ อายุญฺจ วณฺณญฺจ พลญฺจ เขเปนฺติโย เอว คจฺฉนฺตีติ อโมฆา คจฺฉนฺติ นามาติ เวทิตพฺพำฯ (ชา.อ.๒/๑๐๕)

[๖๖] **ติณลตานี**ติ ติณานิ จ โอลมฺพกลตาโย จฯ **โอสธฺโย**ติ โอสธิโยฯ (ชา.อ.๒/๒๑๘๑) โอสธิ + โย ทุติยาวิภัตติ เมื่อควรจะเป็น โอสธิโย ก็เป็น โอสธฺโย โดยลบ อิ เพราะโย ความจริงเป็นไปตามสูตร เย ปสฺสิวณฺณสฺส (๙๒) เพราะเป็นไปในคาถา.

[๖๗] เมื่อราตรีสิ้นสุด คือ เป็นอีกวันหนึ่งต่อจากวันวาน รูปนี้เป็นฉัฏฐีวิภัตติ ดังอรรถกถาชาดกว่า **ตโต รตฺยา วิวสาเน**ติ ภิกฺขเว, ตโต ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน สูริเย อุคฺคเต ทานเวยฺยาวติกา "ทานำ ปฏิยาทิต"นฺติ รญฺโญ อาโรจยึสุฯ (ชา.อ. ๒/๑๗๘๓) ภิกษุท. แต่นั้น เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นไป โดยการล่วงไปแห่งราตรี พวกพนักงานช่วยจัดเครื่องถวายทาน จึงได้กราบทูลพระราชาว่า "ข้าพระองค์เตรียมไทยทานแล้ว"

น ชจฺจา วสโล โหติ, น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ [สุ. นิ. ๑๔๒] -ชจฺจาติ ชาติยา,

บุคคลชื่อว่า เป็นคนถ่อย เพราะชาติ ก็หามิได้, เป็นพราหมณ์ เพราะชาติก็หามิได้. กรณีนี้ บทว่า ชจฺจา คือ ชาติยา [๖๘]

น นิกตฺยา สุขเมธติ [ชา. ๑.๑.๓๘],

ผู้มีปัญญาหลอกลวง ย่อมไม่ได้รับความสุขเพราะการหลอกลวง.

ขนฺตฺยา ภิยฺโย น วิชฺชติ [สำ. นิ. ๑.๒๕๐]

ในโลกนี้มีอะไรที่จะยิ่งไปกว่าสัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ.

นาญฺญตฺร โพชฺฌา ตปสา [สำ. นิ. ๑.๙๘]

อื่นจากปัญญาเครื่องตรัสรู้ (โพชฌงค์)[๖๙] และตบะ ย่อมไม่มี.

ยเถว ขลตี ภูมฺยา, ภูมฺยาเยว ปติฏฺฐติ [ชา. ๒.๒๒.๑๕๒๒]

เหมือนคนพลาดล้มลงบนแผ่นดินแล้วกลับยืนขึ้นได้บนแผ่นดินนั่นเอง[๗๐]

มหาวุตฺตินา มาติ, ปิติสทฺทา นาทีหิ สทฺธิ ์มตฺยา, เปตฺยาติ สิชฺฌนฺติ, มตฺยา จ เปตฺยา จ เอตๆ ชานามิ มาติโต ปิติโตติ อตฺโถ, มตฺยา จ เปตฺยา จ กตๆ สุสาธุ [ชา. ๒.๑๘.๖๑] -กตนฺติ กตๆ นามๆ, สุสาธูติ อติสุนฺทรๆ. ‘อนุญฺญาโต อหๆ มตฺยา, สญฺจตฺโต ปิตรา อห’นฺติ [ชา. ๒.๒๒.๒๙] ปาพิปทานิฯ “มาตีนๆ โทหโฬ นาม ชนินฺท วุจฺจตี”ติ จ ปาพิฯ

ในรูปว่า มตฺยา และ เปตฺยา แปลว่า ด้วยมารดา และ ด้วยบิดา เป็นต้น ให้นำหลักการของมหาสูตรมาสำเร็จรูป โดยนำ มาติ (ฝ่ายมารดา) และ ปีติ (ฝ่ายบิดา) พร้อมกับนาวิภัตติเป็นต้น ให้เป็น มตฺยา และ เปตฺยา ดังบทที่มาในพระบาฬีว่า

“อหญฺหิ ชานามิ ชนินฺท เอตๆ, มตฺยา จ เปตฺยา จ อโถปิ อสฺสา;[๗๑]

ข้าแต่พระองค์ผู้จอมชน ข้าพระองค์รู้จักหญิงคนนั้นโดยมารดาและบิดา, แม้สามีของนาง (ก็รู้จัก)

มตฺยา และ เปตฺยา ในพระบาฬีนี้มีความหมายว่า มาติโต โดยมารดา, ปิติโต โดยบิดา

มตฺยา จ เปตฺยา จ กตๆ สุสาธุ

---

[๖๘] ลบ อิ ด้วยสูตร เย ปสฺสิวณฺณสฺส เป็น ชาตฺยา แปลง ตฺย เป็น จฺจ = ชจฺจา

[๖๙] โพชฺฌา มาจาก โพธิ + ยา ลบ อิ และแปลง ธฺยา เป็น ชฺฌา สำเร็จรูปเป็น โพชฺฌา

[๗๐] ภูมฺยา ในที่นี้ เป็นสัตตมีวิภัตติ ตามที่อรรถกถาแก้เป็น ภูมิยๆ. อหญฺหิ ภูมิยๆ ขลิตฺวา ตตฺเถว ปติฏฺฐิตปุริโส วิย ตุมฺเหสุ ขลิตฺวา ตุมฺเหสฺเยว ปติฏฺฐหามิฯ ชา.อ.๒/๑๕๒๒

[๗๑] เพิ่มเข้ามาจาก ชุ.ชา. ๒/๕๙ เพื่อความสมบูรณ์ในการอธิบายความของพระคันถรจนาจารย์. คัมภีร์อรรถกถาอธิบายโดยรูปที่ลงโตปัจจัย ว่า มาติโต และ ปีติโต จึงแปลตามนัยอรรถกถาว่า ข้าพระองค์ รู้จักนางโดยบิดา และมารดา. ส่วนฉบับมหามกุฏฯ แปล มตฺยา และ เปตฺยา เป็นสหัตถตติยาว่า พร้อมทั้งมารดา และบิดา.

ชื่อของนางนี้มารดาและบิดาตั้งให้เหมาะสมดีจริง[๗๒]

กตๆ เพิ่ม นามๆ เป็น กตๆ นามๆ (ชื่อของนางอัน ... ตั้งแล้ว)

สุสาธุ หมายความว่า อติสุนฺทรๆ (ดีเยี่ยม)

อนุญฺญาโต อหๆ มตฺยา, สญฺจตฺโต ปิตรา อหๆ

เราเป็นผู้อันพระมารดาทรงอนุญาตแล้ว และพระบิดาก็ทรงสละขาดแล้ว[๗๓]

อนึ่ง พระบาฬีนี้ว่า

มาตีนๆ โทหโฬ นาม ชนินฺท วุจฺจติ

พระองค์ผู้เป็นจอมชน ชื่อว่า ความร้อนรุ่มในหทัยเป็นธรรมดาของหญิงทั้งหลายในหมู่มนุษย์[๗๔]

วีสติ, ติๆสติ, สฏฺฐิ, สตฺตติ, อสีติ, นวุติ, โกฏิ, ปโกฏิ อิจฺเจเต สงฺขฺยาราสิมฺหิ อาคมิสฺสนฺติฯ

อิการันต์ที่เป็นจำนวนนับ คือ วีสติ ยี่สิบ, ติๆสติ สามสิบ, สฏฺฐิ หกสิบ, สตฺตติ เจ็ดสิบ, นวุติ เก้าสิบ, โกฏิ หนึ่งโกฏิ, ปโกฏิ สิบโกฏิ จะมาในกลุ่มสังขยาศัพท์

อิการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มนามศัพท์อิการันตอิตถีลิงค์ จบ.

****

[๗๒] มตฺยา = มาตรา (อันมารดา), เปตฺยา = ปิตรา (อันบิดา)

[๗๓] มตฺยา = มาตรา

[๗๔] ตัวอย่างนี้ มาตีนๆ อรรถกถาแก้เป็น อิตฺถีนๆ เพื่อแสดงว่า มาติ ศัพท์ หมายถึง หญิง ไม่ได้หมายถึง มารดา โดยทั่วไป แต่ในเชิงไวยากรณ์พระคันถรจนาจารย์ ยกเป็นตัวอย่างกรณีที่เป็นลูกศัพท์ในกลุ่มรตฺติศัพท์.

อีการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ
กลุ่มนามศัพท์อิการันตอิตถีลิงค์
(ปทมาลา)

อิตฺถี	อิตฺถี, อิตฺถิโย, อิถฺโย
โภติ อิตฺถิ, โภติ อิตฺถี	โภติโย อิตฺถี, โภติโย อิตฺถิโย, โภติโย อิถฺโย
อิตฺถึ, อิตฺถิยํ	อิตฺถี, อิตฺถิโย, อิถฺโย
อิตฺถิยา, อิถฺยา	อิตฺถีหิ, อิตฺถีภิ
อิตฺถิยา, อิถฺยา	อิตฺถีนํ, อิตฺถิยา
อิตฺถิมฺหา, อิถฺยา	อิตฺถีหิ, อิตฺถีภิ
อิตฺถิยา, อิถฺยา	อิตฺถีนํ
อิตฺถิยา, อิถฺยา, อิตฺถิยํ, อิถฺยํ, อิตฺถิมฺหิ	อิตฺถีสุฯ

๙๖. สิมฺหิ นานปุ๎สกสฺส *[ก. ๘๕; รู. ๑๕๐; นี. ๒๓๙ โมค-ทุ. ๖๖; สิสฺมิ ๎ (พหูสุ)]ฯ*
เพราะสิ สระอันเป็นทีฆะ ของนามศัพท์ที่ไม่ใช่นปุงสกลิงค์ไม่เป็นรัสสะ.[๗๕]

สิมฺหิ ปเร อนปุ๎สกสฺส ปุมิตฺถีนํ ทีฆสฺส รสฺโส น โหติฯ
อิตฺถี ติฏฺฐติ, อิตฺถี ติฏฺฐนฺติฯ
เพราะสิอันเป็นเบื้องหลัง ความเป็นรัสสะของสระที่ไม่ใช่นปุงสกลิงค์ คือ สระอันเป็นทีฆะของปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ ย่อมไม่มี.
ตัวอย่าง
อิตฺถี ติฏฺฐติ = ผู้หญิง ย่อมยืนอยู่
อิตฺถี ติฏฺฐนฺติ = ผู้หญิงท. ย่อมยืนอยู่.

๙๗. เอกวจนโยสฺวโฆนํ *[ก. ๘๔; รู. ๑๔๔; นี. ๒๓๗, ๒๓๘]ฯ*
เพราะวิภัตติเอกวจนะและโยอันเป็นเบื้องหลัง สระทีฆะที่ไม่ใช่ ฆและโอ ไม่เป็นรัสสะ.

โฆ จ โอ จ โฆ, น โฆ อโฆฯ เอกวจเนสุ จ โยสุ จ ปเรสุ ฆ, โอวชฺชิตานํ สพฺเพสํ ทีฆานํ รสฺโส โหติฯ
อิตฺถิโย ติฏฺฐนฺติ, อิถฺโย ติฏฺฐนฺติฯ
เพราะวิภัตติเอกวจนะท. และโยท. ความเป็นรัสสะของสระทีฆะทั้งปวง เว้นฆ และ โอ ย่อมมี.
ตัวอย่าง
อิตฺถิโย ติฏฺฐนฺติ, อิถฺโย ติฏฺฐนฺติ = ผู้หญิงท. ย่อมยืนอยู่

---

[๗๕] ๖๖. สิสฺมิ ๎ นานปุ๎สกสฺสฯ นปุ๎สกวชฺชิตสฺส นามสฺส สิสฺมิ ๎ รสฺโส น โหติฯ อิตฺถี, ทณฺฑี, วฏู, สยมฺภูฯ สิสฺมินฺติ กิ๎? อิตฺถิ ๎, อนปุ๎สกสฺสาติ กิ๎? ทณฺฑิ กุลํฯ (โมค)

๙๘. เค วา *[ก. ๒๔๕, ๒๔๖; รู. ๑๕๒, ๗๓; นี. ๔๗๖-๙]ฯ*

เพราะค อันเป็นเบื้องหลัง สระทีฆะที่ไม่ใช่ ฆและโอ ไม่เป็นรัสสะ ได้บ้าง.

เค ปเร ฆ, โอวชฺชิตานำ สพฺเพสำ ทีฆานำ รสฺโส โหติ วาฯ

เพราะค (สิ อาลปนะ) อันเป็นเบื้องหลัง ความเป็นรัสสะของสระทีฆะทั้งปวง เว้นฆ (อา) และ โอ ย่อมมี ได้บ้าง.

ตัวอย่าง

โภติ อิตฺถิ, โภติ อิตฺถี = ดูก่อนผู้หญิง

โภติโย อิตฺถี, โภติโย อิตฺถิโย, โภติโย อิถฺโย = ดูก่อนผู้หญิงท.

(ทุติยาวิภัตติ)

อิตฺถิ ำ ปสฺสติฯ

<u>ตัวอย่าง</u> **อิตฺถิ ำ ปสฺสติ** เขาเห็น ซึ่งผู้หญิง.

๙๙. ยำ ปีโต *[ก. ๒๒๓; รู. ๑๘๘; นี. ๔๕๐]ฯ*

ยำ ปีโต

ท้าย ป ใช้ ยำ แทน อำวิภัตติ ได้บ้าง.

โย ปสญฺโญ อีกาโร, ตโต อำวจนสฺส ยำ โหติ วาฯ อิตฺถิยำ ปสฺสติ,

อีอักษร อันใด ที่มีชื่อว่า ป, ท้าย อีอักษรอันชื่อว่า ป นั้น ความเป็น ยำ แห่งอำวิภัตติ ย่อมมี ได้บ้าง.

<u>ตัวอย่าง</u> **อิตฺถิยำ ปสฺสติ**

เขา ย่อมเห็น ซึ่งผู้หญิง.

เอตฺถ จ ยนฺติ สุตฺตวิภตฺเตน "พุชฺฌสฺสุ ชินโพธิย"นฺติ [พุ. วำ. ๒.๑๘๒] สิชฺฌติฯ

ด้วยการแบ่งสูตร ยำ ในสูตรว่า ยำ ปีโต นี้ จึงสำเร็จรูปเป็น (ชินโพธิยำ) ดังในอุทาหรณ์ว่า

พุชฺฌสฺสุ ชินโพธิยำ

พระผู้มีพระภาคตรัสรู้แล้ว ซึ่งโพธิญาณของพระชินเจ้า. [๗๖]

อิตฺถี ปสฺสติ, อิตฺถิโย ปสฺสติ, อิถฺโย ปสฺสติ,

(ทุติยา. พหุ.) **อิตฺถี ปสฺสติ, อิตฺถิโย ปสฺสติ, อิถฺโย ปสฺสติ. =** เขา เห็น ซึ่งผู้หญิงท.

---

[๗๖] ๗๓. ยำ ปีโตฯ ปสญฺญีโต อำวจนสฺส ยำ วา โหติฯ อิตฺถิยำ, อิตฺถิำฯ ปีโตติ กิ? ทณฺฑิำ, รตฺติำฯ ตามที่โมค. ระบุว่า ด้วยคำว่า (ปีโต ป + อี + โต) ห้ามอิการันต์อิตถีลิงค์ แม้จะชื่อว่า ป เหมือนกัน ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวถึงการนำหลักการส่วนหนึ่งของสูตรนี้ไปสำเร็จรูป โพธิ ศัพท์ ที่เป็น อิการันต์ชื่อป ได้โดยการตัดแบ่งสูตรว่า ยำ กล่าวคือ ตัด ปีโต ที่เป็นนิมิตออกไป จึงสามารถแปลง อำ เป็น ยำ แม้ที่อยู่ท้าย ป ที่เป็น อิการันต์.

อิตฺถิยา, อิถฺยา, อิตฺถีหิ, อิตฺถีภิ, อิตฺถิยา, อิถฺยา, อิตฺถีนำ, อิตฺถิยา, อิตฺถิมฺหา, อิถฺยา, อิตฺถีหิ, อิตฺถีภิ, อิตฺถิยา, อิถฺยา, อิตฺถีนำ, อิตฺถิยา, อิถฺยา, อิตฺถิยำ, อิถฺยำ, อิตฺถิมฺหิ, อิตฺถีสุฯ

(ตติยา เอก.) อิตฺถิยา, อิถฺยา
(ตติยา. พหุ.) อิตฺถีหิ, อิตฺถีภิ
(จตุตถี. เอก.) อิตฺถิยา, อิถฺยา
(จตุตถี.พหุ.) อิตฺถีนำ, อิตฺถิยา
(ปัญจมี. เอก) อิตฺถิมฺหา, อิถฺยา
(ปัญจมี. พหุ.) อิตฺถีหิ, อิตฺถีภิ
(ฉัฏฐี. เอก.) อิตฺถิยา, อิถฺยา
(ฉัฏฐี.พหุ.) อิตฺถีนำ
(สัตตมี.เอก.) อิตฺถิยา, อิถฺยา, อิตฺถิยำ, อิถฺยำ, อิตฺถิมฺหิ
(สัตตมี.พหุ.) อิตฺถีสุฯ

****

นที สนฺทติ, นที สนฺทนฺติ, นทิโย สนฺทนฺติฯ อิวณฺณโลเป สนฺธิสุตฺเตน ยกาเร ปเร ตวคฺคสฺส จวคฺโค, ยสฺส จ ปุพฺพรูปำ [ก. ๙๘; รู. ๘๗ ปิฏฺเฐ; นี. ๑๐๔; ๒๖๒-๓-๔]ฯ นชฺโช สนฺทนฺติ [ก. ๙๘; รู. ๘๗ ปิฏฺเฐ; นี. ๑๐๔; ๒๖๒-๓-๔], นาทฺเยกวจเนสุ นชฺชา กตำ, นชฺชา เทติ, นชฺชา อเปติ, นชฺชา สนฺตกำ, นชฺชา ติฏฺฐติ, นชฺชำ ติฏฺฐติ, เสสรูปานิ อิตฺถิสทิสานิฯ

นทีศัพท์

(ปฐมาวิภัตติ)
(เอก.) **นที สนฺทติ** = แม่น้ำ ย่อมไหลไป.
(พหุ.) **นที สนิทนฺติ** = แม่น้ำท. ย่อมไหลไป.

(ในรูปว่า นชฺโช เป็นต้น) เพราะ ยข้างหลัง แปลง ต วรรคเป็น จวรรค, และแปลง ย เป็น ปุพพรูป ด้วยสูตรแสดงการเข้าสนธิ ในการลบอิวัณณะ.
นชฺโช สนฺทนฺติ = แม่น้ำท. ย่อมไหลไป.
ในฝ่ายเอกวจนะมีนาเป็นต้น
นชฺชา กตำ = การงานอันเขาทำแล้วด้วยแม่น้ำ.
นชฺชา เทติ = เขาย่อมให้แก่แม่น้ำ
นชฺชา อเปติ = เขาย่อมหลีกออกไปจากแม่น้ำ
นชฺชา สนฺตกำ = ทรัพย์มีอยู่ของแม่น้ำ
นชฺชา ติฏฺฐติ, นชฺชำ ติฏฺฐติ = เขายืนอยู่ใกล้แม่น้ำ
รูปที่เหลือสำเร็จรูปเหมือน อิตฺถี ศัพท์.

เอวำ คจฺฉตี คจฺฉนฺตี, สตี สนฺตี, อสตี อสนฺตี, มหตี มหนฺตี, พฺรหฺมตี พฺรนฺตี, โภตี โภนฺตี, ภวิสฺสตี ภวิสฺสนฺตี, คมิสฺสตี คมิสฺสนฺตี, คุณวตี คุณวนฺตี, สีลวตี สีลวนฺตี, สติมตี สติมนฺตี, สิริมตี สิริมนฺตี, กตวตี กตวนฺตี, ภุตฺตาวตี ภุตฺตาวนฺตี, สพฺพาวตี สพฺพาวนฺตี, ยาวตี ยาวนฺตี, ตาวตี ตาวนฺตีฯ กมฺหิ อาคเม รสฺโส, ยาวติกา, ตาวติกาฯ

ศัพท์เหล่านี้แจกเหมือนอิตฺถี ศัพท์เหมือนกัน [๗๗]

คจฺฉตี, คจฺฉนฺตี (สตรี) ผู้ไปอยู่

สตี, สนฺตี มีอยู่

อสตี, อสนฺตี ไม่มีอยู่

มหตี, มหนฺตี ใหญ่

พฺรหฺมตี, พฺรหฺมนฺตี [๗๘] มีธรรมประเสริฐ

โภตี, โภนฺตี ผู้เจริญ

ภวิสฺสตี, ภวิสฺสนฺตี[๗๙] วิภัตติอันแสดงอนาคต

คมิสฺสตี, คมิสฺสนฺตี ผู้จักไป

คุณวตี, คุณวนฺตี ผู้มีคุณ

สีลวตี, สีลวนฺตี ผู้มีศีล

สติมตี, สติมนฺตี ผู้มีสติ

สิริมตี, สิริมนฺตี ผู้มีสิริ

กตวตี, กตวนฺตี ผู้ทำแล้ว

ภุตฺตาวตี, ภุตฺตาวนฺตี ผู้กินแล้ว

สพฺพาวตี, สพฺพาวนฺตี ผู้มีทุกสิ่ง

ยาวตี, ยาวนฺตี มีเท่าใด[๘๐]

ตาวตี, ตาวนฺตี มีเท่านั้น

ในกรณีที่ มีการลง กอาคม มีการรัสสะ (อีเป็น อิ) เพราะ ก อาคม เช่น ยาวติกา ตาวติกา.

---

[๗๗] กลุ่มศัพท์มีคจฺฉนฺต เป็นต้น ท่านแสดงเฉพาะปฐมาวิภัตติเท่านั้น ในวิภัตติที่เหลือเหมือนกับอิตฺถี.

[๗๘] พฺรหฺมตี และ พฺรหฺมนฺตี (ปาฐะเดิมเป็น พฺรนฺตี ในที่นี้แก้เป็น พฺรหฺมนฺตี เพื่อให้สอดคล้องกับคำว่า พฺรหฺมตี) ยังไม่พบตัวอย่างการใช้ เข้าใจว่า จะมาจาก พฺรหฺม ธรรมอันประเสริฐ หรือ ความประเสริฐ + วนฺตุ ปัจจัย แปลว่า หญิงผู้มีธรรมอันประเสริฐ. อีกตัวอย่างหนึ่งที่มีรูปคล้ายกัน คือ พฺรหตี หรือ พฺรหฺนฺตี มาจาก พฺรหนฺต (มีความหมายเท่ากับ มหนฺต ใหญ่) + อี แปลง นฺต เป็น ต เป็น พฺรหตี มีตัวอย่างการใช้ เช่น กาฬี อิตฺถี พฺรหตี ธงฺกรูปา. (เถร. ๒๕๑) [หญิงชื่อ กาฬี มีร่างกายใหญ่ ดำดังกา], อรรถกถาแก้บทว่า พฺรหฺตี เป็น มหาสรีรา [พฺรหตีติ มหาสรีรา (เถร.อ.๑/๓๔๕)].

[๗๙] ภวิสฺสนฺตี มาจาก ภู ธาตุ + สฺส+นฺตุ ปัจจัย (ด้วยสูตร ๗๗๕. เต สฺสปุพฺพานาคเตฯ เมื่อจะกล่าวกาลอนาคต ลงอนฺต และมานปัจจัย ที่มี สฺส ปัจจัยมีอยู่หน้า) + อี อิตถีโชตกปัจจัย วิเคราะห์ว่า ภวิสฺสตีติ ภวิสฺสนฺตี วิภัตติอันจักมี ชื่อว่า ภวิสฺสนฺตี. แปลง นฺตุ เป็น ต ได้ บ้าง (ด้วยสูตร ๗๒. นฺตนฺตูนํ งีมฺหิ โต วา (แปลง นฺต และ นฺตุ เป็น ต เพราะอีข้างหลัง ได้บ้าง) สำเร็จรูปเป็น ภวิสฺสตี. แม้รูปว่า คมิสฺสติ คมิสฺสนฺตี ก็มีนัยนี้.

[๘๐] เช่น ยาวติกา ภูมิ พบในพระบาฬีว่า ยาวติกา ยานสฺส ภูมิ, ยาเนน คนฺตฺวา, (ที.ม. ๑๓๓) พื้นที่อันไปแห่งรถ มีประมาณเท่าใด, ไปแล้ว ด้วยรถ ตลอดทางมีประมาณเท่านั้น.

คาวี, ยกฺขี, ยกฺขินี, อารามิกินี, ทณฺฑปาณินี, ทณฺฑินี, ภิกฺขุนี, ปรจิตฺตวิทุนี, มุฏฺฐสฺสตินี, ฆรณี, โปกฺขรณี, อาจรินี, มาตุลานี, คหปตานี อิจฺจาทโยฯ นทาทิ[๙๑]ฯ

ศัพท์เหล่านี้เป็นกลุ่มศัพท์ที่เหมือนนทศัพท์ (นทาทิคณะ) เช่น

คาวี = แม่โค

ยกฺขี, ยกฺขินี = ยักษินี

อารามิกินี = หญิงชาววัด

ทณฺฑปาณินี = ผู้มีไม้เท้าในมือ

ทณฺฑินี = ผู้มีไม้เท้า

ภิกฺขุนี = ภิกษุนี

ปรจิตฺตวิทุนี = ผู้รู้จิตของผู้อื่น

มุฏฺฐสฺสตินี = ผู้มีสติอันหลงแล้ว (หลงลืมสติ)

ฆรณี = แม่บ้าน

โปกฺขรณี = สระบัว

อาจรินี = อาจารย์หญิง

มาตุลานี = ภรรยาของลุง (ป้าสะใภ้)

คหปตานี = ภรรยาของคฤหบดี[๙๒]

วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ

จะกล่าววิธีการพิเศษ

***๑๐๐. นฺหชา โยสฺวาม** [นี. ๒๖๒]ฯ*

เพราะโย ลง อา อาคม ในที่สุดแห่งนที ได้บ้าง.

โยสุ ปเรสุ นทิยา อนฺเต อามอาคโม โหติ วาฯ

เพราะโยอันเป็นเบื้องหลัง ลงอา เป็นอาคม ในที่สุดแห่ง นที ศัพท์ ได้บ้าง.

นฺหชาโย สนฺทนฺติ, นฺหชาโย สุปติตฺถาโย ติ ปาฬิ, นิมิชาตเก ปน นฺหโชนุปริยายติ, นานาปุปฺผทุมายุตาติ จ นฺหโช จานุปริยาตีติ จ ปาฬิ, ตตฺถ มหาวุตฺตินา สิสฺส โอตฺตํฯ

---

[๙๑] อาทิ ศัพท์ใน นทาทิโต มีอรรถว่า ปการะ (เหมือนกัน) หมายถึง เป็นกลุ่มศัพท์ที่ลง อี ปัจจัยเหมือนกัน. ส่วนคัมภีร์ปทรูปสิทธิจัดศัพท์เหล่านี้แยกเป็นนทาทิคณะและอนาทิคณะ. นทาทิคณะ คือ กลุ่มศัพท์ อ การันต์ที่ลง อี ปัจจัย เช่น นท (นที), อิตฺถ (อิตฺถี), มห (มหี),กุมาร (กุมารี), ตรุณ (ตรุณี). ส่วน อนาทิคณะคือ ศัพท์ที่มิใช่นทาทิคณะ คือ กลุ่มศัพท์อื่นจาก อ การันต์ ได้แก่ อุ การันต์ และ โอ การันต์ ซึ่งลง อี ปัจจัย คือ ปุถุ (ปุถวี), โค (คาวี).

[๙๒] มาตุลานี และคหปตานี ลง อานี ปัจจัยในอรรถว่า ภริยาของผู้นั้น ด้วยสูตร **๗๗. มาตุลาทิตฺวานี ภริยายํ** ลง อานี ปัจจัยท้ายมาตุลศัพท์เป็นต้น ในอรรถว่า ภริยาของเขา.

ดังพระบาฬีว่า

นชฺชาโย สนฺทนฺติ*[สำ. นิ. ๓.๒๒๔]*

แม่น้ำท. ย่อมไหลไป.

นชฺชาโย สุปติตฺถาโย *[ชา. ๒.๒๒.๑๔๑๔]*

แม่น้ำท. หยุดนิ่ง (ไม่ไหล)[๙๓]

แต่มีพระบาฬีในนิมิชาดก ว่า

นชฺโชนุปริยายติ, นานาปุปฺผทุมายุตา *[ชา. ๒.๒๒.๕๓๗]*

และแม่น้ำสายหนึ่งที่ประกอบด้วยไม้ดอกนานาชนิด ไหลไปล้อมรอบวิมานนั้น

นชฺโช จานุปริยาติ

และแม่น้ำสายหนึ่งที่ประกอบด้วยไม้ดอกนานาชนิด ไหลไปล้อมรอบวิมานนั้น[๙๔]

ซึ่งในตัวอย่างทั้งสองนี้ แปลง สิ เป็น โอ ด้วยมหาสูตร. [๙๕]

อุฏฺเฐหิ เรวเต สุปาปกมฺเม, ทาสา จ ทาสฺโย จ, อนุชีวิโน, พาราณสฺยำ มหาราช, กากราชา นิวาสโก, พาราณสฺยำ อหุ ราชา, รญฺโญ มโน อุมฺมาทนฺตฺยา นิวิฏฺโฐ, อุมฺมาทนฺตฺยา รมิตฺวาน, สิวิราชา ตโต สิยำ, ทารเกว อหำ เนสฺสำฯ พฺราหฺมณฺยา ปริจารเก ฯ ตถา โยสุ โปกฺขรญฺโญฯ นาทีสุ ปถพฺยา, ปุถพฺยา, โปกฺขรญฺญา ฯ สฺมิมฺหิ ปถพฺยา, ปถพฺยำ, ปุถพฺยา, ปุถพฺยำ, โปกฺขรญฺญา, โปกฺขรญฺญำ, เวตฺรญฺญา, เวตฺรญฺญำ อิจฺจาทีนิ ทิสฺสนฺติฯ

อุฏฺเฐหิ เรวเต สุปาปกมฺเม [วิ. ว. ๘๖๓]

นี่แน่นางเรวดีผู้แสนจะชั่วช้า เจ้าจงลุกขึ้น[๙๖],

ทาสา จ ทาสฺโย จ, อนุชีวิโน [ชา. ๑.๑๐.๑๐๑],

ทาสชายหญิงท. บุคคลท.รอบข้างที่อาศัยเลี้ยงชีพ[๙๗]

---

[๙๓] คือ แทนที่จะเป็น นชฺโช ดังที่แสดงมาข้างต้น ลง อาอาคมด้วยสูตรนี้ (นทีอาโย) , แปลง อี เป็น ย (นทฺย) แปลง ทฺ เป็น ชฺ (นชฺย), แปลง ย ที่แปลงมาเป็น ชฺปุพพรูป (นชฺช), (ดูวิธีการในสนธิกัณฑ์) เป็น นชฺชาโย.

[๙๔] สองอุ.นี้ มีข้อความเดียวกัน ทั้งในพระไตรปิฎกฉัฏฐสังคายนาและสยามรัฐ. แต่พระคันถรจนาจารย์ยกมาให้เห็นว่า ปาฐะที่ ๑ เป็น อนุปริยายติ ส่วน อุ.หลังเป็น อนุปริยาติ.

[๙๕] ลง สิ, แปลง เป็น โอ ด้วยมหาสูตร เป็น นทีโอ แปลง อี เป็น ย เพราะ ย แปลง ทฺ เป็น ชฺปุพพรูป = นชฺโช.

[๙๖] อุ.นี้แสดง สิ อาลปนะ เมื่อควรจะเป็น เรวติ ตามสูตร ***๙๘. เค วา*** (เพราะค อันเป็นเบื้องหลัง สระทีฆะที่ไม่ใช่ ฆและโอ ไม่เป็นรัสสะ ได้บ้าง.) แต่บางอุ.เป็น เรวเต ที่เหมือน ฆ (อาการันต์) ก็มีบ้าง.

[๙๗] อุ.นี้ แสดง โย ปฐมา นอกจากจะเป็น ทาสิโย ตามสูตร ๙๗. เอกวจนโยสฺวโฆนำ. [เพราะวิภัตติเอกวจนะและโยอันเป็นเบื้องหลัง สระทีฆะที่ไม่ใช่ ฆและโอ ไม่เป็นรัสสะ]. ยังมีการลบ อี เหมือนรูปใน ในอิการันต์.

พาราณสฺยํ มหาราช, กากราชา นิวาสโก
อสีติยา สหสฺเสหิ สุปตฺโต ปริวาริโต [ชา. ๑.๓.๑๒๔], [๘๘]
ข้าแต่มหาราช พญากาชื่อสุปัตตะ มีบริวาร ๘๐,๐๐๐ ตัวแวดล้อม อาศัยอยู่ที่กรุงพาราณสี

พาราณสฺยํ อหุ ราชา [ชา. ๑.๑๖.๑๗๘],
ได้เป็นพระราชาในเมืองพาราณสี.

รญฺโญ มโน อุมฺมาทนฺตฺยา นิวิฏฺโฐ, (ชา. ๒/๗๑)
พระหทัยของพระราชาจดจ่อเฉพาะพระนางอุมมาทันตี,

อุมฺมาทนฺตฺยา รมิตฺวาน, สิวิราชา ตโต สิยํ [ชา. ๒.๑๘.๗๐],
ต่อจากนั้นพระเจ้ากรุงสีพีพึงได้อภิรมย์กับนางบ้าง
ทารเกว อหํ เนสฺสฺ พฺราหฺมณฺยา ปริจารเก [ชา. ๒.๒๒.๒๑๑๑]ฯ
จักนำทารกทั้งหลายไปเป็นทาสรับใช้ของนางพราหมณีเท่านั้น

ตถา โยสุ โปกฺขรญฺโญฯ
นาทีสุ ปถพฺยา, ปุถพฺยา, โปกฺขรญฺญาฯ
สฺมิมฺหิ ปถพฺยา, ปถพฺยํ, ปุถพฺยา, ปุถพฺยํ, โปกฺขรญฺญา, โปกฺขรญฺญํ, เวตฺรญฺญา, เวตฺรญฺญํ [เวตฺรรญฺญา, (นิสฺสย)] อิจฺจาทีนิ ทิสฺสนฺติฯ
ศัพท์อื่น ก็เช่นกัน กล่าวคือ พบรูปดังต่อไปนี้
ในเพราะ โย - **โปกฺขรญฺโญ** (โปกฺขรณี + โย)
ในเพราะ นา - เป็นต้น **ปถพฺยา** (ปถวี + นา ฯลฯ > ยา), **ปุถพฺยํ** (ปุถวี + นา ฯลฯ > ยา), **โปกฺขรญฺญา** (โปกฺขรณี + นา ฯลฯ > ยา)
ในเพราะ สฺมึ - **ปถพฺยา** (ปถวี + สฺมึ > ยา), **ปถพฺยํ** (ปถวี + สฺมึ > ยํ), **ปุถพฺยา** (ปุถวี + สฺมึ > ยา), **ปุถพฺยํ** (ปุถวี + สฺมึ > ยํ), **โปกฺขรญฺญา** (โปกฺขรณี + สฺมึ > ยา), **โปกฺขรญฺญํ** (โปกฺขรณี + สฺมึ > ยํ), **เวตฺรญฺญา** (เวตฺตรณี + สฺมึ > ยา), **เวตฺรญฺญํ** (เวตฺตรณี + สฺมึ > ยํ)

อีการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ
กลุ่มนามศัพท์อิตถีลิงค์ ที่เป็นอีการันต์ จบแล้ว

[๘๘] อุ.นี้แสดงสฺมึ โดยมีการลบ อิ เพราะ ยที่แปลงมาจาก สฺมึ ได้ แม้ในอุ.ข้างหน้าก็มีนัยนี้

อุการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ

สิโลโป, เธนุ คจฺฉติ, เธนุโย คจฺฉนฺติ, โยโลเป ทีโฆ, เธนู คจฺฉนฺติ, โภติ เธนุ, โภติ เธนู,โภติโย เธนุโย, โภติโย เธนู, เธนุ๋ ปสฺสติ, เธนุโย ปสฺสติ, เธนู ปสฺสติ, เธนุยา, เธนูหิ, เธนูภิ, เธนุยา,เธนูนๆ, เธนุยา,เธนุมฺหา, เธนูหิ, เธนูภิ, เธนุยา, เธนูนๆ, เธนุยา, เธนุยๆ, เธนุมฺหิ, เธนูสุฯ

กลุ่มนามศัพท์อิตถีลิงค์ที่เป็นอุการันต์

(ปทมาลา)

เธนุ,	เธนุโย เธนู
โภติ เธนุ, โภติ เธนู,	โภติโย เธนุโย โภติโย เธนู
เธนุ๋,	เธนุโย
เธนุยา,	เธนูหิ เธนูภิ
เธนุยา,	เธนูนๆ
เธนุยา, เธนุมฺหา,	เธนูหิ เธนูภิ
เธนุยา,	เธนูนๆ
เธนุยา เธนุยๆ เธนุมฺหิ,	เธนูสุ

ลบ สิ ท้าย เธนุ สำเร็จรูปเป็น เธนุ

ตัวอย่าง

เธนุ คจฺฉติ แม่โค ย่อมเดินไป

เธนุโย คจฺฉนฺติ แม่โคท. ย่อมเดินไป

แต่จะเป็นทีฆะเมื่อลบโย สำเร็จรูปเป็น เธนู

ตัวอย่าง

เธนู คจฺฉนฺติ แม่โคท. ย่อมเดินไป

เธนุ๋ ปสฺสติ เขาเห็นซึ่งแม่โค

เธนุโย ปสฺสติ เขาเห็นซึ่งแม่โคท.

เอวๆ ยาคุ, กาสุ, ททฺทุ, กณฺฑุ, กจฺฉุ, รชฺชุ, กเรณุ, ปิยงฺคุ, สสฺสุ อิจฺจาทโยฯ เธนุวาทิฯ

ศัพท์ต่อไปนี้ คือ

ยาคุ ข้าวต้ม

กาสุ หลุม

ททฺทุ โรคเรื้อน

กณฺฑุ โรคพุพอง

กจฺฉุ อ้อย

รชฺชุ เชือก

กเรณุ ช้างพัง

ปิยงฺคุ

สสฺสุ ข้าวกล้า

แจกเหมือน เธนุ (อาทิศัพท์ที่ เธนฺวาทิ มีอรรถปการะ เหมือน)

ธาตุ*สทฺโท ปน ปาฬินเย อิตฺถิลิงฺโค, สทฺทสตฺถนเย ปุมิตฺถิลิงฺโคฯ มาตุ, ธีตุ, ทุหิตุสทฺทา อิตฺถิ ลิงฺคา, เตสํ รูปี ปิตาทิคเณ อาคมิสฺสติฯ*

ข้อควรทราบ

ธาตุศัพท์ ตามนัยพระบาฬี เป็นอิตถีลิงค์ แต่ตามนัยคัมภีร์ไวยากรณ์ เป็นได้ทั้งปุงลิงค์และอิตถีลิงค์. มาตุ ธีตุ และทุหิตุ ศัพท์ เป็นอิตถีลิงค์, รูป (บทที่ลงวิภัตติ) ของศัพท์เหล่านี้จะมา (แสดง) ในปิตาทิคณะ (ปิตุศัพท์เป็นต้นป

อุการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มนามศัพท์อิตถีลิงค์ที่เป็นอุการันต์ จบแล้ว.

****

อูการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ

วธู คจฺฉติ, วธู คจฺฉนฺติ, โยสุ รสฺโส, วธุโย คจฺฉนฺติ, โภติ วธุ, โภติ วธู, โภติโย วธู, วธุโย, วธุ, วธู, วธุโย , วธุยา, วธูหิ, วธูภิ, วธุยา, วธูนำ, วธุยา, วธุมฺหา, วธูหิ, วธูภิ, วธุยา, วธูนำ, วธุยา, วธุยำ, วธูสุฯ

กลุ่มนามศัพท์อิตถีลิงค์ที่เป็นอูการันต์ (แจกเหมือน วธู หญิงสาว[๙๙])

(ปทมาลา)

วธู,	วธู วธุโย
โภติ วธุ โภติ วธู,	โภติโย วธู โภติโย วธุโย
วธุ	วธู วธุโย
วธุยา,	วธูหิ วธูภิ
วธุยา,	วธูนำ
วธุยา วธุมฺหา,	วธูหิ วธูภิ
วธุยา,	วธูนำ
วธุยา วธุยำ,	วธูสุ.

ตัวอย่าง

วธู คจฺฉติ หญิงสาวย่อมเดินไป,

วธู คจฺฉนฺติ หญิงสาวท. ย่อมเดินไป

ในเพราะ โย รัสสะได้ สำเร็จรูปเป็น วธุโย,

ตัวอย่าง

วธุโย คจฺฉนฺติ หญิงสาวท. ย่อมเดินไป

เอวำ ชมฺพู, สรภู, สุตนู, นาคนาสูรู, สีหิโตรู, วาโมรู, ลกฺขณูรู, พฺรหฺมพนฺธู, ภู, จมู อิจฺจาทโยฯ วธาทิ.

ศัพท์ต่อไปนี้ เหมือนกับวธู ศัพท์ คือ

ชมฺพู ต้นหว้า

สรภู ตุ๊กแก

สุตนู มีสรีระพอเหมาะ (สวยงาม)

สีหิโตรู มีขาอ่อนงาม

วาโมรู มีขาอ่อนชดช้อย

นาคนาสูรู มีขาอ่อนเหมือนงวงช้าง

ลกฺขณูรู มีขาอ่อนถูกลักษณะ

พฺรหฺมพนฺธู เผ่าพันธ์แห่งพรหม

---

[๙๙] วธูศัพท์ โดยทั่วไปหมายถึง ผู้หญิง, หญิงสาว (ธาน. ๒๓๐) แต่บางแห่งหมายถึง หญิงสะใภ้และภรรยา ก็มี (พนฺธ พนฺธเน, อู, พนฺธสฺส วธาเทโส จ[ณฺวาทิ ๓], วธูสทฺโท สุณิสาภริยานมฺป□ วาจโกฯ ธาน.ฏี.๒๓๐)

ภู แผ่นดิน
จมู เสนา
ดังนี้เป็นต้น

สาหं คนฺตฺวา มนุสฺสตฺตं, วทญฺญู วีตมจฺฉราติ จ โกธนา อกตญฺญู จาติ จ ปาฬิโย, ตสฺมา นีปจฺจยं วินาปิ กฺวจิ อูการนฺตกิตกสทฺทา อิตฺถิลิงฺคา ภวนฺติฯ

ในพระบาฬีสองแห่งนี้ แสดงว่า ในบางแห่ง ศัพท์ที่ลงกิตกปัจจัยที่เป็นอูการันต์ ก็เป็นอิตถีลิงค์ โดยไม่ต้องลง นีปัจจัยก็ตาม ดังนี้คือ [๙๐]

สาหं คนฺตฺวา มนุสฺสตฺตं วทญฺญู วีตมจฺฉรา [วิ. ว. ๖๓๔]
ข้าพเจ้านั้น ครั้นไปสู่ความเป็นมนุษย์ เป็นผู้รู้จักคำพูดแห่งผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่

โกธนา อกตญฺญู จ [ชา. ๑.๑.๖๓]
ธรรมดาหญิงมีนิสัยมักโกรธ อกตัญญู (เป็นผู้ไม่รู้อุปการะอันเขาทำแล้ว).

อูการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ
นามศัพท์อิตถีลิงค์ที่เป็นอูการันต์ จบแล้ว.

****

[๙๐] กรณีที่เป็นนามศัพท์ลงกิตกปัจจัยอูการันต์ เมื่อใช้เป็นวิเสสนะของนามศัพท์ที่เป็นอิตถีลิงค์ ก็ใช้เป็นอิตถีลิงค์ก็ได้เลย โดยไม่จำเป็นต้องลงอิตถีโชตกปัจจัยคือ นี ดังในตัวอย่างพระบาฬีสองแห่งนี้ คือ วทญฺญู (วท ผู้ขอ + ญา + รู) และ อกตญฺญู (น + กต อุปการ+ ญา ธาตุ + รู) แต่ก็ถือว่า มีเล็กน้อย เพราะท่านใช้คำว่า กฺวจิ กำกับไว้.

โอการนฺตราสิ

โคสทฺโท ทฺวิลิงฺโคฯ ตสฺส รูปานิ กานิจิ ทฺวิยตฺถวเสน อิตฺถิยมฺปิ วตฺตนฺติ ปุเมปิ วตฺตนฺติ มิสฺสเกปิ วตฺตนฺติ, กานิจิ อิตฺถิยํ กานิจิ ปุเมฯ อิธ ปน สพฺพานิ ยานิ สโมธาเนตฺวา ทีปิยนฺเตฯ

กลุ่มนามศัพท์ โอการันต์

โคศัพท์ เป็นสองลิงค์ (คือปุงลิงค์และอิตถีลิงค์). รูปวิภัตติของโคศัพท์นั้น บางรูป เป็นไปในอิตถีลิงค์บ้าง ในปุงลิงค์บ้าง ปะปนกันระหว่างสองลิงค์นี้บ้าง ด้วยอำนาจแห่งอรรถทั้งสอง[๙๑], บางรูป เป็นไปในอิตถีลิงค์อย่างเดียว, บางรูปเป็นไปในปุงลิงค์อย่างเดียว. แต่ในที่นี้ ข้าพเจ้าจะแสดงโดยประมวลรูปทั้งปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ทั้งสอง.

สิโลโป, โค คจฺฉติ - เอตฺถ จ โคติ อภินฺนสทฺทลิงฺคตฺตา โคโณติปิ ยุชฺชติ, คาวีติปิ ยุชฺชติฯ

เมื่อลง สิ แล้วลบสิ. เช่น โค คจฺฉติ โค ย่อมเดินไป.

ในโคศัพท์นี้ ไม่ว่าจะเป็น โคโณ หรือ คาวี ก็ใช้ได้ เพราะ โคศัพท์ เป็นสัททลิงค์ที่ยังไม่ได้จำแนก (ว่าเป็นลิงค์ใดแน่[๙๒])

(ปทมาลา)

โค	คาโว, คโว
เห โค	เห คาโว, เห คโว
คาวํ, ควํ, คาวุ	คาโว, คโว
คาเวน, คเวน, คาวา, ควา	โคหิ โคภิ
คาวสฺส, ควสฺส, ควํ	โคนํ, คุนฺนํ, ควํ
คาวสฺมา, ควสฺมา, คาวมฺหา, ควมฺหา, คาวา, ควา	โคหิ, โคภิ,
คาวสฺส, ควสฺส, ควํ	โคนํ, คุนฺนํ, ควํ,
คาวสฺมิ, คาวมฺหิ, คาเว, ควสฺมิ, ควมฺหิ, คเว,	โคสุ, คาเวสุ, คเวสุ

๑๐๑. โคสฺสาคสิหินํสุ คาวควา *[ก. ๗๓-๕; รู. ๑๖๙, ๑๗๐, ๑๗๔; นี. ๒๒๔]ฯ*

ค, สิ, หิ, นฺวชฺชิตาสุ วิภตฺตีสุ โคสทฺทสฺส คาว, ควาเทสา โหนฺติฯ

๑๐๑. ในเพราะวิภัตติที่ไม่ใช่ ค สิ หิ และนํ ท. คาว และควเป็นอาเทศ ของโค

ในเพราะวิภัตติท.อันเว้น ค สิ หิ และ นํ คาว และ คว เป็นอาเทศของโคศัพท์.

๑๐๒. อุภโคหิ โฏ *[ก. ๒๐๕; รู. ๑๖๐; นี. ๔๒๑]ฯ*

อุภ, โคหิ โยนํ โฏ โหติฯ

๑๐๒. ท้าย อุภ และโค โอเป็นอาเทศของ โยท.

โอ เป็นอาเทศของ โยวิภัตติท. (คือ ปฐมา อาลปนะและทุติยา) ที่อยู่ข้างหลังจาก อุภ และ โค.

---

[๙๑] หมายถึง อัตถลิงค์ กล่าวคือ สภาพจริงของนามศัพท์ เช่น ที่เป็นแม่โค ก็เป็นอิตถีลิงค์ ที่เป็นโคผู้ ก็เป็นปุงลิงค์.

[๙๒] หรือจะแปลว่า โคศัพท์เป็นลิงค์ที่ไม่แตกต่าง. เป็นสามัญ เป็นสาธารณะระหว่างปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

คาโว, คโว, เห โค, เห คาโว, เห คโว, คาวํ, ควํฯ
คาโว, คโว โคท.,
เห โค แน่ะโค,
เห คาโว, เห คโว แน่ะโคท.,
คาวํ ควํ ซึ่งโค

๑๐๓. คาวุมฺหิ *[ก. ๗๖; รู ๑๗๑, ๒๒๖]ฯ*
อมฺหิ โคสฺส คาวุ โหติ วาฯ
๑๐๓. เพราะอมฺ อาวุ ใช้แทน โค ได้บ้าง
ในเพราะอมฺ คาวุ เป็นอาเทศของโค ได้บ้าง

คาวุ, คาโว, คโว, คาเวน, คเวนฯ
คาวุ ซึ่งโค
คาโว, คโว ซึ่งโคท.
คาเวน, คเวน ด้วยโค

๑๐๔. นาสฺสาฯ
โคสฺส คาว, ควาเทสโต นาวจนสฺส อา โหติ วาฯ
๑๐๔. นา เป็น อา ถ้าอยู่ข้างหลัง คาว และ คว
ท้าย คาว และ คว อันเป็นอาเทสของโค ใช้ อาแทนนาวิภัตติได้บ้าง

คาวา, ควา, โคหิ, โคภิ, คาวสฺส, ควสฺสฯ
คาวา, ควา ด้วยโค
โคหิ, โคหิ ด้วยโคท.
คาวสฺส ควสฺส แก่โค

๑๐๕. ควมฺ เสนฯ
เสน สห โคสฺส ควมฺ โหติ วาฯ
๑๐๕. โคพร้อมทั้ง สวิภัตติ เป็น ควมฺ ได้บ้าง
ใช้ ควมฺ แทน โคพร้อมทั้ง สวิภัตติ ได้บ้าง.

ควมฺ, โคนมฺฯ
ควมฺ แก่โค

โคนำ แก่โคท.

๑๐๖. คุนฺนญฺจ นำนา *[ก. ๘๑; รู. ๑๗๒; นี. ๒๓๐]ฯ*

นำนา สห โคสฺส คุนฺนญฺจ โหติ ควญฺจฯ

๑๐๖. โคศัพท์พร้อมทั้งนำวิภัตติ เป็น คุนฺนำ ได้อีกด้วย

คุนฺนำ และ ควำ เป็นอาเทสของ โคศัพท์พร้อมกับวิภัตติคือนำได้ด้วย.

คุนฺนำ, ควำ, คาวสฺมา, ควสฺมา, คาวมฺหา, ควมฺหา, คาวา, ควา, โคหิ, โคภิ, คาวสฺส, ควสฺส, ควำ, โคนำ, คุนฺนำ, ควำ, คาวสฺมิ, คาวมฺหิ, คาเว, ควสฺมิ, ควมฺหิ, คเว, โคสุ, คาเวสุ, คเวสุฯ

คุนฺนำ, ควำ แก่โคท.

คาวสฺมา, ควมฺหา, ควสฺมา, คาวมฺหา, ควมฺหา, คาวา, ควา จากโค

โคหิ, โคภิ จากโคท.

คาวสฺส, ควสฺส, ควำ แห่งโค

โคนำ, คุนฺนำ, ควำ แห่งโคท.

คาวสฺมิ, คาวมฺหิ, คาเว, ควสฺมิ, ควมฺหิ, คเว ในโค

โคสุ, คาเวสุ, คเวสุ ในโคท.

โยสุ คาว, ควาเทเส กเต อโต โยนำ ฏา, เฏ จ โหนฺติ, อุสภา รุกฺขา คาวิโย ควา จ [ชา. ๑.๑.๗๗]ฯ พลควา ทมฺมควา วา คงฺคาย ปารำ อคมิสุ ฯ อถาปเร ปตาเรสิ พลคาเว ทมฺมคาเว [ม. นิ. ๑.๓๕๒ (โถกำ วิสทิสำ)] ติ ปาฬิปทานิฯ

ในเพราะโยท. เมื่อแปลง (โค) เป็น คาว และ ควา แล้ว, มีการแปลง โย เป็น อา และ เอ ได้. มีพระบาฬีเป็นตัวอย่างคือ

อุสภา รุกฺขา คาวิโย ควา จ (ชา ๑/๗๗)

โคอุสภะท. ต้นไม้ท., แม่โคท., และโคท. ...[๙๓]

พลควา ทมฺมควา วา คงฺคาย ปารำ อคมิสุ.

เหล่าโคที่เป็นโคงานและแม่โค หรือ โครุ่นว่ายไปถึงฝั่งแม่น้ำคงคา.

---

[๙๓] ความเต็มของตัวอย่างนี้อยู่ในมหาสุปินชาดก (ชา.๑/๗๗)

อุสภา รุกฺขา คาวิโย ควา จ, อสฺโส กโส สิงฺคาลี จ กุมฺโภ;
โปกฺขรณี จ อปากจนฺทนำ, ลาพูนิ สีทนฺติ สิลา ปลวนฺติฯ
มณฺฑูกิโย กณฺหสปฺเป คิลนฺติ, กากำ สุปณฺณา ปริวารยนฺติ;
ตสา วกา เอฬกานำ ภยาหิ, วิปริยาโส วตฺตติ นยิธ มตฺถีติฯ

แปลความว่า พระเจ้าพรหมทัตตรัสเล่าพระสุบินให้ดาบสโพธิสัตว์ฟังตามที่ได้ทรงสุบินว่า)พญาโคอุสภะ หมู่ไม้ แม่โค โค ผู้ ม้า ถาดทองคำ สุนัขจิ้งจอก หม้อน้ำ สระโบกขรณี ข้าวไม่สุก แก่นจันทน์ น้ำเต้าจมน้ำ หินลอยน้ำ กบกลืนกินงูเห่า หงส์ทองทั้งหลายแวดล้อมกา เสือเหลืองกลัวแพะ. ความฝันเป็นไปโดยวิปริต แต่ความฝันนั้นยังไม่เป็นจริงในยุคนี้

อถาปเร ปตาเรสิ พลคาเว ทมฺมคาเว (ม.มู.๓๕๑-๓๕๒๒)

จากนั้นจึงต้อนเหล่าโคงานและโครุ่น[๙๔]ไว้ให้ข้ามไป.[๙๕]

เอตฺถ จ คาโว โน ปรมา มิตฺตา, ยาสุ ชายนฺติ โอสธา [สุ. นิ. ๒๙๘] ติ จ, ควา ขีรํ, ขีรมฺหา ทธิ, ทธิมฺหา นวนีตํ, นวนีตมฺหา สปฺปิ, สปฺปิมฺหา สปฺปิมณฺโฑติ จ อิตฺถิยํ วตฺตนฺติฯ คาวิโย ควาติ จ พลควา ทมฺมควา พลคเว ทมฺมคเวติ [ม. นิ. ๑.๓๕๑] จ คาวุ์ วา เต ทมฺมิ คาวิ์ วา เต ทมฺมีติ จ คว์ว สิงฺคิโน สิงฺคนฺติ [ชา. ๑.๑๒.๓๙] จ ปุเม ภวนฺติฯ อติตฺเถเนว คาโว ปตาเรสิ, อถ โข ตา คาโว มชฺเฌ คงฺคาย อนยพฺยสนมาปชฺชิสุ์ [ม. นิ. ๑.๓๕๐] ติ จ อนฺนทา พลทา เจตา, วณฺณทา สุขทา จ ตา, เอตมตฺถวสํ ญตฺวา, นาสฺสุ คาโว หนิสุ์ เตติ [สุ. นิ. ๒๙๘] จ ภทฺทวเสน[๙๖] อิตฺถิยํ อตฺถวเสน มิสฺสเก วตฺตนฺติฯ คุนฺนํ เจ ตรมานานํ, ควํ เจ ตรมานานํ, อุชุ์ คจฺฉติ ปุงฺคโว, สพฺพา ตา อุชุ์ คจฺฉนฺตีติ [ชา. ๑.๔.๑๓๕; ๒.๑๘.๑๐๔] จ มิสฺสเก เอวฯ พลคว, ทมฺมควสทฺทา ชรคฺคว, ปุงฺคว, สคว, ปรคว, ทารควสทฺทา วิย อการนฺตา สมาสสทฺทาติปิ ยุชฺชติฯ มิสฺสกฏฺฐาเนสุ ปน อิตฺถิพหุลตฺตา ตา คาโว เอตา คาโวติอาทินา อิตฺถิลิงฺคเมว ทิสฺสติฯ

อนึ่ง ในความเป็นลิงค์ต่าง ๆ ของโคศัพท์นี้

<u>โคศัพท์ที่เป็นไปในอิตถีลิงค์</u> เช่น

คาโว โน ปรมา มิตฺตา, ยาสุ ชายนฺติ โอสธา [สุ. นิ. ๒๙๘]

ปัญจโครสอันเป็นเภสัช ย่อมเกิดในแม่โคเหล่าใด, (พราหมณ์ท. ไม่ฆ่า) ซึ่งแม่โคท. เหล่านั้นที่มีอุปการะยิ่ง,[๙๗]

---

[๙๔] คัมภีร์อรรถกถาอธิบาย พลวคาโว (ในคัมภีร์นี้เป็นพลคาโว) ไว้ว่า หมายถึงทั้งโคงาน กล่าวคือ ที่ผ่านการฝึกแล้ว สามารถใช้งานได้แล้ว และแม่โคที่มีน้ำนมสมบูรณ์. (พลวคาโวติ ทนฺตโคเณ เจว เธนุโย จฯ ทมฺมคาโวติ ทเมตพฺพโคเณ เจว อวิชาตคาโว จฯ วจฺฉตเรติ วจฺฉภาวํ ตริตฺวา ฐิเต พลววจฺเฉฯ วจฺฉเกติ เธนุปเก ตรุณวจฺฉเกฯ)

[๙๕] พระบาฬีมูลปัณณาสก์ตามที่พระคันถรจนาจารย์อ้างถึงนั้น ในปัจจุบันมีปาฐะดังนี้

ในข้อที่ ๑. เสยฺยถาปิ เต ภิกฺขเว พลวคาโว ทมฺมคาโว ติริยํ คงฺคาย โสตํ เฉตฺวา โสตฺถินา ปารํ อคมํสุ ฯปฯ.

ภิกษุทั้งหลาย เหล่าโคผู้ที่เป็นจ่าฝูง เป็นผู้นำฝูงว่ายตัดกระแสแม่น้ำ คงคาข้ามไปถึงฝั่งได้โดยสวัสดี แม้ฉันใด.

ในข้อที่ ๒ ก็มีปาฐะว่า อถาปเร ปตาเรสิ พลวคาโว ทมฺมคาโวฯ

เหล่าโคผู้ที่เป็นจ่าฝูง เป็นผู้นำฝูงว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาข้ามไปถึงฝั่งได้โดยสวัสดี.

แสดงว่า ในปัจจุบัน ไม่ได้เป็น ควา และ คเว ตามที่ท่านอธิบายไว้ อาจเป็นไปได้ว่า ในยุคของท่านมีปาฐะเป็นอย่างนี้.

[๙๖] ต้นฉบับของคัมภีร์เป็น ภทฺทวเสน แต่ควรเป็น สทฺทวเสน จึงแปลโดยปาฐะว่า สทฺทวเสน ด้วยอำนาจสัททลิงค์.

[๙๗] ความเต็มของคาถานี้มีว่า

“อุปฏฺฐิตสฺมิ์ ยญฺญสฺมิ์,	นาสฺสุ คาโว หนิสุ์ เต;
ยถา มาตา ปิตา ภาตา,	อญฺเญ วาปิ จ ญาตกา;
คาโว โน ปรมา มิตฺตา,	ยาสุ ชายนฺติ โอสธาฯ (ขุ.สุ. ๒๙๘.)

พราหมณ์ทั้งหลายผู้ขอข้าวสาร ที่นอน ผ้า เนยใส และน้ำมันมาเก็บรวบรวมไว้โดยธรรมแล้วบูชายัญด้วยของเหล่านั้นในยัญที่บูชานั้น พราหมณ์จะไม่ยอมฆ่าแม่โคเลย เหมือนมารดาบิดา พี่น้อง หรือแม้ญาติอื่น ๆ ไม่ยอมฆ่าแม่โค เพราะคิดว่าแม่โคเป็นสัตว์มีอุปการะยิ่งใหญ่ซึ่งผลิตปัญจโครสอันเป็นยา

ควา ขีรํ, ขีรมฺหา ทธิ, ทธิมฺหา นวนีตํ, นวนีตมฺหา สปฺปิ, สปฺปิมฺหา สปฺปิมณฺโฑ

น้ำนม มาจากแม่โค, นมเปรี้ยวมาจากน้ำนม, เนยใสมาจากนมเปรี้ยว, เนยแข็งมาจากเนยใส, ก้อนเนยมาจากเนยแข็ง.

<u>เป็นไปในปุงลิงค์</u> เช่น

คาวิโย ควา

แม่โคท. และ โคผู้ท.[๙๘]

พลควา ทมฺมควา พลคเว ทมฺมคเว[๙๙] **[ม. นิ. ๑.๓๕๑]**

โคงาน โครุ่น

คาวุ๋ วา เต ทมฺมิ คาวิ๋ วา เต ทมฺมิ

บุรุษนั้นได้ให้แล้วซึ่งโคผู้หรือแม่โคแก่เจ้า

ควํว สิงฺคิโน สิงฺคํ [ชา. ๑.๑๒.๓๙]

เปรียบเหมือนเขาที่เจริญเติบโตของโคหนุ่ม (ที่กำลังเติบโตอยู่)[๑๐๐]

<u>เป็นไปในอิตถีลิงค์ เนื่องด้วยสัททลิงค์</u>[๑๐๑] และ <u>ในมิสสกลิงค์</u>[๑๐๒]<u>เนื่องด้วยอัตถลิงค์</u> เช่น

อติตฺเถเนว คาโว ปตาเรสิ, อถ โข ตา คาโว มชฺเฌ คงฺคาย อนยพฺยสนํ อาปชฺชิ๋สุ [ม.๑๒/๓๕๐]

นายโคบาล ต้อนวัวให้ขึ้นแม่น้ำ ณ สถานที่มิใช่ท่า, ต่อมา โคเหล่านั้น จึงถึงความวอดวายกลางแม่น้ำคงคา[๑๐๓].

---

๒๙๙. กโรนฺตา จ เอวเมตสฺมิ๋ **อุปฏฺฐิตสฺมิ๋** ทานสงฺขาเต **ยญฺญสฺมิ๋ นาสฺสุ คาโว หนิ๋สุ** เต, น เต คาวิโย หนิ๋สุฯ คาวีมุเขน เจตฺถ สพฺพปาณา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ กิ๋การณา น หนิ๋สูติ? พฺรหฺมจริยาทิคุณยุตฺตตฺตาฯ อปิจ วิเสสโต **ยถา มาตา... เป.... นาสฺสุ คาโว หนิ๋สุ เตฯ** ตตฺถ **ยาสุ ชายนฺติ โอสธา**ติ ยาสุ ปิตฺตาทีนํ เภสชฺชภูตา ปญฺจ โครสา ชายนฺติฯ

ดังนั้น คาโว ใน บาทคาถาว่า นาสฺสุ คาโว หนิ๋สุ พระอรรถกถาจารย์ไขเป็น คาวิโย ดังนั้น แสดงว่า บทว่า คาโว (โค + โย) นี้เป็นอิตถีลิงค์ นอกจากนี้ ในข้อความว่า ยาสุ ชายนฺติ โอสธา บทว่า ยาสุ ใช้เป็นวิเสสนะของคาโว ก็เป็นอิตถีลิงค์ (ย + อา + สุ) จึงสรุปได้ว่า คาโว โน ปรมา มิตฺตา นี้เป็นอิตถีลิงค์ ไม่ใช่ปุงลิงค์ เพราะปัญจโครสมีนมเป็นต้นต้องได้จากแม่โค.

[๙๘] โค ศัพท์ (คาโว,ควา,คเว,ควํ) เป็นปุงลิงค์ ส่วนในอุทาหรณ์แรก โคศัพท์ (คาโวและควา) เป็นอิตถีลิงค์.

[๙๙] พระบาฬีมูลปัณณาสก์ (จูฬโคปาลกสูตร ม.มู. ๓๕๑) เป็น พลวคาโว ทมฺมคาโว

[๑๐๐] ควํ ในที่นี้เป็นปุงลิงค์ ตามที่อรรถกถาแก้เป็น โครูปสฺส วิย (ชา.อ. ๑/๓๗/กามชาตกวัณณนา)

[๑๐๑] ต้นฉบับของคัมภีร์เป็น ภทฺทวเสน แต่ควรเป็น สทฺทวเสน จึงแปลโดยปาฐะว่า สทฺทวเสน ด้วยอำนาจสัททลิงค์.

[๑๐๒] มิสสกลิงค์ ได้แก่ ในที่แห่งเดียวกันเป็นทั้งปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ แต่อย่างไรก็ตาม พระคันถรจนาจารย์ตั้งข้อสังเกตว่าในฐานะเช่นนี้พบที่ใช้เป็นอิตถีลิงค์เท่านั้น (ดูในย่อหน้าถัดไป)

[๑๐๓] ในอุทาหรณ์นี้ พระคันถรจนาจารย์ ต้องการจะชี้ให้เห็นว่า โค (คาโว) เป็นอิตถีลิงค์โดยสัททลิงค์ เพราะประโยคหลังประกอบด้วย ตสัพพนามที่เป็นอิตถีลิงค์ (ตา คาโว). อย่างไรก็ตาม พระบาฬีฉบับฉัฏฐสังคายนาปัจจุบันมีดังนี้ :-

ภูตปุพฺพํ ภิกฺขเว มาคธโก โคปาลโก ทุปฺปญฺญชาติโก, วสฺสานํ ปจฺฉิเม มาเส สรทสมเย, อสมเวกฺขิตฺวา คงฺคาย นทิยา โอริมํ ตีรํ, อสมเวกฺขิตฺวา ปาริมํ ตีรํ, อติตฺเถเนว <u>คาโว</u> ปตาเรสิ อุตฺตรํ ตีรํ สุวิเทหานํฯ อถ โข ภิกฺขเว <u>คาโว</u> มชฺเฌ คงฺคาย นทิยา โสเต อามณฺฑลิยํ กริตฺวา ตตฺเถว อนยพฺยสนํ อาปชฺชิ๋สุ. (ม.มู.๓๕๐)

อนฺนทา พลทา เจตา, วณฺณทา สุขทา จ ตา,
เอตมตฺถวสํ ญตฺวา, นาสฺสุ คาโว หนิ̆สุ เต[๑๐๔] **[สุ. / ๒๙๘]**

อนึ่ง แม่โคนั้นให้ข้าว ให้กำลัง ให้ผิวพรรณ และความสุข พราหมณ์ทราบถึงประโยชน์ยิ่งใหญ่เช่นนี้ จึงไม่ยอมฆ่าแม่โค

<u>เป็นไปในมิสสกลิงค์เท่านั้น</u> เช่น

คุนฺนํ เจ ตรมานานำ, ควำ เจ ตรมานานำ,
อุชุ̆ คจฺฉติ ปุงฺคโว, สพฺพา ตา อุชุ̆ คจฺฉนฺติ

เมื่อฝูงโคข้าม (แม่น้ำ)ไป, หาก โคจ่าฝูง ไปตรง, โคท.ทั้งฝูงย่อมไปตรง.[๑๐๕]

พลคว และ ทมฺมคว ย่อมควรว่าเป็นศัพท์สมาสที่เป็นอการันต์ เช่นเดียวกับ ชรคว (โคเฒ่า) ปุงฺคว (โคจ่าฝูง) สคว (โคของตน) ปรคว (โคผู้อื่น) ทารคว (ภรรยาและโค)[๑๐๖].

แต่เพราะในฐานะที่เป็นมิสสกลิงค์โดยมากจะเป็นอิตถีลิงค์ จึงพบแต่อิตถีลิงค์เท่านั้น เช่น ตา คาโว เอตา คาโว.

อิติ โอการนฺตราสิฯ
อิตฺถิลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ
กลุ่มนามศัพท์โอการันต์ เป็นดังนี้
กลุ่มนามศัพท์อิตถีลิงค์ จบ

"ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว นายโคบาลชาวแคว้นมคธ เป็นคนโง่มาแต่กำเนิด ในสารทสมัยซึ่งเป็นเดือนท้ายแห่งฤดูฝน มิได้พิจารณาฝั่งนี้และฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำคงคา ต้อนฝูงโคให้ข้ามไปสู่ฝั่งเหนือของชาวแคว้นวิเทหะ ณ สถานที่ที่มิใช่ท่า ครั้งนั้น ฝูงโควายเข้าไปในวังน้ำวนกลางแม่น้ำคงคา ถึงความพินาศในแม่น้ำนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะนายโคบาลชาวแคว้นมคธนั้น เป็นคนโง่มาแต่กำเนิด ในสารทสมัยซึ่งเป็นเดือนท้ายแห่งฤดูฝน มิได้พิจารณาฝั่งนี้และฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำคงคา ต้อนฝูงโคให้ข้ามไปสู่ฝั่งเหนือของชาวแคว้นวิเทหะ ณ สถานที่ที่มิใช่ท่า".

[๑๐๔] กรณีนี้เป็นมิสสกลิงค์เพราะ โค ในประโยคแรกเป็นอิตถีลิงค์เพราะประกอบด้วย ตสัพพนามที่เป็นอิตถีลิงค์ (ตา = คาโว) ส่วนประโยคหลังเป็นปุงลิงค์ เพราะประกอบด้วยตสัพพนามเป็นปุงลิงค์ (เต = คาโว)

[๑๐๕] ตัวอย่างนี้เป็นมิสสกลิงค์ เพราะ ควำ ก็ดี คุนฺนำ ก็ดี เป็นปุงลิงค์ ส่วน สพฺพา ตา (คาวี) ในประโยคหลังเป็นอิตถีลิงค์. อย่างไรก็ตามปาฐะปัจจุบันเป็น

ควำ เจ ตรมานานำ, อุชุ̆ คจฺฉติ ปุงฺคโว;
สพฺพา คาวี อุชุ̆ ยนฺติ, เนตฺเต อุชุ̆ คเต สติฯ (ชา.๒/๑๗๐)

เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกัน ในเมื่อโคจ่าฝูงไปตรง

[๑๐๖] หมายความว่า เมื่อเข้าสมาสแล้ว โค ศัพท์ เช่น ปุงฺคโว จะเป็นศัพท์อการันต์ปุงลิงค์ทั่วไป เช่นเดียวกับ ราช ศัพท์ที่เมื่อเข้าสมาสแล้วเป็นอการันต์ จึงมีการสำเร็จรูปตามปทมาลาของอการันต์ปุงลิงค์. ดูหลักการเป็นอการันต์ของรูปเหล่านี้ในสูตรที่ ๓๗๕ รตฺติทิว ทารคว จตุรสฺสา

ปุลฺลิงฺคราสิ
อการนฺต ปุลฺลิงฺคปุริสาทิราสิ
กลุ่มนามศัพท์ปุงลิงค์
กลุ่มนามศัพท์มี ปุริสศัพท์เป็นต้น อันเป็น ปุงลิงค์ อการันต์

อถ ปุลฺลิงฺคานิ ทีปิยนฺเตฯ

สตฺตวิธํ ปุลฺลิงฺคํ – อทนฺตํ, อาทนฺตํ, อิทนฺตํ, อีทนฺตํ, อุทนฺตํ, อูทนฺตํ, โอทนฺตํฯ

ต่อจากอิตถีลิงค์ ข้าพเจ้าจะแสดงนามศัพท์ทั้งหลายอันเป็นปุงลิงค์.

ปุงลิงค์มี ๗ แบบ คือ มี อเป็นที่สุด, มี อา เป็นที่สุด, มี อิ เป็นที่สุด, มี อี เป็นที่สุด, มี อุ เป็นที่สุด , มี อู เป็นที่สุด และมี โอ เป็นที่สุด.

(อการันต์)

๑๐๗. สิสฺโส *[ก. ๑๐๔; รู. ๖๖; นี. ๒๗๒]ฯ*

สิ ที่อยู่หลัง อการันต์ในปุงลิงค์ จะกลายเป็น โอ.

อโต สิสฺส โอ โหติ ปุเมฯ

ปุริโส ติฏฺฐติฯ

โอ เป็นอาเทสของสิ ที่อยู่ท้ายอการันต์ในปุงลิงค์.

ปฐมาวิภัตติ

ปุริโส ติฏฺฐติ บุรุษ ยืนอยู่.

๑๐๘. อโต โยนำ ฏาเฏ *[ก. ๑๐๗; รู. ๖๙; นี. ๒๗๕, ๒๗๗] ฯ*

ท้ายอการันต์ อา และ เอ เป็นอาเทสของ โยทั้งหลาย

อโต ปฐมาโยนำ ทุติยาโยนญฺจ กเมน ฏา, เฏ โหนฺติ ปุ, นปุสเกสุฯ ฏานุพนฺโธ สพฺพาเทสตฺโถฯ

ปุริสา ติฏฺฐนฺติฯ

ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ อา และ เอ เป็นอาเทสของโยปฐมาวิภัตติ และ ของโยทุติยาวิภัตติ ตามลำดับ. ศัพท์ที่มีฏเป็นอนุพันธ์ สื่อความหมายว่า ต้องอาเทศหมดทั้งตัว.

ปุริสา ติฏฺฐนฺติ บุรุษท. ยืนอยู่.

อาลปนะ

คสีน'นฺติ สิโลโป, โภ ปุริส, 'อยุนำ วา ทีโฆ'ติ ทีโฆ, โภ ปุริสา, โภนฺโต ปุริสา, ปุริสำ, ปุริเสฯ

ลบ สิ อาลปนะ ด้วยสูตร “คสีนำ” (สำเร็จรูปเป็น ปุริส)

โภ ปุริส ดูก่อนบุรุษ

บางรูป มีการทีฆะ ด้วยสูตร “อยุนำ วา ทีโฆ (๙๓) = เพราะ สิ ชื่อ ค ข้างหลัง อ อิ อุ ถึงความเป็นทีฆะได้บ้าง” สำเร็จรูปเป็น ปุริสา

โภ ปุริสา ดูก่อนบุรุษ

โภ ปุริสา, โภนฺโต ปุริสา ดูก่อนบุรุษท.

ทุติยาวิภัตติ

ปุริสำ ซึ่งบุรุษ,

ปุริสา ซึ่งบุรุษท.

ตติยาวิภัตติ

๑๐๙. อเตน *[ก. ๑๐๓; รู. ๗๙; นี. ๒๗๑]ฯ*

เอน เป็นอาเทส ของนา ที่อยู่ท้ายนามศัพท์ อการันต์

อโต นาวจนสฺส เอนาเทโส โหติ ปุ, นปุสเกสุฯ ปุริเสนฯ

เอน เป็นอาเทศของนา ที่อยู่ท้ายนามศัพท์ อการันต์ ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ สำเร็จรูปเป็น **ปุริเสน** ด้วยบุรุษ

๑๑๐. สุหิสฺวสฺเส *[ก. ๑๐๑; รู. ๘๐; นี. ๖๘]ฯ*

เพราะ สุ หิ ข้างหลัง เอ เป็น อาเทสของ อ.

สุ, หิสุ ปเรสุ อสฺส เอ โหติ ปุ, นปุสเกสุฯ ปุริเสหิ, ปุริเสภิฯ

เพราะ สุ และหิอยู่ข้างหลัง เอ เป็นอาเทสของ อ ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. สำเร็จรูปเป็น **ปุริเสหิ, ปุริเสภิ** ด้วยบุรุษท.

จตุตถีวิภัตติ

๑๑๑. สุอุ สสฺส[๑๐๗] *[ก. ๖๑; รู. ๘๖; นี. ๒๐๘]ฯ*

ส เป็นอาคม หน้า สวิภัตติ.

สสฺส อาทิมฺหิ สาคโม โหติฯ อุกาโร อุจฺจารณตฺโถ, ญานุพนฺโธ อาทิมฺหีติ ทีปนตฺโถฯ ปุริสสฺส, ‘สุนำหิ สู’ติ ทีโฆฯ ปุริสานำ, ปุริสสฺมา, ปุริสมฺหาฯ

---

๑๐๗ โมคคัลลานไวยากรณ์ (๒/๕๑) เป็น สุญ สสฺสฯ = ท้ายนามศัพท์ ลง ส อาคม หน้า สวิภัตติ.

ส เป็นอาคม ในเบื้องหน้าแห่งสวิภัตติ. อุอักษร เพิ่มเข้ามาให้ออกเสียงได้ง่าย. ญอนุพันธ์แสดงความหมายว่า การิยะมีผลในเบื้องต้น. สำเร็จรูปเป็น ปุริสสฺส แก่บุรุษ. (พหุวจนะ) มีการทีฆะด้วยสูตร สุนำหิสุ สำเร็จรูปเป็น

ปุริสานำ แก่บุรุษท.

ปัญจมีวิภัตติ

ปุริสสฺมา, ปุริสมฺหา จากบุรุษ

๑๑๒. สฺมาสฺมินำ *[ก. ๑๐๘; รู. ๙๐; นี. ๒๗๖]ฯ*

อา และ เอ เป็นอาเทสของสฺมาและสฺมิ

อโต สฺมา, สฺมินำ กเมน ฏา, เฏ โหนฺติ ปุ, นปุสเกสุฯ

ปุริสา, ปุริเสหิ, ปุริเสภิ, ปุริสสฺส, ปุริสานำ, ปุริสสฺมิ, ปุริสมฺหิ, ปุริเส, ปุริเสสุฯ

ท้ายอการันต์ ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ อา และ เอ เป็นอาเทสของ สฺมา และ สฺมิ

ปุริสา จากบุรุษ

ปุริเสหิ, ปุริเสภิ จากบุรุษท.

ฉัฏฐีวิภัตติ

ปุริสสฺส แห่งบุรุษ

ปุริสานำ แห่งบุรุษท.

สัตตมีวิภัตติ

ปุริสสฺสมิ, ปุริสมฺหิ, ปุริเส ในบุรุษ

ปุริเสสุ ในบุรุษท.

เอวำ พุทฺโธ, ธมฺโม, สงฺโฆ, สกฺโก, เทโว, สตฺโต, นโร, โคโณ, ปุงฺคโว, ชรคฺคโว, สคโว, ปรคโว,ราชคโว, มาตุคาโม, โอโรโธ, ทาโรอิจฺจาทิฯ

ศัพท์ที่แจกเหมือนกับปุริสศัพท์ เช่น

พุทฺโธ = พระพุทธเจ้า

ธมฺโม = พระธรรม

สงฺโฆ = พระสงฆ์

สกฺโก = ท้าวสักกะ

เทโว = ฝน

สตฺโต = สัตว์

นโร = ชน

โคโณ = โค
ปุงฺคโว = โคจ่าฝูง
ชรคฺคโว = วัวแก่
สคโว = วัวของตน
ปรคโว = วัวของคนอื่น
ราชคโว = พญาวัว
มาตุคาโม = สตรี
โอโรโธ = ดาวฤกษ์
ทาโร = เมีย

[สรุป ปุริสสทฺทปทมาลา]

ปุริโส	–	ปุริสา
โภ ปุริส, โภ ปุริสา	–	โภนฺโต ปุริสา
ปุริสํ	–	ปุริเส
ปุริเสน	–	ปุริเสหิ, ปุริเสภิ
ปุริสสฺส	–	ปุริสานํ
ปุริสสฺมา, ปุริสมฺหา, ปุริสา	–	ปุริเสหิ, ปุริเสภิ
ปุริสสฺส	–	ปุริสานํ
ปุริสสฺมิ, ปุริสมฺหิ, ปุริเส	–	ปุริเสสุ.

****

วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ
ข้าพเจ้าจะกล่าววิธีการสำเร็จรูปพิเศษ (เฉพาะศัพท์)

***๑๑๓. กฺวเจ วา** [นี. ๒๗๗]ฯ*
ในบางแห่ง เอ เป็นอาเทสของสิ ท้ายอการันต์ได้บ้าง

อโต สิสฺส กฺวจิ เอ โหติ วา ปุ, นปุสเกสุฯ
ท้าย อ ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ เอ เป็นอาเทส ของ สิ ได้บ้างเป็นบางอุทาหรณ์

ปุเม ตาว –
วนปฺปคุมฺเพ ยถ ผุสฺสิตคฺเค [ขุ. ปา. ๖.๑๓; สุ. นิ. ๒๓๖], “เก คนฺธพฺเพ รกฺขเส จ นาเค, เก กิมฺปุริเส จาปิ มานุเสฯ เก ปณฺฑิเต สพฺพกามทเทฯ ทีฆรตฺตํ ภตฺตา เม ภวิสฺสติ” [ชา. ๒.๒๒.๑๓๕๒]ฯ นตฺถิ อตฺต

กาเร นตฺถิ ปรกาเร นตฺถิ ปุริสกาเร [ที. นิ. ๑.๑๖๘], เอเก เอกตฺเถ, สเม สมภาเค, นเหวํ วตฺตพฺเพ [กถา. ๑], เก ฉเว สิงฺคาเล, เก ฉเว ปาถิกปุตฺเต [ที. นิ. ๓.๒๙-๓๑] อิจฺจาทิฯ

จะแสดงอุทาหรณ์ในปุงลิงค์เป็นลำดับแรก

วนปฺปคุมฺเพ ยถ ผุสฺสิตคฺเค. (ขุ.สุ.๒๓๖)

พุ่มไม้งามในป่าซึ่งมียอดออกดอกบานสะพรั่ง ในต้นเดือนห้าแห่งคิมหันตฤดู งามอย่างยิ่ง ฉันใด

เก คนฺธพฺเพ รกฺขเส จ นาเค, เก กิมฺปุริเส จาปิ มานุเส
เก ปณฺฑิเต สพฺพกามทเท ทีฆรตฺตํ ภตฺตา เม ภวิสฺสติ (ขุ.ชา.๒๘/๑๓๕๒)

"คนธรรพ์ รากษส นาค กินนร หรือมนุษย์พวกไหนคนไหนเป็นบัณฑิต สามารถจะให้สิ่งที่น่าใคร่ทั้งปวงได้ เขาจักเป็นสามีของเราตลอดกาล

นตฺถิ อตฺตกาเร นตฺถิ ปรกาเร นตฺถิ ปุริสกาเร (ที.สี.๙/๑๖๘)
การกระทำของตนไม่มี, การกระทำของผู้อื่นไม่มี, การกระทำของมนุษย์ไม่มี.

เอเก เอกตฺเถ,
บางคน บางความหมาย

สเม สมภาเค,
ความเสมอ, ความเสมอภาค.

นเหวํ วตฺตพฺเพ [อภิ.กถา. ๑],
ข้อนั้น ท่านมิพึงกล่าวอย่างนี้

เก ฉเว สิงฺคาเล, [ที. ปา. ๓๑]
สุนัขจิ้งจอกผู้ต่ำทรามเป็นใคร

เก ฉเว ปาถิกปุตฺเต [ที. ปา. ๓๑]
ปาฏิกบุตรผู้ต่ำทรามเป็นใคร

นปุสเก ปน –
โภควตี นาม มนฺทิเร, นคเร นิมฺมิเต กญฺจนมเย [ชา. ๒.๒๒.๑๓๗๐] อิจฺจาทิฯ
ส่วนในนปุงสกลิงค์ มีดังนี้
โภควตี นาม มนฺทิเร, นคเร นิมฺมิเต กญฺจนมเย [ชา. ๒.๒๒.๑๓๗๐]
ภพนาคนั้นเขาเรียกว่า โภควดีนครบ้าง ฯลฯ เป็นเมืองนิรมิตล้วนแต่ทองคำ

วาติ กิ? วนปฺปคุมฺโพฯ

กฺวจีติ กิ? ปุริโสฯ

วา ศัพท์ (แสดงว่า การใช้ เอ แทน สิ มีได้ไม่แน่นอน) ข้าพเจ้ากล่าวไว้ เพื่อประโยชน์ในการไม่ใช้ เอ เป็นอาเทสของ สิ ก็มี เช่น วนปฺปคุมฺโพ

กฺวจิ ศัพท์ (แสดงว่า การใช้ เอ แทน สิ มีเล็กน้อยเป็นบางอุทาหรณ์) ข้าพเจ้ากล่าวไว้ เพื่อประโยชน์ในการห้ามใช้ เอ เป็น อาเทส ของ สิ คือ ปุริโส

มหาวุตฺตินา ปฐมาโยนญฺจ กฺวจิ เฏ โหติฯ พาเล จ ปณฺฑิเต จ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสนฺติ [ที. นิ. ๑.๑๖๘], กฺวจิ โยนํ ปกติ โหติ, วเน วาฬมิคา เจว, อจฺฉโกกตรจฺฉโย, พหูหิ ปริปนฺถโย [ชา. ๒.๒๒.๒๕๕], กฺยสฺส พฺยปถโย อสฺสุ อิจฺจาทิฯ

ด้วยมหาสูตร บางอุทาหรณ์ สามารถใช้ เอ เป็นอาเทสของ โยปฐมาวิภัตติได้. ตัวอย่างเช่น

พาเล จ ปณฺฑิเต จ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสนฺติ [ที. นิ. ๑.๑๖๘],

พวกคนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่ายไปแล้วก็จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง

แต่บางแห่ง คงโยตามเดิม เช่น

วเน วาฬมิคา เจว, อจฺฉโกกตรจฺฉโย, (ขุ.ชา. ๒/๑๔๑๑)

หมี สุนัขป่า หรือเสือดาว ท. อันเป็นสัตว์ร้ายในป่า

พหู หิ ปริปนฺถโย [ชา. ๒./๒๕๕],

ด้วยว่า อันตรายท. มาก ย่อมมี

กฺยสฺส พฺยปถโย อสฺสุ

คำพูดท. พึงมี แก่ใคร (?)

๑๑๔. ทิวาทิโต *[ก. ๒๐๖; รู. ๑๖๕]ฯ*

ท้าย ทิว เป็นต้น ใช้ อิ แทน สฺมึ

ทิวาทีหิ สฺมิโน ฏิ โหติฯ ทิวิ-เทวโลเกตฺยตฺโถฯ

อิ เป็น อาเทส ของสฺมึ ที่อยู่ท้ายนามศัพท์มี ทิว เป็นต้น **ทิวิ** ในเทวโลก. คำว่า ทิวิ หมายถึง เทวโลเก ในเทวโลก.

อาทิสทฺเทน อส ภุวิ, นิจฺจํ วาคโมฯ อยฺยสทฺทมฺหา มหาวุตฺตินา อาลปเน ค, โยนํ โฏ โหติ วาฯ โภ อยฺโย อยฺย วา, โภนฺโต อยฺโย อยฺยา วาฯ เสสํ ปุริสสมํฯ

ด้วย อาทิ ศัพท์ ท้าย อส[๑๐๘] และภู (สำเร็จรูปเป็น) ภุวิ บนแผ่นดิน[๑๐๙] แม้ สฺมึ เป็น อิ, กรณีนี้ลง ว อาคม แน่นอน. ท้าย อยฺย ศัพท์ แปลง ค (สิ) และ โยอาลปนะเป็น โอ ได้บ้าง เช่น

โภ อยฺโย, หรือเป็น โภ อยฺย

โภนฺโต อยฺโย, หรือเป็น โภนฺโต อยฺยา

รูปในวิภัตติที่เหลือ แจกเหมือน ปุริส ศัพท์เป็นต้น.

ปุริสาทิราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มนามศัพท์มี ปุริส เป็นต้น จบแล้ว.

---

๑๐๘ อส ไม่แน่ใจ ว่าเป็นอักษรเพื่อสื่อว่ากระไร?. ส่วนคัมภีร์อื่นๆ คือ กัจจายนไวยากรณ์ ปทรูปสิทธิ แสดงแต่รูปว่า ภุวิ เท่านั้น โดยสำเร็จรูปด้วย ตโต ศัพท์ ในสูตรว่า ตโต สฺมิมิ ท้าย อาร ศัพท์นั้น อิ เป็นอาเทส ของ สฺมึ. แม้โมคคัลลานไวยากรณ์ ก็แสดงไว้ ด้วยสูตร ทิวาทิโต (๑/๕๕) ท้ายนามศัพท์ อิ เป็น อาเทศของ สฺมึ เช่น ทิวิ ในเทวโลก, ภุวิ บนแผ่นดิน. ลง วเป็นอักษรอาคม.

๑๐๙ ภุวิ มาจาก ภู แผ่นดิน + สฺมึ แปลงสฺมึเป็น อิ ด้วยสูตรนี้ คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา สูตรที่ ๑๗๕ อธิบายว่า ในเพราะ อิ (ที่แปลงจาก สฺมึ) ของภูศัพท์ รัสสะสระอูที่ ภู เป็น ภุ ด้วยสูตร เอกวจนโยสฺวโฆนำ (๒/๖๔)เพราะเอกวจนะและโยวิภัตติ สระท้ายนามศัพท์ทั้งหลายเว้น ฆ และโอการันต์ เป็นรัสสะ , ลง ว อาคม ด้วยสูตร วนตรคา จาคมา (๑/๕๕) ในบางแห่ง ว น ต ร และ ค เป็นอักษรอาคม ตามอุทาหรณ์ .

อนึ่ง การลง ว อาคมนี้ถือว่า แน่นอน เพราะวาศัพท์ที่ตามมาจากสูตร วีติสฺเสเว วา ในสูตรนี้เป็นววัตถิวิภาสา (อนุโลมตามพระบาฬีที่ใช้รูปว่า ภุวิ เท่านั้น)

มโนคณราสิ
กลุ่มนามศัพท์ที่เป็นมโนคณะ

มโน, มนา, โภ มน, โภ มนา, โภนฺโต มนาฯ

มน ศัพท์ (ใจ)

ปฐมาวิภัตติ

มโน ใจ

มนา ใจท.

อาลปนวิภัตติ

โภ มน, โภ มนา แน่ะ ใจ

โภนฺโต มนา แน่ะ ใจท.

๑๑๕. มนาทีหิ สฺมิ̆สฺมานำ สิโสโอสาสา *[ก. ๑๘๑-๒, ๑๘๔; รู. ๙๕-๙๗; นี. ๓๗๓-๔, ๓๗๖-๗].*

สิ โส โอ สา สา เป็นอาเทสของ สฺมิ̆ ส อำ นา และ สฺมา ท้ายมนศัพท์เป็นต้น

เตหิ สฺมิ̆, ส, อำ, นา, สฺมานำ กเมน สิ, โส, โอ, สา, สา โหนฺติ วาฯ มนำ, มโน, มเน, มเนน, มนสา, มเนหิ, มเนภิ, มนสฺส, มนโส, มนานำ, มนสฺมา, มนมฺหา, มนสา, มนา, มเนหิ, มเนภิ, มนสฺส, มนโส, มนานำ, มนสฺมิ̆, มนมฺหิ, มนสิ, มเน, มเนสุฯ

สิ โส โอ สา สา เป็นอาเทสของ สฺมิ̆ ส อำ นา และ สฺมา อันเป็นเบื้องหลังจากมนศัพท์เป็นต้นเหล่านั้น

ทุติยาวิภัตติ

มนำ, มโน ซึ่งใจ

มเน ซึ่งใจท.

ตติยาวิภัตติ

มเนน, มนสา ด้วยใจ

มเนหิ มเนภิ ด้วยใจท.

จตุตถีวิภัตติ

มนสฺส, มนโส แก่ใจ

มนานำ แก่ใจท.

ปัญจมีวิภัตติ

มนสฺมา, มนมฺหา, มนสา, มนา จากใจ

มเนหิ, มเนภิ จากใจท.

ฉัฏฐีวิภัตติ

มนสฺส, มนโส แห่งใจ

มนานำ แห่งใจท.

สัตตมีวิภัตติ

มนสฺมิ̆, มนมฺหิ, มนสิ, มเน ในใจ

มเนสุ ในใจท.

ตโม, ตโป, เตโช, สิโร, อุโร, วโจ, รโช, โอโช, อโย, ปโย, วโย, สโร, ยโส, เจโต, ฉนฺโท, รธตา, อโห อิจฺจาทิ ***มโนคโณ***ฯ

ศัพท์ที่เป็นมโนคณะ มีอย่างนี้คือ

ตโม = ความมืด

ตโป = ตบะ (ความร้อน)

เตโช = ไฟ

สิโร = ศีรษะ

อุโร = อก

วโจ = คำพูด

รโช = ฝุ่น

โอโช = โอชา

อโย = เหล็ก

ปโย = น้ำนม

วโย = วัย (ความเสื่อม)

สโร = สระ

ยโส = ยส

เจโต = ใจ

ฉนฺโท = ฉันทะ

รธตา = รธตา (?)

อโห = วัน ดังนี้เป็นต้น[๑๑๐]

อิทำ ***มโนคณลกฺขณำ***ฯ *กฺริยากมฺเม โอทนฺโต, นาทีนำ สาทิตา, สมาสตทฺธิตมชฺเฌ โอทนฺโต จาติ*ฯ

---

[๑๑๐] สัททนีติปทมาลา ระบุจำนวนมโนคณะว่า มี ๑๖ เท่านั้น คือ มโนคโณ จ นาม –มโน วโจ วโย เตโช,ตโป เจโต ตโม ยโส;อโย ปโย สิโร ฉนฺโท,สโร อุโร รโห อโห – อิเม โสฬสฯ

ลักษณะของมโนคณะนี้ (มี ๓ ประการ) คือ
๑) ที่เป็นกรรมของกริยา จะมีโอเป็นที่สุด
๒) นา วิภัตติเป็นต้น จะเป็น สา เป็นต้น
๓) ที่อยู่กลางสมาสและตัทธิต จะมีโอเป็นที่สุด

โย เว ทสฺสนฺติ วตฺวาน, อทาเน กุรุเต มโน [ชา. ๑.๑๕.๖๑], กสฺสปสฺส วโจ สุตฺวา, ตโป อิธ ปกฺรุพฺพติ [สำ. นิ. ๑.๒๐๔], เจโต ปริจฺจ ชานาติ [ที. นิ. ๑.๒๔๒], สิโร เต พาธยิสฺสามิ อิจฺจาทิฯ

มนสา เจ ปสนฺเนน [ธ. ป. ๒], วิปฺปสนฺเนน เจตสา [ชา. ๒.๒๒.๕๕๑], วจสา มนสา เจว, วนฺทา เม เต ตถาคเต [ปริตฺตปาฬิ อาฏานาฏิยสุตฺต]ฯ เอกูนติโส วยสา [ที. นิ. ๒.๒๑๔], เตชสา ยสสา ชลํ [วิ. ว. ๘๕๗], ตปสา อุตฺตโม สตฺโต, ฆเตน วา ภุญฺชสฺสุ ปยสา วา, วนฺทามิ สิรสา ปาเท [ชา. ๒.๒๐.๖๘], เย เอตา อุปเสวนฺติ, ฉนฺทสา วา ธเนน วา [ชา. ๒.๒๑.๓๕๐], อุรสา ปนฺทิสฺสามิ [ชา. ๒.๒๒.๑๘๓๓], อยสา ปฏิกุชฺฌิโต [อ. นิ. ๓.๓๖] อิจฺจาทิฯ

น มยฺหํ มนโส ปิโย [ชา. ๑.๑๐.๑๑], เจตโส ปริวิตกฺโก อุทปาทิ [ปารา. ๑๘], เจตโส สมนฺนาหาโร, สาธุ ขลุ ปยโส ปานํ, สาวิตฺตี ฉนฺทโส มุขํ [ม. นิ. ๒.๔๐๐] อิจฺจาทิฯ

สาธุกํ มนสิ กโรถ [ที. นิ. ๒.๓], เอตมตฺถํ เจตสิ สนฺนิธาย, สิรสิ อญฺชลิ ๎กตฺวา [อป. เถร ๑.๔๑.๘๒], อุรสิโลโม, ปาปุ อกาสิ รหสิ อิจฺจาทิฯ

มโนธาตุ, มโนมยํ, ตโมขนฺธํ ปทาลยิ, ตโปธโน, เตโชธาตุ, สิโรรุหา เกสา, สโรรุหํ ปทุมํ, รโชหรณํ วตฺถํ, โอโชหรณา สาขา, อโยปตฺโต, วโยคุณา อนุปุพฺพํ ชหนฺติ, ยโสธรา เทวี, เจโตยุตฺตา ธมฺมา, ฉนฺโทวิจิติปกรณํ, รโหคโต จินฺเตสิ, อโหรตฺตานมจฺจเย [สำ. นิ. ๑.๑๑๒] อิจฺจาทิฯ

ตัวอย่างประกอบลักษณะ ๓ ประการของมโนคณะ
๑) ที่เป็นกรรมของกิริยาจะมีโอเป็นที่สุด
โย เว ทสฺสนฺติ วตฺวาน, อทาเน กุรุเต มโน [ขุ.ชา. ๒๗/๑.๖๑],
ผู้ใดพูดว่า “เราจักให้” แล้วกลับใจไม่ให้ ผู้นั้นชื่อว่าสวมบ่วงที่ตกไปบนพื้นดินไว้ที่คอ

กสฺสปสฺส วโจ สุตฺวา, (ขุ.ชา.๒๘/๑๒๐๓)
ได้สดับถ้อยคำของกัสสปคุณาชีวก

ตโป อิธ ปกฺรุพฺพติ[๑๑๑] [สำ. ส. ๑๕/๒๐๔],
ท่านทำความเพียรในที่นี้ (เพื่อบังเกิดเป็นพรหมหรือ)

เจโต ปริจฺจ ชานาติ [ที.สี. ๙/๒๔๒],
ย่อมกำหนดรู้ซึ่งใจ.

---

[๑๑๑] พระไตรปิฎกฉบับปัจจุบันเป็น ตโป อิธ กุพฺพสิ (สำ.ส.๑๕/๒๐๔ กัฏฐหารสูตร)

สิโร เต พาธยิสฺสามิ
เราจักผ่าศีรษะของเจ้า.

๒) นาวิภัตติเป็นต้น จะเป็น สา เป็นต้น
<u>นา, สฺมา เป็น สา</u>
มนสา เจ ปสนฺเนน [ธ. ป. ๒],
หากมีใจเลื่อมใสแล้ว

วิปฺปสนฺเนน เจตสา [ชา. ๒.๒๒.๕๕๑**]**
มีใจไม่เลื่อมใสแล้ว

วจสา มนสา เจว, วนฺทา เม เต ตถาคเต [ปริตฺตปาฬิ อาฏานาฏิยสุตฺต**]ฯ**
การนมัสการของเราด้วยวาจา และ ด้วยใจ ขอจงมี แด่พระองค์ผู้ตถาคต.

เอกูนติ๎โส วยสา [ที. นิ. ๒.๒๑๔**]**
นับได้ ๒๙ ปี โดยวัย.

เตชสา ยสสา ชลํ [วิ. ว. ๘๕๗**]**
รุ่งเรืองด้วยเดชและยศ

ตปสา อุตฺตโม สตฺโต
สัตว์ผู้สูงส่งด้วยตบะ (ความเพียร)

ฆเตน วา ภุญฺชสฺสุ ปยสา วา
จงบริโภคด้วยเปรียงหรือด้วยนม.

วนฺทามิ สิรสา ปาเท [ชา. ๒.๒๐.๖๘**]**
ข้าพระองค์ขอนมัสการพระบาทด้วยเศียรเกล้า.

เย เอตา อุปเสวนฺติ, ฉนฺทสา วา ธเนน วา [ชา. ๒.๒๑.๓๕๐**]**
หญิงเหล่านั้น ย่อมเข้าไปคบหาบุรุษใด เพราะความรักใคร่พอใจ หรือเพราะทรัพย์

อุรสา ปนุทิสฺสามิ [ชา. ๒.๒๒.๑๘๓๓**]**

เราจักทำ หญ้าคา ฯลฯ ให้แหลกละเอียดทั้งหมดด้วยอก.
อยสา ปฏิกุชฺฌิโต[๑๑๒] **[**อ. นิ. ๓.๓๖**].**
ครอบไว้ด้วยแผ่นเหล็ก

<u>ส เป็น โส</u>
น มยฺหํ มนโส ปิโย [ชา. ๑.๑๐.๑๑**],**
จะเป็นที่รักแห่งใจ ของเราก็หามิได้.

เจตโส ปริวิตกฺโก อุทปาทิ [ปารา. ๑๘**],**
ได้เกิดความปริวิตกแห่งใจ.

เจตโส สมนฺนาหาโร,
การประมวลมาแห่งใจ

สาธุ ขลุ ปยโส ปานํ,
ได้ยินว่า เครื่องดื่มแห่งน้ำนมเป็นของดี

สาวิตฺตี ฉนฺทโส มุขํ [ม. นิ. ๒.๔๐๐**].**
สาวิตตีฉันท์เป็นมุข (แนวทาง, จุดเริ่มต้น) ของฉันท์

<u>สฺมิ เป็น สิ</u>
สาธุกํ มนสิ กโรถ [ที. นิ. ๒.๓**],**
จงกระทำไว้ในใจ (ใส่ใจ) ให้ดี

เอตมตฺถํ เจตสิ สนฺนิธาย,
ตั้งไว้ซึ่งความข้อนี้ในใจ

สิรสิ อญฺชลึ กตฺวา [อป. เถร ๑.๔๑.๘๒**],**
กระทำซึ่งอัญชลีเหนือศีรษะ

อุรสิโลโม,
มีขนที่อก

---

๑๑๒ ปัจจุบันเป็น ปฏิกุกุชฺชิโต (อ.ติก. ๒๐/๓๖ เทวทูตสุตฺตํ, ม.อุ.๑๔/๒๕๐ พาลปณฺฑิตสุตฺตํ)

ปาปํ อกาสิ รหสิ
กระทำบาปไว้ในที่ลับ

๓) เป็น โอ ในกรณีที่อยู่กลางสมาสและตัทธิต เช่น
มโนธาตุ
ธาตุคือใจ

มโนมยํ
สำเร็จด้วยใจ

ตโมขนฺธํ ปทาลยิ
ทำลายกองแห่งโมหะ

ตโปธโน
ทรัพย์คือตบะ

เตโชธาตุ
ธาตุคือเตโช

สิโรรุหา เกสา
เส้นผม ซึ่งงอกที่ศีรษะ

สโรรุหํ ปทุมํ
ดอกบัวที่งอกในสระ

รโชหรณํ วตฺถํ
ผ้านำออกซึ่งฝุ่น (ผ้าเช็ดฝุ่น)

โอโชหรณา สาขา
กิ่งที่นำมาซึ่งโอชะ

อโยปตฺโต
บาตรอันทำด้วยเหล็ก,

วโยคุณา อนุปุพฺพํ ชหนฺติ
ชั้นแห่งวัย ย่อมละไป ตามลำดับ

ยโสธรา เทวี
พระนางยโสธราเทวี

เจโตยุตฺตา ธมฺมา
ธรรมอันประกอบด้วยใจ

ฉนฺโทวิจิติปกรณํ
ปกรณ์ชื่อฉันโทวิจิติ

รโหคโต จินฺเตสิ
ผู้ไปในที่ลับ คิดแล้ว

อโหรตฺตานมจฺจเย [สำ. นิ. ๑.๑๑๒]
เพราะการล่วงไปแห่งคืนและวัน

มหาวุตฺตินา อหมฺหา สฺมิโน นิ จ อุ จ โหติ, ตทหนิ, ตทหุฯ รหมฺหา สฺมิโน โอ โหติ, มาตุคาเมน สทฺธิ์ เอโก เอกาย รโห นิสีทติ [ปารา. ๔๕๒], รโห ติฏฺฐติ, รโห มนฺเตติฯ
ด้วยมหาสูตร สฺมิ์ ท้าย อห ศัพท์ จะเป็น นิ และ อุ เช่น
ตทหนิ, ตทหุ. ในวันนั้น

สฺมิ์ ท้าย รห ศัพท์ จะเป็น โอ เช่น
มาตุคาเมน สทฺธิ์ เอโก เอกาย รโห นิสีทติ [ปารา. ๔๕๒],
พระผู้มีพระภาคทรงห้ามการนั่งบนอาสนะที่กำบังในที่ลับพอจะทำการได้กับมาตุคามสองต่อสอง
,

รโห ติฏฺฐติ
ยืนในที่ลับ

รโห มนฺเตติ
คิดในที่ลับ.

มโนคณราสิ นิฏฺฐิโตฯ
กลุ่มนามศัพท์ที่เป็นมโนคณะ จบแล้ว
มนาทิคณราสิ
กลุ่มนามศัพท์มนาทิคณะ (ศัพท์ที่เหมือนมนศัพท์)

๑๑๖. โกธาทีหิฯ
ท้าย โกธ ศัพท์เป็นต้น สา เป็น อาเทสของ นา ได้บ้าง

เอเตหิ นาวจนสฺส สา โหติ วาฯ โกธสา, โกเธน, อตฺถสา, อตฺเถนฯ
ท้ายนามศัพท์ท.เหล่านี้ นาวิภัตติ อาเทศเป็น สา ได้บ้าง.
โกธสา, โกเธน,
ด้วยความโกรธ

อตฺถสา, อตฺเถน
โดยความหมาย

๑๑๗. นาสฺส สา *[ก. ๑๘๑; รู. ๙๕; นี. ๓๗๓]ฯ*
ท้าย ปท เป็นต้น สา เป็น อาเทส ของ นา ได้บ้าง.

ปทาทีหิ นาวจนสฺส สา โหติ วาฯ ปทสา, ปเทน, พิลสา, พิเลนฯ
ท้าย ปทศัพท์เป็นต้น สา เป็น อาเทสของนาวิภัตติ ได้บ้าง.
ปทสา, ปเทน
โดยบท

พิลสา, พิเลน
โดยช่อง

๑๑๘. ปทาทีหิ สิฯ
ท้าย ปท เป็นต้น สิ เป็น อาเทส ของ สฺมึ ได้บ้าง

ปทาทีหิ สฺมิโน สิ โหติ วาฯ ปทสิ, ปเท, พิลสิ, พิเลฯ
ท้ายนามศัพท์มีปท เป็นต้น สิ เป็น อาเทส ของ สฺมึ ได้บ้าง
ปทสิ, ปเท
ในบท

พิลสิ, พิเล

ในช่อง

ตตฺถ โกธาทิโก ปุลฺลิงฺโค, ปทาทิโก นปุ๎สโกฯ ตตฺถ เกจิ สทฺทา สมาส, ตทฺธิตมชฺเฌ โอทนฺตา โหนฺติ [ก. ๑๘๓; รู. ๔๘; นี. ๓๗๕], อาโปธาตุ, อาโปมยํ, วาโยธาตุ, วาโยมยํ, ชีว ตฺวํ สรโทสตํ [ชา. ๑.๒.๙], อนุยนฺติ ทิโสทิสํ [ที. นิ. ๓.๒๘๑] อิจฺจาทิฯ

บรรดาศัพท์ มี โกธ เป็นต้น เหล่านั้น โกธเป็นต้น เป็น ปุงลิงค์ ส่วน ปทเป็นต้น เป็น นปุงสกลิงค์. ในศัพท์ที่เหมือนมนเป็นต้นเหล่านั้น บางศัพท์จะมีโอเป็นที่สุด ในกรณีที่อยู่กลางสมาสและตัทธิต เช่น

อาโปธาตุ

อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ).

อาโปมยํ

วัสดุที่สำเร็จแต่อาโปธาตุ. (หรือ น้ำ ในกรณีที่ มย เป็นสกัตถปัจจัย วาโยมยํ ก็มีนัยนี้)

วาโยธาตุ

วาโยธาตุ (ธาตุลม).

วาโยมยํ

วัสดุที่สำเร็จจากวาโยธาตุ.

ชีว ตฺวํ สรโทสตํ

ขอท่านจงอายุยืนเกินร้อยปี.

อนุยนฺติ ทิโสทิสํ

ย่อมติดตามไปทั่วทุกทิศ.

เกจิ นาสฺส สาเทสํ ลภนฺติ, โกธสา อุสุนา วิชฺฌิ [ชา. ๒.๒๒.๓๕๒], ทฬฺหํ คณฺหาหิ ถามสา [ชา. ๑.๗.๓๐], ปทสาว อคมาสิ, มากาสิ มุขสา ปาปํ, สจฺเจน ทนฺโต ทมสา อุเปโต-ทมสาติ อินฺทฺริยทมเนน, สุจิ ปณีตํ รสสา อุเปตํ [ชา. ๑.๗.๑๘], เวคสา คนฺตฺวาน, อายุสา เอกปุตฺตมนุรกฺเข [ขุ. ปา. ๙.๗] อิจฺจาทิฯ

บางศัพท์ ได้การแปลง นา เป็น สา เช่น

โกธสา อุสุนา วิชฺฌิ [ชา. ๒.๒๒.๓๕๒],

พระองค์ทรงยิงสามกุมารด้วยลูกศร เพราะความโกรธ

ทฬฺหํ คณฺหาหิ ถามสา [ชา. ๑.๗.๓๐],

ท่านจงจับปลาให้มั่นด้วยกำลัง

ปทสาว อคมาสิ,
ไปด้วยเท้านั่นเทียว (เดินได้เอง, เดินเท้า), ,

มากาสิ มุขสา ปาปํ,
อย่าทำบาปทางปาก

สจฺเจน ทนฺโต ทมสา อุเปโต-ทมสาติ อินฺทฺริยทมเนน,
ผู้ฝึกแล้วด้วยสัจจะ ชื่อว่า เข้าถึงแล้วโดยการฝึก - การฝึก คือ การฝึกอินทรีย์,

สุจิ์ ปณีตํ รสสา อุเปตํ [ชา. ๑.๗.๑๘**],**
คนจะนำอาหารที่ สะอาด ประณีต ประกอบ ด้วยรสดี มาให้ท่านบริโภคเป็นนิตย์

เวคสา คนฺตฺวาน
ไปโดยเร็ว

อายุสา เอกปุตฺตมนุรกฺเข [ขุ. ปา. ๙.๗**]**
พึงรักษาบุตรคนเดียวด้วยอายุ (ชีวิต).

เกจิ สฺมิโน สฺยาเทสํ ลภนฺติ, ปทสิ, พิลสิ อิจฺจาทิฯ
บางศัพท์ ได้ซึ่งการอาเทศเป็น สิ แห่ง สฺมิ์ เช่น
ปทสิ,
ที่เท้า

พิลสิ
ในโพรง

เกหิจิ มหาวุตฺตินา นา, สฺมานํ โส โหติ, อตฺถโส, อกฺขรโส, สุตฺตโส, พฺยญฺชนโส, เหตุโส, โยนิโส, อุปายโส, ฐานโส, ทีฆโส, โอรโส, พหุโส, ปุถุโส, มตฺตโส, ภาคโส อิจฺจาทิฯ
ด้วยมหาสูตร ท้ายนามศัพท์บางศัพท์ โส เป็น อาเทสของ นา และ สฺมา ได้ เช่น

อตฺถโส โดยอรรถ	**อกฺขรโส**โดยอักษร	**สุตฺตโส** โดยสูตร
พฺยญฺชนโส โดยพยัญชนะ	**เหตุโส**โดยเหตุ	**โยนิโส**โดยแยบคาย
อุปายโส โดยอุบาย	**ฐานโส** โดยเร็ว	**ทีฆโส** จากส่วนยาว

โอรโส จากอก **พหุโส** โดยมาก **ปุถุโส** โดยความหนา
มตฺตโส โดยประมาณ **ภาคโส** โดยส่วน

“ปทโส ธมฺมํ วาเจยฺย [ปาจิ. ๔๕], พิลโส วิภชิตฺวา นิสินฺโน อสฺส” [ที. นิ. ๒.๓๗๘] อิจฺจาทีสุ ปน วิจฺฉายํ โสปจฺจโยฯ

แต่ในตัวอย่างเหล่านี้ ลง โส ปัจจัย ในอรรถวิจฉา เช่น

ปทโส ธมฺมํ วาเจยฺย [ปาจิ. ๔๕],

ภิกษุใดสอนอนุปสัมบันให้กล่าวธรรมเป็นบทๆ ต้องอาบัติ ปาจิตตีย์

พิลโส วิภชิตฺวา นิสินฺโน อสฺส” [ที. นิ. ๒.๓๗๘]

พึงแบ่งอวัยวะออกเป็นส่วนๆ นั่งอยู่ที่หนทางใหญ่สี่แพร่ง

ยทา ปน สมาสนฺเต มหาวุตฺตินา สฺยาทีสุ วิภตฺตีสุ สาคโม โหติ, ตทา ปุริสาทิคโณปิ โหติ, พฺยาสตฺตมนโส, อพฺยคฺคมนโส [อ. นิ. ๓.๒๙], ปุตฺโต ชาโต อเจตโส [ชา. ๒.๒๒.๔], สุเมธโส [อ. นิ. ๔.๖๒], ภูริเมธโส [สุ. นิ. ๑๑๓๗] อิจฺจาทิฯ

เมื่อมีการลง ส อาคมท้ายสมาส ในเพราะวิภัตติท.มีสิเป็นต้น ด้วยมหาสูตร จะมีรูปเหมือนปุริสาทิคณะ (กลุ่มนามศัพท์มีปุริสเป็นต้น) บ้าง เช่น

พฺยาสตฺตมนโส

มีใจซัดส่ายไป

อพฺยคฺคมนโส [อ. นิ. ๓.๒๙**]**

(เขาเป็นผู้มีความดำริประเสริฐ) มีใจไม่ลังเล[๑๑๓]

ปุตฺโต ชาโต อเจตโส [ชา. ๒.๒๒.๔**]**

พระราชโอรสของพระราชา (เป็นใบ้ เป็นง่อยเปลี้ย) ไม่มีจิตใจ

สุเมธโส [อ. นิ. ๔.๖๒**]**

ผู้มีปัญญา

ภูริเมธโส [สุ. นิ. ๑๑๓๗**]**

ผู้มีปัญญาเหมือนแผ่นดิน[๑๑๔]

อิติ มนาทิคณราสิฯ

กลุ่มนามศัพท์คือมนาทิคณะ เป็นอย่างนี้.

---

[๑๑๓] ฉบับสยามรัฐมีรูปว่า อพฺยคฺคมนโส แต่ฉบับฉัฏฐสังคายนามีรูปเป็น อพฺยคฺคมานโส นัยหลังนี้ไม่สำเร็จรูปตามวิธีนี้.

[๑๑๔] ในกลุ่มนี้ เป็นรูปที่ลงปฐมาวิภัตติ ไม่ใช่เป็นนาหรือสฺมา ที่แปลงเป็น โส.

คุณวาทิคณราสิ

ปฐมาวิภัตติ

๑๑๙. นฺตุสฺส *[ก. ๑๒๔; รู. ๙๘; นี. ๒๙๙]ฯ*
เพราะ สิ แปลง นฺตุ เป็น อา

สิมฺหิ นฺตุสฺส ฏา โหติฯ คุณวา ติฏฺฐติ
ในเพราะสิวิภัตติ มีการแปลง นฺตุ เป็น อา ตัวอย่าง
คุณวา ติฏฺฐติ ท่านผู้มีคุณ ยืนอยู่.

๑๒๐. ยฺวาโท นฺตุสฺส *[ก. ๙๒; รู. ๑๐๐; นี. ๒๔๙]ฯ*
เพราะ โยเป็นต้น นฺตุ แปลง เป็น อ.

โยอาทีสุ นฺตุสฺส อตฺตํ โหติฯ คุณวนฺตา ติฏฺฐนฺติ.
ในเพราะโยวิภัตติเป็นต้น แปลง นฺตุ เป็น อ. ตัวอย่าง
คุณวนฺตา ติฏฺฐนฺติ**.** ท่านผู้มีคุณท. ยืนอยู่.

๑๒๑. นฺตนฺตูนํ นฺโต โยมฺหิ ปฐเม [ก. ๙๒; รู. ๑๐๐; นี. ๒๔๙]ฯ
เพราะโยปฐมาวิภัตติ นฺต และ นฺตุ กับวิภัตติ เป็น นฺโต

ปฐเม โยมฺหิ สวิภตฺตีนํ นฺต, นฺตูนํ นฺโต โหติฯ คุณวนฺโต ติฏฺฐนฺติ.
ในเพราะ โย อันเป็นปฐมาวิภัตติ นฺต และ นฺตุ พร้อมทั้งวิภัตติ เป็น นฺโต. ตัวอย่าง
คุณวนฺโต ติฏฺฐนฺติ. ท่านผู้มีคุณท. ยืนอยู่.

อาลปนวิภัตติ

๑๒๒. ฏฏาอํ เค [ก. ๑๒๖; รู. ๑๐๑; นี. ๓๐๑-๒]ฯ
เพราะ สิ ชื่อ ค แปลงนฺต และ นฺตุ กับวิภัตติ เป็น อ อา และ อำ.

เค ปเร สวิภตฺตีนํ นฺต, นฺตูนํ ฏ, ฏา, อำ โหนฺติฯโภ คุณว, โภ คุณวา, โภ คุณวำ, โภนฺโต คุณวนฺตา, โภนฺโต คุณวนฺโต,คุณวนฺตำ, คุณวนฺเต, คุณวนฺเตนฯ
ในเพราะค อันเป็นเบื้องหลัง แปลง นฺต และ นฺตุ พร้อมทั้งวิภัตติ เป็น อ อา และ อำ.
โภ คุณว, โภ คุณวา, โภ คุณวำ, ข้าแต่ท่านผู้มีคุณ
โภนฺโต คุณวนฺตา, โภนฺโต คุณวนฺโต, ข้าแต่ท่านผู้มีคุณท.

ทุติยาวิภัตติ

คุณวนฺตำ ซึ่งท่านผู้มีคุณ

คุณวนฺเต ซึ่งท่านผู้มีคุณท.

ตติยาวิภัตติ

คุณวนฺเตน ด้วยท่านผู้มีคุณ

๑๒๓. โตตาติตา สสฺมาสฺมินาสุ *[ก. ๑๒๗, ๑๘๗; รู. ๑๐๒, ๑๐๘; นี. ๓๐๓, ๓๘๖]ฯ*

เพราะ ส สฺมา สฺมิ และนา แปลง นฺต และ นฺตุ กับวิภัตติ เป็น โต ตา ติ และ ตา ตามลำดับได้บ้าง

ส, สฺมา, สฺมิ, นาสุ สวิภตฺตีนำ นฺต, นฺตูนำ กเมน โต, ตา,ติ, ตา โหนฺติ วาฯ คุณวตา, คุณวนฺเตหิ, คุณวนฺเตภิ, คุณวนฺตสฺส, คุณวโตฯ

ในเพราะ ส สฺมา สฺมิ และนาวิภัตติท. แปลง นฺต และ นฺตุ อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ เป็น โต ตา ติ และ ตา ตามลำดับ ได้บ้าง.

คุณวตา ด้วยท่านผู้มีคุณ

คุณวนฺเตหิ, คุณวนฺเตภิ ด้วยท่านผู้มีคุณท.

จตุตถีวิภัตติ

คุณวนฺตสฺส, คุณวโต แก่ท่านผู้มีคุณ

๑๒๔. นำมฺหิ ตำ วา *[ก. ๑๒๘; รู. ๑๐๔; นี. ๓๐๔]ฯ*

ในเพราะนำวิภัตติทั้งหลาย (จตุ.และฉ.) แปลง นฺต และนฺตุ พร้อมวิภัตติ เป็น ตำ ได้บ้าง.

นำมฺหิ สวิภตฺตีนำ นฺต, นฺตูนำ ตำ โหติ วาฯ คุณวนฺตานำ, คุณวตำ, คุณวนฺตสฺมา, คุณวนฺตมฺหา, คุณวนฺตา , คุณวตา, คุณวนฺเตหิ, คุณวนฺเตภิ, คุณวนฺตสฺส, คุณวโต, คุณวนฺตานำ, คุณวตำ, คุณวนฺตสฺมิ, คุณวนฺตมฺหิ, คุณวติ, คุณวนฺเต, คุณวนฺเตสุฯ

ในเพราะนำวิภัตติทั้งหลาย (จตุ.และฉ.) แปลง นฺตและนฺตุ อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ เป็น ตำ ได้บ้าง.

คุณวนฺตานำ, คุณวตำ แก่ท่านผู้มีคุณท.

ปัญจมีวิภัตติ

คุณวนฺตสฺมา, คุณวนฺตมฺหา, คุณวนฺตา, คุณวตา จากท่านผู้มีคุณ

คุณวนฺเตหิ, คุณวนฺเตภิ จากท่านผู้มีคุณท.

ฉัฏฐีวิภัตติ

คุณวนฺตสฺส, คุณวโต แห่งท่านผู้มีคุณ

คุณวนฺตานำ, คุณวตำ แห่งท่านผู้มีคุณท.

สัตตมีวิภัตติ

คุณวนฺตสฺมิ̆, คุณวนฺตมฺหิ, คุณวติ, คุณวนฺเต ในท่านผู้มีคุณ

คุณวนฺเตสุ ในท่านผู้มีคุณท.

เอวำ ภควา, สีลวา, ปญฺญวา, พลวา, ธนวา, วณฺณวา, โภควา, สุตวา อิจฺจาทิฯ เอตฺถ จ อาลปเน ภควาติ นิจฺจำ ทีโฆฯ

ศัพท์ต่อไปนี้ มีวิธีการสำเร็จรูปเหมือนคุณวนฺตุศัพท์ เช่น

ภควา พระผู้มีพระภาค **สีลวา** ผู้มีศีล **ปญฺญวา** ผู้มีปัญญา

พลวา ผู้มีกำลัง **ธนวา** บุรุษมีทรัพย์ **วณฺณวา** มีวรรณะดี

โภควา ผู้มีโภคะ **สุตวา** ผู้มีสุตะ

ในกลุ่มศัพท์ดังกล่าวมานี้ รูปว่า ภควา (ข้าแต่พระผู้มีพระภาค) ในอาลปนะ เป็นทีฆะแน่นอน.

(กลุ่มศัพท์ที่ลง อาวนฺตุ ปัจจัย)

สพฺพาวา, สพฺพาวนฺโต, สพฺพาวนฺตำ, สพฺพาวนฺเต, สพฺพาวนฺเตน, สพฺพาวตา, สพฺพาวนฺเตหิ... เป.... สพฺพาวนฺเตสุฯ

ปฐมาวิภัตติ

สพฺพาวา [๑๑๕]... ผู้มีจำนวนทั้งหมด

สพฺพาวนฺโต ... ผู้มีจำนวนทั้งหมดท.,

ทุติยาวิภัตติ

สพฺพาวนฺตำ ซึ่ง ... ผู้มีจำนวนทั้งหมด,

สพฺพาวนฺเต ซึ่ง... ผู้มีจำนวนทั้งหมดท.,

ตติยาวิภัตติ

สพฺพาวนฺเตน, สพฺพาวตา ด้วย... ผู้มีจำนวนทั้งหมด,

สพฺพาวนฺเตหิ ด้วย... ผู้มีจำนวนทั้งหมดท.,

---

[๑๑๕] เพิ่มบทประธานตามควรแก่เนื้อความ เช่น อตฺโถ ความหมายอันมีจำนวนทั้งหมด, กาย อันมีอวัยวะทั้งหมด

ฯลฯ (ที่ละไว้ คือ จตุตถีวิภัตติ จนถึง สัตตมีวิภัตติ เหมือนคุณวนฺตุศัพท์)

สพฺพาวนฺเตสุ ใน... ผู้มีจำนวนทั้งหมดท.,

เอวํ ยาวา, ยาวนฺโต, ตาวา, ตาวนฺโต, เอตฺตาวา, เอตฺตาวนฺโต, กิ̆วา, กิ̆วนฺโต, กิตฺตาวา, กิตฺตาวนฺโต อิจฺจาทิฯ ตถา โภชนํ ภุตฺตวา, ภุตฺตวนฺโต, ธมฺมํ พุทฺธวา, พุทฺธวนฺโต, กมฺมํ กตวา, กตวนฺโต อิจฺจาทิ จฯ

แม้สัพพนามอื่นก็มีนัยนี้ เช่น

ยาวา, ยาวนฺโต มีจำนวนเท่าใด,

ตาวา, ตาวนฺโต มีจำนวนเท่านั้น,

เอตฺตาวา, เอตฺตาวนฺโต มีจำนวนเท่านี้,

กิ̆วา, กิ̆วนฺโต มีจำนวนเท่าไร,

กิตฺตาวา, กิตฺตาวนฺโต มีจำนวนเท่าไร[๑๑๖]

ถึงศัพท์ที่ลง ตวนฺตุ ปัจจัย ก็เหมือนกัน เช่น

โภชนํ ภุตฺตวา, ภุตฺตวนฺโต รับประทานอาหารแล้ว

ธมฺมํ พุทฺธวา, พุทฺธวนฺโต ตรัสรู้ซึ่งธรรมแล้ว

กมฺมํ กตวา, กตวนฺโต กระทำซึ่งการงานแล้ว.

---

[๑๑๖] ลง อาวนฺตุ ปัจจัยท้ายสัพพนามต่างๆ เช่น สพฺพ เป็นต้น ในอรรถว่า ตทสฺส ปริมาณํ นี้เป็นจำนวนของสิ่งนั้น ด้วยสูตร ๔๙๘. สพฺพา จ ฏาวนฺตุ (ลง อาวนฺตุ ท้าย สพฺพและศัพท์อื่น ในอรรถ ตมสฺส ปริมาณํ) และด้วยสูตรโมคคัลลานไวยากรณ์ (๔/๔๓) ว่า สพฺพา จาวนฺตุ (ลง อาวนฺตุ ปัจจัยท้าย สพฺพ ศัพท์และอื่นๆ [คือ ย, ต และ เอต]) มีวิเคราะห์ว่า สพฺพํ ปริมาณมสฺส สพฺพาวนฺตํ, จำนวนทั้งหมดมีอยู่แก่สิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า สพฺพาวนฺตํ, สพฺพาวนฺโต = มีจำนวนทั้งหมด). วนฺตุ ปัจจัย (ในสูตรใช้คำว่า นฺตุ) ที่ลงท้าย สพฺพ ศัพท์ และทำทีฆะ อ เป็น อา เป็นรูปว่า สพฺพาวนฺต (มีจำนวนทั้งหมด) ดังอุทาหรณ์ในพระบาฬีว่า **โส เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ. ตถา ทุติยํ. ตถา ตติยํ. ตถา จตุตฺถึ. อิติ อุทฺธมโธ ติริยํ สพฺพธิ สพฺพตฺตตาย สพฺพาวนฺตํ โลกํ เมตฺตาสหคเตน เจตสา วิปุเลน มหคฺคเตน อปฺปมาเณน อเวเรน อพฺยาปชฺเชน ผริตฺวา วิหรติ (ที.สี.๙/๕๕๖)**. "*ภิกษุนั้นมีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง โดยประการฉะนี้ เธอแผ่ไปตลอดโลกทุกหมู่เหล่าโดยมีตนเสมอกันในสัตว์ทั้งปวงในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิตอันไพบูลย์ถึงความยิ่งใหญ่ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่*" และ **นาสฺส กิญฺจิ สพฺพาวโต กายสฺส วิเวกเชน ปีติสุเขน อปฺผุฏฺ โหติ (ที.สี.๙/๒๒๖).** "*ไม่มีที่ไหนของร่างกายทุกส่วนอันปีติและสุขซึ่งเกิดจากความสงัดนิวรณ์จะไม่กระทบอยู่*". คัมภีร์อรรถกถาทีฆนิกาย (ที.สี.อ.๑/๑๙๖) อธิบาย **สพฺพาวโต กายสฺส ว่า สพฺพโกฏฺฐาสวโต กายสฺส** (*ร่างกายที่มีอวัยวะทุกส่วน*) และคัมภีร์ฏีกาทีฆนิกาย (ที.สี.ฏี.๑/๓๒๑) แสดงรูปวิเคราะห์ **ว่า สพฺพํ เอตสฺส อตฺถีติ สพฺพวา** (มีอวัยวะทุกส่วน) ตามนัยนี้ให้ลง วนฺตุ ปัจจัยท้าย สพฺพ ศัพท์ในอัสสัตถิตัทธิต. ส่วนคัมภีร์ปทรูปสิทธิ กล่าวถึงรูปว่า สพฺพาวนฺต เป็นต้นเหล่านี้ไว้ในวุตติของสูตร ๓๘๔.อาลุ ตพฺพหุเล ว่า วนฺตุมฺหิ อาตฺตญฺจ , ยํ ปริมาณมสฺสาติ ยาวา, ยาวโนฺต , คุณวนฺตุสมฺ ฯ เอวํ ตาวา, ตาวโนฺตฯ เอตาวา, เอตาวโนฺต อิจฺจาทิฯ ความเป็น อา ในเพราะ วนฺตุ ปัจจัย ย่อมมี [ด้วยมหาสูตร] เช่น ยํ ปริมาณมสฺสาติ ยาวา, ยาวนฺโต. จำนวนเท่าใดมีอยู่แก่สิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นได้รูปว่า ยาวา หรือว่า ยาวนฺโต (มีจำนวนเท่าใด, เพียงใด) [ยาวา = เอกพจน์, ยาวนฺโต = พหูพจน์] [รูปที่เหลือพึงทราบ]เหมือนกับ คุณวนฺตุ ศัพท์

สติมา, สติมนฺตา, สติมนฺโต, โภ สติม, โภ สติมา, โภ สติมํ, โภนฺโต สติมนฺตา, โภนฺโต สติมนฺโต, สติมนฺตํ, สติมนฺเต, สติมนฺเตน, สติมตา, สติมนฺเตหิ, สติมนฺเตภิ, สติมนฺตสฺส, สติมโต, สติมนฺตานํ, สติมตํ, สติมนฺตสฺมา, สติมนฺตมฺหา, สติมนฺตา, สติมตา, สติมนฺเตหิ, สติมนฺเตภิ, สติมนฺตสฺส, สติมโต, สติมนฺตานํ, สติมตํ, สติมนฺตสฺมิ, สติมนฺตมฺหิ, สติมติ, สติมนฺเต, สติมนฺเตสุฯ

เอวํ มติมา, คติมา, ปาปิมา, ชาติมา, ภาณุมา, อายุมา, อายสฺมา, สิริมา, หิริมา, ธิติมา, กิตฺติมา, อิทฺธิมา, ชุติมา, มุติมา, ถุติมา, พุทฺธิมา, จกฺขุมา, พนฺธุมา, โคมา อิจฺจาทิฯ

สติมนฺตุ ผู้มีสติ

<u>ปฐมาวิภัตติ</u>

สติมา ผู้มีสติ

สติมนฺตา, สติมนฺโต ผู้มีสติท.

<u>อาลปนวิภัตติ</u>

โภ สติม, โภ สติมา, โภ สติมํ ข้าแต่ผู้มีสติ

โภนฺโต สติมนฺตา, โภนฺโต สติมนฺโต ข้าแต่ผู้มีสติท.

<u>ทุติยาวิภัตติ</u>

สติมนฺตํ ซึ่งผู้มีสติ,

สติมนฺเต ซึ่งผู้มีสติท.,

<u>ตติยาวิภัตติ</u>

สติมนฺเตน, สติมตา ด้วยผู้มีสติ

สติมนฺเตหิ, สติมนฺเตภิ ด้วยผู้มีสติท.

<u>จตุตถีวิภัตติ</u>

สติมนฺตสฺส, สติมโต แก่ผู้มีสติ,

สติมนฺตานํ, สติมตํ แก่ผู้มีสติท.,

<u>ปัญจมีวิภัตติ</u>

สติมนฺตสฺมา, สติมนฺตมฺหา, สติมนฺตา, สติมตา จากผู้มีสติ

สติมนฺเตหิ, สติมนฺเตภิ จากผู้มีสติท.

ฉัฏฐีวิภัตติ

สติมนฺตสฺส, สติมโต แห่งผู้มีสติ

สติมนฺตานํ, สติมตๆ แห่งผู้มีสติท.

สัตตมีวิภัตติ

สติมนฺตสฺมิ̆ๆ, สติมนฺตมฺหิ, สติมติ, สติมนฺเต ในผู้มีสติ

สติมนฺเตสุ ในผู้มีสติท.

ศัพท์ที่ลง มนฺตุ ปัจจัยเหล่านี้ มีนัยเดียวกับคุณวนฺตุศัพท์

มติมา ผู้มีความรู้ **คติมา** ผู้มีคติ (แนวทาง) **ปาปิมา** ผู้มีบาป

ชาติมา ผู้มีชาติ **ภาณุมา** ผู้มีแสงสว่าง (พระอาทิตย์) **อายุมา** ผู้มีอายุ

อายสฺมา ผู้มีอายุ **สิริมา** ผู้มีสิริ **หิริมา** ผู้มีความละอาย

ธิติมา ผู้มีความตั้งมั่น **กิตฺติมา** ผู้มีเกียรติ **อิทฺธิมา** ผู้มีฤทธิ์

ชุติมา ผู้มีแสงสว่าง **มุติมา** ผู้มีความรู้ **ฤติมา** ผู้มีการสรรเสริญ

พุทฺธิมา ผู้มีปัญญา **จกฺขุมา** ผู้มีจักษุ **พนฺธุมา** ผู้มีพวกพ้อง

โคมา ผู้มีโค

****

วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงแบบพิเศษ

๑๒๕. หิมวโต วา โอ [ก. ๙๔; รู. ๑๐๕; นี. ๒๕๒]ฯ

เพราะสิ อุ ที่สุดของนฺตุปัจจัยแห่งหิมวนฺตุ เป็น โอ ได้บ้าง

สิมฺหิ หิมวนฺตสทฺทสฺส โอ โหติ วาฯ 'คสีน'นฺติ โลโปฯ หิมวนฺโต ปพฺพโตว [ธ.ป. ๓๐๔],หิมวา ปพฺพโต.

ในเพราะสิวิภัตติ แปลง อุที่สุดของนฺตุ ปัจจัย แห่ง หิมวนฺตุ เป็น โอ ได้บ้าง. ลบ สิ ด้วยสูตร คสีนํ โลโป (ลบ สิซึ่งคฺ และสิอื่นๆ ได้บ้าง)

หิมวนฺโต ปพฺพโตว [ธ. ป. ๓๐๔],

หิมวา ปพฺพโตฯ

เพียงดังภูเขาหิมพานต์[๑๑๗]

๑๒๖. นฺตสฺส จ ฏ วำเส [ก. ๙๓; รู. ๑๐๖; นี. ๒๕๑]ฯ
เพราะอำและส แปลง นฺต และ นฺตุ ทั้งศัพท์เป็น อ ได้บ้าง.

อำ, เสสุ นฺตสฺส จ นฺตุสฺส จ สพฺพสฺส ฏ โหติ วาฯ "อชฺโฌคาเหตฺวา หิมว"นฺติ [อป. เถร ๒.๔๗.๕๙] ปาฬิ. สติมำ, พนฺธุมำ, คุณวสฺส, สติมสฺส, พนฺธุมสฺสฯ
เพราะอำและ ส แปลง นฺต และ นฺตุ ทั้งศัพท์เป็น อ ได้บ้าง ดังพระบาฬีว่า
(อำ)
อชฺโฌคาเหตฺวา หิมวำ [อป. เถร ๒.๔๗.๕๙] ครอบคลุมแล้วซึ่งภูเขาหิมพานต์
สติมำ ซึ่งท่านผู้มีสติ
พนฺธุมำ ซึ่งท่านผู้มีพวกพ้อง,
(ส)
คุณวสฺส แก่ (แห่ง) ท่านผู้มีคุณ
สติมสฺส แก่ (แห่ง) ท่านผู้มีสติ
พนฺธุมสฺส แก่ (แห่ง) ท่านผู้มีพวกพ้อง

มหาวุตฺตินา กฺวจิ สิมฺหิ เค จ ปเร นฺตุสฺส อตฺตำ โหติ, "อตุโล นาม นาเมน, ปญฺญวนฺโต ชุตินฺธโร"ติ [พุ. วำ. ๒๑.๑๐] จ "คติมนฺโต สติมนฺโต, ธิติมนฺโต จ โย อิสี"ติ [เถรคา. ๑๐๕๒] จ "จกฺขุมนฺโต มหายโส"ติ จ "ตุยฺหำ ปิตา มหาวีร, ปญฺญวนฺต ชุตินฺธรา"ติ [อป. เถรี ๒.๒.๓๘๙] จ ปาฬิฯ
ด้วยมหาสูตร ในบางแห่ง แปลง นฺตุ เป็น อ เพราะ สิ ปฐมา (ลิงคัตถะ) และ สิ ชื่อ ค อันเป็นเบื้องหลัง มีพระบาฬีเหล่านี้เป็นหลักฐาน
อตุโล นาม นาเมน, ปญฺญวนฺโต ชุตินฺธโร [พุ. วำ. ๒๑.๑๐]
เรามีชื่อว่า อตุละ โดยชื่อ, เป็นผู้มีปัญญา ทรงความรุ่งเรืองไว้.

คติมนฺโต สติมนฺโต, ธิติมนฺโต จ โย อิสิ [เถรคา. ๑๐๕๒]
ท่านใด เป็นผู้แสวงหาคุณ เป็นผู้มีคติ มีสติ และมีความตั้งมั่น.

จกฺขุมนฺโต มหายโส
พระผู้มียศยิ่งใหญ่ มีจักษุ

[๑๑๗] สัททนีติสุตตมาลา สูตร ๒๕๒ สิมฺหิ กตฺถจิ (เพราะสิ แปลง อุ ของ นฺตุ เป็น อ ได้บ้าง) กล่าวว่า วิธีนี้ใช้ที่เป็นคาถา.

ตุยฺหํ ปิตา มหาวีร, ปญฺญวนฺต ชุตินฺธร [อป. เถรี ๒.๒.๓๘๙]
ข้าแต่พระมหาวีระ (ผู้แกล้วกล้า) ผู้มีปัญญา ทรงความรุ่งเรืองไว้ บิดาของท่าน.

ปฐมาโยมฺหิ กฺวจิ นฺตุสฺส ฏ โหติ, วคฺคุมุทาตีริยา ปน ภิกฺขู วณฺณวา โหนฺติ [ปารา. ๑๙๔], เอถ ตุมฺเห อาวุโส สีลวา โหถ [อ. นิ. ๕.๑๑๔], จกฺขุมา อนฺธกา โหนฺติ, เย อิตฺถีนํ วสํ คตา [ชา. อฏฺฐ. ๒.๓.๓๖], สํสุทฺธปญฺญา กุสลา มุติมา ภวนฺติ [สุ. นิ. ๘๘๗ (สํสุทฺธปญฺญา กุสลา มุตีมา)]ฯ
บางแห่ง แปลง นฺตุ เป็น อ เพราะโยปฐมาวิภัตติ เช่น
วคฺคุมุทาตีริยา ปน ภิกฺขู วณฺณวา โหนฺติ [วิ.มหา.๒/๓๐๕ (สยาม],
ส่วนภิกษุพวกฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา เป็นผู้มีน้ำนวล

เอถ ตุมฺเห อาวุโส สีลวา โหถ [อ.ปญฺจ.๒๒/๑๑๔ (สยาม)],
ท่านผู้มีอายุ ท่านทั้งหลายมานี่เถิด, จงเป็นผู้มีศีล.

จกฺขุมา อนฺธกา โหนฺติ, เย อิตฺถีนํ วสํ คตา [มุทุปาณิชา.อ. - ล. ๓ ภ. ๕ ข.๓๘๕ แปลมมก.]
ชนผู้ตกอยู่ในอำนาจของหญิง มีตาก็เป็นคนตาบอด.

สํสุทฺธปญฺญา กุสลา มุติมา[๑๑๘] **ภวนฺติ** [ขุ.สุ.๒๕/๔๑๙ (สยาม)]
ย่อมเป็นผู้มีปัญญาบริสุทธิหมดจด เป็นคนฉลาดเฉลียว มีความคิด

อิติ คุณวาทิคณราสิฯ
คุณวาทิคณะ (กลุ่มนามศัพท์มีคุณวนฺตุเป็นต้น) เป็นดังนี้

ราชาทิยุวาทิคณราสิ
กลุ่มนามศัพท์มี ราชศัพท์เป็นต้น และ ยุว ศัพท์เป็นต้น
ราชาทิคณศัพท์
ราชศัพท์ (พระราชา)

ปฐมาวิภัตติ
๑๓๒. ราชาทิยุวาทีหา [ก. ๑๘๙; รู. ๑๑๓; นี. ๓๙๐-๑]ฯ
อาเป็นอาเทสของ สิ ที่อยู่ข้างหลังจาก ราช เป็นต้น และยุวเป็นต้น

ราชาทีหิ ยุวาทีหิ จ สิสฺส อา โหติฯ
ราชา คจฺฉติฯ

---

๑๑๘ ปาฐะฉบับฉัฏฐสังคายนาเดี๋ยวนี้เป็น มุตีมา, ฉบับสยามรัฐเป็น มตีมา

อา เป็นอาเทสของ สิวิภัตติ อันเป็นเบื้องหลังจากศัพท์มีราชเป็นต้น และ ยุวเป็นต้น เช่น
ราชา คจฺฉติ พระราชา ย่อมเสด็จไป.

๑๓๓. โยนมาโน [ก. ๑๙๐; รู. ๑๑๔; นี. ๓๙๒]ฯ
อาโน เป็นอาเทสของ โยทั้งหลาย ได้บ้าง.

ราชาทีหิ ยุวาทีหิ จ โยนํ อาโน โหติ วาฯ ราชาโนฯ
อาโนเป็นอาเทสของโยวิภัตติทั้งหลาย (ปฐมาและทุติยาวิภัตติ) อันเป็นเบื้องหลังจาก ศัพท์ท.มีราช เป็นต้น และ ยุวเป็นต้น ได้บ้าง.
ราชาโน พระราชาท.

วาติ กิ? จตุโร จ มหาราชาฯ
ข้าพเจ้ากล่าววาศัพท์ไว้เพื่ออะไร.
เพื่อการไม่ใช้ อาโน เป็นอาเทสของ ราช ในกรณีที่เป็นบทสมาส ก็มี เช่น
จตุโร จ มหาราชา ท้าวมหาราช ท. ๔

<u>อาลปนวิภัตติ</u>
โภ ราช, โภ ราชา, โภนฺโต ราชาโนฯ
โภ ราช, โภราชา ข้าแต่พระราชา
โภนฺโต ราชาโน ข้าแต่พระราชาท.

<u>ทุติยาวิภัตติ</u>
๑๓๔. วํมฺหานง [ก. ๑๘๘; รู. ๑๑๕; นี. ๓๙๓]ฯ
เพราะ อวิภัตติ อาน เป็นอาเทสของ ศัพท์ท.มีราช เป็นต้น และ ยุว เป็นต้น ได้บ้าง.
ราชาทีนํ ยุวาทีนญฺจ อานง โหติ วา อมฺหิฯ
ราชานํ, ราชํ, ราชาโน, จตุโร จ มหาราเช [เป. ว. ๑๑]ฯ
เพราะ อวิภัตติ อาน เป็นอาเทสของศัพท์ท.มีราชเป็นต้น และ ยุว เป็นต้น ได้บ้าง[๑๑๙] เช่น
ราชานํ, ราชํ ซึ่งพระราชา
ราชาโน ซึ่งพระราชาท.
จตุโร จ มหาราเช ซึ่งท้าวมหาราชท. ๔[๑๒๐]

---

[๑๑๙] งอนุพันธ์ แสดงว่า แปลงเฉพาะที่สุดของศัพท์ คือ อ ที่ราชและ ยุวเท่านั้น ไม่ได้แปลงทั้งศัพท์ เหมือนที่มี ฏ อนุพันธ์.
[๑๒๐] อุ.นี้แสดงว่า ในกรณีที่เป็นบทสมาส ไม่แปลงโย เป็น อาน ได้บ้าง แต่แปลง โย เป็น เอ ด้วยสูตร ๑๐๘. อโต โยนํ ฏาเฏ [ท้ายอการันต์ อา และ เอ เป็นอาเทสของ โยทั้งหลาย]

ตติยาวิภัตติ

๑๓๕. นาสฺมาสุ รญฺญา [ก. ๑๓๗, ๒๗๐; รู. ๑๑๖, ๑๒๐; นี. ๓๑๖, ๕๔๒]ฯ
เพราะ นา และ สฺมาวิภัตติ รญฺญา เป็นอาเทสของ ราช ได้บ้าง

นา, สฺมาสุ ราชสฺส รญฺญา โหติ วาฯ รญฺญา, ราเชนฯ
เพราะนาและสฺมาวิภัตติท. อันเป็นเบื้องหลัง รญฺญา เป็นอาเทสของ ราชศัพท์ ได้บ้าง.
รญฺญา, ราเชน ด้วยพระราชา

๑๓๖. ราชสฺสิ นามฺหิ [นี. ๓๑๖]ฯ
เพราะนาวิภัตติ อิ เป็น อาเทส ของ อ ท้าย ราช

นามฺหิ ราชสฺส อิ โหติฯ ราชินาฯ
เพราะนาวิภัตติ อันเป็นเบื้องหลัง อิ เป็น อาเทส ของ อ ของราชได้บ้าง.[๑๒๑]
ราชินา ด้วยพระราชา.

๑๓๗. สุนำหิสฺวุ [ก. ๑๖๙; รู. ๑๑๗; นี. ๓๕๗]ฯ
เพราะสุ นำ และหิวิภัตติ อุ เป็นอาเทสของ อ ที่ ราช ได้บ้าง

สุ, นำ, หิสุ ราชสฺส อุโหติ วาฯ
ราชูหิ, ราชูภิ, ราเชหิ, ราเชภิฯ
เพราะวิภัตติท.คือ สุ นำ และหิ อันเป็นเบื้องหลัง อุ เป็นอาเทสของ อ ที่สุด ของ ราช ได้บ้าง
ราชูหิ, ราชูภิ, ราเชหิ, ราเชภิ ด้วยพระราชาท.

จตุตถีวิภัตติ

๑๓๘. รญฺโญรญฺญสฺสราชิโน เส [ก. ๑๓๙; รู. ๑๑๘; นี. ๓๑๔]ฯ
เพราะสวิภัตติ รญฺโญ, รญฺญสฺส และ ราชิโน เป็นอาเทสของ ราชพร้อมทั้งวิภัตติได้บ้าง.

เส ปเร สวิภตฺติสฺส ราชสฺส รญฺโญ, รญฺญสฺส, ราชิโน โหนฺติ วาฯ
รญฺโญ, รญฺญสฺส, ราชิโนฯ

---

[๑๒๑] สัททนีติ สูตร ๓๑๖.นามฺหิ รญฺญา ราชินา เพราะ นา อันเป็นเบื้องหลัง แปลง ราช พร้อมทั้งวิภัตติเป็น รญฺญา, ราชินา. ส่วนโมคคัลลานะแสดงปริภาสาว่า ๑๗. ฉฏฺฐิยนฺตสฺสฯ ฉฏฺฐีนิทฺทิฏฺฐสฺส ยํ การิยํ, ตทนฺตสฺส วณฺณสฺส วิญฺเญยฺยํ บทที่ลงฉัฏฐีวิภตติในตัวสูตร ควรทราบว่า จะมีผลเกิดขึ้นกับอักษรที่สุดของศัพท์ เช่นสูตรว่า “ราชสฺสิ นามฺหิ” ราชินาฯ. แสดงว่า แปลง อ ของราช เป็น อิ ด้วยปริภาสานี้.

เพราะ สวิภัตติ อันเป็นเบื้องหลัง รณฺโญ, รณฺญสฺส และราชิโน เป็นอาเทสของ ราชศัพท์พร้อมทั้งวิภตติ ได้บ้าง.

รณฺโญ, รณฺญสฺส, ราชิโน แก่พระราชา.

วาติ กิ? ราชสฺสฯ
ราชูนํ, ราชานํฯ
ข้าพเจ้ากล่าววาศัพท์เพื่ออะไร?
เพื่อการไม่ใช้ รณฺโญเป็นต้น เป็นอาเทสของ ราชศัพท์พร้อมทั้งวิภัตติ ในรูปว่า ราชฺส แก่พระราชา

ราชูนํ, ราชานำ แก่พระราชาท.

๑๓๙. ราชสฺส รณฺญำ [ก. ๑๓๖; รู. ๑๑๙; นี. ๓๑๕]ฯ
เพราะนำวิภัตติ รณฺญำ เป็นอาเทสของราชศัพท์ได้บ้าง.

นำมฺหิ ราชสฺส รณฺญำ โหติ วาฯ
รณฺญำ, ราชสฺมา, ราชมฺหา, รณฺญา, ราชูหิ, ราชูภิ, ราเชหิ, ราเชภิ, รณฺโญ, รณฺญสฺส, ราชิโน, ราชสฺส วา , ราชูนำ, ราชานำ, รณฺญำฯ
เพราะนำวิภัตติอันเป็นเบื้องหลัง รณฺญำ เป็นอาเทสของ ราชศัพท์ได้บ้าง.
รณฺญำ แก่พระราชาท.

<u>ปัญจมีวิภัตติ</u>
ราชสฺมา, ราชมฺหา, รณฺญา จากพระราชา
ราชูหิ, ราชูภิ, ราเชหิ, ราเชภิ จากพระราชาท.

<u>ฉัฏฐีวิภัตติ</u>
รณฺโญ, รณฺญสฺส, ราชิโน, ด้วยวาศัพท์มีรูปว่า **ราชสฺส** แห่งพระราชา
ราชูนำ, ราชานำ, รณฺญำ แห่งพระราชาท.

<u>สัตตมีวิภัตติ</u>
๑๔๐. สฺมิมฺหิ รณฺเญราชินิ [ก. ๑๓๘; รู. ๑๒๑; นี. ๓๑๗]ฯ
เพราะ สฺมิ วิภัตติ รณฺเญ และราชินิ เป็นอาเทสของ ราชศัพท์ พร้อมทั้งวิภัตติ ได้บ้าง.

สฺมิมฺหิ สวิภตฺติสฺส ราชสฺส รณฺเญ, ราชินิ โหนฺติ วาฯ

รญฺเญ, ราชินิ, ราชสฺมิ, ราชมฺหิ, ราชูสุ, ราเชสุฯ

เพราะสฺมิวิภัตติ อันเป็นเบื้องหลัง รญฺเญ และราชินิ เป็นอาเทสของราชศัพท์ พร้อมวิภัตติ ได้บ้าง.

รญฺเญ, ราชินิ, ราชสฺมิ, ราชมฺหิ ในพระราชา

ราชูสุ, ราเชสุ ในพระราชาท.

(กฏพิเศษ)

๑๔๑. สมาเส วาฯ

ในสมาส อาเทสทั้งหมดที่กล่าวมา ใช้ได้โดยไม่แน่นอน.

สมาสฏฺฐาเน สพฺเพ เต อาเทสา วิกปฺเปน โหนฺติฯ

จตฺตาโร มหาราชา [ที. นิ. ๒.๓๓๖], จตฺตาโร มหาราชาโน [อ. นิ. ๓.๓๗], เทวราชานํ, เทวราชํ, เทวราชาโน, เทวราเช, จตฺตาโร จ มหาราเช, มณิมฺหิ ปสฺส นิมฺมิตํ [ชา. ๒.๒๒.๑๓๙๔], กาสิรญฺญา, กาสิราเชน, เทวราชูหิ, เทวราเชหิ, กาสิรญฺโญ, กาสิราชสฺส, เทวราชูนํ, เทวราชานํ...เป.... กาสิรญฺเญ, กาสิราเช, เทวราชูสุ, เทวราเชสุฯ

ในที่เป็นบทสมาส อาเทสเหล่านั้นทั้งหมด มีไม่แน่นอน[๑๒๒] เช่น

<u>ปฐมาวิภัตติ</u>

จตฺตาโร มหาราชา [ที.ม. ๑๐/๒๔๒ (สยาม)] ท้าวมหาราชท. ๔

จตฺตาโร มหาราชาโน [อ.ติก. ๒๐/๔๗๖ (สยาม] ท้าวมหาราชท. ๔

<u>ทุติยาวิภัตติ</u>

เทวราชานํ, เทวราชํ, เทวราชาโน, เทวราเช ซึ่งเทวราช

จตฺตาโร จ มหาราเช, มณิมฺหิ ปสฺส นิมฺมิตํ [ขุ.ชา.๒๘/๙๓๒ (สยาม)],

ขอเชิญทอดพระเนตรท้าวมหาราชทั้ง ๔ อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

<u>ตติยาวิภัตติ</u>

กาสิรญฺญา, กาสิราเชน ด้วยพระเจ้ากาสี

เทวราชูหิ, เทวราเชหิ ด้วยเทวราชท.

<u>จตุตถีวิภัตติ</u>

กาสิรญฺโญ, กาสิราชสฺส แก่พระเจ้ากาสี

เทวราชูนํ, เทวราชานํ แก่เทวราชท.

---

๑๒๒ คือ ถ้านามศัพท์นั้นเป็นสมาส ไม่ต้องอาเทส สิ เป็น อา, โย เป็น อาโน ในปฐมาวิภัตติ กระทั่ง อาเทส ราชศัพท์กับวิภัตติ เป็นรญฺเญ, ราชินี ในสัตตมีวิภัตติ. ดังนั้น จึงอาจพบราชศัพท์ที่เป็นสมาส ซึ่งมีรูปเป็นปุริสาทิคณะ.

(ปัญจมีวิภัตติ เหมือนตติยาวิภัตติ และ ฉัฏฐีวิภัตติ เหมือนจตุตถีวิภัตติ)

สัตตมีวิภัตติ

กาสิรญฺเญ, กาสิราเช ในพระเจ้ากาสี

เทวราชูสุ, เทวราเชสุ ในพระเจ้ากาสีท.

มหาวุตฺตินา ราชโต โยนํ อิโน โหติ.

“สมนฺตปาสาทิกา นาม, โสฬสาสิ̆สุ ราชิโน, เอกูนติ̆เส กปฺปมฺหิ, อิโต โสฬส ราชิโน [อป. เถร ๑.๑๒.๕๔-๕๕ (เอกูนติ̆สกปฺปมฺหิ, อิโต โสฬสราชาโน)], กุสราชํ มหพฺพลํ [ชา. ๒.๒๐.๖๗], สาลราชัว ปุปฺผิตํ [อป. เถร ๑.๔๒.๘๖], อุพฺพราชัว โสภิตํ, จตุโร จ มหาราเช [เป. ว. ๑๑], ยุธญฺจโย อนุญฺญาโต, สพฺพทตฺเตน ราชินา [ชา. ๑.๑๑.๘๑], ตทา อทาสิ มํ ตาโต, พิมฺพิสารสฺส ราชิโน [อป. เถรี. ๒.๒.๓๒๖], นิกฺขมนฺเต มหาราเช, ปถวี สมฺปกมฺปถ” อิจฺจาทีนิ ปาฬิปทานิฯ

ด้วยมหาสูตร อิโน เป็นอาเทสของ โย หลังจากราชศัพท์ ดังมีพระบาฬีเหล่านี้เป็นหลักฐาน เช่น

สมนฺตปาสาทิกา นาม, โสฬสาสิ̆สุ ราชิโน [ขุ.อป.๓๒/๙๘]

ในกัลปที่ ๓๐ แต่กัปป์นี้ ได้มีพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๓ พระองค์ ทรงพระนามว่าสมันตปาสาทิกะ

เอกูนติ̆เส กปฺปมฺหิ, อิโต โสฬสราชิโน [ขุ.อป.๓๒/๑๑๘]

ในกัลปที่ ๒๙ แต่กัปป์นี้ได้มีพระเจ้าจักรพรรดิราช ๑๖ พระองค์.

ทุติยาวิภัตติ

คจฺฉ พาเล ขมาเปหิ กุสราชํ มหพฺพลํ

ขมาปิโต กุสราชา โส เต ทสฺสติ ชีวิตํ. [ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๔]

เจ้าคนพาล เจ้าจงไปขอขมาโทษพระเจ้ากุสราชผู้มีกำลังมากเสีย พระเจ้ากุสราชที่เจ้าขอขมาแล้วจักประทานชีวิตให้เจ้า.

สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ สตรํสึว ภาณุมํ

วนนฺตรคตํ ทิสฺวา สาลราชัว ปุปฺผิตํ.[ขุ.อป.๓๒/๘๗ สฺยาม)]

เราได้เห็นพระสัมพุทธเจ้ามีพระฉวีวรรณดังทองคำ ดุจพระอาทิตย์แผดแสง เสด็จเข้าป่า งามเหมือนพระยารังมีดอกบาน

สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ สตรํสึว ภาณุมํ

โอภาเสนฺตํ ทิสา สพฺพา **อุฬุราชว[๑๒๓] ปูริตํ.** [ขุ.อป.๓๒/๑๑๒]

เราได้เห็นพระสัมพุทธเจ้ามีพระฉวีวรรณดังทองคำ มีพระรัศมีเปล่งปลั่ง ดุจพระอาทิตย์ยังทิศทั้งปวงให้สว่างไสว ดังพระจันทร์วันเพ็ญ

ยงฺกิญฺจารมฺมณํ กตฺวา **ทชฺชา ทานมมจฺฉรี**
ปุพฺเพ เปเตว อารพฺภ **อถ วา วตฺถุเทวตา**
จตฺตาโร ว มหาราเช **โลกปาเล ยสสฺสิโน** [ขุ.เปต.๒๖/๘๙],

บุคคลผู้ไม่ตระหนี่ ควรทำเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ปรารภถึงบุรพเปตชน เทวดาผู้สิงอยู่ในเรือน หรือท้าวมหาราชทั้ง ๔

ตติยาวิภัตติ

อภิธาวถ ภทฺทนฺเต **สุญญํ เหสฺสติ รมฺมกํ**
ยุธญฺชโย อนุญฺญาโต **สพฺพทตฺเตน ราชินา.** [ขุ.ชา.๒๗/๑๕๖๑]

ท่านทั้งหลายจงช่วยวิ่งเต้นด้วยเถิด ขอความเจริญจงมีแก่ท่านเถิด รัมมนครจักเปล่าเปลี่ยวเสียแล้ว พ่อยุธัญชัยพระเจ้าสัพพทัตทรงอนุญาตแล้วละ.

จตุตถีวิภัตติ

ยทาหํ โยพฺพนํ ปตฺตา **รูปวณฺณวิภูสิตา**
ตทา อทาสิ มํ ตาโต **พิมฺพิสารสฺส ราชิโน**. [ขุ.เถรี.อป. ๓๓/๑๕๘]

เมื่อใด ดิฉันเจริญวัยโตเป็นสาว มีรูปและผิวพรรณงาม เมื่อนั้น พระราชบิดาก็โปรดปรานประทานดิฉันแก่พระเจ้าพิมพิสาร

สัตตมีวิภัตติ

นิกฺขมนฺเต มหาราเช, ปถวี สมฺปกมฺปถ[๑๒๔]

---

[๑๒๓] อุฬุ = ดาว. อุฬุราช ราชาแห่งดาว คือ ดวงจันทร์.

[๑๒๔] ตัวอย่างนี้หาพระบาฬีเป็นที่มาตามที่พระคันถรจนาจารย์อ้างไว้ไม่ได้ แต่มีปาฐะที่เป็นสัตตมีวิภัตติท้ายราชศัพท์ในสมาส โดยเป็นศัพท์ที่อยู่ในปุริสาทิคณะ คือ

เตสุ มตฺตา กิลนฺตาว **สมฺปตนฺติ วนิพฺพกา**
นิกฺขมนฺเต มหาราเช **สิวีนํ รฏฺฐวฑฺฒเน.** [ขุ.ชา.๒๘/๑๐๘๓]

เมื่อพระมหาราชาผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญจะเสด็จออก วณิพกเหล่านั้นเป็นดังคนเมา คนเหน็ดเหนื่อย

เมื่อพระมหาราชา จะเสด็จออก ปฐพีสั่นสะเทือนแล้ว.

****

พฺรหฺม ศัพท์ (พรหม)

พฺรหฺมา, พฺรหฺมาโน, โภ พฺรหฺม, โภ พฺรหฺมาฯ ‘ฆพฺรหฺมาทิตฺเว’ติ คสฺส เอตฺตํ, โภ พฺรหฺเม, โภนฺโต พฺรหฺมาโน, พฺรหฺมานํ, พฺรหฺมํ, พฺรหฺมาโนฯ

ปฐมาวิภัตติ

พฺรหฺมา พรหม

พฺรหฺมาโน พรหมท.

อาลปนวิภัตติ

โภ พฺรหฺม, โภ พฺรหฺมา, โภ พฺรหฺเม ข้าแต่พรหม

ในรูปว่า พฺรหฺเม ความเป็น เอ แห่ง สิ ชื่อ ค ย่อมมี ด้วยสูตร ฆพฺรหฺมาทิตฺเว (ท้าย ฆ และพฺรหฺม ศัพท์เป็นต้น เอ เป็นอาเทสของ สิ ชื่อ ค)

โภนฺโต พฺรหฺมาโน ข้าแต่พรหมท.

ทุติยาวิภัตติ

พฺรหฺมานํ, พฺรหฺมํ ซึ่งพรหม

พฺรหฺมาโน ซึ่งพรหมท.

ตติยาวิภัตติ

๑๔๒. นามฺหิ [ก. ๑๙๘; รู. ๑๒๓; นี. ๔๑๐]ฯ

เพราะ นาวิภัตติ อ อันเป็นที่สุดของ พฺรหฺม เป็น อุ ได้บ้าง

นามฺหิ พฺรหฺมสฺส อุ โหติ วาฯ พฺรหฺมุนา, พฺรหฺเมน, พฺรหฺเมหิ, พฺรหฺเมภิฯ

เพราะนาวิภัตติข้างหลัง อ อันเป็นที่สุดของ พฺรหฺมศัพท์ เป็น อุ ได้บ้าง

พฺรหฺมุนา, พฺรหฺเมน ด้วยพรหม

พฺรหฺเมหิ, พฺรหฺเมภิ ด้วยพรหมท.

จตุตถีวิภัตติ

๑๔๓. พฺรหฺมสฺสุ วา [ก. ๑๙๘; รู. ๑๒๓; นี. ๔๑๐]ฯ

เพราะสและนวิภัตติ อ อันเป็นที่สุดของพฺรหฺมศัพท์ เป็น อุ ได้บ้าง

ส, นสุ พฺรหฺมสฺส อุ โหติ วาฯ

เพราะสและนวิภัตติอยู่เบื้องหลัง อ อันเป็นที่สุดของพฺรหฺมศัพท์ เป็น อุ ได้บ้าง

๑๔๔. ฌลา สสฺส โน [ก. ๑๑๗; รู. ๑๒๔; นี. ๒๙๒]ฯ

สวิภัตติที่อยู่ข้างหลังจาก ฌ และ ล เป็น โน.

ฌ, ลโต สสฺส โน โหติฯ พฺรหฺมุโน, พฺรหฺมสฺส, พฺรหฺมูนํ, พฺรหฺมานํฯ

โน เป็นอาเทสของ สวิภัตติ ที่อยู่ข้างหลังจาก อิวัณณะ ชื่อ ฌ และ อุวัณณะชื่อ ล.

พฺรหฺมุโน, พฺรหฺมสฺส แก่พรหม

พฺรหฺมูนํ, พฺรหฺมานํ แก่พรหมท.

ปัญจมีวิภัตติ

๑๔๕. สฺมา นาว พฺรหฺมา จ [ก. ๒๗๐; รู. ๑๒๐; นี. ๕๔๒][๑๒๕]ฯ

สฺมาวิภัตติที่อยู่ข้างหลัง อตฺต อาตุม และพฺรหฺมศัพท์ เป็นเหมือนนาวิภัตติ.

อตฺตา'ตุเมหิ จ พฺรหฺมโต จ สฺมาสฺส นา วิย รูปี โหติฯ พฺรหฺมุนา, พฺรหฺมสฺมา, พฺรหฺมมฺหา, พฺรหฺมุโน, พฺรหฺมสฺส, พฺรหฺมูนํ, พฺรหฺมานํฯ 'กมฺมาทิโต'ติ สุตฺเตน สฺมิโน นิ โหติ, พฺรหฺมสฺมิ, พฺรหฺมมฺหิ, พฺรหฺมนิ, พฺรหฺเม, พฺรหฺเมสุฯ

รูปสำเร็จของสฺมาวิภัตติ อันเป็นเบื้องหลังจาก อตฺต อาตุม และพฺรหฺมศัพท์ เป็นเหมือนนาวิภัตติ.

พฺรหฺมุนา, พฺรหฺมสฺมา, พฺรหฺมมฺหา จากพรหม

(พฺรหฺเมหิ, พฺรหฺเมภิ) จากพรหมท.

ฉัฏฐีวิภัตติ

พฺรหฺมุโน, พฺรหฺมสฺส แห่งพรหม

พฺรหฺมูนํ, พฺรหฺมานํ แห่งพรหมท.

สัตตมีวิภัตติ

นิ เป็นอาเทสของ สฺมิ ด้วยสูตร กมฺมาทิโต (๑๙๙ - สฺมิวิภัตติท้ายกมฺมศัพท์เป็นต้น เป็นนิ)

พฺรหฺมสฺมิ, พฺรหฺมมฺหิ, พฺรหฺมนิ, พฺรหฺเม ในพรหม

พฺรหฺเมสุ ในพรหมท.

****

อตฺต ศัพท์ (ตน)

อตฺตา, อตฺตาโน, โภ อตฺต, โภ อตฺตา, โภนฺโต อตฺตาโน, อตฺตานํ, อตฺตํ, อตฺตาโนฯ 'นาสฺเสโน'ติ วิกปฺเปน นาสฺส เอนตฺตํ, อตฺตนา, อตฺเตนฯ

อตฺตศัพท์ (ตน)

ปฐมาวิภัตติ

อตฺตา ตน

อตฺตาโน ตนท.

---

[๑๒๕] แปลตามพยัญชนะว่า รูปอันเหมือนนา แห่งสฺมา ที่อยู่ข้างหลังจากพฺรหฺม อตฺต และอาตุมศัพท์ ย่อมมี. ส่วนปาฐะของโมคคัลลานไวยากรณ์เป็น สฺมาสฺส นา พฺรหฺมา จฯ พฺรหฺมา อตฺตอาตุเมหิ จ สฺมาสฺส นา โหติ, พฺรหฺมุนา, อตฺตนา, อาตุมนาฯ (๒/๑๙๖). แปลงสฺมาท้ายพฺรหฺมศัพท์เป็นต้น เป็นนา. อาเทสคือนา แห่งสฺมาท้ายพฺรหฺม อตฺตและอาตุมศัพท์ท. ย่อมมี. พฺรหฺมุนา, อตฺตนา, อาตุมา

อาลปนวิภัตติ

โภ อตฺต, โภ อตฺตา ดูก่อนตน

โภนฺโต อตฺตาโน ดูก่อนตนท.

ทุติยาวิภัตติ

อตฺตานํ, อตฺตๆ ซึ่งตน

อตฺตาโน ซึ่งตนท.

ตติยาวิภัตติ

แปลงนาเป็น เอน ได้บ้าง ด้วยสูตรว่า นาสฺเสโน (๑๙๘ - เอน เป็นอาเทสของนาวิภัตติ ที่อยู่ข้างหลังจาก กมฺมศัพท์เป็นต้น ได้บ้าง)

อตฺตนา, อตฺเตน ด้วยตน

๑๔๖. สุหิสฺวนก [ก. ๒๑๑; รู. ๑๒๖; นี. ๔๓๙;ฯ สุหิสุนก (พหูสุ)]ฯ

เพราะสุและหิวิภัตติอันเป็นเบื้องหลัง สระที่สุดของ อตฺตและอาตุมศัพท์ เป็น อน.

สุ, หิสุ อตฺตา'ตุมานํ อนฺโต อนก โหติฯ อตฺตเนหิ, อตฺตเนภิ, อตฺเตหิ, อตฺเตภิฯ

เพราะสุ และหิวิภัตติท.อันเป็นเบื้องหลัง อน เป็นอาเทสของสระที่สุดของอตฺตและอาตุมศัพท์.

อตฺตเนหิ, อตฺตเนภิ, อตฺเตหิ, อตฺเตภิ ด้วยตนท.

จตุตถีวิภัตติ

๑๔๗. โนตฺตาตุมา [ก. ๒๑๓; รู. ๑๒๗; นี. ๔๔๐]ฯ

สวิภัตติที่อยู่ข้างหลังจากอตฺต และอาตุมศัพท์ เป็น โน.

อตฺตา'ตุมโต สสฺส โน โหติฯ อตฺตโน, อตฺตสฺส, อตฺตานํ, อตฺตสฺมา, อตฺตมฺหา, อตฺตา, อตฺตนา, อตฺตเนหิ, อตฺตเนภิ, อตฺเตหิ, อตฺเตภิ, อตฺตโน, อตฺตสฺส, อตฺตานํ, อตฺตสฺมิ, อตฺตมฺหิ, อตฺตนิ, อตฺเต, อตฺเตสุ, อตฺตเนสุฯ

โน เป็นอาเทส ของ สวิภัตติที่อยู่ข้างหลังจาก อตฺต และอาตุมศัพท์.

อตฺตโน, อตฺตสฺส แก่ตน

อตฺตานํ แก่ตนท.

ปัญจมีวิภัตติ

อตฺตสฺมา, อตฺตมฺหา, อตฺตา, อตฺตนา จากตน

อตฺตเนหิ, อตฺตเนภิ, อตฺเตหิ, อตฺเตภิ จากตนท.

ฉัฏฐีวิภัตติ
อตฺตโน, อตฺตสฺส แห่งตน
อตฺตานำ แห่งตนท.

สัตตมีวิภัตติ
อตฺตสฺมิ̊, อตฺตมฺหิ, อตฺตนิ, อตฺเต ในตน
อตฺเตสุ, อตฺตเนสุ ในตนท.

สมาเส ปน ปุริสาทิรูปำ โหติ, ปหิโต อตฺตา เอเตนาติ ปหิตตฺโต, ปหิตตฺตา, ปหิตตฺตำ, ปหิตตฺเต, ปหิตตฺเตน, ปหิตตฺเตหิ, ปหิตตฺเตภิ, ปหิตตฺตสฺส, ปหิตตฺตานำ, ปหิตตฺตสฺมา, ปหิตตฺตมฺหา, ปหิตตฺตา, ปหิตตฺเตหิ, ปหิตตฺเตภิ, ปหิตตฺตสฺส, ปหิตตฺตานำ, ปหิตตฺตสฺมิ̊, ปหิตตฺตมฺหิ, ปหิตตฺเต, ปหิตตฺเตสุฯ

เมื่ออยู่ในบทสมาส อตฺต ศัพท์จะมีรูปเหมือนปุริสาทิคณะ เช่น **ปหิตตฺต** (ภิกษุ มีตนอันส่งไปแล้ว) มีวิเคราะห์ว่า

ปหิโต อตฺตา เอเตนาติ ปหิตตฺโต
ตน อันภิกษุนี้ส่งไปแล้ว เหตุนั้น ภิกษุนี้ ชื่อว่า ปหิตตฺโต มีตนอันส่งไปแล้ว.

ปฐมาวิภัตติ
ปหิตตฺโต ภิกษุ มีตนอันส่งไปแล้ว
ปหิตตฺตา ภิกษุ มีตนอันส่งไปแล้วท.

ทุติยาวิภัตติ
ปหิตตฺตำ ซึ่งภิกษุ มีตนอันส่งไปแล้ว
ปหิตตฺเต ซึ่งภิกษุ มีตนอันส่งไปแล้วท.
ตติยาวิภัตติ
ปหิตตฺเตน ด้วยภิกษุ มีตนอันส่งไปแล้ว
ปหิตตฺเตหิ, ปหิตตฺเตภิ ด้วยภิกษุ มีตนอันส่งไปแล้วท.

จตุตถีวิภัตติ
ปหิตตฺตสฺส แก่ภิกษุ มีตนอันส่งไปแล้ว
ปหิตตฺตานำ แก่ภิกษุ มีตนอันส่งไปแล้วท.

ปัญจมีวิภัตติ

ปหิตตฺตสฺมา, ปหิตตฺตมฺหา, ปหิตตฺตา จากภิกษุ มีตนอันส่งไปแล้ว
ปหิตตฺเตหิ, ปหิตตฺเตภิ จากภิกษุ มีตนอันส่งไปแล้วท.

ฉัฏฐีวิภัตติ
ปหิตตฺตสฺส แห่งภิกษุ มีตนอันส่งไปแล้ว
ปหิตตฺตานำ แห่งภิกษุ มีตนอันส่งไปแล้วท.

สัตตมีวิภัตติ
ปหิตตฺตสฺมิ̆, ปหิตตฺตมฺหิ, ปหิตตฺเต ในภิกษุ มีตนอันส่งไปแล้ว
ปหิตตฺเตสุ ในภิกษุ มีตนอันส่งไปแล้วท.

****

อาตุม ศัพท์ (ตน)

อาตุมา, อาตุมาโน, อาตุมานำ, อาตุมำ, อาตุมาโน, อาตุมนา, อาตุเมน, อาตุมเนหิ, อาตุมเนภิ, อาตุมโน, อาตุมสฺส, อาตุมานำ อิจฺจาทิฯ

อาตุม ศัพท์ มีการกระจายรูปวิภัตติดังนี้
ปฐมาวิภัตติ
อาตุมา ตน
อาตุมาโน ตนท.

ทุติยาวิภัตติ

อาตุมานำ, อาตุมำ ซึ่งตน
อาตุมาโน ซึ่งตนท.

ตติยาวิภัตติ
อาตุมนา, อาตุเมน ด้วยตน
อาตุมเนหิ, อาตุมเนภิ ด้วยตนท.

จตุตถีวิภัตติ
อาตุมโน, อาตุมสฺส แก่ตน
อาตุมานำ แก่ตนท.

(ปัญจมีวิภัตติ จนถึง สัตตมีวิภัตติ เหมือน อตฺต ศัพท์)

****

สข ศัพท์ (เพื่อน)

สขา ติฏฺฐติ.
ปฐมาวิภัตติ
สขา เพื่อน เช่น
สขา ติฏฺฐติ เพื่อนยืนอยู่.

๑๔๘. อาโย โน จ สขา [ก. ๑๙๑; รู. ๑๓๐; นี. ๓๙๔]ฯ
อาโย และ โน เป็นอาเทสของ โยทั้งหลาย อันเป็นเบื้องหลังจาก สขศัพท์.

สขโต โยนํ อาโย จ โน จ โหนฺติ วา อาโน จฯ สขาโน, สขาโยฯ
อาเทสคืออาโย และโน แห่งโย (ปฐมาและทุติยา) วิภัตติท. ซึ่งอยู่ข้างหลังจาก สขศัพท์ ย่อมมี **สขาโน, สขาโย** เพื่อนท.

๑๔๙. โนนาเสสฺวิ [ก. ๑๙๔; รู. ๑๓๑; นี. ๔๐๗]ฯ
เพราะโน, นา และสวิภัตติ อิ เป็นอาเทสของสระที่สุดของ สข ได้บ้าง.

โน, นา, เสสุ สขนฺตสฺส อิ โหติ วาฯ สขิโนฯ
เพราะ โน (อันแปลงจาก โย), นา และสวิภัตติท. อิ เป็นอาเทสของสระที่สุดของ สข ได้บ้าง.
สขิโน เพื่อนท.

สุตฺตวิภตฺเตน ตฺตปจฺจยมฺหิ อิตฺตํ, "สขิตฺตํ กเรยฺย, สขิตฺตํ น กเรยฺยา"ติ [เถรคา. ๑๐๑๗ (สขิตฺตํ)] ปาฬีฯ
ด้วยการแบ่งสูตร (ว่า อิ) ความเป็น อิ ย่อมมีในเพราะ ตฺตปัจจัย เช่นพระบาฬีว่า
สขิตฺตํ กเรยฺย, สขิตฺตํ น กเรยฺย [เถรคา. ๑๐๑๗ (สขิตฺตํ)]

๑๕๐. โยสฺวํหิสฺมานํสฺวารง [ก. ๑๙๕-๖; รู. ๑๓๓-๔; นี. ๔๐๘-๙; โยสฺวํหิสุจารง (พหูสุ)]ฯ
เพราะ โย, อํ, หิ, สฺมา และนํวิภัตติ สระที่สุดของ สข เป็น อาร.

โยสุ อํ, หิ, สฺมา, นํสุ สขนฺตสฺส อารง โหติฯ 'โฏเฏ วา'ติ สุตฺเตน อาราเทสโต โยนํ กเมน โฏ, เฏ โหนฺติฯ สขาโร ติฏฺฐนฺติฯ
ในเพราะ โย (ปฐมาและทุติยาวิภัตติ) ท. และในเพราะ อํ, หิ, สฺมา และนํวิภัตติท. อาร เป็น อาเทสของสระที่สุดแห่งสข. ท้าย **อาร**อาเทส โย เป็น โอ และเป็น เอ ด้วยสูตรว่า **โฏเฏ วา** (โอและเอเป็นอาเทสของโย ได้บ้าง)

สขาโร เพื่อนท. เช่น
สขาโร ติฏฺฐนฺติ
เพื่อนท. ย่อมยืน.

'ฆพฺรหฺมาทิตฺเว'ติ คสฺส วิกปฺเปน เอตฺตํ, โภ สข, โภ สขา, โภ สเข, หเร สขา กิสฺส มํ ชหาสิ [ชา. ๑.๖.๙๔]ฯ "สขิ, สขีติ ทฺวยํ อิตฺถิยํ สิทฺธ"นฺติ วุตฺติยํ วุตฺตํฯ โภนฺโต สขาโน, โภนฺโต สขาโย, โภนฺโต สขิโน, โภนฺโต สขาโร, สขานํ, สขารํ, สขุ, สขาโน, สขาโย, สขิโน, สขาเร, สขาโร, สขินา, สขาเรน, สเขน, สขาเรหิ, สขาเรภิ, สเขหิ, สเขภิ, สขิสฺส, สขิโน, สขารานํ, สขานํฯ

อาลปนวิภัตติ
สิ ชื่อ ค เป็น เอ ได้บ้าง ด้วยสูตร “ฆพฺรหฺมาทิตฺเว”.
โภ สข, โภ สขา, โภ สเข แน่ะเพื่อน เช่น
หเร สขา กิสฺส มํ ชหาสิ [ขุ.ชา. ๒๗/๙๒๓].
ดูกรสหาย ผู้เจริญ เพราะเหตุไรหนอ ท่านจึงละทิ้งเราไปเสีย

ส่วนในวุตติของสูตร (ว่า **ฆพฺรหฺมาทิเต**) ท่านอาจารย์โมคคัลลานะได้กล่าวไว้ว่า “**สขิ สขีติ ทฺวยํ อิตฺถิยํ สิทฺธํ**” สองรูปนี้ คือ สขิ และสขี ใช้ในอิตถีลิงค์.”[๑๒๖]

โภนฺโต สขาโน, โภนฺโต สขาโย, โภนฺโต สขิโน, โภนฺโต สขาโร แน่ะเพื่อนท.

ทุติยาวิภัตติ
สขานํ, สขารํ, สขึ ซึ่งเพื่อน
สขาโน, สขาโย, สขิโน, สขาเร, สขาโร ซึ่งเพื่อนท.

ตติยาวิภัตติ
สขินา, สขาเรน, สเขน ด้วยเพื่อน
สขาเรหิ, สขาเรภิ, สเขหิ, สเขภิ ด้วยเพื่อนท.

จตุตถีวิภัตติ
สขิสฺส, สขิโน แก่เพื่อน
สขารานํ, สขานํ แก่เพื่อนท.

---

[๑๒๖] นนุ จ กจฺจายเนน สขสทฺทโต คสฺส อการอาการอีการเอการาเทสา วา วิธียนฺติ, ตถา หิ ตตฺถ “สขาโต คสฺเสวา”ติ สุตฺตํ, อิทเมวํ วิวรนฺติ “ตสฺมา สขาโต คสฺส อการอาการอิการอีการเอการาเทสา โหนฺติ วา”ติ. ตโต อิห เอการสฺเสว วา วิธาเน สขิ, สขีติ น สิชฺฌตีติ โจทนํ มนสิ นิธาย ตทปิรูปทฺวยมิตฺถิยํ อญฺญถาว สิทฺธนฺติ ทสฺเสตุมาห “สขิ”จฺจาทิ. เอวมฺมญฺญเต “นทาทีสุ ปาฐา สขสทฺทโต อิตฺถิยมีปจฺจเย กเต สขีติ สิทฺธํ ”เค วา”ติ ๒/๖๕ ปกฺเข รสฺเส กเต สขิ อิติ จ, น จ อนิตฺถิยํ เอตานิ รูปานิ ทิสฺสนฺติ เตน อิอีอาเทสา น วิธาตพฺพา”ติ. (โมค.ปญฺจิกา ๒/๖๐) สรุปความได้ว่า อาจารย์โมคคัลลานะไม่เห็นด้วยกับมติของอาจารย์กัจจายนะที่กล่าวว่า มีรูป โภ สขี, โภ สขี รวมอยู่กับ โภ สข โภ สขา โภ สเข (ดูสูตร สขโต คสฺเส วา กจ.๑๑๓) ท่านจึงกล่าวไว้ในวุตติของสูตร ฆพฺรหฺมาทิเตฺววา ไว้ว่า สขี และ สขิ สำเร็จรูปในอิตถีลิงค์เท่านั้น ซึ่งท่านอาจารย์โมคคัลลานะให้ทัสนะว่า สองรูปนี้สำเร็จรูปโดยวิธีการอื่นไปแล้ว กล่าวคือ เมื่อลงอีอิตถิโชตกปัจจัยท้ายสข เป็นสขี ก็จะเป็นอิตถีลิงค์เท่านั้น ดังนั้น รูปอาลปนะว่าสิขี และมีรูปที่รัสสะว่า สิขิ ด้วยสูตรว่า เค วา (โมค.๒/๖๕ - เพราะค ข้างหลัง สระที่สุดของอีเป็นรัสสะได้บ้าง) จะพบได้ในอิตถีลิงค์เท่านั้น ด้วยเหตุนี้ ในปุงลิงค์ จึงไม่ควรนำวิธีแปลง เอ เป็น อี และอิ มาใช้ในปุงลิงค์ ซึ่งจะทำให้มีรูปว่า โภ สขี, โภ สขิ.

๑๕๑. สฺมาหสุ วา [ก. ๑๙๔, ๑๗๐; รู. ๑๒๐, ๑๓๑; นี. ๔๐๗, ๕๔๒]ฯ

เพราะสฺมาและนำวิภัตติ สระที่สุด ของสข เป็น อิ ได้บ้าง.

สฺมา, นำสุ สขนฺตสฺส อิ โหติ วาฯ สขีนำ, สขิสฺมา, สขิมฺหา, สขา, สขินา, สขารสฺมา, สขารมฺหา, สขารา, สขาเรหิ, สขาเรภิ, สเขหิ, สเขภิ, สขิสฺส, สขิโน, สขารานำ, สขานำ, สขีนำฯ

ในเพราะสฺมา และนำวิภัตติท. อิ เป็นอาเทสของสระที่สุดของสขศัพท์ ได้บ้าง.

สขีนำ แก่เพื่อนท.

<u>ปัญจมีวิภัตติ</u>

สขิสฺมา, สขิมฺหา, สขา, สขินา, สขารสฺมา, สขารมฺหา, สขารา จากเพื่อน

สขาเรหิ, สขาเรภิ, สเขหิ, สเขภิ จากเพื่อนท.

<u>ฉัฏฐีวิภัตติ</u>

สขิสฺส, สขิโน แห่งเพื่อน

สขารานำ, สขานำ, สขีนำ แห่งเพื่อนท.

๑๕๒. เฏ สฺมิงฺโน [ก. ๑๙๒; รู. ๑๓๕]ฯ

สฺมิงฺ ที่อยู่ข้างหลังจาก สข เป็น เอ.

สขโต สฺมิโน เฏ โหติฯ นิจฺจตฺถมิทำ สุตฺตำฯ สเข, สขาเรสุ, สเขสุฯ

เอ เป็นอาเทสของสฺมิงวิภัตติที่อยู่ข้างหลังจากสข. สูตรนี้เพื่อความมี (เอเป็นอาเทส) แน่นอน.

<u>สัตตมีวิภัตติ</u>

สเข ในเพื่อน

สขาเรสุ, สเขสุ ในเพื่อนท.

"เนตาทิสา สขา โหนฺติ, ลพฺภา เม ชีวโต สขา"ติ [ชา. ๑.๗.๙] ปาฬิฯ ปุริสาทินเยน โยนำ วิธิฯ

มีพระบาฬีที่น่าสังเกตอีกแห่งหนึ่งคือ

หนฺททานิ วนนฺตานิ ปกฺกมามิ ยถาสุขำ

เนตาทิสา <u>สขา</u> โหนฺติ, ลพฺภา เม ชีวโต <u>สขา</u> [ขุ.ชา.๒๗/๙๗๗]

ผิฉะนั้น บัดนี้ เราจะหลีกไปชายป่าตามความสบาย. ธรรมดา <u>สหาย</u>ผู้ตายแล้วเช่นนี้ไม่มี เราผู้มีชีวิตอยู่พึงได้<u>สหาย</u> (สหายท. อันเรา ผู้มีชีวิตอยู่ พึงหาได้)

(ในพระบาฬีนี้จะเห็นได้ว่า มีการแปลง โย ท้าย สขศัพท์ เป็น อา) ซึ่งวิธีการนี้ พึงทราบโดยนัยเดียวกับปุริสาทิคณะ.

สมาเส ปน สพฺพํ ปุริสาทิรูปํ ลพฺภติ, "สพฺพมิตฺโต สพฺพสโข, ปาปมิตฺโต ปาปสโข"ติ [ที. นิ. ๓.๒๕๓] จ *ปาฬิฯ ปาปสโข, ปาปสขา, ปาปสขํ, ปาปสเข, ปาปสเขน, ปาปสเขหิ, ปาปสเขภิ...เป.... ปาปสขสฺมิ, ปาปสขมฺหิ, ปาปสเข, ปาปสเขสุฯ*

ส่วน สข ศัพท์ที่อยู่ในสมาส จะมีรูปเป็นปุริสาทิคณะทุกวิภัตติ ดังมีพระบาฬีนี้เป็นหลักฐาน

สพฺพมิตฺโต <u>สพฺพสโข</u> [ขุ.เถร.๒๖/๓๘๑)

เราได้เป็นมิตร <u>เป็นสหายของสัตว์ทั้งปวง</u>

ปาปมิตฺโต <u>ปาปสโข</u> [ที.ปา.๑๑/๑๘๕]

คนมีมิตรชั่ว <u>มีเพื่อนเลว</u> มีมรรยาทและการเที่ยวชั่ว ย่อมเสื่อมจากโลกทั้งสอง

<u>ปฐมาวิภัตติ</u>

ปาปสโข เพื่อนเลว

ปาปสขา เพื่อนเลวท.

<u>ทุติยาวิภัตติ</u>

ปาปสขํ ซึ่งเพื่อนเลว

ปาปสเข ซึ่งเพื่อนเลวท.

<u>ตติยาวิภัตติ</u>

ปาปสเขน ด้วยเพื่อนเลว

ปาปสเขหิ, ปาปสเขภิ ด้วยเพื่อนเลวท.

(<u>จตุตถีวิภัตติ, ปัญจมีวิภัตติ</u> และ <u>ฉัฏฐีวิภัตติ</u> เหมือนปุริสาทิคณะ)

<u>สัตตมีวิภัตติ</u>

ปาปสขสฺมิ, ปาปสขมฺหิ, ปาปสเข ในเพื่อนเลว

ปาปสเขสุ ในเพื่อนเลวท.

****

ยุวาทิคณศัพท์

ยุว ศัพท์ (ชายหนุ่ม)

ยุวา คจฺฉติฯ

<u>ปฐมาวิภัตติ</u>

ยุวา คจฺฉติ ชายหนุ่ม เดินไป.

๑๕๓. โยนํ โนเน วา [ก. ๑๕๕, ๑๕๗; รู. ๑๓๗, ๑๔๐; นี. ๓๓๕, ๓๔๓]ฯ

โน เป็นอาเทสของโยปฐมา และเนเป็นอาเทสของโยทุติยา ท้ายยุวและปุมศัพท์เป็นต้น ได้บ้าง

ยุว, ปุมาทีหิ ปฐมา, ทุติยาโยนำ กเมน โน, เน โหนฺติ วาฯ

โน และ เน เป็นอาเทสของโยปฐมาและทุติยาวิภัตติท. อันเป็นเบื้องหลังจากศัพท์ท.มียุว และปุม เป็นต้น ตามลำดับ ได้บ้าง.

๑๕๔. โนนาเนสฺวา [ก. ๑๕๗; รู. ๑๔๐; นี. ๓๔๓]ฯ

เพราะโน นาและเน สระที่สุดของยุวเป็นต้นเป็น อา ได้บ้าง.

โน, นา, เนสุ ยุวาทีนำ อนฺโต อา โหติ วาฯ

ยุวาโน, ยุวานา, ยุวา, เห ยุว, เห ยุวา, เห ยุวาโน, เห ยุวา วา, ยุวานำ, ยุวๆ, ยุวาเน, ยุเว, ยุเวน, ยุวานาฯ

เพราะโน (อาเทสของโยปฐมาวิภัตติ), นาวิภัตติ และเน (อาเทสของโยทุติยาวิภัตติ) สระที่สุดของศัพท์ท.มียุวเป็นต้น เป็น อา ได้บ้าง.

ยุวาโน, ยุวานา, ยุวา ชายหนุ่มท.

<u>อาลปนวิภัตติ</u>

เห ยุว, เห ยุวา ดูก่อนชายหนุ่ม

เห ยุวาโน, เห ยุวา วา ดูก่อนชายหนุ่มท.

<u>ทุติยาวิภัตติ</u>

ยุวานำ, ยุวๆ ซึ่งชายหนุ่ม

ยุวาเน, ยุเว ซึ่งชายหนุ่มท.

<u>ตติยาวิภัตติ</u>

ยุเวน, ยุวานา ด้วยชายหนุ่ม

๑๕๕. ยุวาทีนำ สุหิสฺวานง [ก. ๑๕๗; รู. ๑๔๐; นี. ๓๓๗-๙, ๓๔๓]ฯ

เพราะสุและหิวิภัตติ สระที่สุดของยุวและปุมเป็นต้น เป็น อาน ได้บ้าง.

ยุว, ปุมาทีนำ อนฺโต อานง โหติ วา สุ, หิสุฯ

ยุวาเนหิ, ยุเวหิ, ยุวาเนภิ, ยุเวภิ, ยุวสฺสฯ

เพราะสุและหิวิภัตติท. อันเป็นเบื้องหลัง สระที่สุดของยุวและปุมศัพท์เป็นต้น เป็น อาน ได้บ้าง.

ยุวาเนหิ, ยุเวหิ, ยุวาเนภิ, ยุเวภิ ด้วยชายหนุ่มท.

จตุตถีวิภัตติ

ยุวสฺส แก่ชายหนุ่ม

๑๕๖. ยุวา สสฺสิโนฯ

ส ที่อยู่ท้ายยุว จะเป็น อิโน ได้บ้าง

ยุวโต สสฺส อิโน โหติ วาฯ

ยุวิโน, ยุวานำ, ยุวสฺมา, ยุวมฺหาฯ

อาเทสคืออิโน ของส อันเป็นเบื้องหลังจาก ยุวศัพท์ ย่อมมี ได้บ้าง.

ยุวิโน แก่ชายหนุ่ม.

ปัญจมีวิภัตติ

ยุวสฺมา, ยุวมฺหา จากชายหนุ่ม

๑๕๗. สฺมาสฺมิำนำ นาเน [ก. ๑๕๖-๗-๘; รู. ๑๔๐-๒-๓]ฯ

สฺมาและสฺมิำวิภัตติ ท้ายยุวและปุมเป็นต้น เป็น นา และ เน ตามลำดับ.

ยุว, ปุมาทีหิ สฺมา, สฺมิำนำ นา, เน โหนฺติ วาฯ 'โนนาเนสฺวา'ติ นามฺหิ อาตฺตำฯ

ยุวานา, ยุวาเนหิ, ยุวาเนภิ, ยุเวหิ, ยุเวภิ, ยุวสฺส, ยุวิโน, ยุวานำ, ยุวสฺมิ, ยุวมฺหิ, ยุเว, ยุวาเน, ยุวาเนสุ, ยุเวสุฯ

รูปสิทฺธิยำ ปน "มฆว, ยุวาทีนมนฺตสฺส อานาเทโส โหติ วา สพฺพาสุ วิภตฺตีสู"ติ [รู. ๑๔๐; นี. ๓๔๓] วุตฺตำฯ

นา และ เน เป็นอาเทส ของ สฺมาและสฺมิำวิภัตติที่อยู่เบื้องหลังจากยุวและปมาเป็นต้น ได้บ้าง. ในเพราะนา สระที่สุดของยุว เป็นอา ด้วยสูตรว่า *โนนาเนสฺวา*

ยุวานา จากชายหนุ่ม

ยุวาเนหิ, ยุวาเนภิ, ยุเวหิ, ยุเวภิ จากชายหนุ่มท.

ฉัฏฐีวิภัตติ

ยุวสฺส, ยุวิโน แห่งชายหนุ่ม

ยุวานำ แห่งชายหนุ่มท.

สัตตมีวิภัตติ

ยุวสฺมิ, ยุวมฺหิ, ยุเว, ยุวาเน ในชายหนุ่ม

ยุวาเนสุ, ยุเวสุ ในชายหนุ่มท.

(กรณีที่ท้ายยุว เป็น อาน) ตามมติของคัมภีร์ปทรูปสิทธิที่ว่า “**มฆว, ยุวาทีนมนฺตสฺส อานาเทโส โหติ วา สพฺพาสุ วิภตฺตีสุ**” – ในเพราะวิภัตติทั้งปวงอันเป็นเบื้องหลัง อาเทสคืออาน ของสระที่สุดแห่งศัพท์มีมฆว และยุวเป็นต้น ย่อมมีได้บ้าง.

****

ปุม ศัพท์ (ผู้ชาย)

ปุมา, ปุมาโน, เห ปุม, เห ปุมาฯ

<u>ปฐมาวิภัตติ</u>

ปุมา ผู้ชาย

ปุมาโน ผู้ชายท.

<u>อาลปนวิภัตติ</u>

เห ปุม, เห ปุมา ดูก่อนผู้ชาย

๑๕๘. คสฺสํ [ก. ๑๔๓; รู. ๑๓๘; นี. ๓๓๓]ฯ
ท้ายปุมศัพท์ สิ ชื่อ ค เป็น อำ ได้บ้าง

ปุมโต คสฺส อำ โหติ วาฯ
เห ปุมำ, เห ปุมาโน, ปุมานำ, ปุมำ, ปุมาเน, ปุเมฯ
อำ เป็นอาเทสของ สิชื่อค ที่อยู่เบื้องหลังจากปุมศัพท์ ได้บ้าง.
เห ปุมำ ดูก่อนผู้ชาย
เห ปุมาโน ดูก่อนผู้ชายท.

ทุติยาวิภัตติ
ปุมานำ, ปุมำ ซึ่งผู้ชาย
ปุมาเน, ปุเม ซึ่งผู้ชายท.

๑๕๙. นามฺหิ [ก. ๑๔๙; รู. ๑๓๙; นี. ๓๔๐]ฯ
เพราะนา อา เป็นอาเทสของสระที่สุดแห่งปุมศัพท์ ได้บ้าง

นามฺหิ ปุมนฺตสฺส อา โหติ วาฯ
ปุมานา, ปุเมนฯ
เพราะนาวิภัตติอันเป็นเบื้องหลัง อา เป็นอาเทสของ สระที่สุดแห่งปุมศัพท์ ได้บ้าง

ตติยาวิภัตติ
ปุมานา, ปุเมน ด้วยผู้ชาย

๑๖๐. ปุมกมฺมถามทฺธานำ วา สสฺมาสุ จ [ก. ๑๔๗, ๑๔๙; รู. ๑๓๙, ๑๔๐; นี. ๓๓๘, ๑๔๐]ฯ
เพราะนา และเพราะส, สฺมาวิภัตติ สระที่สุดของศัพท์คือ ปุม, กมฺม, ถาม และอทฺธ เป็น อุ ได้บ้าง

นามฺหิ จ ส, สฺมาสุ จ ปุม, กมฺม, ถามทฺธานำ อนฺโต อุ โหติ วาฯ
ในเพราะนาวิภัตติ ด้วย, ในเพราะส และสฺมาวิภัตติ ด้วย สระที่สุดของศัพท์คือปุม, กมฺม, ถาม และอทฺธ เป็น อุ ได้บ้าง.

ปุมฺนา, ปุมาเนหิ, ปุมาเนภิ, ปุเมหิ, ปุเมภิ, ปุมสฺส, ปุมฺโน, ปุมานำ, ปุมสฺมา, ปุมมฺหา, ปุมานา, ปุมฺนา, ปุมาเนหิ, ปุมาเนภิ, ปุเมหิ, ปุเมภิ, ปุมฺโน, ปุมสฺส, ปุมานำ, ปุมสฺมิ, ปุมมฺหิ, ปุเมฯ

ปุมฺนา ด้วยผู้ชาย

ปุมาเนหิ, ปุมาเนภิ, ปุเมหิ, ปุเมภิ ด้วยผู้ชายท.

จตุตฺถีวิภัตติ

ปุมสฺส, ปุมฺโน แก่ผู้ชาย

ปุมานำ แก่ผู้ชายท.

ปัญจมีวิภัตติ

ปุมสฺมา, ปุมมฺหา, ปุมานา, ปุมฺนา จากผู้ชาย

ปุมาเนหิ, ปุมาเนภิ, ปุเมหิ, ปุเมภิ จากผู้ชาย

ฉัฏฐีวิภัตติ

ปุมฺโน, ปุมสฺส แห่งผู้ชาย

ปุมานำ แห่งผู้ชายท.

สัตตมีวิภัตติ

ปุมสฺมิ, ปุมมฺหิ, ปุเม ในผู้ชาย

๑๖๑. ปุมา [ก. ๑๕๖; รู. ๑๔๒; นี. ๓๓๖]ฯ

ท้ายปุมศัพท์ สฺมิ เป็น เน ได้บ้าง.

ปุมโต สฺมิโน เน โหติ วาฯ 'โนนาเนสฺวา'ติ ปุมนฺตสฺส อาตฺตำฯ ปุมาเนฯ

เน เป็นอาเทสของ สฺมิ อันเป็นเบื้องหลังจาก ปุมศัพท์ ได้บ้าง. สระที่สุดของปุม เป็น อา ด้วยสูตร **โนนาเนสฺว.**

ปุมาเน ในผู้ชาย

๑๖๒. สุมฺหา จ [ก. ๑๕๘; รู. ๑๔๓; นี. ๓๓๙]ฯ

สระที่สุดของปุม เป็น อา และ อาเน เพราะมีสุวิภัตติเป็นเบื้องหลัง

สุมฺหิ ปุมนฺตสฺส อา จ โหติ อาเน จฯ

ปุมาเนสุ, ปุมาสุ, ปุเมสุฯ

เพราะสุวิภัตติ อา และ อาเน เป็นอาเทส ของสระที่สุดของปุมศัพท์.

ปุมาเนสุ, ปุมาสุ, ปุเมสุ ในผู้ชายท.

สิ, โยนฺ ปุริสาทิวิธิ จ โหติ, "ยถา พลากโยนิมฺหิ, น วิชฺชติ ปุโม สทา [อป. เถร ๑.๑.๕๑๑], โสพสิตฺถิสหสฺสานำ, น วิชฺชติ ปุโม ตทา [จริยา ๓.๔๙], อิตฺถี หุตฺวา สฺวชฺช ปุโมมฺหิ เทโว [ที. นิ. ๒.๓๕๔], ถิโย ตสฺส ปชายนฺติ, น ปุมา ชายเร กุเล"ติ [ชา. ๑.๘.๕๔] ปาฬีฯ

สำหรับ สิ และโย ปฐมาวิภัตติ ใช้วิธีสำเร็จรูปของปุริสาทิคณะ (จึงมีรูปว่า ปุโม, ปุมา) ดังมีพระบาฬีเป็นหลักฐาน ดังนี้

ยถา พลากโยนิมฺหิ, น วิชฺชติ ปุโม[๑๒๗] **สทา** [ขุ.เถร.อป.๓๒/๘],
เปรียบเหมือนนกยางตัวผู้ ย่อมไม่มีในกำเนิดนกยางทุกเมื่อ[๑๒๘].

โสพสิตฺถิสหสฺสานำ, น วิชฺชติ ปุโม ตทา [ขุ.จริยา ๓๓/๒๖],
ในกาลนั้น พระสนมนางในหมื่นหกพัน ไม่มีบุรุษเลย

อิตฺถี หุตฺวา สฺวชฺช ปุโมมฺหิ เทโว [ที.ม.๑๐/๒๕๓],
เราเป็นสตรี วันนี้เป็นเทวบุตร[๑๒๙]

ถิโย ตสฺส ปชายนฺติ, น ปุมา ชายเร กุเล [ขุ.ชา.๒๗/๑๑๖๘]
พระราชาพระองค์นั้นจะมีแต่พระธิดาเท่านั้นมาเกิด หามีพระโอรสมาเกิดในราชสกุลไม่[๑๓๐]

****

มฆว ศัพท์ (ชื่อพระอินทร์)

มฆวสทฺโท ยุวสทฺทสทิโสติ รูปสิทฺธิยำ [รู. ๖๖] วุตฺตำ, คุณวาทิคณิโกติ สทฺทนีติยำ [นี. ปท. ๒๒๐] อิจฺฉิโตฯ อฆนฺติ ทุกฺขำ ปาปญฺจ วุจฺจติ, น อฆำ มฆำ, สุขำ ปุญฺญญฺจ, มโฆ อิติ ปุราณำ นามำ อสฺส อตฺถีติ มฆวาติ [สำ. นิ. ๑.๒๕๙] อตฺโถ ปาฬิยำ ทิสฺสติฯ

มฆวศัพท์ คัมภีร์ปทรูปสิทธิท่านกล่าวไว้ว่า เหมือนยุวศัพท์. แต่ในคัมภีร์สัททนีติ (ปทมาลา)ท่านอาจารย์อัคควังสะ ประสงค์ให้เป็นศัพท์ในคุณวาทิคณะ. มฆวศัพท์ มีความหมายโดยนัยที่ปรากฏในพระบาฬีสังยุตตนิกาย สคาถวรรค มหาลิสูตร ว่า

---

[๑๒๗] ฉบับสยามรัฐเป็น ปุมา (ยถา พลากโยนิมฺหิ, น วิชฺชติ ปุมา สทา) ส่วนฉบับฉัฏฐฯ เป็น ปุโม. แม้อรรถกถาอปทานก็มีปาฐะเป็น ปุมา (ตตฺถ **พลากโยนิมฺหิ** พลากชาติยำ **สทา** สพฺพสฺมิำ กาเล **ปุมา** ปุริโส ยถา น วิชฺชติฯ) ดังนั้น ถ้ายึดตามฉบับฉัฏฐ. รูปว่า ปุโม จึงเป็นข้อยกเว้นของสูตรว่า ราชาทิยุวาทีหา สิ ท้าย ราช และ ยุวเป็นต้น เป็น อา จึงสำเร็จรูปโดยวิธีการของปุริสาทิคณะ. ถ้ายึดตามฉบับสยามรัฐและอรรถกถา ก็ไม่มีอะไรแปลกเป็นพิเศษ.

[๑๒๘] ปุโม แปลโดยอธิปเปตัตถนัย จึงหมายถึง นกยางตัวผู้

[๑๒๙] ปุโม ในที่นี้ แปลโดยอธิปเปตัตถนัย ซึ่งหมายถึง เทวดาผู้ชาย

[๑๓๐] ถิโยและปุมา ในที่นี้แปลโดยอธิปเปตัตถนัย ซึ่งหมายถึง พระธิดาและพระโอรส

อฆนฺติ ทุกฺขํ ปาปญฺจ วุจฺจติ, น อฆํ มฆํ, สุขํ ปุญฺญญฺจ, มโฆ อิติ ปุราณํ นามํ อสฺส อตฺถีติ มฆวา

ทุกข์และบาป เรียกว่า อฆ, ปฏิปักษ์ต่อทุกข์ และบาป เรียกว่า มฆ ได้แก่ สุข และบุญ. ชื่อเก่าว่า มฆะ (นายบุญสุข) มีอยู่ แก่ท้าวสักกะนี้ ฉะนั้น จึงชื่อว่า มฆวา ผู้มีชื่อเก่าว่า มฆะ. [๑๓๑]

****

ถาม ศัพท์ (เรี่ยวแรง)

ถามสทฺโท ปุริสาทิคโณ, ถาเมน, ถามุนา, ถามสฺส, ถามุโน, ถามสฺมา, ถามมฺหา, ถามา, ถามุนา, ถามสฺส, ถามุโนฯ เสสํ ปุริสสมํฯ

ถามศัพท์เป็นปุริสาทิคณะ

<u>ตติยาวิภัตติ</u>

ถาเมน, ถามุนา ด้วยเรี่ยวแรง

<u>จตุตถีวิภัตติ</u>

---

[๑๓๑] พระบาฬีดังกล่าวดังนี้. สกฺโก มหาลิ เทวานมินฺโท ปุพฺเพ มนุสฺสภูโต สมาโน มโฆ นาม มาณโว อโหสิ, ตสฺมา มฆวาติ วุจฺจติ. (สํ.ส.๑๕/๙๑๓) ดูกรมหาลี ท้าวสักกะจอมเทพเมื่อยังเป็นมนุษย์ในกาลก่อน เป็นมาณพชื่อว่ามฆะ เพราะเหตุนั้น จึงถูกเรียกว่า ท้าวมฆวา.

ถามสฺส, ถามุโน แก่เรี่ยวแรง

ปัญจมีวิภัตติ
ถามสฺมา, ถามมฺหา, ถามา, ถามุนา จากเรี่ยวแรง

ฉัฏฐีวิภัตติ
ถามสฺส, ถามุโน แห่งเรี่ยวแรง

วิภัตติที่เหลือ (ซึ่งไม่ได้กล่าวไว้) เหมือนปุริสศัพท์

****

อทฺธ ศัพท์ (กาล)

อทฺธา วุจฺจติ กาโลฯ นาทฺเยกวจเนสุ - ทีเฆน อทฺธุนา, อทฺธนา, อทฺเธน, ทีฆสฺส อทฺธุโน, อทฺธุสฺส, อทฺธสฺส, อทฺธุนา, อทฺธุมฺหา, อทฺธุสฺมา, อทฺธา, อทฺธมฺหา, อทฺธสฺมา, อทฺธุโน, อทฺธุสฺส, อทฺธสฺส, อทฺธนิ, อทฺเธ, อทฺธมฺหิ, อทฺธสฺมินฺติ จูฬโมคฺคลฺลาเน อาคตตฺฯ เสสํ ยุวสทิสตฺฯ อุปทฺธวาจโก อทฺธสทฺโท อิธ น ลพฺภติ, เอกนฺตถวาจโก จ นิปาโต เอวฯ "อทฺธานมคฺคปฺปฏิปนฺโน"ติอาทีสุ อทฺธานสทฺโท ปน วิสุ สิทฺโธ นปุ สกลิงฺโควฯ

อทฺธศัพท์ มีความหมาย ๓

๑) **อทฺธา** เป็นชื่อของกาล (กาลเรียกว่า อทฺธา).

รูปในวิภัตติท.ฝ่ายเอกวจนะมีนาเป็นต้น มาในคัมภีร์จูฬโมคคัลลานะ (?) ดังนี้

ตติยาวิภัตติ

ทีเฆน อทฺธุนา, อทฺธนา, อทฺเธน ด้วยกาลยาวนาน

จตุตถีวิภัตติ

ทีฆสฺส อทฺธุโน, อทฺธุสฺส, อทฺธสฺส แก่กาลยาวนาน

ปัญจมีวิภัตติ

อทฺธุนา, อทฺธุมฺหา, อทฺธุสฺมา, อทฺธา, อทฺธมฺหา, อทฺธสฺมา จากกาล

ฉัฏฐีวิภัตติ

อทฺธุโน, อทฺธุสฺส, อทฺธสฺส แห่งกาล

สัตตมีวิภัตติ

อทฺธนิ, อทฺเธ, อทฺธมฺหิ, อทฺธสฺมิ ในกาล

วิภัตติที่เหลือ เหมือนยุวศัพท์.

๒) **อทฺธ**ศัพท์ ที่กล่าวอรรถอุปทฺธ (กึ่งหนึ่ง) ไม่ใช้วิธีนี้,

๓) **อทฺธ**ศัพท์ ที่เป็นนิบาตกล่าวอรรถเอกังสะ (แน่นอน) ก็เช่นกัน.

แต่ **อทฺธาน**ศัพท์ ในพระบาฬีนี้ว่า **อทฺธานมคฺคปฺปฏิปนฺโน** (ดำเนินไปสู่หนทางไกล) เป็นนปุงสกลิงค์ ซึ่งสำเร็จรูป เป็นอีกพวกหนึ่งนั่นเทียว.

****

มุทฺธ ศัพท์ (ศีรษะ, ยอด)

มุทฺธสทฺเท "มุทฺธา เต ผลตุ สตฺตธา, มุทฺธา เม ผลตุ สตฺตธา" อิจฺจาทีสุ [ชา. ๑.๑๖.๒๙๕; ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.ติสฺสตฺเถรวตฺถุ] สิโร วุจฺจติ, "ปพฺพตมุทฺธนิฏฺฐิโต" อิจฺจาทีสุ [ที. นิ. ๒.๗๐] มตฺถกํ วุจฺจติ, ตทุภยํ อิธ ลพฺภติ, สมิวฺจเน มุทฺธนีติ สิทฺธํ, เสสํ ยุวสมฺ ฯ พาลวาจโก ปน ปุริสนโยฯ หตฺถมุฏฺฐิวาจโก อิตฺถิลิงฺโคฯ

ในมุทฺธศัพท์ (มี ๔ ความหมาย)

๑) มีความหมายว่า สิร (ศีรษะ) เช่น

มุทฺธา เต ผลตุ สตฺตธา [ขุ.ชา๒๗/๑๙๔๖**]**

ศีรษะของเจ้าจักแตกเป็นเจ็ดเสี่ยง

มุทฺธา เม ผลตุ สตฺตธา
ศีรษะของเราจักแตกเป็นเจ็ดเสี่ยง

๒) มีความหมายว่า มตฺถก (ที่สุด,ยอด) เช่น
ปพฺพตมุทฺธนิฏฺฐิโต
ผู้ที่ยืนอยู่ยอดภูเขาสิลาล้วน

สองความหมายนี้ใช้ได้ในยุวาทิคณะ แต่มีรูปสำเร็จต่างไปในสฺมิวิภัตติ ดังนี้
มุทฺธนิ บนศีรษะ, บนยอด.
รูปในวิภัตติที่เหลือเหมือนยุวศัพท์.

๓) ที่มีความหมายว่า พาล (เขลา, อ่อน) เหมือนวิธีการสำเร็จรูปในปุริสศัพท์.
๔) ที่มีความหมายว่า หตฺถมุฏฺฐิ (กำมือ) เป็นอิตถีลิงค์.

****

(อสฺมา, อุสฺมา และ ภิสฺมา ศัพท์)

อสฺมา วุจฺจติ ปาสาโณ, อุสฺมา วุจฺจติ กายคฺคิ, ภิสฺมา วุจฺจติ ภยานโก มหากาโยฯ

อสฺมา ศัพท์ มี ๒ ความหมาย คือ ก้อนหิน, **อุสฺมา** ได้แก่ ไฟในกาย (ไออุ่น), **ภิสฺมา** หมายถึง สัตว์ที่มีรูปกายใหญ่ ซึ่งน่าหวาดกลัว (ยักษ์)

ตตฺถ อสฺมสทฺเท "ตำ เต ปญฺญาย ภินฺทามิ, อามำ ปกฺกำว อสฺมนา [สุ. นิ. ๔๔๕], มา ตฺวำ จนฺเท ขลิ อสฺมนี" ติ ปาฬิฯ เสสำ ยุวสมำฯ อุสฺมา, ภิสฺมาสทฺทาปิ ยุวสทิสาติ วทนฺติฯ

บรรดา **อสฺมา อุสฺมา ภิสฺมา** ศัพท์เหล่านั้น

อสฺมาศัพท์ รูปตติยาวิภัตติเป็น **อสฺมนา** และสัตตมีวิภัตติเป็น **อสฺมนิ** มีพระบาฬีเป็นหลักฐานดังนี้

ตติยาวิภัตติ

ตำ เต ปญฺญาย ภินฺทามิ, อามํ ปกฺกำ อสฺมนา[๑๓๒] **[**ขุ.สุ.๒๕/๓๕๕**]**

เราจะทำลายเสนาของท่านเสียด้วยปัญญาเหมือนบุคคลทำลายภาชนะดินทั้งดิบทั้งสุก ด้วยก้อนหิน

สัตตมีวิภัตติ

มา ตฺวำ จนฺเท ขลิ อสฺมนิ

ดูก่อนแม่จันทา ท่านอย่าพลั้งพลาดบนแผ่นหิน.[๑๓๓]

รูปวิภัตติที่เหลือเหมือน**ยุว**ศัพท์. แม้**อุสฺมา** และ **ภิสฺมา** อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่าเหมือนยุวศัพท์

จูฬโมคฺคลฺลาเน มุทฺธ, คาณฺฑีวธนฺว, อณิม, ลฆิมาทโย จ อสฺมสทิสาติ วุตฺตตฺ ยตฺถ สุตฺตวิธานำ น ทิสฺสติ, ตตฺถ มหาวุตฺตินา วา สุตฺตวิภตฺเตน วา รูปำ วิธิยติฯ

ศัพท์เหล่านี้ คือ **มุทฺธ** ศีรษะ, **คาณฺฑีวธนฺว** บุรุษมีธนูมีข้อมาก, **อณิม** มีกายเล็ก, **ลฆิม** (มีความเร็ว) เป็นต้น ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์จูฬโมคคลานะว่า เหมือนกับอสฺมศัพท์.ในรูปวิภัตติใด ที่ไม่ปรากฏวิธีการของสูตร, ในรูปวิภัตตินั้น ควรใช้วิธีการสำเร็จรูปด้วยมหาสูตรหรือวิธีการตัดแบ่งสูตร.

อิติ ราชาทิยุวาทิคณราสิฯ

อการนฺตปุลฺลิงฺคำ นิฏฺฐิตำฯ

กลุ่มคณศัพท์มีราชเป็นต้นและคณศัพท์มียุวเป็นต้น เป็นอย่างนี้

นามศัพท์ที่เป็นอการันต์ ปุงลิงค์ จบแล้ว.

---

[๑๓๒] ปัจจุบันเป็น ตำ เต ปญฺญาย เภจฺฉามิ, อามํ ปตฺตำ อสฺมนา ส่วนฉบับสยามรัฐเป็น ตนฺเต ปญฺญาย เวจฺฉามิ อามำ ปกฺกำ อมฺหนา. ในที่นี้ถือเอาตามฉบับฉัฏฐสังคายนา.

[๑๓๓] ปาฐะนี้ไม่พบหลักฐานดังที่ท่านอ้างไว้ แต่มีพระบาฬีชาดกที่มีคำว่า อสฺมนิ เป็นตัวอย่างได้ คือ **อนฺธการติมิสายำ, ตุงฺเค อุปริปพฺพเต; สา มำ สณฺเหน มุทุนา, มา ปาทำ ขลิ ยสฺมนิ** (ขุ.ชา.๒๗/๑๑๔๒ ฉบับสยามรัฐเป็น ขณิยสฺมนิ ในที่นี้ใช้บาฬีของฉบับฉัฏฐฯ) *เมื่อความมืดตื้อปรากฏเบื้องบนภูเขาอันแข็งคม นางกินนรีนั้นได้กล่าวกะเราด้วยถ้อยคำอันไพเราะอ่อนหวานว่า ท่านอย่าพลั้งเท้าบนแผ่นหิน* (ยสฺมนิ = ย + อสฺมนิ. ย เป็นพยัญชนอาคม).

คจฺฉนฺตาทิคณราสิ

คจฺฉนฺตาทิคณราสี

๑๒๗. นฺตสฺสํ สิมฺหิ [ก. ๑๘๖; รู. ๑๐๗; นี. ๓๘๒-๔; ‘ตสฺสํ’ (พหูสุ)]ฯ

เพราะสิ แปลง นฺต เป็น อำ.

สิมฺหิ นฺตสฺส อำ โหติ วาฯ สิโลโปฯ คจฺฉ, คจฺฉนฺโต, คจฺฉนฺตา, คจฺฉนฺโต, โภ คจฺฉ, โภ คจฺฉา, โภ คจฺฉ, โภนฺโต คจฺฉนฺตา, โภนฺโต คจฺฉนฺโต, คจฺฉนฺตำ, คจฺฉนฺเต, คจฺฉนฺเตน, คจฺฉตา, คจฺฉนฺเตหิ, คจฺฉนฺเตภิ, คจฺฉนฺตสฺส, คจฺฉโต, คจฺฉนฺตานำ, คจฺฉตำ, คจฺฉนฺตสฺมา, คจฺฉนฺตมฺหา, คจฺฉนฺตา, คจฺฉตา, คจฺฉนฺเตหิ, คจฺฉนฺเตภิ, คจฺฉนฺตสฺส, คจฺฉโต, คจฺฉนฺตานำ, คจฺฉตำ, คจฺฉนฺตสฺมิ, คจฺฉนฺตมฺหิ, คจฺฉติ, คจฺฉนฺเต, คจฺฉนฺเตสุ.

เพราะสิวิภัตติอันเป็นเบื้องหลัง แปลง นฺต เป็นอำ ได้บ้าง. ลบ สิ.

ปฐมาวิภัตติ

คจฺฉ, คจฺฉนฺโต ผู้ไปอยู่

คจฺฉนฺตา, คจฺฉนฺโต ผู้ไปอยู่ท.

อาลปนวิภัตติ

โภ คจฺฉ, โภ คจฺฉา, โภ คจฺฉ ดูก่อนผู้ไปอยู่

โภนฺโต คจฺฉนฺตา, โภนฺโต คจฺฉนฺโต ดูก่อนผู้ไปอยู่ท.

ทุติยาวิภัตติ

คจฺฉนฺตำ ซึ่งผู้ไปอยู่

คจฺฉนฺเต ซึ่งผู้ไปอยู่ท.

ตติยาวิภัตติ

คจฺฉนฺเตน, คจฺฉตา ด้วยผู้ไปอยู่

คจฺฉนฺเตหิ, คจฺฉนฺเตภิ ด้วยผู้ไปอยู่ท.

จตุตถีวิภัตติ

คจฺฉนฺตสฺส, คจฺฉโต แก่ผู้ไปอยู่

คจฺฉนฺตานำ, คจฺฉตำ แก่ผู้ไปอยู่ท.

ปัญจมีวิภัตติ

คจฺฉนฺตสฺมา, คจฺฉนฺตมฺหา, คจฺฉนฺตา, คจฺฉตา จากผู้ไปอยู่

คจฺฉนฺเตหิ, คจฺฉนฺเตภิ จากผู้ไปอยู่ท.

ฉัฏฐีวิภัตติ

คจฺฉนฺตสฺส, คจฺฉโต แห่งผู้ไปอยู่

คจฺฉนฺตานํ, คจฺฉตํ แห่งผู้ไปอยู่ท.

สัตตมีวิภัตติ

คจฺฉนฺตสฺมิ̆ं, คจฺฉนฺตมฺหิ, คจฺฉติ, คจฺฉนฺเต ในผู้ไปอยู่

คจฺฉนฺเตสุ ในผู้ไปอยู่ท.

เอวํ กรํ, กุพฺพํ, จรํ, จวํ, ชยํ, ชหํ, ชานํ, ชิรํ, ททำ, ททำ, ชุหำ, สุณำ, ปจำ, สรำ, ภุญฺชำ, มุญฺจำ, สยำ, สรำ, หรำ, ติฏฺฐำ, ภวิสฺสำ, กริสฺสำ, คมิสฺสำ อิจฺจาทิฯ

ศัพท์ที่ลง อนฺต ปัจจัย ก็มีรูปเหมือนกับ คจฺฉนฺต เช่น

กรำ ทำอยู่ **กุพฺพำ** ทำอยู่ **จรำ** ประพฤติ หรือไปอยู่

จวำ เคลื่อนอยู่	**ชยำ** ชนะอยู่	**ชหำ** ละอยู่
ชานำ รู้อยู่	**ชิรำ** แก่อยู่	**ททำ** ให้อยู่
ททำ เผาอยู่	**ชุหำ** บูชาอยู่	**สุณำ** ฟังอยู่
ปจำ หุงข้าวอยู่	**สรำ** ระลึกถึงอยู่	**ภุญฺชำ** กินอยู่
มุญฺจำ ปล่อยอยู่	**สยำ** นอนอยู่	**สรำ** แล่นไปอยู่
หรำ นำไปอยู่	**ติฏฺฐำ** ยืนอยู่	**ภวิสฺสำ** จะมี
กริสฺสำ จะทำ	**คมิสฺสำ** จะไป	

****

วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ

จะกล่าวถึงรูปแบบพิเศษ

'นฺตสฺส จ ฏ วำเส'ติ อำ, เสสุ นฺตสฺส ฏฺฏฺตำ, ยำ ยญฺหิ ราช ภชติ, สนฺตำ วา ยทิ วา อสำฯ สีลวนฺตำ วิสีลำ วา, วสำ ตสฺเสว คจฺฉติ [ชา. ๑.๑๕.๑๘๑]ฯ กิจฺจานุกฺรุพฺพสฺส กเรยฺย กิจฺจำ [ชา. ๑.๒.๑๔๕] – อนุกฺรุพฺพสฺสาติ ปุน กโรนฺตสฺสฯ

แปลง นฺต เป็น อ เพราะอำ และวิภัตติที่เหลือ ด้วยสูตร นฺตสฺส จ ฏ วำเส เช่น

ยำ ยญฺหิ ราช ภชติ, สนฺตำ วา ยทิ วา อสำฯ
สีลวนฺตำ วิสีลำ วา, วสำ ตสฺเสว คจฺฉติ [ขุ.ชา. (๑) ๒๗/๒๑๕๒ (สยาม)]ฯ

ข้าแต่พระราชา บุคคลคบคนใดๆ เป็นสัตบุรุษ อสัตบุรุษ มีศีล หรือไม่มีศีล บุคคลนั้นย่อมไปสู่อำนาจของบุคคลนั้นนั่นเทียว.

กิจฺจานุกฺรุพฺพสฺส กเรยฺย กิจฺจำ [ขุ.ชา.(๑)๒๗/๒๙๕ (สยาม)]
ควรทำกิจ แก่ผู้ที่ช่วยทำกิจของตนเนืองๆ.
ในตัวอย่างนี้ บทว่า อนุกฺรุพฺพสฺส ได้แก่ ปุน กโรนฺตสฺส (ทำเนืองๆ)[๑๓๔]

มหาวุตฺตินา ปฐมาโยมฺหิ จ สวิภตฺติสฺส นฺตสฺส อำ โหติ, อปิ นุ ตุมฺเห เอกนฺตสุขำ โลกำ ชานำ ปสฺสำ วิหรถ [ที. นิ. ๑.๔๒๕], กสำ เขตฺตำ พีชำ วปำ, ธนำ วินฺทนฺติ มาณวา [เถรีคา. ๑๑๒], ภรนฺติ มาตาปิตโร, ปุพฺเพ กตมนุสฺสรำ [อ. นิ. ๕.๓๙]ฯ

ด้วยมหาสูตร เพราะโยปฐมาวิภัตติ แปลง นฺต พร้อมกับวิภัตติเป็น อำ เช่น
อปิ นุ ตุมฺเห เอกนฺตสุขำ โลกำ ชานำ ปสฺสำ วิหรถ [ที.สี.๑๐/๒๙๙ (สยาม)],
เออก็ ท่านยังรู้เห็นโลกมีสุขโดยส่วนเดียวบ้างหรือ

กสำ เขตฺตำ พีชำ วปำ, ธนำ วินฺทนฺติ มาณวา [ขุ.เถรี.๒๖/๔๔๘][๑๓๕],
มาณพทั้งหลายไถนาด้วยไถ หว่านพืชลงบนแผ่นดิน หาทรัพย์เลี้ยงบุตรภรรยา

---

[๑๓๔] ปาฐะฉบับสยามรัฐและ ฉบับฉัฏฐสังคายนาเป็น กิจฺจานุกุพฺพสฺส.

[๑๓๕] แปลตามปาฐะที่มีในพระบาพีเถรีคาถา (๒๖/๔๔๘) ปัจจุบัน ที่เป็น
นงฺคเลหิ กสำ เขตฺตำ พีชานิ ปวปำ ฉมา
ปุตฺตทารานิ โปเสนฺตา ธนำ วินฺทนฺติ มาณวา ฯ
มาณพทั้งหลายไถนาด้วยไถ หว่านพืชลงบนแผ่นดิน หาทรัพย์เลี้ยงบุตรภรรยา
จากปาฐะนี้ กสำ คือ กสนฺตา, ปวปำ คือ วปนฺตา โดยแปลง นฺต เป็น อำ เพราะโย. แต่ตามอรรถกถานัยแปลง นฺต เป็น อำ ตามหลักการของสูตร ๑๒๗. **นฺตสฺสำ สิมฺหิ** (เพราะสิ แปลง นฺต เป็น อำ) ตามที่อรรถกถาอธิบายว่า เป็น เอกวจนะ ใช้ในอรรถพหุวจนะ. ตตฺถ **กสนฺติ** กสนฺตา กสิกมฺมำ กโรนฺตาฯ พหุตฺเถ หิ อิทำ เอกวจนำฯ **ปวปนฺติ** พีชานิ วปนฺตาฯ (บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กสำ** ได้แก่ ไถนา คือ ทำกสิกรรม. ความจริงคำนี้เป็นเอกวจนะ ใช้ในอรรถพหุวจนะ. บทว่า **ปวปำ** ได้แก่ หว่านเมล็ดพืช.) [เถรี.อ.ปฏาจาราเถรีคาถา]

ภรนฺติ มาตาปิตโร, ปุพฺเพ กตมนุสฺสรํ [อ.ปญฺจ.๒๒/๓๙ (สยาม)]ฯ
เมื่อระลึกถึงบุรพคุณของท่าน จึงเลี้ยงมารดาบิดา.

๑๒๘. มหนฺตารหนฺตานำ ฏา วา [นี. ๓๘๗, ๗๑๒]ฯ
แปลง นฺต ของ มหนฺต และ อรหนฺต ศัพท์ เป็น อา ได้บ้าง

สิมฺหิ เอเตสำ นฺตสฺส ฏา โหติ วาฯ มหา, มหำ, มหนฺโต, มหนฺตา, มหนฺโต, โภ มห, โภ มหา, โภ มหำ, โภนฺโต มหนฺตา, โภนฺโต มหนฺโต, มหนฺตำฯ
เพราะสิวิภัตติอันเป็นเบื้องหลัง แปลง นฺต อันเป็นที่สุดของ มหนฺต และ อรหนฺตศัพท์ เหล่านั้น เป็น อา ได้บ้าง เช่น
<u>ปฐมาวิภัตติ</u>
มหา, มหำ, มหนฺโต ผู้ยิ่งใหญ่
มหนฺตา, มหนฺโต ผู้ยิ่งใหญ่ท.

<u>อาลปนวิภัตติ</u>
โภ มห, โภ มหา, โภ มหำ ข้าแต่ผู้ยิ่งใหญ่
โภนฺโต มหนฺตา, โภนฺโต มหนฺโต ข้าแต่ผู้ยิ่งใหญ่ท.

<u>ทุติยาวิภัตติ</u>
มหนฺตำ ซึ่งผู้ยิ่งใหญ่

'นฺตสฺส จ ฏ วำเส'ติ อำมฺหิ นฺตสฺส ฏตฺตำ, "สุมหำ ปุรำ, ปริกฺขิปิสฺส"นฺติ [ชา. ๒.๒๒.๗๙๒] ปาฬิ-สุฏฺฐุ มหนฺตำ พาราณสิปุรนฺติ อตฺโถฯ เสสำ คจฺฉนฺตสมำฯ
เพราะอำ แปลง นฺต เป็น อ ได้ด้วยสูตรว่า นฺตสฺส จ ฏ วำเส มีพระบาฬีนี้เป็นหลักฐาน
"สุมหำ ปุรำ, ปริกฺขิปิสฺส"นฺติ [ชา. ๒).๒๘/]
(นาคทั้งหลายจงแผ่พังพานห้อยอยู่ที่บ้านเรือน ในสระน้ำ ที่ทางเดินที่ทาง ๔ แพร่ง บนยอดไม้ และบนเสาระเนียด แม้เราก็จะนิรมิตตัวให้ใหญ่ขาวล้วน <u>วงล้อมเมืองใหญ่</u> ด้วยขนดหาง ยังความกลัวให้เกิด.
ในพระบาฬีนั้น **สุมหำ ปุรำ** ได้แก่ สุฏฺฐุ มหนฺตำ พาราณสิปุรำ แปลความว่า ซึ่งเมืองพาราณสี ที่ใหญ่ดี
ในรูปที่เหลือเหมือนคจฺฉนฺต ศัพท์

อรหา ติฏฺฐตีฯ ‘นฺตสฺสํ สิมฺหี’ติ สิมฺหิ นฺตสฺส อํ, อรหํ สุคโต โลเก [สํ. นิ. ๑.๑๖๑], อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ [ปารา. ๑], อรหนฺตา, อรหนฺโต, อรหนฺตํ, อรหนฺเต, อรหนฺเตน, อรหตา, อรหนฺเตหิ, อรหนฺเตภิ, อรหนฺตสฺส, อรหโต, อรหนฺตานํ, อรหตํ อิจฺจาทิฯ

อรหนฺต ศัพท์

ปฐมาวิภัตติ

อรหา พระอรหันต์ เช่น

อรหา ติฏฺฐติ พระอรหันต์ ย่อมยืน.

ทุติยาวิภัตติ

เพราะ สิ แปลง นฺต ของ อรหนฺต ศัพท์ เป็น อํ ด้วยสูตร นฺตสฺสํ สิมฺหิ (สำเร็จรูปเป็น อรหํ) เช่น

อรหํ ซึ่งพระอรหันต์ เช่น

อรหํ สุคโต โลเก [สํ.ส. ๑๕/๑๖๑ (มหาจุฬา)]

พระผู้มีพระภาค เป็นพระอรหันต์ ผู้เสด็จไปดีแล้ว ทรงอุบัติขึ้นแล้วในโลก

อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ

พระผู้มีพระภาค เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ.

อรหนฺตา, อรหนฺโต ซึ่งพระอรหันต์

อรหนฺตํ, อรหนฺเต ซึ่งพระอรหันต์ท.

ตติยาวิภัตติ

อรหนฺเตน, อรหตา ด้วยพระอรหันต์

อรหนฺเตหิ, อรหนฺเตภิ ด้วยพระอรหันต์ท.

จตุตถีวิภัตติ

อรหนฺตสฺส, อรหโต แก่พระอรหันต์

อรหนฺตานํ, อรหตํ แก่พระอรหันต์ท.

มหาวุตฺตินา พฺรหฺมนฺตสฺส จ นฺตสฺส ฏา โหติ สิมฺหิ, พฺรหา, พฺรหนฺโต, พฺรหนฺตา, พฺรหนฺโต, พฺรหนฺตํ, พฺรหนฺเต อิจฺจาทิฯ

ด้วยมหาสูตร เพราะ สิวิภัตติ แปลง ที่สุดของพฺรหฺม ศัพท์ และ นฺต เป็น อา เช่น

ปฐมาวิภัตติ

พฺรหา, พฺรหนฺโต พรหม

พฺรหนฺตา, พฺรหนฺโต, พรหมท.

ทุติยาวิภัตติ

พฺรหนฺตํ ซึ่งพรหม

พฺรหนฺเต ซึ่งพรหมท.

“สา ปริสา มหา โหติ, สา เสนา ทิสฺสเต มหา”ติ [ชา. ๒.๒๒.๗๗๑] จ “มหา ภนฺเต ภูมิจาโล”ติ [อ. นิ. ๘.๗๐] จ “มหา เต อุปาสก ปริจฺจาโค”ติ [ชา. อฏฺฐ. ๔.๑๓.อกิตฺติชาตกวณฺณนา] จ “มหา เม ภยมาคต”นฺติ จ “พาราณสิรชฺชํ นาม มหา”ติ [ชา. อฏฺฐ. ๑.๑.มหาสีลวชาตกวณฺณนา] จ “มหาสฺส โหนฺติ ปริวารา พฺราหฺมณคหปติกา, มหาสฺส โหนฺติ ปริวารา ภิกฺขู ภิกฺขุนิโย”ติ [ที. นิ. ๓.๒๐๔] จ “มหา วหนฺติ ทุทฺทิฏฺฐิ ̊, สงฺกปฺปา ราคนิสฺสิตา”ติ จ ปาฬีฯ อตฺร มหาสทฺโท นิปาตปฏิรูปโกปิ สิยาฯ

แต่ยังมีมหาศัพท์ ที่เป็นศัพท์นิบาตปฏิรูปกะ (มีรูปคล้ายนิบาต) ในพระบาฬีเช่น

สา ปริสา มหา โหติ,

บริษัทนั้น เป็นบริษัทใหญ่มาก.

สา เสนา ทิสฺสเต มหา [ชา. (๒) ๒๘/๖๗๙ (สยาม)]

เสนา คือ กองช้าง กองม้า กองรถ กองราบ ปรากฏมากมาย

มหา ภนฺเต ภูมิจาโล [อ. นิ. ๘.๗๐]

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แผ่นดินไหวครั้งนี้ ใหญ่มาก.

มหา เต อุปาสก ปริจฺจาโค [ชา. อฏฺฐ. ๔.๑๓.อกิตฺติชาตกวณฺณนา]

อุบาสก การบริจาคของท่านยิ่งใหญ่.

มหา เม ภยมาคตํ

ภัยใหญ่มาถึงแก่เราแล้ว

พาราณสิรชฺชํ นาม มหา [ชา. อฏฺฐ. ๑.๑.มหาสีลวชาตกวณฺณนา]

ขึ้นชื่อการครองรัชสมบัติในเมืองพาราณสี ยิ่งใหญ่.

มหาสฺส โหนฺติ ปริวารา พฺราหฺมณคหปติกา [ที.ปา. ๑๑/๑๓๔ (สยาม)]

พึงมีบริวารมาก คือ มีบริวารเป็นพราหมณ์ เป็นคฤหบดี

มหาสฺส โหนฺติ ปริวารา ภิกฺขู ภิกฺขุนิโย [ที.ปา. ๑๑/๑๓๔ (สยาม)]

พึงมีบริวารมาก คือ มีบริวารเป็นภิกษุ เป็นภิกษุณี เป็นอุบาสก เป็นอุบาสิกา

มหา วหนฺติ ทุทิฏฺฐิ, สงฺกปฺปา ราคนิสฺสิตา [ขุ.ธ.๒๕/๒๔ (สยาม)**]**
ความดำริทั้งหลายที่อาศัยราคะ เป็นของใหญ่ ย่อมนำบุคคลผู้มีตัณหาไป.

๑๒๙. ภูโตฯ
แปลง นฺต ของศัพท์ที่สำเร็จแต่ภูธาตุ เป็น อำ เพราะสิวิภัตติ.

ภูธาตุสิทฺธโต นฺตสฺส อำ โหติ สิมฺหิฯ สุทฺเธ นิจฺจำ, อุปปเท อนิจฺจำฯ
แปลง นฺต ของศัพท์ที่สำเร็จแต่ภูธาตุเป็น อำ เพราะสิวิภัตติ. ถ้าไม่มีบทหน้า แปลงเป็น อำ แน่นอน , แต่ถ้ามีบทหน้า ไม่แน่นอน.

ภวำ ติฏฺฐติ, สมฺปตฺติ ̊อนุภวำ, อนุภวนฺโต, ตณฺหำ อภิภวำ, อภิภวนฺโต, ทุกฺขำ ปริภวำ, ปริภวนฺโต ติฏฺฐติ, ภวนฺตา, ภวนฺโต, เห ภวนฺต, เห ภวนฺตา, เห ภวนฺโต, เห ภว, เห ภวา, เห ภวำ. "กจฺจิ ภวำ อภิรมสิ อรญฺเญ'ติ [ชา.๒.๑๘.๑๘] ปาฬิฯ เห ภวนฺตา, เห ภวนฺโต, ภวนฺตำ, ภวนฺเต, ภวนฺเตน, ภวตา, ภวนฺเตหิ, ภวนฺเตภิ, ภวนฺตสฺส, ภวโต, ภวนฺตานำ, ภวตำ, ภวนฺตสฺมา, ภวนฺตมฺหา, ภวนฺตา, ภวตา, ภวนฺเตหิ, ภวนฺเตภิ,ภวนฺตสฺส, ภวโต, ภวนฺตานำ, ภวตำ, ภวนฺตสฺมิ ̊, ภวนฺตมฺหิ, ภวติ, ภวนฺเต, ภวนฺเตสุฯ
<u>ปฐมาวิภัตติ</u>
ภวำ ท่านผู้เจริญ เช่น
ภวำ ติฏฺฐติ ท่านผู้เจริญ ย่อมยืนอยู่
สมฺปตฺติ ̊ อนุภวำ, อนุภวนฺโต บุคคลผู้ครอบครองสมบัติ ย่อมยืนอยู่
ตณฺหำ อภิภวำ, อภิภวนฺโต บุคคลผู้กำราบตัณหา ย่อมยืนอยู่
ทุกฺขำ ปริภวำ, ปริภวนฺโต ติฏฺฐติ บุคคลผู้เสวยทุกข์ ย่อมยืนอยู่
ภวนฺตา, ภวนฺโต ท่านผู้เจริญท.

<u>อาลปนวิภัตติ</u>
เห ภวนฺต, เห ภวนฺตา, เห ภวนฺโต, เห ภว, เห ภวา, เห ภวำ ดูก่อนท่านผู้เจริญ
มีพระบาฬีที่เป็นตัวอย่างของการแปลง นฺต เป็น อำ ในเพราะสิ อาลปนะ เช่น
กจฺจิ ภวำ อภิรมสิ อรญฺเญ [ชา. (๒). ๒๘/๑๓ (สยาม)]
ท่านย่อมรื่นรมย์อยู่ในป่าแลหรือ

เห ภวนฺตา, เห ภวนฺโต ดูก่อนท่านผู้เจริญ ท.

<u>ทุติยาวิภัตติ</u>
ภวนฺตำ ซึ่งท่านผู้เจริญ

ภวนฺเต ซึ่งท่านผู้เจริญท.

ตติยาวิภัตติ
ภวนฺเตน, ภวตา ด้วยท่านผู้เจริญ
ภวนฺเตหิ, ภวนฺเตภิ ด้วยท่านผู้เจริญท.

จตุตถีวิภัตติ
ภวนฺตสฺส, ภวโต แก่ท่านผู้เจริญ
ภวนฺตานํ, ภวตๆ แก่ท่านผู้เจริญท.

ปัญจมีวิภัตติ
ภวนฺตสฺมา, ภวนฺตมฺหา, ภวนฺตา, ภวตา จากท่านผู้เจริญ
ภวนฺเตหิ, ภวนฺเตภิ จากท่านผู้เจริญท.

ฉัฏฐีวิภัตติ
ภวนฺตสฺส, ภวโต แห่งท่านผู้เจริญ
ภวนฺตานํ, ภวตๆ แห่งท่านผู้เจริญท.

สัตตมีวิภัตติ
ภวนฺตสฺมิ̆, ภวนฺตมฺหิ, ภวติ, ภวนฺเต ในท่านผู้เจริญ
ภวนฺเตสุ ในท่านผู้เจริญท.

๑๓๐. ภวโต วา โภนฺโต คโยนาเส [ก. ๒๔๓; รู. ๘, ๑๑๐; นี. ๔๘๔]ฯ
เพราะ สิ ชื่อ ค, โย, นา และสวิภัตติ แปลง ภวนฺตศัพท์ เป็น โภนฺต ได้บ้าง.

ค, โย, นา, เสสุ ภวนฺตสฺส โภนฺโต โหติ วาฯ สุตฺตวิภตฺเตน อํ, หิ, นํ, สฺมาทีสุ จฯ
เพราะ สิชื่อ ค, โย, นา และสวิภัตติ แปลง ภวนฺต เป็น โภนฺต ได้บ้าง. ด้วยการแบ่งสูตร (ภวโต วา โภนฺโต) แม้เพราะวิภัตติอื่นๆ คือ อํ หิ นํและสฺมาเป็นต้น ก็ทำวิธีนี้ได้ด้วย.

โภนฺตา, โภนฺโต, เห โภนฺต, เห โภนฺตา, เห โภนฺโต, โภนฺตๆ, โภนฺเต, โภนฺเตน, โภตา, โภนฺเตหิ, โภนฺเตภิ, โภนฺตสฺส, โภโต, โภนฺตานํ, โภตๆ, โภนฺตสฺมา, โภนฺตมฺหา, โภนฺตา, โภตา, โภนฺเตหิ, โภนฺเตภิ, โภนฺตสฺส, โภโต, โภนฺตานํ, โภตๆ, โภนฺตสฺมิ̆, โภนฺตมฺหิ, โภติ, โภนฺเต, โภนฺเตสุฯ
ปฐมาวิภัตติ
โภนฺตา ท่านผู้เจริญ

โภนฺโต ท่านผู้เจริญท.

อาลปนวิภัตติ
เห โภนฺต ดูก่อนท่านผู้เจริญ
เห โภนฺตา เห โภนฺโต ดูก่อนท่านผู้เจริญท.

ทุติยาวิภัตติ
โภนฺตํ ซึ่งท่านผู้เจริญ
โภนฺเต ซึ่งท่านผู้เจริญท.

ตติยาวิภัตติ
โภนฺเตน, โภตา ด้วยท่านผู้เจริญ
โภนฺเตหิ, โภนฺเตภิ ด้วยท่านผู้เจริญท.

จตุตถีวิภัตติ
โภนฺตสฺส, โภโต แก่ท่านผู้เจริญ
โภนฺตานํ, โภตํ แก่ท่านผู้เจริญท.

ปัญจมีวิภัตติ
โภนฺตสฺมา, โภนฺตมฺหา, โภนฺตา, โภตา จากท่านผู้เจริญ
โภนฺเตหิ, โภนฺเตภิ จากท่านผู้เจริญท.

ฉัฏฐีวิภัตติ
โภนฺตสฺส, โภโต แห่งท่านผู้เจริญ
โภนฺตานํ, โภตํ แห่งท่านผู้เจริญท.

สัตตมีวิภัตติ
โภนฺตสฺมิ̐, โภนฺตมฺหิ, โภติ, โภนฺเต ในท่านผู้เจริญ
โภนฺเตสุ ในท่านผู้เจริญท.

โภ, ภนฺเตติ ทฺเว วุทฺธิอตฺเถ สิทฺธา อามนฺตนตฺเถ นิปาตา เอว, เตหิ ปรํ ค, โยนํ โลโป, อิโต โภ สุคติ̐ คจฺฉ [อิติวุ. ๘๓], อุมฺมุชฺชโภ ปุถุสิเล, กุโต นุ อาคจฺฉถ โภ ตโย ชนา [ชา. ๑.๙.๘๗], ปสฺสถ โภ อิมํ กุลปุตฺตํ, เอหิ ภนฺเต ขมาเปหิ, โส เต ภิกฺขู ขมาเปสิ "ขมถ ภนฺเต"ติฯ

ส่วน โภ และ ภนฺเต สองศัพท์นี้ เป็นนิบาตในอรรถอามันตนะ (อาลปนะ) ซึ่งใช้ในความหมายว่าเป็นผู้เจริญ. กรณีนี้ ลบ สิและโยอาลปนะท้าย โภ และ โภนฺต.

ตัวอย่างเช่น

อิโต โภ สุคติ์ คจฺฉ [อิติวุ. ๘๓]**,**

ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงไปจากโลกนี้สู่สุคติภพเถิด

อุมฺมุชฺช โภ ปุถุสิเล [สํ.สฬา.๒๗/๕๙๙ (สยาม)]

ขอจงโผล่ขึ้นเถิด ท่านก้อนหินผู้เจริญ

กุโต นุ อาคจฺฉถ โภ ตโย ชนา [ชา.๒๗ (๑) /๑๒๙๒ (สยาม)],

ดูกรท่านผู้เจริญ ท่านทั้งสามคนพากันมาจากที่ไหนหนอ

ปสฺสถ โภ อิมํ กุลปุตฺตํ

ท่านผู้เจริญ จงดูกุลบุตรนี้,

เอหิ ภนฺเต ขมาเปหิ,

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงไปเถิด จงยังพระผู้มีพระภาคให้ทรงอดโทษนั้นเถิด.

โส เต ภิกฺขู ขมาเปสิ "ขมถ ภนฺเต"ติ

อุบาสกนั้น ยังภิกษุท.เหล่านั้นให้งดโทษว่า "ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงงดโทษนั้นเถิด"

ตถา ภทฺทนฺเต, ภทฺทนฺตาติ ทฺเว "ตุยฺหํ ภทฺทกํ โหตุ, ตุมฺหากํ ภทฺทกํ โหตู"ติ อตฺเถ สิทฺธา อามนฺตน - นิปาตาว. "ภทฺทนฺเต"ติ เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจสฺโสสุํ [สํ. นิ. ๑.๒๔๙], ตํ โว วทามิ ภทฺทนฺเต, ยาวนฺเตตฺถ สมาคตา [ชา. ๑.๗.๑๐๘]ฯ ภทฺทนฺต, ภทนฺตสทฺทา ปน ปุริสาทิคณิกา เอวฯ

ภทฺทนฺเต และ ภทฺทนฺต สองศัพท์นี้ก็เช่นกัน เป็นนิบาตในอรรถการทักทาย ใช้ในความหมายว่า "ขอความเจริญจงมีแด่ท่าน, ขอความเจริญจงมีแด่ท่านท." ตัวอย่างเช่น

"ภทฺทนฺเต"ติ เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจสฺโสสุ [สํ.ส.๑๕/๒๓].

ภิกษุท.เหล่านั้น ทูลรับสนองพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "พระเจ้าข้า[๑๓๖]"

ตํ โว วทามิ ภทฺทนฺเต, ยาวนฺเตตฺถ สมาคตา [ชา. (๑).๒๗/๑๐๗].

เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์จึงกราบทูลให้พระองค์ทรงทราบ ขอความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลายเท่าที่มาประชุมกันอยู่ในที่นี้,

แต่สองศัพท์นี้คงเป็นศัพท์ที่อยู่ในปุริสาทิคณะเท่านั้น. (แจกเหมือนปุริสศัพท์)

---

[๑๓๖] แสดงว่า ภทฺทนฺเต ที่มักแปลว่า พระเจ้าข้า มีความหมายโดยสัททัตถนัยว่า "ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงพระเจริญ"

สนฺตสทฺโท ปน สปฺปุริเส วิชฺชมาเน สมาเน จ ปวตฺโต อิธ ลพฺภติฯ สเมติ อสตา อสํ [ชา. ๑.๒.๑๖]ฯ สํ, สนฺโต, สนฺตา, สนฺโต, โภสนฺต, โภสนฺตา, โภส, โภ สา, โภ สํ วา, โภนฺโต สนฺตา, โภนฺโต สนฺโตฯ ยํ ยญฺหิ ราช ภชติ, สนฺตํ วา ยทิ วา อสํ [ชา. ๑.๑๕.๑๘๐]ฯ สนฺเต, สนฺเตน, สตาฯ

สนฺตศัพท์ ที่เป็นไปในความหมายว่า สปฺปุริส (สัตบุรุษ), วิชฺชมาน (มีอยู่), สมาน (มีอยู่) เป็นศัพท์ที่พบได้ในคจฺฉนฺตาทิคณะ เช่น

สเมติ อสตา อสํ[๑๓๗] [ชา.(๑) ๒๗ /๒๑๕๒]ฯ

กรรมชั่ว ย่อมสมกับอสัตบุรุษ[๑๓๘]

<u>ปฐมาวิภัตติ</u>

สํ, สนฺโต สัตบุรุษ

สนฺตา, สนฺโต สัตบุรุษท.

โภ สนฺต, โภ สนฺตา, โภ ส, โภ สา, โภ สํ ข้าแต่สัตบุรุษ

โภนฺโต สนฺตา, โภนฺโต สนฺโต ข้าแต่สัตบุรุษท.

<u>ทุติยาวิภัตติ</u>

สนฺตํ ซึ่งสัตบุรุษ ตัวอย่างเช่น

ยํ ยญฺหิ ราช ภชติ, สนฺตํ วา ยทิ วา อสํ [ขุ.ชา. (๑) ๒๗/๒๑๕๒ (สยาม)]ฯ

ข้าแต่พระราชา บุคคลคบคนใดๆ เป็นสัตบุรุษ หรืออสัตบุรุษ ก็ตาม.

สนฺเต ซึ่งสัตบุรุษท.

<u>ตติยาวิภัตติ</u>

สนฺเตน, สตา ด้วยสัตบุรุษ

๑๓๑. สโต สพฺพ เภ *[ก. ๑๘๕; รู. ๑๑๒; นี. ๓๗๘]ฯ*[๑๓๙]

เพราะ ภ อันเป็นเบื้องหลัง แปลง สนฺต เป็น สพ ได้บ้าง

---

๑๓๗ ฉบับสยามรัฐเป็น สเมติ อสตาสตํ.

๑๓๘ อสํ ได้แก่ อสาธุกมฺมํ กรรมที่ไม่ใช่กรรมดี กล่าวคือ เป็น กรรมชั่ว. ส่วน อสตา ได้แก่ บุคคลผู้ไม่ใช่สัตบุรุษ ดังอรรถกถาสีหนุชาดก (ชา.อ. ๑/๑๖) อธิบายว่า **อสตา อส**นฺติ เอเตสุ อญฺญตเรน อสตา อนาจารโคจรสมฺปนฺเนน สห อิตรสฺส อสํ อสาธุกมฺมํ สเมติ, คูถาทีนิ วิย คูถาทีหิ เอกโต สํสนฺทติ สทิสํ นิพฺพิเสสเมว โหตีติ. ความชั่วคือกรรมไม่ดี ของอีกฝ่ายหนึ่ง ย่อมสม คือ ย่อมคบหาร่วมกัน เป็นเหมือนกัน อย่างไม่แตกต่างกันนั่นเทียว กับผู้มีมรรยาททรามเป็นปกติ ผู้ไม่ใช่สัตบุรุษ อีกฝ่ายหนึ่ง เหมือนคูถเป็นต้นเข้ากันได้ดีกับคูถเป็นต้นด้วยกัน ฉะนั้น.

๑๓๙ โมคคัลลานฯ สูตรที่ ๑๔๕. เป็น สโต สพ เภฯ สนฺตสทฺทสฺส สพ ภวติ ภกาเร, สพฺภิฯ

เภ ปเร สนฺตสฺส สพอาเทโส โหติ วาฯ
เพราะ ภ อักษร (ของ ภิ) อันเป็นเบื้องหลัง อาเทส คือ สพ แห่งสนฺต ได้บ้าง

สนฺเตหิ, สนฺเตภิ, สพฺภิ, สนฺตสฺส, สโต, สนฺตานำ, สตำ, สนฺตสฺมา, สนฺตมฺหา, สนฺตา, สตา, สนฺเตหิ, สนฺเตภิ, สพฺภิ, สนฺตสฺส, สโต, สนฺตานำ, สตำ, สนฺตสฺมิ ̐, สนฺตมฺหิ, สติ, สนฺเต, สนฺเตสุฯ สนฺโต สปฺปุริสา โลเก, ทูเรสนฺโต ปกาเสนฺติ [ธ. ป. ๓๐๔], จตฺตาโร ปุคฺคลา สนฺโต สำวิชฺชมานา โลกสฺมิ ̐ [อ. นิ. ๔.๘๕], ปหุสนฺโต น ภรติ [สุ. นิ. ๙๑]ฯ

<u>ตติยาวิภัตติ (ต่อ)</u>
สนฺเตหิ, สนฺเตภิ, สพฺภิ ด้วยสัตบุรุษท.

<u>จตุตถีวิภัตติ</u>
สนฺตสฺส, สโต แก่สัตบุรุษ
สนฺตานำ, สตำ แก่สัตบุรุษท.
<u>ปัญจมีวิภัตติ</u>
สนฺตสฺมา, สนฺตมฺหา, สนฺตา สตา จากสัตบุรุษ
สนฺเตหิ, สนฺเตภิ, สพฺภิ จากสัตบุรุษท.

<u>ฉัฏฐีวิภัตติ</u>
สนฺตสฺส, สโต สัตบุรุษ
สนฺตานำ, สตำ สัตบุรุษท.

<u>สัตตมีวิภัตติ</u>
สนฺตสฺมิ ̐, สนฺตมฺหิ, สติ, สนฺเต ในสัตบุรุษ
สนฺเตสุ สัตบุรุษท.

ตัวอย่างเช่น
สนฺโต สปฺปุริสา โลเก [ขุ.ชา.๒๗/๖]
เป็นผู้สงบระงับ เป็นบุรุษผู้ดีงาม ท่านเรียกว่า ผู้มีเทวธรรม ในโลก

ทูเร สนฺโต ปกาเสนฺติ [ขุ.ธ. ๒๕/๕๕]
สัตบุรุษย่อมปรากฏในที่ไกล เหมือนภูเขาหิมพานต์ ฉะนั้น

จตฺตาโร ปุคฺคลา สนฺโต สำวิชฺชมานา โลกสฺมิ ̐ [สำ.ส. ๑๕/๓๙๗],

ดูกรมหาบพิตร บุคคล ๔ จำพวกนี้ มีอยู่ ปรากฏอยู่ในโลก[๑๔๐]

ปหุ สนฺโต น ภรติ [ขุ.สุ. ๒๕/๓๐๔]

คนใด เป็นผู้สามารถ มีอยู่[๑๔๑] แต่ไม่เลี้ยงมารดาหรือบิดาผู้แก่เฒ่า

เขเท นิโรเธ จ ปวตฺโต สนฺโต ปุริสาทิคณาทิโก, ทีฆ สนฺตสฺส โยชนํ [ธ. ป. ๖๑], สนฺตา โหนฺติ สมิตา นิรุทฺธา อิจฺจาทิฯ

สนฺต ศัพท์ ที่เป็นไปในความหมายว่า เขท ลำบาก, และ นิโรธ ดับ เป็นศัพท์ในปุริสาทิคณะ ตัวอย่างเช่น

ทีฆ สนฺตสฺส โยชนํ [ขุ.ธ. ๒๕/๖๐],

ระยะทางโยชน์หนึ่ง ยาวไกลสำหรับคนผู้เมื่อยล้า[๑๔๒]

สนฺตา[๑๔๓] **โหนฺติ สมิตา นิรุทฺธา**

เป็นผู้สงบ ระงับ นิพพานแล้ว.

อิติ คจฺฉนฺตาทิคณราสิฯ

กลุ่มนามศัพท์มีคจฺฉนฺตเป็นต้น เป็นอย่างนี้.

อาการนฺตปุลฺลิงฺคราสิ
กลุ่มนามศัพท์อาการันต์
สา ศัพท์ (สุนัข)

ปฐมาวิภัตติ

‘คสีน’นฺติ สิโลโป, สา ติฏฺฐตีติฯ

ลง สิ ท้าย นามศัพท์นี้คือ สา ลบ สิ วิภัตติ ด้วยสูตร คสีนํ (ลบสิชื่อคและสิอื่น)

สา สุนัข เช่น

สา ติฏฺฐติ สุนัข ยืนอยู่

---

[๑๔๐] สนฺโต ในตัวอย่างนี้ มีความหมายว่า สวิชฺชมาโน ซึ่งเป็นคจฺฉนฺตาทิคณะ. แต่ สนฺต ที่มีความหมายว่า เขท และ นิโรธ ที่ท่านจะกล่าวต่อไป เป็นปุริสาทิคณะ.

[๑๔๑] สนฺต ในตัวอย่างนี้ มีอรรถสมาน (กิริยาว่ามีอยู่) ดังอรรถกถาปราภวสูตร สุตตนิบาต อธิบายว่า **ปหุ สนฺโตติ** สมตฺโถ สมาโน สุขํ ชีวมาโนฯ บทว่า ปหุ สนฺโต (เป็นผู้สามารถ) ได้แก่ เป็นผู้สามารถ มีอยู่ คือ เป็นอยู่อย่างสบาย.

[๑๔๒] สนฺต ในตัวอย่างนี้ คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา อธิบายว่า **สนฺตสฺส** ปน กิลนฺตสฺส **ทีฆ** โหติ (แต่ระยะทางหนึ่งโยชน์ ยาวไกลสำหรับบุคคลที่เหนื่อยล้า) ดังนั้น สนฺต ศัพท์ในที่นี้จึงมีความหมายว่า เขท ลำบาก. ส่วนคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ใช้ศัพท์ว่า ขินฺน ผู้เหน็ดเหนื่อย ซึ่งเป็น ๑ ในอรรถ ๗ อย่าง ของสนฺต ศัพท์ ดังนี้

อจฺจิเต วิชฺชมาเน จ ปสตฺเถ สจฺจสาธุสุ
ขินฺเน จ สมิเต เจว สนฺโตภิเธยฺยลิงฺคิโกติ.

สนฺต ศัพท์ ที่เป็นอภิเธยยลิงค์ เป็นไปในอรรถ ๗ อย่าง คือ **อจฺจิเต** ในการบูชา **วิชฺชมาเน** ในสิ่งที่มีอยู่ **ปสตฺเถ** ในสิ่งที่ได้รับการสรรเสริญ **สจฺจสาธุสุ** ในความจริงและคนดี **ขินฺเน** ในผู้เหน็ดเหนื่อย **สมิเต** ในผู้สงบ (ธาน. ๘๔๑)

[๑๔๓] สนฺต ในที่นี้มีอรรถ สมิต ผู้สงบ

‘เอกวจนโยสฺวโฆน’นฺติ โยสุ จ เอกวจเนสุ จ รสฺโส, ‘อโต โยน’มิจฺจาทินา วิธานํ, สา ติฏฺฐนฺติฯ

รัสสะอา ท้าย สาศัพท์ เพราะ โย และ วิภัตติฝ่ายเอกวจนะทั้งหลาย ด้วยสูตร เอกวจนโยสฺวโฆนํ [เพราะ โย และ วิภัตติฝ่ายเอกวจนะทั้งหลายท้ายนามศัพท์ ที่ไม่ใช่อการันต์และอาการันต์ชื่อฆ สระทีฆะถึงความเป็นรัสสะ]. วิธี (การทำตัวรูปที่เหลือ คือ แปลงโย เป็น อา) ย่อมมี ด้วยสูตรว่า **อโต โยนํ ฏา เฏ** [ท้าย อการันต์ โยทั้งหลายเป็น อา และ เอ] (สำเร็จรูปเป็น **สา** สุนัขท.) เช่น

สา ติฏฺฐนฺติ สุนัขท. ยืนอยู่

๑๖๓. สาสฺสํเส จานงฯ

เพราะอํ ด้วย, สทั้งหลาย ด้วย และสิชื่อค ด้วย สระที่สุดของสาศัพท์ เป็น อาน.

อํ, เสสุ เค จ สาสทฺทสฺส อานง โหติฯ

โภ สาน, โภนฺโต สา, สํ, สานํ, เส, เสน, สาหิ, สาภิ, สสฺส, สานสฺส, สานํ, สสฺมา, สมฺหา, สา, สาหิ,สาภิ, สสฺส, สานสฺส, สานํ, สสฺมิ, สมฺหิ, เส, สาสุฯ

ในเพราะ อํ, สทั้งหลาย (จตุตถีและฉัฏฐี) และสิชื่อค สระที่สุดของสาศัพท์ เป็น อาน.

<u>อาลปนวิภัตติ</u>

โภ สาน แน่ะ สุนัข

โภนฺโต สา แน่ะ สุนัขท.

<u>ทุติยาวิภัตติ</u>

สํ, สานํ ซึ่งสุนัข

เส ซึ่งสุนัขท.

<u>ตติยาวิภัตติ</u>

เสน ด้วยสุนัข

สาหิ, สาภิ ด้วยสุนัขท.

<u>จตุตถีวิภัตติ</u>

สสฺส, สานสฺส แก่สุนัข

สานํ แก่สุนัขท.

<u>ปัญจมีวิภัตติ</u>

สสฺมา, สมฺหา, สา จากสุนัข

สาหิ, สาภิ จากสุนัขท.

ฉัฏฐีวิภัตติ

สสฺส, สานสฺส แห่งสุนัข

สานำ แห่งสุนัขท.

สัตตมีวิภัตติ

สสฺมิ̆, สมฺหิ, เส ในสุนัข

สาสุ ในสุนัขท.

อถ วา 'สาสฺสำเส จานง'อิติ สุตฺเต จสทฺโท อวุตฺตสมุจฺจยตฺโถปิ โหตีติ กตฺวา สิโต เสสาสุ วิภตฺตีสุปิ อานง โหติ วา, มหาวุตฺตินา จ อานาเทสโต โยนำ โอฯ

สา คจฺฉติ, สาโน คจฺฉนฺติ, สา วา, เห ส, เห สา, เห สาน, เห สา, เห สาโน, สำ, สานำ, เส, สาเน อิจฺจาทิฯ

อีกนัยหนึ่ง

จศัพท์ในสูตรว่า สาสฺสำเส จานง ยังมีความหมายว่าอวุตตสมุจจยะอีก เพราะเหตุนี้ แม้ในเพราะวิภัตติทั้งหลายที่เหลือจากสิวิภัตติ สระที่สุดของสาเป็น อาน ได้อีกนัยหนึ่ง, และ โยทั้งหลาย (ปฐมาและอาลปนะ) ท้ายอาเทสคืออาน เป็นโอ ด้วยมหาสูตร.

ปฐมาวิภัตติ

สา คจฺฉติ สุนัข เดินไป

สาโน คจฺฉนฺติ สุนัขท. เดินไป

อาลปนวิภัตติ

สา วา, เห ส, เห สา, เห สาน แน่ะสุนัข

เห สา, เห สาโน แน่ะสุนัขท.

ทุติยาวิภัตติ

สำ, สานำ ซึ่งสุนัข

เส, สาเน ซึ่งสุนัขท.

(วิภัตติที่เหลือเหมือนปุริสาทิคณะ)

สทฺทนีติรูปำ วุจฺจเต –

สา ติฏฺฐติ, สา ติฏฺฐนฺติ, สาโน ติฏฺฐนฺติ, โภ สา, โภนฺโต สา, สาโน, สานำ, สาเน, สานา, สาเนหิ, สาเนภิ, สาสฺส, สานำ, สานา, สาเนหิ, สาเนภิ, สาสฺส, สานำ, สาเน, สาเนสูติ [นีติ. ปท. ๒๑๑]ฯ

จะแสดงรูปตามนัยของคัมภีร์สัททนีติ (ปทมาลา ๒๑๑)

ปฐมาวิภัตติ

สา ติฏฺฐติ สุนัขยืนอยู่

สา ติฏฺฐนฺติ, สาโน ติฏฺฐนฺติ สุนัขท. ยืนอยู่

อาลปนวิภัติ
โภ สา แน่ะสุนัข
โภนฺโต สา แน่ะสุนัขท.

ทุติยาวิภัตติ
สาโน, สานํ ซึ่งสุนัข
สาเน ซึ่งสุนัขท.

ตติยาวิภัตติ
สานา ด้วยสุนัข
สาเนหิ, สาเนภิ ด้วยสุนัขท.

จตุตถีวิภัตติ
สาสฺส แก่สุนัข
สานํ แก่สุนัขท

ปัญจมีวิภัตติ
สานา จากสุนัข
สาเนหิ, สาเนภิ จากสุนัขท.

ฉัฏฐีวิภัตติ
สาสฺส แห่งสุนัข
สานํ แห่งสุนัขท.

สัตตมีวิภัตติ
สาเน ในสุนัข
สาเนสุ ในสุนัขท.

****

วตฺตหา ศัพท์

วตฺตหา วุจฺจติ สตฺโต [สกฺโก (อมรโกส, ๑-๑๔๕ คาถายํ)]ฯ

สัตว์ เรียกว่า **วตฺตหา**[๑๔๔]

๑๖๔. วตฺตหา สนำ โนนานำฯ

ส วิภัตติและนำวิภัตติ ที่อยู่ข้างหลังจาก วตฺตหศัพท์ เป็น โน, เป็น นานำ.

วตฺตหโต สสฺส โน โหติ, นำวจนสฺส นานำ โหติฯ

โน เป็นอาเทสของ ส และ นานำ เป็นอาเทสของ นำ ที่อยู่ข้างหลังจาก วตฺตหศัพท์.

วตฺตหาโน เทติ, วตฺตหานานำ เทติฯ เสสำ ยุวสทฺทสมำฯ

สทฺทนีติยำ ปน นา,เสสุ วตฺตหินา, วตฺตหิโนติ [นีติ. ปท. ๒๑๙; (ตตฺถ นามฺหิ วตฺตหานาติ ทิสฺสติ)] วุตฺตำ.

วตฺตหาโน เทติ ย่อมให้แก่ แก่สัตว์.

วตฺตหานานำ เทติ ย่อมให้แก่สัตว์ท.

รูปที่เหลือเหมือนยุวศัพท์.

แต่ในคัมภีร์สัททนีติ ปทมาลา ท่านกล่าวรูปในนาวิภัตติว่า วตฺตหินา และ ในสวิภัตติว่า วตฺตหิโน[๑๔๕]

****

ทฬฺหธมฺมา ศัพท์ (ผู้มีธนูแข็งแกร่ง)

ทฬฺหธมฺมา, ทฬฺหธมฺมา, ทฬฺหธมฺมาโนฯ "สิกฺขิตา ทฬฺหธมฺมิโน"ติปิ [สำ. นิ. ๑.๒๐๙] ปาฬิฯ โภ ทฬฺหธมฺมา, โภนฺโต ทฬฺหธมฺมา, ทฬฺหธมฺมาโน, ทฬฺหธมฺมิโน, ทฬฺหธมฺมานำ, ทฬฺหธมฺมาเน, ทฬฺหธมฺมินา, ทฬฺหธมฺเมหิฯ เสสำ ปุริสสมำฯ

ปฐมาวิภัตติ

ทฬฺหธมฺมา ผู้มีธนูแข็งแกร่ง

ทฬฺหธมฺมา, ทฬฺหธมฺมาโน ผู้มีธนูแข็งแกร่งท.

---

[๑๔๔] คัมภีร์อมรโกส ฝ่ายสันสกฤต คาถาที่ ๑-๑๔๕ เป็น สกฺโก (อมรโกส, ๑-๑๔๕ คาถายำ) แม้สัททนีติปทมาลา ก็แสดงไว้ว่า วตฺตหาติ สกฺโก โดยนัยนี้ วตฺตหา เป็นชื่อหนึ่งของท้าวสักกะ โดยแยกเป็น วตฺต (ชื่อหนึ่งของอสูร) + หน ธาตุ กำจัด + กฺวิ ท้าวสักกะนั้นเป็นผู้กำจัดอสูรที่ชื่อวตฺต จึงทรงพระนามว่า วตฺตหา เทียบกับรูปว่า วตฺรภู ซึ่งเป็นชื่อหนึ่งของท้าวสักกะ ที่มาในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาคาถาที่ ๒๐ และอภิธาน.ฏีกาอธิบายว่า วตฺรำ นาม อสุรำ อภิภวตีติ **วตฺรภูฯ (ธาน.ฏี. ๒๐)** ผู้เอาชนะอสูรที่ชื่อว่า วัตระได้ ชื่อว่า วตฺรภู.

[๑๔๕] แต่ในคัมภีร์สัททนีติ ปทมาลาตามที่ท่านอ้างไว้นั้น ในนาวิภัตติ เป็น วตฺตหานา [นีติ. ปท. ๒๑๙].

แม้ในปฐมาวิภัตติพหุวจนะ ก็มีรูปว่า **ทฬฺหธมฺมิโน** ดังมีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า
สิกฺขิตา ทฬฺหธมฺมิโน [สำ.ส.๑๕/๗๒๙]
ผู้มีฝีมืออันเชี่ยวชาญ ศึกษาดีแล้ว ทรงธนูไว้มั่นคง

อาลปนวิภัตติ
โภ ทฬฺหธมฺมา ข้าแต่ท่านผู้มีธนูแข็งแกร่ง
โภนฺโต ทฬฺหธมฺมา ข้าแต่ท่านผู้มีธนูแข็งแกร่งท.

ทุติยาวิภัตติ
ทฬฺหธมฺมาโน, ทฬฺหธมฺมิโน, ทฬฺหธมฺมานำ ซึ่งท่านผู้มีธนูแข็งแกร่ง
ทฬฺหธมฺมาเน ซึ่งท่านผู้มีธนูแข็งแกร่งท.

ตติยาวิภัตติ
ทฬฺหธมฺมินา ด้วยท่านผู้มีธนูแข็งแกร่ง
ทฬฺหธมฺเมหิ ด้วยท่านผู้มีธนูแข็งแกร่งท.

รูปวิภัตติที่เหลือเหมือนปุริสศัพท์

เอวำ ปจฺจกฺขธมฺมาติฯ
ปจฺจกฺขธมฺมา ศัพท์ (ผู้มีธรรมเห็นประจักษ์) ก็มีนัยนี้.

****

วิวฏจฺฉทาศัพท์ (ผู้มีกิเลสเพียงดังหลังคาอันเปิดแล้ว)

วิวฏจฺฉทสทฺเท ปน นามฺหิ อิตฺตำ นตฺถิ, เสสำ ทฬฺหธมฺมสมำฯ ปาฬิยำ ปน "ทฬฺหธมฺโมติ วิสฺสุโต"ติ [ชา. ๒.๒๒.๓๐๐] จ "โลเก วิวฏจฺฉโท"ติ [ที. นิ. ๑.๒๕๘] จ ทิฏฺฐตฺตา เอเต สทฺทา ปุริสรูปา อการนฺตาปิ ยุชฺชนฺติฯ

ในวิวฏจฺฉทาศัพท์ (ผู้มีกิเลสเพียงดังหลังคาอันเปิดแล้ว) ก็เหมือนกับ ทฬฺหธมฺมศัพท์ แต่มีที่ต่างกัน คือ ในนาวิภัตติ ไม่มีการแปลง อ เป็น อิ (โดยมีรูปเป็น วิวฏจฺฉทนา). อย่างไรก็ตาม ทั้งทฬฺหธมฺมา และ วิวฏจฺฉทา ๒ ศัพท์นี้ หากจะให้เป็นอการันต์ เหมือนปุริสศัพท์ ก็ได้ เพราะพบตัวอย่างในพระบาฬีว่า

ทพฺหธมฺโมติ วิสฺสุโต [ขุ.ชา.๒๘/๔๘๓]
ได้รับการขนานนามว่าเป็นนักแม่นธนู

โลเก วิวฏจฺฉโท [ที.สี.๘/๑๔๓]
จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้วในโลก

****

วุฑฺฒสิรา ศัพท์

วุฑฺฒสิรา วุจฺจติ นวโวโรปิตเกโส, วุฑฺฒสิรา พฺราหฺมโณ, วุฑฺฒสิรา, วุฑฺฒสิราโน, วุฑฺฒสิรานำ, วุฑฺฒสิราเน, วุฑฺฒสิรานา, วุฑฺฒสิราเนหิฯ เสสำ ปุริสสมฺฯ ปาพิยำ ปน "กาปฏิโก มาณโว วุฑฺฒสิโร"ติปิ [ม. นิ. ๒.๔๒๖] ทิสฺสติฯ

ผู้ที่เพิ่งจะปลงผมลงใหม่ๆ เรียกว่า **วุฑฺฒสิรา**

ปฐมาวิภัตติ

วุฑฺฒสิรา พฺราหฺมโณ พราหมณ์ ผู้ซึ่งจะปลงผมเสร็จใหม่

วุตฺตสิรา, วุตฺตสิราโน ผู้ซึ่งจะปลงผมเสร็จใหม่ท.

ทุติยาวิภัตติ
วุตฺตสิรานํ ซึ่งพราหมณ์ผู้ซึ่งจะปลงผมเสร็จใหม่
วุตฺตสิราเน ซึ่งพราหมณ์ผู้ซึ่งจะปลงผมเสร็จใหม่ท.

ตติยาวิภัตติ
วุตฺตสิรานา ด้วยพราหมณ์ผู้ซึ่งจะปลงผมเสร็จใหม่
วุตฺตสิราเนหิ ด้วยพราหมณ์ผู้ซึ่งจะปลงผมเสร็จใหม่ท.

รูปที่เหลือเหมือนปุริสศัพท์. อย่างไรก็ตาม ในพระบาฬีพบรูปปฐมาวิภัตติที่เป็นของอการันต์ ดังนี้
กาปฏิโก มาณโว วุตฺตสิโร [ม.ม. ๑๓/๖๕๑]
ก็สมัยนั้นแล มาณพชื่อว่ากาปฏิกะ ยังเป็นเด็กโกนศีรษะ

****

รหาศัพท์ (บาปธรรม)

รหา วุจฺจติ ปาปธมฺโมฯ รหา, รหา, รหิโน, รหานํ, รหิเน, รหินา, รหิเนหิ, รหิเนภิ, รหสฺส, รหิโน, รหานํ...เป.... รหาเน, รหาเนสูติ [นีติ. ปท. ๒๑๗] สพฺพํ สทฺทนีติยํ วุตฺตํ, อิธ ปน มหาวุตฺตินา สิทฺธํฯ
บาปธรรม เรียกว่า **รหา**.

ปฐมาวิภัตติ
รหา บาปธรรม

รหา บาปธรรมท.

ทุติยาวิภัตติ
รหิโน, รหานำ ซึ่งบาปธรรม
รหิเน ซึ่งบาปธรรมท.

ตติยาวิภัตติ
รหินา ด้วยบาปธรรม
รหิเนหิ, รหิเนภิ ด้วยบาปธรรมท.

จตุตถีวิภัตติ
รหสฺส, รหิโน แก่บาปธรรม
รหานำ แก่บาปธรรมท.

(ปัญจมีวิภัตติเหมือนตติยาวิภัตติ และ ฉัฏฐีวิภัตติเหมือนจตุตถีวิภัตติ)

สัตตมีวิภัตติ
รหาเน ในบาปธรรม
รหาเนสุ ในบาปธรรมท.

รูปทั้งหมดดังกล่าวมา มีแสดงไว้ในคัมภีร์สัททนีติ แต่ในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์นี้ สำเร็จรูปด้วยมหาสูตร.

อิติ อาการนฺตปุลฺลิงฺคราสิฯ

กลุ่มนามศัพท์อาการันต์ ปุงลิงค์ เป็นอย่างนี้.

อิการนฺตปุลฺลิงฺคราสิ
กลุ่มนามศัพท์อิการันต์ ปุงลิงค์.

มุนิศัพท์ (พระมุนี)

ปฐมาวิภัตติ
มุนิ พระมุนี
‘คสีน’นฺติ โลโป, มุนิ คจฺฉติฯ
ลบ สิ ด้วยสูตร (๘๒) **คสีนำ** (ลบ คและสิ ที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงด้วยสูตรอื่น)
มุนิ คจฺฉติ พระมุนี ย่อมไป

๑๖๕. โลโป [ก. ๑๑๘; รู. ๑๔๖; นี. ๒๙๓]ฯ

ลบ โย ท้ายอิ อี ชื่อว่า ฒ และ อุ อู ชื่อว่า ล.

ฒ, ลโต โยนำ โลโป โหติฯ 'โยโลปนีสุ ทีโฆ'ติ ทีโฆฯ

มุนี คจฺฉนฺติฯ

ลบ โยวิภัตติ ท้ายอิ อี ชื่อว่า ฒ และ อุ อู ชื่อว่า ล. เพราะโยที่ลบแล้ว ทีฆะสระที่สุดของมุนิศัพท์ ด้วยสูตร (๙๑) **โยโลปนีสุ** (ในลิงค์ทั้งสาม เพราะเมื่อโยถูกลบแล้วและที่อาเทสเป็นนิแล้ว สระที่เป็นรัสสะย่อมเป็นทีฆะ).

มุนี พระมุนีท.

มุนี คจฺฉนฺติ มุนีท. ย่อมไป.

๑๖๖. โยสุ ฒิสฺส ปุเม [ก. ๙๖; รู. ๑๔๘; นี. ๒๕๙]ฯ

ในปุงลิงค์ เพราะโยทั้งหลาย อิอักษรชื่อว่าฒ เป็น อ ก็มีได้.

ปุลฺลิงฺเค โยสุ ฒสญฺญสฺส อิ-การสฺส ฏ โหติ วาฯ

มุนโย คจฺฉนฺติฯ

ในปุงลิงค์ เพราะโยวิภัตติทั้งหลาย อ เป็นอาเทสของ อิอักษร มีชื่อว่า ฒ ย่อมมี ได้บ้าง.

มุนโย พระมุนีท.

มุนโย คจฺฉนฺติ พระมุนีท. ย่อมไป.

ฒิสฺสาติ กิ? รตฺติโย, ทณฺฑิโนฯ

ปุเมติ กิ? อฏฺฐินิฯ

คำว่า **ฒิสฺส** อิ ชื่อว่า ฒ มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการห้ามใช้อาเทส อ ของอิอื่นที่ไม่ชื่อว่า ฒ เช่น รตฺติโย ราตรีท. และ ของ อี เช่น ทณฺฑิโน คนมีไม้เท้าท.

คำว่า **ปุเม** ในปุงลิงค์ มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการห้ามการใช้อาเทส อ ของอิ ในนปุงสกลิงค์ เช่น อฏฺฐินิ กระดูกท.

โภ มุนิ, 'อยุนำ วา ทีโฆ'ติ ทีโฆ, โภ มุนี, โภนฺโต มุนี, โภนฺโต มุนโย, มุนิ, มุนี, มุนโย, มุนินา, มุนีหิ, มุนีภิ, มุนิสฺส, มุนิโน, มุนีนำ, มุนิสฺมา, มุนิมฺหาฯ

<u>อาลปนวิภัตติ</u>

โภ มุนิ, ข้าแต่พระมุนี

มีรูปว่า มุนี ได้บ้าง โดยทีฆะสระที่สุดของมุนิ ด้วยสูตรว่า (๖๓) **อยุนำ วา ทีโฆ** (ในลิงค์ทั้งสาม ออิ และอุ เป็นทีฆะ ได้บ้าง)

โภ มุนี ข้าแต่พระมุนี

โภนฺโต มุนี, โภนฺโต มุนโย ข้าแต่พระมุนี**ท.**

ทุติยาวิภัตติ

มุนิ ซึ่งพระมุนี

มุนี, มุนโย ซึ่งพระมุนีท.

ตติยาวิภัตติ,

มุนินา, ด้วยพระมุนี

มุนีหิ, มุนีภิ ด้วยพระมุนีท.

จตุตถีวิภัตติ

มุนิสฺส, มุนิโน, แก่พระมุนี

มุนีนำ แก่พระมุนี ท.

ปัญจมีวิภัตติ

มุนิสฺมา, มุนิมฺหา จากพระมุนี

มีรูปเป็น **มุนินา** ด้วยสูตรนี้

๑๖๗. นา สฺมาสฺส [ก. ๒๑๕; รู. ๔๑; นี. ๔๔๒]ฯ

สฺมาวิภัตติ ท้าย ฌ และ ล เป็น นา ได้บ้าง.

ฌ, ลโต สฺมาสฺส นา โหติ วาฯ

มุนินา, มุนีหิ, มุนีภิ, มุนิสฺส, มุนิโน, มุนีนำ, มุนิสฺมิ, มุนิมฺหิ, มุนีสุฯ

สฺมาวิภัตติ ท้าย อิ อี ชื่อว่า ฌ และ อุ อู ชื่อว่า ล เป็น นาวิภัตติ ได้บ้าง.

มุนินา จากพระมุนี

มุนีหิ, มุนีภิ จากพระมุนี ท.

ฉัฏฐีวิภัตติ

มุนิสฺส, มุนิโนแห่งพระมุนี,

มุนีนำ แห่งพระมุนี ท.

สัตตมีวิภัตติ

มุนิสฺมิ̆, มุนิมฺหิ ในพระมุนี

มุนีสุ ในพระมุนี ท.

อิสิ ศัพท์ (ภิกษุ[๑๔๖] ผู้แสวงหาคุณ)

อิสิ คจฺฉติ, อิสี, อิสโย, โภ อิสิ, โภ อิสี, โภนฺโต อิสี, โภนฺโต อิสโย อิจฺจาทิฯ

ปฐมาวิภัตติ

อิสิ คจฺฉติ ภิกษุ ย่อมไป

อิสี, อิสโย ภิกษุท.

โภ อิสิ, โภ อิสี ภิกษุ

โภนฺโต อิสี, โภนฺโต อิสโย ข้าแต่ภิกษุท.

(วิภัตติที่เหลือ เหมือน มุนิ ศัพท์)

อคฺคิ ศัพท์ (ไฟ)

อคฺคิ ชลติ, อคฺคี, อคฺคโย, โภ อคฺคิ, โภ อคฺคี, โภนฺโต อคฺคี, โภนฺโต อคฺคโย อิจฺจาทิฯ

ปฐมาวิภัตติ

อคฺคิ ชลติ ไฟ ย่อมลุกโพลง

อคฺคี, อคฺคโย ไฟท.

อาลปนวิภัตติ

โภ อคฺคิ, โภ อคฺคี ข้าแต่ไฟ

โภนฺโต อคฺคี, โภนฺโต อคฺคโย ข้าแต่ไฟท.

เอวๆ กุจฺฉิ, มุฏฺฐิ, คณฺฐิ, มณิ, ปติ, อธิปติ, คหปติ, เสนาปติ, นรปติ, ยติ, ญาติ, สาติ, วตฺถิ, อติถิ, สารถิ, โพนฺที, อาที, อุปาที, นิธิ, วิธิ, โอธิ, พฺยาธิ, สมาธิ, อุทธิ, อุปธิ, นิรุปธิ, ธนิ, เสนานิ, กปิ, ทีปิ, กิมิ, ติมิ, อริ,หริ, คิริ, กลิ, พลิ, สาลิ, อณฺชลิ, กวิ, รวิ, อสิ, มสิ, เกสิ, เปสิ, ราสิ, อหิ, วีหิอิจฺจาทโยฯ

ศัพท์เหมือน มุนิ ศัพท์ เช่น

กุจฺฉิ ท้อง	**มุฏฺฐิ** กำมือ	**คณฺฐิ** ปุ่มปม
มณิ แก้วมณี	**ปติ** เจ้าหรือผัว	**อธิปติ** อธิบดี
คหปติ คฤหบดี	**เสนาปติ** เสนาบดี	**นรปติ** จอมชน (กษัตริย์)
ยติ พระภิกษุ	**ญาติ** ญาติ	**สาติ** นายสาติ
วตฺถิ กระเพาะเบา	**อติถิ** แขก (ผู้มาเยือน)	**สารถิ** คนขับรถ

[๑๔๖] อิสิ ในที่นี้ ได้แก่ ภิกษุ ผู้แสวงหาคุณ ไม่ใช่ฤาษีที่มีมวยผมยุ่งเหยิง.

โพนฺทิ ร่างกาย (ธาน.๑๕๑)
นิธิ ขุมทรัพย์
พฺยาธิ โรค
อุปธิ กิเลส
เสนานิ จอมทัพ (นายพล)
กิมิ หนอน
หริ เขียว
พลิ พลีกรรม
กวิ กวี
มสิ น้ำหมึก
ราสิ กอง
อาทิ เบื้องต้น
วิธิ วิธี
สมาธิ ความตั้งมั่น
นิรุปธิ นิพพาน
กปิ ลิง
ติมิ ปลาติมิ
คิริ ภูเขา
สาลิ กระพุ่มมือ
รวิ พระอาทิตย์
เกสิ นายเกสี
อหิ งู
อุปาทิ อุปาทิ(ขันธ์)
โอธิ ที่ตั้ง
อุทธิ ทะเล
ธนิ เสียง (ธาน.๑๒๘)
ทีปิ เสือดาว
อริ ศัตรู
กลิ ต้นกล้วย
อญฺชลิ ข้าวสาลี
อสิ ดาบ
เปสิ ชิ้นเนื้อ
วีหิ ข้าวเปลือก

****

วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ

มหาวุตฺตินา อกตรสฺเสหิปี เกหิจิ ฌสญฺเญหิ โยนํ โน โหติ, "ฉ มุนิโน อคารมุนิโน, อนคารมุนิโน, เสขมุนิโน, อเสขมุนิโน, ปจฺเจกมุนิโน, มุนิมุนิโน"ติ [มหานิ. ๑๔] จ "ญาณุปปนฺนา มุนิโน วทนฺตี"ติ จ "เอกเมกาย อิตฺถิยา, อฏฺฐฏฺฐ ปติโน สิยุ"นฺติ จ [ชา. ๒.๒๑.๓๔๔] "ปติโน กิรมฺหากํ วิสิฏฺฐนารีน" [วิ. ว. ๓๒๓] นฺติ จ "หํสาธิปติโน อิเม"ติ [ชา. ๒.๒๑.๓๘] จ สุตฺตปทานิ ทิสฺสนฺติฯ

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงรูปแบบพิเศษ

โน ยังเป็นอาเทสของโย ที่อยู่ท้าย อิ ชื่อว่า ฌ บางพวก แม้ที่ไม่ต้องทำเป็นรัสสะ[๑๔๗] โดยใช้มหาสูตรสำเร็จรูป. วิธีการนี้พบสุตตบท (พระบาฬี) เป็นหลักฐาน ดังนี้

ฉ <u>มุนิโน</u> อคารมุนิโน, อนคารมุนิโน, เสขมุนิโน, อเสขมุนิโน, ปจฺเจกมุนิโน, มุนิมุนิโน. [ขุ.มหา ๒๙/๖๗[๑๔๘]]

<u>มุนีท.</u>มี ๖ จำพวก คือ อาคารมุนี อนาคารมุนี เสขมุนี อเสขมุนี ปัจเจกมุนี มุนิมุนี.

ญาณุปปนฺนา <u>มุนิโน</u> วทนฺติ[๑๔๙]
<u>พระมุนีท.</u> ผู้อุบัติขึ้น ด้วยญาณ ย่อมเรียก .....

เอกเมกาย อิตฺถิยา, อฏฺฐฏฺฐ <u>ปติโน</u> สิยุ [ขุ.ชา.๒๘/๓๑๒]
หญิงคนหนึ่งๆ มี<u>สามี</u>คนละ ๘ คน

<u>ปติโน</u> กิรมฺหากำ วิสิฏฺฐนารีนำ [ขุ.ว.๒๖/๓๒]
ได้ยินว่า <u>สามี</u> (เป็นคติ) อันประเสริฐ แห่งพวกดิฉันผู้เป็นหญิง[๑๕๐]

<u>หำสาธิปติโน</u> อิเม [ขุ.ชา.๒๘/๑๗๘]

---

[๑๔๗] ไม่ต้องทำเป็นรัสสะ (อกตรัสสะ) หมายถึง สภาวรัสสะ (รัสสสระตามสภาวะ) ที่ไม่ผ่านการทำรัสสะด้วยวิธีการของรัสสวิธิสูตร (กตรัสสะ) เหมือนอย่างศัพท์ที่เป็น อีการันต์. ตัวอย่างเช่น รูปว่า ทณฺฑีโน (ทณฺฑี + โย) ทณฺฑี เมื่อลงโย เพราะโย สามารถรัสสะเป็น ทณฺฑิ ด้วยสูตรที่ **๙๗ เอกวจนโยสฺวโมนำ (เพราะวิภัตติเอกวจนะและโย ทีฆสระทั้งหมด เว้น อา ชื่อ ฆ และโอ เป็นรัสสะ)** เมื่อทำเป็นรัสสะแล้ว โยจึงสามารถแปลง เป็น โน ได้ ซึ่งจะมีสูตรให้แปลง โย โน โดยตรง คือ **สูตรที่ ๑๗๓. โยนำ โนเน ปุเม (ในปุงลิงค์ โยทั้งหลาย เป็น โน และ เน ตามลำดับ)**. ส่วนใน อิการันต์ แม้มีอุทาหรณ์ในพระบาฬี ที่แปลงโยเป็นโน แต่ไม่มีสูตรสำเร็จรูปโดยตรง จึงต้องใช้มหาสูตรอธิบายวิธีการสำเร็จรูปอุทาหรณ์เหล่านี้. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าววิธีการเช่นนี้ว่าเป็นรูปแบบพิเศษ ที่นอกเหนือไปจากการแปลง อิ เป็น อ ในเพราะโย. (ดูวิธีการเช่นนี้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิสูตรที่ ๑๕๑ โยนำ โน ที่แสดงการสำเร็จรูปเป็น สารมติโน).

[๑๔๘] ฉบับสยามรัฐเป็น มุนโย ทุกบท ในที่นี้ยึดตามฉบับฉัฏฐฯ เพราะตรงตามกฎไวยากรณ์ที่ท่านแสดงไว้.

[๑๔๙] พบข้อความในพระบาฬีสุตตนิบาต ปรายนวรรค นันทปัญหาที่คล้ายกัน คือ ญาณูปปนฺนำ มุนิ โน วทนฺติ ชนท.เรียกบุคคลผู้ประกอบด้วยญาณว่าเป็น มุนี หรือ. (ขุ.สุตฺต ๒๕/๔๓๑, ขุ.จูฬ.๓๐/๔๖) เมื่อพิจารณาตามปาฐะในพระบาฬีปัจจุบัน โน ที่อยู่ท้าย มุนิ ไม่ใช่เป็น โน ที่แปลงจากโย ตามวิธีนี้ แต่เป็น โน ที่เป็นนิบาตบอกคำถาม. ส่วนมุนินั้น เป็นทุติยาวิภัตติ ตามที่จูฬนิทเทสท่านขยายความไว้ว่าอฏฺฐ สมาปตฺติญาเณน วา ปญฺจาภิญฺญาญาเณน วา อุเปตำ สมุเปตำ อุปาคตำ สมุปาคตำ อุปปนฺนำ สมุปปนฺนำ สมนฺนาคตำ มุนึ วทนฺติ กเถนฺติ ภณนฺติ ทีปยนฺติ โวหรนฺติ เรียกผู้เกิดขึ้น เข้าถึง ฯลฯ เกิดขึ้น บริบูรณ์ ประกอบ ด้วยญาณในสมาบัติ ๘ หรือ ด้วยญาณในอภิญญา ๕ ว่าเป็นมุนี. ดังนั้น ในที่นี้จึงแปลตามข้อความเท่าที่ปรากฏ เพื่อรักษามติของพระคันถรจนาจารย์.

[๑๕๐] อรรถกถาลตาวิมานวัตถุอธิบายพระบาฬีนี้ไว้ว่า **ปติโน กิรมฺหากำ วิสิฏฺฐ นารีนำ, คตี จ ตาสำ ปวรา จ เทวตา**ติ อนตฺถโต ปาลนโต ปติโน สามิกา นาม อมฺหากำ นารีนำ อิตฺถีนำ วิสิฏฺฐา คติ จ ตาสำ ปฏิสรณญฺจ ธรรมดาว่า สามี ชื่อว่า เจ้าของ เพราะปกป้องจากความพินาศ เป็นคติอันประเสริฐของพวกเราผู้เป็นผู้หญิง และเป็นที่พึ่งของพวกหญิงเหล่านั้น.

หงส์ธตรฐทั้งสองนี้เป็นอธิบดีแห่งหงส์ทั้งหลาย

คาถาสุ ฆพฺรหฺมาทิตฺเว'ติ มุนิโต คสฺส เอตฺตญฺจ โหติ, โปโรหิจฺโจ ตวํ มุเน [อป. เถร ๑.๑.๕๔๐], ธมฺมทสฺโส ตวํ มุเน [อป. เถร ๑.๑.๕๔๐], จิรํ ชีว มหาวีร, กปฺปํ ติฏฺฐ มหามุเน [อป. เถร ๑.๒.๑๖๘], ปฏิคฺคณฺห มหามุเน [อป. เถร ๑.๔๑.๘๓]ฯ ตุยฺหตฺถาย มหามุเนติ [อป. เถร ๑.๓.๓๔๕]ฯ

เตหิเยว อวจนสฺส นญฺจ โหติ, ตมาหุ เอกํ มุนินํ จรนฺตํ [สุ. นิ. ๒๑๐], มุนินํ โมนปเถสุ สิกฺขมานํ [ชา. ๑.๘.๔๔], ปิตรํ ปุตฺตคิทฺธินํ [ชา. ๒.๒๒.๒๓๗๗], สพฺพกามสมิทฺธินํ [ชา. ๑.๑๓.๑๐๓]ฯ

ในคาถาทั้งหลาย –

๑) สิ ชื่อว่า ค ท้าย มุนิศัพท์ เป็นเอ ด้วยสูตร ฆพฺรหฺมาทิตฺเว เช่น

โปโรหิจฺโจ ตวํ <u>มุเน</u> [ขุ.อป.เถร.๓๒/๘],

<u>ข้าแต่พระมุนี</u> ปุโรหิตของพระองค์มีนามชื่อว่าพระโกลิตะ

<u>ธมฺมทสฺโส</u> ตวํ มุเน[๑๕๑] [ขุ.อป.เถร.๓๒/๘],

ข้าแต่พระมุนี ฯลฯ <u>เป็นผู้พิพากษา</u>ของพระองค์

จิรํ ชีว มหาวีร, กปฺปํ ติฏฺฐ <u>มหามุเน</u> [ขุ.อป.เถรี ๓๓/๑๕๗],

ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า ขอพระองค์จงมีพระชนมชีพอยู่นานๆ <u>ข้าแต่พระมหามุนี</u> ขอพระองค์จงดำรงพระชนม์อยู่ตลอดกัป

ตวตฺถาย มหาเสตุ ปฏิคฺคณฺห <u>มหามุเน</u> [ขุ.อป.เถร.๓๒/๔๐๖]ฯ

<u>ข้าแต่พระมหามุนี</u> ขอได้โปรดทรงรับสะพานใหญ่ เพื่อประโยชน์แก่พระองค์เถิด พระเจ้าข้า

อธิการํ พหุ๋ มยฺหํ ตุยฺหตฺถาย <u>มหามุเน</u> [ขุ.อป.เถร ๓๓/๑๖๘]

<u>ข้าแต่พระมหามุนี</u> อธิการเป็นอันมากของหม่อมฉันย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่พระองค์

---

[๑๕๑] ธมฺมทสฺโส ปาฐะนี้ไม่พบตามที่ท่านอ้างไว้ แต่มีที่คล้ายคลึงกัน คือ

โปราณกวัสธโร อุคฺคเตโช ทุราสโท

ธุตวาทิคุเณ อคฺโค อกฺขทสฺโส ตว มุเน [ขุ.อป.เถร.๓๒/๘],

ข้าแต่พระมุนี พระมหากัสสปเถระผู้ดำรงวงศ์โบราณ มีเดชรุ่งเรือง หาผู้เสมอได้ยาก เลิศในธุดงคคุณ เป็นผู้พิพากษาของพระองค์

และ

พหุสฺสุโต ธมฺมธโร สพฺพปาฐี จ สาสเน

อานนฺโท นาม นาเมน ธมฺมรกฺโข ตว มุเน

ข้าแต่พระมุนี พระเถระขุนคลังธรรมของพระองค์ มีนามชื่อว่าพระอานนท์ เป็นพหูสูต ทรงธรรม และชำนาญในพระบาลีทั้งหมดในศาสนา

๒) อำ ท้าย ฌ ที่ไม่ต้องผ่านการทำเป็นรัสสะเหล่านั้นนั่นแหละ เป็น นำ ได้ เช่น

ตมาหุ เอกำ มุนินำ จรนฺตำ [ขุ.สุ. ๒๕/๓๑๓],

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวผู้นั้นว่าเป็นมุนีเอก

มา กิญฺจิ อวจุตฺถ คงฺคมาลำ มุนินำ โมนปเถสุ สิกฺขมานำ [ขุ.ชา. ๒๗/๑๑๖๒]

ท่านทั้งหลายอย่าได้กล่าวอะไรๆ กะท่านคังคมาละ ผู้เป็นปัจเจกมุนี ศึกษาอยู่ในคลองมุนี

ตญฺจ ทิสฺวาน อายนฺตำ ปิตรำ ปุตฺตคิทฺธินำ [ขุ.ชา.๒๘/๑๒๔๕],

ก็พระเวสสันดรและพระนางเจ้ามัทรี ทอดพระเนตรเห็นพระบิดาผู้มีความรักในบุตรกำลังเสด็จมา

มนุสฺสินฺทำ ชหิตฺวาน สพฺพกามสมิทฺธินำ

กถำ นุ ภควา เกสิ กปฺปสฺส รมติ อสฺสเม. [ชา.๒๗/๖๘๒]

เป็นอย่างไรหนอ เกสวะดาบสผู้ควรบูชาของข้าพเจ้าทั้งหลายจึงละความเป็นพระเจ้าพาราณสีผู้เป็นจอมมนุษย์ ซึ่งสามารถให้สำเร็จประสงค์ทุกอย่าง แล้วมายินดีอยู่ในอาศรมของกัปปดาบส.

อิสิสทฺเท ปน –

ส่วนใน อิสิ ศัพท์

๑๖๘. เฏ สิสฺสิสิสฺมา [เฏ สิสฺสสฺมา (มูลปาเฐ)]ฯ

เอ เป็น อาเทส ของ สิ ท้าย อิสิ ได้บ้าง.

อิสิมฺหา สิสฺส เฏ โหติ วาฯ

โย โน'ชฺช วินเย กงฺขำ, อตฺถธมฺมวิทู อิเส [ชา. ๒.๒๒.๑๑๖๔]ฯ 'ฆพฺรหฺมาทิตฺเว'ติ คสฺส เอตฺตญฺจ โหติ, นิสีทาหิ มหาอิเส [ชา. ๒.๒๐.๑๑๔], ตฺวำ โน'สิ สรณำ อิเส [ชา. ๒.๒๒.๑๓๒๖], ปุตฺโต อุปฺปชฺชตำ อิเส [ชา. ๑.๑๔.๑๐๔]ฯ

เอ เป็นอาเทสของสิ วิภัตติที่อยู่ท้าย อิสิ ศัพท์ ได้บ้าง เช่น

โย โน'ชฺช วินเย กงฺขำ, อตฺถธมฺมวิทู อิเส [ขุ.ชา.๒๘/๘๓๘]ฯ

วันนี้ เราทั้งหลายควรจะเข้าไปหาใคร ผู้เป็นบัณฑิต รู้แจ้งอรรถธรรม ผู้แสวงหาคุณ ซึ่งท่านพึงกำจัดความสงสัยของพวกเราได้.

'ฆพฺรหฺมาทิตฺเว'ติ คสฺส เอตฺตญฺจ โหติ, นิสีทาหิ มหาอิเส [ชา. ๒.๒๐.๑๑๔],

อาลปนวิภัตติ

ความเป็น เอ แห่ง สิ ชื่อว่า ค ย่อมมี ด้วยสูตร (๘๔) **ฆพฺรหฺมาทิตฺเว** (ท้าย ฆ และ พฺรหฺมเป็นต้น แปลง สิ ชื่อว่า ค เป็น เอ) เช่น

อิเม อายนฺติ ราชาโน อภิชาตา ยสสฺสิโน
อสฺสมา นิกฺขมิตฺวาน นิสีทาหิ มหาอิเส [ขุ.ชา. ๒๘/๑๔๗]
ข้าแต่ท่านมหาฤาษี พระราชาทั้งหลาย ผู้อภิชาต เรืองยศเหล่านี้ เสด็จมาหา ขอเชิญบิดาออกไปนั่งนอกอาศรมเถิด

ตฺวํ โน'สิ สรณํ อิเส [ขุ.ชา.๒๘/๘๘๙],
ท่านฤาษี ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้า

ปุตฺโต อุปฺปชฺชตุ อิเส [ขุ.ชา.๒๗/๑๙๔๒]
ข้าแต่พระฤาษี ด้วยการกล่าวคำสัตย์จริงนี้ ขอบุตรจงเกิดเถิด

๑๖๙. ทุติยสฺส โยสฺสฯ
เอ เป็นอาเทสของ โย ทุติยา ท้าย อิสิ ได้บ้าง.

อิสิมฺหา ทุติยสฺส โยสฺส เอ โหติ วาฯ
สมเณ พฺราหฺมเณ วนฺเท, สมฺปนฺนจรเณ อิเส [ชา. ๑.๑๖.๓๑๔]ฯ
เอ เป็น อาเทสของโยทุติยาวิภัตติ อันเป็นเบื้องหลังจาก อิสิ ศัพท์ ได้บ้าง เช่น

สมเณ พฺราหฺมเณ วนฺเท, สมฺปนฺนจรเณ อิเส [ขุ.ชา.๒๗/๒๔๑๐]ฯ
พระนางก็วอนไหว้สมณพราหมณ์และฤาษีทั้งหลาย ผู้สมบูรณ์ด้วยจรณะ

สมาเส ปน มเหสิ คจฺฉติ, มเหสี คจฺฉนฺติ, มเหสโย, มเหสิโนฯ อวจเน มเหสินนฺติ สิชฺฌติฯ "สงฺคายิสุ มเหสโย [วิ. ว. คนฺถารมฺภกถา เป. ว. คนฺถารมฺภกถา], วานมุตฺตา มเหสโย"ติ [อภิธมฺม.สงฺค. ๑๑๓ ปิฏฺเฐ] จ "น ตำ สมฺมคฺคตา ยญฺญ, อุปยนฺติ มเหสิโน, เอตำ สมฺมคฺคตา ยญฺญ, อุปยนฺติ มเหสิโน [สำ. นิ. ๑.๑๒๐], ปหนฺตา มเหสิโน กาเม, เยน ติณฺณา มเหสิโน"ติ จ "มเหสิ วิชิตาวิน"นฺติ [ม. นิ. ๒.๔๕๙] จ "สงฺฆญฺจาปิ มเหสินำ, กุญฺชรำ มเหสินำ, อุปคนฺตฺวา มเหสินำ [พุ. วำ. ๙.๑], ขิปฺปำ ปสฺส มเหสินำ [ชา. ๒.๑๙.๗๐], กตกิจฺจำ มเหสิน"นฺติ [ชา. ๒.๑๙.๑๐๒] จ สุตฺตปทานิ ทิสฺสนฺติฯ
แต่เมื่อเป็นบทสมาส
ใน สิ ปฐมาวิภัตติจะสำเร็จรูปเป็น มเหสิ
มเหสิ คจฺฉติ พระมเหสีเจ้า ย่อมเสด็จไป

โย ปฐมาวิภัตติ สำเร็จรูปเป็น มเหสิ, มเหสโย, มเหสิโน
มเหสี คจฺฉนฺติ, พระมเหสีเจ้าท. ย่อมเสด็จไป

ในอวิภัตติ สำเร็จรูปเป็น มเหสินๆ ซึ่งพระมเหสีเจ้า.
รูปเหล่านั้นมีพระบาฬีเป็นหลักฐาน ดังนี้
วิมานวตฺถุ อิจฺเจว, **นาเมน วสิโน ปุเร;**
ยํ ขุทฺทกนิกายสฺมิ, **สงฺคายิ๎สุ มเหสโยฯ**; [วิ.อ.คนฺถารมฺภกถา]
พระมเหสีเจ้าท. (หมายถึง พระอรหันตเถระผู้สวดคัมภีร์นี้ในคราวปฐมสังคายนา) ผู้เชี่ยวชาญแต่ก่อน สังคายนาเรื่องใดไว้ในคัมภีร์ขุททกนิกาย โดยชื่อว่าวิมานวัตถุ

วานมุตฺตา มเหสโย [อภิธมฺมตฺถสงฺคห ฉฏฺฐปริจฺเฉท] จ
พระมเหสีเจ้าท. (หมายถึง พระพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณยิ่งใหญ่มีศีลขันธ์เป็นต้นอันยิ่งใหญ่) ผู้หลุดพ้นแล้วจากกิเลสชื่อวานะ.

น ตํ สมฺมคฺคตา ยญฺญํ อุปยนฺติ มเหสิโน (สำ.ส.๑๕/๓๕๑)
พระมเหสีเจ้าท. (หมายถึง พระพุทธเจ้าเป็นต้นผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่) ผู้ดำเนินปฏิปทาอันชอบ ย่อมไม่เข้าไปใกล้ยัญนั้น

เอตํ สมฺมคฺคตา ยญฺญํ, **อุปยนฺติ มเหสิโน** [สำ.ส.๑๕/๓๕๑],
พระมเหสีเจ้าท. ผู้ดำเนินปฏิปทาอันชอบ ย่อมเข้าไปใกล้ยัญนั้น ฯ

ปหนฺตา มเหสิโน กาเม
พระมเหสีเจ้าท. ผู้ละกามได้ขาด

อโสกํ วิรชํ เขมํ **อริยฏฺฐงฺคิกํ อุชุ๎**
ตํ มคฺคํ อนุคจฺฉามิ **เยน ติณฺณา มเหสิโน** ฯ (ขุ.เถรี.๒๖/๔๗๑)
เราจะเดินไปตามอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันเป็นทางไม่มีความเศร้าโศก ปราศจากธุลี ปลอดโปร่ง เป็นทางตรง เป็นทางที่ท่านผู้แสวงหาคุณอันใหญ่หลวงดำเนินข้ามห้วงน้ำใหญ่ไปแล้ว.
อุสภํ ปวรํ วีรํ **มเหสิ๎ วิชิตาวินๆ**
อเนชๆ นฺหาตกๆ พุทฺธๆ **ตมหๆ พฺรูมิ พฺราหฺมณๆ** [ม.ม.๑๓/๗๐๗]
เราเรียกบุคคลผู้องอาจ ผู้ประเสริฐ ผู้แกล้วกล้า ผู้แสวงหาคุณใหญ่ ผู้ชำนะแล้วโดยวิเศษ ผู้ไม่หวั่นไหว อาบเสร็จแล้ว ตรัสรู้แล้วนั้น ว่าเป็นพราหมณ์.

สตฺถารํ ธมฺมมารพฺภ สงฺฆญฺจาปิ มเหสินํ
โปตฺถทานํ มยา ทินฺนํ ทกฺขิเณยฺเย อนุตฺตเร.[๑๕๒] [ขุ.อป.๓๒/๒๗๘]

เราปรารภพระศาสดา พระธรรม และพระสงฆ์ ถวายผ้าเปลือกไม้ แด่พระผู้มีพระภาค ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่หลวง เป็นทักขิเณยบุคคลผู้เลิศ

สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ นิสภาชานิยํ ยถา
ติธาปฺปภินฺนํ มาตงฺคํ กุญฺชรํว มเหสินํ ฯ (ขุ.อป.๓๒/๑๐๔)

เราได้เห็นพระสัมพุทธเจ้า ผู้มีพระฉวีวรรณดังทอง ผู้องอาจดุจม้าอาชาไนย ดังช้างมาตังคะตกมัน ๓ ครั้ง ผู้แสวงหาคุณยิ่งใหญ่.

ตทาปิ ตํ พุทฺธวรํ อุปคนฺตฺวา มเหสินํ
อนฺน ปาเนน ตปฺเปสึ สสงฺฆํ โลกนายกํ [ขุ.พุทฺธ. ๓๓/๘]

แม้ครั้งนั้น เราก็ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ผู้ทรงแสวงหาคุณใหญ่หลวงพระองค์นั้นแล้วได้ถวายข้าวและน้ำให้พระองค์เสวยพร้อมด้วยพระสงฆ์จนเพียงพอ

สงฺกิจฺจายํ อนุปฺปตฺโต อิสีนํ สาธุสมฺมโต
ตรมานรูโป นิยฺยาหิ ขิปฺปํ ปสฺส มเหสินํ ฯ [ขุ.ชา ๒๘/๙๐]

สังกิจจฤาษีที่พระองค์ทรงพระกรุณา ซึ่งยกย่องกันว่าได้ดีแล้วในหมู่ฤาษีทั้งหลายมาถึงแล้ว เชิญพระองค์รีบเสด็จออกไปพบท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่โดยเร็วเถิด

กตกิจฺจํ มเหสึ [๑๕๓] [ขุ.ชา ๒๘/๙๒],
ผู้ใดฆ่าบรรพชิตผู้ทำกิจเสร็จแล้ว ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

---

[๑๕๒] มเหสินํ ในตัวอย่างนี้ ฉบับสยามรัฐเป็น มเหสิโน
สตฺถารํ ธมฺมมารพฺภ สงฺฆญฺจาปิ มเหสิโน
โปตฺถทานํ มยา ทินฺนํ ทกฺขิเณยฺเย อนุตฺตเร ฯ [ขุ.อป.๓๒/๒๗๘]
เราปรารภพระศาสดา พระธรรม และพระสงฆ์ ถวายผ้าเปลือกไม้ แด่พระผู้มีพระภาค ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่หลวง.
แต่ในที่นี้ใช้ปาฐะฉบับฉัฏฐสังคายนา เพราะตรงกับหลักการที่ท่านกล่าวไว้.

[๑๕๓] ปัจจุบันเป็น มเหสินํ ดังที่มาในพระบาฬีสังกิจจชาดก
โย จ ปพฺพชิตํ หนฺติ กตกิจฺจํ มเหสินํ
ส กาฬสุตฺเต นิรเย จิรํ รตฺตาย ปจฺจติ ฯ(ขุ.ชา.๒๘/๙๒)
อนึ่ง ผู้ใดฆ่าบรรพชิตผู้ทำกิจเสร็จแล้ว ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้นั้นจะต้องหมกไหม้อยู่ในกาฬสุตตนรกตลอดกาลนาน

อคฺคิสทฺเท –

ใน อคฺคิศัพท์

ปฐมาวิภัตติ

๑๗๐. สิสฺสคฺคิโต นิ [ก. ๙๕; รู. ๑๔๕; นี. ๒๕๔; ‘สิสฺสาคฺคิโต นิ’ (พหูสุ)]ฯ

นิ เป็นอาเทสของ สิ ท้าย อคฺคิ ได้บ้าง.

อคฺคิโต สิสฺส นิ โหติ วาฯ

อคฺคิ ชลติ, อคฺคินิ ชลติ, อคฺคี ชลนฺติ, อคฺคโย อิจฺจาทิฯ

นิ เป็น อาเทส ของ สิวิภัตติ ที่อยู่ท้ายอคฺคิศัพท์ ได้บ้าง. เช่น

อคฺคิ ชลติ, อคฺคินิ ชลติ, ไฟ ย่อมลุกโพลง

อคฺคี ชลนฺติ, อคฺคโย ชลนฺติ ไฟท. ย่อมลุกโพลง

ปาฬิยํ ปน “อคฺคิ, คินิ, อคฺคินี”ติ ตโย อคฺคิปริยายา ทิสฺสนฺติ – “ราคคฺคิ, โทสคฺคิ, โมหคฺคี”ติ [อ. นิ. ๗.๔๖] จ “ฉนฺนา กุฏิ อาหิโต คินิ, วิวฏา กุฏิ นิพฺพุโต คินิ [สุ. นิ. ๑๙], มหาคินิ สมฺปชฺชลิโต [เถรคา. ๗๐๒ (โถกํ วิสทิสํ)], ยสฺมา โส ชายเต คินี”ติ [ชา. ๑.๑๐.๕๘] จ “อคฺคินิ ํ สมฺปชฺชลิตํ ปวิสนฺตี”ติ [สุ. นิ. ๖๗๕] จฯ

ในพระบาฬี พบศัพท์ที่เป็นไวพจน์ของอคฺคิศัพท์ ๓ รูป คือ อคฺคิ, คินิ, อคฺคินิ ดังนี้

ราคคฺคิ, โทสคฺคิ, โมหคฺคิ [อ.สตฺตก. ๒๓/๔๔]

ไฟ ๓ เหล่านี้ คือ ไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ

ฉนฺนา กุฏิ อาหิโต คินิ [ขุ.สุ. ๒๕/๒๙๕],

เรามุงบังกระท่อมแล้ว ก่อไฟไว้แล้ว.

วิวฏา กุฏิ นิพฺพุโต คินิ [ขุ.สุ. ๒๕/๒๙๕],

กระท่อมมีหลังคาอันเปิดแล้ว ไฟดับแล้ว

มหาคินิ สมฺปชฺชลิโต อนาหาโรปสมฺมติ [ขุ.เถรคา. ๒๖/๓๘๔][๑๕๔]

ไฟกองใหญ่ลุกโชน เมื่อหมดเชื้อก็ดับไป

---

๑๕๔ ปัจจุบันเป็น มหาคฺคินิ ปชฺชลิโต อนาหาโรปสมฺมติ. แต่ฉบับยุโรป เป็น มหาคินิ ตามที่พระคันถรจนาจารย์อ้างไว้.

กฏฺฐสฺมึ มตฺถมานสฺมิ̆ **ปาวโก นาม ชายติ**
ตเมว กฏฺฐึ ทหติ **ยสฺมา โส ชายเต คินิ ฯ** [ขุ.ชา. ๒๗/๑๓๗๖]
ธรรมดาไฟย่อมเกิดขึ้นที่ไม้สีไฟอันบุคคลสีอยู่ ไฟเกิดขึ้นแต่ไม่ใด ย่อมเผาไม้นั้นเองให้ไหม้.

อถ โลหมยึ ปน กุมฺภึ **อคฺคินิ̆ สมฺปชฺชลิตึ ปวิสนฺติ**[๑๕๕] [สุ. นิ. ๖๗๕]
ทีนั้น สัตว์นรกทั้งหลาย ย่อมเข้าไปสู่หม้อเหล็กอันไฟลุกโพลง

เตสึ วิสุ̆ วิสุ̆ รูปมาลา ลพฺภติฯ
ศัพท์ทั้ง ๓ มี อคฺคิ เป็นต้นเหล่านั้น มีรูปมาลา (ปทมาลา, การกระจายรูปวิภัตติ) แยกเป็นของตนโดยเฉพาะ.

เสฏฺฐิ, ปติ, อธิปติ, เสนาปติ, อติถิ, สารถิสทฺเทหิ จ โยนึ โน โหติ, อึวจนสฺส นึ โหติ วา, เสฏฺฐิโน, เสฏฺฐินึ, ปติโน, ปตินึ, อธิปติโน, อธิปตินึ, เสนาปติโน, เสนาปตินึ, อติถิโน, อติถินึ, สารถิโน, สารถินนฺติฯ คหปตโย, ชานิปตโย อิจฺจาทีนิ นิจฺจรูปานิ ทิสฺสนฺติฯ
อนึ่ง โน เป็น อาเทสของโย, และ นึ เป็นอาเทสของ อึ ที่อยู่ท้ายศัพท์ต่อไปนี้ คือ เสฏฺฐิ, ปติ, อธิปติ, เสนาปติ, อติถิ และสารถิ ได้บ้าง ดังนี้

เสฏฺฐิโน เศรษฐีท.
เสฏฺฐินึ ซึ่งเศรษฐี,
เสฏฺฐิโน ซึ่งเศรษฐีท.,

ปติโน สามี
ปตินึ ซึ่งสามี
ปติโน สามีท.

---

๑๕๕ ปัจจุบันฉบับสยามรัฐเป็น
อถ โลหมยึ ปน กุมฺภึ อคฺคินิสมึ ปชฺชลิตึ ปวิสนฺติ
ปจฺจนฺติ หิ ตาสุ จิรสฺสึ อคฺคินิสมาสุ สมุปฺปิลวาสา
ก็ทีนั้น สัตว์นรกทั้งหลาย ย่อมเข้าไปสู่หม้อเหล็ก ลุกโพลง ประหนึ่งหม้อไฟ ลอยฟ่องอยู่ ไหม้อยู่ในหม้อเหล็กนั้นอันไฟลุกโพลงสิ้นกาลนาน
ส่วนฉบับฉัฏฐสังคายนาเป็น
อถ โลหมยึ ปน กุมฺภึ̆, คินิสมฺปชฺชลิตึ ปวิสนฺติ;
ปจฺจนฺติ หิ ตาสุ จิรสฺสึ, อคฺคินิสมาสุ สมุปฺปิลวาเตฯ
ในที่นี้คงปาฐะตามที่พระคันถรจนาจารย์อ้างไว้.

อธิปติโน อธิบดีท.,
อธิปตินํ ซึ่งอธิบดี
อธิปติโน ซึ่งอธิบดีท.,

เสนาปติโน เสนาบดีท.,
เสนาปตินํ ซึ่งเสนาบดี
เสนาปติโน ซึ่งเสนาบดีท.

อติถิโน ผู้มาเยือนท.
อติถินํ ซึ่งผู้มาเยือน
อติถิโน ซึ่งผู้มาเยือนท.

สารถิโน สารถีท.
สารถินํ ซึ่งสารถี
สารถิโน ซึ่งสารถีท.

แต่รูปว่า **คหปตโย** คฤหบดีท. **ชานิปตโย** สามีท. เป็นต้นนี้คงมีแน่นอน (ไม่ทำเป็น คหปติโน หรือ ชานิปติโน)

อาทิสทฺเท –
'รตฺถฺยาทีหิ โฏ สฺมิโน'ติ สฺมิโน โฏ โหติ, อาทิสฺมิ, อาทิมฺหิ, อาโท, คาถาโท, ปาทาโทฯ "อาทิ, คาถาทิ , ปาทาทิ" อิจฺจาทีสุ ปน อาธารตฺเถ ทุติยา เอว "อิมํ รตฺติ, อิมํ ทิวสํ, ปุริมํ ทิสํ, ปจฺฉิมํ ทิสํ, ตํ ขณํ, ตํ ลยํ, ตํ มุหุตฺตํ" อิจฺจาทีสุ วิยฯ

รูปวิภัตติในอาทิศัพท์ มีที่เป็นพิเศษเฉพาะในสฺมิวิภัตติ กล่าวคือ โอ เป็นอาเทส ของ สฺมิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า (๙๕). **รตฺตาทีหิ โฏ สฺมิโน** (สฺมิ ท้าย รตฺติและอาทิ จะกลายเป็น โอ) เช่น
อาทิสฺมิ, อาทิมฺหิ, อาโท ในเบื้องต้น
คาถาโท ในคาถาแรก
ปาทาโท ในบาทแรก
แต่ในบางรูปเป็นทุติยาวิภัตติลงในอรรถสัตตมีวิภัตติ เช่น
อาทิ ในเบื้องต้น **คาถาทิ** ในคาถา **ปาทาทิ** ในบาท
เช่นเดียวกับรูปว่า
อิมํ รตฺติ ในคืนนี้, **อิมํ ทิวสํ** ในวันนี้, **ปุริมํ ทิสํ** ในวันแรก, **ปจฺฉิมํ ทิสํ** ในวันหลัง, **ตํ ขณํ** ในวันนั้น , **ตํ ลยํ** ในขณะนั้น, **ตํ มุหุตฺตํ** ในคราวนั้น

อิทานิ สมาเส ฌิสฺส ฏาเทสาภาโว วุจฺจติฯ

บัดนี้ จะกล่าวถึงการเป็นอาแห่ง อิ ชื่อว่า ฌ ในสมาส.

๑๗๑. อิโตญญตฺเถ ปุเมฯ

ในอัญญปทัตถสมาส (พหุพพีหิสมาส) ที่เป็นปุงลิงค์ โยปฐมาและทุติยาวิภัตติท้าย อิการันต์ เป็น โน และ เน ตามลำดับ ได้บ้าง.

ปุเม อญญปทตฺถสมาเส อิ-การมฺหา ปฐมา, ทุติยาโยนำ กเมน โน, เน โหนฺติ วาฯ สุตฺตวิภตฺเตน อุตฺตรปทตฺถสมาเสปิ กฺวจิ โยนำ โน, เน โหนฺติฯ

ในอัญญปทัตถสมาส ที่เป็นปุงลิงค์ โยปฐมาและทุติยาวิภัตติท้าย อิการันต์ เป็น โน และ เน ตามลำดับ ได้บ้าง.

ด้วยการแบ่งสูตรว่า (อิโต ปุเม) แม้ในอุตตรปทัตถสมาส (ตัปปุริสสมาส) บางตัวอย่างสามารถ แปลง โย เป็น โน และ เน ตามลำดับ. ตัวอย่าง

ปฐมาโยมฺหิ –

<u>ในโยปฐมา</u>

มิจฺฉาทิฏฺฐิโน, สมฺมาทิฏฺฐิโน, มุฏฺฐสฺสติโน, อุปฏฺฐิตสฺสติโน, อสาเร สารมติโน [ธ. ป. ๑๑], นิมฺมานรติโน เทวา, เย เทวา วสวตฺติโน [สำ. นิ. ๑.๑๖๘], อฏฺเฐเต จกฺกวตฺติโน, ธมฺเม ธมฺมานุวตฺติโน [สำ. นิ. ๕.๓๔], สคฺคำ สุคติโน ยนฺติ [ธ. ป. ๑๒๖], โตมร'งฺกุสปาณิโน [ชา. ๒.๒๒.๒๒๓], ทณฺฑมุคฺครปาณิโน, อริยวุตฺติโน, นิปกา สนฺตวุตฺติโน อิจฺจาทิฯ

มิจฺฉาทิฏฺฐิโน ผู้มีความเห็นผิด

สมฺมาทิฏฺฐิโน ผู้มีความเห็นถูก

มุฏฺฐสฺสติโน ผู้มีสติอันหลงแล้ว

อุปฏฺฐิตสฺสติโน ผู้มีสติอันปรากฏแล้ว.

อสาเร สารมติโน [ขุ.ธ. ๒๕/๑๑]

ผู้มีความเห็นว่าเป็นสาระในสิ่งไม่ใช่เป็นสาระ

ตาวตึสา จ ยามา จ	**ตุสิตา จาปิ เทวตา**
<u>นิมฺมานรติโน</u> เทวา	**เย เทวา <u>วสวตฺติโน</u>**
กามพนฺธนพนฺธา เต	**เอนฺติ มารวสำ ปุน.** [สำ.ส.๑๕/๕๔๔],

พวกเทพชั้นดาวดึงส์ ชั้นยาม ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดีและชั้นวสวดี [๑๕๖]ยังผูกพันอยู่ด้วยเครื่องผูกคือกาม จำต้องกลับมาสู่อำนาจมารอีกฯ

เตตฺตึเส วตฺตมานมฺหิ กปฺเป อาสุ๎ ชนาธิปา
อุทกาเสจนา นาม อฏฺเฐเต จกฺกวตฺติโน ฯ ขุ.อป.๓๒/๙๑,

ในกัลปที่ ๓๓ อันกำลังเป็นไป ได้มีพระเจ้าจักรพรรดิ [๑๕๗]ผู้เป็นจอมชนรวม ๘ พระองค์ ทรงพระนามว่าอุทกาเสจนะ

เย จ โข สมฺมทกฺขาเต ธมฺเม ธมฺมานุวตฺติโน
เต ชนา ปารเมสฺสนฺติ มจฺจุเธยฺยํ สุทุตฺตรํ ฯ [อ.ทสก.๒๔/๑๑๗],

---

[๑๕๖] นิมฺมานรติ ในตัวอย่างนี้เป็นอัญญปทัตถสมาส หรือที่เรียกตามคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า พหุพพีหิสมาส สำเร็จรูปจาก นิมฺมาน สมบัติที่ตนเนรมิตเอง + รติ ความยินดี วิเคราะห์ว่า *เอวํ สยํ นิมฺมิเต นิมฺมิเต นิมฺมาเน รติ เอเตสนฺติ นิมฺมานรตีฯ* (ที.ปา.อ.๑๘๓) (ความยินดีในกามวัตถุที่ตนเองนิรมิตขึ้นทุกอย่าง ของเทวดาหล่านี้มีอยู่ เหตุนั้น เทวดาเหล่านี้ ชื่อว่า นิมฺมานรติ). แม้คัมภีร์อังคุตรฎีกา ให้รูปวิเคราะห์อย่างย่อว่า *นิมฺมาเน รติ เอเตสนฺติ นิมฺมานรติโน.* (เทวดาท.ผู้มีความยินดีในกามวัตถุ ชื่อว่า นิมฺมานรติ).

ส่วน ปรนิมฺมิตวสตฺติโน เป็นอุตตรปทัตถสมาส (กิตันตสัตตมีตัปปุริสสมาส) วิเคราะห์ว่ *ปรนิมฺมิเตสุ โภเคสุ วสํ วตฺเตนฺตีติ ปรนิมฺมิตวสวตฺติโน* (เทวดา ทำอำนาจให้เป็นไป (คือ ถึงความเป็นผู้ตกไปตามความประสงค์) ในโภคะอันผู้อื่นนิรมิตให้ ชื่อว่า ปรนิมมิตวสวัตติ).

แม้ตุสิตา ยามา ในคาถาตัวอย่างนี้ ก็เป็นสมาสชนิดอุตตรปทัตถสมาส (ตัปปุริสสมาส) เช่นกัน ดังที่ท่านให้วิเคราะห์ไว้ในทุกนิบาต อังคุตรฎีกา (๓๗) ว่า *ทุกฺขโต ยาตา อปยาตาติ* ***ยามาฯ*** (เทวดาท. ผู้ไปปราศจากทุกข์ ชื่อว่า ยามา*). อตฺตโน สิริสมฺปตฺติยา ตุสํ อิตา คตาติ* ***ตุสิตาฯ*** (เทวดาท. ผู้ไปแล้วสู่ความยินดีด้วยศิริและสมบัติของตน ชื่อว่า ตุสิตา). ส่วน ตาวตึสา เป็นอัสสัตถิตัทธิต มีอรรถาธิบายว่า *มเฆน มาณเวน สทฺธิ์ มจลคาเม กาลํ กตฺวา เตตฺติสํ สหปุญฺญการิโน เอตฺถ นิพฺพตฺตาติ ตํ สหจาริตํ ฐานํ เตตฺติสํ, ตเทว ตาวติสํ, ตํ นิวาโส เอเตสนฺติ ตาวติสา* (มนุษย์ท. ๓๓ ผู้ทำบุญร่วมกัน ครั้นได้สิ้นชีวิตพร้อมกับมฆมานพในมจลคามแล้วมาบังเกิดในสวรรค์ชั้นนี้ ดังนั้น สวรรค์ชั้นนี้ ซึ่งเป็นที่อยู่ร่วมกันกัน จึงชื่อว่า เตฺติส, เตตฺติสํ นั่นเอง เป็น ตาวติสํ. สวรรค์ที่ชื่อว่า ตาวติสํ นั้น เป็นที่อยู่ ของพวกเทวดา ๓๓ เหล่านี้ ๆ จึงชื่อว่า ตาวติสา เทวดาอยู่ในสวรรค์ชื่อว่า ตาวติสํ).

[๑๕๗] จกฺกวตฺติโนเป็นอุตตรปทัตถสมาส วิ.*จตูสฺวปิ ทีเปสุ อาณาธมฺมจกฺกานิ สเตฺตสุ ปวเตฺตตีติ วา จกฺกวตฺตีฯ* (ผู้ยังจักรคืออาณาข้อบังคับและธรรมให้เป็นไปในสัตว์ท. ที่อยู่ในทวีปท.๔ ชื่อว่า จักกวัตตี). ส่วนคัมภีร์สัททนีติ ปทมาลา (ปริจเฉทที่ ๗) วินิจฉัยว่า เป็น อีการันต์ (จกฺกวตฺตี + โย) เพราะลง ณีปัจจัยในอรรถตัสสีละที่เป็นรูปสมาสดังนี้ว่า *จกฺกํ ปวตฺตนสีโลติ จกฺกวตฺตี* (ชื่อว่า จกฺกวตฺตี เพราะเป็นผู้มีปกติยังจักกรัตนะให้หมุน). ไม่ใช่เป็น อิการันต์ เพราะพบรูปที่เป็น จกฺกวตฺติโน โดย แปลง โย เป็น โน ตามวิธีการของ อีการันต์ เช่น เสฏฐิโน. แม้จะพบรูปที่เป็น รัสสะว่า จกฺกวตฺติ บ้าง แต่รูปนั้น เป็นการทำรัสสะในภายหลัง ไม่ใช่เป็นรัสสะมาแต่เดิม. ตามมติของสัททนีติ การที่ โย เป็น โน คงเป็นไปตามปกติของศัพท์ อีการันต์. แต่คัมภีร์นิรุตติทีปนี ท่านมองเป็น อิ การันต์ และเป็นบทสมาส จึงแปลง โย เป็น โน. อย่างไรก็ตาม ควรยึดถือตามมติของสัททนีติเป็นสำคัญ.

ส่วนชนเหล่าใด เป็นผู้ประพฤติธรรมอันสมควร ในธรรมที่[๑๕๘]พระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว ชนเหล่านั้นข้ามบ่วงมฤตยูซึ่งแสนยากที่จะข้ามไปถึงฝั่งได้

คพฺภเมเก อุปปชฺชนฺติ นิรยํ ปาปกมฺมิโน
สคฺคํ สุคติโน ยนฺติ ปรินิพฺพนฺติ อนาสวา ฯ [ขุ.ธ.๒๕/๑๙],

คนบางพวกย่อมเข้าถึงครรภ์ บางพวกมีกรรมอันลามก ย่อมเข้าถึงนรก ผู้ที่มีคติดี ย่อมไปสู่สวรรค์ ผู้ที่ไม่มีอาสวะย่อมปรินิพพาน

กทา สุ มํ หตฺถาโรหา สพฺพาลงฺการภูสิตา
นีลจมฺมธรา สูรา โตมรงฺกุสปาณิโน [ขุ.ชา.๒๘/๔๕๓],

เมื่อไรกองฝึกช้าง ผู้ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง สวมเกราะเขียว กล้าหาญ ถือโตมรและของ้าว (ซึ่งเคยติดตามเรา)[๑๕๙] จึงจักไม่ติดตามเรา ความดำรินั้นจักสำเร็จได้เมื่อไร

อทฺทสํสุ โภชปุตฺตา ขรา ลุทฺธา อการุณา
อุปคจฺฉฉ มมํ ตตฺถ ทณฺฑมุคฺครปาณิโน (ขุ.พุทฺธ. ๓๓/๒๐) ฯ

พวกบุตรของนายพรานเป็นคนดุร้ายหยาบช้าไม่มีกรุณา ได้เห็นเราแล้วมีมือถือไม้พลองตะบองสั้นกรูกันเข้ามาหาเรา ณ ที่นั้น

อริยวุตฺติโน
ผู้มีความเป็นไปอันประเสริฐ[๑๖๐]

ปญฺจาหํ สนฺนิปตนฺติ เอกคฺคา สนฺตวุตฺติโน
อญฺญมญฺญํ อภิวาเทตฺวา ปกฺกมนฺติ ทิสามุขา (ขุ.เถร.อป.๓๒/๔๑๒)ฯ

---

[๑๕๘] ธมฺมานุวตฺติ ผู้ประพฤติซึ่งธรรมอันเหมาะสม เป็นอุตตรปทัตถสมาส (ทุติยาตัปปุริสสมาส) ธมฺเม ธมฺมานุวตฺติโน มีความหมายดังอรรถกถาสังคารวสูตร ทสกนิบาต อังคุตรนิกาย อธิบายว่า ***ธมฺเม ธมฺมานุวตฺติโน****ติ สมฺมา อกฺขาเต นววิเธ โลกุตฺตรธมฺเม อนุธมฺมวตฺติโน, ตสฺส ธมฺมสฺสานุจฺฉวิกาย สห สีลาย ปุพฺพภาคปฏิปตฺติยา ปวตฺตมานา* (อ.ทสก.อ. ๑๑๗). *(ชนท. ผู้ประพฤติธรรมอันเหมาะสม ในโลกุตรธรรม ๙ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว, เมื่อประพฤติ ด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้น พร้อมทั้งศีล อันเหมาะสมต่อโลกุตรธรรมนั้น).* ส่วนในฎีกาพระสูตรนี้อธิบายว่า ***ธมฺเม****ติ ตว เทสนาธมฺเมฯ* ***ธมฺมานุวตฺติโน****ติ ตํ ธมฺมํ สุตฺวา ตทนุจฺฉวิกํ ปฏิปทำ ปูเรตฺวา มคฺคผลสจฺฉิกรเณน ธมฺมานุวตฺติโน* อ.ทสก.ฎี.๑๑๗, ธป.อ.๘๖)ฯ (*คำว่า* ***ธมฺเม*** *ในธรรม ได้แก่ ในธรรมเทศนา ของท่าน. คำว่า* ***ธมฺมานุวตฺติโน*** *(ประพฤติตามซึ่งธรรม) ได้แก่ บุคคลผู้ได้สดับธรรมเทศนานั้นแล้ว จึงบำเพ็ญปฏิปทาอันเหมาะสมต่อธรรมเทศนานั้น ชื่อว่า ธมฺมานุวตฺติโน เพราะการแทงตลอดมรรคผล).* โดยนัยนี้ บทว่า **ธมฺมานุวตฺติโน** แปลได้อีกนัยหนึ่งว่า ส่วนชนเหล่าใดประพฤติตามธรรม ในธรรม อันพระตถาคตตรัสแล้วโดยชอบ.

[๑๕๙] แปลตามรูปศัพท์เดิมว่า ผู้มีโตมรและของ้าวในมือ

[๑๖๐] อรรถกถาวิมานวัตถุ (วิ.อ.๓๒๘) อธิบายว่า **ปริสุทฺธวุตฺติ** ผู้มีความประพฤติบริสุทธิหมดจดแล้ว.

ฤาษีเหล่านั้นเป็นผู้มีตบะ ประพฤติพรหมจรรย์ ตักเตือนกันและกัน เป็นผู้แน่นแฟ้น เหาะไปในอากาศได้ทุกคน อยู่ในอาศรมประชุมกันทุก ๕ วัน ไม่ระส่ำระสาย มีความประพฤติสงบระงับ อภิวาทกันและกันแล้ว จึงบ่ายหน้ากลับไปตามทิศ (ที่ตนอยู่)

ทุติยาโยมฺหิ –
มุฏฺฐสฺสติเน, อุปฏฺฐิตสฺสติเน, อริยวุตฺติเน, โตมร'งฺกุสปาณิเน [ชา. ๒.๒๒.๑๙๐] อิจฺจาทิฯ
ในโยทุติยาวิภัตติ เช่น
มุฏฺฐสฺสติเน ผู้มีสติอันหลงลืมแล้ว
อุปฏฺฐิตสฺสติเน ผู้มีสติปรากฏแล้ว
อริยวุตฺติเน ผู้มีความเป็นไปอันประเสริฐ.

กทาหํ หตฺถาโรเห จ **สพฺพาลงฺการภูสิเต;**
นีลวมฺมธเร สูเร **โตมรงฺกุสปาณิเน**[๑๖๑]
ปหาย ปพฺพชิสฺสามิ **ตํ กุทาสฺสุ ภวิสฺสติ** [ขุ.ชา.๒๘/๔๕๓]ฯ

เมื่อไรเราจึงจักละกองฝึกช้างผู้ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง สวมเกราะเขียว กล้าหาญ ถือโตมรและของ้าว ออกบวชได้ ความดำรินั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ

วาตฺเวว? มิจฺฉาทิฏฺฐี ชนา คจฺฉนฺติ, มิจฺฉาทิฏฺฐี ชเน ปสฺสติฯ
วา ศัพท์ มีไว้เพื่ออะไร?
เพื่อการไม่แปลงโย เป็น โน และ เป็น เน ได้บ้าง เช่น
มิจฺฉาทิฏฺฐี ชนา คจฺฉนฺติ ชนท. ผู้มีความเห็นผิด ย่อมไป
มิจฺฉาทิฏฺฐี ชเน ปสฺสติ ย่อมเห็น ซึ่งชนท. ผู้มีความเห็นผิด

ครู ปน "โตมร'งฺกุสปาณโย, อตฺเถ วิสารทมตโย"ติ [ก. ๒๕๓] รูปานิ อิธ อิจฺฉนฺติฯ
แต่ครูทั้งหลาย (คือ พระอาจารย์กัจจายนเถระ) ประสงค์รูปท. ในอธิการนี้ว่า
โตมร'งฺกุสปาณโย, นายทหารผู้ถือโตมรและของ้าว
อตฺเถ วิสารทมตโย ผู้มีปัญญาอันแกล้วกล้าในอรรถ (อารัมภกถาในกิพพิธานกัณฑ์ กัจจายนไวยากรณ์)

อญฺญตฺเถติ กิ? มิจฺฉาทิฏฺฐิโย ธมฺมา, มิจฺฉาทิฏฺฐิโย ธมฺเมฯ
บทว่า **อญฺญตฺเถ** มีประโยชน์อะไร?

---

๑๖๑ [ฉบับสยามรัฐเป็น ปาณิโน]; แต่ในที่นี้ยึดตามปาฐะในฉบับฉัฏฐสังคายนา เพื่อสอดคล้องกับหลักการที่ท่านวางไว้

มีประโยชน์ในการไม่แปลง โน และ เน ในสมาสอื่นนอกนี้ เช่น
มิจฺฉาทิฏฺฐิโย ธมฺมา ธรรมท. คือความเห็นอันผิด
มิจฺฉาทิฏฺฐิโย ธมฺเม ซึ่งธรรมท. คือความเห็นอันผิด

ปุเมติ กิ? มิจฺฉาทิฏฺฐินิโย อิตฺถิโย, มิจฺฉาทิฏฺฐีนิ กุลานิฯ
บทว่า **ปุเม** (ในปุงลิงค์) มีประโยชน์อะไร?
เพื่อการไม่แปลงโย เป็น โน และ เป็น เน ในอัญญปทัตถสมาส ที่ไม่ใช่ปุงลิงค์ เช่น
มิจฺฉาทิฏฺฐินิโย อิตฺถิโย หญิงท. ผู้มีความเห็นผิด
มิจฺฉาทิฏฺฐีนิ กุลานิ ตระกูลท. ที่มีความเห็นผิด.

๑๗๒. เน สฺมิํโน กฺวจิ [นี. ๔๕๓]ฯ
ในอัญญัตถสมาส อันเป็นปุงลิงค์ บางแห่ง สฺมิ ท้าย อิการันต์ เป็น เน.

ปุเม อญฺญตฺเถ อิโต สฺมิโน กฺวจิ เน โหติฯ
กตญฺญุมฺหิ จ โปสมฺหิ, สีลวนฺเต อริยวุตฺติเน [ชา. ๑.๑๐.๗๘]ฯ สพฺพกามสมิทฺธิเน กุเล, ฉตฺตปาณิเน, ทณฺฑปาณิเน, โตมร'งฺกุสปาณิเน [ชา. ๒.๒๒.๑๙๐] อิจฺจาทิฯ
ในอัญญัตถสมาส อันเป็นปุงลิงค์ บางแห่ง สฺมิ ท้าย อิการันต์ เป็น เน. เช่น
กตญฺญุมฺหิ จ โปสมฺหิ, **สีลวนฺเต <u>อริยวุตฺติเน;</u>**
สุเขตฺเต วิย พีชานิ, **กตํ ตมฺหิ น นสฺสติฯ**[ขุ.ชา.๒๗/๑๓๙๖]
ส่วนกรรมที่บุคคลทำในคนกตัญญู มีศีล <u>มีความประพฤติประเสริฐ</u> ย่อมไม่ฉิบหายไป เหมือนพืชที่บุคคลหว่านลงในนาดีฉะนั้น.

สพฺพกามสมิทฺธิเน กุเล ในตระกูลอันเพียบพร้อมด้วยกามทั้งปวง
ฉตฺตปาณิเน, ในบุคคลผู้มีร่มในมือ (มือถือร่ม)
ทณฺฑปาณิเน ในบุคคลผู้มีไม้เท้าในมือ (มีมือถือไม้เท้า)
โตมร'งฺกุสปาณิเน ในทหารผู้มีโตมรและของ้าว (มีมือถือโตมรและของ้าว)

สุตฺตวิภตฺเตน อีโตปิ สฺมิโน กฺวจิ เน โหติ, มาตงฺคสฺมิ ยสสฺสิเน [ชา. ๒.๑๙.๙๖], เทววณฺณิเน, พฺรหฺมวณฺณิเน, อรหนฺตมฺหิ ตาทิเน [เถรคา. ๑๑๘๒] อิจฺจาทิฯ
ด้วยการแบ่งสูตรโดยไม่ให้บทว่า อิโต ตามมาจากสูตรว่า **อิโตญญตฺเถ ปุเม** (ในอัญญปทัตถสมาสที่เป็นปุงลิงค์ โยปฐมาและทุติยาวิภัตติท้าย อิการันต์ เป็น โน และ เน ตามลำดับ ได้บ้าง) สู่สูตรว่า

เน สฺมิโน กฺวจิ (ในอัญญัตถสมาส อันเป็นปุงลิงค์ บางแห่ง สฺมิ ท้าย อิการันต์ เป็น เน) นี้[๑๖๒] จึงสามารถแปลง สฺมิ ท้าย อี เป็น เน ได้บ้าง ในบางอุทาหรณ์ เช่น

อุปหจฺจ มนํ เมชฺโฌ มาตงฺคสฺมิ ยสสฺสิเน
สปาริสชฺโช อุจฺฉินฺโน เมชฺฌารญฺญ์ ตทา อหุ ฯ [ขุ.ชา๒๘/๙๒]

พระเจ้าเมชฌะคิดประทุษร้ายในมาตังคะฤาษี ผู้เรืองยศ รัฐมณฑลของพระเจ้าเมชฌะ พร้อมด้วยบริษัทก็สูญสิ้นไปในครั้งนั้น

เทวญฺญิเน ในหมู่เทวดา
พฺรหฺมญฺญิเน[๑๖๓] ในหมู่พรหม.

จณฺฑาลิ วนฺท ปาทานิ โคตมสฺส ยสสฺสิโน
ตเมว อนุกมฺปาย อฏฺฐาสิ อิสิสตฺตโม
อภิปฺปสาเทหิ มนํ อรหนฺตมฺหิ ตาทิเน
ขิปฺปมญฺชลิกา วนฺท ปริตฺตํ ตว ชีวิตนฺติ [ขุ.วิ.๒๖/๒๑]ฯ

แน่ะยายจัณฑาล ท่านจงถวายอภิวาทพระบาทยุคลของพระสมณโคดม ผู้อุดมด้วยพระเกียรติยศ. พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าผู้วิเศษทั้งหลาย ได้ประทับยืนอยู่ เพื่อทรงอนุเคราะห์ท่านคนเดียวเท่านั้น. ท่านจงยังจิตให้เลื่อมใสยิ่ง ในพระพุทธเจ้า ผู้ห่างไกลจากกิเลสทั้งมวล เป็นผู้หนักแน่น แล้วจงประคองหัตถ์ถวายอภิวาทโดยเร็วเถิด ชีวิตของท่านยังเหลือน้อยเต็มที.

อิการนฺตปุลฺลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ
กลุ่มนามศัพท์อิการันต์ปุงลิงค์ จบแล้ว

---

[๑๖๒] บทว่า อิโต สูตร ๑๘๒ (สูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์) **อิโตญฺญตฺเถ ปุเม** *(ในอัญญปทัตถสมาส ที่เป็นปุงลิงค์ โยปฐมา และทุติยาวิภัตติท้าย อิการันต์ เป็น โน และ เน ตามลำดับ ได้บ้าง)* เป็นบทที่ตามมาสู่สูตร ๑๘๓. **เน สฺมิโน กฺวจิ** *(ในอัญญัตถสมาส อันเป็นปุงลิงค์ บางแห่ง สฺมิ ท้าย อิการันต์ เป็น เน)* นี้ เพื่อกำหนดให้ อิ การันต์ เป็นนิมิตในการแปลงสฺมิ เป็น เน ดังนั้น สูตรว่า สฺมิโนฯ นี้ อี การันต์ จึงเป็นนิมิตให้แปลง สฺมิ เป็น เน ได้ ในบางอุทาหรณ์. การตัดแบ่งสูตรเช่นนี้เรียกว่า วินาธิการโยควิภาค การแบ่งสูตรโดนเว้นตัวที่ตามมา.

[๑๖๓] เทวญฺญิเน และ พฺรหฺมญฺญิเน สองศัพท์นี้ไม่พบที่มาในพระไตรปิฎกฉบับปัจจุบัน. พึงค้นหาสืบไป.

อีการนฺตปุลฺลิงฺคราสิ

อีการนฺเต ‘สิมฺหิ นา’นปุ๎สกสฺสา’ติ สุตฺเตน สิมฺหิ รสฺสตฺตํ นตฺถิ, ‘เค วา’ติ เค ปเร วิกปฺเปน รสฺโส, โยสุ จ อํ, นา, ส, สฺมา, สฺมิ๎ สุ จ ‘เอกวจนโยสฺวโฆน’นฺติ นิจฺจํ รสฺโส, ทณฺฑี คจฺฉติฯ ‘ชนฺตุ เหตุ’ อิจฺจาทิสุตฺเตน วิกปฺเปน โยนํ โลโป, ทณฺฑี คจฺฉนฺติฯ

ในอีการันต์

๑) ไม่มีการรัสสะ ในเพราะสิ ด้วยสูตร (๙๖) **สิมฺหิ นานปุ๎สกสฺส (**เพราะสิข้างหลังทีฆสระของลิงค์ที่ไม่ใช่นปุงสกลิงค์ ไม่เป็นรัสสะ)

๒) มีการรัสสะ อี เป็น อิ ในเพราะ สิ ชื่อ ค อันเป็นเบื้องหลัง ก็มีได้บ้าง ด้วยสูตร (๙๘) **เค วา** เพราะ สิ ชื่อ ค อันเป็นเบื้องหลัง ทีฆสระเว้น อา ชื่อ ฆ และ โอ เป็นรัสสะได้บ้าง).

๓) ในเพราะวิภัตติทั้งหลาย คือ โย (ปฐมาและทุติยา), อํ, นา, ส, สฺมา, สฺมิ๎ รัสสะอีเป็น อิ แน่นอน

ปฐมาวิภัตติ

ทณฺฑี คจฺฉติ คนมีไม้เท้าย่อมเดินไป.

ลบ โย ได้บ้าง ด้วยสูตร (๘๓) **ชนฺตุเหตฺวีฆเปหิ วา** (ลบโย ท้าย ชนฺตุ เหตุ, อีการันต์ที่เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์, ฆ และ อิวัณณะอุวัณณะชื่อว่า ป ได้บ้าง)

ทณฺฑี คจฺฉนฺติ คนมีไม้เท้าท. ย่อมเดินไป.

ปกฺเข –

ในส่วนหนึ่ง (แห่งรูป)

๑๗๓. โยนํ โนเน ปุเม [ก. ๒๒๕; รู. ๑๕๑; นี. ๔๕๒, ๔๕๓]ฯ

โนและเน เป็นอาเทสของ โยทั้งหลายที่อยู่ข้างหลังจาก อีการันต์ในปุงลิงค์.

ปุเม ฆสญฺญมฺหา อี-การโต ปฐมา, ทุติยาโยนํ กเมน โน, เน โหนฺติ วาฯ

ทณฺฑิโน คจฺฉนฺติ, โภทณฺฑิ, โภ ทณฺฑี, โภนฺโต ทณฺฑิโน, ทณฺฑิ๎ฯ

โนและเน เป็นอาเทสของโยปฐมาและทุติยาวิภัตติ อันเป็นเบื้องหลังจากอี ชื่อ ฆ ในปุงลิงค์ ได้บ้าง.

ปฐมาวิภัตติ

ทณฺฑิโน คจฺฉนฺติ คนมีไม้เท้าท. ย่อมเดินไป.

อาลปนวิภัตติ

โภ ทณฺฑิ, โภ ทณฺฑี ดูก่อนคนมีไม้เท้า

โภนฺโต ทณฺฑิโน ดูก่อนคนมีไม้เท้า ท.

ทุติยาวิภัตติ

ทณฺฑิ๎ ซึ่งคนมีไม้เท้า

๑๗๔. นำ ณีโต [ก. ๒๒๔; รู. ๑๕๓; นี. ๔๕๑]ฯ
นำ เป็น อาเทสของ อำ ที่อยู่ท้าย อี ชื่อ ณ ได้บ้าง.

ปุเม ณสญฺญมฺหา อี-การโต อำวจนสฺส นำ โหติ วาฯ ทณฺฑินำฯ
นำ เป็นอาเทสของ อำวิภัตติ อันเป็นเบื้องหลังจาก อี ชื่อ ณ ในปุงลิงค์ ได้บ้าง.
ทณฺฑินำ ซึ่งคนมีไม้เท้า.

๑๗๕. โน วา ['โน' (พหูสุ)]ฯ
โน เป็นอาเทสของ โยทุติยา ที่อยู่ท้าย อี ในปุงลิงค์ ได้บ้าง.

ปุเม ณีโต ทุติยาโยสฺส โน โหติ วาฯ ทณฺฑี, ทณฺฑิโน, ทณฺฑิเน, ทณฺฑินา, ทณฺฑีหิ, ทณฺฑีภิ, ทณฺฑิสฺส, ทณฺฑิโน, ทณฺฑีนำ, ทณฺฑิสฺมา, ทณฺฑิมฺหา, ทณฺฑินา, ทณฺฑีหิ, ทณฺฑีภิ, ทณฺฑิสฺส, ทณฺฑิโน, ทณฺฑีนำ, ทณฺฑิสฺมิ̊, ทณฺฑิมฺหิฯ
โน เป็นอาเทสของ โยทุติยาวิภัตติ อันเป็นเบื้องหลังจาก อี ชื่อ ณ ในปุงลิงค์ ได้บ้าง.
ทณฺฑี, ทณฺฑิโน, ซึ่งคนมีไม้เท้า.
ทณฺฑิเน, ซึ่งคนมีไม้เท้าท.

<u>ตติยาวิภัตติ</u>
ทณฺฑินา, ด้วยคนมีไม้เท้า.
ทณฺฑีหิ, ทณฺฑีภิ, ด้วยคนมีไม้เท้า ท.

<u>จตุตถีวิภัตติ</u>
ทณฺฑิสฺส, ทณฺฑิโน, แก่คนมีไม้เท้า.
ทณฺฑีนำ, แก่คนมีไม้เท้า ท.

<u>ปัญจมีวิภัตติ</u>
ทณฺฑิสฺมา, ทณฺฑิมฺหา, ทณฺฑินา, จากคนมีไม้เท้า.
ทณฺฑีหิ, ทณฺฑีภิ, จากคนมีไม้เท้าท.

<u>ฉัฏฐีวิภัตติ</u>
ทณฺฑิสฺส, ทณฺฑิโน, แห่งคนมีไม้เท้า.
ทณฺฑีนำ, แห่งคนมีไม้เท้า ท.

สัตตมีวิภัตติ

ทณฺฑิสฺมิ, ทณฺฑิมฺหิ ในคนมีไม้เท้า.

๑๗๖. สฺมิโน นิ [ก. ๒๒๖; รู. ๑๕๔; นี. ๔๑๖]ฯ

นิ เป็น อาเทสของ สฺมิ ท้าย อี ชื่อ ฌ ได้บ้าง.

ฌีโต สฺมิโน นิ โหติ วาฯ ทณฺฑินิฯ

นิ เป็น อาเทสของสฺมิ วิภัตติ อันเป็นเบื้องหลังจาก อี ชื่อ ฌ ได้บ้าง.

ทณฺฑินิ ในคนมีไม้เท้า.

'เน สฺมิโน กฺวจี'ติ วิภตฺตสุตฺเตน สฺมิโน เน จ โหติ, ทณฺฑิเน, ทณฺฑีสุฯ

ด้วยการแบ่งสูตรว่า **เน สฺมิโน กฺวจิ** (ในอัญญัตถสมาส อันเป็นปุงลิงค์ บางแห่ง สฺมิ เป็น เน) โดยเว้น อิโต ที่จะตามมา[๑๖๔] ดังนั้น ในบางอุทาหรณ์ จะพบว่า เน เป็น อาเทสของ สฺมิ ที่อยู่ท้าย อีการันต์ได้สำเร็จรูปเป็น

ทณฺฑิเน ในคนมีไม้เท้า

ทณฺฑีสุ ในคนมีไม้เท้าท.

เอวํ จกฺกี, ปกฺขี, สุขี, สิขี, จาคี, ภาคี, โภคี, โยคี, สงฺฆี, วาจี, ธชี, ภชี, กุฏฺฐี, รฏฺฐี, ทาฐี, ญาณี, ปาณี, คณี, คุณี, จมฺมี, ธมฺมี, สีฆยายี, ปาปการี, พฺรหฺมจารี, มายาวี, เมธาวี, ภุตฺตาวี, ภยทสฺสาวี, ยสสฺสี, เตชสฺสี, ฉตฺตี, ปตฺตี, ทนฺตี, มนฺตี, สตฺตุฆาตี, สีหนาที, สามี, ปิยปฺปสีฯ อตฺถทสฺสี, ธมฺมทสฺสี อิจฺจาทโยฯ

ศัพท์อีการันต์ ดังต่อไปนี้เป็นเหมือนกับ ทณฺฑี ศัพท์ เช่น

จกฺกี ผู้มีจักร (พระนารายณ์)	**ปกฺขี** สัตว์มีปีก (นก)	**สุขี** ผู้มีความสุข
สิขี นกยูง	**จาคี** ผู้เสียสละ	**ภาคี** ผู้มีส่วนแบ่ง
โภคี ผู้มีโภคะ	**โยคี** ผู้ประกอบความเพียร	**สงฺฆี** ผู้มีหมู่คณะ
วาจี ผู้มีคำพูด	**ธชี** ผู้มีธง	**ภชี** ผู้มีส่วนแบ่ง
กุฏฺฐี ผู้ป่วยโรคเรื้อน	**รฏฺฐี** ผู้มีแว่นแคว้น (พระราชา)	**ทาฐี** ผู้มีเขี้ยว
ญาณี ผู้มีปัญญา	**ปาณี** ผู้มีชีวิต	**คณี** ผู้มีหมู่คณะ
คุณี ผู้มีคุณ	**จมฺมี** ผู้มีโล่	**ธมฺมี**ผู้มีธรรม
สีฆยายี ผู้มีปกติไปเร็ว	**ปาปการี** ผู้ทำบาป	**ภยทสฺสาวี** ผู้เห็นภัย
มายาวี ผู้มีมายา	**เมธาวี** ผู้มีปัญญา	**ภุตฺตาวี** ผู้บริโภค
ยสสฺสี ผู้มียศ	**เตชสฺสี** ผู้มีเดช	**ฉตฺตี** ผู้มีร่ม
ปตฺตี, ผู้มีพลทหาร	**ทนฺตี** ช้าง	**มนฺตี** ผู้มีปัญญา

[๑๖๔] ดูในเชิงอรรถที่ ๖ ประกอบ.

สตฺตุฆาตี ผู้กำจัดศัตรู **สีหนาที** ผู้บรรลือสีหนาท **สามี** เจ้านาย, สามี
พฺรหฺมจารี ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ **ธมฺมทสฺสี** ผู้แสดงธรรม
ปิยปฺปสฺสี ผู้สรรเสริญผู้เป็นที่รักเป็นปกติ **อตฺถทสฺสี** ผู้แสดงอรรถ

คามณี, เสนานี, สุธี อิจฺจาทีสุ ปน สฺมิโน นิตฺตํ นตฺถิ
แต่ในศัพท์ต่อไปนี้ สฺมิ ไม่เป็น นิ เช่น
คามณี ผู้ใหญ่บ้าน **เสนานี** แม่ทัพ **สุธี** ผู้มีปัญญาดี[๑๖๕]

****

วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ
จะกล่าวถึงรูปแบบพิเศษ.

มหาวุตฺตินา โยสุ ฌี-การสฺสปิ กฺวจิ ฏฺตฺตํ โหติ,
"หสา โกญฺจา มยูรา จ, หตฺถโย ปสทา มิคา;
สพฺเพ สีหสฺส ภายนฺติ, นตฺถิ กายสฺมิ ตุลฺยตา [ชา. ๑.๒.๑๐๓]ฯ
ปุริสาลู จ หตฺถโย, สญฺญตา พฺรหฺมจารโย [อ. นิ. ๖.๓๗], อปเจ พฺรหฺมจารโย"ติ ทิสฺสนฺติฯ ตตฺถ 'หตฺถโย'ติ หตฺถิโน,'ปุริสาลู'ติ ปุริสโลลา พลวามุขยกฺขินิโย, 'พฺรหฺมจารโย'ติ พฺรหฺมจาริโน,'อปเจ'ติ ปูเชยฺย.
สุสฺสปิ กฺวจิ เนสุ โหติ, สุสฺขุ วต ชีวาม, เวริเนสุ อเวริโน [ธ. ป. ๑๙๗], เวริเนสุ มนุสฺเสสุ, วิหราม อเวริโนฯ ตตฺถ 'เวริเนสู'ติ เวรีจิตฺตวนฺเตสุฯ
ด้วยมหาสูตร
๑) เพราะโยวิภัตติท. แม้อี ชื่อว่า ฌ จะเป็น อ ในบางอุทาหรณ์. มีพระบาพีเหล่านี้เป็นหลักฐาน
หสา โกญฺจา มยูรา จ, <u>หตฺถโย</u> ปสทา มิคา;
สพฺเพ สีหสฺส ภายนฺติ, นตฺถิ กายสฺมิ ตุลฺยตา [ขุ.ชา.๒๗/๒๕๓]ฯ
หงส์ก็ดี นกกระเรียนก็ดี นกยูงก็ดี <u>ช้าง</u>ก็ดี เก้งก็ดี ย่อมกลัวราชสีห์ ทั้งนั้น จะถือเอาร่างกายเป็นประมาณไม่ได้ ฉันใด.

อเฉตฺถ สีหา พฺยคฺฆา จ ปุริสาลู จ <u>หตฺถโย</u>[๑๖๖],
เอเณยฺยา ปสทา เจว โรหิตา สรภา มิคาฯ [ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๕]
อนึ่ง ในป่านั้นมีสัตว์หลายจำพวก คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง ยักษิณีหน้าพา <u>ช้างทั้งหลาย</u> เนื้อทราย เก้ง ละมั่ง นางเห็น ยักษิณีหน้าพา ช้างทั้งหลาย

---

[๑๖๕] คัมภีร์ปทรูปสิทธิฎีกากล่าวว่า นอกจาก คามณี เสนานี สุธี แล้ว ยังมี ธมฺมสิรี ผู้มีสิริคือธรรม. (รูป.ฎี. ทณฺฑีศัพท์) ศัพท์เหล่านี้ในสัตตมีวิภัตติ จะไม่เป็น คามณินิ เสนานินิ สุธินิ ธมฺมสิรินิ คงเป็น คามณิสฺมิ, คามณิมฺหิ เป็นต้น.
[๑๖๖] ปัจจุบันเป็น หตฺถิโย

ททมาโน ปิโย โหติ, **สตๆ ธมฺมๆ อนุกฺกมๆ;**
สนฺโต นๆ สทา ภชนฺติ **สญฺญตา พฺรหฺมจารโยฯ** [อ.ฉ. ๒๒/๓๕],

ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักของชนเป็นอันมาก ชื่อว่าดำเนินตามธรรมของสัปบุรุษ สัปบุรุษผู้สงบผู้สำรวมอินทรีย์ ประพฤติพรหมจรรย์ ย่อมคบหาผู้ให้ทานทุกเมื่อ

ปูเชติ สหธมฺเมน, **ปุพฺเพกตมนุสฺสรๆ;**
อนาคาเร ปพฺพชิเต, **อปเจ พฺรหฺมจารโย**[๑๖๗] (อ.อฏฺฐก. ๒๓/๑๒๘)

สัปบุรุษ ระลึกถึงอุปการะที่มารดาและบิดาทำไว้ก่อน ย่อมบูชาท่านโดยชอบธรรม, พึงบูชาบรรพชิตผู้ไม่ครองเรือน ประพฤติพรหมจรรย์

ในบทพระบาฬีเหล่านั้น
บทว่า **หตฺถโย** ได้แก่ หตฺถิโน ช้างทั้งหลาย
บทว่า **ปุริสาลู** ได้แก่ ปุริสโลลา พลวามุขยกฺขินิโย นางยักษินีมีหน้าเป็นพา ซึ่งบ้าผู้ชาย[๑๖๘].
บทว่า **พฺรหฺมจารโย** ได้แก่ พฺรหฺมจาริโน ผู้ประพฤติพรหมจรรย์
บทว่า **อปเจ** ได้แก่ ปูเชยฺย พึงบูชา[๑๖๙]

สุสฺสปิ กฺวจิ เนสุ โหติ, สุสฺขๆ วต ชีวาม, เวริเนสุ อเวริโน [ธ. ป. ๑๙๗], เวริเนสุ มนุสฺเสสุ, วิหราม อเวริโนฯ ตตฺถ 'เวริเนสู'ติ เวรีจิตฺตวนฺเตสุฯ

๒) ในบางแห่งพบ เนสุ เป็นอาเทส แม้ของสุ เช่น

สุสฺขๆ วต ชีวาม, **เวริเนสุ อเวริโน**
เวริเนสุ มนุสฺเสสุ, **วิหราม อเวริโนฯ** [ขุ.ธ. ๒๕/๒๕ สุขวคฺค],

เมื่อพวกมนุษย์มีเวรกันอยู่ เราเป็นผู้ไม่มีเวรเป็นอยู่สบายดีหนอ, เมื่อพวกมนุษย์มีเวรกันอยู่ เราเป็นผู้ไม่มีเวรอยู่

ในพระบาฬีนี้ บทว่า **เวริเนสุ** ได้แก่ เวรีจิตตวนเตสุ มนุษย์ท. ผู้มีจิตประกอบด้วยเวร.

สมาเสปิ ปฐมาโยสฺส โนตฺตๆ, ทุติยาโยสฺส โนตฺตๆ เนตฺตญฺจ โหติฯ ตตฺถ ทฺเว โนตฺตานิ ปากฏานิฯ เนตฺตๆ ปน วุจฺจเต, "อสฺสมเณ สมณมานิเน [อ. นิ. ๘.๑๐], นเร ปาณาติปาติเน [อิติวุ. ๙๓], มญฺชุเก ปิยภาณิเน [ชา. ๒.๒๒.๑๗๒๑], มาลธาริเน [ชา. ๒.๒๒.๑๗๒๗], กาสิกุตฺตมธาริเน [ชา. ๒.๒๒.๑๙๕], วณฺณวนฺเต ยสสฺสิเน [ที. นิ. ๒.๒๘๒], จาปหตฺเถ กลาปิเน, อุโภ ภสฺสรวณฺณิเน [ชา. ๒.๒๑.๑๑๑],

---

[๑๖๗] อปเจ พฺรหฺมจารโย ปาฐะที่พบในฉบับสยามรัฐเป็น อปาเป พฺรหฺมจาริโน แต่ในที่นี้ยึดตามปาฐะฉบับฉัฏฐสังคายนา
[๑๖๘] อรรถกถาชาดก ภาค ๒ เป็น วพวามุขยกฺขินิโย นางยักษินีหน้าพา
[๑๖๙] แต่ในอรรถกถาอัฏฐกถนิบาตอันเป็นที่มา อธิบายว่า **อปเจ พฺรหฺมจารโย**ติ พฺรหฺมจาริโน อปจยติ, นีจวุตฺติตๆ เนสๆ อาปชฺชติฯ อปเจ พฺรหฺมจารโย คือ พฺรหฺมจาริโน อปจยติ ย่อมอ่อนน้อมซึ่งท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ คือ ถึงความเป็นผู้ประพฤติโน้มลงต่ำ ต่อท่านเหล่านั้น.

พฺราหฺมเณ เทวณฺฑิเน, สมุทฺธรติ ปาณิเน [อป. เถรี ๒.๓.๑๓๗], เอวํ ชรา จ มจฺจุ จ, อธิวตฺตนฺติ ปาณิเน”ติ [สํ. นิ. ๑.๑๓๖] ทิสฺสนฺติฯ ตตฺถ ‘ภสฺสรวณฺณิเน’ติ ปภสฺสรวณฺณวนฺเตฯ

๓) แม้ในสมาส โยปฐมาวิภัตติ เป็น โน, ทุติยาวิภัตติ เป็น โน และ เน. บรรดาอาเทสเหล่านั้น ความเป็น โน ของโยวิภัตติทั้งสอง ปรากฏแล้ว (เห็นได้ทั่วไป). แต่ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉพาะความเป็น เน แห่งโย ทุติยา ที่อยู่หลังจาก อีการันต์ ปุงลิงค์ ในสมาส. ในกรณีนี้ พบหลักฐานในพระบาฬี ดังนี้ เช่น

ตโต ปลาเป วาเหถ **อสฺสมเณ <u>สมณมานิเน.</u>** [อ.อฏฺฐก.๒๓/๑๐๐]
แต่นั้น จงนำคนแกลบ ผู้มิใช่สมณะแต่ยังนับว่าเป็นสมณะออกเสีย

ราคคฺคิ ทหติ มจฺเจ **รตฺเต กาเมสุ มุจฺฉิเต**
โทสคฺคิ ปน พฺยาปนฺเน **นเร <u>ปาณาติปาติเน</u>**ฯ [ขุ.อิติ. ๒๕/๒๗๓], [๑๗๐]
ไฟคือราคะ ย่อมเผาสัตว์ผู้กำหนัดแล้วหมกมุ่นแล้วในกาม ทั้งหลาย ส่วนไฟคือโทสะ ย่อมเผานรชน ผู้พยาบาท <u>มีปรกติฆ่าสัตว์</u>

อิเม กุมาเร ปสฺสนฺโต **มญฺชุเก <u>ปิยภาณิเน</u>**
อาสีเน วนคุมฺพสฺมึ **น รชฺชสฺส สริสฺสสิ** ฯ [ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๗๗],
เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้ง ๒ นี้ ผู้มีเสียงอันไพเราะ <u>พูดจาน่ารัก</u> นั่งอยู่ที่พุ่มไม้ในป่า จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ

ยทา ทกฺขสิ นจฺจนฺเต **กุมาเร <u>มาลธาริเน</u>**
อสฺสเม รมณียมฺหิ **น รชฺชสฺส สริสฺสสิ** ฯ [ขุ.ชา ๒๘/๑๐๗๗],
เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ <u>ทรงมาลา</u> ฟ้อนรำอยู่ ณ อาศรมรัมณียสถาน เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ

อนุลิตฺตา จนฺทเนน **<u>กาสิกุตฺตมธาริเน</u>**
สพฺเพ ปญฺชลิกา หุตฺวา **อิสีนํ อชฺฌุปาคมม** ฯ[๑๗๑] [ขุ.ชา. ๒๘/๑๔๐],
พระราชาทุกพระองค์ ทรงลูบไล้ด้วยจันทน์หอม <u>ทรงผ้ากาสิกพัสตร์อย่างดี</u> ทุกพระองค์ทรงประคองอัญชลีเข้าไปยังสำนักของฤาษีทั้งหลาย.

---

[๑๗๐] ปัจจุบันมีปาฐะเป็น ปาณาติปาติโน

[๑๗๑] ปัจจุบันมีปาฐะเป็น กาสิกุตฺตมธาริโน

นเว ว เทเว ปสฺสนฺตา วณฺณวนฺเต ยสสฺสิเน
สุคตสฺมึ พฺรหฺมจริยํ จริตฺวาน อิธาคเต[๑๗๒][ที.ม. ๑๐/๑๙๓],
เห็นเทวดาผู้ใหม่ๆ ผู้มีวรรณะ มียศ ประพฤติ พรหมจรรย์ในพระสุคตแล้ว มา ณ ที่นี้

กทาหํ รถาโรเห จ สพฺพาลงฺการภูสิเต
นีลจมฺมธเร สูเร จาปหตฺเถ กลาปิเน
ปหาย ปพฺพชิสฺสามิ ตํ กทา สุ ภวิสฺสติ ฯ [๑๗๓] [ขุ.ชา.๒๘/๔๕๓]
เมื่อไรเราจึงจักละกองฝึกรถอันประดับเครื่องอลังการทั้งปวง สวมเกราะเขียว กล้าหาญ ถือธนู และแล่ง ออกบวชได้, ความดำรินั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ

เต ปญฺชรคเต ปกฺขี อุโภ ภสฺสรวณฺณิเน
สุมุขํ ธตรฏฺฐญฺจ ลุทฺโท อาทาย ปกฺกมิ ฯ [ชา. ๒๘/๒๐๘],
นายพรานพาพระยาหงส์ทั้งสอง ผู้มีผิวพรรณอันผุดผ่อง คือ สุมุขหงส์และพระยาหงส์ธตรฐซึ่งอยู่ในกรงหลีกไป.

พฺราหฺมเณ เทววณฺฑิเน[๑๗๔],
ซึ่งพราหมณ์ ท. ชื่อว่า เทววัณฑี.

เทเสติ มธุรํ ธมฺมํ จตุสจฺจุปสํหิตํ
นิมุคฺเค โมหปงฺกมฺหิ สมุทฺธรติ ปาณิเน.[๑๗๕] [อป.เถร ๓๓/๑๒๑],
พระองค์ทรงแสดงธรรมอันไพเราะ ซึ่งประกอบด้วยสัจจะ ๔ ทรงฉุดขึ้น ซึ่งหมู่สัตว์ ที่จมอยู่ในเปือกตมคือโมหะ

เอวํ ชรา จ มจฺจุ จ, อธิวตฺตนฺติ ปาณิเน
ขตฺติเย พฺราหฺมเณ เวสฺเส, สุทฺเท จณฺฑาลปุกฺกุเส
น กิญฺจิ ปริวชฺเชติ, สพฺพเมวาภิมทฺทติฯ[๑๗๖] [สํ.ส. ๑๕/๔๑๕]
ชราและมัจจุก็ฉันนั้น ย่อมครอบงำ สัตว์ทั้งหลาย คือ พวกกษัตริย์ พวกพราหมณ์ พวกแพศย์ พวกศูทร พวกจัณฑาล และคนเทมูลฝอย ไม่เว้นใครๆ ไว้เลย ย่อมย่ำยีเสียสิ้น.

---

๑๗๒ ฉบับสยามรัฐเป็น ยสสฺสิโน ในที่นี้ยึดตามฉบับฉัฏฐสังคายนา
๑๗๓ ฉบับสยามรัฐเป็น กลาปิโน ในที่นี้ยึดตามฉบับฉัฏฐสังคายนา
๑๗๔ ควรค้นหาที่มาของศัพท์นี้?
๑๗๕ ฉบับสยามรัฐเป็น ปาณิโณ ในที่นี้ถือเอาตามฉบับฉัฏฐสังคายนา
๑๗๖ ฉบับสยามรัฐเป็น ปาณิโน.

ในอุทาหรณ์ว่า อุโภ ภสฺสรวณฺณิเน นี้ บทว่า **ภสฺสรวณฺณิเน** ได้แก่ ปภสฺสรวณฺณวนฺเต มีผิวพรรณผ่องใส.

สฺมิโน เนตฺเต ปน "มาตงฺคสฺมิ ยสสฺสิเน" อิจฺจาทีนิ [ชา. ๒.๑๙.๙๖] ปุพฺเพ วุตฺตาเนวฯ

๔) (เน เป็น อาเทส ของ สฺมิ). ในกรณีนี้ ข้าพเจ้าเคยกล่าวตัวอย่างไว้ในตอนต้นว่า *มาคงฺคสฺมิ ยสสฺสิเน* ดังนี้เป็นต้นแล้ว. (ดูย่อหน้าสุดท้ายของอิการันต์)

อีการนฺตปุลฺลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มนามศัพท์อีการันต์ปุงลิงค์ จบแล้ว.

อุการนฺตปุลฺลิงฺคราสิ

กลุ่มนามศัพท์อุการันต์ปุงลิงค์

ภิกฺขาทิคณราสิ

กลุ่มศัพท์มีภิกฺขุ เป็นต้น (ภิกฺขาทิคณ)

******

ปฐมาวิภัตติ

'คสีน'นฺติ สิโลโป, ภิกฺขุฯ โยนำ โลเป ทีโฆ, ภิกฺขูฯ

ลบ สิ วิภัตติ ด้วยสูตร (๘๒) **คสีนำ** (ลบ คและสิ ที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงด้วยสูตรอื่น),

ภิกฺขุ ภิกษุ

เมื่อลบ โย แล้วรัสสสระท้ายอุการันต์เป็นทีฆะ[๑๗๗],

ภิกฺขู ภิกษุท.

ปกฺเข –

ในส่วน (ของรูปว่า ภิกฺขโว),

โว เป็น อาเทสของ โย ด้วยสูตรนี้

๑๗๗. ลา โยนำ โว ปุเม [ก. ๑๑๙; รู. ๑๕๕; นี. ๒๙๔]ฯ

ในปุงลิงค์ โว เป็นอาเทสของโยทั้งหลาย หลังจาก อุวัณณะชื่อล ได้บ้าง.

ปุเม ลสญฺเญหิ อุวณฺเณหิ โยนำ โว โหติ วาติ โยนำ โวฯ

ในปุงลิงค์ โว เป็นอาเทสของโยทั้งหลาย หลังจาก อุวัณณะ (อุ อู) ชื่อ ล ได้บ้าง.

๑๗๘. เวโวสุ ลุสฺส [ก. ๙๗; รู. ๑๕๖; นี. ๒๖๐]ฯ

---

[๑๗๗] ด้วยสูตร **๙๑. โยโลปนีสุ ทีโฆ** (ในลิงค์ทั้งสาม เมื่อลบโยแล้ว ก็ดี เมื่ออาเทสนิ ได้ทำแล้วก็ดี สระรัสสะเป็นทีฆะ).

ในปุงลิงค์ เพราะ เว และ โว อ เป็นอาเทสของ อุ ชื่อ ล.
ปุเม เว, โวสุ ปเรสุ ลสญฺญสฺส อุ-การสฺส ฏ โหติฯ
ภิกฺขโวฯ
ในปุงลิงค์ เพราะเวและโว อันเป็นเบื้องหลัง อ เป็น อาเทสของ อุ ชื่อ ล.
ภิกฺขุโว ภิกษุทั้งหลาย.

ลุสฺสาติ กิ? สยมฺภุโวฯ
บทว่า **ลุสฺส** (ของ อุ ชื่อ ล) มีประโยชน์อะไร?
มีประโยชน์ในการใช้ อ เป็น อาเทสของอู (ชื่อ ล) เช่น สยมฺภุโว พระสยัมภูพระพุทธเจ้า(ผู้เป็นเอง)

<u>อาลปนวิภัตติ</u>
โภ ภิกฺขุ, โภ ภิกฺขู, โภนฺโต ภิกฺขูฯ
โภ ภิกฺขุ, โภ ภิกฺขู ดูก่อนภิกษุ
โภนฺโต ภิกฺขู ดูก่อนภิกษุท.

๑๗๙. ปุมาลปเน เวโว [ก. ๑๑๖; รู. ๑๕๗; นี. ๒๙๑]ฯ
เว และ โว เป็นอาเทสของ โย หลัง อุชื่อล ในอาลปนะอันเป็นปุงลิงค์ ได้บ้าง.

ปุเม อาลปเน ลสญฺญมฺหา อุ-การโต โยสฺส เว, โว โหนฺติ วาฯ
โภนฺโต ภิกฺขเว, อถ โข ภควา ภิกฺขู อามนฺเตสิ "ภิกฺขโว"ติ [ม. นิ. ๑.๑], เทวกายา อภิกฺกนฺตา, เต วิชานาถ ภิกฺขโว [ที. นิ. ๒.๓๓๔],
เว และ โว เป็นอาเทสของ โย ที่อยู่หลังจาก อุชื่อล ในอาลปนะอันเป็นปุงลิงค์ ได้บ้าง.
โภนฺโต ภิกฺขเว ดูก่อนภิกษุท. เช่น
อถ โข ภควา ภิกฺขู อามนฺเตสิ "<u>ภิกฺขโว</u>"ติ [ม.มู. ๑๒/๑],
ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ตรัสแล้วกะภิกษุท.เหล่านั้นว่า <u>ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย.</u>

ตโต อามนฺตยิ สตฺถา สาวเก สาสเน รเต
เทวกายา อภิกฺกนฺตา เต วิชานาถ <u>ภิกฺขโว</u> [ที.ม.๑๐/๑๔๑],
แต่นั้นจึงตรัสเรียกสาวกผู้ยินดีในพระศาสนา ตรัสว่า <u>ดูกรภิกษุทั้งหลาย</u> หมู่เทวดามุ่งมากันแล้ว พวกเธอจงรู้จักหมู่เทวดานั้น.

ภิกฺขุ, ภิกฺขู, ภิกฺขโว, ภิกฺขุนาฯ 'สุนฺหิสู'ติ ทีโฆ, ภิกฺขูหิ, ภิกฺขูภิ, ภิกฺขุสฺส, ภิกฺขุโน, ภิกฺขูนำ, ภิกฺขุสฺมา, ภิกฺขุมฺหา, ภิกฺขุนา, ภิกฺขูหิ, ภิกฺขูภิ, ภิกฺขุสฺส, ภิกฺขุโน, ภิกฺขูนำ, ภิกฺขุสฺมิ, ภิกฺขุมฺหิ, ภิกฺขูสุฯ
<u>ทุติยาวิภัตติ</u>

ภิกฺขุ̆ं ซึ่งภิกษุ
ภิกฺขู, ภิกฺขโว ซึ่งภิกษุท.

ตติยาวิภัตติ
ภิกฺขุนา ด้วยภิกษุ
เพราะ หิ อุการันต์ เป็นทีฆะ ด้วยสูตร (๙๔) **สุนำหิสุ** (เพราะสุ นำ และหิ รัสสสระเป็นทีฆะ).
ภิกฺขูหิ, ภิกฺขูภิ ด้วยภิกษุท.

จตุตถีวิภัตติ
ภิกฺขุสฺส, ภิกฺขุโน แก่ภิกษุ
ภิกฺขูนำ แก่ภิกษุท.

ปัญจมีวิภัตติ
ภิกฺขุสฺมา, ภิกฺขุมฺหา, ภิกฺขุนา จากภิกษุ
ภิกฺขูหิ, ภิกฺขูภิ จากภิกษุท.

ฉัฏฐีวิภัตติ
ภิกฺขุสฺส, ภิกฺขุโน แห่งภิกษุ
ภิกฺขูนำ แห่งภิกษุท.

สัตตมีวิภัตติ
ภิกฺขุสฺมิ̆ं, ภิกฺขุมฺหิ ในภิกษุ
ภิกฺขูสุ ในภิกษุท.

เอวำ มงฺกุ, มจฺจุ, อุจฺฉุ, ปฏฺฏ, ภาณุ, เสตุ, เกตุ, สตฺตุ, สินฺธุ, พนฺธุ, การุ, เนรุ, เมรุ, รุรุ, เวฬุ อิจฺจาทโยฯ
ศัพท์ดังต่อไปนี้เหมือน ภิกขุ เช่น

มงฺกุ ผู้เก้อ	**มจฺจุ** ความตาย	**อุจฺฉุ** อ้อย
ปฏฺฏ ผ้า	**ภาณุ** พระอาทิตย์	**เสตุ** สะพาน
เกตุ ธง	**สตฺตุ** ข้าวผง	**สินฺธุ** แม่น้ำสินธุ
พนฺธุ พวกพ้อง	**การุ** นายช่าง	**เนรุ** เนรุ
เมรุ เขาพระสุเมร	**รุรุ** กวาง	**เวฬุ** ไม้ไผ่

วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ
จะกล่าวรูปแบบพิเศษ

เหตุ, ชนฺตุ, กุรุสทฺเทสุ 'ชนฺตุเหตุ' อิจฺจาทิสุตฺเตน วิกปฺเปน โยนํ โลโป, เหตุ ธมฺโม, เหตู ธมฺมา, อตีเต เหตโว ปญฺจฯ

ในสามศัพท์ คือ เหตุ เหตุ, ชนฺตุ สัตว์ผู้เกิด และกุรุ แควันกุรุ ลบ โย วิภัตติได้บ้าง ด้วยสูตร **(๘๓) ชนฺตุเหตฺวีฆเปหิ วา** (ลบ โย ท้ายชนฺตุ และเหตุศัพท์, อีการันต์ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์, ท้าย อา ชื่อ ฆ, และ อิวัณณะ อุวัณณะ ชื่อว่า ป ได้บ้าง).

เหตุศัพท์
<u>ปฐมาวิภัตติ</u>
เหตุ ธมฺโม ธรรมที่เป็นเหตุ
เหตู ธมฺมา ธรรมท. ที่เป็นเหตุ
อตีเต เหตโว ปญฺจ เหตุท. อันเป็นอดีต ๕ ประการ

๑๘๐. โยมฺหิ วา กฺวจิ [ก. ๙๗; รู. ๑๕๖; นี. ๒๖๐]ฯ
ในเพราะโย อันเป็นเบื้องหลัง บางแห่ง อ เป็นอาเทส ของ อุ ชื่อว่า ล ได้บ้าง.

โยสุ ลสญฺญิโน อุ-การสฺส กฺวจิ ฏ โหติ วาฯ
อตีเต เหตโย ปญฺจฯ
ในเพราะโย อันเป็นเบื้องหลัง บางแห่ง อ เป็นอาเทส ของ อุ ชื่อว่า ล ได้บ้าง.
อตีเต เหตโย ปญฺจ เหตุท. อันเป็นอดีต ๕ ประการ

วาติ กิ? เหตุโยฯ
บทว่า **วา** (ได้บ้าง) มีประโยชน์อะไร?
มีประโยชน์ในการไม่ใช้ อ เป็น อาเทส ของ อุ ชื่อ ล ก็มี เช่น เหตุโย

กฺวจีติ กิ? ภิกฺขโวฯ
บทว่า **กฺวจิ** (บางแห่ง) มีประโยชน์อะไร?
มีประโยชน์ในการใช้ อ เป็น อาเทส ของ อุ ชื่อ ล ในบางแห่ง เช่น ภิกฺขโว ภิกษุทั้งหลาย.

โภ เหตุ, โภ เหตู, โภนฺโต เหตู, เหตโว, เหตโย, เหตุโย วา, เหตุ, เหตู, เหตโว, เหตโย, เหตุโย วาฯ เสสํ ภิกฺขุสมฺฯ

อาลปนวิภัตติ
โภ เหตุ, โภ เหตู แน่ะเหตุ
โภนฺโต เหตู, เหตโว, เหตโย, เหตุโย แน่ะเหตุท.

ทุติยาวิภัตติ
เหตุ ซึ่งเหตุ
เหตู, เหตโว, เหตโย, เหตุโย ซึ่งเหตุท.

ในวิภัตติที่เหลือเหมือน ภิกฺขุ ศัพท์

ชนฺตุศัพท์
ชนฺตุ คจฺฉติ, ชนฺตู, ชนฺตโย, ชนฺตุโย วาฯ

ปฐมาวิภัตติ
ชนฺตุ คจฺฉติ สัตว์ ย่อมไป
ชนฺตู, ชนฺตโย, ชนฺตุ โยสัตว์ ท.

๑๘๑. ชนฺตาทิโต โน จ [ก. ๑๑๙; รู. ๑๕๕; นี. ๒๙๔; ‘ชนฺตฺวาทิโต’ (พหูสุ)]ฯ
ในปุงลิงค์ โน และ โว เป็น อาเทสของ โย หลัง ชนฺตุศัพท์เป็นต้น.

ปุเม ชนฺตาทิโต โยนำ โน จ โหติ โว จฯ
ชนฺตุโน, ชนฺตโว.
ในปุงลิงค์ โน และ โว เป็น อาเทสของ โย หลัง ชนฺตุศัพท์เป็นต้น.
ชนฺตุโน, ชนฺตโว สัตว์ท.

โภ ชนฺตุ, โภ ชนฺตู, โภนฺโต ชนฺตู, ชนฺตโย, ชนฺตุโย, ชนฺตุโน, ชนฺตโว, ชนฺตุำ, ชนฺตู, ชนฺตโย, ชนฺตุโย, ชนฺตุโน, ชนฺตโวฯ เสสำ ภิกฺขุสมำฯ
อาลปนวิภัตติ
โภ ชนฺตุ, โภ ชนฺตู ดูก่อนสัตว์
โภนฺโต ชนฺตู, ชนฺตโย, ชนฺตุโย, ชนฺตุโน, ชนฺตโว ดูก่อนสัตว์ท.

ทุติยาวิภัตติ
ชนฺตุำ ซึ่งสัตว์
ชนฺตู, ชนฺตโย, ชนฺตุโย, ชนฺตุโน, ชนฺตโว ซึ่งสัตว์ท.

ในวิภัตติที่เหลือเหมือน ภิกฺขุ ศัพท์.

กุรุ ศัพท์

กุรุ, กุรู, กุรโย, กุรุโย, กุรุโน, กุรโวติ สพฺพํ ชนฺตุสมํฯ

รูปวิภัตติทั้งหมด เหมือนชนฺตุศัพท์ เช่น

กุรุ แคว้นกุรุ

กุรู, กุรโย, กุรุโย, กุรุโน, กุรโว แคว้นกุรุ ท.

“อชฺเชว ตํ กุรโย ปาปยาตุ [ชา. ๒.๒๒.๑๖๓๒], นนฺทนฺติ ตํ กุรโย ทสฺสเนน [ชา. ๒.๒๒.๑๖๔๑], อชฺเชว ตํ กุรโย ปาปยามี”ติ [ชา. ๒.๒๒.๑๖๓๔] ทิสฺสนฺติฯ

รูปว่า กุรโย เป็นต้น พบหลักฐานการใช้ ดังนี้

ปญฺญา หเว หทยํ ปณฺฑิตานํ เต ตฺยมฺห ปญฺญาย มยํ สุตฺตฏฺฐา

อนูนนาโม ลภตชฺช ทารํ อชฺเชว ตํ กุรโย ปาปยาตุ[๑๗๘]. [ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๓๕]

ปัญญานั่นเอง เป็นหทัยของบัณฑิตทั้งหลาย เราทั้งสองนั้นยินดีด้วยปัญญาของท่านยิ่งนัก ปุณณกยักษ์จงไปส่งท่านให้ถึงแคว้นกุรุรัฐในวันนี้ทีเดียว.

ตฺวํ โน วิเนตาสิ รถํว นฏฺฐํ นนฺทนฺติ ตํ กุรโย ทสฺสเนน

อกฺขาหิ เม ปุจฺฉิโต เอตมตฺถํ กถํ ปโมกฺโข อหุ มาณวสฺส. [ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๔๑]

ท่านเป็นผู้แนะนำเราทั้งหลาย เหมือนนายสารถีนำเอารถที่หายแล้วกลับมาได้ ฉะนั้น ชาวกุรุรัฐทั้งหลายย่อมยินดี เพราะได้เห็นท่าน ฉันถามแล้ว ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ฉัน ท่านหลุดพ้นจากมาณพมาได้อย่างไร.

ภริยาย มํ ตฺวํ อกรี สมงฺคึ อหญฺจ เต วิธุร กโรมิ กิจฺจํ

อิทญฺจ เต มณิรตนํ ททามิ อชฺเชว ตํ กุรโย ปาปยามิ. [ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๓๖]

ข้าแต่ท่านวิธูรบัณฑิต ท่านได้ทำให้ข้าพเจ้ามีความพร้อมเพรียงกันกับภรรยา ข้าพเจ้าจะทำกิจตอบแทนท่าน ข้าพเจ้าจะให้แก้วมณีดวงนี้แก่ท่าน และจะนำท่านไปส่งให้ถึงแคว้นกุรุรัฐในวันนี้ทีเดียว.

มหาวุตฺตินา ลโตปิ อวจนสฺส กฺวจิ นํ โหติ, “กิมตฺถินํ ภิกฺขุนํ อาหุ, ภิกฺขุนมาหุ มคฺคเทสิ์, ภิกฺขุนมาหุ มคฺคชีวิ์, พุทฺธํ อาทิจฺจพนฺธุน”นฺติ ทิสฺสนฺติ, ตถา “โรคนิฑฺฑึ ปภงฺคุนํ, โภคานญฺจ ปภงฺคุนํ [ธ. ป. ๑๓๙], วิญฺญาณญฺจ วิราคุน”นฺติ จฯ ตตฺถ ‘กิมตฺถิน’นฺติ กิสภาวํ, ‘มคฺคเทสิ’นฺติ มคฺคํ เทเสนฺตํ, ‘มคฺคชีวิ’นฺติ มคฺเค ชีวนฺตํ

---

๑๗๘ ปัจจุบันเป็น กุรุโย ทั้งสามตัวอย่างนี้ แต่ในที่นี้คงปาฐะเดิมของพระคันถรจนาจารย์ไว้.

, ‘โรคนิฑฺฑ’นฺติ โรคานํ กุลาวกภูตํ, ‘ปภงฺคุน’นฺติ ปภิชฺชนสีลํ, ‘วิราคุน’นฺติ วิรชฺชนสีลนฺฯ กตฺถจิ ปฐมนฺตมฺปิ ทิสฺสติ, ตตฺถ นาคโมฯ

ด้วยมหาสูตร นำ เป็นอาเทศของอำวิภัตติ แม้หลังจาก อุ ชื่อ ล ในบางแห่ง. พบหลักฐานการใช้ดังนี้

กิมตฺถินำ ภิกฺขุนำ อาหุ โสรตำ เกน กถญฺจ ทนฺตมาหุ
พุทฺโธติ กถำ ปวุจฺจติ ปฏิโฐ เม ภควา พฺยากโรหิ [๑๗๙] [ขุ.สุ.๒๕/๓๖๖],

บัณฑิตกล่าวบุคคลผู้มีสภาพอย่างไรว่าเป็นภิกษุ กล่าวบุคคลว่าผู้สงบเสงี่ยมด้วยอาการอย่างไร กล่าวบุคคลว่าผู้ฝึกตนแล้วอย่างไรและอย่างไรบัณฑิตจึงกล่าวบุคคลว่า ผู้รู้ ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระองค์อันข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอจงตรัสพยากรณ์แก่ข้าพระองค์เถิด ฯ

ปรมำ ปรมนฺติ โยธ ตฺวา อกฺขาติ วิภชติ อิเธว ธมฺมำ
ตำ กงฺขจฺฉิทำ มุนิำ อเนชำ ทุติยำ ภิกฺขุนมาหุ มคฺคเทสิำ ฯ [ขุ. สุ.๒๕/๓๐๒]

ภิกษุใดในศาสนานี้รู้ว่านิพพานเป็นธรรมยิ่ง ย่อมบอก ย่อมจำแนกธรรมในธรรมวินัยนี้แล พระพุทธเจ้าท.ตรัสเรียก ซึ่งภิกษุที่ ๒ ผู้ตัดความสงสัย ผู้เป็นมุนี ผู้ไม่หวั่นไหวนั้นว่า สมณะผู้แสดงมรรค.

โย ธมฺมปเท สุเทสิเต มคฺเค ชีวติ สญฺญโต สติมา
อนวชฺชปทานิ เสวมาโน ตติยำ ภิกฺขุนมาหุ มคฺคชีวิำ. [ขุ. สุ.๒๕/๓๐๒]

ภิกษุใด เมื่อบทธรรมอันพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงแสดงไว้ดีแล้ว เป็นผู้สำรวมแล้ว มีสติ เสพบทอันไม่มีโทษอยู่ชื่อว่าเป็นอยู่ในมรรค พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตรัสเรียก ซึ่งภิกษุ ที่ ๓ นั้นว่า เป็นอยู่ในมรรค.

เต จาปิ พุทฺธำ ทิสฺวาน พุทฺธำ อาทิจฺจพนฺธุนำ
ทูรโต ว นมสฺสนฺติ มหนฺตำ วีตสารทำ ฯ [ที.ปา.๑๑/๒๑๑]

ทั้งท้าววิรุฬหะและโอรสเหล่านั้น ได้เห็นซึ่งพระพุทธเจ้าผู้เบิกบานแล้ว ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ พากันถวายบังคมพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ปราศจากความครั่นคร้ามแต่ที่ไกล

ปริชิณฺณมิทำ รูปำ โรคนิทฺธำ ปภงฺคุนำ[๑๘๐]
ภิชฺชติ ปูติ สนฺเทโห มรณนฺตำ หิ ชีวิตำ ฯ (ขุ.ธ.๒๕/๒๑)

รูปนี้คร่ำคร่าแล้ว เป็นรังโรค ผุพัง กายของตนอันเปื่อยเน่า จะแตก เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด

เวทนำ ผรุสำ ชานึ สรีรสฺส จ เภทนำ

---

[๑๗๙] กิมตฺถินำ ปัจจุบันเป็น กึ ปตฺตินมาหุ บัณฑิตกล่าวบุคคลผู้บรรลุอะไร ฯลฯ ในที่นี้ยึดตามปาฐะของพระคันถรจนาจารย์

[๑๘๐] ปภงฺคุนำ ปัจจุบันเป็น ปภงฺคุณำ (สฺยาม) บ้าง, ปภงฺคุรำ (ฉัฏฐ) บ้าง รูปปภงฺคุนำ พบในบางฉบับ (ก) แต่ในที่นี้คงปาฐะเดิมของพระคันถรจนาจารย์

ครุกำ วาปิ อาพาธำ จิตฺตกฺเขปำ ว ปาปุเณ
ราชโต วา อุปสคฺคำ อพฺภกฺขานำ ว ทารุณำ
ปริกฺขยำ ว ญาตีนำ โภคานำ ว <u>ปภงฺคุนำ</u>[๑๙๑] (ขุ.ธ.๒๕/๒๐)

ผู้นั้นย่อมเข้าถึงเหตุแห่งทุกข์ ๑๐ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งพลันทีเดียว คือเวทนาหยาบช้า ความเสื่อมทรัพย์ ความแตกแห่งสรีระ อาพาธหนัก ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ความขัดข้องแต่พระราชาการกล่าวตู่อันร้ายแรง ความสิ้นญาติ <u>ความย่อยยับ</u> แห่งโภคะทั้งหลาย.

ในอุทาหรณ์เหล่านั้น
บทว่า **กิมตฺถินำ** ได้แก่ กึสภาวำ มีสภาพเช่นไร
บทว่า **มคฺคเทสึ** ได้แก่ มคฺคำ เทเสนฺตำ ผู้แสดงหนทาง
บทว่ **มคฺคชีวึ** ได้แก่ มคฺเค ชีวนฺตำ ผู้เป็นอยู่ในหนทาง
บทว่า **โรคนิทฺธำ** ได้แก่ โรคานำ กุลาวกภูตำ เป็นรังของโรคท.
บทว่า **ปภงฺคุนำ** ได้แก่ ปภิชฺชนสีลำ มีอันแตกไปเป็นปกติ
บทว่า **วิราคึ** ได้แก่ วิรชฺชนสีลำ มีอันคลายไปเป็นปกติ.

อย่างไรก็ตาม ในบางแห่งแม้บทลงปฐมาวิภัตติ พบวิธีการนี้ได้เช่นกัน, ในกรณีนี้ให้ลง น อาคม.

อิติ ภิกฺขาทิคณราสิฯ

กลุ่มภิกฺขาทิคณะ เป็นอย่างนี้

---

๑๙๑ เหมือนเชิงอรรถข้อ ๔.

สตฺถาทิคณราสิ
กลุ่มสตฺถาทิคณะ
สตฺถาทิราสิ
กลุ่มนามศัพท์มีสตฺถุเป็นต้น

ปฐมาวิภัตติ

๑๘๒. ลฺตุปิตาทีนมา สิมฺหิ [ก. ๒๙๙; รู. ๑๕๘; นี. ๔๑๑]ฯ

เพราะสิวิภัตติ อุ ของศัพท์ที่มีตุปัจจัยเป็นต้นที่สุด[๑๘๒] ปิตุศัพท์เป็นต้น เป็น อา.

สิมฺหิ ปเร ลฺตุปจฺจยนฺตานํ สตฺถุ[๑๘๓], กตฺตุอิจฺจาทีนํ ปิตาทีนญฺจ อุ-กาโร อา โหติฯ ‘คสีน’นฺติ โลโปฯ สตฺถาฯ

ในเพราะสิวิภัตติอันเป็นเบื้องหลัง อุ, ของศัพท์ที่มีตุปัจจัยเป็นที่สุด มีกตฺตุ เป็นต้น และของศัพท์มีสตฺถุ และปิตุเป็นต้น เป็น อา.

สตฺถา พระศาสดา

๑๘๓. ลฺตุปิตาทีนมเส [ก. ๒๐๐; รู. ๑๕๙; นี. ๔๑๒]ฯ

---

[๑๘๒] ลฺตุ ปัจจัย ได้แก่ ตุปัจจัยนั่นเอง ลฺ เป็นอักษรอนุพันธ์ บอกความหมายว่า นิพนฺธน คือ ตุปัจจัยใช้ในกัตตุการก (ดูสูตร ๗๑๘ กตฺตริ ลฺตุณฺกา ตุ และ ณก ปัจจัย ลงท้ายธาตุในอรรถกัตตา) และ มีอรรถวิเสสนะในสูตร ลฺตุปิตาทีนมเส นี้ คือ เป็นวิเสสนะของบทว่า นามศัพท์ที่ลงตุปัจจัย)

[๑๘๓] เหตุไรจึงวางสตฺถุศัพท์ไว้ตรงนี้ ชวนให้คิดว่า สตฺถุ ศัพท์ เป็นศัพท์ที่ลง ตุปัจจัย?. คิดว่า ไม่ควรมีศัพท์นี้ เพราะ ในโมคคัลลานไวยากรณ์ ไม่ได้กล่าวถึงศัพท์นี้ไว้ดังนี้. **ลฺตุปิตาทินมา สิมฺหิ**ฯ ลฺตุปฺปจฺจยนฺตานํ ปิตาทีนํ จ อา โหติ สิมฺหิฯ กตฺตา, ปิตาฯ ปิตุ, มาตุ, ภาวุ, มีตุ, ทุหิตุ, ชามาตุ, นตฺตุ, โหตุ, โปตุ (โมค.๒/๕๗)ฯ หรือไม่ก็ควรวางไว้คู่กับ ปิตาทีนํ เป็น สตฺถุปิตาทีนํ เพราะเทียบกับสูตรในปทรูปสิทธิ (๑๕๘) ว่า ***สตฺถุปิตาทีนมา สิสฺมิ สิโลโป จฯ*** *สตฺถาฯ* (ในเพราะสิ สระที่สุดของศัพท์มีสตฺถุ ปิตุ มาตุ ภาตุ ธีตุ กตฺตุ เป็นต้น เป็นอา และลบสิ สำเร็จรูปเป็น สตฺถา). ในที่นี้ข้าพเจ้าขอแปลโดยนำมารวมไว้กับ ปิตุศัพท์. (สมภพ)

เพราะวิภัตติอื่นจาก ส อุ ของ นามศัพท์ที่มีตุปัจจัยเป็นที่สุด และ ปิตุเป็นต้น เป็นต้น อาร.

สมฺหา อญฺญสฺมิ วิภตฺติคเณ ปเร ลุตุ, ปิตาทีนํ อุ-กาโร อารง โหติฯ

ในเพราะหมู่วิภัตตินอกจาก ส อันเป็นเบื้องหลัง อุ ของ ศัพท์ที่มีตุปัจจัยเป็นที่สุด และ ปิตุ เป็นต้น เป็น อาร.

๑๘๔. อารงฺสฺมา [ก. ๒๐๕; รู. ๑๖๐; นี. ๔๒๑]ฯ

โอ เป็นอาเทสของโยวิภัตติท้าย อาร.

อารงฺโต โยนํ โฏ โหติฯ

สตฺถาโรฯ

โอ เป็นอาเทสของโยวิภัตติหลังจาก อาร.

สตฺถาโร ศาสดาท.

<u>อาลปนวิภัตติ</u>

๑๘๕. เค อ จ [ก. ๒๔๖; รู. ๗๓; นี. ๔๗๖, ๔๗๘-๙]ฯ

เพราะ สิ ชื่อ ค อุ ของ นามศัพท์มีตุเป็นที่สุดและปิตุศัพท์เป็นต้น อุ เป็น อ และ อา.

เค ปเร ลุตุ, ปิตาทีนํ อุ-กาโร โหติ อ จ อา จฯ โภสตฺถ, โภ สตฺถา, โภนฺโต สตฺถาโร, สตฺถารํฯ

ในเพราะ สิชื่อค อันเป็นเบื้องหลัง อุ ของ ศัพท์ที่มีลุตุปัจจัยเป็นที่สุด และปิตุศัพท์เป็นต้น เป็น อ และ เป็น อา.

โภสตฺถ, โภ สตฺถา ข้าแต่พระศาสดา

โภนฺโต สตฺถาโร, สตฺถารํ ข้าแต่พระศาสดาท.

<u>ทุติยาวิภัตติ</u>

สตฺถารํ ซึ่งพระศาสดา

๑๘๖. โฏเฏ วา [ก. ๒๐๕; รู. ๒๖๐; นี. ๔๒๑]ฯ

โย ท้าย อาร เป็น โอ และ เอ ได้บ้าง.

อารงฺโต โยนํ กเมน โฏ, เฏ โหนฺติ วาฯ เอตฺถ จ วาสทฺโท สพฺพสทฺเท วิกปฺปนตฺโถ ตตฺถ วิฏยนฺตรสพฺภาวาฯ ปุน โฏคฺคหณํ ลหุภาวตฺถํฯ

สตฺถาโร, สตฺถาเรฯ

โอ และ เอ เป็นอาเทสของ โย หลังจาก อาร ได้บ้าง. วา ศัพท์ ในสูตรนี้ มีอรรถวิกัปป ในสขศัพท์ เพราะในสขศัพท์นั้นยังมีวิธีอื่น[๑๙๔]. การใช้ โอ ศัพท์ ซ้ำอีก เพื่อความกระชับ(ในการกล่าว)[๑๙๕]

สตฺถาโร, สตฺถาเร ซึ่งพระศาสดาท.

ตติยาวิภัตติ

๑๘๗. ฏา นาสฺมาหิ [ก. ๒๐๗, ๒๗๐; รู. ๑๖๑, ๑๒๐; นี. ๔๒, ๕๔๒]ฯ

อา เป็นอาเทส นา และ สฺมา ที่อยู่หลังจาก อาร อาเทส.

อารฺโต นา, สฺมาหิ ฏา โหติฯ

สตฺถารา, สตฺถาเรหิ, สตฺถาเรภิฯ

อา เป็นอาเทส นา และ สฺมา ที่อยู่หลังจาก อาร อาเทส.

สตฺถารา จากพระศาสดา

สตฺถาเรหิ, สตฺถาเรภิ จากพระศาสดาท.

จตุตฺถีวิภัตติ

๑๘๘. โลโป [ก. ๒๐๓; รู. ๑๖๒; นี. ๔๑๘]ฯ

มีการลบ ส ที่อยู่หลังจาก ศัพท์ที่มีตุปัจจัยเป็นที่สุดและปิตุเป็นต้นได้บ้าง.

ลฺตุ, ปิตาทีหิ สโลโป โหติ วาฯ

สตฺถุ, สตฺถุสฺส, สตฺถุโนฯ

มีการลบ ส ที่อยู่หลังจาก ลฺตุและปิตุเป็นต้นได้บ้าง.

สตฺถุ, สตฺถุสฺส, สตฺถุโน แห่งพระศาสดา

๑๘๙. นมฺหิ วา [ก. ๒๐๑; รู. ๑๖๓; นี. ๔๑๖]ฯ

เพราะนฺ อุ ของ ลฺตุ และ ปิตุ เป็นต้น เป็น อาร ได้บ้าง.

---

[๑๙๔] คือ สามารถแปลง โย ท้าย สข ศัพท์ เป็น อาโย และโน. ดังนั้น วิธีนี้ใน สข ศัพท์ จึงไม่แน่นอน.

[๑๙๕] *นนุ จ นิรตฺถกำ โฏคฺคหณำ ปฐมาโยสฺส อนนฺตรสฺตฺเตน โฏอาเทสสฺส สิทฺธตฺตาติ ? อาสงฺกิยาห "โฏ"อิจฺจาทิ. อสติ หิ โฏคฺคหเณ "เฏ วา ทุติยสฺสา"ติ คุรุนิทฺเทโส กาตพฺโพ สิยา, สติ อวจนา ลหุนิทฺเทโส, น จ โฏคฺคหเณ กิญฺจิ อนิฏฺฐมาปชฺชตีติ อธิปฺปาโย. [โมคฺ.ปญ.๑๗๒]*(เพื่อห้ามความสงสัยว่า โฏ ศัพท์ น่าจะไร้ประโยชน์ เพราะโอ อาเทส ของโยปฐมาปรากฏแล้วด้วยสูตรก่อนหน้ามิใช่หรือ? ท่านจึงกล่าวว่า โฏเฏ วา ดังนี้ไว้. จริงอย่างนั้น เมื่อไม่มี โฏ ศัพท์ ก็จะต้องแสดงตัวสูตรอย่างยาวๆว่า เฏ วา ทุติยสฺส, เมื่อมี โฏ จึงสามารถแสดงอย่างสั้นว่า โฏเฏ วา ได้ เพราะไม่มีคำว่า (ทุติยสฺส อีก) อีก ทั้งในการใช้คำว่า โฏ อีก ไม่ถึงความไร้ประโยชน์อันใด.) สรุป แม้ได้เคยกล่าวไว้ในสูตร **๑๘๔. อารฺสฺมา** (โอ เป็นอาเทสของโยวิภัตติท้าย อาร.) เพื่อไม่ต้องระบุในตัวสูตรให้ยาวอีกว่า "เฏ วา ทุติยสฺส" ทุติยา โย เป็น เอ บ้าง เพราะเมื่อกล่าวเพียง "โฏเฏ วา" โยทั้งสองเป็น โอ และ เอ ได้บ้าง เป็นอันรู้ได้ว่า โย ปฐมา เป็น อา ทุติยาเป็น เอ.

นมฺหิ ปเร ลฺตุ, ปีตาทีนํ อุ-กาโร อารง โหติ วาฯ อิเมสํ มหานาม ติณฺณํ สตฺถารานํ เอกา นิฏฺฐา อุทาหุ ปุถุ นิฏฺฐาติ [อ. นิ. ๓.๑๒๗]ฯ

ในเพราะนํ อันเป็นเบื้องหลัง อุอักษรของ ลฺตุ และ ปีตุเป็นต้น เป็นอาร ได้บ้าง.

(**สตฺถารานํ** แห่งพระศาสดาท.) เช่นในพระบาฬีนี้ว่า

อิเมสํ มหานาม ติณฺณํ <u>สตฺถารานํ</u> เอกา นิฏฺฐา อุทาหุ ปุถุ นิฏฺฐา [อ.เอก.๒๐/๕๖๖]

ดูกรมหานามะ คติ <u>ของศาสดา</u> ๓ จำพวกนี้เป็น อย่างเดียวกัน หรือว่าเป็นต่างๆ กัน

สตฺถูนํฯ

สตฺถูนํ แห่งพระศาสดาท.

๑๙๐. อา [ก. ๒๐๒; รู. ๑๖๔; นี. ๔๑๗]ฯ

เพราะนํ อุ ของ ลฺตุ และ ปีตุ เป็นต้น เป็น อา ได้บ้าง.

นมฺหิ ปเร ลฺตุ, ปีตาทีนํ อุ-กาโร อา โหติ วาฯ

สตฺถานํ, สตฺถารา, สตฺถาเรหิ, สตฺถาเรภิ, สตฺถุ, สตฺถุสฺส, สตฺถุโน, สตฺถูนํ, สตฺถารานํ, สตฺถานํฯ

ในเพราะนํ อันเป็นเบื้องหลัง อุอักษร ของลฺตุ และ ปีตุศัพท์เป็นต้น เป็น อา ได้บ้าง.

สตฺถานํ แก่พระศาสดาท.

<u>ปัญจมีวิภัตติ</u>

สตฺถารา จากพระศาสดา

สตฺถาเรหิ, สตฺถาเรภิ จากพระศาสดา ท.

<u>ฉัฏฐีวิภัตติ</u>

สตฺถุ, สตฺถุสฺส, สตฺถุโน แห่งพระศาสดา

สตฺถูนํ, สตฺถารานํ, สตฺถานํ แห่งพระศาสดา ท.

<u>สัตตมีวิภัตติ</u>

๑๙๑. ฏิ สฺมิ̆โน [ก. ๒๐๖; รู. ๑๖๕; นี. ๔๒๒]ฯ

สฺมิ̆ หลังจาก อาร อาเทส เป็น อิ.

อารงฺโต สฺมิโน ฏิ โหติฯ

อิ เป็น อาเทส ของ สฺมิ̆ หลังจาก อาร อาเทส.

๑๙๒. รสฺสารง [ก. ๒๐๘; รู. ๑๖๖; นี. ๔๒๔]ฯ

ในเพราะสฺมิ์ อาร เป็นรัสสะ

สฺมิ์หิ ปเร อารงฺกโต รสฺโส โหติฯ

สตฺถริ, สตฺถาเรสุฯ

ในเพราะสฺมิ์ อันเป็นเบื้องหลัง อุอักษรที่เป็นอารอาเทสอันทำแล้ว เป็นรัสสะ.

สตฺถริ ในพระศาสดา

สตฺถาเรสุ ในพระศาสดาท.

พหุลาธิการา นา, สฺมาสุ สตฺถุนาติ จ สุมฺหิ สตฺถูสูติ จ สิทฺธํฯ "ธมฺมราเชน สตฺถุนา, ปูชํ ลพฺภติ ภตฺตุสู" ติ [ชา. ๒.๒๒.๑๕๑๗] ปาฬิฯ 'ภตฺตุสู'ติ สามีสุ, 'ภตฺตาสู'ติปิ ปาโฐฯ

เพราะการตามมาแห่ง พหุล ศัพท์ (โดยมาก)[๑๘๖] ในนา และ สฺมา วิภัตติ สำเร็จรูปเป็น สตฺถุนา และใน สุวิภัตติ สำเร็จรูปเป็น สตฺถูสุ ดังมีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า

ธมฺมราเชน สตฺถุนา,

ด้วยพระศาสดา ผู้ทรงเป็นธรรมราชา

เอเสยฺยา ราชวสตี วตฺตมาโน ยถา นโร

อาราธยติ ราชานำ ปูชำ ลพฺภติ (ลภติ) ภตฺตุสฺวฯ [ขุ.ชา. ๒๘/๙๗๒]

ดูกรเจ้าทั้งหลาย นี้ชื่อว่าราชวัสดีเป็นอนุศาสน์สำหรับราชเสวก นรชนประพฤติตาม ย่อมยังพระราชาให้โปรดปราน และย่อมได้การบูชา ในเจ้านายทั้งหลาย.

ในพระบาฬีนี้ บทว่า **ภตฺตุสุ** ได้แก่ สามีสุ ในสามีทั้งหลาย, แต่ปาฐะว่า **ภตฺตาสุ** ดังนี้ก็มีอยู่.

'ลฺตุปิตาทีนมเส'ติ อเสคฺคหเณน โตมฺหิ อารง โหติ [นี. ๔๑๔], "สตฺถารโต สตฺถารำ คจฺฉนฺติ, สตฺถารโต สตฺถารำ ฆเฏนฺตี"ติ [มหานิ. ๒๗] ปาฬิฯ

ด้วยศัพท์ว่า อเส (อื่นจาก ส) ในสูตรว่า (๑๘๓) **ลฺตุปิตาทีนมเส** (เพราะวิภัตติอื่นจาก ส อุ ของ นาม ศัพท์ที่มีลฺตุปัจจัยเป็นที่สุด และ ปิตุเป็นต้น เป็นต้น อาร). ในเพราะ โต ปัจจัย อาเทสคือ อาร ย่อมมี.

สตฺถารโต จากพระศาสดา ดังพระบาฬีในมหานิทเทสว่า

สตฺถารโต สตฺถารำ คจฺฉนฺติ [ขุ.มหา.๓๓/๑๗๐]

จากศาสดาต้นถึงศาสดาหลัง

สตฺถารโต สตฺถารำ ฆเฏนฺติ [ขุ.มหา.๓๓/๓๗๓]

ย่อมกระทบกระทั่งศาสดาแต่ศาสดา

---

[๑๘๖] ในสูตรที่ ๖๐ ว่า พหุลำ ในสนธิกัณฑ์ สูตรนี้เป็นอธิการสูตร ตามไปกำกับความของทุกสูตรว่า หลักการของคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์นี้เป็นไปโดยส่วนมาก และด้วยสูตรนี้ สามารถปฏิเสธรูปที่ไม่ต้องการ และถือเอารูปที่ต้องการ ในสูตรสำเร็จรูปทุกสูตร.

เอวๆ กตฺตา, ภตฺตา, คนฺตา, เชตา, ชเนตา, เฉตฺตา, เฉทิตา, วิญฺญาตา, วิญฺญาเปตา, อุฏฺฐาตา, อุฏฺฐาเปตา, ตริตา, ตาเรตา, ทาตา, ทาเปตา, สนฺธาตา, สนฺธาเปตา, เนตา, เนตฺตา, โปเสตา, เภตฺตา, ยาตา, วตฺตา, เสตา, หนฺตา, สกมนฺธาตา, มหามนฺธาตา อิจฺจาทโยฯ

ศัพท์เหล่านี้ก็เหมือนกับสตฺถุศัพท์ เช่น

กตฺตา ผู้ทำ **ภตฺตา** ผู้เลี้ยงดู, สามี **คนฺตา** ผู้ไป
เชตา ผู้ชนะ **ชเนตา** ผู้ทำให้เกิด **เฉตฺตา** ผู้ตัด
เฉทิตา ผู้ถูกตัด **วิญฺญาตา** ผู้รู้ **วิญฺญาเปตา** ผู้บอกให้รู้
อุฏฺฐาตา ผู้ลุกขึ้น **อุฏฺฐาเปตา** ผู้ทำให้ลุกขึ้น **ตริตา** ผู้ข้าม
ตาเรตา ผู้ถูกทำให้ข้าม **ทาตา** ผู้ให้ **ทาเปตา** ผู้ให้ให้
สนฺธาตา ผู้ทรงไว้ **สนฺธาเปตา** ผู้บอกให้ทรงไว้ **เนตา** ผู้นำไป
เนตฺตา ผูถูกนำ **โปเสตา** ผู้เลี้ยง **เภตฺตา** ผู้ทำลาย
ยาตา ผู้ไป **วตฺตา** ผู้กล่าว **เสตา** ผู้อยู่
หนฺตา ผู้ฆ่า **สกมนฺธาตา** พระเจ้าสกมันธาตุ, **มหามนฺธาตา** พระเจ้ามหามันธาตุ.

วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ

จะกล่าวถึงรูปแบบพิเศษ

มหาวุตฺตินา โยนํ อา โหติ, อวิตกฺกิตา คพฺภมุปวชนฺติ [ชา. ๑.๑๓.๑๓๘ (วิสทิสํ)], เต ภิกฺขู พฺรูเหตา สุญฺญาคารานํฯ

ด้วยมหาสูตร

๑) อาเป็นอาเทสของโยทั้งหลาย (หลังจากอุการันต์) เช่น

อวิตกฺกิตา คพฺภมุปวชนฺติ[๑๘๗]

บุคคลผู้ไม่ตรึกนึกคิด ย่อมเข้าถึงครรภ์.

เต ภิกฺขู <u>พฺรูเหตา</u> สุญฺญาคารานํ

ภิกษุท.เหล่านั้น <u>ผู้พอกพูน</u> ซึ่งสุญญาคาร.[๑๘๘]

---

๑๘๗ ปัจจุบันพบข้อความที่คล้ายคลึง แต่รูปประโยคต่างกัน คือ อวิตกฺกิตา มจฺจมุปพฺพชฺชนฺติ (ฉัฏฐ) บ้าง อวิตกฺกิตาโร มจฺจุมุปฺปชฺชนฺติ (สยามรัฐ) แต่ในที่นี้ถือเอาปาฐะของพระคันถรจนาจารย์ สำหรับความเต็มของคาถานี้ตามที่ปรากฏ คือ

ทุกฺขูปนีโตปิ นโร สปญฺโญ, อาสํ น ฉินฺเทยฺย สุขาคมาย;
พหู หิ ผสฺสา อหิตา หิตา จ, <u>อวิตกฺกิตา</u> มจฺจมุปพฺพชนฺติ [ขุ.ชา. ๒๗/๑๘๕๘]

นรชนผู้มีปัญญา แม้ตกอยู่ในกองทุกข์ ก็ไม่ควรตัดความหวังในอันจะมาสู่ความสุข เพราะว่าผัสสะอันไม่เกื้อกูล และเกื้อกูลมีมาก <u>คนที่ไม่ใฝ่ฝันถึงเลย</u> ก็ต้องเข้าถึงความตาย.

๑๘๘ พบเพียงข้อความว่า พฺรูเหตา สุญฺญาคารานํ พอกพูนสุญญาคาร (ม.มู.๑๒/๗๔)

อมจฺจวาจีหิ กตฺตุ, ขตฺตุสทฺเทหิ คสฺส เอตฺตํ, อุฏฺเฐหิ กตฺเต ตรมาโน [ชา. ๒.๒๒.๑๖๙๐], นตฺถิ โภ ขตฺเต ปโรโลโก [ที. นิ. ๒.๔๐๘]ฯ

๒) สิ ชื่อ ค หลังจาก กตฺตุและขตฺตุศัพท์ที่กล่าวความหมายว่า อำมาตย์[๑๘๙] เป็น เอ เช่น

อุฏฺเฐหิ <u>กตฺเต</u> ตรมาโน พฺราหฺมณสฺส อวากร
ทาสีสตํ ทาสสตํ ควํ หตฺถูสภํ สตํ
ชาตรูปสหสฺสญฺจ โปตานํ เทหิ นิกฺกยํ ฯ [ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๓๐],

<u>เหวยพนักงาน</u> เอ็งจงลุกขึ้น รีบไปนำทาส ทาสี ช้าง โค และโคอุสภราช อย่างละร้อยๆ กับทองคำพันแท่ง เอามาให้แก่พราหมณ์เป็นค่าถ่ายพระหลานรักทั้งสอง.

นตฺถิ โภ <u>ขตฺเต</u> ปโรโลโก [ที.ม.๑๒/๓๐๒]ฯ
<u>พ่อนักการ</u> ความจริงโลกหน้าไม่มี

เค ปเร อารง จ โหติ, ปุจฺฉาม กตฺตาร อโนมปญฺญ, "กตฺตารํ อโนมปญฺญ"นฺติปิ [ชา.๑.๑๐.๒๘] ยุชฺชติ.

๓) เพราะ ค อันเป็นเบื้องหลัง แปลง อุ เป็น อาร เช่น

ปุจฺฉาม <u>กตฺตาร</u> อโนมปญฺญ[๑๙๐] [ชา. ๒๗/๑๓๔๖]
ข้าแต่ท่านผู้มีปัญญาไม่ทราม <u>รู้สิ่งที่ควรทำ</u> พวกข้าพเจ้าขอถาม

เป็นรูปว่า **กตฺตารํ อโนมปญฺญ** ดังนี้ก็ใช้ได้.

อมฺหิ ปเร ปุพฺพสฺสรโลโป จ โหติ, อนุกมฺปกํ ปาณสมมฺปิ ภตฺตุ ชหนฺติ อิตฺถิโยฯ

๔) ที่ อำ อันปันเบื้องหลัง มีการลบสระหน้า เช่น

อนุกมฺปกํ ปาณสมมฺปิ <u>ภตฺตุ</u>[๑๙๑] **ชหนฺติ อิตฺถิโย**[๑๙๒]

---

๑๘๙ กตฺเต หรือ ขตฺเต เป็นศัพท์เดียวกัน โดยแปลง ก เป็น ข ได้ (ดูสูตรในสนธิกัณฑ์) โดยมิได้หมายถึง อมจฺจ อำมาตย์ หรือ ข้าราชการเพียงอย่างเดียว ในที่นี้เป็นอุปลักขณนัย จึงหมายถึง บุคคลผู้เป็นพนักงานทุกระดับ.

๑๙๐ ฉบับสยามรัฐเป็น

ปุจฺฉาม กตฺตารมโนมปญฺญ กถาสุ โน วิคฺคโห อตฺถิ ชาโต
ฉินฺทชฺช กงฺขํ วิจิกิจฺฉิตานิ ตทชฺช กงฺขํ วิตเรมุ สพฺเพ ฯ [ชา. ๒๗/๑๓๔๖]

พวกข้าพเจ้าขอถามท่านผู้มีปัญญาไม่ทราม รู้สิ่งที่ควรทำ พวกข้าพเจ้าเกิดมีการโต้แย้งกันในถ้อยคำทั้งหลาย ในวันนี้ขอท่านจงตัดความสงสัยลังเลใจให้ด้วย

๑๙๑ ตัวอย่างนี้คิดว่า การที่ถูกแสดงไว้ด้วยมหาสูตร เพราะไม่แปลง อุ เป็น อาร สำเร็จรูปเป็น ภตฺตารํ ตามสูตร ลุตฺปิตา ทีนมเส. แต่เพราะ อำ วิภัตติ กลับลบ อ ที่ นิคคหิตอาศัย (ของอำ) จึงเป็นรูปว่า ภตฺตุ (สมภพ)

๑๙๒ พบข้อความในพระบาฬีชาดกที่คล้ายคลึงกันดังนี้

จิรานุวุฏฺฐมฺปิ ปิยํ มนาปํ, อนุกมฺปกํ ปาณสมมฺปิ ภตฺตุ
อาวาสุ กิจฺเจสุ จ นำ ชหนฺติ, ตสฺมาหมิตฺถีนำ น วิสฺสสามิฯ (ชา.๑/๓)

(เมื่อมีอันตรายและกิจเกิดขึ้น) หญิงท. ย่อมละทิ้ง ซึ่งสามี เป็นผู้อนุเคราะห์ แม้เสมอด้วยชีวิต.

“โส ปตีโต ปมุตฺเตน, ภตฺตุนา ภตฺตุคารโว”ติ [ชา. ๒.๒๑.๔๘] ทิฏฺฐตฺตา กตฺตุนา, คนฺตุนา อิจฺจาทีนิปิ ยุชฺชนฺติฯ

๕) แม้รูปว่า กตฺตุนา, คนฺตุนา เป็นต้น ก็ใช้ได้[๑๙๓] เพราะข้าพเจ้าได้พบพระบาฬีนี้ (เป็นที่เทียบเคียง)

โส ปตีโต ปมุตฺเตน **ภตฺตุนา ภตฺตุคารโว** [ขุ.ชา.๒๘/๑๗๗]

สุมุขหงส์ผู้มีความเคารพนาย มีความปลื้มใจ เพราะพระยาหงส์ ผู้เป็นนาย หลุดพ้นจากบ่วง

เนตฺตุมฺหา สฺมิโน เอตฺตํ [นี. ๔๓๐], เนตฺเต อุชุ์ คเต สติ [ชา. ๑.๔.๑๓๓],

๖) สฺมิ์ หลังจาก เนตฺตุ ศัพท์ เป็น เอ เช่น

ควญฺเจ ตรมานานำ **อุชุ์ คจฺฉติ ปุงฺคโว**

สพฺพา คาวี อุชุ์ ยนฺติ **เนตฺเต อุชุ์ คเต สติ** ฯ [ขุ.ชา.๒๗/๖๓๖],

ถ้าเมื่อโคทั้งหลาย ว่ายข้ามแม่น้ำไป โคหัวหน้าฝูงว่ายข้ามตรง เมื่อมี โคผู้นำฝูง ว่ายข้ามตรงอย่างนั้น โคทั้งหมดก็ย่อมว่ายข้ามตรงไปตามกัน.

เอเต สทฺทา ตีสุ ลิงฺเคสุ สมานรูปา โหนฺติ, กตฺตา อิตฺถี, กตฺตา ปุริโส, กตฺตา กุลำ อิจฺจาทิฯ

ศัพท์ที่มีตุปัจจัยเป็นที่สุดเหล่านี้ (มี กตฺตุ เป็นต้น) มีรูปเสมอกันในลิงค์ทั้งสาม เช่น

กตฺตา อิตฺถี สตรีผู้ทำงาน

กตฺตา ปุริโส บุรุษ ผู้ทำงาน

กตฺตา กุลำ ตระกูล ผู้ทำงาน

อิติ สตฺถาทิราสิฯ

กลุ่มศัพท์มีสตฺถุเป็นต้น เป็นอย่างนี้

ส่วนสยามรัฐ บทว่า ภตฺตุ เป็น สนฺตำ (ขุ.ชา.๒๗/๑๖๐๓)

เมื่อมีอันตราย และเมื่อกิจเกิดขึ้น หญิงย่อมละทิ้งสามีนั้นแม้อยู่ร่วมกันมานาน เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นผู้อนุเคราะห์แม้เสมอด้วยชีวิตเพราะเหตุนั้น เราจึงไม่ไว้วางใจหญิงทั้งหลาย.

[๑๙๓] คือ ไม่จำเป็นต้นแปลง อุ เป็น อาร ตามสูตรว่า ลุตุปิตาทีนมเส เสมอไป คงนาวิภัตติไว้อย่างเดิมก็ได้ โดยเทียบกับบทว่า ภตฺตุนา ในพระบาฬีที่อ้างไว้.

ปิตาทิราสิ
กลุ่มศัพท์มีปิตุเป็นต้น

ปิตา คจฺฉติฯ

<u>ปฐมาวิภัตติ</u>

ปิตา คจฺฉติ บิดา ย่อมไป.

๑๙๓. ปิตาทีนมนตฺตาทีนำ [ก. ๒๐๙; รู. ๑๖๘; นี. ๔๒๕; 'ปิตาทีนมนตฺวาทีนำ' (พหูสุ)]ฯ
อารอาเทส ของสระที่สุดของศัพท์มีปิตุเป็นต้น เว้นนตฺตุเป็นต้น เป็นรัสสะ.

นตฺตาทิวชฺชิตานำ ปิตาทีนำ อารงกโต รสฺโส โหติฯ
สระที่สุดของศัพท์ท.มีปิตุเป็นต้น เว้นนตฺตุเป็นต้น ซึ่งถูกแปลงเป็นอารแล้ว เป็นรัสสะ.

ปิตโร, โภ ปิต, โภ ปิตา, โภนฺโต ปิตโรฯ ปิตรำ, ปิตุ วาฯ "มาตุ ปิตุญฺจ วนฺทิตฺวา"ติ [ชา. ๒.๒๒.๑๘๕๙] ทิสฺสติฯ ปิตโร, ปิตเร, ปิตรา, ปิตูนา, ปิตเรหิ, ปิตเรภิ, ปิตูหิ, ปิตูภิ, ปิตุ, ปิตุสฺส, ปิตุโน, ปิตูนำ, ปิตรานำ, ปิตรา, ปิตูนา, ปิตเรหิ, ปิตเรภิ, ปิตูหิ, ปิตูภิ, ปิตุ, ปิตุสฺส, ปิตุโน, ปิตูนำ, ปิตรานำ, ปิตานำ, ปิตุสฺมิ̆, ปิตุมฺหิ, ปิตริ, ปิตเรสุ, ปิตูสุฯ

ปิตโร บิดาท.

<u>อาลปนวิภัตติ</u>

โภ ปิต, โภ ปิตา ข้าแต่บิดา

โภนฺโต ปิตโร ข้าแต่บิดาท.

<u>ทุติยาวิภัตติ</u>

ปิตรำ ซึ่งบิดา
หรือเป็น **ปิตุ** ก็ได้ มีตัวอย่างที่พบคือ
มาตุ ปิตุญฺจ วนฺทิตฺวา [ชา. ๒.๒๒.๑๘๕๙]
ปิตโร, ปิตเร ซึ่งบิดา ท.

ตติยาวิภัตติ

ปิตรา, ปิตุนา ด้วยบิดา

ปิตเรหิ, ปิตเรภิ, ปิตูหิ, ปิตูภิ ด้วยบิดาท.

จตุตถีวิภัตติ

ปิตุ, ปิตุสฺส, ปิตุโน แก่บิดา

ปิตูนํ, ปิตรานํ แก่บิดาท.

ปัญจมีวิภัตติ

ปิตรา, ปิตุนา, จากบิดา

ปิตเรหิ, ปิตเรภิ, ปิตูหิ, ปิตูภิ จากบิดาท.

ฉัฏฐีวิภัตติ

ปิตุ, ปิตุสฺส, ปิตุโน แห่งบิดา

ปิตูนํ, ปิตรานํ, ปิตานํ แห่งบิดาท.

สัตตมีวิภัตติ

ปิตุสฺมิ, ปิตุมฺหิ, ปิตริ ในบิดา

ปิตเรสุ, ปิตูสุ ในบิดาท.

อนโณ ญาตินํ โหติ, เทวานํ ปิตุนญฺจ โส [ชา. ๒.๒๒.๑๒๖], มาตาปิตูนํ อจฺจเยน, ธมฺมํ จร มหาราช, มาตาปิตูสุ ขตฺติย [ชา. ๒.๑๗.๓๙]ฯ

รูปเหล่านั้น (ที่ไม่อาเทสเป็นอาร) พบตัวอย่างเหล่านี้ในพระบาฬี

อนโณ ญาตินํ โหติ, <u>เทวานํ ปิตุนญฺจ</u> โส [ขุ.ชา. ๒๘/๔๔๕],

บุคคลผู้กระทำความเพียรอยู่ แม้จะตาย ก็ชื่อว่าไม่เป็นหนี้ คือ ไม่ถูกติเตียนในระหว่างหมู่ญาติเทวดาและพรหมทั้งหลาย

มาตาปิตูนํ อจฺจเยน,

โดยการล่วงไปแห่งบิดาและมารดา.

ธมฺมํ จร มหาราช, มาตาปิตูสุ ขตฺติย [ขุ.ชา. ๒๘/๕๑]ฯ

ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรมในพระชนนีและพระชนก

เอวํ ภาตา, ภาตโร, ชามาตา, ชามาตโรอิจฺจาทิฯ

ศัพท์เหล่านี้เหมือนปิตุศัพท์ เช่น
ภาตา, พี่ชาย **ภาตโร** พี่ชายท., **ชามาตา** ลูกเขย, **ชามาตโร** ลูกเขยท.

อนตฺตาทีนนฺติ กิ? นตฺตา, นตฺตาโร, นตฺตารํ, นตฺตาโร, นตฺตาเร อิจฺจาทิฯ ตถา ปนตฺตุสทฺโทปิฯ
บทว่า **อนตฺตุ** ไม่ใช่นตฺตุศัพท์ มีประโยชน์อะไร?
มีประโยชน์ในการไม่รัสสะอารอาเทสของ นตฺตุ ศัพท์ เช่น
นตฺตา หลาน, **นตฺตาโร** หลานท., **นตฺตารํ** ซึ่งหลาน **นตฺตาโร, นตฺตาเร** ซึ่งหลานท.
แม้ **ปนตฺตุ** (เหลน) ศัพท์ ก็เหมือน นตฺตุ ศัพท์.
มาตุ, ธีตุ, ทุหิตุสทฺทา ปน อิตฺถิลิงฺคา เอว, มาตา, มาตโร, โภติ มาต, โภติ มาตา, โภติ มาเต วา, "อจฺฉริยํ นนฺทมาเต, อพฺภุตํ นนฺทมาเต"ติ [อ. นิ. ๗.๕๓] ทิสฺสตีฯ "ฆพฺรหฺมาทิตฺเว'ติ คสฺส เอตฺตํฯ โภติโย มาตโร, มาตรํ, มาตุ, มาตโร, มาตเร, มาตุยา, มาตรา, มาตเรหิ, มาตเรภิ, มาตูหิ, มาตูภิ, มาตุ, มาตุสฺส, มาตุยาฯ "มาตุสฺส สรติ, ปิตุสฺส สรตี"ติ [รู. ๑๖๙; นี. ๑๖๐ ปิฏฺเฐ] สตฺเถ ทิสฺสตีฯ "พุทฺธมาตุสฺส สกฺการํ, กโรตุ สุคโตรโส"ติ [อป. เถรี. ๒.๒.๒๕๙] จ ทิสฺสตีฯ มาตูนํ, มาตานํ, มาตรานํฯ ปญฺจมีรูปํ ตติยาสมํฯ ฉฏฺฐีรูปํ จตุตฺถีสมํฯ มาตุสฺมิ, มาตุมฺหิ, มาตริ, มาตุยา, มาตุยํ, มาตเรสุ, มาตูสุฯ เอวํ ธีตุ, ทุหิตุสทฺทาฯ

อนึ่ง มาตุ ธีตุ และทุหิตุศัพท์ เป็นอิตถีลิงค์อย่างเดียว มีรูปวิภัตติดังนี้
<u>ปฐมาวิภัตติ</u>
มาตา มารดา
มาตโร มารดาท.

<u>อาลปนวิภัตติ</u>
โภติ มาต, โภติ มาตา, โภติ มาเต ข้าแต่มารดา
สำหรับ มาเต มีพระบาฬีดังนี้เป็นหลักฐาน
อจฺฉริยํ นนฺทมาเต, อพฺภุตํ นนฺทมาเต (อ.สตฺตก.๒๓/๕๐)
ดูก่อนนันทมาตา น่าอัศจรรย์, ดูก่อนนันทมาตา น่าประหลาดใจ
ใน มาเต นี้ ให้แปลง สิ อาลปนะ เป็น เอ.

โภติโย มาตโร ข้าแต่มารดาท.

<u>ทุติยาวิภัตติ</u>
มาตรํ, มาตุ, ซึ่งมารดา
มาตโร, มาตเร, ซึ่งมารดาท.

<u>ตติยาวิภัตติ</u>

มาตุยา ด้วยมารดา

มาตรา, มาตเรหิ, มาตเรภิ, มาตูหิ, มาตูภิ ด้วยมารดาท.

จตุตถีวิภัตติ

มาตุ, มาตุสฺส, **มาตุยา** แก่มารดา

สำหรับรูปว่า มาตุสฺส พบหลักฐานในคัมภีร์ไวยากรณ์อื่น เช่น

มาตุสฺส สรติ, ปิตุสฺส สรติ ([รู. อุการันตอิตถีลิงค์ ๑๖๙; และสัททนีติ ปทมาลา. ๑๖๐ ปิฏเฐ]

และในพระบาฬี เช่น

ยสฺสตฺถิ สุคเต สทฺธา, โย จ ปิโย มหามุเน;

พุทฺธมาตุสฺส[๑๙๔] **สกฺการํ, กโรตุ สุคโตรโส**'ฯ[อป. เถรี. ๒.๒.๒๕๙]

ขอพระโอรสของพระสุคต ผู้มีศรัทธาในพระสุคต หรือเป็นศิษย์ของพระมหามุนี จงทำสักการะพุทธมารดาเถิด

มาตูนํ, มาตานํ, มาตรานํ แก่มารดาท.

ปญฺจมีรูปํ ตติยาสมาฯ ฉฏฺฐีรูปํ จตุตฺถีสมาฯ

รูปในปัญจมีวิภัตติ เหมือนรูปในตติยาวิภัตติ, รูปในฉัฏฐีวิภัตติ เหมือนรูปในจตุตถีวิภัตติ

สัตตมีวิภัตติ

มาตุสฺมิ, มาตุมฺหิ, มาตริ, มาตุยา, มาตุยํ, ในมารดา

มาตเรสุ, มาตูสุ ในมารดาท.

ทุหิตุ และ ธีตุ ศัพท์ เหมือน มาตุศัพท์.

วิเสสวิธิมฺหิ คาถาสุ มหาวุตฺตินา มาตุ, ปิตุสทฺเทหิ นาทีนํ ปญฺจนฺนํ เอกวจนานํ ยา โหติ, สฺมิโน ปน ยญฺจ โหติ, อนฺตโลโป จฯ มตฺยา กตํ, มตฺยา เทติ, มตฺยา อเปติ, มตฺยา ธนํ, มตฺยา ฐิตํฯ มตฺยํ ฐิตํฯ เอวํ เปตฺยา กตมิจฺจาทิ, อิธ วุทฺธิฯ

อนุญฺญาโต อหํ มตฺยา, สญฺจตฺโต ปิตรา อหํ [ชา. ๒.๒๒.๒๙]ฯ มตฺยา จ เปตฺยา จ กตํ สุสาธุ [ชา. ๒.๑๘.๖๑], อหญฺหิ ชานามิ ชนินฺท เอตํ, มตฺยา จ เปตฺยา จ [ชา. ๒.๑๘.๕๙], สพฺพํ ปุพฺเพปิ วุตฺตเมวฯ

ในแบบพิเศษ ซึ่งสำเร็จรูปด้วยมหาสูตร โดยจะพบในคาถา

ยา เป็น อาเทสของวิภัตติฝ่ายเอกวจนะ ๕ ตัว คือ นา, ส, สฺมา, ส และ สฺมิ ที่อยู่หลังจาก มาตุ และ ปิตุศัพท์. สำหรับใน สฺมิ จะมี ยํ อาเทส ด้วย และ ลบสระท้าย คือ อุ ด้วย. ตัวอย่าง

มตฺยา กตํ การงานอันมารดาทำแล้ว

---

[๑๙๔] พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ เป็น พุทฺธสฺส มาตุ (สฺยา.)] ขุ.อป.๓๓/๑๕๗) ในที่นี้ถือเอาตามฉบับฉัฏฐสังคายนา

มตฺยา เทติ เขาย่อมให้แก่มารดา

มตฺยา อเปติ เขาย่อมหลีกไปจากมารดา

มตฺยา ธนำ ทรัพย์ของมารดา

มตฺยา ฐิตำ ทรัพย์ตั้งอยู่ในมารดา

มตฺยำ ฐิตำ ทรัพย์ตั้งอยู่ในมารดา

แม้ปิตุศัพท์ ก็มีวิธีการนี้เช่นเดียวกัน เช่น

เปตฺยา กตำ เป็นต้น แต่ในปิตุศัพท์นี้ มีการอาเทส เป็น เปตฺยา

พบพระบาฬีเหล่านี้เป็นตัวอย่าง เช่น

อนุญฺญาโต อหำ มตฺยา สญฺจตฺโต ปิตรา อหำ

เอโก อรญฺเญ ปพฺพชิโต น กาเม อภิปตฺถเย ฯ [ขุ.ชา.๒๘/๔๐๕]ฯ

เราอันพระชนนีทรงอนุญาตแล้ว และพระชนกก็ทรงยินดีสละ อยู่ในป่าแต่ผู้เดียว ไม่พึงปรารถนากามทั้งหลาย เราจะบวช.

อมฺโภ อมฺโภ นามมิทำ อิมิสฺสา มตฺยา จ เปตฺยา จ กตำ สุสาธุ [ขุ.ชา. ๒๘/๒๒]

ดูกรท่านผู้เจริญๆ ชื่อที่มารดาและบิดาตั้งให้หญิงนี้ เป็นชื่อเหมาะสมดี

อหำ หิ ชานามิ ชนินฺท เอตำ มตฺยา จ เปตฺยา จ อโถปิ อสฺส[ขุ.ชา. ๒๘/๒๑]

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชานิกร ก็ข้าพระองค์รู้จักหญิงนั้นพร้อมทั้งมารดาบิดาและสามีของนาง

วิธีการสำเร็จรูปทั้งหมด ได้กล่าวไปแล้วในอิการันต์อิตถีลิงค์ ตอนต้นนั่นเทียว.

สตฺถุ, ปิตาทีนำ สมาเส วิธานำ สมาสกณฺเฑ อาคมิสฺสติฯ

วิธีการสำเร็จรูปในสมาสของ สตฺถุ และ ปิตุเป็นต้น จะมาในสมาสกัณฑ์

อิติ ปิตาทิราสิฯ

อิติ สตฺถาทิคณราสิฯ

อุการนฺตปุลฺลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มศัพท์มีปิตุ เป็นต้น เป็นอย่างนี้

กลุ่มสตฺถาทิคณะ เป็นอย่างนี้

กลุ่มนามศัพท์ อุการันต์ ปุงลิงค์ จบแล้ว.

อูการนฺตปุลฺลิงฺคราสิ
กลุ่มนามศัพท์ ปุงลิงค์ อูการันต์

ปฐมาวิภัตติ

สยมฺภู พระสยัมภู

‘คสีน’นฺติ โลโป, สยมฺภู คจฺฉติฯ ‘โลโป’ติ โยนำ โลโป, สยมฺภู คจฺฉนฺติฯ

ลบ สิ ท้าย อูการันต์ ด้วยสูตร (๘๒) **คสีนำ** (ลบ คและสิ ที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงด้วยสูตรอื่น),

สยมฺภู คจฺฉติ พระสยัมภู เสด็จไป

สยมฺภู พระสยัมภูท.

ลบ โย ด้วยสูตร (๑๖๕) **โลโป** (โย ท้าย ฌ และ ล ได้).

สยมฺภู คจฺฉนฺติ พระสยัมภูท. ย่อมเสด็จไป.

ปกฺเข –

ในส่วนแห่งรูปสำเร็จ

‘ชนฺตาทิโต โน จา’ติ โยนำ โว, โน, สยมฺภุโว, สยมฺภุโนฯ

แปลง โย เป็น โว และ โน ด้วยสูตร **(๑๘๑)**. **ชนฺตาทิโต โน จ** (ในปุงลิงค์ โน และ โว เป็น อาเทส ของ โย หลัง ชนฺตุศัพท์เป็นต้น).

สยมฺภุโว, สยมฺภุโน พระสยัมภูท.

‘เค วา’ติ เค ปเร วิกปฺเปน รสฺโส, โภ สยมฺภุ, โภ สยมฺภู, โภนฺโต สยมฺภู, สยมฺภุโว, สยมฺภุโนฯ

อาลปนวิภัตติ

ในเพราะ สิ ชื่อ ค อันเป็นเบื้องหลัง รัสสะ อู ได้บ้าง ด้วยสูตร เค วา

โภ สยมฺภุ, โภ สยมฺภู ข้าแต่พระสยัมภู

โภนฺโต สยมฺภู, สยมฺภุโว, สยมฺภุโน ข้าแต่พระสยัมภู ท.

‘เอกวจนโยสฺวโฆน’นฺติ อมาทีสุ เอกวจเนสุ นิจฺจํ รสฺโส, สยมฺภุ, คาถายํ ‘สยมฺภุน’นฺติปิ ยุชฺชติฯ

ทุติยาวิภัตติ

ในพราะวิภัตติฝ่ายเอกวจนะท. มีอ เป็นต้น สระทีฆะ เป็นรัสสะแน่นอน ด้วยสูตร เอกวจนโยสฺวโฆนํ.

สยมฺภุ ซึ่งพระสยัมภู

ในคาถา จะมีรูปว่า สยมฺภุนํ ก็ใช้ได้.

สยมฺภู, สยมฺภุโว, สยมฺภุโน ซึ่งพระสยัมภูท.

สยมฺภุนา, สยมฺภูหิ, สยมฺภูภิ, สยมฺภุสฺส, สยมฺภุโน, สยมฺภูนํฯ สยมฺภุสฺมา, สยมฺภุมฺหา, สยมฺภุนา, สยมฺภูหิ, สยมฺภูภิ, สยมฺภุสฺส, สยมฺภุโน, สยมฺภูนํฯ สยมฺภุสฺมิ, สยมฺภุมฺหิ, สยมฺภูสุฯ

ตติยาวิภัตติ

สยมฺภุนา ด้วยพระสยัมภู

สยมฺภูหิ, สยมฺภูภิ ด้วยพระสยัมภูท.

จตุตถีวิภัตติ

สยมฺภุสฺส, สยมฺภุโน แก่พระสยัมภู

สยมฺภูนํ แก่พระสยัมภูท.

ปัญจมีวิภัตติ

สยมฺภุสฺมา, สยมฺภุมฺหา, สยมฺภุนา จากพระสยัมภู

สยมฺภูหิ, สยมฺภูภิ จากพระสยัมภูท.

ฉัฏฐีวิภัตติ

สยมฺภุสฺส, สยมฺภุโน แห่งพระสยัมภู

สยมฺภูนํ แห่งพระสยัมภูท.

สัตตมีวิภัตติ

สยมฺภุสฺมิ, สยมฺภุมฺหิ ในพระสยัมภู

สยมฺภูสุ ในพระสยัมภู ท.

เอวํ อภิภู, ปราภิภู, เวสฺสภู, โคตฺรภู, วตฺรภู อิจฺจาทิฯ

ศัพท์เหล่านี้เหมือนสยมฺภู เช่น

อภิภู ผู้ครอบงำ **ปราภิภู** ผู้พ่ายแพ้ **เวสฺสภู** พระพุทธเจ้าเวสสภู

โคตฺรภู โคตรภูจิต **วตฺรภู** พระอินทร์ (ผู้ชนะท้าววัตรอสูร)

เสเสสุ ปน โยนำ โน เอว ลพฺภติ, จิตฺตสหภุโน ธมฺมา [ธ. ส. ทุกมาติกา ๖๑]ฯ
ในศัพท์ท. ที่เหลือ โน เป็น อาเทสของ โย เท่านั้น เช่น

จิตฺตสหภุโน ธมฺมา [๓๔/๑๑]
ธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกับจิต มีอยู่

๑๙๔. กูโต [ก. ๑๑๙; รู. ๑๕๕; นี. ๒๙๔]ฯ
โน เป็นอาเทส ของ โย ที่อยู่หลังจากศัพท์มีอูปัจจัยเป็นที่สุด ได้บ้าง

ปุเม กูปจฺจยนฺเตหิ โยนำ โน โหติ วาฯ
โน เป็นอาเทส ของ โย ที่อยู่หลังจากศัพท์มีอูปัจจัยเป็นที่สุด ได้บ้าง

สพฺพญฺญู, สพฺพญฺญุโนฯ
สพฺพญฺญู, สพฺพญฺญุโน พระสัพพัญญูท.

เสสำ สุวิญฺเญยฺยำฯ
รูปที่เหลือ เข้าใจง่าย.

วิญฺญู, วทญฺญู, อตฺถญฺญู, ธมฺมญฺญู, มตฺตญฺญู, วิทูฯ อิธ กูสทฺเทน รูปจฺจยนฺตาปิ คยฺหนฺติ, เวทคู, ปารคูฯ ตถา ภีรู, ปภงฺคู, วิราคูอิจฺจาทิ จฯ
ศัพท์เหล่านี้ เหมือน สพฺพญฺญู

วิญฺญู ผู้รู้	**วทญฺญู** ผู้รู้คำพูด	**อตฺถญฺญู** ผู้รู้อรรถ
ธมฺมญฺญู ผู้รู้ธรรม	**มตฺตญฺญู** ผู้รู้ประมาณ	**วิทู** ผู้รู้แจ้ง

แม้นามศัพท์ที่มีรูปัจจัยเป็นที่สุด ถูกถือเอาด้วย กูศัพท์ เช่น

เวทคู ผู้ถึงเวท	**ปารคู** ผู้ถึงฝั่ง	**ภีรู** ผู้หวาดกลัว,
ปภงฺคู ผู้เสื่อมสิ้นไป	**วิราคู** [๑๙๕]ผู้ปราศจากความกำหนัด	

อูการนฺตปุลฺลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ
กลุ่มนามศัพท์ อูการันต์ ปุงลิงค์ จบแล้ว

---

[๑๙๕] วิราคุนนฺติ วิคจฺฉนสภาวำ ผู้ปราศจากความกำหนัดเป็นสภาพ (วิ+รนฺช กำหนัด + รูปัจจัย)

โอการนฺโต ปน โคสทฺโท เอว, โส ปุพฺเพ วุตฺโตเยวฯ
นามศัพท์ โอการันต์ มีเฉพาะโคศัพท์เท่านั้น, ซึ่ง โคศัพท์นั้น ได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้นนั่นเทียว

ปุลฺลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ
กลุ่มนามศัพท์ที่เป็นปุงลิงค์ จบแล้ว

นปุ๎สกลิงฺคราสิ
อการนฺตนปุ๎สก จิตฺตาทิราสิ
กลุ่มนามศัพท์นปุงสกลิงค์
กลุ่มนามศัพท์อการันต์ นปุงสกลิงค์ มีจิตฺต ศัพท์เป็นต้น

อถ นปุ๎สกลิงฺคํ ทีปิยเตฯ ตํ ปน ปญฺจวิธํ อทนฺตํ, อิทนฺตํ อีทนฺตํ, อุทนฺตํ, อูทนฺตนฺติฯ
ต่อจากนี้ จะแสดงนปุงสกลิงค์. ก็ นปุงสกลิงค์นั้น มี ๕ แบบ คือ
๑) อเป็นที่สุด ๒) อิเป็นที่สุด ๓) อีเป็นที่สุด ๔) อุเป็นที่สุด ๕) อูเป็นที่สุด.

<u>ปฐมาวิภัติ</u>
๑๙๕. อำ นปุ๎สเก [ก. ๑๒๕; รู. ๑๙๘; นี. ๓๐๐]ฯ
อำ เป็น อาเทสของ สิ ท้าย อ ในนปุงสกลิงค์.
นปุ๎สเก อโต สิสฺส อำ โหติฯ
จิตฺตำฯ
อำ เป็น อาเทสของ สิ ท้าย อ ในนปุงสกลิงค์.
จิตฺตำ จิต.

๑๙๖. โยนำ นิ [ก. ๒๑๘; รู. ๑๙๖; นี. ๔๔๕]ฯ
นิ เป็นอาเทสของ โย ท้าย อ ในนปุงสกลิงค์.

นปุ๎สเก อโต โยนำ นิ โหติฯ ‘โยโลปนีสู’ติ นิมฺหิ ทีฆฯ
จิตฺตานิฯ
นิ เป็นอาเทสของ โย ท้าย อ ในนปุงสกลิงค์. เพราะ นิ รัสสสระ (อ) เป็น ทีฆะ ด้วยสูตร โยโลปนีสุ.
จิตฺตานิ จิตฺต.

๑๙๗. นีนำ วา [ก. ๑๐๗; รู. ๖๙; นี. ๒๗๕; ‘นีน วา’ (พหูสุ)]ฯ
อา และ โอ เป็น อาเทสของ นิ ท้าย อ ได้บ้าง.

อโต นีนำ ฏา, เฏ โหนฺติ วาฯ
จิตฺตา, เห จิตฺต, เห จิตฺตา, เห จิตฺตานิ, เห จิตฺตา วา, จิตฺตำ, จิตฺตานิ, จิตฺเต, จิตฺเตนฯ
อา และ โอ เป็น อาเทสของ นิ ท้าย อ ได้บ้าง.
จิตฺตา จิตท.

อาลปนวิภัตติ
เห จิตฺต, เห จิตฺตา ดูก่อนจิต
เห จิตฺตานิ, หรือ เห จิตฺตา ดูก่อนจิต ท.

ทุติยาวิภัตติ
จิตฺตำ ซึ่งจิต
จิตฺตานิ, จิตฺเต ซึ่งจิตท.

ตติยาวิภัตติ
จิตฺเตน ด้วยจิต
จิตฺเตหิ จิตฺเตภิ ด้วยจิตท.

เสสำ ปุริสสมำฯ
รูปในวิภัตติที่เหลือ เหมือน ปุริสศัพท์.

เอวำ ทกำ, อุทกำ, สุขำ, ทุกฺขำ, มุขำ, องฺคำ, ลิงฺคำ, สิงฺคำ, อฆำ, สจฺจำ, นจฺจำ, รชฺชำ, ปชฺชำ, อมฺพุชำ, ธญฺญำ, ถญฺญำ, อรญฺญำ, ปุญฺญำ, กิลิฏฺฐำ, ปิฏฺฐำ, ภณฺฑำ, ตุณฺฑำ, ญาณำ, ตาณำ, เลณำ, กรณำ, จรณำ, ฉตฺตำ, เขตฺตำ, เนตฺตำ, อมตำ,โสตำ, ปีฐำ, วตฺถำ, ปทำ, คทำ, อาวุธำ, กานนำ, ฆานำ, ฌานำ, ทานำ, ธนำ, วนำ, ปาปำ, ทุมำ, หทยำ, จีรำ, จีวรำ, กุลำ, มูลำ, พลำ,มงฺคลำ, ภิสำ, สีสำ, โลหำอิจฺจาทโยฯ
ศัพท์ต่อไปนี้เหมือน จิตฺต ศัพท์ เช่น

อุทกำ น้ำ	**สุขำ** ความสุข	**ทุกฺขำ** ความทุกข์
มุขำ ปาก	**องฺคำ** อวัยวะ	**ลิงฺคำ** เพศ
สิงฺคำ เขาสัตว์	**อฆำ** ความเจ็บ	**สจฺจำ** ความจริง
นจฺจำ การฟ้อนรำ	**รชฺช** การย้อม	**ปชฺชำ** เท้า
อมฺพุชำ ดอกบัว	**ธญฺญำ** ธัญญพืช	**ถญฺญำ** น้ำนม
อรญฺญำ ป่า	**ปุญฺญำ** บุญ	**กิลิฏฺฐำ** เศร้าหมอง

ปิฏฺฐ์ หลัง
ญาณ์ ความรู้
กรณ์ เครื่องมือ
เขตฺต์ นา
โสต์ หู
อาวุธ์ อาวุธ
ฌาน์ ฌาน
วน์ ป่า
ทุม์ ต้นไม้
จีร์ นาน
มูล์ โคนไม้
ภิส์ บัว
ทก์ น้ำ
ภณฺฑ์ สิ่งของ
ตาณ์ เครื่องต้าน
จรณ์ เท้า
เนตฺต์ ตา
ปีฐ์ เตียง
คท์ เสียง
กานน์ ละเมาะ
ธน์ ทรัพย์
ปาป์ บาป
จีวร์ ผ้าจีวร
พล์ กำลัง
สีส์ ศีรษะ
ตุณฺฑ์ ข้าวสาร
เลณ์ ถ้ำ
ฉตฺต์ ร่ม
อมต์ นิพพาน
วตฺถ์ ผ้า
ปท์ บท
ฆาน์ จมูก
ทาน์ การให้
หทย์ หัวใจ
กุล์ ตระกูล
มงฺคล์ มงคล
โลห์ โลหะ

อิติ จิตฺตาทิราสิฯ

กลุ่มนามศัพท์มีจิตฺตเป็นต้น

กมฺมาทิราสิ

กลุ่มนามศัพท์มีกมฺมเป็นต้น

กมฺมสทฺเท –

ใน กมฺมศัพท์ (กรรม) เป็นต้น

ตติยาวิภัตติ

๑๙๘. นาสฺเสโน [ก. ๑๐๓; รู. ๗๙; นี. ๒๗๑]ฯ

เอโน เป็นอาเทสของ นา หลังจากศัพท์ท.มีกมฺมเป็นต้น ได้บ้าง.

กมฺมาทีหิ นาสฺส เอโน โหติ วาฯ

กมฺเมน, กมฺมนาฯ

เอโน เป็นอาเทสของ นา หลังจากศัพท์ท.มีกมฺมเป็นต้น ได้บ้าง.

กมฺเมน, กมฺมุนา ด้วยกรรม

‘ปุมกมฺมถามทฺธาน’นฺติ สุตฺเตน นา, สฺมาสุ อุตฺต์, กมฺมุนา, กมฺมสฺส, กมฺมุโน, กมฺมสฺมา, กมฺมมฺหา, กมฺมนา, กมฺมุนา, กมฺมสฺส, กมฺมุโนฯ

ในนาและสฺมา วิภัตติ แปลง อ ท้าย กมฺม เป็น อุ ด้วยสูตรว่า ปุมกมฺมถามทฺธานำ

กมฺมุนา ด้วยกรรม

จตุตถีวิภัตติ

กมฺมสฺส, กมฺมุโน แก่กรรม

ปัญจมีวิภัตติ

กมฺมสฺมา, กามมฺหา, กมฺมนา, กมฺมุนา จากกรรม

ฉัฏฐีวิภัตติ

กมฺมสฺส, กมฺมุโน แห่งกรรม

๑๙๙. กมฺมาทิโต [ก. ๑๙๗; รู. ๑๒๕; นี. ๔๐๔]ฯ

นิ เป็นอาเทสของ สฺมึ หลังจาก กมฺมศัพท์เป็นต้น ได้บ้าง.

กมฺมาทีหิ สฺมิโน นิ โหติ วาฯ

กมฺมสฺมิ, กมฺมมฺหิ, กมฺมนิ, กมฺเมฯ

นิ เป็นอาเทสของ สฺมึ หลังจาก กมฺมศัพท์เป็นต้น ได้บ้าง.

กมฺมสฺมิ, กมฺมมฺหิ, กมฺมนิ, กมฺเม ในกรรม

เสสํ จิตฺตสมํฯ

รูปในวิภัตติที่เหลือ แจกเหมือนจิตฺตศัพท์

กมฺม จมฺม ฆมฺม อสฺม เวสฺม อทฺธ มุทฺธ อห พฺรหฺม อตฺต อาตุมา กมฺมาทิฯ กมฺมนิ, จมฺมนิฯ "กึ ฉนฺโท กิมธิปฺปาโย, เอโก สมฺมสิ ฆมฺมนี"ติ [ชา. ๑.๑๖.๑] จ *"กึ ปตฺถยํ มหาพฺรหฺเม, เอโก สมฺมสิ ฆมฺมนี"ติ [ชา. ๑.๑๓.๘๓]* จ *"มา ตฺวํ จนฺเท ขลิ อสฺมนี"ติ* จ *"ตมทฺทส มหาพฺรหฺมา, นิสินฺนํ สมฺหิ เวสฺมนี"ติ* จ *ทิสฺสนฺติฯ อทฺธนิ, มุทฺธนิ, อหนิ, พฺรหฺมนิ, อตฺตนิ, อาตุมนิ, สพฺพเมตํ ปุพฺเพปิ วุตฺตเมว จฯ ตตฺถ 'สมฺมสี'ติ อจฺฉสิ, 'ฆมฺมนี'ติ คิมฺหกาเล อาตเป วา, 'อสฺมนี'ติ ปาสาเณ, 'เวสฺมนี'ติ ฆเรฯ*

ศัพท์ที่มีกมฺมศัพท์เป็นต้น (เรียกว่า กมฺมาทิคณะ) คือ

กมฺม	กรรม	**จมฺม**	หนัง, เกราะ	**ฆมฺม**	ความร้อน
อสฺม	หิน	**เวสฺม**	บ้าน	**อทฺธ**	หนทาง
มุทฺธ	ยอด	**อห**	วัน	**พฺรหฺม**	พรหม
อตฺต	ตน	**อาตุมา**	ตนเอง		

(ศัพท์ดังกล่าวมาพบความเหมือนกันในสัตตมีวิภัตติ เช่น)

กมฺมนิ ในกรรม **จมฺมนิ** ในเกราะ

อสฺม, เวสฺม, ฆมฺม ศัพท์ พบในพระบาฬีดังนี้

กึฉนฺโท กิมธิปฺปาโย เอโก สมฺมสิ ฆมฺมนิ
กึ ปตฺถยาโน กึ เอสํ เกน อตฺเถน พฺราหฺมณฯ [ขุ.ชา.๒๗/๒๒๘๕]

ดูกรพราหมณ์ ท่านมีความพอใจอะไร มีความประสงค์อะไร ปรารถนาอะไร แสวงหาอะไร ด้วยต้องการอะไร จึงมานั่งอยู่แต่ผู้เดียวในเวลาร้อน?

อกิตฺตึ ทิสฺวาน สมฺมนฺตํ สกฺโก ภูตปตี พฺรวิ
กึ ปตฺถยํ มหาพฺรหฺเม เอโก สมฺมสิ ฆมฺมนิฯ [ขุ.ชา.๒๗/๑๘๐๖]

ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภูต ทรงเห็นอกิตติดาบสผู้ยับยั้งอยู่ จึงได้ตรัสถามว่า ดูกรพราหมณ์ ท่านปรารถนาสมบัติอะไร ถึงนั่งอยู่ผู้เดียวในถิ่นอันแห้งแล้ง (ตามศัพท์แปลว่า ในถิ่นอันร้อนระอุ)?

มา ตฺวํ จนฺเท ขลิ อสฺมนิ.
ดูก่อนแม่จันทา ท่านอย่าพลั้งพลาดบนแผ่นหิน.[๑๙๖]

สฺวาธิปฺปาคา ภารทฺวาโช ภทฺรการสฺส สนฺติกํ
ตมทฺทส มหาพฺรหฺมา นิสินฺนํ สมฺหิ เวสฺมนิฯ [ขุ.ชา.๒๗/๒๓๕๘]

มหาพราหมณ์ผู้ภารทวาชโคตรนั้น ได้ไปถึงสำนักของภัทรการะ เห็นท่านนั่งอยู่ในเรือนของตน.

อทฺธนิ ในหนทาง **มุทฺธนิ** บนยอด **อหนิ** ในวัน
พฺรหฺมนิ ในพรหม **อตฺตนิ** ในตน **อาตุมนิ** ในตัวเรา

แม้รูปวิภัตติทั้งหมด ได้เคยกล่าวไว้แล้วในตอนต้น (ราชยุวาทิคณราสิ) เช่นกัน. อนึ่ง ในพระบาฬีอันเป็นอุทาหรณ์เหล่านั้น

บทว่า **สมฺมสิ** ได้แก่ อจฺฉสิ แปลว่า ย่อมนั่ง

บทว่า **ฆมฺมนิ** ได้แก่ คิมฺหกาเล ในฤดูร้อน, อาตาเป หรือ ในความร้อน

บทว่า **อสฺมนิ** ได้แก่ ปาสาเณ บนแผ่นหิน

บทวา **เวสฺมนิ** ได้แก่ ฆเร ในเรือน

อิติ กมฺมาทิราสิฯ

---

๑๙๖ ปาฐะนี้ไม่พบหลักฐานดังที่ท่านอ้างไว้ แต่มีพระบาฬีชาดกที่มีคำว่า อสฺมนิ เป็นตัวอย่างได้ คือ **อนฺธการติมิสายํ, ตุงฺเค อุปริปพฺพเต; สา มํ สณฺเหน มุทุนา, มา ปาทํ ขลิ ยสฺมนิ** (ขุ.ชา.๒๗/๑๑๔๒ ฉบับสยามรัฐเป็น ขณิยสฺมนิ ในที่นี้ใช้บาฬีของฉบับฉัฏฐฯ) *เมื่อความมืดตื้อปรากฏเบื้องบนภูเขาอันแข็งคม นางกินนรีนั้นได้กล่าวกะเราด้วยถ้อยคำอันไพเราะอ่อนหวานว่า ท่านอย่าพลั้งเท้าบนแผ่นหิน* (ยสฺมนิ = ย + อสฺมนิ. ย เป็นพยัญชนอาคม).

กลุ่มนามศัพท์มีกมฺมเป็นต้น เป็นอย่างนี้

คุณวนฺตุ ศัพท์

๒๐๐. อำ นปุ๎สเก [ก. ๑๒๕; รู. ๑๙๘; นี. ๓๐๐; ‘อำ นปุ๎สเก’ (พหูสุ)?]ฯ

เพราะสิ อำ เป็นอาเทสของ นฺตุศัพท์ ในนปุงสกลิงค์ ได้บ้าง

นปุ๎สเก สิมฺหิ นฺตุสฺส อำ โหติ วาฯ สิโลโปฯ

คุณวำ กุลำฯ

เพราะสิ อำ เป็นอาเทสของ นฺตุศัพท์ ในนปุงสกลิงค์ ได้บ้าง. (สำเร็จรูปเป็น คุณวำ)

คุณวำ กุลำ ตระกูล ซึ่งมีคุณ.

ปกฺเข –

ในส่วนแห่งรูป

สิมฺหิ มหาวุตฺตินา นฺตุสฺส อนฺโต อ โหติ, ตโต สิสฺส อำ โหติ, คุณวนฺตำ กุลำฯ

เพราะ สิ อันเป็นเบื้องหลัง สระที่สุดของ นฺตุ เป็น อ ด้วยมหาสูตร, และ อำ เป็นอาเทสของ สิ หลังจาก อ (สำเร็จรูปเป็น คุณวนฺตำ) [๑๙๗]

คุณวนฺตำ กุลำ ตระกูลซึ่งมีคุณ

‘ยฺวาโท นฺตุสฺสา’ติ ยฺวาทีสุ นฺตุสฺสนฺตสฺส อตฺตำ, คุณวนฺตานิ, คุณวนฺตา, เห คุณว, เห คุณวา, เห คุณวนฺตานิ, เห คุณวนฺตา, คุณวำ, คุณวนฺตำ, คุณวนฺตานิ, คุณวนฺเต, คุณวนฺเตน, คุณวตา กุเลนฯ

สระที่สุดของ นฺตุ เป็น อ ในเพราะ โย วิภัตติเป็นต้น ด้วยสูตร ***๑๒๐. ยฺวาโท นฺตุสฺส*** ฯ(เพราะ โย เป็นต้น นฺตุ แปลง เป็น อ). สำเร็จรูปเป็น

คุณวนฺตานิ, คุณวนฺตา ตระกูลท. ซึ่งมีคุณ[๑๙๘]

<u>อาลปนวิภัตติ</u>

---

[๑๙๗] คือ ในขั้นต้น เพราะสิ แปลง อุ ของ นฺตุ เป็น อ = คุณวนฺต ด้วยมหาสูตร, จากนั้น แปลง สิ เป็น อำ ด้วยสูตร อำ นปุ๎สเก ตามระเบียบของอการันต์นปุงสกลิงค์.

[๑๙๘] คือ ในขั้นต้น เพราะ โย แปลง อุ ของ นฺตุ เป็น = คุณวนฺต ด้วยสูตร ยฺวาโท นฺตุสฺส ในปุงลิงค์, จากนั้น แปลง โย เป็น นิ ด้วยสูตร โยนำ นิ ทีฆะสระที่สุด ด้วยสูตร โย โลปนีสุ สำเร็จรูปเป็น คุณวนฺตานิ, ส่วนอีกรูปหนึ่ง ถ้าไม่ทำทีฆะ แปลง นิ ท้าย อ การันต์ เป็น อา ด้วยสูตร นีนำ วา สำเร็จรูปเป็น คุณวนฺตาแปลง

เห คุณว, เห คุณวา ดูก่อนตระกูล ซึ่งมีคุณ
เห คุณวนฺตานิ, เห คุณวนฺตา ดูก่อนตระกูลท. ซึ่งมีคุณ

ทุติยาวิภัตติ
คุณวํ, คุณวนฺตํ ซึ่งตระกูล ซึ่งมีคุณ
คุณวนฺตานิ, คุณวนฺเต ซึ่งตระกูลท. ซึ่งมีคุณ
ตติยาวิภัตติ
คุณวนฺเตน, คุณวตา กุเลน ด้วยตระกูล

สพฺพํ ปุลฺลิงฺคสมํ.
รูปในวิภัตติที่เหลือ เหมือนปุงลิงค์.

สติมนฺตุ ศัพท์
สติมํ กุลํ, สติมนฺตํ กุลํ อิจฺจาทิ ฯ
สติมนฺตุ ศัพท์ เช่น
สติมํ กุลํ, สติมนฺตํ กุลํ ตระกูล อันมีสติ

คจฺฉนฺต ศัพท์
คจฺฉํ กุลํ, คจฺฉนฺตํ กุลํ, คจฺฉนฺตานิ กุลานิ อิจฺจาทิฯ
คจฺฉนฺตศัพท์ เช่น
คจฺฉํ กุลํ, คจฺฉนฺตํ กุลํ ตระกูล กำลังไป
คจฺฉนฺตานิ กุลานิ ตระกูลท. กำลังไป

อิติ อการนฺตนปุ๎สกราสิฯ
กลุ่มนามศัพท์ อการันต์ นปุงสกลิงค์ เป็นอย่างนี้

อิการนฺตนปุสกราสิ
กลุ่มนามศัพท์ อิการันต์ นปุงสกลิงค์

อฏฺฐิ ศัพท์ (กระดูก)

ปฐมาวิภัตติ

อฏฺฐิ ติฏฺฐติ, อฏฺฐี ติฏฺฐนฺติฯ

อฏฺฐิ ติฏฺฐติ กระดูก ย่อมตั้งอยู่

อฏฺฐี ติฏฺฐนฺติ กระดูกท. ย่อมตั้งอยู่

๒๐๑. ฌลา วา [ก. ๒๑๗; รู. ๑๙๙; นี. ๔๔๔]ฯ

นิ เป็นอาเทส ของ โย ท้าย อิ อี ชื่อ ฌ และ อุ อู ชื่อ ล ในนปุงสกลิงค์ ได้บ้าง.

นปุ๎สเก ฌ, ลโต โยนำ นิ โหติ วาฯ 'โยโลปนีสู'ติ ทีโฆฯ

อฏฺฐีนิ, เห อฏฺฐิ, เห อฏฺฐี, เห อฏฺฐีนิ, เห อฏฺฐี วา, อฏฺฐิ๎, อฏฺฐินำ, อฏฺฐีนิ, อฏฺฐี, อฏฺฐินา, อฏฺฐีหิ, อฏฺฐีภิฯ

นิ เป็นอาเทส ของ โย ท้าย อิ อี ชื่อ ฌ และ อุ อู ชื่อ ล ในนปุงสกลิงค์ ได้บ้าง. ทีฆะ อิ เป็น อี ด้วยสูตร **(๙๑) โยโลปนีสุ** (ในลิงค์ทั้งสาม เมื่อโยถูกลบและแปลงเป็นนิแล้ว รัสสสระเป็นทีฆะ)

อฏฺฐีนิ กระดูกท.

อาลปนวิภัตติ

เห อฏฺฐิ, เห อฏฺฐี ดูก่อนกระดูก

เห อฏฺฐีนิ, เห อฏฺฐี ดูก่อนกระดูกท.

ทุติยาวิภัตติ

อฏฺฐิ๎, อฏฺฐินำ ซึ่งกระดูก

อฏฺฐีนิ, อฏฺฐี ซึ่งกระดูกท.

ตติยาวิภัตติ

อฏฺฐินา ด้วยกระดูก

อฏฺฐีหิ, อฏฺฐีภิ ด้วยกระดูกท.

เสสं มุนิสมีฯ
รูปในวิภัตติที่เหลือ เหมือน มุนิศัพท์.

สมาเสปิ สมฺมาทิฏฺฐิ กุลํ, สมฺมาทิฏฺฐีนิ กุลานิ อิจฺจาทิ, โยนํ โน, เน นตฺถิฯ สฺมิมฺหิ สมฺมาทิฏฺฐิสฺมิ, สมฺมาทิฏฺฐิมฺหิ, สมฺมาทิฏฺฐินิ, สมฺมาทิฏฺฐิเน กุเล, อริยวุตฺติเน กุเล อิติ วตฺตพฺพมฺฯ
ในสมาส ก็มีรูปเช่นนี้ เช่น
สมฺมาทิฏฺฐิ กุลํ ตระกูล อันมีความเห็นชอบ
สมฺมาทิฏฺฐีนิ กุลานิ ตระกูลท. อันมีความเห็นชอบ

(ในโย) ไม่มีการแปลง โย เป็น โน และ เน.[๑๙๙] ส่วนในสฺมิ ควรกล่าวอย่างนี้ได้ว่า
สมฺมาทิฏฺฐิสฺมิ, สมฺมาทิฏฺฐินิ, สมฺมาทิฏฺฐิเน กุเล ในตระกูลมีความเห็นถูก
อริยวุตฺติเน กุเล ในตระกูล มีความประพฤติประเสริฐ

เอวं อกฺขิ, อจฺฉิ, สตฺถิ, ทธิ, วาริ อิจฺจาทโยฯ
ศัพท์ต่อไปนี้ เหมือน อฏฺฐิ ศัพท์
อกฺขิ ตา **อจฺฉิ** ดวงตา **สตฺถิ** ต้นขา **ทธิ** นมส้ม **วาริ** น้ำ

อิติ อิการนฺตนปุ๎สกราสิฯ
กลุ่มนามศัพท์อิการันต์ นปุงสกลิงค์ เป็นอย่างนี้

[๑๙๙] คือ ไม่มีรูปว่า สมฺมาทิฏฺฐิโน กุลานิ ตระกูลท. ที่มีความเห็นถูก, สมฺมาทิฏฺฐิเน กุลานิ ซึ่งตระกูลท. ที่มีความเห็นถูก ซึ่งต่างจากปุงลิงค์ เช่น สมฺมาทิฏฺฐิโน ชนา ชนท. ผู้มีความเห็นถูก , อริยวุตฺติเน ชเน ซึ่งชนท. ผู้มีความประพฤติประเสริฐ. (ดูในอิการันตปุงลิงค์)

อีการนฺตนปุสกราสิ
กลุ่มนามศัพท์ อีการันต์ นปุงสกลิงค์

ปฐมาวิภัตติ

อีการนฺเต ‘เอกวจนโยสฺวโฆน’นฺติ สุตฺเตน สิมฺหิ รสฺโส, ทณฺฑิ กุลํ, ทณฺฑีนิ กุลานิ, โยนำ โลเป ทณฺฑีฯ

ในอีการันต์ เพราะสิ รัสสะอี ด้วยสูตร เอกวจนโยสฺวโฆนำ

ทณฺฑิ กุลำ ตระกูล ผู้มีไม้เท้า

ทณฺฑีนิ กุลานิ ตระกูลท. ผู้มีไม้เท้า

โยวิภัตติ เมื่อลบ โย ทีฆะเป็น ทณฺฑี

‘เค วา’ติ รสฺโส, เห ทณฺฑิ, เห ทณฺฑี วา, เห ทณฺฑีนิ, เห ทณฺฑี, ทณฺฑิ ทณฺฑินำ, ทณฺฑีนิ, ทณฺฑี, ทณฺฑินา, ทณฺฑีหิ, ทณฺฑีภิฯ

อาลปนวิภัตติ

รัสสะด้วยสูตร เค วา

เห ทณฺฑิ, เห ทณฺฑี ดูก่อนตระกูล ผู้มีไม้เท้า

เห ทณฺฑีนิ, เห ทณฺฑี ดูก่อนตระกูลท. ผู้มีไม้เท้า

ทุติยาวิภัตติ

ทณฺฑิ, ทณฺฑินำ ซึ่งตระกูล ผู้มีไม้เท้า

ทณฺฑีนิ, ทณฺฑี ซึ่งตระกูล ท. ผู้มีไม้เท้า

ตติยาวิภัตติ

ทณฺฑินา ด้วยตระกูล ผู้มีไม้เท้า

ทณฺฑีหิ, ทณฺฑีภิ ด้วยตระกูล ท. ผู้มีไม้เท้า

ปุลฺลิงฺคสมำฯ

รูปในวิภัตติที่เหลือ เหมือนในปุงลิงค์.

สมาเสปิ สีฆยายิ จิตฺตํ, สีฆยายีนิ, สีฆยายี, เห สีฆยายิ, เห สีฆยายี วา, เห สีฆยายีนิ, เห สีฆยายี, สีฆยายิ ̊, สีฆยายินํ, สีฆยายีนิ อิจฺจาทิฯ

แม้ในสมาส ก็เหมือนกัน เช่น

สีฆยายิ จิตฺตํ จิต ที่ไปอย่างรวดเร็ว

สีฆยายีนิ, สีฆยายี จิตท. ที่ไปอย่างรวดเร็ว

<u>อาลปนวิภัตติ</u>

เห สีฆยายิ, เห สีฆยายี ดูก่อนจิต ที่ไปอย่างรวดเร็ว

เห สีฆยายีนิ, เห สีฆยายี ดูก่อนจิต ท.ที่ไปอย่างรวดเร็ว

<u>ทุติยาวิภัตติ</u>

สีฆยายิ ̊, สีฆยายินํ ซึ่งจิต ที่ไปอย่างรวดเร็ว

สีฆยายีนิ ซึ่งจิตท. ที่ไปอย่างรวดเร็ว

เอวํ สุขการิ ทานํ, จกฺกี, ปกฺขี, สุขี, สิขี อิจฺจาทโย กุลสมฺพนฺธิโน จ เวทิตพฺพาฯ

ศัพท์ต่อไปนี้ และศัพท์ท.ที่มีความเกี่ยวข้องกับ กุล [๒๐๐]เหมือน ทณฺฑี เช่น

สุขการิ (ทานํ) ทาน ที่ให้ผลเป็นความสุข.

จกฺกี ตระกูลมีจักร

ปกฺขี ตระกูลมีพวกพ้อง

สุขี ตระกูลมีความสุข

สิขี ตระกูลมียอด

อิติ อีการนฺตนปุสกราสิฯ

กลุ่มนามศัพท์ อีการันต์ นปุงสกลิงค์ เป็นอย่างนี้

[๒๐๐] ที่เป็นวิเสสนะของกุลศัพท์? ยังไม่แน่ใจ.

อุการนฺตนปุสกราสิ

อายุ ติฏฺฐติ, ‘ฆลา วา’ติ โยนํ นิฏฺเต โลเป จ ทีโฆ, อายูนิ, อายู, เห อายุ, เห อายู, เห อายูนิ, เห อายู, อายุ, อายุนฺ, อายูนิ, อายูฯ

อายุศัพท์

ปฐมาวิภัตติ

อายุ ติฏฺฐติ อายุ ตั้งอยู่

เมื่อโย แปลงเป็น นิ ด้วยสูตร **(๒๐๑)**. **ฆลา วา** (นิ เป็นอาเทส ของ โย ท้าย อิ อี ชื่อ ฆ และ อุ อู ชื่อ ล ในนปุงสกลิงค์ ได้บ้าง). และ เมื่อลบ โย แล้ว ทีฆะสระที่สุดของ อายุ.

อายูนิ, อายู อายุท.

อาลปนวิภัตติ

เห อายุ, เห อายู ดูก่อนอายุ

เห อายู, เห อายูนิ ดูก่อนอายุท,

ทุติยาวิภัตติ

อายุ, อายุนฺ ซึ่งอายุ

อายูนิ อายู ซึ่งอายุท.

*เสสํ ภิกฺขุสมฺ*ฯ

รูปวิภัตติที่เหลือเหมือนภิกฺขุศัพท์

*อายุสทฺโท ปุลฺลิงฺเคปิ วตฺตติ, “ปุนรายุ จ เม ลทฺโธ [ที. นิ. ๒.๓๖๙], อายุญฺจ โว กีวตโก นุ สมฺม [ชา. ๑.๑๕.๒๐๕], อายุ นุ ขีโณ มรณญฺจ สนฺติเก, น จายุ ขีโณ มรณญฺจ ทูเร”ติ ปาฬิปทานิ*ฯ

อายุศัพท์ ย่อมเป็นไปแม้ในปุงลิงค์, มีพระบาฬีเป็นหลักฐานดังนี้

ปุนรายุ จ เม ลทฺโธ [ที.ม.๑๐/๒๖๔],

เราได้ชีวิตใหม่แล้ว.[๒๐๑]

อายุญฺจ โว กีวตโก นุ สมฺม [ขุ.ชา.๒๗/๒๑๕๙],
ดูกรสหาย อายุของพวกท่านมีประมาณเท่าไร

อายุ นุ ขีโณ มรณญฺจ สนฺติเก, [๒๐๒]
อายุ จะสิ้นไป, หรือ ความตายมาอยู่ใกล้.

น จายุ ขีโณ มรณญฺจ ทูเร[๒๐๓]
อายุ ยังไม่สิ้นไป ความตายยังอยู่อีกไกล.

เอวํ จกฺขุ, หิงฺคุ, สิคฺคุ, ชตุ, วตฺถุ, มตฺถุ, มธุ, ธนุ, ติปุ, ทารุ, วสุ, อสฺสุ อิจฺจาทโยฯ
ศัพท์ต่อไปนี้เหมือนอายุศัพท์ เช่น

จกฺขุ นัยน์ตา	**หิงฺคุ** มหาหิงคุ์	**สิคฺคุ** มะรุม
ชตุ ครั่ง	**วตฺถุ** วัสดุ	**มตฺถุ** เปรียง
มธุ น้ำผึ้ง	**ธนุ** ธนู	**ติปุ** ดีบุก
ทารุ ฟืน	**วสุ** ทรัพย์	**อสฺสุ** น้ำตา

๒๐๒. อมฺพาทีหิ [ก. ๒๑๗; รู. ๑๙๙; นี. ๔๔๔; ‘อมฺพาทีหิ’ (พหูสุ)]ฯ

---

[๒๐๑] ตัวอย่างเหล่านี้ ให้สังเกตที่กิริยา เช่น ลทฺโธ, ขีโณ ที่เป็นอการันต์ โดยมีการแปลง สิ เป็น โอ ซึ่งเป็นลักษณะที่บ่งความเป็นปุงลิงค์. ส่วนบางตัวอย่างให้สังเกตวิเสสนะ เช่น กีวตโก ที่แปลง สิ เป็น โอ เช่นกัน.

[๒๐๒] พบรูปที่มีที่คล้ายคลึงกันคือ

อหํ ปุเร สคฺคคโต รมามิ นจฺเจหิ คีเตหิ จ วาทิเตหิ
โสหานิ อชฺช น รมามิ สคฺเค อายุนฺนุ ขีณ* มรณนฺนุ สนฺติเก
อุทาหุ มุโพฺหสฺมิ ชนินฺทเสฏฺฐ ฯ [ขุ.๒๗/๑๙๙๖]
(รูปว่า อายุนฺนุ ขีณ* ฉบับฉัฏฐสังคายนา เป็น อายุ นุ ขีโณ)
ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าจอมเทพ เมื่อก่อนหม่อมฉันมาถึงสวรรค์แล้ว ย่อมยินดีด้วยการฟ้อนรำขับร้องและเครื่องประโคมทั้งหลาย บัดนี้หม่อมฉันไม่ยินดีอยู่ในสวรรค์เลย จะหมดอายุ หรือใกล้จะตาย หรือว่าหม่อมฉันหลงใหลไป?
ด้วยหลักฐานดังกล่าวมานี้แสดงว่า อายุ ศัพท์ ในคาถานี้ ไม่ใช่ปุงลิงค์ แต่เป็นนปุงสกลิงค์. อนึ่ง แม้ฉบับฉัฏฐฯ จะเป็น ขีโณ แต่มิได้หมายความว่า จะเป็นปุงลิงค์ เพราะในอรรถกถาได้แก้เป็น อายุ เป็น ชีวิตินฺทฺริยํ และ แก้ ขีโณ เป็น ขีณ

[๒๐๓] แม้ตัวอย่างนี้ก็เช่นกัน พบรูปว่า อายุ ขีณ แสดงว่า เป็นนปุงสกลิงค์.

น ตายุ ขีณ มรณญฺจ ทูเร น จาปิ มุโพฺห นรวีร เสฏฺฐ
ตุยฺหญฺจ ปุญฺญานิ ปริตฺตกานิ เยสํ วิปากํ อิธ เวทยิตฺโถ ๔ [ขุ.๒๗/๑๙๙๗]
ข้าแต่พระองค์ผู้แกล้วกล้ากว่านรชน ผู้ประเสริฐ พระชนมายุของพระองค์ยังไม่หมดสิ้น ความสิ้นพระชนม์ก็ยังห่างไกล.

สฺมึ ท้าย อมฺพุ และ ปัสุ เป็นต้น เป็น นิ ได้บ้าง.

อมฺพุ, ปัสุอิจฺจาทีหิ สฺมิโน นิ โหติ วาฯ
ผลํ ปตติ อมฺพุนิ, ปุปฺผํ ยถา ปัสุนิ อาตเป คตัฯ
นิ เป็น อาเทสของ สฺมึ ท้าย อมฺพุ และ ปัสุ เป็นต้น ได้บ้าง เช่น

ยงฺกิญฺจิ อุภโต ตีเร ผลํ ปตติ อมฺพุนิ [ขุ.ชา.๒๗/๒๒๘๗]
ผลไม้ชนิดใดชนิดหนึ่งที่ฝั่งทั้งสองตกลงในน้ำแล้วผล ย่อมตกไป ในน้ำ
ปุปฺผํ ยถา ปัสุนิ อาตเป คตัฯ [ขุ.ชา.๒๗/๔๗๘]
ดุจดอกไม้ที่ทิ้งตากแดดไว้ที่ทรายร้อนระอุ ฉะนั้น.

เสสํ อายุสมฺฯ
รูปในวิภัตติที่เหลือ เหมือนอายุศัพท์

จิตฺรคุ, วหคุ, ทิคุ อิจฺจาทโยปิ อุการนฺตปกติกา เอวาติฯ
แม้ศัพท์เหล่านี้ คือ **จิตฺรคุ** โคด่าง, **วหคุ** กาลที่นำโคไป, **ทิคุ** โคสองตัว เป็นอุการันต์ตามปกตินั่นเทียว ดังนี้แล.

อิติ อุการนฺตนปุสกราสิฯ
กลุ่มนามศัพท์ อุการันต์ นปุงสกลิงค์ เป็นอย่างนี้.

อูการนฺตนปุสกราสิ

กลุ่มนามศัพท์ อูการันต์ นปุงสกลิงค์

สิมฺหิ รสฺโส, โคตฺรภุ ญาณ, โคตฺรภูนิ, โคตฺรภู, เห โคตฺรภุ, เห โคตฺรภู, เห โคตฺรภูนิ, เหโคตฺรภู, โคตฺรภุ, โคตฺรภุนฺ, โคตฺรภูนิ, โคตฺรภูฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสมฺฯ เอวํ สยมฺภุ ญาณ, อภิภุ ฌานํ อิจฺจาทิฯ

ปฐมาวิภัตติ

ในเพราะ สิ รัสสะเป็น อุ เช่น

โคตฺรภุ ญาณ์ โคตรภูญาณ

โคตฺรภูนิ โคตรภูญาณท.

อาลปนวิภัตติ

เห โคตฺรภุ, เห โคตฺรภู ดูก่อนโคตรภูญาณ

เห โคตฺภูนิ, เห โคตฺรภู ดูก่อนโคตรภูญาณท.

ทุติยาวิภัตติ

โคตฺรภุ์, โคตฺรภุนฺ ซึ่งโคตรภูญาณ

โคตฺรภูนิ, โคตฺรภู ซึ่งโคตรภูญาณท.

รูปในวิภัตติที่เหลือ เหมือน (อูการันต์) ปุงลิงค์.

ศัพท์เหล่านี้เหมือน โคตฺรภู เช่น

สยมฺภู ญาณ์ ญาณเป็นเหตุรู้เอง

อภิภุ ฌาณ์ ฌาณครอบงำ[๒๐๔].

อิติ อูการนฺตนปุสกราสิฯ

กลุ่มนามศัพท์อูการันต์ นปุงสกลิงค์

นปุสกลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มนามศัพท์นปุงสกลิงค์ จบแล้ว.

---

[๒๐๔] ศึกษาศัพท์ว่า อภิภุ (ฌานำ) เรื่องนี้ในศัพท์ อภิภายตนฌาน ที.อ.๒/๑๕๑, ที.ฏี.๒/๑๕๙

สพฺพาทิราสิ
กลุ่มสัพพนาม

อถ สพฺพนามานิ ทีปิยนฺเตฯ

ต่อจากนามศัพท์จะแสดงสัพพนาม.

สพฺพ, กตร, กตม, อุภย, อิตร, อญฺญ, อญฺญตร, อญฺญตม, ปุพฺพ, ปร, อปร, ทกฺขิณ, อุตฺตร, อธร, ย, ต, ตฺย, เอต, อิม, อมุ, กิ ๋, เอก, อุภ, ทฺวิ,ติ, จตุ, ตุมฺห, อมฺห อิมานิ อฏฺฐวีสติ สพฺพนามานิ นามฯ สพฺเพสํ ลิงฺคตฺถานํ สาธารณานิ นามานิ สพฺพนามานิฯ

สรรพนาม คือ คำนามที่สาธารณะแก่ลิงค์และเนื้อความทั้งปวง[๒๐๕] มี ๒๘ ศัพท์ คือ

สพฺพ ทั้งหมด **กตร** อันไหน **กตม** อันไหน **อุภย** ทั้งสอง **อิตร** นอกจากนี้ **อญฺญ** อื่น **อญฺญตร** อันใดอันหนึ่ง **อญฺญตม** อันใดอันหนึ่ง **ปุพฺพ** ก่อน **ปร** หลัง **อปร** หลัง **ทกฺขิณ** ข้างขวา **อุตฺตร** เบื้องบน **อธร** เบื้องล่าง **ย** ใด **ต** นั้น **ตฺย** นั้น **เอต** นี่,นี้ **อิม** นี้ **อมุ** โน้น **กึ** อะไร **เอก** หนึ่ง **อุภ** ทั้งสอง **ทฺวิ** สอง **ติ** สาม **จตุ** สี่ **ตุมฺห** ท่าน **อมฺห** ข้าพเจ้า.

*ตตฺถ **สพฺพ**สทฺโท สกลตฺโถฯ*

***กตร, กตม**สทฺทา ปุจฺฉนตฺถาฯ*

***อุภย**สทฺโท ทฺวินฺนํ อวยวานํ สมุทายตฺโถฯ*

***อิตร**สทฺโท เอกโต วุตฺตสฺส ปฏิโยคีวจโนฯ*

***อญฺญ**สทฺโท ยถาธิคตมฺหา อปรวจโนฯ*

***อญฺญตร, อญฺญตม**สทฺทา อนิยมตฺถาฯ*

***ปุพฺพา**ทโย สทฺทา ทิสา, กาลาทิววตฺถานวจนาฯ*

***ย**สทฺโท อนิยมตฺถวจโนฯ*

***ต, ตฺย**สทฺทา ปรมฺมุเข ทูรวจนาฯ*

***เอต**สทฺโท ปรมฺมุเข สมีปวจโน, สมฺมุเข ทูรวจโนฯ อฏฺฐกถายํ ปน "เอเตติ จกฺขุปถํ อติกฺกมิตฺวา ทูรเค สนฺธายาหา"ติ [ชา. อฏฺฐ ๔.๑๔.๑๐๔] วุตฺตํ, ตสฺมา ตสทฺทตฺเถปิ วตฺตติฯ*

***อิม**สทฺโท สมฺมุเข สมีปวจโนฯ*

***อมุ**สทฺโท ทูรวจโนฯ สมีป, ทูรตา จ ปริกปฺปพุทฺธิวเสนาปิ โหติฯ*

---

[๒๐๕] สรรพนาม ชื่อว่า คำนามที่สาธารณะแก่ลิงค์ทั้งปวงหมายความว่า ไม่ว่าจะลิงค์ไหน ๆ คือ ปุงลิงค์ อิตถีลิงค์ หรือนปุงสกลิงค์ก็ตาม สามารถใช้สรรพนามแทนได้ทั้งหมด เช่น ปุริโส คามํ คจฺฉติ บุรุษไปบ้าน, โส ภิกฺขุ ปสฺสิตฺวา วนฺทติ บุรุษนั้น (เขา) เห็นพระภิกษุแล้วจึงไหว้. , กญฺญา คามํ คจฺฉติ, สา ภิกฺขุ ปสฺสิตฺวา วนฺทติ, กุลํ คามํ คจฺฉติ, ตํ ภิกฺขุ ปสฺสิตฺวา วนฺทติ จะเห็นว่า โส (ต + สิ), สา (ต + สิ), ตํ (ต + สิ) แทน ปุริโส กญฺญา และ ตํ ในประโยคหน้า. แม้เนื้อความทั้งปวงก็เช่นเดียวกันไม่ว่าจะเป็นเนื้อความจำนวนเดียว (เอกพจน์) หรือหลายจำนวน (พหูพจน์) ก็สามารถใช้สรรพนามเหล่านี้แทนได้เหมือนกัน. โดยทั่วไป สรรพนาม จะพบในประโยคที่ ๒ เป็นต้นไป เพื่อกล่าวถึงบุคคลสิ่งของที่กล่าวมาแล้วในประโยคก่อน เพื่อย่อคำพูดให้สั้น. ในที่นี้ ท่านเรียกสัพพนามทั้งหมดว่า สพฺพาทิ.

กิสทฺโท ปุจฺฉนตฺโถฯ

***เอก**สทฺโท สงฺขฺยตฺโถ อญฺญตฺโถ จฯ*

***อุภ**สทฺโท ทฺวิสทฺทปริยาโยฯ*

ตตฺถ ตฺยสทฺโทปิ พหุลํ ทิสฺสติฯ ขิฑฺฑา ปณิหิตา ตฺยาสุ, รติ ตฺยาสุ ปติฏฺฐิตา, พีชานิ ตฺยาสุ รุหนฺติ [ชา. ๒.๒๑.๑๒๐], กถํ นุ วิสฺสเส ตฺยมฺหิ [ชา. ๑.๑๖.๒๘๘], อถ วิสฺสสเต ตฺยมฺหิอิจฺจาทิ [ชา. ๒.๒๒.๑๔๗๔]ฯ

บรรดาสรรพนาม ๒๘ ศัพท์เหล่านั้น

สพฺพ ศัพท์ มีอรรถว่า ทั้งสิ้น

กตร และ **กตม** ศัพท์ มีอรรถว่า ถาม

อุภย ศัพท์ มีอรรถว่า หมู่แห่งส่วนย่อย ๒ อย่าง

อิตร ศัพท์ กล่าวความประกอบกันแห่งเนื้อความที่เคยกล่าวรวมกัน[๒๐๖]

อญฺญ ศัพท์ กล่าวเนื้อความอื่นจากที่ได้รู้แล้ว (แสดง) ไว้[๒๐๗]

อญฺญตร และ **อญฺญตม** ศัพท์ มีอรรถว่า แสดงสิ่งที่ยังไม่กำหนดแน่นอน

ปุพฺพ ศัพท์เป็นต้น กล่าวความกำหนดซึ่ง กาลและทิศ เป็นต้น

ย ศัพท์ แสดงเนื้อความที่ยังไม่กำหนดแน่นอน

ต และ **ตฺย** ศัพท์ แสดงสิ่งที่อยู่ไกล ในที่ลับหลัง

เอต ศัพท์ แสดงสิ่งที่อยู่ใกล้ ในที่ลับหลัง และ แสดงสิ่งที่อยู่ไกล ในที่ต่อหน้า. แต่ในคัมภีร์อรรถกถาท่านอธิบายว่า “***เอเต**ติ จกฺขุปถํ อติกฺกมิตฺวา ทูรคเต สนฺธายาห*” พระโพธิสัตว์ กล่าวคำว่า **เอเต** (เหล่านั้น) ไว้โดยหมายถึงสิ่งที่ไปไกลโดยพ้นคลองจักษุ. ฉะนั้น เอต ศัพท์ ยังเป็นไป แม้ในอรรถของ ต ศัพท์ ก็มี.

อิม ศัพท์ แสดงสิ่งที่อยู่ใกล้ในที่ต่อหน้า.

อมุ ศัพท์ แสดงสิ่งที่อยู่ไกล. ความไกลและใกล้ ย่อมมี แม้ด้วยการรู้โดยการคิด.

กึ ศัพท์ มีความหมายว่า การถาม.

เอก ศัพท์ มีความหมายว่า จำนวนนับ และ มีความหมายว่า อื่น.

อุภ ศัพท์ เป็นไวพจน์ของ ทฺวิ ศัพท์ แปลว่า สอง.

บรรดาสรรพนามเหล่านั้น แม้ตฺย ศัพท์ เห็นใช้มากเหมือนกัน ตัวอย่าง เช่น

---

[๒๐๖] เมื่อเคยกล่าวความหมายไว้รวมกันมาก่อน ต่อมามีกล่าวแยกประเภทอีก คำที่ถูกกล่าวภายหลังจากลำดับแรก จะใช้ อิตร แทน เช่น ปาตราสภตฺตํ สายมาสภตฺตนฺติ ทฺเว ภตฺตานิ, เตสุ ปาตราสภตฺตํ อนฺโต มชฺฌนฺหิเกน ปริจฺฉินฺนํ, อิตรํ มชฺฌนฺหิกโต อุทฺธํ อนฺโต อรุเณนฯ (ที.สี.อ.๑๐) ภัตตาหารมี ๒ คือ มื้อเช้า และมื้อเย็น. บรรดา ๒ มื้อนั้น ภัตตาหารเช้ากำหนดไว้ภายในเที่ยงวัน, อื่น (คือ ภัตตาหารเย็น) กำหนดไว้หลังจากเที่ยงวันจนถึงอรุณขึ้น. จะเห็นว่า ประโยคแรกกล่าวถึงภัตตาหาร ๒ มื้อ ครั้นขยายความภัตตาหารเช้าก่อน โดยระบุชื่อ ต่อมาจะขยายความภัตตาหารเย็นอีก จึงใช้คำว่า อิตรํ แทน สายมาสภตฺตํ เพื่อกล่าวถึงการประกอบกัน หรือ เป็นของคู่กันแห่งภัตตาหาร ๒ มื้อที่เคยกล่าวไว้รวมกัน.

[๒๐๗] อญฺญ มีความหมายว่า อื่น เช่นเดียวกับ อิตร แต่มีขอบเขตต่างกัน คือ ใช้ในกรณีที่มิได้กล่าวถึงสิ่งที่ประกอบร่วมกัน เช่น พฺราหฺมโณว เสฏฺโฐ วณฺโณ, อญฺเญ ตโย วณฺณา หีนา (พราหมณ์เท่านั้นเป็นวรรณะสูง ส่วนวรรณะอื่น ๓ ต่ำ)

ขิฑฺฑา ปณิหิตา ตฺยาสุ, รติ ตฺยาสุ ปติฏฺฐิตา
พีชานิ ตฺยาสุ รุหนฺติ ยทิทำ สตฺตา ปชายเร;
ตาสุ โก นิพฺพิเท โปโส, ปาณมาสชฺช ปาณิภิ (ขุ.ชา.๒๘/๑๒๕ – ฉัฏฐ.)[๒๐๘]

ขึ้นชื่อว่าหญิงทั้งหลายมีบุญมาก เกิดแล้วในโลก ความคะนองอันบุคคลตั้งไว้แล้ว ในหญิงเหล่านั้น ความยินดีอันบุคคลตั้งเฉพาะไว้แล้ว ในหญิงเหล่านั้น. พืชทั้งหลาย (มีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวกและพระเจ้าจักรพรรดิ์เป็นต้น) ย่อมงอกขึ้น ในหญิงเหล่านั้น. สัตว์เหล่านั้นพึงเจริญ บุรุษไรมาเกี่ยวข้องชีวิตหญิงด้วยชีวิตของตนแล้ว พึงเบื่อหน่ายในหญิงเหล่านั้น.

กถำ นุ วิสฺสเส ตฺยมฺหิ, เยนาสิ กลโห กโต;
นิจฺจยตฺเตน ฐาตพฺพำ, โส ทิสพฺภิ น รชฺชติฯ [ขุ.ชา.๑/๒๘๘],

จะพึงไว้วางใจในบุคคลที่ทำการทะเลาะกันมาแล้วอย่างไรได้เล่า ผู้ใดดำรงอยู่ด้วยการเตรียมตัวเป็นนิตย์ ผู้นั้นย่อมไม่ยินดีกับศัตรูของตน

ยทาสฺส สีลำ ปญฺญญฺจ, โสเจยฺยำ จาธิคจฺฉติ;
อถ วิสฺสสเต ตฺยมฺหิ, คุยฺหญฺจสฺส น รกฺขติฯ [ขุ.ชา.๒๘/๑๔๗๔ – ฉัฏฐ.]

เมื่อใดพระราชาทรงทราบความประพฤติปกติ ปัญญา และความบริสุทธิ์ของราชเสวกนั้น เมื่อนั้นย่อมทรงวางพระทัยในเสวกนั้นและไม่ทรงรักษาความลับต่อเสวกนั้น.

‘อิตฺถิยมตฺวา’ติ อาปจฺจโย, ฆสญฺโญ, สิโลโป, สพฺพา อิตฺถี, สพฺพา, สพฺพาโย, เห สพฺเพ, เห สพฺพา, เห สพฺพาโย, สพฺพำ, สพฺพา, สพฺพาโย, สพฺพาย, สพฺพาหิ, สพฺพาภิ, สพฺพายฯ

อิตถีลิงค์ – ปฐมาวิภัตติ

ลง อาปัจจัย ท้าย สพฺพ ศัพท์ในอิตถีลิงค์ ด้วยสูตรว่า อิตฺถิยมตฺวา (ลง อา ในอิตถีลิงค์ ท้ายนามศัพท์อการันต์) ตั้งชื่อ อา ว่า ฆ, ลบ สิ สำเร็จรูปเป็น สพฺพา

สพฺพา อิตฺถี หญิงทั้งหมด
สพฺพา สพฺพาโย

---

[๒๐๘] ตัวอย่างของ ตฺย สรรพนามนี้ ในฉบับสยามรัฐเป็น ตาสุ และ ตมฺหิ ส่วน ฉบับฉัฏฐสังคายนาเป็น ตฺยาสุ และ ตมฺหิ. พระอรรถกถาจารย์อธิบายศัพท์ว่า ตยาสุ = ตาสุ อิตฺถีสุ ดังนี้ว่า **ตฺยาสู**ติ สุมุข ตาสุ อิตฺถีสุ กายวจีขิฑฺฑา จ **ปณิหิตา** โอหิตา ฐปิตา, กามคุณรติ จ ปติฏฺฐิตาฯ ดูก่อนสุมุข ความคะนองทั้งกายและวาจา อันบุรุษให้ ตั้งลงแล้ว ให้หยั่งลงแล้ว คือให้ตั้งอยู่ ในหญิงทั้งหลายเหล่านั้น. และ ความยินดีในกามคุณ อันบุรุษใดให้ตั้งอยู่เฉพาะแล้วในหญิงทั้งหลายเหล่านั้น. (ชา.อ. ๒/๑๒๕ – ฉัฏฐ.) แม้ในบทว่า ตฺยมฺหิ ของอุทาหรณ์ต่อไปก็เช่นเดียวกัน คัมภีร์อรรถกถาท่านแก้เป็น ตมฺหิ ทั้งสิ้น. ด้วยเหตุนี้ ต และ ตฺย สัพพนาม ต่างก็มีเนื้อความเดียวกัน.

อาลปนะ[๒๐๙]

เห สพฺเพ

เห สพฺพา, เห สพฺพาโย

ทุติยาวิภัตติ

สพฺพํ, สพฺพา

สพฺพาโย

ตติยาวิภัตติ

สพฺพาย

สพฺพาหิ, สพฺพาภิ, สพฺพาย

จตุตถีวิภัตติ

๒๐๓. ฆปาสสฺส สฺสา วา [ก. ๑๗๙, ๖๒; รู. ๒๐๔, ๒๐๖; นี. ๓๖๕, ๒๐๙]ฯ

สฺสา เป็น อาเทสของ ส ท้ายสรรพนามที่มีชื่อ ฆ และ ป ได้บ้าง

สฺสา เป็น อาเทสของ ส ท้าย ฆ และ ป ได้บ้าง

ฆ, ปสญฺเญหิ สพฺพนาเมหิ สสฺส สฺสา โหติ วาฯ

สฺสา เป็น อาเทสของ ส ท้ายสรรพนามที่มีชื่อ ฆ และ ป ได้บ้าง

๒๐๔. โฆสฺสํสฺสาสฺสายํติสุ [ก. ๖๖; รู. ๒๐๕; นี. ๒๑๓]ฯ

เพราะสฺสํ, สฺสา, สฺสายํ และติ ฆ เป็น รัสสะ.[๒๑๐]

สฺสมาทีสุ โฆ รสฺโส โหติฯ สพฺพสฺสาฯ

เพราะ สฺสํ เป็นต้น ฆ เป็นรัสสะ.

สพฺพสฺสา.

๒๐๕. สสฺสานํ [ก. ๑๖๘; รู. ๒๐๓; นี. ๓๕๓, ๓๖๘]ฯ

สฺ และ สานํ เป็นอาเทสของ นํ ท้ายสพฺพาเป็นต้น.

---

[๒๐๙] ปกติ สรรพนาม จะไม่มีรูปอาลปนะ แต่ในที่นี้ท่านกล่าวไว้ .... (?)

[๒๑๐] แปลตามวุตติของสูตรโมคคัลลานไวยากรณ์ **(๒/๖๓) โฆ สฺสํ, สฺสา, สฺสายํ ติสุ**ฯ สฺสมาทีสุ โฆ รสฺโส โหติฯ ตสฺสํ, ตสฺสา, ตสฺสาย, ตํ, สภติ, เอสฺวิติ กิ? ตาย, สภายฯ

สพฺพาทีหิ นวจนสฺส สํ, สานํ โหนฺติฯ

สํ และ สานํ เป็นอาเทสของ นํ ท้ายสพฺพาเป็นต้น.

สพฺพาสํ, สพฺพาสานํ, สพฺพาย, สพฺพาหิ, สพฺพาภิ, สพฺพาย, สพฺพสฺสา, สพฺพาสํ, สพฺพาสานํ,สพฺพาย, สพฺพายํฯ

สพฺพสฺสา, สพฺพสฺสํ

สพฺพาสํ, สพฺพาสานํ

ปัญจมีวิภัตติ

สพฺพาย

สพฺพาหิ, สพฺพาภิ

ฉัฏฐีวิภัตติ

สพฺพาย, สพฺพสฺสา

สพฺพาสํ, สพฺพาสานํ

๒๐๖. สฺมิโน สฺสํ [ก. ๑๗๙, ๖๒; รู. ๒๐๔, ๒๐๖; นี. ๓๖๕, ๒๐๙]ฯ

สฺสํ เป็นอาเทสของสฺมิ ท้าย สพฺพา เป็นต้น ได้บ้าง

สพฺพาทีหิ สฺมิโน สฺสํ โหติ วาฯ

สพฺพสฺสํ, สพฺพาสุฯ

สฺสํ เป็นอาเทสของสฺมิ ท้าย สพฺพา เป็นต้น ได้บ้าง. สพฺพสฺสํ สพฺพาสุ.

สัตตมีวิภัตติ

สพฺพาย, สพฺพายํ, สพฺพสฺสํ

สพฺพาสุ

สทฺทนีติยํ นา, สฺมา, สฺมินฺนฺมฺปิ สฺสาเทโส วุตฺโต [นี. ๓๖๖]ฯ "ตสฺสา กุมาริกาย สทฺธิ์ [ปารา. ๔๔๓], กสฺสาหํ เกน หายามี"ติ [ปารา. ๒๙๐] ปาฬิฯ อิธ ปน สุตฺตวิภตฺเตน สาธิยติฯ สพฺพสฺสา กตํ, สพฺพสฺสา อเปติ, สพฺพสฺสา ฐิตํฯ

สพฺโพ ปุริโสฯ

คัมภีร์สัททนีติ[๒๑๑] ได้กล่าวถึง สฺสา เป็นอาเทส ทั้งของ นา สฺมา และสฺมิ มีพระบาฬีเป็นหลักฐาน ดังนี้

---

[๒๑๑] สัททนีติ สุตตมาลา สูตร ๓๖๖ **นาสฺมาสฺมีอิจฺเจตานิ เสว.** การเปลี่ยนแปลงรูปของ นา สฺมา และ สฺมึ วิภัตติ หลังสรรพนามที่มีชื่อว่า ฆ และ ป พึงทราบว่าเหมือนการเปลี่ยนแปลงรูปของ ส วิภัตติ

ตสฺสา กุมาริกาย สทฺธิ๋ [วิ.มหา.๑/๑๓๓]
กับด้วยนางกุมาริกานั้น,

กสฺสาหํ เกน หายามิ [วิ.มหา.๑/๔๑๖]
ดิฉัน ด้อยกว่าหญิงคนไหน ด้วยคุณสมบัติอะไร

แต่ในที่นี้ การแปลงเป็น สฺสา ของนาวิภัตติเป็นต้น สำเร็จได้ด้วยการตัดแบ่งสูตร[๒๑๒].
สพฺพสฺสา กตํ
อันหญิงทั้งปวง กระทำแล้ว.

สพฺพสฺสา อเปติ
ย่อมหลีกออก จากหญิงทั้งปวง.

สพฺพสฺสา ฐิตํ
ดำรงอยู่ ในหญิงทั้งปวง

ปุงลิงค์ - ปฐมาวิภัตติ
สพฺโพ ปุริโส บุรุษทั้งปวง
สพฺเพ

๒๐๗. โยนเมฏ [ก. ๑๖๔; รู. ๒๐๐; นี. ๓๔๗]ฯ
เอ เป็น อาเทส ของโยทั้งหลาย ท้ายสรรพนาม.

อการนฺเตหิ สพฺพาทีหิ โยนํ เอฏ โหติฯ
สพฺเพ ปุริสาฯ
เอ เป็นอาเทสของ โยทั้งหลาย ท้ายสรรพนามทั้งหลายอันเป็น อการันต์ มี สพฺพ เป็นต้น.

สพฺเพ ปุริสา บุรุษท. ทั้งปวง.

---

๒๑๒ คัมภีร์สัททนีติ เขียนสูตรขึ้นใหม่ แต่คัมภีร์นี้เห็นว่า ควรใช้วิธีการตัดแบ่งสูตร เพราะในโมคคัลลานไวยากรณ์ไม่ได้ระบุสูตรสำเร็จรูปเช่นนี้. การตัดแบ่งสูตรชนิดนี้ เรียกว่า ทวิธากรณโยควิภาค ตัดแบ่งสูตรเป็นสองส่วน คือ ส่วนที่สามารถใช้สำเร็จรูปได้ และส่วนที่ไม่ใช้ในการสำเร็จรูปได้ ดังนั้น ในสูตรว่า **๒๐๔. โมสฺสสฺสาสฺสายฺติสุ** นี้ มี สสฺส เป็นฉัฏฐีวิภัตติแสดงให้เห็นว่า เป็นการแปลงเป็น สฺสา ของ ส วิภัตติ เท่านั้น ดังนั้น เพื่อให้ครอบคลุมถึงการแปลง นา, สฺมา และสฺมิ๋ วิภัตติ เป็น สฺสา ได้ จึงต้องตัดบทว่า สสฺส ออกไป เพื่อเปิดโอกาสแก่วิภัตติอื่น ตามอุทาหรณ์ที่พบในพระบาฬี.

***อโต**ฑฺเวว? สพฺพา อิตฺถิโย, อมู ปุริสาฯ*

บทว่า **อโต** มีไว้ เพื่ออะไร? เพื่อการไม่ใช้ เอ เป็น อาเทสของโย ท้ายสรรพนามที่ไม่ใช่อการันต์

สพฺพา อิตฺถิโย หญิงท.ทั้งปวง

อมู ปุริสา บุรุษท. เหล่าโน้น.

เห สพฺพ, เห สพฺพา, เห สพฺเพ, สพฺพํ, สพฺเพ, สพฺเพนฯ

<u>อาลปนะ</u>

เห สพฺพ, เห สพฺพา

เห สพฺเพ

<u>ทุติยาวิภัตติ</u>

สพฺพํ

สพฺเพ

<u>ตติยาวิภัตติ</u>

สพฺเพน

๒๐๘. สพฺพาทีนํ นมฺหิ จ [ก. ๑๐๒; รู. ๒๐๒; นี. ๒๗๐]ฯ

ในเพราะ นํ สุ และหิวิภัตติ เอ เป็นอาเทสของ อ ที่สุดแห่งสรรพนามทั้งหลายมี สพฺพ เป็นต้น.

นมฺหิ จ สุ, หิสุ จ สพฺพาทีนํ อสฺส เอ โหติฯ

สพฺเพหิ, สพฺเพภิ, สพฺพสฺส, สพฺเพสํ, สพฺเพสานํ, สพฺพสฺมา, สพฺพมฺหา, สพฺเพหิ, สพฺเพภิ, สพฺพสฺส, สพฺเพสํ, สพฺเพสานํ, สพฺพสฺมิ, สพฺพมฺหิ, สพฺเพสุฯ

เอ เป็นอาเทสของ อ อันเป็นที่สุดของสรรพนามมี สพฺพ ศัพท์เป็นต้น ในเพราะนํ สุ และ หิวิภัตติ.

สพฺเพหิ, สพฺเพภิ

<u>จตุตถีวิภัตติ</u>

สพฺพสฺส

สพฺเพสํ, สพฺเพสานํ

<u>ปัญจมีวิภัตติ</u>

สพฺพสฺมา, สพฺพมฺหา

สพฺเพหิ, สพฺเพภิ

ฉัฏฐีวิภัตติ

สพฺพสฺส

สพฺเพสํ, สพฺเพสานํ

สัตตมีวิภัตติ

สพฺพสฺมิ̆, สพฺพมฺหิ

สพฺเพสุ

จูฬนิรุตฺติยํ ปน สฺมา, สฺมินฺ อา, เอตฺตํ วุตฺตํ, สพฺพา อเปติ, สพฺเพ ปติฏฺฐิตนฺติฯ "สพฺพา จ สวติ, สพฺพถา สวตี"ติ จ "ตฺยาหํ มนฺเต ปรตฺถทฺโธ"ติ [ชา. ๒.๒๒.๘๓๕] จ ปาฬีฯ ตตฺถ 'ตฺยาห'นฺติ เต+อหํ, ตสฺมิ̆ มนฺเต ติ อตฺโถฯ

สพฺพนาเมหิ จตุตฺถิยา อายาเทโสปี ทิสฺสติ, "ยาย โน อนุกมฺปาย, อมฺเห ปพฺพาชยี มุนิฯ โส โน อตฺโถ อนุปฺปตฺโต"ติ [เถรคา. ๑๗๖] จ "ยาเยว โข ปนตฺถาย อาคจฺเฉยฺยาถ, ตเมว อตฺถํ สาธุกํ มนสิ กเรยฺยาถา"ติ จ [ที. นิ. ๑.๒๖๓] "เนว มยฺหํ อยํ นาโค, อลํ ทุกฺขาย กายจี"ติ [ชา. ๒.๒๒.๘๗๐] จ ปาฬีฯ

อนึ่ง ในคัมภีร์จูฬนิรุตติ[๒๑๓] ท่านกล่าวถึงความเป็น อา และ เอ ของ สฺมา และ สฺมิ̆ วิภัตติไว้.

สพฺพา อเปติ ย่อมหลีกไปจากบุรุษทั้งปวง

สพฺเพ ปติฏฺฐิตํ ดำรงอยู่แล้วในบุรุษทั้งปวง.

กรณีนี้มีพระบาฬีดังนี้เป็นหลักฐาน

'สพฺพา จ สวติ, สพฺพถา สวติ

ย่อมไหลจากบุรุษทั้งปวง, และย่อมไหลโดยประการทั้งปวง[๒๑๔]

---

[๒๑๓]ข้อความนี้พระคันถรจนาจารย์ยกมติของคัมภีร์จูฬนิรุตติ ตามที่พระอัคควงศาจารย์นำมาสาธกในคัมภีร์สัททนีติ ปทมาลา (**๑๒.สพฺพนามตสฺทิสนามนามิกปทมาลา)** ว่า

ยานิ ปน ยมกมหาเถเรน ปุนฺนปุ̆สกวิสเย สพฺพ กตร กตมาทีนิ อญฺญานิปิ รูปานิ วุตฺตานิฯ ตํ ยถา?

"สพฺพา" อิจฺจาทิกํ รูปี, นิสฺสกฺเก ภุมฺมเก ปน;
"สพฺเพ" อิจฺจาทิกํ รูปี, ยมเกน ปกาสิตํฯ
ตญฺเจ อุปปริกฺขิตฺวา, ยุตฺตํ คณฺหนฺตุ โยคิโน;
สพฺพนามิกรูปญฺหิ, วิวิธํ ทุพฺพุธํ ยโตฯ

อนึ่ง รูปวิภัตติแม้อย่างอื่น ของ สพฺพ กตร กตม เป็นต้น อันพระยมกมหาเถระกล่าวไว้ เหล่าใด, รูปวิภัตติเหล่านั้น ได้แก่ ท่านพระยมกมหาเถระได้แสดงรูปเป็นต้นว่า สพฺพา ไว้ในปัญจมีวิภัตติ, ได้แสดงรูปเป็นต้นว่า สพฺเพ ไว้ในสัตตมีวิภัตติ. หากนักศึกษาสังเกตแล้วเห็นว่า รูปนั้นถูกต้อง ก็ควรนำไปใช้, ด้วยว่า รูปของบทสรรพนามมีมากมายและเข้าใจได้ยาก.

โดยนัยนี้ แสดงว่า พระยมกเถระเป็นอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์จูฬนิรุตติ.

[๒๑๔] ไม่พบที่มาของอุทาหรณ์นี้

ตฺยาหํ มนฺเต ปรตฺถทฺโธ [ขุ.ชา. ๒๘/๗๑๗]
เราทรงไว้ซึ่งผลอันวิเศษในมนต์นั้น

ในพระบาฬีอุทาหรณ์นั้น บทว่า **ตฺยาหํ** ตัดบทเป็น เต อหํ. ความหมายคือ ตสฺมิ มนฺเต ในมนต์นั้น.
อนึ่ง ยังพบอาเทสคืออาย ของจตุตถีวิภัตติ ท้ายสรรพนามทั้งหลาย เช่นพระบาฬีนี้

ยาย โน อนุกมฺปาย อมฺเห ปพฺพาชยี มุนิ
โส โน อตฺโถ อนุปฺปตฺโต สพฺพสฺโยชนกฺขโยติฯ [ขุ.เถรคา. ๒๖/๒๘๕]

พระผู้มีพระภาคผู้เป็นมุนี มีความเอ็นดูเราทรงให้บรรพชาเพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์อันนั้นเราก็ได้บรรลุแล้ว ความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งปวงเราก็ได้บรรลุแล้ว.

ยาเยว โข ปนตฺถาย อาคจฺเฉยฺยาถ, ตเมว อตฺถํ สาธุกํ มนสิ กเรยฺยาถ. [ที.สี. ๙/๑๔๕]
ก็เธอมีธุระจึงได้มาที่นี้ ก็พวกเธอมาเพื่อประโยชน์อันใด แล พึงใส่ใจถึงประโยชน์นั้นแหละไว้ให้ดี.

เนว มยฺหํ อยํ นาโค อลํ ทุกฺขาย กาย จิ
ยาวตตฺถิ อหิคฺคาโห มยา ภิยฺโย น วิชฺชติ ฯ [ชา. ๒๘/๗๓๘]

นาคตัวนี้ ไม่สามารถจะทำความทุกข์อะไรๆ แก่เราเลย หมองูมีอยู่เท่าใด ก็ไม่ดียิ่งไปกว่าเรา.

นปุงสกลิงค์ - ปฐมาวิภัตติ

สพฺพํ จิตฺตํฯ
สพฺพํ จิตฺตํ จิตทั้งปวง.

๒๐๙. สพฺพาทีหิฯ
ไม่แปลง อา ของ นิ ท้ายสพฺพ ศัพท์เป็นต้น

สพฺพาทีหิ นิสฺส ฏา น โหติฯ
สพฺพานิ, สพฺพํ, สพฺพานิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํฯ
ไม่แปลง อา ของ นิ ท้ายสรรพนามทั้งหลายมี สพฺพ ศัพท์เป็นต้น.
สพฺพานิ

ทุติยาวิภัตติ
สพฺพํ
สพฺพานิ

ตติยาวิภัตติ จนถึง สัตตมีวิภัตติที่เหลือ เหมือนในปุงลิงค์

พหุลาธิการา กฺวจิ นิสฺส ฏา, เฏปี โหนฺติฯ ปาฬิยํ ปน นิสฺส ฏา,เฏปี ทิสฺสนฺติ "ยา ปุพฺเพ โพธิสตฺตานํ, ปลฺลงฺกวรมาภุเชฯ นิมิตฺตานิ ปทิสฺสนฺติ, ตานิ อชฺช ปทิสฺสเร [พุ. วํ. ๒.๘๒]ฯ กิ ฺมาณวสฺส รตนานิ อตฺถิ, เย ตํ ชินนฺโต หเร อกฺขธุตฺโต"ติ [ชา. ๒.๒๒.๑๓๙๐]ฯ เอวํ กตร, กตมสทฺทาปิ เญยฺยาฯ

เพราะคำว่า "พหุลํ วิธิการทางไวยากรณ์มีโดยส่วนมาก" ตามมากำกับความทุกสูตร ยังมีการแปลง อา และ เอ ของ นิ ในบางแห่ง. ด้วยว่า ในพระบาฬี ต่อไปนี้ มีอา และ เอ ที่เป็นตัวเปลี่ยนแปลงของ นิ

ยา ปุพฺเพ โพธิสตฺตานํ, **ปลฺลงฺกวรมาภุเชฯ**
นิมิตฺตานิ ปทิสฺสนฺติ, **ตานิ อชฺช ปทิสฺสเร** [ขุ.พุทฺธ. ๓๓/๒]ฯ

นิมิตทั้งหลายเหล่าใด ที่เคยปรากฏในขณะที่พระโพธิสัตว์ในปางก่อนนั่งเข้าสมาธิอันประเสริฐนิมิตเหล่านั้นปรากฏในวันนี้

กิ ฺมาณวสฺส รตนานิ อตฺถิ, **เย ตํ ชินนฺโต หเร อกฺขธุตฺโต**
พหูนิ รญฺโญ รตนานิ อตฺถิ **เต ตฺวํ ทลิทฺโท กถมวฺหเยสิ ฯ** [ขุ.ชา. ๒๘/๙๑๘]

พระราชาผู้ทรงชำนาญการเล่นสะกา เมื่อชนะท่าน จะพึงนำเอาแก้วทั้งหลายเหล่าใดไป แก้วเหล่านั้นของมาณพมีอยู่หรือ แก้วของพระราชามีอยู่เป็นจำนวนมาก ท่านเป็นคนเข็ญใจจะมาพนันกะพระราชาเหล่านั้นได้อย่างไร.

แม้ **กตร และ กตม** ศัพท์ ควรทราบว่า ก็มีวิธีการอย่างนี้เช่นกัน.

อุภย ศัพท์

อุภยสทฺเท อิตฺถิ, ปุเมสุ อุภยา, อุภโยติ ปฐเมกวจนรูปํ อปฺปสิทฺธํฯ
ในอุภยศัพท์ ทั้งในอิตถีลิงค์ และ ปุงลิงค์ ไม่มีรูปปฐมาวิภัตติ เอกวจนะ ดังนี้ว่า อุภยา และ อุภโย.

มหาวุตฺตินา โยนํ โฏ วา โหติ, อุภโย อิตฺถิโย, อุภยํ อิตฺถิ ์อุภโย อิตฺถิโย, อุภยาย, อุภยาหิ, อุภยาภิฯ เสสํ สพฺพสมฺฯ

อิตถีลิงค์ ปฐมาวิภัตติ
ด้วยมหาสูตร โอ เป็น อาเทสของโย ได้บ้าง
อุภโย อิตฺถิโย หญิงท.ทั้งสอง

ทุติยาวิภัตติ
อุภยํ อิตฺถิ ์ซึ่งหญิงทั้งสอง
อุภโย อิตฺถิโย ซึ่งหญิงท.ทั้งสอง

ตติยาวิภัตติ

อุภยาย

อุภาหิ, อุภาภิ

วิภัตติอื่นที่เหลือเหมือน สพฺพ ศัพท์.

ปุงลิงค์

อุภโย ปุริสา, อุภเย ปุริสา, อุภยำ, อุภโย, อุภเย, อุภเยน, อุภเยหิ, อุภเยภิ, อุภยสฺส, อุภเยสำ, อุภเยสานำ ฯ สพฺพสมำฯ

ปฐมาวิภัตติ

อุภโย ปุริสา, อุภเย ปุริสา

ทุติยาวิภัตติ

อุภยำ

อุภโย, อุภเย

ตติยาวิภัตติ

อุภเยน

อุภเยหิ, อุภเยภิ

จตุตถีวิภัตติ

อุภยสฺส

อุภเยสำ อุภเยสานำ

วิภัตติที่เหลือเหมือน สพฺพ ศัพท์

นปุงสกลิงค์

อุภยำ กุลำ ติฏฺฐติ, อุภยานิ, อุภยำ, อุภยานิฯ สพฺพสมำฯ

ปฐมาวิภัตติ

อุภยำ กุลำ ติฏฺฐติ ตระกูลทั้งสอง ย่อมดำรงอยู่

อุภยานิ

ทุติยาวิภัตติ
อุภยํ
อุภยานิ

วิภัตติที่เหลือเหมือน สพฺพ ศัพท์

“เอกรตฺเตน อุภโย, ตุวญฺจ ธนุเสข จ [ชา. ๑.๑๖.๒๓๙], โตเทยฺย, กปฺปา อุภโย, อิเธกรตฺติ ุภโย วเสม , อุภเย เทวมนุสฺสา, อุภเย วสามเส”ติ ปาฬิฯ

มีพระบาฬีที่แสดงว่า โอ และ เอ เป็นอาเทสของ โย ท้าย อุภย ในปุงลิงค์ ได้ เช่น

เอกรตฺเตน อุภโย, ตุวญฺจ ธนุเสข จ [ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๘๐]
มหาบพิตรและธนุเสขกุมาร ทั้ง ๒ กำเนิดราตรีเดียวกัน

โตเทยฺย, กปฺปา อุภโย [ขุ.สุตฺต.๒๕/๑๐๑๓][๒๑๕]
พราหมณ์ทั้งสองคน คือ โตเทยยะ และ กัปปะ.

อิเธกรตฺติ ุภโย วเสม, [ขุ.ชา. ๒๗/๓๗]
ขอให้เราทั้งสองคนได้อยู่ร่วมกันสักคืนหนึ่งนี้

อุภเย เทวมนุสฺสา[๒๑๖] [สำ.ส. ๑๕/๑๓๙ - สฺยาม]
เทวดาและมนุษย์ทั้งสองพวก

สเจ กเรยฺ โอกาสำ อุภเย วสามเส[๒๑๗] [ขุ.ชา.๒๘/๖๑๑ - สฺยาม]
ถ้าเธอพึงให้โอกาส เราทั้งสองก็จะได้อยู่ร่วมกัน.

---

[๒๑๕] ปัจจุบันเป็น โตเทยฺยกปฺปา ทุภโย

[๒๑๖] ในที่นี้ใช้ปาฐะฉบับสฺยามฯ ส่วน เทวมนุสฺสา ปัจจุบันเป็น เทวมานุสา ทั้งฉบับสฺยาม.และฉัฏฐ. มีความหมายเดียวกัน.

[๒๑๗] ฉบับฉัฏฐสังคายนาเป็น สเจ กเรยฺยโอกาสำ, อุภโยว วสามเส ในที่นี้ยึดตามปาฐะของฉบับสฺยาม เพราะตรงกับปาฐะของพระคันถรจนาจารย์

อิตร ศัพท์

๒๑๐. สฺสสฺสาสฺสาเยสิตเรกญฺเญติมานมิ[๒๑๘] [ก. ๖๓; รู. ๒๑๗; นี. ๒๑๐]ฯ

สระที่สุดของสรรพนามเหล่านี้ คือ อิตรา เอกา อญฺญา เอตา และ อิมา เป็น อิ ในเพราะ สฺสํ สฺสา และ สฺสาย (อันเป็นวิภัตติอาเทส) [๒๑๙]

สฺสมาทีสุ อิตรา, เอกา, อญฺญา, เอตา, อิมาสทฺทานํ อิ โหติฯ
อิตริสฺสา กตํ, อิตริสฺสา เทติ, อิตริสฺสา อเปติ, อิตริสฺสา ธนํ, อิตริสฺสา, อิตริสฺสํ ฐิตํฯ เสสํ สพฺพสมฺฯ
ในเพราะวิภัตติอาเทสทั้งหลายมี สฺสํ เป็นต้น สระที่สุดของ อิตรา เอกา เอตา และอิมา ศัพท์เป็น อิ.
<u>ตติยาวิภัตติ</u>
อิตริสฺสา กตํ[๒๒๐]
วัตถุ อันหญิงนอกนี้กระทำแล้ว

<u>จตุตถีวิภัตติ</u>
อิตริสฺสา เทติ
ย่อมให้ แก่หญิงนอกนี้

<u>ปัญจมีวิภัตติ</u>
อิตริสฺสา อเปติ
ย่อมหลีกไป จากหญิงนอกนี้

<u>ฉัฏฐีวิภัตติ</u>
อิตริสฺสา ธนํ
ทรัพย์ของหญิงนอกนี้.

<u>สัตตมีวิภัตติ</u>
อิตริสฺสา[๑๖], อิตริสฺสํ ฐิตํฯ
ดำรงอยู่แล้วในหญิงนอกนี้.
วิภัตติที่เหลือ ซึ่งไม่ได้แสดงไว้ เหมือน สพฺพ ศัพท์.

---

๒๑๘ แต่ปาฐะในโมคคัลลานไวยากรณ์ สูตรที่ ๒/๕๒. มีดังนี้ คือ สฺสํสฺสาสฺสาเยสฺวิตเรกญฺเญภิมานมิฯ สระที่สุดของ อิตร เอก อญฺญ เอต อิม เป็น อิ ถ้ามีสฺสํ สฺสา สฺสาย วิภัตติอาเทสซ้อนอยู่หลัง.

๒๑๙ ด้วยการแสดงเป็นฉัฏฐีวิภัตตินี้ หมายถึง สระที่สุดของศัพท์นั้นๆ คัมภีร์ปทรูปสิทธิเรียกบทลงฉัฏฐีวิภัตติชนิดนี้ว่า อันตาเปกขฉัฏฐี (ฉัฏฐีวิภัตติที่เล็งถึงสระที่สุด). ส่วน สฺสํ เป็นต้น แม้จะเป็นอาเทส แต่ก็เพราะเปลี่ยนมาจากวิภัตติ จึงมีฐานะเท่ากับวิภัตตินั้นๆ เรียกว่า วิภัตติอาเทส (อาเทสของวิภัตติ)

๒๒๐ ดูการแปลง นา และ สฺมิ เป็น สฺสา ในตอนท้ายของปทมาลาของสพฺพ ศัพท์ ในอิตถีลิงค์.

อณฺญา ศัพท์

อณฺญา, อณฺญา, อณฺญาโย, อณฺญํ, อณฺญา, อณฺญาโย, อณฺญาย, อณฺญิสฺสา, อณฺญาหิ, อณฺญาภิ, อณฺญาย, อณฺญิสฺสา, อณฺญาสํ, อณฺญาสานํ, อณฺญิสฺสา, อณฺญาหิ, อณฺญาภิ, อณฺญาย, อณฺญิสฺสา, อณฺญาสํ, อณฺญาสานํ, อณฺญาย, อณฺญิสฺสา, อณฺญายํ, อณฺญิสฺสํ, อณฺญาสุฯ เสสลิงฺเคสุ สพฺพสมฺฯ

<u>อิตถีลิงค์</u> <u>ปฐมาวิภัตติ</u>

อณฺญา, อณฺญา, อณฺญาโย,

<u>ทุติยาวิภัตติ</u>

อณฺญํ

อณฺญา, อณฺญาโย

<u>ตติยาวิภัตติ</u>

อณฺญาย, อณฺญิสฺสา

อณฺญาหิ, อณฺญาภิ

<u>จตุตฺถีวิภัตติ</u>

อณฺญาย, อณฺญิสฺสา

อณฺญาสํ, อณฺญาสานํ

<u>ปัญจมีวิภัตติ</u>

อณฺญิสฺสา

อณฺญาหิ, อณฺญาภิ

<u>ฉัฏฐีวิภัตติ</u>

อณฺญาย, อณฺญิสฺสา

อณฺญาสํ, อณฺญาสานํ

<u>สัตตมีวิภัตติ</u>

อณฺญาย, อณฺญิสฺสา, อณฺญายํ, อณฺญิสฺสํ

อณฺญาสุ

ในลิงค์ที่เหลือ (คือ ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์) เหมือน สพฺพ ศัพท์.

อญฺญตร - อญฺญตม ศัพท์

“อญฺญตริสฺสา อิตฺถิยา ปฏิพทฺธจิตฺโต โหตี”ติ [ปารา. ๗๓] ปาฬิ, อิธ สุตฺตวิภตฺเตน สิชฺฌติฯ เสสํ อญฺญตร, อญฺญตเมสุ สพฺพสมํฯ

มีพระบาฬีแห่งหนึ่ง คือ

<u>อญฺญตริสฺสา อิตฺถิยา</u> ปฏิพทฺธจิตฺโต โหติ [วิ.มหา.๑/๖๓]

ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งมีจิตปฏิพัทธ์<u>ในสตรีผู้หนึ่ง</u>

ในตัวอย่างนี้ แสดงว่า การแปลงสระที่สุดของ อญฺญตรา ศัพท์ เป็น อิ สำเร็จได้ด้วยการตัดแบ่งสูตร[๒๒๑]. ส่วนวิภัตติที่เหลือใน อญฺญตร และ อญฺญตม ศัพท์เหมือน สพฺพ ศัพท์.

อิติ สพฺพาทิอฏฺฐกราสิฯ

กลุ่มสรรพนาม ๘ ตัวมี สพฺพ เป็นต้น เป็นอย่างนี้.[๒๒๒]

---

[๒๒๑] ในสูตรว่า **สฺสสฺสาสฺสาเยสิตเรกญฺเญติมานมิ** มีสรรพนามที่เป็นการีอยู่ ๕ ศัพท์ คือ อิตรา เอก อญฺญา เอตา และ อิมา ดังนั้น เพื่อให้ครอบคลุมอุทาหรณ์ในพระบาฬีดังกล่าว สามารถใช้วิธีการตัดแบ่งสูตรที่ไม่ระบุถึงสัพพนามดังกล่าว โดยให้เหลือเพียง สฺสสฺสาสฺสาเยสุ อิ. อีกนัยหนึ่ง ตัดสูตรโดยวิธีการที่เรียกว่า “วิสุงกรณโยควิภาค” (ตามนัยปทรูปสิทธิ) กล่าวคือ ตัดแบ่งวิธีการเพิ่มเติมจากสูตรนี้ ที่ระบุเพียงสรรพนาม ๕ ตัวนี้ โดยแยกเป็นอีกสูตรหนึ่งคือ สฺสสฺสาสฺสาเยสุ อญฺญตรสฺส อิ. นี้เป็นมติของนิรุตติทีปนี้ เพื่อขยายขอบเขตของสูตรในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์.

คัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ แสดงการแปลง อา ของสรรพนามสองตัวเท่านั้น คือ เอต และ อิม (ในอิตถีลิงค์) เป็นอิ ด้วยสูตรที่ **๖๓** ว่า **เอติมาสมิ** (สระท้ายของเอต และ อิม เป็นอิ). คัมภีร์ปทรูปสิทธิอธิบายว่า ด้วย จ ศัพท์ที่ตามมาจากสูตรที่ **๖๒** ว่า **สฺสาสฺเวกวจเนสุ จ** (เพราะสฺ และ สา อันเป็นอาเทสของวิภัตติ ลง สอาคม) หมายเอา สรรพนามอีกหลายตัว เช่น อญฺญ เอก อิตร เป็นต้น. นอกจากนี้ยังแสดงการแปลงสระที่สุดของ ต ศัพท์ เป็น อิ ด้วยสูตรที่ **๖๔** ว่า **(ตสฺสา วา)** สระที่สุดของ ต เป็น อิ ได้บ้าง. แม้ไม่ได้กล่าวถึง อญฺญตร ศัพท์ แต่สามารถถือเอาได้ด้วย จ ศัพท์นั้นนั่นเอง.

ส่วนในสัททนีติ ท่านแสดงรูป อญฺญตริสฺสา ไว้ด้วย อาทิ ศัพท์ ในสูตรที่ ๒๑๐ ว่า **เอติมาทีนมิ (**ในอิตถีลิงค์ เพราะ สฺ และ สา ที่แปลงมาจาก สฺมึ และ ส วิภัตติ ฝ่ายเอกวจนะ แปลงสระท้ายของ เอตา และ อิมา เป็นต้นเป็น อิ). และมีอุทาหรณ์ว่า อญฺญตริสฺสฺ, อญฺญตริสฺสา ในหญิงคนใดคนหนึ่ง, แก่หญิงคนใดคนหนึ่ง. นอกจากนี้ ยังตั้งสูตรด้วยวิธีการนี้อีก คือ ๒๑๑.ตาย วา.ในอิตถีลิงค์ เพราะ สฺ และ สา ที่แปลงมาจาก สฺมึ และ ส วิภัตติ ฝ่ายเอกวจนะ แปลงสระท้ายของ ตา เป็น อิ บ้าง. ตัวอย่างเช่น ติสฺสฺ, ตสฺสฺ ในหญิงนั้น ติสฺสา, ตสฺสา ของหญิงนั้น

[๒๒๒] กลุ่มนี้ท่านแสดงไว้ ๘ ตัว คือ สพฺพ กตร กตม อุภย อิตร อญฺญ อญฺญตร และ อญฺญตม โดยแสดงรายละเอียดของ สพฺพ เป็นแบบเสียก่อน ต่อมาจึงแสดงสัพพนามที่เหลืออีก ๗ เฉพาะที่ต่างกันเท่านั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงตั้งชื่อว่า สพฺพาทิอฏฺฐก กลุ่มสัพพนามที่มี สพฺพ เป็นลำดับแรก หรือ ที่ เหมือนกับ สพฺพ.

ปุพฺพ ศัพท์

ปุพฺพา อิตฺถี, ปุพฺพา, ปุพฺพาโย, ปุพฺพํ, ปุพฺพา, ปุพฺพาโย, ปุพฺพาย, ปุพฺพสฺสา, ปุพฺพาหิ, ปุพฺพาภิ, ปุพฺพาย, ปุพฺพสฺสา, ปุพฺพาสํ, ปุพฺพาสานํ, สตฺตมิยํ ปุพฺพาย, ปุพฺพสฺสา, ปุพฺพายํ, ปุพฺพสฺสํ, ปุพฺพาสุฯ

อิตถีลิงค์ ปฐมาวิภัตติ

ปุพฺพา อิตฺถี

ปุพฺพา, ปุพฺพาโย

ทุติยาวิภัตติ

ปุพฺพํ, ปุพฺพา, ปุพฺพาโย

ตติยาวิภัตติ

ปุพฺพาย, ปุพฺพสฺสา

ปุพฺพาหิ, ปุพฺพาภิ

จตุตฺถีวิภัตติ

ปุพฺพาย, ปุพฺพสฺสา

ปุพฺพาสํ, ปุพฺพาสานํ

(ปัญจมีวิภัตติเหมือนตติยาวิภัตติและ ฉัฏฐีวิภัตติเหมือนจตุตถีวิภัตติ)

สัตตมีวิภัตติ

ปุพฺพาย, ปุพฺพสฺสา, ปุพฺพายํ, ปุพฺพสฺสํ

ปุพฺพาสุ.

ปุงลิงค์ ปฐมาวิภัตติ

(ปุพฺโพ)

๒๑๑. ปุพฺพาทีหิ ฉหิ [ก. ๑๖๔; รู. ๒๐๐; นี. ๓๔๗; จำ. ๒.๑.๑๕; ปา. ๑.๑.๓๔]ฯ

หลังจากสรรพนาม ๖ ตัวมี ปุพฺพ ศัพท์เป็นต้น เอ เป็นอาเทสของ โย ได้บ้าง.

เตหิ ฉหิ โยนำ เอฏ โหติ วาฯ

ปุพฺเพ, ปุพฺพา, ปเร, ปรา, อปเร, อปรา, ทกฺขิเณ, ทกฺขิณา, อุตฺตเร, อุตฺตรา, อธเร, อธราฯ

เอ เป็น อาเทสของโยที่อยู่หลังจากสรรพนาม ๖ ตัวเหล่านั้น (คือ ปุพฺพ, ปร, อปร, ทกฺขิณ, อุตฺตร และ อธร) ได้บ้าง.

ปุพฺเพ, ปุพฺพา
ปเร, ปรา
อปเร, อปรา
ทกฺขิเณ, ทกฺขิณา
อุตฺตเร, อุตฺตรา
อธเร, อธรา.

ตตฺถ ‘ปุพฺเพ ปุพฺพา’ติ ปุรตฺถิมทิสาภาคา, ตตฺรฏฺฐกา วา อตฺถา, ปุราตนา วา สตฺตา สงฺขารา จฯ “ปุพฺพพุทฺธา, ปุพฺพเทวา, ปุพฺพาจริยา”ติอาทีสุ “ปุพฺเพ พุทฺธา ปุพฺพพุทฺธา, ปุพฺพา พุทฺธา วา ปุพฺพพุทฺธา”ติอาทินา อตฺโถ เวทิตพฺโพฯ เอวํ เสเสสุฯ

ในสรรพนาม ๖ ศัพท์นั้น

ปุพฺเพ, ปุพฺพา[๒๒๓] หมายถึง (๑) ทิศตะวันออก (๒) เนื้อความอันบ่งถึงสิ่งที่ตั้งอยู่ในที่นั้น (เป็นตำแหน่งที่อยู่), หรือ (๓) สัตว์ และสังขารอันมีอยู่ในกาลก่อน.

ในตัวอย่างเป็นต้นว่า ปุพฺพพุทฺธา, ปุพฺพเทวา ปุพฺพาจริยา ควรทราบความหมายดังนี้

ปุพฺเพ พุทฺธา ปุพฺพพุทฺธา

พระพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อน ชื่อว่า ปุพฺพพุทฺธา.

อีกนัยหนึ่ง

ปุพฺพา พุทฺธา ปุพฺพพุทฺธา

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้ทรงดำรงอยู่ในกาลก่อน ชื่อว่า ปุพฺพพุทฺธา ดังนี้เป็นต้น.

ศัพท์ที่เหลือ (ปุพฺพเทวา และ ปุพฺพาจริยา เป็นต้น) มีนัยนี้.

ปุพฺเพสํ, ปุพฺเพสานํ, ปเรสํ, ปเรสานํ, อปเรสํ, อปเรสานํ, ทกฺขิเณสํ, ทกฺขิเณสานํ, อุตฺตเรสํ, อุตฺตเรสานํ, อธเรสํ, อธเรสานํฯ เสสํ เญยฺยํฯ

จตุตฺถีวิภัตติ

ปุพฺเพสํ, ปุพฺเพสานํ,
ปเรสํ, ปเรสานํ,
อปเรสํ, อปเรสานํ,
ทกฺขิเณสํ, ทกฺขิเณสานํ,
อุตฺตเรสํ, อุตฺตเรสานํ,
อธเรสํ, อธเรสานํฯ

รูปวิภัตติที่เหลือ พึงทราบ (โดยนัยนี้)

---

[๒๒๓] ปุพฺพ ศัพท์ที่ประกอบด้วยลิงค์ทั้งสาม ท่านแสดงไว้ด้วยคำว่า ปุพฺเพ ปุพฺพา เพราะปุพฺพ ที่เป็นนามศัพท์ลิงค์อื่นอันหมายถึง น้ำหนอง เป็นต้น ไม่มีอรรถนี้

ปุพฺพาทีหีติ กิ? สพฺเพฯ

ฉหีติ กิ? เย, เตฯ

บทว่า ปุพฺพาทีหิ มีประโยชน์อะไร ?

มีประโยชน์ในการห้าม สพฺพ ศัพท์ มิให้เป็นศัพท์แรก ดังนั้น สพฺเพ จึงไม่เข้าเกณฑ์ของสูตรนี้[๒๒๔]

บทว่า ฉหิ มีประโยชน์อะไร ?

มีประโยชน์ในการห้ามมิให้สรรพนามอื่นมาอยู่ในกลุ่ม ดังนั้น เย, เต จึงไม่เข้าเกณฑ์ของสูตรนี้.

๒๑๒. นาญฺญญฺจ นามปฺปธานา [จำ. ๒.๑.๑๐; ปา. ๑.๑.๒๗-๒๙]ฯ

สพฺพาทิการิยะ[๒๒๕] ท้าย สพฺพ ศัพท์ เป็นต้น ที่เป็นนามศัพท์และที่เป็นวิเสสนะ ที่เคยกล่าวไว้และอื่นๆ ที่จะกล่าวต่อไป ย่อมไม่มี.[๒๒๖]

สุทฺธนามภูตา จ สมาเส อปฺปธานภูตา จ สพฺพาทิโต ปุพฺเพ วุตฺตํ สพฺพาทิการิยํ อญฺญญฺจ อุปริ วุจฺจมานํ สพฺพาทิการิยํ น โหติฯ

สพฺพาทิการิยะ ซึ่งเคยกล่าวไว้ในตอนต้น และที่จะกล่าวต่อไป ย่อมไม่มี หากอยู่ท้ายสพฺพ ศัพท์เป็นต้น ทั้งที่เป็นสุทธนาม และที่เป็นวิเสสนะอันเป็นไป ในสมาส.

ตตฺถ สุทฺธนามภูตํ สพฺพาทิ นาม น ชานาตีติ อตฺเถน พาลวาจโก อญฺญสทฺโท, อาชานาตีติ อตฺเถน มชฺเฌมคฺคผลญาณวาจโก อญฺญสทฺโท, อรหตฺตผลญาณวาจโก อญฺญสทฺโท, 'ปุพฺโพ โลหิต'นฺติอาทีสุ ปุพฺพสทฺโท, อติเรกปรมาทิวาจโก ปรสทฺโท, ทิสากาลาทิโต อญฺเญสุ อตฺเถสุ ปวตฺตา ทกฺขิณุ'ตฺตรสทฺทา จ สงฺขฺยตฺถวาจิโต อญฺโญ เอกสทฺโท จาติ สพฺพเมตํ สุทฺธนามํ นาม, ตโต สพฺพาทิการิยํ นตฺถิฯ

บรรดาสุทธนามและวิเสสนะเหล่านั้น

อญฺญ ปุพฺพ ปร ทกฺขิณ อุตฺตร เอก เป็นสุทธนาม ชื่อว่า **สพฺพาทิ** เป็นต้น ตัวอย่าง

อญฺญ ที่แสดงความหมายว่า ผู้โง่เขลา เพราะความหมายว่า น ชานาตีติ อญฺโญ. อญฺโญ คือ ผู้ไม่รู้

อญฺญ ที่แสดงความหมายว่า ญาณในมรรคแลผลอันมีในท่ามกลาง (หมายถึง ในโสตาปัตติมรรคจนถึงอรหัตตมรรค) และ ญาณในอรหัตตผล เพราะความหมายว่า อาชานาตีติ อญฺโญ. อญฺโญ คือ สภาพที่รู้ทั่วถึง

ปุพฺพ ที่แสดงอรรถว่า น้ำหนอง เช่นในตัวอย่างว่า ปุพฺโพ โลหิตํ น้ำหนอง เลือด เป็นต้น.

ปร ศัพท์ ที่แสดงอรรถว่า เกิน และ ยิ่ง เป็นต้น

---

[๒๒๔] แม้สูตรนี้จะแสดงการแปลง โย เป็น เอ เช่นเดียวกันกับสูตร โยนมาเฏ ก็จริง แต่กระนั้น สูตรว่า ปุพฺพาทีหิ ฉ นี้ก็มีความแตกต่าง คือ สรรพนาม ๖ ตัวนี้ ไม่แปลง โย เป็น เอ โดยแน่นอน แต่แปลงเป็น อา ตามหลักการของนามศัพท์ อการันต์ เนื่องจากท่านอนุญาตให้ วาศัพท์ ที่มีอรรถวิกัปป์ ตามมาจากสูตรว่า เก วา (เพราะ ก ข้างหลัง แปลง ม ของ อมุ เป็น ส ได้บ้าง) เพื่อบ่งความไม่แน่นอน ในการแปลง โย เป็น เอ ของ สรรพนาม ๖ ตัวนี้. จึงมีรูป ปุพฺพา เป็นต้น ซึ่งต่างจากสูตร โยนมาเฏ ที่บอกให้แปลงโย ท้ายสัพพนาม อการันต์ทั้งปวงเป็น เอ. (สมภพ)

[๒๒๕] การสำเร็จรูปตามระบบของสัพพนามมีสพฺพศัพท์เป็นต้น เช่น สพฺเพ, สพฺพสฺสํ, สพฺพสฺสา. ในที่นี้แปลทับศัพท์.

[๒๒๖] สรุปสั้นว่า สพฺพ เป็นต้น ถ้าอยู่ท้ายนามศัพท์และเป็นวิเสสนะ จะไม่เป็นสัพพนาม แต่เป็นนามศัพท์ทั่วไป

ทกฺขิณ และ อุตฺตร ศัพท์ที่เป็นไปในความหมายอื่นๆ จาก ทิศ และ กาล เป็นต้น.

เอก ศัพท์ อื่นจากเอกศัพท์ที่กล่าวอรรถจำนวนนับ

สพฺพศัพท์เป็นต้น ที่กล่าวมาดังนี้ทั้งหมด จัดเป็นสุทธนาม, สัพพาทิการิยะ จะไม่มี หากอยู่หลังจากศัพท์เหล่านั้น.

อปฺปฐาเน ทิฏฺฐปุพฺพ, คตปุพฺพ, ปิยปุพฺพ อิจฺจาทิฯ ตตฺถ ปุพฺเพ ทิฏฺโฐ ทิฏฺฐปุพฺโพ พุทฺโธ ปุริเสนฯ ปุพฺเพ ทิฏฺโฐ เยนาติ วา ทิฏฺฐปุพฺโพ ปุริโส พุทฺธ์ฯ เอวํ คตปุพฺโพ มคฺโค ปุริเสน, คตปุพฺโพ วา ปุริโส มคฺค์ฯ ปิยา วุจฺจติ ภริยา, ปิยา ปุพฺพา ปุราณา เอตสฺสาติ ปิยปุพฺโพ, ปิโย วุจฺจติ ปติ, ปิโย ปุพฺโพ ยสฺสาติ ปิยปุพฺพาฯ เอเตหิ จ สพฺพาทิการิยํ นตฺถิฯ

สำหรับในวิเสสนะ มีศัพท์ดังต่อไปนี้เป็นตัวอย่าง เช่น ทิฏฐปุพฺโพ ผู้เคยเห็นหรือผู้เคยถูกเห็น, คตปุพฺโพ ผู้เคยไปสู่หนทาง หรือ หนทางที่เคยไป. ปิยปุพฺโพ ผู้เคยเป็นที่รัก.

ในศัพท์อันเป็นวิเสสนะเหล่านั้น

ทิฏฺฐปุพฺโพ มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. ผู้เคยถูกเห็น วิเคราะห์ว่า

ปุพฺเพ ปุริเสน ทิฏฺโฐ พุทฺโธ ทิฏฺฐปุพฺโพ (พุทฺโธ)

พระพุทธเจ้า ผู้อันบุรุษเห็นแล้ว ในกาลก่อน

๒. ผู้เคยเห็น วิเคราะห์ว่า

ปุพฺเพ ทิฏฺโฐ พุทฺโธ เยนาติ (พุทฺธ์) ทิฏฺฐปุพฺโพ (ปุริโส)

พระพุทธเจ้า อันบุรุษใด เห็นแล้ว ในกาลก่อน เหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า ทิฏฐปุพฺโพ ผู้เคยเห็นซึ่งพระพุทธเจ้า.

คตปุพฺโพ มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑) หนทางอันบุรุษเคยไป วิเคราะห์ว่า

ปุพฺเพ ปุริเสน คโต มคฺโค คตปุพฺโพ

หนทางอันบุรุษ ไปแล้ว ในกาลก่อน ชื่อว่า คตปุพฺโพ

๒) บุรุษผู้เคยไปสู่หนทาง

ปุพฺเพ มคฺโค คโต เยนาติ (มคฺค์) คตปุพฺโพ

หนทาง อันบุรุษใด ไปแล้ว ในกาลก่อน เหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า คตปุพฺโพ บุรุษ ผู้เคยไปแล้ว สู่หนทาง

ปิยปุพฺโพ มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑) ผู้เคยมีภรรยาเป็นที่รัก วิเคราะห์ว่า

ปิยา วุจฺจติ ภริยา, ปิยา ปุพฺพา ปุราณา เอตสฺสาติ ปิยปุพฺโพ

ภรรยา เรียกว่า ผู้เป็นที่รัก (ปิยา), ภรรยาผู้เป็นที่รัก คนเก่า ของบุรุษนั้น มีอยู่ เหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อ**ว่า ปิยปุพฺโพ** ผู้มีภรรยาเป็นที่รัก คนเก่า (เคยมีภรรยา)

๒) ภริยาผู้เคยมีสามีเป็นที่รัก วิเคราะห์ว่า

ปิโย วุจฺจติ ปติ, ปิโย ปุพฺโพ ยสฺสาติ ปิยปุพฺพา.

สามี เรียกว่า ผู้เป็นที่รัก (ปิโย), สามีผู้เป็นที่รัก คนเก่า ของหญิงใด มีอยู่ เหตุนั้น หญิงนั้น ชื่อว่า **ปิยปุพฺพา** ผู้มีสามีเป็นที่รัก คนเก่า (เคยมีสามี)

และสพฺพาทิการิยะ ก็จะไม่มี ถ้าอยู่ท้ายวิเสสนะในสมาสเหล่านี้.

๒๑๓. ตติยตฺถโยเค [นี. ๓๕๐; จ. ๒.๑.๑๑; ปา. ๑.๑.๓๐]ฯ

ในที่ประกอบกับบทที่มีอรรถของตติยาวิภัตติ ก็จะไม่มีสพฺพาทิการิยะ.

ตติยตฺเถน ปเทน โยเค สพฺพาทิการิยํ นตฺถิฯ

มาเสน ปุพฺพานํ มาสปุพฺพานํฯ

สพฺพาทิการิยะ จะไม่มี หากอยู่ในที่ประกอบกับบทอันมีอรรถแห่งตติยาวิภัตติ เช่น

แก่ (หรือ แห่ง) บุรุษท. ผู้มีก่อน โดยเดือน ชื่อว่า มาสปุพฺพานํ.[๒๒๗]

๒๑๔. จตฺุถสมาเส [ก. ๑๖๖; รู. ๒๐๙; นี. ๓๔๙; จ. ๒.๑.๑๑; ปา. ๑.๑.๓๑]ฯ

ในจัตถสมาส สพฺพาทิการิยะ ก็ไม่มี.

จตฺุถสมาโส วุจฺจติ ทฺวนฺทสมาโส, ตสฺมิ ̐สพฺพาทิการิยํ นตฺถิฯ

ทกฺขิณา จ อุตฺตรา จ ปุพฺพา จ ทกฺขิณุตฺตรปุพฺพา, ทกฺขิณุตฺตรปุพฺพานํฯ

ทวันทสมาส เรียกว่า จัตถสมาส, ในจัตถสมาสนั้น ไม่มีวิธีการของสัพพนาม.

เช่น ทกฺขิณุตฺตรปุพฺพา วิเคราะห์ว่า

ทกฺขิณา จ อุตฺตรา จ ปุพฺพา จ ทกฺขิณุตฺตรปุพฺพา, ทกฺขิณุตฺตรปุพฺพานํ

ทิศใต้ ด้วย ทิศเหนือด้วย ทิศตะวันออกด้วย ชื่อว่า ทักขณุตตรปุพพา. แห่งทิศเหนือทิศใต้และทิศตะวันออกนั้น.

จตฺุเถติ กิ̐? ทกฺขิณสฺสา จ ปุพฺพสฺสา จ ยา อนฺตรทิสาติ ทกฺขิณปุพฺพา, ทกฺขิณา จ สา ปุพฺพา จาติ ทกฺขิณปุพฺพา, ทกฺขิณปุพฺพสฺสา, ทกฺขิณปุพฺพสฺสํฯ

บทว่า **จตฺุเถ** มีประโยชน์อะไร

---

[๒๒๗] ในที่นี้ประกอบด้วยบทลงนำวิภัตติในจตุตถีวิภัตติ หรือ ฉัฏฐีวิภัตติ เพื่อแสดงให้เห็นว่า ในกรณีที่ประกอบกับบทที่มีอรรถของตติยาวิภัตติ เช่น มาเสน ปุพฺพานำ จะเป็น มาสปุพฺพานำ ไม่ใช้วิธีการของสัพพนามเพื่อสำเร็จรูปเป็น มาสปุพฺพาสำ หรือ มาสปุพฺพาสานำ.

มีประโยชน์ที่ยังคงใช้วิธีการของสัพพนาม ในบทที่ไม่ใช่จัตถสมาส เช่น

ทกฺขิณสฺสา จ ปุพฺพสฺสา จ ยา อนฺตรทิสาติ ทกฺขิณปุพฺพา

ทิศในระหว่าง (ทิศเฉียง) ของทิศใต้ ด้วย ของทิศตะวันออกด้วย เพราะเหตุนั้น ทิศนั้น ชื่อว่า ทักขิณปุพพา ทิศตะวันออกเฉียงใต้ (ตัปปุริสสมาส)

ทกฺขิณา จ สา ปุพฺพา จาติ ทกฺขิณปุพฺพา, ทกฺขิณปุพฺพสฺสา, ทกฺขิณปุพฺพสฺสำ

ทิศใต้ด้วย ทิศใต้นั้น เป็นทิศตะวันออกด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ทักขิณปุพพา ทิศตะวันออกเฉียงใต้. (กัมมธารยสมาส)

๒๑๕. เวฏ [ก. ๑๖๕; รู. ๒๐๘; นี. ๓๔๘; จำ. ๒.๑.๑๓; ปา. ๑.๑.๓๒]ฯ

ในจัตถสมาส เอ เป็นอาเทสของ โย ได้บ้าง.

จตฺถสมาเส โยนำ เอฏ โหติ วาฯ

กตรกตเม, กตรกตมา, อิตริตเร, อิตริตรา, อญฺญมญฺเญ, อญฺญมญฺญา, ปุพฺพปเร, ปุพฺพปรา, ปุพฺพาปเร, ปุพฺพาปรา อิจฺจาทิฯ

ในจัตถสมาส (ทวันทสมาส) เอ เป็นอาเทส ของ โยวิภัตติทั้งหลาย ได้บ้าง.

ตัวอย่าง

กตรกตเม, กตรกตมา พวกไหนๆ

อิตริตเร, อิตริตรา นอกนี้ๆ

อญฺญมญฺเญ, อญฺญมญฺญา กันและกัน

ปุพฺพปเร, ปุพฺพปรา ก่อนและหลัง

ปุพฺพาปเร, ปุพฺพาปรา ก่อนและหลัง

อิเมสุ ปุพฺพาทีสุ สฺมา, สฺมิำ อา, เอตฺตำ โหติ, ปุพฺพา, ปุพฺเพ, ปรา, ปเร, อปรา, อปเร, ทกฺขิณา, ทกฺขิเณ, อุตฺตรา, อุตฺตเร, อธรา, อธเรฯ

สรรพนามทั้ง ๖ มีปุพฺพ ศัพท์เป็นต้นเหล่านี้ สฺมา และ สฺมิำ จะเป็น อา และ เอ ตามลำดับ ดังนี้

ปัญจมีวิภัตติ - ปุพฺพา, สัตตมีวิภัตติ - ปุพฺเพ

ปัญจมีวิภัตติ - ปรา, สัตตมีวิภัตติ - ปเร,

ปัญจมีวิภัตติ - อปรา, สัตตมีวิภัตติ - อปเร

ปัญจมีวิภัตติ - ทกฺขิณา, สัตตมีวิภัตติ - ทกฺขิเณ

ปัญจมีวิภัตติ - อุตฺตรา, สัตตมีวิภัตติ - อุตฺตเร

ปัญจมีวิภัตติ - อธรา, สัตตมีวิภัตติ – อธเร

อิติ ปุพฺพาทิฉกฺกราสิฯ

กลุ่มสรรพนาม ๖ มี ปุพฺพ เป็นลำดับแรก เป็นอย่างนี้

ย ศัพท์

ยา อิตฺถี, ยา, ยาโย, ยํ, ยา, ยาโย, ยาย, ยสฺสา, ยาหิ, ยาภิ, ยาย, ยสฺสา, ยาสํ, ยาสานํ, ยาย, ยสฺสา, ยาหิ, ยาภิ, ยาย, ยสฺสา, ยาสํ, ยาสานํ, ยาย, ยสฺสา, ยายํ, ยสฺสํ, ยาสุฯ

โย ปุริโส, เย, ยํ, เย, เยน, เยหิ, เยภิ, ยสฺส, เยสํ, เยสานํ, ยสฺมา, ยมฺหา, เยหิ, เยภิ, ยสฺส, เยสํ,เยสานํ, ยสฺมิ, ยมฺหิ, เยสุฯ

ยํ จิตฺตํ, ยานิ จิตฺตานิ, ยํ, ยานิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสมฺฯ

<u>อิตถีลิงค์</u> - <u>ปฐมาวิภัตติ</u>

ยา อิตฺถี หญิงเหล่าใด

ยา, ยาโย

<u>ทุติยาวิภัตติ</u>

ยํ

ยา, ยาโย

<u>ตติยาวิภัตติ</u>

ยาย, ยสฺสา

ยาหิ, ยาภิ

<u>จตุตถีวิภัตติ</u>

ยาย, ยสฺสา

ยาสํ, ยาสานํ

<u>ปัญจมีวิภัตติ</u>

ยาย, ยสฺสา

ยาหิ, ยาภิ

<u>ฉัฏฐีวิภัตติ</u>

ยาย, ยสฺสา

ยาสํ, ยาสานํ

<u>สัตตมีวิภัตติ</u>

ยาย, ยสฺสา, ยายํ, ยสฺสํ

ยาสุ

ปุงลิงค์ - ปฐมาวิภัตติ
โย ปุริโส บุรุษ ใด
เย ปุริสา บุรุษท. เหล่าใด
ทุติยาวิภัตติ
ยำ
เย

ตติยาวิภัตติ
เยน
เยหิ, เยภิ

จตุตถีวิภัตติ
ยสฺส
เยสำ, เยสานำ

ปัญจมีวิภัตติ
ยสฺมา, ยมฺหา
เยหิ, เยภิ

ฉัฏฐีวิภัตติ
ยสฺส
เยสำ, เยสานำ

สัตตมีวิภัตติ
ยสฺมิ, ยมฺหิ
เยสุ

นปุงสกลิงค์ - ปฐมาวิภัตติ
ยำ จิตฺตำ จิต ใด
ยานิ จิตฺตานิ จิตท.เหล่าใด
ทุติยาวิภัตติ
ยำ
ยานิ
วิภัตติที่เหลือ (คือตติยาวิภัตติ ถึง สัตตมีวิภัตติ) เหมือนปุงลิงค์

ตฺย ต เอต ศัพท์

๒๑๖. ตฺยเตตานำ ตสฺส โส [ก. ๑๗๔; รู. ๒๑๑; นี. ๓๖๐]ฯ

ต ของ ตฺย ต และ เอต เป็น ส เพราะสิวิภัตติ

อนปุ๎สกานำตฺย, ต, เอตสทฺทานำ ตพฺยญฺชนสฺส โส โหติ สิมฺหิฯ สิโลโปฯ

สา อิตฺถี, ตา, ตาโย, อิตฺถิโย,

เพราะสิวิภัตติ ต ของ ตฺย ต และ เอต ศัพท์ เป็น ส. ลบ สิวิภัตติ.

ปฐมาวิภัตติ

สา อิตฺถี, หญิงนั้น

ตา, ตาโย อิตฺถิโย หญิงทั้งหลายเหล่านั้น

ทุติยาวิภัตติ

ตำ

ตา, ตาโย, ตาย.

๒๑๗. สฺสา วา เตติมามูหิ [ก. ๑๗๙, ๖๒; รู. ๒๐๔, ๒๐๖; นี. ๓๖๕-๖, ๒๐๙]ฯ

สฺสา เป็นอาเทสของวิภัตติ ๕ ตัวฝ่ายเอกวจนะ ท้าย ต เอต อิม และ อมุ ชื่อว่า ฆ และ ป ได้บ้าง.

ฆ, ปสญฺเญหิ ตา, เอตา, อิมา, อมุสทฺเทหิ นาทีนำ ปญฺจนฺนำ เอกวจนานำ สฺสา โหติ วาฯ รสฺโสฯ

ตสฺสา กตำ, ตาหิ, ตาภิ, ตาย, ตสฺสาฯ

สฺสา เป็นอาเทสของวิภัตติ ๕ ตัวฝ่ายเอกวจนะ ท้าย ตา เอตา อิมา และ อมุ ศัพท์ ชื่อว่า ฆ และ ป ได้บ้าง. สระที่สุดเป็นรัสสะ.

ตติยาวิภัตติ

ตสฺสา กตำ

ตาหิ, ตาภิ

จตุตถีวิภัตติ

ตาย, ตสฺสา

๒๑๘. ตาสฺสิ วา [ก. ๖๔; รู. ๒๑๖; นี. ๒๑๑]ฯ

อา ของ ตา ศัพท์ เป็น อิ ในเพราะ สฺสำ สฺสำ และสฺสาย ได้บ้าง.

สฺสำ, สฺสา, สฺสาเยสุ ฆสญฺญสฺส ตาสทฺทสฺส อิ โหติ วาฯ

ติสฺสาฯ

อา ของ ตา ศัพท์ ชื่อว่า ฆ เป็น อิ ในเพราะ สฺสำ สฺสำ และสฺสาย ได้บ้าง.

ติสฺสา

๒๑๙. เตติมาโต สสฺส สฺสาย [ก. ๖๕; รู. ๒๑๕; นี. ๒๑๒]ฯ
อาเทสคือสฺสาย แห่งส หลังจาก ตา เอตา และ อิมา ย่อมมี ได้บ้าง.

ตา, เอตา, อิมาหิ สสฺส สฺสายาเทโส โหติ วาฯ
ตสฺสาย, ติสฺสาย,
อาเทสคือสฺสาย แห่งส หลังจาก ตา เอตา และ อิมา ย่อมมี ได้บ้าง.
ตสฺสาย, ติสฺสาย
ตาสํ, ตาสานํ, ตาสํ, ตาสานํ

(ปัญจมีวิภัตติ เหมือนตติยาวิภัตติ)

ตาย, ตสฺสา, ตสฺสาย, ติสฺสาย, ตาสํ, ตาสานํ, ตาย, ตายํ, ตสฺสา, ตสฺสํ, ติสฺสา, ติสฺสํ, ตาสุฯ
ฉัฏฐีวิภัตติ
ตาย, ตสฺสา, ตสฺสาย, ติสฺสาย
ตาสํ, ตาสานํ

สัตตมีวิภัตติ
ตาย, ตายํ, ตสฺสา, ตสฺสํ, ติสฺสา, ติสฺสํ
ตาสุ.

โส ปุริโส, เต ปุริสา, ตํ, เต, เตน, เตหิ, เตภิ, ตสฺส, เตสํ, เตสานํ, ตสฺมิ̆, ตมฺหิ, เตสุฯ
ปุงลิงค์ - ปฐมาวิภัตติ
โส ปุริโส บุรุษนั้น
เต ปุริสา, บุรุษทั้งหลายเหล่านั้น

ทุติยาวิภัตติ
ตํ
เต

ตติยาวิภัตติ
เตน
เตหิ, เตภิ

จตุตถีวิภัตติ

ตสฺส

เตสํ, เตสานำ

(ปัญจมีวิภัตติ เหมือนตติยาวิภัตติ และ ฉัฏฐีวิภัตติ เหมือนจตุตถีวิภัตติ)

สัตตมีวิภัตติ

ตสฺมิ̆, ตมฺหิ, เตสุฯ

ตำ จิตฺตำ, ตานิ จิตฺตานิ, ตำ, ตานิฯ เสสำ ปุลฺลิงฺคสมำฯ

นปุงสกลิงค์ - ปฐมาวิภัตติ

ตำ จิตฺตำ, ตานิ จิตฺตานิ,

ทุติยาวิภัตติ

ตำ, ตานิฯ

วิภัตติที่เหลือ (คือ ตติยาวิภัตติ ถึงสัตตมีวิภัตติ) เหมือนในปุงลิงค์.

๒๒๐. ตสฺส โน สพฺพาสุ [ก. ๑๗๕; รู. ๒๑๒; นี. ๓๖๑]ฯ

น เป็น อาเทสของ ต ในวิภัตติทั้งปวง.

ยฺวาทีสุ สพฺพาสุ วิภตฺตีสุ ตสฺส โน โหติฯ เน ปุริสา, นำ, เน, เนหิ, เนภิ, เนสำ, เนสานำ, เนหิ, เนภิ,เนสำ, เนสานำ, นมฺหิ, เนสุฯ

น เป็น อาเทสของ ต ในวิภัตติทั้งปวง มีโยเป็นต้น.

ปฐมาวิภัตติ

เน ปุริสา

ทุติยาวิภัตติ

นำ

เน

ตติยาวิภัตติ

เนหิ, เนภิ

จตุตถีวิภัตติ

เนสำ, เนสานำ

ปัญจมีวิภัตติ
เนหิ, เนภิ

ฉัฏฐีวิภัตติ
เนสํ, เนสานํ

สัตตมีวิภัตติ
นมฺหิ, เนสุ.

เอตฺถ จ ‘สพฺพาสู’ติ วุตฺเตปิ ยา ยา วิภตฺติ ลพฺภติ, ตํ ตํ ญตฺวา โยเชตพฺพาฯ
อนึ่ง ในสูตรนี้ ถึงท่านจะกล่าวว่า “สพฺพาสุ ในวิภัตติทั้งปวง” ก็จริง, แต่นักศึกษาครั้นได้ทราบวิภัตติที่จะมีได้แล้วพึงประกอบใช้เถิด.

นปุงสกลิงค์ - ปฐมาวิภัตติ
นํ จิตฺตํ, เนหิ, เนภิฯ ปุลฺลิงฺคสมํฯ
นํ จิตฺตํ,

ตติยาวิภัตติ
เนหิ, เนภิฯ
(วิภัตติที่เหลือ) เหมือนในปุงลิงค์.

๒๒๑. ฏ สสฺมาสฺมิ์สฺสายสฺสํสฺสาสํมฺหามฺหิสฺวิมสฺส จ [ก. ๑๗๖; รู. ๒๑๓; นี. ๓๖๒]ฯ
อ เป็นอาเทส ของ ต และ อิม เพราะ ส, สฺมา, สฺมิ์, สฺสาย, สฺสํ, สฺสา, สํ, มฺหา และมฺหิ ได้บ้าง[๒๒๘].

สาทีสุ ตสฺส จ อิมสฺส จ ฏ โหติ วาฯ
อสฺสา อิตฺถิยา กตํ, อสฺสา, อสฺสาย เทติฯ สํมฺหิ ทีโฆ [นี. ๓๖๘] – อาสํ อิตฺถีนํ, นาสํ กุชฺฌนฺติ ปณฺฑิตา [ชา. ๑.๑.๖๕], อสฺสา อเปติ, อสฺสา, อสฺสาย ธนํ, อาสํ ธนํ, “อภิกฺกโม สานํ ปญฺญายติ, โน ปฏิกฺกโม”ติ [สํ. นิ. ๕.๑๙๖] เอตฺถ ‘สาน’นฺติ เวทนานํ, มหาวุตฺตินา ตสฺส สตฺตมฺยา อสฺสา, อสฺสํ ฐิตมฺยา
อ เป็นอาเทส ของ ต และ อิม เพราะ สวิภัตติเป็นต้น ได้บ้าง.

---

[๒๒๘] แม้สูตรนี้ คือ (โมค.๒/๑๓๒) **ฏ สสฺมาสฺมิ์สฺสายสฺสํสฺสาสํมฺหามฺหิสฺวิมสฺส จฯ** จะครอบคลุมรูปของ อิม ศัพท์และวิภัตติ,วิภัตติอาเทสอื่นๆอีก แต่คัมภีร์นิรุตติทีปนี ยกสูตรนี้แสดงไว้เพียงเพื่อต้องการรูปใน ต ศัพท์ ที่ตามมาจากสูตรข้างหน้า คือ (โมค.๒/๑๓๑) **ตตสฺส โน ตพฺพาสุ** (เพราะ ตพฺพ ศัพท์ น เป็น อาเทสของ ต แห่ง ต ศัพท์) เท่านั้น.

อสฺสา อิตฺถิยา กตํ อันหญิงนั้นกระทำแล้ว
อสฺสา, อสฺสาย เทติ ย่อมให้แก่หญิงนั้น.

เพราะสวิภัตติอาเทส (ของ ส) สระที่สุดของ ออาเทสนั้น เป็นทีฆะ.[๒๒๙]
อาสํ อิตฺถีนํ หญิงทั้งหลายเหล่านั้น มีอุทาหรณ์พระบาฬีว่า

น'าสํ กุชฺฌนฺติ ปณฺฑิตา [ชา. ๑.๑.๖๕]

บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่โกรธ หญิงเหล่านั้น.

ปัญจมีวิภัตติ
อสฺสา อเปติ ย่อมหลีกจากหญิงนั้น

ฉัฏฐีวิภัตติ
อสฺสา, อสฺสาย ธนํ, ทรัพย์ของหญิงนั้น
อาสํ ธนํ ทรัพย์ของหญิงพวกนั้น.

ในพระบาฬีนี้ว่า

อภิกฺกโม สานํ ปญฺญายติ, โน ปฏิกฺกโม [สํ. ขนฺธ. ๑๗/๒๑๕]
ทุกขเวทนา เหล่านั้น ปรากฏว่า กำเริบขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย.

บทว่า สานํ ได้แก่ เวทนานํ แก่เวทนา. แปลง ต เป็น ส ด้วยมหาสูตร.[๒๓๐]

สัตตมีวิภัตติ
อสฺสา, อสฺสํ ฐิตํ ดำรงอยู่ในหญิงนั้น.

ปุงลิงค์ - จตุตถีวิภัตติ

อสฺส ปุริสสฺส, อาสํ ปุริสานํฯ เนวาสํ เกสา ทิสฺสนฺติ, หตฺถปาทา จ ชาลิโน [ชา. ๒.๒๒.๒๒๒๑]. อสฺมา, อมฺหา, อสฺส, อาสํ, อสฺมิ, อมฺหิฯ

อสฺส ปุริสสฺส
อาสํ ปุริสานํ
ตัวอย่าง

---

[๒๒๙] ดูหลักการนี้ในสัททนีติสุตตมาลาที่ ๓๖๘

[๒๓๐] พระบาฬีฉบับฉัฏฐสังคายนา และคัมภีร์อรรถกถาสังยุตนิกาย มีปาฐะว่า อภิกฺกโมสานํ ปญฺญายติ, โน ปฏิกฺกโม"ติฯ **ปฏิกฺกโมสาน**นฺติ ปฏิกฺกโม เอตาสํฯ (สํ.อ.๓/๘๗) แต่ฉบับสยามรัฐเป็น ปฏิกฺกโม สานํ.

<u>เนว'าสๆ</u> เกสา ทิสฺสนฺติ, หตฺถปาทา จ ชาลิโน [ขุ.ชา.๒๘/๑๑๘๗]
เส้นพระเกศา พระหัตถ์และพระบาท ซึ่งมีลายตาข่าย<u>ของพระลูกน้อย</u>ทั้งสองนั้น มิได้ปรากฏ[๒๓๑]

<u>ปัญจมีวิภัตติ</u>
อสฺมา, อมฺหา

<u>ฉัฏฐีวิภัตติ</u>
อสฺส, อาสๆ

<u>สัตตมีวิภัตติ</u>
อสฺมิๆ, อมฺหิ

นปุงสกลิงค์ - <u>จตุตถีวิภัตติ</u>
อสฺส จิตฺตสฺสฯ ปุลฺลิงฺคสมๆ
อสฺส จิตฺตสฺส
วิภัตติที่เหลือเหมือนปุงลิงค์

[๒๓๑] พระบาฬีนี้ น่าจะเป็นตัวอย่างของฉัฏฐีวิภัตติ แต่ท่านจัดไว้ในตัวอย่างของจตุตถีวิภัตติ

เอต ศัพท์

เอสา อิตฺถี, เอตา, เอตาโย, เอตํ, เอตา, เอตาโย, เอตาย, เอตสฺสา, เอติสฺสา กตํฯ

อิตถีลิงค์ - ปฐมาวิภัตติ

เอสา อิตฺถี หญิงนี้

เอตา, เอตาโย

ทุติยาวิภัตติ

เอตํ, เอตา,

เอตาโย,

ตติยาวิภัตติ

เอตาย, เอตสฺสา, เอติสฺสา กตํ. อันหญิงนี้กระทำแล้ว

ปุงลิงค์ - ปฐมาวิภัตติ

เอโส ปุริโส, เอเต, เอตํ, เอเต, เอเตนฯ

เอโส ปุริโส บุรุษนี้

เอเต

ทุติยาวิภัตติ

เอตํ

เอเต

ตติยาวิภัตติ

เอเตน

นปุงสกลิงค์ - ปฐมาวิภัตติ

เอตํ จิตฺตํ, เอตานิ, เอตํ, เอตานิ, เอเตนฯ สพฺพํ ตสทฺทสมํ ฐเปตฺวา นตฺตํ, ฏฺตฺตญฺจฯ

เอตํ จิตฺตํ จิตนี้

เอตานิ

ทุติยาวิภัตติ

เอตํ, เอตานิ,

ตติยาวิภัตติ

เอเตนฯ

วิภัตติที่เหลือ เหมือน ตศัพท์ เว้น ความเป็น น และ อ เท่านั้น.

อิม ศัพท์

อิตถีลิงค์

๒๒๒. สิมฺหานปุ๎สกสฺสายํ [ก. ๑๗๒; รู. ๒๑๘; นี. ๓๐๖-๗; 'สิมฺห...' (พหูสุ)]ฯ

อยํ เป็นอาเทสของ อิม ที่ไม่ใช่นปุงสกลิงค์ เพราะ สิ วิภัตติ.

สิมฺหิ นปุ๎สกโต อญฺญสฺส อิมสฺส อยํ โหติฯ สิโลโปฯ

อยํ อิตฺถี, อิมา, อิมาโย, อิมํ, อิมา, อิมาโย, อิมาย, อิมสฺสา, อิมิสฺสา, อิมาหิ, อิมาภิ, อิมาย, อิมสฺสา, อิมสฺสาย, อิมิสฺสา, อิมิสฺสาย, อิมิสฺสํ, อสฺสา, อสฺสาย, อิมาสํ, อิมาสานํ, อาสํฯ ปญฺจมีรูป์ ตติยาสมํ, ฉฏ๎ฐีรูป์ จตุตฺถีสมํฯ อิมาย, อิมายํ, อิมสฺสา, อิมสฺสาย, อิมสฺสํ, อิมิสฺสา, อิมิสฺสาย, อิมิสฺสํ, อสฺสา, อสฺสํ, อิมาสุฯ

อยํ เป็นอาเทสของ อิม ศัพท์ อันเป็นลิงค์อื่นจากนปุงสกลิงค์ เพราะสิวิภัตติ. ลบสิ

ปฐมาวิภัตติ

อยํ อิตฺถี หญิงนี้

อิมา, อิมาโย

ทุติยาวิภัตติ

อิมํ

อิมา, อิมาโย,

ตติยาวิภัตติ

อิมาย, อิมสฺสา, อิมิสฺสา

อิมาหิ, อิมาภิ

จตุตถีวิภัตติ

อิมาย, อิมสฺสา, อิมสฺสาย, อิมิสฺสา, อิมิสฺสาย, อิมิสฺสํ, อสฺสา, อสฺสาย

อิมาสํ, อิมาสานํ, อาสํ.

รูปในปัญจมีวิภัติ เหมือนรูปในตติยาวิภัตติ และ รูปในฉัฏฐีวิภัตติ เหมือนรูปในจตุตถีวิภัตติ.

สัตตมีวิภัตติ

อิมาย, อิมายํ, อิมสฺสา, อิมสฺสาย, อิมสฺสํ, อิมิสฺสา, อิมิสฺสาย, อิมิสฺสํ, อสฺสา, อสฺสํ,

อิมาสุ.

ปุงลิงค์

อยํ ปุริโส, อิเม, อิมํ, อิเมฯ

ปฐมาวิภัตติ
อยं ปุริโส บุรุษนี้
อิเม

ทุติยาวิภัตติ
อิมं
อิเม

๒๒๓. นามฺหินิมิ [ก. ๑๗๑; รู. ๒๑๙; นี. ๓๕๗; 'นามฺหนิมฺหิ' (พหูสุ)]ฯ
การแปลงเป็น อน และ อิมิ ของ อิมศัพท์ ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ ย่อมมี เพราะนาวิภัตติ

นามฺหิ อนิตฺถิลิงฺเค อิมสฺส อน, อิมิอาเทสา โหนฺติฯ
อิมินา, อเนน, อิเมหิ, อิเมภิฯ
การแปลงเป็น อน และ อิมิ ของ อิม ในลิงค์ที่ไม่ใช่อิตถีลิงค์ ย่อมมี เพราะ นา วิภัตติ.

ตติยาวิภัตติ
อิมินา, อเนน
อิเมหิ, อิเมภิ.

๒๒๔. อิมสฺสานิตฺถิยं เฏ [ก. ๑๗๐; รู. ๒๒๐; นี. ๓๕๖]ฯ
เอ เป็นอาเทสของ อิม ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ เพราะ สุ นํ และหิ ได้บ้าง.

อนิตฺถิลิงฺเค อิมสฺส เฏ โหติ วา สุ, นํ, หิสุฯ
เอ เป็นอาเทสของ อิม ศัพท์ ในลิงค์ที่ไม่ใช่อิตถีลิงค์ เพราะ สุ นํ และหิ วิภัตติ ได้บ้าง.

เอหิ, เอภิ, อิมสฺส, อสฺส, อิเมสํ, อิเมสานํ, เอสํ, เอสานํ, อิมสฺมา, อิมมฺหา, อสฺมา, อมฺหา, อิเมหิ, อิเมภิ, เอหิ, เอภิ, อิมสฺส, อสฺส, อิเมสํ, อิเมสานํ, เอสํ, เอสานํ, อิมสฺมิ, อิมมฺหิ, อสฺมิ, อมฺหิ, อิเมสุ, เอสุฯ
เอหิ, เอภิ

จตุตฺถีวิภัตติ
อิมสฺส, อสฺส
อิเมสํ, อิเมสานํ, เอสํ, เอสานํ

ปัญจมีวิภัตติ

อิมสฺมา, อิมมฺหา, อสฺมา, อมฺหา

อิเมหิ, อิเมภิ, เอหิ, เอภิ

ฉัฏฐีวิภัตติ

อิมสฺส, อสฺส

อิเมสํ, อิเมสานํ, เอสํ, เอสานํ

สัตตมีวิภัตติ

อิมสฺมิ̆, อิมมฺหิ, อสฺมิ̆, อมฺหิ

อิเมสุ, เอสุ.

“อนมฺหิ ภทฺเท สุโสเณ, กินฺนุ ชคฺฆสิ โสภเน”ติ [ชา. ๑.๕.๑๓๐ (อนมฺหิ กาเล สุโสณิ)] ปาฬิ- ‘อนมฺหี’ติ อิมสฺมิ̆ ฐาเน, มหาวุตฺตินา สฺมิมฺหิ อนาเทโสฯ

ในสัตตมีวิภัตติ ยังมีการแปลง อิม ศัพท์ เป็น อน เพราะสฺมิ̆ วิภัตติ ด้วยมหาสุตร ดังพระบาฬีนี้

อนมฺหิ ภทฺเท สุโสเณ, กินฺนุ ชคฺฆสิ โสภเน[๒๓๒] (ขุ.ชา.๒๗/๘๒๐)

แน่นางงามผู้มีตะโพกอันผึ่งผาย ทำไมเจ้าจึงมาหัวเราะอยู่ในที่นี้[๒๓๓]?

บทว่า **อนมฺหิ** ได้แก่ อิมสฺมิ̆ ฐาเน ในที่นี้.

นปุงสกลิงค์ - ปฐมาวิภัตติ

อิมํ จิตฺตํฯ

อิมํ จิตฺตํ จิตนี้

๒๒๕. อิมสฺสิทํ วา [ก. ๑๒๙; รู. ๒๒๒; นี. ๓๐๕]ฯ

เพราะ อํ และ สิวิภัตติ อิทํ เป็นอาเทสของ อิม ในนปุงสกลิงค์ พร้อมทั้งวิภัตติ.

นปุ๎สเก อํ, สิสุ อิมสฺส เตหิ อํ, สีหิ สห อิทํ โหติ วาฯ

เพราะ อํ และ สิวิภัตติ อิทำ เป็นอาเทสของ อิม ในนปุงสกลิงค์ พร้อมทั้งวิภัตติ คือ อำ และสิ.

อิทำ จิตฺตำ, อิมานิ จิตฺตานิ, อิมำ, อิทำ, อิมานิ, อิมินา, อเนนฯ สพฺพำ ปุลฺลิงฺคสมำฯ

อิทำ จิตฺตำ จิตนี้

อิมานิ จิตฺตานิ จิตเหล่านี้

---

[๒๓๒] ปัจจุบันเป็น อนมฺหิกาเล สุสฺโสณิ ทั้งฉบับสยามรัฐและฉัฏฐสังคายนา

[๒๓๓] คัมภีร์ชาตกัฏฐกถา (ชา.อ.๑/๑๓๐) อธิบายว่า อนมฺหิกาเลติ โรทนกาเล. บทว่า อนมฺหิกาเล ได้แก่ ในกาลเป็นที่ร้องไห้. ในที่นี้แปลว่า ในที่นี้ ตามมติของพระคันถรจนาจารย์.

ทุติยาวิภัตติ
อิทำ
อิมานิ

ตติยาวิภัตติ
อิมินา, อเนน
วิภัตติที่เหลือ เหมือนในปุงลิงค์.

อิธ มิสฺสกรูปำ วุจฺจติ –
ยา, สา อิตฺถี, ยา, ตา อิตฺถิโย, ยำ, ตำ อิตฺถิ ยา, เอสา อิตฺถี, ยา, เอตา อิตฺถิโย, ยำ, เอตำ อิตฺถิ ยา, อยำ อิตฺถี, ยา, อิมา อิตฺถิโย, ยำ, อิมำ อิตฺถิ โย, โส ปุริโส, เย, เต ปุริสาอิจฺจาทโยฯ
ต่อไปนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงรูปของสัพพนามสองบทรวมกัน ซึ่งมีดังต่อไปนี้ เช่น
ยา, สา อิตฺถี หญิงเหล่าใด
ยา, ตา อิตฺถิโย หญิงท. เหล่าใด
ยำ, ตำ อิตฺถิ,

ยา, เอสา อิตฺถี,
ยา, เอตา อิตฺถิโย,
ยำ, เอตำ อิตฺถิ,
ยา, อยำ อิตฺถี,

ยา, อิมา อิตฺถิโย,
ยำ, อิมำ อิตฺถิ,

โย, โส ปุริโส,
เย, เต ปุริสา

“ส โข โส กุมาโร วุทฺธิมนฺวายา”ติ เอตฺถ โส โส กุมาโรติ, ‘เอเส เส เอเก เอกตฺเถ’ติ เอตฺถ เอโส โส เอโก เอกตฺโถติ วตฺตพฺพำฯ ตตฺถ ปุพฺพำ ปุพฺพำ อตฺถปทำ, ปรำ ปรำ พฺยญฺชนมตฺตำฯ “อยำ โส สารถิ เอตี”ติ [ชา. ๒.๒๒.๕๑] เอตฺถ ปน ทฺเวปิ วิสุำ วิสุำ อตฺถปทานิ เอวาติฯ ยำ, ตำ, อิทนฺติ อิเม สทฺทา นิปาตรูปาปิ หุตฺวา ปาฬิวากฺเยสุ สญฺจรนฺติ สพฺพลิงฺควิภตฺตีสุ อภินฺนรูปาติฯ

ในพระบาฬีพบการใช้สรรพนามร่วมกันสองบทในลักษณะนี้ เช่น
<u>ส โข โส</u> กุมาโร วุทฺธิมนฺวาย (อำ.ทสก.๒๔/๙๙)

เด็กนั่นแล อาศัยความเจริญ อาศัยความแก่กล้าแห่งอินทรีย์ ย่อมเล่นเครื่องเล่นทั้งหลาย
ในตัวอย่างนี้ (ส โข โส) มีความหมายว่า โส โส กุมาโร กุมารนั้น.

อีกตัวอย่างหนึ่ง
เอเส เส เอเก เอกตฺเถ (อภิ.กถา.๓๗/๗๔)
บัญญัติทั้งสองนี้ ก็อย่างเดียวกัน มีอรรถอันเดียวกัน ฯลฯ หรือ?[๒๓๔]
ในตัวอย่างนี้ ควรจะพูดว่า เอโส โส เอโก เอกตฺโถ
ในสองตัวอย่างนี้ บทแรกเท่านั้น มีความหมาย ส่วนบทหลังไม่มีความหมายเป็นเพียงพยัญชนะ

ส่วนในพระบาฬีนี้ว่า
อยํ โส สารถิ เอติ นิหนฺตฺวา มม อตฺรชํ (ขุ.ชา.๒๘/๔๑๔)
นายสารถีนี้ นั่น ฝังลูกของเราเสร็จแล้วกลับมา
แม้ทั้งสองบท แต่ละบท ต่างก็เป็นบทที่ความหมายนั่นเทียว.

บทเหล่านี้ คือ ยํ, ตํ และ อิทํ แม้ที่มีลักษณะเป็นนิบาต เพราะมีรูปไม่ต่างกันในลิงค์และวิภัตติทั้งปวง เป็นไปในประโยคพระบาฬีอยู่.

๒๒๖. อิเมตานเมนานฺวาเทเส ทุติยายํ [นี. ๓๗๕-๖ ปิฏเฐ; ปา. ๒.๔.๓๔]ฯ
ในที่มีการแสดงซ้ำอีก เอน เป็นอาเทสของ อิม และ เอต ในเพราะทุติยาวิภัตติ.

อนฺวาเทโส วุจฺจติ อนุกถนํ, ปุนกถนํ, อนฺวาเทสฏฺาเน อิม, เอตานํ เอนาเทโส โหติ ทุติยาวิภตฺตีสุฯ
การกล่าวซ้ำ การพูดอีก เรียกว่า **อนฺวาเทส** (การแสดงซ้ำ), ในที่มีการแสดงซ้ำอีก เอน เป็นอาเทสของ อิม และ เอต ศัพท์ ในเพราะทุติยาวิภัตติ.[๒๓๕]

---

[๒๓๔] ปาฐะปัจจุบันเป็น กาโยติ วา สรีรนฺติ วา, สรีรนฺติ วา กาโยติ วา, กายํ อปฺปิยํ กริตฺวา เอเสเส เอกฏฺเฐ สเม สมภาเค ตชฺชาเตติ? บัญญัติว่ากายหรือว่าสรีระก็ดี ว่าสรีระหรือว่ากายก็ดี รวมเพ่งถึงกาย บัญญัติ ทั้งสองนี้ก็อย่างเดียวกัน มีอรรถอันเดียวกัน เสมอกัน เท่ากัน เหมือนกัน หรือ?
คัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า เอเสเสติ เอโส โสเยวฯ เอเส เอเสติปิ ปาโฐฯ เอโส เอโสเยวาติ อตฺโถฯ เอกฏฺเฐติ เอกฏฺโฐฯ (คำว่า เอเส เส ได้แก่ เอโส โสเยว แปลว่า บัญญัติทั้ง ๒ นี้ ก็เป็นอย่างเดียวกันนั่นแหละ พระบาลีว่า เอเส เอเส ดังนี้บ้าง แปลว่า บัญญัติศัพท์เหล่านั้นๆ. อธิบายว่า บัญญัติศัพท์เหล่านั้นนั่นแหละ. คำว่า มีอรรถอันเดียวกัน ได้แก่ อรรถอย่างเดียวกัน.
การใช้สัตตมีวิภัตติเช่นนี้ เรียกว่า สัตตมีปัจจัตตะ สัตตมีวิภัตติลงในอรรถปฐมาวิภัตติ.

[๒๓๕] โมคคัลลานวุตติ ขยายความสูตรนี้ (๒/๑๙๗. อิเมตานเมนานฺวาเทเส ทุติยายํ) ว่า อิมเอตสทฺทานำ กถิตานุกถนวิสเย ทุติยายเมนาเทโส โหติ (การเปลี่ยน อิม และ เอต เป็น เอน ย่อมมีได้ในที่จะมีการกล่าวตามข้อความที่กล่าวมาแล้ว เพราะทุติยาวิภัตติ). สำหรับหลักการแปลง อิม และ เอต เป็น เอน ในอรรถการกล่าวประโยคหลังซ้ำอีกนี้มี ๒ ประการ คือ จะต้องมีผู้ที่ถูกกล่าว (อภิเธยยะ) ไม่ต่างกัน และประโยคหลังต้องมีเนื้อความไม่ซ้ำกับประโยคต้น มิเช่นนั้น การ

อิมํ ภิกฺขุ์ วินยํ อชฺฌาเปหิ, อโถ เอนํ ภิกฺขุ์ ธมฺมํ อชฺฌาเปหิ, อิเม ภิกฺขู วินยํ อชฺฌาเปหิ, อโถ เอเน ภิกฺขู ธมฺมํ อชฺฌาเปหิ, เอตํ ภิกฺขุ์ วินยํ อชฺฌาเปหิอิจฺจาทินา วตฺตพฺพฯ ตเมนํ ภิกฺขเว นิรยปาลา [อ. นิ. ๓.๓๖], ยตฺวาธิกรณเมนํ ภิกฺขุ์ อิจฺจาทีสุปิ [ที. นิ. ๑.๒๑๓] อนุกถนเมวฯ

เอน อาเทส ควรใช้โดยลักษณะนี้ เช่น

อิมํ ภิกฺขุ์ วินยํ อชฺฌาเปหิ, อโถ[๒๓๖] เอนํ ภิกฺขุ์ ธมฺมํ อชฺฌาเปหิ
ท่านจงให้ภิกษุนี้สวดสาธยายพระวินัย, อนึ่ง จงให้ภิกษุนี้สวดสาธยายพระธรรม

อิเม ภิกฺขู วินยํ อชฺฌาเปหิ, อโถ เอเน[๒๓๗] ภิกฺขู ธมฺมํ อชฺฌาเปหิ
ท่านจงให้ภิกษุเหล่านี้สวดสาธยายพระวินัย, อนึ่ง จงให้ภิกษุเหล่านี้สวดสาธยายพระธรรม

เอตํ ภิกฺขุ์ วินยํ อชฺฌาเปหิ, อโถ เอนํ ภิกฺขุ์ ธมฺมํ อชฺฌาเปหิ
ท่านจงให้ภิกษุนั้นสวดสาธยายพระวินัย, อนึ่ง จงให้ภิกษุ์นั้นสวดสาธยายพระธรรม

เอเต ภิกฺขู วินยํ อชฺฌาเปหิ, อโถ เอเน ภิกฺขู ธมฺมํ อชฺฌาเปหิ
ท่านจงให้ภิกษุเหล่านั้นสวดสาธยายพระวินัย, อนึ่ง จงให้ภิกษุเหล่านั้นสวดสาธยายพระธรรม

แม้ในพระบาฬี[๒๓๘]ดังต่อไปนี้ จัดเป็นตัวอย่างการกล่าวซ้ำเช่นกัน

อิธ, ภิกฺขเว, เอกจฺโจ กาเยน ทุจฺจริตํ จรติ, วาจาย ทุจฺจริตํ จรติ, มนสา ทุจฺจริตํ จรติฯ โส กาเยน ทุจฺจริตํ จริตฺวา, วาจาย ทุจฺจริตํ จริตฺวา, มนสา ทุจฺจริตํ จริตฺวา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตं นิรยํ อุปปชฺชติฯ ตเมนํ, ภิกฺขเว, นิรยปาลา นานาพาหาสุ คเหตฺวา ยมสฺส รญฺโญ ทสฺเสนฺติ. [อ.ติก.๒๐/๔๗๕]

บุคคลบางคน ในโลกนี้ ประพฤติทุจริตทางกาย ประพฤติทุจริตทางวาจา ประพฤติทุจริตทางใจ เมื่อแตกกาย ตายไป ย่อมเข้าถึง อบาย ทุคติ วินิบาต นรก เขาย่อมถูกนายนิรยบาลฉุดแขนไปแสดงต่อพระยายม.

กล่าวซ้ำจากประโยคต้นจะไม่สืบต่อกัน เพราะไม่มีประโยชน์อะไรในการกล่าวซ้ำอีก. ตัวอย่างที่ไม่เข้าหลักการข้อนี้ เช่น เทวทตฺตํ โภชย, อิมญฺจ ยญฺญทตฺตํ จงให้นายเทวทัตรับประทาน, และให้นายยัญญทัต นี้ด้วย. กรณีนี้ ผู้ที่ถูกกล่าวถึงไม่ใช่บุคคลเดียวกัน จึงไม่แปลง อิมํ เป็น เอนํ. (เรียบเรียงจากโมคคัลลานปัญจิกาและโมคคัลลานปัญจิกาฎีกา ๒/๑๙๗)

[๒๓๖] ในประโยคตัวอย่าง ท่านเพิ่ม อโถ นิบาต ที่มีอรรถ อนฺวาเทสตฺถ เพื่อส่องความว่า ประโยคหลังนี้เป็นการกล่าวซ้ำ. อโถ นิบาตที่มีอรรถนี้ ดูคัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา อธิบายว่า อโถ อิติ อนฺวาเทเสปิ อโถ นิบาต ใช้ในอรรถแสดงความคล้อยตาม ตัวอย่างเช่น สฺวาคตนฺเต มหาราช อโถ เต อทฺราคตํ ข้าแต่มหาบพิตร พระองค์เสด็จมาดีแล้วและพระองค์เสด็จมาโดยปลอดภัย (นีติ.สุตฺต.จตุปทวิภาค)

[๒๓๗] เอเน เป็นรูปพหุวจนะ โดยแปลง อิม และ เอต ศัพท์ เป็น เอน ด้วยสูตรนี้ แล้วแปลง โย เป็น เอ ด้วยสูตรโยนเมฏ (แปลงโย เป็น เอ)

[๒๓๘] เพิ่มข้อความตอนต้นจากพระบาฬีมา เพื่อให้เห็นหลักเกณฑ์การใช้ เอนํ อย่างชัดเจน.

อิธ, มหาราช, ภิกฺขุ จกฺขุนา รูปำ ทิสฺวา น นิมิตฺตคฺคาหี โหติ นานุพฺยญฺชนคฺคาหีฯ ยตฺวาธิกรณ'เมนำ จกฺขุนฺทฺริยำ อสำวุตำ วิหรนฺตำ อภิชฺฌา โทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุำ, [ที.สี. ๙/๑๒๒]

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ ด้วยเหตุว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นอกุศล ที่เลวทราม ที่เป็นฝ่ายอภิชฌาและโทมนัส พึงติดตามรั่วรดอยู่เนืองๆ ซึ่งภิกษุนั้น ผู้อยู่โดยไม่สำรวมซึ่งจักขุนทรีย์.

อมุ ศัพท์

อิตถีลิงค์

๒๒๗. มสฺสามุสฺส [ก. ๑๗๓; รู. ๒๒๓; นี. ๓๕๙]ฯ

เพราะสิวิภัตติ ส เป็นอาเทสของ ม ของอมุ ที่ไม่ใช่นปุงสกลิงค์.

สิมฺหิ อนปุ๎สกสฺส อมุสฺส มสฺส โส โหติฯ

แปลง ม ของ อมุ ที่ไม่ใช่นปุงสกลิงค์ (คือ ปุงลิงค์และอิตถีลิงค์) เป็น ส ในเพราะ สิ วิภัตติ.

อสุ อิตฺถี, อมุ วา, อมู, อมุโย, อมุ๎, อมู, อมุโย, อมุยา, อมุสฺสา, อมูหิ, อมูภิ, อมุยา, อมุสฺสา, อมูสๆ, อมูสานๆ, อมุยา, อมุสฺสา, อมูหิ, อมูภิ, อมุยา, อมุสฺสา, อมูสๆ, อมูสานๆ, อมุยา, อมุยๆ, อมุสฺสา, อมุสฺสๆ, อมูสุฯ

ปฐมาวิภัตติ

อสุ อิตฺถี, อมุ วา หญิงคนโน้น

อมู, อมุโย,

ทุติยาวิภัตติ

อมุ๎

อมู, อมุโย

ตติยาวิภัตติ

อมุยา, อมุสฺสา

อมูหิ, อมูภิ

จตุตถีวิภัตติ

อมุยา, อมุสฺสา

อมูสๆ, อมูสานๆ

ปัญจมีวิภัตติ

อมุยา, อมุสฺสา

อมูหิ, อมูภิ

ฉัฏฐีวิภัตติ

อมุยา, อมุสฺสา

อมูสๆ, อมูสานๆ

สัตตมีวิภัตติ

อมุยา, อมุยํ, อมุสฺสา, อมุสฺสํ

อมูสุ

ปุงลิงค์

อสุ ปุริโส, อมุ วาฯ

๒๒๘. โลโปมุสฺมา [ก. ๑๑๘; รู. ๑๔๖; นี. ๒๙๓]ฯ

ลบ โย ท้าย อมุ.

อมุโต โยนํ โลโป โหติฯ โว, โนปวาโทยํ [ก. ๑๑๙; รู. ๑๔๕; นี. ๒๙๔]ฯ

อมู, อมุํ, อมู, อมุนา, อมูหิ, อมูภิฯ

มีการลบ โย อันเป็นเบื้องหลังจาก อมุ ศัพท์. วิธีนี้ ปฏิเสธการแปลงเป็น โว และ โน[๒๓๙].

ปฐมาวิภัตติ

อสุ, อมุ. ปุริโส บุรุษโน้น.

อมู

ทุติยาวิภัตติ

อมุํ

อมู

ตติยาวิภัตติ

อมุนา, อมูหิ, อมูภิ.

๒๒๙. น โน สสฺสฯ

ส หลังจาก อมุ ไม่เป็น โน.

อมุโต สสฺส โน น โหติฯ

อมุสฺสฯ

ส อันเป็นเบื้องหลังจาก อมุ ศัพท์ ไม่แปลงเป็น โน.

---

๒๓๙ ท้าย ล (อุ อู ในปุงลิงค์) สามารถแปลง โย วิภัตติ เป็น โว และ โน ตามหลักการของสูตร (๑๗๗). ลา โยนํ โว ปุเม (ในปุงลิงค์ แปลง โย ท้าย ล เป็น โว) และสูตร (๑๘๑). ชนฺตาทิโต โน (แปลง โย ท้าย ชนฺตุ ศัพท์เป็นต้น เป็น โน) เช่น ภิกฺขโว สยมฺภุโว ชนฺตุโน เป็นต้น. แต่สูตรนี้ห้ามการแปลง โย ท้าย อมุ ศัพท์ เป็น โว และ โน โดยให้ลบไป.

มหาวุตฺตินา สมฺหิ มุสฺส ทุตฺตํ, อทุสฺสฯ ปาฬิยํ "ทุสฺส เม เขตฺตปาลสฺส, รตฺติ ภตฺตํ อปาภต"นฺติ [ชา. ๑.๔.๖๒] เอตฺถ คาถาวเสน อ-การโลโปฯ อมูสํ, อมูสานํ, อมุสฺมา, อมุมฺหา, อมูหิ, อมูภิ, อมุสฺส, อทุสฺส, อมูสํ , อมูสานํ, อมุสฺมิ, อมุมฺหิ, อมูสุฯ

เพราะ ส แปลง มุ เป็น ทุ ด้วยมหาสูตร

จตุตถีวิภัตติ

อมุสฺส, อทุสฺส

ส่วนในพระบาฬีนี้

ทุสฺส เม เขตฺตปาลสฺส, รตฺติ ภตฺตํ อปาภตํ (ขุ.ชา. ๒๗/๕๖๓)

อาหารของคนรักษานาคนโน้น ข้าพเจ้านำเอามาไว้ในกลางคืน

ถึงจะแปลง มุ เป็น ทุ แล้วควรจะมีรูปเป็น อทุสฺส แต่เนื่องจากอยู่ในคาถา จึงลบ อ เป็น ทุสฺส

อมูสํ, อมูสานํ,

ปัญจมีวิภัตติ

อมุสฺมา, อมุมฺหา

อมูหิ, อมูภิ

ฉัฏฐีวิภัตติ

อมุสฺส, อทุสฺส

อมูสํ, อมูสานํ

สัตตมีวิภัตติ

อมุสฺมิ, อมุมฺหิ

อมูสุ

นปุงสกลิงค์

๒๓๐. อมุสฺสาทุ [ก. ๑๓๐; รู. ๒๒๕; นี. ๓๐๘]ฯ

ในนปุงสกลิงค์ เพราะ อ และ สิวิภัตติ อมุ พร้อมทั้งวิภัตติ เป็น อทุ ได้บ้าง.

นปุ๎สเก อ, สิสุ อมุสฺส เตหิ สห อทุ โหติ วาฯ

ในนปุงสกลิงค์ เพราะ อ และ สิวิภัตติ อมุ พร้อมทั้งวิภัตติ เป็น อทุ ได้บ้าง.

อมุ๎ จิตฺตํ, อทุ๎ จิตฺตํ, อมูนิ, อมุ๎, อทุ๎, อมูนิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสมา๎ฯ

ปฐมาวิภัตติ

อมุ๎ จิตฺตํ, อทุ๎ จิตฺตํ จิตดวงโน้น

อมูนิ

ทุติยาวิภัตติ

อมุ๎, อทุ๎

อมูนิ.

วิภัตติที่เหลือเหมือนปุงลิงค์.

‘สกตฺเถ’ติ สุตฺเตน กปจฺจเย กเต สพฺพาทิรูปี นตฺถิฯ อมุกา กญฺญา, อมุกา, อมุกาโยฯ อมุโก ปุริโส, อมุกา ปุริสาฯ อมุกํ จิตฺตํ, อมุกานิ จิตฺตานิ อิจฺจาทิฯ

เมื่อลง ก ปัจจัยท้าย อมุ ศัพท์ ในอรรถสกัตถะ[๒๔๐] ด้วยสูตร **สกตฺเถ** (ปัจจัยที่ใช้อรรถสกัตถะมีอยู่) จะไม่มีรูปตามระบบสรรพนาม. ตัวอย่าง

อิตถีลิงค์ อมุกา กญฺญา, อมุกา, อมุกาโย. หญิงสาวคนโน้น

ปุงลิงค์ อมุโก ปุริโส, อมุกา ปุริสา. บุรุษคนโน้น

นปุงสกลิงค์ อมุกํ จิตฺตํ, อมุกานิ จิตฺตานิ. จิตดวงโน้น

๒๓๑. เก วาฯ

เพราะ ก แปลง ม ของ อมุ เป็น ส ได้บ้าง.

เก ปเร อมุสฺส มสฺส โส โหติ วาฯ

อสุกา อิตฺถี, อสุกา, อสุกาโยฯ อสุโก ปุริโส, อสุกา ปุริสาฯ อสุกํ กุลํ, อสุกานิ กุลานิฯ สพฺพํ กญฺญา, ปุริส, จิตฺตสมา๎ฯ

เพราะ ก ปัจจัยอันเป็นเบื้องหลัง แปลง ม ของ อมุ ศัพท์เป็น ส ได้บ้าง.

อิตถีลิงค์ อสุกา อิตฺถี, อสุกา, อสุกาโยฯ หญิงโน้น

ปุงลิงค์ อสุโก ปุริโส, อสุกา ปุริสาฯ บุรุษโน้น

นปุงสกลิงค์ อสุกํ กุลํ, อสุกานิ กุลานิฯ ตระกูลโน้น

รูปวิภัตติทั้งหมดเหมือน กญฺญา, ปุริส และจิตฺต ศัพท์.

---

[๒๔๐] โมค.ณาทิ.๔/๑๒๒,นิรุตฺติ. ๕๕๐. พระคันถรจนาจารย์อธิบายศัพท์ว่า สกัตถะ ไว้ในสูตรที่ ๕๕๐ว่า **สกตฺโถ**ติ สกปทตฺโถ, ปกติลิงฺคปทตฺโถติ วุตฺตํ โหติฯ (สกตฺถ คือ ความหมายแห่งบทของตน ได้แก่ เป็นอรรถของบทแห่งลิงค์ตามปกติ).

กิ ศัพท์

อิตถีลิงค์

‘อิตฺถิยมตฺวา’ติ เอตฺถ ‘อิตฺถิยํ อา’ติ วิภตฺตสุตฺเตน กิสทฺทโต อิตฺถิยํ อาปจฺจโยฯ

ลง อาปัจจัย ในอิตถีลิงค์ ท้าย กิ ศัพท์ ด้วยการแบ่งสูตรว่า “อิตฺถิยํ อา” ลง อา ปัจจัย ในอิตถีลิงค์ ในสูตรนี้ว่า อิตฺถิยมตฺวา[๒๔๑]

๒๓๒. กิสฺส โก [ก. ๒๒๗-๙; รู. ๒๗๐, ๒๒๖; นี. ๔๕๖-๗-๘? ‘กิสฺส โก สพฺพาสุ’ (พหูสุ)]ฯ

เพราะวิภัตติและปัจจัยปวง แปลง กิ เป็น ก. [๒๔๒]

สพฺเพสุ วิภตฺติปจฺจเยสุ กิสฺส โก โหติฯ

กา อิตฺถี, กา, กาโย, กํ, กา, กาโย, กาย, กสฺสา อิจฺจาทิ สพฺพสมฺฯ โก ปุริโส, เก ปุริสา, กํ, เก, เกน, เกหิ, เกภิ, กสฺสฯ

เพราะวิภัตติและปัจจัยทั้งปวง ก เป็น อาเทสของ กิ ศัพท์.

ปฐมาวิภัตติ

กา อิตฺถี หญิงอะไร

กา, กาโย

ทุติยาวิภัตติ

กํ

กา, กาโย

ตติยาวิภัตติ

กาย, กสฺสา

วิภัตติที่เหลือเหมือน สพฺพ ศัพท์

---

[๒๔๑] สูตร (๗๐. อิตฺถิยมตฺวา =ลง อาปัจจัยในอิตถีลิงค์ ท้ายนามศัพท์ อการันต์.) นี้ ตัดบทเป็น อิตฺถิยํ+อโต+อา. เมื่อแบ่งสูตรโดยตัด อโต ออก เหลือ อิตฺถิยํ จึงสามารถลงอาปัจจัยท้ายนามศัพท์ที่ไม่ใช่ อการันต์ได้ ดังนั้น เมื่อลงสิเป็นต้นท้าย กิ แล้วลง อา ปัจจัย ได้รูปเป็น กิ+อา+สิ. ต่อมาแปลง กิ เป็น ก เพราะสิวิภัตติ ด้วยสูตร กิสสฺส โก ที่จะกล่าวต่อจากนี้.

[๒๔๒] คัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ (สุยาที๒/๑๙๘) เป็น **กิสฺส โก สพฺพาสุ** เพราะวิภัตติและปัจจัยทั้งปวง แปลง โก เป็นก. อนึ่ง การลง อา ปัจจัยระหว่างนามศัพท์ที่มีสิวิภัตติเป็นที่สุดนี้ ถือว่าไม่ขัดต่อวิธีการสามัญในสูตรว่า อิตฺถิยมตฺวา (๓/๒๖) แต่อย่างใด เพราะ กิ ที่เมื่ออาเทสเป็น ก แล้ว ถือเป็นนามศัพท์อการันต์. (เรียบเรียงจากคัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกาและฏีกา สูตรที่ ๒๙๘). ส่วนคัมภีร์ปทรูปสิทธิให้แปลง กิ เป็น ก ด้วยสูตร เสเสสุ จ (แปลง กิ เป็น ก เพราะวิภัตติ และ ปัจจัยที่เหลือ) จากนั้นลง อา ปัจจัย ระหว่าง กญฺญ และ สิ ด้วยสูตร อิตฺถิยมโต อาปฺปจฺจโย, ลบสิ.

ปุงลิงค์ - ปฐมาวิภัตติ
โก ปุริโส บุรุษคนไหน
เก ปุริสา บุรุษท.คนไหน

ทุติยาวิภัตติ
กำ
เก,

ตติยาวิภัตติ
เกน,
เกหิ, เกภิ

จตุตถีวิภัตติ
กสฺส
๒๓๓. กิ สสฺมิ์สุ วานิตฺถิยำฯ
ในลิงค์ที่ไม่ใช่อิตถีลิงค์ กิ เป็น อาเทสของ กึ เพราะ ส และสมึ วิภัตติได้บ้าง.

อนิตฺถิลิงฺเค ส, สฺมิ์สุ กิสทฺทสฺส กิ โหติ วาฯ
กิสฺส, เกสำ, เกสานำ, กสฺมา, กมฺหา, เกหิ, เกภิ, กสฺส, กิสฺส, เกสำ, เกสานำ, กสฺมิ์, กมฺหิ, กิสฺมิ์, กิมฺหิ, เกสุ.
ในลิงค์ที่ไม่ใช่อิตถีลิงค์ กิ เป็น อาเทสของ กึ เพราะ ส และสมึ วิภัตติได้บ้าง.
กิสฺส
เกสำ, เกสานำ

ปัญจมีวิภัตติ
กสฺมา, กมฺหา
เกหิ, เกภิ

ฉัฏฐีวิภัตติ
กสฺส, กิสฺส
เกสำ, เกสานำ

สัตตมีวิภัตติ
กสฺมิ์, กมฺหิ, กิสฺมิ์, กิมฺหิ
เกสุ

นปุงสกลิงค์

๒๓๔. กิมํสิสุ นปุ์สเก[๒๔๓] ['กิมํสิสุ สห นปุ์สเก' (พหูสุ)]ฯ
ในเพราะ อำ และ สิ กิ์ เป็นอาเทสของ กิ์ ในนปุงสกลิงค์ พร้อมทั้งวิภัตติ

นปุ์สเก อำ, สิสุ กิส์ทฺทสฺส เตหิ อำสีหิ สห กิ์โหติฯ
ในเพราะ อำ และ สิ วิภัตติ กิ์ เป็นอาเทสของ กิ์ ในนปุงสกลิงค์ พร้อมทั้ง อำ และ สิ วิภัตติ

กิ์จิตฺตำ, กานิ, กิ์, กำ วา, กานิฯ เสสำ ปุลฺลิงฺคสมำฯ อิทำ ปุจฺฉนตฺถสฺส สุทฺธกิส์ทฺทสฺส รูปำฯ
ปฐมาวิภัตติ
กิ์ จิตฺตำ จิต อะไร?
กานิ

ทุติยาวิภัตติ
กิ์, กำ
กานิ
รูปวิภัตติที่เหลือเหมือนรูปในปุงลิงค์. ที่กล่าวมานี้เป็นของกิ์ศัพท์ ล้วน (ไม่มี ย หรือ จิ ประกอบ) ซึ่งมีความหมายในการถาม.

'จิ'อิตินิปาเตน ยุตฺเต ปน เอกจฺจตฺถำ วา อปฺปตฺถำ วา วทติฯ กาจิ อิตฺถี, กาจิ อิตฺถิโย, กิญฺจิ อิตฺถิ์, กาจิ, กายจิ, กาหิจิ, กายจิ, กสฺสาจิ, กาสญฺจิ, กุโตจิ, กาหิจิฯ สตฺตมิยำ - กายจิ, กตฺถจิ, กาสุจิฯ
โกจิ ปุริโส, เกจิ, กิญฺจิ, เกจิ, เกนจิ, เกหิจิ, กสฺสจิ, เกสญฺจิ, กิสฺมิญฺจิ, กิมฺหิจิ, กตฺถจิ, เกสุจิฯ
กิญฺจิ กุลำ, กานิจิ กุลานิ, กิญฺจิ, กานิจิฯ เสสำ ปุลฺลิงฺคสมำฯ
แต่ในที่ประกอบด้วย จิ นิบาต จะแสดงอรรถว่า "**เอกจฺจ** บางครั้ง" แปลว่า บ้าง หรืออรรถว่า "**อปฺป** น้อย" แปลว่า ไม่มาก, เล็กน้อย.

อิตถีลิงค์ - ปฐมาวิภัตติ
กาจิ อิตฺถี หญิงบางคน, หญิงน้อยคน
กาจิ อิตฺถิโย

---

๒๔๓ โมคคัลลานไวยากรณ์ สูตรที่ ๒/๒๐๐. เป็น กิมำสิสุ สห นปุ์สเก ในนปุงสกลิงค์ เพราะ อำ และ สิ แปลง กิ์ พร้อมวิภัตติ เป็น กิ์. คัมภีร์ปโยคสิทธิ สูตรที่ ๒๐๐ อธิบายว่า กาเทสสฺส สามญฺญตฺตา "วิเสสวิหิตา วิธโย สามญฺญวิธโย นิเสเธนฺตี"ติ ญายา กิ์อาเทเสน กาเทสนิวุตฺติฯ การปฏิเสธการแปลงเป็น ก ย่อมมีโดยการแปลง กิ์ เป็น กิ์ เพราะการอาเทสเป็น ก เป็นวิธิทั่วไป ตามหลักการว่า วิเสสวิหิตา วิธโย สามญฺญวิธโย นิเสเธนฺติ วิธีที่พิเศษ ย่อมปฏิเสธวิธีโดยทั่วไป"

ทุติยาวิภัตติ
กิญฺจิ อิตฺถึ ซึ่งหญิงบางคน, ซึ่งหญิงน้อยคน
กาจิ

ตติยาวิภัตติ
กายจิ
กาหิจิ

จตุตถีวิภัตติ
กายจิ, กสฺสาจิ
กาสญฺจิ

ปัญจมีวิภัตติ
กุโตจิ, กาหิจิ

ฉัฏฐีวิภัตติ (เหมือนจตุตถีวิภัตติ)

สัตตมีวิภัตติ
กายจิ, กตฺถจิ
กาสุจิ

ปุงลิงค์ - ปฐมาวิภัตติ
โกจิ ปุริโส
เกจิ

ทุติยาวิภัตติ
กิญฺจิ
เกจิ

ตติยาวิภัตติ
เกนจิ
เกหิจิ

จตุตถีวิภัตติ
กสฺสจิ
เกสญฺจิ

(ปัญจมีวิภัตติ เหมือนตติยาวิภัตติ และ ฉัฏฐีวิภัตติ เหมือนจตุตถีวิภัตติ)

สัตตมีวิภัตติ
กิสฺมิญฺจิ, กิมฺหิจิ, กตฺถจิ
เกสุจิ

นปุงสกลิงค์ - ปฐมาวิภัตติ
กิญฺจิ กุลํ, กานิจิ กุลานิ,

ทุติยาวิภัตติ
กิญฺจิ, กานิจิ
วิภัตติที่เหลือเหมือนปุงลิงค์.

ปุน ยสทฺเทน ยุตฺเต สกลตฺถํ วทติฯ ยา กาจิ อิตฺถี, ยากาจิ อิตฺถิโยฯ
โย โกจิ ปุริโส, เย เกจิ, ยํ กิญฺจิ, เย เกจิ เยน เกนจิ, เยหิ เกหิจิ, ยสฺส กสฺสจิ, เยสํ เกสญฺจิ ยโต กุโตจิ, เยหิ เกหิจิ, ยสฺส กสฺสจิ, เยสังเกสญฺจิ, ยสฺมิ ̊ กิสฺมิญฺจิ, ยมฺหิ กิมฺหิจิ, ยตฺถ กตฺถจิ, เยสุ เกสุจิฯ
ยํ กิญฺจิจิตฺตํ, ยานิ กานิจิ, ยํ กิญฺจิ, ยานิ กานิจิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสมังฯ
ในที่ประกอบด้วย ย ศัพท์ อีก ๑ ศัพท์ จะแสดงอรรถ “**สกล** ทั้งสิ้น” แปลว่า ทั้งสิ้น.
อิตถีลิงค์ - ปฐมาวิภัตติ
ยา กาจิ อิตฺถี หญิงทั้งหมด[๒๔๔]
ยากาจิ อิตฺถิโย

ปุงลิงค์ - ปฐมาวิภัตติ
โย โกจิ ปุริโส, เย เกจิ

ทุติยาวิภัตติ
ยํ กิญฺจิ
เย เกจิ

[๒๔๔] นอกจากนี้ ยังมีอรรถ “อนิยม ไม่เจาะจง” (ธาน.สูจิ.) แปลว่า ใดๆ.

ตติยาวิภัตติ
เยน เกนจิ
เยหิ เกหิจิ

จตุตถีวิภัตติ
ยสฺส กสฺสจิ
เยสํ เกสญฺจิ

ปัญจมีวิภัตติ
ยโต กุโตจิ
เยหิ เกหิจิ

ฉัฏฐีวิภัตติ
ยสฺส กสฺสจิ
เยสํ เกสญฺจิ

สัตตมีวิภัตติ
ยสฺมิ์ กิสฺมิญฺจิ, ยมฺหิ กิมฺหิจิ, ยตฺถ กตฺถจิ
เยสุ เกสุจิ

นปุงสกลิงค์ - ปฐมาวิภัตติ
ยํ กิญฺจิจิตฺตํ
ยานิ กานิจิ

ทุติยาวิภัตติ
ยํ กิญฺจิ
ยานิ กานิจิ
วิภัตติที่เหลือเหมือนปุงลิงค์.

อิติ ยาทิฉกฺกราสิ

กลุ่มสรรพนาม ๖ ศัพท์มี ย เป็นต้น เป็นอย่างนี้[๒๔๕]

[๒๔๕] พระคันถรจนาจารย์มิได้ตั้งหัวข้อไว้ ในที่นี้ตั้งหัวข้อขึ้นเอง.

สงฺขฺยาราสิ

กลุ่มสังขยาศัพท์ (การนับ)

เอก ศัพท์ (หนึ่ง)

เอกสทฺโท สงฺขฺยตฺเถ ปวตฺโต เอกวจนนฺโตว, อญฺญตฺเถ ปวตฺโต เอกพหุวจนนฺโตฯ

ตตฺถ สงฺขฺยตฺเถ – เอกา อิตฺถี, เอกํ, เอกาย, เอกิสฺสา อิจฺจาทิฯ ปุนฺนปุสเกสุ เอกวจเนสุ ปุริส, จิตฺตรูปเมวฯ

อญฺญตฺเถ – เอกา อิตฺถี, เอกา อิตฺถิโย, เอกํ, เอกา, เอกาย, เอกิสฺสา, เอกาหิ, เอกาภิ อิจฺจาทิฯ

เอโก ปุริโส, เอเก, เอกํ, เอเก, เอเกน, เอเกหิ, เอเกภิ, เอกสฺส, เอเกสํ, เอเกสานํฯ ปุลฺลิงฺค สพฺพสมฺฯ

เอกํ กุลํ, เอกานิ กุลานิ, เอกํ กุลํ, เอกานิ กุลานิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสมฺฯ

เอก ศัพท์ ที่เป็นไปในอรรถแห่งการนับ มีวิภัตติเอกวจนะเป็นที่สุดเท่านั้น, ที่เป็นไปในอรรถอื่น[๒๔๖] (จากอรรถการนับนั้น) มีทั้งที่มีวิภัตติเอกวจนะและพหุวจนะวิภัตติเป็นที่สุด.

ในอรรถทั้ง ๒ นั้น

เอก ศัพท์ ที่เป็นไปในอรรถแห่งการนับ (มีรูปวิภัตติ ดังนี้)

อิตถีลิงค์ เช่น

<u>ปฐมาวิภัตติ</u>

เอกา อิตฺถี หญิง ๑ คน,

<u>ทุติยาวิภัตติ</u>

เอกํ, เอกาย,

<u>ตติยาวิภัตติ</u>

เอกิสฺสา

ใน**ปุงลิงค์**และ**นปุงสกลิงค์** เอกวจนะ มีรูปเหมือนปุริส และ จิตฺต ศัพท์ ฯ

เอกศัพท์ ที่เป็นไปในอรรถอื่นๆ (มีรูปวิภัตติ ดังนี้)

อิตถีลิงค์ เช่น

<u>ปฐมาวิภัตติ</u>

เอกา อิตฺถี หญิงอื่น

เอกา อิตฺถิโย หญิงทั้งหลายอื่น

---

[๒๔๖] เอก ศัพท์มีอรรถ คือ สงฺขฺยา การนับ, อตุลฺย การไม่มีผู้เสมอ, อสหาย การไม่มีเพื่อน, อญฺญ อื่น, ตุลฺย เสมอ, มิสฺสผสม, เสฏฺฐะ ประเสริฐ, สจฺจ ความจริง, มุขฺย โดยตรง, อปฺป น้อย, เกวล ล้วนๆ (ปทรูปสิทธิมัญชรี เล่ม ๑ หน้า ๗๓๙)

ทุติยาวิภัตติ
เอกำ
เอกา

ตติยาวิภัตติ
เอกาย, เอกิสฺสา
เอกาหิ, เอกาภิ

ปุงลิงค์เหมือน สพฺพ ศัพท์ที่เป็นปุงลิงค์ เช่น
ปฐมาวิภัตติ
เอโก ปุริโส บุรุษอื่น
เอเก

ทุติยาวิภัตติ
เอกำ
เอเก

ตติยาวิภัตติ
เอเกน
เอเกหิ, เอเกภิ

จตุตถีวิภัตติ
เอกสฺส
เอเกสำ, เอเกสานำ ดังนี้เป็นต้น

นปุงสกลิงค์ เช่น
ปฐมาวิภัตติ
เอกำ กุลำ ตระกูลอื่น
เอกานิ กุลานิ ตระกูลทั้งหลาย อื่น

ทุติยาวิภัตติ
เอกำ กุลำ ซึ่งตระกูลอื่น
เอกานิ กุลานิ ซึ่งตระกูลทั้งหลายอื่น
รูปวิภัตติที่เหลือเหมือนในปุงลิงค์.

กปจฺจเย ปเร สพฺพาทิรูปี นตฺถิฯ

“เอกิกา สยเน เสตุ, ยา เต อมฺเพ อวาหริ [ชา. ๑.๔.๑๗๕]ฯ เอกากินี คหฏฺฐาหำ, มาตุยา ปริโจทิตา”ติ [อป. เถรี ๒.๓.๑๘๘] ปาฬิ, เอกโก ปุริโส, เอกกำ, เอกเกนฯ เอกกำ กุลำ อิจฺจาทิ เอกวจนนฺตเมว, เอกกานำ พหุตฺเต วตฺตพฺเพ ทฺเว เอกกา, ทฺเว เอกเก, ทฺวีหิ เอกเกหีติ ลพฺภติฯ “ปญฺจาโล จ วิเทโห จ, อุโภ เอกา ภวนฺตุ เต” ติ ปาฬิฯ อิมินา นเยน พหุวจนมฺปิ ลพฺภติฯ ‘เอกา’ติ มิสฺสกาฯ

ในที่มี ก ปัจจัย เป็นเบื้องหลัง (คือ เอกก) จะไม่มีรูปตามระบบสัพพนามมี สพฺพ เป็นต้น. กรณีนี้ จะมีวิภัตติเอกวจนะเป็นที่สุดเท่านั้น คือ

(**อิตถีลิงค์** เช่น เอกิกา, เอกากินี เป็นต้น) ดังพระบาฬีนี้

อลงฺกตา สุวสนา มาลินี จนฺทนุสฺสทา
เอกิกา สยเน เสตุ, ยา เต อมฺเพ อวาหริ. [ขุ.ชา. ๒๗/๖๗๗]

หญิงคนใด ลักมะม่วงทั้งหลายของท่าน หญิงคนนั้น ถึงจะมีที่อยู่สะอาดตบแต่งร่างกายทัดทรงดอกไม้ ลูบไล้ด้วยกระแจะจันทน์ ก็จงนอนอยู่บนที่นอนแต่เพียงคนเดียวเถิด

เอกากินี คหฏฺฐาหำ, มาตุยา ปริโจทิตา[๒๔๗]
สากิยมฺหิ กุเล ชาตา ปุตฺเต พุทฺธานุชา ตุวำ [ขุ.อป. เถรี ๓๓/๑๖๕]

ดิฉันยังเป็นคฤหัสถ์อยู่ผู้เดียว พระมารดาทรงตักเตือนว่า ดูกรพระราชสุดา ลูกรักเกิดในศากยสกุล เป็นพระอนุชาแห่งพระพุทธเจ้า.

(**ปุงลิงค์** เช่น) เอกโก ปุริโส บุรุษคนหนึ่ง, เอกกำ, เอกเกน, (**นปุงสกลิงค์** เช่น) เอกกำ กุลำ ตระหนึ่ง ดังนี้เป็นต้น.

ในที่อันควรจะใช้ เอกก ศัพท์ เป็นพหุวจนะ ก็จะมีรูปว่า เทฺว เอกกา (ผู้เดียว ๒ คน), เทฺว เอกเก, ทฺวีหิ เอกเกหิ. อย่างไรก็ตาม แม้พหุวจนะ อาจพบได้โดยนัยนี้อีก ดังมีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า

ภาสนฺตุ มุทุกา วาจา ยา วาจา ปฏินนฺทิตา
ปญฺจาโล จ วิเทโห จ, อุโภ เอกา ภวนฺตุ เต (ขุ.ชา. ๒๘/๖๐๒)

จงกล่าววาจาอันอ่อนหวาน เป็นวาจาที่น่ายินดี. ปัญจาลนคร กับวิเทหรัฐทั้งสองนั้น จงเป็นรัฐอันหนึ่งอันเดียวกัน.

ในพระบาฬีนี้ บทว่า เอกา มีความหมายว่า มิสฺสกะ แปลว่า ผสม

---

[๒๔๗] ฉบับสยามรัฐเป็น เอกกินี แต่ฉบับฉัฏฐสังคายนาเป็น เอกากินี, อย่างไรก็ตาม ฉบับสยามรัฐเป็น มาตุยา ส่วนฉบับฉัฏฐ.เป็น มาตรา ในที่นี้จึงใช้ปาฐะของทั้งสองฉบับร่วมกัน เพื่อให้ตรงกับปาฐะของคัมภีร์นี้.

ปฏิเสธยุตฺเต ปน อเนกา อิตฺถิโย, อเนกาสํ อิตฺถีนํฯ อเนเก ปุริสา, อเนเกสํ ปุริสานํฯ อเนกานิ กุลานิ, อเนเกสํ กุลานํฯ ปาฬิยํ ปน "เนกานิ ธญฺญคณานิ, เนกานิ เขตฺตคณานิ, เนกานํ ธญฺญคณานํ, เนกานํ เขตฺตคณาน"นฺติปิ อตฺถิฯ

แต่ในที่ประกอบด้วย (น นิบาต) ที่มีอรรถปฏิเสธ (จะมีรูปตามระบบสัพพนามนั้น) เช่น

อเนกา อิตฺถิโย หญิงทั้งหลายไม่ใช่น้อย

อเนกาสํ อิตฺถีนํ แห่งหญิงท.มิใช่น้อย

อเนเก ปุริสา บุรุษทั้งหลายไม่ใช่น้อย

อเนเกสํ ปุริสานํ แห่งบุรุษท.มิใช่น้อย

อเนกานิ กุลานิ ตระกูลทั้งหลายไม่ใช่น้อย

อเนเกสํ กุลานํ แห่งตระกูลท.มิใช่น้อย

อย่างไรก็ตาม ในพระบาฬีพบรูปที่ไม่มีระบบสรรพนามนั้น เช่น

โส สกฺกุเณยฺย <u>เนกานิ</u> นิกฺขคณานิ ปหาย <u>เนกานิ</u> ธญฺญคณานิ ปหาย <u>เนกานิ</u> เขตฺตคณานิ ปหาย <u>เนกานิ</u> วตฺถุคณานิ ปหาย <u>เนกานิ</u> ภริยคณานิ ปหาย <u>เนกานิ</u> ทาสคณานิ ปหาย <u>เนกานิ</u> ทาสิคณานิ ปหาย เกสมสฺสุ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตุ. (ม.ม.๑๓/๑๘๐)

เขาอาจ ละทอง<u>หลายร้อยแท่ง</u> ละข้าวเปลือก นา ที่ดิน ภรรยา ทาส ทาสี <u>เป็นอันมาก</u> แล้วปลงผม และหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะ ออกบวช เป็นบรรพชิตได้.

คหปติ วา คหปติปุตฺโต วา อทฺโธ มหทฺธโน มหาโภโค <u>เนกานํ</u> นิกฺขคณานํ จโย <u>เนกานํ</u> ธญฺญคณานํ จโย <u>เนกานํ</u> เขตฺตคณานํ จโย <u>เนกานํ</u> วตฺถุคณานํ จโย <u>เนกานํ</u> ภริยคณานํ จโย <u>เนกานํ</u> ทาสคณานํ จโย <u>เนกานํ</u> ทาสิคณานํ จโย. (ม.ม.๑๓/๑๘๐)

คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก สะสมทอง<u>หลายร้อยแท่ง</u> สะสมข้าวเปลือก นา ที่ดิน ภรรยา ทาส ทาสี ไว้<u>เป็นอันมาก</u>

เอกจฺจ, เอกจฺจิย, กติ, พหุสทฺทาปิ อิธ วตฺตพฺพาฯ

แม้ศัพท์เหล่านี้ คือ เอกจฺจ (บางพวก) เอกจฺจิย (บางพวก) กติ (เท่าไร) และ พหุ (มาก) ก็ควรกล่าวไว้ในที่นี้.

เอกจฺจ ศัพท์

เอกจฺจา อิตฺถี, เอกจฺจา, เอกจฺจาโยติ สพฺพํ กญฺญาสมํฯ

เอกจฺโจ ปุริโสฯ

รูปวิภัตติทั้งหมดของ เอกจฺจ ศัพท์ ในอิตถีลิงค์ เหมือน กญฺญา ศัพท์ เช่น

เอกจฺจา อิตฺถี หญิงบางพวก, เอกจฺจา, เอกจฺจาโย หญิงท. บางพวก.

ใน**ปุงลิงค์** ปฐมาวิภัตติ

เอกวจนะ

เอกจฺโจ ปุริโส

พหุวจนะ (แปลง โย ท้าย เอกจฺจ ศัพท์ เป็น เอ ด้วยสูตรนี้)

๒๓๕. เอกจฺจาทีหฺยโต ['เอกจฺจาทีหโต' (พหูสุ)]ฯ

เอ เป็นอาเทสของ โย หลังจาก เอกจฺจ เป็นต้น.

อการนฺเตหิ เอกจฺจาทีหิ โยนํ เฏ โหติฯ

เอ เป็นอาเทสของ โย หลังจากศัพท์ทั้งหลายมี เอกจฺจ ศัพท์เป็นต้น ที่เป็น อการันต์.

เอกจฺเจ ปุริสา, เอกจฺเจ ปุริเสฯ เสสํ ปุริสสมํฯ อาทิสทฺเทน อปฺเปกจฺจ, เอกติย, อุภาทโย สงฺคยฺหนฺติฯ อปฺเปกจฺเจ ปุริสา, เอกติเย ปุริสา, อุเภ ปุริสาฯ

เอกจฺจํ จิตฺตํฯ

สำเร็จรูปเป็น

เอกจฺเจ ปุริสา,

ทุติยาวิภัตติ

เอกจฺเจ ปุริเสฯ

ในวิภัตติที่เหลือเหมือนปุริสศัพท์.

ด้วย อาทิ ศัพท์ ในสูตรนี้ (ว่า เอกจฺจาทีหิ มี เอกจฺจ ศัพท์เป็นต้น) รวมศัพท์ต่อไปนี้ คือ **อปฺเปกจฺจ** (บางคน), **เอกติย** (หนึ่ง) **อุภ** ทั้งสอง เป็นต้น ซึ่งมีรูปวิภัตติอย่างนี้ คือ

อปฺเปกจฺเจ ปุริสา บุรุษบางคน

เอกติเย ปุริสา บุรุษ หนึ่งคน

อุเภ ปุริสา บุรุษทั้งสองคน.

ใน**นปุงสกลิงค์** ปฐมาวิภัตติ
เอกวจนะ
เอกจฺจํ จิตบางดวง

พหุวจนะ (เอกจฺจานิ - ไม่แปลง นิ ท้าย เป็น อา ด้วยสูตรนี้)
๒๓๖. น นิสฺส ฏาฯ
ความเป็น อา แห่ง นิ ท้าย เอกจฺจ ศัพท์เป็นต้น ย่อมไม่มี[๒๔๘]

เอกจฺจาทีหิ นิสฺส ฏา น โหติฯ
เอกจฺจานิ จิตฺตานิฯ เสสํ จิตฺตสมํฯ
ความเป็น อา แห่ง นิ ท้าย เอกจฺจ ศัพท์เป็นต้น ย่อมไม่มี
เอกจฺจานิ จิตฺตานิ จิตทั้งหลายบางดวง.
รูปในวิภัตติที่เหลือ เหมือน จิตฺต ศัพท์

เอกจฺจิย ศัพท์เป็นต้น

เอกจฺจิย, เอกจฺเจยฺย, เอกติยสทฺทา กญฺญา, ปุริส, จิตฺตนยาฯ "อิตฺถีปิ หิ เอกจฺจิยา, เสยฺยา โปส ชนาธิป [สำ. นิ. ๑.๑๒๗]ฯ สจฺจํ กิเรวมาหํสุ, นรา เอกจฺจิยา อิธฯ กฏฺฐํ นิปฺลวิตํ เสยฺโย, น ตฺเวเวกจฺจิโย นโร" ติ [ชา. ๑.๑.๗๓] จ "ปริวาริตา มุญฺจเร เอกจฺเจยฺยา"ติ จ "น วิสฺสเส เอกติเยสู"ติ จ ปาฬี – ตตฺถ 'นิปฺลวิต'นฺติ อุทกโต อุพฺภตนฺติฯ

เอกจฺจิย, เอกจฺเจยฺย และ เอกติย ศัพท์ มีนัยเดียวกับ กญฺญา ปุริส และ จิตฺต ศัพท์. มีพระบาฬีเป็นตัวอย่างดังนี้ คือ

เอกจฺจิย ศัพท์

อิตฺถีปิ หิ <u>เอกจฺจิยา</u> เสยฺยา โปส ชนาธิป
เมธาวินี สีลวตี สสฺสุเทวา ปติพฺพตา. [สำ.ส. ๑๕/๓๗๗]

ดูกรมหาบพิตรผู้เป็นใหญ่ยิ่งกว่าปวงชน แท้จริง แม้<u>สตรีบางคน</u>ก็เป็นผู้ประเสริฐ พระองค์จงชุบเลี้ยงไว้ สตรีที่มีปัญญา มีศีล ปฏิบัติแม่ผัวพ่อผัวดังเทวดา จงรักสามี ฯ

สจฺจํ กิเรวมาหํสุ <u>นรา เอกจฺจิยา</u> อิธ
กฏฺฐํ นิปฺลวิตํ เสยฺโย <u>น เตฺวเวกจฺจิโย</u> นโรติ. [ขุ.ชา.๒๗/๗๓]

ได้ยินว่า <u>นรชนบางพวก</u> ในโลกนี้ ได้กล่าวความจริงไว้อย่างนี้ว่า การเก็บไม้ที่ลอยน้ำขึ้นมายังดีกว่าช่วยคนอกตัญญู<u>บางคน</u>ขึ้นจากน้ำ.

ในพระบาฬีนี้ บทว่า นิปฺลวิตํ ความเท่ากับ อุทกโต อุพฺภตํ แปลความว่า ลอยขึ้นจากน้ำ.

---

[๒๔๘] สูตรนี้ปฏิเสธความเป็น อา แห่ง นิ อาเทสของ โย ในนปุงสกลิงค์ ตามสูตรว่า **๑๙๗. นีหิ วา** (แปลง นิ เป็น อา และ เอ ได้บ้าง)

เอกจฺเจยฺย ศัพท์

หตฺถีหิ อสฺเสหิ รเถหิ ปตฺติหิ
ปริวาริตา มุญฺจเร <u>เอกจฺเจยฺยา</u>
น มจฺจุโน มุญฺจิตุมุสฺสหนฺติ
ตมฺเม มตี โหติ จรามิ ธมฺมํ. [ขุ.ชา.๒๗/๒๒๖๔]

พระราชา<u>บางจำพวก</u>แวดล้อมด้วยพลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า ย่อมพ้นจากเงื้อมมือของข้าศึก แต่ก็ไม่อาจจะพ้นจากสำนักของมัจจุราชได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพฤติธรรม.

เอกติย ศัพท์

น วิสฺสเส <u>เอกติเยสุ</u> เอวํ
อคาริสุ ปพฺพชิเตสุ จาปิ
สาธูปิ หุตฺวาน อสาธุ โหนฺติ
อสาธุ หุตฺวา ปุน สาธุ โหนฺติ ฯ (ขุ.เถรคาถา ๒๖/๓๙๖)

บุคคลไม่ควรคุ้นเคย <u>ในบุคคลบางพวก</u> จะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิตก็ตาม หรือเบื้องต้น เขาจะเป็นคนดี ตอนปลายเป็นคนไม่ดีก็ตาม หรือ เคยเป็นคนไม่ดีแล้วกลับเป็นคนดีอีก ก็ตาม.

กติ ศัพท์

กติสทฺโท พหุวจนนฺโตวฯ
กติศัพท์ มีวิภัตติพหุวจนะเป็นที่สุดเท่านั้น
ใน**อิตถีลิงค์** <u>ปฐมาวิภัตติ</u> (แปลง โย ท้ายกติเป็น อิ ด้วยสูตรนี้)
๒๓๗. ฏิกติมฺหา [รู. ๑๒๐ ปิฏฺเฐ]ฯ
อิ เป็นอาเทสของ โย อันเป็นเบื้องหลังจาก กติ.

กติมฺหา โยนํ ฏิ โหติฯ
อิ เป็นอาเทสของ โย อันเป็นเบื้องหลังจาก กติ.
กติ อิตฺถิโย, กติ ปุริสา, กติ ปุริเส, กติ จิตฺตานิฯ กติหิ อิตฺถีหิ, กติหิ ปุริเสหิ, กติหิ จิตฺเตหิฯ
กติ อิตฺถิโย = หญิงท. เท่าไร
กติ ปุริสา = บุรุษท. เท่าไร

<u>ทุติยาวิภัตติ</u>
กติ ปุริเส = ซึ่งบุรุษท. เท่าไร
กติ จิตฺตานิ = ซึ่งจิตท. เท่าไร

ตติยาวิภัตติ
กติหิ อิตฺถีหิ = ด้วยหญิงท. เท่าไร
กติหิ ปุริเสหิ = ด้วยบุรุษท. เท่าไร
กติหิ จิตฺเตหิ = ด้วยจิตท. เท่าไร

จตุตฺถีวิภัตติ และ ฉัฏฐีวิภัตติ (ลง น อาคม เพราะ นำวิภัตติ ด้วยสูตรนี้)
๒๓๘. พหุกตีนำ ['พหุ กตินฺนำ' (พหูสุ)]ฯ
ในที่สุดแห่ง พหุ และ กติ ลง น อาคม เพราะนำวิภัตติ

นำมฺหิ พหุ, กตีนำ อนฺเต นุก โหติฯ
ในที่สุดแห่ง พหุ และ กติ ศัพท์ ลง น อาคม เพราะ นำวิภัตติ

กตินฺนำ อิตฺถีนำ, กตินฺนำ ปุริสานำ, กตินฺนำ จิตฺตานำ, อยำ นาคโม พหุลำ น โหติ, 'กตินำ ติถีนำ ปูรณี กติมี'ติ จ ทิสฺสติฯ "พหูนำ วสฺสสตานำ, พหูนำ วสฺสสหสฺสาน"นฺติ จ "พหูนำ กุสลธมฺมานำ, พหูนำ อกุสลธมฺมาน"นฺติ จ "พหูนำ วต อตฺถาย, อุปฺปชฺชิ ตถาคตา"ติ [วิ. ว. ๘๐๗] จ ปาฬิฯ
กตินฺนำ อิตฺถีนำ (แก่หญิงท., แห่งหญิงท. เท่าไร)
กตินฺนำ ปุริสานำ (แก่บุรุษท., แห่งบุรุษท. เท่าไร)
กตินฺนำ จิตฺตานำ (แก่จิตท., แห่งจิตท. เท่าไร)

การลง น อาคมนี้ มีไม่มาก โดยพบรูป กตินำ และ พหูนำ ในพระบาฬี (มากกว่า)[๒๔๙] เช่น
กตินำ ติถีนำ ปูรณี กติมี[๒๕๐]
ที่เต็มแห่งดิถีเท่าไร ชื่อว่า กติมี ดิถีลำดับที่เท่าไร.

อถ โข อานนฺท ราชา มฆเทโว พหูนำ วสฺสานำ พหูนำ วสฺสสตานำ พหูนำ วสฺสสหสฺสานำ อจฺจเยน กปฺปกำ อามนฺเตสิ. (ม.ม. ๑๓/๔๕๓)
ดูกรอานนท์ ครั้งนั้น ด้วยล่วงปีเป็นอันมาก ล่วงร้อยปีเป็นอันมาก ล่วงพันปีเป็นอันมาก พระเจ้ามฆเทวะ รับสั่งกะช่างกัลบก ว่า ...

---

[๒๔๙] พบทั้ง พหูนำ และ พหุนฺนำ ดังพระบาฬีต่อไปนี้. พหูนำ วสฺสสตานำ พบในพระบาฬีที.ม. ๑๐/๓๒ พหุนฺนำ ก็พบในพระบาฬีนี้เช่นกัน สรุปว่า พหุนฺนำ มีน้อยกว่า เพราะพบ ๓ แห่งในพระบาฬีนี้ ส่วนพหูนำ พบ ๘ แห่ง. แม้พหุนฺนำ วสฺสตานำ พบในพระบาฬีม.ม. ๑๓/๔๕๓ พหุนฺนำ ในพระบาฬีมัชฌิมปัณณาสก์ ฉบับสยามรัฐเท่านั้น ไม่พบในฉบับฉัฏฐสังคายนาเลย.
[๒๕๐] ปาจิตฺตยาทิโยชนา เป็นข้อความที่อธิบายคำว่า กติมี ในพระบาฬีวินัยปิฎก มหาวรรค (วิ.มหา.อุโปสถขันธกะ). นอกจากนี้ คัมภีร์สีลขันธวรรคฎีกา (๒/๒๑๔) อธิบายว่า กตินำ ติถีนำ ปูรณี กติมี, "ปญฺจมี นุ โข ปกฺขสฺส, อฏฺฐมี"ติอาทินา ทิวสำ วา ปุจฺฉิโตติ อตฺโถฯ [ที่เต็มแห่งดิถีเท่าไร ชื่อว่า กติมี ที่เต็มแห่งดิถีเท่าไร (ดิถีที่เท่าไร), หมายความว่า ผู้ถูกถามซึ่งวันโดยนัยว่า "ดิถีที่ ๕ แห่งปักษ์ หรือ ที่ ๘ หรือหนอ"]. อนึ่ง ดิถี ได้แก่ วันที่ ๒ และวันที่ ๓ เป็นต้น แห่งปักษ์ ส่วนวันที่ ๑ แห่งปักษ์ ชื่อว่า ปาฏิบท. อีกนัยหนึ่ง ดิถี ได้แก่ วันที่ ๓ เป็นต้น ส่วนวันที่ ๒ ชื่อว่า ปาฏิบท. (ธาน. ๗๒)

พหูนํ กุสลธมฺมานํ [๒๕๑]

กุศลธรรมเป็นอันมาก

พหูนํ อกุสลธมฺมานํ [๖]

อกุศลธรรมเป็นอันมาก.

พหูนํ วต อตฺถาย, อุปฺปชฺชิ๎สุ[๒๕๒] **ตถาคตา**
ยตฺถ การํ กริตฺวาน สคฺคํ คจฺฉนฺติ ทายกาติ. (ขุ.วิ. ๒๖/๔๗)

ทายกทั้งหลายได้กระทำสักการะบูชาในพระตถาคตเหล่าใดไว้แล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์ พระตถาคตเหล่านั้นย่อมเสด็จอุบัติขึ้น เพื่อประโยชน์แก่ชน เป็นอันมาก หนอ.

กติสุ อิตฺถีสุ, กติสุ ปุริเสสุ, กติสุ จิตฺเตสุฯ

สัตตมีวิภัตติ

กติสุ อิตฺถีสุ (ในหญิงท. เท่าไร)

กติสุ ปุริเสสุ (ในบุรุษท. เท่าไร)

กติสุ จิตฺเตสุ (ในจิตท. เท่าไร)

พหุศัพท์

พหุสทฺเท ทฺวีสุ นวจเนสุ พหุนฺนํ, พหุนฺนนฺติ วตฺตพฺพฺฯ เสสํ เธนุ, ภิกฺขุ, อายุสทิสํฯ

กปจฺจเย กญฺญา, ปุริส, จิตฺตสทิสํ, พหู อิตฺถิโย, พหุกา อิตฺถิโยฯ พหู ปุริสา, พหโว ปุริสา, พหุกา ปุริสาฯ พหูนิ จิตฺตานิ, พหุกานิ จิตฺตานิ อิจฺจาทินา วตฺตพฺพฺฯ พหูนํ สมุทายาเปกฺขเน สติ เอกวจนมฺปิ ลพฺภติ, "พหุชนสฺส อตฺถาย พหุชนสฺส หิตาย, พหุโน ชนสฺส อตฺถาย หิตายา"ติ [อ. นิ. ๑.๑๔๑] ปาฬิฯ

ในพหุศัพท์ ควรกล่าวรูปใน นํ วิภัตติ ทั้ง ๒ คือ จตุตถีวิภัตติ ว่า พหุนฺนํ และฉัฏฐีวิภัตติว่า พหุนฺนํ เหมือนกัน. ในรูปวิภัตติที่เหลือ อิตถีลิงค์เหมือน เธนุ ศัพท์, ปุงลิงค์เหมือน ภิกฺขุ ศัพท์ และ นปุงสกลิงค์เหมือน อายุ ศัพท์.

---

[๒๕๑] ฉบับสยามรัฐ เป็น พหุนฺนํ ฉบับฉัฏฐสังคายนาเป็น พหูนํ. อนึ่ง ๒ อุทาหรณ์นี้มีความเต็มมาในพระบาฬี ดังนี้

พหูนํ วต โน ภควา อกุสลานํ ธมฺมานํ อปหตฺตา, พหูนํ วต โน ภควา กุสลานํ ธมฺมานํ อุปหตฺตา (ม.ม.๑๓/๑๗๕).

พระผู้มีพระภาคทรงนำอกุศลธรรมเป็นอันมากของเราทั้งหลายออกไปได้หนอ พระผู้มีพระภาคทรงนำกุศลธรรมเป็นอันมากเข้าไปให้แก่เราทั้งหลายหนอ.

[๒๕๒] ปาฐะปัจจุบัน ทั้งฉบับสยามรัฐและฉัฏฐสังคายนาเป็น อุปฺปชฺชนฺติ และ เป็น พหุนฺนํ. ในพระบาฬี พบทั้ง พหูนํ และ พหุนฺนํ ดังนี้

พหุนนฺนํ วต อตฺถาย อุปฺปชฺชนฺติ ตถาคตา
ยตฺถ การํ กริตฺวาน สคฺคํ คจฺฉนฺติ ทายกาติ ฯ (ขุ.วิ. ๒๖/๔๗)
ธาตุโย จ วิทิตฺวาน ปพฺพชึ อนคาริยํ ฯ
พหูนํ วต อตฺถาย อุปฺปชฺชนฺติ ตถาคตา (ขุ.เถร. ๒๖/๔๐๑)

แม้ในพระสูตรอื่นๆ ก็เช่นกัน บางแห่งฉบับฉัฏฐสังคายนาเป็น พหูนํ แต่ฉบับสยามรัฐเป็น พหุนฺนํ

ในที่ลง กปัจจัย ในอิตถีลิงค์จะมีรูปวิภัตติเหมือน กญฺญา, ในปุงลิงค์เหมือน ปุริส และในนปุงสกลิงค์เหมือน จิตฺต ศัพท์. เพราะฉะนั้น จึงควรแสดงรูปวิภัตติ โดยนัยนี้ คือ

พหู อิตฺถิโย, พหุกา อิตฺถิโย = หญิงท.จำนวนมาก.
พหู ปุริสา, พหโว ปุริสา, พหุกา ปุริสา = บุรุษท. จำนวนมาก
พหูนิ จิตฺตานิ, พหุกานิ จิตฺตานิ = จิตท. จำนวนมาก.

กรณีที่เล็งเอากลุ่ม พหุ ศัพท์ สามารถใช้เป็นเอกวจนะได้ มีพระบาฬีเป็นตัวอย่างการใช้ ดังนี้

พหุชนสฺส อตฺถาย พหุชนสฺส หิตาย,
เพื่อประโยชน์ แก่ชนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูล แก่ชนหมู่มาก

พหุโน ชนสฺส อตฺถาย หิตาย สุขาย (อ.ปญฺจก ๒๒/๔๒)
เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ชน เป็นอันมาก

อุภ ศัพท์

อุภสทฺโท พหุวจนนฺโตว, 'อุภโคหิ โฏ'ติ โยนํ โฏ, อุโภ อิตฺถิโย, ปุริสา, กุลานิ คจฺฉนฺติ, อุโภ อิตฺถิโย, ปุริสา, กุลานิ ปสฺสตีฯ

อุภ ศัพท์ มีวิภัตติพหุวจนะเป็นที่สุดเท่านั้น.

ปฐมาวิภัตติ
แปลง โย เป็น โอ ด้วยสูตร อุภโคหิ โฏ (๑๐๒) โยท้าย อุภ และ โค ศัพท์ เป็น โอ.
อุโภ อิตฺถิโย คจฺฉนฺติ = หญิงท. สองคน กำลังไป.
อุโภ ปุริสา คจฺฉนฺติ = บุรุษท. สอง กำลังไป.
อุโภ กุลานิ คจฺฉนฺติ = ตระกูลท. สอง กำลังไป.

ทุติยาวิภัตติ
อุโภ อิตฺถิโย ปสฺสติ = ย่อมเห็น ซึ่งหญิงท. สอง.
อุโภ ปุริสา ปสฺสติ = ย่อมเห็น ซึ่งบุรุษท. สอง.
อุโภ กุลานิ ปสฺสติ = ย่อมเห็น ซึ่งตระกูลท. สอง.

ตติยาวิภัตติ ปัญจมีวิภัตติ และ สัตตมีวิภัตติ (แปลงสระที่สุดของ อุภ ศัพท์ เป็น โอ ด้วยสูตรนี้)
๒๓๙. สุหิสุภสฺโส [นี. ๓๑๓ (รู. ๑๐๙ ปีฏเฐ)]ฯ
เพราะ สุ และ หิวิภัตติ สระที่สุดของ อุภ ศัพท์ เป็น โอ.

สุ, หิสุ อุภสฺส อนฺโต โอ โหติฯ อุโภหิ, อุโภสุฯ
สระที่สุดของ อุโภ ศัพท์ เป็น โอ ในเพราะ สุ และ หิวิภัตติ.

อุโภหิ,
อุโภสุ.

จตุตถีวิภัตติ และ ฉัฏฐีวิภัตติ (แปลง นำ เป็น อินฺนำ ด้วยสูตรนี้)
๒๔๐. อุภินฺนำ [ก. ๘๖; นีรู. ๒๒๗; นี. ๓๔๑]ฯ
นำ วิภัตติ ท้าย อุภ ศัพท์ เป็น อินฺนำ

อุภมฺหา นำวจนสฺส อินฺนำ โหติฯ
อุภินฺนำฯ สพฺพตฺถ อิตฺถิ, ปุริส, กุเลหิ โยเชตพฺพำฯ
แปลง นำ วิภัตติ ท้าย อุภ ศัพท์ เป็น อินฺนำ
อุภินฺนำ
ในวิภัตติทั้งปวง พึงประกอบเข้ากับ อิตฺถีศัพท์ ปุริสศัพท์ และ กุล ศัพท์[๒๕๓]

ทฺวิ ศัพท์

ปฐมาวิภัตติ และ ทุติยาวิภัตติ (แปลง ทฺวิ ศัพท์ พร้อมทั้งโย วิภัตติ เป็น ทุเว และ เทฺว ด้วยสูตรนี้)
๒๔๑. โยมฺหิ ทฺวินฺนำ ทุเวทฺเว [ก. ๑๓๒; รู. ๒๒๘; นิ. ๓๑๐]ฯ
เพราะ โย วิภัตติ แปลง ทฺวิ พร้อมทั้งวิภัตติ เป็น ทุเว และ เทฺว.

โยสุ สวิภตฺติสฺส ทฺวิสฺส ทุเว, ทุเว โหนฺติฯ ‘ทฺวินฺน’นฺติ วจนำ ทฺวิสฺส พหุวจนนฺตนิยมตฺถำฯ
ทุเว และ เทฺว เป็นอาเทส ของ ทฺวิ ศัพท์ พร้อมกับวิภัตติ ในเพราะ โย วิภัตติ.
การกล่าว “ทฺวินฺนำ” มีประโยชน์ในการกำหนดความมีพหุวจนะเป็นที่สุดของ ทฺวิ ศัพท์. [๒๕๔]

ทุเว อิตฺถิโย, ทุเว ปุริสา, ทุเว ปุริเส, ทุเว จิตฺตานิ, ทุเว อิตฺถิโย, ทุเว ปุริสา, ทุเว ปุริเส, ทุเว จิตฺตานิ, ทฺวีหิ, ทฺวีภิฯ

ปฐมาวิภัตติ
ทุเว อิตฺถิโย = หญิงท.สอง
ทุเว ปุริสา = บุรุษท.สอง
ทุเว อิตฺถิโย = หญิงท.สอง
ทุเว ปุริสา = บุรุษท.สอง

---

[๒๕๓]เช่น อุโภหิ อิตฺถีหิ กมฺมำ กตำ การงาน อันหญิงทั้งสอง ทำแล้ว, อุภินฺนำ อิตฺถีนำ เทติ ย่อมให้ แก่หญิงทั้งสอง. อุโภหิ อิตฺถีหิ นิคฺคโต ออกแล้วจากหญิงทั้งสอง, อุภินฺนำ อิตฺถีนำ ธนำ ทรัพย์ของหญิงทั้งสอง, อุโภสุ อิตฺถีสุ ฐิตำ ดำรงอยู่แล้ว ในหญิงทั้งสอง. ในปุงลิงค์ และ นปุงสกลิงค์ ก็มีนัยนี้.

[๒๕๔] ทฺวินฺนำ เป็นบทอนุกรณะ คือ เลียนแบบศัพท์จริง ไม่มีอรรถว่า สอง แห่ง ทฺวิ ศัพท์ แต่หมายถึง ทฺวิ ศัพท์ และการที่ประกอบเป็นพหุวจนะ เพื่อแสดงให้ทราบว่า ทฺวิ ในที่นี้ใช้ในพหุวจนะเท่านั้น.

ทุติยาวิภัตติ

ทฺเว อิตฺถิโย = ซึ่งหญิงท.สอง

ทฺเว ปุริเส = ซึ่งบุรุษท. สอง

ทฺเว จิตฺตานิ = ซึ่งจิตท. สอง

ทฺเว อิตฺถิโย = ซึ่งหญิงท.สอง

ทุเว ปุริเส = ซึ่งบุรุษท. สอง

ทุเว จิตฺตานิ = ซึ่งจิตท. สอง

ตติยาวิภัตติ

ทฺวีหิ, ทฺวีภิฯ

จตุตฺถีวิภัตติ (ลง น อาคมท้าย ทฺวิ ศัพท์ ด้วยสูตรนี้)

๒๔๒. นมฺหิ นุก ทฺวาทีนำ สตฺตรสนฺนำ [ก. ๖๗; นี. ๒๒๙; นี. ๒๑๔]ฯ

เพราะนำ ลง น อาคม ในที่สุดแห่งสังขยาศัพท์ ๑๗ ศัพท์มี ทฺวิเป็นต้น

นมฺหิ ปเร ทฺวาทีนำ อฏฺฐารสนฺตานำ สตฺตรสนฺนำ สงฺขฺยานำ อนฺเต นุก โหติฯ อุ-กาโร อุจฺจารณตฺโถฯ กานุพนฺธำ ทิสฺวา อนฺเตติ ญายติฯ

ทฺวินฺนำฯ

เพราะ นำ เป็นเบื้องหลัง ลง น อาคม ในที่สุดแห่งสังขยาศัพท์ ๑๗ ศัพท์ มี ทฺวิ เป็นลำดับแรก จนถึง อฏฺฐารส (๒ ถึง ๑๘). ในคำว่า นุก นี้ อุ อักษร มีประโยชน์ในการออกเสียง. ส่วน ก เป็นอักษรอนุพันธ์ เมื่อเห็นแล้วรู้ได้ว่า กิจไวยากรณ์ เช่น ลงอาคม พึงมีในที่สุดของศัพท์.

ทฺวินนำ

ในจตุตฺถีวิภัตติมีรูปว่า ทุวินฺนำ ได้อีก โดยแปลง ทฺวิ กับวิภัตติเป็น ทุวินฺนำ ด้วยสูตรนี้

๒๔๓. ทุวินฺนำ นมฺหิ [ก. ๑๓๒; รู. ๒๒๘; นี. ๒๔๔]ฯ

เพราะนำ แปลง ทฺวิ พร้อมทั้งวิภัตติ เป็น ทุวินฺนำ ได้บ้าง.

นมฺหิ สวิภตฺติสฺส ทฺวิสฺส ทุวินฺนำ โหติ วาฯ

ทุวินฺนำ, ทฺวีหิ, ทฺวีภิ, ทฺวินฺนำ, ทุวินฺนำ, ทฺวีสุฯ มหาวุตฺตินา สุมฺหิ ทุเว โหติ, นาคสฺส ทุเวสุ ทนฺเตสุ นิมฺมิตา [วิ. ว. ๗๐๖], จกฺกานิ ปาเทสุ ทุเวสุ วินฺทติ [ที. นิ. ๓.๒๐๕]ฯ เอวญฺจ สติ ทุเวหิ, ทุเวภีติปิ สิทฺธเมว โหติ, อยำ ทฺวิสทฺโท อุภสทฺโท วิย อลิงฺโคฯ

เพราะ นำ ทุวินฺนำ เป็นอาเทสของ ทฺวิ อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ได้บ้าง.

จตุตฺถีวิภัตติ

ทุวินฺนำ,

ปัญจมีวิภัตติ
ทฺวีหิ, ทฺวีภิ,

ฉัฏฐีวิภัตติ
ทฺวินฺนํ, ทุวินฺนํ,

สัตตมีวิภัตติ
ทฺวีสุฯ

ใน สุ สัตตมีวิภัตติ นอกจากรูปว่า ทฺวีสุ แล้วอาจมีรูปว่า ทุเว โดยใช้มหาสูตรสำเร็จรูป มีพระบาฬีเป็นตัวอย่างการใช้ ดังนี้

นาคสฺส ทุเวสุ ทนฺเตสุ นิมฺมิตา
อจฺโฉทกา ปทุมินิโย สุผุลฺลา. [ขุ.วิ.๒๖/๔๑],

ที่งา ทั้ง ๒ ของคชสารมีสระโบกขรณี ๔ เหลี่ยมเต็มเปี่ยมด้วยน้ำใสสะอาด อันบุญกรรมเนรมิตให้

จกฺกานิ ปาเทสุ ทุเวสุ วินฺทติ
สมนฺตเนมีนิ สหสฺสรานิ จ. [ที.ปา. ๑๑/๑๓๕].

ย่อมได้ลายจักรทั้งหลาย มีซี่กำพันหนึ่ง มีกง มีดุม โดยรอบ ในฝ่าพระบาททั้ง ๒

เอวญฺจ สติ ทุเวหิ, ทุเวภีติปิ สิทฺธเมว โหติ, อยํ ทฺวิสทฺโท อุภสทฺโท วิย อลิงฺโคฯ
เพราะเหตุที่ใน สุ วิภัตติ มีรูปว่า ทุเว ได้ ดังนั้น แม้ใน หิ วิภัตติ จึงมีรูปว่า ทุเวหิ ทุเวภิ ได้เช่นกัน, ทฺวิ ศัพท์นี้ เป็นอลิงคนาม (ไม่ปรากฏลิงค์ เพราะในลิงค์ทั้งสามมีรูปไม่ต่างกัน) เหมือน อุภ ศัพท์.

ติ ศัพท์ (สาม) และ จตุ ศัพท์ (สี่)

อิตถีลิงค์

ปฐมาวิภัตติ และ ทุติยาวิภัตติ (แปลง ติ และ จตุ พร้อมทั้งโย เป็น ติสฺโส และ จตสฺโส ด้วยสูตรนี้)
๒๔๔. ติสฺโส จตสฺโส โยมฺหิ สวิภตฺตีนํ [ก. ๑๓๓; รู. ๒๓๐; นี. ๓๑๑]ฯ
เพราะ โยวิภัตติ แปลง ติ และ จตุ กับวิภัตติ เป็น ติสฺโส จตสฺโส.

อิตฺถิยํ โยสุ สวิภตฺตีนนฺติ, จตุนฺนํ ติสฺโส, จตสฺโส โหนฺติฯ
ติสฺโส อิตฺถิโย, จตสฺโส อิตฺถิโยฯ
ในเพราะ โยวิภัตติ ในอิตถีลิงค์ ติสฺโส และ จตสฺโส เป็นอาเทสของ ติ และ จตุ พร้อมทั้งวิภัตติ.

ติสฺโส อิตฺถิโย = หญิงท. สาม
จตสฺโส อิตฺถิโย = หญิงท. สี่

มหาวุตฺตินา หิสุ จ ติสฺส, จตสฺสา โหนฺติ, "ติสฺเสหิ จตสฺเสหิ ปริสาหิ, จตสฺเสหิ สหิโต โลกนายโก"ติ ปาฬิฯ ตีหิ, ตีภิ อิตฺถีหิ, จตูหิ, จตูภิ, จตุพฺภิ อิตฺถีหิฯ
นอกจากนี้ ใน หิ และ สุ วิภัตติ ก็ใช้มหาสูตร แปลง ติ และ จตุ เป็น ติสฺส และ จตสฺส ได้เช่นกัน
ติสฺเสหิ ปริสาหิ ด้วยบริษัทท. ๓
จตสฺเสหิ ปริสาหิ ด้วยบริษัทท. ๔

มีพระบาฬีเป็นตัวอย่างการใช้ว่า
<u>จตสฺเสหิ</u> สหิโต โลกนายโก[๒๕๕]
พระโลกนายกเจ้า พร้อมด้วย<u>บริษัท ๔</u>

<u>ตติยาวิภัตติ</u>
ตีหิ, ตีภิ อิตฺถีหิ = ด้วยหญิงท. ๓
จตูหิ, จตูภิ, จตุพฺภิ = อิตฺถีหิ ด้วยหญิงท. ๔

<u>จตุตฺถีวิภัตติ</u> แปลงเฉพาะ ติ และ จตุ เป็น ติสฺส และ จตสฺส ด้วยสูตรนี้
๒๔๕. นำมฺหิ ติจตุนฺนมิตฺถิยำ ติสฺสจตสฺสา [ที. นิ. ๓.๒๐๕]ฯ
ในอิตถีลิงค์ เพราะ นำ แปลง ติ และ จตุ เป็น ติสฺส และ จตสฺส

อิตฺถิยำ นำมฺหิ ติ,จตุนฺนำ ติสฺส, จตสฺสา โหนฺติฯ
ติสฺสนฺนำ อิตฺถีนำ, จตสฺสนฺนำ อิตฺถีนำ, ติณฺณำ อิตฺถีนำ, จตุนฺนำ อิตฺถีนำ, สมโณ โคตโม จตุนฺนำ ปริสานำ สกฺกโต โหติ, จตุนฺนำ ปริสานำ ปิโย โหติ มนาโปติ [ที. นิ. ๑.๓๐๔], ติสฺเสหิ, จตสฺเสหิ, ตีหิ, ตีภิ, จตูหิ, จตูภิ, จตุพฺภิ, ติสฺสนฺนำ, จตสฺสนฺนำ, ติณฺณำ, จตุนฺนำ, ตีสุ, จตูสุฯ
ปาฬิยำ "จตสฺเสหี"ติ ทิฏฺฐตฺตา ติสฺเสสุ, จตสฺเสสูติปิ ทิฏฺฐเมว โหติฯ
ติสฺส และ จตสฺส เป็นอาเทสของ ติ และ จตุ ในอิตถีลิงค์ เพราะ นำ วิภัตติ.
ติสฺสนฺนำ อิตฺถีนำ = แก่หญิงท. ๓
จตสฺสนฺนำ อิตฺถีนำ = แก่หญิงท. ๔

---

๒๕๕ มีที่คล้ายกัน คือ ๑๕๙
ปริสาหิ จ จตูหิ ผรเต ๑ โลกนายโก
มโหรคสฺส ภวเน นิสีทิ ปรมาสเน ๒ ฯ

ติณฺณํ อิตฺถีนํ, = แก่หญิงท. ๓
จตุนฺนํ อิตฺถีนํ = แก่หญิงท. ๔

ติณฺณํ และ จตุนฺนำ[๒๕๖] มีพระบาฬีเป็นหลักฐานการใช้ว่า
สมโณ โคตโม <u>จตุนฺนำ</u> ปริสานำ สกฺกโต โหติ (ที.สี.๙/๑๘๒)
พระสมณะ ผู้พระโคดม เป็นผู้อันบริษัท ๔ สักการะเคารพนับถือบูชานอบน้อม .

<u>จตุนฺนำ ปริสานำ</u> ปิโย โหติ มนาโป
เป็นที่รัก ที่พอใจ <u>ของบริษัท ๔</u>

<u>ปัญจมีวิภัตติ</u>
ติสฺเสหิ, จตสฺเสหิ,
ตีหิ, ตีภิ, จตูหิ, จตูภิ, จตุพฺภิ,

<u>ฉัฏฐีวิภัตติ</u>
ติสฺสนฺนำ, จตสฺสนฺนำ,
ติณฺณำ, จตุนฺนำ,

<u>สัตตมีวิภัตติ</u>
ตีสุ, จตูสุฯ

เพราะในพระบาฬีมีรูปว่า จตสฺเสหิ ดังนั้น แม้รูปว่า ติสฺเสสุ และ จตสฺเสสุ จึงใช้ได้เหมือนกัน.

ปุงลิงค์
<u>ปฐมาวิภัตติ</u> และ <u>ทุติยาวิภัตติ</u>
(๑ - แปลง ติ และ จตุ กับโยวิภัตติ เป็น ตโย และ จตฺตาโร ด้วยสูตรนี้)
๒๔๖. ปุเม ตโย จตฺตาโร [ก. ๑๓๓; รู. ๒๓๐; นี. ๓๑๑]ฯ
เพราะโยวิภัตติ แปลง ติ และ จตุ ในปุงลิงค์ กับวิภัตติ เป็น ตโย และ จตฺตาโร.

ปุลฺลิงฺเค โยสุ สวิภตฺตีนนฺติ, จตุนฺนำ ตโย, จตฺตาโร โหนฺติฯ
ตโย และ จตฺตาโร เป็นอาเทสของ ติ และ จตุ ในปุงลิงค์ พร้อมทั้งวิภัตติ ในเพราะโย.

---

[๒๕๖] รูปที่ไม่เข้าเกณฑ์ของสูตรนี้ แต่ใช้สูตรทั่วไปของอิตถีลิงค์สำเร็จรูป

ตโย ปุริสา, ตโย ปุริเส, จตฺตาโร ปุริสา, จตฺตาโร ปุริเสฯ

ตโย ปุริสา บุรุษ ท. ๓

ตโย ปุริเส ซึ่งบุรุษ ท. ๓

จตฺตาโร ปุริสา = บุรุษท. ๔

จตฺตาโร ปุริเส = ซึ่งบุรุษท. ๔

(๒ - แปลง จตุ กับวิภัตติ เป็น จตุโร ได้ด้วยสูตรนี้)

๒๔๗. จตุโร จตุสฺส[๒๕๗] [ก. ๗๘, ๒๐๕, ๓๑; รู. ๑๖๐; นี. ๒๓๔; 'จตุโร วา จตุสฺส' (พหูสุ)]ฯ

แปลง จตุ ในปุงลิงค์ กับวิภัตติ เป็น จตุโร

ปุเม สวิภตฺติสฺส จตุสทฺทสฺส จตุโร โหติฯ

จตุโร ปุริสา, จตุโร ปุริเสฯ กถํ จตุโร นิมิตฺเต นาทสฺสิ, จตุโร ผลมุตฺตเมติ? "ลิงฺควิปลฺลาสา"ติ วุตฺติยา วุตฺตตฺตา, ตีหิ, ตีภิ, จตูหิ, จตูภิ, จตุพฺภิฯ

จตุโร เป็นอาเทสของ จตุศัพท์ ในปุงลิงค์ กับวิภัตติ.

จตุโร ปุริสา = บุรุษท. ๔

จตุโร ปุริเส = ซึ่งบุรุษท. ๔

ถาม จตุโร อาเทส ใช้ในปุงลิงค์มิใช่หรือ เหตุไรในพระบาฬีดังต่อไปนี้จึงใช้ จตุโร ในนปุงสกลิงค์

จตุโร นิมิตฺเต นาทสฺสิ[๒๕๘]**,** **ฌานรติสมปฺปิโต.** (ขุ.พุทฺธ ๓๓/๓๕)

เราเป็นผู้เปี่ยมด้วยความยินดีในฌาน จึงไม่ได้เห็นนิมิต ๔ ประการ

กสฺสจิ เทติ สามญฺญํ, **จตุโร ผลมุตฺตเม**; (ขุ.พุทฺธ ๓๓/๓)

ทรงประทานสามัญผล ๔ อันสูงสุด ให้แก่คนบางคน

ตอบ ในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ ท่านอธิบายไว้ในวุตติของสูตร จตุโร วา จตุสฺส (๒/๒๐๘) ว่าเป็นวิภัตติวิปัลลาส (นัยที่เปลี่ยนวิภัตติ)

ตติยาวิภัตติ

ตีหิ, ตีภิ

จตูหิ, จตูภิ, จตุพฺภิ.

(จตุตถีวิภัตติ) แปลง นํ ท้าย ติ ศัพท์ เป็น อิณฺณํ และ อิณฺณนฺนํ ด้วยสูตรนี้

---

[๒๕๗] โมคคัลลานไวยากรณ์เป็น ๒๐๘. จตุโร วา จตุสฺสฯ จตุสทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส โยมฺหิ จตุโร วา โหติ ปุลฺลิงฺเค, จตุโร ชนา สำวิธาย, กถํ 'จตุโร นิมิตฺเต นาทฺทสฺสาสิ'นฺติ? ลิงฺควิปลฺลาสาฯ

[๒๕๘] ปัจจุบันเป็น จตุโร นิมิตฺเต นาทฺทสํ

๒๔๘. อิณฺณํอิณฺณนฺนํ ติโต ฌา [ก. ๘๗; รู. ๒๓๑; นี. ๒๔๓; ‘ณฺณํณฺณนฺนํติโก ฌา’ (พหูสุ)]ฯ
แปลง นํ ท้าย ติ ที่ชื่อว่า ฌ เป็น อิณฺณํ และ อิณฺณนฺนํ.

ฌสญฺญมฺหา ติมฺหา นฺวจนสฺส อิณฺณํ, อิณฺณนฺนํ โหนฺติฯ
อิณฺณํ และ อิณฺณนฺนํ เป็นอาเทสของ นฺวิภัตติ ท้าย ติ ศัพท์ ที่มีชื่อว่า ฌ.

ติณฺณํ, ติณฺณนฺนํ, จตุนฺนํ, ตีหิ, ตีภิ, จตูหิ, จตูภิ, จตุพฺภิ, ติณฺณํ, ติณฺณนฺนํ, จตุนฺนํ, ตีสุ, จตูสุฯ
<u>จตุตถีวิภัตติ</u>
ติณฺณํ, ติณฺณนฺนํ
จตุนฺนํ

<u>ปัญจมีวิภัตติ</u>
ตีหิ, ตีภิ
จตูหิ, จตูภิ, จตุพฺภิ,

<u>ฉัฏฐีวิภัตติ</u>
ติณฺณํ, ติณฺณนฺนํ
จตุนฺนํ

<u>สัตตมีวิภัตติ</u>
ตีสุ
จตูสุ

นปุงสกลิงค์
<u>ปฐมาวิภัตติ</u> แปลง ติ และ จตุ กับวิภัตติเป็น ตีณิ และ จตฺตาริ ด้วยสูตรนี้

๒๔๙. ตีณิจตฺตาริ นปุสเก [ก. ๑๓๓; รู. ๒๓๐; นี. ๓๑๑]ฯ
เพราะ โย วิภัตติ แปลง ติ และ จตุ ในนปุงสกลิงค์ พร้อมทั้งวิภัตติ เป็น ตีณิ และ จตฺตาริ

นปุสเก โยสุ สวิภตฺตีนนฺติ, จตุนฺนํ ตีณิ, จตฺตาริ โหนฺติฯ ตีณิ จิตฺตานิ, จตฺตาริ จิตฺตานิฯ
เพราะโย ตีณิ และ จตฺตาริ เป็นอาเทสของ ติ และ จตุ ในนปุงสกลิงค์ อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ.
<u>ปฐมาวิภัตติ</u>
ตีณิ จิตฺตานิ = จิตท. ๓
จตฺตาริ จิตฺตานิ = จิตท. ๔

เสสं ปุลฺลิงฺคสมํฯ
รูปวิภัตติที่เหลือ เหมือนในปุงลิงค์.

(วิปัลลาสนัย)

วจนสิลิฏฺฐตฺเต ปน สติ วิสทิสลิงฺควจนานมฺปิ ปทานํ อญฺญมญฺญสฺโยโค โหติ, จตฺตาโร สติปฏฺฐานา [ที. นิ. ๓.๑๔๕], จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา [ที. นิ. ๓.๑๔๕], ตโย มหาภูตา, ตโย มหาภูเต [ปฏฺฐา. ๑.๑.๕๘], สพฺเพ มาลา อุเปนฺติ มํ [ธุ. ๓.๖], สพฺเพ กญฺญา อุเปนฺติ มํ [ธุ. ๓.๖], สพฺเพ รตนา อุเปนฺติ มํ [ธุ. ๓.๖], สพฺเพ ยานา อุเปนฺติ มํ [ธุ. ๓.๖], อวิชฺชาย สติ สงฺขารา โหนฺติ, สงฺขาเรสุ สติ วิญฺญาณํ โหติ [สं. นิ. ๒.๕๐] อิจฺจาทิฯ

คาถาสุ วิปลฺลาสาปิ พหุลํ ทิสฺสนฺติ, อญฺเญ ธมฺมานิ เทเสนฺติ, เอวํ ธมฺมานิ สุตฺวาน, สตญฺจ ธมฺมานิ สุกิตฺติตานิ สุตฺวา, อตฺถานิ จินฺตยิตฺวาน, อุตฺตมตฺถานิ ตยิ ลภิมฺหา, กิ ตฺวํ อตฺถานิ ชานาสิ, อิจฺเฉยฺยามิ ภนฺเต สตฺตปุตฺตานิ, สิวิปุตฺตานิ อวฺหย [ชา. ๒.๒๒.๒๒๓๕], ปุตฺตทารานิ โปเสนฺติ, พลีพทฺทานิ โสพฺส อิจฺจาทิฯ

ในที่จะมีความเป็นบทที่ออกเสียงได้ไพเราะ การใช้บทคู่กัน กับบทที่มีลิงค์และวจนะต่างกัน ก็ใช้ได้. ตัวอย่างพระบาฬีมีดังนี้

จตฺตาโร สติปฏฺฐานา [ที. นิ. ๓.๑๔๕],
สติปัฏฐาน ๔[๒๕๙]

จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา [ที. นิ. ๓.๑๔๕],
สัมมัปปธาน ๔

ตโย มหาภูตา, ตโย มหาภูเต [ปฏฺฐา. ๑.๑.๕๘],
มหาภูตรูป ๓ อาศัย ซึ่งมหาภูตรูป ๓[๒๖๐]

สพฺเพ มาลา อุเปนฺติ มํ [ธุ. ๓.๖],

---

๒๕๙ สติปฏฐาน ศัพท์ เป็นนปุงสกลิงค์ เมื่อควรจะประกอบบทว่า จตฺตาริ แต่ก็ประกอบเป็นปุงลิงค์ว่า จตฺตาโร โดยนัยที่เปลี่ยนลิงค์. (วิปัลลาส) ดังนั้น ที่ถูกควรเป็น จตฺตาริ สติปฏฺฐานานิ. อนึ่ง สติปฏฺฐานา มาจาก สติปฏฺฐานานิ ซึ่งมีการลบ นิ ไป. แม้สมฺมปฺปธาน ศัพท์ ก็นัยนี้. (ดูวินิจฉัยเรื่องนี้ในสัททนีติ ปทมาลา ปริจเฉทที่ ๘ นปุงสกลิงค์นามิกปทมาลา นิคคหีตันตนปุงสกลิงค์ ฉบับแปล หน้า ๗๓๒ เป็นต้น)

๒๖๐ บทว่า ตโย เป็นลิงควิปัลลาส. ส่วนมหาภูตา มาจาก มหาภูตานิ ซึ่งเป็นนปุงสกลิงค์ และมีการลบ นิ ไป. เมื่อควรจะกล่าวว่า ตีณิ มหาภูตานิ แต่ก็กล่าวว่า ตโย มหาภูตา. แม้บทว่า มหาภูเต ก็เช่นกัน ควรกล่าวว่า ตีณิ มหาภูเต ก็กล่าวว่า ตโย มหาภูเต.(สัททนีติ ปทมาลา ฉบับแปล หน้า ๗๔๓ ภูต ศัพท์ ปทมาลา)

ดอกไม้ทั้งหมด ย่อมน้อมเข้าไปหาเรา[๒๖๑]
สพฺเพ กญฺญา อุเปนฺติ มํ [ขุ. ๓.๖],
หญิงสาวทั้งหมด ย่อมน้อมเข้าไปหาเรา[๒๖๒]

สพฺเพ รตนา อุเปนฺติ มํ [ขุ. ๓.๖],
รัตนะทั้งปวง ย่อมน้อมเข้าไปหาเรา

สพฺเพ ยานา อุเปนฺติ มํ [ขุ. ๓.๖],
ยานทั้งปวง ย่อมน้อมเข้าไปหาเรา.

อวิชฺชาย สติ สงฺขารา โหนฺติ, สงฺขาเรสุ สติ วิญฺญาณํ โหติ [สํ. นิ. ๒.๕๐]
เมื่ออวิชชา มีอยู่ สังขารทั้งหลาย ย่อมมี, เมื่อสังขารทั้งหลาย มีอยู่ วิญญาณ ย่อมมี.[๒๖๓]

คาถาสุ วิปลฺลาสาปิ พหุลํ ทิสฺสนฺติ, อญฺเญ ธมฺมานิ เทเสนฺติ, เอวํ ธมฺมานิ สุตฺวาน, สตญฺจ ธมฺมานิ สุกิตฺติตานิ สุตฺวา, อตฺถานิ จินฺตยิตฺวาน, อุตฺตมตฺถานิ ตยิ ลภิมฺหา, กิ ตฺวํ อตฺถานิ ชานาสิ, อิจฺเฉยฺยามิ ภนฺเต สตฺตปุตฺตานิ, สิวิปุตฺตานิ อวฺหย [ชา. ๒.๒๒.๒๒๓๕], ปุตฺตทาราณิ โปเสนฺติ, พลีพทฺทานิ โสพฺส อิจฺจาทิฯ
แม้การใช้วิปัลลาสนัย พบได้มากในคาถา ตัวอย่างพระบาฬีเช่น
อญฺเญ ธมฺมานิ เทเสนฺติ (ขุ.อป.๓๒/๑)
หมู่พระอริยเจ้าท.เหล่านี้ บางพวก แสดงธรรม.

เอวํ ธมฺมานิ สุตฺวาน (ขุ.ธ.๒๕/๑๖)
บัณฑิตทั้งหลายฟังธรรมแล้ว ย่อมผ่องใส

สตญฺจ ธมฺมานิ สุกิตฺติตานิ สุตฺวา (ขุ.ชา.๒๗/๒๕๐๗)
ฟังธรรมของสัตบุรุษทั้งหลายท่านประกาศไว้[๒๖๔]

---

[๒๖๑] สพฺเพ มาลา ดอกไม้ทั้งหมด ควรเป็น สพฺพานิ มาลานิ แต่ก็เป็น สพฺเพ มาลา ดังนั้น สพฺเพ จึงเป็น ลิงควิปัลลาส. แม้ สพฺเพ รตนา และ สพฺเพ ยานา ที่กล่าวต่อไป ก็มีนัยนี้. มาลา ศัพท์ เป็นได้ ๒ ลิงค์คือ อิตถีลิงค์ และ นปุงสกลิงค์ ในที่นี้เป็นนปุงสกลิงค์ มีการลบ นิ เช่นเดียวกัน. (สัททนีติ ปทมาลา แปล หน้า ๗๓๗ เรื่อง วินิจฉัยลิงค์ของมาลา ศัพท์)
[๒๖๒] เมื่อควรจะเป็น สพฺพาโย กญฺญา ก็กล่าวว่า สพฺเพ กญฺญา. สพฺเพ เป็นลิงควิปัลลาส.
[๒๖๓] อวิชฺชาย สติ เมื่อควรจะเป็น อวิชฺชาย สติยา เพราะ สนฺต (อส + อนฺต) อิตถีลิงค์ + สฺมิ์ สัตตมีวิภัตติจะมีรูปว่า สติยา แต่กล่าวว่า สติ ในรูปของปุงลิงค์ ดังนั้น สติ จึงเป็นลิงควิปัลลาส. สงฺขาเรสุ เป็น พหุวจนะ แต่บทว่า สติ เป็น เอกวจนะ เมื่อควรจะกล่าวว่า สงฺขาเรสุ สนฺเตสุ ก็กลับกล่าวว่า สงฺขาเรสุ สติ โดยวิปัลลาสนัย.
[๒๖๔] ในพระบาฬีตามที่อ้างไว้มีปาฐะว่า สตญฺจ ธมฺมานิ สุกิตฺติตานิ สมฺมุทิตเวลาว ทุรจฺจยานิ. ก็ธรรมของสัตบุรุษทั้งหลายที่ประกาศไว้ดีแล้วยากที่จะก้าวล่วงได้ เหมือนฝั่งสมุทร (ขุ.ชา.๒๗/๒๕๐๗) แต่ในที่นี้แปลตามปาฐะของคัมภีร์นี้.

อตฺถานิ จินฺตยิตฺวาน (ขุ.ชา. ๒๗/๑๖๘๙)
คนหนึ่งๆ อยู่ในที่ลับ คิดเนื้อความทั้งหลาย

อุตฺตมตฺถานิ ตยิ ลภิมฺหา (ขุ.ชา. ๒๘/๖๐๘)
เราจะได้รัตนะสูงสุด ในสำนักของท่านหรือ.[๒๖๕]

กึ ตฺวํ อตฺถานิ ชานาสิ (ขุ.ชา. ๒๘/๖๐๘)
ท่านจะรู้เหตุแห่งการได้ซึ่งรัตนะสูงสุดนั้น ได้อย่างไร?

อิจฺเฉยฺยามิ ภนฺเต สตฺตปุตฺตานิ,
ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าต้องการบุตร ๗ คน.

สิวิ ปุตฺตานิ อวฺหย (ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๙๑)
ข้าแต่ท่านพี่สิวิราช พระองค์จงตรัสเรียกลูกน้อยมาเถิด.

ปุตฺตทารานิ โปเสนฺติ (ขุ.เถรี.๒๖/๔๔๘.)
หาทรัพย์เลี้ยงบุตรภรรยา

พลีพทฺทานิ โสฬส (ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๙๘)
เราจะให้โคผู้มีกำลังแข็งแรง ๑๖ ตัวนี้แก่ท่านทั้งหลาย
--
อิธ เสสสงฺขฺยานามานิ ทีปียนฺเตฯ
จะแสดงนามศัพท์ที่แสดงการนับ (สังขยานาม) ที่เหลือ ในที่นี้

---

[๒๖๕] รูปคล้ายคลึงกับที่อ้างไว้ ในที่นี้แปลพอให้ทราบอุทาหรณ์โดยสังเขปเท่านั้น. ผู้หวังความพิสดารโปรดอ่านพระบาฬีและอรรถกถานั้นๆ ประกอบเถิด. อย่างไรก็ตาม ในพระบาฬีชาดกที่พบศัพท์ว่า อุตฺตมตฺถานิ นี้ มีข้อความว่า

มยเมว พาลมฺหเส เอฬมูคา, เย อุตฺตมตฺถานิ ตยี ลปิมฺหา;
กิเมว ตฺวํ นงฺคลโกฏิวฑฺโฒ, อตฺถานิ ชานาสิ ยถาปิ อญฺเญ

พวกเรานั่นแหละที่ได้สนทนากันถึงเหตุแห่งการได้มาซึ่งอิตถีรัตนะอันสูงส่งกับท่าน กลับเป็นคนโง่ บ้าน้ำลาย, ท่านเติบโตมากับคันไถ จะรู้เหตุเหล่านั้นเหมือนบัณฑิตคนอื่นๆ ได้รึ?

ปญฺจ ศัพท์ (ห้า)

ปญฺจ ศัพท์เป็นต้น ปฐมาวิภัตติ แปลง โย เป็น อ ด้วยสูตรนี้

๒๕๐. ฏ ปญฺจาทีหิ จุทฺทสหิ [ก. ๑๓๔; รู. ๒๕๑; นี. ๒๔๗]ฯ

แปลง โย ท้ายสังขยาศัพท์ ๑๔ ศัพท์ มี ปญฺจ เป็นต้น เป็น อ

ปญฺจาทีหิ อฏฺฐารสนฺเตหิ สงฺขฺยาสทฺเทหิ โยนำ ฏ โหติฯ

อ เป็นอาเทสของ โย ที่อยู่หลังจากสังขยาศัพท์ท. มีปญฺจ เป็นต้น จนถึง อฏฺฐารส เป็นที่สุด.

ปญฺจ อิตฺถิโย, ปญฺจ ปุริสา, ปุริเส, ปญฺจ จิตฺตานิ,

ปญฺจ อิตฺถิโย,

ปญฺจ ปุริสา, ปุริเส,

ปญฺจ จิตฺตานิ,

ฉ ศัพท์

ฉ อิตฺถิโยฯ

พาคเม ปน "อิตฺถิภาวา น มุจฺจิสฺสำ, ฉพานิ คติโย อิมา"ติ ปาฬิฯ

ฉ ปุริสา, ฉ ปุริเส, ฉ จิตฺตานิฯ เอวำ สตฺต, อฏฺฐ, นว, ทส, เอกาทส...เป.... อฏฺฐารสฯ

<u>ปฐมาวิภัตติ – ทุติยาวิภัตติ</u>

ฉ อิตฺถิโยฯ

แต่ในที่ลง พ อาคม กลับมีรูปว่า ฉพานิ (พ้องกับนปุงสกลิงค์) ดังพระบาฬีนี้ว่า

อิตฺถิภาวา น มุจฺจิสฺสำ, <u>ฉพานิ</u> คติโย อิมา[๒๖๖] (ขุ.ชา.๒๘/๘๖๔)

หม่อมฉันไม่พ้นจากความเป็นหญิง<u>ตลอด ๖ ชาติ</u>

ฉ ปุริสา,

ฉ ปุริเส,

ฉ จิตฺตานิ

ตั้งแต่ สตฺต จนถึง อฏฺฐารส ก็มีนัยนี้.

---

[๒๖๖] ปัจจุบันเป็น อิตฺถีภาวา น มุจฺจิสฺสำ ฉฏฺฐาว คติโย อิมา (สฺยาม). ถีภาวาปิ น มุจฺจิสฺสำ, ฉฏฺฐา นิคติโย อิมา (ฉัฏฐ.) อรรถกถาอธิบายว่า **ฉฏฺฐา นิคติโย**ติ เทวโลเก ปน ปญฺจ, อยญฺจ เอกาติ อิมา ฉ คติโย อิตฺถิภาวา น มุจฺจิสฺสนฺติ วทติฯ ท่านกล่าวว่า เราจักไม่พ้นจากความเป็นหญิง ตลอดคติ ๖ เหล่านี้ คือ ในเทวโลก ๕ ครั้ง และในโลกนี้อีก ๑ ครั้ง. แสดงว่า ในยุคของท่าน พระบาฬีคงมีปาฐะว่า ฉพานิ คติโย ซึ่งสอดคล้องกับที่พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้.

ตติยาวิภัตติ จตุตฺถีวิภัตติ ปัญจมีวิภัตติ ฉัฏฐีวิภัตติ สัตตมีวิภัติ แปลง อ ของ ปญฺจ เป็นต้น เป็น อ ด้วยสูตรนี้

๒๕๑. ปญฺจาทีนำ จุทฺทสนฺนม [ก. ๙๐; รู. ๒๕๒; นี. ๒๔๗]ฯ

แปลง อ ของสังขยาศัพท์ ๑๔ ศัพท์มีปญฺจเป็นต้น เป็น อ เพราะ สุ นำ และหิ วิภัตติ.

สุ, นำ, หิสุ ปญฺจาทีนำ จุทฺทสนฺนำ อสฺส อตฺตเมว โหติ, น เอตฺตำ วา ทีฆตฺตำ วา โหติฯ

อ ของสังขยาศัพท์ ๑๔ ศัพท์ มี ปญฺจ เป็นต้น เป็น อ เพราะสุ นำ และหิวิภัตติ. หมายความว่า ไม่เป็น เอ หรือทีฆะ

ปญฺจหิ, ปญฺจนฺนำ, ปญฺจสุ, ฉหิ, ฉนฺนำ, ฉสุ, สตฺตหิ, สตฺตนฺนำ, สตฺตสุ, อฏฺฐหิ, อฏฺฐนฺนำ, อฏฺฐสุ, นวหิ, นวนฺนำ, นวสุ, ทสหิ, ทสนฺนำ, ทสสุ, เอกาทสหิ, เอกาทสนฺนำ, เอกาทสสุ...เป.... อฏฺฐารสหิ, อฏฺฐารสนฺนำ, อฏฺฐารสสุฯ

เอเต สพฺเพ อลิงฺคา พหุวจนนฺตา เอวฯ

ปญฺจหิ, ปญฺจนฺนำ, ปญฺจสุ,

ฉหิ, ฉนฺนำ, ฉสุ,

สตฺตหิ, สตฺตนฺนำ, สตฺตสุ,

อฏฺฐหิ, อฏฺฐนฺนำ, อฏฺฐสุ,

นวหิ, นวนฺนำ, นวสุ,

ทสหิ, ทสนฺนำ, ทสสุ,

เอกาทสหิ, เอกาทสนฺนำ, เอกาทสสุ

...ฯลฯ....[๒๖๗]

อฏฺฐารสหิ, อฏฺฐารสนฺนำ, อฏฺฐารสสุฯ

๑๔ ศัพท์ ดังกล่าวมานี้ เป็น อลิงคนาม และมีวิภัตติพหุวจนะเป็นที่สุด เท่านั้น

วีส ติำส จตฺตาลีส ปญฺญาส ศัพท์

'อิตฺถิยมตฺวา'ติ วีส, ติำส, จตฺตาลีส, ปญฺญาเสหิ อาปจฺจโย, มหาวุตฺตินา สิมฺหิ รสฺโส สิโลโป จ, 'นิคฺคหีต'นฺติ วิกปฺเปน นิคฺคหีตาคโม, วิกปฺเปน อำโลโป, นาทีนำ เอกวจนานำ ยาเทโส, วีส อิตฺถิโย, วีสำ อิตฺถิโย, วีส ปุริสา, วีสำ ปุริสา, วีส ปุริเส, วีสำ ปุริเส, วีส จิตฺตานิ, วีสำ จิตฺตานิ, วีสาย อิตฺถีหิ กมฺมำ กตำ, วีสาย ปุริเสหิ กมฺมำ กตำ, วีสาย กุเลหิ กมฺมำ กตำ, วีสาย อิตฺถีนำ, ปุริสานำ, กุลานำ, สตฺตมิยำ วีสาย อิตฺถีสุ, ปุริเสสุ, กุเลสุฯ

ปฐมาวิภัตติ (วีส, วีสำ) ลง อา ปัจจัย ในอิตถีลิงค์ท้าย วีส ติำส จตฺตาลีส ปญฺญาส ศัพท์ ด้วยสูตรว่า "อิตฺถิยมตฺวา" (ลง อาปัจจัยในอิตถีลิงค์ ท้าย อการันต์), เพราะ สิ อา ปัจจัย เป็นรัสสะ และลบ สิ สำเร็จรูปเป็น วีส ด้วยมหาสูตร, มีบ้างที่ลง นิคคหิตอาคม ด้วยสูตรว่า "นิคฺคหีตำ" (นิคคหิตเป็นอาคม)

---

[๒๖๗] ที่ละไว้ คือ ทฺวาทสหิ ทวาทสนฺนำ ทฺวาทสสุ เป็นต้น เพราะมีรูปซ้ำกัน

ทุติยาวิภัตติ (วีสํ, วีส) มีบ้างที่ลบ อ.

ตติยาวิภัตติเป็นต้น และในสัตตมีวิภัตติ (วีสาย) แปลง วิภัตติเอกวจนะมีนาเป็นต้น เป็น ย

วิภัตติ	อิตถีลิงค์	ปุงลิงค์	นปุงสกลิงค์
ปฐมา	วีส อิตฺถิโย, วีสํ อิตฺถิโย ,	วีส ปุริสา, วีสํ ปุริสา	วีส จิตฺตานิ, วีสํ จิตฺตานิ
ทุติยา	วีสํ อิตฺถิโย, วีส อิตฺถิโย	วีส ปุริเส, วีสํ ปุริเส	วีส จิตฺตานิ, วีสํ จิตฺตานิ
ตติยาและปัญจมี	วีสาย อิตฺถีหิ กมฺมํ กตํ	วีสาย ปุริเสหิ กมฺมํ กตํ	วีสาย กุเลหิ กมฺมํ กตํ
จตุตถีและฉัฏฐี	วีสาย อิตฺถีนํ	วีสาย ปุริสานํ	วีสาย กุลานํ
สัตตมี	วีสาย อิตฺถีสุ	วีสาย ปุริเสสุ	วีสาย กุเลสุ

ติปจฺจเย วีสติ, ติ̆สติสทฺทาปิ สฏฺฐิ, สตฺตติ, อสีติ, นวุติสทฺทา วิย นิจฺจํ อิตฺถิ ลิงฺเคกวจนนฺตา เอว, สิ, อโลโป, วีสติ อิตฺถิโย, วีสติ ปุริสา, ปุริเส, วีสติ กุลานิ, วีสติยา อิตฺถีหิ, อิตฺถีนํ, ปุริเสหิ, ปุริสานํ, กุเลหิ, กุลานํ , วีสติยา, วีสติยํ อิตฺถิ, ปุริส, กุเลสุ, เอวํ ยาวนวุติยา เวทิตพฺพาฯ วคฺคเภเท ปน สติ พหุวจนมฺปิ วิกปฺเปน ทิสฺสติ, ทฺเว วีสติโย อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงติปัจจัย แม้ศัพท์สองศัพท์คือ วีสติ (๒๐) และ ติ̆สติ (๓๐) เหมือน สฏฺฐิ (๖๐), สตฺตติ (๗๐), อสีติ (๘๐) และ นวุติ (๙๐)ศัพท์ คือ เป็นอิตถีลิงค์และมีวิภัตติเอกวจนะเป็นที่สุดเท่านั้น อย่างแน่นอน.

ปฐมาวิภัตติ ลบ สิ และ อ วิภัตติ. (ส่วนวิภัตติอื่นๆ เหมือนใน วีส ที่ไม่ได้ลง ติปัจจัยและมีรูปวิภัตติดังต่อไปนี้)

วิภัตติ	อิตถีลิงค์	ปุงลิงค์	นปุงสกลิงค์
ปฐมา	วีสติ อิตฺถิโย	วีสติ ปุริสา	วีสติ กุลานิ
ทุติยา	วีสติ อิตฺถิโย	วีสติ ปุริเส	วีสติ กุลานิ
ตติยาและปัญจมี	วีสติยา อิตฺถีหิ,	วีสติยา ปุริเสหิ	วีสติยา กุเลหิ
จตุตถีและฉัฏฐี	วีสติยา อิตฺถีนํ	วีสติยา ปุริสานํ	วีสติยา กุลานํ
สัตตมี	วีสติยา, วีสติยํ อิตฺถีสุ	วีสติยา, วีสติยํ ปุริเสสุ	วีสติยา, วีสติยํ กุเลสุ

รูปวิภัตติ (ปทมาลา) ของสังขยาศัพท์ในกลุ่มนี้ พึงทราบว่า เป็นอย่างนี้ไปจนถึง นวุติ ศัพท์. แต่เมื่อมีการแยกเป็นกลุ่ม (แบ่งออกเป็นกลุ่มละ ๒๐ หลายกลุ่ม) อาจใช้พหุวจนะได้บ้าง, เช่น เทฺว วีสติโย ยี่สิบท. สอง.

คุณิตสังขยา (จำนวนโดยการคูณ)

สตๆ, สหสฺสๆ, ทสสหสฺสๆ, สตสหสฺสๆ, ทสสตสหสฺสนฺติ อิเม นปุ๎สกลิงฺคาเยวฯ สงฺขฺเยยฺยปฺปเภเน ปน อิตฺถิลิงฺเค วตฺตพฺเพ สหสฺสี, ทสสหสฺสี, สตสหสฺสีติ อิตฺถิลิงฺคๆ ภวติฯ วคฺคเภเท ปน ทฺเว สตานิ, ตีณิ สตานิ, ทฺเว สหสฺสานิ, ตีณิ สหสฺสานิ อิจฺจาทีนิ ภวนฺติฯ โกฏิ, ปโกฏิ, โกฏิปโกฏิ, อกฺโขภิณีสทฺทา อิตฺถิลิงฺคา เอวฯ เสสๆ สพฺพๆ ยาวอสงฺขฺเยยฺยา นปุ๎สกเมวฯ

ศัพท์เหล่านี้เป็นนปุงสกลิงค์เท่านั้น คือ สตๆ (หนึ่งร้อย), สหสฺสๆ (หนึ่งพัน), ทสสหสฺสๆ (หนึ่งหมื่น) สตสหสฺสๆ (หนึ่งแสน) และ ทสสตสหสฺสๆ (หนึ่งล้าน). แต่เมื่อจะแสดงศัพท์อันเป็นอิตถีลิงค์ ที่ยกเอาสิ่งที่ถูกนับเป็นประธาน (สังขเยยปธาน) สหสฺส ศัพท์เป็นต้นเหล่านั้น จะเป็นอิตถีลิงค์ คือ สหสฺสี (หญิงพันนาง), ทสสหสฺสี (หญิงหมื่นนาง, สตสหสฺสี (หญิงแสนนาง).

ในกรณีที่มีการแยกกลุ่ม จะมีรูปเป็นต้นว่า เทฺว สตานิ (ร้อยท. สอง), ตีณิ สตานิ (ร้อยท.สาม), เทฺว สหสฺสานิ (พันท.สอง), ตีณิ สหสฺสานิ (พันท.สาม). ศัพท์เหล่านี้ คือ โกฏิ (๑ + ๗ ศูนย์), ปโกฏิ (๑ + ๑๔ ศูนย์), โกฏิปโกฏิ (๑ + ๒๑ ศูนย์), อกฺโขภิณี (๑ + ๔๒ ศูนย์) เป็นอิตถีลิงค์เท่านั้น. ศัพท์ที่เหลือทั้งหมดจนถึงอสังขเยยะ[๒๖๘] เป็นนปุงสกลิงค์เท่านั้น.

ชื่อเรียกจำนวน

*สหสฺสๆ **กาสิ** นาม, ทสสหสฺสๆ **นหุตๆ** นาม, สตสหสฺสๆ **ลกฺขๆ** นามฯ*

หนึ่งพัน มีชื่อเรียกว่า กาสิ, หนึ่งหมื่น มีชื่อเรียกว่า นหุตะ, หนึ่งแสน มีชื่อเรียกว่า ลักขะ.

สังขยาปธาน และ สังเขยยปธาน

*ทฺวิธๆ ปธานๆ สงฺขฺยาปธานๆ, สงฺขฺเยยฺยปธานญฺจฯ ปุริสานๆ วีสติ โหติ, ปุริสานๆ นวุติ โหติ, ปุริสานๆ สตๆ โหติ, สหสฺสๆ โหติ อิจฺจาทิ **สงฺขฺยาปธานๆ** นาม, วีสติ ปุริสา, นวุติ ปุริสา, สตๆ ปุริสา, สหสฺสๆ ปุริสา อิจฺจาทิ **สงฺขฺเยยฺยปธานๆ** นามฯ*

(เกี่ยวกับการใช้สังขยาศัพท์นี้) ประธาน มี ๒ อย่าง คือ สังขยาประธาน (มีจำนวนนับเป็นประธาน) และ สังขเยยปธาน (มีสิ่งที่ถูกนับเป็นประธาน).

สังขยาประธาน มีตัวอย่างเช่น

ปุริสานๆ วีสติ โหติ ยีสิบแห่งบุรุษท. ย่อมมี.

---

๒๖๘ ศัพท์ที่ละไว้ คือ **นหุตๆ** นหุตะ(๑ + ๒๘ ศูนย์) **นินฺนหุตๆ** นินนหุตะ (๑ + ๓๕ ศูนย์) **อกฺโขภนี** อักโขภิณี (๑ + ๔๒ ศูนย์) **พินฺทุ** พินทุ (๑ + ๔๙ ศูนย์) **อพฺพุทๆ** อัพพุทะ(๑+๕๖ ศูนย์) **นิรพฺพุทๆ** นิรัพพุทะ(๑+๖๓ ศูนย์) **อหหๆ** อหหะ(๑+๗๐ ศูนย์) **อพพๆ** อพพะ(๑+๗๗ ศูนย์) **อฏฏ** อฏฏะ (๑+๘๔ ศูนย์) **โสคนฺธิกๆ** โสคันธิกะ (๑+๙๑ ศูนย์) **อุปฺปลๆ** อุปปละ(๑+๙๘ ศูนย์) **กุมุทๆ** กุมุทะ(๑+๑๐๕ ศูนย์) **ปุณฺฑรีกๆ** ปุณฑรีกะ(๑+๑๑๒ ศูนย์) **ปทุมๆ** ปทุมะ(๑+๑๑๙ ศูนย์) **กถานๆ** กถานะ (๑+๑๒๖ ศูนย์) **มหากถานๆ** มหากถานะ(๑+๑๓๓ ศูนย์) **อสงฺขฺเยยฺยๆ** อสงไขย (๑+๑๔๐ ศูนย์) (ธาน.๔๗๔-๔๗๙).

ปุริสานำ นวุติ โหติ เก้าสิบแห่งบุรุษท. ย่อมมี
ปุริสานำ สตำ โหติ หนึ่งร้อยแห่งบุรุษท. ย่อมมี
ปุริสานำ สหสฺสำ โหติ หนึ่งพันแห่งบุรุษท. ย่อมมี.
สังขเยยประธาน มีตัวอย่างเช่น
วีสติ ปุริสา บุรุษท. ยี่สิบ
นวุติ ปุริสา บุรุษท. เก้าสิบ
สตำ ปุริสา บุรุษ หนึ่งร้อย
สหสฺสำ ปุริสา บุรุษ หนึ่งพัน.

เอตฺถปิ วีสติสทฺโท อิตฺถิลิงฺเคกวจโน เอวฯ สต, สหสฺสสทฺทา นปุ๎สเกกวจนา เอวฯ สงฺขฺยาสทฺทานำ ปน ปทวิธานญฺจ คุณวิธานญฺจ สมาสกณฺเฑ อาคมิสฺสติฯ

เกี่ยวกับเรื่องนี้ วีสติศัพท์ เป็นอิตถีลิงค์ เอกวจนะ เท่านั้น. สต ศัพท์ และ สหสฺส ศัพท์ เป็นนปุงสกลิงค์ เอกวจนะ เท่านั้น. ส่วนวิธีการประกอบบท และ วิธีการคูณ ของสังขยาศัพท์ จักแสดงไว้ในสมาสกัณฑ์

สงฺขฺยาราสิ นิฏ๎ฐิโตฯ

กลุ่มนามศัพท์ที่เป็นการนับ จบแล้ว.

อมฺห และ ตุมฺห ศัพท์

อมฺห ศัพท์

ปฐมาวิภัตติ - เอกวจนะ

แปลง อมฺห กับ สิ เป็น อหํ ด้วยสูตรนี้

๒๕๒. สิมฺหาหํ [ก. ๑๔๙; รู. ๒๓๒; นี. ๓๑๙; 'สิมฺหหํ' (พหูสุ)]ฯ

เพราะ สิ วิภัตติ อหํ เป็นอาเทสของ อมฺห และวิภัตติ.

สิมฺหิ สวิภตฺติสฺส อมฺหสฺส อหํ โหติฯ

อหํ คจฺฉามิฯ

ในเพราะสิวิภัตติ อหํ เป็นอาเทสของ อมฺห พร้อมกับวิภัตติ.

อหํ คจฺฉามิ = เรา ย่อมไป.

ปฐมาวิภัตติ - พหุวจนะ

แปลง อมฺห กับ โย วิภัตติ เป็น มยํ หรือ อสฺมา ด้วยสูตรนี้

๒๕๓. มยมสฺมามฺหสฺส [ก. ๑๒๑; รู. ๒๓๓; นี. ๒๙๖]ฯ

เพราะ โยทั้งหลาย มยํ และ อสฺมา เป็นอาเทสของ โย พร้อมทั้งวิภัตติ ได้บ้าง.

โยสุ สวิภตฺติสฺส อมฺหสฺส กเมน มยํ, อสฺมา โหนฺติ วาฯมยํ คจฺฉาม, อสฺเม ปสฺสามิฯ

ในเพราะโยวิภัตติทั้งหลาย มยํ และ อสฺมา เป็นอาเทสของ อมฺห พร้อมทั้งวิภัตติ ได้บ้าง.

มยํ คจฺฉาม = พวกเรา ย่อมไป

อสฺเม[๒๖๙] **ปสฺสามิ** = พวกเรา ย่อมเห็น

ปกฺเข –

'โยนเมฏ' อิติ วิธิ, อมฺเห คจฺฉามฯ

ในส่วนที่ไม่แปลงเป็น มยํ และ อสฺมา สำเร็จรูปเป็น อมฺเห ด้วยสูตร โยนเมฏ (แปลง โย เป็น เอ)

อมฺเห คจฺฉาม พวกเรา ย่อมไป.

ตุมฺห ศัพท์

ปฐมาวิภัตติ - เอกวจนะ

แปลง ตุมฺห กับ สิ วิภัตติ เป็น ตฺวํ และ ตฺวํ, ทุติยาวิภัตติ ตุมฺห กับ อํ เป็น ตุวํ และ ตฺวํ ด้วยสูตรนี้

---

[๒๖๙] คัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ เป็น มยํ, อสฺมา, อมฺเห ตามสูตร **๒๐๙** ว่า มยมสฺมามฺหสฺสฯ โยสฺวมฺหสฺส สวิภตฺติสฺส มยมสฺมา วา โหนฺติ ยถากฺกมํ, มยํ, อสฺมา, อมฺเหฯ (เมื่อลง โย มยํ และ อสฺมา เป็นอาเทสของ อมฺห พร้อมทั้งวิภัตติ เช่น มยํ อสฺมา อมฺเห). อย่างไรก็ตาม ในที่นี้แปลง โย เป็น เอ ด้วยสูตร โยนเมฏ สำเร็จรูปเป็น อสฺเม ได้เช่นกัน.

๒๕๔. ตุมฺหสฺส ตุวๆตฺวๆมฺหิ จ [ก. ๑๔๖; รู. ๒๓๖; นี. ๓๒๔; 'ตุมฺหสฺส ตุวๆตฺวมมฺหิจ' (พหูสุ)]ฯ
เพราะ สิ และ อๆ ตุวๆ และ ตฺวๆ เป็นอาเทสของ ตุมฺห พร้อมกับวิภัตติ

สิมฺหิ จ อๆมฺหิ จ สวิภตฺติสฺส ตุมฺหสฺส ตุวๆ, ตฺวๆ โหนฺติฯ
ตุวๆ พุทฺโธ ตุวๆ สตฺถา, ตุวๆ มาราภิภู มุนิ [เถรคา. ๘๓๙], ตฺวๆ โน สตฺถา อนุตฺตโร, ตุมฺเห คจฺฉถ, ตุวๆ ปสฺสติ, ตฺวๆ ปสฺสติฯ
ในเพราะ สิ และ อๆ วิภัตติ ตุวๆ และ ตฺวๆ เป็นอาเทสของ ตุมฺห พร้อมทั้งวิภัตติ.
มีพระบาฬีเป็นตัวอย่างของ ตุวๆ อาเทส ดังนี้

ตุวๆ พุทฺโธ ตุวๆ สตฺถา, **ตุวๆ มาราภิภู มุนิ** (ขุ.เถรคาถา ๒๖/๓๙๐)
พระองค์ทรงเป็นสัพพัญญูพุทธเจ้า เป็นศาสดา เป็นจอมปราชญ์ ทรงครอบงำมารได้

เม ทสสตยกฺขา **อิทฺธิมนฺโต ยสสฺสิโน**
สพฺเพ ตๆ สรณๆ ยนฺติ **ตวๆ โน สตฺถา อนุตฺตโร,** (ขุ.สุตฺต. ๒๕/๓๐๙)
ยักษ์ ๑,๐๐๐ ตนที่อยู่ ณ ที่นั้นทั้งหมด มีฤทธิ์ มียศ ย่อมถึงพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นสรณะ โดยเปล่งวาจาว่า พระองค์ ทรงเป็นพระศาสดาผู้ยอดเยี่ยม ไม่มีใครยิ่งกว่าของข้าพระองค์ทั้งหลาย

ปฐมาวิภัตติ - พหุวจนะ
ตุมฺเห คจฺฉถ พวกท่านจงไป

ทุติยาวิภัตติ – เอกวจนะ
ตุวๆ ปสฺสติ ย่อมเห็น ซึ่งท่าน
ตฺวๆ ปสฺสติ ย่อมเห็น ซึ่งท่าน

นอกจากนี้ ยังแปลง ตุมฺห และ อมฺห กับ อๆ วิภัตติเป็น ตๆ, มๆ, ตวๆ และ มมๆ ด้วยสูตรนี้
๒๕๕. อๆมฺหิ ตๆ มๆ ตวๆ มมๆ [ก. ๑๔๓-๔; รู. ๒๓๔-๕; นี. ๓๒๒]ฯ
เพราะอๆ วิภัตติ ตๆ, มๆ, ตวๆ และ มมๆ เป็นอาเทสของ ตุมฺห และ อมฺห พร้อมทั้งวิภัตติ.

อๆมฺหิ สวิภตฺตีนๆ ตุมฺหา'มฺหานๆ ตๆ, มๆ, ตวๆ, มมๆ โหนฺติฯ
มๆ ปสฺสติ, มมๆ ปสฺสติ, ตๆ ปสฺสติ, ตวๆ ปสฺสติ, อมฺเห ปสฺสติ, ตุมฺเห ปสฺสติฯ
ในพราะอๆวิภัตติ ตๆ, มๆ, ตวๆ, มมๆ เป็นอาเทสของ ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ พร้อมทั้งวิภัตติ.
มๆ ปสฺสติ ย่อมเห็น ซึ่งเรา
มมๆ ปสฺสติ ย่อมเห็น ซึ่งเรา

ตๆ ปสฺสติ ย่อมเห็น ซึ่งท่าน
ตวๆ ปสฺสติ ย่อมเห็น ซึ่งท่าน

อมฺเห ปสฺสติ ย่อมเห็น ซึ่งเราทั้งหลาย.
ตุมฺเห ปสฺสติ ย่อมเห็น ซึ่งท่านทั้งหลาย

ทุติยาวิภัตติ - พหุวจนะ
แปลงสระที่สุดของ อมฺห และ ตุมฺห กับวิภัตติ เป็น อๆ และ อากๆ ด้วยสูตรนี้
๒๕๖. ทุติยาโยมฺหิ วา [ก. ๑๖๒; รู. ๒๓๗; นี. ๓๔๕; 'ทุติเย โยมฺหิ วา' (พหูสุ)]ฯ
อๆ และ อากๆ เป็นอาเทสของสระที่สุดของ ตุมฺห และ อมฺห พร้อมทั้งวิภัตติ ได้บ้าง.

ทุติยาโยมฺหิ สวิภตฺตีนๆ ตุมฺหา'มฺหานๆ งานุพนฺธา อๆ, อากๆอาเทสา โหนฺติ วาฯ[๒๗๐]
อมฺหๆ, อมฺหากๆ ปสฺสติ, ตุมฺหๆ, ตุมฺหากๆ ปสฺสติฯ
ในเพราะ โยทุติยาวิภัตติ อักษรอาเทส คือ อๆ และ อากๆ อันมีงอนุพันธ์ ของตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ พร้อมทั้งวิภัตติ ย่อมมี ได้บ้าง.
อมฺหๆ, อมฺหากๆ ปสฺสติ เขาเห็นซึ่งเราทั้งหลาย
ตุมฺหๆ, ตุมฺหากๆ ปสฺสติ เขาเห็นซึ่งท่านทั้งหลาย.

ตติยาวิภัตติ เอกวจนะ แปลง อมฺห และ ตุมฺห กับ นา วิภัตติ เป็น ตยา และ มยา ด้วยสูตรนี้
๒๕๗. นาสฺมาสุ ตยามยา [ก. ๑๔๕, ๒๗๐; รู. ๒๓๘, ๑๒๐; นี. ๓๒๓, ๕๔๒]ฯ
เพราะนาและสฺมาวิภัตติ ตยา และ มยา เป็นอาเทสของ ตุมฺห และ อมฺห พร้อมทั้งวิภัตติ.

นา, สฺมาสุ สวิภตฺตีนๆ ตุมฺหา'มฺหานๆ ตยา, มยา โหนฺติฯ
มยา กตๆ, ตยา กตๆ, มยา อเปติ, ตยา อเปติฯ
เพราะนาและสฺมาวิภัตติ ตยา และ มยา เป็นอาเทสของ ตุมฺห และ อมฺห พร้อมทั้งวิภัตติ.

ตติยาวิภัตติ

---

๒๗๐ ง อนุพันธ์ แสดงถึงกิจไวยากรณ์ พึงเกิดขึ้นในสระที่สุด ไม่ใช่ทั้งศัพท์. ดังนั้น ดังนั้น งๆ ก็ดี งากๆ ก็ดี ที่แท้คือ อๆ และ อากๆ นั่นเอง โดยเป็นอาเทสของสระที่สุดของ อมฺห และ ตุมฺห กับวิภัตติ ได้รูปเป็น อมฺหๆ อมฺหากๆ, ตุมฺหๆ ตุมฺหากๆ.
อนึ่ง อๆ และ อากๆ อาเทส ตามมาจากสูตรในคัมภีร์โมคคัลลานะ มาสู่สูตรนี้ดังนี้
๒๓๐. งๆงากๆ นมฺหิฯ เมื่อลงนวิภัตติ อๆ และ อากๆ เป็นอาเทสของสระที่สุดของตุมฺห และ อมฺห ศัพท์พร้อมวิภัตติ
๒๓๑. ทุติเย โยมฺหิ วาฯ เมื่อลงโย ทุติยาวิภัตติ อๆ และ อากๆ เป็นอาเทสของสระที่สุดของตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ พร้อมวิภัตติ ได้บ้าง.

มยา กตๆ อันเรา กระทำแล้ว
ตยา กตๆ อันท่าน กระทำแล้ว

ปัญจมีวิภัตติ
มยา อเปติ หลีกออกจากเรา
ตยา อเปติ หลีกออกจากท่าน

แปลง ต ของ ตยา (อาเทสของ ตุมฺห กับ นา และ สฺมา) และ ตยิ (อาเทสของ ตุมฺห กับ สฺมิ์) เป็น ตว ด้วยสูตรนี้

๒๕๘. ตยาตยีนๆ ตฺว วา ตสฺส [ก. ๒๑๐; รู. ๒๓๙; นี. ๔๓๕]ฯ
ตฺว เป็น อาเทส ของ ต แห่ง ตยา และ ตยิ ได้บ้าง

ตยา, ตยีนๆ ตสฺส ตฺว โหติ วาฯ
ตฺวยา กตๆ, ตฺวยา อเปติ, อมฺเหหิ กตๆ, ตุมฺเหหิ กตๆฯ
ตฺว เป็น อาเทส ของ ต แห่ง ตยา และ ตยิ ได้บ้าง
ตติยาวิภัตติ - เอกวจนะ
ตฺวยา กตๆ อันเรากระทำแล้ว

ปัญจมีวิภัตติ
ตฺวยา อเปติ ย่อมหลีกไปจากท่าน

ตติยาวิภัตติ - พหุวจนะ
อมฺเหหิ กตๆ อันเราท.กระทำแล้ว
ตุมฺเหหิ กตๆ อันท่านท. กระทำแล้ว.

จตุตถีวิภัตติ แปลง ตุมฺห และ อมฺห กับ ส วิภัตติ เป็น มม, มยฺหๆ, ตว, ตุยฺหๆ ด้วยสูตรนี้
๒๕๙. ตวมมตุยฺหๆมยฺหๆ เส [ก. ๑๔๑-๒; รู. ๒๔๑-๒; นี. ๓๒๑]ฯ
เพราะ ส ตว มม ตุยฺหๆ และมยฺหๆ เป็นอาเทสของ ตุมฺห และ อมฺห พร้อมทั้งวิภัตติ.

สมฺหิ สวิภตฺตีนๆ ตุมฺหา'มฺหานๆ ตวาทโย โหนฺติฯ
มม ทียเต, มยฺหๆ ทียเต, ตว ทียเต, ตุยฺหๆ ทียเตฯ
เพราะ ส ตว มม ตุยฺหๆ และมยฺหๆ เป็นอาเทสของ ตุมฺห และ อมฺห พร้อมทั้งวิภัตติ.

จตุตถีวิภัตติ - เอกวจนะ

มม ทียเต (จีวร) อันเขาย่อมให้ แก่เรา

มยฺหํ ทียเต (จีวร) อันเขาย่อมให้ แก่เรา

ตว ทียเต (จีวร) อันเขา ย่อมให้ แก่ท่าน

ตุยฺหํ ทียเต (จีวร) อันเขา ย่อมให้ แก่ท่าน

จตุตฺถีวิภัตติ เอกวจนะ แปลง อมฺห กับ ส เป็น มมํ. ส่วนในพหุวจนะ แปลง อมฺห กับ นํวิภัตติ เป็น อสฺมากํ ด้วยสูตรนี้

๒๖๐. นำเสสฺวสฺมากมมำ [นี. ๔๓๘]ฯ

เพราะนำ และ ส วิภัตติ อสฺมากำ และ มมำ เป็นอาเทสของ อมฺห พร้อมทั้งวิภัตติ ตามลำดับ.

นำ, เสสุ สวิภตฺติสฺส อมฺหสฺส กเมน อสฺมากำ, มมำ โหนฺติฯ

มมำ ทียเต, อสฺมากำ ทียเตฯ

เพราะนำ และ ส วิภัตติ อสฺมากำ และ มมำ เป็นอาเทสของ อมฺห พร้อมทั้งวิภัตติ ตามลำดับ.

<u>จตุตฺถีวิภัตติ</u> - <u>เอกวจนะ</u>

มมำ ทียเต จีวร อันเขา ย่อมให้ แก่เรา

<u>จตุตฺถีวิภัตติ</u> - <u>พหุวจนะ</u>

อสฺมากำ ทียเต (จีวร) อันเขา ย่อมให้ แก่เราทั้งหลาย.

แปลงสระที่สุดของ ตุมฺห และ อมฺห กับ นำ วิภัตติเป็น อำ และ อากำ ด้วยสูตรนี้

๒๖๑. งำกำ นำมฺหิ [ก. ๑๖๑; รู. ๒๔๔; นี. ๓๔๔]ฯ

เพราะ นำวิภัตติ อาเทส คือ อำ และ อากำ แห่งสระที่สุดของ ตุมฺห และ อมฺห กับวิภัตติ ย่อมมี ได้บ้าง.

นำมฺหิ สวิภตฺตีนำ ตุมฺหา'มฺหานำ งานุพนฺธา อำ, อากำอาเทสา โหนฺติ วาฯ

อมฺหำ ทียเต, อมฺหากำ ทียเต, ตุมฺหำ ทียเต, ตุมฺหากำ ทียเตฯ ปญฺจมิยำ มยา, ตยา, ตฺวยา, ปุพฺเพ วุตฺตาว.

เพราะ นำวิภัตติ อาเทส คือ อำ และ อากำ ซึ่งมี ง อนุพันธ์ แห่งสระที่สุดของ ตุมฺห และ อมฺห พร้อมกับวิภัตติ ย่อมมี ได้บ้าง.

<u>จตุตฺถี</u> - <u>พหุวจนะ</u>

อมฺหำ ทียเต, อมฺหากำ ทียเต จีวร อันเขาย่อมให้แก่เราท.

ตุมฺหำ ทียเต, ตุมฺหากำ ทียเต จีวร อันเขาย่อมให้แก่ท่านท.

ปัญจมีวิภัตติ เอกวจนะ ได้อธิบายวิธีการสำเร็จรูปมาแล้วด้วยสูตรในตติยาวิภัตติ[๒๗๑]

มยา

ตยา, ตฺวยา

ปัญจมีวิภัตติ เอกวจนะ แปลง ตุมฺห กับ สฺมาวิภัตติ เป็น ตฺวมฺหา ด้วยสูตรนี้

๒๖๒. สฺมามฺหิ ตฺวมฺหาฯ

เพราะ สฺมา วิภัตติ ตฺวมฺหา เป็นอาเทส ของตุมฺห พร้อมทั้งวิภัตติ.

สฺมามฺหิ สวิภตฺติสฺส ตุมฺหสฺส ตฺวมฺหา โหติฯ

ตฺวมฺหา อเปติ, อมฺเหหิ, ตุมฺเหหิ, มม, มมํ, มยฺหํ, ตว, ตุยฺหํ, อมฺหํ, อมฺหากํ, อสฺมากํ, ตุมฺหํ, ตุมฺหากํฯ

เพราะ สฺมา วิภัตติ ตฺวมฺหา เป็นอาเทส ของตุมฺห พร้อมทั้งวิภัตติ.

ปัญจมีวิภัตติ - เอกวจนะ

ตฺวมฺหา อเปติ ย่อมหลีก จากท่าน.

ปัญจมี - พหุวจนะ

อมฺเหหิ,

ตุมฺเหหิ

ฉัฏฐีวิภัตติ - เอกวจนะ

มม, มมํ, มยฺหํ

ตว, ตุยฺหํ

ฉัฏฐีวิภัตติ - พหุวจนะ

อมฺหํ, อมฺหากํ, อสฺมากํ

ตุมฺหํ, ตุมฺหากํ

๒๖๓. สฺมิมฺหิ ตุมฺหมฺหานํ ตยิมยิ [ก. ๑๓๙; รู. ๒๔๕; นี. ๓๑๘]ฯ

เพราะสฺมิ ตยิ และ มยิ เป็นอาเทสของ ตุมฺห และ อมฺห พร้อมทั้งวิภัตติ.

สฺมิมฺหิ สวิภตฺตีนํ ตุมฺหา'มฺหานํ ตยิ, มยิ โหนฺติฯ

---

[๒๗๑] ด้วยสูตรในตติยาวิภัตติว่า **๒๕๗. นาสฺมาสุ ตยามยา** เพราะนาและสฺมาวิภัตติ ตยา และ มยา เป็นอาเทสของ ตุมฺห และ อมฺห พร้อมทั้งวิภัตติ. และสูตรว่า **๒๕๘. ตยาตยีนํ ตฺว วา ตสฺส** ตฺว เป็น อาเทสของ ต แห่ง ตยา และ ตยิได้บ้าง.

ตยิ, มยิ, ตฺวตฺเต ตฺวยิ, อมฺเหสุ, ตุมฺเหสุฯ
เพราะสฺมิ ตยิ และ มยิ เป็นอาเทสของ ตุมฺห และ อมฺห พร้อมทั้งวิภัตติ.
สัตตมีวิภัตติ - เอกวจนะ
ตยิ
มยิ

ตฺวยิ (แปลง ต ของ ตยิ เป็น ตฺว[๒๗๒])

สัตตมีวิภัตติ พหุวจนะ แปลง อมฺห เป็น อสฺมา ด้วยสูตรนี้
๒๖๔. สุมฺหามฺหสฺสาสฺมา [นี. ๔๓๘]ฯ
เพราะสุ อสฺมา เป็นอาเทสของ อมฺห.

สุมฺหิ อมฺหสฺส อสฺมา โหติฯ
อสฺมาสุฯ
เพราะสุ อสฺมา เป็นอาเทสของ อมฺห.

สัตตมีวิภัตติ - พหุวจนะ
อสฺมาสุ

มหาวุตฺตินา โย, หิสุ อมฺหสฺส อสฺมาเทโส, โยนํ เอตฺตญฺจ, อสฺมา คจฺฉาม, อสฺเม ปสฺสติ, อสฺมาหิ กตํ, อสฺมากํ ทียเต, อสฺมาหิ อเปติ, อสฺมากํ ธนํ, อสฺมาสุ ฐิตํฯ "อสฺมาภิชปฺปนฺติ ชนา อเนกา"ติ [ขา. ๑.๗.๖๘] ปาฬิ-อสฺเม อภิชปฺปนฺติ ปตฺเถนฺตีติ อตฺโถฯ "อสฺมาภิ ปริจิณฺโณสิ, เมตฺตจิตฺตา หิ นายกา"ติ [อป. เถรี ๒.๒.๒๓๐] เถรีปาฬิ – 'ปริจิณฺโณ'ติ ปริจาริโตฯ
ด้วยมหาสูตร ในเพราะ โย และ หิ อสฺมา เป็นอาเทสของ อมฺห, แปลง โย เป็น เอ สำเร็จรูปเป็น
อสฺมา คจฺฉาม เรา.ย่อมไป
อสฺเม ปสฺสติ เขา ย่อมเห็น ซึ่งเรา.
อสฺมาหิ กตํ (กมฺมํ) การงาน อันเรา. กระทำแล้ว
อสฺมากํ ทียเต (จีวรํ) จีวร อันเขา ย่อมให้ แก่เรา..
อสฺมาหิ อเปติ ย่อมหลีกออกจากเรา.
อสฺมากํ ธนํ ทรัพย์ ของเรา.
อสฺมาสุ ฐิตํ วัตถุ อันตั้งอยู่แล้ว ในเรา.

---

[๒๗๒] ด้วยสูตรในตติยาวิภัตติว่า **๒๕๘. ตยาตยีนํ ตฺว วา ตสฺส** ตฺว เป็น อาเทส ของ ต แห่ง ตยา และ ตยิ ได้บ้าง)

มีพระบาฬีชาดกนี้เป็นหลักฐาน

อสฺมาภิชปฺปนฺติ ชนา อเนกา (ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๓๕)

ชนเป็นอันมากมุ่งหวังพวกข้าพระองค์.

บทว่า **อสฺมาภิชปฺปนฺติ** ตัดบทเป็น **อสฺเม อภิชปฺปนฺติ** ความเท่ากับ **ปตฺเถนฺติ** แปลว่า ย่อม ปรารถนา ซึ่งพวกข้าพระองค์.[๒๗๓]

และมีพระบาฬีเถรีอปาทานเป็นหลักฐานดังนี้

อสฺมาภิ[๒๗๔] **ปริจิณฺโณสิ, เมตฺตจิตฺตาหิ นายกา** (ขุ.อป.เถรี ๓๓/๑๕๗)

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นผู้นำ ทรงเป็นมหามุนี พระองค์ทรงเป็นผู้ที่หม่อมฉันทั้งหลายมีจิตเมตตา ปรนนิบัติ

บทว่า **ปริจิณฺโณ** (ปรนนิบัติ) แก้เป็น **ปริจาริโต** แปลว่า บำรุงแล้ว

จตุตฺถิยํ อสฺมากํ อธิปนฺนานํ, ขมสฺสุ ราชกุญฺชร [ชา. ๒.๒๑.๑๘๑] – ‘อธิปนฺนาน’นฺติ ทุกฺขาภิภูตานํฯ

ฉฏฺฐิยํ เอสสฺมากํ กุเล ธมฺโม [ชา. ๑.๔.๑๔๗], เอสา อสฺมากํ ธมฺมตาฯ

สตฺตมิยํ ยํ กิจฺจํ ปรเม มิตฺเต, กตมสฺมาสุ ตํ ตยาฯ ปตฺตา นิสฺสยํ ตฺวมฺหา, ภตฺติรสฺมาสุ ยา ตว [ชา. ๒.๒๑.๘๑] – ตตฺถ ‘ยํ กิจฺจ’นฺติ ยํ กมฺมํ กตฺตพฺพํ, ตว อสฺมาสุ ยา ภตฺติ, ตาย มยํ ตฺวมฺหา นิสฺสยตํ ปตฺตาติ อตฺโถฯ

ในจตุตถีวิภัตติ

อสฺมากํ อธิปนฺนานํ, ขมสฺสุ ราชกุญฺชร (ขุ.ชา. ๒๘/๒๔๑)

ข้าแต่พระองค์ ผู้เป็นราชกุญชร ขอพระองค์ได้ทรงโปรดงดโทษแก่ข้าพระองค์ ผู้ถูกความผิดครอบงำเถิด

บทว่า **อธิปนฺนานำ** แก้เป็น **ทุกฺขาภิภูตานำ** ถูกทุกข์ครอบงำ

ในฉัฏฐีวิภัตติ

เอส’สฺมากํ กุเล ธมฺโม (ขุ.ชา. ๒๗/๖๔๘)

นี้เป็นธรรมในสกุล เนื่องมาจาก ปู่ ย่า ตา ยาย ของข้าพเจ้าทุกเมื่อ.

เอสา อสฺมากํ ธมฺมตา (ขุ.ชา. ๒๗/๑๙๘)ฯ

นี่เป็นธรรมดาของพวกเรา.

---

[๒๗๓] อรรถกถาชาดกนี้อธิบายว่า **อสฺมาภิชปฺปนฺติ ชนา อเนกา**ติ อมฺเห อญฺเญ พหู ชนา ปญฺชลิกา หุตฺวา – “อยํ โข ภวำ พฺรหฺมา มหาพฺรหฺมา”ติอาทีนิ วทนฺตา นมสฺสนฺติ ปตฺเถนฺติ ปิหยนฺติ, “อโห วต มยมฺปิ เอวรูปา ภเวยฺยามา”ติ อิจฺฉนฺตีติ อตฺโถฯ (ชา.อ. ๑/๔๐๕ พกชาตกวัณณนา). โดยนัยนี้ถือเอาความตามอรรถกถาว่า ชนเป็นอันมากมุ่งหวังอยากให้เป็นอย่างพวกข้าพระองค์.

[๒๗๔] ฉบับสยามรัฐ เป็น อสมาหิ แต่ฉบับฉัฏฐสังคายนาเป็น อสมาภิ

ในสัตตมีวิภัตติ

ยं กิจฺจं ปรเม มิตฺเต, **กตม'สฺมาสฺ ตं ตยาฯ**

ปตฺตา นิสฺสํสยं ตฺวมฺหา, **ภตฺติร'สฺมาสฺ ยา ตว** (ขุ.ชา.๒๘/๑๙๖)

กิจอันใดที่บุคคลพึงกระทำในมิตรผู้สูงศักดิ์ กิจอันนั้นพระองค์ทรงกระทำแล้วในข้าพระองค์ทั้ง ๒ เพราะความภักดีต่อพระองค์ที่มีอยู่ในข้าพระองค์ทั้งหลาย ข้าพระองค์จึงมีความภักดีต่อพระองค์โดยไม่ต้องสงสัย[๒๗๕]

ในพระบาฬีนั้น

บทว่า **ยं กิจฺจं** กิจใด แก้เป็น **ยं กมฺมं กตฺตพฺพं** การงานใด อันเราควรทำ อธิบายความว่า

ตตฺถ **ยं กิจฺจนฺติ** ยं กมฺมं กตฺตพฺพं, ตว อสฺมาสุ ยา ภตฺติ, ตาย มยं ตฺวมฺหา นิสฺสํสยตं ปตฺตาติ อตฺโถ.

การงานใด อันท่านพึงทำ, ความภักดีต่อท่าน ในพวกเรา อันใด, พวกเรา ถึงแล้วซึ่งความหมดสงสัยจากท่าน ด้วยการงานนั้นและความภักดีนั้น.

การใช้ เต เม โว โน อาเทสของ ตุมฺห และ อมฺห

๒๖๕. อปาทาโท ปทเตกวากฺเย [จ. ๖.๓.๑๕; ปา. ๘.๑.๑๗, ๑๘]ฯ

วิธีการแห่ง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ อันเป็นไปในที่ไม่ใช่เบื้องต้นแห่งบาทคาถา, อยู่หลังจากบท และตั้งอยู่ในประโยคเดียวกัน ย่อมมี.

อปาทาทิมฺหิ ปวตฺตานํ ปทโต ปเรสं เอกวากฺเย ฐิตานํ ตุมฺหา'มฺหานํ วิธิ โหติฯ อธิการสุตฺตมิทํฯ

วิธีการแห่ง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ อันเป็นไปในที่ไม่ใช่เบื้องต้นแห่งบาทคาถา, อยู่หลังจากบท และตั้งอยู่ในประโยคเดียวกัน ย่อมมี

สูตรนี้เป็นอธิการสูตร. [๒๗๖]

---

[๒๗๕] ในอุทาหรณ์นี้ บทว่า ตฺวมฺหา ปัจจุบันทั้งฉบับสยามรัฐ และ ฉัฏฐสังคายนาเป็น ตฺยมฺหา และอรรถกถาแก้เป็น ตยา ดังนี้ ตตฺถ **กตมสฺมาสฺวู**ติ กตํ อมฺเหสุฯ **ปตฺตา นิสฺสํสยं ตฺยามฺหา**ติ มยं นิสฺสํสเยน ตยา ปตฺตาเยวฯ **ภตฺติรสฺมาสุ ยา ตวา**ติ ยา ตว อมฺเหสุ ภตฺติ, ตาย ภตฺติยา มยं ตยา อสฺสเยน ปตฺตาเยว, น จ วิปฺปยุตฺตา, วิปฺปวุฏฺฐาปิ สหวาสิโนเยว นาม มยนฺติ ทีเปติฯ (ชา.อ. ๒/๘๔).

[๒๗๖] คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา อธิบายว่า *อิทมธิกตํ เวทิตพฺพนฺติ "พหูสุ เว"ติ ๒/๒๔๑ ยาว.* [นี้พึงทราบว่า เป็นอธิการสูตรที่จะตามกำกับความไปจนถึงสูตร (๒/๒๔๑ อันเป็นสูตรสุดท้ายในสุยาทิกัณฑ์ ของคัมภีร์โมคคัลลานะ) ว่า พหูสุ วา (อาลปนะ ๒ บทที่หมายถึงบุคคลเดียวกัน หากเป็นพหุวจนะ มีบ้าง ไม่มีบ้าง)].

คำว่า ปาท ในที่นี้ ได้แก่ คาถาปาท (บาทแห่งคาถา).

วิธีการในที่นี้ คือ การแปลงเป็น เต และ โว ของตุมฺห กับวิภัตติ. และ เม และ โน ของ อมฺห กับวิภัตติ ซึ่งถูกกำหนดให้วางอาเทสเหล่านี้ หลังจากบท, ไม่อยู่ต้นบาทคาถา และต้องอยู่ในประโยคเดียวกัน. ท่านจะอธิบายไว้ในสูตรต่อไป.

แปลงตุมฺห และ อมฺห กับ โย หิ และ นํ วิภัตติ เป็น โว และ โน ด้วยสูตรนี้

๒๖๖. โยนํหิสฺวปญฺจมฺยา โวโน [ก. ๑๔๗, ๑๕๑; รู. ๒๔๖, ๒๕๐; นี. ๓๒๕, ๓๒๙, ๓๓๐]ฯ

เพราะ โย นํ และหิ วิภัตติ ที่ไม่ใช่ปัญจมีวิภัตติ[๒๗๗] โว และ โน เป็นอาเทสของตุมฺห และ อมฺห พร้อมกับวิภัตติ ซึ่งเป็นไปในที่ไม่ใช่ต้นบาทคาถา, หลังจากบท และอยู่ในประโยคเดียวกัน ได้บ้าง.

ปญฺจมีวชฺชิเตสุ โย, นํ, หิสุ ปเรสุ อปาทาโท ปวตฺตานํ ปทโต ปเรสํ เอกวากฺเย ฐิตานํ สวิภตฺตีนํ ตุมฺหา' มฺหสทฺทานํ โว, โน โหนฺติ วาฯ

เพราะ โย นํ และหิ วิภัตติ เว้นปัญจมีวิภัตติ[๒๗๘] โว และ โน เป็นอาเทสของตุมฺห และ อมฺห พร้อมกับวิภัตติ ซึ่งเป็นไปในที่ไม่ใช่ต้นบาทคาถา, หลังจากบท และอยู่ในประโยคเดียวกัน ได้บ้าง.

คจฺฉถ โว, คจฺฉถ ตุมฺเห, คจฺฉาม โน, คจฺฉาม อมฺเห, ปสฺเสยฺย โว, ปสฺเสยฺย ตุมฺเห, ปสฺเสยฺย โน, ปสฺเสยฺย อมฺเห, ทียเต โว, ทียเต ตุมฺหากํ, ทียเต โน, ทียเต อมฺหากํ, ธนํ โว, ธนํ ตุมฺหากํ, ธนํ โน, ธนํ อมฺหากํ, กตํ โว ปุญฺญํ, กตํ ตุมฺเหหิ ปุญฺญํ, กตํ โน ปุญฺญํ, กตํ อมฺเหหิ ปุญฺญํฯ

<u>โย ปฐมาวิภัตติ</u>

คจฺฉถ โว, คจฺฉถ ตุมฺเห ท่านท. ย่อมไป.

คจฺฉาม โน, คจฺฉาม อมฺเห เราท. ย่อมไป

<u>โย ทุติยาวิภัตติ</u>

ปสฺเสยฺย โว, ปสฺเสยฺย ตุมฺเห พึงเห็น (หรือพึงมาเยี่ยม) ซึ่งท่านท.

ปสฺเสยฺย โน, ปสฺเสยฺย อมฺเห พึงเห็น (หรือพึงมาเยี่ยม) ซึ่งเราท.

<u>หิ ตติยาวิภัตติ</u> [๒๗๙]

กตํ โว ปุญฺญํ, กตํ ตุมฺเหหิ ปุญฺญํ บุญอันท. ทำแล้ว.

กตํ โน ปุญฺญํ, กตํ อมฺเหหิ ปุญฺญํ บุญอันเราท. ทำแล้ว

<u>นํ จตุตถีวิภัตติ</u>

ทียเต โว, ทียเต ตุมฺหากํ จีวร อันเขาให้แล้ว แก่ท่านท.

ทียเต โน, ทียเต อมฺหากํ จีวร อันเขาให้แล้ว แก่เราท.

<u>นํ ฉัฏฐีวิภัตติ</u>

ธนํ โว, ธนํ ตุมฺหากํ ทรัพย์ของเธอท.

ธนํ โน, ธนํ อมฺหากํ ทรัพย์ของเราท.

---

[๒๗๗] (แสดงว่า หิ ในที่นี้หมายถึง ตติยา)

[๒๗๘] (แสดงว่า หิ ในที่นี้หมายถึง ตติยา)

[๒๗๙] ในที่นี้ผู้แปลเรียงตามลำดับวิภัตติ ส่วนในต้นฉบับท่านเรียงตามลำดับบทที่มาในตัวสูตร.

อปญฺจมฺยาติ กิ? นิสฺสฏฺ ตุมฺเหหิ, นิสฺสฏฺ อมฺเหหิฯ

อปาทาโทตฺเวว? พลญฺจ ภิกฺขูนมนุปฺปทินฺนํ, ตุมฺเหหิ ปุญฺญ ปสุตํ อนปฺปกํ [ขุ. ปา. ๗.๑๒]ฯ

ปทโตตฺเวว? ตุมฺเห คจฺฉถ, อมฺเห คจฺฉามฯ

เอกวากฺเยตฺเวว? เทวทตฺโต ติฏฺฐติ คาเม, ตุมฺเห ติฏฺฐถ นคเรฯ

สวิภตฺตีนนฺตฺเวว? อรหติ ธมฺโม ตุมฺหาทิสานํฯ

บทว่า **อปญฺจมฺยา** (ไม่ใช่ปัญจมี) มีประโยชน์อะไร?. มีประโยชน์ในการห้ามมิให้ใช้อาเทสคือเต เป็นต้น ของตุมฺห และ อมฺห กับปัญจมีวิภัตติ เช่น

นิสฺสฏฺ ตุมฺเหหิ สลัดออกแล้ว จากท่านท.

นิสฺสฏฺ อมฺเหหิ สลัดออกแล้ว จากเราท.

บทว่า **อปาทาโท** (ไม่ใช่ต้นบาท) ก็เหมือนกัน มีประโยชน์อะไร? มีประโยชน์ในการห้ามมิให้ใช้อาเทสคือเต เป็นต้น ของตุมฺห และ อมฺห กับวิภัตติเหล่านั้น ในที่อันเป็นต้นบาทคาถา. ตัวอย่างเช่น

พลญฺจ ภิกฺขูนมนุปฺปทินฺนํ, ตุมฺเหหิ ปุญฺญ ปสุตํ อนปฺปกํ. (ขุ.ปาฐ ๒๕/๘)

และท่านทั้งหลายได้เพิ่มกำลังให้แก่ภิกษุทั้งหลายแล้ว บุญไม่ใช่น้อยท่านทั้งหลายได้ขวนขวายแล้ว

บทว่า **ปทโต** (ท้ายบท) ก็เหมือนกัน มีประโยชน์อะไร? มีประโยชน์ในการห้ามให้ใช้อาเทสคือเต เป็นต้น ของตุมฺห และ อมฺห กับวิภัตติเหล่านั้น ถ้าไม่อยู่หลังบท เช่น

ตุมฺเห คจฺฉถ ท่านท. ย่อมไป.

อมฺเห คจฺฉาม เราท. ย่อมไป.

บทว่า **เอกวากฺเย** (ในประโยคเดียวกัน) ก็เหมือนกัน มีประโยชน์อะไร? มีประโยชน์ในการห้ามให้ใช้อาเทสคือเต เป็นต้น ของตุมฺห และ อมฺห กับวิภัตติเหล่านั้น ถ้าอยู่ต่างประโยคกัน [๒๘๐] เช่น

เทวทตฺโต ติฏฺฐติ คาเม, ตุมฺเห ติฏฺฐถ นคเร

นายเทวทัต ยืนอยู่ ในหมู่บ้าน, ท่านท. ยืนอยู่ ในเมือง.

บทว่า **สวิภตฺตีนํ** (เป็นไปกับด้วยวิภัตติ) ก็เหมือนกัน มีประโยชน์อะไร? มีประโยชน์ในการห้ามมิให้ใช้อาเทสคือเต เป็นต้น ของตุมฺห และ อมฺห ที่ถูกลบวิภัตติแล้ว ในบทสมาส[๒๘๑] ตัวอย่างเช่น

---

[๒๘๐] ถ้าแยกประโยคกัน แม้บทจะตั้งอยู่เหมือนกับว่าเป็นประโยคเดียวกัน ก็ห้ามใช้. ดังคัมภีร์โมคคัลลาน.ปัญจิกาฎีกา (อธิบายความในคัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา) อธิบายว่า ตุมฺเห ติฏฺฐถ นคเรติ ปุพฺพวากฺยโต วากฺยนฺตรตฺตา เอกวากฺยตา นตฺถิ. ในตัวอย่างว่า ตุมฺเห ติฏฺฐถ นคเร นี้ ความมีอยู่ในประโยคเดียวกัน ย่อมไม่มี เพราะเป็นคนละวากยะกับวากยะต้น จึงไม่แปลง ตุมฺห กับ วิภัตติ เป็น เต.

[๒๘๑] คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา อธิบายว่า **สวิภตฺตีนนฺ**ติ วตฺตมานตฺตา สมาเส กตวิภตฺติโลปานํ ตุมฺหามฺหสทฺทานำ เนเต อาเทสา โหนฺตีติ ทสฺสนตฺถ ปุตฺตำ สวิภตฺตีนมิจฺจาทิ (โมคฺ.ปญฺ. ๒/๒๓๒). บทว่า สวิภตฺตีนำ (เป็นไปกับด้วยวิภัตติ) หมายความว่า ไม่ใช้อาเทสเหล่านั้นของตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ ซึ่งถูกลบวิภัตติแล้ว เพราะเป็นไปในสมาส.

อรหติ ธมฺโม ตุมฺหาทิสานํฯ

ธรรม ย่อมควร แก่บุคคลท. อันเป็นเช่นเดียวกับท่าน.[๒๘๒]

ตติยาวิภัตติ และ จตุตถีวิภัตติ ใช้ เต และ เม แทน ตุมฺห และ อมฺห ด้วยสูตรนี้

๒๖๗. เตเม นาเส [ก. ๑๔๘, ๑๕๐; รู. ๒๔๗, ๒๔๙; นี. ๓๒๖, ๓๒๘; จ. ๖.๓.๑๗; ปา. ๘.๑.๒๑]ฯ

เพราะนา และ ส เต และ เม เป็นอาเทสของ ตุมฺห และ อมฺห อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ได้บ้าง.

นา, เสสุ ตาทิสานํ สวิภตฺตีนํ ตุมฺห, อมฺหสทฺทานํ เต, เม โหนฺติ วาฯ

กตํ เต ปุญฺญํ, กตํ ตยา ปุญฺญํ, กตํ เม ปุญฺญํ, กตํ มยา ปุญฺญํ, ทินฺนํ เต วตฺถํ, ทินฺนํ ตุยฺหํ วตฺถํ, ทินฺนํ เม วตฺถํ, ทินฺนํ มยฺหํ วตฺถํ, อิทํ เต รฏฺฐํ, อิทํ ตว รฏฺฐํ, อิทํ เม รฏฺฐํ, อิทํ มม รฏฺฐํฯ

ในเพราะ นา และ สวิภัตติ ทั้งหลาย เต และ เม เป็นอาเทสของ ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ เช่นนั้น[๒๘๓]เช่น

กตํ เต ปุญฺญํ, กตํ ตยา ปุญฺญํ บุญ อันท่าน ทำแล้ว

กตํ เม ปุญฺญํ, กตํ มยา ปุญฺญํ, บุญ อันเรา ทำแล้ว

ทินฺนํ เต วตฺถํ, ทินฺนํ ตุยฺหํ วตฺถํ ผ้า อันเขาให้แล้ว แก่ท่าน

ทินฺนํ เม วตฺถํ, ทินฺนํ มยฺหํ วตฺถํ ผ้า อันเขาให้แล้ว แก่เรา

อิทํ เต รฏฺฐํ, อิทํ ตว รฏฺฐํ แคว้นนี้ ของท่าน

อิทํ เม รฏฺฐํ, อิทํ มม รฏฺฐํ แคว้นนี้ ของเรา.

(ถ้ามีการกล่าวเรื่องนั้นซ้ำอีก ให้ใช้ โว โน เต และ เม แทน ตุมฺห และ อมฺห อย่างแน่นนอน.)

๒๖๘. อนฺวาเทเส [จ. ๖.๓.๒๐; ปา. ๘.๑.๒๓]ฯ

ในที่แสดงเนื้อความที่เคยแสดงมาแล้ว โว โน เต และ เม เป็นอาเทสของ ตุมฺห และ อมฺห อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ

อนฺวาเทสฏฺฐาเน ตุมฺหา'มฺหสทฺทานํ โว, โน, เต, เมอาเทสา นิจฺจํ ภวนฺติ ปุนพฺพิธานาฯ

คาโม ตุมฺหากํ ปริคฺคโห, อโถ นครมฺปิ โว ปริคฺคโหฯ

---

[๒๘๒] บทว่า ตุมฺหาทิสานํ เป็นบทสมาสระหว่าง ตุมฺห และ ทิสฺ มีวิเคราะห์ว่า ตุมฺเห วิย ทิสฺสตีติ ตุมฺหาทิโส ย่อมเห็นเหมือนกับท่าน ชื่อว่า ตุมฺหาทิโส ตามหลักการเข้าสมาสโดยทั่วไปจะมีการลบวิภัตติเดิมก่อนเข้าสมาสทุกครั้ง ในกรณีนี้ ลบ สิ ท้าย ตุมฺเห เป็น ตุมฺห มีการทีฆสระท้ายบทหน้าที่เป็นคุณบทของ ทิส ธาตุ จึงเป็น ตุมฺหา สำเร็จรูปเป็น ตุมฺหาทิสานํ (ในจตุตถีวิภัตติ) ดังนั้น ตุมฺห ในบทว่า ตุมฺหาทิสานํ ถูกลบวิภัตติไปแล้ว จึงไม่สามารถใช้ เต เป็นอาเทสได้.

[๒๘๓] คือ ใช้เต และ เม แทนตุมฺห อมฺห กับวิภัตติ ถ้าอยู่ในที่ไม่ใช่ต้นบาทเป็นต้น เหมือนกับที่อธิบายมาแล้วในสูตรก่อน.

ในที่แสดงเนื้อความที่เคยได้กล่าวมาแล้ว การแปลงเป็น โว โน เต และ เม แห่งตุมฺห และ อมฺห อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ซึ่งจะเป็นวิธีการแห่งการใช้คำซ้ำ จะมีอย่างแน่นอน. [๒๘๔] ตัวอย่างเช่น

คาโม ตุมฺหากำ ปริคฺคโห, อโถ นครมฺปิ โว ปริคฺคโห.

หมู่บ้านนี้เป็นสมบัติของท่าน, อนึ่ง[๒๘๕] แม้นครก็จะเป็นสมบัติของท่าน.

เอวำ เสเสสุฯ

แม้ในอาเทสที่เหลือ (คือ โน เต และ เม) ก็มีนัยนี้.

๒๖๙. สปุพฺพา ปฐมนฺตา วา ['สำปุพฺพา ปฐมนฺถา วา' (มูลปาเฐ) จำ. ๖.๑.๒๑; ปา. ๘.๑.๒๖]ฯ

แม้ในที่จะมีการกล่าวถึงข้อความที่เคยกล่าวแล้ว ให้ใช้ โว โน เม และ ต แทน ตุมฺห และ อมฺห พร้อมทั้งวิภัตติ ที่อยู่เบื้องหลังจากบทปฐมาวิภัตติเป็นที่สุด ซึ่งมีบทอื่นอยู่หน้าบทปฐมาวิภัตตินั้น ได้บ้าง

สำวิชฺชติ ปุพฺพปทำ อสฺสาติ สปุพฺพำ, สปุพฺพา ปฐมนฺตปทมฺหา ปเรสำ สวิภตฺตีนำ ตุมฺหา'มฺหสทฺทานำ โว, โน , เต, เมอาเทสา วิกปฺเปน โหนฺติ อนฺวาเทสฏฺฐาเนปีฯ

คาเม ปโฏ ตุมฺหากำ, อโถ นคเร กมฺพลำ โว, อโถ นคเร กมฺพลำ ตุมฺหากำ วาฯ

ในตัวสูตร บทว่า สปุพฺพา มีรูปวิเคราะห์ว่า

สำวิชฺชติ ปุพฺพปทำ อสฺสาติ สปุพฺพำ.

บทที่มีบทอยู่หน้า เรียกว่า สปุพฺพ ได้แก่ บทปฐมาวิภัตติที่มีบทอื่นอยู่หน้า

การแปลงเป็นโว โน เต และ เม แห่ง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์พร้อมทั้งวิภัตติ ที่อยู่ข้างหลังจากบทลงปฐมาวิภัตติ อันมีบทอื่นอยู่หน้า[๒๘๖] ย่อมมี โดยวิกัปป์ ในที่จะกล่าวถึงเนื้อความที่เคยกล่าวมาแล้ว. ตัวอย่างเช่น

คาเม ปโฏ ตุมฺหากำ, อโถ นคเร กมฺพลำ โว, อโถ นคเร กมฺพลำ ตุมฺหากำ วาฯ

ผ้าเพื่อท่านท. ย่อมมีในบ้าน, และผ้ากัมพล เพื่อท่าน ย่อมมีในเมือง

เอวำ เสเสสุฯ

แม้ในอาเทสที่เหลือก็มีนัยนี้.

---

[๒๘๔] หมายความว่า ในเรื่องที่กล่าวติดต่อกัน เมื่อใช้ ตุมฺห และ อมฺห มาแล้ว ประโยคต่อมา จะต้องใช้ โว โน เต เม แทน ตุมฺห และ อมฺห ซึ่งจะเป็นตัวสื่อความที่ถูกกล่าวซ้ำนั้น อย่างแน่นอน. ก็การใช้ โว เป็นต้นนี้ ก็เพื่อจะหลีกเลี่ยงโทษคือการใช้คำซ้ำๆกัน เพราะได้กล่าวถึงคำนี้มาแล้วข้างหน้า. (โมค.ปญ.๒๓๕)

[๒๘๕] อโถ เป็นนิบาตแสดงอรรถอนุวาเทสนั้น เพราะเป็นกล่าวถึงข้อความที่เคยกล่าวมาแล้ว. (ปโยคสิทธิ ๒๓๕)

[๒๘๖] คือ ใช้เป็นบทที่ ๓ ต่อจากบทที่ ๑ และ บทลงปฐมาวิภัตติ

ถ้าในประโยคที่มี จ วา ห อห และ เอว จะไม่แปลง ตุมฺห และ อมฺห เป็น โว โน เต เม.

๒๗๐. น จวาหาเหวโยเค [จำ. ๖.๓.๒๒; ปา. ๘.๑.๒๔]ฯ

ในที่ประกอบด้วย จ วา ห อห และ เอวศัพท์ ไม่ใช้โว โน เต และเม เป็นตัวเปลี่ยนของ ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์.

จ, วา, ห, อห, เอวสทฺเทหิ โยเค ตุมฺหา'มฺหานำ โว, โน, เต, เมอาเทสา น โหนฺติฯ

คาโม ตว จ มม จ ปริคฺคโห, คาโม ตว วา มม วา ปริคฺคโห อิจฺจาทิฯ

ในที่ประกอบด้วย จ วา ห อห และ เอวศัพท์ ไม่ใช้โว โน เต และเม เป็นตัวเปลี่ยนของ ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์. ตัวอย่างเช่น

คาโม ตว จ มม จ ปริคฺคโห บ้านเป็นสมบัติของท่านด้วย ของเราด้วย

คาโม ตว วา มม วา ปริคฺคโห บ้านเป็นสมบัติของเรา หรือ เป็นของท่าน

จาทิโยเคติ กิ? คาโม จ เต ปริคฺคโห, นครญฺจ เม ปริคฺคโหฯ

คำว่า **จาทิโยเค** (ในที่ประกอบด้วย จ ศัพท์เป็นต้น) มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในไม่ห้ามให้ใช้ เต อาเทสเป็นต้น ในกรณีที่กล่าวเพื่อเชื่อมความกับประโยคต้น ตัวอย่างเช่น

คาโม จ เต ปริคฺคโห, นครญฺจ เม ปริคฺคโห

บ้านเป็นสมบัติของท่านด้วย, และพระนคร (เมือง) เป็นสมบัติ ของเรา.[๒๘๗]

(ถ้าอยู่ในข้อความที่มี อาโลจน ซึ่งมีอรรถว่าการมองเห็น ไม่ใช้ โว โน อาเทส เป็นต้น)

๒๗๑. ทสฺสนตฺเถนาโลจเน [จำ. ๖.๓.๒๓; ปา. ๘.๑.๒๕]ฯ

ในที่อันประกอบ อาโลจนศัพท์ ที่มีอรรถการเห็น ไม่ใช้อาเทส คือ โว โน เต เม.

อาโลจนำ โอโลกนำ, อาโลจนโต อญฺญสฺมิ ทสฺสนตฺเถ ปยุชฺชมาเน ตุมฺหา'มฺหานำ โว, โน, เต, เมอาเทสา น โหนฺติฯ

คาโม ตุมฺเห อุทฺทิสฺส อาคโต, คาโม อมฺเห อุทฺทิสฺส อาคโต – 'คาโม'ติ คามวาสี มหาชโนฯ

ในตัวสูตร อาโลจน ศัพท์ มีความหมายว่า โอโลกนำ การมองดู,

เมื่อใช้อาโลจนศัพท์ ในอรรถ ทสฺสน (การพบเห็น) ซึ่งเป็นอื่นจากอรรถ โอโลกน (การมองดู) จะไม่แปลงตุมฺห และ อมฺหศัพท์ เป็นโว โน เต และ เม. ตัวอย่างเช่น

คาโม ตุมฺเห อุทฺทิสฺส อาคโต. ชาวบ้าน มุ่งมาพบ ซึ่งท่านท.

---

[๒๘๗] ถ้าเป็น จ เอว วา ในกรณีที่ไม่ได้ใช้ควบศัพท์ แต่ควบประโยคเพื่อการกล่าวเนื้อความที่สืบต่อมาจากประโยคต้น ไม่เข้าเกณฑ์ของสูตรนี้ จึงใช้ เต เป็นต้นแทน ตุมฺห และ อมฺห ได้.

คาโม อมฺเห อุทฺทิสฺส อาคโต. ชาวบ้าน มุ่งมาพบ ซึ่งเราท.[๒๘๘]
บทว่า **คาโม** (ชาวบ้าน) ได้แก่ มหาชน ผู้อยู่ในบ้านโดยปกติ (หมู่ชนชาวบ้านโดยทั่วไป)

อนาโลจเนติ กิ? คาโม โว ปสฺสติ, คาโม โน ปสฺสติฯ
บทว่า **อนาโลจเน** (ที่มิได้หมายความว่า การมองดู) มีประโยชน์อะไร?
มีประโยชน์ในการใช้ โว เป็นต้น เป็นอาเทสของ ตุมฺห เป็นต้น ในกรณีนี้
คาโม โว ปสฺสติ ชาวบ้านย่อมแลดู ซึ่งท่านท.
คาโม โน ปสฺสติ ชาวบ้าน ย่อมแลดู ซึ่งเราท.

(ถ้ามีอาลปนะเป็นบทแรก จะไม่ใช้ โว โน อาเทส เป็นต้น เพราะไม่ถือว่าเป็นบท)
๒๗๒. อามนฺตนปุพฺพํ อสนฺตํว ['อามนฺตณํ ปุพฺพมสนฺตํว' (พหูสุ) จ. ๖.๓.๒๔; ปา. ๘.๑.๗๒]ฯ
บทแรกที่เป็นอาลปนะ จะเป็นเหมือนกับว่าไม่มี.

อามนฺตนภูตํ ปุพฺพปทํ อสนฺตํ วิย โหติ, ปทโตติ สงฺขฺยํ น คจฺฉติฯ
เทวทตฺต! ตว ปริคฺคโหฯ
บทแรกที่เป็นอาลปนะ จะเป็นเหมือนกับว่า ไม่มี, คือ ไม่ถึงการนับว่า "ท้ายบท". ตัวอย่างเช่น
เทวทตฺต ตว ปริคฺคโห
นี่แน่ะ คุณเทวทัต นี้เป็นสมบัติของคุณ.

(ยกเว้นกรณีที่บทอาลปนะที่หมายถึงสิ่งเดียวกันเป็นต้นประโยค ก็จะถือว่าเป็นบทหน้า)
๒๗๓. น สามญฺญวจนเมกตฺเถ [จ. ๖.๓.๒๕; ปา. ๘.๑.๗๓]ฯ
เมื่อมีบท (อาลปนะอีกหนึ่งคำ) ที่หมายถึงสิ่งเดียวกัน บทแรกที่เป็นอาลปนะ เป็นสามัญนาม จะเหมือนกับว่าไม่มีไม่ได้.

ตุลฺยาธิกรณภูเต ปเท สติ ปุพฺพํ สามญฺญวจนภูตํ อามนฺตนปทํ อสนฺตํ วิย น โหติ, ปทโตติ สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ
มาณวก ชฏิล! เต ปริคฺคโหฯ
เมื่อมีบท (อาลปนะอีกหนึ่งคำ) ที่หมายถึงสิ่งเดียวกัน, บทแรกที่เป็นอาลปนะ เป็นสามัญนาม จะเป็นเหมือนกับว่าไม่มีไม่ได้, คือ ถึงการนับว่าเป็น "ท้ายบท".ตัวอย่างเช่น
มาณวก ชฏิล! เต ปริคฺคโห
นี่แน่ะ มาณพ ผู้เป็นชฏิล นี้เป็นสมบัติของท่าน.

---

[๒๘๘] ประโยคตัวอย่างนี้แสดงว่า โอโลจน ศัพท์ ไม่ได้หมายถึงการมองดู แต่หมายถึงการมาเห็นกัน (มาเยี่ยม) จึงไม่แปลง ตุมฺห และ อมฺห เป็น โว และ โน. แต่ในที่หมายถึงการเห็น ที่ไม่ใช่การมองดู.

สามญฺญวจนนฺติ กิ? มาณวก เทวทตฺต! ตุยฺหํ ปริคฺคโหฯ

บทว่า **สามญฺญวจนํ** (สามัญนาม) มีประโยชน์อะไร? มีประโยชน์ในการไม่ใช้ **เต** เป็นอาเทส ถ้าเป็นวิสามัญนาม. ตัวอย่างเช่น

มาณวก เทวทตฺต! ตุยฺหํ ปริคฺคโหฯ

พ่อหนุ่มเทวทัต นี่เป็นสมบัติของท่าน

เอกตฺเถติ กิ? เทวทตฺต! ยญฺญทตฺต! ตุมฺหากํ ปริคฺคโหฯ

บทว่า **เอกตฺเถ** (มีเนื้อความหรือเป็นสิ่งเดียวกัน) มีประโยชน์อะไร? มีประโยชน์ในการไม่ใช้ เต เป็นอาเทส ถ้ามีเนื้อความหรือไม่ใช่สิ่งเดียวกัน. ตัวอย่างเช่น

เทวทตฺต! ยญฺญทตฺต! ตุมฺหากํ ปริคฺคโหฯ

นี่แน่ะ คุณเทวทัต นี่แน่ะ คุณยัญญทัต นี้เป็นสมบัติของพวกคุณ.

(กรณีที่เป็นพหุวจนะ ใช้ได้ทั้งโว โน อาเทสเป็นต้น หรือ ตุมฺห อมฺหศัพท์ก็ได้)

๒๗๔. พหูสุ วา [จำ. ๖.๓.๒๖; ปา. ๘.๑.๗๔]ฯ

บทอาลปนะ แม้ที่เป็นสามัญญนาม ถ้าใช้หมายถึงชนหลายกลุ่ม ถือว่าเป็นบทที่เหมือนไม่มีไม่ได้เสียบ้าง ก็ได้.[๒๘๙]

พหูสุ ชเนสุ ปวตฺตมานํ สามญฺญวจนภูตมฺปิ อามนฺตนปทํ เอกตฺเถ ปเท สติ อสนฺตํ วิย น โหติ วาฯ พฺราหฺมณา คุณวนฺโต โว ปริคฺคโห, พฺราหฺมณา คุณวนฺโต ตุมฺหากํ ปริคฺคโหฯ

บทอาลปนะ แม้จะเป็นสามัญนาม ถ้าใช้หมายถึงชนหลายกลุ่ม เมื่อมีบท (อาลปนะอีกบทหนึ่ง) ที่มีความหมายเดียวกัน ถือว่าเป็นบทที่เหมือนไม่มีไม่ได้ บ้าง. ตัวอย่างเช่น

พฺราหฺมณา คุณวนฺโต โว ปริคฺคโห. พฺราหฺมณา คุณวนฺโต ตุมฺหากํ ปริคฺคโห.

ข้าแต่พราหมณ์ ท. ผู้มีคุณ นี้เป็นสมบัติของท่านท.

สพฺพาทิราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มสรรพนาม จบแล้ว.

---

[๒๘๙] บทอาลปนะที่เป็นบทแรก เป็นสามัญนาม และหมายถึงสิ่งเดียวกัน ตามกฎของสูตรว่า ๒๗๒ และ ๒๗๓ จะถือว่ามีอยู่ แต่ถ้าเป็นพหุวจนะ ใช้ได้สองกรณีคือ จะถือว่า มีอยู่ หรือว่า มีอยู่ก็ได้ อันจะเป็นเหตุให้แปลงเป็น โว, โน เป็นต้น หรือจะไม่แปลง โดยใช้ ตุมฺห อมฺห เหมือนเดิมก็ได้.

วิภตฺติปจฺจยนฺตราสิ
กลุ่มนามศัพท์ที่มีวิภัตติปัจจัยเป็นที่สุด

อถ วิภตฺติปจฺจยา ทีปิยนฺเตฯ
ต่อจากสรรพนาม ข้าพเจ้าจะแสดงวิภัตติปัจจัย

วิภตฺยตฺถานำ โชตกตฺตา วิภตฺติฏฺฐาเน ฐิตา ปจฺจยา วิภตฺติปจฺจยาฯ
วิภัตติปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยที่ดำรงอยู่ในฐานะแห่งวิภัตติ เพราะเป็นศัพท์แสดงอรรถของวิภัตติ.

๒๗๕. โต ปญฺจมฺยา [ก. ๒๔๘; รู. ๒๖๐; นี. ๔๙๓; จำ. ๔.๓.๖; ปา. ๕.๔.๔๕]ฯ
โต ปัจจัย ใช้ในอรรถของปัญจมีวิภัตติ.

ปญฺจมิยา วิภตฺติยา อตฺเถ โตปจฺจโย โหติฯ
โตมฺหิ ทีฆานำ รสฺโส, กญฺญโต, รตฺติโต, อิตฺถิโต, เธนฺุโตฯ มหาวุตฺตินา โตมฺหิ มาตาปิตูนำ อิตฺตำ,มาติโต, ปิติโต, วธฺุโต, ปุริสโต, มุนิโต, ทณฺฑิโต, ภิกฺขุโต, สตฺถารโต, กตฺตุโต, โคตฺรภุโต, สพฺพโต, ยโต, ตโตฯ
โต ปัจจัย ใช้ในอรรถของปัญจมีวิภัตติ.
<u>อิตถีลิงค์</u>
ในอิตถีลิงค์, สระทีฆะเป็นรัสสะ เพราะโตปัจจัย ตัวอย่างเช่น
กญฺญโต จากหญิงสาว
รตฺติโต จากราตรี
อิตฺถิโต จากผู้หญิง
เธนฺุโต จากแม่โค
ด้วยมหาสูตร สระที่สุดของ มาตุ และ ปิตุ ศัพท์ เป็นอิ เพราะ โตปัจจัย ตัวอย่างเช่น
มาติโต จากฝ่ายมารดา
ปิติโต จากฝ่ายบิดา
วธฺุโต จากหญิงสาว

<u>ปุงลิงค์</u>
ปุริสโต จากบุรุษ
มุนิโต จากพระมุนี
ทณฺฑิโต จากคนมีไม้เท้า
ภิกฺขุโต จากภิกษุ
สตฺถารโต จากพระศาสดา
กตฺตุโต จากผู้ทำ

นปุงสกลิงค์
โคตฺรภุโต จากโคตรภู

สรรพนาม
สพฺพโต จากสิ่งทั้งปวง
ยโต จากสิ่งใด
ตโต จากสิ่งนั้น

อิม, เอต, กิสทฺเทหิ โตฯ
ลง โต ปัจจัยท้าย ศัพท์เหล่านี้ คือ อิม เอต และ กิ

๒๗๖. อิโตเตตฺโตกุโต ['อิโต เตตฺโต กโต' (พหูสุ) จ. ๔.๓.๘; ปา. ๗.๒.๑๐๔]ฯ
ศัพท์เหล่านี้ คือ อิโต อโต เอตฺโต และ กุโต ย่อมสำเร็จรูป.

อิโต, อโต, เอตฺโต, กุโตติ เอเต สทฺทา โตปจฺจยนฺตา นิปจฺจนฺเตฯ
อิมมฺหา อิเมหีติ วา อิโต, เอตสฺมา เอเตหีติ วา อโต, เอตฺโต, กสฺมา เกหีติ วา กุโตฯ เอตฺถ จ อิมมฺหา, อิเมหีติอาทิกํ อตฺถวากฺยํ ทิสฺวา ปกติลิงฺคํ เวทิตพฺพํฯ อิมินา สุตฺเตน อิมสฺส อิตฺตํ, เอตสฺส อตฺตํ เอตฺตญฺจ, 'สรมฺหา ทฺเว'ติ เอสรมฺหา ทฺวิตฺตํ, กิสฺทฺทสฺส กุตฺตํฯ เอส นโย เสเสสุ นิปาตเนสุฯ
ศัพท์เหล่านี้ คือ อิโต อโต เอตฺโต และ กุโต อันมีโตปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมสำเร็จรูป. ตัวอย่าง
อิมมฺหา อิเมหีติ วา อิโต,
จากสิ่งนี้ หรือ จากสิ่งนี้ ท. ชื่อว่า อิโต

เอตสฺมา เอเตหีติ วา อโต, เอตฺโต
จากสิ่งนั่น หรือ จากสิ่งนั่นท. ชื่อว่า อโต, เอตฺโต

กสฺมา เกหีติ วา กุโตฯ
จากสิ่งอะไร หรือ จากสิ่งอะไรท. ชื่อว่า กุโต.

เกี่ยวกับเรื่องนี้ นักศึกษาพึงทราบปกติลิงค์ได้ เพราะเห็นรูปวิเคราะห์ว่า อิมมฺหา, อิเมหิ เป็นต้น[๒๙๐]. แปลง อิม เป็น อิ, เอต เป็น อ และ เอตฺต, ซ้อน ตฺ ท้าย เอ ด้วยสูตร สรมฺหา เทฺว (อักษรสองตัวย่อมมีตรงท้ายสระ), กิ เป็น กุ ด้วยสูตรนี้. ในนิปาตนะ (รูปที่ได้จากบทในตัวสูตร) ที่เหลือ มีนัยนี้.

---

๒๙๐ ในคัมภีร์โมคคัลลานะ สร้างประโยควิเคราะห์รูป อิโต เป็นต้นจาก อิม เป็นต้น เพื่อให้เห็นปกติลิงค์ (รูปเดิมก่อนลงวิภัตติ) นอกจากนี้ ถ้าไม่ลงโตปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เป็นรูปเดิมก่อนลงวิภัตติตามปกติ. พึงทราบว่า รูปที่ลง โต ปัจจัยจะใช้ในปัญจมีวิภัตติมาก ส่วนวิภัตติอื่นๆ มีได้น้อยกว่า. (ปทสาธนะ)

๒๗๗. อภยาทีหิ [ปา. ๕.๓.๙]ฯ

ลง โต ปัจจัยท้าย อภิ เป็นต้น

อภิอาทีหิ โต โหติ, ปุนพฺพิธานา'ปญฺจมฺยตฺเถปีติปิ สิทฺธํฯ

โต ปัจจัย ย่อมมีท้าย อภิ เป็นต้น, เป็นอันสำเร็จแม้ความหมาย (อรรถรูป) ว่า โตปัจจัย ที่ใช้ในการกล่าวข้อความเดิมอีก อันไม่ใช่อรรถแห่งปัญจมี ดังนี้.

อภิโต คามํ คามสฺส อภิมุเขติ อตฺโถฯ
ปริโต คามํ คามสฺส สมนฺตโตติ อตฺโถฯ
อุภโต คามํ คามสฺส อุโภสุ ปสฺเสสูติ อตฺโถฯ
ปจฺฉโต, เหฏฺฐโต, อุปริโตฯ
อภิโต คามํ ความหมายคือ **คามสฺส อภิมุเข** ในที่เฉพาะหน้าแห่งบ้าน[๒๙๑]
ปริโต คามํ ความหมายคือ **คามสฺส สมนฺตโต** ในที่โดยรอบ แห่งบ้าน
อุภโต คามํ ความหมายคือ **อุโภสุ ปสฺเสสุ** ในข้างทั้งสอง แห่งบ้าน
อื่น ๆ เช่น
ปจฺฉโต ในที่ข้างหลัง
เหฏฺฐโต ในที่เบื้องต่ำ
อุปริโต ในที่ข้างบน

๒๗๘. อาทยาทีหิ [จ. ๔.๓.๙; ปา. ๕.๔.๔๔]ฯ

ลง โต ปัจจัยในอรรถที่ไม่ใช่ปัญจมี ท้าย อาทิ ศัพท์เป็นต้น.

อาทิปภุตีหิ อปญฺจมฺยตฺเถปิ โต โหติฯ
อาทิโต, มชฺฌโต, ปุรโต, ปสฺสโต, ปิฏฺฐิโต, โอรโต, ปรโต, ปจฺฉโต, ปุรตฺถิมโต, ทกฺขิณโตอิจฺจาทีสุ พหุลํ สตฺตมฺยตฺเถ ทิสฺสติฯ

โต ปัจจัย ย่อมลง ท้าย อาทิ และ ปภุติ ศัพท์ แม้ในอรรถที่ไม่ใช่ปัญจมี.[๒๙๒]

โดยมากแล้วพบตัวอย่างการใช้ในอรรถสัตตมี เช่น
อาทิโต ในเบื้องต้น
มชฺฌโต ในท่ามกลาง
ปุรโต ข้างหน้า

---

[๒๙๑] โมคคัลลานปัญจิกา สูตรที่ ๙๗ (อภยาทีหิ) สยาทิกัณฑิ อธิบายว่า อภิโต มาจาก อุภยโต แปลว่า โดยส่วนทั้งสอง. แต่ในที่นี้ท่านอธิบายว่า ใช้ในอรรถอภิมุข (ต่อหน้า, มุ่งหน้า) และสามารถบ่งถึงข้อความที่เคยกล่าวมาแล้วให้สืบเนื่องกัน. อนึ่ง สูตรนี้แสดงอรรถสัตตมีวิภัตติของโตปัจจัย เช่นเดียวกับสูตรว่า อาทยาทีหิ ที่จะกล่าวต่อไป.

[๒๙๒] สูตรนี้ให้ลงโตปัจจัยในอรรถอื่นๆ คือ ปฐมาวิภัตติ ทุติยาวิภัตติ ตติยาวิภัตติ และ สัตตมีวิภัตติ.

ปสฺสโต ด้านข้าง
ปิฏฺฐิโต ข้างหลัง
โอรโต ในฝั่งนี้
ปรโต ที่ฝั่งโน้น
ปจฺฉโต ด้านหลัง
ปุรตฺถิมโต ในทิศตะวันออก
ทกฺขิณโต ด้านขวา

ตถา ตติยตฺเถปิ
รูปี อตฺตโต สมนุปสฺสติ [สำ. นิ. ๓.๔๔], ปญฺจกฺขนฺเธ อนิจฺจโต วิปสฺสติ อิจฺจาทิฯ
ลงในอรรถแห่งตติยา ก็มี เช่นกัน ดังตัวอย่างพระบาฬีนี้
รูปี อตฺตโต สมนุปสฺสติ (สำ.ขนฺธ. ๑๗/๔)
ย่อมพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นตัวตน

ปญฺจกฺขนฺเธ อนิจฺจโต วิปสฺสติ
ย่อมเห็นแจ้งซึ่งเบญจขันธ์โดยความไม่เที่ยง

ยโตนิทานำ [สุ. นิ. ๒๗๕], ยตฺวาธิกรณำ, ยโตทกำ ตทาทิตฺตมิจฺจาทีสุ [ชา. ๑.๙.๕๘] ปฐมตฺเถ อิจฺฉนฺติฯ
อาจารย์ทั้งหลายยังเห็นชอบว่า ใช้ในอรรถแห่งปฐมาวิภัตติ[๒๙๓] เช่น

สาตำ อสาตญฺจ กุโตนิทานา **กิสฺมิ̆ อสนฺเต น ภวนฺติ เหเต**
วิภวำ ภวญฺจาปิ ยเมตมตฺถำ **เอตำ เม ปพฺรูหิ <u>ยโตนิทานำ</u>** (ขุ.สุ. ๒๕/๘๗๕).

---

[๒๙๓] คือ คัมภีร์โมคคัลลานะ, โมคคัลลานปัญจิกา, ปทสาธนะ, ปโยคสิทธิ.

คัมภีร์ปทสาธนะ อธิบายการลง โต ปัจจัยในอรรถของปฐมาวิภัตติไว้ในวุตติของสูตรว่า อาทฺยาทีหิ นี้ว่า ยำ ยโต ลงโต ปัจจัย ท้าย ย อันมีปฐมาวิภัตติเป็นที่สุด และคัมภีร์ ปทสาธนฎีกา อธิบายว่า

ยำ ยโต “ย”นฺติ ยสทฺทา ปฐเมกวจนำ สิ, “อาทฺยาทีหีติ สุตฺเตน ปฐมนฺตา โตปฺปจฺจโย ณาทิวุตฺติวิภตฺติโลโป, ยโตสทฺทา ปฐเมกวจนำ สิ “อสำเขฺยหิ สพฺพาส”นฺติ ตสฺส โลโป. (ปทสา.ฏี. ๓๗๔)

คำว่า ยำ ยโต ความว่า บทว่า ยำ ลง สิปฐมาวิภัตติเอกวจนะ ท้าย ย ศัพท์, ลง โต ปัจจัย ท้ายนามศัพท์อันมีปฐมาวิภัตติเป็นที่สุด ด้วยสูตร **อาทฺยาทีหิ**, ลบปัจจัยและวิภัตติมี ณ เป็นต้น, ลงสิปฐมาวิภัตติ เอกวจนะท้าย ยโต ศัพท์ , ลบ สิ วิภัตติด้วยสูตร **อสำเขฺยหิ สพฺพาสำ** (ลบวิภัตติทั้งหมดท้ายนามศัพท์ (อัพยยศัพท์) ที่ไม่ปรากฏพจน์). (ดู ปทสาธนฎีกา)

ความยินดีและความไม่ยินดี มีอะไรเป็นเหตุ เมื่อธรรมอะไรไม่มี ธรรมเหล่านี้จึงไม่มี ขอพระองค์จงตรัสบอกอรรถ คือ ทั้งความเสื่อมไปและทั้งความเกิดขึ้น (แห่งความยินดีและความไม่ยินดี) นี้ว่า มีสิ่งใดเป็นเหตุ แก่ข้าพระองค์เถิด.[๒๙๔]

ยตฺวาธิกรณํ (ที.สี.๙/๑๒๒)

เหตุใด

สุณนฺตุ เม ชานปทา เนคมา จ สมาคตา
ยโตทกํ ตทาทิตฺตํ ยโต เขมํ ตโต ภยํ [ขุ.ชา.๒๗/๑๒๖๔]

ชาวชนบท และชาวนิคมผู้มาประชุมกันแล้วขอจงฟังข้าพเจ้า, น้ำใด มีอยู่, น้ำนั่นแหละ คือ ไฟ.[๒๙๕] ความเกษมสำราญบังเกิดขึ้นแต่ที่ใด ภัยก็บังเกิดขึ้นแต่ที่นั้น

อิโต เอหิ, อิโต พลาเก อาคจฺฉ, จณฺโฑ เม วายโส สขา อิจฺจาทีสุ ทุติยตฺเถฯ

ในอรรถแห่งทุติยาวิภัตติ เช่น

อิโต เอหิ (ชา.อ.๑/๕๐ - ฉัฏฐ),[๒๙๖]

ท่านจงมา สู่ที่นี่.

กายํ พลากา สิขินี โจรี ลงฺฆีปิตามหา
อิโต พลาเก อาคจฺฉ, จณฺโฑ เม วายโส สขา[๒๙๗]. [ขุ.ชา.๒๗/๔๒๑]

---

๒๙๔ ในอุทาหรณ์นี้ พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า อิทำ ปน วุตฺตำ โหติ – สาตาสาตานำ วิภโว ภโว จาติ โย เอส อตฺโถ, เอวำ เม ปพฺรูหิ ยโตนิทานนฺติ (สุตฺต.นิ.อ.๒๗๕). หมายความว่า อรรถนี้ใด คือ ความมีและไม่มีแห่งความยินดีและไม่ยินดี, ขอพระองค์จงตรัสบอกแก่ข้าพระองค์อย่างนี้ว่า มีสิ่งใดเป็นเหตุ ดังนี้

นอกจากนี้ ยังมีพระบาฬีมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ดังนี้ว่า

ยโตนิทานำ ภิกฺขุ ปุริสำ ปปญฺจสญฺญาสงฺขา สมุทาจรนฺติ (ม.มู.๑๒/๒๔๕) ดูกรภิกษุ **เมื่อมีเหตุอยู่** ส่วนแห่งสัญญาเครื่องเนิ่นช้า ย่อมครอบงำบุรุษ. พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ยโตนิทานำ เป็นกิริยาวิเสสนะ (ภาวนปุงสกลิงค์). ยโตนิทานำ ในพระบาฬีนี้ เป็นบทลงปฐมาวิภัตติ ตามหลักการของสูตรนี้ และตามนัยแห่งอรรถาธิบายของอรรถกถา แปลโดยพยัญชนะว่า ส่วนแห่งสัญญาเครื่องเนิ่นช้า ย่อมครอบงำ บุรุษ อย่างมีเหตุผล. (คือ ไม่ใช่ไม่มีเหตุ แต่เมื่อมีเหตุ กล่าวคือ อายตนะภายในและภายนอก บุรุษนั้นจะถูกกิเลสครอบงำ)

๒๙๕ ตามคำแปลของฉบับไทยแปลว่าน้ำมีในที่ใด ไฟก็มีในที่นั้น. ยโต ในที่นี้เป็นบทลงโตปัจจัยแทนปฐมาวิภัตติ ดังคัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกาตัดบทนี้เป็น ยำ + อุทกำ. คัมภีร์ปทสาธนฎีกาอธิบายว่า ยำ ไม่ใช่บทลงสัตตมีวิภัตติ แต่เป็นบทลงปฐมาวิภัตตินั่นแหละ (ดูเชิงอรรถ ๓). ในที่นี้แปลตามหลักการของสูตรนี้.

๒๙๖ ดูอรรถาธิบายในเชิงอรรถ ๘

๒๙๗ ปาฐะปัจจุบันเป็น โอรำ พลาเก อาคจฺฉ, จณฺโฑ เม วายโส สขา. (ขุ.ชา.๒๗/๔๒๑ และ๘๒๖). คัมภีร์อรรถกถาชาดกแก้เป็น **โอรำ พลาเก อาคจฺฉา**ติ, อมฺโภ พลาเก, อิโต เอหิ (ชา.อ.๑/๗๐). (บทว่า โอรำ พลาเก อาคจฺฉ ความว่า ดูก่อนนกยาง ท่านจงมาข้างนี้เถิด). ดังนั้น บทว่า อิโต ตามที่พระคันถรจนาจารย์อ้างไว้ จึงมีความหมายเท่ากับ โอรำ แปลตามบริบทว่า ข้างนี้.

นกกระยางอะไรนี่ มีหงอน ขี้ขโมย เป็นปู่นก โลดเต้นอยู่. แน่ะนกกระยาง ท่านจงออกมา สู่ที่นี่ (ข้างนี้) กาผู้เป็นสหายของเราดุร้าย.

ปรโตโฆโส, นาทิฏฺฐา ปรโต โทสํ อิจฺจาทีสุ ฉฏฺฐยตฺเถฯ
ในอรรถแห่งฉัฏฐีวิภัตติ เช่น
ปรโตโฆโส [๒๙๘] (ขุ.ปฏิ.๓๑/๓๐๔)
เสียง (คำพูด, คำสอน) ของผู้อื่น

นาทิฏฺฐา ปรโต โทสํ **อณณถูลานิ สพฺพโส**
อิสฺสโร ปณเย ทณฺฑํ **สามํ อปฺปฏิเวกฺขิย**. [ขุ.ชา.๒๗/๑๖๙๘]

พระราชาผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ไม่เห็นโทษของผู้อื่นว่าน้อยหรือมากโดยประการทั้งปวงไม่พิจารณาด้วยพระองค์เองก่อนแล้ว ไม่พึงลงอาชญา.

๒๗๙. สพฺพาทิโต สตฺตมฺยา ตฺรตฺถา [ก. ๒๔๙; รู. ๒๖๖; นี. ๔๙๔; จำ. ๔.๑.๑๐; ปา. ๕.๓.๑๐]ฯ
ตฺร และ ตฺถ ย่อมลงในอรรถแห่งสัตตมีท้ายสรรพนามทั้งหลาย.

สพฺพาทินามเกหิ สพฺพนาเมหิ สตฺตมิยา อตฺเถ ตฺร, ตฺถา โหนฺติฯ
ตฺร และ ตฺถ ย่อมลงในอรรถแห่งสัตตมี ท้ายสรรพนามทั้งหลายอันมีชื่อว่า สพฺพาทิ.

สพฺพสฺมิํ สพฺเพสูติ วา สพฺพตฺร, สพฺพตฺถ, สพฺพสฺสํ สพฺพาสุ วาติปิฯ เอวํ กตรตฺร, กตรตฺถ, อญฺญตฺร, อญฺญตฺถ อิจฺจาทิฯ
สพฺพสฺมิ (ในบุรุษทั้งปวง), สพฺเพสุ (ในบุรุษท. ทั้งปวง) ชื่อว่า สพฺพตฺร, สพฺพตฺถ บ้าง
สพฺพสฺสํ (ในหญิงทั้งปวง) ,สพฺพาสุ (ในหญิงท.ทั้งปวง) ชื่อว่า สพฺพตฺร, สพฺพตฺถ บ้าง
ศัพท์อื่นก็เหมือนกัน[๒๙๙] คือ
กตรตฺร, กตฺรตฺถ ในที่ไหน,
อญฺญตร, อญฺญตฺถ ในที่อื่น

ยตฺร, ยตฺถ, ตตฺร, ตตฺถฯ
ยตฺร, ยตฺถ ในที่ใด
ตตฺร, ตตฺถ ในที่ไหน

---

[๒๙๘] บางแห่งไม่เข้าสมาส เช่น ปรโต จ โฆโส (ม.มู. ๑๒/๔๙๗), ปรโต โฆโส (ขุ.มหา. ๒๙/๓๓๖)

[๒๙๙] คือ ลง ตร, ตถ ท้าย กตร, อญฺญ, ย, ต ศัพท์ และตั้งวิเคราะห์เช่นเดียวกับ สพฺพ ศัพท์ เช่น กตสฺมิ, กเตสุ อิติ กตรตฺร , กตรตฺถ. กตาย, กตาสุ กตรตฺร, กตรตฺถ.

๒๘๐. กตฺเถตฺถกุตฺราตฺรกฺเวหิธ [ก. ๒๕๑; รู. ๒๖๙; นี. ๔๙๙; จ. ๔.๑.๑๑; ปา. ๕.๓.๑๑, ๑๒]ฯ

ศัพท์เหล่านี้คือ กตฺถ, เอตฺถ, กุตฺร, อตฺร, ตฺว, อิห, อิธ ย่อมสำเร็จในอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติ.

กตฺถ,เอตฺถ,กุตฺร, อตฺร, ตฺว, อิห, อิธาติ เอเต สทฺทา ตฺถ, ตฺร,ว, ห, ธาปจฺจยนฺตา สตฺตมฺยตฺเถ สิชฺฌนฺติ.

ศัพท์เหล่านี้ คือ กตฺถ, เอตฺถ, กุตฺร, อตฺร, ตฺว, อิห, อิธ มี ตฺถ, ตร, ว, ห, และธา ปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมสำเร็จ ในอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติ.

กสฺมิ ̐เกสูติ วา กตฺถ, กุตฺร, กฺวฯ ‘กฺว’นฺติปิ สิชฺฌติ, “กุวํ สตฺตสฺส การโก, กุวํ สตฺโต สมฺปฺปนฺโน [สำ. นิ. ๑.๑๗๑], กุวํ อสิสฺสํ, กุวํ ขาทิสฺส”นฺติ ปาฬิฯ

กสฺมิ̐ (ในที่ใด) เกสุ (ในที่ท.เหล่าใด) ชื่อว่า กตฺถ, กุตฺตร, กฺว บ้าง. แม้รูปว่า กุวํ ในที่ไหน ดังนี้ก็มีบ้าง พบตัวอย่างพระบาฬีว่า

เกนายํ ปกโต สตฺโต กุวํ สตฺตสฺส การโก,
กุวํ สตฺโต สมุปฺปนฺโน กุวํ สตฺโต นิรุชฺฌตีติ. [สำ.ส. ๑๗๑ ฉฏฺฐ.][๓๐๐]

(มารถามว่า) สัตว์นี้ใครสร้าง ผู้สร้างสัตว์อยู่ที่ไหน สัตว์บังเกิดในที่ไหน สัตว์ดับไปในที่ไหน.

กิสฺสู อสิสฺสามิ กุวํ วา อสิสฺสํ, ทุกฺขํ วต เสตฺถ กฺวชฺช เสสฺสํ;
เอเต วิตกฺเก ปริเทวเนยฺเย, วินเยถ เสโข อนิเกตจารี. (ขุ.สุตฺต. ๙๗๖)

ผู้เป็นเสขะ ไม่มีความกังวลเที่ยวไป พึงปราบวิตกอันเป็นที่ตั้งแห่งความร่ำไรเหล่านี้ว่า เราจักบริโภคอะไร หรือว่าเราจักบริโภคที่ไหน เมื่อคืนนี้เรานอนเป็นทุกข์นัก ค่ำวันนี้เราจักนอนที่ไหน.

กุวํ ขาทิสฺสํ[๓๐๑]
เราจักเคี้ยวกิน ในที่ไหน

เอตสฺมิ ̐เอเตสูติ วา เอตฺถ, อตฺร, อิมสฺมิ ̐อิเมสูติ วา อิห, อิธฯ
เอตสฺมิ̐ (ในที่นั่น) เอเตสุ (ในที่ท.นั่น) ชื่อว่า เอตฺถ, อตฺร
อิมสฺมิ̐ (ในที่นี้) อิเมสุ (ในที่ท.นั่น) ชื่อว่า อิห, อิธ

---

[๓๐๐] ฉบับสยามรัฐ รูปว่า กุวํ เป็น กวฺจิ ทั้งหมด [สำ.ส.๑๕/๕๕๓]. ในที่นี้ใช้ปาฐะฉบับฉัฏฐสังคายนา เพื่อให้สอดคล้องกับมติของพระคันถรจนาจารย์

[๓๐๑] ไม่พบที่มา

๒๘๑. ธิ สพฺพา วา [ก. ๒๕๐; รู. ๒๖๘; นี. ๕๐๒]ฯ

ลง ธิ ในอรรถสัตตมีท้าย สพฺพ ศัพท์ ได้บ้าง.

สพฺพสทฺทมฺหา สตฺตมฺยตฺเถ ธิ โหติ วาฯ

ธิปัจจัย ย่อมมี ในอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติ ท้าย สพฺพ ศัพท์ ได้บ้าง. ตัวอย่างเช่น

นโม เต พุทฺธวีรตฺถุ วิปฺปมุตฺโตสิ <u>สพฺพธิ</u>
สมฺพาธปฏิปนฺโนสฺมิ ตสฺส เม สรณํ ภวาติ. (สํ.ส. ๑๕/๒๔๑)

(จันทิมเทวบุตร ฯลฯ ได้ภาษิตคาถานี้ว่า)

ข้าแต่พระพุทธเจ้า ผู้แกล้วกล้า ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระองค์ พระองค์เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว<u>ในธรรมทั้งปวง</u> ข้าพระองค์ถึงเฉพาะแล้ว ซึ่งฐานะอันคับขัน ขอพระองค์จงเป็นที่พึ่งแห่งข้าพระองค์นั้น ฯ

๒๘๒. ยา หิ [ก. ๒๕๕; รู. ๒๗๕; นี. ๕๐๔]ฯ

ลง หิ ในอรรถสัตตมี ท้าย ย ศัพท์.

ยมฺหา สตฺตมฺยตฺเถ หิ โหติฯ ยหิฯ

หิ ปัจจัย ย่อมมี ท้าย ย ศัพท์ ในอรรถสัตตมี. ตัวอย่างเช่น

ยหิ ในที่ใด.

๒๘๓. ตา หญฺจ [ก. ๒๕๓; รู. ๒๗๓; นี. ๕๐๑]ฯ

ลง หิ และ หํ ในอรรถสัตตมี ท้าย ต ศัพท์.

ตมฺหา สตฺตมฺยตฺเถ หิ โหติ หญฺจฯ

ตหิ, ตหํฯ ทุติยตฺเถปิ ทิสฺสติ “ตหํ ตหํ โอโลเกนฺโต คจฺฉตี”ติฯ

หิ และ หํ ปัจจัย ย่อมลง ในอรรถสัตตมี ท้าย ต ศัพท์. ตัวอย่างเช่น ตหิ, ตหํ ในที่นั้น.

หิ และ หํ ลงในอรรถแห่งทุติยา ก็พบได้บ้าง เช่น

<u>ตหํ ตหํ</u> โอโลเกนฺโต คจฺฉติ.[๓๐๒] (วิ.มหา. ๒/๘๐๖)

---

[๓๐๒] พบปาฐะที่ต่างกันเล็กน้อยในพระบาฬีมหาวิภังค์ วินัยปิฎก (วิ.มหา. ๒/๘๐๖) ดังนี้ว่า โย อนาทริยํ ปฏิจฺจ ตหํ ตหํ โอโลเกนฺโต อนฺตรฆเร คจฺฉติ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส.อันภิกษุพึงมีนัยน์ตาทอดลง เดินไปในละแวกบ้าน พึงแลประมาณชั่วแอกหนึ่ง. ภิกษุใดอาศัยความไม่เอื้อเฟื้อ ไปในละแวกบ้าน พลางแลดู ซึ่งที่นั้นๆ ต้องอาบัติทุกกฏ. อรรถกถาแก้ ตหํ เป็นบทลงทุติยาวิภัตติว่า **โย อนาทริยํ ปฏิจฺจ ตหํ ตหํ โอโลเกนฺโตติ** โย ตตฺถ ตตฺถ ทิสาภาคํ ปาสาทํ กูฏาคารํ วีถึ โอโลเกนฺโต คจฺฉ

(ภิกษุใดอาศัยความไม่เอื้อเฟื้อ) ไป (ในละแวกบ้าน) พลางแลดู ซึ่งที่นั้นๆ (ต้องอาบัติทุกกฏ).

๒๘๔. กิสฺส กุกญฺจ [ก. ๒๕๑, ๒๒๗-๘-๙; รู. ๒๒๖, ๒๗๐-๑-๒; นี. ๕๐๐, ๔๕๖-๗, ๔๖๐]ฯ

ลง หิ์ และ หำ ปัจจัยท้าย กึ ศัพท์ ในอรรถกสัตตมี และ แปลง กึ เป็น กุ, ก.

กิมฺหา สตฺตมฺยตฺเถ หิ์, ตำ โหติฯ กิสฺส กุตฺตำ กตฺตญฺจ โหติฯ

หิ์ และ หำ ย่อมลงในอรรถสัตตมี ท้าย กึ ศัพท์. ความเป็น กุ และ เป็น ก แห่ง กึ ศัพท์ ย่อมมี.

กุหิ์ คจฺฉติ, กุหำ คจฺฉติฯ กหำ เอกปุตฺตก กหำ เอกปุตฺตก [สำ. นิ. ๒.๖๓]ฯ

กุหิ์ คจฺฉติ, **กุหำ** คจฺฉติ จะไป ในที่ไหน.

กหำ เอกปุตฺตก กหำ เอกปุตฺตก (สำ.นิทาน. ๑๖/๒๔๑)

ลูกชายน้อยๆ คนเดียวของฉัน ไปไหนเสีย ลูกชายน้อยๆ คนเดียวของฉัน ไปไหนเสีย ดังนี้

กุหิญฺจิ, กุหิญฺจนนฺติ ทฺเว จิ, จน-นิปาตนฺตา สิชฺฌนฺติฯ

สองบทว่า กุหิญฺจิ และ กุหิญฺจนำ เป็นบทมี จิ และ จนำ นิบาตเป็นที่สุด ย่อมสำเร็จ[๓๐๓].

อิติ สามญฺญสตฺตมฺยนฺตราสิฯ

กลุ่มนามศัพท์มีปัจจัยมีอรรถสัตตมีเป็นที่สุดโดยทั่วไป[๓๐๔] เป็นอย่างนี้.

กาลสตฺตมฺยนฺตำ วุจฺจเตฯ

จะกล่าวถึงนามศัพท์มีกาลสัตตมีเป็นที่สุด (ปัจจัยแสดงกาลสัตตมี)

๒๘๕. สพฺเพกญฺญยเตหิ กาเลทา [ก. ๒๕๗; รู. ๒๗๖; นี. ๕๐๕]ฯ

ทา ปัจจัย ลงในอรรถกาล ท้าย สพฺพ เอก อญฺญ ย และ ต ศัพท์.

สพฺพ, เอก, อญฺญ, ย, ตสทฺเทหิ กาเล ทา โหติฯ

สพฺพสฺมิ์ กาเล สพฺพทา, เอกสฺมิ์ กาเล เอกทา, อญฺญสฺมิ์ กาเล อญฺญทา, ยสฺมิ์ กาเล ยทา, ตสฺมิ์ กาเล ตทาฯ

ทา ปัจจัย ย่อมมี ในอรรถกาลท้าย สพฺพ, เอก, อญฺญ, ย และ ศัพท์ท. .

สพฺพสฺมิ์ กาเล (ในกาลทั้งปวง) ชื่อว่า สพฺพทา.

ติ, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสฯ ข้อว่า โย อนาทริยำ ปฏิจฺจ ตหำ ตหำ โอโลเกนฺโต มีความว่า ภิกษุใดเดินแลดูทิศาภาค ปราสาท เรือนยอด ถนนนั้นๆ ไปพลาง, ภิกษุนั้นต้องอาบัติทุกกฏ.

[๓๐๓] ความหมายคือ ใช้เป็นบทนิบาต. จิ และ จนำ เป็นนิบาตสำหรับลงท้ายนามศัพท์ที่ลง หิ์ และ หำ ปัจจัย.

[๓๐๔] คือ ไม่เจาะจงว่าลงอรรถกาล เหมือนที่จะกล่าวด้วยสูตร ๒๘๕ สพฺเพกญฺญยเตหิ กาเลทา เป็นต้นต่อจากนี้ไป.

เอกสฺมิ์ กาเล (ในกาลบางคราว) ชื่อว่า เอกทา.
อญฺญสฺมิ์ กาเล (ในกาลอื่น) ชื่อว่า อญฺญทา.
ยสฺมิ์ กาเล (ในกาลใด) ชื่อว่า ยทา.
ตสฺมิ์ กาเล (ในกาลนั้น) ชื่อว่า ตทา.

๒๘๖. กทากุทาสทาอฏฺเนทานิ [ก. ๒๕๗-๘-๙; รู. ๒๗๖-๘-๙; นี. ๕๐๕-๖-๗]ฯ
ศัพท์เหล่านี้ คือ กทา กุทา สทา อฏฺนา อิทานิ ย่อมสำเร็จ.

เอเตปิ สตฺตมฺยตฺเถ กาเล ทา, ฏฺนา, ทานิปจฺจยนฺตา สิชฺฌนฺติฯ
ศัพท์เหล่านี้ เป็นศัพท์ที่มี ทา, ฏฺนา, ทานิ ปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมสำเร็จ ในกาล อันเป็นอรรถสัตตมี.

กิสฺมิ์ กาเล กทา, กุทา, สพฺพสฺมิ์ กาเล สทา, อิมสฺมิ์ กาเล อฏฺนา, อิทานิฯ
กิสฺมิ์ กาเล (ในกาลไหน) ชื่อว่า กทา, กุทา.
สพฺพสฺมิ์ กาเล (ในกาลทั้งปวง) ชื่อว่า สทา.
อิมสฺมิ์ กาเล (ในกาลนี้) ชื่อว่า อฏฺนา, อิทานิ.

๒๘๗. อชฺชสชฺชุปรชฺเชตรหิกรหา [ก. ๒๕๙; รู. ๒๗๙, ๔๒๓; นี. ๕๐๗]ฯ
ศัพท์เหล่านี้ คือ อชฺช สชฺชุ ปรชฺชุ เอตรหิ กรหา ย่อมสำเร็จ.

เอเตปิ กาเล ชฺช, ชฺชุ, รหิ, รห ปจฺจยนฺตา สิชฺฌนฺติฯ
ศัพท์แม้เหล่านี้ เป็นศัพท์ที่มี ชฺช, ชฺชุ, รหิ, รหิ ปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมสำเร็จ ในอรรถกาล.

อิมสฺมิ์ กาเล อชฺช, อิมสฺมิ์ ทิวเสตฺยตฺโถฯ
สมาเน กาเล สชฺชุ-‘สมาเน’ติ วิชฺชมาเนฯ น หิ ปาปํ กตํ กมฺมํ, สชฺชุ ขีรำ มุจฺจติ [ธ. ป. ๗๑], สชฺชุกำ ปาเหสิ – ตตฺถ ‘สชฺชู’ติ ตสฺมิ์ ทิวเสฯ
อิมสฺมิ์ กาเล ในกาลนี้ ชื่อว่า อชฺช, ความหมายคือ ในวันนี้.
สมาเน กาเล (ในกาลอันมีอยู่) ชื่อว่า สชฺชุ. บทว่า สมาเน ความเท่ากับ วิชฺชมาเน แปลว่า มีอยู่. ตัวอย่างพระบาฬี เช่น
น หิ ปาปั กตๆ กมฺมๆ, **สชฺชุ** ขีรๆ มุจฺจติ (ขุ.ธ.๒๕/๑๕ พาลวคฺค)
ก็บาปกรรมบุคคลทำแล้วยังไม่แปรไป เหมือนน้ำนม**ในวันนี้**ยังไม่แปรไปฉะนั้น.

สชฺชุกำ ปาเหสิ
ส่งไปแล้ว ในวันนั้น.[๓๐๕]

---

[๓๐๕] พบตัวอย่างคล้ายกันในพระบาฬีวินัยปิฎก มหาวรรค ดังนี้. เตหิ ภิกฺขเว ภิกฺขูหิ เอโก ภิกฺขุ สามนฺตา อาวาสา สชฺชุกำ ปาเหตพฺโพ “คจฺฉาวุโส สงฺฆิตฺเตน วา วิตฺถาเรน วา ปาติโมกฺขำ ปริยาปุณิตฺวา อาคจฺฉ”าติฯ. (วิ.มหา.

ในพระบาฬีนั้น บทว่า สชฺชุ ความหมายคือ ตสฺมึ ทิวเส ในวันนั้น.

อปรสฺมึ กาเล อปรชฺชุ, ปุนทิวเสติ อตฺโถฯอิมสฺมึ กาเล เอตรหิ, กิสฺมึ กาเล กรหฯ กุโตจิ, กฺวจิ, กตฺถจิ, กุหิญฺจิ, กทาจิ, กรหจิสทฺทา ปน จิ-นิปาตนฺตา โหนฺติ, ตถา ยโต กุโตจิ, ยตฺถ กตฺถจิ, ยทา กทาจีติฯ กิญฺจนํ , กุหิญฺจนํ, กุทาจนนฺติ จน-นิปาตนฺตาติฯ

อปรสฺมึ กาเล (ในกาลภายหลัง) ชื่อว่า อปรชฺชุ. ความหมายคือ ปุนทิวส (ในวันพรุ่งนี้)

อิมสฺมึ กาเล (ในกาลนี้) ชื่อว่า เอตรหิ.

กิสฺมึ กาเล (ในกาลไหน) ชื่อว่า กรห.

(ศัพท์เหล่านี้ คือ) กุโตจิ, กฺวจิ, กตฺถจิ, กุหิญฺจิ, กทาจิ, กรหจิ (ในกาลไหน) มี จิ นิบาตเป็นที่สุด. ยโต กุโตจิ, ยตฺถ กตฺถจิ, ยทา กทาจิ (ในกาลใดกาลหนึ่ง) ก็เช่นกัน.

(ศัพท์เหล่านี้ คือ) กิญฺจนํ, กุหิญฺจนํ, กุทาจนํ (ในกาลไหน) มี จน นิบาตเป็นที่สุด.

วิภตฺติปจฺจยนฺตราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มนามศัพท์มีวิภัตติปัจจัยเป็นที่สุด จบแล้ว.

๔/๑๘๐). ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นพึงส่งภิกษุรูปหนึ่งไปสู่อาวาสใกล้เคียงพอจะกลับมาทันในวันนั้น ด้วยสั่งว่า ดูกรอาวุโส เธอจงไปเรียนปาติโมกข์โดยย่อ หรือโดยพิสดารมา.

อพฺยยปทานิ
บทที่เป็นอัพยยะ
****

อุปสคฺคปทราสิ
กลุ่มบทที่เป็นอุปสรรค

อถ อพฺยยปทานิ ทีปิยนฺเตฯ
ต่อจากวิภัตติปัจจยันตราสี จะแสดงบทที่เป็นอัพยยะ.

ฉพฺพิธานิ อพฺยยปทานิ อุปสคฺคปทำ, นิปาตปทำ, วิภตฺติปจฺจยนฺตปทำ, อพฺยยีภาวสมาสปทำ, อพฺยยตทฺธิตปทำ, ตฺวาทิปจฺจยนฺตปทนฺติฯ พฺยโย วุจฺจติ วิกาโร, นานาลิงฺควิภตฺติวจเนหิ นตฺถิ รูปพฺยโย เอเตสนฺติ อพฺยยา, อสงฺขฺยาติ จ วุจฺจนฺติฯ
บทที่เป็นอัพยยะ มี ๖ อย่าง คือ อุปสรรคบท, นิปาตบท, วิภัตติปัจจยันตบท, อัพยยีภาวสมาสบท, อัพยยตัทธิตบท, ตฺวาทิปัจจยันตบท.
อัพยยะ มีรูปวิเคราะห์ว่า
พฺยโย วุจฺจติ วิกาโร, นานาลิงฺควิภตฺติวจเนหิ นตฺถิ รูปพฺยโย เอเตสนฺติ อพฺยยา.
พยยะ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลง. บทที่ไม่มีการเปลี่ยนรูปไปเป็นลิงค์ วิภัตติ และวจนะต่างๆ ชื่อว่า อัพยยะ.
และ อัพยยะนี้ จะเรียกว่า อสงฺขย (ไม่มีพจน์).

ตตฺถ วิภตฺติปจฺจยนฺตปทโต ปน วิภตฺตุปฺปตฺติ นาม นตฺถิฯ อพฺยยีภาวสมาสมฺหิ วิภตฺตีนำ วิธิ สมาสกณฺเฑ วกฺขติ, ตสฺมา ตานิ ทฺเว ฐเปตฺวา เสสานิ จตฺตาริ อิธ วุจฺจนฺเตฯ
บรรดาบทอัพยยะทั้ง ๖ นั้น. จะไม่มีการลงวิภัตติท้ายวิภัตติปัจจยันตบทอีก. วิธีการประกอบวิภัตติในอัพยยีภาวสมาส จะกล่าวในสมาสกัณฑ์. เพราะฉะนั้น ในที่นี้ จะกล่าวเฉพาะอัพยยบท ๔ ที่เหลือ โดยเว้นวิภัตติปัจจยันตบทและอัพยยีภาวสมาสบททั้งสองนั้นเสีย.

๒๘๘. อสงฺขฺเยหิ สพฺพาสำ [จำ. ๒.๑.๓๘; ปา. ๒.๔.๘๒]ฯ
ลบวิภัตติทั้งหมดท้ายบทอัพยยะ (ที่ชื่อว่า อสังขยะ[๓๐๖]).

---

[๓๐๖] อสงฺขย ในที่นี้ ได้แก่ ไม่ปรากกฏพจน์กล่าวคือ เอกวจนะ หรือ พหุวจนะ เพราะอัพยยะ จะเสมอกันทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นลิงค์, พจน์ และวิภัตติ. คัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ สูตรที่ ๔/๑๑๘. (อสงฺขฺเยหิ สพฺพาสำ) อธิบายคำว่า อสงฺขเยหิ ว่า อวิชฺชมานสงฺขฺเยหิ ท้ายอัพยะ อันไม่ปรากฏจำนวนนับ (พจน์). คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกาขยายความว่า อพฺยยานิ หิ เอกตฺตพหุตฺตสงฺขฺยาภาวโต อสงฺขฺยานีติ วุตฺตนฺติ อัพยยะทั้งหลาย ถูกเรียกว่า อสงฺขฺยานิ เพราะไม่มีพจน์คือความเป็นเอกพจน์หรือพหูพจน์.

อสงฺขฺเยหิ ปเทหิ ยถารหํ สพฺพาสํ วิภตฺตีนํ โลโป โหติ, เกหิจิ ปเทหิ ปฐมาย โลโป, เกหิจิ ปเทหิ ทุติยาย โลโป...เป.... เกหิจิ สตฺตมิยา, เกหิจิ ทฺวินฺนํ, เกหิจิ ติสฺสนฺนํ...เป.... เกหิจิ สตฺตนฺนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

ลบวิภัตติทั้งปวงท้ายบทที่เป็นอสังขยะ (อัพยยะ) ตามควร. คือ บางบทลบปฐมาวิภัตติ, บางบทลบทุติยาวิภัตติ ฯลฯ บางบทลบสัตตมีวิภัติ, บางบทลบได้สองวิภัตติ, บางบทลบได้สามวิภัตติ, ฯลฯ บางบทลบได้ทั้ง ๗ วิภัตติ.

ตตฺถ อาวุโส, โภ, ภนฺเตอิจฺจาทีหิ อามนฺตนนิปาเตหิ อตฺถิ, นตฺถิ, สกฺกา, ลพฺภา, สิยา, สิยุํ, สาธุ, ตุณฺหีอิจฺจาทีหิ จ ปฐมาย โลโปฯ

จิรสฺสํ, จิรสฺสํ, นิจฺจํ, สตตํ, อภิณฺหํ, อภิกฺขณํ, มุหุตฺตํ อิจฺจาทีหิ อจฺจนฺตสโยคลกฺขเณ ทุติยายฯ

ยถา, ตถา, สพฺพถา, สพฺพโส, มุสา, มิจฺฉาอิจฺจาทีหิ ตติยายฯ

กาตุํ, กาตเว อิจฺจาทีหิ จตุตฺถิยาฯ

สมนฺตา, สมนฺตโต, ทีฆโส, โอรโสอิจฺจาทีหิ ปญฺจมิยาฯ

ปุเร, ปุรา, ปจฺฉา, อุทฺธํ, อุปริ, อโธ, เหฏฺฐา, อนฺตรา, อนฺโต, รโห, อาวิ, หิยฺโย, สุเวอิจฺจาทีหิ สตฺตมิยา โลโปฯ

นโมสทฺทมฺหา "นโม เต พุทฺธ วีร'ตฺถู"ติ เอตฺถ ปฐมายฯ "นโม กโรหิ นาคสฺสา"ติ เอตฺถ ทุติยายฯ

สยํสทฺทมฺหา "กุสูโล สยเมว ภิชฺชเต"ติ เอตฺถ ปฐมายฯ "สยํ กตํ สุขทุกฺข"นฺติ [ที. นิ. ๓.๑๙๑, ๑๙๓] เอตฺถ ตติยาย, อิจฺจาทินา ยถารหวิภาโค เวทิตพฺโพฯ

อิติ, เอวํสทฺเทหิ ปโยคานุรูปํ สตฺตนฺนํ วิภตฺตีนํ โลปํ อิจฺฉนฺติฯ

เกี่ยวกับการลบวิภัตติท้ายอัพยยบทนี้

ลบปฐมาวิภัตติท้ายบทนิบาตที่เป็นอาลปนะ เช่น

อาวุโส ท่านผู้มีอายุ

โภ ท่านผู้เจริญ

ภนฺเต ข้าแต่ท่านผู้เจริญ

ลบปฐมาวิภัตติท้ายบทนิบาตที่มีอรรถปฐมาวิภัตติ เช่น

อตฺถิ มีอยู่

นตฺถิ ไม่มี

สกฺกา อาจ

ลพฺภา พึงได้

สิยา โดยส่วนเดียว

สิยุ ก็มี[๓๐๗]

---

[๓๐๗] คัมภีร์สัททนีติ แสดงไว้ ใน ตโต เอยฺยุชเมยฺยานํ อิยุมิยา: (นีติ.สุตฺต. ๙๙๓) และ ตอนพรรณนา อส ธาตุ (นีติ.ธาตุ ฉัฏฐ.หน้า ๑๘๖) ว่า มี ๒ อรรถ คือ เอกัส โดยส่วนเดียว และ วิกปฺปน ไม่แน่นอน. และ สิยา เป็นได้ ทั้งเอกวจนะ และ

สาธุ ดีละ, ครับผม เป็นต้น
ตุณฺหี นิ่ง

ลบทุติยาวิภัตติท้ายนิบาตที่มีอรรถทุติยาวิภัตติ ในความหมายคือจันตสังโยคลักขณะ (กำหนดกิริยาอย่างต่อเนื่อง) เช่น
จิรํ ชั่วกาลนาน
จิรสฺสํ ตลอดกาลนาน
นิจฺจํ ตลอดกาลเป็นนิตย์
สตตํ ตลอดกาลอย่างต่อเนื่อง
อภิณฺหํ ตลอดกาลเนืองๆ
อภิกฺขณํ ตลอดกาลบ่อย
มุหุตฺตํ ชั่วครู่หนึ่ง

ลบตติยาวิภัตติ ท้ายนิบาตเหล่านี้ เช่น
ยถา โดยประการใด
ตถา โดยประการนั้น
สพฺพโส โดยประการทั้งปวง
มุสา โดยเท็จ
มิจฺฉา โดยผิด

ลบจตุตถีวิภัตติ ท้ายนิบาตเหล่านี้ เช่น
กาตุ เพื่อทำ
กาตเว เพื่อทำ

ลบปัญจมีวิภัตติ ท้ายนิบาตเหล่านี้ เช่น
สมนฺตา จากที่รอบ
สมนฺตโต จากบริเวณรอบๆ
ทีฆโส จากส่วนยาว
โอรโส จากอก

พหุวจนะ. โดยไม่ได้กล่าวถึง สิยุ นิบาต. ส่วนคัมภีร์นิรุตฺติทีปนี สูตร ๖๓๕ **อาทิทฺวินฺนมิยามิยุ** แสดงสิยา นิบาต มีอรรถเอกจฺจ บางคราว, กินฺนุ ได้หรือหนอ ส่วน สิยุ นิบาต มีอรรถ ภวนฺติ มีอยู่.

ลบสัตตมีวิภัตติ ท้ายนิบาตเหล่านี้ เช่น
ปุเร ในก่อน
ปุรา ในก่อน
ปจฺฉา ภายหลัง
อุทฺธ ข้างบน
อุปริ ข้างต้น
อโธ ข่างล่าง
เหฏฺฐา เบื้องต่ำ
อนฺตรา ในระหว่าง
อนฺโต ภายใน
รโห ในที่ลับ
อาวิ ในที่แจ้ง
หิยฺโย ในวันวาน
สฺเว ในวันพรุ่งนี้

ลบปฐมาวิภัตติท้าย **นโม** ศัพท์ ในตัวอย่างนี้ว่า
นโม เต พุทฺธ วีรตฺถุ
ความนอบน้อมขอจงมีแด่พระพุทธเจ้า ผู้แกล้วกล้า

ลบทุติยาวิภัตติ ท้าย **นโม** ศัพท์ ในตัวอย่างนี้ว่า
นโม กโรหิ นาคสฺส
ท่าน จงกระทำ ซึ่งความนอบน้อย แด่พระอรหันต์.

ลบปฐมาวิภัตติ ท้าย **สยํ** ศัพท์ในตัวอย่างนี้ว่า
กุสูโล สยเมว ภิชฺชเต
ยุ้ง ย่อมพังไป เองนั่นเทียว.

ลบตติยาวิภัตติ ท้าย **สยํ** ศัพท์ ในตัวอย่างนี้ว่า
สยํ กตํ สุขทุกฺขํ (ที.ปา.๑๑/๑๒๓)
สุขและทุกข์ อันสัตว์ทำแล้ว ด้วยตนเอง.

นักศึกษา พึงทราบการแจกแจงตามความเหมาะสม โดยอาศัยวิธีการดังตัวอย่างเช่นนี้. อาจารย์ทั้งหลาย ยังเห็นชอบให้ลบวิภัตติทั้ง ๗ ท้าย **อิติ** และ **เอวํ** ศัพท์ ตามควรแก่รูปประโยค.

อุปสคฺเคหิปิ อตฺถานุรูปๆ ตตฺถวิภตฺติโลโปฯ รูปสิทฺธิยๆ ปน "เตหิ ปฐเมกวจนเมว ภวตี"ติ [รู. ๑๓๑ (ปิฏฺ เฐ)] วุตฺตตฺถฯ

สำหรับการลบวิภัตติท้ายบทอุปสรรค ให้ลบวิภัตตินั้นๆ ตามควรต่อความหมาย. ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านได้กล่าวไว้ว่า **เตหิ ปฐเมกวจนเมว ภวติ** (รู.หน้า ๑๓๑ ฉัฏฐ.) ลงปฐมาวิภัตติ เอกวจนะเท่านั้น ท้ายบทอุปสรรคบททั้งหลาย.

ตตฺถ "อภิกฺกมติ, อภิธมฺโม" อิจฺจาทีสุ ธาตุลิงฺคานิ อุเปจฺจ เตสๆ อตฺถๆ นานาปฺปการๆ กโรนฺตา สชฺชนฺติ สงฺขโรนฺตีติ อุปสคฺคาฯ เต หิ กฺวจิ ตทตฺถๆ วิสิฏฺฐๆ กโรนฺติ "ชานาติ, ปชานาติ, สญฺชานาติ, อวชานาติ, อภิชานาติ, ปริชานาติ, สุสีโล, ทุสฺสีโล, สุวณฺโณ, ทุพฺพณฺโณ, สุราชา, ทุราชา" อิจฺจาทีสุฯ กฺวจิ ตทตฺถๆ นานาปฺปการๆ กตฺวา วิภชฺชนฺติ "คจฺฉติ, อาคจฺฉติ, อุคฺคจฺฉติ, โอคจฺฉติ"อิจฺจาทีสุฯ กฺวจิ ตทตฺถๆ พาเธตฺวา ตปฺปฏิวิรุทฺเธ วา ตทญฺญสฺมิๆ วา อตฺเถ ตานิ โยเชนฺติฯ ตตฺถ ตปฺปฏิวิรุทฺเธ – เชติ, ปราเชติ, โอมุญฺจติ, ปฏิมุญฺจติ, คิลติ, อุคฺคิลติ, นิมฺมุชฺชติ, อุมฺมุชฺชติ, ธมฺโม, อุทฺธมฺโมอิจฺจาทิฯ ตทญฺญสฺมิๆ – ททาติ, อาททาติ, ทธาติ, วิเธติ, ปิเธติ, นิเธติ, สนฺธิยติ, สทฺทหติ, อภิธาติอิจฺจาทิฯ กฺวจิ ปน ปทโสภณๆ กตฺวา ตทตฺถๆ อนุวตฺตนฺติ, "วิชฺชติ, สำวิชฺชติ, ลภติ, ปฏิลภติ" อิจฺจาทิฯ

ในบทอัพยยะ ๔ ประเภทนี้

บท "อุปสรรค" ได้แก่ บทที่อยู่ไว้ใกล้ (ประกอบชิด) ธาตุและลิงค์ (นามศัพท์) แล้วจัดแจง ปรุงแต่งความหมายของธาตุและลิงค์เหล่านั้นโดยกระทำให้เป็นอย่างต่างๆ. (คือ ปรับปรุงธาตุและนามศัพท์ให้มีความหมายหลากหลาย). จะเห็นได้ว่า ในบางแห่ง บทอุปสรรคทำให้ความหมายของธาตุและลิงค์พิเศษ (คือ ขยายความ) เช่น

ชานาติ ย่อมรู้
ปชานาติ ย่อมรู้ทั่ว
สญฺชานาติ ย่อมหวลรู้, จำได้
อวชานาติ ย่อมหยั่งรู้
อภิชานาติ รู้ยิ่ง
ปริชานาติ ย่อมรู้รอบ
สุสีโล ผู้มีศีลดี
ทุสฺสีโล ผู้ไม่มีศีล
สุวณฺโณ ผู้มีผิวพรรณดี, ผิวสวย
ทุพฺพณฺโณ มีผิวพรรณไม่ดี, ผิวไม่สวย
สุราชา ที่รู้ง่าย
ทุราชา ที่รู้ยาก

ในบางแห่ง จำแนกความหมายของธาตุและนามศัพท์เพิ่มอีกหลายประการ (คือ มีความหมายเพิ่มจากเดิม) เช่น

คจฺฉติ ย่อมไป
อาคจฺฉติ ย่อมมา
อุคฺคจฺฉติ ย่อมขึ้นไป
โอคจฺฉติ ย่อมลงไป

ในบางแห่ง เบียดเบียน (เปลี่ยน) ความหมายของธาตุและลิงค์นั้นแล้วประกอบไว้ในความหมายตรงกันข้ามกับความหมายเดิมบ้าง, ในความหมายอื่นจากความหมายเดิมบ้าง.

บรรดาธาตุที่มีความหมายอันถูกอุปสรรคเบียดเบียน ๒ อย่างนั้น. ในความหมายที่เป็นตรงกันข้ามจากความหมายของธาตุและลิงค์เดิม เช่น

เชติ ชนะ	**ปราเชติ** แพ้
โอมุญฺจติ ปล่อย	**ปฏิมุญฺจติ** ยึดไว้
คิลติ กลืน	**อุคฺคลติ** คาย, สำรอก
นิมฺมุชฺชติ ดำลง	**อุมฺมุชฺชติ** ผุดขึ้น
ธมฺโม ธรรม	**อุทฺธมฺโม** ไม่เป็นธรรม, นอกธรรม

ในความหมายที่เป็นอย่างอื่น เช่น
ททาติ ย่อมให้
อาททาติ ย่อมถือไว้
ทธาติ ย่อมทรงไว้
วิเธติ ย่อมจัดการ, ย่อมทำ
ปิเธติ ย่อมปิด
นิเธติ ย่อมเก็บ, ย่อมวาง
สนฺธิยติ ย่อมสืบต่อ, ย่อมเชื่อมต่อ
สทฺทาหติ ย่อมเชื่อถือ
อภิธาติ ย่อมกล่าว,ย่อมแสดง

แต่ในบางแห่ง อุปสรรค เป็นไปคล้อยตามความหมายเดิมนั้น โดยทำให้บทดูสวยงามขึ้น เช่น วิชฺชติ , สำวิชฺชติ (มีอยู่), ลภติ, ปฏิลภติ (ย่อมได้) เป็นต้น.

เต วีสติ โหนฺติ-ป, อา, อุ, โอ, ทุ, นิ, วิ, สุ, สํ, อติ, อธิ, อนุ, อป, อปิ, อภิ, อว, อุป, ปติ, ปรา, ปริฯ

กจฺจายเน ปน โอสทฺโท อวการิยมตฺตนฺติ ตำ อคฺคเหตฺวา นีสทฺทำ คณฺหาติ, อิธ ปน นีสทฺโท นิสฺส ทีฆมตฺตนฺติ ตำ อคฺคเหตฺวา โอสทฺทำ คณฺหาติฯ

อุปสรรคมี ๒๐ คือ ป, อา, อุ, โอ, ทุ, นิ, วิ, สุ, สำ, อติ, อธิ, อนุ, อป, อปิ, อภิ, อว, อุป, ปติ, ปรา, ปริ.

ในคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ ท่านเห็นว่า โอ เป็นเพียงการิยะ (รูปที่เปลี่ยนมา) จาก อว ศัพท์ จึงไม่ถือเอาโอ แต่ถือเอา นี อุปสรรค. ส่วนในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ ท่านเห็นว่า นี อุปสรรค เป็นเพียงรูปทีฆะ ของ นิ ศัพท์ดังนั้น ท่านจึงไม่ถือว่า นี เป็น อุปสรรค แต่ถือเอา โอ เป็นอุปสรรค.

ตตฺถ ป –

ปการตฺเถ-ปญฺญาฯ อาทิกมฺเม-วิปฺปกตฺโตฯ ปธาเน-ปณีตฺโตฯ อิสฺสริเย-ปภูฯ อนฺโตภาเว-ปกฺขิตฺตฺ, ปสฺสาโสฯ วิโยเค-ปวาโสฯ ตปฺปเร-ปาจริโยฯ ตทนุพนฺเธ-ปุตฺโต, ปปุตฺโต, นตฺตา, ปนตฺตาฯ ภุสตฺเถ-ปวฑฺโฒฯ สมฺภเว-ปภวติฯ ติตฺติยํ-ปหุตฺ อนฺนํฯ อนาวิเล-ปสนฺโนฯ ปตฺถนายํ-ปณิธานํฯ

บรรดาอุปสรรค ๒๐ ตัวนั้น

ป อุปสรรค เป็นไปในความหมายว่า

ปการ อย่างต่างๆ เช่น **ปญฺญา** ปัญญา (รู้โดยประการต่างๆ)

อาทิกมฺม ทำในคราวแรก เช่น

วิปฺปกตฺ ทำไว้ก่อน.

ปธาน ประธาน, ประมุข เช่น

ปณีตฺ ประณีต (คือ นำไปสู่ความเป็นประธาน),

อิสฺสริย เป็นใหญ่ เช่น **ปภู** (ผู้เป็นใหญ่),

อนฺโตภาว ภายใน เช่น

ปกฺขิตฺตฺ ใส่เข้าไป

ปสฺสาโส หายใจเข้า.

วิโยค พลัดพราก เช่น

ปวาโส จากไป, ไม่อยู่ร่วมกัน.

ตปฺปร อื่นจากผู้นั้น เช่น

ปาจริโย ปาจารย์, อาจารย์ของอาจารย์,

ตทนุพนฺธ สืบต่อจากสิ่งนั้น เช่น

ปุตฺโต บุตร, **ปปุตฺโต** หลาน (บุตรของบุตร),

นตฺตา น้องสาว, **ปนตฺตา** บุตรของน้องสาว (หลานสาว)

ภุสตฺถ ยิ่ง, นัก (กล่าวคือ ความหมายที่เน้นให้เห็นว่ามากกว่าปกติ) เช่น
ปวฑฺโฒ ใหญ่โตยิ่ง.

สมฺภว เกิด เช่น **ปภวติ** ย่อมเกิดขึ้น.

ติตฺติ อิ่ม, เพียงพอ, มาก เช่น
ปหุตํ อนฺนํ อาหารมีมาก,เพียงพอ,

อนาวิล ผ่องใส เช่น
ปสนฺโน ผ่องใส

ปตฺถนา ปรารถนา เช่น
ปณิธาน ความปรารถนา.

อา –

อภิมุเข-อาคจฺฉติฯ อุทฺธกมฺเม-อาโรหติฯ มริยาทายํ-อาปพฺพตา เขตฺตํฯ อภิวิธิมฺหิ-อาพฺรหฺมโลกา กิตฺติสทฺโทฯ ปตฺติยํ-อาปนฺโนฯ อิจฺฉายํ-อากงฺขาฯ ปริสฺสชเน-อาลิงฺคติฯ อาทิกมฺเม-อารมฺโภฯ คหเณ-อาทียติฯ นิวาเส-อาวสโถฯ สมีเป-อาสนฺนํฯ อวฺหาเน-อามนฺตนํฯ

อา อุปสรรค เป็นไปในความหมายว่า
อภิมุเข มุ่งหน้า เช่น
อาคจฺฉติ ย่อมมา,

อุทฺธกมฺม กิริยาบ่งถึงที่สูง เช่น
อาโรหติ ยกขึ้น,

มริยาท ขอบเขต เช่น
อาปพฺพตา เขตฺตํ ที่นาจรดถึงภูเขา,

อภิวิธิ แผ่ไป เช่น
อาพฺรหฺมโลกา กิตฺติสทฺโท กิตติศัพท์แผ่ไปจนถึงพรหมโลก,

อิจฺฉา ความต้องการ เช่น
อากงฺขา ความต้องการ,

ปริสชฺชน กอด เช่น
อาลิงฺคติ สวมกอด,

อาทิกมฺม ทำไว้เป็นคราวแรก เช่น
อารมฺโภ เริ่ม, ปรารภ.

คหณ ถือเอา เช่น
อาทียติ ย่อมถือเอา,

นิวาส การอยู่ เช่น
อาวสโถ อยู่ครอบครอง,

สมีป ใกล้ เช่น
อาสนฺนำ ใกล้แล้ว,

อวฺหาน พูด เช่น
อามนฺตนำ เรียก, กระซิบ.

อุ –
อุคฺคเต-อุคฺคจฺฉติฯ อุทฺธำกมฺเม-อุฏฺฐาติฯ ปธาเน-อุตฺตโรฯ วิโยเค-อุปวาโสฯ สมฺภเว-อุพฺภูโตฯ อตฺถลาเภ-รูปสฺส อุปฺปาโทฯ สตฺติยำ-อุสฺสหติ คนฺตุำฯ สรูปขฺยาเน-อุทฺเทโสฯ
อุ อุปสรรค เป็นไปในความหมายว่า
อุคฺคต ขึ้นไป เช่น
อุคฺคจฺฉติ ย่อมขึ้นไป, เหาะ.

อุทฺธำกมฺม ทำไว้ในเบื้องสูง,กิริยาบ่งถึงที่สูง เช่น
อุฏฺฐาติ ย่อมลุกขึ้น,

ปธาน ประธาน เช่น
อุตฺตโร สูงส่ง, เหนือ.

วิโยค ไม่ประกอบ เช่น
อุปวาโส การไม่อยู่ในที่พำนัก, การจากไป.

สมฺภว เกิด เช่น
อุพฺภูโต เกิดขึ้น,

อตฺถลาภ การได้สภาวธรรมอันเป็นจริง เช่น
รูปสฺส <u>อุปฺ</u>ปาโท การเกิด<u>ขึ้น</u> ของรูป.

สตฺติ ความสามารถ เช่น
อุสฺสหติ คนฺตุ ย่อมสามารถเพื่อไป.

สรูปขฺยาน กล่าวแจกแจง เช่น
อุทฺเทโส อุทเทส (การชี้แจง)

โอ –
อนฺโตภาเว-โอจรโก, โอโรโธฯ อโธกมฺเม-โอกฺขิตฺโตฯ นิคฺคเห-โอวาโทฯ อนฺตเร, เทเส จ-โอกาโสฯ ปาตุภาเว-โอปปาติโกฯ เยสุ อตฺเถสุ อวสทฺโท วตฺตติ, เตสุปิ โอสทฺโท วตฺตติฯ
โอ อุปสรรค เป็นไปในความหมายว่า
อนฺโตภาว อยู่ภายใน (แอบแฝง) เช่น
โอจรโก คนสนิท, จารบุรุษ.
โอโรโธ ตำหนักสำหรับหญิงนางในหรือพวกหม่อมห้าม.

อโธกมฺม กิริยาที่บ่งถึงเบื้องต่ำ เช่น
โอกฺขิตฺโต ทอด (สายตา) ต่ำลง.

นิคฺคห ข่ม เช่น
โอวาโท ให้โอวาท, สั่งสอน.

อนฺตร ภายใน และ **เทส** สถานที่ เช่น
โอกาโส โอกาส (ที่ว่าง), สถานที่.

ปาตุภาว ปรากฏ เช่น
โอปปาติโก ผู้อุบัติขึ้น.

อว อุปสรรค เป็นไปในความหมายเหล่าใด, โอ อุปสรรค ย่อมเป็นไปในความหมายแม้เหล่านั้น.

ทุ –

อโสภเณ-ทุคฺคนฺโธฯ อภาเว-ทุพฺภิกฺขํ, ทุสฺสีโล, ทุปฺปญฺโญฯ กุจฺฉิเต-ทุกฺกฏฺฐฯ อสมิทฺธิยํ-ทุสสฺสํฯ กิจฺเฉ-ทุกฺกรํฯ วิรูเป-ทุพฺพณฺโณ, ทุมฺมุโขฯ

ทุ อุปสรรค เป็นไปในความหมายว่า

อโสภณ ไม่งาม เช่น

ทุคฺคนฺโธ กลิ่นเหม็น.

อภาว ไม่มี เช่น

ทุพฺภิกฺขํ หาอาหารได้ยาก, ขาดแคลนอาหาร

ทุสฺสีโล ไม่มีศีล

ทุปฺปญฺโญ ไม่มีปัญญา.

กุจฺฉิต น่ารังเกียจ เช่น

ทุกฺกฏฺฐ กรรมน่ารังเกียจ.

อสมิทฺธิ ไม่บริบูรณ์ เช่น

ทุสสฺสํ ข้าวกล้าไม่บริบูรณ์.

กิจฺฉ ทำยาก เช่น

ทุกฺกรํ การงานที่ทำยาก,

วิรูป น่าเกลียด เช่น

ทุพฺพณฺโณ มีรูปพรรณน่ารังเกียจ

ทุมฺมุโข หน้าตาน่าเกลียด.

นิ –

นิสฺเสเส-นิรุตฺติฯ นิคฺคเต-นิยฺยานํฯ นีหรเณ-นิทฺธารณํฯ อนฺโตปเวสเน-นิขาโตฯ อภาเว-นิมฺมกฺขิกํฯ นิเสเธ-นิวาเรติฯ นิกฺขนฺเต-นิพฺพานํฯ ปาตุภาเว-นิมฺมิตํฯ อวธารเณ-วินิจฺฉโยฯ วิภชฺชเน-นิทฺเทโสฯ อุปมายํ-นิทสฺสนํฯ อุปธารเณ-นิสาเมติฯ อวสาเน-นิฏฺฐิตํฯ เฉเก-นิปุโณฯ

นิ อุปสรรค เป็นไปในความหมายว่า

นิสฺเสส ไม่เหลือ เช่น

นิรุตฺติ การอธิบายความหมาย (คือ กล่าวความหมายทั้งหมดไม่มีเหลือ),

นิคฺคต ออก เช่น
นิยฺยานํ นำออก.

นีหรณ นำออก เช่น
นิทฺธารณํ ไขความ.

อนฺโตปเวสน เข้าไปข้างใน เช่น
นิขาโต ฝังลง.

อภาว ไม่มี เช่น
นิมฺมกฺขิกํ ไม่มีแมลงวัน.

นิเสธ ปฏิเสธ เช่น
นิวาเรติ ย่อมห้าม.

นิกฺขนฺต ออก เช่น
นิพฺพานํ พระนิพพาน (ออกจากกิเลส ชื่อ วานะ).
ปาตุภาว ปรากฏ เช่น
นิมฺมิตํ เนรมิตแล้ว.

อวธารณ ตัดสิน เช่น
วินิจฺฉโย การวินิจฉัย, การตัดสิน.

วิภชฺชน จำแนก เช่น
นิทฺเทโส การจำแนก.

อุปมา เปรียบเทียบ เช่น
นิทสฺสนํ ตัวอย่าง.

อุปธารณ ใคร่ครวญ เช่น
นิสาเมติ ย่อมใคร่ครวญ.

อวสาน สิ้นสุด เช่น
นิฏฺฐิตํ สำเร็จแล้ว.

ฉก ฉลาด เช่น
นิปุโณ ผู้ฉลาด.

วิ –
วิเสเส-วิปสฺสติฯ วิวิเธ-วิจิตฺตํฯ วิรุทฺเธ-วิวาโทฯ วิคเต-วิมโลฯ วิโยเค-วิปฺปยุตฺโตฯ วิรูเป-วิปฺปฏิสาโรฯ
วิ อุปสรรค เป็นไปในความหมายว่า
วิเสส พิเศษ เช่น
วิปสฺสติ ย่อมเห็นอย่างพิเศษ.

วิวิธ หลายอย่าง เช่น
วิจิตฺตํ วิจิตร, เป็นอย่างต่างๆ.

วิรุทฺธ ผิด เช่น
วิวาโท ทะเลาะ, พูดหักล้างกัน.

วิคต ปราศจาก เช่น
วิมโล ปราศจากความมัวหมอง.

วิโยค ไม่ประกอบ เช่น
วิปฺปยุตฺโต ไม่ประกอบแล้ว.

วิรูป น่าเกลียด เช่น
วิปฺปฏิสาโร ความร้อนใจ.

สุ –
โสภเณ-สุคฺคติฯ สุนฺทเร-สุมโนฯ สมฺมาสทฺทตฺเถ-สุคโตฯ สมิทฺธิยํ-สุภิกฺขํฯ สุขตฺเถ-สุกโรฯ
สุ อุปสรรค เป็นไปในความหมายว่า
โสภณ ดี เช่น
สุคฺคติ คติ (ภูมิ) ที่ดี,

สุนฺทร งาม เช่น
สุมโน ใจที่งาม.

สมฺมาสทฺทตฺถ ความหมายของ สมฺมา ศัพท์ เช่น
สุคโต พระสุคต (ผู้เสด็จไปโดยชอบ).

สมิทฺธิ บริบูรณ์ เช่น
สุภิกฺขํ มีอาหารบริบูรณ์.

สุขตฺถ ความหมายว่า ง่าย เช่น
สุกโร ทำง่าย.

สํ –
สโมธาเน-สนฺธิฯ สมฺมา, สมฺเถสุ-สมาธิ, สมฺปยุตฺโตฯ สมนฺตภาเว-สงฺกิณฺโณฯ สงฺคเต-สมาคโม, สงฺเขเป-สมาโสฯ ภุสตฺเถ-สารตฺโตฯ สหตฺเถ-สวาโส, สมฺโภโคฯ อปฺปตฺเถ-สมคฺโฆฯ ปภเว-สมฺภโวฯ อภิมุเข-สมฺมุขํฯ สงฺคเห-สงฺคยฺหติฯ ปิทหเน-สวุโตฯ ปุนปฺปุนกมฺเม-สนฺธาวติ, สํสรติฯ สมิทฺธิยํ-สมฺปนฺโนฯ
สํ อุปสรรค เป็นไปในความหมายว่า
สโมธาน รวม เช่น
สนฺธิ การเชื่อม.

สมตฺถ ความหมายว่า โดยชอบ และ เสมอกัน เช่น
สมาธิ สมาธิ (ความตั้งอยู่โดยชอบ),
สมฺปยุตฺโต สัมปยุต (การประกอบโดยเสมอกัน).

สมนฺตภาว ความมีโดยรอบ เช่น
สงฺกิณฺโณ ปะปน (เกลื่อนกล่นโดยรอบ).

สงฺคต ประชุม เช่น
สมาคโม การประชุม.

สงฺเขป ย่อ เช่น
สมาโส การย่อ, บทสมาส.

ภุสตฺถ ในความหมายว่า รุนแรง, มาก เช่น

สารตฺโต กำหนัดมาก.

สหตฺถ ในความหมายแห่ง สห (ร่วมกัน) เช่น
สำวาโส การอยู่ร่วมกัน,
สมฺโภโค บริโภคร่วมกัน.

อปฺปตฺถ ในความหมายแห่ง อปฺป ศัพท์ (น้อย) เช่น
สมคฺโฆ มีค่าน้อย.

ปภว แดนเกิด เช่น
สมฺภโว เหตุให้เกิด.

อภิมุข มุ่งหน้า เช่น
สมฺมุขำ ต่อหน้า.

สงฺคห รวม เช่น
สงฺคยฺหติ ย่อมถูกรวม.

ปิทหน ปิด เช่น
สำวุโต สำรวมแล้ว.

ปุนปฺปุนกมฺม กิริยาที่สื่อถึงการทำบ่อยๆ เช่น
สนฺธาวติ ย่อมแล่นไปแล้วๆเล่าๆ,
สำสรติ ย่อมเดินทางไปแล้วไปอีก.

สมิทฺธิ บริบูรณ์ เช่น
สมฺปนฺโน สมบูรณ์.

อติ –
อติกฺกเม-อติโรจติ, อจฺจโย, อตีโตฯ อติกฺกนฺเต-อจฺจนฺตำฯ อติสฺสเย-อติกุสโลฯ ภุสตฺเถ-อติโกโธฯ อนฺโตกมฺเม-มญฺจำ วา ปีฐำ วา อติหริตฺวา ฐเปติฯ
อติ อุปสรรค เป็นไปในความหมายว่า
อติกฺกม ก้าวล่วง เช่น
อติโรจติ ย่อมรุ่งโรจน์ล้ำ,

อจฺจโย โทษ.
อตีโต ล่วงไปแล้ว.

อติกฺกนฺต ดำเนินไป เช่น
อจฺจนฺตํ ตลอดส่วน.

อติสฺสย ยิ่ง เช่น
อติกุสโล ฉลาดยิ่ง.

ภุสตฺถ ในความหมายที่ยิ่งขึ้น เช่น
อติโกโธ โกรธยิ่ง.

อนฺโตกมฺม ทำไว้ภายใน เช่น
มญฺจํ วา ปีฐํ วา อติหริตฺวา ฐเปติ นำเตียง หรือ ตั่งมาตั้งไว้ภายใน.

อธิ –

อธิเก-อธิสีลํฯ อิสฺสเร-อธิปติ, อธิพฺรหฺมทตฺเต ปญฺจาลาฯ อุปริภาเว-อธิเสติฯ ปริภวเน-อธิภูโตฯ อชฺฌายเน-อชฺเฌติ, พฺยากรณมธีเตฯ อธิฏฺฐาเน-นวกมฺมํ อธิฏฺฐาติ, จีวรํ อธิฏฺฐาติ, อิทฺธิวิกุพฺพนํ อธิฏฺฐาติฯ นิจฺฉเย-อธิมุจฺจติฯ ปาปุณเน-โภคกฺขนฺธํ อธิคจฺฉติ, อมตํ อธิคจฺฉติฯ

อธิ อุปสรรค ย่อมเป็นไปในความหมายว่า
อธิก ยิ่ง เช่น
อธิสีลํ ศีลอันยิ่ง.

อิสฺสร เป็นใหญ่ เช่น
อธิปติ ผู้เป็นใหญ่,
อธิพฺรหฺมทตฺเต ปญฺจาลา ชาวปัญจาละ มีพระเจ้าพรหมทัตเป็นใหญ่. (อีกนัยหนึ่ง พระราชาแคว้นปัญจาละ เป็นใหญ่เหนือพระเจ้าพรหมทัต)

อุปริภาว มีในเบื้องบน เช่น
อธิเสติ นอนทับ.

ปริภวน ครอบงำ เช่น
อธิภูโต ครอบงำแล้ว,

อชฺฌายน สาธยาย เช่น
อชฺเฌติ ย่อมสาธยาย
พฺยากรณมธีเต ผู้สาธยายคัมภีร์ไวยากรณ์.

อธิฏฺฐาน ตั้งมั่น เช่น
นวกมฺมํ อธิฏฺฐาติ ย่อมตั้งไว้ (ก่อสร้าง) สิ่งปลูกสร้าง,
จีวรํ อธิฏฺฐาติ ย่อมอธิษฐานจีวร,
อิทฺธิวิกุพฺพนํ อธิฏฺฐาติ ย่อมอธิษฐานรูปอันเกิดแต่ฤทธิ์.

นิจฺฉย ตัดสิน เช่น
อธิมุจฺจติ ย่อมน้อมใจเชื่อ.

ปาปุณน ถึง เช่น
โภคกฺขนฺธํ อธิคจฺฉนฺติ ย่อมเข้าถึงซึ่งกองแห่งโภคะ.
อมตํ อธิคจฺฉติ ย่อมเข้าถึง ซึ่งอมตะ (นิพพาน).

อนุ –
อนุคเต-อนฺเวติฯ อนุปฺปจฺฉินฺเน-อนุสโยฯ ปจฺฉาสทฺทตฺเถ-อนุรถํฯ ปุนปฺปุนภาเว-อนฺวฑฺฒมาสํ, อนุสวจฺฉรํฯ โยคฺยภาเว-อนุรูปฺยกนิฏฺฐภาเว-อนุพุทฺโธ, อนุเถโรฯ เสสํ การกกณฺเฑ วกฺขติฯ
อนุ อุปสรรค ย่อมเป็นไปในความหมายว่า
อนุคต ไปตาม เช่น
อนฺเวติ ย่อมตามไป.

อนุปฺปจฺฉินฺน ยังไม่ถูกตัด เช่น
อนุสโย อนุสัยกิเลส (กิเลสที่ยังไม่ถูกตัดด้วยมรรค).

ปจฺฉาสทฺทตฺถ ความหมายของ ปจฺฉา ศัพท์ เช่น
อนุรถํ รถคันหลัง.

ปุนปฺปุนภาว ความบ่อย เช่น
อนฺวฑฺฒมาสํ ทุกกึ่งเดือน,
อนุสวจฺฉรํ ทุกปี.

โยคฺยภาว ความเหมาะสม เช่น
อนุรูปี สมควร.

กนิฏฺฐภาว ความเล็กน้อย เช่น
อนุพุทฺโธ พระอนุพุทธะ
อนุเถโร พระอนุเถระ (พระเถระที่มีอายุพรรษา ๑๐ – ๑๙).

บทอุปสรรคที่เหลือ ข้าพเจ้าจักกล่าวในการกกัณฑ์.

อป –
อปคเต-อเปติ, อปาโยฯ ครเห-อปคพฺโภ, อปสทฺโทฯ วชฺชเน-อปสาลาย อายนฺติฯ ปูชายํ-วุฑฺฒ-มปจายนฺติฯ ปทุสฺสเน-อปรชฺฌติฯ
อป อุปสรรค เป็นไปในความหมายว่า
อปคต ปราศจาก เช่น
อเปติ ย่อมหลีกไป,
อปาโย อบาย (ปราศจากความเจริญคือกุศล).

ครห ตำหนิ เช่น
อปคพฺโภ ผู้มีปฏิสนธิน่ารังเกียจ [๓๐๘],
อปสทฺโท มีเสียงน่ารังเกียจ.

วชฺชน ละเว้น เช่น
อปสาลาย อายนฺติ พ่อค้า เว้นแล้วซึ่งศาลา ย่อมมา.

ปูชา บูชา เช่น
วุฑฺฒมปจายนฺติ ย่อมอ่อนน้อมต่อผู้เจริญ.

ปทุสฺสน ทำร้าย เช่น
อปรชฺฌติ ย่อมประทุษร้าย.

---

[๓๐๘] ความหมายนี้ดูในอรรถกถาพระวินัย ๑/๑๐๗. คพฺภโต อปคโต อปคพฺโภ. อภพฺโพ เทวโลกูปปตฺติ ปาณิตุนฺติ อธิปฺปาโย. หีโน วา คพฺโภ อสฺสาติ คพฺโภ, เทวโลกคพฺพปริพาหิรตฺตา อายติ หีนคพฺภปฏิลาภภาคีติ, หีโน วาสฺส มาตุกุจฺฉิมฺหิ คพฺภวาโส อโหสีติ อธิปฺปาโย. ภควโต ปน ยสฺมา อายติ คพฺพภเสยฺยา อปคตา, ตสฺมา โส ตํ อปคพฺภตํ.

อปิ –

สมฺภาวเน-อปิปพฺพตํ ภินฺเทยฺย, เมรุมฺปิ วินิวิชฺเฌยฺยฯ อเปกฺขายํ-อยมฺปิ ธมฺโม อนิยโตฯ สมุจฺจเย-อิติปิ อรหํ, ฉวิมฺปิ ทหติ, จมฺมมฺปิ ทหติ, มํสมฺปิ ทหติฯ ครหายํ-อปิ อมฺหากํ ปณฺฑิตกฯ ปุจฺฉายํ-อปิ ภนฺเต ภิกฺขํ ลภิตฺถ, อปิ นุ ตุมฺเห โสตุกามาตฺถฯ

อปิ อุปสรรค เป็นไปในความหมายว่า

สมฺภาวน ยกย่อง เช่น

อปิปพฺพตํ ภินฺเทยฺย พึงทำลายแม้ซึ่งภูเขาได้,

เมรุมฺปิ วินิวิชฺเฌยฺย พึงเจาะแม้ซึ่งภูเขาสุเมรุได้.

อเปกฺขา เพ่ง เช่น

อยมฺปิ ธมฺโม อนิยโต ธรรม แม้นี้ ก็ไม่เที่ยง.

สมุจฺจย รวบรวม เช่น

อิติปิ อรหํ พระผู้มีพระภาคทรงเป็นพระอรหันต์ แม้เพราะเหตุนี้เช่นกัน.

จมฺมมฺปิ ทหติ ย่อมไหม้ แม้ซึ่งหนังเหมือนกัน.

ครห ตำหนิ เช่น

อปิ [๓๐๙] **อมฺหากํ ปณฺฑิตก** โธ่เอ๋ย บัณฑิตของพวกเรา.

ปุจฺฉา คำถาม เช่น

อปิ ภนฺเต ภิกฺขํ ลภิตฺถ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านได้ภิกษาแล้วหรือ.

อปิ นุ ตุมฺเห โสตุกามตฺถ พวกเธอ ใคร่จะฟังหรือไม่.

อภิ –

อภิมุเข-อภิกฺกนฺโตฯ วิสิฏฺเฐ-อภิญฺญาฯ อธิเก-อภิธมฺโมฯ อุทฺธกมฺเม-อภิรูหติฯ กุเล-อภิชาโตฯ สารุปฺเป-อภิรูโปฯ วนฺทเน-อภิวาเทติฯ เสสํ การกกณฺเฑ วกฺขติฯ

อภิ อุปสรรค เป็นไปในความหมายว่า

อภิมุข มุ่งหน้าไป เช่น

อภิกฺกนฺโต ก้าวไปข้างหน้า.

---

[๓๐๙] ที.สี. ๙/๑๗๓ เป็น อโห วต เร อมฺหากํ ปณฺฑิตก พุทโธ่เอ๋ย พ่อบัณฑิตของเรา.

วิสิฏฺฐ พิเศษ เช่น
อภิญฺญา รู้พิเศษ.

อธิก ยิ่ง เช่น
อภิธมฺโม ธรรมอันยิ่ง.

อุทฺธกมฺเม การกระทำอันบ่งถึงข้างบน เช่น
อภิรูหติ ย่อมงอกขึ้น.

กุล ตระกูล เช่น
อภิชาโต เกิดในตระกูล.

สารุปฺป เหมาะสม เช่น
อภิรูโป มีรูปงาม.

วนฺทน ไหว้ เช่น
อภิวาเทติ ย่อมอภิวาท (กราบไหว้).

บทอุปสรรคที่เหลือ จะกล่าวไว้ในการกกัณฑ์.

อว –
อโธภาเค-อวกฺขิตฺโตฯ วิโยเค-อวโกกิลำ วนำฯ ปริภเว-อวชานาติฯ ชานเน-อวคจฺฉติฯ สุทฺธิยำ-โวทายติ, โวทานำฯ นิจฺฉเย-อวธารณำฯ เทเส-อวกาโสฯ เถยฺเย-อวหาโรฯ
อว อุปสรรค ย่อมเป็นไปในความหมายว่า
อโธ ส่วนล่าง เช่น
อวกฺขิตฺโต ทอดตาลงต่ำ.
วิโยค ไม่ประกอบ, พราก เช่น
อวโกกิลำ วนำ ป่าอันมีนกดุเหว่าหลีกไปแล้ว.

ปริภว ดูหมิ่น เช่น
อวชานาติ ย่อมหมิ่น.

ชานน รู้ เช่น
อวคจฺฉติ ย่อมหยั่งรู้.

สุทฺธิ ความหมดจด เช่น
โวทายติ ย่อมหมดจด.

นิจฺฉย ตัดสิน เช่น
อวธารณํ ตัดสิน.

เทส สถานที่ เช่น
อวกาโส พื้นที่ว่าง.

เถยฺย ขโมย เช่น
อวหาโร การลักขโมย.

อุป –
อุปคเม-อุปนิสีทติฯ สมีเป-อุปจาโร, อุปนครํฯ อุปปตฺติยํ-สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติฯ สทิเส-อุปมาณํ, อุปเมยฺยํฯ อธิเก-อุปขาริยํ โทโณฯ อุปริภาเว – อุปสมฺปนฺโน, อุปจโยฯ อนสเน-อุปวาโสฯ โทสกฺขาเน-ปรํ อุปวทติฯ สญฺญายํ-อุปธา, อุปสคฺโคฯ ปุพฺพกมฺเม-อุปกฺกโม, อุปหาโรฯ ปูชายํ-พุทฺธํ อุปฏฺฐาติฯ คยฺหากาเร-ปจฺจุปฏฺฐานํฯ ภุสตฺเถ-อุปาทานํ, อุปายาโส, อุปนิสฺสโยฯ

อุป อุปสรรค ย่อมเป็นไปในความหมายว่า
อุปคม เข้าใกล้ เช่น
อุปนิสีทติ ย่อมเข้าไปนั่งใกล้.

สมีป ใกล้ เช่น
อุปจาโร ที่ใกล้,
อุปนครํ ใกล้พระนคร.

อุปปตฺติ เกิด เช่น
สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ ย่อมเข้าถึงโลกสวรรค์.

สทิส เหมือน เช่น
อุปมาณํ การเปรียบเทียบ,
อุปเมยฺยํ สิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ.

อธิก เกิน เช่น

อุปขาริยํ โทโณ ๑ ทะนานที่เพิ่มจาก ๑ สาแหรก[๓๑๐],

อุปริภาว ภาวะที่สูงขึ้น เช่น
อุปสมฺปนฺโน ผู้อุปสมบทแล้ว (ถึงภาวะสูงขึ้น คือ สูงกว่าสามเณรและคฤหัสถ์)
อุปจโย ก่อตัวขึ้น.

อนสน การอดอาหาร เช่น
อุปวาโส การอยู่จำ (โดยงดอาหาร).

โทสกฺขาน กล่าวโทษ เช่น
ปรํ <u>อุปวทติ</u> <u>ตำหนิ</u>ผู้อื่น.

สญฺญา ชื่อ เช่น
อุปธา ชื่ออักษรหน้าตัวสุดท้าย,
อุปสคฺโค อุปสรรค[๓๑๑].

ปุพฺพกมฺม การกระทำก่อน เช่น
อุปกฺกโม ความเพียรเริ่มแรก,
อุปหาโร การนำมาคราวแรก.

ปูชา บูชา เช่น
พุทฺธํ อุปฏฺฐาติ ย่อมบำรุงพระพุทธเจ้า.

คยฺหาการ อาการที่ถือเอา เช่น
ปจฺจุปฏฺฐานํ อาการที่บัณฑิตพึงถือเอา (อาการปรากฏ).

ภุสตฺถ ความหมายที่แรงขึ้น เช่น
อุปาทานํ การถือมั่น
อุปายาโส ความทุกข์ใจอย่างแรงกล้า
อุปนิสฺสโย เหตุที่อาศัยอันมีกำลังมาก

---

[๓๑๐] ขารี คือ สาแหรก เป็นมาตราตวงมากกว่าทะนาน ในที่นี้หมายถึง ๑ สาแหรกกับอีก ๑ ทะนาน.

[๓๑๑] อุป อุปสรรคที่เป็นไปในความหมายว่า ชื่อ ใช้แสดงคำที่ตนประกอบนั้นให้ใช้เป็นชื่อ เช่น อุปธา เป็นชื่อของอักษรหน้าตัวสุดท้าย (รู.๕๖๙). อุปสคฺค เป็นชื่อของบทชนิดหนึ่งใช้ปรุงแต่งธาตุและลิงค์ให้มีความหมายเพิ่มขึ้นจากเดิม.

ปติ –

ปติคเต-ปจฺจกฺขึฯ ปฏิโลเม-ปฏิโสตํฯ ปฏิโยคิมฺหิ-ปฏิปุคฺคโลฯ นิเสเธ-ปฏิเสโธฯ นิวตฺเต-ปฏิกฺกมติฯ สทิเส-ปฏิรูปกํฯ ปฏิกมฺเม-โรคสฺส ปฏิกาโรฯ อาทาเน-ปฏิคฺคณฺหาติฯ ปฏิโพเธ-ปฏิเวโธฯ ปฏิจฺเจ-ปจฺจโยฯ เสสํ การกกณฺเฑ วกฺขติฯ

ปติ อุปสรรค เป็นไปในความหมายว่า

ปติคต อาศัย เช่น

ปจฺจกฺขึ [ญาณ]ที่อาศัยอินทรีย์ [มีจักษุเป็นต้น], ต่อหน้า

ปฏิโลม ทวน เช่น

ปฏิโสตํ ทวนกระแส.

ปฏิโยคี ประกอบไว้ให้เสมอ เช่น

ปฏิปุคฺคโล บุคคลเปรียบ.

นิเสธ ปฏิเสธ เช่น

ปฏิเสโธ การปฏิเสธ.

นิวตฺต กลับมา เช่น

ปฏิกฺกมติ ย่อมกลับมา.

สทิส เหมือน เช่น

ปฏิรูปกํ กรรมที่เหมือนกัน.

ปฏิกมฺเม เยียวยา เช่น

โรคสฺส ปฏิกาโร การรักษาโรค.

อาทาน รับไว้ เช่น

ปฏิคฺคณฺหาติ ย่อมรับไว้.

ปฏิโพธ ตรัสรู้ เช่น

ปฏิเวโธ ปฏิเวธ (การรู้แจ่มแจ้ง).

ปฏิจฺจ อาศัย เช่น

ปจฺจโย ปัจจัย (ธรรมอันทำให้ธรรมซึ่งอาศัยตนเป็นไป).

บทที่เหลือ จักกล่าวในการกกัณฑ์.

ปรา –
ปริหานิยํ-ปราภโวฯ ปราชเย-ปราชิโตฯ คติยํ-ปรายนํฯ วิกฺกเม-ปรกฺกโมฯ อามสเน-ปรามสนํฯ
ปรา อุปสรรค ย่อมเป็นไป ในความหมายว่า
ปริหานิ ความเสื่อม เช่น
ปราภโว ความเสื่อม.

ปราชย ความพ่ายแพ้ เช่น
ปราชิโต ผู้แพ้.

คติ ที่ไป เช่น
ปรายนํ ที่ไปในกาลภายหน้า.

วิกฺกม ความพยายาม เช่น
ปรกฺกโม ความบากบั่น.

อมสน การจับต้อง เช่น
ปรามสนํ การลูบคลำ (อวัยวะ).

ปริ –
สมนฺตภาเว-ปริวุโต, ปริกฺขิตฺโต, ปริกฺขาโรฯ ปริจฺเฉเท-ปริญฺเญยฺยํ, ปริชานาติฯ วชฺชเน-ปริหรติฯ ปริหาโรฯ อาลิงฺคเน-ปริสฺสชติฯ นิวาสเน-วตฺถํ ปริทหติฯ ปูชายํ-ปาริจริยาฯ โภชเน-ปริวิสติฯ อภิภเว-ปริภวติฯ โทสกฺขาเน-ปริภาสติฯ เสสํ การกกณฺเฑ วกฺขติฯ
ปริ อุปสรรค ย่อมเป็นไปในความหมายว่า
สมนฺตภาว มีโดยรอบ เช่น
ปริวุโต แวดล้อมแล้ว,
ปริกฺขิตฺโต ล้อมรอบแล้ว,
ปริกฺขาโร คูเมือง

ปริจฺเฉท กำหนด เช่น
ปริญฺเญยฺยํ อันพึงกำหนด,

ปริชานาติ ย่อมกำหนดรู้.

วชฺชน เว้น เช่น
ปริหรติ อ้อมหนี (อธิบาย).

อาลิงฺคน สวมกอด เช่น
ปริสชฺชติ ย่อมสวมกอด.

นิวาสสน นุ่ง เช่น
วตฺถ **ปริทหติ** ย่อมนุ่งผ้า.

ปูชา บูชา เช่น
ปาริจริยา การบำรุงบำเรอ.

โภชน บริโภค เช่น
ปริวิสติ ย่อมอังคาส (เลี้ยงดู, ให้บริโภค).

อภิภว ครอบงำ เช่น
ปริภวติ ย่อมครอบครอง.

โทสกฺขาน กล่าวโทษ เช่น
ปริภาสติ ย่อมด่า.

บทที่เหลือ จักกล่าวในการกกัณฑ์.

นีสทฺโท ปน นีหรณ, นีวรณาทีสุ วตฺตติ, นีหรณ, นีวรณ อิจฺจาทิฯ
ส่วน นี ศัพท์ ย่อมเป็นไปในความหมาย (เหล่านี้) เช่น
นีหรณ นำออก เช่น
นีหรณ การกำจัดออก,

นีวรณ การปิดกั้น เช่น
นีวรณ การปิดกั้น, (กิเลสชื่อ) นิวรณ์.

อิติ อุปสคฺคปทราสิฯ

กลุ่มบทอุปสรรค เป็นอย่างนี้.

นิปาตปทราสิ
กลุ่มบทนิบาต

นิจฺจำ เอกรูเปน วากฺยปเถ ปตนฺตีติ ***นิปาตา****ฯ ปทานำ อาทิ, มชฺฌา'วสาเนสุ นิปตนฺตีติ นิปาตาติปิ วทนฺติฯ*

นิบาต ได้แก่ บทที่ตกไปในหนทางประโยค โดยมีรูปอย่างเดียวแน่นอน. อาจารย์ทั้งหลายยังกล่าวความหมายของนิบาตไว้อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นบทที่ตกไปในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งบททั้งหลาย.

อสตฺววาจกา จาทิสทฺทา นิปาตา นามฯ เต ปน วิภตฺติยุตฺตา, อยุตฺตา จาติ ทุวิธา โหนฺติฯ ตตฺถ วิภตฺติยุตฺตา ปุพฺเพ ทสฺสิตา เอวฯ จาทโย อยุตฺตา นามฯ เต ปน อเนกสตปฺปเภทา โหนฺติฯ นิฆณฺฏุสตฺเถสุ คเหตพฺพาติฯ

ศัพท์ที่ไม่กล่าวถึงทัพพะ (อสัตวะ) มี จ เป็นต้น ชื่อว่า นิบาต. ก็ นิบาตเหล่านั้น มี ๒ คือ ที่ประกอบด้วยวิภัตติ และ ที่ไม่ประกอบด้วยวิภัตติ. บรรดานิบาต ๒ ประการนั้น จะกล่าวถึงนิบาตพวกที่ประกอบด้วยวิภัตติไว้ก่อนเท่านั้น. นิบาต มี จ เป็นต้น ชื่อว่า ไม่ประกอบด้วยวิภัตติ. และนิบาตพวกนี้มีมากมายหลายประเภท. นักศึกษาควรศึกษา (ถือเอา) ในคัมภีร์อภิธานศัพท์เถิด ดังนี้แล.

อพฺยยตทฺธิตปจฺจยปทราสิ
กลุ่มบทที่ลงอัพยยตัทธิตปัจจัย

อพฺยยตทฺธิตปจฺจยนฺตา นาม ยถา, ตถา, เอกธา, เอกชฺฌำ, สพฺพโส, กถำ, อิตฺถำ อิจฺจาทโยฯ เตหิ ตติยาโลโปฯ

บทที่มีอัพยยตัทธิตปัจจัยเป็นที่สุด ได้แก่

ยถา โดยประการใด,

ตถา โดยประการนั้น,

เอกธา โดยประการเดียว,

เอกชฺฌำ โดยอย่างเดียว,

สพฺพโส โดยประการทั้งปวง,

กถำ โดยประการเช่นไร,

อิตฺถำ ด้วยประการอย่างนี้.

ให้ลบตติยาวิภัตติท้ายบทเหล่านี้.

ตฺวาทิปจฺจยนฺตปทราสิ

กลุ่มบทที่มีตฺวาปัจจัยเป็นที่สุด

ตฺวาทิปจฺจยนฺตา นาม กตฺวา, กตฺวาน, กาตุน, กาตุ, กาตเว, ทกฺขิตาเย, เหตุเย, อาทาย, อุปาทาย, วิเจยฺย, วิเนยฺย, สกฺกจฺจ, อาหจฺจ, อุปสมฺปชฺช, สเมจฺจ, อเวจฺจ, ปฏิจฺจ, อติจฺจ, อาคมฺม, อารพฺภอิจฺจาทโยฯ เตสุ ตฺวา, ตฺวานนฺเตหิ ปฐมาโลโปฯ ตุ, ตเว, ตาเย, ตุเยปจฺจยนฺเตหิ จตุตฺถีโลโปติฯ

ธาตโว ปจฺจยา เจว, *อุปสคฺคนิปาตกาฯ*
อเนกตฺถาว เต ปฏิ- *สมฺภิทา ญาณโคจราฯ*

บทที่มี ตฺวา ปัจจัยเป็นต้น ได้แก่
กตฺวา กระทำแล้ว,
กตฺวาน กระทำแล้ว,
กาตุน กระทำแล้ว,
กาตุ เพื่อทำ,
กาตเว เพื่อทำ,
ทกฺขิตาเย เพื่อแสดง,
เหตุเย เพื่อเป็น,
อาทาย ถือเอาแล้ว,
อุปาทาย อาศัยแล้ว,
วิเจยฺย เลือกเฟ้นแล้ว,
วิเนยฺย กำจัดแล้ว,
สกฺกจฺจ เคารพแล้ว,
อาหจฺจ กระทบแล้ว.
อุปสมฺปชฺช เข้าถึงแล้ว,
สเมจฺจ สงบแล้ว,
อเวจฺจ ไม่หวั่นไหวแล้ว,
ปฏิจฺจ อาศัยแล้ว,
อติจฺจ ก้าวล่วงแล้ว,
อาคมฺม อาศัยแล้ว,
อารพฺภ ปรารภแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น ลบปฐมาวิภัตติ ท้าย ตฺวา และ ตฺวาน และลบจตุตถีวิภัตติท้าย ตุ ตเว ตาเย ตุเย ปัจจัย.

(คาถาสรุป)

ธาตโว ปจฺจยา เจว, **อุปสคฺคนิปาตกาฯ**
อเนกตฺถาว เต ปฏิ- **สมฺภิทา ญาณโคจราฯ**

ธาตุ ปัจจัย อุปสรรคและนิบาตเหล่านั้น มีความหมายมากทีเดียว เป็นอารมณ์ของปฏิสัมภิทาญาณ.

อิติ นิรุตฺติทีปนิยา นาม โมคฺคลฺลานทีปนิยา
นามกณฺโฑ นิฏฺฐิโตฯ

นามกัณฑ์ ในคัมภีร์ที่อธิบายโมคคัลลานไวยากรณ์ อันมีนามว่า
“นิรุตติทีปนี”
จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

๓. การกกณฺฑ

ปฐมาวิภตฺติราสิ

อถ นามวิภตฺตีนํ อตฺถเภทา วุจฺจนฺเตฯ

กสฺมิ์ อตฺเถ ปฐมา?

๒๘๙. ปฐมตฺถมตฺเต [๑]ฯ

นามสฺส อภิเธยฺยมตฺเต ปฐมาวิภตฺติ โหติฯ

รุกฺโข, มาลา, ธนนฺฯ

เอตฺถ จ มตฺตสทฺเทน กตฺตุ, กมฺมาทิเก วิภตฺยตฺเถ นิวตฺเตติฯ ตสฺมา อตฺถมตฺตนฺติ ลิงฺคตฺโถ เยว วุจฺจติ.

ตตฺถ อนุจฺจาริเต สติ สุณนฺตสฺส อวิทิโต อตฺโถ ลีนตฺโถ นามฯ ตํ ลีนมตฺถํ คเมติ โพเธตีติ **ลิงฺคํ,** อุจฺจาริตปทนฺฯ

ตํ ปน ปกติลิงฺคํ, นิปฺผนฺนลิงฺคนฺติ ทุวิธนฺฯ ตตฺถ วิภตฺติรหิตํ ปกติลิงฺคํ อิธาธิปฺเปตํ ลิงฺค, วิภตฺตีนํ วิสุํ วิสุํ วิภาคฏฺฐานตฺตาฯ

ลีนํ องฺคนฺติ ลิงฺคนฺฯ ตตฺถ ‘ลีน’นฺติ อปากฏนฺฯ ‘องฺค’นฺติ อวยโวฯ **ลิงฺคํ, นามนฺ, ปาฏิปทิก**นฺติ อตฺถโต เอกนฺ.

๓. การกกัณฑ์

กลุ่มเนื้อความของปฐมาวิภัตติ

ต่อจากนามกัณฑ์ จะกล่าวถึงประเภทแห่งความหมายของวิภัตตินาม.

ปฐมาวิภัตติใช้ในความหมายอะไรบ้าง?

๒๘๙. ปฐมตฺถมตฺเต.

ลงปฐมาวิภัตติในศัพท์ที่เป็นเพียงเนื้อความของคำนาม.

ปฐมาวิภัตติ ย่อมลง ในศัพท์ที่เป็นเพียงเนื้อความของคำนาม เช่น

รุกฺโข ต้นไม้, **มาลา** ดอกไม้, **ธนนฺ** ทรัพย์

ในสูตรนี้ เป็นอันปฏิเสธเนื้อความมีกัตตาและกรรมเป็นต้นของวิภัตติทั้งหลายด้วย มตฺต ศัพท์ (ที่แปลว่า เป็นเพียงเนื้อความ). เพราะฉะนั้น จึงเรียกลิงคัตถะนั่นแหละว่า เป็นเพียงเนื้อความ.

ในคำว่า **ลิงฺคตฺถ** (เนื้อความของลิงค์) นั้น เมื่อยังไม่มีการกล่าวขึ้น เนื้อความที่ยังไม่รู้ แห่งบุคคลผู้ได้ยิน ชื่อว่า เนื้อความที่แอบแฝง ดังนั้น บทที่กล่าวขึ้น ชื่อว่า ลิงค์ เพราะทำให้รู้เนื้อความที่แอบแฝงนั้น.

ลิงค์ มี ๒ อย่าง คือ ปกติลิงค์ (ลิงค์หรือนามศัพท์ที่ยังไม่ประกอบวิภัตติ) และ นิปผันนลิงค์ (ลิงค์ที่สำเร็จจากกรรมกล่าวคือเพศชายและเพศหญิง). บรรดาลิงค์ ๒ อย่างนั้น ในที่นี้หมายถึง ปกติลิงค์ ที่ปราศจากวิภัตติ เพราะเป็นพื้นฐานของการจำแนกวิภัตติออกเป็นแต่ละประเภทๆ.

คำว่า ลิงฺค (ลิงค์) มีรูปวิเคราะห์ว่า **ลีนํ องฺคนฺติ ลิงฺคนฺ** ส่วนอันแอบแฝง ชื่อว่า ลิงค์. ในรูปวิเคราะห์นั้น บทว่า **ลีนนฺ** ความเท่ากับ อปากฏ คือ ไม่ปรากฏ. บทว่า **องฺคนฺ** ความเท่ากับ อวยโว คือ ส่วน.

---

[๑] [จ. ๒.๑.๙๓; ป. ๒.๓.๔๖]

๓ ศัพท์นี้ คือ ลิงฺค, นาม, ปาฏิปทิก มีความหมายเหมือนกัน.

ลิงฺคสฺส อตฺโถ ปรมตฺโถ, ปญฺญตฺติอตฺโถติ ทุวิโธฯ ตถา วิเสสนตฺโถ, วิเสสฺยตฺโถติฯ

เนื้อความของลิงค์ มี ๒ อย่าง คือ เนื้อความที่เป็นปรมัตถ์ และ เนื้อความที่เป็นบัญญัติ. และมี ๒ อย่างอีกเช่นกันคือ เนื้อความที่เป็นวิเสสนะ และเนื้อความที่เป็นวิเสสยะ.

ตตฺถ วิเสสนตฺโถ นาม สกตฺโถ, ตสฺส ตสฺส สทฺทสฺส ปฏินิยโต ปาฏิปุคฺคลิกตฺโถติ วุตฺตํ โหติ. โส เยว ตสฺมึ ตสฺมึ อตฺเถ อาทิมฺหิ สทฺทุปฺปตฺติยา จิรกาลญฺจ สทฺทปวตฺติยา นิพทฺธการณตฺตา นิมิตฺตตฺโถติ จ วุจฺจติ. โส สุติ, ชาติ, คุณ, ทพฺพ, กฺริยา, นาม, สมฺพนฺธวเสน สตฺตวิโธ โหติ.

บรรดาเนื้อความที่เป็นวิเสสนะและที่เป็นวิเสสยะนั้น เนื้อความของตนเอง ชื่อว่า วิเสสนะ ได้แก่ เนื้อความที่มีอยู่เฉพาะตน อันถูกกำหนดแล้วสำหรับเสียงนั้น. อนึ่ง วิเสสนะนั้นนั่นเอง ถูกเรียกว่า นิมิตตัตถะ (เนื้อความอันเป็นเหตุ) เพราะเป็นความเกิดขึ้นของเสียงในคราวแรก และเพราะเป็นเหตุเกิดขึ้นแน่นอน แห่งความเป็นไปของคำศัพท์ (ที่เป็นไป) ตลอดกาลเนิ่นนาน ในเนื้อความนั้นๆ. เนื้อความที่เป็นวิเสสนะนั้นมีอยู่ ๗ ประการ คือ สุติ, ชาติ, คุณ, ทัพพะ, กิริยา, นาม และ สัมพันธ์. (ดูอธิบายในย่อหน้าถัดไปด้วยคำอธิบายของท่านเอง)

วิเสสฺยตฺโถ นาม สามญฺญตฺโถ, พหุนิมิตฺตานํ สาธารณตฺโถติ วุตฺตํ โหติ, โสเยว ตํตนิมิตฺตโยคา เนมิตฺตกตฺโถติ จ วุจฺจติ, โส ชาติ, คุณ, ทพฺพ, กฺริยา, นามวเสน ปญฺจวิโธฯ โค, สุกฺโก, ทณฺฑี, ปาจโก, ติสฺโสติฯ

เนื้อความสามัญ ชื่อว่า วิเสสยะ. หมายความว่า เป็นเนื้อความที่สาธารณะต่อเหตุทั้งปวง. วิเสสยะ ท่านเรียกว่า เนมิตตกัตถะ (เนื้อความอันประกอบด้วยเหตุ) เพราะประกอบด้วยเหตุนั้นๆ. วิเสสยัตถะนั้นมีอยู่ ๕ อย่าง คือ ชาติ, คุณ, ทัพพะ, กิริยา, นาม. เช่น โค วัว (ชาติ) สุกฺโก ขาว (คุณ), ทณฺฑี ผู้มีไม้เท้า (ทัพพะ), ปาจโก พ่อครัว (กิริยา), ติสฺโส นายติสสะ (นาม)

ตตฺถ โคสทฺโท ยทา ชาติมตฺตํ วทติ โค ชาตีติ, ตทา สุติ วิเสสนํฯ ยทา ทพฺพํ วทติ โค คจฺฉตีติ, ตทา สุติ จ ชาติ จ วิเสสนํฯ

บรรดาวิเสสยัตถะทั้ง ๕ นั้น โคศัพท์, เมื่อกล่าวเพียงชาติ คำว่า **โค ชาติ** (พวกโค) ดังนี้ เสียงเป็นวิเสสนะ, เมื่อกล่าวถึงทัพพะว่า **โค คจฺฉติ** วัวย่อมไป, ทั้งเสียงและชาติ ก็เป็นวิเสสนะ.

สุกฺกสทฺโท ยทา คุณมตฺตํ วทติ สุกฺโก คุโณติ, ตทา สุติ วิเสสนํฯ ยทา คุณวิเสสํ วทติ โคสฺส สุกฺโกติ, ตทา สุติ จ คุณชาติ จ วิเสสนํฯ ยทา คุณวนฺตํ ทพฺพํ วทติ สุกฺโก โคติ, ตทา สุติ จ คุณชาติ จ คุณวิเสโส จ สมฺพนฺโธ จ วิเสสนํฯ

สุกฺก ศัพท์, เมื่อกล่าวเพียงคุณว่า **สุกฺโก คุโณ** (สีขาว) สีขาวเป็นตุณลักษณะ เสียงก็เป็นวิเสสนะ. เมื่อกล่าวเจาะจงคุณเป็นพิเศษว่า **โคสฺส สุกฺโก** (สีขาวของวัว) ทั้งเสียงและคุณชาติ เป็นวิเสสนะ. เมื่อกล่าวถึงสิ่งของที่มีคุณลักษณะว่า **สุกฺโก โค** (วัว สีขาว), ทั้งเสียง, คุณชาติ, คุณพิเศษ และสัมพันธ์ ก็เป็นวิเสนะ.

ทณฺฑีสทฺโท ยทา ชาติมตฺตํ วทติ ทณฺฑี ชาตีติ, ตทา สุติ จ ทพฺพญฺจ วิเสสนํฯ ยทา ทพฺพวนฺตํ ทพฺพํ วทติ ทณฺฑี ปุริโสติ, ตทา สุติ จ ทพฺพญฺจ ชาติ จ สมฺพนฺโธ จ วิเสสนํฯ

ทณฺฑีศัพท์, เมื่อกล่าวเพียงชาติว่า **ทณฺฑี ชาติ** (พวกคนมีไม้เท้า) เสียงและทัพพะ ก็เป็นวิเสสนะ, เมื่อกล่าวถึงทัพพะอันมีทัพพะ ว่า **ทณฺฑี ปุริโส** (บุรุษมีไม้เท้า). เสียง, ทัพพะ, ชาติ และ สัมพันธะ ก็เป็นวิเสสนะ.

ปาจกสทฺโท ยทา ชาติมตฺตํ วทติ ปาจโก ชาตีติ, ตทา สุติ จ กฺริยา จ วิเสสนํฯ ยทา กฺริยานิปฺผาทกํ ทพฺพํ วทติ ปาจโก ปุริโสติ, ตทา สุติ จ กฺริยา จ ชาติ จ กฺริยาการกสมฺพนฺโธ จ วิเสสนํฯ

ปาจกศัพท์, เมื่อกล่าวเพียงชาติว่า **ปาจโก ชาติ** (พวกพ่อครัว). เสียง, กิริยา ก็เป็นวิเสสนะ. เมื่อกล่าวถึงทัพพะที่สำเร็จแต่กิริยาว่า **ปาจโก ปุริโส** (บุรุษผู้เป็นพ่อครัว), ทั้งเสียง, กิริยา, และความสัมพันธ์ระหว่างกิริยาและการกะ ก็เป็นวิเสสนะ.

ติสฺสสทฺโท ยทา นามมตฺตํ วทติ ติสฺโส นามนฺติ, ตทา สุติ วิเสสนํฯ ยทา นามวนฺตํ ทพฺพํ วทติ, ติสฺโส ภิกฺขูติ, ตทา สุติ จ นามชาติ จ สมฺพนฺโธ จ วิเสสนํฯ

ติสฺส ศัพท์, เมื่อกล่าวเพียงชื่อว่า **ติสฺโส นามํ** (ชื่อว่า ติสสะ), เสียงก็เป็นวิเสสนะ. เมื่อกล่าวถึงทัพพะอันมีชื่อว่า **ติสฺโส ภิกฺขู** (ภิกษุชื่อว่า ติสสะ). เสียง, นามชาติ และความสัมพันธ์ ก็เป็นวิเสสนะ.

สพฺพตฺถ ยํ ยํ วทตีติ วุตฺตํ, ตํ ตํ วิเสสฺยนฺติ จ ทพฺพนฺติ จ เวทิตพฺพํฯ

ในตัวอย่างทั้งหมด ที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ว่า (บุคคล) ย่อมกล่าวถึงสิ่งใดๆ, สิ่งนั้นๆ พึงทราบว่าเป็นวิเสสยะและทัพพะ.

เอตฺถ จ สุติ นาม สทฺทสภาวา เอว โหติ, สทฺทปกฺขิกา เอวฯ สพฺโพ สทฺโท ปฐมํ สตฺตาภิธายโกติ[๒] จ ญาเส วุตฺตํฯ ตสฺมา สพฺพตฺถ สุติฏฺฐาเน สตฺตา เอว ยุตฺตา วตฺตุนฺติฯ สตฺตาติ จ ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส โวหารมตฺเตนปิ โลเก วิชฺชมานตา วุจฺจติ, ตํ ตํ สทฺทำ

ในข้อความเหล่านี้, ชื่อว่า **สุติ** ได้แก่ สิ่งที่มีเสียงเป็นสภาพ, คือ เป็นสิ่งที่ตกไปในฝ่ายเสียงเท่านั้น. ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวว่า “เสียงทั้งหมด เป็นชื่อเรียกของสัตว์ในคราวแรก” เพราะเหตุนั้น ควรจะกล่าวสัตว์นั่นเองไว้ในฐานะแห่งสุติ

[๒] นฺยาสปกรณ์ สูตร ๒๘๔ (ลิงฺคตฺเถ ปฐมา). กล่าวไว้ว่า สทฺโทติ ปฐมำ สตฺตาภิธายโก.

สุณนฺตสฺส จ ญาณํ ตตฺถสฺส อตฺถิตามตฺตํ สพฺพปฐมํ ชานาติ, ตโต ปรํ ชาติสทฺเท ชาตึ ชานาติฯ คุณสทฺเท คุณนฺติ เอวมาทิ สพฺพํ วตฺตพฺพฯ ลิงฺค, สงฺขฺยา, ปริมาณานิปิ วิเสสนตฺเถ สงฺคยฺหนฺติฯ

ทั้งปวง. เพราะท่านเรียกความที่เนื้อความนั้นๆ มีอยู่ในโลก แม้โดยเป็นเพียงโวหารว่า สัตว์, เมื่อบุคคลได้ยินเสียงนั้นๆ ญาณ ย่อมรู้ซึ่งเพียงความมีอยู่แห่งเนื้อความนั้นๆ ก่อนกว่าบัญญัติทั้งปวง, ต่อมาจึงรู้ชาติ (พวก) ในชาติศัพท์[๗]. ต่อมา จึงรู้คุณ (คุณลักษณะ) ในคุณศัพท์[๔] นักศึกษาพึงกล่าวอย่างนี้เป็นต้น.แม้ลิงค์ สังขยาน และปริมาณ สงเคราะห์เข้าในวิเสสนัตถะ.

ตตฺถ ลิงฺคํ นาม เย อิตฺถิ, ปุริสานํ ลิงฺค, นิมิตฺต, กุตฺตา'กปฺปา นาม อภิธมฺเม วุตฺตา, เย จ นปุ๎สกานํ ลิงฺค, นิมิตฺต, กุตฺตา'กปฺปา นาม อวุตฺตสิทฺธา, เย จ สทฺเทสุ เจว อตฺเถสุ จ วิสทา'วิสทาการ, มชฺฌิมาการา สนฺทิสฺสนฺติ, สพฺพเมตํ ลิงฺคํ นามฯ

บรรดาเนื้อความมีลิงค์เป็นต้นเหล่านั้น,

ลิงค์ ได้แก่ ลิงค์ เหล่านี้ทั้งหมด คือ **ลิงคะ** (รูปร่างสัณฐานมีแขน ขา หน้าตา เพศ เป็นต้น) ของบุรษ และหญิง, **นิมิตตะ** (เครื่องหมาย เช่น หนวด เครา เป็นต้น), **กุตตะ** (นิสัย เช่น การเล่น การกระทำต่างๆ), **อากัปปะ** (กิริยาอาการ เช่น การเดิน ยืน นั่ง นอน กิน พูด เป็นต้น) ซึ่งกล่าวไว้ในพระอภิธรรม, ลิงคะ, นิมิตตะ กุตตะ และอากัปปะของพวกนปุงสกลิงค์ ที่สำเร็จได้โดยไม่ได้กล่าวไว้[๕]. และ **วิสทการะ** อาการที่สะอาด (รู้ง่าย) **อวิสทการะ** ไม่สะอาด (รู้ยาก) และ **มัชฌิมาการะ** เป็นกลางๆ ในศัพท์และอรรถ ที่ถูกแสดงโดยเปรียบเทียบกัน,

เอวํ วิเสสน, วิเสสฺยวเสน ทุวิโธ อตฺโถ ปุพฺเพ วุตฺตสฺส สทฺทลิงฺคสฺส อตฺโถ นาม, โส สลิงฺโค, สสงฺขฺโย, สปริมาโณ จาติ ติวิโธ โหติฯ

อัตถะ (เนื้อความ) มี ๒ อย่าง คือ วิเสสนัตถะและวิเสสยัตถะ เช่นกัน คือ เนื้อความแห่งสัททลิงค์ ที่กล่าวไว้ในตอนต้น. เนื้อความแห่งสัททลิงค์มี ๓ อย่าง[๖] คือ

---

[๗] ศัพท์ที่แสดงถึงความเหมือนกัน ที่เรียกว่า ชาติ ของเนื้อความนั้นๆ เช่น โค นครำ เป็นต้น

[๔] (ศัพท์ที่แสดงถึงคุณลักษณะกล่าวคือความแปลกกันเช่น สุกฺโก ขาว เป็นต้น)

[๕] อวุตตสิทธินัย วิธีการนี้ใช้หมายถึงสิ่งที่หมายเอาได้ แม้จะไม่ต้องกล่าวถึง คือ เมื่อกล่าวถึงเพศชาย และเพศหญิง เป็นอันหมายถึงลิงคะ ของพวกนปุงสกะด้วย

[๖] ๑) สลิงคะ (มีเพศ คือ แสดงเพศทางไวยากรณ์ คือ ปุงลิงค์ อิตถีลิงค์ และนปุงสกลิงค์ เช่น ปุงลิงค์ เอกวจนะ เช่น เอโส ปุริโส บุรุษนี้, พหุวจนะ เอเต ปุริสา - บุรุษเหล่านี้, อิตถีลิงค์ เอกวจนะ เช่น เอสา กญฺญา - หญิงนี้, พหุวจนะ เอเตา กญฺญาโย - หญิงเหล่านี้, นปุงสกลิงค์ เอกวจนะ เช่น เอตำ จิตฺตำ จิตนั่น, พหุวจนะ - เอตานิ จิตฺตานิ - จิตเหล่านั่น),

๒) สสังขยะ (มีจำนวนนับ คือ แสดงจำนวนนับเช่น เอโก - หนึ่ง, เทฺว - สอง, ตโย - สาม เป็นต้น) และ

๑) **สลิงคะ** (มีเพศ คือ แสดงเพศทางไวยากรณ์ คือ ปุงลิงค์ อิตถีลิงค์ และนปุงสกลิงค์)

๒) **สสังขยะ** (มีจำนวนนับ คือ แสดงจำนวนนับ)

๓) **สปริมาณะ** (มีปริมาณ หมายถึง เป็นนามศัพท์ที่แสดงปริมาณ).

ตตฺถ สลิงฺโค ยถา? สญฺญา, ผสฺโส, จิตฺตำฯ กญฺญา, ปุริโส, กุลำฯ มาลา, รุกฺโข, ธนนฺติฯ

บรรดาเนื้อความเหล่านั้น **สลิงคะ** (เนื้อความที่แสดงลิงค์คือเพศทางไวยากรณ์) เช่น **สญฺญา** ความจำ, **ผสฺโส** การกระทบ, **จิตฺตำ** จิต.**กญฺญา** หญิงสาว, **ปุริโส** บุรุษ, **กุลำ** ตระกูล**, มาลา** ดอกไม้, **รุกฺโข** ต้นไม้, **ธนำ** ทรัพย์ [๗]

สสงฺขฺโย ยถา? เอโก, ทฺเว, ตโย, พหู อิจฺจาทิ.

สสังขยะ (เนื้อความที่แสดงจำนวนนับ) เช่น **เอโก** หนึ่ง, **เทฺว** สอง, **ตโย** สาม, **พหู** จำนวนมาก

สปริมาโณ ยถา? วิทตฺถิ, หตฺโถ, โทโณ, อาฬฺหกำ อิจฺจาทิฯ

สปริมาณะ (เนื้อความที่แสดงปริมาณ) เช่น **วิทตฺถิ** คืบ, **หตฺโถ** ศอก, **โทโณ** ทะนาน, **อาฬฺหก** อาฬหกะ (๔ นาฬิ กล่าวคือ ทะนาน)

อปิ จ สุทฺโธ, สำสฏฺโฐติ ทุวิโธ ลิงฺคตฺโถฯ

อนึ่ง **ลิงคัตถะ** (ลิงคมัตตะ หรือ เพียงเนื้อความของนามศัพท์ ที่เรียกว่า ลิงค์ ในที่นี้) มี ๒ อย่าง คือ สุทธลิงคัตถะ และ สังสัฏฐลิงคัตถะ.

ตตฺถ กมฺมาทิสำสคฺครหิโต สุทฺโธ นามฯ โส สลิงฺโค, สสงฺขฺโย, สปริมาโณ, อุปสคฺคตฺโถ, นิปาตตฺโถ, ปาฏิ-ปทิกตฺโถติ ฉพฺพิโธฯ อตฺถิ, สกฺกา, ลพฺภาอิจฺจาทิ อิธ ปาฏิปทิกำ นามฯ ตุน, ตฺวาน, ตฺวา, ตเว, ตุ, ขตฺตุปจฺจยนฺตาปิ นิปาเตสุ คยฺหนฺติฯ

บรรดาลิงคัตถะ ๒ อย่างนั้น **สุทธลิงคัตถะ** ได้แก่ ลิงคัตถะที่ไม่ปะปนจากเนื้อความมีกรรมเป็นต้น. ลิงคัตถะนี้แบ่งออกเป็น ๖ อย่าง คือ สลิงคะ, สสังขยะ, สปริมาณะ, อุปสัคคัตถะ, นิปาตัตถะ และปาฏิปทิกัตถะ. **ปาฏิปทิกะ** ได้แก่ อตฺถิ สกฺกา ลพฺภา เป็นต้น[๘]. แม้นามศัพท์ที่มีปัจจัยเหล่านี้เป็นที่สุด คือ ตุน ตวาน ตเว ตุ ขตฺตุ เป็นต้น ถูกสงเคราะห์ไว้ในนิบาต.

---

๓) สปริมาณะ (มีปริมาณ หมายถึง เป็นนามศัพท์ที่แสดงปริมาณ) เช่น โทโณ - ทะนาน, ขารี - สาแหรก เป็นต้น)

[๗] สญฺญา เป็นเนื้อความที่แสดงอิตถีลิงค์, ปุริโส .. แสดงปุงลิงค์, จิตฺตำ ... แสดงนปุงสกลิงค์. อุทาหรณ์ชุดอื่นก็มีนัยนี้.

[๘] ปาฏิปทิกะ โดยทั่วไปได้แก่ นามศัพท์ทุกชนิด แต่ในที่นี้ดูเหมือนจะหมายเอานิบาตที่มีอรรถของกิริยา เพราะ นามศัพท์นั้นถูกกล่าวไว้ด้วยคำว่า สลิงคะ ข้างต้นแล้ว

สังสัฏฐลิงคัตถะ มี ๒ อย่าง คือ **วุตตสังสัฏฐะ** (สังสัฏฐลิงคัตถะที่ถูกวาจกใหญ่มีสมาสเป็นต้นกล่าว) และ **อวุตตสังสัฏฐะ** (สังสัฏฐลิงคัตถะที่ไม่ถูกวาจกใหญ่มีสมาสเป็นต้นกล่าว).

สังสฏฺโฐ วุตฺตสังสฏฺโฐ, อวุตฺตสังสฏฺโฐติ ทุวิโธฯ

บรรดาสังสัฏฐลิงคัตถะ ๒ อย่างนั้น **วุตตสังสัฏฐลิงคัตถะ**มี ๔ อย่าง คือ ลิงคัตถะที่ถูกสมาสกล่าว, ... ที่ถูกตัทธิต, ... อาขยาต ... , และสังสัฏฐที่ถูกกิตกล่าว. บรรดาวุตตสังสัฏฐลิงคัตถะ ๔ นั้น ที่ถูกสมาสกล่าว มี ๗ คือ การกะ ๖ และสัมพันธะ ๑, หรืออีกอย่างหนึ่ง มี ๘ อย่าง คือ ๗ อย่างดังกล่าวข้างต้นนั้นพร้อมกับภาวะ ๑. ที่ถูกอาขยาตกล่าว มี ๓ คือ กัตตา, กรรม และภาวะ. ที่ถูกกิตกล่าว มี ๗ คือ การกะ ๖, และภาวะ ๑. ทั้งสุทธลิงคัตถะทั้งหมด และวุตตสังสัฏฐะ เป็นที่ตั้งสำหรับปฐมาวิภัตติ.

ตตฺถ วุตฺตสังสฏฺโฐ จตุพฺพิโธ สมาเสน วุตฺตสังสฏฺโฐ, ตทฺธิเตน, อาขฺยาเตน, กิเตนาติฯ ตตฺถ สมาเสน วุตฺโต ฉการกสมฺพนฺธวเสน สตฺตวิโธ, ภาเวน สทฺธิ์ อฏฺฐวิโธ วา, ตถา ตทฺธิเตน วุตฺโตฯ อาขฺยาเตน วุตฺโต กตฺตุ, กมฺม, ภาววเสน ติวิโธฯ กิเตน วุตฺโต ฉการก, ภาววเสน สตฺตวิโธฯ สพฺโพ สุทฺโธ เจว วุตฺตสังสฏฺโฐ จ ปฐมาย วิสโยฯ

แม้อวุตตสังสัฏฐลิงคัตถะ ชนิดที่ไม่ถูกสมาสเป็นต้นกล่าวมีหลายประการ เช่น กัตตุสังสัฏฐะ, กัมมสังสัฏฐะเป็นต้น. อวุตตสังสัฏฐลิงคัตถะนั้นเป็นที่ตั้งแห่งทุติยาวิภัตติเป็นต้นนั่นเทียว. อนึ่ง ในสูตรว่า **ปฐมมตฺถมตฺเต** (ลงปฐมาวิภัตติในที่เป็นเพียงเนื้อความของลิงค์)" นี้ ศัพท์ล้วนๆ ที่เว้นจากวิภัตติ ไม่เหมาะสมจะเป็นบท เพราะเหตุนี้ จึงประกอบปฐมาวิภัตติเท่านั้นไว้ในสุทธลิงคัตถะ ๖ และวุตตสังสัฏฐ-ลิงคัตถะ ๔ เพื่อความเหมาะสมต่อความเป็นบทเท่านั้น, มิใช่เพื่อแสดงความหมาย.

อวุตฺตสังสฏฺโฐปิ กตฺตุสังสฏฺโฐ, กมฺมสังสฏฺโฐติอาทินา อเนกวิโธฯ โส ทุติยาทีนำ เอว วิสโยติฯ เอตฺถ จ วิภตฺติยา วินา เกวโล สทฺโท ปโยคำ นารหตีติ กตฺวา ปโยคารหตฺถเมว ฉพฺพิเธ สุทฺเธ จตุพฺพิเธ จ วุตฺตสังสฏฺเฐ ปฐมา ปยุชฺชติ, น อตฺถโชตนตฺถำฯ

ทว่า สังสัฏฐะมีกรรมเป็นต้น ที่ไม่ถูกวาจกใดๆ กล่าว หากเว้นจากวิภัตติ จะไม่เป็นอันถูกรู้ได้เลย เพราะเหตุนี้ จึงประกอบทุติยาวิภัตติเป็นต้นไว้ในสังสัฏฐะมีกรรมเป็นต้น แม้เพื่อแสดงความหมายด้วย เพราะเหตุนั้น ในคำว่า **อตฺถมตฺเต** (เป็นเพียงเนื้อความ) นี้ จึงลงสัตตมีวิภัตติในที่เป็น

เกนจิ วาจเกน อวุตฺตานิ ปน กมฺมาทีนิ วิภตฺตีหิ วินา วิทิตานิ น โหนฺตีติ กตฺวา อตฺถโชตนตฺถมฺปิ กมฺมาทีสุ ทุติยาทโย ปยุชฺชนฺติฯ ตสฺมา อตฺถมตฺเตติ อิธ เทสนฺตราวจฺเฉทเก วิสยมตฺเต ภุมฺมำฯ กมฺเม ทุติยาอิจฺจาทีสุ ปน นิปฺผาเทตพฺเพ

ปโยชเน ภุมฺมนฺติ เอวํ ทุวินฺนํ ภุมฺมานํ นานตฺตํ เวทิตพฺพนฺติฯ

เพียงที่ตั้ง อันกำหนดสถานที่อย่างใดอย่างหนึ่ง. ส่วนในสูตรเป็นต้นว่า **กมฺเม ทุติยา** (ลงทุติยาวิภัตติในอรรถกรรม) ดังนี้ ลงสัตตมีวิภัตติ ในบทอันเป็นการกะ[๙] ดังนั้น ควรทราบความต่างกันแห่งสัตตมีวิภัตติทั้งสองอย่างนี้.

๒๕๐. อามนฺตเน[๑๐] ฯ

๒๕๐. อามนฺตเน.

ลงปฐมาวิภัตติ ในความเรียกให้รู้ตัว.

ปเคว สิทฺธสฺส วตฺถุโน นาเมน วา นิปาเตน วา อตฺตโน อภิมุขีกรณํ อามนฺตนํ นามฯ อธิกามนฺตเน อตฺถมตฺเต ปฐมา โหติฯ เอตฺถ จ อามนฺตนปทํ นาม กฺริยาเปกฺขํ น โหติ, ตสฺมา การกสญฺญํ น ลภติฯ

อามันตนะ (อาลปนะ คือ การเรียก) ได้แก่ การใช้คำนามหรือนิบาต ทำซึ่งสิ่งอันสำเร็จอยู่ก่อนแล้วเท่านั้น ให้มุ่งมาที่ตน[๑๑]. ลงปฐมาวิภัตติ ในความเป็นเพียงเนื้อความ ซึ่งผนวกการเรียกนั้นไว้ (ด้วยสูตรนี้). อนึ่ง ในสูตรนี้ ธรรมดาว่า บทอามันตนะ จะไม่มองหากิริยา, ฉะนั้น จึงไม่ได้ชื่อว่า การกะ.

ตํ ปน ทุวิธํ สาทรา'นาทรวเสนฯ เอหิ สมฺม, เอหิ เชติฯ

อามันตนะ มี ๒ อย่าง คือ สาทรอามันตนะ (เรียกอย่างเคารพ) เช่น **เอหิ สมฺม** เชิญไปเถิด สหาย, และ อนาทรอามันตนะ (เรียกอย่างไม่เคารพ) เช่น **เอหิ เช**เฮ้ย เจ้าจงไป.

ตถา สชีว, นิชฺชีววเสน, โภ ปุริส, วเทหิ โภ สงฺข, วเทหิ โภ สงฺขฯ อุมฺมุชฺช โภ ปุถุสิเล, อุมฺมุชฺช โภ ปุถุสิเลติ ฯ

มีอีก ๒ อย่าง คือ สชีวอามันตนะ (เรียกสิ่งมีชีวิต) เช่น**โภ ปุริส** บุรุษผู้เจริญ และ อชีวมันตนะ (เรียกสิ่งไม่มีชีวิต) เช่น **วเทหิ โภ สงฺข, วเทหิ โภ สงฺข.** [ที.ม.๑๐/๓๑๕] พูดซิพ่อสังข์, พูดซิพ่อสังข์. **อุมฺมุชฺช โภ ปุถุสิเล, อุมฺมุชฺช โภ ปุถุสิเล.** [สํ.สฬา. ๑๘/๕๘๙]ท่านก้อนหิน ขอจงลอยขึ้นเถิด, ท่านก้อนหิน ขอจงลอยขึ้นเถิด.

---

[๙] แปลโดยถือเอาความให้เข้าใจง่าย ถ้าแปลตามบทพยัญชนะ ได้ว่า ลงสัตตมีวิภัตติในที่เป็นบทอันทำกิริยาให้สำเร็จ.

[๑๐] [ก. ๒๘๕; รู. ๗๐; นี. ๕๗๘; จ. ๒.๑.๘๔; ปา. ๒.๓.๔๗; อามนฺตเณ (พหูสุ)]

[๑๑] หมายความว่า เรียกผู้ที่ปรากฏเป็นสภาพอย่างนั้นอยู่แล้ว (เช่นเป็นภิกษุแล้ว เป็นพระราชาแล้ว เป็นต้นเรียบร้อยแล้วไม่ใช่ยังไม่ปรากฏแล้วตนไปแต่งตั้งขึ้น) หันหน้ามาที่ตน ด้วยคำศัพท์ที่เป็นคำนาม เช่น ปุริส ดูก่อนบุรุษ หรือ ด้วยคำศัพท์ที่เป็นนิบาต เช่น ภนฺเต ข้าแต่ท่านผู้เจริญ, อาวุโส ดูก่อนท่านผู้มีอายุ.

ตถา ปจฺจกฺขา'ปจฺจกฺขวเสน, โภ ปุริส, กหำ เอกปุตฺตก, กหำ เอกปุตฺตกาติ [สำ. นิ. ๒.๖๓; ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.๒]ฯ

มีอีก ๒ อย่าง คือ ปัจจักขอามันตนะ (เรียกสิ่งที่ประจักษ์) เช่น **โภ ปุริส** ข้าแต่ท่านบุรุษ ผู้เจริญ และ อปัจจักขอามันตนะ (เรียกสิ่งที่ไม่ประจักษ์) เช่น **กหำ เอกปุตฺตก, กหำ เอกปุตฺตก** (สำ.นิ.๑๖/๒๔๑) ลูกน้อยๆ คนเดียว (ของฉัน) เจ้าไปไหนเสีย, ลูกน้อยๆ คนเดียว (ของฉัน) เจ้าไปไหนเสีย

ตถา นิยมา'นิยมวเสน, โภ ปุริส, อจฺฉริยำ วต โภ อพฺภุตำ วต โภ [ที. นิ. ๒.๑๕๒]ฯ ยตฺร หิ นาม สญฺญี สมาโนติอาทิ [ที. นิ. ๒.๑๕๒]ฯ

มี ๒ อย่างอีกเช่นกัน คือ นิยมอามันตนะ (เรียกระบุผู้ฟัง) เช่น **โภ ปุริส** ข้าแต่บุรุษผู้เจริญ. และอนิยมอามันตนะ (เรียกไม่ระบุผู้ฟัง) **เช่น อจฺฉริยำ วต โภ อพฺภุตำ วต โภ** [๑๒]**ฯ** ท่านผู้เจริญ น่าอัศจรรย์หนอ เหตุไม่เคยมีมามีแล้ว**. สนฺเตน วต โภ ปพฺพชิตา วิหาเรน วิหรนฺติฯ ยตฺร หิ นาม สญฺญี สมาโนติอาทิ** [๑๓]**ฯ** ท่านผู้เจริญ พวกบรรพชิตย่อมอยู่ด้วยวิหารธรรมอันสงบหนอดังที่ท่านผู้ยังมีสัญญาตื่นอยู่ฯ

อิทำ อามนฺตนำ นาม ปเคว สิทฺเธ เอว โหติ, น วิธาตพฺพเพ, น หิ ปเคว ราชภาวำ วา ภิกฺขุภาวำ วา อปฺปตฺตำ ชนำ ''โภ ราชา''ติ วา ''โภ ภิกฺขู''ติ วา อามนฺเตนฺตีติฯ

ธรรมดาว่า การเรียกนี้จะเกิดขึ้นได้ ต่อเมื่อบุคคลมีอยู่ก่อนเท่านั้น, มิใช่ตนไปแต่งตั้งขึ้น. เพราะว่าชนทั้งหลาย จะไม่เรียกผู้ยังไม่เป็นพระราชา หรือภิกษุ แต่แรกว่า "ขอเดชะ พระราชาผู้เจริญ", "ข้าแต่พระภิกษุท. ผู้เจริญ" ด้วยประการฉะนี้.

ปฐมาวิภตฺติราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มอรรถแห่งปฐมาวิภัตติ จบแล้ว.

---

[๑๒] (ที.ม.๑๐/๑๒๐)

[๑๓] (ที.ม.๑๐/๑๒๐)

ทุติยาวิภตฺติราสิ

กสฺมิ์ อตฺเถ ทุติยา?

๒๕๑. กมฺเม ทุติยา [๑๔]ฯ

กมฺมตฺเถ ทุติยา โหติฯ กริยเตติ กมฺมํ, ตํ นิพฺพตฺติกมฺมํ, วิกติกมฺมํ, ปตฺติกมฺมนฺติ ติวิธํ โหติฯ

ตตฺถ **นิพฺพตฺติกมฺมํ** ยถา? อิทฺธิมา หตฺถิวณฺณํ มาเปติ, ราชา นครํ มาเปติ, มาตา ปุตฺตํ วิชายติ, พีชํ รุกฺขํ ชเนติ, กมฺมํ วิปากํ ชเนติ, อาหาโร พลํ ชเนติ, ชโน ปุญฺญํ กโรติ, ปาปํ กโรติ, พุทฺโธ ธมฺมํ เทเสสิ, วินยํ ปญฺญเปสิ, ภิกฺขุ ฌานํ อุปฺปาเทติ, มคฺคํ อุปฺปาเทติ อิจฺจาทิฯ

วิกติกมฺมํ ยถา? เคหํ กโรติ, รถํ กโรติ, ฆฏฺ กโรติ, ปฏฺ วายติ, โอทนํ ปจติ, ภตฺตํ ปจติ, กฏฺฐุ องฺคารํ กโรติ, สุวณฺณํ กฏกํ กโรติ, เคหํ ฌาเปติ, รุกฺขํ ฉินฺทติ, ปาการํ ภินฺทติ, วิหโย ลุนาติ, ปาณํ หนติ, ภตฺตํ ภุญฺชติ อิจฺจาทิฯ

กลุ่มอรรถของทุติยาวิภัตติ

ทุติยาวิภัตติลงในอรรถอะไร?

๒๕๑. กมฺเม ทุติยา ฯ

ลงทุติยาวิภัตติในอรรถกรรม.

ทุติยาวิภัตติ ลงในอรรถแห่งกรรม. กรรม ได้แก่ สิ่งที่ถูกกระทำ, กรรม มี ๓ อย่าง คือ นิพพัตติกรรม, วิกติแรรม และปัตติกรรม.

บรรดากรรม ๓ อย่างนั้น นิพพัตติกรรม เช่น **อิทฺธิมา หตฺถิวณฺณํ มาเปติ** ผู้มีฤทธิ์ เนรมิตรูปช้าง.**ราชา นครํ มาเปติ,**พระราชาทรงรับสั่งให้สร้างพระนคร.**มาตา ปุตฺตํ วิชายติ**มารดาคลอดบุตร.**พีชํ รุกฺขํ ชเนติ:**พืช ย่อมให้ต้นไม้เกิด.**กมฺมํ วิปากํ ชเนติ.** กรรม ก่อให้เกิดวิบาก.**อาหาโร พลํ ชเนติ.**อาหารให้เกิดพลัง.**ชโน ปุญฺญํ กโรติ** ชน ย่อมทำบุญ. **ปาปํ กโรติ.**ย่อมทำบาป**. พุทฺโธ ธมฺมํ เทเสสิ.**พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม.**วินยํ ปญฺญเปสิ.**ทรงบัญญัติพระวินัย.**ภิกฺขุ ฌานํ อุปฺปาเทติ.**ภิกษุ ทำฌานให้เกิดขึ้น.**มคฺคํ อุปฺปาเทติ.**ทำมรรคให้เกิดขึ้น.

วิกติกรรม ได้แก่อะไรบ้าง ? ตัวอย่างเช่น **เคหํ กโรติ**สร้างเรือน. **รถํ กโรติ** ผลิตรถ. **ฆฏ กโรติ** ปั้นหม้อ. **ปฏ วายติ.**กรอด้าย. **โอทนํ ปจติ** หุงข้าว. **ภตฺตํ ปจติ** หุงข้าว. **กฏฺฐุ องฺคารํ กโรติ** ทำฟืนให้เป็นถ่าน. **สุวณฺณํ กฏกํ กโรติ** ทำทองให้เป็นกำไล. **เคหํ ฌาเปติ** ย่อมทำบ้านให้ไหม้ (เผา). **รุกฺขํ ฉินฺทติ** ตัดต้นไม้. **ปาการํ ภินฺทติ** ทำลายกำแพง. **วิหโย ลุนาติ** เกี่ยวข้าวเปลือก. **ปาณํ หนติ** ฆ่าสัตว์. **ภตฺตํ ภุญฺชติ** กินข้าว.

---

[๑๔] [ก. ๒๕๗; รู. ๒๘๔; นี. ๕๘๐; จ. ๒.๑.๔๓; ปา. ๑.๔.๔๙-๕๑]

ปตฺติกมฺมํ ยถา? คามํ คจฺฉติ, เคหํ ปวิสติ, รุกฺขํ อาโรหติ, นทึ ตรติ, อาทิจฺจํ ปสฺสติ, ธมฺมํ สุณาติ, พุทฺธํ วนฺทติ ปยิรุปาสติ อิจฺจาทิฯ

ปัตติกรรม ได้แก่ อะไรบ้าง? ตัวอย่างเช่น **คามํ คจฺฉติ** ไปบ้าน. **เคหํ ปวิสติ** เข้าเรือน. **รุกฺขํ อาโรหติ** ขึ้นต้นไม้. **นทึ ตรติ** ข้ามแม่น้ำ. **อาทิจฺจํ ปสฺสติ** เห็นพระอาทิตย์. **ธมฺมํ สุณาติ** ฟังธรรม. **พุทฺธํ วนฺทติ ปยิรุปาสติ** ย่อมไหว้, ย่อมเข้าใกล้พระพุทธเจ้า.

ปกติกมฺมํ, วิกติกมฺมนฺติ ทุวิธํฯ สุวณฺณํ กฏกํ กโรติ, กฏฺฐํ องฺคารํ กโรติ, ปุริสํ ฐิตํ ปสฺสติ, ปุริสํ คจฺฉนฺตํ ปสฺสติ, ภิกฺขุ ปสฺสติ สตํ, สมฺปชานํ, อภิกฺกมนฺตํ, ปฏิกฺกมนฺตํ, อาโลเกนฺตํ, วิโลเกนฺตํ, สมิญฺเชนฺตํ, ปสาเรนฺตํ.

กรรมยังมีอีก ๒ อย่าง คือ ปกติกรรม และวิกติกรรม. **สุวณฺณํ กฏกํ กโรติ** ทำทองให้เป็นกำไล. **กฏฺฐํ องฺคารํ กโรติ** ทำฟืนให้เป็นถ่าน. **ปุริสํ ฐิตํ ปสฺสติ** เห็นบุรุษผู้ยืนอยู่. **ปุริสํ คจฺฉนฺตํ ปสฺสติ** เห็นบุรุษผู้เดินไปอยู่. **ภิกฺขุ ปสฺสติ สตํ, สมฺปชานํ, อภิกฺกมนฺตํ, ปฏิกฺกมนฺตํ, อาโลเกนฺตํ, วิโลเกนฺตํ, สมิญฺเชนฺตํ, ปสาเรนฺตํ.** เห็นภิกษุ ผู้มีสติ มีสัมปชัญญะ ก้าวไป ถอยกลับ, มองไปข้างหน้า, เหลียวดู, คู้เข้า, เหยียดออก.

เอตฺถ ‘ปุริสํ, ภิกฺขุ’นฺติ **ปกติกมฺมํ,** ‘ฐิตํ, สตํ’ อิจฺจาทีนิ **วิกติกมฺมานิ**ฯ

ในตัวอย่างเหล่านี้ บทว่า ปุริสํ ซึ่งบุรุษ, ภิกฺขุ ซึ่งภิกษุ เป็นปกติกรรม ส่วนบทว่า ฐิตํ ผู้ยืนอยู่, สตํ ผู้มีสติ เป็นต้น เป็นวิกติกรรม.

ธาตุกมฺมํ, การิตกมฺมนฺติ ทุวิธํฯ คามํ คจฺฉติ, ปุริสํ คามํ คเมติฯ

มี ๒ อย่างอีก คือ ธาตุกรรม และ การิตกรรม เช่น **คามํ คจฺฉติ** ไปบ้าน. **ปุริสํ คามํ คเมติ** ยังบุรุษ ให้ไปบ้าน.

ธาตุกมฺมญฺจ ทฺวิกมฺมิกธาตูนํ ทุวิธํ ปธานกมฺมํ, อปฺปธานกมฺมนฺติฯ อชปาโล อชํ คามํ เนติ, ปุริโส ภารํ คามํ วหติ, หรติ, คามํ สาขํ กฑฺฒติ, คาวึ ขีรํ โทหติ, พฺราหฺมณํ กมฺพลํ ยาจติ, พฺราหฺมณํ ภตฺตํ ภิกฺขติ, คาวิโย วชํ อวรุนฺธติ, ภควนฺตํ ปญฺหํ ปุจฺฉติ, รุกฺขํ ผลานิ โอจินาติ, สิสฺสํ ธมฺมํ พฺรวีติ, ภควา ภิกฺขู เอตทโวจ[๑๕], สิสฺสํ ธมฺมํ อนุสาสติ อิจฺจาทิ.

อนึ่ง ธาตุกรรม แบ่งออกเป็น ปธานกรรม และ อัปปธานกรรม สำหรับทวิกัมมิกธาตุ เช่น **อชปาโล อชํ คามํ เนติ** นำแพะไปบ้าน. **ปุริโส ภารํ คามํ วหติ, หรติ** บุรุษหาบสิ่งของ ไปบ้าน, นำสิ่งของไปบ้าน. **คามํ สาขํ กฑฺฒติ** ลากกิ่งไม้สู่บ้าน. **คาวึ ขีรํ โทหติ** รีดนมกะแม่วัว. **พฺราหฺมณํ กมฺพลํ ยาจติ** ขอผ้ากัมพลกะพราหมณ์. **พฺราหฺมณํ ภตฺตํ ภิกฺขติ** ขอข้าวกะพราหมณ์. **คาวิโย วชํ อวรุนฺธติ** ดึงแม่วัวเข้าคอก. **ภควนฺตํ ปญฺหํ ปุจฺฉติ** ทูลถามปัญหากะผู้มีพระภาค. **รุกฺขํ ผลานิ โอจินาติ** เลือกผลทั้งหลายกะ

[๑๕] [อุทา. ๒๓ (โถกํ วิสทิสํ)]

ต้นไม้. **สิสฺสํ ธมฺมํ พฺรวีติ** กล่าวธรรมกะศิษย์. **ภควา ภิกฺขู เอตทโวจ** พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแล้วซึ่งพระดำรัสนั้นกะภิกษุทั้งหลาย. **สิสฺสํ ธมฺมํ อนุสาสติ** พร่ำสอนธรรมกะศิษย์.

เอตฺถ จ ‘อชํ, ขีรํ’ อิจฺจาทิ ปธานกมฺมํ นาม กตฺตารา ปริคฺคเหตุํ อิฏฺฐตรตฺตาฯ ‘คามํ, คาวึ’อิจฺจาทิ อปฺปธานกมฺมํ นาม ตถา อนิฏฺฐตรตฺตาฯ

ในเรื่องนี้ บทว่า อชํ ซึ่งแพะ, ขีรํ ซึ่งนม เป็นต้น เป็นปธานกรรม เพราะเป็นสิ่งที่กัตตาปรารถนามากที่สุดเพื่อจะถือเอา. ส่วนบทว่า คามํ สู่บ้าน, คาวึ กะแม่วัว เป็นต้น ชื่อว่า อัปปธานกรรม เพราะเป็นสิ่งที่กัตตาไม่ประสงค์มากนัก.

ตตฺถ ปธานกมฺมํ กถินกมฺมํ นาม, กมฺมภาเว ถิรกมฺมนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อปฺปธานกมฺมํ อกถินกมฺมํ นาม, อถิรกมฺมนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตญฺหิ กทาจิ สมฺปทานํ โหติ, กทาจิ อปาทานํ, กทาจิ สามิ, กทาจิ โอกาโสฯ ยถา – โส มํ ทกาย เนติ, คาวิโต ขีรํ โทหติ, คาวิยา ขีรํ โทหหิ, คาวิยํ ขีรํ โทหติ อิจฺจาทิฯ

บรรดาปธานกรรมและอัปปธานกรรมนั้น, ปธานกรรม ชื่อว่า กถินกรรม (กรรมที่แข็ง) คือ เป็นกรรมที่มั่นคงในความเป็นกรรม. ส่วนอัปปธานกรรม ชื่อว่า อกถินกรรม คือ เป็นกรรมที่ไม่แข็ง[๑๖]. จริงอย่างนั้น อัปปธานกรรมนั้น ในบางครั้งเป็นสัมปทานะ, บางครั้งเป็นอปาทานะ, บางครั้งเป็นสามี, บางครั้งก็เป็นโอกาสะ เช่น **โส มํ ทกาย เนติ** เขานำฉันไปเพื่อผีเสื้อน้ำ. **คาวิโต ขีรํ โทหติ** รีดนมจากแม่โค. **คาวิยา ขีรํ โทหหิ** จงรีดนมของแม่โค. **คาวิยํ ขีรํ โทหติ** ย่อมรีดนมในแม่โค.

กมฺเม ทุติยาติ วตฺตเตฯ

สูตรว่า กมฺเม ทุติยา ตามมาในสูตรนี้

๒๙๒. คติโพธาหารสทฺทตฺถา กมฺมก ภชฺชา ทีนํ ปโยชฺเช [๑๗]ฯ

๒๙๒. คติโพธาหารสทฺทตฺถา กมฺมก ภชฺชา ทีนํ ปโยชฺเช.

ลงทุติยาวิภัตติในปโยชชะ[๑๘] ในที่เกี่ยวกับธาตุเหล่านี้ คือ ที่มีอรรถคือ คติ (ไป) โพธ (รู้) อาหาร (นำมา) และ สทฺท (ออกเสียง), อกัมมกธาตุ และ ภชฺช (คั่ว) เป็นต้น

---

[๑๖] หมายถึง ปธานกรรมเป็นกรรมแน่นอนอย่างตายตัว ไม่เปลี่ยนไปใช้อรรถของวิภัตติอื่นแทนได้. ส่วนอัปปธานกรรมเป็นกรรมอย่างหลวม ไม่แน่นอนตายตัว อาจเปลี่ยนไปใช้อรรถของวิภัตติอื่นแทนได้ ท่านจะอธิบายต่อไป

[๑๗] [ก. ๓๐๐; รู. ๒๘๖; นี. ๕๘๗; จำ. ๒.๑.๔๔; ปา. ๑.๔.๕๒]

[๑๘] ในโมคคัลลานวุตติ อธิบายว่า ปโยเชฺช กตฺตริ ทุติยา โหติ **(โมคฺ.สุยาทิ ๒/๔)**ฯ (ลงทุติยาวิภัตติ ในกัตตาอันเป็นปโยชชะ กล่าวคือ กัตตาที่ถูกใช้ให้ทำ). ซึ่งตรงกับการิตกรรมในคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์.

นิจฺจวิธิสุตฺตมิทฺ ฯ คมนตฺถานำ โพธนตฺถานำ อาหารตฺถานำ สทฺทตฺถานำ อกมฺมกานำ ภุชฺชาทีนญฺจ ธาตูนำ ปโยชฺเช กมฺมนิ ทุติยา โหติฯ เอตฺถ จ ปโยชฺชกมฺมำ นาม การิตกมฺมำ วุจฺจติฯ

สูตรนี้เป็นนิจจวิธี.[๑๕] หมายความว่า ลงทุติยาวิภัตติ ในกรรม อันเป็นปโยชชะ (กัตตาที่ถูกใช้ให้ทำ) ในที่เกี่ยวกับธาตุท.เหล่านี้ คือ **(๑)** ที่มีความหมายว่า คมน (ไป), โพธน (รู้), อาหาร (นำไป) และ สทฺท (ออกเสียง) **(๒)** อกัมมกธาตุ **(๓)** ภุชฺช (คั่ว) ธาตุ เป็นต้น ในที่นี้ ปโยชชกรรม (กรรมอันเป็นปโยชชกัตตา) ได้แก่ การิตกรรม (กรรมของการิตปัจจัย คือ เณ, ณย, ณาเป และณาปย).

ปุริโส ปุริสำ คามำ คมยติ, สามิโก อชปาลำ อชำ คามำ นยาเปติ, อาจริโย สิสฺสำ ธมฺมำ โพเธติ, ปุริโส ปุริสำ ภตฺตำ โภเชติ, อาจริโย สิสฺสำ ธมฺมำ ปาเฐติ, ปุริโส ปุริสำ สยาเปติ, อจฺฉาเปติ, อุฏฺฐาเปติ, ปุริโส ปุริสำ ธญฺญำ ภุชฺชาเปติ, โกฏฺฏาเปติ, อุทฺธราเปติฯ

ตัวอย่างเช่น **ปุริโส ปุริสำ คามำ คมยติ** บุรุษยังบุรุษ ให้ไปสู่บ้าน. **สามิโก อชปาลำ อชำ คามำ นยาเปติ.** เจ้านาย ยังคนเลี้ยงแพะ ให้ต้อนแพะไปสู่บ้าน. **อาจริโย สิสฺสำ ธมฺมำ โพเธติ.** อาจารย์ ยังศิษย์ ให้รู้ ซึ่งธรรม. **ปุริโส ปุริสำ ภตฺตำ โภเชติ.** บุรุษ ยังบุรุษให้กินข้าว. **อาจริโย สิสฺสำ ธมฺมำ ปาเฐติ.** อาจารย์ ยังศิษย์ให้แสดงธรรม. **ปุริโส ปุริสำ สยาเปติ, อจฺฉาเปติ, อุฏฺฐาเปติ**บุรุษ ยังบุรุษ ให้นอน, ให้นั่ง, ให้ลุกขึ้น. **ปุริโส ปุริสำ ธญฺญำ ภุชฺชาเปติ, โกฏฺฏาเปติ, อุทฺธราเปติ.** บุรุษยังบุรุษ ให้คั่ว, ให้ทุบ, ให้ฝัด ซึ่งข้าวเปลือก.

เอเตสมีติ กิ? ฯปุริโส ปุริเสน โอทนำ ปาเจติ

บทว่า **เอเตสำ** มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการห้ามใช้ทุติยาวิภัตติในที่ไม่ได้เกี่ยวกับธาตุอื่นจากธาตุเหล่านี้ เช่น**ปุริโส ปุริเสน โอทนำ ปาเจติ** บุรุษ ย่อมยังบุรุษให้หุงซึ่งข้าว.

เอตฺถ จ คมนตฺถาทีนำ ปโยชฺเช ตติยาปิ รูปสิทฺธิยำ [๑๔๑ ปิฏฺเฐ] สทฺทนีติยญฺจ [สุตฺต-๑๔๘ ปิฏฺเฐ] วุตฺตาฯ สทฺทนีติยำ ตติยาปโยเคปิ กมฺมตฺถเมว อิจฺฉติฯ ญาสาทีสุ กตฺวตฺถำ อิจฺฉนฺติฯ

เกี่ยวกับเรื่องนี้ ในปทรูปสิทธิและสัททนีติกล่าวถึงตติยาวิภัตติที่ลงในปโยชชกรรม ในที่เกี่ยวกับธาตุที่มีอรรถคมน (ไป) เป็นต้นไว้ด้วย. แม้ในที่ประกอบด้วยตติยาวิภัตติ เฉพาะสัททนีติท่านประสงค์อรรถกรรมเท่านั้น. ส่วนในนยาสะเป็นต้นท่านประสงค์อรรถกัตตา.

ยทา ปน ปฐมำ ปโยชกำ อญฺโญ ทุติโย ปโยเชติ, ตทา ปฐโม ปโยชฺโช นามฯ ตสฺมิ ตติยาเอวาติ วุตฺ

อนึ่ง ในกาลใด ปโยชกะ (ผู้ใช้) ที่ ๒ อีกคนหนึ่ง ใช้ปโยชกะ คนที่ ๑ ให้ทำ, ในกาลนั้น ปโยช

[๑๕] หมายความว่า ในที่ประกอบด้วยธาตุเหล่านี้เท่านั้น ต้องลงทุติยาวิภัตติท้ายนามศัพท์ในกรรม อันเป็นปโยชชกัตตา.

ติยํ วุตฺตํฯ อตฺตนา วิปฺปกตํ กุฏึ ปเรหิ ปริโยสาเปติ [ปารา. ๓๖๓]ฯ

กะ คนที่ ๑ ชื่อว่า ปโยชชะ (ผู้ถูกใช้). ท่านกล่าวไว้ในวุตติ[๒๐] ว่า “ตสฺมิ ตติยาเอว ลงตติยาวิภัตตินั่นเทียว ในกัตตาอันเป็นปโยชชะนั้น” เช่น **อตฺตนา วิปฺปกตํ กุฏึ ปเรหิ ปริโยสาเปติ** (วิ.มหา. ๑/๕๓๘) ภิกษุใช้ผู้อื่นสร้างกุฏีอันตนสร้างค้างไว้ จนสำเร็จ (ต้องอาบัติสังฆาทิเสส).

๒๕๓. หรา ทีนำ วา[๒๑]ฯ

หราทีนำ ปโยชฺเช กมฺมนิ วิกปฺเปน ทุติยา โหติฯ

สามิโก ปุริสำ ภารำ หาเรติ ปุริเสน วา, ปุริสำ อาหารำ อชฺโฌหาเรติ ปุริเสน วา, ปุริสำ กมฺมำ กาเรติ ปุริเสน วา, ราชา ปุริสำ อตฺตานำ ทสฺเสติ ปุริเสน วา, ปุริสำ พุทฺธำ วนฺทาเปติ ปุริเสน วาฯ

๒๕๓. หรา ทีนำ วา

ลงทุติยาวิภัตติ ในกัตตา อันเป็นผู้ถูกใช้ ในที่เกี่ยวกับ หร ธาตุเป็นต้น ได้บ้าง.

ลงทุติยาวัภตติ ในกรรมที่เป็นปโยชชกัตตาในที่เกี่ยวข้องกับหรธาตุ (นำไป) เป็นต้น โดยวิกัปป์.

สามิโก ปุริสำ ภารำ หาเรติ, ปุริเสน วา เจ้านายยังบุรุษ ให้นำไป ซึ่งสิ่งของ, ใช้รูปว่า ปุริเสน ได้บ้าง.**ปุริสำ อาหารำ อชฺโฌหาเรติ, ปุริเสน วา** บุรุษคนหนึ่ง ยังบุรุษให้กินอาหาร, ใช้รูปว่า ปุริเสน ได้บ้าง. **ปุริสำ กมฺมำ กาเรติ, ปุริเสน วา** บุรุษคนหนึ่ง ยังบุรุษให้ทำซึ่งการงาน, ใช้รูปว่า ปุริเสน ได้บ้าง.**ราชา ปุริสำ อตฺตานำ ทสฺเสติ, ปุริเสน วา** พระราชา ยังบุรุษให้แสดง ซึ่งตน, ใช้รูปว่า ปุริเสน ได้บ้าง. **ปุริสำ พุทฺธำ วนฺทาเปติ, ปุริเสน วา** บุรุษคนหนึ่ง ยังบุรุษให้ไหว้ซึ่งพระพุทธเจ้า, ใช้รูปว่า ปุริเสน ได้บ้าง.

---

[๒๐] วุตติของสูตร หราทีนำ ในโมคคัลลานะ (โมค.สุยาทิ ๒/๕) ยกตัวอย่างรูปที่เป็นตติยาวิภัตติลงในอรรถนี้ได้บ้างว่า หาเรติ ภารำ เทวทตฺตำ เทวทตฺเตเนติ วา (บุรุษยังเทวทัตให้นำไปซึ่งภาระ ใช้รูปว่า “เทวทตฺเตน” ดังนี้บ้าง). วุตติของสูตรที่ ๒๘๖ ในปทรูปสิทธิ กล่าวถึงด้วยข้อความว่า “นิจฺจสมฺปตฺเต วิกปฺปตฺโถยำ. เตน ตสฺส ปกฺเข ตติยา โหติ (เมื่อความแน่นอนมาถึงแล้ว วาศัพท์บ่งความไม่แน่นอน. เพราะฉะนั้น ลงตติยาวิภัตติในส่วน ของ วาศัพท์)”. ส่วนคัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา สูตรที่ ๕๘๗ คติ พุทฺธภุชปฐหรกรสยาทีนำ การิเต วา (เมื่อมีการิตปัจจัย ลงทุติยาวิภัตติในที่ประกอบกับธาตุที่มีอรรถการไป, การรู้, ภุชธาตุ, ปฐธาตุ หรธาตุ กรธาตุ และสิธาตุ ได้บ้าง). ยกตัวอย่างว่า ปุริโส ปุริสำ คามำ คมยติ, ปุริโส ปุริเสน วา. บุรุษยังบุรุษย่อมให้ไปสู่บ้าน, ใช้เป็นรูปว่า “ปุริเสน” บ้างก็ได้.

[๒๑] [ก. ๓๐๐; รู. ๒๘๖; นี. ๕๘๗; จำ. ๒.๑.๔๕; ปา. ๑.๔.๕๓]

๑๕๔. น ขาทาทีนำ [๒๒]ฯ

ขาทาทีนำ ปโยชฺเช กมฺมนิ น ทุติยา โหติฯ

สามิโก ปุริเสน ขชฺชำ ขาทาเปติ, อท-ภกฺขเน, ภตฺตำ อาเทติ, สามิโก ทาเสน ปุริสำ อวฺหาเปติ, สทฺทายาเปติ, กนฺทยติ, นาทยติฯ

เอตฺถ จ ‘สทฺทายาเปตี’ติ สทฺทำ การาเปติ, นามธาตุ เจสาฯ กนฺท, นทาปิ สทฺทตฺถาเยวฯ

๑๕๔. น ขาทาทีนำ.

ไม่ลงทุติยาวิภัตติในกรรม ที่เป็นปโยชชกัตตา ในที่เกี่ยวข้องกับขาท (เคี้ยว) เป็นต้น.

ในที่เกี่ยวข้องกับ ขาท ธาตุเป็นต้น ไม่ลงทุติยาวิภัตติ ในกรรม อันเป็นปโยชชกัตตา.

สามิโก ปุริเสน ขชฺชำ ขาทาเปติ นายยังบุรุษให้เคี้ยวกิน ของขบเคี้ยว. อท ธาตุ ในการกิน เช่น **ภตฺตำ อาเทติ** ให้กิน ซึ่งข้าวสวย. **สามิโก ทาเสน ปุริสำ อวฺหาเปติ, สทฺทายาเปติ, กนฺทยติ, นาทยติ** นายยังทาสให้นำไปซึ่งบุรุษ, ... ย่อมให้ออกเสียง, ... ให้ส่งเสียง, ... ให้เปล่งเสียง.

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **สทฺทายาเปติ** ให้ออกเสียง ได้แก่ สทฺทำ การาเปติ ให้กระทำซึ่งเสียง, เพราะ สทฺทาย นี้เป็นนามธาตุ (ลงอาย ปัจจัยท้ายคำนามเพื่อใช้เป็นกิริยา เหมือนธาตุ). กนฺท ธาตุและ นท ธาตุ มีอรรถว่า สทฺท (ออกเสียง) เหมือนกัน.

๒๕๕. วหิสฺสานิยนฺตุเก [๒๓]ฯ

วหิสฺสาติ ธาตุนิทฺเทโส อิ-กาโร, นิยาเมติ ปโยเชตีติ นิยนฺตา, นตฺถิ นิยนฺตา เอตสฺสาติ อนิยนฺตุโกฯ ยสฺส อญฺเญน ปโยชเกน กิจฺจำ นตฺถิ, สยเมว ญตฺวา วหติ, โส อนิยนฺตุโก นาม, วหธาตุสฺส ตาทิเส อนิยนฺตุเก ปโยชฺเช กมฺมนิ ทุติยา น โหติฯ สามิโก ทาเสน ภารำ วาเหติฯ

๒๕๕. วหิสฺสานิยนฺตุเก.

ในที่เกี่ยวกับวหธาตุ ไม่ลงทุติยาวิภัตติในกรรมที่เป็นปโยชชกัตตา ซึ่งไม่มีการใช้ให้ทำ.

บทว่า **วหิสฺส** นี้ อิ อักษร เป็นธาตุนิทเทส (อิในบทว่า วหิสฺส มีไว้เพื่อแสดงว่า วห เป็นธาตุ), บทว่า **อนิยนฺตุเก** มีรูปวิเคราะห์ว่า**นิยาเมติ ปโยเชตีติ นิยนฺตา** บุคคล ผู้ใช้ ชื่อว่า นิยนฺต. **นตฺถิ นิยนฺตา เอตสฺสาติ อนิยนฺตุโก** บุคคลผู้ไม่ต้องมีใครมาใช้เรียกว่า อนิยนฺตุก. หมายความว่า กิจด้วยการชักชวนอย่างอื่นย่อมไม่มี แก่บุคคลใด, คือ ย่อมรู้ด้วยตนเองนั่นเทียวแล้วจึงนำไป, บุคคลนั้น ชื่อว่า อนิยนฺตุก ไม่ต้องถูกใช้ให้ทำ, ในที่เกี่ยวข้องกับวหธาตุ ไม่ลง

---

[๒๒] [ก. ๓๐๐; รู. ๒๘๖; นี. ๕๘๗; จำ. ๒.๑.๔๗; ปา. ๑.๔.๕๗]

[๒๓] [ก. ๓๐๐; รู. ๒๘๖; นี. ๕๘๗; จำ. ๒.๑.๔๘; ปา. ๑.๔.๕๒]

ทุติยาวิภัตติ ในกรรม ที่เป็นปโยชชะ ซึ่งไม่ต้องมีผู้ใช้ให้ทำ อย่างนี้ ตัวอย่างเช่น **สามิโก ทาเสน ภารๆ วาเหติ นายยังทาสให้นำไปซึ่งสิ่งของ.**

อนิยนฺตุเกติ กึ? พลีพทฺเท ภารๆ วาเหติฯ

บทว่า อนิยนฺตุเก มีประโยชน์อะไร?

อนุญาตให้ลงทุติยาวิภัตติในปโยชชะ ที่มีการใช้ให้ทำได้ เช่น **พลีพทฺเท ภารๆ วาเหติ** ยังโคพลิพัทธ์ท. ให้นำสิ่งของไป.

๒๙๖. ภกฺขิสฺสาหิๆ[๒๔]ฯ

๒๙๖. ภกฺขิสฺสาหิๆ.

ในที่เกี่ยวข้องกับ ภกฺข ธาตุ ไม่ลงทุติยาวิภัตติ ในกรรม อันเป็นปโยชชะ ที่ไม่ใช่ที่ตั้งแห่งการเบียดเบียน

ภกฺขิตุๆ อิจฺฉนฺตสฺส ภกฺขาปนๆ หิๆสา นาม น โหติ, อนิจฺฉนฺตสฺส ภกฺขาปนๆ หิๆสา นาม, ภกฺขธาตุสฺส ปโยชฺเช กมฺมนิ อหิๆสาวิสเย ทุติยา น โหติฯ สามิโก ปุริเสน โมทเก ภกฺขาเปติฯ

การให้บุคคลที่ประสงค์จะกินได้กิน ไม่ได้ชื่อว่า เบียดเบียน, การให้บุคคลที่ไม่ประสงค์จะกินได้กิน ชื่อว่า เบียดเบียน. ไม่ลงทุติยาวิภัตติ ในกรรมอันเป็นปโยชชะ ในที่เกี่ยวข้องกับ ภกฺขธาตุ ที่เป็นที่ตั้งแห่งการไม่เบียดเบียน ตัวอย่างเช่น **สามิโก ปุริเสน โมทเก ภกฺขาเปติ** เจ้านาย ยังบุรุษให้เคี้ยวกินซึ่งขนมท..

อหิๆสายนฺติ กึ? พลีพทฺเท สสฺสๆ ภกฺขาเปติฯ เอตฺถ ‘สสฺส’นฺติ ถูลตรๆ สสฺสนฺติ วทนฺติฯ

บทว่า **อหิๆสายๆ** มีประโยชน์อะไร.

อนุญาตให้ลงทุติยาวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ซึ่งมีอรรถเบียดเบียน เช่น **พลีพทฺเท สสฺสๆ ภกฺขาเปติ** คนเลี้ยงโค ยังโคพลิพัทธ์ท. ให้เคี้ยวกิน ซึ่งข้าวกล้า. ในตัวอย่างนี้ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า บทว่า สสฺสๆ ในที่นี้ได้แก่ ข้าวกล้าที่อวบอ้วนกว่าปกติ.

ปาฬิยๆ ‘‘สพฺเพสๆ วิญฺญาเปตฺวาน [อป. เถร ๑.๑.๔๓๘], โตเสนฺติ สพฺพปาณินๆ [อป. เถร ๑.๑.๓๐๐]ฯ เถรสฺส ปตฺโต ทุติยสฺส คาเหตพฺโพ’’ อิจฺจาทินา [ปารา. ๖๑๕] ปโยชฺเช ฉฏฺฐีปิ ทิสฺสติฯ

ในพระบาฬีพบตัวอย่างการใช้ฉัฏฐีวิภัตติในกรรมอันเป็นปโยชชะได้บ้าง เช่น **สพฺเพสๆ วิญฺญาเปตฺวาน** (ขุ.เถร.อป.๓๒/๗ ปุณฺณมนฺตานิปุตฺต)ยังปวงชน ให้ได้รู้แจ่มแจ้งแล้ว.**โตเสนฺติ สพฺพปาณินๆ** (ขุ.เถร.อป.๓๒/๑ สารีปุตฺต)ฯยังสรรพสัตว์

---

[๒๔] [ก. ๓๐๐; รู. ๒๘๖; นี. ๕๘๗; จ. ๒.๑.๔๕; ปา. ๑.๔.๕]

ย่อมให้ยินดี**. เถรสฺส ปตฺโต ทุติยสฺส คาเหตพฺโพ** (วิ. มหา.๒/๑๓๒) ยังพระเถระรูปที่ ๒ ให้รับเอาบาตรของพระเถระ.

๒๙๗. ฌาทีหิ ยุตฺตา [๒๕]ฯ

ธีอิจฺจาทีหิ นิปาโตปสคฺเคหิ ยุตฺตา ลิงฺคมฺหา ทุติยา โหติฯ ธึ พฺราหฺมณสฺส หนฺตารํ [ธ. ป. ๓๘๙], ธีรตฺถุ'มํ ปูติกายํ [ชา. ๑.๓.๑๒๙], ธีรตฺถุ ตํ ธนลาภํ [ชา. ๑.๔.๓๖], ธีรตฺถุ พหฺเก กาเมฯ

ตติยาปิ ทิสฺสติ, ธีรตฺถุ ชีวิเตน เม [ชา. ๒.๑๗.๑๓๕]ฯ อนฺตรา จ ราชคหํ อนฺตรา จ นาฬนฺทํ [ที. นิ. ๑.๑], อภิโต คามํ วสติ, ปริโตคามํ วสติ, นทึ เนรญฺชรํ ปติ [สุ. นิ. ๔๒๗], เอเตสุ ฉฏฺฐยตฺเถ ทุติยา.

๒๙๗. ฌาทีหิ ยุตฺตา.

ลงทุติยาวิภัตติ ท้ายนามศัพท์อันประกอบด้วยนิบาตและอุปสัคมี ธึ เป็นต้น.

ลงทุติยาวิภัตติ ท้ายนามศัพท์อันประกอบด้วยนิบาตและอุปสัคมี ธึ เป็นต้น. ตัวอย่างเช่น **ธึ พฺราหฺมณสฺส หนฺตารํ** [ขุ.ธ. ๒๖/๓๘๙] ขอติเตียนผู้ฆ่าพราหมณ์. **ธีรตฺถุ'มํ** [๒๖] **(อตฺรํ) ปูติกายํ** [ชา. ๒๗/๔๘๐] น่าติเตียนกายอันเปื่อยเน่ากระสับกระส่าย**. ธีรตฺถุ ตํ ธนลาภํ** [ขุ.ชา. ๒๗/๔๖๑] น่าติเตียนการได้ทรัพย์[๒๗]. **ธีรตฺถุ พหฺเก กาเม**[๒๘]ฯ (ขุ.ชา.๒๗/๑๕๔๗)น่าติเตียนแท้ ซึ่งกามเป็นอันมาก

แม้ที่ลงตติยาวิภัตติ ก็พบบ้าง เช่น **ธีรตฺถุ ชีวิเตน เม** [ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๕๐]ฯน่าติเตียนด้วยชีวิตของเรา[๒๙]. แต่ในตัวอย่างเหล่านี้ เป็นทุติยาวิภัตติลงในอรรถฉัฏฐีวิภัตติ. **อนฺตรา จ ราชคหํ อนฺตรา จ นาฬนฺทํ** [ที.สี. ๙/๑] ในระหว่างแห่งเมืองราชคฤห์และ ในระหว่างแห่งเมืองนาฬันทา. **อภิโต คามํ วสติ** ย่อมอยู่ใกล้แห่งบ้าน. **ปริโตคามํ วสติ** ย่อมอยู่โดยรอบแห่งบ้าน**. นทึ เนรญฺชรํ ปติ** [ขุ.สุ. ๒๕/๓๕๕] ในที่ใกล้แห่งแม่น้ำเนรัญชรา.

---

[๒๕] [ก. ๒๘๙; รู. ๒๘๘; นี. ๕๘๒, ๕๘๖; จ. ๒.๑.๕๐; ปา. ๒.๓.๒]

[๒๖] ปัจจุบันเป็น ธิรตฺถุ ทุกฉบับ.

[๒๗] ผิดกันเล็กน้อย ความเต็มมีดังนี้ ธิรตฺถุ ตํ ยสลาภํ, ธนลาภญฺจ พฺราหฺมณ; ยา วุตฺติ วินิปาเตน, อธมฺมจรเณน วาติฯ น่าติเตียนความประพฤติอัตตวินิบาตกรรม การประพฤติอธรรม การได้ยศ และได้ทรัพย์.

[๒๘] ผิดกันเล็กน้อย ความเต็มมีดังนี้ คือ ธิรตฺถุ สุพหู กาเม, ทุคฺคนฺเธ พหุกณฺฏเก; เย อหํ ปฏิเสวนฺโต, นาลภึ ตาทิสํ สุขํฯ น่าติเตียนแท้ ซึ่งกามเป็นอันมาก มีกลิ่นเหม็น มีเสี้ยนหนามมาก เราส้องเสพอยู่ ไม่ได้รับความสุขเช่นนั้น.

[๒๙] ความหมายคือ ธิรตฺถุ ครหิตํ มม ชีวิตํ, ชีวิเตน เม โก อตฺโถฯ ชีวิตของเราน่าติเตียนแท้ ประโยชน์อะไรด้วยชีวิตเรา. (ชา.อ. ๒/๓๑๕)

ตถา ปฏิภาติ มํ ภควา [อุทา. ๔๕; สํ. นิ. ๑.๒๑๗], อปิสฺสุ มํ ติสฺโส อุปมาโย ปฏิภํสุ [ม. นิ. ๑.๓๗๔], ปฏิภาตุ ตํ ภิกฺขุ ธมฺโม ภาสิตุํ [มหาว. ๒๕๘]ฯ ปฏิภนฺตุ ตํ จุนฺท โพชฺฌงฺคา [สํ. นิ. ๓.๗๙] – ‘ม’นฺติ มม, ‘ต’นฺติ ตว, สมฺปทานตฺเถ ทุติยาฯ ‘ม’นฺติ มมญาเณ, ‘ต’นฺติ ตวญาเณติปิ วณฺเณสุํฯ น อุปายมนฺตเรน อตฺถสฺส สิทฺธิ, นตฺถิ สมาทานมนฺตเรน สิกฺขาปฏิลาโภ, เนวิธ น หุรํ น อุภยมนฺตเรน, เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺส [ม. นิ. ๓.๓๙๓; อุทา. ๗๔]ฯ ตตฺถ ‘อนฺตเรนา’ติ นิปาตปทเมตํ, วชฺเชตฺวาตฺยตฺโถฯ ปุพฺเพน คามํ, ทกฺขิเณน คามํ, อุตฺตเรน คามํ, คามสฺส ปุพฺเพติ อตฺโถฯ น อุปายมนฺตเรน อตฺถสฺส สิทฺธิ, นตฺถิ สมาทานมนฺตเรน สิกฺขาปฏิลาโภ, เนวิธ น หุรํ น อุภยมนฺตเรน, เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺส [ม. นิ. ๓.๓๙๓; อุทา. ๗๔]ฯ ตตฺถ ‘อนฺตเรนา’ติ นิปาตปทเมตํ, วชฺเชตฺวาตฺยตฺโถฯ

(ที่ประกอบกับภา ธาตุ มีปติเป็นบทหน้า) ก็เช่นกัน **ปฏิภาติ มํ ภควา** [สํ.ส.๑๕/๓๖๒] ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เหตุอย่างหนึ่ง ย่อมแจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์.**อปิสฺสุ มํ ติสฺโส อุปมาโย ปฏิภํสุ** [ม.มู. ๑๒/๔๑๔] อุปมา ๓ ข้อ (อันน่าอัศจรรย์ยิ่งนักเราไม่เคยได้ยินมาในกาลก่อน) มาปรากฏแจ่มแจ้งแก่เรา. **ปฏิภาตุ ตํ ภิกฺขุ ธมฺโม ภาสิตุํ** [วิ.มหา. ๕/๒๑]ฯ ดูกรภิกษุ ธรรมจงแจ่มแจ้งแก่เธอเพื่ออันกล่าวเถิด. **ปฏิภนฺตุ ตํ จุนฺท โพชฺฌงฺคา.** (สํ.มหา. ๑๙/๔๒๖) ดูกรจุนทะ โพชฌงค์จงแจ่มแจ้งแก่เธอ. ในกรณีนี้ **มํ** ได้แก่ **มมํ**, **ตํ** ได้แก่ **ตฺวํ** เป็นบทลงทุติยาวิภัตติในอรรถสัมปทาน. อาจารย์ทั้งหลายอธิบายว่า **มมํ** ได้แก่ **มม ญาเณ** ในญาณของข้าพระองค์, **ตํ** ได้แก่ **ตว ญาเณ** ในญาณ ของท่าน ดังนี้บ้าง. **น อุปายมนฺตเรน อตฺถสฺส สิทฺธิ,** ความสำเร็จประโยชน์ ย่อมไม่มีโดยเว้นซึ่งอุบาย (วิธีอันชาญฉลาด)**. นตฺถิ สมาทานมนฺตเรน สิกฺขาปฏิลาโภ** การได้ข้อปฏิบัติย่อมไม่มี โดยเว้นซึ่งการสมาทาน.**เนวิธ น หุรํ น อุภยมนฺตเรน, เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺส** (ม.อุ.๑๔/๗๕๑) ไม่มีผู้ดำรงอยู่ในโลกนี้ ไม่มีผู้ดำรงอยู่ในโลกหน้า ไม่มีผู้ดำรงอยู่ในโลก อันเว้นซึ่งโลกทั้งสอง (คือโลกที่เที่ยวไป ที่พ้นจากโลกนี้และโลกหน้าไม่มี ม. อุ.ฎี. ๓๘๓) นี่แหละที่สุดแห่งทุกข์. ในตัวอย่างเหล่านี้ บทว่า อนฺตเรน เป็นบทนิบาต ความหมายคือ วชฺเชตฺวา เว้น. (ในที่ประกอบกับ ปุพฺพ ศัพท์) ตัวอย่างเช่น**ปุพฺเพน คามํ** ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน. **ทกฺขิเณน คามํ** ทางทิศใต้ของหมู่บ้าน. **อุตฺตเรน คามํ** ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน.ในตัวอย่างเหล่านี้ บทว่า **ปุพฺเพน คามํ** ความหมายคือ **คามสฺส ปุพฺเพ** ด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้าน เป็นต้น.

อุปสคฺคปุพฺพานำ อกมฺมกธาตูนำ ปโยเค อาธาเร ทุติยา, ปถวิ์ อธิเสสฺสติ, คามำ อธิติฏฺฐติ, รุกฺขำ อชฺฌาวสติ, มญฺจำ วา ปีฐำ วา อภินิสีเทยฺย วา อภินิปชฺเชยฺย วา [ปาจิ. ๑๓๐], คามำ อุปวสติ, คามำ อนุวสติ, ปพฺพตำ อธิวสติ, ฆรำ อาวสติ, อคารำ อชฺฌาวสติ [ที. นิ. ๑.๒๕๘; ปารา. ๕๑๙], อุโปสถำ อุปวสติ, กามาวจรำ อุปปชฺชติ, รูปาวจรำ อุปปชฺชติ, อรูปาวจรำ อุปปชฺชติ, สกฺกสฺส สหพฺยตำ อุปปชฺชติ, นิปนฺนำ วา อุปนิปชฺเชยฺย [ที. นิ. ๓.๒๘๒], นิสินฺนำ วา อุปนิสีเทยฺย [ที. นิ. ๓.๒๘๒], ฐิตำ วา อุปติฏฺเฐยฺย [ที. นิ. ๓.๒๘๒] อิจฺจาทิฯ

ลงทุติยาวิภัตติ ในที่ประกอบด้วยอกัมมกธาตุ ที่มีอุปสัคเป็นบทหน้า เช่น **ปถวิ์ อธิเสสฺสติ** นอนบนแผ่นดิน. **คามำ อธิติฏฺฐติ** ยืนอยู่ในบ้าน**. รุกฺขำ อชฺฌาวสติ,**สิงอยู่ในต้นไม้. **มญฺจำ วา ปีฐำ วา อภินิสีเทยฺย วา อภินิปชฺเชยฺย วา** [วิ.มหา. ๒/๓๙๒] พึงนั่งหรือ พึงนอนบนเตียง หรือ บนตั่ง. **คามำ อุปวสติ** เข้าอยู่ในบ้าน. **คามำ อนุวสติ** อาศัยอยู่ในบ้าน. **ปพฺพตำ อธิวสติ** อยู่บนภูเขา. **ฆรำ อาวสติ** อยู่ครองเรือน**. อคารำ อชฺฌาวสติ** [ที.สี.๙/๑๔๓] อยู่ครองเรือน**. อุโปสถำ อุปวสติ** อยู่จำอุโบสถ.**กามาวจรำ อุปปชฺชติ** ย่อมเกิดในกามาวจรภพ. **รูปาวจรำ อุปปชฺชติ** ย่อมเกิดในรูปาวจรภพ. **อรูปาวจรำ อุปปชฺชติ** ย่อมเกิดในอรูปาวจรภพ. **สกฺกสฺส สหพฺยตำ อุปปชฺชติ** ย่อมเกิดในหมู่สหายของท้าวสักกะ.**นิปนฺนำ วา อุปนิปชฺเชยฺย** [ที.ปา.๑๑/๒๑๔] พึงนอน ใกล้ภิกษุก็ดี (ภิกษุณีก็ดี อุบาสกก็ดี อุบาสิกาก็ดี) ซึ่งกำลัง นอนอยู่.**นิสินฺนำ วา อุปนิสีเทยฺย** [ที.ปา.๑๑/๒๑๔]พึงนั่งใกล้ (ภิกษุณีก็ดี อุบาสกก็ดี อุบาสิกาก็ดี) ซึ่งกำลังนั่งอยู่.**ฐิตำ วา อุปติฏฺเฐยฺย** [ที.ปา.๑๑/๒๑๔] พึงยืน ใกล้ภิกษุก็ดี (ภิกษุณีก็ดี อุบาสกก็ดี อุบาสิกาก็ดี) ซึ่งกำลังยืนอยู่.

ตปฺปาน, จาเรปิ ทุติยา, นทิ์ ปิวติ, สมุทฺทำ ปิวติ, คามำ จรติ, อรญฺญำ จรติ, นทิยำ, คาเมติ อตฺโถฯ

ลงทุตยาวิภัตติในอรรถการดื่มในที่นั้นและการเที่ยวไปในที่นั้น เช่น **นทิ์ ปิวติ** ย่อมดื่ม ในแม่น้ำ**. สมุทฺทำ ปิวติ** ย่อมดื่มในมหาสมุทร**. คามำ จรติ** ย่อมเที่ยวไป ในบ้าน**. อรญฺญำ จรติ** ย่อมเที่ยวไป ในป่า. บทว่า **นทิ์** คือ **นทิยำ** ในแม่น้ำ และ บทว่า **คามำ** คือ **คาเม** ในบ้าน.

กาล, ทิสาสุปิ อาธาเร เอว ทุติยา, ตำ ขณำ, ตำ มุหุตฺตำ, ตำ กาลำ, เอกมนฺตำ [ขุ. ปา. ๕.๑], เอกำ สมยำ [ขุ.

ลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถกาลและทิศท.แม้ด้วย เช่น **ตำ ขณำ** ในขณะนั้น. **ตำ มุหุตฺตำ** ในครู่หนึ่ง. **ตำ**

ปา. ๕.๑; ที. นิ. ๑.๑], ปุพฺพณฺหสมยํ [ปารา. ๑๖], สายนฺหสมยํ, ตํ ทิวสํ, อิมํ รตฺตึ [ที. นิ. ๓.๒๘๕], ทุติยมฺปิ, ตติยมฺปิ, จตุตฺถํ วา ปญฺจมํ วา อปฺเปติ, ตโต ปุพฺพํ, ตโต ปรํ, ปุริมํ ทิสํ [ที. นิ. ๒.๓๓๖], ทกฺขิณํ ทิสํ [ที. นิ. ๒.๓๓๖], ปจฺฉิมํ ทิสํ [ที. นิ. ๒.๓๓๖], อุตฺตรํ ทิสํ [ที. นิ. ๒.๓๓๖], อิมา ทส ทิสาโย, กตมํ ทิสํ ติฏฺฐติ นาคราชา [ชา. ๑.๑๖.๑๐๔], อิมาสุ ทิสาสุ กตมาย ทิสาย ติฏฺฐติ ฉทฺทนฺตนาคราชาติ อตฺโถอิจฺจาทิฯ

กาลํ ในกาลนั้น. **เอกมนฺตํ** [ขุ. ปา. ๕.๑] ในที่สมควรข้างหนึ่ง. **เอกํ สมยํ** [ขุ. ปา. ๕.๑; ที. นิ. ๑.๑] ในสมัยหนึ่ง.**ปุพฺพณฺหสมยํ** [ปารา. ๑๖] ในเวลาเช้า.**สายนฺหสมยํ** ในเวลาเย็น.**ตํ ทิวสํ** ในวันนั้น.**อิมํ รตฺตึ** [ที. นิ. ๓.๒๘๕] ในคืนนี้. **ทุติยมฺปิ** แม้ในครั้งที่ ๒. **ตติยมฺปิ** แม้ในครั้งที่ ๓. **จตุตฺถํ วา ปญฺจมํ วา อปฺเปติ** ย่อมจบลง ในภพที่ ๔ หรือ ภพที่ ๕. **ตโต ปุพฺพํ** ในกาลก่อนแต่กาลนั้น. **ตโต ปรํ** ในภายหลังจากกาลนั้น.**ปุริมํ ทิสํ** [ที. นิ. ๒.๓๓๖] ในทิศเบื้องบน **ทกฺขิณํ ทิสํ** [ที. นิ. ๒.๓๓๖] ในทิศใต้.**ปจฺฉิมํ ทิสํ** [ที. นิ. ๒.๓๓๖] ในทิศตะวันตก.**อุตฺตรํ ทิสํ** [ที. นิ. ๒.๓๓๖] ในทิศเหนือ. **อิมา ทส ทิสาโย** ทิศท. ๑๐ เหล่านี้. **กตมํ ทิสํ ติฏฺฐติ นาคราชา** [ชา. ๑.๑๖.๑๐๔] พระยาช้าง ยืนอยู่ในทิศไหน.ในตัวอย่างนี้หมายความว่า พระยาช้างฉัททันตะ ยืนอยู่ในทิศไหน ในบรรดาทิศเหล่านั้น.

๒๙๘. ลกฺขณิตฺถมฺภูตวิจฺฉาสฺวภินา [๓๐]ฯ

ลิงฺคมฺหา ทุติยา โหติฯลกฺขณาทีสุ อตฺเถสุ ปวตฺเตน อภินา ยุตฺตา

ลกฺขียติ ลกฺขิตพฺพํ อเนนาติ **ลกฺขณ**ำฯ อยํ ปกาโร อิตฺถ, อีทิโส วิเสโสติ อตฺโถฯ อิตฺถ ภูโต ปตฺโตติ **อิตฺถมฺภูโต**ฯ ภินฺเน อตฺเถ พฺยาปิตุ อิจฺฉา **วิจฺฉา**ฯ

๒๙๘. ลกฺขณิตฺถมฺภูตวิจฺฉาสฺวภินา.

ลงทุติยาวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ อันประกอบด้วย อภิ ศัพท์ ซึ่งมีความหมายว่า ลักขณะ อิตถัมภูตะ และวิจฉา.

ลงทุติยาวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ที่ประกอบด้วย อภิ ศัพท์ ที่เป็นไปในความหมายว่า ลักขณะ เป็นต้น.

ลักขณะ คือ สิ่งอันเป็นเหตุให้บุคคลพึงกำหนดได้. **ประการ** คือ คุณพิเศษอย่างนี้ ชื่อว่า อิตถัง, บุคคลผู้ถึงคุณพิเศษอย่างนี้ ชื่อว่า อิตถัมภูตะ. **วิจฉา** คือ ความปรารถนาเพื่อแผ่ไปในเนื้อความที่ต่างกัน.

---

[๓๐] [ก. ๒๙๙; รู. ๒๘๘; นี. ๕๘๒, ๕๘๖; จ. ๒.๑.๕๔; ปา. ๑.๔.๙๐, ๙๑; ๒.๓.๘]

ตตฺถ ลกฺขเณ –

รุกฺขมภิ วิชฺโชตเต วิชฺชุ, รุกฺขํ อภิ พฺยาเปตฺวา วิชฺโชตเตติ อตฺโถ, วิชฺโชภาเสน พฺยาปิโต รุกฺโข วิชฺชุปฺปาทสฺส ลกฺขณํ สญฺญาณํ โหติ.

บรรดาลักขณะเป็นต้นเหล่านั้น ลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถลักขณะ เช่น

สายฟ้า ย่อมส่องสว่าง แผ่ถึงต้นไม้. หมายความว่า สายฟ้า ส่องแสงแผ่ถึงต้นไม้ กล่าวคือ ต้นไม้ อันแสงฟ้า แผ่ถึงแล้ว เป็นเครื่องกำหนด เป็นเครื่องหมายของการเกิดขึ้นแห่งสายฟ้า.

อิตฺถมฺภูเต –

สาธุ เทวทตฺโต มาตรมภิ, มาตรํ อภิ วิสิฏฺฐํ กตฺวา สาธูติ อตฺโถ, เทวทตฺโต สกฺกจฺจํ มาตุปฏฺฐาเน อคฺคปฺปริโสติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ โข ปน ภวนฺตํ โคตมํ เอวํ กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต [ปารา. ๑]ฯ เอตฺถ จ ‘อพฺภุคฺคโต’ติ อภิ วิสิฏฺฐํ กตฺวา อุคฺคโตติ อตฺโถ, อยํ กิตฺติสทฺโท โภโต โคตมสฺส สกลโลกคฺคภาวํ ปกาเสตฺวา อุคฺคโตติ วุตฺตํ โหติ, กิตฺติสทฺทสมฺพนฺเธ ปน ตสฺส โข ปน โภโต โคตมสฺสาติ อตฺโถฯ

ในอิตถัมภูตะ เช่น

สาธุ เทวทตฺโต มาตรมภิ.เทวทัต เป็นผู้ประพฤติดี ซึ่งมารดา, หมายความว่า เทวทัตเป็นคนดี กระทำซึ่งมารดาให้พิเศษ กล่าวคือ เป็นบุรุษผู้เลิศในการบำรุงมารดาโดยเคารพ.**ตํ โข ปน ภวนฺตํ โคตมํ เอวํ กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต** [วิ.มหาวิ. ๑/๑]ฯ กิตติศัพท์อันงามอย่างนี้ ฟุ้งไปแล้วกระทำซึ่งพระโคดมให้พิเศษ.ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อพฺภุคฺคโต** ได้แก่ ฟุ้งไปโดยทำให้พิเศษ. หมายความว่า กิตติศัพท์นี้ขจรไป โดยประกาศความเป็นผู้เลิศในโลกทั้งสิ้น ของท่านพระโคดม. อนึ่ง ในกรณีที่สัมพันธ์ กับ กิตฺติสทฺท ศัพท์ มีความหมายว่า ของพระโคดมนั้น[๓๑].

วิจฺฉายํ –

รุกฺขํ รุกฺขํ อภิ วิชฺโชตเต จนฺโท, พฺยาเปตฺวา วิชฺโชตเตตฺยตฺโถฯ

ในอรรถวิจฉา

พระจันทร์ ส่องสว่าง ซึ่งต้นไม้ทุกต้น, ความหมายคือ พระจันทร์ ส่องแสงแผ่ไปถึงต้นไม้ทุกต้น.

เอตฺถ จ ลกฺขณาทิอตฺถา อภิสทฺเทน โชตนียาปิณฺฑตฺถา เอว, น วจนียตฺถา, พฺยาปนาทิอตฺถา เอว วจนียตฺถาติฯ

ในตัวอย่างเหล่านี้ อรรถมีลักขณะเป็นต้น อันอภิศัพท์ ส่อง (เปิดเผย) เป็นปิณฑัตถะ (อรรถที่รวมเป็นกลุ่ม ซึ่งยังแฝงไว้ไม่ถูกแยกด้วยคำอธิบาย), ไม่ใช่วจนียัตถะ (อรรถที่ถูกอภิเป็นต้นนั้นกล่าวอธิบาย), อรรถมีพฺยาปน (แผ่มาถึง) เป็นต้น เท่านั้น เป็นวจนียัตถะ.

---

๓๑ โคตมํ เป็นสัมพันธะ แปลว่า ของพระโคดม ส่วน กิตฺติสทฺโท เป็นสัมพันธี เกี่ยวกับสัมพันธะ แปลว่า กิตติศัพท์. ประโยคนี้ แปลว่า กิตติศัพท์อันงามของท่านพระโคดม.

๒๕๕. ปติปรีหิ ภาเค จ[๓๒]ฯ

ลกฺขณิ’ตฺถมฺภูต, วิจฺฉาสุ จ ภาเค จ ปวตฺเตหิ ปติ, ปรีหิ ยุตฺตา ลิงฺคมฺหา ทุติยา โหติฯ

ลกฺขเณ –

รุกฺขํ ปติ วิชฺโชตเต วิชฺชุ, รุกฺขํ ปริ วิชฺโชตเต วิชฺชุฯ ตตฺถ ‘ปตี’ติ ปฏิจฺจ, ‘ปรี’ติ ผริตฺวาฯ

อิตฺถมฺภูเต –

สาธุ เทวทตฺโต มาตรํ ปติ,

วิจฺฉายํ –

รุกฺขํ รุกฺขํ ปติ วิชฺโชตเต จนฺโท, รุกฺขํ รุกฺขํ ปริ วิชฺโชตเต จนฺโทฯ

ภาเค –

ตํ ทียตุ, ยเทตฺถ มํ ปติ สิยา, ตํ ทียตุ, ยเทตฺถ มํ ปริ สิยาฯ ตตฺถ ‘ปตี’ติ ปฏิจฺจ, ‘ปรี’ติ ปริจฺจ, อุทฺทิสฺสาติ อตฺโถ, ‘ฐปิต’นฺติ ปาฐเสโสฯ เอตฺถ มํ อุทฺทิสฺสยํ วตฺถุ ฐปิตํ สิยา, ตํ เม ทียตูตฺยตฺโถ, เอเตสุ พหูสุ ภาเคสุ โย มม ภาโค, โส มยฺหํ ทียตูติ วุตฺตํ โหตีติฯ

๒๕๕. ปติปรีหิ ภาเค จ.

ลงทุติยาวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ อันประกอบด้วย ปติ และ ปริ ศัพท์ ในอรรถลักขณะ อิตถัมภูตะ วิจฉา และในอรรถภาคะ ด้วย

ลงทุติยาวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ อันประกอบด้วย ปติ และ ปริ ศัพท์ ในอรรถลักขณะ อิตถัมภูตะ วิจฉา และในอรรถภาคะ ด้วย

ในอรรถลักขณะ เช่น

รุกฺขํ ปติ วิชฺโชตเต วิชฺชุ เมื่ออาศัยต้นไม้ที่ถูกแสงฟ้าส่องถูก สายฟ้าย่อมส่องสว่าง.**รุกฺขํ ปริ วิชฺโชตเต วิชฺชุ** เมื่อต้นไม้ถูกแสงฟ้าแผ่มาถึง สายฟ้าย่อมส่องสว่าง. ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ปติ** ได้แก่ ปฏิจฺจ อาศัย, บทว่า **ปริ** ได้แก่ ผริตฺวา แผ่ไป.

ในอรรถอิตถัมภูตะ เช่น

สาธุ เทวทตฺโต มาตรํ ปติ, เทวทัต เป็นคนดี อาศัยซึ่งมารดา **สาธุ เทวทตฺโต มาตรํ ปริฯ**เทวทัต เป็นคนดี อาศัยซึ่งมารดา**.**

ในอรรถวิจฉา

รุกฺขํ รุกฺขํ ปติ วิชฺโชตเต จนฺโท พระจันทร์ส่องสว่าง ซึ่งต้นไม้ทุกต้น.**รุกฺขํ รุกฺขํ ปริ วิชฺโชตเต จนฺโท** พระจันทร์ ส่องสว่าง ซึ่งต้นไม้ทุกต้น.

ในอรรถภาคะ เช่น

ตํ ทียตุ, ยเทตฺถ มํ ปติ สิยา ส่วนอันตั้งอยู่เจาะจง ซึ่งเรา ในที่นี้ อันใด พึงมี, ท่านจงให้ ซึ่งส่วนนั้นแก่เรา.**ตํ ทียตุ, ยเทตฺถ มํ ปริ สิยา** ส่วน อันตั้งอยู่เจาะจง ซึ่งเรา ในที่นี้ อันใด พึงมี, ท่านจงให้ ซึ่งส่วนนั้นของเรา**.** ในตัวอย่างนั้น บทว่า **ปติ** ได้แก่ **ปฏิจฺจ**, บทว่า **ปริ** ได้แก่ **ปริจฺจ** ความหมายคือ **อุทฺทิสฺส** เจาะจง. เพิ่มปาฐเสสะว่า **ฐปิตํ** อันตั้งอยู่. ตัวอย่างนี้

[๓๒] ก. ๒๕๕; รู. ๒๘๘; นี. ๕๘๒, ๕๘๖; จ. ๒.๑.๕๕; ปา. ๑.๔.๘๐

จึงมีความหมายว่า วัตถุใดอันตั้งอยู่ โดยเจาะจง ซึ่งเรา พึงมี, ท่านจงให้ซึ่งส่วนนั้นแก่เรา กล่าวคือ บรรดาส่วนมากมายเหล่านี้ ส่วนของเราอันใด (พึงมี), ท่านจงให้ส่วนนั้น แก่เรา.

๓๐๐. **อนุนา**[๓๓]ฯ

ลกฺขณิ’ตฺถมฺภูต, วิจฺฉาสุ จ ภาเค จ ปวตฺเตน อนุนา ยุตฺตา ลิงฺคมฺหา ทุติยา โหติฯ

ลกฺขเณ –

รุกฺขํ อนุ วิชฺโชตเต วิชฺชุ, รุกฺขํ อนุ ผริตฺวาติ อตฺโถฯ จตุราสีติสหสฺสานิ, สมฺพุทฺธมนุปพฺพชุํ [พุ. วํ. ๒๑.๕], ‘สมฺพุทฺธ’นฺติ โพธิสตฺตํ, อนุ คนฺตฺวา ปพฺพชิึสูติ อตฺโถ, วิปสฺสิโพธิสตฺเต ปพฺพชิเต สติ ตานิปิ จตุราสีติกุลปุตฺตสหสฺสานิ ปพฺพชิึสูติ วุตฺตํ โหติฯ สจฺจกฺริยมนุ วุฏฺฐิ ปาวสฺสิ, ‘อนุ’ติ อนฺวาย, ปฏิจฺจาติ อตฺโถ, สจฺจกฺริยาย สติ สจฺจกฺริยเหตุ เทโว ปาวสฺสีติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘เหตุ จ ลกฺขณํ ภวตี’’ติ วุตฺติยํ[๓๔] วุตฺตํฯ สจฺจกฺริยาย สเหวาติปิ ยุชฺชติฯ ‘‘สห สจฺเจ กเต มยฺห’’นฺติ [จริยา. ๓.๘๒] หิ วุตฺตํฯ

๓๐๐. **อนุนา**.

ลงทุติยาวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ ที่ประกอบกับอนุ ศัพท์ ที่เป็นไปในอรรถลักขณะ, อิตถัมภูตะ, วิจฉา และส่วน.

ลงทุติยาวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ ที่ประกอบกับอนุ ศัพท์ ที่เป็นไปในอรรถลักขณะ, อิตถัมภูตะ, วิจฉา และส่วน.

ในอรรถลักขณะ

รุกฺขํ อนุ วิชฺโชตเต วิชฺชุ เมื่อแสงฟ้าส่องถึงต้นไม้แล้ว สายฟ้า ย่อมส่องสว่าง. บทว่า **รุกฺขํ อนุ** เท่ากับ ผริตฺวา แผ่ไปถึงต้นไม้. **จตุราสีติสหสฺสานิ, สมฺพุทฺธมนุปพฺพชุํ** [พุ.วํ.๒๑.๕] เมื่อพระสัมพุทธเจ้า เสด็จออกบวชแล้ว ชนทั้งหลายแปดหมื่นสี่พัน ออกบวชแล้ว.บทว่า สมฺพุทฺธํ พระสัมพุทธเจ้า ได้แก่ โพธิสตฺตํ พระโพธิสัตว์. มีความหมายว่า ตามพระโพธิสัตว์. กล่าวคือ เมื่อพระวิปัสสีโพธิสัตว์ เป็นผู้เสด็จออกบวชแล้ว, กุลบุตรแปดหมื่นสี่พันแม้เหล่านั้น บวชแล้ว. **สจฺจกฺริยมนุ วุฏฺฐิ ปาวสฺสิ** เพราะอาศัยการทำสัจจกิริยา ฝนตกแล้ว. ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อนุ** ได้แก่ **อนฺวาย** เท่ากับ **ปฏิจฺจ** อาศัย, กล่าวคือ เมื่อการทำสัจจกิริยามีอยู่, ฝนตกแล้ว เพราะเหตุแห่งการทำสัจจกิริยา. อนึ่ง ในโมคคัลลานวุตติท่านกล่าวว่า “เหตุ จ ลกฺขณํ ภวติ” (มีทั้งอรรถเหตุ และ ลักขณะ). (อนึ่ง) แม้ความหมาย

---

[๓๓] ก. ๒๙๙; รู. ๒๘๘; นี. ๕๘๒, ๕๘๖; จำ. ๒.๑.๕๖; ปา. ๑.๔.๘๔, ๙๐

[๓๔] โมค.วุตฺติวิวรณ ๒ (สฺยาทิ)/๑๐.

ว่า พร้อมกับการทำสัจจกิริยาทีเดียว ดังนี้ก็ควร. เพราะมีพระบาฬีว่า **สห สจฺเจ กเต มยฺหํ** (ขุ.จริยา. ๓๓/๓๑) (เมื่อการทำสัจจะ ของเรา มีอยู่ (ไฟป่าย่อมถอยไป) พร้อมด้วยการทำสัจจกิริยานั้น).

อิตฺถมฺภูเต –

สาธุ เทวทตฺโต มาตรมนุฯ ตตฺถ ‘อนู’ติ อนฺวาย ปฏิจฺจฯ

ในอรรถอิตถัมภูตะ เช่น

สาธุ เทวทตฺโต มาตรมนุฯ เทวทัต เป็นคนดีอาศัยซึ่งมารดา. ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อนุ** ได้แก่ **อนฺวาย** คือ **ปฏิจฺจ** อาศัยแล้ว.

วิจฺฉายํ –

รุกฺขํ รุกฺขํ อนุ วิชฺโชตเต จนฺโทฯ ตตฺถ ‘อนู’ติ อนุ ผริตฺวาฯ

ในอรรถวิจฉา เช่น

รุกฺขํ รุกฺขํ อนุ วิชฺโชตเต จนฺโท. พระจันทร์ส่องแสงถึงต้นไม้ทุกต้น.ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อนุ** ความเท่ากับ **อนุ ผริตฺวา** แผ่ไปถึงแล้ว.

ภาเค –

ยเทตฺถ มํ อนุ สิยา, ตํ ทียตุฯ ตตฺถ ‘อนู’ติ อนฺวายฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ในอรรถภาคะ เช่น

ยเทตฺถ มํ อนุ สิยา, ตํ ทียตุฯ ส่วนอันตั้งอยู่อาศัย ซึ่งเรา ในที่นี้ อันใด พึงมี, ท่านจงให้ ซึ่งส่วนนั้นแก่เรา. ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อนุ** ได้แก่ **อนฺวาย** อาศัยแล้ว. บทที่เหลือเหมือนที่ได้กล่าวไปแล้ว.

๓๐๑. สหตฺเถ[๓๕]**ฯ**

๓๐๑. สหตฺเถ.

สหตฺเถ อนุนา ยุตฺตา ลิงฺคมฺหา ทุติยา โหติฯ

ลงทุติยาวิภัตติท้ายนามศัพท์ ที่เกี่ยวข้องกับ อนุ ในอรรถแห่งสหศัพท์.

ลงทุติยาวิภัตติท้ายนามศัพท์ ที่เกี่ยวข้องกับ อนุ ในอรรถแห่งสหศัพท์.

ปพฺพตํ อนุ ติฏฺฐติ[๓๖] ฯ นทิ์ อนฺวาวสิตา พาราณสีฯ ‘อนู’ติ อนุคนฺตฺวา, นทิยา สห อาพทฺธา ติฏฺฐตีติ วุตฺตํ โหติฯ

ตัวอย่างเช่น **ปพฺพตํ อนุ ติฏฺฐติ** กองทัพตั้งอยู่ติดภูเขา. **นทิ์ อนฺวาวสิตา พาราณสี** เมืองพาราณสี ตั้งอยู่ติดแม่น้ำ. ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อนุ** ได้แก่ **อนุคนฺตฺวา** ไปตาม กล่าวคือ ตั้งเป็นแนวเดียวไปพร้อมกับแม่น้ำ.

---

[๓๕] ก. ๒๙๙; รู. ๒๘๘; นี. ๕๘๒, ๕๘๖; จ. ๒.๑.๕๗; ปา. ๑.๔.๘๕

[๓๖] [ปพฺพตมนุเสนา ติฏฺฐติ (โมคฺคลฺลานวุตฺติยํ)]

๓๐๒. หีเน[๓๗]**ฯ**

หีเน ปวตฺเตน อนุนา ยุตฺตา ลิงฺคมฺหา ทุติยา โหติฯ

อนุ สาริปุตฺตํ ปญฺญวนฺโต, อนุคตา ปจฺฉโต คตาติ อตฺโถ, สพฺเพ ปญฺญวนฺโต สาริปุตฺตโต หีนาติ วุตฺตํ โหติฯ

๓๐๒. หีเน.

ลงทุติยาวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ ที่เกี่ยวข้องกับอนุ ศัพท์ ที่เป็นไปในอรรถหีนะ (ต่ำกว่า)

ลงทุติยาวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ ที่เกี่ยวข้องกับอนุ ศัพท์ ที่เป็นไปในอรรถหีนะ (ต่ำกว่า)

อนุ สาริปุตฺตํ ปญฺญวนฺโต เป็นผู้มีปัญญาน้อยกว่าพระสารีบุตร. บทว่า **อนุ** ความหมายคือ **อนุคตา** คือ **ปจฺฉโต คตา** ไปตามหลัง. กล่าวคือ ผู้มีปัญญาทั้งหลายทั้งปวง เป็นผู้ด้อยกว่าพระสารีบุตร.

๓๐๓. อุเปน[๓๘] **ฯ**

หีเน อุเปน ยุตฺตา ลิงฺคมฺหา ทุติยา โหติฯ

อุป สาริปุตฺตํ ปญฺญวนฺโต, อุเปจฺจ คตา สมีเป คตาติ อตฺโถ, หีนาตฺเวว วุตฺตํ โหติฯ

เอตฺถ จ อภิอิจฺจาทโย กมฺมปฺปวจนียาติ สทฺทสตฺเถสุ วุตฺตาฯ ตตฺถ ปกาเรน วุจฺจตีติ **ปวจนียํ,** ปกาโร จ ลกฺขณิ'ตฺถมฺภูต, วิจฺฉาทิโก ปิณฺฑตฺโถ วุจฺจติ, **กมฺม**นฺติ พฺยาปนาทิกฺริยา, กมฺมํ ปวจนียํ เยหิ เต **กมฺมปฺปวจนียาฯ**

๓๐๓. อุเปน.

ลงทุติยาวิภัตติท้ายนามศัพท์ อันเกี่ยวข้องกับอุปศัพท์ ที่มีความหมายว่า หีนะ.

ลงทุติยาวิภัตติท้ายนามศัพท์ อันเกี่ยวข้องกับอุปศัพท์ ที่มีความหมายว่า หีนะ.

อุป สาริปุตฺตํ ปญฺญวนฺโต ชนผู้มีปัญญาทั้งหลายใกล้เคียงพระสารีบุตร. บทว่า **อุป** ความหมายคือ **อุเปจฺจ คตา** คือ **สมีเป คตา** เข้าใกล้. กล่าวคือ ต่ำกว่า นั่นเอง.

อนึ่ง เกี่ยวกับเรื่องนี้ ในคัมภีร์ไวยากรณ์ทั้งหลาย ท่านเรียก อภิ เป็นต้นว่า กัมมัปปวจนียะ. ในบทว่า กมฺมปฺปวจนีย นั้น มีรูปวิเคราะห์ว่า **ปกาเรน วุจฺจตีติ** <u>**ปวจนียํ**</u> ย่อมถูกกล่าวโดยอย่างต่างๆ ชื่อว่า <u>ปวจนีย</u>. อนึ่ง คำว่า <u>ปการ</u> (อย่างต่างๆ) ได้แก่ ปิณฑัตถะ (เนื้อความที่ยังรวมอยู่) มีอรรถลกฺขณ (เครื่องกำหนด), อิตฺถมฺภูต (ผู้ถึงอาการพิเศษ) และ วิจฺฉา (แผ่ไปทุกส่วน) เป็นต้น. บทว่า <u>กมฺมํ</u> ได้แก่ พฺยาปนาทิกฺริยา กิริยาที่แผ่ไปเป็นต้น. **กมฺมํ ปวจนียํ เยหิ เต** <u>**กมฺมปฺปวจนียา**</u> กิริยาที่แผ่ไปเป็นต้น อัน

---

[๓๗] ก. ๒๙๙; รู. ๒๘๘; นี. ๕๘๒, ๕๘๖; จำ. ๒.๑.๕๘; ปา. ๑.๔.๘๖

[๓๘] ก. ๒๙๙; รู. ๒๘๘; นี. ๕๘๒, ๕๘๖; จำ. ๒.๑.๕๙; ปา. ๑.๔.๘๗

ศัพท์เหล่าใด พึงกล่าว ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า กมฺมปฺปวจนียา ศัพท์ที่กล่าวกิริยาที่แผ่ไปเป็นต้น.

ตตฺถ พฺยาปนาทิกฺริยาวิเสสวาจีหิ อุปสคฺเคหิ สมฺพนฺเธ สติ กมฺมตฺเถ ทุติยา โหติ, อสมฺพนฺเธ ปน อาธาร, สามฺยาทิอตฺเถสุ โหติ, ลกฺขณาทโย ปน สามตฺถิยสิทฺธา ปิณฺฑตฺถา เอวาติฯ

บรรดาบทเหล่านั้น ทุติยาวิภัตติ ย่อมลงในอรรถกรรม เมื่อมีการเกี่ยวข้องด้วยอุปสรรคอันเป็นศัพท์ที่กล่าวถึงกิริยาที่พิเศษมีการแผ่ไปเป็นต้น, แต่ในที่ไม่มีความเกี่ยวข้องเช่นนั้น ย่อมลงในอรรถอาธาระ และสามีเป็นต้น, ส่วนอรรถลักขณะเป็นต้น ที่เป็นปิณฑัตถะเหมือนกัน ก็มีได้โดยอ้อม.

๓๐๔. กาลทฺธานมจฺจนฺตสโยเค[๓๙]ฯ

๓๐๔. กาลทฺธานมจฺจนฺตสโยเค.

ลงทุติยาวิภัตติท้ายนามศัพท์ ในที่มีการประกอบ (กระทำ) อย่างต่อเนื่องแห่งกาลหรือระยะทาง.

กาลสฺส วา อทฺธุโน วา ทพฺพ, คุณ, กฺริยาหิ อจฺจนฺตํ นิรนฺตรํ สโยเค กาล'ทฺธานวาจีหิ ลิงฺเคหิ ปรํ ทุติยา โหติฯ

ลงทุติยาวิภัตติท้ายนามศัพท์อันกล่าวอรรถกาลหรือระยะทาง ในที่มีการประกอบ (กระทำ) อย่างต่อเนื่องแห่งกาลหรือระยะทาง ด้วยทัพพะ, คุณ และกิริยา.

กาเล –

ในกาล เช่น

สตฺตาหํ ควปานํ, มาสํ มโสทนํ, สรทึ รมณียา นที, สพฺพกาลํ รมณียํ นนฺทนํ, มาสํ สชฺฌายติ, วสฺสสตํ ชีวติ, ตโย มาเส อภิธมฺมํ เทเสติฯ

สตฺตาหํ ควปานํ เครื่องดื่มจากโค มีตลอดเจ็ดวัน. **มาสํ มโสทนํ** ข้าวคลุกเนื้อตลอดหนึ่งเดือน. **สรทึ รมณียา นที** แม่น้ำน่ารื่นรมย์ตลอดฤดูสารทะ.**สพฺพกาลํ รมณียํ นนฺทนํ** สวนนันทนวัน น่ารื่นรมย์ ตลอดกาลทั้งปวง. **มาสํ สชฺฌายติ** ย่อมสาธยายตลอดหนึ่งเดือน. **วสฺสสตํ ชีวติ** ย่อมเป็นอยู่ตลอดร้อยปี. **ตโย มาเส อภิธมฺมํ เทเสติ** ทรงแสดงพระอภิธรรมตลอดสามเดือน.

อทฺธาเน –

ในระยะทาง เช่น

โยชนํ วนราชิ, โยชนํ ทีโฆ ปพฺพโต, โกสํ สชฺฌายติฯ

โยชนํ วนราชิ ราวป่ามีตลอดทางหนึ่งโยชน์. **โยชนํ ทีโฆ ปพฺพโต** ภูเขายาวตลอดหนึ่งโยชน์**. โกสํ สชฺฌายติ** ย่อมสาธยายตลอดหนึ่งโกสะ.

---

[๓๙] ก. ๒๙๘; รู. ๒๘๗; นี. ๕๘๑; ปา. ๒.๓.๕

อจฺจนฺตสโยเคติ กึ? มาเส มาเส ภุญฺชติ, โยชเน โยชเน วิหาโรฯ

บทว่า **อจฺจนฺตสโยเค** มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่ลงทุติยาวิภัตติในที่ไม่มีการประกอบอย่างต่อเนื่อง เช่น **มาเส มาเส ภุญฺชติ** รับประทานทุกเดือน**. โยชเน โยชเน วิหาโร** วิหารมีในทุกโยชน์**.**

เอตฺถ จ กฺริยาวิเสสนมฺปิ กตฺตารา สาเธตพฺพตฺตา กมฺมคติกํ โหติ, ตสฺมา ตมฺปิ ‘กมฺเม ทุติยา’ติ เอตฺถ กมฺมสทฺเทน คยฺหติฯ สุขํ เสติ, ทุกฺขํ เสติ, สีฆํ คจฺฉติ, ขิปฺปํ คจฺฉติ, ทนฺธํ คจฺฉติ, มุทุ ปจติ, ครุ เอสฺสติ, ลหุ เอสฺสติ, สนฺนิธิการกํ ภุญฺชติ, สมฺปริวตฺตกํ โอตาเปติ, กายปฺปจาลกํ คจฺฉติ [ปาจิ. ๕๙๐], หตฺถปฺปจาลกํ คจฺฉติ, สีสปฺปจาลกํ คจฺฉติ [ปาจิ. ๕๙๔-๕๙๕], สุรุสุรุการกํ ภุญฺชติ [ปาจิ. ๖๒๗], อวคณฺฑการกํ ภุญฺชติ [ปาจิ. ๖๒๒], ปิณฺฑุกฺเขปกํ ภุญฺชติ [ปาจิ. ๖๒๐], หตฺถนิทฺธุนกํ ภุญฺชติ [ปาจิ. ๖๒๓], หตฺถนิลฺเลหกํ ภุญฺชติ [ปาจิ. ๖๒๘], จนฺทิมสูริยา สมํ ปริยายนฺติ, วิสมํ ปริยายนฺติ อิจฺจาทิฯ

เกี่ยวกับเรื่องนี้ แม้อรรถกิริยาวิเสสนะมีความเป็นไปดุจอรรถกรรม เพราะอันกัตตาพึงให้สำเร็จ. เพราะฉะนั้น แม้อรรถกิริยาวิเสสนะ ย่อมถูกถือเอาด้วย กมฺม ศัพท์ ในสูตรนี้ว่า “กมฺเม ทุติยา (ลงทุติยาวิภัตติในอรรถกรรม)” เช่น **สุขํ เสติ** อยู่เป็นสุข. **ทุกฺขํ เสติ** อยู่เป็นทุกข์. **สีฆํ คจฺฉติ** ไปอย่างเร็ว. **ขิปฺปํ คจฺฉติ** ไปอย่างเร็ว. **ทนฺธํ คจฺฉติ** ไปช้า. **มุทุ ปจติ** หุงจนนุ่ม. **ครุ เอสฺสติ** จักถึงช้า. **ลหุ เอสฺสติ** จักถึงเร็ว**. สนฺนิธิการกํ ภุญฺชติ** (วิ.มหาวิ.๒/๕๑๒)เป็นผู้สะสมบริโภค**. สมฺปริวตฺตกํ โอตาเปติ** ผึ่งไว้ (ทำให้แห้ง) โดยพลิกไปรอบๆ**.กายปฺปจาลกํ คจฺฉติ** (๒/๘๑๔)เดินโคลงกาย. **หตฺถปฺปจาลกํ คจฺฉติ** เดินส่ายมือ. **สีสปฺปจาลกํ คจฺฉติ** (๒/๘๑๘) เดินโคลงศีรษะ**. สุรุสุรุการกํ ภุญฺชติ** (๒/๘๕๑) ฉันเสียงดังซู้ดๆ. **อวคณฺฑการกํ ภุญฺชติ** (๒/๘๔๖) ฉันแก้มตุ่ย. **ปิณฺฑุกฺเขปกํ ภุญฺชติ** (๒/๘๔๔) ฉันโยนคำข้าว. **หตฺถนิทฺธุนกํ ภุญฺชติ** (๒/๘๔๗) ฉันสลัดมือ. **หตฺถนิลฺเลหกํ ภุญฺชติ** (๒/๘๕๒) ฉันเลียมือ. **จนฺทิมสูริยา สมํ ปริยายนฺติ** พระจันทร์และพระอาทิตย์โคจรสม่ำเสมอ**. วิสมํ ปริยายนฺติ** (พระจันทร์และพระอาทิตย์) โคจรไม่สม่ำเสมอ**.**

ทุติยาวิภตฺติราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มอรรถของทุติยาวิภัตติ จบแล้ว

ตติยาวิภตฺติราสิ

กสฺมิ์ อตฺเถ ตติยา?

๓๐๕. กตฺตุกรเณสุ ตติยา[๔๐]

กตฺตริ กรเณ จ ตติยา โหติฯ

กลุ่มเนื้อความของตติยาวิภัตติ

ลงตติยาวิภัตติในอรรถใดบ้าง?

(ลงตติยาวิภัตติในอรรถกัตตาและกรณะ ด้วยสูตรนี้)

๓๐๕. กตฺตุกรเณสุ ตติยา

ลงตติยาวิภัตติในอรรถกัตตาและกรณะ

ใช้ตติยาวิภัตติในอรรถกัตตา ด้วย กรณะ ด้วย.

กตฺตาติ จ การโกติ จ อตฺถโต เอกํ ‘‘กโรตีติ **กตฺตา,** กโรตีติ **การโก**’’ติ,

บทว่า กตฺตา และ บทว่า การโก มีความหมายเดียวกัน ตามคำนิยามว่า **กโรตีติ กตฺตา** กัตตา ได้แก่ ผู้ทำ. **กโรตีติ การโก** การกะ ได้แก่ ผู้ทำ.

ตสฺมา ‘‘กตฺตุการโก’’ติ วุตฺเต ทฺวินฺนํ ปริยายสทฺทานํ วเสน อยเมว กฺริยํ เอกนฺตํ กโรติ, สามีหุตฺวา กโรติ, อตฺตปฺปธาโน หุตฺวา กโรตีติ วิญฺญายติ, ตโต กฺริยา นาม กตฺตุโน เอว พฺยาปาโร, น อญฺเญ สนฺติ จ, อญฺเญ ปน กฺริยาสาธเน กตฺตุโน อุปการกตฺตา การกา นามาติ จ, ตถา อนุปการกตฺตา อการกา นามาติ จ วิญฺญายนฺตีติฯ

เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวว่า “กตฺตุการโก (กัตตุการกะ) ย่อมแสดงให้รู้ความหมายว่า กัตตานี้แหละทำกิริยาแน่นอน, ย่อมกระทำโดยเป็นเจ้าของ (แห่งกริยา) และ ย่อมกระทำ โดยมีตนเป็นประธาน (ไม่ได้ถูกใครใช้ให้กระทำ) ดังนี้ เนื่องด้วยสองคำนี้เป็นปริยายศัพท์ (ไวพจน์ หรือคำที่ใช้แทนกันได้) กัน. ต่อมา จึงสื่อความหมายได้อีกหลายประการ คือ บอกให้รู้ว่า (๑) กริยา คือ ความพยายามจะทำของกัตตานั่นเอง มิใช่ของอรรถเหล่าอื่น, (๒) ส่วนอรรถเหล่าอื่น (นอกจากกัตตา) ก็ชื่อว่า การกะ เพราะเป็นผู้ช่วยเหลือแก่กัตตา ในการทำกิริยาให้สำเร็จ, (๓) อรรถอื่นๆ อีกเช่นกัน ก็ชื่อว่า อการกะ เพราะไม่ได้เป็นผู้ช่วยเหลือกัตตาในการยังกิริยาให้สำเร็จ.

ตตฺถ กตฺตา ติวิโธ สยกตฺตา, ปโยชกกตฺตา, กมฺมกตฺตาติฯ

บรรดาอรรถกัตตาเหล่านั้น กัตตามี ๓ คือ สยังกัตตา, ปโยชชกกัตตา, กัมมกัตตา.

---

[๔๐] [ก. ๒๘๖, ๒๘๘; รู. ๒๘๑, ๒๘๓; นี. ๕๘๑, ๕๘๔; จ. ๒.๑.๖๒-๓; ปา. ๒.๓.๑๘]ฯ

ตตฺถ ธาตฺวตฺถํ สยํ กโรนฺโต **สยํกตฺตา** นาม, ปุริโส กมฺมํ กโรติฯ

บรรดากัตตา ๓ อย่างนั้น

สยังกัตตาได้แก่ กัตตาที่ทำอรรถของธาตุ (คือกิริยา) นั้นๆด้วยตนเอง เช่น **ปุริโส กมฺมํ กโรติ** บุรุษทำอยู่ ซึ่งการงาน.

ปรํ นิโยเชนฺโต **ปโยชกกตฺตา** นาม, ปุริโส ทาสํ กมฺมํ กาเรติฯ

ปโยชชกัตตา ได้แก่ กัตตาที่ใช้ให้ผู้อื่นกระทำ เช่น **ปุริโส ทาสํ กมฺมํ กโรติ** บุรุษ ใช้ให้ทาส ทำอยู่ซึ่งการงาน.

กมฺมกตฺตา นาม ปโยชฺชกกตฺตาปิ วุจฺจติ, ปุริโส ทาเสน กมฺมํ กาเรติ ทาสสฺส วา, โย จ อญฺเญน กตํ ปโยคํ ปฏิจฺจ กมฺมภูโตปิ สุกรตฺตา วา กมฺมภาเวน อวตฺตุกามตาย วา อชานนตาย วา วญฺเจตุกามตาย วา กตฺตุภาเวน โวหรียติ, โส **กมฺมกตฺตา** นาม, กุสูโล สยเมว ภิชฺชติ, ฆโฏ สยเมว ภิชฺชติฯ

ส่วนกัมมกัตตา ก็ได้แก่ ปโยชชกัตตา เช่น **ปุริโส ทาเสน กมฺมํ กาเรติ ทาสสฺส วา** บุรุษ ใช้ให้ทาสทำอยู่ ซึ่งการงาน. หรือประกอบเป็นฉัฏฐีวิภัตติว่า ทาสสฺส

อนึ่ง กัมมกัตตา (กัตตาคือกรรม) ยังได้แก่กรรมอันอาศัยปโยคะ (การกระทำ) อันผู้อื่นทำแล้ว ซึ่งถูกเรียกชื่อว่า กัตตา เพราะเป็นสิ่งที่ทำง่าย (สุกรตฺตา วา) เพราะไม่ต้องการเรียกโดยความเป็นกรรม (กมฺมภาเวน อวตฺตุกามตาย วา) เพราะการไม่รู้ (อชานนตาย วา) หรือเพราะใคร่จะลวง (วญฺเจตุกามตาย วา) เช่น **กุสูโล สยเมว ภิชฺชติ** ยุ้ง พังทะลายไปเอง นั่นเทียว. **ฆโฏ สยเมว ภิชฺชติ** หม้อ แตกเอง นั่นเทียว.

อปิจ สุกโร วา โหตุ ทุกฺกโร วา, โย กมฺมรูปกฺริยาปเท ปฐมนฺโต กตฺตา, โส กมฺมกตฺตาติ วุจฺจติฯ

ยกความเป็นสิ่งทำง่ายหรือยากไว้ (ไม่ต้องพูดถึง), บทลงปฐมาวิภัตติอันเป็นกัตตา ในกริยาบทอันเป็นกรรม (บทกริยาที่ลงปัจจัยและวิภัตติอันระบุได้ว่าเป็นกรรมวาจก) ก็เรียกว่า กัมมกัตตา.

สทฺทรูเปน กมฺมญฺจ ตํ อตฺถรูเปน กตฺตา จาติ กมฺมกตฺตา, กุสูโล ภิชฺชติ, ฆโฏ ภิชฺชติ, ปจฺจติ มุนิโน ภตฺตํ, โถกํ โถกํ ฆเร ฆเร อิจฺจาทิฯ

รูปวิเคราะห์ของ “กมฺมกตฺตา”

สทฺทรูเปน กมฺมญฺจ ตํ อตฺถรูเปน กตฺตา จาติ กมฺมกตฺตา.

กรรมโดยศัพท์ด้วย กรรมโดยศัพท์นั้น เป็นกัตตาโดยความหมายด้วย ชื่อว่า กรรมกัตตา (กัตตาอันเป็นกรรม) เช่น **กุสูโล ภิชฺชติ.** ยุ้งพังทะลาย.**ฆโฏ ภิชฺชติ.**หม้อ แตกไป.**ปจฺจติ มุนิโน ภตฺตํ, โถกํ โถกํ ฆเร ฆเร.** ข้าวอันเขาหุงอยู่ เพื่อมุนีในแต่ละบ้านมีนิดหนึ่งๆ.

เอตฺถ จ สทฺทตฺโถ ทุวิโธ ปรมตฺโถ, ปญฺญตฺตตฺโถติฯ ตตฺถ **ปรมตฺโถ** เอกนฺเตน วิชฺชมาโนเยวฯ **ปญฺญตฺตตฺโถ** ปน โกจิ วิชฺชมาโนติ สมฺมโตฯ ยถา? ราชปุตฺโต, โควิสาณํ, จมฺปกปุปฺผนฺติฯ โกจิ อวิชฺชมาโนติ สมฺมโตฯ ยถา? วญฺฌาปุตฺโต, สสวิสาณํ, อุทุมฺพรปุปฺผนฺติฯ

เกี่ยวกับเรื่องนี้ อรรถของศัพท์ มี ๒ อย่าง คือ ปรมัตถะ (อรรถที่เป็นปรมัตถ์) และ ปัญญัตตัตถะ (อรรถที่เป็นบัญญัติ). ในอรรถ ๒ อย่างนั้น ปรมัตถะ เป็นอรรถที่มีอยู่โดยส่วนเดียวแน่นอน. ส่วนปัญญัตถะ บางอย่าง ถูกรับรู้กันว่า มีอยู่ เช่น **ราชปุตฺโต** บุตรของพระราชา **โควิสาณํ** เขาโค**จมฺปกปุปฺผ**ดอกจำปา. บางอย่างก็ถูกรับรู้กันว่าไม่มี เช่น **วญฺฌปุตฺโต** บุตรของหญิงหมัน **สสวิสาณ์** เขากระต่าย **อุทุมฺพรปุปฺผ** ดอกมะเดื่อ

สทฺโท จ นาม วตฺติจฺฉาปฏิพทฺธวุตฺตี โหติ, วตฺตมาโน จ สทฺโท อตฺถํ น ทีเปตีติ นตฺถิ, สงฺเกเต สติ สุณนฺตสฺส อตฺถวิสยํ พุทฺธิ์ น ชเนตีติ นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ

อนึ่ง ศัพท์ ย่อมมีความเป็นไปเนื่องด้วยความประสงค์ของผู้กล่าว, และ ศัพท์ ที่กำลังเป็นไป ที่จะไม่แสดงอรรถ ย่อมไม่มี, อธิบายว่า เมื่อมีการบัญญัติคำพูดขึ้น (การที่จะบอกว่า) ศัพท์จะไม่ทำให้เกิดความรู้ ซึ่งมีอรรถเป็นอารมณ์ ของผู้ได้ยินศัพท์ดังนี้ ย่อมไม่มี.

อิติ อวิชฺชมานสมฺมโตปิ อตฺโถ สทฺทพุทฺธีนํ วิสยภาเวน วิชฺชมาโน เอว โหติฯ อิตรถา ‘วญฺฌาปุตฺโต’ติ ปทํ สุณนฺตสฺส ตทตฺถวิสยํ จิตฺตํ นาม น ปวตฺเตยฺยาติ, สทฺทพุทฺธีนญฺจ วิสยภาเวน วิชฺชมาโน นาม อตฺโถ สทฺทนานาตฺเต พุทฺธินานาตฺเต จ สติ นานา โหติ, วิสุ์ วิสุ์ วิชฺชมาโน นาม โหตีติ อธิปฺปาโยฯ

เพราะเหตุนี้ อรรถแม้ที่รับรู้กันว่าไม่มี ย่อมชื่อว่า มีอยู่ นั่นเอง โดยความเป็นอารมณ์ของความรู้ในศัพท์. มิเช่นนั้น เมื่อได้ยินบทว่า “วญฺฌาปุตฺโต บุตรของหญิงหมัน” ดังนี้ จิตซึ่งมีอรรถนั้นเป็นอารมณ์จะไม่พึงเป็นไป ดังนั้น อรรถ อันชื่อว่า มีอยู่ โดยความเป็นอารมณ์ของความรู้ในเสียง ย่อมเป็นอย่างต่างๆ หากมีความต่างกันแห่งศัพท์และความต่างกัน

แห่งความรู้, หมายความว่า เป็นอรรถที่มีอยู่กันคนละอย่างๆ (ไม่เกี่ยวข้องกัน).

เอวํ สทฺทพุทฺธิวิสยภาเวน วิชฺชมานญฺจ นานาภูตญฺจ อตฺถํ ปฏิจฺจ การกนานาตฺตํ กฺริยาการกนานาตฺตญฺจ โหติ, น ปน สภาวโต วิชฺชมานเมว นานาภูตเมว จ อตฺถนฺติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพ๎ฯ ตสฺมา ‘‘สโยโค ชายเต’’ อิจฺจาทีสุ สทฺทพุทฺธีนํ นานาตฺตสิทฺเธน อตฺถนานาตฺเตน ทฺวินฺนํ สทฺทานํ ทฺวินฺนํ อตฺถานญฺจ กฺริยาการกตาสิทฺธิ เวทิตพฺพาติฯ

ด้วยประการดังนี้ บัณฑิตพึงถึงความวินิจฉัยในเรื่องนี้อย่างนี้ว่า ความต่างกันแห่งการกะ และความต่างกันแห่งกริยาการกะ มีขึ้นได้ก็โดยอาศัยอรรถที่มีอยู่ โดยความเป็นอารมณ์ของเสียงและความรู้ และมีความเป็นอย่างต่างๆกัน, แต่จะโดยอาศัยซึ่งอรรถที่มีอยู่โดยสภาวะและ จะเป็นอย่างต่างๆกันก็หามิได้. เพราะเหตุนั้น ในตัวอย่างว่า **สโยโค ชายเต** (ความเกี่ยวพัน ย่อมเกิด) ดังนี้เป็นต้น พึงทราบความสำเร็จแห่งกริยาการกะ แห่งศัพท์สองประการ และอรรถสองประการนั้น โดยความต่างกันแห่งอรรถ อันสำเร็จแล้วด้วยความต่างกันแห่งศัพท์และความรู้ ดังนี้แล.

กยิรเต อเนนาติ **กรณํ,** กฺริยาสาธเน กตฺตุโน สหการีการณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ ทุวิธํ อชฺฌตฺติกกรณํ, พาหิรกรณนฺติฯ

กรณะ ได้แก่ เครื่องมือช่วยกระทำ, หมายความว่า เป็นเหตุที่กระทำร่วมกันของกัตตาในการทำกริยาให้สำเร็จ. กรณะมี ๒ อย่าง คือ อัชฌัตติกกรณะ (กรณะภายใน) และ พาหิรกรณะ (กรณะภายนอก).

ตตฺถ กตฺตุโน องฺคภูตํ กรณํ **อชฺฌตฺติกํ** นาม, ปุริโส จกฺขุนา รูปี ปสฺสติ, มนสา ธมฺมํ วิชานาติ, หตฺเถน กมฺมํ กโรติ, ปาเทน มคฺคํ คจฺฉติ, รุกฺโข ผลภาเรน โอณมติฯ

บรรดากรณะ ๒ อย่างนั้น กรณะคืออวัยวะของกัตตา ชื่อว่า อัชฌัตติกกรณะ เช่น **ปุริโส จกฺขุนา รูปี ปสฺสติ** บุรุษเห็นรูปด้วยจักษุ. **มนสา ธมฺมํ วิชานาติ** ย่อมรู้ธรรมด้วยใจ. **หตฺเถน กมฺมํ กโรติ** ย่อมทำการงานด้วยมือ. **ปาเทน มคฺคํ คจฺฉติ** ย่อมไปสู่หนทางด้วยเท้า. **รุกฺโข ผลภาเรน โอณมติ** ต้นไม้ย่อมเอนไปด้วยสิ่งของคือผล.

กตฺตุโน พหิภูตํ **พาหิรํ** นาม, ปุริโส ยาเนน คจฺฉติ, ผรสุนา [ปรสุนา (สกฺกตคนฺเถสุ)] ฉินฺทติ, รุกฺโข วาเตน โอณมติฯ

กรณะอันเป็นภายนอกของกัตตา ชื่อว่า พาหิรกรณะ. ตัวอย่างเช่น **ปุริโส ยาเนน คจฺฉติ** บุรุษ ย่อมไป ด้วยยาน. **ผรสุนา ฉินฺทติ** ย่อมตัดด้วยขวาน **รุกฺโข วาเตน โอณมติ** ต้นไม้ ย่อมเอนไป ด้วยลม.

๓๐๖. สหตฺเถน[๔๑] ฯ

สหัตถตติยา

(ลงตติยาวิภัตติในอรรถสหัตถะ ด้วยสูตรนี้)

๓๐๖. สหตฺเถน.

ลงตติยาวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ ที่ประกอบด้วยศัพท์อันมีอรรถแห่งสหศัพท์.

สหสทฺทสฺส อตฺโถ ยสฺส โสติ สหตฺโถ, สหตฺเถน สทฺเทน ยุตฺตา ลิงฺคมฺหา ตติยา โหติฯ สหสทฺทสฺส อตฺโถ นาม สมวายตฺโถฯ

ความหมายของสหศัพท์ ของศัพท์ใดมีอยู่ เหตุนั้น ศัพท์นั้น ชื่อว่า สหตฺถ. ลงตติยาวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ ที่ประกอบด้วยศัพท์อันมีอรรถแห่งสหศัพท์. อรรถของสหศัพท์ ชื่อว่า สมวายตฺถ.

โส ติวิโธ **ทพฺพสมวาโย, คุณสมวาโย, กฺริยาสมวาโย**ติฯ ปุตฺเตน สห ธนวา ปิตา, ปุตฺเตน สห ถูโล ปิตา, ปุตฺเตน สห อาคโต ปิตาฯ

สมวายะนั้น (อรรถของสหศัพท์อันชื่อว่าสมวายะ) นั้น มี ๓ อย่าง คือ ทัพพสมวายะ, คุณสมวายะ, กริยาสมวายะ เช่น (ทัพพสมวายะ) **ปุตฺเตน สห ธนวา ปิตา สห อาคโต.** บิดา ผู้มีทรัพย์ มาแล้วพร้อมด้วยบุตร. (คุณสมวายะ) **ปุตฺเตน สห ถูโล ปิตา สห อาคโต ปิตา** บิดา อ้วน มาแล้ว พร้อมกับบุตร, (กริยาสมวายะ) **ปุตฺเตน สห อาคโต ปิตา** บิดา มาแล้วพร้อมกับบุตร.

สห, สทฺธิ, สมํ, นานา, วินาอิจฺจาทิโก สหตฺถสทฺโท นามฯ นิสีทิ ภควา สทฺธิ ภิกฺขุสงฺเฆน, สหสฺเสน สมํ มิตา, ปิเยหิ นานาภาโว วินาภาโว, สงฺโฆ สห วา คคฺเคน วินา วา คคฺเคน อุโปสถํ กเรยฺย.

ศัพท์ที่ชื่อว่า สหตฺถ (มีอรรถแห่งสหศัพท์) คือ สห (พร้อม), สทฺธิ (กับ), สมํ (เสมอ), นานา (อย่างอื่น) เป็นต้น มีพระบาฬีเป็นตัวอย่างการใช้ ดังนี้ **นิสีทิ ภควา สทฺธิ ภิกฺขุสงฺเฆน**[๔๒] พระผู้มีพระภาค

[๔๑ ก. ๒๘๗; รู. ๒๙๖; นี. ๕๙๒; จำ. ๒.๑.๖๕; ปา. ๒.๓.๑๙]

[๔๒ [วิ.มหาวคฺค ๕/๕๓]

ประทับนั่ง (เหนือพระพุทธอาสน์ที่เขาจัดถวาย) พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์. **สหสฺเสน สมํ มิตา**[๔๓] ทักษิณาที่ให้แต่ของน้อย นับเสมอด้วยพัน. **ปิเยหิ นานาภาโว วินาภาโว**[๔๔] ความเป็นต่างๆ ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่นจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น ต้องมี. **สงฺโฆ สห วา คคฺเคน วินา วา คคฺเคน อุโปสถํ กเรยฺย**[๔๕].สงฆ์พร้อมกับคัคคะภิกษุ หรือเว้นจากคัคคะภิกษุ จักทำอุโบสถก็ได้ จักทำสังฆกรรมก็ได้.

๓๐๗. ลกฺขเณ[๔๖]

อิตถัมภูตลักขณะ

(ลงตติยาวิภัตติในอรรถอิตถัมภูตลักขณะด้วยสูตรนี้)

๓๐๗. ลกฺขเณ.

ลงตติยาวิภัตติในอรรถลักขณะ.

ลกฺขณํ วุจฺจติ อิตฺถมฺภูตลกฺขณํ, ตสฺมิ ตติยา โหติฯ อสฺสุปุณฺเณหิ เนตฺเตหิ, ปิตรํ โส อุทิกฺขติฯ พฺรหฺมภูเตน อตฺตนา วิหรติ, อสมฺภินฺเนน วิเลปเนน ราชา นมทกฺขิ, ติทณฺฑเกน ปริพฺพาชกมทกฺขิ, อูนปญฺจพนฺธเนน ปตฺเตน อญฺญํ ปตฺตํ เจตาเปติ, ภิกฺขุปาสาทิเกน อภิกฺกนฺเตน ปฏิกฺกนฺเตน อาโลกิเตน วิโลกิเตน สมิญฺชิเตน ปสาริเตน คามํ ปิณฺฑาย ปาวิสิ, สา กาฬี ทาสี ภินฺเนน สีเสน โลหิเตน คลนฺเตน ปติ

อิตถัมภูตลักขณะ (เครื่องสังเกตของบุคคลผู้ถึงคุณลักษณะอย่างนี้) เรียกว่า ลักขณะ, ลงตติยาวิภัตติ เมื่อมีอรรถลักขณะนั้น เช่น **อสฺสุปุณฺเณหิ เนตฺเตหิ, ปิตรํ โส อุทิกฺขติ**[๔๗]. พระชาลี มีพระเนตรทั้งสองนองไปด้วยน้ำอัสสุชล ชะเง้อมองดูพระบิดา. **พฺรหฺมภูเตน อตฺตนา วิหรติ**[๔๘] มีตนเป็นประหนึ่งพรหมอยู่ในปัจจุบัน. **อสมฺภินฺเนน วิเลปเนน ราชานมทกฺขิ**.[๔๙] ได้เห็นแล้ว ซึ่งพระราชา ทั้งๆ ที่เครื่องประทินทรงยังคงปรากฏอยู่ **ติทณฺฑเกน**

---

[๔๓] [สำ.ส.๑๕/๘๙]

[๔๔] [ที.ม.๑๐/๑๐๖]

[๔๕] [วิ.มหาวคฺค ๔/๑๘๔].

[๔๖] [รู. ๑๔๗ ปิฏฺเฐ; นี. ๕๘๘; จำ. ๒.๑.๖๖; ปา. ๒.๓.๒๑]ฯ

[๔๗] [ขุ.ชา.๒๘/๑๑๗๓]

[๔๘] [อ.เอก.๒๐/๕๐๖]

[๔๙] พระบาฬีวินัย มหาวิภังค์ ภาค ๒ (วิ.มหาวิ.๒/๖๑๐) มีตัวอย่างเพียง อสมฺภินฺเนน วิเลปเนน ดังนี้ว่า **พหินคเร วสิตฺวา กาลสฺเสว อสมฺภินฺเนน วิเลปเนน เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ** เสด็จเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแต่เช้า ทั้งๆที่เครื่องประทินยังคงปรากฏอยู่.

วิสฺสกานํ อุชฺฌาเปสิ, อุกฺขิตฺตกาย อนฺตรฆเร คจฺฉนฺติ, ปลฺลตฺถิกาย อนฺตรฆเร นิสีทนฺติฯ

ปริพฺพาชกมทกฺขิ ได้เห็นแล้ว ซึ่งปริพพาชก ด้วยทั้งไม้สามง่าม. **อูนปญฺจพนฺธเนน ปตฺเตน อญฺญํ ปตฺตํ เจตาเปติ.**[๕๐] ภิกษุใด มีบาตรมีแผลหย่อนห้า ให้จ่ายบาตรใหม่อื่น. **ภิกฺขุ ปาสาทิเกน อภิกฺกนฺเตน ปฏิกฺกนฺเตน อาโลกิเตน วิโลกิเตน สมิญฺชิเตน ปสาริเตน คามํ ปิณฺฑาย ปาวิสิ.**[๕๑] ภิกษุ มีมรรยาทก้าวไปถอยกลับ แลเหลียว คู้แขน เหยียดแขนน่าเลื่อมใส มีนัยน์ตาทอดลง ถึงพร้อมด้วยอิริยาบถ.เข้าบ้านไปบิณฑบาต. **สา กาฬี ทาสี ภินฺเนน สีเสน โลหิเตน คลนฺเตน ปติวิสฺสกานํ อุชฺฌาเปสิ**[๕๒]. นางกาลีทาสีมีศีรษะแตก โลหิตไหลโซม จึงเที่ยวโพนทะนา ให้บ้านใกล้เคียงทราบว่า .... **อุกฺขิตฺตกาย อนฺตรฆเร คจฺฉนฺติ**[๕๓] พระฉัพพัคคีย์เดินเวิกผ้าไปในละแวกบ้าน. **ปลฺลตฺถิกาย อนฺตรฆเร นิสีทนฺติ**[๕๔] พระฉัพพัคคีย์รัดเข่านั่งในละแวกบ้าน.

องฺควิกาโรปิ อิธ สงฺคยฺหติ[๕๕], อกฺขินา กาณํ ปสฺสติ, ‘อกฺขี’ติ อิทํ ‘กาณ’นฺติ ปเท วิเสสนํ, วิกเลน จกฺขุองฺเคน โส กาโณ นาม โหติฯ หตฺเถน กุณิ ปสฺสติ, ปาเทน ขญฺชํ ปสฺสติฯ

แม้ความพิการแห่งกาย (อังควิการ) ก็รวมเข้าในสูตรนี้[๕๖]เช่น **อกฺขินา กาณํ ปสฺสติ** เห็นผู้บอดด้วยนัยน์ตา. บทว่า **อกฺขิ** เป็นวิเสสนะในบทว่า **กาณ**, บทว่า **กาณ** มีวิเคราะห์ว่า **วิกเลน จกฺขุองฺเคน โส กาโณ นาม โหติ** บุคคลนั้น ชื่อว่า เป็นผู้บอด ด้วยอวัยวะคือจักษุที่บกพร่อง. **หตฺเถน กุณิ ปสฺสติ** เห็นคนง่อยด้วยมือ **ปาเทน ขญฺชํ ปสฺสติ** เห็นคนเขยกด้วยเท้า.

---

[๕๐] (วิ.มหาวิ.๒/๑๓๐) ปาฐะปัจจุบันเป็น โย ปน ภิกฺขุ อูนปญฺจพนฺธเนน ปตฺเตน อญฺญํ นวํ ปตฺตํ เจตาเปยฺย นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติยํ. อนึ่ง ภิกษุใด มีบาตรมีแผลหย่อนห้า ให้จ่ายบาตรใหม่อื่น, เป็นนิสสัคคิยปาจิตตีย์.

[๕๑] เทียบกับปาฐะที่คล้ายคลึงในพระบาฬีมหาวรรควินัยปิฎก

[๕๒] [ม.มู. ๑๒/๒๖๖]

[๕๓] [วิ.มหาวิ. ๒/๘๐๘]

[๕๔] [วิ.มหาวิ. ๒/๘๒๕]

[๕๕] [ก. ๒๕๑; รู. ๒๕๕; นี. ๖๐๓]

[๕๖] (ดูสูตรในกัจจายนะ เยนงฺควิกาโร ก.๒๕๑, รู. ๒๕๕ และสัททนีติ สูตร ๖๐๓)

๓๐๘. เหตุมฺหิ[๕๗]**ฯ**

หิโนติ ปวตฺตติ ผลํ เอเตนาติ เหตุ, ตสฺมิ ตติยา โหติฯ อนฺเนน วสติ, วิชฺชาย สาธุ, กมฺมุนา วตฺตติ โลโก, กมฺมุนา วตฺตติ ปชาฯ กมฺมุนา วสโล โหติ, กมฺมุนา โหติ พฺราหฺมโณฯ เกนฏฺเฐน [ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา], เกน นิมิตฺเตน, เกน วณฺเณน เกน ปจฺจเยน, เกน เหตุนา, เกน การเณน อิจฺจาทิ.

๓๐๘. เหตุมฺหิ

ลงตติยาวิภัตติในอรรถเหตุ

เหตุ คือ สภาพที่ช่วยให้ผลเป็นไป. ลงตติยาวิภัตติในเหตุ เช่น **อนฺเนน วสติ,** ภิกษุ อยู่ เพราะข้าว. **วิชฺชาย สาธุ,** เป็นคนดีเพราะความรู้.**กมฺมุนา วตฺตติ โลโก, กมฺมุนา วตฺตติ ปชา**[๕๘]. โลกย่อมเป็นไปเพราะกรรม หมู่สัตว์ย่อมเป็นไปเพราะกรรม **กมฺมุนา วสโล โหติ, กมฺมุนา โหติ พฺราหฺมโณ**[๕๙] ฯ เป็นคนชั่วเพราะกรรม ชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะกรรม. **เกนฏฺเฐน**[๖๐], เพราะความหมายอะไร[๖๑]. **เกน นิมิตฺเตน** เพราะนิมิตเหตุใด **เกน วณฺเณน**[๖๒] เพราะวรรณะใด **เกน ปจฺจเยน, เกน เหตุนา** [๖๓]เพราะปัจจัยอะไร, เพราะเหตุอะไร. **เกน การเณน**[๖๔]เพราะเหตุอะไร

เอตฺถ จ กรณํ ติวิธํ กฺริยาสาธกกรณํ, วิเสสนกรณํ, นานาตฺตกรณนฺติฯ

ในอรรถแห่งตติยาวิภัตตินี้ กรณะมี ๓ อย่าง คือ กริยาสาธกกรณะ (กรณะที่ทำให้กริยาสำเร็จ), วิเสสนกรณะ (กรณะที่เป็นวิเสสนะ) และ นานาตตกรณะ (กรณะชนิดต่างๆ).

ตตฺถ **กฺริยาสาธกํ** ปุพฺเพ วุตฺตเมวฯ

บรรดากรณะ ๓ ประการนั้น ได้กล่าวถึง**กริยาสาธนกรณะ**ไปแล้วในตอนต้น.

---

[๕๗] [ก. ๒๘๕; รู. ๒๕๗; นี. ๖๐๑]

[๕๘] [ม.ม.๑๓/๗๐๗

[๕๙] [ม.ม.๑๓/๗๐๗]

[๖๐] (ขุ.ปฏิ.๓๑/๔๕๑)

[๖๑] (กรณีที่ให้ อฏฺฐ มีความหมายว่า สภาว แปลว่า เพราะมีอะไรเป็นสภาวะ)

[๖๒] [ขุ.วิ.๒๖/๓๔]

[๖๓] [ขุ.ชา. ๒/๖๘๑]

[๖๔] [ชา.อ. ๔/๕๔ มาตงฺคชาตกวณฺณนา]

วิเสสนกรณ์ ยถา? อาทิจฺโจ นาม โคตฺเตน, สากิโย นาม ชาติยาฯ โคตฺเตน โคตโม นา , สาริปุตฺโต ติ นาเมน, วิสฺสุโต ปญฺญวา จ โส, ชาติยา ขตฺติโย พุทฺโธ, ชาติยา สตฺตวสฺสิโก, สิปฺเปน นฬกาโร โส, เอกูนติ์โส วยสา, วิชฺชาย สาธุ, ตปสา อุตฺตโม, สุวณฺเณน อภิรูโป, ปกติยา อภิรูโป, ปกติยา ภทฺทโก, เยภุยฺเยน มตฺติกา, ธมฺเมน สเมน รชฺชํ กาเรติ, สเมน ธาวติ , วิสเมน ธาวติ, สุเขน สุขิโต โหมิ, ปาโมชฺเชน ปมุทิโตฯ ทฺวิโทเณน ธญฺญ์ กิณาติ, สหสฺเสน อสฺเส วิกฺกิณาติ, อตฺตนาว อตฺตานํ สมฺมนฺนติ อิจฺจาทิฯ

วิเสสนกรณะ เห็นได้ตามตัวอย่างเหล่านี้ เช่น **อาทิจฺโจ นาม โคตฺเตน**. ผู้ทรงเป็นเผ่าพันธ์แห่งพระอาทิตย์โดยตระกูล (โดยโคตร).**สากิโย นาม ชาติยา** [วิ.มหา.๔/๑๐๐].ถ้าเป็นศากยะโดยกำเนิด.**โคตฺเตน โคตโม นาโถ** [ขุ.อป.เถร ๓๒/๓], พระโลกนาถทรงพระนามว่า โคตมะ โดยพระโคตร. **สาริปุตฺโตติ นาเมน วิสฺสุโต ปญฺญวา จ โส** [ขุ.อป. เถร ๓๒/๓]. นระนี้เป็นผู้มีปัญญา ปรากฏแล้ว โดยชื่อว่า สารีบุตร. **ชาติยา ขตฺติโย พุทฺโธ** [ที.ม.๑๐/๒], เราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ได้เป็นกษัตริย์โดยชาติ **ชาติยา สตฺตวสฺสิโก** [ขุ.วิ.๒๖/๓๕๖] สามเณรอายุ ๗ ขวบโดยกำเนิด. **สิปฺเปน นฬกาโร โส.** เขาเป็นช่างสานด้วยศิลปะ. **เอกูนติ์โส วยสา** [ที.ม.๑๐/๑๓๙] เราโดยวัยได้ ๒๙ ปี บวชแล้ว. **วิชฺชาย สาธุ.** คนดีด้วยความรู้. **ตปสา อุตฺตโม** สูงส่งด้วยตบะ. **สุวณฺเณน อภิรูโป** งดงามด้วยทองคำ**ปกติยา อภิรูโป** งดงามตามปกติ**. ปกติยา ภทฺทโก** สวยงามตามปกติ**. เยภุยฺเยน มตฺติกา** [วิ.มหาวิ.๒/๓๕๐] ปฐพีแท้ ได้แก่ ... มีดินเหนียวมาก. **ธมฺเมน สเมน รชฺชํ กาเรติ**, ครองราชย์โดยธรรมอย่างถูกต้อง.**สเมน ธาวติ**,ย่อมวิ่งไปอย่างสม่ำเสมอ**. วิสเมน ธาวติ**, ย่อมวิ่งไปอย่างไม่สม่ำเสมอ**. สุเขน สุขิโต โหมิ, ปาโมชฺเชน ปมุทิโต** [ขุ.อป.(พุทฺธวํ.)๓๓/๒] เราสำราญใจด้วยความสุข เบิกบานใจด้วยปราโมทย์**. ทฺวิโทเณน ธญฺญ์ กิณาติ**, ซื้อข้าวเปลือกโดยทรัพย์สองทะนาน. **สหสฺเสน อสฺเส วิกฺกิณาติ**, ขายม้าด้วยทรัพย์หนึ่งพัน. **อตฺตนาว อตฺตานํ สมฺมนฺนติ** [ม.มู.๑๒/๑๒] เราย่อมสำคัญ (รู้ชัด) ตนด้วยตนเอง.

นานาตฺตกรณ์ ยถา? กิ์ เม เอเกน ติณฺเณน, ปุริเสน ถามทสฺสินา [พุ. วํ. ๒.๕๖]ฯ กิ์ เต ชฏาหิ ทุมฺเมธ

นานาตตกรณะ (กรณะชนิดต่างๆ) พึงเข้าใจความหมายด้วยตัวอย่างเหล่านี้ เช่น

, กึ เต อชินสาฏิยา [ธ. ป. ๓๙๔]ฯ อลํ เต อิธ วาเสน [ปารา. ๔๓๖], อลํ เม พุทฺเธน [ปารา. ๕๒], กินฺนุเม พุทฺเธน [ปารา. ๕๒], น มมตฺโถ พุทฺเธน [ปารา. ๕๒], มณินา เม อตฺโถ [ปารา. ๓๔๔], วเทยฺยาถ ภนฺเต เยนตฺโถ, ปานีเยน [ปาณิเยน (มู.)] อตฺโถ, มูเลหิ เภสชฺเชหิ อตฺโถ [มหาว. ๒๖๓], เสยฺเยน อตฺถิโก, มหคฺเฆน อตฺถิโก, มาเสน ปุพฺโพ, ปิตรา สทิโส, มาตรา สโม, กหาปเณน อูโน, ธเนน วิกโล, อสินา กลโห, วาจาย กลโห, อาจาเรน นิปุโณ, วาจาย นิปุโณ, คุเฬน มิสฺสโก, ติเลน มิสฺสโก, วาจาย สขิโล อิจฺจาทิฯ

กึ เม เอเกน ติณฺเณน, ปุริเสน ถามทสฺสินา [ขุ.อป. (พุ.วํ.) ๓๓/๒] ประโยชน์อะไรด้วยความเป็นคนมีกำลัง ผู้ข้ามไปคนเดียวแก่เราเล่า. **กึ เต ชฏาหิ ทุมฺเมธ, กึ เต อชินสาฏิยา** [ขุ.ธ.๒๕ (กุหกพฺราหฺมณวตฺถุ)] เจ้าคนมีปัญญาทราม จะมีประโยชน์อะไรด้วยการเกล้าชฎา ด้วยการครองหนังเสือ แก่เจ้า. **อลํ เต อิธ วาเสน** [ปารา. ๔๓๖] อย่าเลย ด้วยการอยู่ในที่นี้ แก่ท่าน. **อลํ เม พุทฺเธน** [ปารา. ๕๒] อย่าเลย ด้วยพระพุทธเจ้า แก่เรา. **กินฺนุเมพุทฺเธน** [ปารา. ๕๒] ประโยชน์อะไรด้วยพระพุทธเจ้า แก่เรา. **น มมตฺโถ พุทฺเธน** [ปารา. ๕๒] ความต้องการด้วยพระพุทธเจ้า แก่เรา ย่อมไม่มี. **มณินา เม อตฺโถ** [ปารา. ๓๔๔] ความต้องการด้วยแก้วมณี แก่เรา ย่อมมี. **วเทยฺยาถ ภนฺเต เยนตฺโถ** ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ความต้องการด้วยสิ่งใด, ท่านพึงบอกซึ่งสิ่งนั้น. **ปานีเยน อตฺโถ.** ความต้องการด้วยน้ำดื่ม. **มูเลหิ เภสชฺเชหิ อตฺโถ** [มหาว. ๒๖๓] ความต้องการด้วยเภสัชชอันเป็นรากไม้. **เสยฺเยน อตฺถิโก** ผู้มีความต้องการที่นอน. **มหคฺเฆน อตฺถิโก** ผู้ต้องการด้วยทรัพย์มีค่ามาก **มาเสน ปุพฺโพ** ผู้มาถึงก่อนโดยเดือน. **ปิตรา สทิโส** ผู้เช่นกับบิดา **มาตรา สโม** ผู้เช่นกับมารดา **กหาปเณน อูโน** ผู้ขาดแคลนด้วยกหาปณะ. **ธเนน วิกโล** ผู้พร่องด้วยทรัพย์. **อสินา กลโห** การต่อสู้ด้วยดาบ. **วาจาย กลโห** ทะเลาะด้วยวาจา. **อาจาเรน นิปุโณ** ผู้ละเอียดอ่อนด้วยอาจาระ (หรือ ผู้ดีด้วยความประพฤติ). **วาจาย นิปุโณ** ผู้ละเอียดอ่อนด้วยวาจา. **คุเฬน มิสฺสโก** (ข้าว) เคล้าน้ำอ้อย. **ติเลน มิสฺสโก** ข้าวคลุกงา. **วาจาย สขิโล** ผู้หยาบคายด้วยวาจา.

ตถา กมฺมา'วธิ, อาธาร'จฺจนฺตสโยค, กฺริยาปวคฺคาปิ นานาตฺตกรเณ สงฺคยฺหนฺติฯ

อนึ่ง แม้อรรถกรรม, อวธิ (อปาทาน), อาธาระ, อัจจันตสังโยค และกริยาปวัคคะ ก็สงเคราะห์เข้าในนานาตตกรณะ.

กมฺเม ตาว – ติเลหิ เขตฺเต วปฺปติ, ตนฺตวาเยหิ จีวรํ วายาเปติ, สุนเขหิ ขาทาเปนฺติ อิจฺจาทิฯ

ลำดับแรก ตติยาวิภัตติที่ใช้ในอรรถกรรม เช่น **ติเลหิ เขตฺเต วปฺปติ** ชาวนา หวานเมล็ดงาในนา. **ตนฺตวาเยหิ จีวรํ วายาเปติ** นายยังช่างช่างหูกให้ทอผ้าจีวร.**สุนเขหิ ขาทาเปนฺติ** ชนยังสุนัขท.ให้กัดกิน.

อวธิมฺหิ – สุมุตฺตา มยํ เตน มหาสมเณน [จูฬว. ๔๓๗], มุตฺโตมฺหิ กาสิราเชน, จกฺขุ สุญฺญํ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา [สํ. นิ. ๔.๘๕], โอตฺตปฺปติ กายทุจฺจริเตน [อ. นิ. ๕.๒], หิรียติ กายทุจฺจริเตน [อ. นิ. ๕.๒], ชิคุจฺฉติ สเกน กาเยน, ปถพฺยา เอกรชฺเชน, สคฺคสฺส คมเนน วาฯ สพฺพโลกาธิปจฺเจน, โสตาปตฺติผลํ วรํ [ธ. ป. ๑๗๘] อิจฺจาทิฯ

ใช้ในอรรถอวธิ เช่น **สุมุตฺตา มยํ เตน มหาสมเณน** [จูฬว. ๔๓๗] พวกเราพ้นแล้วจากพระมหาสมณะนั้น. **มุตฺโตมฺหิ กาสิราเชน** เราเป็นผู้พ้นแล้วจากพระเจ้ากาสิ. **จกฺขุ สุญฺญํ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา** [สํ. นิ. ๔.๘๕] จักษุเป็นสภาวะที่ว่างจากอัตตาหรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา. **โอตฺตปฺปติ กายทุจฺจริเตน** [อ. นิ. ๕.๒], ย่อมเกรงกลัว แต่กายทุจริต. **หิรียติ กายทุจฺจริเตน** [อ. นิ. ๕.๒] ย่อมละอาย แต่กายทุจริต. **ชิคุจฺฉติ สเกน กาเยน** ย่อมรังเกียจแต่กายอันเป็นของมีอยู่แห่งตน.

ปถพฺยา เอกรชฺเชน,
สคฺคสฺส คมเนน วาฯ
สพฺพโลกาธิปจฺเจน,
โสตาปตฺติผลํ วรํ [ธ. ป. ๑๗๘]

โสตาปัตติผล ประเสริฐกว่าความเป็นพระราชาเอกในแผ่นดิน, การไปสู่สวรรค์ หรือความเป็นใหญ่ในโลกทั้งปวง.

อาธาเร – เตน ขเณน เตน ลเยน เตน มุหุตฺเตน [มหาว. ๑๗], เตน สมเยน [ปารา. ๑], กาเลน ธมฺมสฺสวนํ [ขุ. ปา. ๕.๘]ฯ โส โว มมจฺจเยน สตฺถา [ที. นิ. ๒.๒๑๖], ติณฺณํ มาสานํ อจฺจเยน [ที. นิ.

ในอรรถอาธาระ เช่น **เตน ขเณน เตน ลเยน เตน มุหุตฺเตน** [มหาว. ๑๗] ในขณะนั้น ในเวลานั้น ในครู่หนึ่งนั้น. **เตน สมเยน** [ปารา. ๑] ในสมัยนั้น. **กาเลน ธมฺมสฺสวนํ** [ขุ. ปา. ๕.๘] การฟังธรรมใน

๒.๑๖๘; อุทา. ๕๑], ปุพฺเพน คามํ, ทกฺขิเณน คามํ, ปุรตฺถิเมน ธตรฏฺโฐ, ทกฺขิเณน วิรูฬฺหโก ปจฺฉิเมน วิรูปกฺโข [ที. นิ. ๒.๓๓๖], เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ [ขุ. ปา. ๕.๑] อิจฺจาทิฯ

กาล. **โส โว มมจฺจเยน สตฺถา** [ที. นิ. ๒.๒๑๖] ธรรมวินัยนั้น เป็นศาสดาของเธอ ในเวลาที่ล่วงไปแห่งเรา. **ติณฺณํ มาสานํ อจฺจเยน** [ที. นิ. ๒.๑๖๘; อุทา. ๕๑] ในกาลอันล่วงไปแห่งเดือนสาม (ในเวลาที่สามเดือนผ่านไป). **ปุพฺเพน คามํ** หมู่บ้านในทิศตะวันออก.**ทกฺขิเณน คามํ** หมู่บ้านในทิศใต้. **ปุรตฺถิเมน ธตรฏฺโฐ, ทกฺขิเณน วิรูฬฺหโก ปจฺฉิเมน วิรูปกฺโข** [ที. นิ. ๒.๓๓๖] ท้าวธตรัฐ อยู่ในทิศเบื้องหน้า, ท้าววิรูฬหก อยู่ในทิศเบื้องขวา ท้าววิรูปักษ์ อยู่ในทิศเบื้องหลัง. **เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ** [ขุ. ปา. ๕.๑] ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคในทิศที่ทรงประทับอยู่.

อจฺจนฺตสโยเค –มาเสน ภุญฺชติ, โยชเนน ธาวติ อิจฺจาทิฯ

ในอรรถอัจจันตสังโยค เช่น **มาเสน ภุญฺชติ** ย่อมบริโภคตลอดหนึ่งเดือน. **โยชเนน ธาวติ** ย่อมวิ่งไปตลอดหนึ่งโยชน์.

กฺริยาปวคฺโค นาม กฺริยาย สีฆตรํ นิฏฺฐาปนํ, ตสฺมิ โชเตตพฺเพ ตติยา, เอกาเหเนว พาราณสิ ปาปุณิ, ตีหิ มาเสหิ อภิธมฺมํ เทเสสิ, นวหิ มาเสหิ วิหารํ นิฏฺฐาเปสิ, คมนมตฺเตน ลภติ, โอฏฺฐปหฏฺมตฺเตน ปคุณํ อกาสิ

กริยาปวัคคะ คือ การสำเร็จการกระทำโดยรวดเร็ว, ใช้ตติยาวิภัตติ เมื่อจะแสดงกิริยาปวัคคะนั้น ตัวอย่างเช่น **เอกาเหเนว พาราณสิ ปาปุณิ** ถึงเมืองพาราณสีเพียงหนึ่งวัน. **ตีหิ มาเสหิ อภิธมฺมํ เทเสสิ** ทรงแสดงพระอภิธรรมจบภายในสามเดือน. **นวหิ มาเสหิ วิหารํ นิฏฺฐาเปสิ** สร้างวิหารเสร็จในเวลาเพียง ๙ เดือน. **คมนมตฺเตน ลภติ,** พอถึงเท่านั้นเขาก็ได้ (สิ่งของที่ต้องการ). **โอฏฺฐปหฏฺมตฺเตน ปคุณํ อกาสิ** เพียงริมฝีปากกระทบกันเท่านั้น ท่านก็ได้ทำ (ซึ่งคาถานั้น) ให้คล่องแคล่ว.

ตติยาวิภตฺติราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มอรรถของตติยาวิภัตติ จบแล้ว

จตุตฺถีวิภตฺติราสิ

กสฺมึ อตฺเถ จตุตฺถี?

กลุ่มอรรถของจตุตถีวิภัตติ

จตุตถีวิภัตติ ใช้ในอรรถใดบ้าง?

อรรถสัมปทาน

(ใช้จตุตถีวิภัตติในอรรถแห่งสัมปทาน ด้วยสูตรนี้)

๓๐๙. สมฺปทาเน จตุตฺถี [๖๕]

สมฺปทาเน จตุตฺถี โหติฯ

สมฺมา ปทียเต อสฺสาติ สมฺปทานํ, สมฺปฏิจฺฉกนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

๓๐๙. สมฺปทาเน จตุตฺถี.

จตุตถีวิภัตติ ใช้ในอรรถคือสัมปทาน.

ลงจตุตถีวิภัตติในสัมปทานะ.

บทว่า สมฺปทาน มีวิเคราะห์ว่า

สมฺมา ปทียเต อสฺสาติ สมฺปทานํ, สมฺปฏิจฺฉกนฺติ วุตฺตํ โหติ. สิ่งของ อันเขา ย่อมให้ แก่บุคคลนี้ โดยชอบ เพราะเหตุนั้น บุคคลนี้ ชื่อว่า สัมปทานะ หมายความว่า เป็นผู้รับ.

ตํ **วตฺถุสมฺปฏิจฺฉกํ, กฺริยาสมฺปฏิจฺฉก**นฺติ ทุวิธํฯ ภิกฺขุสฺส จีวรํ เทติ, พุทฺธสฺส สิลาฆเตฯ

สัมปทานะดังกล่าวมามี ๒ คือ ผู้รับวัตถุ และผู้รับการกระทำ (กริยา). ตัวอย่างเช่น **ภิกฺขุสฺส จีวรํ เทติ** ทายก ย่อมถวาย ซึ่งจีวรแก่ภิกษุ. **พุทฺธสฺส สิลาฆเต** อุบาสก ย่อมนอบน้อม ต่อพระพุทธเจ้า.

ปุน อนิรากรณํ, อนุมติ, อาราธนนฺติ ติวิธํ โหติ.

ตตฺถ น นิราก โรติ น นิวาเรตีติ **อนิรากรณํ,** ทิยฺยมานํ น ปฏิกฺขิปตีติ อตฺโถฯ อสติ หิ ปฏิกฺขิปเน สมฺปฏิจฺฉนํ นาม โหตีติฯ กายจิตฺเตหิ สมฺปฏิจฺฉนาการ ทสฺเสตฺวา ปฏิคฺคณฺหนฺตํ สมฺปทานํ **อนุมติ** นามฯ วิวิเธหิ อายาจนวจเนหิ ปรสฺส จิตฺตํ อาราเธตฺวา สมฺปฏิจฺฉนฺตํ **อาราธนํ** นามฯ โพธิรุกฺขสฺส ชลํ เทติ, ภิกฺขุสฺส อนฺนํ เทติ, ยาจกสฺส อนฺนํ เทติฯ

สัมปทานะแบ่งเป็น ๓ อย่างอีก คือ อนิรากรณสัมปทาน, อนุมติสัมปทาน และ อาราธนสัมปทาน.

บรรดาสัมปทาน ๓ เหล่านั้น

อนิรากรณสัมปทาน ได้แก่ สัมปทานะ(ผู้รับ) ชนิดที่ไม่ห้าม หมายถึง ไม่ปฏิเสธสิ่งของที่มีผู้นำมาให้. เพราะว่า เมื่อไม่ห้าม ก็คือการรับนั่นเอง.

อนมุติสัมปทาน ได้แก่ สัมปทานะ ที่ผู้รับครั้นได้แสดงอาการที่รับด้วยกายและจิตแล้ว จึงรับเอา.

อาราธนสัมปทาน ได้แก่ สัมปทานะที่ทำให้จิตของผู้อื่น (คือ ผู้ที่ตนขอ) ยินดี ด้วยการอ้อนวอนหลายอย่างด้วยกัน จึงรับเอา.

---

[๖๕] [ก. ๒๘๓; รู. ๓๐๑; นี. ๖๐๕; จตุตฺถี สมฺปทาเน (พหูสุ), จ. ๒.๑.๗๓; ปา. ๒.๓.๑๓]ฯ

อนิรากรณสัมปทานเป็นต้น มีตัวอย่างดังนี้.

โพธิรุกฺขสฺส ชลํ เทติ. เขาให้น้ำ (รดน้ำ) แก่ต้นโพธิ์. **ภิกฺขุสฺส อนฺนํ เทติ.** อุบาสิกา ถวายข้าวแก่ภิกษุ. **ยาจกสฺส อนฺนํ เทติ.** บุรุษให้ข้าวแก่ยาจก.

กฺริยาสมฺปฏิจฺฉกํ นานากฺริยาวเสน พหุวิธ๎ฯ

ผู้รับการกระทำ มีมากอย่าง เนื่องด้วยกริยาต่างๆกัน.

ตตฺถ โรจนกฺริยาโยเค –

บรรดาผู้รับการกระทำต่างๆเหล่านั้น ลงจตุตถีวิภัตติในสัมปทาน ในที่ประกอบด้วยกิริยาการ “ยินดี (โรจนกริยา)” เช่น

ตญฺจ อมฺหากํ รุจฺจติ เจว ขมติ จ. ปพฺพชฺชา มม รุจฺจติ.กสฺส สาทุ๎ น รุจฺจติ, น เม รุจฺจติ ภทฺทนฺเต, อุลูกสฺสาภิเสจนํ.คมนํ มยฺหํ รุจฺจติ. มายสฺมนฺตานมฺปิ สงฺฆเภโท รุจฺจิตฺถ. ยสฺสายสฺมโต น ขมติ, ขมติ สงฺฆสฺส.ภตฺตๆ มยฺหๆ ฉาเทติ, ภตฺตมสฺส นจฺฉาเทติ. เตสๆ ภิกฺขูนๆ ลูขานิ โภชนานิ นจฺฉาเทนฺติ. ตตฺถ ‘ฉาเทตี’ติ อิจฺฉๆ อุปฺปาเทตีติ อตฺโถ๎ฯ

ตญฺจ อมฺหากๆ รุจฺจติ เจว ขมติ จ (ม.มู.๑๒/๒๑๙) คำที่นิครนถ์นาฏบุตรกล่าวแล้วนั้น **ชอบใจ** และควรแก่พวกข้าพเจ้า. **ปพฺพชฺชา มม รุจฺจติ** (ขุ.ชา.๒๘/๔๐๙)การบวช ชอบใจ แก่เกล้ากระหม่อม (เกล้ากระหม่อมก็ชอบบวช). **กสฺส สาทุ๎ น รุจฺจติ** (วิ.มหา.๒/๔๗๕) อาหารที่อร่อยจะไม่ชอบใจแก่ใคร. **น เม รุจฺจติ ภทฺทนฺเต, อุลูกสฺสาภิเสจนๆ** (ขุ.ชา.๒๗/๔๑๑) ขอความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลาย การแต่งตั้งนกเค้าให้เป็นใหญ่ ไม่ชอบใจแก่ข้าพเจ้า. **น วาสมภิโรจามิ, คมนๆ มยฺหๆ (มยฺหัปิ – สฺยาม) รุจฺจติ** (ขุ.ชา.๒๘/๑๑๖๔) ข้าแต่พระองค์ผู้จอมทัพ ข้าพระองค์ไม่ชอบใจการพักอยู่ ข้าพระองค์ยินดีจะไป. **มายสฺมนฺตานมฺปิ สงฺฆเภโท รุจฺจิตฺถ** (วิ.มหา.๑/๖๐๒).ความทำลายสงฆ์ อย่าได้ชอบใจ แม้แก่พวกท่าน. **ยสฺสายสฺมโต น ขมติ** (วิ.มหา.๑/๕๐๔). พื้นที่ที่จะสร้างกุฏีของภิกษุมีชื่อนี้ อันสงฆ์แสดงแล้วชอบแก่สงฆ์. **ขมติ สงฺฆสฺส** (วิ.มหา.๑/๕๙๘) **.**(ภิกษุผู้มีชื่อนี้ สงฆ์สวดสมนุภาสน์แล้ว เพื่อให้สละเรื่องนั้น) ชอบแก่สงฆ์. **ภตฺตๆ มยฺหๆ ฉาเทติ.** อาหารย่อมไม่ชอบแก่ข้าพเจ้า. **ภตฺตมสฺส นจฺฉาเทติ** (วิ.จูฬ.๗/๑๗๓).อาหารย่อมไม่ชอบแก่ภิกษุนั้น (ผู้ไม่เคี้ยวไม้

ชำระฟัน).**เตสं ภิกฺขูนं ลูขานิ โภชนานิ นจฺฉาเทนฺติ.** โภชนาหารทั้งหลาย ที่เศร้าหมอง ย่อมไม่ชอบใจแก่ภิกษุเหล่านั้น. ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ฉาเทติ** ความหมายคือ **อิจฺฉํ อุปฺปาเทติ** ทำความปรารถนาให้เกิดขึ้น.

ธารณปฺปโยเค –

ฉตฺตคฺคาโห รญฺโญ ฉตฺตं ธาเรติ. สมฺปติชาตสฺส โพธิสตฺตสฺส เทวา ฉตฺตं ธารยิสุ๎ฯ

ในที่ประกอบด้วยกิริยาการทรงไว้ เช่น

ฉตฺตคฺคาโห รญฺโญ ฉตฺตं ธาเรติ.พนักงานร่มกั้นร่มถวาย แด่พระราชา. **สมฺปติชาตสฺส โพธิสตฺตสฺส เทวา ฉตฺตं ธารยิสุ.** เทวดาทั้งหลาย กางร่มแก่พระโพธิสัตว์ ที่ทรงประสูติในขณะนั้น.

พุทฺธสฺส สิลาฆเต, โถเมตีติ อตฺโถ.

(ในที่ประกอบกับสิลาฆธาตุเป็นต้น)

ที่ประกอบกับสิลาฆธาตุ เช่น

พุทฺธสฺส สิลาฆเต, โถเมตีติ อตฺโถ ย่อมสรรเสริญต่อพระพุทธเจ้า. บทว่า **สิลาฆเต** ความหมายคือ **โถเมติ** สรรเสริญ.

ตุยฺหํ หนุเต, ตุณฺหิภาเวน วญฺเจตีติ อตฺโถ.

ที่ประกอบกับ **หนุ**ธาตุ[๖๖] เช่น **ตุยฺหํ หนุเต, ตุณฺหิภาเวน วญฺเจตีติ อตฺโถ** ย่อมหลอกลวง ต่อท่าน. หมายความว่า ย่อมหลอกลวงโดยความเป็นผู้นิ่ง.

---

[๖๖] หนุ ธาตุ หนังสือปทรูปสิทธิแปลและอธิบายให้ความเห็นไว้ดังนี้ อรรถของหนุธาตุในฉบับนี้เป็น “อปนยเน ในการทิ้ง” แม้ในโมคคัลลานะก็แสดงอรรถไว้เช่นนี้เหมือนกัน. แต่บางฉบับเป็น “อปลปเน” ในการหลอกลวง” เห็นว่าอย่างหลังน่าจะดีกว่า เพราะสมกับคำที่ท่านพรรณนาไว้ว่า “อปลปตีติ อตฺโถ”. สำหรับในคัมภีร์ธาตุของสันสกฤต แสดงอรรถไว้ว่า “โจริเย ในความเป็นแห่งขโมย” ซึ่งอรรถ “โจริเย” นี้ก็มีลักษณะเหมือนกับอรรถ “อปลปเน”.

คัมภีร์รูปสิทธิอธิบายอรรถของหนุธาตุ อปนยน ว่า อปลปติ ย่อมหลอกลวง และรูปสิทธิฎีกาย้ำว่า อปลปตีติ วญฺเจติ อตฺโถ. ก็คือ หลอกลวง. แม้คัมภีร์ธาตวัตถสังคหะคาถา ๔๒๒ ก็กล่าวว่า หนุ โจเร หลอกลวง, โกง

คัมภีร์สัททนีติ ธาตุมาลา แสดงอรรถ หนุ ธาตุว่า อปณยเน ไม่กล่าว และอรรถาธิบายว่า อปนยนํ อนาลาปกรณ์ นิพฺพจนตากรณ์ อปณยน คือ การไม่กล่าว, การกระทำการไม่พูด เช่น หโนติ ย่อมนิ่ง, หนุเต ย่อมนิ่ง. (ธาตุมาลา แปล หน้า ๖๘๕ – ๖. ผู้แปลคัมภีร์นี้ให้ความเห็นว่า ”รูปว่า อปณยน มาจาก อ (ไม่) + ปณยน (พูด) ที่มาจาก ปณ ธาตุ + ณย ปัจจัย + ยุ ปัจจัย ดังข้อความในคัมภีร์นี้ว่า ปณ พฺยวหาเร ฤติยญฺจ (ปณ ธาตุ ใช้ในความหมายว่าพูด, สรรเสริญ) ฉบับฉัฏฐสังคายนามีรูปว่า หนุ อปนยเน ตามนัยนี้แปลว่า “นำออก” แต่รูปนี้ไม่สอดคล้องกับคำอธิบายที่กล่าวว่า อปนยนํ อนาลาปกรณ์ นิพฺพจนตา

ภิกฺขุนี ภิกฺขุสฺส ภุญฺชมานสฺส ปานีเยน วา วิฐูปเนน วา อุปฏฺฐาติ.ทุติยาปิ โหติ, รญฺโญ อุปฏฺฐาติ. ราชานํ อุปฏฺฐาติ, อหํ โภตึ อุปฏฺฐิสฺสํ. อหํ ตํ อุปฏฺฐิสฺสามิ, มาตาปิตุอุปฏฺฐานํ.

ที่ประกอบกับ **ฐา** ธาตุ[๖๗] เช่น **ภิกฺขุนี ภิกฺขุสฺส ภุญฺชมานสฺส ปานีเยน วา วิฐูปเนน วา อุปฏฺฐาติ** [วิ. ภิกฺขุนี.๓/๑๖๘) (ภิกษุนีใด) พึงอุปัฏฐาก (รับใช้) ต่อภิกษุ ผู้ฉันอยู่ ด้วยการถวายน้ำ หรือด้วยการพัดวี.

ลงทุติยาวิภัตติ ก็มี เช่น

รญฺโญ อุปฏฺฐาติ, ราชานํ อุปฏฺฐาติ, ย่อมถวายการบำรุงแด่พระราชา, ถวายการบำรุงซึ่งพระราชา. **อหํ โภตึ อุปฏฺฐิสฺสํ** [ชา. ๒/๑๑๒๗] ฉันจักบำรุงเธอ (แม่นางผู้เจริญ). **อหํ ตํ อุปฏฺฐิสฺสามิ** เราจะบำรุงซึ่ง

กรณ์ (อปนยน คือ การไม่กล่าว, การกระทำการไม่พูด) ดังนั้น อรรถว่า อปณยน จึงเหมาะสมกว่า". - กรณีนี้ ข้าพเจ้า (สมภพ) คิดว่า อปนยน ก็คือ อปณยน นั่นเอง โดยแปลง ณ เป็น น ตามสูตรว่า ณสฺส จ โน นีติ.สุตฺต ๙๒)

คัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา กล่าวว่า หนุปโยเค , หนุเต มยฺหเมว, หนุเต ตุยฺหเมว. เอตฺถ จ หนุเตติ อปนยติ. อปลปติ อลฺลาปสลฺลาปึ น กโรตีติ อตฺโถ. ลงจตุตถีวิภัตติท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์เข้ากับ หนุ ธาตุ ตัวอย่างเช่น หนุเต มยฺหเมว ย่อมลวงเรานั่นเทียว, หนุเต ตุมฺหเมว ย่อมลวงท่านนั่นเทียว. ก็ในตัวอย่างนี้ คำว่า หนุเต คือ ไม่พูด ไม่กล่าว ไม่ทำการสนทนาปราศัย.

ตามมติของสัททนีติ ธาตุนี้แปลว่า ย่อมไม่พูด เพราะ อ มีอรรถว่า ไม่มี ดังนั้น อุทาหรณ์นี้จึงมีความหมายว่า ย่อมไม่พูด คือ แสร้งลวงโดยทำเป็นนิ่งเสีย ต่อเรา. ดังคัมภีร์นิรุตติทีปนีนี้อธิบายว่า ตุยฺหํ หนุเต, ตุณฺหิภาเวน วญฺเจตีติ อตฺโถ คำว่า ย่อมลวงต่อท่าน หมายถึง ย่อมลวงโดยความนิ่งเฉย.

จากหลักฐานในคัมภีร์ต่างๆ จึงได้ข้อสรุปว่า อปนยน มาจาก อ + ปณ ธาตุ ในการกล่าว และแปลง ณ เป็น น (ด้วยสูตร ณสฺส จ โณ - นีติ. ๙๒) ในที่นี้ คือ อปลปน การหลอกลวง ได้แก่ การหลอกลวงโดยการไม่พูดหรือแสร้งทำเป็นนิ่งเสีย

[๖๗] ฐาธาตุ อันมีอุปเป็นบทหน้านั้น มีความหมายว่า "การอยู่ใกล้, การคบหา, การอุปัฏฐาก" ในที่ประกอบด้วยฐาธาตุอันมีความหมายเช่นนี้ โดยมากผู้ที่ถูกอุปัฏฐาก ต้องเป็นสัมปทานตามระเบียบของไวยากรณ์ แต่พบว่า ที่ใช้เป็นกรรมก็มี เช่น อหํ โภตึ อุปฏฺฐิสฺสํ เรา จักอุปัฏฐาก ซึ่งนายหญิง.

อุปฏฺฐานํ แปลได้ ๒ อย่าง คือ การยืนใกล้ และ การบำรุง. คัมภีร์ปทรูปสิทธิอธิบายบทว่า อุปฏฺฐานํ ว่า อุปคมนํ ซึ่งมีคำแปลตามศัพท์ว่า ยืนใกล้, อยู่ใกล้ แต่ถ้าถือเอาโดยโวหารของชาวโลก หมายถึง การบำรุงหรือปรนนิบัติรับใช้ โดยไม่เพียงยืนใกล้อย่างเดียว การใช้คำในลักษณะนี้เรียกว่า สังเกตัตถะ คือ อรรถที่หมายรู้กันทางโลก ดังคัมภีร์สัททนีติ กล่าวไว้ว่า

เอตฺถ จ อุปฏฺฐานํ นาม อุปคมนํ สทฺทตฺถวเสน, สงฺเกตตฺถวเสน ปน อุปฏฺฐหนนฺติ อตฺโถ. ตถา หิ ครู "อนฺเนน ปาเนน อุปฏฺฐิโตสฺมีติ อุปคนฺตฺวา ฐิโต อสฺมีติ อตฺถํ วทนฺติ สทฺทตฺถวเสน, สงฺเกตตฺถวเสน ปน "มาตาปิตุอุปฏฺฐานนฺติ อาทีสุ วิย อุปฏฺฐหนํ อธิปฺเปตํ.

ก็คำว่า อุปติฏฺเฐยฺย หากแปลตามความหมายของศัพท์ แปลว่า การเข้าไปใกล้ หากแปลตามความหมายอันเป็นโวหารัตถะ แปลว่า การบำรุง. จริงอย่างนั้น ในข้อความพระบาลีว่า อนฺเนน ปาเนน อุปฏฺฐิโตสฺมิ นี้ ครูทั้งหลายได้อธิบายบทว่า อุปฏฺฐิโต โดยสัททัตถะว่า อุปคนฺตฺวา ฐิโต อสฺมิ เราเข้าไปยืนอยู่อย่างใกล้ชิด. ส่วนความหมายที่เป็นโวหารัตถะ ท่านประสงค์เอาการบำรุง ดังในข้อความพระบาลีว่า มาตาปิตุอุปฏฺฐานำ การบำรุงบิดามารดา. (เรียบเรียงจากหนังสืออปทรูปสิทธิมัญชรีและคัมภีร์สัททนีติสุตตมาลาแปล)

ท่าน. **มาตาปิตุอุปฏฺฐานำ** [ขุ.ปา.๕,๖] การบำรุงมารดาและบิดา.

ตุยฺหำ สปเต. สปสฺสุ เม เวปจิตฺติ. เต สมฺม อหำ กโรมิ. ตว มยิ สทฺทหนตฺถำ สจฺจำ กโรมีติ อตฺโถ.

ที่ประกอบกับ **สป** ธาตุ[๖๘] เช่น **ตุยฺหำ สปเต** ย่อมสาบาน ต่อท่าน**. สปสฺสุ เม เวปจิตฺติ** (สำ.ส.๑๕/๘๘๘) (ท้าวสักกะตรัสว่า) ดูก่อนท้าวเวปจิตติ ก็ท่านจงสาบาน (เพื่อที่จะไม่ประทุษร้ายต่อเรา). **สปถมฺปิ เต สมฺม อหำ กโรมิ** (ชา.๒๘/๓๓๘) ดูกรพระสหาย หม่อมฉัน (จะจับดาบและหอก) จะทำแม้การสาบานแก่พระองค์ก็ได้. (ข้อความนี้หมายความว่า) ตว มยิ สทฺทหนตฺถำ สจฺจำ กโรมีติ อตฺโถ. หม่อมฉันจะกระทำซึ่งคำสัตย์ เพื่อให้ท่านเชื่อถือในหม่อมฉัน.

รญฺโญ สตำ ธาเรติ. อิธ กุลปุตฺโต น กสฺสจิ กิญฺจิ ธาเรติ. ตสฺส รญฺโญ มยำ นาคำ ธารยาม.

ในที่ประกอบกับ **ธร** ธาตุ เช่น **รญฺโญ สตำ ธาเรติ** ย่อมทรงไว้ซึ่งทรัพย์หนึ่งร้อย[๖๙] แด่พระราชา. **อิธ กุลปุตฺโต น กสฺสจิ กิญฺจิ ธาเรติ** [อ.จตุกฺก.๒๑/๖๒] กุลบุตรในโลกนี้ ย่อมไม่ทรงไว้ซึ่งทรัพย์ (คือเป็นหนี้) อะไรๆ แก่ใครๆ น้อยก็ตาม มากก็ตาม. **ตสฺส รญฺโญ มยำ นาคำ ธารยาม** พวกเรา ย่อมทรงไว้ ซึ่งช้างแด่พระราชานั้น.

---

[๖๘] สปธาตุ แม้มีอรรถว่า อกฺโกส ด่า ก็จริง แต่ในที่นี้หมายถึง การสบถสาบาน เพื่อให้คนอื่นเชื่อถือในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เพราะฉะนั้น คัมภีรปทรูปสิทธิจึงพรรณนาว่า “สปนำ นาม สจฺจกรณำ” การตั้งสัจจะ ชื่อว่า สาบาน. ในที่ประกอบด้วยสปธาตุที่หมายถึง การด่าจริง เป็นกรรมการกะ และลงทุติยาวิภัตติเช่น ยา ปน ภิกฺขุนี อตฺตานำ วา ปรำ วา นิรเยน วา พฺรหฺมจริเยน วา อภิสเปยฺย. ภิกษุณีใด พึงด่าซึ่งตนก็ดี ซึ่งบุคคลอื่นก็ดี ด้วยคำที่เกี่ยวกับนรกก็ดี ด้วยคำที่เกี่ยวกับพรหมจรรย์ก็ดี. คัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา อธิบายว่า สปนญฺจ นาม ปเรสำ โตสาปนตฺถำ สจฺจกรณำ อนึ่ง การตั้งสัจจะเพื่อยังผู้อื่นให้ยินดี ชื่อว่า การสาบาน. คัมภีร์นิรุตติทีปนี อธิบายว่า ตว มยิ สทฺทหนตฺถำ สจฺจำ กโรมีติ อตฺโถ ดังนั้น อุทาหรณ์นี้จึงมีความหมายว่า อหำ เรา กโรมิ จะทำสจฺจำ ซึ่งคำสัตย์ ตว แก่ท่าน สทฺทหนตฺถำ เพื่อการเชื่อถือ มยิ ในเรา (เราขอสาบานเพื่อให้ท่านเชื่อเรา).

[๖๙] คำว่า **สตำ** ปกติแปลว่า (ทรัพย์คือเงินทอง)จำนวน ๑๐๐ แต่ ในที่นี้หมายถึง หนี้ คือ โดยต้องใช้หนี้เป็นเงินหรือทองจำนวน ๑๐๐. คำนี้ใช้เป็นสำนวนในภาษาบาลีเกี่ยวกับเรื่องหนี้สินมีความหมายว่า เขาเป็นหนี้แก่ท่าน ดังที่กล่าวกันว่า เขาเป็นลูกหนี้ของท่าน.

ตตฺถ ‘รญฺโญ สตํ ธาเรตี’ติ สตํ พลิธนํ วา ทณฺฑธนํ วา นิเทตีติ อตฺโถ, ‘‘อิณํ กตฺวา คณฺหาตี’’ติ จ วทนฺติฯ ‘ธารยามา’ติ ปุน นิเทม.

บรรดาตัวอย่างเหล่านั้น ตัวอย่างว่า รญฺโญ สตํ ธาเรติ หมายความว่า ประชาชนจะต้องชดใช้ทรัพย์ คือภาษี ก็ดี ทรัพย์คือค่าปรับ ก็ดี จำนวน ๑๐๐ คืนให้พระราชา” และ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวอธิบายว่า ลูกหนี้ รับ (ทรัพย์) มาโดยทำให้เป็นหนี้. และรับเอาอีก โดยกล่าวว่า “พวกเราทรงไว้ (ยอมรับ) ซึ่งหนี้นั้นไว้.[๗๐]

ตุยฺหํ สทฺทหติ, มยฺหํ สทฺทหติ, สทฺทหาสิ สิงฺคาลสฺส, สุราปีตสฺส พฺราหฺมณ [ชา. ๑.๑.๑๑๓]ฯ

ตุยฺหํ สทฺทหติ ย่อมเชื่อ ต่อท่าน**มยฺหํ สทฺทหติ.** ย่อมเชื่อ ต่อเรา**. สทฺทหาสิ สิงฺคาลสฺส, สุราปีตสฺส พฺราหฺมณ**. [ขุ.ชา.๒๗/๑๑๓] ดูกรพราหมณ์ ท่านเชื่อต่อสุนัขผู้ดื่มสุราหรือ?

เทวาปิ เต ปิหยนฺติ ตาทิโน. เทวาปิ เตสํ ปิหยนฺติ. สมฺพุทฺธานํ สตีมตํ. ‘ปิหยนฺตี’ติ ปุนปฺปุนํ ทฏฺฐุํ ปตฺเถนฺตีติ อตฺโถฯ

ในที่ประกอบกับ **ปิห** ธาตุ เช่น **เทวาปิ ตสฺส ปิหยนฺติ ตาทิโน.** (ขุ.ธ.๒๕/๗) แม้เทวดาทั้งหลายย่อมปรารถนา ต่อบุคคลผู้คงที่นั้น.**เทวาปิ เตสํ ปิหยนฺติ สมฺพุทฺธานํ สตีมตํ.** (ขุ.ธ. ๒๕/๒๔). แม้เทพเจ้าย่อมปรารถนา ต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เหล่านั้น ผู้มีสติ. บทว่า ปิหยนฺติ มีความหมายว่า ปรารถนาจะเห็นอยู่บ่อยๆ.[๗๑]

ทุติยาปิ โหติ, สเจ มํ ปิหยสิ, ธนํ ปิเหติ, หิรญฺญํ ปิเหติ, สุวณฺณํ ปิเหติฯ

นอกจากจะลงจตุตถีวิภัตติแล้ว แม้ในที่ประกอบกับธาตุนี้ ยังลงวิภัตติอื่นได้อีก คือ ทุติยาวิภัตติและตติยาวิภัตติ. ทุติยาวิภัตติ เช่น **สเจปิมํ ปิหยสิ** (ขุ.ชา.๒๗/๙๖๗) ถ้าท่านปรารถนา (การแต่งหนวด อันข้าพเจ้ากระทำแล้ว)นี้.[๗๒] **ธนํ ปิเหติ**

---

[๗๐] ในที่ประกอบกับธร ธาตุ ในกรณีนี้ **ธนิโก** เจ้าของทอง (แปลตามศัพท์ว่า ผู้มีทรัพย์ หรือ เจ้าของทรัพย์) เป็นสัมปทาน เป็นผู้รับทอง. บทว่า **เต** แก่ท่าน หมายถึงเจ้าของทรัพย์ เพราะเมื่อมีการกู้หนี้ยืมสินกันแล้ว เจ้าของทรัพย์หรือเจ้าหนี้เป็นสัมปทานที่ลูกหนี้พึงมอบให้ในภายหลัง ดังที่คัมภีร์ปทรูปสิทธิอธิบายว่า **ธารยติปฺปโยเค ธนิโกเยว สมฺปทานํ. สุวณฺณํ เต ธารยเต. อิณํ ธารยตีติ อตฺโถ.** *เจ้าหนี้นั่นเทียวเป็นสัมปทานการกะในที่ประกอบด้วยธรธาตุ. ย่อมทรงไว้ซึ่งทองแก่ท่าน ความหมายคือ ทรงไว้ซึ่งหนี้.*

[๗๑] จากตัวอย่างนี้ แสดงว่า นามศัพท์ที่จะประกอบกับธาตุนี้ต้องมีความหมายเกี่ยวกับสิ่งที่ถูกปรารถนาบ่อยๆ

[๗๒] แปลตามอรรถกถาชาดกนี้ว่า **สเจปิมํ ปิหยสีติ** สเจ อิมํ มม กตํ มสฺสุกุตฺติ ตฺวํ อิจฺฉสิฯ ถือเอาความว่า ถ้าแม้ท่านปรารถนาจะให้แต่งหนวดจนเรียบร้อยเหมือนอย่างเรา.

ต้องการทรัพย์**. หิรญฺญ์ ปิเหติ** ต้องการเงิน**สุวณฺณ์ ปิเหติ** ต้องการทอง.

ตติยาปิ ทิสฺสติ, รูเปน ปิเหติ, สทฺเทน ปิเหติ อิจฺจาทิฯ

ตติยาวิภัตติ เช่น **รูเปน ปิเหติ** ปรารถนารูป. **สทฺเทน ปิเหติ** ปรารถนาเสียง.

ตสฺส กุชฺฌ มหาวีร. มา เม กุชฺฌ รเถสภ. ยทิหํ ตสฺส กุปฺเปยฺย์. มาตุ กุปฺปติ. ปิตุ กุปฺปติ.

(ลงจตุตถีวิภัตติ ในที่ประกอบกับ กุธธาตุ และธาตุอื่นที่มีความหมายของกุธธาตุนั้น) เช่น **ตสฺส กุชฺฌ มหาวีร** [ขุ.ชา. ๒๗/๕๕๐] ข้าแต่ท่านผู้มีความเพียรมาก (ผู้ใด ให้ตัดมือ ตัดเท้า หู และจมูกของท่าน) ท่านจงโกรธผู้นั้นเถิด **มา เม กุชฺฌ รเถสภ** [ขุ.ชา. ๒๗/๓๗๙] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ ขอพระองค์อย่าได้ทรงพิโรธแก่ข้าพระองค์เลย. **ยทิหํ ตสฺส กุปฺเปยฺย์** (ขุ.อป.(๒) ๓๓/๑๓) ถ้าแหละ เราโกรธเคืองต่อหมองูนั้น ก็พึงทำเขาให้เป็นเถ้าโดยฉับพลัน.**มาตุ กุปฺปติ** เขาโกรธเคือง ต่อมารดา. **ปิตุ กุปฺปติ.**เขาโกรธเคือง ต่อบิดา

โย อปฺปทุฏฺฐสฺส นรสฺส ทุสฺสติ.

ในที่ประกอบกับทูสธาตุ เช่น **โย อปฺปทุฏฺฐสฺส นรสฺส ทุสฺสติ** [ขุ.ธ.๒๕/๑๙] ผู้ใดย่อมประทุษร้ายต่อคนผู้ไม่ประทุษร้าย.

ทุหยติ ทิสานํ เมโฆ, ปูเรติ วินาเสติ วาติ อตฺโถ, อกาเล วสฺสนฺโต หิ วินาเสติ นาม, โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติ. อทุฏฺฐสฺส ตุวํ ทุพฺภิ. มิตฺตานํ น ทุพฺเภยฺย.

ในที่ประกอบกับ ทุหธาตุ เช่น **ทุหยติ ทิสานำ เมโฆ, ปูเรติ วินาเสติ วาติ อตฺโถ, อกาเล วสฺสนฺโต หิ วินาเสติ นาม.** เมฆ ย่อมประทุษร้าย ต่อทิศทั้งหลาย. ความหมายคือ ทำให้เต็ม. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ทำให้พินาศ. จริงอยู่ เมื่อเมฆให้ฝนตกในสมัยมิใช่กาล ชื่อว่า ทำให้พินาศ. **โย มิตฺตานำ น ทุพฺภติ** [ขุ.ชา. ๒๘/๔๐๑]ผู้ใดไม่ประทุษร้ายมิตร**อทุฏฺฐสฺส ตุวำ ทุพฺภิ** [ขุ.ชา. ๒๘/๗๕๗] เป็นคนประทุษร้ายต่อท่านผู้ไม่

ประทุษร้าย.**มิตฺตานำ น ทุพฺเภยฺย** ไม่พึงประทุษร้ายต่อมิตรทั้งหลาย.

ติตฺถิยา อิสฺสนฺติ สมณานำ.

ในที่ประกอบกับ อิสฺส ธาตุ เช่น **ติตฺถิยา อิสฺสนฺติ สมณานำ.** เดียรถีย์ริษยาต่อสมณะทั้งหลาย.

อุสฺสูยนฺติ ทุชฺชนา คุณวนฺตานำ. ปติวิสฺสกานำ อุชฺฌาเปสิ.มา ตุมฺเห ตสฺส อุชฺฌายิตฺถ.มหาราชานำ อุชฺฌาเปตพฺพำ วิรวิตพฺพำ วิกฺกนฺทิตพฺพำ.

ในที่ประกอบกับ อุสูย ธาตุ เช่น **อุสฺสูยนฺติ ทุชฺชนา คุณวนฺตานำ.**คนชั่ว ย่อมกล่าวโทษต่อท่านผู้มีคุณ.**ปติวิสฺสกานำ อุชฺฌาเปสิ** [ม.มู.๑๒/๒๖๖] (นางกาลีทาสี) .... จึงเที่ยวกล่าวโทษ (โพนทะนา) ให้เพื่อนบ้านทราบ. **มา ตุมฺเห ตสฺส อุชฺฌายิตฺถ**[๗๓] เธอทั้งหลายอย่ายกโทษต่อภิกษุนั้นเลย. **มหาราชานำ อุชฺฌาเปตพฺพำ วิรวิตพฺพำ วิกฺกนฺทิตพฺพำ** [๗๔]อุบาสิกานั้น พึงยกโทษ พึงคร่ำครวญ พึงร้องแก่ท้าวมหาราชทั้งหลาย.

กฺยาหำ อยฺยานำ อปรชฺฌามิ, อยฺเย วา. รญฺโญ อปรชฺฌติ ราชานำ วา, อาราโธ เม ราชา โหติ.

(ลงจตุตถีวิภัตติในที่ประกอบ ราธธาตุ ที่มีอป เป็นบทหน้า และที่มี อา เป็นบทหน้า[๗๕])

---

[๗๓] ปาฐะเดิมในคัมภีร์เป็นอย่างนี้ แต่ปัจจุบันพบอุทาหรณ์คล้ายคลึงกันดังนี้ มา โข ตุเมฺห ภิกฺขเว วจฺฉสฺส ภิกฺขุโน อุชฺฌายิตฺถ [ขุ.อุทาน. ๒๕/๗๘]. ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่ายกโทษวัจฉภิกษุเลย.

[๗๔] ปาฐะที่มาในพระบาฬีปาฏิกวรรคมีดังนี้ อิเมสำ ยกฺขานำ มหายกฺขานำ เสนาปตีนำ มหาเสนาปตีนำ อุชฺฌาเปตพฺพำ วิกฺกนฺทิตพฺพำ วิรวิตพฺพำ. (ที.ปา.๑๑/๒๑๔) อุบาสิกานั้นพึงยกโทษ พึงคร่ำครวญ พึงร้องแก่ยักษ์มหายักษ์ เสนาบดี มหาเสนาบดี. ในที่นี้แปลตามปาฐะของคัมภีร์นี้.

[๗๕] คัมภีร์สัททนีติ ธาตุมาลาว่า ราธ สำสิทฺธิยำ แปลว่า ความสำเร็จ ตัวอย่าง ราธยติ อาราธนำ ยินดี, เชื้อเชิญ. (ธาตุนี้เป็นได้ ๒ คณะ คือ ทิวาทิและสฺวาทิ). แต่ถ้าเป็น รธ ธาตุ จะมีความหมายว่า หึสา เบียดเบียน. (ทิวาทิ.). ส่วนคัมภีร์ธาตุวัตถสังคหะแสดงว่า

> ราธ สฺวา นิปฺผาทเน ทิ สิทฺธิยำ อา ตุ โตสเน,
> อปปุพฺโพ ปทุฏฺฐมฺหิ ราโส สทฺเท ปวตฺตติ. (๓๑๖)

ราธ ในอรรถว่า นิปฺผาทเน ให้สำเร็จ (สฺวาทิ), สิทฺธิยำ สำเร็จ (ทิวาทิ) ถ้ามี อา เป็นบทหน้า ใช้ในความหมายว่า โตสน ความยินดี, ถ้ามี อป เป็นบทหน้า ใช่ในความหมายว่า ปทุฏฺฐ การปทุษร้าย, ความผิด.

(ตย. จาก ธส. นิสสยะ) เช่น

อนฺนำ ราธฺนาติ น้ำย่อมสำเร็จ, ราโธ ความสำเร็จ, (สวาทิ)

สิทฺธิตฺถ -- นิจฺจำ รชฺฌติ สิริยา ย่อมสำเร็จเนืองนิจ ด้วยสิริ. (สวาทิ) ทิวาทิ

(ราธ ที่มี อป เป็นบทหน้า = ทำร้าย)

กฺยาหำ อยฺยานำ อปรชฺฌามิ [วิ.มหาวิ.๑/๕๔๖] ภิกษุณีเมตติยาถามว่า ดิฉันผิดต่อพระคุณเจ้าอย่างไร.

(หรือจะใช้เป็นทุติยาวิภัตติก็ได้ เช่น)

อยฺเย อปรชฺฌามิ ดิฉันผิดซึ่งพระคุณเจ้าอย่างไร**. รญฺโญ อปรชฺฌติ, ราชานำ วา อปรชฺฌติ** ย่อมผิดต่อพระราชา**.**

(ราธ ที่มี อา เป็นบทหน้า =ยินดี)

อาราโธ เม ราชา (รญฺโญ?) โหติฯ ความยินดีของหม่อมฉัน ย่อมมี แก่พระราชา.

ปติ, อาปุพฺพสฺส สุ-ธาตุสฺส อนุ, ปติปุพฺพสฺส จ คี-ธาตุสฺส โยเค สมฺปทาเน จตุตฺถีฯ ตตฺร โข ภควา ภิกฺขู อามนฺเตสิ ‘‘ภิกฺขโว’’ติ, ‘‘ภทฺทนฺเต’’ติ เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจสฺโสสุำ. เอตฺถ จ ปุพฺพวากฺเย อามนฺตนกฺริยาย กตฺตา ภควา, โส ปรวากฺเย ปจฺจาสุโยเค สมฺปทานำ โหติ, ‘ปจฺจสฺโสสุ’นฺติ ภทฺทนฺเตติ ปฏิวจนำ อทำสูติ อตฺโถฯ

ลงจตุตถีวิภัตติในอรรถสัมปทานะ ในที่ประกอบกันแห่งธาตุ คือ สุ ที่มี ปติ และ อา อุปสัค เป็นบทหน้า และ คี ที่มี อนุ และ ปติ เป็นบทหน้า เช่น **ตตฺร โข ภควา ภิกฺขู อามนฺเตสิ ‘‘ภิกฺขโว’’ติ, ‘‘ภทฺทนฺเต’’ติ เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจสฺโสสุำ.** (อำ.เอก. ๒๐/๑). ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้น ทูลรับต่อพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ.

ในตัวอย่างของ สุธาตุ ที่มี ปติเป็นบทหน้านี้ พระผู้มีพระภาค เป็นกัตตาของกิริยาคือการตรัสเรียก (อามันตกริยา) ในประโยคต้น, คำว่า พระผู้มีพระภาค ในประโยคหลัง เป็นสัมปทานะในที่ประกอบด้วย สุธาตุและปติอุปสัค. (ดังนั้น) คำว่า ปจฺจสฺโสสุำ จึงมีความหมายว่า ภิกษุเหล่านั้น ได้

ที่มี อา เป็นบทหน้า อารชฺฌติ ย่อมยินดี, อาราโธหำ รญฺโญ, ข้าพเจ้าเป็นที่รักต่อพระราชา. อาราเธมิ สกำ จิตฺตำ เรายังจิตของตนให้ยินดี, ภิกฺขเว ภิกฺขู อาราธยึสุ วต เม ภิกษุ ยังเราย่อมให้ยินดีอย่างไรหนอ.

ที่มี อป เป็นบทหน้า อปรชฺฌติ ย่อมประทุษร้าย. เช่น

กฺยาหำ อยฺยานำ อปรชฺฌามิ. เราย่อมประพฤติผิดต่อพระคุณเจ้าท. หรือ?

อปราโธ ความผิด.

ถวายคำตอบว่า ภทฺทนฺเต ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้าข้า[๗๖].

ภิกฺขู พุทฺธสฺส อาสุณนฺติ, ราชา พิมฺพิสาโร ปิลินฺทวจฺฉตฺเถรสฺส อารามิกํ ปฏิสฺสุตฺวา. อมจฺโจ รญฺโญ พิมฺพิสารสฺส ปฏิสฺสุตฺวา สมฺปฏิจฺฉิตฺวาติ อตฺโถ, ภิกฺขุ ชนํ ธมฺมํ สาเวติ, ชโน ตสฺส ภิกฺขุโน อนุคิณาติ ปฏิคิณาติ, สาธุการํ เทตีติ อตฺโถฯ

ภิกฺขู พุทฺธสฺส อาสุณนฺติ. พวกภิกษุ ทูลรับสนอง ต่อพระพุทธองค์.**ราชา พิมฺพิสาโร ปิลินฺทวจฺฉตฺเถรสฺส อารามิกํ ปฏิสฺสุตฺวา** [วิ.มหาว. ๔/๒๗๐].พระราชา พระนามว่า พิมพิสาร ทรงตอบรับ (คือ ปฏิญญา) ซึ่งการถวายอารามิกชน (ชนผู้ทำการวัด) แด่พระปิลินทวัจฉเถระ.**อมจฺโจ รญฺโญ พิมฺพิสารสฺส ปฏิสฺสุตฺวา** [วิ.มหาว. ๔/๒๗๐]. อำมาตย์ทูลรับสนอง แด่พระเจ้าพิมพิสาร. หมายความว่า ปฏิสฺสุตฺวา หมายถึง สมฺปฏิจฺฉิตฺวา แปลว่า รับสนอง. **ภิกฺขุ ชนํ ธมฺมํ สาเวติ, ชโน ตสฺส ภิกฺขุโน อนุคิณาติ ปฏิคิณาติ.** ภิกษุ ยังประชาชนให้สดับฟังพระธรรม, ประชาชน ได้ส่งเสียงตามแก่ภิกษุนั้น, หมายความว่า ให้สาธุการ.

อาโรจนตฺถโยเค –

อาโรจยามิ โว ภิกฺขเว ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว, อามนฺตยามิ โว ภิกฺขเว, ธมฺมํ โว เทเสสฺสา, ภิกฺขูนํ

ในที่ประกอบกับธาตุที่มีอรรถว่า บอก (อาโรจนตฺถ) เช่น **อาโรจยามิ โว ภิกฺขเว** [ม.มู. ๑๒/๔๑๖]. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคต จะขอบอกแก่พวก

---

[๗๖] บทกัตตา กล่าวคือ ประธาน ในประโยคแรกที่มีกิริยาเกี่ยวกับการกล่าว อันสำเร็จรูปจาก สุธาตุ ที่มีสุ หรือ อา อุปสัค เป็นบทหน้า และคิธาตุ ที่มีสุ หรือ อา อุปสัคเป็นบทหน้า จะเป็นสัมปทานการกะในประโยคหลัง. ความเป็นสัมปทานของนามศัพท์ในข้อนี้ เกิดขึ้นได้ในกรณีที่มี ๒ ประโยคและมีความสัมพันธ์กันดังนี้ คือ

๑. ประโยคทั้งสองนี้มีกิริยาที่เกี่ยวกับการกล่าว โดยที่ในประโยคแรก ต้องเป็นกิริยาที่เกี่ยวกับการกล่าว เช่น **อโวจ** กล่าว **สาเวติ** ให้ฟังธรรม

๒. บทกัตตาในประโยคแรก จะมาเป็นสัมปทานในประโยคหลัง แต่ต้องประกอบด้วยธาตุ ๒ ตัวนี้ดังนี้คือ

๒.๑. สุธาตุ ที่มี ปติ และ อา อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นบทหน้า,

๒.๒ คิธาตุ ที่มี อนุ และ ปติ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นบทหน้า

ซึ่งธาตุทั้งสองเปลี่ยนความหมายไปด้วยอำนาจอุปสัคคือ

สุธาตุ ซึ่งมีปติ หรือ อา เป็นบทหน้า เช่น ปจฺจโสสุ, อาสุณาติ จะไม่มีความหมายว่า ฟัง (สวณ) เหมือนในเวลาที่อยู่เดี่ยว แต่จะมีความหมายว่า ตอบ แปลว่า ตอบ, รับคำ, ทูลรับ .

คิธาตุ ซึ่งมีอนุ หรือ ปติ เป็นบทหน้า เช่น อนุคิณาติ, ปติคิณาติ จะไม่มีความหมายว่า เปล่งเสียง (สทฺท) เหมือนในเวลาที่อยู่เดี่ยว แต่จะมีความหมายว่า กล่าวตอบ เช่นเดียวกับ สุธาตุ.

ธมฺมํ เทเสติ, ยถา โน ภควา พฺยากเรยฺย, นิรุตฺติ์ เต ปวกฺขามิ, อหํ เต อาจิกฺขิสฺสามิ, อหํ เต กิตฺตยิสฺสามิ, ภิกฺขูนํ เอตทโวจฯ

เธอ.**ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว** [ม.มู. ๑๒/๔๑๖].ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตจะแจ้งให้เธอทั้งหลายได้รู้. **อามนฺตยามิ โว ภิกฺขเว** [ที.มหา.๑๐/๒๑๘].ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตจะขอเตือนพวกเธอ. **ธมฺมํ โว เทเสสฺสามิ** [ม.อุ.๑๔/๑๐๕] เราจะแสดงธรรมแก่เธอทั้งหลาย **ภิกฺขูนํ ธมฺมํ เทเสติ**, ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย. **ยถา โน ภควา พฺยากเรยฺย** พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย โดยประการใด. **นิรุตฺติ์ เต ปวกฺขามิ.**ข้าพเจ้าจะบอกคำขยายความแก่ท่าน. **อหํ เต อาจิกฺขิสฺสามิ.** เราจะบอกแก่ท่าน. **อหํ เต กิตฺตยิสฺสามิ**. ข้าพเจ้า ขอป่าวประกาศต่อท่าน. **ภิกฺขูนํ เอตทโวจ** ได้ตรัสพระดำรัสนี้แก่ภิกษุทั้งหลาย.

๓๑๐. ตทตฺเถ ฯ

ตสฺสา ตสฺสา กฺริยาย อตฺโถติ ตทตฺโถ, ตทตฺเถ สมฺปทาเน จตุตฺถี โหติฯ

ตทัตถสัมปทาน

ลงจตุตถีวิภัตติ ในตทัตถสัมปทาน (การกะที่เป็นไปในประโยชน์ของกิริยานั้น) ด้วยสูตรนี้

๓๑๐ ตทตฺเถ[๗๗]

ใช้จตุตถีวิภัตติในตทัตถสัมปทาน.

ตทัตถะ หมายถึง ประโยชน์ของกิริยานั้นๆ. ลงจตุตถีวิภัตติในสัมปทาน อันเป็นประโยชน์ของกิริยานั้นๆ.

๓๑๑. สสฺสาย จตุตฺถิยา

อการนฺตโต จตุตฺถีภูตสฺส สสฺส อาโย โหติ วาฯ

วินโย สำวรตฺถาย, สำโร อวิปฺปฏิสารตฺถาย, อวิปฺปฏิสาโร ปามุชฺชตฺถาย, ปามุชฺชํ ปีตตฺถาย, ปีติ ปสฺสทฺธตฺถาย, ปสฺสทฺธิ สุขตฺถาย, สุขํ สมาธตฺถาย, สมาธิ ยถาภูตญาณทสฺสนตฺถาย, ยถาภูตญาณทสฺสนํ

๓๑๑. สสฺสาย จตุตฺถิยา[๗๘].

เปลี่ยน ส จตุตถีวิภัตติ เป็น อาย.

กรณีที่อยู่ท้าย อการันต์ ใช้ อาย แทน ส ที่เป็นจตุตถีวิภัตติ ได้บ้าง เช่น **วินโย สำวรตฺถาย** วินัย เพื่อประโยชน์แก่ความสำรวม. **สำโร อวิปฺปฏิสารตฺถาย**. ความสำรวม เพื่อประโยชน์แก่ความไม่เดือดร้อน.

---

[๗๗] [ก. ๒๗๗; รู. ๓๐๓; นี. ๕๕๔]

[๗๘] [ก. ๑๐๕; รู. ๓๐๔; นี. ๒๗๕-๘๐]ฯ

นิพฺพิทตฺถาย, นิพฺพิทา วิราคตฺถาย, วิราโค วิมุตฺตตฺถาย, วิมุตฺติ วิมุตฺติญาณทสฺสนตฺถาย, วิมุตฺติญาณทสฺสนํ อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถาย.อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสานํ.อลํ กุกฺกุจฺจาย. อลํ สมฺโมหาย, ปากาย วชติ, ยุทฺธาย คจฺฉติ, คามํ ปิณฺฑาย ปาวิสิ๎ฯ

อวิปฺปฏิสาโร ปามุชฺชตฺถาย. ความไม่เดือดร้อน เพื่อประโยชน์แก่ความปราโมทย์ **ปามุชฺชํ ปีตตฺถาย**. ความปราโมทย์ เพื่อประโยชน์แก่ความปีติ. **ปีติ ปสฺสทฺธตฺถาย**. ความปีติ เพื่อประโยชน์แก่ปัสสัทธิ. **ปสฺสทฺธิ สุขตฺถาย** ปัสสัทธิ เพื่อประโยชน์แก่ความสุข. **สุขํ สมาธตฺถาย**. ความสุข เพื่อประโยชน์แก่สมาธิ**. สมาธิ ยถาภูตญาณทสฺสนตฺถาย**. สมาธิ เพื่อประโยชน์ แก่ความรู้เห็นตามเป็นจริง. **ยถาภูตญาณทสฺสนํ นิพฺพิทตฺถาย**. ความรู้เห็นตามเป็นจริง เพื่อประโยชน์แก่ความเบื่อหน่าย. **นิพฺพิทา วิราคตฺถาย**. ความเบื่อหน่าย เพื่อประโยชน์แก่ความสำรอก. **วิราโค วิมุตฺตตฺถาย** ความสำรอก เพื่อประโยชน์แก่วิมุตติ. **วิมุตฺติ วิมุตฺติญาณทสฺสนตฺถาย** วิมุตติเพื่อประโยชน์แก่วิมุตติญาณทัสสนะ. **วิมุตฺติ-ญาณทสฺสนํ อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถาย** [วิ.ปริวาร. ๘/๑๐๘๕] วิมุตติญาณทัสสนะเพื่อประโยชน์แก่ความดับสนิทหาปัจจัยมิได้. **อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสานํ** [ม.มู.๑๒/๔๖] เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. **อลํ กุกฺกุจฺจาย** [วิ.มหาวิ.๑/๑๔]. ควรจะรำคาญ**. อลํ สมฺโมหาย** ควรจะลุ่มหลง. **ปากาย วชติ** ไปเพื่อการหุง**ยุทฺธาย คจฺฉติ** ไปเพื่อการรบ. **คามํ ปิณฺฑาย ปาวิสิ๎** [วิ.ภิกขุนี. ๓/๔๘๐] เข้าไปสู่หมู่บ้านเพื่อบิณฑบาต.

ตุมฺหฺโถปิ ตทตฺเถ สงฺคยฺหติ, อลํ มิตฺเต สุขาเปตุ๎, อมิตฺตานํ ทุขาย จฯ โลกานุกมฺปาย พุทฺโธ โลเก อุปฺปชฺชติ, อลํ ผาสุวิหาราย, อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สำวตฺตติฯ

ตุมัตถสัมปทาน (สัมปทานที่เป็นอรรถของตุ๎ ปัจจัย) ก็สงเคราะห์เข้าในตทัตถสัมปทานนี้ได้[๗๙] เช่น **อลํ มิตฺเต สุขาเปตุ๎, อมิตฺตานํ ทุขาย จ** [ขุ.ชา. ๒๗/๓๒๖].ควรเพื่ออันยังมิตรทั้งหลาย ให้ถึงความสุข หรือควรเพื่ออันยังศัตรูทั้งหลายให้ถึง

[๗๙] ในกรณีนี้ ต้อง เป็นคำแสดงประโยชน์ที่สามารถแปลงกับเป็น ตุ๎ปัจจัยได้

ความทุกข์ได้.**โลกานุกมฺปาย พุทฺโธ โลเก อุปฺปชฺชติ.** พระพุทธเจ้า เสด็จเกิดขึ้นในโลก เพื่ออนุเคราะห์แก่โลก.**อลํ ผาสุวิหาราย.** ควรเพื่อการอยู่ผาสุก. **อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ** [วิ.มหา. ๔/๑๓].ย่อมเป็นไป เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน.

อลมตฺถโยเค –

อลํ มลฺโล มลฺลสฺส, อรหติ มลฺโล มลฺลสฺส, อลเมเต อิธ วาเสน. อลเมเต หิรญฺญสุวณฺเณน.กึ เม เอเกน ติณฺเณน. กึ เต ชฏาหิ ทุมฺเมธ, กึ เต อชินสาฏิยา.

ใช้จตุตถีวิภัตติ ในที่ประกอบด้วยอลํศัพท์และศัพท์ที่มีอรรถของอลํศัพท์[๘๐] เช่น **อลํ มลฺโล มลฺลสฺส. อรหติ มลฺโล มลฺลสฺส.**นักมวยคนหนึ่ง ย่อมควร แก่นักมวยคนหนึ่ง**. อลเมเต อิธ วาเสน** [วิ.มหา.๑/๖๒๖], อย่าเลยด้วยการอยู่ในที่นี้ แก่ท่าน. **อลเม หิรญฺญสุวณฺเณน.**เงินและทอง ไม่ควร แก่เรา. **กึ เม เอเกน ติณฺเณน ปุริเสน ถามทสฺสินา** [ขุ.พุทฺธวํ. ๓๓/๒ (ทีปงฺกรพุทฺธวํส)] ประโยชน์อะไร ด้วยเป็นคนมีกำลัง ข้ามไปคนเดียว แก่เรา. **กึ เต ชฏาหิ ทุมฺเมธ, กึ เต อชินสาฏิยา** [ขุ.ธ.๒๕/๓๖]ฯดูก่อนดาบสผู้มีปัญญาทราม ประโยชน์อะไร ด้วยชฎา (มุ่นหรือมวยผม) แก่ท่าน. ประโยชน์อะไร ด้วยผ้าสาฎกที่ทำด้วยหนังชะมดแก่ท่าน

มญฺญนาปโยเค อนาทเร อปาณิสฺมิเมว จตุตฺถี, กฏฺฐสฺส ตุวํ มญฺเญ, กลิงฺครสฺส ตุวํ มญฺเญ, ชีวิตํ ติณายปิ น มญฺญติฯ

ในที่ประกอบกับมน ธาตุ (**มญฺญติปโยค**)[๘๑] อันมีความหมายว่า ดูหมิ่นหรือไม่ได้รับความนับถือ (**อนาทร**) และเป็นสิ่งไม่มีชีวิต (**อปฺปาณิ**) เช่น

---

[๘๐] อรรถของอลํศัพท์ ในที่นี้ คือ อรหะ (สมควร) และ ปฏิกเขปะ (ห้าม).ในข้อนี้ ต่างกับการกที่เป็นตุมัตถสัมปทาน คือ ตุมัตถสัมปทาน ลง ส ที่แปลงเป็น อาย และใช้แทน ตุ ทั้งหมด. สำหรับในที่นี้ นามศัพท์นั้นไม่ใช้แทนอลํศัพท์ แต่อยู่ในที่มีความสัมพันธ์หรือประกอบด้วยอลํศัพท์ ในอรรถดังกล่าว และศัพท์อื่นๆที่มีความหมายเหมือน อลํ ศัพท์.

[๘๑] มญฺญติ ใน มญฺญติปโยค นี้สำเร็จรูปมาจาก มน ญาเณ ธาตุ ในการรู้ + ย วิกรณทิวาทิคณ + ติ ธาตุนิฏฐิตฏฐปัจจัย เพื่อบอกให้ทราบว่า ในที่นี้ต้องมนธาตุในทิวาคณเท่านั้น ไม่เอามนธาตุที่เป็นภูวาทิคณะซึ่งมีอรรถว่าบูชา จึงชี้แจงด้วย ยปัจจัย ดังกล่าว และลง ติปัจจัย.

กฏฺฐสฺส ตุวํ มญฺญ, เรา[๙๒] ย่อมสำคัญ ซึ่งท่านเป็นไม้ (หรือเหมือนไม้). **กลิงฺครสฺส ตุวํ มญฺญ**. เรา ย่อมสำคัญ ซึ่งท่าน เป็นไม้. **ชีวิตํ ติณายปิ น น มญฺญติ.** ไม่สำคัญอยู่ ซึ่งชีวิต แม้เท่ากับหญ้า (คือ มองเห็นชีวิตเหมือนกับเป็นเส้นหญ้า).

อนาทเรติ กิ? สุวณฺณํ ตํ มญฺเญฯ
อปาณิสฺมินฺติ กิ? คทฺรภํ ตุวํ มญฺเญฯ

ข้อยกเว้น

บทว่า **อนาทร** (ไม่เอื้อเฟื้อ) มีประโยชน์อะไร.

มีประโยชน์เพื่อห้ามลงจตุตถีวิภัตติ ในกรณีที่ไม่ใช่เป็นการไม่เอื้อเฟื้อ เช่น **สุวณฺณํ ตํ มญฺเญ** เรา ย่อมสำคัญซึ่งท่านว่าเสมอด้วยทอง.[๙๓]

บทว่า **อปาณิสฺมิ** (ไม่มีชีวิต) มีประโยชน์อะไร.

มีประโยชน์เพื่อห้ามลงจตุตถีวิภัตติ ในกรณีที่บทกรรมไม่ใช่เป็นสิ่งมีชีวิต เช่น **คทฺรภํ ตุวํ มญฺเญ** ย่อมสำคัญ ซึ่งท่านว่าเป็นลา.[๙๔]

คตฺยตฺถานํ นยนตฺถานญฺจ ธาตูนํ กมฺมนิ จตุตฺถี, อปฺโป สคฺคาย คจฺฉติ. โย มํ ทกาย เนติ. นิรยายุปกฑฺฒติ. มูลาย ปฏิกสฺเสยฺย.

ลงจตุตถีวิภัตติ ในอรรถกรรมของธาตุที่มีอรรถว่า ไป **(คตฺยตฺถกมฺม)** และ ที่มีอรรถว่า นำไป **(นยนตฺถกมฺม)** เช่น **อปฺโป สคฺคาย คจฺฉติ** [ขุ.ธ.๒๕/๒๓]. สัตว์มีจำนวนน้อย ย่อมไป สู่สวรรค์. **โย มํ (คเหตฺวา) (อุ)ทกาย เนติ** [ขุ.ชา.๒๗/๙๒๖].ผู้ใดจับฉันไปสู่แม่น้ำ (ลอยน้ำ). **นิรยายุปกฑฺฒติ** [ขุ.ธ.๒๕/๓๒].ย่อมคร่าตัวเข้าไปสู่นรก. **มูลาย ปฏิกสฺเสยฺย** [วิ.จูฬ.๖/๑๑๑]. ภิกษุ พึงชักเข้า สู่อาบัติเดิม.

---

[๙๒] มญฺเญ มาจาก มน ญาเณ รู้ + ย + มิ แปลง มิเป็น เอ ได้ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ ฯ ดังรูปสิทธิฏีกาอธิบายว่า มญฺญามิ อหำ เรา ย่อมสำคัญ

[๙๓] แม้ในที่ประกอบด้วย มน ธาตุ ถ้าไม่เข้ากฎเกณฑ์ ดังกล่าว ก็ไม่เป็นสัมปทานในข้อนี้ได้ ตัวอย่างนี้ เป็นการ ยกย่องท่านเป็นผู้มีคุณค่ามากดังทอง ไม่ใช่ไม่นับถือ หรือดูหมิ่น จึงลงทุติยาวิภัตติเป็นรูปว่า สุวณฺณำ ตามปกติ ไม่ลงจตุตถีวิภัตติเป็น สุวณฺณสฺส

[๙๔] ในที่นี้ถึงแม้ว่าเป็นการดูถูก แต่เนื่องจากบทว่า คทฺรภ เป็นสิ่งมีชีวิต แม้ประกอบกับมนธาตุ ก็ไม่ลงจตุตถีวิภัตติว่า คทฺรภสฺส แต่ลงทุติยาวิภัตติว่า คทฺรภำ.

อาสีสนกฺริยาโยเค –

อายุ ภวโต โหตุ, ภทฺทำ เต โหตุ, ภทฺทมตฺถุ เต . กุสลำ เต โหตุ, อนามยำ เต โหตุ, สุขำ เต โหตุ, อตฺถำ เต โหตุ, หิตำ เต โหตุ, กลฺยาณำ เต โหตุ, สฺวาคตำ เต โหตุ, โสตฺถิ เต โหตุ โสตฺถิ คพฺภสฺส. มงฺคลำ เต โหตุ.

ในที่ประกอบกับกิริยาการปรารถนา (อาสีสนกริยา)[๙๕] เช่น

อายุ ภวโต โหตุ. อายุ จงมี แด่ท่านผู้เจริญ. **ภทฺทำ เต โหตุ.** ความเจริญ (เหตุแห่งความเจริญ) จงมี แด่ท่าน[๙๖]. **ภทฺทมตฺถุ เต** [ขุ.ชา.๒๗/๑๑๓๔,๒๔๓๘; ขุ.ชา.๒๘/.๔๑๑,๗๔๒]. ความเจริญ (เหตุแห่งความเจริญ) จงมี แด่ท่าน. **กุสลำ ภวโต โหตุ.** ความสบายดี จงมี แก่ท่าน[๙๗]. **อนามยำ ภวโต โหตุ.** ความเป็นผู้ไม่มีโรค จงมี แก่ท่าน. **สุขำ เต โหตุ.** ความสุข ขอจงมี แก่ท่าน. **อตฺถำ เต โหตุ.** ประโยชน์ ขอจงมี แก่ท่าน. **หิตำ เต โหตุ.**ประโยชน์เกื้อกูล ขอจงมี แก่ท่าน**. กลฺยาณำ เต โหตุ.** ความดีงาม จงมี แด่ท่าน. **สฺวาคตำ เต โหตุ.** การมาดี ขอจงมี แก่ท่าน[๙๘]**โสตฺถิ เต โหตุ โสตฺถิ คพฺภสฺส** (ม.ม.๑๓/๕๓๑)**.**ความสวัสดี ขอจงมี แก่ท่าน และ ความสวัสดี จงมี แก่ทารกในครรภ์.**มงฺคลำ เต โหตุ.**มงคล (ความเจริญ) จงมี แก่ท่าน.

---

[๙๕] ศัพท์เหล่านี้ คือ **อายุ** อายุ **ภทฺทำ** ความดีงาม (เจริญ) **กุสล** (ความสบายดี) **อนามย** (ความเป็นผู้ปราศจากโรค) , **สุข** (ความสุข), **อตฺถ** (ประโยชน์), **หิต** (ประโยชน์เกื้อกูล), **สฺวาคต** (การมาดี) และ **โสตฺถิ** (ความสวัสดี) โดยทั่วไปจะมีความหมายว่า อายุ ความเจริญ ความไม่มีโรคเป็นต้น แต่ในที่นี้มีอรรถว่า ปรารถนา หมายถึง ปรารถนาอายุ (อันยืนยาว) เป็นต้น เพื่อคนอื่น ซึ่งได้แก่ การให้พร หรือ อวยพรแก่ผู้อื่น ดังนั้น นามศัพท์ที่ประกอบกับศัพท์เหล่านี้ จึงชื่อว่า สัมปทาน

[๙๖] ในที่นี้ ภทฺท ศัพท์ มีอรรถว่า ความดีงาม โดยแปลตามมติคัมภีร์กัจจายนัตถทีปนีให้เป็นภาวสาธนะ แปลว่า ความเจริญ โดยมาจาก ภทิ ธาตุ มีอรรถว่า กลฺลาณ (คือ กลฺยาณ) ดี, งาม, เจริญ และอรรถว่า โสขิย ความสุข สบาย. ลง ทปัจจัยในภาวสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ภทฺทิยเต ภทฺทำ ความเจริญ ชื่อว่า ภทฺท. หนังสือปท.แปลและอธิบาย ถือเอาอรรถว่ามงคลที่มาในคัมภีร์โถมนิธิแล้วพรรณนาว่า ภทฺทศัพท์ กล่าวอรรถมงคล. ถ้าถือเอาอรรถว่ามงคล ก็ควรอยู่ เพราะคำว่า มงคล คือ เหตุแห่งการเข้าถึงความเจริญและความสำเร็จแห่งสมบัติทั้งปวง. (ดูมังคลัตถทีปนี ภาค ๑)

[๙๗] กุศลศัพท์ในที่นี้ มีอรรถ อาโรคฺย ความไม่มีโรค ดังนั้น จึงแปลว่า ความสบายดี หมายถึง สุขภาพดี ไม่มีโรคเบียดเบียน.

[๙๘] สฺวาคตำ เป็นศัพท์ที่ใช้ในการทักทาย ตรงกับคำว่า “ยินดีต้อนรับ” ในภาษาไทย แต่ความหมายตามศัพท์แปลว่า การมาดี. ดูรายละเอียดในคัมภีร์อรรถกถาวิมานวัตถุและอรรถกถาธัมมปทวรรคที่ ๑๖ ปิยวรรค นันทิยวัตถุ ส่วนความหมายตามพยัญชนะดูรายละเอียดในคัมภีร์มหาวรรคอรรถกถาทีฆนิกาย เป็นต้น

สมฺมุติโยเค กมฺมตฺเถ [ฉฏฺฐี], อิตฺถนฺนามสฺส ภิกฺขุโน รูปิยฉฑฺฑกสฺส สมฺมุติ.ปตฺตคาหาปกสฺส สมฺมุติอิจฺจาทิ.

ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถกรรมอันประกอบกับสมฺมุติ[๘๙] ศัพท์ เช่น **อิตฺถนฺนามสฺส ภิกฺขุโน รูปิยฉฑฺฑกสฺส สมฺมุติ** [วิ.มหาวิ. ๒/๑๐๖] สงฆ์พึงสมมติซึ่งผู้ทิ้งรูปิยะ แก่ภิกษุ มีชื่อนี้ **ปตฺตคาหาปกสฺส สมฺมุติ** [วิ.มหาวิ.๒/๑๓๒] สงฆ์พึงสมมุติ ซึ่ง (ภิกษุ) ผู้เปลี่ยนบาตร แก่ภิกษุรูปนี้.

อาวิกรณาทิโยเค –

ตุยฺหญฺจสฺส อาวิ กโรมิ. ตสฺส เม สกฺโก ปาตฺรโหสิ. ตสฺส ปหิเณยฺย. ภิกฺขูนํ ทูตํ ปาเหสิ. กปฺปติ ภิกฺขูนํ อาโยโค. วฏฺฏติ ภิกฺขูนํ อาโยโค. ปตฺโถทโน ทฺวินฺนํ ติณฺณํ นปฺปโหติ. เอกสฺส ปโหติ. เอกสฺส ปริยตฺโต. อุปมํ เต กริสฺสามิ.อญฺชลึ เต ปคฺคณฺหามิ . ตถาคตสฺส ผาสุ โหติ. อาวิกตา หิสฺส ผาสุ.โลกสฺส อตฺโถ.โลกสฺส หิตํ, มณินา เม อตฺโถ. น มมตฺโถ พุทฺเธน. นมตฺถุ พุทฺธานํ นมตฺถุ โพธิยา. วิปสฺสิสฺส จ นมตฺถุ. นโม กโรหิ นาคสฺส. นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตม.โสตฺถิ ปชานํ.สุวตฺถิ ปชานํ อิจฺจาทิ.

ในที่ประกอบด้วย อาวิกรณ - ศัพท์เป็นต้น [๙๐] เช่น **ตุยฺหญฺจสฺส อาวิ กโรมิ** เรา จะทำให้แจ้ง ในท่านนั้นด้วย. **ตสฺส เม สกฺโก ปาตฺรโหสิ** ท้าวสักกะปรากฏแล้ว ในเรานั้น.**ตสฺส ปหิเณยฺย** พึงส่งไป แก่บุคคลนั้น. **ภิกฺขูนํ (สนฺติเก) ทูตํ ปาเหสิ** (วิ.มหาวิ. ๒/๔๘๑) ส่งไปแล้ว ซึ่งทูต ใน (สำนักแห่ง) ภิกษุท. **กปฺปติ ภิกฺขูนํ อาโยโค, วฏฺฏติ ภิกฺขูนํ อาโยโค** การพันผ้า[๙๑] ย่อมสมควร แก่สมณะท. **ปตฺโถทโน ทฺวินฺนํ ติณฺณํ นปฺปโหติ, เอกสฺส ปโหติ** ข้าวในบาตร ย่อมเพียงพอต่อภิกษุสอง สามรูป หามิได้, แต่ย่อมพอแก่รูปเดียว. **เอกสฺส ปริยตฺโต**, ตระเตรียมแล้ว แก่ภิกษุรูปเดียว. **อุปมํ เต กริสฺสามิ** [ม.มู.๑๒/๒๕๘,ขุ.ชา. ๒๘/๑๙)ข้าพเจ้าจะกระทำซึ่งอุปมาแก่ท่าน. **อญฺชลึ เต ปคฺคณฺหามิ** [ชา. ๒.๒๒.๓๒๗] ข้าพเจ้าประคองอัญชลี แก่ท่าน. **ตถาคตสฺส ผาสุ โหติ** ความผาสุกย่อมมี แก่พระตถาคต. **อาวิกตา หิสฺส ผาสุ โหติ** [วิ.

---

[๘๙] คำว่า สมฺมติ ในตัวอย่างนี้ คือ การแต่งตั้ง. สมฺมุติ มาจาก สํ + มุ สมฺมนน (กัจจายนัตถทีปนี). หรือ สํ + มน ญาณ (อภิธาน.สูจิ) มีรูปวิเคราะห์ว่า สมฺมนิตฺวา คหณํ การรู้ด้วยกันหรือการที่รู้ด้วยดีแล้วกำหนดเอา (ปทรูปสิทธิฎีกา) และอภิธาน.ฎีกาว่า อนุญฺญายํ จ โวหาเร จ สมฺมุติสทฺโท แปลว่า สมฺมุติ ศัพท์เป็นไปในความอนุญาตและคำโวหารหรือคำพูด.

[๙๐] ในที่ประกอบกับกิริยาว่า อาวิกรณ ทำให้แจ้ง และปาตุภวน ปรากฏ ชื่อว่า สัมปทานมีอรรถสัตตมีวิภัตติ ด้วยสูตรนี้ และลงจตุตถีวิภัตติ ด้วยสูตร สมฺปทาเนฯ เหมือนนัยก่อน. สัมปทานชนิดนี้ เรียกว่า สัททสัมปทาน คือ รูปเป็นสัมปทาน แต่มีความหมายเป็นโอกาส แปลหักวิภัตติว่า ใน หรือเพิ่มคำว่า “ในสำนัก” เข้ามาตามนิยมในภาษาไทยว่า ในสำนักของ... แม้ในที่ประกอบด้วย ปาหิณน ศัพท์ ส่งไป ก็มีนัยนี้. อนึ่ง ในพระบาฬี วิ.มหาวิ.๒/๔๘๑ มีคำว่า สนฺติเก ประกอบด้วย ดังนั้น คำนี้ควรเป็น ฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถสัมพันธะ เข้ากับ สนฺติเก.

[๙๑] **อาโยค** ได้แก่ การพันผ้าที่เข่าในเวลานั่งเป็นต้น. อีกนัยหนึ่ง แปลว่า การประกอบความเพียร.

มหา. ๔/๑๔๔] เพราะภิกษุใดเปิดเผยอาบัติแล้ว ความผาสุก ย่อมมี แก่ภิกษุนั้น. **โลกสฺส อตฺโถ** ประโยชน์ แก่ชาวโลก (ย่อมมี) **โลกสฺส หิต** เกื้อกูล แก่ชาวโลก (ย่อมมี). **มณินา เม อตฺโถ** [วิ.มหาวิ. ๑/๔๔๔]ความต้องการ ด้วยแก้วมณี แก่เรา ย่อมมี[๖๒] **นมมตฺโถ พุทฺเธน** [วิ.มหาวิ. ๑/๓๑] ความต้องการด้วยพระพุทธเจ้า ย่อมไม่มี แก่ข้าพเจ้า. **นมตฺถุ พุทฺธานํ, นมตฺถุ โพธิยา** [ขุ.ชา. ๒๘/๑๖๗] ความนอบน้อม แด่พระพุทธเจ้าท. ขอจงมี, ความนอบน้อม แก่พระโพธิญาณ ขอจงมี. **วิปสฺสิสฺส จ นมตฺถุ** [ที.ปา. ๑๑/๒๐๔] ความนอบน้อมแด่พระวิปัสสีพุทธเจ้า จงมี. **นโม กโรหิ นาคสฺส** [ม.มู.๑๒/๒๘๔], ท่าน จงกระทำซึ่งความนอบน้อม แด่พระอรหันต์. **นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตม** [ที.ปา.๑๑/๒๑๐] ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย ความนอบน้อม ขอจงมี แด่พระองค์, ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด ความนอบน้อม ขอจงมี แด่พระองค์. **โสตฺถิ ปชานํ**[๖๓] [ที.สี.๙/๑๕๔] ความสวัสดี แก่ประชาชน จงมี. **สุวตฺถิ ปชานํ** ความสวัสดี แก่ประชาชน จงมี.

จตุตฺถีวิภตฺติราสิ นิฏฺฐิโตฯ **กลุ่มอรรถแห่งจตุตถีวิภัตติ จบ**

---

[๖๒] ตัวอย่างนี้ บทว่า เม เป็นสัมปทานใน อตฺโถ เม เป็นสัมปทาน เพราะมีในที่ประกอบกับ อตฺถ ศัพท์. ไม่ใช่สัมปทานใน โหติ เพราะตั้งชื่อสัมปทานในที่ประกอบด้วย อตฺถ ศัพท์ แปลตามศัพท์ว่า ความต้องการแก่เราด้วยแก้วมณีย่อมมี

[๖๓] ในพระบาฬีที่อ้างมาเป็น โสตฺถิ ชนปทสฺส (ที.สี.๙/๑๕๔ อมฺพฏฺฐสุตฺต) ความสวัสดี แก่ประเทศ จงมี.

ปญฺจมีวิภตฺติราสิ

กสฺมึ อตฺเถ ปญฺจมี?

๓๑๒. ปญฺจมฺยาวธิสฺมึ [๖๔].

อวธิยติ ววตฺถิยติ ปทตฺโถ เอตสฺมาติ อวธิ, ตสฺมึ ปญฺจมี โหติ, อวธีติ จ อปาทานํ วุจฺจติฯ

อปเนตฺวา อิโต อญฺญํ อาททาติ คณฺหาตีติ **อปาทานํ**ฯ ตํ ติวิธํ นิทฺทิฏฺฐวิสยํ, อุปฺปาฏวิสยํ, อนุเมยฺยวิสยนฺติฯ

ตตฺถ

ยสฺมึ อปาทานวิสยภูโต กฺริยาวิเสโส สรูปโต นิทฺทิฏฺโฐ โหติ, ตํ **นิทฺทิฏฺฐวิสยํ**ฯ ยถา? คามา อเปนฺติ มุนโย, นครา นิคฺคโต ราชาฯ

ยสฺมึ ปน โส ปาฐเสสํ กตฺวา อชฺฌาหริตพฺโพ โหติ, ตํ **อุปฺปาฏวิสยํ**ฯ ยถา? วลาหกา วิชฺโชตเต วิชฺชุ, อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิโตติฯ เอตฺถ หิ ‘นิกฺขมิตฺวา’ติ ปทํ อชฺฌาหริตพฺพํฯ

กลุ่มอรรถแห่งปัญจมีวิภัตติ

ปัญจมีวิภัตติใช้ในความหมายใดบ้าง?

ปัญจมีวิภัตติใช้ในความหมายว่า เขตแดน (อวธิ,อปาทาน) ด้วยสูตรนี้

๓๑๒. ปญฺจมฺยาวธิสฺมึ

ปัญจมีวิภัตติใช้ในความหมายว่า อวธิ (กำหนดอรรถของบท). อวธิ ได้แก่ เขตแดนเป็นที่กำหนดอรรถของบท, ใช้ปัญจมีวิภัตติในอวธินั้น, อนึ่ง อปาทาน ท่านเรียกว่า อวธิ.

อปาทาน ได้แก่ การกะที่ออกไปจากที่นี่แล้วย่อมจับจองซึ่งสถานที่อื่น. อปาทานมี ๓ ประการ คือ นิททิฏฐวิสัย, อุปปาฏวิสัย และอนุเมยยวิสัย.

บรรดาอปาทาน ๓ เหล่านั้น

กิริยาพิเศษ อันเป็นที่ตั้งแห่ง (ชื่อว่า) อปาทาน ถูกแสดงไว้โดยประจักษ์ในการกะใด การกะนั้น ชื่อว่า **นิททิฏฐวิสยอปาทาน** เช่น **คามา อเปนฺติ มุนโย.**พระมุนีทั้งหลาย ออกจากบ้าน **นครา นิคฺคโต ราชา.** พระราชาเสด็จออกจากพระนคร

แต่ถ้า การกะใด พึงนำบทอื่นมาทำเป็นปาฐเสสะ, การกะนั้น ชื่อว่า **อุปปาฏวิสัย** เช่น

วลาหกา วิชฺโชตเต วิชฺชุ. สายฟ้า แลบ (ออก) จากเมฆ ย่อมส่องสว่าง. **อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิโต (วิ.มหาวคฺค. ๔/๓๐).** กุลบุตร ออกจากเรือน บวชในลัทธิแห่งชนผู้ไม่มีเรือน.

ในตัวอย่างนี้ จะเห็นได้ว่า ต้องนำบทว่า **นิกขมิตฺวา** (ออก) มาทำให้เป็นปาฐเสสะ.

---

[๖๔] [ก. ๒๘๕; รู. ๓๐๗; นี. ๖๐๗; จำ. ๒.๑.๘๑; ปา. ๒.๓.๒๘; ๑.๔.๒๔]ฯ

ยสฺมิ๎ ปน โส นิทฺทิฏฺโฐ จ น โหติ, อชฺฌาหริตฺวฺจ น สกฺกา, อถ โข อตฺถโต อนุมานวเสน โส วิญฺเญยฺโย โหติ, ตํ **อนุเมยฺยวิสยนฺ**ฯ ยถา? มาถุรา ปาฏลิปุตฺตเกหิ อภิรูปตรา, สีลเมว สุตา เสยฺโย, มยา ภิยฺโย น วิชฺชติ, อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส, เชฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส, เสฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส อิจฺจาทิฯ

แต่ถ้าในการกะใด กิริยานั้นไม่ถูกแสดงไว้และไม่สามารถจะนำบทอื่นมาเพิ่มได้ แม้ก็จริง, กระนั้น ก็ยังสามารถรู้กิริยานั้นได้ เนื่องด้วยการคะเนจากความหมาย, การกะนั้น ชื่อว่า อนุเมยยวิสัย เช่น **มาถุรา ปาฏลิปุตฺตเกหิ อภิรูปตรา** ชาวมาถุราเป็นผู้งดงามกว่าชาวปาฏลีบุตร. **สีลเมว สุตา เสยฺโย** [ขุ.ชา.๒๗/๗๕๘] ศีลนั่นเทียว เป็นคุณชาตประเสริฐกว่าสุตะ. **มยา ภิยฺโย น วิชฺชติ** ไม่มีบุคคลผู้ยิ่งกว่าเรา. **อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส, เชฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส, เสฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส** [ม.อุ.๑๔/๓๗๗] เราเป็นผู้เลิศของโลก, เราเป็นผู้เจริญของโลก, เราเป็นผู้ประเสริฐสุดของโลก.

กฺริยํ วินา การกํ นาม น สิชฺฌตีติ กตฺวา อุกฺกํสนกฺริยา เอตฺถ อนุเมตพฺพา โหตีฯ เอวํ กฺริยาปทรหิเตสุ ทูรโยคาทีสุปิ อวินาภาวิกฺริยานุมานํ เวทิตพฺพนฺฯ

ในตัวอย่างเหล่านี้ พึงคะเนกิริยาการยิ่งยวดได้ เพราะมีหลักการว่า เว้นกริยาเสียแล้ว การกะจะสำเร็จมิได้. ควรทราบว่า แม้ในที่ประกอบกับทูรศัพท์(ไกล)เป็นต้น ถึงจะเว้นจากกริยาบท ก็สามารถคะเนกริยาที่ไม่มีการแยกจากกัน ด้วยหลักการนี้.

ปุน จลา'จลวเสน ทุวิธนฺฯ

จลํ ยถา? ปุริโส ธาวตา อสฺสา ปตติ, ทฺเว เมณฺฑา ยุชฺฌิตฺวา อญฺญมญฺญโต อปสกฺกนฺติฯ เอตฺถ จ ยทิ จลํ สิยา, กถํ อวธิ นาม ภเวยฺยฯ อจฺจุตลกฺขโณ หิ อวธีติ? วุจฺจเต-ทฺเว เมณฺฑา สกสกกฺริยาย จลนฺติ, อิตรีตรกฺริยาย อวธี โหนฺตีติ นตฺถิ เอตฺถ อวธิลกฺขณวิโรโธติฯ

อปาทาน ยังแบ่งเป็นอีก ๒ ชนิด คือ **จลอปาทาน** (อปาทานที่เคลื่อนไหว) และ**อจลอปาทาน.** (อปาทานที่ไม่เคลื่อนไหว)

จลอปาทาน มีตัวอย่างดังนี้. **ปุริโส ธาวตา อสฺสา ปตติ.** บุรุษ ตกจากม้าตัวกำลังวิ่งไป. **ทฺเว เมณฺฑา ยุชฺฌิตฺวา อญฺญมญฺญโต อปสกฺกนฺติ.** แพะสองตัวต่อสู้กันแล้ว จึงจากกันไป. ในตัวอย่างว่าด้วยแพะสองตัวนี้ หากพึงเป็นจลอปาทานแล้ว, ก็จะมีชื่อว่าอวธิ ได้อย่างไร? เพราะอวธิ มีการไม่เคลื่อนไหวมิใช่หรือ? จะขอชี้แจงดังนี้. แพะสองตัว ย่อมเคลื่อนไหว ด้วยกริยาของตนๆ, และเป็นอวธิ ด้วยกริยาของแต่ละฝ่าย เพราะฉะนั้น ในตัวอย่างนี้จึงไม่มีอะไรขัดแย้งกับหลักการของอวธิเลย.

อจลํ ยถา? คามา อเปนฺติ มุนโย, นครา นิคฺคโต ราชาฯ

อจลอปทาน มีตัวอย่างดังนี้. **คามา อเปนฺติ มนโย** พระมุนีทั้งหลาย หลีกออกจากบ้าน. **นครา นิคฺคโต ราชา**พระราชา เสด็จออกไปจากพระนคร.

ปุน **กายสงฺสคฺคปุพฺพกํ, จิตฺตสงฺสคฺคปุพฺพก**นฺติ ทุวิธํ โหติ, คามา อเปนฺติ มุนโย, โจรา ภยํ ชายเตฯ เอตฺถ จ ‘‘กิๆ ทูโร อิโต คาโม, อิโต สา ทกฺขิณา ทิสาฯ อิโต เอกนวุติกปฺเป’’ติ อาทีสุ วทนฺตสฺส จิตฺตสงฺสคฺคปุพฺพกมฺปิ เวทิตพฺพํฯ

ยังแบ่งเป็นสองอย่างอีก คือ **กายสังสัคคปุพพกอปาทาน** (อปาทานมีกิริยาการหลีกออกที่เกี่ยวกับข้องกับรูปธรรมปรากฏอยู่ หรือ อปาทานประเภทเข้าถึงด้วยกาย) และ**จิตตสังสัคคปุพพกอปาทาน** (อปาทาน ที่มีกิริยาการหลีกออกที่เกี่ยวกับข้องกับนามธรรมปรากฏอยู่ หรืออปาทานประเภทเข้าถึงด้วยจิต). ตัวอย่าง **คามา อเปนฺติ มุนโย** พระมุนีทั้งหลาย หลีกออกจากบ้าน. **โจรา ภยํ ชายเต.** ภัยย่อมเกิด แต่โจร.

ในอปาทานสองชนิดนี้ การหลีกออกไปของบุคคลผู้กล่าวในประโยคพระบาฬีเป็นต้นว่า **กิๆ ทูโร (กีวทูโร?) อิโต คาโม** บ้านอยู่ไกลเท่าไรจากที่นี้[๖๕]. **อิโต สา ทกฺขิณา ทิสา** [ที.ปา.๑๑/๒๑๑] แต่นี้ไป ทิศที่ชนเรียกกันว่า ทักขิณทิศ**. อิโต เอกนวุติกปฺเป**[๖๖] [ที.ม.๑๐/๑] ในกัปที่ ๙๑ จากกัปนี้” พึงทราบว่าก็จัดเป็นอปาทานชนิดจิตตสังสัคคปุพพกะเช่นกัน.

‘‘น มาตา ปุตฺตโต ภายติ, น จ ปุตฺโต มาติโต ภายติ, ภยา ภีโต น ภาสสี’’ติ ปาฬิฯ อตฺถิ เต อิโต ภยํ. นตฺถิ เต อิโต ภยํ, ยโต เขมํ ตโต ภยํ โจรา ภายติ, โจรา ภีโตฯ

จิตตสังสัคคปุพพกะอปาทาน มีพระบาฬี ดังนี้เป็นตัวอย่าง.

น มาตา ปุตฺตโต ภายติ, น จ ปุตฺโต มาติโต ภายติ [ชา.อ.๗/๒๘๒ มหาจุฬา.] มารดา ย่อมกลัวบุตรหามิได้, บุตรจะกลัวมารดาก็หามิได้[๖๗]. **ภยา ภีโต น**

---

[๖๕] ตัวอย่างที่คล้ายกัน เช่น **กีวทูโร** ปน สมฺม การายน นครกมฺหา เมฑกปุปี นาม สกฺยานํ **นิคโม** โหตีติ. [ม.มู.๑๓/๕๖๐] (ดูกรกายนะผู้สหาย ก็นิคมของพวกเจ้าศากยะชื่อว่าเมฑกปุระ มีอยู่จากนิคมนครกะไกลเพียงไร?

[๖๖] พระบาฬีที่คล้ายกัน เช่น อิโต โส ภิกฺขเว เอกนวุโต กปฺเป ยํ วิปสฺสี ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โลเก อุทปาทิ. [ที.ม.๑๐/๑] ดูกรภิกษุทั้งหลาย นับแต่นี้ไป ๙๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก.

[๖๗] แต่อรรถกถาฉบับสยามรัฐเป็น นปิ มาตา ปุตฺตโต ยาติ น ปุตฺโต มาติโต (ชา.อ.๗/๒๒๘๕) ที่คล้ายกัน

ภาสสิ [ขุ.ชา. ๒๘/๒๒๐] ท่านมาถึงบริษัทของเรา แล้วกลัวภัย จึงไม่พูด.**อตฺถิ เต อิโต ภยํ** ภัยแต่เหตุนี้ จะมีแก่เธอ. **นตฺถิ เต อิโต ภยํ** [ม.ม.๑๓/๕๒๘] ภัยแต่องคุลิมาลนี้ จะไม่มีแก่มหาบพิตร. **ยโต เขมํ ตโต ภยํ** [ชุ.ชา.๒๗/๑๒๖๔] ภัยเกิดขึ้นแต่ที่พึ่งอาศัยแล้ว. **โจรา ภายติ** ย่อมกลัวแต่โจร. **โจรา ภีโต** ผู้กลัวแล้วแต่โจร.

ฉฏฺฐี จ, โจรสฺส ภายติ, โจรสฺส ภีโตฯ ทุติยา จ, ‘‘กถํ ปรโลกํ น ภาเยยฺย, เอวํ ปรโลกํ น ภาเยยฺย, ภายสิ มํ สมณ. นาหํ ตํ ภายามิ. ภายิตพฺพํ น ภายติ, นาหํ ภายามิ โภคินํ. น มํ มิคา อุตฺตสนฺตี’’ติ ปาฬิปทานิ ทิสฺสนฺติฯ ตตฺถ ‘‘โภคิน’นฺติ นาคํ, โจรา ตสติ อุตฺตสติ โจรสฺส วา, สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส. ปาปโต โอตฺตปฺปติ ชิคุจฺฉติ หรายติ ปาเปน วาฯ

นอกจากนี้ ยังพบบทพระบาฬีที่เป็นวิภัตติอื่นดังนี้. ฉัฏฐีวิภัตติ เช่น **โจรสฺส ภายติ**

ย่อมกลัวแต่โจร. **โจรสฺส ภีโต** ผู้กลัวแล้วแต่โจร. ทุติยาวิภัตติ เช่น **กถํ ปรโลกํ น ภาเยยฺย** อย่างไรจะชื่อว่า ไม่พึงกลัวซึ่งโลกหน้า. **เอวํ ปรโลกํ น ภาเยยฺย** ด้วยเหตุนี้ ไม่พึงกลัวซึ่งปรโลก. **ภายสิ มํ สมณ** [ขุ.สุ.๒๕/๓๑๙ สูจิโลมสุตฺต] ข้าแต่ท่านสมณะ ท่านอย่ากลัวข้าพเจ้า **นาหํ ตํ ภายามิ** [ขุ.สุ.๒๕/๓๑๙สูจิโลมสุตฺต] ข้าพเจ้ามิได้กลัวท่าน. **ภายิตพฺพํ น ภายติ** [ขุ.ชา.๒๘/๒๒๒]ไม่กลัวสิ่งที่จะพึงกลัว. **นาหํ ภายามิ โภคินํ** [ขุ.ชา. ๒๘/๗๑๗] เราทรงไว้ซึ่งผลอันวิเศษในมนต์นั้น จึงไม่กลัวต่อนาค. **น มํ มิคา อุตฺตสนฺติ** [ขุ.ชา.๒๘/๔๘๖] ฝูงมฤคย่อมไม่สะดุ้งกลัวข้าพระองค์. ในตัวอย่างว่า นาหํ ภายามิ โภคินํ นั้น บทว่า โภคินํ ได้แก่ นาคํ แปลว่าซึ่งงู. **โจรา ตสติ อุตฺตสติ โจรสฺส วา** โจรทั้งหลายย่อมกลัว ย่อมสะดุ้งกลัวแต่โจร. **สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส** [ขุ.ธ.๒๕/๑๒๙] สัตว์ทั้งหลายย่อมสะดุ้งกลัวแต่อาชญา. **ปาปโต โอตฺตปฺปติ ชิคุจฺฉติ หรายติ ปาเปน วา** ย่อมสะดุ้งกลัว ย่อมรังเกียจ แต่บาป ย่อมละอาย แต่บาป.

ยโต กิญฺจิ สิปฺปึ วา วิชฺชํ วา ธมฺมํ วา คณฺหาติ, ตสฺมิ̆ อกฺขาตริ ปญฺจมี, อุปชฺฌายา อธีเต, อุปชฺฌายา สิปฺปึ คณฺหาติ, ทฺวาสีติ พุทฺธโต คณฺหิ̆, ทฺเว สหสฺสานิ ภิกฺขุโตฯ จตุราสีติสหสฺสานิ, เยเม ธมฺมา ปวตฺตีโน.

ย่อมเรียนศิลปะ ก็ดี วิชา ก็ดี ธรรม ก็ดี จากบุคคลใด ให้ลงปัญจมีวิภัตติ (นามท้ายศัพท์อันแสดง[๙๘]) ที่เป็นไปในบุคคลผู้สอนนั้น เช่น **อุปชฺฌายา อธีเต** ย่อมเรียน ซึ่งศิลปะจากพระอุปัชฌาย์. **อุปชฺฌายา สิปฺปึ คณฺหาติ** ย่อมถือเอา ซึ่งศิลปะจากพระอุปัชฌาย์. **ทฺวาสีติ พุทฺธโต คณฺหิ̆, ทฺเว สหสฺสานิ ภิกฺขุโตฯ จตุราสีติสหสฺสานิ, เยเม ธมฺมา ปวตฺตีโน** [ขุ.เถรคา. ๒๖/๓๙๗. อานนฺทเถรคาถา]ฯ พระอานนทเถระ ได้เรียนธรรมจากพระพุทธเจ้ามา ๘๒,๐๐๐ ธรรมขันธ์ เรียนมาจากสำนักภิกษุ มีพระธรรมเสนาบดีเป็นต้น ๒,๐๐๐ ธรรมขันธ์ จึงรวมเป็นที่คล่องปากขึ้นใจ ๘๔,๐๐๐ ธรรมขันธ์

ยโต สุณาติ, ตสฺมิ̆ ปญฺจมี, ฉฏฺฐี จ, อิโต สุตฺวา, อิมสฺส สุตฺวา วา, ยมฺหา ธมฺมํ วิชาเนยฺย, สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตํ ฯ

ย่อมฟังจากบุคคลใด, ลงปัญจมีวิภัตติ และฉัฏฐีวิภัตติ ท้ายนามศัพท์อันแสดงบุคคลนั้น เช่น **อิโต สุตฺวา, อิมสฺส สุตฺวา** ฟังแล้ว จากบุคคลนั้น. **ยมฺหา ธมฺมํ วิชาเนยฺย, สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตํ** [ขุ.ธ.๒๕/๓๖] พึงรู้แจ้ง ซึ่งธรรม อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว จากผู้ใด.

ยโต ลภติ, ตสฺมิ̆ ปญฺจมี, สงฺฆโต ลภติ, คณโต ลภติฯ

ย่อมได้ จากบุคคลใด, ลงปัญจมีวิภัตติท้ายนามศัพท์ที่เป็นไปในบุคคลนั้น เช่น **สงฺฆโต ลภติ** ได้จากสงฆ์. **คณโต ลภติ** ได้จากคณะ.

ยโต ปราชยติ, ยโต ปภวติ, ยโต ชายติ, ตสฺมิ̆ ปญฺจมี, พุทฺธสฺมา ปราชยนฺติ อญฺญติตฺถิยา, ปาฬิยมฺปน ปราชิโยเค อปาทานนฺ ปาฐเสสวเสน ลพฺภติ, ตสฺมิ̆ โข ปน สงฺคาเม เทวา ชินิ̆สุ, อสุรา ปราชินิ̆สุฯ เอตฺถ

ย่อมพ่ายแพ้ จากบุคคลใด, ย่อมถือกำเนิด จากสถานที่ใด, ย่อมเกิด จากสิ่งใด, ลงปัญจมีวิภัตติท้ายนามศัพท์ที่เป็นไปในบุคคลหรือสถานที่หรือสิ่งนั้น เช่น

---

[๙๘] อาศัยคำอธิบายจากสูตรที่๖๒. **ปฐมาตฺถมตฺเต**. = กตฺตุ, กมฺมาทิกํ พาหิรตฺถ์ อนเปกฺขิตฺวา ลิงฺคตฺถมตฺเต ปวตฺตา นามสฺมา ปฐมาวิภตฺติ โหติ. (ลงปฐมาวิภัตติท้ายนามที่เป็นไปในเนื้อความสามัญแห่งลิงค์ โดยไม่ระบุอรรถภายนอกมีกัตตุและกรรมเป็นต้น). จึงเรียงข้อความดังนี้ ตสฺมิ̆ อกฺขาตริ (ปวตฺตา นามสฺมา) ปญฺจมี ลงปัญจมีวิภัตติท้ายคำนาม อันเป็นไปในผู้สอนนั้น.

เทเวหิ ปราชินิ̆สูติ ปาฐเสโสฯ ‘‘มยํ ชิตามฺหา อมฺพกายฯ

ท้ายนามศัพท์ที่เป็นไปในผู้ทำให้พ่ายแพ้ เช่น **พุทฺธสฺมา ปราชยนฺติ อญฺญติตฺถิยา** พวกอัญญเดียรถีย์ พ่ายแพ้ จากพระพุทธเจ้า. แต่ในพระบาฬีพบการใช้อปาทานการกะ ท้ายศัพท์ที่ประกอบกับความพ่ายแพ้ เนื่องด้วยปาฐเสสะ เช่น **ตสฺมิ̆ โข ปน สงฺคาเม เทวา ชินิ̆สุ, อสุรา ปราชินิ̆สุ**[๙๙] [ที.ม.๑๐/๒๖๓] ก็ในสงครามคราวนั้น พวกเทวดาชนะ พวกอสูรพ่ายแพ้ (จากเทวดาทั้งหลาย)). ในพระบาฬีนี้ มีบทว่า “ปราชินิ̆สุ พ่ายแพ้ เทเวหิ (แต่เทวดาทั้งหลาย)” เป็นปาฐเสสะ. **มยं ชิตามฺหา อมฺพกาย.** พวกเรา พ่ายแพ้ แต่แม่นางเสียแล้ว[๙๐๐].

หิมวนฺตา ปภวนฺติ ปญฺจ มหานทิโย, อยํ ภาคีรถี คงฺคา, หิมวนฺตา ปภาวิตา’’ติ ปาฬิ, โจรา ภยํ ชายเต, กามโต ชายเต ภยํ . ชาตํ สรณโต ภยํ, ยํกิญฺจิ ภยํ วา เวรํ วา อุปทฺทโว วา อุปสคฺโค วา ชายติ, สพฺพํ ตํ พาลโต ชายติ, โน ปณฺฑิตโต, กามโต ชายตี โสโก , อุภโต สุชาโต ปุตฺโต, อุรสฺมา ชาโต, อุเร ชาโต วา, จีวรํ อุปฺปชฺเชยฺย สงฺฆโต วา คณโต วา ญาติมิตฺตโต วาฯ

ท้ายศัพท์ที่เป็นไปในสถานที่ก่อกำเนิด มีพระบาฬีตัวอย่าง ดังนี้ **หิมวนฺตา ปภวนฺติ ปญฺจ มหานทิโย** [อ.อฏฺ.๓/๘/๑๙] แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ ย่อมเกิดแต่ภูเขาหิมวันต์. **อยํ ภาคีรถี คงฺคา, หิมวนฺตา ปภาวิตา** [ขุ.อป.๓๒/๑๑] แม่น้ำคงคาชื่อภาคีรถี เกิดแต่ประเทศหิมวันต์.

ท้ายศัพท์ที่เป็นไปในสิ่งที่ให้เกิด เช่น **โจรา ภยํ ชายเต** (ภัยย่อมเกิดแต่โจร). **กามโต ชายเต ภยํ [ขุ.ธ.๒๕/๔๓]** (ภัยย่อมเกิดแต่ของที่รัก).**ชาตํ สรณโต ภยํ [ขุ.ชา.๒๗/๓๖]** (ภัยเกิดจากที่พึ่งของพวกเราแล้ว). ยํกิญฺจิ ภยํ วา เวรํ วา อุปทฺทโว วา อุปสคฺโค วา ชายติ, สพฺพํ ตํ พาลโต ชายติ, โน ปณฺฑิตโต [ม.อุ.๑๔/๒๓๕] (ภัย ก็ตาม อุปัทวะ ก็ตาม อุปสรรค ก็ตาม ไม่ว่าชนิดใดๆ ที่เกิดขึ้นทั้งหมดนั้น ย่อมเกิดขึ้นแต่คนพาล ไม่ใช่เกิดขึ้นแต่บัณฑิต). **กามโต ชายตี โสโก** [ขุ.ธ.๒๕/๒๖] (ความโศกย่อมเกิดแต่ของที่รัก). **อุภ**

[๙๙] ปัจจุบันพระบาฬีเป็น ปราชยิ̆สุ

[๙๐๐] เทียบพระบาฬีทีฆนิกายมหาวรรค มหาปรินิพพานสูตรว่า ชิตมฺห วต โภ อมฺพกาย [ที.ม.๑๐/๙๒] (ท่านทั้งหลาย พวกเราแพ้นางเสียแล้วหนอ).

โต สุชาโต ปุตฺโต [วิ.มหาวิ.๒/๗๓๕] (เป็นผู้เกิดดีแล้วแต่ ๒ ฝ่าย). **อุรสฺมา ชาโต,** (เกิดแล้ว จากอก) ใช้เป็นสัตตมีวิภัตติได้บ้าง เช่น **อุเร ชาโต** เกิดแล้วที่อก. **จีวรํ อุปฺปชฺเชยฺย สงฺฆโต วา คณโต วา ญาติมิตฺตโต วา** [วิ.มหาวิ.๒/๓๔] (จีวร พึงเกิด แต่สงฆ์ก็ตาม แต่คณะก็ตาม แต่ญาติหรือมิตรก็ตาม).

อญฺญตฺถานํ โยเค ปญฺจมี, ตโต อญฺญํ, ตโต ปรํ, ตโต อปเรน สมเยนฯ

ลงปัญจมีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่ประกอบกับอญฺญศัพท์ และศัพท์ที่มีอรรถแห่งอญฺญศัพท์ (อื่น) เช่น **ตโต อญฺญํ** (อื่นจากนั้น). **ตโต ปรํ** [วิ.มหาวิ.๒/๒๘] (นอกจากนั้น). **ตโต อปเรน สมเยน** [วิ.มหาวิ.๑/๒๓๑] (ในสมัยอื่นจากนั้น).

อุปสคฺคานํ โยเค ปน –

อนึ่ง ท้ายศัพท์ที่ประกอบกับอุปสัค ให้ลงปัญจมีวิภัตติด้วยสูตรนี้

๓๑๓. อปปรีหิ วชฺชเน ฯ

๓๑๓. อปปรีหิ วชฺชเน[๑๐๑]

ปัญจมีวิภัตติย่อมลงท้ายศัพท์ ที่ประกอบกับ อป ปริ อุปสัค ที่เป็นไปในการเว้น.

วชฺชเน ปวตฺเตหิ อป, ปรีหิ โยเค ปญฺจมี โหติฯ

ลงปัญจมีวิภัตติท้ายศัพท์ ที่ประกอบกับอุปสัค คือ อป และ ปริ ที่เป็นไปในการเว้น.

อปปพฺพตา วสฺสติ เทโว, ปริปพฺพตา วสฺสติ เทโว, อปสาลาย อายนฺติ วาณิชา, ปริสาลาย อายนฺติ วาณิชา, ปพฺพตํ สาลํ วชฺเชตฺวาติ อตฺโถฯ กจฺจายเน ปน ‘‘อุปริปพฺพตา เทโว วสฺสตี’’ติ ปาโฐ [โปราณปาโฐ], ปริปพฺพตาติ ยุตฺโตฯ อุปริโยเค ปน สตฺตมีเยว ทิสฺสติ – ‘‘ตสฺมิํ อุปริปพฺพเต, อุปริปาสา, อุปริ

ตัวอย่างเช่น **อปปพฺพตา วสฺสติ เทโว** (ฝนตกเว้นจากภูเขา). **ปริปพฺพตา วสฺสติ เทโว** ฝนตก (เว้นจากภูเขา). **อปสาลาย อายนฺติ วาณิชา, ปริสาลาย อายนฺติ วาณิชา** เหล่าพ่อค้า เว้นจากศาลา ย่อมมา ความหมายคือ ปพฺพตํ วชฺเชตฺวา เว้นจากภูเขา และ สาลํ วชฺเชตฺวา เว้นจากศาลา. ส่วนในคัมภีร์กัจจายนะมีข้อความว่า อุปริ ปพฺพตา เทโว วสฺสติ ซึ่งที่ถูก

[๑๐๑] [ก. ๒๗๒; รู. ๓๐๙; นี. ๕๕๘, ๕๖๘; จ. ๒.๑.๘๒; ปา. ๑.๔.๘๘; ๒.๓.๑๐]

เวหาเส, อุปริเวหาสกุฏิยา''ติ, ตตฺถ ปพฺพตสฺส อุปริ อุปริปพฺพตนฺติ อตฺโถฯ

ควรเป็น ปริปพฺพตา แปลว่า ฝนตก เว้นภูเขา. ด้วยว่าท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับ อุปริ ปรากฏว่ามีการใช้สัตตมีวิภัตติเท่านั้น [๑๐๒] เช่น ตสฺมึ อุปริปพฺพเต [ม.๓.๒๑๖] (ในเบื้องบนแห่งภูเขา), อุปริปาสาเท [ม.อุ.๑๔/๓๙๔] (ในเบื้องบนแห่งปราสาท), อุปริเวหาเส ในเบื้องบนแห่งท้องฟ้า, อุปริเวหาสกุฏิยา [ที.สี.๙/๑๘๐] ในชั้นบนปราสาท. ในตัวอย่างว่า อุปริปพฺพเต ความหมาย คือ ปพฺพตสฺส อุปริ อุปริปพฺพตํ เบื้องบนแห่งภูเขา ชื่อว่า อุปริปพฺพตํ.

๓๑๔. ปฏินิธิปฏิทาเนสุ ปตินา[๑๐๓]

๓๑๔. ปฏินิธิปฏิทาเนสุ ปตินา.

ลงปัญจมีวิภัตติท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับปติ ที่เป็นไปในการแต่งตั้งตัวแทน และ ในการให้แทน.

ปฏินิธิ นาม ปฏิพิมฺพฏฺฐปนํ, ปฏิทานํ นาม ปฏิภณฺฑทานํ เตสุ ปวตฺเตน ปตินา โยเค ปญฺจมี โหติ. พุทฺธสฺมาปติ สาริปุตฺโต ธมฺมํ เทเสติ, เตลสฺมา ปติ ฆตํ เทติฯ

ปฏินิธิ คือ การแต่งตั้งตัวแทน, ปฏิทาน คือ การให้สิ่งแทนกัน. ปัญจมีวิภัตติ ย่อมลง ท้ายปติอุปสรรค ที่เป็นไปในความหมายทั้งสองเหล่านั้น เช่น **พุทฺธสฺมา ปติ สาริปุตฺโต ธมฺมํ เทเสติ** พระสารีบุตรเป็นตัวแทนพระพุทธเจ้า แสดงธรรม. **เตลสฺมา ปติ ฆตํ เทติ** ให้เนยใสแทนน้ำมัน.

๓๑๕. ริเต ทุติยา จ[๑๐๔]

๓๑๕. ริเต ทุติยา จ.

ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับริต ศัพท์ ลงได้ทั้งปัญจมีวิภัตติ และทุติยาวิภัตติ.

ริเตสทฺเทน โยเค ปญฺจมี โหติ ทุติยา จฯ
ริเต สทฺธมฺมา, ริเต สทฺธมฺมํฯ

ปัญจมีวิภัตติ และ ทุติยาวิภัตติ ย่อมลง ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับ ริเตศัพท์.

---

[๑๐๒] คัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา สูตร ๕๖๑ อธิบายว่า มาจาก อุ และ ปริ โดยอุ แปลว่า อุทฺธํ เบื้องบน และ ปริ คือ สมนฺตโต โดยรอบ ดังนั้น จึงแปลว่า ฝนตก บนภูเขา โดยรอบ. กรณีที่เป็นปัญจมีวิภัตติ อุปริ มาจาก อุปสัคสองตัวนี้. ถ้าเป็น อุปริ นิบาต ลงฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติเท่านั้น เป็น อุปริ ปพฺพตสฺส หรือ ปพฺพเต

[๑๐๓] [ก. ๒๗๒; รู. ๓๐๙; นี. ๕๕๘, ๕๖๘; จ. ๒.๑.๘๓; ปา. ๒.๓.๑๑; ๑.๔.๙.๒]ฯ

[๑๐๔] [ก. ๒๗๒; รู. ๓๐๙; นี. ๕๕๘, ๕๖๘; จ. ๒.๑.๘๔; ปา. ๒.๓.๒๙]ฯ

ตัวอย่างเช่น **ริเต สทฺธมฺมา** เว้นจากพระสัทธรรม. **ริเต สทฺธมฺมํ** เว้นซึ่งพระสัทธรรม.

๓๑๖. วินาณฺณตฺเรหิ ตติยา จ[๑๐๕].

วชฺชเน ปวตฺเตหิ วินา, อณฺณตฺรสทฺเทหิ โยเค ปญฺจมี, ทุติยา, ตติยา จ โหนฺติฯ

วินา สทฺธมฺมา, วินา สทฺธมฺมํ, วินา สทฺธมฺเมน, อณฺณตฺร สทฺธมฺมา, อณฺณตฺร สทฺธมฺมํ, อณฺณตฺร สทฺธมฺเมนฯ

๓๑๖. วินาณฺณตฺเรหิ ตติยา จ.

ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับ วินา, อณฺณตร นิบาต ลงทั้งปัญจมีวิภัตติ, ทุติยาวิภัตติ และ ตติยาวิภัตติ.

ปัญจมีวิภัตติ ด้วย ทุติยาวิภัตติ ด้วย ตติยาวิภัตติ ด้วย ย่อมลง ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับ วินา และ อณฺณตร นิบาต ที่เป็นไปในการเว้น.

ตัวอย่างเช่น
วินา สทฺธมฺมา เว้นจากพระสัทธรรม.
วินา สทฺธมฺมํ เว้นซึ่งพระสัทธรรม.
วินา สทฺธมฺเมน เว้นด้วยพระสัทธรรม.
อณฺณตฺร สทฺธมฺมา
เว้นจากพระสัทธรรม.
อณฺณตฺร สทฺธมฺมํ,
เว้นซึ่งพระสัทธรรม.
อณฺณตฺร สทฺธมฺเมน
เว้นด้วยพระสัทธรรม.

๓๑๗. ปุถุนานาหิ จ[๑๐๖]

วชฺชเน ปวตฺเตหิ ปุถุ, นานาสทฺเทหิ จ โยเค ปญฺจมี, ตติยา จ โหนฺติฯ

๓๑๗. ปุถุนานาหิ จ.

ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับ ปุถุนิบาต และ นานานิบาต ลงทั้งปัญจมีวิภัตติและตติยาวิภัตติ.

ปัญจมีวิภัตติ ด้วย ตติยาวิภัตติด้วย ย่อมลง ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับ ปุถุนิบาต และ นานานิบาต ที่เป็นไปในการเว้น.

---

[๑๐๕] [ก. ๒๗๒; รู. ๓๐๙; นี. ๕๕๘, ๕๖๘; จำ. ๒.๑.๘๕; ปา. ๒.๓.๓๒; 'วินาณฺณตฺร ตติยาจ' (พหูสุ)]ฯ

[๑๐๖] [ก. ๒๗๒; รู. ๓๐๙; นี. ๕๕๘, ๕๖๘; จำ. ๒.๑.๘๖; ปา. ๒.๓.๓๒; 'ปุถนานาหิ จ' (พหูสุ)]ฯ

ปุถเคว ชนสฺมา, ปุถเคว ชเนน, นานา สทฺธมฺมา , นานา สทฺธมฺเมน, ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโวฯ

ตัวอย่างเช่น

ปุถเคว ชนสฺมา, ปุถเคว ชเนน,

เว้นจากชน, เว้น ด้วยชน.

นานา สทฺธมฺมา, นานา สทฺธมฺเมน

เว้นจากพระสัทธรรม , เว้นด้วยพระสัทธรรม.

ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว [ที.มหา. ๑๐/๑๐๖]

จักมีความละเว้น ความละทิ้ง จากสิ่งอันเป็นที่รัก ที่ชอบใจ.

‘‘เต ภิกฺขู นานากุลา ปพฺพชิตา’’ติ เอตฺถ ปน นานาปฺปการตฺโถ นานาสทฺโท, น วชฺชนตฺโถ, เอตฺถ จ วชฺชนตฺโถ นาม วิโยคตฺโถ อสมฺมิสฺสตฺโถฯ

แต่ในพระบาฬีนี้ว่า

เต ภิกฺขู นานากุลา ปพฺพชิตา ภิกษุเหล่านั้นออกบวชแล้วจากตระกูลต่างๆ. **นานา**-นิบาต มีความหมายว่า อย่างต่างๆ (นานัปปการ), มิได้มีความหมายว่า ละเว้น (วชฺชนตฺถ). ด้วยว่าความหมายละเว้นในที่นี้ คือ พลัดพราก (วิโยคตฺถ) กล่าวคือ ไม่เจือปนกัน (อสมฺมิสฺสตฺถ).

มริยาทา’ภิวิธีสุ ปวตฺเตหิ อาสทฺท, ยาวสทฺเทหิ โยเคปิ ปญฺจมี, ทุติยา จฯ

แม้ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับ อา อุปสรรค และ ยาว นิบาต ซึ่งเป็นไปในความหมายว่า เขตแดน (มริยาท) และ แผ่ไป (อภิวิธิ) ก็ลงทั้งปัญจมีวิภัตติ และทุติยาวิภัตติ เช่นกัน.

ตตฺถ ยสฺส อวธิโน สมฺพนฺธินี กฺริยา, ตํ พหิ กตฺวา ปวตฺตติ, โส **มริยาโท**ฯ ยถา? อาปพฺพตา เขตฺตํ ติฏฺฐติ อาปพฺพตํ วา, ยาวปพฺพตา เขตฺตํ ติฏฺฐติ ยาวปพฺพตํ วาฯ

บรรดาสองศัพท์เหล่านั้น กริยาที่มีความสัมพันธ์กับอวธิ (อปทานการกะ) ใด, คือ ย่อมเป็นไปกระทำซึ่งวัตถุนั้นให้อยู่ภายนอก อวธินั้นชื่อว่า **มริยาท** เช่น

อา ปพฺพตา เขตฺตํ ติฏฺฐติ. นา ตั้งอยู่ จรดภูเขา. ลงทุติยาวิภัตติเป็น อา ปพฺพตํ ก็มีบ้าง. ยาว ปพฺพตา เขตฺตํ ติฏฺฐติ, ยาว ปพฺพตํ วา. นา ตั้งอยู่ ไปถึงภูเขา. ลงทุติยาวิภัตติเป็น ยาว ปพฺพตํ ก็มีบ้าง.

ยสฺส สมฺพนฺธินี กฺริยา, ตํ อนฺโตกตฺวา พฺยาเปตฺวา ปวตฺตติ, โส **อภิวิธิ**ฯ ยถา? อาภวคฺคา ภควโต กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต อาภวคฺคํ วา, ภวโต อาภวคฺคํ ธมฺมโต อาโคตฺรภุ์ สวนฺตีติ อาสวา, ยาวภวคฺคา ยาว ภวคฺคํ วา, ตาวเทว ยาวพฺรหฺมโลกา สทฺโท อพฺภุคฺคโตฯ

ส่วนกิริยา มีความสัมพันธ์กับอวธิใด, คือ ย่อมแผ่กระทำซึ่งอวธินั้นให้อยู่ข้างใน, อวธินั้น ชื่อว่า **อภิวิธิ** เช่น **อา ภวคฺคา ภควโต กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต.** กิตติศัพท์ของพระผู้มีพระภาค โด่งดังเข้าไปในภวัคคภูมิ (พรหมโลกชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ), ลงทุติยาวิภัตติเป็น อา ภวคฺคํ ก็มีบ้าง. **ภวโต อา ภวคฺคํ ธมฺมโต อา โคตฺรภุ์ สวนฺตีติ อาสวา.** อาสวะ คือ กิเลสที่ไหลเข้าไปถึง ภวัคคภูมิ โดยภพ ถึงโคตรภูจิต โดยธรรม.(คือ ไหลแผ่ไปใน ...). ใช้ ยาว นิบาต เป็น ยาว ภวคฺคา ก็มี, ลงทุติยาวิภัตติ เป็นยาว ภวคฺคํ ก็มี. **ตาวเทว ยาวพฺรหฺมโลกา สทฺโท อพฺภุคฺคโต.** เสียง ดังเข้าไปถึงพรหมโลก ในขณะนั้นทีเดียว.

อารพฺเภ, สหตฺเถ จ ปญฺจมี,

ยโตหํ ภคินิ อริยาย ชาติยา ชาโต, ยโต ปฏฺฐายาติ อตฺโถฯ ยโต สรามิ อตฺตานํ, ยโต ปตฺโตสฺมิ วิญฺญุตํฯ ยโต ปฏฺฐาย, ยโต ปภุติฯ

ลงปัญจมีวิภัติ ในอรรถอารัพภะ (เริ่ม, จำเดิม ในสัททนีติ ใช้เป็น ปภุติ) และ อรรถแห่งสหศัพท์ ตัวอย่างเช่น **ยโตหํ ภคินี อริยาย ชาติยา ชาโต** [ม.ม. ๑๓/๕๓๑] ดูก่อนน้องหญิง นับแต่เราเกิดโดยอริยชาติ. ความหมายคือ ยโต ปฏฺฐาย (จำเดิม แต่กาลใด). **ยโต สรามิ อตฺตานํ** นับแต่เราจำความได้ , **ยโต ปตฺโตสฺมิ วิญฺญุตํ** [ชา.๒๘-๔๘๖] นับแต่เราถึงความเป็นผู้รู้เดียงสา. **ยโต ปฏฺฐาย** (จำเดิมแต่กาลใด)**. ยโต ปภุติ** (จำเดิมแต่กาลใด).

สหตฺเถ –

สห สพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปฏิลาภา, สห ปรินิพฺพานา, สห ทสฺสนุปฺปาทาฯ

ลงปัญจมีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่มีอรรถสหนิบาต

สห สพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปฏิลาภา แต่การบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ, **สห ปรินิพฺพานา** [ที.ม. ๑๐/๑๔๕] ขณะเดียวแต่การปรินิพพาน, **สห ทสฺสนุปฺปาทา** ขณะเดียวแต่การเกิดขึ้นแห่งโสตาปัตติผล.

‘‘อุปฺปาทา วา ตถาคตานํ อนุปฺปาทา วา ตถาคตาน’’นฺติ, เอตฺถ ภาวลกฺขเณ ปญฺจมีฯ

ตัวอย่างนี้ ลงปัญจมีวิภัตติท้ายศัพท์ที่เป็นภาวลักขณะ (คือ กำหนดกิริยานั้น ด้วยกิริยาอื่น). **อุปฺปาทา วา ตถาคตานํ อนุปฺปาทา วา ตถาคตานํ [สํ.นิทาน.๑๖/๖๑]** เมื่อมีการเกิดขึ้นแห่งพระตถาคต ก็ตาม เมื่อไม่มีการเกิดแห่งพระตถาคต ก็ตาม.

‘‘สหตฺถา ทานํ เทติ, สหตฺถา ปฏิคฺคณฺหาตี’’ติ เอตฺถ กรเณฯ

ในตัวอย่างนี้ ลงปัญจมีวิภัตติท้ายศัพท์ที่เป็นกรณะ. **สหตฺถา ทานํ เทติ** ย่อมให้ทานด้วยมือ. **สหตฺถา ปฏิคฺคณฺหาติ** ย่อมรับด้วยมือ

‘‘อชฺชตคฺเค ปาณุเปตํ, ตทคฺเค โข วาเสฏฺฐ’’อิจฺจาทีสุ อารพฺภ สตฺตมีฯ

ท้ายศัพท์ที่เป็นการเริ่ม ลงสัตตมีวิภัตติ เช่น **อชฺชตคฺเค ปาณุเปตํ** [ที.สี. ๙/๑.๙] ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำหม่อมฉันว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะตลอดชีวิตเริ่มแต่วันนี้เป็นต้นไป. **ตทคฺเค โข วาเสฏฺฐ** [ที.ปา ๓/๖๒],ดูกรวาเสฏฐะและภารทวาชะ ก็เพราะมีเหตุเช่นนั้นเป็นต้นมา

‘‘ยตฺวาธิกรณํ, ยโตนิทานํ, ตโตนิทานํ’’ อิจฺจาทีสุ วากฺเย อิจฺฉิเต สติ เหตฺวตฺเถ ปญฺจมี, สมาเส อิจฺฉิเต สติ อตฺถมตฺเต ปญฺจมีฯ

ในตัวอย่างเป็นต้นเหล่านี้ ลงปัญจมีวิภัตติ ในอรรถแห่งเหตุ เมื่อต้องการวิเคราะห์, ลงในเพียงความหมายเดิม เมื่อต้องการให้เป็นบทสมาส เช่น ‘‘**ยตฺวาธิกรณํ** [ที.สี. ๙/๑๒๒]เพราะเหตุแห่งการไม่สำรวมซึ่งจักขุนทรีย์ใด.[๑๐๗] **ยโตนิทานํ** [ขุ.สุ.๒๕/๓๒๒], [๑๐๘]ราคะโทสะ มีอะไรเป็นเหตุเกิด (เพราะเหตุใด). **ตโตนิทานํ** มีสิ่งนั้นเป็นเหตุ (เพราะเหตุนั้น).

ทฺวินฺนํ การกานํ กฺริยานญฺจ มชฺเฌ ปวตฺตกาลทฺธานวาจีหิ ปญฺจมี, ลุทฺทโก ปกฺขสฺมา มิคํ วิชฺฌติ, โกสา กุญฺชรํ วิชฺฌติฯ

ลงปัญจมีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่แสดงอรรถกาลและระยะทาง ที่เป็นไปในท่ามกลางแห่งการกะทั้งสอง (คือ กรรมการกะและอปาทานการกะ) และ

---

[๑๐๗] ดูบันทึกเพิ่มเติม (๓))

[๑๐๘] (ดูบันทึกเพิ่มเติม (๔))

กริยา ทั้งสอง (คือ กริยาหน้าและกริยาหลัง) เช่น **ลุทฺทโก ปกฺขสฺมา มิคํ วิชฺฌติ.**แต่ปักษ์นี้ไป นายพราน จะยิงเนื้อ. **โกสา กุญฺชรํ วิชฺฌติ** นายพราน ย่อมยิงช้าง จากที่นี้ไปอีก ๑ โกสะ.

เอตฺถ จ ลุทฺทโก สกึ มิคํ วิชฺฌิตฺวา ปกฺขพฺภนฺตรมฺหิ น วิชฺฌิ, ปกฺเข ปริปุณฺเณ ปุน วิชฺฌติ, ปกฺขสทฺโท ทฺวินฺนํ วิชฺฌนวารานํ มชฺเฌ กาลวาจี โหติ, ทฺเวปิ วิชฺฌนกฺริยา การเกหิ สเหว สิชฺฌนฺตีติ การกานญฺจ มชฺเฌติ วุจฺจติฯ วุตฺติยํ ปน ‘‘อชฺช ภุตฺวา เทวทตฺโต ทฺวิเห ภุญฺชิสฺสติ, ทฺวิหา ภุญฺชิสฺสติ, อตฺรฏฺโฐ’ยมิสฺสาโส โกเส ลกฺขํ วิชฺฌติ, โกสา ลกฺขํ วิชฺฌตี’’ติ [โมค. ๗๕] เอวํ สตฺตมีวเสน ปริปุณฺณวากฺยมฺปิ วุตฺตํฯ ปาฬิยํ ‘‘อนาปตฺติ ฉพฺพสฺสา กโรติ [ปารา. ๕๖๔], อติเรกฉพฺพสฺสา กโรตี’’ติ [ปารา. ๕๖๔], ‘‘ฉพฺพสฺสานี’’ติปิ ปาโฐฯ

ในตัวอย่างนี้ นายพราน ครั้นยิงเนื้อแล้วหนึ่งครั้ง จะไม่ยิงซ้ำภายในปักษ์ (ใน ๑๕ วัน) แต่เมื่อครบปักษ์แล้ว จะยิงอีก. ปกฺข ศัพท์ เป็นศัพท์กล่าวถึงเวลา ซึ่งมีในระหว่างแห่งวาระการยิงทั้งสองครั้ง, กริยาการยิงแม้ทั้งสองครั้ง จะสำเร็จพร้อมทั้งการกะทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า ในท่ามกลางแห่งการกะทั้งสอง. ส่วนในวุตติ (โมคคัลลานวุตติ ๗๕) แสดงแม้วากยะที่สมบูรณ์ เนื่องด้วยสัตตมีวิภัตติ อย่างนี้ **คือ อชฺช ภุตฺวา เทวทตฺโต ทฺวิเห ภุญฺชิสฺสติ, ทฺวิหา ภุญฺชิสฺส, อตฺรฏฺโฐ’ยมิสฺสาโส โกเส ลกฺขํ วิชฺฌติ, โกสา ลกฺขํ วิชฺฌติ.** (นายเทวทัตครั้นทานอาหารในวันนี้แล้ว จักทานภายในสองวัน, คือ ถัดไปอีกสองวัน จึงจักกิน, นายขมังธนู ยืนตรงนั้น จะยิงเป้า ในที่ ๑ โกสะ, คือ จะยิงเป้า จากที่ ๑ โกสะ). ในพระบาฬี ก็มีข้อความสนับสนุนดังนี้ **อนาปตฺติ ฉพฺพสฺสา กโรติ, อติเรกฉพฺพสฺสา กโรติ** [วิ. มหาวิ. ๒/๕๐] ครบ ๖ ฝนแล้วภิกษุทำใหม่ ๑, เกิน ๖ ฝนแล้ว ภิกษุทำใหม่ ๑. ฯลฯ ไม่ต้องอาบัติแล. แม้ในบางแห่งก็มีปาฐะ(คือ ปาฐะปัจจุบัน) (เป็นทุติยาวิภัตติ) ดังนี้ว่า ฉพฺพสฺสานิ.

รกฺขนตฺถานํ โยเค –

ยญฺจ วตฺถุ์ คุตฺตํ อิจฺฉิยเต, ยโต จ คุตฺตํ อิจฺฉิยเต, ตตฺถ ปญฺจมี, ยเวหิ คาโว รกฺขติ วาเรติ, ตณฺฑุลา กาเก รกฺขติ วาเรติ, ตํ มํ ปุญฺญา นิวาเรสิ, ปาปา จิตฺตํ นิวารเย , น นํ ชาติ นิวาเรติ, ทุคฺคตฺยา ครหาย วาฯ ราชโต วา โจรโต วา อารกฺขํ คณฺหนฺตุฯ

ลงปัญจมีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีความหมายว่า รักษา

ย่อมปรารถนา วัตถุใด อันเขารักษาไว้, ย่อมปรารถนาวัตถุอันเขารักษาไว้ จากบุคคลใด. ลงปัญจมีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่กล่าวถึงวัตถุและบุคคลอันเขารักษาไว้นั้น. **ยเวหิ คาโว รกฺขติ วาเรติ,** ระวังฝูง

โคจากข้าวบาร์เลย์ **ตณฺฑุลา กาเก รกฺขติ วาเรติ.** ระวังฝูงกาจากข้าวสาร. **ตำ มำ ปุญฺญา นิวาเรสิ.** ย่อมห้ามซึ่งเราจากบุญ. **ปาปา จิตฺตำ นิวารเย [ขุ.ธ.๒๕/๑๕]"** พึงระวังจิตจากบาป **น นำ ชาติ นิวาเรติ, ทุคฺคตฺยา ครหาย วา [ขุ.สุ.๒๕/๓๐๖ (น เน)].** ชาติ ย่อมปกป้องซึ่งบุคคลนั้น จากทุคติ หรือ คำครหา ก็หามิได้. **ราชโต วา โจรโต วา อารกฺขำ คณฺหนฺตุฯ** จงถือเอาซึ่งการปกปักรักษาจากพระราชา หรือ โจร.

อนฺตรธานตฺถโยเค –

ยสฺส อทสฺสนำ อิจฺฉิยติ, ตสฺมิ ปญฺจมี, อุปชฺฌายา อนฺตรธายติ สิสฺโส, นิลียตีติ อตฺโถฯ ปาฬิยำ ปน ยสฺส อทสฺสนำ อิจฺฉิยติ, ตสฺมิ ฉฏฺฐี เอว- ''อนฺตรธายิสฺสามิ สมณสฺส โคตมสฺส, อนฺตรธายิสฺสามิ สมณสฺส โคตมสฺสา''ติฯ ''น สกฺขิ เม อนฺตรธายิตุ''นฺติ ปาฬิ, 'อนฺตรธายิสฺสามี'ติ อนฺตริเต อจกฺขุวิสเย ฐาเน อตฺตานำ ฐเปสฺสามีตฺยตฺโถ, นิลียิสฺสามีติ วุตฺตำ โหติฯ

ลงปัญจมีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับธาตุที่มีความหมายว่าหายไป

ย่อมปรารถนาการไม่เห็น ซึ่งบุคคลใด, ลงปัญจมีท้ายศัพท์ที่แสดงบุคคลนั้น.

อุปชฺฌายา อนฺตรธายติ สิสฺโส,

ศิษย์ หายไปจากพระอุปัชฌาย์. ความหมายคือ หลบซ่อน.

แต่ในพระบาฬี ท้ายศัพท์ที่แสดงถึงบุคคลซึ่งปรารถนาจะไม่ให้เห็น พบที่ลงฉัฏฐีวิภัตติเท่านั้น เช่น

อนฺตรธายิสฺสามิ สมณสฺส โคตมสฺส, อนฺตรธายิสฺสามิ สมณสฺส โคตมสฺส. [ม.มู.๑๒/๕๐๔]เราจักหายไปจากพระสมณโคดม, เราจักหายไปจากพระสมณโคดม. **น สกฺขิ เม อนฺตรธายิตุ. [ม.มู.๑๒/๕๐๔]** ไม่อาจหายไปจากเราได้. พระบาฬีนี้มีความหมายว่า "เราจักดำรงตนอยู่ ในช่องว่าง ซึ่งไม่ใช่วิสัยของจักษุ (คือ ในสถานที่ซึ่งไม่สามารถจะมองเห็นได้ด้วยตาปกติ) ด้วยหวังว่า จะหายไป กล่าวคือ จะหลบซ่อนกำบังตัวไว้ นั่นเอง.

ยสฺมิ ฐาเน อนฺตรธายติ, ตสฺมิ สตฺตมี เอว ทิสฺสติ, อติขิปฺป โลเก จกฺขุ อนฺตรธายิสฺสติ, เชตวเน อนฺตรธายิตฺวา, พฺรหฺมโลเก อนฺตรธายิตฺวา, มทฺทกุจฺ

ย่อมหายไปในที่ใด, สัตตมีวิภัตติเท่านั้นที่พบว่าลงท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่สื่อถึงที่นั้น มี

ฉิสฺมิ๋ อนฺตรธายิตฺวา, ตตฺเถวนฺตรธายี อิจฺจาทิฯ ‘‘ภควโต ปุรโต อนฺตรธายิตฺวา’’ติ เอตฺถปิ โตสทฺโท สตฺตมฺยตฺเถ เอวฯ ‘‘สกฺโก นิมิสฺส รญฺโญ สมฺมุเข อนฺตรหิโต’’ติ ปาฬิฯ ‘เชตวเน อนฺตรธายิตฺวา’ติ เชตวเน อญฺเญสํ อทสฺสนํ กตฺวา, อญฺเญสํ อจกฺขุวิสยํ กตฺวาติ อตฺโถฯ ‘‘อนฺธกาโร อนฺตรธายติ, อาโลโก อนฺตรธายติ, สทฺธมฺโม อนฺตรธายติ, สาสนํ อนฺตรธายติ’’ อิจฺจาทีสุ ปน ฉฏฺฐี, สตฺตมิโย ยถาสมฺภวํ เวทิตพฺพาฯ

พระบาฬี (เป็นหลักฐาน) ดังนี้ **อติขิปฺปํ โลเก จกฺขุ อนฺตรธายิสฺสติ [ที.มหา.๑๐/ ๒๒๔][๑๐๕],** จักษุ (พระผู้มีจักษุ) จักหายไปในโลก ทันที. **เชตวเน อนฺตรธายิตฺวา,** อันตรธานไปแล้วในเชตวัน. **พฺรหฺมโลเก อนฺตรธายิตฺวา** หายไปในพรหมโลกแล้ว **มทฺทกุจฺฉิสฺมิ๋ อนฺตรธายิตฺวา.** หลบหายเข้าในท้องเพื่อขยำไส้. **ตตฺเถวนฺตรธายี [สํ.ส.๑๕/๓]** หายไปในที่นั้นนั่นเทียว. **ภควโต ปุรโต อนฺตรธายิตฺวา** หายไปในเบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค. แม้ในพระบาฬีนี้ โตปัจจัย เป็นไปในความหมายแห่งสัตตมีวิภัตติเท่านั้น. **สกฺโก นิมิสฺส รญฺโญ สมฺมุเข อนฺตรหิโต** ท้าวสักกะ หายไปในที่เบื้องพระพักตร์ของพระเจ้าเนมิราช. **เชตวเน อนฺตรธายิตฺวา** หายไปในพระเชตวันแล้ว หมายความว่า กระทำซึ่งการไม่เห็นแห่งบุคคลอื่น, คือ ไม่ให้เป็นวิสัยแห่งจักษุของผู้อื่น. อนึ่ง ในพระบาฬีเหล่านี้คือ **อนฺธกาโร อนฺตรธายติ** ความมืด ย่อมหายไป **อาโลโก อนฺตรธายติ** แสงสว่าง ย่อมหายไป **สทฺธมฺโม อนฺตรธายติ** พระสัทธรรม ย่อมอันตรธานไป **สาสนํ อนฺตรธายติ** พระศาสนา ย่อมหายไป เป็นต้น. ควรทราบว่า มีใช้ทั้งฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ ตามความเหมาะสม.

ทูรตฺถโยเค –

กิ๋ว ทูโร อิโต คาโม, กจฺจิ อารา ปมาทมฺหา, อโถ อารา ปมาทมฺหา, คามโต อวิทูเร, อารกา เต โมฆปุริสา อิมสฺมา ธมฺมวินยา, อารกา เตหิ ภควา, กิเลเสหิ อารกาติ อรหํ, อารา โส อาสวกฺขยา ฯ

ลงปัญจมีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีความหมายแห่ง ทูรศัพท์ เช่น**กิ๋ว ทูโร อิโต คาโม** บ้านไกลเท่าไรจากที่นี้ **กจฺจิ อารา ปมาทมฺหา [ขุ.สุ.๒๕/๓๐๕],** พระผู้มีพระภาค ทรงห่างไกล จากความประมาทแลหรือ **อโถ อารา ปมาทมฺหา [ขุ.สุ.๒๕/๓๐๕],** พระผู้มีพระภาค ทรงห่างไกล จากความประมาทแน่แท้ **คามโต อวิทูเร**ในที่ไม่ไกลจากหมู

[๑๐๕] ปาฐะฉบับฉัฏฐสังคายนาปัจจุบันเป็น อติขิปฺปํ จกฺขุ โลเก อนฺตรธายิสฺสติ. ส่วนในฉบับสยามรัฐเป็น อติขิปฺปํ จกฺขุมา โลเก อนฺตรธายิสฺสติ.

บ้าน, **อารกา เต โมฆปุริสา อิมสฺมา ธมฺมวินยา,** โมฆบุรุษเหล่านั้นห่างไกลจากพระธรรมวินัยนี้ **อารกา เตหิ ภควา** พระผู้มีพระภาค ทรงห่างไกลจากพวกเขา. **กิเลเสหิ อารกาติ อรหํ.** พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า อรหำ (อรหันต์) เพราะห่างไกลจากกิเลสทั้งหลาย. **อารา โส อาสวกฺขยา [ขุ.ธ.๒๕/๒๘]** บุคคลนั้นเป็นผู้ไกลจากความสิ้นอาสวะ.

ทุติยา จ ตติยา จ ฉฏฺฐี จ, อารกา อิมํ ธมฺมวินยํ อิมินา ธมฺมวินเยน วา, อารกา มนฺทพุทฺธีนนฺ ฯ

อนึ่ง ลงได้ทั้งทุติยาวิภัตติ, ตติยาวิภัตติ และฉัฏฐีวิภัตติ เช่น **อารกา อิมํ ธมฺมวินยํ, อิมินา ธมฺมวินเยน วา.** ไกลจากธรรมวินัยนี้ **อารกา มนฺทพุทฺธีนนฺ [วิสุทฺธิ ฏี. ๑/๑๓๐]** ห่างไกลจากชนผู้มีปัญญาน้อย.

ทูรตฺเถ –

ทูรโตว นมสฺสนฺติ, อทฺทสา โข ภควนฺตำ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตำ, กินฺนุ ติฏฺฐถ อารกา, ตสฺมา ติฏฺฐาม อารกา.

ลงปัญจมีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่มีความหมายว่าไกล เช่น **ทูรโตว นมสฺสนฺติ** นอบน้อมจากที่ไกลทีเดียว. **อทฺทสา โข ภควนฺตำ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตำ [ที. มหา.๑๐/๑]** ได้เห็นพระผู้มีพระภาค กำลังเสด็จมาจากที่ไกลนั่นเทียว. **กินฺนุ ติฏฺฐถ อารกา** ทำไม ท่านจึงยืนอยู่ไกล. **ตสฺมา ติฏฺฐาม อารกา** เพราะเหตุนั้นข้าพเจ้า จึงยืนอยู่แต่ไกล.

ทุติยา จ ตติยา จ, ทูรำ คามำ อาคโต, ทูเรน คาเมน อาคโต, ทูรา คามา อาคโต อิจฺเจวตฺโถ, ทูรำ คาเมน วา.

ลงทั้งทุติยาวิภัตติ และ ตติยาวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่มีความหมายว่า ไกล เช่น **ทูรำ คามำ อาคโต** มาไกลจากหมู่บ้าน. **ทูเรน คาเมน อาคโต** มาแล้วแต่ที่ไกลจากหมู่บ้าน. ความหมายคือ ทูรา คามา อาคโต มาแล้วแต่ที่ไกล จากหมู่บ้าน. ใช้รูปเป็น “ทูรำ คาเมน” บ้าง.

อนฺติกตฺถโยเค –

ลงปัญจมีวิภัตติท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีความหมายว่า ใกล้ เช่น **อนฺติกำ คามา** ใกล้หมู่บ้าน **อาสนฺนำ คามา** ใกล้หมู่บ้าน **สมีปำ คามา** ใกล้หมู่บ้าน

อนฺติกำ คามา, อาสนฺนำ คามา, สมีปำ คามาฯ ทุติยา จ ตติยา จ ฉฏฺฐี จ, อนฺติกำ คามำ, อนฺติกำ คาเมน, อนฺติกำ คามสฺสฯ

แม้ทุติยาวิภัตติ ตติยาวิภัตติ และฉัฏฐีวิภัตติ ก็ลงได้ เช่น **อนฺติกำ คามำ, อนฺติกำ คาเมน, อนฺติกำ คามสฺส** (แปลว่า ใกล้หมู่บ้าน ทุกตัวอย่าง)

กาลทฺธานำ ปริมาณวจเน –

อิโต มฬุราย จตูสุ โยชเนสุ สงฺกสฺสำ, ราชคหโต ปญฺจจตฺตาลีสโยชเน สาวตฺถิ, อิโต เอกนวุติกปฺเป, อิโต เอกติำเส กปฺเป, อิโต สตฺตเม ทิวเส, อิโต ติณฺณำ มาสานำ อจฺจเยน ปรินิพฺพายิสฺสามิ อิจฺจาทิฯ

ลงปัญจมีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่กล่าวถึงปริมาณแห่งกาลและระยะทาง เช่น **อิโต มฬุราย จตูสุ โยชเนสุ สงฺกสฺสำ** เมืองสังกัสสะ อยู่ห่างจากเมืองมธุรานี้ประมาณ ๔ โยชน์. **ราชคหโต ปญฺจจตฺตาลีสโยชเน สาวตฺถิ** เมืองสาวัตถี อยู่ห่างจากเมืองราชคฤห์ประมาณ ๔๕ โยชน์. **อิโต เอกนวุติกปฺเป [ที.ม.๑๐/๑].** ในกัปป์ที่ ๙๑ จากกัปป์นี้ **อิโต เอกติำเส กปฺเป [ที.ม.๑๐/๑].** ในกัปป์ที่ ๓๑ จากกัปป์นี้ **อิโต สตฺตเม ทิวเส** ในวันที่ ๗ จากวันนี้. **อิโต ติณฺณำ มาสานำ อจฺจเยน ปรินิพฺพายิสฺสามิ [ที.ม.๑๐/๕๕]** โดยล่วงไป ๓ เดือน แต่นี้ เราตถาคต จักปรินิพพาน.

ปมาณตฺเถ –

อายามโต จ วิตฺถารโต จ โยชนำ, ปริกฺเขปโต นวโยชนสตปริมาโณ มชฺฌิมเทโส ปริกฺเขเปน วา, ทีฆโส นววิทตฺถิโย, โยชนำ อายาเมน โยชนำ วิตฺถาเรน โยชนำ อุพฺเพเธน สาสปราสิ [สำ. นิ. ๒.๑๒๙] อิจฺจาทิฯ

ลงปัญจมีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่มีความหมายว่าประมาณ (จำนวน) เช่น **อายามโต จ วิตฺถารโต จ โยชนำ** ประมาณหนึ่งโยชน์ จากความยาวและความกว้าง. **ปริกฺเขปโต นวโยชนสตปริมาโณ มชฺฌิมเทโส.** มัชฌิมประเทศ โดยรอบ มีพื้นที่ประมาณ ๙๐๐ โยชน์. ใช้เป็นรูปว่า “ปริกฺเขเปน” บ้าง. **ทีฆโส นววิทตฺถิโย วิ.มหาวิ.๒/๗๗]** ประมาณ ๙ คืบพระสุคต โดยส่วนยาว.

(ลงตติยาวิภัตติบ้าง เช่น)

โยชนำ อายาเมน โยชน์หนึ่ง โดยส่วนยาว **โยชนำ วิตฺถาเรน** โยชน์หนึ่ง โดยส่วนกว้าง **โยชนำ อุพฺ**

เพเธน สาสปราสิ [๓๓๐] กองเมล็ดพันธ์ผักกาด โยชน์หนึ่งโดยส่วนสูง (สูงประมาณ ๑ โยชน์)

ตฺวาโลเปปิ ปญฺจมีฯ เอตฺถ จ ตฺวาโลโป นาม ปริปุณฺณวากฺเย ลทฺธพฺพสฺส ตฺวานฺตปทสฺส อปริปุณฺณวากฺเย นตฺถิ ภาโว, ยญฺจ ปทำ ตฺวานฺตปเท สติ กมฺมำ วา โหติ อธิกรณำ วาฯ ตำ ตฺวานฺตปเท อสติ ปทนฺตเร อวธิ โหติ, ตสฺมิ ปญฺจมี, ปาสาทา วา ปาสาทำ สงฺกเมยฺย, หตฺถิกุ่ขนฺธา วา หตฺถิกุ่ขนฺธำ สงฺกเมยฺย อิจฺจาทิฯ เอตฺถ จ ปฐมำ เอกำ ปาสาทำ อภิรูหิตฺวา ปุน อญฺญำ ปาสาทำ สงฺกเมยฺยาติ วา ปฐมำ เอกสฺมิ ปาสาเท นิสีทิตฺวา ปุน อญฺญำ ปาสาทำ สงฺกเมยฺยาติ วา เอวำ ปริปุณฺณวากฺยำ เวทิตพฺพำฯ ‘‘อนฺธการา วา อนฺธการำ คจฺเฉยฺย, ตมา วา ตมำ คจฺเฉยฺยา’’ติ ปาฬิฯ ตถา รฏฺฐา รฏฺฐำ วิจรติ, คามา คามำ วิจรติ, วนา วนำ วิจรติ, วิหารโต วิหารำ คจฺฉติ, ปริเวณโต ปริเวณำ คจฺฉติ, ภวโต ภวำ คจฺฉติ, กุลโต กุลำ คจฺฉติ อิจฺจาทิฯ ตถา วินยา วินยำ ปุจฺฉติ, อภิธมฺมา อภิธมฺมำ ปุจฺฉติ, วินยา วินยำ กเถติ, อภิธมฺมา อภิธมฺมำ กเถติฯ เอตฺถปิ ปฐมำ เอกำ วินยวจนำ ปุจฺฉิตฺวา วา เอกสฺมิ วินยวจเน ฐตฺวา วา ปุน อญฺญำ วินยวจนำ ปุจฺฉตีติ ปริปุณฺณวากฺยำ เวทิตพฺพำฯ วุตฺตมฺปิ ปน ‘‘ปาสาทำ อารุยฺห เปกฺขติ, ปาสาทา เปกฺขติ, อาสเน ปวิสิตฺวา เปกฺขติ, อาสนา เปกฺขตี’’ติ วุตฺตำฯ

แม้ในข้อความที่มีการลบ ตฺวา ปัจจัย ก็ลงปัญจมีวิภัตติ. การลบตฺวาปัจจัย ในที่นี้ ได้แก่ ความไม่มี แห่งบทลงตฺวาปัจจัย ในประโยคที่ไม่เต็ม (คือประโยคที่ลบบทลงตฺวาปัจจัยไป ในฐานะที่สามารถสื่อความหมายให้เข้าใจกันได้) ซึ่งต้องมีในประโยคเต็ม. เมื่อมีบทลงตฺวาปัจจัย บทใดซึ่งเป็นบทกรรมหรือบทอธิกรณะ (ลงทุติยาวิภัตติหรือสัตตมีวิภัตติ), ต่อมา เมื่อไม่มีบทลงตฺวาปัจจัย บทนั้นก็จะเป็นอปาทาน ในระหว่างบททั้งหลาย (คือแทนบทอื่นๆที่ถูกลบไป). ให้ลงปัญจมีวิภัตติ ท้ายศัพท์นั้น (ที่เคยเป็นบทกรรมหรือบทอธิกรณะ). ตัวอย่างเช่น **ปาสาทา วา ปาสาทำ สงฺกเมยฺย [สำ.ส.๑๕/๓๙๗]** พึงย้ายจากปราสาท. มีรูปเป็น ปาสาทำ บ้าง. **หตฺถิกุ่ขนฺธา วา หตฺถิกุ่ขนฺธำ สงฺกเมยฺย [สำ.ส.๑๕/๓๙๗]** พึงย้ายจากคอช้าง. มีรูปเป็น หตฺถิกุ่ขนฺธำ บ้าง. ในตัวอย่างเหล่านี้ ควรทราบประโยคเต็ม ดังนี้

[แทนบทกรรม]

ปฐมำ เอกำ ปาสาทำ อภิรูหิตฺวา ปุน อญฺญำ ปาสาทำ สงฺกเมยฺย. ขึ้นสู่ปราสาทหลังหนึ่งก่อนแล้ว พึงย้ายไปสู่ปราสาทอีกหลังหนึ่ง

[แทนบทอธิกรณะ]

ปฐมำ เอกสฺมิ ปาสาเท นิสีทิตฺวา ปุน อญฺญำ ปาสาทำ สงฺกเมยฺย. นั่งในปราสาทหลังหนึ่งก่อนแล้ว พึงย้ายไปสู่ปราสาทอีกหลังหนึ่ง.

---

๓๓๐ ดูที่ใกล้เคียงในพระบาฬีสังยุตตนิกาย นิทานวรรค อายสำ นครำ โยชนำ อายามเน โยชนำ วิตฺถาเรน โยชนำ อุพฺเพเธน ปุณฺณำ สาสปานำ คุฬิกาพนฺธำ (สำ.๑๖/๔๓๒) นครที่ทำด้วยเหล็ก ยาวโยชน์ ๑ กว้างโยชน์ ๑ สูงโยชน์ ๑ เต็มด้วยเมล็ดพันธุ์ผักกาด มีเมล็ดพันธุ์ผักกาดรวมกันเป็นกลุ่มก้อน.

มีตัวอย่างพระบาฬี **อนฺธการา วา อนฺธการํ คจฺเฉยฺย, ตมา วา ตมํ คจฺเฉยฺย. [สํ.ส.๑๕/๓๙๔].** บุรุษพึงไปจากความมืดทึบสู่ความมืดทึบ หรือพึงไปจากความมืดมัวสู่ความมืดมัว.

ตัวอย่างเหล่านี้ มีนัยเดียวกัน เช่น **รฏฺฐา รฏฺฐํ วิจรติ** เที่ยวไปจากประเทศสู่ประเทศ. **คามา คามํ วิจรติ** เที่ยวไปจากบ้านสู่บ้าน. **วนา วนํ วิจรติ** เที่ยวไปจากป่าสู่ป่า. **วิหารโต วิหารํ คจฺฉติ** ไปจากวิหารสู่วิหาร. **ปริเวณโต ปริเวณํ คจฺฉติ** ไปจากบริเวณสู่บริเวณ. **ภวโต ภวํ คจฺฉติ** ไปจากภพสู่ภพ. **กุลโต กุลํ คจฺฉติ** ไปจากสกุลสู่สกุล.

แม้ในตัวอย่างเหล่านี้ คือ **วินยา วินยํ ปุจฺฉติ** ย่อมสอบถามพระวินัยจากพระวินัย **อภิธมฺมา อภิธมฺมํ ปุจฺฉติ** ย่อมสอบถามพระอภิธรรมจากพระอภิธรรม **วินยา วินยํ กเถติ** ย่อมกล่าวพระวินัยจากพระวินัย **อภิธมฺมา อภิธมฺมํ กเถติ** ย่อมกล่าวพระอภิธรรมจากพระอภิธรรม ก็เช่นกัน ควรทราบข้อความเต็ม ดังนี้ **ปฐมํ เอกํ วินยวจนํ ปุจฺฉิตฺวา วา เอกสฺมิ วินยวจเน ฐตฺวา วา ปุน อญฺญํ วินยวจนํ ปุจฺฉติ** ภิกษุ สอบถามพระบาฬีวินัยข้อหนึ่ง หรือ ดำรงอยู่ในพระบาฬีวินัยข้อหนึ่ง ก่อนแล้ว จึงถามพระวินัยข้ออื่นอีกต่อไป.

ส่วนในโมคคัลลานวุตติ มีข้อความอธิบายว่า **“ปาสาทํ อารุยฺห เปกฺขติ, ปาสาทา เปกฺขติ, อาสเน (อุ)ปวิสิตฺวา เปกฺขติ, อาสนา เปกฺขติ** (โมคฺ.วุตฺติ.๓/๒๖). ขึ้นปราสาทแล้วมอง, มองจากปราสาท, เข้าไปนั่งบนอาสนะแล้วมอง, ย่อมมองจากที่นั่ง.

ทิสตฺถโยเค ทิสตฺเถ จ ปญฺจมี, อิโต สา ปุริมา ทิสา, อิโต สา ทกฺขิณา ทิสา, อวีจิโต อุปริ, อุทฺธํ ปาทตลา, อโธ เกสมตฺถกาฯ

ลงปัญจมีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีความหมายว่า ทิศ และ ท้ายศัพท์ที่มีความหมายว่า ทิศ.

(ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีความหมายว่า ทิศ เช่น)
อิโต สา ปุริมา ทิสา [ที.ปา.๑๑/๒๑๐]
จากจุดนี้ ทิศนั้น เป็นทิศตะวันออก.
อิโต สา ทกฺขิณา ทิสา [ที.ปา.๑๑/๒๑๐]
จากจุดนี้ ทิศนั้น เป็นทิศใต้.
อวีจิโต อุปริ
เบื้องบนแต่อเวจีมหานรกขึ้นไป.
อุทฺธ ปาทตลา
เบื้องบนแต่ฝ่าเท้าขึ้นไป.
อโธ เกสมตฺถกา [ที.ม.๑๐/๒๗๗]
เบื้องล่างแต่ปลายผมลงมา.

ทิสตฺเถ –

ปุริมโต คามสฺส, ทกฺขิณโต คามสฺส, อุปริโต ปพฺพตสฺส, เหฏฺฐโต ปาสาทสฺส, ปุรตฺถิมโต, ทกฺขิณโต, ยโต เขมํ, ตโต ภยํ, ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ อิจฺจาทิฯ

ท้ายศัพท์ที่มีความหมายว่า ทิศ เช่น
ปุริมโต คามสฺส
ในที่ด้านหน้าแห่งหมู่บ้าน
ทกฺขิณโต คามสฺส
ในที่ด้านซ้ายแห่งหมู่บ้าน
อุปริโต ปพฺพตสฺส
ในที่เบื้องบนแห่งภูเขา
เหฏฺฐโต ปาสาทสฺส
ข้างล่างแห่งปราสาท
ปุรตฺถิมโต
ในทิศตะวันออก
ทกฺขิณโต
ในทิศใต้
ยโต เขมํ, ตโต ภยํ [ขุ.ชา.๒๗/๑๒๖๔],
ความเกษมเกิดขึ้นในที่ใด จะมีภัยเกิดแต่ที่นั้น.
ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ [ขุ.ธ.๒๕/๓๓]

ย่อมพิจารณาเห็น ความเกิดขึ้นและดับไปแห่งขันธ์ทั้งหลาย ในกาลใดๆ.[๑๑๑]

ปุพฺพาทิโยเคปิ ปญฺจมี, ปุพฺเพว เม สมฺโพธา [อ. นิ. ๓.๑๐๔], อิโต ปุพฺเพ, ตโต ปุพฺเพ, อิโต ปรา ปจฺจนฺติมา ชนปทา [มหาว. ๒๕๙], ตโต ปุเร, ตโต ปจฺฉา, ตโต อุตฺตริ [ปารา. ๔๙๙] อิจฺจาทิฯ

ลงปัญจมีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์มี ปุพฺพ เป็นต้น เช่น

ปุพฺเพว เม สมฺโพธา [อ.สตฺตก.๒๓/๒๔๕], ก่อนแต่การตรัสรู้แห่งเราตถาคต

อิโต ปุพฺเพ. ในกาลก่อนแต่กาลนี้

ตโต ปุพฺเพ. ในกาลก่อนแต่กาลนั้น

อิโต ปรา ปจฺจนฺติมา ชนปทา [วิ.มหา.๕/๒๓], นอกจากนั้นออกไปเป็นปัจจันตชนบท.

ตโต ปุเร ก่อนหน้านั้น

ตโต ปจฺฉา หลังจากนั้น

ตโต อุตฺตริ [วิ.ภิกฺขุนี.๓/๑๓๘] ถ้าให้จ่ายยิ่งกว่านั้น.

วิภตฺตตฺเถ จ ปญฺจมี ฉฏฺฐี จฯ วิภตฺติ นาม ปเกว วิสุํภูตสฺส อตฺถสฺส เกนจิ อธิเกน วา หีเนน วา ภาเคน ตทญฺญโต ปุถกฺกรณํ, มาถุรา ปาฏลิปุตฺตเกหิ อภิรูปตรา, ยโต ปณีตตโร วา วิสิฏฺฐตโร วา นตฺถิ, อตฺตทนฺโต ตโต วรํ [ธ. ป. ๓๒๒], ฉนฺนวุตีนํ ปาสณฺฑานํ ปวรํ ยทิทํ สุคตวินโย, สเทวกสฺส โลกสฺส, สตฺถา โลเก อนุตฺตโร, อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส [ม. นิ. ๓.๒๐๗], เชฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส [ม. นิ. ๓.๒๐๗], เสฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส [ม. นิ. ๓.๒๐๗], ปญฺญวนฺตา

ลงทั้งปัญจมีวิภัตติ และ ฉัฏฐีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่มีความหมายว่า จำแนก. การจำแนก ในที่นี้ ได้แก่ การกระทำให้แตกต่างจากอีกสิ่งหนึ่ง ไม่ว่าจะโดยความยิ่ง ความด้อย หรือโดยส่วน อย่างใดอย่างหนึ่ง แห่งเนื้อความ ที่เป็นคนละอย่างกันมาก่อนแล้ว เช่น

มาถุรา ปาฏลิปุตฺตเกหิ อภิรูปตรา ชาวเมืองมาถุรา มีรูปงามยิ่งกว่าชาวเมืองปาฏลีบุตร

ยโต ปณีตตโร วา วิสิฏฺฐตโร วา นตฺถิ

[๑๑๑] ตัวอย่างที่ลงโตปัจจัยเหล่านี้ ในสัททนีติกล่าวว่า ลงโตปัจจัยในอรรถสัตตมี.

นาม สาริปุตฺตโต หีนา สาริปุตฺตสฺส วา, ตโต อธิกำ วา อูนำ วา น วฏฺฏติ อิจฺจาทิฯ

ไม่มีธรรมอื่นใดที่จะประณีตกว่า หรือ วิเศษกว่าธรรมของพระผู้มีพระภาค.

อตฺตทนฺโต ตโต วรำ [ขุ.ธ.๒๕/๓๓],

ผู้มีตนอันฝึกแล้ว ประเสริฐกว่าสัตว์อาชาไนยที่ฝึกแล้วนั้น.

ฉนฺนวุตีนำ ปาสณฺฑานำ ปวรำ ยทิทำ สุคตวินโย,

พระวินัยของพระสุคตเจ้า ประเสริฐ กว่าลัทธิปาสัณฑะทั้ง ๙๖.

สเทวกสฺส โลกสฺส, สตฺถา โลเก อนุตฺตโร[๑๑๒],

พระศาสดา ผู้ยอดเยี่ยมในโลก ยิ่งกว่ามนุษย์และเทวดา

อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส [ม.อุ.๑๔/๓๗๗]

เราเป็นผู้เลิศกว่าชาวโลก

เชฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส [ม.อุ.๑๔/๓๗๗]

เราเป็นผู้เจริญกว่าชาวโลก,

เสฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส [ม.อุ.๑๔/๓๗๗]

เราเป็นผู้ประเสริฐสุดกว่าชาวโลก.

ปญฺญวนฺตา นาม สาริปุตฺตโต หีนา สาริปุตฺตสฺส วา.

ธรรมดาผู้มีปัญญาทั้งหลาย เป็นผู้ด้อยกว่าพระสารีบุตร, ลงฉัฏฐีวิภัตติเป็น สาริปุตฺตสฺส บ้าง.

ตโต อธิกำ วา อูนำ วา น วฏฺฏติ

ไม่ควรให้ยิ่งหรือหย่อนกว่านั้น.

วิรมณตฺถโยเค –

อารตี วิรตี ปาปา [ขุ. ปา. ๕.๘], ปาณาติปาตา เวรมณิ [ขุ. ปา. ๒.๑] อิจฺจาทิฯ

ลงปัญจมีวิภัตติท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีความหมายว่า งดเว้น เช่น

อารตี วิรตี ปาปา [ขุ.ขุ.๒๕/๖]

การงดเว้น จากบาป.

ปาณาติปาตา เวรมณิ [ขุ.ขุ.๒๕/๒]

การงดเว้นจากปาณาติบาต.

---

[๑๑๒] ที่คล้ายกัน : สตฺถา โลเก อนุตฺตโร อ.สตฺตก. ๒๓/๑๒๐

สุทฺธตฺถโยเค –
โลภนีเยหิ ธมฺเมหิ สุทฺโธ อิจฺจาทิฯ

ลงปัญจมีวิภัตติท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีความหมายว่า บริสุทธิ์ เช่น

โลภนีเยหิ ธมฺเมหิ สุทฺโธ.
บริสุทธิ์จากธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งโลภะ.

โมจนตฺถโยเค ปญฺจมี ตติยา จ, โส ปริมุจฺจติ ชาติยา ชราย มรเณน โสเกหิ ปริเทเวหิ ทุกฺเขหิ โทมนสฺเสหิ อุปายาเสหิ, ปริมุตฺโต โส ทุกฺขสฺมาติ วทามิ [สำ. นิ. ๓.๒๕], โมกฺขนฺติ มารพนฺธนา [ธ. ป. ๓๗], น เต มุจฺจนฺติ มจฺจุนา อิจฺจาทิ, สพฺพตฺถ อวธิอตฺโถ เวทิตพฺโพฯ

ลงได้ทั้งปัญจมีวิภัตติและตติยาวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีความหมายว่า หลุดพ้น เช่น

โส ปริมุจฺจติ ชาติยา ชราย มรเณน โสเกหิ ปริเทเวหิ ทุกฺเขหิ โทมนสฺเสหิ อุปายาเสหิ

เขา จะหลุดพ้นจากความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์ ความเสียใจ ความระทม

ปริมุตฺโต โส ทุกฺขสฺมาติ วทามิ [สำ.นิ.๑๖/๔๑๓]

เราย่อมกล่าวว่า บุคคลนั้น เป็นผู้หลุดพ้นแล้วจากความทุกข์.

โมกฺขนฺติ มารพนฺธนา [ขุ.ธ.๒๕/๑๓]

จักหลุดพ้นจากบ่วงมาร,

น เต มุจฺจนฺติ มจฺจุนา

พวกเขา ย่อมไม่พ้นจากความตาย.

ควรทราบว่า (ศัพท์ที่ลงตติยาวิภัตติและปัญจมีวิภัตติ)ทั้งหมดนี้ มีอรรถแห่งอวธิ.

เหตฺวตฺเถ –

กสฺมา เหตุนา, เกน เหตุนา, กสฺมา นุ ตุมฺหํ กุเลทหรา น มิยฺยเร [ชา. ๑.๑๐.๕๒ (มียเร)], ตสฺมาติหภิกฺขเว [สำ. นิ. ๒.๑๕๗]ฯ

ลงปัญจมีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่มีความหมายว่า เหตุพ้น เช่น

กสฺมา เหตุนา
เพราะเหตุอะไร
เกน เหตุนา
เพราะเหตุอะไร

กสฺมา นุ ตุมฺหํ กุเล ทหรา น มิยฺยเร [ขุ.ชา.๒๗/๑๔๑๐]

เพราะเหตุไรหนอ คนหนุ่มในตระกูลของท่านจึงไม่ตาย

ตสฺมาติห ภิกฺขเว [สํ.ส.๑๕/๓๘๔]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น ใน... นี้.

ทุติยา ตติยา ฉฏฺฐี จ, กิ์การณํ [ชา. อฏฺฐ. ๖.๒๒. อุมงฺคชาตกวณฺณนา], ยตฺวาธิกรณํ [ที. นิ. ๑.๒๑๓], ยโตนิทานํ [สุ. นิ. ๒๗๕], ตโตนิทานํ [ม. นิ. ๑.๒๓๘], เกน การเณน [ชา. อฏฺฐ. ๔.๒๐.มาตงฺคชาตกวณฺณนา], ตํ กิสฺสเหตุ [ม. นิ. ๑.๒], กิสฺส ตุมฺเห กิลมถ อิจฺจาทิฯ

ท้ายศัพท์ที่มีความหมายว่า เหตุ ยังลงทั้งทุติยาวิภัตติ ฉัฏฐีวิภัตติ และฉัฏฐีวิภัตติ ได้อีกด้วย เช่น

กิ์การณํ [ขุ.วิ.๒๖/๓๙๕]

เพราะเหตุอะไร

ยตฺวาธิกรณํ [ที.สี.๙/๖๖ (ฉ)]

เพราะเหตุใด

ยโตนิทานํ [ขุ.ธ.๒๕/๓๒๐]

เพราะเหตุใด

ตโตนิทานํ [วิ.มหาวิ.๑/๑๖]

เพราะเหตุนั้น

เกน การเณน [ชา.อฏฺฐ.๔/๕๔],

เพราะเหตุอะไร

ตํ กิสฺส เหตุ [อ.สตฺตก.๒๓/๓๔๒],

ข้อนั้น เพราะเหตุไร

กิสฺส ตุมฺเห กิลมถ

พวกเธอย่อมลำบาก เพราะเหตุไร.

วิเวจนตฺถโยเค –

วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ [ที. นิ. ๑.๒๒๖], วิวิตฺโต ปาปกา ธมฺมาฯ

ลงปัญจมีวิภัตติท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีความหมายว่า สงัด เช่น

วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ [ที.สี.๙/๕๐]

สงัดแล้วจากกามทั้งหลาย สงัดแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย

วิวิตฺโต ปาปกา ธมฺมา.

สงัดแล้วจากบาปธรรมฯ

พนฺธนตฺถโยเค –

๓๑๘. ปญฺจมีเณ วา[๑๑๓] ฯ

อิณภูเต เหตุมฺหิ ปญฺจมี โหติ วาฯ

สตสฺมา พนฺโธ นโร สเตน วาฯ

ลงปัญจมีวิภัตติท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีความหมายว่า ผูก (ด้วยสูตรนี้)

๓๑๘. ปญฺจมีเณ วา.

ท้ายศัพท์ที่เป็นเหตุ อันเป็นหนี้ ลงปัญจมีวิภัตติ ได้บ้าง.

ท้ายศัพท์ที่เป็นเหตุ คือ หนี้ (คือ หนี้อันเป็นเหตุให้ถูกจองจำ) ลงปัญจมีวิภัตติ ได้บ้าง เช่น

สตสฺมา พนฺโธ นโร สเตน วาฯ

นรชน ถูกพระราชาสั่งจองจำ เพราะหนี้ ๑๐๐ , ลงตติยาวิภัตติเป็น สเตน ก็ได้.

๓๑๙. คุเณ[๑๑๔] ฯ

อชฺฌตฺตภูโต เหตุ คุโณ นาม, อคุโณปิ อิธ คุโณตฺเวว วุจฺจติ, ตสฺมึ ปญฺจมี โหติ วาฯ

ชฬตฺตา พนฺโธ นโร ชฬตฺเตน วา, อตฺตโน พาลตฺตาเยว พนฺโธติ อตฺโถ, ปญฺญาย พนฺธนา มุตฺโต , วาจาย มรติ, วาจาย มุจฺจติ, วาจาย ปิโย โหติ, วาจาย เทสฺโส, อิสฺสริยา ชนํ รกฺขติ ราชา อิสฺสริเยน วา, สีลโต นํ ปสํสนฺติ [อ. นิ. ๔.๖] สีเลน วา, หุตฺวา อภาวโต อนิจฺจา, อุทยพฺพยปีฬนโต ทุกฺขา, อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ [อุทา. ๒], สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ [อุทา. ๒], จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ อนญฺญาตปฺปฏิเวธา ทีฆมทฺธานํ สํสรนฺติ [ที. นิ.๒.๑๘๖ (วิสทิสํ)] อิจฺจาทิฯ

ลงปัญจมีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่ระบุถึงคุณสมบัติ (อันเป็นเหตุให้ผลสำเร็จ) (ด้วยสูตรนี้)

๓๑๙. คุเณ ฯ

ท้ายศัพท์ที่ระบุถึงคุณลักษณะ ลงปัญจมีวิภัตติ ได้บ้าง

เหตุอันเป็นภายใน ชื่อว่า คุณ, แม้เหตุที่ไม่ใช่คุณ ก็เรียกว่า คุณ ในที่นี้เช่นกัน[๑๑๕], ท้ายศัพท์ดังกล่าวนั้น ลงปัญจมีวิภัตติได้บ้าง. ตัวอย่างเช่น

ชฬตฺตา พนฺโธ นโร.

นรชน อันพระราชาจองจำแล้ว เพราะความเป็นคนโง่. ลงตติยาวิภัตติเป็น ชฬตฺเตน ก็มีบ้าง. หมายความว่า เพราะตนเป็นคนโง่เขลา จึงถูกจองจำ.

ปญฺญาย พนฺธนา มุตฺโต

เป็นผู้พ้นแล้วจากเครื่องจองจำ เพราะปัญญา.

---

[๑๑๓] [ก. ๒๕๖; รู. ๓๑๔; นี. ๖๐๘; จ. ๒.๑.๖๕; ปา. ๒.๓.๒๔]

[๑๑๔] [จ. ๒.๑.๗๐; ปา. ๒.๓.๒๕]

[๑๑๕] คำว่า เหตุ ในที่นี้ คือ เหตุอันทำให้ผลสำเร็จ (เรียกว่า ผลสาธนเหตุ) ตามนัยที่มาในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ. แต่ในคัมภีร์นี้ท่านเรียกว่า คุณ. คำว่า คุณ ในที่นี้ หมายถึงคุณลักษณะ อันอยู่ภายในตัวบุคคล อันเป็นเหตุให้เกิดผลคือการถูกตำหนิ จองจำ สรรเสริญเป็นต้น. แต่อย่างไรก็ตาม แม้สิ่งที่ไม่ใช่คุณลักษณะ ก็เรียกว่า คุณได้โดยอ้อม เพราะอาศัยความเป็นเหตุให้ผลเกิดเช่นกัน เพื่อให้สอดคล้องกับคำว่า คุเณ ในตัวสูตร. กรณีหลังนี้ ดูอุทาหรณ์ตั้งแต่ หุตฺวา อภาวโต อนิจฺจา เป็นต้นไป

วาจาย มรติ

ตาย เพราะคำพูด.

วาจาย มุจฺจติ

หลุดพ้นเพราะคำพูด

วาจาย ปิโย โหติ

เป็นที่รัก เพราะคำพูด.

วาจาย เทสฺโส

เป็นที่น่าชัง ก็เพราะวาจา.

อิสฺสริยา ชนํ รกฺขติ ราชา.

พระราชา ย่อมรักษา ประชาชน เพราะความเป็นใหญ่. ลงตติยาวิภัตติเป็น อิสฺสริเยน ก็มีบ้าง.

สีลโต นํ ปสํสนฺติ [อ.จตุกฺก.๒๑/๖]

ย่อมสรรเสริญเขา เพราะศีล. ลงตติยาวิภัตติเป็น สีเลน ก็มีบ้าง.

หุตฺวา อภาวโต อนิจฺจา

ชื่อว่า อนิจจะ เพราะมีแล้วกลับไม่มี.

อุทยพฺพยปีฬนโต ทุกฺขา

ชื่อว่า ทุกข์ เพราะการบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและดับไป

อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ [ขุ.ธ.๒๘/๕๐๕]

สังขารดับ เพราะอวิชชาดับ

สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ [ขุ.ธ.๒๘/๕๐๕],

วิญญาณดับ เพราะสังขารดับ

จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ อนญฺญา อปฺปฏิเวธา ทีฆมทฺธานํ สํสรนฺติ [ที.มหา.๑๐/๘๖]

หมู่สัตว์ ย่อมท่องไปสิ้นเวลายาวนาน เพราะไม่รู้แจ้ง เพราะไม่เข้าใจทะลุปรุโปร่ง ซึ่งอริยสัจ ๔.

ปญฺหา, กถเนสุปิ ปญฺจมี, กุโต ภวํ, อหํ ปาฏลิปุตฺตโต อิจฺจาทิฯ

ลงปัญจมีวิภัตติท้ายศัพท์ที่ระบุถึงการถามและตอบ เช่น

กุโต ภวำ

ท่านผู้เจริญมาจากที่ไหน.
อหำ ปาฏลิปุตฺตโต
ผมมาจากเมืองปาฏลิบุตร.

โถกตฺเถปิ อสตฺถวจเน ปญฺจมี, สตฺถำ วุจฺจติ ทพฺพำ, โถกา มุจฺจติ โถเกน วา, มุจฺจนมตฺตำ โหตีติ วุตฺตำ โหติ ‘‘นทิำ ตรนฺโต มนำ วุฬฺโห’’ติ [มหาว. ๑๔๘] เอตฺถ วิยฯ อปฺปมตฺตกา มุจฺจติ อปฺปมตฺตเกน วา, กิจฺฉา มุจฺจติ กิจฺเฉน วา, กิจฺฉา ลทฺโธ ปิโย ปุตฺโต [ชา. ๒.๒๒.๓๕๓], กิจฺฉา มุตฺตา’มฺห ทุกฺขสฺมา, ยาม ทานิ มโหสธ [ชา. ๒.๒๒.๗๐๐]ฯ

ลงปัญจมีวิภัตติท้ายศัพท์ที่มีความหมายว่าน้อย[๑๑๖] คือ ท้ายศัพท์ที่ระบถึงอสัตวะ (ไม่ใช่ทัพพะ). สัตวะ คือ ทัพพะ[๑๑๗]. **โถกา มุจฺจติ.** ย่อมหลุดพ้นหน่อยหนึ่ง. ลงตติยาวิภัตติเป็น โถเกน ก็มีบ้าง. ความหมายคือ เป็นเพียงแค่การหลุดพ้น. เหมือนในข้อความพระบาฬีนี้ว่า นทิำ ตรนฺโต มนำ วุฬฺโห [วิ.มหา.๔/๑๖๒] เมื่อจะข้ามแม่น้ำ ก็ถูกพัดไปหน่อยหนึ่ง. **อปฺปมตฺตกา มุจฺจติ** หลุดพ้น เพียงประมาณไม่มาก. ลงตติยาวิภัตติเป็น อปฺปมตฺตเกน บ้าง. **กิจฺฉา มุจฺจติ** ย่อมพ้นอย่างยาก ลงตติยาวิภัตติเป็น กิจฺเฉน (โดยยาก) บ้าง. **กิจฺฉา ลทฺโธ ปิโย ปุตฺโต [ขุ.ชา. ๒๘/๕๐๕]**บุตรเป็นที่รักหาได้ยาก. **กิจฺฉา มุตฺตา’มฺห ทุกฺขสฺมา, ยาม ทานิ มโหสธ [ขุ.ชา. ๒๘/๖๕๒]**ดูกรมโหสถ เราทั้งหลายพ้นจากทุกข์ได้ยาก จงไปกัน ณ บัดนี้เถิด.

อสตฺถวจเนติ กิำ?
ปจฺจติ มุนิโน ภตฺตำ, โถกำ โถกำ ฆเร ฆเรติ [เถรคา. ๒๔๘ (กุเล กุเล)]ฯ ‘‘อนุปุพฺเพน เมธาวี, โถกำ โถกำ ขเณ ขเณ [ธ. ป. ๒๓๙]’’ อิจฺจาทีสุ กฺริยาวิเสสเน ทุติยาฯ

ข้อยกเว้น
กล่าวถึงคำว่า **อสตฺถ** ทำไม?
(ในกรณีที่กล่าวถึงทัพพะ ดังตัวอย่างเหล่านี้ ไม่ลงปัญจมีวิภัตติ แต่) ลงทุติยาวิภัตติในอรรถกิริยาวิเสสนะ เช่น **ปจฺจติ มุนิโน ภตฺตำ, โถกำ โถกำ ฆเร ฆเรติ [ขุ.เถรคาถา. ๒๖/๓๑๖]** บุคคลทุกสกุล, ย่อมหุง

---

[๑๑๖] กิจฺฉา ไม่มีอรรถโถก (เล็กน้อย) ดังนั้น คำว่า โถกตฺถ จึงเป็นอุปลักขณะ ที่หมายถึง กิจฺฉา ด้วย สอดคล้องกับคัมภีร์สัททนีติ อธิบายว่า โถกตฺถาทีสุ อสตฺถวจเน ปญฺจมี ตติยา จ. (ลงปัญจมีวิภัตติและตติยาวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่มีอรรถว่า น้อยเป็นต้น กล่าวคือ ท้ายศัพท์ที่ระบุถึงสิ่งที่ไม่ใช่ทัพพะ)

[๑๑๗] ทัพพะ คือ วัตถุสิ่งของ ที่เป็นรูปธรรม หรือ นามธรรม เป็นคำนาม ดังนั้น อสัตวะในที่นี้จึงหมายถึง วิเสสนะ หรือคุณศัพท์นั่นเอง. ดังนั้น คำว่า โถก ที่เป็นอสัตวะ จึงมุ่งถึงสภาพเล็กน้อย ไม่ใช่สิ่งของเล็กน้อย แต่กรณีที่ระบุทัพพะหรือสิ่งของเล็กน้อย ไม่ลงปัญจมีวิภัตติ แต่ลงตติยาวิภัตติเท่านั้น.

อาหารสกุลละเล็กละน้อยไว้ เพื่อนักปราชญ์. **‘‘อนุปุพฺเพน เมธาวี, โถกํ โถกํ ขเณ ขเณ [ขุ.ธ.๒๕/๒๘]’’** นักปราชญ์ทำกุศลทีละเล็กละน้อย ทุกขณะ พึงขจัดมลทินของตนออกได้โดยลำดับ.

อกตฺตริปิ ปญฺจมี, ตสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา อุสฺสนฺนตฺตา วิปุลตฺตา ตถาคโต สุปฺปติฏฺฐิตปาโท โหติ [ที. นิ. ๓.๒๐๑]ฯ เอตฺถ จ ‘อกตฺตรี’ติ อการเก ญาปกเหตุมฺหีติ วทนฺติฯ ญาเส ปน ‘‘อกตฺตรีติ เหตฺวตฺเถ สงฺคณฺหาติฯ ยตฺถ หิ กตฺตุพุทฺธิ สญฺชายเต, โสว กตฺตา น โหตีติ วตฺตุ สกฺกา’’ติ วุตฺตํฯ เอเตน กตฺตุสทิโส ชนกเหตุ อกตฺตา นามาติ ทีเปติ, กมฺมสฺส กตตฺตาอิจฺจาทิ จ ชนกเหตุ เอวาติฯ

ลงปัญจมีวิภัตติท้ายศัพท์ที่ไม่ใช่กัตตา เช่น **ตสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา อุสฺสนฺนตฺตา วิปุลตฺตา ตถาคโต สุปฺปติฏฺฐิตปาโท โหติ [ที.ปา.๑๑/๑๓๑-๒]ฯ** เพราะกรรมนั้นเป็นสภาพอันทำแล้ว เพราะเป็นสภาพสั่งสมแล้ว เพราะเป็นสภาพเพิ่มพูนแล้ว เพราะเป็นสภาพไพบูลย์แล้ว พระตถาคตเจ้า จึงทรงเป็นผู้มีพระบาทตั้งอยู่อย่างดี.

ในกรณีนี้ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า คำว่า อกตฺตริ (ไม่ใช่กัตตา) ได้แก่ ไม่ใช่การกเหตุ คือ เป็นญาปกเหตุ. แต่อาจารย์วิมลพุทธิ กล่าวไว้ในคัมภีร์นยาสะ[๑๑๘]ว่า คำว่า อกตฺตริ (ไม่ใช่กัตตา) สงเคราะห์อรรถเหตุทั้งหลาย. ดังนั้น ความรู้ว่าเป็นกัตตาเกิดขึ้นในศัพท์ใดสามารถกล่าวได้ว่า ศัพท์นั้นนั่นเทียวไม่ใช่กัตตา (คือเป็นเพียงความสำคัญของผู้กล่าว). ด้วยคำนี้ เป็นอันแสดงว่า ชนกเหตุ ที่เหมือนกันกับกัตตา ได้ชื่อว่า อกัตตา ดังนั้น คำว่า กมฺมสฺส กตตฺตา เป็นต้น จึงเป็นชนกเหตุ อย่างแน่นอน (แต่ก็ได้ชื่อว่า อกตฺตริ (ไม่ใช่กัตตา) จึงลงปัญจมีวิภัตติตามหลักการนี้ได้ไม่ขัดข้องเลย).

ภิยฺยตฺถโยเค –

โยธ สีตญฺจ อุณฺหญฺจ, ติณา ภิยฺโย น มญฺญติ [ที. นิ. ๓.๒๕๓], สุขา ภิยฺโย โสมนสฺสํ [ที. นิ. ๒.๒๘๗], ขนฺตฺยา ภิยฺโย น วิชฺชติ [สํ. นิ. ๑.๒๕๐],

ลงปัญจมีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีความหมายว่า มาก เช่น **โยธ สีตญฺจ อุณฺหญฺจ, ติณา ภิยฺโย น มญฺญติ** [ที.ปา.๑๑/๑๘๕], ส่วนผู้ใดไม่สำคัญความหนาวและความร้อน ยิ่งไปกว่าหญ้า.

---

๑๑๘ นฺยาสปกรณ ๒๗๕. สุตฺต. (ดูบันทึกเพิ่มเติมข้อที่ ๑)

มยา ภิยฺโย น วิชฺชติ, โสตุกามาตฺถ ตุมฺเห ภิกฺขเว ภิยฺโยโสมตฺตาย ปุพฺเพนิวาสกถํ, อตฺตมโน ตฺวํ โหหิ ปรํ วิย มตฺตาย, อหมฺปิ อตฺตมโน โหมิ ปรํ วิย มตฺตายฯ

สุขา ภิยฺโย โสมนสฺสํ [ที.ม.๑๐.๒๐๒], โสมนัสอันยิ่งกว่าสุขก็เกิดขึ้น. **ขนฺตฺยา ภิยฺโย น วิชฺชติ** [สํ.ส.๑๕/๘๗๕] ประโยชน์ยิ่งกว่าขันติไม่มี **มยา ภิยฺโย น วิชฺชติ** บุคคลผู้ยิ่งกว่าเราย่อมไม่มี. **โสตุกามาตฺถ ตุมฺเห ภิกฺขเว ภิยฺโยโส มตฺตาย ปุพฺเพนิวาสกถํ.**ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ ต้องการฟัง เรื่องปุพเพสันนิวาสโดยยิ่งกว่าประมาณ (ยิ่งนัก)หรือ?**อตฺตมโน ตฺวํ โหหิ ปรํ วิย มตฺตาย.**พวกเธอมีใจยินดีมาก หรือ? **อหมฺปิ อตฺตมโน โหมิ ปรํ วิย มตฺตายฯ**[๑๑๙]แม้ข้าพระองค์เป็นผู้มีใจยินดียิ่งนัก

ปญฺจมีวิภตฺติราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มศัพท์ที่มีความหมายแห่งปัญจมีวิภัตติ จบ

---

[๑๑๙] ๒ อุทาหรณ์นี้ พบที่คล้ายกันในพระบาฬีดังนี้ โก หิ ภนฺเต ภควโต ธมฺมํ สุตฺวา น อตฺตมโน อสฺส ปรํ วิย มตฺตาย อหัปิ ภนฺเต ภควโต ธมฺมํ สุตฺวา อตฺตมโน ปรํ วิย มตฺตาย [ที.สี.๒๗๓] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าฟังธรรมของพระองค์แล้วจะไม่ปลื้มใจอย่างเหลือเกิน แม้ข้าพระองค์ฟังธรรมของพระองค์แล้วก็ยังปลื้มใจเหลือเกิน. (ดูเพิ่มเติมบันทึกข้อที่ ๒)

ฉฏฺฐีวิภตฺติราสิ

กสฺมึ อตฺเถ ฉฏฺฐี?

๓๒๐. ฉฏฺฐี สมฺพนฺเธ [๑๒๐]ฯ

ทฺวินฺนำ สมฺพนฺธีนำ เกนจิ ปกาเรน อายตฺตภาโว สมฺพนฺโธ นาม, สมฺพนฺเธ โชเตตพฺเพ วิเสสนสมฺพนฺธิมฺหิ ฉฏฺฐี โหติฯ

ตตฺถ กฺริยาการกสญฺชาโต อสฺเสทมฺภาวเหตุโก สมฺพนฺโธ นามาติ วุตฺตำฯ ตตฺถ ทฺเว สมฺพนฺธิโน อญฺญมญฺญำ ตำตำกฺริยำ กโรนฺติ, ตำ ทิสฺวา ‘‘อิเม อญฺญมญฺญสมฺพนฺธิโน’’ติ ชานนฺตสฺส ทฺวินฺนำ การกานำ ทฺวินฺนำ กฺริยานญฺจ สำโยคำ นิสฺสาย สมฺพนฺโธปิ วิทิโต โหติ, เอวำ สมฺพนฺโธ กฺริยาการกสญฺชาโต, ‘อิมสฺส อย’นฺติ เอวำ ปวตฺตพุทฺธิยา เหตุภูตตฺตา อสฺเสทมฺภาวเหตุโก จฯ

ตตฺถ สมฺพนฺโธ ติวิโธ สามิสมฺพนฺโธ, นานาตฺตสมฺพนฺโธ, กฺริยาการกสมฺพนฺโธติฯ

กลุ่มนามศัพท์ที่มีอรรถแห่งฉัฏฐีวิภัตติ

ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถอะไรบ้าง?

(๑) ลงในอรรถสัมพันธ์ด้วยสูตรนี้

๓๒๐. ฉฏฺฐี สมฺพนฺเธ

ลงฉัฏฐีวิภัตติ เมื่อจะแสดงความสัมพันธ์.

ความเกี่ยวเนื่องกันของสัมพันธี สองบท โดยประการอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า สัมพันธ์. เมื่อจะแสดงสัมพันธ์ ให้ลงฉัฏฐีวิภัตติ ท้ายสัมพันธีที่เป็นวิเสสนะ[๑๒๑] .

ในข้อความข้างต้นนั้น มีอรรถาธิบายว่า สัมพันธ์ ได้แก่ อรรถที่เกิดจากกริยาและการกะ อันเป็นเหตุให้รู้ว่าสิ่งนี้ของสิ่งนี้. ในอรรถสองอย่างเหล่านั้น สัมพันธีสองบท ต่างก็ทำกิริยานั้นซึ่งกันและกัน, เมื่อเห็นการกระทำนั้นแล้วรู้ว่า “สองคนนี้เป็นผู้มีความสัมพันธ์กันและกัน” แม้ก็เป็นอันทราบความสัมพันธ์กันได้ เพราะอาศัยความประกอบกันแห่งการกะทั้งสองและกริยาทั้งสอง, สัมพันธ์ จึงเกิดจากกิริยาการกะ อันเป็นเหตุให้รู้ว่าสิ่งนี้ของสิ่งนี้ เพราะเป็นเหตุแห่งความเป็นไป ของความรู้ ซึ่งเป็นไปอย่างนี้ว่า สิ่งนี้เป็นของผู้นี้.

บรรดาสัมพันธ์และสัมพันธี เหล่านั้น สัมพันธ์มี ๓ คือ สามิสัมพันธ์ (ความสัมพันธ์โดยเป็นเจ้าของ), นานาตตสัมพันธ์ (สัมพันธ์ชนิดต่างๆ และ กิริยาการกสัมพันธ์ (ความสัมพันธ์กระหว่างกริยาและการกะ).

---

[๑๒๐] [ก. ๓๐๑; รู. ๓๑๕; นี. ๖๐๙; จำ. ๒.๑.๙๕; ปา. ๒.๓.๕๐]

[๑๒๑] บทที่มีความเกี่ยวกันเนื่องกันกับบทอื่น เรียกว่า สัมพันธี. ความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างสองบทเหล่านั้นโดยความเป็นวิเสสยะ (บทที่ถูกขยาย) - วิเสสนะ (บทที่ขยาย) มีความเป็นสำ (ทรัพย์) - สามี (เจ้าของ) เป็นต้น ดังที่ท่านจะกล่าวต่อไป เรียกว่า สัมพันธะ. เมื่อแสดงสัมพันธ์ ให้ลงฉัฏฐีวิภัตติท้ายศัพท์ที่มีความเกี่ยวเนื่องกันโดยเป็นวิเสสนะนั้น.

ตตฺถ ‘สามี’ติ ยสฺส กสฺสจิ วิเสสนสมฺพนฺธิโน นามํ, ตสฺมา วิเสสฺยปทตฺถสฺส ตทฺวิเสสนภาเวน สมฺพนฺโธ **สามิสมฺพนฺโธ** นาม

บรรดาสัมพันธ์สามเหล่านั้น สามี เป็นชื่อของวิเสสนสัมพันธี อย่างใดอย่างหนึ่ง, เพราะฉะนั้น ความเกี่ยวเนื่องกับอรรถของวิเสสยบท โดยความเป็นวิเสสนะของอรรถนั้นๆ ชื่อว่า สามีสัมพันธ์ (ความเกี่ยวเนื่องกับสามี).

โส วิเสสฺยปทตฺถเภเทน อเนกวิโธฯ

สามิสัมพันธ์มีหลายอย่าง ตามประเภทแห่งอรรถของบทอันเป็นวิเสสยะ ดังนี้

ตตฺถ ตสฺส มาตา, ตสฺส ปิตาอิจฺจาทิ **ชนกสมฺพนฺโธ** นามฯ

ชนกสัมพันธ์ ได้แก่ ความเกี่ยวเนื่องกับชนกะ (ผู้ให้กำเนิด) โดยมีชัญญะเป็นวิเสสนะ[๑๒๒] เช่น

ตสฺส ปิตา
บิดาของบุตรนั้น
ตสฺส มาตา
มารดาของบุตรนั้น.

ตสฺสา ปุตฺโต, ตสฺสา ธีตา อิจฺจาทิ **ชญฺญสมฺพนฺโธ** นามฯ

ชัญญสัมพันธ์ ได้แก่ ความเกี่ยวเนื่องกับชัญญะ(ผู้ถูกให้กำเนิด) โดยมีชนกะเป็นวิเสสนะ เช่น

ตสฺสา ปุตฺโต
บุตรของ มารดา.
ตสฺสา ธีตา
บุตรีของมารดานั้น เป็นต้น

ตสฺส ภาตา, ตสฺส ภคินี อิจฺจาทิ **กุลสมฺพนฺโธ** นาม.

กุลสัมพันธ์ ได้แก่ ความเกี่ยวเนื่องกับกุล (ผู้อยู่ร่วมตระกูล โดยมี กุลวนฺต เป็นวิเสสนะ เช่น

ตสฺส ภาตา
พี่ชายของ บุคคลนั้น

---

[๑๒๒] หมายถึง บทที่ลงท้ายด้วยฉัฏฐีวิภัตติ คือ ตสฺส ปุตฺตสฺส (ของบุตรนั้น) มีชื่อเรียกว่า ชนกสัมพันธ์ ในฐานะที่มีความเกี่ยวเนื่องกับบทที่มีความหมายว่า ผู้ให้กำเนิด (ชนกะ). อีกนัยหนึ่ง หมายถึง ความสัมพันธ์กันและกัน โดยมีบทวิเสสนะเป็นชัญญะ (ผู้กำเนิด) และมีบทวิเสสยะเป็น ชนกะ. แม้ข้างหน้าก็มีนัยนี้.

ตสฺส ภคินี
น้องสาวของบุคคล

สกฺโก เทวานมินฺโท [สำ. นิ. ๑.๒๔๘] อิจฺจาทิ **สามิสมฺพนฺโธ** นามฯ

สามิสัมพันธ์ ได้แก่ ความเกี่ยวเนื่องกับสามิ (เจ้าของ) โดยมี สำ เป็นวิเสสนะ เช่น
สกฺโก เทวานมินฺโท (สำ.ส.๑๕/๖๒๓)
ท้าวสักกะ ผู้เป็นใหญ่แห่งเทวดาทั้งหลาย.

ปหูตำ เม ธนำ สกฺก [ชา. ๑.๑๕.๗๒], ภิกฺขุสฺส ปตฺตจีวรำ อิจฺจาทิ **สำสมฺพนฺโธ** นาม.

สังสัมพันธ์ ได้แก่ ความเกี่ยวเนื่องสัง (ทรัพย์) โดยมี สามี เป็นวิเสสนะ เช่น
ปหูตำ เม ธนำ สกฺก [ชา.๒๗/๒๐๗๘]
ข้าแต่ท้าวสักกะ ทรัพย์ของเรา มีมาก.

อมฺพวนสฺส อวิทูเร, นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก [ธ. ป. ๓๒] อิจฺจาทิ **สมีปสมฺพนฺโธ** นามฯ

สมีปสัมพันธ์ ได้แก่ ความเกี่ยวเนื่องกับสมีปะ (ความใกล้) โดยมี สมีปี เป็นวิเสสนะ เช่น
อมฺพวนสฺส อวิทูเร
ในที่ไม่ไกลแห่งอัมพวนาราม,
นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก [ขุ.ธ.๒๕/๑๒].
ในที่ไม่ไกลแห่งพระนิพพานเลย

สุวณฺณสฺส ราสิ, ภิกฺขูนำ สมูโห อิจฺจาทิ **สมูหสมฺพนฺโธ** นามฯ

สมูหสัมพันธ์ ได้แก่ ความเกี่ยวเนื่องกับสมูหะ (หมู่) โดยมีสมูหี เป็นวิเสสนะ เช่น
สุวณฺณสฺส ราสิ
กองแห่งทอง,
ภิกฺขูนำ สมูโห
หมู่แห่งภิกษุทั้งหลาย

มนุสฺสสฺเสว เต สีสำ [ชา. ๑.๔.๘๑], รุกฺขสฺส สาขา อิจฺจาทิ **อวยวสมฺพนฺโธ** นามฯ

อวยวสัมพันธ์ ได้แก่ ความเกี่ยวเนื่องกับอวัยวะ(ส่วน) โดยมีอวยวีเป็นวิเสสนะ เช่น
มนุสฺสสฺเสว เต สีสำ [ขุ.ชา.๒๗/๕๘๒]
ศีรษะเหล่านั้น เป็นของมนุษย์แน่นอน.
รุกฺขสฺส สาขา

กิ่งของต้นไม้

สุวณฺณสฺส ภาชนํ, อลาพุสฺส กฏาหํ, ภฏฺฐธญฺญานํ สตฺตุ อิจฺจาทิ **วิการสมฺพนฺโธ** นามฯ

วิการสัมพันธ์ ได้แก่ ความเกี่ยวเนื่องกับวิการ (สิ่งที่ทำให้พิเศษ หรือ ถูกแปลงมา)โดยวิการวนฺต เป็นวิเสสนะ เช่น

สุวณฺณสฺส ภาชนำ
ภาชนะแห่งทอง
อลาพุสฺส กฏาหำ
กระโหลก(ใส่น้ำ)แห่งน้ำเต้า
ภฏฺฐธญฺญานำ สตฺตุ
ข้าวสัตตุ แห่งธัญญพืชที่ถูกตำแล้ว

ยวสฺส องฺกุโร, เมฆสฺส สทฺโท, ปุปฺผานำ คนฺโธ, ผลานำ รโส, อคฺคิสฺส ธูโม อิจฺจาทิ **การิยสมฺพนฺโธ** นามฯ

การิยสัมพันธ์ ได้แก่ ความเกี่ยวเนื่องกับการิยะ(ผล) โดยมีการิยีเป็นวิเสสนะ เช่น

ยวสฺส องฺกุโร
หน่อแห่งข้าวบาเลย์
เมฆสฺส สทฺโท
ปุปฺผานำ คนฺโธ
กลิ่นแห่งดอกไม้ทั้งหลาย
ผลานำ รโส
น้ำแห่งผลไม้
อคฺคิสฺส ธูโม
ควันของไฟ.

ขนฺธานำ ชาติ, ขนฺธานำ ชรา, ขนฺธานำ เภโท [สำ. นิ. ๒.๑] อิจฺจาทิ **อวตฺถาสมฺพนฺโธ** นามฯ

อวัตถาสัมพันธ์ ได้แก่ ความเกี่ยวเนื่องกับอวัตถา (กำหนดกาลเวลา) โดยมีอวัตถาวันตะเป็นวิเสสนะ เช่น

ขนฺธานำ ชาติ
ความเกิดขึ้นแห่งขันธ์ทั้งหลาย
ขนฺธานำ ชรา,
ความแก่หง่อมแห่งขันธ์ทั้งหลาย
ขนฺธานำ เภโท [สำ.นิ.๑๖/๖]

ความแตกไปแห่งขันธ์ทั้งหลาย

สุวณฺณสฺส วณฺโณ, วณฺโณ น ขียฺเยถ ตถาคตสฺส [ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐๔], พุทฺธสฺส กิตฺติสทฺโท, สิปฺปิกานํ สตํ นตฺถิ [ชา. ๑.๑.๑๑๓], ติลานํ มุฏฺฐิ อิจฺจาทิ **คุณสมฺพนฺโธ** นามฯ

คุณสัมพันธ์ ได้แก่ ความเกี่ยวเนื่องกับคุณ (อัปปธาน, อรรถที่แสดงทัพพะอันเป็นที่ตั้งของตน ให้ปรากฏ) โดยมีคุณีเป็นวิเสสนะ เช่น

สุวณฺณสฺส วณฺโณ
สีแห่งทอง
วณฺโณ น ขียฺเยถ ตถาคตสฺส [ที.อฏฺฐ. ๑/๓๐๔]
คุณธรรมของพระตถาคตเจ้า ไม่พึงหมดสิ้น.
พุทฺธสฺส กิตฺติสทฺโท
เกียรติศัพท์ของพระพุทธเจ้า.
สิปฺปิกานํ สตํ นตฺถิ [ขุ.ชา.๒๗/๑๑๓]
ร้อยแห่งหอยโข่งทั้งหลาย ย่อมไม่มี.
ติลานํ มุฏฺฐิ
กำมือหนึ่งแห่งงาทั้งหลาย.

ปาทสฺส อุกฺขิปนํ, หตฺถสฺส สมิญฺชนํ, ธาตูนํ คมนํ ฐานํ อิจฺจาทิ **กฺริยาสมฺพนฺโธ** นามฯ

กริยาสัมพันธ์ ได้แก่ ความเกี่ยวเนื่องกับกริยา (การกระทำ) โดยมีบทวิเสสนะเป็นกริยามันตะ เช่น

ปาทสฺส อุกฺขิปนำ
การยกขึ้นแห่งเท้า
หตฺถสฺส สมิญฺชนำ
การเหยียดแห่งมือ
ธาตูนำ คมนำ ฐานำ
การไป (แห่งธาตุทั้งหลาย), การหยุดอยู่ แห่งธาตุทั้งหลาย.

จาตุมหาราชิกานำ ฐานำ อิจฺจาทิ **ฐานสมฺพนฺโธ** นามฯ

ฐานสัมพันธ์ ความเกี่ยวเนื่องกับฐานะ (ภูมิ, ที่อยู่) โดยมีบทวิเสสนะเป็นฐานี เช่น

จาตุมหาราชิกานำ ฐานำ
ที่อยู่ของท้าวจาตุมหาราชิกา.

เอวมาทินา นเยน สามิสมฺพนฺโธ อเนกสหสฺสปฺปเภโท, โส จ กฺริยาสมฺพนฺธาภาวา การโก นาม น โหติฯ ยทิ เอวํ ‘‘ปาทสฺส อุกฺขิปนำ’’ อิจฺจาทิ กฺริยาสมฺพนฺโธ นามาติ อิทำ น ยุชฺชตีติ? วุจฺจเต – กฺริยาสมฺพนฺธาภาวาติ อิทำ สาธกภาเวน สมฺพนฺธาภาวำ สนฺธาย วุตฺตำ, สิทฺธาย ปน กฺริยาย สมฺพนฺธำ สนฺธาย กฺริยาสมฺพนฺโธ นาม วุตฺโตติฯ

สามีสัมพันธ์ มีหลายอย่างมากมายโดยนัยเป็นต้นอย่างนี้. อนึ่ง สามีสัมพันธ์นั้น หาได้ชื่อว่า การกะไม่ เพราะไม่ความเกี่ยวเนื่องกับกริยา. เมื่อเป็นดังที่ว่ามานี้ ที่ว่า “ปาทสฺส อุกฺขิปนำ การยกเท้า ชื่อว่ากิริยาสัมพันธ์ ดังนี้เป็นต้น ก็จะไม่น่าถูกต้องละซิ?.

เรื่องนี้ ขอชี้แจงว่า - ที่กล่าวคำว่า เพราะไม่มีความเกี่ยวเนื่องกับกริยา (กฺริยาสมฺพนฺธภาวา) ดังนี้ไว้ หมายถึงความไม่มีแห่งความเกี่ยวเนื่องกับกริยาโดยเป็นการกระทำกริยาให้สำเร็จ. แต่ที่ข้าพเจ้ากล่าวว่า ชื่อว่า กริยาสัมพันธ์ (ความเกี่ยวเนื่องกับกริยา) โดยหมายถึงความเกี่ยวเนื่องกัน ก็ต่อเมื่อกริยาสำเร็จลงแล้ว.

นานาตฺตสมฺพนฺเธ ปน นานาอตฺเถสุ ฉฏฺฐี โหติฯ ตตฺถ ฉี, อาวีปจฺจยานำ กมฺเม นิจฺจำ ฉฏฺฐี, ฌานสฺส ลาภี, จีวรสฺส ลาภี, ธนสฺส ลาภี, อาทีนวสฺส ทสฺสาวี, อตฺถิ รูปานำ ทสฺสาวี, อตฺถิ สมวิสมสฺส ทสฺสาวี, อตฺถิ ตารกรูปานำ ทสฺสาวี, อตฺถิ จนฺทิมสูริยานำ ทสฺสาวีฯ

ส่วนฉัฏฐีวิภัตติ ย่อมลงในอรรถ**นานัตตสัมพันธ์** (สัมพันธ์ชนิดต่างๆ) กล่าวคือ ลงในอรรถต่างๆ.

บรรดาอรรถเหล่านั้น ลงฉัฏฐีวิภัตติแน่นอนท้ายศัพท์อันเป็นอรรถกรรมของ ฉีปัจจัย และ อาวีปัจจัย เช่น

ฌานสฺส ลาภี
ผู้ได้ซึ่งฌาน (บรรลุ)
จีวรสฺส ลาภี
ผู้ได้ซึ่งจีวร
ธนสฺส ลาภี
ผู้ได้ซึ่งทรัพย์
อาทีนวสฺส ทสฺสาวี
ผู้เห็นซึ่งโทษ.
อตฺถิ รูปานำ ทสฺสาวี
ผู้เห็นซึ่งรูปทั้งหลาย มีอยู่
อตฺถิ สมวิสมสฺส ทสฺสาวี
ผู้เห็นซึ่งทางเรียบและทางขรุขระ มีอยู่.
อตฺถิ ตารกรูปานำ ทสฺสาวี

ผู้เห็นรูปแห่งดาว มีอยู่
อตฺถิ จนฺทิมสูริยานํ ทสฺสาวี
ผู้เห็นซึ่งจันทร์และดวงอาทิตย์ มีอยู่.

ตุ, อก, อน, ณปจฺจยานํ โยเค กฺวจิ กมฺมตฺเถ ฉฏฺฐีฯ

ในบางแห่ง ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถกรรม ซึ่งสัมพันธ์กับ ตุปัจจัย, อกปัจจัย, อนปัจจัย และ ณปัจจัย

ตุปจฺจเย ตาว –

จะกล่าวถึงศัพท์ที่สัมพันธ์กับ ตุปัจจัยก่อน. ตัวอย่างเช่น

ตสฺส ภวนฺติ วตฺตาโร [ม. นิ. ๒.๑๗๓], สหสา กมฺมสฺส กตฺตาโร, อมตสฺส ทาตา [ม. นิ. ๑.๒๐๓], ภินฺนานํ สนฺธาตา [ที. นิ. ๑.๙, ๑๖๔], สหิตานํ วา อนุปฺปทาตา [ที. นิ. ๑.๙, ๑๖๔] อิจฺจาทิฯ

ตสฺส ภวนฺติ วตฺตาโร [ม.ม.๑๒/๓๐๔]
จะมีผู้ว่ากล่าวซึ่งภิกษุนั้นได้
สหสา กมฺมสฺส กตฺตาโร
ผู้ผลุนผลันทำกรรม
อมตสฺส ทาตา [ม.มู.๑๒/ ๒๔๗]
(พระผู้มีพระภาคเจ้า) ผู้ทรงประทานอมตะ.
ภินฺนานํ สนฺธาตา [ที.สี. ๙/๔]
สมานผู้ที่แตกร้าวกัน,
สหิตานํ วา อนุปฺปทาตา [ที.สี. ๙/๔]
ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง

กฺวจีติ กึ? คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา [อ. นิ. ๗.๓๗], คาถํ กตฺตา โนวสิตา [อ. นิ. ๔.๑๐๗], กาเลน ธมฺมีกถํ ภาสิตา, สรสิ ตฺวํ เอวรูปํ วาจํ ภาสิตา, ปเรสํ ปุญฺญํ อนุโมเทตา, พุชฺฌิตา สจฺจานิ [มหานิ. ๑๙๒] อิจฺจาทิฯ

ข้อยกเว้น

บทว่า ในบางแห่ง (กวจิ) กล่าวไว้ทำไม?
ในตัวอย่างเหล่านี้ (ท้ายศัพท์ที่มีอรรถกรรม แม้จะสัมพันธ์กับตุปัจจัย ก็ไม่ลงฉัฏฐีวิภัตติ)
คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา [อ.สตฺตก.๒๓/๓๔],
ผู้แต่งถ้อยคำที่ลึกซึ้งได้.
คาถํ กตฺตา โนวสิตา [อ.จตุ.๒๑/๑๐๗]
เป็นผู้ขุดรู แต่ไม่อยู่
กาเลน ธมฺมีกถํ ภาสิตา,
กล่าวธัมมีกถาโดยกาลอันควร.

สรสิ ตฺวํ เอวรูปึ วาจึ ภาสิตา,
ท่าน เป็นผู้กล่าววาจาเช่นนี้ ขอจงระลึกเถิด
ปเรสํ ปุญฺญึ อนุโมเทตา,
อนุโมทนาบุญของผู้อื่น
พุชฺฌิตา สจฺจานิ [ขุ.มหานิ. ๒๕/๑๕๒]
ทรงตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย.

อกปจฺจเย –

ท้ายศัพท์ที่มีอรรถกรรม ซึ่งสัมพันธ์กับอก-ปัจจัย เช่น

กมฺมสฺส การโก นตฺถิ, วิปากสฺส จ เวทโก [วิสุทฺธิ ๒.๖๘๕], อวิสวาทโก โลกสฺส [ที. นิ. ๑.๕] อิจฺจาทิฯ

กมฺมสฺส การโก นตฺถิ, วิปากสฺส จ เวทโก [วิสุทฺธิ ๒/๖๘๕ (ฉ)],
ผู้ทำกรรม และ ผู้เสวยผลแห่งกรรมไม่มี
อวิสวาทโก โลกสฺส [ที.สี.๕/๔]
ผู้ไม่หลอกลวงชาวโลก

กฺวจีติ กึ? มหติ มหึ อนุสาสโก, ชนํ อเหฐโก, กฏฺ การโก, ปสโว ฆาตโก อิจฺจาทิฯ

คำว่า ในบางแห่ง มีประโยชน์ในการไม่ลงฉัฏฐีวิภัตติ แม้จะสัมพันธ์กับอก-ปัจจัยนี้ ดังตัวอย่างนี้เช่น

มหติ มหึ อนุสาสโก,
ผู้อนุศาสก์ชาวแผ่นดินหมู่มาก
ชนํ อเหฐโก,
ผู้เบียดเบียนประชาชน
กฏฺ การโก,
ช่างทอเสื่อ
ปสโว ฆาตโก
คนฆ่าสัตว์

อนปจฺจเย –

ท้ายศัพท์ที่มีอรรถกรรม ซึ่งสัมพันธ์กับศัพท์ที่ประกอบกับอนปัจจัย ตัวอย่าง

ปาปสฺส อกรณํ สุขํ [ธ. ป. ๖๑], ภารสฺส อุกฺขิปนํ, หตฺถสฺส คหณํ, หตฺถสฺส ปรามสนํ,

ปาปสฺส อกรณํ สุขํ [ขุ.ธ.๒๕/๓๓],
การไม่ทำบาป นำความสุขมาให้
ภารสฺส อุกฺขิปนํ,

อญฺญตรสฺส องฺคสฺส ปรามสนํ [ปารา. ๒๗๐] อิจฺจาทิ.

ยกภาระออกไป
หตฺถสฺส คหณํ
จับมือ
หตฺถสฺส ปรามสนํ
ลูบมือ
อญฺญตรสฺส องฺคสฺส ปรามสนํ [วิ.มหาวิ.๑/๓๗๗]
ลูบคลำอวัยวะอันใดอันหนึ่ง.

กฺวจีติ กึ? ภควนฺตํ ทสฺสนาย [อุทา. ๒๓] อิจฺจาทิฯ

คำว่า ในบางแห่ง (กฺวจิ) มีไว้เพื่ออะไร
แม้จะสัมพันธ์กับศัพท์ที่ประกอบกับ อน ปัจจัย ก็ไม่ลงฉัฏฐีวิภัตติในบางแห่ง เช่น
ภควนฺตํ ทสฺสนาย [ขุ.ธ.๒๕/๔๕]
เพื่อเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ณปจฺจเย –

ในอรรถกรรม ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่ประกอบกับ ณปัจจัย ตัวอย่าง

อจฺฉริโย อรชเกน วตฺถานํ ราโค, อโคปาลเกน คาวีนํ โทโห, อปฺปปุญฺญานํ ลาภานํ ลาโภ, หตฺถสฺส คาโห, ปตฺตสฺส ปฏิคฺคาโห อิจฺจาทิฯ

อจฺฉริโย อรชเกน วตฺถานํ ราโค
การย้อมผ้าโดยผู้ไม่ใช่นักย้อม น่าอัศจรรย์.
อโคปาลเกน คาวีนํ โทโห
การรีดแม่โค (รีดนม) โดยผู้ไม่ใช่คนเลี้ยงโค .
อปฺปปุญฺญานํ ลาภานํ ลาโภ
การได้ลาภโดยผู้มีบุญน้อย
หตฺถสฺส คาโห
การจับมือ
ปตฺตสฺส ปฏิคฺคาโห
การรับบาตร

ตฺวาปจฺจเยปิ กฺวจิ กมฺมนิ ฉฏฺฐี, อลชฺชีนํ นิสฺสาย, อายสฺมโต นิสฺสาย วจฺฉามิ, จตฺตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย ปสาโท [ธ. ส. ๕๙๖-๕๙๙ (อุปาทาย)] อิจฺจาทิฯ

ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถกรรม ท้ายศัพท์แม้ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่ประกอบกับตฺวาปัจจัย ในบางแห่ง เช่น
อลชฺชีนํ นิสฺสาย,

อาศัยแล้วซึ่งผู้ไม่มีความละอาย
อายสฺมโต นิสฺสาย วจฺฉามิ,
ข้าพเจ้า อาศัยท่านผู้มีอายุ จึงได้อาศัยอยู่.
จตุนฺนำ มหาภูตานำ อุปาทาย ปสาโท [อภิ.สำ. ๓๔/๕๑๖]
ประสาท (รูป) อาศัยมหาภูตรูป ๔.

กตฺตริ ต, ตวนฺตุ, ตาวี, มาน'นฺตานำ โยเค ปน กมฺมนิ ทุติยา เอว, สุขกาโม วิหารำ กโต, คามำ คโต, โอทนำ ภุตฺตวา ภุตฺตาวี, กมฺมำ กุรุมาโน, กมฺมำ กโรนฺโต อิจฺจาทิฯ

แต่ลงทุติยาวิภัตติเท่านั้นในอรรถกรรม ซึ่งสัมพันธ์กับศัพท์ลงต ตวนฺตุ, ตาวี, มานและอนฺต ปัจจัย (ที่เป็นไป) ในอรรถกัตตา เช่น
สุขกาโม วิหารำ กโต
ผู้ปรารถนาความสุข สร้างวิหาร.
คามำ คโต
ผู้ไปสู่บ้าน
โอทนำ ภุตฺตวา
บุคคล กินข้าว
โอทนำ ภุตฺตาวี,
บุคคล กินข้าว
กมฺมำ กุรุมาโน
บุคคลทำการงาน
กมฺมำ กโรนฺโต
บุคคลทำการงาน

กฺวจิ ฉฏฺฐีปิ ทิสฺสติ, ธมฺมสฺส คุตฺโต เมธาวี [ธ. ป. ๒๕๗] อิจฺจาทิฯ

ในบางแห่งพบว่า ลงฉัฏฐีวิภัตติบ้าง เช่น
ธมฺมสฺส คุตฺโต เมธาวี [ขุ.ธ.๒๕/๒๕]
นักปราชญ์ ผู้อันธรรมคุ้มครองแล้ว.

สร, อิสุ, จินฺต, อิส, ทยธาตูนำ กมฺมนิ ฉฏฺฐี วา, มาตุสฺส สรติ, มาตรำ สรติ, ปิตุสฺส สรติ, ปิตรำ สรติ, น รชฺชสฺส สริสฺสสิ [ชา. ๒.๒๒.๑๗๒๑], น เตสำ โกจิ สรติ, สตฺตานำ กมฺมปจฺจยา [ขุ. ปา. ๗.๒], อาปตฺติ ปริยนฺตำ นสฺสรติ, รตฺติปริยนฺตำ นสฺสรติ [จูฬว.

ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถกรรม ของ สร (ระลึก) ธาตุ, อิสุ (ปรารถนา) ธาตุ, จินฺต (คิด) ธาตุ, อิส (ริษยา) ธาตุ และ ทย (รัก) ธาตุ ได้บ้าง ตัวอย่าง
มาตุสฺส สรติ
ย่อมระลึกถึงมารดา, เป็น มาตรำ สรติ ก็มีบ้าง.

๑๕๗], ปุตฺตสฺส อิจฺฉติ ปุตฺตํ วา, มาตุสฺส จินฺเตติ มาตรํ วา, เถรสฺส อชฺเฌสติ เถรํ วา, เตลสฺส ทยติ เตลํ วา, รกฺขตีติ อตฺโถฯ

ปิตุสฺส สรติ, ปิตรํ สรติ,

ย่อมระลึกถึงบิดา, เป็น ปิตรํ สรติ ก็มีบ้าง.

น รชฺชสฺส สริสฺสสิ [ขุ.ชา.๒๘/๑๐๗๗]

จักไม่ระลึกถึงรัชสมบัติ

น เตสํ โกจิ สรติ, สตฺตานํ กมฺมปจฺจยา [ขุ.ขุ.๒๕/๘]

ญาติไรๆของเปรตเหล่านั้นระลึกไม่ได้ เพราะกรรมของสัตว์เหล่านั้นเป็นปัจจัย.

อาปตฺติปริยนฺตํ นสฺสรติ, รตฺติปริยนฺตํ นสฺสรติ [วิ.จู.๖/๔๖๖],

ระลึกที่สุดแห่งอาบัติไม่ได้, ระลึกที่สุดแห่งราตรีไม่ได้

ปุตฺตสฺส อิจฺฉติ

ย่อมปรารถนาบุตร. มีรูปเป็น ปุตฺตํ บ้าง.

มาตุสฺส จินฺเตติ มาตรํ วา,

ย่อมปรารถนามารดา. มีรูปเป็น มาตรํ บ้าง.

เถรสฺส อชฺเฌสติ เถรํ วา

ย่อมนิมนต์พระเถระ, มีรูปเป็น เถรํ บ้าง.

เตลสฺส ทยติ.

ย่อมรักษาน้ำมัน, มีรูปเป็น เตลํ บ้าง. ทยติ ความหมายคือ รกฺขติ (รักษา).

กรธาตุสฺส อภิสงฺขรณตฺถวาจิโน กมฺเม ฉฏฺฐี, อุทกสฺส ปฏิกุรุเต อุทกํ วา, กณฺฑสฺส ปฏิกุรุเต กณฺฑํ วา อิจฺจาทิฯ

ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถกรรม แห่งกร ธาตุที่มีความหมายว่า อภิสังขรณ (ปรุงแต่ง) เช่น

อุทกสฺส ปฏิกุรุเต.

บุคคลย่อมปรุงแต่ง ซึ่งน้ำ, มีรูปเป็น อุทกํ บ้าง.

กณฺฑสฺส ปฏิกุรุเต.

บุคคลย่อมปรุงแต่งซึ่งลูกศร,มีรูปว่ากณฺฑํ บ้าง.

ตปจฺจเย ปูชนตฺถาทิธาตูนำ กตฺตริ ฉฏฺฐี วา, รญฺโญ สมฺมโต รญฺญา วา, คามสฺส ปูชิโต คาเมน วา, รญฺโญ สกฺกโต รญฺญา วา, รญฺโญ อปจิโต รญฺญา วา, รญฺโญ มานิโต [ที. นิ. ๑.๓๐๓] รญฺญา วา, ตถา สุปฺปฏิวิทฺธา พุทฺธานำ ธมฺมธาตุ, อมตำ เตสำ ปริภุตฺตำ, เยสำ กายคตาสติ ปริภุตฺตา [อ. นิ. ๑.๖๐๓], อมตำ เตสำ วิรทฺธำ, เยสำ กายคตาสติ วิรทฺธา [อ. นิ. ๑.๖๐๓]ฯ

ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับตปัจจัย ลงฉัฏฐีวิภัตติในอรรถกัตตาของศัพท์ที่ประกอบกับธาตุที่มีอรรถบูชาเป็นต้น ได้บ้าง เช่น

รญฺโญ สมฺมโต

อันพระราชาสมมุติแล้ว, เป็นรูปว่า รญฺญา บ้าง

คามสฺส ปูชิโต

อันชาวบ้านบูชาแล้ว, เป็นรูปว่า คาเมน บ้าง

รญฺโญ สกฺกโต

อันพระราชาทรงสักการะแล้ว, รูปว่า รญฺญา บ้าง

รญฺโญ อปจิโต

อันพระราชาทรงยำเกรงแล้ว, มีรูปว่า รญฺญา บ้าง

รญฺโญ มานิโต [ที.สี.๙/๑๘๑]

อันพระราชาทรงนับถือแล้ว, มีรูปว่า รญฺญา บ้าง

ด้วยอาทิศัพท์ ลงฉัฏฐีวิภัตติในอรรถกัตตาของศัพท์ที่ประกอบกับธาตุเหล่านี้ด้วย เช่น

สุปฺปฏิวิทฺธา พุทฺธานำ ธมฺมธาตุ

ธรรมธาตุอันพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แทงตลอดแล้วด้วยดี.

อมตำ เตสำ ปริภุตฺตำ, เยสำ กายคตาสติ ปริภุตฺตา [อ.เอก.๒๐/๒๓๕],

กายคตาสติ อันชนเหล่าใด ไม่ได้บริโภคแล้ว, อมตะ ชื่อว่า อันชนเหล่านั้น ไม่ได้บริโภคแล้ว.

อมตำ เตสำ วิรทฺธำ, เยสำ กายคตาสติ วิรทฺธา [อ.เอก.๒๐/๒๓๘]

กายคตาสติอันชนเหล่าใดเบื่อแล้ว อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นเบื่อแล้ว.

ติปจฺจเยปิ กฺวจิ กตฺตริ ฉฏฺฐี วา, โสภณา กจฺจายนสฺส ปกติ กจฺจายเนน วา, โสภณา พุทฺธโฆสสฺส ปกติ พุทฺธโฆเสน วา อิจฺจาทิฯ

ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถกัตตาท้ายศัพท์แม้ที่สัมพันธ์กับติปัจจัยในบางแห่ง ได้บ้าง เช่น

โสภณา กจฺจายนสฺส ปกติ.

ความงามอันพระกัจจายนะกระทำก่อน, เป็นรูปว่า กจฺจายเนน บ้าง

โสภณา พุทฺธโฆสสฺส ปกติ.

ความงามอันพระพุทธโฆษะกระทำก่อน, เป็นรูปว่า พุทฺธโฆเสน บ้าง

ปูชนตฺถานำ ปูรณตฺถานญฺจ กรเณ ฉฏฺฐี, ปุปฺผสฺส พุทฺธำ ปูเชติ ปุปฺเผน วา, ฆตสฺส อคฺคึ ชุโหติ ฆเตน วา, ปตฺตำ อุทกสฺส ปูเรตฺวา, ปูรำ นานาปฺปการสฺส อสุจิโน [ที. นิ. ๒.๓๗๗], พาโล ปูรติ ปาปสฺส [ธ. ป. ๑๒๑], ธีโร ปูรติ ปุญฺญสฺส [ธ. ป. ๑๒๑] ปูรติ ธญฺญานำ วา มุคฺคานำ วา มาสานำ วา อิจฺจาทิฯ

ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถกรณะ ของธาตุที่มีอรรถบูชา และ ที่มีอรรถทำให้เต็ม ได้บ้างเช่น

ปุปฺผสฺส พุทฺธำ ปูเชติ

ย่อมบูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้, มีรูปว่า ปุปฺเผน บ้าง.

ฆตสฺส อคฺคึ ชุโหติ

ย่อมบูชาไฟด้วยน้ำมันเนย, มีรูปว่า ฆเตน บ้าง

ปตฺตำ อุทกสฺส ปูเรตฺวา

ยังบาตรให้เต็มด้วยน้ำ.

ปูรำ นานาปฺปการสฺส อสุจิโน [ที.ม.๑๐/๒๗๗]

เต็มไปด้วยของสกปรกมีประการต่างๆ

พาโล ปูรติ ปาปสฺส [ธ. ป. ๑๒๑]

คนพาลย่อมเต็มด้วยบาป.,

ธีโร ปูรติ ปุญฺญสฺส [ธ. ป. ๑๒๑]

นักปราชญ์ย่อมเต็มด้วยบุญ.

ปูรติ ธญฺญานำ วา มุคฺคานำ วา มาสานำ วา

เต็มด้วยข้าว บ้าง ถั่วเขียว บ้าง ถั่วราชมาส บ้าง.

ตติยา วา, เขมา นาม โปกฺขรณี, ปุณฺณา หำเสหิ ติฏฺฐติฯ

ในกรณีดังกล่าว ลงตติยาวิภัตติได้บ้าง เช่น

เขมา นาม โปกฺขรณี, ปุณฺณา หำเสหิ ติฏฺฐติ

สระโบกขรณีชื่อว่า าเขมา เต็มไปด้วยหงษ์มากมายตั้งอยู่.

ตพฺพ, รุชาทิโยเค ปน สมฺปทาเน จตุตฺถี เอว, ยกฺขเสนาปตีนํ อุชฺฌาเปตพฺพํ วิกฺกนฺทิตพฺพํ วิรวิตพฺพํ [ที. นิ. ๓.๒๘๓ (วิสทิสํ)], เทวทตฺตสฺส รุชฺชติ, รชกสฺส วตฺถํ ททาติ อิจฺจาทิฯ

ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับตพฺพ-ปัจจัย และ รุช ธาตุเป็นต้น ลงจตุตถีวิภัตติ ในอรรถสัมปทานได้อย่างเดียว เช่น

ยกฺขเสนาปตีนํ อุชฺฌาเปตพฺพํ วิกฺกนฺทิตพฺพํ วิรวิตพฺพํ [ที.ปา.๑๑/๒๑๔ (วิสทิสํ)],

อุบาสิกานั้นพึงยกโทษ พึงคร่ำครวญ พึงร้องแก่ยักษ์เสนาบดี.

เทวทตฺตสฺส รุชฺชติ,

ย่อม (เบียดเบียน ?) ต่อเทวทัต

รชกสฺส วตฺถํ ททาติ

ย่อมให้ผ้าแก่ช่างย้อม

ภยตฺถาทีนํ อปาทาเน พหุลํ ฉฏฺฐี, กึ นุ โข อหํ ตสฺส สุขสฺส ภายามิ, สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน [ธ. ป. ๑๒๙], ภีโต จตุนฺนํ อาสีวิสานํ [สํ. นิ. ๔.๒๓๘], มา ภิกฺขเว ปุญฺญานํ ภายิตฺถ [อุทา. ๒๒], สงฺขาตุ์ โนปิ สกฺโกมิ, มุสาวาทสฺส โอตฺตปฺ [สํ. นิ. ๑.๑๘๔] อิจฺจาทิฯ ตตฺถ ‘โอตฺตป’นฺติ โอตฺตปฺปนฺโตฯ ตถา อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส, เชฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส [ม. นิ. ๓.๒๐๗] อิจฺจาทิ จฯ

ในอรรถอปาทานของธาตุที่มีอรรถกลัวเป็นต้น โดยมากจะลงฉัฏฐีวิภัตติ เช่น

กึ นุ โข อหํ ตสฺส สุขสฺส ภายามิ

เพราะเหตุไรหนอ เราจึงกลัวจากความสุขนั้น,

สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน [ขุ.ธ.๒๕/๐],

สัตว์โลกย่อมสะดุ้งกลัวจากอาชญา, สัตว์ทั้งปวงย่อมกลัวจากความตาย

ภีโต จตุนฺนํ อาสีวิสานํ [สํ.๑๘/๓๑๐],

บุรุษนั้นกลัวอสรพิษทั้ง ๔ จำพวกนั้น

มา ภิกฺขเว ปุญฺญานํ ภายิตฺถ [ขุ.สุ.๒๕/๒๐๐],

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่ากลัวบุญเลย.

สงฺขาตุ์ โนปิ สกฺโกมิ,

มุสาวาทสฺส โอตฺตปฺ [สํ.ส.๑๕/๖๑๒]

ก็ข้าพระองค์ไม่อาจกำหนดนับได้เลยว่า ฯลฯ ดังนี้ เพราะเกรงกลัวการกล่าวเท็จ.

ในตัวอย่างว่า มุสาวาทสฺส โอตฺตปฺ นั้น คำว่า โอตฺตปฺ ได้แก่ โอตฺตปฺปนฺโต เพราะสะดุ้งกลัว (อนฺต ปัจจัยลงในอรรถเหตุ).

และด้วยอาทิศัพท์ ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถอปาทานของธาตุเหล่านี้เหมือนกัน เช่น

อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส, เชฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส [ม.อุ.๑๔/๓๗๗]

เราเป็นผู้เลิศกว่า(ชนชาว)โลก, เราเป็นผู้เจริญที่สุดกว่า(ชนชาว)โลก

กุสล, โกวิท, ปสาทตฺถานำ อาธาเร ฉฏฺฐี, กุสลา นจฺจคีตสฺส [ชา. ๒.๒๒.๙๔], กุสโล ตฺวำ รถสฺส องฺคปจฺจงฺคานำ [ม. นิ. ๒.๘๗], อมจฺเจ ตาต ชานาหิ, ธีเร อตฺถสฺส โกวิเท [ชา. ๑.๑๗.๑๓], นรา ธมฺมสฺส โกวิทา [ชา. ๑.๑.๓๗], มคฺคามคฺคสฺส โกวิทา, ‘‘เกจิ อิทฺธีสุ โกวิทา’’ติปิ อตฺถิ, สนฺติ ยกฺขา พุทฺธสฺส ปสนฺนา [ที. นิ. ๓.๒๗๖ (วิสทิสำ)], ธมฺมสฺส ปสนฺนา, สงฺฆสฺส ปสนฺนา, พุทฺเธ ปสนฺนา, ธมฺเม ปสนฺนา, สงฺเฆ ปสนฺนา วาฯ ตถา เจโตปริยญาณสฺส, วสี โหมิ มหามุนิฯ ฌานสฺส วสิมฺหิ อิจฺจาทิฯ

ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถอาธาระ ของศัพท์ทั้งหลายที่มีอรรถว่า กุสล (ฉลาด), โกวิท (ฉลาด) และ ปสาท (เลื่อมใส) เป็นต้น เช่น

กุสลา นจฺจคีตสฺส [ขุ.ชา.๒๘/๔๓๖]

หญิงท.ผู้ฉลาดในการฟ้อนรำและขับร้อง.

กุสโล ตฺวำ รถสฺส องฺคปจฺจงฺคานำ [ม.ม.๑๓/๙๕].

ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญในส่วนต่างๆของรถ.

อมจฺเจ ตาต ชานาหิ, ธีเร อตฺถสฺส โกวิเท [ขุ.ชา.๒๗/๒๔๔๒],

แน่ะพ่อคุณ เจ้าจงรู้อำมาตย์ ผู้เป็นนักปราชญ์ฉลาดในประโยชน์ เถิด.

นรา ธมฺมสฺส โกวิทา [ขุ.ชา.๒๗/๓๗]

นรชน ผู้ฉลาดในธรรม,

มคฺคามคฺคสฺส โกวิทา

ผู้ฉลาดในทางและไม่ใช่ทาง,

แม้ที่มีรูปเป็นสัตตมีวิภัตติว่า “เกจิ อิทฺธีสุ โกวิทา บางคนเป็นผู้ฉลาดในอิทธิฤทธิ์” ดังนี้ก็มี

สนฺติ ยกฺขา พุทฺธสฺส ปสนฺนา [ที.ปา.๑๑/๒๐๘ (มีปาฐะต่างกันเล็กน้อย)]

ยักษ์ที่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า มีอยู่,

ธมฺมสฺส ปสนฺนา

เลื่อมใสในพระธรรม.

สงฺฆสฺส ปสนฺนา

เลื่อมใสในพระสงฆ์

เป็นรูปว่า พุทฺเธ ปสนฺนา, ธมฺเม ปสนฺนา, สงฺเฆ ปสนฺนา บ้าง.

(ด้วยอาทิศัพท์) ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถอาธาระ ของศัพท์ที่มีอรรถเหล่านี้ เหมือนกัน เช่น

เจโตปริยญาณสฺส, วสี โหมิ มหามุนิฯ

ฌานสฺส วสิมฺหิ

๓๒๑. ฉฏฺฐี เหตฺวตฺเถหิ[๑๒๓]ฯ

ลงฉัฏฐีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถเหตุ ด้วยสูตรนี้

๓๒๑. ฉฏฺฐี เหตฺวตฺเถหิ

ลงฉัฏฐีวิภัตติท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับอรรถเหตุ.

เหตฺวตฺเถหิ โยเค เหตุมฺหิ ฉฏฺฐี โหติ.

ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถเหตุ ลง ฉัฏฐีวิภัตติ เช่น

ตำ กิสฺส เหตุ [ม. นิ. ๑.๒; จำ. ๒.๑.๙๖; ปา. ๒.๓.๗๒], องฺควรสฺส เหตุ, อุทรสฺส เหตุ, อุทรสฺส การณา [ปารา. ๒๒๘] อิจฺจาทิฯ

ตำ กิสฺส เหตุ [ม.นิ.๑/๒ (ฉ).],

ข้อนั้น ย่อมมีเพราะเหตุอะไร

องฺควรสฺส เหตุ

เพราะเหตุแห่งการร้องขออวัยวะ

อุทรสฺส เหตุ, อุทรสฺส การณา [วิ.มหาวิ.๑/๒๒๙]

เพราะเหตุแห่งท้อง เพราะปัจจัยแห่งท้อง.

๓๒๒. ตุลฺยตฺเถน วา ตติยา[๑๒๔]ฯ

ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถเสมอกัน ลง ฉัฏฐีวิภัตติหรือตติยาวิภัตติ ด้วยสูตรนี้

๓๒๒. ตุลฺยตฺเถน วา ตติยา

ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถเสมอกัน ลง ฉัฏฐีวิภัตติหรือตติยาวิภัตติ

---

[๑๒๓] [รู. ๑๖๓ ปิฏเฐ; นี. ๖๕๐; จำ. ๒.๑.๗๑; ปา. ๒.๓.๒๖]

[๑๒๔] [นี. ๖๓๘]

ตุลฺยตฺเถน โยเค ฉฏฺฐี โหติ ตติยา วาฯ

ตุลฺโย ปิตุ ปิตรา วา, สทิโส ปิตุ ปิตรา วาฯ

ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถเสมอกัน ลง สามารถลงฉัฏฐีวิภัตติหรือตติยาวิภัตติได้ เช่น

ตุลฺโย ปิตุ.

ผู้เหมือนกับบิดา, รูปว่า ปิตรา ก็มีบ้าง.

สทิโส ปิตุ.

ผู้เสมอกับบิดา. รูปว่า ปิตรา ก็มีบ้าง.

อิติ นานาตฺตสมฺพนฺโธฯ

นานาตตสัมพันธ์ เป็นอย่างนี้.

กฺริยาการกสมฺพนฺโธ นาม การกานำ กฺริยาย สห สาธก, สาธฺยภาเวน อญฺญมญฺญาเปกฺขตา อวินาภาวิตา วุจฺจติ, น หิ กฺริยำ วินา การกำ นาม สิชฺฌติ, น จ การกำ วินา กฺริยา นาม สิชฺฌตีติ, สา ปน ฉฏฺฐีวิสโย น โหตีติฯ

ความไม่แยกจากกัน ความมองหากันและกัน โดยความเป็นสาธกและสาธยะ แห่งการกะและกริยา เรียกชื่อว่า กริยาการกสัมพันธ์. เพราะว่า หากแยกกริยาเสีย การกะ ชื่อว่า จะสำเร็จหามิได้, และกริยา หากแยกจากการกะ ก็จะสำเร็จไม่ได้, ดังนั้น ความแยกจากกันและกันนั้น ไม่เป็นตำแหน่งให้ลงฉัฏฐีวิภัตติ.

ฉฏฺฐีวิภตฺติราสิ นิฏฺฐิโตฯ

ฉัฏฐีวิภัตติ จบ.

สตฺตมีวิภตฺติราสิ

กสฺมึ อตฺเถ สตฺตมี?

๓๒๓. สตฺตมฺยาธาเร[๑๒๕] ฯ

อาธาโร, โอกาโส, อธิกรณนฺติ อตฺถโต เอกํ, อาธารตฺเถ สตฺตมี โหติฯ กตฺตุกมฺมภูตสฺส กฺริยํ ภุโส ธาเรตีติ **อาธาโร**ฯ

กเฏ นิสีทติ ปุริโส, ถาลิยํ โอทนํ ปจติฯ ตตฺถ กโฏ กตฺตุภูเต ปุริเส ฐิตํ นิสีทนกฺริยํ ธาเรติ, ถาลี กมฺมภูเต ตณฺฑุเล ฐิตํ ปจนกฺริยํ ธาเรติฯ

โส จตุพฺพิโธ พฺยาปิกาธาโร, โอปสิเลสิกาธาโร, สามีปิกาธาโร, เวสยิกาธาโรติฯ

ตตฺถ

ยสฺมึ อาเธยฺยวตฺถุ สกเล วา เอกเทเส วา พฺยาเปตฺวา ติฏฺฐติ, โส **พฺยาปิโก**ฯ ยถา? ติเลสุ เตลํ ติฏฺฐติ, อุจฺฉูสุ รโส ติฏฺฐติ, ชเลสุ ขีรํ ติฏฺฐติ, ทธิมฺหิ สปฺปิ ติฏฺฐตีติฯ

กลุ่มนามศัพท์ที่มีอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติ

ลงสัตตมีวิภัตติ ในอรรถใดบ้าง?

ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถอาธาระ ด้วยสูตรนี้

๓๒๓. สตฺตมฺยาธาเร

ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถอาธาระ.

คำว่า อาธาระ โอกาส และอธิกรณะ เหมือนกันโดยความหมาย, ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถอาธาระ. การกะที่ทรงไว้ (รองรับ) กริยาที่ตั้งอยู่ในกัตตาและกรรมโดยยิ่ง ชื่อว่า อาธาระ.

ตัวอย่าง

กเฏ นิสีทติ ปุริโส

บุรุษ นั่งบนเสื่อ,

ในตัวอย่างนี้ เสื่อ ทรงไว้ซึ่งกริยการนั่ง ซึ่งตั้งอยู่ในบุรุษ อันเป็นกัตตา.

ถาลิยํ โอทนํ ปจติ

ย่อมหุงข้าว ในหม้อข้าว.

ส่วนตัวอย่างนี้ ถาด ย่อมทรงไว้ซึ่งกริยาการหุง ซึ่งตั้งอยู่ในข้าวสาร อันเป็นกรรม.

อาธาระมี ๔ คือ พยาปิกาธาระ, โอปเลสิกาธาระ, สามีปิกาธาระ และ เวสยิกาธาระ.

บรรดาอาธาระ ๔ เหล่านั้น.

อาเธยยวัตถุ (สิ่งที่ดำรงอยู่ในอาธาระ) ซึมซาบไปในส่วนทั้งหมด ก็ดี ในส่วนหนึ่ง แล้วตั้งอยู่ในอาธารวัตถุ (วัตถุที่ดำรงอยู่ของอาเธยยวัตถุ)ใด, อาธาระนั้น ชื่อว่า พยาปิกะ เช่น

ติเลสุ เตลํ ติฏฺฐติ

น้ำมัน ตั้ง (คือแผ่กระจาย) อยู่ในงาทั้งหลาย.

---

[๑๒๕] [ก. ๓๐๒; รู. ๓๑๓; นี. ๖๓๐; จิ. ๒.๑.๘๘; ปา. ๑.๓.๔๕]

อุจฺฉุสุ รโส ติฏฺฐติ
น้ำหวานย่อม ตั้งอยู่ในอ้อยทั้งหลาย.
(๒ ตัวอย่างนี้เป็นกรณีแรก)
ชเลสุ ขีรํ ติฏฺฐติ
น้ำนมตั้งอยู่ในน้ำ.
ทธิมฺหิ สปฺปิ ติฏฺฐติ
เนยใส ตั้งอยู่ในนมส้ม.
(๒ ตัวอย่างนี้เป็นกรณีหลัง)

ยสฺมิ์ อาเธยฺยวตฺถุ อลฺลียิตฺวา วา ติฏฺฐติ, อธิฏฺฐิตมตฺตํ หุตฺวา วา ติฏฺฐติ, โส **โอปสิเลสิโก**ฯ ยถา? อุกฺขลิยํ อาจาโม ติฏฺฐติ, ฆเฏสุ อุทกํ ติฏฺฐติ, อาสเน นิสีทติ ภิกฺขุ, ปริยงฺเก ราชา เสติฯ

อาเธยยวัตถุ ย่อมตั้งอยู่โดยแนบชิด (แนบสนิท) ก็ดี ย่อมตั้งอยู่แค่เป็นการดำรงอยู่ (แค่จรดถึงกันเท่านั้นไม่แนบสนิท) ก็ดี ที่อาธารวัตถุใด, อาธารวัตถุนั้น ชื่อว่า โอปสิเลสิกะ. เช่น

อุกฺขลิยํ อาจาโม ติฏฺฐติ
ข้าวตังติดอยู่ที่ก้นหม้อ
ฆเฏสุ อุทกํ ติฏฺฐติ
น้ำขังอยู่ในหม้อ
(๒ ตัวอย่างนี้เป็นกรณีแรก)
อาสเน นิสีทติ ภิกฺขุ
ภิกษุนั่งบนอาสนะ
ปริยงฺเก ราชา เสติ
พระราชาบรรทมบนพระแท่น.
(๒ ตัวอย่างนี้เป็นกรณีหลัง)

โย ปน อตฺโถ อาเธยฺยสฺส อวตฺถุภูโตปิ ตทายตฺตวุตฺติทีปนตฺถํ อาธารภาเวน โวหริยติ, โส **สามีปิโก** นามฯ ยถา? คงฺคายํ โฆโส ติฏฺฐติ, สาวตฺถิยํ วิหรติ ภควาติ [อ. นิ. ๑.๑]ฯ

ส่วนเนื้อความใด แม้ไม่ใช่เป็นที่ตั้งของอาเธยยะ แต่ท่านก็เรียกโดยความเป็นอาธาระ เพื่อแสดงความเป็นไปอาศัยอาธาระ, เนื้อความนั้น ชื่อว่า สามีปิกะ เช่น

คงฺคายํ โฆโส ติฏฺฐติ

หมู่บ้านคนเลี้ยงโค อยู่ใกล้แม่น้ำคงคา.[๑๒๖]
สาวตฺถิยํ วิหรติ ภควาติ [อ.เอกก.๒๐/๑]
พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ใกล้เมืองสาวัตถี.

โย จ อตฺโถ อตฺตนา วินา อาเธยฺยสฺส อญฺญตฺถตฺตํ กฺริยํ สมฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา อาธารภาเวน โวหริยติ, โย จ อาเธยฺยสฺส อนญฺญาภิมุขภาวทีปนตฺถํ อาธารภาเวน โวหริยติ, โส **เวสยิโก** นามฯ ยถา? อากาเส สกุณา ปกฺขนฺติ, ภูมีสุ มนุสฺสา จรนฺติ, อุทเก มจฺฉา จรนฺติ, ภควนฺตํ ปาเทสุ วนฺทติ, ปาเทสุ ปติตฺวา โรทติ, ปาปสฺมิ รมตี มโน [ธ. ป. ๑๑๖], ปสนฺโน พุทฺธสาสเนติ [ธ. ป. ๓๖๘]ฯ

เนื้อความใด ที่ถูกเรียกโดยความเป็นอาธาระ เพราะความที่อาเธยยะไม่สามารถทำกริยา อันมีในที่อื่นให้ถึงพร้อม โดยขาดตน (คืออาธาระ) ไปเสีย, และเนื้อความใด ที่ถูกเรียกโดยความเป็นอาธาระ เพื่อแสดงความที่อาเธยยะไม่มุ่งไปในที่อื่น, เนื้อความนั้น ชื่อว่า เวสยิกะ [๑๒๗] เช่น

อากาเส สกุณา ปกฺขนฺติ
นกย่อมบินไปในอากาศ.
ภูมีสุ มนุสฺสา จรนฺติ.
มนุษย์ทั้งหลายเที่ยวไปบนแผ่นดิน.
อุทเก มจฺฉา จรนฺติ.
ปลาว่ายไปในน้ำ
(๓ ตัวอย่างนี้ใช้ในกรณีแรก)
ภควนฺตํ ปาเทสุ วนฺทติ

---

[๑๒๖] หมายถึง อาธาระ อันถูกกำหนดขึ้นโดยอาศัยชื่อของสถานที่ใกล้เคียงอันเป็นที่ปรากฏรู้จักของชนทั่วไปมากล่าวแทนสถานที่อันเป็นที่ตั้งจริงด้วยอุปจารโวหาร. สำหรับในตัวอย่างนี้ บทว่า “คงฺคาย” เป็นบทที่ลงท้ายด้วยสัตตมีวิภัตติในอรรถโอกาส ที่ระบุถึงสถานที่ อันเป็นที่ตั้งโดยอุปจารโวหาร ในฐานะที่อยู่ใกล้กับสถานที่อันเป็นที่ตั้งจริง. ซึ่งความจริง แม่น้ำคงคงไม่สามารถเป็นที่ตั้งอย่ของคอกวัวโดยตรงได้ เป็นแต่เพียงสำนวนคำพูดที่ผู้พูดได้นำเอาสถานที่อันเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปมากล่าวแทนสถานที่อันเป็นที่ตั้งจริง ซึ่งอยู่ใกล้กับแม่น้ำคงคานั้น หมายความว่า เป็นการพูดถึงแม่น้ำคงคา แต่มิได้หมายเอาแม่น้ำคงคาโดยตรง การพูดอ้อมค้อมเช่นนี้ เรียกว่า อุปจารโวหาร ซึ่งจัดอยู่ในประเภทสมีปยูปจาระ (กล่าวถึงสมีปี คือ สิ่งที่อยู่ในที่ใกล้ แต่หมายเอาสมีปะ คือ ที่ใกล้)) - (คำอธิบายในสัททนีติ.สุตตมาลา. ฉบับแปล - การกกัณฑ์ โอกาสการกะ สามีปิกาธาระ).

[๑๒๗] เวสยิกะ คือ อาธาระหรือโอกาสอันเป็นสถานที่รองรับอาเธยยวัตถุที่ถูกกำหนด ด้วยอำนาจแห่งการตัดขาดจากสถานที่ตั้งหรือที่รองรับอื่น คือ เป็นสถานที่ที่ถูกกำหนดไว้โดยเฉพาะ เช่น อากาเส สกุณา ปกฺขนฺติ นกบินไปในท้องฟ้า. คำว่า เวสยิกะ มีวิเคราะห์ว่า วิเสเสน เสนฺติ ปวตฺตติ เอตฺถาติ วิสโย. สถานที่ อารมณ์ หรือ กาลเป็นต้น ย่อมเป็นไปโดยพิเศษในโอกาสนั้น เหตุนั้น โอกาสนั้น ชื่อว่า วิสย (วิ + สิ + อ), วิสโยเยว เวสยิโก วิสยะนั่นแหละ ชื่อว่า เวสยิกะ. ลง กปัจจัยในอรรถสกัตถะ. มี ๒ คือ อญฺญตฺถาภาววิสัย (เวสยิกโอกาส ที่เป็นไปตามธรรมชาติของสิ่งนั้นๆ) และ เทสันตราวัจเฉทวิสยะ (เวสยิกโอกาสที่เป็นไปโดยมีจุดประสงค์เพื่อห้ามสถานที่อื่น) - (คำอธิบายในสัททนีติ สุตตมาลา ฉบับแปล - การกกัณฑ์ โอกาสการกะ เวสิยกาธาระ). ในที่นี้ อัญญัตถาภาววิสัย ได้แก่ คำอธิบายในวิกัปแรก, ส่วน เทสันตราวัจเฉทวิสยะ ได้แก่ คำอธิบายในวิกัปหลัง.

ย่อมถวายบังคมพระผู้มีพระภาคที่พระบาท.
ปาเทสุ ปติตฺวา โรทติ.
ซบที่พระบาทร่ำไห้
ปาปสฺมิ รมตี มโน [ขุ.ธ.๒๕/๑๙]
ใจย่อมยินดีในบาป,
ปสนฺโน พุทฺธสาสเนติ [ขุ.ธ.๒๕/๓๕]
เลื่อมใสแล้วในพระพุทธศาสนา.
(๓ ตัวอย่างนี้ใช้ในกรณีหลัง)

(๒) ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถนิมิต (เหตุ) ด้วยสูตรนี้

๓๒๔. นิมิตฺเต [๑๒๘]ฯ

นิมินนฺติ สญฺชานนฺติ เอเตนาติ **นิมิตฺตํ,** เนมิตฺตกสหภาวิโน สญฺญาณการณสฺเสตํ นามํ, ตสฺมิ นิมิตฺเต สตฺตมี โหติฯ

ทีปิ จมฺเมสุ หญฺญเต, กุญฺชโร ทนฺเตสุ หญฺญเต, มุสาวาเท ปาจิตฺติยํ [ปาจิ. ๒], โอมสวาเท ปาจิตฺติยํ [ปาจิ. ๑๔] อิจฺจาทิฯ

๓๒๔. นิมิตฺเต
ลงสัตตมีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่เป็นนิมิต.

นิมิต ได้แก่ เนื้อความอันเป็นเหตุให้บุคคลกำหนดหมายได้, คำว่า นิมิต เป็นชื่อของเหตุอันเป็นเครื่องหมาย (เครื่องกำหนดรู้) แห่งธรรมที่มีร่วมกับธรรมอันมีนิมิต, ลงสัตตมีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่เป็นนิมิตนั้น เช่น

ทีปิ จมฺเมสุ หญฺญเต
เสือ ถูกฆ่า ในเพราะหนัง.
กุญฺชโร ทนฺเตสุ หญฺญเต
ช้าง ถูกฆ่า ในเพราะงา
มุสาวาเท ปาจิตฺติยํ [วิ.๒/๒ (ฉ.)]
อาบัติปาจิตตีย์ ย่อมมี ในเพราะการพูดเท็จ.
โอมสวาเท ปาจิตฺติยํ [วิ.ป.๖/๖๑]
อาบัติปาจิตตีย์ ย่อมมี ในเพราะโอมสวาท (คำพูดเสียดแทงให้เจ็บใจ).

---

[๑๒๘] [ก. ๓๑๐; รู. ๓๒๔; นี. ๖๔๑; จ. ๒.๑.๘๕; ปา. ๒.๓.๓๖]

(๓) ลงสัตตมีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่เป็นภาวลักขณะ (กำหนดเวลาของกริยาอื่นด้วยกริยานี้) ด้วยสูตรนี้

๓๒๕. ยมฺภาโว ภาวลกฺขณํ [๑๒๙]ฯ

๓๒๕. ยมฺภาโว ภาวลกฺขณํ

กริยาเช่นใดเป็นเครื่องกำหนดกริยาอื่น, (เมื่อกริยาเช่นนั้นมีอยู่ ลงสัตตมีวิภัตติท้ายศัพท์ที่มีกริยาอันกำหนดนั้น)[๑๓๐].

ยาทิโส ภาโว ยมฺภาโว, ลกฺขิยติ เอเตนาติ ลกฺขณํ, ภาวนฺตรสฺส ลกฺขณํ **ภาวลกฺขณํ,** ยมฺภาโว ภาวนฺตรสฺส ลกฺขณํ โหติ, ตสฺมิ ภาเว คมฺยมาเน สตฺตมี โหติ, ฉฏฺฐีปิ ทิสฺสติฯ

ภาวะ (กริยา) เช่นใด ชื่อว่า **ยมฺภาว**,

ย่อมกำหนดได้ด้วย อรรถนี้ เหตุนั้น อรรถนี้ ชื่อว่า **ลกฺขณ** (เครื่องกำหนด).

เครื่องกำหนดซึ่งภาวะ (กริยา) อื่น ชื่อว่า **ภาวลกฺขณ**.

ภาวะ (กริยา) เช่นใด เป็นเครื่องกำหนดภาวะอย่างอื่น มีอยู่, เมื่อภาวะ (กริยา) นั้นถูกรู้อยู่ ลงสัตตมีวิภัตติ (ท้ายศัพท์ที่มีกริยาอันกำหนดนั้น)[๑๓๑], แม้ฉัฏฐีวิภัตติ ก็เห็นมีใช้.

อจิรปกฺกนฺตสฺส สาริปุตฺตสฺส พฺราหฺมโณ กาลมกาสิ [ม. นิ. ๒.๔๕๒ (วิสทิสำ)], อปฺปมตฺตสฺส เต วิหรโต อิตฺถาคาโรปิ เต อปฺปมตฺโต วิหริสฺสติ [สำ. นิ. ๑.๑๒๙ (วิสทิสำ)] อิจฺจาทิฯ

ตัวอย่าง (ฉัฏฐีวิภัตติ)

อจิรปกฺกนฺตสฺส สาริปุตฺตสฺส พฺราหฺมโณ กาลมกาสิ [ม.ม.๑๓/๖๐๒ (วิสทิสำ)]

เมื่อพระสารีบุตร หลีกไปไม่นาน, พราหมณ์ได้กระทำกาละ.

อปฺปมตฺตสฺส เต วิหรโต อิตฺถาคาโรปิ เต อปฺปมตฺโต วิหริสฺสติ [สำ.ส.๑๕/๓๘๔ (วิสทิสำ)]

---

[๑๒๙] [ก. ๓๑๓; รู. ๓๒๗; นี. ๖๔๔; จ. ๒.๑.๙๐; ปา. ๒.๓.๓๗; ‘ยพฺภาโว’ (พหูสุ)]

[๑๓๐] [**(โมค) ๓๔**. ยพฺภาโวภาวลกฺขณฺเ ยสฺส ภาโว ภาวนฺตรสฺส ลกฺขณํ ภวติ, ตโต สตฺตมี โหติฯ กริยาของนามศัพท์ใด เป็นเครื่องกำหนดกริยาอื่น, ลงสัตตมีวิภัตติท้ายศัพท์นั้นอันมีกริยาที่ใช้กำหนดกริยาอื่น.]

[๑๓๑] หมายความว่า ลงสัตตมีวิภัติท้ายนามศัพท์อันมีกริยาเป็นเครื่องกำหนดกริยาอื่น

เมื่อมหาบพิตรไม่ประมาทอยู่ แม้นางสนมของพระองค์ ก็จักไม่ประมาทอยู่.

อิมสฺมิ สติ อิทำ โหติ, อิมสฺมิ อสติ อิทำ น โหติ [สำ. นิ. ๒.๒๑], อจิรปกฺกนฺเต ภควติ พฺราหฺมโณ กาลมกาสิ, สพฺเพ มคฺคา วิวชฺชนฺติ, คจฺฉนฺเต โลกนายเก [ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๒]ฯ คาวีสุ ทุยฺหมานาสุ คโต, คาวีสุ ทุทฺธาสุ อาคโต อิจฺจาทิฯ

ตัวอย่าง (สัตตมีวิภัตติ)

อิมสฺมิ สติ อิทำ โหติ, อิมสฺมิ อสติ อิทำ น โหติ [สำ.นิ.๑๖/๖๔],

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี, เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี.

อจิรปกฺกนฺเต ภควติ พฺราหฺมโณ กาลมกาสิ.

ครั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปไม่นาน, พราหมณ์ได้กระทำกาละ.

สพฺเพ มคฺคา วิวชฺชนฺติ, คจฺฉนฺเต โลกนายเก [ม.อ.๒/๒๒ (ฉ)]ฯ

เมื่อพระโลกนายกพุทธเจ้า ทรงเสด็จไป, หนทางทั้งปวง ก็เว้นจากก้อนกรวดฯลฯถวาย.

คาวีสุ ทุยฺหมานาสุ คโต,

เมื่อแม่โคกำลังถูกรีดนมอยู่ เขาไปแล้ว.

คาวีสุ ทุทฺธาสุ อาคโต

เมื่อแม่โคถูกรีดนมเสร็จแล้ว เขาก็มา

กฺวจิ ปฐมาปิ พหุลำ ทิสฺสติ, คจฺฉนฺโต โส ภารทฺวาโช, อทฺทสา อจฺจุตำ อิสึ [ชา. ๒.๒๒.๒๐๐๗ (อทฺทสฺส)]ฯ ยายมาโน มหาราชา, อทฺทา สีทนฺตเร นเค [ชา. ๒.๒๒.๕๖๖] อิจฺจาทิฯ

ในบางแห่ง ใช้ปฐมาวิภัตติก็พบมากอยู่ เช่น

คจฺฉนฺโต โส ภารทฺวาโช, อทฺทสา อจฺจุตำ อิสึ [ขุ.ชา.๒๘/๑๑๔๔) (อทฺทสฺส)]ฯ

ชูชกพราหมณ์ภารทวาชโคตรนั้น เมื่อเดินไปฯลฯ ก็ได้พบอจุตฤาษี

ยายมาโน มหาราชา, อทฺทา สีทนฺตเร นเค [ขุ.ชา.๒๘/๕๙๐]

พระมหาราชา เมื่อเสด็จไปได้ทอดพระเนตรเห็นภูเขาหลายเทือก ในระหว่างมหาสมุทรสีทันดร.

ปุพฺพณฺหสมเย คโต, สายนฺหสมเย อาคโต อิจฺจาทิ เวสยิกาธาโร เอวฯ

ตัวอย่างเหล่านี้ เป็นเวสยิกาธาระ เท่านั้น เช่น

ปุพฺพณฺหสมเย คโต

เขาไปในเวลาเช้า

สายนฺหสมเย อาคโต
เขากลับมาในเวลาเย็น

ตถา อกาเล วสฺสตี ตสฺส, กาเล ตสฺส น วสฺสติ [ชา. ๑.๒.๘๘; ๑.๘.๔๘]ฯ อิโต สตสหสฺสมฺหิ, กปฺเป อุปฺปชฺชิ นายโก [อป. เถร ๒.๕๔.๒๘] อิจฺจาทิฯ

และในตัวอย่างเหล่านี้เป็นต้น ก็เช่นกัน
อกาเล วสฺสตี ตสฺส, กาเล ตสฺส น วสฺสติ [ขุ.ชา ๒๗/๒๓๘ฯ

ในรัชสมัยของพระเจ้าอธรรมิกราช ฝนย่อมตกในเวลาอันไม่ควรจะตก ในเวลาที่ควรจะตกก็ไม่ตก.

อิโต สตสหสฺสมฺหิ, กปฺเป อุปฺปชฺชิ นายโก [ขุ. อป.๓๓/๑๒๒]

ในแสนกัปป์แต่กัปป์นี้ พระผู้นำโลกพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว.

(๔) ลงทั้งสัตตมีวิภัตติและฉัฏฐีวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ที่มีอนาทรกริยา ด้วยสูตรนี้

๓๒๖. ฉฏฺฐี จานาทเร[๑๓๒] ฯ

๓๒๖. ฉฏฺฐี จานาทเร

เมื่อภาวลักขณะที่ไม่เอื้อเฟื้อต่อกริยา ถูกรู้อยู่ ลงทั้งสัตตมีวิภัตติและฉัฏฐีวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ที่มีอนาทรกริยา.

‘อนาทโร’ติ ทฺวินฺนํ ลกฺขณ, ลกฺขิตพฺพกฺริยานํ เอกปฺปหาเรน ปวตฺติยา อธิวจนํ, อนาทรภูเต ภาวลกฺขเณ คมฺยมาเน สตฺตมี ฉฏฺฐี จ โหติฯ

คำว่า “อนาทร” เป็นชื่อของความเป็นไปในขณะเดียวกัน แห่งลักขณกริยาและลักขิตัพพกริยา[๑๓๓], เมื่อภาวลักขณะ อันเป็นอนาทร ถูกรู้อยู่ ลงทั้งสัตตมีวิภัตติและฉัฏฐีวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ที่มีอนาทรกริยานั้น เช่น

---

[๑๓๒] [ก. ๓๐๕; รู. ๓๒๓; นี. ๖๓๓; จำ. ๒.๑.๕๑; ปา. ๒.๓.๓๘]

[๑๓๓] ลักขณกริยา คือ กริยาที่กำหนดกริยาอื่น, ลักขิตัพพกริยา คือ กริยาที่ถูกกำหนดโดยลักขณกริยา. ภาวลักขณะ คือ กริยาที่เป็นเครื่องกำหนดกริยาอื่น ในที่นี้ ภาวลักขณะ จะมีความพิเศษขึ้นอีกในฐานะที่ไม่สนใจ ไม่เยื่อใย ต่อกริยาหลัก. ลงฉัฏฐีวิภัตติหรือสัตตมีวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ที่มีหรือประกอบด้วยกริยาเช่นนั้น.

มจฺจุ คจฺฉติ อาทาย, เปกฺขมาเน มหาชเนฯ อาโกฏยนฺโต โส เนติ, สิวิราชสฺส เปกฺขโต [ชา. ๒.๒๒.๒๑๒๒ (เตเนติ)]ฯ อกามกานำ มาตาปิตูนำ รุทนฺตานำ ปพฺพชิ, อนคาริยุเปตสฺส, วิปฺปมุตฺตสฺส เต สโตฯ สมณสฺส น ตำ สาธุ, ยทญฺญมนุโสจติ [ชา. ๑.๗.๑๐๗ (ยำ เปตมนุโสจสิ)]ฯ

มจฺจุ คจฺฉติ อาทาย, เปกฺขมาเน มหาชเนฯ

เมื่อมหาชนกำลังเพ่งดูอยู่ มัจจุย่อมพาไป.

อาโกฏยนฺโต โส เนติ, สิวิราชสฺส เปกฺขโต [ขุ.ชา.๒๘/๑๑๗๒ เนติ เป็น เตเนติ)]ฯ

เมื่อพระเวสสันดรสีพีราช กำลังทอดพระเนตรอยู่ พราหมณ์นั้นจับเถาวัลย์ถือไม้เท้าทุบตีพระกุมารทั้งสองนำไป.

อกามกานำ มาตาปิตูนำ รุทนฺตานำ ปพฺพชิ,

เมื่อบิดามารดา ผู้ไม่ปรารถนาให้เขาบวช ร้องไห้อยู่ ก็บวชแล้ว.

อนคาริยุเปตสฺส, วิปฺปมุตฺตสฺส เต สโตฯ

สมณสฺส น ตำ สาธุ, ยทญฺญมนุโสจติ [ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๗๔ (ปาฐะในชาดกนี้เป็น ยำ เปตมนุโสจสิ)]

เมื่อท่านผู้ออกบวช เป็นสมณะพ้นวิเศษแล้ว, การที่ท่านมาเศร้าโศกถึงผู้ที่ตายไปแล้วนั้น เป็นการไม่ดีงาม.

(๕) เมื่อหมู่ (สมุทายะ หรือ นิทธารณียะ) มีอยู่ ลงทั้งสัตตมีวิภัตติและฉัฏฐีวิภัตติ ด้วยสูตรนี้

๓๒๗. ยโต นิทฺธารณำ [๑๓๔]ฯ

๓๒๗. ยโต นิทฺธารณำ

ลงฉัฏฐีวิภัตติ และสัตตมีวิภัตติท้ายศัพท์ ที่ระบุถึงหมู่

ชาติ, คุณ, กฺริยา, นามหิ สมุทายโต เอกเทสสฺส ปุถกฺกรณำ **นิทฺธารณำ,** ยโต ตำ นิทฺธารณำ ชายติ, ตสฺมิ สมุทาเย ฉฏฺฐี, สตฺตมิโย โหนฺติฯ

การแยกส่วนหนึ่งจากกลุ่ม โดย ชาติ คุณ กริยา และนาม ชื่อว่า นิทธารณะ. นิทธารณะนั้น เกิดขึ้นจากกลุ่มใด, ลงฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติท้ายศัพท์ที่ระบุถึงกลุ่มนั้น.

---

[๑๓๔] [ก. ๓๐๔; รู. ๓๒๒; นี. ๖๓๒; จำ. ๒.๑.๕๒; ปา. ๒.๓.๔๑]

ชาติยํ ตาว –

มนุสฺสานํ ขตฺติโย สูรตโม, มนุสฺเสสุ ขตฺติโย สูรตโมฯ

จะกล่าวการลงฉัฏฐีและสัตตมีวิภัตติในนิทธารณะจำพวกชาติก่อน เช่น

มนุสฺสานํ ขตฺติโย สูรตโม,

กษัตริย์ เป็นผู้กล้าหาญที่สุด แห่งมนุษย์ทั้งหลาย

มนุสฺเสสุ ขตฺติโย สูรตโมฯ

บรรดามนุษย์ทั้งหลาย กษัตริย์ กล้าหาญที่สุด.

คุเณ –

กณฺหา คาวีนํ สมฺปนฺนขีรตมา, กณฺหาคาวีสุ สมฺปนฺนขีรตมาฯ

ในนิทธารณะจำพวกคุณ เช่น

กณฺหา คาวีนํ สมฺปนฺนขีรตมา,

แม่โคสีดำ มีน้ำนมสมบูรณ์มากที่สุด แห่งแม่โคทั้งหลาย.

กณฺหาคาวีสุ สมฺปนฺนขีรตมาฯ

บรรดาแม่โคทั้งหลาย แม่โคสีดำ มีน้ำนมสมบูรณ์มากที่สุด

กิริยายํ –

อทฺธิกานํ ธาวนฺโต สีฆตโม, อทฺธิเกสุ ธาวนฺโต สีฆตโมฯ

ในนิทธารณะจำพวกกริยา เช่น

อทฺธิกานํ ธาวนฺโต สีฆตโม

ม้าตัวที่กำลังวิ่ง มีฝีเท้ารวดเร็วที่สุด แห่งม้าที่เดินทางทั้งหลาย.

อทฺธิเกสุ ธาวนฺโต สีฆตโมฯ

บรรดาม้าที่เดินทางทั้งหลาย ตัวที่กำลังวิ่ง มีฝีเท้ารวดเร็วที่สุด

นาเม –

อายสฺมา อานนฺโท อรหตํ อญฺญตโร, อรหนฺเตสุ อญฺญตโร อิจฺจาทิฯ

ในนิทธารณะจำพวกชื่อ เช่น

อายสฺมา อานนฺโท อรหตํ อญฺญตโร

ท่านพระอานนท์ผู้มีอายุ เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง แห่งพระอรหันต์ทั้งหลาย.

อรหนฺเตสุ อญฺญตโร

บรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย ท่านพระอานนท์ผู้มีอายุ เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง

อิธ นานาตฺตสตฺตมี วุจฺจเตฯ

ข้าพเจ้าจะกล่าวสัตตมีวิภัตติชนิดต่างๆ ในที่นี้

กมฺมตฺเถ สตฺตมี, ภิกฺขูสุ อภิวาเทนฺติ [ปารา. ๕๑๗], ปุตฺตํ มุทฺธนิ จุมฺพิตฺวา, ปุริสํ นานาพาหาสุ คเหตฺวา [สํ. นิ. ๒.๖๓] อิจฺจาทิฯ

(๗) ลงสัตตมีวิภัตติ ในอรรถกรรม เช่น
ภิกฺขูสุ อภิวาเทนฺติ [ปารา. ๕๑๗],
ย่อมอภิวาทซึ่งภิกษุทั้งหลาย
ปุตฺตํ มุทฺธนิ จุมฺพิตฺวา[๑๓๕]
จุมพิตแล้วที่กระหม่อม (ปุตฺตํ = ปุตฺตสฺส ?) ของบุตร)
ปุริสํ นานาพาหาสุ คเหตฺวา[๑๓๖] [ม.มู.๑๒/๔๒๒]
(บุรุษที่มีกำลัง ๒ คน) ช่วยกันจับแขนทั้ง ๒ ข้าง (ปุริสํ = ปุริสสฺส? ของบุรุษผู้มีกำลังน้อยกว่า)

อถ วา ‘มุทฺธนิ, พาหาสู’ติ อาธาเร เอว ภุมฺมํฯ ยถา? รุกฺขํ มูเล ฉินฺทติ, รุกฺขํ ขนฺเธ ฉินฺทติ, ปุริสํ สีเส ปหรติ, ภควนฺตํ ปาเทสุ วนฺทติฯ

อีกนัยหนึ่ง สองบทคือ มุทฺธนิ และ พาหาสุ เป็นสัตตมีในอรรถอาธาระ นั่นเอง เช่นเดียวกับที่ว่า
รุกฺขํ มูเล ฉินฺทติ
ตัดต้นไม้ที่ราก.
รุกฺขํ ขนฺเธ ฉินฺทติ
ตัดต้นไม้ที่ลำต้น
ปุริสํ สีเส ปหรติ
ตีบุรุษที่ศีรษะ
ภควนฺตํ ปาเทสุ วนฺทติ
ถวายบังคมพระศาสดาที่พระบาททั้งหลาย.

กรเณ จ สตฺตมี,
หตฺเถสุ ปิณฺฑาย จรนฺติ [มหาว. ๑๑๙], ปตฺเตสุ ปิณฺฑาย จรนฺติ, ปเถสุ คจฺฉนฺติ, โสปิ มํ อนุสาเสยฺย, สมฺปฏิจฺฉามิ มตฺถเก [มิ. ป. ๖.๔.๘]ฯ

(๘) ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถกรณะ เช่น
หตฺเถสุ ปิณฺฑาย จรนฺติ [วิ.มหา.๔/๑๓๔],
พวกเธอเที่ยวรับบิณฑบาตด้วยมือ
ปตฺเตสุ ปิณฺฑาย จรนฺติ,

---

[๑๓๕] เต อาคเต มุทฺธนิ ธมฺมปาโล จุมฺพิตฺวา ปุตฺเต อวิกมฺปมาโนพระมหาสัตว์ผู้รักษาธรรม ได้จุมพิตบุตรธิดาผู้มาแล้วนั้นที่กระหม่อม((ที่คล้ายกัน - ขุ.ชา.๒๘/๕๘๖).

[๑๓๖] สองตัวอย่างนี้ มาในพระบาฬี แต่ในรูปสิทธิมีอุทาหรณ์ว่า มุทฺธนิ จุมฺพิตฺวา และ พาหาสุ คเหตฺวา โดยไม่มีบทว่า ปุตฺตํ และ ปุริสํ . เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะสอดคล้องกับอรรถกรรมมากกว่า. อย่างไรก็ตาม ในอุทาหรณ์ที่เป็นอรรถอาธาระเท่านั้น จึงสอดคล้องกับพระบาฬี.

พวกเธอเที่ยวรับบิณฑบาตด้วยบาตร.

ปเถสุ คจฺฉนฺติ

ไปตามหนทาง.

โสปิ มํ อนุสาเสยฺย, สมฺปฏิจฺฉามิ มตฺถเก [มิลินฺท. ๖/๔/๘].

แม้สามเณรอายุ ๗ ขวบ ที่เพิ่งบวชในวันนั้น จะพึงสั่งสอนเรา, เราก็จะใช้กระหม่อมรับเอา(คำสอน)นั้น.

สมฺปทาเน จ สตฺตมี,

สงฺเฆ ทินฺเน มหปฺผลํ, สงฺเฆ โคตมี ทเทยฺยาสิ, สงฺเฆ ทินฺเน อหญฺเจว ปูชิโต ภวิสฺสามิ [ม. นิ. ๓.๓๗๖], วิเจยฺย ทานํ ทาตพฺพํ, ยตฺถ ทินฺนํ มหปฺผลํ [เป. ว. ๓๒๕]ฯ เอเตสุ ปน วิสยสตฺตมีปิ ยุชฺชติฯ

(๕) ลงสัตตมีวิภัตติ ในอรรถสัมปทาน

สงฺเฆ ทินฺเน มหปฺผลํ (ขุ.วิ.๒๖/๒๓).

ทานที่ถวายแก่สงฆ์มีผลมาก.

สงฺเฆ โคตมี ทเทยฺยาสิ, [ม.อุ.๑๔/๗๐๓]

ดูกรโคตมี พระนางจงถวายสงฆ์เถิด.

สงฺเฆ ทินฺเน อหญฺเจว ปูชิโต ภวิสฺสามิ [ม.อุ.๑๔/๗๐๓]

เมื่อทานอันพระนางได้ถวายแด่สงฆ์แล้ว จักเป็นอันพระนางได้บูชาทั้งอาตมภาพและสงฆ์

วิเจยฺย ทานํ ทาตพฺพํ, ยตฺถ ทินฺนํ มหปฺผลํ [ขุ.เป.๒๖/๓๔]ฯ

ทานอันบุคคลให้แล้วแก่เขตใด(คือ พระสงฆ์อันเป็นคุณเขต) มีผลมาก ควรเลือกให้แก่เขตนั้น

แต่ในอุทาหรณ์เหล่านี้ หากจะเป็นวิสยสัตตมี (วิสยาธาระ) ก็ควร.

อปาทาเน จ สตฺตมี, คทลีสุ คเช รกฺขนฺติอิจฺจาทิฯ

(๑๐)ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถอปาทานะ เช่น

คทลีสุ คเช รกฺขนฺติ

ย่อมป้องกันช้าง จากต้นกล้วยท.

สามิสฺสราทิโยเค ปน ฉฏฺฐี สตฺตมี จ โหติ, คุนฺนํ สามิ, โคสุ สามิ, คุนฺนํ อิสฺสโร, โคสุ อิสฺสโร, คุนฺนํ อธิปติ, โคสุ อธิปติ, คุนฺนํ ทายาโท, โคสุ ทายา

อนึ่ง ท้ายศัพท์ที่ประกอบกับศัพท์อันมีความหมายว่า เจ้าของและผู้เป็นใหญ่เป็นต้น ลงได้ทั้งฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ เช่น

โท, คุนฺนำ สกฺขิ, โคสุ สกฺขิ, คุนฺนำ ปติภู, โคสุ ปติภู, คุนฺนำ ปสุโต, โคสุ ปสุโต, อายุตฺโต กฏกรณสฺส, อายุตฺโต กฏกรเณติ,

คุนฺนำ สามิ, โคสุ สามิ,
เจ้าของแห่งโค
เจ้าของในโค.
คุนฺนำ อิสฺสโร, โคสุ อิสฺสโร
ผู้เป็นใหญ่แห่งโค,
ผู้เป็นใหญ่ในโค,

คุนฺนำ อธิปติ, โคสุ อธิปติ,
ผู้เป็นใหญ่แห่โคท.,
ผู้เป็นใหญ่ในโคท.

คุนฺนำ ทายาโท, โคสุ ทายาโท,
ทายาทแห่งโค,
ทายาทในโค.

คุนฺนำ สกฺขิ, โคสุ สกฺขิ,
พยานแห่งโคท., พยานในโคท.

คุนฺนำ ปติภู, โคสุ ปติภู,
ผู้ค้ำประกันแห่งโคท.
ผู้ค้ำประกันในโคท.

คุนฺนำ ปสุโต, โคสุ ปสุโต
ผู้คลอดแล้วแห่งโคท.
ผู้คลอดแล้วในโคท.

อายุตฺโต กฏกรณสฺส, อายุตฺโต กฏกรเณ
ผู้ขวนขวายแล้ว แห่งการทอเสื่อ
ผู้ขวนขวายแล้ว ในการทอเสื่อ

เอเตสุ ปน สมฺพนฺเธ ฉฏฺฐี, วิสยาธาเร สตฺตมีฯ ญาณสฺมิ์ ปสนฺโน, ญาณสฺมิ์ อุสฺสุกฺโกติ วิสยาธาเร สตฺตมีฯ ญาเณน ปสนฺโน, ญาเณน อุสฺสุกฺโกติ กรเณ ตติยาฯ

อนึ่ง ในอุทาหรณ์ (ดังกล่าวข้างต้น) เหล่านี้ ลง ฉัฏฐีวิภัตติในอรรถสัมพันธ์ และลงสัตตมีวิภัตติใน วิสยาธาระ

ในอุทาหรณ์เหล่านี้ ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถ วิสยาธาระ

ญาณสฺมิ์ ปสนฺโน
ผู้เลื่อมใสแล้ว ในญาณ.
ญาณสฺมิ์ อุสฺสุกฺโก.
ผู้ขวนขวายแล้วในญาณ.

ญาเณน ปสนฺโน, ญาเณน อุสฺสุกฺโกติ กรเณ ตติยาฯ

(๑๑) ลงตติยาวิภัตติ ในอรรถกรณะ เช่น
ญาเณน ปสนฺโน
ผู้เลื่อมใสแล้วด้วยญาณ.

ญาเณน อุสฺสุกฺโก
ผู้ขวนขวายแล้วด้วยญาณ.

(๑๒) ลงสัตตมีวิภัตติท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับ อุปศัพท์ ที่มีอรรถว่าเป็นส่วนเกิน ด้วยสูตรนี้

๓๒๘. สตฺตมฺยาธิกฺเย [๑๓๗]ฯ

๓๒๘. สตฺตมฺยาธิกฺเย.
ลงสัตตมีวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ ที่ประกอบด้วย อุป ศัพท์ในอรรถว่าเป็นส่วนเกิน.

อธิกภาวตฺเถ อุเปน ยุตฺตา ลิงฺคมฺหา สตฺตมี โหติฯ

ลงสัตตมีวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ที่ประกอบด้วย อุปศัพท์ ในอรรถว่า ความยิ่งเกิน เช่น

อุป ขาริยํ โทโณ, อุป นิกฺเข กหาปณํ, อติเรก โทณา ขารี, อติเรกกหาปณํ นิกฺขนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

อุป ขาริยํ โทโณ
ทะนานหนึ่งที่เกินกว่าสาแหรกหนึ่ง.
อุป นิกฺเข กหาปณํ

[๑๓๗] [ก. ๓๑๔; รู. ๓๒๘; นี. ๖๔๕; จ. ๒.๑.๖๐; ปา. ๒.๓.๙; ๑.๔.๘๗]

กหาปนะที่เกินกว่านิกขะหนึ่ง. หมายความว่า หนึ่งสาแหรก อันมีทะนานเป็นส่วนเกิน (หนึ่งสาแหรกกับอีกหนึ่งทะนาน หรือ ๑๗ ทะนาน เพราะ ๑ นิกขะ = ๑๖ ทะนาน), นิกขะหนึ่ง อันมีกหาปนะเป็นส่วนเกิน (หนึ่งนิกขะกับอีกหนึ่งกหาปนะ หรือ ๑๐๑กหาปนะ เพราะ ๑ นิกขะ = ๑๐๐ กหาปนะ)

(๑๓) ลงสัตตมีวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ที่ประกอบด้วยอธิศัพท์ ในอรรถว่าเป็นนาย ด้วยสูตรนี้

๓๒๙. สามิฑฺเตธินา[๑๓๘]ฯ

สามิภาวฑฺเฉ อธินา ยุฑฺตา ลิงฺคมฺหา สฑฺตมี โหติฯ

๓๒๙. สามิฑฺเตธินา

ลงสัตตมีวิภัตติท้ายนามศัพท์ที่ประกอบด้วยกับอธิศัพท์ในอรรถว่า เป็นนาย.

อธิ พฺรหฺมทฑฺเต ปญฺจาลา, อธิ ปญฺจาเลสุ พฺรหฺมทฑฺโต, อธิ เทเวสุ พุทฺโธฯ ตตฺถ ‘อธิ พฺรหฺมทฑฺเต ปญฺจาลา’ติ พฺรหฺมทฑฺติสฺสรา ปญฺจาลรฏฺฐวาสิโนติ วทนฺติ, ‘ปญฺจาลา’ติ วา ชนปทนามฑฺตา พหุวจนํ, กทาจิ ปญฺจาลราชา พฺรหฺมทฑฺเต กาสิรญฺเญ อิสฺสโร, กทาจิ พฺรหฺมทฑฺโต ปญฺจาลรญฺเญ อิสฺสโรติ อฑฺโถฯ

ท้ายนามศัพท์ที่ประกอบด้วย อธิศัพท์ ในอรรถความเป็นเจ้านาย เช่น

อธิ พฺรหฺมทฑฺเต ปญฺจาลา

ชาวปัญจาละ เป็นใหญ่กว่าพระเจ้าพรหมทัต.

อธิ ปญฺจาเลสุ พฺรหฺมทฑฺโต

พระเจ้าพรหมทัต เป็นใหญ่กว่าชาวปัญจาละ

อธิ เทเวสุ พุทฺโธฯ

พระพุทธเจ้าเป็นใหญ่เหนือเทพทั้งหลาย.

ในตัวอย่างข้างต้นนั้น ตัวอย่างว่า อธิ พฺรหฺมทฑฺเต ปญฺจาลา ชาวปัญจาละ เป็นใหญ่กว่าพระเจ้าพรหมทัต นี้ อาจารย์บางท่านอธิบายว่า ประชาชนชาวปัญจาลรัฐ มีพระเจ้าพรหมทัตเป็นใหญ่,

อีกนัยหนึ่ง คำว่า ปญฺจาลา เป็นพหุวจนะ เพราะเป็นชื่อเรียกของเมือง. ความหมายมีดังนี้

ในบางครั้ง พระเจ้าปัญจาละ เป็นใหญ่เหนือพระเจ้าพรหมทัต ผู้เป็นพระราชาแห่งรัฐกาสิ, ใน

---

๑๓๘ [จ. ๒.๑.๖๑; ปา. ๒.๓.๙; ๑.๔.๘๗]

บางครั้ง พระเจ้าพรหมทัต เป็นใหญ่เหนือพระราชาแห่งรัฐปัญจาละ.

(๑๔) วิภัตติทั้งหมด สามารถลงในอรรถเหตุด้วยสูตรนี้

๓๓๐. สพฺพาทิโต สพฺพา [๑๓๙]ฯ

๓๓๐. สพฺพาทิโต สพฺพา.

เหตฺวตฺเถหิ โยเค สพฺพาทีหิ สพฺพนาเมหิ เหตฺวตฺเถ สพฺพา วิภตฺติโย โหนฺติฯ

ลงวิภัตติทั้งปวง ท้ายสัพพนามมีสพฺพเป็นต้น ที่สัมพันธ์กับนามศัพท์ที่มีอรรถเหตุ และในอรรถแห่งเหตุ ท้ายสัพพนามทั้งหลายมีสพฺพเป็นต้น

ลงวิภัตติทั้งปวง ท้ายสัพพนามมีสพฺพเป็นต้น ที่สัมพันธ์กับนามศัพท์ที่มีอรรถเหตุ และท้ายสัพพนามทั้งหลายมีสพฺพเป็นต้น ในอรรถแห่งเหตุ เช่น

กึ การณํ, เกน การเณน [ชา. อฏฺ.ฐ. ๔.๑๕ มาตงฺคชาตกวณฺณนา], กึ นิมิตฺตํ, เกน นิมิตฺเตน, กึ ปโยชนํ, เกน ปโยชเนน, เกนฏฺเฐน [ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา], เกน วณฺเณน [สํ. นิ. ๑.๒๓๔], กิมตฺถํ, กุโต นิทานํ [ปารา. ๔๒], กิสฺส เหตุ [ปารา. ๓๙], กสฺมึ นิทาเน, เอตสฺมึ นิทาเน [ปารา. ๔๒], เอตสฺมึ ปกรเณ [ปารา. ๔๒] อิจฺจาทิฯ

กึ การณ์ เพราะเหตุไร

เกน การเณน [ชา.อฏฺฐ.๔/๑๕ มาตงฺคชาตกวณฺณนา (ฉ).]

เพราะเหตุไร

กึ นิมิตฺตํ

เพราะเหตุไร

เกน นิมิตฺเตน

เพราะเหตุไร

กึ ปโยชนํ

ประโยชน์อะไร

เกน ปโยชเนน

ด้วยประโยชน์อะไร

เกนฏฺเฐน [อภิ.อฏฺฐ.๑ นิทานกถา (๑)]

เพราะอรรถว่าอะไร (เพราะเหตุใด หรือเพราะสภาวะใด)

เกน วณฺเณน [ขุ.วิ.๓๔/๕๙[๑๔๐]]

เพราะเหตุไร

---

[๑๓๙] [จ. ๒.๑.๗๒; ปา. ๒.๓.๒๗]

[๑๔๐] เกน วณฺเณนาติ เกน การเณนฯ วิมาน.อ. ๖๒๔ (ฉ).

กิมตฺถํ
เพราะอรรถว่าอะไร
กุโต นิทานํ [วิ.๑/๒๖ (ฉ)]
เพราะเหตุอะไร,
กิสฺส เหตุ [วิ.มหาวิ.๑/๗]
เพราะเหตุอะไร,
กสฺมิ นิทาเน
ในเพราะเหตุใด,
เอตสฺมิ นิทาเน เอตสฺมิ ปกรเณ [วิ.มหาวิ.๑/๑๒๐]

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์ ในเพราะเหตุเป็นมูลเค้านั้น ในเพราะเหตุแรกเกิดนั้น

สตฺตมีวิภตฺติราสิ นิฏฺฐิโตฯ
อิติ นิรุตฺติทีปนิยา นาม โมคฺคลฺลานทีปนิยา
การกกณฺโฑ นิฏฺฐิโตฯ

สัตตมีวิภัตติ จบแล้ว.
การกกัณฑ์ แห่งคัมภีร์มีนามว่า นิรุตติทีปนี
ซึ่งใช้อธิบายคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์
จบแล้ว ด้วยประการดังนี้

๔. สมาสกณฺฑ

อถ ยุตฺตตฺถานำ สฺยาทฺยนฺตปทานำ เอกตฺถีภาโว วุจฺจเตฯ เอกตฺถีภาโวติ จ อิธ สมาโส วุจฺจติฯ โส จ สมาโส ฉพฺพิโธ อพฺยยีภาโว, ตปฺปุริโส, กมฺมธารโย, ทิคุ, พหุพฺพีหิ, ทฺวนฺโทติฯ

๔. สมาสกัณฑ์

ต่อจากการกกัณฑ์ ข้าพเจ้าจะแสดงความมีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน (เอกัตถีภาวะ) ของบทลงสิ วิภัตติเป็นต้นทั้งหลาย (คือ ของคำนาม) ที่มีเนื้อความประกอบกัน. อนึ่ง ในคัมภีร์(โมคคัลลานไวยากรณ์)นี้ เรียกสมาสว่า เอกัตถีภาวะ. และสมาสนั้น มีอยู่ ๖ ประเภท คือ อัพยยีภาวะ, ตัปปุริสะ, กัมมธารยะ, ทิคุ, พหุพฺพีหิ และทวันทะ.

อพฺยยีภาวสมาส

ตตฺถ อพฺยยีภาโว ปฐมำ วุจฺจเตฯ

พฺยโย วุจฺจติ วิกาโร, นตฺถิ พฺยโย เอตสฺสาติ อพฺยโย, อพฺยโย หุตฺวา ภวตีติ **อพฺยยีภาโว,** นานาลิงฺค, วิภตฺติ, วจเนสุ รูปวิการรหิโต หุตฺวา ภวตีติ อตฺโถ, สพฺพลิงฺค,-วิภตฺติ, วจเนสุปิ เยภุยฺเยน เอกรูเปน ปวตฺตตีติ วุตฺตำ โหติฯ

อพฺยยนฺติ วา อุปสคฺคนิปาตานำ เอว นามำ, อยำ ปน ปกติ อพฺยยำ น โหติ, อสงฺขฺเยหิ สห เอกตฺถตาวเสน อพฺยยำ โหติ, อิติ อนพฺยยมฺปิ อพฺยยำ ภวตีติ อพฺยยีภาโวฯ

อัพยยีภาวสมาส

บรรดาสมาส ๖ ประเภทนั้น จะแสดงอัพยยีภาวะเป็นลำดับแรก.

พยยะ ได้แก่ ความเปลี่ยนแปลง, ความเปลี่ยนแปลงของบทเหล่านี้ ไม่มี จึงชื่อว่า อัพยยะ, บทสมาสที่มีอยู่ โดยเป็นอัพยยะ ชื่อว่า อัพยยีภาวสมาส. หมายความว่า เป็นบทที่มีโดยปราศจากการเปลี่ยนรูปในลิงค์, วิภัตติและวจนะต่างๆ กล่าวคือ เป็นไปโดยรูปเดียวกันโดยมาก แม้ในลิงค์ วิภัตติและวจนะทั้งปวง.

อีกนัยหนึ่ง อัพยยะ เป็นชื่อของบทอุปสัคและบทนิบาตเท่านั้น, อนึ่ง บทปกตินี้ ยังไม่ใช่อัพยยะ, จะเป็นอัพยยะ ก็โดยเกี่ยวกับความมีเนื้อความเป็นอันเดียวกันกับบทอัพยยะ (คืออุปสัคและนิบาต) ที่ไม่กล่าวพจน์. ด้วยประการดังนี้ บทที่ไม่ใช่อัพยยะ ก็กลายเป็นอัพพยะ ดังนั้น จึงชื่อว่า อัพยยีภาวสมาส. (สมาสที่กลายเป็นอัพยยะ)

[คำว่า เอกัตถีภาวะ (สมาส) มีความหมายว่า บทนามมีความเป็นอันเดียวกับกับบทนามอื่น ด้วยสูตรนี้]

๓๓๑. สฺยาทิสฺยาทิเนกตฺถ[๑] ฯ

อธิการสุตฺตมิทำ. สฺยาทิ วุจฺจติ สฺยาทฺยนฺตปทำ, ‘สฺยาทินา’ติ สฺยาทฺยนฺตปเทน, เอโก อตฺโถ ยสฺส ตำ เอกตฺถำ, สฺยาทิปทำ สฺยาทิปเทน สห เอกตฺถำ โหตีติ อตฺโถ.

เอตฺถ จ ‘สฺยาที’ติ วจเนน อุปสคฺค, นิปาเตหิ สทฺธิำ สพฺพานิ นามิกปทานิ นามปฏิรูปกานิ จ สงฺคณฺหาติ, ตฺยาทฺยนฺตปทานิ นิวตฺเตติฯ

ตตฺถ นามปฏิรูปกานิ นาม ‘เยวาปนกธมฺมา’ อิจฺจาทีนิฯ ตถา สญฺญาสทฺทภาวำ ปตฺตานิ ‘‘อตฺถิปจฺจโย, นตฺถิปจฺจโย, อตฺถิขีรา พฺราหฺมณี, อญฺญาสิโกณฺฑญฺโญ, มกฺขลิโคสาโล’’ อิจฺจาทีสุ ‘อตฺถิ’ อิจฺจาทีนิฯ

‘เอกตฺถ’นฺติ เอเตน ทฺวนฺทสมาเสปิ ปทานำ เอกกตฺตุ, เอกกมฺมาทิภาเวน เอกตฺถีภาโว วุตฺโต โหตีติฯ

๓๓๑. สฺยาทิสฺยาทิเนกตฺถำฯ

เอกัตถีภาวะ (สมาส) คือ ความมีเนื้อความเป็นอันเดียวกันระหว่างบทลงสิวิภัตติเป็นต้น กับบทลงสิวิภัตติเป็นต้นอีกบทหนึ่ง.

สูตรนี้เป็นอธิการสูตร. บทว่า สฺยาทิ คือ บทลงสิวิภัตติเป็นต้น, บทว่า สฺยาทินา คือ สฺยาทฺยนฺตปเทน (กับ) ด้วยบทลงสิวิภัตติเป็นต้น. เนื้อความอย่างเดียวกัน ของบทใด มีอยู่, บทนั้น ชื่อว่า เอกตฺถำ มีเนื้อความอย่างเดียวกัน (ได้แก่ บทลงสิวิภัตติเป็นต้น). หมายความว่า บทมีสิวิภัตติเป็นต้นเป็นที่สุด เป็นบทที่มีเนื้อความเป็นอย่างเดียวกัน กับด้วยบทมีสิวิภัตติเป็นต้นเป็นที่สุดอีกบทหนึ่ง.

ในที่นี้ ด้วยคำว่า บทลงสิวิภัตติเป็นต้น (สฺยาทิ) รวมถึงบทลงวิภัตตินาม และนามปฏิรูปกะ (บทที่เหมือนบทนาม)ทั้งหมด พร้อมทั้งอุปสัคและนิบาต, ในขณะเดียวกัน ก็ปฏิเสธบทลงติวิภัตติเป็นต้น (กริยาอาขยาตบท).

ที่กล่าวมาข้างต้นนั้น นามปฏิรูปกะ ได้แก่ บทเหล่านี้ เช่น เยวาปนกธมฺม ธรรมที่มีอยู่โดยดำรัสว่า เยวาปนก เป็นต้น และบทมี อตฺถิ เป็นต้น ที่ถึงความเป็นชื่อ เช่น อตฺถิปจฺจโย ปัจจัยที่มีอยู่, นตฺถิปจฺจโย ปัจจัยที่ไม่มี, อตฺถิขีรา พฺราหฺมณี นางพราหมณีที่มีน้ำนม, อญฺญาสิโกณฺฑญฺโญ พระอัญญาโกณฑัญญะ, มกฺขลิโคสาโล มักขลิโคสาลเดียรถีย์เป็นต้น.

ด้วยคำว่า มีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน (เอกตฺถำ) เป็นอันกล่าวถึงเอกัตถีภาวะ (ความมีเนื้อความอันเดียวกัน) ของบททั้งหลายในทวันทสมาสด้วย โดยความมีกัตตาเดียวกัน และมีกรรมเดียวกันเป็นต้น.

---

[๑] [ก. ๓๑๖; รู. ๓๓๑; นี. ๖๗๕; จำ. ๒.๒.๑; ปา. ๒.๑.๔]

อัพยยีภาวสมาส เป็นไปในความหมายของวิภัตติเป็นต้น ตามสูตรนี้

๓๓๒. อสงฺขยํ วิภตฺติสมฺปตฺติสมีปสากลฺยาภาวยถาปจฺฉายุคปทตฺเถ[๒] ฯ

๓๓๒. อสงฺขยํ วิภตฺติสมฺปตฺติสมีปสากลฺยาภาวยถาปจฺฉายุคปทตฺเถ.

สมาสที่ไม่ระบุพจน์ (อัพยยีภาวสมาส) เป็นไปในความหมายว่า วิภตฺติ (จำแนก), สัมปัตติ (ถึงพร้อม ,สมบูรณ์), สมีปะ (ใกล้) , สากลยะ (ทั้งหมด), อภาวะ (ไม่มีสาระเป็นต้น), ของยถาศัพท์ (สมควรเป็นต้น), ของบทหลัง, ยุคปท (คู่กัน)

‘อสงฺขย’นฺติ อุปสคฺคปทำ นิปาตปทญฺจ วุจฺจติฯ ตำ ทฺวยมฺปิ หิ เอกตฺต, พหุตฺตสงฺขยำ ปฏิจฺจ รูปวิการรหิตตฺตา ‘อสงฺขย’นฺติ วุจฺจติฯ

คำว่า **บทที่ไม่ระบุพจน์ (อสงฺขยำ)** ใช้เรียกอุปสัคและนิปาตบท. ถึงบททั้งสองนั้นก็เรียกว่า บทที่ไม่ระบุพจน์ (อสงฺขยำ) เพราะปราศจากการเปลี่ยนรูปโดยอิงอาศัยจำนวนนับที่มีหน่วยเดียว (เอกพจน์) และหลายหน่วย (พหูพจน์).

วิภตฺยตฺเถ, สมฺปตฺยตฺเถ, สมีปตฺเถ, สากลฺยตฺเถ, อภาวตฺเถ, ยถาตฺเถ, ปจฺฉาตฺเถ, ยุคปทตฺเถ ปวตฺตำ อสงฺขยำ นาม สฺยาทิปทำ อญฺเญน สฺยาทิปเทน สห เอกตฺถำ โหติฯ อยญฺจ สมาโส อนฺวตฺถวเสน ‘อสงฺขฺโย’ติ จ ‘อพฺยยีภาโว’ติ จ วุจฺจติฯ

สมาสที่มีชื่อว่า อสังขยะ ได้แก่ บทนามที่ลงสิวิภัตติเป็นต้น จะมีเนื้อความเป็นอันเดียวกันกับด้วยบทนามที่ลงสิวิภัตติเป็นต้นอีกบทหนึ่ง ซึ่งเป็นไปในความหมายของวิภัตติ (วิภตฺยตฺถ), ความหมายว่าสมบูรณ์ (สมฺปตฺยตฺถ), ความหมายว่า ใกล้ (สมีปตฺถ), ความหมายว่า ทั้งหมด (สากลฺยตฺถ), ความหมายว่า ไม่มี (อภาว), ความหมายของยถาศัพท์ (ยถาตฺถ), ความหมายของบทหลัง (ปจฺฉาตฺถ) และความหมายของสองบทคู่กัน (ยุคปทตฺถ). และสมาสชนิดนี้ เรียกว่า อสังขยะ บ้าง อัพยยีภาวะ บ้าง เนื่องด้วยชื่อที่สอดคล้องกับความหมาย.

[๒] [ก. ๓๑๙; รู. ๓๓๐; นี. ๖๙๖; จำ. ๒.๒.๒; ปา. ๒.๑.๖]

วิภตฺยตฺเถ ตาว –

อธิตฺถิฯ เอตฺถ จ อธิโต สิ, ตสฺส ‘อสงฺขฺเยหิ สพฺพาส’นฺติ สุตฺเตน โลโป, อิตฺถิโต สุ, ‘อธิ อิตฺถีสู’ติ วากฺยํ, ตสฺส จ อตฺถํ กเถนฺเตน นิจฺจสมาสตฺตา อญฺญปเทน วิคฺคโห กาตพฺโพ ‘‘อิตฺถีสุ ปวตฺตา กถา’’ติ วา ‘‘อิตฺถีสุ ปวตฺโต วจนปโถ’’ติ วา ‘‘อิตฺถีสุ ปวตฺตํ วจน’’นฺติ วา, ตโต ปุริมสุตฺเตน เอกตฺถสญฺญา, อิมินา สุตฺเตน อสงฺขฺเยกตฺถสญฺญา จ กริยเต, เอกตฺถสญฺญาย ปน กตาย วากฺยตฺถาย ปยุตฺตานํ วิภตฺตีนํ อตฺโถ เอกตฺถปเทน วุตฺโต โหติ, ตทา วิภตฺติโย วุตฺตตฺถา นามฯ

อิทานิ วุตฺตตฺถานํ อปฺปโยคารหตฺตา โลปวิธานมาหฯ

๓๓๓. เอกตฺถตายํ [๔]ฯ

(จะอธิบายรายละเอียดของอัพยยีภาวสมาส ที่เรียกว่า อสังขยสมาสตามสูตรนี้) ในความหมายของวิภัตติ เป็นลำดับแรก.

ตัวอย่าง

อธิตฺถิ (คำพูดที่เป็นไปในหญิง).

ในคำนี้ ลงสิวิภัตติ ท้าย อธิ ศัพท์, ลบสิ ด้วยสูตรว่า ‘อสงฺขฺเยหิ สพฺพาสํ (โมค.๒/๒๑๑๘, นิรุตฺติ.๒๘๘) = ลบวิภัตติทั้งหมดท้ายศัพท์ที่ไม่ปรากฏพจน์ (คือ อัพยยะ)’ ลง สุ ท้ายอิตฺถีศัพท์, ตั้งวากยะว่า อธิ อิตฺถีสุ (ในหญิงทั้งหลาย), เพราะเป็นนิจจสมาส จึงต้องทำวิเคราะห์ด้วยบทอื่น ซึ่งกล่าวถึงเนื้อความนั้น[๓] ดังนี้ว่า อิตฺถีสุ ปวตฺตา กถา (คำพูดที่เป็นไปในผู้หญิง) หรือ อิตฺถีสุ ปวตฺโต วจนปโถ (คำพูดที่เป็นไปในผู้หญิง), อิตฺถีสุ ปวตฺตํ วจนํ(คำพูดที่เป็นไปในผู้หญิง), ต่อมา ตั้งชื่อว่า สมาส (เอกัตถะ) ด้วยสูตรแรก, ตั้งชื่อว่า อัพยยีภาวสมาส (อสงฺขเยกตฺถ) ด้วยสูตรนี้, ครั้นได้ตั้งชื่อว่า สมาส (เอกตฺถ) แล้ว, ความหมายของวิภัตติทั้งหลายที่ประกอบไว้ เพื่อประโยชน์แก่วากยะ เป็นอันได้กล่าวแล้ว ด้วยบทสมาส (ที่เรียกว่า เอกัตถะ) นั้น, ในกาลนั้น วิภัตติทั้งหลาย ชื่อว่า มีอรรถอันกล่าวแล้ว.

บัดนี้ จะกล่าวถึงการลบอรรถที่ถูกบทสมาสกล่าวแล้ว เพราะไม่นำมาใช้อีก.

๓๓๓. เอกตฺถตายํ ฯ

โดยมาก จะลบวิภัตติทั้งปวง ในบทที่มีเนื้อความเป็นอย่างเดียวกัน (เอกัตถตา).

---

[๓] (คือ อธิศัพท์ ซึ่งมีอรรถอาธาระ แปลว่า ใน ถูกแทนด้วยบทอื่น คือ อิตฺถีสุ ที่ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถอาธาระ ซึ่งมีความหมายเดียวกัน)

[๔] [ก. ๓๑๖; รู. ๓๓๑; นี. ๖๗๕; จ. ๒.๑.๓๙; ปา. ๒.๔.๗๑; ๑.๒.๔๕, ๔๖]

เอโก อตฺโถ เยสํ ตานิ เอกตฺถานิ, ‘อตฺโถ’ติ เจตฺถ ปทนฺตเร กตฺตุ, กมฺมาทิภาเวน วิเธยฺโย ปธานตฺโถ เอว เวทิตพฺโพฯ ตถา หิ ‘ราชปุตฺโต’ติ เอตฺถ ปุตฺตสทฺทตฺโถ เอว ตถาวิเธยฺโย โหติ, น ราชสทฺทตฺโถ, สพฺพญฺจ วจนวากฺยํ นาม วิเธยฺยตฺเถหิ เอว สิชฺฌติ, โน อญฺญถา, ยสฺมา จ ‘ราชปุตฺโต’ติ เอตํ ปุตฺตสทฺทตฺถสฺเสว นามํ โหติ, น ราชสทฺทตฺถสฺส, ตสฺมา เอโก ปธานภูโต ปุตฺตสทฺทตฺโถ เอว เตสํ ทฺวินฺนํ สทฺทานํ อตฺโถ นาม โหติ, น ราชสทฺทตฺโถติ, เอกตฺถานํ ภาโว เอกตฺถตา, เอกตฺถีภาโวติ วุตฺตํ โหติฯ

เนื้อความอย่างเดียวกัน ของบทเหล่าใด มีอยู่, บทเหล่านั้น ชื่อว่า เอกตฺถานิ (มีเนื้อความเดียวกัน), อนึ่ง ในคำว่า เนื้อความ (อตฺโถ) นี้ พึงทราบว่า ได้แก่ เนื้อความที่เป็นประธาน ซึ่งถูกประกอบ โดยความเป็นกัตตาและกรรมเป็นต้นไว้ที่บทอื่นเท่านั้น. จะเห็นได้ว่า ในคำว่า ราชปุตฺโต (บุตรของพระราชา) นี้ใช้เนื้อความของของคำว่า ปุตฺต (บุตร) เท่านั้นเป็นประธาน, ไม่ใช้เนื้อความของคำว่า ราช (พระราชา), และชื่อว่า วจนวากยะ (รูปวิเคราะห์) ทั้งปวง ย่อมปรากฏตามเนื้อความที่ถูกใช้เท่านั้น, จะมีโดยเป็นอย่างอื่นไปมิได้, อนึ่ง ก็เพราะถือว่า บทว่า ราชปุตฺโต นี้เป็นของเนื้อความของคำว่า ปุตฺต เท่านั้น, มิใช่ของเนื้อความของคำว่า ราช, ดังนั้น เนื้อความของคำว่า ปุตฺต ซึ่งเป็นประธานเท่านั้น ย่อมเป็นอรรถของศัพท์ทั้งสอง, มิใช่เนื้อความของคำว่า ราช. ความเป็นแห่งเนื้อความอย่างเดียวกัน ชื่อว่า เอกัตถตา, หมายความว่า ความมีเนื้อความอย่างเดียวกัน (เอกตฺถีภาว).

โส ติวิโธ สมาโส, ตทฺธิโต, ธาตุปจฺจยนฺโต จาติฯ ติสฺสํ ติวิธายํ เอกตฺถตายํ สพฺพาสํ วุตฺตตฺถานํ สฺยาทิวิภตฺตีนํ โลโป โหตีติ อิมินา สุสฺส โลโปฯ พหุลาธิการตฺตา ปน อลุตฺตสมาโสปิ ทิสฺสติฯ

เอกัตถภาวะนั้น มี ๓ ชนิดคือ สมาส ตัทธิตและบทที่ลงธาตุปัจจัย (มีอียเป็นต้น)[๕]. ในเอกัตถตา ๓ อย่างนั้น ลบสิวิภัตติเป็นต้นทั้งหมด ซึ่งมีอรรถอันได้กล่าวแล้ว ดังนั้น จึงลบ สุ (วิภัตติ)ไปด้วยสูตรนี้. อนึ่ง เพราะสูตรนี้เป็นการตามไปโดยมาก จึงมีสมาสที่ไม่ลบวิภัตติได้บ้าง.

อัพยยีภาวสมาสเป็นนปุงสกลิงค์ ด้วยสูตรนี้

๓๓๔. ตं นปุสกं[๖]ฯ

๓๓๔. ตं นปุสกं.

[๕] โมคคัลลานไวยากรณ์สูตรที่ ๒ (สฺยาทิ) /๑๑๙ เอกตฺถตายํ. ยกอุทาหรณ์ของเอกัตถตาว่า ปุตฺตียติ (ธาตปจฺจยนฺโต), ราชปุริโส (สมาโส), วาสิฏฺโฐ (ตทฺธิโต),

[๖] [ก. ๓๒๐; รู. ๓๓๕; นี. ๖๙๘; จ. ๒.๒.๑๕; ปา. ๒.๔.๑๘]

ตำ อสงฺขฺยำ นาม เอกตฺถำ นปุ๎สกำ โหตีติ อิมินา อธิตฺถีสทฺทสฺส นปุ๎สกภาวำ กตฺวา ตโต สฺยาทฺยุปฺปตฺติฯ

อสังขยสมาสนั้น เป็นนปุงสกลิงค์.

เอกัตถะ (สมาส) อันชื่อว่า อสังขยะ (อัพยยีภาวสมาส) นั้น เป็นนปุงสกลิงค์ ดังนั้น ครั้นได้กำหนดให้ อธิตฺถี ศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์ด้วยสูตรนี้แล้ว ต่อมาจึงลง สิวิภัตติเป็นต้น ท้าย อธิตฺถี ศัพท์นั้น.

สระท้ายของอสังขยสมาสเป็นรัสสะด้วยสูตรนี้

๓๓๕. สฺยาทีสุ รสฺโส[๗] ฯ

นปุ๎สกสฺส เอกตฺถสฺส รสฺโส โหติ สฺยาทีสุ วิภตฺตีสูติ อิมินา อีการสฺส รสฺโสฯ

๓๓๕. สฺยาทีสุ รสฺโส.

ในเพราะสิวิภัตติเป็นต้น ให้รัสสะ เอกัตถะ (สมาส) อันเป็นนปุงสกลิงค์

ในเพราะวิภัตติทั้งหลายมีสิเป็นต้น สมาสอันเป็นนปุงสกลิงค์ เป็นรัสสะ ดังนั้น รัสสะ อี เป็น อิ ด้วยสูตรนี้.

ลบวิภัตติท้ายอมาทิสมาส ด้วยสูตรนี้

๓๓๖. ปุพฺพสฺมามาทิโต[๘] ฯ

ปุพฺพอมาทิ นาม ปุพฺพปทตฺถปธานภูโต อสงฺขฺยสมาโส วุจฺจติ, ตโต ปราสำ สพฺพาสำ วิภตฺตีนำ โลโป โหติ, อาทิสทฺเทน เจตฺถ ปฐมาวิภตฺติปิ คยฺหติฯ อถ วา อมาทิ วุจฺจติ ตปฺปุริโส, ตโต ปุพฺพำ นาม อสงฺขฺยสมาโส, อิติ อมาทิโต ปุพฺพภูตา อสงฺขฺเยกตฺถา ปราสำ สพฺพาสำ วิภตฺตีนำ โลโป โหตีติ อิมินา อธิตฺถิสทฺทโต สพฺพวิภตฺตีนำ โลโปฯ

๓๓๖. ปุพฺพสฺมามาทิโต.

ลบวิภัตติทั้งหมด ที่อยู่ท้ายสมาสอันมีบทลงอำวิภัตติเป็นต้นเป็นบทหน้า

อสังขยสมาส ซึ่งมีอรรถของบทหน้าเป็นประธาน ชื่อว่า ปุพพอมาทิ (สมาสที่มีบทลงอำวิภัตติเป็นต้นอยู่หน้า), ลบวิภัตติทั้งหมดซึ่งอยู่หลังจากอมาทิสมาส, ด้วย อาทิศัพท์ แม้ปฐมาวิภัตติ ก็ถูกรวมไว้ในที่นี้. อีกนัยหนึ่ง ตัปปุริสสมาส เรียกว่า อมาทิ (สมาสที่มีบทลงอำเป็นต้นเป็นบทหน้า), อสังขยสมาส ชื่อว่าเบื้องหน้าแต่ตัปปุริสสมาสนั้น, ด้วยประการดังนี้ จึงลบวิภัตติทั้งหมด ที่อยู่หลังจากอสังขยัตถสมาส (อัพยยี

[๗] [ก. ๓๔๒; รู. ๓๓๗; นี. ๗๓๔; จำ. ๒.๒.๘๔; ปา. ๑.๒.๔๗]

[๘] [ก. ๓๔๓; รู. ๓๓๘; นี. ๗๗๕; จำ. ๒.๑.๔๐; ปา. ๑.๑.๔๑]

ภาวสมาส) ซึ่งเป็นเบื้องหน้าแต่ตัปปุริสสมาสนั้น ดังนั้น จึงลบวิภัตติทั้งหมด ท้ายอธิฏฺฐิศัพท์.

อธิฏฺฐิ ติฏฺฐติ, อิตฺถีสุ ปวตฺตา กถา ติฏฺฐตีติ อตฺโถฯ อธิฏฺฐิ ติฏฺฐนฺติ, อิตฺถีสุ ปวตฺตา กถาโย ติฏฺฐนฺตีติ อตฺโถฯ เอส นโย เสสวิภตฺตีสุ เสสวจเนสุ เสสลิงฺเคสุ จฯ

ตัวอย่าง

อธิฏฺฐิ ติฏฺฐติ = อิตฺถีสุ ปวตฺตา กถา ติฏฺฐติ.

คำพูด ย่อมตั้งอยู่ในหญิงท., คือ คำพูดอันเป็นไปตั้งอยู่ในหญิงทั้งหลายตั้งอยู่.

อธิฏฺฐิ ติฏฺฐนฺติ = อิตฺถีสุ ปวตฺตา กถาโย ติฏฺฐนฺติ.

คำพูดท. ย่อมตั้งอยู่ในหญิงท. คือ คำพูดท. อันเป็นไปตั้งอยู่ในหญิงทั้งหลาย.

ในวิภัตติที่เหลือ วจนะที่เหลือ และลิงค์ที่เหลือ ก็มีนัยนี้.

เอวํ สพฺพลิงฺเคสุ สพฺพวิภตฺตีสุ สพฺพวจเนสุ จ เอเกเนว รูเปน ติฏฺฐติ, ตสฺมา อยํ สมาโส รูปวิการรหิตตฺตา ‘อพฺยยีภาโว’ติ วุจฺจติฯ

เป็นอันว่าสมาสนี้ ตั้งอยู่โดยรูปเดียวกันนั่นเองในลิงค์,วิภัตติและวจนะทั้งหมด เหตุนั้น จึงเรียกว่าอัพยยีภาวะ เพราะปราศจากเปลี่ยนรูป.

เอตฺถ จ วิภตฺยตฺโถ นาม ‘‘อธิตฺถิ, พหิคามํ, อุปริคงฺค’’ มิจฺจาทีสุ สมฺปตฺยาทีหิ วิเสสตฺเถหิ รหิโต เกวโล วิภตฺตีนํ อตฺโถ วุจฺจติฯ วิคฺคเห ปน ‘‘กถา, ปวตฺตา’’ อิจฺจาทีนิ สมาสสามตฺถิเยน วิหิตานิ อตฺถปทานิ นาม, อธิสทฺทสฺส อตฺถปทานีติปิ วทนฺติฯ เอวํ อธิกุมาริ, อธิวธุ, อธิชมฺพุอิจฺจาทิฯ

ก็ในที่นี้ อรรถของวิภัตติล้วนๆ ที่ปราศจากอรรถพิเศษมีสมฺปตฺติ (ความสมบูรณ์) เป็นต้น เรียกว่าวิภตฺยตฺถ ความหมายของวิภัตติ ดังในตัวอย่างเป็นต้นว่า อธิตฺถิ ในคำพูดที่เป็นไปในหญิง, พหิคามํ ภายนอกหมู่บ้าน, อุปริคงฺค เหนือแม่น้ำคงคา. แต่ในรูปวิเคราะห์บททั้งหลายเป็นต้นว่า กถา, ปวตฺตา ที่ได้กระทำไว้โดยสามารถแห่งสมาส ชื่อว่า อรรถบท, มีบางท่านกล่าวว่าเป็นอรรถของบท ของอธิศัพท์. คำว่า อธิกุมาริ ในเด็กหญิง, อธิวธุ ในหญิงสาว, อธิชมฺพุ ในชมพูทวีป ก็มีนัยนี้.

อตฺตนิ ปวตฺโต ธมฺโม, ปวตฺตา วา ธมฺมาติ อตฺเถ วิภตฺตีนํ โลเป กเต อธิอตฺตสทฺทสฺส นปุ๎สกภาวํ กตฺวา

เมื่อตั้งรูปวิเคราะห์ว่า อตฺตนิ ปวตฺโต ธมฺโม (ธรรมอันเป็นไปแล้วในตน) หรือ อตฺตนิ ปวตฺตา ธมฺมา (ธรรมท.อันเป็นไปแล้ว ในตน) อิติ อตฺเถ ในอรรถนี้,

ตโต สฺยาทฺยุปฺปตฺติ, ‘ปุพฺพสฺมามาทิโต’ติ สฺยาทีนํ โลเป สมฺปตฺเต –

ลบวิภัตติแล้ว, กำหนดความเป็นนปุงสกลิงค์, จากนั้นให้ลงวิภัตติมีสิเป็นต้น, เมื่อการลบวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ปุพฺพสฺมามาทิโต (ลบวิภัตติหลังจากสมาสอันมีบทลงอ เป็นต้นเป็นบทหน้า) มาปรากฏแล้ว, (แต่ยังไม่ต้องลบ) ตามวิธีของสูตรนี้ว่า

๓๓๗. นาโตมปญฺจมิยา[๙] ฯ

๓๓๗. นาโตมปญฺจมิยา

ท้ายอัพยยีภาวสมาสที่เป็นอการันต์ ไม่ลบวิภัตติทั้งหมด, และแปลงวิภัตติทั้งหมด เว้นปัญจมีวิภัตติเป็นอ.

อการนฺตมฺหา อสงฺขฺยเยกตฺถา ปรํ สพฺพาสํ วิภตฺตีนํ โลโป น โหติ, ปญฺจมีวชฺชิตานํ วิภตฺตีนํ อ โหติฯ

ไม่ลบวิภัตติทั้งปวง อันเป็นเบื้องหลังจากอสังขเยกัตถสมาส ซึ่งมี อ เป็นเสียงท้าย, ความเป็น อ แห่งวิภัตติทั้งหลาย เว้นปัญจมีวิภัตติ ย่อมมี.

อชฺฌตฺตํ ธมฺโม ชายติ, อชฺฌตฺตํ ธมฺมา ชายนฺติ, อชฺฌตฺตํ ธมฺมํ ปสฺสติ, อชฺฌตฺตํ ธมฺเม ปสฺสนฺติฯ

ตัวอย่างเช่น

อชฺฌตฺตํ ธมฺโม ชายติ

ธรรม อันเป็นไปในตน ย่อมเกิด [๑๐]

อชฺฌตฺตํ ธมฺมา ชายนฺติ

ธรรมท. อันเป็นไปในตน ย่อมเกิด

อชฺฌตฺตํ ธมฺมํ ปสฺสติ

บุรุษย่อมเห็นซึ่งธรรม อันเป็นไปในตน

อชฺฌตฺตํ ธมฺเม ปสฺสนฺติฯ

บุรุษย่อมเห็นซึ่งธรรมท. อันเป็นไปในตน.

ข้อยกเว้น

อปญฺจมิยาติ กึ? อชฺฌตฺตา อเปติ, อชฺฌตฺเตหิ อเปติฯ

คำว่า อปญฺจมิยา (เว้นปัญจมีวิภัตติ) ท่านอาจารย์กล่าวไว้ทำไม ?

---

[๙] [ก. ๓๔๑; รู. ๓๓๖; นี. ๗๓๓; จิ. ๒.๑.๔๑; ปา. ๒.๔.๘๓; มุ. ๔.๓.๓๗๔]

[๑๐] (หรือ อาศัยซึ่งตน เพราะวิเคราะห์ว่า อตฺตานํ อธิกิจฺจ อชฺฌตฺตํ ดูที่ท่านอธิบายในลำดับถัดไปและวิเคราะห์ตามคัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา สูตรที่)

ข้าพเจ้า กล่าวไว้ เพราะไม่มีการแปลงเป็นอำ ในกรณีที่สมาสนั้นเป็นบทลงปัญจมีวิภัตติ ดังในตัวอย่างเหล่านี้

อชฺฌตฺตา อเปติ

บุรุษย่อมออกไปจากธรรมอันเป็นไปในตน

อชฺฌตฺเตหิ อเปติ

บุรุษย่อมออกไปจากธรรมท. อันเป็นไปในตน

กรณีที่อัพยยีภาวสมาสนั้นเป็น อ การันต์ แปลงตติยาวิภัตติและสัตตมีวิภัตติเป็นอำ ด้วยสูตรนี้

๓๓๘. วา ตติยาสตฺตมีนำ [๑๑]ฯ

อการนฺตมฺหา อสงฺขฺเยกตฺถา ปรำ ตติยา, สตฺตมีนำ วิกปฺเปน อำ โหติฯ

อชฺฌตฺตำ ธมฺเมน วตฺตติ อชฺฌตฺเตน วา, อชฺฌตฺตำ ธมฺเมหิ วตฺตติ อชฺฌตฺเตหิ วา, อชฺฌตฺตำ ธมฺมสฺส เทติ, อชฺฌตฺตำ ธมฺมานำ เทติ, อชฺฌตฺตา ธมฺมา อเปติ, อชฺฌตฺเตหิ ธมฺเมหิ อเปติ, อชฺฌตฺตำ ธมฺมสฺส สนฺตกำ, อชฺฌตฺตำ ธมฺมานำ สนฺตกำ, อชฺฌตฺตำ ธมฺเม ติฏฺฐติ อชฺฌตฺเต วา, อชฺฌตฺตำ ธมฺเมสุ ติฏฺฐติ อชฺฌตฺเตสุ วาฯ

๓๓๘. วา ตติยาสตฺตมีนำ

แปลงตติยาและสัตตมีวิภัตติ ท้ายอัพยยีภาวสมาส อการันต์ เป็น อำ ได้บ้าง.

ท้ายอัพยยีภาวสมาส อันเป็นอการันต์ ตติยาวิภัตติและสัตตมีวิภัตติเป็น อำ ก็มีได้บ้าง ตัวอย่างเช่น

อชฺฌตฺตำ ธมฺเมน วตฺตติ

บุรุษ ย่อมเป็นไป **โดยธรรมอันเป็นอัชฌัตตะ**[๑๒], มีรูปเป็น อชฺฌตฺเตน บ้าง.

อชฺฌตฺตำ ธมฺเมหิ วตฺตติ.

บุรุษย่อมเป็นไป **โดยธรรมท.อันเป็นอัชฌัตตะ**, มีรูปเป็น อชฺฌตฺเตหิ บ้าง.

อชฺฌตฺตำ ธมฺมสฺส เทติ

บุรุษย่อมให้ แก่**ธรรมอันเป็นอัชฌัตตะ**

อชฺฌตฺตำ ธมฺมานำ เทติ,

บุรุษย่อมให้ แก่ธรรมท. **ธรรมอันเป็นอัชฌัตตะ**

อชฺฌตฺตา ธมฺมา อเปติ,

บุรุษย่อมหลีกออก จาก**ธรรมอันเป็นอัชฌัตตะ**

---

[๑๑] [ก. ๓๔๑; รู. ๓๓๖; นี. ๗๓๓; จำ. ๒.๑.๔๒; ปา. ๒.๔.๘๔; มุ. ๔.๓.๓๗๕]

[๑๒] อัชฌัตตะในที่นี้ คือธรรมอันเป็นธรรมที่เป็นไปในตน ตามที่ท่านอธิบายไว้ในลำดับถัดไป. แม้ข้างหน้าก็มีนัยนี้.

อชฺฌตฺเตหิ ธมฺเมหิ อเปติ,

บุรุษย่อมหลีกออก จากธรรมท.**อันเป็นอัชฌัตตะ**

อชฺฌตฺตํ ธมฺมสฺส สนฺตกํ,

วัตถุอันมีอยู่ ของ**ธรรมอันเป็นอัชฌัตตะ**

อชฺฌตฺตํ ธมฺมานํ สนฺตกํ,

วัตถุอันมีอยู่ ของ**ธรรมท.อันเป็นอัชฌัตตะ**

อชฺฌตฺตํ ธมฺเม ติฏฺฐติ.

ย่อมตั้งอยู่ ใน**ธรรมอันเป็นอัชฌัตตะ** มีรูปเป็น อชฺฌตฺเต บ้าง

อชฺฌตฺตํ ธมฺเมสุ ติฏฺฐติ.

ย่อมตั้งอยู่ ใน**ธรรมท.อันเป็นอัชฌัตตะ** มีรูปเป็น อชฺฌตฺเตสุ บ้าง

เอตฺถ จ ‘อชฺฌตฺตํ ธมฺโม’ติ อชฺฌตฺตภูโต ธมฺโม, ‘อชฺฌตฺตํ ธมฺมา’ติ อชฺฌตฺตภูตา ธมฺมา อิจฺจาทินา อตฺโถ เวทิตพฺโพฯ อตฺตานํ อธิกิจฺจ ปวตฺโต ปวตฺตาติ วา วุตฺเตปิ อตฺตสฺส อาธารภาโว สิชฺฌติเยวฯ

ในตัวอย่างเกี่ยวกับคำว่า อชฺฌตฺตํ นี้, ควรทราบความหมายดังนี้ว่า อชฺฌตฺตํ ธมฺโม คือ อชฺฌตฺตภูโต ธมฺโม ธรรมอันเป็นภายใน, อชฺฌตฺตํ ธมฺมา คือ อชฺฌตฺตภูตา ธมฺมา ธรรมท.อันเป็นภายใน.

เอวํ อธิจิตฺตํ, อตฺตนิ วิสุํ วิสุํ ปวตฺตํ ปวตฺตานิ วา ปจฺจตฺตํฯ

อีกนัยหนึ่ง แม้เมื่ออธิบาย(ตามรูปวิเคราะห์)ว่า “อตฺตานํ อธิกิจฺจ ปวตฺโต, ปวตฺตา = ธรรม , ธรรม ท. เป็นไป อาศัยซึ่งตน” อตฺต ศัพท์ ก็ยังปรากฏโดยความเป็นอาธารอยู่นั่นเอง.

ตัวอย่างต่อไปนี้ ก็เหมือนกัน

อธิจิตฺตํ ธรรมอันอาศัยซึ่งจิตเป็นไป

ธรรม หรือ ธรรมท. เป็นไปในตน แต่ละบุคคล ชื่อว่า ปจฺจตฺตํ.

อนึ่ง ในสูตรนี้ มีบาฬีแสดงความเป็นอำแห่งปัญจมีวิภัตติว่า

อชฺฌตฺตํ อภินิวิสิตฺวา อชฺฌตฺตํ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา อภินิวิสิตฺวา อชฺฌตฺตํ วุฏฺฐาติ *เข้าธรรมอันเป็นภายในแล้วออกจากธรรมภายใน, เข้าธรรมภายนอกแล้วออก*

เอตฺถ จ ‘‘อชฺฌตฺตํ อภินิวิสิตฺวา อชฺฌตฺตํ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา อภินิวิสิตฺวา อชฺฌตฺตํ วุฏฺฐาตี’’ติ[๑๓] ปาโฐ อตฺถิ, ตสฺมา ปญฺจมิยา อภาววชฺชนํ อปฺปกตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

จากธรรมภายนอก” เพราะฉะนั้น ควรทราบว่า “การเว้นความเป็นอ ของปัญจมีวิภัตติ จึงมีได้ โดยเป็นตัวอย่างเล็กน้อย”.

‘‘อชฺฌตฺตา ธมฺมา, พหิทฺธา ธมฺมา’’ติ[๑๔] ปาโฐ อตฺถิ, ตสฺมา ปฐมาทีนมฺปิ วิกปฺโป ลพฺภตีติฯ

มีบาฬี (แสดงความไม่เป็นอ แห่งปฐมาวิภัตติเป็นต้น) ดังนี้ว่า **อชฺฌตฺตา ธมฺมา, พหิทฺธา ธมฺมา** ธรรมอันเป็นภายใน, ธรรมอันเป็นภายนอก. ดังนั้น ความไม่เป็นอ แห่งปฐมาวิภัตติเป็นต้น จึงมีได้โดยวิกัป.

สมฺปตฺติอตฺเถ –

สมฺปนฺนํ พฺรหฺมํ สพฺรหฺมํ, ‘พฺรหฺม’นฺติ เวโท วุจฺจติฯ เอตฺถ จ ‘อกาเล สกตฺถสฺสา’ติ สุตฺเตน สหสทฺทสฺส สาเทโส, ภิกฺขานํ สมิทฺธิ สุภิกฺขํ, ‘สฺยาทีสุ รสฺโส’ติ สุตฺเตน กตนปุํสกสฺส รสฺสตฺตํฯ

ในความหมายว่าสมฺปตฺติ (สมบูรณ์)

สมฺปนฺนํ พฺรหฺมํ สพฺรหฺมํ

พรหมอันสมบูรณ์ ชื่อว่า สพฺรหฺมํ[๑๕]. ในที่นี้ ตรัสเรียก เวท ว่า พฺรหฺม. ในอรรถนี้ แปลง สห[๑๖] ศัพท์ เป็น สด้วยสูตร “อกาเล สกตฺถสฺส [เมื่อบทหลัง ที่ไม่กล่าวอรรถกาล แปลงสหศัพท์ ที่มีอรรถของตน (คือ สหศัพท์) เป็นประธาน เป็น ส][๑๗]”

ภิกฺขานํ สมิทฺธิ สุภิกฺขํ

---

[๑๓] [ธ. ส. อฏฺฐ. ๓๕๐; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๓๒]

[๑๔] [ธ. ส. ติกมาติกา ๒๐]

[๑๕] อนึ่ง คัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์อธิบายว่า อรรถสัมปตฺติ (ความสมบูรณ์) มี ๒ คือ อัตภาวสัมปัตติ (ความสมบูรณ์แห่งสรีระ) และ ความบริบูรณ์เพียบพร้อม (สมฺปตฺติ ทฺวิธา อตฺตสมฺปตฺติ สมิทฺธิ จ). ในสูตรนี้ สพฺรหฺมํ เป็นตัวอย่างของ อัตตภาวสัมปัตติ ส่วน สุภิกฺขํ เป็นตัวอย่างของความบริบูรณ์เพียบพร้อม. สำหรับตัวอย่างว่า สพฺรหฺมํ มีวิเคราะห์ของโมคคัลลานไวยากรณ์และโมคคัลลานปัญจิกาว่า, สมฺปนฺนํ พฺรหฺมํ (สรีรํ) สพฺรหฺมํ ลิจฺฉวีนํ สรีระอันสมบูรณ์ ของเจ้าลิจฉวี ชื่อว่า สพฺรหฺมํ. และฎีกาของปัญจิกาอธิบายว่า พฺรหฺม ศัพท์ในที่นี้ หมายถึง สรีระ. สำหรับในที่นี้ ท่านวิเคราะห์ว่า สมฺปนฺนํ พฺรหฺมํ สรีระอันสมบูรณ์ เพราะในบางแห่งอัพยยีภาวสมาสมีบทหลังเป็นประธานได้เหมือนกัน. (คิดว่า กรณีนี้ การที่เข้าสมาสกับสหศัพท์ ดูคล้ายจะเป็นสหนิปาตบุพพพหุพพีหิสมาส แต่ถ้าอัญญปทัตถะไม่แปลงไปตามลิงค์เป็นต้นของอัญญปทัตถะ ก็จัดเป็นอัพยยีภาวสมาส ที่ท่านจักกล่าวในตอนท้ายของสมาสนี้ ฉันใด. สมาสนี้ดูเหมือนกับเป็นกัมมธารยสมาส แต่รูปไม่เปลี่ยนตามวิเสสยะ จึงสงเคราะห์เป็นอัพยยีภาวสมาสได้ด้วย เหมือนฉันนั้น (สมภพ))

[๑๖] สหศัพท์ มีอรรถว่า สมบูรณ์ (นีติ.สุตฺต.). ในที่นี้ควรตั้งวิเคราะห์ว่า พฺรหฺมสฺส สมฺปนฺนํ สพฺรหฺมํ ความสมบูรณ์แห่งพรหม กล่าวคือ เวท ชื่อว่า สพฺรหฺมํ.

[๑๗] โมคคัลลานไวยากรณ์เป็น อกาเล สกตฺเถ (โมค.๓/๘๑).

ความสมบูรณ์แห่งภิกษา ชื่อว่า สุภิกฺขํ, (สำหรับในตัวอย่างนี้) ความเป็นรัสสะแห่งสมาสที่ทำเป็นนปุงสกลิงค์แล้ว ย่อมมีด้วยสูตรว่า สฺยาทีสุ รสฺโส.

สมีเป –

นครสฺส สมีปํ อุปนครํ, กุมฺภสฺส สมีปํ อุปกุมฺภํ, มณิกาย สมีปํ อุปมณิกํ, วธุยา สมีปํ อุปวธุ, คุนฺนํ สมีปํ อุปคุ, ‘โคสฺสู’ติ สุตฺเตน โอสฺส อุตฺตํฯ

ในความหมายว่า สมีป (ใกล้)

นครสฺส สมีปํ อุปนครํ

ที่ใกล้แห่งเมือง ชื่อว่า อุปนครํ.

กุมฺภสฺส สมีปํ อุปกุมฺภํ

ที่ใกล้แห่งหม้อ ชื่อว่า อุปกุมฺภํ.

มณิกาย สมีปํ อุปมณิกํ.

ที่ใกล้แห่งโอ่งน้ำ ชื่อว่า อุปมณิกํ.

วธุยา สมีปํ อุปวธุ

ที่ใกล้แห่งหญิงสาว ชื่อว่า อุปวธุ

คุนฺนํ สมีปํ อุปคุ

ที่ใกล้แห่งโคท. ชื่อว่า อุปคุ

ในตัวอย่างนี้ แปลง โอ (ของ โค) เป็น อุ ด้วยสูตรว่า โคสฺสุ.

สากลฺเย –

ติเณน สห สกลํ สติณํ, ติเณน สทฺธิํ สกลํ วตฺถุํ อชฺโฌหรตีติ อตฺโถฯ สหสทฺทสฺส สาเทโสฯ

ในความหมายว่า สกลฺย (ทั้งหมด)

ติเณน สห สกลํ สติณํ

ทั้งหมดพร้อมกับหญ้า ชื่อว่า สติณ.

คำว่า สติณ นี้ ความหมายคือ ติเณน สทฺธิ สกลํ วตฺถุ อชฺโฌหรติ กลืนกินสิ่งของทั้งหมดพร้อมกับหญ้า (กินกระทั่งหญ้า กล่าวคือ กินไม่เหลือแม้แต่หญ้า) .

ในตัวอย่างนี้ แปลง สห เป็น ส.

อภาเว –

ในความหมายว่า อภาว (ไม่มี)

มกฺขิกานํ อภาโว นิมฺมกฺขิกํ.

ความไม่มีแห่งแมลงวันท. ชื่อว่า นิมฺมกฺขิกํ.

มกฺขิกานำ อภาโว นิมฺมกฺขิกำ, ทรถานำ อภาโว นิทฺทรถำ, ภิกฺขานำ อภาโว ทุพฺภิกฺขำ, อภาวตฺโถปิ ทุสทฺโท อตฺถิฯ ยถา? ทุสฺสีโล ทุปฺปญฺโญติฯ

ทรถานำ อภาโว นิทฺทรถำ

ความไม่มีแห่งความกระวนกระวาย ชื่อว่า นิทฺทรถำ.

ภิกฺขานำ อภาโว ทุพฺภิกฺขำ

ความไม่มี แห่งภิกษา ชื่อว่า ทุพฺภิกฺขำ

ทุศัพท์ ที่มีอรรถ อภาว ก็มีใช้ ตัวอย่างเช่น ทุสฺสีโล ไม่มีศีล, ทุปฺปญฺโญ ไม่มีปัญญา.

เอตฺถ จ ‘สมฺปนฺนำ พฺรหฺม’นฺติอาทินา สทฺทพฺยากรเณสุ อตฺถวจนำ สทฺทตฺถวิภาวนมตฺตำฯ สุตฺตนฺเตสุ ปน อิเมสำ ปทานำ ยุตฺตำ อภิเธยฺยตฺถำ ญตฺวา ตทนุรูปำ อตฺถวจนมฺปิ เวทิตพฺพำฯ

เกี่ยวกับเรื่องนี้ การอธิบายความหมายในคัมภีร์ไวยากรณ์ ด้วยข้อความเป็นต้นว่า “สมฺปนฺนำ พฺรหฺมำ (พรหมอันสมบูรณ์) ก็เป็นเพียงการอธิบายตามความหมายของศัพท์. แต่ครั้นรู้อรรถแห่งศัพท์ที่ถูกต้องของบทเหล่านี้แล้ว ก็ควรรู้แม้คำอธิบายความหมายที่เหมาะสมต่อบทนั้นๆ ในพระบาฬีทั้งหลายด้วย

ยถาสทฺทตฺเถ –

ในความหมายของ ยถา ศัพท์.

รูปสฺส สภาวสฺส โยคฺยำ อนุรูปำ, อตฺตานำ อตฺตานำ ปฏิจฺจ ปวตฺตำ ปจฺจตฺตำ, อฑฺฒมาสำ อฑฺฒมาสำ อนุคตำ อนุวฑฺฒมาสำ, ฆรำ ฆรำ อนุคตำ อนุฆรำ, วสฺสำ วสฺสำ อนุคตำ อนุวสฺสำ, เขฏฺฐานำ อนุปุพฺพำ อนุเขฏฺฐำ, สตฺติยา อนุรูปำ ยถาสตฺติ, พลสฺส อนุรูปำ ยถาพลำ, กมสฺส อนุรูปำ ยถากฺกมำฯ เอวำ ยถาสงฺขฺยำ, ยถาลาภำฯ โสตสฺส ปฏิโลมำ ปฏิโสตำ, ปฏิวาตำ, ปฏิสทฺทำฯ

รูปสฺส สภาวสฺส โยคฺยำ อนุรูปำ,
ควรแก่รูปคือสภาว ชื่อว่า อนุรูปำ.
อตฺตานำ อตฺตานำ ปฏิจฺจ ปวตฺตำ ปจฺจตฺตำ,
เป็นไปอาศัยซึ่งตนๆ ชื่อว่า ปจฺจตฺตำ.[๑๘]
อฑฺฒมาสำ อฑฺฒมาสำ อนุคตำ อนุวฑฺฒมาสำ,
ตามไปซึ่งกึ่งแห่งเดือน ๆ ชื่อว่า อนุวฑฺฒมาสำ[๑๙]
ฆรำ ฆรำ อนุคตำ อนุฆรำ,
ตามไปซึ่งเรือนๆ ชื่อว่า อนุฆรำ.

---

[๑๘] อธิกิจฺจ มีความหมาย ๒ คือ อาศัย, ปรารภ, ทำให้เป็นเบื้องหน้า และ มุ่งหมาย, เจาะจง, เฉพาะ (ปทานุกรมติปิฎกปาฬิ). ยถา ที่มีอรรถวิจฉา ในที่นี้หมายถึง อธิกิจฺจ = มุ่งหมาย, เจาะจง, เฉพาะ จึงมีความหมายว่า ธรรมเหล่านี้จะเป็นไปเฉพาะตน. ถ้ายถาศัพท์มีอรรถอาศัย ก็จะมีความหมายว่า อตฺตานำ ปฏิจฺจ ปฏิจฺจ ปวตฺโต ปจฺจตฺตำ อาศัยซึ่งตนเป็นไป ชื่อว่า ปจฺจตฺตำ. นัยนี้ หมายถึง อชฺฌตฺตภายใน(ดู วิสุทธิมรรค ๑/๓๔๔)

[๑๙] คือ ทุกกึ่งเดือน ปี บ้าน จึงจะมีวัตถุต่างๆอาทิ ธรรมเทศนา อาหาร ข้าว หมุนเวียนมาตามวาระ.

วสฺสํ วสฺสํ อนุคตํ อนุวสฺสํ,
ตามไปซึ่งเดือน ๆ ชื่อว่า อนุวสฺสํ.
เชฏฺฐานํ อนุปุพฺพํ อนุเชฏฺฐํ,
ตามลำดับแห่งผู้เจริญ ชื่อว่า อนุเชฏฺฐํ.
สตฺติยา อนุรูปํ ยถาสตฺติ
สมควรแก่ความสามารถ ชื่อว่า ยถาสตฺติ.
พลสฺส อนุรูปํ ยถาพลํ
สมควรแก่กำลัง ชื่อว่า ยถาพลํ.
กมสฺส อนุรูปํ ยถากฺกมํ
สมควรแก่ลำดับ ชื่อว่า ยถากฺกมํ
ตัวอย่างว่า
ยถาสงฺขยํ ตามลำดับแห่งการนับ,
ยถาลาภ สมควรแก่การได้ มีวิเคราะห์โดยนัยนี้เช่นกัน.
โสตสฺส ปฏิโลมํ ปฏิโสตํ
ทวนแห่งกระแส ชื่อว่า ปฏิโสตํ,
ปฏิวาตํ ทวนลม,
ปฏิสทฺทํ ทวนเสียง (รับคำ)ฯ

ปจฺฉาปทตฺเถ –
รถสฺส ปจฺฉา อนุรถํฯ

ในความหมายแห่ง ปจฺฉา ศัพท์
ข้างหลัง แห่งรถ ชื่อว่า อนุรถ.

ยุคภูโต ปทตฺโถ ยุคปทตฺโถ, สหภาวีอตฺถทฺวยสฺเสตํ นามํฯ ตตฺถ อสนิผเลน สห ปวตฺตํ จกฺกํ สจกฺกํ, คทาวุเธน ยุคฬปวตฺตํ วาสุเทวสฺส จกฺกาวุธนฺติปิ วทนฺติ[๒๐] สหสฺส สตฺตํฯ

(ในความหมายแห่งบทที่คู่กัน [ยุคปทตฺถ])
ความหมายแห่งบท ที่เป็นคู่ ชื่อว่า ยุคปทตฺถ. คำนี้เป็นชื่อ ของสองความหมายที่ต้องมีคู่กัน.
ในความหมายแห่งบทที่เป็นคู่ มีตัวอย่างดังนี้
อสนิผเลน สห ปวตฺตํ จกฺกํ สจกฺกํ,

[๒๐] [ยุคปทตฺเถ สจกฺกํ นิเธหิ, (โมคฺคลฺลานวุตฺติยํ)ฯ จกฺเกน ยุคปต เธหิ สจกฺกํ, (มุคฺธโพธวุตฺติยํ)ฯ เห พิสณฺ! จกฺเกน สห ยุคปเทกกาเล คทำ ธารยฯ (มุคฺธโพธฏีกายํ ๒๒๖ ปิฏฺเฐ)], อปุพฺพาจริมํ เอกกฺขเณ สห จกฺเกน ธารยํ สจกฺกํ (นีติ.สุตฺต.๗๓๕)

จักร อันเป็นไปพร้อมกับผลคือสายฟ้า ชื่อว่า สจกฺกํ. อาจารย์บางท่านกล่าวว่า เป็นจักกาวุธ ของท้าววาสุเทพ ซึ่งเป็นไปคู่กับคทาวุธ. แปลง สห เป็น ส.

[นามศัพท์ที่เข้าสมาสกับยถาศัพท์ที่มีความหมายอื่นนอกจากความหมายว่า เหมือนกัน (ตุลฺย)[๒๑] จึงเป็นอัพยยีภาวสมาส ด้วยสูตรนี้]

๓๓๙. ยถา นตุลฺเย [๒๒]ฯ

ตุลฺยโต อญฺญสฺมิ์ อตฺเถ ปวตฺโต ยถาสทฺโท สฺยาทินา สห เอกตฺโถ โหติ[๒๓].

ยถาสตฺติ, ยถาพลํ, ยถากฺกมํ, เย เย วุฑฺฒา ยถาวุฑฺฒํ, วุฑฺฒานํ ปฏิปาฏิ วา ยถาวุฑฺฒํฯ

นตุลฺเยติ กิ๎? ยถา เทวทตฺโต, ตถา ยญฺญทตฺโตฯ

๓๓๙. ยถา นตุลฺเย ฯ

ยถาศัพท์ ซึ่งมิได้มีเนื้อความว่าเสมอกัน (ตุลฺย) เข้าสมาสกับนามศัพท์ได้.

ยถาศัพท์ อันเป็นไปในความหมายอื่นจากความเหมือนกัน ย่อมเข้าสมาส (มีเนื้อความอันเดียวกัน) กับบทนามที่ลงสิวิภัตติเป็นต้น.

ตัวอย่าง

ยถาสตฺติ = สมควรแก่ความสามารถ.

ยถาพลํ = สมควรแก่กำลัง.

ยถากฺกมํ = ตามลำดับ

เย เย วุฑฺฒา ยถาวุฑฺฒํ

คนแก่เหล่าใดๆ ชื่อว่า ยถาวุฑฺฒ์.

วุฑฺฒานํ ปฏิปาฏิ วา ยถาวุฑฺฒํฯ

อีกนัยหนึ่ง ลำดับแห่งคนแก่ ชื่อว่า ยถาวุฑฺฒ์[๒๔]

---

[๒๑] ข้อความนี้ปฏิเสธเนื้อความของสูตร “ยถา น ตุลฺเย ยถา นิบาตจะไม่ประกอบกับนามในเนื้อความเปรียบเทียบ” (โมคฺ.๓/๓). ดังนั้น จึงถือเป็นข้ออนุญาตให้ทำสมาสกับยถาศัพท์ที่มีอรรถอื่นจากอรรถตุลฺย นั้น.

[๒๒] [ก. ๓๑๙; รู. ๓๓๐; นี. ๖๙๖; จ. ๒.๒.๓; ปา. ๒.๑.๓๑]

[๒๓] [โมคฺคลฺลาเน อญฺญถาวุตฺติ ทสฺสิตา]ฯ

[๒๔] ยถา ในที่นี้มีอรรถแห่งยสัพพนามและปฏิปาฏิ ไม่ใช่มีอรรถอสทิสภาวะ เหมือนในอรรถข้างต้น ตามที่คัมภีร์สัททนีติ อธิบายว่า ในที่นี้มีอรรถของย์สัพพนามโดยทั่วไป และ ปฏิปาฏิ ลำดับ โดยปฏิเสธมติเกจิอาจารย์ว่า “ส่วนอาจารย์บางท่านกล่าวว่า ยถาศัพท์เป็นอัพยยีภาวสมาส ในอรรถอสทิสภาวะ (ความไม่เหมือน,หลากหลาย) ตัวอย่างเช่น เย เย วุฑฺฒา ยถาวุฑฺฒ์ คนแก่แต่ละคนชื่อว่า ยถาวุฑฺฒ” (นีติ.สุตฺต.๖๙๖แปล).และ “อนึ่ง อาจารย์บางท่าน กล่าวว่า “ลำดับแห่งคนสูงอายุทั้งหลายเช่นใด, ลำดับ เช่นนั้น

ข้อยกเว้น

มีบทว่า น ตุลฺเย ไม่ใช่มีอรรถตุลยะไว้ทำไม?

เพื่อห้ามการเข้าสมาสในกรณีที่ ยถาศัพท์มีอรรถตุลยะ ดังตัวอย่างนี้

ยถา เทวทตฺโต, ตถา ยญฺญทตฺโต.

นายยัญญทัต ก็เหมือนกับนายเทวทัต.

ไม่เข้าสมาสเป็น ยถาเทวทตฺตำ.

นามศัพท์เข้าสมาสกับยาวศัพท์ ในอรรถกล่าวกำหนด ด้วยสูตรนี้.

๓๔๐. ยาวาวธารเณ[๒๕]ฯ

อวธารณำ วุจฺจติ ปริจฺฉินฺทนำ, อวธารเณ ปวตฺโต ยาวสทฺโท สฺยาทินา สห เอกตฺโถ ภวติฯ

ยตฺตกำ อตฺโถ วตฺตตีติ ยาวทตฺถำ, ทาคโมฯ ยตฺตกำ ชีโว วตฺตตีติ ยาวชีวำ, ยตฺตกำ อายุ วตฺตตีติ ยาวตายุกำ, ตการ , กการา อาคมาฯ

๓๔๐. ยาวาวธารเณ

ยาวศัพท์ ที่เป็นไปในความหมายว่า กำหนด ย่อมเข้าสมาสกับนามศัพท์.

การกำหนดขอบเขต เรียกว่า อวธารณะ, ยาวศัพท์อันเป็นไปในการกำหนดขอบเขต ย่อมมีอรรถเป็นอย่างเดียวกับบทลงสิวิภัตติเป็นต้น.

ตัวอย่างเช่น

ยตฺตกำ อตฺโถ วตฺตตีติ ยาวทตฺถำ.

ความต้องการย่อมเป็นไป เพียงใด ชื่อว่า ยาวทตฺถำ (เท่าที่ต้องการ). ลง ท อาคม.

ยตฺตกำ ชีโว วตฺตตีติ ยาวชีวำ.

ชีวิตย่อมเป็นไปเพียงใด ชื่อว่า ยาวชีวำ (กำหนดชั่วชีวิต)"

ยตฺตกำ อายุ วตฺตตีติ ยาวตายุกำ

เรียกว่า ยถาวุฑฺฒ, ก็ ยถา นิบาตนี้ย่อมเป็นไปในอรรถสทิสะ ดังนั้น คำว่า ยถาวุฑฺฒำ จึงมีความหมายว่า "วุฑฺฒปฏิปาฏิ" เหมือนกับลำดับของคนสูงอายุ". ส่วนข้าพเจ้า (พระอัคควังสาจารย์) มีความเห็นว่า ยถา ศัพท์ ใช้ในอรรถลำดับ และเป็นศัพท์ที่ใช้ใน อรรถวิจฉาซึ่งมีความหมายเท่ากับ ยำ สัพพนาม." (นีติ.สุตฺต.๖๙๖แปล).

[๒๕] [ก. ๓๑๙; รู. ๓๓๐; นี. ๖๙๖; จำ. ๒.๒.๔; ปา. ๒.๑.๘]

อายุย่อมเป็นไปเพียงใด ชื่อว่า ยาวตายุกํ. (กำหนดชั่วอายุ). ลง ต และ ก อาคม.

ปริ อป อา เป็นต้น สมาสกับบทนามที่ลงปัญจมีวิภัตติ ด้วยสูตรนี้.

๓๔๑. ปราปาพหิติโรปุเรปจฺฉา วา ปญฺจมฺยา[๒๖]ฯ

๓๔๑. ปราปาพหิติโรปุเรปจฺฉา วา ปญฺจมฺยา

ปริ, อป, อา, พหิ, ติโร, ปุเร, ปจฺฉา เข้าสมาสกับนามศัพท์ที่ลงสิเป็นต้น[๒๗] คือบทลงปัญจมีวิภัตติ ได้บ้าง.

ปริ, อป, อาอิจฺจาทโย สทฺทา ปญฺจมฺยนฺเตน สฺยาทินา สห เอกตฺถา ภวนฺติ วาฯ

ศัพท์ท.มี ปริ อป อา เป็นต้น ย่อมมีเนื้อความเป็นเป็นอันเดียวกัน กับนามศัพท์ที่มีปัญจมีวิภัตติเป็นที่สุดได้บ้าง.

ปพฺพตโต ปริ สมนฺตา วสฺสีติ เทโว ปริปพฺพตํ ปริปพฺพตา วา, ปพฺพตํ วชฺเชตฺวา วสฺสีติ อตฺโถฯ ปพฺพตโต พหิทฺธา อปปพฺพตํ อปปพฺพตา วา, ปาฏลิปุตฺตโต พหิทฺธา วสฺสีติ เทโว อาปาฏลิปุตฺตํ อาปาฏลิปุตฺตา วา, อากุมาเรหิ กจฺจายนสฺส ยโส วตฺตตีติ อากุมารํ อากุมารา วา, อาภวคฺคา ภควโต ยโส วตฺตตีติ อาภวคฺคํ อาภวคฺคา วา, อาปาณโกฏิยา สรณคมนํ วตฺตตีติ อาปาณโกฏิกํ, กาคโมฯ คามโต พหิ พหิคามํ พหิคามา วา, เอวํ พหินครํ, พหิเลณํ, ปพฺพตโต ติโร ติโรปพฺพตํ ติโรปพฺพตา วา, เอวํ ติโรปาการํ, ติโรกุฏฺฏํฯ เอตฺถ จ ‘ติโร’ติ ปรภาโค วุจฺจติฯ ภตฺตมฺหา ปุเร ปุเรภตฺตํ ปุเรภตฺตา วา, อรุณมฺหา ปุเร ปุรารุณํ ปุรารุณา วา, ภตฺตสฺส ปจฺฉา ปจฺฉาภตฺตํ ปจฺฉาภตฺตา วาฯ

ตัวอย่าง

ฝนตกโดยรอบแต่ภูเขา ชื่อว่า ปริปพฺพตํ, มีรูปเป็น ปริปพฺพตา บ้าง. ความหมาย คือ ตกโดยเว้นซึ่งภูเขา.

ฝนตกภายนอกจากภูเขา ชื่อว่า อปปพฺพตํ, มีรูปเป็น อปปพฺพตา บ้าง.

ฝนตก นอกเมือง ปาฏลิบุตร ชื่อว่า อาปาฏลิปุตฺตํ, มีรูปเป็น อาปาฏลิปุตฺตา บ้าง.

ชื่อเสียงของพระกัจจายนเถระ แผ่ถึงสามเณรทั้งหลาย ชื่อว่า อากุมารํ, มีรูปเป็น อากุมารา บ้าง.[๒๘],

ชื่อเสียงของพระผู้มีพระภาค แผ่เข้าไปในภวัคคภูมิ ชื่อว่า อาภวคฺคํ, มีรูปเป็น อาภควคฺคา บ้าง

---

[๒๖] [ก. ๓๑๙; รู. ๓๓๐; นี. ๖๙๖; จิ. ๒.๒.๗; ปา. ๒.๑.๑๒, ๑๓; ‘ปยฺยปา…’ (พหุสุ)]

[๒๗] คำว่า บทลงสิเป็นต้น ได้แก่ บทนามทั้งหลาย (ดูคำจำกัดความเรื่องนี้ในสูตรที่ ๓๓๑). คำว่า บทลงปัญจมีวิภัตติ เป็นคำกำกับความว่า ได้แก่ บทลงปัญจมีวิภัตติเท่านั้น. ต่อไปนี้จะแปลบทว่า สุยาทิ ว่า บทนาม.

[๒๘] อา โกมารา ยโส กจฺจายนสฺส อาโกมารํ ชื่อเสียงของพระกัจจายนเถระ แผ่ถึงสามเณรทั้งหลาย ชื่อว่า อาโกมาร (นีติ.สุตฺต. แปล)

สรณคมน์ ย่อมเป็นไปจนถึงที่สุดแห่งชีวิต ชื่อว่า อาปาณโกฏิกำ, ลง ก อาคม.

ภายนอกจากหมู่บ้าน ชื่อว่า พหิคามำ, มีรูปเป็น พหิคามา บ้าง.

พหินครำ ภายนอกจากเมือง , พหิเลณำ ภายนอกจากถ้ำ มีวิเคราะห์เหมือน พหิคามำ.

ส่วนอื่นจากภูเขา ชื่อว่า ติโรปพฺพตำ, มีรูปเป็นติโรปพฺพตา บ้าง.

ติโรปาการำ ส่วนอื่นจากกำแพง, ติโรกุฏฺฏำ ส่วนอื่นจากฝา มีวิเคราะห์เหมือน ติโรปพฺพตำ.

ในตัวอย่างมีติโรปพฺพตำ เป็นต้น ติโร คือ ปรภาค ส่วนอื่น.

ในเวลาก่อนฉันภัตตาหาร ชื่อว่า ปุเรภตฺตำ, มีรูปเป็น ปุเรภตฺตา บ้าง.

ในเวลาก่อนจากอรุณขึ้น ชื่อว่า ปุรารุณำ, มีรูปเป็น ปุรารุณา บ้าง

ภายหลังแห่งการฉันภัตต ชื่อว่า ปจฺฉาภตฺตำ มีรูปเป็น ปจฺฉาภตฺตา บ้าง.

อนุศัพท์ ที่เป็นไปในความหมายว่า ใกล้ และ ยาว เข้าสมาสกับนามศัพท์ลงสิเป็นต้น ด้วยสูตรนี้

๓๔๒. สมีปายาเมสฺวนู [๒๙]ฯ

๓๔๒. สมีปายาเมสฺวนู.

อนุศัพท์ ที่เป็นไปในความหมายว่า ใกล้ และ ยาว เข้าสมาสกับนามศัพท์ลงสิเป็นต้น

สมีเป อายาเม จ ปวตฺโต อนุสทฺโท สฺยาทินา สห เอกตฺโถ ภวติ วาฯ

อนุศัพท์ ที่เป็นไปในความหมายว่า ที่ใกล้ และ แนวยาว บ้าง

วนสฺส สมีปำ อนุวนำ, อสนิ อนุวนำ คตา, คงฺคำ อนุยาตา อนุคงฺคำ, พาราณสีฯ

ตัวอย่าง

[๒๙] [ก. ๓๑๙; รู. ๓๓๐; นี. ๖๙๖; จำ. ๒.๒.๙; ปา. ๒.๑.๑๕, ๑๖]

ที่ใกล้แห่งป่า ชื่อว่า อนุวนํ (เช่น) อสนิ อนุวนํ คตา สายฟ้า เป็นไปใกล้ป่า ชื่อว่า อนุวนํ

เมืองพาราณสีไปตามแนวยาวริมแม่น้ำคงคาชื่อว่า อนุคงฺคํ[๓๐] (เลียบแม่น้ำคงคา).

โอเร อุปริ เป็นต้น เข้าสมาสกับนามศัพท์ลงฉัฏฐีวิภัตติเป็นต้น ด้วยสูตรนี้

๓๔๓. โอโร ปริ ปฏิ ปาเร มชฺเฌ เหฏฺฐุทฺธาโธนฺโตวา ฉฏฺฐิยา[๓๑] ฯ

๓๔๓. โอโร ปริ ปฏิ ปาเร มชฺเฌ เหฏฺฐุทฺธาโธนฺโตวา ฉฏฺฐิยา.

โอเร อุปริ ปฏิ ปาเร มชฺเฌ เหฏฺฐา อุทฺธ อโธ อนฺโต ศัพท์ เข้าสมาสกับนามศัพท์ลงฉัฏฐีวิภัตติ ได้บ้าง.

โอราทโย สทฺทา ฉฏฺฐียนฺเตน สฺยาทินา สห เอกตฺถา ภวนฺติ วาฯ

เอตฺถ จ โอเร, ปาเร, มชฺเฌสทฺเทสุ ‘ตทมินาทีนี’ติ สุตฺเตน เอกาโร, คงฺคาย โอรํ โอเรคงฺคํ, สิขรสฺส อุปริ อุปริสิขรํฯ เอวํ อุปริปาสาทํ, อุปริมญฺจํ, อุปริปพฺพตํ, โสตสฺส ปฏิโลมํ ปฏิโสตํฯ เอวํ ปฏิวาตํ, ยมุนาย ปารํ ปาเรยมุนํ, คงฺคาย มชฺฌ มชฺเฌคงฺคํ, ปาสาทสฺส เหฏฺฐา เหฏฺฐาปาสาทํ, เหฏฺฐามญฺจํ, คงฺคาย อุทฺธ อุทฺธคงฺคํ, คงฺคาย อโธ อโธคงฺคํ, ปาสาทสฺส อนฺโต อนฺโตปาสาทํฯ เอวํ อนฺโตคามํ, อนฺโตนครํ, อนฺโตวสฺสํฯ

ศัพท์ท.มี โอเร เป็นต้น มีเนื้อความเป็นอันเดียวกันกับบทนามที่ลงฉัฏฐีวิภัตติบ้าง

ในสูตรนี้ สระเอ ที่ โอเร ปาเร, มชฺเฌ ศัพท์ย่อมมี ด้วยสูตรว่า ตทมินาทีนิ

ตัวอย่าง

ฝั่งในแห่งแม่น้ำคงคา ชื่อว่า โอเรคงฺคํ

เบื้องบนแห่งยอดเขา ชื่อว่า อุปริสิขรํ

ชั้นบนแห่งปราสาท ชื่อว่า อุปริปาสาทํ

เบื้องบนของเตียง ชื่อว่า อุปริมญฺจํ

ข้างบนของภูเขา ชื่อว่า อุปริปพฺพตํ

ทวนแห่งกระแส ชื่อว่า ปฏิโสตํ

ทวนแห่งลม ชื่อว่า ปฏิวาตํ

---

[๓๐] ในที่นี้ คงฺคํ เป็นบทลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถกำหนด ไม่ใช่อรรถกรรม. อธิบายว่า เมืองพาราณสี ตั้งอยู่ตามแนวยาวแม่น้ำคงคา. กล่าวคือ แม่น้ำคงคาเป็นเครื่องกำหนด ซึ่งปรากฏโดยความเป็นคุณ (วิเสสนะ) ของเมืองพาราณสีนั่นเอง. อีกนัยหนึ่ง แปลตามนัยของคัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกาว่า อนุคงฺคํ พาราณสีติ คงฺคายาเมน (คงคาย อายาเมน) ยุตฺตา พาราณสี สายํ เมืองพาราณสีนี้ประกอบแล้วตามความยาวแห่งแม่น้ำคงคา. (เก็บความจาก โมคฺ.ปญฺจิกา.และโมคฺ.ปญฺ.ฏี.๓/๖)

[๓๑] [ก. ๓๑๙; รู. ๓๓๐; นี. ๖๙๖; จ. ๒.๒.๑๑; ปา. ๒.๑.๑๘; ‘โอเรปริ…’ (พหูสุ)]

ฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำยมุนา ชื่อว่า ปาเรยมุนํ.
ท่ามกลางแห่งแม่น้ำคงคา ชื่อว่า มชฺเฌคงฺคํ.
ภายใต้แห่งปราสาท ชื่อว่า เหฏฺฐาปาสาทํ.
ภายใต้แห่งเตียง ชื่อว่า เหฏฺฐามญฺจํ.
ด้านบนแห่งแม่น้ำคงคา ชื่อว่า อุทฺธคงฺคํ.
เบื้องล่างแห่งแม่น้ำคงคา ชื่อว่า อโธคงคํ.
ภายในแห่งปราสาท ชื่อว่า อนฺโตปาสาทํ.
ภายในหมู่บ้าน ชื่อว่า อนฺโตคามํ.
ภายในแห่งเมือง ชื่อว่า อนฺโตนครํ.
ภายในแห่งปี ชื่อว่า อนฺโตวสฺสํ.

วาติ กึ?
คงฺคาโอรํ, มชฺเฌสมุทฺทสฺมิ อิจฺจาทิฯ

ข้อยกเว้น
วา ศัพท์ มีไว้ทำไม
มีไว้ เพื่อความไม่เป็นอัพยยะในตัวอย่งนี้ ว่า
คงฺคาโอรํ สู่ฝั่งในแห่งแม่น้ำคงคา
มชฺเฌสมุทฺทสฺมิ ในท่ามกลางแห่งมหาสมุทร.[๓๒]

---

[๓๒] ในโมคคัลลานปัญจิกาท่านกล่าวว่า วา ศัพท์ มีการวิกัปปแห่งวุตติ (รูปสำเร็จจากสมาส, ส่วนรูปวิเคราะห์ชื่อว่า วากยะ) เป็นอรรถ ไว้ดังนี้ว่า

เวติ อนุวตฺตนโต วิกปฺเปน สมาเส สิทฺเธ ปุน วา วจนํ กิมตฺถมิจฺจาห "ปุนิจฺจาทิ, อสติ หิ ปุน วา วจเน ฉฏฺฐีสมาเส สมฺปตฺเต สมาสนฺตรวิธานโต ตสฺส พาธา สิยา, ปุน วา วจนโต ปน วุตฺติวิกปฺปตฺถโต โสปิ โหติ.

เพราะจะกล่าวแก้ปัญหาว่า เมื่อความเป็นสมาสย่อมสำเร็จได้โดยไม่แน่นอน เพราะการตามมาของ วา ศัพท์อยู่แล้วมิใช่หรือ, ท่านจะกล่าววาศัพท์อีกในสูตรนี้ เพื่ออะไร ดังนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวบทว่า ปุน วาวิธานา (เพราะการใช้วาศัพท์ซ้ำอีก) ดังนี้เป็นต้นไว้. จริงอย่างนั้น เมื่อไม่กล่าววา ศัพท์ซ้ำอีก เมื่อการเข้าสมาสกับบทลงฉัฏฐีวิภัตติ (ฉัฏฐีตัป.) มาถึงแล้ว ก็จะพึงมีการห้ามซึ่งการเข้าสมาสนั้นจากวิธีการของสมาสอื่น, แต่เพราะได้กล่าววาศัพท์ซ้ำอีก แม้ความเป็นอัพยยีภาวสมาส ก็มีได้ แม้เพราะ (วา ศัพท์) มีการวิกัปแห่งวุตติเป็นอรรถ (คือ ทำให้มีรูปไม่ต้องเป็นอัพยยะเสมอไป).

เกี่ยวกับศัพท์ว่า มชฺเฌสมุทฺทสฺมิ นี้ คัมภีร์สัททนีติอธิบายว่า

เอตฺถ จ เอกเทสคฺคหณํ "โกยํ มชฺเฌสมุทฺทสฺมิ"นฺติ อิมํ ปาฬึ สมตฺเถติ; สมุทฺทสฺส มชฺเฌ มชฺเฌสมุทฺทํ; ตสฺมึ มชฺเฌสมุทฺทสฺมินฺติ หิ วิคฺคโห; อตฺโถ ปน สมุทฺทสฺส มชฺเฌอิจฺเจว โยเชตพฺโพ.

ก็คำว่า เอกเทเสน (ได้บ้าง) ในรูปวิเคราะห์นี้ ช่วยอธิบายข้อความพระบาลีนี้ว่า โกยํ มชฺเฌสมุทฺทสฺมึ "บุคคลผู้อยู่ในท่ามกลางแห่งมหาสมุทรนี้ เป็นใคร". คำว่า มชฺเฌสมุทฺทสฺมึ มีรูปวิเคราะห์ว่า สมุทฺทสฺส มชฺเฌ มชฺเฌสมุทฺทํ, ท่ามกลางแห่ง

ศัพท์สมาสชนิดอื่นๆ ที่มีลักษณะเดียวกับอัพยยีภาวสมาส ก็ถือว่าเป็นอัพยยีภาวสมาส ด้วยสูตรนี้

๓๔๔. ติฏฺฐคุวาทีนิ[๓๓] ฯ

๓๔๔. ติฏฺฐคุวาทีนิ.

ติฏฺฐคุอิจฺจาทีนิ อสงฺขฺยเกฏฺเ สิชฺฌนฺติฯ

(ติฏฺฐคุศัพท์เป็นต้น เป็นศัพท์สำเร็จในอัพยยีภาวสมาส.)

ติฏฺฐนฺติ คาโว ยสฺมิ์ กาเล ติฏฺฐคุ, วหนฺติ คาโวยสฺมิ์ กาเล วหคุ, ‘โคสฺสู’ติ สุตฺเตน โอสฺส อุตฺตฯ อายติ์ ยโว ยสฺมิ์ กาเลติ อายติยโว, ขเล ยโว ยสฺมิ์ กาเลติ ขเลยวฯ ปุพฺพปเท วิภตฺติอโลโปฯ ลุนา ยวา ยสฺมิ์ กาเลติ ลุนยวฺ, เอตฺถ ‘ลุนา’ติ ลาวิตา, ลุยมานา ยวา ยสฺมินฺติ ลุยมานยวฺ อิจฺจาทิฯ

ศัพท์ท.มีติฏฺฐคุ เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ในอสังขยัตถสมาส.

โคท.ย่อมยืนอยู่ในกาลใด, กาลนั้น ชื่อว่า ติฏฺฐคุ. มีโคยืนอยู่.

โค ย่อมนำไป ในกาลใด, กาลนั้น ชื่อว่า วหคุ. รูปนี้ แปลง โอ เป็น อุ ด้วยสูตรว่า โคสฺสุ.

ข้าวบาร์เลย์ ย่อมมี ต่อไป ในกาลใด, กาลนั้น ชื่อว่า อายติยโว มีข้าวบาร์เลย์อันต่อไป[๓๔]

ข้าวบาร์เลย์ อันเขาพึงเกี่ยว ในกาลใด, กาลนั้น ชื่อว่า ขเลยวฺ มีข้าวบาร์เลย์อันเขาพึงเกี่ยว. ในรูปนี้ ไม่ลบวิภัตติที่บทหน้า.

ข้าวบาร์เลย์ อันเขาเกี่ยวแล้ว ในกาลใด เพราะเหตุนั้น กาลนั้น ชื่อว่า ลุนยวฺ มีข้าวบาร์เลย์อันเกี่ยวแล้ว. ในตัวอย่างนี้ บทว่า ลุนา คือ ลาวิตา อันเขาเกี่ยวแล้ว.

ข้าวบาร์เลย์ อันชาวนาเกี่ยวอยู่ ในที่ใด, ที่นั้น ชื่อว่า มีข้าวบาร์เลย์อันชาวนาเกี่ยวอยู่

มหาสมุทร ชื่อว่า มชฺเฌสมุทฺท, ตสฺมึ มชฺเฌสมุทฺทสฺมึ ในท่ามกลางแห่งมหาสมุทรนั้น”, ความหมายก็คือในท่ามกลางแห่งมหาสมุทรนั่นเทียว. (นีติ.สุตฺต. แปล)

มติของคัมภีร์สัททนีตินี้ มีคำอธิบายของผู้แปลว่า ด้วยอำนาจของ วา ศัพท์ในสูตรนี้ ทำให้บทที่เข้าสมาสกับ โอเร มชฺเฌ เป็นต้น ไม่จำเป็นต้องเป็นอัพยยะเสมอไป เช่น พระบาฬีว่า มชฺเฌสมุทฺทสฺมิ์.

[๓๓] [ก. ๓๑๙; รู. ๓๓๐; นี. ๖๙๗; จ. ๒.๒.๑๐; ปา. ๒.๑.๑๗]

[๓๔] โมคคัลลานสูตรที่ ๒/๗ เป็น อายตีคโว มีวิ.ว่า อายติ ควนฺติ อายนฺติ คาโว ยสฺมึ กาเล อายติคโว. โคย่อมมา หรือ โคท.ย่อมมาในกาลใด,กาลนั้น ชื่อว่า อายตีคโว กาลที่มีโคมา.

ตถา ปาโต นหานำ ยสฺมิ์ กาเลติ ปาตนหานำฯ เอวำ สายนหานำ, ปาโต กมฺมกรณกาโล ยสฺมินฺติ ปาตกาลำฯ เอวำ สายกาลำ, ปาโต วสฺสติ เมโฆ ยสฺมินฺติ ปาตเมฆำฯ เอวำ สายเมฆำ, ปาโต คนฺตพฺโพ มคฺโค ยสฺมินฺติ ปาตมคฺคำ. เอวำ สายมคฺคำ อิจฺจาทิฯ มหาวุตฺตินา ปาโตสทฺทสฺส ปาตตฺตำฯ เอตฺถ จ ‘ติฏฺฐคุ’ อิจฺจาทีนิ วิคฺคหตฺถวเสน อญฺญปทตฺเถ สิทฺธานิ วิย ทิสฺสนฺติ, อญฺญปทสฺส ปน ลิงฺคาทีนำ วเสน เตสำ รูปวิกาโร นาม นตฺถิ, ตสฺมา อพฺยยรูปตฺตา อิธ คหิตานิ, สพฺพญฺเจตำ อสงฺขฺยสมาสปทำ นาม นปุ์สกำ เอว โหติ, รสฺสนฺตเมว โหติฯ สพฺพวิภตฺตีนญฺจ อการนฺตมฺหา พหุลำ อำ โหติ, อิการุการนฺเตหิ โลโป โหติฯ

อพฺยยีภาวสมาโส นิฏฺฐิโตฯ

ตัวอย่างอื่นก็เช่นกัน คือ การอาบน้ำ ในเวลาเช้า ย่อมมี ในกาลใด, กาลนั้น ชื่อว่า ปาตนหานำ มีการอาบน้ำในเวลาเช้า

สายนหานำ มีการอาบน้ำในเวลาเย็น.

กาลเป็นกระทำการงานในเวลาเช้า มีอยู่ในสถานที่ใด, ที่นั้น ชื่อว่า ปาตกาลำ มีกาลที่กระทำการงานในเวลาเช้า.

สายกาลำ สถานที่มีกาลที่กระทำการงานในเวลาเย็น.

เมฆ (ฝน) ย่อมตกในเวลาเช้า มีอยู่ ในประเทศใด, ประเทศนั้น ชื่อว่า ปาตเมฆำ. มีเมฆ (ฝน) ตกในเวลาเช้า.

สายเมฆำ มีเมฆ (ฝน) ตกในเวลาเย็น.

หนทางอันบุคคลพึงไปในเวลาเช้า มีอยู่ในชนบทใด, ชนบทนั้น ชื่อว่า ปาตมคฺคำ มีหนทางอันบุคคลพึงไปในเวลาเช้า.

สายมคฺคำ ชนบทมีหนทางอันบุคคลพึงไปในเวลาเย็น. แปลงปาโต เป็น ปาต ด้วยมหาสูตร.

ในสูตรนี้ บทว่า ติฏฺฐคุ เป็นต้น สำเร็จรูปคล้ายรูปในอัญญปทัตถสมาส เนื่องด้วยอรรถของรูปวิเคราะห์. แต่ศัพท์เหล่านี้ไม่มีการเปลี่ยนรูป โดยเนื่องด้วยลิงค์เป็นต้นของอัญญบท (ตสัพพนามในบทปลง) เพราะฉะนั้น ศัพท์เหล่านั้น จึงสงเคราะห์อยู่ในอัพยยีภาวสมาสนี้ เพราะมีรูปเป็นอัพยยะ, อนึ่ง บทเหล่านั้น จัดเป็นบทอสังขยสมาส (อัพยยีภาวสมาส) จะเป็นนปุงสกลิงค์ และมีสระที่สุดบทเป็นรัสสะเท่านั้น. วิภัตติทั้งหมดท้ายอัพยยีภาวสมาสที่อการันต์ จะแปลง

เป็น อ ์ โดยมาก, ที่อยู่ท้ายอิการันต์และอุการันต์[๓๕]จะถูกลบไป.

อัพยยีภาวสมาส จบแล้ว

ตปฺปุริสสมาส

ทุติยาตปฺปุริส

อถ อมาทิสมาโส วุจฺจเต, โส ตปฺปุริโสติ จ วุจฺจติฯ ตสฺส ปุริโส ตปฺปุริโส, ตปฺปุริสสทฺเทน สทิสตฺตา อยํ สมาโส **ตปฺปุริโส**ติ วุจฺจติฯ ยถา หิ ตปฺปุริสสทฺโท วิเสสนปทตฺถํ ชหิตฺวา วิเสสฺยปทตฺเถ ติฏฺฐติ, เอวํ อยํ สมาโส ปีติฯ

ตปฺปุริสสมาส

ทุติยาตปฺปุริส

ต่อจากอัพยยีภาวสมาส จะกล่าวอมาทิสมาส. อนึ่ง อมาทิสมาสนั้น เรียกว่า ตปฺปุริส. คำว่า ตปฺปุริส มีวิเคราะห์ว่า “ตสฺส ปุริโส ตปฺปุริโส บุรุษของพระราชานั้น ชื่อว่า ตปฺปุริส, เพราะสมาสนี้เป็นเช่นเดียวกับตปฺปุริสศัพท์ จึงเรียกว่า ตปฺปุริส”. จะเห็นได้ว่า ตปฺปุริสศัพท์ทิ้งเนื้อความของบทวิเสสนะ (คือ ตสฺส ราชาโน ของพระราชานั้น)ไปแล้วตั้งอยู่ในเนื้อความของบทวิเสสยะ (คือ ปุริส บุรุษ) ฉันใด, แม้สมาสนี้ ก็เป็นเหมือนฉันนั้น.

๓๔๕. อมาทิ[๓๖]ฯ

๓๔๕. อมาทิ

อมาทิวิภตฺติยุตฺตํ สฺยาทฺยนฺตปทํ ปฐมนฺเตน สฺยาทฺยนฺตปเทน สห เอกตฺถํ ภวติ, อยญฺจ สมาโส อนฺวตฺถวเสน ‘‘อมาทิสมาโส’’ติ จ ‘‘ตปฺปุริสสมาโส’’ติ จ วุจฺจติฯ อิมินา อมาทิสหิตสฺส วากฺยสฺส อมาเทกตฺถสญฺญํ กตฺวา วุตฺตตฺถานํ วิภตฺตีนํ โลโป, ตโต เอกตฺถปทนฺเต สฺยาทฺยุปฺปตฺติ โหติฯ

บทนาม ซึ่งประกอบด้วยอ์วิภัตติเป็นต้น สมาสกับบทนามที่ลงปฐมาวิภัตติเป็นต้น ชื่อว่า อมาทิ.

บทนามซึ่งประกอบด้วยวิภัตติมีอ์เป็นต้น มีเนื้อความอันเดียวกัน (หรือ ย่อเข้า) กับบทนามที่ลงปฐมาวิภัตติ, สมาสนี้ เรียกว่า อมาทิสมาส ด้วย เรียกว่า ตัปปุริสสมาส ด้วย เกี่ยวกับชื่อที่คล้อยตามความหมาย. ครั้นตั้งชื่อว่า “อมาทิสมาส” แก่วากยะซึ่งประกอบด้วยบทลงอ์วิภัตติเป็นต้น ด้วยสูตรว่า

---

[๓๕] ตัวอย่างที่เป็น อุการันต์ คือ **ติฏฺฐตุ** ตามที่ท่านแสดงไว้โดยตรง. ตัวอย่างที่เป็น อิการันต์ คือ **เกสาเกสิ** มีวิเคราะห์ว่า ว่า เกเสสุ จ เกเสสุ จ คเหตฺวา ยุทฺธํ ปวตฺตํ เกสาเกสิ. การต่อสู้อันเป็นไปโดยจับที่ผมของแต่ละฝ่าย. **ทณฺฑาทณฺฑิ** มีวิเคราะห์ ทณฺฑาทณฺฑิ ทณฺเฑหิ จ ทณฺเฑหิ จ ปหริตฺวา ยุทฺธํ ปวตฺตํ การต่อสู้ที่ใช้ไม้ตีกัน. (โมค.และ ปญฺจิกา. ๒/๗)

[๓๖] [ก. ๓๒๗; รู. ๓๕๑; นี. ๗๐๔; จ. ๒.๒.๑๖]ฯ

“อมาทิ” นี้แล้ว, ลบวิภัตติซึ่งมีอรรถอันสมาสกล่าวแล้ว , ต่อจากนั้น ลงวิภัตติมีสิเป็นต้น ท้ายบทสมาส.

โส ปน สมาโส ทุติยาตปฺปุริโส, ตติยาตปฺปุริโส, จตุตฺถีตปฺปุริโส, ปญฺจมีตปฺปุริโส, ฉฏฺฐีตปฺปุริโส, สตฺตมีตปฺปุริโสติ ฉพฺพิโธฯ เอกเมกสฺมิญฺเจตฺถ ‘‘นิจฺจสมาโส , อนิจฺจสมาโส’’ติ จ ‘‘ลุตฺตสมาโส, อลุตฺตสมาโส’’ติ จ ทุวิโธฯ

ก็ ตัปปุริสสมาส มี ๖ คือ ทุติยาตัปปุริสะ, ตติยาตัปปุริสะ, จตุตถีตัปปุริสะ, ปัญจมีตัปปุริสะ, ฉัฏฐีตัปปุริสะ, สัตตมีตัปปุริสะ. ในสมาสแต่ละประเภท ยังแบ่งออกเป็น๒ คือ นิจจสมาสและอนิจจสมาส, กับ ลุตตสมาสและอลุตตสมาส.

ตตฺถ ทุติยาตปฺปุริโส กตฺตุวาจเกสุ คต, นิสฺสิต,-อตีต, อติกฺกนฺต, ปตฺต, อาปนฺนอิจฺจาทีสุ ปเรสุ โหติฯ

บรรดาตัปปุริสสมาส ๖ นั้น ทุติยาตัปปุริสะ ย่อมมี ในกรณีที่บทหลังเป็น **คต** (ไป) **นิสฺสิต** (อาศัย) **อตีต** (ล่วง) **อติกฺกนฺต** (ก้าวลวง) **ปตฺต** (บรรลุ) และ **อาปนฺน** (เข้าถึง) เป็นต้น ซึ่งเป็นกัตตุวาจก. ตัวอย่างเช่น

คามํ คโตติ คามคโต คามํ คโต วาฯ เอวํ อรญฺญคโต, ภูมิคโต, ราชานํ นิสฺสิโตติ ราชนิสฺสิโตฯ เอวํ อตฺถนิสฺสิโต, ธมฺมนิสฺสิโตฯ ภวํ อตีโต ภวาตีโตฯ เอวํ ภยาตีโต, กาลาตีโต, ขณาตีโต, ปมาณํ อติกฺกนฺโตติ ปมาณาติกฺกนฺโต, สุขํ ปตฺโตติ สุขปฺปตฺโตฯ เอวํ ทุกฺขปฺปตฺโต, โสตํ อาปนฺโนติ โสตาปนฺโนฯ เอวํ นิโรธสมาปนฺโน, อทฺธานมคฺคํ ปฏิปนฺโนติ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปนฺโน, รุกฺขํ อารูฬฺโหติ รุกฺขารูฬฺโห, รถารูฬฺโห, โอฆํ ติณฺโณติ โอฆติณฺโณ โอฆํ ติณฺโณ วา อิจฺจาทิฯ

บุรุษ ผู้ไปสู่บ้าน ชื่อว่า **คามคต**, ไม่เข้าสมาสกันเป็น **คามํ คโต** บ้าง. ตัวอย่างเหล่านี้ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้. **อรญฺญคต** (บุรุษผู้ไปสู่ป่า), **ภูมิคต**(ผู้ไปสู่แผ่นดิน), **ราชนิสฺสิต** (บุรุษผู้อาศัยพระราชา), **อตฺถนิสฺสิต** (ผู้อาศัยแล้วซึ่งประโยชน์), **ธมฺมนิสฺสิต**(ผู้อาศัยแล้วซึ่งธรรม), **ภวาตีต** (ผู้ล่วงแล้วซึ่งภพ. **ภยาตีต** (ผู้ล่วงแล้วซึ่งความกลัว), **กาลาตีต** (ผู้ล่วงแล้วซึ่งกาล)] **ขณาตีต**(ผู้ล่วงแล้วซึ่งขณะ), **ปมาณาติกฺกนฺต** (ผู้ข้ามพ้นซึ่งประมาณ, เกินขีดจำกัด), **สุขปฺปตฺต** (ผู้ถึงแล้วซึ่งความสุข), **ทุกฺขปฺปตฺต** (ผู้ถึงแล้วซึ่งความทุกข์), **โสตาปนฺน**(ผู้เข้าถึงแล้วซึ่งกระแสแห่งนิพพาน), **นิโรธสมฺปนฺน** (ผู้เข้าถึงแล้วซึ่งนิโรธ), **อทฺธานมคฺคปฺปฏิปนฺน** (ผู้ดำเนินไปแล้วสู่ทางไกล), **รุกฺขารูฬฺห** (ผู้ขึ้นแล้วสู่ต้นไม้), **รถารูฬฺห** (ผู้ขึ้นแล้ว สู่รถ), **โอฆติณฺณ** (ผู้ข้ามแล้วซึ่งห้วงน้ำ), มีรูปที่ไม่เป็นสมาสว่า **โอฆํ ติณฺโณ** ก็มี.

กมฺมุปปทวิหิเตหิ กิตนฺตปเทหิ ปน นิจฺจสมาโส เยว, กุมฺภํ กโรตีติ กุมฺภกาโร, รถกาโร, ปตฺตํ คณฺหาตีติ ปตฺตคฺคาโห, อตฺถํ กาเมตีติ อตฺถกาโม, ธมฺมกาโม, วินยํ ธาเรตีติ วินยธโร, ธมฺมธโร, พฺรหฺมํ จรติ สีเลนาติ พฺรหฺมจารี, ภวปารํ คจฺฉติ สีเลนาติ ภวปารคู, สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญู, อตฺถญฺญู, ธมฺมญฺญูอิจฺจาทิฯ

แต่จะเป็นนิจจสมาสแน่นอน หากมีบทหลังเป็นบทมีกิตปัจจัยเป็นที่สุด ซึ่งประกอบด้วยอุปบท (บทนามที่วางไว้หน้าธาตุ) เป็นบทกรรม เช่น กุมฺภํ กโรตีติ กุมฺภกาโร ผู้กระทำซึ่งหม้อ ชื่อว่า **กุมฺภการ.** ผู้กระทำซึ่งรถ ชื่อว่า **รถการ.** ปตฺตํ คณฺหาตีติ ปตฺตคฺคาโห ผู้รับซึ่งบาตร ชื่อว่า **ปตฺตคฺคาห.** อตฺถํ กาเมตีติ อตฺถกาโม ผู้ยินดีซึ่งประโยชน์ ชื่อว่า **อตฺถกาม.** ผู้ยินดีซึ่งธรรม ชื่อว่า **ธมฺมกาม.** วินยํ ธาเรตีติ วินยธโร ภิกษุผู้ทรงไว้ซึ่งพระวินัย ชื่อว่า **วินยธร.** ผู้ทรงไว้ซึ่งธรรม ชื่อว่า **ธมฺมธร.** พฺรหฺมํ จรติ สีเลนาติ พฺรหฺมจารี ผู้ประพฤติพรหมรรย์โดยปกติ ชื่อว่า **พฺรหฺมจารี.** ภวปารํ คจฺฉติ สีเลนาติ ภวปารคู ผู้ถึงซึ่งฝั่งแห่งภพ โดยปรกติ ชื่อว่า **ภวปารคู.** สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญู พระผู้มีพระภาค ทรงตรัสรู้ธรรมทั้งปวง ชื่อว่า **สพฺพญฺญู. อตฺถญฺญู** (ผู้รู้ซึ่งประโยชน์). **ธมฺมญฺญู** (ผู้รู้ซึ่งธรรม)

พหุลาธิการตฺตา ต, ตวนฺตุ, ตาวี, อนฺต, มาน, ตุน, ตฺวาน, ตฺวา, ตุๆ, ตเวปจฺจยนฺเตสุ ปเรสุ สมาโส น โหติ, วสฺสํ วุตฺโถ, โอทนํ ภุตฺโต, โอทนํ ภุตฺตวา, โอทนํ ภุตฺตาวี, ธมฺมํ สุณนฺโต, ธมฺมํ สุณมาโน ธมฺมํ โสตุน, ธมฺมํ สุตฺวาน, ธมฺมํ สุตฺวา, ธมฺมํ โสตุๆ, ธมฺมํ โสตเวฯ

อิติ ทุติยาตปฺปุริโสฯ

เพราะการตามมาแห่ง พหุล ศัพท์ (โดยมาก) สมาสย่อมไม่มี ในกรณีที่บทหลังเป็นบทลงปัจจัย คือ **ต, ตวนฺตุ ตาวี, อนฺต, มาน, ตุน, ตฺวาน, ตฺวา, ตุๆ, ตเว** เช่น **วสฺสํ วุตฺโถ** ผู้จำพรรษา, **โอทนํ ภุตฺโต** ผู้รับประทานข้าวสวย, **โอทนํ ภุตฺตวา** ผู้รับประทานข้าวสวย, **โอทนํ ภุตฺตาวี** ผู้รับประทานข้าวสวย, **ธมฺมํ สุณนฺโต** ผู้ฟังซึ่งธรรม, **ธมฺมํ สุณนฺโต** ผู้ฟังซึ่งธรรม, **ธมฺมํ สุณมาโน** ผู้ฟังซึ่งธรรม, **ธมฺมํ โสตุน** ผู้ฟังซึ่งธรรม, **ธมฺมํ สุตฺวาน** ผู้ฟังซึ่งธรรม, **ธมฺมํ สุตฺวา** ผู้ฟังซึ่งธรรม, **ธมฺมํ โสตุๆ** ผู้ฟังซึ่งธรรม, **ธมฺมํ โสตเว** ผู้ฟังซึ่งธรรม.

นี้เป็นทุติยาตัปปุริสสมาส

ตติยาตปุ๎ปุริส

ตติยาตปุ๎ปุริโส กมฺมวาจเกสุ กิตนฺเตสุ จ สมฺปนฺน, สหคตาทีสุ จ ปุพฺพ, สทิส, สม, อูนตฺถ, กลห, นิปุณ, มิสฺสก, สขิลาทีสุ จ ปเรสุ โหติฯ

พุทฺเธน ภาสิโต พุทฺธภาสิโตฯ เอวํ พุทฺธเทสิโต, พุทฺธปญฺญตฺโต, พุทฺธรกฺขิโต, สตฺถารา วณฺณิโต สตฺถุวณฺณิโต, วิญฺญูหิ ครหิโต วิญฺญุครหิโต, วิญฺญุปสตฺโถ, อิสฺสเรน กตํ อิสฺสรกตํ, อตฺตนา กตํ สยํกตํ, ปเรหิ กตํ ปรกตํ, พินฺทาคโมฯ สุเกหิ อาหฏๆ สุกาหฏๆ, รญฺญา หโต ราชหโต, โรเคน ปีฬิโต โรคปีฬิโต, อคฺคินา ทฑฺโฒ อคฺคิทฑฺโฒ, สปฺเปน ทฏฺโฐ สปฺปทฏฺโฐ, สลฺเลน วิทฺโธ สลฺลวิทฺโธ, อิจฺฉาย อปกโต อภิภูโต อิจฺฉาปกโตฯ

ตติยาตัปปุริสสมาส

ตติยาตัปปุริสสมาส มีได้ในกรณีที่บทหลัง (๑) เป็นบทลงกิตปัจจัย กัมมวาจก, (๒) เป็นบทว่า สมฺปนฺน , สหคต เป็นต้น และ (๓) เป็นบทว่า ปุพฺพ, สทิส, สม, อูนตฺถ, กลห, นิปุณ, มิสฺสก, สขิล เป็นต้น

(ในกรณีที่กิตบทกัมมวาจกเป็นบทหลัง -)

พุทฺเธน ภาสิโต พุทฺธภาสิโต พระธรรม อันพระพุทธเจ้า ตรัสแล้ว ชื่อว่า **พุทฺธภาสิต.** (ตัวอย่างเหล่านี้ คือ) (**พุทฺธเทสิต**) พระธรรม อันพระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว**, (พุทฺธปญฺญตฺต)** พระวินัย อันพระพุทธเจ้า ทรงบัญญัติแล้ว**, (พุทฺธรกฺขิต)** พระภิกษุอันพระพุทธเจ้า ทรงรักษาแล้ว ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้. สตฺถารา วณฺณิโต สตฺถุวณฺณิโต, วิญฺญุปสตฺโถ พระธรรม อันพระศาสดา ทรงสรรเสริญแล้ว ชื่อว่า **สตฺถุวณฺณิต,** วิญฺญูหิ ครหิโต วิญฺญุครหิโต บุคคลอันวิญญูชน ติเตียนแล้ว ชื่อว่า **วิญฺญุครหิต,** บุคคลอันวิญญูชนสรรเสริญแล้ว ชื่อว่า **วิญฺญุปสตฺถ,** อิสฺสเรน กตํ อิสฺสรกตํ การงาน อันผู้เป็นใหญ่กระทำแล้ว ชื่อว่า **อิสฺสรกต.** อตฺตนา กตํ สยํกตํ กรรมอันตนทำแล้ว ชื่อว่า **สยํกต.** ปเรหิ กตํ ปรกตํ กรรมอันบุคคลอื่นกระทำแล้ว ชื่อว่า **ปรกต**. (ตัวอย่างว่า ปรกต นี้) ลงนิคคหิตอาคม. สุเกหิ อาหฏๆ สุกาหฏๆ ข้าวสารอันนกแก้วทั้งหลายนำ

มาแล้ว ชื่อว่า **สุกาหฏ.** รญฺญา หโต ราชหโต โจรอันพระราชาทรงกำจัดแล้ว ชื่อว่า **ราชหต.** โรเคน ปีฬิโต โรคปีฬิโตบุรุษ อันโรคเบียดเบียนแล้ว ชื่อว่า **โรคปีฬิต.** อคฺคินา ทฑฺโฒ อคฺคิทฑฺโฒผ้า อันไฟ ไหม้แล้ว ชื่อว่า **อคฺคิทฑฺฒ,** สปฺเปน ทฏฺโฐ สปฺปทฏฺโฐ บุรุษ อันงู กัดแล้ว ชื่อว่า **สปฺปทฏฺฐ,** สลฺเลน วิทฺโธ สลฺลวิทฺโธสัตว์โลก อันศรแทงแล้ว ชื่อว่า **สลฺลวิทฺธ,** อิจฺฉาย อปกโต อภิภูโต อิจฺฉาปกโต บุคคล อันความปรารถนา กระทำออกแล้ว คือ ครอบงำแล้ว ชื่อว่า **อิจฺฉาปกต.**

สีเลน สมฺปนฺโน สีลสมฺปนฺโนฯ เอวํ สุขสหคตํ, ญาณสมฺปยุตฺตํ, มิตฺตสํสคฺโค, ปิยสมฺปโยโค, ปิยวิปฺปโยโค, ชาติยา อนฺโธ ชจฺจนฺโธ, คุณหีโน, คุณวุฑฺโฒ, จตุวคฺเคน สงฺเฆน กรณียํ กมฺมํ จตุวคฺคกรณียํฯ เอวํ ปญฺจวคฺคกรณียํ, กาเกหิ เปยฺยา กากเปยฺยา, นทีฯ

(ในกรณีที่ สมฺปนฺน ศัพท์เป็นบทหลัง) -

สีเลน สมฺปนฺโน สีลสมฺปนฺโน สมบูรณ์ด้วยศีล ชื่อว่า **สีลสมฺปนฺน**. (ตัวอย่างเหล่านี้ คือ) **สุขสหคต** (ประกอบด้วยสุข)] **ญาณสมฺปยุตฺต** (ประกอบพร้อมด้วยญาณ), **มิตฺตสํสคฺค** (คลุกคลีด้วยมิตร), **ปิยสมฺปโยค** (ประจวบกับสิ่งเป็นที่รัก), **ปิยวิปฺปโยค** (พลัดพรากกับสิ่งเป็นที่รัก)**, ชจฺจนฺธ**(บอดโดยชาติ), **คุณหีโน** (เสื่อมโดยคุณ), **คุณวุฑฺฒ** (เจริญโดยคุณ), **จตุวคฺคกรณีย** (กรรมอันสงฆ์พวก ๔ พึงกระทำ), **, ปญฺจวคฺคกรณีย** (กรรมอันสงฆ์ที่มีพวก ๕ พึงกระทำ), **กากเปยฺยา** (แม่น้ำอันกาพึงดื่มได้) ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้.

เอกกฺขเรสุ ปรปเทสุ นิจฺจสมาโส, อุเรน คจฺฉตีติ อุรโค, ปาเทน ปิวตีติ ปาทโป อิจฺจาทิฯ

ในกรณีที่บทหลังเป็นศัพท์มีอักษรตัวเดียว จะเป็นนิจจสมาส (ต้องเข้าสมาสแน่นอน) เช่น อุเรน คจฺฉตีติ อุรโค (อุร + ค) สัตว์ที่ไปด้วยอก ชื่อว่า **อุรค** (งู). ปาเทน ปิวตีติ ปาทโป (ปาท + ป) ดื่มทางราก ชื่อว่า **ปาทป** (ต้นไม้).

กฺวจิ มชฺเฌปทโลโป, คุเพน สํสฏฺโฐ โอทโน คุโพทโนฯ เอวํ ขีโรทโน, อสฺเสน ยุตฺโต รโถ อสฺสรโถ ฯ เอวํ อาชญฺญรโถ, มคฺเคน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ มคฺคจิตฺตํ, ชมฺพุยา ปญฺญาโต ทีโป ชมฺพุทีโป, เอเกน อธิกา ทส เอกาทส อิจฺจาทิฯ

ที่ลบบทกลาง มีบ้างในบางตัวอย่าง เช่นคุเพน สังสัฏโฐ โอทโน คุโพทโน ข้าวสุกคลุกน้ำอ้อย ชื่อว่า **คุโพทน.** ตัวอย่างว่า **ขีโรทน** (ข้าวสุกผสมกับน้ำนม) ก็มีนัยเดียวกันนี้. อสฺเสน ยุตฺโต รโถ อสฺสรโถ รถเทียมแล้วด้วยม้า ชื่อว่า **อสฺสรถ.**ตัวอย่างว่า **อาชญฺญรถ** (รถเทียมแล้วด้วยม้าอาชาไนย) ก็มีนัยเดียวกันนี้. มคฺเคน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ มคฺคจิตฺตํ จิตที่ประกอบพร้อมด้วยมรรค ชื่อว่า **มคฺคจิตฺต.** ชมฺพุยา ปญฺญาโต ทีโป ชมฺพุทีโป ทวีปอันปรากฏ (คือ ถูกจดจำ) ด้วยต้นหว้า ชื่อว่า **ชมฺพุทีป**. เอเกน อธิกา ทส เอกาทส สิบที่เกินด้วยหนึ่ง ชื่อว่า **เอกาทส.**

ปุพฺพาทีสุ – มาเสน ปุพฺโพ มาสปุพฺโพ, มาตรา สทิโส มาตุสทิโสฯ เอวํ มาตุสโม, ปิตุสโม, เอเกน อูนา วีสติ เอกูนวีสติ, สีเลน วิกโล สีลวิกโล, อสินา กลโห อสิกลโห, วาจาย นิปุโณ วาจานิปุโณฯ เอวํ ยาวกาลิกสมฺมิสฺสํ, วาจาสขิโล, สตฺถารา สทิโส สตฺถุกปฺโป, ปุญฺเญน อตฺโถ ปุญฺญตฺโถ, ปุญฺเญน อตฺถิโก ปุญฺญตฺถิโกฯ เอวํ เสยฺยตฺถิโก, มหคฺฆตฺถิโก, คุเณน อธิโก คุณาธิโก อิจฺจาทิฯ

ในกรณีที่บทหลังเป็นศัพท์มีปุพฺพเป็นต้น -

มาเสน ปุพฺโพ มาสปุพฺโพ ก่อนโดยเดือน ชื่อว่า **มาสปุพฺพ.** มาตรา สทิโส มาตุสทิโสเหมือนกับมารดา ชื่อว่า **มาตุสทิส.**ในตัวอย่างเหล่านี้ คือ **มาตุสม** (เสมอกับมารดา), **ปิตุสม** (เสมอกับบิดา) ก็มีนัยเดียวกันนี้. เอเกน อูนา วีสติ เอกูนวีสติยี่สิบ หย่อนด้วยหนึ่ง ชื่อว่า **เอกูนวีสติ** (๑๙).บกพร่องโดยศีล ชื่อว่า **สีลวิกลห.** ทะเลา (วิวาท, ต่อสู้กัน) ด้วยดาบ ชื่อว่า **อสิกลห.** ละเอียดอ่อนโดยวาจา ชื่อว่า **วาจานิปุณ.** ตัวอย่างเหล่านี้ คือ **ยาวกาลิกสมฺมิสฺส** โภชนะเจือแล้วด้วยยาวกาลิก, **วาจาสขิล (**ผู้อ่อนโยนด้วยวาจา) ก็มีนัยเดียวกันนี้. สตฺถารา สทิโส สตฺถุกปฺโป ภิกษุผู้เป็นเช่นกับพระศาสดา ชื่อว่า **สตฺถุกปฺป**. ปุญฺเญน อตฺโถ ปุญฺญตฺโถ ผู้ต้องการด้วยบุญ ชื่อว่า **ปุญฺญตฺถ**. ปุญฺเญน อตฺถิโก ปุญฺญตฺถิโก ผู้มีความต้องการด้วยบุญ ชื่อว่า **ปุญฺญตฺถิก**. ตัวอย่างเหล่านี้ คือ **เสยฺยตฺถิก** (ผู้มีความต้องการด้วยโลกุตรธรรมอันประเสริฐ),**มหคฺฆตฺถิก** (ผู้มีความ

ต้องการด้วยทรัพย์มีค่ามาก) ก็มีนัยเดียวกันนี้. คุเณน อธิโก คุณาธิโก ผู้ยิ่งใหญ่โดยคุณ ชื่อว่า **คุณาธิก.**

พหุลาธิการา กฺวจิ สมาโส น โหติ, ผรสุนา ฉินฺนํ, กาเกหิ ปาตพฺพา, ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา, ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา อิจฺจาทิฯ

อิติ ตติยาตปฺปุริโสฯ

เนื่องจากมี “พหุล” ศัพท์ตามมา ในบางตัวอย่าง จึงไม่เข้าสมาสบ้าง เช่น **ผรสุนา ฉินฺนํ** ตัดแล้วด้วยขวาน **กาเกหิ ปาตพฺพา** แม่น้ำอันกาพึงดื่ม **ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา** ธรรมอันทัสสนะ (โสตาปัตติมรรค) พึงละ. **ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา** ธรรมอันภาวนา (มรรคเบื้องบน ๓)พึงละ.

นี้เป็นตติยาตัปปุริสสมาส.

จตุตฺถีตปฺปุริส

จตุตฺถีตปฺปุริโส ตทตฺเถ วา อตฺถ, หิต, เทยฺยาทีสุ วา ปเรสุ โหติฯ

กถินสฺส ทุสฺสํ กถินทุสฺสํ, กถินตฺถาย อาภฏฺ ทุสฺสนฺติ อตฺโถฯ เอวํ กถินจีวรํ, กถินาย ทุสฺสํ, กถินาย จีวรนฺติปิ ยุชฺชติ, กถินตฺถารายาติ อตฺโถฯ จีวราย ทุสฺสํ จีวรทุสฺสํฯ เอวํ จีวรมูลํ[๓๗],

สงฺฆสฺส อาภฏฺ ภตฺตํ สงฺฆภตฺตํ, สงฺฆตฺถาย วา ปฏิยตฺตํ ภตฺตํ สงฺฆภตฺตํฯ เอวํ อาคนฺตุกภตฺตํ, คมิกภตฺตํ, คิลานภตฺตํฯ

จตุตถีตัปปุริสสมาส

จตุตถีตัปปุริสสมาส ย่อมมี ในกรณีที่บทหลังเป็น **ตทตฺถ** (ประโยชน์เพื่อสิ่งนั้น) บ้าง เป็นบทมี **อตฺถ** (ประโยชน์) , **หิต** (เกื้อกูล) และ**เทยฺย** (พึงให้) เป็นต้น บ้าง.เช่น

กถินสฺส ทุสฺสํ กถินทุสฺสํ. ผ้าเพื่อกถิน ชื่อว่า กถินทุสฺส. ความหมายคือ ผ้าที่นำมาเพื่อประโยชน์แก่กถิน. กถินจีวร (จีวรเพื่อกถิน) ก็เช่นเดียวกันนี้. จะใช้คำว่า กถินจีวร(จีวรเพื่อกถิน) หรือ กถินทุสฺส (ผ้าเพื่อกถิน) ก็ถูกทั้งสอง. ความหมายคือ จีวรเพื่อประโยชน์แก่การกรานกถิน. จีวรมูลํ (ทรัพย์เพื่อจีวร) ก็เช่นเดียวกันนี้.

สงฺฆสฺส อาภฏฺ ภตฺตํ สงฺฆภตฺตํ. ภัต ที่นำมาเพื่อสงฆ์ ชื่อว่า **สงฺฆภตฺต**. อีกนัยหนึ่ง สงฺฆตฺถาย ปฏิยตฺตํ ภตฺตํ สงฺฆภตฺตํ. ภัต ที่เตรียมไว้เพื่อประโยชน์แก่สงฆ์ ชื่อว่า **สงฺฆภตฺต**. ตัวอย่างเหล่านี้ คือ **อาคนฺตุกภตฺตํ** (ภัตเพื่อภิกษุผู้มาเยือน),**คมิกภตฺตํ** (ภัตเพื่อภิกษุผู้ต้องการเดินทาง), **คิลานภตฺตํ** (ภัตเพื่อภิกษุไข้) ก็เช่นเดียวกันนี้.

[๓๗] [จีวรมูลฺยํ (รู. นี.)]

สงฺฆสฺส อตฺโถ สงฺฆตฺโถ, โลกสฺส หิโต โลกหิโต, พุทฺธสฺส เทยฺยํ พุทฺธเทยฺยํ, พุทฺธสฺส ปณาโม พุทฺธปฺปณาโมฯ เอวํ พุทฺธโถมนา, พุทฺธุปฏฺฐานํ,

สงฺฆสฺส อตฺโถ สงฺฆตฺโถ ประโยชน์แก่สงฆ์ ชื่อว่า **สงฺฆตฺถ**.โลกสฺส หิโต โลกหิโต ผู้เกื้อกูล แก่ชาวโลก ชื่อ **โลกหิต.** ทานที่พึงถวายแด่พระพุทธเจ้า ชื่อว่า **พุทฺธเทยฺย.** พุทฺธสฺส ปณาโม พุทฺธปฺปมาโณ.ความน้อมนอบแด่พระพุทธเจ้า ชื่อว่า **พุทฺธปฺปณาม.**ตัวอย่างเหล่านี้ คือ **พุทฺธโถมนา** (การสรรเสริญต่อพระพุทธเจ้า), **พุทฺธุปปฏฺฐานํ** (การบำรุงต่อพระพุทธเจ้า) ก็เช่นเดียวกันนี้

สุตฺตสฺส อนุโลมํ สุตฺตานุโลมํฯ เอวํ สุตฺตานุรูปํ, สุตฺตานุกูลํ, สุตฺตานุคุณํ,

สุตฺตสฺส อนุโลมํ สุตฺตานุโลมํ คำพูดอันคล้อยตามต่อพระสูตร ชื่อว่า **สุตฺตานุโลม.** ตัวอย่างเหล่านี้ คือ **สุตฺตานุรูปํ** (คำพูดอันเหมาะสมต่อพระสูตร), **สุตฺตานุกูลํ** (คำพูดอันเกื้อกูลต่อพระสูตร), **สุตฺตานุคุณํ** (คำพูดอัน... ต่อพระสูตร) ก็มีนัยเดียวกันนี้.

ฐานสฺส อรหํ ฐานารหํ, รญฺโญ อรหํ ราชารหํฯ เอวํ ราชคฺฆํ, ราชเทยฺยํ,

ฐานสฺส อรหํ ฐานารหํ กรรมอันควรต่อฐานะ ชื่อว่า **ฐานารห.** รญฺโญ อรหํ ราชารหํ กรรมอันควรต่อพระราชา ชื่อว่า **ราชารห.** ตัวอย่างเหล่านี้คือ**ราชคฺฆํ** (ทรัพย์มีค่าควรต่อพระราชา), **ราชเทยฺยํ** (สิ่งที่ควรถวายแด่พระราชา) ก็มีนัยเดียวกันนี้.

กตฺตุ กาเมตีติ กตฺตุกาโมฯ เอวํ คนฺตุกาโม, กเถตุกาโม, ทฏฺฐุกาโม, โสตุกาโมฯ เอตฺถ จ ตุมนฺตสฺส อสงฺขฺยตฺตา ‘อสงฺขฺเยหิ สพฺพาส’นฺติ ตโต นิจฺจํ จตุตฺถีโลโป โหติ, สมาเส กเต นิจฺจํ นิคฺคหีตโลโป จฯ

กตฺตุ กาเมตีติ กตฺตุกาโม ผู้ปรารถนาเพื่อทำ ชื่อว่า **กตฺตุกาม.** ตัวอย่างเหล่านี้ คือ **คนฺตุกาโม** (ผู้ปรารถนาเพื่อไป), กเถตุกาโม (ผู้ปรารถนาเพื่อกล่าว), **ทฏฺฐุกาโม** (ผู้ปรารถนาเพื่อเห็น), **โสตุกาโม** (ผู้ปรารถนาเพื่อฟัง) ก็มีนัยเดียวกันนี้. ในเรื่องนี้ เพราะศัพท์ที่มี ตุ เป็นที่สุด จัดเป็นอัพยยะ ดังนั้น จึงลบจตุตถีวิภัตติท้ายศัพท์เหล่านั้น ด้วยสูตรว่า “อสงฺขเยหิ สพฺพาสํ (ลบวิภัตติ

ทั้งหมดท้ายอัพยยศัพท์)", และเมื่อเข้าสมาสแล้ว ลบนิคหิตแน่นอน.

''สงฺฆสฺส ทาตพฺพํ, สงฺฆสฺส ทาตุ'' อิจฺจาทีสุ สมาโส น โหติฯ

ไม่เป็นสมาส ในตัวอย่างเป็นต้นว่า **สงฺฆสฺส ทาตพฺพํ.** จีวร ที่อันบุคคลพึงถวายแก่ภิกษุสงฆ์. **สงฺฆสฺส ทาตุ** เพื่อถวาย แก่ภิกษุสงฆ์

อิติ จตุตฺถีตปฺปุริโสฯ

นี้เป็นจตุตถีตัปปุริสสมาส.

ปญฺจมีตปฺปุริส

ปญฺจมีตปฺปุริโส อปคมน, ภย, วิรติ, โมจนาทิอตฺเถสุ ปเรสุ โหติฯ

ปญฺจมีตปฺปุริส

ปัญจมีตัปปุริสสมาส ย่อมมี ในกรณีที่บทหลังเป็นศัพท์ซึ่งมีความหมายว่า **อปคมน** (การหลีกไป), **ภย** (ความกลัว), **วิรติ** (การงดเว้น) **โมจ** (การพ้น) เป็นต้น.

เมฬุนา อเปโตติ เมฬุนาเปโต, ปลาสโต อปคโตติ ปลาสาปคโต, นครมฺหา นิคฺคโตติ นครนิคฺคโต, ปิณฺฑปาตโต ปฏิกฺกนฺโตติ ปิณฺฑปาตปฺปฏิกฺกนฺโตฯ เอวํ คามนิกฺขนฺโต, รุกฺขปติโต,สาสนมฺหา จุโตติ สาสนจุโต, อาปตฺติยา วุฏฺฐานํ อาปตฺติวุฏฺฐานํ, อุทกโต อุคฺคโต อุทกุคฺคโต, ภวโต นิสฺสโฏ ภวนิสฺสโฏ, ขนฺธสงฺคหโต นิสฺสฏนฺติ ขนฺธสงฺคหนิสฺสฏํ,

(ในกรณีที่บทหลังเป็นศัพท์ ที่มีความหมายว่า อปคมน [การหลีกไป]) เช่น เมฬุนา อเปโตติ เมฬุนาเปโต มุนี ผู้หลีกหนีออกจากเมฬุน ชื่อว่า **เมฬุนาเปต.** ปลาสโต อปคโตติ ปลาสาปคโต ต้นไม้อันปราศจากใบ ชื่อว่า **ปลาสาปคต.** นครมฺหา นิคฺคโตติ นครนิคฺคโต พระราชาผู้เสด็จออกจากพระนคร ชื่อว่า **นครนิคฺคต.** ปิณฺฑปาตโต ปฏิกฺกนฺโตติ ปิณฺฑปาตปฺปฏิกฺกนฺโต ภิกษุผู้กลับจากบิณฑบาต ชื่อว่า **ปิณฺฑปาตปฺปฏิกฺกนฺต.** ตัวอย่างเหล่านี้ คือ **คามนิกฺขนฺต** (ผู้ออกจากหมู่บ้านแล้ว), **รุกฺขปติต** (ผลอันร่วงจากต้นไม้แล้ว) ก็มีนัยเดียวกันนี้. สาสนมฺหา จุโตติ สาสนจุโต ภิกษุผู้เคลื่อนจากพระศาสนาแล้ว ชื่อว่า **สาสนจุต.** อาปตฺติยา วุฏฺฐานํ

อาปตฺติวุฏฺฐานนฺการออกจากอาบัติ ชื่อว่า **อาปตฺติวุฏฺฐาน.** อุทกโต อุคฺคโต อุทกุคฺคโต ปลาที่โผล่ขึ้นจากน้ำ ชื่อว่า **อุทกุคฺคต.** ภวโต นิสฺสโฏ ภวนิสฺสโฏ ผู้พ้นแล้วจากภพ ชื่อว่า **ภวนิสฺสฏ.** ขนฺธสงฺคหโต นิสฺสฏนฺติ ขนฺธสงฺคหนิสฺสฏฺ พ้นจากการสงเคราะห์โดยเป็นขันธ์ ชื่อว่า **ขนฺธสงฺคหนิสฺสฏ.**

โจรมฺหา ภีโตติ โจรภีโต, ปาปโต ภายติ สีเลนาติ ปาปภีรุโก, ปาปโต ชิคุจฺฉติ สีเลนาติ ปาปชิคุจฺฉี, วฏฺฏโต นิพฺพินฺทตีติ วฏฺฏนิพฺพินฺโน,

ในกรณีบทหลังเป็นศัพท์ที่มีความหมายว่า ภย (กลัว) เช่น โจรมฺหา ภีโตติ โจรภีโต ผู้กลัวจากโจร ชื่อว่า โจรภีต. ปาปโต ภายติ สีเลนาติ ปาปภีรุโก ผู้เกรงกลัวจากบาป โดยปกติ ชื่อว่า ปาปภีรุก. ปาปโต ชิคุจฺฉติ สีเลนาติ ปาปชิคุจฺฉี ผู้รังเกียจแต่บาป โดยปกติ ชื่อว่า ปาปชิคุจฺฉี. วฏฺฏโต นิพฺพนฺทตีติ วฏฺฏนิพฺพินฺโน. ผู้เบื่อหน่ายจากวัฏฏะ ชื่อว่า วฏฺฏนิพฺพินฺน.

กายทุจฺจริตโต วิรติ กายทุจฺจริตวิรติฯ เอวํ วจีทุจฺจริตวิรติ,

[ในกรณีบทหลังเป็นศัพท์ที่มีความหมายว่า **วิรติ** (การงดเว้น) เช่น] กายทุจฺจริตโต วิรติ กายทุจฺจริตวิรติ การงดเว้น จากกายทุจริต ชื่อ**ว่า กายทุจฺจริตวิรติ. วจีทุจฺจริตวิรติ** (การงดเว้นจากวจีทุจริต) ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้.

พนฺธนา มุตฺโต พนฺธนมุตฺโตฯ เอวํ พนฺธนโมกฺโข,

ในกรณีที่บทหลัง เป็นศัพท์อันมีความหมายว่า **โมจ** (การพ้น) เช่น พนฺธนา มุตฺโต พนฺธนมุตฺโต ผู้พ้นแล้วจากเครื่องผูก ชื่อว่า **พนฺธนมุตฺต. พนฺธนโมกฺข** (การพ้นจากเครื่องผูก) ก็มีนัยเดียวกันนี้.

กมฺมโต สมุฏฺฐิตํ กมฺมสมุฏฺฐิตํฯ เอวํ กมฺมชาตํ, กมฺมสมฺภูตํ, กมฺมนิพฺพตฺตํ,

[ในกรณีที่บทหลัง เป็นศัพท์อันมีความหมายอื่นซึ่งกล่าวไว้ด้วยอาทิศัพท์ เช่น] กมฺมโต สมุฏฺฐิตํ กมฺมสมุฏฺฐิตํ รูปที่เกิดกรรม ชื่อว่า **กมฺมสมุฏฺฐิต.** ตัวอย่าง

เหล่านี้ คือ **กมฺมชาต** (รูปที่เกิดจากกรรม), **กมฺมสมฺภูต** (รูปที่มีขึ้นจากกรรม), **กมฺมนิพฺพตฺต** (รูปที่เกิดขึ้นแล้วจากกรรม) ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้.

โลกโต อคฺโค โลกคฺโคฯ เอวํ โลกเชฏฺโฐ, โลกุตฺตโม, สพฺเพหิ เชฏฺโฐ สพฺพเชฏฺโฐ, สพฺเพหิ กนิฏฺโฐ สพฺพกนิฏฺโฐฯ เอวํ สพฺพหีโน, สพฺพปจฺฉิโม, อุกฺกฏฺฐโต อุกฺกฏฺโฐติ อุกฺกฏฺฐุกฺกฏฺโฐ, โอมกโต โอมโกติ โอมโกมโกฯ

โลกโต อคฺโค โลกคฺโคผู้เลิศกว่าโลก ชื่อว่า **โลกคฺค. โลกเชฏฺฐ** (ผู้เจริญกว่าชาวโลก), **โลกุตฺตม** (ผู้สูงส่งเหนือกว่าโลก) ก็มีนัยเดียวเช่นกันนี้. สพฺเพหิ เชฏฺโฐ สพฺพเชฏฺโฐ ผู้เจริญกว่าบุคคลทั้งปวง ชื่อว่า **สพฺพเชฏฺฐ.** สพฺเพหิ กนิฏฺโฐ สพฺพกนิฏฺโฐ. ผู้น้องกว่าบุตรทั้งปวง ชื่อว่า **สพฺพกนิฏฺฐ. สพฺพหีโน** (ผู้ต่ำต้อยกว่าบุคคลทั้งปวง), **สพฺพปจฺฉิโม** (ผู้เกิดในภายหลังกว่าชนทั้งปวง) ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้. อุกฺกฏฺฐโต อุกฺกฏฺโฐติ อุกฺกฏฺฐุกฺกฏฺโฐ บาตรใหญ่กว่าบาตรใหญ่ ชื่อว่า **อุกฺกฏฺฐุกฺกฏฺฐ.** โอมกโต โอมโกติ โอมโกมโก บาตรเล็กกว่าบาตรเล็ก ชื่อว่า **โอมโกมก.**

กฺวจิ นิจฺจสมาโส โหติ, มาติโต ชาโต มาตุโชฯ เอวํ ปิตุโช, กมฺมชํ, จิตฺตชํ, อุตุชํ อิจฺจาทิฯ

อิติ ปญฺจมีตปฺปุริโสฯ

ในบางตัวอย่าง เป็นสมาสแน่นอน เช่น มาติโต ชาโต มาตุโช ผู้เกิดจากมารดา ชื่อว่า **มาตุช. ปิตุช** (ผู้เกิดจากบิดา), **กมฺมช** (รูปอันเกิดจากกรรม), **จิตฺตช** (รูปที่เกิดจากจิต), **อุตุช** (รูปที่เกิดจากจิต) ก็มีนัยเดียวกันนี้.

นี้เป็นปัญจมีตัปปุริสสมาส.

ฉฏฺฐีตปฺปุริส

รณฺโญ ปุตฺโต ราชปุตฺโตฯ เอวํ ราชปุริโส, พุทฺธสาวโก, สมุทฺทโฆโส, ธญฺญานํ ราสิ ธญฺญราสิ,

ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส

(ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส เช่น) รณฺโญ ปุตฺโต ราชปุตฺโต บุตรของพระราชา ชื่อว่า **ราชปุตฺต** (พระราชบุตร). ตัวอย่างเหล่านี้ คือ **ราชปุริโส** (บุรุษของพระราชา), **พุทฺธสาวโก** (พระสาวกของพระพุทธเจ้า), **สมุทฺทโฆโส** (เสียงของมหาสมุทร) ก็มีนัยเดียวกันนี้. ธญฺญานํ ราสิ ธญฺญราสิ กองแห่งข้าวเปลือก ชื่อว่า **ธญฺญราสิ**,

มตฺติกาย ปตฺโตติ มตฺติกาปตฺโต, วิการสมฺพนฺเธ ฉฏฺฐี, มตฺติกามยปตฺโตติ อตฺโถฯ เอวํ สุวณฺณกฏาหํ, สุวณฺณภาชนํ,

มตฺติกาย ปตฺโตติ มตฺติกาปตฺโต บาตรแห่งดินเหนียว ชื่อว่า **มตฺติกาปตฺต**. ฉัฏฐีวิภัตตินี้ ใช้ในความหมายแห่งวิการสัมพันธ์ (ความสัมพันธ์โดยเป็นสิ่งที่แปลงมา), ความหมายคือ บาตรที่ทำด้วยดินเหนียว. ตัวอย่างเหล่านี้ คือ **สุวณฺณกฏาหํ** (อ่างแห่งทองคำ), **สุวณฺณภาชนํ** (ภาชนะแห่งทองคำ) ก็มีนัยเดียวกันนี้.

ปานียสฺส ถาลกำ ปานียถาลกำฯ

ปานียสฺส ถาลกำ ปานียถาลกำ ถ้วยแห่งน้ำดื่ม ชื่อว่า **ปานียถาลกำ**. (ถ้าบทหลังเป็นอธิกรณสาธนะ ต้องเข้าสมาสกับบทหน้า เป็นฉัฏฐีตัปปุริสสมาสอย่างแน่นอน ดังนั้น คำนี้ จึงหมายความว่า ถ้วยเป็นที่ใส่น้ำดื่ม)

สมาสมชฺเฌ อี, อูนำ พหุลำ รสฺสตฺตำ, ทณฺฑิโน กุลำ ทณฺฑิกุลำ, หตฺถิปทำ, อิตฺถิรูปำ, นทิกูลำ, นทิตีรำ, ภิกฺขุนีนำ สงฺโฆ ภิกฺขุนิสงฺโฆ, ชมฺพุยา สาขา ชมฺพุสาขา อิจฺจาทิฯ

โดยมากจะรัสสะอี และ อู กลางบทสมาส เช่น ทณฺฑิโน กุลำ ทณฺฑิกุลำ ตระกูลแห่งคนถือไม้เท้า ชื่อว่า ทณฺฑิกุลำ. หตฺถิปทำ (รอยเท้าแห่งช้าง), อิตฺถิรูปำ (รูปแห่งหญิง), นทิกูลำ (ที่ใกล้แห่งแม่น้ำ), นทิตีรำ (ฝั่งแห่งแม่น้ำ), ภิกฺขุนีนำ สงฺโฆ ภิกฺขุนิสงฺโฆ หมู่แห่งภิกษุนี ชื่อว่า ภิกฺขุนิสงฺโฆ, ชมฺพุยา สาขา ชมฺพุสาขา กิ่งแห่งต้นหว้า ชื่อว่า ชมฺพุสาขา.

อนฺต, มาน, นิทฺธารณิย, ปูรณ, ภาว, สุหิตตฺเถหิ สมาโส น โหติ, มมำ อนุกุพฺพนฺโต, มมำ อนุกูรุมาโน, คุนฺนำ กณฺหา สมฺปนฺนขีรตมาฯ

ไม่มีการเข้าสมาสกับบทหลังที่ลง อนฺตปัจจัย, มานปัจจัย, ที่เป็นนิทธารณิย (บทที่ถูกไข), ที่มีอรรถว่า ปูรณ (เป็นที่เต็ม), ภาว (ความเป็น) และ สุหิต (อิ่ม, เต็ม) เช่น มมำ อนุกุพฺพนฺโต ผู้ช่วยเหลือ ของข้าพเจ้า, มมำ อนุกูรุมาโน ผู้ช่วยเหลือ ของข้าพเจ้า, คุนฺนำ กณฺหา สมฺปนฺนขีรตมา บรรดาแม่โคทั้งหลาย แม่โคสีดำ มีน้ำนมสมบูรณ์ที่สุด.

วิภตฺตาวธิฉฏฺฐิยา ปน โหติเยว, นรานำ อุตฺตโม นรุตฺตโม, นรเสฏฺโฐ, นรวโร, คณานำ อุตฺตโม คณุตฺตโม, ทฺวิปทานำ อุตฺตโม ทฺวิปทุตฺตโม อิจฺจาทิฯ

แต่เข้าสมาสได้กับฉัฏฐีวิภัตติ และปัญจมีวิภัตติที่มีอรรถวิภัตตะ (การจำแนกเพื่อเปรียบเทียบ) เช่น นรานำ อุตตโม นรุตฺตโม ผู้สูงส่งกว่านรชนทั้งหลาย ชื่อว่า **นรุตฺตม.** ทฺวิปทานำ อุตฺตโม **ทฺวิปทุตฺตโม** ผู้สูงส่งกว่ามนุษย์ที่มีสองเท้าทั้งหลาย ชื่อว่า ทฺวิปทุตฺตม.

สิสฺสานํ ปญฺจโม สิสฺโส, กปฺปสฺส ตติโย ภาโค, ปกฺขสฺส อฏฺฐมี, ปฏสฺส สุกฺกตา, รูปสฺส ลหุตา, รูปสฺส มุทุตา, รูปสฺส กมฺมญฺญตาฯ กฺวจิ โหติ, กายลหุตา, จิตฺตลหุตา, พุทฺธสุพุทฺธตาฯ ธมฺมสุธมฺมตา,

สิสฺสานํ ปญฺจโม สิสฺโส ศิษย์เป็นที่เต็มจำนวน ๕ (ลำดับที่) แห่งศิษย์ทั้งหลาย, กปฺปสฺส ตติโย ภาโค ส่วนที่ ๓ แห่งกัปป์, ปกฺขสฺส อฏฺฐมี ดีถีลำดับที่ ๘ แห่งปักษ์, ปฏสฺส สุกฺกตา ความสะอาดแห่งผ้า, รูปสฺส ลหุตา ความเบาแห่งรูป, รูปสฺส มุทุตา ความเบาแห่งรูป, รูปสฺส กมฺมญฺญตา ความควรแห่งรูป. บางแห่งเข้าสมาสก็มี เช่น กายลหุตา (ความเบาแห่งกาย), จิตฺตลหุตา (ความเบาแห่งจิต), พุทฺธสุพุทฺธตาความเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยดีแห่งพระพุทธเจ้า, ธมฺมสุธมฺมตา (ความเป็นธรรมดีแห่งพระธรรม).

ผลานํ สุหิโต, ผลานํ ติตฺโต, ผลานํ อสิโต, กรณตฺเถ ฉฏฺฐีฯ

ผลานํ สุหิโต ผู้อิ่มหนำแล้วด้วยผลไม้, ผลานํ ติตฺโต ผู้เอิบอิ่มด้วยผล, ผลานํ อสิโต ผู้เพียงพอแล้วด้วยผลไม้. ตัวอย่างเหล่านี้เป็นฉัฏฐีวิภัตติใช้ในอรรถแห่งตติยาวิภัตติ.

‘‘ภโฏ รญฺโญ ปุตฺโต เทวทตฺตสฺสา’’ติ เอตฺถ ‘ราชปุตฺโต’ติ น โหติ อญฺญมญฺญานเปกฺขตฺตาฯ

ในตัวอย่างว่า ภโฏ รญฺโญ ปุตฺโต เทวทตฺตสฺส (บุตรของนายเทวทัต เป็นข้าราชการของพระราชา) นี้ ไม่เข้าสมาสเป็น ราชปุตฺโต (พระราชบุตร) เพราะไม่มองหาซึ่งกันและกัน.[๓๘]

‘‘เทวทตฺตสฺส กณฺหา ทนฺตา’’ติ เอตฺถ ‘เทวทตฺตกณฺหทนฺตา’ติ น โหติ อญฺญสาเปกฺขตฺตา ฯ

ในตัวอย่างว่า เทวทตฺตสฺส กณฺหา ทนฺตา (ฟันอันดำของนายเทวทัต) นี้ ไม่เข้าสมาสเป็น เทวทตฺตกณฺหทนฺตา (ฟันดำของนายเทวทัต) เพราะยังมีการมองหากันและกัน.[๓๙]

---

[๓๘] รญฺโญ เป็น ฉัฏฐีวิภัตติที่สัมพันธ์กับ “ภโฏ” ไม่ใช่สัมพันธ์กับ “ปุตฺโต” ที่อยู่ข้างหลังตน เพราะ ภโฏ เรียกหา สัมพันธบท เพราะฉะนั้น รญฺโญ กับ ปุตฺโต แม้จะอยู่ใกล้กัน ก็ไม่ได้มองหาซึ่งกันและกัน จึงไม่สามารถเข้าสมาสเป็น ราชปุตฺโต ได้.

[๓๙] ในกรณีนี้ คือ หากเข้าสมาสเป็น เทวทตฺตกณฺหทนฺตา อาจสื่อความหมายได้ว่า ฟันของเทวทัตตัวดำ, ฟันดำของเทวทัต เพราะไม่ทราบความหมายว่า จะเอาความหมายใดแน่ เพราะทั้งสามบทยังมองหากันและกันโดยความเป็นวิเสสนะและวิเสสยะ. ซึ่งมี

อญฺญสาเปกฺขตฺเตปิ นิจฺจํ สมฺพนฺธีเปกฺขสทฺทานํ สมาโส โหติ วากฺเย วิย สมาเสปิ สมฺพนฺธสฺส วิทิตตฺตาฯ วุตฺตญฺจ ‘‘สติปิ สาเปกฺขตฺเต คมกตฺตา สมาโส โหตี’’ ติ[๔๐], เทวทตฺตคุรุกุลํ, ราชทาสีปุตฺโต, เทวทาสีปุตฺโต อิจฺจาทิฯ

แม้เมื่อความที่สัมพันธีเปกขศัพท์ (ศัพท์ที่มองหาสัมพันธีบทเสมอ) มีการมองหาบทอื่น แน่นอน การเป็นสมาสย่อมมีได้ เพราะสามารถรู้ความสัมพันธ์กัน (กับบทอื่น) แม้ในสมาสได้เหมือนในวากยะ. ดังข้อความที่กล่าว (ไว้ในคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ สูตรที่ ๓๒๘) ว่า “สติปิ สาเปกฺขตฺเต คมกตฺตา สมาโส โหติ” (แม้ครั้นเมื่อความที่สัมพันธีศัพท์ท. มีการมองหาบทอื่นแน่นอน แม้มีอยู่, การทำสมาสกัน ย่อมมี เพราะความที่ศัพท์ท.เหล่านั้นสามารถให้รู้อรรถ) เช่น **เทวทตฺตคุรุกุลํ** ตระกูลของครูของเทวทัต, **ราชทาสีปุตฺโต** บุตรของทาสีของพระราชา, **เทวทาสีปุตฺโต** บุตรของทาสีของพระราชาผู้เป็นสมมุติเทพ.

ตตฺถ เทวทตฺตสฺส คุรุ เทวทตฺตคุรุ, ตสฺส กุลํ เทวทตฺตคุรุกุลนฺติ วิคฺคโหฯ คุรุโน กุลํ คุรุกุลํ, เทวทตฺตสฺส คุรุกุลํ เทวทตฺตคุรุกุลนฺติปิ วทนฺติฯ

ในตัวอย่างเหล่านั้น บทว่า **เทวทตฺตคุรุกุลํ** มีวิเคราะห์ว่า เทวทตฺตสฺส คุรุ เทวทตฺตคุรุ ครูของเทวทัตชื่อว่า เทวทตฺตคุรุ, ตสฺส กุลํ เทวทตฺตคุรุกุลํ ตระกูลแห่งครูของเทวทัตนั้น ชื่อว่า **เทวทตฺตคุรุกุลํ.** บางตำรามีวิเคราะห์ว่า คุรุโน กุลํ คุรุกุลํ ตระกูลแห่งครู ชื่อว่า คุรุ

ข้อความอธิบายไว้ในคัมภีร์สัททนีติ สูตรที่ ๖๙๐ อนฺตริกสาเปกฺขสฺส อคมกตฺตา นานนฺตเรน สมาโส ไม่มีการเข้าสมาสกับบทที่อยู่ติดกัน เพราะยังมีความสัมพันธ์กับบทอื่นอยู่ หากนำเข้าสมาสกับบทอีกบทหนึ่ง ก็ทำให้ไม่สามารถรู้ความหมายได้. หมายความว่า ในกรณีที่มีบทวิเสสยะ ๑ บท บทวิเสสนะ ๒ บท รวมเป็น ๓ บทอยู่ในที่ดียวกัน ห้ามมิให้เข้าสมาสระหว่างบทที่ ๑ กับบทที่ ๒, บทที่ ๑ กับบทที่ ๓ และบทที่ ๒ กับบทที่ ๓ เพราะบทใดบทหนึ่งยังมีความสัมพันธ์กับบทอื่นอยู่ หากนำมาเข้าสมาส ก็จะไม่สามารถสื่อความหมายที่ตนประสงค์ให้ทราบอย่างชัดเจนได้. (คือ ไม่ทำเป็นสมาสว่า เทวทตฺตกณฺหา เทวทัตตัวดำ, เทวทตฺตทนฺตา ฟันของเทวทัต, กณฺหทนฺตา ฟันดำ). คัมภีร์ปทรูปสิทธิ ยกตัวอย่างของการห้ามเข้าสมาสในลักษณะนี้ว่า โกสลสฺส รญฺโญ ปุตฺโต พระโอรสของพระราชาพระนามว่าโกศล. แม้ รญฺโญ และ ปุตฺโต มีการมองหากันและกันโดยเป็นวิเสสนะและวิเสยยะว่า โอรสของพระราชา. แต่ รญฺโญ นอกจากจะมองหาปุตฺโต แล้ว ยังมองหาบทหน้า คือ โกสลสฺส ด้วย ดังนั้น จึงไม่เข้าสมาสเป็น ราชปุตฺโต เพราะอาจเข้าใจความหมายผิดว่า โกสลสฺส ราชปุตฺโต พระโอรสของพระราชาแห่งโกศลรัฐได้.

[๔๐] [ก. ๓๒๘; รู. ๓๕๒; นี. ๖๙๑]

กุลํ, เทวทตฺตสฺส คุรุกุลํ เทวทตฺตคุรุกุลํ ตระกูลแห่งครูของเทวทัต ชื่อว่า **เทวทตฺตคุรุกุลํ.**

‘‘รญฺโญ มาคธสฺส พิมฺพิสารสฺส ปุตฺโต’’ติ เอตฺถปิ อญฺญสาเปกฺขตฺตา ‘พิมฺพิสารปุตฺโต’ติ น โหติ”

แม้ในตัวอย่างนี้ว่า “รญฺโญ มาคธสฺส พิมฺพิสารสฺส ปุตฺโต พระราชบุตรของพระราชาแห่งแคว้นมคธ ทรงพระนามว่า พิมพิสาร” ไม่เป็นสมาสว่า “พิมฺพิสารปุตฺโต” เพราะ (บทว่า พิมฺพิสาโร) ยังมีการมองหาบทอื่น (คือ รญฺโญ).

รญฺโญ โค จ อสฺโส จ ปุริโส จาติ อตฺเถ ‘ราชควสฺส ปุริสา’ติ โหติ ทฺวนฺทโต ปุพฺพปทสฺส ทฺวนฺทปเทหิปิ ปจฺเจกํ สมฺพนฺธสฺส วิทิตตฺตา. ตถา ทฺวนฺทโต ปรปทสฺสปิ, นรานญฺจ เทวานญฺจ สารถิ นรเทวสารถิ.

อิติ ฉฏฺฐีตปฺปุริโสฯ

บทที่อยู่หน้าบททวันทสมาส เข้าสมาสแม้กับบททวันทสมาสซึ่งเป็นบทหลัง ก็ได้ เช่น **ราชควสฺสปุริสา** ซึ่งเป็นไปในความหมายว่า “โค, ม้า และบุรุษของพระราชา” เพราะให้รู้ความสัมพันธ์กันแต่ละบทได้. ถึงบทที่อยู่หลังทวันทสมาสก็เหมือนกัน เช่น **นรเทวสารถิ** สารถีของมนุษย์และเทวดา ซึ่งมีวิเคราะห์ว่า นรานญฺจ เทวานญฺจ สารถิ นรเทวสารถิ สารถี ของมนุษย์ด้วยของเทวดาด้วย ชื่อว่า **นรเทวสารถิ.**

นี้เป็นฉัฏฐีตัปปุริสสมาส

สตฺตมีตปฺปุริส

สตฺตมีตปฺปุริเส รูเป สญฺญา รูปสญฺญาฯ เอตฺถ จ การกานํ กฺริยาสาธนลกฺขณตฺตา กฺริยาปเทเหว สมฺพนฺโธ โหติ, ตสฺมา อกฺริยวาจเกน ปรปเทน สทฺธิํ สมาเส ชาเต มชฺเฌ อนุรูปํ กฺริยาปทํ วิญฺญายติ, ยถา ‘อสฺเสน ยุตฺโต รโถ อสฺสรโถ’ อิติ ‘รูเป สญฺญา’ติ รูเป อุปฺปนฺนา สญฺญาติ อตฺโถฯ

สัตตมีตัปปุริสสมาส

ในสัตตมีตัปปุริสสมาส มีตัวอย่างว่า รูเป สญฺญา รูปสญฺญา สัญญาอันเป็นไปในรูป ชื่อว่า **รูปสญฺญา**. อนึ่ง ในสัตตมีตัปปุริสสมาสนี้ ก็เพราะการกะมีลักษณะที่ทำให้กริยาสำเร็จ จึงสัมพันธ์กับบทกริยาแน่นอน, เพราะฉะนั้น เมื่อการเข้าสมาสกับบทหลัง ซึ่งมิได้กล่าวกิริยาเกิดขึ้นแล้ว, แม้กริยาบทที่เหมาะสม ในท่ามกลาง ก็เป็นที่รู้กันเช่นเดียวกับตัวอย่างว่า อสฺเสน ยุตฺโต รโถ อสฺสรโถ. รถเทียมแล้วด้วยม้า ชื่อว่า อสฺสรถ

รถม้า, ดังนั้น วากยะว่า รูเป สญฺญา จึงมีความหมายว่า รูเป อุปฺปนฺนา สญฺญา สัญญาอันเกิดขึ้นแล้วในรูป.

จกฺขุสฺมึ วิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํ, ธมฺเม รโต ธมฺมรโตฯ เอวํ ธมฺมรุจิ, ธมฺมคารโว, ทาเน อชฺฌาสโย ทานชฺฌาสโยฯ เอวํ ทานาธิมุตฺติ, วฏฺเฏ ภยํ วฏฺฏภยํ, วฏฺฏทุกฺขํ, คาเม สูกโร คามสูกโร, วนมหิโส, สมุทฺทมจฺโฉ, อิตฺถีสุ ธุตฺโต อิตฺถิธุตฺโต, อิตฺถิโสณฺโฑฯ

วิญญาณอันเกิดขึ้นแล้วในรูป ชื่อว่า **จกฺขุวิญฺญาณ.** ผู้ยินดีแล้วในธรรม ชื่อว่า **ธมฺมรต.** ตัวอย่างว่า **ธมฺมรุจิ** (ความยินดีอันเกิดขึ้นแล้วในธรรม), **ธมฺมคารว** (ความเคารพอันเกิดขึ้นแล้วในธรรม) ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้. ความน้อมไป อันเกิดขึ้นแล้ว ในทาน ชื่อว่า **ทานชฺฌาสย.** (ทานาธิมุตฺติ ความน้อมไปอันเกิดขึ้นแล้วในทาน) ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้. ภัย อันเกิดขึ้นแล้วในวัฏฏะ ชื่อว่า **วฏฺฏภยํ**, **วฏฺฏทุกฺขํ** (ทุกข์อันเกิดขึ้นแล้วในวัฏฏะ) ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้, สุกร ที่มีอยู่ในหมู่บ้าน ชื่อว่า **คามสูกร**, **วนมหิส** (กระบือ ที่เที่ยวไปแล้วในป่า), **สมุทฺทมจฺฉ** (ปลาที่อาศัยอยู่ในน้ำ) ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้. บุคคลผู้กำหนัดมากในหญิงทั้งหลาย ชื่อว่า **อิตฺถิธุตฺต. อิตฺถิโสณฺฑ** (บุคคลผู้ติดใจในหญิง) ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้

อุปปทกิตนฺเตสุ นิจฺจสมาโส[๔๑], วเน จรตีติ วนจโร, กามาวจโร, กุจฺฉิมฺหิ สยตีติ กุจฺฉิสฺสโย, คพฺเภ เสตีติ คพฺภเสยฺโย, ถเล ติฏฺฐตีติ ถลฏฺโฐ, ชลฏฺโฐ, ปพฺพตฏฺโฐ, ปงฺเก ชาตํ ปงฺกชํฯ เอวํ อตฺรโช, เขตฺรโช อิจฺจาทิฯ

ในอุปบทกิตันตะ (สมาสที่ลงกิตปัจจัยซึ่งมีบทนำหน้าธาตุ) ย่อมเป็นสมาสอย่างแน่นอน เช่น บุคคลผู้เที่ยวไปในป่า ชื่อว่า **วจนจโร, กามาวจโร** (จิตที่เที่ยวไปในกาม) ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้. สิ่งที่อยู่ในท้อง ชื่อว่า **กุจฺฉิสฺสโย** (ลม, อาหาร), สัตว์ที่นอนแล้วในครรภ์ ชื่อว่า **คพฺภเสยฺโย**, ต้นไม้ตั้งอยู่บนบก ชื่อว่า **ถลฏฺโฐ, ชลฏฺโฐ** (สัตว์ผู้ดำรงอยู่ในน้ำ), ปพฺพตฏฺโฐ (ต้นไม้ที่มีอยู่บนภูเขา) ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้. ดอกไม้ที่เกิดแล้วในโคลน ชื่อว่า ปงฺกชํ, **อตฺรโช** (ธรรมที่เกิดแล้วในตน), **เขตฺรโช** (ต้นข้าวที่มีอยู่ในนา) ก็มีนัยเดียวกันนี้.

[๔๑] [นี. ๖๘๒]

อิธ น โหติ[๔๒], โภชเน มตฺตญฺญุตา, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร, อาสเน นิสินฺโน, อาสเน นิสีทิตพฺพนฺติ

อิติ สตฺตมีตปฺปุริโสฯ

ในตัวอย่างนี้ ไม่ต้องเข้าสมาส - โภชเน มตฺตญฺญุตา ความรู้จักประมาณ ในโภชนะ, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร ผู้มีทวารอันตนคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย, อาสเน นิสินฺโน นั่งแล้ว บนอาสนะ, อาสเน นิสีทิตพฺพํ พึงนั่ง บนอาสนะ.

นี้เป็นสัตตมีตัปปุริสสมาส

ลุตฺตตปฺปุริส

ตปฺปุริสปทานํ มหาวุตฺติสุตฺเตน กฺวจิ วิปลฺลาโสฯ

อุปริคงฺคา, เหฏฺฐานที, อนฺโตวิหาโร, อนฺโตสมาปตฺติ, หํสานํ ราชา ราชหํโส หํสราชา วา, มาสสฺส อฑฺฒํ อฑฺฒมาสํ, กหาปณสฺส อฑฺฒํ อฑฺฒกหาปณํ, อฑฺฒมาสํ, รตฺติยา อฑฺฒํ อฑฺฒรตฺตนฺติ เอวํ ปุพฺพรตฺตํ, ปรรตฺตํ, อิสฺส อตฺตนฺติ

ลุตตตัปปุริสสมาส

(ตัปปุริสสมาสที่มีการลบวิภัตติ)

บางอุทาหรณ์ มีการวางบทตัปปุริสสมาสไม่ตรงตำแหน่ง (คือสลับบทหน้าและบทหลัง) ได้บ้าง โดยใช้มหาวุตติสูตร (สูตรไวยากรณ์ซึ่งใช้สำเร็จรูปอุทาหรณ์ได้อย่างกว้างขวาง)[๔๓] เช่น

อุปริคงฺคา เหนือแห่งแม่น้ำคงคา, **เหฏฺฐานที** ใต้แม่น้ำ, **อนฺโตวิหาโร** ภายในแห่งวิหาร, **อนฺโตสมาปตฺติ** ภายในแห่งสมาบัติ, หํสานํ ราชา ราชหํโส หํสราชา วา ราชาแห่งหงษ์ทั้งหลาย ชื่อว่า **ราชหํโส** เป็น **หํสราชา** ก็มี, มาสสฺส อฑฺฒํ อฑฺฒมาสํ กึ่งแห่งเดือน ชื่อว่า **อฑฺฒมาสํ**, กหาปณสฺส อฑฺฒํ อฑฺฒกหาปณํ กึ่งแห่งกหาปณะ ชื่อว่ **อฑฺฒกหาปณ**ำ, **อฑฺฒมาสำ** (กึ่งแห่งเดือน), รตฺติยา อฑฺฒํ อฑฺฒรตฺตำ กึ่งแห่งราตรี ชื่อว่า **อฑฺฒรตฺตำ**. สองตัวอย่างต่อไปนี้ก็มีนัยเช่นเดียวกัน คือ **ปุพฺพรตฺตำ** (ส่วนแรกแห่งราตรี), ปรรตฺตำ (ส่วนหลังแห่งราตรี), แปลง อิ ที่รตฺติ เป็น อ.

---

[๔๒] [นี. ๖๘๑]

[๔๓] สมาสชนิดนี้ คัมภีร์ปทรูปสิทธิใช้ชื่อว่า อมาทิตัปปุริสสมาส ตัปปุริสสมาสที่มีการสลับบทหน้าซึ่งลงอ์วิภัตติเป็นต้นมาเป็นบทหลัง. ส่วนคัมภีร์สัททนีติใช้ชื่อว่า ทุราชานมัคคตัปปุริสสมาส ตัปปุริสสมาสมีวิธีการอันรู้ได้ยาก เพราะเป็นสมาสที่มีการสลับบทหน้ากับบทหลังในเวลาสำเร็จรูป จึงรู้ได้ยากต่อการที่จะทำให้รู้ได้ว่าเป็นตัปปุริสสมาส

กายสฺส ปุพฺพภาโค ปุพฺพกาโย, ปรกาโย, อหสฺส ปุพฺโพ ปุพฺพณฺโห, มชฺฌณฺโห, สายนฺโห, ปุพฺเพทิฏฺโฐ ทิฏฺฐปุพฺโพ, ตถาคตํ ทิฏฺฐปุพฺโพ เถโร, ตถาคโต ทิฏฺฐ ปุพฺโพ เถเรน อิจฺจาทิฯ

อิติ ลุตฺตตปฺปุริโสฯ

กายสฺส ปุพฺพภาโค ปุพฺพกาโย ส่วนแรกแห่งกาย ชื่อว่า **ปุพฺพกาย**, **ปรกาโย** (ส่วนหลังแห่งกาย), อหสฺส ปุพฺโพ ปุพฺพณฺโห ส่วนแรกแห่งวัน ชื่อว่า**ปุพฺพณฺห**, **มชฺฌณฺโห** (ส่วนกลางแห่งวัน,กลางวัน), **สายนฺโห** (ส่วนหลังแห่งวัน) , ปุพฺเพ ทิฏฺโฐ ทิฏฺฐปุพฺโพ ได้เห็นแล้วในกาลก่อน ชื่อว่า **ทิฏฺฐปุพฺโพ** เห็นแล้วในกาลก่อน (ผู้เคยเห็น)[๔๔], ตถาคตํ ทิฏฺฐปุพฺโพ เถโร พระเถระผู้เคยเห็นพระตถาคตในกาลก่อน (ทิฏฺฐ ศัพท์ใช้ในอรรถกัตตา), ตถาคโต ทิฏฺฐปุพฺโพ เถเรน พระตถาคตอันพระเถระเคยเห็นในกาลก่อน (ทิฏฺฐ ศัพท์ใช้ในอรรถกรรม).

นี้เป็นลุตตตัปปุริสสมาส.

อลุตฺตตปฺปุริส

อิทานิ อลุตฺตตปฺปุริสา วุจฺจนฺเตฯ

ทีปงฺกโร, ปภงฺกโร, อมตนฺทโท, ปุรินฺทโท, เวสฺสนฺตโร, อตฺตนฺตโป, ปรนฺตโป, รณญฺชโห, ชุตินฺธโร, วิชฺชนฺธโร, ทสฺสเนนปหาตพฺพธมฺโม, กุโตโช, ตโตโช, อิโตโช, ภยโต อุปฏฺฐานํ ภยตุปฏฺฐานํ, กฏฺตากมฺมํ, กฏฺตารูปํ, ปรสฺสปทํ, อตฺตโนปทํ, เทวานมินฺโท, เทวานํปิยติสฺโส, ควมฺปติตฺเถโร, ปุพฺเพนิวาโส, มชฺเฌกลฺยาณํ, ทูเรรูปํ, สนฺติเกรูปํ, ทูเรนิทานํ, สนฺติเกนิทานํ, อนฺเตวาสิโก, ชเนสุโต, กาเมสุมิจฺฉาจาโรอิจฺจาทิ[๔๕] ฯ

อลุตฺตตปฺปุริส

(ตัปปุริสสมาสที่ไม่ลบวิภัตติ)

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงอลุตตตัปปุริสสมาส.

ตัวอย่างของอลุตตตัปปุริสสมาส เช่น**ทีปงฺกโร** (ผู้กระทำซึ่งที่พึ่ง, พระพุทธเจ้าทรงพระนามทีปังกร), **ปภงฺกโร** (ผู้กระทำซึ่งแสงสว่าง, พระอาทิย์), **อมตนฺทโท** (ผู้ให้แล้วซึ่งอมตะ), **ปุรินฺทโท** (ผู้ให้ทานแล้วในกาลก่อน, พระอินทร์), **เวสฺสนฺตโร** (ผู้ประสูติแล้วภายในแห่งร้านตลาด), **อตฺตนฺตโป** (ผู้แผดเผาซึ่งตน), **ปรนฺตโป** (ผู้แผดเผาซึ่งผู้อื่น), **รณญฺชโห** (ผู้ละทิ้งซึ่งกิเลส), **ชุตินฺธโร** (ผู้ทรงไว้ซึ่งความรุ่งเรือง), **วิชฺชนฺธโร** (ผู้ทรงไว้ซึ่งวิชา)**, ทสฺสเนนปหาตพฺพธมฺโม** (ธรรมอันทัสสนะพึงละ), **กุโตโช** (เกิดแล้วจากที่ไหน), **ตโตโช** (เกิดแล้วจาก

---

[๔๔] ทิฏฺฐ ในตัวอย่างว่า ทิฏฺฐปุพฺพ นี้มีอรรถสองอย่าง คือ กัตตา และ กรรม ซึ่งท่านจะแสดงตัวอย่างในลำดับต่อไป. และดูอธิบายในสัททนีติสุตตมาลา (ทุราชานมัคคตัปปุริสสมาส)

[๔๕] [ก. ๓๒๗; รู. ๓๕๑; นี. ๖๘๖]

ที่นั้น), **อิโตโช** (เกิดแล้วจากที่นี้), ภยโต อุปฏฺฐานำ ภย ตุปฏฺฐานำ การเกิดขึ้นอย่างน่ากลัว ชื่อว่า **ภยตุปฏฺฐานำ**, **กฏตฺตากมฺมำ** (กรรมเล็กน้อยอันบุคคลทำแล้ว, กฏัตตา กรรม), **กฏตฺตารูปำ** (รูปอันกรรมกระทำแล้ว), **ปรสฺสปทำ** (บทเพื่อผู้อื่น), **อตฺตโนปทำ** (บทเพื่อตน), **เทวานมินฺโท** (ท้าวสักกะ ผู้ทรงเป็นจอมแห่งเทวดา), **เทวานำปิยติสฺโส** (พระเจ้าติสสะผู้เป็นที่รักแห่งเทวดา), **ควมฺปติตฺเถโร** (พระเถระผู้เป็นเจ้าของแห่งโค), **ปุพฺเพนิวาโส** (ความเป็นอยู่ในกาลก่อน), **มชฺเฌกลฺยาณำ** (งามในท่ามกลาง), **ทูเรรูปำ** (รูปในที่ไกล), สนฺติเกรูปำ (รูปในที่ใกล้), **ทูเรนิทานำ** (นิทานเหตุเป็นแดนเกิดในที่ไกล), **สนฺติเกนิทานำ** (เหตุเป็นแดนเกิดในที่ใกล้), **อนฺเตวาสิโก** (ศิษย์ผู้อยู่ภายในสำนัก), **ชเนสุโต** (ผู้เกิดในหมู่ชน), **กาเมสุมิจฺฉาจาโร** (การประพฤติในกามคือเมถุน).

อิติ อลุตฺตตปฺปุริโสฯ

สพฺโพ จายำ อมาทิตปฺปุริโส อภิเธยฺยวจโน ปรปทลิงฺโค จฯ

นี้เป็นอลุตตตัปปุริสสมาส

อมาทิตัปปุริสสมาสนี้ มีวจนะตามอภิเธยยะ (คือวิเสสยะ) และมีลิงค์เหมือนบทหลัง ทุกประเภท. [๔๖]

อมาทิตปฺปุริโส นิฏฺฐิโตฯ

อมาทิตัปปุริสสมาส จบแล้ว

กมฺมธารยสมาส

กัมมธารยสมาส

อถ กมฺมธารยสญฺญิโต ปฐมาตปฺปุริโส วุจฺจเตฯ

ต่อจากอมาทิสมาส จะกล่าวถึงปฐมาตัปปุริสสมาส ซึ่งเรียกชื่อว่า กัมมธารยสมาส.

กมฺมมิว ทฺวยำ ธาเรตีติ **กมฺมธารโย**ฯ ยถา กมฺมำ กฺริยญฺจ ปโยชนญฺจ ทฺวยำ ธาเรติ กมฺเม สติ ตสฺส ทฺวยสฺส

กัมมธารยสมาส มีวิเคราะห์ว่า สมาสที่ทรงนามศัพท์สองศัพท์ไว้ เหมือนอย่างกรรม (การกระทำ).

[๔๖] คำว่า อภิเธยฺยคือเนื้อความที่ศัพท์สื่อถึงโดยความเป็นตัวหลัก ซึ่งหมายถึง วิเสสยะ กล่าวคือคำนามตั้ง ดังนั้น ตัปปุริสสมาสนี้มีพจน์เหมือนพจน์ของอภิเธยยะ (อภิเธยฺยวจโน) และมีลิงค์เหมือนกับศัพท์หลัง (ปรปทลิงฺโค)

สมฺภวโต, ตถา อยํ สมาโส เอกสฺส อตฺถสฺส ทฺเว นามานิ ธาเรติ อิมสฺมิ สมาเส สติ เอกตฺถโชตกสฺส นามทฺวยสฺส สมฺภวโตติ [๔๗]ฯ

หมายความว่า กรรมย่อมทรงไว้ ซึ่งสิ่งสองอย่าง คือ กริยาและผลประโยชน์ เพราะทั้งสองนั้นจะมีขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อกรรมมีอยู่ ฉันใด, สมาสนี้ ก็ย่อมทรงไว้ซึ่งนามศัพท์สองศัพท์ ของอรรถอย่างเดียว เพราะนามศัพท์สองศัพท์ซึ่งแสดงอรรถอย่างเดียว จะมีได้ ก็ต่อเมื่อมีสมาสชนิดนี้.

อปิ จ กตฺตพฺพนฺติ กมฺมํ, ธาเรตพฺพนฺติ ธาริยํ, กมฺมญฺจ ตํ ธาริยญฺจาติ กมฺมธาริยํ, ยํกิญฺจิ หิตกมฺมํ, กมฺมธาริยสทฺทสทิสตฺตา สพฺโพ จายํ สมาโส **กมฺมธารโยติ** วุจฺจติ อิสฺส อตฺตํ กตฺวาฯ ยถา หิ กมฺมธาริยสทฺโท เอกสฺส อตฺถสฺส ทฺเว นามานิ ธาเรติ, ตถา อยํ สมาโสปีติ ฯ

อีกนัยหนึ่ง สิ่งที่บุคคลพึงทำ ชื่อว่า กรรม, สิ่งที่บุคคลพึงทรงไว้ ชื่อว่า ธาริย. กรรมด้วย กรรมนั้น เป็นธาริยะ ด้วย ชื่อว่า กรรมธาริยะ (สิ่งอันพึงกระทำ ก็พึงทรงไว้ด้วย) ได้แก่ การงานที่มีประโยชน์เกื้อกูล, เพราะสมาสนี้ ทุกประเภท เป็นเหมือนกับกัมมธาริยะนั้น จึงเรียกว่า กัมมธารยะ โดยแปลง อิ เป็น อ. หมายความว่า คำว่า กัมมธารยะ ย่อมทรงไว้ซึ่งนามศัพท์สองศัพท์ แห่งอรรถอย่างเดียว เป็นเช่นใด สมาสชนิดนี้ ก็เป็นเหมือนอย่างนั้นแหละ.

โส เอว อุตฺตรปทตฺถปธานตาสงฺขาเตน ตปฺปุริสลกฺขเณน ยุตฺตตฺตา ‘ตปฺปุริโส’ติ จ วุจฺจติฯ ภินฺนปวตฺตินิมิตฺตานํ ทฺวินฺนํ ปทานํ วิเสสนวิเสสิตพฺพภาเวน เอกสฺมิ อตฺเถ ปวตฺติ ตุลฺยาธิกรณตา นาม, เตน ตุลฺยาธิกรณลกฺขเณน ยุตฺตตฺตา ‘ตุลฺยาธิกรณสมาโส’ติ จ วุจฺจติฯ โส เอว จ วิเสสนปทวเสน คุณวิเสสทีปนตฺตา ‘วิเสสนสมาโส’ติ จ วุจฺจติฯ ตสฺมิ วิเสสนสมาเส –

อนึ่ง กัมมธารยะนั้นนั่นเอง ก็เรียกชื่อว่า ตัปปุริสะ เพราะประกอบด้วยลักษณะแห่งตัปปุริส กล่าวคือ ความมีเนื้อความของบทหลังเป็นประธาน.

ความเป็นไปแห่งบทนามสองบท แม้จะมีเหตุเป็นไปแห่งศัพท์ต่างกัน (คือ ประกอบด้วยธาตุ และปัจจัย ซึ่งแสดงความหมายต่างกันของแต่ละศัพท์) ในความหมายอย่างเดียวกันโดยความเป็นวิเสสิตัพพะและวิเสสนะ ชื่อว่า ตุลยาธิกรณตา (ความมีอรรถแห่งที่ตั้งของศัพท์เดียวกัน). กรรมธารยสมาส นั้น มีชื่อเรียกว่า ตุลยาธิกรณสมาส เพราะประกอบด้วยลักษณะแห่งตุลยาธิกรณะนั้น.

---

[๔๗] [ก. ๓๒๔; รู. ๓๓๙; นี. ๗๐๒]

กรรมธารยสมาสนั้น นั่นแหละ มีชื่อเรียกว่า วิเสสนสมาส เพราะแสดงคุณพิเศษ (ความต่างกันโดยคุณ) โดยเกี่ยวกับเป็นบทวิเสสนบท.

ในวิเสสนสมาสนั้น มีความเป็นไปตามหลักการของสูตรนี้

๓๔๖. วิเสสนเมกตฺเถน[๔๘] ฯ

วิเสสนภูตํ สฺยาทฺยนฺตปทํ เอกตฺเถน วิเสสฺยภูเตน สฺยาทฺยนฺตปเทน สทฺธิํ เอกตฺถํ โหติฯ

๓๔๖ วิเสสนเมกตฺเถน

(บทวิเสสนะเข้าสมาสกับบทวิเสสยะได้)

บทนาม ซึ่งเป็นบทวิเสสนะ มีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน (เข้าสมาส) กับบทนาม ซึ่งเป็นบทวิเสสยะได้.

เอตฺถ จ วิเสสียติ ทพฺพํ วิสิฏฺฐํ กรียติ เอเตนาติ วิเสสนนฺฯ เอโก อตฺโถ ยสฺสาติ เอกตฺถํ, ‘เอโก’ติ สมาโน, ‘อตฺโถ’ติ อภิเธยฺยตฺโถ, เนมิตฺตกตฺโถ, โสเยว ทฺวินฺนนฺ ปวตฺตินิมิตฺตานนฺ อธิฏฺฐานฏฺเฐน ‘อธิกรณ’นฺติ จ วุจฺจติฯ ปวตฺตินิมิตฺตานญฺจ อธิฏฺฐานตฺเต สติ ปทานมฺปิ อธิฏฺฐานตา สิทฺธา โหติฯ อิติ เอกตฺถนฺติ ตุลฺยาธิกรณนฺ, สมานาธิกรณนฺติ วุตฺตนฺ โหติ, เตน เอกตฺเถนฯ

เกี่ยวกับเรื่องนี้ ทัพพะ (นาม) ย่อมถูกสิ่งนี้ทำให้แตกต่าง คือ กระทำให้แปลกไป จึงเรียกว่า วิเสสนะ. เนื้อความของบทใดเสมอกัน เหตุนั้น บทนั้น ชื่อว่า เอกตฺถ. บทว่า เอโก คือ สมาโน แปลว่า เหมือนกัน. คำว่า เนื้อความ (อตฺถ) ได้แก่ เนื้อความที่นามศัพท์ระบุถึง (อภิเธยฺยตฺถ) ได้แก่ เนื้อความอันเป็นเหตุให้นามศัพท์เป็นไป (เนมิตฺตกตฺถ), เนื้อความดังกล่าวนั้น มีชื่อเรียกว่า อธิกรณะ เพราะมีความหมายว่า เป็นที่ตั้งแห่งเนื้อความอันเป็นเหตุเป็นไปของบทนาม ทั้งสอง. ด้วยว่า เมื่อมีความเป็นที่ตั้งแห่งเนื้อความซึ่งเป็นเหตุเป็นไป ความเป็นที่ตั้งแม้แห่งบททั้งหลาย ก็เป็นอันสำเร็จได้ด้วย. เพราะเหตุนั้น คำว่า มีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน (เอกตฺถ) จึงเรียกชื่อว่า ตุลยาธิกรณะ ที่หมายถึง สมานาธิกรณะ (มีเนื้อความอันเป็นที่ตั้งเสมอกัน). (บทนามที่เป็นวิเสสนะ) เข้าสมาสกับ บทนาม (ที่เป็นวิ

[๔๘] [ก. ๓๒๔; รู. ๓๓๙; นี. ๗๐๒; จ. ๒.๒.๑๘; ปา. ๒.๑.๕๗]

‘เอกตฺถํ โหตี’ติ เอกตฺถีภูตํ โหตีติ อตฺโถฯ

เสสยะ) นั้น ซึ่งมีเนื้อความ อันเป็นเหตุให้ศัพท์เป็นไปเสมอกันนั้น.

คำว่า ย่อมมีอรรถเป็นอันเดียวกัน (**เอกตฺถํ โหติ**) หมายความว่า เป็นบทที่มีอรรถอันเป็นที่ตั้งเดียวกัน. (คือระบุทัพพะเดียวกัน).

โส จ สมาโส นววิโธ วิเสสนปุพฺพปโท, วิเสสนุตฺตรปโท, วิเสสโนภยปโท, อุปมานุตฺตรปโท, สมฺภาวนาปุพฺพปโท, อวธารณปุพฺพปโท, นนิปาตปุพฺพปโท, กุนิปาตปุพฺพปโท, ปาทิปุพฺพปโท จาติฯ

กรรมธารยสมาสมี ๙ คือ วิเสสนบุพพบท, วิเสสนุตตรบท, วิเสสโนภยบท, อุปมานุตตรบท, สมฺภาวนาบุพพบท, อวธารณบุพพบท, นนิปาตบุพพบท, กุนิปาตบุพพบท และปาทิบุพพบท

ตตฺถ **วิเสสนปุพฺพปโท** ยถา? มหาปุริโส, มหานที, มหพฺภยํฯ เอตฺถ จ ‘‘สา เสนา ทิสฺสเต มหา [ชา. ๒.๒๒.๗๗๑], พาราณสิรชฺชํ นาม มหา’’ติ [ชา. อฏฺ. ๑.๑.มหาสีลวชาตกวณฺณนา] ปาฬิ ทิสฺสติฯ ตสฺมา สมาเสปิ ติลิงฺเค นิปาตรูโป มหาสทฺโท ยุชฺชติฯ มหา จ โส ปุริโส จาติ มหาปุริโส, มหา จ สา นที จาติ มหานที, มหา จ ตํ ภยญฺจาติ มหพฺภยํ, ทฺวิตฺตํ สโยเค จ รสฺสตฺตํฯ มหาสทฺทเววจเนน มหนฺตสทฺเทนปิ วากฺยํ ทสฺเสตุํ ยุชฺชติ, มหนฺโต ปุริโส มหาปุริโส, มหนฺตี นที มหานที, มหนฺตํ ภยํ มหพฺภยนฺติฯ จ, ตสทฺเทหิ จ สทฺธิํ ปริปุณฺณํ กตฺวา ทสฺเสตุํ ยุชฺชติ, มหนฺโต จ โส ปุริโส จาติ มหาปุริโส, มหนฺตี จ สา นที จาติ มหานที, มหนฺตญฺจ ตํ ภยญฺจาติ มหพฺภยนฺติฯ มหนฺตสทฺโท วา มหา โหติ, ‘ฏ นฺตนฺตูน’นฺติ สุตฺเตน อุตฺตรปเท ปเร นฺตสฺส สพฺพสฺส อตฺตํ, มหาวุตฺตินา ทีโฆ จฯ

บรรดากรรมธารยสมาส ๙ อย่างนั้น **วิเสสนบุพพบท** ตัวอย่างเช่น มหาปุริโส (บุรุษประเสริฐ), มหานที (แม่น้ำใหญ่), มหพฺภยํ (ภัยใหญ่).

ในตัวอย่างเหล่านั้น พบพระบาฬีว่า สา เสนา ทิสฺสเต มหา [ชา. ๒.๒๒.๗๗๑] กองทัพยิ่งใหญ่นั้นย่อมปรากฏ, พาราณสิรชฺชํ นาม มหา’’ติ [ชา. อฏฺ. ๑.๑. มหาสีลวชาตกวณฺณนา] ธรรมดาว่า การเป็นพระราชาแห่งเมืองพาราณสี ยิ่งใหญ่”. เพราะฉะนั้น มหา-ศัพท์จะมีรูปเป็นนิบาตในลิงค์ทั้งสาม ก็สามารถใช้ได้ในสมาส. (จึงมีวิเคราะห์ในลิงค์ทั้งสามดังนี้) ผู้ประเสริฐด้วย ผู้ประเสริฐนั้นเป็นบุรุษด้วย ชื่อว่า มหาปุริโส บุรุษผู้ประเสริฐ, ใหญ่ด้วย ใหญ่นั้น เป็นแม่น้ำด้วย ชื่อว่า มหานที แม่น้ำใหญ่, ใหญ่ด้วย ใหญ่นั้นเป็นภัยด้วย ชื่อว่า มหพฺภยํ ภัยใหญ่. (รูปมหพฺภยิ) ซ้อน พฺ และเป็นรัสสะเพราะสังโยค.

เอตฺถ จ ทฺวีหิ จสทฺเทหิ ทฺวินฺนำ ปทานำ สกตฺถ นานาตฺตำ ทีเปติฯ ตำสทฺเทน สกตฺถนานาตฺเตปิ สกตฺถานำ อธิกรณภูตสฺส ทพฺพตฺถสฺส เอกตฺตำ ทีเปติ.

และในที่นี้ แสดงความมีสกัตถะ (เนื้อความของตน คือ ของนามศัพท์สองศัพท์) ต่างกัน ด้วยจ ศัพท์ สองศัพท์. และถึงนามศัพท์ทั้งสองจะมีสกัตถะต่างกันก็ตาม ก็ได้แสดงความเป็นอันเดียวกันแห่งทัพพัตถะ (สิ่งที่ระบุไว้) ซึ่งเป็นที่ตั้งของสกัตถะ ด้วยตศัพท์.

อิมสฺมิ๋ พฺยากรเณ วิสุ๋ รูปวิธานกิจฺจำ นาม นตฺถิ, ตำตำสุตฺตวิธานญฺจ ตทนุรูปำ ทสฺสิตวิคฺคหวากฺยญฺจ ทิสฺวา ตสฺส ตสฺส สิทฺธปทสฺส อตฺถพฺยญฺชนวินิจฺฉเย ญาเต รูป วิธานกิจฺจำ สิทฺธำ โหติ, สนฺโต จ โส ปุริโส จาติ สปฺปุริโส , เสตหตฺถี, นีลุปฺปลำ, โลหิตจนฺทนำฯ

ในคัมภีร์ (โมคคัลลานไวยากรณ์)นี้ จะไม่มีแสดงวิธีสร้างรูปคำแยกเป็นต่างหาก, ดังนั้น เมื่อวินิจฉัยอรรถและพยัญชนะของบทที่สำเร็จรูปแล้วนั้นๆ ที่นักศึกษารู้ได้แล้ว โดยพบวิธีการของสูตรนั้นๆ และวากยะแสดงรูปวิเคราะห์ซึ่งได้แสดงไว้โดยสอดคล้องกับวิธีการของตัวสูตรนั้นแล้ว, ก็เป็นอันว่าวิธีการสำเร็จรูปคำอันพึงกระทำ ได้สำเร็จแล้วเช่นกัน. (ตัวอย่างของวิเสสนปุพพปท อื่นอีก คือ) สนฺโต จ โส ปุริโส จาติ สปฺปุริโส ผู้สงบแล้ว ด้วย ผู้สงบแล้ว นั้น เป็นบุรุษ ด้วย ชื่อว่า บุรุษผู้สงบแล้ว. เสตหตฺถี (ช้างเผือก), นีลุปฺปลำ (ดอกบัวเขียว), โลหิตจนฺทนำ (ไม้จันทน์แดง)

วิสทิสลิงฺค, วจนาปิ สทฺทา เอกตฺถา โหนฺติ, วินโย จ โส ปริยตฺติ จาติ วินยปริยตฺติ, วินโย จ โส ปิฏกญฺจาติ วินยปิฏกำ, อวิชฺชา จ สา ปจฺจโย จาติ อวิชฺชาปจฺจโย, อวิชฺชา จ สา นีวรณญฺจาติ อวิชฺชานีวรณำฯ เอวำ อิตฺถิรตนำ, สีลญฺจ ตำ คุโณ จาติ สีลคุโณ, สีลญฺจ ตำ ปติฏฺฐา จาติ สีลปติฏฺฐา อิจฺจาทิฯ

ศัพท์ซึ่งจะต่างกันทั้งลิงค์และวจนะ ก็มีเนื้อความเป็นอันเดียวกันได้ (คือ นำมาเข้าสมาสกันได้) เช่น วินโย จ โส ปริยตฺติ จาติ วินยปริยตฺติ พระวินัยด้วยพระวินัยนั้น เป็นปริยัตติธรรมด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า วินยปริยตฺติ ปริยัตติธรรมอันเป็นพระวินัย, วินโย จ โส ปิฏกญฺจาติ วินยปิฏกำ พระวินัยด้วย พระวินัยนั้นเป็นปิฎกด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า วินยปิฏกำ ปิฎกอันเป็นพระวินัย, อวิชฺชา จ สา ปจฺจโย จาติ อวิชฺชาปจฺจโย อวิชชาด้วย อวิชชานั้น เป็นปัจจัย ด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า อวิชฺชาปจฺจโย ปัจจัยอันเป็นอวิชชา, อวิชฺชา จ สา

นิวรณญฺจาติ อวิชฺชานิวรณํ อวิชชาด้วย อวิชชานั้น เป็นนิวรณ์ด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า นิวรณ์อันเป็นอวิชชา. อิตฺถิรตนํ (รัตนะที่เป็นสตรี) ก็เหมือนกัน. สีลญฺจ ตํ คุโณ จาติ สีลคุโณ ศีลด้วย ศีลนั้นเป็นคุณด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า คุณอันเป็นศีล, สีลญฺจ ตํ ปติฏฺฐา จาติ สีลปติฏฺฐา ศีลด้วย ศีลนั้น เป็นที่พึ่ง ด้วย ชื่อว่า ที่พึ่งอันเป็นศีล.

ตถา วีสติ จ สา ปุริสา จาติ วีสติปุริสา, สตญฺจ ตํ ปุริสา จาติ สตปุริสา, สงฺขารา จ เต ปจฺจโย จาติ สงฺขารปจฺจโย, องฺคา จ เต ชนปทญฺจาติ องฺคชนปทา, มคธา จ เต รฏฺฐญฺจาติ มคธรฏฺฐานิ เอวํ กาสิรฏฺฐานิ อิจฺจาทิ.

ตัวอย่างนอกจากนี้ เช่น วีสติ จ สา ปุริสา จาติ วีสติปุริสา ยี่สิบด้วย ยี่สิบนั้น เป็นบุรุษ ด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า วีสติปุริสา บุรุษ ๒๐, สตญฺจ ตํ ปุริสา จาติ สตปุริสา ร้อยด้วย ร้อยนั้น เป็นบุรุษ ด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า สตปุริสา บุรุษ ๑๐๐, สงฺขารา จ เต ปจฺจโย จาติ สงฺขารปจฺจโย สังขารด้วย สังขารเหล่านั้น เป็นปัจจัยด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า สงฺขารปจฺจโย ปัจจัยอันเป็นสังขาร, องฺคา จ เต ชนปทญฺจาติ องฺคชนปทา อังคะด้วย อังคะนั้น เป็นชนบทด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า องฺคชนปทา อังคชนบท (แคว้นอังคะ), มคธา จ เต รฏฺฐญฺจาติ มคธรฏฺฐานิ มคธ ด้วย มคธนั้น เป็นแคว้นด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า มคธรฏฺฐานิ (แคว้นมคธ). กาสิรฏฺฐานิ (แคว้นกาสี) ก็วิเคราะห์เช่นนี้เหมือนกัน.

อิธ น โหติ[๔๕], ปุณฺโณ มนฺตานีปุตฺโต, จิตฺโต คหปติ, สกฺโก เทวราชา, พฺรหฺมา สหมฺปติ อิจฺจาทิ.

ในตัวอย่างเหล่านี้ไม่เป็นสมาส เช่น ปุณฺโณ มนฺตานีปุตฺโต บุตรของนางมันตานี ที่ชื่อว่า ปุณณะ, จิตฺโต คหปติ คฤหบดี ชื่อว่า จิตตะ, สกฺโก เทวราชา เทวราช ทรงพระนามว่า สักกะ, พฺรหฺมา สหมฺปติ ท้าวสหัมบดี ผู้เป็นพรหม.

[๔๕] [รู. ๓๔๑; นี. ๖๘๑]

กฺวจิ นิจฺจสมาโส, กณฺหสปฺโป, โลหิตมาลํ อิจฺจาทิฯ

ในบางตัวอย่างเป็นสมาสแน่นอน เช่น กณฺหสปฺโป (งูดำ), โลหิตมาลํ (พวงมาลาสีแดง)

วิเสสนุตฺตรปโท ยถา? สาริปุตฺตตฺเถโร, พุทฺธโฆสาจริโย, อาจริยคุตฺติโล วา, มโหสธปณฺฑิโต, ปุริสุตฺตโม, ปุริสวโร, ปุริสวิเสโส อิจฺจาทิฯ

วิเสสนุตรบท ตัวอย่างเช่น สาริปุตฺตตฺเถโร พระสารีบุตรผู้เป็นพระเถระ, พุทฺธโฆสาจริโย พระพุทธโฆสะ ผู้เป็นอาจารย์, มีรูปเป็น อาจริยคุตฺติโล พระคุตติละผู้เป็นอาจารย์ , มโหสธปณฺฑิโต ท่านมโหสธ ผู้เป็นบัณฑิต, ปุริสุตฺตโม บุรุษผู้สูงสุด, ปุริสวโร บุรุษประเสริฐ, ปุริสวิเสโส บุรุษผู้วิเศษ.

วิเสสโนภยปโท ยถา? ฉินฺนญฺจ ตํ ปรูฬฺหญฺจาติ ฉินฺนปรูฬฺหํ, สีตญฺจ ตํ อุณฺหญฺจาติ สีตุณฺหํ, ขญฺโช จ โส ขุชฺโช จาติ ขญฺชขุชฺโชฯ เอวํ อนฺธพธิโร, กตญฺจ ตํ อกตญฺจาติ กตากตํ, ฉิทฺทาวฉิทฺทํ, ฉินฺนภินฺนํ, สิตฺตญฺจ ตํ สมฺมฏฺฐญฺจาติ สิตฺตสมฺมฏฺฐํ, สนฺตสฺส ภาโว สจฺจํ, อเขมฏฺเฐน ทุกฺขญฺจ ตํ อวิปรีตฏฺเฐน สจฺจญฺจาติ ทุกฺขสจฺจํ อิจฺจาทิฯ

วิเสสโนภยบท ตัวอย่างเช่น ฉินฺนญฺจ ตํ ปรูฬฺหญฺจาติ ฉินฺนปรูฬฺหํ (ตฺ) วัตถุนั้น ขาดแล้วด้วย งอกแล้วด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า ฉินฺนปรูฬฺหํ ทั้งขาดและงอก, สีตญฺจ ตํ อุณฺหญฺจาติ สีตุณฺหํ (ตฺ) วัตถุนั้น เย็นด้วย ร้อนด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า สีตุณฺหํ ทั้งเย็นและร้อน, ขญฺโช จ โส ขุชฺโช จาติ ขญฺชขุชฺโช (โส) บุรุษนั้น ขาเขยกด้วย ค่อมด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า ขญฺชขุชฺโช ทั้งขาเขยกและค่อม. อนฺธพธิโร (ทั้งบอดและหนวก) ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. กตญฺจ ตํ อกตญฺจาติ กตากตํ กรรมนั้น ทั้งทำแล้ว ด้วย ทั้งที่ยังไม่ได้ทำแล้ว ด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า กตากตํ ทั้งทำแล้วและยังไม่ทำ, ฉิทฺทาวฉิทฺทํ วัตถุมีทั้งช่องใหญ่และช่องเล็ก, ฉินฺนภินฺนํ วัตถุอันถูกตัดและผ่า, สิตฺตญฺจ ตํ สมฺมฏฺฐญฺจาติ สิตฺตสมฺมฏฺฐํ (ตฺ) พื้นที่ อันรดน้ำแล้วด้วย อันกวาดแล้วด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า ชื่อว่า ทั้งรดน้ำและกวาด, สนฺตสฺส ภาโว สจฺจํ , อเขมฏฺเฐน ทุกฺขญฺจ ตํ อวิปรีตฏฺเฐน สจฺจญฺจาติ ทุกฺขสจฺจํ ความเป็นแห่งธรรมอันมีอยู่ ชื่อว่า สัจจะ, ขันธปัญจกนั้น เป็นทุกข์ เพราะสภาพที่ไม่ปลอดภัย

ด้วย เป็นสัจจะด้วย เพราะมีสภาพที่ไม่บิดเบือน เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า ทุกฺขสจฺจํ เป็นทั้งทุกข์และสัจจะ.

อุปมานุตฺตรปโท ยถา? สีโห วิยาติ สีโห, มุนิ จ โส สีโห จาติ มุนิสีโหฯ เอวํ มุนิปุงฺคโว, พุทฺธนาโค, พุทฺธาทิจฺโจ, รํสิ วิยาติ รํสิ, สทฺธมฺโม จ โส รํสิ จาติ สทฺธมฺมรํสิฯ เอวํ วินยสาคโร, สมณปทุโม, สมณปุณฺฑรีโก อิจฺจาทิฯ

อุปมานุตตรบท ตัวอย่างเช่น สีโห วิยาติ สีโห, มุนิ จ โส สีโห จาติ มุนิสีโห เพียงดังสีหะ ชื่อว่า สีห, พระมุนีด้วย พระมุนีนั้น เป็นพียงดังสีหะ ด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า มุนิสีโห พระมุนีเพียงดังสีหะ. เหมือนกัน คือ มุนิปุงฺคโว พระมุนีเพียงดังโคหนุ่ม, พุทฺธนาโค พระพุทธเจ้าเพียงดังช้างตัวประเสริฐ, พุทฺธาทิจฺโจ พระพุทธเจ้าเพียงดังพระอาทิตย์. รํสิ วิยาติ รํสิ , สทฺธมฺโม จ โส รํสิ จาติ สทฺธมฺมรํสิ เพียงดังรัศมี ชื่อว่า รํสิ, พระสัทธรรมด้วย พระสัทธรรมนั้น เพียงดังรัศมีด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า สทฺธมฺมรํสิ พระสัทธรรมเพียงดังรัศมีฯ เอวํ เหมือนกันคือ วินยสาคโร พระวินัยเพียงมหาสมุทร, สมณปทุโม พระสมณะเพียงดังดอกปทุม, สมณปุณฺฑรีโก พระสมณะเพียงดังดอกบัวบุณฑริก.

สมฺภาวนาปุพฺพปโท ยถา? เหตุ หุตฺวา ปจฺจโย เหตุปจฺจโยฯ เอวํ อารมฺมณปจฺจโย, มนุสฺสภูโต, เทวภูโต,

สัมภาวนาบุพพบท ตัวอย่างเช่น เหตุ หุตฺวา ปจฺจโย เหตุปจฺจโย ปัจจัยเป็นเหตุฯ อารมฺมณปจฺจโย ปัจจัยเป็นอารมณ์, มนุสฺสภูโต บุคคลผู้เป็นมนุษย์, เทวภูโต บุคคลผู้เป็นเทวดา นี้ก็เหมือนกัน,

ธมฺโม อิติ สงฺขาโต ธมฺมสงฺขาโต, ธมฺมสมฺมโต , ธมฺมสญฺญิโต, ธมฺมลกฺขิโต,

ธมฺโม อิติ สงฺขาโต ธมฺมสงฺขาโต คำที่กล่าวว่าธรรม ชื่อว่า ธมฺมสงฺขาโต , ธมฺมสมฺมโต คำที่นับว่าธรรม, ธมฺมสญฺญิโต คำที่หมายเอาว่าธรรม, ธมฺมลกฺขิโต คำที่กำหนดว่าธรรม นี้ก็เหมือนกัน,

เอว อิติ สงฺขาโต สทฺโท เอวสทฺโทฯ เอวํ จสทฺโท, วาสทฺโท,

เอว อิติ สงฺขาโต สทฺโท เอวสทฺโท ศัพท์ที่กล่าวว่า เอว ชื่อว่า เอวสทฺโท. จสทฺโท (ศัพท์ที่กล่าวว่า จ, วาสทฺโท (ศัพท์ที่กล่าวว่า วาศัพท์) นี้ก็เหมือนกัน.

อริยภูโต สงฺโฆ อริยสงฺโฆฯ เอวํ พุทฺธมุนิ, ปจฺเจกมุนิ อิจฺจาทิฯ

อริยภูโต สงฺโฆ อริยสงฺโฆ สงฆ์ที่เป็นอริยบุคคล ชื่อว่า อริยสงฺโฆ. พุทฺธมุนิ พระมุนีที่เป็นพระพุทธเจ้า, ปจฺเจกมุนิ พระมุนีที่เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า นี้ก็เหมือนกัน.

เอตฺถ จ สมฺภาวนา นาม สามญฺญภูตสฺส อุตฺตรปทตฺถสฺส ทฬฺหํ กตฺวา โถมนา สรูปวิเสสทีปนา, น คุณมตฺตทีปนาติ อธิปฺปาโยฯ ครู ปน ‘‘ธมฺโม อิติ พุทฺธิ ธมฺมพุทฺธิฯ เอวํ ธมฺมสญฺญา, อนิจฺจสญฺญา, ธาตุสญฺญา, มาตุสญฺญา, ปาณสญฺญิตา, อตฺตทิฏฺฐิ’’ อิจฺจาทีนิปิ เอตฺถ อาหรนฺติ, อิมานิ ปน ‘‘สรณํ อิติ คโต อุปคโต สรณงฺคโต’’ติ ปทํ วิย อิติลุตฺตานิ ปฐมาตปฺปุริสปทานิ นาม ยุชฺชนฺตีติ[๕๐] ฯ

อนึ่ง ในเรื่องนี้ มีความประสงค์ว่า ชื่อว่า สัมภาวนา ได้แก่ การยกย่องโดยทำอรรถของบทหลัง ที่เป็นธรรมดาให้หนักแน่น โดยการแสดงลักษณะพิเศษ มิได้เพียงแสดงแต่คุณลักษณะเท่านั้น. ส่วนครูทั้งหลายยกศัพท์เหล่านี้เป็นตัวอย่างในเรื่องนี้ว่า ธมฺโม อิติ พุทฺธิ ธมฺมพุทฺธิ ความรู้ว่าเป็นธรรม ชื่อว่า ธมฺมพุทฺธิ, ธมฺมสญฺญา (ความหมายจำว่าเป็นธรรม), อนิจฺจสญฺญา (ความจำหมายว่าไม่เที่ยง), ธาตุสญฺญา (ความจำหมายว่าเป็นธาตุ), มาตุสญฺญา(ความจำหมายว่าเป็นมารดา), ปาณสญฺญิตา (สัตว์ที่กำหนดหมายว่ามีชีวิต), อตฺตทิฏฺฐิ (ความเห็นผิดว่าเป็นอัตตา) นี้ก็เหมือนกัน. แต่ตัวอย่างเหล่านี้ ควรเป็นปฐมาตัปปุริสสมาสซึ่งลบอิติศัพท์ไปมากกว่า เหมือนบทว่า สรณํ อิติ คโต อุปคโต สรณงฺคโต บุคคลผู้ถึง คือ เข้าถึง (พระพุทธเจ้าเป็นต้น) ว่าเป็นสรณะ ชื่อว่า สรณงฺคโต.

อวธารณปุพฺพปโท ยถา? คุโณ เอว ธนํ น มณิสุวณฺณาทีติ คุณธนํฯ เอวํ สทฺธาธนํ, สีลธนํ, จกฺขุ เอว ทฺวารํ น คามทฺวาราทีติ จกฺขุทฺวารํฯ เอวํ จกฺขุวตฺถุ, จกฺขุนฺทฺริยํ, จกฺขายตนํ, จกฺขุธาตุ, ขนฺธา เอว ภารา ขนฺธภาราฯ

อวธารณบุพพบท ตัวอย่างเช่น คุโณ เอว ธนํ น มณิสุวณฺณาทีติ คุณธนํ ทรัพย์เท่านั้นเป็นคุณ, เงินและทองเป็นต้นไม่ใช่ทรัพย์ เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า คุณธนํ ทรัพย์คือคุณ. สทฺธาธนํ (ทรัพย์คือศรัทธา), สีลธนํ (ทรัพย์คือศีล) ก็เหมือนกัน, จกฺขุ เอว ทฺวารํ น คามทฺวาราทีติ จกฺขุทฺวารํ จักษุเท่านั้นเป็นทวาร, ประตูบ้านเป็น

[๕๐] [รู. ๓๔๓; นี. ๗๐๒]

ต้น หาใช่ทวารไม่ เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า จกฺขุทฺวารํ ทวาร คือจักษุ. จกฺขุวตฺถุ (วัตถุคือจักษุ), จกฺขุนฺทฺริยํ (อินทรีย์ คือจักษุ), จกฺขายตนํ (อายตนะคือจักษุ), จกฺขุธาตุ (ธาตุ คือจักษุ), ขนฺธา เอว ภารา ขนฺธภารา ขันธ์นั่นเองเป็น ภาระ ชื่อว่า ขนฺธภาร (ภาระคือขันธ์).

เอตฺถ จ ยทิ ภริตพฺพฏฺเฐน ภารา นาม สิยุ, ปญฺจกฺขนฺธา เอว ภารา นาม สิยุ, น สีสภาร, อสภาราทโยฯ ขนฺธา หิ นิจฺจภารา โหนฺติ, อิตเร ตาวกาลิกา, ขนฺธมูลิกา จาติฯ เอวํ อติสยตฺถสมฺภาวนตฺถํ ขนฺธา เอว ภาราติ อวธารณวากฺยํ ปยุชฺชติ, น สีสภาราทีนํ สพฺพโส ภารภาวปฏิกฺขิปนตฺถนฺติฯ

ในตัวอย่างว่า ขนฺธภาร นี้ ถ้าหากสิ่งที่ชื่อว่า ภาระ เพราะมีความหมายว่าเป็นสิ่งที่จะต้องนำไปแล้ว ไซร้, ขันธ์ ๕ เท่านั้น จะพึงเป็นภาระ, สิ่งที่จะต้องทูนหัวและแบกไปด้วยบ่าเป็นต้น จะไม่ใช่ภาระ. อันที่จริง ขันธ์ทั้งหลาย ย่อมเป็นภาระอย่างแน่นอน, สิ่งอื่นจากนี้เป็นภาระเพียงชั่วเวลาหนึ่ง และมีขันธ์เป็นมูลเหตุ. การที่ประกอบวากยะที่ประกอบด้วยอรรถอวธารณะ ว่า ขนฺธา เอว ภารา (ขันธ์นั่นเองเป็นภาระ) ก็เพื่อยกย่องอรรถที่เป็นพิเศษเท่านั้น, หาใช่เพื่อปฏิเสธความเป็นภาระของสิ่งที่จะต้องทูนหัว และแบกไปด้วยบ่าเป็นต้นโดยประการทั้งปวงไม่.

เอวํ สพฺพตฺถ, อวิชฺชา เอว มลํ น กสมลาทิกนฺติ อวิชฺชามลํ, อวิชฺชา เอว อาสโว น มชฺวาสวาทิโกติ อวิชฺชาสโวฯ เอวํ ตณฺหาสลฺลํ, ปญฺญาสตฺถํ, ปญฺญาโลโก, ปญฺญาปชฺโชโต, ราคคฺคิ, โทสคฺคิ, โมหคฺคิ อิจฺจาทิฯ

ในตัวอย่างทั้งหมด ก็มีอธิบายโดยนัยนี้ คือ อวิชฺชา เอว มลํ น กสมลาทิกนฺติ อวิชฺชามลํ อวิชชานั่นเองเป็นมลทิน, มลทินแห่งกังสดาลหาใช่มลทินไม่ เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า อวิชฺชามลํ มลทินคืออวิชชา, อวิชฺชา เอว อาสโว น มชฺวาสวาทิโกติ อวิชฺชาสโว อวิชชานั่นเอง เป็นอาสวะ, เครื่องหมักด้วยน้ำหวานเป็นต้นอาใช่อาสวะไม่ เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า อวิชฺชาสโว (อาสวะคืออวิชชา), ตณฺหาสลฺลํ (ศรคือตัณหา), ปญฺญาสตฺถํ (ดาบคือปัญญา), ปญฺญาโลโก (แสงสว่างคือปัญญา), ปญฺญาปชฺโชโต (ประทีปคือปัญญา), ราคคฺ (ไฟคือ

ครู ปน ‘‘ธนํ วิยาติ ธนํ, สทฺธา เอว อริยานํ ธนํ สทฺธาธนํ, สตฺถํ วิยาติ สตฺถํ, ปญฺญา เอว สตฺถํ ปญฺญาสตฺถ’’นฺติ โยเชนฺติ, เอวํ สติ อติสยสมฺภาวนตฺโถ น สิชฺฌติ[๕๑]ฯ

ราคะ), โทสคฺคิ (ไฟคือโทสะ), โมหคฺคิ (ไฟคือโมหะ) ก็มีนัยเช่นนี้.

แต่ครูทั้งหลายแต่งวากยะว่า ธนํ วิยาติ ธนํ, สทฺธา เอว อริยานํ ธนํ สทฺธาธนํ สิ่งที่เหมือนกับทรัพย์เรียกว่า ธนํ (ทรัพย์), ศรัทธานั่นเอง ก็เป็นเหมือนทรัพย์ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย จึงชื่อว่า สทฺธาธนํ (ทรัพย์คือศรัทธา), สตฺถํ วิยาติ สตฺถํ, ปญฺญา เอว สตฺถํ ปญฺญาสตฺถํ สิ่งที่เหมือนศัตรา ชื่อว่า สตฺถํ (ศัสตรา), ปัญญานั่นเอง เป็นเหมือนศัตรา จึงชื่อว่า ปญฺญาสตฺถํ (ศัสตราคือปัญญา) ดังนี้ไว้, เมื่อเป็นเช่นนี้ อรรถคือการยกย่องความพิเศษ จึงไม่ปรากฏ (คือ ไม่ต้องโทษที่กลายเป็นสัมภาวนบุพพบท)

นนิบาตบุพพบทกัมมธารยสมาส มีดังนี้

๓๔๗. นนิปาตปุพฺพปเท นญ[๕๒] ฯ

ญานุพนฺโธ ปฏิเสธมฺหา อญฺญนการนิวตฺตนตฺโถ, นญอิจฺเจตํ สฺยาทฺยนฺตํ อญฺเญน สฺยาทฺยนฺเตน สห เอกตฺถํ โหติฯ อิมินา นเญกตฺถสญฺญํ กตฺวา –

๓๔๗. นนิปาตปุพฺพปเท นญ

(ในนนิปาตบุพพบท น-นิบาต เข้าสมาสกับนามศัพท์อื่นได้)

ญอนุพันธ์ มีอรรถห้ามนอักษรอรรถอื่นจากอรรถการปฏิเสธ, (ตัวสูตรมีอธิบายว่า) นามศัพท์คือ น นี้ เข้าสมาสกับนามศัพท์อื่นได้.

ครั้นตั้งชื่อว่า น สมาสด้วยสูตรนี้แล้ว (แปลง น เป็น อ ด้วยสูตรนี้คือ) -

---

[๕๑] [รู. ๓๔๓; นี. ๗๐๒]

[๕๒] [ก. ๓๒๖; รู. ๓๔๑; นี. ๗๐๗] (ดูสูตรว่า นญฯ = นญิจฺเจตํ สฺยาทฺยนฺตํ สฺยาทฺยนฺเตน สเหกตฺถํ โหติ, น พฺราหฺมโณ อพฺราหฺมโณ ฯลฯ [โมค.๓/๑๒.] ประกอบด้วย.

๓๔๘. ฏ นญสฺส [๕๓]ฯ

อุตฺตรปเท ปเร นญอิจฺเจตสฺส ฏานุพนฺโธ อ โห ตีติ นสฺส อตฺตํฯ

๓๔๘. ฏ นญสฺส

(แปลง น เป็น อ)

ในเพราะบทหลัง อันเป็นเบื้องหลัง อ มีฏ อนุพันธ์ เป็นตัวเปลี่ยนของน เพราะเหตุนั้น แปลง น เป็น อ.

น พฺราหฺมโณ อพฺราหฺมโณฯ เอตฺถ สิยา – กึ วิชฺชมานสฺส วายํ นิเสโธ, อุทาหุ อวิชฺชมานสฺส วาติ, กิญ เจตฺถ – ยทิ วิชฺชมานสฺส นิเสโธ, เอวํ สติ โลเก วิชฺชมานา สพฺเพ พฺราหฺมณา อพฺราหฺมณา นาม ภเวยฺยุ๎ฯ ตสฺมา ‘‘อิธ ชโน น พฺราหฺมโณ, ตตฺถ ชโน น พฺราหฺมโณ’’ติ อาทินา เทสาทินิยมํ วินา โลเก วิชฺชมานสฺส พฺราหฺมณสฺส นิเสโธ น ยุชฺชติ, อถ โลเก อวิชฺชมานสฺส นิเสโธ, เอวญฺจ สติ กึ อวิชฺชมานสฺส นิเสเธน นิเสธนียสฺเสว อวิชฺชมานตฺตาติ? วุจฺจเต – ตัสทิสาทิอตฺเถสุ ตพฺโพหารสฺเสวายํ นิเสโธฯ ตถา หิ พฺราหฺมณสทิเส อพฺราหฺมเณ เกสญฺจิ พฺราหฺมณสญฺญา สณฺฐาติ, สญฺญานุรูปญฺจ พฺราหฺมณโวหาโร ตสฺมิ๎ ปวตฺตติ, เอวํ ปวตฺตสฺส อพฺราหฺมเณ พฺราหฺมณโวหารสฺส อยํ ปฏิเสโธ โหติฯ ยถา ตัโลกสฺมิ๎ พาลชนานํ มิจฺฉาสญฺญาวเสน มิจฺฉาโวหาโร ปวตฺตติเยว ‘‘รูปั อตฺตา, เวทนา อตฺตา’’ อิจฺจาทิ, เตสํ ตสฺส มิจฺฉาภาวขฺยาปนตฺถํ ปฏิเสโธ โยชิยติ ‘‘รูปั อนตฺตา, เวทนา อนตฺตา’’[๕๔] อิจฺจาทิฯ เอตฺตาวตา สุทฺธพฺราหฺมณสทฺทสฺสปิ มิจฺฉาวเสน ตัสทิเส อตฺเถ ปวตฺติสมฺภ

ตัวอย่างเช่น น พฺราหฺมโณ อพฺราหฺมโณ บุรุษนี้ไม่ใช่พราหมณ์ ชื่อว่า อพฺราหฺมโณ ผู้ไม่ใช่พพราหมณ์. ในเรื่องนี้ หากมีคำถามว่า หากเป็นการปฏิเสธสิ่งที่มีอยู่ , พราหมณ์ทั้งปวงที่มีอยู่ในโลกนี้ จะพึงเป็นผู้มิใช่พราหมณ์ไปเสีย, ดังนั้น การที่จะปฏิเสธพราหมณ์ซึ่งมีอยู่จริงในโลกนี้ โดยเว้น การกำหนดมีเทสะเป็นต้น[๕๕] โดยนัยว่า ชนในที่นี้มิใช่พราหมณ์, ชนในที่นั้น มิใช่พราหมณ์ ดังนี้ก็ไม่ควร, ทีนั้น หากเป็นการปฏิเสธสิ่งไม่มีอยู่ในโลก, เมื่อเป็นเช่นนี้ ประโยชน์อะไรด้วยการปฏิเสธของไม่มีอยู่ เพราะสิ่งที่ควรจะปฏิเสธนั้นนั่นแหละ หาได้มีอยู่ไม่? ข้าพเจ้าจะชี้แจง, การปฏิเสธนี้เป็นการปฏิเสธคำเรียกบุคคลนั้นเท่านั้น ในอรรถทั้งหลายมีการเหมือนเป็นต้น. จริงอย่างนั้น ความสำคัญว่าพราหมณ์ ของบุคคลบางคน ในผู้มิใช่พราหมณ์ ซึ่งเหมือนกับว่าเป็นพราหมณ์ ย่อมดำรงอยู่, และ คำเรียกว่าพราหมณ์ ซึ่งคล้อยตามความจำหมายย่อมเป็นไปในบุคคลนั้น, การปฏิเสธนี้ เป็นการปฏิเสธคำเรียกว่าพราหมณ์ ในผู้มิใช่พราหมณ์ ซึ่งเป็นไปอย่าง

---

[๕๓] [ก. ๓๓๓; รู. ๓๔๔; นี. ๗๑๗; จ. ๒.๒.๒๐; ปา. ๒.๒.๖; ‘‘นญ’’ (พหูสุ)], ดูสูตรว่า ฏ นญ สฺสฯ = อุตฺตรปเท นญ สทฺทสฺส ฏ โหติฯ [โมค.๓/๗๔.] ประกอบด้วย.

[๕๔] [มหาว. ๒๐]

[๕๕] คือ ไม่ระบุสถานที่, อาการและ เวลา. หมายความว่า ในการปฏิเสธวัตถุที่มีอยู่จริง เช่น โจร (ซึ่งมีอยู่ในโลกจริง) เป็นต้นนั้น ต้องระบุสถานที่ว่า อิธ โจ นตฺถิ ในที่นี้ไม่มีโจร” หรือระบุกาลเวลาว่า อิทานิ โจโร นตฺถิ ในเวลานี้ไม่มีโจร หรือระบุอาการของผู้นั้นว่า “นายํ โจโร บุคคลนี้ไม่ใช่โจร ดังนี้ จึงควร. ดูคำอธิบายเรื่องนี้ในหนังสือปทรูปสิทธิแปลและอธิบายเล่ม ๒ หน้า ๔๒-๔๓

โว สิทฺโธ โหติ, นการสฺส จ ตทตฺถโชตกมตฺตตา สิทฺธา โหติ, เอวญฺจ สติ อุตฺตรปทตฺถปธานตาสงฺขาตํ ตปฺปุริสลกฺขณมฺปิ อิธ น วิรุชฺฌติ, ตสฺมา อพฺราหฺมโณติ พฺราหฺมณสทิโสติ วุตฺตํ โหติฯ เอส นโย ตทญฺญ, ตพฺพิรุทฺธ, ตทภาวตฺถาทีสุฯ

นั้น. เช่นเดียวกับคำเรียกผิดๆ เนื่องด้วยความหมายจำผิดว่า “รูปเป็นอัตตา, เวทนา เป็นอัตตา” ดังนี้เป็นต้นเท่านั้น ของคนเขลาในโลกนี้ ย่อมเป็นไป, การปฏิเสธว่า “รูป ไม่ใช่อัตตา, เวทนาไม่ใช่อนัตตา” นี้บัณฑิตประกอบขึ้น เพื่อชี้แจงความผิดพลาดของคำเรียกนั้นของคนเขลาเหล่านั้น. ด้วยคำเพียงเท่านั้น ความเกิดขึ้นของความเป็นไปในอรรถที่เหมือนกับสิ่งนั้น เนื่องด้วยความผิด แม้แห่งคำว่าพราหมณ์ล้วนๆ (ไม่มีน-นิบาต) เป็นอันสำเร็จลง และความที่ น-นิบาตซึ่งแสดงอรรถปฏิเสธนั้น เป็นอันสำเร็จด้วย เพราะเป็นคำที่แสดงความหมายแห่งน-นิบาตนั้น, เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้ลักษณะแห่งตัปปุริสะ กล่าวคือความมีอรรถของบทหลังเป็นประธาน จึงไม่เสียไป, เพราะฉะนั้น คำว่า อพราหฺมโณ (ไม่ใช่พราหมณ์) จึงมีความหมายว่า ผู้คล้ายกับพราหมณ์. แม้ในความหมาย ตทญฺญ อื่นจากสิ่งนั้น, ตพฺพิรุทฺธ ตรงข้ามจากสิ่งนั้น, ตทภาเว ไม่มีสิ่งนั้น ก็มีนัยเช่นนี้.

ตตฺถ ตทญฺญตฺเถ –

สงฺขตา ธมฺมา อสงฺขตา ธมฺมา[๕๖] ฯ เอตฺถ จ น สงฺขตา อสงฺขตา, สงฺขตธมฺเมหิ อญฺเญ ธมฺมาติ อตฺโถฯ

บรรดาความหมายแห่งน-นิบาตที่เหลือสามเหล่านั้น ในความหมายว่า ตทญฺญ อื่นจากสิ่งนั้น ตัวอย่างเช่น สงฺขตา ธมฺมา อสงฺขตา ธมฺมา ธรรมที่เป็นสังขตะ (ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) มีอยู่ ธรรมที่เป็นอสังขตะ (ไม่ใช่สังขตะ) มีอยู่. ในตัวอย่างนี้ อสังขตะ คือ ไม่ใช่สังขตะ หมายความว่า เป็นธรรม อื่นจากสังขตธรรม

ตพฺพิรุทฺเธ –

อกุสโล, กุสลปฏิปกฺโข ธมฺโมติ อตฺโถฯ

ในความหมายว่า ตพฺพิรุทฺธ ตรงข้ามจากสิ่งนั้น ตัวอย่างเช่น อกุสโล อกุศล (ธรรมที่ตรงข้ามจากกุศล) ได้แก่ ธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อกุศล.

---

[๕๖] [ธ. ส. ทุกมาติกา ๘]

ตทภาเว –

น กตฺวา อกตฺวา, กรเณน สพฺพโส วินาติ อตฺโถ ฯ

ในความหมายว่า ตทภาเว ไม่มีสิ่งนั้น ตัวอย่างเช่น อกตฺวา คือ ไม่กระทำ หมายความว่า เว้นจากการกระทำโดยประการทั้งปวง.

ทุวิโธ ปฏิเสโธ ปสชฺชปฏิเสโธ, ปยิรุทาสปฏิเสโธ จาติฯ

การปฏิเสธ มี ๒ อย่าง คือ ปสัชชปฏิเสธ (ปฏิเสธสิ้นเชิงว่าไม่มีสิ่งอื่นจากนี้) และ ปยิรุทาสปฏิเสธ (ปฏิเสธวัตถุหรือบุคคลว่า แท้จริงแล้วเป็นอีกสิ่งหนึ่ง)

ตตฺถ อตฺตนา ยุตฺตปทตฺถํ ปสชฺช ลคฺเคตฺวา ปฏิเสเธตีติ **ปสชฺชปฏิเสโธ,** ตทภาวมตฺตโชตโก นกาโร, กฺริยามตฺตนิเสโธติ วุตฺตํ โหติฯ อกตฺวา, อกาตุ, อกโรนฺโต, น กโรติ, น กาตพฺพ อิจฺจาทิฯ

บรรดาอรรถสองประการนั้น ปสัชชปฏิเสธ คือ น-นิบาต เข้าถึง คือ เกี่ยวข้องซึ่งอรรถของบทที่ตนประกอบ (คืออรรถของบทหลัง) แล้วปฏิเสธ ได้แก่ นนิบาตที่แสดงความไม่มีแห่งสิ่งนั้นอย่างเดียว,
หมายความว่า ปฏิเสธเฉพาะกริยาเท่านั้น เช่น อกตฺวา ไม่กระทำแล้ว, อกาตุ การไม่ทำ, อกโรนฺโต ไม่กระทำอยู่, น กโรติ ย่อมไม่กระทำ, น กาตพฺพ ไม่พึงกระทำ.

ปสชฺชมตฺเต อฏฺฐตฺวา ตทสทิสาทิเก ปริโตภาเค อุคฺคยฺห นิเสเธตพฺพ อตฺถ อสติ ขิปติ ฉฑฺเฑตีติ **ปยิรุทาโส,** ตทสทิสาทิโชตโก, ทพฺพนิเสโธติ วุตฺตํ โหติฯ อพฺราหฺมโณ อิจฺจาทิฯ เอวํ อสมโณ, อสกฺยปุตฺติโย, อมิตฺโต, มิตฺตธมฺมวิธุโรติ อตฺโถฯ

น-นิบาต ที่ไม่ตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นเพียงเข้าถึงอรรถของบทหลังที่ตนปฏิเสธ แล้วถือเอาในส่วนที่คล้ายกัน ซึ่งเหมือนกับวัตถุนั้นเป็นต้นแล้ว ทิ้งอรรถที่ตนพึงปฏิเสธ, ได้แก่ น-นิบาตที่แสดงสิ่งที่เหมือนกันเป็นต้นกับสิ่งที่ตนปฏิเสธ หมายความว่า เป็นการปฏิเสธทัพพะ. ตัวอย่างเช่น อพฺราหฺมโณ ไม่ใช่พราหมณ์, อสมโณ ไม่ใช่สมณะ, อสกฺยปุตฺติโย ไม่ใช่พระสักยบุตร, ไม่ใช่มิตร คือ ห่างไกลจากธรรมที่เป็นมิตร.[๕๗]

[๕๗] ในที่นี้ท่านจะแสดงอรรถปฏิเสธของ น-นิบาต ๒ อย่าง เพื่อสนับสนุนสมาสชนิดนี้ คือ ปสัชชะ (น นิบาตที่ปฏิเสธโดยตรง) และปริยุทาสะ (น นิบาตที่ยังมุ่งแสดงอรรถอื่นที่เสมอกันกับสิ่งที่กล่าวปฏิเสธไว้) โดยตัวอย่างว่า อพราหมโณ เป็นตัวอย่างของ

๓๔๕. อน สเร [๕๘]

สเร ปเร นญฺอิจฺเจตสฺส อน โหติฯ

น อริโย อนริโย, อริยธมฺมวิมุโขติ อตฺโถฯ น อาวาโส อนาวาโส, น อิสฺสโร อนิสฺสโรฯ น อีติ อนีติ, ‘อีตี’ติ อุปทฺทโว, น ยุตฺโต อุปาโย อนุปาโย, น อูมิ อนูมิ, น

๓๔๕. อน สเร

(ในเพราะสระเบื้องหลัง แปลง น เป็น อน)

ในเพราะสระอันเป็นเบื้องหลัง อน เป็น ตัว เปลี่ยนของศัพท์นี้คือ น อันมี ญ เป็นอนุพันธ์.

ปริยุทาสวาจี. เกี่ยวกับเรื่องนี้ คัมภีร์ปทรูปสิทธิอธิบายว่า “น นิบาตใดย่อมแสดงความไม่มีทั้งหมดของความหมายแห่งบทหลัง เหมือนในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า อสูริยปสฺสา ราชทารา (นางสนมของพระราชาผู้ไม่เห็นพระอาทิตย์) น นิบาตนั้น ชื่อว่า ปสัชชปฏิเสธวาจี (น นิบาตที่กล่าวปฏิเสธโดยตรง). แต่ น นิบาตใดห้ามความหมายของบทหลัง ยังสิ่งที่พึงกระทำในสิ่งที่เหมือนกับสิ่งนั้นให้สำเร็จ เหมือนในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า อพฺราหฺมณ (ผู้มิใช่พราหมณ์) อมนุสฺส (ผู้มิใช่มนุษย์) น นิบาตนั้น ชื่อว่า ปริยุทาสวาจี (น นิบาตที่ยังมุ่งแสดงอรรถอื่นที่เสมอกันกับสิ่งที่กล่าวปฏิเสธไว้). สมจริงดังคำกล่าวว่า ‘ความไม่มีแห่งวัตถุ (คือ กิริยาการเห็น การทำเป็นต้นที่ประกอบกับ น นิบาต) เป็นลักษณะของปสัชชปฏิเสธ ส่วนการกล่าวถึงวัตถุอื่น [ที่ปรากฏ] (คือ ธรรมอื่นๆ ทั้งที่เป็นบัญญัติและปรมัตถ์นอกเหนือจากวัตถุที่นนิบาตนั้นปฏิเสธ) เป็นลักษณะของปริยุทาสะ.’ ”.

ขยายความว่า ปสชฺชปฏิเสธ คือ การปฏิเสธชนิดนี้เป็นการปฏิเสธกิริยาโดยตรง โดยไม่มีสิ่งอื่นใดมาเกี่ยวข้อง. คำว่า ปสชฺชปฏิเสธ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปสชฺช ปฏิเสโธ ปสชฺชปฏิเสโธ (การเข้าถึง[สิ่งที่พึงห้าม]แล้วปฏิเสธ ชื่อว่า ปสัชชปฏิเสธ) คำว่า **ปสชฺช** มีความหมายเหมือน ปตฺวา ดังที่ฎีกาปทรูปสิทธิอธิบายว่า ปสชฺช = ปตฺวา เข้าถึง (ป + สช ธาตุ มีความหมายว่า เข้าถึง + ตฺวา ดังที่คัมภีร์นี้อธิบายเป็น ลคฺเคตฺวา เกี่ยวข้องแล้ว โดยที่ ลค ธาตุมีอรรถว่า ติด, ข้อง). คำว่า ถึง นี้ ได้แก่ การเข้าถึงอรรถที่ถูกปฏิเสธ โดยตรงเลยทีเดียว โดยไม่ส่องหาวัตถุอันเหมือนกับอรรถที่ถูกปฏิเสธนั้น. ตัวอย่างเช่น อกตฺวา ไม่กระทำแล้ว น-นิบาต ปฏิเสธ กตฺวา ที่เป็นบทกริยาซึ่งประกอบกับตนข้างหลังโดยสิ้นเชิงว่า ไม่มีการกระทำโดยสิ้นเชิง ไม่มีสิ่งนี้เลย ไม่ใช่ปฏิเสธสิ่งนี้แล้วหมายเอาสิ่งอื่นอีกที่คล้ายกัน.

ปริยุทาสปฏิเสธ คือ การปฏิเสธโดยถือเอาอรรถที่เสมอกัน หมายถึง การปฏิเสธที่มิได้กล่าวห้ามไว้อย่างเดียว แต่ยังมุ่งแสดงอรรถอื่นที่เสมอกันกับสิ่งที่กล่าวปฏิเสธไว้ เช่น อพฺราหฺมโณ (ผู้มิใช่พราหมณ์). อศัพท์ (ที่แปลงมาจาก นนิบาต) ในที่นี้ปฏิเสธอรรถพราหมณ์จริงของบทหลัง คือ พราหฺมณ แล้วส่งผลให้หมายเอาบุคคลที่เหมือนพราหมณ์ หมายความว่า คำนี้ไม่เพียงกล่าวปฏิเสธความเป็นพราหมณ์เท่านั้น. แต่ยังมุ่งแสดงว่าผู้ที่ถูกปฏิเสธมีลักษณะเหมือนพราหมณ์โดยมีเครื่องนุ่งห่ม และสายสะพายเป็นสายสิญจ์เหมือนพราหมณ์. นอกจากนี้ ปริยุทาสะ ยังหมายความถึงสิ่งอื่นจากสิ่งที่ปฏิเสธ เช่น อพฺยากโต (ธรรมที่ไม่ควรกล่าวว่าเป็นกุศลและอกุศล) หมายถึง วิบากและกิริยาที่นอกเหนือไปจากกุศลและอกุศล พร้อมทั้งยังหมายความถึงสิ่งที่ตรงกันข้ามจากสิ่งที่ปฏิเสธไว้เช่น อกุสโล (ธรรมที่มิใช่กุศล) หมายถึง อกุศลที่ตรงกันข้ามกับกุศล มิใช่วิบากและกิริยาที่ไม่ตรงกันข้ามกับกุศล. คำว่า **ปริยุทาส** สำเร็จรูปมาจาก ปริ บทหน้า + อุ บทหน้า + อสุ ธาตุ (เขเป = ทิ้ง, ปฏิเสธ) + ณ ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า ปริตุลิต’มตฺถ’มุคฺคยฺห อสนํ เขโป ปริยุทาโส (การปฏิเสธโดยถือเอาซึ่งอรรถที่เสมอกัน ชื่อว่า ปริยุทาสะ). ตามนัยนี้ ปริ อุปสรรคมีอรรถว่า ปริตุลิต (เสมอกัน) ส่วน อุ อุปสรรคมีอรรถว่า อุคฺคยฺห (ยกขึ้น, ถือเอา, แสดง)

กล่าวโดยสรุป ปสัชชปฏิเสธเป็นการปฏิเสธกิริยา ส่วนปริยุทาสะเป็นการปฏิเสธทัพพะ คือ บุคคล วัตถุสิ่งของ หรือสภาวธรรม อันเป็นทั้งบัญญัติและปรมัตถ์ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต.

[๕๘] [ก. ๓๓๔; รู. ๓๔๕; นี. ๗๑๘; จ. ๕.๒.๑๑๙; ปา. ๖.๓.๑๐๕]

ยุตฺตา เอสนา อเนสนา, น ยุตฺโต โอกาโส อโนกาโส, น อติกฺกมฺม อนติกฺกมฺม, อนาทาย, อโนโลเกตฺวา อิจฺจาทิฯ

ตัวอย่าง ผู้มิใช่พระอริยะ ชื่อว่า อนริโย, ความหมายคือ ผู้มีหน้าเบือนหนีจากธรรมของพระอริยะ. ไม่ใช่ที่อยู่ ชื่อว่า อนาวาโส, ไม่ใช่ผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่า อนิสฺสโร, ไม่ใช่อุปัททวะ ชื่อว่า อนีติ. ในที่นี้ อีติ ได้แก่ อุปัททวะ. อุบาย อันไม่ควรแล้ว ชื่อว่า อนุปาโย (ไม่ใช่อุบาย), ไม่มีคลื่น ชื่อว่า อนูมิ (ไม่มีคลื่น, สงบ ถือว่า ตรงข้ามกับมีคลื่น), การแสวงหา อันไม่สมควร ชื่อว่า อเนสนา, โอกาส อันไม่สมควร ชื่อว่า อโนกาโส, ไม่ก้าวล่วงแล้ว ชื่อว่า อนติกฺกม, อนาทาย ไม่ถือเอาแล้ว, อโนโลเกตฺวา ไม่แลดูแล้ว เป็นต้น.

พหุลาธิการา อยุตฺตตฺถานมฺปิ สมาโส โหติ[๕๙], ปุน น คายิตพฺพาติ อปุนเคยฺยา, คาถา, จนฺทํ น อุลฺโลเกนฺตีติ อจนฺทมุลฺโลกิกานิ, มุขานิ, สูริยํ น ปสฺสนฺตีติ อสูริยปสฺสา, ราชกญฺญา, สทฺธํ น ภุญฺชติ สีเลนาติ อสทฺธโภชีฯ เอวํ อลวณโภชี, อตฺถํ น กาเมนฺตีติ อนตฺถกามาฯ เอวํ อหิตกามา, โอกาสํ น กาเรสีติ อโนกาสกาเรตฺวาฯ เอวํ อนิมิตฺตกตฺวา, มูลมูลํ น คจฺฉตีติ อมูลมูลคนฺตฺวา อิจฺจาทิฯ

เพราะพหุล ศัพท์ติดตามมา แม้อรรถที่ไม่สัมพันธ์ (ไม่ประกอบกัน) ก็เป็นสมาสได้ เช่น ปุน น คายิตพฺพาติ อปุนเคยฺยา คาถาที่ไม่พึงสวดซ้ำ มีรูปว่า อปุนเคยฺยา. ใบหน้าที่ไม่แหงนดูพระจันทร์ มีรูปว่า อจนฺทมุลฺโลกิกานิ. ใบหน้าที่ไม่เห็นพระอาทิตย์ มีรูปว่า อสูริยมุปสฺสานิ หมายถึง ใบหน้า.ย่อมไม่บริโภคเครื่องเซ่นโดยปกติ มีรูปว่า อสฺสทฺธโภชี. อลวณโภชี ผู้ไม่บริโภคเกลือโดยปกติ ก็เหมือนกัน. ย่อมไม่ปรารถนา ซึ่งประโยชน์ มีรูปว่า อนตฺถกามา. อหิตกามา ไม่ปราถนาเกื้อกูล ก็เช่นกัน. ไม่ให้ใครๆทำโอกาส (ไม่ขอโอกาส) มีรูปว่า อโนกาสกาเรตฺวา. อนิมิตฺตกตฺวา ไม่กระทำซึ่งนิมิต ก็เช่นกัน. ไม่ติดตามเหตุอย่างหนึ่งจากเหตุอีกอย่างหนึ่ง มีรูปว่า อมูลมูลํ คนฺตฺวา ดังนี้เป็นต้น

‘‘ปุน คายิตพฺพาติ ปุนเคยฺยา, น ปุนเคยฺยา อปุนเคยฺยาฯ อตฺถํ กาเมนฺตีติ อตฺถกามา, น อตฺถกามา อนตฺถกามาฯ อถ วา น อตฺโถ อนตฺโถ, อนตฺถํ กาเมนฺตีติ

แต่เมื่อประกอบประโยคเป็นรูปว่า ปุน คายิตพฺพาติ ปุนเคยฺยา (คาถาที่พึงสวดซ้ำ มีรูปว่า ปุนเคยฺยา), น ปุนเคยฺยา อปุนเคยฺยา (คาถาที่พึงสวดซ้ำหามิได้ มีรูปว่า

[๕๙] [ก. ๓๓๖; รู. ๓๔๗; นี. ๖๘๕]

อนตฺถกามา’’ อิจฺจาทินา วากฺเย โยชิเต ปน ยุตฺตสมาสา โหนฺติฯ

อปุนเคยฺยา), อตฺถํ กาเมนฺตีติ อตฺถกามา (ผู้ปรารถนาประโยชน์ มีรูปว่า อตฺถกามา), น อตฺถกามา อนตฺถกามา (ผู้ปรารถนาประโยชน์หามิได้ มีรูปว่า อนตฺถกามา) อีกอย่างหนึ่ง มีรูปวิเคราะห์ว่า น อตฺโถ อนตฺโถ (สิ่งที่มิใช่ประโยชน์ มีรูปว่า อนตฺโถ), อนตฺถํ กาเมนฺตีติ อนตฺถกามา (ผู้ปรารถนาสิ่งที่มิใช่ประโยชน์ มีรูปว่า อนตฺถกามา) เป็นต้น.

ครู ปน ‘‘อตฺถํ น กาเมนฺติ อนตฺถเมว กาเมนฺตีติ อนตฺถกามา, หิตํ น กาเมนฺติ อหิตเมว กาเมนฺตีติ อหิตกามา, ผาสุ๎ น กาเมนฺติ อผาสุเมว กาเมนฺตีติ อผาสุกามา’’ติ โยเชสุ๎, ทฺวาธิปฺปายปทํ นาเมตๆ

อย่างไรก็ตาม ครูทั้งหลายประกอบรูปวิเคราะห์ว่า อตฺถํ น กาเมนฺติ อนตฺถเมว กาเมนฺตีติ อนตฺถกามา (ผู้ที่ไม่ปรารถนาประโยชน์ คือ ปรารถนาสิ่งที่มิใช่ประโยชน์นั่นแหละ มีรูปว่า อนตฺถกามา), หิตํ น กาเมนฺติ อหิตเมว กาเมนฺตีติ อหิตกามา (ผู้ที่ไม่ปรารถนาความเจริญ คือ ปรารถนาสิ่งที่มิใช่ความเจริญนั่นแหละ มีรูปว่า อหิตกามา), ผาสุ๎ น กาเมนฺติ อผาสุเมว กาเมนฺตีติ อผาสุกามา (ผู้ที่ไม่ปรารถนาความผาสุข คือ ปรารถนาสิ่งที่มิใช่ความผาสุขนั่นแหละ มีรูปว่า อผาสุกามา) บทเหล่านี้ชื่อว่าบทที่มีความมุ่งหมายสองประการ (คือ เป็นยุตตสมาส หรืออยุตตสมาสตามรูปวิเคราะห์).

กุนิปาตปุพฺพปเท นิจฺจสมาสตฺตา อญฺญปเทน วิคฺคโห, ขุทฺทกา นที กุนฺนที, ขุทฺทโก โสมฺโภ กุโสมฺโภ, ขุทฺทกํ วนํ กุพฺพนๆ

ในกุนิบาตบุพพบท (กัมมธารยสมาสที่มีกุนิบาตเป็นบทหน้า) มีวิเคราะห์ด้วยบทอื่น เพราะเป็นนิจจสมาส เช่น **ขุทฺทกา** นที กุนฺนที แม่น้ำสายน้อย ชื่อว่า กุนฺนที, **ขุทฺทโก** โสมฺโภ กุโสมฺโภ ตุ๊กตาตัวน้อย ชื่อว่า กุโสมฺโภ, **ขุทฺทกํ** วนํ กุพฺพนํ ป่าเล็ก ชื่อว่า กุพฺพนํ.

๓๕๐. สเร กท กุสฺสุตฺตรตฺเถ[๖๐]ๆ

๓๕๐. สเร กท กุสฺสุตฺตรตฺเถ

[๖๐] [ก. ๓๓๕; รู. ๓๔๖; นี. ๗๑๙]

สราทิเก อุตฺตรปเท ปเร อุตฺตรปทตฺเถ วตฺตมานสฺส กุนิปาตสฺส กทิ โหติฯ

กุจฺฉิตํ อนฺนํ กทนฺนํ, กุจฺฉิตํ อสนํ กทสนํ, กุจฺฉิโต อริโย กทริโย, มจฺฉรีฯ

สเรติ กิ? กุปุตฺตา, กุทารา, กุทาสาฯ

อุตฺตรตฺเถติ กิ? กุจฺฉิโต โอฏฺโฐ ยสฺสาติ กุโอฏฺโฐฯ

(เพราะสระข้างหลัง แปลง กุ ที่เป็นไปในอรรถของบทหลังเป็น กทิ)

ในเพราะบทข้างหลังมีสระเป็นตัวต้น กทิ เป็นตัวเปลี่ยนของ กุ นิบาต ซึ่งเป็นไปในตัปปุริสสมาส ซึ่งมีอรรถของบทหลัง เช่น กุจฺฉิตํ อนฺนํ กทนฺนํ ข้าวอันน่าเกลียด ชื่อว่า กทนฺนํ, กุจฺฉิตํ อสนํ กทสนํ อาหารอันน่าเกลียด ชื่อว่า กทสนํ, กุจฺฉิโต อริโย กทริโย, มจฺฉรีสัตว์น่าเกลียด ชื่อว่า กทริโย ได้แก่ บุคคลผู้มีความตระหนี่[๖๑].

บทว่า สเร มีประโยชน์อะไร? มีประโยชน์เพื่อการไม่แปลง กุ เป็น กท ถ้าบทหลังไม่ใช่สระ เช่น กุปุตฺตา บุตรน่าเกลียด, กุทารา ภรรยา น่าเกลียด, กุทาสา ทาสน่าเกลียด.

บทว่า อุตฺตรตฺถ มีประโยชน์อะไร? มีประโยชน์เพื่อการไม่ กุ เป็น กท ถ้าไม่ได้เป็นไปในตัปปุริสสมาส เช่น กุจฺฉิโต โอฏฺโฐ ยสฺสาติ กุโอฏฺโฐ ปากน่ารังเกียจ ของบุคคลนี้ มีอยู่ เหตุนั้น บุคคลนี้ ชื่อว่า กุโอฏฺโฐ. (เพราะศัพท์นี้เป็นอัญญัตถสมาส หรือพหุพพีหิสมาส)

๓๕๑. กาปฺปตฺเถ [๖๒]ฯ

อุตฺตรปเท ปเร อุตฺตรปทตฺเถ ฐิตสฺส อปฺปตฺเถ วตฺตมานสฺส กุนิปาตสฺส กา โหติ วาฯ

อปฺปกํ ลวณํ กาลวณํฯ เอวํ กาปฺปฺผฯ

๓๕๑. กาปฺปตฺเถ

(ในตัปปุริสสมาส เพราะบทหลัง แปลง กุ ที่มีความหมายว่า น้อย เป็น กา บ้าง)

---

[๖๑] อริย ศัพท์ ในที่นี้ ได้แก่ สัตว์ทั้งหลาย ตามที่มาคัมภีร์อังคุตรฏีกา ทุกนิบาต มีอธิบายว่าตา ตา คติโย อรนฺติ อุปคจฺฉนฺตีติ อริยา, สตฺตาฯ อิเม ปน กุจฺฉิตา อริยาติ กทริยาฯ ถทฺธมจฺฉริโน, ถทฺเธน มจฺฉเรน สมนฺนาคตาติ อตฺโถฯ บุคคลผู้เข้าถึงคตินั้นๆ ชื่อว่า อริยา ได้แก่ สัตว์ทั้งหลาย. ก็สัตว์เหล่านี้ เรียกว่า กทริยา เพราะเป็นสัตว์ที่น่าเกลียด หมายความว่า ประกอบด้วยความกระด้างคือตระหนี่. [อ.ฏี. จตุก.๕๓.(ปฐมสัวาสสุตฺตวณฺณนา)]

[๖๒] [ก. ๓๓๖; รู. ๓๔๗; นี. ๗๒๐]

ในเพราะบทหลัง กา เป็นตัวเปลี่ยนของกุ นิบาตที่เป็นไปในอรรถว่าน้อย ซึ่งตั้งอยู่ในตัปปุริสสมาส ซึ่งมีอรรถของบทหลังเป็นประธานได้บ้าง เช่น อปฺปกำ ลวณำ กาลวณำ เกลือน้อย ชื่อว่า กาลวณำ. กาปุปฺผำ ดอกไม้น้อย ก็เช่นเดียวกัน.

ปาทิปุพฺพปโท จ นิจฺจสมาโสว, ปกฏฺฐำ วจนำ ปาวจนำ, ทีฆตฺตำ, ปกฏฺฐำ หุตฺวา นีตำ ปณีตำ, ปมุขำ หุตฺวา ธานำ ปธานำฯ เอวำ ปฏฺฐานำ, วิวิธา มติ วิมติ, อธิโก เทโว อธิเทโว, อติเรโก วิเสโส วา ธมฺโม อภิธมฺโม, สุนฺทโร คนฺโธ สุคนฺโธ, กุจฺฉิโต คนฺโธ ทุคฺคนฺโธฯ โสภณำ กตำ สุกตำ, กุจฺฉิตำ กตำ ทุกฺกฏำ, วิปรีโต ปโถ อุปฺปโถฯ เอวำ อุมฺมคฺโค, อุทฺธมฺโม, อุพฺพินโยอิจฺจาทิฯ

อนึ่ง ปาทิบุพพบท (กัมมธารยสมาสที่มีปานิบาตเป็นต้นเป็นบทหน้า) ก็เป็นนิจจสมาสเท่านั้น. ตัวอย่างเช่น ปกฏฺฐำ วจนำ ปาวจนำ คำพูดอันเป็นประธาน ชื่อว่า ปาวจนำ (ปาพจน์, พระพุทธวจนะ), ทีฆตฺตำ, ปกฏฺฐำ หุตฺวา นีตำ ปณีตำ นำไปโดยเป็นประธาน ชื่อว่า ปณีตำ, ปมุขำ หุตฺวา ธานำ ปธานำ ตั้งอยู่โดยความเป็นประมุข ชื่อว่า ปธานำ. ปฏฺฐานำ ปฏฺฐานำ ตั้งอยู่โดยความเป็นประธาน ก็มีนัยเช่นนี้, วิวิธา มติ วิมติ ความเข้าใจอันมีอย่างต่างๆ ชื่อว่า วิมติ, อธิโก เทโว อธิเทโว เทพผู้ยิ่ง ชื่อว่า อธิเทโว, อติเรโก วิเสโส วา ธมฺโม อภิธมฺโม ธรรมอันยิ่ง หรือธรรมอันพิเศษ ชื่อว่า อภิธมฺโม, สุนฺทโร คนฺโธ สุคนฺโธ กลิ่นหอม ชื่อว่า สุคนฺโธ, กุจฺฉิโต คนฺโธ ทุคฺคนฺโธ กลิ่นเหม็น ชื่อว่า ทุคฺคนฺโธ. โสภณำ กตำ สุกตำ กรรมอันบุคคลทำแล้ว งาม ชื่อว่า สุกตำ, กุจฺฉิตำ กตำ ทุกฺกฏำ กรรมอันบุคคลทำแล้ว น่ารังเกียจ ชื่อว่า ทุกฺกตำ, วิปรีโต ปโถ อุปฺปโถ หนทางอันวิปริต ชื่อว่า อุปฺปโถ. อุมฺมคฺโค (มิจฉามรรค), อุทฺธมฺโม (ธรรมผิด), อุพฺพินโย (วินัยผิด) ก็เช่นเดียวกัน.

อยมฺปิ กมฺมธารยสมาโส อภิเธยฺยวจโน ปรปทลิงฺโค จฯ

แม้กัมมธารยสมาสนี้ ก็กล่าวอรรถของบทหลัง และมีลิงค์เหมือนบทหลัง

กมฺมธารยสมาโส นิฏฺฐิโตฯ

กัมมธารยสมาส จบ.

ทิคุสมาส

อถ ทิคุสงฺขาโต ปฐมาตปฺปุริโส วุจฺจเตฯ

ทฺเว คาโว ทิคุ, สงฺขฺยาปุพฺพตฺเตน นปุ๎สเกกตฺเตน จ ทิคุสทฺทสทิสตฺตา สพฺโพ จายํ สมาโส **ทิคู**ติ วุจฺจติฯ

๓๕๒. สงฺขฺยาทิ [๖๓]ฯ

สมาหาเรกตฺเถ สงฺขฺยาปุพฺพกํ เอกตฺถํ นปุ๎สกํ โหติ, สมาหารวจเนเนว เอกตฺตญฺจ สิทฺธํฯ

ทฺเว คาโว ทิคุ, ‘โคสฺสู’ติ สุตฺเตน โอสฺส อุตฺตํ, ตโย โลกา ติโลกํ, ตโย โลกา ญาณสฺมิ๎ สมาหฏา สมฺปิณฺฑิตา ติ ติโลกํ, ติณฺณํ โลกานํ สมาหาโรติ ติโลกํ, ตโย จ เต โลกา จาติ ติโลกํฯ เอวํ ติภวํ, ติปุ๎ริสํ, ตีณิ มลานิ ติมลํ, ติรตนํ, ติสฺโส สญฺญาโยติสญฺญิ๎, ‘สฺยาทีสุ รสฺโส’ติ รสฺสตฺตํฯ จตฺตาโร ปถา จตุปฺปถํ, จตฺตาริ สจฺจานิ จตุสจฺจํ, จตสฺโส ทิสา จตุทฺทิสํฯ เอวํ ปญฺจสิกฺขาปทํ, สพฺพายตนํ, สตฺตาหํ, อฏ๎ฐปทํ, นวโลกุตฺตรํ, ทสสิกฺขาปทํ, สตโยชนํ, สหสฺสโยชนํ อิจฺจาทิฯ

ทิคุสมาส

จะแสดงปฐมาตัปปุริสสมาสที่นับว่า ทิคุ สืบต่อจากกัมมธารยสมาส.

โคสองตัว เรียกว่า ทิคุ, สมาสนี้ทุกประเภทเรียกว่า ทิคุ เพราะเสมือนกับทิคุนั้น โดยมีจำนวนนับ (สังขยาศัพท์) เป็นบทหน้า และมีความเป็นนปุ๎สกลิงค์เอกพจน์(เท่านั้น).

๓๕๒. สงฺขฺยาทิ.

(ทิคุสมาสมีสังขยาศัพท์เป็นบทหน้า)

ในสมาสชนิดสมาหาร (ประมวลมาเป็นกลุ่มเดียว) สมาสชนิดที่มีจำนวนนับเป็นบทหน้า เป็นนปุงสกลิงค์ และด้วยคำว่า สมาหาร นั่นเอง จึงสำเร็จเป็นเอกพจน์.

โคสองตัว ชื่อว่า ทิคุ, แปลง โอ เป็น อุ ด้วยสูตรว่า “โคสฺสุ” (แปลง โอ ของ โคศัพท์ เป็นอุ). ตัวอย่างเช่น ตโย โลกา ติโลกํ โลกท.สาม ชื่อว่า ติโลกํ. คำว่า ติโลกํ คือ โลกท.สาม อันบุคคล ประมวล คือ รวบรวมมา ในญาณ, หรือ คือ การรวบรวมมาซึ่งโลกท.สาม. สามด้วย สามเหล่านั้น เป็นโลก ด้วย ชื่อว่า ติโลกํ. (ตัวอย่างอื่น คือ) ติภวํ ภพสาม, ติปุ๎ริสํ บุรุษสามคน, มลทินท.สาม ชื่อว่า ติมลํ, ติรตนํ รัตนะสาม, สัญญาท. สาม ชื่อว่า ติสญฺญิ๎. เป็นรัสสะ ด้วยสูตรว่า “สฺยาทีสุ รสฺโส” (ในเพราะวิภัตติมีสิเป็นต้น สระหน้าเป็น

[๖๓] [ก. ๓๒๑; รู. ๓๔๕; นี. ๖๕๕]

รัสสะ). ทางท.สี่ ชื่อว่า จตุปฺปถํ, สัจจะท. สี่ ชื่อว่า จตุสจฺจํ, ทิศท.สี่ ชื่อว่า จตุทฺทิสํ. ปญฺจสิกฺขาปทํ สิกขาบทห้า, สฬายตนํ อายตนะหก, สตฺตาหํ วันเจ็ด, อฏฺฐปทํ บทแปด, นวโลกุตฺตรํ โลกุตตระธรรมเก้า, ทสสิกฺขาปทํ สิกขาบทสิบ, สตโยชนํ ร้อยโยชน์, สหสฺสโยชนํ พันโยชน์ ก็เช่นเดียวกันนี้.

อิมสฺมิ̐ **สมาหารทิคุมฺหิ** สพฺพํ นปุ̐สกเมว รสฺสนฺตเมว เอกวจนนฺตเมว จาติฯ

ในสมาหารทิคุ มีลักษณะดังนี้ คือ ทั้งหมดจะเป็นนปุงสกลิงค์ มีสระที่สุดเป็นรัสสะและมีวิภัตติฝ่ายเอกพจน์เท่านั้น.

อสมาหารทิคุ[๖๔] ยถา? เอโก ปุคฺคโล เอกปุคฺคโล, ตโย ภวา ติภวา, จตสฺโส ทิสา จตุทฺทิสา อิจฺจาทิฯ

อสมาหารทิคุ มีตัวอย่างดังนี้. เอโก ปุคฺคโล เอกปุคฺคโล บุคคลหนึ่ง ชื่อว่า เอกปุคฺคโล. ตโย ภวา ติภวา ภพท.สาม ชื่อว่า ติภวา, ภพท.สี่ ชื่อว่า จตุทฺทิสา.

สงฺขฺยาฐาเน ปน[๖๕] ทฺเว สตานิ ทฺวิสตํฯ เอวํ ติสตํ, จตุสตํ, ปญฺจสตํ, ฉสตํ, สตฺตสตํ, อฏฺฐสตํ, นวสตํ, ทสสตํ, ทฺวิสหสฺสํ, ติสหสฺสํ, จตุสหสฺสํ, ปญฺจสหสฺสํ, ทสสหสฺสํฯ

แต่ในที่อันเป็นจำนวนนับ มีดังนี้ คือ เทฺว สตานิ ทฺวิสตํ. ร้อยท. สอง ชื่อว่า ทฺวิสตํ (สองร้อย). ติสตํ สามร้อย, จตุสตํ สี่ร้อย, ปญฺจสตํ ห้าร้อย, ฉสตํหกร้อย, สตฺตสตํ เจ็ดร้อย, อฏฺฐสตํ แปดร้อย, นวสตํ เก้าร้อย, ทสสตํ สิบร้อย (หนึ่งพัน), ทฺวิสหสฺสํ สองพัน, ติสหสฺสํ สามพัน, จตุสหสฺสํ สี่พัน, ปญฺจสหสฺสํ ห้าพัน, ทสสหสฺสํ สิบพัน (หนึ่งหมื่น) ก็เช่นเดียวกันนี้.

ทฺเว สตสหสฺสานิ ทฺวิสตสหสฺสํฯ เอวํ ‘‘ติสตสหสฺสํ, จตุสตสหสฺสํ, ปญฺจสตสหสฺส’’นฺติ วา ‘‘ทฺวิสตานิ, ทฺเว สตานิ, ติสตานิ, ตีณิ สตานิ, จตุสตานิ, จตฺตาริ สตานิ, ทฺวิสหสฺสานิ, ทฺเว สหสฺสานิ, ติสหสฺสานิ,

แสนท.สอง ชื่อว่า ทฺวิสหสฺสํ สองแสน. ติสตสหสฺสํ สามแสน, จตุสตสหสฺสํ สี่แสน, ปญฺจสตสหสฺสํ ห้าแสน ก็เช่นเดียวกันนี้. หรือเป็นรูปดังนี้ว่า ทฺวิสตานิ หรือ ทฺเว สตานิ สองร้อย, ติสตานิ หรือ ตีณิ

[๖๔] [รู. ๓๕๐ นี. ๗๐๓]

[๖๕] [ก. ๓๙๒; รู. ๔๑๘; นี. ๘๓๑]

ตีณิ สหสฺสานิ, ทฺวิสตสหสฺสานิ, ทฺเว สตสหสฺสานี''ติ วา เอวํ วจนทฺวยญฺจ วากฺยญฺจ เวทิตพฺพ์ฯ เอวํ สตสหสฺเสปีติฯ

สตานิ สามร้อย, จตุสตานิ หรือ จตฺตาริ สตานิ สี่ร้อย, ทฺวิสหสฺสานิ หรือ ทฺเว สหสฺสานิ สองพัน, ติสหสฺสานิ หรือ ตีณิ สหสฺสานิ สามพัน, ทฺวิสตสหสฺสานิ หรือ ทฺเว สตสหสฺสานิ สองแสน. พึงทราบรูปสำเร็จสองแบบและวากยวิเคราะห์ ดังกล่าวมานี้. แม้ในคำว่า สตสหสฺส หนึ่งแสน ก็เช่นเดียวกันนี้.

เอตฺถ สิยา – ทิคุ นาม สงฺขฺยาปุพฺพเมว สิยา, อิเมสุ จ สพฺพ์ สงฺขฺยาปทเมว โหตีติ? ทิคุมฺหิ ปุพฺพ์ สงฺขฺยาปทเมว สิยา, ปรปทํ ปน สงฺขฺยาปทมฺปิ อญฺญมฺปิ ยุชฺชตีติฯ

ในกรณีนี้ หากมีข้อสงสัยว่า ธรรมดาว่า ทิคุสมาส ควรมีสังขยาเป็นบทหน้าเท่านั้น มิใช่หรือ, แต่ในตัวอย่างดังกล่าวมานี้ ทั้งหมดมีแต่บทสังขยาเท่านั้น? ขอชี้แจงว่า ในทิคุสมาส บทหน้าควรมีสังขยาเป็นบทหน้าเท่านั้น แต่บทหลัง จะเป็นสังขยาหรือเป็นบทนามชนิดอื่น ก็ใช้ได้.

ทิคุสมาโส นิฏฺฐิโตฯ

ทิคุสมาส จบ

พหุพฺพีหิสมาส

พหุพพีหิสมาส

อถ พหุพฺพีหิสมาโส วุจฺจเตฯ

จะกล่าวถึงพหุพพีหิสมาส สืบต่อไป.

พหโว วีหโย ยสฺมิ เทเส โสยํ พหุพฺพีหิ, ตาทิโส คาโม วา เทโส วา ชนปโท วา, พหุพฺพีหิสทฺทสทิสตฺตา สพฺโพ จายํ สมาโส **พหุพฺพีหี**ติ วุจฺจติฯ ยถา หิ พหุพฺพีหิสทฺโท สมาสปทตฺเถ อติกฺกมฺม คาม, เทส, ชนปทอิจฺจาทีนํ อญฺเญสํ ปทานํ อตฺเถสุ ติฏฺฐติ, ตถา อยํ สมาโสปิฯ อญฺญปทตฺถปธาโน หิ พหุพฺพีหิสมาโสฯ

ข้าวเปลือกมีมาก ในที่ใด ที่นั้น ชื่อว่า พหุพพีหิ, ได้แก่ หมู่บ้าน, ประเทศ, แว่นแคว้น เช่นนั้น. สมาสนี้ทุกประเภท เรียกว่า พหุพพีหิ เพราะเหมือนกับคำว่า พหุพพีหิ. เปรียบเหมือนว่า คำว่า พหุพพีหิ ย่อมตั้งอยู่ในอรรถทั้งหลายของบทเหล่าอื่น มีหมู่บ้าน ประเทศ และแว่นแคว้นเป็นต้น โดยก้าวล่วงอรรถของสมาสบทฉันใด, แม้สมาสนี้ก็เป็นเหมือนฉันนั้น. พหุพพีหิสมานี้มีอรรถของบทอื่นเป็นประธาน.

โส สงฺเขเปน ทุวิโธ ตคฺคุณสංวิญฺญาโณ, อตคฺคุณสංวิญฺญาโณ จาติฯ

พหุพพีหิสมาสมีสองอย่างโดยสังเขป คือ ตัคคุณสังวิญญาณ และ อตัคคุณสังวิญญาณ.

ตตฺถ ‘คุโณ’ติ อปฺปธานภูโต สมาสปทานํ อตฺโถ, โส อญฺญปทตฺถสฺส วิเสสนภูตตฺตา ตสฺส อญฺญปทตฺถสฺส คุโณติ อตฺเถน ตคฺคุโณติ วุจฺจติ, วิญฺญาตพฺโพติ วิญฺญาโณ, อญฺญปทตฺโถ, ตคฺคุณํ อมุญฺจิตฺวา ตคฺคุเณน สเหว วิญฺญาโณ อญฺญปทตฺโถ ยสฺมินฺติ ตคฺคุณสංวิญฺญาโณ, น ตคฺคุณสංวิญฺญาโณ อตคฺคุณสංวิญฺญาโณ, ยตฺถ สมาสปทตฺโถ อวยวภาเวน วา สห วิเธยฺยภาเวน วา อญฺญปทตฺเถ อนฺโตคโธ โหติ, โส **ตคฺคุณสංวิญฺญาโณ**ฯ ยถา? ฉินฺนหตฺโถ ปุริโส, พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ภตฺตํ เทติ, สปุตฺตทาโร อาคโต, ปาทโย อุปสคฺคา นามาติฯ

ในคำว่า ตัคคุณสังวิญญาณนั้น มีวิเคราะห์ดังนี้. คำว่า คุณ ได้แก่ เนื้อความของบทสมาส ซึ่งมิใช่เนื้อความประธาน (เนื้อความหลัก, วิเสสยะ). เนื้อความดังกล่าวนั้น เรียกว่า ตัคคุณะ เพราะความหมายว่า เป็นคุณ (วิเสสนะ) ของอัญญบทนั้น เหตุที่เป็นวิเสสนะของเนื้อความของอัญญบท. คำว่า วิญญาณ ได้แก่ เนื้อความของอัญญบทที่ผู้ฟังทราบได้. เนื้อความของอัญญบทที่ผู้ฟังสามารถทราบได้พร้อมกับ(เนื้อความของบทสมาสที่ชื่อว่า) ตัคคุณะ เนื่องจากไม่ละทิ้งตัคคุณะ มีอยู่ในพหุพพีหิสมาสใด พหุพพีหิสมาสนั้น เรียกว่า ตัคคุณสังวิญญาณ (พหุพพีหิสมาสที่มีเนื้อความอัญญบท ที่ผู้ฟังสามารถรู้ได้พร้อมกับตัคคุณะ กล่าวคือวิเสสนะของอัญญบท), ไม่ใช่ตัคคุณสังวิญญาณ เรียกว่า อตัคคุณสังวิญญาณ (พหุพพีหิสมาสที่มีเนื้อความอัญญบทที่ผู้ฟังไม่สามารถรู้ได้พร้อมกับตัคคุณะ). เนื้อความของบทสมาส อันนับเนื่องอยู่ในเนื้อความของอัญญบทโดยความเป็นอวัยวะ (ของร่างกายมนุษย์เป็นต้น) หรือโดยความเป็นสิ่งที่สามารถประกอบร่วมกัน มีอยู่ในพหุพพีหิสมาสใด, พหุพพีหิสมาสนั้น ชื่อว่า ตัคคุณสังวิญญาณ. ตัวอย่างเช่น ฉินฺนหตฺโถ ปุริโส บุรุษ มีมืออันขาดแล้ว, พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ภตฺตํ เทติ ย่อมถวายภัตตาหาร แด่ภิกษุสงฆ์ อันมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข, สปุตฺตทาโร อาคโต บุรุษ พร้อมทั้งบุตรและภรรยามาแล้ว, ปาทโย อุปสคฺคา นาม ศัพท์ท.มีป เป็นต้น ชื่อว่า อุปสัค.

เอตฺถ จ ‘พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ภตฺตํ เทตี’ติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ ภตฺตํ เทติ, ปมุขภูตสฺส พุทฺธสฺส จ ภตฺตํ เทตีติ อตฺโถฯ ‘สปุตฺตทาโร อาคโต’ติ ปุตฺตทารา จ อาค

ในตัวอย่างเหล่านั้น ที่ว่า ถวายภัตตาหารแด่ภิกษุสงฆ์ อันมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข หมายความว่า ย่อมถวายภัตตาหารแด่ภิกษุสงฆ์ด้วย, ถวายภัตตาหาร

ตา, ปุริโส จ อาคโตติ อตฺโถฯ ‘ปาทโย อุปสคฺคา นามา’ติ ป-กาโร จ อุปสคฺโค นาม, ปราทโย จ อุปสคฺคา นามาติ อตฺโถ. เอวํ โยชนารหตา อญฺญปทตฺเถน สห สมาสปทตฺถสฺส วิเธยฺยตา นามา-ติ.

แด่พระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระประมุขด้วย. ที่ว่า บุรุษ พร้อมทั้งบุตรและภรรยา มาแล้ว หมายความว่า บุตร และภรรยา มาแล้ว ด้วย, บุรุษ มาแล้วด้วย. ที่ว่า อักษร มีป เป็นต้น ชื่อว่า อุปสัค หมายความว่า ป อักษร ชื่อว่า อุปสัค ด้วย, อักษรท.มี ปรา เป็นต้น ชื่อว่า อุปสัค ด้วย. ความเหมาะสมเพื่อการประกอบ (ความ) อย่างนี้ ชื่อว่า ความสามารถเพื่อจัดแจง (ทำการ) แห่งเนื้อความของบทสมาส ร่วมกับเนื้อความของอัญญบท [๖๖]ฉะนี้แล.

อตคฺคุณสංวิญฺญาโณ ยถา? ทินฺนสุงฺโก ราชา ทานํ เทติ, ปพฺพตาทีนิ เขตฺตานิ กสฺสติ อิจฺจาทิฯ อิเมสุ ปน สมาสปทตฺโถ อวิเธยฺโย, อญฺญปทตฺโถ เอว วิเธยฺโยฯ

อตัคคุณสังวิญญาณพหุพพีหิสมาส มีตัวอย่างว่า ทินฺนสุงฺโก ราชา ทานํ เทติ พระราชา ผู้ทรงมีภาษีอันประชาชนถวายแล้ว ถวายทาน, ปพฺพตาทีนิ เขตฺตานิ กสฺสติ ชาวนา ย่อมไถพื้นที่อันมีภูเขาเป็นต้น. ก็ในตัวอย่างสองนี้ เนื้อความของบทสมาส ไม่สามารถเพื่อจัดแจง (ทำการ), เนื้อความของอัญญบทเท่านั้น ที่สามารถเพื่อจัดแจง (ทำการ) [๖๗]

ปฐมาพหุพฺพีหิ

ปฐมาพหุพฺพีหิ, ทุติยาพหุพฺพีหิ, ตติยาพหุพฺพีหิ, จตุตฺถีพหุพฺพีหิ, ปญฺจมีพหุพฺพีหิ, ฉฏฺฐีพหุพฺพีหิ, สตฺตมีพหุพฺพีหิ จาติ สตฺตวิโธฯ

ปฐมาพหุพพีหิสมาส

พหุพพีหิสมาส มี ๗ อย่าง คือ ปฐมาพหุพพีหิสมาส ทุติยาพหุพพีหิสมาส, ตติยาพหุพพีหิสมาส,

---

[๖๖] หมายความว่า เป็นส่วนประกอบร่วมกับเนื้อความของอัญญบท

[๖๗] หมายความว่า ในตัคคุณสังวิญญาณพหุพพีหิสมาสนั้น อรรถของอัญญบทและอรรถของบทสมาส สามารถทำกิจนั้น ๆ ได้ทั้งสองร่วมกัน เช่น พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส ทานํ เทติ ถวายทานแด่พระภิกษุสงฆ์ อันมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข หมายความว่า ทั้งพระพุทธเจ้า อันเป็นอรรถของบทสมาส และ ทั้งพระภิกษุสงฆ์ อันเป็นอรรถของอัญญบท ต่างก็ได้รับการถวายทานร่วมกันในขณะนั้น ซึ่งต่างจากในอตัคคุณสังวิญญาณ ฯ ที่อรรถของอัญญบทเท่านั้นสามารถทำกิจนั้น ๆ ได้ ส่วนอรรถของบทสมาสไม่ได้ทำกิจในขณะที่กล่าวถึงนั้น เช่น ทินฺนสุงฺโก ราชา ทานํ เทติ พระราชา ผู้ได้รับภาษีจากประชาชน ถวายทาน หมายความว่า พระราชาที่เป็นอรรถของอัญญบทเท่านั้น ทำหน้าที่ถวายทาน ส่วนภาษีที่ได้รับจากประชาชน ไม่ได้มาร่วมถวายทานด้วย ในขณะที่มีผู้พูดถึงพระราชานั้น. อนึ่ง วิเธยฺย ศัพท์ ในที่นี้ มีความหมาย ความสามารถเพื่ออันจัดแจง ตามวิเคราะห์ว่า วิธาตุ์ อรหตีติ วิเธยฺยํ (นิรุตฺติ.๓๗๘) ควรเพื่ออันจัดแจง หรือ ออกคำสั่ง ชื่อว่า วิเธยฺย ถือเอาความว่า การประกอบ.

จตุตถีพหุพฺพีหิสมาส, ปัญจมีพหุพพีหิสมาส, ฉัฏฐี พหุพพีหิสมาส, สัตตมีพหุพพีหิสมาส[๖๘].

ตตฺถ **ปฐมาพหุพฺพีหิ** สหปุพฺพปท, อุปมานปุพฺพปท, สงฺขฺโยภยปท, ทิสนฺตราพฺยตฺถ, พฺยติหารลกฺขณวเสน ปญฺจวิโธฯ

บรรดาพหุพพีหิสมาส ๗ เหล่านั้น ปฐมาพหุพพีหิสมาสมี ๕ อย่าง คือ สหบุพพบทพหุพพีหิสมาส, อุปมานบุพพบทพหุพพีหิสมาส, สังโขยภยบทพหุพพีหิสมาส, ทิสันตรพัตถสมาสพหุพพีหิสมาส, พยติเรกลักขณพหุพพีหิสมาส[๖๙].

ตตฺถ –

บรรดาพหุพพีหิสมาสเหล่านั้น (มีข้อกำหนดด้วยสูตรนี้คือ)

๓๕๓. วาเนกมญฺญตฺเถ [๗๐]ฯ

๓๕๓. วาเนกมญฺญตฺเถ.

บทนามหลายบท เข้าสมาสกันในเนื้อความของอัญญบท ได้บ้าง.

อเนกํ สฺยาทฺยนฺตปทํ อญฺญปทสฺส อตฺเถ วิกปฺเปน เอกตฺถํ โหติฯ

บทนามมากกว่าหนึ่ง มีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน ในเนื้อความของอัญญบทบทอื่น ได้บ้าง.

สห วิตกฺเกนาติ สวิตกฺโก, วิตกฺเกน สห โย วตฺตตีติ วา สวิตกฺโก, สมาธิฯ

(ตัวอย่าง) สวิตกฺโก (สมาธิพร้อมด้วยวิตก) มีวิเคราะห์ว่า สห วิตกฺเกนาติ สวิตกฺโก สมาธิ พร้อมด้วยวิตก ชื่อว่า สวิตกฺโก. อีกนัยหนึ่ง สมาธิใด ย่อมเป็นไปพร้อมกับวิตก สมาธินั้น ชื่อว่า สวิตกฺโก.

---

[๖๘] พหุพพีหิสมาส ที่มีการลงปฐมาวิภัตติท้ายอัญญบท. แม้ในทุติยาพหุพพีหิสมาส ก็มีนัยนี้.

[๖๙] **สหบุพพบทพหุพพีหิสมาส** คือ พหุพพีหิสมาส ที่มีบทหน้าเป็นสหนิบาต, **อุปมานบุพพบทพหุพพีหิสมาส** คือพหุพพีหิสมาสที่มีบทหน้าเป็นอุปมา, **สังโขยภยบทพหุพพีหิสมาส** คือ พหุพพีหิสมาสที่มีมีการย่อบทสังขยา ๒ บทเข้าเป็นบทเดียวกัน โดยมีวาศัพท์ทำหน้าที่เป็นอัญญบท, **ทิสันตรพัตถสมาสพหุพพีหิสมาส** คือ พหุพพีหิสมาสที่มีการนำเอาคำที่แสดงความว่าทิศใหญ่ ๔ ทิศ ๆ ทิศใดทิศหนึ่งมาย่อเข้าด้วยกัน เมื่อสำเร็จเป็นบทสมาสแล้ว จะได้ความหมายเป็นทิศเฉียง, **พยติเรกลักขณพหุพพีหิสมาส** คือ พหุพพีหิสมาสที่มีการนำเอาบท ๒ บท ซึ่งพ้องกันโดยศัพท์และความหมาย มาย่อเข้าด้วยกัน เพื่อแสดงถึงภาพลักษณ์ หรือ อาการแห่งการต่อสู้ของบุคคล ๒ ฝ่ายว่า ต่อสู้กันโดยวิธีใด. (เชิงอรรถของนิรุตติทีปนี ฉบับอักษรไทย หน้า ๒๔๒)

[๗๐] [ก. ๓๒๘; รู. ๓๕๒; นี. ๗๐๘]

เอตฺถ จ ‘สห วิตกฺเกนา’ติ เอตฺถ ปฐมาวิภตฺติยา อตฺถภูโต อญฺญปทตฺโถ วากฺยสามตฺถิเยน สิชฺฌติฯ น หิ กฺริยาการกรหิตํ วากฺยํ นาม สมฺภวติ, อิมินา สุตฺเตน สหปท, วิตกฺกปทานํ สมาธิสงฺขาเตน อญฺญปทตฺเถน เอกตฺถีภาโว โหติ, เอกตฺถีภาเว จ โหนฺเต วากฺเย ฐิตานํ อญฺญปทานํ วิภตฺตีนญฺจ สพฺเพ อตฺถา เอกตฺถภูเตน สมาเสน วุตฺตา นาม โหนฺติ, อญฺญปทานิ จ วิภตฺติโย จ วุตฺตตฺถา นาม, วุตฺตตฺถานญฺจ อตฺถรหิตตฺตา ปโยคกิจฺจํ นตฺถิ, ตสฺมา ‘เอกตฺถตาย’นฺติ สุตฺเตน วิภตฺตีนํ โลโป, เอวํ สพฺพสมาเสสุ วากฺเยทิสฺสมานานํ ย, ต, เอต, อิม, อิติ, เอว, อิว, วิย, จ, วาอิจฺจาทีนํ อญฺญปทานํ มหาวุตฺติสุตฺเตน โลโป, วิภตฺตีนญฺจ โลเป สติ สรนฺตานํ พฺยญฺชนนฺตานญฺจ สมาสปทานํ สยเมว ปกติภาโว, อิธ ปน ‘สหสฺส โสญฺญตฺเถ’ติ สุตฺเตน สหสทฺทสฺส สตฺตํ, ตโต สฺยาทฺยุปฺปตฺติ, อิจฺจาทินา สพฺพลิงฺค, วิภตฺติ, วจเนหิ โยเชตฺวา ปโยคสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

ในตัวอย่างนี้ ในคำว่า สห วิตกฺเกน (พร้อมด้วยวิตก) เนื้อความของอัญญบท อันเป็นเนื้อความของปฐมาวิภัตติ ย่อมสำเร็จโดยความสามารถของวากยะ (คือ มีโดยอัตตโนมัติ เพราะประโยคต้องมีการกะ มีปฐมาวิภัตติเป็นต้นและกริยา). ด้วยเหตุว่า วากยะที่ปราศจากกริยาการกะ เกิดขึ้นไม่ได้, เป็นอันว่า บทว่า วิตกฺก เข้าสมาสกับเนื้อความของอัญญบทกล่าวคือ สมาธิ ด้วยสูตรนี้, และเมื่อความเป็นสมาสมีอยู่ เนื้อความทั้งหมด แห่งอัญญบท และ วิภัตติที่ดำรงอยู่ในวากยวิเคราะห์ ชื่อว่า เป็นอันถูกบทสมาสซึ่งมีเนื้อความเป็นอันเดียวกันกล่าวแล้ว. อัญญบทและวิภัตติ ชื่อว่า มีเนื้อความซึ่งถูกบทสมาสกล่าวแล้ว, กิจด้วยการประกอบ ย่อมไม่มี เพราะเนื้อความอันบทสมาสกล่าวแล้วเช่นกัน (คือ ไม่ใช้อัญญบทและวิภัตติในบทสมาสนั้นอีก), เพราะเหตุนั้น จึงลบวิภัตติทั้งหลายด้วยสูตรว่า “เอกตฺถตายํ”, ลบอัญญบททั้งหลายอาทิ ย, ต, เอต, อิม, อิติ, เอว, อิว, วิย, จ, วา ซึ่งปรากฏในรูปวิเคราะห์ ในสมาสทั้งปวง ด้วยมหาสูตร, เมื่อเกิดการลบวิภัตติ ความเป็นปกติของบทสมาส ทั้งที่มีสระเป็นที่สุดและที่มีพยัญชนะเป็นที่สุด ก็มีโดยตนเองนั่นแหละ, แต่ในที่นี้ สห ศัพท์ เป็น ส ด้วยสูตรว่า “สหสฺส โสญฺญตฺเถ”, ลำดับต่อมา ลงวิภัตติมีสิเป็นต้น, พึงทราบรูปสำเร็จ หลังจากประกอบลิงค์ วิภัตติ และพจน์ทั้งปวง โดยนัยเป็นต้นดังนี้ว่า สวิตกฺโก สมาธิ สมาธิ อันเป็นไปพร้อมวิตก, สวิตกฺกา สมาธโย สมาธิท. อันเป็นไปพร้อมวิตก, สวิตกฺกา ปญฺญา ปัญญา อันเป็นไปพร้อมวิตก, สวิตกฺกา ปญฺญาโย ปัญญาท. อันเป็นไปพร้อมวิตก, สวิตกฺกํ ฌานํ ฌานอันเป็นไปพร้อมวิตก, สวิตกฺกานิ ฌานานิ ฌานท. อันเป็นไปพร้อมวิตก.

อุปมานปุพฺพปโท ยถา? กายพฺยามานํ สมปมาณตฺตา นิคฺโรโธ อิว ปริมณฺฑโล นิคฺโรธปริมณฺฑโล, นิคฺโรโธ อิว วา ปริมณฺฑโล โย โหตีติ โส นิคฺโรธปริมณฺฑโล, ราชกุมาโร, สงฺโข อิว ปณฺฑโร สงฺขปณฺฑโร, กาโก อิว สูโร กากสูโร, สตฺตานํ ปญฺญาจกฺขุปฏิลาภกรเณน เตสํ จกฺขุ วิย ภูโตติ จกฺขุภูโต, โลกุตฺตรธมฺมปฏิลาภกรเณน เตสํ ธมฺโม วิย ภูโตติ ธมฺมภูโต, นิจฺจโสมฺมหทยตาย พฺรหฺมา วิย ภูโตติ พฺรหฺมภูโต, อนฺโธ วิย ภูโต อยนฺติ อนฺธภูโต อิจฺจาทิฯ

อุปมานบุพพบท มีตัวอย่างเช่น นิโครธปริมณฺฑโล มีวิเคราะห์ว่า พระราชกุมารนี้ มีปริมณฑลเพียงดัง ต้นไทร เพราะความที่กายและและวามีขนาดเท่ากัน จึงชื่อว่า นิโครธปริมณฺฑโล มีปริมณฑล (มีร่างกลม) เหมือนต้นไทร. อีกนัยหนึ่ง ผู้ใด เป็นผู้กลมเพียงดังต้นไทร เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า นิคฺโรธปริมณฺฑโล ได้แก่ พระราชกุมาร. บุคคลนี้ ขาวเพียงดังสังข์ จึงชื่อว่า สงฺขปณฺฑโร ขาวเพียงดังสังข์, บุรุษนี้ กล้า เพียงดังกา จึงชื่อว่า กากสูโร, พระผู้มีพระภาค พระองค์นี้ ทรงเป็นเพียงดังจักษุของเหล่าสัตว์ เพราะทรงกระทำซึ่งการได้ปัญญาจักษุแห่งพวกเขา เหตุนั้น จึงทรงพระนามว่า จกฺขุภูโต ผู้ทรงเป็นเพียงดังจักษุ. พระผู้มีพระภาค พระองค์นี้ ทรงเป็นเพียงดังธรรม ของเหล่าสัตว์ เพราะทรงกระทำซึ่งการได้โลกุตตรธรรมแห่งพวกเขา เหตุนั้น จึงทรงพระนามว่า ธมฺมภูโต ผู้ทรงเป็นเพียงดังธรรม. พระผู้มีพระภาค พระองค์นี้ ทรงเป็นเพียงดังพรหม เพราะมีหทัยเยือกเย็นเสมอ เหตุนั้น จึงทรงพระนามว่า พฺรหฺมภูโต ผู้ทรงเป็นเพียงดังพรหม. บุคคลนี้ เป็นเพียงดังคนบอด เหตุนั้น จึงชื่อว่า อนฺธภูโต ผู้เป็นเพียงดังคนบอด.

สงฺขฺโยภยปโท ยถา? ทฺเว วา ตโย วา ปตฺตา ทฺวิตฺติปฺปตฺตา, อิธ วาสทฺทาเยว อญฺญปทานิ นาม, อนิยมภูโต เตสํ อตฺโถ อญฺญปทตฺโถ นามฯ ทฺวีหํ วา ตีหํ วา ทฺวีหตีหํ, ฉ วา ปญฺจ วา วาจา ฉปฺปญฺจวาจาฯ เอวํ สตฺตภฺฐมาสา, เอกโยชนทฺวิโยชนานิ อิจฺจาทิฯ

สังขโยภยบท มีตัวอย่างเช่น บาตร สอง หรือสามใบ ชื่อว่า ทฺวิติปฺปตฺตา บาตร สองหรือสามใบ. วา ศัพท์เท่านั้น ในที่นี้ ชื่อว่า อัญญบท, เนื้อความที่แน่นอน ของอัญญบทเหล่านั้น ชื่อว่า อัญญปทัตถะ. สองหรือสามวัน ชื่อว่าทฺวีหตีหํ สองหรือสามวัน, คำพูด ๖ คำ หรือ คำพูด ๕ คำ ชื่อว่า ฉปฺปญฺจวาจา คำพูดหกหรือห้าคำ. สตฺตภฺฐมาสา เจ็ดหรือแปดเดือน, เอกโย

ชนทฺวิโยชนานิ หนึ่งโยชน์ หรือ สองโยชน์ ก็เช่นเดียวกันนี้.

ทิสนฺตราพตฺโถ ยถา? ทกฺขิณสฺสา จ ปุพฺพสฺสา จ ยทนฺตราฬ โหติ สา ทกฺขิณปุพฺพาฯ เอวํ ปุพฺพุตฺตรา, ปจฺฉิมุตฺตรา, อปรทกฺขิณา, มหาวุตฺตินา ปุพฺพปเท รสฺสตฺตํ ฯ ทกฺขิณา จ สา ปุพฺพา จาติ ทกฺขิณปุพฺพา อิจฺจาทินา กมฺมธารโยปิ ยุชฺชติฯ

ทิสันตราพัตถพหุพพีหิสมาส ตัวอย่างเช่น ทิศใด อยู่ระหว่างทิศใต้ และ ทิศตะวันออก ทิศนั้น ชื่อว่า ทกฺขิณปุพฺพา ทิศตะวันออกเฉียงใต้. ปุพฺพุตฺตรา ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ, ปจฺฉิมุตฺตรา ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ, อปรทกฺขิณา ทิศตะวันตกเฉียงใต้ ก็มีนัยเช่นนี้. ที่บทหน้าเป็นรัสสะ ด้วยมหาสูตร. แม้เป็นกัมมธารยสมาส อย่างนี้ ก็ใช้ได้ เช่น ทิศใต้ ด้วย ทิศใต้นั้น เป็นทิศตะวันออก ด้วย ชื่อว่า ทกฺขิณปุพฺพา ทิศตะวันออกที่เป็นทิศใต้.

พฺยติหารลกฺขเณ[๗๑] –

ในพยติหารลักขณพหุพพีหิสมาส มีการสำเร็จรูปตามหลักการของสูตรเหล่านี้

๓๕๔. ตตฺถ คเหตฺวา เตน ปหริตฺวา ยุทฺเธ สรูปํ.

๓๕๔. ตตฺถ คเหตฺวา เตน ปหริตฺวา ยุทฺเธ สรูปํ.

บทที่มีรูปเสมอกัน ย่อมเป็นสมาส ในอัญญปทัตถะ อันเป็นการต่อสู้โดยดึงที่สิ่งนั้นและตีด้วยสิ่งนั้น

สตฺตมฺยนฺตํ ตติยนฺตญฺจ สมานรูปํ สฺยาทฺยนฺตปทํ ตตฺถ คเหตฺวา เตน ปหริตฺวา ยุทฺเธ อญฺญปทตฺเถ เอกตฺถํ โหติ วาฯ

นามศัพท์ อันมีรูปเสมอกัน ซึ่งลงสัตตมีวิภัตติ และ ตติยาวิภัตติ เป็นสมาสกัน ในอรรถของบทอื่น ซึ่งเป็นการต่อสู้โดยจับทิ้งที่สิ่งนั้น ตีกันด้วยสิ่งนั้น ได้บ้าง.

๓๕๕. จิ วีติหาเร[๗๒] ฯ

๓๕๕. จิ วีติหาเร

---

[๗๑] [ก. ๓๒๘; รู. ๓๕๒; นี. ๗๐๘]

[๗๒] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐] โมคฺ. เป็น จิ วีติหาเร.

อญฺญปทตฺถวิสเย กฺริยาพฺยติหาเร คมฺยมาเน ปทนฺเต งานุพนฺโธ อิปจฺจโย โหติ, เอตฺถ อิกาโร รสฺโส เอวฯ

เมื่อการไม่นำไปล่วงเลย อันเป็นที่ตั้งแห่งเนื้อความของอัญญบท ถูกรู้อยู่ ลง อิปัจจัย ท้ายบท.

เมื่อการไม่นำไปล่วงเลยแห่งกริยา [การกระทำกิริยาชนิดเดียวกันต่อกันและกัน] อันเป็นที่ตั้งแห่งเนื้อความของบทอื่น [อัญญปทัตถะ] ถูกรู้อยู่ ลง อิปัจจัย ซึ่งมี ง เป็นอนุพันธ์ ท้ายบท, ในที่นี้ ลง อิอักษร ซึ่งเป็นรัสสะเท่านั้น.

๓๕๖. งิ สฺมิจ [๗๓]ฯ

๓๕๖. งิ สฺมิจ.

ในเพราะบทหลัง อันมีอิปัจจัยเป็นที่สุด แปลงสระที่สุดของบทหน้าเป็น อา.

งิปจฺจยนฺเต อุตฺตรปเท ปเร ปุพฺพปทนฺตสฺส อาตฺตํ โหติฯ

ความเป็น อา แห่งสระที่สุดของบทหน้า ย่อมมีเพราะบทหลังอันลง อิปัจจัย.

เกเสสุ จ เกเสสุ จ คเหตฺวา อิทำ ยุทฺธำ ปวตฺตตีติ เกสาเกสิ, ทณฺเฑหิ จ ทณฺเฑหิ จ ปหริตฺวา อิทำ ยุทฺธำ ปวตฺตตีติ ทณฺฑาทณฺฑิฯ เอวำ มุฏฺฐามุฏฺฐิ, มุสลามุสลิฯ

การต่อสู้ นี้ ย่อมเป็นไป โดยจับที่ผมและที่ผมเหตุนั้น จึงชื่อว่า เกสาเกสิ (ดึงผมกันและกัน). การต่อสู้นี้ เป็นไปโดยตีกันด้วยท่อนไม้และท่อนไม้ เหตุนั้น จึงชื่อว่า ทณฺฑาทณฺฑิ (ใช้ท่อนไม้ตีกันและกัน). มุฏฺฐามุฏฺฐิ ดึงศีรษะกันและกัน. มุสลามุสลิ (ใช้สากตีกันและกัน) ก็เช่นเดียวกันนี้.

อิติ ปฐมาพหุพฺพีหิฯ

ปฐมาพหุพพีหิสมาสเป็นอย่างนี้

ทุติยาพหุพฺพีหิ

อาคตา สมณา อิมำ สงฺฆารามำ โสยำ อาคตสมโณ, สงฺฆาราโมฯ เอตฺถ จ สมาสปทสฺส อตฺโถ ทุวิโธ วาจฺจตฺโถ, อภิเธยฺยตฺโถ จาติฯ

ทุติยาพหุพพีหิสมาส

ตัวอย่างเช่น สมณะมาแล้วสู่อารามสงฆ์นี้ อารามสงฆ์นี้นั้น ชื่อว่า อาคตสมโณ มีสมณะมาแล้ว ได้แก่ สงฺฆาราโม. ในตัวอย่างนี้ บทสมาสมีเนื้อความสองอย่างคือ วาจจัตถะ (อรรถของวิภัตติมีกรรมเป็นต้น

[๗๓] [ก. ๔๐๓; รู. ๓๕๔] โมคฺ. เป็น จิสฺมิ.

ที่บทสมาสกล่าวถึง) และ อภิเธยยัตถะ (อรรถอื่นอันเป็นทัพพะที่บทสมาสกล่าวถึง โดยมีกรรมสัตติอยู่ร่วมด้วย) .

ตตฺถ สงฺฆารามสฺส สมเณหิ ปตฺตพฺพภาวสงฺขาตา กมฺมสตฺติ วาจฺจตฺโถ นาม, สตฺติมนฺตภูโต สงฺฆาราโม อภิเธยฺยตฺโถ นามฯ

บรรดาเนื้อความสองประการนั้น กัมมสัตติ กล่าวคือ ความเป็นสถานที่ถูกพระสมณะทั้งหลายมาถึงแห่งอารามสงฆ์ชื่อว่า วาจจัตถะ, ศัพท์ว่า “สงฺฆาราม” (อารามสงฆ์) อันมีสัตติ ชื่อว่า อภิเธยยัตถะ.

ตตฺถ อาคตสมณสทฺโท วาจฺจตฺถเมว อุชุ วทติ, น อภิเธยฺยตฺถ์, อาคตสมโณติ สุตฺวา สมเณหิ ปตฺตพฺพภาวมตฺตำ ชานาติ, สงฺฆารามทพฺพำ น ชานาตีติ วุตฺตำ โหติ , ตสฺมา ตสฺส อภิเธยฺยตฺโถ อญฺเญน สงฺฆารามสทฺเทน อาจิกฺขิยติ, วาจฺจตฺถสฺส ปน เตน อุชุ วุตฺตตฺตา ปุน วตฺตพฺพาภาวโต ทุติยาวิภตฺติยา อาจิกฺขนกิจฺจำ นตฺถิ, ตสฺมา สงฺฆารามปเท ทุติยาวิภตฺติสมฺภโว นตฺถิ, ลิงฺคตฺถมตฺตวิสยา ปฐมาวิภตฺติ เอว ปวตฺตติ, ปุน ปทนฺตรสมฺพนฺเธ สติ ‘‘สงฺฆารามำ ปสฺสติ อาคตสมณำ, สงฺฆาราเมน คาโม โสภติ อาคตสมเณน, สงฺฆารามสฺส ปูเชติ อาคตสมณสฺสา’’ติอาทินา ตโต สพฺพา วิภตฺติโย ปวตฺตนฺติฯ เอส นโย สพฺเพสุ วาจกปเทสุ เนตพฺโพติฯ

บรรดาวาจจัตถะและอภิเธยยัตถะนั้น ศัพท์ว่า “อาคตสมณ” กล่าววาจจัตถะ โดยตรง, มิใช่กล่าวอภิเธยยัตถะ หมายความว่า ครั้นผู้ฟังได้ยินคำว่า อาคตสมโณ ก็จะทราบเพียงความเป็นสถานที่อันสมณะมาถึง, แต่ไม่ทราบทัพพะคืออารามสงฆ์ (คือ ไม่รู้ว่ามาถึงสถานที่ใด). เพราะเหตุนั้น อภิเธยยัตถะ ของบทสมาสนั้น ถูกศัพท์ว่า “สงฺฆาราม” อันเป็นบทอื่นกล่าวถึง. ส่วนทุติยาวิภัตติ จะไม่มี กิจคือการกล่าวเพราะไม่มีอรรถกรรมที่ตนพึงกล่าวอีก เหตุที่วาจจัตถะ (คืออรรถกรรมของทุติยาวิภัตติ) ถูกอาคตสมณศัพท์ อันเป็นบทสมาสกล่าวถึงโดยตรงไปแล้ว, เพราะฉะนั้น จึงไม่ลงทุติยาวิภัตติที่บทว่า สงฺฆาราม, จะลงได้ก็แต่ปฐมาวิภัตติเท่านั้น อันมีฐานะเพียงลิงคัตถะ, เมื่อจะต้องมีความสัมพันธ์กับบทอื่นอีก จึงลงวิภัตติทั้งปวง ท้ายบทว่า “สงฺฆาราม” นั้น โดยนัยว่า สงฺฆารามำ ปสฺสติ อาคตสมณำ ย่อมเห็นซึ่งอารามสงฆ์อันมีสมณะมาถึงแล้ว, สงฺฆาราเมน คาโม โสภติ อาคตสมเณน หมู่บ้านย่อมงามด้วยอารามสงฆ์ อันมีสมณะมาถึงแล้ว, สงฺฆารามสฺส ปูเชติ อาคตสมณสฺส ย่อมบูชา ต่ออารามสงฆ์

อาคตสมณา สาวตฺถิ, อาคตสมณํ เชตวนํ, อาคจฺฉนฺติ สมณา อิมนฺติ วา อาคตสมโณ, วิหาโรฯ อารูฬฺหา วานรา อิมํ รุกฺขนฺติ อารูฬฺหวานโร, รุกฺโขฯ สมฺปตฺตา คามิกา ยํ คามนฺติ สมฺปตฺตคามิโกฯ เอวํ ปวิฏฺฐคามิโก อิจฺจาทิฯ

อันมีสมณะมาถึงแล้ว เป็นต้น. บัณฑิตพึงนำนัยยะเช่นนี้มาใช้ ในวาจกบท (คือบทพหุพพีหิสมาส) ทั้งหมด.

อาคตสมณา สาวตฺถิ (เมืองสาวัตถี ชื่อว่า มีสมณมาแล้ว), อาคตสมณํ เชตวนํ (เชตวันมหาวิหาร ชื่อว่า มีสมณะมาแล้ว), อีกนัยหนึ่ง สมณะท. ย่อมมาสู่วิหารนี้ เหตุนั้น จึงชื่อว่า อาคตสมโณ ได้แก่ วิหาโร (วิหาร). วานร ขึ้นแล้ว สู่ต้นไม้นี้ เหตุนั้น จึงชื่อว่า อารูฬฺหวานโร, ได้แก่ รุกฺโข (ต้นไม้). ชาวบ้าน มาถึงพร้อมกันแล้ว สู่หมู่บ้านใด เหตุนั้น หมู่บ้านนั้น ชื่อว่า สมฺปตฺตคามิโก มีชาวบ้านมาถึงพร้อมกันแล้ว. ปวิฏฺฐคามิโก (หมู่บ้านมีชาวบ้านเข้าไปแล้ว) ก็เช่นเดียวกันนี้.

อิติ ทุติยาพหุพฺพีหิฯ

ทุติยาพหุพพีหิสมาส เป็นอย่างนี้

ตติยาพหุพฺพีหิ

ชิตานิ อินฺทฺริยานิ เยนาติ ชิตินฺทฺริโย, สมโณฯ ทิฏฺโฐ จตฺุสจฺจธมฺโม เยนาติ ทิฏฺฐธมฺโมฯ เอวํ ปตฺตธมฺโม, วิทิตธมฺโม, ปริโยคาฬฺหธมฺโม, กตานิ จตฺุมคฺคกิจฺจานิ เยนาติ กตกิจฺโจ, พหุวจเน สติ กตานิ กิจฺจานิ เยหิ เต กตกิจฺจา, อรหนฺโตฯ ธมฺเมน อธิคตา โภคา เยนาติ ธมฺมาธิคตโภโค, ปุริโสฯ เอวํ อธมฺมาธิคตโภโคฯ เอวํ กตฺตริฯ กรเณ ปน ฉินฺโน รุกฺโข เยนาติ ฉินฺนรุกฺโข, ผรสุ อิจฺจาทิฯ

ตติยาพหุพพีหิสมาส

มีตัวอย่างว่า อินทรีย์ท.อันสมณะใด ชนะแล้ว เหตุนั้น สมณะนั้น ชื่อว่า ชิตินฺทฺริโย ผู้มีอินทรีย์อันตนชนะแล้ว, ได้แก่ สมณะ. ธรรมคือสัจจะ๔ อันบุคคลใดเห็นแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ทิฏฺฐธมฺโม ผู้มีธรรมอันตนเห็นแล้ว. ปตฺตธมฺโม (มีธรรมอันบรรลุแล้ว), วิทิตธมฺโม (มีธรรมอันตนรู้แล้ว), ปริโยคาฬฺหธมฺโม (มีธรรมอันตนหยั่งลงรอบแล้ว) ก็เช่นเดียวกันนี้. กิจในมรรค๔ อันผู้ใดกระทำแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า กตกิจฺโจ มีกิจอันตนทำแล้ว. ได้แก่ พระอรหันต์. โภคทรัพท์อันบุรุษใดบรรลุแล้วโดยธรรม เหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า ธมฺมาธิคตโภโค มีโภคะอันตนบรรลุแล้วโดยธรรม ได้แก่ บุรุษ. อธมฺมาธิคตโภโค ผู้มีโภคะอันตนบรรลุแล้วโดยอธรรม ก็เช่นเดียวกันนี้. ในอรรถกัตตาเป็นอย่างนี้. ส่วนในอรรถกรณะ เช่น ต้นไม้อันบุคคลตัด

แล้วด้วยขวานใด เหตุนั้น ขวานนั้น ชื่อว่า ฉินฺนรุกฺโข มีต้นไม้อันตัดแล้ว ได้แก่ ผรสุ (ขวาน) ดังนี้เป็นต้น. [๗๔]

อิติ ตติยาพหุพฺพีหิฯ **ตติยาพหุพพีหิสมาสเป็นเช่นนี้.**

จตุตฺถีพหุพฺพีหิ **จตุตถีพหุพพีหิสมาส**

ทินฺโน สุงฺโก ยสฺส รญฺโญ โสยํ ทินฺนสุงฺโก, อุปนีตํ โภชนํ ยสฺสาติ อุปนีตโภชโน, นตฺถิ ตุโล เอตสฺสาติ อตุโล, ‘ฏ นญสฺสา’ติ น-การสฺส ฏตฺตํ, นตฺถิ ปฏิปุคฺคโล ยสฺสาติ อปฺปฏิปุคฺคโล, นตฺถิ สีลํ อสฺสาติ ทุสฺสีโล, นตฺถิ ปฏิสนฺธิปญฺญา อสฺสาติ ทุปฺปญฺโญ, ‘ฆปสฺสนฺตสฺสาปฺปธานสฺสา’ติ สุตฺเตน ฆสญฺญสฺส อาสฺส รสฺสตฺตํฯ นตฺถิ สีลํ อสฺสาติ นิสฺสีโล, นิปฺปญฺโญ, อปญฺโญ, วิรูปมุขํ อสฺสาติ ทุมฺมุโขฯ เอวํ ทุมฺมโน, ทุพฺพณฺโณ, นตฺถิ อตฺตโน อุตฺตโร อธิโก ยสฺสาติ อนุตฺตโร, ‘อน สเร’ติ สุตฺเตน นสฺส อนฯ

ภาษีอันประชาชนถวายแล้ว แก่พระราชาพระองค์ใด พระราชาพระองค์นั้น ชื่อว่า ทินฺนสุงฺโกมีภาษีอันประชาชนถวายแล้ว. โภชนะอันบุคคลน้อมไปแล้ว แก่สมณะองค์ใด เหตุนั้น สมณะนั้น ชื่อว่า อุปนีตโภชโน. ผู้เสมอกัน ย่อมไม่มี แก่พระผู้มีพระภาคพระองค์นี้ เหตุนั้น จึงทรงพระนามว่า อตุโล. แปลง น เป็น อ ด้วยสูตรว่า “ฏ นญญสฺส (?). บุคคลผู้เปรียบได้ ย่อมไม่มีแก่ พระผู้มีพระภาพระองค์นี้ เหตุนั้น จึงทรงพระนามว่า อปฺปฏิปุคฺคโล, ศีล ย่อมไม่มีแก่บุรุษนี้ เหตุนั้น จึงชื่อว่า ทุสฺสีล ไม่มีศีล, ปฏิสนธิปัญญา ย่อมไม่มีแก่บุรุษนี้ เหตุนั้น จึงชื่อว่า ทุปฺปญฺโญ ไม่มีปัญญา, อา อันมีชื่อว่า ฆ เป็นรัสสะ ด้วยสูตร “ฆปสฺสนฺตสฺสาปฺปธานสฺส” (?). ศีล ย่อมไม่มีแก่บุคคลนี้ เหตุนั้น จึงชื่อว่า นิสฺสีโล. นิปฺปญฺโญ ผู้ไม่มีปัญญา, อปญฺโญ ผู้ไม่มีปัญญา. ใบหน้า ที่น่าเกลียด มีอยู่แก่บุรุษนี้ เหตุนั้น จึงชื่อว่า ทุมฺมุโข ผู้มีใบหน้าที่น่าเกลียด, ทุมฺมโน มีใจเสีย, ทุพฺพณฺโณ บุรุษผู้มีผิวพรรณทราม ก็เช่นเดียวกันนี้. ผู้สูง คือ เหนือกว่า แห่งตน ย่อมไม่มีแก่พระผู้ภาคพระองค์นี้ เหตุนั้น จึงทรงพระนามว่า อนุตฺตโร, แปลง น เป็น อน ด้วยสูตรว่า “อน สเร”

---

[๗๔] หมายความว่า อัญญบทกับสมาสบทสัมพันธ์กันโดยเป็น กัตตา – กริยา และ กรณะ เครื่องกระทำ และ กริยา การกระทำ. แม้ในสหาทิโยค – สหาทิโยควันตะ ก็มี เช่น สุโข สวาโส เยน โส สุขสวาโส การอยู่ร่วมกันกับด้วยบัณฑิตใดเป็นสุข เหตุนั้น บัณฑิตนั้น ชื่อว่า มีการอยู่ร่วมกันเป็นสุข. กรณีนี้ท่านจะแสดงไว้ในลำดับถัดจากสัตตมีพหุพพีหิสมาส.

อิธ พาหิรตฺถพหุพฺพีหิ นาม วุจฺจติ, สตฺตาหํ ปรินิพฺพุตสฺส อสฺสาติ สตฺตาหปรินิพฺพุโต, อจิรํ ปรินิพฺพุตสฺส อสฺสาติ อจิรปรินิพฺพุโต, มาโส ชาตสฺส อสฺสาติ มาสชาโต, ทฺเวมาสชาโต, เอโก มาโส อภิสิตฺตสฺส อสฺส รญฺโญติ เอกมาสาภิสิตฺโต, เอกาหํ มตสฺส อสฺสาติ เอกาหมตๆ เอวํ ทฺวีหมตๆ, ตีหมตๆ, เอกาหํ ปฏิจฺฉนฺนาย อสฺสาติ เอกาหปฺปฏิจฺฉนฺนาๆ เอวํ ทฺวีหปฺปฏิจฺฉนฺนา, อาปตฺติๆ โยชนํ คตสฺส อสฺสาติ โยชนคโต, ทฺวิโยชนคโต อิจฺจาทิๆ

จตุตถีพหุพพีหิสมาส ในตัวอย่างเหล่านี้ เรียกว่า พาหิรัตถพหุพพีหิสมาส[๗๕], เจ็ดวัน ย่อมมี แก่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ผู้ปรินิพพานแล้ว เหตุนั้น จึงทรงพระนามว่า สตฺตาหปรินิพฺพุโต ผู้ปรินิพพานแล้วเจ็ดวัน.กาลไม่นาน ย่อมมี แก่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ผู้ปรินิพพานแล้ว เหตุนั้น จึงทรงพระนามว่า อจิรปรินิพฺพุโต ผู้ทรงปรินิพพานแล้วไม่นาน. หนึ่งเดือน ย่อมมีแก่ กุมารนั้นผู้เกิดแล้ว เหตุนั้น จึงชื่อว่า มาสชาโต ผู้เกิดแล้วหนึ่งเดือน, เทฺวมาสชาโต (เกิดแล้วสองเดือน). หนึ่งเดือน ย่อมมี แก่พระราชานั้น ผู้ทรงอภิเษกแล้ว เหตุนั้น จึงทรงพระนามว่า เอกมาสาภิสิตฺโต พระราชาผู้อภิเษกแล้วหนึ่งเดือน. หนึ่งวัน ย่อมมี แก่บุรุษนั้น ผู้ตายแล้ว เหตุนั้น จึงชื่อว่า เอกาหมตๆ ผู้ตายแล้วหนึ่งวัน, ทฺวีหมตๆ ผู้ตายแล้วสองวันมี, ตีหมตๆ ผู้ตายแล้วสามวัน ก็เช่นเดียวกันนี้, หนึ่งวันแห่งการปกปิด ย่อมมีแก่ อาบัตินั้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า เอกาหปฺปฏิจฺฉนฺนา อาบัติที่ปกปิดไว้หนึ่งวัน ได้แก่ อาบัติ, ทฺ

---

[๗๕] พาหิรัตถพหุพพีหิสมาส หมายถึง พหุพพีหิสมาสที่มีบทส่วนหนึ่งเป็นวิเสสนะของอัญญบท เช่น มาโส ชาตสฺส อสฺสาติ มาสชาโต เดือนหนึ่ง มีอยู่แก่กุมารนั้น ผู้เกิดแล้ว เพราะเหตุนั้น กุมารนั้น ชื่อว่า มาสชาโต ผู้เกิดมาแล้วได้เดือนหนึ่ง. ตัวอย่างนี้ บทว่า ชาตสฺส (ในขั้นตอนของรูปวิเคราะห์) เป็นวิเสสนะของอัญญบทกล่าวคือ บทว่า อสฺส ซึ่งเป็นบทที่เป็นภายนอกจากบทสมาส ดังนั้น ในฐานะที่เป็นสมาสที่มีบทส่วนหนึ่งเป็นวิเสสนของบทภายนอก จึงเรียกว่า พาหิรัตพหุพพีหิสมาส. (บทหลัง คือ ชาตสฺส มีอรรถที่ตั้ง (วิภัตติและความหมาย) เป็นอันเดียวกันหรือเสมอกับบทอื่นจากบทสมาส (อัญญบท) และ อัญญบท ก็แสดงความเป็นประธานของบทหลังนั้นและสัมพันธ์เข้ากับบทหลังโดยความเป็นวิเสสยะ ดังนั้น สมาสนี้ จึงถูกเรียกว่า พาหิรัตถะ.

คำว่า พาหิรัตถสมาส มีวิเคราะห์ว่า พาหิโย อตฺโถ ยสฺสาติ พาหิรตฺถ. เนื้อความอันเป็นภายนอก(จากสมาส) มีอยู่แก่สมาสนี้ เหตุนั้น จึงชื่อว่ พาหิรตฺถ. อนึ่งรูปวิเคราะห์นี้ เป็นรูปวิเคราะห์ที่พิเศษกว่าปกติ เพราะมีบทส่วนหนึ่งเป็นวิเสสนะของอัญญบท ตัวอย่างนี้ บทว่า ชาตสฺส เป็นวิเสสนะของอัญญบทกล่าวคือบทว่า อสฺส ซึ่งเป็นบทที่นอกจากบทสมาส. อีกตัวอย่างหนึ่งว่า สตฺตาหํ ปรินิพฺพุตสฺส อสฺสาติ สตฺตาหปรินิพฺพุโต อ.วัน๗ มีอยู่ แก่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้ปรินิพฺพานแล้ว เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชื่อว่า สตฺตาหปรินิพฺพุต ผู้ปรินิพพานได้แล้ว ๗ วัน. ตัวอย่งนี้ บทหลัง คือ ปรินิพฺพุต มีอรรถที่ตั้งเสมอกันกับบทอื่นจากบทที่จะถูกย่อ (อัญญบท) และอัญญบทก็แสดงความเป็นประธานของบทหลังนั้น และสัมพันธ์เข้ากับบทหลังนั้นโดยความเป็นวิเสสยะ. (เรียบเรียงจากคัมภีร์ปทวิจารทีปนี แปล)

วีหปฺปฏิจฺฉนฺนา อาบัติที่ปกปิดไว้สองวัน ก็เช่นเดียวกันนี้, หนึ่งโยชน์ ย่อมมี แก่บุรุษนั้น ผู้เดินทางไปแล้ว เหตุนั้น จึงชื่อว่า โยชนคโต ผู้ไปเดินทางไปแล้วหนึ่งโยชน์, ทฺวิโยชนคโต ผู้ไปเดินทางไปแล้วสองโยชน์[๗๖].

อิติ จตุตฺถีพหุพฺพีหิฯ **จตุตถีพหุพพีหิสมาส เป็นอย่างนี้**

ปญฺจมีพหุพฺพีหิ **ปัญจมีพหุพพีหิสมาส**

นิคฺคตา ชนา อสฺมา คามาติ นิคฺคตชโน, อปคตํ กาพฺภา อิโตติ อปคตกาพฺโภ, ปโฏฯ อปคตกาพฺภา, วตฺถาฯ อเปตา วิญฺญาณา ยมฺหาติ อเปตวิญฺญาณา, มตสรีรา อิจฺจาทิฯ

ปัญจมีพหุพพีหิสมาส มีตัวอย่างเช่น ชนท. ออกไปแล้ว จากหมู่บ้านนี้ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า นิคฺคตชโน (คาโม) หมู่บ้านมีชนออกแล้ว[๗๗]. จุดดำหลุดไปแล้ว จากผ้านี้ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อปคตกาพฺโภ (ปโฏ) ผ้ามีจุดดำหลุดออกไปแล้ว, อปคตกาพฺภา (วตฺถา) ผ้ามีจุดดำหลุดออกไปแล้ว. วิญญาณ ออกแล้วจากสรีระแห่งบุคคลผู้ตายแล้ว ใด เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อเปตวิญฺญาณา (มตสรีรา) สรีระแห่งบุคคลผู้ตายแล้วอันมีวิญญาณออกแล้ว ได้แก่ มตสรีรา สรีระแห่งบุคคลผู้ตายแล้ว ดังนี้เป็นต้น.

อิติ ปญฺจมีพหุพฺพีหิฯ **ปัญจมีพหุพพีหิสมาสเป็นอย่างนี้**

ฉฏฺฐีพหุพฺพีหิ **ฉัฏฐีพหุพพีหิสมาส**

ฉินฺโน หตฺโถ ยสฺส โสติ ฉินฺนหตฺโถ, หตฺถจฺฉินฺโน, ชาโต ฉนฺโท ยสฺสาติ ชาตฉนฺโท, ฉนฺทชาโต, สญฺชาตํ

ฉัฏฐีพหุพพีหิสมาส มีตัวอย่างว่า มืออันขาดแล้ว ของบุรุษนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า

---

[๗๖] ในตัวอย่างเหล่านี้ คัมภีร์ปทรูปสิทธิจัดเป็นฉัฏฐีพหุพพีหิสมาส. และคัมภีร์ปทรูปสิทธิแปลและอธิบาย เล่ม ๒ ได้อ้างถึงมติคัมภีร์จินตาทีปนีว่า ชาตสฺส อสฺส เป็นฉัฏฐีวิภัตติลงในอรรถอนาทร แปลว่า อสฺส เมื่อทารกนั้น ชาตสฺส = ชายมานสฺสเกิดขึ้นมาโส หนึ่งเดือน อติกฺกนฺโต ล่วงผ่านแล้ว. ความหมายคือ เด็กนั้น มีอายุครบหนึ่งเดือน.

[๗๗] คัมภีร์ปทรูปสิทธิแปลและอธิบายเล่ม ๒ แนะให้แปลอีกนัยหนึ่ง โดยระบุอรรถกรรม, กรณะ, สัมปทาน, อปาทานและอธิกรณะ อันเป็นวาจจัตถะพร้อมทั้งอภิเธยยัตถะ ดังนี้ “ทุติยาพหุพพีหิสมาส ว่า อาคตสมโณ สงฺฆารามโม สังฆารามอันถูกสมณะมาถึง, ตติยาพหุพพีหิว่า ฉินฺนรุกฺโข ผรสุ ขวานเป็นเครื่องตัดต้นไม้, จตุตถีพหุพพีหิว่า ทินฺนสุงฺโก ราชา พระราชาผู้เป็นที่ถวายภาษีแห่งประชาชน, ปัญจมีพหุพพีหิว่า นิคฺคตชโน คาโม หมู่บ้านเป็นที่หลีกออกไปของชนท.สัตตมีพหุพพีหิว่า พหุนทิโก ชนปโท ชนบทเป็นที่ตั้งแห่งแม่น้ำมาก”.

ปีติโสมนสฺสํ ยสฺสาติ สญฺชาตปีติโสมนสฺโส, ปีติโสมนสฺสสญฺชาโต, วิสุทฺธํ สีลํ ยสฺสาติ วิสุทฺธสีโล, สีลวิสุทฺโธ, มหนฺโต กาโย ยสฺสาติ มหากาโยฯ

ฉินฺนหตฺโถ (ปุริโส) บุรุษมีมือขาดแล้ว, มีรูปว่า หตฺถจฺฉินฺโน บ้าง, ฉันทะของบุคคลใด เกิดขึ้นแล้ว บุคคลนั้น ชื่อว่า ชาตฉนฺโท (ปุคฺคโล) บุคคลมีฉันทะเกิดขึ้นแล้ว มีรูปว่า ฉนฺทชาโต บ้าง. ปีติและโสมนัส ของสัตว์ใด เกิดขึ้นพร้อมแล้ว เหตุนั้น สัตว์นั้น ชื่อว่า ปีติโสมนสฺสสญฺชาโต (สตฺโต) มีปีติและโสมนัสเกิดขึ้นแล้ว, ศีล อันหมดจด ของบุคคลใด เกิดขึ้นแล้ว เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า วิสุทฺธสีโล (ปุคฺคโล) มีศีลอันหมดจดแล้ว. ร่างกาย ใหญ่ ของบุคคลใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า มหากาโย มีร่างกายใหญ่.

อิธ อุปมานปุพฺพปโท นาม วุจฺจติ, สุวณฺณสฺส วิย วณฺโณ ยสฺสาติ สุวณฺณวณฺโณ, พฺรหฺมุโน วิย สโร ยสฺสาติ พฺรหฺมสฺสโร, นาคสฺส วิย คติ อสฺสาติ นาคคติฯ เอวํ สีหคติ, นาควิกฺกโม, สีหวิกฺกโม, สีหสฺส วิย หนุ อสฺสาติ สีหหนุ, เอณิสฺส วิย ชงฺฆา ยสฺสาติ เอณิชงฺโฆ, อุสภสฺส วิย อสฺส ขนฺโธติ อุสภกฺขนฺโธ อิจฺจาทิฯ

ฉัฏฐีพหุพพีหิสมาส ในตัวอย่างเหล่านี้ เรียกว่า อุปมานบุพพบท. ผิวพรรณของพระผู้มีพระภาคใด เป็นเพียงดังผิวพรรณแห่งทอง มีอยู่ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชื่อว่า สุวณฺณวณฺโณ มีผิวพรรณเพียงดังผิวพรรณแห่งทอง, เสียงของพระผู้มีพระภาคพระองค์ใด เป็นเพียงดังเสียงของพรหม มีอยู่ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชื่อว่า พฺรหฺมสฺสโร มีเสียงเพียงดังเสียงแห่งพรหม, การดำเนินไปเพียงดังการดำเนินไปแห่งช้าง ของบุคคลใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า บุคคลนั้น ชื่อว่า นาคคติ มีการดำเนินไปเพียงดังการดำเนินไปแห่งช้าง. สีหคติ มีการดำเนินไปเพียงการดำเนินไปแห่งราชสีห์, นาควิกฺกโม (มีการเยื้องกรายเพียงดังการเยื้องกรายแห่งช้าง), สีหวิกฺกโม (มีการเยื้องกรายเพียงดังการเยื้องกรายแห่งราชสีห์), ก็เช่นเดียวกันนี้. คาง ของบุคคลใด เพียงดังคางของราชสีห์ มีอยู่เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า สีหหนุ มีคางเพียงดังคางแห่งราชสีห์. แข้ง ของบุคคลใด เพียงดัง แข้งของเนื้อทราบ มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคล

นั้นชื่อว่า เอณิชงฺโฆ มีแข้งเพียงดังแข้งแห่งเนื้อทราย. ลำตัวของบุคคลนั้น เพียงดังลำตัวของโคประเสริฐ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า อุสภกฺขนฺโธ มีลำตัวเพียงดังลำตัวของโคประเสริฐ ดังนี้เป็นต้น

รูปำ วุจฺจติ สภาโว, ยาทิสำ รูปำ อสฺสาติ ยถารูปำฯ เอวำ ตถารูปำ, เอวำ รูปำ อสฺสาติ เอวรูปำ, พินฺทุโลโปฯ เอวำ อาทิ อสฺสาติ เอวมาทิฯ ตถา อิจฺจาทิ, อิจฺเจวมาทิ, อีทิสำ นามำ ยสฺสาติ อิตฺถนฺนาโม, เอวำนาโม, กีทิสำ นามำ ยสฺสาติ กินฺนาโม, ‘โกนาโม’ติ เอตฺถ มหาวุตฺตินา กิสทฺทสฺส โกตฺตำฯ

สภาวะ เรียกว่า รูป, สภาวะ อันเช่นใด ของวัตถุนั้น มีอยู่ เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า ยถารูปำ มีสภาวะเช่นใด , ตถารูปำ (วัตถุอันมีสภาวะเช่นนั้น) ก็เช่นเดียวกันนี้, สภาวะอย่างนี้ ของวัตถุใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า เอวรูปำ มีสภาวะอย่างนี้, ลบนิคคหิต. อย่างนี้ เป็นต้น ของธรรมนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า เอวมาทิ ธรรม มีอย่างนี้เป็นต้น. อิจฺจาทิ มีอย่างนี้เป็นต้น, อิจฺเจวมาทิ มีอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้เป็นต้น ก็เช่นเดียวกันนี้. ชื่อ เช่นนี้ ของภิกษุใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า มีชื่อเช่นนี้. เอวำนาโม มีชื่ออย่างนี้ ก็เช่นเดียวกันนี้. ชื่อเช่นไร ของภิกษุนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า กินฺนาโม มีชื่อเช่นไร, ส่วนในรูปว่า “โกนาโม” นี้ แปลง กิำ เป็น โก ด้วยมหาสูตร.

โก สมุทโย ยสฺส ธมฺมสฺสาติ กิำสมุทโย, กา ชาติ ยสฺสาติ กิำชาติโก, กิำนิทานำ ยสฺสาติ กิำนิทาโน, กติ วสฺสานิ ยสฺสาติ กติวสฺโส, โก อตฺโถ อสฺสาติ กิมตฺถำ, วจนำฯ ‘กฺวตฺโถ’ติ มหาวุตฺตินา กิสทฺทสฺส โกตฺตำ, ยาทิโส อตฺโถ อสฺสาติ ยทตฺโถ, ตาทิโส อตฺโถ อสฺสาติ ตทตฺโถ, เอทิโส อตฺโถ ยสฺส วินยสฺสาติ เอตทตฺโถ, วินโยฯ เอตทตฺถา, วินยกถาฯ เอตทตฺถำ, โสตาวธานำ อิจฺจาทิฯ

อะไร เป็นเหตุ ของธรรมใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า กิำสมุทโย มีอะไรเป็นเหตุ, อะไรเป็นความเกิดขึ้น ของธรรมใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า กิำชาติโก มีอะไรเป็นความเกิดขึ้น, อะไรเป็นนิทาน (เหตุ) ของธรรมใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า มีอะไรเป็นนิทาน, พรรษา เท่าไร ของภิกษุใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า กติวสฺโส มีพรรษาเท่าไร, อะไรเป็นความหมาย ของคำพูดนั้น เพราะเหตุนั้น คำนั้น ชื่อว่า กิมตฺถำ มีอะไรเป็นความหมาย, ประโยชน์เช่นนี้ ของพระวินัยใด มีอยู่

เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า เอตทตฺโถ (วินโย) มีประโยชน์เช่นนี้ ได้แก่ พระวินัย. เอตทตฺถา (วินยกถา) การตรัสพระวินัย (หรือ คำสอนเกี่ยวกับพระวินัย) มีประโยชน์เช่นนี้, เอตทตฺถํ (โสตาวธานํ) การเงี่ยโสตลงฟัง มีประโยชน์เช่นนี้ ดังนี้เป็นต้น.

อิติ ฉฏฺฐีพหุพฺพีหิฯ

ฉัฏฐีพหุพพีหิสมาสเป็นอย่างนี้

สตฺตมีพหุพฺพีหิ

สมฺปนฺนานิ สสฺสานิ ยสฺมิ ชนปเท โสยํ สมฺปนฺนสสฺโส, สุลภา ภิกฺขา ยสฺมิ ชนปเท โสยํ สุภิกฺโข, ทุลฺลภา ภิกฺขา ยสฺมินฺติ ทุพฺภิกฺโข, พหโว คามา อสฺมิ ชนปเทติ พหุคาโมฯ เอวํ พหุชโน, คาโมฯ นตฺถิ คาม เขตฺตํ ยสฺมิ อรญฺเญ ตยิทํ อคามกํ, สมาสนฺเต โกฯ สวิชฺชนฺติ มนุสฺสา ยสฺมิ คาเม สมนุสฺโส, น วิชฺชนฺติ มนุสฺสา ยสฺมิ คาเม อมนุสฺโส อิจฺจาทิฯ

สัตตมีพหุพพีหิ

สัตตมีพหุพพีหิสมาสมีตัวอย่างว่า ข้าวกล้า อันสมบูรณ์แล้ว ในแคว้นใด มีอยู่ แคว้นนั้น ชื่อว่า สมฺปนฺนสสฺโส มีข้าวกล้าสมบูรณ์ (แคว้นเป็นที่ตั้งแห่งข้าวกล้าอันสมบูรณ์), ภิกษา หาได้ง่าย ในแคว้นใด แคว้นนั้น มีอยู่ ชื่อว่า สุภิกฺโข, ภิกษา หาได้ยาก ในแคว้นใด มีอยู่ แคว้นนี้นั้น ชื่อว่า ทุพฺภิกฺโข, หมู่บ้านมาก ในแคว้นใด มีอยู่ แคว้นนี้นั้น ชื่อว่า พหุคาโม, พหุชโน หมู่บ้านมีชนมาก ได้แก่ คาโม หมู่บ้าน, บ้านและที่นา ในป่าใด ย่อมไม่มี ป่านี้นั้น ชื่อว่า อคามกํ ป่าอันไม่มีบ้านและนา, ลง ก อาคมในที่สุดแห่งบทสมาส. มนุษย์ท. มีอยู่ ในบ้านใด หมู่บ้านนี้นั้น ชื่อว่า สมนุสฺโส มีมนุษย์, มนุษย์ท. ไม่มี ในบ้านใด หมู่บ้านนั้น ชื่อว่า อมนุสฺโส ไม่มีมนุษย์ ดังนี้เป็นต้น.

อิติ สตฺตมีพหุพฺพีหิฯ

สัตตมีพหุพพีหิสมาส เป็นอย่างนี้

ภินฺนาธิกรณพหุพฺพีหิ

ภินฺนาธิกรณพหุพฺพีหิ นาม วุจฺจติ, เอกรตฺตึ วาโส อสฺสาติ เอกรตฺติวาโส, สมาเนน ชเนน สทฺธึ วาโส อสฺสาติ สมานวาโส, อุภโต กมฺมโต อุปฺปนฺนํ พฺยญฺชนทฺวยํ อสฺสาติ อุภโตพฺยญฺชโน, อลุตฺตสมาโสฯ เอวํ กณฺฐสฺมึ กาโฬ อสฺสาติ กณฺเฐกาโฬ, อุรสฺมึ โลมานิ อสฺสาติ อุรสิ

ภินนาธิกรณพหุพพีหิสมาส

พหุพพีหิสมาส ที่เรียกว่า ภินนาธิกรณพหุพพีหิสมาส (พหุพพีหิสมาสที่มีบททั้งสองต่างเนื้อความกล่าวคือต่างวิภัตติกัน) มีตัวอย่างว่า การอยู่สิ้นหนึ่งราตรี ของบุรุษนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า เอกรตฺติวาโส มีการอยู่สิ้นราตรีหนึ่ง. การอยู่ กับด้วยชนผู้เสมอ

โลโม, ยสฺส หตฺเถ ปตฺโต อตฺถีติ ปตฺตหตฺโถฯ เอวํ อสิหตฺโถ, ทณฺฑหตฺโถ, ฉตฺตํ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ ฉตฺตปาณิฯ เอวํ สตฺถปาณิ, ทณฺฑปาณิ, วชิรปาณิ, ทาเน อชฺฌาสโย อสฺสาติ ทานชฺฌาสโย, ทานาธิมุตฺติโก, พุทฺเธสุ ภตฺติ อสฺสาติ พุทฺธภตฺติโก, พุทฺเธ คารโว อสฺสาติ พุทฺธคารโว, ธมฺมคารโว อิจฺจาทิฯ

กัน ของบุคคลนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า สมาสวาโส, อวัยะเพศสองอย่าง อันเกิดขึ้นแล้ว เพราะกรรมสองอย่าง ของบุคคลนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อุภโตพฺยญฺชโน, รูปนี้เป็นอลุตตสมาส. ตัวอย่างต่อไปนี้ ก็เป็นอลุตตสมาสเช่นเดียวกัน. ใฝดำ ที่คอ ของบุคคลนั้น มีอยู่ เหตุนั้น จึงชื่อว่า กณฺเฐกาโฬ. ขน ที่อกของพราหมณ์ใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อุรสิโลโม. บาตร ในมือ ของภิกษุใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า ปตฺตหตฺโถ. อสิหตฺโถ มีดาบในมือ, ทณฺฑหตฺโถ มีท่อนไม้ในมือ, ก็เช่นเดียวกันนี้. ร่ม มีอยู่ ในมือของ อุบาสกนั้น เหตุนั้น อุบาสกนั้น ชื่อว่า ฉตฺตปาณิ สตฺถปาณิ มีศาสตราในมือ, ทณฺฑปาณิ มีท่อนไม้ในมือ, วชิรปาณิ มีคทาเพชร ในมือ ก็เช่นเดียวกันนี้. ความน้อมใจในไป ในการให้ ของบุรุษนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า ทานชฺฌาสย (มีความน้อมใจไปในการให้) ทานาธิมุตฺติโก ผู้มีความน้อมไปในทาน, ความภักดี ในพระพุทธเจ้าท. ของพระสาวกนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น พระสาวกนั้น ชื่อว่า พุทฺธภตฺติโก (มีความภักดีในพระพุทธเจ้า), ความเคาระ ในพระพุทธเจ้า ของพระสาวกนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น พระสาวกนั้น ชื่อว่า พุทธคารโว มีความเคารพในพระพุทธเจ้า, ธมฺมคารโว มีความเคารพในพระธรรม ดังนี้เป็นต้น.

ติปทพหุพฺพีหิ

ติปทพหุพฺพีหิ นาม วุจฺจติ, ปรกฺกเมน อธิคตา สมฺปทา เยหิ เต ปรกฺกมาธิคตสมฺปทา, ธมฺเมน อธิคตา โภคา เยหิ เต ธมฺมาธิคตโภคา, โอณีโต ปตฺตมฺหา ปาณิ เยน โส โอณีตปตฺตปาณิ, สีหสฺส ปุพฺพทฺธํ วิย กาโย อสฺ

ติปทพหุพพีหิสมาส

พหุพพีหิสมาส ที่เรียกว่า ติปทพหุพพีหิสมาส (พหุพพีหิสมาส ที่มี ๓ บท) มีตัวอย่างว่า สมบัติ อันพระมหาบุรุษใด ได้รับแล้ว ด้วยความเพียร เพราะเหตุนั้น พระมหาบุรุษนั้น ชื่อว่า ปรกฺกมาธิคตสมฺปทา มีสมบัติอันตนได้รับแล้ว ด้วยความเพียร). โภคะ ท. อันบุคคล

สาติ สีหปุพฺพทฺธกาโย, มตฺตา พหโว มาตงฺคา ยสฺมิ วเนติ มตฺตพหุมาตงฺคํ อิจฺจาทิฯ

ใดได้รับแล้ว โดยชอบธรรม บุรุษนั้น ชื่อว่า ธมฺมาธิคต โภคา, มือ อันภิกษุใด นำออกแล้ว จากบาตร ภิกษุนั้น ชื่อว่า โอฉีตปตฺตปาณิ, พระกาย ของพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น ดุจดังกายท่อนหน้า ของราชสีห์ เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชื่อว่า สีหปุพฺพทฺธกาโย, ช้างท. ตกมันแล้ว ในป่าใด มาก เหตุนั้น ป่านั้น ชื่อว่า มตฺตพหุมาตงฺคํ (มีช้างอันตกมันแล้วมาก) ดังนี้เป็นต้น.

พหุพฺพีหิสมาโส นิฏฺฐิโตฯ

พหุพพีหิสมาส จบแล้ว

ทฺวนฺทสมาส

ทวันทสมาส

อถ ทฺวนฺทสมาโส ทีปิยเตฯ

จะแสดงทวันทสมาสสืบไป.

ทฺเว จ ทฺเว จ ปทานิ ทฺวนฺทา, ทฺเว จ ทฺเว จ อตฺถา วา ทฺวนฺทา, มหาวุตฺตินา ทฺวินฺนํ ทฺวิสทฺทานํ ทฺวนฺทาเทโสฯ ทฺวนฺทสทฺทสทิสตฺตา สพฺโพ จายํ สมาโส **ทฺวนฺโท**ติ วุจฺจติฯ

บทท.สอง ด้วย สอง ด้วย ชื่อว่า ทวันทะ, อรรถท. สอง ด้วย สอง ด้วย ชื่อว่า ทวันทะ. แปลง ทฺวิ ศัพท์สองศัพท์เป็นทวนฺท ด้วยสูตรใหญ่. สมาสนี้นั้น ทุกประเภท เรียกว่า ทวันทสมาส เพราะเหมือนกับท วันทศัพท์.

อถ วา ทฺเว อวยวา อนฺทิยนฺติ พนฺธิยนฺติ เอตฺถาติ ทฺวนฺโท, ยุคฬสฺเสตํ นามํ ‘‘ปาททฺวนฺทํ มุนินฺทสฺส, วนฺทามิ สิรสามห’’นฺติ เอตฺถ วิย, อิธ ปน ปทยุคฬํ อตฺถ ยุคฬญฺจ คยฺหติฯ อุภยปทตฺถปธาโน หิ ทฺวนฺโท.

อีกนัยหนึ่ง ส่วนท.สอง ถูกผูกไว้ในศัพท์นี้ เหตุนั้น ศัพท์นี้ ชื่อว่า ทวันทะ, คำนี้เป็นชื่อของสิ่งอัน เป็นคู่ เหมือนในข้อความนี้ว่า “ปาททฺวนฺทํ มุนินฺทสฺส, วนฺทามิ สิรสามหํ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมนมัสการที่พระ ยุคลบาท (คู่แห่งพระบาท) ของพระจอมมุนีพุทธเจ้า ด้วยเศียรเกล้า”. แต่ในที่นี้ ท่านถือเอาคู่แห่งบทและคู่ แห่งอรรถ. ก็ทวันทสมาสนั้น มีอรรถแห่งบททั้งสอง เป็นประธาน.

เอตฺถ สิยา – ยทิ อุภยปทตฺถปฺปธาโน ทฺวนฺโท, เอวญฺจ สติ ทฺวนฺเท กถํ เอกตฺถีภาวลกฺขณํ สิยาติ? วุจฺจเต – อภินฺนวิเธยฺยตฺถตฺตาฯ วจนปถญฺหิ ปตฺวา กตฺตุภาวกมฺมภาวาทิโก วิเธยฺยตฺโถ เอว ปทานํ อจฺจนฺตปฺปธานตฺโถ โหติ วจนวากฺยสมฺปตฺติยา ปธานงฺคตฺตา, โส จ วิเธยฺยตฺโถ ทฺวนฺเทปิ อภินฺโน เอว โหติฯ ตถา หิ ‘‘สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา คจฺฉนฺติ, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน ปสฺสติ’’ อิจฺจาทีสุ ทฺเว อตฺถา เอกวิภตฺติยา วิสยา หุตฺวา เอกกตฺตุ, เอกกมฺมาทิภาเวน เอกตฺตํ คจฺฉนฺติ, เอวํ ทฺวนฺเทปิ ทฺวินฺนํ ติณฺณํ พหูนฺนํ วา ปทานํ เอกตฺถีภาวลกฺขณํ ลพฺภติเยวาติฯ

ท้วงว่า : ในกรณีนี้ หากทวันทสมาสมีอรรถของบททั้งสองเป็นประธานแล้ว, เมื่อเป็นเช่นนี้ ในทวันทสมาส จะมีลักษณะเป็นเอกัตถีได้อย่างไร?. ตอบว่า : เพราะความมีอรรถที่พึงประกอบไม่ต่างกัน (คืออรรถของวิภัตติที่ลงท้ายคำสมาสนั้น มีความเป็นกัตตาและกรรมเป็นต้น ที่แปลว่า อันว่า บ้าง, ซึ่ง บ้าง, ด้วย บ้างเป็นต้น). จริงอย่างนั้น เมื่อถึงคลองแห่งคำพูด (คือเมื่อกลายเป็นคำศัพท์ที่ใช้พูดกันแล้ว) อรรถที่พึงประกอบมีความเป็นกัตตาและกรรมเป็นต้น จะเป็นอรรถประธาน (คือเนื้อความหลัก)ที่สุด ของบททั้งหลาย เพราะความถึงพร้อมแห่งคำศัพท์ และวากยวิเคราะห์ (คือความสำเร็จ หรือความปรากฏเป็นรูปสมาสที่เกิดจากนามศัพท์และรูปวิเคราะห์) เป็นส่วนประธาน(ที่รองมา), อนึ่ง อรรถที่พึงประกอบ (คืออรรถกัตตาและกรรมเป็นต้น)นั้น เป็นอันไม่ต่างกันนั่นเทียว แม้ในทวันทสมาส. จริงอย่างนั้น ในพระบาฬีนี้ว่า “สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา คจฺฉนฺติ พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะท. กำลังไป”, และ “สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน ปสฺสติ ย่อมเห็น ซึ่งพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะท.” เป็นต้น อรรถ(กัตตาและกรรม)ทั้งสองย่อมถึงความเป็นอันเดียวกัน โดยความเป็นกัตตาเดียวกัน และกรรมเดียวกันเป็นต้น เหตุที่มีวิสัย (ที่ตั้ง) ในวิภัตติเดียวกัน, เมื่อเป็นเช่นนี้ ลักษณะความเป็นเอกัตถีแห่งบทสองบท, สามบท หรือ หลายๆบท จึงมีในทวันทสมาสนั่นเอง.

๓๕๗. จตฺเถ [๗๙]ฯ

๓๕๗. จตฺเถ.

[๗๙] [ก. ๓๒๙; รู. ๓๕๗; นี. ๗๐๙]

(บทนามหลายบทเข้าสมาส ในอรรถของ จ-ศัพท์ ได้บ้าง)

อเนกํ สฺยาทฺยนฺตปทํ จสทฺทสฺส อตฺเถ เอกตฺถํ โหติ วาฯ

บทอันลงสิวิภัตติเป็นต้นหลายบท มีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน ในอรรถของจ-ศัพท์ บ้าง.

เอตฺถ จ สมุจฺจโย, อนฺวาจโย, อิตรีตรโยโค, สมาหาโรติ จตฺตาโร จสทฺทตฺถา โหนฺติฯ

ในที่นี้ อรรถของจ-ศัพท์มี ๔ คือ สมุจจยะ (คัมภีร์ปทรูปสิทธิเรียกว่า เกวลสมุจจยะ = การเชื่อมล้วนๆ), อันวาจยะ (การเชื่อมข้อความท่อนหลัง), อิตรีตรโยคะ (การเชื่อมซึ่งกันและกัน), สมาหาร (การเชื่อมโดยการรวมเข้าด้วยกัน).

ตตฺถ **สมุจฺจโย** ยถา? จีวรญฺจ ปิณฺฑปาตญฺจ เสนาสนญฺจ เทตีติฯ **อนฺวาจโย** ยถา? ทานญฺจ เทติ, สีลญฺจ รกฺขตีติฯ อิเม ทฺเว จสทฺทตฺถา วากฺยทฺวนฺเท เอว ลพฺภนฺติ, น สมาสทฺวนฺเท ปทานํ อญฺญมญฺญํ นิรเปกฺขตฺตาติ วทนฺติฯ ตํ อนฺวาจเย ยุชฺชติ นานากฺริยาเปกฺขตฺตา, สมุจฺจเย ปน ‘‘จีวรญฺจ ปิณฺฑปาตญฺจ เสนาสนญฺจ เทตี’’ติ วา ‘‘จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนานิ เทตี’’ติ วา เอวํ ทฺวิธาปิ โยเชตุํ ยุชฺชติเยว ‘‘ลาภี โหติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาราน’’นฺติ[๗๙] ปาฬิทสฺสนโตฯ อนฺวาจโยปิ วา สมาสทฺวนฺเท โน น ลพฺภติ ‘‘มาลาคนฺธวิเลปนธารณมณฺฑนวิภูสนฏฺฐานา’’ติ [๘๐]ปาฬิทสฺสนโตฯ เอวํ ปน ยุชฺเชยฺย – จสทฺทตฺโถ เอกกฺริย, นานากฺริยาเปกฺขนเภเทน ทฺวิโธ โหติ สมุจฺจโย, อนฺวาจโย จาติ, เตสุ จ เอเกโก อวยวปฺปธาน, สมุทายปฺปธานเภเทน ทฺวิโธ โหติ อิตรีตรโยโค, สมาหาโร จาติฯ ตตฺถ อิตรีตรโยเค อวยวปฺปธานตฺตา สพฺพวิภตฺตีสุ พหุวจนเมว ยุชฺชติฯ

ในที่นี้ อรรถของจ-ศัพท์มี ๔ คือ สมุจจยะ (คัมภีร์ปทรูปสิทธิเรียกว่า เกวลสมุจจยะ = การเชื่อมล้วนๆ), อันวาจยะ (การเชื่อมข้อความท่อนหลัง), อิตรีตรโยคะ (การเชื่อมซึ่งกันและกัน), สมาหาร (การเชื่อมโดยการรวมเข้าด้วยกัน).

บรรดาอรรถ ๔ เหล่านั้น สมุจจยะ พึงเห็นความหมายในตัวอย่างนี้ว่า จีวรญฺจ ปิณฺฑปาตญฺจ เสนาสนญฺจ เทติ ย่อมให้จีวรด้วย บิณฑบาตด้วย เสนาสนะด้วย. อันวาจยะ เช่น ทานญฺจ เทติ, สีลญฺจ รกฺขติ ย่อมให้ทานด้วย, ย่อมรักษาศีลด้วย. อาจารย์บางท่านมีความเห็นว่า อรรถของจศัพท์ สองชนิดนี้ พบได้ในวากยวิเคราะห์แห่งทวันทสมาสเท่านั้น, ไม่พบในบททวันทสมาส เพราะไม่ ไม่สัมพันธ์กัน ดังนี้. ความเห็นนั้น ใช้ได้ในอันวาจยะเท่านั้น เพราะสัมพันธ์กับกริยาที่ต่างกัน. ส่วนในสมุจจยะ ย่อมใช้ได้ทั้งสองกรณี (คือทั้งในวากยวิเคราะห์และบทสมาส) อย่างนี้ คือ จีวรญฺจ ปิณฺฑปาตญฺจ เสนาสนญฺจ เทติ ย่อมให้จีวร และบิณฑบาต และ เสนาสนะ หรือ คือ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนานิ เทติ ย่อมให้จีวรบิณฑบาตและะสนาสนะ เพราะมีหลักฐานพระบาฬีแสดงว่า “ลาภี โหติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานํ เป็นผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเครื่องใช้คือยา

---

[๗๙] [ม. นิ. ๑.๖๕]

[๘๐] [ที. นิ. ๑.๑๐]

อันเป็นปัจจัยสำหรับผู้ป่วยไข้”[๘๑]ดังนี้.อนึ่ง แม้อันวาจยะ จะว่าไม่มีในทวันทสมาส ก็หามิได้ เพราะมีหลักฐานพระบาฬีแสดงว่า “มาลาคนฺธวิเลปนธารณมณฺฑนวิภูสนฏฺฐานา เว้นขาดจากการทัดทรงประดับและตบแต่งร่างกาย ด้วยดอกไม้ ของหอมและเครื่องประเทืองผิว อันเป็นฐานแห่งการแต่งตัว” ดังนี้. อนึ่ง ควรประกอบอย่างนี้ว่า “อรรถของจ-ศัพท์ มีสองอย่างคือ สมุจจยะ และ อันวาจยะ โดยแยกเป็นประเภทคือมุ่งถึงกริยาอย่างเดียวกัน และต่างกัน, ในสองอย่างนั้น แต่ละอย่าง มี ๒ คือ อิตรีตรโยคะ และ สมาหาระ โดยการที่มีส่วนประกอบเป็นประธาน และมีความรวมเป็นประธาน. บรรดาอิตรีตรโยคะและสมาหาระนั้น ในอิตรีตรโยคะ ใช้พหุวจนะเท่านั้น ในวิภัตติทั้งปวง เพราะส่วนประกอบ (แต่ละบท) ในบทสมาสเป็นประธานของสมาสชนิดนี้.

ทฺวนฺเท ปฐีตตรำ ปุพฺเพ นิปตติฯ สาริปุตฺโต จ โมคฺคลฺลาโน จ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนหิ อิจฺจาทิฯ เอวำ สมณพฺราหฺมณา, พฺราหฺมณคหปติกา, ขตฺติยพฺราหฺมณา, เทวมนุสฺสา, จนฺทิมสูริยาฯ

ในทวันทสมาส ให้วางสิ่งที่ประณีตกว่า ไว้หน้า เช่น สาริปุตฺโต จ โมคฺคลฺลาโน จ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา พระสารีบุตร ด้วย พระโมคฺคลฺลานะด้วย ย่อมสำเร็จรูปว่า สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา. สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน, ซึ่งพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนหิ ด้วยพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ เป็นต้น. สมณพฺราหฺมณา (สมณะและพราหมณ์), พฺราหฺมณคหปติกา (พราหมณ์และคฤหบดี), ขตฺติยพฺราหฺมณา (กษัตริย์และพราหมณ์), เทวมนุสฺสา (เทวดาและมนุษย์), จนฺทิมสูริยา (เทพมีพระจันทร์เป็นวิมานและมีพระอาทิตย์เป็นวิมาน) ก็เช่นเดียวกันนี้.

---

[๘๑] คำว่า คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาร แปลอีกนัยหนึ่งว่า เภสัชอันเหมาะสมแก่โรคซึ่งเป็นเครื่องแวดล้อม[ของชีวิต] (ปท.มัญ.ล.๒ น.๓๖๐)

อปฺปกฺขร, พหฺวกฺขเรสุ อปฺปกฺขรํ กฺวจิ ปุพฺพํ โหติ, คามนิคมา, คามชนปทา อิจฺจาทิฯ

ในบรรดาบทที่มีอักษรน้อยและอักษรมาก บางแห่ง วางอักษรน้อยไว้หน้า เช่น คามนิคมา บ้านและนิคม, คามชนบท บ้านและแว่นแคว้น.

กฺวจิ อิวณฺณุ'วณฺณนฺตา ปุพฺเพ โหนฺติ, อคฺคิ จ ฐูโม จ อคฺคิฐูมา, รตฺติทิวา, ธาตุลิงฺคานิฯ

บางแห่ง วางบทที่มีอิวัณณะและอุวัณณะเป็นที่สุดไว้หน้า เช่น อคฺคิ จ ฐูมา จ อคฺคิฐูมา ไฟและควัน ชื่อว่า อคฺคิฐูมา, รตฺติทิวา (คืนและวัน), ธาตุลิงฺคานิ (ธาตุและลิงค์ [นามศัพท์])

อวณฺณนฺเตสุ สราทิปทํ ปุพฺพํ โหติ, อตฺโถ จ ธมฺโม จ อตฺถธมฺมา, ธมฺมตฺถา วา อิจฺจาทิฯ

บรรดาบทที่มีอวัณณะเป็นที่สุด วางบทที่มีสระเป็นตัวต้นไว้หน้า เช่น อตฺถธมฺมา (อรรถและธรรม), มีรูปเป็น ธมฺมตฺถา (ธรรมและอรรถ) บ้าง.

อยญฺจ นิยโม ทฺวิปททฺวนฺเทสุ เยภุยฺเยน ลพฺภติ, พหุปททฺวนฺเทสุ น ลพฺภติฯ

อนึ่ง ข้อกำหนดนี้ โดยมากพบได้ในทวันทสมาสที่มีสองบท, ในทวันทสมาสที่มีบทมาก ไม่พบ.

สมาหารทฺวนฺเท –

ในสมาหารทวันทสมาส

๓๕๘. สมาหาเร นปุ๎สกํ [๙๒]ฯ

๓๕๘. สมาหาเร นปุ๎สกํ.

(ในสมาหารทวันทสมาส บทสมาสเป็นนปุงสกลิงค์)

จตฺเถ สมาหาเร เอกตฺถปทํ นปุ๎สกํ โหติ, เอกวจนนฺตตฺตํ ปน สมาหารวจเนเนว สิทฺธํ, อยญฺจ สมาหาโร ปาณฺยงฺคาทีนํ ทฺวนฺเทสุ นิจฺจํ ลพฺภติ, รุกฺขติณาทีนํ ทฺวนฺเทสุ วิกปฺเปน ลพฺภติฯ

บทสมาส ในอรรถของจศัพท์ อันเป็นสมาหาระ (การรวมเป็นกอง) ย่อมเป็นนปุงสกลิงค์, ส่วนความเป็นเอกวจนะเป็นที่สุด สำเร็จได้ด้วยคำว่า “สมาหาร” นั่นเอง, อนึ่ง สมาหาระนี้ ย่อมได้แน่นอน ในทวันทะ (คู่) แห่งอวัยวะของสัตว์เป็นต้น, ย่อมได้โดยไม่แน่นอน ในทวันทะ (คู่) แห่งต้นไม้และหญ้าเป็นต้น.

---

[๙๒] [ก. ๓๒๒; รู. ๓๕๘; นี. ๗๐๐]

ตตฺถ นิจฺจลทฺเธสุ ตาว ปาฌฺยงฺคทฺวนฺเท –

บรรดาคู่ท.ที่ได้แน่นอนนั้น จะแสดงสมาหาระที่มีได้แน่นอนในคู่แห่งอวัยวะของสัตว์ก่อน

จกฺขุ จ โสตญฺจ จกฺขุโสตํ, มุขญฺจ นาสิกา จ มุขนาสิกํ, ‘สฺยาทีสุ รสฺโส’ติ รสฺสตฺตํฯ หนุ จ คีวา จ หนุคีวํฯ เอวํ กณฺณนาสํ, ฉวิ จ มํสญฺจ โลหิตญฺจ ฉวิมํสโลหิตํ, นามญฺจ รูปญฺจ นามรูปํ, ชรา จ มรณญฺจ ชรามรณํฯ พหุลาธิการา กฺวจิ วิกปฺปรูปมฺปิ ทิสฺสติ, หตฺถา จ ปาทา จ หตฺถปาทา, หตฺถปาทา วา อิจฺจาทิฯ

(ในคู่แห่งอวัยวะของสัตว์) มีตัวอย่างว่า จักษุด้วย หู ด้วย ชื่อว่า จกฺขุโสตํ, หน้า ด้วย จมูก ด้วย ชื่อว่า มุขนาสิกา, เป็นรัสสะ ด้วยสูตร “สฺยาทีสุ รสฺโส”ติ. คาง ด้วย คอ ด้วย ชื่อว่า หนุคีวา. กณฺณนาสา หูและจมูก ก็เช่นเดียวกันนี้, ผิว ด้วย เนื้อ ด้วย เลือด ด้วย ชื่อว่า มังสโลหิตา, นาม ด้วย รูป ด้วย ชื่อว่า นามรูป, ชรา ด้วย มรณะ ด้วย ชื่อว่า ชรามรณ. เพราะคำว่า พหุล (โดยมาก) ตามมา ในบางตัวอย่าง แม้รูปที่เป็นวิกัป ก็พบได้บ้าง. เช่น หตฺถา จ ปาทา จ หตฺถปาทา, มีรูปว่า หตฺถปาทา บ้าง.

ตูริยงฺคทฺวนฺเท –

นจฺจญฺจ คีตญฺจ วาทิตญฺจ นจฺจคีตวาทิตํฯ เอวํ สมฺมตาฬา, ‘สมฺม’นฺติ กํสตาฬา, ‘ตาฬ’นฺติ หตฺถตาฬา, สงฺโข จ ปณโว จ ฑิณฺฑิโม จ สงฺขปณวฑิณฺฑิมา อิจฺจาทิฯ

ในคู่แห่งส่วนของเครื่องดนตรี มีตัวอย่างว่า การฟ้อนรำ ด้วย การขับร้อง ด้วย การประโคม ด้วย ชื่อว่า นจฺจคีตวาทิตา[๘๓]. สมฺมตาฬา (กังสดาลและฉาบ) ก็เช่นเดียวกันนี้, คำว่า สมฺม ได้แก่ กังสดาล (ระฆังวงเดือน) ส่วนคำว่า ตาฬา ได้แก่ ฉาบมือ. สังข์ ด้วย ปัณเฑาะว์ ด้วย เปิงมาง ด้วย ชื่อว่า สงฺขปณวฑิณฺฑิมา. ดังนี้เป็นต้น

---

[๘๓] คำว่า นจฺจ เป็นต้น แม้จะเป็นกริยาการฟ้อนเป็นต้น ก็จริง แต่กระนั้น ก็สงเคราะห์เข้าในเครื่องดนตรีด้วย เพราะคำว่า ตูริยงฺค (ส่วนของเครื่องดนตรี) ยังใช้เป็นสำนวนทางภาษาที่เรียกว่า สหจรณนัย คือ นัยที่หมายถึงสิ่งที่ดำเนินไปร่วมกัน หรือฐานูปจาระ คือ สำนวนที่กล่าวถึงที่ตั้ง แต่มุ่งให้หมายถึงสิ่งที่อาศัยอีกด้วย ซึ่งในที่นี้กล่าวถึงเครื่องดนตรีมีฉิ่งและฉาบเป็นต้น แต่เจตนายังหมายถึงกิริยาที่เนื่องด้วยเครื่องดนตรีอีกด้วย จึงมีอุทาหรณ์ว่า คีตญฺจ วาทิตญฺจ คีตวาทิตํ (การขับและการประโคม มีรูปว่า คีตวาทิตา) (ปท.มัญ.ล.๒น.๓๙๔)

โยคฺคงฺคทฺวนฺเท –

ผาโล จ ปาจนญฺจ ผาลปาจนํ, ยุคญฺจ นงฺคลญฺจ ยุคนงฺคลํ อิจฺจาทิฯ

ในคู่แห่งส่วนของเครื่องมือ (กสิกรรม)[๙๔] ตัวอย่าง เช่น ผาลและปฏัก ชื่อ ว่า ผาลปาจนํ, แอกและไถ ชื่อว่า ยุคนงฺคลํ

เสนงฺคทฺวนฺเท –

หตฺถิโน จ อสฺสา จ หตฺถิอสฺสาฯ เอวํ รถปตฺติกํ, อสิ จ จมฺมญฺจ อสิจมฺมาฯ ‘จมฺม’นฺติ สรปริตฺตาณผลกํ, ธนุ จ กลาโป จ ธนุกลาปี อิจฺจาทิฯ

ในคู่แห่งส่วนของกองทัพ มีตัวอย่างว่า ช้างทั้งหลาย ด้วย ม้า ด้วย ชื่อว่า หตฺถิอสฺสํ, รถปตฺติกํ (รถและพลทหารราบ) ก็เช่นเดียวกันนี้, ดาบด้วย โล่ ด้วย ชื่อ ว่า อสิจมฺมาํ. คำว่า จมฺมาํ (โล่) คือ แผ่นไม้ใช้ป้องกันลูกศร, ธนู ด้วย แล่ง ด้วย ชื่อว่า ธนุกลาปี ดังนี้เป็นต้น.

ขุทฺทกปาณทฺวนฺเท –

ฑสา จ มกสา จ ฑสมกสาฯ เอวํ กุนฺถกิปิลฺลิกาทโย[๙๕], กีฏปฏงฺคา อิจฺจาทิฯ

ในคู่แห่งสัตว์เล็กๆ มีตัวอย่างเป็นต้นว่า เหลือบ ด้วย ยุง ด้วย ชื่อว่า ฑสมกสา. ตัวอย่างเป็นต้นว่า กุนฺถกิปิลฺลิกา (มดและปลวก), กีฏปฏงฺคา (ตั๊กแตนและหิ่งห้อย) ก็เช่นเดียวกันนี้

นิจฺจเวริทฺวนฺเท –

อหิ จ นกุโล จ อหินกุลา, พิฬาโร จ มูสิกา จ พิฬารมูสิกา, รสฺสตฺตาฯ กาโกลูกา, สปฺปมณฺฑูกา, นาคสุปณฺณา อิจฺจาทิฯ

ในคู่แห่งผู้เป็นเวรต่อกันเสมอ เช่น งู ด้วย พังพอน ด้วย ชื่อว่า อหินกุลา, แมว ด้วย หนู ด้วย ชื่อว่า พิฬารมูสิกา (แมวและหนู) มีการรัสสะสระท้าย[ของ มูสิกา], ตัวอย่างเป็นต้นว่า กาโกลูกา (กาและนกฮูก), สปฺปมณฺฑูกา (งูและกบ), นาคสุปณฺณา (นาคและครุฑ) ก็เช่นเดียวกันนี้.

สภาคทฺวนฺเท –

ในคู่แห่งธรรมที่มีส่วนเสมอกัน เช่น ศีล ด้วย ปัญญา ด้วย ชื่อว่า สีลปญฺญาณา, สมถะ ด้วย วิปัสสนา

---

[๙๔] คำว่า โยคฺค หมายถึง อุปกรณ์ของกสิกรรม สำเร็จรูปมาจาก โยค ศัพท์ + ณฺย ปัจจัยในอิทังตัทธิต มีรูปวิเคราะห์ว่า ยุคสฺส หิตา โยคา, โยคานาํ อิทาํ โยคฺคาํ (โยคคะ คือ กรรมที่เป็นของวัว, กสิกรรม) ดังหลักฐานในคัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกาฎีกาว่า ยุคสฺส หิตา โยคา, โคณา. เตสมิทาํ โยคฺคาํ กสิกมฺมาํ.๓๔๘ “สัตว์ที่อันเกื้อกูลแก่แอก ชื่อว่า โยคะ คือ วัว กรรมที่เป็นของวัว ชื่อว่า โยคคะ คือ กสิกรรม” ดังนั้น โยคฺคงฺค (ส่วนของกสิกรรม) จึงหมายถึง อุปกรณ์ที่ใช้สำหรับกสิกรรมนั่นเอง] (ปท.มัญ.ล.๒น.๓๔๔)

[๙๕] [สุ. นิ. ๖๐๗]

สีลญฺจ ปญฺญาณญฺจ สีลปญฺญาณํ, สมโถ จ วิปสฺสนา จ สมถวิปสฺสนํ, วิชฺชา จ จรณญฺจ วิชฺชาจรณํฯ เอวํ สติสมฺปชญฺญํ, หิริโอตฺตปฺปี, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ, ถินมิทฺธํ อิจฺจาทิฯ

ด้วย ชื่อว่า สมถวิปสฺสนํ, วิชชา ด้วย จรณะ ด้วย ชื่อว่า วิชชาและจรณะ. ตัวเป็นต้นว่า สติสมฺปชญฺญํ (สติและสัมปชัญญะ), หิริโอตฺตปฺปี หิริและโอตตัปปะ), อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ (อุทธัจจะและกุกกุจจะ), ถินมิทฺธํ (ถีนะ และมิทธะ) ก็เชนเดียวกันนี้.

วิวิธวิรุทฺธทฺวนฺเท –

กุสลากุสลํ, สาวชฺชานวชฺชํ, กณฺหสุกฺกํ, หีนปณีตํ, เฉกพาลํ อิจฺจาทิฯ

ในคู่แห่งธรรมที่ตรงกันข้าม โดยลักษณะต่างๆ ตัวอย่างเช่น กุสลากุสลํ (กุศลและอกุศล),สาวชฺชานวชฺชํ (ธรรมมีโทษและธรรมไม่มีโทษ), กณฺหสุกฺกํ (ธรรมฝ่ายดำและฝ่ายขาว), หีนปณีตํ (ธรรมที่หยาบและธรรมที่ละเอียด), เฉกพาลํ (บุคคลผู้ฉลาดและผู้โง่เขลา).

เอกสงฺคีติทฺวนฺเท –

ทีโฆ จ มชฺฌิโม จ ทีฆมชฺฌิมํ, องฺคุตฺตรสํยุตฺตกํ, ขนฺธกวิภงฺคํ อิจฺจาทิฯ

ในคู่แห่งสังคีติชนิดหนึ่ง เช่น ทีฆนิกาย ด้วย มัชฌิมนิกาย ด้วย ชื่อว่า ทีฆมชฺฌิมํ, องฺคุตฺตรสํยุตฺตกํ (อังคุตรนิกายและสังยุตตนิกาย), ขนฺธกวิภงฺคํ (คัมภีร์ขันธกะ และ คัมภีร์วิภังค์ [แห่งวินัยปิฎก])

สงฺขฺยาปริมาณทฺวนฺเท –

เอกกทุกํ, ทุกติกํ, ติกจตุกฺกํ, จตุกฺกปญฺจกํ อิจฺจาทิฯ

ในคู่แห่งการนับและจำนวน เช่น เอกกทุกํ (หมวดหนึ่งและหมวดสอง), ทุกติกํ (หมวดสองและหมวดสาม), ติกจตุกฺกํ (หมวดสามและหมวดสี่), จตุกฺกปญฺจกํ (หมวดสี่และหมวดห้า).

ปจนจณฺฑาลทฺวนฺเท –

โอรพฺภิกา จ สูกริกา จ โอรพฺภิกสูกริกํฯ เอวํ สากุณิกมาควิกํ, สปากจณฺฑาลํ, เวนรถการํ, ปุกฺกุสจณฺฑาหกํ อิจฺจาทิฯ

ในคู่แห่งนายพรานและคนจัณฑาล เช่น คนฆ่าแกะและคนฆ่าหมู ชื่อว่า โอรพฺภิกสูกริกํ. ตัวอย่างเป็นต้นว่า สากุณิกมาควิกํ (คนฆ่านกและคนฆ่าเนื้อ), สปากจณฺฑาลํ (คนกินสุนัขและคนจัณฑาล), เวนรถ

การำ (ช่างสานและช่างหนัง), ปุกฺกุสฉวฑาหกำ (คนทิ้งดอกไม้และสัปเหร่อ) ก็เช่นเดียวกันนี้.

ลิงฺควิสภาคทฺวนฺเท –
อิตฺถิปุมำ, ทาสิทาสำ อิจฺจาทิฯ

ในคู่แห่งศัพท์ที่มีลิงค์ต่างกัน เช่น อิตฺถิปุมำ (หญิงและชาย), ทาสิทาสำ (ทาสีและทาส).

ทิสาทฺวนฺเท –
ปุพฺพา จ อปรา จ ปุพฺพาปรำฯ เอวำ ทกฺขิณุตฺตรำ, ปุพฺพทกฺขิณำ, ปุพฺพุตฺตรำ, อปรทกฺขิณำ, อปรุตฺตรำฯ

ในคู่แห่งทิศ เช่น ทิศตะวันออก ด้วย ทิศตะวันตก ด้วย ชื่อว่า ปุพฺพาปรำ. ตัวอย่างว่า ทกฺขิณุตฺตรำ (ทิศใต้และทิศเหนือ), ปุพฺพทกฺขิณำ (ทิศตะวันออกและทิศใต้), ปุพฺพุตฺตรำ (ทิศตะวันออกและทิศเหนือ), อปรทกฺขิณำ (ทิศตะวันตกและทิศใต้), อปรุตฺตรำ (ทิศตะวันตกและทิศเหนือ) ก็เช่นเดียวกันนี้.

นทีทฺวนฺเท –
คงฺคายมุนำ, มหิสรภุ, สพฺพตฺถ นปุ๎สกตฺตา อนฺเต ทีฆานำ รสฺสตฺตำ สตฺตสุ วิภตฺตีสุ เอกวจนนฺตญฺจฯ

ในคู่แห่งแม่น้ำ เช่น คงฺคายมุนำ (แม่น้ำคงคาและแม่น้ำยมุนา), มหิสรภุ (แม่น้ำมหี และ แม่น้ำสรภู). เพราะในทวันทสมาสทั้งหมด เป็นนปุงสกลิงค์ นามศัพท์ที่มีเสียงท้ายเป็นทีฆะ จึงเป็นรัสสะ และมีเอกวจนะเป็นที่สุด ในวิภัตติทั้ง ๗.

อิติ นิจฺจสมาหารราสิฯ

กลุ่มทวันทสมาสที่เป็นสมาหาระแน่นอน เป็นอย่างนี้

วิกปฺปลทฺเธสุ[๙๖]

ในสมาหารทวันทสมาส ที่มีได้ไม่แน่นอน

ติณวิเสสทฺวนฺเท –
อุสีรานิ จ พีรณานิ จ อุสีรพีรณำ, อุสีรพีรณาฯ เอวำ มุญฺชปพฺพชำ, มุญฺชปพฺพชา, กาสกุสำ, กาสกุสาฯ

ในคู่แห่งชนิดต้นหญ้า เช่น หญ้าแฝก และหญ้าคมบาง ชื่อว่า อุสีรพีรณำ, เป็นรูปว่า อุสีพีรณา ก็มี. ตัวอย่างเหล่านี้ก็เช่นกัน คือ มุญฺชปพฺพชำ (หญ้าปล้องและหญ้ามุงกระต่าย), เป็นรูปว่า มุญฺชปพฺพชา ก็มี,

[๙๖] [ก. ๓๒๓; รู. ๓๖๐; นี. ๗๐๑]

กาสกุสๆ (หญ้าเป้ง และ หญ้าคา), เป็นรูปว่า กาสกุสา ก็มี.

รุกฺขวิเสสทฺวนฺเท –

ขทิโร จ ปลาโส จ ขทิรปลาสๆ, ขทิรปลาสา, ธโว จ อสฺสกณฺโณ จ ธวสฺสกณฺณๆ, ธวสฺสกณฺณา, ปิลกฺขนิคฺโรธๆ, ปิลกฺขนิคฺโรธา, อสฺสตฺถกปีตนๆ[๙๗], อสฺสตฺถกปีตนา, สากสาลๆ, สากสาลาฯ

ในคู่แห่งชนิดต้นไม้ เช่น ต้นสีเสียด และ ต้นทองกวาว ชื่อว่า ขทิรปลาสๆ, เป็นรูปว่า ขทิรปลาสา ก็มี. ต้นตะแบก และ ต้นทองกวาว ชื่อว่า ธวสฺสกณฺณๆ, เป็นรูปว่า ธวสฺสกณฺณา ก็มี. ปิลกฺขนิคฺโรธๆต้นเลียบและต้นไทร, เป็นรูปว่า ปิลกฺขนิคฺโรธา ก็มี., อสฺสตฺถกปีตนๆ ต้นโพธิ์และต้นมะขวิด, เป็นรูปว่า อสฺสตฺถกปีตนา ก็มี, สากสาลๆ ต้นสากะและต้นสาละ, เป็นรูปว่า สากสาลา ก็มี.

ปสุวิเสสทฺวนฺเท –

คชา จ ควชา จ คชควชๆ, คชควชา, โคมหิสๆ, โคมหิสา, เอเฌยฺยวราหๆ, เอเฌยฺยวราหา, อเชฬกๆ, อเชฬกา, กุกฺกุฏสูกรๆ, กุกฺกุฏสูกรา, หตฺถิควสฺสวฬวๆ, หตฺถิควสฺสวฬวาฯ

ในคู่แห่งชนิดสัตว์เลี้ยง เช่น ช้าง และ โคลาน ชื่อว่า คชควชๆ, หรือเป็นรูปว่า คชควชา ก็มี.โคมหิสๆ หรือเป็นรูปว่า โคมหิสา โคและกระบือ ก็มี., เอเฌยฺยวราหๆ เนื้อทราย และ หมู, เป็นรูปว่า เอเฌยฺยวราหา ก็มี. อเชฬกๆ แพะและแกะ เป็นรูปว่า, อเชฬกา ก็มี. กุกฺกุฏสูกรๆ ไก่และหมู, เป็นรูปว่า กุกฺกุฏสูกรา ก็มี, หตฺถิควสฺสวฬวๆ โค ม้าและนางม้า, เป็นรูปว่า หตฺถิควสฺสวฬวา ก็มี.

สกุณวิเสสทฺวนฺเท –

หๆสพิลวๆ, หๆสพิลวา, การณฺฑวจกฺกวากๆ, การณฺฑวจกฺกวากา, พกพลากๆ, พกพลากาฯ

ในคู่แห่งชนิดนก เช่น หๆสพิลวๆ, เป็นรูปว่า หๆสพิลวา ก็มี, การณฺฑวจกฺกวากๆ นกเป็ดและห่านแดง เป็นรูปว่า, การณฺฑวจกฺกวากา ก็มี. พกพลากๆ นกกระยางและนกกระเรียน, เป็นรูปว่า พกพลากา ก็มี.

ธนทฺวนฺเท –

หิรญฺญสุวณฺณๆ, หิรญฺญสุวณฺณา, มณิ จ สงฺโข จ มุตฺตา จ เวฬุริยฺจ มณิสงฺขมุตฺตเวฬุริยๆ, มณิสงฺขมุตฺตเวฬุริยา, ชาตรูปรชตๆ, ชาตรูปรชตาฯ

ในคู่แห่งทรัพย์ เช่น หิรญฺญสุวณฺณๆ เงินและทอง, เป็นรูปว่า หิรญฺญสุวณฺณา ก็มี. มณิ จ สงฺโข จ มุตฺตา จ เวฬุริยฺจ มณิสงฺขมุตฺตเวฬุริยๆ มณี สังข์ มุกดา และ

---

[๙๗] [กปีตฺถนๆ (กตฺถจิ)]

ไพฑูรย์, เป็นรูปว่า มณิสงฺขมุตฺตเวฬุริยา ก็มี. ชาตรูปรชตํ ทองและเงิน, เป็นรูปว่า ชาตรูปรชตา ก็มี.

ธญญทฺวนฺเท –

สาลิยวํ, สาลิยวา, ติลมุคฺคมาสํ, ติลมุคฺคมาสา, นิปฺผาวกุลตฺถํ, นิปฺผาวกุลตฺถา[๙๘]ฯ

ในคู่แห่งข้าวเปลือก เช่น สาลิยวํ ข้าวสาลีและข้าวบาร์เลย์, เป็นรูปว่า สาลิยวา ก็มี. ติลมุคฺคมาสํ งา ถั่วเขียวและถั่วราชมาส, เป็นรูปว่า ติลมุคฺคมาสา ก็มี. นิปฺผาวกุลตฺถํ , เป็นรูปว่า นิปฺผาวกุลตฺถา ก็มี (?)

พฺยญฺชนานํ ทฺวนฺเท –

มจฺฉมํสํ, มจฺฉมํสา, สากสูปํ, สากสูปา, คพฺยมาหิสํ, คพฺยมาหิสา, เอเฌยฺยวาราหํ, เอเฌยฺยวาราหา, มิคมายูรํ, มิคมายูราฯ

ในคู่แห่งกับข้าว เช่น มจฺฉมํสํ ปลาและเนื้อ, เป็นรูปว่า มจฺฉมํสา ก็มี, สากสูปํ ผักดองและน้ำแกง, เป็นรูปว่า สากสูปา ก็มี, คพฺยมาหิสํ, เป็นรูปว่า คพฺยมาหิสา ก็มี, เอเฌยฺยวาราหํ , เป็นรูปว่า เอเฌยฺยวาราหา ก็มี, มิคมายูรํ,เป็นรูปว่า มิคมายูรา ก็มี (?)[๙๙]

ชนปททฺวนฺเท –

กาสิโกสลํ, กาสิโกสลา, วชฺชิมลฺลํ, วชฺชิมลฺลา, เจตวํสํ, เจตวํสา, มชฺฌญฺจ สูรเสนญฺจ มชฺฌสูรเสนํ, มชฺฌสูรเสนา, กุรุปญฺจาลํ, กุรุปญฺจาลาฯ

ในคู่แห่งแคว้น เช่น กาสิโกสลํแคว้นกาสีและแคว้นโกศล, เป็นรูปว่า กาสิโกสลา ก็มี, วชฺชิมลฺลํ แคว้นวัชชีและแคว้นมัลละ, เป็นรูปว่า วชฺชิมลฺลา ก็มี, เจตวํสํ แคว้นเจตีและแคว้นวังคะ, เป็นรูปว่า เจตวํสา ก็มี, แคว้นมัชฌะและแคว้นสูรเสนะ ชื่อว่า มชฺฌสูรเสนํ, เป็นรูปว่า มชฺฌสูรเสนา ก็มี, กุรุปญฺจาลํ แคว้นกุรุและแคว้นปัญจาละ, เป็นรูปว่า กุรุปญฺจาลา ก็มี.

อิติ วิกปฺปสมาหารราสิฯ

กลุ่มทวันทสมาสที่เป็นสมาหาระไม่แน่นอนเป็นอย่างนี้

ทฺวนฺทสมาโส นิฏฺฐิโตฯ

ทวันทสมาส จบแล้ว

---

[๙๘] นิปฺผาวกุลตฺถํ, นิปฺผาวกุลตฺถา ไม่ทราบคำแปล แต่พบศัพท์นี้ในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ สูตรที่ ๓/๑๕. จตุเถ

[๙๙] คพฺยมาหิสํ, คพฺยมาหิสา, เอเฌยฺยวาราหํ, เอเฌยฺยวาราหา, มิคมายูรํ, มิคมายูรา ไม่ทราบคำแปล แต่ศัพท์เหล่านี้พบในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ สูตรที่ ๓/๑๕. จตุเถ

วิเสสวิธาน

อิทานิ ปุพฺเพ วุตฺตานิ อวุตฺตานิ จ ฉสุ สมาเสสุ วิเสสวิธานานิ วุจฺจนฺเตฯ

นปุ๎สเกกตฺตๆ, สมาสนฺตรสฺโส, ปุมฺภาวาติเทโส, สมาสนฺเต ก, สมาสนฺเต อ, นานาเทโส, อพฺยโย, สงฺขฺยา ฯ

วิธีประกอบรูปพิเศษ

ต่อไปนี้ จะกล่าวถึงการประกอบรูปพิเศษ ในสมาส ๖ ประเภท ทั้งที่เคยและไม่เคยกล่าวไว้ในตอนต้น.

วิธีการดังกล่าวมีดังนี้

๑. ความเป็นรูปนปุงสกลิงค์ เอกวจนะ

๒. ความเป็นรัสสะท้ายบทสมาส

๓. การแสดงเหมือนที่เคยเป็งปุงลิงค์

๔. ลง ก ปัจจัยท้ายบทสมาส

๕. ลง อ ปัจจัยท้ายบทสมาส

๖. การแปลงเป็นรูปต่างๆ

๗. บทสมาสที่เป็นอัพยยะ

๘. บทสมาสที่เป็นสังขยา

นปุ๎สเกกตฺตราสิ

ตตฺถ สพฺโพ อพฺยยีภาโว นปุ๎สกลิงฺโค เอว, สมาหารภูตา ทิคุ, ทฺวนฺทา นปุ๎สกา จ เอกตฺตสงฺขฺยา จฯ

กลุ่มศัพท์ที่มีรูปเป็นนปุงสกลิงค์และเอกวจนะ

ในบทสมาสทั้งหลายนั้น สมาสที่เป็นอัพยยีภาวะ เป็นนปุงสกลิงค์ได้อย่างเดียว, ส่วนทิคุสมาสและทวันทสมาสที่เป็นสมาหาระ เป็นได้ทั้งนปุงสกลิงค์และเอกวจนะ.

๓๕๙. กฺวเจกตฺตญฺจ ฉฏฺฐิยา[๙๐]ฯ

ฉฏฺฐีสมาเส กฺวจิ นปุ๎สกตฺตๆ เอกตฺตญฺจ โหติฯ

๓๕๙. กฺวเจกตฺตญฺจ ฉฏฺฐิยา.

(ในฉัฏฐีสมาส [ฉัฏฐตัป.] บางตัวอย่างเป็นนปุงสกลิงค์ เอกพจน์.)

ในฉัฏฐีสมาส ความเป็นนปุงสกลิงค์ และมีเอกวจนะ เป็นบางแห่ง.

---

[๙๐] [ก. ๓๒๗; รู. ๓๕๑; นี. ๗๐๔; จำ. ๒.๒.๖๙-๗๓; ปา. ๒.๔.๒๒-๒๕]

ฉายา, สภาสฺเววายํ วิธิ, สลภานำ ฉายา สลภจฺฉายำ[๕๑] ฯ เอวำ สกฏฺจฺฉายำ, ฆรจฺฉายำฯ อิธ น โหติ, รุกฺขจฺฉายา, ปพฺพตจฺฉายาฯ สภาสทฺเท อมนุสฺสสภาสฺเววายำ วิธิ, พฺรหฺมูนำ สภา พฺรหฺมสภำฯ เอวำ เทวสภำ, อินฺทสภำ, ยกฺขสภำ, รกฺขสสภำฯ มนุสฺสสภาสุ นตฺถิ, ขตฺติยสภา, ราชสภา อิจฺจาทิฯ

หลักการนี้ใช้สำหรับศัพท์ว่า **ฉายา** (เงา) และ **สภา** (ที่ประชุม) เท่านั้น. เช่น เงา แห่งตั๊กแตน ชื่อว่า **สลภจฺฉายำ**. **สกฏฺจฺฉายำ** (เงาแห่งเกวียน), **ฆรจฺฉายำ** (เงาแห่งเรือน) ก็เช่นเดียวกันนี้. ในตัวอย่างต่อไปนี้ไม่ใช้หลักการนี้ คือ **รุกฺขจฺฉายา** (เงาแห่งต้นไม้), **ปพฺพตจฺฉายา** (เงาแห่งภูเขา).

สำหรับ สภา ศัพท์ ใช้สำหรับของพวกอมนุษย์เท่านั้น เช่น สภา ของพวกพรหม ชื่อว่า พฺรหฺมสภำ. เทวสภำ เทวสภา, อินฺทสภำ (สภาของพระอินทร์), ยกฺขสภำ (สภาของพวกยักษ์), รกฺขสสภำ (สภาของพวกรากษส). ในสภาของพวกมนุษย์ ไม่ใช้ เช่น ขตฺติยสภา สภาของพวกกษัตริย์, ราชสภา (สภาของพระราชา) เป็นต้น.

กฺวจีติ กิ? ราชปริสาฯ

คำว่า **กฺวจิ** บางแห่ง มีประโยชน์อะไร.

มีประโยชน์ในกำหนดตัวอย่าง เช่น คำว่า ราชปริสา ไม่เข้าเกณฑ์ของสูตรนี้ เพราะปริสาศัพท์ไม่ใช่สภาศัพท์.

อิติ นปุ๎สเกกตฺตราสิฯ

กลุ่มศัพท์ที่เป็นนปุงสกลิงค์และเอกพจน์เป็นอย่างนี้

สมาสนฺตรสฺสราสิ

กลุ่มศัพท์ที่รัสสะท้ายบทสมาส

‘สฺยาทีสุ รสฺโส’ติ สุตฺเตน อพฺยยีภาว, สมาหารทิคุ, ทฺวนฺทานำ กสฺสจิ ตปปุริสสฺส จ สฺยาทีสุ รสฺโสฯ

อัพยยีภาวสมาส, สมาหารทิคุสมาส, สมาหารทวันทสมาสและตัปปุริสสมาสบางชนิด เป็นรัสสะเมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น ด้วยสูตรว่า “**สฺยาทีสุ รสฺโส** เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น คำสมาสอันเป็นนปุงสกลิงค์ดังกล่าวเป็นรัสสะ”.

อพฺยยีภาเว –
อุปมณิกำ อธิตฺถิ, อุปวธุฯ

ในอัพยยีภาวสมาส เช่น **อุปมณิกำ** ใกล้แห่งโอ่งน้ำ, **อธิตฺถิ** ถ้อยคำปรารภหญิง, **อุปวธุ** ที่ใกล้แห่งหญิงสาว.

[๕๑] […สภจฺฉายำ (มูลปาเฐ)]

สมาหารทิคุมฺหิ –
จตุทฺทิสํ, ทสิตฺถิ, ทสวฐฺ๚
สมาหารทฺวนฺเท –
มุขนาสิกํ, หนุคีวํ๚
ตปฺปุริเส –
สลภจฺฉายํ, พฺรหฺมสภํ๚

ในสมาหารทิคุสมาส เช่น **จตุทฺทิสํ** ทิศ ๔, **ทสิตฺถิ** หญิง ๑๐ คน**, ทสวฐู** หญิงสาว ๑๐ นาง.

ในสมาหารทวันทสมาส เช่น **มุขนาสิกํ** หน้าและจมูก, **หนุคีวํ** คางและคอ.

ในตัปปุริสสมาส เช่น **สลภจฺฉายํ** เงาแห่งตั๊กแตน, **พฺรหฺมสภํ** สภาแห่งพรหม.

๓๖๐. ฆปสฺสนฺตสฺสาปฺปธานสฺส [๖๒]๚

๓๖๐. **ฆปสฺสนฺตสฺสาปฺปธานสฺส**

เมื่อลงสิเป็นต้น รัสสะ ฆและป ที่เป็นสระที่สุดของสมาสประเภทวิเสสนะ.

สฺยาทีสุ อนฺตภูตสฺส อปฺปธานภูตสฺส จ ฆปสฺส รสฺโส โหติ๚

เมื่อลง สิวิภัตตเป็นต้น มีความเป็นรัสสะ แห่งฆและป ซึ่งเป็นสระที่สุด และ เป็นวิเสสนสมาส.

พหุพฺพีหิมฺหิ –
พหุกญฺโญ, โปโส, พหฺวิตฺถิ, กุลํ, พหฺวฐู, กุลํ๚
อพฺยยีภาเว –
อุปมณิกํ, อธิตฺถิ, อุปวฐู๚

ในพหุพพีหิสมาส เช่น **พหุกญฺโญ โปโส** บุรุษ ผู้มีหญิงสาวมาก, **พหฺวิตฺถิ กุลํ** ตระกูลซึ่งมีผู้หญิงมาก, **พหฺวฐู กุลํ** ตระกูล มีหญิงรุ่นสาวมาก.

ในอัพยยีภาวะ เช่น **อุปมณิกํ** ใกล้แห่งโอ่งน้ำ, **อธิตฺถิ** ถ้อยคำปรารภหญิง, **อุปวฐู** ที่ใกล้แห่งหญิงสาว.

อนฺตสฺสาติ กึ? สทฺธาธโน, ปุริโส๚

คำว่า **อนฺตสฺส** สระที่สุด มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ ในการห้ามมิให้รัสสะ ในกรณีที่ไม่ใช่สระเสียงท้าย เช่นในคำว่า **สทฺธาธโน ปุริโส** บุรุษผู้มีทรัพย์คือศรัทธา.

อปฺปธานสฺสาติ กึ? ราชกญฺญา, ราชกุมารี, พฺรหฺมพนฺธู๚

คำว่า **อปฺปธานสฺส** วิเสสนสมาส มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการห้ามมิให้รัสสะ หากไม่ใช่สมาสประเภทวิเสสนะ เช่นในคำว่า **ราชกญฺญา** หญิงสาวของพระราชา, **ราชกุมารี** บุตรีของพระราชา, **พฺรหฺมพนฺธู** แห่งพรหม.

---

[๖๒] [ก. ๔๐๓; รู. ๓๕๔; นี. ๘๕๘; จ. ๒.๒.๘๖; ปา. ๑.๒.๔๘]

๓๖๑. โคสฺสุ[๙๓] ฯ

สฺยาทีสุ อนฺตภูตสฺส อปฺปธานภูตสฺส จ โคสฺส อุ โหติฯ

ติฏฺฐคุ จิตฺตคุฯ

อปฺปธานสฺสาติ กึ? ราชคโวฯ

อนฺตสฺสาติ กึ? โคกุลํฯ

๓๖๑. โคสฺสุ

เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น แปลง โอ ของ โค ที่เป็นศัพท์ท้าย ของสมาสประเภทวิเสสนะ.

เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น แปลง โอ ของ โค ที่เป็นศัพท์ท้าย ของสมาสประเภทวิเสสนะ.

ตัวอย่างเช่น ติฏฺฐคุ กาลที่มีโคยืนอยู่, จิตฺตคุ บุคคลผู้มีโคด่าง.

คำว่า **อปฺปธานสฺส** เป็นวิเสสนสมาส มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการห้ามมิให้แปลง โอ ของ โค ศัพท์ เป็น อุ หากไม่ใช่วิเสสนสมาส เช่น **ราชคโว** โคของพระราชา.

คำว่า **อนฺตสฺส** ท้ายสมาส มีประโยชน์อะไร ?

มีประโยชน์ในการห้ามมิให้แปลง โอ ของ โค ศัพท์ เป็น อุ หากไม่ใช่เป็นบทท้ายสมาส เช่น **โคกุลํ** ผู้เป็นตระกูลโค

อิติ สมาสนฺตรสฺสราสิฯ

กลุ่มศัพท์ที่รัสสะท้ายบทสมาสเป็นอย่างนี้

ปุมฺภาวาติเทสราสิ

กลุ่มศัพท์ที่ถูกแสดงเหมือนที่เคยเป็นปุงลิงค์

๓๖๒. อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมาเวกตฺเถ[๙๔]ฯ

๓๖๒. อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมาเวกตฺเถ.

หากบทหลัง ที่เป็นไปในอิตถีลิงค์ มีเนื้อความเดียวกันกับบทหน้า ศัพท์อิตถีลิงค์ที่เคยเป็นปุงลิงค์ ให้แสดงเหมือนที่เคยเป็นปุงค์ลิงค์.

‘เอกตฺเถ’ติ ตุลฺยาธิกรเณ, อิตฺถิยํ วตฺตมาเน เอกตฺเถ อุตฺตรปเท ปเร กทาจิ ภาสิตปุโม อิตฺถิลิงฺคสทฺโท ปุมา อิว โหติฯ จตุรงฺคมิทํ วิธานํ, ปุพฺพปทํ อิตฺถิลิงฺคญฺจ ภา

คำว่า **เอกตฺเถ** หมายถึง มีเนื้อความ (ในที่นี้ คือ วิภัตติ) เสมอกัน. ความว่า ในเพราะบทหลัง อันมีเนื้อความเสมอกัน ซึ่งเป็นไปในอิตถีลิงค์ ศัพท์ที่อิตถีลิงค์ ซึ่งมีปุงลิงค์อันตนกล่าวแล้ว ในบางคราว ย่อมเป็น

---

[๙๓] [ก. ๓๔๒; รู. ๓๓๗; นี. ๗๒๒; จำ. ๒.๒.๘๕; ปา. ๑.๒.๔๘]

[๙๔] [ก. ๓๓๑; รู. ๓๕๓; นี. ๗๑๔; จำ. ๕.๒.๒๙; ปา. ๖.๓.๓๔]

สิตปุมญฺจ สิยา, ปรปทำ นิยติตฺถิลิงฺคญฺจ ปุพฺพปเทน เอกตฺถญฺจ สิยาติฯ

เหมือนกับปุงลิงค์. สูตรนี้มีองค์ประกอบ ๔ คือ บทหน้าจะต้องเป็นอิตถีลิงค์ และมีปุงลิงค์อันตนกล่าวแล้ว, และบทหลัง จะต้องเป็นอิตถีลิงค์แน่นอน ซึ่งมีลิงค์วิภัตติและวจนะ เสมอกับบทหน้า.

ทีฆา ชงฺฆา ยสฺส โส ทีฆชงฺโฆ, ปุริโส, ทีฆชงฺฆา, อิตฺถี, ทีฆชงฺฆำ, กุลำฯ

หน้าแข้ง ของบุรุษใด ยาว บุรุษนั้น ชื่อว่า **ทีฆชงฺโฆ** มีหน้าแข้งยาว ได้แก่ บุรุษ, **ทีฆชงฺฆา** ได้แก่ **อิตฺถี**, **ทีฆชงฺฆำ** ได้แก่ ตระกูล.

เอตฺถ จ เย สทฺทา กตฺถจิ ปุลฺลิงฺครูปา โหนฺติ, กตฺถจิ อิตฺถิปจฺจยยุตฺตา อิตฺถิลิงฺครูปา, เต **ภาสิตปุมา** นามฯ ทีโฆ มคฺโค, ทีฆา รตฺติ, คโต ปุริโส, คตา อิตฺถี, กุมาโร, กุมารี, พฺราหฺมโณ, พฺราหฺมณี อิจฺจาทิฯ

ในตัวอย่างนี้ ศัพท์เหล่าใด มีรูปเป็นปุงลิงค์บางที่, เมื่อประกอบกับอิตถีปัจจัย ก็เป็นรูปอิตถีลิงค์ได้ในที่หนึ่ง, ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า ภาสิตปุมะ เช่น **ทีโฆ มคฺโค** หนทางไกล, **ทีฆา รตฺติ** ราตรียาวนาน, **คโต ปุริโส** บุรุษผู้ไปแล้ว, **คตา อิตฺถี** หญิง ผู้ไปแล้ว**กุมาโร** เด็กชาย, **กุมารี** เด็กหญิง, **พฺราหฺมโณ** พราหมณ์, **พฺราหฺมณี** นางพราหมณี.

เย ปน อิตฺถิปจฺจยยุตฺตา นิจฺจำ อิตฺถิลิงฺครูปา โหนฺติ, เต ภาสิตปุมา นาม น โหนฺติ, กญฺญา, ปญฺญา, สทฺธา, นที, อิตฺถี, ปถวี อิจฺจาทิฯ ตถา สภาวอิตฺถิลิงฺคาปิ นิยตปุนฺนปุ๎สกลิงฺคาปิ ภาสิตปุมา น โหนฺติ, เทวตา, รตฺติ, เธนุ, วฐู, สกฺโก, เทโว, พฺรหฺมา, รตนำ, สรณำ อิจฺจาทิฯ

แต่ศัพท์เหล่าใด ซึ่งประกอบด้วยอิตถีปัจจัยแล้วย่อมมีรูปเป็นอิตถีลิงค์เสมอ, ศัพท์เหล่านั้น ไม่ชื่อว่าเป็นภาสิตปุมะ เช่น **กญฺญา** นางสาวน้อย, **ปญฺญา** ปัญญา, **สทฺธา** ศรัทธา, **นที** แม่น้ำ, **อิตฺถี** ผู้หญิง, **ปถวี** แผ่นดิน. ถึงศัพท์ที่เป็นอิตถีลิงค์ตามธรรมชาติ และศัพท์ที่เป็นปุงลิงค์หรือนปุงสกลิงค์เสมอ ก็เช่นกัน มิได้เป็นภาสิตปุมะ เช่น **เทวตา** เทวดา, **รตฺติ** ราตรี, **เธนุ** แม่วัว, **วฐู** หญิงสาวรุ่น, **สกฺโก** ท้าวสักกะ, **เทโว** เทวดา, **พฺรหฺมา** พรหม, **รตนำ** แก้วรัตนะ, **สรณำ** ที่พึ่ง.

อิธ ปน ทีฆสทฺโท ‘‘ทีโฆ พาลาน สำสาโร’’ติ[๖๕] อาทีสุ ภาสิตปุโม, โส วิเสสฺยลิงฺคานุคตวเสน อิธ อิตฺถิปจฺจยยุตฺโต อิตฺถิลิงฺคสทฺโท นามฯ อิมินา สุตฺเตน ปุมฺภาวาติเทเส กเต ตตฺถ อาปจฺจโย อนุตรธายติ ,‘ฆปสฺสนฺตสฺสาปฺปธานสฺสา’ติ สุตฺเตน สมาสนฺตสฺส อา

แต่ในตัวอย่างนี้ว่า **“ทีโฆ พาลาน สำสาโร** สังสารวัฏฏ์ของคนเขลา ช่างยาวนาน” ทีฆศัพท์เคยกล่าวปุงลิงค์มาแล้ว. ทีฆศัพท์นั้น หากลงอิตถีปัจจัย ในที่นี้ ตามที่ประสงค์จะให้คล้อยตามลิงค์ของวิเสสยะ ก็จะมีชื่อว่า ศัพท์อิตถีลิงค์. ดังนั้น เมื่อทำการแสดงเป็น

[๖๕] [ธ. ป. ๖๐]

การสฺส รสฺสตฺตๆ, กุมารี ภริยา ยสฺส โส กุมารภริโย, อีปจฺจยนิวตฺติฯ ยุวติ ชายา ยสฺส โส ยุวชาโย, ติปจฺจยนิวตฺติฯ พฺรหฺมพนฺธู ภริยา ยสฺส โส พฺรหฺมพนฺธุภริโย, อูปจฺจยนิวตฺติฯ

ปุงลิงค์ด้วยสูตรนี้แล้ว อาปัจจัย (อิตถีปัจจัย) ในศัพท์ดังกล่าว ก็จะหายไป, สระท้ายสมาส จะเป็นรัสสะ ด้วยสูตรว่า **"ฆปสฺสนฺตสฺสาปฺปธานสฺส** เมื่อลงสิเป็นต้น รัสสะ ฆและป ที่เป็นสระที่สุด ของสมาสประเภทวิเสสนะ", ในตัวอย่างนี้ว่า เด็ก ของบุรุษใด มีอยู่ บุรุษนั้น ชื่อว่า **กุมารภริโย** มีภริยาเด็ก, จะเห็นได้ว่า นำอีปัจจัยออกไป[๙๖], ในตัวอย่างนี้ว่า ภรรยาสาว ของบุรุษใด มีอยู่ บุรุษนั้น ชื่อว่า **ยุวชาโย** มีภรรยาสาว, จะเห็นได้ว่า นำ ติ ปัจจัยออกไป. ในตัวอย่างนี้ว่า ภรรยา ผู้เป็นเผ่าพันธ์แห่งพรหม ของบุรุษใด มีอยู่ บุรุษนั้น ชื่อว่า **พฺรหฺมพนฺธุภริโย** มีภรรยา ผู้เป็นเผ่าพันธ์แห่งพรหม, จะเห็นได้ว่านำ อู ปัจจัยออกไป.

อิตฺถิยนฺติ กึ? กุมารี รตนํ ยสฺส โส กุมารีรตโน, ปุริโส, อิธ ปรปทำ อิตฺถิลิงฺคำ น โหติ, ตสฺมา ปุมฺภาวาติเทโส น กาตพฺโพ, ยทิ กเรยฺย, กุมาโร รตนำ ยสฺส กุมารรตโนติ เอวำ อนิฏฺฐตฺโถ ภเวยฺยฯ

คำว่า **อิตฺถิยำ** เป็นไปในอิตถีลิงค์ มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการห้ามมิให้บทหน้าถูกแสดงเหมือนที่เคยเป็นปุงลิงค์ หากศัพท์หลัง มิได้เป็นไปในอิตถีลิงค์ เช่น รัตนะ คือ เด็กหญิง ของบุรุษใด มีอยู่ บุรุษนั้น ชื่อว่า กุมารีรตโน ได้แก่ บุรุษ. จะเห็นได้ว่า ในตัวอย่างนี้ บทหลัง มิได้เป็นศัพท์อิตถีลิงค์, เพราะฉะนั้น ไม่ควรทำการแสดงเหมือนที่เคยเป็นปุงลิงค์, แต่ถ้าขืนทำ ก็จะได้รูปที่ไม่ประสงค์ (ผิดความประสงค์ของผู้พูด) เช่นนี้ว่า รัตนะคือเด็กชาย ของบุรุษใด มีอยู่ บุรุษนั้น ชื่อว่า **กุมารรตโน** มีรัตนะคือเด็กชาย.

เอกตฺเถติ กึ? กุมารีสุ ภตฺติ ยสฺส โส กุมารีภตฺติโกฯ เอวำ สมฺณีภตฺติโก, พฺราหฺมณีภตฺติโก, สมาสนฺเต โก, อิธ ปรปทำ ปุพฺพปเทน เอกตฺถำ น โหติ, ตสฺมา ปุมฺภาวาติเทโส น กาตพฺโพ, ยทิ กเรยฺย, กุมาเรสุ ภตฺติ ยสฺส โส กุมารภตฺติโกติ เอวำ อนิฏฺฐตฺโถ ภเวยฺยฯ

บทว่า **เอกตฺเถ** มีเนื้อความเสมอกัน มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการห้ามมิให้บทหน้า ถูกแสดงเหมือนที่เคยเป็นปุงลิงค์ หากบทหลังมีอธิกรณ์ต่างกัน เช่น ความภักดี ในเด็กหญิง ของบุรุษใด มีอยู่ บุรุษนั้น

[๙๖] นิวตฺติ ตามศัพท์ คือ ห้าม.

ชื่อว่า **กุมารีภตฺติโก** มีความภักดีในเด็กหญิง. ตัวอย่างเป็นต้นว่า **สมณีภตฺติโก** ผู้มีความภักดีในนางสมณี, **พฺราหฺมณีภตฺติโก** ผู้มีความภักดีในนางพราหมณี ก็เช่นเดียวกันนี้ แต่มีการลง กปัจจัยท้ายบทสมาส, จะเห็นได้ว่า ในตัวอย่างเหล่านี้ บทหลัง มิได้มีอธิกรณ์ (ในที่นี้ คือ วิภัตติ) เสมอกับบทหน้า จึงไม่ต้องแสดงบทหน้าถูกแสดงเหมือนที่เคยเป็นปุงลิงค์, หากขืนกระทำ ก็จะได้รูปที่ไม่ประสงค์เช่นนี้ว่า ความภักดี ในเด็กชาย ของบุรุษใด มีอยู่ บุรุษนั้น ชื่อว่า **กุมารภตฺติโก** มีความภักดีในเด็กชาย.

อิตฺถีติ กึ? ทฏฺฐพฺพฏฺเฐน ทิฏฺฐิ, คามณิกุลํ ทิฏฺฐิ เยน โส คามณิทิฏฺฐิ, อิธ คามณิสทฺโท ภาสิตปุโม โหติ, อิธ ปน กุลวาจกตฺตา นปุสกลิงฺเค ติฏฺฐติ, อิตฺถิปจฺจโย นตฺถิ, ตสฺมา ปุมฺภาวาติเทสกิจฺจํ นตฺถิฯ

บทว่า **อิตฺถี** บทหน้าเป็นอิตถีลิงค์ มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในกรณีดังกล่าวมาแล้ว หากบทหน้ามิได้เป็นอิตถีลิงค์ (ซึ่งเคยเป็นปุงลิงค์) เช่น ชื่อว่า ทิฏฐิ เพราะเป็นสิ่งที่พึงเห็น, ตระกูลของผู้ใหญ่บ้าน อันบุคคลใดพึงเห็น บุคคลนั้น ชื่อว่า **คามณิทิฏฺฐิ** ตระกูลผู้ใหญ่บ้าน อันตนพึงเห็น. ในกรณีนี้ อันที่จริง คามณิ ศัพท์ เป็นภาสิตปุมะ ได้ แต่ในที่นี้ เพราะกล่าวถึงตระกูล จึงตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นนปุงสกลิงค์, และไม่ได้ลงอิตถีปัจจัย เพราะฉะนั้น จึงไม่ต้องแสดงเหมือนที่เคยเป็นปุงลิงค์.

ภาสิตปุโมติ กึ? สทฺธา ปกติ ยสฺส โส สทฺธาปกติโกฯ เอวํ ปญฺญาปกติโก, อิธ ปุพฺพปทํ นิยติตฺถิลิงฺคตฺตา ภาสิตปุมํ น โหตีติฯ สทฺธาธโน, ปญฺญาธโน, สทฺธาธุโร ปญฺญาธุโร อิจฺจตฺร ทฺวงฺคเวกลฺลํ โหติฯ

บทว่า **ภาสิตปุม** มีความเป็นปุงลิงค์อันตนกล่าวแล้ว มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการห้ามมิให้ แสดงเหมือนที่เคยเป็นปุงลิงค์ ในตัวอย่างนี้ คือ ศรัทธา แห่งอุบาสกใดเป็นปกติ มีอยู่ อุบาสกนั้น ชื่อว่า **สทฺธาปกติโก**. ตัวอย่างว่า **ปญฺญาปกติโก** ผู้มีปัญญาเป็นปกติ ก็เช่นเดียวกันนี้. ในตัวอย่างนี้ บทหน้า ไม่ได้มีปุงลิงค์อันตนกล่าวเคยกล่าวมา เพราะเป็นอิตถีลิงค์แน่นอน. ในตัวอย่าง

เหล่านี้ คือ **สทฺธาธโน** มีทรัพย์คือศรัทธา, **ปญฺญาธโน** มีทรัพย์คือปัญญา, **สทฺธาธุโร** มีธุระคือศรัทธา, **ปญฺญาธุโร** มีธุระคือปัญญา นี้ ขาดองค์ประกอบไป ๒ อย่าง (คือ บทหน้ากล่าวอิตถีลิงค์แน่นอน และบทหลังเป็นนปุงสกลิงค์).

กมฺมธารยมฺหิ [๙๗]ปน ‘เอกตฺเถ’ติ ปทำ วิสุ๎ เอกำ องฺคำ น โหติ อเนกตฺถสฺส อิธ อสมฺภวโตฯ ทีฆา จ สา ชงฺฆา จาติ ทีฆชงฺฆา, กุมารี จ สา ภริยา จาติ กุมารภริยาฯ เอวำ ขตฺติยกญฺญา, พฺราหฺมณกญฺญา, ยุวติ จ สา ภริยา จาติ ยุวภริยา, พฺรหฺมพนฺธู จ สา ภริยา จาติ พฺรหฺมพนฺธุภริยาฯ

ส่วนในกัมมธารยสมาส บทว่า “**เอกตฺเถ** มีเนื้อความอันเดียวกัน” หาได้เป็นองค์ประกอบของแต่ละบทไม่ เพราะในกัมมธารยสมาส ไม่มีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน. เช่น ยาว ด้วย ยาวนั้น เป็นแข้ง ด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า **ทีฆชงฺฆา** แข้งอันยาว, เด็กหญิง ด้วย เด็กหญิงนั้น เป็นภรรยา ด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า **กุมารภริยา** ภรรยาผู้เป็นเด็กหญิงฯ ตัวอย่างเหล่านี้ คือ **ขตฺติยกญฺญา** หญิงสาวผู้เป็นกษัตริย์, **พฺราหฺมณกญฺญา** นางสาวน้อยผู้เป็นพราหมณ์. ก็เช่นเดียวกันนี้, หญิงสาว ด้วย หญิงสาวนั้น เป็นภริยา ด้วย ชื่อว่า ยุวภริยา ภรรยาผู้เป็นหญิงสาว, **พฺรหฺมพนฺธุภริยา** เผ่าพันธ์แห่งพรหม ด้วย เผ่าพันธ์แห่งพรหมนั้น เป็นภรรยา ด้วย เหตุนั้น จึงชื่อว่า **พฺรหฺมพนฺธุภริยา** ภรรยาผู้เป็นเผ่าพันธ์แห่งพรหม.

อิตฺถิยนฺติ กิ๎? กุมารี จ สา รตนญฺจาติ กุมารีรตนำฯ เอวำ สมณีปทุมำฯ

บทว่า **อิตฺถิยำ** บทหลังเป็นไปในอิตถีลิงค์ มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการห้ามแสดง เหมือนที่เคยเป็นปุงลิงค์ ในตัวอย่างนี้ว่า เด็กหญิง ด้วย เด็กหญิงนั้น เป็นรัตนะ ด้วย เหตุนั้น จึงชื่อว่า **กุมารีรตนำ.** ตัวอย่างว่า **สมณีปทุมำ** นางสมณะอันเป็นดอกบัว ก็เช่นเดียวกันนี้.

อิตฺถีติ กิ๎? คามณิกุลญฺจ ตำ ทิฏฺฐิ จาติ คามณิทิฏฺฐิฯ

บทว่า **อิตฺถี** บทหน้าเป็นอิตถีลิงค์ มีประโยชน์อะไร?

---

[๙๗] [ก. ๓๓๒; รู. ๓๔๓; นี. ๗๑๖]

มีประโยชน์ในการห้ามแสดง เหมือนที่เคยเป็นปุงลิงค์ ในตัวอย่างนี้ว่า ตระกูลแห่งผู้ใหญ่บ้าน ด้วยตระกูลแห่งผู้ใหญ่บ้าน นั้น เป็นสิ่งอันบุคคลพึงเห็นด้วยเหตุนั้น จึงชื่อว่า **คามณิทิฏฺฐิ** ตระกูลผู้ใหญ่บ้านอันบุคคลพึงเห็น.

ภาสิตปุโมติ กึ? สทฺธาปกติ, คงฺคานที, ตณฺหานที, ปถวีธาตุฯ

บทว่า **ภาสิตปุม** มีปุงลิงค์อันตนกล่าวแล้ว มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการห้าม แสดงเหมือนที่เคยเป็นปุงลิงค์ ในตัวอย่างนี้ว่า **สทฺธาปกติ** ศรัทธา อันเป็นปกติ, **คงฺคานที** คงคาอันเป็นแม่น้ำ, **ตณฺหานที** ตัณหาอันเป็นแม่น้ำ (แม่น้ำคือตัณหา), **ปถวีธาตุ** ดินอันเป็นธาตุ (ธาตุคือดิน).

สญฺญาสทฺเทสุ ปน จตุรงฺคยุตฺเตปิ วิธานํ น โหติ, นนฺทาเทวี, นนฺทาโปกฺขรณี, กายคตาสติ, ปฐมาวิภตฺติ, ทุติยาวิภตฺติ, ปญฺจมีวิภตฺติ, ฉฏฺฐีวิภตฺติ อิจฺจาทิฯ

แต่ในศัพท์ที่แสดงชื่อ ไม่มีหลักการนี้ ถึงในที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ก็ตาม เช่น **นนฺทาเทวี** พระนางนันทาเทวี, **นนฺทาโปกฺขรณี** นันทา อันเป็นสระบัว, **กายคตาสติ** ธรรมอันชื่อว่า กายคตาสติ, **ปฐมาวิภตฺติ** วิภัตติที่หนึ่ง, **ทุติยาวิภตฺติ** วิภัตติที่สอง, **ปญฺจมีวิภตฺติ** วิภัตติที่ห้า, **ฉฏฺฐีวิภตฺติ** วิภัตติที่หก เป็นต้น.

๗๖๓. กฺวจิ ปจฺจเย[๕๙] ฯ

๗๖๓. กฺวจิ ปจฺจเย.

ในเพราะปัจจัย ศัพท์อิตถีลิงค์ ที่เคยกล่าวปุงลิงค์เป็นเพียงดังปุงลิงค์ได้บ้าง.

ปจฺจเย ปเร กทาจิ ภาสิตปุโม อิตฺถิลิงฺคสทฺโท กฺวจิ ปุมาว โหติฯ

ในเพราะปัจจัยอันเป็นเบื้องหลัง ศัพท์อิตถีลิงค์ มีปุงลิงค์อันตนกล่าวแล้ว ในบางคราว เป็นเพียงดังปุงลิงค์ ในบางตัวอย่าง.

พฺยตฺตตรา, พฺยตฺตตมา, เอตฺถ จ พฺยตฺตานํ อิตฺถีนํ อติสเยน พฺยตฺตาติ พฺยตฺตตรา, พฺยตฺตตมาติ อตฺโถฯ เอวํ ปณฺฑิตตรา, ปณฺฑิตตมา อิจฺจาทิฯ

ในสองตัวอย่างว่า **พฺยตฺตตรา, พฺยตฺตตมา** หญิงผู้ฉลาดที่สุด นี้ มีความหมายว่า หญิงผู้ฉลาดอย่างยิ่ง แห่งหญิงทั้งหลายผู้ฉลาด เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **พฺยตฺตตรา**

[๕๙] [ก. ๓๓๒; รู. ๓๔๓; นี. ๗๑๖; จิ. ๕.๒.๓๑; ปา. ๖.๓.๓๕]

, พฺยตฺตตมา หญิงผู้ฉลาดที่สุด. ตัวอย่างเป็นต้นว่า **ปณฺฑิตตรา, ปณฺฑิตตมา** สตรีผู้มีบัณฑิตที่สุด ก็เป็นเช่นนี้.

๓๖๔. สพฺพาทโย วุตฺติมตฺเต [๕๕]ฯ

วุตฺติมตฺเต ฐาเน สพฺพาทินามกา สพฺพนามสทฺทา ปุมาว โหนฺติฯ

สา ปมุขา ยสฺส โส ตปฺปมุโขฯ เอวํ ตปฺปธาโน, ตาย ตาหิ วา สมฺปยุตฺโต ตํสมฺปยุตฺโตฯ สา เอว ปมุขา ตปฺปมุขาฯ เอวํ ตปฺปธานา, ตสฺสา มุขํ ตมฺมุขํ, ตสฺสํ คาถายํ ตาสุ คาถาสุ วา ตตฺร, ตาย คาถโต ตาหิ วา คาถาหิ ตโต, ตสฺสํ เวลายํ ตทา อิจฺจาทิฯ

เอตฺถ จ วุตฺติ นาม สมาส, ตทฺธิตา' ยาทิ ธาตุปจฺจยนฺต, วิภตฺติปจฺจยนฺตานํ นามํฯ

อิติ ปมฺภาวาติเทสราสิฯ

๓๖๔. สพฺพาทโย วุตฺติมตฺเต

คำสัพพนามมีสพฺพเป็นต้น อันเป็นอิตถีลิงค์ เป็นเหมือนปุงลิงค์ ในคำที่เป็นเพียงวุตติ [คำที่เป็นรูปสำเร็จทั่วไป]

คำสัพพนาม ที่มีชื่อเรียกว่า สพฺพาทิ เป็นเพียงดังปุงลิงค์ ในที่อันเป็นเพียงวุตติ (คำที่สำเร็จรูป).

ตัวอย่างเช่น หญิงนั้น เป็นประมุข ของคณะใด คณะนั้น ชื่อว่า **ตปฺปมุโข** คณะมีหญิงนั้นเป็นประมุข. ตัวอย่างว่า **ตปฺปธาโน** มีหญิงนั้นเป็นประธาน ก็เช่นเดียวกันนี้, ธรรมอันสัมปยุตด้วยธรรมชาตินั้น หรือด้วยธรรมชาติทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า **ตํสมฺปยุตฺโต** ธรรมอันสัมปยุตด้วยธรรมชาตินั้น. หญิงนั้นนั่นแหละเป็นประมุข ชื่อว่า **ตปฺปมุขา** ประมุขหญิง. **ตปฺปธานา** ประธานหญิง ก็เช่นเดียวกันนี้, หน้าของหญิงนั้น ชื่อว่า **ตมฺมุขํ**, ในคาถานั้น หรือว่า ในคาถาทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า **ตตฺร**, จากคาถานั้น หรือว่า ด้วยคาถาทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า **ตโต**, ในเวลานั้น ชื่อว่า **ตทา**.

ในสูตรนี้ วุตฺติ เป็นชื่อของคำสมาส ตัทธิต, คำที่มีธาตุปัจจัย เช่นอาย เป็นที่สุด และที่มีวิภัตติปัจจัยเป็นที่สุด.

กลุ่มศัพท์ที่แสดงเหมือนที่เคยเป็นปุงลิงค์เป็นอย่างนี้

[๕๕] [ก. ๓๓๑; รู. ๓๕๓; นี. ๗๑๔; จ. ๕.๒.๔๑; ปา. ๖.๓.๓๕]

สมาสนฺตกปจฺจยราสิ

๓๖๕. ลฺติตฺถิยูหิ โก[๓๐๐] ฯ

อณฺญปทตฺถวิสเย กตฺตุอิจฺจาทีหิ ลฺตุปจฺจยนฺเตหิ อิตฺถิยํ อี, อูการนฺเตหิ จ พหุลํ กปจฺจโย โหติฯ

พหโว กตฺตาโร ยสฺมิ์ เทเส โส พหุกตฺตุโกฯ เอวํ พหุวตฺตุโก, พหุกา นทิโย ยสฺมิ์ เทเส โส พหุนทิโกฯ เอวํ พหุอิตฺถิโก, คาโม, พหุอิตฺถิกา, สภา, พหุอิตฺถิกํ, กุลํฯ เอวํ พหุกุมาริกํ, พหุพฺรหฺมพนฺธุโกฯ

เอตฺถ จ 'พฺรหฺมพนฺธู'ติ รสฺสปทํ พฺราหฺมณํ วทติ, ทีฆปทํ พฺราหฺมณิ์ วทติ, กปจฺจเย ปเร ทีฆานํ มหาวุตฺตินา รสฺสตฺตํ อิจฺฉนฺติฯ

พหุลนฺติ กิ์? พหุกตฺตา, คาโมฯ

กลุ่มนามศัพท์ที่ลง ก ปัจจัยท้ายสมาส

๓๖๕. ลฺติตฺถิยูหิ โก ฯ

ในพหุพพีหิสมาส ลงกปัจจัย ท้ายบทที่ลง ตุปัจจัย , อีการันต์ และอูการันต์อิตถีลิงค์โดยมาก.

ในวิสัยแห่งอัญญปทัตถสมาส (พหุพพีหิสมาส) กปัจจัย โดยมากจะลงท้ายบทลงตุปัจจัย เช่น กตฺตุ เป็นต้น, อี การันต์ และอูการันต์ในอิตถีลิงค์.

คนงานมาก มีอยู่ในสถานที่ใด สถานที่นั้น ชื่อว่า พหุกตฺตุโก สถานที่มีคนงานมาก. พหุวตฺตุโก มีคนพูดมาก ก็เช่นเดียวกันนี้. แม่น้ำมาก มีอยู่ในประเทศใด ประเทศนั้น ชื่อว่า พหุนทิโก ประเทศมีแม่น้ำมาก. พหุอิตฺถิโก คาโม หมู่บ้านมีผู้หญิงมาก, พหุอิตฺถิกา สภา ที่ประชุมมีผู้หญิงมาก, พหุอิตฺถิกํ กุลํ ตระกูลมีผู้หญิงมาก. พหุกุมาริกํ ตระกูลมีเด็กหญิงมาก, พหุพรหฺมพนฺธุโก หมู่บ้านมีนางพราหมณีผู้เป็นเผ่าพันธ์แห่งพรหม ก็เช่นกัน.

สำหรับในตัวอย่างว่า พรหฺมพนฺธุ นี้ หากเป็นบทมีเสียงท้ายเป็นสระเสียงสั้น หมายถึง พรหม, ที่เป็นสระเสียงยาว หมายถึง นางพราหมณี. อาจารย์ทั้งหลายประสงค์การทำทีฆะให้เป็นรัสสะ ในเพราะกปัจจัยอันเบื้องหลัง ด้วยมหาสูตร.

คำว่า พหุลํ โดยมาก มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่ลง กปัจจัย ท้ายบทสมาส ในตัวอย่างว่า พหุกตฺตา คาโม หมู่บ้านมีคนทำงานมาก.

---

[๓๐๐] [ก. ๓๓๘; รู. ๓๕๖; นี. ๗๒๕; จำ. ๔.๔.๑๔๐; ปา. ๕.๔.๑๕๒]

๓๖๖. วาญฺญโต[๑๐๑] ฯ

อญฺญปทตฺถวิสเย ลฺติตฺถิยูหิ อญฺญโต อวณฺณิวณฺณวณฺณนฺเตหิ พหุลํ กปจฺจโย โหติ วาฯ

อวณฺณนฺตมฺหา ตาว –

อคามกํ, อรญฺญํ, พหุคามโก, ชนปโท, สโสตโก, อโสตโก, สโลมโก, สปกฺขโก, พหุมาลโก, พหุมาโล, พหุมายโก, พหุมาโยฯ

อิวณฺณนฺตมฺหา –

สุนฺทรา ทิฏฺฐิ ยสฺส โส สมฺมาทิฏฺฐิโก, สมฺมาทิฏฺฐิ, มิจฺฉาทิฏฺฐิโก, มิจฺฉาทิฏฺฐิ, มตปติกา, อิตฺถี, สทฺธาปกติโก, ปญฺญาปกติโก, พหุหตฺถิโก, พหุทณฺฑิโกฯ

อุวณฺณนฺตมฺหา –

สเหตุโก, อเหตุโก, สจกฺขุโก, อจกฺขุโก, สภิกฺขุโก, อภิกฺขุโก, ทีฆายุโก, อปฺปายุโก, พหุเธนุโก, วโช, พหุรตฺตญฺญุโก, ภิกฺขุสงฺโฆฯ

๓๖๖. วาญฺญโต

ในพหุพพีหิสมาส ลงกปัจจัย ท้ายบทอื่น [คือที่เป็น อการันต์ อิการันต์ และอุการันต์อิตถีลิงค์ ที่] นอกจากบทที่ลง ตุปัจจัย, อีการันต์ และอูการันต์อิตถีลิงค์นั้น โดยมาก ได้บ้าง โดยวิกัปป์.

ในวิสัยแห่งพหุพพีหิสมาส ลงกปัจจัย ท้ายบทอื่น คือที่เป็น อการันต์ อิการันต์ และอุการันต์อิตถีลิงค์ที่นอกจากบทที่ลง ตุปัจจัย, อีการันต์ และอูการันต์อิตถีลิงค์นั้น โดยมาก โดยวิกัปป์.

จะกล่าวถึงการลงท้ายพหุพพีหิสมาสที่เป็นอการันต์ เป็นลำดับแรก.

อคามกํ อรญฺญํ ป่าไม่มีบ้าน, พหุคามโก, ชนปโท แคว้นมีหมู่บ้านมาก, สโสตโก บุรุษมีโสตะ (?), อโสตโก บุรุษไม่มีโสตะ (?), สโลมโก นกมีขน, สปกฺขโก นกมีปีก, พหุมาลโก บุคคลมีพวงดอกไม้มาก. รูปว่า พหุมาโล ก็มีบ้าง, พหุมายโก บุรุษ มีการหลอกลวงมาก. รูปว่า พหุมาโย ก็มีบ้าง.

ลงท้ายพหุพพีหิสมาสที่เป็นอิการันต์

ความเห็น ที่ดีงาม ของบุคคลใด มีอยู่ บุคคลนั้น ชื่อว่า สมฺมาทิฏฺฐิโก ผู้มีความเห็นดีงาม. รูปว่า สมฺมาทิฏฺฐิ ก็มีบ้าง, มิจฺฉาทิฏฺฐิโก ผู้มีความเห็นผิด, รูปว่า มิจฺฉาทิฏฺฐิก็มีบ้าง, มตปติกา อิตฺถี หญิง ผู้มีสามีตายแล้ว, สทฺธาปกติโก ผู้มีศรัทธาเป็นปกติ, ปญฺญาปกติโก ผู้มีปัญญาเป็นปกติ, พหุหตฺถิโก ผู้มีความปรารถนามาก, พหุทณฺฑิโก มีท่อนไม้มาก.

ลงท้ายพหุพพีหิสมาสที่เป็นอุการันต์

สเหตุโก มีเหตุ, อเหตุโก ไม่มีเหตุ, สจกฺขุโก มีจักษุ, อจกฺขุโก ไม่มีจักษุ, สภิกฺขุโก อารามมีภิกษุ,

[๑๐๑] [ก. ๓๓๘; รู. ๓๕๖; นี. ๗๒๕; จำ. ๖.๒.๗๒; ปา. ๕.๔.๑๕๒]

อิตฺถิลิงฺเค กมฺหิ ปเร อการสฺส มหาวุตฺตินา วา ‘อธาตุสฺส เก…’ติ สุตฺเตน วา พหุลํ อิการตฺตํ โหติ, พหุปุตฺติกา, อิตฺถี, พหุปุตฺตกา วา, เอกปุตฺติกา, เอกปุตฺตกา อิจฺจาทิฯ

อภิกฺขุโก อารามไม่มีภิกษุ, ทีฆายุโก บุคคลมีอายุยืนยาว, อปฺปายุโก มีอายุสั้น, พหุเธนุโก วโช คอกมีแม่โคมาก, พหุรตฺตญฺญุโก, ภิกฺขุสงฺโฆ หมู่แห่งภิกษุซึ่งมีพระเถระผู้รู้ราตรีอยู่มาก.

ส่วนในอิตถีลิงค์ เพราะ กปัจจัยอันเป็นเบื้องหลัง แปลง อ เป็น อิ ได้ด้วยมหาสูตร หรือ ด้วยสูตรว่า อธาตุสฺส เก… (?) เช่น พหุปุตฺติกา อิตฺถี สตรีมีบุตรมาก เป็นรูปว่า พหุปุตฺตกา ก็มีบ้าง, เอกปุตฺติกา สตรีมีบุตรคนเดียว เป็นรูปว่า เอกปุตฺตกา ก็มีบ้าง

อิติ สมาสนฺตกปจฺจยราสิฯ

กลุ่มนามศัพท์ที่ลง กปัจจัยท้ายสมาส เป็นอย่างนี้

สมาสนฺตอปจฺจยราสิ

กลุ่มนามศัพท์ที่ลง อปัจจัยท้ายสมาส

๓๖๗. สมาสนฺต[๑๐๒] **ฯ**

‘สมาสนฺโต+อ’ อิติ ทฺวิปทมิทํ, สมาสนฺโต หุตฺวา อปจฺจโย โหตีติ อตฺโถฯ อธิการสุตฺตมิทํฯ

๓๖๗. สมาสนฺต.

(ลง อ-ปัจจัย เป็นหน่วยเสียงสุดท้ายของสมาส.

สูตรนี้มี ๒ บท คือ สมาสนฺโต + อ. ความหมายคือ อปัจจัย ย่อมลง โดยเป็นส่วนอันมีที่สุดแห่งสมาส. สูตรนี้ เป็นอธิการสูตร.

๓๖๘. ปาปาทีหิ ภูมิยา [๑๐๓]**ฯ**

ปาปาทีหิ ปราย ภูมิยา สมาสนฺโต อโหติ, ‘ภูมิสทฺทสฺสา’ติ วตฺตพฺเพ นิยติตฺถิลิงฺคทสฺสนตฺถํ ‘ภูมิยา’ติ วุตฺตํฯ เอวํ อญฺญตฺถปีฯ

๓๖๘. ปาปาทีหิ ภูมิยา.

ลง อปัจจัย เป็นหน่วยเสียงสุดท้ายของการเข้าสมาสระหว่างภูมิศัพท์กับปาปศัพท์เป็นต้น.

อปัจจัย ย่อมลง เป็นหน่วยเสียงที่สุด แห่งการเข้าสมาสของภูมิ-ศัพท์ อันเป็นเบื้องหลังจากบทหน้ามีปาปเป็นต้น, เมื่อควรใช้คำว่า “ภูมิสทฺทสฺส ภูมิศัพท์” แต่ใช้คำว่า ภูมิยา แทน เพื่อแสดงให้ทราบว่าศัพท์นี้เป็นอิตถีลิงค์แน่นอน. แม้ในตัวอย่างอื่นก็เช่นเดียวกันนี้.

---

[๑๐๒] [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จำ. ๔.๔.๕๒; ปา. ๕.๔.๖๘; ‘ตฺว’ (พหูสุ)]

[๑๐๓] [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จำ. ๔.๔.๗๒; …เป.… ๕.๔.๗๕; ‘โคทาวรีนำ’ (พหูสุ)]

ปาปานำ ภูมิ ปาปภูมำ, ปาปานำ อุปฺปตฺติภูมิตฺยตฺโถ, ชาติยา ภูมิ ชาติภูมำ, สตฺถุชาตรฏฺฐำฯ เอวำ ปจฺฉาภูมำ, มชฺฌิมเทเส ปจฺฉาภาครฏฺฐำฯ

ภูมิแห่งบาปทั้งหลาย ชื่อว่า ปาปภูมำ, คำว่า ภูมิ มีความหมายว่า การเกิดขึ้นแห่งบาป, ชาติภูมำ แปลว่า ภูมิแห่งการเกิด หมายความว่า แคว้นเป็นที่ประสูติแห่งพระศาสดา. ปจฺฉาภูมำ แคว้นหลัง, หมายความว่า แคว้นที่อยู่หลังจากแคว้นตรงกลาง.[๑๐๔]

๓๖๙. สงฺขฺยาหิ [๑๐๕]ฯ

สงฺขฺยาหิ ปราย ภูมิยา สมาสนฺโต อ โหติฯ

ทฺเว ภูมิโย เอตฺถาติ ทฺวิภูโม, ทฺวิภูมโก, ปาสาโท, ทฺวิภูมิโก วา, ติสฺโส ภูมิโย เอเตสนฺติ วา ตีสุ ภูมิสุ ปริยาปนฺนาติ วา เตภูมกา, ธมฺมา, จตุภูมกา, ธมฺมา, เตภูมิกา, จตุภูมิกา วาฯ ทิคุมฺหิ-ทฺเว ภูมิโย ทฺวิภูมำ, ติสฺโส ภูมิโย ติภูมำ, จตสฺโส ภูมิโย จตุภูมำ อิจฺจาทิฯ

๓๖๙. สงฺขฺยาหิ

ลงอปัจจัย เป็นหน่วยเสียงสุดท้ายของการเข้าสมาสระหว่างภูมิ-ศัพท์กับศัพท์สังขยา [ศัพท์บอกจำนวนนับ].

ลง อ ปัจจัยเป็นสระที่สุดแห่งสมาส ของภูมิ-ศัพท์ อันเป็นเบื้องหลัง จากศัพท์อันบอกจำนวนนับเช่น

ชั้น ๒ ชั้น มีอยู่ในปราสาทนี้ เหตุนั้น จึงชื่อว่า ทฺวิภูโม, ทฺวิภูมโก. ได้แก่ ปราสาท. มีรูปว่า ทฺวิภูมิโก บ้าง. ภูมิสาม ของธรรมนั้นมีอยู่ ธรรมมีภูมิสามหรือว่าธรรมอันนับเนื่องในภูมิสาม ชื่อว่า เตภูมกา ได้แก่ ธมฺมา. จตุภูมกา ธมฺมา ธรรมอันนับเนื่องอยู่ในภูมิ ๔ หรือธรรมมีภูมิ ๔. เป็นรูปว่า เตภูมิกา, จตุภูมิกา บ้าง.

ในทิคุสมาส เช่น ภูมิท.สอง ชื่อว่า ทฺวิภูมำ, ภูมิท.สาม ชื่อว่า ติภูมำ, ภูมิท.สี่ ชื่อว่า จตุภูมำ.

๓๗๐. นทีโคธาวรีนำ [๑๐๖]ฯ

๓๗๐. นทีโคธาวรีนำ.

---

[๑๐๔] บทว่า ปาปภูมิ มีวิเคราะห์อีกนัยหนึ่งว่า ปาปา ภูมิ ยสฺมึ ฐาเน ตำ ปาปภูมำ. การเกิดขึ้น อันเป็นบาป มีอยู่ในที่ใด ที่นั้น ชื่อว่า มีการเกิดขึ้นที่เลว. ชาติยา อุปลกฺขิตา ภูมิ ยสฺมึ ฐาเน ตำ ชาติภูมำ ภูมิอันกำหนดแล้วด้วยการเกิด มีในที่ใด ที่นั้น ชื่อว่า ชาติภูมำ สถานที่มีภูมิอันกำหนดแล้วด้วยการเกิด (ปญฺจิกา. ๓/๔๑). เมื่อลง อปัจจัย ด้วยสูตรนี้แล้ว ลบ อิ ที่ปาปภูมิเป็นต้น ด้วยสูตรว่า “สโร โล โป สเร ลบสระหน้า ในเพราะสระหลัง” (โมค.๑/๒๖).

[๑๐๕] [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จำ. ๔.๔.๗๓; ปา. ๕.๔.๗๕]

[๑๐๖] [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จำ. ๔.๔.๗๓; ปา. ๕.๔.๗๕]

ลงอปัจจัย เป็นหน่วยเสียงท้ายสุดของการเข้าสมาสระหว่างนที-ศัพท์ และโคธาวรี-ศัพท์ กับสังขยาศัพท์.

สงฺขฺยาหิ ปราสํ นที, โคธาวรีนํ สมาสนฺโต อ โหติฯ

ปญฺจ นทิโย ปญฺจนทํ, ปญฺจ วา นทิโย ยสฺมิ ปเทเส โส ปญฺจนโท, สตฺต โคธาวริโย สตฺตโคธาวรํฯ

ลง อปัจจัยเป็นสระที่สุดแห่งสมาสของนที-ศัพท์และโคธาวรี-ศัพท์ อันเป็นเบื้องหลังจากศัพท์สังขยา เช่น

แม่น้ำทั้ง ๕ ชื่อว่า ปญฺจนทํ, หรือว่า แม่น้ำ ๕ สาย ในประเทศนี้มีอยู่ เหตุนั้น จึงชื่อว่า ปญฺจนโท. แม่น้ำโคธาวรี ๗ สาย ชื่อว่า สตฺตโคธาวรํ.

๓๗๑. อสงฺขฺเยหิ จงฺคุลฺยานญฺญาสงฺขฺยตฺเถสุ[๑๐๗] ฯ

๓๗๑. อสงฺขฺเยหิ จงฺคุลฺยานญฺญาสงฺขฺยตฺเถสุ

ในพหุพพีหิสมาส และอัพยยีภาวสมาส ไม่ลงอปัจจัย เป็นหน่วยเสียงที่สุดของบทสมาสระหว่างองฺคุลิศัพท์ อันอยู่หลังจากศัพท์สังขยา.

อญฺญตฺโถ จ อสงฺขฺยตฺโถ จ อญฺญาสงฺขฺยตฺถาฯ ตตฺถ ‘อญฺญตฺโถ’ติ อญฺญปทตฺโถ พหุพฺพีหิสมาโส, ‘อสงฺขฺยตฺโถ’ติ อสงฺขฺยตฺถสมาโส อพฺยยีภาวสมาโสติ วุตฺตํ โหติ, น อญฺญาสงฺขฺยตฺถา อนญฺญาสงฺขฺยตฺถา, อญฺญาสงฺขฺยตฺถวชฺชิเตสุ สมาเสสุ อสงฺขฺเยหิ อุปสคฺเคหิ จ สงฺขฺยาหิ จ ปราย องฺคุลิยา สมาสนฺโต อ โหติฯ จสทฺเทน ‘‘สุคตงฺคุเลน, ปมาณงฺคุเลน’’ อิจฺจาทีนิ สิชฺฌนฺติฯ

[ในคำว่า **อนญฺญาสงฺขฺยตฺถ** ของตัวสูตรว่า **จงฺคุลฺยานญฺญาสงฺขฺยตฺเถสุ (=จ + องฺคุลิ + อนญฺญาสงฺขฺยตฺถ + สุ** นั้น)] บทว่า **อญฺญาสงฺขฺยตฺถา** (ทั้งอัญญัตถสมาสและอสังขยัตถสมาส) วิเคราะห์ว่า อญฺญตฺโถ จ อสงฺขฺยตฺโถ จ อญฺญาสงฺขฺยตฺถา อัญญัตถสมาส ด้วย อสังขยัตถสมาส ด้วย ชื่อว่า **อญฺญาสงฺขฺยตฺถา.** คำว่า อญฺญตฺโถ คือ สมาสซึ่งมีอรรถของอัญญบทเป็นประธาน ได้แก่ พหุพพีหิสมาส. อสงฺขฺยตฺโถ คือ อสังขยัตถสมาส ได้แก่ อัพยยีภาวสมาส, ไม่ใช่อัญญัตถสมาสและอสังขยสมาส ชื่อว่า **อนญฺญาสงฺขฺยตฺถา**. ลงอปัจจัย เป็นที่สุดแห่งบทสมาสระหว่าง องฺคุลิ อันเป็นเบื้องหลังจากอุปสัคบท อันเป็นอัพยยะ ด้วย จากศัพท์

[๑๐๗] [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จำ. ๔.๔.๗๔; ปา. ๕.๔.๘๖]

สังขยาย ด้วย ในสมาสทั้งหลาย เว้น พหุพพีหิสมาส และอัพยยีภาวสมาส. บทว่า สุคตงฺคุล ด้วยนิ้วพระสุคต, ปมาณงฺคุล มีขนาด ๑ นิ้ว ย่อมมีได้ ด้วยจศัพท์.

องฺคุลีหิ นิคฺคตํ นิรงฺคุลํ, องฺคุลิโย อติกฺกนฺตํ อจฺจงฺคุลํ, อิเม ทฺเว อมาทิสมาสา, ทฺเว องฺคุลิโย สมาหฏา ติ ทฺวงฺคุลํฯ

ไปปราศแล้ว จากนิ้วทั้งหลาย ชื่อว่า นิรงฺคุลํ. ปราศจากนิ้ว, ก้าวล่วงแล้ว ซึ่งนิ้วท. ชื่อว่า อจฺจงฺคุลํ เกินนิ้วไป, สองตัวอย่างนี้เป็นอมาทิสมาส, นิ้วทั้งหลายสอง อันรวบรวมมาแล้ว (ในใจ) ชื่อว่า ทวงฺคุลํ สองนิ้ว.

อนญฺญาสงฺขฺยตฺเถสูติ กิ? ปญฺจ องฺคุลิโย อสฺมินฺติ ปญฺจงฺคุลิ, หตฺโถฯ องฺคุลิยา สมีปํ อุปงฺคุลิฯ ‘‘จตุรงฺคุลํ กณฺณํ โอสาเรตฺวา[๑๐๘], อฏฺฐงฺคุลํ ทนฺตกฏฺฐํ, ทฺวงฺคุลปรมํ, จตุรงฺคุลปรมํ, อฏฺฐงฺคุลปรม’’นฺติอาทีสุ ‘องฺคุล’นฺติ อการนฺตํ ปมาณวาจีสทฺทนฺตรํฯ

บทว่า อนญฺญาสงฺขฺยตฺเถสุ ในสมาสอันมิใช่อัญญสมาสและอสังขยัตสมาส มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการห้ามมิให้ลงอปัจจัย ในตัวอย่างที่เป็นพหุพพีหิสมาสนี้ คือ ปญฺจงฺคุลิ มือมี ๕ นิ้ว ซึ่งมีวิเคราะห์ว่า นิ้วท. ๕ มีอยู่ ในมือนี้ เหตุนั้น มือนี้ จึงชื่อว่า ปญฺจงฺคุลิ. และในตัวอย่างที่อัพยยีภาวสมาสนี้คือ อุปงฺคุลิ ใกล้นิ้ว ซึ่งมีวิเคราะห์ว่า ที่ใกล้แห่งนิ้ว ชื่อว่า อุปงฺคุลิ.

ยังมี องฺคุล ศัพท์ อการันต์ ซึ่งเป็นอีกศัพท์หนึ่งที่กล่าวถึงหน่วยวัด เช่นในตัวอย่างเป็นต้นว่า จตุรงฺคุลํ กณฺณํ โอสาเรตฺวา ห้อยชายยาว ๔ นิ้ว, อฏฺฐงฺคุลํ ทนฺตกฏฺฐํ ไม้ชำระฟันยาว ๘ นิ้ว, ทฺวงฺคุลปรมํ อย่างมาก ๕ นิ้ว, จตุรงฺคุลปรมํ อย่างมาก ๔ นิ้ว, อฏฺฐงฺคุลปรม อย่างมาก ๘. นิ้ว

๓๗๒. ทารุมฺหงฺคุลฺยา[๑๐๙]ฯ

๓๗๒. ทารุมฺหงฺคุลฺยาฯ

ลง อ ปัจจัยเป็นหน่วยเสียงสุดท้ายในพหุพีหิสมาส ของ องฺคุลิ ซึ่งมี ทารุ ศัพท์ เป็นประธาน.

---

[๑๐๘] [มหาว. ๖๖]

[๑๐๙] [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จำ. ๔.๔.๘๗; ปา. ๕.๔.๑๑๔; ‘ทารุมฺยงฺคุลฺยา’ (พหูสุ)]

ทารุสงฺขาเต อญฺญปทตฺเถ ปวตฺตาย องฺคุลิยา สมาสนฺโต อโหติฯ

ปญฺจ องฺคุลิโย อสฺสาติ ปญฺจงฺคุลํ, ทารุฯ เอตฺถ จ องฺคุลิปมาณาวยโว ธญฺญาทีนํ มานวิเสโส ‘ทารู’ติ วุจฺจติฯ

ลง อปัจจัย เป็นหน่วยเสียงสุดท้าย ของ องฺคุลิ ศัพท์ อันเป็นไปในอัญญปทัตถะ กล่าวคือ ทารุ (ตราชั่ง) เช่น

นิ้วท. ๕ ของไม้วัดนี้ มีอยู่ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ปญฺจงฺคุลํ ไม้วัด ๕ นิ้ว ได้แก่ ทารุ ไม้วัด. ในตัวอย่างนี้ หน่วย ๑ นิ้ว อันเป็นมาตราวัดสิ่งของมีข้าวเปลือกเป็นต้น เรียกว่า ทารุ.

๓๗๓. ทีฆาโหวสฺเสกเทเสหิ จ รตฺยา [๑๑๐]ฯ

๓๗๓. ทีฆาโหวสฺเสกเทเสหิ จ รตฺยา.

(ลง อปัจจัย เป็นหน่วยเสียงสุดท้ายแห่งการย่อระหว่าง รตฺติ ซึ่งเป็นศัพท์หลัง กับศัพท์หน้า คือ ศัพท์ทั้งหลายมีทีฆ อห วสฺส, ศัพท์ที่มีความหมายว่าระยะเวลาหนึ่ง และศัพท์สังขยา ในพหุพพีหิสมาสและอัพยยีภาวสมาส)

ทีโฆ จ อโห จ วสฺโส จ เอกเทโส จาติ ทฺวนฺโท, เอกเทโส นาม ปุพฺพ, ปราทิ, อนญฺญาสงฺขฺยตฺเถสุ ทีฆา ทีหิ จ อสงฺขฺเยหิ จ สงฺขฺยาหิ จ ปราย รตฺติยา สมาสนฺโต อ โหติฯ จสทฺเทน ‘‘จิรรตฺต’’นฺติ สิชฺฌติฯ

ทีฆา รตฺติโย ทีฆรตฺตํ, ทีฆา รตฺติทิวปรำปราตฺยตฺโถฯ อโห จ รตฺติ จ อโหรตฺตํ, วสฺเสน เตมิตา รตฺติ วสฺสรตฺตํ, รตฺติยา ปุพฺพำ ปุพฺพรตฺตํ, รตฺติยา ปรำ ปรรตฺตํ, รตฺติยา อฑฺฒำ อฑฺฒรตฺตํ, รตฺติ์ อติกฺกนฺโต อติรตฺโต, ทฺเว รตฺติโย ทฺวิรตฺตำฯ เอวำ ติรตฺตำ, จตุรตฺตำ, ปญฺจรตฺตำ, ฉารตฺตำ, วาธิการตฺตา ‘‘เอกรตฺตำ, เอกรตฺตี’’ติ สิชฺฌติฯ

อนญฺญาสงฺขฺยตฺเถสูติ กิ๎? ทีฆา รตฺติ เอตฺถาติ ทีฆรตฺติ, เหมนฺโตฯ รตฺติยา สมีปี อุปรตฺติฯ

ทีฆาโหวสฺเสกเทส เป็นทวันทสมาส มีวิเคราะห์ว่า ทีโฆ จ อโห จ วสฺโส จ เอกเทโส จ = ทีฆ ศัพท์ ด้วย อหศัพท์ ด้วย วสฺส ศัพท์ ด้วย เอกเทส ศัพท์ ด้วย, ศัพท์กล่าวถึงระยะเวลา มี ปุพฺพ ก่อน ปร หลัง เป็นต้น ชื่อว่า เอกเทส.

(คำขยายตัวสูตรมีว่า) ลง อปัจจัย เป็นหน่วยเสียงสุดท้าย ของ รตฺติ เป็นบทหลังจากศัพท์ที่ไม่ใช่ศัพท์สังขยา มีทีฆ เป็นต้น และศัพท์สังขยา ในพหุพพีหิสมาสและอัพยยีภาวสมาส เช่น

ทีฆา รตฺติโย ทีฆรตฺตำ ราตรี ยาวนาน ชื่อว่า ทีฆรตฺตำ. หมายความว่า การสืบต่อกันแห่งคืนและวันอย่างยาวนาน. กลางวันด้วย กลางคืนด้วย ชื่อว่า อโหรตฺตำ วันคืน, ราตรี อันฝนให้ชุ่มฉ่ำแล้ว ชื่อว่า วสฺ

[๑๑๐] [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จำ. ๔.๔.๗๕; ปา. ๕.๔.๘๗]

สรตฺตํ (คืนฝนพรำ), ก่อนแห่งราตรี ชื่อว่า ปุพฺพรตฺตํ, ภายหลังแห่งราตรี ชื่อว่า ปรรตฺตํ, กึ่งแห่ง ราตรี ชื่อว่า อฑฺฒรตฺตํ, ก้าวล่วงแล้ว ซึ่งราตรี ชื่อว่า อติรตฺโต ล่วงราตรี. สองราตรี ชื่อว่า ทฺวิรตฺตํ. ติรตฺตํ สามราตรี, สี่ราตรี, ห้าราตรี, หกราตรี ก็เช่นเดียวกันนี้. เพราะการตามมาแห่ง วา ศัพท์ รูปว่า เอกรตฺตํ, เอกรตฺติ จึงมีใช้ด้วย.

บทว่า อนญฺญาสงฺขฺยตฺเถสุ ในพหุพพีหิสมาสและอัพยยีภาวสมาส มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการห้ามมิให้ลง อปัจจัย ท้ายสมาส ในกรณีที่เป็นพหุพพีหิสมาส นี้ว่า ทีฆรตฺติ ฤดูหนาวมีกลางคืนยาวนาน โดยวิเคราะห์ว่า ทีฆา รตฺติ เอตฺถาติ ทีฆรตฺติ, เหมนฺโต ราตรี ยาวนาม ในฤดูนี้ มีอยู่เหตุนั้น ฤดูนี้ ชื่อว่า ทีฆรตฺติ มีราตรียาวนาน ได้แก่ เหมนฺโต ฤดูหนาวฯ และในกรณีที่เป็นอัพยยีภาวสมาส นี้ว่า อุปรตฺติ ใกล้ราตรี โดยวิเคราะห์ว่า รตฺติยา สมีปํ อุปรตฺติ ใกล้แห่งราตรี ชื่อว่า อุปรตฺติ.

๓๗๔. โค ตฺวจตฺเถ จาโลเป [๑๑๑]ฯ

๓๗๔. โค ตฺวจตฺเถ จาโลเป.

(ลง อ เป็นหน่วยเสียงที่สุดแห่งการเข้าสมาสในตำแหน่งที่มีการลบ ท้ายโคศัพท์ ในสมาสที่ไม่ใช่ทวันทสมาส, พหุพพีหิสมาสและอัพยยีภาวสมาส)

อจตฺเถ จ อนญฺญา'สงฺขฺยตฺเถสุ จ ปวตฺตา โคสทฺทมฺหา อโลปฏฺฐาเน สมาสนฺโต อ โหติฯ

ลง อ เป็นหน่วยเสียงที่สุดแห่งการเข้าสมาสในตำแหน่งที่ไม่มีการลบ ท้ายโคศัพท์ ซึ่งเป็นไปในสมาสที่ไม่ใช่ทวันทสมาส, พหุพพีหิสมาสและอัพยยีภาวสมาส เช่น

รญฺโญ โค ราชคโว, อตฺตโน โค สคโว, ปเรสํ โค ปรคโว, ปญฺจคโว, ปญฺจควํฯ เอวํ ทสควํฯ

[๑๑๑] [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จิ. ๔.๔.๗๗; ปา. ๕.๔.๘๒]

โค ของพระราชา ชื่อว่า ราชคโว, โค ของตน ชื่อว่า สคโว, โค ของผู้อื่น ชื่อว่า ปรคโว, ปญฺจคโว โค ๕ ตัว, ปญฺจควํ โค ๕ ตัว, ทสควํ โค ๑๐ ตัว ก็เช่นเดียวกันนี้.

อโลเปติ กิ๎? ปญฺจหิ โคหิ กีโต ปญฺจคุฯ เอตฺถ จ เตน กีโตติ เอตสฺมิ๎ อตฺเถ ตทฺธิตปจฺจยสฺส โลโป, เตน อยํ อปจฺจโย น โหติ, ‘โคสฺสู’ติ โอสฺสุตฺตํฯ

บทว่า อโลเป ไม่มีการลบ มีประโยชน์อะไร? มีประโยชน์ในการไม่ลง อปัจจัย ในกรณีที่มีการลบในตำแหน่งดังกล่าว ในตัวอย่างว่า ปญฺจคุ สิ่งของอันเขาซื้อแล้วด้วยโค ๕ ตัว. ในตัวอย่างนี้ ลบ ตัทธิตปัจจัยในอรรถว่า ซื้อแล้วด้วยสิ่งนั้น, เพราะเหตุนั้น จึงไม่ลงอปัจจัย. ในกรณีนี้ แปลง โอ เป็น อุ ด้วยสูตรว่า โคสฺสุ.

อจตุ๎เถติ กิ๎? ควชา จ คาโว จ ควชคโว, โยมฺหิ โคสฺส ควตุ๎ตํฯ

คำว่า อจตุ๎เถ ในสมาสที่ไม่ใช่ทวันทสมาส มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่ลง อปัจจัย ในกรณีที่ โค ศัพท์เป็นไปในทวันทสมาส เช่น ควชคโว ที่เกิดจากโค และโค ในกรณีนี้ เมื่อลง โย วิภัตติ. แปลง โค เป็น คว.

อนญฺญาสงฺขฺยตฺเถสูติ กิ๎? จิตฺตคุ, อุปคุฯ

บทว่า อนญฺญาสงฺขฺยตฺเถสุ ในสมาสที่ไม่ใช่พหุพพีหิสมาสและอัพยยีภาวสมาส มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่ลง อปัจจัย ในกรณีที่ โค ศัพท์เป็นไปในพหุพพีหิสมาส และอัพยยีภาวสมาส เช่น จิตฺตคุ มีโคด่าง, อุปคุ ใกล้โค.

๓๗๕. รตฺติทิว ทารคว จตุรสฺสา[๑๑๒]ฯ

๓๗๕. รตฺติทิว ทารคว จตุรสฺสา ฯ

(สามศัพท์เหล่านี้ คือ รตฺติทิวา ทารควและ จตุรสฺสา ย่อมสำเร็จรูป โดย มี อเป็นที่สุด)

เอเต ตโย สทฺทา ออนฺตา นิปจฺจนฺเตฯ

สามศัพท์เหล่านี้ คือ รตฺติทิวา ทารควและ จตุรสฺสา ย่อมสำเร็จรูป โดย มี อเป็นที่สุด เช่น

[๑๑๒] [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จำ. ๔.๔.๖๒; ปา. ๕.๔.๗๗]

รตฺติ จ ทิวา จ รตฺติทิวํ, ทารา จ คาโว จ ทารควํ, จตสฺโส อสฺสิโย ยสฺส โส จตุรสฺโส, อปจฺจโย, อสฺสิสฺส อิสฺส อตฺตํฯ

คืน และ วัน ชื่อว่า รตฺติวํ, ภรรยา และ โค ชื่อว่า ทารควํ, จตุรสฺโส มี ๔ มุม, ลง อ ปัจจัย และ แปลง อิ ของ อสฺสิ เป็น อ.

๓๗๖. อายาเมนุควํ[๑๑๓] ฯ

๓๗๖. อายาเมนุควํฯ

เมื่อศัพท์ที่สื่อความหมายว่า ความยาว ถูกรู้อยู่ ศัพท์ อนุควํ ย่อมสำเร็จ โดยมี อปัจจัยเป็นที่สุด.

อายาเม คมฺยมาเน อนุควนฺติ นิปจฺจเตฯ
โคหิ อนุฏฺฐิตํ สกฏฺฐิ อนุควํฯ
อายาเมติ กึ? คุนฺนํ ปจฺฉา อนุคุ ฯ

เมื่อศัพท์ที่สื่อความหมายว่า ความยาว ถูกรู้อยู่ ศัพท์ อนุควํ ย่อมสำเร็จ (ถือความหมายว่า อนุควํ ศัพท์ มีความหมายว่า ความยาว ก็มีใช้ได้ตามรูปนี้)

เกวียน อันตั้งขึ้นแล้ว ตั้งแต่โค ชื่อว่า อนุควํ เกวียนยาวจรดถึงโค.[๑๑๔]

บทว่า อายาเม เมื่อศัพท์สื่อถึงความยาว มีประโยชน์อะไร?

ไม่ลง อปัจจัย ถ้าศัพท์สมาสนั้น ไม่สื่อถึงความหมายว่า ยาว ในตัวอย่างนี้ว่า อนุคุ เกวียนตั้งขึ้นภายหลังแห่งโค.

๓๗๗. อกฺขิสฺมาณฺญตฺเถ [๑๑๕]ฯ

๓๗๗. อกฺขิสฺมาณฺญตฺเถ ฯ

(ลง อปัจจัย เป็นเสียงท้าย จากอกฺขิศัพท์ ในอัญญปทัตถสมาส)

อณฺญปทตฺเถ ปวตฺตา อกฺขิมฺหา สมาสนฺโต อ โหติฯ

ลง อปัจจัย เป็นหน่วยเสียงสุดท้าย จาก อกฺขิ ศัพท์ อันเป็นไปในพหุพพีหิสมาส เช่น

วิสาลานิ อกฺขีนิ ยสฺส โส วิสาลกฺโข, วิรูปานิ อกฺขีนิ ยสฺส โส วิรูปกฺโข, อเนกสหสฺสานิ อกฺขีนิ ยสฺส

ตา กว้าง ของบุคคลใดมีอยู่ เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า วิสาลกฺโข มีตากว้าง. ตา อันน่าเกลียด ของเทพ

---

[๑๑๓] [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จำ. ๔.๔.๖๔; ปา. ๕.๔.๘๓]

[๑๑๔] หมายความว่า เมื่อพูดเกวียน จะหมายรวมถึงทั้งโคและเกวียน (หนังสือไวยากรณ์บาลี โดย รศ. ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง).

[๑๑๕] [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จำ. ๔.๔.๕๖; ปา. ๕.๔.๑๑๓]

โส สหสฺสกฺโข, โลหิตานิ อกฺขีนิ ยสฺส โส โลหิตกฺโขฯ เอวํ นีลกฺโข, นีลกฺขิ วาฯ

องค์ใด มีอยู่ เหตุนั้น เทพนั้น ชื่อว่า วิรูปกฺข ตาน่ากลัว, ตา หลายพัน ของเทพองค์ใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น เทพนั้น ชื่อว่า สหสฺสกฺข, ตา สีแดง ของเทพใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น เทพนั้น ชื่อว่า โลหิตกฺข. นีลกฺโข มีตาสีเขียว ก็เช่นเดียวกันนี้ , มีรูปว่า นีลกฺขิ บ้าง.

พหุลาธิการา อนญฺญตฺเถปิ, อกฺขีนํ ปฏิมุขํ ปจฺจกฺขํ, อกฺขีนํ ปรภาโค ปโรกฺขํ, อกฺขีนํ ติโรภาโค ติโรกฺขํฯ อกฺขิสทฺเทน เจตฺถ ปญฺจินฺทฺริยานิ คยฺหนฺติฯ

เพราะการตามมาแห่ง พหุล ศัพท์ แม้ในสมาสที่ไม่ใช่อัญญัตถสมาส ก็ลงอปัจจัยท้าย อกฺขิ ศัพท์บ้าง เช่น เฉพาะหน้าแห่งตา (ต่อตา) ชื่อว่า ปจฺจกฺขํ, ที่อื่นแห่งตา ชื่อว่า ปโรกฺขํ, ภายใน แห่งตา ชื่อว่า ติโรกฺขํ. ในที่นี้ สงเคราะห์อินทรีย์ ๕ ด้วยคำว่า อกฺขิ.

มหาวุตฺตินา กฺวจิ สมาสนฺโต อ, อา, อิปจฺจยา โหนฺติฯ

ในบางแห่ง มีการลง อปัจจัย, อาปัจจัย และอิปัจจัย เป็นหน่วยเสียงสุดท้ายของสมาส ด้วยมหาสูตร.

ตตฺถ อปจฺจเย –

บรรดาปัจจัย ๓ ตัวนั้น ในอปัจจัย มีตัวอย่างเป็นต้นว่า

วายุโน สขา วายุสโข, วายุสงฺขาโต สขา อสฺสาติ วา วายุสโข, อคฺคิ, สพฺเพสํ ปิยา’ปิยมชฺฌตฺตานํ สขาติ สพฺพสโข, สพฺเพ วา สขาโย อสฺสาติ สพฺพสโข, เมตฺตาวิหารีฯ ‘‘สพฺพมิตฺโต สพฺพสโข’’ติ[๑๑๖] ปาฬิฯ ปาปานํ สขาติ ปาปสโข, ปาปา สขาโร ยสฺสาติ วา ปาปสโขฯ ‘‘ปาปมิตฺโต ปาปสโข’’ติ [๑๑๗] ปาฬิฯ ปหิโต เปสิโต อตฺตา เยนาติ ปหิตตฺโต, มชฺฌิโม อตฺตา สภาโว ยสฺสาติ มชฺฌตฺโต, ฉาตํ อชฺฌตฺตสนฺตานํ[๑๑๘] ยสฺสาติ ฉาตชฺฌตฺโต, สุหิโต อตฺตา ยสฺสาติ สุหิตตฺโต, ยโต สยโต อตฺตา ยสฺสาติ ยตตฺโต, ฐิโต อตฺตา อสฺสาติ ฐิตตฺโตอิจฺจาทิฯ

เพื่อนแห่งลม ชื่อว่า วายุสโข, อีกนัยหนึ่ง เพื่อนกล่าวคือลม ของธรรมชาตินี้มีอยู่ เหตุนั้น ธรรมชาติ นี้ ชื่อว่า วายุสโข ได้แก่ อคฺคิ (ไฟ). เมตตาวิหารีบุคคล (ผู้มีเมตตาเป็นเครื่องเป็นปกติ) ชื่อว่า สพฺพสโข เพราะความหมายว่า เป็นเพื่อนแห่งบุคคลทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นทีรัก ไม่เป็นที่รัก หรือเป็นผู้ดำรงอยู่ตรงกลาง, อีกนัยหนึ่ง เพราะมีบุคคลเป็นเพื่อนทั้งหมด. มีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า สพฺพมิตฺโต สพฺพสโข เราได้เป็นมิตรเป็นสหายของสัตว์ทั้งปวง. ตน อันบุคคลบุคคลใดส่งไปแล้ว เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า ปหิตตฺโต มีตนอันส่งไปแล้ว, ตน คือ สภาวะ อันมีใน

---

[๑๑๖] [เถรคา. ๖๔๘]

[๑๑๗] [ที. นิ. ๓.๒๕๓]

[๑๑๘] [สฺฐานํ (มูลปาเฐ)]

ท่ามกลาง ของธรรมใด มีอยู่ ธรรมนั้น ชื่อว่า มชฺฌตฺโต มีสภาวะอันมีในท่ามกลาง, สันดานภาย อันอดหยาก ของธรรมใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า มีสันดานภายในอันอดอยาก, ตน อันอิ่มหนำแล้ว ของบุคคลใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า มีตนอันอิ่มแล้ว. ตนอัน สงวนดีแล้ว ของบุคคลใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า มีตนอันสงวนดีแล้ว, ตน อันตั้งได้แล้ว ของบุคคลใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า มีตนอันตั้งได้แล้ว

อาปจฺจเย –

ในอาปัจจัย มีตัวอย่างเป็นต้นว่า

ปจฺจกฺโข ธมฺโม ยสฺสาติ ปจฺจกฺขธมฺมา, ฉาเทตีติ ฉโท, โมโห, วิวโฏ ฉโท ยสฺมินฺติ วิวฏจฺฉทา, สมฺมาสมฺพุทฺโธฯ

ธรรม อันเห็นโดยประจักษ์ ของบุคคลใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคล นั้น ชื่อว่า มีธรรมอันเห็นโดยประจักษ์แล้ว, สภาวะที่ปกปิด ชื่อว่า ฉท, สภาวะที่ปกปิด ในบุคคลใด เปิดแล้ว เพราะเหตุนั้น บุคคล ชื่อว่า วิวฏจฺฉทา มีที่ปกปิดอันเปิดแล้ว, ได้แก่ สมฺมาสมฺพุทฺโธ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

อิปจฺจเย –

ในอิปัจจัย มีตัวอย่างเป็นต้นว่า

สุนฺทโร คนฺโธ ยสฺสาติ สุคนฺธิ, กุจฺฉิโต คนฺโธ ยสฺสาติ ทุคฺคนฺธิ, ปูติโน คนฺโธ ยสฺสาติ ปูติคนฺธิ, สุรภิโน คนฺโธ สุรภิคนฺธิฯ ‘‘สรีรสฺส สุคนฺธิโน, คุณคนฺธิยุตฺโต อห’’นฺติ ปาฬิฯ

กลิ่น หอม ของธรรมชาติใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า สุคนฺธิ มีกลิ่นหอม, กลิ่น เหม็น ของธรรมชาติใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า ปูติคนฺธิ, กลิ่นหอม ชื่อว่า สุรภิคนฺธิ. มีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า สรีรสฺส สุคนฺธิโน ร่างกาย มีกลิ่นหอมกรุ่น , คุณคนฺธิยุตฺโต อหำ ข้าพเจ้า มีตนประกอบด้วยกลิ่นหอมคือคุณ

อิติ สมาสนฺตอปจฺจยราสิฯ

กลุ่มศัพท์ที่ลงอปัจจัยเป็นที่สุดแห่งสมาส เป็นอย่างนี้.

นานาเทสราสิ

๓๗๘. อุตฺตรปเท [๑๑๙]ฯ

อุตฺตรปเท ปเร ปุพฺพปเท วิธิ โหตีติ อตฺโถฯ อธิการสุตฺตมิทำฯ

‘‘อพฺราหฺมโณ, อนริโย, อภิกฺขุโก, อนนฺโต’’อิจฺจาทีสุ สมาเส อุตฺตรปเท ปเร น-การสฺส อ, อน โหนฺติฯ

๓๗๙. นขาทโย [๑๒๐]ฯ

นขาทโย สทฺทา นปกติกา สิชฺฌนฺติฯ

นา’สฺส ขมตฺถีติ นโข, ‘ข’นฺติ สุขำ, ทุกฺขญฺจ, นา’สฺส กุลมตฺถีติ นกุโล, เอวำนามโก พฺราหฺมโณ, ปุมสฺส สกำ ปุสกำ นตฺถิ ปุสกำ เอตสฺมินฺติ นปุสโก, ขญฺชนำ เวกลฺลคมนำ ขตฺตำ, นตฺถิ ขตฺตำ เอตสฺสาติ นกฺขตฺตำ, กำ วุจฺจติ สุขำ, ตพฺพิรุทฺธตฺตา อกำ วุจฺจติ ทุกฺขำ, นตฺถิ อกำ เอตสฺมินฺติ นาโก, สคฺโค, น มุญฺจตีติ นมุจิ, มาโรฯ น คลติ น จวตีติ นครำ, เคเห วตฺตพฺเพ ‘อคาร’นฺติ สิชฺฌติฯ

กลุ่มศัพท์สมาสที่มีการเปลี่ยนรูปต่างๆ

๓๗๘.อุตฺตรปเท

เมื่อมีบทหลัง วิธีการทางไวยากรณ์ จะเกิดที่บทหน้าเท่านั้น.

เพราะบทหลัง กระบวนการทางไวยากรณ์มีที่บทหน้า. สูตรนี้เป็นอธิการสูตร.

ในตัวอย่างเป็นต้นว่า อพฺรหฺมโณ ไม่ใช่พราหมณ์, อนริโย ไม่ใช่อริยะ, อภิกฺขุโก ไม่เป็นภิกษุ, อนนฺโต ไม่มีที่สุด ดังนี้ แปลง น (บทหน้า) เป็น อ และ อน เพราะมีบทข้างหลัง.

๓๗๙. นขาทโย.

(นข ศัพท์เป็นต้น ใช้ น - ปกติ)

นข เป็นต้น ย่อมสำเร็จรูป โดยคง น ไว้ตามเดิม.

ขำ คือ ความสุขและทุกข์ ของบุคคลนี้ ย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า นข, ตระกูลของบุคคลนี้ ย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า นกุล, คำนี้เป็นชื่อของพราหมณ์คนหนึ่ง, เพศอันมีอยู่ของชาย ชื่อว่า ปุสกำ, เพศอันมีอยู่แห่งชาย ย่อมไม่มีในบุคคลนี้ เหตุนั้น บุคคลนี้ จึงชื่อว่า นปุสโก, การไปไม่ตรงทาง คือ ไปอย่างบกพร่อง ชื่อว่า ขตฺตำ, การไปไม่ตรงทาง ของธรรมชาตินี้ ย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า นกฺขตฺตำ ดาว (อันเป็นธรรมชาติไปตรงทางเดินเสมอ), สุข เรียกว่า กำ, ทุกข์ เรียกว่า อกำ เพราะตรงข้ามกับ สุข ที่เรียกว่า กำ นั้น. ทุกข์ ในสถานที่นั้น ย่อมไม่มี เพราะเหตุ

[๑๑๙] [ก. ๓๓๓-๓๓๔; รู. ๓๔๔-๓๔๕; นี. ๗๑๗-๗๑๘]

[๑๒๐] [ก. ๓๒๘; รู. ๓๕๒; นี. ๗๐๘; จำ. ๕.๒.๘๕; ปา. ๖.๓.๗๕]

นั้น จึงชื่อว่า อกำ ได้แก่ สคุคำ สวรรค์. มาร ชื่อว่า นมุจิ เพราะความหมายว่า ย่อมไม่ปล่อย. ย่อมไม่เคลื่อนที่ ชื่อว่า นครำ, เมื่อควรกล่าวความหมายว่า เคห แต่รูปว่า อคารำ ย่อมสำเร็จใช้.

๓๘๐. นโค วา ปาณินิ[๒๑] ฯ

อปาณิมฺหิ นโคติ สิชฺฌติ วาฯ

น คจฺฉนฺตีติ นคา, รุกฺขาฯ นคา, ปพฺพตาฯ อคา, รุกฺขา, อคา, ปพฺพตาฯ

อปาณินีติ กึ? อโค วสโล กึ เตนฯ เอตฺถ ‘อโค’ติ ทุคฺคตชโน, ‘วสโล’ติ ลามโก, ‘กึ เตนา’ติ นินฺทาวจนำ, ‘‘สีเตนา’’ติปิ ปาโฐฯ เอวำ เนเก, อเนเก, เนกานิ, อเนกานิ อิจฺจาทิฯ

๓๘๐. นโค วา ปาณินิ

(ในกรณีที่ใช้แสดงถึงสิ่งไม่มีชีวิต ให้ใช้ รูปว่า นค ก็ได้อีก ๑ รูป)

ในกรณีที่ใช้แสดงถึงสิ่งไม่มีชีวิต รูปว่า นค ย่อมมีใช้อีก ๑ รูป

สิ่งที่ไม่ไปไหน ชื่อว่า นคา ได้แก่ รุกฺขา ต้นไม้. นคา ภูเขา, อคา ได้แก่ รุกฺขา ต้นไม้, อคา ปพฺพตา ได้แก่ ภูเขา.

บทว่า อปาณินิ ไม่มีชีวิต มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่เป็นรูปว่า นค อีก ๑ รูป ในกรณีนี้ที่ใช้แสดงถึงสิ่งมีชีวิต ในตัวอย่างว่า อโค วสโล กึ เตน คนยากจน ต่ำทราม ประโยชน์อะไรด้วย เจ้าเล่า?. สำหรับในตัวอย่างนี้ คำว่า อโค ได้แก่ ทุคฺคตชโน คนยากจน, วสโล ได้แก่ ลามโก ต่ำทราม, กึ เตน เป็นคำตำหนิ, มีรูปว่า สีเตน ดังนี้ก็มี. ตัวอย่างเหล่านี้ ก็เช่นเดียวกันนี้ คือ เนเก จำนวนมาก, รูปว่า อเนก ก็มี, เนกานิ อเนกานิ รูปว่า อเนกานิ ก็มี

อิติ น-ราสิฯ

กลุ่มศัพท์สมาสที่มีการแปลง น บทต้น เป็นอย่างนี้

[๒๑] [ก. ๓๓๓-๓๓๔; รู. ๓๔๔-๓๔๕; นี. ๗๑๗-๗๑๘; จำ. ๕.๒.๘๖; ปา. ๖.๓.๗๓; ‘นโค วาปฺปาณินิ’ (พหูสุ)]

๓๘๑. สหสฺส โสญฺญตฺเอ[๑๒๒] ฯ

อญฺญปทตฺเถ สมาเส อุตฺตรปเท ปเร สหสฺส โส โหติ วาฯ

ปุตฺเตน สห โย วตฺตตีติ สปุตฺโต, สหปุตฺโตฯ

อญฺญตฺเถติ กึ? สห กตฺวา, สห ยุชฺฌิตฺวาฯ

๓๘๑. สหสฺส โสญฺญตฺเถ.

เพราะบทหลัง แปลง สห เป็น ส

กรณีที่เป็นอัญญัตถสมาส เพราะบทหลัง แปลง สห เป็น ส ได้อีก ๑ รูป.

ผู้ใด เป็นไป กับ ด้วยบุตร เพราะเหตุนั้น เขาชื่อว่า สปุตฺโต เป็นไปกับด้วยบุตร มีรูปว่า สหปุตฺโต ได้อีก ๑ รูป.

คำว่า อญฺญตฺเถ ในอัญญัตถสมาส มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่แปลง สห เป็น ส กรณีที่สมาสนั้นไม่ใช่อัญญัตถสมาส (ไม่เข้าสมาสเลย) ในตัวอย่างว่า สห กตฺวา ทำ กับด้วย ... , สห ยุชฺฌิตฺวา รบ กับ ด้วย ....

๓๘๒. สญฺญายํ[๑๒๓] ฯ

สญฺญายํ อุตฺตรปเท ปเร สหสฺส โส โหติฯ

สห อายตฺตํ สายตฺตํ, สห ปลาสํ สปลาสํ, อครุ การสฺเสตํ นามํฯ

๓๘๒. สญฺญายํ

ถ้าเป็นชื่อ แปลง สห เป็น ส

ในกรณีที่เข้าสมาส แล้วแสดงความหมายว่าเป็นชื่อ เพราะบทหลัง แปลง สห เป็น ส.

สห อายตฺตํ สายตฺตํ. ผู้ช่วยเหลือ, สห ปลาสํ สปลาสํ มีใบไม้, คำนี้ เป็นชื่อการไม่เคารพ.

๓๘๓. อปจฺจกฺเขฯ

อปจฺจกฺเข คมฺยมาเน อุตฺตรปเท ปเร สหสฺส โส โหติฯ

๓๘๓. อปจฺจกฺเข.

(แปลง สห เป็น ส หากรู้กันว่าเป็นสิ่งที่ไม่เห็นประจักษ์)

เพราะบทหลัง แปลง สห เป็น ส หากรู้กันว่าเป็นสิ่งที่ไม่เห็นประจักษ์.

---

[๑๒๒] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๕; จำ. ๕.๒.๕๗; ปา. ๖.๓.๘๒]

[๑๒๓] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๕; จำ. ๕.๒.๕๘; ปา. ๖.๓.๗๘]

โอฑฺฑิยติ เอตายาติ โอฑฺฑิ, ปาโสฯ โอฑฺฑิยา สห โย วตฺตตีติ โสฑฺฑิ, กโปโตฯ อิธ ‘โอฑฺฑิ’ อปจฺจกฺขาฯ ‘‘สาคฺคิ กโปโต’’ติปิ ปาโฐ, ปิจุนา สห วตฺตตีติ สปิจุกา, วาตมณฺฑลิกา, สา จ อปจฺจกฺขา, อุคฺคนฺตฺวา อากาเส ปริพฺภมนฺตํ ปิจุสงฺฆาฏํ ทิสฺวา ญาตพฺพาฯ ‘‘สปิสาจา วาตมณฺฑลิกา’’ติปิ ปาโฐฯ เอวํ สรชา, วาตา, สรกฺขสี, รตฺติฯ

ชื่อว่า โอฑฺฑิ เพราะเป็นเครื่องมือที่ทำให้ติดกับดัก ได้แก่ ปาส บ่วง, สัตว์เป็นไปกับด้วยบ่วง อันชื่อว่า โอฑฺฑิ ชื่อว่า โสฑฺฑิ, ได้แก่ กโปต นกพิราบ. ในตัวอย่างนี้ คำว่า โอฑฺฑิ เป็นสิ่งที่ไม่รู้ได้โดยประจักษ์ (ไม่รู้แน่ชัดว่าอะไร). ในบางแห่ง (โมคคัลลานไวยากรณ์) เป็น สาคฺคิ กโปโต นกพิราบ อันเป็นไปกับด้วยไฟ. ธรรมชาติอันเป็นไปกับด้วยปุยนุ่น ชื่อว่า สปิจุกา เป็นไปกับด้วยปุยนุ่น, ได้แก่ ลมหมุน สิ่งนั้น ไม่เห็นได้ชัดเจนว่าอะไร แต่เมื่อเห็นกลุ่มปุยนุ่นลอยหมุนคว้างในอากาส จึงได้รู้ว่าเป็นลมหมุน. บางแห่ง (โมคคัลลานไวยากรณ์) มีรูปเป็น สปิสาจา วาตมณฺฑลิกา กระแสลมอันเป็นไปกับด้วยปีศาจ. สรชา, วาตา ลมอันเป็นไปกับด้วยฝุ่น, สรกฺขสี รตฺติ ราตรีอันเป็นไปกับด้วยนางรากษส.[๑๒๔]

๓๘๔. อกาเล สกตฺถสฺส [๑๒๕]ฯ

สกตฺถปฺปธานสฺส สหสทฺทสฺส โส โหติ อกาเล อุตฺตรปเท ปเรฯ

สพฺรหฺมํ, สจกฺกํฯ

อกาเลติ กิ? สห ปุพฺพณฺหํ, สห ปรณฺหํ, สุนกฺขตฺเตน สห ปวตฺตํ ปุพฺพณฺหํ, ปรณฺหนฺติ อตฺโถฯ

๓๘๔. อกาเล สกตฺถสฺส.

(เมื่อมีบทหลังไม่ใช่บอกกาล แปลง สห ซึ่งมีอรรถของตนเป็นประธาน เป็น ส)

เมื่อมีบทหลังไม่ใช่บอกกาล แปลง สห ซึ่งมีอรรถของตนเป็นประธาน เป็น ส.

ตัวอย่างเช่น สพฺรหฺมํ พร้อมด้วยเวทย์, สจกฺกํ พร้อมด้วยจักร.

บทว่า อกาเล มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่แปลง สห เป็น ส ถ้าบทหลังเป็นบทที่บอกกาล ในตัวอย่างเหล่านี้ คือ สห ปุพฺพณฺหํ พร้อมด้วยวันข้างหน้า, สห ปรณฺหํ พร้อมด้วย

๑๒๔

๑๒๕ [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๘; จำ. ๕.๒.๑๑๐; ปา. ๖.๓.๘๑]

วันข้างหลัง. หมายความว่า วันข้างหน้า, และวันข้างหลัง เป็นไปพร้อมด้วยฤกษ์ดี.

๓๘๕. คนฺถนฺตาธิกฺเย [๑๒๖]ฯ

๓๘๕. คนฺถนฺตาธิกฺเย.

คนฺถสฺส อนฺโต คนฺถนฺโตฯ ยถา ตำ กจฺจายนคนฺถสฺส อนฺโต อุณาทิกปฺโป, อธิกภาโว อาธิกฺยำ, คนฺถนฺเต จ อาธิกฺเย จ วตฺตมานสฺส สหสทฺทสฺส โส โหติ อุตฺตรปเท ปเรฯ

(แปลง สห เป็นไปในความหมายว่า คนฺถนฺต ที่สุดแห่งคัมภีร์, และ ยิ่ง (เพิ่ม) เป็น ส เพราะบทหลัง)

ตอนจบ แห่งคัมภีร์ ชื่อว่า คนฺถนฺโต เช่น อุณาทิกัปป์ เป็นตอนจบ ของคัมภีร์กัจจายนวยากรณ์. ความยิ่ง ชื่อว่า อาธิกฺย. แปลง สห เป็นไปในความหมายว่า ที่สุดแห่งคัมภีร์, และ ยิ่ง (เพิ่ม) เป็น ส เพราะบทหลัง.

สห อุณาทินา’ ยำ อธิยเตติ ตำ โสณาทิ, สกลำ กจฺจายนำ อธีเตตฺยตฺโถฯ สห มุหุตฺเตน สกลำ โชติ์ อธีเต สมุหุตฺตำ, โชตีติ นกฺขตฺตสตฺถำฯ

คัมภีร์ใด อันบุคคลย่อมเรียนพร้อมด้วยอุณาทิกัปป์ เพราะเหตุนั้น คัมภีร์นั้น ชื่อว่า โสณาทิ, หมายความว่า เรียนคัมภีร์กัจจายนะทั้งสิ้น(เรียนกัจจายนไวยากรณ์จนจบถึงอุณาทิกัป). ย่อมเรียน ซึ่งตำราดูดาวทั้งสิ้น พร้อมด้วยฤกษ์ยาม ตำรานั้นชื่อว่า สมุหุตฺตำ. คำว่า โชติ คือ ตำราเกี่ยวกับดวงดาว.

อาธิกฺเย – สโทณา, ขารี, สกหาปณำ, นิกฺขำ, สมาสกำ, กหาปณำฯ นิจฺจตฺถมิทำ สุตฺตำฯ

ในอรรถว่า ความยิ่ง เช่น สโทณา ขารี ๑ ขารีเพิ่มอีก ๑ ทะนาน, สกหาปณำ นิกฺขำ นิกขะ เพิ่มอีก ๑ กหาปณะ, กหาปณะ เพิ่มอีก ๑ มาสก.

๓๘๖. สมานสฺส ปกฺขาทีสุ วา [๑๒๗]ฯ

๓๘๖. สมานสฺส ปกฺขาทีสุ วา.

ปกฺขาทีสุ อุตฺตรปเทสุ สมานสฺส โส โหติ วา.

(แปลง สมาน เป็น ส ในเพราะบทหลังมีปกฺข เป็นต้น ได้อีก ๑ รูป)

แปลง สมาน เป็น ส ในเพราะบทหลังมีปกฺข เป็นต้น ได้อีก ๑ รูป. ตัวอย่างเช่น

---

[๑๒๖] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๘; จำ. ๕.๒.๑๐๑; ปา. ๖.๓.๗๕]

[๑๒๗] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๘; จำ. ๕.๒.๑๐๓-๔; ปา. ๖.๓.๘๔-๘๖]

สมาโน ปกฺโข สหาโย สปกฺโข, สมาโน ปกฺโข ยสฺสาติ วา สปกฺโข, สมานปกฺโข วาฯ เอวํ สชาติ, สมานชาติ, สชนปโท, สรฏฺฐิฯ

สมาโน ปติ ยสฺสา สา สปติฯ เอวํ สนาภิ, สพนฺธุ, สพฺรหฺมจารี, สนาโมฯ อวฺหยํ วุจฺจติ นามํ, จนฺเทน สมานํ อวฺหยํ ยสฺส โส จนฺทสวฺหโย, สโคตฺโต, อินฺเทน สมานํ โคตฺตํ ยสฺส โส อินฺทสโคตฺโต, สรูปี, สฏฺฐานนฺฯ หริ วุจฺจติ สุวณฺณํ, หรินา สมาโน วณฺโณ ยสฺส โส หริสฺสวณฺโณ, สสฺส ทฺวิตฺตํฯ เอวํ สิงฺคีนิกฺขสวณฺโณ, สวโย, สธโน, สธมฺโม, สชาติโยฯ

ปกฺขาทีสูติ กึ? สมานสีโลฯ

สหาย อันมีฝ่ายเสมอกัน ชื่อว่า สปกฺข, อีกนัยหนึ่ง ฝ่าย อันเสมอกัน ของบุคคลใด มีอยู่ บุคคลนั้น ชื่อว่า สปกฺโข มีฝ่ายเสมอกัน มีรูปว่า สมานปกโข อีก ๑ รูป. ตัวอย่างว่า สชาติ, สมานชาติ มีชาติกำเนิดเสมอกัน, สชนปโท มีแคว้นเดียวกัน, สรฏฺติ อยู่ร่วมราตรีเดียวกัน ก็เช่นเดียวกันนี้.

สามี ที่เสมอกัน ของหญิงใด มีอยู่ หญิงนั้น ชื่อว่า สปติ หญิงร่วมสามี. ตัวอย่างว่า สนาภิ มีจมูกร่วมกัน, สพนฺธุ มีพวกพ้องเสมอกัน, สพฺรหฺมจารี มีพรหมจรรย์(ศาสนา)ร่วมกัน, สนาโม มีชื่อพ้องกัน. ในตัวอย่างนี้ การเรียก ชื่อว่า นาม, ชื่อเรียก อันเสมอกันกับด้วยพระจันทร์ ของผู้ใด มีอยู่ ผู้นั้น ชื่อว่า จนฺทสวฺหโย มีชื่อเสมอด้วยพระจันทร์, สโคตฺโต มีโคตร (วงศ์ตระกูล, เชื้อสาย) เสมอกัน, โคตร อันเสมอกันกับด้วยพระอินทร์ ของผู้ใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อินฺทสโคตฺโต มีโคตรเสมอด้วยโคตรของพระอินทร์. สรูปี มีรูปเสมอกัน, สฏฺฐานนฺ มีฐานะเสมอกัน. ทองเรียกว่า หริ, ผิวพรรณ อันเสมอด้วย ทอง ของบุคคลใด มีอยู่ บุคคลนั้น ชื่อว่า หริสฺสวณฺโณ มีผิวพรรณเสมอด้วยทอง, ซ้อน ส. ตัวอย่างว่า สิงฺคีนิกฺขสวณฺโณ, มีผิวพรรณเสมอด้วยลิ่มแห่งทองคำ, สวโย มีวัยเสมอกัน, สธโน มีทรัพย์เสมอกัน, สธมฺโม มีธรรมเสมอกัน, สชาติโย มีชาติเสมอกัน ก็เช่นเดียวกันนี้.

คำว่า ปกฺขาทีสุ มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่แปลง สมาน เป็น ส ถ้าไม่มีบทว่า ปกฺข เป็นต้น เป็นบทหลัง เช่นในตัวอย่างว่า สมานสีโล มีศีลเสมอกัน.

๓๘๗. อุทเร อิเย [๑๒๘]ฯ

อิยยุตฺเต อุทเร ปเร สมานสฺส โส โหติ วาฯ

สมาเน อุทเร ชาโต โสทริโย, สมาโนทริโยฯ อิเยติ กึ? สมาโนทรตาฯ

อญฺเญสุปิ สมานสฺส โส โหติ, จนฺเทน สมานา สิรี ยสฺส ตํ จนฺทสฺสสิรีกํ, มุขํฯ เอวํ ปทุมสฺสสิรีกํ, วทนํฯ

มหาวุตฺตินา สนฺตาทีนญฺจ โส โหติ, สวิชฺชติ โลมํ อสฺสาติ สโลมโกฯ เอวํ สปกฺขโก, สวิชฺชนฺติ อาสวา เอเตสนฺติ สาสวา, สวิชฺชนฺติ ปจฺจยา เอเตสนฺติ สปฺปจฺจยา, สวิชฺชนฺติ อตฺตโน อุตฺตริตรา ธมฺมา เอเตสนฺติ สอุตฺตรา, สนฺโต ปุริโส สปฺปุริโสฯ ตถา สชฺชโน, สทฺธมฺโม, สนฺตสฺส ภาโว สพฺภาโว อิจฺจาทิฯ

๓๘๗. อุทเร อิเย

(เพราะ อุทร-ศัพท์ อันประกอบด้วย อิย เป็นบทหลัง แปลง สมาน เป็น ส ได้อีก ๑ รูป)

เพราะ อุทร-ศัพท์ อันประกอบด้วย อิย เป็นบทหลัง มีความเป็น ส แห่ง สมาน - ศัพท์ บ้าง.

ตัวอย่างเช่น ผู้เกิดในท้อง อันเสมอกัน ชื่อว่า โสทริโย, สมาโนทริโย. ผู้ร่วมท้องเดียวกัน (พี่น้องร่วมท้อง).

บทว่า อิเย ประกอบด้วย อิย มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่แปลง สมาน เป็น ส ถ้า อุทร ไม่ประกอบด้วย อิย เช่นในตัวอย่างนี้ว่า สมาโนทรตา ความเป็นผู้ร่วมท้องเดียวกัน.

แม้ในที่อื่นจากนี้ สมาน เป็น ส ได้ เช่น จนฺเทน สมานา สิรี ยสฺส ตํ จนฺทสฺสสิรีกํ, มุขํ ศรี อันเสมอด้วยพระจันทร์ ของใบหน้า ใด มีอยู่ ใบหน้านั้น ชื่อว่า จนฺทสฺสสิรีกํ มีศรีเสมอด้วยพระจันทร์ ได้แก่ มุขํ ใบหน้า. ปทุมสฺสสิรีกํ คำพูด อันมีศรีเหมือนพระจันทร์.

อนึ่ง สนฺต ศัพท์ เป็นต้น เป็น ส ก็มี ด้วย มหาสูตร เช่น สวิชฺชติ โลมํ อสฺสาติ สโลมโก ขน มีอยู่ แก่นกใดนั้น เพราะเหตุนั้น นกนั้น ชื่อว่า สโลมโก นกมีขน. ตัวอย่างว่า สปกฺขโก นกมีปีก ก็เช่นเดียวกันนี้. อาสวะ ของธรรมเหล่านั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า สาสวา, ปัจจัยเหล่านั้น ของธรรมเหล่านั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า สปฺปจฺจยา. ธรรมอื่น อันยิ่งขึ้นไปแห่งตน มีอยู่ แก่ธรรมเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า สอุตฺตรา, ตัวอย่างเป็นต้นว่า บุรุษผู้สงบ ชื่อวา สปฺปุริโส. สชฺชโน ชนผู้สงบ, สทฺธมฺโม

[๑๒๘] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๘; จำ. ๕.๒.๑๐๕; ปา. ๖.๓.๘๘]

ธรรมอันสงบ, ความเป็นแห่งธรรมที่มีอยู่ ชื่อว่า สพฺภาโว ก็เหมือนกัน.

อิติ ส-ราสิฯ

กลุ่มศัพท์ที่มีการแปลงเป็น ส เป็นอย่างนี้

๓๘๘. อิมสฺสิทำ [๑๒๙]ฯ

๓๘๘. อิมสฺสิทำ.

(เพราะบทหลัง เป็นเบื้องหลัง แปลง อิม เป็น อิทำ)

อุตฺตรปเท ปเร อิมสฺส อิทำ โหติฯ

ในเพราะบทเบื้องหลัง อันเป็นบทหลัง (แห่งสมาส) แปลง อิมสฺส เป็น อิทำ.

อยำ อตฺโถ เอตสฺสาติ อิทมตฺถี, สมาสนฺเต อี, อิทมตฺถิโน ภาโว อิทมตฺถิตาฯ อยำ ปจฺจโย เอเตสนฺติ อิทปฺปจฺจยา, อิทปฺปจฺจยานำ ภาโว อิทปฺปจฺจยตาฯ ‘‘อิเมสำ ปจฺจยา อิทปฺปจฺจยา, อิทปฺปจฺจยา เอว อิทปฺปจฺจยตา’’ติปิ โยเชนฺติฯ

ตัวอย่างเช่น เนื้อความนี้ ของบทนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น บทนั้น ชื่อว่า อิทมตฺถี, ลง อี ปัจจัย ในที่สุดแห่งสมาส, ความเป็นแห่งบทอันมีเนื้อความนี้ ชื่อว่า อิทมตฺถิตา. ปัจจัยนี้ ของธรรมเหล่านั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อวา อิทปฺปจฺจยา, ความเป็นแห่ง ธรรมอันมีปัจจัยนี้ ชื่อว่า อิทปฺปจฺจยตา. อาจารย์บางท่าน ประกอบความแม้ว่า อิเมสำ ปจฺจยา อิทปฺปจฺจยา, อิทปฺปจฺจยา เอว อิทปฺปจฺจยตา ปัจจัยแห่งธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า อิทปฺปจฺจยา, อิทปฺปจฺจยา นั่นแหละ คือ อิทปฺปจฺจยตา.

‘อิท’นฺติ นิปาตปทมฺปิ อตฺถิ, ‘‘รูปญฺจ หิทำ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺสา, เวทนา จ หิทำฯ สญฺญา จ หิทำฯ สงฺขารา จ หิทำ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺสำสุ’อิจฺจาทิ [๑๓๐]ฯ

บทว่า อิทำ แม้ที่เป็นบทนิบาต ก็มี, ดังพระบาฬีเป็นต้นว่า “รูปญฺจ หิทำ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺสา, เวทนา จ หิทำ ฯปฯ สญฺญา จ หิทำ ฯปฯ สงฺขารา จ หิทำ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺสำสุ แปลว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูปนี้จักได้เป็นอัตตาแล้ว, เวทนาเป็นอนัตตา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าเวทนานี้จักได้เป็น

[๑๒๙] [ก. ๑๒๙; รู. ๒๒๒; นี. ๓๐๕]

[๑๓๐] [มหาว. ๒๐], (วิ.มหาวคฺค.๒๐)

อัตตาแล้ว, สัญญาเป็นอนัตตา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าสัญญานี้จักได้เป็นอัตตาแล้ว, สังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าสังขารเหล่านี้จักได้เป็นอัตตาแล้ว (สังขารเหล่านี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในสังขารทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด สังขารทั้งหลายของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย.)

๓๘๙. ปุ๎ ปุมสฺส วา[๑๓๑] ฯ

๓๘๙. ปุ๎ ปุมสฺส วา

(เมื่อมีบทหลัง แปลง ปุม เป็น ปุ๎ ได้อีกรูปหนึ่ง.)

อุตฺตรปเท ปเร ปุมสฺส ปุ๎ โหติ วาฯ

ในเพราะบทหลัง อันเป็นบทหลัง (แห่งสมาส) แปลง ปุม เป็น ปุ๎ ได้บ้าง.

ปุมสฺส ลิงฺคํ ปุลฺลิงฺคํ, ปุมสฺส ภาโว ปุมฺภาโว, ปุมา จ โส โกกิโล จาติ ปุงฺโกกิโล, ปุมา จ โส โค จาติ ปุงฺคโว, ‘โค ตฺวจตฺเถ…’ติ อปจฺจโย, นปุ๎สโกฯ

วาติ กิ๎? ปุมิตฺถีฯ

ตัวอย่างเช่น เพศ แห่งผู้ชาย ชื่อว่า ปุลฺลิงฺคํ, ความเป็นแห่งผู้ชาย ชื่อว่า ปุมฺภาโว, ตัวผู้ด้วย ตัวผู้นั้นเป็นนกดุเหว่า ด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ปุงฺโกกิโล, ตัวผู้ ด้วย ตัวผู้นั้น เป็น โค ด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ปุงฺคโว, ลง อ ปัจจัย ด้วยสูตรว่า **โค ตฺวจตฺเถ จาโลเป.** (ลง อ เป็นหน่วยเสียงที่สุดแห่งการเข้าสมาส ในตำแหน่งที่มีการลบ ท้ายโคศัพท์ ในสมาสที่ไม่ใช่ทวันทสมาส, พหุพพีหิสมาสและอัพยยีภาวสมาส), นปุ๎สโก บุคคลไม่มีเพศชายเป็นของตนเอง[๑๓๒].

---

[๑๓๑] [ก. ๘๒; รู. ๑๔๙]

[๑๓๒] ในที่นี้ แปลตามรูปศัพท์ ที่คิดว่าจะสอดคล้องกับเนื้อหาของสูตร. แต่คัมภีร์สัททนีติ อธิบายว่า มาจาก ปุนฺส ธาตุ ในความหมายว่า อภิมทฺทน ย่ำยี. มีการแปลง นฺ เป็น นิคคหิต (ธาตุที่มี นฺ มักจะแปลง น เป็น อ) จึงได้รูปว่า ปุ๎ส มีรูปสำเร็จเป็น ปุ๎เสติ, ปุ๎สยติ, นปุ๎สโกฯ สำหรับ นปุ๎สโก มีวิเคราะห์ว่า ปุริโส วิย สาติสยํ ปจฺจามิตฺเต น ปุ๎เสติ อภิมทฺทนํ กาตุ๎ น สกฺโกติ บุคคล ผู้ไม่ทำลาย คือ ไม่สามารถทำความย่ำยีศัตรู โดยยิ่ง เหมือน บุรุษที่ทำได้. ได้แก่ บุคคลที่เว้นจากอิตถีภาวะและปุมภาวะ หรือปุริสภาวะ กล่าวคือ นิมิตเป็นต้นอันเป็นเหตุให้รู้ว่าเป็นหญิงหรือชาย). ท่านยกวิเคราะห์ของเกจิอาจารย์มาประกอบความว่า น ปุมา, น อิตฺถีติ นปุ๎สโก ผู้มิใช่ชาย มิใช่หญิง ชื่อว่า นปุ๎สก, และอาจารย์สายสัททศาสตร์ เรียกบุคคลประเภทนั้นว่า นปุ๎สก เนื่องด้วยเป็นผู้มีเพศ

บทว่า วา (ได้บ้าง) มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่แปลง ปุม เป็น ปุ ได้ ในตัวอย่างนี้ว่า ปุมิตฺถี ผู้ชายและผู้หญิง.

๓๙๐. ฏ นฺตนฺตูนํ[๑๓๓] ฯ

อุตฺตรปเท ปเร นฺต, นฺตูนํ ฏ โหติ วา กฺวจิฯ

ภวํ ปติฏฺโฐ เยสํ เต ภวํปติฏฺฐา, พินฺทาคโมฯ ภควา มูลํ เยสํ เต ภควํมูลกา, ธมฺมาฯ เอวํ ภควโปฏิสรณา, ธมฺมาฯ

พหุลาธิการา ตราทีสุ จ ปเรสุ, มหนฺตีนํ อติสเยน มหาติ มหตฺตรี, รตฺตญฺญูนํ มหนฺตสฺส ภาโว รตฺตญฺญุมหตฺตํฯ เอวํ ชาติมหตฺตํ, คุณมหตฺตํ, ปุญฺญมหตฺตํ, อรหนฺตสฺส ภาโว อรหตฺตํฯ

๓๙๐. ฏ นฺตนฺตูนํ

(ในกรณีที่มีบทหลัง นฺต และ นฺตุ เป็น อุ ได้บ้างเป็นบางตัวอย่าง).

ในเพราะบทหลัง อันเป็นเบื้องหลัง อ เป็นอาเทสของ นฺตุ และ นฺตุ ได้บ้าง ในบางแห่ง.

ตัวอย่างเช่น ผู้เจริญ เป็นที่พึ่ง ของชนท.เหล่าใด ชนท.เหล่านั้น ชื่อว่า ภวโปติฏฺฐา มีผู้เจริญเป็นที่พึ่ง, ลง นิคคหิตอาคม. พระผู้มีพระภาค เป็นมูล (เป็นที่ตั้ง, ที่ยืนหยัด, เป็นเหตุ) แห่งธรรมทั้งหลายเหล่าใด ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า ภควโมลกา มีพระผู้มีพระภาคเป็นมูล ได้แก่ ธมฺมา ธรรมทั้งหลาย.ตัวอย่างว่า ภควโปฏิสรณาล, ธมฺมา มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่ง ได้แก่ พระธรรม ก็เช่นเดียวกันนี้.

เพราะการตามแห่งคำว่า พหุล (โดยมา) ในเพราะบทอื่นมี ตร เป็นต้น ก็เข้าเกณฑ์ ตัวอย่างเช่น

มหนฺตีนํ อติสเยน มหาติ มหตฺตรี หญิง ผู้ใหญ่โดยยิ่ง แห่ง (หรือ กว่า) หญิงผู้เป็นใหญ่ทั้งหลาย ชื่อ มหตฺตรี หญิง ผู้ใหญ่กว่า,

รตฺตญฺญูนํ มหนฺตสฺส ภาโว รตฺตญฺญุมหตฺตํ ความเป็นแห่งบุคคลผู้เป็นใหญ่แห่ง (กว่า) ภิกษุผู้รู้ราตรี ชื่อว่า รตฺตญฺญุมหตฺตํ ความเป็นผู้ใหญ่แห่งภิกษุผู้รู้ราตรี ตัวอย่างว่า ชาติมหตฺตํ ความเป็นใหญ่แห่ง

ไม่ใช่ชาย ไม่ใช่หญิง. (ดูรายละเอียดในคัมภีร์สัททนีติ ธาตุมาลา : ปุนฺส ธาตุ.) ส่วนคัมภีร์ปาจิตติโยชนา. อธิบายว่า การสำเร็จรูปเป็น นปุสก โดยแปลง นปุมนอิตฺถิ ศัพท์ ด้วยนิรุตตินัย. (ปาจิตฺ.โย.๒๐)

[๑๓๓] [ก. ๑๒๖; รู. ๑๐๑; นี. ๓๐๑]

ผู้ใหญ่โดยชาติ, คุณมหตฺตํ ความเป็นใหญ่แห่งผู้ใหญ่โดยคุณ, ปุญฺญมหตฺตํ ความเป็นใหญ่แห่งผู้ใหญ่โดยบุญ ก็เช่นเดียวกันนี้, ความเป็นแห่งพระอรหันต์ ชื่อว่า อรหตฺตํ

๓๕๑. อ [๑๓๔]

อุตฺตรปเท ปเร นฺต, นฺตูนํ อ โหติฯ
ภวนฺตปติฏฺฐา, มยํ, คุณวนฺตปติฏฺฐา, มยํฯ

๓๕๑. อ.

เพราะมีบทหลัง แปลงสระที่สุดของ นฺตุ และ นฺตู เป็น อ.

เพราะบทหลัง อันเป็นเบื้องหลัง อ เป็น อาเทส ของสระที่สุดของ นฺตุ และ นฺตู.

ตัวอย่างเช่น ภวนฺตปติฏฺฐา, มยํ ข้าพเจ้า มีท่านผู้เจริญ เป็นที่พึ่ง คุณวนฺตปติฏฺฐา, มยํ ข้าพเจ้า มีท่านผู้มีคุณ เป็นที่พึ่ง.

๓๕๒. รีริกฺขเกสุ [๑๓๕]

รี, ริกฺข, กปจฺจยนฺเตสุ ปเรสุ สมานสฺส โส โหติฯ

นิจฺจสมาสตฺตา อญฺญปเทน วิคฺคโห, สวิชฺชตีติ สมาโน, ปจฺจกฺเข วิย จิตฺเต อุปลพฺภตีติ อตฺโถฯ สมาโน วิย โส ทิสฺสตีติ สที, สทิกฺโข, สทิโส, สมานา วิย เต ทิสฺสนฺตีติ สทิสาฯ

๓๕๒. รีริกฺขเกสุ.

เพราะศัพท์ลง รี, ริกฺข และ กปัจจัย อยู่หลัง แปลง สมาน เป็น ส.

ในเพราะศัพท์อันมี รี, ริกฺข และ กปัจจัย เป็นที่สุด เป็นเบื้องหลัง ส เป็นอาเทส ของ สมาน.

เพราะความเป็นนิจจสมาส จึงวิเคราะห์ด้วยบทอื่น ตัวอย่างเช่น ชื่อว่า สมาน เพราะอรรถว่า มีอยู่. หมายความว่า มีอยู่ในจิต เหมือนอย่างที่มีโดยประจักษ์ชัด[๑๓๖]. บุคคลนั้น ย่อมปรากฏ เหมือนกับว่า มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุรุษนั้น จึงชื่อว่า สที, สทิกฺโข, ผู้ปรากฏ

---

[๑๓๔] [ก. ๖๔๒; รู. ๕๘๙; นี. ๑๒๖๙; จำ. ๕.๒.๑๐๖; ปา. ๖.๓.๘๙]

[๑๓๕] [ก. ๖๔๒; รู. ๕๘๙; นี. ๑๒๖๙; จำ. ๕.๒.๑๐๗; ปา. ๖.๓.๘๙-๙๐]

[๑๓๖] แสดงว่าศัพท์ที่ลงปัจจัยเหล่านี้สื่อถึงเนื้อความของสิ่งที่ปรากฏในความทรงจำซึ่งเป็นเหมือนกับเป็นสิ่งมีอยู่โดยประจักษ์. ถือเอาความว่า สิ่งที่ตนนึกเหมือนกับสิ่งที่มีอยู่จริง

เหมือนกับว่ามีอยู่, บุคคลทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า สทิสา เพราะเป็นผู้ปรากฏเหมือนกับว่า มีอยู่.

๓๙๓. นฺตกิมิมานำ ฏากีฏี [๑๓๗]ฯ

เตสุ ปเรสุ นฺตปจฺจยนฺตสฺส จ กิ, อิมสทฺทานญฺจ กเมน ฏา, กี, ฏี โหนฺติฯ

ภวำ วิย โส ทิสฺสตีติ ภวาที, ภวาทิกฺโข, ภวาทิโส, โก วิย โส ทิสฺสตีติ กีที, กีทิกฺโข, กีทิโส, อยำ วิย โส ทิสฺสตีติ อีที, อีทิกฺโข, อีทิโสฯ

๓๙๓. นฺตกิมิมานำ ฏากีฏี.

เพราะศัพท์ลง รี, ริกฺข และ กปัจจัย อยู่หลัง แปลงนฺต เป็น อา, กิ เป็น กี และอิม เป็น อี ตามลำดับ

ในเพราะศัพท์ลง รี, ริกฺข และ กปัจจัยเหล่านั้น อา กี และ อี เป็นอาเทสของนฺตปัจจัย, กิ และ อิม ศัพท์ ตามลำดับ.

ตัวอย่างเช่น บุคคลนั้น ย่อมปรากฏ เหมือนท่านผู้เจริญ เหตุนั้น จึงชื่อว่า ภวาที, ภวาทิกฺโก, ภวาทิโส, บุคคลนั้น ย่อมปรากฏเหมือนใคร เหตุนั้น จึงชื่อว่า กีที, กีทิกฺข, กีทิโส, บุคคลนั้น ย่อมปรากฏเหมือนผู้นี้ เหตุนั้น จึงชื่อว่า อีที, อีทิกฺข, อีทิโส.

๓๙๔. สพฺพาทีนมา [๑๓๘]ฯ

เตสุ ปเรสุ สพฺพาทินามกานำ ย, ต, เอต, อญฺญ, อมฺห, ตุมฺหสทฺทานำ อนฺโต อา โหติฯ

ยาที, ยาทิกฺโข, ยาทิโส, ตาที, ตาทิกฺโข, ตาทิโส, เอตาที, เอตาทิกฺโข, เอตาทิโสฯ

๓๙๔. สพฺพาทีนมา.

เพราะศัพท์ที่ลงรี ปัจจัยเป็นต้น แปลงสระที่สุดของสรรพนาม มี ย ต เป็นต้นเป็น อา.

เพราะศัพท์ที่ลงรี ปัจจัยเป็นต้นเหล่านั้น เป็นเบื้องหลัง สระที่สุดของสรรพนาม คือ ย, ต, เอต, อญฺญ, อมฺห และตุมฺห อันชื่อว่า สพฺพาทิ เป็น อา.

ตัวอย่างเช่น ยาที, ยาทิกฺโข, ยาทิโส ย่อมปรากฏเหมือนผู้ใด, ตาที, ตาทิกฺโข, ตาทิโส ย่อมปรากฏเหมือนผู้นั้น, เอตาที, เอตาทิกฺโข, เอตาทิโส ย่อมปรากฏเหมือนผู้นั่น.

---

[๑๓๗] [ก. ๑๒๖; รู. ๑๐๑; นี. ๓๐๑]

[๑๓๘] [ก. ๖๔๒; รู. ๕๘๕; นี. ๑๒๖๕; จำ. ๕.๒.๑๐๘; ปา. ๖.๓.๕๑]

๓๙๕. เวตสฺเสฏฺ[๑๓๙]ฯ

เตสุ ปเรสุ เอตสฺส เอฏฺ โหติ วาฯ

เอที, เอทิกฺโข, เอทิโส, อญฺญาที, อญฺญาทิกฺโข, อญฺญาทิโส, อมฺหาที, อมฺหาทิกฺโข, อมฺหาทิโส, ตุมฺหาที, ตุมฺหาทิกฺโข, ตุมฺหาทิโสฯ

๓๙๕. เวตสฺเสฏ.

แปลง เอต เป็น เอ เพราะปัจจัยมีรีเป็นต้น

เพราะปัจจัยมีรีเป็นต้นเหล่านั้น เอ เป็นอาเทศของ เอต ศัพท์ ได้บ้าง.

ตัวอย่างเช่น เอที, เอทิกฺโข, เอทิโส ย่อมปรากฏเหมือนผู้นั่น.

(ตัวอย่างของสูตรว่า **สพฺพาทีนมา** ต่อ)

อญฺญาที, อญฺญาทิกฺโข, อญฺญาทิโส ย่อมปรากฏเหมือนผู้อื่น, อมฺหาที, อมฺหาทิกฺโข, อมฺหาทิโส ย่อมปรากฏเหมือนข้าพเจ้า, ตุมฺหาที, ตุมฺหาทิกฺโข, ตุมฺหาทิโส ย่อมปรากฏเหมือนท่าน.

๓๙๖. ตุมฺหมฺหานำ ตาเมกสฺมิ[๑๔๐]ฯ

เตสุ ปเรสุ เอกวจเน ปวตฺตานำ ตุมฺห' มฺหสทฺทานำ ตา, มา โหนฺติ วาฯ

อหำ วิย โส ทิสฺสตีติ มาที, มาทิกฺโข, มาทิโส, ตฺวำ วิย โส ทิสฺสตีติ ตาที, ตาทิกฺโข, ตาทิโสฯ

เอกสฺมินฺติ กึ? อมฺเห วิย เต ทิสฺสนฺตีติ อมฺหาทิโน, อมฺหาทิกฺขา, อมฺหาทิสา, ตุมฺเห วิย เต ทิสฺสนฺตีติ ตุมฺหาทิโน, ตุมฺหาทิกฺขา, ตุมฺหาทิสาฯ เอตฺถ จ อุปมานตฺถสฺเสว เอกตฺตำ อิจฺฉียติ, ตสฺมา อหำ วิย เต ทิสฺสนฺตีติ มาทิสา ตฺวำ วิย เต ทิสฺสนฺตีติ ตาทิโน, ตาทิสาติปิ ยุชฺชนฺติฯ ''มาทิสา เว ชินา โหนฺติ, เย ปตฺตา อาสวกฺขย''นฺติ[๑๔๑] ปาฬิ, อิมานิ ปทานิ อุปริ กิตกณฺเฑปิ อาคมิสฺสนฺติฯ

๓๙๖. ตุมฺหมฺหานำ ตาเมกสฺมิ.

(เพราะปัจจัยมีรี เป็นต้น ดังกล่าว ตุมฺห และ อมฺห ในเอกวจนะ เป็น ตา และ มา ตามลำดับ)

เพราะปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้นเป็นเบื้องหลัง ตา และ มา เป็นอาเทสของ ตุมฺห และ อมฺห อันเป็นไปในเอกวจนะ ได้บ้าง.

ตัวอย่างเช่น

บุคคลนั้น ย่อมปรากฏ เหมือนข้าพเจ้า เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า มาที, มาทิกฺโข, มาทิโส, บุคคลนั้น ย่อมปรากฏ เหมือนท่าน เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ตาที, ตาทิกฺโข, ตาทิโส.

บทว่า เอกสฺมิ มีประโยชน์อะไร ?.

มีประโยชน์ในการไม่แปลง ตุมฺห และ อมฺห เป็น ตา และ มา ถ้าไม่ใช่เอกวจนะ ในตัวอย่างว่า บุคคล

---

[๑๓๙] [ก. ๖๔๒; รู. ๕๘๙; นี. ๑๒๖๙]

[๑๔๐] [ก. ๖๔๒; รู. ๕๘๙; นี. ๑๒๖๙]

[๑๔๑] [มหาว. ๑๑]

เหล่านั้น ย่อมปรากฏเหมือนข้าพเจ้าทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อมฺหาทิโน, อมฺหาทิกฺขา, อมฺหาทิสา, บุคคลเหล่านั้น ย่อมปรากฏเหมือนท่านทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ตุมฺหาทิโน, ตุมฺหาทิกฺขา, ตุมฺหาทิสา. ในกรณีนี้ ท่านต้องการเพียงสิ่งที่เป็นอุปมาเท่านั้นว่าเป็นเอกวจนะ, เพราะเหตุนั้น ถ้าตุมฺห และ อมฺห ซึ่งเป็นอุปมา เป็นเอกวจนะ ก็ควรแปลงเป็นตา และ มา ได้ ดังวิเคราะห์นี้ว่า อหํ วิย เต ทิสฺสนฺตีติ มาทิสา, ตาทิสา บุคคลเหล่านั้น ย่อมปรากฏเหมือนข้าพเจ้า เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า มาทิสา ตฺวํ วิย เต ทิสฺสนฺตีติ ตาทิโน บุคคลเหล่านั้น ย่อมปรากฏเหมือนท่าน เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ตาทิโน. ดังมีพระบาฬีว่า มาทิสา เว ชินา โหนฺติ, เย ปตฺตา อาสวกฺขยํ บุคคลเหล่าใดถึงความสิ้นอาสวะแล้ว บุคคลเหล่านั้นชื่อว่า เป็นผู้เช่นเรา. บทเหล่านี้ (คือ มาทิสา เป็นต้น) จักแสดงไว้ในกิตกัณฑ์อีก.

๓๕๗. ตุมฺมญฺญตฺร[๑๔๒]

๓๕๗. ตุมฺมญฺญตฺร.

รี, ริกฺข, กปจฺจเยหิ อญฺญสฺมิํ อุตฺตรปเท ปเร ตุมฺห’มฺหานํ ตุ, มอาเทสา โหนฺติ กฺวจิฯ

ตฺวํ เลณํ เยสํ เต ตุเลณา, อหํ เลณํ เยสํ เต มเลณา[๑๔๓]ฯ เอวํ ตุทีปา, มทีปา[๑๔๔], ตุปฏิสรณา, มปฏิสรณาฯ

ถึงบทอื่นซึ่งนอกจาก รี, ริกฺข และ กปฺจจัย เป็นเบื้องหลัง ตุ และ ม ยังเป็นอาเทสของ ตุมฺห และ อมฺห ได้ในบางแห่ง.

ในเพราะบทหลังซึ่งนอกจากรี, ริกฺข และ กปฺจจัย เป็นเบื้องหลัง ตุ และ ม เป็นอาเทสของ ตุมฺห และ อมฺห ได้ในบางแห่ง.

ตัวอย่างเช่น

ท่าน เป็นที่แอบ(จาก)ภัย ของชนทั้งหลาย เหล่าใด ชนทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า ตุเลณา มีท่านเป็น

---

[๑๔๒] [ก. ๑๔๓; รู. ๒๓๕; นี. ๓๒๒]ฯ

[๑๔๓] [สำ. นิ. ๔.๓๕๙]

[๑๔๔] [สำ. นิ. ๔.๓๕๙]

ที่แอบ(จาก)ภัย. ข้าพเจ้า เป็นที่แอบ(จาก)ภัยของชนทั้งหลายเหล่าใด ชนทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า มเลณา มีข้าพเจ้าเป็นที่แอบ(จาก)ภัย. ตัวอย่างว่า ตทีปา มีท่านเป็นเกาะ (ที่พึ่ง), มทีปา มีข้าพเจ้าเป็นเกาะ, ตปฏิสรณา มีท่านเป็นที่พึ่ง, มปฏิสรณา มีข้าพเจ้าเป็นที่พึ่ง ก็เช่นเดียวกันนี้.

๓๙๘. มนาทฺยาปาทีนโม มเย จ [๑๔๕]ฯ

อุตฺตรปเท มยปจฺจเย จ ปเร มนาทีนํ อาปาทีนญฺจ โอ โหติฯ

มโนเสฏฺฐา, มโนมยา, รโชชลฺลํ, รโชมยํ, สพฺโพ มโนคโณ อิธ วตฺตพฺโพ, อาโปธาตุ, อาโปมยํฯ อนุยนฺติ ทิโสทิสํ[๑๔๖], ชีว ตฺวํ สรโทสตํ [๑๔๗]ฯ

๓๙๘. มนาทฺยาปาทีนโม มเย จ.

เพราะมยปัจจัย และ บทอื่นๆ เป็นเบื้องหลัง แปลงสระที่สุดของ มนศัพท์ เป็นต้น และ อาปศัพท์ เป็นต้น เป็น โอ.

ในเพราะบทหลัง อันเป็นมยปัจจัย และ บทอื่นๆ เป็นเบื้องหลัง สระที่สุดของมนศัพท์เป็นต้น ด้วยของมโนคณาทิคณศัพท์มี อาป เป็นต้น ด้วย เป็นโอ.

ตัวอย่างเช่น

มโนเสฏฺฐา ธรรมทั้งมีใจเป็นสภาพประเสริฐสุด, มโนมยา เกิดด้วยใจ, รโชชลฺลํ ความเป็นน้ำที่เจือด้วยฝุ่นละออง[๑๔๘], รโชมยํ สำเร็จจากละออง. ควรกล่าวถึงมโนคณศัพท์ทั้งหมดไว้ในที่นี้ เช่น อาโปธาตุ ธาตุน้ำ, อาโปมยํ สำเร็จจากน้ำ, อนุยนฺติ ทิโสทิสํ ย่อม

---

[๑๔๕] [ก. ๑๘๓; รู. ๓๘๖; นี. ๓๗๕]

[๑๔๖] [ที. นิ. ๓.๒๘๑]

[๑๔๗] [ชา. ๑.๒.๕]

[๑๔๘] ตามที่ปัญจิกาฏีกาอธิบายว่า รชโส ชลฺลํ รโชชลฺลํ ความเป็นน้ำที่เจือด้วยธุลี. อีกนัยหนึ่ง ชุ่มด้วยฝุ่นละออง แปลตามนัยของสีลขันธวรรคอรรถกถาและฏีกาว่า รโชชลฺลธโรติ สรีรํ เตเลน มกฺขิตฺวา รชูปฏฺฐานปฏฺฐาเน ติฏฺฐติ, อถสฺส สรีเร รโชชลฺลํ ลคฺคติ, ตํ ธาเรติ. คำว่า รโชชลฺลธโร ความว่า เขาใช้น้ำมันทาตัวแล้วไปยืน ณ ที่ฝุ่นฟุ้งขึ้น. ต่อมา สิ่งสกปรกจึงจับที่สรีระของเขา. ที.อ.๑/๓๙๖. รโช เอว ชลฺลํ มลีนํ รโชชลฺลํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สรีร’’นฺติอาทิฯ ที.สี.๒/๓๙๖. ฝุ่น คือ สิ่งสกปรก ได้แก่ มลทิน ชื่อว่า รโชชลฺลํ. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สรีรํ ดังนี้เป็นต้นไว้.

ติดตามไปทั่วทุกทิศ, ชีว ตฺวํ สร โทสตํ ขอท่านจงเป็นอยู่ตลอด ๑๐๐ ปี. [๑๔๙]

๓๙๙. ปรสฺส สงฺขฺยาสุ [๑๕๐]ฯ

สงฺขฺยาสุ ปราสุ ปรสฺส โอ โหติฯ

ปโรสตํ, ปโรสหสฺสํ, ปโรปณฺณาส ธมฺมา, อิธ ปรสทฺโท ‘‘อินฺทฺริยปโรปริยตฺต’’นฺติ เอตฺถ วิย อธิกตฺถวาจิสทฺทนฺตรํ, น สพฺพนามํฯ

๓๙๙. ปรสฺส สงฺขฺยาสุ.

เพราะสังขยาศัพท์ แปลงสระที่สุดของ ปร ศัพท์ เป็น โอ.

ในเพราะสังขยาศัพท์ เป็นเบื้องหลัง สระที่สุดของปร เป็น โอ.

ตัวอย่างเช่น

ปโรสตํ เกินกว่า ๑๐๐, ปโรสหสฺสํ เกินกว่า ๑,๐๐๐, ปโรปณฺณาส ธมฺมา ธรรมเกินกว่า ๕๐. ปรศัพท์ในที่นี้ เป็นศัพท์ชนิดหนึ่งที่แสดงความหมายว่า ยิ่ง (มาก), ไม่ใช่สัพพนาม.

๔๐๐. ชเน ปุถสฺสุ [๑๕๑]ฯ

ชเน ปเร ปุถสฺส อุ โหติฯ

อริเยหิ ปุถเควายํ ชโนติ ปุถุชฺชโนฯ อปิ จ ปาฬินเย ปุถุสทฺโทเยว พหุลํ ทิสฺสติ, ปุถุ กิเลเส ชเนนฺตีติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ นานาสตฺถารานํ มุขํ อุลฺโลเกนฺตีติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ นานาโอเฆหิ วุยฺหนฺตีติ ปุถุชฺชนา[๑๕๒], สญฺญานานาตฺตปุถุตฺตปเภทํ ปฏิจฺจ ตณฺหานานาตฺตปุถุตฺตปเภโท โหติ[๑๕๓], อิงฺฆ อญฺเญปิ ปุจฺฉสฺสุ, ปุถู สมณพฺราหฺมเณ [๑๕๔]ฯ คามา คามํ วิจริสฺสํ, สาวเก วินยํ ปุถู, อายตานิ ปุถูนิ

๔๐๐. ชเน ปุถสฺสุ.

เพราะ ชน ศัพท์ สระที่สุดของ ปุถ เป็น อุ.

ในเพราะชน ศัพท์ อันเป็นเบื้องหลัง สระที่สุดของ ปุถ เป็น อุ.

ตัวอย่างเช่น

ชนนี้ เป็นอีกพวกหนึ่ง จากพระอริยะทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ปุถุชฺชโน.

อนึ่ง ในปาฬีนัย (นัยอันมาในพระบาฬี) พบปุถศัพท์นั่นเทียวอยู่มากด้วยกัน ตัวอย่างเช่น

---

[๑๔๙] (๒ตัวอย่างนี้ ดูวินิจฉัยในอัปปวิธาน สรสนธิ)

[๑๕๐] [ก. ๓๖; รู. ๔๗; นี. ๑๓๐]

[๑๕๑] [ก. ๔๘; รู. ๔๔; นี. ๑๒๘]

[๑๕๒] [มหานิ. ๕๑, ๘๔]

[๑๕๓] [ธ. ส. อฏฺฐ. ๑]

[๑๕๔] [สํ. นิ. ๑.๒๔๖]

จ, ปุถุนา วิชฺชุวณฺณินา[๑๕๕], ปุถุกายา ปุถุภูตา อิจฺจาทิฯตสฺมา ‘‘ปุถเวา, ปุถกฺกรเณ’’ อิจฺจาทีสุ ถุสฺส อุการสฺส อกาโร[๑๕๖] ยุชฺชติฯ

ปุถุ กิเลเส ชเนนฺตีติ ปุถุชฺชนา ชื่อว่า ปุถุชน เพราะทำกิเลสมากมายให้เกิด.

ปุถุ นานาสตฺถารานำ มุขำ อุลฺโลเกนฺตีติ ปุถุชฺชนา. ชื่อว่า ปุถุชน เพราะมองหน้าของศาสดาทั้งหลายโดยมาก.

ปุถุ นานาโอเฆหิ วุยฺหนฺตีติ ปุถุชฺชนา = ชื่อว่าปุถุชน เพราะถูกโอฆะต่างๆมากมายพัดพาไป.

สญฺญานานาตฺตปุถุตฺตปเภทำ ปฏิจฺจ ตณฺหา นานาตฺตปุถุตฺตปเภโท โหติ. = ตัณหา มีประเภทหลากหลายมากมาย เพราะอาศัยสัญญาที่มีประเภทหลากหลายมากมาย.

อิงฺฆ อญฺเญปิ ปุจฺฉสฺสุ, ปุถู สมณพฺราหฺมเณ = เชิญท่านถามสมณพราหมณ์เป็นอันมากเหล่าอื่น.

คามา คามำ วิจริสฺสำ, สาวเก วินยำ ปุถู = จักเที่ยวจากหมู่บ้านนี้ไปยังหมู่บ้านโน้น แนะนำสาวกเป็นอันมาก[๑๕๗],

อายตานิ ปุถูนิ จ[๑๕๘] =ใครมีเนตรซ้ายขวากว้างและใหญ่,

ปุถุนา วิชฺชุวณฺณินา = (หน้าผากของใครสวมแล้ว ด้วยแผ่นทอง) อันหนามีสีดุจสายฟ้า[๑๕๙].

ปุถุกายา =ชนเป็นอันมาก[๑๖๐].

---

[๑๕๕] [ชา. ๒.๒๒.๕๖๘]

[๑๕๖] [อกาโรติ?]

[๑๕๗] ขุ.สุ.๒๕/๓๕๕. ต่างจากที่อ้างไว้โดยเป็น รฏฺฐำ รฏฺฐา วิจริสฺสำ.

[๑๕๘] ขุ.ชา.๒/๒๘/๗๗๓

[๑๕๙] ขุ.ชา.๒/๒๘/๗๗๓

[๑๖๐] ที.ม.๑๐/๒๕๕ เย จญฺเญ สนฺติ ปุถุกายา. **ปุถุกายา**ติ พหุชนาฯ ที.อ.๒/๒๕๕. **ปุถุกายา**ติ พหู สตฺตกายา. ที.ฏี.๒/๒๕๕.

ปุถุภูตา = เป็นพรหมจรรย์ที่ยิ่งใหญ่, หรือ ถึงความยิ่งใหญ่[๑๖๑].

เพราะฉะนั้น ในตัวอย่างเป็นต้นว่า ปุถเวา, ปุถกฺกรณ การแปลง อุ ของ ถุ เป็น อ ก็เห็นสมควรเช่นกัน.

๔๐๑. โส ฉสฺสาหายตเนสุ วา[๑๖๒] ฯ

อเห จ อายตเน จ ปเร ฉสฺส โส โหติ วาฯ

ฉ อหานิ สาหำฯ อตฺถิ สาหสฺส ชีวิตำ[๑๖๓], ‘สาหสฺสา’ติ สาหำ+อสฺสาติ เฉโทฯ สพายตนำฯ

วาติ กิำ? ฉาหปฺปฏิจฺฉนฺนา อาปตฺติ[๑๖๔], ฉ อายตนานิฯ

๔๐๑. โส ฉสฺสาหายตเนสุ วา.

ถ้า อห และ อายตนศัพท์ อยู่หลัง แปลง ฉ เป็น ส ได้บ้าง.

ในเพราะ อหศัพท์ และ อายตน ศัพท์ อันเป็นเบื้องหลัง ส เป็น อาเทสของ ฉ ได้บ้าง.

ตัวอย่างเช่น

๖ วัน ชื่อว่า สาหำ. อตฺถิ สาหสฺส ชีวิตำ เขามีชีวิตอยู่ได้ ๖ วัน, บทว่า สาหสฺส ตัดบทเป็น สาหำ + อสฺส. สพายตนำ อายตนะ ๖.

บทว่า วา มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่แปลง ฉ เป็น ส ในตัวอย่างเหล่านี้ คือ ฉาหปฺปฏิจฺฉนฺนา อาปตฺติ อาบัติที่ปกปิดไว้ชั่วเวลา ๖ วัน, ฉ อายตนานิ อายตนะ ๖.

๔๐๒. ลฺตุปิตาทีนมารงฺรง[๑๖๕] ฯ

๔๐๒. ลฺตุปิตาทีนมารงฺรง.

---

[๑๖๑] ยาว เม อิทำ พฺรหฺมจริยำ น อิทฺธำ ฯปฯ ปุถุภูตำ. ที.ม.๑๐/๙๕. **ปุถุภูต**นฺติ สพฺพาการวเสน ปุถุลภาวปฺปตฺตำ. ที.อ.๒/๙๕. ปุถุ ปุถุลำ ภูตำ ชาตำ, ปุถุ วา ปุถุตฺตำ ภูตำ ปตฺตนฺติ **ปุถุภูตำฯ** ที.ฏี.๒/๙๕

[๑๖๒] [ก. ๓๗๔; รู. ๔๐๘; นี. ๘๐๔]

[๑๖๓] [ชา. ๒.๒๒.๓๑๔]

[๑๖๔] [จูฬว. ๑๓๔]

[๑๖๕] [ก. ๒๐๐; รู. ๑๕๙; นี. ๔๑๕; จำ. ๕.๒.๒๐; ปา. ๖.๓.๓๒]

เพราะบทหลังแห่งบทสมาส ข้างหลัง แปลงสระที่สุดแห่งบทลงตุปัจจัย มีปิตุ เป็นต้น เป็นอาร, และ ร ได้บ้าง.

สมาสุตฺตรปเท ปเร ลฺตุปจฺจยนฺตานำ ปิตาทีนญฺจ กเมน อารง, รง โหนฺติ วาฯ

เพราะบทหลังแห่งบทสมาส ข้างหลัง แปลง อาร, และ ร.เป็นอาเทสของสระที่สุดแห่งบทลงตุปัจจัย มีปิตุ เป็นต้น ได้บ้าง.

สตฺฉุโน ทสฺสนำ สตฺถารทสฺสนำฯ เอวำ กตฺตารนิทฺเทโสฯ มาตา จ ปิตา จ มาตรปิตโร, มาตาปิตูสุ สำวฑฺโฒ มาตาปิตรสำวฑฺโฒฯ

ตัวอย่างเช่น

การเข้าเฝ้าพระศาสดา ชื่อว่า สตฺถารทสฺสนำ. ตัวอย่างว่า กตฺตารนิทฺเทโส การแสดงเป็นกัตตุวาจก (หรือแสดงเป็นกัตตา) ก็เช่นเดียวกันนี้. มารดา และ บิดา ชื่อว่า มาตรปิตโร, บุคคลผู้เจริญเติบโตใน (สำนัก) ของมารดาและบิดา ชื่อว่า มาตรปิตรสำวฑฺโฒ.

วาติ กิำ? สตฺถุทสฺสนำ, กตฺตุ นิทฺเทโส, มาตาปิตโรฯ

บทว่า วา มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่แปลงสระที่สุดของบทลง ตุ ปัจจัยและปิตุเป็นต้นเป็น อาร และ ร ในตัวอย่างนี้ คือ สตฺถุทสฺสนำ การเข้าเฝ้าพระศาสดา, กตฺตุ นิทฺเทโส การแสดงเป็นกัตตา, มาตาปิตโร มารดาและบิดา.

๔๐๓. วิชฺชาโยนิสมฺพนฺธีนมา ตตฺร จตฺเถ[๑๖๖] ฯ

๔๐๓. วิชฺชาโยนิสมฺพนฺธีนมา ตตฺร จตฺเถ.

ในจัตถสมาส แปลงสระที่สุดของบทลง ลฺตุ ปัจจัยและปิตุศัพท์เป็นต้น ที่สัมพันธ์กับ วิชา และ โยนิ เป็น อา ในเพราะบทเหล่านั้นเป็นเบื้องหลัง.

จตฺถสมาเส วิชฺชาสมฺพนฺธีนำ โยนิสมฺพนฺธีนญฺจ ลฺตุปิตาทีนำ อา โหติ เตสฺเวว ปเรสุฯ

ในจัตถสมาส (ทวันทสมาส) แปลงสระที่สุดของบทลง ลฺตุ ปัจจัยและนามศัพท์มีปิตุเป็นต้น ที่สัมพันธ์กับวิชา (ความรู้) และ โยนิ (กำเนิด) เป็น อา ในเพราะบทเหล่านั้นเป็นเบื้องหลัง.[๑๖๗]

มาตาปิตา, มาตาปิตโร อิจฺจาทิฯ

ตตฺราติ กิำ? มาตุยา ภาตา มาตุภาตาฯ

---

[๑๖๖] [ก. ๑๙๙; รู. ๑๕๘; นี. ๗๓๖; จำ. ๕.๒.๒๑; ปา. ๖.๓.๒๕]

[๑๖๗] น่าจะหมายความว่า วิชา เป็นสัมพันธะ ส่วนผู้สอนวิชา กล่าวคือ อาจารย์ เป็นสัมพันธี โยนิ กำเนิด ชื่อว่า สัมพันธะ มารดา ผู้ให้กำเนิด ชื่อว่า สัมพันธี. ดังนั้น สูตรนี้มีใจความโดยสรุปว่า เมื่อบทหลัง ซึ่งลง ตุ ปัจจัย และเป็นนามศัพท์มี ปิตุ เป็นต้น มีอำนาจให้

เอตฺถ จ วิชฺชาสิปฺปานิ สิกฺขาเปนฺตา อาจริยา สิสฺสานํ วิชฺชาสมฺพนฺธึ มาตาปิตโร นามฯ

ตัวอย่างเช่น

มาตาปิตา, มาตาปิตโร มารดาและบิดา.

บทว่า ตตฺร มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ ในการไม่แปลงสระที่สุดของศัพท์เหล่านั้นเป็นอา ในที่ไม่เป็นจัตถมาส เช่นในตัวอย่างว่า มาตุภาตา เพราะมีวิเคราะห์เป็นตัปปุริสสมาสว่า มาตุยา ภาตา มาตุภาตา พี่ชายของมารดา ชื่อว่า มาตุภาตา (คุณอา).

ในที่นี้ อาจารย์ทั้งหลาย เมื่อให้ศิษย์เล่าเรียนวิชาและศิลปะ ที่มีความสัมพันธ์กับวิชา ของศิษย์ทั้งหลาย จึงชื่อว่า มาตาปิตโร มารดาและบิดา.

๔๐๔. ปุตฺเต [๑๖๘]ฯ

๔๐๔. ปุตฺเต.

จตฺเต ปุตฺเต ปเร วิชฺชาโยนิสมฺพนฺธีนํ ลุตฺปิตาทีนํ อา โหติฯ

ในทวันทสมาส เมื่อคำว่า ปุตฺต เป็นบทหลัง แปลง สระที่สุดของบทลงลุตฺ ปัจจัยและปิตุ เป็นต้น ซึ่งมีความสัมพันธ์กับวิชาและโยนิ เป็น อา.

มาตาปุตฺตา คจฺฉนฺติ, ปิตาปุตฺตา คจฺฉนฺติฯ มหาวุตฺตินา เตสญฺจ อิ โหติ, มาติปกฺโข, ปิติปกฺโขฯ มาติโฆ ลภเต ทุขํ[๑๖๙], ปิติโฆ ลภเต ทุขํ, มาตฺติกํ ธนํ, เปตฺติกํ ธนํ[๑๗๐] ฯ เอตฺถ จ มาตุยา สนฺตกํ มาตฺติกํ, ปิตุโน สนฺตกํ เปตฺติกํ, ทฺวิตฺตํ วุทฺธิ จฯ มาติโต, ปิติโต, ภาตา เอว ภาติโก, ภาติกราชาฯ

ในทวันทสมาส เมื่อคำว่า ปุตฺต เป็นบทหลัง อาเป็น อาเทสของสระที่สุดของบทลงลุตฺ ปัจจัยและปิตุ เป็นต้น ซึ่งมีความสัมพันธ์กับวิชาและโยนิ.

ตัวอย่างเช่น

มาตาปุตฺตา คจฺฉนฺติ. มารดาและบุตร ย่อมไป.
ปิตาปุตฺตา คจฺฉนฺติ. บิดาและบุตร ย่อมไป.

แปลงสระที่สุดของบทเหล่านั้นเป็น อิ ด้วยมหาสูตร เช่น มาติปกฺโข ฝ่ายมารดา, ปิติปกฺโข ฝ่าย

บทหน้าซึ่งตกอยู่ในฐานะเป็นผู้ให้วิชาหรือผู้ให้กำเนิด ที่ท่านเรียกในที่นี้ว่า วิชฺชาสมฺพนฺธี และ โยนิสมฺพนฺธี ให้แปลงสระที่สุดของบทหน้านั้นเป็น อา และสูตรนี้เป็นวิสัยของทวันทสมาสเท่านั้น.

[๑๖๘] [ก. ๑๙๙; รู. ๑๕๘; นี. ๗๓๖; จิ. ๕.๒.๒๒; ปา. ๖.๓.๒๕]

[๑๖๙] [ชา. ๒.๑๙.๑๑๘]

[๑๗๐] [ปารา. ๓๔]

บิดา. (มาในพระบาฬี เช่น) มาติโม ลภเต ทุขํ[๑๗๑] ผู้ฆ่ามารดาเป็นทุกข์, ปิติโม ลภเต ทุขํ ผู้ฆ่าบิดาดาเป็นทุกข์, มาตฺติกํ ธนํ ทรัพย์อันมาแล้วจากมารดา, เปตฺติกํ ธนํ ทรัพย์อันมาแล้วจากบิดา (ตามนัยอรรถกถาชาดกที่ว่า **เปตฺติก**นฺติ ปิติโต อาคตํ.). ในสองตัวอย่างนี้ ทรัพย์อันเป็นของมีอยู่แห่งมารดา ชื่อว่า มาตฺติกํ, ทรัพย์อันเป็นของมีอยู่แห่งบิดา ชื่อว่า เปตฺติกํ. ซ้อน ต และ วุทธิ (คือ อิ ที่ ปิตฺติ เป็น เอ, ส่วน มาตฺติกํ ซ้อน ตฺ อย่างเดียว). มาติโต ฝ่ายมารดา, ปิติโต ฝ่ายบิดา. ภาตา นั่นเอง ชื่อว่า ภาติก, ภาติกราชา พระราชาผู้เป็นพี่.

๔๐๕. ชายาย ชายํ ปติมฺหิ[๑๗๒] ฯ

ปติมฺหิ ปเร ชายาสทฺทสฺส ชายํ โหติฯ

ปุตฺตํ ชเนตีติ ชายา, ชายา จ ปติ จ ชายมฺปตี [๑๗๓] ฯ อถ วา ‘‘ชายมฺปตี’’ติ อิทํ สนฺธิวิธินาว สิทฺธํ, ตสฺมา ‘‘ชมฺปตี’’ติ ปาโฐ สิยา ยถา ‘‘เทวราชา สุชมฺปตี’[๑๗๔]’ติ, ยถา จ สกฺกตคนฺเถสุ ‘‘ทาโร จ ปติ จ ทมฺปตี’’ติฯ อิธ ปน มหาวุตฺตินา ปติมฺหิ สุชาตาย สุขํ โหติ, ทารสฺส จ ทำ โหติ, ตถา ชายา จ ปติ จ ชมฺปตีติ นิฏฺฐํ คนฺตพฺพำฯ

๔๐๕. ชายาย ชายํ ปติมฺหิ.

เพราะปติ ศัพท์เป็นบทหลัง แปลง ชาย เป็น ชายํ.

เพราะ ปติ ศัพท์ เป็นเบื้องหลัง ชายํ เป็นอาเทศของ ชายา ศัพท์.

สตรีผู้ยังบุตรให้กำเนิด ชื่อว่า ชายา (ภรรยา), ภรรยา ด้วย สามี ด้วย ชื่อว่า ชายมฺปตี. อีกนัยหนึ่ง คำว่า ชายมฺปติ นี้สำเร็จด้วยวิธีการแห่งสนธินั่นเทียว[๑๗๕], เพราะฉะนั้น ข้อความว่า ชมฺปติ พึงมีได้เช่น เทวราชา สุชมฺปติ ท้าวสุชัมบดี (ผู้เป็นพระสวามีแห่งนางสุชาดา) เทวราช. อนึ่ง ในคัมภีร์ฝ่ายสันสกฤต มีว่า “ทาโร จ ปติ

---

[๑๗๑] พระบาฬีชาดกเล่ม ๒ เป็น มาตุโฆ (ขุ.ชา.๒๘/๙๒ หรือ ฉบับฉัฏฐ.ข้อ ๑๑๘)

[๑๗๒] [ก. ๓๓๙; รู. ๓๕๘; นี. ๗๓๑; ‘…ชยำ ปติมฺหิ’ (พหูสุ)]

[๑๗๓] [ชยมฺปตี (พหูสุ)]

[๑๗๔] [สำ. นิ. ๑.๒๖๔]

[๑๗๕] ความข้อนี้มาในบาฬีสังยุตตนิกาย นิทานวรรคว่า เสยฺยยถาปิ ภิกฺขเว เทฺว ชายมฺปติกา ... ดูกรภิกษุทั้งหลาย อุปมาเหมือนภรรยาสามี สองคน. และคัมภีร์สังยุตตฏีกาอธิบายคำว่า ชายมฺปติกา ว่าเป็นการเข้าสนธิระหว่าง ชายา และ ปติ โดยวิธีการแห่งอาคมสนธิสนธิว่า ยาการสฺส รสฺสตฺตำ สานุนาสิกญฺจ กตฺวา วุตฺตำ ชายมฺปติกา. ทำรัสสะ ยา อักษร (เป็นย) และลงนิคคหิตเป็นอาคม. โดยนัยนี้ บทว่า ชายมฺปติ ไม่ใช่สมาส.

ยญฺจ วุตฺติยํ ‘‘ชานิปตีติ ปกตฺยนฺตเรน สิทฺธํ, ตถา ทมฺปตี’’ติ วุตฺตตฺตา ปุตฺตํ ชเนตีติ ชานีฯ ชานี จ ปติ จ ชานีปตีติ ยุชฺชติฯ ‘‘ตุทมฺปตี’’ติ ปาโฐฯ กจฺจายเน จ ‘ชายาย ตุ ทฺชานิ ปติมฺหี’ติฯ ตตฺถ ตุสทฺโท ปทปูรณมตฺเต ยุชฺชติฯ

จ ทมฺปติ ภรรยา ด้วย สามีด้วย ชื่อว่า ทมฺปติ. แต่ในฝ่ายบาฬีนี้ เพราะปติศัพท์อยู่หลัง แปลง สุชาต ศัพท์ เป็น สุชํ และ ทาร ศัพท์เป็น ทฺ ด้วยมหาสูตร โดยประการใด, ท่านทั้งหลายพึงตัดสินได้ว่า รูปว่า ชมฺปติ ย่อมมีได้ โดยวิเคราะห์ว่า ชายา จ ปติ จ ชมฺปติ ภรรยา ด้วย สามีด้วย ชื่อว่า ชมฺปติ โดยประการนั้น.

อนึ่ง คำใดที่ท่านกล่าวไว้ในวุตติว่า ชานิปตีติ เป็นต้น ความว่า รูปว่า ชานิปติ นี้สำเร็จได้ด้วยวิธีการอื่นจากปกติ (วิธีพิเศษ), รูปว่า ทมฺปติ ก็เหมือนกัน”. ในคำนั้น บทว่า ชานี ได้แก่ ภรรยา เพราะเป็นผู้ยังบุตร ให้กำเนิด, ภรรยา ด้วย สามี ด้วย ชื่อว่า ชานีปติ ดังนี้ก็ควร. มีข้อความว่า ตุทมฺปติ. และ ในคัมภีร์กัจจายนะ ก็มีข้อความเป็นสูตรว่า “ชายาย ตุทฺชานิ ปติมฺหิ แปลง ชาย เป็น ตุทฺ หรือ ชานิ ในเพราะปติศัพท์ บางแห่ง”. ในข้อความนั้น ตุศัพท์ ควรเป็นไปในความหมายว่าทำบทให้เต็มเท่านั้น.

๔๐๖. สญฺญายมุโททกสฺส [๑๗๖]ฯ

สญฺญายํ คมฺยมานายํ อุตฺตรปเท ปเร อุทกสฺส อุโท โหติฯ

อุทกํ ธาเรตีติ อุทธิ, มหนฺตํ อุทกํ ธาเรตีติ มโหทธิ, อุทกํ ปิวนฺติ เอตฺถาติ อุทปานํ, อุทกํ ปิวนฺติ เอตายาติ อุทปาติฯ

๔๐๖. สญฺญายมุโททกสฺส.

เมื่อรู้ว่าเป็นชื่อ แปลง อุทก เป็น อุท เพราะบทหลัง.

เมื่อชื่อ ถูกรู้อยู่ อุท เป็น อาเทส ของ อุทก ในเพราะบทหลัง.

ตัวอย่างเช่น ชื่อว่า อุทธิ เพราะทรงน้ำไว้ (ทะเล), ชื่อว่า มโหทธิ เพราะทรงน้ำอันใหญ่ไว้ (มหาสมุทร), ชื่อว่า อุทปานํ เพราะเป็นสถานที่ดื่มน้ำ (โรงน้ำดื่ม), ชื่อว่า อุทปาติ เพราะเป็นเครื่องใช้สำหรับดื่มน้ำ (แก้วน้ำ).

[๑๗๖] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๒๕๗; จ. ๕.๒.๖๕; ปา. ๖.๓.๕๗]

๔๐๗. กุมฺภาทีสุ วา [๑๓๗]ฯ

กุมฺภาทีสุ ปเรสุ อุทกสฺส อุโท โหติ วาฯ

อุทกสฺส กุมฺโภ อุทกุมฺโภ, อุทกกุมฺโภฯ เอวํ อุทปตฺโต, อุทกปตฺโต, อุทพินฺทุ, อุทกพินฺทุฯ มหาวุตฺตินา สฺยาทีสุปิ, ‘‘นีโลทา โปกฺขรณี’’ติ ปาฬิฯ

๔๐๗. กุมฺภาทีสุ วา.

เพราะบทว่า กุมฺภ เป็นต้นเป็นเบื้องหลัง แปลง อุทก เป็น อุท ได้บ้าง.

ในเพราะบทว่า กุมฺภ เป็นต้นเป็นเบื้องหลัง อุท เป็นอาเทสของ อุทก ศัพท์ ได้บ้าง.

ตัวอย่างเช่น

หม้อแห่งน้ำ ชื่อว่า อุทกุมฺโภ, อุทกกุมฺโภ (หม้อใส่น้ำ), อุทปตฺโต, อุทกปตฺโต บาตรใส่น้ำ, อุทกพินฺทุ, อุทกพินฺทุ หยาดน้ำ. แม้ในเพราะ สิ เป็นต้น แปลง อุทก เป็น อุท ด้วยมหาสูตร มีพระบาฬีว่า นีโลทา โปกฺขรณี สระบัวมีน้ำสีเขียว[๑๓๘].

๔๐๘. โสตาทีสุ โลโป [๑๓๙]ฯ

โสตาทีสุ ปเรสุ อุทกสฺส อุสฺส โลโป โหติฯ

อุทกสฺส โสตํ ทกโสตํ, อุทเก รกฺขโส ทกรกฺขโส, อุทกํ อาสโย เยสํ เต ทกาสยา, ปาณาฯ มหาวุตฺตินา สฺยาทีสุปิ, ‘‘ทเก ทกาสยา เสนฺตี’’ติ [๑๔๐]ปาฬิฯ

๔๐๘. โสตาทีสุ โลโป.

เพราะโสตศัพท์เป็นต้น ลบ อุ ที่ อุทก ศัพท์

ในเพราะโสตศัพท์เป็นต้น ลบ อุ ที่ อุทก ศัพท์.

ตัวอย่างเช่น

กระแสแห่งน้ำ ชื่อว่า ทกโสตํ, รากษส (ที่อาศัยอยู่) ในน้ำ ชื่อว่า ทกรกฺขโส, น้ำ เป็นที่อยู่ ของสัตว์เหล่าใด, สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า ทกาสยา มีน้ำเป็นที่อยู่, ได้แก่ สัตว์. ด้วยมหาสูตร แม้ในเพราะสิเป็นต้น ลบ อุ ที่ อุทกศัพท์ มีพระบาฬีว่า ทเก ทกาสยา เสนฺติ สัตว์ดิรัจฉานทุกหมู่เหล่า ฯลฯ จำพวกที่อาศัยอยู่ในน้ำ ย่อมดำน้ำ.

---

[๑๓๗] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๒๕๗; จำ. ๕.๒.๖๔; ปา. ๖.๓.๕๔]

[๑๓๘] ไม่พบตัวอย่างดังที่ท่านอ้างไว้ แต่มีพระบาฬีซึ่งสอดคล้องกับกฎข้อนี้ ดังนี้ นีโลทำ วนมชฺฌโต, ยมุนำ ปวิส ขุ.ชา.๒๘/๖๔๖. จงเข้าไปยังแม่น้ำยมุนาเป็นแม่น้ำมีสีเขียวไหลจากกลางป่า.

[๑๓๙] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๒๕๖]

[๑๔๐] [สำ. นิ. ๓.๗๘ (โถกำ วิสทิสำ)]

๔๐๙. ปุพฺพาปรชฺชสายมชฺเฌหาหสฺส ณฺโห[๑๘๑]

ปุพฺพาทีหิ ปรสฺส อหสฺส ณฺโห โหติฯ

ปุพฺพณฺโห, อปรณฺโห, อชฺชณฺโห, สายณฺโห[๑๘๒], มชฺฌณฺโหฯ

๔๐๙. ปุพฺพาปรชฺชสายมชฺเฌหาหสฺส ณฺโห.

แปลง อหศัพท์ ซึ่งอยู่หลังจากปุพฺพ, อปร, อชฺช, สายํ, อชฺฌ ศัพท์เป็น ณฺห

แปลง อหศัพท์ ซึ่งอยู่หลังจากศัพท์มีปุพฺพ, ศัพท์เป็นต้น เป็น ณฺห.

ตัวอย่างเช่น

ปุพฺพณฺโห ช่วงแรกของวัน, อปรณฺโห ช่วงหลังของวัน, อชฺชณฺโห ขณะนี้ของวัน, สายณฺโห กาลสิ้นไปแห่งวัน (ช่วงเย็น), มชฺฌนฺโห ส่วนกลางแห่งวัน (กลางวัน, เที่ยงวัน).

นานาเทสราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มศัพท์สมาสที่มีการเปลี่ยนรูปต่างๆ จบแล้ว

อพฺยยราสิ

อัพยยราสิ

กลุ่มนามศัพท์ที่เข้าสมาสกับบทอัพยยะ

๔๑๐. กุปาทโย นิจฺจมสฺยาทิวิธิมฺหิ [๑๘๓]ฯ

สฺยาทิวิธิโต อญฺญตฺถ กุอาทโย ปาทโย จ สทฺทา สฺยาทฺยนฺเตน สห นิจฺจํ เอกตฺถา โหนฺติฯ

กุจฺฉิโต พฺราหฺมโณ กุพฺราหฺมโณ, อีสกํ อุณฺหํ กทุณฺหํ, ปากโฏ หุตฺวา ภวตีติ ปาตุภูโต, อาวี[๑๘๔] หุตฺวา

๔๑๐. กุปาทโย นิจฺจมสฺยาทิวิธิมฺหิ.

นิบาตมีกุเป็นต้นและ อุปสัคมี ป เป็นต้น เข้าสมาสกับบทนามในวิธีการแห่งสมาส แน่นอน

ในวิธีการอื่นจากวิธีการแห่งคำนาม ศัพท์ทั้งหลายมีกุเป็นต้น และ ป เป็นต้น เข้าสมาสกับบทนาม แน่นอน. ตัวอย่างเช่น

พราหมณ์น่ารังเกียจ ชื่อว่า **กุพฺราหฺมโณ**, ร้อนนิดหน่อย ชื่อว่า **กทุณฺหํ**, ย่อมมีโดยปรากฏ (มีอย่าง

---

[๑๘๑] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นฺโห (สี.)]

[๑๘๒] [สายนฺโห]

[๑๘๓] [ก. ๓๒๔; รู. ๓๓๙; จำ. ๒.๒.๒๔; ปา. ๒.๒.๑๘]

[๑๘๔] [‘อาวิ’ปิ ทิสฺสติ]

ภวตีติ อาวีภูโต, ตุณฺหี ภวตีติ ตุณฺหีภูโต, ปมุโข นายโก ปนายโก, ปกาเรน กริตฺวา ปกริตฺวา ปกาเรน กตํ ปกตํ, ปฐมํ วา กตํ ปกตํ, วิรูโป ปุริโส ทุปฺปุริโสฯ เอวํ ทุกฺกฏ, โสภโณ ปุริโส สุปุริโสฯ เอวํ สุกตํ, อภิธมฺโม, อภิตฺถุโต , ภุสํ กพาโร อากพาโร, ภุสํ พนฺโธ อาพนฺโธ อิจฺจาทิฯ

ชัดเจน) ชื่อว่า **ปาตุภูโต**, ย่อมมีโดยแจ่มแจ้ง ชื่อว่า **อาวีภูโต**, ย่อมเป็นผู้นิ่ง ชื่อวา **ตุณฺหีภูโต**, ผู้นำ อันเป็นประมุข ชื่อว่า **ปนายโก**, ทำแล้ว โดยประการ ชื่อว่า **ปกริตฺวา** (ทำเป็นอย่างต่างๆแล้ว), สิ่งที่ทำแล้วโดยประการ ชื่อว่า **ปกตํ**, อีกอย่างหนึ่ง สิ่งที่ทำไว้ก่อน ชื่อว่า **ปกตํ**, บุรุษมีรูปทราม ชื่อว่า **ทุปฺปุริโส.** ตัวอย่างนี้ คือ **ทุกฺกฏ** กรรมที่ทำไว้ไม่ดี ก็เช่นเดียวกันนี้. บุรุษงาม ชื่อว่า **สุปุริโส.** ตัวอย่างนี้ คือ **สุกตํ** กรรมที่ไว้ดี, **อภิธมฺโม** ธรรมที่พิเศษ, **อภิตฺถุโต** ยกย่องแล้ว ก็เช่นเดียวกันนี้, แหลมคมยิ่ง ชื่อว่า **อากพาโร**, ผูกแน่นหนา ชื่อว่า **อาพนฺโธ.**

ปาทโย ปกตาทฺยตฺเถ ปฐมาย เอกตฺถา โหนฺติ, ปกโต อาจริโย ปาจริโยฯ เอวํ ปยฺยโก, ปโร อนฺเตวาสี ปนฺเตวาสี, ปโร ปุตฺโต ปปุตฺโต, ปโร นตฺตา ปนตฺตาฯ

ป เป็นต้น เข้าสมาสกับบทลงปฐมาวิภัติในอรรถปกต (มีก่อน) เป็นต้น ตัวอย่างเช่น

อาจารย์ ผู้ทำไว้ในกาลก่อน ชื่อว่า **ปาจริโย**. **ปยฺยโก** ผู้มีก่อนปู่ (ทวด) ก็เช่นกัน. ผู้อยู่ในสำนักคนหลัง ชื่อว่า **ปนฺเตวาสี**. บุตรรุ่นหลัง (คือ ผู้สืบเชื้อสายจากบุตร ได้แก่ หลาน) ชื่อว่า **ปปุตฺโต**, หลานรุ่นหลัง (คือ ผู้สืบเชื้อสายจากหลาน ได้แก่ เหลน) ชื่อว่า **ปนตฺตา**.

อตฺยาทโย อติกฺกนฺตาทฺยตฺเถ ทุติยาย, มญฺจํ อติกฺกนฺโต อติมญฺโจฯ เอวํ อติพาโล, อติเวลาฯ

อติศัพท์เป็นต้น เข้าสมาสกับบทลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถว่า อติกฺกนฺต ก้าวล่วง เป็นต้น. เช่น ผู้ก้าวล่วง (ข้าม) เตียง ชื่อว่า **อติมญฺโจ**, **อติพาโล** ล่วงเลยคนเขลา, **อติเวลา** ล่วงเลยเวลา.

อวาทโย กุฏฺฐาทฺยตฺเถ ตติยาย, โกกิลาย อวกุฏฺฐํ วนํ อวโกกิลํ, ‘อวกุฏฺฐ’นฺติ ฉฑฺฑิตนฺติ วทนฺติฯ เอวํ อวมยูรํฯ

อุ เป็นต้น เข้าสมาสกับบทลงตติยาวิภัตติในอรรถว่า กุฏฺฐ (รังเกียจ) เป็นต้น. ป่าอันนกกาเหล่าละแล้ว ชื่อว่า **อวโกกิลํ**, มีบางอาจารย์ท่านกล่าวว่า บทว่า

อวกุฏฺฐิตํ ได้แก่ **ฉฑฺฑิตํ** ทิ้งแล้ว, **อวมยูรํ** ป่าอันนกยูงหนีไปแล้ว.

ปริยาทโย คิลานาทฺยตฺเถ จตุตฺถิยา, อชฺฌายิตุํ คิลาโน ปริยชฺเฌโนฯ

ปริ เป็นต้น เข้าสมาสกับบทลงจตุตถีวิภัตติในอรรถว่า คิลาน ผู้ป่วย. **ปริยชฺเฌโน** (เชื้อเชิญมาสวด สาธยายเพื่อผู้ป่วย?)

นฺยาทโย นิกฺขนฺตาทฺยตฺเถ ปญฺจมิยา, โกสมฺพิยา นิกฺขนฺโต นิกฺโกสมฺพิ, วานโต นิกฺขนฺตํ นิพฺพานํ.

น เป็นต้น เข้าสมาสกับบทลงปัญจมีวิภัตติในอรรถว่า ออก เป็นต้น. ภิกษุผู้ออกจากเมืองโกสัมพี ชื่อว่า **นิกฺโกสมฺพี**, ธรรมชาติที่ออกจากตัณหา ที่ชื่อ วานะ ชื่อว่า **นิพฺพานํ.**

อสฺยาทิวิธิมฺหีติ กึ? รุกฺขํ ปติ วิชฺโชตเตฯ

คำว่า **อสฺยาทิวิธิมฺหิ** มีประโยชน์อะไร ?

มีประโยชน์ในการห้ามเข้าสมาสกับ ป เป็นต้น ในที่ไม่ใช่วิธีการแห่งคำนาม เช่น **รุกฺขํ ปติ วิชฺโชตเต.** สายฟ้า แลบกระทบที่ต้นไม้.

๔๑๑. จี กฺริยตฺเถหิ[๑๘๕]

จีปจฺจยนฺโต สทฺโท กฺริยตฺเถหิ สทฺเทหิ สห เอกตฺโถ โหติฯ

พลสา กิริย พลีกิริย, ปากฏีกิริย, ปากฏีภุยฺย, ปากฏีภวิยฯ

๔๑๑. จี กฺริยตฺเถหิ.

ศัพท์ที่ลงจี (อี)ปัจจัย เข้าสมาสกับศัพท์ที่มีอรรถแห่งกิริยา.

นามศัพท์ที่ลงจีปัจจัย ย่อมเข้าสมาสกับนามศัพท์กับนามศัพท์ที่มีความหมายว่ากิริยา.

ตัวอย่างเช่น กระทำแล้วด้วยเรี่ยวแรง ชื่อว่า **พลีกิริย**, กระทำให้ปรากฏ ชื่อว่า **ปากฏีกิริย**, **ปากฏีภุยฺย, ปากฏีภวิย** (ความมีอย่างปรากฏชัดเจน?)

๔๑๒. ภูสนาทรานาทราทีสฺเวหิ สห[๑๘๖]ฯ

๔๑๒. ภูสนาทรานาทราทีสฺเวหิ สห.

---

[๑๘๕] [จิ. ๒.๒.๒๕; ปา. ๑.๔.๖๐, ๖๑]ฯ

[๑๘๖] [จิ. ๒.๒.๒๗; ปา. ๑.๔.๖๓, ๖๔

อลมาทโย สทฺทา ภูสนาทีสุ อตฺเถสุ เอเตหิ กฺริยตฺเถหิ สห เอกตฺถา โหนฺติฯ

(นามศัพท์มี อลํ เป็นต้น สมาสกับนามศัพท์ที่มีอรรถกิริยาในอรรถว่าภูสน (ประดับ), อาทร (เอื้อเฟื้อ), อนาทร (ไม่เอื้อเฟื้อ) เป็นต้น.)

นามศัพท์มี อลํ เป็นต้นเข้าสมาสกับนามศัพท์ที่มีความหมายว่าเป็น กิริยา ในอรรถว่า ภูสน (ประดับ)เป็นต้น. ตัวอย่างเช่น

ภูสนํ อกาสีติ อลงฺกิริย, สมฺ อาทรํ อกาสีติ สกฺกจฺจ, อสมฺ อนาทรํ อกาสีติ อสกฺกจฺจ, พินฺทุโน ปรรูปตฺตํฯ

ได้ทำแล้วซึ่งการประดับ ชื่อว่า **อลงฺกิริย**, ทำแล้วซึ่งความเอื้อเฟื้อ ชื่อว่า **สกฺกจฺจ**, ทำแล้ว ซึ่งความไม่เอื้อเฟื้อ ชื่อว่า **อสกฺกจฺจ**, แปลง นิคคหิต เป็นอักษรหลัง[๑๘๗]

ภูสนาทีสูติ กิ? อลํ ภุตฺวา คโต, ‘อล’นฺติ ปริยตฺตํ, สกฺกตฺวา คโต, โสภณํ กตฺวาตฺยตฺโถฯ ‘‘กจฺจ, กิริย’’ อิจฺจาทินา สํขิตฺตรูเปหิ อุปปเทน สห สิทฺเธหิ เอว เอกตฺถสญฺญา, น ‘‘กตฺวา’’ อิจฺจาทินา อสංขิตฺตรูเปหิ วิสุํ สิทฺเธหีติ อธิปฺปาโยฯ

บทว่า **ภูสนาทีสุ** ในความหมายว่า ประดับเป็นต้น มีไว้เพื่ออะไร?

ในกรณีที่ไม่มีความหมายดังกล่าว ห้ามเข้าสมาส เช่นในตัวอย่างนี้ว่า

อลํ ภุตฺวา คโต บริโภคจนพอแล้วจึงไป. บทว่า **อลํ** มีความหมายว่า ปริยตฺต พอ,

สกฺกตฺวา คโต ทำให้ดีงามแล้วจึงไป, บทว่า **สกฺกตฺวา** หมายความว่า โสภณํ กตฺวา ทำให้ดีงาม.

มีคำอธิบายว่า[๑๘๘] การได้ชื่อว่า สมาส ย่อมมีเพราะรูปศัพท์ที่ย่อไว้ ซึ่งสำเร็จพร้อมกับอุปบทโดยนัยว่า **กจฺจ, กิริย** เป็นต้น, มิได้มีเพราะรูปศัพท์ที่ไม่ย่อ ที่สำเร็จแยกเป็นต่างหาก โดยนัยว่า **กตฺวา** เป็นต้น[๑๘๙]

---

[๑๘๗] (นิคคหิตที่ สํ เป็น ก เพราะ ก ที่กร ธาตุเบื้องหลัง)

[๑๘๘] (หรือจะแปลว่า ความข้อนี้ประสงค์ความว่า ดังนี้ก็ควร)

[๑๘๙] (หมายความว่า การเป็นสมาสในกรณีนี้ จะต้องได้ด้วยคำที่ย่อรูปไว้ ซึ่งมาพร้อมกับอุปบท หาได้สำเร็จโดยบทเดียวไม่ เช่น กจฺจ , กิริย ต้องสำเร็จคู่กับ อลํ สํ เป็นต้น ไม่ใช่แยกกันเป็น สํ กตฺวา , อลํ กตฺวา เป็นต้น)

๔๑๓. อญฺเญ จ [๑๕๐]ฯ

อญฺเญ จ สทฺทา กฺริยตฺเถหิ สฺยาทฺยนฺเตหิ สห พหุลํ เอกตฺถา โหนฺติฯ

๔๑๓. อญฺเญ จ

ศัพท์เหล่าอื่น เข้าสมาสกับนามศัพท์ที่มีความหมายว่า กริยา เช่นกัน.

ศัพท์เหล่าอื่น เข้าสมาสกับนามศัพท์ที่มีความหมายว่า กริยา โดยมาก เช่นกัน ตัวอย่างเช่น

อติเรกํ อภวีติ ปโรภุยฺยฯ เอวํ ติโรภุยฺย, ปโรกิริย, ติโรกิริย, อุรสิกิริย, มนสิกิริย, มชฺเฌกิริย, ตุณฺหีภุยฺยฯ

ได้มีเกินแล้ว ชื่อว่า **ปโรภุยฺย**, **ติโรภุยฺย** ได้มีที่ฝาบ้านแล้ว, **ปโรกิริย** ได้ทำเกินแล้ว, ได้ทำที่ฝาบ้านแล้ว, **อุรสิกิริย** แล้วที่อก, **มนสิกิริย** ได้กระทำแล้วในใจ, **มชฺเฌกิริย** ได้ทำในท่ามกลางแล้ว, **ตุณฺหีภุยฺย** ได้เป็นผู้นิ่งแล้ว ก็เช่นเดียวกันนี้.

ตฺยาทิสทฺทาปิ สญฺญาภาวํ ปตฺตา นิปาตรูปา โหนฺติ, สฺยาทิรูปา จฯ ตสฺมา เตปิ อิมสฺมิํ สุตฺเต สงฺคยฺหนฺติฯ

แม้กริยาศัพท์ และ นามศัพท์ครั้นถึงความเป็นชื่อแล้ว ก็ย่อมเป็นนิบาตไป[๑๕๑]. เพราะเหตุนั้น แม้กริยาและนามศัพท์ที่เป็นชื่อเหล่านั้น จึงสงเคราะห์อยู่ในสูตรนี้ด้วย. ตัวอย่างเช่น

อตฺถิขีรา คาวี, นสนฺติปุตฺตา อิตฺถี, อตฺถิ หุตฺวา ปจฺจโย อตฺถิปจฺจโยฯ เอวํ นตฺถิปจฺจโย, อโหสิ เอว กมฺมํ อโหสิกมฺมํ, เอหิ จ ปสฺส จ เอหิปสฺส, เอหิปสฺส อิติ วิธานํ อรหตีติ เอหิปสฺสิโก, อยํ ตทฺธิตนฺตสมาโส นามฯ เอวํ ปรตฺถฯ

แม่โค มีน้ำนมมาก ชื่อว่า **อตฺถิขีรา**, หญิง ไม่มีบุตร ชื่อว่า **นสนฺติปุตฺตา**, เป็นปัจจัยโดยความมีอยู่ ชื่อว่า **อตฺถิปจฺจโย.** ตัวอย่างว่า **นตฺถิปจฺจโย** นัตถิปัจจัย ก็เช่นเดียวกันนี้, กรรมคืออโหสิ ชื่อว่า **อโหสิกมฺมํ**, จงมาและจงดู ชื่อว่า เอหิปสฺส, ย่อมควรซึ่งวิธีคือเอหิปสฺส (มาดู) ชื่อว่า **เอหิปสฺสิโก** คำว่า เอหิปสฺสิโก นี้ เรียกว่าตัทธิตันตสมาส (สมาสที่มีตัทธิตเป็นที่สุด). ในตัวอย่างที่จะกล่าวต่อไป ก็เป็นเช่นเดียวกันนี้.

---

[๑๕๐] [ก. ๓๒๔, ๓๒๗; รู. ๓๓๙, ๓๕๑; นี. ๖๘๒-๖๘๘, จิ. ๒.๒.๓๐, ๓๓, ๓๔, ๓๗, ๔๔; ปา ๑.๔.๖๗, ๗๑, ๗๒, ๗๕, ๗๖; ๓.๔.๖๗]

[๑๕๑] (มีรูปเป็นนิบาต?)

เอหิ ภทฺทนฺเตติ วุตฺโตปิ น เอตีติ นเอหิภทฺทนฺติโก[๑๕๒], ติฏฺฐ ภทฺทนฺเตติ วุตฺโตปิ น ติฏฺฐตีติ นติฏฺฐภทฺทนฺติโก, เอหิ สฺวาคตํ ตุยฺหนฺติ วทนสีโล เอหิสฺวาคติโก, เอหิสฺวาคตวาที[๑๕๓] วา, เอหิ ภิกฺขูติ วจเนน สิทฺธา อุปสมฺปทา เอหิภิกฺขูปสมฺปทา, เอวํ โปราณา อาหํสุ วา, เอวํ ปุเร อาสึสุ วาติ เอวํ ปวตฺตํ วิธานํ เอตฺถ อตฺถีติ อิติหาโส[๑๕๔], ปุราณคนฺโถ, ยํ ปุพฺเพ อนญฺญาตํ, ตํ อิทานิ ญสฺสามิ อิติ ปวตฺตสฺส อินฺทฺริยํ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ, อสุโก อิติ อาห อสุโก อิติ อาห, อสุกสฺมิ์วา คนฺเถ อิติ อาห อสุกสฺมิ์ คนฺเถ อิติ อาหาติ เอวํ ปวตฺตวจนํ อิติหิติหํ, อญฺญาสิ อิติ พฺยากโต โกณฺฑญฺโญ อญฺญาสิโกณฺฑญฺโญ[๑๕๕] อิจฺจาทิ.

บุคคล ผู้แม้มีใครบอกว่า ท่านผู้เจริญ จงมา ดังนี้แล้ว ก็ไม่มา ชื่อว่า **นเอหิภทฺทนฺติโก.** บุคคล ผู้แม้มีใครบอกว่า ท่านผู้เจริญ จงหยุด ดังนี้แล้ว ชื่อว่า **นติฏฺฐภทฺทนฺติโก.** บุคคลผู้มีการกล่าวว่า “ท่านจงมาเถิด, การมาของท่านนั้นดี” ดังนี้เป็นปกติ ชื่อว่า **เอหิสฺวาคติโก**. หรือ เป็นรูปว่า **เอหิสฺวาคตวาที.** อุปสมบทที่สำเร็จแล้วด้วยพระดำรัสว่า “เอหิ ภิกฺขุ (เธอจงมา จงเป็นภิกษุเถิด)” ชื่อว่า **เอหิภิกฺขูปสมฺปทา.** คัมภีร์ที่มีวิธีอันดำเนินไปแล้วอย่างนี้ว่า พระโบราณาจารย์กล่าวแล้วอย่างนี้, หรือ เรื่องนี้ได้มีแล้วอย่างนี้ในกาลก่อน ชื่อว่า **อิติหาโส**. ได้แก่ คัมภีร์โบราณ (ประวัติศาสตร์) อินทรีย์ แห่งบุคคลผู้ดำรงอยู่ในโสตาปัตติผล ซึ่งเป็นไปว่า สัจธรรมใด อันเราไม่รู้แล้วในกาลก่อน, บัดนี้ เราจักรู้ซึ่งสัจธรรมนั้น ชื่อว่า **อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ**. คำพูดอันเป็นไปแล้วอย่างนี้ว่า กล่าวแล้วว่า บุคคลโน้น, กล่าวแล้วว่า บุคคลโน้น, หรือว่า กล่าวแล้วว่า ในตำราโน้น, กล่าวแล้วว่า ในตำราโน้น ชื่อว่า **อิติหิติหํ.** พระโกญทัญญะ ผู้อันพระศาสดาทรงพยากรณ์แล้วว่า ได้รู้แล้ว ดังนี้ ชื่อว่า **อญฺญาสิโกณฺฑญฺโญ**

เกจิ ปน ‘‘สจฺฉิกโรติ, มนสิกโรติ, ปากฏีกโรติ, อาวีกโรติ, ปาตุกโรติ, อลงฺกโรติ, สกฺกโรติ, ปภวติ, ปราภวติ’’ อิจฺจาทีนมฺปิ เอกตฺถีภาวํ วทนฺติฯ

แต่มีบางอาจารย์ กล่าวถึงความเป็นสมาสแม้ของศัพท์เหล่านี้ เช่น **สจฺฉิกโรติ** ทำให้แจ้ง, **มนสิกโรติ** ทำไว้ในใจ, **ปากฏีกโรติ** ทำให้ปรากฏ, **อาวีกโรติ** ทำให้เป็นแจ้ง, **ปาตุกโรติ** ทำให้ปรากฏ, **อลงฺกโรติ** ทำการ

---

[๑๕๒] [ที. นิ. ๑.๓๙๔]

[๑๕๓] [ปารา. ๔๓๒]

[๑๕๔] [ที. นิ. ๑.๒๕๖]

[๑๕๕] [มหาว. ๘]

ประดับ, **สกฺกโรติ** ทำความเคารพ, **ปภวติ** ย่อมเกิดก่อน, **ปราภวติ** ย่อมเสื่อม.

ตุมนฺตตฺวนฺตาทิกาปิ เอตฺถ สงฺคยฺหนฺติ, คนฺตุํ กาเม ตีติ คนฺตุกาโม, กตฺตุกาโม, ทฏฺฐุกาโม, คนฺตุํ มโน เอตสฺสาติ คนฺตุมโน, สำวิธาย อวหาโร สำวิธาวหาโร, ยโลโปฯ เอวํ อุปาทาย อุปฺปนฺนำ รูปำ อุปาทารูปำ, อนุปาทาย วิมุตฺโต อนุปาทาวิมุตฺโต, ปฏิจฺจสมุปฺปาโท, อาหจฺจภาสิโต, อุปหจฺจปรินิพฺพายี[๑๕๖], อเวจฺจปฺปสาโท, ฉกฺขตฺตุปรมำ, สตฺตกฺขตฺตุปรโม[๑๕๗] อิจฺจาทิฯ

แม้ศัพท์ที่ลงตุ๎ และ ตฺวา ปัจจัยเป็นต้น ก็สงเคราะห์เข้าในวิธีการนี้ เช่น ผู้ใคร่เพื่อไป ชื่อว่า **คนฺตุกาโม**, **กตฺตุกาโม** ผู้ใคร่ทำ, **ทฏฺฐุกาโม** ผู้ใคร่เห็น, ผู้มีความคิดเพื่อไป ชื่อว่า **คนฺตุมโน**, ผู้จัดแจงแล้วนำไป ชื่อว่า **สำวิธาวหาโร** รูปนี้ลบ ย (ที่แปลงมาจาก ตฺวา), รูปที่เข้าไปอาศัย (ซึ่งมหาภูตรูป) เกิดขึ้น ชื่อว่า **อุปาทารูป**, ผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะการไม่ถือมั่น ชื่อว่า **อนุปาทาวิมุตฺโต**, **ปฏิจฺจสมุปฺปาโท** ธรรมที่อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น, **อาหจฺจภาสิโต** ผู้กล่าวกระทบกระเทียบ, **อุปหจฺจปรินิพฺพายี** พระอนาคามีผู้เข้าไปใกล้ (อายุขัย) แล้วปรินิพพาน[๑๕๘], **อเวจฺจปฺปสาโท** ผู้เลื่อมใสอย่างไม่หวั่นไหว, **ฉกฺขตฺตุปรมำ** ฐานะมีการกำหนด ๖ ครั้งอย่างมาก[๑๕๙], **สตฺตกฺขตฺตุปรโม** พระโสดาบัน ผู้มีการเกิด ๗ ครั้งเป็นอย่างมาก.

อพฺยยราสิ นิฏฺฐิโต.

อัพยยราสิ
กลุ่มนามศัพท์ที่เข้าสมาสกับบทอัพยยะ
จบแล้ว

---

[๑๕๖] [ปุ. ป. ๓๗]

[๑๕๗] [ปุ. ป. ๓๑]

[๑๕๘] (อุปหจฺจ เข้าไปใกล้, จวนเจียน หมายถึง จวนถึงกาลเป็นที่สิ้นอายุ + ปรินิพฺพายี มีการปรินิพพาน)

[๑๕๙] (คำนี้มีที่มาในพระบาฬีปาราชิกกัณฑ์ ราชสิกขาปทวัณณนา และกังขา.อภิ.ฏี. อธิบายว่า ฉกฺขตฺตุ ปรโม ปริจฺเฉโท อสฺสาติ ฉกฺขตฺตุปรมำ ซึ่งสอดคล้องกับวิธีการในที่นี้ที่นำบทลงตุ๎ปัจจัยเข้าสมาสกับบทว่า ปรมำ)

สงฺขฺยาราสิ

อิทานิ สงฺขฺยาราสิ วุจฺจเตฯ

๔๑๔. วิธาทีสุ ทฺวิสฺส ทุ[๒๐๐] **ฯ**

วิธาทีสุ ปเรสุ ทฺวิสฺส ทุ โหติฯ

ทฺเว วิธา ปการา ยสฺสาติ ทุวิโธ, ทฺเว ปฏฺฏานิ ยสฺสาติ ทุปฏฺฏํ, จีวรํ, ทฺวงฺคิกํ, ฌานํ อิจฺจาทิฯ

๔๑๕. ทิ คุณาทีสุ[๒๐๑] **ฯ**

คุณาทีสุ ทฺวิสฺส ทิ โหติฯ

ทฺเว คุณา ปฏลา ยสฺสาติ ทิคุณา, สงฺฆาฏิ, ทฺเว คาโว ทิคุ, ทฺเว รตฺติโย ทิรตฺตํ, ทฺวิรตฺตํ วาฯ

๔๑๖. ตีสฺว [๒๐๒]**ฯ**

ตีสุ ปเรสุ ทฺวิสฺส อ โหติฯ

ทฺเว วา ตโย วา วารา ทฺวตฺติกฺขตฺตุ, ทฺเว วา ตโย วา ปตฺตา ทฺวตฺติปตฺตาฯ

สังขยาราสิ

กลุ่มนามศัพท์ที่เข้าสมาสกับสังขยาศัพท์

บัดนี้ จะกล่าวถึงกลุ่มนามศัพท์ที่เข้าสมาสกับสังขยาศัพท์.

๔๑๔. วิธาทีสุ ทฺวิสฺส ทุ

ในเพราะวิธศัพท์เป็นต้น แปลง ทฺวิ เป็น ทุ.

ในเพราะศัพท์มี วิธ เป็นต้น อันเป็นเบื้องหลัง ทุ เป็นตัวเปลี่ยน ของทฺวิ. ตัวอย่างเช่น

ธรรมมี ๒ ประการ ชื่อว่า **ทุวิโธ**. จีวรมี ๒ ชั้น ชื่อว่า **ทุปฏฺฏ**ำ. ฌาน มีองค์สอง ชื่อว่า **ทุวงฺคิก**ำ.

๔๑๕. ทิ คุณาทีสุ.

ในเพราะคุณ ศัพท์ เป็นต้น แปลงทวิเป็น ทิ.

ในเพราะศัพท์มี คุณ เป็นต้น (อันเป็นเบื้องหลัง) ทิ เป็นตัวเปลี่ยนของ ทฺวิ. ตัวอย่างเช่น

ผ้าสังฆาฏิ มี ๒ ชั้น ชื่อว่า **ทิคุณ**ำ. โค ๒ ตัว ชื่อว่า **ทิคุ.** ๒ ราตรี ชื่อว่า **ทิรตฺต**ำ, มีรูปว่า **ทฺวิรตฺต**ำ บ้าง.

๔๑๖. ตีสฺว.

ในเพราะติ แปลง ทฺวิ เป็น อ.

ในเพราะ ติ อันเป็นเบื้องหลัง อ เป็นตัวเปลี่ยนของ ทฺวิ. ตัวอย่างเช่น

๒ หรือ ๓ วาระ ชื่อว่า **ทฺวตฺติกฺขตฺตุ**ำ, ๒ หรือ ๓ บาตร ชื่อว่า **ทฺวตฺติปตฺตา**.

---

[๒๐๐] [ก. ๓๘๖; รู. ๔๑๐; นี. ๘๑๑]

[๒๐๑] [ก. ๓๘๖; รู. ๔๑๐; นี. ๘๑๑]

[๒๐๒] [ก. ๓๘๓; รู. ๒๕๓; นี. ๘๑๕]

๔๑๗. อา สงฺขฺยายาสตาโทนญฺญตฺเถ [๒๐๓]ฯ

อญฺญปทตฺถวชฺชิเต สมาเส สตาทิโต อญฺญสฺมิ สงฺขฺยาปเท ปเร ทฺวิสฺส อา โหติฯ

ทฺเว จ ทส จ ทฺวาทส, ทฺวีหิ วา อธิกา ทส ทฺวาทส, ทฺวาวีสติ, ทฺวตฺติํส, รสฺสตฺตํฯ

อสตาโทติ กิ? ทฺวิสตํ, ทฺวิสหสฺสํฯ

อนญฺญตฺเถติ กิ? ทฺเว ทส ยสฺมินฺติ ทฺวิทสฯ

๔๑๗. อา สงฺขฺยายาสตาโทนญฺญตฺเถ.

ในที่ไม่ใช่อัญญัตถสมาส ในเพราะบทสังขยาซึ่งนอกจาก สต เป็นต้น แปลง ทฺวิ เป็น อา.

ในสมาส อันเว้นจากอัญญัตถสมาส ในเพราะบทสังขยาที่เป็นอื่นจากศัพท์มี สต เป็นต้น อา เป็นตัวเปลี่ยน ของ ทฺวิ. ตัวอย่างเช่น

สิบ กับ สอง ชื่อว่า **ทฺวาทส** (๑๒), อีกนัยหนึ่ง สิบ เกินด้วย สอง ชื่อว่า **ทฺวาทส** (๑๒). **ทฺวาวีสติ** ยี่สิบ, **ทฺวตฺติํส** ๓๒, รูปนี้รัสสะจาก ทฺวาตฺติํส เป็น ทฺวตฺติํส.

๔๑๘. ติสฺเส[๒๐๔] ฯ

อนญฺญตฺเถ อสตาโท สงฺขฺยาปเท ปเร ติสฺส เอ โหติฯ

ตโย จ ทส จ เตรส, ตีหิ วา อธิกา ทส เตรสฯ เอวํ เตวีสติ, เตตฺติํสฯ

๔๑๘. ติสฺเส.

แปลง ติ เป็น เอ ด้วย

ในสมาส ที่ไม่ใช่อัญญัตถสมาส ในเพราะบทสังขยาที่ไมใช่ สต เป็นต้น เอ เป็นตัวเปลี่ยน ของ ติ. ตัวอย่างเช่น

สิบ กับ สาม ชื่อว่า **เตรส** ๑๓, หรือ อีกนัยหนึ่ง สิบ เกินด้วย สอง ชื่อว่า **เตรส** ๑๓. **เตวีสติ** ๒๓, **เตตฺติํส** ๓๓ ก็เป็นเช่นเดียวกันนี้.

๔๑๙. จตฺตาลีสาโท วา[๒๐๕] ฯ

จตฺตาลีสาทีสุ ปเรสุ ติสฺส เอ โหติ วาฯ

เตจตฺตาลีสํ, ติจตฺตาลีสํ, เตปญฺญาสํ, ติปญฺญาสํ, เตสฏฺฐิ, ติสฏฺฐิ, เตสตฺตติ, ติสตฺตติ, เตอสีติ, ติอสีติ, เตนวุติ, ตินวุติฯ

๔๑๙. จตฺตาลีสาโท วา.

ในเพราะ จตฺตาลีส เป็นต้น แปลง ติ เป็น เอ ได้บ้าง.

ในเพราะบทสังขยา มี จตฺตาลีส เป็นต้น อันเป็นเบื้องหลัง เอ เป็นตัวเปลี่ยนของ ติ ได้บ้าง.

---

[๒๐๓] [ก. ๓๘๓; รู. ๒๕๓; นี. ๘๑๕; จำ. ๕.๒.๕๒; ปา. ๖.๓.๔๗]

[๒๐๔] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; จำ. ๕.๒.๕๓; ปา. ๖.๓.๔๘]

[๒๐๕] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; จำ. ๕.๒.๕๔; ปา. ๖.๓.๔๙]

เตจตฺตาลีสํ, ติจตฺตาลีสํ ๔๓, **เตปญฺญาสํ, ติปญฺญาสํ** ๕๓ , **เตสฏฺฐิ, ติสฏฺฐิ** ๖๓ , **เตสตฺตติ, ติสตฺตติ** ๗๓ , **เตอสีติ, ติอสีติ** ๘๓, **เตนวุติ, ตินวุติ** ๙๓.

๔๒๐. ทฺวิสฺสา จ[๒๐๖] ฯ

จตฺตาลีสาโท ทฺวิสฺส เอ โหติ วา อา จฯ

ทฺเวจตฺตาลีสํ, ทฺวาจตฺตาลีสํ, ทฺวิจตฺตาลีสํ, ทฺเวปญฺญาสํ, ทฺวิปญฺญาสํ, ทฺวาสฏฺฐิ, ทฺเวสฏฺฐิ, ทฺวาสตฺตติ, ทฺเวสตฺตติ, ทฺวาสีติ, ทฺวานวุติ, ทฺเวนวุติฯ วาสทฺเทน ปญฺญาสมฺหิ อาตฺตํ, อสีติมฺหิ เอตฺตญฺจ นตฺถิฯ

๔๒๐. ทฺวิสฺสา จ.

ในเพราะ จตฺตาลีส เป็นต้น แปลง ทฺวิ เป็น เอ และ เป็น อา ได้บ้าง.

ในเพราะบทสังขยามี จตฺตาลีส เป็นต้น เอ บ้าง อา บ้าง เป็นตัวเปลี่ยนของ ทฺวิ ได้บ้าง. ตัวอย่างเช่น

ทฺเวจตฺตาลีสํ, ทฺวาจตฺตาลีสํ, ทฺวิจตฺตาลีสํ๔๒, **ทฺเวปญฺญาสํ, ทฺวิปญฺญาสํ** ๕๒, **ทฺวาสฏฺฐิ, ทฺเวสฏฺฐิ** ๖๒, **ทฺวาสตฺตติ, ทฺเวสตฺตติ** ๗๒, **ทฺวาสีติ** ๘๒, **ทฺวานวุติ, ทฺเวนวุติ** ๙๒. ด้วย วาศัพท์ ไม่แปลง ทฺวิ ที่มี ปญฺญาส อยู่หลัง เป็น อา, และ ไม่แปลง ทฺวิ ที่มี อสีติ อยู่หลังเป็น เอ.

๔๒๑. พาจตฺตาลีสาโท วา[๒๐๗]ฯ

อจตฺตาลีสาโท ปเร ทฺวิสฺส พา โหติ วาฯ

พารส, ทฺวาทส, พาวีสติ, ทฺวาวีสติ, พาตฺติํส, ทฺวตฺติํสฯ

อจตฺตาลีสาโทติ กิ? ทฺวาจตฺตาลีสํฯ

๔๒๑. พาจตฺตาลีสาโท วา.

ในเพราะสังขยาศัพท์ที่ไม่ใช่ จตฺตาลีส เป็นต้น แปลง ทฺวิ เป็น พา ได้บ้าง.

ในเพราะสังขยาศัพท์ที่ไม่ใช่ จตฺตาลีส เป็นต้น เป็นเบื้องหลัง พา เป็นตัวเปลี่ยนของ ทฺวิ ได้บ้าง. ตัวอย่างเช่น

พารส, ทฺวาทส ๑๒, **พาวีสติ, ทฺวาวีสติ** ๒๒, **พาตฺติํส, ทฺวตฺติํส** ๓๒.

บทว่า **อจตฺตาลีสาโท** ในเพราะสังขยาศัพท์ ที่ไม่ใช่ จตฺตาลีส มีประโยชน์อะไร?

---

[๒๐๖] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐ จิ. ๕.๒.๕๔; ปา. ๖.๓.๖๕]

[๒๐๗] [ก. ๓๘๐; รู. ๒๕๕; นี. ๘๑๐]

ในกรณีที่มี จตฺตาลีส เป็นเบื้องหลัง ไม่ใช้ พา แทน ทฺวิ ดังในตัวอย่างนี้ว่า **ทฺวาจตฺตาลีสํ** ๔๒.

๔๒๒. จตุสฺส จุโจ ทเส[๒๐๘] ฯ
ทเส ปเร จตุสฺส จุ, โจ โหนฺติ วาฯ
จุทฺทส, โจทฺทส, จตุทฺทสฯ

๔๒๒. จตุสฺส จุโจ ทเส.
ในเพราะ ทส แปลง จตุ เป็น จุ เป็น โจ บ้าง.
ในเพราะ ทส ศัพท์ อันเป็นเบื้องหลัง จุ และ โจ เป็นตัวเปลี่ยนของ จตุ ได้บ้าง. ตัวอย่างเช่น
จุทฺทส, โจทฺทส, จตุทฺทส ๑๔.

๔๒๓. วีสติทเสสุ ปญฺจสฺส ปณฺณปนฺนา[๒๐๙] ฯ
เอสุ ปญฺจสฺส ปณฺณ, ปนฺนา โหนฺติ วา ยถากฺกมํ.
ปณฺณวีสติ, ปญฺจวีสติ, ปนฺนรส, ปญฺจทสฯ

๔๒๓. วีสติทเสสุ ปญฺจสฺส ปณฺณปนฺนา.
เพราะมี วีสติ และ ทส ศัพท์ อยู่หลัง แปลง ปญฺจ เป็น ปณฺณ, ปนฺน ได้บ้าง.
ในเพราะศัพท์เหล่านั้น คือ วีสติ และ ทส อยู่หลัง จะใช้ปณฺณ, ปนฺน เป็นตัวเปลี่ยนของ ปญฺจ ได้บ้าง. ตัวอย่างเช่น
ปณฺณวีสติ, ปญฺจวีสติ, ปนฺนรส, ปญฺจทส ๑๕.

๔๒๔. ฉสฺส โส[๒๑๐] ฯ
ทเส ปเร ฉสฺส โส โหติฯ
โสฬสฯ

๔๒๔. ฉสฺส โส.
เพราะ ทส แปลง ฉ เป็น ส.
เพราะ ทส อันเป็นเบื้องหลัง ใช้ ส เป็นตัวเปลี่ยนแปลงของ ฉ. ตัวอย่างเช่น
โสฬส ๑๖.

๔๒๕. เอกฏฺฐานมา[๒๑๑] ฯ
ทเส ปเร เอก, อฏฺฐานํ อา โหติฯ

๔๒๕. เอกฏฺฐานมา.

---

[๒๐๘] [ก. ๓๙๐; รู. ๒๕๖; นี. ๘๒๖]

[๒๐๙] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๑๔]

[๒๑๐] [ก. ๓๗๔; รู. ๔๐๘; นี. ๘๐๖]

[๒๑๑] [ก. ๓๘๓; รู. ๒๕๓; นี. ๘๑๕]

เอกาทส, อฏฺฐารสฯ

เพราะ ทส แปลงสระที่สุด ของ เอก และ อฏฺฐ เป็น อา.

เพราะ ทส อันเป็นเบื้องหลัง สระที่สุดของ เอก และ อฏฺฐ เป็น อา. ตัวอย่างเช่น

เอกาทส ๑๑, **อฏฺฐารส** ๑๘.

๔๒๖. ร สงฺขฺยาโต วา[๒๑๒] ฯ

เอกาทิสงฺขฺยมฺหา ปรสฺส ทสสฺส ร โหติ วาฯ

เอการส, เอกาทส, พารส, ทฺวาทส, ปนฺนรส, ปญฺจทส, สตฺตรส, สตฺตทส, อฏฺฐารส, อฏฺฐาทส, พาเทเส ปนฺนาเทเส จ นิจฺจ์ฯ อิธ น โหติ, จตุทฺทสฯ

๔๒๖. ร สงฺขฺยาโต วา.

แปลง ทส ศัพท์ ที่อยู่หลังจากสังขยาศัพท์ มี เอก เป็นต้น เป็น ร ได้บ้าง.

จะใช้ ร เป็นตัวเปลี่ยนของ ทส ศัพท์ ที่อยู่หลังจากสังขยาศัพท์ มี เอก เป็นต้น บ้างก็ได้. ตัวอย่างเช่น

เอการส, เอกาทส ๑๑ , **พารส, ทฺวาทส** ๑๒, **ปนฺนรส, ปญฺจทส** ๑๕ , **สตฺตรส, สตฺตทส** ๑๗ , **อฏฺฐารส, อฏฺฐาทส** ๑๘,

ในตัวอย่างที่กล่าวมานี้ การใช้พา และ ปนฺน เป็นตัวเปลี่ยน ต้องมีแน่นอน, ส่วน **จตุทฺทส** ไม่เข้าเกณฑ์ ของสูตรนี้เลย[๒๑๓].

๔๒๗. ฉตีหิ โพ จ[๒๑๔] ฯ

ฉ, ตีหิ ปรสฺส ทสฺส โพ โหติ โร จฯ

โสพฺส, เตรส, เตพฺสฯ

๔๒๗. ฉตีหิ โพ จ.

แปลง ทส ศัพท์ ที่อยู่หลังจาก ฉ และ ติ เป็น พ และ ร.

ใช้ พ และ ร เป็นตัวเปลี่ยนของ ทส ที่อยู่หลังจาก ฉ และ ติ. ตัวอย่างเช่น

---

[๒๑๒] [ก. ๓๘๑; รู. ๒๕๔; นี. ๘๑๒]

[๒๑๓] วา ศัพท์ในสูตรนี้มีอรรถ ววัตถิตวิภาสา ดังนั้น ในตัวอย่างเหล่านี้ มีไม่แน่นอน คือ มีได้ ๒ รูป ได้แก่ เอการส, เอกาทส. ทฺวาทส, พารส. ปนฺนรส, ปญฺจทส. สตฺตรส, สตฺตทส. อฏฺฐารส, อฏฺฐาทส. ที่เป็นอย่างแน่นอน คือ พารส และ ปนฺนรส. ที่ไม่เป็นไปตามหลักการของสูตรนี้คือ จตุทฺทส

[๒๑๔] [ก. ๓๗๙; รู. ๒๕๘; นี. ๘๐๙]

โสพส ๑๖ , เตรส, เตพส ๑๓.

๔๒๘. จตุตฺถตติยานมฑฺฒุฑฺฒติยา[๒๑๕] ฯ

‘อฑฺฒุฑฺฒติยา’ติ อฑฺฒา+อุฑฺฒติยาติ เฉโท, อฑฺฒมฺหา ปเรสํ จตุตฺถ, ตติยานํ อุฑฺฒ, ติยา โหนฺติ ยถากฺกมํฯ

อฑฺเฒน จตุตฺโถ อฑฺฒุฑฺโฒ, อฑฺเฒน ตติโย อฑฺฒติโยฯ

สกตฺเถ ณฺยมฺหิ อฑฺฒเตยฺโยฯ

๔๒๘. จตุตฺถตติยานมฑฺฒุฑฺฒติยา

แปลง จตุตฺถ และ ตติย ที่อยู่ท้าย อฑฺฒ เป็น อุฑฺฒ, และ เป็น ติย.

บทว่า **อฑฺฒุฑฺฒติยา** ตัดเป็น อฑฺฒา+อุฑฺฒติยา. ความหมาย คือ ใช้ อุฑฺฒ และ ติย แทน จตุตฺถ และ ตติย ที่อยู่ท้าย อฑฺฒ ตามลำดับ.

ตัวอย่างเช่น

เต็มสี่ ด้วยกึ่ง ชื่อว่า **อฑฺฒุฑฺโฒ** (คือ สามครึ่ง), เต็มสาม ด้วยทั้งกึ่ง ชื่อว่า **อฑฺฒติโย** (สองครึ่ง)

ในเพราะ ณฺย อันมีอรรถสกัตถะ เป็นรูปว่า อฑฺฒเตยฺโย ก็มี. [๒๑๖]

๔๒๙. ทุติยสฺส สห ทิยฑฺฒทิวฑฺฒา[๒๑๗]ฯ

อฑฺฒมฺหา ปรสฺส ทุติยสฺส สห อฑฺเฒน ทิยฑฺฒ, ทิวฑฺฒา โหนฺติฯ

อฑฺเฒน ทุติโย ทิยฑฺโฒ, ทิวฑฺโฒฯ

๔๒๙. ทุติยสฺส สห ทิยฑฺฒทิวฑฺฒา.

แปลง ทุติย ที่อยู่หลังจาก อฑฺฒ พร้อมกับ อฑฺฒ นั้นเป็น ทิยฑฺฒ และ ทิวฑฺฒ.

ใช้ ทิยฑฺฒ และ ทิวฑฺฒ เป็นตัวเปลี่ยนของทุติย ที่อยู่หลังจาก อฑฺฒ พร้อมกับ อฑฺฒ นั้น. ตัวอย่างเช่น

เต็มสองด้วยกึ่ง ชื่อว่า **ทิยฑฺโฒ, ทิวฑฺโฒ.** (คือ หนึ่งครึ่ง).

ยถา จ เอก, ทฺวิ,ติ, จตุ, ปญฺจ, ฉ, สตฺต, อฏฺฐ, นว, ทสสทฺทา ปจฺเจกํ อตฺตโน อตฺเถสุ นิปตนฺติ, ตถา วีสติ, ติํสติ, จตฺตาลีส, ปญฺญาส, สฏฺฐิ, สตฺตติ, อสีติ, นวุติสทฺทา

อนึ่ง ศัพท์สังขยาคือ **เอก, ทฺวิ ,ติ, จตุ, ปญฺจ, ฉ, สตฺต, อฏฺฐ, นว และ ทส** ใช้ ในอรรถของตน โดยเฉพาะ โดยประการใด, แม้ ศัพท์เหล่านี้ คือ **วีสติ, ติ̊สติ, จตฺตา**

---

[๒๑๕] [ก. ๓๘๗; รู. ๔๑๑; นี. ๘๑๙]

[๒๑๖] รูปว่า อฑฺฒเตยฺโย คงแปลว่า ที่สาม ด้วยทั้งกึ่ง ไม่ได้หมายถึงอรรถอื่นๆ เช่น ภาวะ, อปัจจะ เป็นต้น แต่มีความหมายคงเดิม เพราะ ณฺย ปัจจัย มีความหมายในอรรถของศัพท์ข้างหน้า

[๒๑๗] [ก. ๓๘๗; รู. ๔๑๑; นี. ๘๑๙]

ปจฺเจกํ อตฺตโน อตฺเถสุ นิปตนฺติ, ทสสทฺทสฺส การิยา น โหนฺติ, เอวํ สตสหสฺสสทฺทาปีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ลีส, ปญฺญาส, สฏฺฐิ, สตฺตติ, อสีติ, นวุติ ใช้ในอรรถของตนโดยเฉพาะเหมือนกัน, หมายความว่า มิได้เป็นการิยะ[๒๑๘] ของ ทส ศัพท์. แม้สต และ สหสฺส ศัพท์ ก็ควรทราบตามนี้เหมือนกัน.

ตโต ปรํ ปน ทส สหสฺสานิ ทสสหสฺสํ, อิทํ ‘นหุต’นฺติ จ วุจฺจติ, สตํ สหสฺสานิ สตสหสฺสํ, อิทํ ‘ลกฺข’นฺติ จ วุจฺจติ, ทส สตสหสฺสานิ ทสสตสหสฺสนฺติ เอวํ ทิคุสมาสวเสน เอตานิ ปทานิ สิชฺฌนฺติฯ

สังขยาที่เพิ่มจาก สต และสหสฺส คือ **ทสสหสฺส** ๑๐ พัน ที่เรียกว่า นหุต (หนึ่งหมื่น), **สตสหสฺส** ๑๐๐ พัน ที่เรียกว่า ลกฺขํ (หนึ่งแสน), **ทสสตสหสฺส** จำนวน ๑๐ แสน (หนึ่งล้าน) บทเหล่านี้ สำเร็จรูปโดยเป็นทิคุสมาสอย่างนี้.

ทฺเว สตานิ ทฺวิสตํ, ตีณิ สตานิ ติสตํ, ทฺเว สหสฺสานิ ทฺวิสหสฺสํ, ตีณิ สหสฺสานิ ติสหสฺสํ อิจฺจาทีนิ ทิคุมฺหิ วุตฺตาเนวฯ

สังขยาเหล่านี้คือ **ทฺวิสต** ๒๐๐, **ติสตํ** ๓๐๐, **ทฺวิสหสฺสํ** ๒,๐๐๐, **ติสหสฺสํ** ๓,๐๐๐ ดังนี้เป็นต้น ท่านแสดงไว้ในทิคุสมาสนั่นเทียว.

คณนปเถ ปน เอกฏฺฐานํ, ทสฏฺฐานํ, สตฏฺฐานํ, สหสฺสฏฺฐานํ, ทสสหสฺสฏฺฐานํ, สตสหสฺสฏฺฐานํ, ทสสตสหสฺสฏฺฐานนฺติ อิมานิ สตฺต ฐานานิ กเมน ทสคุณิตานิ โหนฺติฯ ตตฺถ เอกฏฺฐานํ นาม เอกํ, ทฺเว, ตีณิ อิจฺจาทิฯ ทสฏฺฐานํ นาม ทส, วีสํ, ตึสํ อิจฺจาทิฯ สตฏฺฐานํ นาม สตํ, ทฺวิสตํ, ติสตํ อิจฺจาทิฯ สหสฺสฏฺฐานํ นาม สหสฺสํ, ทฺวิสหสฺสํ, ติสหสฺสํ อิจฺจาทิฯ เอวํ อุปริปีฯ เอกเมกสฺมิญฺจ ฐาเน นว ปทานิ จ นว อนฺตรนวนฺตานิ จ โหนฺติฯ อยํ มูลภูมิ นามฯ

ในระบบการนับ มี ๗ หลัก ซึ่งแต่ละหลักถูกคูณด้วย ๑๐ไป โดยลำดับเหล่านี้ คือ **เอกฏฺฐานํ** หลัก ๑ , **ทสฏฺฐานํ** หลัก ๑๐, **สตฏฺฐานํ** หลัก ๑๐๐, **สหสฺสฏฺฐานํ** หลัก ๑๐๐๐, **ทสสหสฺสฏฺฐานํ** หลัก ๑๐,๐๐๐, **สตสหสฺสฏฺฐานํ** หลัก ๑๐๐,๐๐๐, **ทสสตสหสฺสฏฺฐาน** และ หลัก ๑,๐๐๐,๐๐๐

บรรดา ๗ หลักเหล่านั้น หลัก ๑ (หรือหลักหน่วย) คือ เอก, ทวิ , ติ , จตุ เป็นต้น. หลักสิบ คือ ทส, วีสํ, ตึสํ เป็นต้น, หลักร้อย คือ สตํ, ทฺวิสตํ, ติสตํ เป็นต้น , หลักพัน คือ สหสฺสํ, ทฺวิสหสฺสํ, ติสหสฺสํ เป็นต้น, แม้หลักหมื่น หลักแสน และหลักล้าน ก็มีนัยนี้. และในแต่ละหลัก มี ๙ บท มี ๙ ช่วง และ ลงท้ายด้วย ๙. ภูมิ (ชั้นสังขยา) นี้ ชื่อว่า มูลภูมิ. (สังขยาชั้นแรก)

[๒๑๘] คือ มิได้เป็นผลสำเร็จหรือ เกิดขึ้นโดยกระบวนการสร้างคำด้วยวิธีการของสมาสหรือตัทธิต

ตทุตฺตริ โกฏิภูมิ นามฯ ตตฺถปิ เอกฏฺฐานํ, ทสฏฺฐานํ, สตฏฺฐานํอิจฺจาทีนิ สตฺต ฐานานิ โหนฺติฯ ตตฺถ มูลภูมิยา อนฺติมฏฺฐานํ คเหตฺวา ทสคุณิเต กเต โกฏิภูมิยํ เอกฏฺฐานํ โหติ, อิธปิ สตฺต ฐานานิ กเมน ทสคุณิตานิเยว, อิธ ทสโกฏิสตสหสฺสํ อนฺติมฏฺฐานํ ภวติฯ

สังขยาที่มากขึ้นจากสังขยาชั้นแรกนั้น ชื่อว่าชั้นโกฏิ. แม้ในสังขยาชั้นโกฏินั้น ก็มี ๗ หลัก เช่นกัน คือ หลัก ๑ โกฏิ, หลัก ๑๐ โกฏิ, หลัก ๑๐๐ โกฏิเป็นต้น. บรรดาหลัก ๗ เหล่านั้น เมื่อเอาหลักสุดท้ายของมูลภูมิ (คือ สิบล้าน) มาคูณด้วยสิบ ก็ชื่อว่า เอกัฏฐาน (หลัก ๑ โกฏิ), เจ็ดหลัก แม้ในชั้นโกฏิภนี้ ก็คูณด้วยสิบไปตามลำดับเช่นกัน, และแสนโกฏิ จัดเป็นหลักสุดท้ายในชั้นโกฏินี้.

ตทุตฺตริ ปโกฏิภูมิ นามฯ เอตฺถปิ สตฺต ฐานานิ โหนฺติฯ ตตฺถ โกฏิภูมิยา อนฺติมฏฺฐานํ คเหตฺวา ทสคุณิเต กเต ปโกฏิภูมิยํ เอกฏฺฐานํ โหติ, อิธปิ สตฺต ฐานานิ ทสคุณิตานิเยว, ทสปโกฏิสตสหสฺสํ อนฺติมฏฺฐานํ, อิมินา นเยน สพฺพภูมีสุ อุปรูปริ ภูมิสงฺกนฺติ จ ฐานเภโท จ เวทิตพฺโพฯ

สังขยาที่เพิ่มจากชั้นโกฏินั้น ได้แก่ ชั้นปโกฏิ (๑,๐๐๐ ล้าน). แม้ในชั้นปโกฏินี้ ก็มี ๗ หลัก. เมื่อจับหลักสุดท้ายในชั้นโกฏินั้นมาคูณ ๑๐ ก็จะได้หลัก ๑ ในชั้นปโกฏิ, แม้ในชั้นปโกฏินี้ ทั้ง ๗ หลัก ย่อมเป็นอันถูกคูณด้วย ๑๐ เหมือนกัน, จำนวน๑๐ ล้านปโกฏิ จึงเป็นหลักสุดท้าย, ในชั้นสังขยาทั้งหมดต่อไปเรื่อยๆ ก็พึงทราบการเลื่อนชั้น และการจำแนกหลักโดยนัยนี้.

อยํ ปเนตฺถ ภูมิกฺกโม-มูลภูมิ, โกฏิภูมิ, ปโกฏิภูมิ, โกฏิปโกฏิภูมิ, นหุตภูมิ, นินฺนหุตภูมิ, อกฺโขภิณีภูมิ[๒๑๙], พินฺทุภูมิ, อพฺพุทภูมิ, นิรพฺพุทภูมิ, อหหภูมิ, อพพภูมิ, อฏฏภูมิ, โสคนฺธิกภูมิ, อุปฺปลภูมิ, กุมุทภูมิ, ปุณฺฑรีกภูมิ, ปทุมภูมิ, กถานภูมิ, มหากถานภูมิ, อสงฺขฺเยยฺยภูมีติ เอกวีสติ ภูมิโย สตฺตจตฺตาลีสสตํ ฐานานิ จ โหนฺติฯ

ที่กล่าวมานี้ เป็นลำดับชั้นสังขยา, ชั้นเหล่านี้ มี ๒๑ ชั้น และ ๑๔๗ หลักคือ ชั้นมูลภูมิ, ชั้นโกฏิ, ชั้นปโกฏิ, ชั้นโกฏิปโกฏิ, ชั้นนหุต, ชั้นนินนหุต, ชั้นอักโขภิณี, ชั้นพินทุ, ชั้นอัพพุทะ, ชั้นนิรัพพุทะ, ชั้นอหหะ, ชั้นอพพะ, ชั้นอฏฏะ, ชั้นโสคันธิกะ, ชั้นอุปปละ, ชั้นกุมุทะ, ชั้นปุณฑรีกะ, ชั้นปทุมั, ชั้นกถานะ, ชั้นมหากถานะ, ชั้นอสังขเยยยะ.

นิรยภูมีนํ กเมน ปน อพฺพุทภูมิ, นิรพฺพุทภูมิ, อพพภูมิ, อฏฏภูมิ, อหหภูมิ, กุมุทภูมิ, โสคนฺธิกภูมิ, อุปฺปลภูมิ, ปุณฺฑรีกภูมิ, ปทุมภูมีติ วตฺตพฺโพฯ เอตฺถ จ ยสฺมา ปาฬิภาสายํ ทสสตสหสฺสํ นาม สตฺตมฏฺฐานํ นตฺถิ, ฉ ฐา

แต่ว่าโดยลำดับแห่งนิรยภูมิ ควรกล่าว (ถึงลำดับชั้นอย่างนี้) ว่า ชั้นอัพพุทะ, ชั้นนิรัพพุทะ, ชั้นอหหะ, ชั้นอพพะ, ชั้นอฏฏะ, ชั้นโสคันธิกะ, ชั้นอุปปละ, ชั้นกุมุทะ, ชั้นปุณฑรีกะ, ชั้นปทุมะ. อนึ่ง เกี่ยวกับ

[๒๑๙] [ภินี, ภนีติปิ ทิสฺสนฺติ]

นานิ เอว อตฺถิ, ตสฺมา ครู อฏฺฐกถาสุ[๒๒๐] อาคตนเยน สตฺตมภูฏฺฐานํ อุลฺลงฺเฆตฺวา ฉภูฏฺฐภูฏฺฐานโต อุปริ ภูมิสงฺกนฺติ กเถนฺตา สตคุณิตํ กตฺวา กเถนฺติ, สตสหสฺสานํ สตํ โกฏิ, โกฏิสตสหสฺสานํ สตํ ปโกฏิ อิจฺจาทิฯ

ลำดับแห่งนิรยภูมินี้ เพราะเหตุที่ในภาษาบาฬี หลักที่ ๗ อันชื่อว่า ๑๐ ล้านไม่มี มีเพียง ๖ หลักเท่านั้น, ดังนั้น ครูทั้งหลาย จึงแสดงหลักที่ ๗ ตามนัยซึ่งมาในอรรถกถา (สัง.ส.๑/๑๘๑). เมื่อจะกล่าวการเลื่อนภูมิขึ้นไปจากหลักที่ ๖ จึงกล่าวโดยการคูณด้วย ๑๐๐ ว่า ร้อยแห่งหนึ่งแสน เป็นหนึ่งโกฏิ (๑๐ ล้าน), ร้อยแห่งหนึ่งแสนโกฏิ เป็นหนึ่งปโกฏิ (๑,๐๐๐ ล้าน) ดังนี้เป็นต้น.

ตตฺถ สตสหสฺสานํ สตํ นาม ทสสตสหสฺสานํ ทสกเมว โหติ, ตสฺมา ตถา กเถนฺตาปิ ภูมินํ สพฺพฏฺฐานานญฺจ ทสคุณสิทฺธิเมว กเถนฺตีติ เวทิตพฺพฯ ยสฺมา จ คณนภูมิ สงฺขาโต คณนปโถ นาม นานาเทสวาสีนํ วเสน นานาวิโธ โหติ, ตสฺมา ทีปวาสี อกฺโขภิณี, พินฺทุ, กถาน, มหากถานานิ วชฺเชตฺวา ปาฬินเยน สตฺตรส ภูมิโยว วุตฺตาฯ กจฺจายเน[๒๒๑] ปุพฺเพ ทสฺสิตา เอกวีสติ ภูมิโย, สกฺกตคนฺเถสุ ตโต สาธิกภูมิโย, กตฺถจิ ปน มหาพลกฺขนฺธปริยนฺตา สฏฺฐิ ภูมิโยติ อาคตาฯ

ในสังขยาชั้นปโกฏินั้น หมวดสิบแห่ง ๑๐ ล้าน (๑๐ ล้าน ๑๐ ครั้ง คือ ๑๐ ล้าน คูณ ๑๐) ชื่อว่า **สตสหสฺสานํ สตํ** ร้อยล้าน, เพราะเหตุนั้น เมื่อจะกล่าวโดยประการนั้น พึงทราบว่า ย่อมกล่าวถึงการสำเร็จแห่งภูมิและหลักทั้งหมด โดยการเอา ๑๐ คูณ นั่นเอง. อนึ่ง เพราะชื่อว่าระบบการนับ กล่าวคือชั้นแห่งสังขยา จะมีวิธีการต่างกัน เนื่องด้วยผู้อยู่ในท้องถิ่นต่างกัน (คือตามภาษาถิ่น) เพราะเหตุนั้น ชั้นแห่งสังขยาทั้งหลาย จึงมาแล้วอย่างนี้ คือ ในคัมภีร์ทีปวังสะ ท่านกล่าวเฉพาะสังขยา ๑๗ ชั้น ตามนัยพระบาฬี โดยเว้น อักโขภินี, พินทุ, กถานะ และ มหากถานะ. ในคัมภีร์กัจจายนะ มี ๒๑ ชั้นซึ่งข้าพเจ้าได้แสดงไปก่อนหน้านี้แล้ว, ในคัมภีร์สันสกฤต มีชั้นสังขยาที่เป็นไปกับส่วนเกินจาก ๗ ชั้น เหล่านั้น, แต่ในบางคัมภีร์ มี ๖ อันมีมหาพลักขันธะ (คือ ? ยังต้องแสวงหาที่มาต่อไป) เป็นที่สุด.

ตตฺถ สกสกภูมิโต อติเรกวตฺถูนิ คณนปถวีติวตฺตานิ นาม โหนฺติ, เยสํ ปน มูลภูมิมตฺตํ อตฺถิ, เตสํ โกฏิมตฺตานิปิ วตฺถูนิ คณนปถาติกฺกนฺตานิ เอวฯ

ในข้อความข้างต้นนั้น วัตถุอันเกินกว่าชั้นของตน ย่อมมีชื่อว่า ล่วงเกินแผ่นดินคือการนับ, หลักอันเป็นเพียงสังขยาชั้นแรก ของจำนวนนับเหล่าใด มีอยู่,

---

[๒๒๐] [สำ. นิ. ๑.๑๘๑]

[๒๒๑] [ก. ๓๙๔, ๓๙๕; รู. ๔๑๖, ๔๑๗]

จำนวนนับเหล่านั้น แม้วัตถุเพียงหนึ่งโกฏิ ก็ชื่อว่า เกินระบบการนับ นั่นเทียว.

อปิ จ ‘คณนปถวีติวตฺต’นฺติ จ ‘คณนปถาติกฺกนฺต’นฺติ จ ‘อสงฺขฺเยยฺย’นฺติ จ อตฺถโต เอกำฯ ตสฺมา อิธปิ วีสติภูมิโย เอว อนุกฺกเมน ทสคุณิตา คณนปถา นาม โหนฺติ. อสงฺขฺเยยฺยนฺติ ปน ทสคุณวินิมุตฺตา คณนปถาติกฺกนฺตภูมิ เอว วุจฺจติฯ มหากถานภูมาติกฺกนฺตโต ปฏฺฐาย หิ อนนฺตมหาปถวิยา สพฺพปํสุจุณฺณานิปิ อิธ อสงฺขฺเยยฺยภูมิยํ สงฺคยฺหนฺติ. อิตรถา อสงฺขฺเยยฺยนฺติ จ คณนปถภูมีติ จ วิรุทฺธเมตนฺติ.

อนึ่ง คำว่า “**คณนปถวีติวตฺต**” เกินกว่าแผ่นดินคือการนับ ก็ดี, คำว่า “**คณนปถาติกฺกนฺต**” เกินกว่าระบบการนับ ก็ดี, คำว่า “**อสงฺขฺเยยฺย**” นับไม่ถ้วน ก็ดี มีความหมายเดียวกัน. เพราะเหตุนั้น ในที่นี้ ๒๐ ภูมิเท่านั้น มีชื่อว่า ระบบการนับ (คณนปถ) ซึ่งเป็นการคูณด้วยสิบ โดยลำดับ. แต่ท่านเรียก ภูมิที่เกินจากระบบการนับ ซึ่งพ้นจากการคูณด้วย ๑๐ ว่า อสังขเยยยะ. แท้ที่จริง ตั้งแต่สังขยาที่มากเกินกว่ามหากถานะขึ้นไป แม้ฝุ่นและผง แห่งแผ่นดินใหญ่หาที่สุดไม่ได้ (?) ย่อมถูกรวมไว้ในอสังขเยยยภูมิ ในที่นี้. มิเช่นนั้น คำว่า อสังขเยยยะ ก็ดี คณนปถภูมิ ก็ดี ก็เป็นอันใช้ไม่ได้.

ทีปวํเส จ ‘‘ตโต อุปริ อภูมิ, อสงฺขฺเยยฺยนฺติ วุจฺจตี’’ติ วุตฺตำฯ ตตฺถ ‘อภูมี’ติ วจเนน คณนปถภูมิ เอว ปฏิสิทฺธา, น ตุ คณนปถาติกฺกนฺตา วิสุํ อสงฺขฺเยยฺยภูมิ นามฯ จริยาปิฏกสำวณฺณนายมฺปิ[๒๒๒] อยมตฺโถ วุตฺโตฯ อสงฺขฺเยยฺยภูมิยมฺปิ อสงฺขฺเยยฺยานำ จูฬ, มหาทิวเสน อเนกปฺปเภโท ทกฺขิณวิภงฺคสุตฺเตน[๒๒๓] ทีเปตพฺโพฯ

และในทีปวังสะ ท่านกล่าวว่า “ในจำนวนที่มากกว่ามหากถานะ ท่านก็เรียกว่า อภูมิ (ไม่ใช่ภูมิ) คือ อสังขเยยยะ” ดังนี้. ในข้อความของคัมภีร์ทีปวังสะนั้น ด้วยคำว่า อภูมิ ไม่ใช่ภูมิ นี้ เป็นอันปฏิเสธ ภูมิแห่งการนับนั่นเทียว, แต่ไม่ใช่ว่า สังขยาที่เกินกว่าจะคำนวนนับได้ จะมีชื่อว่า อสังขเยยยะ แยกเป็นอีกกลุ่มหนึ่ง. แม้ความข้อนี้ ท่านก็กล่าวไว้แม้ ในอรรถกถาจริยาปิฎก. แม้ในสังขยาชั้นอสังขเยยย ยังมีอสังขเยยสังขยาอีกหลายประเภท ที่จำแนกเป็น จูฬอสังขเยยยะและมหาอสังขเยยยะเป็นต้น ที่ควรนำมาแสดงตามนัยทักขิณาวิภังคสูตร.

---

[๒๒๒] [จริยา. อฏฺฐ. นิทานกถา]

[๒๒๓] [ม. นิ. ๓.๓๗๐]

สทฺทนีติยำ[๒๒๔] ปน ปาฬินยำ คเหตฺวา ‘‘วีสติ อพฺพุทานิ เอกำ นิรพฺพุทำ นามฯ วีสติ นิรพฺพุทานิ เอกำ อพพำ นาม’’ อิจฺจาทินา นิรพฺพุทาทีนำ สงฺขฺยานมฺปิ วีสติมตฺตคุณำ นาม วุตฺตำฯ ตำ น ยุชฺชติฯ นิรเยสุ หิ วีสติมตฺตคุเณน อพฺพุท, นิรพฺพุทาทีนำ ทสนฺนำ นิรยานำ ตานิ นามานิ สิทฺธานิ ภวนฺติฯ ครู ปน ตานิ นามานิ คเหตฺวา ทสคุณสิทฺเธสุ คณนปเถสุ ปกฺขิปึสุ, ตสฺมา นามมตฺเตน สทิสานิ ภวนฺติ, คุณวิธิ ปน วิสทิโสเอว.

ส่วนในสัททนีติ ท่านจับเอานัยตามพระบาฬีแล้วกล่าวการคูณแม้สังขยามีนิรัพพุทะเป็นต้น โดยเพียงการคูณด้วย ๒๐ ว่า “๒๐ อัพพุทะ เป็นหนึ่งนิรัพพุทะ, ยี่สิบนิรัพพุทะ เป็นหนึ่ง อพพะ” เป็นต้น. ข้อนี้ไม่ถูกต้อง. เพราะชื่อเหล่านั้น แห่งนรก ๑๐ ขุมมีอัพพุทนรกและนิรัพพุทะนรก เป็นต้น ในบรรดานรกทั้งหลาย ย่อมสำเร็จโดยเพียงการคูณด้วย ๒๐ ได้. แต่ครูทั้งหลาย จับเอาชื่อเหล่านั้นแล้วใส่เข้าไปในระบบการนับ ซึ่งสำเร็จโดยการคูณด้วย ๑๐, เพราะฉะนั้น สังขยาที่เหมือนกับนรกเหล่านั้น ก็มีเพียงชื่อ, แต่วิธีการคูณ ยังคงต่างกันอยู่นั่นเอง.

เอวญฺจกตฺวา ปาฬิยมฺปิ พกพฺรหฺมาสุตฺเต[๒๒๕] ‘‘สตำ สหสฺสานำ นิรพฺพุทานำ, อายุำ ปชานามิ ตวาหำ พฺรหฺเม’’ติ วุตฺตำฯ เอตฺถ จ ยทิ คณนภูมิปเถปิ นิรพฺพุทานำ วีสติมตฺเตน อพพภูมิ ภเวยฺย, เอวำ สติ นิรพฺพุทานำ สตสหสฺสำ นาม น วุจฺเจยฺยฯ ชาตกฏฺฐกถายญฺจ[๒๒๖] ‘‘นิรพฺพุทสตสหสฺสานำ เอกำ อหหำ นาม, เอตฺตกำ พกสฺส พฺรหฺมุโน ตสฺมิๆภเว อวสิฏฺฐำ อายู’’ติ วุตฺตำฯ ตสฺมา อิมำ คณนภูมิปถำ ปตฺวา วีสติคุณำ นาม นตฺถีติ สิทฺธำ โหติฯ อกฺโขภิณี, พินฺทุ, กถาน, มหากถานานิปิ อญฺญโต คเหตฺวา ปกฺขิตฺตานิ สิยุำฯ เอวำ ปกฺขิตฺตานญฺจ จุทฺทสนฺนำ สงฺขฺยานำ กจฺจายเน กโมกฺกมตา ปน ปจฺฉาชาตา สิยาติฯ

เพราะเหตุนี้ ในพระบาฬีพกพรหมาสูตร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ดังนี้ว่า “สตำ สหสฺสานำ นิรพฺพุทานำ, อายุำ ปชานามิ ตวาหำ พฺรหฺเม แปลว่า ดูกรพรหม เราตถาคตรู้อายุหนึ่งแสนนิรัพพุทะของท่าน”. ในกรณีนี้ จะเห็นว่า ถ้าสังขยาชั้นอพพะ จะมีเพียง ๒๐ นิรัพพุทะ แม้ในระบบการนับแล้วไซร้, เมื่อเป็นเช่นนี้ ไม่พึงตรัสหนึ่งแสนแห่งนิรัพพุทะ. และในอรรถกถาชาดกพรรณนาว่า “หนึ่งแสนนิรัพพุทะ ชื่อว่า หนึ่งอหหะ, อายุที่เหลือในภพนั้นของพกพรหม มีเท่านี้”. เพราะฉะนั้น จึงรู้ได้ว่า ธรรมดาว่า ในระบบการนับนี้ ไม่มีการคูณด้วย ๒๐ เลย. แม้อักโขภิณี พินทุ กถานะ

---

[๒๒๔] [นี. ๘๓๓]

[๒๒๕] [สำ. นิ. ๑.๑๗๕]

[๒๒๖] [ชา. อฏฺฐ. ๓.๗.๖๔] แต่เนื้อความในอรรถกถาชาดกนี้เป็น “สตำ นินฺนหุตสตสหสฺสานำ เอกำ อพฺพุทำ, วีสติ อพฺพุทานิ เอกำ นิรพฺพุทำ, เตสำ นิรพฺพุทสตสหสฺสานำ เอกำ อหหำ นาม, เอตฺตกำ พกสฺส พฺรหฺมุโน ตสฺมิๆ ภเว อวสิฏฺฐำ อายุ, ตำ สนฺธาย ภควา เอวมาหฯ บรรดาการนับเหล่านั้น ร้อยแสนนินนหุตเป็น ๑ อัพพุทะ. ๒๐ อัพพุทะเป็น ๑ นิรัพพุทะ. ร้อยแสนนิรัพพุทะเหล่านั้นชื่อว่า ๑ อหหะ. จำนวนเท่านี้ปีเป็นอายุของพกพรหมที่เหลืออยู่ในภพนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาอายุนั้นจึงได้ตรัสอย่างนี้.” ในที่นี้แปลตามปาฐะของนิรุตติทีปนี.

และมหากถานะ ท่านก็เพิ่มเข้าไปโดยใช้วิธีอื่น. การจัดลำดับสังขยา ๑๔ ประเภทในคัมภีร์กัจจายนะอย่างนี้เป็นข้อความที่แต่งเพิ่มภายหลัง.

นี่คือ สมาสกัณฑ์ที่ ๔
ในคัมภีร์อธิบายโมคคัลลานพยากรณ์
ที่ชื่อว่า นิรุตติทีปนี

อิติ นิรุตฺติทีปนิยา นาม
โมคฺคลฺลานพฺยากรณทีปนิยา
สมาสกณฺโฑ จตุตฺโถ ฯ

๕. ตทฺธิต

อถ ตทฺธิตวิธานำ ทีปิยเตฯ

ตทฺธิตวุตฺติ นาม วิจิตฺรา โหติ, สาติสเยน วิจิตฺรญาณหิตำ วหติ, ตสฺมา เตสำ เตสำ กุลปุตฺตานำ หิตนฺติ **ตทฺธิตำ,** อิมสฺมิ๋ กณฺเฑ สพฺพวิธานสฺส นามำฯ ตำ ปน อฏฺฐวิธำ โหติ อปจฺจำ, อเนกตฺถำ, อสฺสตฺถิ, ภาวกมฺมำ, ปริมาณำ, สงฺขฺยา, ขุทฺทกำ, นานาตฺตนฺติฯ

๕. ตัทธิตกัณฑ์

จะแสดงวิธีการลงตัทธิตปัจจัยสืบต่อไป.

ธรรมดาว่า การลงปัจจัยตัทธิต มีความวิจิตรพิศดาร, ศัพท์ที่มีชื่อว่า ตัทธิต อันเป็นชื่อของวิธีทั้งปวง ในกัณฑ์นี้ เพราะมีความหมายว่า นำไปซึ่งความรู้ที่เกื้อกูล°ต่อญาณวิจิตรอย่างดีเยี่ยม, เหตุนั้น จึงเป็นศัพท์เกื้อกูลต่อกุลบุตรเหล่านั้น[๒]. ตัทธิตมี ๘ อย่าง คือ อปัจจะ อเนกัตถะ อัสสัตถิ ภาวกัมมะ ปริมาณะ สังขยา ขุททกะ และนานาตตะ.

อปจฺจราสิ

๔๓๐. โณ วาปจฺเจ[๓] ฯ

ฉฏฺฐฺยนฺตา นามมฺหา ตสฺส อปจฺจนฺติ อตฺเถ วิกปฺเปน ณปจฺจโย โหติฯ

วาสทฺโท วากฺย, สมาสานำ วิกปฺปนตฺโถ, อิโต ปรำ อนุวตฺตเต, เตน สพฺพตฺถ วิกปฺปวิธิ สิชฺฌติฯ

ณานุพนฺโธ วุทฺธฺยตฺโถ, โส ปโยคอปฺปโยคีฯ

วสิฏฺฐสฺส อปจฺจนฺติ อตฺเถ อิมินา สุตฺเตน วสิฏฺฐมฺหา ณปจฺจโย, โส สามฺยตฺถญฺจ อปจฺจตฺถญฺจ อุภยำ วทติ, ฉฏฺฐี จ อปจฺจปทญฺจ เตน วุตฺตตฺถา นาม โหนฺติ, วสิฏฺฐปทำ ปจฺจเยน สห เอกตฺถำ โหติ, อุภยำ เอกโต หุตฺวา ปุตฺตสฺส นามำ โหตีติ อตฺโถฯ

ตโต ‘เอกตฺถตาย’นฺติ ฉฏฺฐิยา โลโป, อปจฺจปทำ ปน วุตฺตตฺถมตฺเตน ลุปฺปติฯ ตญฺหิ สุตฺเต ปธานภาเวน นิทฺทิฏฺฐำ โหติ, น ฉฏฺฐีติ, มหาวุตฺตินา วา ปทานำ โลโปฯ เอวำ สพฺพตฺถฯ

อปัจจราสิ

กลุ่มปัจจัยลงในอรรถอปัจจะ (ผู้สืบเชื้อสาย)

[ณปัจจัย]

๔๓๐. โณ วาปจฺเจ.

ลง ณปัจจัย ในอรรถอปัจจะ (ผู้สืบเชื้อสายของบุคคลนั้น) ได้บ้าง

ลง ณ ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ อันมีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุด ในความหมายว่า เป็นเชื้อสาย ของบุคคลนั้น โดยไม่แน่นอน.

วาศัพท์ มีอรรถวิกัปปนะ (การเลือกเอา) ระหว่างวากยะ และบทตัทธิต[๔]. วา ศัพท์ ตามไปในสูตรต่อไป. เหตุนั้น การเลือกใช้ จึงมีในทุกสูตร.

ณ อนุพันธ์ มีอรรถวุทธิ, ณอนุพันธ์นั้น ไม่ใช้ในบทที่สำเร็จ.

ลง ณ ปัจจัยท้าย วสิฏฐ ศัพท์ ในอรรถว่าเชื้อสายของนายวสิฏฐะ ด้วยสูตรนี้. ณปัจจัยนั้นกล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ อรรถสามี และอรรถอปัจจะ[๕], ฉัฏฐีวิภัตติและบทว่า อปจฺจ ชื่อว่า มีอรรถอันณ ปัจจัยกล่าวแล้ว, บทว่า วสิฏฐ มีอรรถเป็นอันเดียวกันกับปัจจัย, หมายความว่า บททั้งสองเป็นชื่อของบุตร โดยพร้อมกัน.

ต่อมา ลบฉัฏฐีวิภัตติ ด้วยสูตรว่า “เอกตฺถตายํ” ส่วนบทว่า อปจฺจ ถูกลบไปโดยเพียงมีอรรถอันถูกกล่าวแล้ว. เพราะบทว่า อปจฺจ ในสูตรนี้ถูกแสดงโดยภาวปธานนัย[๖]. อีกนัยหนึ่ง ลบบททั้งหลายด้วยมหาสูตร. แม้ในสูตรที่เหลือก็เป็นเช่นเดียวกันนี้.

๔๓๑. ปทานมาทิสฺสายุวณฺณสฺสาเอโอ ณานุพนฺเธ[๗] ฯ

ปทานำ อาทิภูตสฺส อการสฺส จ อิวณฺณ’วณฺณสฺส จ อา, เอ, โอ วุทฺธิโย โหนฺติ ณานุพนฺเธ ปจฺจเย ปเรติ ปทาทิอ-การสฺส อาวุทฺธิ, สฺยาทฺยุปฺปตฺติฯ

๔๓๑. ปทานมาทิสฺสายุวณฺณสฺสาเอโอ ณานุพนฺเธ.

เพราะณอนุพันธ์ อา เอ โอ เป็นวุทธิของอ, อิวัณณะ และอุวัณณะ อันเป็นต้นบท.

ในเพราะปัจจัย อันมีณอนุพันธ์ เป็นเบื้องหลัง อา, เอ และโอ เป็นวุทธิ ของออักษร, อิวัณณะ, และอุวัณณะ อันเป็นตัวต้นของบท เพราะเหตุนั้น ออักษรต้นบท จึงวุทธิเป็นอา, ลง สิวิภัตติ. ตัวอย่างเช่น

วาสิฏฺโฐ, ปุริโส, วาสิฏฺฐี, อิตฺถี, วาสิฏฺฐึ, กุลํ, วสิฏฺฐสฺส ปุตฺโต วาสิฏฺโฐ, วสิฏฺฐสฺส ธีตา วาสิฏฺฐี, วสิฏฺฐสฺส กุลํ วาสิฏฺฐนฺติ เอวมฺปิ โยเชตุ ยุชฺชติฯ

วาสิฏฺโฐ บุรุษ (ผู้เป็นเชื้อสายของวาสิฏฐะ), **วาสิฏฺฐี** หญิง (ผู้เป็นเชื้อสายของวสิฏฐะ), **วาสิฏฺฐึ** ตระกูล (อันเป็นเชื้อสายของวสิฏฐะ) บุตรของว

---

[๑] ได้แก่ อักขรโกสัลลญาณ คือ ความฉลาดในอักษร อันเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่โลกุตรญาณ.

[๒] น่าจะหมายถึง กุลบุตรทั้งหลายเหล่านั้นผู้มีความอุตสาหะในการเล่าเรียนและทรงจำพระพุทธวจนะ ดังในสัททนีติอธิบายว่า “ปัจจัยที่เกื้อกูลแก่เหล่ากุลบุตรผู้มีความอุตสาหะในการฟัง, เล่าเรียน และทรงจำ ชื่อว่า ตัทธิต เพราะเป็นเหตุให้สำเร็จประโยชน์กล่าวคือให้รู้เนื้อความที่พึงประสงค์แก่กุลบุตรทั้งหลายผู้กำลังศึกษาหาความเข้าใจความหมายของศัพท์.

[๓] [ก. ๓๔๔; รู. ๓๖๑; นี. ๗๕๒; จ. ๒.๔.๑๖; ปา. ๔.๑.๙๒; ‘สรานมาทิสฺสา...’ (พหุสุ)]

[๔] ในที่นี้แปลโดยอธิเปตัตถนัย. คำว่า “บทที่ย่อ (บาฬีว่า สมาส)” ได้แก่ บทที่ย่อโดยการลงตัทธิต ไม่ใช่การย่อแบบวิธีสมาส, ด้วยวาศัพท์นี้ หมายความว่า จะใช้เป็นรูปประโยคทั่วไปโดยไม่ลง ณปัจจัย หรือจะใช้รูปที่ลงณ ปัจจัยแล้วก็ได้.

[๕] หมายความว่า ณ ปัจจัย จะแสดงอรรถสองอย่างในเวลาเดียวกันตามรูปวิเคราะห์ เพราะคำว่า อปัจจะ เป็นสัมพันธี และ แม้บทลงฉัฏฐีวิภัตติในอรรถสามี ก็เป็นสัมพันธี มีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันโดยความเป็น ชนก + ชญฺญ (บิดาผู้ให้เกิด + บุตร) เช่น วสิฏฺฐสฺส อปจฺจำ วาสิฏฺโฐ กรณีนี้ บุตรหรือผู้สืบเชื้อสายของวสิฏฐะ ชื่อว่า วาสิฏฺโฐ. ดังนั้น ณ ปัจจัย ใช้แทน ชญฺญ คือ บุตร อย่างเดียวหามิได้ แต่ใช้แทนความหมายว่า สามี หรือ ของ ไว้ด้วย เพราะ สัมพันธีและสัมพันธี ไม่แยกจากกัน.

[๖] (ภาวปธาน คือ ไม่ต้องแสดงไว้ เพราะเป็นที่รู้กันได้ แปลตามศัพท์ว่า มีภาวะเป็นความหมายหลัก

[๗] [ก. ๔๐๕; รู. ๓๖๕; นี. ๘๖๐]

ตตฺถ ‘วสิฏฺฐสฺสา’ติ เอเตน โคตฺตสฺเสว ปิตุภูตํ อาทิปุริสํ วทติฯ กสฺมา? โคตฺตสทฺทตฺตาฯ เอวญฺหิ สติ ตสฺมิ์ โคตฺเต ปจฺจาชาตา สพฺเพปิ ชนา ตสฺส อปจฺจา นาม โหนฺติฯ

สิฏฺฐะ ชื่อว่า **วาสิฏ฻โฐ**, ธิดา ของวสิฏฺฐะ ชื่อว่า **วาสิฏ฻ฐี,** ตระกูล ของวาสิฏฺฐะ ชื่อว่า **วาสิฏ฻ฐ์** จะประกอบรูปตามตัวอย่างนี้ก็ใช้ได้.

ในตัวอย่างเหล่านั้น ด้วยคำว่า **วสิฏ฻ฐสฺส** (ของวสิฏฺฐะ) แสดงบุรุษคนก่อน คือ บิดา แห่งตระกูล (โคตร) เท่านั้น. เพราะเหตุไร? เพราะ วสิฏ฻ฐ เป็นศัพท์แสดงตระกูล. เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้ชนผู้เกิดภายหลังในตระกูลนั้น ชื่อว่า เป็นเหล่ากอ (สืบเชื้อสาย) ของวสิฏฺฐะนั้น.

๔๓๒. มชฺเฌ[๕]ฯ

มชฺเฌ ปวตฺตานํ อ, ยุวณฺณานํ อา, เอ, โอวุทฺธิโย โหนฺติ วา กฺวจิฯ

วาเสฏ฻โฐ, วาเสฏ฻ฐี, วาเสฏ฻ฐ์ฯ วาสทฺเทน ‘‘วสิฏ฻ฐสฺส ปุตฺโต ธีตา กุล’’นฺติ วากฺยํ วา ‘‘วสิฏ฻ฐปุตฺโต วสิฏ฻ฐธีตา วสิฏ฻ฐกุล’’นฺติ สมาสํ วา วิกปฺเปติฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ

ภรทฺวาชสฺส อปจฺจํ ภารทฺวาโช, วิสามิตฺตสฺส[๖] อปจฺจํ เวสามิตฺโต, โคตมสฺส อปจฺจํ โคตโม, กสฺสปสฺส อปจฺจํ กสฺสโป, วสุเทวสฺส อปจฺจํ วาสุเทโวฯ เอวํ พาลเทโวฯ

อุปคุสฺส อปจฺจนฺติ เอตฺถ ‘อุวณฺณสฺสาวง…’ติ ณานุพนฺเธ ปจฺจเย ปเร อุวณฺณสฺส อวง โหติฯ โอปคโว, โอปควี, โอปควํ, มนุโน อปจฺจํ มานโว, ภคฺคุโน อปจฺจํ ภคฺคโว, ปณฺฑุโน อปจฺจํ ปณฺฑโว, อุปวินฺทุสฺส อปจฺจํ โอปวินฺทโว อิจฺจาทิฯ

๔๓๒. มชฺเฌ.

อา, เอ และโอ เป็นวุทธิของ อ, อิวัณณะและอุวัณณะซึ่งอยู่กลางบทบ้างก็ได้.

ในบางแห่ง อา, เอ และโอ เป็นวุทธิของ อ, อิวัณณะและอุวัณณะ อันเป็นไปในกลางบทก็ได้. ตัวอย่างเช่น

วาเสฏ฻โฐ, วาเสฏ฻ฐี, วาเสฏ฻ฐ์ ผู้สืบเชื้อสายของวสิฏฺฐะ. ด้วยวาศัพท์ ย่อมวิกัปปะ (ให้เลือก)ว่าจะเป็นวากยะว่า วสิฏ฻ฐสฺส ปุตฺโต, วสิฏ฻ฐสฺส ธีตา, วสิฏ฻ฐสฺส กุลํ ดังนี้ก็ได้, หรือจะเป็นบทย่อว่า วสิฏ฻ฐปุตฺโต วสิฏ฻ฐธีตา วสิฏ฻ฐกุลํ ดังนี้ก็ได้. ในตัวอย่างทั้งหมด ก็เป็นเช่นเดียวกันนี้.

ผู้สืบเชื้อสายของภรทวาชะ ชื่อว่า **ภารทฺวาโช**, ผู้สืบเชื้อสายของวิสามิต ชื่อว่า **เวสามิตฺโต**, ผู้สืบเชื้อสายของโคตมะ ชื่อว่า **โคตโม**, ผู้สืบเชื้อสายของกัสสปะ ชื่อว่า **กสฺสโป**, ผู้สืบเชื้อสายของวสุเทวะ ชื่อว่า **วาสุเทโว. พาลเทโว (**ผู้สืบเชื้อสายของพลเทวะ) ก็เป็นเช่นเดียวกันนี้.

---

[๕] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๕]

[๖] [ภารทฺวาชสฺส… เวสามิตฺตสฺส… (รู.)]

ในตัวอย่างว่า อุปคุสฺส อปจฺจํ นี้ เพราะปัจจัยอันมีณอนุพันธ์ แปลงอุวัณณะเป็นอว ด้วยสูตร “อุวณฺณสฺสาวง ... เป็นต้น. สำเร็จรูปเป็น **โอปคโว โอปควี, โอปควํ** ผู้สืบเชื้อสายของอุปคุ, ผู้สืบเชื้อสายของพระเจ้ามนุ ชื่อว่า **มานโว**, ผู้สืบเชื้อสายของพระเจ้าภัคคุนะ ชื่อว่า **ภคฺคโว**, ผู้สืบเชื้อสายของปัณฑุนะ ชื่อว่า **ปณฺฑโว,** ผู้สืบเชื้อสายของอุปวินทุ ชื่อว่า **โอปวินฺทโว.**

[ฌาน, ฌายน ปัจจัย]

๔๓๓. วจฺฉาทิโต ฌานฌายนา[๑๐] ฯ

ฉฏฺฐฺยนฺเตหิ วจฺฉาทีหิ โคตฺตสทฺทคเณหิ ตสฺส อปจฺจนฺติ อตฺเถ ฌานุพนฺธา อาน, อายนปจฺจยา โหนฺติ วาฯ

วจฺฉสฺส อปจฺจํ วจฺฉาโน, วจฺฉายโน, วจฺฉานี, วจฺฉายนี, วจฺฉานํ, วจฺฉายนํฯ เอวํ กจฺจาโน, กจฺจายโน, กาติยาโน, กาติยายโน, สากฏาโน, สากฏายโน, กณฺหาโน, กณฺหายโน, โมคฺคลฺลาโน, โมคฺคลฺลายโน, อคฺคิเวสฺสาโน[๑๑], อคฺคิเวสฺสายโน, มุญฺจาโน, มุญฺจายโน, กุญฺจาโน, กุญฺจายโน อิจฺจาทิฯ

๔๓๓. วจฺฉาทิโต ฌานฌายนา

ลงฌาน และฌายนปัจจัยในอรรถอปัจจะท้ายนามศัพท์มีวจฺฉเป็นต้น ได้บ้าง.

ลงอานและอายนปัจจัย ที่มี ฌอนุพันธ์ ในอรรถว่า อปจฺจ (ผู้สืบเชื้อสาย) ของโคตรนั้น ท้ายหมู่นามศัพท์อันเป็นศัพท์แสดงโคตร มีวจฺฉเป็นต้น ซึ่งลงฉัฏฐีวิภัตติ ได้บ้าง.

ผู้สืบเชื้อสายแห่งโคตรวัจฉะ ชื่อว่า **วจฺฉาโน วจฉายโน ,** (อิตถีลิงค์) **วจฺฉานี, วจฺฉายนี**, (นปุงสกลิงค์) **วจฺฉานํ, วจฺฉายนํ**[๑๒]. **กจฺจาโน, กจฺจายโน,** ผู้สืบเชื้อสายแห่งโคตรกัจจะ, **กาติยาโน, กาติยายโน** ผู้สืบเชื้อสายแห่งโคตรกติ, **สากฏาโน, สากฏายโน** ผู้สืบเชื้อสายแห่งโคตรสกฏะ (นายเกวียน) **โมคฺคลฺลาโน, โมคฺคลฺลายโน** ผู้สืบเชื้อสายแห่งโคตรโมคคัลละ, **อคฺคิเวสฺสาโน, อคฺคิเวสฺสายโน** ผู้สืบเชื้อ

---

[๑๐] [ก. ๓๔๕; รู. ๓๖๖; นี. ๗๕๔; ปา. ๔.๑.๙๓, ๙๔, ๑๖๒, ๑๖๓]

[๑๑] [อคฺคิเวสฺสโนติปิ ทิสฺสติ ที. นิ. ๑.๑๗๖; ม. นิ. ๑.๓๙๓ อาทโย]

[๑๒] เป็นที่รู้กันว่า ในกรณีที่เป็นไตรลิงค์ เมื่อวางบทสำเร็จในลักษณะนี้จะสื่อว่า ศัพท์ชุดที่ ๑ คือ วจฺฉาโน, วจฺฉายโน เป็นปุงลิงค์, ที่ ๒ คือ วจฺฉานี, วจฉายนี เป็นอิตถีลิงค์, ที่ ๓ คือ วจฺฉานํ, วจฺฉายนํ เป็นนปุงสกลิงค์ ดังนั้น คำแปลในที่นี้ จึงไม่ต้องโยคศัพท์แสดงปุงลิงค์ เช่น ปุริโสเป็นต้นมาอีก ผู้ศึกษากำหนดความข้อนี้ให้ดี ต่อไปจะเข้าใจแนวทางการรจนาคัมภีร์ของท่าน.

สายแห่งโคตรอัคคิเวสสะ, **มุญฺจาโน, มุญฺจายโน** ผู้สืบเชื้อสายแห่งโคตรมุญจะ, **กุญฺจาโน, กุญฺจายโน** ผู้สืบเชื้อสายแห่งโคตรกุญจะ.

[เณยฺย, เณร ปัจจัย]

๔๓๔. กตฺติกาวิธวาทีหิ เณยฺยเณรา.

ลงเณยฺย และ เณร ปัจจัย ในอรรถอปัจจะ ท้ายนามศัพท์มีกตฺติก และ วิธว เป็นต้น ตามลำดับได้บ้าง.

ลง เอยฺย และ เอร ปัจจัย อันมีณอนุพันธ์ ในอรรถว่า ผู้สืบเชื้อสายของบุคคลนั้น ท้ายนามศัพท์มีกตฺติก เป็นต้น และ วิธวา เป็นต้น ซึ่งลงฉัฏฐีวิภัตติตามลำดับ ได้บ้าง.

เณยฺย ปัจจัย ตัวอย่างเช่น

ผู้สืบเชื้อสายแห่งเทพธิดานามว่า กตฺติกา ชื่อว่า **กตฺติเกยฺโย,** ผู้สืบเชื้อสายแห่งพระนางวินตา ชื่อว่า **เวนเตยฺโย,** ผู้สืบเชื้อสายแห่งพระนางโรหิณี ชื่อว่า **โรหิเณยฺโย,** ผู้สืบเชื้อสายแห่งพี่สาว ชื่อว่า **ภาคิเนยฺโย** (หลาน), ผู้สืบเชื้อสายแห่งนางนที ชื่อว่า นา**เทยฺโย อนฺเตยฺโย** ผู้สืบเชื้อสายแห่งนางอันติ, ผู้สืบเชื้อสายแห่งงู ชื่อว่า **อาเหยฺโย,** ผู้สืบเชื้อสายแห่งนางกมุ ชื่อว่า **กาเมยฺโย** ก็เป็นเช่นเดียวกันนี้, ผู้สืบเชื้อสายแห่งผู้สะอาด ชื่อว่า **โสเจยฺโย**, ผู้สืบเชื้อสายแห่งพลเทพ ชื่อว่า **พาเลยฺโย.**

เณร ปัจจัย ตัวอย่างเช่น

ผู้สืบเชื้อสายแห่งหญิงหม้าย ชื่อว่า **เวธเวโร** , หญิงผู้มีสามีตายแล้ว ชื่อว่า **วิธวา.** ผู้สืบเชื้อสายแห่งนางพันธุกี ชื่อว่า **พนฺธุเกโร**, บุตรของสตรีชื่อว่า นาฬิกี ชื่อว่า **นาฬิเกโร,** บุตรของพระสมณะ ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ ชื่อว่า **สามเณโร,** ธิดาของพระสมณะ

๔๓๔. กตฺติกาวิธวาทีหิ เณยฺยเณรา[๑๓] ฯ

ฉฏฺฐฺยนฺเตหิ กตฺติกาทีหิ วิธวาทีหิ จ ตสฺส อปจฺจนฺติ อตฺเถ กเมน ณานุพนฺธา เอยฺย, เอรปจฺจยา โหนฺติ วาฯ

เณยฺเย – กตฺติกาย นาม เทวธีตาย อปจฺจํ กตฺติเกยฺโย, วินตาย นาม เทวิยา อปจฺจํ เวนเตยฺโย, โรหิณิยา นาม เทวิยา อปจฺจํ โรหิเณยฺโย, ภคินิยา อปจฺจํ ภาคิเนยฺโย, นทิยา นาม อิตฺถิยา อปจฺจํ นาเทยฺโยฯ เอวํ อนฺเตยฺโย, อาเหยฺโย, กาเมยฺโย, สุจิยา อปจฺจํ โสเจยฺโย, พาลาย อปจฺจํ พาเลยฺโย อิจฺจาทิฯ

เณเร – วิธวาย อปจฺจํ เวธเวโร, วิธวา นาม มตปติกา อิตฺถีฯ พนฺธุกิยา อปจฺจํ พนฺธุเกโร, นาฬิกิยา นาม อิตฺถิยา ปุตฺโต นาฬิเกโร, สมณสฺส อุปชฺฌายสฺส ปุตฺโต สามเณโร, สมณิยา ปวตฺตินิยา ธีตา สามเณรี อิจฺจาทิฯ

[๑๓] [ก. ๓๔๖; รู. ๓๖๗; นี. ๗๕๕; ปา. ๔.๑.๑๒๐, ๑๒๓, ๑๒๖, ๑๒๗, ๑๒๘, ๑๒๙, ๑๓๑]

ผู้เป็นปวัตตินี (พระอุปัชฌาย์ฝ่ายหญิง) ชื่อว่า **สามเณรี.**

[ณฺย ปัจจัย]

๔๓๕. ณฺย ทิจฺจาทีหิ[๑๔] ฯ

ฉฏฺฐฺยนฺเตหิ ทิติอิจฺจาทีหิ ตสฺส อปจฺจนฺติ อตฺเถ ณานุพนฺโธ ยปจฺจโย โหติ วาฯ

๔๓๕. ณฺย ทิจฺจาทีหิ.

ลง ณฺย ปัจจัยในอรรถอปัจจะ ท้ายนามศัพท์มีทิติ เป็นต้น ได้บ้าง.

ย ปัจจัย อันมี ณอนุพันธ์ ย่อมลงในอรรถว่าผู้สืบเชื้อสายของบุคคลนั้น ท้ายนามศัพท์มีทิติเป็นต้น ได้บ้าง.

๔๓๖. โลโปวณฺณิวณฺณานำ[๑๕] ฯ

เย ปเร อวณฺณสฺส อิวณฺณสฺส จ โลโป โหตีติ ณฺยมฺหิ ปเร อวณฺณิ'วณฺณานำ โลโปฯ

ทิติยา นาม เทวธีตาย อปจฺจำ เทจฺโจ, อทิติยา อปจฺจำ อาทิจฺโจฯ

ตตฺถ อิวณฺณโลเป 'ตวคฺควรณานำ เย จวคฺคพยญา'ติ ยมฺหิ ปเร ตวคฺคสฺส จวคฺคตฺตำ, ปุน 'วคฺคลเสหิ เต'ติ ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตำ, กุณฺฑนิยา อปจฺจำ โกณฺฑญฺโญฯ

๔๓๖. โลโปวณฺณิวณฺณานำ.

เพราะ ย ข้างหลังลบ อวัณณะและอิวัณณะ.

ในเพราะย อันเป็นเบื้องหลัง ลบ อิวัณณะ และอิวัณณะ เพราะเหตุนั้น จึงลบ อวัณณะ และ อิวัณณะ ในเพราะ ณฺยปัจจัยอันเป็นเบื้องหลัง. ตัวอย่างเช่น

ผู้สืบเชื้อสายแห่งทิติเทพธิดา ชื่อว่า เทจฺโจ, ผู้สืบเชื้อสายแห่งอทิติเทพธิดา ชื่อว่า อาทิจฺโจ.

บรรดาการลบอวัณณะ และอิวัณณะ ในที่ลบอิวัณณ แปลง ตวรรคเป็น จวรรค ในเพราะ ย เบื้องหลัง ด้วยสูตร **ตวคฺควรณานำ เย จวคฺคพยญา** = เพราะ ย แปลง ต วรรค เป็น จวรรค, ว เป็น พ, ร เป็น ย, และ ณ เป็น ญ ได้บ้าง. แปลง ย เป็นปุพพรูป ด้วยสูตร **วคฺคลเสหิ เต** = ย ที่อยู่หลัง พยัญชนวรรค , ล และ ส ให้แปลง ย เป็นพยัญชนะวรรค ล และ ส เหล่านั้น

ผู้สืบเชื้อสายแห่งนางกุณฑนี ชื่อว่า **โกณฺฑญฺโญ.**

---

[๑๔] [ก. ๓๔๗; รู. ๓๖๘; นี. ๗๕๖; จำ. ๒.๔.๒; ปา. ๔.๑.๘๕]

[๑๕] [ก. ๒๖๑; รู. ๓๖๙; นี. ๕๐๙]

๔๓๗. อุวณฺณสฺสาวง สเร[๑๖] ฯ

สเร ปเร อุวณฺณสฺส อวง โหตีติ อุวณฺณสฺส อวตฺตํฯ ‘ตวคฺควรณาน…’นฺติ สุตฺเตน วสฺส พตฺตํ, ปุน ‘วคฺคลเสหิ เต’ติ สุตฺเตน ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ, ภาตุ โน อปจฺจํ ภาตพฺโยฯ

๔๓๗. อุวณฺณสฺสาวง สเร.

เพราะสระอยู่หลัง แปลง อุวัณณะ เป็น อว.

ในเพราะสระอันเป็นเบื้องหลัง อว อันมีงอนุพันธ์ เป็นตัวเปลี่ยนของอุวัณณะ เพราะเหตุนั้น แปลง อุ วัณณะ เป็น อว. แปลง ว เป็น พ ด้วยสูตร **ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญา** = เพราะ ย แปลง ต วรรค เป็น จวรรค, ว เป็น พ, ร เป็น ย, และ ณ เป็น ญ ได้บ้าง, แปลง ย เป็นปุพพรูป ด้วยสูตร **วคฺคลเสหิ เต** = ย ที่อยู่หลัง พยัญชนวรรค , ล และ ส ให้แปลง ย เป็นพยัญชนะวรรค ล และ ส เหล่านั้น. ตัวอย่าง

ผู้สืบเชื้อสายแห่งพี่ชาย ชื่อว่า **ภาตพฺโย.**

๔๓๘. อา ณิ[๑๗] ฯ

รสฺสา’การนฺตโต อปจฺจตฺเถ ณานุพนฺโธ รสฺสิ’ปจฺจโย โหติ วาฯ

ทกฺขสฺส อปจฺจํ ทกฺขิฯ เอวํ โทณิ, วาสวิ, สกฺยปุตฺติ, นาฏปุตฺติ, ทาสปุตฺติ, ทารุโน อปจฺจํ ทารวิ[๑๘], วรุณสฺส อปจฺจํ วารุณิฯ เอวํ กณฺหิ, พาลเทวิ, ปาวกิ, ชินทตฺตสฺส อปจฺจํ เชนทตฺติ, สุทฺโธทนิ, อนุรุทฺธิ อิจฺจาทิฯ

๔๓๘. อา ณิ.

ลงณิปัจจัย ในอรรถอปัจจะ ท้ายนามศัพท์ อการันต์ ได้บ้าง.

ลง อิปัจจัยอันเป็นรัสสะ อันมี ณอนุพันธ์ ในอรรถผู้สืบเชื้อสาย ท้ายนามศัพท์ อการันต์ อันเป็นรัสสะ. ตัวอย่างเช่น

ผู้สืบเชื้อสายแห่งทักขะ ชื่อว่า **ทกฺขิ. โทณิ** ผู้สืบเชื้อสายแห่งโทณะ, **วาสวิ** ผู้สืบเชื้อสายแห่งวาสวะ, **สกฺยปุตฺติ** ผู้สืบเชื้อสายแห่งพระศากยบุตร, **นาฏปุตฺติ** ผู้สืบเชื้อสายแห่งนาฏปุตตะ, **ทาสปุตฺติ** ผู้สืบเชื้อสายแห่งทาสปุตตะ ก็เป็นเช่นเดียวกันนี้,

ผู้สืบเชื้อสายแห่งทารุ ชื่อว่า **ทารวิ,** ผู้สืบเชื้อสายแห่งท้าววรุณะ ชื่อว่า **วารุณิ, กณฺหิ** ผู้สืบเชื้อสายแห่งกัณหะ, **พาลเทวิ** ผู้สืบเชื้อสายแห่งพลเทวะ , **ปาวิกิ** ผู้สืบเชื้อสายแห่งปวกะ, ผู้สืบเชื้อสายแห่งชินทัตต์ ชื่อว่า **เชตทตฺติ, สุทฺโธทนิ** ผู้สืบเชื้อสายแห่ง

---

[๑๖] [ก. ๓๔๘; รู. ๓๗๑; นี. ๗๕๗]

[๑๗] [ก. ๓๔๗; รู. ๓๖๘; นี. ๗๕๖; จำ. ๒.๔.๑๘; ปา. ๔.๑.๙๕]

[๑๘] [วิจาเรตพฺพมิทำ],

พระเจ้าสุทโธทนะ, **อนุรุทฺธิ** ผู้สืบเชื้อสายแห่งเจ้าอนุรุทธะ ก็เป็นเช่นเดียวกันนี้.

[ญ ปัจจัย]

๔๓๙. ราชโต ญ ชาติยํ[๑๙] ฯ

ชาติยํ คมฺยมานายํ ราชสทฺทมฺหา อปจฺจตฺเถ ญปจฺจโย โหติ วาฯ

รญฺโญ อปจฺจํ ราชญฺโญ, ราชกุลสฺส ปุตฺโตติ อตฺโถฯ

ชาติยนฺติ กึ? ราชปุตฺโตฯ

๔๓๙. ราชโต ญ ชาติยํ.

ลง ญ ปัจจัยท้าย ราช ศัพท์ ในอรรถอปัจจะ.

ถ้ารู้ว่าเป็นศัพท์แสดงชาติ ลง ญ ปัจจัย ในอรรถอปัจจะ ท้ายราชศัพท์ ได้บ้าง. ตัวอย่าง

ผู้สืบเชื้อสายแห่งพระราชา ชื่อว่า **ราชญฺโญ**, ความหมายคือ บุตรแห่งราชตระกูล.

บทว่า **ชาติยํ** ถ้าเป็นศัพท์แสดงชาติ มีประโยชน์อะไร?

ในกรณีที่เป็นศัพท์แสดงบุคคล ไม่ลง ญ ปัจจัย ในตัวอย่างว่า **ราชปุตฺโต** พระราชบุตร.

[ย - อิยปัจจัย]

๔๔๐. ขตฺตา ยิยา[๒๐] ฯ

ชาติยํ คมฺยมานายํ ขตฺตสทฺทมฺหา อปจฺจตฺเถ ย, อิยปจฺจยา โหนฺติฯ

ขตฺตกุลสฺส อปจฺจํ ขตฺโย, ขตฺติโยฯ

ชาติยนฺตฺเวว? ขตฺติฯ

๔๔๐. ขตฺตา ยิยา.

ลง ย และ อิย ปัจจัย ท้าย ขตฺต ศัพท์ ในอรรถอปัจจะ

ถ้ารู้ว่าเป็นศัพท์แสดงชาติ ลง ย และ อิย ปัจจัยท้าย ขตฺต ศัพท์ ในอรรถอปัจจะ. ตัวอย่าง

ผู้สืบเชื้อสายแห่งตระกูลแห่งกษัตริย์ ชื่อว่า **ขตฺโย, ขตฺติโย.**

บทว่า **ชาติยํ** ถ้าเป็นศัพท์แสดงชาติ เช่นกัน มีประโยชน์อะไร?

ในกรณีที่เป็นศัพท์แสดงบุคคล ไม่ลง ย และ อิย ปัจจัย ในตัวอย่างว่า **ขตฺติ** (ลงอิปัจจัย) ผู้สืบเชื้อสายแห่งกษัตริย์.

---

[๑๙] [ก. ๓๔๗; รู. ๓๖๘; นี. ๗๕๖; จ. ๒.๔.๗๐; ปา. ๔.๑.๑๓๗]

[๒๐] [ก. ๓๔๗; รู. ๓๖๘; นี. ๗๕๖; จ. ๒.๔.๖๙; ปา. ๔.๑.๑๓๘]

[สฺส - สณปัจจัย]

๔๔๑. มนุโต สฺสสณ[๒๑] ฯ

ชาติยํ คมฺยมานายํ มนุสทฺทมฺหา อปจฺจตฺเถ สฺส, สณปจฺจยา โหนฺติฯ

มนุโน อปจฺจํ มนุสฺโส, มานุโส, มนุ นาม กปฺเป อาทิขตฺติโย มหาสมฺมตราชา, อิตฺถิยํ มนุสฺสี, มานุสี, ชาติยนฺตฺเวว? มาณโวฯ

๔๔๑. มนุโต สฺสสณ.

ลง สฺส และ สณ ปัจจัย ท้าย มนุ ศัพท์ ในอรรถอปัจจะ

ถ้ารู้ว่าเป็นศัพท์แสดงชาติ ลง ส และ สณ ปัจจัยท้าย มนุ ศัพท์ ในอรรถอปัจจะ. ตัวอย่าง

ผู้สืบเชื้อสายแห่งพระเจ้ามนุ ชื่อว่า **มนุสฺโส, มานุโส,** พระเจ้ามหาสัมมติ ผู้เป็นกษัตริย์ในต้นกัปป์ ชื่อว่า มนุ. ในอิตถีลิงค์ เป็น **มนุสฺสี, มานุสี.**

[ณปัจจัย]

๔๔๒. ชนปทนามสฺมา ชนขตฺติยา รญฺเญ จ โณ[๒๒] ฯ

ชนวาจินา จ ขตฺติยวาจินา จ ชนปทนามมฺหา รญฺเญ จ อปจฺเจ จ โณ โหติฯ

ปญฺจาลานํ ชนานํ ราชา ปญฺจาโล, ปญฺจาลสฺส ขตฺติยสฺส อปจฺจํ ปญฺจาโลฯ เอวํ โกสโล, มาคโธ, โอกฺกาโก[๒๓] ฯ

ชนปทนามสฺมาติ กิ? ทสรถรญฺโญ ปุตฺโต ทาสรถิ[๒๔] ฯ

ชนขตฺติยาติ กิ? ปญฺจาลสฺส พฺราหฺมณสฺส อปจฺจํ ปญฺจาลิฯ

๔๔๒. ชนปทนามสฺมา ชนขตฺติยา รญฺเญ จ โณ.[๒๕]

ลง ณ ปัจจัย ในอรรถพระราชา ด้วย โดยเป็นประชาชน และกษัตริย์ ท้ายนามศัพท์อันเป็นชื่อแว่นแคว้น.

ลง ณ ปัจจัย ในอรรถพระราชา และ ผู้สืบเชื้อสาย ท้ายนามศัพท์ อันเป็นชื่อของแว่นแคว้น โดยเป็นศัพท์ที่กล่าวถึงประชาชน และกษัตริย์. ตัวอย่างเช่น

พระราชาของประชาชนชาวปัญจาละ, ผู้สืบเชื้อสายแห่งกษัตริย์แห่งแคว้นปัญจาละ ชื่อว่า **ปญฺจาโล**. **โกสโล** พระราชาของประชาชนชาวแคว้นโกศล, ผู้สืบเชื้อสายแห่งกษัตริย์แห่งแคว้นโกศล. **มาคโธ** พระราชาของประชาชนชาวแคว้นมคธ, ผู้สืบเชื้อสายแห่งกษัตริย์แห่งแคว้นมคธ. **โอกฺกาโก** พระราชาของประชาชนชาวแคว้นโอกกากะ,

---

[๒๑] [ก. ๓๔๘; รู. ๓๗๑; นี. ๗๕๓; จ. ๒.๔.๕๔, ๕๕; ปา. ๔.๑.๑๖๑]

[๒๒] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จ. ๒.๔.๕๖; ปา. ๔.๑.๑๖๘; ‘‘ชนปทนามสฺมา ขตฺติยา…’’ (พหูสุ)]

[๒๓] [ที. นิ. ๑.๒๖๗]

[๒๔] [ทาสรฏฺฐิ]

[๒๕] โมคคัลลานะเป็น ชนปทนามสฺมา ขตฺติยา รญฺเญ จ โณฯ

ผู้สืบเชื้อสายแห่งกษัตริย์แห่งแคว้นโอกกากะ ก็เป็นเช่นเดียวกันนี้.

บทว่า **ชนปทนามสฺมา** ท้ายนามศัพท์ที่แสดงแว่นแคว้น มีประโยชน์อะไร?

ในกรณีที่นามศัพท์นั้น กล่าวชื่อกษัตริย์ ไม่ลง ณ ปัจจัย ในตัวอย่างว่า บุตร ของพระเจ้าทสรถ ชื่อว่า **ทาสรถิ** (แต่ให้ลง ณิ ปัจจัย เพราะ ทสรถ เป็นชื่อของพระราชา ไม่ใช่ชื่อแว่นแคว้น).

บทว่า **ชนขตฺติยา** ประชาชนและกษัตริย์ มีประโยชน์อะไร?

ในกรณีที่ไม่ใช่ศัพท์กล่าวถึงประชาชน และกษัตริย์ ไม่ลง ณ ปัจจัย ในตัวอย่างว่า ผู้สืบเชื้อสายแห่งพราหมณ์ของชาวแคว้นปัญจาละ ชื่อ**ว่า ปญฺจาลิ** (แต่ให้ลง ณิ ปัจจัย เพราะ ปญฺจาล ไม่ใช่ กษัตริย์ แต่เป็นพราหมณ์)

[ณยปัจจัย]

๔๔๓. ณฺย กุรุสิวีหิ[๒๖] ฯ

กุรุ, สิวิสทฺเทหิ อปจฺเจ รญฺเญ จ ณฺโย โหติฯ

กุรุรญฺโญ อปจฺจํ โกรพฺโย[๒๗], กุรุรฏฺฐวาสีนํ ราชา โกรพฺโย, โกรพฺโพ, ปุพฺพรูปตฺตํ, สิวิรญฺโญ อปจฺจํ เสพฺโย, สิวิรฏฺฐวาสีนํ ราชา เสพฺโยฯ

๔๔๓. ณฺย กุรุสิวีหิ.

ลง ณฺย ปัจจัย ท้าย กุรุ และ สิวิศัพท์ ในอรรถผู้สืบเชื้อสาย และ พระราชา.

ลง ณฺย ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ คือ กุรุ และ สิวิ ในอรรถผู้สืบเชื้อสาย และ พระราชา. ตัวอย่างเช่น

ผู้สืบเชื้อสายของพระราชา แห่งแคว้นกุรุ ชื่อว่า **โกรพฺโย,** พระราชาแห่งประชาชนชาวแคว้นกุรุ ชื่อว่า **โกรพฺโย, โกรพฺโพ,** ตัวอย่างหลัง แปลง ย เป็น พ ปุพพรูป.

ผู้สืบเชื้อสายของพระราชา แห่งแคว้นสิวิ ชื่อว่า **เสพฺโย**, พระราชาของประชาชนชาวแคว้นสิวิ ชื่อว่า **เสพฺโย.**

---

[๒๖] [ก. ๓๔๖; รู. ๓๖๗; นี. ๗๕๕; จิ. ๒.๔.๑๐๑ ...เป.... ๔.๑.๑๗๒]

[๒๗] [ชา. ๑.๑๔.๒๒๘, ๒๓๒, ๒๓๖]

อปจฺจราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มปัจจัยลงในอรรถอปัจจะ จบแล้ว

อเนกตฺถราสิ

อเนกัตถราสิ

กลุ่มปัจจัยลงในความหมายต่างๆ

๔๔๔. ณ ราคา เตน รตฺตํ[๒๘]ฯ

รชฺชนฺติ วตฺถํ เอเตนาติ ราโค, รชนวตฺถุ, ราควาจิมฺหา เตน รตฺตนฺติ อตฺเถ โณ โหติฯ

กสาเวน รตฺตํ วตฺถํ กาสาวํ[๒๙], กาสายํ วาฯ เอวํ โกสุมฺภํ, หลิทฺทิยา รตฺตํ หาลิทฺทํ, ปาฏงฺเคน รตฺตํ ปาฏงฺคํ, มญฺชิฏฺฐาย รตฺตา มญฺชิฏฺฐี, กุงฺกุมาย อิจฺจาทิฯ

‘‘นีลํ วตฺถํ, ปีตา วตฺถา’’นฺติอาทีสุ ปน นีล, ปีตาทิสทฺทา คุณสทฺทตฺตา ปจฺจเยน วินา คุณนิสฺสยํ ทพฺพํ วทนฺติฯ เอวํ สพฺเพสุ คุณสทฺท, ชาติสทฺท, นามสทฺเทสุฯ

๔๔๔. ณ ราคา เตน รตฺตํ.

ลง ณ ปัจจัยแทนความหมายว่าย้อมด้วยสิ่งนั้น ท้าย ราค ศัพท์.

วัสดุสำหรับใช้ย้อมผ้า ชื่อว่า ราค, ลง ณ ปัจจัย ในความหมายว่า ย้อมด้วยวัสดุนั้น ท้ายนามศัพท์ที่กล่าวถึงวัสดุย้อมนั้น เช่น

ผ้าย้อมด้วยน้ำฝาด ชื่อว่า **กาสาวํ**, รูปว่า **กาสายํ** ก็มีบ้าง. **โกสุมฺภ** ย้อมแล้วด้วยน้ำดอกคำ ก็เช่นกัน. ผ้าย้อมแล้วด้วยขมิ้น ชื่อว่า **หาลิทฺทํ**, ย้อมแล้วด้วยน้ำดอกไม้ที่มีสีเขียว[๓๐] ชื่อว่า **ปาฏงฺคํ**, ย้อมด้วยน้ำดอกไม้สีแดง ชื่อว่า **มญฺชิฏฺฐ**, ย้อมด้วยหญ้าฝรั่น ชื่อว่า **กุงฺกุมํ.**

ในตัวอย่างว่า “นีลํ วตฺถํ ผ้าสีเขียว, ปีตา วตฺถา ผ้าสีเหลือง” เป็นต้น ศัพท์มีนีล, ปีต เป็นต้น แม้ไม่ลงปัจจัย ก็สามารถระบุทัพพะซึ่งเป็นที่อาศัยของคุณได้ เพราะเป็นศัพท์ประเภทคุณอยู่แล้ว[๓๑]. ในศัพท์ที่เป็นคุณ, ชาติ และนาม ทั้งหมดก็มีนัยนี้.

๔๔๕. นกฺขตฺเตนินฺทุยุตฺเตน กาเล[๓๒]ฯ

อินฺทุยุตฺเตน นกฺขตฺเตน ลกฺขิเต กาเล ตนฺนกฺขตฺตวาจีหิ โณ โหติฯ

๔๔๕. นกฺขตฺเตนินฺทุยุตฺเตน กาเล.

ณ ปัจจัย แทนความหมายว่า กาล ที่กำหนดด้วยดาวฤกษ์ อันประกอบด้วยพระจันทร์นั้น.

---

[๒๘] [ก. ๓๔๗; รู. ๓๖๘; นี. ๗๕๖; จำ. ๓.๑.๑ ...เป.... ๔.๒.๑]

[๒๙] [ธ. ป. ๕]

[๓๐] เหมือนตั๊กแตน, เข้าใจว่าเป็นน้ำในวัสดุธรรมชาติ เช่น ใบไม้, ดอกไม้, ผล หรือ เปลือกไม้.

[๓๑] คือ นีล ศัพท์ใช้เป็นศัพท์แสดงทัพพะที่มีลักษณะพิเศษ เช่น ผ้าเขียว, ดอกไม้เขียว โดยไม่ต้องลงปัจจัยเพื่อแสดงวิเสสยะ โดยเป็นศัพท์ตามเดิม ก็ได้ เช่น นีลํ วตฺถํ แปลว่า ผ้าสีเขียว ไม่ต้องลงปัจจัยเพื่อแสดงการย้อมด้วยสีนั้นอีก.

[๓๒] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จำ. ๓.๑.๕; ปา. ๔.๒.๓]

ปุณฺณจนฺทยุตฺเตน ผุสฺสนกฺขตฺเตน ลกฺขิตา ผุสฺสา, รตฺติ, ผุสฺโส, อโหฯ เอวํ มาโฆ อิจฺจาทิฯ

นกฺขตฺเตนาติ กิ? ครุคเหน ลกฺขิตา รตฺติฯ

อินฺทุยุตฺเตนาติ กิ? ผุสฺเสน ลกฺขิโต มุหุตฺโตฯ

กาเลติ กิ? ผุสฺเสน ลกฺขิตา อตฺถสิทฺธิฯ

ลง ณ ปัจจัย ในความหมายกาล ที่กำหนดด้วยกลุ่มดาวอันประกอบด้วยพระจันทร์ ท้ายนามศัพท์ที่แสดงกลุ่มดาวนั้น เช่น

ราตรี อันกำหนดด้วยกลุ่มดาวผุสสะ ที่ประกอบด้วยพระจันทร์เต็มดวง ชื่อว่า **ผุสฺสา**[๓๓], วันที่กำหนดด้วยกลุ่มดาวผุสสะ อันประกอบด้วยพระจันทร์เต็มดวง ชื่อว่า **ผุสฺโส**. **มาโฆ** วันอันกำหนดด้วยดาวมฆา ที่ประกอบด้วยพระจันทร์เต็มดวง ก็เช่นเดียวกัน.

บทว่า **นกฺขตฺเตน** ที่กำหนดด้วยดาวฤกษ์ มีประโยชน์อะไร?

ในที่ไม่ได้ถูกกำหนดด้วยดาวฤกษ์ ไม่ลง ณ ปัจจัย ในตัวอย่างว่า **ครุคเหน ลกฺขิตา รตฺติ** ราตรีอันกำหนดแล้วด้วยครุคหะ (ดาวเคราะห์?) .

บทว่า **อินฺทุยุตฺเตน** อันประกอบด้วยพระจันทร์ มีประโยชน์อะไร?

ในที่ไม่ใช่เป็นดาวฤกษ์ ซึ่งประกอบด้วยพระจันทร์ ไม่ลง ณ ปัจจัย ในตัวอย่างว่า **ผุสฺเสน ลกฺขิโต มุหุตฺโต**. (กรณีนี้ ผุสฺส มาลอยๆ ไม่ระบุว่าประกอบด้วยพระจันทร์หรือไม่)

บทว่า **กาเล** ในกาล มีประโยชน์อะไร?

ในที่ไม่ได้หมายถึงกาล ไม่ลง ณ ปัจจัย ในตัวอย่างว่า **ผุสฺเสน ลกฺขิตา อตฺถสิทฺธิ** การสำเร็จประโยชน์ ที่กำหนดด้วยกลุ่มดาวผุสสะ.

๔๔๖. สาสฺส เทวตา ปุณฺณมาสี[๓๔] ฯ

สา อสฺส เทวตา, สา อสฺส ปุณฺณมาสีติ อตฺเถ ปฐมนฺตา โณ โหติฯ

๔๔๖. สาสฺส เทวตา ปุณฺณมาสี.

ลง ณ ปัจจัย แทนความหมายว่าเป็นเทวดาของผู้นั้น และเป็นพระจันทร์วันเพ็ญของเดือนนั้น.

---

[๓๓] แปลง่ายๆเอาความได้ว่า ผุสฺสา (ในโมคคัลลานะเป็น ผุสฺสี) คือ ราตรีที่ถือเอาโดยสังเกตจากกลุ่มดาวผุสสะขึ้นพร้อมกับพระจันทร์.

[๓๔] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จำ. ๓.๑.๑๘, ๑๙ ...เป.... ๔.๒.๒๑-๒๔]

พุทฺโธ อสฺส เทวตาติ พุทฺโธ, โย พุทฺธํ อตฺตโน อารกฺขเทวตํ วิย ครุ์ กตฺวา วิจรติ, นิรนฺตรํ วา ‘‘พุทฺโธ พุทฺโธ’’ติ วาจํ นิจฺฉาเรติ, ตสฺเสตํ นามํฯ สุคโต อสฺส เทวตาติ โสคโต, มหินฺทเทโว อสฺส เทวตาติ มาหินฺโทฯ เอวํ ยาโม, โสโม, วารุโณฯ

ผุสฺสี อสฺส ปุณฺณมาสีติ ผุสฺโส, มาโสฯ เอวํ มาโฆ, ผคฺคุโน, จิตฺโต, เวสาโข, เชฏฺฐมูโล, อาสฬฺโห, สาวโณ, โปฏฺฐปาโท, อสฺสยุโช, กตฺติโก, มาคสิโรฯ

ปุณฺณมาสีติ กิ? ผุสฺสี อสฺส ปญฺจมี ติถีฯ

ลง ณ ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ที่ลงปฐมาวิภัตติในความหมายเป็นเทวดาของผู้นั้น และเป็นพระจันทร์วันเพ็ญของวันนั้น เช่น

พระพุทธเจ้า ทรงเป็นเทวดาของผู้นั้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า **พุทฺโธ** ผู้มีพระพุทธเจ้าเป็นเทวดา, บุคคลใด กระทำซึ่งพระพุทธเจ้าให้เป็นที่เคารพเหมือนดังเทวดาอารักษ์ของตน เที่ยวไป, หรือ เปล่งวาจาว่า พุทธะ, พุทธะ อยู่เสมอๆ, คำว่า **พุทฺโธ** (ที่ลง ณปัจจัย) เป็นชื่อของผู้นั้น.

ผุสสี[๓๕] เป็นพระจันทร์วันเพ็ญ[๓๖] ของเดือนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น เดือนนั้น ชื่อว่า **ผุสฺโส**. (เดือนมกราคม). **มาโฆ** เดือนมาฆะ[๓๗] (เดือนกุมภาพันธ์), **ผคฺคุโน** เดือนผัคคุณะ (มีนาคม), **จิตฺโต** เดือนจิตตะ

---

[๓๕] คำว่า ผุสฺสี เป็นชื่อของพระจันทร์วันเพ็ญของกลุ่มดาวผุสสะ แปลตามศัพท์ว่า พระจันทร์วันเพ็ญ อันกำหนดด้วยกลุ่มดาวผุสสะ ที่ประกอบด้วยพระจันทร์ ดังคัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา อธิบายว่า *ผุสฺสี ปุณฺณมาสีติ ผุสฺเสนินฺทุยุตฺเตน ลกฺขิตา ปุณฺณมาสี ผุสฺสี วุตฺตนยเมว. อสฺสาติ มาสสฺส. ผุสฺโสติ “สโร โลโป สเร”ติ ๑/๒๖ อีสฺส โลโป. (โมค.ปัญจิกา ๔/๑๒).* ดิถีเพ็ญ อันกำหนดแล้ว ด้วยกลุ่มดาวผุสสะ ที่ประกอบด้วยพระจันทร์ ชื่อว่า ผุสฺสี, มีรายละเอียดดังได้กล่าวไปแล้ว (ในสูตร นกฺขตฺเตนินฺทุยุตฺเตน กาเล), บทว่า อสฺส โยค มาสสฺส. บทว่า ผุสฺโส ลบ อีปัจจัย ท้าย ผุสฺสี ด้วยสูตร สโร โลโป สเร. (และลบ ณ อนุพันธ์)

[๓๖] ปุณฺณมาสี (วันเพ็ญ หรือ วันที่มีพระจันทร์เต็มดวง) วิเคราะห์ว่า *ปุณฺโณ มา อสฺสนฺติ นิพฺพจนา (โมค.๔/๑๒)* พระจันทร์เต็มดวง ในดิถี (วัน) นี้ มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ดิถีนี้ จึงชื่อว่า ปุณฺณมาสี. และ *มาสทฺเทน จนฺโท’ภิธียเต ... โส ปุณฺโณ ยสฺสํ ติถิยํ สา ปุณฺณมาสีติ นิพฺพจนา, (โมค.ปญ.๔/๑๒)* ท่านเรียกพระจันทร์ด้วย มา-ศัพท์ และแสดงนิพพจน์ (วิเคราะห์)ว่า พระจันทร์ในดิถีใด ดิถีนั้น ชื่อว่า ปุณฺณมาสี. คัมภีร์ปัญจิกาฎีกาอธิบายเสริม, และความหมายของคำว่า นิพฺพจน ว่า */ปุณฺโณ มา อิจฺจตฺร มาสทฺโท จนฺทปริยาโยติ อาห- ‘มาสทฺเทเน’จฺจาทิฯ ปุณฺโณ มา อสฺสนฺติ นิพฺพจนาติ เอตฺถ ปุณฺณมาสีสทฺทสฺส “ปุณฺโณ มา อสฺสนฺติ นีหริตฺวา วจนาติ อตฺโถฯ/* ในข้อความว่า ปุณฺโณ มา นี้ มา ศัพท์ เป็นชื่อของพระจันทร์ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์ (ปัญจิกา) จึงกล่าวว่า ท่านอาจารย์ (โมคคัลลานะ) แสดงพระจันทร์ด้วยมาศัพท์ (มาสทฺเทน จนฺโทภิธียเต), ส่วนความหมายในคำว่า นิวจนา (นิพพจน์) มีว่า การนำเนื้อความของปุณฺณมาสีศัพท์ออกมากล่าวว่า ปุณฺโณ มา อสฺสํ ดังนี้ไว้.

[๓๗] คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกาอธิบายว่า *มฆาย อินฺทุยุตฺตาย ลกฺขิตา ปุณฺณมาสี มฆายี, สา อสฺส มาสสฺส สมฺพนฺธินี มาโฆ มาโส. ผคฺคุนิยา, จิตฺตาย, วิสาขาย, เชฏฺฐมูเลน, อาสาฬฺหาย, สวเณน, โปฏฺฐปาเทน, อสฺสยุเชน, กตฺติกาย, มคสิเรน จนฺทยุตฺเตน ลกฺขิตา ปุณฺณมาสี ผคฺคุณี จิตฺตี เวสาขี เชฏฺฐมูลี อาสาฬฺหี สาวณี โปฏฺฐปาที อสฺสยุชี กตฺติกี มาคสิรี, สา ปุณฺณมาสี อสฺส มาสสฺส สมฺพนฺธินี ผคฺคุโณ มาโสติอาทิ สุวิญฺเญยฺยํ.* พระจันทร์วันเพ็ญ อันกำหนดด้วยกลุ่มดาวมฆะ, (ความจริง มฆา เป็นรูปพหุวจนะ เพราะดาวมีมากดวง แต่ในที่นี้ท่านใช้เป็นเอกวจนะว่า มฆาย เพราะถือเอาโดยเป็นชาติศัพท์ คือ เป็นกลุ่มดาวที่นับเป็นกลุ่มหนึ่ง. โมค.ปญ.ฏี.๔/๑๒)ซึ่งประกอบด้วยพระจันทร์ ชื่อว่า มฆายี, มฆายีนั้น เป็นสัมพันธี (คือ ถูกเกี่ยวข้องโดยถูกกำหนด) แห่งเดือนนั้น เหตุนั้น เดือนนั้น จึงชื่อว่า มาโฆ. แม้ในเดือนผคฺคุโน เป็นต้นที่เหลือ ก็มีนัยนี้.

(เมษายน), **เวสาโข** เดือนวิสาขะ (พฤษภาคม), **เชฏฺฐมูโล** เดือนเชฏฐมูล (มิถุนายน), **อาสาฬฺโห** เดือนอาสาฬหะ (กรกฎาคม), **สาวโณ** เดือนสาวณะ (สิงหาคม), **โปฏฺฐปาโท** เดือนโปฏฐปาทะ (กันยายน), **อสฺสยุโช** เดือนอัสสยุชะ (ตุลาคม), **กตฺติโก** เดือนกัตติกะ (พฤศจิกายน), **มาคสิโร** เดือนมาคสิระ (ธันวาคม) ก็เป็นเช่นเดียวกันนี้.

คำว่า **ปุณฺณมาสี** พระจันทร์วันเพ็ญ มีประโยชน์อะไร?[๓๘]

ในกรณีที่ไม่ใช่พระจันทร์วันเพ็ญ ไม่ลง ณ ปัจจัย ในตัวอย่างว่า ผุสฺสี อสฺส ปญฺจมี ติถี ผุสสี เป็นวันที่ ๕ ของเดือนนั้น. (กรณีนี้ ผุสฺสี ไม่ได้หมายถึงวันเพ็ญ แต่หมายถึง วันที่ ๕ ของเดือน)

๔๔๗. ตมธีเต ตำ ชานาติ กณิกา จ [๓๙]ฯ

เอเตสุ อตฺเถสุ ทุติยนฺตา โณ จ โก จ ณิโก จาติ เอเต ปจฺจยา โหนฺติฯ

ณมฺหิ – พฺยากรณำ อธีเต ชานาติ วา เวยฺยากรโณ[๔๐] ฯ ปกฺเข ‘‘เวยฺยากรณิโก, พฺยญฺชนำ อธีเต ชานาติ วา เวยฺยญฺชนิโก’’ติ อิมานิ ณิเกน สิชฺฌนฺติฯ

กมฺหิ-ฉนฺทำ อธีเต ชานาติ วา ฉนฺโทฯ เอวำ ปทโก[๔๑], นามโกฯ

ณิกมฺหิ-วินยำ อธีเต ชานาติ วา เวนยิโก, สุตฺตนฺติโก, อาภิธมฺมิโกฯ

เอตฺถ จ ‘เวยฺยากรโณ’ติ ปเท วิยฺยากรณำ อธีเตติ วากฺยำ, ‘เวยญฺชนิโก’ติ ปเท วิยญฺชนำ อธีเตติฯ อุปริ

๔๔๗. ตมธีเต ตำ ชานาติ กณิกา จ.

ลง ก, ณิก และ ณ ปัจจัยในความหมายว่าเรียนซึ่งวิชานั้น และ รู้ซึ่งนั้น.

ลงปัจจัย ๓ ตัวเหล่านี้ คือ ณ ก และ ณิก ท้ายนามศัพท์ที่ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในความหมายดังกล่าว.

ตัวอย่างใน **ณ ปัจจัย** -

ย่อมเรียน หรือ ย่อมรู้ซึ่งไวยากรณ์ ชื่อว่า **เวยฺยากรโณ** (ผู้เรียน หรือ ผู้รู้ซึ่งไวยากรณ์). ตัวอย่างเหล่านี้ คือ **เวยฺยากรณิโก**, อีกรูปหนึ่ง คือ ย่อมเรียน หรือ ย่อมรู้ ซึ่งพยัญชนะ ชื่อว่า **เวยฺยญฺชนิโก”** ในรูปอย่างอื่น ย่อมสำเร็จด้วย **ณิก ปัจจัย**

ตัวอย่างใน **ก ปัจจัย** -

---

[๓๘] กรณีนี้ไม่เข้าเกณฑ์ของการลงตัทธิต ดังที่ท่านอธิบายไว้ว่า ปาณินียา ‘‘สาสฺมิ ปุณฺณมาสีติ สญฺญาย’’นฺติ (๔-๒-๒๑) สุตฺตยิตฺวา ผุสฺสี ปุณฺณมาสี อสฺมิ ผุสฺโส มาโส ผุสฺโส อทฺธมาโส ผุสฺโส สำจฺฉโรติ สญฺญำ ปฏิปาเทนฺติ, เตน เตสำ ผุสฺสี ปุณฺณมาสี อสฺมิ ปญฺจทสรตฺเตติ เอตฺถ จ ภตกมาเส จ ตทฺธิโต น ภวติฯ (โมคฺ.ปญฺ.ฏี.๔/๑๒)

[๓๙] [ก. ๓๕๑; รู. ๓๗๔; นี. ๗๖๔; จำ. ๓.๑.๓๗ …เป.… ๔.๒.๕๔]

[๔๐] [ที. นิ. ๑.๒๕๖]

[๔๑] [ที. นิ. ๑.๒๕๖]

‘โทวาริโก, โสวคฺคิก’นฺติ ปเทสุปิ ‘ทฺวาเร นิยุตฺโต, สุวคฺคาย สංวตฺตตี’ติ วากฺยํ, อตฺถํ กเถนฺเตน ปน ทฺวาร, สุวคฺคสทฺทานํ ตทฺธิตภาเว เอว สิทฺธตฺตา ทฺวาเรติ จ สคฺคายาติ จ กเถตพฺโพฯ

ผู้เรียนหรือผู้รู้ ซึ่งฉันท์ ชื่อว่า **ฉนฺโท. ปทโก** ผู้เรียนซึ่งบท, **นามโก** ผู้เรียนซึ่งนาม ก็เป็นเช่นนี้.

ตัวอย่างใน **ณิก ปัจจัย**

ผู้เรียน หรือ ผู้รู้ ซึ่งพระวินัย ชื่อว่า **เวนยิโก**, **สุตฺตนฺติโก** ผู้เรียนหรือ ผู้รู้ ซึ่งพระสูตร, **อาภิธมฺมิโก** ผู้เรียน หรือ ผู้รู้ ซึ่งพระอภิธรรม ก็เช่นเดียวกันนี้.

อนึ่ง ในบทว่า เวยฺยากรโณ มีวิเคราะห์ว่า *วิยฺยากรณํ อธีเต* ย่อมเรียนซึ่งวิยยากรณ์ (ไวยากรณ์), และในบทว่า เวยญฺชนิโก มีวิเคราะห์ว่า *วิยญฺชนํ อธีเต* ย่อมเรียนซึ่งวิยัญชนะ (พยัญชนะ). และในสูตรต่อไป[๔๒] ในบทว่า โทวาริโก ผู้ประกอบที่ประตู และ โสวคฺคิกํ กรรมเป็นไปเพื่อสวรรค์ มีวิเคราะห์ว่า *ทฺวาเร นิยุตฺโต* ประกอบแล้วในประตู, *สคฺคาย สංวตฺตติ* ย่อมเป็นไปเพื่อสวรรค์, แต่เมื่อจะกล่าวความหมาย ก็ควรกล่าวว่า “**ทฺวาเร** ในประตู, **สคฺคาย** เพื่อสวรรค์” เพราะ **ทฺวาร**ศัพท์ และ **สุวคฺค**ศัพท์ มีใช้ในความเป็นตัทธิตเท่านั้น[๔๓].

๔๔๘. ตสฺส วิสเย เทเส[๔๔] ฯ

ตสฺส เทสรูเป วิสเย ฉฏฺฐฺยนฺตา โณ โหติฯ

ถูลมิคา วสาติโน นาม, วสาตีนํ วิสโย เทโส วา สาโตฯ อิธ อเทสรูปตฺตา โณ น โหติ, จกฺขุสฺส วิสโย รูปีฯ

๔๔๘. ตสฺส วิสเย เทเส.

ลง ณ ปัจจัย ในถิ่นที่อยู่ของสิ่งนั้น.

ลง ณ ปัจจัยท้ายนามศัพท์ลงฉัฏฐีวิภัตติในถิ่นที่อยู่ของสิ่งนั้น เช่น

เนื้อ(กวาง)ตัวอ้วนพี ชื่อว่า วสาตินะ, ถิ่นที่อยู่ของวสาติ ชื่อว่า **วาสาโต**. ในตัวอย่างนี้ว่า **จกฺขุสฺส วิสโย รูปี** รูป อันเป็นวิสัย (อารมณ์) ของ

---

[๔๒] คือสูตรว่า ๔๖๔. ตสฺส สංวตฺตติ.ใช้ ณิกปัจจัยแทนความหมายว่า ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งนั้น. และสูตรว่า ๔๖๖. ตตฺถ วสติ วิทิโต ภตฺโต นิยุตฺโต. ใช้ ณิก ปัจจัยแทนความหมายว่า อยู่, ปรากฏ, ภักดี, ประกอบแล้ว ในที่นั้น.

[๔๓] คิดว่า ท่านคงหมายความว่า ทฺวาร และ สุวคฺค มีใช้เฉพาะกรณีที่จะใช้สำเร็จรูปเป็นตัทธิตเท่านั้น ส่วนในอรรถตามปกติ ก็ให้ใช้รูปว่า ทฺวาร และ สคฺค ซึ่งสังเกตได้จากการที่สำเร็จรูปเป็น โทวาริก และ โสวคฺคิก โดยมีการวุทธิ อุ เป็น โอ ด้วยอำนาจของ ฉอนุพันธ์ อย่างไรก็ตาม ยังไม่เข้าใจเหตุผลที่ชัดเจน ควรแสวงหาสืบไป. (สมภพ)

[๔๔] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๓๖๕; จำ. ๓.๑.๖๑; ปา. ๔.๒.๕๒, ๕๓]

จักษุ ไม่ลง ณ ปัจจัย เพราะรูปศัพท์ไม่แสดงความหมายว่าเป็นถิ่นที่อยู่. [๔๕]

๔๔๕. นิวาเส ตนฺนาเม[๔๖] ฯ

ตนฺนามภูเต นิวาเส ฉฏฺฐฺยนฺตา โณ โหติฯ

สิวีนํ นิวาโส เทโส เสพฺโยฯ วสํ อเทนฺติ ภกฺขนฺตีติ วสาทา, พฺยคฺฆา สีหา วา, วสาทานํ นิวาโส เทโส วาสาโทฯ

๔๔๕. นิวาเส ตนฺนาเม.

ลง ณ ปัจจัย ในชื่อของสิ่งนั้น ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัย.

ลง ณ ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในชื่อของสิ่งนั้น ซึ่งเป็นที่อยู่ เช่น

ที่อยู่ของพระเจ้าสีวี ชื่อว่า **เสพฺโย** (เมืองเสพยะ). ย่อมเคี้ยวกิน ซึ่งแม่โคหมัน[๔๗] ชื่อว่า วสา ทะ ได้แก่ เสือโคร่งหรือสิงโต, ถิ่นที่อยู่ของวสาทะ ชื่อว่า วาสาโท.

๔๕๐. อนฺภเว[๔๘]ฯ

สมีเป ภวํ อนฺภวํ, ‘‘อทูรภเว’’ติปิ ปาโฐ, ตนฺนาเม อนฺภเว เทเส ฉฏฺฐฺยนฺตา โณ โหติฯ

วิทิสาย อนฺภวํ เวทิสํ, นครํ, อุทุมฺพรสฺส อนฺภวํ โอทุมฺพรํ, วิมานํฯ

๔๕๐. อนฺภเว.

ลง ณ ปัจจัยในชื่อของที่นั้น ซึ่งมีในที่ใกล้

มีในที่ใกล้ ชื่อว่า **อนฺภว**. มีข้อความว่า “อทูรภเว มีในที่ใกล้” บ้าง, ลง ณ ปัจจัยท้ายนามศัพท์ซึ่งลงฉัฏฐีวิภัตติ อันเป็นสถานที่มีในที่ใกล้ ซึ่งเป็นชื่อของที่นั้น[๔๙] เช่น

เมืองใกล้แห่งทิศเฉียง ชื่อว่า **เวทิสํ**, วิมานใกล้แห่งป่ามะเดื่อ ชื่อว่า **โอทุมฺพรํ.**

๔๕๑. เตน นิพฺพตฺเต[๕๐] ฯ

ตนฺนาเม เตน นิพฺพตฺเต เทเส ตติยนฺตา โณ โหติฯ

๔๕๑. เตน นิพฺพตฺเต.

ลง ณ ปัจจัย ในความหมายว่าเป็นที่อันสิ่งนั้นเกิด

---

[๔๕] ไม่ลง ณ ปัจจัยท้าย จกฺขุ เป็น โดยมีรูปในไตรลิงค์เป็น จกฺโข, จกฺขา, จกฺขุ เพราะวิสย ศัพท์ ในตัวอย่างนี้ไม่ใช่มีอรรถว่า ที่อยู่ แต่ใช้ในอรรถว่าเป็นอารมณ์.

[๔๖] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๓๖๕; จ. ๓.๑.๖๔; ปา. ๔.๒.๖๕]

[๔๗] วสา ศัพท์ ในที่นี้ใช้ในความหมายว่า แม่โคหมัน คือ แม่โคที่ยังไม่ได้ให้นมหรือไม่ได้ตั้งท้อง. (อภิธานัปปทีปิกา ๔๘๕)

[๔๘] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๓๖๕; จ. ๓.๑.๖๔; ปา. ๔.๒.๗๐]

[๔๙] คือ เอาสถานที่ใกล้ของสิ่งนี้มาเป็นชื่อของสิ่งที่อยู่ใกล้กับตนไปเสีย

[๕๐] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จ. ๓.๑.๖๖; ปา. ๔.๒.๖๘]

กุสมฺเพน นาม อิสินา นิพฺพตฺตา โกสมฺพี, อิตฺถิยํ อี, นครีฯ เอวํ กากนฺที, มากนฺที, สหสฺเสน ธเนน นิพฺพตฺตา สาหสฺสี, ปริขา, อยญฺจ ตติยา เหตฺวตฺถกรณวเสน วุตฺตา, ตสฺมา เหตฺวาทีสุ ยถารหเมว โยเชตพฺพา.

ลง ณ ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ลงตติยาวิภัตติในชื่อของสิ่งนั้น ซึ่งเป็นที่อันบุคคลนั้นเกิดแล้ว เช่น

เมือง อันฤาษีชื่อว่า กุสัมพะ เกิดแล้ว ชื่อว่า **โกสมฺพี**, ลง อี ปัจจัยในอิตถีลิงค์. **กากนฺที** เมืองกากันทะ เมืองอันฤาษีกากันทะ เกิดแล้ว, **มากนฺที** เมืองมากันทะ เมืองอันฤาษีมากันทะ เกิดแล้ว.[๕๑] กำแพงที่เกิดขึ้นด้วยทรัพย์หนึ่งพัน ชื่อว่า **สาหสฺสี**. ในสูตรนี้ ใช้ตติยาวิภัตติในความหมายเหตุ, กัตตา และกรณะ ได้ตามความเหมาะสมของตัวอย่าง.

๔๕๒. ตมฺหิ ตฺถิ[๕๒] ฯ

ตํ อิธ อตฺถีติ อตฺเถ ตนฺนามเมเตสปฐมนฺตา โหนฺติ โหติฯ

อุทุมฺพรา อสฺมิํ เทเส สนฺตีติ โอทุมฺพโร, พทรา อสฺมิํ เทเส สนฺตีติ พาทโรฯ เอวํ ปพฺพโชฯ

๔๕๒. ตมฺหิ ตฺถิ.

ลง ณ ปัจจัยในความหมายว่า มีสิ่งนั้นในที่นี้.

ลง ณ ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ลงปฐมาวิภัตติในสถานที่ซึ่งเป็นชื่อของสิ่งนั้น ในความหมายว่า มีสิ่งนั้นในที่นี้ เช่น

มะเดื่อ ในสถานที่นี้ มีอยู่เหตุนั้น สถานที่นี้ชื่อว่า **โอทุมฺพโร** สวนมะเดื่อ, พุทรา ในสถานที่นี้มีอยู่ เหตุนั้น สถานที่นั้น ชื่อว่า **พาทโร** สวนพุทรา, **ปพฺพโช** ดงหญ้ามุงกระต่าย ก็เหมือนกัน.

๔๕๓. ตตฺร ภเว[๕๓] ฯ

ตตฺร ภวตฺเถ สตฺตมฺยนฺตา โณ โหติฯ

๔๕๓. ตตฺร ภเว.

ลง ณ ปัจจัยในความหมายว่ามีในที่นั้น.

---

[๕๑] อังคุตรฏีกา มีอรรถาธิบายว่า ยถา กากนฺทสฺส อิสิโน นิวาสฏฺฐาเน มาปิตา นครี กากนฺที, มากนฺทสฺส นิวาสฏฺฐาเน มาปิตา มากนฺที, กุสมฺพสฺส นิวาสฏฺฐาเน มาปิตา โกสมฺพีติ วุจฺจติ, เอวํ สวตฺถสฺส อิสิโน นิวาสฏฺฐาเน มาปิตา นครี สาวตฺถีติ วุจฺจติฯ พระนครนี้เรียกชื่อว่า สาวัตถี เพราะถูกสร้างขึ้นในถิ่นที่อยู่ของฤาษีสวัตถะ เช่นเดียวกับที่เมืองกากันที ซึ่งถูกสร้างขึ้นในถิ่นที่อยู่ของฤาษีกากันทะ, เมืองมากันที ซึ่งสร้างขึ้นในถิ่นที่อยู่ของฤาษีมากันทะ, เมืองโกสัมพี ซึ่งสร้างขึ้นในถิ่นที่อยู่ของฤาษีกุสัมพะ. อ.ฏี.๑/๑. ส่วนอรรถกถามงคลสูตร สุตตนิบาต เป็น กากณฺฑี. มีวิเคราะห์ว่า กากณฺฑสฺส นิวาโส กากณฺฑีติ กากณฺฑี หมายถึง ถิ่นที่อยู่ของฤาษีกากัณฑะ.

[๕๒] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จ. ๓.๑.๖๗; ปา. ๔.๒.๖๗]

[๕๓] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จ. ๓.๒.๔๘; ปา. ๔.๒.๑๓๓]

อุทเก ภโว โอทโก, มจฺโฉ, อุรสิ ภโว โอรโส, ปุตฺโต, สาคโมฯ นคเร ภโว นาคโรฯ เอวํ ชานปโท, มาคโธ, กปิลวตฺถุมฺหิ ภโว กาปิลวตฺถโว, ‘อุวณฺณสฺสาวง...’ติ อุสฺส อวตฺตํฯ โกสมฺพิยํ ภโว โกสมฺโพ, มิตฺเต ภวา เมตฺตา, ปุเร ภวา โปรี [ที. นิ. ๑.๙], วาจา, มนสฺมิ ภโว มานโสฯ เอตฺถ ปน –

ลง ณ ปัจจัยท้ายนามศัพท์ลงสัตตมีวิภัตติในความหมายว่ามีในที่นั้น เช่น

มีในน้ำ ชื่อว่า **โอทโก**, ได้แก่ ปลา. มีในอก ชื่อว่า **โอรโส**, ได้แก่ บุตร, รูปนี้ลง ส อาคม. มีในเมือง ชื่อว่า **นาคโร** ชาวเมือง, **ชานปโท** มีในแว่นแคว้น ชาวแว่นแคว้น, **มาคโธ** มีในแคว้นมคธ, มีในเมืองกปิลพัสดุ์ ชื่อว่า **กาปิลวตฺถโว**, แปลง อุ เป็น อว ด้วยสูตร **อุวณฺณสฺสาวง สเร** = เพราะสระอยู่เบื้องหลัง แปลง อุวัณณะเป็น อว. มีในเมืองโกสัมพี ชื่อว่า **โกสมฺโพ**, มีในมิตร ชื่อว่า **เมตฺตา**, มีในก่อน ชื่อว่า **โปรี** ได้แก่ วาจา, มีในใจ ชื่อว่า **มานโส**.

ในตัวอย่างว่า มานโส นี้ ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า

๔๕๔. มนาทีนํ สก[๕๔] ฯ

ณานุพนฺเธ ปจฺจเย ปเร มนาทีนํ อนฺเต สาคโม โหตีติ สพฺพตฺถ มโนคณาทีนํ อนฺเต สาคโมฯ

มานโส, ราโค, มานสา, ตณฺหา, มานสํ, สุขํฯ เอวํ เจตโส, เจตสา, เจตสํฯ กฺวจิ มโน เอว มานสํ, เจโต เอว เจตโสติปิ ยุชฺชติฯ

๔๕๔. มนาทีนํ สก.

ลง ส อาคมในสุดแห่งศัพท์มีมนเป็นต้น.

เพราะปัจจัย ที่มี ณอนุพันธ์ เป็นเบื้องหลัง ลง ส อาคม ในที่สุดแห่งศัพท์มีมนเป็นต้น

เพราะเหตุนั้น จึงลงสอาอาคม ในที่สุดแห่งศัพท์มีมโนคณศัพท์เป็นต้นทั้งหมด เช่น

มานโส ราโค ราคะมีในใจ, **มานสา ตณฺหา** ตัณหามีในใจ, **มานสํ สุขํ** สุขมีในใจ. **เจตโส, เจตสา, เจตสํ** มีในจิต. ในบางแห่ง จะเป็นรูปนี้ก็ใช้ได้

มโน ก็คือ **มานสํ, เจโต** ก็คือ เจตโส.

๔๕๕. อชฺชาทีหิ ตโน [๕๕]ฯ

ตตฺร ภโวติ อตฺเถ อชฺชาทีหิ ตโน โหติฯ

อชฺช ภโว อชฺชตโน, อตฺโถ, อชฺชตฺตนี, วิภตฺติ, ทฺวิตฺตํ, อชฺชตนํ, หิตํ, สฺเว ภโว สฺวาตโน, มหาวุตฺตินา

๔๕๕. อชฺชาทีหิ ตโน.

ลง ตน ปัจจัยท้ายอชฺชศัพท์เป็นต้นในความหมายมีในวันนี้เป็นต้น.

ลง ตน ปัจจัยท้ายศัพท์มีอชฺช เป็นต้น ในอรถถว่า มีในวันนี้เป็นต้น เช่น

---

[๕๔] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๘]

[๕๕] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จ. ๓.๑๕; ปา. ๔.๒.๑๐๕]

เอสฺส อาตฺตํฯ หิยฺโย ภโว หิยฺยตฺตโน, หิยฺยตฺตนี, หิยฺยตฺตนํ, โอสฺส อตฺตํ ทฺวิตฺตญฺจฯ

อชฺชตโน อตฺโถ ได้แก่ ประโยชน์มีในวันนี้ , **อชฺชตฺตนี วิภตฺติ** อัชชัตตนีวิภัติ, รูปนี้ซ้อน ตฺ, **อชฺชตฺตนํ หิตํ** ประโยชน์เกื้อกูลมีในวันนี้[๕๖]. มีในวันนี้ ชื่อว่า **สฺวาตโน.** รูปนี้แปลง เอ เป็น เป็นอา ด้วยมหาสูตร. มีในวันวาน ชื่อว่า **หิยฺยตโน**, **หิยฺยตฺตนี, หิยฺยตฺตนํ.** รูปนี้แปลง โอ เป็น อ และซ้อน ตฺ.

๔๕๖. ปุราโต โณ จ [๕๗]ฯ

ตตฺร ภโวติ อตฺเถ ปุราสทฺทมฺหา โณ จ ตโน จ โหนฺติฯ

ปุเร ภโว ปุราโณ, อิธ โณ อนุพนฺโธ น โหติ, โปราโณ วา, ปุราตโนฯ

๔๕๖. ปุราโต โณ จ.

ลง ณ ปัจจัยท้าย ปุร ศัพท์เป็นต้นด้วย.

ลง ณ ปัจจัย และ ตน ปัจจัย ท้ายปุราศัพท์ ในความหมายว่า มีในเวลานั้น.

มีในกาลก่อน ชื่อว่า **ปุราโณ**, ในตัวอย่างนี้ ณ ไม่ใช่ อนุพันธ์ (จึงไม่วุทธิเป็น โปราโณ), อีกนัยหนึ่งเป็น **โปราโณ** (รูปนี้เป็น ณ อนุพันธ์ จึงวุทธิ), **ปุราตโน.**

๔๕๗. อมาตฺวจฺโจ[๕๘] ฯ

อมาสทฺทมฺหา ภวตฺเถ อจฺโจ โหติฯ ‘อมา’ติ สหตฺถวาจีฯ

ราชกิจฺเจสุ รญฺญา สห ภวตีติ อมจฺโจ[๕๙] ฯ

๔๕๗. อมาตฺวจฺโจ.

ลง อจฺจ ปัจจัย ท้ายอมาศัพท์ ในความหมายว่า มี.

ลง อจฺจ ปัจจัย ท้ายอมาศัพท์ ในความหมายว่า มี. บทว่า **อมา** กล่าวความหมายว่ามีร่วมกัน.

ชื่อว่า อมจฺโจ (อำมาตย์) เพราะมีร่วมกับพระราชาในราชกิจทั้งหลาย.

๔๕๘. มชฺฌาทีหิโม[๖๐] ฯ

มชฺฌาทีหิ ภวตฺเถ อิโม โหติฯ

๔๕๘. มชฺฌาทีหิโม.

ลง อิม ปัจจัยท้าย มชฺฌ ศัพท์เป็นต้น.

---

[๕๖] การประกอบบทว่า อตฺโถ, วิภตฺติ, หิตํ เพื่อประโยชน์แก่การให้ทราบว่า บทว่า อชฺช + ตน สำเร็จรูปเป็นไตรลิงค์

[๕๗] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕]

[๕๘] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จำ. ๓.๒.๑๓; ปา. ๔.๒.๑๐๔]

[๕๙] [ที. นิ. ฏี. ๑.๓๓๕]

[๖๐] [ก. ๓๕๓; รู. ๓๗๘; นี. ๗๖๗; จำ. ๓.๒.๘๒; ปา. ๔.๓.๘, ๒๒; ‘มชฺฌาทิตฺวิโม’ (พหูสุ)]

มชฺเฌ ภโว มชฺฌิโมฯ เอวํ อนฺติโม, เหฏฺฐิโม, อุปริโม, โอริโม, ปจฺฉิโม, อพฺภนฺตริโม, ปจฺจนฺติโม, ปุรตฺถิโมฯ

ลง อิม ปัจจัยท้ายศัพท์มีมชฺฌเป็นต้นในความหมายว่า มี.

มีในท่ามกลาง ชื่อว่า **มชฺฌิโม. อนฺติโม** มีในที่สุด, **เหฏฺฐิโม** มีในที่สุด, **อุปริโม** มีในเบื้องบน, **โอริโม** มีในฝั่งนี้, **ปจฺฉิโม** มีในภายหลัง, **อพฺภนฺตริโม** มีในระหว่าง, **ปจฺจนฺติโม** มีในปลายแดน, **ปุรตฺถิโม** มีในเบื้องหน้า ก็เช่นเดียวกันนี้

๔๕๙. กณ เณยฺย เณยฺยก ยิยา[๖๑] ฯ

ภวตฺเถ สตฺตมฺยนฺตา เอเต ปญฺจ ปจฺจยา โหนฺติ.

กณ-กุสินารายํ ภโว โกสินารโก, มคเธสุ ภโว มาคธโก, อารญฺญโก, วิหาโรฯ

เณยฺย-คงฺคายํ ภโว คงฺเคยฺโย, ปพฺพเตยฺโย, วเน ภโว วาเนยฺโยฯ

เณยฺยก-โกสเลยฺยโก, พาราณเสยฺยโก, จมฺเปยฺยโก, มิถิเลยฺยโก, อิธ น วุทฺธิฯ

ย-คาเม ภโว คมฺโม, ทิเว ภโว ทิพฺโพ,

อิย-คามิโย, คามิโก, ยสฺส กตฺตุ, อุทเร ภโว โอทริโย, โอทริโก, ทิเว ภโว ทิวิโย, ปญฺจาลิโย, โพธิปกฺขิโย, โลกิโยฯ

๔๕๙. กณ เณยฺย เณยฺยก ยิยา.

ลง กณ, เณยฺย, เณยฺยก, ย และ อิย ในความหมายว่า มี.

ลง ปัจจัย ๕ ตัวเหล่านั้น (คือ กณ, เณยฺย, เณยฺยก, ย และ อิย) ท้ายนามศัพท์ลงสัตตมีวิภัตติ ในความหมายว่า มี.

ตัวอย่างของ กณ ปัจจัย เช่น

มีในเมืองกุสินารา ชื่อว่า **โกสินารโก**, มีในแคว้นมคธ ชื่อว่า **มาคโธ**, **อารญฺญโก วิหาโร** วิหาร มีในป่า.

ตัวอย่างของ เณยฺย ปัจจัย เช่น

มีในแม่น้ำคงคา ชื่อว่า **คงฺเคยฺโย, ปพฺพเตยฺโย** มีบนภูเขา, มีในป่า ชื่อว่า **วาเนยฺโย.**

ตัวอย่างของ เณยฺยก ปัจจัย เช่น

โกสเลยฺยโก มีในแคว้นโกศล, **พาราณเสยฺยโก** มีในเมืองพาราณสี, **จมฺเปยฺยโก** มีในเมืองจัมปกะ, **มิถิเลยฺยโก** มีในเมืองมิถิลา, ในตัวอย่างนี้ไม่วุทธิ.

ตัวอย่างของ ย ปัจจัย เช่น

มีในบ้าน ชื่อว่า **คมฺโม**, มีในสวรรค์ ชื่อว่า **ทิพฺโพ.**

ตัวอย่างของ อิย ปัจจัย เช่น

---

[๖๑] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จ. ๓.๒.๔, ๕, ๖ ...เป.... ๔.๒.๘๔, ๘๕, ๘๗, ๑๑๙-๑๓๐]

คามิโย, คามิโก มีในบ้าน รูปนี้แปลง ย เป็น ก, มีในท้อง ชื่อว่า **โอทริโย, โอทริโก**, มีในสวรรค์ ชื่อว่า **ทิวิโย, ปณฺจาลิโย** มีในแคว้นปัญจาละ, **โพธิปกฺขิโย** มีในฝ่ายการตรัสรู้, **โลกิโย** มีในโลก.

๔๖๐. ณิโก[๖๒] ฯ

ภวตฺเถ สตฺตมฺยนฺตา ณิโก โหติฯ

สารทิโก, ทิวโส, สารทิกา, รตฺติ, สารทิกํ, ปุปฺผํ ฯ

ภวสทฺเทน เจตฺถ อญฺเญปิ อตฺเถ อุปลกฺเขติ, ปพฺพตโต ปกฺขนฺทา นที ปพฺพเตยฺยา, กิมีนํ โกเส ชาตํ โกเสยฺยํ, วตฺถํฯ เอวํ สิเวยฺยํ, พาราณเสยฺยํฯ

๔๖๐. ณิโก.

ลง ณิก ปัจจัย แทนความหมายว่า มี.

ลง ณิก ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ลงสัตตมีวิภัตติ ในความหมายว่า มี เช่น

สารทิโก ทิวโส วันมีในสารทกาล, **สารทิกา รตฺติ** ราตรี มีในสารทกาล, **สารทิกํ ปุปฺผ** ดอกไม้มีในสารทกาล.

ด้วย **ภว**ศัพท์ หมายเอาความหมายแม้เหล่าอื่น (ซึ่งลงปัจจัยอื่น) อีก เช่น แม่น้ำอันไหลบ่าลงจากภูเขา ชื่อว่า **ปพฺพเตยฺยา**, ผ้าอันเกิดแล้วในกระเปาะแห่งหนอน ชื่อว่า **โกเสยฺยํ** (ผ้าไหม). **สิเวยฺยํ** เกิดแล้วในเมืองสิวี, **พาราณเสยฺยํ** เกิดแล้วในเมืองพาราณสี ก็เช่นเดียวกันนี้[๖๓].

๔๖๑. ตมสฺส สิปฺปี สีลํ ปณฺยํ ปหรณ ปโยชนํ[๖๔]

ตมสฺส สิปฺปี, ตมสฺส สีลํ, ตมสฺส ปณฺยํ, ตมสฺส ปหรณ, ตมสฺส ปโยชนนฺติ อตฺเถสุ ปฐมนฺตา ณิโก โหติฯ

สิปฺเป – วีณาวาทนมสฺส สิปฺปี เวณิโกฯ เอตฺถ จ วีณาสทฺเทน วีณาวาทนํ วุจฺจติฯ เอกตฺถีภาวสามตฺถิยญฺเหตํฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ เอวํ โมทิงฺคิโก, ปาณวิโก, วํสิโกฯ

๔๖๑. ตมสฺส สิปฺปี สีลํ ปณฺยํ ปหรณ ปโยชนํ.

ลง ณิก ปัจจัยในความหมายว่า ศิลปะของผู้นั้น, ปกติของผู้นั้น, สินค้าของผู้นั้น, เครื่องประหาร (อาวุธ) ของผู้นั้น, ประโยชน์ของสิ่งนั้น.

ลง ณิก ปัจจัยท้ายนามศัพท์ลงปฐมาวิภัตติ ในความหมายต่างๆ คือ ศิลปะของผู้นั้น, ปกติของผู้

---

[๖๒] [ก. ๓๕๑; รู. ๓๗๔; นี. ๗๖๔; จำ. ๓.๒.๔๐, ๔๑, ๔๒; ปา. ๔.๒.๑๒๖, ๑๒๗, ๑๒๘]

[๖๓] ลง เณยฺย ปัจจัย ตามสัททนีติสูตรที่ ๗๖๐ ยมาเว ยโต ปกฺขนฺทติ, ยตฺถ ภวติ วฑฺฒิจฺจาทีสุปิ เณยฺโย ลง เณยฺย ปัจจัยแทนเนื้อความว่า เป็นสภาพของสิ่งใด, ไหลเลื่อนลงมาจากที่ใด, มีอยู่-เป็นอยู่ ณ ที่ใด เจริญเติบโตในที่ใด เป็นต้น

[๖๔] [ก. ๓๕๑; รู. ๓๗๔; นี. ๗๖๔; จำ. ๓.๔.๔๕-๖๖ ...เป.... ๔.๔.๔๗-๖๕]

สีเล-ปัสุกูลธารณ์ อสฺส สีลํ ปัสุกูลิโก, ปัสุกูลํ ธาเรตุ์ สีลมสฺสาติ วา ปัสุกูลิโกฯ สีลสทฺเทน เจตฺถ วต, ธมฺม, สาธุการาปิ คยฺหนฺติ, ปัสุกูลํ ธาเรติ สีเลนาติ ปัสุกูลิโกติปิ ยุชฺชติฯ เอวํ เตจีวริโก, ปิณฺฑ์ ปิณฺฑ์ ปตตีติ ปิณฺฑปาโต, ปิณฺฑาจาเรน ลทฺธโภชนํ, ปิณฺฑ ปาตยาปนํ อสฺส สีลนฺติ ปิณฺฑปาติโก, ปิณฺฑปาเตน ยาเปตุ์ สีลญฺจ วตญฺจ ธมฺโม จ ครุกาโร จ อสฺสาติ ปิณฺฑปาติโกฯ

‘ปณฺย’นฺติ วิกฺเกยฺยวตฺถุ วุจฺจติ, คนฺโธ ปณฺยํ อสฺสาติ คนฺธิโกฯ เอวํ เตลิโก, โคฬิโกฯ

ปหรนฺติ เอเตนาติ ปหรณ์, อาวุธภณฺฑ์, จาโป ปหรณมสฺสาติ จาปิโกฯ เอวํ โตมริโก, มุคฺคริโกฯ

ปโยชนํ วุจฺจติ ผลํ, อุปธิ ปโยชนมสฺสาติ โอปธิกํ[๖๕], ปุญฺญ์, สตฺ ปโยชนมสฺสาติ สาติกํฯ เอวํ สาหสฺสิกํ[๖๖] ฯ

นั้น, สินค้าของผู้นั้น, เครื่องประหาร (อาวุธ) ของผู้นั้น, ประโยชน์ของสิ่งนั้น.

ในความหมายว่า ศิลปะ เช่น

ศิลปะของนักดีดพิณ ชื่อว่า **เวณิโก**, ในตัวอย่างนี้ แสดงการร้องด้วยพิณ ด้วย **วีณา-ศัพท์.** เพราะ คำนี้เป็นความสามารถแห่งความมีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน[๖๗]. ในตัวอย่างทั้งหมดก็เป็นเช่นเดียวกันนี้. **โมทิงฺคิโก** นักตีกลอง, **ปาณวิโก** นักตีกลองปัณเฑาะว์, **วํสิโก** นักเป่าขลุ่ย

ในความหมายว่า ความเป็นปกติของผู้นั้น

ปัสุกูลิโก ผู้มีการทรงไว้ซึ่งผ้าบังสุกุลเป็นปกติ มีวิเคราะห์ ๒ นัยคือ *ปัสุกูลธารณ์ อสฺส สีลํ ปัสุกูลิโก, หรือ ปัสุกูลํ ธาเรตุ์ สีลมสฺสาติ ปัสุกูลิโก.* การทรงผ้าบังสุกุล เป็นปกติของผู้นั้น ผู้นั้น จึงชื่อว่า **ปัสุกูลิโก** ผู้มีการทรงผ้าบังสุกุลเป็นปกติ. อนึ่ง ในความหมายนี้ รวมเอาศัพท์เหล่านี้คือ วต (วัตร), ธมฺม (เป็นธรรมดา) และ สาธุการ (การทำด้วยดี) ไว้ด้วย สีล-ศัพท์. ศัพท์ว่า **ปัสุกูลิก** นี้ จะวิเคราะห์อย่าง

---

[๖๕] [อ. นิ. ๘.๕๘]

[๖๖] [ชา. ๒.๒๑.๔๑๕]

[๖๗] สามตฺถิย แปลตามศัพท์ว่า ความสามารถแห่งความมีเนื้อความเดียวกัน กล่าวคือ บทสมาส เป็นอันถือเอาความว่า รู้ได้โดยนัยว่า ได้แก่ บุคคลผู้ทำให้พิณเกิดเสียง(นักดีดพิณ) ไม่ใช่พิณที่เป็นเพียงเครื่องดนตรี เนื่องจากการลง ณิก ปัจจัยท้ายนามศัพท์ที่ใช้แทนความหมายว่า เป็นศิลปะของบุคคล ดังนั้น เพื่อเป็นการย่อคำศัพท์จึงกล่าวเพียง วีณ เท่านั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงอธิบายว่า วีณาวาทนํ ผู้ทำให้พิณเกิดเสียง ความหมายคือ นักดีดพิณนั่นเอง.

ส่วนคัมภีร์ปโยคสิทธิ อธิบายว่า วีณาวาทนํ อเภโทปจาเรน วีณา นาม การทำให้พิณมีเสียงดัง ชื่อว่า วีณา (เสียงพิณ) โดยอเภโทปจาระ”. อเภโทปจาระหรืออเภทูปจาระ โดยทั่วไป หมายถึง คำพูดที่กล่าวถึงสิ่งที่ไม่ต่างดุจว่าต่างกัน ตัวอย่างเช่น สิลาปุตฺตกสฺส สรีรํ ตัวของลูกหินบดยา ลูกหินกับตัวหินบดยาก็คือวัตถุอันเดียวกัน หรือคำว่า กณิการสฺส ทารุ ไม้ของต้นกรรณิการ์ ความจริง ไม้ ก็หมายถึง ต้นกรรณิการ์ นั่นแหละ แต่กล่าวแยกกันให้เหมือนว่าต่างกัน. แต่ในบางแห่ง หมายถึง คำที่บ่งถึงสิ่งที่ต่างกันไม่ให้ต่างกัน (เนตติหารัตถทีปนี ตอน อุปจาระและนยะ) จะเห็นได้ว่า ในกรณีนี้ วีณา พิณ และ วีณาวาทนํ และ การทำให้พิณมีเสียงดัง ต่างกัน กล่าวคือ วีณา เป็นเครื่องดนตรี ตามปกติไม่มีเสียงดัง และ วีณาวาทนํ เป็นกริยาของบุคคลผู้ทำให้พิณมีเสียงดัง เหตุนั้น เมื่อกล่าวว่า เวณิโก โดยการลง ณิก ปัจจัย ท้าย วีณา ศัพท์ โดยแทนความหมายว่า บุคคลผู้มีศิลปะการดีดพิณ กล่าวคือ ผู้ทำให้พิณมีเสียงดัง จึงรู้ได้ว่า วีณา ก็ดี วีณาวาทนํ ก็ดี นั้นต่างกัน แต่กล่าวด้วยคำว่า วีณา โดยมุ่งจะให้สิ่งที่ต่างกัน (พิณ และ กริยาการทำให้พิณมีเสียงดัง) เป็นสิ่งที่ไม่ต่างกันด้วยคำว่า วีณา.

นี้ว่า *สุกูลं ธาเรติ สีเลนาติ ปัสุกูลิโก* ย่อมทรงไว้ซึ่งผ้าบังสุกุลโดยปกติ เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า **ปัสุกูลิโก** ผู้ทรงไว้ซึ่งผ้าบังสุกุลโดยปกติ ดังนี้ก็ได้. เตจีวริโก ผู้มีการทรงไว้ซึ่งไตรจีวรเป็นปกติ ก็เช่นเดียวกันนี้

ปิณฺฑปาติโก ผู้มีการยังอัตตภาพให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตเป็นปกติ มีความหมายตามลำดับว่า

ก้อนข้าวๆ ย่อมตกไป (ในบาตร) ชื่อว่า **ปิณฺฑปาโต**, ได้แก่ โภชนะที่ได้มาโดยการเที่ยวไปเพื่อก้อนข้าว (เที่ยวบิณฑบาต). การยังอัตตภาพให้เป็นไปด้วยก้อนข้าวที่ตกไป(ในบาตร) เป็นปกติของภิกษุนั้น เพราะเหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า **ปิณฺฑปาติโก**, การยังอัตตภาพให้เป็นไปด้วยก้อนข้าว ที่ตกไป เป็นปกติ, เป็นวัตร, เป็นธรรมดา, เป็นการทำให้หนัก ของภิกษุนั้น เหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า ชื่อว่า **ปิณฺฑิปาติโก**.

ตัวอย่างในความหมายว่า สินค้าของผู้นั้น

สิ่งของที่จะขาย เรียกว่า **ปณฺยํ** (สินค้า), เครื่องหอมเป็นสินค้าของผู้นั้น เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า **คนฺธิโก** พ่อค้าเครื่องหอม, **เตลิโก** พ่อค้าน้ำมัน, **โคพิโก** พ่อค้าน้ำอ้อยงบ.

วัสดุอุปกรณ์ใช้ประหาร ชื่อว่า **ปหรณํ** (อาวุธ), ได้แก่ สิ่งของอันเป็นอาวุธ, ธนู เป็นอาวุธ ของบุคคลนั้น เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **จาปิโก** ผู้มีธนูเป็นอาวุธ (ขมังธนู), **โตมริโก** ผู้มีหอกเป็นอาวุธ, **มุคฺคริโก** ผู้มีฆ้อนเป็นอาวุธ ก็เช่นเดียวกันนี้.

ผล เรียกว่า **ปโยชนํ** (ประโยชน์), อุปธิ (อัตตภาพหรือวิบากผล) เป็นประโยชน์ ของบุญนั้น เหตุนั้น บุญนั้น ชื่อว่า **โอปธิกํ** ได้แก่ บุญอันมีอุปธิเป็นประโยชน์[๖๙], หนึ่งร้อย เป็นประโยชน์ ของสิ่งนั้น

---

[๖๙] อุปธิในที่นี้หมายถึง อัตภาพ หรือ กามคุณ ๕ ดังที่คัมภีร์อิติวุตตกอรรถกถา อธิบายว่า ***โอปธิก***นฺติ อุปธิเวปกฺกํ อตฺตภาวสมฺปตฺติยา เจว โภคสมฺปตฺติยา จ นิพฺพตฺตกนฺติ อตฺโถฯ อุปธีติ หิ อตฺตภาโว วุจฺจติฯ ยถาห ‘‘สนฺเตกจฺจานิ ปาปกานิ กมฺมสมาทา

เพราะเหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า **สาติกํ** มีร้อยเป็นประโยชน์, **สาหสฺสิกํ** มีพันเป็นประโยชน์ ก็เช่นเดียวกันนี้.

๔๖๒. ตํ หนฺตารหติ คจฺฉตฺวญฺฉติ จรติ[๖๕] ฯ

ตํ หนฺติ, ตํ อรหติ, ตํ คจฺฉติ, ตํ อุญฺฉติ, ตํ จรตีติ อตฺเถสุ ทุติยนฺตา ณิโก โหติฯ

ปกฺขีหิ ปกฺขิโน หนฺตีติ ปกฺขิโกฯ เอวํ สากุณิโก[๗๐], มายูริโก, มจฺเฉหิ มจฺเฉ หนตีติ มจฺฉิโกฯ เอวํ เธนุโก, มเคหิ มเค หนตีติ มาควิโก, มชฺเฌ วาคโมฯ เอวํ หาริณิโก, ‘หริโณ’ติ มโค เอวฯ สูกริโก, อิธ น วุทฺธิฯ

สตํ อรหตีติ สาติกํฯ เอวํ สาหสฺสิกํฯ

ปรทารํ คจฺฉตีติ ปารทาริโก, ปรทาริโก วาฯ เอวํ ปถิโก, มคฺคิโกฯ

พหเร อุญฺฉติ คเวสตีติ พาหริโกฯ เอวํ อามลกิโกฯ

๔๖๒. ตํ หนฺตารหติ คจฺฉตฺวญฺฉติ จรติ.

ใช้ ณิก ปัจจัย แทนความหมายว่า ฆ่า, ควร, ไป, ค้นหา, ประพฤติ ซึ่งสิ่งนั้น.

ลง ณิก ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ลงทุติยาวิภัตติในความหมายว่า ฆ่า, ควร, ไป, ค้นหา, ประพฤติ ซึ่งสิ่งนั้น.

ในตัวอย่างว่า **หนติ** ฆ่า

ลงท้ายศัพท์ที่มีความหมายว่า นก, ย่อมฆ่าซึ่งนก ชื่อว่า **ปกฺขิโก** ผู้ฆ่านก. **สากุณิโก** ผู้ฆ่านก, **มายูริโก** ผู้ฆ่านกยูง ก็เช่นเดียวกันนี้. ลงท้ายศัพท์ที่มีความหมายว่า ปลา - **ย่อมฆ่า** ซึ่งปลา ชื่อว่า **มจฺฉิโก** ผู้ฆ่าปลา, **เธนุโก** ผู้ฆ่าซึ่งแม่โค ก็เช่นเดียวกันนี้. ท้ายศัพท์ที่มีความหมายว่า เนื้อ (กวางเป็นต้น), ย่อมฆ่า

นานิ อุปธิสมฺปตฺติปฏิพาหิตานิ น วิปจฺจนฺตี’’ติ (วิภ. ๘๑๐)ฯ กามคุณาปิฯ ยถาห ‘‘อุปธีหิ นรสฺส โสจนา’’ติ (สं. นิ. ๑.๑๒; สุ. นิ. ๓๔)ฯ ตตฺรายं วจนตฺโถ – อุปธียติ เอตฺถ สุขทุกฺขนฺติ อุปธิ, อตฺตภาโว กามคุณา จฯ อุปธิกรณํ สีลํ เอตสฺส, อุปธิ์ วา อรหตีติ โอปธิกํ, ปุญฺญํ, (อิติ.อ.๘๓) คำว่า โอปธิกํ ได้แก่ สภาวะที่ทำให้อุปธิสุกงอม ความหมายคือ ก่อให้เกิดอัตตภาวสมบัติ (ขันธ์ ๕) และ โภคสมบัติ. อันที่จริง คำว่า อุปธิ ได้แก่ อัตตภาพ ดังที่คัมภีร์วิภังคอรรถกถาอธิบายว่า มีกรรมสมาทาน อันเลวทรามบางอย่าง อันอุปธิสมบัติ (อัตตภาพฝ่ายดี) ต้านเอาไว้” ดังนี้, แม้กามคุณ ก็เรียกว่า อุปธิ ดังพระบาฬีสคาถวรรคสังยุต ว่า ความเศร้าโศกของนรชนเกิดขึ้นเพราะอุปธิ (กามคุณ). คำว่า อุปธิ มีวจนัตถะว่า เป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ (ที่อาศัย) ของสุขและทุกข์ ได้แก่ อัตภาพและกามคุณ. อีกนัยหนึ่ง การสร้างอุปธิ เป็นปกติของธรรมนี้, ก็หรือว่า ธรรมนี้ ย่อมควรซึ่งอุปธิ จึงชื่อว่า โอปธิกํ ได้แก่ บุญ.

ส่วนในคัมภีร์วิมานวตถุอรรถกถาอธิบายคล้ายกันว่า *โอปธิกนฺติ อุปธิ นาม ขนฺธา, อุปธิสฺส กรณสีลํ, อุปธิปโยชนนฺติ วา โอปธิกํ, อตฺตภาวชนกํ ปฏิสนฺธิปวตฺติวิปากทายกนฺติ (วิมาน.อ.๖๓๘-๕).* ขันธ์ เป็นชื่อว่า อุปธิ, ธรรมที่มีการสร้างอุปธิเป็นปกติ, ก็หรือว่า ธรรมที่มีอุปธิเป็นประโยชน์ ชื่อว่า โอปธิกํ, หมายถึง ธรรมที่สร้างอัตภาพ กล่าวคือ ให้วิบากทั้งในปฏิสนธิและปวัตติกาล

คำว่า อุปธิ จึงเป็นชื่อของบุญ เพราะเป็นธรรมที่มีการทำให้อุปธิ (กล่าวคือ ขันธ์ที่เรียกว่าอัตตภาวสมบัติ และกามคุณที่เรียกว่าโภคสัมปัตติในอรรถกถา) สำเร็จ, เกิดเป็นธรรมดา หรือ ควรซึ่งอุปธิ.

[๖๕] [ก. ๓๕๑; รู. ๓๗๔; นี. ๗๖๔; จิ. ๓.๔.๒๗-๔๓; ปา. ๔.๔.๒๘-๔๖]

[๗๐] [อ. นิ. ๒.๒๖๓ (สากุนิโกติปิ ทิสฺสติ)]

ธมฺมํ จรตีติ ธมฺมิโกฯ เอวํ อธมฺมิโกฯ

ซึ่งเนื้อ ชื่อว่า **มาควิโก** ผู้ฆ่าเนื้อ, ลง ว อาคมในท่ามกลางบท, **หาริณิโก** ผู้ฆ่ากวาง. บทว่า **หริณ** ได้แก่ เนื้อ เช่นกัน, **สูกริโก** ผู้ฆ่าสุกร. รูปนี้ไม่วุทธิ.

ในตัวอย่างว่า อรหติ ควร

ย่อมควรซึ่งทรัพย์หนึ่งร้อย ชื่อว่า **สาติกํ. สาหสฺสิกํ** ควรซึ่งทรัพย์หนึ่งพัน ก็เช่นเดียวกันนี้.

ในตัวอย่างว่า คจฺฉติ ไป

ย่อมไปด้วยเท้า ชื่อว่า **ปาทจริโก** เป็นรูปว่า **ปทจาริโก** ได้บ้าง. **ปถิโก** ผู้ไปในหนทาง, **มคฺคิโก** ผู้ไปในหนทาง ก็เช่นเดียวกันนี้.

ในตัวอย่างว่า อุญฺฉติ ค้นหา

ย่อมแสวงหาผลพุทรา ชื่อว่า **พาทริโก, อามลิโก** ผู้แสวงหาผลมะขามป้อม ก็เช่นเดียวกันนี้.

ในตัวอย่างว่า จรติ ประพฤติ

ย่อมประพฤติ ซึ่งธรรม (คือ กุศลกรรมถ) ชื่อว่า **ธมฺมิโก**, **อธมฺมิโก** ผู้ประพฤติสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม ก็เช่นเดียวกันนี้.

๔๖๓. เตน กตํ กีตํ พนฺธํ อภิสงฺขตํ สํสฏฺฐํ หตํ หนฺติ ชิตํ ชยติ ทิพฺพติ ขณติ ตรติ จรติ วหติ ชีวติ [๗๑]

เตน กตํ, เตน กีตํ...เป.... เตน ชีวติ อิจฺจตฺเถสุ ตติยนฺตา ณิโก โหติฯ

๔๖๓. เตน กตํ กีตํ พนฺธํ อภิสงฺขตํ สํสฏฺฐํ หตํ หนฺติ ชิตํ ชยติ ทิพฺพติ ขณติ ตรติ จรติ วหติ ชีวติ

ใช้ ณิก ปัจจัยแทนความหมายว่า ถูกผู้นั้นทำแล้ว, ซื้อแล้วด้วยสิ่งนั้น, ผูกแล้วด้วยสิ่งนั้น, ปรุงแต่งแล้วด้วยสิ่งนั้น, ปะปนด้วยสิ่งนั้น, ถูกสิ่งนั้นกระทบแล้ว, ฆ่าด้วยสิ่งนั้น, ชนะ(ได้มา)ด้วยสิ่งนั้น, ผู้ชนะด้วยสิ่งนั้น, เล่นด้วยสิ่งนั้น, ขุดด้วยสิ่งนั้น, ข้ามด้วยสิ่งนั้น, ประพฤติด้วยสิ่งนั้น, นำไปด้วยสิ่งนั้น, เป็นอยู่ด้วยสิ่งนั้น.

ลง ณิก ปัจจัยท้ายนามศัพท์ลง ตติยาวิภัตติในความหมายเหล่านี้ คือ ถูกผู้นั้นทำแล้ว, ซื้อแล้ว

---

[๗๑] [ก. ๓๕๐; รู. ๓๗๓; นี. ๓๖๔; จ. ๓.๔.๑-๒๖; ปา. ๔.๔.๑-๒๗]

กาเยน กตํ กายิกํฯ เอวํ วาจสิกํ, มานสิกํ, วาเตน กโต วาติโก, อาพาโธฯ

สเตน มูเลน กีตํ ภณฺฑํ สาติกํฯ เอวํ สาหสฺสิกํฯ

วรตฺตาย โยตฺตาย พนฺธิโต วารตฺติโก, อยสา พนฺธิโต อายสิโก, สาคโมฯ เอวํ ปาสิโกฯ

ฆเตน อภิสงฺขตํ สัสฏฺฐํ วา ฆาติกํฯ เอวํ โคพฺภิกํ, ทาธิกํ, มาริจิกํฯ

ชาเลน หโต ชาลิโก, มจฺโฉฯ

ชาเลน หนฺตีติ ชาลิโก, ชาลเกวฏฺโฏฯ เอวํ พาพฺภิสิโก[๗๒]ฯ

อกฺเขหิ ชิตํ ธนํ อกฺขิกํฯ เอวํ สาลากิกํฯ

อกฺเขหิ ชยติ ทิพฺพตีติ วา อกฺขิโกฯ

ขณิตฺติยา ขณตีติ ขาณิตฺติโกฯ เอวํ กุทฺทาลิโก, อิธ น วุทฺธิฯ

อุพฺพฺเภน ตรตีติ โอพฺพฺภิโก, อุพฺพฺภิโก วาฯ เอวํ นาวิโก[๗๓], โคปุจฺฉิโกฯ

สกเฏน จรตีติ สากฏิโกฯ เอวํ รถิโก, ยานิโก, ทณฺฑิโก,

ขนฺเธน วหตีติ ขนฺธิโกฯ เอวํ อสิโก, สีสิโก, อิธ น วุทฺธิฯ

เวตเนน ชีวตีติ เวตนิโกฯ เอวํ ภติโก, กสิโก, กยิโก, วิกฺกยิโก, ภติกาทีสุ น วุทฺธิฯ

ด้วยสิ่งนั้น, ผูกแล้วด้วยสิ่งนั้น, ปรุงแต่งแล้วด้วยสิ่งนั้น, ปะปนด้วยสิ่งนั้น, ถูกสิ่งนั้นกระทบแล้ว, ฆ่าด้วยสิ่งนั้น, ชนะ (ได้มา) ด้วยสิ่งนั้น, ชนะด้วยสิ่งนั้น, เล่นด้วยสิ่งนั้น, ขุดด้วยสิ่งนั้น, ข้ามด้วยสิ่งนั้น, ประพฤติด้วยสิ่งนั้น, นำไปด้วยสิ่งนั้น, เป็นอยู่ด้วยสิ่งนั้น.

ทำแล้วด้วยกาย ชื่อว่า **กายิกํ**, **วาจสิกํ** ทำแล้วด้วยวาจา, **มานสิกํ** ทำแล้วด้วยใจ ก็เช่นเดียวกันนี้. อาพาธ อันลมทำแล้ว ชื่อว่า **วาติโก.**

ภัณฑะอันซื้อแล้วด้วยทรัพย์ ๑๐๐ ชื่อว่า **สาติกํ**, **สาหสฺสิกํ** ภัณฑะ ... ๑,๐๐๐ ก็เช่นเดียวกันนี้.

ผูกแล้วด้วยเชือกหนัง ชื่อว่า **วารตฺติโก**, ผูกแล้วด้วยเหล็ก ชื่อว่า **อายสิโก**, ลง ส อาคม. **ปาสิโก** ผูกแล้วด้วยบ่วง ก็เช่นเดียวกันนี้.

ปรุงแต่ง หรือ เจือแล้ว ด้วยเนยใส ชื่อว่า **ฆาติกํ, โคพฺภิกํ** ปรุงแต่งแล้วด้วยน้ำอ้อยงบ, **ทาธิกํ** ปรุงแต่งแล้วด้วยนมส้ม, **มาริจิกํ** ปรุงแต่งแล้วด้วยพริกไทย ก็เช่นเดียวกันนี้.

ถูกฆ่าด้วยข่าย ชื่อว่า **ชาลิโก**, ได้แก่ ปลา.

ย่อมฆ่า ด้วยข่าย ชื่อว่า **ชาลิโก**, ได้แก่ ชาวประมงผู้ใช้ข่ายจับปลา. **พาพฺภิสิโก** ผู้ฆ่าด้วยเบ็ด ก็เช่นเดียวกันนี้.

ทรัพย์อันชนะแล้วด้วยสกา ชื่อว่า **อกฺขิกํ**, **สาลากิกํ** ทรัพย์อันชนะด้วยสลาก ก็เช่นเดียวกันนี้.

ย่อมชนะ หรือว่า ย่อมเล่น ด้วยสกา ชื่อว่า **อกฺขิโก** นักสกา.

ย่อมขุดด้วยเสียม ชื่อว่า **ขาณิตฺติโก** ผู้ขุดด้วยเสียม, **กุทฺทาลิโก** ผู้ขุดด้วยจอบ ก็เช่นเดียวกันนี้. รูปนี้ไม่วุทธิ.

---

[๗๒] [สำ. นิ. ๒.๑๕๘]

[๗๓] [ชา. ๒.๒๐.๑๔๕]

ย่อมข้ามด้วยแพ ชื่อว่า **โอพฺมฺปิโก**, มีรูปว่า **อุพฺมฺปิโก** บ้าง. **นาวิโก** ผู้ข้ามด้วยเรือ, **โคปฺลฺวฺโก** ผู้ข้ามด้วย (?)เช่นเดียวกันนี้.

ย่อมเที่ยวไปด้วยเกวียน ชื่อว่า **สากฏิโก** ผู้เที่ยวไปด้วยเกวียน, **รถิโก** ผู้เที่ยวไปด้วยรถ**, ยานิโก** ผู้เที่ยวไปด้วยยาน, **ทณฺฑิโก** ผู้เที่ยวไปด้วยไม้เท้า เช่นเดียวกันนี้.

ย่อมนำไปด้วยบ่า ชื่อว่า **ขนฺธิโก**, ตัวอย่างเหล่านี้ก็เช่นเดียวกัน คือ **อสิโก** ผู้นำไปด้วยบ่า, **สีสิโก** ผู้นำไปด้วยศีรษะ รูปนี้ไม่วุทธิ

ย่อมเลี้ยงชีวิต ด้วยการรับจ้าง เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า **เวตนิโก** ผู้เลี้ยงชีวิตด้วยค่าจ้าง, ตัวอย่างต่อไปนี้ ก็เช่นกัน, **ภติโก** ผู้เลี้ยงชีวิตด้วยค่าจ้าง**, กสิโก** ผู้เลี้ยงชีวิตด้วยการไถ, **วิกฺกยิโก** ผู้เลี้ยงชีวิตด้วยการขาย, ในรูปว่า **ภติกา** เป็นต้น ไม่วุทธิ.

๔๖๔. ตสฺส สำวตฺตติ[๗๔] ฯ

ตสฺส สำวตฺตตีติ อตฺเถ จตุตฺถฺยนฺตา ณิโก โหติฯ

ปุน ภวาย สำวตฺตตีติ โปโนพฺภวิโก, ปุนสฺส โอตฺตำ, ภสฺส ทฺวิตฺตำ, โปโนพฺภวิกา[๗๕], ตณฺหา, โลกาย สำวตฺตตีติ โลกิโก, สุฏฺฐุ อคฺโคติ สคฺโค, สคฺคาย สำวตฺตตีติ โสวคฺคิกำ[๗๖], ปุญฺญำฯ เอวำ ทิฏฺฐธมฺมิกำ, สมฺปรายิกำฯ

๔๖๔. ตสฺส สำวตฺตติ.

ใช้ ณิกปัจจัย แทนความหมายว่า ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งนั้น.

ลงณิกปัจจัยในความหมายว่า ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งนั้นท้ายนามศัพท์ลงจตุตถีวิภัตติ.

ย่อมเป็นไปเพื่อภพอีก ชื่อว่า **โปโนพฺภวิกา** ตัณหา ที่เป็นไปเพื่อภพอีก. แปลง อุ ของ ปุน เป็น โอ, ซ้อน ภ ด้วยอสทิสทวิภาวะ, ย่อมเป็นไปเพื่อโลก ชื่อว่า **โลกิโก** ธรรมเป็นไปเพื่อโลก, เลิศ ด้วยดี ชื่อว่า **สคฺโค** สวรรค์, ย่อมเป็นไปเพื่อสวรรค์ ชื่อว่า **โสวคฺคิกำ** บุญอันเป็นไปเพื่อสวรรค์. **ทิฏฺฐธมฺมิกำ**

---

[๗๔] [ก. ๓๕๑; รู. ๓๗๔; นี. ๗๖๕; จำ. ๓.๔.๖๗-๖๙; ปา. ๔.๔.๖๖-๖๘]

[๗๕] [มหาว. ๑๔]

[๗๖] [ที. นิ. ๑.๑๖๓]

กรรมเป็นไปเพื่อโลกนี้, **สมฺปรายิกํ** กรรมเป็นไปเพื่อโลกหน้า ก็เช่นเดียวกันนี้.

๔๖๕. ตโต สมฺภูตมาคตํ[๗๗] ฯ

ตโต สมฺภูตํ, ตโต อาคตํ อิจฺจตฺเถสุ ปญฺจมฺยนฺตา ณิโก โหติฯ

มาติโต สมฺภูตํ อาคตํ วา มตฺติกํ[๗๘], ทฺวิตฺตํ รสฺโส จฯ เอวํ เปตฺติกํฯ ณฺย, ณิยาปิ ทิสฺสนฺติ, สุรภิโต สมฺภูตํ โสรภฺยํ, ถนโต สมฺภูตํ ถญฺญํ, ปิติโต สมฺภูโต เปตฺติโยฯ เอวํ มตฺติโยฯ ณฺยมฺหิ-มจฺโจฯ

๔๖๕. ตโต สมฺภูตมาคตํ.

ใช้ ณิก ปัจจัยแทนความหมายว่าเกิดแล้วและมาแล้วจากสิ่งนั้น.

ลง ณิก ปัจจัยท้ายนามศัพท์ลงปัญจมีวิภัตติในความหมายว่า เกิดขึ้นแล้วจากสิ่งนั้น หรือมาแล้วจากสิ่งนั้น.

ทรัพย์ อันเกิดขึ้นแล้ว หรือมาแล้ว จากมารดา ชื่อว่า **มตฺติกํ,** ซ้อน ตฺ และ ทำเป็นรัสสะ. **เปตฺติกํ** ทรัพย์อันเกิดขึ้นแล้ว หรือมาแล้วจากบิดา ก็เช่นเดียวกันนี้.

แม้ ณฺย และ ณิย ปัจจัย ก็พบใช้บ้าง,

ณฺย ปัจจัย เช่น

เกิดขึ้นแล้วจากดอกไม้ ชื่อว่า **โสรภฺยํ**, เกิดขึ้นแล้วจากเต้านม ชื่อว่า **ถญฺญํ**,

ณิย ปัจจัย เช่น

เกิดขึ้นแล้วจากบิดา ชื่อว่า **เปตฺติโย. มตฺติโย** เกิดขึ้นแล้วจากมารดา ก็เช่นเดียวกันนี้. ในรูปนี้ถ้าลง ณฺย ปัจจัย เป็น **มจฺโจ.**

๔๖๖. ตตฺถ วสติ วิทิโต ภตฺโต นิยุตฺโต[๗๙]ฯ

เอเตสฺวตฺเถสุ สตฺตมฺยนฺตา ณิโก โหติฯ

รุกฺขมูเล วสตีติ รุกฺขมูลิโกฯ เอวํ อารญฺญิโก, โสสานิโกฯ

เอตฺถ จ วสตีติ สามญฺญวจเนปิ ตสฺสีล, ตพฺพต, ตทฺธมฺม, ตสฺสาธุการิตานํ วเสน อตฺโถ เวทิตพฺโพ

๔๖๖. ตตฺถ วสติ วิทิโต ภตฺโต นิยุตฺโต.

ใช้ ณิก ปัจจัยแทนความหมายว่า อยู่, ปรากฏ, ภักดี, ประกอบแล้ว ในที่นั้น.

ลง ณิก ปัจจัยในความหมายเหล่านั้น ท้ายนามศัพท์ลงสัตตมีวิภัตติ.

---

[๗๗] [ก. ๓๕๑; รู. ๓๗๔; นี. ๗๖๕; จำ. ๓.๓.๔๕-๕๑; ...เป.... ๔.๓.๗๗-๗๙]

[๗๘] [ปารา. ๓๔]

[๗๙] [ก. ๓๕๑; รู. ๓๗๔; นี. ๗๖๕; จำ. ๓.๔.๗๐-๗๕ ...เป.... ๔.๔.๖๙-๗๔]

ตทฺธิตปจฺจยานํ ปสิทฺธตฺถทีปกตฺตาฯ น หิ รุกฺขมูเล มุหุตฺตมตฺตํ วสนฺโต รุกฺขมูลิโกติ โวหรียติฯ

โลเก วิทิโต โลกิโกฯ

จตุมหาราเชสุ ภตฺตา จาตุมหาราชิกา [๘๐]ฯ

ทฺวาเร นิยุตฺโต โทวาริโกฯ เอวํ ภณฺฑาคาริโก, นวกมฺมิโก, อิธ น วุทฺธิฯ ‘‘ชาติกิโย, อนฺธกิโย’’ อิจฺจาทีสุ มหาวุตฺตินา กิโยฯ

ย่อมอยู่ที่โคนต้นไม้ ชื่อว่า **รุกฺขมูลิโก** ผู้อยู่โคนต้นไม้. **อารญฺญิโก** ผู้อยู่ในป่า, **โสสานิโก** ผู้อยู่ในป่าช้า ก็เช่นเดียวกันนี้.

อนึ่ง ในตัวอย่างนี้ พึงทราบความหมายในบทว่า **วสติ (ย่อมอยู่)** แม้ในคำธรรมดา (ที่ไม่ได้ใช้ตัทธิตปัจจัยแทน) เนื่องด้วยความเป็นปกติ, เป็นวัตร, เป็นธรรมดา และเป็นผู้กระทำด้วยดีซึ่งการอยู่นั้น เพราะตัทธิตปัจจัย เป็นศัพท์แสดงความหมายที่สำเร็จแล้วอย่างชัดเจน[๘๑]. เพราะเมื่ออยู่ที่โคนต้นไม้เพียงครู่หนึ่ง ก็ไม่เรียกว่า **รุกฺขมูลิโก** ผู้อยู่โคนต้นไม้.

ผู้ปรากฏในโลก ชื่อว่า **โลกิโก.** ผู้ภักดีในท้าวจตุมหาราช ชื่อว่า **จาตุมหาราชิกา** เทวดาผู้ภักดีในท้าวจตุมหาราช.

ผู้ประกอบแล้วที่ประตู ชื่อว่า **โทวาริโก** ผู้ประกอบแล้วที่ประตู (คนเฝ้าประตู). ตัวอย่างเหล่านี้ก็เช่นเดียวกัน, **ภณฺฑาคาริโก** ผู้ประกอบแล้วที่โรงเก็บของ, **นวกมฺมิโก** ผู้ประกอบแล้วในงานใหม่, ในรูปนี้ไม่วุทธิ.

ในตัวอย่างเหล่านี้ คือ “**ชาติกิโย** ผู้ประกอบในชาติ, **อนฺธกิโย** ผู้ประกอบในความมืดบอด” ลง กิย ปัจจัยด้วยมหาสูตร

๔๖๗. ตสฺสิทํ[๘๒] ฯ

ตสฺส อิทนฺติ อตฺเถ ฉฏฺฐนฺตา ณิโก โหติฯ

สงฺฆสฺส อยํ สงฺฆิโก, วิหาโร, สงฺฆิกา, ภูมิ, สงฺฆสฺส อิทํ สงฺฆิกํ, ภณฺฑฯ เอวํ ปุคฺคลิกํ, คณิกํ, มหาชนิกํ, สกฺยปุตฺตสฺส เอโสติ สกฺยปุตฺติโกฯ เอวํ นาฏปุตฺติโก, ทาสปุตฺติโกฯ

๔๖๗. ตสฺสิทं.

ใช้ ณิก ปัจจัยแทนความหมายว่า สิ่งนี้ของผู้นั้น.

ลง ณิก ปัจจัยในความหมายว่า สิ่งนี้เป็นของผู้นั้น ท้ายนามศัพท์ลงฉัฏฐีวิภัตติ.

---

[๘๐] [สำ. นิ. ๕.๑๐๘๑]

[๘๑] หมายความว่า แม้บทว่า วสติ ย่อมบ่งถึงการอยู่เป็นปกติ อยู่เป็นวัตรเป็นต้นด้วย, แต่ในกรณีที่ลงตัทธิตปัจจัยที่ใช้แทนวสติ จะเห็นได้ชัดเจนว่า เป็นปัจจัยที่บ่งถึงความเป็นปกติของกริยาการอยู่นั้น. (สมภพ)

[๘๒] [ก. ๓๕๑; รู. ๓๗๔; นี. ๗๖๔; จ. ๓.๓.๘๕-๑๐๒; ปา. ๔.๓.๑๒๐-๑๓๓]

วิหารนี้ ของสงฆ์ ชื่อว่า **สงฺฆิโก** วิหารของสงฆ์, **สงฺฆิกา** แผ่นดินของสงฆ์, สิ่งของนี้ของสงฆ์ ชื่อว่า **สงฺฆิกำ** สิ่งของของสงฆ์, **ปุคฺคลิกำ** สิ่งนี้ของส่วนบุคคล, **คณิกำ** สิ่งของหมู่คณะ, **มหาชนิกำ** สิ่งของมหาชน, อาจาระนี้ของสมณะศากยบุตร ชื่อว่า **สกฺยปุตฺติโก** อาจาระ (ความประพฤติ)ของสมณะศากยบุตร, **นาฏปุตฺติโก** อาจาระของบุตรนักฟ้อน, **ทาสปุตฺติโก** อาจาระของบุตรทาส ก็เช่นเดียวกันนี้.

๔๖๘. ณิกสฺสิโย วา[๙๓]ฯ

ณิกปจฺจยสฺส อิโย โหติ วาฯ

สกฺยปุตฺติโย, สกฺยปุตฺติโก อิจฺจาทิฯ

๔๖๘. ณิกสฺสิโย วา.

ใช้ อิย แทน ณิกปัจจัย ได้บ้าง

แปลง ณิก ปัจจัย เป็น อิย ได้บ้าง ตัวอย่างเช่น

สกฺยปุตฺติโย, สกฺยปุตฺติโก อาจาระ ของสมณะ ศากยบุตร,

๔๖๙. โณ[๙๔]ฯ

ตสฺสิทนฺติ อตฺเถ ฉฏฺฐนฺตา โณ โหติฯ

กจฺจายนสฺส อิทำ กจฺจายนำ, พฺยากรณำฯ เอวำ โสคตำ, สาสนำ, มาหิำสำ, มำสาทิฯ

๔๖๙. โณ.

ใช้ ณ ปัจจัย แทนความหมายว่า นี้เป็นของผู้นั้น.

ลง ณ ปัจจัย ในความหมายว่า สิ่งนี้เป็นของผู้นั้น ท้ายนามศัพท์ลงฉัฏฐีวิภัตติ เช่น

ไวยากรณ์นี้เป็นของพระกัจจายนะ ชื่อว่า **กจฺจายนำ** ไวยากรณ์ของพระกัจจายนะ.

โสคตำ พระศาสนาของพระสุคต, **มาหิำสา** เนื้อของกระบือ ก็เช่นเดียวกันนี้.

๔๗๐. ควาทีหิ โย[๙๕] ฯ

ตสฺสิทนฺติ อตฺเถ ควาทีหิ โย โหติฯ

๔๗๐. ควาทีหิ โย.

---

[๙๓] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๗๕๖

[๙๔] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จำ. ๓.๓.๘๕; ปา. ๔.๓.๑๒๐]

[๙๕] [ก. ๓๕๓; รู. ๓๗๘; นี. ๗๘๑]

ลง ย ปัจจัย ท้ายศัพท์ มี โค เป็นต้น แทนความหมายว่า นี้เป็นของมัน.

ลง ย ปัจจัย ในความหมายว่า สิ่งนี้เป็นของมัน ท้ายศัพท์ มี โค เป็นต้น.

๔๗๑. ยมฺหิ โคสฺส จ[๘๖] ฯ

ยวนฺเต ปจฺจเย ปเร โคสฺส จ อุวณฺณานญฺจ อวงโหตีติ อวาเทโสฯ ‘ตวคฺควรฺณาน…’นฺติ สุตฺเตน วสฺส พตฺตํ, คุนฺนํ อิทํ คพฺยํ, มสาทิ, ทุ วุจฺจติ รุกฺโข, ตสฺส อิทํ ทพฺยํ, ทพฺพํ, มูลาทิฯ

๔๗๑. ยมฺหิ โคสฺส จ.

ในเพราะยปัจจัย แปลงสระที่สุดของ โค และศัพท์อุวัณณะ เป็น อว.

ในเพราะปัจจัยอันมี ย เป็นที่สุด เป็นเบื้องหลัง อวฺ เป็นอาเทสของโคศัพท์ และของอุวัณณะ เพราะเหตุนั้น แปลง โอ เป็น อวฺ. แปลง วฺ เป็น พ ด้วยสูตร ตวคฺควรฺณาน ...

อวัยวะต่างๆ มีเนื้อเป็นต้นนี้เป็นของโค ชื่อว่า **คพฺยํ** เนื้อเป็นต้นของโค,

ต้นไม้ เรียกว่า **ทุ**, ส่วนต่างๆ มีรากเป็นต้นนี้เป็นของต้นไม้จึงชื่อว่า **ทพฺยํ ทพฺพํ** ส่วนมีรากเป็นต้นของต้นไม้.

อเนกตฺถราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มปัจจัยลงในความหมายต่างๆ จบแล้ว

อสฺสตฺถิราสิ

อัสสัตถิราสิ

กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายว่า มีสิ่งนั้น

๔๗๒. ตเมตฺถสฺสตฺถีติ มนฺตุ [๘๗]ฯ

ตํ เอตฺถ อตฺถิ, ตํ อสฺส อตฺถีติ อตฺเถสุ ปฐมนฺตา มนฺตุปจฺจโย โหติ, อิวณฺณ’วณฺโณ’กาเรหิ มนฺตุฯ ตตฺถ อิวณฺณนฺเตหิ นิจฺจํ, อุปฏฺฐิตา สติ เอตสฺมิ อตฺถิ,

๔๗๒. ตเมตฺถสฺสตฺถีติ มนฺตุ.

ลง มนฺตุ ปัจจัย ในความหมายว่า ในที่นั้น มีสิ่งนั้นและสิ่งนั้น มีสิ่งนั้น.

ลง มนฺตุ ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ลงปฐมาวิภัตติในความหมายว่า ในที่นั้น มีสิ่งนั้น, และสิ่งนั้นมีสิ่งนั้น. มนฺตุ ลงท้ายนามศัพท์อิวัณณันตะและ

---

[๘๖] [ก. ๗๘; รู. ๓๑; นี. ๒๒๙]

[๘๗] [ก. ๓๖๙; รู. ๔๐๓; นี. ๗๙๓; จำ. ๔.๒.๙๘; ปา. ๕.๒.๙๔]

เอตสฺส วา อตฺถีติ สติมาฯ เอวํ คติมา, มติมา, ธิติมา[๙๘], อตฺถทสฺสิมา[๙๙], สิรีมา[๖๐] อิจฺจาทิฯ

อุวณฺณนฺเตหิ ปน –

อุวัณณันตะ[๖๑]. บรรดาการลง มนฺตุ ปัจจัยท้ายนาม ศัพท์สองอย่างเหล่านั้น ลงมนฺตุ ปัจจัย ท้ายนาม ศัพท์อิวัณณันตะ อย่างแน่นอน เช่น

สติ เข้าไปตั้งแล้ว ในธรรมนั้น, หรือ สติ ของบุคคลนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **สติมา** ผู้มีสติ. **คติมา** ผู้มีการไป, **มติมา** ผู้มีความรู้, **ธิติมา** ผู้มีปัญญา **อตฺถทสฺสิมา** ผู้มีการเห็นประโยชน์, **สิรีมา** ผู้มีศิริ ก็เช่นเดียวกันนี้.

ส่วนการลง มนฺตุ ปัจจัย ท้ายอุวัณณันตะ มีหลักการและตัวอย่าง ดังนี้

๔๗๓. อายุสฺสายส มนฺตุมฺหิ[๖๒] ฯ

มนฺตุมฺหิ ปเร อายุสฺส อายสาเทโส โหติฯ

ทีฆํ อายุ อสฺมิ๎ อตฺถิ, อสฺส วา อตฺถีติ อายสฺมา[๖๓] ฯ เอวํ จกฺขุมา, พนฺธุมา, ภาณุมา อิจฺจาทิฯ

๔๗๓. อายุสฺสายส มนฺตุมฺหิ.

เพราะ มนฺตุปัจจัย แปลง อายุ เป็น อายสฺ

ใช้ อายสฺ เป็นตัวเปลี่ยนของอายุศัพท์ ในเพราะ มนฺตุปัจจัย อันเป็นเบื้องหลัง เช่น

อายสฺมา ผู้มีอายุ มีวิเคราะห์ว่า อายุ ยืนยาว มีอยู่ ในบุคคลนั้น, หรือว่า ของผู้นั้น มีอยู่. **จกฺขุมา** ผู้มีจักษุ, **พนฺธุมา** ผู้มีพวกพ้อง **ภาณุมา** ผู้มีแสงสว่าง ก็เช่นเดียวกันนี้.

พหู คาโว อสฺมิ๎ สนฺติ, อสฺส วา สนฺตีติ โคมาฯ จนฺทิมา, ปาปิมาปเทสุ จ มหาวุตฺตินา อิมนฺตุปจฺจยํ อิจฺฉนฺติฯ ตตฺถ จนฺทสงฺขาตํ วิมานํ อสฺส อตฺถีติ จนฺทิมา[๖๔], เทวปุตฺโต, อุปจาเรน ปน วิมานมฺปิ จนฺทิมาติ วุจฺจติ, เทวปุตฺโตปิ จนฺโทติ วุจฺจติฯ อติวิย ปาโป อชฺฌาสโย อสฺส อตฺถีติ ปาปิมา[๖๕], มาโรฯ น หิ อปฺปเกน ปาเปน ปาปิมาติ วุจฺจติ ปหูตาทิวเสน ปสิทฺเธ เอว มนฺตาทีนํ ปวตฺตนโตฯ วุตฺตญฺหิ วุตฺติยํ –

ลงท้าย โอการันต์ เช่น **โคมา** สถานที่มีโค, หรือ ผู้มีโค มีวิเคราะห์ว่า โค มาก ในที่นี้ มีอยู่, หรือว่า ของบุคคลนั้น มีอยู่.

ส่วนในตัวอย่างว่า **จนฺทิมา** และ**ปาปิมา** ครูทั้งหลาย ต้องการให้ลงอิมนฺตุปัจจัย ด้วยมหาสูตร.

---

[๙๘] [สำ. นิ. ๑.๑๙๕๒; ชา. ๒.๒๒.๑๔๕๑]

[๙๙] [ชา. ๒.๒๒.๑๔๕๑]

[๖๐] [ชา. อฏฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา]

[๖๑] คือ นามศัพท์ที่มีอิวัณณะและอุวัณณะเป็นที่สุด

[๖๒] [ก. ๓๗๑; รู. ๔๐๔; นี. ๗๙๗]

[๖๓] [มหานิ. ๔๙]

[๖๔] [ธ. ป. ๓๘๗]

[๖๕] [สำ. นิ. ๑.๑๓๗]

‘‘ปหูเต จ ปสํสายํ, นินฺทายญฺจาติสายเนฯ

นิจฺจโยเค จ สํสคฺเค, โหนฺติเม มนฺตฺวาทโย’’ติ[๖๖] ฯ

ตตฺถ ปหูเต-โคมา[๖๗], ธนวาติฯ

ปสํสายํ-ชาติมา, คุณวาติฯ

นินฺทายํ-วลิมาติฯ

อติสายเน – พุทฺธิมา, วณฺณวาติฯ

นิจฺจโยเค-สติมา, สีลวา, ทณฺฑีติฯ

สํสคฺเค – หลิทฺทิมาติฯ

ตถา วิชฺชมาเนหิ เอว สติอาทีหิ สติมา อิจฺจาทโย วุจฺจนฺติ, น อตีเตหิ อนาคเตหิ จ อวิชฺชมาเนหิ, กสฺมา? อตฺถิสทฺเทน ปจฺจุปฺปนฺเนน นิทฺทิฏฺฐตฺตาฯ เอวํ ปน สติ กถํ ปุพฺเพปิ ตฺวํ สติมา อาสิ, อนาคเตปิ สติมา ภวิสฺสสีติ อิทํ สิทฺธนฺติ? ตทปิ ตทา วิชฺชมานาย เอว สติยา สิทฺธนฺติฯ

โค, อสฺโส, มนุสฺโส อิจฺจาทีสุ ชาติสทฺเทสุ เตสํ ทพฺพาภิธานสมตฺถตฺตา มนฺตาทโย น โหนฺติ, ตถา นีโล ปโฏ, สุกฺโก ปโฏอิจฺจาทีสุ คุณสทฺเทสุ ติสฺโส, ผุสฺโสอิจฺจาทีสุ นามสทฺเทสุ จฯ เยสํ ปน ทพฺพาภิธานสามตฺถิยํ นตฺถิ, เตสฺเวว โหนฺติ, พุทฺธิมา, ปญฺญวา, รูปวา, วณฺณวา อิจฺจาทิฯ

จนฺทิมา เทวบุตรผู้มีพระจันทร์เป็นวิมาน มีวิเคราะห์ว่า วิมาน คือ พระจันทร์ ของเทพบุตรนี้ มีอยู่, อย่างไรก็ตาม วิมาน เรียกว่า **จนฺทิมา** โดยอุปจาระ (ความหมายโดยอ้อม, ใกล้เคียง, ฐานูปจาระ), แม้เทพบุตร ก็เรียกว่า **จนฺทิมา.**

มาร ชื่อว่า **ปาปิมา** ผู้มีบาป มีวิเคราะห์ว่า ความปรารถนา เลวทราม อย่างยิ่ง ของมารนี้ มีอยู่. เหตุที่เรียกมารว่า ผู้มีบาป จะเป็นเพราะมีบาปเล็กน้อยก็หามิได้ เนื่องจากมนฺตุปัจจัยเป็นต้น ใช้ในความหมายที่แสดงถึงความมีมากเป็นต้น. ดังวุตติของสูตรที่ ๗๘ ในโมคคัลลานไวยากรณ์ แสดงว่า

“มนฺตุปัจจัย เป็นต้น มีใช้ในความหมายว่า มาก, สรรเสริญ, ตำหนิ, พิเศษยิ่ง, ประกอบเสมอ, เจือปน”.

ความหมายเหล่านี้มีตัวอย่างดังนี้

ในความหมายว่า มาก

โคมา ผู้มีโคมาก, ธนวา ผู้มีทรัพย์มาก

ในความหมายว่า สรรเสริญ

ชาติมา ผู้มีชาติกำเนิด (สูง), **คุณวา** ผู้มีคุณ.

ในความหมายว่า ตำหนิ

วลิมา ผู้มีริ้วรอยหรือมีผิวเหี่ยวย่น

ในความหมายว่า ดีเยี่ยม –

พุทฺธิมา ผู้มีปัญญา, **วณฺณวา** ผู้มีผิวพรรณ

ในความหมายว่า ติดตัวเสมอ -

สติมา ผู้มีสติ, **สีลวา** ผู้มีศีล, **ทณฺฑี** ผู้มีไม้เท้า

ในความหมายว่า เจือปน –

หลิทฺทิมา อาหารมีขมิ้น (เจือปน).

จริงอย่างนั้น บุคคลที่ได้ชื่อเรียกว่า สติมา ผู้มีสติเป็นต้นนั้น ก็เพราะประกอบกับสติเป็นต้นที่

---

[๖๖] [โมค. ๗๘]

[๖๗] [สำ. นิ. ๑.๑๒]

กำลังมีอยู่เท่านั้น, มิใช่ด้วยสติ ที่ล่วงไปแล้ว, ยังมาไม่ถึง และไม่มีอยู่จริง, เพราะเหตุไร? เพราะในรูปวิเคราะห์ กำกับด้วยศัพท์ว่า อตฺถิ ซึ่งเป็นปัจจุบันไว้.

ท้วง : เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็เพราะเหตุไร จึงมีข้อความที่ใช้ในทำนองว่า “แม้ในกาลก่อน ท่านเป็นผู้มีสติ, แม้ในอนาคต ก็จักเป็นผู้มีสติ” ?

ตอบ : ข้อความนั้นใช้ได้ เหตุที่หมายเอาสติที่กำลังเกิดอยู่ในขณะนั้น นั่นแหละ.

(ข้อยกเว้น)

ในชาติศัพท์ทั้งหลาย เช่น **โค, อสฺโส, มนุสฺโส** ไม่ลง มนฺตุ ปัจจัย เพราะศัพท์พวกนี้สามารถระบุทัพพะอยู่แล้ว, แม้พวกคุณศัพท์ เช่น **นีโล ปโฏ** ผ้าเขียว, **สุกฺโก ปโฏ** ผ้าขาว เป็นต้น, นามศัพท์ เช่น **ติสฺโส, ผุสฺโส** เป็นต้น ก็เหมือนกัน. อย่างไรก็ตาม หากเป็นศัพท์ที่ไม่สามารถระบุทัพพะ ลง มนฺตุ ปัจจัย ท้ายศัพท์เหล่านั้นได้เหมือนกัน เช่น **พุทฺธิมา** มีปัญญา, **ปญฺญวา** มีปัญญา, **รูปวา** มีรูป(งาม), **วณฺณวา** มีผิวพรรณ(ดี) เป็นต้น.

๓๗๔. อิมิยา [๖๘]ฯ

ปฐมนฺตา มนฺตฺวตฺเถ อิม, อิยา โหนฺติฯ

พหโว ปุตฺตา อสฺส อสฺมึ วา สนฺตีติ ปุตฺติโม, ปตฺถฏา กิตฺติ อสฺส อสฺมึ วา อตฺถีติ กิตฺติโมฯ เอวํ ผลิโม, ขนฺธิโม, รุกฺโข, ปุตฺติโย, กปฺปิโม, กปฺปิโย, ชฏิโม, ชฏิโย, ถิรํ คุณชาตํ อสฺส อสฺมึ วา อตฺถีติ เถริโย, หานภาโค อสฺส อตฺถิ, อสฺมึ วา วิชฺชตีติ หานภาคิโยฯ เอวํ ฐิติภาคิโย, วิเสสภาคิโย, นิพฺเพธภาคิโย อิจฺจาทิ.

๓๗๔. อิมิยา.

ลง อิม และ อิย ปัจจัยในความหมายของมนฺตุ ปัจจัย.

ลง อิม และ อิย ปัจจัย ในความหมายของ มนฺตุ ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ลงปฐมาวิภัตติ.

ปุตฺติโม ผู้มีบุตรมาก มีวิเคราะห์ว่า บุตรมากของผู้นั้น หรือ ในบุคคลนั้น มีอยู่.

กิตฺติโม ผู้มีชื่อเสียงขจร มีวิเคราะห์ว่า ชื่อเสียง ที่ขจรไป ของผู้นั้น หรือ ในบุคคลนั้น มีอยู่.

[๖๘] [ก. ๓๕๓; รู. ๓๗๘; นี. ๗๖๘]

เอตฺถ จ ปาฬิยํ จนฺทิมา, ปุตฺติมาสทฺทานํ สิมฺหิราชาทิคณรูปํ ทิสฺสติ, รตฺติมาภาติ จนฺทิมา[๙๙], ปุตฺเตหิ นนฺทติ ปุตฺติมาติ[๑๐๐]ฯ กิตฺติมาสทฺทสฺส ปน กิตฺติมสฺส กิตฺติมโตติ รูปนฺติฯ

ผลิโม ต้นไม้มีผลไม้, **ปุตฺติโย** ผู้มีบุตร, **กปฺปิโม, กปฺปิโย** ผู้มีความดำริ, **ชฏิโม, ชฏิโย** ผู้มีกิเลสรกชัฏ,

เถริโม, เถริโย ผู้มีคุณธรรมมั่นคง มีวิเคราะห์ว่า คุณธรรมมั่นคงของบุคคลนั้น หรือ ในบุคคลนั้น มีอยู่,

หานภาคิโย ธรรมที่มีส่วนแห่งความเสื่อม มีวิเคราะห์ว่า ส่วนแห่งความเสื่อม มีอยู่ หรือในธรรมนั้นมีอยู่ (ได้แก่ ธรรมฝ่ายกิเลส). **ฐิติภาคิโย** ธรรมที่มีส่วนแห่งความตั้งอยู่, **วิเสสภาคิโย** ธรรมที่มีส่วนแห่งการบรรลุคุณที่ยิ่งขึ้นไป และ **นิพฺเพธภาคิโย** ธรรมที่มีส่วนแห่งการทำลายกิเลส (ได้แก่ อริยมรรค) ก็เช่นเดียวกันนี้.

ในตัวอย่างเหล่านี้ พบรูปของ **จนฺทิมา** และ **ปุตฺติมา** ศัพท์ เป็นราชาทิคณะ ในสิปฐมาวิภัตติ ในพระบาฬี ดังนี้ คือ

รตฺติมาภาติ **จนฺทิมา**

ดวงจันทร์ส่องสว่างเฉพาะกลางคืน.

ปุตฺเตหิ นนฺทติ **ปุตฺติมา**

ผู้มีบุตร ย่อมบันเทิงเพราะบุตร.

แต่ **กิตฺติมา** ศัพท์ กลับมีรูปเป็น (คุณวนฺตาทิคณะ ว่า) **"กิตฺติมสฺส, กิตฺติมโต** ของผู้มีเกียรติ" ดังนี้.

๔๗๕. วนฺตฺวาวณฺณา[๑๐๑] ฯ

อวณฺณภูตา ปฐมนฺตา มนฺตฺวตฺเถ วนฺตุ โหติฯ

นิจฺจสีลวเสน วิสุทฺธํ สีลํ อสฺส อตฺถิ, อสฺมิ วา วิชฺชตีติ สีลวา, ปสตฺโถ คุโณ อสฺส อตฺถิ, อสฺมิ วา วิชฺชตีติ คุณวาฯ

๔๗๕. วนฺตฺวาวณฺณา.

ลง วนฺตุ ปัจจัย ในความหมายของ มนฺตุ ปัจจัยท้ายนามศัพท์อวัณณะ.

ลง วนฺตุ ปัจจัย ในความหมายของ มนฺตุ ปัจจัยท้ายนามศัพท์ลงปฐมาวิภัตติซึ่งเป็นอวัณณะ .

---

[๙๙] [ธ. ป. ๓๘๗]

[๑๐๐] [สำ. นิ. ๑.๑๒]

[๑๐๑] [ก. ๓๖๘; รู. ๔๐๒; นี. ๗๙๒; จำ. ๖.๓.๓๕ ...เป.... ๘.๒.๙]

เอวํ สพฺพตฺถ ปทตฺถานุรูปํ มนฺตฺวตฺถวิเสโส วตฺตพฺโพ, ปฏิสนฺธิสหคตา ปญฺญา อสฺส อตฺถีติ ปญฺญวา, ปจฺจเย ปเร ทีฆานํ กฺวจิ รสฺสตฺตํฯ วิทติ เอเตนาติ วิโท, ญาณํ, วิโท เอตสฺส อตฺถิ, เอตสฺมิ วา วิชฺชตีติ วิทฺวา, พฺยญฺชเน ปุพฺพสฺสรโลโปฯ

อวญฺญาติ กิ? สติมา, พนฺธุมาฯ

พหุลาธิการา รสฺมิวา, ลกฺขิวา, ยสสฺสิวา, ภยทสฺสิวา, มสฺสุวา, คาณฺฑีวธนฺวาติปิ สิชฺฌนฺติฯ ตตฺถ คาณฺฑีวธนุ อสฺส อตฺถิ, อสฺมิ วา วิชฺชตีติ คาณฺฑีวธนฺวา, พฺยญฺชเน ปุพฺพสฺสรโลโปฯ

สีลวา ผู้มีศีล วิเคราะห์ว่า ศีลอันหมดจดเนื่องด้วยเป็นนิจจศีล ของบุคคลนั้น หรือ ในบุคคลนั้น มีอยู่.

คุณวา ผู้มีคุณ วิเคราะห์ว่า คุณ อันบัณฑิตสรรเสริญแล้วของบุคคลนั้น หรือในบุคคลนั้นมีอยู่.

ในตัวอย่างทั้งปวง บัณฑิตพึงกล่าว ความพิเศษของปัจจัยที่มีความหมายของมนฺตุปัจจัย ตามควรต่อเนื้อความแห่งบท อย่างนี้.[๑๐๒]

ปญฺญวา ผู้มีปัญญา มีวิเคราะห์ว่า ปัญญาอันประกอบด้วยปฏิสนธิ ของบุคคลนั้น มีอยู่. สำหรับรูปนี้ เพราะมีปัจจัยอยู่หลัง จึงทำสระทีฆะให้เป็นรัสสะ ได้ในบางแห่ง.

วิทฺวา ผู้มีปัญญา มีวิเคราะห์ว่า ญาณ ชื่อว่าวิท เพราะเป็นเหตุให้รู้, ญาณ อันชื่อ วิท นั้นของบุคคลนั้น หรือ ในบุคคลนั้น มีอยู่. สำหรับรูปนี้ เพราะมีพยัญชนะอยู่หลัง จึงลบสระหน้าได้.

คำว่า **อวญฺญา** ท้ายนามศัพท์ อวัณณะ มีประโยชน์อันใดเล่า?

ไม่ลง วนฺตุ ปัจจัยท้ายนามศัพท์ซึ่งไม่ใช่อวัณณะ ในตัวอย่างว่า **สติมา, พนฺธุมา.**

เพราะคำว่า “พหุลา วิธีการนี้ใช้โดยส่วนมาก” ตามกำกับความในทุกสูตร ดังนั้น แม้ตัวอย่างเหล่านี้ (ซึ่งลง วนฺตุ ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ที่เป็น อิวัณณะ และ อุวัณณะ) ก็มีใช้ได้ เช่น

รสฺมิวา มีรัศมี, **ลกฺขิวา** มีสิริ (หรือมีราศรี), **ยสสฺสิวา** ผู้มียศ, **ภยทสฺสิวา** ผู้มีปกติเห็นภัย, **มสฺสุวา**

---

[๑๐๒] มนฺตฺวตฺถ คือวนฺตุปัจจัยเป็นต้นที่มีอรรถของมนฺตุ. คิดว่า ความข้อนี้ท่านคงหมายถึง ความหมายที่ถูกเจาะจงไว้ตามที่ใช้ในพระบาฬีและอรรถกถา ดังนั้น การแสดงรูปวิเคราะห์ ของตัวอย่างทั้งหมดนี้ จึงมีการเพิ่มอรรถที่สอดคล้องกับบทตามที่พระอรรถกถาจารย์เป็นต้นได้แสดงไว้ เช่น คุณวา ได้แก่ มีคุณที่ได้รับการสรรเสริญ, ปญฺญวา ได้แก่ มีปัญญาในปฏิสนธิ กล่าวคือ ผู้มีปฏิสนธิประกอบด้วยปัญญา, มีศีล ได้แก่ นิจศีล, มีไม้เท้า ได้แก่ ไม้เท้าที่ถือไว้, มีชื่อเสียง ได้แก่ ชื่อเสียงที่ขจรไป เป็นต้น.

ผู้มีหนวด, **คาณฺฑีธนฺวา** ผู้มีธนูมีข้อมาก, สำหรับตัวอย่างว่า คาณฺฑีธนฺวา นี้ เพราะมีพยัญชนะอยู่หลังจึงลบสระหน้าได้.

๔๗๖. ทณฺฑาทีหิกอี วา[๑๐๓] ฯ

เตหิ มนฺตฺวตฺเถ อิก, อี โหนฺติ วาฯ

นิจฺจํ คหิโต ทณฺโฑ อสฺส อตฺถิ, อสฺมึ วา วิชฺชตีติ ทณฺฑิโก, ทณฺฑี, ทณฺฑวาฯ เอวํ คนฺธิโก, คนฺธี, คนฺธวา, รูปิโก, รูปี, รูปวาฯ อิณสามิเก วตฺตพฺเพ ธนาอิโก, ธนิโก, อญฺญตฺร ธนี, ธนวา, อตฺถิโก, อตฺถี, อตฺถวาฯ

เอตฺถ จ อสนฺนิหิเตน อตฺเถน อตฺโถ อสฺส อตฺถีติ อตฺถิโก, มหคฺเฆน อตฺถิโก มหคฺฆตฺถิโกฯ เอวํ ธนตฺถิโก, ปุญฺญตฺถิโก, เสยฺยตฺถิโก, อยํ อตฺโถ เอตสฺสาติ อิทมตฺถี, ปาฏเวน อตฺโถ อสฺสาติ ปาฏวตฺถีฯ เอวํ เฉกตฺถี, กุสลตฺถีอิจฺจาทีนิ สิชฺฌนฺติฯ

๔๗๖. ทณฺฑาทีหิกอี วา.

ลง อิก และ อีปัจจัย ท้ายนามศัพท์มีทณฺฑ เป็นต้น ได้บ้าง.

ลง อิก และ อี ปัจจัย ท้ายนามศัพท์เหล่านั้น ในความหมายแห่งมนฺตุปัจจัย บ้างก็ได้.

ทณฺฑิโก, ทณฺฑี, ทณฺฑวา คนมีไม้เท้า มีวิเคราะห์ว่า ไม้เท้า ที่ถูกถือไว้ตลอด ของบุคคลนั้นมีอยู่ หรือ ย่อมปรากฏในบุคคลนั้น.

คนฺธิโก, คนฺธี, คนฺธวา ดอกไม้มีกลิ่นหอม **รูปิโก, รูปี, รูปวา** มีรูปสวย ก็เช่นเดียวกันนี้.

เมื่อจะกล่าวถึงเจ้าของแห่งหนี้ ลง อิก ปัจจัย ท้าย ธน ศัพท์ เช่น **ธนิโก,** ในปัจจัยอื่นเป็น **ธนี , ธนวา** คนมีทรัพย์ให้กู้ยืม (เจ้าหนี้). **อตฺถิโก, อตฺถี, อตฺถวา** มีความต้องการ.

ในตัวอย่างว่า อตฺถิโก นี้, ความต้องการด้วยทรัพย์ที่ไม่ถูกฝังไว้ ของบุคคลนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **อตฺถิโก**, ผู้ต้องการด้วยทรัพย์มีค่ามาก ชื่อว่า **มหคฺฆตฺถิโก. ธนตฺถิโก** ผู้มีความต้องการด้วยทรัพย์, **ปุญฺญตฺถิโก** ผู้มีความต้องการด้วยบุญ, **เสยฺยตฺถิโก** ผู้มีความต้องการด้วยประโยชน์. ความต้องการนี้ ของบุคคลนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **อิทมตฺถี** มีความต้องการซึ่งประโยชน์นี้. ความหมายอย่างชัดเจนของศัพท์นี้มีอยู่ ชื่อว่า **ปาฏวตฺถี** มีความหมายชัดเจน **, เฉกตฺถี** ผู้มีความฉลาดในประโยชน์ , **กุสลตฺถี** ผู้มีความต้องการด้วยกุศล ก็เช่นเดียวกันนี้.

---

[๑๐๓] [ก. ๓๖๖; รู. ๔๐๐; นี. ๗๕๐; จำ. ๔.๒.๑๑๘-๑๒๑; ปา. ๕.๒.๑๑๕-๖]

วณฺณสทฺทนฺตา ปน อีเยว โหติ, พฺรหฺมุโน วณฺโณ สณฺฐานํ อสฺส อตฺถีติ พฺรหฺมวณฺณีฯ อถ วา พฺรหฺมุโน วณฺโณ พฺรหฺมวณฺโณ, พฺรหฺมวณฺโณ วิย วณฺโณ ยสฺส โส พฺรหฺมวณฺณีฯ เอวํ พฺรหฺมวจฺฉสี, ‘วจฺฉส’นฺติ สีสํ, ตทฺธิตนฺตสมาสปทำ นาเมตำฯ เอวำ เทววณฺณีฯ

แต่อีปัจจัยเท่านั้น ที่ลงท้ายวณฺณ-ศัพท์ เช่น **พฺรหฺมวณฺณี** ได้แก่ วัณณะ คือ ทรวดทรง ของพรหม ของผู้นั้นมีอยู่. อีกนัยหนึ่ง วัณณะของพรหม ชื่อว่า พฺรหฺมวณฺโณ, วัณณะ เพียงดัง วัณณะแห่งพรหมของผู้ใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า **พฺรหฺมวณฺณี** มีวัณณะเพียงวัณณะของพรหม.

พฺรหฺมวจฺฉสี มีศีรษะของพรหม. ในตัวอย่างนี้ คำว่า วจฺฉส ได้แก่ ศีรษะ. บทนี้เป็นบทสมาสที่มีตัทธิตเป็นที่สุด. **เทววณฺณี** มีวัณณะของเทวดา ก็เช่นเดียวกันนี้.

หตฺถ, ทนฺตาทีหิ ชาติยำ อี, หตฺถี, ทนฺตี, คโช, ทาฐี, เกสรี, สีโห, อญฺญตฺร หตฺถวา, ทนฺตวาฯ

ลง อีปัจจัย ท้ายศัพท์มีหตฺถ, ทนฺต เป็นต้น ในความหมายว่าเป็นชาติกำเนิด (กลุ่มแห่งวัตถุที่เหมือนกัน) เช่น

หตฺถี สัตว์ที่มีงวง, **ทนฺตี** สัตว์ที่มีงา, ทั้งสองศัพท์นี้ ได้แก่ ช้าง, **ทาฐี** สัตว์ที่มีเขี้ยว, **เกสรี** สัตว์ที่มีขนแผงที่คอ ทั้งสองศัพท์นี้ ได้แก่ สิงโต, ในปัจจัยอื่น (คือวนฺตุ) เป็น **หตฺถวา, ทนฺตวา.**

พฺรหฺมจาริมฺหิ วตฺตพฺเพ วณฺณโต อีเยว, วณฺณี, อญฺญตฺร วณฺณวาฯ โปกฺขราทีหิ เทเส อีเยว, โปกฺขรำ วุจฺจติ กมลำ, โปกฺขรณี, ปุน อิตฺถิยำ นี, ปุพฺพอี-การสฺส อตฺตำ, อุปฺปลินี, กุมุทินี, ภิสินี, มุฬาลินี, สาลุกินี, ปทุมำ เอตฺถ เทเส อตฺถีติ ปทุมี, ตโต อิตฺถิยำ นี, ปทุมินี, ปุพฺพอี-การสฺส รสฺสตฺตำ, สพฺพำ กมลากรสฺส วา กมลคจฺฉสฺส วา นามำ, อญฺญตฺร โปกฺขรวา หตฺถี, อิธ โสณฺฑา โปกฺขรำ นามฯ

เมื่อควรจะกล่าวถึงบุคคลผู้ประพฤติธรรมประเสริฐ ลง อี ปัจจัยเท่านั้น ท้าย วณฺณศัพท์ เช่น **วณฺณี** ผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐ, ในปัจจัยอื่นเป็น **วณฺณวา.**

ลง อีปัจจัย เท่านั้นท้ายศัพท์มี โปกฺขร เป็นต้น ในความหมายว่าเป็นสถานที่ เช่น **โปกฺขรณี** สระมีบัว. ในตัวอย่างนี้ โปกฺขร ได้แก่ บัว. ลง นี ปัจจัยในความเป็นอิตถีลิงค์, แปลง อี ตัวต้น เป็น อ [๑๐๔]. **อุปฺปลินี, กุมุทินี, ภิสินี, มุฬาลินี, สาลุกินี, ปทุมี.** ในรูปว่า ปทุมี นี้ ชื่อว่า ปทุมี เพราะดอกบัว มีอยู่ในสระ

---

[๑๐๔] โปกฺขร + อี + นี (อิตถีปัจจัย), แปลง อี ปัจจัยเป็น อ แล้วแปลง น ที่ นี เป็น ณ สำเร็จรูปเป็น โปกฺขรณี.

ที่นี้, ลง นี ในความเป็นอิตถีลิงค์ท้าย ปทุมี ได้รูปเป็น ปทุมินี, รัสสะอีตัวต้น (คือ อีปัจจัย) เป็น อิ. พึงทราบว่า คำว่า โปกฺขรณี เป็นชื่อของสระบัว ก็มี, ของกอบัว ก็มี. ส่วนในความหมายอื่น คำว่า **โปกฺขรวา** เป็นชื่อของช้าง, โปกฺขร ศัพท์ ในที่นี้มีความหมายว่า งวง.

สิขี, สิขาวา, มาลี, มาลาวา, สีลี, สีลวา, พลี, พลวาฯ สมาสนฺเตปิ อี, นิทฺทาสีลี, สภาสีลี, พาหุพลี, อูรุพลีฯ สุข, ทุกฺเขหิ อีเยว, สุขี, ทุกฺขี อิจฺจาทิฯ

สิขี, สิขาวา มีหงอน (นกยูง)

มาลี, มาลาวา มีพวงดอกไม้

สีลี, สีลวา ผู้มีศีล

พลี, พลวา ผู้มีกำลัง.

บางศัพท์ลง อี ปัจจัยท้ายบทสมาส เช่น

นิทฺทาสีลี มีความง่วงนอนเป็นปกติ, **สภาสีลี** มีการพูดคุยด้วยกันเป็นปกติ, **พาหุพลี** มีกำลังแขนมาก, **อูรุพลี** มีกำลังขามาก[๑๐๕]

ลง อีปัจจัยเท่านั้น ท้ายศัพท์ว่า สุข และ ทุกฺข เช่น

สุขี มีความสุข, **ทุกฺขี** มีความทุกข์.

๔๗๗. ตปาทีหิ สี[๑๐๖] ฯ

ตปาทีหิ มนฺตฺวตฺเถ สี โหติ วาฯ

ตโป อสฺส อสฺมิ วา วิชฺชตีติ ตปสฺสี, ทฺวิตฺตํฯ เอวํ ยสสฺสี, เตชสฺสี, มโน อสฺส อตฺถีติ มนสฺสีฯ

วาตฺเวว? ยสวาฯ

๔๗๗. ตปาทีหิ สี.

ลง สีปัจจัยท้ายนามศัพท์มี ตป เป็นต้น.

ลง สี ปัจจัยท้ายนามศัพท์มี ตป เป็นต้น ในความหมายแห่งมนฺตุปัจจัย ได้บ้าง.

ตปสฺสี ผู้มีตบะ (ความเพียรเครื่องเผากิเลส) วิเคราะห์ว่า ตบะของบุคคลนั้น หรือ ในบุคคลนั้น มีอยู่. ซ้อน สฺ.

ยสสฺสี มียศ, **เตชสฺสี** มีเดช, **มนสฺสี** มีใจ.

บทว่า **วา** ได้บ้าง มีประโยชน์อันใดเล่า?

---

[๑๐๕] พาหุพลี และ อูรุพลี มาในโมคคัลลานไวยากรณ์ แปลว่ากระไร ยังไม่ทราบชัด น่าจะหมายถึงบุคคลที่แขนและขาแข็งแรง.

[๑๐๖] [ก. ๓๖๕; รู. ๓๙๙; นี. ๗๘๙; จ. ๔.๒.๑๐๖; ปา. ๕.๒.๑๐๒; '... สฺสี' (พหูสุ)]

แม้ วนฺตุ ปัจจัยลงท้ายศัพท์เหล่านี้ก็ได้ เช่น **ยสวา** มียศ.

๔๗๘. โณ ตปา[๑๐๗] ฯ

ตปมฺหา มนฺตฺวตฺเถ โณ โหติฯ

ตโป อสฺส อตฺถีติ ตาปโส, อิตฺถิยํ ตาปสีฯ

๔๗๘. โณ ตปา

ลง ณ ปัจจัย ท้าย ตป ศัพท์.

ลง ณ ปัจจัยท้าย ตป ศัพท์ ในความหมายแห่ง มนฺตุ ปัจจัย.

ตาปโส ผู้มีตบะ เพราะตบะของท่านผู้นั้นมีอยู่, ในอิตถีลิงค์ มีรูปว่า **ตาปสี.**

๔๗๙. มุขาทิโต โร[๑๐๘] ฯ

มุขาทีหิ มนฺตฺวตฺเถ โร โหติฯ

อสฺยตฺ มุขํ อสฺส อตฺถีติ มุขโร, สุสิ อสฺส อตฺถีติ สุสิโร, รุกฺโข, อูโส ขาโร ยสฺมิ์ อตฺถีติ อูสโร, ขาร ภูมิปฺปเทโส, มธุ รโส อสฺส อตฺถีติ มธุโร, คุโห, นคา เอตฺถ สนฺตีติ นคโร, พหุปพฺพตปฺปเทโส, ‘‘นคร’’นฺติปิ ปาโฐ, กุญฺโช วุจฺจติ หนุ, กุญฺชโร, หตฺถี, อุณฺณตา ทนฺตา อสฺส สนฺตีติ ทนฺตุโร, หตฺถีเยว, มหาวฺตฺตินา อสฺส อุตฺตฺตฺ

งา อันงอนขึ้น ของสัตว์นั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น สัตว์นั้น ชื่อว่า **ทนฺตุโร** ได้แก่ ช้าง เหมือนกัน. รูปนี้ แปลง อ เป็น อุ ด้วยมหาสูตร.

๔๘๐. ตุนฺทฺยาทีหิ โภ [๑๐๙]ฯ

ตุนฺทิอิจฺจาทีหิ มนฺตฺวตฺเถ โภ โหติ วาฯ

ตุนฺทิ วุจฺจติ วุฑฺธา นาภิ, ตุนฺทิโภ, วลิโย เอตสฺมิํ อตฺถีติ วลิโภฯ

วาตฺเวว? ตุนฺทิมาฯ

๔๘๐. ตุนฺทฺยาทีหิ โภ.

ลง ภ ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ มีตุนฺทิ เป็นต้น.

ลง ภ ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ มีตุนฺทิ เป็นต้น ในความหมายแห่งมนฺตุปัจจัย ได้บ้าง.

ตุนฺทิ เป็นชื่อของสะดือจุ่น, **ตุนฺทิโภ** ผู้มีสะดือจุ่น.

หนังหย่อนยาน มีอยู่ ในบุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **วลิโภ** มีหนังหย่อนยาน

บทว่า **วา** มีประโยชน์อันใดเล่า?

ลง มนฺตุ ปัจจัยท้ายนามศัพท์มีตุนฺทิ เป็นต้น ได้บ้าง เช่นในตัวอย่างว่า **ตุนฺทิมา** มีสะดือจุ่น.

๔๘๑. สทฺธาทิตฺว [๑๑๐]ฯ

สทฺธาทีหิ มนฺตฺวตฺเถ อ โหติฯ

สทฺธา อสฺส อตฺถิ, อสฺมิํ วา วิชฺชตีติ สทฺโธฯ เอวํ ปญฺโญ, สโตฯ

วาตฺเวว? ปญฺญวา, สติมาฯ

๔๘๑. สทฺธาทิตฺว.

ลง อ ปัจจัย ท้ายนามศัพท์มีสทฺธาเป็นตน.

ลง อ ปัจจัย ท้ายนามศัพท์มีสทฺธาเป็นต้น ในความหมายของมนฺตุปัจจัยได้บ้าง.

ศรัทธา ของบุคคลนั้น, หรือ ในบุคคลนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **สทฺโธ** มีศรัทธา, **ปญฺโญ** มีปัญญา, **สโต** มีสติ ก็เช่นเดียวกันนี้.

บทว่า **วา** ได้บ้าง มีประโยชน์อันใดเล่า?

ลง มนฺตุ และ วนฺตุ ปัจจัยท้ายนามศัพท์เหล่านี้ได้บ้าง เช่น **ปญฺญวา** มีปัญญา, **สติมา** มีสติ.

๔๘๒. อาลฺวาภิชฺฌาทีหิ [๑๑๑] ฯ

๔๘๒. อาลฺวาภิชฺฌาทีหิ.

---

[๑๐๙] [ก. ๓๖๔; รู. ๓๙๘; นี. ๓๘๗; จำ. ๔.๒.๑๔๘; ปา. ๕.๒.๑๓๙]

[๑๑๐] [ก. ๓๗๐; รู. ๔๐๕; นี. ๗๙๕; จำ. ๔.๒.๑๐๕; ปา. ๕.๒.๑๐๑ (สทฺทาหิวฺห?)]

[๑๑๑] [ก. ๓๕๙; รู. ๓๘๔; นี. ๗๗๙; จำ. ๔.๒.๑๕๗; ปา. ๓.๒.๑๕๘]

อภิชฺฌาทีหิ มนฺตฺวตฺเถ อาลุ โหติ วาฯ

อภิชฺฌา อธิกา อสฺส อตฺถีติ อภิชฺฌาลุ, สีตล ทุกฺขํ อธิกํ อสฺส อตฺถีติ สีตาลุ, ธชา พหุลา อสฺมิ รเถ สนฺตีติ ธชาลุ, ทยา พหุลา อสฺสาติ ทยาลุ, ปุริสจิตฺตํ พหุลํ อสฺสาติ ปุริสาลุ, ปุริสโลลา อิตฺถีฯ

วาตฺเวว? ทยาวาฯ

ลง อาลุ ปัจจัย ท้ายนามศัพท์มีอภิชฺฌา เป็นต้น ได้บ้าง.

ลง อาลุ ปัจจัย ท้ายนามศัพท์มีอภิชฺฌา เป็นต้น ในความหมายของมนฺตุปัจจัยได้บ้าง.

อภิชฌา ของบุคคลนั้น มีมาก เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า **อภิชฺฌาลุ** มีอภิชฌามาก.

ทุกข์เพราะความเย็น มีประมาณยิ่ง ของบุคคลนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า **สีตาลุ** มีทุกข์เพราะความเย็นมาก.

ธง ที่รถนี้ มีมาก เพราะเหตุนั้น รถนั้น ชื่อว่า **ธชาลุ** รถมีธงมาก.

ความเมตตา ของบุคคลนั้น มีมาก เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **ทยาลุ** มีเมตตากรุณามาก.

ความคิดถึง (ต้องการ) ในบุรุษ ของบุคคลนั้น มีมาก เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **ปุริสาลุ** ได้แก่ สตรีผู้มีความเหลาะแหละในบุรุษ.

บทว่า **วา** ได้บ้าง มีประโยชน์อันใดเล่า?

ลง วนฺตุ ปัจจัยท้ายนามศัพท์เหล่านี้ได้บ้าง เช่น **ทยาวา.**

๔๘๓. ปิจฺฉาทิตฺวิโล [๑๑๒]ฯ

ปิจฺฉาทิโต มนฺตฺวตฺเถ อิโล โหติ วาฯ

ปิจฺฉํ ตูลํ อสฺส อตฺถิ, ตสฺมิ วา วิชฺชตีติ ปิจฺฉิโล, ปิจฺฉวา, ตูลรุกฺโข, ปิจฺฉิลา สิปฺปลิ[๑๑๓], เผนิโล[๑๑๔], เผนวา, อทฺทาริฏฺฐโก, ชฏิโล, ชฏาวา, ตาปโส, ตุณฺฑิโล, ตุณฺฑวา, อธิกา วาจา อสฺส อตฺถีติ วาจาโล, มหาวุตฺตินา อิโลโปฯ

๔๘๓. ปิจฺฉาทิตฺวิโล.

ลง อิล ปัจจัย ท้ายนามศัพท์มีปิจฺฉ เป็นต้น.

ลง อิล ปัจจัย ท้ายนามศัพท์มีปิจฺฉ เป็นต้น ในความหมายแห่งมนฺตุปัจจัยได้บ้าง.

ฝัก ของต้นไม้นั้น มีอยู่, หรือ มีอยู่ ที่ต้นไม้นั้น เพราะเหตุนั้น ต้นไม้นั้นชื่อว่า **ปิจฺฉโล, ปิจฺฉวา** ต้นมีฝัก, ได้แก่ ต้นสิมพลี (ต้นงิ้ว), **เผนิลา เผนวา** มีฟอง ได้แก่ สุราดองด้วยขิง, **ชฏิโล, ชฏาวา** มีมวยผม

---

[๑๑๒] [ก. ๓๖๔; รู. ๓๙๘; นี. ๗๘๗; จิ. ๔.๒.๑๐๒, ๑๐๓; ปา. ๕.๒.๙๙, ๑๐๐]

[๑๑๓] [สิปฺปลี, สีมฺพลี, เสมฺมลีติปิ ทิสฺสติ]

[๑๑๔] [เผณิโลติปิ ทิสฺสติ]

ได้แก่ ดาบส, ตุณฺฑิโล,ตุณฺฑวา มีข้าวสาร, **วาจาโล** มีคำพูดมากเกินไป, รูปนี้ลบ อิ ของ อิล ด้วยมหาสูตร.

๔๘๔. สีลาทิโต โว[๑๑๕] ฯ

สีลาทีหิ มนฺตฺวตฺเถ โว โหติฯ

นิจฺจรกฺขิตสีลํ อสฺส อตฺถิ, อสฺมิ์ วา วิชฺชตีติ สีลโว, ปุริโส, สีลวา, อิตฺถี, เกสา อติทีฆา อสฺมิ์ สนฺตีติ เกสโว, เกสวา, อปริมาณา อณฺณา อุทกา อสฺมิ์ สนฺตีติ อณฺณโว, มหนฺตํ พลํ อสฺส อตฺถีติ พลโว, พลวา, พลวๆ คาณฺฑี วุจฺจติ สนฺธิ, พหโว คาณฺฑี อสฺมิ์ อตฺถีติ คาณฺฑีวๆ, ธนุ[๑๑๖], พหุกา ราชี อสฺส อตฺถีติ ราชีวๆ, ปงฺกชๆ

๔๘๔. สีลาทิโต โว.

ลง ว ปัจจัย ท้ายนามศัพ์มี สีล เป็นต้น.

ลง ว ปัจจัย ท้ายนามศัพ์มี สีล เป็นต้น ในความหมายแห่งมนฺตุปัจจัย.

ศีลที่รักษาไว้เสมอ ของบุรุษนั้น มีอยู่, หรือว่า มีอยู่ ในบุรุษนั้น เหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า **สีลโว** ผู้มีศีล, อิตถีลิงค์เป็น **สีลวา** สตรีผู้มีศีล,

ผมที่ยาวมาก มีอยู่ ในบุรุษนั้น เพราะเหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า **เกสโว** มีผมยาวมาก, อิตถีลิงค์เป็น **เกสวา**.

น้ำ หาปริมาณมิได้ (คือ มีมากจนวัดประมาณไม่ได้) มีอยู่ ในแม่น้ำนั้น เพราะเหตุนั้น แม่น้ำนั้น ชื่อว่า **อณฺณโว** ห้วงน้ำ (แม่น้ำมีน้ำมาก)

กำลังมาก ของบุคคลนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **พลโว** มีกำลังมาก, อิตถีลิงค์เป็น **พลวา**, นปุงสกลิงค์เป็น **พลวํ**.

ข้อต่อ ชื่อว่า คาณฺฑี, ข้อต่อ มาก มีอยู่ ในธนูนั้น เพราะเหตุนั้น ธนูนั้น มีชื่อว่า **คาณฺฑีวํ**,

รอยเส้น มาก ของดอกบัวนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ดอกบัวนั้น มีชื่อว่า **ราชีวํ** มีรอยเส้นมาก.[๑๑๗]

---

[๑๑๕] [ก. ๓๖๔; รู. ๓๙๘; นี. ๗๘๗; จิ. ๔.๒.๑๑๓; ปา. ๕.๒.๑๐๙]

[๑๑๖] [คณฺฑสฺส คณฺฑมิคสิงฺคสฺส อยํ คาณฺฑี, โส อสฺส อตฺถีติ คาณฺฑีติ คาณฺฑีโวๆ (ปญฺจกาฏีกา)ๆ คาณฺฑีเมณฺฑสิงฺคมสฺส อตฺถีติ คาณฺฑีวํ, ธนุๆ (ปโยคสิทฺธิ)ๆ คาณฺฑี คนฺถิ, โส อตฺถิ อสฺส อสฺมิ์ วา คาณฺฑีโว อชฺชุนธนุ, (มุคฺธโพธฏีกา)]

[๑๑๗] ตัวอย่างว่า คาณฺฑีวํ และ ราชีวํ นี้ ใช้ในกรณีที่เป็นชื่อของสิ่งนั้น โดยคาณฺฑีวํ ใช้เรียกธนู, ราชีวํ ใช้เรียกดอกบัวได้อีกชื่อหนึ่งเช่นกัน. ดังหลักฐานที่มาในโมคคัลลานไวยากรณ์ว่า (คณสูตรที่ ๔๑ คือสูตรย่อยที่รวมอยู่ในสูตรหลักว่า ๘๘. สีลาทิโตโว) คาณฺฑี ราชีหิ สญฺญายํ'' คาณฺฑีวํ ธนุ, ราชีวํ ปงฺกชๆ ลง อี ปัจจัยท้าย คาณฺฑี และ ราชี ศัพท์ กรณีที่รู้ว่าจะใช้เป็นชื่อ.

๔๘๕. มายาเมธาหิ วี[๑๑๘] ฯ

เอเตหิ มนฺตฺวตฺเถ วี โหติฯ

มายาวี, เมธาวีฯ

๔๘๕. มายาเมธาหิ วี.

ลง วีปัจจัย ท้าย มายา และ เมธาวี.

ลง วี ปัจจัย ท้ายศัพท์เหล่านี้ ในความหมายแห่งมนฺตุปัจจัย.

มายาวี มีมายา**, เมธาวี** มีปัญญา.

๔๘๖. อิสฺสเร อามฺยุวามี [๑๑๙] ฯ

อิสฺสรภูเต มนฺตฺวตฺเถ อามี, อุวามี โหนฺติฯ

อิสฺสริยฏฺฐานภูตํ สํ อสฺส อตฺถีติ สามี, สุวา มี[๑๒๐], อิตฺถิยํ สามินี, สุวามินี, พินฺทุโลโป, กาคเม สามิโกฯ

๔๘๖. อิสฺสเร อามฺยุวามี.

ลง อามี และ อุวามี ปัจจัย ในศัพท์ที่หมายถึง ผู้เป็นใหญ่.

ลง อามี และ อุวามี ปัจจัย ในความหมายแห่งมนฺตุปัจจัย ซึ่งหมายถึงความเป็นใหญ่.

ทรัพย์ ที่เป็นฐานะมีในผู้เป็นใหญ่ ของบุคคลนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **สามี**, **สุวามี** มีทรัพย์, ในอิตถีลิงค์เป็น **สามินี, สุวามินี,** รูปนี้ลบนิคหิต, ในที่ลง กอาคม มีรูปว่า **สามิโก.**

๔๘๗. ลกฺขฺยา โณ อ จ [๑๒๑] ฯ

ลกฺขีมฺหา มนฺตฺวตฺเถ โณ โหติ, อีการสฺส อตฺตญฺจ โหติฯ

ลกฺขี สิรี เอตสฺส อตฺถีติ ลกฺขโณฯ

๔๘๗. ลกฺขฺยา โณ อ จ.

ลง ณ ปัจจัย ท้าย ลกฺขี ศัพท์ และแปลง อี เป็น อ.

ชื่อว่า **ลกฺขโณ** ผู้มีศิริ เพราะเหตุว่า ศิริ ของบุคคลนั้น มีอยู่.

๔๘๘. องฺคา โน กลฺยาเณ [๑๒๒] ฯ

กลฺยาเณ วตฺตพฺเพ องฺคมฺหา มนฺตฺวตฺเถ โน โหติฯ

กลฺยาณํ องฺคํ เอติสฺสา อิตฺถิยา อตฺถีติ องฺคนาฯ

๔๘๘. องฺคา โน กลฺยาเณ.

เมื่อความงามอันบุคคลควรกล่าวถึง ลง น ปัจจัย ท้าย องฺค ศัพท์.

เมื่อจะกล่าวถึงความงดงาม ลง น ปัจจัย ท้าย องฺค ศัพท์ ในความหมายแห่งมนฺตุปัจจัย.

---

[๑๑๘] [ก. ๓๖๔; รู. ๓๙๘; นี. ๗๘๗; จำ. ๔.๒.๑๓๗; ปา. ๕.๒.๑๒๑]

[๑๑๙] [ก. ๓๖๔; รู. ๓๙๘; นี. ๗๘๗; จำ. ๔.๒.๑๔๓; ปา. ๕.๒.๑๒๖; ‘‘สิสฺสเร…’’ (พหูสุ)]

[๑๒๐] [สุ. นิ. ๖๗๑]

[๑๒๑] [ก. ๓๖๔; รู. ๓๙๘; นี. ๗๘๗; ปา. ๕.๒.๑๐๐]

[๑๒๒] [ก. ๓๖๔; รู. ๓๙๘; นี. ๗๘๗; ปา. ๕.๒.๑๐๐]

องค์คืออวัยวะที่งดงาม ของหญิงนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น หญิงนั้น ชื่อว่า **องฺคนา** ผู้มีอวัยวะงดงาม.

๔๘๙. โส โลมา[๑๒๓]ฯ

โลมมฺหา มนฺตฺวตฺเถ สปจฺจโย โหติฯ

พหูนิ โลมานิ อสฺส สนฺตีติ โลมโสฯ เอตฺถ ‘โส’ติ สุตฺตวิภาเคน ‘‘สุเมธโส, ภูริเมธโส’’ อิจฺจาทีนิปิ สิชฺฌนฺติฯ

๔๘๙. โส โลมา

ลง ส ปัจจัยท้าย โลม ศัพท์.

ลง ส ปัจจัยท้าย โลม ศัพท์ ในความหมายแห่งมนฺตุปัจจัย.

ขนเป็นอันมาก ของบุคคลนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **โลมโส** มีขนมาก. ด้วยการแบ่งสูตรว่า “โส” ในสูตรนี้ แม้รูปว่า **สุเมธโส** มีปัญญาดี, **ภูริเมธโส** มีปัญญาเพียงดังแผ่นดิน ดังนี้ย่อมมีใช้.

อสฺสตฺถิราสิ นิฏฺฐิโตฯ

อัสสัตถิราสิ
กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายว่า มีสิ่งนั้น
จบแล้ว

ภาว, กมฺมราสิ

ภาวกมฺมราสิ
กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายว่า
ความเป็น และ การกระทำ ของบุคคลนั้น

๔๙๐. ตสฺส ภาวกมฺเมสุ ตฺต ตา ตฺตน ณฺย เณยฺยณิย ณ อิยา[๑๒๔]ฯ

ตสฺส ภาโว, ตสฺส กมฺมนฺติ อตฺเถ ฉฏฺฐฺยนฺตา เอเต อฏฺฐ ปจฺจยา พหุลํ ภวนฺติฯ

๔๙๐. ตสฺส ภาวกมฺเมสุ ตฺต ตา ตฺตน ณฺย เณยฺยณิย ณ อิยา.

ลง ตฺต ตา ตฺตน ณฺย เณยฺย ณิย ณ และ อิย ปัจจัย ในความหมายว่า เป็นภาวะ ของบุคคลนั้น และ การกระทำของบุคคลนั้น.

---

[๑๒๓] [ก. ๓๖๔; รู. ๓๙๘; นี. ๗๘๗; จำ. ๔.๒.๑๐๔; ปา. ๕.๒.๑๐๐]

[๑๒๔] [ก. ๓๖๐; รู. ๓๘๗; นี. ๗๘๐; จำ. ๔.๑.๑๓๖-๑๕๓; ปา. ๕.๑.๑๑๙-๑๓๖]

ปัจจัย ๘ ตัวเหล่านั้น ย่อมลงท้ายนามศัพท์ ลงฉัฏฐีวิภัตติในความหมายว่า เป็นภาวะ ของบุคคลนั้น และ เป็นการกระทำของบุคคลนั้น โดยมาก.

ตตฺถ ภวนฺติ พุทฺธิ, สทฺทา เอตสฺมาติ ภาโว, สทฺทานํ อตฺตโน อตฺเถสุ อาทิมฺหิ อุปฺปตฺติการณํ, จิรกาลํ ปวตฺติการณญฺจฯ

บรรดาภาวะและการกระทำเหล่านั้น, เหตุแห่งความเกิดขึ้นของความรู้และศัพท์ (ชื่อ) ชื่อว่า ภาวะ ได้แก่ เหตุแห่งความเกิดขึ้นในคราวแรก, และเหตุแห่งความเป็นไปตลอดกาลนาน ในเนื้อความของตนแห่งศัพท์ทั้งหลาย.

ตตฺถ อาทิมฺหิ ปวตฺติการณํ **พฺยปฺปตฺตินิมิตฺตํ** นามฯ จิรกาลํ ปวตฺติการณํ **ปวตฺตินิมิตฺตํ** นามฯ ตทุภยมฺปิ ชาติ, ทพฺพ, คุณ, กฺริยา, นามวเสน ปญฺจวิธํ โหติฯ

บรรดาเหตุ ๒ ประการนั้น เหตุแห่งความเป็นไปในคราวแรก เรียกว่า **พฺยปฺปตฺตินิมิตฺตํ** ***เหตุแห่งการเข้าถึงพิเศษ* (?),** ส่วนเหตุแห่งความเป็นไปตลอดกาลนาน มีชื่อว่า **ปวตฺตินิมิตฺตํ** ***เหตุแห่งความเป็นไป.*** แม้เหตุทั้ง ๒ นั้น มี ๕ อย่าง คือ **ชาติ** (ความเสมอเหมือนกัน), **ทัพพะ** (สิ่งของ), **คุณ** (ลักษณะ), **กริยา** (กิริยาอาการมีการเดินเป็นต้น) และ **ชื่อ** (โวหารหรือชื่อเรียก).

ตตฺถ ‘‘โคสฺส ภาโว โคตฺต’’นฺติ เอตฺถ โคชาติ ภาโว นามฯ

‘‘ทณฺฑิโน ภาโว ทณฺฑิตฺต’’นฺติ เอตฺถ ทณฺฑทพฺพํ ภาโว นามฯ

‘‘นีลสฺส ปฏสฺส ภาโว นีลตฺต’’นฺติ เอตฺถ นีลคุโณ ภาโว นามฯ

‘‘ปาจกสฺส ภาโว ปาจกตฺต’’นฺติ เอตฺถ ปจนกฺริยา ภาโว นามฯ

‘‘ติสฺสนามสฺส ชนสฺส ภาโว ติสฺสตฺต’’นฺติ เอตฺถ ติสฺสนามํ ภาโว นามฯ

บรรดาเหตุ ๕ อย่างนั้น

ชาติคือโค ในข้อความว่า “**โคสฺส ภาโว โคตฺตํ** ความเป็นแห่งโค ชื่อว่า **โคตฺต** ความเป็นโค” มีชื่อว่า ภาวะ.

ทัพพะคือไม้เท้า ในข้อความนี้ว่า “**ทณฺฑิโน ภาโว ทณฺฑิตฺตํ** ความเป็นแห่งคนมีไม้เท้า ชื่อว่า **ทณฺฑิตฺตํ** ความเป็นคนมีไม้เท้า” มีชื่อว่า ภาวะ.

คุณคือสีเขียว ในข้อความนี้ว่า “**นีลสฺส ปฏสฺส ภาโว นีลตฺตํ** ความเป็นของธงสีเขียว ชื่อว่า **นีลตฺตํ** ความเป็นสีเขียว” ชื่อว่า ภาวะ.

กริยาคือการหุง ในข้อความนี้ว่า “**ปาจกสฺส ภาโว ปาจกตฺตํ** ความเป็นแห่งพ่อครัว ชื่อว่า **ปาจกตฺตํ** ความเป็นพ่อครัว” ชื่อว่า ภาวะ

ชื่อคือติสสะ ในข้อความนี้ว่า “**ติสฺสนามสฺส ชนสฺส ภาโว ติสฺสตฺตํ** ความเป็นแห่งชนผู้มีชื่อว่า ติสสะ ชื่อว่า **ติสฺสตฺตํ** ความเป็นติสสะ” ชื่อว่า ภาวะ.

ตตฺถ โคสฺส ภาโวติ โคสทฺทํ สุตฺวา โคทพฺเพ โคพุทฺธิยา วา โคทพฺพํ ทิสฺวา ตสฺมิ̐ ทพฺเพ โคโวหารสฺส วา ปวตฺติการณนฺติ อตฺโถฯ เอวํ เสเสสุปิ ยถานุรูปํ อตฺโถ เวทิตพฺโพฯ

บรรดาภาวะ ๕ เหล่านั้น ข้อความว่า โคสฺส ภาโว ความเป็นแห่งโค มีความหมาย ดังนี้ เหตุแห่งความเป็นไปของความรู้ว่า โค ในรูปร่างโค ย่อมมี เพราะได้ยินคำว่าโค, หรือว่า เหตุแห่งความเป็นไปของชื่อเรียกว่าโคในรูปร่างนั้น ย่อมมี เพราะเห็นซึ่งรูปร่างของโค. ถึงในภาวะที่เหลืออีก ๔ ก็มีความหมายที่ควรทราบตามสมควรโดยนัยนี้.

ตฺตมฺหิ-โคตฺตํ, ทณฺฑิตฺตํ, ปาจกตฺตํ, ติสฺสตฺตํ อิจฺจาทิฯ

ตัวอย่าง ใน **ตฺต** ปัจจัย เช่น

โคตฺตํ ความเป็นโค, **ทณฺฑิตฺตํ** ความเป็นคนมีไม้เท้า, **ปาจกตฺตํ** ความเป็นพ่อครัว, **ติสฺสตฺตํ** ความเป็นนายติสสะ.

ตามฺหิ-สงฺคณิการามตา, นิทฺทารามตา, ภสฺสารามตา อิจฺจาทิฯ

ตัวอย่างใน **ตา** ปัจจัย เช่น

สงฺคณิการามตา ความเป็นผู้ยินดีด้วยการคลุกคลี, **นิทฺทารามตา** ความเป็นผู้ยินดีด้วยการนอน, **ภสฺสารามตา** ความเป็นผู้ยินดีด้วยการพูดคุย.

ตฺตนมฺหิ-ปุถุชฺชนตฺตนํ, เวทนตฺตนํ, ชารตฺตนํ, ชายตฺตนํ อิจฺจาทิฯ

ตัวอย่างใน **ตฺตน** ปัจจัย เช่น

ปุถุชฺชนตฺตนํ ความเป็นปุถุชน, **เวทนตฺตนํ** ความเป็นแห่งเวทนา, **ชารตฺตนํ** ความเป็นพ่อสื่อให้ชาย, **ชายตฺตนํ** ความเป็นพ่อสื่อให้หญิง.

ณฺยมฺหิ-อลสสฺส ภาโว อาลสฺยํ, สมณสฺส ภาโว สามญฺญํ, พฺราหฺมณสฺส ภาโว พฺราหฺมญฺญํ, สีล สมาธิปญฺญาคุโณ สามญฺญญฺจ พฺราหฺมญฺญญฺจ นาม ฯ ตาปสสฺส ภาโว ตาปสฺยํ, นิปุณสฺส ภาโว เนปุญฺญํ, วิปุลสฺส ภาโว เวปุลฺลํ, รญฺโญ ภาโว รชฺชํ, อาปพฺพตสฺส เขตฺตสฺส ภาโว อาปพฺพตฺยํ, ทายาทสฺส ภาโว ทายชฺชํ, วิสมสฺส ภาโว เวสมฺมํ, สขิโน ภาโว สขฺยํ, วาณิชานํ ภาโว วาณิชฺชํ อิจฺจาทิฯ

ตัวอย่างใน **ณฺย** ปัจจัย เช่น

ความเป็นแห่งผู้เกียจคร้าน ชื่อว่า **อาลสฺยํ**, ความเป็นแห่งสมณะ ชื่อว่า **สามญฺญํ**, ความเป็นแห่งพราหมณ์ ชื่อว่า **พราหฺมญฺญํ**, คุณกล่าวคือ ศีล สมาธิ และปัญญา ชื่อว่า ความเป็นสมณะและความเป็นพราหมณ์. ความเป็นแห่งดาบส ชื่อว่า **ตาปสฺยํ**, ความเป็นแห่งผู้ละเอียดอ่อน ชื่อว่า **เนปุญฺญํ**, ความเป็นแห่งผู้ยิ่งใหญ่ ชื่อว่า **เวปุลฺลํ**, ความเป็นแห่งพระราชา ชื่อว่า **รชฺชํ**, ความเป็นแห่งนาอันจรดถึงภูเขา ชื่อว่า **อาปพฺพตฺยํ**, ความเป็นแห่งทายาท ชื่อว่า **ทายชฺชํ**, ความเป็นแห่งธรรมไม่สม่ำเสมอ ชื่อว่า เวสมฺมํ, ความเป็นแห่งเพื่อน ชื่อว่า **สขฺยํ**, ความเป็นแห่งพ่อค้า ชื่อว่า **วาณิชฺชํ**.

เณยฺยมฺหิ – สุจิสฺส ภาโว โสเจยฺยํฯ เอวํ อาธิปเตยฺยํ อิจฺจาทิฯ

ตัวอย่างใน **เณยฺย** ปัจจัย เช่น

ความเป็นแห่งคนสะอาด ชื่อว่า **โสเจยฺยํ, อาธิปเตยฺยํ** ความเป็นแห่งผู้เป็นใหญ่ ก็เหมือนกัน.

ณิยมฺหิ-อาลสิยํ, มทภาโว มทิยํฯ เอวํ ทกฺขิยํ, ปุโรหิตภาโว โปโรหิติยํ, พฺยตฺตสฺส ภาโว เวยฺยตฺติยํ, พฺยาวฏสฺส ภาโว เวยฺยาวฏิยํ, อิมานิ ทฺเว ปุพฺเพ เวยฺยากรณปทํ วิย สิทฺธานิฯ

ตัวอย่างใน **ณิย** ปัจจัย เช่น

ความเป็นแห่งผู้เมา ชื่อว่า **มทิยํ, ทกฺขิยํ** ความเป็นแห่งบุคคลผู้ขยัน ก็เหมือนกัน. ความเป็นปุโรหิต ชื่อว่า **โปโรหิติยํ**, ความเป็นแห่งผู้ฉลาด ชื่อว่า **เวยฺยตฺติยํ**, ความเป็นแห่งบุคคลผู้ขวนขวายแล้ว ชื่อว่า **เวยฺยาวฏิยํ**, สองตัวอย่างนี้ สำเร็จรูปเหมือนบทว่า เวยฺยากรณ ในสูตรก่อน.

ณมฺหิ-ครุโน ภาโว คารโว, ปฏุภาโว ปาฏวํ อิจฺจาทิฯ

ตัวอย่างใน **ณ** ปัจจัย เช่น

ความเป็นแห่งผู้ควรเคารพ ชื่อว่า **คารโว**, ความเป็นผู้เฉียบแหลม ชื่อว่า **ปาฏวํ**.

อิยมฺหิ-อธิปติภาโว อธิปติยํ, ปณฺฑิตภาโว ปณฺฑิติยํ, พหุสฺสุตภาโว พหุสฺสุติยํ, นคฺคสฺส ภาโว นคฺคิยํ, สูรภาโว สูริยํ, วีรภาโว วีริยํ อิจฺจาทิฯ

ตัวอย่างใน **อิย** ปัจจัย เช่น

ความเป็นแห่งผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่า **อธิปติยํ**, ความเป็นแห่งบัณฑิต ชื่อว่า **ปณฺฑิจฺจํ**, ความเป็นแห่งผู้มีสุตะมาก ชื่อว่า **พหุสฺสุติยํ**, ความเป็นแห่งผู้เปลือย ชื่อว่า **นคฺคิยํ**, ความเป็นแห่งคนกล้า ชื่อว่า สูริยํ, ความเป็นแห่งคนกล้า ชื่อว่า **วีริยํ.**

กมฺมตฺเถ กมฺมํ นาม กฺริยา, อลสสฺส กมฺมํ อลสตฺตํ, อลสตา, อลสตฺตนํ, อาลสฺยํ, อาลเสยฺยํ, อาลสิยํ, อาลสํ, อลสิยํ อิจฺจาทิฯ

ส่วนในความหมายว่า การกระทำ, การกระทำ ชื่อว่า **กมฺมํ** เช่น

การกระทำของคนเกียจคร้าน ชื่อว่า **อลสตฺตํ, อลสตา, อลสตฺตนํ, อาลสฺยํ, อาลเสยฺยํ, อาลสิยํ, อาลสํ, อลสิยํ** เป็นต้น.

๔๙๑. พฺย วทฺธทาสา วา[๑๒๕] ฯ

ภาว, กมฺเมสุ วทฺธ, ทาเสหิ พฺโย โหติ วาฯ

วทฺธสฺส ภาโว กมฺมํ วา วทฺธพฺยํ, วทฺธตา, ทาสพฺยํ, ทาสตา, ‘วทฺธว’นฺติ อิธ เณ ปเร วาคโมฯ

๔๙๑. พฺย วทฺธทาสา วา.

ลง พฺย ปัจจัย ท้ายวทฺธ และ ทาส ศัพท์ ในความหมายว่า ความเป็น และ การกระทำของเขาบ้าง.

ลง พฺย ปัจจัย ในความหมายว่า ความเป็น และ การกระทำ ท้าย วทฺธ และ ทาส ศัพท์ ได้บ้าง.

ความเป็น หรือว่า การกระทำแห่งผู้เจริญ ชื่อว่า **วทฺธพฺยํ, วทฺธตา.** ความเป็น หรือว่า การกระทำแห่งทาส ชื่อว่า **ทาสพฺยํ, ทาสตา**. ในตัวอย่างว่า **วทฺธวฺ** นี้ ลง ว อาคม เพราะ ณ เป็นเบื้องหลัง.

๔๙๒. นณ ยุวา โพ จ วเย [๑๒๖]ฯ

วเย คมฺยมาเน ภาว, กมฺเมสุ ยุวโต นณ โหติ วา พาคโม จฯ

ยุวสฺส ภาโว โยพฺพนนฺฯ

วาตฺเวว? ยุวตฺตํ, ยุวตาฯ

๔๙๒. นณ ยุวา โพ จ วเย.

เมื่อจะให้มีความหมายว่า วัย ลง นณ ปัจจัย ท้าย ยุว ศัพท์ ในความหมายว่าความเป็นและการกระทำของเขา ได้บ้าง และ ลง พ อาคม.

---

[๑๒๕] [ก. ๓๖๐; รู. ๓๘๗; นี. ๗๘๐]

[๑๒๖] [ก. ๓๖๑; รู. ๓๘๘; นี. ๗๘๑; จำ. ๔.๑.๑๔๖; ปา. ๕.๑.๑๓๐; ‘…วสฺส’ (พหุสุ)]

เมื่อรู้ความหมายว่า วัย, ลง นณ ปัจจัย ท้าย ยุว ศัพท์ ในความหมายว่าความเป็นและการกระทำของเขา ได้บ้าง และ ลง พ อาคม.

ความเป็นแห่งคนหนุ่ม ชื่อว่า **โยพฺพนำ**.

บทว่า วา ได้บ้าง มีประโยชน์ใดเล่า?

ลง ตฺต และ ตา ปัจจัย ท้าย ยุวศัพท์ได้บ้าง เป็น **ยุวตฺตำ, ยุวตา.**

๔๕๓. อณฺวาทีหิโม[๑๒๗] ฯ

เตหิ ภาเว อิโม โหติ วาฯ

อณฺโน ภาโว อณิมา, ลฆุโน ภาโว ลฆิมาฯ

๔๕๓. อณฺวาทีหิโม.

ลง อิม ปัจจัย ในความหมายว่า ความเป็นท้ายนามศัพท์มี อณฺ เป็นต้น ได้บ้าง.

ลง อิม ปัจจัย ในความหมายว่า ความเป็นท้ายนามศัพท์มี อณฺ เป็นต้นเหล่านั้น ได้บ้าง.

ความเป็นแห่งของเล็กน้อย ชื่อว่า **อณิมา**, ความเป็นแห่งผู้เบา ชื่อว่า **ลฆุมา.**

๔๕๔. กสฺสมหตมิเม กสมหา[๑๒๘] ฯ

อิมปจฺจเย ปเร กสฺส, มหนฺตสทฺทานำ กเมน กส, มหา โหนฺติฯ

กสฺสกสฺส กมฺมำ กสิมา[๑๒๙], มหนฺตสฺส ภาโว มหิมาฯ สุมนสฺส ภาโว โสมนสฺสำ, ณฺยมฺหิ สาคโม, ‘วคฺคลเสหิ เต’ติ ยสฺส ปรรูปตฺตำฯ เอวำ โทมนสฺสำ, สุนฺทรำ วโจ เอตสฺมินฺติ สุวโจ, สุวจสฺส ภาโว โสวจสฺสำฯ เอวำ โทวจสฺสำฯ

๔๕๔. กสฺสมหตมิเม กสมหา.

เพราะ อิม ปัจจัย แปลง กสฺส และ มหนฺต ศัพท์ เป็น กส และ มหา ตามลำดับ.

การกระทำแห่งชาวนา ชื่อว่า กสิมา, ความเป็นแห่งผู้ตัวใหญ่ ชื่อว่า มหิมา. ความเป็นแห่งผู้มีใจดี ชื่อว่า โสมนสฺสำ, ลง ส อาคม เพราะ ณฺย ปัจจัยเป็นเบื้องหลัง, ‘วคฺคลเสหิ เต’ติ ยสฺส ปรรูปตฺตำ แปลง ย เป็น ปุพพรูป ด้วยสูตร วคฺคลเสหิ เต = โทมนสฺสำ ก็สำเร็จรูปและวิเคราะห์เหมือนกัน,

โสวจสฺสำ มีวิเคราะห์ไปตามลำดับ ดังนี้

สุนฺทรำ วโจ เอตสฺมินฺติ สุวโจ การพูดดี (ไพเราะ) ในบุคคลนี้ มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนี้

---

[๑๒๗] [ก. ๓๖๐; รู. ๓๘๗; นี. ๗๘๐; จำ. ๔.๑.๑๓๙; ปา. ๕.๑.๑๒๒; ‘อณฺวาทิตฺวิโม’ (พหูสุ)]

[๑๒๘] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นิ. ๘๕๕; ‘กสฺสก…’?]

[๑๒๙] [(กิสมหตมิเม กสมหาฯ อิมปจฺจเย ปเร กิส, มหนฺตสทฺทานำ กเมน กส, มหา โหนฺติฯ กิสสฺส ภาโว กสิมา, โมค. ๔-๑๓๓)]

ชื่อว่า สุวโจ, *วจสฺส ภาโว โสวจสฺสํ* ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีวาจาดี ชื่อว่า **โสวจสฺสํ. โทวจสฺสํ** ความเป็นผู้มีวาจาไม่ดี ก็เหมือนกับโสวจสฺสํ[๑๓๐]

‘‘อารามรามเณยฺยกํ, อุยฺยานรามเณยฺยกํ, ภูมิรามเณยฺยกํ’’ อิจฺจาทีสุ รมิตพฺพนฺติ รมณํ, รมณํ เอตฺถ อตฺถีติ รามโณ, อาราโม, อารามรามณสฺส ภาโว อารามรามเณยฺยกํ, เณยฺโย, สกตฺเถ จ โก[๑๓๑], อารามสมฺปตฺติ, อารามสิรีติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ เสเสสุฯ

ในตัวอย่างว่า **อารามรามเณยฺยกํ, อุยฺยานรามเณยฺยกํ, ภูมิรามเณยฺยกํ** เป็นต้น มีวิเคราะห์ดังนี้

อันเขาพึงยินดี ชื่อว่า **รมณํ** ความรื่นรมย์, ความรื่นรมย์ในสถานที่นั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น สถานที่นั้น ชื่อว่า **รามโณ**, ได้แก่ อาราม. ความเป็นแห่งอารามมีความรื่นรมย์ ชื่อว่า **อารามรามเณยฺยกํ**, ลง เณยฺย ปัจจัย และ ก ปัจจัยในอรรถสกัตถะ, ความหมายคือ อารามที่สมบูรณ์ หรือ อารามที่มีศิริ (สวยสง่า). ในคำว่า **อุยฺยานรามเณยฺยกํ** ความเป็นอุทยานมีความรื่นรมย์, **ภูมิรามเณยฺยกํ** ความเป็นพื้นที่มีความรื่นรมย์ ก็วิเคราะห์และวิธีสำเร็จรูปเหมือน **อารามรามเณยฺยกํ.**

ภาว, กมฺมราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายว่า

---

[๑๓๐] สุ อุปสัค ในคำว่า สุวโจ นี้ พระคันถรจนาจารย์ให้มีความหมายว่า สุนฺทรํ ซึ่งมีความหมายเท่ากับ โสภณ์ ดี แม้ในคัมภีร์มณิสารมัญชูสา ภาคที่ ๑ อธิบายไว้เหมือนกันว่า “สุ โสภเน สุเข สมฺมา ภุส สุฏฺฐุ สมิทฺธิสู”ติ วจนโต สุสทฺโท โสภนาทีสุ ปวตฺตติ, อิธ ปน โสภนตฺเถติ ทสฺเสนฺโต อาห “สุนฺทรนฺ”ติ. สุ ศัพท์ (อุปสัค) ย่อมเป็นไปในความหมายว่า โสภน ดีงาม เป็นต้น ตามหลักฐานที่แสดงไว้ว่า สุ เป็นไปในความหมายว่า ดี, ง่าย, ถูกต้อง, แรงขึ้น, ด้วยดี และ บริบูรณ์. แต่ในที่นี้ ท่านพระสุมังคลาจารย์ จะแสดงว่า สุ ใช้ในความหมายว่า โสภน ดีงาม จึงกล่าวว่า สุนฺทรํ มโน, ตำ วา เอตสฺส อตฺถีติ สุมโน ดังนี้ไว้. ด้วยเหตุนี้ ในที่นี้ (ฉบับแปล) ข้าพเจ้าจึงแปลว่า มีการพูดที่ดี ตามที่ท่านให้ความหมายว่า สุนฺทรํ.

แต่ในอรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า สุ อุปสัค ในคำว่า สุวโจ มีอรรถว่า สุขํ = ง่าย, และมีอรรถาธิบายว่า สุวโจ ผู้ว่าง่าย ว่า ปทกฺขิณคฺคาหิตาย สุขํ วโจ อสฺมินฺติ สุวโจ, สุวจสฺส กมฺมํ โสวจสฺสํ, โสวจสฺสสฺส ภาโว โสวจสฺสตาฯ การถูกว่ากล่าวโดยง่าย ในบุคคลนี้ มีอยู่ เพราะเป็นผู้มีปกติถือเอาซึ่งความเคารพ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า สุวโจ, การกระทำของผู้ถูกว่ากล่าวได้โดยง่าย ชื่อว่า สุวจสฺสํ (ขุ.อ.กรณียเมตฺตสุตฺต). สุวโจ โหตีติ สุเขน วตฺตพฺโพ โหติ, สุเขน อนุสาสิตพฺโพ. คำว่า สุวโจ โหติ ความว่า เป็นผู้ที่ถูกว่ากล่าวตักเตือนได้ง่าย, คือ สั่งสอนได้ง่าย. (อ.อฏฺฐก.อ. ปฐมนาถสุตฺต.) สุขํ วโจ เอตสฺมิ อนุกูลคาหิมฺหิ อาทรคารวาติ ปุคฺคเลติ สุวโจฯ เตนาห ‘‘สุเขน วตฺตพฺโพ’’ติอาทิ. (ตฏฺฏีกา) คำว่า สุวโจ ผู้ว่าง่าย หมายความว่า ความว่ากล่าวได้โดยง่าย มีอยู่ในบุคคลนี้ ผู้มีปกติรับความช่วยเหลือ มีความเคารพเอื้อเฟื้อ เพราะเหตุนั้น บุคคลนี้ ชื่อว่า สุวโจ.

[๑๓๑] [กถำ รามณิยกตฺถิ? สกตฺเถ กนฺถา เณน สิทฺธำ, (โมค. ๔-๕๘)]

ความเป็น และ การกระทำ ของบุคคลนั้น จบแล้ว

ปริมาณราสิ

ปริมาณราสิ

กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายว่า เครื่องนับ

๔๕๕. ตมสฺส ปริมาณํ ณิโก จ[๑๓๒] ฯ

๔๕๕. ตมสฺส ปริมาณํ ณิโก จ.

ตํ อสฺส ปริมาณนฺติ อตฺเถ ปฐมนฺตา ณิโก โหติ โก จฯ ปริมียเต อเนนาติ ปริมาณํฯ

ลง ณิก ปัจจัย และ ก ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ ในความหมายว่า สิ่งนั้น เป็นปริมาณ ของสิ่งนั้น.

ลง ณิก ปัจจัย และ ก ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ ลงปฐมาวิภัตติ ในความหมายว่า สิ่งนั้น เป็นปริมาณ ของสิ่งนั้น.

โทโณ ปริมาณมสฺสาติ โทณิโกฯ เอวํ ขาริโก, กุมฺภิโก, อสีติวสฺสานิ ปริมาณมสฺสาติ อาสีติโก, วโย ฯ เอวํ นาวุติโก, อุปฑฺฒกาโย ปริมาณมสฺสาติ อุปฑฺฒกายิกํ, พิมฺโพหนํ, ทฺเว ปริมาณมสฺสาติ ทุกํฯ เอวํ ติกํ, จตุกฺกํ, ปญฺจกํ, ฉกฺกํ, ทฺวิตฺตํฯ ทสกํ, สตกํฯ

คำว่า **ปริมาณ** คือ ปริมาณเป็นเครื่องนับ.

ปริมาณ ๑ ทะนาน ของวัตถุนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า **โทณิโก** มีปริมาณ ๑ ทะนาน. **ขาริโก** มีปริมาณ ๑ ขาริกะ, **กุมฺภิโก** มีปริมาณ๑ กุมภะ.

ปริมาณ ๘๐ ปี ของวัยนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น วัยนั้น ชื่อว่า **อาสีติโก** มีปริมาณ๘๐ ปี, **นาวุติโก** วัยมีปริมาณ ๙๐ ปี, ปริมาณกึ่งหนึ่งแห่งกาย ของหมอนนั้น เพราะเหตุนั้น หมอนนั้น ชื่อว่า **อุปฑฺฒกายิกํ** มีกายกึ่งหนึ่ง.

ปริมาณ ๒ ของสิ่งนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า **ทุกํ** มีปริมาณ ๒, **ติกํ** มีปริมาณ ๓, **จตุกฺกํ** มีปริมาณ ๔, **ปญฺจกํ** มีปริมาณ ๕, **ฉกฺกํ** มีปริมาณ ๖, (รูปนี้ซ้อน ก), **ทสกํ** มีปริมาณ ๑๐, **สตกํ** มีปริมาณ ๑๐๐.[๑๓๓]

---

[๑๓๒] [ก. ๓๕๑; รู. ๓๗๔; นี. ๗๖๔; จิ. ๔.๑.๖๒; ปา. ๕.๑.๕๗, ๕๘]

[๑๓๓] แปลตามศัพท์ว่า (ธรรม) มีปริมาณ ๒, แปลง่ายๆว่า (ธรรม) ๒ อย่าง. คำนี้พบบ่อยมากในคัมภีร์ทั้งหลาย เช่น กุสลติกะ ธรรมมีปริมาณ ๓ อันมีกุศลเป็นบทแรก แปลง่ายๆ ว่า ธรรม ๓ อย่างมีกุศลเป็นประเภทที่ ๑, เวทนาติกะ ธรรมมีเวทนา ๓ เป็นปริมาณ แปลง่ายๆว่า ธรรมที่มีเวทนา ๓ อย่าง

๔๕๖. ยเตเตหิ ตฺตโก[๑๓๔]

ตมสฺส ปริมาณนฺติ อตฺเถ ย, ต, เอตสทฺเทหิ สทิสทฺวิภูโต ตฺตโก โหติฯ

ยํ ปริมาณมสฺสาติ ยตฺตกํฯ เอวํ ตตฺตกํฯ

๔๕๖. ยเตเตหิ ตฺตโก.

ลง ตฺตก ปัจจัย ท้าย ย, ต, เอต ศัพท์ ในอรรถว่า สิ่งนั้น เป็นปริมาณของสิ่งนั้น.

ลง ตฺตก ปัจจัย ซึ่งมีอักษร (คือ ตฺ) สองตัวที่เหมือนกัน ท้าย ย, ต, เอต ศัพท์ ในอรรถว่า สิ่งนั้น เป็นปริมาณของสิ่งนั้น.

ปริมาณใด ของสิ่งนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า **ยตฺตกํ** มีปริมาณเท่าใด. **ตตฺตกํ** มีปริมาณนั้น ก็เหมือนกัน.

๔๕๗. เอตสฺเสฏ ตฺตเก[๑๓๕] ฯ

ตฺตเก ปเร เอตสทฺทสฺส เอฏ โหติฯ

เอตํ ปริมาณมสฺสาติ เอตฺตกํ, ยาว ปริมาณมสฺสาติ ยาวตฺตกํฯ เอวํ ตาวตฺตกํ, เอตาวตฺตกํฯ ‘ยเตเตหี’ติ วจเนน ยาว, ตาว, เอตาวาปิ คยฺหนฺติฯ

๔๕๗. เอตสฺเสฏ ตฺตเก.

ในเพราะ ตฺตก ปัจจัยอันเป็นเบื้องหลัง แปลง เอต เป็น เอ.

ในเพราะ ตฺตก ปัจจัยอันเป็นเบื้องหลัง แปลง เอต เป็น เอ.

ปริมาณนี้ ของสิ่งนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า **เอตฺตกํ** มีปริมาณนี้

ปริมาณเพียงใด ของสิ่งนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า **ยาวตฺตกํ** มีปริมาณเพียงใด. **ตาวตฺตกํ** มีปริมาณเพียงนั้น, **เอตาวตฺตกํ** มีปริมาณเพียงใด ก็เหมือนกัน.

ด้วยคำว่า “**ยเตเตหิ** ท้าย ย, ต และ เอต ศัพท์” รวมเอา ยาว, ตาว, เอตาว เข้าสูตรนี้ด้วย.

๔๕๘. สพฺพา จ ฏาวนฺตุ[๑๓๖]ฯ

ตมสฺส ปริมาณนฺติ อตฺเถ ย, เต’เตหิ จ สพฺพโต จ ฏาวนฺตุ โหติ, เอตสฺส ทฺวิตฺตํฯ

๔๕๘. สพฺพา จ ฏาวนฺตุ.

ลง อาวนฺตุ ปัจจัย ท้าย ย, ต, เอตศัพท์ และ สพฺพ ศัพท์ ในความหมายว่า สิ่งนั้น เป็นปริมาณของสิ่งนั้น.

---

๑๓๔ [ก. ๓๙๑; รู. ๔๒๓; นี. ๘๓๐; ปา. ๕.๑.๒๒, ๒๓]

๑๓๕ [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๙]

๑๓๖ [ก. ๓๙๑; รู. ๔๒๓; นี. ๘๓๐; จำ. ๔.๒.๔๓; ปา. ๕.๒.๓๙; ‘สพฺพา จจวนฺตุ’ (พหูสุ)]

สพฺพํ ปริมาณํ อสฺสาติ สพฺพาวนฺตํ, สพฺพาวา, อตฺโถ, สพฺพาวนฺโต, สพฺพาวนฺตา, อตฺถา, สพฺพาวติ, อตฺเถ, สพฺพาวนฺเตสุ, อตฺเถสุ, อิตฺถิยํ สพฺพาวตี, สพฺพาวนฺตี, ปริสาฯ เอวํ ยาวา, ยาวนฺตา, ยาวนฺโต, ตาวา, ตาวนฺตา, ตาวนฺโต, เอตฺตาวา, เอตฺตาวนฺตา, เอตฺตาวนฺโต อิจฺจาทิฯ

กฺวจิ มหาวุตฺตินา เอกสฺส ต-การสฺส โลโป, ยาวตโก กาโย, ตาวตโก พฺยาโม[๑๓๗], ยาวติกา ยานสฺส ภูมิฯ

ลง **อาวนฺตุ** ปัจจัย ท้าย ย, ต, เอตศัพท์ และ สพฺพ ศัพท์ ในความหมายว่า สิ่งนั้น เป็นปริมาณของสิ่งนั้น, สำหรับ **เอต** มีการซ้อน (ตฺ).

ทั้งหมด เป็นปริมาณ ของเนื้อความนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น เนื้อความนั้น ชื่อว่า **สพฺพาวนฺตํ, สพฺพาวา (อตฺโถ)** เนื้อความมีปริมาณทั้งหมด **(ปฐมา.เอก.), สพฺพาวนฺตา อตฺถา** เนื้อความมีปริมาณทั้งหมดท. (ปฐมา.พหุ.) ฯลฯ **สพฺพาวติ, อตฺเถ** (สัตต.เอก.), **สพฺพาวนฺเตสุ, อตฺเถสุ** (สัตตมี.พหุ.),

อิตถีลิงค์เป็น **สพฺพาวตี, สพฺพาวนฺตี, ปริสา** บริษัทมีปริมาณทั้งหมด. **ยาวา, ยาวนฺตา, ยาวนฺโต** เนื้อความมีปริมาณใด, **ตาวา, ตาวนฺตา, ตาวนฺโต** เนื้อความมีปริมาณนั้น, **เอตฺตาวา, เอตฺตาวนฺตา, เอตฺตาวนฺโต** เนื้อความมีปริมาณนี้ เป็นต้นก็มีวิเคราะห์เหมือน สพฺพาวนฺตํ.

ในบางตัวอย่าง ลบ ต-อักษร ออกเสียหนึ่งตัวได้ ด้วยมหาสูตร เช่น

ยาวตโก กาโย กายมีปริมาณเท่าใด, **ตาวตโก พฺยาโม** หนึ่งวามีปริมาณเท่านั้น[๑๓๘], **ยาวติกา ยานสฺส ภูมิ** พื้นที่แห่งยาน (พาหนะ) จะเข้าไปถึงได้มีปริมาณเท่าใด.

๔๕๕. กิมฺหา รติ รีว รีวตก ริตฺตกา[๑๓๙] ฯ

ตํ อสฺส ปริมาณนฺติ อตฺเถ กิสทฺทโต เอเต จตฺตาโร ปจฺจยา ภวนฺติฯ

๔๕๕. กิมฺหา รติ รีว รีวตก ริตฺตกา.

*ลง **รติ รีวิ รีวตก และ ริตฺตก** ปัจจัย ท้าย กิ ศัพท์ ในความหมายว่า สิ่งนั้นเป็นปริมาณของสิ่งนั้น.*

ลงปัจจัย ๔ ตัวนั้น ท้าย **กิ** ศัพท์ แทนความหมายว่า สิ่งนั้นเป็นปริมาณของสิ่งนั้น.

---

[๑๓๗] [ที. นิ. ๓.๒๐๐]

[๑๓๘] [ที. นิ. ๓.๒๐๐]

[๑๓๙] [ก. ๓๙๑; รู. ๔๒๓; นี. ๘๓๐; จำ. ๔.๒.๔๕; ปา. ๕.๒.๔๑]

๕๐๐. รานุพนฺเธนฺตสราทิสฺส[๑๔๐]ฯ

รานุพนฺเธ ปจฺจเย ปเร ปทนฺตสราทิสฺส โลโป โหติฯ อาทิสทฺเทน ปทนฺตพฺยญฺชนํ คยฺหติ, สุตฺตวิภตฺเตน รีวนฺตุ, ริตฺตาวนฺตุปจฺจยา จ โหนฺติฯ

กึ ปริมาณมสฺสาติ กติฯ ปญฺจกฺขนฺธา กติ กุสลา, กติ อกุสลา[๑๔๑], กติวสฺโสสิ ตฺวํ ภิกฺขุ, เอกวสฺโส อหํ ภควา[๑๔๒], กึ ปริมาณํ อสฺสาติ กีวํ, กิ๋ว ทูโร อิโต คาโมฯ เอวํ กีวตกํ, กิตฺตกํฯ

รีวนฺตุมฺหิ – กีวนฺโต โหนฺตุ ยาจกา[๑๔๓]ติฯ

ริตฺตาวนฺตุมฺหิ – กิตฺตาวตา ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺติ[๑๔๔], กิตฺตาวตา นุ โข ภนฺเต รูปนฺติ วุจฺจติ, กิตฺตาวตา นุ โข ภนฺเต มาโรติ วุจฺจติ [๑๔๕]ฯ

ปุพฺพสุตฺเตน ฏฺาวนฺตุมฺหิ – เอตฺตาวตา ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺติ, เอตฺตาวตา รูปนฺติ วุจฺจติ, เอตฺตาวตา มาโรติ วุจฺจติฯ

๕๐๐. รานุพนฺเธนฺตสราทิสฺส.

เพราะปัจจัยที่มีรอนุพันธ์ ลบสระอันเป็นที่สุดของบทเป็นต้น.

เพราะปัจจัยที่มีรอนุพันธ์เป็นเบื้องหลัง ลบสระต้นอันเป็นที่สุดของบท. ด้วย**อาทิ**ศัพท์ ถือเอาพยัญชนะต้นบทด้วย. ด้วยการแบ่งสูตร ลง **รีวนฺตุ** ปัจจัย และ**ริตฺตาวนฺตุ** ปัจจัยได้ด้วย.

กติ มีวิเคราะห์ว่า ปริมาณเท่าไร ของสิ่งนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า **กติ** มีปริมาณเท่าไร.

ปญฺจกฺขนฺธา กติ กุสลา, กติ อกุสลา. ขันธ์ ๕ ที่เป็นกุศล มีปริมาณเท่าไร, ที่เป็นอกุศล มีปริมาณเท่าไร.

กติวสฺโสสิ ตฺวํ ภิกฺขุ. ดูก่อนภิกษุ ท่านมีพรรษา (อายุโดยการอุปสมบท) ปริมาณเท่าไร.

เอกวสฺโส อหํ ภควา. ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ มีพรรษาปริมาณ ๑เดียว.

กีวํ มีวิเคราะห์ว่า *กึ ปริมาณํ อสฺสาติ กีวํ* ปริมาณเท่าไร ของสิ่งนั้น เพราะเหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า **กีวํ** มีปริมาณเท่าไร.

กิ๋ว ทูโร อิโต คาโม หมู่บ้านไกลจากที่นี้ มีปริมาณเท่าไร.

กีวตกํ, กิตฺตกํ มีวิเคราะห์เหมือนกันกับ กิ๋ว

ใน **รีวนฺตุ** ปัจจัย –

กีวนฺโต โหนฺตุ ยาจกาติ. บุคคลผู้ขอ มีปริมาณเท่าใด.

---

[๑๔๐] [ก. ๕๓๙; รู. ๕๕๘; นี. ๑๑๒๔]

[๑๔๑] [วิภ. ๑๕๑]

[๑๔๒] [มหาว. ๗๘]

[๑๔๓] [ชา. ๒.๒๐.๑๐๓]

[๑๔๔] [สำ. นิ. ๓.๘๒]

[๑๔๕] [สำ. นิ. ๓.๑๖๑]

ใน **ริตฺตาวนฺตุ** ปัจจัย –

กิตฺตาวตา ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺติ. บัญญัติคือขันธ์แห่งขันธ์ทั้งหลาย มีปริมาณเท่าไร.

กิตฺตาวตา นุ โข ภนฺเต รูปนฺติ วุจฺจติ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ สิ่งที่เรียกว่า รูป มีปริมาณเท่าไรกันหนอ?.

กิตฺตาวตา นุ โข ภนฺเต มาโรติ วุจฺจติ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ สิ่งที่เรียกว่า มาร มีปริมาณเท่าไรกันหนอ?.

ใน **อาวนฺตุ ปัจจัย** ที่แสดงไว้ด้วยสูตรก่อน

เอตฺตาวตา ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺติ, บัญญัติคือขันธ์แห่งขันธ์ทั้งหลาย มีปริมาณเท่าไร.

เอตฺตาวตา มาโรติ วุจฺจติ. สิ่งที่เรียกว่า รูป มีปริมาณเท่าไรกันหนอ?.

เอตฺตาวตา รูปนฺติ วุจฺจติ. สิ่งที่เรียกว่า มาร มีปริมาณเท่าไรกันหนอ?.

๕๐๑. มาเน มตฺโต[๑๔๖] **ฯ**

มียเต เอเตนาติ มานํ, ตํ อุมฺมานํ, ปริมาณนฺติ ทุวิธํ, อุทฺธํ มานํ อุมฺมานํ, ตทญฺญํ มานํ ปริมาณํ, อิมสฺมิ สุตฺเต ปน สามญฺญวจนตฺตา ทุวิธมฺปิ ลพฺภติ, ทุวิเธ มาเน ปวตฺตา หตฺถาทิสทฺทมฺหา ตมสฺส ปริมาณนฺติ อตฺเถ มตฺตปจฺจโย โหติฯ

หตฺโถ ปริมาณํ อสฺสาติ หตฺถมตฺตํ, ทฺเว หตฺถา ปริมาณํ อสฺสาติ ทฺวิหตฺถมตฺตํ, ทฺเว องฺคุลิโย ปริมาณมสฺสาติ ทฺวงฺคุลมตฺตนฺติฯ เอวํ จตุรงฺคุลมตฺตํ, วิทตฺถิมตฺตํ, โยชนมตฺตํ, ตีณิ โยชนานิ ปริมาณมสฺสาติ ติโยชนมตฺตํ, นาฬิมตฺตํ, ปตฺถมตฺตํ, โทณมตฺตํ, ปลํ วุจฺจติ อุมฺมานสงฺขาโต ปาติวิเสโส, ปลํ ปริมาณมสฺสาติ ปลมตฺตํ, ปญฺจมตฺตํ, ปญฺจมตฺเตหิ ภิกฺขุสเตหิ

๕๐๑. มาเน มตฺโต.

ลง มตฺต ปัจจัย ในความหมายว่า สิ่งนั้นเป็นเครื่องนับปริมาณของสิ่งนั้น.

สิ่งที่ใช้เป็นเครื่องกำหนดนับ ชื่อว่า **มาน**, เครื่องนับปริมาณ มี ๒ อย่าง คือ **อุมฺมาน** เครื่องชั่ง และ **ปริมาณ** เครื่องตวง และเครื่องวัด, การยกขึ้นสูง (ยกขึ้นตาชั่ง) ชื่อว่า **อุมฺมาน**, ปริมาณ เป็นเครื่องนับปริมาณนับที่ต่างจากเครื่องชั่งนั้น (เครื่องตวงและเครื่องวัดเป็นต้น). แต่ในสูตรนี้ ใช้ได้ทั้งสอง เพราะเป็นการกล่าวโดยทั่วไป (ไม่แยกแยะ), ลง **มตฺต** ปัจจัยในความหมายว่า เป็นปริมาณของสิ่งนั้น ท้ายนามศัพท์มี **หตฺถ** ศอก เป็นต้น ซึ่งเป็นไปในเครื่องนับทั้งสองนั้น.

---

[๑๔๖] [ก. ๓๒๘; รู. ๓๕๒; นี. ๗๐๘; จ. ๔.๒.๓๘; ปา. ๕.๒.๓๗]

สทฺธิ๎[๑๔๗], ติ๎สมตฺตํ, สฏฺฐิมตฺตํ, สตมตฺตํ, สหสฺสมตฺตํ, โกฏิมตฺตํ, กุมฺภมตฺตํ, จาฏิมตฺตํ, หตฺถิมตฺตํ, ปพฺพตมตฺตํ อิจฺจาทิฯ

‘มตฺตา’ติ วา ปริมาณวาจิสทฺทนฺตรํ, หตฺโถ มตฺตา เอตสฺสาติ หตฺถมตฺตํฯ เอวํ ทฺวิหตฺถมตฺตํ, อิจฺจาทินา สมาโสปิ ยุชฺชติฯ อเภทูปจาเรน ปน หตฺถปริมาณํ หตฺโถติ กตฺวา ‘‘ทฺวิหตฺถํ วตฺถุ, โทโณ วีหิ, โทโณ มาโส’’ติ สิชฺฌติฯ

ปริมาณ ๑ ศอก ของวัตถุนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า **หตฺถมตฺตํ** มีปริมาณ (กล่าวคือความยาวเป็นต้น) ๑ ศอก. ปริมาณ ๒ ศอก ของวัตถุนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า **ทฺวิหตฺถมตฺตํ** มีปริมาณ ๒ ศอก, ปริมาณ ๒ อังคุลิ (นิ้ว) ของวัตถุนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า **ทฺวงฺคุลมตฺตํ** มีปริมาณ ๒ อังคุลิ. **จตุรงฺคุลมตฺตํ** วัตถุมีปริมาณ ๔ อังคุลิ, **วิทตฺถิมตฺตํ** วัตถุมีปริมาณ ๑ คืบ, **โยชนมตฺตํ** วัตถุมีปริมาณ ๑ โยชน์ ก็เหมือนกัน.

ปริมาณ ๓ โยชน์ ของวัตถุนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า **ติโยชนมตฺตํ** มีปริมาณ ๓ โยชน์. **นาฬิมตฺตํ** มีปริมาณ ๑ นาฬิ, **ปตฺถมตฺตํ** มีปริมาณ ๑ ปัตถะ, **โทณมตฺตํ** มีปริมาณ ๑ โทณะ,

ถาดชนิดหนึ่ง ที่หมายถึงเครื่องชั่ง ชื่อว่า **ปล** ปละ. ปริมาณ ๑ ปละ ของ วัตถุนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า **ปลมตฺตํ** มีปริมาณ ๑ ปละ (๑ ตำลึง).

ปญฺจมตฺตํ มีปริมาณ ๕ เช่นตัวอย่างว่า *ปญฺจมตฺเตหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธิ๎* พร้อมด้วยร้อยแห่งภิกษุมีปริมาณ ๕, **ติ๎สมตฺตํ** มีปริมาณ ๓๐, **สฏฺฐิมตฺตํ** มีปริมาณ ๖๐, **สตมตฺตํ** มีปริมาณ ๑๐๐, **สหสฺสมตฺตํ** มีปริมาณ ๑,๐๐๐, **โกฏิมตฺตํ** มีปริมาณ ๑ โกฏิ, **กุมฺภมตฺตํ** มีปริมาณ ๑ หม้อ, **จาฏิมตฺตํ** มีปริมาณ ๑ ตุ่ม, **หตฺถิมตฺตํ** มีปริมาณแห่ง (เท่ากับ) ช้าง ๑ เชือก, **ปพฺพตมตฺตํ** มีปริมาณแห่งภูเขา ก็เหมือนกัน.

อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์ว่า **มตฺตา** เป็นศัพท์ชนิดหนึ่ง ซึ่งกล่าวความหมายว่า ปริมาณ.

ปริมาณหนึ่งศอก ของวัตถุนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า **หตฺถมตฺตํ** มีปริมาณหนึ่งศอก. **ทฺ**

[๑๔๗] [ปารา. ๑]

วิหตฺถมตฺตํ มีปริมาณ ๒ ศอก. แม้ตัวอย่างเหล่านี้ที่ว่ามานี้ ก็จัดเป็นสมาสได้.

แต่ตัวอย่างแบบนี้ก็มีใช้ : **ทฺวิหตฺถํ วตฺถํ** ผ้าสองศอก, **โทโณ วีหิ** ข้าวเปลือกสองโทณะ, **โทโณ มาโส** ถั่ว ๑ โทณะ เพราะวิเคราะห์ว่า *หตฺถปริมาณํ หตฺโถ* ปริมาณ ๑ ศอก ชื่อว่า **หตฺโถ**. ตังอย่างนี้ถือว่าเป็นคำพูดประเภทอเภทูปจาระ กล่าวคือ กล่าวสิ่งต่างกันให้ไม่ต่าง[๑๔๘].

๕๐๒. ตคฺโฆ จุทฺธํ[๑๔๙] ฯ

อุทฺธมาเน ปวตฺตา สทฺทา ตมสฺส ปริมาณนฺติ อตฺเถ ตคฺฆปจฺจโย โหติ มตฺโต จฯ

ชณฺณุ ปริมาณมสฺสาติ ชณฺณุตคฺฆํ, ชณฺณุมตฺตํ.

๕๐๒. ตคฺโฆ จุทฺธํ.

ลง ตฺคฆ ปัจจัย และ มตฺต ปัจจัย แทนความหมายว่า มาตราวัดส่วนสูง

ลง ตฺคฆ ปัจจัย และ มตฺต ปัจจัย ในอรรถว่า สิ่งนั้น เป็นปริมาณของสิ่งนั้น ท้ายนามศัพท์อันเป็นไปในความหมายว่า เป็นมาตราวัดส่วนสูง.

เข่า เป็นปริมาณ ของสิ่งนั้น เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า **ชณฺณุตคฺฆํ, ชณฺณุมตฺตํ** วัตถุมีปริมาณแห่ง(สูงเท่า)เข่า.

๕๐๓. โณ จ ปุริสา[๑๕๐] ฯ

อุทฺธมาเน ปวตฺตา ปุริสมฺหา โณ จ โหติ ตคฺโฆ จ มตฺโต จฯ

จตุหตฺโถ ปุริโส ปริมาณมสฺสาติ โปริสํ, ติโปริสํ, สตโปริสํ, คมฺภีรํฯ เอวํ ปุริสตคฺฆํ, ปุริสมตฺตํ, อุทฺธํ ปสาริตหตฺเถน สทฺธิ์ ปญฺจหตฺถํ ปุริสปมาณํ โปริสนฺติ วทนฺติ, ‘‘เอกูนตีโส วยสา’’ติ[๑๕๑] เอตฺถ เอกูน

๕๐๓. โณ จ ปุริสา.

ลง ณ ปัจจัย ตคฺฆ ปัจจัย และ มตฺต ปัจจัย ท้ายปุริสศัพท์ แทนความหมายว่า ส่วนสูง.

ลง ณ ปัจจัย ตคฺฆ ปัจจัย และ มตฺต ปัจจัย ท้ายปุริสศัพท์อันเป็นไปในความหมายว่า มาตราวัดส่วนสูง.

---

[๑๔๘] หมายความว่า คำว่า หตฺถ ศอก และ ปริมาณ ปริมาณ ต่างกันเพราะอันหนึ่งเป็นปริมาณ อีกอันหนึ่งมาตราวัด แต่เอาคำว่า ศอก มาเรียกเป็นปริมาณว่า ศอก เท่ากับเอาคำว่า หตฺถ นั่นเอง มาเป็นปริมาณ. จะให้ถูกต้องพูดว่า ทฺวิ หตฺถํ ปริมาณ์ เอตสฺสาติ ทฺวิหตฺถปมาณ์

[๑๔๙] [ก. ๓๒๘; รู. ๓๕๒; นี. ๗๐๘; จ. ๔.๒.๓๙; ปา. ๕.๒.๓๗]

[๑๕๐] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จ. ๔.๒.๔๐ ...เป.... ๕.๒.๓๘]

[๑๕๑] [ที. นิ. ๒.๒๑๔ (เอกูนติ์โส)]

ตีส วสฺสานิ อายุปริมาณ์ อสฺสาติ เอกูนตีโสฯ เอวํ วีโส, ตีโส, จตฺตาลีโส, ปญฺญาโส, สหสฺโส พฺรหฺมา, ทฺวิสหสฺโส พฺรหฺมา, ทสสหสฺโส พฺรหฺมาฯ เอตฺถ จ ‘‘สหสฺสปริมาณ์ จกฺกวาฬ์ อสฺสาติ สหสฺโส’’-อิจฺจาทินา ณปจฺจเยน สิชฺฌติฯ

บุรุษ (สูง) ๔ ศอก เป็นปริมาณ ของความลึกนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ความลึกนั้น ชื่อว่า **โปริสํ** มีปริมาณแห่ง(เท่ากับ)บุรุษสูง ๔ ศอก.

ติโปริสํ ความลึกมีปริมาณแห่งบุรุษสูง ๓ ศอก , **สตโปริสํ** ความลึกมีปริมาณแห่งบุรุษสูง ๑๐๐ ศอก ก็เหมือนกัน

ปุริสตคฺฆ์, ปุริสมตฺต์ ซึ่งลง ตคฺฆ และ มตฺต ปัจจัย ก็เหมือนกัน,

บางอาจารย์อธิบายว่า คำว่า **โปริสํ** คือ ประมาณแห่งบุรุษสูง ๕ ศอก กับ ศอกที่เหยียดขึ้น (โปริส สูงเท่ากับ ตัวของบุรุษ ๔ ศอก บวกกับอีกหนึ่งศอกที่ชูขึ้น ดังนั้น รวมเป็น ๕ ศอก)

ในตัวอย่างว่า “**เอกูนตีโส วยสา** มี ๒๙ โดยวัย” นี้[๑๕๒] มีวิเคราะห์ว่า *เอกูนตีส วสฺสานิ อายุปริมาณ์ อสฺสาติ เอกูนตีโส* ปี ๒๙ เป็นปริมาณแห่งอายุ ของบุคคลนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคล นั้น ชื่อว่า **เอกูนตีโส** มีปริมาณอายุ ๒๙, **วีโส** มีปริมาณอายุ ๒๐, **ตีโส** มีปริมาณอายุ ๓๐, **จตฺตาลีโส** มีปริมาณ อายุ ๔๐, **ปญฺญาโส** มีปริมาณอายุ ๕๐, **สหสฺโส พฺรหฺมา** พรหมมีปริมาณ ๑,๐๐๐, **ทฺวิสหสฺโส พฺรหฺมา** พรหมมีปริมาณ ๒,๐๐๐, **ทสสหสฺโส พฺรหฺมา** พรหมมีปริมาณ ๑๐,๐๐๐ ก็เช่นเดียวกัน.

ในตัวอย่างนี้ ย่อมสำเร็จรูปโดยลง ณ ปัจจัย โดยนัยเหมือนวิเคราะห์เป็นต้นว่า *สหสฺสปริมาณ์ จกฺกวาฬ์ อสฺสาติ สหสฺโส* จักรวาฬมีปริมาณ ๑,๐๐๐ ของวัตถุนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า **สหสฺโส มี**จักรวาฬปริมาณ ๑,๐๐๐.

---

[๑๕๒] ในพระบาฬีทีฆนิกาย มหาปรินิพพานสูตร (๑๐/๒๖๑) มีข้อความว่า **เอกูนสีตึ** วยสา สุภทฺท, ยํ ปพฺพชึ กิกุสลานุเอสึ;วสฺสานิ ปญฺญาส สมาธิกานิ,ยโต อหำ ปพฺพชิโต สุภทฺท สุภัททะ เราบวชขณะ**อายุ ๒๙ ปี** แสวงหาว่าอะไร คือกุศล เราบวชมาได้ ๕๐ ปีกว่า ยังไม่มีแม้สมณะที่ ๑ ภายนอกธรรมวินัยนี้ ผู้อาจแสดงธรรมเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้.

ปริมาณราสิ นิฏฺฐิโตฯ

สงฺขฺยาราสิ

ปริมาณราสิ นิฏฺฐิโตฯ

สังขยาราสิ

กลุ่มปัจจัยใช้แทนจำนวนนับ[๑๕๓]

๕๐๔. เอกา กากฺยสหาเย[๑๕๔] ฯ

อสหายตฺเถ เอกมฺหา ก, อากี โหนฺติ วาฯ

อสหาโย เอโก, เอกโก, เอกากี, เอโก วาฯ อิตฺถิยํ เอกิกา, เอกากินี, เอกา วา, ‘อธาตุสฺส เก’ติ สุตฺเตน อิตฺถิยํ กมฺหิ ปเร อสฺส อิตฺตํฯ

๕๐๔. เอกา กากฺยสหาเย.

ลง ก ปัจจัย และ อากี ปัจจัย ท้าย เอก ศัพท์ ในความหมายว่า อสหาย (ไม่มีเพื่อน) ได้บ้าง.

ลง ก ปัจจัย และ อากี ปัจจัย ท้าย เอก ศัพท์ ในความหมายว่า อสหาย (ไม่มีเพื่อน) ได้บ้าง.

อสหาย ศัพท์ ความหมายคือ เอโก ผู้เดียว, สำเร็จรูปเป็น เอกโก, เอกากี ผู้เดียว เป็นรูปว่า เอโก ก็มีบ้าง.

ในอิตถีลิงค์มีรูปเป็น เอกิกา, เอกากินี เป็น เอกา ก็มีบ้าง. รูปว่า **เอกิกา** ในอิตถิลิงค์ นี้ แปลง อ เป็น อิ ได้ เนื่องจากมี ก ปัจจัยข้างหลัง ด้วยสูตรว่า “อธาตุสฺส เก [๑๕๕]= เพราะก ที่ไม่ใช่ธาตุอยู่เบื้องหลัง แปลง อ เป็น อิ ได้โดยมาก.

๕๐๕. ทฺวิติ จตูหิ ตียตฺถา[๑๕๖] ฯ

๕๐๕. ทฺวิติ จตูหิ ตียตฺถา.

ลง ตีย ปัจจัย และ ตฺถ ปัจจัย ท้าย ทฺวิ, ติ และ จตุ ศัพท์ ในความหมายว่า เป็นที่เต็มแห่งจำนวนนั้น

---

[๑๕๓] คำว่า สงฺขฺยา ในที่นี้ หมายถึง จำนวนนับและ ศัพท์ที่นับเนื่องอยู่กับจำนวนนับด้วย เช่น กติ ที่แปลว่า จำนวนเท่าไร

[๑๕๔] [ก. ๓๙๑; รู. ๔๒๓; นี. ๘๓๕; จ. ๔.๒.๖๗; ปา. ๕.๓.๕๒]

[๑๕๕] สูตรนี้อยู่ในนานตฺตราสิ ข้างหน้า มีข้อความเต็มว่า **๕๖๐. อธาตุสฺส เก สฺยาทิโต เฆสฺสิ** ฯ ‘เฆสฺสี’ติ เฆ+อสฺส+อิ, ฉปทมิทำ สุตฺตตฺถฯ อธาตุสฺส อวยวภูเต กกาเร ปเร ปุพฺพสฺส อการสฺส พหุลำ อิ โหติ กนิสฺสิเต เฆ อสฺยาทิโต ปเร สติฯ แปลง อ ตัวต้นเป็น อิ ในเพราะ ก ที่ไม่ใช่ธาตุ, และเมื่อมี อา ชื่อ ฆ อันอาศัย ก ที่อยู่ต่อจากศัพท์ที่ไม่ใช่คำนาม เป็นเบื้องหลัง. คำแปลของสูตรนี้มีเท่านี้ก่อน ความโดยละเอียดจะมาข้างหน้า.

[๑๕๖] [ก. ๓๘๕; รู. ๔๐๙; นี. ๘๑๗; ติสตฺถา?]

เตหิ ตสฺส ปูรณนฺติ อตฺเถ ตีโย จ ตฺโถ จ โหนฺติ.

ลง ตีย ปัจจัย และ ตฺถ ปัจจัย ท้าย ทฺวิ, ติ และ จตุ ศัพท์เหล่านั้น ในความหมายว่า เป็นที่เต็มแห่งจำนวนนั้น.[๑๕๗]

๕๐๖. ทฺวิตีนำ ทุตา ตีเย[๑๕๘] ฯ

๕๐๖. ทฺวิตีนำ ทุตา ตีเย.

ในเพราะ ตีย ปัจจัย แปลง ทฺวิ, และ ติศัพท์ เป็น ทุ และ ต ตามลำดับ.

ตีเย ปเร ทฺวิ, ติสทฺทานำ ทุ, ตาเทสา โหนฺติฯ

ทฺวินฺนำ ปูรโณ ทุตีโย ที่เต็มแห่งจำนวน ๒ ชื่อว่า **ทุตีโย**[๑๕๙], *ทฺวินฺนำ ปูรณี ทุตียา* ที่เต็มแห่งจำนวน ๒ ชื่อว่า **ปูรณี** (อิตถีลิงค์), *ทฺวินฺนำ ปูรณำ ทุตียำ* เต็มแห่งจำนวน ๒ ชื่อว่า **ปูรณำ** (นปุงสกลิงค์). **ตตีโย, ตตียา, ตตียำ** ก็เหมือนกับ ทุตีโย เป็นต้น.

ทฺวินฺนำ ปูรโณ ทุตีโย[๑๖๐], ทฺวินฺนำ ปูรณี ทุตียา, ทฺวินฺนำ ปูรณำ ทุตียำฯ เอวำ ตตีโย, ตตียา, ตตียำฯ จตุนฺนำ ปูรโณ จตุตฺโถ, จตุตฺถี, จตุตฺถำฯ

จตุนฺนำ ปูรโณ จตุตฺโถ, ที่เต็มแห่งจำนวน ๔ ชื่อว่า **จตุตฺโถ**, (อิตถีลิงค์) **จตุตฺถี**, (นปุงสกลิงค์) **จตุตฺถำ**.

๕๐๗. ม ปญฺจาทิกติหิ[๑๖๑] ฯ

๕๐๗. ม ปญฺจาทิกติหิ.

---

[๑๕๗] ที่เต็มแห่งจำนวน นี้แปลตามความหมายของศัพท์ ความหมายที่แท้จริง ได้แก่ ลำดับที่ เช่น ทุติโย ที่๒, ตติโย ที่ ๓ เป็นต้น.

[๑๕๘] [ก. ๓๘๖, ๔๑๐; นี. ๘๑๘; ติเย?]

[๑๕๙] เหตุไรจึงเป็น ตีโย ปัจจัย น่าพิศวงอยู่ เพราะในคัมภีร์อื่นๆ เป็น ติย ทั้งหมด ดังนี้ กัจจายนะเป็น ๓๘๖, ๔๑๐. ติเย ทุตาปิ จฯ , สัททนีติ ๘๑๘ เป็น ติเย ทุตา แม้รูปศัพท์ในพระไตรปิฎกฉบับฉัฏฐสังคีติปัจจุบันเป็น ทุติโย ทั้งหมด แม้ ตตีโย ก็เป็น ตติโย. ในที่นี้กล่าวตามปาฐะของคัมภีร์นี้ เพราะไม่ทราบว่า เหตุไรท่านจึงใช้รูปนี้. แม้ในโมคคัลลานไวยากรณ์ ไม่พบสูตรนี้แต่ท่านกล่าวถึงการสำเร็รูปเป็น ทุติย ว่ามีได้โดยนิปาตนะว่า ทุติยสฺส ในสูตรว่า “ทุติยสฺส สห ทิยฑฺฒเทิวฑฺฒ ๓/๑๐๖), ส่วนตติย และ จตุตฺถ โดยศัพท์ว่า จตุตฺถตติยำ ในสูตรว่า “จตุตฺถตติยานมฑฺฒฑฺฒเติย (๓/๑๐๕). (โมคฺ.และปญฺจิกา ๓/๕๔. สูตรว่า ฉา ฏฺฐฏฺฐมา). คิดว่า พระคันถรจนาจารย์คงรจนาสูตรนี้เพิ่มมา.

[๑๖๐] [ฉฏฺฐสัคีติ ปาเฐสุ ทุติโยตฺยาทินา ทิสฺสนฺติ]

[๑๖๑] [ก. ๓๗๓; รู. ๔๐๖; นี. ๘๐๒; จำ. ๔.๒.๕๕; ปา. ๕.๒.๔๕]

ลง ม ปัจจัย ในความหมายว่า เป็นที่เต็มแห่งจำนวนนั้น ท้ายศัพท์สังขยามี ปญฺจ เป็นต้น และ กติศัพท์.

ปญฺจาทีหิ จ กติมฺหา จ ตสฺส ปูรณนฺติ อตฺเถ โม โหติฯ

ลง ม ปัจจัย ในความหมายว่า เป็นที่เต็มแห่งจำนวนนั้น ท้ายศัพท์สังขยามี ปญฺจ เป็นต้น และ กติศัพท์.

ปญฺจโม, ปญฺจมี, ปญฺจมํฯ เอวํ สตฺตม, อฏฺฐม, นวม, ทสม, เอกาทสมาทิฯ

ปญฺจโม, ปญฺจมี, ปญฺจมํ ที่เต็มแห่งจำนวน ๕. สตฺตโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๗ , อฏฺฐโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๘, นวโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๙, ทสโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๑๐ , เอกาทสโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๑๑ เป็นต้น[๑๖๒] ก็เหมือนกัน.

กตินฺนํ ปูรโณ กติโม, กติมี, ติถีฯ

ที่เต็มแห่งจำนวนเท่าไร ชื่อว่า กติโม, กตีมี ได้แก่ ที่เต็มแห่งวันเท่าไร[๑๖๓].

๕๐๘. ตสฺส ปูรเณกาทสาทิโต วา[๑๖๔] ฯ

๕๐๘. ตสฺส ปูรเณกาทสาทิโต วา.

ลง ฏ (อ) ปัจจัย ท้ายศัพท์สังขยามี เอกาทส เป็นต้น ในความหมายว่า เป็นที่เต็มแห่งจำนวนนั้น บ้าง.

ปูรเต อเนนาติ ปูรณํ, เอกาทสาทิโต ตสฺส ปูรณนฺติ อตฺเถ ฏานุพนฺโธ อปจฺจโย โหติ วาฯ

ย่อมถูกทำให้เต็ม ด้วยจำนวนนั้น เพราะเหตุนั้น จำนวนนั้น ชื่อว่า ปูรณ์ เป็นเหตุให้เต็ม. ลง อ ปัจจัยอันมี ฏ อนุพันธ์ ท้ายศัพท์สังขยามี เอกาทส เป็นต้น ในความหมายว่า เป็นที่เต็มแห่งจำนวนนั้น ได้บ้าง.

เอกาทสนฺนํ ปูรโณ เอกาทโส, เอกาทสี, เอกาทสํ, เอกาทสโม วาฯ เอวํ ทฺวาทโส, ทฺวาทสโม, เตรโส, เตรสโม, จุทฺทโส, จุทฺทสโม, ปญฺจทโส,

ที่เต็มแห่งจำนวน ๑๑ ชื่อว่า เอกาทโส, เอกาทสี (อิตถีลิงค์), เอกาทสํ (นปุงสกลิงค์). ทฺวาทโส, ทฺวาทสโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๑๒, เตรโส, เตรสโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๑๓, จุทฺทโส, จุทฺทสโม ที่เต็ม

---

[๑๖๒] คำว่า “เป็นต้น” ย่อรูปในอิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์ไว้

[๑๖๓] วันที่เท่าไร.

[๑๖๔] [ก. ๓๗๔; รู. ๔๑๒; นี. ๘๐๕; จ. ๔.๒.๕๑; ปา. ๕.๒.๔๘]

ปญฺจทสโม, ปนฺนรโส, ปนฺนรสโม, โสฬโส, โสฬสโม, สตฺตรโส, สตฺตรสโม, อฏฺฐารโส, อฏฺฐารสโมฯ

แห่งจำนวน ๑๔, ปญฺจทโส, , ปนฺนรโส, ปนฺนรสโม , ปญฺจทสโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๑๕, โสฬโส, โสฬสโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๑๖, สตฺตรโส, สตฺตรสโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๑๗, อฏฺฐารโส, อฏฺฐารสโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๑๘ ก็เหมือนกัน.

๕๐๙. เฏ สติสฺส ติสฺส [๑๖๕]ฯ

๕๐๙. เฏ สติสฺส ติสฺส.

เพราะ ฏ (อ) ปัจจัย ลบ ติ แห่ง สติ.

เฏ ปเร สติสฺส ติ-การสฺส โลโป โหตีติ วีสติ, ตีสตีนำ ติสฺส โลโปฯ

ในเพราะ ฏ (อ) ปัจจัย ข้างหลัง ลบ ติ แห่ง สติ เพราะเหตุนั้น ลบ ติ แห่งวีสติ และ ตีสติ.

เอกูนวีโส, เอกูนวีสติโม, วีโส, วีสติโม, ตีโส, ตีสติโม, จตฺตาลีโส, จตฺตาลีสโม, ปญฺญาโส, ปญฺญาสโมฯ

เอกูนวีโส, เอกูนวีสติโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๑๙, วีโส, วีสติโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๒๐, ตีโส, ตีสติโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๓๐, จตฺตาลีโส, จตฺตาลีสโม ๔๐, ปญฺญาโส, ปญฺญาสโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๕๐.

สฏฺฐฺยาทิโต ปุริมสุตฺเตน โม, สฏฺฐิโม, สตฺตติโม, อสีติโม, นวุติโมฯ

ลง ม ปัจจัย ท้าย สฏฺฐิ เป็นต้น ด้วยสูตรก่อน สำเร็จรูปเป็น สฏฺฐิโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๖๐, สตฺตติโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๗๐ , อสีติโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๘๐, นวุติโม ที่เต็มแห่งจำนวน ๙๐.

๕๑๐. สตาทีนมิ จ [๑๖๖] ฯ

๕๑๐. สตาทีนมิ จ.

ลง ม ปัจจัย ในความหมายว่า เป็นที่เต็มแห่งจำนวน นั้น ท้ายศัพท์สังขยามี สต เป็นต้น และแปลง สระที่สุด แห่ง สต เป็นต้น เป็น อ.

---

[๑๖๕] [ก. ๓๘๙; รู. ๔๑๓; นี. ๘๒๔]

[๑๖๖] [ก. ๓๗๓; รู. ๔๐๖; นี. ๘๐๒; จำ. ๔.๒.๕๓ ...ปป.... ๕.๒.๕๓]

สตาทิโต ตสฺส ปูรณตฺเถ โม โหติ, สตาทีนํ อนฺตสฺส อิตฺตญฺจ โหติฯ

ลง ม ปัจจัย ในความหมายว่า เป็นที่เต็มแห่งจำนวน นั้น ท้ายศัพท์สังขยามี สต เป็นต้น และแปลง สระที่สุด แห่ง สต เป็นต้น เป็น อ ด้วย.

สตสฺส ปูรโณ สติโม, ทฺวิสติโม, ติสติโม, สหสฺสิโมฯ

ที่เต็มแห่งจำนวน ๑๐๐ ชื่อว่า **สติโม, ทฺวิสติโม** ที่เต็มแห่งจำนวน ๒๐๐ , **ติสติโม ที่**เต็มแห่งจำนวน ๓๐๐, **สหสฺสิโม** ที่เต็มแห่งจำนวน ๑,๐๐๐ ก็เหมือนกัน.

๕๑๑. ฉา ฏฺฐฏฺฐมา[๑๖๗] ฯ

๕๑๑. ฉา ฏฺฐฏฺฐมา.

ลง ฏฺฐ และ ฏฺฐม ปัจจัย ในความหมายว่า ที่เต็มแห่งจำนวนนั้น ท้าย ฉ ศัพท์.

ฉมฺหา ตสฺส ปูรณนฺติ อตฺเถ ฏฺฐ, ฏฺฐมา โหนฺติฯ

ลง ฏฺฐ และ ฏฺฐม ปัจจัย ในความหมายว่า ที่เต็มแห่งจำนวน ท้าย ฉ ศัพท์.

ฉฏฺโฐ, ฉฏฺฐี, ฉฏฺฐึ, ฉฏฺโฐ, ฉฏฺฐมี, ฉฏฺฐมํฯ

ฉฏฺโฐ, ฉฏฺฐี, ฉฏฺฐึ, ฉฏฺโฐ, ฉฏฺฐมี, ฉฏฺฐมํ ที่เต็มแห่งจำนวน ๖.

๕๑๒. สงฺขฺยาย สจฺจุตีสาสทสนฺตายาธิกาสฺมิํ สตสหสฺเส ฏ[๑๖๘]ฯ

๕๑๒. สงฺขฺยาย สจฺจุตีสาสทสนฺตายาธิกาสฺมิ สตสหสฺเส ฏ.

ลง ฏ (อ) ปัจจัย ในความหมายว่า จำนวนเหล่านั้น เป็นส่วนเกิน ในจำนวน ๑๐๐ หรือ ๑,๐๐๐ ท้ายศัพท์สังขยาที่มี สติ, อุติ, อาส, และ ทส เป็นที่สุด.

สติ, อุติ, อีส, อาส, ทสนฺตาหิ สงฺขฺยาหิ เต อธิกา อสฺมิ สตสหสฺเสติ อตฺเถ ฏานุพนฺโธ อปจฺจโย โหติฯ

ลง อ ปัจจัย ที่มี ฏอนุพันธ์ ในความหมายว่า จำนวนเหล่านั้น เป็นส่วนเกิน ในจำนวน ๑๐๐ หรือ

---

[๑๖๗] [ก. ๓๘๔; รู. ๔๐๗; นี. ๘๐๓]

[๑๖๘] [ก. ๓๒๘; รู. ๓๕๒; นี. ๗๐๑; จำ. ๔.๒.๕๐ ...เป.... ๕.๒.๔๕, ๔๖; '...โฑ' (พหูสุ)]

๑,๐๐๐ นี้ ท้ายศัพท์สังขยาที่มี สติ, อุติ, อาส, และ ทส เป็นที่สุด.

เอตฺถ จ ‘สตสหสฺเส’ติ สเต วา สหสฺเส วาติ อตฺโถฯ ตตฺถ สหสฺสสทฺเทน สหสฺสํ ทสสหสฺสํ สตสหสฺสํ ทสสตสหสฺสญฺจ คยฺหติฯ

ในสูตรนี้ บทว่า **สตสหสฺเส มี**ความหมายว่า สเต วา สหสฺเส วา ในจำนวน ๑๐๐ หรือ จำนวน ๑,๐๐๐. และด้วย **สหสฺส** ในคำว่า สตสหสฺส นั้น รวมถึง **สหสฺสํ, ทสสหสฺสํ, สตสหสฺสํ** และ **ทสสตสหสฺสํ** เอาไว้ด้วย.

ทสนฺต, สตฺยนฺต, อีสนฺต, อาสนฺต, อุตฺยนฺตาติ เอวํ อนุกฺกโม เวทิตพฺโพฯ

ควรทราบการจัดลำดับสังขยาดังนี้ : ที่มี ทส เป็นที่สุด, ที่มี สติ เป็นที่สุด, ที่มี อีส เป็นที่สุด, ที่มี อาส เป็นที่สุด , ที่มี อุติ เป็นที่สุด.

ตตฺถ –

ทส, เอกาทสโต ปฏฺฐาย ยาว อฏฺฐารสา นวสงฺขฺยา **ทสนฺตา** นามฯ

บรรดาสังขยาที่มี ทส เป็นที่สุดเป็นต้นนั้น ที่มี **ทส เป็นที่สุด** ได้แก่ สังขยา ๙ ตัว คือ ทส ๑๐ เอกาทส ๑๑ ถึง อฏฺฐารสา ๑๘

วีสติ, เอกวีสติโต ปฏฺฐาย ยาว อฏฺฐวีสติยา นวสงฺขฺยา จ ตีสติ, เอกตีสติโต ปฏฺฐาย ยาว อฏฺฐตีสติยา นวสงฺขฺยา จ **สตฺยนฺตา** นามฯ

ที่มี **สติ เป็นที่สุด** ได้แก่ สังขยา ๙ ตัว คือ วีสติ ๒๐ ถึงเอกวีสติ ๒๑ ถึง อฏฺฐวีสติ ๒๘ และ อีก ๙ ตัว คือ ตีสติ ๓๐ เอกตีสติ ๓๑ ถึง อฏฺฐตีสติ ๓๘

จตฺตาลีส, เอกจตฺตาลีสโต ปฏฺฐาย ยาว อฏฺฐจตฺตาลีสาย นวสงฺขฺยา **อีสนฺตา** นามฯ

ที่มี **อีส เป็นที่สุด** ได้แก่ สังขยา ๙ ตัว คือ จตฺตาลีส ๔๐ เอกจตฺตาลีส ๔๑ ถึง อฏฺฐจตฺตาลีส ๔๘

ปณฺณาส, เอกปณฺณาสโต ปฏฺฐาย ยาว อฏฺฐปณฺณาสาย นวสงฺขฺยา **อาสนฺตา** นามฯ

ที่มี **อาส เป็นที่สุด** ได้แก่ สังขยา ๙ ตัว คือ ปณฺณาส ๕๐ เอกปณฺณาส ๕๑ถึง อฏฺฐปณฺณาส ๕๘.

นวุติ, เอกนวุติโต ปฏฺฐาย ยาว อฏฺฐนวุติยา นวสงฺขฺยา **อุตฺยนฺตา** นามฯ

ที่มี **อุติ เป็นที่สุด** ได้แก่ สังขยา ๙ ตัว คือ นวุติ ๙๐ เอกนวุติ ๙๑ ถึง อฏฺฐนวุติ ๙๘.

เสสา ฏฺฐยนฺต, ตฺยนฺตาปิ อิธ สงฺคยฺหนฺติฯ

แม้ในที่นี้รวมเอาสังขยาที่เหลือ กล่าวคือ มี มี **ฏฺฐิ และ ติ เป็นที่สุด** ดังนี้

ฏฺฐฺยนฺตา นาม สฏฺฐิ, เอกสฏฺฐฺยาทิกา นวสงฺขฺยาฯ

ที่มี ฏฺฐิ เป็นที่สุด ได้แก่ สังขยา ๙ ตัว คือ สฏฺฐิ ๖๐ เอกสฏฺฐิ ๖๑ เป็นต้น (ถึง อฏฺฐสฏฺฐิ ๖๘)

ตฺยนฺตา นาม สตฺตติ, เอกสตฺตตฺยาทิกา นวสงฺขฺยา จ อสีติ, เอกาสีตฺยาทิกา นวสงฺขฺยา จฯ

ที่มี ติ เป็นที่สุด ได้แก่ สังขยา ๙ ตัว คือ สตฺตติ ๗๐, เอกสตฺตติ ๗๑ เป็นต้น (ถึง อฏฺฐสตฺตติ ๘๑).

ทสนฺตาสุ ตาว –

ทส อธิกา ยสฺมิ สเต ตยิทำ ทสสตำฯ เอวำ ทสสหสฺสำ, ทสสตสหสฺสำ, เอกาทส อธิกา ยสฺมิ สเต ตยิทำ เอกาทสสตำฯ เอวำ เอกาทสสหสฺสำ, เอกาทสสตสหสฺสำฯ เอวำ ทฺวาทสสตมิจฺจาทีนิฯ

เริ่มที่สังขยามี ทส เป็นที่สุดก่อน

๑๐ เป็นจำนวนที่เกิน มีอยู่ ในจำนวนร้อยใด, จำนวนนี้นั้น ชื่อว่า **ทสสตำ** ร้อยมี ๑๐ เป็นจำนวนเกิน (๑๑๐). **ทสสหสฺสำ** พันมี ๑๐ เป็นจำนวนเกิน (๑,๐๑๐) **ทสสตสหสฺสำ** พันมี ๑๑๐ เป็นจำนวนเกิน (๑๐,๐๑๐) ก็เหมือนกัน. ๑๑ เป็นจำนวนที่เกิน มีอยู่ ในจำนวนร้อย ใด, จำนวนนี้นั้น ชื่อว่า **เอกาทสสตำ** ร้อยมี ๑๑ เป็นจำนวนเกิน (๑๑๑), **เอกาทสสหสฺสำ** พันมี ๑๑ เป็นจำนวนเกิน (๑,๐๑๑), **เอกาทสสตสหสฺสำ** พันมี ๑๑๑ เป็นจำนวนเกิน (๑,๑๑๑) เป็นต้นก็เหมือนกัน

สตฺยนฺตาสุ –

ฏมฺหิ ติ-การโลโป, วีสติ อธิกา ยสฺมิ สเต ตยิทำ วีสสตำฯ เอวำ เอกวีสสตำ, ทฺวาวีสสตำ อิจฺจาทิ, ตีสติ อธิกา ยสฺมิ สเต ตยิทำ ตีสสตำฯ เอวำ เอกตีสสตำ, ทฺวตฺตีสสตำ อิจฺจาทิฯ เอส นโย สหสฺเสปิฯ

ในที่มี สติ เป็นที่สุด

เพราะ ฏ (อ) เป็นเบื้องหลัง ลบ ติ. ๒๐ เป็นจำนวนเกิน ในจำนวนร้อยใด, จำนวนร้อยนี้นั้น ชื่อว่า **วีสสตำ** จำนวน ๑๐๐ เกินด้วย ๒๐ (๑๒๐), **เอกวีสสตำ** จำนวน ๑๐๐ เกินด้วย ๒๑ (๑๒๑), **ทฺวาวีสสตำ** จำนวน ๑๐๐ เกินด้วย ๒๒ (๑๒๒) เป็นต้น ก็เหมือนกัน. ๓๐ เป็นจำนวนเกิน ในจำนวนร้อยใด, จำนวนร้อยนี้นั้น ชื่อว่า **ตีสสตำ** จำนวน ๑๐๐ เกินด้วย ๓๐ (๑๓๐), **เอกตีสสตำ** จำนวน ๑๐๐ เกินด้วย ๓๑ (๑๓๑), **ทฺวตฺตีสสตำ** จำนวน ๑๐๐ เกินด้วย ๓๒

(๑๓๒) เป็นต้น ก็เหมือนกัน. แม้ในสังขยาหลักพัน ก็มีนัยนี้.

อีสนฺตาสุ –

จตฺตาลีสํ อธิกา ยสฺมิ์ สเต ตยิทํ จตฺตาลีสสตํฯ เอวํ เอกจตฺตาลีสสตํ, ทฺเวจตฺตาลีสสตํ อิจฺจาทิฯ เอส นโย สหสฺเสปิฯ

ในที่มี อีส เป็นที่สุด

๔๐ เป็นจำนวน ที่เกิน ในจำนวน ๑๐๐ ใด, จำนวนร้อยนี้นั้น ชื่อว่า **จตฺตาลีสสตํ** จำนวนร้อยที่มี ๔๐ เป็นจำนวนเกิน (๑๔๐), **เอกจตฺตาลีสสตํ** (๑๔๑), **เทฺวจตฺตาลีสสตํ** (๑๔๒) เป็นต้น ก็เหมือนกัน. แม้ในสังขยาหลักพัน ก็มีนัยนี้

อาสนฺตาสุ –

ปญฺญาสํ อธิกา ยสฺมิ์ สเต ตยิทํ ปญฺญาสสตํฯ เอวํ เอกปญฺญาสสตํ, ทฺเวปญฺญาสสตํ อิจฺจาทิฯ เอส นโย สหสฺเสปิฯ

ที่มี อาส เป็นที่สุด

๕๐ เป็นจำนวน ที่เกิน ในจำนวน ๑๐๐ ใด, จำนวนร้อยนี้นั้น ชื่อว่า **ปญฺญาสสตํ** (๑๕๐), **เอกปญฺญาสสตํ** (๑๕๑), **เทฺวปญฺญาสสตํ** (๑๕๒) เป็นต้น ก็เหมือนกัน. แม้ในสังขยาหลักพัน ก็มีนัยนี้.

ฏฺฐยนฺตาสุ –

สฏฺฐิ อธิกา ยสฺมิ์ สเต ตยิทํ สฏฺฐิสตํฯ เอวํ เอกสฏฺฐิสตํ, ทฺวาสฏฺฐิสตํ อิจฺจาทิฯ เอส นโย สหสฺเสปิฯ

ที่มี ฏฺฐิ เป็นที่สุด

๖๐ เป็นจำนวนที่เกิน ในจำนวนร้อยใด, จำนวนร้อยนี้นั้น ชื่อว่า **สฏฺฐิสตํ** (๑๖๐), **เอกสฏฺฐิสตํ** (๑๖๑), **ทฺวาสฏฺฐิสตํ** (๑๖๒) เป็นต้น ก็เหมือนกัน. แม้ในสังขยาหลักพัน ก็มีนัยนี้.

ตฺยนฺตาสุ –

สตฺตติ อธิกา, เอกสตฺตติ อธิกา, อสีติ อธิกา, เอกาสีติ อธิกา อิจฺจาทินา วตฺตพฺพาฯ

ในที่มี ติ เป็นที่สุด

ควรประกอบโดยนัยเดียวกันเป็นต้นว่า ๗๐ เป็นจำนวนที่เกิน ฯลฯ ชื่อว่า **สตฺตติสตํ** ๑๗๐, ๗๑ เป็นจำนวนที่เกิน ฯลฯ ชื่อว่า **เอกสตฺติสตํ** ๑๗๑, ๘๐ เป็นจำนวนที่เกินฯลฯ ชื่อว่า **อสีติสตํ** ๑๘๐, ๘๑ เป็นจำนวนที่เกินฯลฯ ชื่อว่า **เอกสีติสตํ** ๑๘๑.

อุตฺยนฺตาสุ –

ในที่มี อุติ เป็นที่สุด

นวุติ อธิกา ยสฺมิ์ สเต ตยิทำ นวุติสตำฯ เอวำ เอกนวุติสตำ, ทฺเวนวุติสตำ อิจฺจาทิฯ เอส นโย สหสฺเสปิ.

๙๐ เป็นจำนวน ที่เกิน ในจำนวนร้อยใด, จำนวนร้อยนี้นั้น ชื่อว่า **นวุติสตำ** ๑๙๐, **เอกนวุติสตำ** ๑๙๑, **เทฺวนวุติสตำ** ๑๙๒ เป็นต้น ก็เหมือนกัน. แม้ในสังขยาหลักพัน ก็มีนัยนี้.

อถ วา **ทสนฺตา** นาม เอกโต ปฏฺฐาย ทสสงฺขฺยา.

อีกนัยหนึ่ง [๑๖๙] สังขยา ๑๐ หน่วยตั้งแต่ เอก (๑) ชื่อว่า มี **ทส เป็นที่สุด.**

สตฺยนฺตา นาม เอกาทสโต ปฏฺฐาย วีสสงฺขฺยาฯ

สังขยา ๒๐ หน่วยตั้งแต่ เอกาทส (๑๑) ชื่อว่า **มี สติ เป็นที่สุด.**

อีสนฺตา นาม เอกตีสโต ปฏฺฐาย ทสสงฺขฺยาฯ

สังขยา ๑๐ หน่วยตั้งแต่ เอกตีส (๓๑) ชื่อว่า **มี อีส เป็นที่สุด.**

อาสนฺตา นาม เอกจตฺตาลีสโต ปฏฺฐาย ทสสงฺขฺยาฯ

สังขยา ๑๐ หน่วยตั้งแต่ เอกจตฺตาลีส (๔๑) ชื่อว่า **มี อาส เป็นที่สุด.**

เอวำ **ฏฺฐิยนฺต, ตฺยนฺต, อุตฺยนฺตา**ปิ เวทิตพฺพาฯ

แม้ใน **ฏฺฐิ เป็นที่สุด, ติ เป็นที่สุด และ อุติ เป็นที่สุด** ก็พึงทราบโดยนัยเหมือนกัน [๑๗๐].

เอโก อธิโก ยสฺมิ์ สเต ตยิทำ เอกสตำ, ‘‘อเถตฺเถกสตำ ขตฺยา, อนุยนฺตา ยสสฺสิโน’’ติ[๑๗๑] ปาฬิฯ ‘‘ทฺเว อธิกา ยสฺมิ์ สเต ตยิทำ ทฺวิสตำ’’ อิจฺจาทินา สพฺพำ วตฺตพฺพำ, สุวิจิตฺตมิทำ วิธานนฺติฯ

หนึ่ง เป็นจำนวนที่เกิน ในจำนวนร้อยใด, จำนวนร้อยนี้นั้น ชื่อว่า **เอกสตำ** ๑๐๑. วิธีนี้ มีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า ‘‘*อเถตฺเถกสตำ ขตฺยา, อนุยนฺตา ยสสฺสิโน* ลำดับนั้น กษัตริย์ ๑๐๑ องค์ ตามบวชพระโพธิสัตว์ผู้ทรงยศแล้ว” (ชา.๒/๒๒). ควรแสดงตัวอย่างทั้งหมดดังนี้ว่า สอง เป็นจำนวนที่เกิน ในจำนวนร้อยใด, จำนวนร้อยนี้นั้น ชื่อว่า **ทฺวิสตำ** ๑๐๒. วิธีนี้มีความวิจิตร (ละเอียดละออ) ดี.

ยถา ปน ‘‘เอโก จ ทส จ เอกาทส, เอกาธิกา วา ทส เอกาทสา’’ติ สิชฺฌติ, ตถา อิธปิ ‘‘ทส จ สตญฺจ

แต่ตัวอย่างว่า หนึ่ง ด้วย สิบ ด้วย ชื่อว่า **เอกาทส** ๑๑, หรือ สิบที่เกินด้วยหนึ่ง ชื่อว่า **เอกาทส** ที่สำเร็จรูปโดยประการใด, แม้ในสังขยาตัทธิตนี้

---

[๑๖๙] นัยนี้ท่านตั้งชื่อชุดสังขยาโดยนำหน่วยสุดท้ายของกลุ่มมาตั้งชื่อ อย่างนี้คือ ๑ – ๑๐ (ทส) ชื่อว่า ทสนฺต, ๑๑ – ๓๐ (ติ์สติ) ชื่อว่า สตฺยนฺต, เป็นต้น .วิธีนี้ พึงเปรียบเทียบกับคำว่า ตจปญฺจก กัมมัฏฐาน กัมมัฏฐานมีตจ เป็นที่สุด.

[๑๗๐] ที่มี ฏฺฐิ เป็นที่สุด คือ ๑๐ หน่วยตั้งแต่ เอกปณฺณาส ๕๑ ถึง สฏฺฐิ ๖๐, ที่มี ติ เป็นที่สุด คือ ๑๐ หน่วยตั้งแต่ เอกสฏฺฐิ ๖๑ ถึง สตฺตติ ๗๐ และ ที่มีอุติ เป็นที่สุด คือ ๑๐ หน่วยตั้งแต่ เอกสตฺตติ ถึง นวุติ ๙๐.

[๑๗๑] [ชา. ๒.๒๒.๕๔๔]

ทสสตๆ, ทสาธิกๆ วา สตๆ ทสสต''นฺติอาทินา วุตฺเต สพฺพๆ ตๆ วิธานๆ สมาสวเสน สิชฺฌติฯ

เมื่อข้าพเจ้าแสดงวิเคราะห์โดยนัยเป็นต้นว่า สิบด้วย ร้อย ด้วย ชื่อว่า **ทสสตๆ** ๑๑๐, หรือว่า หนึ่งร้อยอันเกินด้วยสิบ ชื่อว่า **ทสสตๆ** ๑๑๐ วิธีนั้นทั้งหมดย่อมสำเร็จโดยเป็นบทสมาส โดยประการนั้น.

ตตฺถ ปน ''ทฺเว สตานิ ทฺวิสตๆ, ตีณิ สตานิ ติสต''มิจฺจาทีนิ จ ''ทฺเว สหสฺสานิ ทฺวิสหสฺสๆ, ตีณิ สหสฺสานิ ติสหสฺส''มิจฺจาทีนิ จ ''ทฺเว สตสหสฺสานิ ทฺวิสตสหสฺสๆ, ตีณิ สตสหสฺสานิ ติสตสหสฺส''มิจฺจาทีนิ จ ทิคุสมาเส สิชฺฌนฺติฯ

อนึ่ง ในศัพท์สังขยาที่สำเร็จโดยเป็นบทสมาสเหล่านั้น ตัวอย่างต่อไปนี้ สำเร็จรูปในทิคุสมาส คือ

ร้อยทั้งหลายสอง ชื่อว่า **ทฺวิสตๆ** สองร้อย ร้อยทั้งหลายสาม ชื่อว่า **ติสตๆ** สามร้อย เป็นต้น.

พันทั้งหลายสอง ชื่อว่า **ทฺวิสหสฺสๆ** สองพัน, พันทั้งหลายสาม ชื่อว่า **ติสหสฺสๆ** สามพัน เป็นต้น.

หมื่นทั้งหลายสอง ชื่อว่า **ทฺวิสตสหสฺสๆ** สองหมื่น, หมื่นทั้งหลายสาม ชื่อว่า **ติสตสหสฺสๆ** สามหมื่น เป็นต้น.

๕๑๓. วารสงฺขฺยายกฺขตฺตุๆ[๑๗๒] ฯ

วารสมฺพนฺธิภูตา สงฺขฺยาสทฺทา กฺขตฺตุๆปจฺจโย โหติฯ

ทฺเว วารา ทฺวิกฺขตฺตุๆฯ เอวๆ ติกฺขตฺตุๆ, จตุกฺขตฺตุๆ, ปญฺจกฺขตฺตุๆ, ทสกฺขตฺตุๆ, สตกฺขตฺตุๆ, สหสฺสกฺขตฺตุๆฯ

๕๑๓. วารสงฺขฺยายกฺขตฺตุๆ.

ลง กฺขตฺตุๆ ปัจจัย ท้ายสังขยาศัพท์ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับวาระ (จำนวนครั้ง).

ลง กฺขตฺตุๆ ปัจจัย ท้ายสังขยาศัพท์ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับวาระ.

วาระทั้งหลายสอง ชื่อว่า **ทวิกฺขตฺตุๆ** สองครั้ง. **จตุกฺขตฺตุๆ** สี่ครั้ง, **ปญฺจกฺขตฺตุๆ** ห้าครั้ง, **ทสกฺขตฺตุๆ** สิบครั้ง, **สตกฺขตฺตุๆ** ร้อยครั้ง, **สหสฺสกฺขตฺตุๆ** พันครั้ง.

๕๑๔. กติมฺหา[๑๗๓]ฯ

วารสมฺพนฺธิภูตา กติสทฺทา กฺขตฺตุๆ โหติฯ กติ วารา กติกฺขตฺตุๆฯ

๕๑๔. กติมฺหา

ลง กฺขตฺตุๆ ปัจจัย ท้าย กติ ศัพท์ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับวาระ.

ลง กฺขตฺตุๆ ปัจจัย ท้าย กติ ศัพท์ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับวาระ.

วาระ เท่าไร ชื่อว่า **กติกฺขตฺตุๆ** กี่วาระ.

---

[๑๗๒] [ก. ๖๔๖; รู. ๔๑๙; นี. ๑๒๘๒; จำ. ๔.๔.๕; ปา. ๕.๔.๑๗]

[๑๗๓] [ก. ๖๔๖; รู. ๔๑๙; นี. ๑๒๘๒; จำ. ๔.๔.๖; ปา. ๕.๔.๒๐]ฯ

๕๑๕. พหุมฺหา ธา จ ปจฺจาสตฺติยา[๑๗๔] ฯ

วารสมฺพนฺธิภูตา พหุสทฺทา ปจฺจาสตฺติยา สติ ธา จ โหติ กฺขตฺตุญฺจฯ

พหุวารา พหุกฺขตฺตุ, พหุสทฺเทน อเนกวารํ อุปลกฺเขติ, อเนกวารา อเนกกฺขตฺตุๆ เอวํ พหุวารา พหุธา, อเนกวารา อเนกธาฯ ปจฺจาสตฺติ นาม วารานํ อจฺจาสนฺนตา วุจฺจติ, ทิวสสฺส พหุกฺขตฺตุ ภุญฺชติ, พหุธา ภุญฺชติ, วารานํ ทูรภาเว สติ เต ปจฺจยา น โหนฺติ, มาสสฺส พหุวาเร ภุญฺชติฯ

๕๑๕. พหุมฺหา ธา จ ปจฺจาสตฺติยา.

ลง กฺขตฺตุ ปัจจัย และ ธา ปัจจัย ท้าย พหุ ศัพท์ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับวาระ ถ้ามีความถี่ของวาระ.

ลง กฺขตฺตุ ปัจจัย และ ธา ปัจจัย ท้าย พหุ ศัพท์ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับจำนวนครั้ง ถ้ามีความถี่มากครั้ง.

มากวาระ ชื่อว่า **พหุกฺขตฺตุ** มากวาระ. ด้วย พหุ-ศัพท์ หมายเอา อเนกวาร - ศัพท์ ด้วย ดังนี้ คือ หลายวาระ ชื่อว่า **อเนกกฺขตฺตุ**. มากวาระ ชื่อว่า **พหุธา**, หลายวาระ ชื่อว่า **อเนกธา**.

ปจฺจาสตฺติ (ความถี่) ได้แก่ ความใกล้กันมาก แห่งวาระ (มีความถี่มาก) เช่น

ทิวสสฺส พหุกฺขตฺตุ ภุญฺชติ

รับประทานหลายครั้งต่อวัน.

พหุธา ภุญฺชติ

รับประทานหลายครั้ง

ถ้ามีความห่างแห่งวาระ ไม่ลงปัจจัยเหล่านี้

มาสสฺส พหุวาเร ภุญฺชติ

รับประทานหลายครั้งต่อเดือน

๕๑๖. สกิ วา[๑๗๕]ฯ

เอกวารนฺติ อตฺเถ สกินฺติ นิปจฺจเต วาฯ

สกิ ภุญฺชติ, เอกวารํ ภุญฺชติฯ

๕๑๖. สกิ วา.

รูปว่า สกิ ย่อมมีใช้ บ้าง.

รูปว่า สกิ สำเร็จใช้ ในความหมายว่า เอกวาร หนึ่งวาระ ได้บ้าง.

สกิ ภุญฺชติ หรือ **เอกวารํ** ภุญฺชติ รับประทานหนึ่งครั้ง.

---

[๑๗๔] [ก. ๖๔๖; รู. ๔๑๙; นี. ๑๒๘๒; 'ปจฺจาสตฺติยำ' (พหูสุ)]

[๑๗๕] [ก. ๖๔๖; รู. ๔๑๙; นี. ๑๒๘๒; จำ. ๔.๔.๘; ปา. ๕.๔.๑๙]

สงฺขฺยาราสิ นิฏฺฐิโตฯ

สังขยาราสิ
กลุ่มปัจจัยใช้แทนจำนวนนับ
จบแล้ว

ขุทฺทกราสิ

ขุททกราสิ
กลุ่มปัจจัยย่อยๆ

***

ปการราสิ

กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายว่า ประการ

****

๕๑๗. ธา สงฺขฺยาหิ [๑๓๖]ฯ

๕๑๗. ธา สงฺขฺยาหิ

ลง ธา ปัจจัย ท้ายศัพท์สังขยาในความหมายว่า ประการ (ส่วน).

สงฺขฺยาวาจีหิ ปกาเร ธา โหติฯ

ลง ธา ปัจจัย ท้ายศัพท์อันแสดงจำนวนนับ (ศัพท์สังขยา) ในความหมายว่า ประการ (ส่วน).

ทฺวีหิ ปกาเรหิ ทฺวิธาฯ เอวํ ติธา, จตุธา, ปญฺจธา, ทสธา, สตธา, สหสฺสธา, พหุธา, เอกธา, อเนกธาฯ

โดยส่วนสอง ชื่อว่า **ทฺวิธา, ติธา** โดยส่วนสาม, **จตุธา** โดยส่วนสี่, **ปญฺจธา** โดยส่วนห้า, **ทสธา** โดยส่วนสิบ, **สตธา** โดยส่วนร้อย, **สหสฺสธา** โดยส่วนพัน, **พหุธา** โดยส่วนมาก**, เอกธา** โดยส่วนหนึ่ง, **อเนกธา** โดยหลายส่วน.

๕๑๘. เวกา ชฺณํ [๑๓๗]ฯ

๕๑๘. เวกา ชฺณํ

ลง ชฺณ ปัจจัย ในความหมายว่า ประการ ท้าย เอก ศัพท์ ได้บ้าง.

เอกมฺหา ปกาเร ชฺณํ โหติ วาฯ

ลง ชฺณ ปัจจัย ในความหมายว่า ประการ ท้าย เอก ศัพท์ ได้บ้าง.

เอเกน ปกาเรน เอกชฺณํ, เอกธา วาฯ

โดยส่วนหนึ่ง ชื่อว่า **เอกชฺณ**ำ, เป็นรูปว่า **เอกธา** ก็มีบ้าง.

---

[๑๓๖] [ก. ๓๙๗; รู. ๔๒๐; นี. ๘๓๖; จ. ๔.๓.๒๐; ปา. ๕.๓.๔๒]

[๑๓๗] [ก. ๓๙๗; รู. ๔๒๐; นี. ๘๓๗; จ. ๔.๓.๒๔; ปา. ๕.๓.๔๖]

๕๑๙. ทฺวิตีเหธา [๑๗๘]ฯ

ทฺวิติสทฺเทหิ ปกาเร เอธา โหติ วาฯ

ทฺเวธา, เตธา, ทฺวิธา, ติธา วาฯ

๕๑๙. ทฺวิตีเหธา.

ลง เอธา ปัจจัย ท้าย ทฺวิ และ ติ ศัพท์ ในความหมายว่า ประการ ได้บ้าง.

ลง เอธา ปัจจัย ท้าย ทฺวิ และ ติ ศัพท์ ในความหมายว่า ประการ ได้บ้าง.

เทฺวธา สองประการ**, เตธา** สามประการ, มีรูปเป็น **ทฺวิธา, ติธา** ได้บ้าง.

๕๒๐. สพฺพาทีหิ ปกาเร ถา [๑๗๙]ฯ

พหุเภโท วา สามญฺญสฺส เภทโก วิเสโส วา ปกาโร,

สพฺพาทีหิ ปกาเร ถา โหติฯ

สพฺเพน ปกาเรน สพฺพถา, สพฺเพหิ ปกาเรหิ สพฺพถา, ยาทิเสน ปกาเรน ยถา, ยาทิเสหิ ปกาเรหิ ยถาฯ

๕๒๐. สพฺพาทีหิ ปกาเร ถา.

ลง ถา ปัจจัย ท้ายสัพพนามในความหมายว่า ประการ.

คำว่า **ปการ** ได้แก่ การแบ่งออกเป็นจำนวนมาก หรือ ได้แก่ ความพิเศษ ซึ่งเป็นข้อแตกต่างแห่งสิ่งสามัญ.

ลง ถา ปัจจัย ท้ายสัพพนามในความหมายว่า ประการ.[๑๘๐]

สพฺเพน ปกาเรน, สพฺเพหิ ปกาเรหิ โดยประการทั้งปวง, โดยประการทั้งหลายทั้งปวง ชื่อว่า **สพฺพถา, *ยาทิเสน ยถา, ยาทิเสหิ ปกาเรหิ***[๑๘๑] โดยประการ เช่นไร, โดยประการทั้งหลาย เช่นไร ชื่อว่า **ยถา.**

---

[๑๗๘] [ก. ๔๐๔; รู. ๔๒๐-๓๗๐; นี. ๘๕๕; จำ. ๔.๓.๒๔; ปา. ๕.๓.๔๖]

[๑๗๙] [ก. ๓๙๘; รู. ๔๒๑; นี. ๘๔๔; จำ. ๔.๓.๒๖; ปา. ๕.๓.๖๙]

[๑๘๐] ปการศัพท์ ในที่มีความหมายว่า จำแนกสิ่งที่เหมือนกันให้ต่างกัน. คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา อธิบายว่า ปการ ศัพท์ ในสูตรนี้ มีความหมายว่า แตกต่างจากสิ่งทั่วไป โดยยกตัวอย่างประกอบว่า พฺราหฺมณาติ สามญฺญ, ตสฺส วิเสสา มาฬุราทโย ปการา คำว่า พฺรหฺมณ ได้แก่ ศัพท์ที่กล่าวความสามัญไม่ได้ถูกจำแนกให้แตกต่าง โดยอาศัยกริยา ทัพพะ หรือ คุณ. ส่วนชาวมาฬุราเป็นต้น วิเศษ กว่าพราหมณ์นั้น ชื่อว่า ปการ. [โมค.ปญ.๑๐๘]. แต่ในที่นี้ท่านรวมไว้ทั้งสองความหมาย ไม่ได้แยกรายละเอียดไว้ให้ โดยถือเอาความหมายตามควรแก่การใช้ศัพท์.

[๑๘๑] การแสดงวิเคราะห์ไว้สองวจนะเช่นนี้ เพื่อแสดงความเป็นอัพยยะของ ถา ปัจจัย.

เอวํ ตถา, อญฺญถา, อุภยถา, อิตรถาฯ

ตถา โดยประการเช่นนั้น, **อญฺญถา** โดยประการอื่น, **อุภยถา** โดยประการทั้งสอง, **อิตรถา** โดยประการอื่น ก็เหมือนกัน.

๕๒๑. กถมิตฺถํ[๑๙๒] ฯ

๕๒๑. กถมิตฺถํ.

ศัพท์ คือ กถํ และ อิตฺถํ ย่อมสำเร็จใช้.

เอเต สทฺทา ปกาเร นิปจฺจนฺติฯ

ศัพท์ดังกล่าว (คือ กถํ และ อิตฺถํ) ย่อมสำเร็จใช้.

เกน ปกาเรน กถํ, อิมินา ปกาเรน อิตฺถํฯ อิมินา สุตฺเตน กึ, อิมสทฺเทหิ ถํ, ตฺถํปจฺจเย กตฺวา กึสฺส กตฺตุ, อิมสฺส อิตฺตญฺจ กริยติฯ

โดยประการใด ชื่อว่า **กถํ**, โดยประการนี้ ชื่อว่า **อิตฺถํ.** ครั้นลง ถํ และ ตถํ ปัจจัย ท้าย กึ และ อิม ศัพท์ ด้วยสูตรนี้แล้ว แปลง กึ เป็น ก และ อิม เป็น อิ.

๕๒๒. ตพฺพติ ชาติโย [๑๙๓]ฯ

๕๒๒. ตพฺพติ ชาติโย.

ลง ชาติย ปัจจัย ในความหมายว่า เป็นสิ่งมีความต่าง ท้ายศัพท์ที่กล่าวความเหมือนกัน.

โส ปกาโร อสฺส อตฺถีติ ตพฺพา, ตสฺมิ ตพฺพติ[๑๙๔], ปการวนฺเต ทพฺเพติ อตฺโถฯ

ความต่างนั้น ของสิ่งนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า **ตพฺพา** (มีความต่าง), ในสิ่งอันมีความต่างนั้น, ความหมายคือ (ลง ชาติย ปัจจัย)ในทัพพะอันมีความต่าง

ตสามญฺญวาจิมฺหา ตพฺพติ ชาติยปจฺจโย โหติฯ

ลง ชาติย ปัจจัย ในความหมายว่า เป็นสิ่งมีความต่าง ท้ายนามศัพท์ที่กล่าวความเหมือนกัน

วิเสเสน ปฏุรูโป ปณฺฑิโต ปฏุชาติโยฯ วิเสเสน มุทุรูปี วตฺถุ มุทุชาติยํฯ

บัณฑิต ผู้ฉลาด โดยพิเศษ ชื่อว่า **ปฏุชาติโย** ผู้มีความฉลาดโดยพิเศษ. วัตถุ อันอ่อนนุ่ม โดยพิเศษ ชื่อว่า **มุทุชาติยํ.**

๕๒๓. โส วิจฺฉาปฺปกาเรสุ [๑๙๕]ฯ

๕๒๓. โส วิจฺฉาปฺปกาเรสุ.

---

[๑๙๒] [ก. ๓๙๙; รู. ๔๒๒; นี. ๘๔๕; ปา. ๕.๓.๒๔, ๒๕]

[๑๙๓] [ก. ๓๙๘; รู. ๔๒๑; นี. ๘๔๔; จำ. ๔.๓.๒๖; ปา. ๕.๓.๖๙]

[๑๙๔] คำว่า **ตพฺพติ (ตพฺพา + วนฺตุ + สฺมิ)**

[๑๙๕] [ก. ๓๙๗; รู. ๔๒๐; นี. ๘๓๖; จำ. ๔.๔.๒ ...เป.... ๕.๔.๔๓]

ลง โส ปัจจัย ในความหมายว่า วิจฺฉา , และ ปการ ประการ.

วิจฺฉายํ ปกาเร จ โสปจฺจโย โหติฯ

ลง โส ปัจจัย ในความหมายว่า วิจฺฉา ซ้ำ, และ ปการ ประการ.

วิจฺฉายํ –

ในความหมายว่า วิจฺฉา แผ่ไป -

ปทํ ปทํ วาเจติ ปทโส วาเจติฯ ขณฺฑํ ขณฺฑํ กโรติ ขณฺฑโส กโรติ, พิลํ พิลํ วิภชฺชติ พิลโส วิภชฺชติ อิจฺจาทิฯ เอตฺถ จ ‘ปทํ ปทํ’ อิจฺจาทีสุ กฺริยาวิเสสเน ทุติยาฯ

ย่อมสอนให้พูด เป็นบท ๆ ชื่อว่า **ปทโส วาเจติ** สอนพูดทุกบท, ย่อมกระทำ เป็นท่อน ๆ ชื่อว่า **ขณฺฑโส กโรติ.** ทำเป็นท่อนๆ. ย่อมเจาะ เป็นช่องๆ ชื่อว่า **พิลโส วิภชฺชติ** ย่อมเจาะ ทุกช่อง.

ในที่นี้ บทว่า **ปทํ ปทํ** เป็นทุติยาวิภัตติ ใช้ในความหมายว่า กริยาวิเสสนะ.

ปกาเร –

ในความหมายว่า ปการ ประการ – เช่น

พหูหิ ปกาเรหิ ปุถุโส, สพฺเพหิ ปกาเรหิ สพฺพโส อิจฺจาทิฯ

โดยประการมาก ชื่อว่า **ปุถุโส**, โดยประการทั้งปวง ชื่อว่า **สพฺพโส** เป็นต้น.

‘‘โยนิโส อุปายโส, ฐานโส, เหตุโส, อตฺถโส, ธมฺมโส, สุตฺตโส, อนุพฺยญฺชนโส’’ อิจฺจาทีสุ ปน มหาวุตฺตินา ตติเยกวจนสฺส โสตฺตํฯ ตถา ทีฆโส, โอรโส อิจฺจาทิฯ

ในตัวอย่างเป็นต้นว่า ‘**โยนิโส อุปายโส** โดยอุบายอันแยบคาย, **ฐานโส** โดยฐานะ, **เหตุโส** โดยเหตุ, **อตฺถโส** โดยอรรถ, **ธมฺมโส** โดยธรรม, **สุตฺตโส** โดยสูตร, **อนุพฺยญฺชนโส** โดยพยัญชนะ’’ นี้ (ไม่ลง โส ปัจจัย แต่) แปลง ตติยาวิภัตติเอกวจนะ เป็น โส ด้วยมหาสูตร, แม้ในตัวอย่างว่า **ทีฆโส** โดยความยาว, **โอรโส** โดยส่วนใน เป็นต้น ก็เหมือนกัน .

อิติ ปการราสิฯ

นี้ คือ ปการราสิ

****

กุลราสิ

กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายว่า เครือญาติ

****

๕๒๔. ปิติโต ภาตริ เรยฺยณ[๑๘๖]

๕๒๔. ปิติโต ภาตริ เรยฺยณ.

ลง เรยฺยณ ปัจจัย ท้าย ปิตุ ศัพท์ ในความหมายว่า พี่ชาย.

ปิตุสทฺทมฺหา ตสฺส ภาตาติ อตฺเถ เรยฺยณ โหติ.

ลง เรยฺยณ ปัจจัย ท้าย ปิตุ ศัพท์ ในความหมายว่า พี่ชาย ของบุคคลนั้น.

ปิตุ ภาตา เปตฺเตยฺโย[๑๘๗]ฯ ‘รานุพนฺเธนฺตสราทิสฺสา’ติ อุสฺส โลโป, ตสฺส ทฺวิตฺตํฯ

พี่ชายของ บิดา ชื่อว่า เปตฺเตยฺโย. ลบ อุ, ด้วยสูตร ***รานุพนฺเธนฺตสราทิสฺส*** *ในเพราะปัจจัยที่มี ร อนุพันธ์ ลบสระอันเป็นที่สุดของบท เป็นต้น (นิรุตฺ.๕๐๐)* และ ซ้อน ต.

๕๒๕. มาติโต จ ภคินิยํ โฉ[๑๘๘] ฯ

๕๒๕. มาติโต จ ภคินิยํ โฉ.

ลง ฉ ปัจจัย ท้าย มาตุ ศัพท์ และ ปิตุ ศัพท์ ในความหมายว่า เป็นน้องสาว.

มาติโต ปิติโต จ ภคินิยํ โฉ โหติฯ

ลง ฉ ปัจจัย ท้าย มาตุ ศัพท์ และ ปิตุ ศัพท์ ในความหมายว่า เป็นน้องสาว.

มาตุ ภคินี มาตุจฺฉา[๑๘๙], ปิตุ ภคินี ปิตุจฺฉา[๑๙๐] ฯ

น้องสาวของมารดา ชื่อว่า **มาตุจฺฉา** น้าสาว น้องสาวของบิดา ชื่อว่า **ปิตุจฺฉา** อาหญิง.

๕๒๖. มาตาปิตูสฺวามโห[๑๙๑] ฯ

๕๒๖. มาตาปิตูสฺวามโห.

---

[๑๘๖] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕]ฯ

[๑๘๗] [อ. นิ. ๖.๔๔]

[๑๘๘] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕]

[๑๘๙] [อุทา. ๒๒]

[๑๙๐] [สำ. นิ. ๒.๒๔๓]

[๑๙๑] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จำ. ๓.๑.๖๐; ปา. ๔.๒.๓๖]

ลง อามห ปัจจัย ในความหมายว่า บิดาและมารดา ของบิดาและมารดาเหล่านั้น ท้าย ปิตุ และมาตุศัพท์.

มาตาปิตูหิ เตสํ มาตาปิตูสุ อามโห โหติฯ

ลง อามห ปัจจัย ในความหมายว่า บิดา และมารดา ของบิดาและมารดาเหล่านั้น ท้าย ปิตุ และมาตุศัพท์.

มาตุ มาตา มาตามหี, มาตุ ปิตา มาตามโห[๑๙๒], ปิตุ มาตา ปิตามหี, ปิตุ ปิตา ปิตามโหฯ

มารดา ของมารดา ชื่อว่า **มาตามหี คุณยาย**, บิดา ของ มารดา ชื่อว่า **มาตามโห คุณตา**, มารดาของบิดา ชื่อว่า **มาตามหี คุณย่า**, บิดาของบิดา ชื่อว่า **ปิตามโห คุณปู่.**

อิติ กุลราสิฯ

นี้คือ กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายว่า เครือญาติ

***

[๑๙๒] [ม. นิ. ๒.๔๑๑]

หิต, สาธุ, อรหราสิ

กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายว่า เกื้อกูล, ฉลาด, เหมาะสม

*****

๕๒๗. หิเต เรยฺยณ[๑๖๓] ฯ

มาตาปิตูหิ เตสํ หิเต เรยฺยณ โหติฯ

มาตุ หิโต เมตฺเตยฺโย, ปิตุ หิโต เปตฺเตยฺโยฯ มาตาปิตูสุ สุปฺปฏิปนฺโนฯ

๕๒๗. หิเต เรยฺยณ.

ลง เรยฺยณ ปัจจัย ในความหมายว่า เกื้อกูล ท้าย ปิตุ และ มาตุ ศัพท์.

ลง เรยฺยณ ปัจจัย ในความหมายว่า เกื้อกูล ท้าย ปิตุ และ มาตุ ศัพท์.

เกื้อกูลต่อมารดา ชื่อว่า **เมตฺเตยฺโย** ผู้เกื้อกูลต่อมารดา, เกื้อกูลต่อบิดา ชื่อว่า **เปตฺเตยฺโย** ผู้เกื้อกูลต่อบิดา, หมายความว่า ผู้ปฏิบัติในมารดาและบิดา.

๕๒๘. อิโย หิเต[๑๖๔] ฯ

ตสฺส หิตนฺติ อตฺเถ อิโย โหติฯ

อุปาทานานํ หิตํ อุปาทานิยํฯ เอวํ โอฆนิยํ, โยคนิยํ, คนฺถนิยํ, นีวรณิยํ, สุตฺตวิภตฺติยา อญฺญตฺเถสุปิ อิโย, สมาโนทเร สยิโต โสทริโยฯ

๕๒๘. อิโย หิเต.

ลง อิย ปัจจัย ในความหมายว่า เกื้อกูล แก่สิ่งนั้น.

ลง อิย ปัจจัย ในความหมายว่า เกื้อกูล (อุดหนุน, ช่วยเหลือ) แก่สิ่งนั้น.

เกื้อกูลแก่อุปาทาน ชื่อว่า **อุปาทานิยํ**, **โอฆนิยํ** เกื้อกูลแก่อุปาทาน, **โยคนิยํ** เกื้อกูลแก่โยคะ, **คนฺถนิยํ** เกื้อกูลแก่คันถะ, **นีวรณิยํ** เกื้อกูลแก่นิวรณ์ ก็เหมือนกัน. ด้วยการแบ่งสูตร ลง **อิย** ปัจจัย ใน

---

[๑๖๓] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕]

[๑๖๔] [ก. ๓๕๖; รู. ๓๘๑; นี. ๗๗๓]

ความหมายอื่นก็ได้ เช่น นอนในท้องเดียวกัน ชื่อว่า **โสทฺริโย** ผู้ร่วมอุทร. (เป็นพี่น้องกัน)

๕๒๙. จกฺขฺวาทิโต สฺโส[๑๙๕] ฯ

ตสฺส หิตนฺติ อตฺเถ จกฺขฺวาทีหิ สฺโส โหติฯ

๕๒๙. จกฺขฺวาทิโต สฺโส.

ลง สฺส ปัจจัย ในความหมายว่า เกื้อกูลแก่สิ่งนั้น ท้าย จกฺขุ ศัพท์ เป็นต้น.

ลง สฺส ปัจจัย ในความหมายว่า เกื้อกูลแก่สิ่งนั้น ท้าย จกฺขุ ศัพท์ เป็นต้น.

จกฺขุสฺส หิตํ จกฺขุสฺสํ[๑๙๖], สุภรูปี จกฺขุเภสชฺชญฺจ.

วิธีอันเกื้อกูลแก่นัยน์ตา ชื่อว่า **จกฺขุสฺสํ** [๑๙๘] ได้แก่ รูปที่งดงาม (สุภรูปี) และ เภสัชบำรุงนัยน์ตา

อายุโน หิตํ อายุสฺสํ[๑๙๗], อายุวฑฺฒนวิธิฯ

วิธีอันเกื้อกูลแก่อายุ ชื่อว่า **อายุสฺสํ.**[๑๙๙] ได้แก่ วิธีทำให้อายุยืน

๕๓๐. ณฺโย ตตฺถ สาธุ [๒๐๐]ฯ

ตสฺมิํ สาธูติ อตฺเถ ณฺโย โหติฯ

๕๓๐. ณฺโย ตตฺถ สาธุ.

ลง ณฺย ปัจจัย แทนความหมายว่า สาธุ (เกื้อกูล เป็นต้น) ของสิ่งนั้น.

ลง ณฺย ปัจจัย ในความหมายว่า สาธุ (เกื้อกูล เป็นต้น) ของสิ่งนั้น.

---

[๑๙๕] [ก. ๓๕๓; รู. ๓๗๘; นี. ๗๖๗]

[๑๙๖] [อ. นิ. ๕.๒๐๘]

[๑๙๗] [อ. นิ. ๕.๒๓๑]

[๑๙๘] กรณีแรก ที่ว่า รูปงดงาม เป็นอุปการะแห่งนัยน์ตา คงหมายถึง ความมีรูปงาม ซึ่งทำให้เพลิดเพลินต่อสายตาของผู้แลเห็น. ส่วนการใช้ยาบำรุงตา ก็เป็นเรื่องปกติ. แต่ในพระบาฬีอังคุตรนิกาย ปัญจกนิบาต ทันตกัฏฐสูตร ตรัสถึงการเคี้ยวไม้สีฟันเป็นสิ่งที่เกื้อกูล คือ ช่วยให้ตาแจ่มใส ดังนี้ว่า “ปญฺจิเม ภิกฺขเว ฯปฯ จกฺขุสฺสํ มุขํ น ทุคฺคนฺธํ (อ.๒๒/๒๐๘) เป็นต้น ความว่า ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ของการเคี้ยวไม้สีฟัน ๕ ประการนี้ อานิสงส์ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. ตาสว่าง ๒. ปากไม่เหม็น ๓. ประสาทที่นำรสอาหาร หมดจดดี๔. ดีและเสมหะไม่หุ้มห่ออาหาร ๕. อาหารอร่อยแก่เขา ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ของการเคี้ยวไม้สีฟัน ๕ ประการนี้แล ในอรรถกถาสูตรนี้อธิบายว่า อจกฺขุสฺสนฺติ น จกฺขูนํ หิตํ จกฺขุ์ วิสุทฺธํ น กโรติ. (อ.อ.๓/๒๐๘) ไม่เกื้อกูล คือ ไม่ทำความแจ่มใสแห่งนัยน์ตา.

[๑๙๙] [อ. นิ. ๕.๒๓๑] พระบาฬีอังคุตรนิกายปัญจกนิบาต อนายุสฺสา สูตร ๑๒๕. เป็น อายุสฺสา. ดังนี้ “ปญฺจิเม ภิกฺขเว ธมฺมา อายุสฺสา เป็นต้น ความว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้ เป็นเหตุให้อายุยืน ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. ทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ ๒. รู้จักประมาณในสิ่งที่เป็นสัปปายะ ๓. บริโภคสิ่งที่ย่อยง่าย ๔. เที่ยวในเวลาที่สมควร ๕. ประพฤติพรหมจรรย์

[๒๐๐] [ก. ๓๕๓; รู. ๓๗๘; นี. ๗๖๗; จำ. ๓.๔.๑๐๐, ๑๐๓; ปา. ๔.๔.๙๘, ๑๐๓, ๑๐๕]

สภายํ สาธุ สพฺโภ, ‘สาธู’ติ กุสโล โยคฺโย หิโต วาฯ มิตฺตานํ หิตํ เมตฺตํฯ

ความฉลาดในสภา (หรือการเจรจาร่วมกัน) ชื่อว่า **สพฺโภ**, สาธุ ศัพท์ มีความหมายว่า **กุสล** ฉลาด , **โยคฺย** การประกอบ (คือ การงาน หรือ ความขวนขวาย) หรือ **หิต** เกื้อกูล.

ธรรมอันเกื้อกูล ต่อมิตรทั้งหลาย ชื่อว่า **เมตฺตํ.**

สุตฺตวิภาคา อญฺญตฺรปิ ณฺโย, รถํ วหตีติ รจฺฉา, รถวีถิฯ

ด้วยการแบ่งสูตรลง ณฺย ปัจจัย แม้ในความหมายอื่น ก็ได้ เช่น ถนนแห่งรถ ชื่อว่า **รจฺฉา** เพราะนำรถไป (สู่ที่หมาย).

๕๓๑. กมฺมา นิยญฺญา [๒๐๑]ฯ

๕๓๑. กมฺมา นิยญฺญา.

ลง นิย ปัจจัย และ ญฺญ ปัจจัย ในความหมายว่า สาธุ ท้าย กมฺม ศัพท์.

ตสฺมิ สาธูติ อตฺเถ กมฺมมฺหา นิย, ญฺญา โหนฺติฯ กมฺเม สาธุ กมฺมนิยํ, กมฺมญฺญํฯ

ลง นิย ปัจจัย และ ญฺญ ปัจจัย ท้าย กมฺม ศัพท์ ในความหมายว่า สาธุ (ผู้ฉลาด เป็นต้น) ในสิ่งนั้น.

ผู้ฉลาด, ดี, เกื้อกูล ในการงาน ชื่อว่า **กมฺมนิยํ, กมฺมญฺญํ.**

๕๓๒. กถาทิติโก [๒๐๒]ฯ

๕๓๒. กถาทิติโก.

ลง อิก ปัจจัย ท้าย กถา ศัพท์เป็นต้น ในความหมายว่า สาธุ (ฉลาดเป็นต้น).

ตตฺถ สาธูติ อตฺเถ กถาทีหิ อิโก โหติฯ

ลง อิก ปัจจัย ท้าย กถา ศัพท์เป็นต้น ในความหมายว่า สาธุ (ฉลาด) ในสิ่งนั้น.

กถายํ สาธุ กถิโก, ธมฺมกถายํ สาธุ ธมฺมกถิโก, สงฺคาเม สาธุ สงฺคามิโก, คามวาเส สาธุ คามวาสิโก, อุปวาเส สาธุ อุปวาสิโกฯ

ผู้ฉลาด ในคำพูด ชื่อว่า **กถิโก,** ผู้ฉลาดในธรรมกถา ชื่อว่า **ธมฺมกถิโก,** ผู้ฉลาด (เก่ง) ในสงคราม ชื่อว่า **สงฺคามิโก,** ผู้ฉลาด ในการครองเรือน ชื่อว่า **คามวาสิโก,** ผู้ฉลาดในการเข้าอยู่ ชื่อว่า **อุปวาสิโก.**

---

[๒๐๑] [ก. ๓๕๓; รู. ๓๗๘; นี. ๗๖๗]

[๒๐๒] [ก. ๓๕๓; รู. ๓๗๘; นี. ๗๖๗; จำ. ๓.๔.๑๐๔; ปา. ๔.๔.๑๐๒]

๕๓๓. ปถาทีหิ เณยฺโย[๒๐๓] ฯ

ตตฺถ สาธูติ อตฺเถ ปถาทีหิ เณยฺโย โหติฯ

ปเถ สาธุ ปาเถยฺยํ, สํ วุจฺจติ ธนํ, ตสฺส ปติ สปติ, สปติมฺหิ สาธุ สาปเตยฺยํฯ

๕๓๓. ปถาทีหิ เณยฺโย.

ลง เณยฺย ปัจจัย ท้าย ปถ ศัพท์ เป็นต้น ในความหมายว่า เกื้อกูล เป็นต้น.

ลง เณยฺย ปัจจัย ท้าย ปถ ศัพท์ เป็นต้น ในความหมายว่า ฉลาด เป็นต้น.

วัตถุอันเกื้อกูล ในหนทาง ชื่อว่า **ปาเถยฺยํ** เสบียง, ทรัพย์ เรียกว่า **สํ**, เจ้าของแห่งทรัพย์ ชื่อว่า **สปติ**, ดีในเจ้าของแห่งทรัพย์ ชื่อว่า **สาปเตยฺยํ** ทรัพย์สมบัติ.

๕๓๔. ทกฺขิณายารเห[๒๐๔] ฯ

ทกฺขิณาสทฺทมฺหา อรหตฺเถ เณยฺโย โหติฯ

ทกฺขิณํ อรหตีติ ทกฺขิเณยฺโยฯ

๕๓๔. ทกฺขิณายารเห.

ลง เณยฺย ปัจจัย ในความหมายว่า อรห (ควร) ท้ายทกฺขิณศัพท์.

ลง เณยฺย ปัจจัย ในความหมายว่า อรห (ควร) ท้ายทกฺขิณศัพท์.

ย่อมควร ซึ่งทักษิณา ชื่อว่า ทกฺขิเณยฺโย.

๕๓๕. อาโย ตุมนฺตา [๒๐๕]ฯ

ตุมนฺตมฺหา อรหตฺเถ อาโย โหติฯ

ฆาเตตุํ อรหตีติ ฆาเตตาโย, ชาเปตุํ อรหตีติ ชาเปตาโย, ‘ชาเปตุ’นฺติ หาเปตุํ, ปพฺพาเชตุํ อรหตีติ ปพฺพาเชตาโย, มหาวุตฺตินา อายมฺหิ สพินฺทุโน อุสฺส โล โปฯ

๕๓๕. อาโย ตุมนฺตา.

ลง อาย ปัจจัย ในความหมายว่า ควรท้ายศัพท์ลงตุํปัจจัย

ลง อาย ปัจจัย ในความหมายว่า ควรท้ายศัพท์ลงตุํปัจจัย

ย่อมควร เพื่ออันฆ่า ชื่อว่า **ฆาเตตาโย,** ย่อมควรเพื่ออันให้เสื่อมเสีย ชื่อว่า **ชาเปเตยฺโย**, **ชาเปตุํ** ได้แก่ **หาเปตุ** แปลว่า ควรให้เสื่อมเสีย, ควรเพื่อ

---

[๒๐๓] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จ. ๓.๔.๑๐๕; ปา. ๔.๔.๑๐๔]

[๒๐๔] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จ. ๔.๑.๘๐; ปา. ๕.๑.๖๕]

[๒๐๕] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; ‘ราโย ตุมนฺตา’ (พหูสุ)]

บรรพชา ชื่อว่า **ปพฺพาเชตาโย**, เพราะ อาย ปัจจัย เป็นนิมิต ลบ อุ ที่มีนิคคหิต ด้วยมหาสูตร.

อิติ หิต, สาธุ, อรหราสิฯ

นี้คือ กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายว่า เกื้อกูล, ฉลาด, เหมาะสม

****

วิกติราสิ

กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายว่า เป็นของแปลง

****

๕๓๖. ตสฺส วิการาวยเวสุ ณ ณิก เณยฺยมยา[๒๐๖] ฯ

๕๓๖. ตสฺส วิการาวยเวสุ ณ ณิก เณยฺยมยา.

ลง ณ, ณิก, เณยฺย และ มย ปัจจัย ในความหมายว่า เป็นวิการ (สิ่งที่เปลี่ยนแปลง) ของสิ่งนั้น, เป็นอวัยวะ (ส่วน) ของสิ่งนั้น.[๒๐๗]

ตสฺส วิกาโร, ตสฺส อวยโวติ อตฺเถสุ ณาทโย โหนฺติ, ปกติยา อุตฺตริ อวตฺถนฺตราปตฺติ วิกาโรฯ

ลงปัจจัยทั้งหลายมี ณ เป็นต้น ในความหมายว่า เป็นวิการ (สิ่งที่เปลี่ยนแปลง) ของสิ่งนั้น, เป็นอวัยวะ (ส่วน) ของสิ่งนั้น. คำว่า วิการ หมายถึง การถึงความเป็นอื่นที่ยิ่งกว่าของเดิม.[๒๐๘]

อุทุมฺพรสฺส วิกติ โอทุมฺพรํ, ภสฺมา, อุทุมฺพรสฺส อวยโว โอทุมฺพรํ, ปณฺณาทิฯ กโปตาวยโว กาโปตํ, มํสโลหิตปตฺตาทิฯ

วิการ (ของที่เปลี่ยนแปลง) แห่งมะเดื่อ ชื่อว่า **โอทุมฺพรํ** ได้แก่ เถ้าถ่านแห่งมะเดื่อ, อวัยวะแห่งมะเดื่อ ชื่อว่า **โอทุมฺพรํ** ได้แก่ ใบเป็นต้น. อวัยวะแห่งนกพิราบ ชื่อว่า **กาโปตํ** ได้แก่ เนื้อ, โลหิต และปีก เป็นต้น.

ณิกมฺหิ-กปฺปาสสฺส วิกติ กปฺปาสิกํ, สุตฺตํ วตฺถญฺจฯ

ใน **ณิก**ปัจจัย -

---

[๒๐๖] [ก. ๓๕๒, ๓๕๑, ๓๗๒; รู. ๓๗๖, ๓๗๔, ๓๘๕; นี. ๗๖๕, ๗๖๔, ๗๕๘; จ. ๓.๓.๑๐๓; ปา. ๔.๓.๑๓๔]

[๒๐๗] มติของคัมภีร์ไวยากรณ์ฝ่ายโมคคัลลานะ (รวมถึงนิรุตติทีปนีนี้ด้วย) ให้ลง ปัจจัยที่มีความหมายว่า เป็นวิการ เป็นอวัยวะ ท้ายนามศัพท์ลงฉัฏฐีวิภัตติ ด้วยสูตรที่ ๔/๖๖. **ตสฺส วิการาวยเวสุ ณ ณิก เณยฺยมยาฯ** ปกติยา อุตฺตรมวตฺถนฺตรํ วิกาโร, ฉฏฺฐิยนฺตา นามสฺมา วิกาเร-วยเว จ ณาทโย โหนฺติ. พหุลํ. แต่ฝ่ายกัจจายนะให้ลงท้ายนามศัพท์ลงตติยาวิภัตติ.

[๒๐๘] คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกาอธิบายศัพท์ว่า อวตฺถนฺตรํ = อญฺญถาตฺตํ. การเป็นอย่างอื่นที่มากขึ้นไป ดังนั้น คำจำกัดความที่ว่า ปกติยา อุตฺตริ อวตฺถนฺตราปตฺติ (โมคคัลลานะเป็น อุตฺตรมวตฺถนฺตร) นี้ หมายความว่า มีการเปลี่ยนสภาพมากขึ้นจนไม่เหลือเค้าของเดิม.

วิการแห่งฝ้าย ชื่อว่า **กปฺปาสิกํ** ได้แก่ ใยและผ้าฝ้าย

เณยฺยมฺหิ-เอณิสฺส อวยโว เอเณยฺยํ, มํสฯ โกสกิมีนํ วิกติ โกเสยฺยํ, สุตฺตํ วตฺถญฺจฯ

ใน **เณยฺย** ปัจจัย -

อวัยวะแห่งเนื้อทราย ชื่อว่า **เอเณยฺยํ**, ได้แก่ เนื้อ, วิการแห่งไหม ชื่อว่า **โกเสยฺยํ**, ได้แก่ ใยและผ้าไหม.

มยมฺหิ-ติณานํ วิกติ ติณมยํฯ เอวํ ทารุมยํ, นฬมยํ, มตฺติกามยํ, คุนฺนํ วิกติ โคมยํ, กรีสฯ

ใน **มย**ปัจจัย -

วิการแห่งหญ้า ชื่อว่า **ติณมยํ** (เช่น เสื่อถักด้วยหญ้ากก), วิการแห่งไม้ (งานหัตถศิลป์จากไม้), **มตฺติกามยํ** วิการแห่งดินเหนียว (เครื่องปั้นดินเผา), วิการแห่งโค ชื่อว่า **โคมยํ** ได้แก่ มูลโค.

๕๓๗. ชตุโต มยณ วา [๒๐๙]ฯ

๕๓๗. ชตุโต มยณ วา.

ลง มยณ ปัจจัย ในความหมายว่า เป็นวิการและ อวัยวะ ของสิ่งนั้น ท้าย ชตุ ศัพท์ ได้บ้าง.

ตสฺส วิการาวยเวสุ ชตุโต มยณ โหติ วาฯ

ลง **มยณ** ปัจจัย ในความหมายว่า เป็นวิการและ อวัยวะ ของสิ่งนั้น ท้าย ชตุ ศัพท์ ได้บ้าง.

ชตุโน วิกาโร ชตุมยํฯ

วิการแห่งครั่งชื่อว่า **ชตุมยํ**.

อิติ วิกติราสิฯ

นี้คือ กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายว่าเป็นของแปลง

***

[๒๐๙] [ก. ๓๗๒; รู. ๓๘๕; นี. ๗๙๘; จ. ๓.๓.๑๐๘; ปา. ๔.๓.๑๓๘; ชตุโต สณ วา (พหูสุ)]

วิเสสราสิ

กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายว่าพิเศษกว่ากัน

****

๕๓๘. ตรตมิสฺสิกิยิฏฺฐาติสเย [๒๑๐]ฯ

๕๓๘. ตรตมิสฺสิกิยิฏฺฐาติสเย.

ลง ตร ตมิ อิสฺสิก อิยิฏฺฐ ปัจจัย ในความหมายว่า ยิ่ง.

อติสยตฺเถ เอเต ปจฺจยา ภวนฺติฯ

ลงปัจจัยดังกล่าว ในความหมายว่า ยิ่ง.

ปาปานำ อติสเยน ปาโปติ ปาปตโร, ปาปตโม, ปาปิสฺสิโก, ปาปิโย, ปาปิฏฺโฐ, อิตฺถิยำ ปาปตรา,

ชนเหล่านี้เป็นคนบาปโดยยิ่ง แห่งคนบาปทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **ปาปตโร, ปาปตโม, ปาปิสฺสิโก, ปาปิโย, ปาปิฏฺโฐ** คนบาปยิ่ง (คนบาปที่สุดในบรรดาคนบาปด้วยกัน, บาปที่สุด), ในอิตถีลิงค์ เป็น **ปาปตรา.**[๒๑๑]

อติสยโตปิ อติสยปจฺจโย โหติ, อติสเยน ปาปิฏฺโฐ ปาปิฏฺฐตโรฯ

ลง ปัจจัยที่มีความหมายว่า ยิ่ง แม้ท้ายศัพท์ที่มีอรรถว่ายิ่ง เช่น คนบาป โดยยิ่งกว่า ชื่อว่า **ปาปิฏฺฐตโร** ผู้บาปกว่า.

๕๓๙. วจฺฉาทีหิ ตนุตฺเต ตโร [๒๑๒]ฯ

๕๓๙. วจฺฉาทีหิ ตนุตฺเต ตโร.

---

[๒๑๐] [ก. ๓๖๓; รู. ๓๙๐; นี. ๗๘๖; จำ. ๔.๓.๔๕; ปา. ๕.๓.๕๕, ๕๗]

[๒๑๑] โมคคัลลานปัญจิกาและโมคคัลลานปัญจิกา สูตรที่ ๔/๖๔ ตรตมิสฺสิกิยิฏฺฐาติสเย อธิบายเรื่องนี้ว่า ตามตัวอย่างที่ท่านกล่าวมานี้เป็นแค่ปกติวิเสส เท่านั้น ดังนั้น ถึงแม้จะกล่าวเพียงปกติวิเสส โดยสามัญไว้ ก็ยังได้ความหมายว่าเปรียบเทียบอีกด้วย".

[๒๑๒] [ก. ๓๖๓; รู. ๓๙๐; นี. ๗๘๖; จำ. ๔.๓.๗๔; ปา. ๕.๓.๘๑]

ลง ตร ปัจจัย ในความหมายว่า บอบบางที่สุดแห่งพวกทั้งหมด ท้ายศัพท์มีวจฺฉ เป็นต้น.

วจฺฉาทีหิ สพฺพตนุภาเว ตโร โหติฯ

ลง ตร ปัจจัย ในความหมายว่า เล็กที่สุดแห่งพวกทั้งหมด ท้ายศัพท์มีวจฺฉ เป็นต้น.

อติตรุโณ วจฺโฉ วจฺฉตโร, อิตฺถิยํ วจฺฉตรีฯ

ลูกวัวอ่อน (อายุน้อย) สุด ชื่อว่า **วจฺฉตโร**, ในอิตถีลิงค์เป็น **วจฺฉตรี.**

โยพฺพนสฺส ตนุตฺเต โยพฺพนปตฺตานํ สุสุตฺตสฺส ตนุตฺเต อติตรุโณ อุสโภ อุกฺขตโร,

ในความเป็นผู้อ่อนแห่งวัวรุ่นหนุ่ม - บรรดาวัวที่ถึงรุ่นหนุ่มแล้ว ในความเป็นวัวรุ่นอ่อนของวัวสุสุตตะ (วัวรุ่นหนุ่ม), วัวหนุ่ม ที่อ่อนสุด ชื่อว่า **อุกฺขตโร**[๒๑๓].

อสฺสภาวสฺส ตนุตฺเต ตรุณอสฺโส อสฺสตโร, อิตฺถิยํ อสฺสตรีฯ

ในความเป็นม้าชั้นเลว, ม้าที่เลวสุด ชื่อว่า **อสฺสตโร** (ม้าอัศดร คือ ม้าผสมลา), ในอิตถีลิงค์ เป็น **อสิสตรี.**

สามตฺถิยสฺส ตนุตฺเต ตรุณอุสโภ อุสภตโรฯ

ในความเป็นวัวรุ่นอ่อนแห่งวัวงาน, วัวอุสุภะที่หนุ่มสุด ชื่อว่า **อุสภตโร.**

๕๔๐. กิมฺหา นิทฺธารเณ ตรตมา[๒๑๔] **ฯ**

๕๔๐. กิมฺหา นิทฺธารเณ ตรตมา.

เมื่อความหมายว่า ถอนออกมาจากหมู่ เป็นที่รู้กัน, ลง ตร และ ตม ปัจจัย ท้ายกิศัพท์.

กิสทฺทา นิทฺธารเณ คมฺยมาเน ตร, ตมา โหนฺติ.

เมื่อการถอนออกจากหมู่ ถูกรู้อยู่, ลง ตร และ ตม ปัจจัย ท้ายกิศัพท์.

กตโร ภวตํ เทวทตฺโต, กตโร ภวตํ ยญฺญทตฺโต, กตโม ภวตํ เทวทตฺโต, กตโม ภวตํ ยญฺญทตฺโต, ‘กิสฺส โก’ติ สุตฺเตน ตร, ตเมสุ กิสฺส กตฺตํฯ

กตโร เทวทตฺโต บรรดาผู้เจริญ เทวทัตต์เป็นผู้ใด, **กตโร ยญฺญทตฺโต** .. ยัญญทัตต์ เป็นผู้ใด, **กตโม เทวทตฺโต** ... เทวทัตต์ เป็นผู้ใด, **กตโม ยญฺญทตฺโต** ... ยัญญทัตต์ เป็นผู้ใด.

สำหรับตัวอย่างเหล่านี้ แปลง กิ เป็น ก ในเพราะตร และ ตม ปัจจัย ด้วยการแบ่งสูตรว่า “***กิสฺส โก แปลง กิ เป็น ก***”.

---

[๒๑๓] อุกฺขตร โมคคัลลานะเป็น โอกฺขตร ได้แก่ วัวหนุ่มที่ดำรงอยู่ในวัยลำดับที่ ๒ (ต่อจากลูกวัว)

[๒๑๔] [ก. ๓๖๓; รู. ๓๙๐; นี. ๗๘๖; จ. ๔.๓.๗๗; ปา. ๕.๓.๙๒, ๙๓; ‘…รตร รตมา’ (พหูสุ)]

อิติ วิเสสราสิฯ

นี้คือ กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายว่าพิเศษกว่ากัน

***

สมูหราสิ

กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายว่า “กลุ่ม”

****

๕๔๑. สมูเห กณณณิกา [๒๑๕]ฯ

๕๔๑. สมูเห กณณณิกา.

ลง กณ, ณ, และ ณิก ปัจจัย ในความหมายว่า กลุ่มแห่งสิ่งนั้น ท้ายนามศัพท์ลงฉัฏฐีวิภัตติ .

ตสฺส สมูโหติ อตฺเถ กณ, ณ, ณิกา โหนฺติฯ

ลง กณ, ณ, และ ณิก ปัจจัย ในความหมายว่า กลุ่มแห่งสิ่งนั้น ท้ายนามศัพท์ลงฉัฏฐีวิภัตติ[๒๑๖].

โคตฺตปจฺจยนฺเตหิ ตาว –

ลำดับแรก ลง กณ ปัจจัย ท้ายศัพท์ที่ลงปัจจัยใช้แทนความหมายว่า โคตร เช่น

ราชญฺญานํ สมูโห ราชญฺญกํ, มานุสฺสกํฯ

หมู่แห่งเชื้อพระวงศ์ของพระราชา ชื่อว่า **ราชญฺญกํ, มานุสฺสกํ** หมู่แห่งเหล่ากอของพระเจ้ามนุ

อุกฺขาทีหิ-

ท้าย **อุกฺข** ศัพท์เป็นต้น เช่น

อุกฺขานํ อุสภานํ สมูโห โอกฺขกํ, โอฏฺฐานํ สมูโห โอฏฺฐกํ, อุรพฺภานํ สมูโห โอรพฺภกํฯ เอวํ ราชกํ, ราชปุตฺตกํ, หตฺถิกํ, เธนุกํ,

หมู่แห่งโคอุสุภะ อันชื่อว่า อุกขะ ชื่อว่า **โอกฺขกํ,** หมู่แห่งวัวกระทิง ชื่อว่า **โอฏฺฐกํ**, หมู่แห่งแกะ ชื่อว่า **โอรพฺภกํ. ราชกํ** หมู่แห่งพระราชา, **ราช**

---

[๒๑๕] [ก. ๓๕๔; รู. ๓๗๕; นี. ๗๗๑; จำ. ๓.๑.๔๓-๔๗; ปา. ๔.๒.๓๗-๔๒]

[๒๑๖] เพิ่มเข้ามาตามนัยของโมคคัลลานวุตติ.

สสํ อเทนฺติ ภกฺขนฺตีติ สสาทกา, เตสํ สมูโห สสาทกกํฯ อิกฺขณิกกำฯ

ปุตฺตกำ หมู่แห่งราชบุตร, **หตฺถิกำ** โขลงช้าง, **เธนุกำ** ฝูงแม่โค ก็เหมือนกัน.

ชื่อว่า สสาทกา เพราะเคี้ยวกินกระต่าย, ฝูงแห่งสสาทกา ชื่อว่า **สสาทกำ,** ได้แก่ อิกฺขณิกำ ?

ณมฺหิ-

อมิตฺตานำ สมูโห อมิตฺตำฯ

ณิกมฺหิ-

อปูปานำ สมูโห อาปูปิกำ, สกุณานำ สมูโห สากุณิโก[๒๑๗] ฯ

ใน **ณ** ปัจจัย -

หมู่แห่งอมิตร ชื่อว่า **อมิตฺตำ.**

ใน **ณิก** ปัจจัย

กองแห่งขนม ชื่อว่า **อาปูปิกำ.** ฝูงแห่งนก ชื่อว่า **สากุณิโก.** [๒๑๘]

๕๔๒. ชนาทีหิ ตา [๒๑๙]ฯ

๕๔๒. ชนาทีหิ ตา.

ลง ตา ปัจจัย ในความว่า หมู่ ของสิ่งนั้น ท้าย ชน ศัพท์ เป็นต้น.

ตสฺส สมูโหติ อตฺเถ ตา โหติฯ

ลง ตา ปัจจัย ในความว่า หมู่ ของสิ่งนั้น (ท้าย ชน ศัพท์ เป็นต้น).

ชนตา, ราชตา, พนฺธุตา, คามตา, สหายตา, นครวาสีนำ สมูโห นาครตา อิจฺจาทิฯ

เช่น **ชนตา** หมู่แห่งชน, **ราชตา** หมู่แห่งพระราชา, **พนฺธุตา** หมู่แห่งพวกพ้อง, **คามตา** หมู่แห่งชาวบ้าน, **สหายตา** หมู่แห่งสหาย, หมู่แห่งชาวเมือง ชื่อว่า **นาครตา.**

๕๔๓. อยูภทฺวิตีหำเส[๒๒๐] ฯ

๕๔๓. อยูภทฺวิตีหำเส.

ลง อย ปัจจัย ในความหมายว่า ส่วนแห่งจำนวนนั้นท้าย อุภ, ทฺวิ และ ติ ศัพท์.

อุภ, ทฺวิ, ตีหิ ตสฺส อำสตฺเถ อโย โหติฯ

ลง อย ปัจจัย ในความหมายว่า ส่วนแห่งจำนวนนั้นท้าย อุภ, ทฺวิ และ ติ ศัพท์.

---

[๒๑๗] [สกุลานำ สมูโห สกุลิกำ?]

[๒๑๘] ตัวอย่างนี้ท่านผู้ชำระคัมภีร์นี้ให้ข้อคิดเห็นว่า น่าจะเป็น [สกุลานำ สมูโห สกุลิกำ?] ตามโมคคัลลานวุตติสูตรที่ ๔/๖๘. สมูเห กณ ณ ณิกาฯ ว่า **อจิตฺตา ณิก-อาปูปิกำ, สกุลิกำฯ** แม้คัมภีร์ฎีกาของโมค.ปญฺ. ก็อธิบายว่า ณิก อจิตฺตาติ อิมินา ณิโก อจิตฺตวาจเกเหว ทิสฺสตีติ ญาเปติฯ อปูโป ปิฏฺฐปูโป, สกุลนฺติ (คูฬ) มิสฺสกขชฺชกวิเสโสฯ คำว่า ณิก อจิตฺตา นี้ แสดงว่า ลง ณิก ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ที่กล่าวความเป็นของไม่มีจิต (วัตถุ ไม่ใช่คนสัตว์) ดังนั้น ตัวอย่างว่า อปูปี ได้แก่ ขนมอบแห้งเป็นแผ่น. คำว่า สกุลำ ได้แก่ ของเคี้ยวเล่นชนิดหนึ่งที่ผสมงา.

[๒๑๙] [ก. ๓๕๕; รู. ๓๘๐; นี. ๗๗๑; จำ. ๓.๑.๖๙; ปา. ๔.๒.๔๓]

[๒๒๐] [ก. ๓๕๔; รู. ๓๗๙; นี. ๗๗๑; จำ. ๔.๒.๔๗, ๔๘; ปา. ๕.๒.๔๓, ๔๔]

อุโภ อำสา ภาคา อสฺสาติ อุภยำ, ทฺเว อำสา อสฺสาติ ทฺวยำ, ตโย อำสา อสฺสาติ ตยำ, วตฺถุตฺตยำ, รตนตฺตยำ, ทฺเว วา ตโย วา อำสา อสฺสาติ ทฺวตฺตยำฯ

ส่วนสองแห่งสิ่งนั้น ชื่อว่า **อุภยำ** สิ่งทั้งสอง, ส่วนสองแห่งสิ่งนั้น ชื่อว่า **ทฺวยำ,** ส่วนสามแห่งสิ่งนั้น ชื่อว่า **ตยำ** ส่วนทั้งสาม, **วตฺถุตฺยำ** สิ่งของทั้งสามส่วน, **รตนตฺตยำ** รัตนะทั้งสามส่วน. ส่วนสองหรือสาม แห่งสิ่งนั้น ชื่อว่า ทฺวตฺตยำ วัตถุทั้งสองหรือสามส่วน.

อิติ สมูหราสิฯ

นี้คือ กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายว่า หมู่.

****

ทตฺต, นิพฺพตฺตราสิ

กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายว่า ทตฺต ได้รับ, นิพฺพตฺต เกิด

****

๕๔๔. เตน ทตฺเต ลิยา[๒๒๑] **ฯ**

๕๔๔. เตน ทตฺเต ลิยา.

ลง ล และ อิย ปัจจัย ในความหมายว่า อันเขาให้แล้ว (ได้รับจากผู้นั้น).

เตน ทตฺโตติ อตฺเถ ล, อิยา โหนฺติฯ มหาวุตฺตินา ทินฺนสทฺทสฺส ทตฺตตฺตำฯ

ลง ล และ อิย ปัจจัย ในความหมายว่า อันเขาให้แล้ว (ได้รับจากผู้นั้น).

แปลง ทินฺน ศัพท์ เป็น ทตฺต ด้วยมหาสูตร.

เทเวน ทตฺโตติ เทวโล[๒๒๒]ฯ 'เทวิโล'ติปิ [๒๒๓] ปาฬิฯ เทวิโย, เทวทตฺโต วาฯ

ผู้อันเทวดาให้แล้ว ชื่อว่า **เทวโล**, ในพระบาฬีเป็น เทวิโล. ในที่ลง อิย ปัจจัย เป็น **เทวิโย**, มีรูปว่า **เทวทตฺโต** บ้าง.

พฺรหฺมโล, พฺรหฺมิโย, พฺรหฺมทตฺโต ผู้อันพรหมให้แล้ว ก็เหมือนกัน,

---

[๒๒๑] [ก. ๓๕๘, ๓๕๖; รู. ๓๘๓, ๓๘๑; นี. ๗๗๘, ๗๗๓]

[๒๒๒] [ชา. ๑.๘.๖๕]

[๒๒๓] [เทวีโล?]

เอวํ พฺรหฺมโล, พฺรหฺมิโย, พฺรหฺมทตฺโต, สิเวน พิสฺสนฺเทวราเชน ทตฺโต สีวโล, สีวิโย, อิตฺถิยํ สีวลิ, สีวิยิ, สิสฺส ทีโฆฯ

ผู้อันพระศิวะ คือ องค์วิษณุเทพราชา ประทานแล้ว ชื่อว่า **สีวโล, สีวิโย.** ในอิตถีลิงค์ เป็น **สีวลิ, สีวิยิ,** ทีฆะ อิ แห่ง สิ เป็น อี.

๕๔๕. เตน นิพฺพตฺเต [๒๒๔]ฯ

๕๔๕. เตน นิพฺพตฺเต.

ลง อิม ปัจจัย ในความหมายว่า เกิดแล้วโดยสิ่งนั้น.

เตน นิพฺพตฺเต อิโม โหติฯ

ลง อิม ปัจจัย ในความหมายว่า เกิดแล้วโดยสิ่งนั้น (ท้ายศัพท์กล่าวกริยา[๒๒๕]).

ปาเกน นิพฺพตฺตํ ปากิมํ, เผเณน นิพฺพตฺตํ เผณิมํ, เวฐเนน นิพฺพตฺตํ เวฐิมํฯ เอวํ เวธิมํ, โคปฺผเนน นิพฺพตฺตํ โคปฺผิมํ[๒๒๖], ปุปฺผทามํ, กรเณน นิพฺพตฺตํ กิตฺติมํ, กุตฺติมํ วา, มหาวุตฺตินา กรณสฺส กิตฺตํ กุตฺตญฺจฯ

สุตฺตวิภตฺเตน สหาริมํ, อาหาริมํ อิจฺจาทีนิ สิชฺฌนฺติฯ

เกิดแล้วโดยการหุง ชื่อว่า **ปากิมํ**, เกิดแล้วโดยการไป (บนผืนน้ำ) ชื่อว่า **เผณิมํ** (ฟองน้ำ)[๒๒๗],

เกิดแล้วโดยการผูก ชื่อว่า **เวฐิมํ. เวธิมํ** เกิดโดยการเจาะ ก็เหมือนกัน.

เกิดแล้วโดยการร้อย ชื่อว่า **โคปฺผิมํ, โคปฺผิมํ** ได้แก่ ปุปฺผทามํ มาลัยดอกไม้[๒๒๘].

เกิดแล้วโดยการกระทำ ชื่อว่า **กิตฺติมํ, กุตฺติมํ** ก็มีบ้าง. แปลง กรณ ศัพท์ เป็น กิตฺต และ กุตฺต ด้วยมหาสูตร.

---

[๒๒๔] [ก. ๓๕๓; รู. ๓๗๘; นี. ๗๖๗; 'เตน นิพฺพตฺเต อิโม'?]

[๒๒๕] โมคคัลลานะ มีวิเสสนะคือ ภาวา ประกอบด้วยดังนี้ว่า **ภาวา เตน นิพฺพตฺเตฯ** ลงอิม ปัจจัยท้ายศัพท์อันกล่าวภาวะ (คือเป็นศัพท์กล่าวการกระทำ) เช่น ปาเกน นิพฺพตฺต ปากิมํ, เสกิมํฯ ในตัวอย่างเหล่านี้ บทว่า ปาเกน มีวิเคราะห์ว่า ปจนํ ปาโก การหุง ชื่อว่า ปากํ, บทว่า เสก ในตัวอย่างว่า เสกิมํ วิเคราะห์ว่า เสจนํ เสโก การรด ชื่อว่า เสกํ.

[๒๒๖] [ปารา. อฏฺฐ. ๒.๔๓๑]

[๒๒๗] รูปว่า เผณ มาจาก เผน ธาตุ ในความหมายว่า คต ไป. คัมภีร์ธาตวัตถสังคหนิสสยะ มีวิเคราะห์ว่า เผนติ อุทกปีเฐ คจฺฉตีติ เผนํ ย่อมไปเหนือพื้นน้ำ ชื่อว่า เผนํ (คือ ฟองน้ำ), ถ้าแปลง น เป็น ณ จะมีรูปว่า เผณ ก็ควร. คัมภีร์กัจจายนธาตุมัญชูสา คาถา ๒๙ และธาตุปปทีปิกา บอกว่า มาจาก เผณ ธาตุ ในอรรถว่า คต เหมือนกัน.

[๒๒๘] เวฐิมํ, เวธิมํ, โคปฺผิมํ สามศัพท์นี้เป็นชื่อของพวงมาลัยที่เกิดจากการร้อยดอกไม้ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับศัพท์เหล่านี้ใน วินยัฏฐกถา ภาค ๑ อธิบายสังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๑๓. "กุลทูสกสิกฺขาปทวณฺณนา" ข้อที่ ๔๓๑. เรื่องการทำพวงดอกไม้ ๖ อย่าง คือ คนฺถิมํ, โคปฺผิมํ, เวธิมํ, เวฐิมํ, ปูริมํ, วายิมํ.

ด้วยการแบ่งสูตร มีตัวอย่างที่สำเร็จรูปได้ดังนี้ คือ **สหาริมฺ** (มีการรวบรวม), **อาหาริมฺ** (มีเหตุ?)[๒๒๙].

อิติ ทตฺต, นิพฺพตฺตราสิฯ

นี้คือ กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายว่า ทตฺต รับจากผู้นั้น, นิพฺพตฺต เกิดโดยการกระทำนั้น

*****

ล, อิต, กราสิ

กลุ่ม ล, อิต, และ กปัจจัย

****

๕๔๖. ตนฺนิสฺสิเต โล [๒๓๐]ฯ

๕๔๖. ตนฺนิสฺสิเต โล.

ลง ล ปัจจัย ในความหมายว่า อาศัยสิ่งนั้น.

ตนฺนิสฺสิตตฺเถ โล โหติฯ

ลง ล ปัจจัย ในความหมายว่า อาศัยสิ่งนั้น.

เวทำ ญาณำ นิสฺสิตำ เวทลฺลำ, ลสฺส ทฺวิตฺตำ, ทุฏฺฐุ นิสฺสิตำ ทุฏฺฐุลฺลำฯ

พระสูตรอาศัยแล้ว ซึ่งเวท กล่าวคือ ญาณ ชื่อว่า **เวทลฺลำ**, ซ้อน ลฺ. อาศัยแล้วซึ่งความชั่ว ชื่อว่า **ทุฏฺฐุลฺลำ**[๒๓๑]

---

[๒๒๙] สองศัพท์นี้ยังไม่เข้าใจว่า ตัดสูตรว่ากระไร และ ลงในอรรถใด. ในที่นี้ผู้แปลเลือกเอาการตัดสูตรว่า “อิโม” โดยเว้น เตน นิพฺพตฺเต ไป.

[๒๓๐] [ก. ๓๕๘; รู. ๓๘๓; นี. ๗๗๘; ‘ลฺโล’ (พหูสุ)]

[๒๓๑] คัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ให้ลง ลฺล ปัจจัยเลย ดังนั้น ล ปัจจัย แล้ว ซ้อน ลฺ จึงเป็นมติของพระคันถรจนาจารย์. ในอุทาหรณ์ คัมภีร์โมค.ปัญจิกา อธิบายว่า ทุฏฺฐุลฺลำ นี้ ทุฏฺฐุ ได้แก่ อโสภณำ ความไม่งาม คือ ชั่ว อโสภนำ.

ตัวอย่าง เวทลฺลำ นี้ บทว่า เวทำ ได้แก่ ตุฏฺฐิ ความยินดี, คัมภีร์สีลขันธวรรคอภินวฏีกาภาค ๒ อธิบายว่า คำว่า เวท ศัพท์มีความหมายสอง คือ ญาณ และ ความยินดี ในที่นี้ท่านแสดงโดยเอกเสสนัย.

มีรายละเอียดดังนี้.

เวทญฺจ ตุฏฺฐิญฺจ ลทฺธา ลทฺธา ปุจฺฉิตสุตฺตนฺตา ‘‘เวทลฺล’’นฺติ เวทิตพฺพำ เวทนฺติ ญาณำ ตุฏฺฐินฺติ ยถาภาสิตธมฺมเทสนำ วิทิตฺวา ‘‘สาธุ อยฺเย สาธาวุโส’’ติอาทินา อพฺภนุโมทนวสปฺปวตฺตำ ปีติโสมนสฺสำ ลทฺธา ลทฺธาติ ลภิตฺวา ลภิตฺวา, ปุนปฺปุนำ ลภิตฺ

‘‘มทนียं, พนฺธนียं, มุจฺฉนียं, รชนียं, คมนียं, ทสฺสนียं’’ อิจฺจาทีนิ กรเณ วา อธิกรเณ วา อนียปจฺจเยน สิชฺฌนฺติฯ

ตัวอย่างเหล่านี้ ย่อมสำเร็จรูปโดยการลงอนียปัจจัย ซึ่งเป็นไปในความหมายว่า กรณะ (เครื่องกระทำหรือเหตุ) และ อธิกรณะ (ที่ตั้ง) อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ **มทนียं** ที่ตั้งแห่งความมัวเมาหรือเครื่องมัวเมา, **พนฺธนียं** ที่ตั้งแห่งการผูกหรือเครื่องผูก, **มุจฺฉนียं** ที่ตั้งแห่งความหลงหรือเครื่องหลง, **รชนียं** ที่ตั้งแห่งความกำหนัด หรือ เครื่องกำหนัด, คมนียं ที่ตั้งแห่งการไปหรือเครื่องไป, **ทสฺสนียं** ที่ตั้งแห่งการเห็นหรือเครื่องเห็น เป็นต้น.

‘ธูมายิตตฺต’นฺติอาทีสุ ธูโม วิย อตฺตานํ อาจรตีติ ธูมายิตं, คคนं, ธูมายิตं เอว ธูมายิตตฺตं, สกตฺเถ ตฺต, เอวं ติมิรายิตตฺตं, นามธาตุโต[๒๓๒] อายปจฺจเยน สิทฺธํฯ

ในตัวอย่างเป็นต้นว่า **ธูมายิตตฺตं** ประพฤติเหมือนควัน นี้ ลง ตฺต ปัจจัย ในความหมายของตน (สกตฺถ) โดยวิเคราะห์ว่า ย่อมประพฤติ ซึ่งตน เป็นดังควัน ชื่อว่า **ธูมายิตं** เป็นเหมือนควัน ได้แก่ ท้องฟ้า. **ธูมายิตं** นั่นแหละ คือ **ธูมายิตตฺตं. ติมิรายิตตฺตं** เป็นเหมือนความมืด ก็เหมือนกัน. (สองศัพท์นี้) สำเร็จแล้ว โดยเป็นนามธาตุ (คำนามที่ลง

---

*วาติ วุตฺตं โหติ, เอเตน เวทสทฺโท ญาเณ, โสมนสฺเส จ เอกเสสนเยน, สามญฺญนิทฺเทเสน วา ปวตฺตติ, เวทมฺหิ นิสฺสิตं ตสฺส ลภาปนวเสนาติ **เวทลฺลนฺติ** จ ทสฺเสติฯ*

พระสูตรที่ผู้ถามแล้ว โดยได้ความรู้และความยินดีแล้วๆเล่าๆ เรียกว่า เวทลฺลं. คำว่า เวทं ได้แก่ ญาณ. คำว่า ตุฏฺฐึ ได้แก่ ปีติและโสมนัส ซึ่งเป็นไปเนื่องการยินดีตาม (อนุโมทนา) โดยนัยว่า สาธุ พระคุณเจ้า, สาธุ ท่านผู้มีอายุ” เพราะได้เข้าใจในธรรมเทศนาตามที่ได้แสดงไว้. คำว่า ลทฺธา ลทฺธา แก้เป็น ลภิตฺวา ลภิตฺวา หมายความว่า ได้ความรู้และความยินดีบ่อยๆ. ด้วยคำนี้ เป็นอันแสดงว่า เวท ศัพท์ เป็นไปในความหมายว่า ญาณ, และ ในความหมายว่า โสมนัส โดยการแสดงเป็นเอกเสสนัย (วิธีการแสดงให้เหลือเพียงศัพท์เดียว) หรือ สามัญญนิทเทส (โดยการแสดงเพียงโวหารที่เหมือนกันไม่จำแนก), และพระสูตร ที่อาศัยซึ่งเวท (การรู้และความยินดี) โดยเป็นการทำให้ได้มาซึ่งเวทนั้น เรียกว่า เวทลฺลं. (สี.ฏี.๑/๑ หัวข้อเรื่องเกี่ยวกับนวังคสัตถุศาสน์).

๒๓๒ [สำ. นิ. ๓.๘๗]

ปัจจัยแล้วกลายเป็นกริยา)[๒๓๓] เพราะการลง อาย ปัจจัย.

๕๔๗. สญฺชาตา ตารกาทฺวิตฺวิโต[๒๓๔] ฯ

๕๔๗. สญฺชาตา ตารกาทฺวิตฺวิโต.

ลง อิต ปัจจัย ในความหมายว่า สิ่งเหล่านั้นของสิ่งนั้น เกิดแล้ว ท้าย ตารก ศัพท์เป็นต้น.

ตารกาทีหิ เต อสฺส สญฺชาตาติ อตฺเถ อิโต โหติ

ลง อิต ปัจจัย ในความหมายว่า สิ่งเหล่านั้นของสิ่งนั้น เกิดแล้ว ท้าย ตารก ศัพท์เป็นต้น.

ตารกา สญฺชาตา อสฺสาติ ตารกิตํ, คคนํ. ปุปฺผานิ สญฺชาตานิ อสฺสาติ ปุปฺผิโตฯ เอวํ ผลิโต, รุกฺโข. ปลฺลวานิ สญฺชาตานิ อสฺสาติ ปลฺลวิตา, ลตาฯ ทุกฺขํ สญฺชาตํ อสฺสาติ ทุกฺขิโต, สุขํ สญฺชาตํ อสฺสาติ สุขิโต ฯ

ดาวทั้งหลาย เกิดพร้อมแล้ว แก่ท้องฟ้านั้น เพราะเหตุนั้น ท้องฟ้านั้น ชื่อว่า **ตารกิตํ** มีดาวเกิดขึ้น. ดอกไม้ทั้งหลาย เกิดขึ้นแล้ว แก่ต้นไม้นั้น เพราะเหตุนั้น ต้นไม้นั้น ชื่อว่า **ปุปฺผิโต** มีดอกไม้เกิดขึ้นแล้ว. **ผลิโต** ต้นไม้มีผลไม้เกิดขึ้นแล้ว ก็เหมือนกัน.ใบอ่อน เกิดพร้อมแล้ว แก่เถาวัลย์นั้น เพราะเหตุนั้น เถาวัลย์นั้น ชื่อว่า **ปลฺลวิตา** มีใบอ่อนเกิดขึ้น.ทุกข์ เกิดขึ้นพร้อมแล้ว แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **ทุกฺขิโต** มีความทุกข์

---

[๒๓๓] คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา อธิบายการสำเร็จรูปเป็น ธูมายิตตฺต ว่า ลง กฺตปัจจัย ในอรรถภาวะ หรือ สกัตตถะ ดังนี้.

ธูโม วิย อาจรตีติ วิคฺคยฺห “กตฺตุตาโย”ติ ๕/๘ อาโย, “เอกตฺถตายนฺ”ติ ๒/๑๑๔ สิโลเป “สโร โลโป สเร”ติ ๑/๒๖ ปุพฺพสรโลเป จ กเต ธูมายธาตุโต “คมนตฺถากมฺมาธาเร เจ”ติ ๕/๕๔ กตฺตริ กฺเต “ญิ พฺยญฺชนสฺสา”ติ ๕/๑๗๐ ญิมฺหิ ปุพฺพสรโลเป จ ธูมายิตสทฺทา “ตสฺส ภาเว”จฺจาทินา ๔/๕๔ ภาเว สกตฺเถ วา กฺตปฺปจฺจโย. (โมคฺ.ปญฺ.๔/๖๔)

ลง อาย ปัจจัย ท้าย ธูม ศัพท์ โดยวิเคราะห์ว่า ธูโม วิย อาจรติ ย่อมประพฤติเพียงดังควัน ด้วยสูตรว่า กตฺตุอาโย (๕/๘), ลบ สิ ด้วยสูตร เอกตฺถตายํ (๒/๑๑๔), เมื่อลบสระหน้า ด้วยสูตร “สโร โลโป สเร”ติ ๑/๒๖, ลง กฺต ปัจจัย ในอรรถกัตตา ด้วยสูตรว่า “คมนตฺถากมฺมาธาเร เจ”ติ ๕/๕๔ ท้าย ธูมายธาตุ, เมื่อลง อิ อาคม หน้าปัจจัยอันมีพยัญชนะเป็นตัวต้น อยู่หลัง ด้วยสูตร “ญิ พฺยญฺชนสฺสา”ติ ๕/๑๗๐ ลบสระหน้า ในเพราะ อิ แล้ว จึงลง กตฺ ปัจจัย ในอรรถภาวะ หรือ สกัตถะ ท้าย ธูมายิต ศัพท์ ด้วยสูตรว่า “ตสฺส ภาเว ...” ๔/๕๔

จากคำอธิบายของโมคฺ.ปญฺ.นี้ จะเห็นได้ว่า การลง อาย ปัจจัย ท้ายนามศัพท์เพื่อให้เป็นนามธาตุก่อนแล้ว ขั้นต่อไปจึง กฺต หรือ ตฺต ปัจจัย ท้ายนามธาตุเหล่านั้นในอรรถสกัตถะ ไม่น่าจะใช่การลง อาย ปัจจัย ท้ายนามธาตุ. ดังนั้น ในที่นี้ ผู้แปลจึงเลือกที่จะแปล นามธาตุโต ว่า โดยเป็นนามธาตุ

[๒๓๔] [ก. ๕๕๕; รู. ๖๑๒; นี. ๑๑๔๒; จ. ๔.๒.๓๗ ...เป.... ๕.๒.๓๖; ‘สญฺชาตํ...’ (พหูสุ)]

เกิดขึ้น. สุข เกิดขึ้นพร้อมแล้ว แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **สุขิโต** มีความสุขเกิดขึ้น.

ปณฺฑา วุจฺจติ ปญฺญา, ปณฺฑา สญฺชาตา อสฺสาติ ปณฺฑิโต, ทณฺโฑ สญฺชาโต อสฺสาติ ทณฺฑิโตฯ

ปัญญา เรียกว่า ปณฺฑา, ปัญญา อันชื่อ ปัณฑา เกิดพร้อมแล้ว แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **ปณฺฑิโต** มีปัญญาอันชื่อว่า ปณฺฑา เกิดขึ้น. การลงโทษ (ค่าปรับ) เกิดพร้อมแล้ว แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **ทณฺฑิโต** ผู้เสียค่าปรับ, ถูกลงโทษ.

มหาวุตฺตินา ตสฺส นตฺเต มลํ สญฺชาตํ อสฺสาติ มลินํฯ ตถา ปิปาสา สญฺชาตา อสฺสาติ ปิปาสิโต, ชิฆจฺฉา สญฺชาตา อสฺสาติ ชิฆจฺฉิโต, พุภุกฺขา สญฺชาตา อสฺสาติ พุภุกฺขิโต,

ในตัวอย่างว่า มลินํ นี้ มีการแปลง ต เป็น น ด้วยมหาสูตร, มลทิน เกิดพร้อมแล้ว แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **มลินํ** มีมลทินเกิดขึ้น. ความกระหาย เกิดพร้อมแล้ว แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **ปิปาสิโต** มีความกระหายเกิดขึ้น. ความหิว เกิดพร้อมแล้ว แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **ชิฆจฺฉิโต** มีความหิวเกิดขึ้น. ความอยากกิน เกิดพร้อมแล้ว แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **พุภุกฺขิโต** มีความอยากกิน เกิดขึ้น.

มุจฺฉา สญฺชาตา อสฺสาติ มุจฺฉิโต, วิสญฺญา สญฺชาตา อสฺสาติ วิสญฺญิโต, นินฺทา สญฺชาตา อสฺสาติ นินฺทิโตฯ

ความหลง เกิดพร้อมแล้ว แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **มุจฺฉิโต** มีความหลงเกิดขึ้น. ความหมดสติ เกิดพร้อมแล้ว แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **วิสญฺญิโต** มีความหมดสติเกิดขึ้น. การติเตียน เกิดพร้อมแล้ว แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **นินฺทิโต** มีการติเตียนเกิดขึ้นแล้ว.

เอวํ คพฺภ-ถมฺเภ คพฺภิโตฯ ทพฺภ-ปาฏเว ทพฺภิโตฯ

ในที่ลง อิต ปัจจัย ท้าย คพฺภ ศัพท์ อันมีความหมายว่า กระด้าง **คพฺภิโต** มีความแข็งกระด้างเกิดพร้อมแล้ว, ในที่ลง อิต ปัจจัยท้าย ทพฺภ ศัพท์ มี

ความหมายว่า ความสามารถ **ทพฺพิโต** มีความสามารถเกิดพร้อมแล้ว ก็เหมือนกัน.

อนฺตรํ สญฺชาตํ อสฺสาติ อนฺตริโต, วจฺจํ สญฺชาตํ อสฺสาติ วจฺจิโตฯ

ระหว่าง เกิดพร้อมแล้ว แก่ธรรมนั้น เพราะเหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า **อนฺตริโต** มีระหว่างเกิดขึ้น. อุจจาระ เกิดพร้อมแล้ว แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **วจฺจิโต** มีอุจจาระเกิดขึ้น (ปวดอุจจาระ).

๕๔๘. นินฺทาญฺญาตปฺปฏิภาครสฺส - ทยาสญฺญาสุ โก[๒๓๕]ฯ

๕๔๘. นินฺทาญฺญาตปฺปฏิภาครสฺส - ทยาสญฺญาสุ โก.

ลง ก ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ เมื่อจะแสดงการตำหนิ, สิ่งที่ยังไม่รู้, น้อย, สิ่งที่เหมือน, สั้น, น่าเอ็นดู และ ชื่อ.

นินฺทาทีสุ โชตนิเยสุ นามสฺมา โก โหติฯ

เมื่อจะแสดงการตำหนิเป็นต้น ลง ก ปัจจัย ท้ายนามศัพท์.

นินฺทายํ –

กุจฺฉิโต สมโณ สมณโกฯ เอวํ มุณฺฑโก, อสฺสโก, อุทฺธุมาตกํ, วินีลกํ, วิปุพฺพกํ, อฏฺฐิกํ อิจฺจาทิฯ

ในความหมายว่า **ตำหนิ** ตัวอย่างเช่น

สมณะที่น่ารังเกียจ ชื่อว่า **สมณโก** สมณะน่ารังเกียจ, **มุณฺฑโก** ศีรษะโล้นน่าเกลียด, **อสฺสโก** ม้าน่ารังเกียจ, **อุทฺธุมาตกํ** ซากศพพองขึ้นน่าเกลียด, **วินีลกํ** ซากศพขึ้นเขียวอย่างน่าเกลียด, **วิปุพฺพกํ** ซากศพมีน้ำหนองไหลดูน่าเกลียด, **อฏฺฐิกํ** ซากศพมีกระดูกดูน่าเกลียด.

อญฺญาเต –

อญฺญาโต อสฺโส อสฺสโก, กสฺส อยํ อสฺโสติ วา อสฺสโก อิจฺจาทิฯ

ในความหมายว่า **ยังไม่รู้** ตัวอย่างเช่น

ม้า ที่ยังไม่รู้จัก ชื่อว่า **อสฺสโก**, อีกนัยหนึ่ง ม้าตัวนี้ ของใคร ชื่อว่า **อสฺสโก.**

---

[๒๓๕] [ก. ๓๙๑; รู. ๔๒๓; นี. ๘๓๕; จ. ๔.๓.๖๒, ๖๓, ๖๔; ปา. ๕.๓.๗๓-๗๕, ๘๖, ๘๗]

อปฺปตฺเถ –

อปฺปกํ เตลํ เตลกๆ เอวํ ฆตกํ, ขุทฺทกํ ธนุ ธนุกํ, รถกํ, คามกํ อิจฺจาทิฯ

ในความหมายว่า **มีน้อย** ตัวอย่างเช่น

น้ำมันเล็กน้อย ชื่อว่า **เตลกํ. ฆตกำ** เนยมีน้อย, **ธนูน้อย** ชื่อว่า ธนุกำ, **รถกำ** รถคันเล็ก, **คามกำ** บ้านหลังเล็ก ก็เหมือนกัน.

ปฏิภาคตฺเถ –

หตฺถิรูปกำ หตฺถิกๆ เอวำ อสฺสกำ, พลีพทฺทโก อิจฺจาทิฯ

ในความหมายว่า **เหมือน** ตัวอย่างเช่น

มีรูปเหมือนช้าง ชื่อว่า **หตฺถิกำ, อสิสกำ** เหมือนม้า, **พลีพทฺทโก** เหมือนวัวงานก็เหมือนกัน.

รสฺเส-

รสฺโส มนุสฺโส มนุสฺสโกๆ เอวำ รุกฺขโก, ปิลกฺขโก อิจฺจาทิฯ

ในความหมายว่า **สั้น** ตัวอย่างเช่น

มนุษย์ตัวเตี้ย ชื่อว่า **มนุสฺสโก. รุกฺขโก** ต้นไม้เตี้ย, **ปิลกฺขิโก** ชาพลู(ดีปลี)แคระ[๒๓๖]ก็เหมือนกัน.

ทยายำ-

อนุกมฺปิโต ปุตฺโต ปุตฺตโกๆ เอวำ วจฺฉโก, อิตฺถิกา, อมฺพกา, กุมาริกา อิจฺจาทิฯ

ในความหมายว่า **น่าเอ็นดู** ตัวอย่างเช่น

บุตรที่น่าเอ็นดู ชื่อว่า **ปุตฺตโก, วจฺฉโก** ลูกโคน่าเอ็นดู, **อิตฺถิกา** ผู้หญิงน่ารัก, **อมฺพกา** หญิงสาวน่ารัก, **กุมาริกา** เด็กหญิงน่าเอ็นดู.

สญฺญายำ-

นามมตฺเตน โมโร วิย โมรโก อิจฺจาทิฯ

ใน**ความเป็นชื่อ** ตัวอย่างเช่น

เหมือนนกยูง แค่ชื่อ ชื่อว่า **โมรโก** คนชื่อโมรโก (นายนกยูง) เป็นต้น.

อิติ ล, อิต, ก ราสิฯ

นี้คือ กลุ่ม ล, อิต, และ กปัจจัย

***

[๒๓๖] ปัญจิกา. สูตรนี้ อธิบายคำว่า รัสสะ ว่า ได้แก่ สภาพที่ตรงข้ามกับทีฆะ, แม้ มหนฺต คือ ใหญ่ ก็ถือเอาในสูตรนี้ เพราะตรงข้ามกับ ทีฆะ.

อภูตตพฺภาวราสิ

กลุ่มปัจจัยลงในความหมายว่า
ความมีเป็นบางครั้งแห่งสิ่งที่ไม่เคยมี

****

๕๔๙. อภูตตพฺภาเว กราสภูโยเค วิการาจี[๒๓๗]ฯ

๕๔๙. อภูตตพฺภาเว กราสภูโยเค วิการาจี.

เมื่อจะแสดงความมีแห่งสิ่งที่ไม่เคยมี ลง อี ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ที่แสดงความเปลี่ยนแปลง ในที่ประกอบด้วย กร, อส และ ภูธาตุ.

ปุพฺเพ ตสฺส อภูตสฺส วตฺถุโน กทาจิ ตถา ภวนำ อภูตตพฺภาโว,

ตสฺมิ อภูตตพฺภาเว โชตนิเย สติ กรา'ส, ภูธาตูนำ โยเค วิการวาจิมฺหา นามสฺมา จานุพนฺโธ อีปจฺจโย โหติฯ

การมีอย่างนั้นในบางครั้ง ของสิ่งนั้นที่ไม่เคยมี ชื่อว่า อภูตตพฺพภาโว,

เมื่อการมีแห่งสิ่งที่ไม่เคยมี เป็นสิ่งจะพึงแสดง ให้ลง อี ปัจจัย ที่มี จ อนุพันธ์ ท้ายนามศัพท์ ที่กล่าวความเปลี่ยนแปลง ในที่ประกอบด้วย กร, อส และ ภู ธาตุ.

อธวลำ ธวลำ กโรติ ธวลีกโรติ, อธวโล ธวโล สิยา ธวลีสิยา, อธวโล ธวโล ภวติ ธวลีภวติฯ เอวำ ธวลีกาโร, ธวลีภูโตฯ

ย่อมกระทำซึ่งสิ่งที่ไม่ขาว ให้ขาว ชื่อว่า **ธวลีกโรติ**, สิ่งที่ไม่ขาว พึงเป็นสิ่งที่ขาว ชื่อว่า **ธวลีสิยา,**สิ่งที่ไม่ขาว ย่อมเป็นสิ่งที่ขาว ชื่อว่า **ธวลีภวติ.**

---

๒๓๗ [ก. ๓๙๑; รู. ๔๒๓; นี. ๘๓๕; จำ. ๔.๔.๓๕; ปา. ๕.๔.๕๐]

ธวลีกาโร การทำให้เป็นสีขาว, **ธวลีภูโต** สิ่งที่เป็นสีขาว ก็เหมือนกัน.

อภูตตพฺภาเวติ กึ?
ฆฏึ กโรติ, ฆโฏ อตฺถิ, ฆโฏ ภวติฯ

คำว่า **อภูตตพฺภาเว** *ในความมีแห่งสิ่งที่ไม่เคยมี"* มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์เพื่อการไม่ลง อี ปัจจัย ในความมีอยู่แล้ว เช่นในตัวอย่างว่า **ฆฏึ กโรติ** ย่อมกระทำซึ่งหม้อ, **ฆโก อตฺถิ** หม้อมีอยู่, **ฆโฏ ภวติ** หม้อ ย่อมมี.

กราสภูโยเคติ กึ?
อธวโล ธวโล ชายเตฯ

คำว่า **กราสภูโยเค** ในที่ประกอบด้วย กร , อส และ ภู มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่ลง อี ปัจจัย ในที่ไม่ประกอบด้วยธาตุ ๓ ตัวนั้น เช่น **อธวโล ธวโล** ชายเต สิ่งที่ไม่ขาว เกิดเป็นสิ่งที่ขาว.

วิการาติ กึ?
ปกติยา มา โหตุ, สุวณฺณํ กุณฺฑลํ กโรติ, สุวณฺณสฺส กุณฺฑลกรณํ นาม โลเก ปกติรูปนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ สุวณฺณํ กุณฺฑลํ สิยา, สุวณฺณํ กุณฺฑลํ ภวตีติฯ

บทว่า **วิการา** *อันเป็นความเปลี่ยนแปลง* มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่ลง อี ปัจจัย ถ้าไม่ใช่เป็นความเปลี่ยนแปลง ในตัวอย่างเช่น

ปกติยา มา โหตุ จงอย่ามีตามปกติ, **สุวณฺณํ กุณฺฑลํ กโรติ** ย่อมกระทำซึ่งทองให้เป็นแจกัน.[๒๓๘] หมายความว่า ธรรมดาว่า การทำแจกันอันเป็นวิการแห่งทอง ในทางโลก ถือว่าเป็นปกติ, **สุวณฺณํ กุณฺฑลํ สิยา** แจกันทองพึงมี, **สุวณฺณํ กุณฺฑลํ ภวติ** ย่อมมีแจกันทอง.

อิติ อภูตตพฺภาวราสิฯ

นี้ คือ กลุ่มปัจจัยลงในความหมายว่าความมีเป็นบางครั้งแห่งสิ่งที่ไม่เคยมี.

****

[๒๓๘] (อย่าเป็นของเดิม ชื่อว่า วิการ) ไม่เป็น ปกตีโหติ กุณฺฑลึกโรติ, กุณฺฑลีสิยา, กุณฺฑลีภวติ.

สกตฺถราสิ

๕๕๐. สกตฺเถ [๒๓๙]ฯ

สกตฺเถปิ ปจฺจยา ทิสฺสนฺติฯ

‘สกตฺโถ’ติ สกปทตฺโถ, ปกติลิงฺคปทตฺโถติ วุตฺตํ โหติฯ

หีโน เอว หีนโก, โปโต เอว โปตโก, เทโว เอว เทวตา, ยถาภูตเมว ยถาภุจฺจํ, กรุณา เอว การุญฺญํ, ปตฺตกาลเมว ปตฺตกลฺลํ, อากาสานนฺตเมว อากาสานญฺจํ, ปาคุญฺญเมว ปาคุญฺญตา, กมฺมญฺญเมว กมฺมญฺญตา, ทานํ เอว ทานมยํ, สีลํ เอว สีลมยํฯ เอวํ ภาวนามยํ อิจฺจาทิฯ

กลุ่มปัจจัยแทนความหมายเดิม

****

๕๕๐. สกตฺเถ.

แม้ปัจจัยที่ลงในความหมายเดิมของตน ก็เห็นใช้.

แม้ปัจจัยที่ลงในความหมายเดิมของตน ก็เห็นใช้.

คำว่า **สกตฺโถ** (ความหมายเดิมของตน) ได้แก่ ความหมายของบทของตน, หมายความว่าเป็นความหมายของบทอันเป็นนามศัพท์เดิมที่ไม่ได้ลงปัจจัย.

ตัวอย่างเช่น **หีนโก** คือ หีโน ชั้นต่ำ, **โปตโก** คือ โปโต นกพิราบ, **เทวตา** คือ เทโว เทวดา**, ยถาภุจฺจํ** คือ ยถาภูตํ ตามความเป็นจริง, **การุญฺญ** คือ กรุณา ความกรุณา, **ปตฺตกลฺลํ** คือ ปตฺตกาลํ ถึงความพรั่งพร้อม, **อากาสานญฺจ** คือ อากาสานนฺตํ อากาศไม่สิ้นสุด, **ปาคุญฺญตา** คือ ปาคุญฺญ ความ

[๒๓๙] [ก. ๑๗๘, ๓๖๐, ๓๗๒; รู. ๒๒๔, ๓๘๗, ๓๘๕, ๓๗๘; นี. ๓๖๔, ๗๘๐, ๗๕๘, ๗๖๗]

คล่องแคล่ว, **กมฺมญฺญตา** คือ กมฺมญฺญ ความควรแก่การงาน, **ทานมยํ** คือ ทานํ การให้, **สีลมยํ** คือ สีลํ ศีล. **ภาวนามยํ** คือ ภาวนา การเจริญภาวนา. ก็เหมือนกัน

ยถา จ อมจฺจปุตฺตา เอว ‘อมจฺจปุตฺติยา’ติ วุจฺจนฺติ, เอวํ ‘‘สกฺยปุตฺโต เอว สกฺยปุตฺติโย, อสมโณ โหติ อสกฺยปุตฺติโย[๒๔๐], เอวํ นาฏปุตฺติโย, ทาสปุตฺติโย’’ติปิ ยุชฺชติฯ

สกฺยปุตฺติโย คือ สกฺยปุตฺโต ศากยบุตร, มีตัวอย่างในพระบาฬีว่า ***อสมโณ โหติ อสกฺยปุตฺติโย*** *ภิกษุนี้ ไม่ใช่สมณะ ผู้เป็นพระศากยบุตร* (วิ.มหา. ๕๕), สำหรับตัวอย่างนี้เทียบได้กับคำว่า **อมจฺจปุตฺติยา** คือ อมจฺจปุตฺตา บุตรอำมาตย์. แม้ตัวอย่างว่า **นาฏปุตฺติโย** บุตรนักฟ้อน, **ทาสปุตฺติโย** ลูกทาส ก็ใช้ได้เหมือนกัน.

‘ภยทสฺสิวา, อตฺถทสฺสิมา’ติ วนฺตุ, มนฺตุปจฺจยา สกตฺเถปิ ยุชฺชนฺติฯ

แม้ วนฺตุ และ มนฺตุ ปัจจัย ใช้ลงในความหมายเดิมของบทก็ได้ เช่น **ภยทสฺสิวา** ผู้เห็นภัยโดยปกติ, **อตฺถทสฺสิมา** ผู้เห็นประโยชน์โดยปกติ.

‘พฺรหฺมวณฺณี, เทววณฺณี’ติ เอตฺถ พฺรหฺมุโน วณฺโณ พฺรหฺมวณฺโณ, พฺรหฺมวณฺโณ วิย วณฺโณ อสฺส อตฺถีติ อตฺเถ สติ อีปจฺจโย ปจฺจยตฺโถ เอว โหติ, น สกตฺโถฯ พฺรหฺมวณฺโณ วิย วณฺโณ ยสฺส โสยํ พฺรหฺมวณฺณีติ อตฺเถ สติ สกตฺโถเยวฯ

ในตัวอย่างว่า **พฺรหฺมวณฺณี, เทววณฺณี** นี้ เมื่อมีความหมายว่า วรรณะของพรหม ชื่อว่า **พฺรหฺมวณฺโณ**, วรรณะของผู้นั้น เป็นเพียงวรรณะของพรหม มีอยู่ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **พฺรหฺมวณฺณี** ดังนี้ ลง อี ปัจจัย ในความหมายของปัจจัยเท่านั้น (คือ แทนความหมายว่า มี), ในกรณีที่มีความหมายว่า ***พฺรหฺมวณฺโณ วิย วณฺโณ ยสฺส โสยํ*** *พฺรหฺมวณฺณี วรรณะเพียงดังวรรณะของพรหม ของบุคคลใด มีอยู่ บุคคลนั้น ชื่อว่า พฺรหฺมวณฺณี มีวรรณะเพียงดังวรรณะแห่งพรหม* ดังนี้ อีปัจจัย ลงในความหมายเดิมของบท (สกัตถะ) นั่นแหละ.

อปิ จ เอกสฺมิ̆ อญฺญปทตฺเถ ทฺเว สมาส, ตทฺธิตา วตฺตนฺตีติปิ ยุชฺชติ,

อีกอย่างหนึ่ง สมาสและตัทธิตทั้งสองเป็นไปในอัญญปทัตถสมาสบทเดียวกัน ก็ใช้ได้.

---

[๒๔๐] [ปารา. ๕๕]

ตถา ‘ปคุณสฺส ภาโว ปาคุญฺญตา’ติอาทีสุ ทฺเวตทฺธิตปจฺจยา ภาวตฺเถติฯ

ในตัวอย่างเป็นต้นว่า ปคุณสฺส ภาโว ปาคุญฺญตา ความเป็นแห่งบุคคลผู้คล่องแคล่ว ชื่อว่า **ปาคุญฺญตา** ความคล่องแคล่ว ก็เช่นเดียวกันนี้ คือ ตัทธิตปัจจัยสองตัว (ณฺย และ ตา) ใช้ในความหมายว่า ภาวะ ได้เช่นเดียวกัน.

อิติ สกตฺถราสิฯ

นี้คือ กลุ่มปัจจัยแทนความหมายเดิม

******

นิทฺทิฏฺฐปจฺจยราสิ

กลุ่มปัจจัยใช้แทนความหมายอื่นจากที่ได้แสดงแล้ว

******

๕๕๑. อญฺญสฺมิं [๒๔๑]ฯ

๕๕๑. อญฺญสฺมิ.
ปัจจัยที่แสดงมาใช้ลงในความหมายอื่นอีก.

ปุพฺเพ นิทฺทิฏฺฐา ณาทโย ปจฺจยา นิทฺทิฏฺฐตฺถโต อญฺเญสุปิ อตฺเถสุ ทิสฺสนฺติฯ

ณ ปัจจัยเป็นต้น ที่เคยแสดงมาใช้ลงในความหมายอื่นอีกจากที่ได้แสดงมาแล้ว.

มคเธสุ ชาโต มาคโธ, มคเธสุ สำวฑฺฒิโต มาคโธ, มคเธสุ นิวุตฺโถ มาคโธ, มคธานำ มคเธสุ วา อิสฺสโร มาคโธ อิจฺจาทิ, โณฯ

ณ ปัจจัย เช่น
ผู้เกิดแล้วในแคว้นมคธ ชื่อว่า **มาคโธ** ผู้เกิดในแคว้นมคธ, ผู้เติบโตแล้ว ในแคว้นมคธ ชื่อว่า **มาคโธ** ผู้เติบโตในแคว้นมคธ, ผู้อาศัยอยู่ในแคว้นมคธ ชื่อว่า **มาคโธ** ชาวมคธ, ผู้เป็นใหญ่แห่งแคว้นมคธ หรือ ในแคว้นมคธ ชื่อว่า **มาคธ** ผู้ปกครองแคว้นมคธ.

กาสึ อคฺฆตีติ กาสิโย[๒๔๒], ‘กาสี’ติ สตำ วา สหสฺสำ วา วุจฺจติ, อิโยฯ

อิย ปัจจัย เช่น

---

[๒๔๑] [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕]

[๒๔๒] [จูฬว. ๓๗๖]

ย่อมมีค่า (เท่ากับ) หนึ่งร้อย หรือ หนึ่งพัน ชื่อว่า **กาสิโย**, คำว่า **กาสี** ได้แก่ มูลค่าหนึ่งร้อยหรือหนึ่งพัน.

เอวมญฺเญปิ ปจฺจยา ยถานุรูปๆ เวทิตพฺพาฯ

ควรนำปัจจัยอื่นมาใช้ ตามควรต่ออุทาหรณ์ โดยนัยเดียวกันนี้.

๕๕๒. ทิสฺสนฺตญฺเญปิ ปจฺจยา[๒๔๓]ฯ

๕๕๒. ทิสฺสนฺตญฺเญปิ ปจฺจยา.

ปัจจัยที่แสดงมา ใช้ลงในความหมายอื่นทั้งที่ได้แสดงแล้วและยังไม่ได้แสดงได้อีก.

ปุพฺเพ นิทฺทิฏฺฐปจฺจเยหิ อญฺเญปิ ปจฺจยา นิทฺทิฏฺเฐสุ อนิทฺทิฏฺเฐสุ จ อตฺเถสุ ทิสฺสนฺติฯ

ยังมีปัจจัยอื่นจากปัจจัยที่เคยแสดงมา เห็นใช้ในความหมายอื่นทั้งที่ได้แสดงแล้วและยังไม่ได้แสดงได้อีก.

วิสทิสา[๒๔๔] มาตโร วิมาตโร, ตาสํ ปุตฺตา เวมาติกา[๒๔๕], อิกณฯ

อิกณ ปัจจัย เช่น

มารดาที่ต่างกัน ชื่อว่า **วิมาตโร** ต่างมารดา, บุตรของมารดาที่ต่างกัน ชื่อว่า **เวมาติกา** พี่น้องต่างมารดา.

ปเถ คจฺฉนฺตีติ ปถาวิโน[๒๔๖], อฆํ ทุกฺขํ ปาปํ วา คจฺฉตีติ อฆาวี, อาวีฯ

อาวี ปัจจัย เช่น

ย่อมดำเนินไปบนแผ่นดิน ชื่อว่า **ปถาวิโน** (มนุษย์ เพราะเป็นเดินบนแผ่นดิน, สัตว์บก), ย่อมถึงซึ่งอฆะ คือ ทุกข์ หรือ บาป ชื่อว่า **อฆาวี.**

อิสฺสา อสฺส อตฺถีติ อิสฺสุกี[๒๔๗], อุกีฯ

อุกี ปัจจัย เช่น

---

[๒๔๓] [ก. ๓๕๑, ๓๕๒; รู. ๓๗๔, ๓๗๖; นี. ๗๖๔, ๗๖๕]

[๒๔๔] [วิวิธา (โมค.)]

[๒๔๕] [เนตฺติ ๔๕]

[๒๔๖] [ม. นิ. ๒.๓๔๗]

[๒๔๗] [ชา. ๑.๖.๔๓]

ความริษยา ย่อมมี แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **อิสฺสุกี** คนริษยา.

ธุรํ วหนฺตีติ โธรยฺหา[๒๔๘], ยฺหณฯ

ยฺหณ ปัจจัย เช่น
ย่อมนำไปซึ่งแอก ชื่อว่า **โธรยฺหา** (วัว).

โลภสฺส หิตา โลภเนยฺยาฯ เอวํ โทสเนยฺยา, โมหเนยฺยา, อเนยฺโยฯ

อเนยฺย ปัจจัย เช่น
เกื้อกูลแก่โลภะ ชื่อว่า **โลภเนยฺยา, โทสเนยฺยา** เกื้อกูลแก่โทสะ, **โมหเนยฺยา** เกื้อกูลแก่โมหะ ก็เหมือนกัน.

ทสฺสนํ อรหตีติ ทสฺสเนยฺโยฯ เอวํ วนฺทเนยฺโย, ปูชเนยฺโย, นมสฺสเนยฺโย, เอยฺโยฯ

เอยฺย ปัจจัย เช่น
ย่อมควร ซึ่งการเห็น ชื่อว่า **ทสฺสเนยฺโย**, **วนฺทเนยฺโย** ย่อมควรซึ่งการไหว้, **ปูชเนยฺโย** ย่อมควรซึ่งการบูชา, **นมสฺสเนยฺโย** ย่อมควรซึ่งการนบนอบ ก็เหมือนกัน.

โอฆานํ หิตา โอฆนิยา, โยคนิยา, คนฺถนิยา, กมฺมนิยํ, อตฺตนิยํ, ทสฺสนิยํ, ปูชนิโย, นมสฺสนิโย อิจฺจาทิ, อนิโยฯ

อนิย ปัจจัย เช่น
เกื้อกูลแก่โอฆะ ชื่อว่า **โอฆนิยา, โยคนิยา** เกื้อกูลแก่โยคะ, **คนฺถนิยา** เกื้อกูลแก่คันถะ, กมฺมนิยํ เกื้อกูลแก่การงาน, **อตฺตนิยํ** เกื้อกูลแก่อัตตา, **ทสฺสนิยํ** เกื้อกูลแก่การเห็น, **ปูชนิโย** เกื้อกูลแก่การบูชา, **นมสฺสนิโย** เกื้อกูลแก่การนบนอบ.

ยํ ปริมาณํ อสฺสาติ ยาวํ, ยาวนฺตสฺส ภาโว ยาวตฺวํฯ เอวํ ตาวตฺวํ, ตฺวฯ

ตฺว ปัจจัย เช่น
ปริมาณ ใด ของสิ่งนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **ยาวํ** มีปริมาณเท่าใด, ความเป็นแห่งสิ่งที่มีปริมาณเท่าใด ชื่อว่า **ยาวตฺวํ** ความมีปริมาณเท่าใด, **ตาวตฺวํ** ความมีปริมาณเท่านั้น.

---

[๒๔๘] [อ. นิ. ๓.๕๘]

ปรมานำ อุตฺตมปุริสานำ ภาโว กมฺมำ วา ปารมี, สมคฺคานำ ภาโว กมฺมำ วา สามคฺคี, ณีฯ

ณี ปัจจัย เช่น
ความเป็น หรือ การกระทำแห่งผู้สูงส่ง คือ บุรุษสูงสุด ชื่อว่า **ปารมี.** ความเป็น หรือ การกระทำแห่งบุคคลผู้พร้อมเพรียงกัน ชื่อว่า **สามคฺคี**.

‘‘นาควตา, สีหวตา, อาชญฺญวตา’’ อิจฺจาทีสุ ภาเว วนฺตุปจฺจยำ อิจฺฉนฺติฯ

อาจารย์ทั้งหลายประสงค์ให้ลง **วนฺตุ** ปัจจัย ในภาวะ เช่น **นาควตา** ความเป็นนาค, **สีหวตา** ความเป็นราชสีห์, **อาชญฺญวตา** ความเป็นม้าอาชาไนย.

มาตุ ภาตา มาตุโล, อุโลฯ

อุล ปัจจัย เช่น
พี่ชายของมารดา ชื่อว่า **มาตุโล** (ลุง)

อิติ นิทฺทิฏฺฐปจฺจยราสิฯ

นี้ คือ กลุ่มปัจจัยใช้แทน ความหมายอื่นจากที่ได้แสดงแล้ว

*****

วุทฺธิราสิ

‘ปทานมาทิสฺสายุวณฺณสฺสาเอโอ ณานุพนฺเธ’ติ ปทาทิภูตานำ อการ, อิวณฺณุ’วณฺณานำ อา, เอ, โอวุทฺธิ ฯ

กลุ่มปัจจัยที่ทำให้เกิดการวุทธิ

****

การวุทธิ (ยืดเสียง, การเพิ่มมาตราเสียง) เป็น อา เอ และโอ แห่ง สระอ, อิวัณณะและอุวัณณะ ซึ่งเป็นสระตัวต้นบท ย่อมมี ด้วยสูตรว่า ***ปทาน มาทิสฺสายุวณฺณสฺสาเอโอ ณานุพนฺเธ*** *เพราะณ อนุพันธ์ อา เอ โอ เป็นวุทธิของอ, อิวัณณะ และอุ วัณณะ อันเป็นต้นบท.*

อาทิจฺโจ, วาสิฏฺโฐ, เวนเตยฺโย, เมนิโก, เปตฺติกำ, โอทุมฺพรำ, โอพฺภมฺปิโก, โอทคฺยำ, โทภคฺคำ, โสภคฺคำ อิจฺจาทิฯ

ตัวอย่างเช่น **อาทิจฺโจ** เผ่าพันธ์แห่งพระอาทิตย์, **วาสิฏฺโฐ** เหล่ากอแห่งวสิฏฐะ, **เวนเตยฺโย** ผู้สืบเชื้อสายแห่งพระนางวินตา, **เมนิโก** นี้เป็นของปลา (เนื้อและก้างปลาเป็นต้น), **เปตฺติกำ** ทรัพย์ของบิดา, **โอทุมฺพรำ** อวัยวะของต้นมะเดื่อ, **โอพฺภมฺปิโก** ผู้ข้ามด้วยแพ, **โอทคฺยำ** ความเป็นใจอันฟูขึ้น (โสมนัส, ปีติ), **โทภคฺคำ** ความเป็นผู้มีรูปน่าเกลียด, **โสภคฺคำ** ความเป็นผู้มีรูปงาม

ณานุพนฺเธติ กึ?
นามโก, ปทโก, ปุราตโนฯ

คำว่า **ณานุพนฺเธ มี ณอนุพันธ์** มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่วุทธิ ถ้าไม่เป็นปัจจัยที่ไม่มี ณ อนุพันธ์ ในตัวอย่างว่า **นามโก** ชื่อ, ปทโก บท, **ปุราตโน** มีในกาลก่อน.

'มชฺเฌ'ติ สุตฺเตน ปทมชฺเฌปิ วุทฺธิ, วาเสฏฺโฐ, อฑฺฒเตยฺโย อิจฺจาทิฯ

มีการวุทธิ แม้ที่กลางบท ด้วยสูตรว่า ***มชฺเฌ อา, เอ และโอ เป็นวุทธิของ อ, อิวัณณะและอุวัณณะซึ่งอยู่กลางบทบ้างก็ได้.*** ตัวอย่าง **วาเสฏฺโฐ** เหล่ากอแห่งวสิฏฐะ, **อฑฺฒเตยฺโย** ที่สามด้วยทั้งกึ่ง

๕๕๓. สโยเคปิ กฺวจิ [๒๔๕]ฯ

๕๕๓. สโยเคปิ กฺวจิ.

ในบางแห่ง แม้ในสังโยค ก็วุทธิได้.

ฌานุพนฺเธ ปจฺจเย ปเร สโยเคปิ กฺวจิ วุทฺธิ โหติ ฯ

ในเพราะปัจจัยอันมี ฌอนุพันธ์ อยู่เบื้องหลัง แม้ในสังโยค ก็มีการวุทธิ.

เปตฺเตยฺโย, เปตฺติกํ, เทจฺโจ, ปมุเข สาธุ ปาโมกฺขํ, ปมุทิตสฺส ภาโว ปาโมชฺชํ, วตฺตพฺพนฺติ วากฺยํ, ภชิตพฺพนฺติ ภาคฺยํ, โภคฺคํ, โยคฺคํ อิจฺจาทิฯ

เปตฺเตยฺโย ทรัพย์อันเกิดแล้วจากบิดา, **เปตฺติกํ** ทรัพย์ที่มีอยู่ของบิดา**, เทจฺโจ** ผู้สืบเชื้อสายแห่งทิติเทพธิดา, ความดีในประธาน ชื่อ**ว่า ปาโมกฺขํ** , ความเป็นแห่งผู้มีใจยินดี ชื่อว่า **ปาโมชฺชํ**, = คำที่พึงกล่าว ชื่อว่า **วากฺยํ**, สิ่งของอันควรแบ่งชื่อว่า **ภาคฺยํ**, **โภคฺคํ** สิ่งของอันควรบริโภค, **โยคฺคํ** การงานอันควรทำ.

อิติ วุทฺธิราสิฯ

นี้คือ กลุ่มปัจจัยที่ทำให้เกิดการวุทธิ

****

[๒๔๕] [ก. ๔๐๕; รู. ๓๖๕; นี. ๘๖๔; 'ปิ' (พหูสุ นตฺถิ)]

โลปราสิ **กลุ่มปัจจัยที่ทำให้เกิดการลบเป็นต้น**

****

‘โลโปวณฺณิวณฺณาน’นฺติ สุตฺเตน ณฺยมฺหิ ปเร อวณฺณิ’วณฺณานำ โลโปฯ

ในเพราะ ณฺย ปัจจัย อยู่ข้างหลัง ลบ อ วัณณะและอิวัณณะ ด้วยสูตร ***โลโปวณฺณิวณฺณานำ***. *เพราะ ย ข้างหลังลบ อวัณณะและอิวัณณะ.*

ตตฺถ อวณฺเณ-
ปณฺฑิจฺจำ, ตจฺฉำ, ทายชฺชำ, ทฺวิธา ภาโว ทฺเวชฺฌำ, กรุณาเยว การุญฺญำ อิจฺจาทิฯ

บรรดาการลบอวัณณะ และอิวัณณะนั้น การลบในอิวัณณะ เช่น ปณฺฑิจฺจำ ความเป็นแห่งบัณฑิต, ตจฺฉำ ความเป็นแห่งช่างไม้ หรือ ความจริงแท้, ทายชฺชำ ความเป็นผู้ควรแห่งของอันเขาพึงให้, ความเป็นโดยสองส่วน ชื่อว่า เทฺวชฺฌำ, กรุณา คือ การุญฺญำ ความกรุณา.

อิวณฺเณ-
อธิปติสฺส ภาโว อาธิปจฺจำฯ เอวำ อาทิจฺโจ, โกณฺฑญฺโญ อิจฺจาทิฯ

การลบใน อิวัณณะ เช่น
ความเป็นแห่งผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่า **อาธิปจฺจำฯ** **อาทิจฺโจ** ผู้สืบเชื้อสายแห่งอทิติเทพธิดา, **โกณฺฑญฺโญ** ผู้สืบเชื้อสายแห่งนางกุณฑนี ก็เหมือนกัน

‘อุวณฺณสฺสาวง สเร’ติ สเร ปเร อุวณฺณสฺส อวง โหติฯ

ในเพราะสระเป็นเบื้องหลัง แปลง อุวัณณะ เป็น อว ด้วยสูตรว่า ***อุวณฺณสฺสาวง สเร***. *เพราะสระอยู่หลัง แปลง อุวัณณะ เป็น อว.*

ณมฺหิ-

ลหุโน ภาโว ลาฆวํ, ราฆวํ, ชมฺพุรุกฺเข ภวํ ชมฺพวํฯ ตถา กปิลวตฺถุมฺหิ ภวํ กาปิลวตฺถวํ, วนํฯ ภาตุโน อปจฺจํ ภาตพฺโย, คพฺยํ, ทพฺยํฯ

การแปลงเป็น **อว** ใน **ณ** ปัจจัย -

ความเป็นแห่งของเบา ชื่อว่า **ลาฆวํ**, รูปว่า **ราฆวํ** ก็มี, มีบนต้นหว้า ชื่อว่า **ชมฺพวํ** ป่าอันมีในเมืองกบิลพัสด์ ชื่อว่า **กาปิลวตฺถวํฯ** ผู้สืบเชื้อสายแห่งพี่ชาย ชื่อว่า **ภาตพฺโย, คพฺยํ** สิ่งนี้เป็นของโค, **ทพฺยํ** สิ่งนี้ของต้นไม้

‘เฏ สติสฺสา...’ติ ฏมฺหิ ปจฺจเย วีสติ, ตีสตีนํ ติโลโปฯ วีสติยา ปูรโณ วีโส, เอกูนวีโสฯ เอวํ ตีโส, เอกูนตีโสฯ

ในเพราะ อ อันมี ฏ อนุพันธ์ ลบติ ของ วีสติ และตีสติ ด้วยสูตร ***เฏ สติสฺส ติสฺส***. *เพราะ ฏ (อ) ปัจจัย ลบ ติ แห่ง สติ*. ตัวอย่าง จำนวนเต็มแห่งยี่สิบ ชื่อว่า **วีโส** ที่ ๒๐, **เอกูนวีโส** ที่ ๑๙, **ตีโส** ที่ ๓๐, **เอกูนตีโส** ๒๙ ก็เหมือนกัน.

‘รานุพนฺเธนฺตสราทิสฺสา’ติ รานุพนฺเธ ปจฺจเย ปทนฺตสรานํ โลโปฯ

ในเพราะปัจจัยอันมีร อนุพันธ์ ลบ สระที่สุดของบท ด้วยสูตร ***รานุพนฺเธนฺตสราทิสฺส*** *ในเพราะปัจจัยที่มี ร อนุพันธ์ ลบสระอันเป็นที่สุดของบท เป็นต้น*.

เมตฺเตยฺโย, เปตฺเตยฺโย, กิวํ, กิตฺตกํ, อีที, อีทิกฺโข, อีทิโส, อาหจฺจ, อุปหจฺจ, สกฺกจฺจ, อธิกิจฺจ, กิริยา, เวทคู, ปารคู อิจฺจาทิฯ

ตัวอย่างเช่น **เมตฺเตยฺโย** ผู้เกื้อกูลต่อมารดา, **เปตฺเตยฺโย** ผู้เกื้อกูลต่อบิดา, **กีวํ** มีปริมาณเท่าไร, กิตฺตกํ มีปริมาณเท่าไร, อีที, อีทิกฺโข, อีทิโส ผู้ปรากฏเหมือนผู้นี้, อาหจฺจ กระทบแล้ว, อุปหจฺจ เข้าไปกระทบ, สกฺกจฺจ เคารพ, อธิกิจฺจ อาศัย, กิริยา การกระทำ, เวทคู ผู้ถึงเวท, ปารคู ผู้ถึงฝั่ง [๒๕๐]

๕๕๔. ปจฺจยานํ โลโป [๒๕๑]ฯ

๕๕๔. ปจฺจยานํ โลโป.

ลบปัจจัยได้ในบางแห่ง.

ปจฺจยานํ กฺวจิ โลโป โหติฯ

ในบางแห่ง มีการลบปัจจัยได้.

---

[๒๕๐] ปัจจัยกลุ่มนี้ กินความกว้างครอบคลุมปัจจัยทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นสมาส ตัทธิต และกิตก์เป็นต้น

[๒๕๑] [ก. ๓๙๑; รู. ๔๒๓; นี. ๘๓๐; โมคฺคลฺลาเน ‘โลโป’ ตฺเวว ทิสฺสติ]

พุทฺเธ รตนํ ปณีตํ, จกฺขุ สุญฺญํ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา [๒๕๒]ฯ เอตฺถ จ รตนสฺส ภาโว รตนํ, อตฺตโน ภาโว อตฺตา, อตฺตโน สกสฺส ภาโว อตฺตนิยนฺติ เอวํ ภาวปจฺจยโลโปฯ

ความเป็นรัตนะประณีต ในพระพุทธเจ้า, จักษุ เป็นความว่างเปล่าจากอัตต หรือสิ่งนับเนื่องด้วยอัตตา. ในสองตัวอย่างนี้ ความเป็นรัตนะ ชื่อว่า **รตนํ**, ความเป็นแห่งตัวตน ชื่อว่า **อตฺตา**, ความเป็นแห่งของมีอยู่แห่งตน ชื่อว่า **อตฺตนิยํ** เพราะเหตุนั้น จึงมีลบ ภาวปัจจัย (ท้ายรตน และ อตฺต ศัพท์).

‘‘พุทฺธานุสฺสติ ธมฺมานุสฺสติ’’อาทีสุ ‘‘พุทฺธสฺส ภาโว พุทฺโธ, พุทฺธสฺส อยํ คุโณ พุทฺโธ’’ติอาทินา นเยน ปจฺจยโลโป เวทิตพฺโพฯ

ในตัวอย่างเป็นต้นว่า **พุทฺธานุสฺสติ** การระลึกถึงเนืองๆ ซึ่งคุณหรือความเป็นของพระพุทธเจ้า **ธมฺมานุสฺสติ** การระลึกถึงเนืองๆ ซึ่งคุณหรือความเป็นของพระธรรม นี้ ควรนำการลบปัจจัยต่างๆ ไปใช้โดยนัยเป็นต้นว่า ความเป็นแห่งพระพุทธเจ้า ชื่อว่า **พุทฺโธ**, นี้เป็นคุณของพระพุทธเจ้า ชื่อว่า **พุทฺโธ** อย่างนี้.

๕๕๕. โลโป วีมนฺตุวนฺตูนํ [๒๕๓]ฯ

๕๕๕. โลโป วีมนฺตุวนฺตูนํ.

ลบวี, มนฺตุ และ วนฺตุ ปัจจัย ในเพราะ อิย และอิฏฺฐ ปัจจัย อยู่เบื้องหลัง.

อิยิ’ฏฺเฐสุ ปเรสุ วี, มนฺตุ, วนฺตูนํ โลโป โหติฯ

ลบ วี, มนฺตุ และ วนฺตุ ปัจจัย ในเพราะ อิย และอิฏฺฐ ปัจจัย อยู่เบื้องหลัง.

เมธาวีนํ อติสเยน เมธาวีติ เมธิโย, เมธิฏฺโฐ, สติมนฺตานํ อติสเยน สติมาติ สติโย, สติฏฺโฐ, คุณวนฺตานํ อติสเยน คุณวาติ คุณิโย, คุณิฏฺโฐฯ

ตัวอย่าง ผู้มีปัญญา โดยยิ่ง กว่าผู้มีปัญญาทั้งหลาย ชื่อว่า **เมธิโย, เมธิฏฺโฐ.** ผู้มีสติ โดยยิ่ง กว่าผู้มีสติ ทั้งหลาย ชื่อว่า **สติโย, สติฏฺโฐ.** ผู้มีคุณ โดยยิ่ง กว่าผู้มีคุณทั้งหลาย ชื่อว่า **คุณิโย, คุณิฏฺโฐ**

อิติ โลปราสิฯ

นี้คือ กลุ่มปัจจัยที่ทำให้เกิดการลบ

*****

[๒๕๒] [สำ. นิ. ๔.๘๕]

[๒๕๓] [ก. ๒๖๘; รู. ๓๙๗; นี. ๕๑๘]

ขุทฺทกราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มปัจจัยย่อยๆ
จบแล้ว
*****

นานาตฺตราสิ

กลุ่มปัจจัยที่แปลงเป็นรูปต่างๆได้

๕๕๖. โช วุทฺธสฺสิยิฏฺเฐสุ[๒๕๔] ฯ

๕๕๖. โช วุทฺธสฺสิยิฏฺเฐสุ.
เพราะ อิย และ อิฏฺฐปัจจัย เป็นเบื้องหลัง แปลง วุทฺธ เป็น ช.

อิยิ'ฏฺฐปจฺจเยสุ ปเรสุ วุทฺธสทฺทสฺส โช โหติ

ในเพราะ อิย และ อิฏฺฐปัจจัย เป็นเบื้องหลัง แปลง วุทฺธ เป็น ช.

วุทฺธานํ อติสเยน วุทฺโธติ เชยฺโย, เชฏฺโฐฯ

ผู้เจริญ โดยยิ่ง กว่าผู้เจริญทั้งหลาย ชื่อว่า **เชยฺโย, เชฏฺโฐ** ผู้เจริญที่สุด.

๕๕๗. พาฬฺหนฺติกปสตฺถานํ สาธเนทสชา[๒๕๕]

๕๕๗. พาฬฺหนฺติกปสตฺถานํ สาธเนทสชา.
เพราะ อิย และ อิฏฺฐปัจจัย เป็นเบื้องหลัง แปลง พาฬฺห เป็น สาธ, อนฺติก เป็น เนท, ปสตฺถ เป็น ส และ ช.

อิย, อิฏฺฐปจฺจเยสุ ปเรสุ พาฬฺห, อนฺติก, ปสตฺถสทฺทานํ สาธ, เนท, ส, ชาเทสา โหนฺติฯ

ในเพราะ อิย และ อิฏฺฐปัจจัย เป็นเบื้องหลัง แปลง พาฬฺห เป็น **สาธ**, อนฺติก เป็น **เนท**, ปสตฺถ เป็น **ส** และ **ช**.

พาฬฺหานํ อติสเยน พาฬฺโหติ สาธิโย, สาธิฏฺโฐ, อนฺติกานํ อติสเยน อนฺติโกติ เนทิโย, เนทิฏฺโฐ,

ผู้แข็งแรง โดยยิ่ง กว่าผู้แข็งแรงทั้งหลาย ชื่อว่า **สาธิโย, สาธิฏฺโฐ** ผู้แข็งแรงที่สุด

---

[๒๕๔] [ก. ๒๖๒; รู. ๓๙๑; นี. ๕๑๓; จำ. ๔.๓.๕๐; ปา. ๕.๓.๖๑, ๖๒]

[๒๕๕] [ก. ๒๖๓, ๒๖๔, ๒๖๕; รู. ๓๙๒, ๓๙๓, ๓๙๔; นี. ๕๑๒, ๕๑๔, ๕๑๕; จำ. ๔.๓.๔๙, ๕๑; ปา. ๕.๓.๖๐, ๖๓; '... ทสา' (พหูสุ)]

ปสตฺถานำ อติสเยน ปสตฺโถติ เสยฺโย, เสฏฺโฐ, เชยฺโย, เชฏฺโฐฯ

ผู้มีในที่ใกล้ โดยยิ่ง กว่าผู้มีในที่ใกล้ทั้งหลาย ชื่อว่า **เนทิโย, เนทิฏฺโฐ** ผู้ใกล้ชิดที่สุด,

ผู้ประเสริฐ โดยยิ่ง กว่าผู้ประเสริฐทั้งหลาย ชื่อว่า **เสยฺโย, เสฏฺโฐ, เชยฺโย, เชฏฺโฐ** ผู้ประเสริฐที่สุด

๕๕๘. กณกน อปฺปยุวานำ[๒๕๖]ฯ

๕๕๘. กณกน อปฺปยุวานำ.

เพราะ อิย และ อิฏฺฐปัจจัย เป็นเบื้องหลัง แปลง อปฺป เป็น กณ และ ยุว เป็น กน.

อิย, อิฏฺฐปจฺจเยสุ ปเรสุ อปฺป, ยุวสทฺทานำ กณ, กนอาเทสา โหนฺติฯ

ในเพราะ อิย และ อิฏฺฐปัจจัย เป็นเบื้องหลัง แปลง อปฺป เป็น **กณ** และ ยุว เป็น **กน**.

อปฺปานำ นวานำ อติสเยน อปฺโป นโวติ กณิโย, กณิฏฺโฐ, ยุวานำ ตรุณานำ อติสเยน ยุวา ตรุโณติ กนิโย, กนิฏฺโฐ, กนิเย วเย ภวา กญฺญาฯ

เป็นผู้น้อย คือ ผู้ใหม่ โดยยิ่งกว่า ผู้น้อยทั้งหลาย ชื่อว่า **กณิโย, กณิฏฺโฐ**.

วัยเยาว์ คือ อ่อน โดยยิ่ง กว่าวัยเยาว์ทั้งหลาย ชื่อว่า **กนิโย, กนิฏฺโฐ** วัยเยาว์ที่สุด. มีตัวอย่างว่า ผู้มีในวัยเยาว์ที่สุด ชื่อว่า กญฺญา.

๕๕๙. โกสชฺชาชฺชว ปาริสชฺช สุหชฺช มทฺทวาริสฺยาสภาชญฺญเถยฺยพาหุสจฺจา[๒๕๗]ฯ

๕๕๙. โกสชฺชาชฺชว ปาริสชฺช สุหชฺช มทฺทวาริสฺยาสภาชญฺญเถยฺยพาหุสจฺจา.

*ศัพท์เหล่านี้ คือ **โกสชฺช อชฺชว ปาริสชฺช สุหชฺช มทฺทว อาริสฺย อาสภ อาชญฺญ เถยฺย และ พาหุสจฺจ** ย่อมสำเร็จใช้.*

ภาว, กมฺเมสุ ณานุพนฺเธ ปจฺจเย ปเร เอเต สทฺทา นิปจฺจนฺเตฯ

ในเพราะปัจจัยมี ณ อนุพันธ์ เป็นเบื้องหลัง ศัพท์มี**โกสชฺช** เป็นต้น เหล่านี้ ย่อมสำเร็จใช้.

ตตฺถ -

บรรดาศัพท์เหล่านั้น –

---

[๒๕๖] [ก. ๒๖๖, ๒๖๗; รู. ๓๙๕, ๓๙๖; นี. ๕๑๖, ๕๑๗; จำ. ๔.๓.๕๓; ปา. ๕.๓.๖๔]

[๒๕๗] [ก. ๓๖๐, ๓๖๑; รู. ๓๘๗, ๓๘๘; นี. ๗๘๐, ๗๘๑; '...ริสฺสา...'' (พหุสุ)]

อชฺชว, มทฺทวา’สภสทฺทา ณมฺหิ สิชฺฌนฺติ, เสสา ณฺยมฺหิฯ

อชฺชว, มทฺทว, อาสภ ศัพท์ ย่อมสำเร็จใน ณปัจจัย, ศัพท์ที่เหลือ สำเร็จใน ณฺย ปัจจัย.

ตตฺถ -

วิธีการสำเร็จรูปในศัพท์เหล่านั้น มีดังนี้ -

อุชุโน ภาโว อชฺชวํ, อิมินา สุตฺเตน ณมฺหิ อุสฺส อตฺตํ, ‘อุวณฺณสฺสาวง…’ อิติ อุสฺส อวตฺตํฯ

ความเป็นแห่งบุคคลผู้ตรง ชื่อว่า อชฺชวํ, ในเพราะ ณ ปัจจัย แปลง อุ เป็น อ ด้วยสูตรนี้, แปลง อุ เป็น อว ด้วยสูตร***อุวณฺณสฺสาวง สเร***. *เพราะสระอยู่หลัง แปลง อุวัณณะ เป็น อว.* (สำเร็จรูปเป็น **อาชฺชวํ**)

เอวํ มุทุโน ภาโว มทฺทวํ, อุสภสฺส ภาโว อาสภํ, อุสฺส อาตฺตํฯ

ความเป็นแห่งผู้อ่อน ชื่อว่า มทฺทวํ, ความเป็นแห่งโคอุสุภะ ชื่อว่า **อาสโภ** แปลง อุ เป็น อา ด้วยสูตรนี้ เหมือนกัน.

กุสิตสฺส[๒๕๘] ภาโว โกสชฺชํ, อิมินา อิโลโป, ตฺยสฺส ชฺชตฺตํ,

ความเป็นแห่งบุคคลผู้เกียจคร้าน ชื่อว่า **โกสชฺชํ**, ลบ อิ ด้วยสูตรนี้ แปลง ตฺย เป็น ชฺช.

ปริสาสุ อุปฺปนฺโน ปาริสชฺโช[๒๕๙], ทาคโม.

ผู้เกิดแล้วในบริษัท ชื่อว่า **ปาริสชฺโช**, ลง ท อาคม (ด้วยสูตรนี้).

สุหทโยว สุหโท, ยโลโป, สุหทสฺส ภาโว โสหชฺชํ[๒๖๐],

สุหทโย คือ สุหโท ผู้มีใจดี, ลบ ย (ด้วยสูตรนี้), ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีใจดี ชื่อว่า **โสหชฺชํ**.

อิสิโน อิทํ อาริสฺยํ, อิสฺส อาริตฺตํ,

สิ่งนี้ของฤาษี ชื่อว่า **อาริสยํ**, แปลง อิ เป็น อาริ (ด้วยสูตรนี้)”

---

[๒๕๘] [กุสีตสฺส?]

[๒๕๙] [ที. นิ. ๒.๒๑๕]

[๒๖๐] [ชา. ๑.๕.๒๓]

อาชานิยสฺส[๒๖๑] ภาโว อาชญฺญํ, ยโลโป, ปุน ‘โลโปวณฺณิวณฺณาน’นฺติ อิโลโป, ตโต ปรํ สนฺธิรูปํ, อาชานิโย เอว วา อาชญฺโญ[๒๖๒], สกตฺเถ ณฺโย,

ความเป็นแห่งม้าอาชาไนย ชื่อว่า **อาชญฺญ**, ลบ ย (ด้วยสูตรนี้), ลบ อิ อีกครั้ง ด้วยสูตร ***โลโปวณฺณิวณฺณานํ***. *เพราะ ย ข้างหลังลบ อวัณณะและอิวัณณะ.* ต่อจากนั้นเป็นวิธีการของสนธิ, อีกนัยหนึ่ง, อาชานิโย คือ **อาชญฺโญ** ม้าอาชาไนย, ลง ณฺย ปัจจัยในความหมายของบท (สกัตถะ).

เถนสฺส ภาโว, กมฺมํ วา เถยฺยํ, นสฺส ยตฺตํ,

ความเป็น หรือ การงานแห่งขโมย ชื่อว่า **เถยฺยํ** แปลง น เป็น ย (ด้วยสูตรนี้).

พหุสฺสุตสฺส ภาโว พาหุสจฺจํ, อุสฺส อตฺตํ, ปุน สนฺธิรูปํฯ

ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีสุตะมาก ชื่อว่า พาหุสจฺจ, แปลง อุ เป็น อ (ด้วยสูตรนี้), เข้าสนธิอีกครั้งหนึ่ง (สำเร็จรูปเป็น **พาหุสจฺจ**ำ).

๕๖๐. อธาตุสฺส เก[๒๖๓] **สฺยาทิโต เมสฺสิ**[๒๖๔]ฯ

๕๖๐. อธาตุสฺส เก สฺยาทิโต เมสฺสิ.

เมื่อมี ฆ อันมีกอาศัย อยู่หลังจากศัพท์ที่ไม่ใช่นามศัพท์, แปลง อ ตัวต้น เป็น อิ ในเพราะ ก อันเป็นส่วนหนึ่งของศัพท์ไม่ใช่ธาตุ เป็นเบื้องหลัง.

‘เมสฺสี’ติ เม+อสฺส+อิ, ฉปทมิทํ สุตฺตํฯ

บทว่า **เมสฺสิ** แยกเป็น **เม + อสฺส + อิ.** สูตรนี้มี ๖ บท.

อธาตุสฺส อวยวภูเต กกาเร ปเร ปุพฺพสฺส อการสฺส พหุลํ อิ โหติ กนิสฺสิเต เม อสฺยาทิโต ปเร สติฯ

เมื่อมี ฆ (อา อิตถีลิงค์) อันมี ก อาศัย อยู่หลังจากศัพท์ที่ไม่เป็นคำนาม, โดยมากจะ แปลง อ ตัวต้น เป็น อิ ในเพราะ ก อันเป็นส่วนหนึ่งของศัพท์ไม่ใช่ธาตุ เป็นเบื้องหลัง.[๒๖๕]

---

[๒๖๑] [อาชานียสฺสาติปิ ทิสฺสติ]

[๒๖๒] [ชา. ๑.๑.๒๔]

[๒๖๓] [ปาณินิเย, จนฺเท จ ‘กาก’อิติ ปญฺจมฺยนฺตํ ทิสฺสเต]

[๒๖๔] [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๕]

[๒๖๕] หมายความว่า ในที่ไม่ใช่นามนาม คือ เป็น สมาส ตัทธิต กิตก์ เป็นต้น แปลง อ เป็น อิ ในกรณีที่มี กา (ก ที่ไม่ใช่คำกริยา + อา ชื่อว่า ฆ) อยู่หลัง โดย มี ก ที่ไม่ใช่คำกริยานั่นแหละ เป็นนิมิต

พาลิกา, เอกิกา, หตฺถิโปติกา, มหลฺลิกา, กุมฺภการิกา, กมฺมการิกา, อนฺนทายิกา, อุปาสิกา, สาวิกา, ธมฺมวาจิกาฯ

พาลิกา เด็กหญิงน้อย, **เอกิกา** ผู้ผู้เดียว, **หตฺถิโปติกา** ช้างพังตัวน้อย, **มหลฺลิกา** ความเป็นหญิงแก่, **กุมฺภการิกา** หญิงช่างหม้อ, **กมฺมการิกา** คนงานหญิง, **อนฺนทายิกา** หญิงผู้ถวายข้าวสุก, **อุปาสิกา** อุบาสิกา, **สาวิกา** พระสาวิกา, **ธมฺมวาจิกา** สตรีผู้สอนธรรม.

อธาตุสฺสาติ กึ?

กุลุปกา- ภิกฺขุนี, เธนุปกา, ขีรุปกา-วจฺฉี, อิธ ธาตฺวาเทโสปิ กกาโร ธาตุสญฺญํ ลภติเยวฯ

บทว่า **อธาตุสฺส ที่ไม่ใช่ธาตุ** มีประโยชน์อะไร?

ถ้า ก เป็นส่วนหนึ่งของธาตุ ไม่มีวิธีนี้ เช่น **กุลุปกา- ภิกฺขุนี** ภิกษุนี ผู้เข้าไปสู่ตระกูล, **เธนุปกา, ขีรุปกา-วจฺฉี** ลูกวัวที่ยังต้องเข้าใกล้แม่วัว หรือ เข้าใกล้น้ำนม. **ก**อักษร ในที่นี้ แม้จะเป็นอาเทสของธาตุ ก็ยังได้ชื่อว่า ธาตุ นั่นเอง.

เกติ กึ?

เวทนา, เจตนาฯ

บทว่า **เก เพราะ ก** มีประโยชน์อะไร?

ในที่ไม่มี **ก**อักษร ไม่มีวิธีนี้ เช่น **เวทนา** การเสวยอารมณ์, **เจตนา** ความจงใจ.

อสฺยาทิโตติ กึ?

พหุปริพฺพาชกา-ราชธานีฯ

บทว่า **อสฺยาทิโต ท้ายคำนามนาม** มีประโยชน์อะไร?

ในที่ ก ไม่อยู่ท้ายศัพท์ที่ไม่ใช่คำนาม ไม่มีวิธีนี้ เช่น **พหุปริพฺพาชกา - ราชธานี** เมืองหลวงที่มีปริพพาชกมาก.

อสฺสาติ กึ?

พหุกตฺตุกา-สาลาฯ

บทว่า **อสฺส แปลง อ** มีประโยชน์ อะไร?.

ในที่ไม่มี อ เป็นเสียงท้าย ไม่มีวิธีการนี้ เช่น **พหุกตฺตุกา - สาลา** ศาลามีคนงานมาก.

เอตฺถ จ พหโว ปริพฺพาชกา ยสฺสา สา พหุปริพฺพาชกาติ วิคฺคโหฯ ปริพฺพาชกสทฺโท ปกติสฺ

ในตัวอย่างว่า **พหุปริพฺพาชกา** นี้ มีวิเคราะห์ว่า ***พหโว ปริพฺพาชกา ยสฺสา สา พหุปริพฺ***

ยาทิสทฺโท โหติ, ตสฺมา กนิสฺสิตสฺส ฆสญฺญสฺส อาการสฺส สฺยาทิโต ปรตฺตา ปุพฺพสฺส อสฺส อิตฺตํ น ภวติฯ ยทิ ภเวยฺย, พหุกา ปริพฺพาชิกาโย ยสฺสนฺติ อตฺถปฺปสงฺโค สิยาติฯ

พาชกา *ปริพาชก ของเมืองหลวงใด มีมาก เพราะเหตุนั้น เมืองหลวงนั้น ชื่อว่า พหุปริพฺพาชกา มีปริพาชกมาก.* ปริพฺพาชกศัพท์ เป็นนามศัพท์ปกติ, เพราะฉะนั้น จึงไม่แปลง อ ตัวต้นเป็น อิ เพราะ อา ที่ชื่อ ฆ อันมี ก อาศัยอยู่หลังจากนามศัพท์โดยปกติ. เพราะหากเป็นได้, ก็จะถึงความหมายว่า เมืองหลวงที่มีนางปริพาชิกามาก ตามวิเคราะห์ว่า ***พหุกา ปริพฺพาชิกาโย ยสฺสนฺติ พหุปริพฺพาชิกา,*** *นางปริพาชิกาของเมืองหลวงใด มีมาก เพราะเหตุนั้น เมืองหลวงนั้น ชื่อว่า พหุปริพฺพาชิกา.*

อิติ นานาตฺตราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มปัจจัยที่แปลงเป็นรูปต่างๆได้
จบแล้วด้วยประการฉะนี้

อิติ นิรุตฺติทีปนิยา นาม
โมคฺคลฺลานพฺยากรณทีปนิยา
ตทฺธิตกณฺโฑ ปญฺจโมฯ

ตัทธิตกัณฑ์ ที่ ๕
แห่งคัมภีร์อธิบายโมคคัลลานไวยากรณ์
ชื่อว่า “นิรุตติทีปนี”
จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

๖. อาขฺยาตกณฺฑ

สุทฺธกตฺตุรูป

อถ ธาตุปจฺจยสํสิทฺธํ กาล, การก, ปุริส, สงฺขฺยาเภททีปกํ ลิงฺคเภทรหิตํ กฺริยาปธานวาจกํ ตฺยาทฺยนฺตนามกํ อาขฺยาตปทํ ทีปิยเตฯ

๖. อาขยาตกัณฑ์

สุทธกัตตุรูป

ต่อจากตัทธิต ข้าพเจ้าจะแสดงบทอาขยาต ที่มีชื่อว่า ตฺยาทฺยนฺต ซึ่งสำเร็จร่วมกันระหว่างธาตุและปัจจัย แสดงความต่างกันแห่งกาล การกะ บุรุษ สังขยา ไม่มีประเภทลิงค์ กล่าวความมีกริยาเป็นประธาน.

[ธาตุ]

ตตฺถ กฺริยํ ธาเรตีติ **ธาตุ**ฯ สา ปกติธาตุ, วิกติธาตุ, นามธาตุวเสน ติวิธาฯ

บรรดาองค์ประกอบเหล่านั้น ที่เรียกว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งกริยา. ธาตุนั้นแบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ ปกติธาตุ, วิกติธาตุ และนามธาตุ.

ตตฺถ ภู, หู, คมุ, ปจ อิจฺจาทิ **ปกติธาตุ** นาม สภาเวน สิทฺธตฺตาฯ

บรรดาธาตุที่แบ่งเป็น ๓ อย่างนั้น ธาตุเหล่านี้คือ ภู มีหรือเป็น, หู มีหรือเป็น, คมุ ไป, ปจ หุง เป็นต้น ชื่อว่า ปกติธาตุ เพราะสำเร็จโดยภาวะของตนเอง.

ติติกฺข, ติกิจฺฉ, พุภุกฺข, ชิฆจฺฉอิจฺจาทิ **วิกติธาตุ** นาม สงฺขตวเสน สิทฺธตฺตาฯ

ธาตุเหล่านี้ คือ ติติกฺข คม, ติกิจฺฉ รักษา, พุภุกฺข ปรารถนาจะกิน, ชิฆจฺฉ หิว เป็นต้น ชื่อว่า วิกติธาตุ เพราะสำเร็จโดยเป็นธาตุที่ปรุงขึ้น.

ปุตฺตีย, ปพฺพตาย อิจฺจาทิ **นามธาตุ** นาม นามภูตสฺส สโต กฺริยาวาจีปจฺจยโยเคน ธาตุฏฺฐาเน ฐิตตฺตาฯ

ธาตุเหล่านี้ คือ ปุตฺตีย ประพฤติตนเหมือนบุตร, ปพฺพตาย ประพฤติตนเหมือนภูเขา เป็นต้น ชื่อว่า นามธาตุ เพราะการที่บทอันเป็นคำนาม ดำรงอยู่ในฐานะแห่งธาตุ โดยลงปัจจัยแสดงกริยา.

ปกติธาตุ จ สกมฺมิกา'กมฺมิกวเสน ทุวิธาฯ

อนึ่ง ปกติธาตุ มี ๒ อย่าง คือ สกัมมิกะ เป็นไปกับด้วยกรรม และ อกัมมิกะ ไม่เป็นไปกับด้วยกรรม.

ตตฺถ ยา ธาตุ กมฺมาเปกฺขํ กฺริยํ วทติ, สา **สกมฺมิกา** นามฯ คามํ คจฺฉติ, โอทนํ ปจติ อิจฺจาทิฯ

บรรดาสกัมมิกธาตุ และอกัมมิกธาตุนั้น ธาตุใด กล่าวกริยา อันมองหาบทกรรม, ธาตุนั้น ชื่อว่า สกัมมิกธาตุ เช่น คามํ คจฺฉติ ไปสู่บ้าน, โอทนํ ปจติ หุงซึ่งข้าวสุก.

ยา กมฺมนิรเปกฺขํ กฺริยํ วทติ, สา **อกมฺมิกา** นามฯ ภวติ, โหติ, ติฏฺฐติ, เสติ อิจฺจาทิฯ

ธาตุใด กล่าวกริยาซึ่งไม่มีการมองหาบทกรรม, ธาตุนั้น ชื่อว่า อกัมมิกธาตุ เช่น ภวติ มีอยู่, โหติ ย่อมมี, ติฏฺฐติ ยืนอยู่, เสติ ย่อมนอน.

สกมฺมิกา จ เอกกมฺมิก, ทฺวิกมฺมิกวเสน ทุวิธาฯ

อนึ่ง สกัมมิกธาตุ มี ๒ อย่าง คือ เอกกัมมิกธาตุ และ ทวิกัมมิกธาตุ.

ตตฺถ ยา เอกกมฺมาเปกฺขํ กฺริยํ วทติ, สา เอกกมฺมิกา นามฯ คามํ คจฺฉติ, โอทนํ ปจติ อิจฺจาทิฯ

บรรดาเอกกัมมิกธาตุ และทวิกัมมิกธาตุนั้น ธาตุใด กล่าวกริยา ซึ่งมองหาเพียงกรรมอย่างเดียว ธาตุนัน ชื่อว่า เอกกัมมิกธาตุ เช่น **คามํ คจฺฉติ** ย่อมไปสู่บ้าน, **โอทนํ ปจติ** ย่อมหุง ซึ่งข้าวสุก.

ยา ปธานา'ปธานวเสน กมฺมทฺวยาเปกฺขํ กฺริยํ วทติ, สา ทฺวิกมฺมิกา นามฯ

ธาตุใด กล่าวกริยา ซึ่งมองหากรรมทั้งสองอย่าง คือ ปธานกรรมและอปธานกรรม, ธาตุนั้น ชื่อว่า ทวิกัมมิกธาตุ.

สา จ นฺยาทิ, ทุหาทิวเสน ทุวิธาฯ

ทวิกัมมิกธาตุ แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ นฺยาทิ (กลุ่มธาตุมี นี เป็นต้น) และ ทุหาทิ (กลุ่มธาตุ มีทุห เป็นต้น).

ตตฺถ ยา ธาตุ ปาปนตฺถา โหติ, สา นฺยาทิ นามฯ อชํ คามํ เนติ, ภารํ คามํ วหติ, สาขํ คามํ อากฑฺฒติฯ

บรรดานฺยาทิและทุหาทินั้น, ธาตุใด มีเนื้อความหมายว่าทำให้ถึง, ธาตุนั้น ชื่อว่า นฺยาทิ เช่น **อชํ คามํ เนติ** นำแพะไปสู่บ้าน, **ภารํ คามํ วหติ** นำสิ่งของไปสู่บ้าน, **สาขํ คามํ อากฑฺฒติ** ลากกิ่งไม้ไปสู่บ้าน.

เสสา ทุวิกมฺมิกา ทุหาทิ นามฯ คาวึ ขีรํ ทุหติ, พฺราหฺมณํ กมฺพลํ ยาจติ, ทายกํ ภิกฺขํ ภิกฺขติ, โคณึ วชฺ รุนฺธติ, ภควนฺตํ ปญฺหึ ปุจฺฉติ, สิสฺสึ ธมฺมึ อนุสาสติ, ภควา ภิกฺขู เอตํ [วจนึ] อโวจ, ราชา อมจฺจึ วจนึ พฺรวีติ อิจฺจาทิฯ

กลุ่มธาตุที่เหลือ ชื่อว่า ทุหาทิ เช่น **คาวึ ขีรึ ทุหติ** ย่อมรีดซึ่งนมกะแม่โค, **พฺราหฺมณึ กมฺพลึ ยาจติ** ย่อมขอซึ่งผ้ากัมพลกะพราหมณ์, **โคณึ วชึ รุนฺธติ** ย่อมกั้นซึ่งคอกกะวัว, **ภควนฺตึ ปญฺหึ ปุจฺฉติ** ย่อมทูลถามซึ่งปัญหากะพระผู้มีพระภาค, **สิสฺสึ ธมฺมึ อนุสาสติ** ย่อมพร่ำสอนซึ่งธรรมกะลูกศิษย์, **ภควา ภิกฺขู เอตึ (วจนึ) อโวจ** พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสแล้ว ซึ่งพระดำรัสนั้น กะภิกษุทั้งหลาย, **ราชา อมจฺจึ วจนึ พฺรวิ** พระราชาตรัสแล้ว ซึ่งพระดำรัสนั้นกะอำมาตย์.

ตตฺถ ยทา กมฺมสฺมึ รูปึ สิชฺฌติ, ตทา วิภตฺติ, ปจฺจยา นฺยาทิมฺหิ ปธานกมฺมึ วทนฺติ, ทุหาทิมฺหิ อปธานกมฺมึ, สพฺพธาตูสุ การิตโยเค การิตกมฺมนฺติ, สพฺพญฺเจตึ ธาตูนึ ปกติอตฺถวเสน วุตฺตึ, อเนกตฺถตฺตา ปน ธาตูนึ อตฺถนฺตรวจเน วา นานุปสคฺคโยเค วา อกมฺมิกาปิ สกมฺมิกา โหนฺติ, สกมฺมิกาปิ อกมฺมิกา โหนฺติฯ

บรรดาธาตุเหล่านั้น, เมื่อใดที่ธาตุสำเร็จรูปในอรรถกรรม, เมื่อนั้น วิภัตติและปัจจัย ย่อมกล่าวปธานกรรม ในนฺยาทิธาตุ, ย่อมกล่าวอปธานกรรมในทุหาทิธาตุ และกล่าวการิตกรรมในที่ประกอบด้วยการิตปัจจัย ในธาตุทั้งปวง, อนึ่ง ที่ข้าพเจ้ากล่าวมาทั้งหมดนี้ โดยเนื่องด้วยความหมายปกติ (ความหมายเดิมที่ไม่ประกอบด้วยอุปสรรค หรือไม่ต้องการกล่าวความหมายอื่น) ของธาตุ, อย่างไรก็ตาม เพราะธาตุทั้งหลายมีความหมายมาก ดังนั้น ในที่กล่าวความหมายอื่น หรือในที่ประกอบด้วยอุปสรรค ของธาตุ แม้อกัมมิกธาตุ ก็จะเป็นสกัมมิกธาตุ และ แม้ที่เป็นสกัมมิกธาตุ ก็จะเป็นอกัมมิกธาตุได้.

อตฺถนฺตรวจเน ตาว –

ข้าพเจ้าจะอธิบายการกลายเป็นอกัมมิกธาตุแห่งสกัมมิกธาตุเป็นต้น เมื่อมีการกล่าวความหมายอื่น ให้ท่านสาธุชนทั้งหลายได้ทราบก่อน โดยนำ วิท ธาตุ มาเป็นตัวอย่าง

วิท – สตฺตายึ, ธมฺโม วิชฺชติ, สวิชฺชติฯ
วิท – ญาเณ, ธมฺมึ วิทติฯ
วิท – ลาเภ, ธนึ วินฺทติฯ

วิท ในความหมายว่า สตฺตา มี เช่น **ธมฺโม วิชฺชติ, สวิชฺชติ** ธรรมมีอยู่

วิท – อนุภวเน, สุขํ เวเทติ, วิปากํ ปฏิสංเวเทติ[๑] ฯ

วิท – อาโรจเน, เวทยามหํ ภนฺเต เวทยตีติ มं ธาเรตุ[๒], การณํ นิเวเทติ, ธมฺมํ ปฏิเวเทติ อิจฺจาทิฯ

วิท ในความหมายว่า ญาณ รู้ เช่น **ธมฺมํ วิทติ** ย่อมรู้ซึ่งธรรม.

วิท ในในความหมายว่า ลาภ ได้ เช่น **ธนํ วินฺทติ** ย่อมได้ ซึ่งทรัพย์.

วิท ในความหมายว่า อนุภวน เสวย เช่น **สุขํ เวเทติ** ย่อมเสวยซึ่งสุขเวทนา, **วิปากํ ปฏิสංเวเทติ** ย่อมเสวยวิบาก.

วิท ในความหมายว่า บอก เช่น **เวทยามหํ, ภนฺเต "เวทยตี" ติ มं ธาเรตุ** ข้าพเจ้า บอกให้รู้, ข้าแต่ท่านผู้เจริญ, ขอสงฆ์จงทรงจำไว้ซึ่งข้าพเจ้าว่า บอก. **การณํ นิเวเทติ** ย่อมบอกซึ่งเหตุ, **ธมฺมํ ปฏิเวเทติ** ย่อมบอกซึ่งธรรม.

นานุปสคฺคโยเค –

ปท-คติยํ, มคฺคํ ปชฺชติ, ปฏิปชฺชติ, มคฺโค อุปฺปชฺชติ, นิปชฺชติ, สมฺปชฺชติ, โภโค ภวติ, สมฺภวติ, โภคํ อนุภวติ, ตณฺหํ อภิภวติ, ปริภวติ, อธิภวติ, อรญฺญํ อภิสมฺภวติ, อชฺโฌคาหตีติ อตฺโถฯ คจฺฉนฺตं มคฺเค อภิสมฺภวติ, สมฺปาปุณาตีติ อตฺโถ อิจฺจาทิฯ

ในที่ประกอบด้วยอุปสรรค เช่น

ปท ในความหมายว่า คติ ไป **เช่น มคฺคํ ปชฺชติ ปฏิปชฺชติ** ย่อมดำเนินไป สู่หนทาง. **มคฺโค อุปฺปชฺชติ, นิปชฺชติ, สมฺปชฺชติ** หนทาง ย่อมเกิดขึ้น, ย่อมเกิดขึ้น, ย่อมถึงพร้อม. **โภโค ภวติ, สมฺภวติ** โภคะย่อมมี, ย่อมเกิดพร้อม. **โภคํ อนุภวติ** ย่อมเสวยซึ่งโภคะ. **ตณฺหํ อภิภวติ, ปริภวติ, อธิภวติ** ย่อมครอบงำ ซึ่งตัณหา. **อรญฺญํ อภิสมฺภวติ** ย่อมครอบงำซึ่งป่า ความหมายคือ **อชฺโฌคาหติ** ย่อมเข้าไปสู่ป่าฯ **คจฺฉนฺตं มคฺเค อภิสมฺภวติ**, ย่อมครอบงำ ความหมายคือ **สมฺปาปุณาติ** มาถึงตัวบุคคลผู้ไปในหนทาง.

[วิภัตติ]

ปทานํ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา วา อตฺถสมฺปตฺติยา วา อุปการกา วิภตฺติ, ปจฺจยา ปจฺจยา นามฯ

วิภัตติและปัจจัย ซึ่งช่วยทำให้บทมีความสมบูรณ์ทั้งพยัญชนะและความหมาย ชื่อว่า ปัจจัย.

---

[๑] [ม. นิ. ๓.๓๐๓]

[๒] [จูฬว. อฏฺ. ๑๐๒]

ตตฺถ วิภตฺติโย ตฺยาทิ, ตฺวาทิอิจฺจาทินา อฏฺฐ วิธา ภวนฺติ, สรูปโต ฉนฺนวุติวิธาฯ

บรรดาวิภัตติและปัจจัยเหล่านั้น, วิภัตติมี ๘ หมวด มีติเป็นต้น และมีตุเป็นต้น, จำแนกเป็นรายตัวก็มี ๙๖ วิภัตติ.

ตตฺถ ปุพฺพฉกฺกภูตานิ อฏฺฐจตฺตาลีสรูปานิ **ปรสฺสปทานิ** นามฯ ปรฉกฺกภูตานิ อฏฺฐจตฺตาลีสรูปานิ **อตฺตโนปทานิ** นามฯ

บรรดาวิภัตติเหล่านั้น, บทที่จำแนกเป็นรายตัว ๔๘ ตัว รวมเป็น ๖ หมวด ข้างหน้า ชื่อ ปรัสสบท. บทที่จำแนกเป็นรายตัว ๔๘ ตัว รวมเป็น ๖ หมวด ข้างหลัง ชื่อ อัตตโนบท.

ตตฺถ ปรหิตปฏิสંยุตฺเตสุ ฐาเนสุ ปวตฺติพหุลานิ ปทานิ ปรสฺสปทานิ นามฯ อตฺตหิตปฏิสંยุตฺเตสุ ปวตฺติพหุลานิ อตฺตโนปทานิ นามาติ **เอเกฯ**

บรรดาบททั้งสองเหล่านั้น, อาจารย์ท่านหนึ่งให้ความเห็นว่า บทที่มีความเป็นไปโดยมากในที่ซึ่งประกอบด้วยประโยชน์ผู้อื่น ชื่อ **ปรัสสบท**, ที่มีความเป็นไปโดยมาก ในที่ซึ่งประกอบด้วยประโยชน์ตน ชื่อ **อัตตโนบท**.

ปโร วุจฺจติ กตฺตา สพฺพกิริยาสาธารณตฺตา, อตฺตา วุจฺจติ กมฺมं สกสกกิริยาสาธารณตฺตา, ปรสฺส อภิธายกานิ ปทานิ ปรสฺสปทานิ, อตฺตโน อภิธายกานิ ปทานิ อตฺตโนปทานีติ **อญฺเญฯ**

ส่วนอีกท่านหนึ่ง ให้ความเห็นว่า กัตตา เรียกว่า ผู้อื่น เพราะเป็นสาธารณะต่อกริยาทั้งหมด, กรรม เรียกว่า ตน เพราะเป็นสาธารณะต่อกริยาของตน, บทอันกล่าวถึงผู้อื่น (กัตตา) จัดเป็น**ปรัสสบท**, บทอันกล่าวถึงตน (กรรม) จัดเป็น **อัตตโนบท**.

อตฺตา วุจฺจติ ปทตฺถานं สรีรภูตา กิริยา, กตฺตุนา ปน สาธฺยภูเตน กิริยรูปานิ ภาว, กมฺมานิปิ อตฺตาติ วุจฺจนฺติฯ สาธกภูเตน เตหิ ปรภูโต กตฺตา ปโร นามาติ **อปเรฯ**

ยังมีอาจารย์ท่านอื่น ให้ความเห็นอีกว่า กริยา ที่เป็นสรีระ (ร่าง, ตัว, โครงสร้างทั้งหมด) ของความหมายแห่งบท เรียกว่า ตน, แม้ภาวะและกรรมอันมีสภาพที่ถูกกระทำ ก็เรียกว่า ตน เพราะถูกกัตตานั่นเอง ทำให้สำเร็จ. กัตตา ที่เป็นอื่น จากภาวะและกรรมเหล่านั้น ชื่อว่า ผู้อื่น เพราะความหมายว่า เป็นผู้ทำให้กริยาสำเร็จ.

อตฺตา วุจฺจติ อมฺหตฺโถ, ปโร วุจฺจติ ตุมฺห, นามตฺโถ, ปุพฺพฉกฺกานิ ปรพหุลตฺตา ปรสฺสปทานิ

อาจารย์บางท่านให้ความเห็นว่า เนื้อความของอมฺห ศัพท์ เรียกว่า ตน, เนื้อความของตุมฺหและนามอื่น เรียกว่า ผู้อื่น, บทหกหมวดข้างหน้า ชื่อว่า

นาม, ปรฉกฺกานิ ปน รูฬฺหีวเสน อตฺตโนปทานิ นามาติปิ วทนฺติฯ

ปรัสสบท เพราะมีความเป็นไปในผู้อื่นเป็นส่วนมาก, ส่วนหกหมวดข้างหลัง ชื่อ อัตตโนบท เนื่องด้วยเป็นรูฬหี (เรียกโดยยกขึ้นสู่ชื่อว่าอัตตโนบทเท่านั้น ไม่คำนึงถึงความหมายที่แท้จริง)" .

อิทำ น ยุชฺชติ ปรฉกฺเกสุ ตพฺพหุลมตฺตสฺสาปิ อสิทฺธตฺตาฯ ปาฬิภาสำ ปน ปตฺวา ทฺวินฺนำ ฉกฺกานำ อตฺตหิต, ปรหิเตสุ วา ตีสุ การเกสุ วา ปวตฺตินานาตฺตำ น ทิสฺสติเยว, ตสฺมา อิมสฺมิ์ คนฺเถ ตำ นามทฺวยำ น คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพำฯ

ทั้งหมดนี้ไม่ถูกต้อง เพราะแม้เพียงความเป็นไปโดยมากในหกหมวดหลัง ไม่มีใช้. ด้วยว่าความเป็นไป ทั้งในประโยชน์เพื่อตนและประโยชน์เพื่อผู้อื่น, หรือว่า ในการกะทั้งสาม แห่งบท ๖ หมวดทั้งสอง เมื่อนำมาใช้ในภาษาบาฬีแล้ว ก็ไม่พบความต่างกันเลย, ดังนั้น ควรทราบว่า ในคัมภีร์นี้จะไม่ใช้ชื่อ (อัตตโนบทและปรัสสบท) ทั้งสองนั้น.

[ปัจจัย]

ปจฺจยา ปน จตุพฺพิธา วิกรณ, กิจฺจ, การิต, ธาตุปจฺจยวเสนฯ

ก็ปัจจัยแบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ วิกรณปัจจัย, กิจจปัจจัย, การิตปัจจัย และธาตุปัจจัย.

ตตฺถ เย ธาตุสิทฺธานิ ตฺยาทิปทานิ ตพฺพาทิปทานิ จ คณวิภาควเสน อญฺญมญฺญำ วิสทิสรูปานิ กโรนฺติ, เต **วิกรณปจฺจยา** นาม, ล, ย, โณอิจฺจาทโยฯ

บรรดาปัจจัย ๔ ชนิดเหล่านั้น, ปัจจัยเหล่าใด สร้างตฺยาทิบท (อาขยาตบท) และ ตพฺพาทิบท (กริยากิตบท) ซึ่งสำเร็จจากธาตุ และสร้างความแตกต่างซึ่งกันและกัน โดยเป็นการจำแนกคณะ, ปัจจัยเหล่านั้น ชื่อว่า วิกรณปัจจัย ได้แก่ ล, ย, ณ ปัจจัยเป็นต้น.

ภาว, กมฺมวิสโย กฺโย **กิจฺจปจฺจโย** นามฯ

กฺย ปัจจัย อันเป็นวิสัย (วิสัย คือ เป็นสถานที่ตั้ง กล่าวง่ายๆ คือ เป็นเครื่องสังเกตความเป็น) แห่งภาวะและกรรม ชื่อว่า กิจจปัจจัย.

ปเรสำ อาณาปนสงฺขาเต ปโยชกพฺยาปาเร ปวตฺตา ณิ, ณาปิปจฺจยา **การิตปจฺจยา** นามฯ

ณิ และ ณาปิปัจจัย อันเป็นไปในการความขวนขวายแห่งผู้ใช้ กล่าวคือ คำสั่ง ของผู้อื่น ชื่อว่า การิตปัจจัย.

วิสุ๎ ตัตกฺริยาวาจีภาเวน ธาตุรูปา ข, ฉ, สอิจฺจาทิกา ปจฺจยา **ธาตุปจฺจยา** นามฯ

ปัจจัยมี ข, ฉ และส เป็นต้น ซึ่งมีสภาพเป็นธาตุ โดยแต่ละปัจจัยเป็นศัพท์กล่าวกริยานั้นนั้น ชื่อว่า ธาตุปัจจัย.

[กาล]

‘‘กาล, การก, ปุริส, สงฺขฺยาเภททีปก’’นฺติ เอตฺถ อตีต, ปจฺจุปฺปนฺนา’นาคต, กาลวิมุตฺตวเสน กาลเภโท จตุพฺพิโธฯ

ในองค์ที่ ๔ ที่ว่า (อาขยาตเป็นบท) ที่แสดงกาล, การกะ, บุรุษ และสังขยา นี้ **กาล** แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ อดีตกาล, ปัจจุบันกาล, อนาคตกาล และกาลวิมุตต์.

ตตฺถ หิยฺยตฺตนี, อชฺชตฺตนี[๓], ปโรกฺขาติ อิมา ติสฺโส วิภตฺติโย อตีเต กาเล วตฺตนฺติฯ

วตฺตมานา, ปญฺจมีติ ทฺเว ปจฺจุปฺปนฺเนฯ

เอกา ภวิสฺสนฺตี อนาคเตฯ

สตฺตมี, กาลาติปตฺตีติ ทฺเว กาลวิมุตฺเต วตฺตนฺติ,

บรรดากาล ๔ นั้น วิภัตติที่เป็นไปอดีตกาล มี ๓ คือ หิยัตตนี, อัชชัตตนี, ปโรกขา.

ที่เป็นไปในปัจจุบันกาล มี ๒ คือ วัตตมานา และปัญจมี.

ที่เป็นไปในอนาคตกาล มีวิภัตติเดียว คือ ภวิสสันตี.

ที่เป็นไปในกาลวิมุตต์ มี ๒ คือ สัตตมี และกาลาติปัตติ.

อยํ กิร โปราณิโก วิภตฺตีนํ กโม, โส จ ปาฬิยา สเมติเยวฯ

กล่าวกันว่า นี้เป็นการจัดลำดับวิภัตติที่เป็นของเดิม, และการจัดลำดับเช่นนั้นก็สอดคล้องกับพระบาฬีทีเดียว. ดังพระบาฬีอังคุตรนิกายจตุกกนิบาตว่า

‘‘สพฺเพ สทฺธมฺมครุ โน,
วิหํสุ วิหรนฺติ จฯ
อโถปิ วิหริสฺสนฺติ,
เอสา พุทฺธาน ธมฺมตา’’ติ[๔] จ –

“พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในอดีต พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในปัจจุบัน [ผู้ขจัดความโศกของสัตว์เป็นจำนวนมากให้พินาศไป] ทุกพระองค์ล้วนเคารพพระสัทธรรมอยู่, นี้เป็นธรรมดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

---

[๓] [อชฺชตนี (พหูสุ)]

[๔] [อ. นิ. ๔.๒๑]

‘‘อพุภตีตา จ เย พุทฺธา, วตฺตมานา อนาคตา’’ติ จ[๕] ปาฬีฯ

และพระบาฬีเถราปาทาน ว่า

พระพุทธเจ้าเหล่าใดทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต.

อิมสฺมิ กเม ปญฺจมี, สตฺตมีติ นามทฺวยมฺปิ อนุวตฺถวเสน สิทฺธ ภวติฯ ปจฺฉา ปน ครุโน วตฺติจฺฉาวเสน วิภตฺตีนำ นานากมำ กโรนฺติฯ

ในลำดับวิภัตตินี้ แม้การใช้ชื่อว่า ปัญจมี และ สัตตมี ย่อมมีได้ โดยเป็นอนวัตถนาม (ชื่อที่คล้อยตามความหมาย). แต่อาจารย์รุ่นหลัง จัดลำดับวิภัตติเป็นอีกอย่างหนึ่งวัตติจฉานาม (ชื่อที่ตั้งขึ้นตามความประสงค์ในการจัด).

[การกะ]

กตฺตุ, กมฺม, ภาวา ปน การกเภโท นามฯ ตตฺถ ภาโว ทุวิโธ สาธฺย, สาธนวเสน วิเสสน, วิเสสฺยวเสน จฯ ตตฺถ ธาตฺวตฺถกฺริยา **สาธฺยภาโว** นามฯ ปจฺจยตฺถกฺริยา **สาธนภาโว** นามฯ

ส่วน กัตตา, กรรม และภาวะ ชื่อ ความต่างกันแห่งการกะ. บรรดาการกะ ๓ นั้น, ภาวะมี ๒ คือ สาธยะกับสาธนะ และ วิเสสนะกับวิเสสยะ. บรรดาสาธยะกับสาธนะนั้น กริยาอันเป็นความหมายของธาตุ ชื่อว่า **สาธยภาวะ,** กริยาอันเป็นความหมายของปัจจัย ชื่อว่า **สาธนภาวะ.**

เตสุ สาธฺยภาโว นานาธาตูนำ วเสน นานาวิโธ โหติฯ สาธนภาโว นานาธาตฺวตฺถานำ ปวตฺตาการสงฺขาเตน เอกฏฺเฐน เอโกว โหติฯ

บรรดาสาธยภาวะและสาธนภาวะเหล่านั้น สาธยภาวะ มีหลายอย่างแตกต่างกัน เนื่องด้วยธาตุที่แตกต่างกัน. สาธนภาวะ มีอย่างเดียวเท่านั้น โดยสภาพอย่างเดียว กล่าวคือ อาการเป็นไปแห่งความหมายของธาตุที่ต่างกันนั่นเอง.

โส ปน ยถา ชาติ นาม อนุปฺปนฺนปกฺเข ฐิเต สงฺขตธมฺเม อุปฺปาเทนฺตี วิย ขายติ, ตถา โวหารวิสยมตฺเต ฐิเต สพฺพธาตฺวตฺเถ ปาตุโภนฺเต กโรนฺโต วิย ขายติ, ตสฺมา โส สาธนนฺติ จ การกนฺติ จ วุจฺจติฯ

สาธนภาวะนั้น เปรียบได้กับชาติ (ความเกิด) เพราะธรรมดา ชาตินั้น ปรากฏเหมือนทำให้สังขตธรรม ที่ดำรงอยู่ในฝ่ายแห่งธรรมที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้น, แม้สาธนภาวะก็ปรากฏเหมือนทำความหมายของธาตุทั้งปวง ที่ดำรงอยู่ในความเป็น

[๕] [อป. เถร ๑.๑.๕๘]

เพียงที่ตั้งแห่งโวหารให้ปรากฏ, เหตุนั้น จึงเรียกสาธนภาวะนั้นว่า สาธนะ บ้าง การกะ บ้าง.

ยถา จ ชาติวเสน อุปฺปนฺนา สงฺขตธมฺมา ‘‘จินฺตนํ ชาตํ, ผุสนํ ชาต’’ มิจฺจาทินา เอกนฺตเมว ชาตึ วิเสเสนฺติ, ตถา ปจฺจยตฺถวเสน ปาตุโภนฺตา นานาธาตฺวตฺถาปิ ‘‘ภุยฺยเต, คมฺยเต, ปจฺจเต, ภวนํ, คมนํ, ปจน’’ มิจฺจาทินา เอกนฺตเมว ปจฺจยตฺถํ วิเสเสนฺติฯ

อนึ่ง วิเสสนภาวะนั้น เปรียบได้กับชาติอีกเช่นกัน. สังขตธรรมที่เกิดขึ้นโดยเป็นชาติ ก็ทำให้ชาติ ซึ่งเป็นอย่างเดียวกันนั่นเอง ให้ต่างกัน โดยนัยเป็นต้นว่า **จินฺตนำ ชาตำ** ความคิดเกิดขึ้น, **ผุสนำ ชาตำ** การกระทบเกิดขึ้น. ความหมายของธาตุ ก็เหมือนกัน แม้เมื่อปรากฏ เนื่องด้วยความหมายของปัจจัย ก็จริง แต่ก็ทำความหมายของปัจจัย ซึ่งเป็นอย่างเดียวกันนั่นแหละให้ต่างกัน โดยนัยว่า “**ภุยฺยเต** อันเขาย่อมเป็น, **คมฺยเต** อันเขาย่อมไป, **ปจฺจเต** อันเขาย่อมหุง, **ภวนำ** ความเป็น, **คมนำ** การไป, **ปจนำ** การหุง” ดังนี้เป็นต้น.

วตฺติจฺฉาวเสน ปน ภาวสาธนปเทสุ ธาตฺวตฺถ, ปจฺจยตฺถานำ อเภโทปิ วตฺตุๆ ยุชฺชติเยวฯ อิธ ปน ทฺวีสุ ภาเวสุ สาธนภาโว อธิปฺเปโตติฯ

อาจกล่าวได้ว่า แม้ความหมายของธาตุและความหมายของปัจจัย ไม่มีความต่างกันแห่ง ในบทภาวสาธนะ เนื่องด้วยเป็นไปตามต้องการของผู้กล่าว. แต่ในที่นี้ ท่านหมายเอาความเป็นสาธนะในภาวะสองอย่าง.

[บุรุษ]

ปฐม, มชฺฌิมุ’ตฺตมปุริสา ปุริสเภโทฯ ‘ปุริโส’ติ จ ‘‘ยำกิญฺจายำ ปุริสปุคฺคโล ปฏิสำเวเทติ สุขำ วา ทุกฺขำ วา อทุกฺขมสุขำ วา’’ติ[๖] เอตฺถ อตฺตา เอว วุจฺจติ, โส จ อตฺตา ‘‘โส กโรติ, โส ปฏิสำเวเทตี’’ติ[๗] เอตฺถ การโกติ วุจฺจติฯ อิติ ‘ปุริโส’ติ การโก เอวฯ

บุรุษแบ่งเป็น ปฐมบุรุษ มัชฌิมบุรุษ และอุตตมบุรุษ. อนึ่ง บุรุษ ก็เรียกว่า อัตตา เช่นกัน ดังในพระบาฬีมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์นี้ว่า “**ยำกิญฺจายำ ปุริสปุคฺคโล ปฏิสำเวเทติ สุขำ วา ทุกฺขำ วา อทุกฺขมสุขำ วา** บุรุษบุคคลนี้ ย่อมรับรู้สุข, รับรู้ทุกข์ หรือว่าความไม่สุขไม่ทุกข์ อย่างใดอย่างหนึ่ง”. และบุรุษที่เป็นอัตตานั้น ก็เรียกว่า **การกะ** ดังในพระบาฬี

[๖] [ม. นิ. ๓.๑]

[๗] [อ. นิ. ๖.๔๓; วิสุทฺธิ. ๒.๕๘๐]

อังคุตรนิกาย เอกนิบาตนี้ว่า **โส กโรติ, โส ปฏิสંเวเทติ** อัตตานั้น ย่อมทำ, อัตตานั้น ย่อมรู้สึก" เหตุนั้น คำว่า บุรุษ ก็ได้แก่ การกะนั่นเอง.

โส จ ติวิโธ นามตฺโถ, ตุมฺหตฺโถ, อมฺหตฺโถ จาติฯ ตตฺถ อตฺตโน อชฺฌตฺตสนฺตานภูตตฺตา อมฺหตฺโถ อุตฺตมปุริโส นาม, เสสา ปน กเมน ปฐมปุริโส, มชฺฌิมปุริโสติ วุจฺจนฺติฯ วิภตฺติโย ปน ตทฺทีปกตฺตา ปฐมปุริสาทินามં ลภนฺติฯ อิทญฺจ นามं การกเภเท อนฺโตคธเมวาติ กตฺวา อิมสฺมิ คนฺเถ น คหิตนฺติฯ

บุรุษนั้น มี ๓ คือ **นามัตถะ** มีคำนามเป็นเนื้อความ, **ตุมหัตถะ** มีตุมฺหศัพท์เป็นเนื้อความ และ **อัมหัตถะ** มีอมฺหศัพท์เป็นเนื้อความ. ในบุรุษ ๓ นั้น บุรุษที่มีอมฺหศัพท์เป็นเนื้อความ ชื่อว่า **อุตตมบุรุษ** เพราะเป็นสันดานภายในแห่งตน. บุรุษที่เหลือ เรียกว่า **ปฐมบุรุษ, มัชฌิมบุรุษ** ตามลำดับ. ส่วน วิภตติ ได้ชื่อว่า ปฐมบุรุษเป็นต้น เพราะเป็นตัวแสดงบุรุษเหล่านั้น. ชื่อ**ปฐมบุรุษ**เป็นต้น รวมอยู่ในประเภทการกะนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ จึงไม่ใช้ในที่นี้.

[สังขยา]

สงฺขฺยาเภโท ทุวิโธ เอกตฺต, พหุตฺตวเสนฯ

สังขยามี ๒ อย่าง คือ เอกัตตะ และพหุตตะ.

[ความหมายของคำว่า ไม่มีประเภทลิงค์]

'ลิงฺคเภทรหิต'นฺติ ''ปุริโส คจฺฉติ, อิตฺถี คจฺฉติ, กุลं คจฺฉติ'' อิจฺจาทีสุ 'ปุริโส'อิจฺจาทีนं อภิเธยฺยปทานं ลิงฺคานุคโต รูปเภโท อาขฺยาตปเท นตฺถิฯ

คำว่า **ไม่มีประเภทลิงค์ (ลิงฺคเภทรหิตं)** หมายความว่า ในอาขยาตบท ไม่มีความแตกต่างของรูปไปตามลิงค์ของอภิเธยยบท (บทที่ถูกกริยากล่าว ได้แก่ คำนาม) มี ปุริโส เป็นต้น ในตัวอย่าง**ว่า ปุริโส คจฺฉติ** บุรุษย่อมไป, **อิตฺถี คจฺฉติ** หญิงย่อมไป, **กุลं คจฺฉติ** ตระกูลย่อมไป".

[ความหมายของคำว่า กล่าวกริยาเป็นประธาน]

'กฺริยาปธานวาจก'นฺติ เอตฺถ กฺริยं เอว ปธานโต อภิธาติ, น นามปทं วิย ทพฺพं ปธานโต อภิธาตีติ อธิปฺปาโยฯ

ในคำว่า **กล่าวกริยาเป็นประธาน (กฺริยาปธานวาจกं)** นี้ หมายถึง อาขยาตบท กล่าวกริยาเป็นประธานเท่านั้น, ไม่กล่าวทัพพะเป็นประธานเหมือนบทนาม.

ตตฺถ กฺริยา นาม ธาตฺวตฺถภาโว วุจฺจติ, สา จ กาลวเสน อตีตกฺริยา, ปจฺจุปฺปนฺนกฺริยา, อนาคตกฺริยา, กาลวิมุตฺตกฺริยาติ จตุพฺพิธา โหติฯ

ในข้อความนั้น ความเป็นอรรถของธาตุ เรียกว่า กริยา, กริยานั้น มี ๔ โดยกาล คือ อดีตกริยา, ปัจจุบันกริยา, อนาคตกริยา และ กาลวิมุตตกริยา.

อาณตฺติกฺริยา, อาสิฏฺฐกฺริยา, อนุมติกฺริยา, ปริกปฺปกฺริยา, อรห, สกฺก, วิธิ, นิมนฺตนา'มนฺตนาทิกฺริยาติ พหุวิโธ กฺริยาเภโทติฯ

กริยายังแบ่งเป็นหลายประเภท คือ อาณัตติกริยา (บอกความบังคับ แปลว่า จง, เถิด, ขอจง), อาสิฏฐกริยา (บอกความหวัง แปลว่า ควร, พึง), อนุมติกริยา (บอกความยอมตาม แปลว่า พึง), ปริกัปปกริยา (บอกความไม่แน่นอน แปลว่า จักได้...แล้ว), อรห (บอกความควร), สกฺก (บอกความสามารถ), วิธิ (บอกความกระทำ), นิมันตน (บอกความเชื้อเชิญ), และ อามันตนะ (บอกความปรึกษา) เป็นต้น ด้วยประการฉะนี้.

ภู-สตฺตายํ, สนฺตสฺส ภาโว สตฺตา, ตสฺสํ สตฺตายํ, ภูธาตุ สตฺตายมตฺเถ วตฺตเต, สพฺพปทตฺถานํ สทฺท, พุทฺธิวิสยภาเวน วิชฺชมานภาเว วตฺตเตตฺยตฺโถ.

คำว่า **ภูธาตุ ในความมี (ภู สตฺตายํ)** มีความหมายว่า ความเป็นแห่งสิ่งที่มีอยู่ ชื่อว่า สตฺตา, ในความมี นั้น. ภูธาตุ เป็นไปในความหมายว่า มี, คือ เป็นไปในความมีอยู่ ของอรรถบททั้งปวง โดยเป็นที่ตั้งของศัพท์และความรู้.

๕๖๑. กฺริยตฺถา [๙]ฯ

๕๖๑. กฺริยตฺถา.

ลงวิภัตติและปัจจัยท้ายธาตุ.

อธิการสุตฺตมิทํ, กฺริยตฺถา ปรํ วิภตฺติ, ปจฺจยา ภวนฺตีติ อตฺโถฯ กฺริยา อตฺโถ ยสฺสาติ กฺริยตฺโถฯ ปกติธาตุ, วิกติธาตุ, นามธาตฺวเสน ติวิโธ ธาตุ, การิตปจฺจยนฺตรูปมฺปิ วิกติธาตุมฺหิ สงฺคยฺหติฯ

สูตรนี้เป็นอธิการสูตร, ความหมาย คือ ลงวิภัตติและปัจจัย เบื้องหลังจาก (ธาตุอันมีชื่อว่า) กริยัตถา[๙]. ธาตุ ชื่อว่า กริยัตถะ เพราะมีกริยาเป็นเนื้อความ. ธาตุ มี ๓ อย่าง คือ ปกติธาตุ, วิกติธาตุ

[๙] [ก. ๔๓๒, ๔๕๕; รู. ๓๖๒, ๕๓๐; นี. ๕๐๕, ๕๓๖; ปา. ๓.๑.๕๑]

[๙] ในที่นี้เรียกธาตุโดยชื่อว่า กริยัตถา มีความหมายตามคำศัพท์ คือ ศัพท์ อันมีกริยาเป็นความหมาย ดังท่านจะแสดงรูปวิเคราะห์ต่อไป.

และนามธาตุ, แม้รูปศัพท์ที่มีการิตปัจจัยเป็นที่สุด[๑๐] ก็สงเคราะห์อยู่ในวิกติธาตุ.

๕๖๒. วตฺตมาเน ติ อนฺติ สิ ถ มิ ม เต อนฺเต เส วฺเห เอ มฺเห [๑๑]ฯ

๕๖๒. วตฺตมาเน ติ อนฺติ สิ ถ มิ ม เต อนฺเต เส วฺเห เอ มฺเห.

วิภัตติเหล่านี้ คือ ***ติ อนฺติ สิ ถ มิ ม เต อนฺเต เส วฺเห เอ มฺเห*** *ลงในปัจจุบันกาล.*

อารภิตฺวา นิฏฺฐํ อนุปคโต ภาโว วตฺตมาโน นาม, ตัสมฺพนฺธีกาโลปิ ตทุปจาเรน วตฺตมาโนติ วุจฺจติฯ วตฺตมาเน กาเล กฺริยตฺถา ปรํ ตฺยาทิวิภตฺติโย ภวนฺติฯ อยญฺจ วิภตฺติ ตฺยาทีติ จ วตฺตมานกาลวิสยตฺตา วตฺตมานาติ จ สิชฺฌติฯ

กริยาอันเริ่มกระทำแล้ว แต่ยังไม่ถึงที่สุด ชื่อว่า วัตตมานะ. แม้กาลอันมีความเกี่ยวข้องกับกริยาดังกล่าวนั้น ก็เรียกว่า วัตตมานะ โดยเป็นคำเรียกโดยอ้อมของคำว่าวัตตมานะนั้น. ลงวิภัตติ มีติเป็นต้นเหล่านั้น ท้ายธาตุ ในกาลอันกำลังเป็นไป (ปัจจุบันกาล). วิภัตตินี้ มีชื่อว่า ตฺยาทิ, และชื่อว่าวัตตมานา เพราะมีกาลที่กำลังเป็นไปเป็นที่ตั้ง

๕๖๓. ปุพฺพาปรฉกฺกานเมกาเนเกสุ ตุมฺหมฺหเสเสสุ ทฺเว ทฺเว มชฺฌิมุตฺตมปฐมา[๑๒]ฯ

๕๖๓. ปุพฺพาปรฉกฺกานเมกาเนเกสุ ตุมฺหมฺหเสเสสุ ทฺเว ทฺเว มชฺฌิมุตฺตมปฐมา.

เมื่อจะใช้ ตุมฺห, อมฺห และนามศัพท์ที่เหลือลงวิภัตติที่เป็นมัชฌิมะ อุตตมะ และปฐมะ ในแต่ละคู่แห่งวิภัตติ ๖ หมวดข้างหน้าและข้างหลัง ในเนื้อความหนึ่ง หรือ หลายอย่าง.

ตุมฺหนามํ, อมฺหนามํ, ตทุภยโต เสสนามนฺติ ตีสุ นาเมสุ ปยุชฺชมาเนสุ วา คมฺยมาเนสุ วา เอกสฺมิ วา อเนเกสุ วา อตฺเถสุ ปุพฺพฉกฺก, ปรฉกฺกานํ ทฺเว ทฺเว มชฺฌิม, อุตฺตม, ปฐมา วิภตฺติโย ภวนฺติฯ ‘‘อุตฺตมนฺติ อุตฺตรํ อนฺติม’’นฺติ จูฬโมคฺคลฺลาเน วุตฺตํฯ

เมื่อตุมฺหศัพท์, อมฺหศัพท์ และนามศัพท์ที่เหลือจากตุมฺห และ อมฺห ศัพท์นั้น ถูกประกอบใช้หรือ ถูกรู้อยู่, ลงวิภัตติที่เป็นมัชฌิมะ อุตตมะ และปฐมะ ในแต่ละคู่แห่งวิภัตติ ๖ หมวดข้างหน้าและข้างหลัง ในเนื้อความหนึ่งอย่าง หรือหลาย

---

[๑๐] หมายความว่า การิตปัจจัยก็ทำให้คำนามเป็นกริยาได้เช่นเดียวกัน ดังนั้น กริยาที่กลายจากคำนามลงการิตปัจจัย ก็ถือว่าเป็นธาตุ และลงวิภัตติอาขยาตได้.

[๑๑] [ก. ๔๑๔; รู. ๔๒๘; นี. ๘๗๒; จำ. ๑.๒.๘๒; ปา. ๓.๒.๑๒๓]

[๑๒] [ก. ๔๐๘; รู. ๔๓๑; นี. ๘๖๗]

อย่าง. คัมภีร์จูฬโมคคัลลานะ กล่าวว่า คำว่า **อุตตมะ** มีความหมายว่า สูงสุด คือ มีเป็นลำดับที่สุด.

เอตฺถ จ วิภตฺติวิธานมุเขน ตทตฺถสญฺญา วิธานมฺปิ สิทฺธํ โหติฯ

แม้หลักการลงวิภัตติในสูตรนี้ ก็เป็นวิธีการตั้งชื่อวิภัตติ ๖ หมวด แต่ละหมวด ด้วย.

กถํ?

หลักการนั้นเป็นอย่างไร?

ติ, อนฺติ, สิ, ถ, มิ, ม อิติ ปุพฺพฉกฺกํ นาม. เต, อนฺเต, เส, วฺเห, เอ, มฺเห อิติ ปรฉกฺกํ นาม.

วิภัตติ ๖ ตัวนี้ คือ **ติ, อนฺติ, สิ, ถ, มิ, ม** ชื่อปุพพฉักกะ. ๖ ตัวนี้ **เต, อนฺเต, เส, วฺเห, เอ, มฺเห** ชื่อปรฉักกะ.

ปุพฺพฉกฺเก จ –

ติ, อนฺติทฺวยํ ปฐมทุกฺกํ นาม, สิ, ถทฺวยํ มชฺฌิมทุกฺกํ นาม, มิ, มทฺวยํ อุตฺตมทุกฺกํ นามฯ เอวํ ปรฉกฺเกฯ

ในปุพพฉักกะ มีการจัดวิภัตติดังนี้

ติ และ **อนฺติ** ๒ วิภัตตินี้ ชื่อ **ปฐมทุกะ** (ทุกะแรก), **สิ** และ **ถ** ๒ วิภัตตินี้ เรียกว่า **มัชฌิมทุกะ** (ทุกะตรงกลาง), **มิ** และ **ม** ๒ วิภัตตินี้ ชื่อ **อุตตมทุกะ** (ทุกะสุดท้าย). ในปรฉักกะ ก็เช่นเดียวกันนี้.

ตตฺถ ตุลฺยาธิกรณภูเต เสสนาเม ปยุชฺชมาเน วา คมฺยมาเน วา ปฐมทุกฺกํ ภวติฯ ตถา ตุมฺหนาเม มชฺฌิมทุกฺกํ, อมฺหนาเม อุตฺตมทุกฺกํฯ ทุเกสุ จ เอกสฺมิ อตฺเถ วตฺตพฺเพ เอกวจนํ, พหุมฺหิ วตฺตพฺเพ พหุวจนํฯ

มีหลักการใช้ทุกะทั้งสามนั้น ดังนี้, ลงปฐมทุกะ เมื่อจะใช้ หรือ รู้ว่ามี นามศัพท์ที่เหลือ ซึ่งมีที่ตั้งเสมอกัน[๑๓], โดยทำนองเดียวกัน เมื่อจะใช้ตุมหศัพท์ ซึ่งมีที่ตั้งเสมอกันลง มัชฌิมทุกะ และ เมื่อจะใช้ หรือว่า มีอมฺหศัพท์ซึ่งมีที่ตั้งเสมอกัน ก็ให้ลงอุตตมทุกะ. และในทุกะเหล่านั้น เมื่อจะกล่าวถึงเนื้อความหนึ่งอย่าง ลงเอกวจนะ, เมื่อจะกล่าวถึงเนื้อความหลายอย่าง ลงพหุวจนะ.

เอตฺถ จ นามานํ อตฺถนิสฺสิตา กตฺวตฺถ, กมฺมตฺถา อิธ นามตฺถาติ วุจฺจนฺติฯ กตฺตุ, กมฺมสงฺขาเต ยสฺมิ นามตฺเถ ตฺยาทิวิภตฺติโย ภวนฺติ, โส นามตฺโถ ตฺ

เกี่ยวกับเรื่องนี้ เนื้อความที่เป็นกัตตาและกรรม ซึ่งอาศัยเนื้อความของนามศัพท์ เรียกว่า นามัตถะ (เนื้อความของนามศัพท์) ในที่นี้, ลง ติ วิภัตติเป็นต้น ในเนื้อความของนามศัพท์กล่าวคือ

[๑๓] คือมีเนื้อความเป็นสิ่งเดียวกันกับกริยาอาขยาตนี้กล่าวถึง กล่าวโดยง่ายๆว่า พูดถึงเนื้อความเดียวกัน ดูที่ท่านจะกล่าวต่อไป

ยาทิวาจกานำ เอว วาจฺจภูโต วุตฺตตฺโถ นาม โหติ, น สฺยาทิวิภตฺตีนำฯ

กรรม มีชื่อว่า วุตตัตถะ ซึ่งเป็นเนื้อความอันอาขยาติกวิภัตติมีติเป็นต้นพึงกล่าวนั่นเทียว, ไม่ถูกนามิกวิภัตติมีสิเป็นต้นกล่าว.

วุตฺตกตฺตุ, กมฺมาธิฏฺฐานสฺส จ ลิงฺคตฺถสฺส วาจกำ นามปทำ อภิเธยฺยปทำ นาม, เอตเทว ตุลฺยาธิกรณปทนฺติ จ วุจฺจติฯ

บทนาม อันเป็นอภิเธยยบท[๑๔] ซึ่งกล่าวเนื้อความของนามศัพท์ อันเป็นที่ตั้งของกัตตาและกรรม ซึ่งถูกกริยากล่าว ชื่อว่า อภิเธยยบท, และอภิเธยบทนั้น ก็เรียกว่า บทที่มีที่ตั้งเสมอกัน ด้วย.

อมาทโย จ อตฺถวาจกวิภตฺติโย เอตสฺมิ โอกาสำ น ลภนฺติ, ลิงฺคตฺถมตฺตโชติกา ปฐมาวิภตฺติ เอว โอกาสำ ลภติฯ เอวรูปานิ ตุลฺยาธิกรณภูตานิ อภิเธยฺยปทานิ สนฺธาย สุตฺเต ‘ตุมฺหมฺหเสเสสู’ติ วุตฺตำฯ

อวิภัตติเป็นต้น อันเป็นวิภัตติที่กล่าวเนื้อความ (มีกรรม กัตตา และกรณะเป็นต้น) ไม่ได้โอกาสในนามบทนี้, ปฐมาวิภัตติ ซึ่งแสดงเพียงเนื้อความของนามศัพท์ เท่านั้นที่ได้โอกาส. ที่ท่านกล่าวว่า **เมื่อตุมฺหศัพท์ อมฺหศัพท์ และนามศัพท์ที่เหลือ (ตุมฺหมฺหเสเสสุ)** ในสูตรนี้ ก็หมายถึงบทนามที่มีที่ตั้งเสมอกันชนิดนี้.

อิทญฺจ สุตฺตำ สุทฺเธหิ ตุมฺห’มฺห, เสสนาเมหิ ยุตฺตวากฺเย จ มิสฺสเกหิ ยุตฺตวากฺเย จาติ ทฺวีสุ ทฺวีสุ วากฺเยสุ เวทิตพฺพำฯ

และสูตรนี้ พึงนำมาใช้ในวากยะแต่ละคู่ คือ ในวากยะที่ประกอบด้วยตุมฺหศัพท์, อมฺหศัพท์ และนามศัพท์ที่เหลือล้วนๆ และ ในวากยะที่ประกอบด้วยนามศัพท์ที่ผสมระหว่าง ตุมฺหศัพท์ หรือ อมฺหศัพท์ กับ นามศัพท์ (ดูตัวอย่างต่อไป).

ตตฺถ สุทฺเธหิ ยุตฺเต ปจฺเจกำ ทุกานิ วตฺตนฺติฯ ยถา? โส คจฺฉติ, เต คจฺฉนฺติ, ตฺวำ คจฺฉสิ, ตุมฺเห คจฺฉถ, อหำ คจฺฉามิ, มยำ คจฺฉามาติฯ

บรรดาวากยะนั้น ทุกะแต่ละอย่าง เป็นไปในวากยะที่ประกอบด้วยตุมฺหศัพท์เป็นต้นล้วน เช่น

โส คจฺฉติ บุรุษนั้นย่อมไป, เต คจฺฉนฺติ บุรุษทั้งหลายเหล่านั้นย่อมไป, ตฺวำ คจฺฉสิ ท่านไป, ตุมฺเห คจฺฉถ ท่านทั้งหลายย่อมไป, อหำ คจฺฉามิ เราย่อมไป, มยำ คจฺฉาม เราทั้งหลาย ย่อมไป.

---

[๑๔] อภิเธยยบทคือ บทที่ถูกกล่าว ในที่นี้ได้แก่ บทนามที่มีเพียงเนื้อความของตนล้วนๆ ไม่มีเนื้อความอันเป็นกัตตาและกรรม.

ตถา สุทฺธฏฺวนฺเทปิฯ ยถา? โส จ โส จ คจฺฉติ, คจฺฉนฺติ วาฯ เต จ เต จ คจฺฉนฺติ, โส จ เต จ คจฺฉนฺติ, ตฺวญฺจ ตฺวญฺจ คจฺฉสิ, คจฺฉถ วาฯ ตุมฺเห จ ตุมฺเห จ คจฺฉถ, ตฺวญฺจ ตุมฺเห จ คจฺฉถาติฯ

แม้ที่เป็นไปในวากยะที่มีนามศัพท์รวมกันสองศัพท์ล้วนๆ ก็เหมือนกัน เช่น

โส จ โส จ คจฺฉติ หรือเป็น คจฺฉนฺติ บุรุษนั้น และ บุรุษนั้น ย่อมไป, เต จ เต จ คจฺฉนฺติ บุรุษทั้งหลายเหล่านั้น และ บุรุษทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมไป, โส จ เต จ คจฺฉนฺติ บุรุษนั้น และ บุรุษทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมไป, ตฺวญฺจ ตฺวญฺจ คจฺฉสิ, หรือเป็น คจฺฉถ ท่าน และ ท่านทั้งหลาย ย่อมไป, ตุมฺเห จ ตุมฺเห จ คจฺฉถ ท่านทั้งหลาย และ ท่านทั้งหลาย ย่อมไป, ตฺวญฺจ ตุมฺเห จ คจฺฉถ ท่านและท่านทั้งหลายด้วย ย่อมไป.

มิสฺสเกหิ ยุตฺเต ทฺวนฺทวากฺเย ปน ‘วิปฺปฏิเสเธ’ติ สงฺเกตตฺตา ปรทุกานิ เอว โอกาสํ ลภนฺติ, เตสุ จ พหุวจนานิ เอวฯ ยถา? โส จ ตฺวญฺจ คจฺฉถ, โส จ อหญฺจ คจฺฉาม, ตฺวญฺจ อหญฺจ คจฺฉาม, โส จ ตฺวญฺจ อหญฺจ คจฺฉามฯ เอกวจนจตุกฺกํฯ

สำหรับ ในวากยะที่มีนามศัพท์สองศัพท์ที่ผสมกันระหว่างตุมฺหหรืออมฺห ศัพท์ กับ นามศัพท์อื่น เฉพาะทุกะคู่หลังเท่านั้น ที่ได้โอกาส เพราะคำเป็นเครื่องสังเกตว่า “**วิปฺปฏิเสเธ** *วิธีการของบทหลังได้โอกาสในการปฏิเสธเนื้อความอื่น*”[๑๕], และให้ลงพหุวจนะเท่านั้น ในวากยะเหล่านั้น เช่น

โส จ ตฺวญฺจ คจฺฉถ, โส จ อหญฺจ คจฺฉาม, ตฺวญฺจ อหญฺจ คจฺฉาม, โส จ ตฺวญฺจ อหญฺจ คจฺฉาม. นี้เป็น**เอกวจนจตุกกะ.**[๑๖]

เต จ ตุมฺเห จ คจฺฉถ, เต จ มยญฺจ คจฺฉาม, ตุมฺเห จ มยญฺจ คจฺฉาม, เต จ ตุมฺเห จ มยญฺจ คจฺฉามฯ พหุวจนจตุกฺกํฯ

เต จ ตุมฺเห จ คจฺฉถ, เต จ มยญฺจ คจฺฉาม, ตุมฺเห จ มยญฺจ คจฺฉาม, เต จ ตุมฺเห จ มยญฺจ คจฺฉาม. นี้เป็น**พหุวจนจตุกกะ.**

โส จ ตุมฺเห จ คจฺฉถ, โส จ มยญฺจ คจฺฉาม, ตฺวญฺจ มยญฺจ คจฺฉาม, โส จ ตฺวญฺจ มยญฺจ คจฺฉามฯ เอกวจนมูลจตุกฺกํฯ

โส จ ตุมฺเห จ คจฺฉถ, โส จ มยญฺจ คจฺฉาม, ตฺวญฺจ มยญฺจ คจฺฉาม, โส จ ตฺวญฺจ มยญฺจ คจฺฉาม. นี้

---

[๑๕] สูตรที่ ๒๒ ว่า . วิปฺปฏิเสเธ วิธีการของบทหลังได้โอกาสในการปฏิเสธเนื้อความอื่น.

[๑๖] มีคำแปลโดยนัยเดียวกับจตุกกะข้อต้น.

เป็น**เอกวจนมูลจตุกกะ** (จตุกกะที่มีเอกวจนะเป็นฐาน).

เต จ ตฺวญฺจ คจฺฉถ, เต จ อหญฺจ คจฺฉาม, ตุมฺเห จ อหญฺจ คจฺฉาม, เต จ ตุมฺเห จ อหญฺจ คจฺฉามฯ พหุวจนมูลจตุกฺกำฯ

เต จ ตฺวญฺจ คจฺฉถ, เต จ อหญฺจ คจฺฉาม, ตุมฺเห จ อหญฺจ คจฺฉาม, เต จ ตุมฺเห จ อหญฺจ คจฺฉาม. นี้เป็น**พหุวจนมูลจตุกกะ** (จตุกกะที่มีพหุวจนะเป็นฐาน).

อปิ จ ตฺวญฺจ โส จ คจฺฉถ, อหญฺจ โส จ คจฺฉาม, ตฺวญฺจ อหญฺจ โส จ คจฺฉาม, ตุมฺเห จ โส จ คจฺฉถ, มยญฺจ โส จ คจฺฉาม, ตฺวญฺจ เต จ คจฺฉถ, อหญฺจ เต จ คจฺฉามอิจฺจาทีนิปิ จตุกฺกานิ เวทิตพฺพานิ

อีกนัยหนึ่ง แม้จตุกกะว่า ตฺวญฺจ โส จ คจฺฉถ, อหญฺจ โส จ คจฺฉาม, ตฺวญฺจ อหญฺจ โส จ คจฺฉาม, ตุมฺเห จ โส จ คจฺฉถ, มยญฺจ โส จ คจฺฉาม, ตฺวญฺจ เต จ คจฺฉถ ดังนี้เป็นต้น ก็ควรนำมาใช้.

อตฺริมา ปาฬี –

ตุวญฺจ ปุตฺโต สุณิสา จ นตฺตา, สมฺโมทมานา ฆรมาวเสถ [๑๗]ฯ อหญฺจ ปุตฺโต สุณิสา จ นตฺตา, สมฺโมทมานา ฆรมาวเสม [๑๘]ฯ

อหญฺจ ทานิ อายสฺมา จ สาริปุตฺโต ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหริสฺสาม [๑๙]ฯ

อหญฺจ อิเม จ ภิกฺขู สมาธินา นิสีทิมฺหาฯ

อหญฺจ ภริยา จ ทานปตี อหุมฺหา[๒๐]ฯ

อหญฺจ สามิโก จ ทานปตี อหุมฺหาอิจฺจาทิฯ

ในจตุกกะดังกล่าวมานั้น มีหลักฐานพระบาฬี ดังนี้

ตุวญฺจ ปุตฺโต สุณิสา จ นตฺตา, สมฺโมทมานา ฆรมาวเสถ [๒๑]

ท่าน, บุตร, สะใภ้ และหลาน ยินดีครองเรือนอยู่.

อหญฺจ ปุตฺโต สุณิสา จ นตฺตา, สมฺโมทมานา ฆรมาวเสม [๒๒]

ข้าพเจ้า, บุตร, สะใภ้ และหลาน ยินดีครองเรือนอยู่ฯ

อหญฺจ ทานิ อายสฺมา จ สาริปุตฺโต ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหริสฺสาม [๒๓].

---

[๑๗] [ชา. ๑.๘.๗]

[๑๘] [ชา. ๑.๘.๗]

[๑๙] [ม. นิ. ๒.๑๖๐]

[๒๐] [ชา. ๒.๒๒.๑๖๑๗]

[๒๑] [ชา. ๑.๘.๗]

[๒๒] [ชา. ๑.๘.๗]

[๒๓] [ม. นิ. ๒.๑๖๐]

บัดนี้ ข้าพเจ้า และท่านพระสารีบุตร จักบริหารภิกษุสงฆ์ฯ

อหญฺจ อิเม จ ภิกฺขู สมาธินา นิสีทิมฺหา

ข้าพเจ้าและภิกษุเหล่านี้ เป็นผู้หยุดอยู่ด้วยสมาธิ.

อหญฺจ ภริยา จ ทานปตี อหุมฺหา[๒๔]

ข้าพเจ้าและภรรยา ได้เป็นทานบดี

อหญฺจ สามิโก จ ทานปตี อหุมฺหา

ดิฉันและสามี ได้เป็นทานบดี.

ยํ ปน ‘‘โส จ คจฺฉติ, ตฺวญฺจ คจฺฉสี’’ติ วตฺตพฺเพ ‘‘ตุมฺเห คจฺฉถา’’ติ วา ‘‘โส จ คจฺฉติ, อหญฺจ คจฺฉามี’’ติ วตฺตพฺเพ ‘‘มยํ คจฺฉามา’’ติ วา วจนํ, ตํ ปกติพหุวจนเมว, น ปโรปฺริสพหุวจนนฺฯ

แต่ข้อที่ว่า การกล่าวว่า ตุมฺเห คจฺฉถ แทนที่จะกล่าวว่า โส จ คจฺฉติ, ตฺวญฺจ คจฺฉสิ, หรือ การกล่าวว่า มยํ คจฺฉาม แทนที่จะกล่าวว่า โส จ คจฺฉติ, อหญฺจ คจฺฉามิ, ข้อนั้น ถือเป็นพหุวจนะตามปกติ ไม่ใช่พหุวจนะที่เป็นปโรปฺริสะ.

ยญฺจ กจฺจายเน – ‘‘สพฺเพสเมกาภิธาเน ปโรปฺริโส’’ติ[๒๕] สุตฺตํ, ตตฺถปิ สพฺเพสํ ทฺวินฺนํ วา ติณฺณํ วา มิสฺสกภูตานํ นาม, ตุมฺห’มฺหานํ เอกโต อภิธาเน มิสฺสกทฺวนฺทวากฺเย ปโร ปฺริโส โยเชตพฺโพติ อตฺโถ น น สมฺภวตีติฯ

อนึ่ง ในคัมภีร์กัจจายนะ แม้ในสูตรว่า “**สพฺเพสเมกาภิธาเน ปโร ปฺริโส** *พึงประกอบปโรปฺริส (บุรุษหลัง) ในที่เป็นที่กล่าวรวมกันแห่งบุรุษทั้งปวง*” มีความหมายว่า ควรใช้ปโรปฺริสะในวากยะชนิดมิสสกทวันทะ ซึ่งกล่าวถึงนามศัพท์, ตุมฺหศัพท์ และอมฺหศัพท์ ทุกชนิดรวมกันสองหรือสามศัพท์เป็นคำเดียว ดังนั้น ไม่ใช่ไม่มี.

๕๖๔. กตฺตริ โล[๒๖]ฯ

๕๖๔. กตฺตริ โล.

ลง อปัจจัย ในอรรถกัตตา.

---

[๒๔] [ชา. ๒.๒๒.๑๖๑๗]

[๒๕] [นี. ๒๑๖ ปิฏเฐ]

[๒๖] [ก. ๔๕๕; รู. ๔๓๓; นี. ๕๒๕]

อปโรกฺเขสุ มาน, นฺต, ตฺยาทีสุ ปเรสุ กฺริยตฺถา ปรํ กตฺตริ ลานุพนฺโธ อปจฺจโย โหติฯ ลานุพนฺโธ ‘ญิลสฺเส’ติ สุตฺเต วิเสสนตฺโถฯ

ลง อปัจจัย ที่มีลอนุพันธ์ ในอรรถกัตตา หลังจากธาตุ ในเพราะมาน, อนฺต และวิภัตติมีติเป็นต้น ที่ไม่ใช่ปโรกขาวิภัตติ. ลอนุพันธ์ มีอรรถวิเสสนะในสูตรว่า “**ญิลสฺเส**[๒๗] *แปลง อิ และ อ เป็น เอ*”.

เอเตน ยตฺถ มาน, นฺต, ตฺยาทโย กตฺตริ วตฺตนฺติ, ตตฺถ อยํ ลปจฺจโยติ ลปจฺจเยน เตสํ กตฺตุวาจกภาวํ ญาเปติ, เอส นโย ‘‘กฺโย ภาวกมฺเมสุ…’’ อิจฺจาทีสุปิ.

ด้วยสูตรนี้ มาน, อนฺต และวิภัตติมีติเป็นต้น เป็นไปในที่ใด, อปัจจัยมีลอนุพันธ์นี้ ก็ลงในที่นั้น เพราะเหตุนั้น ด้วยลปัจจัย จึงเป็นเหตุให้รู้ความเป็นกัตตุวาจกของมานปัจจัยเป็นต้นเหล่านั้น, แม้ในสูตรว่า “**กฺโย ภาวกมฺเมสฺวปโรกฺเขสุ มาน นฺต ตฺยาทีสุ**.[๒๘] *ลง ย ปัจจัยที่มี กเป็นอนุพันธ์ ท้ายธาตุ ในเนื้อความอันเป็นกรรม และเนื้อความอันเป็นภาวะ ในเพราะ มาน, อนฺต และ ติวิภัตติเป็นต้น ที่ไม่ใช่ปโรกขาวิภัตติ*” ก็มีนัยนี้

เอตฺถ จ วิกรณปจฺจยา นาม พฺยญฺชนปูรณา เอว โหนฺติ, น อตฺถปูรณา, ตสฺมา ยสฺมิํ ปโยเค เตหิ วินา ปทรูปํ น สิชฺฌติ, ตตฺเถว เต วตฺตนฺติฯ ยตฺถ สิชฺฌติ, ตตฺถ น วตฺตนฺติ, อยมฺปิ ลปจฺจโย ธาตุโต ปรํ วิภตฺติสเร วา อาคมสเร วา อสนฺเต วตฺตติ, สนฺเต ปน ‘‘ปจามิ, ปจาม, ปจาหิ, คเมติ, คเมนฺติ, วชฺเชติ, วชฺเชนฺติ’’-อิจฺจาทีสุ การิยนฺตรตฺถาย วตฺตติฯ ยตฺถ จ ปจฺจยานํ โลโป วิหิโต, ตตฺถ คณนฺตร, รูปนฺตรปฺปสงฺคปฏิสิทฺธาย วตฺตติ, อญฺญตฺถ น วตฺตติ.

ในกรณีนี้ ธรรมดาว่า วิกรณปัจจัย เป็นปัจจัยทำพยัญชนะให้สมบูรณ์เท่านั้น ไม่ทำให้ความหมายสมบูรณ์, ดังนั้น ในตัวอย่างใด หากขาดวิกรณปัจจัยเหล่านั้น รูปบทจะไม่สำเร็จ, วิกรณปัจจัยจะเป็นไปในตัวอย่างนั้นแน่นอน, ในตัวอย่างใด รูปบทสำเร็จได้ (โดยไม่ต้องมีมีวิกรณปัจจัย), ก็จะไม่เป็นไปในตัวอย่างนั้น, แม้อปัจจัยนี้ จะเป็นไปท้ายธาตุ ในที่ไม่มีวิภัตติอันเป็นสระ หรือ มีอาคมเป็นสระ, แต่ในที่ที่มีวิภัตติหรืออาคมเช่นนั้นอยู่ อปัจจัย ย่อมเป็นไปเพื่อสร้างการิยะ (ผลกล่าวคือรูปที่วิธีการทางไวยากรณ์จะให้สำเร็จ) เป็นอีกรูปหนึ่ง เช่น ปจามิ เราย่อมหุง, ปจาม เราทั้งหลายย่อมหุง, ปจาหิ ท่านย่อมหุง, คเมติ บุรุษย่อมไป, คเมนฺติ บุรุษ

---

[๒๗] สำหรับในสูตรว่า ญิลสฺเส [โมค.๕/๑๖๓ ขาทิกัณฑ์ (กิต)]. ได้แก่ การแปลงอิ ที่มีญอนุพันธ์และ อ ปัจจัยที่มีลอนุพันธ์ เป็นเอ ในบางแห่งเท่านั้น. ส่วนอรรถวิเสสนะ ได้แก่ สามารถสร้างรูปที่แตกต่างออกไปของการิยะได้.

[๒๘] โมค.๕/๑๗ ขาทิกัณฑ์, นิรุตฺติ.๕๖๘.

ทั้งหลายย่อมไป, วชฺเชติ บุรุษย่อมเว้น, วชฺเชนฺติ บุรุษทั้งหลายย่อมเว้น. อนึ่ง ในตัวอย่างใด ใช้การลบปัจจัย, อปัจจัย ย่อมเป็นไปเพื่อปฏิเสธการถึงคณะต่างกันและรูปต่างกันในตัวอย่างนั้น, อ ปัจจัยจะไม่เป็นไปในฐานะอื่น.

๕๖๕. ยุวณฺณานเมโอ ปจฺจเย [๒๙]ฯ

วิภตฺติ, ปจฺจยา ปจฺจโย นามฯ อิ, กี, ขิ, จิ, ชิ อิจฺจาทโย อิวณฺณา นามฯ จุ, ชุ, ภู, หู อิจฺจาทโย อุวณฺณา นามฯ ปจฺจเย ปเร เอกกฺขรธาตฺวนฺตานํ อิวณฺณุ’วณฺณานํ กเมน เอ, โอวุทฺธิโย โหนฺติฯ ‘ปโร กฺวจี’ติ ปรสรโลโปฯ

๕๖๕. ยุวณฺณานเมโอ ปจฺจเย.

ในเพราะปัจจัยเป็นเบื้องหลัง เอและโอ เป็นวุทธิของ อิวัณณะ และ อุวัณณะ อันเป็นที่สุดของธาตุมีอักษรเดียว.

วิภัตติและปัจจัย ชื่อว่า ปัจจัย, ธาตุเป็นต้นว่า อิ, กี, ขิ, จิ, ชิ ชื่อว่า เอกักขรอิวัณณันตธาตุ, ธาตุเป็นต้นว่า จุ, ชุ, ภู, หู เป็นต้น ชื่อว่า เอกักขรอุวัณณันตธาตุ. ในเพราะปัจจัยเป็นเบื้องหลัง เอและโอเป็นวุทธิของ อิวัณณะ และ อุวัณณะ อันเป็นที่สุดของธาตุมีอักษรเดียว ตามลำดับ. ลบสระหลัง ด้วยสูตร *“**ปโร กฺวจิ** ในบางแห่งลบสระหลังได้”*.

สมฺปุพฺโพ-สมฺโภติ, สมฺโภนฺติ, สมฺโภสิ, สมฺโภถ, สมฺโภมิ, สมฺโภมฯ

ภูธาตุ ที่มีสมฺเป็นบทหน้า เช่น
สมฺโภติ บุรุษ ย่อมเกิด
สมฺโภนฺติ บุรุษทั้งหลายย่อมเกิด
สมฺโภสิ ท่าน ย่อมเกิด
สมฺโภถ ท่านทั้งหลาย ย่อมเกิด
สมฺโภมิ เรา ย่อมเกิด
สมฺโภม
เราทั้งหลาย ย่อมเกิด.

อนุปุพฺโพ-อนุภวเน, โส โภคํ อนุโภติ, เต โภคํ อนุโภนฺติ, ตฺวํ โภคํ อนุโภสิ, ตุมฺเห โภคํ อนุโภถ, อหํ โภคํ อนุโภมิ, มยํ โภคํ อนุโภมฯ

ภูธาตุที่มีอนุเป็นบทหน้า เป็นไปในการเสวย เช่น

[๒๙] [ก. ๔๘๕; รู. ๔๓๔; นี. ๕๗๕; จ. ๑.๑.๘๒; ปา. ๓.๑.๖๐]

โส โภคํ อนุโภติ บุรุษนั้น ย่อมเสวยโภคะ, **เต โภคํ อนุโภนฺติ** บุรุษทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมเสวยโภคะ

ตฺวํ โภคํ อนุโภสิ ท่าน ย่อมเสวยโภคะ, **ตุมฺเห โภคํ อนุโภถ,** ท่านทั้งหลาย ย่อมเสวยโภคะ

อหํ โภคํ อนุโภมิ เรา ย่อมเสวยโภคะ, **มยํ โภคํ อนุโภม** เราทั้งหลาย ย่อมเสวยโภคะ.

ตตฺถ ยถา ‘‘นีโล ปโฏ’’ติ เอตฺถ นีลสทฺทสฺส อตฺโถ ทุวิโธ วาจฺจตฺโถ, อภิเธยฺยตฺโถติฯ

ตตฺถ คุณสงฺขาโต สกตฺโถ วาจฺจตฺโถ นามฯ

คุณนิสฺสโย ทพฺพตฺโถ อภิเธยฺยตฺโถ นามฯ

ในตัวอย่างนั้น ในคำว่า **“นีโล ปโฏ** ผ้าเขียว” เนื้อความของ นีลศัพท์ มี ๒ คือ วาจจัตถะ และ อภิเธยยัตถะ [๓๐]

เนื้อความของตนคือคุณ ชื่อว่า วาจจัตถะ.

เนื้อความแห่งทัพพะ อันเป็นที่อาศัยของคุณ ชื่อว่า อภิเธยยัตถะ.

นีลสทฺโท ปน วจฺจาตฺถเมว อุชุํ วทติ, นีลสทฺทมตฺตํ สุณนฺโต นีลคุณเมว อุชุ ชานาติ, ตสฺมา ‘‘ปโฏ’’ อิติ ปทนฺตเรน นีลสทฺทสฺส อภิเธยฺยตฺโถ อาจิกฺขียติฯ

ก็ นีล ศัพท์ กล่าวเฉพาะวาจจัตถะ โดยตรง, คือ เมื่อได้ยินเพียงคำว่า **นีล** (เขียว), ผู้ฟังก็ทราบถึงคุณคือสีเขียวได้โดยตรงทันที, ดังนั้น อภิเธยยัตถะของคำว่า **นีล** (เขียว) จึงถูกบทอื่น คือ คำว่า **ปโฏ** ผ้า กล่าวถึง

ตถา ‘‘อนุโภตี’’ติ เอตฺถ ติสทฺทสฺส อตฺโถ ทุวิโธ วาจฺจตฺโถ, อภิเธยฺยตฺโถติฯ

ทำนองเดียวกัน ในคำว่า “**อนุโภติ** ย่อมเสวย” นี้ เนื้อความของติวิภัตติ มีสองคือ วาจจัตถะ และอภิเธยยัตถะ.

ตตฺถ กตฺตุสตฺติสงฺขาโต สกตฺโถ **วาจฺจตฺโถ** นามฯ สตฺตินิสฺสโย ลิงฺคตฺโถ **อภิเธยฺยตฺโถ** นามฯ

เนื้อความของตน กล่าวคือ กัตตุสัตติ (ความสามารถในความเป็นผู้กระทำกริยา) ชื่อว่า วาจจัตถะ. ลิงคัตถะ (เนื้อความของนามศัพท์) อันเป็นที่อาศัยของ(กัตตุ)สัตติ ชื่อว่า อภิเธยยัตถะ.

---

[๓๐] ในที่นี้ วาจจัตถะ คือ เนื้อความที่ตนนั่นเองเป็นผู้กล่าว ส่วนอภิเธยยัตถะ คือ เนื้อความที่ถูกบทอื่นกล่าวถึง.

ติสทฺโท ปน วาจฺจตฺถเมว อุชุ๎ วทติ, น อภิเธยฺยตฺถ๎ฯ ‘‘อนุ๎โภตี’’ติ สุณนฺโต สาธฺยกฺริยาสหิตๆ กตฺตารเมว อุชุ๎ ชานาติ, น กิญฺจิ ทพฺพนฺติ อตฺโถฯ ตสฺมา ‘‘โส’’ อิติ ปทนฺตเรน ติสทฺทสฺส อภิเธยฺยตฺโถ อาจิกฺขียติ, วาจฺจตฺถสฺส ปน ติสทฺเทเนว อุชุ๎ วุตฺตตฺตา ตติยาวิภตฺติยา ปุน อาจิกฺขิตพฺพกิจฺจ๎ นตฺถิ, ลิงฺคตฺถโชตนตฺถ๎ อภิเธยฺยปเท ปฐมาวิภตฺติ เอว ปวตฺตตีติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

ก็ ติวิภัตติ กล่าวเฉพาะวาจจัตถะโดยตรง, มิได้กล่าวอภิเธยยัตถะ. หมายความว่า เมื่อได้ยินคำว่า “**อนุโภติ** *ย่อมเสวย*” ผู้ฟังจะรู้เฉพาะกัตตา ซึ่งเป็นไปร่วมกับสาธยกริยา (กริยาที่ถูกวิภัตติและปัจจัยทำให้สำเร็จ) โดยตรง, จะไม่รู้ทัพพะใดๆ. ดังนั้น บทอื่นคือ “**โส** *บุรุษนั้น*” จึงกล่าวอภิเธยยัตถะ (เนื้อความของนามศัพท์) ของติวิภัตติ, แต่เพราะวาจจัตถะ (คือกัตตุสัตติ) ถูกติวิภัตตินั่นเองกล่าวถึงแล้วโดยตรง จึงไม่มีกิจอันตติยาวิภัตติพึงกล่าวอีก, ปฐมาวิภัตติเท่านั้น ย่อมเป็นไปในอภิเธยยบท เพื่อแสดงเนื้อความแห่งลิงค์ ด้วยประการฉะนี้. ในวิภัตติทั้งปวง ก็มีนัยนี้.

๕๖๖. เอโอนมยวา สเร [๓๑]ฯ

สเร ปเร เอ, โอนำ กเมน อย, อวา โหนฺติฯ ย, เวสุ อ-กาโร อุจฺจารณตฺโถฯ ภวติ, ภวนฺติ, ภวสิ, ภวถ.

๕๖๖. เอโอนมยวา สเร.

ในเพราะสระหลัง อย และ อว เป็นอาเทสของเอ และ โอ.

ในเพราะสระหลัง อย และ อว เป็นอาเทสของเอ และ โอ ตามลำดับ. อ อักษร ใน ย และ ว มีประโยชน์ในการออกเสียง. ตัวอย่างเช่น ภวติ, ภวนฺติ, ภวสิ, ภวถ บุรุษ ... ท่านทั้งหลาย ย่อมมี. [๓๒]

๕๖๗. หิมิเมสฺวสฺส [๓๓]ฯ

หิ, มิ, เมสุ ปเรสุ อ-การสฺส ทีโฆ โหติฯ ภวามิ, ภวามฯ

๕๖๗. หิมิเมสฺวสฺส.

ในเพราะหิ มิ และ มวิภัตติเป็นเบื้องหลัง อ จะกลายเป็นทีฆสระ.

ในเพราะหิ มิ และ มวิภัตติเป็นเบื้องหลัง อ จะกลายเป็นทีฆสระ เช่น **ภวามิ, ภวาม.** เรา ... เราทั้งหลาย ย่อมมี.

---

[๓๑] [ก. ๕๑๓, ๕๑๔; รู. ๔๓๕, ๔๕๑; นี. ๑๐๒๗, ๑๐๒๘]

[๓๒] ต่อไปนี้จะไม่แปลตัวอย่าง เนื่องจากเป็นสูตรแสดงการสำเร็จรูปบทเท่านั้น ขอให้สังเกตการเปลี่ยนแปลงของรูปตามสูตร. การสำเร็จของ ภู ธาตุ เริ่มที่ การลง ติวิภัตติท้าย ภูธาตุ และมีการลงวิกรณปัจจัย คือ อ ในอรรถกัตตา ท้ายธาตุหลังจากนั้น วุทธิ อู เป็น โอ ด้วยสูตร ยุวณฺณานเมโอ ปจฺจเย.จากนั้น แปลง

[๓๓] [ก. ๔๗๘; รู. ๔๓๘; นี. ๕๕๕]

ปรฉกฺเก – ภวเต, ภวนฺเต, ภวเส, ภววฺเห, ภเว, ภวมฺเหฯ

ในวิภัตติหกหมวดข้างหลัง (อัตตโนบท) เช่น **ภวเต, ภวนฺเต, ภวเส, ภววฺเห, ภเว, ภวมฺเห** บุรุษ ... บุรุษทั้งหลาย ..., ท่าน ... ท่านทั้งหลาย ... เรา ... เราทั้งหลาย ย่อมมีฯ

ปปุพฺโพ ภู-ปวตฺติยํ, นที ปภวติฯ

ภู ธาตุ ที่มีปเป็นบทหน้า เป็นไปในความเป็นไป เช่น นที ปภวติ แม่น้ำ ย่อมเป็นไป.

อธฺยา'ภิ, ปริปุพฺโพ หึสายํ, อธิภวติ, อภิภวติ, ปริภวติฯ

ที่มี อธิ, อา และ ปริ เป็นบทหน้า เป็นไปในความเบียดเบียน เช่น **อธิภวติ, อภิภวติ, ปริภวติ** บุรุษ ย่อมเบียดเบียน.

วิปุพฺโพ วินาเส, ปากเฏ, โสภเณ จ, วิภวติฯ

ที่มี วิเป็นบทหน้า เป็นไปในความพินาศ, ปรากฏ และงาม เช่น **วิภวติ** ย่อมพินาศ, ย่อมงดงาม, ย่อมปรากฏ.

ปราปุพฺโพ ปราชเย, ปราภวติฯ

ที่มี ปรา เป็นบทหน้า เป็นไปในความพ่ายแพ้ เช่น **ปราภวติ** ย่อมพ่ายแพ้.

อภิ, สํปุพฺโพ ปตฺติยํ, อชฺโฌคาเห จ, อภิสมฺภวติ, ตถา ปาตุพฺภวติ, อาวิภวติ อิจฺจาทิฯ

ที่มี อภิ + สํ เป็น บทหน้า เป็นไปในการถึง และ อยู่ครอง เช่น **อภิสมฺภวติ** ย่อมถึง, ย่อมอยู่ครอง. ตัวอย่างว่า **ปาตุพฺภวติ, อาวิภวติ** ย่อมปรากฏ เป็นต้น ก็เช่นกัน [๓๔]

อิติ สุทฺธกตฺตุรูปฯ

นี้คือ สุทธกัตตุรูป

[๓๔] สองตัวอย่างว่า ปาตุพฺภวติ และ อาวิภวติ เป็นตัวอย่างของภูธาตุที่มีนามศัพท์เป็นหน้า จะเป็นไปในความหมายว่า ปรากฏ.

สุทฺธภาวกมฺมรูป

สุทธภาวรูป และ สุทธกัมมรูป

[สุทธกัมมรูป]

๕๖๘. กฺโย ภาวกมฺเมสฺวปโรกฺเขสุ มาน นฺต ตฺยาทีสุ[๓๕] ฯ

๕๖๘. กฺโย ภาวกมฺเมสฺวปโรกฺเขสุ มาน นฺต ตฺยาทีสุ.

ลง ย ปัจจัยที่มี ก เป็นอนุพันธ์ ท้ายธาตุ ในเนื้อความอันเป็นกรรม และเนื้อความอันเป็นภาวะ ในเพราะ มาน, อนฺต และติวิภัตติเป็นต้น ที่ไม่ใช่ปโรกขาวิภัตติ.

ปโรกฺขาวชฺชิเตสุ มาน, นฺตปจฺจเยสุ ตฺยาทีสุ จ ปเรสุ กฺริยตฺถา ภาวสฺมิ กมฺมนิ จ กานุพนฺโธ ยปจฺจโย โหติ, พหุลาธิการา กฺวจิ กตฺตริ จฯ

ลง ย ปัจจัยที่มี ก เป็นอนุพันธ์ ท้ายธาตุ ในเนื้อความอันเป็นกรรม และเนื้อความอันเป็นภาวะ ในเพราะ มาน, อนฺต และติวิภัตติเป็นต้น ที่ไม่ใช่ปโรกขาวิภัตติ. เพราะการตามแห่ง “ศัพท์ว่า **พหุล** โดยมาก” จึงลงในเนื้อความอันเป็นกัตตาได้อีกด้วยในบางแห่ง.

รูปํ วิภฺยยติ, โส ปหียิสฺสติ[๓๖], ภตฺตํ ปจฺจติ, คิมฺเห อุทกํ ฉิชฺชติ, กุสูโล ภิชฺชติฯ

ตัวอย่างเช่น **รูปํ วิภฺยยติ** รูป ย่อมไม่มี, **โส ปหียิสฺสติ** ความขนลุกชูชันนั้น จักหายไป, **ภตฺตํ ปจฺจติ** เขาย่อมหุงข้าว, **คิมฺเห อุทกํ ฉิชฺชติ** น้ำย่อมขาดไปในฤดูร้อน, **กุสูโล ภิชฺชติ** ยุ้งข้าวย่อมพังทะลาย

๕๖๙. น เต กานุพนฺธนาคเมสฺฯ

๕๖๙. น เต กานุพนฺธนาคเมสฺ.

ในเพราะปัจจัยมี กเป็นอนุพันธ์ และ นอักษรอาคม เอ โอ และ อา เหล่านั้น ไม่เป็นวุทธิ ของอิ วัณณะ อุ วัณณะ และ อ.

กานุพนฺเธ นาคเม จ อิวณฺณุ’วณฺณานํ อสฺส จ เต เอ, โอ,-อา น โหนฺตีติ กฺยมฺหิ วุทฺธิ นตฺถิฯ

ในเพราะปัจจัยมี กเป็นอนุพันธ์ และ น อาคม ไม่วุทธิอิวัณณะ อุวัณณะ และ อ เป็น เอ โอ และ อา เพราะเหตุนั้น จึงไม่วุทธิ เมื่อมี กฺย ปัจจัย.

---

[๓๕] [ก. ๔๔๐; รู. ๔๔๕; นี. ๕๒๐; จ. ๑.๑.๘๐; ปา. ๓.๑.๖๗]

[๓๖] [สำ. นิ. ๑.๒๔๕]

กมฺเม-

เตน ปุริเสน โภโค อนุภูยติ, เตน โภคา อนุภูยนฺติ, เตน ตฺวํ อนุภูยสิ, เตน ตุมฺเห อนุภูยถ, เตน อหํ อนุภูยามิ, เตน มยํ อนุภูยามฯ ยสฺส ทฺวิตฺตํ รสฺสตฺตญฺจ, อนุภุยฺยติ, อนุภุยฺยนฺติฯ

ในอรรถกรรม –

เตน ปุริเสน โภโค อนุภูยติ โภคะ อันบุรุษนั้น ย่อมเสวย. **เตน โภคา อนุภูยนฺติ** โภคะ อันบุรุษทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมเสวย. **เตน ตฺวํ อนุภูยสิ** โภคะอันท่าน ย่อมเสวย. **เตน ตุมฺเห อนุภูยถ** โภคะ อันท่านทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมเสวย. **เตน อหํ อนุภูยามิ** โภคะ อันเรา ย่อมเสวย. **เตน มยํ อนุภูยาม** โภคะ อันพวกเรานั้น ย่อมเสวย. ที่ซ้อนยฺ และ เป็นรัสสะ ก็มี เช่น **อนุภุยฺยติ,** โภคะ อันบุรุษนั้น ย่อมเสวย. **อนุภุยฺยนฺติ** โภคะ อันบุรุษทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมเสวย.

ตตฺถ ‘‘อนุภูยตี’’ติ เอตฺถ กฺยปจฺจยสหิตสฺส ติสทฺทสฺส อตฺโถ ทฺวิโธ วาจฺจตฺโถ, อภิเธยฺยตฺโถติฯ ตตฺถ กมฺมสตฺติสงฺขาโต สกตฺโถ **วาจฺจตฺโถ** นามฯ สตฺตินิสฺสโย ลิงฺคตฺโถ **อภิเธยฺยตฺโถ** นามฯ

ในตัวอย่างเหล่านั้น ในบทว่า **อนุภูยติ** นี้ ติ วิภัตติ ที่ประกอบด้วย ย ปัจจัย มีเนื้อความ ๒ อย่าง คือ วาจจัตถะ เนื้อความที่ตนกล่าว และอภิเธยยัตถะ เนื้อความที่ถูกบทอื่นกล่าว. สกัตถะกล่าวคือกัมมสัตติ ชื่อว่า วาจจัตถะ. ลิงคัตถะ อันเป็นที่อาศัยของสัตติ ชื่อว่า อภิเธยยัตถะ.

ติสทฺโท ปน กฺยปจฺจยสหิโต วาจฺจตฺถเมว อุชุํ วทติ, น อภิเธยฺยตฺถํฯ ‘‘อนุภูยตี’’ติ สุณนฺโต สาธฺยกฺริยาสหิตํ กมฺมสตฺติํ เอว อุชุํ ชานาติ, น กิญฺจิ ทพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ ปุพฺเพ วุตฺตนยเมวฯ

ก็ติวิภัตติ ซึ่งประกอบด้วย ยปัจจัย กล่าวถึงวาจจัตถะโดยตรงเท่านั้น. หมายความว่า เมื่อได้ยินคำว่า “**อนุภูยติ** ย่อมเสวย” ผู้ฟังจะรู้ซึ่งกัมมสัตติซึ่งประกอบด้วยสาธยกริยาเท่านั้นโดยตรง, ไม่รู้ทัพพะใดๆ. ที่เหลือมีนัยที่ได้กล่าวในสุทธกัตตุรูปนั่นเทียว.

อนุภูยเต, อนุภุยฺยเต, อนุภูยนฺเต, อนุภุยฺยนฺเต, อนุภูยเส, อนุภูยวฺเห, อนุภูเย, อนุภุยฺเย, อนุภูยมฺเห, อนุภุยฺยมฺเหฯ

ในปรฉักกะ พึงแจกดังนี้

อนุภูยเต, อนุภุยฺยเต โภคะอันเขาย่อมเสวย **อนุภูยนฺเต, อนุภุยฺยนฺเต** โภคะอันเขาทั้งหลายย่อมเสวย. **อนุภูยเส** โภคะอันท่านย่อมเสวย. **อนุภูยวฺเห** โภคะอันท่านทั้งหลายย่อมเสวย **อนุภูเย, อนุภุยฺเย**

โภคะอันเราย่อมเสวย. **อนุภูยมฺเห, อนุภุยฺยมฺเห** โภคะอันเราทั้งหลายย่อมเสวย.

๕๗๐. ครุปุพฺพา รสฺสา เร นฺเตนฺตีนํ[๓๗] ฯ

ครุปุพฺพมฺหา รสฺสโต นฺเต, นฺตีนํ เรอาเทโส โหติฯ

๕๗๐. ครุปุพฺพา รสฺสา เร นฺเตนฺตีนํ.

เร เป็นอาเทสของ นฺเต และ นฺติ ท้ายรัสสะอันมีครุเป็นตัวต้น.

ชายเร, ชายนฺติ, ชายเร, ชายนฺเต, คจฺฉเร, คจฺฉนฺติ, คจฺฉเร, คจฺฉนฺเต, คมิสฺสเร, คมิสฺสนฺติ, คมิสฺสเร, คมิสฺสนฺเตฯ

ชายเร, ชายนฺติ ย่อมเกิด
ชายเร, ชายนฺเต ย่อมเกิด
คจฺฉเร, คจฺฉนฺติ ย่อมไป
คจฺฉเร, คจฺฉนฺเต ย่อมไป
คมิสฺสเร, คมิสฺสนฺติ จักไป
คมิสฺสเร, คมิสฺสนฺเต จักไป

ครุปุพฺพาติ กึ?
ปจนฺติ, ปจนฺเตฯ
รสฺสาติ กึ?
ปาเจนฺติ, ปาจนฺเตฯ

บทว่า **ครุปุพฺพา** มีครุเป็นตัวต้น มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์เพื่อห้ามการแปลงเป็น เร ท้ายรัสสะที่ไม่มีครุเป็นตัวต้น เช่น **ปจนฺติ, ปจนฺเต.**

บทว่า **รสฺสโต** ท้ายรัสสะ มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์เพื่อห้ามการแปลงเป็น เร ถ้าไม่อยู่ท้ายรัสสะ เช่น **ปาเจนฺติ, ปาจนฺเต.**

เอตฺถ จ สุตฺตวิภาเคน ‘‘สพฺพํ หิทํ ภญฺชเร กาลปริยายี[๓๘], มุญฺจเร พนฺธนสฺมา[๓๙], ชีวเร’ วาปิ สุสฺสตี[๔๐]’’ติ เอตานิ ปาฬิปทานิ สิชฺฌนฺติฯ

บทพระบาฬีเหล่านี้ ย่อมสำเร็จใช้ ด้วยการแบ่งสูตรในสูตรนี้.

สพฺพํ หิทํ <u>ภญฺชเร</u> กาลปริยายี

---

[๓๗] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕; ‘คุรุ…’ (พหูสุ)]

[๓๘] [ชา. ๑.๑๕.๓๗๐, ไทย. ขุ.ชา.๒๗/๒๒๖๘]

[๓๙] [ชา. ๒.๒๒.๑๖๔๘, ไทยขุ.ชา.๒๘/๑๐๔๓]

[๔๐] [ชา. ๒.๒๒.๘๔๐, ไทย ขุ.ชา.๒๘/๗๒๑]

สังขารทั้งปวงนั้น ครั้นถึงเวลาที่กำหนดแล้วย่อมจะแตกทำลายไป

<u>มุญฺจเร</u> พนฺธนสฺมา

สัตว์เหล่านั้นก็จงหลุดพ้นจากเครื่องผูก.

<u>ชีวเร</u>' วาปิ สุสฺสติ

หรือ เมื่อผู้นั้นมีชีวิตอยู่ก็ซูบซีด.

ตตฺถ 'ภญฺชเร'ติ ภิชฺชติ, 'มุญฺจเร'ติ มุญฺจนฺตุ, 'ชีวเร' วาปี'ติ ชีวนฺโต'วาปิฯ อนุภูยเร, อนุภูยนฺติ, อนุภูยเร, อนุภูยนฺเตฯ

ในบทพระบาฬีเหล่านี้ บทว่า **<u>ภญฺชเร</u>** คือ ภิชฺชติ ย่อมแตก, บทว่า **<u>มุญฺจเร</u>** คือ มุญฺจนฺตุ จงพ้น, บทว่า **<u>ชีวเร'วาปิ</u>** ได้แก่ ชีวนฺโต'วาปิ หรือเมื่อผู้นั้นมีชีวิตอยู่.

(เพราะฉะนั้น ด้วยสูตรนี้ จึงแปลง นฺติ และ นฺเต เป็น เร คือ) **อนุภูยเร, อนุภูยนฺติ** โภคะอันเขาย่อมเสวย **อนุภูยเร, อนุภูยนฺเต** โภคะอันเขาย่อมเสวย

****

[สุทธภาวรูป]

ภาโว นาม ภวน, คมนาทิโก กฺริยากาโร, โส ธาตุนา เอว ตุลฺยาธิกรณภาเวน วิเสสียติ, น นามปเทน, ตสฺมา ตตฺถ ตุมฺห'มฺห, เสสนามวเสน ตฺยาทิทุกวิเสสโยโค นาม นตฺถิ, ปฐมทุกเมว ตตฺถ ภวติ, ทฺพฺพสฺเสว จ ตสฺส อพฺยตฺตสรูปตฺตา สงฺขฺยาเภโทปิ นตฺถิ, เอกวจนเมว ภวติฯ

อาการคือการกระทำ มีความมี, การไป เป็นต้น ชื่อว่า ภาวะ. ภาวะนั้น ถูกจำแนกให้ต่างกันโดยธาตุซึ่งมีอรรถที่ตั้งเสมอกันนั่นเทียว[๔๑], ไม่ใช่โดยบทนาม ดังนั้น เป็นธรรมดาว่า การประกอบทุกะชนิดต่างๆของวิภัตติมีติเป็นต้น โดยเนื่องด้วยตุมฺห อมฺห และนามศัพท์ที่เหลือ จึงไม่มีในภาวะนั้น[๔๒] จะมีเพียงปฐมทุกะเท่านั้น ในภาวะนั้น. และเพราะภาวะมีสภาพเป็นอัพยยะ แม้ประเภทแห่ง

[๔๑] คือ ทั้งธาตุและวิภตติต่างก็กล่าวอรรถเดียวกันคือกริยาอาการ, แต่วิภัตติถูกธาตุนั่นแหละ จำแนกให้ต่างออกไปเป็นการเดิน ความมีเป็นต้น.

[๔๒] (คือ ไม่มีการโยคตุมฺห เป็นต้น เพราะตัวธาตุนั่นแหละเป็นตัวจำแนกอยู่แล้ว ไม่ใช่นามศัพท์ เนื่องจากกริยากล่าวก็กล่าวกริยาการทำ เช่นเดียวกับธาตุที่กล่าวกริยา)

เตน โภคํ อนุภูยติ, อนุภุยฺยติ, อนุภูยเต, อนุภุยฺยเต, อนุภวนํ โหตีติ อตฺโถฯ

สังขยาของทัพพะนั่นเทียว ก็ไม่มี, จึงเป็นเอกวจนะเท่านั้น.

เตน โภคํ อนุภูยติ, อนุภุยฺยติ, อนุภูยเต, อนุภุยฺยเต. โภคะอันเขาย่อมเสวย. ความหมาย คือ มีการเสวย.

อิติ สุทฺธภาวกมฺมรูปานิฯ

นี้คือสุทธภาวรูป และ สุทธกัมมรูป

เหตุกตฺตุรูป

เหตุกัตตุรูป

๕๗๑. ปโยชกพฺยาปาเร ณาปิ จ [๔๓]ฯ

๕๗๑. ปโยชกพฺยาปาเร ณาปิ จ.

ลง ณิ และ ณาปิปัจจัย ในความขวนขวายแห่งปโยชกกัตตา (กัตตาผู้ใช้)

โย สุทฺธกตฺตารํ ปโยเชติ, ตสฺส ปโยชกสฺส กตฺตุโน พฺยาปาเร กฺริยตฺถา ณิ จ ณาปิ จ โหนฺติฯ ณานุพนฺธา วุทฺธฺตฺถาฯ

กัตตาใด ใช้สุทธกัตตาให้ทำกริยา (ยังสุทธกัตตาให้ประกอบซึ่งกริยา), ลง ณิ และ ณาปิ ปัจจัย ในความขวนขวายแห่งกัตตาผู้ใช้ (ปโยชกกัตตา)นั้น. ณอนุพันธ์มีความมุ่งหมายให้วุทธิ.

เตสุ จ -

อาการนฺตโต[๔๔] ณาปิเยว โหติ, ทาเปติ, ทาปยติ.

อุวณฺณนฺตโต ณิเยว, สาเวติ, สาวยติฯ

เสสโต ทฺเวปิ, ปาเจติ, ปาจยติ, ปาจาเปติ, ปาจาปยติฯ

ปโยชกพฺยาปาโรปิ กฺริยา เอวาติ ตทตฺถวาจีหิ ณิ,-ณาปีหิ ปรํ วิภตฺติ, ปจฺจยา ภวนฺติ, ธาตฺวนฺตสฺส จ ณิ, ณาปีนญฺจ วุทฺธิฯ

ในปัจจัยทั้งสองนั้น,

ลง ณาปิ เท่านั้น ท้ายธาตุที่มีอเป็นที่สุด เช่น ทาเปติ, ทาปยติ ยังบุรุษให้ให้อยู่.

ลง ณิ เท่านั้น ท้ายธาตุที่เป็นอุวัณณันตธาตุเท่านั้น เช่น สาเวติ, สาวยติ ยังบุรุษให้ฟังอยู่.

ลง ณิ และ ณาปิ ท้ายธาตุที่เหลือ เช่น ปาเจติ, ปาจยติ, ปาจาเปติ, ปาจาปยติ ยังบุรุษให้หุงอยู่.

แม้ความขวนขวายของปโยชกกัตตา ก็คือกริยา เพราะเหตุนั้น ลงวิภัตติและปัจจัยหลังจากณิและณาปิ ซึ่งกล่าวเนื้อความการขวนขวาย, และมีการวุทธิสระที่สุดธาตุ รวมทั้ง ณิกับณาปิ ด้วย.

---

[๔๓] [ก. ๔๓๘; รู. ๕๔๐; นี. ๙๑๔]

[๔๔] ['อโต' (โมค.)]

โส มคฺคํ ภาเวติ, เต มคฺคํ ภาเวนฺติ, ตฺวํ มคฺคํ ภาเวสิ, ตุมฺเห มคฺคํ ภาเวถ, อหํ มคฺคํ ภาเวมิ, มยํ มคฺคํ ภาเวมฯ

โส มคฺคํ ภาเวติ บุรุษ ยังมรรคย่อมให้มี, **เต มคฺคํ ภาเวนฺติ** บุรุษทั้งหลาย ยังมรรคย่อมให้มี.

ตฺวํ มคฺคํ ภาเวสิ ท่าน ยังมรรคย่อมให้มี **ตุมฺเห มคฺคํ ภาเวถ** ท่านทั้งหลาย ยังมรรคย่อมให้มี.

อหํ มคฺคํ ภาเวมิ เรา ยังมรรคย่อมให้มี, **มยํ มคฺคํ ภาเวม** เราทั้งหลาย ยังมรรคย่อมให้มี.

๕๗๒. อายาวา ณานุพนฺเธ [๔๕]

๕๗๒. อายาวา ณานุพนฺเธ.

เพราะปัจจัยมี ณอนุพันธ์ ข้างหลัง อาย และ อาว เป็นวุทธิของเอและโอ ตามลำดับ.

เอ, โอนํ กเมน อาย, อาวา โหนฺติ สราโท ณานุพนฺเธ ปจฺจเย ปเร, สุตฺตวิภตฺติยา อณานุพนฺเธปิ อายา'วา โหนฺติฯ

ในธาตุที่มีสระเป็นตัวต้น เพราะปัจจยมีณอนุพันธ์ข้างหลัง อาย และ อาว เป็นวุทธิของเอและโอ ตามลำดับ. ด้วยการแบ่งสูตร อาย และ อาว เป็นวุทธิได้ แม้ในเพราะปัจจัยที่ไม่ได้มี ณ เป็นอนุพันธ์.

เค-สทฺเท, คายติ, คายนฺติฯ

อปปุพฺโพ เจ-ปูชายํ, อปจายติ, อปจายนฺติฯ

เฆ-จินฺตายํ, ฆายติ, ฆายนฺติ, อุชฺฆายติ, นิชฺฆายติ อิจฺจาทิฯ

เค ธาตุในความหมายว่า ส่งเสียง. คายติ คายนฺติ ยังบุคคลย่อมให้ส่งเสียง.

เจ ธาตุ ที่ อป เป็นบทหน้า ในความหมายว่า บูชา เช่น อปจายติ, อปจายนฺติ ยังบุคคลย่อมให้บูชา.

เฆ ธาตุ ในความหมายว่า คิด เช่น ฆายติ, ฆายนฺติ, อุชฺฆายติ, นิชฺฆายติ ยังบุคคลให้คิดอยู่.

๕๗๓. ณิณาปฺยาปีหิ จ [๔๖]ฯ

๕๗๓. ณิณาปฺยาปีหิ จ.

ลง อปัจจัยในอรรถกัตตาท้าย ณิ, ณาปิ และ อาปิ ปัจจัย ได้บ้าง.

ณิ, ณาปิ, อาปีหิ จ กตฺตริ โล โหติ วาฯ

ลง อปัจจัย (ที่มีลเป็นอนุพันธ์) ในอรรถกัตตาท้าย ณิ, ณาปิ และ อาปิ ปัจจัย ได้บ้าง.

การยติ, การาปยติ, สทฺทาปยติฯ

การยติ ยังบุคคลให้ทำอยู่, **การาปยติ** ยังบุคคลให้ทำอยู่, **สทฺทาปยติ** ยังบุคคลให้ส่งเสียงอยู่.

---

[๔๕] [ก. ๕๑๕; รู. ๕๔๑; นี. ๑๐๒๙]

[๔๖] [“...วา” (พหูสุ)]

อิมินา อสเร ฐาเน อยาเทสโต ปรๅ อกาโร โหติ, โส มคฺคๅ ภาวยติ, ภาวยนฺติ, ภาวยสิ, ภาวยถ, ภาวยามิ, ภาวยามฯ

ด้วยสูตรนี้ ลง ออาคม ท้าย อยอาเทส ในที่ไม่ใช่สระ เช่น **ภาวยติ** บุรุษ ยังมรรคย่อมให้มี, **ภาวยนฺติ** บุรุษทั้งหลาย ยังมรรคย่อมให้มี, **ภาวยสิ** ท่าน ยังมรรคย่อมให้มี, **ภาวยถ** ท่านทั้งหลาย ยังมรรคย่อมให้มี, **ภาวยามิ** เรา ยังมรรคย่อมให้มี, **ภาวยาม** เราทั้งหลาย ยังมรรคย่อมให้มี.

อิติ เหตุกตฺตุรูปานิฯ

นี้ คือ เหตุกัตตุรูป

[เหตุกัมมรูป][๔๗]

ตฺยาทิ

ตฺยาทิ

วิธีการประกอบรูปในวัตตมานาวิภัตติ.[๔๘]

‘กฺโย ภาวกมฺเมสู..’ ติ ณิ, ณาปิปจฺจยนฺตโต โย.

ลง ย ปัจจัย ท้ายศัพท์ลง ณิ และ ณาปิ ปัจจัย ด้วยสูตร **“กฺโย ภาวกมฺเมสฺวปโรกฺเขสุ มาน นฺต ตฺยา ทีสุ**. *ลง ย ปัจจัยที่มี ก เป็นอนุพันธ์ ท้ายธาตุ ในเนื้อความอันเป็นกรรม และเนื้อความอันเป็นภาวะ ในเพราะ มาน, อนฺต และติวิภัตติเป็นต้น ที่ไม่ใช่ปโรกขาวิภัตติ.*

๕๗๔. กฺยสฺส[๔๙]**ฯ**

๕๗๔. กฺยสฺส.

ลง อี เป็นอาคม ตรงหน้า ย ที่มีกอนุพันธ์.

กฺริยตฺถา ปรสฺส กฺยสฺส อาทิมฺหิ อีญ โหติฯ

ลง อี เป็นอาคม ตรงหน้า ย ที่มีกอนุพันธ์ อันเป็นเบื้องหลังจากธาตุ.

---

[๔๗] พระคันถรจนาจารย์ กล่าวเพียงชื่อและตัวอย่างเท่านั้น ไม่ได้อธิบายความหมายของเหตุกัมมรูป โดยรวมอยู่ในรูปสำเร็จของวัตตมานาวิภัตติ ๔ อย่าง ดังนั้น เนื้อความต่อไปนี้จะเป็นการแสดงวิธีการสำเร็จรูปในวิภัตตินี้ โดยนำภูธาตุเป็นตัวอย่าง ดังนั้น ในหัวข้อต่อจากนี้จึงเป็นการประกอบรูปในวิภัตติทั้ง ๘ หมวดไปตามลำดับ.

[๔๘] คัมภีร์สายโมคคัลลานะ เรียกวิภัตติทั้ง ๘ หมวดมีวัตตมานาวิภัตติเป็นด้วยวิภัตติตัวแรกของหมวดนั้นๆ เช่น ตฺยาทิ หมายถึง วัตตมานาวิภัตติ, ตฺวาทิ หมายถึง ปัญจมีวิภัตติ, เอยฺยาทิ หมายถึง สัตตมีวิภัตติ เป็นต้น.

[๔๙] [ก. ๔๔๒; รู. ๔๔๘; นี. ๕๒๒]

เตน มคฺโค ภาวียติ, เตน มคฺคา ภาวียนฺติ, เตน ตฺวํ ภาวียสิ, เตน ตุมฺเห ภาวียถ, เตน อหํ ภาวียามิ, เตน มยํ ภาวียามฯ

รสฺสตฺเต - ภาวิยติ, ภาวิยนฺติฯ

ทฺวิตฺเต - ภาวิยฺยติ, ภาวิยฺยนฺติฯ

ตถา ภาวียียติ, ภาวียียนฺติฯ

รสฺสตฺเต-ภาวยิยติ, ภาวยิยนฺติฯ

ทฺวิตฺเต-ภาวยิยฺยติ, ภาวยิยฺยนฺติฯ

เตน มคฺโค ภาวียติ มรรคอันธรรมนั้นย่อมให้มี, **เตน มคฺคา ภาวียนฺติ** มรรคทั้งหลายธรรมนั้นย่อมให้มี, **เตน ตฺวํ ภาวียสิ** ท่านอันธรรมนั้นย่อมให้มี, **เตน ตุมฺเห ภาวียถ** ท่านทั้งหลาย ธรรมนั้นย่อมให้มี, **เตน อหํ ภาวียามิ** เราธรรมนั้นย่อมให้มี, **เตน มยํ ภาวียาม** เราทั้งหลายธรรมนั้นย่อมให้มี.

ในที่เป็นรัสสะ เช่น **ภาวียติ, ภาวียนฺติ**

ในที่ซ้อน ยฺ เช่น **ภาวิยฺยติ, ภาวิยฺยนฺติ**ฯ

รูปว่า **ภาวียียติ, ภาวียียนฺติ** ก็เหมือนกัน.

ในที่เป็นรัสสะ เช่น **ภาวยิยติ, ภาวยิยนฺติ**

ในที่ซ้อน ยฺ เช่น **ภาวยิยฺยติ, ภาวยิยฺยนฺติ.**

[การกลายประเภทธาตุ]

อกมฺมิกาปิ ยา ธาตุ,
การิเต ตฺเว'กกมฺมิกา;
เอกกมฺมา ทฺวิกมฺมา จ,
ทฺวิกมฺมา จ ติกมฺมกาฯ

ธาตุใด ซึ่งเป็นอกัมมิกธาตุ, แม้ธาตุนั้นจะเป็นเอกกัมมิกธาตุ (มีกรรมเดียว) ในเพราะ การิตปัจจัย, ที่เป็นเอกกัมมิกธาตุและทวิกัมมิกธาตุ ก็เป็นทวิกัมมิกธาตุและติกัมมิกธาตุ (ในเพราะการิตปัจจัยนั่นเอง)

อิติ สุทฺธกตฺตุรูปํ, สุทฺธกมฺมรูปํ, เหตุกตฺตุรูปํ, เหตุกมฺมรูปนฺติ เอกธาตุมฺหิ จตฺตาริ นิปฺผนฺนรูปานิ ลพฺภนฺติฯ

ในธาตุอย่างเดียวกัน จึงสำเร็จรูปได้ ๔ คือ สุทธกัตตุรูป, สุทธกัมมรูป, เหตุกัตตุรูป และ เหตุกัมมรูป ด้วยประการดังนี้.

กตฺตุรูเปน เจตฺถ กมฺมกตฺตุรูปมฺปิ สงฺคยฺหติฯ กุสูโล ภิชฺชติ, ภิชฺชนธมฺโม ภิชฺชติฯ

เกี่ยวกับเรื่องนี้ แม้กัมมกัตตุรูป ก็สงเคราะห์กับกัตตุรูป เช่น กุสูโล ภิชฺชติ ยุ้งข้าวพังทะลาย, ภิชฺชนธมฺโม ภิชฺชติ ธรรมที่แตกเป็นธรรมดา ย่อมแตก.[๕๐]

[๕๐] กัมมกัตตุรูป นี้ คัมภีร์ปทวิจารทีปนีอธิบายว่า คือ บทกรรมที่ยกย่องให้เป็นกัตตา ในฐานะเป็นกรรมที่สำเร็จได้ง่าย เช่น กุสูโล ภิชฺชเต สยํ ยุ้งข้าว พังทะลายเอง. แต่ในที่นี้ ท่านไม่ได้อธิบายไว้ เพราะถือว่า เป็นกัตตุรูปอยู่แล้ว โดยการ ลงย ปัจจัยในกัตตุวาจก ด้วยพหุลาธิการศัพท์ ในสูตร กฺโย ภาวกมฺเมสุ เป็นต้น ดังที่เคยกล่าวมาครั้งหนึ่งในตอนว่าด้วย สุทธกัมมรูป.

กมฺมรูเปน จ กตฺตุกมฺมรูปมฺปิ สงฺคยฺหติฯ ตตฺถ ยํ ปทํ กตฺตุวาจกํ สมานํ สทฺทรูเปน กมฺมรูปํ ภวติ, ตํ กตฺตุกมฺมรูปํ นาม, ตํ ปาฬิยํ พหุลํ ทิสฺสติฯ

แม้กัตตุกัมมรูป ก็สงเคราะห์เข้ากับกัมมรูป. ในกัตตุกัมมรูปและกัมมกัตตุรูปนั้น, บทใด ที่เป็นกัตตุวาจก ย่อมเป็นกัมมรูปโดยรูปศัพท์, บทนั้น ชื่อว่า กัตตุกัมมรูป, ในพระบาฬีพบกัตตุกัมมรูปมากแห่ง.

รูปํ วิภาวิยฺยติ[๕๑], อติกฺกมิยฺยติ, สมติกฺกมิยฺยติ, วีติวตฺติยฺยติ, นิมิตฺตํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ[๕๒], ปวตฺตํ อภิภุยฺยติ[๕๓], จุตึ อภิภุยฺยติ, อุปปตฺตึ อภิภุยฺยตีติ[๕๔] โคตฺรภุ อิจฺจาทิฯ

เช่น **รูปํ วิภาวิยฺยติ** รูป ย่อมไม่เป็น, **อติกฺกมิยฺยติ** ย่อมล่วงเลย, **สมติกฺกมิยฺยติ** ย่อมก้าวล่วง, **วีติวตฺติยฺยติ** ย่อมเป็นไปล่วง,

นิมิตฺตํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ ชื่อว่า โคตรภู เพราะอรรถว่า ครอบงำนิมิต , **ปวตฺตํ อภิภุยฺยติ** ครอบงำความเป็นไป, **จุตึ อภิภุยฺยติ** ครอบงำจุติ, **อุปปตฺตึ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ** ชื่อว่าโคตรภู เพราะอรรถว่า ครอบงำความเกิดขึ้น

ตถา โส ปหีเยถาปิ โนปิ ปหีเยถ[๕๕], โส ปหียิสฺสติ[๕๖], นิหิยฺยติ ยโส ตสฺส[๕๗], หิยฺโยติ หิยฺยติ โปโส, ปเรติ ปริหายติ[๕๘], อาชานียา หสียนฺติ[๕๙], วิฐุรสฺส หทยํ ธนิยติ [๖๐]อิจฺจาทิฯ

พระบาฬีเหล่านี้ ก็เป็นกัตตุกัมมรูปเหมือนกัน เช่น

โส ปหีเยถาปิ โนปิ ปหีเยถ.

ส่วนกัตตุกัมมรูปนั้น ก็มีความเป็นไปต่างจาก กัมมกัตตุรูป ตรงที่เป็นกัตตุวาจกอยู่แล้ว แต่ใช้รูปเป็นกัมมวาจก กล่าวคือ มีการลง ย ปัจจัย ในหมวดธาตุที่ไม่ใช่ทิวาทิคณะ.

[๕๑] [มหานิ. ๑๐๘]

[๕๒] [ปฏิ. ม. ๑.๕๘]

[๕๓] [ปฏิ. ม. ๑.๕๘]

[๕๔] [ปฏิ. ม. ๑.๕๘]

[๕๕] [สำ. นิ. ๑.๒๔๘]

[๕๖] [สำ. นิ. ๑.๒๔๘]

[๕๗] [ที. นิ. ๓.๒๔๖ ปาฐะปัจจุบันเป็น นิหิยติ ยโส ตสฺส]

[๕๘] [ชา. ๑.๑๕.๓๔๘]

[๕๙] [ชา. ๒.๒๒.๒๓๖๘]

[๖๐] [ชา. ๒.๒๒.๑๓๕๐]

ความขนลุกชูชัน (ที่จักมีขึ้น) พึงหายไปได้บ้าง ไม่ได้บ้าง

โส ปหียิสฺสติ.

ความขนลุกชูชัน (ที่จักมีขึ้น) ก็จักหายไป.

นิหิยฺยติ ยโส ตสฺส.

ยศของผู้นั้นย่อมเสื่อม

หิยฺโยติ <u>หิยฺยติ</u> โปโส

บุรุษ กล่าว(ผัดเพี้ยน)การงานที่ควรจะทำในวันนี้ว่า ควรทำในวันพรุ่งนี้ **<u>ย่อมเสื่อม</u>**,

ปเรติ <u>ปริหายติ</u>

บุรุษ กล่าว(ผัดเพี้ยน)การงานที่ควรจะทำในวันพรุ่งนี้ว่า ควรทำในวันต่อไป **<u>ย่อมเสื่อม</u>** (จากการงานนั้น)

อาชานียา <u>หสียนฺติ</u>

เหล่าม้าอาชาไนย **<u>ย่อมแผดเสียง</u>** ดังสนั่น

วิธุรสฺส หทยํ **<u>ธนิยติ</u>**

ก็พระมารดาของเจ้า **<u>ปรารถนา</u>** ดวงหทัยของวิธุรบัณฑิต

ยญฺจ ‘ยมฺหิ ทา ธา มา ถา หา ปา มห มถาทีนมี’ติ กจฺจายเน สุตฺตํ, ตํ กมฺมนิ อิจฺฉนฺติ, กตฺตริ เอว ยุชฺชติ กมฺมนิ อิวณฺณาคมสฺส สพฺภาวาฯ สทฺทนีติยํ ปน ‘‘โส ปหียิสฺสตี’’ติ ปทานํ ภาวรูปตฺตํ ทฬฺหํ วทติ, ตานิ ปน กตฺตุกมฺมรูปานิ เอวาติฯ

อนึ่ง สูตรใดที่มาในกัจจายนไวยากรณ์ว่า **ยมฺหิ ทา ธา มา ถา หา ปา มห มถาทีนมี** *เพราะยปัจจัยเป็นเบื้องหลัง สระที่สุดของธาตุเหล่านี้ คือ ทา ธา มา ฐา หา ปา มห มถ เป็นต้น ถึงความเป็น อี.* (กัจ.๕๐๒), สูตรนั้น ท่านอาจารย์กัจจายนะประสงค์ให้ใช้ในอรรถกรรม, จะใช้ (การแปลงที่สุดธาตุเป็นอีนั้น) ในอรรถกัตตาก็ได้เหมือนกัน เพราะการใช้อิวัณณะเป็นอาคม จะมีเฉพาะในอรรถกรรม.

แต่ในสัททนีติ (ปทมาลา ภาวกริยานิทเทส) กล่าวย้ำความเป็นภาวรูป แห่งบทว่า “**โส ปหียิสฺสติ** อันความขนลุกชูชันก็จักหายไป”, ก็รูปอุทาหรณ์เหล่านั้น ถือว่าเป็น กัตตุกัมมรูปเช่นกัน ฉะนี้แหละ.

[วัตตมานา ๔ ชนิด]

เอตฺถ จ วตฺตมานํ จตุพฺพิธํ นิจฺจปวตฺตํ, ปวตฺตาวิรตํ, ปวตฺตุปรตํ, สมีปวตฺตมานนฺติฯ

อนึ่ง ในเรื่องนี้ วัตตมานาวิภัตติมี ๔ คือ นิจจปวัตตะ ความเป็นไปเสมอแห่งกริยา, ปวัตตาวิรตะ ไม่ละเว้นความเป็นไปแห่งกริยา, ปวัตตุปรตะ ยังคงงดเว้นความเป็นไปแห่งกริยา, สมีปวัตตมานา ปัจจุบันที่ใกล้อนาคตหรืออดีต[๖๑].

ตตฺถ **นิจฺจปวตฺเต** – อิธายํ ปพฺพโต ติฏฺฐติ, จนฺทิมสูริยา ปริยายนฺติ, ทิสา ภนฺติ วิโรจมานา [๖๒]ฯ

บรรดาวัตตมานา ๔ เหล่านั้น

(๑) **นิจจปวัตตะ** วัตตมานาวิภัตติที่ใช้ความเป็นไปเสมอแห่งกริยานั้น เช่น

อิธายํ ปพฺพโต <u>ติฏฺฐติ</u>

ภูเขาลูกนี้ <u>ตั้งอยู่</u> ในที่นี้,

จนฺทิมสูริยา <u>ปริยายนฺติ</u>,

พระอาทิตย์และพระจันทร์ **<u>ย่อมหมุนเวียน</u>**

ทิสา ภนฺติ <u>วิโรจมานา</u>

ทิศทั้งหลาย **<u>สว่างไสวรุ่งโรจน์</u>**

ปวตฺตาวิรเต – อปิ นุ เต คหปติ กุเล ทานํ ทียตีติ, ทียติ เม ภนฺเต กุเล ทานํ [๖๓]ฯ

(๒) **ปวัตตาวิรตะ** วัตตมานาวิภัตติที่ใช้ในความไม่ขาดจากความเป็นไปแห่งกริยา เช่น

อปิ นุ เต คหปติ กุเล ทานํ <u>ทียตี</u>ติ, <u>ทียติ</u> เม ภนฺเต กุเล ทานํ

ดูกรคฤหบดี ทานในสกุล ท่าน**<u>ยังให้อยู่</u>** หรือ,คฤหบดีชื่อทารุกัมมิกะได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์**<u>ยังให้อยู่</u>**.

---

[๖๑] คัมภีร์พาลาวตาร ได้กล่าววัตตมานาวิภัตติ ๔ ประเภทนี้ไว้.

[๖๒] [อ. นิ. ๔.๖๙]

[๖๓] [อ. นิ. ๙.๒๐]

เอตฺถ จ ยาว ทาเน สอุสฺสาโห, ตาว ยถาปวตฺตา ทานกฺริยา วตฺตมานา เอว นาม โหติ อุสฺสาหสฺส อวิรตตฺตาฯ

ธรรมดาว่า ในกรณีนี้ ย่อมลงวัตตมานาวิภัตติเท่านั้น เพราะตราบเท่าที่ยังมีอุตสาหะในการให้อยู่ ก็ยังมี กริยาการให้ซึ่งเป็นไปตามสมควร เหตุที่ยังไม่ละความอุตสาหะ.

ปวตฺตุปรเต – น ขาทติ อยํ มํสํ, เนว ปาณํ หนติ[๖๔], น อทินฺนํ อาทิยติ [๖๕]ฯ เอตฺถ ยาว ตพฺพิปกฺขกฺริยํ น กโรติ, ตาว วิรมณกฺริยา วตฺตมานา เอว นาม โหติฯ

(๓) **ปวัตตุปรตะ** วัตตมานาวิภัตติ ที่ใช้ในความไม่งดเว้นกริยา เช่น

น <u>ขาทติ</u> อยํ มํสํ

บุคคลนี้ ไม่<u>**กินอยู่**</u> ซึ่งเนื้อ

เนว ปาณํ <u>หนติ</u>, น อทินฺนํ <u>อาทิยติ</u> [๖๖]

<u>**ย่อมไม่ฆ่า**</u>สัตว์ <u>**ไม่ลัก**</u>ทรัพย์.

ในกรณีนี้ ลงวัตตมานาวิภัตติเหมือนกัน เพราะกริยาที่งดเว้นยังคงมี ตราบที่บุคคลยังไม่ทำกริยาตรงข้ามกับข้อปฏิบัติที่เคยมีมา

สมีเป –

อตีเต – กุโต นุ ตฺวํ อาคจฺฉสิ[๖๗], ราชคหโต อาคจฺฉามีติฯ

อนาคเต – ธมฺมํ เต เทเสมิ, สาธุกํ สุโณหิฯ

(๔) **สมีปะ** สมีปวัตตมานา [๖๘] มี ๒ กรณี คือ

ในอดีต เช่น

กุโต นุ ตฺวํ <u>อาคจฺฉสิ</u>, ราชคหโต <u>อาคจฺฉามี</u>ติ.

ท่าน<u>**มาแล้ว**</u>จากที่ไหนกันหนอ, <u>**ข้าพเจ้ามาแล้ว**</u>จากเมืองราชคฤห์.

ในอนาคต เช่น

ธมฺมํ เต <u>เทเสมิ</u>, สาธุกํ สุโณหิ

---

[๖๔] [อ. นิ. ๓.๖๗]

[๖๕] [อ. นิ. ๓.๖๗]

[๖๖] [อ. นิ. ๓.๖๗]

[๖๗] [สํ. นิ. ๑.๑๓๐]

[๖๘] กรณีนี้เป็นสำนวนพูดชนิด สมีปูปจาร ยกกาลอันเป็นอดีตหรืออนาคตขึ้นสู่โวหารว่า กาลปัจจุบัน. หมายความว่า ปัจจุบันกาล คือ ขณะที่อยู่ยังไม่มาไม่ถึงหรือยังไม่แสดงธรรม จัดเป็นสมีปี ส่วน อดีตกาลที่ผ่านมาแล้วคือการออกจากเมืองราชคฤห์ก็ดี จะแสดงธรรมต่อไปก็ดี จัดเป็นสมีป. ดังนั้น การกล่าวถึงอดีตหรืออนาคตนั่นแหละ จึงไม่ใช่กริยาที่เกิดในกาลปัจจุบันแท้จริง เพียงเป็นโวหารที่แสดงถึงกริยาอดีตหรืออนาคตที่เกิดขึ้นในเวลาใกล้ๆเท่านั้น. ในหนังสือบาลีไวยากรณ์ ท่านเรียกว่าอดีตใกล้ปัจจุบันหรืออนาคตใกล้ปัจจุบัน.

เราตถาคต**จะแสดง**ธรรม, เธอจงฟังให้ดี.

สุตฺตวิภตฺเตน ตทาโยเค อตีเตปิ อยํ วิภตฺติ โหติ, วากจีรานิ ธุนนฺโต, คจฺฉามิ อมฺพเร ตทา [๖๙]ฯ

ด้วยการแบ่งสูตร ลงวัตตมานาวิภัตตินี้ แม้ในอดีตกาล ที่ไม่ประกอบด้วยนิบาตเหล่านั้น[๗๐] เช่น

วากจีรานิ ธุนนฺโต, คจฺฉามิ อมฺพเร ตทา

สลัดผ้าเปลือกไม้กรอง (ผ้าคากรอง) **เหาะไป**ในอัมพรในบัดนั้น.

ยาว, ปุเร, ปุราโยเค อนาคเตปิ-อิเธว ตาว ติฏฺฐาหิ, ยาวาหํ อาคจฺฉามิ, ยมฺนูนาหํ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยฺยํ[๗๑], ปุเร อธมฺโม ทิพฺพติ, ธมฺโม ปฏิพาหิยฺยติ[๗๒], ทนฺเต อิเม ฉินฺท ปุรา มรามิ [๗๓]ฯ

แม้ในอนาคตกาล ซึ่งประกอบด้วยนิบาต คือ ยาว, ปุเร และ ปุรา เช่น

อิเธว ตาว ติฏฺฐาหิ, ยาวาหํ อาคจฺฉามิ

ท่านจงอยู่ที่นี่ก่อน กระทั่งเรา **จะมา**,

ยมฺนูนาหํ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยฺยํ[๗๔], **ปุเร อธมฺโม ทิพฺพติ, ธมฺโม ปฏิพาหิยฺยติ**[๗๕]

อย่ากระนั้นเลย เราพึงสังคายนาพระธรรมและพระวินัย, ในภายหน้า อธรรม (สิ่งมิใช่ธรรม) จักรุ่งเรือง, ธรรมจักถูกขัดขวาง

ทนฺเต อิเม ฉินฺท ปุรา มรามิ [๗๖]

จงหยิบเลื่อยมาตัดงาคู่นี้เถิด **ก่อน**เรา**จะตาย.**

---

[๖๙] [พุ. วิ. ๒.๓๗]

[๗๐] คือ นิบาต ๓ ตัวมี ยาว, ปุเร เป็นต้น เหมือนที่เป็นไปในอนาคตกาล.

[๗๑] [ปารา. อฏฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา]

[๗๒] [จูฬว. ๔๓๗]

[๗๓] [ชา. ๑.๑๖.๑๒๗]

[๗๔] [ปารา. อฏฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา]

[๗๕] [จูฬว. ๔๓๗] ข้อความเต็มว่า หนฺท มยํ, อาวุโส, ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยฺยามฯ ปุเร อธมฺโม ทิปฺปติ, ธมฺโม ปฏิพาหิยฺยติ; อวินโย ทิปฺปติ, วินโย ปฏิพาหิยฺยติฯ ปุเร อธมฺมวาทิโน พลวนฺโต โหนฺติ, ธมฺมวาทิโน ทุพฺพลา โหนฺติ; อวินยวาทิโน พลวนฺโต โหนฺติ, วินยวาทิโน ทุพฺพลา โหนฺตี''ติ เอาเถิด เราทั้งหลายจะสังคายนาพระธรรมและพระวินัยกัน เพราะว่า ในกาลเบื้องหน้า อธรรมจะรุ่งเรือง ธรรมจะถูกขัดขวาง อวินัยจะรุ่งเรือง วินัยจะ ถูกขัดขวาง ในกาลภายหน้า พวกอธรรมวาทีจะมีกำลัง พวกธรรมวาทีจะ หย่อนกำลัง พวกอวินัยวาทีจะมีกำลัง พวกวินัยวาทีจะหย่อนกำลังฯ

[๗๖] [ชา. ๑.๑๖.๑๒๗]

เอกंสตฺเถปิ - นิรยं นูนคจฺฉามิ, เอตฺถ เม นตฺถิ สंสโย [๗๗]ฯ

แม้ในความหมายคือมีโดยส่วนเดียว เช่น
นิรยं นูน <u>คจฺฉามิ.</u>
เรา**<u>จักไป</u>** สู่นรก แน่นอน.
เอตฺถ เม <u>นตฺถิ</u> สंสโย
เรา**<u>ไม่มี</u>**ความสงสัยเลย.

อวสฺสมฺภาวิยตฺเถปิ-ธุวं พุทฺโธ ภวามหं[๗๘], ธุวं พุทฺโธ ภวิสฺสติ [๗๙]วาฯ

แม้ในความหมายคือจะมีขึ้นแน่นอน เช่น
ธุวं พุทฺโธ <u>ภวาม</u>หं,
เราจักเป็น**<u>พระพุทธ</u>**เจ้าแน่นอน
หรือมีรูปว่า ธุวं พุทฺโธ ภวิสฺสติ จักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน บ้าง.

อนิยมตฺเถปิ-มนสา เจ ปสนฺเนน, ภาสติ วา กโรติ วา [๘๐]จินฺเตตีติ จิตฺตं[๘๑], ผุสตีติ ผสฺโส[๘๒], พุชฺฌตีติ พุทฺโธฯ

แม้ในความหมายที่ยังไม่กล่าวกำหนด เช่น
มนสา เจ ปสนฺเนน, <u>ภาสติ วา กโรติ วา</u>
<u>คิดอยู่</u> หรือ **<u>ทำอยู่</u>** ด้วยใจเลื่อมใส,
จินฺเตตีติ จิตฺตं
ธรรมชาติใด <u>ย่อมคิด</u> เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า จิต.
<u>ผุสตี</u>ติ ผสฺโส,
ธรรมชาติใด ย่อมกระทบ เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า ผัสสะ
<u>พุชฺฌตี</u>ติ พุทฺโธฯ
บุคคลใด **<u>ย่อมตรัสรู้</u>** เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า พุทธะ.

---

[๗๗] [ชา. ๒.๒๒.๓๓๑]
[๗๘] [พุ. วं. ๒.๑๐๕]
[๗๙] [พุ. วं. ๒.๘๑ ปาฐะปัจจุบันเป็น ภวิสฺสสิ]
[๘๐] [ธ. ป. ๒]
[๘๑] [ธ. ส. อฏฺฐ. ๑]
[๘๒] [ธ. ส. อฏฺฐ. ๑]

กทา กรหิโยเคปิ-กทา คจฺฉติ, กรหิ คจฺฉติ, คมิสฺสติ วาฯ

แม้ในที่ประกอบกับกทา และกรหิศัพท์ เช่น

กทา คจฺฉติ
จักไปในกาลใด,
กรหิ คจฺฉติ
จักไปในกาลใด, มีรูปว่า คมิสฺสติ ดังนี้บ้าง.

อิติ ตฺยาทิฯ

นี้คือ วิธีการประกอบรูปในวัตตมานาวิภัตติ.

ตฺวาทิ

ตฺวาทิ
วิธีการประกอบรูปในปัญจมีวิภัตติ.

อถ ตฺวาทิ วุจฺจเตฯ

ต่อมา ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงปัญจมีวิภัตติ.

๕๗๕. ตุ อนฺตุ หิ ถ มิ ม ตำ อนฺตำ สุ วฺโห เอ อามเส[๙๓] ฯ

๕๗๕. ตุ อนฺตุ หิ ถ มิ ม ตำ อนฺตำ สุ วฺโห เอ อามเส.

ลงวิภัตติ คือ ***ตุ อนฺตุ หิ ถ มิ ม ตำ อนฺตำ สุ วฺโห เอ อามเส*** *ท้ายธาตุ.*

วตฺตมาเน กาเล ปญฺห, ปตฺถนา, วิธีสุ กฺริยตฺถา ตฺวาทโย โหนฺติฯ

ลงวิภัตติ คือ **ตุ อนฺตุ หิ ถ มิ ม ตำ อนฺตำ สุ วฺโห เอ อามเส** ท้ายธาตุ ในการถาม, ปรารถนา, ในการจัดการแนะนำหรือสั่งให้ผู้อื่นทำ ในกาลปัจจุบัน.

ปญฺเห-ธมฺมำ วา ตฺวำ อธิยสฺสุ วินยำ วา[๙๔]ฯ

ลงปัญจมีวิภัตติ ในการถาม เช่น
ธมฺมำ วา ตฺวำ <u>อธิยสฺสุ</u> วินยำ วา
ท่าน**<u>จงเรียน</u>**ซึ่งธรรม หรือ ซึ่งวินัย.

ปตฺถนาสทฺเทน อาสีสาทโยปิ สงฺคยฺหนฺติฯ
ตตฺถ ปตฺถนายำ-ภวาภเว สำสรนฺโต, สทฺโธ โหมิ อมจฺฉรีฯ

ด้วยศัพท์ว่า **ปตฺถนา** ปรารถนา สงเคราะห์แม้ซึ่งความหวังเป็นต้น.

---

[๙๓] [ก. ๔๒๔; รู. ๔๕๐; นี. ๘๙๗; จำ. ๑.๓.๑๒๒; ปา. ๓.๓.๑๖๒]

[๙๔] [ปาจิ. ๔๗๑ (อตฺถโต สทิสำ)]

บรรดาการปรารถนาเป็นต้นเหล่านั้น ลงปัญจมีวิภัตติ -

ในการปรารถนา เช่น

ภวาภเว สංสรนฺโต, สทฺโธ <u>โหมิ</u> อมจฺฉรี ฯ

เมื่อยังท่องเที่ยวไปในภพใหญ่น้อย ข้าพเจ้า **<u>ขอจงเป็น</u>**ผู้มีศรัทธา ไม่ตระหนี่.

อาสีสายं-เอเตน สจฺจวชฺเชน, ปชฺชุนฺโน อภิวสฺสตุ[๙๕], สพฺเพ ภทฺรานิ ปสฺสนฺตุ[๙๖], สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ [๙๗] ฯ

- ในความหวัง เช่น

เอเตน สจฺจวชฺเชน, ปชฺชุนฺโน <u>อภิวสฺสตุ</u>

ด้วยการกล่าวสัจจวาจะนี้ ขอฝน**<u>จงตก</u>**เถิด,

สพฺเพ ภทฺรานิ <u>ปสฺสนฺตุ</u>

สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง **<u>จงพบ</u>**ซึ่งสิ่งดีงามเถิด,

สพฺเพ สตฺตา อเวรา <u>โหนฺตุ</u>

สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง **<u>จงเป็น</u>**ผู้ไม่เวรเถิด.

ยาจเน- เอกं เม นยนं เทหิ [๙๘] ฯ

- ในการขอ เช่น

เอกं เม นยนं <u>เทหิ</u>

ท่าน**<u>จงให้</u>**นัยน์ตาข้างหนึ่งแก่เรา.

อายาจเน-เทเสตุ ภนฺเต ภควา ธมฺมं[๙๙], โอวทตุ มं ภควา[๑๐๐], อนุสาสตุ มं สุคต[๑๐๑], อุลฺลุมฺปตุ มं ภนฺเต สงฺ

- ในความอ้อนวอน เช่น

<u>เทเสตุ</u> ภนฺเต ภควา ธมฺมं.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาค **<u>จงทรงแสดง</u>**ธรรมเถิด,

<u>โอวทตุ</u> มं ภควา.

---

[๙๕] [จริยา. ๓.๘๙]

[๙๖] [ชา. ๑.๒.๑๐๕]

[๙๗] [ปฏิ. ม. ๒.๒๒]

[๙๘] [จริยา. ๑.๕๙]

[๙๙] [ที. นิ. ๒.๖๘]

[๑๐๐] [สं. นิ. ๓.๑]

[๑๐๑] [สं. นิ. ๓.๑]

โฆ[๖๒], อสฺมากำ อธิปนฺนานำ, ขมสฺสุ ราชกุญฺชร[๖๓], เอถ พฺยคฺฆา นิวตฺตวฺโห [๖๔]ฯ

ขอพระผู้มีพระภาค **จงทรงสั่งสอน**ข้าพระองค์เถิด.

อนุสาสตุ มำ สุคต.

ข้าแต่พระสุคต ขอพระสุคตเจ้า **จงทรงพร่ำสอน**ข้าพระองค์เถิด.

อุลฺลุมฺปตุ มำ ภนฺเต สงฺโฆ.

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอพระสงฆ์ โ**ปรดเอ็นดูยก**ข้าพเจ้าขึ้นเถิด.

อสฺมากำ อธิปนฺนานำ, ขมสฺสุ ราชกุญฺชร.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นราชกุญชร **ขอพระองค์ได้ทรงโปรดงดโทษ**แก่ข้าพระองค์ ผู้ถูกความผิดครอบงำเถิด.

เอถ พฺยคฺฆา นิวตฺตวฺโห.

ดูกรราชสีห์และเสือโคร่ง ขอพวก**ท่าน จงมาเถิด.** เชิญท่านทั้งสอง**จงกลับเข้า**ไปยังป่าใหญ่

วิธิสทฺเทน นิโยชนาทโยปิ สงฺคยฺหนฺติฯ

ด้วยศัพท์ว่า วิธิ จัดการ ย่อมสงเคราะห์แม้การชักชวนเป็นต้น.

ตตฺถ วิธิมฺหิ - อกุสลำ ปชหถ, กุสลำ อุปสมฺปชฺช วิหรถ[๖๕], เอวำ วิตกฺเกถ, มา เอวำ วิตกฺเกถ [๖๖]ฯ

บรรดาการชักชวนเป็นต้นเหล่านั้น ลงปัญจมีวิภัตติ -

ในการจัดการหรือแนะนำหรือสั่งให้ทำ เช่น

อกุสลำ ปชหถ, กุสลำ อุปสมฺปชฺช วิหรถ.

พวกเธอ**จงละ**อกุศล, **จง**เข้าถึงกุศล**อยู่เถิด.**

เอวำ วิตกฺเกถ, มา เอวำ วิตกฺเกถ.

---

[๖๒] [มหาว. ๗๑]

[๖๓] [ชา. ๒.๒๑.๑๘๑]

[๖๔] [ชา. ๑.๓.๖๖]

[๖๕] [ปารา. ๑๕ ปาฐะที่พบเป็น อิทำ ปชหถ อิทำ อุปสมฺปชฺช วิหรถ]

[๖๖] [ปฏิ. ม. ๓.๓๐ ปาฐะที่พบเป็น เอวำ วิตกฺเกถ มา เอวำ วิตกฺกยิตฺถ]

จงตรึกอย่างนี้ **จง**อย่า**ตรึก**อย่างนั้น.

นิโยชเน - เอถ ภิกฺขเว สีลวา โหถ[๙๗], อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ[๙๘], เอถ คณฺหถ พนฺธถ[๙๙], มา โว มุญฺจิตฺถ กิญฺจนํ [๑๐๐]ฯ

ในการกระตุ้นชักชวน เช่น

เอถ ภิกฺขเว สีลวา โหถ

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ**จงมา จงเป็น**ผู้มีศีล

อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ

พวกเธอ **จง**ทำกิจทั้งปวง **ให้ถึงพร้อม** ด้วยความไม่ประมาท.

เอถ คณฺหถ พนฺธถ

พวกท่าน**จงมา จงจับ จงผูก** (เทวดาเหล่านี้).

มา โว มุญฺจิตฺถ กิญฺจนํ

จงอย่า**ปล่อย** ซึ่งใครๆ ไป.

อชฺเฌสเน - อุทฺทิสตุ ภนฺเต เถโร ปาติโมกฺขํ [๑๐๑] ฯ

- ในการเชื้อเชิญด้วยความเคารพ เช่น

อุทฺทิสตุ ภนฺเต เถโร ปาติโมกฺขํ

ขอพระเถระ**จงสวด**ปาติโมกข์ ขอรับ.

อาณตฺติยํ -สุ ณาตุ เม ภนฺเต สงฺโฆ[๑๐๒] ฯ

- ในการสั่ง เช่น

สุณาตุ เม ภนฺเต สงฺโฆ

ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์**จงฟัง**ข้าพเจ้า

เปสเน - คจฺฉถ ตุมฺเห สาริปุตฺตา [๑๐๓]ฯ

- ในการส่งคนไป เช่น

คจฺฉถ ตุมฺเห สาริปุตฺตา

---

[๙๗] [อ. นิ. ๕.๑๑๔ ปาฐะที่พบเป็น เอถ ตุมฺเห, อาวุโส, สีลวา โหถ]

[๙๘] [ที. นิ. ๒.๑๘๕]

[๙๙] [ที. นิ. ๒.๓๔๒]

[๑๐๐] [ที. นิ. ๒.๓๔๒]

[๑๐๑] [มหาว. ๑๕๕]

[๑๐๒] [ปารา. ๓๖๘]

[๑๐๓] [ปารา. ๔๓๒]

ดูก่อนสารีบุตรและโมคคัลลานะ พวกเธอ **<u>จงไปเถิด.</u>**

ปวารณายํ - วทตุ มํ ภนฺเต สงฺโฆ[๑๐๔], วเทถ ภนฺเต เยนตฺโถ [๑๐๕]ฯ

- ในการปวารณา (การยอมตน) เช่น

<u>วทตุ</u> มํ ภนฺเต สงฺโฆ

ขอสงฆ์**<u>จงบอก</u>**กะข้าพเจ้า**<u>เถิด</u>** เจ้าข้า

<u>วเทถ</u> ภนฺเต เยนตฺโถ

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านทั้งหลาย **<u>จงบอก</u>** ปัจจัยตามที่ประสงค์เถิด.

อนุมติยํ - ปริภุญฺช วา วิสฺสชฺเชหิ วา ยถาปจฺจยํ วา กโรหิ [๑๐๖]ฯ

- ในการอนุมัติ

<u>ปริภุญฺช</u> วา <u>วิสฺสชฺเชหิ</u> วา ยถาปจฺจยํ วา **<u>กโรหิ</u>**

(ข้าพเจ้าให้แก่ภิกษุมีชื่อนั้น และ ภิกษุมีชื่อนั้น จีวรผืนนี้เป็นของภิกษุเหล่านั้น) ท่าน**<u>จงใช้สอย</u>**ก็ตาม **<u>จงสละ</u>**ก็ตาม **<u>จงทำตาม</u>**ปัจจัยก็ตาม.

วรทาเน-ผุสฺสตี วรวณฺณาเภ, วรสฺสุ ทสธา วเร[๑๐๗], อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ ตุยฺหํ, ขิปฺปเมว สมิชฺฌตุ [๑๐๘]ฯ

- ในการให้พร เช่น

ผุสฺสตี วรวณฺณาเภ
วรสฺสุ ทสธา วเร
ปฐพฺยา จารุปุพฺพงฺคี
ยํ ตุยฺหํ มนโส ปิยํ ฯ

ดูกรผุสดีผู้มีรัศมีแห่งผิวพรรณอันประเสริฐ ผู้มีอวัยวะส่วนเบื้องหน้างาม เธอ**จงเลือก**

---

[๑๐๔] [มหาว. อฏฺฐ. ๒๑๓]

[๑๐๕] [ปารา. ๒๘๐ ปาฐะที่พบเป็น วเทยฺยาถ, ภนฺเต, เยน อตฺโถฯ]

[๑๐๖] [ปาจิ. ๓๗๔]

[๑๐๗] [ชา. ๒.๒๒.๑๖๕๕]

[๑๐๘] [อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๙๒]

เอาพร ๑๐ ประการในปฐพีซึ่งเป็นที่รักแห่งหฤทัยของเธอ.

อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ ตุยฺหํ, ขิปฺปเมว <u>สมิชฺฌตุ</u>

ขอสิ่งที่ท่านปรารถนา **<u>จงสำเร็จ</u>**โดยเร็วเถิด.

อนุญฺญายํ-ปุจฺฉ วาสว มํ ปญฺหํ, ยํ กิญฺจิ มนสิจฺฉสิ [๑๐๙]ฯ กตาวกาสา ปุจฺฉวฺโห [๑๑๐]ฯ

- ในการอนุญาต เช่น

<u>ปุจฺฉ</u> วาสว มํ ปญฺหํ
ยงฺกิญฺจิ มนสิจฺฉสิ
ตสฺส ตสฺเสว ปญฺหสฺส
อหํ อนฺตํ กโรมิ เตติ ฯ

ดูกรท้าววาสพ พระองค์ปรารถนาไว้ในพระทัย เพื่อจะตรัสถามปัญหาข้อไร ก็**<u>จงตรัสถาม</u>**ปัญหาข้อนั้นกะอาตมภาพเถิด.

พาวริสฺส จ ตุยฺหํ วา
สพฺเพสํ สพฺพสํสยํ
กตาวกาสา <u>ปุจฺฉโวฺห</u>
ยงฺกิญฺจิ มนสิจฺฉถ

เราให้โอกาสแก่พาวรีพราหมณ์ แก่ท่านและแก่พราหมณ์ทั้งหมด ตลอดข้อสงสัยทั้งปวง. ท่านทั้งหลายย่อมปรารถนาปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ในใจ ก็**<u>จงถามเถิด.</u>**

สมฺปฏิจฺฉเน-เอวํ โหตุ [๑๑๑]ฯ

- ในการยอมรับ เช่น

เอวํ <u>โหตุ</u>.

---

[๑๐๙] [ที. นิ. ๒.๓๕๖]

[๑๑๐] [สุ. นิ. ๑๐๓๖]

[๑๑๑] [ที. นิ. ๒.๔๑๙]

ข้อนั้นจง**มีเถิด**[๑๑๒]

อกฺโกเส - มุทฺธา เต ผลตุ สตฺตธา[๑๑๓], โจรา ตํ ขณฺฑาขณฺฑิกํ ฉินฺทนฺตุ [๑๑๔]ฯ

- ในการสาปแช่งหรือด่าทอ เช่น

มุทฺธา เต ผลตุ สตฺตธา.

ศีรษะของเจ้า**จงแตก**เป็นเจ็ดเสี่ยง.

โจรา ตํ ขณฺฑาขณฺฑิกํ ฉินฺทนฺตุ.

พวกโจร **จงตัด**เจ้าออกเป็นชิ้นน้อยใหญ่.

สปเถ-เอเตน สจฺจวชฺเชน, ปุตฺโต อุปฺปชฺชตุ อิเส[๑๑๕], มุสา เม ภณมานาย, มุทฺธา ผลตุ สตฺตธา [๑๑๖]ฯ

- ในการสาบาน เช่น

เอเตน สจฺจวชฺเชน,

ปุตฺโต อุปฺปชฺชตุ อิเส

มุสา เม ภณมานาย,

มุทฺธา ผลตุ สตฺตธา

ข้าแต่พระฤาษี ด้วยการกล่าวคำสัตย์จริงนี้ ขอบุตรจงเกิดเถิด, เมื่อดิฉัน กล่าวคำเท็จ ขอศีรษะของดิฉัน**จงแตก** ๗ เสี่ยง.

อามนฺตเน - เอตุ เวสฺสนฺตโร ราชา[๑๑๗], ‘‘เอหิ ภิกฺขุ จร พฺรหฺมจริยํ[๑๑๘], เอถ ภิกฺขเว สีลวา โหถ’’ อิจฺจาทีสุปิ เอหิ, เอถสทฺทา อามนฺตเน ติฏฺฐนฺติฯ

- ในการเรียกให้มา เช่น

เอตุ เวสฺสนฺตโร ราชา

สิวิรฏฺเฐ ปสาสตุ

ขอให้เวสสันดรจงมาเป็นพระราชาปกครองในสีพีรัฐเถิด.

---

[๑๑๒] คัมภีร์ต้นฉบับของพม่านำอาคตสถานของคำนี้มาดังนี้, **อิมินาปิ โข เต ราชญฺญ ปริยาเยน เอวํ โหตุ อิติปิ อตฺถิ ปโร โลโก อตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา อตฺถิ สุกตทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโกติ ฯ** ดูกรบพิตร โดยปริยายของบพิตรนี้แล **ต้องเป็นอย่างนี้**ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ ฯ

[๑๑๓] [ชา. ๑.๑๖.๒๙๕]

[๑๑๔] [ม. นิ. อฏฺฐ. ๑]

[๑๑๕] [ชา. ๑.๑๔.๑๐๔]

[๑๑๖] [ชา. ๑.๑๔.๑๐๔]

[๑๑๗] [ชา. ๒.๒๒.๒๓๔๑]

[๑๑๘] [มหาว. ๒๘]

แม้ในตัวอย่างเป็นต้นว่า ‘‘**เอหิ ภิกฺขุ จร พฺรหฺมจริยํ** เธอ**จงเป็น**ภิกษุ**มา**เถิด, เธอ**จงประพฤติ**พรหมจรรย์, **เอถ ภิกฺขเว สีลวา โหถ** ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ**จงมา จงเป็น** ผู้มีศีล นี้ เอหิ และ เอถ ศัพท์ก็ดำรงอยู่ในการเรียกให้มา.

นิมนฺตเน - อธิวาเสตุ เม ภนฺเต ภควา สฺวาตนาย ภตฺตํ [๑๑๕]ฯ

- ในการเชื้อเชิญ (นิมนต์) เช่น

อธิวาเสตุ เม ภนฺเต ภควา สฺวาตนาย ภตฺตํ.

ขอท่านพระโคดมพร้อมด้วยพระสงฆ์ **จงทรงรับ**ภัตตาหารของข้าพเจ้า เพื่อเจริญบุญกุศลและปีติปราโมทย์ ในวันพรุ่งนี้ แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด.

ปเวทเน - เวทยตีติ มํ สงฺโฆ ธาเรตุ[๑๒๐], อุปาสกํ มํ ภวํ โคตโม ธาเรตุ[๑๒๑], ปุนารายุ จ เม ลทฺโธ, เอวํ ชานาหิ มาริส [๑๒๒]ฯ

- ในการป่าวประกาศให้รู้โดยทั่ว เช่น

เวทยตีติ มํ สงฺโฆ ธาเรตุ.

สงฆ์**จงทรงจำ**ข้าพเจ้าไว้ว่า ภิกษุนี้ ย่อมบอก.

อุปาสกํ มํ ภวํ โคตโม ธาเรตุ

ขอท่านพระโคดม ผู้เจริญ **จงทรงจำ** ซึ่งข้าพระองค์ ว่าเป็นอุบาสก.

ปุนารายุ จ เม ลทฺโธ, เอวํ ชานาหิ มาริส[๑๒๓]

เรากลับได้อายุเพิ่มขึ้นอีก ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ **ขอจงทรงทราบ**อย่างนี้เถิด ดังนี้

---

[๑๑๕] [ปารา. ๗๗]

[๑๒๐] [จูฬว. อฏฺฐ. ๑๐๒]

[๑๒๑] [ที. นิ. ๑.๒๕๕]

[๑๒๒] [ที. นิ. ๒.๓๖๕]

[๑๒๓] ในพระบาฬีนี้เป็นเครื่องยืนยันว่า ความหมายนี้เป็นการป่าวประกาศ ดังนี้ว่า อิเธว ติฏฺฐมานสฺส, เทวภูตสฺส เม สโต, ปุเนรายุ ว เม ลทฺโธ, เอวํ ชานาหิ มาริสาติ อิมํ โข อหํ ภนฺเต ปฐมํ อตฺถวสํ สมฺปสฺสมาโน เอวรูปึ เวทปฏิลาภํ โสมนสฺสปฏิลาภํ ปเวเทมิ ฯ ข้าพระองค์เห็นอำนาจประโยชน์ประการที่หนึ่งอย่างนี้ว่าเมื่อเราเกิดเป็นเทวดาดำรงอยู่ในภพดาวดึงส์นี้ เรากลับได้อายุเพิ่มขึ้นอีก ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ขอจงทรงทราบอย่างนี้เถิด ดังนี้ จึงประกาศการได้รับความยินดี การได้รับความโสมนัส เห็นปานนี้ ฯ

ปตฺตกาเล - ปรินิพฺพาตุ ภนฺเต ภควา, ปรินิพฺพาตุ สุคโต, ปรินิพฺพานกาโล ภนฺเต ภควโต[๑๒๔], กาโล โข เต มหาวีร, อุปฺปชฺช มาตุกุจฺฉิยี[๑๒๕], พฺยากโรหิ อคฺคิเวสฺสน น ทานิ เต ตุณฺหีภาวสฺส กาโล [๑๒๖]ฯ

- ในการบอกเวลาที่มาถึง เช่น

ปรินิพฺพาตุ ภนฺเต ภควา, ปรินิพฺพาตุ สุคโต , ปรินิพฺพานกาโล ภนฺเต ภควโต

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาค **จงปรินิพพาน**ในบัดนี้เถิด, ขอพระสุคต**จง ปรินิพพาน**ในบัดนี้เถิด, บัดนี้ เป็นเวลาปรินิพพาน ของพระผู้มีพระภาค. (ที.ม.๑/๒๖๔)

กาโล โข เต มหาวีร, อุปฺปชฺช มาตุกุจฺฉิยํ

ข้าแต่พระมหาวีระ บัดนี้ ถึงเวลาสมควร ของพระองค์แล้ว **ขอเชิญ**พระองค์**เสด็จอุบัติ**ใน พระครรภ์มารดา (ขุ.อป.๓๓/๙๗ มหาจุ.)

พฺยากโรหิ อคฺคิเวสฺสน น ทานิ เต ตุณฺหีภาวสฺส กาโล.

ดูกรอัคคิเวสสนะ กาลบัดนี้ **ท่านจงแก้** ไม่ใช่กาลที่ท่านควรนิ่ง. (ม.มู.๑๒/๓๙๗)

[พึงแจกปัญจมีวิภัตติดังนี้]

อนุโภตุ, อนุโภนฺตุ, อนุโภหิ, อนุโภถ, อนุโภมิ , อนุโภม, ภวตุ, ภวนฺตุ, ‘หิมิเมสฺวสฺสา’ติ หิ, มิ, เมสุ อสฺส ทีโฆ, ตฺวํ ปณฺฑิโต ภวาหิฯ

อนุโภตุ บุรุษ จงเสวย, **อนุโภนฺตุ** บุรุษทั้งหลาย จงเสวย, **อนุโภหิ** ท่านจงเสวย, **อนุโภถ** ท่าน ทั้งหลายจงเสวย, **อนุโภมิ** เราจงเสวย, **อนุโภม** เรา ทั้งหลายจงเสวย.

ภวตุ บุรุษ จงเป็น, **ภวนฺตุ** บุรุษทั้งหลาย จงเป็น

อ เป็น ทีฆะ ในเพราะ หิ มิ และ ม ด้วยสูตรว่า **หิมิเมสฺวสฺส** *ในเพราะหิ มิ และ มวิภัตติเป็น เบื้องหลัง อ จะกลายเป็นทีฆสระ.*

---

[๑๒๔] [ที. นิ. ๒.๑๖๘]

[๑๒๕] [พุ. วํ. ๑.๖๗]

[๑๒๖] [ม. นิ. ๑.๓๕๗]

ตฺวํ ปณฺฑิโต **ภวาหิ** ท่านจงเป็นบัณฑิต.

๕๗๖. หิสฺสโต โลโป [๑๒๗]ฯ

๕๗๖. หิสฺสโต โลโป.

ลบ หิ ท้าย อ.

อการโต ปรสฺส หิสฺส โลโป โหติฯ

มีการลบหิซึ่งอยู่หลังจาก อ.

อโตติ กิํ?

พฺรูหิ, เทหิ, โหหิฯ

บทว่า **อโต** หลังจาก อ มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์เพื่อห้ามการลบ ถ้า หิ ไม่ได้อยู่ท้าย อ เช่น **พฺรูหิ** ท่านจงกล่าว, **เทหิ** ท่านจงให้, **โหหิ** ท่านจงเป็น.

อิมินา อโต หิสฺส โลโป, ตฺวํ ปณฺฑิโต ภวฯ

ตุมฺเห ปณฺฑิตา ภวถ, ภวามิ, ภวามฯ

มีการลบ หิ ได้ ด้วยสูตรนี้

ตฺวํ ปณฺฑิโต **ภว** ท่านจงเป็นบัณฑิต, ตุมฺเห ปณฺฑิตา **ภวถ** ท่านทั้งหลาย จงเป็นบัณฑิต, ... **ภวามิ** เรา จงเป็น บัณฑิต, ... **ภวาม** เราทั้งหลาย จงเป็นบัณฑิต.

ปรฉกฺเก-โส ภวตุ, เต ภวนฺตุ, ตฺวํ ภวสฺสุ, ตุมฺเห ภวฺโห, อหํ ภเว, มยํ ภวามเส, อิมานิ สุทฺธกตฺตุรูปานิฯ

ในปรฉักกะ (วิภัตติ ๖ ตัวหลัง กล่าวคือ ฝ่ายอัตตโนบท เรียกว่า ปรฉักกะ ในคัมภีร์นี้.)

โส ภวตุ , เต ภวนฺตุ, ตฺวํ ภวสฺสุ, ตุมฺเห ภวฺโห, อหํ ภเว, มยํ ภวามเส.

กลุ่มตัวอย่างที่กล่าวมานี้เป็นสุทธกัตตรูป.

อนุภูยตุ, อนุภูยนฺตุ, อนุภุยฺยตุ, อนุภุยฺยนฺตุ อิจฺจาทิ สุทฺธกมฺมรูปีฯ

ส่วนตัวอย่างเช่น **อนุภูยตุ, อนุภูยนฺตุ, อนุภุยฺยตุ, อนุภุยฺยนฺตุ** เป็นต้น เป็นสุทธกัมมรูป.

ภาเวตุ, ภาเวนฺตุ, ภาวยตุ, ภาวยนฺตุ อิจฺจาทิ เหตุกตฺตุรูปีฯ

ส่วนตัวอย่างเช่น **ภาเวตุ, ภาเวนฺตุ, ภาวยตุ, ภาวยนฺตุ เป็นต้น** เป็นเหตุกัตตุรูป.

---

[๑๒๗] [ก. ๔๗๙; รู. ๔๕๒; นี. ๙๖๐; จำ. ๕.๓.๙๙; ปา. ๖.๔.๑๐๕]

ภาวียตุ, ภาวียนฺตุฯ รสฺสตฺเต-ภาวิยตุ, ภาวิยนฺตุฯ ทฺวิตฺเต-ภาวิยฺยตุ, ภาวิยฺยนฺตุฯ ตถา ภาวยียตุ, ภาวยียนฺตุอิจฺจาทิ เหตุกมฺมรูปีฯ

ส่วนตัวอย่างเช่น **ภาวียตุ, ภาวียนฺตุ.** ในที่เป็นรัสสะ **ภาวิยตุ, ภาวิยนฺตุ.** ในที่ซ้อน ยฺ **ภาวิยฺยตุ, ภาวิยฺยนฺตุ** เป็นต้น เป็นเหตุกัมมรูป.

‘เอยฺยาถสฺเส’อิจฺจาทิสุตฺเตน ถสฺส วฺโห, ตุมฺเห ภววฺโห, ภวถ วาฯ

แปลง ถ เป็น วฺโห ด้วยสูตร**ว่า เอยฺยถสฺเสอาอีถานำ โอ อ อำ ตฺถ ตโถ วโห วา**[๑๒๘] *โอ อ อำ ตฺถ ตโถ วฺโห เป็นอาเทสของ เอยฺยาถ, สฺเส, อ, อา, อี, ถ ตามลำดับ ได้บ้าง.*

ตุมฺเห ภววฺโห, มีรูปเป็น ภวถ ก็มี.

อิติ ตฺวาทิฯ

นี้ คือ วิธีการประกอบรูปในปัญจมีวิภัตติ.

เอยฺยาทิ

อถ เอยฺยาทิ วุจฺจเตฯ

วิธีการประกอบรูปในสัตตมีวิภัตติ.

ข้าพเจ้าจะแสดงสัตตมีวิภัตติต่อไป.

๕๗๗. เหตุผเลสฺเวยฺย เอยฺยุ เอยฺยาสิ เอยฺยาถ เอยฺยามิ เอยฺยาม เอถ เอรำ เอโถ เอยฺยาวฺโห [๑๒๙]เอยฺยำ เอยฺยามฺเห วา [๑๓๐]ฯ

๕๗๗. เหตุผเลสฺเวยฺย เอยฺยุ เอยฺยาสิ เอยฺยาถ เอยฺยามิ เอยฺยาม เอถ เอรำ เอโถ เอยฺยาวฺโห เอยฺยำ เอยฺยามฺเห วา.

*ลงวิภัตติเหล่านี้ คือ **เอยฺย เอยฺยุ เอยฺยาสิ เอยฺยาถ เอยฺยามิ เอยฺยาม เอถ เอรำ เอโถ เอยฺยาวฺโห เอยฺยำ เอยฺยามฺเห** ในเหตุ และ ในผล ซึ่งมีความสัมพันธ์กันและกัน ท้ายธาตุ ได้บ้าง.*

อญฺญมญฺญสมฺพนฺธินิยา เหตุกฺริยายญฺจ ผลกฺริยายญฺจ กฺริยตฺถา เอยฺยาทโย โหนฺติ วาฯ เหตุผเลสุปิ กทาจิ อญฺญวิภตฺตุปฺปตฺติทีปนตฺโถ วาสทฺโท, สเจ โส ยานำ ลภิสฺสติ, คมิสฺสติ, สเจ น ลภิสฺสติ, น คมิสฺสติ อิจฺจาทิฯ

ลงวิภัตติเหล่านี้ คือ **เอยฺย เอยฺยุ เอยฺยาสิ เอยฺยาถ เอยฺยามิ เอยฺยาม เอถ เอรำ เอโถ เอยฺยาวฺโห เอยฺยำ เอยฺยามฺเห** ท้ายธาตุ ในการกระทำอันเป็นเหตุ และในการกระทำอันเป็นผล ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องกัน

---

[๑๒๘] (นิรุตฺติ.๕๘๙ อชฺชตฺตนี.)

[๑๒๙] [เอยฺยวฺโห (โมคฺคลฺลานาทีสุ)]

[๑๓๐] [ก. ๔๑๖; รู. ๔๕๔; นี. ๘๘๐; จำ. ๑.๓.๑๒๐; ปา. ๓.๓.๑๕๖]

และกัน ได้บ้าง. วา ศัพท์ มีอรรถว่าแสดงการลงวิภัตติอื่น แม้ในเหตุและผล ได้บ้าง เช่น **สเจ โส ยานํ ลภิสฺสติ, คมิสฺสติ** ถ้าบุรุษจักได้ซึ่งรถ, ก็จักไป, **สเจ น ลภิสฺสติ, น คมิสฺสติ** ถ้าจักไม่ได้ ก็จักไม่ไป.

สเจ สงฺขาโร นิจฺโจ ภเวยฺย, สุโข นาม ภเวยฺย, สเจ โส ปณฺฑิโต ภเวยฺย, สุขิโต ภเวยฺยฯ

สเจ สงฺขาโร นิจฺโจ ภเวยฺย ถ้าสังขารพึงเป็นสิ่งยั่งยืน, **สุโข นาม ภเวยฺย** ชื่อว่า สุข พึงมี, **สเจ โส ปณฺฑิโต ภเวยฺย** ถ้าบุรุษนั้นพึงเป็นบัณฑิต, **สุขิโต ภเวยฺย** เขาพึงเป็นผู้ถึงความสุขฯ

๕๗๘. ปณฺหปตฺถนาวิธีสุ[๑๓๑]ฯ

๕๗๘. ปณฺหปตฺถนาวิธีสุ.

ลงเอยฺย เป็นต้น ในการถาม ปรารถนา และออกคำสั่ง.

เอเตสุ เอยฺยาทโย โหนฺติฯ

ลง เอยฺย เป็นต้น ในความหมายเหล่านั้น.

ปณฺเห - กินฺนุ โข ตฺวํ วินยํ วา อธิยฺเยยฺยาสิ ธมฺมํ วาฯ

ในการถาม เช่น

กินฺนุ โข ตฺวํ วินยํ วา อธิยฺเยยฺยาสิ ธมฺมํ วา.

เธอพึงเรียนซึ่งวินัย หรือธรรม บ้างไหม.

ปตฺถนายํ - ภเวยฺยุ ชาติชาติยํฯ

ในความปรารถนา เช่น

ภเวยฺยุ ชาติชาติยํ

เราทั้งหลายพึงเป็น ผู้มีชาติกำเนิดพิเศษ.

วิธิมฺหิ-ปาณํ น หเนยฺย, อทินฺนํ น อาทิเยยฺย, ทานํ ทเทยฺย, สีลํ รกฺเขยฺยฯ

ในการแนะนำ เช่น

ปาณํ น หเนยฺย, อทินฺนํ น อาทิเยยฺย, ทานํ ทเทยฺย, สีลํ รกฺเขยฺย

ไม่ควรฆ่าสัตว์, ไม่ควรลักทรัพย์, ควรให้ทาน, ควรรักษาศีล.

---

๑๓๑ [จ. ๑.๓.๑๒๑; ปา. ๓.๓.๑๖๑]

๕๗๙. สตฺตารเหสฺเวยฺยาที [๑๓๒]ฯ

สตฺติยํ อรหตฺเถ จ เอยฺยาทโย โหนฺติฯ

ภวํ รชฺชํ กเรยฺย, ภวํ รชฺชํ กาตุํ สกฺโก, กาตุํ อรโหติ อตฺโถฯ

โส อิมํ วิชฏเย ชฏํ [๑๓๓]ฯ

๕๗๙. สตฺตารเหสฺเวยฺยาที.

ลง เอยฺย เป็นต้น ในความสามารถและความหมายว่าควร.

ลง เอยฺย เป็นต้น ในความสามารถและความหมายว่าควร.

ท่านผู้เจริญ พึงสามารถกระทำซึ่งความเป็นพระราชา, ความหมายคือ ท่านผู้เจริญ อาจ คือ ควร เพื่อทำความเป็นพระราชา.

โส อิมํ วิชฏเย ชฏํ

ผู้นั้น พึงสางชัฏนี้ได้ฯ.

๕๘๐. สมฺภาวเน วา[๑๓๔] ฯ

สมฺภาวเนปิ เอยฺยาทโย โหนฺติ วาฯ

ปพฺพตมปิ สิรสา ภินฺเทยฺย,

๕๘๐. สมฺภาวเน วา.

ลง เอยฺย เป็นต้น แม้ในการยกย่อง ได้บ้าง.

ลง เอยฺย เป็นต้น แม้ในการยกย่อง ได้บ้าง.

ปพฺพตมปิ สิรสา ภินฺเทยฺย,

บุคคล พึงทะลาย แม้ซึ่งภูเขา ด้วยศีรษะ.

ภเวยฺย, ภเวยฺยุ, ภเวยฺยาสิ, ภเวยฺยาถ, ภเวยฺยามิ, ภเวยฺยามฯ

ภเวยฺย ธรรมนั้น พึงมี, **ภเวยฺยุ** ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น พึงมี, **ภเวยฺยาสิ** ท่าน พึงมี, **ภเวยฺยาถ** ท่านทั้งหลาย พึงมี, **ภเวยฺยามิ** เรา พึงมี, **ภเวยฺยาม** เราทั้งหลายพึงมี.

ปรฉกฺเก –

โส ภเวถ, เต ภเวรํ, ตฺวํ ภเวโถ, ตุมฺเห ภเวยฺยาวฺโห, อหํ ภเวยฺยํ, มยํ ภเวยฺยามฺเห, อิติ สุทฺธกตฺตุรูปานิฯ

ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง มีรูปดังนี้ -

รูปเหล่านี้ เป็นสุทธกัตตุรูป

โส ภเวถ บุรุษนั้นพึงเป็น, **เต ภเวรํ** บุรุษทั้งหลายเหล่านั้น พึงเป็น, **ตฺวํ ภเวโถ** ท่านพึงเป็น,

---

[๑๓๒] [ก. ๔๑๖; รู. ๔๕๔; นี. ๘๘๑-๔; จำ. ๑.๓.๑๒๘; ปา. ๓.๓.๑๖๙-๑๗๒; สตฺยรเหสฺเวยฺยาที (พหูสุ)]

[๑๓๓] [สำ. นิ. ๑.๒๓]

[๑๓๔] [ก. ๔๑๖; รู. ๘๕๔; นี. ๘๘๑, ๘๘๓-๔; จำ. ๑.๓.๑๑๘-๙; ปา. ๓.๓.๑๕๔-๕]

ตุมฺเห ภเวยฺยาวฺโห ท่านทั้งหลาย พึงเป็น, **อหํ ภเวยฺยํ** เราพึงเป็น, **มยํ ภเวยฺยามฺเห** เราทั้งหลาย พึงเป็น.

อนุภูเยยฺย, อนุภูเยยฺยุ์ๆ ทฺวิตฺเต รสฺสตฺตํ, อนุภุยฺเยยฺย, อนุภุยฺเยยฺยุ์ อิจฺจาทิ สุทฺธกมฺมรูปฺๆ

รูปเหล่านี้ เป็นสุทธกัมมรูป เช่น

อนุภูเยยฺย กรรมนั้นอันบุคคลพึงเสวย, **อนุภูเยยฺยุ์** กรรมนั้นอันบุคคลทั้งหลาย พึงเสวย.

อนุภุยฺเยยฺย, อนุภุยฺเยยฺยุ์ สองรูปนี้เป็นรัสสะเพราะอักษรซ้อน (สังโยค).

ภาเวยฺย, ภาเวยฺยุ์, ภาวเยยฺย, ภาวเยยฺยุ์ อิจฺจาทิ เหตุกตฺตุรูปฺๆ

รูปเหล่านี้ เป็นเหตุกัตตุรูป เช่น

ภาเวยฺย บุรุษ ยังธรรมนั้น พึงให้มี, **ภาเวยฺยุ์** บุรุษ ทั้งหลายยังธรรมนั้น พึงให้มี, สองรูปนี้ (เป็นรัสสะเพราะอักษรซ้อน) ก็เหมือนกัน **ภาวเยยฺย, ภาวเยยฺยุ์.**

ภาวียเยยฺย, ภาวียเยยฺยุ์ๆ รสฺสตฺเต-ภาวยิเยยฺย, ภาวยิเยยฺยุ์ๆ ทฺวิตฺเต-ภาวิยฺเยยฺย, ภาวิยฺเยยฺยุ์ๆ ตถา ภาวยียเยยฺย, ภาวยียเยยฺยุ์ อิจฺจาทิ เหตุกมฺมรูปฺๆ

รูปเหล่านี้ เป็นเหตุกัมมรูป เช่น

ภาวียเยยฺย ธรรมนั้น อันบุรุษ พึงให้มี, **ภาวียเยยฺยุ์**ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น อันบุรุษ พึงให้มี.

ในที่เป็นรัสสะ - **ภาวยิเยยฺย, ภาวยิเยยฺยุ์.**

ในที่ซ้อน ยฺ - **ภาวิยฺเยยฺย, ภาวิยฺเยยฺยุ์.**

(รูปที่ไม่รัสสะ และ ไม่ซ้อน) **ภาวยียเยยฺย, ภาวยียเยยฺยุ์** ก็เหมือนกัน

๕๘๑. เอยฺเยยฺยาเสยฺยํนํ เฏ [๑๓๕]ฺๆ

๕๘๑. เอยฺเยยฺยาเสยฺยํนํ เฏ.

แปลง เอยฺย, เอยฺยาสิ, เอยฺยํ เป็น เอ ได้บ้าง.

เอยฺย, เอยฺยาสิ, เอยฺยมิจฺเจเตสํ เฏ โหติ วาฺๆ

เอ เป็น อาเทศของ เอยฺย, เอยฺยาสิ, เอยฺยํ ได้บ้าง.

[๑๓๕] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

อตฺริมา ปาฬี - จเช มตฺตา สุขํ ธีโร, ปสฺเส เจ วิปุลํ สุขํ [๑๓๖]ฯ กิ ตฺวํ สุตโสมา'นุตปฺเป[๑๓๗], ธีรํ ปสฺเส สุเณ ธีรํ, ธีเรน สห สำเส [๑๓๘]อิจฺจาทิฯ

ในสูตรนี้ มีพระบาฬีสาธก ดังนี้ เช่น

<u>จเช</u> มตฺตา สุขํ ธีโร, <u>ปสฺเส</u> เจ วิปุลํ สุขํ [๑๓๙].

ถ้า**<u>พึงเห็น</u>**ว่าจะได้สุขอันยิ่งใหญ่ ด้วยการเสียสละสุขอันเล็กน้อย นักปราชญ์**<u>พึงเสียสละ</u>**สุขอันเล็กน้อย เพื่อเห็นแก่สุขอันยิ่งใหญ่.

กิ ตฺวํ สุตโสมา'นุตปฺเป[๑๔๐].

ข้าแต่สุตโสม **พระองค์พึง**เศร้าโศกถึงอะไร

ธีรํ ปสฺเส <u>สุเณ</u> ธีรํ, ธีเรน สห <u>สำเส</u>

<u>พึงขอเห็น ขอฟัง</u>นักปราชญ์, **<u>ขออยู่ร่วมกัน</u>** กับนักปราชญ์[๑๔๑]

โส ภเว, ภเวยฺย, ตฺวํ ภเว, ภเวยฺยาสิ, อหํ ภเว, ภเวยฺยํฯ

โส ภเว เขาพึงเป็น, มีรูปเป็น **ภเวยฺย** บ้าง, **ตฺวํ ภเว** ท่านพึงเป็น มีรูปเป็น **ภเวยฺยาสิ** บ้าง, **อหํ ภเว** เราพึงเป็น มีรูปเป็น **ภเวยฺยํ** บ้าง.

๕๘๒. เอยฺยุสฺสุ [๑๔๒]ฯ

๕๘๒. เอยฺยุสฺสุ.

แปลง เอยฺยุ เป็น อุ ได้บ้าง.

---

[๑๓๖] [ธ. ป. ๒๙๐]

[๑๓๗] [ชา. ๒.๒๑.๓๙๙]

[๑๓๘] [ชา. ๑.๑๓.๙๔]

[๑๓๙] [ธ. ป. ๒๙๐]

[๑๔๐] [ชา. ๒.๒๑.๓๙๙]

[๑๔๑] คาถานี้ความเต็มมีดังนี้

วรญฺเจ เม อโท สกฺก สพฺพภูตานมิสฺสร

ธีรํ ปสฺเส สุเณ ธีรํ ธีเรน สห สำเส

ธีเรนลฺลาปสลฺลาปี ตำ กเร ตญฺจ โรจเย ฯ

แปลว่า ดูกรท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภูตทั้งปวง ถ้ามหาบพิตรจะทรงประทานพรแก่อาตมภาพ อาตมภาพพึงขอเห็น ขอฟังนักปราชญ์ ขออยู่ร่วมกันกับนักปราชญ์ ขอกระทำ และขอชอบใจการเจรจาปราศรัยกับนักปราชญ์.(ขุ.ชา.๒๘/๑๘๑๗).

จะเห็นว่า สอดคล้องกับหลักการที่ว่า *ลงสัตตมีวิภัตติ ในเหตุ และ ในผล ซึ่งมีความสัมพันธ์กันและกัน ท้ายธาตุ ได้บ้าง.*

[๑๔๒] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

เอยฺยุ̆สฺส อุ̆ โหติ วาฯ

อุ̆ เป็นอาเทศของ เอยฺยุ̆ ได้บ้าง.

อตฺริมา ปาฬี - วชฺชุ̆ วา เต น วา วชฺชุ̆, นตฺถิ นาสาย รูหนา[๑๔๓], อุปยานานิ เม ทชฺชุ̆, ราชปุตฺต ตยี คเตติ [๑๔๔]ฯ

ในสูตรนี้ มีพระบาฬีสาธก ดังนี้ เช่น
วชฺชุ̆ วา เต น วา วชฺชุ̆, นตฺถิ นาสาย รูหนา.
คนทั้งสองนั้น**จะพึงกล่าว หรือไม่กล่าว**ก็ตาม จมูกย่อมงอกขึ้นไม่ได้

อุปยานานิ เม ทชฺชุ̆, ราชปุตฺต ตยี คเตติ.
เมื่อพระองค์เสด็จกลับแล้ว ชาวชนบท และชาวนิคม [ฯลฯ] พึงให้เครื่องบรรณาการแก่หม่อมฉัน.

๕๘๓. เอยฺยามสฺเสมุ̆ จ [๑๔๕]ฯ

๕๘๓. เอยฺยามสฺเสมุ̆ จ.
แปลง เอยฺยาม เป็น เอมุ̆, และอนฺต เป็น อุ̆.

เอยฺยามสฺส เอมุ̆ จ โหติ, อนฺตสฺส อุ̆ จฯ

เอมุ̆ เป็นอาเทศของ เอยฺยาม และ อุ̆ เป็นอาเทศของ อนฺต ด้วย.

อตฺริมา ปาฬี-กถํ ชาเนมุ̆ ตํ มยนฺ[๑๔๖], มุญฺเจมุ̆ นํ อุรคํ พนฺธนสฺมา[๑๔๗], ทกฺเขมุ̆ เต นาค นิเวสนานิ[๑๔๘], คนฺตฺวาน ตํ ปฏิกเรมุ̆ อจฺจยํ, อปฺเปว นํ ปุตฺต ลเภมุ̆ ชีวิตนฺ[๑๔๙], ทชฺเชมุ̆ โข ปญฺจสตานิ โภโต[๑๕๐], ปญฺหํ ปุจฺเฉ

ในสูตรนี้ มีพระบาฬีสาธก ดังนี้ เช่น
กถํ ชาเนมุ̆ ตํ มยนฺ.
พวกเราพึงรู้จักท่าน อย่างไร?

มุญฺเจมุ̆ นํ อุรคํ พนฺธนสฺมา.
ข้าพระองค์พึงปล่อยนาคราชนั้นจากที่คุมขัง.

---

[๑๔๓] [ชา. ๑.๓.๓๓]
[๑๔๔] [ชา. ๒.๒๒.๒๖]
[๑๔๕] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]
[๑๔๖] [ที. นิ. ๒.๓๑๘]
[๑๔๗] [ชา. ๑.๑๕.๒๕๒]
[๑๔๘] [ชา. ๑.๑๕.๒๕๔]
[๑๔๙] [ชา. ๑.๑๕.๑๓]
[๑๕๐] [ชา. ๒.๒๒.๑๓๐๒]

มุ มาริส[๑๕๑], วิหเรมุ อเวริโน[๑๕๒], ตยาชฺช คุตฺตา วิหเรมุ รตฺตินฺติ [๑๕๓]ฯ ภเวยฺยามุ, ภเวยฺยามฯ

ทกฺเขมุ เต นาค นิเวสนานิ.

ดูก่อนนาคราช เราพึงไปดูนิเวศน์ของท่าน.

คนฺตฺวาน ตำ ปฏิกเรมุ อจฺจยํ, อปฺเปว นำ ปุตฺตลเภมุ ชีวิตำ.

เราไปยังสำนักของท่านแล้วพึงกระทำคืนโทษนั้นเสีย, ไฉนหนอเราพึงได้ชีวิตบุตรคืนมา.

ทชฺเชมุ โข ปณฺจสตานิ โภโต.

อาตมภาพพึงให้มหาบพิต (ทรงยืมสัก)ห้าร้อย

ปณฺหำ ปุจฺเฉมุ มาริส.

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ [ฯลฯ] พวกข้าพระองค์พึงทูลถามปัญหา.

วิหเรมุ อเวริโน.

ขอพวกเราพึงเป็นผู้ไม่มีเวรอยู่เถิด

ตยาชฺช คุตฺตา วิหเรมุ รตฺตินฺติ.

ข้าพเจ้าอันท่านช่วยคุ้มครองแล้วในวันนี้ พึงอยู่เป็นสุขตลอดคืน

ภเวยฺยามุ เราทั้งหลายพึงเป็น, มีรูปเป็น **ภเวยฺยาม** บ้าง.

มหาวุตฺตินา กฺวจิ มชฺเฌ ยฺยา-การสฺส โลโป,

ลบ ยฺย กลางบท ในบางแห่ง ด้วยมหาสูตร เช่น

---

[๑๕๑] [ที. นิ. ๒.๓๕๔]

[๑๕๒] [ที. นิ. ๒.๓๕๗]

[๑๕๓] [ชา. ๑.๒.๑๘]

อตฺถํ ธมฺมญฺจ ปุจฺเฉสิ[๑๕๔], อุเรคณฺฑาโย พฺยฺเฆสิ, ตาโย พฺยฺเฆสิ มาณว[๑๕๕], ยถา คตึ เม อภิสมฺภเวถ[๑๕๖], ยถา คตึ เต อภิสมฺภเวม[๑๕๗], โอกาสํ สมฺปชานาถ, วเน ยตฺถ วเสมเสติ [๑๕๘]ฯ

อตฺถํ ธมฺมญฺจ ปุจฺเฉสิ.
ขอพึงบอกอรรถและธรรมนั้นด้วย.

อุเรคณฺฑาโย พฺยฺเฆสิ, ตาโย พฺยฺเฆสิ มาณว.
ดูกรมาณพ เจ้าจงรู้จักสตรีผู้มีเขาที่อก เจ้าจงรู้จักสตรีเหล่านั้น.

ยถา คตึ เม อภิสมฺภเวถ.
พวกท่าน [จงยังกายให้ซาบซ่านด้วยปีติอันไพบูลย์] ตามที่จะพึงทราบถึงคติของอาตมา.

ยถา คตึ เต อภิสมฺภเวม.
พวกเรา [จะยังกายให้ซาบซ่านด้วยปีติอันไพบูลย์] ตามที่พวกเราพึงรู้ถึงคติของท่าน.

โอกาสํ สมฺปชานาถ, วเน ยตฺถ วเสมเสติ.
ข้าพเจ้าพึงอยู่ในป่าใดขอท่านทั้งหลาย จงให้ข้าพเจ้าทราบโอกาสเป็นที่อยู่ในป่านั้นเถิด.

‘เอยฺยาถสฺเส’อิจฺจาทิสุตฺเตน เอยฺยาถสฺส โอ จ, ตุมฺเห ภเวยฺยาโถ, ภเวยฺยาถ วาฯ

ด้วยสูตรว่า **เอยฺยถสฺเส** เป็นต้น แปลง เอยฺยาถ เป็น โอ, **ตุมฺเห ภเวยฺยาโถ** ท่านทั้งหลายพึงมี, มีรูป เป็น **ภเวยฺยาถ** บ้าง.

เอตฺถ จ ปุพฺเพ วุตฺตา ปญฺห, ปตฺถนา, วิธิปฺปเภทา อิธปิ ยถาปโยคํ เวทิตพฺพาฯ

ปญฺหสทฺเทน ปริปญฺห, ปริปุจฺฉา, ปริวิตกฺก, ปริวีมํสาทโย สงฺคยฺหนฺติฯ

อนึ่ง ในการใช้สัตตมีวิภัตตินี้ พึงนำประเภทแห่งการถาม, ความปรารถนา และการสั่งบังคับ ที่เคยกล่าวแล้วมาใช้แม้ในสูตรนี้อีกให้เหมาะแก่ตัวอย่าง.

---

[๑๕๔] [ชา. ๑.๑๖.๑๕๐]

[๑๕๕] [ชา. ๒.๑๗.๑๓๒-๑๓๓]

[๑๕๖] [ชา. ๒.๑๗.๘๗-๘๙]

[๑๕๗] [ชา. ๒.๑๗.๘๗-๘๙]

[๑๕๘] [ชา. ๒.๒๒.๑๘๘๕ ‘วสามเส’]

ด้วย ปญฺห ศัพท์ สงเคราะห์ปริปัญหา, ปริปุจฉา ,[๑๕๙] ความดำริและการใคร่ครวญ เป็นต้น.

ปริปญฺเห-ธมฺมํ วา ปฐมํ สงฺคาเยยฺยาม วินยํ วา ฯ

ในปริปัญหา เช่น

ธมฺมํ วา ปฐมํ สงฺคาเยยฺยาม วินยํ วา

พวกเราควรสังคายนาพระธรรม หรือวินัย ก่อน.

ปริปุจฺฉายํ-วเทถ ภนฺเต กิมหํ กเรยฺยํ, โก อิมสฺส อตฺโถ, กถญฺจสฺส อตฺถํ อหํ ชาเนยฺยนฺติฯ

ในปริปุจฉา เช่น

วเทถ ภนฺเต กิมหํ กเรยฺยํ.

ท่านผู้เจริญ ขอท่านพึงกล่าวเถิด, ข้าพเจ้าควรทำอย่างไร.

โก อิมสฺส อตฺโถ, กถญฺจสฺส อตฺถํ อหํ ชาเนยฺยนฺติฯ

อะไรเป็นประโยชน์ของธรรมนี้, ข้าพเจ้า จะพึงรู้ซึ่งประโยชน์ของธรรมนั้นได้อย่างไร.

ปริวิตกฺเก-กสฺสาหํ ปฐมํ ธมฺมํ เทเสยฺยนฺ[๑๖๐], ยนฺนูนาหํ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยฺยนฺ[๑๖๑]ฯ

ในการไตร่ตรองกับตัวเอง เช่น

กสฺสาหํ ปฐมํ ธมฺมํ เทเสยฺยนฺ.

เราพึงแสดงซึ่งธรรมแก่ใครก่อน.

ยนฺนูนาหํ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยฺยนฺ.

ถ้ากระไร พวกเราควรสังคายนาพระธรรมและพระวินัย.

ปริวีมสายํ-คจฺเฉยฺยนฺ วา อหํ อุโปสถนฺ, น วาคจฺเฉยฺยนฺ[๑๖๒]ฯ

ในการใคร่ครวญ เช่น

คจฺเฉยฺยนฺ วา อหํ อุโปสถนฺ, น วา คจฺเฉยฺยนฺ.

---

[๑๕๙] ปริปัญหา และ ปริปุจฉา สองความหมายนี้คล้ายๆกัน ต่างกันตรงที่ ปริปัญหา เป็นการถามเพื่อเลียบเคียงทำนองขอความเห็น, ปริปุจฉา เป็นการถามเพื่อขอคำปรึกษา.

[๑๖๐] [ที. นิ. ๒.๗๒]

[๑๖๑] [ปารา. อฏฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา]

[๑๖๒] [มหาว. ๑๓๗]

เราควรไป(ทำ)อุโบสถ หรือไม่ควรไป.

ปตฺถนายํ-เอวํรูโป สิยํ อหํ อนาคตมทฺธานนฺ[๑๖๓], อุมฺมาทนฺตฺยา รมิตฺวาน, สีวิราชา ตโต สิยฺ[๑๖๔], ปสฺเสยฺย ตํ วสฺสสตํ อโรคํ [๑๖๕]ฯ

ในความปรารถนา เช่น

เอวํรูโป สิยํ อหํ อนาคตมทฺธานนฺ.

ขอเราพึงเป็นผู้มีสภาพเช่นนี้ในอนาคตกาล.

[เอกรตฺตํ ทฺวิรตฺตํ วา
ภเวยฺย อภิปารโก]
อุมฺมาทนฺตฺยา รมิตฺวาน
สีวิราชา ตโต สิยา.

[อภิปารกเสนาบดีพึง]รื่นรมย์ [อยู่กับ] นางอุมมา[ทันตีคืนหนึ่งหรือสองคืน] ต่อจากนั้นพระเจ้าสีวิราชพึงได้รื่นรมย์บ้าง.[๑๖๖]

ปสฺเสยฺย ตํ วสฺสสตํ อโรคํ [เอตํ วรานนฺ ปฐมํ วรามิ]ฯ

หม่อมฉันพึงเห็นพระองค์ เป็นผู้หาโรคมิได้ตลอด ๑๐๐ ปี [นี้เป็นพรข้อที่ ๑หม่อมฉันปรารถนา].

อายาจเน-ลเภยฺยาหํ ภนฺเต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, ลเภยฺยํ อุปสมฺปทนฺ [๑๖๗]ฯ

ในการร้องขอ เช่น

ลเภยฺยาหํ ภนฺเต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, ลเภยฺยํ อุปสมฺปทนฺ.

ขอข้าพระองค์พึงได้บรรพชา พึงได้อุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาคพระพุทธเจ้าข้า.

วิธิมฺหิ-จเรยฺย ธมฺมนฺ [๑๖๘]ฯ

ในการแนะนำ เช่น

---

[๑๖๓] [ม. นิ. ๓.๒๗๔]

[๑๖๔] [ชา. ๒.๑๘.๗๐]

[๑๖๕] [ชา. ๒.๒๑.๔๕๓]

[๑๖๖] ควรอ่านข้อความเต็มในอุมมาทันตีชาดกนี้ทั้งหมด จะเห็นความหมายนี้ (ขุ.ชา.๒๘/๒๓)

[๑๖๗] [มหาว. ๒๘; สำ. นิ. ๒.๑๗]

[๑๖๘] [ชา. ๑.๑๔.๖๓]

จเรยฺย ธมฺมํ[๑๖๙]
ควรประพฤติธรรม

นิโยชเน - จเรยฺยาทิตฺตสีโสว, นตฺถิ มจฺจุสฺส นาคโม [๑๗๐]ฯ

ในการชักชวน เช่น
จเรยฺยาทิตฺตสีโสว, นตฺถิ มจฺจุสฺส นาคโม.
ควรประพฤติดุจคนที่ถูกไฟไหม้ศีรษะ ฉะนั้น การที่จะไม่มาแห่งมัจจุไม่มีเลย.

อชฺเฌสเน - ยสฺส สิยา อาปตฺติ, โส อาวิกเรยฺย[๑๗๑], ยสฺส นกฺขมติ, โส ภาเสยฺย [๑๗๒]ฯ

ในการเชื้อเชิญด้วยความเคารพ เช่น
ยสฺส สิยา อาปตฺติ, โส อาวิกเรยฺย.
ท่านผู้ใดมีอาบัติ ท่านผู้นั้นพึงเปิดเผย.

ยสฺส นกฺขมติ, โส ภาเสยฺย .
ท่านผู้ใดไม่เห็นด้วย, ท่านผู้นั้นพึงคัดค้านเถิด.

ปวารณายํ - วเทยฺยาถ ภนฺเต เยนตฺโถ [๑๗๓]ฯ

ในการปวารณา เช่น
วเทยฺยาถ ภนฺเต เยนตฺโถ [๑๗๔]
ความประสงค์ด้วยสิ่งใด, ขอพระคุณเจ้าพึงบอกเถิดเจ้าข้า.

อนุมติยํ - ตํ ชโน หเรยฺย วา ทเหยฺย วา ยถาปจฺจยํ วา กเรยฺย[๑๗๕]ฯ

ในการอนุมัติ เช่น

---

[๑๖๙] ข้อความเต็มในชาดกนี้ มีดังนี้
ปาปานิ กมฺมานิ กริตฺวา ราช, พหุสฺสุโต เนว จเรยฺย ธมฺมํ ; สหสฺสเวโทปิ น ตํ ปฏิจฺจ, ทุกฺขา ปมุญฺเจ จรณํ อปตฺวา ฯ
ข้าแต่พระราชา บุคคลแม้จะมีเวทมนต์ตั้งพัน เป็นพหูสูต กระทำแต่กรรมอันลามกทั้งหลาย ไม่พึงประพฤติธรรม ผู้นั้น อาศัยความเป็นพหูสูตนั้น ไม่ประพฤติจรณธรรม จะพึงพ้นจากทุกข์ไปไม่ได้. [ขุ.ชา.๒๗/๘๔๐].

[๑๗๐] [สำ. นิ. ๑.๑๔๕]

[๑๗๑] [มหาว. ๑๓๒]

[๑๗๒] [มหาว. ๗๐]

[๑๗๓] [ปารา. ๒๕๐]

[๑๗๔] [ปารา. ๒๕๐]

[๑๗๕] [ม. นิ. ๑.๒๔๗]

ตำ ชโน หเรยฺย วา ฑเหยฺย[๑๗๖] **วา ยถาปจฺจยำ วา กเรยฺย.**

ชนพึงนำไป พึงเผาหรือ พึงกระทำหญ้า ไม้กิ่งไม้และใบไม้ ในพระวิหารเชตวันนี้ ตามความปรารถนา.

อนุญฺญายำ - อากงฺขมาโน สงฺโฆ กมฺมำ กเรยฺย[๑๗๗]ฯ

ในการอนุญาต เช่น

อากงฺขมาโน สงฺโฆ กมฺมำ กเรยฺย.

ภิกษุประกอบด้วยองค์ ๓ เมื่อสงฆ์จำนงจะพึงลงตัชชนียกรรมก็ได้.

อามนฺตเน - ยทา เต ปหิเณยฺยามิ, ตทา เอยฺยาสิ ขตฺติย[๑๗๘]ฯ

ในการเรียกมา เช่น

ยทา เต ปหิเณยฺยามิ, ตทา เอยฺยาสิ ขตฺติย.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ เมื่อข้าพระองค์สร้างนิเวศน์ถวายเสร็จแล้ว พึงส่งข่าวมากราบทูลพระองค์ได้เมื่อใด พระองค์ควรเสด็จไปเมื่อนั้น.

นิมนฺตเน-อิธ ภวำ นิสีเทยฺยฯ

ในการเชื้อเชิญ เช่น

อิธ ภวำ นิสีเทยฺย.

ท่านผู้เจริญ พึงนั่ง ณ ที่นี้.

ปตฺตกาเล-สงฺโฆ อุโปสถำ กเรยฺย, ปาติโมกฺขำ อุทฺทิเสยฺย[๑๗๙]ฯ

ในการเตือนเมื่อถึงเวลา เช่น

สงฺโฆ อุโปสถำ กเรยฺย, ปาติโมกฺขำ อุทฺทิเสยฺย.

สงฆ์พึงกระทำอุโบสถ, พึงสวดพระปาติโมกข์.

---

[๑๗๖] ฑเหยฺย (?) ฉบับของไทยเป็น ฑเหยฺย. ในที่นี้ถือเอาตามฉบับไทย

[๑๗๗] [จูฬว. ๖]

[๑๗๘] [ชา. ๒.๒๒.๖๓๕]

[๑๗๙] [มหาว. ๑๖๗]

‘สมฺภาวเน วา’ติ วาสทฺโท อวุตฺตวิกปฺปนตฺโถ, เตน ปริกปฺป, กฺริยาติปนฺนาทโย สงฺคยฺหนฺติฯ

ด้วย **วา** ศัพท์ ในบทว่า **สมฺภาวเน วา** มีความหมายวิกัปสิ่งที่ยังไม่ได้กล่าว, ด้วย วา ศัพท์จึงรวมเอาการปริกัปป์ (คาดหมาย) และ เมื่อกริยาล่วงเลยไป.

ตตฺถ ปริกปฺโป ทุวิโธ ภูตา’ภูตวเสนฯ

ตตฺถ ภูตปริกปฺเป - โย พาลํ เสเวยฺย, โสปิ พาโล ภเวยฺยฯ

การคาดคะเน มี ๒ คือ สิ่งที่มี และ ไม่มีจริง

การคาดคะเนในสิ่งที่มี เช่น

โย พาลํ เสเวยฺย, โสปิ พาโล ภเวยฺย.

ผู้ใดคบคนพาล, แม้ผู้นั้นพึงเป็นคนพาลด้วย.

อภูตปริกปฺเป- ยทา กจฺฉปโลมานํ, ปาวาโร ติวิโธ สิยา [๑๘๐]ฯ ยทา สสวิสาณานํ, นิสฺเสณี สุกตา สิยา[๑๘๑].

การคาดคะเนในสิ่งที่ไม่มี เช่น

ยทา กจฺฉปโลมานํ, ปาวาโร ติวิโธ สิยาฯ

เมื่อใด ผ้าสามชนิดจะพึงสำเร็จได้ด้วยขนเต่า ใช้เป็นเครื่องกันหนาวในคราวน้ำค้างตกได้ เมื่อนั้น เราทั้งสองพึงอยู่ร่วมกันได้แน่

ยทา สสวิสาณานํ, นิสฺเสณี สุกตา สิยา.

เมื่อใด เขากระต่ายจะพึงทำเป็นบันไดเพื่อขึ้นไปสวรรค์ได้ เมื่อนั้น เราทั้งสองพึงอยู่ร่วมกันได้แน่.

กฺริยาติปนฺเน - สเจ โส อคารํ อชฺฌาวเสยฺย, ราชา อสฺส จกฺกวตฺตี [๑๘๒]ฯ

ในกริยาที่ล่วงเลยไป (ไม่เกิดการกระทำ) เช่น

สเจ โส อคารํ อชฺฌาวเสยฺย,[๑๘๓]ราชา อสฺส จกฺกวตฺตี.

---

[๑๘๐] [ชา. ๑.๘.๗๘]

[๑๘๑] [ชา. ๑.๘.๗๙]

[๑๘๒] [ที. นิ. ๓.๑๓๖]

[๑๘๓] พระบาฬีในปัจจุบันเป็น เยหิ สมนฺนาคตสฺส มหาปุริสสฺส ทฺเวว คติโย ภวนฺติ อนญฺญาฯ สเจ อคารํ อชฺฌาวสติ, ราชา โหติ จกฺกวตฺตี ธมฺมิโก ธมฺมราชา. พระมหาบุรุษผู้สมบูรณ์ด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการเหล่านี้ ย่อมมีคติเป็นสองเท่านั้นไม่เป็นอย่างอื่น คือ ถ้าครองเรือน จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นพระราชาโดยธรรม. (ที.ปา.๑๑/๑๓๐) ในที่นี้แปลตามอุทาหรณ์ที่ท่านยกมา. ส่วนข้อความหลังพบอุทาหรณ์ดังที่อ้างมา ฐานญฺจ โข เอตํ วิชฺชติ ยํ ปุริโส ราชา อสฺส จกฺกวตฺติ

ถ้าพระกุมารนั้น พึงอยู่ครองเรือน, พึงเป็นพระราชา ผู้เป็นจักรพรรดิ.

อิติ เอยฺยาทิฯ

นี้ คือ
วิธีการประกอบรูปในสัตตมีวิภัตติ.

หิยฺยตฺตนี

หิยยัตตนีวิภัตติ

อถ หิยฺยตฺตนี วุจฺจเตฯ

ข้าพเจ้าจะกล่าวหิยัตตนีวิภัตติ ต่อจากวิภัตติมี เอยฺย (สัตตมีวิภัตติ) เป็นต้น.

๕๘๔. อนชฺชตฺตเน อา อู โอ ตฺถ อ มฺหา ตฺถ ตฺถุ์ เส วฺหำ อิ ิมฺหเส [๑๘๔]ฯ

๕๘๔. อนชฺชตฺตเน อา อู โอ ตฺถ อ มฺหา ตฺถ ตฺถุ์ เส วฺหำ อิ ิมฺหเส.

*ลงวิภัตติเหล่านี้ คือ **อา อู โอ ตฺถ อ มฺหา ตฺถ ตฺถุ์ เส วฺหำ อิ ิมฺหเส** ในกาลอื่นจากวันนี้.*

อชฺชโต อญฺญสฺมิ ภูเต กาเล กฺริยตฺถา ปรำ อาอิจฺจาทโย โหนฺติฯ

ลง อา วิภัตติเป็นต้น หลังจากธาตุ ในกาลซึ่งเป็นอื่นจากวันนี้. (คือ วันวาน)

๕๘๕. อา อี สฺสาทีสฺวญฺ วา [๑๘๕]ฯ

๕๘๕. อา อี สฺสาทีสฺวญฺ วา

ในเพราะอา เป็นต้น (หิยยัตตนี), อีเป็นต้น (อัชชัตตนี) และ สฺส เป็นต้น (กาลาติปัตติ) ลงอ เป็นอาคม หน้าธาตุเหล่านั้นได้บ้าง.

อาอิจฺจาทีสุ อีอิจฺจาทีสุ สฺสาทีสุ จ เตสำ อาทิมฺหิ อญฺ โหติ วาฯ

ในเพราะอา เป็นต้น (หิยยัตตนี), อีเป็นต้น (อัชชัตตนี) และ สฺส เป็นต้น (กาลาติปัตติ) อ เป็นอาคมตรงหน้าธาตุเหล่านั้น ได้บ้าง.

ฐานเมตำ วิชฺชตีติ ปชานาติ. และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ บุรุษพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ นั่นเป็นฐานะที่มีได้. (ม.อุ. ๑๔/๒๔๕)

[๑๘๔] [ก. ๔๑๘; รู. ๔๕๖; นี. ๘๘๖; จำ. ๑.๒.๗๗; ปา. ๓.๒.๑๑๑]

[๑๘๕] [ก. ๕๑๘; รู. ๔๕๗; นี. ๑๐๓๒]

โส อภวา, ภวา, เต อภวู, ภวู, ตฺวํ อภโว, ภโว, ตุมฺเห อภวตฺถ, ภวตฺถ, อหํ อภว, ภว, มยํ อภวมฺหา, ภวมฺหาฯ

โส อภวา ธรรมนั้น มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวา** ก็มี, **เต อภวู** ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวู** ก็มี, **ตฺวํ อภโว** ท่าน มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภโว** ก็มี, **ตุมฺเห อภวตฺถ** ท่านทั้งหลาย มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวตฺถ** ก็มี, **อหํ อภว** เรา มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภว** ก็มี, **มยํ อภวมฺหา**เราทั้งหลาย มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวมฺหา** ก็มี.

ปรฉกฺเก - อภวตฺถ, ภวตฺถ, อภวตฺถุ, ภวตฺถุ, อภวเส, ภวเส, อภววฺหุ, ภววฺหุ, อภวึ, ภวึ, อภวมฺหเส, ภวมฺหเสฯ

ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง

อภวตฺถ ธรรม มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวตฺถ** ก็มี, **อภวตฺถุ ธรรม**ทั้งหลาย มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวตฺถุ** ก็มี, **อภวเส** ท่าน มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวเส** ก็มี, **อภววฺหุ** ท่านทั้งหลาย มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภววฺหุ** ก็มี, **อภวึ** เรา มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวึ** ก็มี, **อภวมฺหเส** เราทั้งหลาย มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวมฺหเส** ก็มีฯ

๕๘๖. อา อี อู มฺหา สฺสา สฺสามฺหานํ วา[๑๘๖] ฯ

๕๘๖. อา อี อู มฺหา สฺสา สฺสามฺหานํ วา

วิภัตติเหล่านี้ คือ อา อี อู มฺหา สฺสา สฺสามฺห เป็นรัสสะ ได้บ้าง.

เอเตสํ รสฺโส โหติ วาฯ

วิภัตติเหล่านั้น เป็นรัสสะได้บ้าง.

โส อภว, เต อภวุ, มยํ อภวมฺหฯ

โส อภว ธรรมนั้น มีแล้ว, **เต อภวุ** ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น มีแล้ว, **มยํ อภวมฺห** เราทั้งหลาย มีแล้ว.

ตัวอย่างเหล่านี้ เป็นสุทธกัตตุรูป.

‘เอยฺยาถสฺเส’อิจฺจาทินา อาสฺส ตฺถตฺตํ, อสฺส จ อํ, โส อภวตฺถ, ภวตฺถ, อภวา, ภวา วา, อหํ อภวึ, ภวึ, อภว, ภว วา, อิมานิ สุทฺธกตฺตุรูปานิฯ

แปลง อา เป็น ตฺถ , แปลง อ เป็น อํ ด้วยสูตรเป็นต้นว่า **เอยฺยาถสฺเส...** *แปลงสระที่สุด (อ) ของ เอยฺยาถ เป็น โอ, ของ สฺเส (เอ) เป็น อ, อ เป็น อํ, อา เป็น ตฺถ, อี เป็น ตฺโถ, ถ เป็น วฺโห ได้บ้าง.*

---

[๑๘๖] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

โส อภวตฺถ ธรรมนั้น มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวตฺถ**, **อภวา, ภวา** ก็มี, **อหำ อภวำ** เรา มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวำ, อภว, ภว** ก็มี,

เอตฺถ จ มหาวุตฺตินา อา-วิภตฺติยา ถาเทโส พหุลำ ทิสฺสติ, เมทนี สมฺปกมฺปถ[๑๘๗], วิสญฺญี สมปชฺชถ[๑๘๘], อิมา คาถา อภาสถ[๑๘๙], ตุจฺโฉ กาโย อทิสฺสถ[๑๙๐], นิพฺพิทา สมติฏฺฐถ[๑๙๑], เอโก รหสิ ฌายถ [๑๙๒]อิจฺจาทิฯ

ในวิภัตตินี้ การแปลง อา วิภัตติเป็น ถ ด้วย มหาสูตร มีใช้มาก เช่น

เมทนี สมฺปกมฺปถ.

เมทนีดล ได้หวั่นไหวแล้ว

วิสญฺญี สมปชฺชถ.

ครั้นกล่าวคำนี้แล้ว อันกำลังแห่งพิษซาบซ่าน ได้ถึงวิสัญญี.

อิมา คาถา อภาสถ.

ได้กล่าวแล้วซึ่งคาถาเหล่านี้.

ตุจฺโฉ กาโย อทิสฺสถ.

ร่างกายได้ปรากฏเป็นสภาพว่างเปล่า.

นิพฺพิทา สมติฏฺฐ.

ความเบื่อหน่ายก็ตั้งลงมั่น

เอโก รหสิ ฌายถ.

พระราชกุมารนั้นทรงหลีกเร้นบำเพ็ญฌานในอาคารนั้นพระองค์เดียว.

---

[๑๘๗] [ชา. ๒.๒๒๒.๑๖๗๒]

[๑๘๘] [ชา. ๒.๒๒๒.๓๒๘]

[๑๘๙] [ชา. ๒.๒๒๒.๓๒๘]

[๑๙๐] [เถรคา. ๑๗๒]

[๑๙๑] [เถรคา. ๒๗๓]

[๑๙๒] [ชา. ๑.๑๕.๒๘๖]

ตถา โอ-วิภตฺติยา จ, ทุพฺภยฺหมิ อมญฺญถ[๑๕๓] อิจฺจาทิฯ

ถึง โอ วิภัตติ ก็เช่นกัน
ทุพฺภยฺหมิ มิ อมญฺญถ.
ยังสำคัญเราว่าเป็นคนควรประทุษร้าย

อิติ หิยฺยตฺตนีฯ

นี้คือ หิยยัตตนีวิภัตติ.

อชฺชตฺตนี

อชฺชตฺตนี
หลักการใช้อัชชัตนีวิภัตติ

อถ อชฺชตฺตนี วุจฺจเตฯ

ต่อจากหิยยัตตนี ข้าพเจ้าจะกล่าวอัชชัตตนี

๕๘๗. ภูเต อี อุ๋ โอ ตฺถ อิ๋ มฺหา อา อู เส วฺหํ อํ มฺเห[๑๕๔]ฯ

๕๘๗. ภูเต อี อุ๋ โอ ตฺถ อิ๋ มฺหา อา อู เส วฺหํ อํ มฺเห.

ลงวิภัตติเหล่านี้ คือ ***อี อุ๋ โอ ตฺถ อิ๋ มฺหา อา อู เส วฺหํ อํ มฺเห*** *ในกาลอันมีแล้ว.*

อภวีติ ภูโต, อตีโตติ อตฺโถ, ภูเต กาเล กฺริยตฺถา ปรา อีอิจฺจาทโย โหนฺติฯ

คำว่า ภูเต มีวิเคราะห์ว่า **อภวีติ ภูโต** กาลได้มีแล้ว ชื่อว่า **ภูโต** กาลอันมีแล้ว, หมายความว่า กาลอันล่วงไปแล้ว (อดีตกาล). ลงวิภัตติเหล่านี้ คือ **อี** เป็นต้น ท้ายธาตุในกาลอันมีแล้ว.

๕๘๘. อ อี สฺสา สฺสตฺยาทีนำ พฺยญฺชนสฺสิญฺ[๑๕๕]ฯ

๕๘๘. อ อี สฺสา สฺสตฺยาทีนำ พฺยญฺชนสฺสิญฺ.

ลง อิ อาคม อันมีญฺเป็นอนุพันธ์ ตรงหน้าพยัญชนะ ของปโรกขาวิภัตติมี อ เป็นต้น อัชชัตตนีวิภัตติมี อี เป็นต้น กาลาติปัตติวิภัตติ มี สสา เป็นต้น และภวิสสันตีวิภัตติ มี สฺสติ เป็นตัวต้น.[๑๕๖]

---

[๑๕๓] ชา.๑.๒๑๑

[๑๕๔] [ก. ๔๑๕; รู. ๔๖๕; นี. ๘๘๗]

[๑๕๕] [ก. ๕๑๖; รู. ๔๖๖; นี. ๑๐๓๐; จำ. ๑.๒.๗๖; ปา. ๓.๒.๑๑๐ ออีสฺสอาทีนำ พฺยญฺชนสฺสิญฺ (พหูสุ)]

[๑๕๖] ญฺ อนุพันธ์มีอรรถว่า ส่วนหน้า [โมคคัลลานปัญจิกา (๕/๓๕)], หมายความว่า ลง อิ อาคมหน้าพยัญชนะของวิภัตติมี อ เป็นต้น. คำว่า อ เป็นต้น (ออาทีนำ) เป็นอีกชื่อหนึ่งของปโรกขาวิภัตติ, อี เป็นต้น (อีอาทีนำ) เป็นอีกชื่อหนึ่งของอัชชัตตนีวิภัตติ, สฺส เป็นต้น (สฺสาทีนำ) ก็เป็นอีกชื่อหนึ่งของ กาลาติปัตติวิภัตติ และ สฺสติ เป็นต้น (สฺสตฺยาทีนำ) ก็เป็นอีกชื่อหนึ่งของภวิ

ออาทิสฺส อีอาทิสฺส สฺสาอาทิสฺส สฺสติอาทิสฺส จ พฺยญฺชนสฺส อาทิมฺหิ อิญ์ โหติฯ ‘พฺยญฺชนสฺสา’ติ เอเตน ออาทิมฺหิ ปญฺจ, อีอาทิมฺหิ สตฺตาติ ทฺวาทส สุทฺธสรวิภตฺติโย ปฏิกฺขิปติฯ

ลง อิ อาคม *อันมีญเป็นอนุพันธ์* ตรงหน้าพยัญชนะของวิภัตติ มี อ เป็นต้น, อี เป็นต้น, มี สฺสา เป็นต้น และ มีสฺสติ เป็นต้น. ด้วยบทว่า แห่งพยัญชนะ (**พยญฺชนสฺส**) ปฏิเสธวิภัตติสระล้วน ๑๒ ตัว คือ ที่มี อ เป็นตัวต้น ๕ และ อีเป็นตัวต้น ๗.

‘อาอีสฺสาทีสฺวญ์ วา’อิติ สุตฺเตน วิกปฺเปน ธาตฺวาทิมฺหิ อกาโรฯ

การลง อ หน้าธาตุ มีได้ไม่แน่นอน ด้วยสูตรว่า **อาอีสฺสาทีสฺวญ์ วา** *ในเพราะอา เป็นต้น (หิยยัตตนี), อีเป็นต้น (อัชชัตตนี) และ สฺส เป็นต้น (กาลาติปัตติ) ลง อ เป็นอาคม หน้าธาตุเหล่านั้นได้บ้าง.*

โส อภวี, ภวี, เต อภวุ์, ภวุ์, ตฺวํ อภโว, ภโว, ตุมฺเห อภวิตฺถ, ภวิตฺถ, อหํ อภวึ์, ภวึ์, มยํ อภวิมฺหา, ภวิมฺหา, โ

โส อภวี ธรรมนั้น มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวี** บ้าง

เต อภวุ์ ธรรมเหล่านั้น มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวุ์** บ้าง.

ตฺวํ อภโว ท่าน มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภโว** บ้าง,

ตุมฺเห อภวิตฺถ ท่านทั้งหลาย มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวิตฺถ** บ้าง.

อหํ อภวึ์ เรา มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวึ์** บ้าง

มยํ อภวิมฺหา เราทั้งหลาย มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวิมฺหา** บ้าง

ส อภวา, ภวา, เต อภวู, ภวู, ตฺวํ อภวิเส, ภวิเส, ตุมฺเห อภวิวฺหํ, ภวิวฺหํ, อหํ อภวึ, ภวึ, มยํ อภวิมฺเห, ภวิมฺเห

(ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง)

โส อภวา ธรรมนั้น มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวา** บ้าง.

เต อภวู ธรรมเหล่านั้น มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวู** บ้าง.

สสันตีวิภัตติ. [โมคคัลลานปัญจิกา (๕/๓๕)], ดังนั้น การลง อิ และ อุ อาคม จึงลงเฉพาะหน้าวิภัตติที่มีพยัญชนะเป็นตัวต้นใน ๔ หมวดดังกล่าวนี้เท่านั้น, ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงอธิบายว่า เว้นวิภัตติ ที่มีสระล้วน ๑๒ ตัว คือ ๗ ตัว ในอัชชัตตนี คือ **อี อุ์ โอ อิ์ อา อู อึ์,** และ ๕ ตัว ในปโรกขา คือ **อ อุ เอ อำ อิ์.**

ตฺวํ อภวิเส ท่าน มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวิเส** บ้าง, **ตุมฺเห อภวิวฺหํ** ท่านทั้งหลาย มีแล้ว เป็นรูปว่า **ภวิวฺหํ** บ้าง.

อหํ อภวึ เรา มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวึ บ้าง**

มยํ อภวิมฺเห เราทั้งหลาย มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวิมฺเห** บ้าง.

'อาอีอู'อิจฺจาทินา อี, มฺหา, อา, อูนํ รสฺสตฺเต-โส อภวิ, ภวิ, มยํ อภวิมฺห, ภวิมฺห, โส อภว, ภว, เต อภวุ, ภวุฯ

ในที่รัสสะ อี, มฺหา, และ อู ด้วยสูตรว่า "**อาอีอู** เป็นต้น.

โส อภวิ ธรรมนั้น มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวิ** บ้าง.

มยํ อภวิมฺห, ภวิมฺห, เราทั้งหลาย มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวิมเห** บ้าง.

โส อภว ธรรมนั้น มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภว, เต อภวุ, ภวุ** บ้าง.

๕๘๙. เอยฺยาถสฺเสออาอีถานํ โอ อ อํ ตฺถ ตฺโถ วฺโห วา[๑๙๗]ฯ

๕๘๙. เอยฺยาถสฺเสออาอีถานํ โอ อ อํ ตฺถ ตฺโถ วฺโห วา.

แปลงสระที่สุด (อ) ของ เอยฺยาถ เป็น โอ, ของ สฺเส (เอ) เป็น อ, อ เป็น อํ, อา เป็น ตฺถ, อี เป็น ตฺโถ, ถ เป็น วฺโห ได้บ้าง.

เอยฺยาถาทีนํ ยถากฺกมํ โออาทโย โหนฺติ วาฯ

ใช้ **โอ** เป็นต้น เป็นอาเทศ ของ **เอยฺยาถ** เป็นต้นเหล่านั้น ตามลำดับ ได้บ้าง.

ตุมฺเห คจฺเฉยฺยาโถ, คจฺเฉยฺยาถ วา, ตฺวํ อคจฺฉิสฺส, อคจฺฉิสฺเส วา, อหํ อคมึ, คมึ, อคม, คม วา, โส อคมิตฺถ, คมิตฺถ, อคมา, คมา วา, โส อคมิตฺโถ, คมิตฺโถ, อคมี, คมี วา, ตุมฺเห คจฺฉวฺโห, คจฺฉถ วาติฯ

ตุมฺเห คจฺเฉยฺยาโถ ท่านทั้งหลาย พึงไป, เป็นรูปว่า **คจฺเฉยฺยาถ** ก็มี.

ตฺวํ อคจฺฉิสฺส ท่าน ไปแล้ว, เป็นรูปว่า **อคจฺฉิสฺเส** ก็มี.[๑๙๘]

---

[๑๙๗] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕; '...วฺโหก' (พหูสุ)]

[๑๙๘] สำหรับสองวิภัตตินี้ แปลงสระที่สุดของเอยฺยาถ เป็น โอ = เอยฺยาโถ, และ ของ สฺเส เป็น อ = สฺส.

อหๆ อคมๆ เราไปแล้ว,มีรูปว่า **คมๆ, อคม, คม** บ้าง.

[ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง]

โส อคมิตฺถ บุรุษนั้น ไปแล้ว, เป็นรูปว่า **คมิตฺถ , อคมา, คมา** บ้าง.

โส อคมิตฺโถ บุรุษนั้น ไปแล้ว, เป็นรูป**ว่า คมิตฺโถ, อคมี, คมี** บ้าง.

ตุมฺเห คจฺฉวฺโห ท่านทั้งหลาย ไปแล้ว,[๑๙๙] เป็นรูปว่า **คจฺฉถ** บ้าง.

อิมินา อี, อา, อวจนานๆ ตฺโถ, ตฺถ, อๆอาเทสา โหนฺติ, โส อภวิตฺโถ, ภวิตฺโถ, โส อภวิตฺถ, ภวิตฺถ, อหๆ อภวๆ, ภวๆฯ

ใช้ ตฺโถ, ตฺถ และ อๆ เป็นอาเทศ ของ อี, อา และ อ วิภัตติ ด้วยสูตรนี้.

โส อภวิตฺโถ ธรรมนั้น มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวิตฺโถ** บ้าง,

โส อภวิตฺถ ธรรมนั้น มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวิตฺถ** บ้าง,

อหๆ อภวๆ เรา มีแล้ว, เป็นรูปว่า **ภวๆ** บ้าง.

อตฺริมา ปาฬี –

ในการใช้ ตโถ เป็นต้น แทน อี เป็นต้น มีพระบาฬีนี้เป็นสาธก -

อีมฺหิ-

ปงฺโก จ มา วิสิยิตฺโถ[๒๐๐], สญฺชคฺฆิตฺโถ มยา สห[๒๐๑] ฯ

ในการใช้ ตฺโถ แทน อี วิภัตติ เช่น

ปงฺโก จ มา <u>วิสิยิตฺโถ.</u>

อย่า**<u>จมอยู่</u>**ในเปือกตม ในที่ใกล้อสรพิษ.

<u>สญฺชคฺฆิตฺโถ</u> มยา สห

---

[๑๙๙] สูตรนี้ในคัมภีร์โมคคัลลานะ เป็น เอยฺยาถ สฺเส .... วฺโหก. และปัญจิกา อธิบาย เพราะ ก อนุพันธ์ จึงลง วฺโห อาคม ท้าย กล่าวคือ ภวถวฺโห, ดังนั้น รูปนี้จึง ลง วฺโห อาคม ท้าย ภวถวฺโห. แต่ในที่นี้ท่านแปลง ถ เป็น วฺโห ด้วยสูตรนี้.

[๒๐๐] [ชา. ๑.๑๓.๔๔]

[๒๐๑] [ชา. ๑.๑๖.๒๔๑]

ธนุเสขกุมารนี้ **หัวร่อต่อกระซิก** กับข้าพเจ้า.

อามฺหิ-อนุโมทิตฺถ วาสโว[๒๐๒], นิมนฺตยิตฺถ วาสโว[๒๐๓], ขุพฺภิตฺถ นครํ ตทา[๒๐๔], สุภูติตฺเถโร คาถํ อภาสิตฺถ [๒๐๕]ฯ

ในการใช้ ตฺถ แทน อา วิภัตติ ที่ เช่น

อนุโมทิตฺถ วาสโว.

ท้าววาสวะ ครั้นตรัสพระดำรัสนี้ **แล้วทรงอนุโมทนา.**

นิมนฺตยิตฺถ วาสโว

ท้าววาสวะก็**ทรงเชื้อเชิญแล้ว** ด้วยทิพย-กามารมณ์และทิพยอาสน์

ขุพฺภิตฺถ นครํ ตทา.

เมื่อนั้น ชาวพระนครก็**กำเริบแล้ว**

สุภูติตฺเถโร คาถํ อภาสิตฺถ.

พระสุภูติเถระ **ได้กล่าวแล้ว** ซึ่งคาถานี้.

อมฺหิ -

อิธาหํ มลฺลิกํ เทวึ เอตทโวจ[๒๐๖], อชานเมวํ อาวุโส อวจํ ชานามีติ[๒๐๗], อหํ กามานํ วสมนฺวคู[๒๐๘], อชฺฌคํ อมตํ สนฺติ อิจฺจาทิฯ

ในการใช้ อ แทน อ วิภัตติ เช่น

อิธาหํ มลฺลิกํ เทวึ เอตทโวจ.

วันนี้หม่อมฉัน [ได้อยู่ที่ปราสาทอันประเสริฐชั้นบนกับด้วยพระนางมัลลิการาชเทวี] **ได้พูด** กะพระนางมัลลิการาชเทวี.

อชานเมวํ อาวุโส อวจํ ชานามีติ.

---

[๒๐๒] [ชา. ๒.๒๒.๑๖๖๗]

[๒๐๓] [ชา. ๒.๒๒.๑๖๖๗]

[๒๐๔] [ชา. ๒.๒๒.๑๖๗๓]

[๒๐๕] [เถรคา. ๑]

[๒๐๖] [สำ. นิ. ๑.๑๑๙]

[๒๐๗] [ปารา. ๑๙๕]

[๒๐๘] [ชา. ๒.๑๙.๔๕]

ข้าพเจ้าไม่รู้อย่างนั้น **ได้กล่าว**ว่ารู้

อหำ กามานำ วสมนฺวคำ.

เราจะ **ไม่** [ยอมเป็นคนโง่เขลา] **ตกอยู่**ในอำนาจแห่งกามทั้งหลาย

อชฺฌคำ อมตำ สนฺติ.

ดิฉัน [ตั้งอยู่ในพระโอวาทของพระตถาคตผู้ทรงพระมหากรุณา ฉลาดในเทศนาสั่งสอนสัตว์] จึง**ได้บรรลุ**ถึงทางนิพพานเป็นธรรมอันไม่ตาย

๕๕๐. อุำสฺสิำสฺวำสุ.

อุมิจฺจสฺส อิำสุ, อำสุ โหนฺติฯ

อคมิำสุ, อคมำสุ, อคมุำฯ อิมินา อุำสฺส อิำสุ, อภวิำสุ, ภวิำสุฯ

๕๕๐. อุำสฺสิำสฺวำสุ.

แปลง อุำ เป็น อิำสุ และ อำสุ.

ใช้อิำสุ และ อำสุ เป็นอาเทศของวิภัตติ คือ อุำ

อคมิำสุ, อคมำสุ, อคมุำ ไปแล้ว.

ใช้ **อิำสุ** เป็นอาเทศของ **อุำ** ด้วยสูตรนี้. **อภวิำสุ ภวิำสุ** มีแล้ว.

๕๕๑. โอสฺส อ อิ ตฺถ ตฺโถ [๒๐๙]ฯ

โอสฺส ออิจฺจาทโย โหนฺติฯ

ตฺวำ อภว, ตฺวำ อภวิ, ตฺวำ อภวิตฺถ, ตฺวำ อภวิตฺโถ.

อตฺริมา ปาฬี-

โอสฺส อตฺเต-

๕๕๑. โอสฺส อ อิ ตฺถ ตฺโถ.

แปลง โอ เป็น อ, อิ, ตฺถ และ ตฺโถ.

ใช้ **อ, อิ, ตฺถ** และ **ตฺโถ** เป็นอาเทศของ **โอ** วิภัตติ

ตฺวำ อภว, ตฺวำ อภวิ, ตฺวำ อภวิตฺถ, ตฺวำ อภวิตฺโถ - ท่านได้มีแล้ว.

ในการใช้ **อ, อิ, ตฺถ** และ **ตฺโถ** เป็นอาเทศของ **โอ**วิภัตตินั้น มีพระบาฬีนี้เป็นสาธก ดังนี้.

ในการใช้ อ เป็นอาเทศของ โอ –

[๒๐๙] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

มา เหวๆ อานนฺท อวจ[๒๑๐], ตฺวเมว ทานิ'มกร, ยๆ กาโม พฺยคมา ตยิ [๒๑๑]ฯ

มา เหวๆ อานนฺท อวจ.

เธอ**อย่าพูด**อย่างนั้น อานนท์.

ตฺวเมว ทานิ'มกร, ยๆ กาโม พฺยคมา ตยิ.

พระองค์นั่นแหละ **ได้กระทำ**เหตุอันนี้ ในบัดนี้ หม่อมฉันปราศจากความรักในพระองค์แล้ว.

อิตฺเต-

มา ตฺวๆ ภายิ มหาราช, มา ตฺวๆ ภายิ รเถสภ[๒๑๒], มา จินฺเตสิ มา ตฺวๆ โสจิ, ยาจามิ ลุทฺทกๆ อหๆ [๒๑๓]ฯ

ในการใช้ อิ เป็นอาเทศของ อ –

มา ตฺวๆ ภายิ มหาราช, มา ตฺวๆ ภายิ รเถสภ.

ข้าแต่มหาราชเจ้าพระองค์อย่า**ทรงกลัว**เลย, ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพพระองค์อย่า**ทรงกลัว**เลย

มา จินฺเตสิ มา ตฺวๆ โสจิ, ยาจามิ ลุทฺทกๆ อหๆ.

เธออย่า**คิดมากเลย**, เธออย่า**เศร้าโศกเลย**, เราจะขอกะนายพราน.

ตฺถตฺเต –

มาสฺสุ ติณฺโณ อมณฺฑิตฺถ[๒๑๔], มา กิลิตฺถ มยา วินา[๒๑๕], มาสฺสุ กุชฺฌิตฺถ นาวิก [๒๑๖]ฯ

ในการใช้ ตฺถ แทน โอ –

มาสฺสุ ติณฺโณ อมณฺฑิตฺถ.

พระองค์ [เพียงแต่ทรงสรีระอันครองผ้ากาสาวะนี้] **อย่าได้สำคัญ**ว่าเราข้ามพ้น [เขตแดน คือ กิเลสแล้ว].

มา กิลิตฺถ มยา วินา.

[พระน้องนาง จงแสวงหาพระสวามีอื่นเถิด] อย่า**ลำบาก** เพราะจากพี่เลย.

---

[๒๑๐] [ที. นิ. ๒.๕๕]

[๒๑๑] [ชา. ๑.๒.๑๖๗]

[๒๑๒] [ชา. ๒.๒๒.๖๘๔]

[๒๑๓] [คเวสิตพฺพำ]

[๒๑๔] [ชา. ๒.๒๒.๒๕๕]

[๒๑๕] [ชา. ๒.๒๒.๑๗๑๓]

[๒๑๖] [ชา. ๑.๖.๕]

มาสฺสุ กุชฺฌิตฺถ นาวิก.

ดูกรนายเรือจ้าง [จะเป็นที่บ้านหรือที่ป่า ที่ลุ่มหรือที่ดอนก็ตาม ฉันพร่ำสอนทุกอย่าง] ท่าน**อย่าโกรธเลย.**

ตฺโถตฺเต -

มา ปุราเณ อมญฺญิตฺโถ[๒๑๗], มา ทยฺหิตฺโถ ปุนปฺปุนํ[๒๑๘], ติณมตฺเต อสชฺชิตฺโถ[๒๑๙], มา ตฺวํ พฺรหฺมุโน วจนํ อุปาติวตฺติตฺโถ[๒๒๐], มา ตฺวํ มญฺญิตฺโถ น มํ ชานาตี[๒๒๑]ติฯ

ในการใช้ ตฺโถ แทน โอ –

มา ปุราเณ อมญฺญิตฺโถ.

ท่านอย่า**คิดถึง**เรื่องเก่า

มา ทยฺหิตฺโถ ปุนปฺปุนํ.

ท่านจงอย่าถูกราคะ**เผาผลาญ**บ่อยๆ

ติณมตฺเต อสชฺชิตฺโถ.

ท่าน**ข้องอยู่**เพราะหญ้าเพียงเส้นเดียว

มา ตฺวํ พฺรหฺมุโน วจนํ อุปาติวตฺติตฺโถ.

ท่าน**จงอย่าฝ่าฝืน**คำของพรหมเลย

มา ตฺวํ มญฺญิตฺโถ น มํ ชานาตีติ.

ท่าน**อย่าเข้าใจ**ว่า พระสมณะไม่รู้จักเรา

ตตฺถ ‘มา ทยฺหิตฺโถ’อิจฺจาทีนิ ปโรกฺขาวจเนนปิ สิชฺฌนฺติฯ

ตัวอย่างเหล่านั้น ตัวอย่างว่า **มา ทยฺหิตฺโถ** เป็นต้น สำเร็จรูปด้วยปโรกขาวิภัตติก็มี.

---

[๒๑๗] [เถรคา. ๒๘๐]

[๒๑๘] [สำ. นิ. ๑.๒๑๒. ทยฺหิตฺโถ]

[๒๑๙] [ชา. ๑.๑.๘๙]

[๒๒๐] [ม. นิ. ๑.๕๐๒]

[๒๒๑] [ม. นิ. ๑.๕๐๒]

สุตฺตวิภตฺเตน ตฺถสฺส ตฺโถ โหติ, ตํ โว วทามิ ภทฺทนฺเต, ยาวนฺเตตฺถ สมาคตา[๒๒๒], มสฺสุ มิตฺตานํ ทุพฺภิตฺโถฯ มิตฺตทุพฺโภ หิ ปาปโกติ [๒๒๓]ฯ

ใช้ **ตฺโถ** แทน ตฺถ ด้วยการแบ่งสูตร ดังเช่นพระบาฬีดังนี้ –

ตํ โว วทามิ ภทฺทนฺเต, ยาวนฺเตตฺถ[๒๒๔] สมาคตา.

เหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวกับท่านทั้งหลาย ขอความเจริญ **จงมี** แก่ท่านทั้งหลาย ตามจำนวนที่มาประชุมกัน ณ ที่นี้.

มสฺสุ มิตฺตานํ ทุพฺภิตฺโถ. มิตฺตทุพฺโภ หิ ปาปโกติ.

บุคคลนอน หรือนั่งที่ร่มเงาแห่งต้นไม้ใด **ไม่พึงหักราน**กิ่งแห่งต้นไม้นั้น เพราะบุคคลผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนชั่วช้า.

มหาวุตฺตินา โอสฺส กฺวจิ โลโป, ปุน ทานํ อทา ตุวํ[๒๒๕], มา โน ตุวํ ตาต อททา[๒๒๖], มา โภติ กุปิตา อหุ[๒๒๗], มาหุ ปจฺฉานุตาปินี [๒๒๘]ฯ

บางตัวอย่าง ใช้มหาสูตร ลบ โอ ก็มี เช่น

ปุน ทานํ อทา ตุวํ.

ขอให้พระองค์**ได้ทรงบริจาค**ทานอีกเถิด.

มา โน ตุวํ ตาต อททา.

ขอพระองค์ อย่า **เพิ่งพระราชทาน** เกล้ากระหม่อมฉันทั้งสอง

มา โภติ กุปิตา อหุ.

เธอ **อย่าเป็น** ผู้โกรธเลย.

---

[๒๒๒] [อป. เถร ๑.๑.๓๖๗]

[๒๒๓] [ชา. ๑.๑๖.๒๒๒]

[๒๒๔] ตัดบทเป็น ยาว + เต + อตฺถ. นิคคหิตอาคม และแปลงนิคคหิตเป็น ตวัคคันตะ.

[๒๒๕] [ชา. ๒.๒๒.๑๗๘๖]

[๒๒๖] [ชา. ๒.๒๒.๒๑๒๖]

[๒๒๗] [ชา. ๒.๒๒.๑๙๓๑]

[๒๒๘] [สำ. นิ. ๑.๑๖๒; เถรีคา. ๕๗]

มาหุ ปจฺฉานุตาปินี.

ท่าน **อย่าได้เป็น** ผู้มีความเดือดร้อนในภายหลังเลย.

๕๙๒. สิ [๒๒๙]ฯ

แปลง โอ เป็น สิ ได้บ้าง.

โอสฺส สิ โหติ วาฯ

ใช้ สิ เป็นอาเทศของ โอ ได้บ้าง.

ตฺวํ อภวสิ, ภวสิ, ตฺวํ อนุโภสิฯ

ตฺวํ อภวสิ, ภวสิ ท่านได้มีแล้ว, **ตฺวํ อนุโภสิ** ท่านได้เสวยแล้ว.

๕๙๓. มฺหาตฺถานมุญ [๒๓๐]ฯ

ลง อุญ เป็นอาคม หน้า มฺหา และ ตฺถ.

มฺหา, ตฺถานํ อาทิมฺหิ อุญ โหติฯ

อุญ เป็นอาคม ในที่เบื้องหน้า มฺหา และ ตฺถ

อสฺโสสุมฺหา, อเหสุมฺหา, อโวจุมฺหา, อโวจุตฺถ อิจฺจาทีนิ ทิสฺสนฺติฯ

กรณีนี้ พบตัวอย่างเป็นต้นว่า **อสฺโสสุมฺหา** ได้ฟังแล้ว, **อเหสุมฺหา** ได้มีแล้ว, **อโวจุมฺหา** ได้กล่าวแล้ว, **อโวจุตฺถ** ได้กล่าวแล้ว.

ตุมฺเห อภวุตฺถ, ภวุตฺถ, อภวิตฺถ, ภวิตฺถ วา, มยํ อภวุมฺหา, ภวุมฺหา, อภวิมฺหา, ภวิมฺหา วาฯ

ตุมฺเห อภวุตฺถ ท่านทั้งหลายได้มีแล้ว, มีรูปเป็น **ภวุตฺถ, อภวิตฺถ, ภวิตฺถ** บ้าง,

มยํ อภวุมฺหา เราทั้งหลาย ได้มีแล้ว, มีรูปเป็น **ภวุมฺหา, อภวิมฺหา, ภวิมฺหา** บ้าง.

๕๙๔. อิสฺส จ สุญ [๒๓๑]ฯ

๕๙๔. อิสฺส จ สุญ.

ลง สุ เป็นอาคม ในที่เบื้องหน้าแห่ง อิ ด้วย.

---

[๒๒๙] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

[๒๓๐] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

[๒๓๑] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕; ‘‘...สิญ’’ (พหูสุ)]

อิมิจฺจสฺส มฺหา, ตฺถานญฺจ อาทิมฺหิ สุญฺ โหติ , สาคโม โหตีติ อตฺโถฯ

ลง สุ เป็นอาคม ในที่เบื้องหน้าแห่งวิภัตติ คือ อิ ด้วย, มฺหา และ ตฺถ ด้วย. [อันที่จริง] หมายความว่า ลง ส เป็น อาคม.[๒๓๒]

จสทฺเทน อีอาทีนมฺปิ อาทิมฺหิ สาคโม โหติ, สาคเม จ สติ พฺยญฺชนํ โหติ, ตสฺส อาทิมฺหิ อิอาคโม ลพฺภติฯ เตน ‘‘อิมา คาถา อภาสิสุ๎[๒๓๓], เต เม อสฺเส อยาจิสุ, ยถาภูตๆ วิปสฺสิสุ’’ [๒๓๔]อิจฺจาทีนิ [๒๓๕]สิชฺฌนฺติ ฯ

ด้วย จ ศัพท์ ลง ส เป็นอาคม ในที่เบื้องหน้าแห่ง อี และ อา เป็นต้น, เมื่อ ลง ส อาคมแล้ว (จะกลายเป็นวิภัตติที่) เป็นพยัญชนะ, อิ อาคม จึงต้องมีในที่เบื้องหน้าแห่ง ส อาคมนั้น. ด้วยหลักการดังกล่าวนั้น จึงมีอุทาหรณ์พระบาฬีเป็นต้นว่า

อิมา คาถา <u>อภาสิสุ๎.</u>
<u>ได้กล่าวแล้ว</u>ซึ่งพระคาถาเหล่านี้.

เต เม[๒๓๖] อสฺเส <u>อยาจิสุ๎.</u>
พราหมณ์ทั้งหลาย**<u>ได้ขอ</u>**ม้ากะเรา.

ยถาภูตๆ <u>วิปสฺสิสุ๎.</u>
<u>ทรงเห็นแจ้งแล้ว</u> ตามเป็นจริง

โส โภคๆ อนุโภสิ, อนุภวิ วา, ตุมฺเห อนุโภสิตฺถ, อนุภวิตฺถ วา, อหๆ อนุโภสิ, อนุภวิๆ วาฯ มยๆ อนุโภสิมฺหา อนุภวิมฺหา วาฯ

โส โภคๆ อนุโภสิ, อนุภวิ บุรุษนั้น ได้เสวยแล้ว ซึ่งโภคะ, มีรูปเป็น **อนุภวิ** บ้าง.

ตุมฺเห อนุโภสิตฺถ, ท่านทั้งหลาย ได้เสวยแล้ว , มีรูปเป็น **อนุภวิตฺถ.**

อหๆ อนุโภสิ, เรา ได้เสวยแล้ว, มีรูปเป็น **อนุภวิๆ** บ้าง.

มยๆ อนุโภสิมฺหา เราทั้งหลาย ได้เสวยแล้ว, มีรูปเป็น **อนุภวิมฺหา** บ้าง

---

[๒๓๒] สูตรนี้คัมภีร์โมคคัลลานะ เป็น อีสสฺส จ สิญฺ ลง สิ เป็น อาคมในที่เบื้องหน้าแห่ง อี วิภัตติ. แต่คัมภีร์นี้ท่านให้ลง ส เป็นอาคม และ ลง อิ อาคม อีกทีหนึ่ง.

[๒๓๓] [คเวสิตพฺพำ]

[๒๓๔] [ชา. ๒.๒๒.๑๘๖๓]

[๒๓๕] [ที. นิ. ๓.๒๗๗]

[๒๓๖] ฉบับฉัฏฐสังคายนาเป็น เต นำ อสฺเส อยาจิสุ๎, ฉบับสยามรัฐ เป็น เต ตำ อสฺเส อยาจิสุ๎. ในที่นี้แปลตามคัมภีร์นี้.

๕๕๕. เอโอนฺตา สุ[๒๓๗]ฯ

เอทนฺตโต โอทนฺตโต จ ปรสฺส อุวจนสฺส สุ โหติ วาฯ

อาเนสุ, สาเยสุ, จินฺเตสุ, ปจฺจนุโภสุ, ปริโภสุ, อธิโภสุ, อภิโภสุฯ

๕๕๕. เอโอนฺตา สุ

แปลง อุ อันเป็นเบื้องหลัง จากธาตุมีเอเป็นตัวท้าย และ โอ เป็นตัวท้าย เป็น สุ ได้บ้าง.

ใช้ สุ แทน อุ ซึ่งอยู่หลัง จาก ธาตุมี เอ เป็นตัวท้าย และ โอ เป็นตัวท้าย ได้บ้าง.[๒๓๘]

อาเนสุ นำมาแล้ว[๒๓๙], **สาเยสุ** นอนแล้ว[๒๔๐], **จินฺเตสุ** [๒๔๑] คิดแล้ว, **ปจฺจนุโภสุ**[๒๔๒] เสวยแล้ว, **ปริ**

---

[๒๓๗] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕; 'เอโอตฺตา สุ'' (พหูสุ)]

[๒๓๘] คัมภีร์โมคคัลลานะเป็น **เอโอตฺตา สุฯ** เออาเทสโต โออาเทสโต จ ปรสฺส อุมิจฺจสฺส สุ วา โหติฯ เนสุ, นยิสุ, อสุโสสุ, อสุสุ, อาเทสตฺตาขฺยาปนตฺถํตฺตคฺคหณฺฯ [โมคฺ.๖/๔๐]. แปลง อุ ท้าย เออาเทส, และ โออาเทส เป็น สุ. เช่น เนสุ, นยิสุ, อสุโสสุ อสุสุ. การใช้ ตฺต ปัจจัย เพื่อบอกความเป็นอาเทศ. ดังนั้น คำว่า ศัพท์ที่มีเอ และ โอ เป็นตัวท้าย จึงหมายถึง เอ อาเทศของธาตุที่มีอีเป็นที่สุด เช่น นี ธาตุ จะเป็น เน, และ โอ อาเทศของธาตุที่มี อู เป็นที่สุด เช่น ภู ธาตุ จะเป็น โภ ตามหลักการของสูตรว่า **ยุวณฺณานเมโอ ปจฺจเย** (นิรุตฺ.๕๖๕) ในเพราะวิภัตติและปัจจัย เอ และ โอ เป็นอาเทศของ อิ วัณณะและอุวัณณะ". ด้วย เอ และ โอ อาเทศ จึงเป็นนิมิตให้แปลง อุ เป็น สุ. รายละเอียดและสูตรของวิธีทำตัวรูป จักมาข้างหน้า. แต่ในนิรุตติทีปนีนี้ ท่านกล่าวว่า ธาตุที่มี เอ และ โอ เป็นที่สุด เป็นนิมิตให้แปลง อุ เป็นสุ โดยไม่ระบุว่า เป็นที่สุดธาตุตามปกติ หรือ เป็นอาเทสของ อิ และ อุวัณณันตเอกักขรธาตุ หรือ การิยะของ เณ การิตปัจจัย หรือ เณ จุราทิคณวิกรณปัจจัย.

[๒๓๙] **อาเนสุ.** ลง อ ภูวาทิวิกรณปัจจัย ด้วยสูตร กตฺตริ โล (นิรุตฺ.๕๖๔) ลง อปัจจัยมีลอนุพันธ์ในอรรถกัตตาท้ายธาตุ, และ อุ อัชชตนี ในอรรถกัตตา ท้าย นี อันมี อา เป็นบทหน้า ด้วยสูตร ภูเต อี อุ ... (นิรุตฺ.๕๘๗) ลง วิภัตติมี อี และ อุ เป็นต้น ในกาลได้มีแล้ว, ในเพราะปัจจัย คือ อ แปลง อี เป็น เอ ด้วยสูตร ยุวณฺณานเมโอ ปจฺจเย (นิรุตฺ.๕๖๕)ในเพราะวิภัตติและปัจจัย เอ และ โอ เป็นอาเทศของ อิ วัณณะและอุวัณณะ" ได้รูปเป็น เน, ลบ อ วิกรณปัจจัย ด้วยสูตร "สโร โลโป สเร (นิรุตฺ.๒๖) ลบสระหน้าเพราะสระหลัง" แปลง อุ เป็น สุ เพราะ เอ อาเทศของ นี ด้วยสูตรนี้ สำเร็จรูปเป็น อาเนสุ. การสำเร็จรูปโดยวิธีดังกล่าวมานั้น เป็นวิธีของโมคคัลลานปัญจิกาสูตรว่า เอโอตฺตา สุ (ปญฺจิ.๖/๔๐).

[๒๔๐] สาเยสุ. สี ในการนอน + เณ + อุ. วุทธิ อี เป็น เอ แปลง เอ เป็น อาย ปัจจัย ด้วยสูตร อายาวา ณานุพนฺเธ (นิรุตฺ.๕๗๒) เพราะณอนุพันธ์ แปลง เอ เป็น อาย และ โอ เป็น อาว. แปลง อุ เป็น สุ ด้วยสูตรนี้ ได้รูปเป็น สาเยสุ.

[๒๔๑] จินฺเตสุ รูปเทียบกับรูปว่า ภาเวสุ ที่ท่านกล่าวไว้ในเหตุกัตตุรูปนี้ แสดงว่า ในที่นี้ท่านหมายเอาธาตุที่มีเสียงท้ายเป็นเป็น เอ โอ เอ ไม่ว่าจะ ตามปกติ หรือ มาจากอา หรือ แม้เพราะลงปัจจัยต่างๆ เช่น การิต นี้ ดังนั้น การที่ จินฺต เป็น จินฺเต ซึ่งมีเสียงท้ายเป็นเอ เนื่องจาก ลง ณิ ปัจจัย กล่าวคือ เณ แล้วทำให้สามารถแปลง อุ เป็น สุ ตามสูตรนี้. ถ้าเป็นตามนี้ จึง ลง ณิ (เณ, ณย ในที่นี้คือ เณ) จุราทิคณวิกรณปัจจัย ท้าย จินฺต ธาตุ ในการคิด (ธาตวัตถสังคหะ แสดงไว้พร้อมกับ จิติ ธาตุ) ด้วยสูตร จุราทีหิ ณิ (นิรุต.๖๙๒) ลง ณิ ในอรรถสกัตถะท้าย จุราทิคณธาตุ. และลง อุ อัชชัตตนี ด้วยสูตร ภูเต อี อุ ... (นิรุตฺ.๕๘๗) ลง วิภัตติมี อี และ อุ เป็นต้น ในกาลได้มีแล้ว. แปลง อุ เป็น สุ ด้วยสูตรนี้.

[๒๔๒] **ปจฺจานุโภสุ.** มาจาก ปติ + อนุ + ภู = เสวย + อ + อุ. แปลง อู เป็น โอ ด้วยสูตร ยุวณฺณานเมโอ ปจฺจเย (นิรุตฺ.๕๖๕)ในเพราะวิภัตติและปัจจัย เอ และ โอ เป็นอาเทศของ อิ วัณณะและอุวัณณะ" ลบ อ วิกรณฯ แปลง อุ เป็น สุ ด้วยสูตรนี้ ได้รูปเป็น ปจฺจานุโภสุ. รูปว่า ปริโภสุ ก็นัยนี้.

โภสุ บริโภคแล้ว, **อธิโภสุ** ครอบครองแล้ว, **อภิโภสุ** ครอบงำแล้ว.

สุตฺตวิภตฺเตน อาทนฺตโตปิ จ, วิหาสุ วิหรนฺติ จ[๒๔๓], เต อนุโภสุ, อิมานิ สุทฺธกตฺตุรูปานิฯ

ใช้ สุ แทน อุ แม้ที่อยู่หลังจากธาตุที่มี อา เป็นที่สุด ด้วยมหาสูตรก็ได้ เช่น

<u>วิหาสุ</u>[๒๔๔] วิหรนฺติ จ

พระพุทธเจ้าเหล่านั้น [ทุกพระองค์ ทรงเคารพพระสัทธรรม] **<u>อยู่แล้ว</u>** ยังอยู่ และจักอยู่ต่อไป

เต อนุโภสุ บุรุษทั้งหลายเหล่านั้น เสวยแล้ว (จึงสำเร็จรูปด้วยสูตรนี้)[๒๔๕]

ตัวอย่างเหล่านี้เป็นสุทธกัมมรูป

เตน โภโค อนฺวภูยี, อนุภูยีฯ

รสฺสตฺเต-อนฺวภูยิ, อนุภูยิฯ

ทฺวิตฺเต-อนฺวภุยฺยิ, อนุภุยฺยิฯ

เตน โภคา อนฺวภูยุ, อนุภูยุ, อนฺวภูยึสุ, อนุภูยึสุ อิจฺจาทิ สุทฺธกมฺมรูปฯ

เตน โภโค อนฺวภูยี โภคะอันบุรุษนั้นเสวยแล้ว, เป็นรูปว่า **อนุภูยี** บ้าง.

ในที่เป็นรัสสะ –

อนฺวภูยิ, อนุภูยิฯ

ในที่ซ้อน ย –

อนฺวภุยฺยิ, อนุภุยฺยิฯ

เตน โภคา อนฺวภูยุ โภคะอันบุรุษทั้งหลายเหล่านั้นเสวยแล้ว, เป็นรูปว่า **อนุภูยุ, อนฺวภูยึสุ, อนุภูยึสุ** ก็มี.

ตัวอย่างเหล่านี้เป็น เหตุกัตตุรูป

โส มคฺคํ อภาวิ, ภาวิ, อภาเวสิ, ภาเวสิ, อภาวยิ, ภาวยิ, เต มคฺคํ อภาวึสุ, ภาวึสุฯ

โส มคฺคํ อภาวิ บุรุษนั้น ยังมรรคให้มีแล้ว, มีรูปเป็น **ภาวิ, อภาเวสิ, ภาเวสิ, อภาวยิ, ภาวยิ** ก็มี,

เต มคฺคํ อภาวึสุ บุรุษทั้งหลายเหล่านั้น ยังมรรคให้มีแล้ว, มีรูปเป็น, **ภาวึสุ** ก็มี.

---

[๒๔๓] [สำ. นิ. ๑.๑๗๓]

[๒๔๔] ฉบับฉัฏฐสังคายนาปัจจุบันเป็น วิหำสุ, ฉบับสยามรัฐเป็น วิหรึสุ.

[๒๔๕] อนุโภสุ เป็นตัวอย่างภูธาตุที่ลง อุ อัชชัตตนีปฐมบุรุษพหุวจนะ ต่อจากที่แสดงไว้คือ ภวุ, อภวุ, ภวึสุ, อภวึสุ, อนุโภสุ ส่วนตัวอย่างนอกนี้เป็นคำอธิบายตัวสูตรที่ยกมาอ้างอิงการทำตัวรูป.

‘เอ โอนฺตาสุ’นฺติ เอทนฺตมฺหา สุๆ

ใช้ สุ แทน อุ ท้ายธาตุที่มี เอเป็นที่สุด ด้วยสูตรว่า **เอโอนฺตา สุ** *แปลง อุ อันเป็นเบื้องหลัง จากธาตุมีเอ เป็นตัวท้าย และ โอ เป็นตัวท้าย เป็น สุ บ้าง.*

เต มคฺคํ อภาเวสุ, ภาเวสุ, อภาวยิ๎สุ, ภาวยิ๎สุ, ตฺวํ มคฺคํ อภาวย, ภาวย, อภาวยิ, ภาวยิ, ตฺวํ มคฺคํ อภาวิตฺถ, ภาวิตฺถ, อภาวยิตฺถ, ภาวยิตฺถ, ตฺวํ มคฺคํ อภาวยิตฺโถ, ภาวยิตฺโถ, ตฺวํ มคฺคํ อภาเวสิ, ภาเวสิ, ตุมฺเห มคฺคํ อภาวิตฺถ, ภาวิตฺถ, อภาวยิตฺถ, ภาวยิตฺถ, อหํ มคฺคํ อภาวึ, ภาวึ, อภาเวสิ๎, ภาเวสิ๎, อภาวยิ๎, ภาวยิ๎, มยํ มคฺคํ อภาวิมฺหา, ภาวิมฺหา, อภาวิมฺห, ภาวิมฺห, อภาวยิมฺหา, ภาวยิมฺหา, อภาวยิมฺห, ภาวยิมฺหๆ

เต มคฺคํ อภาเวสุ บุรุษทั้งหลายเหล่านั้น ยังมรรคให้มีแล้ว, รูป **ภาเวสุ, อภาวยิ๎สุ, ภาวยิ๎สุ** ก็มี.

ตฺวํ มคฺคํ อภาวย ท่าน ยังมรรคให้มีแล้ว, รูป **ภาวย, อภาวยิ, ภาวยิ** ก็มี.

ตฺวํ มคฺคํ อภาวิตฺถ ท่าน ยังมรรคให้มีแล้ว, รูป **ภาวิตฺถ, อภาวยิตฺถ, ภาวยิตฺถ** ก็มี.

ตฺวํ มคฺคํ อภาวยิตฺโถท่าน ยังมรรคให้มีแล้ว, รูป **ภาวยิตฺโถ** ก็มี.

ตฺวํ มคฺคํ อภาเวสิ ท่าน ยังมรรคให้มีแล้ว, รูป **ภาเวสิ** ก็มี.

ตุมฺเห มคฺคํ อภาวิตฺถ ท่านทั้งหลาย ยังมรรคให้มีแล้ว, รูป **ภาวิตฺถ, อภาวยิตฺถ, ภาวยิตฺถ** ก็มี.

อหํ มคฺคํ อภาวึ เรา ยังมรรคให้มีแล้ว, รูป **ภาวึ, อภาเวสิ๎, ภาเวสิ๎, อภาวยิ๎, ภาวยิ๎** ก็มี.

มยํ มคฺคํ อภาวิมฺหา เรา ทั้งหลาย ยังมรรคให้มีแล้ว, รูป**ภาวิมฺหา, อภาวิมฺห, ภาวิมฺห, อภาวยิมฺหา, ภาวยิมฺหา, อภาวยิมฺห, ภาวยิมฺห** ก็มี.

ตัวอย่างเหล่านี้เป็น เหตุกัมมรูป

เตน มคฺโค อภาวิยิ, ภาวิยิ, เตน มคฺคา อภาวิยิ๎สุ, ภาวิยิ๎สุ อิจฺจาทิ เหตุกมฺมรูปๆ

เตน มคฺโค อภาวิยิ มรรค อันบุรุษนั้น ให้มีแล้ว, รูป **ภาวิยิ** ก็มี.

เตน มคฺคา อภาวิยิ๎สุ มรรค อันบุรุษนั้น ให้มีแล้ว, รูป **ภาวิยิ๎สุ** ก็มี.

อิติ อชฺชตฺตนีๆ

นี้ คือ หลักการใช้อัชชัตนีวิภัตติ

ปโรกฺขา

อถ ปโรกฺขา วุจฺจเตฯ

หลักการใช้ปโรกขาวิภัตติ

ต่อจากอัชชัตตนีวิภัตติ ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงการใช้ปโรกขาวิภัตติ

๕๙๖. ปโรกฺเข อ อุ เอ ถ อำ มฺห ตฺถ เร ตฺโถ วฺโห อิำ มฺเห [๒๔๖]ฯ

๕๙๖. ปโรกฺเข อ อุ เอ ถ อำ มฺห ตฺถ เร ตฺโถ วฺโห อิำ มฺเห.

เมื่อต้องการกล่าวถึง กริยาอันไม่เห็นประจักษ์ ลงวิภัตติเหล่านี้ คือ ***อ อุ เอ ถ อำ มฺห ตฺถ เร ตฺโถ วฺโห อิำ มฺเห*** *ในที่เบื้องหลังแห่งธาตุ.*

อกฺขานำ อินฺทฺริยานำ ปรำ ปโรกฺขำ, อปจฺจกฺขนฺติ อตฺโถฯ

ปโรกฺขำ คือ กริยา ที่เป็นภายนอก (หมายถึงลับหลัง) แห่งอินทรีย์ ที่ชื่อว่า อักขานะ, ความหมายคือ ไม่ประจักษ์ (ด้วยอินทรีย์มีจักขุเป็นต้น).

ภูเต กาเล อตฺตโน ปโรกฺขกฺริยาย วตฺตพฺพาย กฺริยตฺถา ออาทโย โหนฺติฯ

เมื่อต้องการกล่าวกริยาภายนอกแห่งอินทรีย์ ในกาลอันเป็นอดีต ลงวิภัตติเหล่านี้ มี อ เป็นต้น ในที่เบื้องหลังแห่งธาตุ.

มหาวุตฺตินา คสฺส ทีโฆ วา, โส กิร ชคาม, เต กิร ชคามุ, ตฺวำ กิร ชคาเม, ตุมฺเห กิร ชคามิตฺถ, อหำ กิร ชคามำ, มยำ กิร ชคามิมฺห อิจฺจาทิฯ

ด้วยมหาสูตร (สระที่) ค เป็น ทีฆะ ก็มี เช่น

โส กิร ชคาม

ได้ยินว่า บุรุษนั้น ไปแล้ว[๒๔๗]

เต กิร ชคามุ

ได้ยินว่า บุรุษเหล่านั้น ไปแล้ว

ตฺวำ กิร ชคาเม

ได้ยินว่า ท่านทั้งหลาย ไปแล้ว

ตุมฺเห กิร ชคามิตฺถ

ได้ยินว่า ท่านทั้งหลาย ไปแล้ว

อหำ กิร ชคามำ

ได้ยินว่า เรา ไปแล้ว

---

[๒๔๖] [ก. ๔๑๗; รู. ๔๖๐; นี. ๘๘๗; จำ. ๑.๒.๘๑; ปา. ๓.๒.๑๑๕]

[๒๔๗] ชคาม (คม=คมเน + อ + อ). ซ้อน คม หน้า ธาตุ ด้วยสูตร ปโรกฺขายญฺจ ในปโรกขา ซ้อนธาตุที่มีสระและเป็นอักษรเดียว", แปลง ค ของธาตุที่ซ้อน เป็น ช ด้วยสูตร กวคฺคหานำ จวคฺคชา, อ ที่ ค (ตัวหลัง) เป็น ทีฆะ คือ อา สำเร็จรูปเป็น ชคาม.

มยํ กิร ชคามิมฺห
ได้ยินว่า เราท.ไปแล้ว

เอตฺถ จ

[ปโรกขะ มี ๒ คือ อนุสสวปโรกขะ และปฏิวจนปโรกขะ][๒๔๘].

ใน ๒ อย่างนั้น

‘โส กิร ชคาม’ อิจฺจาทีนิ **อนุสฺสวปโรกฺขานิ** นามฯ

ตัวอย่างเป็นต้นว่า “**โส กิร ชคาม** ได้ยินว่า บุรุษนั้น ไปแล้ว” นี้ ชื่อ **อนุสสวปโรกขา** ปโรกขาที่ฟังตามมา.

‘อหํ กิร ชคามํ, มยํ กิร ชคามิมฺหา’ติ อิทํ อตฺตนา คนฺตฺวาปิ คมนํ ปมุฏฺฐสฺส วา อสมฺปฏิจฺฉิตุกามสฺส วา **ปฏิวจนปโรกฺขํ** นามฯ

ตัวอย่างว่า **อหํ กิร ชคามํ** ได้ยินว่า เรา ไปแล้ว, **มยํ กิร ชคามิมฺห** ได้ยินว่า เราทั้งหลาย ไปแล้ว นี้ ชื่อว่า **ปฏิวจนปโรกขา** ปโรกขาที่กล่าวยืนยัน เพราะแม้ตนเองจะไปแล้วไปอีก ก็ยังหลงลืม หรือไม่ต้องการรับรอง (คือ ไม่แน่ใจว่าได้ไปหรือยัง).

๕๙๗. ปโรกฺขายญฺจ [๒๔๙]ฯ

๕๙๗. ปโรกฺขายญฺจ

ในเพราะปโรกขา ซ้อนอักษรตัวต้นของธาตุซึ่งมีสระตัวเดียว

---

[๒๔๘] ดูคำอธิบายเรื่องนี้ในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์วุตติวิวรณะ และฎีกา ที่ผู้แปลนำมาไว้ท้ายตอนนี้ .

[๒๔๙] [ก. ๔๕๘; รู. ๔๖๑; นี. ๙๓๙; จำ. ๕.๑.๓; ปา. ๖.๑.๒]

ปโรกฺขมฺหิ ปุพฺพกฺขรํ เอกสฺสรํ ทฺเวรูปี โหติ, จสทฺเทน อญฺญสฺมิมฺปิ ทฺเว ทฺเวรูปี สิชฺฌตีฯ

จงฺกมติ, ททฺทลฺลติ, ททาติ, ชหาติ, ชุโหติ, โลลุโป, โมมูโหฯ

อักษรตัวต้น ซึ่งมีสระตัวเดียว[๒๕๐] (แห่งธาตุ) เป็นอักษรสองตัว ในเพราะปโรกขา[๒๕๑]. ด้วยจ ศัพท์ แม้ในที่อื่น (คือ ปัจจัยกิตที่ลงท้ายธาตุ[๒๕๒]เป็นต้น) ย่อมสำเร็จเป็นอักษรสองตัว ในแต่ละชนิด เช่น จงฺกมติ ย่อมจงกรม, ททฺทลฺลติ ย่อมรุ่งเรือง, ททาติ ย่อมให้, ชหาติ ย่อมละ, ชุโหติ ย่อมบูชา, โลลุโป ความโลภ, โมมูโห ความหลง.

๕๙๘. ทุติยจตุตฺถานำ ปฐมตติยา[๒๕๓]ฯ

ทฺวิตฺเต ปุพฺเพสำ ทุติย, จตุตฺถานำ กเมน ปฐม, ตติยา โหนฺติฯ

๕๙๘. ทุติยจตุตฺถานำ ปฐมตติยา.

พยัญชนะตัวแรกในอักษรซ้อน ซึ่งเป็นพยัญชนะที่ ๒ เป็นพยัญชนะที่ ๑ และ ที่ ๔ เป็นที่ ๓

พยัญชนะตัวแรก ในอักษรซ้อน ซึ่งพยัญชนะที่ ๒ และ ที่ ๔ เป็นพยัญชนะที่ ๑ และ ที่ ๓ ตามลำดับ.

---

[๒๕๐] คำว่า **อักษรตัวต้น** อันเป็นสระตัวเดียว ได้แก่ การซ้อนอักษรในเพราะปโรกขานี้ มิใช้ทำแต่เพียงพยัญชนะหรือสระเท่านั้น แต่ต้องเป็นทั้งพยัญชนะและสระ ของธาตุนั้นแหละ. หมายความว่า คำว่า เอกสฺสรำ มีสระเดียว เป็นพหุพีหิสมาส โดยเป็นวิเสสสนะ ของ ปุพฺพกฺขรำ อักษรตัวต้น. อนึ่ง กรณีนี้ ต้องโยคบทว่า กริยตฺถสฺส แห่งธาตุ เข้ามาเป็นสัมพันธะของ ปุพฺพ ในปุพฺพกฺขรำ. **ดังคัมภีร์โมคคัลลานวุตติวิรณะ (๕/๗๐)** อธิบายสูตร **ปโรกฺขายญฺจ** นี้ไว้ว่า ปโรกฺขายำ ปฐมเกสฺสรำ (= **ปฐมนฺติ** กฺริยตฺถสฺส ปฐมภูตำ) สทฺทรูปี ทฺเว ภวติฯ สัททรูป (พยัญชนะ) ซึ่งมีสระหนึ่งตัว อันเป็นตัวต้น ของธาตุ เป็นสองตัว ในเพราะปโรกขา. ดังนั้น คำว่า อักษร ในที่นี้จึงมิใช่แต่เพียงพยัญชนะเท่านั้น ต้องมีสระด้วย ดังที่คัมภีร์ปัญจิกาอธิบายว่า เอกคฺคหณำ กตฺวา นิทฺทิสนฺโต โพเธติ “น เอกสฺสรมตฺตำ คยฺหติ, อปิ ตุ ตทุปลกฺขิตำ ตัสหิตเมว สรพฺยญฺชนสมุทายสภาวำ สทฺทรูป”นฺติ. เมื่อแสดงโดยใช้ เอก ศัพท์ ท่านอาจารย์ย่อมบอกให้รู้ว่า “มิได้ถือเอาเพียงอักษรที่เป็นสระแต่อย่างเดียว, โดยที่แท้ ได้ถือเอาซึ่งสัททรูปที่มีสภาวะเป็นกลุ่มของสระและพยัญชนะ อันถูกกำหนดไว้ด้วยคำว่า ปฐมเกสฺสรำ (ตัวต้นของธาตุมีสระเดียว) นั้น ซึ่งจะต้องเป็นไปร่วมกันนั่นเอง.”

[๒๕๑] คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา สูตรที่ ๖/๗๐ (ขาทิกัณฑ์) อธิบายความข้อนี้ว่า ปโรกฺขายนฺติ สตฺตมีนิทฺเทสา “**สตฺตมิยำ ปุพฺพสฺสาติ** ปุพฺพสฺส อธิกตสฺส กฺริยตฺถสฺส วิธิ. นี้เป็นวิธีแห่งธาตุซึ่งอยู่หน้าวิภัตติ ซึ่งถูกครอบคลุมตลอดคัมภีร์ เพราะการใช้สัตตมีวิภัตติ (นามิก) แสดงศัพท์ว่า ปโรกฺขายำ ในเพราะปโรกขา ตามปริภาสาว่า **สตฺตมิยำ ปุพฺพสฺส** (นิรุตฺ. ๑๔ สังเกตราสิ สนธิกัณฑ์) ในที่แสดงเป็นสัตตมีวิภัตติ ควรทราบว่า เป็นวิธีของอักษรตัวหน้าเท่านั้น)

[๒๕๒] ตามที่คัมภีร์ปัญจิกาอธิบายไว้. นอกจากนี้ยังมีการซ้อนธาตุในกลุ่มชุโหตฺยาทิธาตุ เช่น หู ธาตุ ในการบวงสรวง, หา ธาตุ ในการละ, ทา ธาตุ ในการให้, ธา ธาตุ ในการทรงไว้ และธาตุอื่น เช่น กมุ ธาตุ ในการก้าวไป, ทล ธาตุในการรุ่งเรือง เป็นต้น ได้ด้วย. (ปทรูปสิทธิ แปลและอธิบาย เล่ม ๒ สูตรที่ ๔๖๑ กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานำ เทฺวภาโว) ดังที่ท่านแสดงตัวอย่างด้วยธาตุอื่นๆ มี จงฺกมติ, ททฺทลติ, ชุโหติ เป็นต้น และ ด้วยกิต มีโลลุโป เป็นต้น.

[๒๕๓] [ก. ๔๖๑; รู. ๔๖๔; นี. ๘๔๒]

๕๙๙. ปุพฺพสฺส อ [๒๕๔]ฯ

ทฺวิตฺเต ปุพฺพสฺส ภูสฺส อนฺโต อ โหติฯ

๕๙๙. ปุพฺพสฺส อ.

สระที่สุดของ ภู ซึ่งเป็นตัวแรกในอักษรซ้อน เป็น อ.

สระที่สุดของ ภู ซึ่งเป็นตัวแรกในอักษรซ้อน เป็น อ.

๖๐๐. ภูสฺส วุก [๒๕๕]ฯ

ทฺวิตฺเต ภูธาตุสฺส อนฺเต วุก โหติ, วาคโม โหตีติ อตฺโถฯ

๖๐๐. ภูสฺส วุก.

ลง ว อาคม ท้าย ภู ซึ่งเป็นตัวแรกในอักษรซ้อน.

ลง วุก ในที่สุด แห่งภูซึ่งเป็นตัวแรกในอักษรซ้อน. หมายความว่า ให้ลง ว อาคม.

‘‘ตตฺถปฺปนาโท ตุมุโล พภูว[๒๕๖]า’’ติ ปาฬิฯ

มีพระบาฬีเป็นตัวอย่างว่า

ตตฺถปฺปนาโท ตุมุโล <u>พภูว</u>.

เสียงบันลือลั่น **<u>ได้มีขึ้น</u>** ในสนามสะกานั้น ๓ ครั้ง.

โส กิร ราชา พภูว, เต กิร ราชาโน พภูวุ, ตฺวํ พภูเวฯ

ตัวอย่างเหล่านี้เป็นสุทธกัตตรูป

โส กิร ราชา พภูว.

ได้ยินว่า พระราชานั้น ได้มีแล้ว

เต กิร ราชาโน พภูวุ.

ได้ยินว่า พระราชาเหล่านั้น ได้มีแล้ว

ตฺวํ พภูเว.

ท่าน ได้มีแล้ว

‘อ อี สฺสา สฺสตฺยาทีนํ พฺยญฺชนสฺสิญ’ อิติ สุตฺเตน พฺยญฺชนาทิมฺหิ อิอาคโม, ตุมฺเห พภูวิตฺถ, อหํ พภูวํ, มยํ พภูวิมฺห, โส พภูวิตฺถ, เต พภูวิเร, ตฺวํ พภูวิตฺ

ลง อิ อาคม หน้าวิภัตติที่มีพยัญชนะเป็นตัวต้น ด้วยสูตร “***อ อี สฺสา สฺสตฺยาทีนํ พฺยญฺชนสฺสิญ*** *(นิรุตฺ.๕๘๘). ลง อิ อาคม อันมีญเป็นอนุพันธ์ ตรงหน้า*

---

[๒๕๔] [ก. ๔๕๐; รู. ๔๖๓; นี. ๕๔๖; จิ. ๖.๒.๑๒๖; ปา. ๗.๔.๗๓]

[๒๕๕] [ก. ๔๗๕; รู. ๔๖๕; นี. ๕๕๖; จิ. ๕.๓.๕๒; ปา. ๖.๔.๘๘]

[๒๕๖] [ชา. ๒.๒๒.๑๔๓๗]

โถ, ตุมฺเห พภูวิวฺโห, อหํ พภูวิ̆, มยํ พภูวิมฺเห, อิมานิ สุทฺธกตฺตุรูปานิฯ

พยัญชนะ ของปโรกขาวิภัตติมี อ เป็นต้น อัชชัตตนี วิภัตติมี อี เป็นต้น กาลาติปัตติวิภัตติ มี สสา เป็นต้น และภวิสสันตีวิภัตติ มี สฺสติ เป็นตัวต้น".

ตุมฺเห พภูวิตฺถ,
ท่านทั้งหลาย ได้มีแล้ว
อหํ พภูวิ̆.
เรา ได้มีแล้ว
มยํ พภูวิมฺห.
เราทั้งหลาย ได้มีแล้ว

[ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง]
โส พภูวิตฺถ.
พระราชานั้น ได้มีแล้ว
เต พภูวิเร.
พระราชาเหล่านั้น ได้มีแล้ว
ตฺวํ พภูวิตฺโถ.
ท่าน ได้มีแล้ว
ตุมฺเห พภูวิวฺโห.
ท่านทั้งหลาย ได้มีแล้ว
อหํ พภูวิ̆.
เรา ได้มีแล้ว
มยํ พภูวิมฺเห.
เราทั้งหลาย ได้มีแล้ว

'กฺโย ภาวกมฺเมสฺวปโรกฺเขสฺ'ติ ปฏิสิทฺธตฺตา ปโรกฺขมฺหิ ภาวกมฺเมสุ ยปจฺจโย น โหติ, 'เตน กิร โภโค อนุพภูวิตฺถ, เตน โภโค อนุพภูวิเร'ติอาทินา โยเชตพฺพฯ

ไม่ลง ย ปัจจัย ในอรรถภาวะและกรรม ในเพราะปโรกขาวิภัตติ เพราะถูกปฏิเสธไว้ด้วยสูตรว่า ***"กฺโย ภาวกมฺเมสฺวปโรกฺเขสุ มาน นฺต ตฺยาทีสุ*** (นิรุตฺ. ๕๖๘). *ลง ย ปัจจัยที่มี ก เป็นอนุพันธ์ ท้ายธาตุ ในเนื้อความอันเป็นกรรม และเนื้อความอันเป็นภาวะ ในเพราะ มาน, อนฺต และติวิภัตติเป็นต้น ที่ไม่ใช่*

ปโรกฺขาวิภัตติ” ดังนั้น จึงประกอบสุทธกัมมรูป โดยรูปเป็นต้นว่า

เตน กิร โภโค อนุพภูวิตฺถ.

ได้ยินว่า โภคะ อันบุรุษนั้น ได้เสวยแล้ว

เตน โภโค อนุพภูวิเร.

ได้ยินว่าโภคะอันบุรุษเหล่านั้นได้เสวยแล้ว.

อิติ ปโรกฺขาฯ

นี้คือ หลักการใช้ปโรกขาวิภัตติ

สฺสตฺยาทิ

อถ สฺสตฺยาทิ วุจฺจเตฯ

วิธีการใช้ภวิสสันตีวิภัตติ

ต่อจาก การใช้ปโรกขาวิภัตติ ข้าพเจ้าจะกล่าววิธีการใช้ภวิสสันตีวิภัตติมี สฺสติเป็นต้น

๖๐๑. ภวิสฺสติ สฺสติ สฺสนฺติ สฺสสิ สฺสถ สฺสามิ สฺสาม สฺสเต สฺสนฺเต สฺสเส สฺสวฺเห สฺสํ สฺสามฺเห [๒๕๗]ฯ

๖๐๑. ภวิสฺสติ[๒๕๘] สฺสติ สฺสนฺติ สฺสสิ สฺสถ สฺสามิ สฺสาม สฺสเต สฺสนฺเต สฺสเส สฺสวฺเห สฺสํ สฺสามฺเห.

ลงวิภัตติเหล่านี้ คือ ***สฺสติ สฺสนฺติ สฺสสิ สฺสถ สฺสามิ สฺสาม สฺสเต สฺสนฺเต สฺสเส สฺสวฺเห สฺสํ สฺสามฺเห ท้ายธาตุ ในอนาคตกาล***

ภวิสฺสตีติ ภวิสฺสนฺโต, อนาคตกาโล, ตสฺมิํ ภวิสฺสติ กาเล กฺริยตฺถสฺสตฺยาทโย โหนฺติฯ

กาลอันจักมี ชื่อว่า ภวิสฺสนฺโต, ได้แก่ อนาคตกาล, ลงวิภัตติเหล่านี้มี สฺสติ เป็นต้นท้ายธาตุในอนาคตกาลนั้น.

๖๐๒. นาเม ครหาวิมฺหเยสุ [๒๕๙]ฯ

๖๐๒. นาเม ครหาวิมฺหเยสุ.

---

[๒๕๗] [ก. ๔๒๑; รู. ๔๗๓; นี. ๘๙๒; จำ. ๑.๓.๒; ปา. ๓.๓.๑๓]

[๒๕๘] บทว่า ภวิสฺสติ (ภู + สสฺนฺตุ + สฺมิ) ในสูตร เป็นนามบทสัตตมีวิภัตติ แจกเหมือนคุณวนฺตุ. คำว่า กาโล ที่เพิ่มเข้ามานั้น บางอาจารย์ให้มีความหมายว่า กริยา ดังนั้น อาจได้ความหมายอีกนัยหนึ่งว่า กริยาอันจักมี กล่าวคือ อนาคตกริยา ชื่อว่า ภวิสฺสนฺตี. ภวิสฺสนฺตี มาจาก ภวิสฺสนฺต + ณ ปัจจัยในภวตัทธิตมีความหมายว่า มี + อี ปัจจัยในอิตถีลิงค์.

[๒๕๙] [ก. ๔๒๑; รู. ๔๗๓; นี. ๘๙๓; จำ. ๑.๓.๑๐๙, ๑๑๕; ปา. ๓.๓.๑๔๓, ๑๕๐]

ลงสฺสติเป็นต้น ในการตำหนิและประหลาดใจ ในที่ประกอบด้วย นาม - ศัพท์ อันเป็นนิบาต.

นิปาตนามโยเค ครหายญฺจ วิมฺหเย จ สฺสตฺยาทโย โหนฺติ, อตีตกาเลปิ สฺสตฺยาทีนำ อุปฺปตฺติทีปนตฺถมิทำ สุตฺตำ, อนุตฺถุนน, ปจฺจานุตาป, ปจฺจานุโมทนาทีนิปิ เอตฺถ สงฺคยฺหนฺติฯ

ลงวิภัตติมีสฺสติเป็นต้นเหล่านั้น ในการตำหนิและประหลาดใจในที่ประกอบด้วย นาม-ศัพท์ อันเป็นนิบาต, ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อแสดงการลงวิภัตตินี้แม้ในกริยาอันเป็นอดีตกาล, และยังรวมเอาการบอกภายหลัง, การเดือดร้อนในภายหลัง และการยินดีในภายหลังเป็นต้นไว้ในกริยาอดีตกาลนี้[๒๖๐].

ตตฺถ ครหายำ-อตฺถิ นาม ตาต สุทินฺน อาภิโทสิกำ กุมฺมาสำ ปริภุญฺชิสฺสสิ [๒๖๑]ฯ

ในความหมายเหล่านั้น ภวิสสันตีวิภัตติ ใช้ในการตำหนิ เช่น

<u>อตฺถิ นาม</u> ตาต สุทินฺน อาภิโทสิกำ กุมฺมาสำ ปริภุญฺชิสฺสสิ.

<u>มีอยู่หรือ</u> พ่อสุทินน์, นี่พ่อจักฉันขนมสดที่ค้างคืน.

วิมฺหเย - ยตฺร หิ นาม สญฺญี สมาโน ปญฺจมตฺตานำ สกฏสตานำ สทฺทำ น โสสฺสติ [๒๖๒]ฯ

ในความอัศจรรย์ เช่น

<u>ยตฺร หิ นาม</u> สญฺญี สมาโน ปญฺจมตฺตานำ สกฏสตานำ สทฺทำ น โสสฺสติ.

<u>น่าอัศจรรย์หนอ</u> เหตุไม่เคยมีมามีแล้ว พวกบรรพชิต ย่อมอยู่ ด้วยวิหารธรรมอันสงบหนอ ดังที่ท่านผู้ยังมีสัญญาตื่นอยู่ ไม่ได้เห็นเกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่ม ซึ่งผ่านติดๆ กันไป และไม่ได้ยินเสียง.

---

[๒๖๐] ความหมายว่า บอกในภายหลัง เป็นต้นเหล่านี้ ก็เป็นอดีตกาลที่ใช้ในรูปของอนาคตกาลเช่นกัน กล่าวคือ การนึกขึ้นได้ในภายหลังแล้วเสียใจบ้าง ยินดีชื่นชมบ้าง ว่า ในอดีต ไม่ได้ทำความดีไว้แล้วมีความเดือดร้อนใจ หรือ ในอดีตได้ทำความดีไว้แล้วมีความชื่นชม.

[๒๖๑] [ปารา. ๓๒]

[๒๖๒] [ที. นิ. ๒.๑๙๒]

อนุตฺฉุนนาทีสุ - น อตฺตนา ปฏิโจเทสฺสํ, น คณสฺส อาโรเจสฺสํ[๒๖๓], น ปุพฺเพ ธนเมสิสฺสํ[๒๖๔], อิติ ปจฺฉานุตปฺปติ[๒๖๕], ภูตานํ นาปจายิสฺสํ, ปหุ สนฺโต น โปสิสฺสํ, ปรทารํ อเสวิสฺสํ[๒๖๖], น ปุพฺเพ ปยิรุปาสิสฺสํ[๒๖๗], อิติ ปจฺฉานุตปฺปติ[๒๖๘], อเนกชาติสํสารํ, สนฺธาวิสฺสํ อนิพฺพิสํ [๒๖๙]ฯ

ในการบอกภายหลังเป็นต้น

น อตฺตนา <u>ปฏิโจเทสฺสํ</u>, น คณสฺส <u>อาโรเจสฺสํ</u>

แต่ดิฉัน**<u>ไม่โจท</u>**ด้วยตน **<u>ไม่บอก</u>**แก่คณะ

น ปุพฺเพ ธน<u>เมสิสฺสํ</u>, อิติ ปจฺฉานุตปฺปติ[๒๗๐]

บุคคลไม่ได้ทรัพย์ซึ่งตนมิได้สะสมไว้ย่อมเดือดร้อน เขาย่อมเดือดร้อน ในภายหลังอย่างนี้ว่า **<u>เรามิได้แสวงหา</u>**ทรัพย์ไว้ก่อน

ภูตานํ <u>นาปจายิสฺสํ</u>, อิติ ปจฺฉานุตปฺปติ

บุคคลย่อมเดือดร้อนในภายหลัง อย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราเป็นคนชอบฆ่าสัตว์ โหดร้าย ป่าเถื่อน **<u>ไม่ยอมนอบน้อม</u>**ต่อคนทั้งหลาย

ปหุ สนฺโต น <u>โปสิสฺสํ</u>, อิติ ปจฺฉานุตปฺปติ

บุคคลย่อมเดือดร้อนในภายหลัง อย่างนี้ว่า พ่อและแม่ผู้แก่เฒ่าชราพ้นวัยหนุ่มสาวไปแล้ว เราสามารถจะเลี้ยงดูได้ แต่ก็**<u>หาได้เลี้ยงดู</u>**ไม่

ปรทารํ อเสวิสฺสํ[๒๗๑], อิติ ปจฺฉานุตปฺปติ

---

[๒๖๓] [ปาจิ. ๖๖๕]

[๒๖๔] [ชา. ๑.๑๒.๕๐]

[๒๖๕] [ชา. ๑.๑๒.๕๓]

[๒๖๖] [ชา. ๑.๑๒.๕๔]

[๒๖๗] [ชา. ๑.๑๒.๕๘]

[๒๖๘] [ชา. ๑.๑๒.๕๐]

[๒๖๙] [ธ. ป. ๑๕๓]

[๒๗๐] [ชา. ๑.๑๒.๕๐]

[๒๗๑] [ชา. ๑.๑๒.๕๔]

บุคคลย่อมเดือดร้อนในภายหลัง อย่างนี้ว่า เมื่อหญิงทั้งหลายที่ไม่มีคู่ครองมีอยู่เป็นจำนวนมาก เรา**ก็ชอบเป็นชู้**กับเมียคนอื่น

น ปุพฺเพ <u>ปยิรุปาสิสฺสํ</u> อิติ ปจฺฉานุตปฺปติ

บุคคลย่อมเดือดร้อนในภายหลัง อย่างนี้ว่า สมณะและพราหมณ์ผู้มีศีล ผู้เป็นพหูสูต เรา**ก็<u>มิได้เคยคบหา</u>**มาก่อน

อเนกชาติสํสารํ, <u>สนฺธาวิสฺสํ</u> อนิพฺพิสํ.

<u>เราท่องเที่ยวไปแล้ว</u> สู่สงสารมีชาติเป็นอันมาก.

กตฺถจิ ปน คาถาวเสน เอกสการโลโป,

แต่ในบางแห่งลบ ส ออกไปหนึ่งตัว เนื่องด้วยเป็นคาถา เช่น

มิตฺโต มิตฺตสฺส ปานิยํ, อทินฺนํ ปริภุญฺชิสํ[๒๗๒], นิรยมฺหิ อปจฺจิสํ[๒๗๓], คจฺฉนฺโต นํ อุทกฺขิสํ[๒๗๔], โยนิโส ปจฺจเวกฺขิสํ [๒๗๕]อิจฺจาทิฯ

มิตฺโต มิตฺตสฺส ปานิยํ, อทินฺนํ <u>ปริภุญฺชิสํ</u>

อาตมภาพเป็นมิตรของชายคนหนึ่ง **<u>ได้บริโภค</u>**น้ำของมิตรที่เขาไม่ได้ให้

นิรยมฺหิ <u>อปจฺจิสํ</u>.

<u>หมกไหม้แล้ว</u>อยู่ในนรกตลอดกาลนาน.

คจฺฉนฺโต นํ <u>อุทกฺขิสํ</u>[๒๗๖]

เมื่อไป <u>ได้เหลียวดูบุตรนั้นแล้ว</u>.

---

[๒๗๒] [ชา. ๑.๑๑.๕๕]

[๒๗๓] [เถรีคา. ๔๓๘]

[๒๗๔] [คเวสิตพฺพสุ]

[๒๗๕] [เถรคา. ๓๔๗]

[๒๗๖] [คเวสิตพฺพสุ]

โยนิโส <u>ปจฺจเวกฺขิสํ</u>.

<u>พิจารณาเห็น</u>เนื้อความได้ถ่องแท้ตามความเป็นจริง โดยอุบายอันชอบ.

‘อ อี สฺสา สฺสตฺยาทีนํ พฺยญฺชนสฺสิญ’ อิติ อิ อาคโม,

ตัวอย่างที่เป็นสุทฺธกัตตุรูป ลง อิ อาคม ด้วยสูตร “***อ อี สฺสา สฺสตฺยาทีนํ พฺยญฺชนสฺสิญ*** *(นิรุตฺ. ๕๘๘). ลง อิ อาคม อันมีญเป็นอนุพันธ์ ตรงหน้าพยัญชนะ ของปโรกขาวิภัตติมี อ เป็นต้น อัชชัตตนีวิภัตติมี อี เป็นต้น กาลาติปัตติวิภัตติ มี สสา เป็นต้น และภวิสสันตีวิภัตติ มี สฺสติ เป็นตัวต้น”,* เช่น

ภวิสฺสติ, ภวิสฺสนฺติ, ภวิสฺสเร, ภวิสฺสสิ, ภวิสฺสถ, ภวิสฺสามิ, ภวิสฺสาม, ภวิสฺสเต, ภวิสฺสนฺเต, ภวิสฺสเร, ภวิสฺสเส, ภวิสฺสวฺเห, ภวิสฺสํ, ภวิสฺสามฺเหฯ อนุโภสฺสติ, อนุโภสฺสนฺติ, อนุโภสฺสเร อิจฺจาทิ สุทฺธกตฺตุรูปีฯ

ภวิสฺสติ บุรุษจักเป็น **ภวิสฺสนฺติ, ภวิสฺสเร**[๒๗๗]บุรุษทั้งหลายจักเป็น, **ภวิสฺสสิ** ท่านจักเป็น, **ภวิสฺสถ** ท่านทั้งหลายจักเป็น, **ภวิสฺสามิ** เราจักเป็น, **ภวิสฺสาม**เราทั้งหลายจักเป็น.

[ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง]

ภวิสฺสเต บุรุษจักเป็น, **ภวิสฺสนฺเต, ภวิสฺสเร** บุรุษทั้งหลายจักเป็น, **ภวิสฺสเส** ท่านจักเป็น **ภวิสฺสวฺเห** ท่านทั้งหลายจักเป็น, **ภวิสฺสํ** เราจักเป็น, **ภวิสฺสามฺเห** เราทั้งหลายจักเป็น.

อนุโภสฺสติ บุรุษจักเสวย, **อนุโภสฺสนฺติ, อนุโภสฺสเร** บุรุษทั้งหลายจักเสวย ดังนี้.

อนุภูยิสฺสติ, อนุภูยิสฺสนฺติ, อนุภูยิสฺสเรฯ

สุทธกัมมรูป เช่น

อนุภูยิสฺสติ ความสุขอันบุรุษจักเสวย, **อนุภูยิสฺสนฺติ, อนุภูยิสฺสเร** ความสุขอันบุรุษทั้งหลายจักเสวย.

๖๐๓. กฺยสฺส สฺเส [๒๗๘]ฯ

๖๐๓. กฺยสฺส สฺเส.

---

[๒๗๗] ภวิสฺสเร แปลง นฺติ ที่อยู่หลังจากรัสสะ ที่มีครุ (ครุ ได้แก่ ๑ ทีฆสระ ๒ รัสสะที่มีสังโยคเป็นตัวหน้า ในที่นี้คือ อย่างที่ ๒) เป็นเร ด้วยสูตร **ครุปุพฺพา รสฺสา เร นฺเตนฺตีนํ.** (นิรุตฺ๕๗๐). เร เป็นอาเทสของ นฺเต และ นฺติ ท้ายรัสสะ อันมีครุเป็นตัวต้น.

[๒๗๘] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

ในเพราะวิภัตติที่มี สฺส ลบ ย ได้บ้าง.

กฺยสฺส โลโป โหติ วา สฺสการวติ วิภตฺติมฺหิ ฯ

ในเพราะวิภัตติที่มี สฺส ลบ ย ได้บ้าง.

เตน มคฺโค คมิสฺสติ, คมียิสฺสติ วา, เตน มคฺโค อคมิสฺสา, อคมียิสฺสา วาติ วิกปฺเปน กฺยสฺส โลโป.

ด้วยสูตรนี้ จะลบ ย หรือไม่ ก็ได้ เช่น **เตน มคฺโค คมิสฺสติ.** หนทางอันบุรุษนั้นจักไป, เป็น **คมียิสฺสติ**. **เตน มคฺโค อคมิสฺสา** หนทางอันบุรุษนั้นจักได้ไป, เป็น **อคมียิสิสา** บ้าง.

เตน โภโค อนุภวิสฺสติ, อนุภูยิสฺสติ วา, เตน โภคา อนุภวิสฺสนฺติ, อนุภูยิสฺสนฺติ วา อิจฺจาทิ สุทฺธกมฺมรูปฯ

เตน โภโค อนุภวิสฺสติ.โภคะ อันบุรุษนั้นจักเสวย, เป็น **อนุภูยิสฺสติ** บ้าง, **เตน โภคา อนุภวิสฺสนฺติ** โภคะ อันบุรุษทั้งหลายเหล่านั้นจักเสวย, เป็น **อนุภูยิสฺสนฺติ** บ้าง.

เหตุกัตตุรูป เช่น

ภาวิสฺสติ, ‘ญิลสฺเส’ติ อิสฺส เอ, ภาเวสฺสติ, ภาวยิสฺสติอิจฺจาทิ เหตุกตฺตุรูปฯ

ภาวิสฺสติ เขายังมรรคจักให้มี

แปลง อิ เป็น เอ ด้วยสูตร “***ญิลสฺเส แปลง อิ เป็นเอ***” สำเร็จรูปเป็น **ภาเวสฺสติ, ภาวยิสฺสติ.**

เหตุกัมมรูปเช่น

เตน มคฺโค ภาวียิสฺสติ, มคฺคา ภาวียิสฺสนฺติ อิจฺจาทิ เหตุกมฺมรูปฯ

เตน มคฺโค ภาวียิสฺสติ มรรค อันเขาจักให้มี , **มคฺคา ภาวียิสฺสนฺติ** มรรคทั้งหลาย อันเขาจักให้มี

อิติ สฺสตฺยาทิฯ

นี้ คือ วิธีการใช้ภวิสสันตีวิภัตติ

สฺสาทิ

วิธีการใช้กาลาติปัตติวิภัตติ

อถ สฺสาทิ วุจฺจเตฯ

ต่อจาก การใช้ ภวิสสันตีวิภัตติ ข้าพเจ้าจะกล่าววิธีการใช้ กาลาติปัตติวิภัตติมี สฺสาเป็นต้น

๖๐๔. เอยฺยาโทติปตฺติยํ สฺสา สฺสํสุ สฺเส สฺสถ สฺสํ สฺสามฺหา สฺสถ สฺสิสุ สฺสเส สฺสวฺเห สฺสิ สฺสามฺหเส [๒๗๕]ฯ

๖๐๔. เอยฺยาโทติปตฺติยํ สฺสา สฺสํสุ สฺเส สฺสถ สฺสํ สฺสามฺหา สฺสถ สฺสิสุ สฺสเส สฺสวฺเห สฺสิ สฺสามฺหเส

---

[๒๗๕] [ก. ๔๒๒; รู. ๔๗๕; นี. ๘๙๕; จำ. ๑.๓.๑๐๗; ปา. ๓.๓.๑๓๙; เอยฺยาโท วาติปตฺติยํ (พหูสุ)]

*ลง วิภัตติเหล่านี้ คือ **สฺสา สฺสำ สุ สฺเส สฺสถ สฺสำ สฺสามฺหา สฺสถ สฺลิำ สุ สฺสเส สฺสวฺเห สฺสิ ำ สฺสามฺหเส** ในการล่วงเลยไปแห่งกริยา ในที่แห่งวิภัตติมี เอยฺย เป็นต้น.*

เอยฺยาทิวิสเย กฺริยาติปตฺติยำ สฺสาทโย ภวนฺติ ฯ เอยฺยาทิวิสโย นาม เหตุผลกฺริยาสมฺภโว, ตทุภยกฺริยาย อภาโว กฺริยาติปตฺติฯ

ลง สฺสา วิภัตติ เป็นต้น ในการล่วงเลยไปแห่งกริยา ในที่แห่งเอยฺยวิภัตติเป็นต้น. การเกิดขึ้นแห่งกริยาที่เป็นเหตุ และ กริยาที่เป็นผล ชื่อ **ที่แห่งเอยฺยเป็นต้น**, ความไม่มีแห่งกริยาทั้งสองนั้น ชื่อ กริยาติปัตติ การล่วงเลยแห่งกริยา.

สา ทุวิธา อตีตา จ อนาคตา จฯ

การล่วงเลยแห่งกริยานั้นมี ๒ คือ ที่เป็นอดีต และ ที่เป็นอนาคต.

ตตฺถ –

ในสองอย่างนั้น –

อตีตายำ-สเจ โส ปฐมวเย ปพฺพชฺชำ อลภิสฺสา, อรหา อภวิสฺสา [๒๘๐]อิจฺจาทิฯ

ในที่เป็นอดีต เช่น

สเจ โส ปฐมวเย ปพฺพชฺชำ <u>อลภิสฺสา</u>, อรหา <u>อภวิสฺสา.</u>

ถ้าเขา**<u>จักได้</u>**บรรพชาในปฐมวัย, **<u>จักเป็น</u>** พระอรหันต์.

อนาคตายำ-สจาหำ น คมิสฺสำ, มหาชานิโย โส อภวิสฺสา อิจฺจาทิฯ

ในที่เป็นอนาคต เช่น

สจาหำ น <u>คมิสฺสำ</u>, มหาชานิโย โส <u>อภวิสฺสา.</u>

ถ้าเรา**<u>จักไม่ไปแล้ว</u>**, เขาเป็นผู้มีความเสื่อมใหญ่ **<u>จักเป็นแล้ว</u>**

‘อาอีสฺสาทีสฺวญฺ วา’อิติ ธาตฺวาทิมฺหิ วิกปฺเปน อการาคโม,‘อ อีสฺสา สฺสตฺยาทีนำ พฺยญฺชนสฺสิญ์’ อิติ สฺสาทีสุ อิอาคโม, อภวิสฺสา, ภวิสฺสา, อภวิสฺสำสุ, ภวิสฺสำสุ, อภวิสฺเส, ภวิสฺเส, อภวิสฺสถ, ภวิสฺสถ, อภวิสฺสำ, ภวิสฺสำ, อภวิสฺสามฺหา, ภวิสฺสามฺหา, อภวิสฺสถ, ภวิสฺสถ, อภวิสฺสิ ำสุ, ภวิสฺสิ ำสุ, อภวิสฺส

ลง อ อาคม ในที่เบื้องหน้าแห่งธาตุ ด้วยสูตร ***อาอีสฺสาทีสฺวญฺ ว*** *(โมคฺ.๖/๑๕. ในที่ที่มีวิภัติ ท. มีอาเป็นต้น และวิภัตติ ท.มี สฺสาเป็นต้นอยู่เบื้องหลัง ออาคม ย่อมลงในเบื้องต้นของธาตุบ้าง)* ได้บ้าง , และ ลง อิ อาคม ในที่เบื้องหน้าแห่ง สฺสา เป็นต้น ด้วยสูตร **อ อี สฺสา สฺสตฺยาทีนำ พฺยญฺชนสฺสิญ์**. **(๕๘๘.***ลง อิ อาคม อันมีญฺเป็นอนุพันธ์*

[๒๘๐] [‘สเจ ปน นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิสฺส, อรหตฺตำ ปาปุณิสฺส’ (ธมฺมปท อฏฺฐ. ๑)]

เส, ภวิสฺสเส, อภวิสฺสวฺเห, ภวิสฺสวฺเห, อภวิสฺสิ, ภวิสฺสิ, อภวิสฺสามฺหเส, ภวิสฺสามฺหเสฯ

ตรงหน้าพยัญชนะ ของปโรกขาวิภัตติมี อ เป็นต้น อัชชัตตนีวิภัตติมี อี เป็นต้น กาลาติปัตติวิภัตติ มี สสา เป็นต้น และภวิสสันตีวิภัตติ มี สฺสติ เป็นตัวต้น.) - **อภวิสฺสา.** เขาจักได้เป็นแล้ว, มีรูปเป็น **ภวิสฺสา** บ้าง. **อภวิสฺสํสุ.** เขาทั้งหลายจักได้เป็นแล้ว, มีรูปเป็น **ภวิสฺสํสุ** บ้าง. **อภวิสฺเส.** ท่านจักได้เป็นแล้ว, มีรูปเป็น **ภวิสฺเส** บ้าง. **อภวิสฺสถ** ท่านทั้งหลายจักได้เป็นแล้ว, มีรูปเป็น **ภวิสฺสถ** บ้าง. **อภวิสฺสํ** เราจักได้เป็นแล้ว, มีรูปเป็น **ภวิสฺสํ** บ้าง. **อภวิสฺสามฺหา** เราทั้งหลายจักได้เป็นแล้ว, มีรูปเป็น **ภวิสฺสามฺหา** บ้าง.**อภวิสฺสถ.** เขาจักได้เป็นแล้ว, มีรูปเป็น **ภวิสฺสถ** บ้าง. **อภวิสฺสิสุ** เขาทั้งหลายจักได้เป็นแล้ว, มีรูปเป็น **ภวิสฺสิสุ** บ้าง. **อภวิสฺสเส** ท่านจักได้เป็นแล้ว, มีรูปเป็น **ภวิสฺสเส** บ้าง **อภวิสฺสวฺเห** ท่านทั้งหลายจักได้เป็นแล้ว, มีรูปเป็น **ภวิสฺสวฺเห** บ้าง. **อภวิสฺสิ** เราจักได้เป็นแล้ว, มีรูปเป็น **ภวิสฺสิ** บ้าง. **อภวิสฺสามฺหเส** เราทั้งหลายจักได้เป็นแล้ว, มีรูปเป็น **ภวิสฺสามฺหเส** บ้าง.

‘อาอีอู’อิจฺจาทินา สฺสา, สฺสามฺหานํ รสฺสตฺเต- โส อภวิสฺส, ภวิสฺส, มยํ อภวิสฺสามฺห, ภวิสฺสามฺห.

ในที่ สฺสา และ สฺสามฺหา เป็นรัสสะ ด้วยสูตร ***อาอีอูมฺหาสฺสาสฺสามฺหานํ วา (การทำรัสสะแห่ง อา, อี, อู, มหา, สฺสา, สฺสามฺหา ย่อมมีได้บ้าง. โมคฺ.๖/๓๓)*** - **โส อภวิสฺส** เขาจักได้เป็นแล้ว. มีรูปเป็น ภวิสฺสบ้าง **มยํ อภวิสฺสามฺห** เราทั้งหลายจักได้เป็นแล้ว, มีรูปเป็น ภวิสฺสามฺห บ้าง.

เอยฺยาถสฺเส’อิจฺจาทินา สฺเสสฺส อตฺเต-ตฺวํ อภวิสฺส, ภวิสฺส อิจฺจาทีนิ รูปจตุกฺกานิ ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพานิฯ

ในที่แปลง สฺเส เป็น อ ด้วยสูตร ***เอยฺยาถสฺเสออาอีถานํ โอ อ อํ ตฺถ ตฺโถ วฺโห วา. (๕๘๙. แปลงสระที่สุด (อ) ของ เอยฺยาถ เป็นโอ, ของ สฺเส (เอ) เป็น อ, อ เป็น อํ, อา เป็น ตฺถ, อี เป็น ตฺโถ, ถ เป็น วฺโห***

ได้บ้าง.) – **ตฺวํ อภวิสฺส** ท่านจักได้เป็นแล้ว มีรูปเป็น ภวิสฺส บ้าง.

รูปจตุกฺกานิ ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพานิฯ

พึงแจกรูปทั้ง ๔ มีสุทธกัตตรูปเป็นต้นให้ครบตามที่เป็นได้.

อิติสฺสาทิฯ
ภูธาตุรูปํ นิฏฺฐิตํฯ
อฏฺฐวิภตฺตุปฺปตฺติราสิ นิฏฺฐิโตฯ

นี้ คือวิธีการใช้กาลาติปัตติวิภัตติ
รูปวิภัตติแห่งภูธาตุ จบแล้ว
กลุ่มการลงวิภัตติทั้ง ๘ จบแล้ว

ภูวาทิคณ
สรนฺตธาตุ
อาการนฺตธาตุรูป

วิธีการประกอบรูปวิภัติของ
ธาตุที่เป็นภูวาทิคณะ
ที่มีสระเป็นที่สุด
มีอาเป็นอักษรที่สุดธาตุ.

อิโต ปฏฺฐาย สรนฺตธาตุโย สรานุกฺกเมน, พฺยญฺชนนฺตธาตุโย อกฺขรานุกฺกเมน วุจฺจนฺเตฯ

จากนี้ไป ข้าพเจ้าจะกล่าวธาตุที่มีสระเป็นที่สุด โดยลำดับแห่งสระ และธาตุที่มีพยัญชนะเป็นที่สุด โดยลำดับแห่งอักษร.

กจฺจายนคนฺเถ อเนกสฺสรธาตุโย อิธ พฺยญฺชนนฺตธาตุโย นามฯ ตสฺมา อิธ ธาตฺวนฺตสรโลปกิจฺจํ นาม นตฺถิฯ

ในกัจจายนปกรณ์ ธาตุที่มีสระหลายตัว ชื่อว่า ธาตุที่มีพยัญชนะเป็นที่สุด ในที่นี้. เพราะฉะนั้น กิจด้วยการลบสระที่สุดธาตุ จึงไม่มีในที่นี้.

[ธาตุที่มีสระอาเป็นที่สุด]

ขา, ขฺยา-กถเน, คา-สทฺเท, ฆา-คนฺโธปาทาเน, ญา-ปณฺญายเน อวโพธเน จ, ฐา-คตินิวตฺติยํ, ตา-ปาลเน, ถา-ฐาเน, ทา-ทาเน, ธา-ธารเณ, ปา-ปาเน, ผา-วุทฺธิยํ, ภา-ทิตฺติยํ, มา-มาเน, ยา-คติยํ, ลา-อาทาเน เฉทเน จ, วา-คติ, พนฺธ, คนฺธเนสุ, สา-อสฺสาทเน ตนุกรเณ อนฺตกมฺมนิ จ, หา-จาเค, นฺหา-โสเจยฺเยฯ

ขา, ขฺยา ธาตุ ในการกล่าว, **คา** ธาตุ ในการส่งเสียง, **ฆา** ธาตุ ในการถือเอาซึ่งกลิ่น (สูดกลิ่น), **ญา** ธาตุ ในการปรากฏและในการรู้, **ฐา** ธาตุ ในการหยุดการไป, **ตา** ธาตุ ในการรักษา, **ถา** ธาตุ ในการตั้งหรือหยุด, **ทา** ธาตุ ในการให้, **ธา** ธาตุ ในการทรงไว้, **ปา** ธาตุ ในการดื่ม, **ผา** ธาตุ ในความเจริญ, **ภา** ธาตุ ในการส่องสว่าง, **มา** ธาตุ ในการนับ,**ยา** ธาตุ ในการไป, **ลา** ธาตุ ในการถือเอา และ การตัด,**วา** ธาตุ ใน

การไป, **พนฺธ** ธาตุ ในการผูก, **สา** ธาตุ ในการยินดี, ในการทำให้เบาบาง และในการทำซึ่งที่สุด, **หา** ธาตุ ในการสละ, **นฺหา** ธาตุ ในการทำให้สะอาด.

ตฺยาทฺยุปฺปตฺติ, กตฺตริโล, มหาวุตฺตินา สเร ปเร อาทนฺตมฺหา กฺวจิ ยาคโม, อกฺขาติฯ ปรสฺสรโลโป, อกฺขายติ, กฺริยํ อาขฺยาติ, อาขฺยายติ, ชาตึ อกฺขาหิ ปุจฺฉิโต **[สุ. นิ. ๔๒๓]**, สงฺคายติ, สงฺคายิ๎สุ มเหสโย **[วิ. ว. อฏฺฐ. คนฺถารมฺภกถา]**, คนฺถํ ฆายติ, ปญฺญายติ, ปญฺญายนฺติ, ปญฺญายตุ, ปญฺญายนฺตุฯ

ลง ติ วิภัตติเป็นต้น, ลง อ ปัจจัย ในอรรถกัตตา, ในเพราะสระหลัง ลง ย อาคม ท้ายธาตุที่มีอาเป็นที่สุด ในบางแห่ง ด้วยมหาสูตร สำเร็จรูปเป็น **อกฺขาติ** ย่อมกล่าว. ลบสระหลัง, **อกฺขายติ** ย่อมกล่าว, **กฺริยํ อาขฺยาติ** ย่อมกล่าวซึ่งกริยา, **ชาตึ๎ อกฺขาหิ ปุจฺฉิโต** ท่านผู้อันเราถามแล้ว จงบอกชาติแก่เราเถิด. (ขุ.สุ.๒๕/๒๕๔). **สงฺคายติ** ย่อมสวดพร้อมกัน (ย่อมสังคายนา) **<u>สงฺคายิ๎สุ</u> มเหสโย** พระอรหันต์ท. ผู้เชี่ยวชาญแต่ก่อน **<u>สังคายนา</u>** เรื่องใดไว้ในคันภีร์ขุททกนิกาย โดยชื่อว่า วิมานวัตถุ. (วิมาน.อฏฺฐ.๑).

คนฺถํ ฆายติ ย่อมสูดดมซึ่งกลิ่น, **ปญฺญายติ, ปญฺญายนฺติ** ย่อมปรากฏ, **ปญฺญายตุ, ปญฺญายนฺตุ** จงปรากฏ.

กมฺเม กฺโย, ธมฺโม ญายติ, ธมฺมา ญายนฺติ, วิญฺญายติ, วิญฺญายนฺติฯ

ลง ย ปัจจัย ในอรรถกรรม, **ธมฺโม ญายติ** ธรรม ย่อมถูกรู้, **ธมฺมา ญายนฺติ** ธรรมท. ย่อมถูกรู้, **วิญฺญายติ, วิญฺญายนฺติ** ย่อมถูกรู้แจ้ง.

ปโยชกพฺยาปาเร-ณาปิ, ญาเปติ, ญาเปนฺติ, ญาปยติ, ญาปยนฺติฯ กมฺเม-ญาปียติ, ญาปียนฺติ,

ลง ณาปิ ปัจจัย ในการขวนขวายแห่งผู้ใช้ (ในเหตุกัตตุวาจก) - **ญาเปติ, ญาเปนฺติ, ญาปยติ, ญาปยนฺติ**ย่อมให้รู้. ในเหตุกรรม - **ญาปียติ, ญาปียนฺติ** ย่อมถูกให้รู้.

ฐาติ, ฐานฺติ, โอปุปฺผา ปทฺมา ฐานฺติ, มาลาว คนฺถิตา ฐานฺติ, ธชคฺคาเนว ทิสฺสเร [ชา. ๒.๒๒.๑๙๘๙]ฯ

ฐาติ, ฐานฺติ ย่อมตั้งอยู่,

โอปุปฺผา ปทฺมา ฐานฺติ (คเวสิตพฺพำ) ปทุมชาติอันมีดอกร่วงหล่นแล้ว ย่อมตั้งอยู่. **มาลาว คนฺถิ**

ตา ฐานฺติ, ธชคฺคาเนว ทิสฺสเร. (ขุ.ชา.๒๘/๑๑๔๐). ดอกไม้ทั้งหลาย**ย่อมตั้ง** เรียงรายกันอยู่ เหมือนพวงมาลัยที่เขาร้อยไว้ หมู่ไม้เหล่านั้น ย่อมปรากฏดังยอดธงชัยมีดอกสีต่างๆกัน.

๖๐๕. ญฺจีลสฺเส [๒๘๑]ฯ

ญานุพนฺธสฺส อีอาคมสฺส จ กตฺตริ วิหิตสฺส ลปจฺจยสฺส จ กฺวจิ เอตฺตํ โหตีติ ลสฺส เอตฺตํฯ

๖๐๕. ญฺจีลสฺเส.

ในบางแห่งแปลง อีอาคม, อปัจจัย เป็นเอ.

ในบางแห่ง ใช้ เอ แทน อีอาคม ซึ่งมีญเป็นอนุพันธ์ และ อปัจจัย ซึ่งใช้ในอรรถกัตตา ด้วยสูตรนี้ แปลง อ เป็น เอ.

อธิฏฺเฐติ, อธิฏฺเฐนฺติฯ

อธิฏฺเฐติ, อธิฏฺเฐนฺติ ย่อมตั้งมั่น.

๖๐๖. ฐาปานำ ติฏฺฐปิวา [๒๘๒]ฯ

ฐา, ปานำ ติฏฺฐ, ปิวา โหนฺติ นฺต, มาน, ตฺยาทีสุฯ

ติฏฺฐติ, ติฏฺฐนฺติฯ

๖๐๖. ฐาปานำ ติฏฺฐปิวา.

ในเพราะ นฺต, มาน และติ เป็นต้น แปลง ฐา และ ปา เป็น ติฏฺฐ และ ปิว.

ในเพราะ นฺต, มาน และติ เป็นต้น ใช้ ติฏฺฐ แทน ฐา และ ปิว แทน ปา.

ติฏฺฐติ, ติฏฺฐนฺติ ย่อมยืนอยู่.

๖๐๗. ปาทิโต ฐาสฺส วา ฐโห กฺวจิ [๒๘๓]ฯ

ปาทโย อุปสคฺคา ปาทิ นาม, ปาทิโต ปรสฺส ฐาสฺส ฐโห โหติ วา กฺวจิฯ

๖๐๗. ปาทิโต ฐาสฺส วา ฐโห กฺวจิ.

ในบางแห่ง แปลง ฐา ท้าย อุปสัค เป็น ฐห ได้บ้าง.

อุปสัคมี ป เป็นต้น ชื่อว่า ปาทิ, ใช้ ฐห แทน ฐา ธาตุซึ่งอยู่หลังจากอุปสัค ในบางแห่ง ได้บ้าง.

---

[๒๘๑] [ก. ๕๑๐; รู. ๔๘๗; นี. ๑๐๒๓]

[๒๘๒] [ก. ๔๖๘-๙; รู. ๔๙๒-๔; นี. ๙๔๙]

[๒๘๓] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

สณฺฐหติ, สณฺฐหนฺติ, สณฺฐาติ, สณฺฐานฺติ, อุปฏฺฐหติ, อุปฏฺฐหนฺติ, อุปฏฺฐาติ, อุปฏฺฐานฺติฯ

สณฺฐหติ, สณฺฐหนฺติ, สณฺฐาติ, สณฺฐานฺติ ย่อมตั้งอยู่, อุปฏฺฐหติ, อุปฏฺฐหนฺติ, อุปฏฺฐาติ, อุปฏฺฐานฺติ ย่อมปรากฏ.

กมฺเม –

๖๐๘. อญฺญาทิสฺสิ กฺเย [๒๘๔]ฯ

ในอรรถกรรม

๖๐๘. อญฺญาทิสฺสิ กฺเย

แปลงธาตุที่มีอาเป็นที่สุด ซึ่งไม่ใช่ญาธาตุเป็นต้น เป็น อิ ในเพราะ ย ปัจจัย.

ญาทิโต อญฺญสฺส อาการนฺตกฺริยตฺถสฺส อิ โหติ กฺเย ปรมฺหิฯ

ในเพราะ ย ปัจจัยเป็นเบื้องหลัง ใช้ อิ แทนธาตุที่มีอาเป็นที่สุด ซึ่งเป็นอื่นไปจาก ญา เป็นต้น.

อธิฏฺฐียติ, อธิฏฺฐียนฺติ, อุปฏฺฐียติ, อุปฏฺฐียนฺติ.

อธิฏฺฐียติ, อธิฏฺฐียนฺติ อันเขาย่อมตั้งไว้, **อุปฏฺฐียติ, อุปฏฺฐียนฺติ** อันเขาย่อมเข้าไปตั้งไว้.

อญฺญาทิสฺสาติ กึ? ญายติ, ญายนฺติ, อากฺขายติ, อากฺขายนฺติ, อาขฺยายติ, อาขฺยายนฺติฯ

บทว่า **อญฺญาทิสฺสา** เป็นอื่นไปจาก ญา เป็นต้น มีประโยชน์อะไร?

ถ้าเป็นญาธาตุ เป็นต้น ไม่แปลงเป็น อิ เช่น **ญายติ, ญายนฺติ** อันเขาย่อมรู้, **อากฺขายติ, อากฺขายนฺติ, อาขฺยายติ, อาขฺยายนฺติ** อันเขา ย่อมกล่าว.

ณาปิมฺหิ-

ปติฏฺฐาเปติ, ปติฏฺฐาเปนฺติ, ปติฏฺฐาปยติ, ปติฏฺฐาปยนฺติฯ

ในณาปิปัจจัย

ปติฏฺฐาเปติ, ปติฏฺฐาเปนฺติ, ปติฏฺฐาปยติ, ปติฏฺฐาปยนฺติ ย่อมให้ตั้งไว้.

อชฺฌตฺตนิมฺหิ วิกปฺเปน สาคโม,

อฏฺฐาสิ, ปติฏฺฐาสิ, อธิฏฺฐหิ, อธิฏฺฐาสิ, อธิฏฺเฐสิ, สณฺฐหิ, สณฺฐาสิ, อุปฏฺฐหิ, อุปฏฺฐาสิฯ

ในอัชฌัตตนีวิภัตติ ลง ส อาคม ได้ไม่แน่นอน,

อฏฺฐาสิ, ปติฏฺฐาสิ, อธิฏฺฐหิ, อธิฏฺฐาสิ, อธิฏฺเฐสิ, สณฺฐหิ, สณฺฐาสิ ตั้งอยู่แล้ว, **อุปฏฺฐหิ, อุปฏฺฐาสิ** ปรากฏแล้ว.

---

[๒๘๔] [ก. ๕๐๒; รู. ๔๔๓; นี. ๑๐๑๕; ‘อญฺญาทิสฺสาสีกฺเย’ (พหูสุ)]

‘อุṭสิṁสุวṁสู’ติ อุṭสฺส อิṁสุ, อṁสุ, อธิฏฺฐหิṁสุ, สณฺฐหิṁสุ, อุปฏฺฐหิṁสุฯ อตฺถเมนฺตมฺหิ สูริเย, วาฬา ปนฺเถ อุปฏฺฐหุṁ [ชา. ๒.๒๒.๒๑๘๖]ฯ อฏฺฐṁสุ, อุปฏฺฐหṁสุฯ

แปลง อุ เป็น อิสุ ด้วยสูตรว่า “**อุṭสิṁสุวṁสู** (*แปลง อุ เป็น อิสุ และ อṁสุ. ๕๘๐.*)”

อธิฏฺฐหิṁสุ, สณฺฐหิṁสุ ตั้งอยู่แล้ว, **อุปฏฺฐหิṁสุ** ปรากฏแล้ว. มีพระบาฬีว่า **อตฺถเมนฺตมฺหิ สูริเย, วาฬา ปนฺเถ อุปฏฺฐหุṁ** เมื่อพระอาทิตย์จะอัสดงคต สัตว์ร้าย ก็ปรากฏแล้วในหนทาง (ขุ.ชา.๒๘/๑๑๘๔). **อฏฺฐṁสุ** ยืนอยู่แล้ว, **อุปฏฺฐหṁสุ** ปรากฏแล้ว.

ปรฉกฺเก-
อฏฺฐา พุทฺธสฺส สนฺติเก [สุ. นิ. ๔๓๑]ฯ

ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง
อฏฺฐา พุทฺธสฺส สนฺติเก
มารได้ยืนกล่าวคาถาเหล่านี้อยู่ใกล้ๆ เราผู้จะเป็นพุทธะ (ขุ.สุ.๒/๓๕๕)

กมฺเม-
อธิฏฺฐิยิ, อธิฏฺฐิยิṁสุ, อุปฏฺฐิยิ, อุปฏฺฐิยิṁสุฯ

ในอรรถกรรม
อธิฏฺฐิยิ, อธิฏฺฐิยิṁสุ อันเขาอธิฏฐานแล้ว, **อุปฏฺฐิยิ, อุปฏฺฐิยิṁสุ** อันเขาเข้าไปตั้งไว้แล้ว.

ณาปิมฺหิ -
ปติฏฺฐาเปสิ, ปติฏฺฐาปยิ, สณฺฐาเปสิ, สณฺฐาปยิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย (ณาเป, ณาปย)
ปติฏฺฐาเปสิ, ปติฏฺฐาปยิ, สณฺฐาเปสิ, สณฺฐาปยิ ให้ตั้งไว้แล้ว.

‘เอโอนฺตาสุ’นฺติ อุṭสฺสสุṁ, สรโลโป, อฏฺฐาสุṁ, อุปฏฺฐาสุṁ, ปติฏฺฐาเปสุṁ, สณฺฐาเปสุṁ, ปติฏฺฐาปยุṁ, สณฺฐาปยุṁ, ปติฏฺฐาปยิṁสุ, สณฺฐาปยิṁสุฯ

ใช้ สุṁ แทน อุ ด้วยสูตรว่า “**เอโอนฺตาสุṁ** (*แปลง อุ อันเป็นเบื้องหลัง จากธาตุมีเอ เป็นตัวท้าย และ โอ เป็นตัวท้าย เป็น สุṁ ได้บ้าง. - ๕๘๕*)”, ลบสระ ได้รูปเป็น **อฏฺฐาสุṁ, อุปฏฺฐาสุṁ, ปติฏฺฐาเปสุṁ, สณฺฐาเปสุṁ, ปติฏฺฐาปยุṁ, สณฺฐาปยุṁ, ปติฏฺฐาปยิṁสุ, สณฺฐาปยิṁสุ** ให้ตั้งไว้แล้ว.

สฺสตฺยาทิมฺหิ -
ฐสฺสติ, ฐสฺสนฺติ, รสฺสตฺตṁ, อุปฏฺฐิสฺสติ, อุปฏฺฐิสฺสนฺติ, อหṁ โภติṁ อุปฏฺฐิสฺสṁ [ชา. ๒.๒๒.๑๙๓๔], สณฺฐหิสฺสติ, สณฺฐหิสฺสนฺติฯ

ในภวิสฺสันตีวิภัตติ -
ฐสฺสติ, ฐสฺสนฺติ จักตั้งอยู่, รูปนี้เป็นรัสสะ, **อุปฏฺฐิสฺสติ, อุปฏฺฐิสฺสนฺติ** จักปรากฏ, ที่มาในพระบาฬี - **อหṁ โภติṁ อุปฏฺฐิสฺสṁ** ฉันจักบำรุงเธอ [ขุ.ชา.

๒๘/๑๑๒๗], **สณฺฐหิสฺสติ, สณฺฐหิสฺสนฺติ** จักตั้งอยู่ด้วยดี.

ณาปิมฺหิ -
ปติฏฺฐาเปสฺสติ, ปติฏฺฐาเปสฺสนฺติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย (ณาเป, ณาปย)
ปติฏฺฐาเปสฺสติ, ปติฏฺฐาเปสฺสนฺติ จักให้ตั้งอยู่.

ตา-ปาลเน, ภยํ ตายติฯ

ตา ธาตุ ในการรักษา
ภยํ ตายติ ย่อมรักษาซึ่งภัย, ป้องกันภัย.

ถา-ฐาเน, อวตฺถาติ, อวตฺถายติ, วิตฺถายติ, วิตฺถายนฺติ, มา โข วิตฺถาสิ [มหาว. ๑๒๖]ฯ

ถา ธาตุ ในการตั้งอยู่
อวตฺถาติ, อวตฺถายติ ตั้งลงอยู่ (กำหนด), **วิตฺถายติ, วิตฺถายนฺติ** ย่อมขยายให้กว้าง **มา โข วิตฺถาสิ.** เจ้าอย่าสะทกสะท้านแล้วแล [วิ.มหา.๔/๑๔๒].

ทา-ทาเน, ‘อูลสฺเส’ติ ลสฺส เอตฺตํ, เทติ, เทนฺติ, เทสิ, เทถ, เทมิ, เทมฯ

ทา ธาตุ ในการให้, ใช้ เอ แทน อ ด้วยสูตรอูลสฺเส.
เทติ, เทนฺติ ย่อมให้, **เทสิ, เทถ ท่าน**ย่อมให้, **เทมิ, เทม** เรา ย่อมให้.

‘ปโรกฺขายญฺจา’ติ สุตฺเต จสทฺเทน ทาสฺส ทฺวิตฺตํฯ ‘รสฺโส ปุพฺพสฺสา’ติ ปุพฺพสฺส รสฺสตฺตํ, ททาติ, ททนฺติ, ททาสิ, ททาถ, ททามิ, ททามฯ

ด้วย จ ศัพท์ ในสูตรว่า “ปโรกฺขายญฺจ (*๕๕๗ - ในเพราะปโรกขา ซ้อนอักษรตัวต้นของธาตุซึ่งมีสระตัวเดียว*)” ซ้อน ทา ธาตุ. ตัวหน้ารัสสะด้วยสูตรว่า รสฺโส ปุพฺพสฺสา”, ททาติ, ททนฺติ ย่อมให้, ททาสิ, ททาถ ท่านย่อมให้, ททามิ, ททาม เรา ย่อมให้.

๖๐๕. ทาสฺส ทำ วา มิเมสฺวทฺวิตฺเต[๒๘๕] ฯ

๖๐๕. ทาสฺส ทำ วา มิเมสฺวทฺวิตฺเต.
แปลง ทา เป็น ท ในที่ไม่ใช่อักษรซ้อนบ้าง.

[๒๘๕] [ก. ๔๘๒; รู. ๕๐๘; นี. ๙๗๒]

อทฺวิตฺเต ทาสฺส ทำ โหติ วา มิ, เมสุ, นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตำฯ

ทมฺมิ, ทมฺมฯ

อทฺวิตฺเตติ กิ? ททามิ, ททามฯ

ในที่ไม่ใช่อักษรซ้อน, ใช้ ท แทน ทา ได้บ้าง, ในเพราะ มิ และ เม นิคคหิต กลายเป็นพยัญชนะที่สุดวรรค.

ทมฺมิ, ทมฺม เราย่อมให้.

คำว่า **อทวิตฺต ในที่ไม่ใช่อักษรซ้อน** มีประโยชน์อะไร?

ในที่เป็นอักษรซ้อน ไม่เข้าเกณฑ์ของสูตรนี้เช่น **ททามิ, ททาม** ย่อมให้.

๖๑๐. ทาสฺสิยง [๒๘๖]ฯ

ปาทิโต ปรสฺส ทาสฺส อิยง โหติ กฺวจิฯ

‘อิยง’ อิติ สุตฺตวิภตฺเตน อญฺญธาตูนมฺปิฯ ชา-หานิยำ, อปฺเปน พหุำ ชิยฺยาม [ชา. ๑.๒.๕๒], ตสฺเสวา’นุวิธิยฺยติ [ชา. ๑.๒.๖๗], วิธุรสฺส หทยำ ธนิยติ [ชา. ๒.๒๒.๑๓๕๐], นิหียติ ตสฺส ยโส [ชา. ๑.๑๐.๖๐; อ. นิ. ๔.๑๗], เอโก ราชา วิหิยฺยสิ [ชา. ๒.๒๒.๑๗๕๐], โส ปหียิสฺสติ [สำ. นิ. ๑.๒๔๔] อิจฺจาทิฯ

๖๑๐. ทาสฺสิยง.

ในบางแห่ง ลง อิย เป็นอาคม ในที่สุดแห่ง ทา ที่อยู่หลังอุปสัค

ในบางแห่ง ลง อิย เป็นอาคม ในที่สุดแห่ง ทา ที่อยู่หลังอุปสัค

ด้วยการแบ่งสูตรว่า **อิยง (ในสูตรนี้)** ลง อิย เป็นอาคม ท้ายธาตุอื่นได้บ้าง. พบใน **ชา** ธาตุ ในความเสื่อม ดังพระบาฬี เช่น **อปฺเปน พหุำ ชิยฺยาม** [ขุ. ชา. ๒๗/๒๐๒] ข้าแต่พระราชา พวกเราก็ดี ชนเหล่าอื่นที่โลภจัดก็ดี **จะต้องละทิ้ง**ของมากเพราะของน้อย, **ตสฺเสวา’นุวิธิยฺยติ** [ขุ.ชา.๒๗/๒๑๗] **ศึกษาเอาอย่าง**นายควาญม้านั่นเอง, **วิธุรสฺส หทยำ ธนิยติ** [ขุ. ชา.๒๘/๘๙๗] ก็พระมารดาของเจ้า **ปรารถนา**ดวงหทัยของวิธุรบัณฑิต**, นิหียติ ตสฺส ยโส** [ขุ.ชา.๒๗/๑๓๗๘] ยศของบุคคลนั้น**ย่อมเสื่อมไป** เหมือนพระจันทร์ข้างแรม, **เอโก ราชา วิหิยฺยสิ** [ขุ.ชา.๒๘/๑๐๗๙] พระองค์จักเป็นพระราชาผู้โดดเดี่ยว **ลำบากอยู่**, **โส ปหียิสฺสติ** [สำ.ส.๑๕/๘๖๔] อันความขนพองสยองเกล้า **จักหายไป.**

[๒๘๖] [ก. ๕๐๒; รู. ๔๕๓; นี. ๑๐๑๔]

อาทิยติ, อาทิยนฺติ, อุปาทิยติ, อุปาทิยนฺติ, สมาทิยติ, สมาทิยนฺติ, สิกฺขาปทำ สมาทิยามิ [ขุ. ปา. ๒.๑], วตฺตำ สมาทิยามิ [จูฬว. ๘๕]ฯ

อาทิยติ, อาทิยนฺติ, อุปาทิยติ, อุปาทิยนฺติ ย่อมถือเอา, **สมาทิยติ, สมาทิยนฺติ** ย่อมสมาทาน (ถือเอาด้วยดี), สิกฺขาปทำ **สมาทิยามิ** [ขุ. ขุ.๒๕/๒/๑] ข้าพเจ้า**รับเอา**ซึ่งสิกขาบท, วตฺตำ **สมาทิยามิ** [วิ.จูฬว. ๘๘] ข้าพเจ้า**รับเอา**วัตร.

๖๑๑. คม วท ทานำ ฆมฺม วชฺช ทชฺชา [๒๘๗]ฯ

๖๑๑. คม วท ทานำ ฆมฺม วชฺช ทชฺชา.

ในเพราะ นฺต, มาน และ วัตตมานาวิภัตติ เป็นต้น แปลง คม เป็น ฆมฺม, วท เป็น วชฺช, ทา เป็น ทชฺช.

เอเตสำ ฆมฺม, วชฺช, ทชฺชา โหนฺติ วา นฺต, มาน, ตฺยาทีสุฯ

ในเพราะ นฺต, มาน และ อาขยาติกวิภัตติมีวัตตมานาวิภัตติเป็นต้นใช้ ฆมฺม แทน คม, วชฺช แทน วท, ทชฺช แทน ทา ธาตุ เหล่านั้น ได้บ้าง.

ทชฺชติ, ทชฺชนฺติ, ทชฺชสิ, ทชฺชถ, ทชฺชามิ, ทชฺชามฯ

ทชฺชติ บุรุษ พึงให้, **ทชฺชนฺติ** บุรุษ ท. ย่อมให้, **ทชฺชสิ** ท่านย่อมให้, **ทชฺชถ** ท่าน ท. ย่อมให้, **ทชฺชามิ** เราย่อมให้, **ทชฺชาม** เราท.ย่อมให้ฯ

‘อูลสฺเส’ติ ลสฺส เอตฺตำ, ทชฺเชติ, ทชฺเชนฺติฯ

แปลง อ เป็น เอ ด้วยสูตรว่า **ญิลสฺเส** *[โมค. ๕/๑๖๗] แปลง อิ และ อ เป็น เอ* เช่น **ทชฺเชติ** บุรุษย่อมให้, **ทชฺเชนฺติ** บุรุษท.ย่อมให้

กมฺเม -

‘อญฺญาทิสฺสิ กฺเย’ติ กฺยมฺหิ อาสฺส อิตฺตำ, ทิยติ, ทิยนฺติฯ

ในอรรถกรรม -

แปลง อา เป็น อิ ในเพราะ ย ด้วยสูตร **อญฺญาทิสฺสิ กฺเย** (๖๐๘. - *แปลงธาตุที่มีอาเป็นที่สุด ซึ่งไม่ใช่ญาธาตุเป็นต้น เป็น อิ ในเพราะ ย ปัจจัย.*)

ทิยติ ทาน อันบุรุษย่อมให้, **ทิยนฺติ** ทาน ท. อันบุรุษย่อมให้.

ทีฆตฺเต-

ทียติ, ทียนฺติฯ

ในที่เป็นทีฆะ -

---

[๒๘๗] [ก. ๔๕๕-๕๐๐-๑; รู. ๔๔๓-๔๘๖-๕๐๗; นี. ๑๐๑๓, ๑๐๐๕-๑๐๐๖]

ทียติ ทาน อันบุรุษย่อมให้**, ทียนฺติ** ทาน ท. อันบุรุษย่อมให้.

ทฺวิตฺเต -
ทิยฺยติ, ทิยฺยนฺติ, ทชฺชียติ, ทชฺชียนฺติฯ

ในที่ซ้อน ยฺ -
ทิยฺยติ ทาน อันบุรุษย่อมให้, **ทิยฺยนฺติ** ทาน ท. อันบุรุษย่อมให้, **ทชฺชียติ** ทาน อันบุรุษย่อมให้, **ทชฺชียนฺติ** ทาน ท. อันบุรุษย่อมให้.

ณาปิมฺหิ -
ทาเปติ, ทาเปนฺติ, ทาปยติ, ทาปยนฺติฯ

ในที่มีการิตปัจจัย (ณาเป, ณาปย ปัจจัย) -
ทาเปติ นาย ยังบุรุษให้ให้อยู่, **ทาเปนฺติ** นาย ท. ยังบุรุษให้ให้อยู่, **ทาปยติ** นาย ยังบุรุษให้ให้อยู่, **ทาปยนฺติ** นาย ท. ยังบุรุษให้ให้อยู่.

ปาทิปุพฺเพ รสฺโส -
สมาทเปติ[๒๘๘], สมาทเปนฺติ, สมาทปยติ, สมาทปยนฺติฯ

เป็นรัสสะ ในที่มีอุปสัค ตัวอย่างเช่น
สมาทเปติ[๒๘๙] นาย ยังบุคคล ให้ถือเอาอยู่, **สมาทเปนฺติ** นาย ท. ยังบุคคลให้ถือเอาอยู่, **สมาทปยติ** นาย ยังบุคคล ให้ถือเอาอยู่, **สมาทปยนฺติ** นาย ท. ยังบุคคลให้ ถือเอาอยู่.

กมฺเม-
ทาปียติ, ทาปียนฺติ, สมาทปียติ, สมาทปียนฺติ.

ใน**อรรถกรรม** -
ทาปียติ บุรุษ อันนาย ให้ถือเอาอยู่, **ทาปียนฺติ** บุรุษ ท. อันนาย ให้ถือเอาอยู่, **สมาทปียติ** บุรุษ อันนาย ให้ถือเอาอยู่, **สมาทปียนฺติ** บุรุษ ท. อันนาย ให้ถือเอาอยู่.

เอยฺยาทิมฺหิ มหาวุตฺตินา ทชฺชโต เอยฺยาทีนมนฺตสฺส เอยฺยสฺส โลโป วา,

ใน**สัตตมีวิภัตติ** ลบ เอยฺย อันเป็นที่สุด ของ เอยฺย เป็นต้น ท้าย ทชฺช ศัพท์ ด้วยมหาสูตร ได้บ้าง.[๒๙๐]

---

[๒๘๘] คือ ให้รับเอา หมายถึง การชักชวน เช่นในพระบาฬีธัมมเจติยสูตรว่า เต ภควา ธมฺมิยา กถาย สนฺทสฺเสติ **สมาทเปติ** สมุตฺเตเชติ สมฺปหำเสติฯ พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้กษัตริย์เหล่านั้นเห็นชัด **ชวนใจ**ให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา (ม.ม. ๑๓/๓๗๑).

[๒๘๙] [ม. นิ. ๒.๓๘๗; ๓.๒๗๖]

[๒๙๐] ในปทรูปสิทธิรูปสูตร ที่ ๕๐๗ แปลง เอยฺย เป็น อา ด้วยสูตรว่า กวฺจิ ธาตุฯ

ทานำ ทชฺชา, ทเทยฺย, ทชฺชุ, ทเทยฺยุ, ทชฺชาสิ, ทเทยฺยาสิ, ทชฺชาถ, ทเทยฺยาถ, ทชฺชามิ, ทเทยฺยามิ, ทชฺชาม, ทเทยฺยาม, อหำ ทชฺชำ, ทเทยฺยำ, มยำ ทชฺชามฺเห, ทเทยฺยามฺเหฯ

ทานำ ทชฺชา, ทเทยฺย, ทชฺชุ, ทเทยฺยุ พึงให้ ซึ่งทาน, **ทชฺชาสิ, ทเทยฺยาสิ, ทชฺชาถ, ทเทยฺยาถ** (พึงให้), **ทชฺชามิ, ทเทยฺยามิ, ทชฺชาม, ทเทยฺยาม, อหำ ทชฺชำ, ทเทยฺยำ, มยำ ทชฺชามฺเห, ทเทยฺยามฺเห** (พึงให้)

อตฺริมา ปาฬี - ทชฺชา สปฺปุริโส ทานำ[๒๖๑], อุปายนานิ เม ทชฺชุ[๒๖๒], มาตรำ เกน โทเสน, ทชฺชาสิ ทกรกฺขิโน [๒๖๓]ฯ ตานิ อมฺมาย ทชฺเชสิ[๒๖๔], ฉฏฺฐาหำ ทชฺชมตฺตานำ, เนว ทชฺชำ มโหสธำ [๒๖๕]ฯ

ในการลบ เอยฺย ท้าย ทชฺช นี้ มีพระบาฬีเป็นดังนี้ - **ทชฺชา** สปฺปุริโส ทานำ สัปบุรุษเห็นยาจกมาถึงแล้ว**พึงให้** (บุตร ปศุสัตว์ ธัญชาติและทรัพย์อย่างอื่นในเรือน) เป็นทานได้ [ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๘๘], อุปายนานิ เม **ทชฺชุ.** (ชาวชนบท และชาวนิคม ผู้มีธัญญาหารมากมาย จะมาประชุมกัน) **ให้**เครื่องบรรณาการแก่เกล้ากระหม่อม. [ขุ.ชา.๒๘/๔๐๔], มาตรำ เกน โทเสน, **ทชฺชาสิ** ทกรกฺขิโน พระองค์จะ**พระราชทาน**พระชนนี (ผู้มีพระทัยคงที่ ประทานพระชนม์ชีพให้ทรงให้เจริญ ณ ระหว่างพระทรวง ทรงพระครรภ์นั้น) แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร. [ชุ.ชา ๒๗/๒๓๗๔]. ตานิ อมฺมาย **ทชฺเชสิ** ขอพระองค์**โปรดประทาน** (ตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า ตุ๊กตาวัว ของหม่อมฉัน) เหล่านี้แก่พระเจ้าแม่. [ขุ.ชา.๒๘/๑๑๗๕]. ฉฏฺฐาหำ **ทชฺชมตฺตานำ**, เนว **ทชฺชำ** มโหสธำ ข้าพเจ้า (จะให้พระราชมารดาก่อน ให้มเหสี ให้กนิษฐาภาดาต่อแต่นั้นไปก็จะให้สหาย ให้พราหมณ์ปุโรหิตเป็นลำดับที่ ๕) **ให้**ตนเองเป็นที่ ๖, มโหสถ**ให้**ไม่ได้เลย. [ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๗๓].

---

[๒๖๑] [ชา. ๒.๒๒๒.๒๒๖๑]

[๒๖๒] [ชา. ๒.๒๒๒.๒๔]

[๒๖๓] [ชา ๑.๑๖.๒๒๗]

[๒๖๔] [ชา. ๒.๒๒๒.๒๑๔๘]

[๒๖๕] [ชา. ๑.๑๖.๒๒๕]

อชฺฌตฺตนิมฺหิ -

อททิ, อทาสิ, อททุ, อทำสุ, อทชฺชิ, อทชฺชุ, ตฺวํ อทโทฯ วรญฺเจ เม อโท สกฺก [๒๕๖]ฯ

ใน**อัชชัตตนี** –

อททิ, อทาสิ, อททุ, อทำสุ, อทชฺชิ, อทชฺชุ บุรุษ ได้ให้แล้ว, ตฺวํ อทโท ท่านได้ให้แล้วฯ วรญฺเจ เม อโท สกฺก [ชา. ๒.๑๗.๑๔๒] ข้าแต่องค์อินทราธิราช ขอพระองค์ประทานพรแก่หม่อมฉันฯ

ปรจกฺเก -

โส ทานํ อทา, พฺราหฺมณสฺส อทา ทานํ, สิวีนํ รฏฺฐวฑฺโน [ชา. ๒.๒๒.๒๑๑๗]ฯ

ใน**วิภัตติ ๖ ตัวหลัง** –

โส ทานํ **อทา** บุรุษนั้น **ได้ถวายแล้ว** ซึ่งทาน , พฺราหฺมณสฺส **อทา** ทานํ, สิวีนํ รฏฺฐวฑฺโน พระราชา ผู้ผดุงรัฐสีพีให้เจริญ (มีพระหฤทัยน้อมไปในการบริจาค เสด็จลงจากคอช้าง)**พระราชทาน** แก่พราหมณ์ทั้งหลาย. [ขุ.ชา.๒๘/๑๐๕๕].

สฺสตฺยาทิมฺหิ -

ทาสฺสติ, ทาสฺสนฺติ, ททิสฺสติ, ททิสฺสนฺติ, ทชฺชิสฺสติ, ทชฺชิสฺสนฺติฯ

ในภวิ**สสันตีวิภัตติ** –

ทาสฺสติ บุรุษ จักให้, ทาสฺสนฺติ บุรุษ ท. จักให้, ททิสฺสติ, ททิสฺสนฺติ, ทชฺชิสฺสติ, ทชฺชิสฺสนฺติ ... จักให้.

ทาอิจฺจสฺส ทิจฺฉ, ปเวจฺฉาเทสมฺปิ อิจฺฉนฺติ, วิปุลํ อนฺนํ ปานญฺจ, สมณานํ ปเวจฺฉสิ [เถรีคา. ๒๗๒] ฯ อปฺปสฺเมเก ปเวจฺฉนฺติ, พหุเนเก น ทิจฺฉเร [สำ. นิ. ๑.๓๓]ฯ เทโว สมฺมา ธารํ ปเวจฺฉตุฯ โภชนํ โภชนตฺถีนำ, สมฺมเทว ปเวจฺฉถฯ

ส่วนครูทั้งหลายประสงค์ให้ใช้ ทิจฺฉ และ ปเวจฺฉ แทน ทา ธาตุ เช่น วิปุลำ อนฺนำ ปานญฺจ, สมณานำ **ปเวจฺฉสิ** เจ้า **ได้ถวาย** ข้าวน้ำอันไพบูลย์แก่สมณะทั้งหลาย [เถรีคา. ๒๖/๔๖๘]ฯ อปฺปสฺเมเก **ปเวจฺฉนฺติ**, พหุเนเก น **ทิจฺฉเร** ชนพวกหนึ่งเมื่อของมีน้อย ก็**แบ่งให้** ชนพวกหนึ่งมีของมากก็**ไม่ให้**. [สำ.ส. ๑๕/๘๙]. เทโว สมฺมา ธารำ **ปเวจฺฉตุ** ของเมฆจง**ให้สายน้ำ**อย่างเหมาะสมฯ โภชนำ โภชนตฺถีนำ, สมฺมเทว **ปเวจฺฉถ** **จงให้**โภชนะแก่ผู้ต้องการโภชนะโดยทั่วถึง[ขุ.ชา.๒๘/๑๐๘๒]

[๒๕๖] [ชา. ๒.๑๗.๑๔๒]

ธา-ธารเณ, สนฺธาติ, วิธาติ, นิเธติ, นิเธนฺติฯ วิเธติ, วิเธนฺติฯ

ธา ธาตุ เป็นไปในการทรงไว้ –

วิธาติ ย่อมจัดแจง, **นิเธติ, นิเธนฺติ** ย่อมเก็บไว้. **วิเธติ, วิเธนฺติ** ย่อมจัดแจงฯ

‘ปโรกฺขายญฺจา’ติ จสทฺเทน ทฺวิตฺตํฯ ‘ทุติย จตุตฺถาน…’นฺติ ธสฺส ทตฺตํฯ ‘รสฺโส ปุพฺพสฺสา’ติ ปุพฺพสฺส รสฺโสฯ

[รูปว่า **สทฺทหาติ** เป็นต้น]

ซ้อน ธา ธาตุ ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า **ปโรกฺขายญฺจ** *(ในเพราะปโรกขา ซ้อนอักษรตัวต้นของธาตุซึ่งมีสระตัวเดียว)*, แปลง ธ เป็น ท ด้วยสูตร **ทุติยจตุตฺถานำ ปฐมตติยา** (*๕๙๘.พยัญชนะตัวแรกในอักษรซ้อน ซึ่งเป็นพยัญชนะที่ ๒ เป็นพยัญชนะที่ ๑ และ ที่ ๔ เป็นที่ ๓*), รัสสะ ตัวหน้าด้วยสูตร รสฺโส ปุพฺพสฺส (โมคฺ.๕/๗๔ - *ที่อักษรซ้อน ทำสระของตัวหน้าให้เป็นรัสสะ*), แปลง ธา ตัวหลัง เป็น ห ในเพราะ ธา ที่ซ้อนมา ด้วยสูตรว่า

๖๑๒. ธาสฺส โห[๒๙๗] ฯ

๖๑๒. ธาสฺส โห.

ในที่มีตัวซ้อน ธา ตัวหลัง ใช้ ห แทน.

ทฺวิตฺเต ปรสฺส ธาสฺส โห โหติฯ

สทฺทหาติ, สทฺทหติ วาฯ สทฺทหาติ ตถาคตสฺส โพธิ์ฯ วิทหาติ, นิทหาติ, สทฺทหนฺติ, วิทหนฺติ, นิทหนฺติฯ

ในที่มีตัวซ้อน ธา ตัวหลัง ใช้ ห แทน. สำเร็จรูปเป็น **สทฺทหาติ** (ย่อมเชื่อ), เป็น **สทฺทหติ** บ้าง. **สทฺทหาติ ตถาคตสฺส โพธิ์** ย่อมเชื่อ ปัญญาการตรัสรู้ ของพระตถาคต. **วิทหาติ** (ย่อมจัดแจง), **นิทหาติ** (เก็บไว้), **สทฺทหนฺติ** (ย่อมเชื่อ)**, วิทหนฺติ** (ย่อมจัดแจง)**, นิทหนฺติ** (เก็บไว้)**.**

‘มยทา สเร’ติ สุตฺเต ‘มยทา’ติ สุตฺตวิภตฺติยา พฺยญฺชเนปิ นิคฺคหีตสฺส ทตฺตํ, กมฺมํ สทฺทหาติ, กมฺมผลํ สทฺทหาติ, สทฺทหนฺติ, วตฺถุ ปริทหาติ, ปริทหนฺติฯ

[รูปว่า **สทฺทหนฺติ**] : นิคคหิตเป็น ท แม้เพราะมีพยัญชนะข้างหลัง โดยแบ่งสูตรว่า มยทา ในสูตรว่า **มยทา สเร** (*๔๗.ในเพราะสระหลัง นิคคหิตเป็นม, ย และท*) ได้จึงมีรูปว่า **สทฺทหนฺติ** ได้บ้าง เช่น **กมฺมำ สทฺทหาติ** เชื่อกรรม, **กมฺมผลำ**

[๒๙๗] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

สทฺทหาติ เชื่อผลของกรรม, เป็น **สทฺทหนฺติ** บ้าง, **วตฺถํ ปริทหาติ** สวมใส่เสื้อผ้า เป็น **ปริทหนฺติ** บ้าง.

กมฺเม-

สนฺธียติ, สนฺธียนฺติ, สนฺธิยฺยติ, สนฺธิยฺยนฺติ, วิธิยฺยติฯ นเวน สุขทุกฺเขน, โปราณํ อปิธิยฺยติ [๒๖๘]ฯ

ในอรรถกรรม –

สนฺธียติ (อันกรรมย่อมสืบต่อ), **สนฺธียนฺติ**, **สนฺธิยฺยติ, สนฺธิยฺยนฺติ, วิธิยฺยติ** (อันบุคคลย่อมจัดการ). **นเวน สุขทุกฺเขน, โปราณํ <u>อปิธิยฺยติ</u>** ความสุขและความทุกข์เก่า ถูกความสุขและความทุกข์ใหม่<u>ปกปิดไว้</u> (เพราะฉะนั้น หนอนจึงเป็นที่รักของเรายิ่งกว่าพระเจ้าอัสสกะอีก). [ขุ.ชา.๒๗/๒๖๔].

ณาปิมฺหิ-

นิธาเปติ, นิธาเปนฺติ, นิธาปยติ, นิธาปยนฺติฯ

ในที่มีการิตปัจจัย (ณาเป, ณาปย) –

นิธาเปติ, นิธาเปนฺติ, นิธาปยติ, นิธาปยนฺติ (ยังบุคคลย่อมให้เก็บไว้ซึ่งสิ่งของ)ฯ

กมฺเม-นิธาปียติ, นิธาปียนฺติฯ

ในอรรถกรรมของการิตปัจจัย –

นิธาปียติ, นิธาปียนฺติ (สิ่งของอันนายย่อมให้บุรุษเก็บไว้)

เอยฺยาทิมฺหิ-

สทฺทเหยฺยํ, สทฺทเหยฺยุ๎ฯ

ใน**สัตตมีวิภัตติ**

สทฺทเหยฺยํ, สทฺทเหยฺยุ๎ (พึงเชื่อ)

อีอาทิมฺหิ -

สทฺทหิ, สทฺทหิ๎สุฯ ตตฺร ภิกฺขโว สมาทหิ๎สุ[๒๖๙], สมาทหุ๎สุ วาฯ

ใน**หิยยัตตนีวิภัตติ**

สทฺทหิ, สทฺทหิ๎สุ (เชื่อแล้ว)ฯ **ตตฺร ภิกฺขโว <u>สมาทหิ๎สุ</u>** ภิกษุทั้งหลายในที่ประชุมนั้น <u>มั่นคง</u> (กระทำจิตของตนๆ ให้ตรง บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมรักษาอินทรีย์ เหมือนสารถีถือบังเหียนขับม้า ฉะนั้น [ที.ม.๑๐/๒๓๗], เป็น **สมาทหุ๎สุ** บ้าง.

---

[๒๖๘] [ชา. ๑.๒.๑๑๔]

[๒๖๙] [ที. นิ. ๒.๓๓๒]

ปา-ปาเน,

ปาติ, ปานฺติฯ

‘ฐาปานำ ติฏฺฐปิวา’ติ ปาสฺส ปิโว, ปิวติ, ปิวนฺติฯ

กมฺเม-ปียติ, ปียนฺติฯ

ณิมฺหิ-‘อาสฺสา ณาปีมฺหิ ยุก’ อิติ สุตฺเตน ณา นุพนฺเธ อาสฺส อนฺเต ยาคโม, ปุตฺตำ ณญฺญำ ปาเยติ, ปา เยนฺติ, ปายยติ, ปายยนฺติฯ

กมฺเม-ปายียติ, ปายียนฺติฯ

ปา ธาตุ เป็นไปในการดื่ม –

ปาติ, ปานฺติ (ย่อมดื่ม).

ใช้ ปิว แทน ปา ด้วยสูตรว่า **ฐาปานำ ติฏฺฐปิวา (๖๐๖-** *ในเพราะ นฺต, มาน และติ เป็นต้น แปลง ฐา และ ปา เป็น ติฏฺฐ และ ปิว)* สำเร็จรูปเป็น **ปิวติ, ปิวนฺติ** (ย่อมดื่ม).

ในอรรถกรรม

ปียติ, ปียนฺติ (น้ำอันบุคคลย่อมดื่ม)

ในที่มีการิตปัจจัย ลง ย อาคม ท้าย อา ที่มี ณ อนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า

อาสฺสา ณาปีมฺหิ ยุก (***โมคฺ.๕/๕๑.*** *ในที่ที่มีปัจจัยอันมีณอนุพันธ์ ที่นอกจากณาปีปัจจัย ลง ย อาคม ในที่สุดของอาการันตธาตุ.*) ตัวอย่างเช่น **ปุตฺตำ ณญฺญำ ปาเยติ** มารดายังบุตรให้ดื่มซึ่งน้ำนม**, ปา เยนฺติ, ปายยยติ, ปายยนฺติ** (ย่อมให้ดื่ม).

ในอรรถกรรม (ที่มีการิตปัจจัย)

ปายียติ, ปายียนฺติ น้ำนมอันมารดายังบุตรให้ดื่ม.

สฺสตฺยาทิมฺหิ-ปสฺสติ, ปสฺสนฺติ, ปิสฺสติ, ปิสฺสนฺติฯ

ในสัตตมีวิภัตติ –

ปสฺสติ, ปสฺสนฺติ, ปิสฺสติ, ปิสฺสนฺติ (ย่อมดื่ม).

อตฺริมา ปาฬี -

อยญฺหิ เต มยา’รุฬฺโห, สโร ปิสฺสติ โลหิตำ [ชา. ๒.๒๒.๑๙๖๘],อคฺโคทกานิ ปิสฺสามิ, ยูถสฺส

ในรูปว่า **ปิสฺสติ** เป็นต้นนี้ มีพระบาฬีเหล่านี้เป็นตัวอย่าง

อยญฺหิ เต มยา’รุฬฺโห, สโร <u>ปิสฺสติ</u> โลหิตำ[๓๐๐] ลูกศรที่เราง้างขึ้นแล้วนี้ <u>จักดื่ม</u>เลือดเจ้า. [ขุ.ชา. ๒๘/

[๓๐๐] ฉบับปัจจุบันเป็น อยญฺหิ เต มยา นุนฺโน, สโร ปิสฺสติ โลหิตำ แน่ะพราหมณ์ เราจักไม่ให้ชีวิตแก่เจ้าในที่นี้ ลูกศรที่เราง้างขึ้นแล้วจะยิงนี้แหละ จักดื่มเลือดเจ้าฯ ส่วนฉบับอื่นเป็น [มยา’รุฬฺโห (ก.)] คัมภีร์นี้ท่านนำปาฐะจาก ฉบับปัญจมสังคายนา จึงมีรูปเป็น มยารุฬฺโห.

ปุรโต วชํ [ชา. ๑.๘.๑๔]ฯ นเฬน วาริ ปิสฺสาม, น จ มํ ตฺวํ วธิสฺสสิ [ชา. ๑.๑.๒๐]ฯ

๑๑๓๖], **อคฺโคทกานิ ปิสฺสามิ, ยูถสฺส ปุรโต วชํ** (ไฉนหนอ เราจึงจะจากที่นี่ไปให้พ้นจากราชนิเวศน์เสียแล้ว) จักนำหน้าฝูงไปดื่มน้ำที่ดีเลิศได้. [ขุ.ชา.๒๗/๑๑๓๓]. **นเฬน วาริ ปิสฺสาม, น จ มํ ตฺวํ วธิสฺสสิ** (พระยากระบี่ไม่เห็นรอยเท้าขึ้น เห็นแต่รอยเท้าลง จึงกล่าวว่า) เราจักดื่มน้ำด้วยไม้อ้อ ท่านก็จักฆ่าเราไม่ได้. [ขุ.ชา. ๒๗/๒๐]ฯ

ภา-ทิตฺติยํ, ภาติ, รตฺติมาภาติ จนฺทิมา [ธ. ป. ๓๘๗], ทิสา ภนฺติ วิโรจมานา [ม. นิ. ๑.๕๐๓], ทฑฺฒลฺลมานา อาภนฺติ [วิ. ว. ๗๓๘; ชา. ๒.๒๒.๕๐๘], ปฏิภาติ, ปฏิภนฺติ, ปฏิภาตุ, ปฏิภนฺตุ ตํ จุนฺท โพชฺฌงฺคา [สํ. นิ. ๕.๑๘๗], ติสฺโส มํ อุปมาโย ปฏิภํสุ [ม. นิ. ๑.๓๗๔], รตฺติ วิภาติ, วิภายติฯ

ภา ธาตุ เป็นไปในความหมายว่า ส่องสว่าง, **ภาติ** ย่อมส่องสว่าง. **รตฺติม'าภาติ จนฺทิมา** พระจันทร์ ย่อมส่องสว่าง ยามราตรี [ธ. ป. ๓๘๗], **ทิสา ภนฺติ วิโรจมานา** ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ย่อมโคจรส่องทิศให้สว่างอยู่เท่าใด (อำนาจของท่านย่อมเป็นไปในพันจักรวาลเท่านั้น) [ม.มู.๑๒/๕๕๔], **ทฑฺฒลฺลมานา อาภนฺติ** (วิมานทั้ง ๗ อันบุญญานุภาพตกแต่ง) ส่องสว่างโชติช่วง [ขุ.ชา. ๒๘/๕๗๓], **ปฏิภาติ, ปฏิภนฺติ** (ปรากฏแจ่มแจ้ง), **ปฏิภาตุ** (จงแจ่มแจ้ง), **ปฏิภนฺตุ ตํ จุนฺท โพชฺฌงฺคา ดูกรจุนทะ** โพชฌงค์จงแจ่มแจ้งกะเธอ. [สํ.มหา.๑๙/๔๒๖], **ติสฺโส มํ อุปมาโย ปฏิภํสุ** อุปมาทั้ง ๓ ข้อ (อันไม่น่าอัศจรรย์ เราไม่เคยได้ฟังมาในกาลก่อนเหล่านี้แหละ) มาปรากฏแจ่มแจ้งแล้วแก่เรา. [ม.มู. ๑๒/๔๑๖], **รตฺติ วิภาติ, วิภายติ** ราตรี ย่อมสว่างแจ้ง.

มา-มาเน, ทฺวิตฺตํ รสฺโส จ, มมายติ, มมายนฺติฯ เยมํ กายํ มมายนฺติ, อนฺธา พาลา ปุถุชฺชนา [เถรคา. ๕๗๕]ฯ

มา ธาตุ เป็นไปในยึดถือ, ซ้อนธาตุและรัสสะ เป็น **มมายติ, มมายนฺติ** (ย่อมยึดถือ), **เยมํ กายํ มมายนฺติ, อนฺธา พาลา ปุถุชฺชนา** ปุถุชนคนอันธพาลเหล่าใด มายึดถือร่างกายนี้ (ย่อมยังสงสารอันน่ากลัวให้เจริญ) [ขุ.เถรคาถา ๒๖/๓๗๔].

ยา-คติยं, ยาติ, ยนฺติ, ยายติ, ยายนฺติ, ยายนฺต' มนุยายนฺติ [ชา. ๒.๒๒.๑๗๕๓], อุยฺยาติ, อุยฺยนฺติ, นิยฺยาติ, นิยฺยนฺติ ธีรา โลกมฺหา, หิตฺวา มารํ สวาหนีฯ อนุยาติ, อนุยนฺติ, อนุปริยายติ, อนุปริยายนฺติฯ

ยา ธาตุ เป็นไปในการไป, **ยาติ, ยนฺติ, ยายติ, ยายนฺติ** (ย่อมไป), **ยายนฺต' มนุยายนฺติ** (แต่ปางก่อนยอดธงเคยแห่ตามเสด็จพระเวสสันดร ดังดอกกรรณิการ์บาน) วันนี้พระเวสสันดรจะเสด็จแต่พระองค์เดียว [ขุ.ชา.๒๘/๑๐๘๑], **อุยฺยาติ, อุยฺยนฺติ, นิยฺยาติ** (ออกไป), **นิยฺยนฺติ ธีรา โลกมฺหา, หิตฺวา มารํ สวาหนีं.** นักปราชญ์ทั้งหลายชนะมารพร้อมทั้งพาหนะได้แล้ว ย่อมออกไปจากโลก [ขุ.ธ.๒๕/๒๗]. อนุ**ยาติ, อนุยนฺติ, อนุปริยายติ, อนุปริยายนฺติ** (ย่อมติดตาม).

ลา-อาทาเน, ลาติฯ

ลา ธาตุ เป็นไปในการถือเอา, **ลาติ** (ย่อมถือเอา).

วา-คติ, คนฺธเนสุ, วาติ เทเวสุ อุตฺตโม [ธ. ป. ๕๖], วาโต วายติ, วายนฺติ, นิพฺพาติ, นิพฺพนฺติ, นิพฺพายติ, นิพฺพายนฺติ, ปรินิพฺพาติ, ปรินิพฺพายติฯ

วา ธาตุ เป็นไปในการไป, **วาติ เทเวสุ อุตฺตโม** (กลิ่นของผู้มีศีลทั้งหลาย) เป็นกลิ่นสูงสุด ย่อมฟุ้งไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. [ขุ.ธ.๒๕/๑๔], **วาโต วายติ, วายนฺติ** (ลม ย่อมพัดไป), **นิพฺพาติ, นิพฺพนฺติ, นิพฺพายติ, นิพฺพายนฺติ, ปรินิพฺพาติ, ปรินิพฺพายติ** (ย่อมปรินิพพาน)ฯ

ณาปิมฺหิ -
นิพฺพาเปติ, นิพฺพาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
นิพฺพาเปติ, นิพฺพาปยติ ยังกิเลสย่อมให้ดับ.

อีอาทิมฺหิ -
ปรินิพฺพายิ, ปรินิพฺพายิ̆ สุฯ

ใน**อัชชัตตนี** -
ปรินิพฺพาย, ปรินิพฺพายิ̆ สุ (ปรินิพพานแล้ว).

สฺสตฺยาทิมฺหิ -
ปรินิพฺพิสฺสติ, ปรินิพฺพิสฺสนฺติ, ปรินิพฺพายิสฺสติ, ปรินิพฺพายิสฺสนฺติฯ

ใน**ภวิสสันตีวิภัตติ** -
ปรินิพฺพิสฺสติ, ปรินิพฺพิสฺสนฺติ, ปรินิพฺพายิสฺสติ, ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ (จักปรินิพพาน).

สา-อสฺสาทน, ตนุกรณ, อนฺตกฺริยาสุ, สาติ, สายติ, สายนฺติ, ปริโยสายนฺติฯ

ณาปิมฺหิ -

โอสาเปติ, ปริโยสาเปติ, โอสาปยติ, ปริโยสาปยติฯ

กมฺเม -

โอสาปียติ, ปริโยสาปียติฯ

สา ธาตุ เป็นไปในความยินดี, กระทำให้เบาบาง, กระทำซึ่งที่สุด (มีรูปว่า) **สาติ** (ย่อมยินดี), **สายติ** (ย่อมเบาบาง), **ปริโยสายนฺติ** (ย่อมสิ้นสุด).

ในที่ลงการิตปัจจัย -

โอสาเปติ, ปริโยสาเปติ, โอสาปยติ, ปริโยสาปยติ (ยังธรรมกถาให้สิ้นสุด)ฯ

ในอรรถกรรม (ที่ลงการิตปัจจัย) -

โอสาปียติ, ปริโยสาปียติ (ธรรมกถา อันพระธรรมกถึก ย่อมให้สิ้นสุด)

หา-จาเค, ปหาติ, ปหายติ, ปหายนฺติฯ

กตฺตุ, กมฺมนิ กฺโย, อีอุอาคโม, หิยฺโยติ หิยฺยติ โปโส [ชา. ๑.๑๕.๓๔๘], นิหิยฺยติ ตสฺส ยโส [อ. นิ. ๔.๑๗; ชา. ๑.๑๐.๖๐], ตฺวํ เอโก อวหิยฺยสิ, ทฺวิตฺตํ รสฺโส จฯ

หา ธาตุ เป็นไปในการสละ, (มีรูปว่า) **ปหาติ, ปหายติ, ปหายนฺติ** (ย่อมสละ).

ในอรรถกัตตาและกรรม ลง ย ปัจจัย และ อีอุ เป็นอาคม ตัวอย่างพระบาฬีว่า **หิยฺโยติ** **หิยฺยติ** **โปโส** บุรุษ ละทิ้ง (ผัดเพี้ยน) การงานที่ควรจะทำในวันนี้ว่า ควรทำในวันพรุ่งนี้. [ขุ.ชา.๒๗/๒๒๕๒], **นิหิยฺยติ** **ตสฺส** **ยโส** ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อมไป [ขุ.ชา.๒๗/๑๓๗๘], **ตฺวํ** **เอโก** **อวหิยฺยสิ** ท่านผู้เดียวที่ห่วงอยู่ [ขุ.ชา.๒๗/๒๑๒๔[๓๐๑]], รูปนี้ซ้อนยฺ และทำเป็นรัสสะ.

(รูปว่า ชหาติ ซ้อนธาตุและแปลง ห เป็น ชา ด้วยสูตรนี้)

๖๑๓. กวคฺคหานำ จวคฺคชา[๓๐๒] ฯ

๖๑๓. กวคฺคหานำ จวคฺคชา.

ในที่มีการซ้อน อักษรซ้อนที่เป็น กวรรค พยัญชนะ และ ห ใช้ จวรรค และ ชา เป็นตัวเปลี่ยน.

---

[๓๐๑] ข้อความคล้ายกันในที่นั้นเป็น กึ เอโก อวหิยฺยสิ ท่านผู้เดียวจะห่วงอยู่ทำไม?, และ ข้อที่ ๒๑๒๙ เป็น ตฺวญฺเญว อวหิยฺยสิ ท่านเท่านั้นมัวพะวงอยู่. (ขุ.ชา.๒๗/๒๑๒๔,๒๑๒๙ หัสชาตก).

[๓๐๒] [ก. ๔๖๒-๔; รู. ๔๖๗-๕๐๔; นี. ๙๔๓-๕; จำ. ๖.๒.๑๑๖; ปา. ๗.๔.๖๒]

ทฺวิตฺเต ปุพฺเพสํ กวคฺค, หานํ จวคฺค, ชา โหนฺติฯ

ในที่มีการซ้อน แปลงอักษรซ้อนที่เป็นกวรรคพยัญชนะ เป็น จวรรค และ ที่เป็นห เป็น ชา.

ชหาติ, ปชหาติ, ชหนฺติ, ปชหนฺติฯ

ชหาติ, ปชหาติ, ชหนฺติ, ปชหนฺติ (ย่อมสละ)

กมฺเม -
ปหียติ, ปหียนฺติฯ
รสฺสตฺเต -
ปหิยติ, ปหิยนฺติฯ
ทฺวิตฺเต -
ปหิยฺยติ, ปหิยฺยนฺติ, ปชหียติ, ปชหียนฺติฯ

ในอรรถกรรม -
ปหียติ, ปหียนฺติ (ย่อมถูกสละ)
ในที่เป็นรัสสะ -
ปหิยติ, ปหิยนฺติ (ย่อมถูกสละ).
ในที่มีการซ้อน -
ปหิยฺยติ, ปหิยฺยนฺติ, ปชหียติ, ปชหียนฺติ (ย่อมถูกสละ).

ณาปิมฺหิ -
หาเปติ, หาเปนฺติ, หาปยติ, หาปยนฺติ, ชหาเปติ, ชหาเปนฺติ, ชหาปยติ, ชหาปยนฺติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
หาเปติ, หาเปนฺติ, หาปยติ, หาปยนฺติ, ชหาเปติ, ชหาเปนฺติ, ชหาปยติ, ชหาปยนฺติ (ยังบุคคลย่อมให้สละ).

กมฺเม -
หาปียติ, ชหาปียติฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย -
หาปียติ, ชหาปียติ (กิเลส อันบุคคลย่อมให้สละ).

อีอาทิมฺหิ-ปหาสิ, ปหาสุ, ปชหิ, ปชหึสุฯ

ในหิยยัตตนีวิภัตติ -
ปหาสิ, ปหาสุ, ปชหิ, ปชหึสุ (สละแล้ว).
(ในภวิสสันตีวิภัตติ แปลง สฺส เป็น ห ด้วยสูตรนี้)

๖๑๔. หาโต ห [๓๐๓]ฯ

๖๑๔. หาโต ห.
ใช้ ห แทน สฺส ที่อยู่ท้าย หา ธาตุ ได้บ้าง.

[๓๐๓] [ก. ๔๘๐; รู. ๔๙๐; นี. ๙๖๑]

หาโต ปรสฺส สฺส-การสฺส ห โหติ วาฯ

‘‘หาหิสิ ตฺวํ ชีวโลก’’นฺติ [ชา. ๑.๕.๓๖] ปาฬิ, หาหิติ, หาหินฺติ, หาหติ, หาหนฺติ, ชหิสฺสติ, หิสฺสติ, อญฺญมญฺญํ วธิตฺวาน, ขิปฺปํ หิสฺสาม ชีวิตํ [ชา. ๒.๒๒.๖๗๓]ฯ

ใช้ ห แทน สฺส ที่อยู่ท้าย หา ธาตุ ได้บ้าง.

มีพระบาฬีแสดงการใช้ ห แทน สฺส ดังนี้ **หาหิสิ ตฺวํ ชีวโลกํ**[๓๐๔] ดูกรการันทิยะ เราสำคัญว่ามนุษย์คนเดียว ย่อมไม่สามารถจะทำแผ่นดินให้ราบเรียบดังฝ่ามือได้ ท่านพยายามจะทำซอกเขานี้ให้เต็มขึ้นท่านก็จักละชีวโลกนี้ไปเสียเปล่าเป็นแน่. [ขุ.ชา.๒๗/๗๒๙], **หาหิติ, หาหินฺติ, หาหติ, หาหนฺติ, ชหิสฺสติ, หิสฺสติ** (จักละ), **อญฺญมญฺญํ วธิตฺวาน, ขิปฺปํ หิสฺสาม ชีวิตํ พวกเรา** (จงจับมีด) ฆ่ากันและกัน. (พวกเรา) จักละชีวิตเสียฉับพลัน [ขุ.ชา.๒๘/๖๓๙]ฯ

นฺหา-โสเจยฺเย, นฺหาติ, นฺหายติ, นฺหายนฺติฯ มหาวุตฺตินา พฺยญฺชนวฑฺเฒน, นหาติ, นหายติ, นหายนฺติฯ

นฺหา ธาตุ เป็นไปในการทำให้สะอาด**, นฺหาติ, นฺหายติ, นฺหายนฺติ** (ย่อมอาบ). ในที่มีการเพิ่มอักษร ด้วยมหาสูตร เป็น **นหาติ, นหายติ, นหายนฺติ.**

อิติ ภูวาทิคเณ อาการนฺตธาตุรูปํฯ

รูปของอาการันตธาตุในภูวาทิคณะ เป็นอย่างนี้

อิวณฺณนฺตธาตุรูป

อิ-คติยं อชฺฌายเน จ, ขิ-ขเย ปกาสเน จ, จิจเย, ชิ-ชเย, ฑี-เวหาสคติยํ, นี-นเย, ภี-ภเย, ลี-ลเย, สี-สเย, มฺหิ-หาเสฯ

รูปของธาตุที่มีอิวัณณะ (สระอิ อี) เป็นที่สุด

อิ ธาตุ เป็นไปในการไปและเชื้อเชิญ, **ขิ** ธาตุ เป็นไปในความสิ้นไปและการแสดงให้ปรากฏ, **จิ** ธาตุ เป็นไปในการสะสม, **ฑี** ธาตุ เป็นไปในการไปในท้องฟ้า (บิน,เหาะ), **นี** ธาตุ เป็นไปในการนำไป, **ภี** ธาตุ เป็นไปในความกลัว, **ลี** ธาตุ เป็นไปในการหลีกเร้น, **สี** ธาตุเป็นไปในการนอน, **มฺหิ** ธาตุ เป็นไปในความร่าเริง.

---

[๓๐๔] ปาฐะปัจจุบันเป็น โกรณฺฑิย หาหสิ ชีวโลกํฯ ฉบับสยามรัฐเป็น การนฺทิย หายสิ ชีวโลกํ

ตฺยาทฺยุปฺปตฺติ, กตฺตริ โล, เอติ, เอนฺติ, เอสิ, เอถ, เอมิ, เอม, เวติ, เวนฺติ, สเมติ, สเมนฺติ, อพฺเภติ, อพฺเภนฺติ, อภิสเมติ, อภิสเมนฺติ, อเวติ, อเวนฺติ, สมเวติ, สมเวนฺติ, อเปติ, อเปนฺติ, อุเปติ, อุเปนฺติ, อนฺเวติ, อนฺเวนฺติ, อจฺเจติ, อจฺเจนฺติ, ปจฺเจติ, ปจฺเจนฺติ, อชฺเฌติ, อชฺเฌนฺติ, อุเทติ, อุเทนฺติ, สมุเทติ, สมุเทนฺติ, ปริเยติ, ปริเยนฺติ, อุปยติ, อุปยนฺติ, อจฺจยติ, อจฺจยนฺติ, อุทยติ, สมุทยติฯ

ลงวัตตมานาวิภัตติ, ลง อ ปัจจัย ในอรรถกัตตา สำเร็จรูป เป็น

เอติ, เอนฺติ, เอสิ, เอถ, เอมิ, เอม (ย่อมไป)
เวติ, เวนฺติ (หายไป, ออกไป, วายไป)
สเมติ, สเมนฺติ (ย่อมมาพร้อมกัน, พบกัน)
อพฺเภติ, อพฺเภนฺติ (ย่อมกลับมา)
อภิสเมติ, อภิสเมนฺติ (ย่อมบรรลุ, ย่อมถึง)
อเวติ, อเวนฺติ (ย่อมลงไป)
สมเวติ, สมเวนฺติ (ย่อมลงไปด้วยกัน)
อเปติ, อเปนฺติ (ย่อมหลีกไป)
อุเปติ, อุเปนฺติ (ย่อมเข้าไปใกล้)
อนฺเวติ, อนฺเวนฺติ (ย่อมติดตามไป)
อจฺเจติ, อจฺเจนฺติ (ย่อมล่วงเลย)
ปจฺเจติ, ปจฺเจนฺติ (ย่อมกลับไป)
อชฺเฌติ, อชฺเฌนฺติ (ย่อมไปรับ, ย่อมห่วงใย)
อุเทติ, อุเทนฺติ (ย่อมขึ้นไป)
สมุเทติ, สมุเทนฺติ (ย่อมเกิดขึ้น)
ปริเยติ, ปริเยนฺติ (ย่อมไปรอบ, ไปๆมาๆ)
อุปยติ, อุปยนฺติ (ย่อมเข้าไปใกล้)
อจฺจยติ, อจฺจยนฺติ (ย่อมล่วงเลย)
อุทยติ, สมุทยติ (ย่อมตั้งขึ้น)

(ปัญจมีวิภัตติ)

เอตุ, สเมตุ, เอนฺตุ, สเมนฺตุ, เอหิ, สเมหิ, เอถ, สเมถ, เอถ พฺยคฺฆา นิวตฺตวฺโห, ปจฺจุเปถ มหาวนํ [ชา. ๑.๓.๖๖]ฯ

เอตุ, สเมตุ, เอนฺตุ, สเมนฺตุ, เอหิ, สเมหิ, เอถ, สเมถ (จงไป), **เอถ พฺยคฺฆา นิวตฺตวฺโห, ปจฺจุเปถ มหาวนํ** ดูกรราชสีห์และเสือโคร่ง จงมาเถิด เชิญท่านทั้งสองจงกลับเข้าไปยังป่าใหญ่ [ขุ.ชา.๒๗/๔๑๗].

(สัตตมีวิภัตติ)

มหาวุตฺตินา อิธาตุมฺหา เอยฺยาทีนำ เอการสฺส โลโป, น จ อปตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตำ [สำ. นิ. ๑.๑๐๗], วิสฺสาสำ เอยฺย ปณฺฑิโต, ยทา เต ปหิเณยฺยามิ, ตทา เอยฺยาสิ ขตฺติย [ชา. ๒.๒๒.๖๓๕]ฯ

ด้วยมหาสูตร ลบ เอ ของ เอยฺยเป็นต้น ธาตุอิธาตุ เช่น

น จ อปตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตำ, วิสฺสาสำ เอยฺย ปณฺฑิโต (พึงเป็นบัณฑิตผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียรเป็นนิตย์ เป็นผู้ประกอบภาวนาทุกเมื่อ ด้วยความตั้งใจว่า) ถ้ายังไม่ถึงที่สุดทุกข์ ไม่พึงถึงความวางใจ [ขุ. เถร.๒๖/๓๗๕], **ยทา เต ปหิเณยฺยามิ, ตทา เอยฺยาสิ ขตฺติย.** (ขอเดชะ ครั้นข้าพระองค์สร้างนิเวศน์ถวายพระองค์เสร็จแล้ว) พึงส่งข่าวมากราบทูลพระองค์ได้เมื่อใด เชิญพระองค์เสด็จไปเมื่อนั้น [ขุ.ชา.๒๘/๖๒๑].

(หิยยัตตนีวิภัตติ)

อีอาทิมฺหิ 'ปโร กฺวจี'ติ วิภตฺติสรโลโป, ธมฺมำ อภิสมิ, อภิสมิำสุฯ

'เอโอนฺตา สุ'นฺติ อุำสฺส สุำ, อภิสเมสุำ, อภิสมยุำ, อภิสมยิำสุฯ

ในหิยยัตตนีวิภัตติ ลบสระของวิภัตติ ด้วยสูตร "ปโร กฺวจิ (๒๗. ลบสระหลังในบางแห่ง)", **ธมฺมำ อภิสมิ, อภิสมิำสุ** (บรรลุแล้วซึ่งธรรม).

แปลง อุำ เป็น สุำ ด้วยสูตรว่า **เอโอนฺตา สุำ** (*๕๔๕ แปลง อุำ อันเป็นเบื้องหลัง จากธาตุมีเอ เป็นตัวท้าย และ โอ เป็นตัวท้าย เป็น สุำ ได้บ้าง*) สำเร็จรูปเป็น **อภิสเมสุำ, อภิสมยุำ, อภิสมยิำสุ** (บรรลุแล้ว)

(ภวิสสันตีวิภัตติ)

สฺสตฺยาทิมฺหิ –

ในภวิสสันตีวิภัตติ -

แปลง สฺส เป็น หิ ด้วยสูตรนี้

๖๑๕. เอติสฺมา [๓๐๕]ฯ

๖๑๕. เอติสฺมา.

แปลง สฺส ท้าย อิ ธาตุ เป็น หิ ได้บ้าง.

'เอตี'ติ ธาตุนิทฺเทโส ติสทฺโท, อิธาตุมฺหา ปรสฺส สฺสการสฺส หิ โหติ วาฯ

ติ ศัพท์ เป็นธาตุนิทเทส (อักษรแสดงว่าเป็นธาตุ). แปลง สฺส อันเป็นเบื้องหลังจาก อิ ธาตุ เป็น หิ ได้บ้าง.

[๓๐๕] [ก. ๔๘๐; รู. ๔๙๐; นี. ๙๖๑]

เอหิติ, เอสฺสติฯ

โพธิรุกฺขมุเปหิติ [พุ. วํ. ๒.๖๓], เนรญฺชรมุเปหิติ [พุ. วํ. ๒.๖๓], อุเปสฺสติ, ตทา เอหินฺติ เม วสํ [ชา. ๑.๑.๓๓], ตโต นิพฺพานเมหิสิ [จูฬว. ๓๘๒ ตสฺสุทฺทานํ], น ปุนํ ชาติชรํ อุเปหิสิ [ธ. ป. ๒๓๘]ฯ

เอหิ, เอสฺสติ (จักไป).

โพธิรุกฺขมุเปหิติ จักเสด็จไปที่โคนต้นโพธิ์ [ขุ.พุ.วํ. ๓๓/๖๔], **เนรญฺชรมุเปหิติ** จักเสด็จไปยังแม่น้ำเนรัญชรา [ขุ.พุ.วํ. ๓๓/๖๔], **อุเปสฺสติ** (จักเข้าถึง), **ตทา เอหินฺติ เม วสํ** (นกทั้งหลายพร้อมเพรียงกันพากันเอาข่ายไป เมื่อใด พวกมันทะเลาะกัน), เมื่อนั้น พวกมันจักเป็นไปในอำนาจของเรา. [ขุ.ชา.๒๗/๓๓], **ตโต นิพฺพานเมหิสิ** แต่นั้น เธอจักเข้าถึงพระนิพพาน. [วิ.จูฬ.๗/๓๘๒ ตสฺสุทฺทานํ], **น ปุนํ ชาติชรํ อุเปหิสิ** ก็จักไม่ต้องเข้าถึงชาติ และชราอีกต่อไป [ขุ.ธ. ๒๕/๒๓๘].

สุตฺตวิภตฺเตน อญฺญธาตูหิปิ, กถํ ชีวิหิสิ ตฺวํ [อป.เถร.๑.๓.๑๓], ชายิหิติปฺปสาโท [ชา. ๒.๑๗.๑๔๕], ปญฺญายิหินฺติ เอตา ทหรา [ชา. ๒.๑๗.๑๙๗]ฯ

แปลง สฺส แม้ที่อยู่หลังจากธาตุอื่นๆ เป็น หิ ได้เช่นกัน ด้วยการแบ่งสูตร ดังพระบาฬีว่า **กถํ ชีวิหิสิ ตฺวํ** (วิญญูชนจักประจานเจ้าว่า ล่วงละเมิดศาสนาก็เจ้าเมื่อไม่ได้การอยู่ร่วม) จักเป็นอยู่อย่างไร [ขุ. อป.เถร. (สุภูติเถราปทาน) ๓๒/๑๓], **ชายิหิติปฺปสาโท** (บรรพชิตทั้งหลายย่อมไม่กล่าวคำเท็จ เพราะความรัก เพราะความชัง เพราะความกลัว พระคุณเจ้า โยมถามแล้ว ขอพระคุณเจ้าโปรดบอกเนื้อความนั้นแก่โยมเถิด เพราะได้ฟัง) ความเลื่อมใสจักเกิดขึ้นแก่โยมบ้าง [ขุ.ชา.๒๗/๒๔๙๗], **ปญฺญายิหินฺติ เอตา ทหรา** นางเหล่านั้นยังสาว จักปรากฏเอง (นางเหล่านั้นจักไปพึ่งพิงพระราชาองค์อื่นก็ได้ ส่วนเราปรารถนาสวรรค์ เพราะฉะนั้น จึงจักบวช). [ขุ.ชา.๒๗/ ๒๕๒๑].

[กาลาติปตฺติวิภตฺติ]

สฺสาทิมฺหิ ‘‘สเจ ปุตฺตํ สิงฺคาลานํ, กุกฺกุรานं อทาหิสี’’ติ [คเวสิตพฺพ์] ปาฬิ, ‘อทาหิสี’ติ จ อททิสฺส เสตฺยตฺโถฯ

ในกาลาติปตฺติวิภตฺติ มีพระบาฬีเป็นตัวอย่างว่า **สเจ ปุตฺตํ สิงฺคาลานํ, กุกฺกุรานं อทาหิสี** ถ้าท่านจักให้ลูกแก่สุนัขจิ้งจอกและสุนัขบ้านไปแล้ว

ไซร้. [?ไม่พบหลักฐานที่มาในพระบาฬี ควรค้นหากันต่อไป]. อนึ่ง คำว่า **อทาหิสิ** ความหมายคือ อททิสฺสเส จักได้ให้แล้ว.

ขิ-ขเย อวณฺณปกาสเน จ, ขยติ, ขยนฺติฯ

ขิโต ยาคโม, วิกปฺเปน ยสฺส ทฺวิตฺตํ, กปฺโป ขีเยถ, วณฺโณ น ขีเยถ ตถาคตสฺส [ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐๔], อุชฺฌายนฺติ ขียนฺติ [ปารา. ๘๘], อวณฺณํ ปกาเสนฺตีติ อตฺโถฯ ขิยฺยติ, ขิยฺยนฺติ, อายุ ขิยฺยติ มจฺจานํ, กุนฺนทีนว โอทกํ [สํ. นิ. ๑.๑๔๖]ฯ

ขิ ธาตุ เป็นไปในความสิ้นไปและ ในการประกาศความไม่สรรเสริญ (ตำหนิ, ชี้โทษ) **ขยติ, ขยนฺติ** (ย่อมสิ้นไป)

ท้าย ขิธาตุ ลง ย อาคม, ซ้อน ย ได้บ้าง เช่น **กปฺโป ขีเยถ, วณฺโณ น ขีเยถ ตถาคตสฺส.** กัปปพึงสิ้นไป, การสรรเสริญคุณของพระตถาคต ย่อมไม่สิ้นไป [ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐๔**], อุชฺฌายนฺติ ขียนฺติ** ย่อมเพ่งโทษ, ย่อมติเตียน [ปารา.๘๘], ความหมายคือประกาศข้อผิดพลาด. **ขิยฺยติ, ขิยฺยนฺติ** (ย่อมหมดไป) , **อายุ ขิยฺยติ มจฺจานํ, กุนฺนทีนว โอทกํ** (วันคืนย่อมผ่านพ้นไป ชีวิตย่อมรุกรนไป) อายุของสัตว์ทั้งหลายย่อมสิ้นไป ดุจน้ำแห่งแม่น้ำน้อย ฉะนั้น [สํ.ส.๑๕/๔๔๕].

จิ-จเย, สมุจฺเจติ, สมุจฺจยติฯ

จิ ธาตุ เป็นไปในการสั่งสม สำเร็จรูปเป็น **สมุจฺเจติ, สมุจฺจยติ** (ย่อมก่อตัว).

(แปลง จ ของ จิ เป็น ฉ ด้วยสูตรนี้)

๖๑๖. นิโต จิสฺส โฉ [๓๐๖]ฯ

๖๑๖. นิโต จิสฺส โฉ.

แปลง จ ของ จิธาตุ ที่อยู่หลังจาก นิอุปสัค เป็น ฉ.

นิโต ปรสฺส จิสฺส จ-การสฺส โฉ โหติฯ

นิจฺฉยติ, วินิจฺฉยติ, วินิจฺฉยนฺติ, วินิจฺเฉติ, วินิจฺเฉนฺติ,

ใช้ ฉ แทน จ ของ จิธาตุ อันเป็นเบื้องหลังจากนิอุปสัค.

นิจฺฉยติ, วินิจฺฉยติ, วินิจฺฉยนฺติ, วินิจฺเฉติ, วินิจฺเฉนฺติ (ย่อมตัดสิน).

กมฺเม กฺโย –

ในอรรถกรรม ลง ย ปัจจัย -

[๓๐๖] [ก. ๒๐; รู. ๒๗; นี. ๕๐]

(สระอิ ของ จิ เป็นทีฆะ ด้วยสูตรนี้)

๖๑๗. ทีโฆ สรสฺส [๓๐๗]ฯ

๖๑๗. ทีโฆ สรสฺส

ในเพราะย ปัจจัย ธาตุที่มีสระเป็นที่สุด เป็นทีฆะ

สรนฺตสฺส ธาตุสฺส ทีโฆ โหติ กฺยมฺหีติ อิการุ'การานำ กฺยมฺหิ วิกปฺเปน ทีโฆฯ

ธาตุที่มีสระเป็นที่สุด เป็นทีฆะ ในเพราะย ปัจจัย ดังนั้น อิ และ อุ จึงเป็นทีฆะ ได้(แต่)ไม่แน่นอน ในเพราะ ย ปัจจัย.

สมฺจุจียติ สมฺจุจียนฺติ, วินิจฺฉียติ, วินิจฺฉียนฺติฯ

สมฺจุจียติ สมฺจุจียนฺติ (?), วินิจฺฉียติ, วินิจฺฉียนฺติ(ย่อมตัดสิน).

ชิ-ชเย, เชนฺติ, วิเชติ, วิเชนฺติ, ปราเชติ, ปราเชนฺติ, ชยติ, ชยนฺติ, วิชยติ, วิชยนฺติ, ปราชยติ, ปราชยนฺติฯ

ชิ ธาตุ เป็นไปในความชนะ สำเร็จรูป**เป็น เชติ, เชนฺติ** (ย่อมชนะ) **วิเชติ, วิเชนฺติ** (ย่อมชนะ)**, ปราเชติ, ปราเชนฺติ** (ย่อมแพ้) **ชยติ, ชยนฺติ** (ย่อมชนะ) **วิชยติ, วิชยนฺติ** (ย่อมชนะ) **ปราชยติ, ปราชยนฺติ** (ย่อมแพ้).

กมฺเม กฺยมฺหิ ทีโฆ, น ตำ ชิตำ สาธุ ชิตำ, ยำ ชิตำ อวชียติฯ ตำ โข ชิตำ สาธุ ชิตำ, ยำ ชิตำ นาวชียติ [ชา. ๑.๑.๗๐]ฯ

ในอรรถกรรม -

ในเพราะ ย อิ เป็น ทีฆะ (ชี) เช่น พระบาฬีว่า **น ตำ ชิตำ สาธุ ชิตำ, ยำ ชิตำ <u>อวชียติ</u>ฯ ตำ โข ชิตำ สาธุ ชิตำ, ยำ ชิตำ <u>นาวชียติ</u>**[๓๐๘] ความชนะใด<u>กลับแพ้</u>ได้ ความชนะนั้นเป็นความชนะไม่ดี ความชนะใด<u>ไม่กลับแพ้</u> ความชนะนั้นแลเป็นความชนะที่ดี. [ขุ.ชา. ๒๗/๗๐]

ณาปิมฺหิ ปุพฺพสฺสรโลโป วา, ชาเปติ, ชาปยติฯ โย น หนฺติ น ฆาเตติ, น ชินาติ น ชาปเย [ชา. ๑.๑๐.๑๔๔]ฯ ชยาเปติ, ชยาปยติ, ชยาปียติ, ชยาปียนฺติ, ชยตุ, ชยนฺตุฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –

ลบสระ (ของชิธาตุ) ซึ่งอยู่หน้า (การิตปัจจัย) ได้บ้าง เป็น **ชาเปติ, ชาปยติ** (ให้ชนะอยู่), **โย น หนฺติ น ฆาเตติ, น ชินาติ น <u>ชาปเย</u>** ผู้ใดไม่ฆ่าเอง

---

[๓๐๗] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

[๓๐๘] น ตำ ชิตำ สาธุ ชิตำ ยำ ชิตำ อวชิยฺยติ ตำ โข ชิตำ สาธุ ชิตำ ยำ ชิตำ นาวชิยฺยตีติ ฯ (สฺยาม.๒๗/๗๐. กุฏฺฏาลชาตกำ)

ไม่ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ไม่ทำทรัพย์ให้เสื่อมเอง ไม่ใช้ผู้อื่นทำให้เสื่อม (มีเมตตาจิตในสัตว์ทั่วไป ผู้นั้นย่อมไม่มีเวรกับใคร)[๓๐๙] [ขุ.ชา.๒๗/๑๔๖๒]ฯ **ชยาเปติ, ชยาปยติ, ชยาปียติ, ชยาปียนฺติ, ชยตุ, ชยนฺตุ** (ให้ชนะอยู่).

(หิยยัตตนีวิภัตติ)

อีอาทิมฺหิ-

อเชสิ, อเชสุ, วิเชสิ, วิเชสุ, อชยิ, อชยุ, อชยึสุ, วิชยิ, วิชยุ, วิชยึสุ,

ในหิยยัตนียวิภัตติ –

อเชสิ, อเชสุ, วิเชสิ, วิเชสุ, อชยิ, อชยุ, อชยึสุ, วิชยิ, วิชยุ, วิชยึสุ (ให้ชนะแล้ว)

(ภวิสสันตีวิภัตติ)

เชสฺสติ, วิเชสฺสติ, ปราเชสฺสติ, ชยิสฺสติ, วิชยิสฺสติ, ปราชยิสฺสติฯ

เชสฺสติ, วิเชสฺสติ, (จักชนะ)
ปราเชสฺสติ (จักให้พ่ายแพ้)
ชยิสฺสติ, วิชยิสฺสติ (จักชนะ)
ปราชยิสฺสติ. (จักให้พ่ายแพ้)

ฑี-เวหาสคติยํ, สกุโณ เฑติ, เฑนฺติ [ที. นิ. ๑.๒๑๕; อ. นิ. ๔.๑๔๘]ฯ ปาสํ โอฑฺเฑติ, โอฑฺเฑนฺติ.

ฑี ธาตุ เป็นไปในการไปในท้องฟ้า (บิน ,เหาะ) **สกุโณ เฑติ, เฑนฺติ** นก ย่อมบินไป (ที.สี. ๑๒๔). **ปาสํ โอฑฺเฑติ, โอฑฺเฑนฺติ** (เหวี่ยงตาข่าย).

นี-นเย, เนติ, เนนฺติ, วิเนติ, วิเนนฺติ, นยติ, นยนฺติ, วินยติ, วินยนฺติฯ

นี ธาตุ เป็นไปในการนำไป, **เนติ, เนนฺติ** (ย่อมนำไป), **วิเนติ, วิเนนฺติ** (ย่อมแนะนำ), **นยติ, นยนฺติ** (ย่อมนำไป), **วินยติ, วินยนฺติ** (ย่อมแนะนำ).

กมฺเม-นียติ, นียนฺติฯ
ทฺวิฑฺเต-นิยฺยติ, นิยฺยนฺติ, นิยฺยเรฯ

ในอรรถกรรม -
นียติ, นียนฺติ (ถูกนำไป)
ในที่มีการซ้อน -

---

[๓๐๙] อรรถกถาชาดก ([๔๕๑] ๑๓. จกฺกวากชาตกวณฺณนา) อธิบาย ชินาติ ในที่นี้ว่า **ชินาตีติ** ธนชานึ น กโรติฯ **น ชาปเย**ติ อญฺเญปิ น กาเรติฯ ไม่ทำความเสื่อมแห่งทรัพย์ **ไม่ให้ผู้อื่นทำความเสื่อมแห่งทรัพย์**, แสดงว่า ในที่นี้ ชิ ธาตุ เป็นไป ในอรรถว่า เสื่อม.

นิยฺยติ, นิยฺยนฺติ, นิยฺยเร (ถูกนำไป).

ณาปิมฺหิ อายาเทสสฺส รสฺโส, นยาเปติ, นยาเปนฺติ, นยาปยติ, นยาปยนฺติฯ

กมฺเม-นยาปียติ, นยาปียนฺติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

รัสสะ อาย อาเทส เป็น อย **เช่น นยาเปติ, นยาเปนฺติ, นยาปยติ, นยาปยนฺติ** (ให้นำไป).

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย -

นยาปียติ, นยาปียนฺติ (สิ่งของอันนายให้นำไป.)

อีอาทิมฺหิ-

เนสิ, เนสุ, วิเนสิ, วิเนสุ, อาเนสิ, อาเนสุ, อนยิ, นยิ, อนยึสุ, นยึสุ, อานยิ, อานยึสุ, วินยิ, วินยึสุฯ

หิยยัตตนีวิภัตติ -

เนสิ, เนสุ นำไปแล้ว**, วิเนสิ, วิเนสุ** แนะนำแล้ว, (หรือ ถอนออกแล้ว), **อาเนสิ, อาเนสุ** (นำมาแล้ว),

สฺสตฺยาทิมฺหิ-

เนสฺสติ, เนสฺสนฺติ, นยิสฺสติ, นยิสฺสนฺติฯ

(อัชชัตตนีวิภัตติ) -

อนยิ, นยิ, อนยึสุ, นยึสุ, อานยิ, อานยึสุ, วินยิ, วินยึสุ นำไปแล้ว**.**

ภวิสสันตีวิภัตติ -

เนสฺสติ, เนสฺสนฺติ, นยิสฺสติ, นยิสฺสนฺติ จักนำไป

ภี-ภเย, เภติฯ มา เภถ กิ๎ โสจถ โมทถวฺโห [ชา. ๑.๑๒.๒๗], วิเภมิ เอตๆ อสาธุๆ, อุคฺคเตโช หิ พฺราหฺมโณ [ชา. ๒.๑๗.๑๐๓]ฯ ภายติ, ภายนฺติฯ

ภี ธาตุ เป็นไปในความกลัว, **เภติ** (ย่อมกลัว), **มา <u>เภถ</u> กิ๎ โสจถ โมทถวฺโห** ท่านทั้งหลาย<u>อย่ากลัวเลย</u> จะเศร้าโศกทำไม จงเบิกบานใจเถิด. [ขุ.ชา. ๒๗/๑๖๒๗], **<u>วิเภมิ</u> เอตๆ อสาธุๆ, อุคฺคเตโช หิ พฺราหฺมโณ** แต่ว่าหม่อมฉัน<u>กลัว</u>ที่จะเบียดเบียนดาบสนั้น เพราะท่านเป็นพราหมณ์ มีเดชฟุ้งเฟื่อง. [ขุ.ชา.๒๗/๒๔๘๓]. **ภายติ, ภายนฺติ** (ย่อมกลัว)ฯ

การิเต มหาวุตฺตินา สาคโม วา, ภีเสติ, ภีสยติ, ภีสาเปติ, ภีสาปยติฯ ภิกฺขุ์ ภีเสยฺย วา ภีสาเปยฺย วา [ปาจิ. ๓๔๖-๓๔๗]ฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย ลง ส อาคม ด้วยมหาสูตร ได้บ้าง, **ภีเสติ, ภีสยติ, ภีสาเปติ, ภีสาปยติ** (ย่อมให้กลัว). **ภิกฺขุ์ ภีเสยฺย วา ภีสาเปยฺย วา**[๓๑๐] อนึ่ง ภิกษุใดหลอนภิกษุให้กลัว เป็นปาจิตตีย์. [วิ.มหา.๒/๕๙๘].

สี-สเย, เสติ, เสนฺติ, อติเสติ, อติเสนฺติ, สยติ, สยนฺติฯ

กมฺเม-อติสียติ, อติสียนฺติฯ

ณาปิมฺหิ รสฺโส, สยาเปติ, สยาปยติฯ

ณิมฺหิ-สาเยติ, สายยติ, สาเยสุ์ ทีนมานสา [อป. เถร ๒.๕๔.๔๘]ฯ

สี ธาตุ เป็นไปในการนอน, **เสติ, เสนฺติ, อติเสติ, อติเสนฺติ, สยติ, สยนฺติ** (ย่อมนอน).

ในอรรถกรรม –

อติสียติ, อติสียนฺติ (ย่อมถูกให้นอน).

ในที่มีการิตปัจจัย มีการรัสสะ (อาย อาเทส) เช่น **สยาเปติ, สยาปยติ (**ย่อมให้นอน).

ในเพราะ ณ และ ณย เช่น

สาเยติ, สายยติ ย่อมให้นอน, **สาเยสุ์** ทีนมานสา (มารดาของเราถูกภัยปีศาจคุกคาม มีใจหวาดกลัว จึงให้เราผู้ละเอียดอ่อนเหมือนเนยข้นนุ่มนิ่มเหมือนใบไม้อ่อนๆซึ่งยังนอนหงาย) **ให้นอนลง** (แทบบาทมูลของพระผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่) [ขุ.อป.เถร. ๓๓/๑๒๒ วกฺกลิตฺเถราปทาน].

มฺหิ-หาเส, อุมฺเหติ, อุมฺหยติ, วิมฺเหติ, วิมฺหยติ, น นํ อุมฺหยเต ทิสฺวา, น จ นํ ปฏินนฺทติ [ชา. ๑.๒.๙๓]ฯ

กมฺเม-อุมฺหียติ, วิมฺหียติฯ

การิเต ปุพฺพสฺสรโลโป, สเจ มํ นาคนาสูรู, อุมฺหาเยยฺย ปภาวตีฯ สเจ มํ นาคนาสูรู, ปมฺหาเยยฺย ปภาวตี [ชา. ๒.๒๐.๑๗]ฯ

มฺหิ ธาตุ เป็นไปในความร่าเริง,

อุมฺเหติ, อุมฺหยติ, วิมฺเหติ, วิมฺหยติ (ย่อมแย้มยิ้ม), **น นํ อุมฺหยเต ทิสฺวา, น จ นํ ปฏินนฺทติ** ศัตรูเห็นเข้าแล้ว **ไม่ยิ้มแย้ม** ไม่แสดงความยินดีตอบสบตากันแล้ว เบือนหน้าหนี ไม่แลดู ประพฤติตรงกันข้ามเสมอ. [ขุ.ชา.๒๗/๒๔๓]ฯ

ในอรรถกรรม –

อุมฺหียติ, วิมฺหียติ (ย่อมถูกให้ยิ้มแย้ม)

ในที่มีการิตปัจจัย ลบสระของธาตุตัวหน้า เช่น **สเจ มํ นาคนาสูรู, อุมฺหาเยยฺย ปภาวตีฯ สเจ มํ**

---

[๓๑๐] ปัจจุบันเป็น โย ปน ภิกฺขุ ภิกฺขุ์ **ภิสาเปยฺย**, ปาจิตฺติยํ (ภิสาปนสิกฺขาปทำ วิ.มหา.ปาจิ.)

นาคนาสูรู, ปมฺหาเยยฺย ปภาวตี. ถ้าเจ้าทำพระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงามดังงวงช้างให้ยิ้มแย้มแก่เราได้ ... ถ้าเจ้าทำพระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงามดังงวงช้างให้หัวเราะร่าเริงแก่เราได้. [ขุ.ชา.๒๘/๑๐๓].

อิติ ภูวาทิคเณ อิวณฺณนฺตธาตุรูปำฯ

รูปของอิวัณณันตธาตุในภูวาทิคณะเป็นฉะนี้

อุวณฺณนฺตธาตุรูป

จุ-จวเน, ชุ-สีฆคมเน, ถุ-อภิตฺถวเน, ทุ-คติยำ อุปตาเป จ, ภู-สตฺตายำ, ยุ-มิสฺสเน คติยญฺจ, รุ-สทฺเท,

รูปของอุวัณณันตธาตุ

จุ ธาตุ เป็นไปในความเคลื่อน, **ชุ** ธาตุ เป็นไปในการไปอย่างรวดเร็ว, **ถุ** ธาตุ เป็นไปในชมเชย, **ทุ** ธาตุ เป็นไปในการไป และ ในการเข้าไป

พฺรู-วิยตฺติยำ วาจายำ, สุ-สนฺทเน ชนเน จ, สู-ปสวเน, หุ-ทาเน ภกฺขเน ปูชายำ สตฺติยญฺจ, หู-สตฺตายำฯ

เผารน, **ภู** ธาตุ เป็นไปในความมีหรือเป็น, **ยุ** ธาตุ เป็นไปในการปะปน และ การไป, **รุ** ธาตุ เป็นไปในการออกเสียง, **พฺรู** ธาตุ เป็นไปในออกเสียงอย่างมีความหมาย, **สุ** ธาตุ เป็นไปในความไหล และ ในการเกิด, **สู** ธาตุ เป็นไปในความประสพ, **หุ** ธาตุ เป็นไปในการให้, ในการเคี้ยวกิน, ในการบูชา, และในความสามารถ, **หู** ธาตุ เป็นไปในความมีหรือเป็น.

ตฺยาทฺยุปฺปตฺติ, ‘กตฺตริ โล’ติ ลปจฺจโย, อุวณฺณสฺส อวาเทโส, ‘ทีโฆ สรสฺสา’ติ สกมฺมิกธาตูนำ กฺยมฺหิ ทีโฆฯ

ลงติวิภัตติเป็นต้น, ลง อ ปัจจัย ในอรรถกัตตา ด้วยสูตรว่า **กตฺตริ โล** (๕๖๔.*ลง อปัจจัย ในอรรถกัตตา).* แปลง อุวัณณะ เป็น อว, ในเพราะยปัจจัย ธาตุที่เป็นสกัมมิกธาตุ เป็นทีฆะ ด้วยสูตรว่า **ทีโฆ สรสฺส** (๖๑๗.*ในเพราะย ปัจจัย ธาตุที่มีสระเป็นที่สุด เป็นทีฆะ)*

จุ-จวเน, จวติ, จวนฺติฯ
ณิมฺหิ-จาเวติ, จาวยติฯ

จุ ธาตุ เป็นไปในความเคลื่อน สำเร็จรูปเป็น **จวติ, จวนฺติ** (ย่อมเคลื่อน).

ในที่ลงการิตปัจจัยคือ เณ และณฺย ปัจจัย เป็น **จาเวติ, จาวยติ (**ย่อมให้เคลื่อน)

ชุ-สีฆคมเน, ชวติ, ชวนฺติฯ

ชุ ธาตุ เป็นไปในความไปอย่างรวดเร็ว เป็น ชวติ, ชวนฺติ ย่อมแล่นไป.

ถุ-อภิตฺถวเน, อภิตฺถวติ, อภิตฺถวนฺติฯ
‘พหุล’นฺติ อธิกตตฺตา กฺยมฺหิ กฺวจิ วุทฺธิ, อวาเทโส, อภิตฺถวียติ, อภิตฺถวียนฺติ, อภิตฺถวิยฺยติ, อภิตฺถวิยฺยนฺติฯ

ถุ ธาตุ เป็นไปในการชมเชย เป็น อภิตฺถวติ, อภิตฺถวนฺติ (ย่อมชมเชย).

เพราะการตามมาแห่งคำว่า “**พหุลำ**” ในเพราะ ย ปัจจัย ในบางตัวอย่างมีการวุทธิ, แปลงเป็นอว, สำเร็จรูปเป็น **อภิตฺถวียติ, อภิตฺถวียนฺติ, อภิตฺถวิยฺยติ, อภิตฺถวิยฺยนฺติ** (ย่อมให้ชมเชย).

ทุ-อุปตาเป, อุปทุทวติ, อุปทุทวนฺติฯ
ภู-สตฺตายํ, สมฺโภติ, สมฺภวติฯ
ยุ-คติยํ, ยวติฯ
รุ-สทฺเท, รวติ, รวนฺติ, วิรวติ, วิรวนฺติฯ

ทุ ธาตุ เป็นไปในเข้าไปเผารน, สำเร็จรูปเป็น **อุปทุทวติ, อุปทุทวนฺติ** ย่อมยุ่งยาก, ย่อมขัดข้อง.

ภู ธาตุ เป็นไปในความมีหรือความเป็น สำเร็จรูปเป็น สมฺโภติ, **สมฺภวติ** (ย่อมเกิด).

ยุ ธาตุ เป็นไปในการไป สำเร็จรูปเป็น **ยวติ** ย่อมไป.

รุ ธาตุ เป็นไปในการออกเสียง สำเร็จรูปเป็น **รวติ, รวนฺติ, วิรวติ, วิรวนฺติ** (ย่อมร้อง)

พฺรู-วิยตฺติยํ วาจายํ –

พฺรู ธาตุ เป็นไปในการออกเสียงอย่างมีความหมาย,

(ไม่แปลง พฺรู เป็น โอ ด้วยสูตรนี้)

๖๑๘. น พฺรูสฺโสฯ

๖๑๘. น พฺรูสฺโส.

เพราะพยัญชนะเป็นเบื้องหลัง ไม่แปลง พฺรู เป็น โอ

พฺยญฺชเน ปเร พฺรูสฺส โอ น โหติฯ
พฺรูติฯ

เพราะพยัญชนะเป็นเบื้องหลัง ไม่แปลง พฺรู เป็น โอ.

สำเร็จรูปเป็น **พฺรูติ** (ย่อมกล่าว).

(ลงอีและอุอาคมท้ายพฺรูธาตุ ด้วยสูตรนี้)

๖๑๙. พฺรูโต ติสฺสีอุ[๓๑๑]ฯ

๖๑๙. พฺรูโต ติสฺสีอุ.

อี และ อุ ย่อมลง (เป็นอันอักษรอาคม) หน้า ติ หลัง พฺรู ธาตุ

พฺรูโต ติสฺส อาทิมฺหิ อี อุ โหติฯ อีมฺหิ ปุพฺพโลโปฯ
พฺรวีติฯ

อี และ อุ ย่อมลง (เป็นอักษรอาคม) หน้าติ หลัง พฺรู ธาตุ. ในเพราะ อี อาคม ลบ สระหน้า.

สำเร็จรูปเป็น **พฺรวีติ.**

(แปลงอูของพฺรู ธาตุ เป็น อุว ด้วยสูตรนี้)

---

[๓๑๑] [ก. ๕๒๐; รู. ๕๐๒; นี. ๑๐๓๓; จ. ๖.๒.๓๔; ปา. ๗.๓.๙๓]

๖๒๐. ยุวณฺณานมิยงอุวง สเร [๓๑๒]ฯ

อิวณฺณุ'วณฺณนฺตานำ ธาตูนำ กฺวจิ อิยง, อุวง โหนฺติ สเรฯ

พฺรุวนฺติ, พฺรุนฺติ วาฯ ''อชานนฺตา โน ปพฺรุนฺตี''ติ ปาฬิฯ พฺรูสิ, พฺรูถ, พฺรูมิ, พฺรูมฯ

๖๒๐. ยุวณฺณานมิยงอุวง สเร.

ในเพราะสระหลัง ในบางแห่ง แปลง ธาตุที่มี อิวัณณะ และ อุวัณณะ เป็นที่สุด เป็น อิย และ อุว (ตามลำดับ).

ในเพราะสระหลัง ในบางแห่ง แปลง ธาตุที่มี อิวัณณะ และ อุวัณณะเป็นที่สุด เป็น อิย และ อุว (ตามลำดับ).

สำเร็จรูป**เป็น พฺรุวนฺติ** หรือ **พฺรุนฺติ** (ย่อมกล่าว), มีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า **อชานนฺตา โน ปพฺรุนฺติ**[๓๑๓] พวกคนผู้ไม่รู้ย่อมกล่าวว่าบุคคลเป็นพราหมณ์เพราะชาติ. [ขุ.สุ.๒๕/๓๘๒ วาเสฏฺฐสุตฺต.], **พฺรูสิ, พฺรูถ, พฺรูมิ,** พฺรูม (ย่อมกล่าว).

๖๒๑. ตฺยนฺตีนำ ฏฏู [๓๑๔]ฯ

ติ, อนฺตีสุ พฺรูสฺส อาห โหติ, เตสญฺจ ฏ, ฏู โหนฺติฯ

โส อาห, เต อาหุฯ

๖๒๑. ตฺยนฺตีนำ ฏฏู.

ในเพราะ ติ และ อนฺติ แปลง พฺรู เป็น อาห. แปลง ติ และ อนฺติ เป็น อ และ อุ (ตามลำดับ)

ในเพราะ ติ และ อนฺติ แปลง พฺรู เป็น อาห. แปลง ติ และ อนฺติ เป็น อ และ อุ (ตามลำดับ).

สำเร็จรูปเป็น **โส อาห, เต อาหุ.** (ย่อมกล่าว).

อตฺริมา ปาฬี - นิพฺพานำ ภควา อาห, สพฺพคนฺถปโมจนำ, อาห เตสญฺจ โย นิโรโธ [มหาว. ๖๐], ยำ ปเร สุขโต อาหุ, ตทริยา อาหุ ทุกฺขโตฯ ยำ ปเร ทุกฺขโต อาหุ, ตทริยา สุขโต วิทู [สุ. นิ. ๗๖๗]ฯ ตตฺถ 'อาหา'ติ กเถติฯ 'อาหู'ติ กเถนฺติฯ

ในรูปนี้มีพระบาฬีเป็นหลักฐานดังนี้, **นิพฺพานำ ภควา อาห, สพฺพคนฺถปโมจนำ** พระผู้มีพระภาค**ย่อมตรัส**ซึ่งพระนิพพาน อันเป็นธรรมเปลื้องกิเลสร้อยรัดทั้งปวง [?], **อาห เตสญฺจ โย นิโรโธ.** (ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ) พระตถาคตย่อมตรัสเหตุแห่ง

---

[๓๑๒] [ก. ๗๐; รู. ๓๐; นี. ๒๒๐; ...มิยวุวง... (พหูสุ)]

[๓๑๓] ปัจจุบันเป็น อชานนฺตา โน ปพฺรูหนฺติ พวกคนผู้ไม่รู้ ย่อมกล่าวว่าบุคคลเป็นพราหมณ์เพราะชาติ. ขุ.สุ.๒๕/๓๘๒ วาเสฏฺฐสุตฺต.(สฺยาม), ส่วนฉบับยุโรป และ ฉบับฉัฏฐสังคายนาเป็น อชานนฺตา โน ปพฺรูวนฺติ

[๓๑๔] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕; จำ. ๑.๔.๑๓; ปา. ๓.๔.๘๔]

ธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น. [วิ. มหาวคฺค.๔/๖๕], **ยํ ปเร สุขโต อาหุ, ตทริยา อาหุ ทุกฺขโตฯ ยํ ปเร ทุกฺขโต อาหุ, ตทริยา สุขโต วิทู**. ชนเหล่าอื่น ย่อมกล่าว วัตถุกามใดโดยความเป็นสุข พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าว วัตถุกามนั้นโดยความเป็นทุกข์ ชนเหล่าอื่น ย่อมกล่าว นิพพานใดโดยความเป็นทุกข์ พระอริยเจ้าทั้งหลาย ผู้รู้แจ้ง ย่อมกล่าว นิพพานนั้นโดยความเป็นสุข. [ขุ.สุ.๒๕/๔๐๖]. ในพระบาฬีเหล่านั้น บทว่า **อาห** คือ กเถติ, **อาหุ** คือ กเถนฺติ แปลว่า ย่อมกล่าว.

(ปัญจมีวิภัตติ) -

พฺรูตุ, พฺรูวนฺตุ, พฺรูหิ มงฺคลมุตฺตมํ [ขุ. ปา. ๕.๒], พฺรูถ, พฺรูมิ, พฺรูมฯ

พฺรูตุ, พฺรูวนฺตุ (จงกล่าว), **พฺรูหิ มงฺคลมุตฺตมํ** ขอพระองค์ จงตรัส มงคลอันสูงสุด. [ขุ.ปา. ๒๕/๒], **พฺรูถ, พฺรูมิ, พฺรูม** (จงกล่าว)

เอยฺยาทิมฺหิ -

พฺรูสฺส อุวง โหติ, พฺรุเวยฺย, พฺรุเวยฺยุ๎ฯ

สัตตมีวิภัตติ -

แปลงสระที่สุดธาตุเป็น อุว สำเร็จรูปเป็น พฺรุเวยฺย, พฺรุเวยฺยุ๎ (พึงกล่าว)

อีอาทิมฺหิ สเร ปเร พฺรูสฺส โอตฺตํ, โอสฺส จ อวาเทโส, อพฺรวิ, อพฺรวุ๎, อพฺรวิ๎สุ๎ฯ

อุวาเทเส-อพฺรุวิ, อพฺรุวุ๎, อพฺรุวิ๎สุ๎ฯ

ในหิยยัตตนีวิภัตติ -

เพราะสระเป็นเบื้องหลัง แปลง สระที่สุดธาตุเป็น โอ, และ แปลง โอ เป็น อว สำเร็จรูปเป็น **อพฺรวิ, อพฺรวุ๎, อพฺรวิ๎สุ๎** (ได้กล่าวแล้ว).

ในที่มีการแปลงเป็น อุว **เช่น อพฺรุวิ, อพฺรุวุ๎, อพฺรุวิ๎สุ๎** (ได้กล่าวแล้ว).

ปโรกฺขมฺหิ –

ในปโรกขาวิภัตติ -

แปลง พฺรู เป็น อาห ด้วยสูตรนี้

๖๒๒. ออาทีสฺวาโห พฺรูสฺส[๓๑๕]

ออาทีสุ พฺรูสฺส อาห ภวติฯ

โส อาห, เต อาหุฯ

๖๒๒. ออาทีสฺวาโห พฺรูสฺส

ในเพราะ อ และ อา เป็นต้น แปลง พฺรู เป็น อาห.

ในเพราะ อ และ อา เป็นต้น แปลง พฺรู เป็น อาห.

สำเร็จรูปเป็น **โส อาห, เต อาหุ** (เขากล่าวแล้ว).

๖๒๓. อุสฺสํสฺวาหา วา[๓๑๖] ฯ

อาหาเทสมฺหา ปรสฺส อุวจนสฺส อสุ โหติ วา.

เต อาหสุ, สจฺจ กิเรวมาหสุ, นรา เอกจฺจิยา อิธ [ชา. ๑.๑๓.๑๒๓]ฯ

๖๒๓. อุสฺสํสฺวาหา วา.

แปลง อุ ท้าย อาห อาเทศ เป็น อสุ ได้บ้าง.

แปลง อุ ท้าย อาห อาเทศ เป็น อสุ ได้บ้าง.

สำเร็จรูปเป็น **เต อาหสุ** (เขาท. กล่าวแล้ว), **สจฺจ กิเรวม'าหสุ, นรา เอกจฺจิยา อิธ.** ได้ยินว่า นรชนบางพวกในโลกนี้ ได้กล่าวความจริงไว้อย่างนี้ว่า (การเก็บไม้ที่ลอยน้ำขึ้นมายังดีกว่า ช่วยคนนอกตัญญูบางคนขึ้นจากน้ำ). [ขุ.ชา.๒๗/๗๓]ฯ

สุ-สนฺทเน, นที สวติ, สวนฺติ, อาภวคฺคา สวนฺติฯ

สุ ธาตุ เป็นไปในการไหลไป, **นที สวติ** (แม่น้ำย่อมไหลไป), **สวนฺติ** (ย่อมไหลไป), **อาภวคฺคา สวนฺติ** (อาสวะทั้งหลายย่อมไหลไปถึงภวัคคภูมิ).

สู-ปสวเน, ปุญฺญ ปสวติ [จูพว. ๓๕๔], ปสวนฺติฯ

สู ธาตุ เป็นไปในการประสพ. **พฺรหฺมสุ ปุญฺญ ปสวติ** ย่อมประสพบุญ อันประเสริฐ [วิ.จูพ.๗/๓๘๖].

หุ-ปูชายสุ, 'ปโรกฺขายญฺจา'ติ ทฺวิตฺตสุ, 'กวคฺคหานสุ จวคฺคชา'ติ หสฺส โช, ชุโหติ, ชุโหนฺติฯ

กมฺเม-เตน อคฺคิ หูยเตฯ

หุ ธาตุ เป็นไปในการบูชา, ซ้อน หุ ธาตุ ด้วยสูตรว่า ปโรกฺขายญฺจ (**๕๔๗** - *ในเพราะปโรกขาซ้อนอักษรตัวต้นของธาตุซึ่งมีสระตัวเดียว*), แปลง

---

[๓๑๕] [ก. ๔๗๕; รู. ๔๖๕; นี. ๕๕๖]

[๓๑๖] [นี. ๑๐๓๖]

ณิมฺหิ-ชุหาเวติ, ชุหาวยติฯ
ณาปิมฺหิ-ชุหาเปติ, ชุหาปยติฯ

ห เป็น ช ด้วยสูตรว่า **กวคฺคหานำ จวคฺคชา** (๖๑๓.*ใช้จ วรรคและช แทน กวรรคและห ซึ่งเป็นตัวต้นใน อักษรซ้อน ตามลำดับ*) สำเร็จรูปเป็น **ชุโหติ, ชุโหนฺติ** (ย่อมบูชา).

ในอรรถกรรม -

เตน อคฺคิ หูยเต. ไฟ อันเขาย่อมบวงสรวง.

ในที่มีการิตปัจจัย (เณ, ณย) -

ชุหาเวติ, ชุหาวยติ ไฟ อันนายยังบุคคลให้บวงสรวงอยู่.

ในที่มีการิตปัจจัย (ณาเป, ณาปย) -

ชุหาเปติ, ชุหาปยติ นาย ยังบุคคลให้บวงสรวงอยู่.

หุ-สตฺติยำ, ปโหติ, สมฺปโหติ, ปโหนฺติ, สมฺปโหนฺติฯ

หุ ธาตุ เป็นไปในความสามารถ สำเร็จรูปเป็น **สมฺปโหติ, ปโหนฺติ, สมฺปโหนฺติ** (ย่อมสามารถ).

หู-สตฺตายำ, โหติ, โหนฺติ, โหตุ, โหนฺตุฯ

หู ธาตุ เป็นไปในความมีหรือความเป็น สำเร็จรูปเป็น **โหติ, โหนฺติ** (ย่อมมี,ย่อมเป็น), **โหตุ, โหนฺตุ** (จงมี,จงเป็น)

เอยฺยาทิมฺหิ- ‘ยุวณฺณานมิยงอุวง สเร’ติ ธาตฺวนฺตสฺส อุวาเทโส, หุเวยฺย, หุเวยฺยุ๎ฯ

ในสัตตมีวิภัตติ -

แปลงที่สุดธาตุ เป็น อุว ด้วยสูตรว่า ยุวณฺณานมิยงอุวง สเร สำเร็จรูปเป็น **หุเวยฺย, หุเวยฺยุ๎** (พึงมี,พึงเป็น).

อาอาทิมฺหิ -

โส อหุวาฯ วณฺณคนฺธผลูเปโต, อมฺโพยำ อหุวา ปุเร [ชา. ๑.๒.๗๑]ฯ อหุวา เต ปุเร สขา [สำ. นิ. ๑.๕๐], เต อหุวู, ตฺวำ อหุโว, ตุมฺเห อหุวตฺถ [ม. นิ. ๑.๒๑๕], ฌายถ ภิกฺขเว มา ปมาทาตฺถ, มา ปจฺฉา วิปฺปฏิสาริโน อหุวตฺถ, อหุว, อหุวำ วา, อหุวมฺหาฯ ‘‘อกรมฺหส เต กิจฺจำ, ยำ พลำ อหุวมฺหเส [ชา. ๑.๔.๒๕]

ในหิยัตตนีวิภัตติ

โส อหุวา เขาได้มีแล้ว, รูปว่า **อหุวา** มีพระบาฬีตัวอย่าง ดังนี้ **วณฺณคนฺธผลูเปโต, อมฺโพยำ อหุวา ปุเร.** แต่ก่อนมา มะม่วงต้นนี้ได้เคยมีความบริบูรณ์ด้วยสี กลิ่น และรส ได้รับการบำรุงอยู่เช่นเดิม เหตุไรจึงมีผลขื่นขมไปเล่า? [ขุ.ชา.๒๗/๒๒๑]. **อหุวา**

ฯ อหุวมฺเหว มยํ ปุพฺเพ, น นาหุวมฺหา''ติ [ม. นิ. ๑.๑๘๐] ปาฬิโยฯ

เต ปุเร สขา ได้เคยเป็นสหายของพระองค์ในกาลปางก่อน. [สํ.ส.๑๕/๑๕๖],

เต อหุวู (ได้เป็นแล้ว), **ตฺวํ อหุโว** (ท่านได้เป็นแล้ว), **ตุมฺเห อหุวตฺถ** (ท่านท.ได้เป็นแล้ว), รูปว่า อหุวตฺถ มีพระบาฬีเป็นตัวอย่างดังนี้ **ฌายถ ภิกฺขเว มา ปมาทาตฺถ, มา ปจฺฉา วิปฺปฏิสาริโน อหุวตฺถ** เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าได้เป็นผู้มีความเดือดร้อนในภายหลัง. [ม.มู.๑๒/๒๕๕],

อหุว หรือ อหุวํ (เราได้เป็นแล้ว), อหุวมฺหา (เราท.ได้เป็นแล้ว). รูปว่า อหุวมฺหา มีพระบาฬีเป็นตัวอย่าง ดังนี้ **อกรมฺหส เต กิจฺจํ, ยํ พลํ อหุวมฺหเส** ข้าพเจ้าได้ทำกิจอย่างหนึ่งแก่ท่าน ตามกำลังของข้าพเจ้าที่มีอยู่ [ขุ.ชา.๒๗/๕๓๐]. **อหุวมฺเหว มยํ ปุพฺเพ, น นาหุวมฺหา** เราทั้งหลายได้มีแล้วในกาลก่อน, มิใช่ไม่ได้มีแล้ว. [ม.มู.๑๒/๒๒๐].

อีอาทิมฺหิ -

สาคโม, อโหสิ, ปาตุรโหสิฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ

ลง ส อาคม สำเร็จรูปเป็น **อโหสิ** ได้มีแล้ว, **ปาตุรโหสิ** ปรากฏแล้ว.

มหาวุตฺตินา อีโลโป รสฺโส จฯ อหุเทว ภยํ อหุ ฉมฺภิตตฺตํฯ อหุเทว กุกฺกุจฺจํ, อหุ วิปฺปฏิสาโร [ปา รา. ๓๘]ฯ อาทีนโว ปาตุรหุ [เถรคา. ๒๖๕], ทิพฺโพ รโถ ปาตุรหุฯ

ลบ อี และ รัสสะ ด้วยสูตรใหญ่ **เช่น อหุเทว ภยํ** ความกลัวได้มีแล้วนั่นเทียว, **อหุ ฉมฺภิตฺตึ** ความขนพองได้มีแล้วนั่นเทียว, **อหุเทว กุกฺกุจฺจํ, อหุ วิปฺปฏิสาโร** ความรำคาญ ความเดือดร้อน ได้เกิด (แก่ท่านพระสุทินน์). [วิ.มหา.๑/๑๕]. **อาทีนโว ปาตุรหุ.** อาทีนวโทษปรากฏ (แก่เรา). [ขุ.เถรคาถา. ๒๖/๓๒๓], **ทิพฺโพ รโถ ปาตุรหุ.** รถทิพย์ได้ปรากฏ (แก่พระเจ้าวิเทหราชผู้เรืองยศ). [ขุ.ชา.๒๗/๑๕๕๔].

แปลง อุ วิภัตติ หลังจาก หู ธาตุ เป็น เอสุ ด้วยสูตรนี้

๖๒๔. หูโต เรสุ๎ [๓๑๗]ฯ

หูโต ณฺวจนสฺส เรสุ๎ โหติฯ

สุตฺตวิภตฺเตน มฺหาสฺส เรสุมฺหา จฯ ‘รานุพนฺเธนฺตสราทิสฺสา’ติ ธาตฺวนฺตโลโปฯ

เต ปุพฺเพ อเหสุ๎ฯ

อุวาเทเส อหุวุ๎,

ปุพฺพสฺสรโลเป อหุ๎ฯ

อตฺริมา ปาฬี -

สพฺพมฺหิ ตำ อรญฺญมฺหิ, ยาวนฺเตตฺถ ทิชา อหุ๎ [ชา. ๒.๒๒.๒๔๒๕]ฯ กูฏาคารสหสฺสานิ, สพฺพโสณฺณมยา อหุ๎ [อป. เถร ๑.๑.๔๐๗]ฯ

๖๒๔. หูโต เรสุ๎

แปลง อุ๎ วิภัตติ หลังจาก หู ธาตุ เป็น เอสุ๎

ใช้ เอสุ๎ แทน อุ๎ วิภัตติ ที่อยู่ท้ายหูธาตุ.

ด้วยการแบ่งสูตร ใช้ เอสุมฺหา แทน มฺหา วิภัตติ ได้ด้วย. ลบที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า **รานุพนฺเธนฺตสราทิสฺส** (๕๐๐. *เพราะปัจจัยที่มีรอนุพันธ์ ลบสระอันเป็นที่สุดของบทเป็นต้น).*

เต ปุพฺเพ อเหสุ๎ (เขาได้มีแล้วในกาลก่อน).

ในที่ใช้ อุว แทน อุ เป็น **อหุวุ๎** ได้มีแล้ว,

ในที่ลบสระหน้า เป็น **อหุ๎.**

ในกรณีนี้มีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า -

สพฺพมฺหิ ตำ อรญฺญมฺหิ, ยาวนฺเตตฺถ ทิชา อหุ๎ นกประมาณเท่าใดที่มีอยู่ในป่าทั้งปวง ณ เขาวงกตนั้น (นกประมาณเท่านั้นไม่เบียดเบียนกันและกันด้วยเดชของพระเวสสันดร). [ขุ.ชา.๒๘/๑๒๖๖]. **กูฏาคารสหสฺสานิ, สพฺพโสณฺณมยา อหุ๎ [ขุ.อป.เถร** (มหากสฺสปตฺเถราปทานำ) ๓๒/๕] กูฏาคาร (ปราสาท) พันหนึ่ง สำเร็จด้วยทองคำล้วน ได้มีแล้ว.

โอสฺส สิ, อิตฺถ, ตฺโถฯ ตฺวำ อโหสิ, อหุวิ, อหุวิตฺถ, อหุวิตฺโถฯ

แปลง โอ เป็น สิ, อิตฺถ, และ ตโถ เช่น **ตฺวำ อโหสิ, อหุวิ, อหุวิตฺถ, อหุวิตฺโถ** ท่านได้เป็นแล้ว[๓๑๘].

มหาวุตฺตินา โอโลโป รสฺโส, มา โภติ กุปิตา อหุ [ชา. ๒.๒๒.๑๙๓๑], มาหุ ปจฺฉานุตาปินี [สำ. นิ. ๑.๑๖๒], อโหสิ๎ นุ โข อหำ อตีตมทฺธานำ, น นุ โข

ลบ โอ และ รัสสะ ด้วยมหาสูตร, โดยมีตัวอย่างพระบาฬีดังนี้. **มา โภติ กุปิตา อหุ** แม่คุณเอ๋ย เธออย่าได้เป็นผู้โกรธเลย. [ขุ.ชา.๒๘/๑๑๒๗], **มาหุ ปจฺฉานุตาปินี** อย่าได้มีความเดือดร้อนในภายหลัง

---

[๓๑๗] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

[๓๑๘] รูป อหุวิ, อหุวิตฺถ, อหุวิตฺโถ สำเร็จรูปด้วยสูตรว่า **โอสฺส อ อิ ตฺถ ตฺโถ**. ๕๔๑. *แปลง โอ เป็น อ, อิ, ตฺถ และ ตฺโถ.*ส่วน อโหสิ สำเร็จ ด้วยสูตรว่า **สิ ๕๔๒**.*แปลง โอ เป็น สิ ได้บ้าง.*

อโหสิ์, กินฺนุ โข อโหสิ์, กถํ นุ โข อโหสิ์ [สं. นิ. ๒.๒๐; ม. นิ. ๑.๑๘],

เลย. [สं.ส.๑๕/๕๒๓], **อโหสิ์ นุ โข อหํ อตีตมทฺธานํ, น นุ โข อโหสิ์, กินฺนุ โข อโหสิ์, กถํ นุ โข อโหสิ์** ในอดีตกาล เราได้มีแล้วหรือหนอ เราไม่ได้มีแล้วในหรือหนอ เราได้เป็นอะไรหนอ เราได้เป็นอย่างไรหนอ เราได้เป็นอะไรแล้วจึงเป็นอะไรหนอ. [ม.มู. ๑๒/๑๒],

อหํ อหุวิ์, มยํ อโหสิมฺหา, อโหสิมฺห วาฯ อเหสุมฺหา นุ โข มยํ อตีตมทฺธานํ, น นุ โข อเหสุมฺหา, กินฺนุ โข อเหสุมฺหา, กถํ นุ โข อเหสุมฺหา [ม. นิ. ๑.๔๐๗]ฯ มยํ ปุพฺเพ อหุวิมฺหา, อหุมฺหา วาฯ ‘‘มยํ ปุพฺเพ ทานปติโน อหุมฺหา’’ติ [ชา. ๒.๒๒.๑๖๑๗] ปาฬิฯ

(อิวิภัตติ) อหํ อหุวิ์ เราได้เป็นแล้ว, (มฺหา วิภัตติ) **มยํ อโหสิมฺหา** (เราท. ได้เป็นแล้ว) มีรูปว่า **อโหสิมฺห** บ้าง. เช่นพระบาฬีนี้ว่า **อเหสุมฺหา นุ โข มยํ อตีตมทฺธานํ, น นุ โข อเหสุมฺหา, กินฺนุ โข อเหสุมฺหา, กถํ นุ โข อเหสุมฺหา** ในอดีตกาล เราได้มีแล้ว หรือว่า ไม่ได้มีแล้ว เราได้เป็นอะไรแล้ว หรือว่าเราได้เป็นแล้วอย่างไร หรือเราได้เป็นอะไรแล้ว จึงเป็นอะไร. [ม.มู.๑๒/๔๕๑].**มยํ ปุพฺเพ อหุวิมฺหา** เราได้มีแล้ว ในกาลก่อน, มีรูปเป็น **อหุมฺหา** บ้าง เช่น พระบาฬี**ว่า มยํ ปุพฺเพ ทานปติโน อหุมฺหา** เราและภรรยาเมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก ได้เป็นผู้มีศรัทธา เป็นทานบดีแล้ว [ขุ.ชา.๒๘/๑๐๑๑].

รสฺสตฺเต -
อหุมฺหฯ

ในที่เป็นรัสสะ
อหุมฺห เราได้เป็นแล้ว.

มหาวุตฺตินา มฺหาสฺส อุญฺจฯ ‘‘ปญฺจสตา มยํ สพฺพา, ตาวติ์สุปคา อหุ’’นฺติ ปาฬิฯ

แปลง มฺหา เป็น อุ ด้วยมหาสูตร (เป็น อหุ) ดังพระบาฬีเป็นตัวอย่างว่า **ปญฺจสตา มยํ สพฺพา, ตาวติ์สุ’ปคา อหุ** [?] พวกเราทั้งหมด ๕๐๐ คนได้เป็นผู้เข้าถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงษ์แล้ว.

ปรฉกฺเก -
อสฺส อํ, อหํ ปุพฺเพ อหุวิ์, อหุว วาฯ

ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง -
แปลง อา เป็น อ์ - อหํ ปุพฺเพ อหุวิ์ เราได้เป็นแล้วในกาลก่อน, มีรูปเป็น อหุว บ้าง.

ปโร กฺวจี'ติ ปรโลโป, อหุ์ฯ อตฺริมา ปาฬี - ''อหํ เกวฏฺฏคามสฺมิ์, อหุ์ เกวฏฺฏทารโก [อป. เถร ๑.๓๙.๘๖], จกฺกวตฺตี อหุ์ ราชา, ชมฺพุมณฺฑสฺส อิสฺสโรฯ สตฺตกฺขตฺตุ์ มหาพฺรหฺมา, วสวตฺตี ตทา อหุ์ฯ มุทฺธาภิสิตฺโต ขตฺติโย, มนุสฺสาธิปตี อหุ''นฺติฯ มยํ อหุวิมฺเหฯ

ลบสระหลัง ด้วยสูตรว่า **ปโร กฺวจิ** (๒๗. *ลบสระหลังในบางแห่ง*)เป็น อหุ์. รูปว่า อหุ์ มีตัวอย่างเป็นพระบาฬีดังนี้ - **อหํ เกวฏฺฏคามสฺมิ์, อหุ์ เกวฏฺฏทารโก** ในกาลก่อนเราเป็นเด็ก (ลูก) ของชาวประมงอยู่ในบ้านเกวัฏฏคาม. [ขุ.อป.เถร.๓๒/๓๙๒], **จกฺกวตฺตี อหุ์ ราชา, ชมฺพุมณฺฑสฺส อิสฺสโร** เราได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นใหญ่ในหมู่ชนชาวชมพูทวีป. [อ.จตุกฺก.๒๓/๕๙]ฯ **สตฺตกฺขตฺตุ์ มหาพฺรหฺมา, วสวตฺตี ตทา อหุ์** ในกาลนั้น เราได้เป็นท้าวมหาพรหมผู้มีอำนาจเต็ม ๗ ครั้ง [อ.จตุกฺก.๒๓/๕๙]. **มุทฺธาภิสิตฺโต ขตฺติโย, มนุสฺสาธิปตี อหุ์** เราได้เป็นกษัตริย์ได้รับมุรธาภิเษกแล้ว เป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ [อ.จตุกฺก.๒๓/๕๙]. **มยํ อหุวิมฺเห** เราท. ได้เป็นแล้ว.

สฺสตฺยาทิมฺหิ –

ในภวิสสันตีวิภัตติ -

แปลง หู ธาตุ เป็น เห, เหหิ, โหหิ และ โหหิ ด้วยสูตรนี้

๖๒๕. หูสฺส เหเหหิโหหิ สฺสจฺจาโท[๓๑๙] ฯ

๖๒๕. หูสฺส เหเหหิโหหิ สฺสจฺจาโท

แปลง หู ธาตุ ในภวิสสันตีวิภัตติ เป็น เห, เหหิ, โหหิ และ โหหิ.

สฺสตฺยาทิมฺหิ หูธาตุสฺส เห จ โหหิ จ โหหิ จ โหนฺติฯ

แปลง หู ธาตุ ในภวิสสันตีวิภัตติ เป็น เห, เหหิ, โหหิ และ โหหิ.

เหสฺสติ, เหสฺสนฺติ, เหหิสฺสติ, เหหิสฺสนฺติ, โหหิสฺสติ, โหหิสฺสนฺติฯ

เหสฺสติ, เหสฺสนฺติ, เหหิสฺสติ, เหหิสฺสนฺติ, โหหิสฺสติ, โหหิสฺสนฺติ จักเป็น.

[๓๑๙] [ก. ๔๘๐; รู. ๔๕๐; นี. ๕๖๑; '...สฺสตฺยาโท' (พหูสุ)]

พุทฺโธ เหสฺสํ สเทวเก [พุ. วํ. ๒.๕๕], อนาคตมฺหิ อทฺธาเน, เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํ [พุ. วํ. ๒.๗๔]ฯ

พุทฺโธ เหสฺสํ สเทวเก เรา (บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ) จักเป็นพระพุทธเจ้าในโลกพร้อมทั้งเทวโลก. [ขุ.พุทฺธวํ.๓๓/๕๕], **อนาคตมฺหิ อทฺธาเน, เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํ** (พวกเราทั้งหมด หากสิ้นพระชินเจ้าพระองค์นี้แล้ว) ในอนาคตอันนานไกล พวกเราจักเกิดพร้อมหน้ากัน ในศาสนาของพระหน่อพระพุทธเจ้าพระองค์นี้ (และบรรลุมรรคผลได้)เหมือนฉันนั้น. [ขุ.พุทฺธวํ.๓๓/ ๗๔]ฯ

(ลบ สสฺสวิภัตติ ด้วยสูตรนี้)

๖๒๖. ทกฺข สกฺข เหหิ โหหีหิ โลโป [๓๒๐]ฯ

๖๒๖. ทกฺข สกฺข เหหิ โหหีหิ โลโป.

ท้ายอาเทศเหล่านี้ คือ ทกฺข, สกฺข, เหหิ, โหหิ ลบ สสฺสวิภัตติ ได้บ้าง.

เอเตหิ อาเทเสหิ สฺสสฺส โลโป โหติ วาฯ สุตฺตวิภตฺเตน อญฺเญหิปิ สฺสโลโปฯ

ท้ายอาเทศเหล่านั้นมีทกฺขเป็นต้น ลบ สสฺสวิภัตติได้บ้าง. ด้วยการแบ่งสูตร ลบ สสฺส ท้ายอาเทศแม้อื่นได้.

สกฺขิสิ ตฺวํ กุณฺฑลินิ, มญฺญิสิ ขตฺตพนฺธุนิ [ชา. ๒.๑๗.๑๔]ฯ น หิ สกฺขินฺติ เฉตฺตุํ [สุ. นิ. ๒๘], อธมฺโม หญฺญิติ ธมฺมมชฺช [ชา. ๑.๑๑.๓๑], พฺรหฺมทตฺโต ปลายิติ อิจฺจาทิฯ

สกฺขิสิ ตฺวํ กุณฺฑลินิ, มญฺญิสิ ขตฺตพนฺธุนิกรนางนกกุณฑลินี ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของนกมีบรรดาศักดิ์ เจ้าสามารถละหรือ เจ้าจะเข้าใจได้หรือ. [ชา.๒๗/๒๔๔๑]ฯ **น หิ สกฺขินฺติ เฉตฺตุํ** (แม้โคหนุ่มๆ) ก็ไม่อาจจะให้ขาดได้เลย. [ขุ.สุ.๒๕/๒๙๕ - ธนิยสุตฺตำ], **อธมฺโม หญฺญิติ ธมฺมมชฺช** ถ้าหากว่าเราผู้ชื่อว่าอธรรม ฆ่าท่านผู้ชื่อว่าธรรมในวันนี้ได้ (เหล็กจะน่าดู น่าชมเหมือนทองคำ ฉะนั้น). [ขุ.ชา.๒๗/๑๕๒๐], **พฺรหฺมทตฺโต ปลายิติ** พระเจ้าพรหมทัตต์จะต้องละกองทัพชาวปัญจาลนครเสด็จหนีไป. [ขุ.ชา.๒๘/๖๐๑].

เหหิติ, เหหินฺติ, โหหิติ, โหหินฺติฯ

ดังนั้นจึงมีรูปว่า เหหิติ, เหหินฺติ, โหหิติ, โหหินฺติ (จักมี) ด้วยสูตรนี้.

---

[๓๒๐] [ก. ๔๘๐; รู. ๔๘๐; นี. ๘๖๑; 'ทกฺขา เหหิ โหหิ โลโป' (พหูสุ)]

อตฺริมา ปาฬี -

ปิโย จ เม เหหิติ มาลภารี, อหญฺจ นํ มาลินี อชฺฌุเปสฺสํ [ชา. ๑.๑๕.๑๙๗], ติโลทโน เหหิติ สาธุปกฺโก [ชา. ๑.๘.๒]ฯ โทโส เปมญฺจ เหหิติ [เถรคา. ๗๑๙]ฯ มม ตฺวํ เหหิสิ ภริยา [ชา. ๑.๑๔.๒๗]ฯ ตโต สุขี โหหิสิ วีตราโคฯ ขิปฺปํ โหหิสิ อนาสโว [ที. นิ. ๒.๒๐๗] อิจฺจาทิฯ

ในกรณีนี้มีตัวอย่างพระบาฬีเป็นต้นว่า -

ปิโย จ เม เหหิติ มาลภารี, อหญฺจ นํ มาลินี อชฺฌุเปสฺสํ สามีที่รักของเราจะได้เป็นผู้ทัดทรงดอกไม้ ส่วนเราก็จะได้สอดแซมดอกไม้เข้าไปนอนแนบสามีที่รักนั้น. [ขุ.ชา.๒๗/๒๑๕๘], **ติโลทโน เหหิติ สาธุปกฺโก.** ข้าวสุกคลุกงาซึ่งทำให้สุกดีนี้ มีไว้ (เพื่อจะบริโภค ก็หาไม่). [ขุ.ชา.๒๗/๑๑๒๒]. **(น เม ตปฺปจฺจยา ตตฺถ,) โทโส เปมญฺจ เหหิติ** ความขัดเคืองและความรักใคร่ในสตรีระนั้น จักไม่มีแก่เรา [ขุ.เถรคาถา. ๒๖/๓๘๕ อธิมุตฺตเถรคาถา]. **มม ตฺวํ เหหิสิ ภริยา** เธอจักได้เป็นอัครมเหสีของฉัน. [ขุ.ชา.๒๗/๑๘๘๕]. **ตโต สุขี โหหิสิ วีตราโค.** แต่นั้น ท่านจักเป็นผู้มีความสุข ปราศจากความกำหนัด.[สำ.ส.๑๕/๗๖๒]. **ขิปฺปํ โหหิสิ อนาสโว** ดูกรอานนท์ เธอจงประกอบความเพียรเถิด เธอจักเป็นผู้ไม่มีอาสวะโดยฉับพลัน.[ที.ม.๑๐/๑๓๕].

อิติ ภูวาทิคเณ อุวณฺณนฺตธาตุรูปํฯ

การประกอบรูปของธาตุที่มีสระอุ อู เป็นที่สุด จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

เอทนฺตธาตุรูป

เอ-อาคติยํ คติยญฺจ, เก-สทฺเท, เข-ขาทนุ' ปฏฺฐาเนสุ, เค-สทฺเท, อปปุพฺพ เจ-ปูชายํ, เฌ-จินฺตายํ ทาห'ชฺฌาเนสุ จ, เต-ปาลเน, เถ-สทฺท, สงฺฆาเตสุ, เท-สุทฺธิ, นิทฺทาสุ, เป-วุทฺธิยํ, เภ-ภเย, เล-เฉทเน, เว-คติยํ ตนฺตสนฺตาเน จ, เส-อนฺตกฺริยายํ, หเร-ลชฺชายํ, คิเล-กิลมเน, ปเล-คติยํ, มิเล-หานิยํฯ

การประกอบรูปของธาตุที่มีสระเอเป็นที่สุด

เอ ธาตุ เป็นไปในการมา, และ ในการไป, **เก** ธาตุ เป็นไปในการออกเสียง, **เข** ธาตุ เป็นไปในการเคี้ยวกิน และปรากฏ, **เค** ธาตุ เป็นไปในการออกเสียง, **เจ** ธาตุ ซึ่งมี อป เป็นบทหน้า เป็นไปในการบูชา, **เฌ** ธาตุ เป็นไปในการคิด, การเผา, และเพ่ง, **เต** ธาตุ เป็นไปในการรักษา, **เถ** ธาตุ เป็นไปในการส่งเสียงและประชุม, **เท** ธาตุ เป็นไปในความหมดจด และ ในการนอนหลับ, **เป** ธาตุ เป็นไปในความเจริญ-, **เภ** ธาตุ เป็นไปในความกลัว, **เล** ธาตุ เป็นไปในการตัด, **เว** ธาตุ เป็นไปในการไป, ในการกรอด้าย, **เส** ธาตุ เป็นไปในการทำซึ่งที่สุด, **หเร** ธาตุ เป็นไปในความละอาย, **คิเล** ธาตุ เป็นไปในความลำบาก, **ปเล** ธาตุ เป็นไปในการไป, **มิเล** ธาตุ เป็นไปในความเสื่อม.

ฌานุพนฺธปจฺจเยน วินา เยสํ ธาตูนํ อายาเทโส ลพฺภติ, เต เอทนฺตา นามฯ มหาวุตฺตินา ยโลเปสติ อาทนฺเตหิ สมานรูปํ, อาทนฺตานญฺจ ยาคเม สติ เอทนฺเตหิ สมานรูปํ, ตสฺมา อาทนฺต, เอทนฺตา เยภุยฺเยน สมานรูปา ภวนฺติฯ

ธาตุเหล่าใด เว้นจากปัจจัยที่มีฌอนุพันธ์ ยังมีการอาเทสเป็น อาย ได้, ธาตุเหล่านั้น เรียกว่า เอทนฺตธาตุ (ธาตุมีสระเอเป็นที่สุด). (ธาตุแม้เหล่านั้น) ครั้นเมื่อมีการลบ ย ด้วยมหาสูตร จะมีรูปที่เหมือนกับธาตุที่มีสระอาเป็นที่สุด, ส่วนธาตุที่มีสระอาเป็นที่สุด เมื่อมีการลงยอาคม ก็จะมีรูปเหมือนกับธาตุที่มีสระเอเป็นที่สุด, เพราะฉะนั้น

ธาตุที่มีสระอาเป็นที่สุดและที่มีสระเอเป็นที่สุด จะมีรูปเหมือนกันโดยมาก.

มหาวุตฺตินา เอทนฺตานำ ตฺยาทีสุ ตพฺพาทีสุ จ อายาเทโส, กฺวจิ ยโลโปฯ

ธาตุที่มีสระเอเป็นที่สุด ซึ่งเป็นไปในวัตตมานาวิภัตติและกิตบท จะมีการอาเทศเป็นอาย ด้วยมหาสูตร, ในบางแห่งจะมีการลบ ย.

เอ-อาคติยำ - อยำ โส สารถี เอติ [ชา. ๒.๒๒.๕๑], สเจ เอนฺติ มนุสฺสตฺตำ [สำ. นิ. ๑.๔๔], ลกฺขณำ ปสฺส อายนฺตำ, มิคสงฺฆปุรกฺขตำ [ชา. ๑.๑.๑๑], โยค'มายนฺติ มจฺจุโน [สำ. นิ. ๑.๒๐], อายามาวุโส [ปารา. ๒๒๘], อายามานนฺท [ที. นิ. ๒.๑๘๖; ปารา. ๒๒; ม. นิ. ๑.๒๗๓]ฯ

เอ ธาตุ ที่เป็นไปในการมา มีตัวอย่างในพระบาฬีดังนี้ คือ **อยำ โส สารถี เอติ** นายสารถี (ฝังลูกของเราเสร็จแล้ว) กลับมา. [ขุ.ชา.๒๘/๔๑๔**], สเจ เอนฺติ มนุสฺสตฺตำ** ถ้าหากกลับมาสู่ความเป็นมนุษย์อีก. [สำ.ส.๑๕/๑๔๙], **ลกฺขณำ ปสฺส อายนฺตำ, มิคสงฺฆปุรกฺขตำ** ท่านจงดูลูกเนื้อชื่อลักขณะ ผู้อันหมู่แห่งญาติแวดล้อมกลับมาอยู่.[ขุ.ชา.๒๗/๑๑], **โยค' มายนฺติ มจฺจุโน.** ย่อมมาสู่อำนาจแห่งมัจจุ. [สำ.ส. ๑๕/๕๒], **อายามาวุโส** (อาวุโส ลักขณะ) พวกเราจงมาเถิด. [วิ.มหาวิ.๑/๒๙๕], **อายามานนฺท** ดูกรอานนท์ มาไปกันเถิด [ที.ม.๑๐/๗๖]ฯ

เอตฺถ เอธาตุ อาคจฺฉ, คจฺฉามาติ อตฺถทฺวยำ วทติ, ยาธาตุวเสน อาคจฺฉ, ยามาติปิ อตฺถำ วทนฺติฯ

ในตัวอย่างว่า อายามานนฺท นี้, เอ ธาตุ กล่าวอรรถ ๒ ประการคือ อาคจฺฉ (เธอจงมา), คจฺฉาม (เราจะไป), อาจารย์บางพวกกล่าวอรรถแม้ว่า อาคจฺฉ (เธอจงมา) และ ยาม (เราจงไป) เนื่องด้วย ยา ธาตุ.

เอ-วุทฺธิยำ วา, ''กาโย, อปาโย, อุปาโย, สมุทาโย''ติอาทีสุ –

เอ ธาตุ เป็นไปในความหมายว่า เจริญ ก็มีบ้าง เช่น **กาโย** กาย, **อปาโย** อบายภูมิ, **อุปาโย** อุบาย, **สมุทาโย** การรวมกัน เป็นต้น.

กุจฺฉิตา ธมฺมา อายนฺติ วฑฺฒนฺติ เอตฺถาติ กาโย, 'อาโย'ติ วุจฺจติ วฑฺฒิ, ตโต อเปโต อปาโย, เตน

(ศัพท์ว่า กาโย เป็นต้น มีวิเคราะห์ดังต่อไปนี้. **กุจฺฉิตา ธมฺมา อายนฺติ วฑฺฒนฺติ เอตฺถาติ**

อุเปโต อุปาโย, อวยวธมฺมา สมุเทนฺติ เอตฺถาติ สมุทาโย, ปริพฺยตฺตํ อายนฺติ เอเตนาติ ปริยาโยฯ

กาโย ธรรมน่ารังเกียจ ย่อมเจริญขึ้นในธรรมชาตินี้ เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินี้ ชื่อว่า กาย. ความเจริญ เรียกว่า อาย**, ตโต อเปโต อปาโย** ไปปราศแล้วจากความเจริญ ชื่อว่า อปาย, **เตน อุเปโต อุปาโย** มีพร้อมแล้วด้วยความเจริญ จึงชื่อว่า อุปาย, **อวยวธมฺมา สมุเทนฺติ เอตฺถาติ สมุทาโย** ธรรมที่เป็นส่วน ย่อมรวมตัวตั้งขึ้น ในธรรมนี้ เพราะเหตุนั้น ธรรมนี้ จึงชื่อว่า สมุทาย (กลุ่ม), **ปริพฺยตฺตํ อายนฺติ เอเตนาติ ปริยาโย** ความหมุนเวียน ย่อมมีขึ้น ด้วยธรรมนี้ เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินี้ เรียกว่า ปริยาย ธรรมเป็นเหตุให้หมุนเวียน (ลำดับ,วาระ).

เก-สทฺเท, กายติฯ
กมฺเม-กิยฺยติฯ

เก ธาตุ เป็นไปในการออกเสียง, **กายติ** ย่อมเปล่งเสียง.

ในอรรถกรรม – **กิยฺยติ** เสียง อันเขาย่อมเปล่ง.

เข-ขาทเน, ติณํ ขายติ, วิกฺขายติ, อุนฺทุรา ขายนฺติ, วิกฺขายนฺติฯ

เข ธาตุ เป็นไปในการเคี้ยวกิน, **ติณํ ขายติ** ย่อมเคี้ยวซึ่งหญ้า, **วิกฺขายติ** ย่อมเคี้ยว, **อุนฺทุรา ขายนฺติ** หนู ย่อมแทะ, **วิกฺขายนฺติ** ย่อมแทะฯ

เข-อุปฏฺฐาเน, ขายติ, ปกฺขายติ, อลกฺขี วิย ขายติฯ

เข ธาตุ เป็นไปในความปรากฏ, **ขายติ, ปกฺขายติ** ย่อมปรากฏ, **อลกฺขี วิย ขายติ** ย่อมปรากฏเหมือนไม่มีศรี (ความบริบูรณ์ หรืองดงาม).

เค-สทฺเท, คายติ, คายนฺติฯ

เค ธาตุ เป็นไปในการออกเสียง, **คายติ, คายนฺติ** ย่อมเปล่งเสียง.

อปปุพฺพ เจ-ปูชายํ, อปจายติ, เย วุทฺธ'มปจายนฺติ [ชา. ๑.๑.๓๗]ฯ

เจ ธาตุ ที่มีอปเป็นบทหน้า เป็นไปในการบูชา, **อปจายติ** ย่อมบูชา (โดยการนอบน้อม), **เย**

วุทฺธ'มปจายนฺติ นรชนเหล่าใด ฉลาดในธรรม **ย่อมบูชา (นอบน้อม)**คนผู้เจริญ. [ขุ.ชา.๒๗/๓๗]ฯ

เณ-จินฺตายํ, ฌายติ, ฌายนฺติ, ปชฺฌายติ, ปชฺฌายนฺติ, อภิชฺฌายติ, อภิชฺฌายนฺติฯ

เณ ธาตุเป็นไปในการคิด, **ฌายติ, ฌายนฺติ** (ย่อมคิด), **ปชฺฌายติ, ปชฺฌายนฺติ** (ย่อมพินิจ)**, อภิชฺฌายติ, อภิชฺฌายนฺติ** (ย่อมเพ่งเล็ง).

เณ-โอโลกเน, นิชฺฌายติ, นิชฺฌายนฺติ, อุปนิชฺฌายติ, อุปนิชฺฌายนฺติ, อุชฺฌายติ, อุชฺฌายนฺติฯ

เณ ธาตุเป็นไปในการแลดู, **นิชฺฌายติ, นิชฺฌายนฺติ** (ย่อมแลดู), อุปนิชฺฌายติ, **อุปนิชฺฌายนฺติ** (ย่อมตรวจดูเอาใจใส), **อุชฺฌายติ, อุชฺฌายนฺติ** (ย่อมตรวจสอบหาข้อผิดพลาด).

เณ-ทยฺหเน, ปทีโป ฌายติ, ปริชฺฌายติฯ
กมฺเม-ฌายียติฯ
ฌาปิมฺหิ ยโลโป, กฏฺฐํ ฌาเปติ, ฌาเปนฺติ, ฌาปยติ, ฌาปยนฺติฯ

เณ ธาตุเป็นไปในการเผาไหม้, **ปทีโป ฌายติ, ปริชฺฌายติ** ประทีปย่อมเผาไหม้ (ให้มีแสงสว่าง).

ในอรรถกรรม –

ฌายียติ ประทีป อันเขาย่อมจุด (ให้ลุกโชน).

ในที่มีการิตปัจจัย (ฌาเป, ฌาปยปัจจัย) ลบ ย เช่น **กฏฺฐํ ฌาเปติ** (ยังฟืนย่อมให้ไหม้), **ฌาเปนฺติ, ฌาปยติ, ฌาปยนฺติ.**

เณ-อชฺฌยเน สมฺปุพฺโพ, มหาวุตฺตินา นิคฺคหีตสฺส ชาเทโส, สชฺฌายติ, สชฺฌายนฺติ, มนฺตํ สชฺฌายติฯ

เณ ธาตุ มีสมฺเป็นบทหน้า เป็นไปในการสาธยาย, แปลงนิคคหิตเป็น ช ด้วยมหาสูตร, **สชฺฌายติ, สชฺฌายนฺติ, มนฺตํ สชฺฌายติ** ย่อมสาธยายมนต์.

เต-ปาลเน, ตายติ, ตายนฺติฯ
เถ-สทฺท, สงฺฆาเตสุ, ถายติฯ
เท-สุทฺธิยํ, โวทายติ, โวทายนฺติฯ
เท-โสปฺปเน, นิทฺทายติ, นิทฺทายนฺติฯ
เป-วุทฺธิยํ, อปฺปายติ, อปฺปายนฺติฯ

เต ธาตุ เป็นไปในการรักษา **ตายติ, ตายนฺติ** ย่อมรักษา.

เถ ธาตุ เป็นไปในการออกเสียง และติดต่อกัน, **ถายติ** ย่อมเปล่งเสียง, ย่อมติดต่อกัน.

เท ธาตุ เป็นไปในความหมดจด, **โวทายติ, โวทายนฺติ** ย่อมหมดจด.

เท ธาตุ เป็นไปในความหลับ, **นิทฺทายติ, นิทฺทายนฺติ** ย่อมหลับ.

เป ธาตุ เป็นไปในความเจริญ, **อปฺปายติ, อปฺปายนฺติ** ย่อมปราศจากเจริญ.

เภ-ภเย, ภายติ, ภายนฺติ, สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน [ธ. ป. ๑๒๙], ภายสิ, สเจ ภายถ ทุกฺขสฺส [อุทา. ๔๔], กินฺนุ โข อหํ ตสฺส สุขสฺส ภายามิ [ม. นิ. ๑.๓๘๑], นตฺ ภายามิ อาวุโส, ภายาม [อป. เถรี. ๒.๒.๔๕๘]ฯ

เภ ธาตุ เป็นไปในความกลัว, **ภายติ, ภายนฺติ** (ย่อมกลัว), **สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน** สัตว์ทั้งปวงย่อมกลัวต่อความตาย. [ขุ.ธ.๒๕/๑๒๙], **ภายสิ** (ท่าน ย่อมกลัว), **สเจ ภายถ ทุกฺขสฺส** หากเธอกลัวต่อความทุกข์. [ขุ.อุทาน.๒๕/๑๑๕], **กินฺนุ โข อหํ ตสฺส สุขสฺส ภายามิ** เรากลัวความสุขที่เว้นจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย. [ม.มู.๑๒/๔๒๕], **น ตํ ภายามิ อาวุโส** ดูกรมารผู้มีอายุ เรามิได้กลัวท่าน [ขุ.อป.เถรี. ๓๓/๑๕๙ อุปฺปลวณฺณาเถรี.] , **ภายาม** (มิได้กลัว).

ณาปิมฺหิ -
ภยาเปติ, ภายาเปติ, ภายาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย (ณาเป, ณาปย) -
ภยาเปติ, ภายาเปติ, ภายาปยติ (ย่อมให้กลัว)

อีอาทิมฺหิ -
มา ภายิ, มา โสจิ [ที. นิ. ๒.๒๐๗], มา จินฺตยิ.

ในหิยยัตตนีวิภัตติ –
มา **ภายิ** เธออย่า**กลัว,** มา โสจิ อย่าเศร้าโศก [ที.ม.๑๐/๑๓๕], มา จินฺตยิ อย่าคิดแล้วฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ –
ภายิสฺสติ, ภายิสฺสนฺติฯ

ในภวิสสันตีวิภัตติ –
ภายิสฺสติ, ภายิสฺสนฺติ (จักกลัว).

เล-เฉทเน, ติณํ ลายติ, สาลึ ลายติ, ลายนฺติฯ

เล ธาตุ เป็นไปการตัด **ติณํ ลายติ** ย่อมตัดซึ่งหญ้า, **สาลึ ลายติ** ย่อมเกี่ยวข้าวสาลี, **ลายนฺติ**.

เว-คติยํ, วาโต วายติ, วาตา วายนฺติฯ

เว ธาตุ เป็นไปในการไป, **วาโต วายติ** ลมย่อมพัดไป, **วาตา วายนฺติ** ลมย่อมพัดไป.

เว-ตนฺตสนฺตาเน, ตนฺตํ วายติ, วายนฺติฯ

กมฺเม-วายียติ, ปุพฺพโลเป วียติ, วิยฺยติฯ

ณาปิมฺหิ-จีวรํ วายาเปติ [ปารา. ๖๓๘], วายาเปนฺติฯ

เว ธาตุ เป็นไปในการกรอด้าย (ทอผ้า), **ตนฺตํ วายติ, วายนฺติ** (ย่อมกรอ ซึ่งด้าย, ทอผ้า).

ในอรรถกรรม –

วาวียยติ ด้าย อันเขาย่อมกรอ,

ในที่ลบสระหน้า (ลบ เอ) เป็น **วียติ, วิยฺยติ.**

ในที่ลงการิตปัจจัย (ณาเป, ณาปย) - **จีวรํ วายาเปติ** ยังช่างหูกให้ทอซึ่งจีวร [วิ.มหาวิ.๒/๑๕๔], วายาเปนฺติ (ให้ทอ)ฯ

เส-อนฺตกิริยายํ, โอสายติ, ปริโยสายติ, อชฺโฌสายติฯ

กมฺเม-ปริโยสียติฯ

ณาปิมฺหิ-ปริโยสาเปติฯ

เส ธาตุ เป็นไปในการทำซึ่งที่สุด, **โอสายติ** ย่อมจบลง, **ปริโยสายติ** ย่อมสิ้นสุด, **อชฺโฌสายติ** ย่อมจบ.

ในอรรถกรรม –

ปริโยสียติ ธรรมกถา อันเขาย่อมให้จบลง.

ในที่ลงการิตปัจจัย (ณาเปปัจจัย) -

ปริโยสาเปติ ยังกาลย่อมให้จบลง.

๖๒๗. ณิณาปีนํ เตสุฯ

ณิ, ณาปีนํ โลโป โหติ เตสุณิ, ณาปีสุ ปเรสุฯ

(ลบ การิตปัจจัยด้วยสูตรนี้)

๖๒๗. ณิณาปีนํ เตสุ.

ลบการิตปัจจัยคือ เณ, ณย, ณาเป, ณาปย ในเพราะ การิตปัจจัยเหล่านั้นเป็นเบื้องหลัง.

ลบการิตปัจจัยคือ เณ, ณย, ณาเป, ณาปย ในเพราะ การิตปัจจัยเหล่านั้นเป็นเบื้องหลัง.

ภิกฺขุ อตฺตนา วิปฺปกตํ กุฏึ ปเรหิ ปริโยสาเปติ [ปารา. ๓๖๓]ฯ เอตฺถ อกมฺมกตฺตา ธาตุสฺส ‘กุฏิ’นฺ

ภิกฺขุ อตฺตนา วิปฺปกตํ กุฏึ ปเรหิ ปริโยสาเปติ ภิกษุ ยังคนอื่น ให้ยังกุฏี อันตนสร้างค้างไว้ ให้สำเร็จ[วิ.มหาวิ.๑/๕๑๙]ฯ ในตัวอย่างนี้ กรรม ๒ คือ

ติ จ ‘ปเรหี’ติ จ ทฺเว กมฺมานิ ทฺวิกฺขตฺตุ๋ ปวตฺเตหิ การิเตหิ สิชฺฌนฺติฯ

กุฏิ๋ และ ปเรหิ สำเร็จด้วยการิตปัจจัยที่เป็นไปสองครั้ง เหตุที่ธาตุเป็นอกัมมกธาตุ.

อเนกสฺสรเอทนฺตมฺปิ กิญฺจิ อิธ วุจฺจติฯ

ในที่นี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงธาตุที่มีสระเอเป็นที่สุด ที่มีสระหลายตัว สักเล็กน้อย.

หเร-ลชฺชายํ, หรายติ, หรายนฺติ, อฏฺฏิยามิ หรายามิ [สำ. นิ. ๑.๑๖๕], หรายาม, หรายตีติ หิรี, มหาวุตฺตินา อุปนฺตสฺส อิตฺตํฯ

หเร ธาตุ เป็นไปในความละอาย, **หรายติ, หรายนฺติ** (ย่อมละอาย), **(อิมินา ปูติกาเยน ภินฺทเนน ปภงฺคุนา) อฏฺฏิยามิ หรายามิ** เราอึดอัดระอาด้วยกายเน่า อันจะแตกทำลาย เปื่อยพังไปนี้ [สำ.ส.๑๕/๕๓๗], **หรายาม** (พวกเราย่อมละอาย), **หรายตีติ หิรี** ธรรมชาติที่ละอาย ชื่อว่า หิริ (ความละอาย), แปลงสระอา ต้นธาตุเป็น อิ ด้วยมหาสูตร[๓๒๑].

คิเล-รุชฺชเน, คิลายติ, ปีฏฺฐิ เม อาคิลายติ [จูฬว. ๓๔๕; ที. นิ. ๓.๓๐๐], คิลายนฺติฯ

คิล ธาตุ เป็นไปในการเสียดแทง, **คิลายติ** ย่อมเสียดแทง (เจ็บ,เมื่อย), **ปีฏฺฐิ เม อาคิลายติ** หลังของเราเมื่อย [วิ.จู.๗/๓๙๓, ที.ปา.๑๑/๒๒๔], **คิลายนฺติ** (ย่อมเจ็บ,เมื่อย).

ปเล-คติยํ, ปลายติ, ปลายนฺติฯ

ปเล ธาตุ เป็นไปในการไป, **ปลายติ, ปลายนฺติ** (ย่อมหนีไป).

มิเล-หานิยํ, มิลายติ, มิลายนฺติฯ

มิเล ธาตุ เป็นไปในความเสื่อม (แห้ง,เหี่ยวเฉา), **ลายติ, มิลายนฺติ** (ย่อมเหี่ยวเฉา).

‘‘ฌานํ, อุชฺฌานํ, นิชฺฌานํ, ตาณํ, ปริตฺตาณํ, โวทานํ, นิทฺทานํ, คิลาโน, ปลาโต, มิลาตนฺติ’’อาทีสุ ยโลโปฯ

มีการลบ ย ในรูปเป็นต้นว่า “**ฌานํ** ฌาน, **อุชฺฌานํ** การยกโทษ, **นิชฺฌานํ** ความคิดเห็น, **ตาณํ** สิ่งต้าน, **ปริตฺตาณ** ที่ป้องกัน, **โวทานํ** ความผ่องแผ้ว,

---

[๓๒๑] ในที่นี้ สระต้นธาตุ อุปนฺต ที่มีพยัญชนะเป็นที่สุด เรียกว่าซึ่งมีลักษณะดังที่ท่านอธิบายไว้ในสูตรที่ ๖๔๐. (**ลหุสฺสุปนฺตสฺส)** อนฺตสฺส สมีเป ปวตฺตตีติ อุปนฺโต, พฺยญฺชนนฺตธาตูนํ ปุพฺพสฺสโร ‘อุปนฺโต’ติ วุจฺจติ. เป็นไปในที่ใกล้แห่งที่สุด ชื่อว่า อุปนฺต ได้แก่ สระตัวหน้าของพยัญชนันตธาตุ.

นิทฺทานำ การนอนหลับ, **คิลาโน** การเจ็บไข้, **ปลาโต** หนีไปแล้ว, **มิลาตำ** แห้งเหี่ยวแล้ว”.

อิติ ภูวาทิคเณ เอทนฺตธาตุรูปำฯ

รูปของธาตุที่มีสระเอเป็นที่สุด ในภูวาทิคณะ เป็นอย่างนี้.

ภูวาทิคเณ สรนฺตธาตูนำ ตฺยาทฺยนฺตรูปานิ นิฏฺฐิตานิ.

รูปที่ลงวิภัตติมีวัตตมานาเป็นต้น ของธาตุที่มีสระเป็นที่สุด ในภูวาทิคณะ จบแล้ว

พฺยญฺชนนฺตธาตุ อวุทฺธิกรูป ตุทาทิคณ

พยัญชนันตธาตุ (ธาตุที่มีพยัญชนะเป็นที่สุด) อวุทธิกรูป (รูปที่ไม่มีการวุทธิ) ตุทาทิคณะ (ธาตุที่มีตุทเป็นตัวต้น)

อถ พฺยญฺชนนฺตธาตุรูปานิ วุจฺจนฺเตฯ

ข้าพเจ้าจะกล่าวธาตุที่มีพยัญชนะเป็นที่สุด ต่อจากธาตุที่มีสระเป็นที่สุด.

ตานิ จ อวุทฺธิก, สวุทฺธิกวเสน ทุวิธานิ โหนฺติฯ ตตฺถ อวุทฺธิกานิ ตาว วุจฺจนฺเตฯ

ธาตุที่มีพยัญชนะเป็นที่สุด มี ๒ อย่าง คือ อวุทธิกะ (ไม่มีการวุทธิเมื่อเวลาที่สำเร็จรูป), สวุทธิกะ (มีการวุทธิ). ธาตุ ๒ อย่างนั้น ข้าพเจ้าจะธาตุที่เป็นอวุทธิกะเสียก่อน.

ขิป, คุห, ตุท, ทิส, ปิส, ผุส, ลิข, วธาทิฯ

อวุทธิกธาตุที่จะนำมากล่าวในที่นี้ ได้แก่ **ขิป, คุห, ตุท, ทิส, ปิส, ผุส, ลิข, วธ** เป็นต้น.

อิธ ธาตูนำ อนฺตสฺสโร อุจฺจารณตฺโถ, โส รูปวิธาเน นปฺปยุชฺชเตฯ

สระที่สุดของธาตุทั้งหลาย ในที่นี้ มีประโยชน์เพื่อการออกเสียง, สระเหล่านั้นไม่ถูกนำมาใช้ในการสำเร็จรูป.

(ลง อ ปัจจัยท้ายตุทาทิคณธาตุ ด้วยสูตรนี้)

๖๒๘. ตุทาทีหิ โก [๓๒๒]ฯ

ตุทาทีหิ กานุพนฺโธ อปจฺจโย โหติฯ กานุพนฺโธ อวุทฺธิทีปนตฺโถฯ

ขิป-ขิปเน, ขิปติ, ปกฺขิปติ, อุกฺขิปติ, โอกฺขิปติ, นิกฺขิปติ, วิกฺขิปติ, ปฏิกฺขิปติ, สงฺขิปติฯ

กมฺเม-

ขิปียติฯ

การิเต-ขิเปติ, ขิปยติ, ขิปาเปติ, ขิปาปยติ, เขเปติ, เขปยติ วา, อุทกํ เขเปติ, ตณฺหํ เขเปติ, ขยาเปตีติ อตฺโถฯ

คุห-สำวรเณ, คุหติ, นิคฺคุหติฯ

กมฺเม-คุหิยติฯ

การิเต คุสฺส ทีโฆ, คูเหติ, คูหยติ, คูหาเปติ, คูหาปยติฯ

กมฺเม-คูหาปียติฯ

๖๒๘. ตุทาทีหิ โก.

ลง อปัจจัย ท้ายธาตุมีตุทเป็นต้น.

ลง อปัจจัย ที่มี กอนุพันธ์ ท้ายธาตุทั้งหลาย มี ตุท เป็นต้น. กอนุพันธ์ มีประโยชน์เพื่อแสดงการไม่วุทธิ.

ขิป ธาตุ เป็นไปในการโยน. สำเร็จรูปเป็น **ขิปติ** ย่อมโยน, **ปกฺขิปติ** ย่อมใส่, **อุกฺขิปติ** ย่อมยกขึ้น, **โอกฺขิปติ** ย่อมโยนลง, **นิกฺขิปติ** ย่อมวาง, **วิกฺขิปติ** ย่อมฟุ้งซ่าน (ไม่สงบ), **ปฏิกฺขิปติ** ย่อมปฏิเสธ, **สงฺขิปติ** ย่อมรวบรวม, ย่อ.

ในอรรถกรรม –

ขิปียติ อันเขาย่อมทิ้งไว้.

ในที่ลงการิตปัจจัย –

ขิเปติ, ขิปยติ, ขิปาเปติ, ขิปาปยติ, เขเปติ, เขปยติ ย่อมให้ลอยไป, **อุทกํ เขเปติ** ยัง น้ำให้หมด (เทน้ำทิ้ง), **ตณฺหํ เขเปติ** ยังตัณหาให้หมด, ความหมายเท่ากับ **ขยาเปติ** ทำให้สิ้นไป.

คุห ธาตุ เป็นไปในการปิดบัง, **คุหติ** ย่อมปิดบัง, **นิคฺคุหติ** ย่อมซ่อนไว้.

ในอรรถกรรม

คุหิยติ ย่อมถูกซ่อนไว้.

ในที่ลงการิตปัจจัย ทีฆะ คุ ต้นธาตุ, **คูเหติ, คูหยติ, คูหาเปติ, คูหาปยติ**. ย่อมให้ซ่อนไว้.

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย

คูหาปียติ วัตถุอันนาย ยังบุรุษให้ซ่อนไว้.

---

[๓๒๒] [ก. ๔๔๕; รู. ๔๓๓; นี. ๙๒๕; จำ. ๑.๑.๙๒; ปา. ๓.๑.๗๙]

ฆฏ-เจตายํ, ฆฏติฯ

กมฺเม-ฆฏียติฯ

การิเต-ฆเฏติ, ฆฏยติ, ฆฏาเปติ, ฆฏาปยติฯ

ฆฏ ธาตุ เป็นไปในการคิด, รู้, จงใจ. **ฆฏติ** ย่อมคิด.

ในอรรถกรรม

ฆฏียติ อันเขาย่อมรู้.

ในที่ลงการิตปัจจัย

ฆเฏติ, ฆฏยติ, ฆฏาเปติ, ฆฏาปยติ ย่อมให้รู้.

ตุท-พฺยธเน, พฺยธนํ วิชฺฌนํ, ตุทติ, วิตุทติฯ

อสฺส เอตฺเต-ตุเทติ, ตุเทนฺติฯ

กมฺเม-ตุทียติฯ

‘ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญา’ติ ทสฺส ชตฺตํฯ ‘วคฺคลเสหิ เต’ติ ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ, ตุชฺชติฯ

การิเต-ตุเทติ, ตุทยติ, ตุทาเปติ, ตุทาปยติฯ

ตุท ธาตุ เป็นไปในความทิ่มแทง. ศัพท์ว่า **พฺยธนํ** ความหมายเท่ากับ วิชฺฌนํ การทิ่มแทง. **ตุทติ, วิตุทติ** ย่อมทิ่มแทง.

ในที่แปลง อ เป็น เอ, **ตุเทติ, ตุเทนฺติ** ย่อมทิ่มแทง.

ในอรรถกรรม

ตุทียติ อันศาสตราย่อมทิ่มแทง.

แปลง ท เป็น ช ด้วยสูตร **ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญา** (๔๔.*เพราะ ย แปลง ต วรรค เป็น จวรรค, ว เป็น พ, ร เป็น ย, และ ณ เป็น ญ ได้บ้าง.)* แปลง ย เป็น ช ปุพพรูป ด้วยสูตรว่า **วคฺคลเสหิ เต** (๔๓.*ย ที่อยู่หลัง พยัญชนวรรค , ล และ ส ให้แปลง ย เป็นพยัญชนะวรรค ล และ ส เหล่านั้น)* สำเร็จรูปเป็น **ตุชฺชติ** ย่อมถูกศาสตราทิ่มแทง.

ในที่ลงการิตปัจจัย - **ตุเทติ, ตุทยติ, ตุทาเปติ, ตุทาปยติ** ยังบุคคลย่อมให้ทิ่มแทง.

ทิสี-อุทฺทิสเน, อุทฺทิสนํ สรูปโต กถนํฯ อุทฺทิสติ, ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสนฺติ [มหาว. ๑๕๒], นิทฺทิสติ, นิทฺทิสนฺติ, อปทิสติ, อปทิสนฺติฯ

กมฺเม-อุทฺทิสียติ, อุทฺทิสียนฺติฯ

ทิสี ธาตุ เป็นไปในการยกแสดง, ศัพท์ว่า **อุทฺทิสนํ** ความหมายเท่ากับ **สรูปโต กถนํ** แสดงโดยโดยระบุตัว. **อุทฺทิสติ** ย่อมยกขึ้นแสดง. **ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสนฺติ** เมื่อนั้นพระศาสดา จึงจะ(บัญญัติสิกขาบท) แสดงปาติโมกข์แก่สาวก [วิ.มหาวิ.๑/๘], **นิทฺทิสติ, นิทฺทิสนฺติ** ย่อมแสดงไข (แจกแจง

การิเต-อาจริโย สิสฺสํ ปาฬิธมฺมํ อุทฺทิสาเปติ, อุทฺทิสาปยติ, วาเจตีติ อตฺโถฯ ปาเฐสุ ปน สทฺวยมฺปิ ทิสฺสติฯ

รายละเอียด), **อปทิสติ, อปทิสนฺติ** ย่อมแสดงอ้างอิง ฯ

ในอรรถกรรม –

อุทฺทิสียติ, อุทฺทิสียนฺติ ย่อมถูกแสดง.

ในที่ลงการิตปัจจัย-

อาจริโย สิสฺสํ ปาฬิธมฺมํ อุทฺทิสาเปติ, อุทฺทิสาปยติ. อาจารย์ ยังศิษย์ ให้ยกธรรมในพระบาฬี ขึ้นแสดง. **อุทฺทิสาเปติ** ความหมายเท่ากับ **วาเจติ** ให้กล่าว. แต่ในปาฐะพระบาฬี พบแม้ทั้งสองศัพท์เป็นไปร่วมกัน.

นุท-ขิปเน, นุทติ, ปนุทติ, วิโนเทติ, ปฏิวิโนเทติ วาฯ

กมฺเม-ปนุทียติ, ปนุชฺชติฯ

การิเต-ปนุเทติ, ปนุทยติ, ปนุทาเปติ, ปนุทาปยติฯ

นุท ธาตุ เป็นไปในความผลักไส, **นุทติ** ย่อมผลัก, **ปนุทติ** ย่อมบรรเทา, **วิโนเทติ** ย่อมบรรเทา, เป็นรูปว่า **ปฏิวิโนเทติ** บ้าง.

ในอรรถกรรม –

ปนุทียติ, ปนุชฺชติ ย่อมถูกบรรเทา.

ในที่ลงการิตปัจจัย –

ปนุเทติ, ปนุทยติ, ปนุทาเปติ, ปนุทาปยติ ยังกิเลสย่อมให้บรรเทา.

ปิส-สญฺจุณฺเณ, ปิสติฯ

กมฺเม-ปิสียติฯ

การิเต-ปิเสติ, ปิสยติ, ปิสาเปติ, ปิสาปยติฯ

ปิส ธาตุ ย่อมเป็นไปในการบดให้ละเอียด, ปิสติ ย่อมบด.

ในอรรถกรรม –

ปิสียติ อันเขาย่อมบด.

ในที่ลงการิตปัจจัย –

ปิเสติ, ปิสยติ, ปิสาเปติ, ปิสาปยติ ยังบุคคลย่อมให้บด.

ผุส-สมฺผสฺเส ปตฺติยญฺจ, ผุสติ, ผุสนฺติ ธีรา นิพฺพานํ [ธ. ป. ๒๓], วชฺชํ นํ ผุเสยฺย [ปารา. ๔๐๔; จูฬว. ๓๔๔]ฯ

ผุส ธาตุ เป็นไปในการสัมผัส และ ถึง.

ผุสติ ย่อมบรรลุถึง. **ผุสนฺติ ธีรา นิพฺพานํ.** นักปราชญ์ ย่อมบรรลุถึงพระนิพพาน. [ขุ.ธ.๒๕/

กมฺเม-ผุสียติฯ
การิเต-ผุเสติ, ผุสยติ, ผุสาเปติ, ผุสาปยติฯ

๒๓], **วชฺชํ นํ ผุเสยฺย** โทษพึงถูกต้องภิกษุนั้น. [วิ.มหาวิ.๑/๕๙๒].

ลิข-เลขเน, ลิขติ, สลฺลิขติ, วิลิขติฯ
การิเต-ลิเขติ, สลฺลิเขติ, วิลิเขติฯ

ลิข ธาตุ เป็นไปในการขีดเขียน, ลิขติ, สลฺลิขติ, วิลิขติ ย่อมขีดเขียน.

ในที่ลงการิตปัจจัย –

ลิเขติ, สลฺลิเขติ, วิลิเขติ ย่อมให้ขีดเขียน.

วธ-หิංสายं, วธติ, วเธติฯ
กมฺเม-วธียติฯ
ยมฺหิ ธสฺส ฌตฺตं, ยสฺส ปุพฺพรูปัฯ ‘จตุตฺถทุติเยสฺเวสं ตติยปฐมา’ติ ฌสฺส ตติยชตฺตं, วชฺฌติ, วชฺฌนฺติ, วชฺฌเรฯ อิเม สตฺตา หญฺญนฺตุ วา วชฺฌนฺตุ วา [ม.นิ. ๑.๖๐]ฯ
การิเต-วเธติ, วธยติ, วธาเปติ, วธาปยติ, สามิโก ปุริสं มคฺคं คเมติ, คมยติ, คมาเปติ, คมาปยติ อิจฺจาทีนิปิ อิธ วตฺตพฺพานิฯ

วธ ธาตุ เป็นไปในการเบียดเบียน, **วธติ, วเธติ** ย่อมฆ่า.

ในอรรถกรรม –

วธียติ ย่อมถูกฆ่า.

ในเพราะ ย แปลง ธ เป็น ฌ, แปลง ย เป็น ฌปุพพรูป. แปลง ฌ เป็น ชอักษรที่ ๓ ของวรรค ด้วยสูตรว่า **จตุตฺถทุติเยสฺเวสं ตติยปฐมา** (*๕๔.เพราะพยัญชนะที่ ๔ และ ที่ ๒ อยู่เบื้องหลัง, พยัญชนะที่ ๓ และ ที่ ๑ ถึงความเป็นอักษรซ้อนของพยัญชนะที่ ๔ และ ที่ ๒ ตามลำดับ.*) สำเร็จรูปเป็น **วชฺฌติ, วชฺฌนฺติ, วชฺฌเร** (ย่อมถูกฆ่า)**. อิเม สตฺตา หญฺญนฺตุ วา วชฺฌนฺตุ วา**. ขอสัตว์เหล่านี้จงถูกฆ่าบ้าง จงถูกเบียดเบียนบ้าง [ม.มู.๑๒/๔๘๔].

ในที่ลงการิตปัจจัย –

วเธติ, วธยติ, วธาเปติ, วธาปยติ ย่อมให้ฆ่า. ควรกระจายรูปแม้ในธาตุกลุ่มนี้ว่า **สามิโก ปุริสं มคฺคं คเมติ, คมยติ, คมาเปติ, คมาปยติ** นายยังบุรุษย่อมให้ไปสู่หนทาง เป็นต้น.

อิติ ตุทาทิคโณฯ

กลุ่มธาตมีตุทเป็นต้น เป็นอย่างนี้

สวุทฺธิกรูป

สวุทฺธิกรูป

อถ สวุทฺธิกรูปานิ วุจฺจนฺเตฯ

ต่อจากรูปของธาตุที่เป็นอวุทธิก ข้าพเจ้าจะกล่าวธาตุที่เป็นสวุทธิกะ (มีการวุทธิ).

อส-ภุวิ, อาส-นิวาเส อุปเวสเน จ, อิสุ-อิจฺฉา, กนฺตีสุ, กมุ-ปทคมเน, กุส-อกฺโกเส, คมุ-คติมฺหิ, ชรวโยหานิมฺหิ, ชน-ชนเน, มร-ปาณจาเค, ยมุ-อุปรเม, รุท-อสฺสุวิโมจเน กนฺทเน จ, รุห-ชนเน, ลภ-ลาเภ, วจ, วท-วิยตฺติยํ วาจายํ, วิท-ญาเณ, วส-นิวาเส, วิสปเวสเน, สท-คตฺยา'วสาเน, หน-หิๆสายํ, หรหรเณฯ

ธาตุที่เป็นสวุทธิกะ ซึ่งจะนำมาแสดงในที่นี้มีดังนี้ คือ **อส** ธาตุ เป็นไปในความมี, **อาส** ธาตุ เป็นไปในการอยู่และการเข้าไป, **อิสุ** ธาตุ เป็นไปในความปรารถนาและความยินดี, **กมุ** ธาตุ เป็นไปในการก้าวไป, **กุส** ธาตุ เป็นไปในการด่า, **คมุ** ธาตุ เป็นไปในการไป, **ชร** ธาตุ เป็นไปในความเสื่อมแห่งวัย, **ชน** ธาตุ เป็นไปในความเกิด, **มร** ธาตุ เป็นไปในการสละชีวิต, **ยมุ** ธาตุ เป็นไปในความสงบ, **รุท** ธาตุ เป็นไปในการหลั่งน้ำตา และ การคร่ำครวญ, **รุห** ธาตุ เป็นไปในความเกิด, **ลภ** ธาตุ เป็นไปในการได้, **วจ** ธาตุ เป็นไปในการกล่าวให้รู้ความหมาย, **วิท** ธาตุ เป็นไปในความรู้, **วส** ธาตุ เป็นไปในการอยู่, **วิส** ธาตุ เป็นไปในการเข้าไป, **สท** ธาตุ เป็นไปในการหยุดการไป, **หน** ธาตุ เป็นไปในการเบียดเบียน, **หร** ธาตุ เป็นไปในการนำไป.

ตฺยาทฺยุปฺปตฺติ, กตฺตริ โล,

ลงวัตตมานาวิภัตติมีติเป็นต้น, ลง อปัจจัยในอรรถกัตตา,

อส-ภุวิ, สตฺตายนฺติ อตฺโถฯ

อส ธาตุเป็นไปในความมี, ความหมาย คือความเป็น.

๖๒๙. ตสฺส โถ[๓๒๓]ฯ

แปลง ต ของ ติวิภัตติ เป็น ถ ด้วยสูตรนี้

๖๒๙. ตสฺส โถ.

[๓๒๓] [ก. ๔๙๔; รู. ๔๙๕, ๕๐๐; นี. ๙๘๙, ๙๙๑]

ถ อักษรอาเทส ย่อมมีในที่แห่ง ต ของ ติ และ ตุ ท้าย อส ธาตุ[๓๒๔].

อตฺถิโต ปรสฺส ติ, ตูนํ ตสฺส โถ โหติฯ

‘ปรรูปมยกาเร พฺยญฺชเน’ติ สุตฺเตน พฺยญฺชเน ปเร ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปตฺตํ, ‘จตุตฺถทุติเยสฺเวสํ ตติยปฐมา’ติ สุตฺเตน ปรรูปสฺส ทุติยสฺส ปฐมตฺตํฯ

แปลง ต ของ ติ และ ตุ ท้าย อส ธาตุ เป็น ถ.

ในเพราะพยัญชนะ เป็นเบื้องหลัง พยัญชนะที่สุดธาตุจะเป็นรูปเดียวกับพยัญชนะหลัง ด้วยสูตรว่า **ปรรูปมยกาเร พฺยญฺชเน** (๗๓๐. *เพราะปัจจัยที่เป็นพยัญชนะที่ไม่ใช่ ย พยัญชนะที่สุดธาตุทั้งปวงจะเป็นรูปของตัวหลัง*), พยัญชนะตัวที่สองของวรรค ซึ่งเป็นรูปเหมือนตัวหลัง จะเป็นพยัญชนะตัวแรกของวรรค ด้วยสูตรว่า **จตุตฺถทุติเยสฺเวสํ ตติยปฐมา** (๕๔.*เพราะพยัญชนะที่ ๔ และที่ ๒ อยู่เบื้องหลัง, พยัญชนะที่ ๓ และ ที่ ๑ ถึงความเป็นอักษรซ้อนของพยัญชนะที่ ๔ และ ที่ ๒ ตามลำดับ*).

ธนํ เม อตฺถิฯ

(ดังนั้น อสฺ + ติ, แปลง ต เป็น ถ = อสฺ + ถิ, แปลง สฺ เป็น ฤ = อสฤถิ, แปลง ฤ เป็น ตฺ สำเร็จรูปเป็น อตฺถิ[๓๒๕]) เช่น **ธนํ เม <u>อตฺถิ</u>** ทรัพย์ของเรา<u>มีอยู่</u>.

เอตฺถ จ

‘‘อตฺถิ ตฺวํ เอตรหิ, น ตฺวํ นตฺถิ, อตฺถิ อหํ เอตรหิ, นาหํ นตฺถิ, ปุตฺตา มตฺถิ ธนา มตฺถิ [ธ. ป. ๖๒], อตฺถิ อิมสฺมิ๎ กาเย เกสา’’ติ [ขุ. ปา. ๓.ทฺวิตึสาการ] อาทีสุ อตฺถิสทฺโท อาขฺยาตปฏิรูปโก กตฺตุวาจโก นิปาโตฯ

ในเรื่องนี้ มีข้อสังเกต ดังนี้

อตฺถิ-นิบาตกล่าวอรรถกัตตา (กัตตุวาจก) ซึ่งมีรูปเหมือนกับอาขยาต ก็มีใช้ เช่นในตัวอย่างพระบาฬีว่า **<u>อตฺถิ</u> ตฺวํ เอตรหิ, น ตฺวํ นตฺถิ, <u>อตฺถิ</u> อหํ เอตรหิ, นาหํ นตฺถิ** ท่าน<u>มีอยู่</u>ในบัดนี้, ไม่ใช่ท่านไม่มี, เรา<u>มีอยู่</u>ในบัดนี้, ไม่ใช่เราไม่มี, **ปุตฺตา <u>มตฺถิ</u> ธนา <u>มตฺถิ</u>** บุตร<u>ไม่มี</u>, ทรัพย์ก็<u>ไม่มี</u> [ขุ.ธ.๒๕/ ๖๒], **<u>อตฺถิ</u>**

---

[๓๒๔] อตฺถิ เป็นรูปที่ลง ติ แล้ว ซึ่งในที่นี้ได้แก่ อส ธาตุเท่านั้น เพราะ ติ เป็นเพียงธาตุนิทเทสปัจจัย ปัจจัยที่ลงไว้เพื่อให้ทราบว่า อส ที่จะแสดงไว้ในที่นี้เป็น ธาตุ ไม่ใช่ศัพท์อื่น ไม่ใช่ อตฺถิ ศัพท์ที่เป็นกริยาอาขยาตลง ติ วิภัตติ. ดังที่ท่านได้อธิบายไว้ ในสูตร ๖๓๔. **อตฺถิเตยฺยาทิจนฺนํ ส สุ สสิ สถ สฺสาม** *ส สุ สสิ สถ สฺสาม เป็นอาเทสของ วิภัตติทั้ง๖มีเอยฺยเป็นต้น ที่อยู่หลังจากอตฺถิ. (อสฺ ธาตุ).*ว่า ‘อตฺถี’ติ ธาตุนิทฺเทโส ติ-กาโร ติ อักษร ในบทว่า อตฺถิ นี้เป็นธาตุนิทเทส

[๓๒๕] (อปัจจัย ไม่ถูกนำมาใช้ ตามหลักการที่ท่านอธิบายไว้ในสูตรที่ ๕๖๔ กตฺตริ โล)

อิมสฺมิ๋ กาเย เกสา ผมทั้งหลายมีอยู่ในกายนี้ [ขุ.ปา. ๒๕/๓ ทฺวิตึสาการ].

‘‘อตฺถีติ โข กจฺจายน อยเมโก อนฺโต, นตฺถีติ ทุติโย อนฺโต’’ติ [สं. นิ. ๒.๑๕] จ ‘‘อตฺถิปจฺจโย, นตฺถิปจฺจโย’’ติ [ปฏฺฐา. ๑.๑.ปจฺจยุทฺเทส] จ เอวมาทีสุ นามปฏิรูปโกฯ

อตฺถิ-นิบาตที่มีรูปเหมือนกับคำนามก็มีใช้ เช่นในพระบาฬีนี้ว่า **อตฺถีติ โข กจฺจายน อยเมโก อนฺโต, นตฺถีติ ทุติโย อนฺโต** ดูกรกัจจานะ ส่วนสุดข้อที่ ๑ นี้ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ส่วนสุดข้อที่ ๒ นี้ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มี. [สำ.นิทาน.๑๖/๔๔] และ พระบาฬีปัฏฐานว่า **อตฺถิปจฺจโย, นตฺถิปจฺจโย** อัตถิปัจจัย, นัตถิปัจจัย [อภิ.ป.๔๐/๑ ปจฺจยุทฺเทส].

ตถา นตฺถิสทฺโทฯ

นตฺถิ ศัพท์ ก็เหมือนกันกับ **อตฺถิ** ศัพท์.

ตุมฺหิ - วิปสฺสิสฺส จ นมตฺถุ [ที. นิ. ๓.๒๘๗], นโม เต พุทฺธ วีรตฺถุ [สं. นิ. ๑.๕๐],

ใน ตุวิภัตติ เช่น **วิปสฺสิสฺส จ นมตฺถุ** ขอความนอบน้อม จงมี แด่พระวิปัสสีพุทธเจ้า. [ที.ปา. ๑๑/๒๐๕], **นโม เต พุทฺธ วีรตฺถุ** ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้แกล้วกล้า ขอความนอบน้อม จงมี แด่พระองค์ [สำ.ส.๑๕/๒๔๑],

เอตฺถ จ ‘‘ธิรตฺถุมํ ปูติกาย’’นฺติ อาทีสุ อตฺถุสทฺโท นิปาโตฯ

ในกรณีนี้ มี อตฺถุ ศัพท์ที่เป็นนิบาตเช่นกัน คือ **ธิรตฺถุมํ ปูติกายํ** น่าติเตียนกายเปื่อยเน่านี้.

๖๓๐. นฺตมานนฺตนฺติยิยุสฺวาทิโลโป [๓๒๖]ฯ

๖๓๐. นฺตมานนฺตนฺติยิยุสฺวาทิโลโป.

ในที่ที่ลง นฺต, มาน, อนฺติ, อนฺตุ, อิยา, อิยุ๋ ลบอักษรต้นของ อส ธาตุ.

นฺต, มาน, อนฺติ, อนฺตุ, อิยา, อิยุ๋สุ อตฺถิสฺส อาทิโลโป โหติฯ

ในที่ที่ลง นฺต, มาน, อนฺติ, อนฺตุ, อิยา, อิยุ๋ มีการลบอักษรต้นของ อส ธาตุ.

สนฺติ, สนฺตุฯ

สนฺติ บุรุษท. ย่อมมี, **สนฺตุ** บุรุษท. จงมี.

๖๓๑. สิหีสฺวฏฺ [๓๒๗]ฯ

๖๓๑. สิหีสฺวฏฺ.

---

[๓๒๖] [ก. ๔๘๔-๕; รู. ๔๘๖; นี. ๑๐๑๘; ‘นฺตมานานฺติ...’ (พหูสุ)]

[๓๒๗] [ก. ๕๐๖; รู. ๔๘๗; นี. ๘๘๒]

ในที่ที่ลง สิ และ หิ แปลง อส ธาตุ เป็น อ.

อตฺถิสฺส อฏ โหติ สิ, หีสุฯ

ในที่ที่ลง สิ และ หิ แปลง อส ธาตุ เป็น อ.

มนุสฺโสสิ [มหาว. ๑๒๖], ปุริโสสิ [มหาว. ๑๒๖]ฯ

มนุสฺโสสิ เธอเป็นมนุษย์รึ? [มหาว. ๑๒๖], **ปุริโสสิ** เธอเป็นผู้ชายรึ? [มหาว. ๑๒๖]ฯ

หิมฺหิ ทีโฆ, ตฺวํ ปณฺฑิโต อาหิ, ภวาหีติ อตฺโถฯ

ในหิวิภัตติ อ เป็น ทีฆะ, **ตฺวํ ปณฺฑิโต อาหิ** ท่านเป็นบัณฑิต, อาหิ ความหมายเท่ากับ ภวาหิ จงเป็น.

ตวิภตฺตีสุ ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปํ, ตุมฺเห อตฺถ, กจฺจิตฺถ ปริสุทฺธา [ปารา. ๒๓๓]ฯ

ในที่ที่ลงวิภัตติซึ่งมี ต เป็นพยัญชนะที่สุด ธาตุ จะเป็นรูปของพยัญชนะหลัง, **ตุมฺเห อตฺถ** ท่านท.จงเป็น, **กจฺจิตฺถ ปริสุทฺธา** ท่านท.เป็นผู้หมดจดแล้วรึ? [ปารา. ๒๓๓]ฯ

ตฺวาทิมฺหิ-มา ปมาทตฺถ [ม. นิ. ๑.๘๘, ๒๑๕], ตุมฺเห สมคฺคา อตฺถฯ

ในปัญจมีวิภัตติ-

มา ปมาทตฺถ เธอทั้งหลายจง (เพ่งพินิจเถิด) อย่าประมาท [ม.มู.๑๒/๑๐๕], **ตุมฺเห สมคฺคา อตฺถ** เธอท. จงเป็นผู้สามัคคีกันเถิด.

๖๓๒. มิมานำ วา มฺหิมฺหา จ [๓๒๘]ฯ

๖๓๒. มิมานำ วา มฺหิมฺหา จ.

แปลง มิ และ ม ที่อยู่หลังจาก อส ธาตุ เป็น มฺหิ และ มฺหา ได้บ้าง, และแปลง อส ธาตุ เป็น อ.

อตฺถิโต ปเรสำ มิ, มานำ มฺหิ, มฺหา โหนฺติ วา, อตฺถิสฺส จ อฏ โหติฯ

ใช้ มฺหิ และ มฺหาแทน มิ และ ม ที่อยู่หลังจาก *อส ธาตุ* ได้บ้าง, และ ใช้ อ แทน *อส ธาตุ*

อหำ ปสนฺโนมฺหิ, มยำ ปสนฺนามฺหฯ

อหำ ปสนฺโนมฺหิ เรา ย่อมเป็นผู้เลื่อมใสแล้ว, **มยำ ปสนฺนามฺห** เราท. ย่อมเป็นผู้เลื่อมใสแล้ว.

ตฺวาทิมฺหิ -

อหำ อิมินา ปุญฺเญน อนาคเต ปณฺฑิวา อมฺหิ, มยำ ปณฺฑิวนฺโต อมฺหฯ

ในปัญจมีวิภัตติ -

[๓๒๘] [ก. ๔๕๒; รู. ๔๕๕; นี. ๕๘๗; ‘สีหิสฺวฏ’ (พหูสุ)]

อหำ อิมินา ปุญฺเญน อนาคเต ปณฺฑิตา อมฺหิ เราจงเป็นผู้มีปัญญา ในอนาคตกาล ด้วยบุญนี้, **มยำ ปณฺฑิตวนฺโต อมฺห.** เรา ท.จงเป็นผู้มีปัญญา.

(แปลง ส ของ อสฺ ธาตุ เป็น ส ด้วยสูตรนี้)

๖๓๓. เอสุ ส [๓๒๙]ฯ

๖๓๓. เอสุ ส.

ในที่ลง มิและม วิภัตติ ส อักษรอาเทศ ย่อม มีในที่แห่ง ส ของ อส ธาตุ.

เอเตสุ มิ, เมสุ อตฺถิสฺส สสฺส โส โหติฯ ปรรูปนิเสธนตฺถมิทำ สุตฺตำฯ

อหำ ปณฺฑิโต อสฺมิ, มยำ ปณฺฑิตา อสฺมฯ

ในที่ลงมิและม ใช้ ส แทน สของ อส ธาตุ. สูตรนี้มีประโยชน์ในการปฏิเสธการแปลง ส เป็น ถ ปรรูป.

อหำ ปณฺฑิโต อสฺมิ เรา ย่อมเป็นบัณฑิต, **มยำ ปณฺฑิตา อสฺม** เราท. ย่อมเป็นบัณฑิตฯ

ตฺวาทิมฺหิ -

อหำ อนาคเต ปณฺฑิตา อสฺมิ, มยำ ปณฺฑิตวนฺโต อสฺมฯ

ในปัญจมีวิภัตติ -

อหำ อนาคเต ปณฺฑิตา อสฺมิ เรา จงเป็น ผู้มีปัญญา ในอนาคตกาล, **มยำ ปณฺฑิตวนฺโต อสฺม** เราท. จงเป็น ผู้มีปัญญาฯ

เอยฺยาทิมฺหิ –

ในสัตตมีวิภัตติ -

(แปลง วิภัตติทั้ง๖มีเอยฺยเป็นต้น เป็น ส สุ สสิ สถ สำสาม ด้วยสูตรนี้)

๖๓๔. อตฺถิเตยฺยาทิฉนฺนำ สสุสสิสถสำสาม [๓๓๐]

๖๓๔. อตฺถิเตยฺยาทิฉนฺนำ ส สุ สสิ สถ สำสาม

ส สุ สสิ สถ สำสาม เป็นอาเทสของ วิภัตติ ทั้ง๖มีเอยฺยเป็นต้น ที่อยู่หลังจากอส ธาตุ

---

[๓๒๙] [ก. ๔๕๒; รู. ๔๕๕; นี. ๕๘๗]

[๓๓๐] [ก. ๕๗๑, ๕๑๗; รู. ๖๒๔, ๔๘๘; นี. ๘๓๐, ๑๑๐๕; ‘อตฺถิเตยฺยาทิจฺฉนฺนำ สสุสสถ สำ สาม’ (พหูสุ)]

‘อตฺถี’ติ ธาตุนิทฺเทโส ติ-กาโร, อตฺถิโต ปเรสํ เอยฺยาทีนํ ฉนฺนํ สาทโย โหนฺติฯ

ติ ในบทว่า อตฺถิ เป็น ธาตุนิทเทส, ใช้ ส เป็นต้น แทน วิภัตติทั้ง ๖ มี เอยฺย เป็นต้น ที่อยู่หลังจาก อส ธาตุ.

เอวมสฺส วจนีโย [ปารา. ๔๑๑], เอวมสฺสุ วจนียา [ปารา ๔๑๘], ตฺวํ อสฺสสิ, ตุมฺเห อสฺสถ, อหํ อสฺสํ, มยํ อสฺสามฯ

เอวมสฺส วจนีโย ภิกษุนั้นพึงเป็นผู้ควรว่ากล่าวอย่างนี้. [วิ.มหาวิ.๑/๕๐๔], **เอวมสฺสุ วจนียา** ภิกษุ (ผู้ประพฤติตาม) เหล่านั้น พึงเป็นผู้ควรว่ากล่าว [วิ.มหาวิ.๑/๖๐๒], **ตฺวํ อสฺสสิ** ท่าน พึงมี, **ตุมฺเห อสฺสถ** ท่านท. พึงมี, **อหํ อสฺสํ** เรา พึงมี, **มยํ อสฺสาม** เราท. พึงมี.

อสฺสุนิปาโตปิ พหุ์ ทิสฺสติ, ตยสฺสุ ธมฺมา ชหิตา ภวนฺติ [ขุ. ปา. ๖.๑๐], เกนสฺสุ ตรตี โอฆ์, เกนสฺสุ ตรติ อณฺณวํ [สํ. นิ. ๑.๒๔๖]ฯ ‘‘กิสฺ เฉตฺวา สุขํ เสติ, กิสฺ เฉตฺวา น โสจตี’’ติ [สํ. นิ. ๑.๗๑] เอตฺถ นิคฺคหีตมฺหา สโยคาทิโลโปฯ

แม้ **อสฺสุ** ที่เป็นนิบาต ก็พบอยู่มากเช่นกัน, ตัวอย่างเช่น ตยสฺสุ ธมฺมา ชหิตา ภวนฺติ ธรรม ๓ เป็นธรรมอันพระอริยบุคคลเหล่านั้นละได้แล้ว [ขุ.ขุ. ๒๕/๑๐ รตนสุตฺตํ], เกนสฺสุ ตรตี โอฆ์, เกนสฺสุ ตรติ อณฺณวํ คนข้ามโอฆะได้ด้วยธรรมอะไรหนอ ข้ามอรรณพได้ธรรมอะไรหนอ. [สํ.ส.๑๕/๘๔๒]ฯ ‘‘กิสฺ เฉตฺวา สุขํ เสติ, กิสฺ เฉตฺวา น โสจติ บุคคลฆ่าอะไรได้ ย่อมนอนเป็นสุข ฆ่าอะไรได้ ย่อมไม่เศร้าโศก [สํ.ส.๑๕/๖๒๘]. สำหรับในตัวอย่างว่า กิสฺ (กิ + อสฺสุ)นี้ ลบพยัญชนสังโยคตัวต้น (คือ สฺ) ที่อยู่หลังจากนิคคหิต.

๖๓๕. อาทิทฺวินฺนมิยามิยุ์ [๓๓๑]ฯ

๖๓๕. อาทิทฺวินฺนมิยามิยุ์[๓๓๒].

ในวิภัตติคู่แรก มีอาเทสสองตัวคือ อิยา และ อิยุ์ ท้ายอสธาตุ.

---

[๓๓๑] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๘๘๓; ‘…มิยา อิยุ์’ (พหูสุ)]

[๓๓๒] แต่ในโมคคัลลานะสูตรที่ ๖/๕๑ **(อาทิทฺวินฺนมิยาอิยุ์)** อธิบายว่า อตฺถิเตยฺยาทิจฺฉนฺนํ อาทิภูตานํ ทฺวินฺนํ อิยา อิยุ์ โหนฺติ ยถากฺกมํฯ สิยา, สิยุ์. **(โมคฺ.๖/๕๑**) อิยา และ อิยุ์ อาเทศ ของวิภัตติสองตัวอันเป็นคู่ต้นแห่งวิภัตติ ๖ ตัวมี เอยฺย เป็นต้น ย่อมมีท้าย อสธาตุ. สิยา สิยุ์. “นฺตมานานฺติยิยุ์สฺวาทิโลโปติ อตฺถิสฺส อการโลโป. (โมคฺ.ปญฺ.)

อตฺถิโต เอยฺยาทีสุ อาทิมฺหิ ทฺวินฺนํ อิยา, อิยุํ โหนฺติฯ ‘นฺตมานนฺตนฺติยิยุ์สู…’ติอาทิโลโปฯ

ท้ายอสธาตุ บรรดาสัตตมีวิภัตติมีเอยฺยเป็นต้น อาเทสสองตัวคือ อิยา และ อิยุ ย่อมมีในวิภัตติคู่แรก (ตามลำดับ). ลบสระต้นธาตุด้วยสูตรว่า **นฺตมานนฺตนฺติยิยุ์สฺวาทิโลโป**. (๖๓๐. *ในเพราะ นฺต, มาน , อนฺติ, อนฺตุ, อิยา, อิยุ์ ลบอักษรต้นของ อส ธาตุ.*)

โส สิยา, เต สิยุ์,

โส สิยา เขาพึงเป็น, **เต สิยุ์** เขาท. พึงเป็น.

เอเต ทฺเว นิปาตาปิ โหนฺติฯ ‘‘เวทนากฺขนฺโธ สิยา กุสโล, สิยา อกุสโล, สิยา อพฺยากโต’’ติ [วิภ. ๑๕๒] อาทีสุ เอกจฺโจติ อตฺโถฯ

สิยา และ **สิยุ์** สองศัพท์แม้ที่เป็นนิบาต ก็มีโดยที่นิบาตคู่นี้จะมีความหมายว่า “**เอกจฺโจ**” (บางพวก) เช่นในพระบาฬีว่า **เวทนากฺขนฺโธ สิยา กุสโล, สิยา อกุสโล, สิยา อพฺยากโต** เวทนาขันธ์ บางอย่างเป็นกุศล, บางอย่างเป็นอกุศล, บางอย่างเป็นอัพยากตะ. [อภิ.วิ.๓๕/๘๕[๓๓๓]].

‘‘สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺเชยฺย เหตุปจฺจยา’’ติ [ปฏฺ.ฐา. ๑.๑.๓๕-๓๘] อาทีสุ กินฺนูติ อตฺโถฯ

ที่มีความหมายว่า “**กินฺนุ**” (อย่างไรหรือ) เช่น ในพระบาฬีว่า สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺเชยฺย เหตุปจฺจยา กุศลธรรม อาศัยกุศลธรรม เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัยได้อย่างไร [อภิ.ป.(๑) ๔๐/๒๖].

‘‘ทฺวาทสากุสลา สิยุ’’นฺติ [อภิธมฺมตฺถสงฺคห ๒] อาทีสุ ภวนฺตีติ อตฺโถฯ

ที่มีความหมายว่า **ภวนฺติ** (ย่อมมี) เช่นในปกรณ์อภิธัมมัตถสังคหะว่า ทฺวาทสากุสลา สิยุ์ อกศุลจิต ย่อมมี ๑๒ ประเภท. [อภิธมฺมตฺถสงฺคห ๒].

มหาวุตฺตินา เอยฺยุ์, เอยฺยมิจฺเจตสํ อิยุ์สุ, อิยุ์ โหนฺติ, อาทิโลโป, สิยุ์สุ ทฺเว ภิกฺขู อภิธมฺเม นานาวาทา [ม. นิ. ๓.๓๕], เอวุ์รูโป สิยุ์ อหุ์ อนาคตมทฺธานุ์, เอวุ์เวทโน สิยุ์, เอวุ์สญฺโญ สิยุ์ [ม. นิ. ๓.๒๗๔]ฯ

มีการแปลงวิภัตติสองตัวนี้คือ **เอยฺยุ์ เอยฺยุ์ อิยุ์สุ** และ **อิยุ์** ด้วยมหาสูตร, ลบสระหน้า เช่น **สิยุ์สุ ทฺเว ภิกฺขู อภิธมฺเม นานาวาทา**. (ก็เมื่อพวกเธอนั้นพร้อมเพรียงกัน ยินดีต่อกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาอยู่)

---

[๓๓๓] มิลินฺท.๕ เวทนาปญฺโห (คล้ายกัน)

จะพึงมีภิกษุผู้กล่าวต่างกันในธรรมอันยิ่ง[๓๓๔] เป็นสองรูป. [ม.อุ.๑๔/๔๔], **เอวํรูโป สิยํ อหํ อนาคตมทฺธานํ, เอวํเวทโน สิยํ, เอวํสญฺโญ สิยํ.** ขอเราพึงมีรูปอย่างนี้ เวทนาอย่างนี้ สัญญาอย่างนี้ สังขารอย่างนี้ วิญญาณอย่างนี้ ในอนาคตกาลเถิด. [ม.อุ.๑๔/๑๒๒].

อชฺชตฺตนิมฺหิ –

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -

สระหน้าของ อสธาตุ เป็นทีฆะ ด้วยสูตรนี้

๖๓๖. อีอาโท ทีโฆ[๓๓๕]ฯ

๖๓๖. อีอาโท ทีโฆ.

ในวิภัตติมีอีเป็นต้น ทีฆะสระต้นธาตุ.

อตฺถิสฺส ทีโฆ โหติ อีอาทีสุฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติมีอีเป็นต้น ทีฆะสระต้นของอสธาตุ.

โส อาสิ, เต อาสุ, อาสิๆ, ตฺวํ อาสิ, ตุมฺเห อาสิตฺถ, อหํ อาสิๆ ตตฺราปาสิ เอวํวณฺโณ [ที. นิ. ๑.๒๔๕; ม. นิ. ๑.๖๘]ฯ มยํ อาสิมฺห, อาสิมฺหาฯ

โส อาสิ (เขาเป็นแล้ว), **เต อาสุ, อาสิสุ** (เขาท.เป็นแล้ว), **ตฺวํ อาสิ** (ท่านท.เป็นแล้ว), **ตุมฺเห อาสิตฺถ** (ท่านเป็นแล้ว), **อหํ อาสิ** (เราเป็นแล้ว). **ตตฺราปาสิ (เอวํนาโม เอวโคตฺโต) เอวํวณฺโณ** แม้ในภพนั้นเรา (ได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น) มีผิวพรรณอย่างนั้น [ที.สี.๙/๒๗]. **มยํ อาสิมฺห, อาสิมฺหา** (เราท.เป็นแล้ว).

(ในอัชชัตตนีวิภัตติไม่มีการแปลง อส เป็น ภู ตามหลักการของสูตรนี้)

๖๓๗. ออาสฺสาทีสุ[๓๓๖] ฯ

๖๓๗. ออาสฺสาทีสุ.

---

[๓๓๔] ธรรมอันยิ่ง หรือ อภิธรรม ในที่นี้คือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ - อุปริปัณณาสก์อรรถกถากินติสูตร ม.อ.๓/๓๕. คัมภีร์ฎีกาอธิบายถึงการที่ตรัสเรียกโพธิปักขิยธรรมว่าอภิธรรม เพราะเป็นธรรมที่พิเศษยิ่งกว่าโลกิยธรรมเหล่าอื่น. [โลกิยาปิหิ โพธิปกฺขิยธมฺมา โลกุตฺตรธมฺมาธิคมสฺส อาสนฺนการณตฺตา วิเสสการณนฺติ ยาว อญฺเญหิ โลกิยธมฺเมหิ อภิวิสิฏฺโฐติ กตฺวา, จริงอย่างนั้น ถึงแม้โพธิปักขิยธรรม จะเป็นโลกิยธรรมก็ตาม แต่ก็จัดเป็นเหตุพิเศษของการบรรลุโลกุตรธรรม เพราะเป็นเหตุใกล้, เพราะเหตุนั้น (พระอรรถกถาจารย์จึงแสดงเหตุผลที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า อภิธมฺม) โดยเหตุที่เป็นธรรมพิเศษยิ่งกว่าโลกิยธรรมเหล่าอื่นทั้งหมด. อุปริปัณณาสก์ฎีกา ม.ฏี.๓/๓๕]

[๓๓๕] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๐๐๑]

[๓๓๖] [ก. ๕๐๗; รู. ๕๐๑; นี. ๑๐๒๐; จำ. ๕.๔.๗๕; ปา. ๒.๔.๕๒]

ภูอาเทส ย่อมมี ในปโรกขาวิภัตติมี อเป็นต้น, หิยัตตนีวิภัตติมีอา เป็นต้น, ในภวิสสันตีวิภัตติ และกาลาติปัตติวิภัตติ มี สฺส เป็นต้น.

ออาทิปโรกฺขายญฺจ อาอาทิหิยฺยตฺตนิยญฺจ สฺสาทีสุ ภวิสฺสนฺติ, กาลาติปตฺตีสุ จ อตฺถิสฺส ภู โหติฯ

ภูอาเทส ย่อมมี ในปโรกขาวิภัตติมี อเป็นต้น, หิยัตตนีวิภัตติมีอา เป็นต้น, ในภวิสสันตีวิภัตติ และกาลาติปัตติวิภัตติ มี สฺส เป็นต้น.

อิทญฺจ สุตฺตํ อตฺถิสฺส เอตาสํ วิภตฺตีนมฺปิ สาธารณกรณตฺถํฯ รูปมฺปิ ภูรูปเมวฯ

สูตรนี้มีประโยชน์ในการทำอสธาตุ (ซึ่งจะแปลงเป็น ภู) ให้เป็นสาธารณะแม้แก่วิภัตติทั้งหลายเหล่านั้น. แม้รูป (ของ อส ธาตุในที่นี้) ก็เป็นรูปของภูธาตุนั่นเอง.

โส พภูว, เต พภูวุ, โส อภวา, เต อภวู, โส ภวิสฺสติ, เต ภวิสฺสนฺติ, โส อภวิสฺสา, เต อภวิสฺสุ อิจฺจาทิ.

มีรูปเป็นต้นว่า **โส พภูว, เต พภูวุ, โส อภวา, เต อภวู, โส ภวิสฺสติ, เต ภวิสฺสนฺติ, โส อภวิสฺสา, เต อภวิสฺสุ.**

(การจะแปลง อส ธาตุ เป็น ภู จะมีได้เฉพาะใน ๔ วิภัตติ คือ หิยัตตนี, ปโรกขา, ภวิสสันตี, กาลาติปัตติ และกิตปัจจัยมีตพฺพ เป็นต้น ตามหลักการของสูตรนี้)

๖๓๘. อตฺยาทินฺเตสฺวตฺถิสฺส ภู [๓๓๗]ฯ

๖๓๘. อตฺยาทินฺเตสฺวตฺถิสฺส ภู.

การแปลงอส เป็น ภู จะมีได้ในวิภัตติที่ไม่ใช่ ติ และ ที่ไม่ใช่ นฺต ปัจจัย.

ตฺยาทิวชฺชิเตสุ นฺตวชฺชิเตสุ จ ปจฺจเยสุ อตฺถิสฺส ภู โหติฯ

ภูอาเทสของอส ธาตุ ย่อมมีในวิภัตติทั้งหลาย เว้น ติ เป็นต้น และนฺตปัจจัยทั้งหลาย.

เอเตน ตฺยาทิ, ตฺวาทิ, เอยฺยาทิ, อีอาทิสงฺขาตาสุ จตูสุ วิภตฺตีสุ นฺตปจฺจเย จ อตฺถิสฺส ภูอาเทโส

ด้วยสูตรนี้ เป็นอันทราบได้ว่า ภูอาเทสของอส ธาตุ ย่อมไม่มีในวิภัตติ ๔ คือ วัตตมานา, ปัญจมีวิภัตติ, สัตตมีวิภัตติ อัชชัตตนีวิภัตติ และ ใน

---

[๓๓๗] [ก. ๕๑๗; รู. ๕๐๐; นี. ๑๐๒๐; จำ. ๕.๔.๗๕; ปา. ๒.๔.๕๒]

นตฺถิ, เสสาสุ จตูสุ วิภตฺตีสุ จ นฺตวชฺชิเตสุ ตพฺพาทีสุ จ อตฺถิสฺส ภูอาเทโส ลพฺภตีติ เวทิตพฺโพฯ

นฺต ปัจจัย (เช่น อนฺต, วนฺตุ, มนฺตุ เป็นต้น), ภูอาเทส ของ อส ธาตุ จะพบได้ ในวิภัตติ ๔ ที่เหลือ, และใน กิตปัจจัยมีตพฺพ เป็นต้น เว้น นฺต ปัจจัย.

อาส-อุปเวสเนฯ

คุรุ๎ อุปาสติ, ปยิรุปาสติ, อุปาสนฺติ, ปยิรุปาสนฺติ.

อาส ธาตุ เป็นไปในการเข้าไปใกล้้,

คุรุ๎ อุปาสติ เข้าใกล้้ (ไปพบ, ใกล้ชิด) ครู, **ปยิรุปาสติ, อุปาสนฺติ, ปยิรุปาสนฺติ** เข้าไปหา

กมฺเม -

อุปาสียติ, ปยิรุปาสียติฯ

ในอรรถกรรม -

อุปาสียติ, ปยิรุปาสียติ ถูกเข้าใกล้้

การิเต-มาตา ปุตฺตํ คุรุ๎ อุปาเสติ, ปยิรุปาเสติ, อุปาสยติ, ปยิรุปาสยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

มาตา ปุตฺตํ คุรุ๎ อุปาเสติ มารดา ยังบุตร ให้เข้าไปใกล้ซึ่งครู, **ปยิรุปาเสติ, อุปาสยติ, ปยิรุปาสยติ** ให้เข้าไปใกล้้.

อีอาทิมฺหิ-อุปาสิ, ปยิรุปาสิ, อุปาสิ๎สุ, ปยิรุปาสิ๎สุ, อุปาสุ๎, ปยิรุปาสุ๎ฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -

อุปาสิ, ปยิรุปาสิ, อุปาสิ๎สุ, ปยิรุปาสิ๎สุ, อุปาสุ๎, ปยิรุปาสุ๎ (เข้าใกล้แล้ว)

อาส-นิวาเสฯ

อาส ธาตุ ในการอยู่ -

แปลงพยัญชนะที่สุดของอสธาตุเป็น จฺฉ ด้วยสูตรนี้

๖๓๙. คมยมิสาสทิสานำ วา จฺฉ[๓๓๘] ฯ

๖๓๙. คมยมิสาสทิสานำ วา จฺฉ.

ในที่ลง นฺต, มาน และ อาขยาติกวิภัตติมีวัตตมานาเป็นต้น จฺฉอักษรอาเทศ ย่อมมี ในที่แห่งพยัญชนะที่สุดของธาตุคือคมฺ, ยมฺ, อิสุ, อาส และทิส ได้บ้าง

[๓๓๘] [ก. ๔๗๖, ๕๒๒; รู. ๔๔๒, ๔๗๖; นี. ๙๕๗, ๑๐๓๕]

คมุ, ยมุ, อิสุ, อาส, ทิสานำ อนฺโต พฺยญฺชโน งานุพนฺโธ จฺโฉ โหติ วา นฺต, มาน, ตฺยาทีสุฯ

ในที่ที่ลง นฺต, มาน และ อาขยาติกวิภัตติมีวัตตมานาเป็นต้น จฺฉ อักษรอาเทส อันมี งเป็นอนุพันธ์ ย่อมมีในที่แห่งพยัญชนะที่สุดของธาตุคือคมุ, ยมุ, อิสุ, อาส และ ทิส ได้บ้าง.

คจฺฉนฺโต, นิยจฺฉนฺโต, อิจฺฉนฺโต, อจฺฉนฺโต, ทิจฺฉนฺโตติ อิมินา ตฺยาทีสุ อาสสฺส จฺโฉ, อจฺฉติ, อจฺฉนฺติ, โส อจฺฉิ, เต อจฺฉิๆสุฯ

คจฺฉนฺโต ไปอยู่, **นิยจฺฉนฺโต** สงบเสงี่ยมอยู่, **อิจฺฉนฺโต** ปรารถนาอยู่, **อจฺฉนฺโต** อยู่อยู่ (หรือ นั่งอยู่), **ทิจฺฉนฺโต** ปรากฏอยู่, เพราะเหตุนั้น จึงแปลงที่สุดของอาส ธาตุ เป็น จฺฉ ในที่ซึ่งลงอาขยาติกวิภัติมีวัตตมานาเป็นต้น สำเร็จรูปเป็น **อจฺฉติ**, **อจฺฉนฺติ** (ย่อมไป), **โส อจฺฉิ** (เขาไปแล้ว), **เต อจฺฉิๆสุ** (เขาท.ไปแล้ว) ด้วยสูตรนี้

อิสุ-เอสนายำฯ

อิสุ ธาตุ เป็นไปในการแสวงหา -

(แปลงสระต้นของอิสุธาตุเป็น เอ ด้วยสูตรนี้)

๖๔๐. ลหุสฺสุปนฺตสฺส[๓๓๕] ฯ

๖๔๐. ลหุสฺสุปนฺตสฺส.

เอ และ โอ-วุทธิ ย่อมมีในที่แห่งอิวัณณะและอุวัณณะ ที่เป็นอุปันตะ(สระต้นธาตุ)อันเป็นลหุ.

อนฺตสฺส สมีเป ปวตฺตตีติ อุปนฺโต, พฺยญฺชนนฺตธาตูนำ ปุพฺพสฺสโร ‘อุปนฺโต’ติ วุจฺจติ, ลหุภูตสฺส อุปนฺตภูตสฺส จ อิวณฺณุ’วณฺณสฺส เอ, โอวุทฺธี โหนฺติฯ

ย่อมเป็นไป ในที่ใกล้แห่งที่สุด (ของพยัญชนะท้ายธาตุ) ชื่อว่า อุปันตะ, สระหน้า ของธาตุที่มีพยัญชนะเป็นที่สุด เรียกว่า อุปันตะ, เอ และ โอ-วุทธิ ย่อมมีในที่แห่งอิวัณณะและอุวัณณะ อันเป็นอุปันตะ (สระต้นธาตุ) อันเป็นลหุ.

---

[๓๓๕] [ก. ๔๘๕; รู. ๔๓๔; นี. ๕๗๕; จำ. ๖.๑.๑๐๕-๑๐๖ ...เป.... ๗.๓.๗๗-๗๘]

อิร-กมฺปเน, เอรติ, โมทติฯ

(อุทาหรณ์ของสูตรนี้ ได้แก่) อิร ธาตุ เป็นไปในการหวั่นไหว, **เอรติ** ย่อมหวั่นไหว ได้แก่ **โมทติ** ย่อมยินดี.

ลหุสฺสาติ กึ?
ชีวติ, ฐปติ, อิกฺขติ, สุกฺขติฯ

บทว่า **ลหุสฺส** (อันเป็นลหุ) มีประโยชน์อะไร?

ถ้าสระหน้าไม่ได้เป็นลหุ จะไม่มีเอและโอวุทธิ เช่น ชีวติ ย่อมเป็นอยู่, ฐปติ ย่อมบังหวนควัน, อิกฺขติ ย่อมแลดู, สุกฺขติ ย่อมเหือดแห้ง.

อุปนฺตสฺสาติ กึ?
สิญฺจติ, ภุญฺชติ, นิคฺคหีตาคเมน พฺยวหิตตฺตา อุปนฺโต น โหติฯ

บทว่า **อุปนฺตสฺส** (อันเป็นอุปันตะ) มีประโยชน์อะไร?

ถ้าสระหน้าไม่ได้เป็นอุปันตะ จะไม่มีเอและโอวุทธิ เช่น สิญฺจติ ย่อมราดรด, ภุญฺชติ ย่อมกิน, ในตัวอย่างนี้ อิ และ อุ ไม่ใช่อุปันตะ เพราะถูกคั่นการออกเสียงด้วย นิคคหิตเป็นอาคม.

อิวณฺณุวณฺณสฺสาตฺเววึ?
ปจติ, วทติฯ

บทว่า **อิวณฺณุ'วณฺณสฺส** (แห่งอิวัณณะและอุวัณณะ) มีประโยชน์อะไร?

ถ้าสระหน้าไม่ใช่อิวัณณะและอุวัณณะ จะไม่มีเอและโอวุทธิ เช่น ปจติ ย่อมหุง, วทติ ย่อมกล่าว.

อิมินา อิสฺส เอวุทฺธิ โหติ, เอสติ, อนฺเวสติ, ปริเยสติฯ

ดังนั้น เอวุทธิ ของ อิ ต้นธาตุจึงมีได้ สำเร็จรูปเป็น **เอสติ** ย่อมแสวงหา, **อนฺเวสติ** ย่อมตามแสวงหา, **ปริเยสติ** ย่อมค้นพบ.

อธิปุพฺโพ อิสุ-อายาจเน, อชฺเฌสติฯ

อิสุ ธาตุ ที่มีอธิเป็นบทหน้า เป็นไปในการเชื้อเชิญ เช่น **อชฺเฌสติ** ย่อมเชื้อเชิญ.

กมฺเม -

ในอรรถกรรม -

เอสียติ, ปริเยสียติ, อนฺเวสียติ, อชฺเฌสียติฯ

เอสียติ ย่อมถูกค้นหา, ปริเยสียติ ย่อมถูกค้นพบ, อนฺเวสียติ ย่อมตามค้นหา, อชฺเฌสียติ ย่อมถูกเชื้อเชิญ.

การิเต -
เอเสติ, เอสยติ, เอสาเปติ, เอสาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
เอเสติ, เอสยติ, เอสาเปติ, เอสาปยติ ย่อมให้ค้นหา.

อิสุ-อิจฺฉายํ, จฺฉาเทโส, อิจฺฉติ, อิจฺฉนฺติ, สมฺปฏิจฺฉติ, สมฺปฏิจฺฉนฺติฯ

อิสุ ธาตุ เป็นไปในการปรารถนา, แปลงที่สุดธาตุเป็น **จฺฉ, อิจฺฉติ, อิจฺฉนฺติ** (ย่อมยินดี), **สมฺปฏิจฺฉติ, สมฺปฏิจฺฉนฺติ** (ย่อมรับ).

กมฺเม -
อิจฺฉียติฯ

ในอรรถกรรม -
อิจฺฉียติ ย่อมถูกปรารถนา.

การิเต -
อิจฺฉาเปติ, อิจฺฉาปยติ, สมฺปฏิจฺฉาเปติ, สมฺปฏิจฺฉาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
อิจฺฉาเปติ, อิจฺฉาปยติ (ย่อมให้ปรารถนา), **สมฺปฏิจฺฉาเปติ, สมฺปฏิจฺฉาปยติ** (ย่อมให้รับ).

กมฺเม -
อิจฺฉาปียติ, อิจฺฉาปยียติ,

ในอรรถกรรมที่มีการิตปัจจัย -
อิจฺฉาปียติ, อิจฺฉาปยียติ ย่อมถูกให้ปรารถนา.

โส อิจฺฉิ, เต อิจฺฉิๆสุ,

(ในอัชชัตตนี)
โส อิจฺฉิ, เต อิจฺฉิๆสุ (ปรารถนาแล้ว)

อิจฺฉิสฺสติ, อิจฺฉิสฺสนฺติฯ

(ในภวิสสันตี)
อิจฺฉิสฺสติ, อิจฺฉิสฺสนฺติ (จักปรารถนา)

กมุ-วิชฺฌเน, คมฺภีเรสุ ฐาเนสุ ญาณํ กมติ, น สตฺถํ กมติ, น วิสํ กมติ, น อคฺคิ กมติ [อ. นิ. ๘.๑], น วิชฺฌตีติ อตฺโถฯ

กมุ ธาตุ เป็นไปในการแทง, **คมฺภีเรสุ ฐาเนสุ ญาณํ กมติ** ญาณย่อมแทงตลอด ในฐานะอันลึกซึ้ง

, **น สตฺถํ กมติ** ศาตราไม่กล้ำกราย, **น วิสํ กมติ** ยาพิษไม่กล้ำกราย, **น อคฺคิ กมติ** ไฟไม่กล้ำกราย [อ.อฏฺฐก.๒๓/๑], ความหมายคือ ย่อมไม่ที่มแทง[๓๔๐] ฯ

กมุ-ปทคมเน, ปกฺกมติ, อปกฺกมติ, อุปกฺกมติ, วิกฺกมติ, อภิกฺกมติ, ปฏิกฺกมติ, อติกฺกมติ, สงฺกมติ, โอกฺกมติฯ

กมุ ธาตุ เป็นไปในการก้าวไป, **ปกฺกมติ** ย่อมก้าวไปข้างหน้า (หลีกไป), **อปกฺกมติ** ย่อมถอยออก, **อุปกฺกมติ** ย่อมกล้ำกราย, **วิกฺกมติ** ก้าวไปอย่างวิเศษ (กล้าหาญ), **อภิกฺกมติ** ย่อมเดินไป, **ปฏิกฺกมติ** ย่อมถอยกลับ, **อติกฺกมติ** ย่อมก้าวล่วง, **สงฺกมติ** ข้ามไป, **โอกฺกมติ** ย่อมหยั่งลง

๖๔๑. นิโต กมสฺส[๓๔๑] ฯ

แปลง ก ของ กมุ เป็น ข ด้วยสูตรนี้

๖๔๑. นิโต กมสฺส.

ข อาเทศของ ก ย่อมมี ในที่แห่งกมสฺส อันเป็นเบื้องหลังจาก นิ อุปสัค.

นิมฺหา ปรสฺส กมสฺส กสฺส โข โหติฯ ‘อาทิสฺสา’ติ สงฺเกตตฺตา กสฺสาติ ญายติฯ

ข อาเทศของ ก ย่อมมี ในที่แห่งกมสฺส อันเป็นเบื้องหลังจาก นิ อุปสัค. เพราะมีสังเกตว่า อาทิสฺส จึงรู้ว่า ข-อาเทส ย่อมมี ในที่แห่ง ก.

นิกฺขมติ, นิกฺขมนฺติฯ

นิกฺขมติ, นิกฺขมนฺติ ย่อมออกไป.

การิเต –

ในที่ลงการิตปัจจัย -

(วุทธิ อ สระหน้าของกมุธาตุเป็นอา ด้วยสูตรนี้)

---

[๓๔๐] อรรถกถาเอกาทสกนิบาต (อ.เอกาทสก. อ. ๔/๕. เมตฺตสุตฺตวณฺณนา) แก้ศัพท์ว่า น กมติ เป็น นปฺปวิสติ ย่อมไม่เข้าไป

[๓๔๑] [ก. ๒๐; รู. ๒๗; นี. ๕๐]

๖๔๒. อสฺสา ณานุพนฺเธ [๓๔๒]ฯ

พฺยญฺชนนฺตสฺส ธาตุสฺส อาทิมฺหิ อ-การสฺส อาวุทฺธิ โหติ ณานุพนฺเธ ปจฺจเยฯ ‘พหุล’นฺติ อธิกตตฺตา ณาปีมฺหิ อาวุทฺธิ นตฺถิฯ

ปกฺกาเมติ, ปกฺกามยติ, นิกฺขาเมติ, นิกฺขามยติ, นิกฺขมาเปติ, นิกฺขมาปยติฯ

อีอาทิมฺหิ มหาวุตฺตินา อาทิทีโฆ วา โหติ, โส ปกฺกมิ, ปกฺกามิ, อิทำ วตฺวาน ปกฺกามิ, มทฺที สพฺพงฺคโสภณา [ชา. ๒.๒๒.๑๘๕๗], ปกฺกมุ์, ปกฺกามุ์, สมฺโมทมานา ปกฺกามุ์, อญฺญมญฺญ์ ปิยำ วทา [ชา. ๒.๒๒.๑๘๖๘], ปกฺกมิ์สุ, ปกฺกามิ์สุ, ปกฺกมำสุ, ปกฺกามำสุ,

ปกฺกมิสฺสติ, ปกฺกมิสฺสนฺติ, ปกฺกมิสฺสเรฯ

๖๔๒. อสฺสา ณานุพนฺเธ.

ในที่ลงปัจจัยที่มีณอนุพันธ์ อา-วุทธิ แห่งสระอ อันมีอยู่ในที่ต้นแห่งพยัญชนันนตธาตุ ย่อมมี.

ในที่ลงปัจจัยที่มีณอนุพันธ์ อา-วุทธิ แห่งสระอ อันมีอยู่ในที่ต้นแห่งพยัญชนันนตธาตุ ย่อมมี. เพราะการตามมาแห่งศัพท์ว่า “**พหุลำ** โดยมาก” จึงไม่มีอา-วุทธิในเพราะณาปี (ณาเป, ณาปย)ปัจจัย.

ปกฺกาเมติ, ปกฺกามยติ ย่อมให้ก้าวไปข้างหน้า, **นิกฺขาเมติ, นิกฺขามยติ, นิกฺขมาเปติ, นิกฺขมาปยติ** ย่อมให้ออกไป.

ในอัชชัตตนีวิภัตติ มีการทีฆะสระหน้าด้วยมหาสูตร ได้บ้าง, โส **ปกฺกมิ, ปกฺกามิ** เขาหลีกไปแล้ว, **อิทำ วตฺวาน ปกฺกามิ, มทฺที สพฺพงฺคโสภณา** พระนางมัทรีผู้มีความงามทั่วพระวรกาย ครั้นกราบทูลคำนี้แล้วเสด็จหลีกไป. [ขุ.ชา.๒๘/๑๐๙๗], **ปกฺกมุ์, ปกฺกามุ์** (หลีกไปแล้ว), **สมฺโมทมานา ปกฺกามุ์, อญฺญมญฺญ์ ปิยำ วทา** พระราชาทรงอุ้มพระโอรส ส่วนพระราชบุตรีทรงอุ้มพระธิดา ทรงยินดีร่วมกันดำเนินหลีกไป ตรัสปราศรัยด้วยน้ำคำอันน่ารักกะกันและกัน. [ขุ.ชา.๒๘/๑๑๐๗], **ปกฺกมิ์สุ, ปกฺกามิ์สุ, ปกฺกมำสุ, ปกฺกามำสุ** (หลีกไปแล้ว),

(ในภวิสสันตีวิภัตติ)

ปกฺกมิสฺสติ, ปกฺกมิสฺสนฺติ, ปกฺกมิสฺสเร (จักหลีกไป)

---

[๓๔๒] [ก. ๔๘๓; รู. ๕๒๗; นี. ๘๗๓]

อาปุพฺโพ กุส-อกฺโกเส, ลหุปนฺตตฺตา วุทฺธิ, อกฺโกสติ, อกฺโกสนฺติฯ ปปุพฺโพ อามนฺตเน, ปกฺโกสติ, ปกฺโกสนฺติฯ วิปุพฺโพ อุจฺจสทฺเท, วิกฺโกสติ, วิกฺโกสนฺติฯ ปฏิปุพฺโพ นิวารเณ, ปฏิกฺโกสติ, ปฏิกฺโกสนฺติฯ

กุส ธาตุ ที่มี อา เป็นบทหน้า เป็นไปในการด่า, มีการวุทธิ เพราะสระหน้าเป็นลหุและอุปันตะ, **อกฺโกสติ, อกฺโกสนฺติ** ย่อมด่า. ที่มี ป เป็นบทหน้า เป็นไปในการเรียก, **ปกฺโกสติ, ปกฺโกสนฺติ** ย่อมเรียก. ที่มี วิ เป็นบทหน้า เป็นไปในการส่งเสียงดัง, **วิกฺโกสติ, วิกฺโกสนฺติ** ย่อมตะโกน. ที่มีปฏิเป็นบทหน้า เป็นไปในการห้าม, **ปฏิโกสติ, ปฏิกฺโกสนฺติ** ย่อมห้าม.

อีอาทิมฺหิ –

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -
แปลงอี ท้าย กุส ธาตุ เป็น จฺฉิ ด้วยสูตรนี้

๖๔๓. กุสรุหีสฺสจฺฉิ [๓๔๓]ฯ

๖๔๓. กุสรุหีสฺสจฺฉิ.

จฺฉิ อักษรอาเทศ ย่อมมี ในตำแหน่งแห่งอีอาเทสี อันเป็นเบื้องหลังจากกุสธาตุ และ รุหธาตุ.

กุสโต รุหโต จ ปรสฺส อีสฺส จฺฉิ โหติฯ

จฺฉิ อักษรอาเทศ ย่อมมี ในตำแหน่งแห่งอีอาเทสี อันเป็นเบื้องหลังจากกุสธาตุ และ รุหธาตุ.

อกฺโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ [ธ. ป. ๓-๔], อิทญฺจ รูปํ กุธ, กุปธาตูหิปิ สาเธนฺติ, เอวํ สติ ‘‘อกฺโกจฺฉิ เม’’ติ ปาโฐ สิยาฯ อกฺโกสิ, อกฺโกสิ๎สุฯ

อกฺโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ คนโน้นด่าเรา คนโน้นได้ตีเรา.[ขุ.ธ.๒๕/๑๑], รูปว่า **อกฺโกจฺฉิ** นี้ สำเร็จได้ทั้งโดยกุธ (โกรธ), และ กุป (โกรธ), เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงมีปาฐะว่า **อกฺโกจฺฉิ เม** แปลว่า ย่อมโกรธ ต่อเรา [๓๔๔].

อกฺโกสิ, อกฺโกสิ๎สุ ได้ด่าแล้ว.

คมุ คติมฺหิ, กตฺตริ โล, ‘ณฺจีลสฺเส’ติ ลสฺส เอตฺตํ, คเมติ, คเมนฺติฯ

คมุ ธาตุ เป็นไปในการไป,ลง อ ปัจจัย ในอรรถกัตตา, แปลง อ เป็น เอ ด้วยสูตรว่า **ณฺจีลสฺเส**

---

[๓๔๓] [ก. ๔๕๘; รู. ๔๘๐; นี. ๑๑๑๔; ‘กุสรุเหหีสฺส ฉิ’ (พหูสุ)]

[๓๔๔] หมายความว่า กุธธาตุหรือกุปธาตุ สัมพันธ์กับสัมปาทานการกะ ดังนั้น อมฺห ศัพท์จึงลงจตุตถีวิภัตติเป็น เม ต่างจาก กุส ธาตุ ที่สัมพันธ์กับกัมมการกะอมฺห จึงลงทุติยาวิภัตติเป็น มํ.

(๖๐๕. แปลง อีอาคมและอปัจจัยเป็น เอได้บ้าง[๓๔๕]),
คเมติ, คเมนฺติ ย่อมไป.

อวปุพฺโพ ญาเณ, อวคเมติ, อวคเมนฺติ, อธิปุพฺโพ ญาเณ ลาเภ จ, อธิคเมติ, อธิคเมนฺติฯ วิปุพฺโพ วิคเม, วิคเมติ, วิคเมนฺติฯ

ที่มี **อว** เป็นบทหน้า เป็นไปในการรู้, **อวคเมติ, อวคเมนฺติ** ย่อมรู้, ที่มี อธิ เป็นบทหน้า เป็นไปในการรู้ และในการได้ **อธิคเมติ, อธิคเมนฺติ** ย่อมรู้, ย่อมได้. ที่มี วิ เป็นบทหน้า เป็นไปในการหลีกไป, **วิคเมติ, วิคเมนฺติ** ย่อมหลีกไป.

กมฺเม-
คมียติ, คมิยติ, คมิยฺยติฯ

ในอรรถกรรม –
คมียติ, คมิยติ, คมิยฺยติ ย่อมถูกไป.

ปุพฺพรูปตฺเต -
คมฺมติ, คมฺมนฺติ, อธิคมฺมติ, อธิคมฺมนฺติ, อธิคมฺมเร, อธิคมฺมเต, อธิคมฺมนฺเต, อธิคมฺมเรฯ

ในที่ ย ถึงความเป็น (ม) ปุพพรูป –
คมฺมติ, คมฺมนฺติ ย่อมถูกไป, **อธิคมฺมติ, อธิคมฺมนฺติ, อธิคมฺมเร อธิคมฺมเต, อธิคมฺมนฺเต, อธิคมฺมเร** ย่อมถูกรู้, ย่อมถูกได้.

การิเต วุทฺธิ นตฺถิ, คเมติ, คมยติ, คมาเปติ, คมาปยติ.

ในที่ลงการิตปัจจัย ไม่มีการวุทธิ, **คเมติ, คมยติ, คมาเปติ, คมาปยติ** ย่อมให้ไป.

กมฺเม -
คมยียติ, คมยียนฺติ, คมาปียติ, คมาปียนฺติ.

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย –
คมยียติ, คมยียนฺติ, คมาปียติ, คมาปียนฺติ ย่อมถูกให้ไป.

หิยฺยตฺตนิมฺหิ –
โส อคมา, คมา, เต อคมู, คมู, ตฺวํ อคโม, อคม, อคมิ, ตุมฺเห อคมุตฺถ, อหํ อคมิ̆ं, คมิ̆ं, มยํ อคมมฺหา, คมมฺหา, อคมุมฺหา, คมุมฺหา, โส อคมตฺถ, เต อคมตฺถุ̆ं, ตฺวํ อคมเส, ตุมฺเห อคมวฺหं, อหํ อคมํ, มยํ อคมมฺหเสฯ

ในหิยยัตตนี –
โส อคมา, คมา, เต อคมู, คมู (เขาไปแล้ว),
ตฺวํ อคโม, อคม, อคมิ, ตุมฺเห อคมุตฺถ (ท่านไปแล้ว) ,
อหํ อคมิ̆ं, คมิ̆ं, มยํ อคมมฺหา, คมมฺหา, อคมุมฺหา, คมุมฺหา (เราไปแล้ว)

---

[๓๔๕] ญิลสฺเส [โมค.๕/๑๖๓] แปลง อิ และ อ เป็น เอ

(ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง)
โส อคมตฺถ, เต อคมตฺถุ (เขาไปแล้ว),
ตฺวํ อคมเส, ตุมฺเห อคมวฺหํ (ท่านไปแล้ว),
อหํ อคมํ, มยํ อคมมฺหเส (เราไปแล้ว).

อชฺฌตฺตนิมฺหิ อีอาทีสุ อิการาคโม, โส อคมี, คมีฯ

ในอัชชัตตนี ลง อิ อาคม เพราะอีเป็นต้น, **โส อคมี, คมี** เขาไปแล้ว

รสฺสตฺเต -
อคมิ, คมิฯ

ในที่เป็นรัสสะ -
อคมิ, คมิ เขาไปแล้ว.

มหาวุตฺตินา อากาเรน สห สาคโม, โส อคมาสิ, คามํ อคมาสิ, นครํ อคมาสิฯ

ลง ส อาคม พร้อมด้วย อ อักษร ด้วยมหาสูตร, **โส อคมาสิ, คามํ อคมาสิ, นครํ อคมาสิ.** เขาได้ไปแล้ว, ได้ไปแล้วสู่บ้าน, ได้ไปแล้วสู่พระนคร.

'เอยฺยาถสฺเส'อิจฺจาทินา อีสฺส ตฺโถ, โส คามํ อคมิตฺโถ, คมิตฺโถ, เต อคมุ, คมุฯ

แปลง อี เป็น ตโถ ด้วยสูตรว่า **เอยฺยาถสฺเส ออาอีถานำ โอ อ อำ ตฺถ ตฺโถ วฺโห วา**. (*๕๘๙. แปลงสระที่สุด (อ) ของ เอยฺยาถ เป็น โอ, ของ สฺเส (เอ) เป็น อ, อ เป็น อำ, อา เป็น ตฺถ, อี เป็น ตฺโถ, ถ เป็น วฺโห ได้บ้าง.),* **โส คามํ อคมิตฺโถ, คมิตฺโถ, เต อคมุ, คมุ.** (เขาได้ไปแล้วสู่บ้าน).

'อุสฺสิสฺวสฺวา'ติ อิสุ, อสุ, เต อคมิสุ, คมิสุ, อคมสุ, คมสุ, ตฺวํ อคโม, คโมฯ

แปลง อุ เป็น อิสุ และ อสุ ด้วยสูตรว่า. **อุสฺสิสฺวสฺว**. (*๕๙๐. แปลง อุ เป็น อิสุ และ อสุ.*)**, เต อคมิสุ, คมิสุ, อคมสุ, คมสุ** เขาไปแล้ว, **ตฺวำ อคโม, คโม** ท่านไปแล้ว.

'โอสฺส อ อิ ตฺถ ตฺโถ' 'สี'ติ สุตฺตานิ, ตฺวำ อคม, คม, อคมิ, คมิ, อคมิตฺถ, คมิตฺถ, อคมิตฺโถ, คมิตฺโถ, อคมาสิ, คมาสิ, ตุมฺเห อคมิตฺถฯ

สูตรว่า **๕๙๑. โอสฺส อ อิ ตฺถ ตฺโถ**. *แปลง โอ เป็น อ, อิ, ตฺถ และ ตฺโถ.* และ สูตรว่า **๕๙๒. สิ**. *แปลง โอ เป็น สิ ได้บ้าง.*, (มีรูปว่า) **ตฺวำ อคม, คม, อคมิ, คมิ**

, อคมิตฺถ, คมิตฺถ, อคมิตฺโถ, คมิตฺโถ, อคมาสิ, คมาสิ , ตุมฺเห อคมิตฺถฯ

‘มฺหาตฺถานมุอุ’อิติ อุตฺตํ, ตุมฺเห อคมุตฺถ, คมุตฺถ, อหํ อคมิ, คมิ, อคมาสิ, คมาสิ, มยํ อคมิมฺหา, คมิมฺหาฯ

ลง อุ อาคม หน้า ตฺถ และ มฺหา ด้วยสูตรว่า **๕๕๓. มฺหาตฺถานมุอุ** *ลง อุ อุ เป็นอาคม หน้ามฺหา และ ตฺถ.* (มีรูปว่า) **ตุมฺเห อคมุตฺถ, คมุตฺถ, อหํ อคมิ, คมิ, อคมาสิ, คมาสิ, มยํ อคมิมฺหา, คมิมฺหา**

รสฺสตฺเต-อคมิมฺห, คมิมฺห, อคมุมฺหา, คมุมฺหา, อคมุมฺห, คมุมฺห, อคมาสิมฺหา, คมาสิมฺหา, อคมาสิมฺห, คมาสิมฺหฯ

ในที่เป็นรัสสะ –

อคมิมฺห, คมิมฺห, อคมุมฺหา, คมุมฺหา, อคมุมฺห, คมุมฺห, อคมาสิมฺหา, คมาสิมฺหา, อคมาสิมฺห, คมาสิมฺห.

ปรฉกฺเก-โส อคมา, คมาฯ

ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง –

โส อคมา, คมา (เขาได้ไปแล้ว)

รสฺสตฺเต-อคม, คมฯ

ในที่เป็นรัสสะ –

อคม, คม

‘เอยฺยาถสฺเส’อิจฺจาทินา ตฺถตฺเต –

โส อคมิตฺถ, คมิตฺถ, เต อคมู, คมูฯ

รสฺสตฺเต-อคมุ, คมุ, ตฺวํ อคมิเส, คมิเส, ตุมฺเห อคมิวฺหํ, คมิวฺหํ, อหํ อคม, คม, อคมํ, คมํ วา, อคมิมฺเห, คมิมฺเหฯ

ในความเป็น ตฺถ ด้วยสูตรว่า **๕๘๕. เอยฺยาถสฺเสออาอีถานํ โอ อ อํ ตฺถ ตฺโถ วฺโห วา**. *แปลง สระที่สุด (อ) ของ เอยฺยาถ เป็น โอ, ของ สฺเส (เอ) เป็น อ, อ เป็น อํ, อา เป็น ตฺถ, อี เป็น ตฺโถ, ถ เป็น วฺโห ได้บ้าง.* –

โส อคมิตฺถ, คมิตฺถ, เขาไปแล้ว, **เต อคมู, คมู** เขาท.ได้ไปแล้ว.

ในที่เป็นรัสสะ –

อคมุ, คมุ,

(รูปที่เหลือพึงแจกดังนี้)

ตฺวํ อคมิเส, คมิเส, ตุมฺเห อคมิวฺหํ, คมิวฺหํ,

อหำ อคม, คม, อคมำ, คมำ วา, อคมิมฺเห, คมิมฺเห.

กมฺเม -

อคมียิ, อคมฺมิ, อคมียิตฺโถ, อคมฺมิตฺโถ, อคมียุ, คมียุ, อคมียึสุ, คมียึสุ, อคมฺมุ, คมฺมุ, อคมฺมึสุ, คมฺมึสุฯ

ในอรรถกรรม –

อคมียิ, อคมฺมิ, อคมียิตฺโถ, อคมฺมิตฺโถ (อี เป็นตฺโถ ด้วยสูตรที่ ๕๘๙),

อคมียุ, คมียุ, อคมียิำสุ, คมียิำสุ (อู เป็น อีสุ, อำสุ ด้วยสูตรที่ ๕๙๐),

อคมฺมุ, คมฺมุ, อคมฺมิำสุ, คมฺมิำสุ (ย เป็นปุพพรูป)

ปรฉกฺเก –

อคมียิตฺถ, คมียิตฺถ, อคมฺมิตฺถ, คมฺมิตฺถฯ

ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง –

อคมียิตฺถ, คมียิตฺถ, อคมฺมิตฺถ, คมฺมิตฺถ (อา เป็น ตฺถ ด้วยสูตรที่ ๕๘๙)

การิเต –

อคมาปยิ, คมาปยิ, อคมาเปสิ, คมาเปสิ, อคมาปยุ, คมาปยุ, อคมาปยึสุ, คมาปยึสุฯ

ในที่ลง การิต ปัจจัย –

อคมาปยิ, คมาปยิ,

อคมาเปสิ, คมาเปสิ,

อคมาปยุ, คมาปยุ, อคมาปยิำสุ, คมาปยิำสุ.

ในอัชชัตตนีวิภัตติ แปลง ม ของ คมุ ธาตุ เป็น อา ด้วยสูตรนี้

๖๔๔. คมิสฺส [๓๔๖]ฯ

๖๔๔. คมิสฺส.

อาอาเทศย่อมมีในที่แห่ง ม ของคมุ ธาตุ ในเพราะอาวิภัตติเป็นต้น (หิยยัตตนี) และ อีวิภัตติเป็นต้น (อัชชัตตนี).

อาอาทิมฺหิ อีอาทิมฺหิ จ คมิสฺส มสฺส อา โหติฯ สรโลโปฯ

อาอาเทศ ย่อมมีในที่แห่งมคมุ ธาตุ ในเพราะอา (หิยยัตตนี) และ อี (อัชชัตตนี). ลบ สระหน้า.

---

[๓๔๖] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

โส อคา, เต อคู, ตฺวํ อโค, ตุมฺเห อคุตฺถ, อหํ อคํ, มยํ อคุมฺหาฯ

โส อคา, เต อคู,
ตฺวํ อโค, ตุมฺเห อคุตฺถ,
อหํ อคํ, มยํ อคุมฺหา

อีอาทิมฺหิ อีสรโลโป, อคา เทวาน สนฺติเก [ชา. ๑.๑๔.๒๐๕], วายโส อนุปริยคา [สุ. นิ. ๔๔๘]ฯ

เพราะฉะนั้น ในอัชชัตตนีวิภัตติ จึงลบอี เช่น **อคา เทวาน สนฺติเก** นางอลัมพุสาเทพกัญญา ... ขึ้นสู่บัลลังก์ทอง ... แล้วกลับไปในสำนักของเทวดาทั้งหลาย [ขุ.ชา.๒๗/๒๔๘๓], **วายโส อนุปริยคา.** (มารไม่ได้ความพอใจในพระสัมพุทธเจ้า) ได้กลายเป็นลมหลีกไป [ขุ.สุ.๒๕/๓๕๕].

อาปุพฺโพ อาคมเน, อนวฺหิโต ตโต อาคา [ชา. ๑.๕.๒๑], โสปา'คา สมิตึ วนํ [ที. นิ. ๒.๓๓๕] ฯ

(คมุ ธาตุ) ที่มี อา เป็นบทหน้า เป็นไปในการมา เช่น ในพระบาฬีว่า **อนวฺหิโต ตโต อาคา** (บุตรของดิฉันนี้ ดิฉันมิได้เชื้อเชิญให้เขามาจากปรโลก) เขาก็มาเอง. [ขุ.ชา.๒๗/๗๑๘], **โสปา'คา สมิตึ วนํ** (ยักษ์ชื่อกุมภีระ อยู่ในพระนครราชคฤห์) แม้นั้น ก็ได้มายังป่าอันเป็นที่ประชุมของภิกษุ. [ที.ม.๑๐/๒๔๑].

อธิปุพฺโพ ปฏิลาเภ, อชฺฌคา อมตํ สนฺตึ [วิ.ว. ๘๔๖], ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา [ธ. ป. ๑๕๔]ฯ

ที่มี อธิ เป็นบทหน้า เป็นไปในความหมายว่า ได้ เช่นในพระบาฬีว่า **อชฺฌคา อมตํ สนฺตึ** ดิฉันตั้งอยู่ในพระโอวาทของพระตถาคต .... จึงได้บรรลุถึงทางนิพพานเป็นธรรมอันไม่ตาย สงบระงับ[ขุ.วิมาน. ๒๖/๕๐], **ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา** เราบรรลุความสิ้นแห่งตัณหาแล้ว [ขุ.ธ.๒๕/๒๑].

อติปุพฺโพ อุปาธิปุพฺโพ จ ติติกฺกเม

ที่มี อติ เป็นบทหน้า และ ที่มี อุป+อธิ เป็นบทหน้า เป็นไปในความหมายว่า ก้าวล่วง เช่นในพระบาฬีว่า **นกฺขตฺตํ ปฏิมาเนนฺตึ, อตฺโถ พาลํ อุปชฺฌคา** ประโยชน์ได้ล่วงเลยคนโง่เขลาผู้มัวคอยฤกษ์อยู่

[ขุ.ชา.๒๗/๔๕]. **ขโณ เว มา อุปชฺฌคา** ขณะอย่าล่วงเลยท่านทั้งหลายไปเสีย. [อ.อฏฺฐก.๒๓/๑๑๕].

เอตานิ โอ, อวจนานํ โลเป สติ ตุมฺห'มฺหโย เคปิ ลภนฺติ, อคุ, อคิ, อคุ, อคมฺสุฯ สมนฺตา วิชฺชุตา อาคุ [ชา. ๒.๒๒.๒๒๖๔], เตปา'คุสมิติ วนํ [(คเว สิตพฺพํ)], วิเสสํ อชฺฌคมฺสุเต [ที. นิ. ๒.๓๕๔], อเสสํ ปรินิพฺพนฺติ, อเสสํ ทุกฺขมชฺฌคุ [อิติวุ. ๕๓], สพฺพํ ทุกฺขํ อุปชฺฌคุ [ปฏิ. ม. ๑.๒๓๖; ม. นิ. ๓.๒๗๑]ฯ

แม้ในที่ประกอบด้วยด้วยตุมฺห และ อมฺห มีรูปเหล่านี้ได้ก็เมื่อมีการลบ โอ และ อ [๓๔๗]ไป.

อคุ, อคิ, อคมฺสุ เขาได้ไปแล้ว. **สมนฺตา วิชฺชุตา อาคุ** สายฟ้าแปลบปลาบไปรอบ. [ขุ.ชา.๒๘/๑๒๐๐], **เตปา'คุสมิติ วนํ** แม้พวกนั้น ก็ได้มายังป่าอันเป็นที่ประชุม. [?], **วิเสสํ อชฺฌคมฺสุ เต** คนธรรพ์ ๒ คนนั้น รู้ธรรม .... บรรลุคุณวิเศษแล้ว.[ที.ม.๑๐/๒๕๓], **อเสสํ ปรินิพฺพนฺติ, อเสสํ ทุกฺขมชฺฌคุ.** สัตว์เหล่านั้น ... ย่อมปรินิพพานโดยไม่มีส่วนเหลือ ล่วงทุกข์ได้ไม่มีส่วนเหลือ [ขุ.อิติ.๒๕/๒๗๓], **สพฺพํ ทุกฺขํ อุปชฺฌคุ** [๓๔๘] เมื่อนั้น สัตว์ทั้งหลายผู้มีปัญญาได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น แล้วกลับได้ความคิดชอบ .... ล่วงพ้นทุกข์ทั้งปวง[ปฏิ.สํ.๓๑/๕๒๖,ม.อุ.๑๔/๕๒๕]ฯ

อชฺฌโค, อชฺฌค, อชฺฌคิ,
อชฺฌคุตฺถ,
อชฺฌคิ, อชฺฌคิมฺหา, อชฺฌคุมฺหา,

อชฺฌโค, อชฺฌค, อชฺฌคิ ท่านได้บรรลุแล้ว,
อชฺฌคุตฺถ ท่านท.ได้บรรลุแล้ว,
อชฺฌคิ เราได้บรรลุแล้ว, **อชฺฌคิมฺหา, อชฺฌคุมฺหา** เราท.ได้บรรลุแล้ว,

อคา, อาคา, อนฺวคา, อชฺฌคา, อุปชฺฌคา, อคู, อาคูฯ

(ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง)
อคา เขาได้ไปแล้ว, **อาคา** เขากลับมา, **อนฺวคา** เขาตามไป, **อชฺฌคา** เขาบรรลุแล้ว, **อุปชฺฌคา** เขาก้าวล่วงแล้ว,**อคู** เขาได้ไปแล้ว, **อาคู** เขาท.ได้ไปแล้ว.

---

[๓๔๗] น่าจะลบ อิ ของ อิ ไป ควรหาเหตุผลสืบไป

[๓๔๘] ปัจจุบันเป็น สพฺพทุกฺขํ อุปจฺจคุ

อาคู เทวา ยสสฺสิโน [ที. นิ. ๒.๓๔๐], จิตฺตสฺส เอกธมฺมสฺส, สพฺเพว วสมนฺวคู [สำ. นิ. ๑.๖๑] ฯ เจตา หนิ๋สุ เวทพฺพำ, สพฺเพ เต พฺยสนมชฺฌคู [ชา. ๑.๑.๔๘].

อาคู เทวา ยสสฺสิโน. เทวดาผู้บังเกิดในหมู่เทวดา .... เป็นผู้มียศ ก็มา [ที.ม.๑๐/๒๔๕], **จิตฺตสฺส เอกธมฺมสฺส, สพฺเพว วสมนฺวคู.** โลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจของธรรมอันหนึ่งคือจิต [สำ.ส.๑๕/๑๘๑] ฯ **เจตา หนิ๋สุ เวทพฺพำ, สพฺเพ เต พฺยสนมชฺฌคู.** ผู้นั้นย่อมเดือดร้อน เหมือนพวกโจรชาวเจติรัฐ ฆ่าเวทัพพราหมณ์แล้วพากันถึงความพินาศหมดสิ้นฉะนั้น. [ขุ.ชา.๒๗/๔๘].

ปโรกฺขายำ -

ในปโรกขาวิภัตติ -

อาทิสฺส ทฺวิตฺตำ, ‘กวคฺคหานำ จวคฺคชา’ติ ปุพฺพสฺส จวคฺโคฯ โส ชคม, มหาวุตฺตินา อุปนฺตสฺส ทีโฆ, กฺวจิ อสฺส อิตฺตำ, ‘‘ราชา ทฺทีโป ชคามิ มคฺค’’นฺติ [ชา. ๒.๒๒.๙๑๑; ‘ราชา ทฺทีโปปิ ชคาม สคฺคำ’] ปาฬิฯ โส ชคาม, เต ชคามุ, ตฺวำ ชคเมฯ

ซ้อน(ค)อักษรต้นธาตุ, แปลง ค ตัวแรกเป็น (ช) จวรรค ด้วยสูตรว่า **กวคฺคหานำ จวคฺคชา. (๖๑๓.** *ในที่มีการซ้อน อักษรซ้อนที่เป็น กวรรคพยัญชนะ และ ห ใช้ จวรรค และ ชเป็นตัวเปลี่ยน.)* **โส ชคม** เขาไปแล้ว, ทีฆะสระอุปันตะด้วยมหาสูตร, บางแห่งแปลง อ เป็น อิ มีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า **ราชา ทฺทีโป ชคามิ มคฺคำ** พระเจ้าทุทีป .... เสด็จออกผนวชแล้วได้เสด็จสู่สวรรค์. [ขุ.ชา.๒๘/๗๖๕]. **โส ชคาม** เขาได้ไปแล้ว, **เต ชคามุ** เขาท.ได้ไปแล้ว, **ตฺวำ ชคเม** ท่านได้ไปแล้ว.

พฺยญฺชนาทิมฺหิ อิการาคโม, ตุมฺเห ชคมิตฺถ, อหำ ชคมำ, มยำ ชคมิมฺห, โส ชคมิตฺถ,

ลงอิอาคมในที่แห่งพยัญชนะตัวต้น, **ตุมฺเห ชคมิตฺถ** ท่านท.ได้ไปแล้ว, **อหำ ชคมำ** เราได้ไปแล้ว, **มยำ ชคมิมฺห** เราท.ได้ไปแล้ว,

เต ชคมิเร, ตฺวำ ชคมิตฺโถ, ตุมฺเห ชคมิวฺโห, อหำ ชคมิ๋, มยำ ชคมิมฺเหฯ

(ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง)

โส ชคมิตฺถ เขาได้ไปแล้ว**, เต ชคมิเร,** เขาท.ได้ไปแล้ว,

ตฺวำ ชคมิตฺโถ ท่านได้ไปแล้ว**, ตุมฺเห ชคมิวฺโห** ท่านท.ได้ไปแล้ว,

อหำ ชคมิ̆ เราได้ไปแล้ว, **มยำ ชคมิมฺเห** เรา ท. ได้ไปแล้ว.

สฺสตฺยาทิมฺหิ -
คมิสฺสติ, คมิสฺสนฺติ, คมิสฺสเรฯ

ในภวัสสันตีวิภัตติ -
คมิสฺสติ เขาจักไป, **คมิสฺสนฺติ, คมิสฺสเร** เขา ท. จักไป.

ปรฉกฺเก -
โส คมิสฺสเต, เต คมิสฺสนฺเต, คมิสฺสเร, ตฺวำ คมิสฺสเส, ตุมฺเห คมิสฺสวฺเห, อหำ คมิสฺสำ, มยำ คมิสฺสามฺเห.

ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง -
โส คมิสฺสเต เขาจักไป, **เต คมิสฺสนฺเต, คมิสฺสเร** เขา ท. จักไป,
ตฺวำ คมิสฺสเส ท่านจักไป, **ตุมฺเห คมิสฺสวฺเห** ท่าน ท.จักไป,
อหำ คมิสฺสำ เราจักไป, **มยำ คมิสฺสามฺเห** เรา ท. จักไป.

สฺสาทิมฺหิ -
โส อคมิสฺสา, คมิสฺสาฯ

ในกาลาติปัตติ -
โส อคมิสฺสา, คมิสฺสา เขาจักไปแล้ว.

‘อาอีอูมฺหาสฺสาสฺสามฺหานำ วา’ติ สฺสา, สฺสามฺหานำ รสฺโส, อคมิสฺส, คมิสฺส, เต อคมิสฺสำสุ, คมิสฺสำสุ, ตฺวำ อคมิสฺเส, คมิสฺเสฯ

รัสสะ อา ของ สฺสา และ สฺสามฺหา ด้วยสูตรว่า **อาอีอูมฺหาสฺสาสฺสามฺหานำ วา** *(การทำรัสสะแห่ง อา, อี, อู, มหา, สฺสา, สฺสามฺหา ย่อมมีได้บ้าง. โมคฺ.๖/๓๓)*, **อคมิสฺส, คมิสฺส** เขาจักไปแล้ว, **เต อคมิสฺสำสุ, คมิสฺสำสุ** เขาจักไปแล้ว,
ตฺวำ อคมิสฺเส, คมิสฺเส ท่านจักไปแล้ว.

‘เอยฺยาถสฺเส’ อิจฺจาทินา สฺเสสฺส อตฺตำ, ตฺวำ อคมิสฺส, คมิสฺส, ตุมฺเห อคมิสฺสถ, คมิสฺสถ, อหำ อคมิสฺสำ, คมิสฺสำ, มยำ อคมิสฺสามฺหา, คมิสฺสามฺหา, อคมิสฺสามฺห, คมิสฺสามฺหฯ

อ อาเทศในที่แห่งสฺเส และ สฺส ด้วยสูตรว่า **เอยฺยาถสฺเสออาอีถานำ โอ อ อำ ตฺถ ตฺโถ วฺโห วา**. (*๕๘๕. แปลงสระที่สุด (อ) ของ เอยฺยาถ เป็น โอ, ของ สฺเส (เอ) เป็น อ, อ เป็น อำ, อา เป็น ตฺถ, อี เป็น ตฺโถ, ถ เป็น วฺโห ได้บ้าง.*), **ตฺวำ อคมิสฺส, คมิสฺส** ท่านจักไปแล้ว, **ตุมฺเห อคมิสฺสถ, คมิสฺสถ** ท่านท.จักไปแล้ว,

อหำ อคมิสฺสำ, คมิสฺสำ เราจักไปแล้ว, **มยำ อคมิสฺสามฺหา, คมิสฺสามฺหา, อคมิสฺสามฺห, คมิสฺสามฺห** เราท. จักไปแล้ว.

'คม วท ทานำ ฆมฺมวชฺชทชฺชา'ติ สพฺพวิภตฺตีสุ คมิสฺส ฆมฺโม, ฆมฺมติ, ฆมฺมนฺติฯ

แปลง คมิ เป็น ฆมฺม ในวิภัตติทั้งปวง ด้วยสูตรว่า **คม วท ทานำ ฆมฺมวชฺชทชฺชา** *(๖๑๑, โมค.๕/๑๗๖. ในที่ที่มี นฺต, มานปัจจัย และวิภัตติมีติเป็นต้นที่อยู่เบื้องหลัง ฆมฺม,วชฺชและทชฺชอาเทศท. ย่อมมีในที่ ของคม,วท และทาธาตุท.บ้าง.),* **ฆมฺมติ, ฆมฺมนฺติ** ย่อมไป,

กมฺเม -
ฆมฺมียติ, ฆมฺมียนฺติฯ

ในอรรถกรรม –
ฆมฺมียติ, ฆมฺมียนฺติ ย่อมถูกไป.

มหาวุตฺตินา คคฺฆาเทโส วา, ตฺวำ เยน เยเนว คคฺฆสิ, ผาสุำเยว คคฺฆสิ [อ. นิ. ๘.๖๓]ฯ

แปลง คม เป็น คคฺฆ ด้วยมหาสูตร บ้าง, **ตฺวำ เยน เยเนว คคฺฆสิ, ผาสุำเยว คคฺฆสิ** เธอจักเดินไปทางใดๆ ก็จักเดินเป็นสุขในทางนั้นๆ. [อ.อฏฺฐก.๒๓/๑๖๐].

'คมยมิสาสทิสานำ วาจฺฉง' อิติ สุตฺเตน สพฺพวิภตฺตีสุ คมิสฺส มสฺส จฺโฉ, คจฺฉติ, คจฺฉนฺติ, คจฺฉเรฯ

แปลง ม ของ คม เป็น จฺฉ ในวิภัตติทั้งหวง ด้วยสูตรว่า **คมยมิสาสทิสานำ วา จฺฉง**. (๖๓๕. *แปลงพยัญชนะที่สุดของธาตุคือคมฺ, ยมฺ, อิสฺ, อาส และทิส เป็น จฺฉ ได้บ้าง ในเพราะ นฺต, มาน และ อาขยาติกวิภัตติมีวัตตมานาเป็นต้น),* **คจฺฉติ** เขาย่อมไป, **คจฺฉนฺติ, คจฺฉเร** เขาท. ย่อมไป.

กมฺเม -
คจฺฉียติ, คจฺฉียนฺติ, คจฺฉิยฺยติ, คจฺฉิยฺยนฺติ, คจฺฉิยฺยเร.

ในอรรถกรรม -
คจฺฉียติ ทาง อันเขาเดินไป, **คจฺฉียนฺติ, คจฺฉิยฺยติ, คจฺฉิยฺยนฺติ, คจฺฉิยฺยเร** ทางท.อันเขาเดินไป.

การิเต -

ในที่ลงการิตปัจจัย -

คจฺฉาเปติ, คจฺฉาปยติฯ

คจฺฉาเปติ, คจฺฉาปยติ ย่อมให้เดินไป.

คจฺฉตุ, คจฺฉนฺตุ,

(ในปัญจมีวิภัตติ)
คจฺฉตุ, คจฺฉนฺตุ จงไป,

คจฺเฉยฺย, คจฺเฉยฺยุ์ฯ

(ในสัตตมีวิภัตติ)
คจฺเฉยฺย, คจฺเฉยฺยุ์ พึงไป.

‘เอยฺยุ์สฺสุ์’อิติ อุ์ตฺตํ, คจฺฉุ์ฯ

แปลง เอยฺยุ์ เป็น อุ์ ด้วยสูตรว่า **เอยฺยุ์สฺสุ์**. (*๕๘๒. แปลง เอยฺยุ์ เป็น อุ์ ได้บ้าง),* คจฺฉุ์.

‘เอยฺเยยฺยาเสยฺยนฺ เฏ’อิติ สุตฺเตน เอยฺย, เอยฺยาสิ, เอยฺยวิภตฺตีนนฺ เอตฺตํ, โส คจฺเฉ, ตฺวนฺ คจฺเฉ, อหนฺ คจฺเฉ.

แปลงวิภัตติ ๓ ตัวนี้ คือ เอยฺย, เอยฺยาสิ และ เอยฺยนฺ เป็น เอ ด้วยสูตรว่า **เอยฺเยยฺยาเสยฺยนฺ เฏ (*๕๘๑. แปลง เอยฺย, เอยฺยาสิ, เอยฺยนฺ เป็น เอ ได้บ้าง.*) , โส คจฺเฉ** เขาพึงไป, **ตฺวนฺ คจฺเฉ** ท่านพึงไป, **อหนฺ คจฺเฉ** เราพึงไป.

‘เอยฺยาถสฺเส’ อิจฺจาทินา เอยฺยาถสฺส โอตฺตํ, ตุมฺเห คจฺเฉยฺยาโถฯ

แปลง เอยฺยาถ เป็น โอ ด้วยสูตรว่า **เอยฺยาถสฺเสออาอีถานนฺ โอ อ อนฺ ตฺถ ตฺโถ วฺโห วา**. (*๕๘๕. แปลงสระที่สุด (อ) ของ เอยฺยาถ เป็นโอ, ของ สฺเส (เอ) เป็น อ, อ เป็น อนฺ, อา เป็น ตฺถ, อี เป็น ตฺโถ, ถ เป็น วฺโห ได้บ้าง.*) **ตุมฺเห คจฺเฉยฺยาโถ** ท่านท.พึงไป.

อาอาทิมฺหิ-อคจฺฉา, คจฺฉา, อคจฺฉ, คจฺฉ วาฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -
อคจฺฉา, คจฺฉา, อคจฺฉ เขาไปแล้ว, มีรูปว่า **คจฺฉ** บ้าง.

อีอาทิมฺหิ-อคจฺฉิ, คจฺฉิ, อคจฺฉุ์, คจฺฉุ์, อคจฺฉิ์สุ, คจฺฉิ์สุ์ฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -
อคจฺฉิ, คจฺฉิ เขาไปแล้ว, **อคจฺฉุ์, คจฺฉุ์, อคจฺฉิ์สุ, คจฺฉิ์สุ์** เขาท.ไปแล้ว

(แปลง ม ของ คม ธาตุเป็น ญฺฉ ด้วยสูตรนี้.)

๖๔๕. ฑิสสฺส จ ญฺฉง[๓๔๙].

๖๔๕. ฑิสสฺส จ ญฺฉง.

ในหิยยัตตนี และ อัชชัตตนีวิภัตติ พยัญชนะที่สุดของฑิส ธาตุ และ คม ธาตุเป็น ญฺฉ.

อาอาทีสุ อีอาทีสุ จ ฑิสสฺส จ อนฺโต พฺยญฺชโน ญฺฉง โหติฯ

ในอัชชัตตนีและปโรกขาวิภัตติ พยัญชนะที่สุดของฑิส ธาตุ เป็น ญฺฉ.

โส อคญฺฉา, คญฺฉาฯ ตถา อคญฺฉุ, คจฺฉูฯ

โส อคญฺฉา, คญฺฉา เขาไปแล้ว. **อคญฺฉุ, คจฺฉู** เขาท.ไปแล้ว.

อีอาทิมฺหิ-โส อคญฺฉิ, คญฺฉิฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -
โส อคญฺฉิ, คญฺฉิ เขาไปแล้ว.

ตสฺมิ ปฏิปวิฏฺฐมฺหิ, อญฺโญ อาคญฺฉิ พฺราหฺมโณ [สุ. นิ. ๙๘๕]ฯ ขิปฺปเมว อุปาคญฺฉิ, ยตฺถ สมฺมติ เตมิโย [ชา. ๒.๒๒.๗๓]ฯ

ตสฺมิ ปฏิปวิฏฺฐมฺหิ, อญฺโญ อาคญฺฉิ พฺราหฺมโณ. เมื่อพราหมณ์พาวรีนั้น กลับเข้าไปสู่อาศรมแล้ว พราหมณ์อื่น... ได้มา. [ขุ.สุ.๒๕/๔๒๔]. **ขิปฺปเมว อุปาคญฺฉิ, ยตฺถ สมฺมติ เตมิโย.** นายสารถีนำทางเสด็จเคลื่อนขบวนเข้าไปถึงสถานที่ ที่พระเตมีย์ราชฤาษีประทับอยู่โดยพลัน. [ขุ.ชา.๒๘/๔๒๑].

เต อคญฺฉุ, คญฺฉุๆ

เต อคญฺฉุ, คญฺฉุ เขาท.ไปแล้ว.

สฺสตฺยาทิมฺหิ -
คจฺฉิสฺสติ, คจฺฉิสฺสนฺติ, คจฺฉิสฺสเรฯ

ในภวิสสันตีวิภัตติ -
คจฺฉิสฺสติ เขาจักไป, **คจฺฉิสฺสนฺติ, คจฺฉิสฺสเร** เขาท.จักไป.

(แปลง ม ของ คม ธาตุ เป็น จฺฉ ด้วยสูตรนี้)

๖๔๖. ลภ วส ฉิท คม ภิท รุทานำ จฺฉง.[๓๕๐]

๖๔๖. ลภ วส ฉิท คม ภิท รุทานำ จฺฉง.

---

[๓๔๙] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕; ‘ฉง’ (พหูสุ)]ฯ

[๓๕๐] [ก. ๔๘๑; รู. ๕๒๔; นี. ๙๖๖, ๙๖๘]ฯ

จฺฉงฺ อาเทศ ย่อมมี ในที่ แห่งลภ, วส, ฉิท, ภิท และ รุทธาตุท. พร้อมกับ สฺส แห่ง สฺสติ วิภัตติ เป็นต้น บ้าง.

สฺเสน สห เอเตสํ จฺฉง โหติ วา สฺสยุตฺตาสุ วิภตฺตีสุ, สุตฺตวิภตฺเตน สฺสสฺส จ, ‘‘นทีว อวสุจฺฉตี’’ติ [ชา. ๒.๒๒.๒๑๔๐] ปาฬิฯ

จฺฉงฺ อาเทศ ย่อมมี ในที่ แห่งลภธาตุเป็นต้น เหล่านั้น พร้อมด้วย สฺส วิภัตติ ในวิภัตติทั้งหลายที่ประกอบด้วย สฺส อักษรบ้าง, ด้วยการแบ่งสูตร จฺฉงฺ อาเทศ ย่อมมีในที่ แห่ง สฺส ธาตุ ด้วย เช่นพระบาฬีว่า **นทีว อวสุจฺฉติ** เหมือนแม่น้ำน้อย จักเหือดแห้งไปในดิมหันตฤดูเป็นแน่ [ขุ.ชา.๒๘/๔๘๕].

ลจฺฉติ, ลภิสฺสติ, อลจฺฉา, อลภิสฺสา, วจฺฉติ, วสิสฺสติ, อวจฺฉา, อวสิสฺสา, เฉจฺฉติ, ฉินฺทิสฺสติ, อจฺเฉจฺฉา, อจฺฉินฺทิสฺสา, เภจฺฉติ, ภินฺทิสฺสติ, อเภจฺฉา, อภินฺทิสฺสา, รุจฺฉติ, โรทิสฺสติ, อรุจฺฉา, อโรทิสฺสาติฯ

ลจฺฉติ, ลภิสฺสติ จักได้, **อลจฺฉา, อลภิสฺสา** จักได้แล้ว,

วจฺฉติ, วสิสฺสติ จักอยู่, **อวจฺฉา, อวสิสฺสา** จักได้อยู่แล้ว,

เฉจฺฉติ, ฉินฺทิสฺสติ จักขาดสิ้น, **อจฺเฉจฺฉา, อจฺฉินฺทิสฺสา** จักขาดสิ้นแล้ว,

เภจฺฉติ, ภินฺทิสฺสติ จักแตกทำลาย, **อเภจฺฉา, อภินฺทิสฺสา** จักแตกทำลายแล้ว,

รุจฺฉติ, โรทิสฺสติ จักร้อง, **อรุจฺฉา, อโรทิสฺสา** จักร้องแล้ว.

อิมินา สฺสยุตฺตาสุ ทฺวีสุ วิภตฺตีสุ สฺเสน สห คมิสฺส มสฺส จฺโฉ, คจฺฉติ, คจฺฉิสฺสติ, คจฺฉนฺติ, คจฺฉิสฺสนฺติ, อหํ คจฺฉํ, คจฺฉิสฺสํฯ

ดังนั้น จึงแปลง ม ของ คม ธาตุพร้อมกับ สสฺส-วิภัตติจากวิภัตติสองกลุ่มที่มี สฺส-อักษร เป็น ม ด้วยสูตรนี้ ได้รูปเป็น **คจฺฉติ, คจฺฉิสฺสติ** จักไป, **คจฺฉนฺติ, คจฺฉิสฺสนฺติ** เขาท.ย่อมไป, **อหํ คจฺฉํ** เราจักไป, **คจฺฉิสฺสํ** เราจักไปแล้ว.

อตฺริมา ปาฬี-คจฺฉํ ปารํ สมุทฺทสฺส, กสฺสํ ปุริสการิยํ [ชา. ๒.๒๒.๑๓๑], ตสฺสาหํ สนฺติกํ คจฺฉํ, โส เม สตฺถา ภวิสฺสติ, สพฺพานิ อภิสมฺโภสฺสํ, คจฺฉญฺเญว รเถสภ [ชา. ๒.๒๒.๑๘๓๒], เวธพฺยํ กฏุกํ โลเก, คจฺฉญฺเญว รเถสภ [ชา. ๒.๒๒.๑๘๓๕]ฯ

มีพระบาฬีเป็นหลักฐานการใช้รูปนี้ว่า - **คจฺฉํ ปารํ สมุทฺทสฺส, กสฺสํ ปุริสการิยํ** เรานั้น .... จักทำความเพียร ที่บุรุษพึงกระทำ ไปให้ถึงฝั่งแห่งมหาสมุทร. [ขุ.ชา.๒๘/๔๔๗], **ตสฺสาหํ สนฺติกํ คจฺฉ**

, โส เม สตฺถา ภวิสฺสติ. เราได้ไป ณ สำนักพระองค์ พระองค์ก็จักเป็นศาสดาของเรา. [ขุ.เถรีคาถา.๒๖/๔๖๙], **สพฺพานิ อภิสมฺโภสฺสํ, คจฺฉญฺเญว รเถสภ.** หม่อมฉันจักยอมทนต่อสู้สิ่งน่ากลัวทั้งปวงนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน [ขุ.ชา.๒๘/๑๐๙๓], **เวธพฺยํ กฏุกํ โลเก, คจฺฉญฺเญว รเถสภ** ความเป็นหม้ายเป็นความเผ็ดร้อนในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ หม่อมฉันจักไปแน่นอน. [ขุ.ชา.๒๘/๑๐๙๓].

สฺสาทิมฺหิ -
อคจฺฉา, อคจฺฉิสฺสา, อคจฺฉุ, อคจฺฉิสฺสุ

ในกาลาติปัตติวิภัตติ -
อคจฺฉา, อคจฺฉิสฺสา เขาจักไปแล้ว, **อคจฺฉุ, อคจฺฉิสฺสุ** เขาท.จักไปแล้ว.

ชร-วโยหานิมฺหิ –

ชร ธาตุ เป็นไปในความเสื่อมวัย -
(ลง อีม อาคม ท้ายสระต้นธาตุ ด้วยสูตรนี้)

๖๔๗. ชรสทานมีม วา [๓๕๑]

๖๔๗. ชรสทานมีม วา.
อีมฺ อาคม ย่อมมี หลังจากสระของชร ธาตุ และ สท ธาตุ บ้าง.

ชร, สทานํ สรมฺหา อีมอาคโม โหติ วาติ อีมอาคโม

อีมฺ อาคม ย่อมมี หลังจากสระของชร ธาตุ และ สท ธาตุ บ้าง ดังนั้น จึงลง อีมฺ อาคม ด้วยสูตรนี้.

ชีรติ, ชีรนฺติ
การิเต -
ชีราเปติ, ชีราปยติ

ชีรติ, ชีรนฺติ ย่อมคร่ำคร่า (แก่).
ในที่ลงการิตปัจจัย -
ชีราเปติ, ชีราปยติ ย่อมให้คร่ำคร่า.
(แปลง ชร ธาตุในวัตตมานาวิภัตติ เป็น อิย ด้วยสูตรนี้)

[๓๕๑] [ก. ๕๐๕, ๖๐๙; รู. ๔๘๒, ๔๘๔; นี. ๑๐๑๘, ๑๒๑๓]

๖๔๘. ชรมรานมิยง [๓๕๒]ฯ

๖๔๘. ชรมรานมิยง.

ในที่ที่ลง นฺต , มาน ปัจจัย และวัตตมานาวิภัตติ มีติเป็นต้น แปลง ชร ธาตุและ มร ธาตุเป็น อิยฺ บ้าง.[๓๕๓]

เอเตสํ อิยง โหติ วา นฺต, มาน, ตฺยาทีสุฯ

ในที่ที่ลง นฺต , มาน ปัจจัย และวัตตมานาวิภัตติ มีติเป็นต้น แปลงธาตุ ๒ ตัวนั้นเป็น อิยฺ บ้าง.

ชิยติ, ชิยนฺติฯ

ทีฆตฺเต -

ชียติ, ชียนฺติฯ

ทฺวิตฺเต -

ชิยฺยติ, ชิยฺยนฺติฯ

การิเต -

ชิยาเปติ, ชิยาปยติฯ

ชิยติ, ชิยนฺติ ย่อมคร่ำคร่า

ในที่เป็นทีฆะ -

ชียติ, ชียนฺติ ย่อมคร่ำคร่า.

ในที่มีการซ้อนยฺ -

ชิยฺยติ, ชิยฺยนฺติ ย่อมคร่ำคร่า.

ในที่ลงการิตปัจจัย -

ชิยาเปติ, ชิยาปยติ ย่อมให้คร่ำคร่า.

ชนี-ปาตุภาเว

มหาวุตฺตินา สพฺพวิภตฺตีสุ นสฺส ยาเทโส อาทิทีโฆ จ, ชายติ, อุปชายติ, วิชายติ, ชายนฺติ, ชายเร, ปชายนฺติ, ปชายเร, อุปชายนฺติ, อุปชายเรฯ

ชนี - ธาตุ เป็นไปในความปรากฏ

ในวิภัตติทั้งปวง แปลง น เป็น ย, ทีฆะสระหน้า ด้วยมหาสูตร, **ชายติ, อุปชายติ, วิชายติ, ชายนฺติ, ชายเร** ย่อมก่อกำเนิด, **ปชายนฺติ, ปชายเร, อุปชายนฺติ, อุปชายเร** (พหุวจนะ) ย่อมก่อกำเนิด.

การิเต วุทฺธิ นตฺถิ-

ชเนติ, ชเนนฺติ, ชนยติ, ชนยนฺติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย ไม่มีการวุทธิ -

ชเนติ, ชเนนฺติ, ชนยติ, ชนยนฺติ ย่อมให้ก่อกำเนิด.

กมฺเม -

ชนียติ, ชนียนฺติ,

ในอรรถกรรม -

ชนียติ, ชนียนฺติ ย่อมถูกก่อกำเนิด.

---

[๓๕๒] [ก. ๕๐๕; รู. ๔๘๒; นี. ๑๐๑๘; '...มียง' (พหูสุ)]

[๓๕๓] ง อนุพันธ์ บอกให้ทราบว่า เป็นวิธีการของอักษรท้ายธาตุเท่านั้น. [โมค.ปญฺจิ.๕/๑๗๓. คมยมิสาสทิสานำ วา จฺฉง] ดังนั้นจึงแปลงพยัญชนะที่สุดธาตุคือ ร เป็น อิย ด้วยสูตรนี้ ไม่ใช่แปลง ขร มร ธาตุเป็น อิย ตรงตามบทพยัญชนะของสูตร.

ชายตุ, ชายนฺตุ,

(ในปัญจมีวิภัตติ)
ชายตุ, ชายนฺตุ,

ชาเยยฺย, ชาเยยฺยุ๎ฯ

(ในสัตตมีวิภัตติ)
ชาเยยฺย, ชาเยยฺยุ๎

การิเต -
ชเนยฺย, ชเนยฺยุ๎, ชนเยยฺย, ชนเยยฺยุ๎ฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
ชเนยฺย, ชเนยฺยุ๎, ชนเยยฺย, ชนเยยฺยุ๎ พึงให้ก่อกำเนิด

อีอาทิมฺหิ -
อชายิ, อชายิ๎สุ, วิชายิ, วิชายิ๎สุ, อชนิ, ชนิ วาฯ

ในหิยยัตตนี –
(เอก.) **อชายิ, วิชายิ**, (พหุ.) **อชายิ๎สุ, วิชายิ๎สุ, อชนิ** กำเนิดแล้ว, รูปว่า **ชนิ** บ้าง.

การิเต-อชเนสิ, ชเนสิ, อชนยิ, ชนยิ, อชเนสุ๎, ชเนสุ๎, อชนยุ๎, ชนยุ๎, อชนยิ๎สุ, ชนยิ๎สุ๎ฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –
(เอก.) **อชเนสิ, ชเนสิ, อชนยิ, ชนยิ,** (พหุ.) **อชเนสุ๎, ชเนสุ๎, อชนยุ๎, ชนยุ๎, อชนยิ๎สุ, ชนยิ๎สุ** ให้กำเนิดแล้ว.

สฺสตฺยาทิมฺหิ –
ชายิสฺสติ, วิชายิสฺสติฯ

ในภวิสสันตีวิภัตติ –
ชายิสฺสติ, วิชายิสฺสติ จักกำเนิด

สฺสาทิมฺหิ –
อชายิสฺสา, ชายิสฺสาฯ

ในกาลาติปัตติวิภัตติ –
อชายิสฺสา, ชายิสฺสา จักได้เกิดแล้ว.

ฑำส-ฑำสเน -
ฑำสติ, ฑำสนฺติฯ

ฑำส ธาตุ เป็นไปในการกัด
(เอก.) **ฑำสติ**, (พหุ.) **ฑำสนฺติ** ย่อมกัด

การิเต –
ฑำเสติ, ฑำสยติ, ฑำสาเปติ, ฑำสาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –
ฑำเสติ, ฑำสยติ, ฑำสาเปติ, ฑำสาปยติ ย่อมให้กัด

อา, อีอาทีสุ ‘ฑสสฺส จ ญฺฉง’ อิติ สุตฺตํ, นิคฺคหีตโลโป, อฑญฺฉา, ฑญฺฉา, อฑญฺฉิ, ฑญฺฉิฯ

ในอัชชัตตนี และหิยยัตตนีวิภัตติ แปลง ส-พยัญชนะที่สุดธาตุเป็น ญฺฉ ด้วยสูตรว่า **ฑสสฺส จ ญฺฉง. (๖๔๕.** *ในหิยยัตตนี และ อัชชัตตนีวิภัตติ พยัญชนะที่สุดของฑส ธาตุ และ คม ธาตุเป็น ญฺฉ.)*, ลบนิคคหิต มีรูปเป็น (อัช.) **อฑญฺฉา, ฑญฺฉา** กัดแล้ว, (หิย.) **อฑญฺฉิ, ฑญฺฉิ.**

ทห-ทาเห, ทหติ, ทหนฺติฯ

กมฺเม ยมฺหิ ‘หสฺส วิปลฺลาโส’ติ ปุพฺพาปรวิปลฺลาโส, อคฺคินา คาโม ทยฺหติ, ทยฺหนฺติฯ

การิเต-ทาเหติ, ทาหยติ, ทหาเปติ, ทหาปยติ.

ทห ธาตุ เป็นไปในการเผา,

(เอก.) **ทหติ,** (พหุ.) **ทหนฺติ** ย่อมเผาไหม้.

ในอรรถกรรม พยัญชนะหน้าและหลังสลับกันในที่มียปัจจัยด้วยสูตรว่า **หสฺส วิปลฺลาโส (***๕๘.หอักษร สามารถสลับตำแหน่ง ได้บ้าง.***), อคฺคินา คาโม ทยฺหติ** บ้าน อันไฟเผาไหม้แล้ว, (พหุ.) ทยฺหนฺติ.

ในที่ลงการิตปัจจัย -

ทาเหติ, ทาหยติ, ทหาเปติ, ทหาปยติ. ย่อมให้เผาไหม้.

๖๔๕. ทหสฺส ทสฺส โฑ [๓๕๔]ฯ

๖๔๕. ทหสฺส ทสฺส โฑ.

ฑอักษรอาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ท ของ ทห - ธาตุ บ้าง.

ทหธาตุสฺส ทสฺส โฑ โหติ วาฯ

ฑอักษรอาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ท ของ ทห - ธาตุ บ้าง.

ฑหติ, ฑหนฺติฯ

ฑหติ, ฑหนฺติ ย่อมไหม้.

ทิส-เปกฺขเน, ตฺยาทฺยุปฺปตฺติ, กตฺตริ โลฯ

ทิส ธาตุ เป็นไปในการแลดู, ลงติวัตตมานาวิภัตติเป็นต้น ลง อ ปัจจัยในอรรถกัตตา.

---

[๓๕๔] [ก. ๒๐; รู. ๒๗; นี. ๕๐; ‘…ทสฑทกฺขา’ (พหูสุ)]

๖๕๐. ทิสสฺส ปสฺสทสฺสทสททกฺขา[๓๕๕] ฯ

ทิสธาตุสฺส ปสฺส จ ทสฺส จ ทส จ ท จ ทกฺข จาติ เอเต อาเทสา โหนฺติ วาฯ

วิปสฺสนา, วิปสฺสี ภควา, สุทสฺสี, ปิยทสฺสี, อตฺถทสฺสี, ธมฺมทสฺสี, สุทสฺสํ วชฺชมญฺเญสํ [ธ. ป. ๒๕๒], สุทสฺสนนครํ, มหาสุทสฺสโน นาม ราชา [ที. นิ. ๒.๒๔๒]ฯ

ทสาเทเส -

จตุสจฺจทฺทโส นาโถ [วิภ. อฏฺฐ. สุตฺตนฺต ภาชนียวณฺณนา], ทุทฺทโส ธมฺโม [มหาว. ๙; ที. นิ. ๒.๖๔], อตฺตโน ปน ทุทฺทสํ [ธ. ป. ๒๕๒], โส เว ภิกฺขุ ธมฺมทโสติ วุจฺจติ [คเวสิตพฺพ]ฯ ปสฺส ธมฺมํ ทุราชานํ, สมฺมุฬฺหเตฺถ อวิทฺทสูฯ ทฏฺฐพฺพํ, ทฏฺฐา, ทฏฺฐุนฺติฯ

๖๕๐. ทิสสฺส ปสฺสทสฺสทสททกฺขา.

ปสฺส, ทสฺส, ทส,ท, ทกฺขา - อาเทส ย่อมมีในที่แห่งทิสธาตุ ได้บ้าง.

อาเทสเหล่านี้ คือ ปสฺส, ทสฺส, ทส,ท, ทกฺขา ย่อมมีในที่แห่งทิสธาตุ ได้บ้าง.

วิปสฺสนา การรู้พิเศษ, **วิปสฺสี ภควา** พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า วิปัสสี, **สุทสฺสี** ... ทรงพระนามว่า สุทัสสี, **ปิยทสฺสี** ... ทรงพระนามว่า ปิยทัสสี, **อตฺถทสฺสี** ... ทรงพระนามว่า อัตถทัสสี, **ธมฺมทสฺสี** ทรงพระนามว่า ธัมมทัสสี, **สุทสฺสํ วชฺชมญฺเญสํ** โทษของผู้อื่น เป็นโทษที่พึงเห็นได้ง่าย [ขุ.ธ.๒๕/๒๘], **สุทสฺสนนครํ** เมืองชื่อว่า สุทัสสนะ, **มหาสุทสฺสโน นาม ราชา** พระราชาทรงพระนามว่า มหาสุทัสสนะ [ที.ม.๑๐/๑๓๗].

ในที่แห่งทส อาเทศ -

จตุสจฺจทฺทโส นาโถ พระผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์ มีสัจจธรรม ๔ อันทรงเห็นแล้ว. [วิภ. อฏฺฐ. สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนา], **ทุทฺทโส ธมฺโม ธรรม** (ที่เราบรรลุแล้วนี้ เป็นธรรมลึกซึ้ง) เห็นได้ยาก [ที.ม. ๑๐/๔๒], **อตฺตโน ปน ทุทฺทสํ** โทษของตนเห็นได้ยาก [ขุ.ธ.๒๕/๒๘], **โส เว ภิกฺขุ ธมฺมทโสติ วุจฺจติ** บัณฑิตเรียกภิกษุนั้นแลว่า เป็นผู้เห็นซึ่งธรรม [?], **ปสฺส ธมฺมํ ทุราชานํ** จงเห็นธรรมที่รู้ได้ยาก, **สมฺมุฬฺหเตฺถ อวิทฺทสู** (ขุ.สุ.๒๕/๔๐๖ ทฺวยตานุปสฺสนาสุตฺต) ชนพาลทั้งหลายผู้ไม่รู้แจ้ง พากันลุ่มหลงอยู่ในโลกนี้ฯ **ทฏฺฐพฺพํ** พึงเห็น, **ทฏฺฐา** เห็นแล้ว, **ทฏฺฐุ** เพื่อเห็น.

---

[๓๕๕] [ก. ๔๗๑; รู. ๔๘๓; นี. ๘๕๑]

อิมินา สุตฺเตน ทิสสฺส สพฺพวิภตฺตีสุ ยถารหํ ปสฺส, ทสฺส, ทกฺขาเทสา โหนฺติ, อา, อีอาทีสุ ทส, ทา เทสา โหนฺติ, ‘‘ทิสฺสติ, ทิสฺสนฺตี’’ติ รูปานิ ปน ยสฺส ปุพฺพรูปตฺเตน อิธ กมฺเม สิชฺฌนฺติ, ทิวาทิคเณ กตฺตริ สิชฺฌนฺติฯ

อาเทสเหล่านี้คือ **ปสฺส, ทสฺส, ทกฺข** แห่งทิส ธาตุ ย่อมมี ในวิภัตติทั้งปวงตามสมควร ด้วยสูตรนี้, ในหิยยัตตนีและอัชชัตตนี มี ทส และ ท อาเทส, ส่วนรูปว่า **ทิสฺสติ, ทิสฺสนฺติ** ในภูวาทิคณะนี้ ย่อม สำเร็จในอรรถกรรม โดยยปัจจัยจะเป็นปุพพรูป, แต่ ในทิวาทิคณะ สำเร็จในอรรถกัตตา.

มหาวุตฺตินา อทฺทสฺส, ทิสฺสาเทสาปิ โหนฺติ ฯ อตฺริมา ปาฬี -

แม้อาเทศคืออทฺทสฺส และ ทิสฺส ย่อมมี ด้วย มหาสูตร. ในกรณีนี้ มีพระบาฬีเป็นหลักฐาน ดังนี้ -

ยํ วาสวํ อทฺทสฺสามํ [ชา. ๑.๖.๑๑๒; ‘อทฺทสาม’], เย มยํ ภควนฺตํ อทฺทสฺสาม [คเวสิตพฺพ], อปิเม มาตรํ อทสฺสถ [ม. นิ. ๒.๓๕๖], ทิสฺสนฺติ พาลา อพฺยตฺตา [มหาว. ๘๒], มยิ อิเม ธมฺมา สนฺทิสฺสนฺติ, อหญฺจ อิเมสุ ธมฺเมสุ สนฺทิสฺสามิ [ม. นิ. ๓.๒๕๓], นิมิตฺตานิ ปทิสฺสนฺติ, ตานิ อชฺช ปทิสฺสเรติ [พุ. วํ. ๒.๘๒],

ยํ วาสวํ อทฺทสฺสามํ การที่พวกเราได้เห็น ท้าววาสวะ (ผู้เป็นจอมภูต). [ขุ.ชา.๒๗/๑๔๐], **เย มยํ ภควนฺตํ อทฺทสฺสาม** พวกข้าพระองค์ได้เห็นพระ ผู้มีพระภาค [ขุ.สุ.๒๕/๒๔๕.ธนิยสุตฺต], **อปิ เม มาตรํ อทสฺสถ** ท่านทั้งหลายได้พบมารดาของฉัน บ้างไหม [ม.ม.๑๓/๕๔๐], **ทิสฺสนฺติ พาลา อพฺยตฺตา**[๓๕๖] ปรากฏว่า (พระอุปัชฌายะ) เป็นผู้เขลา (สัทธิวิหาริก) เป็นผู้ฉลาด [วิ.มหาวคฺค. ๔/๕๑], **มยิ อิเม ธมฺมา สนฺทิสฺสนฺติ**[๓๕๗], **อหญฺจ อิเมสุ ธมฺเมสุ สนฺทิสฺสามิ** ก็ปรกติเหล่านั้นปรากฏในเรา และเราก็ ปรากฏในปรกติเหล่านั้นด้วย [ม.อุ.๑๔/๔๗๐], **นิมิตฺตานิ ปทิสฺสนฺติ, ตานิ อชฺช ปทิสฺสเร** นิมิตเหล่าใด ที่เคยปรากฏ (ในขณะที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย นั่งขัดสมาธิอย่างประเสริฐ) นิมิตเหล่านั้นก็ปรากฏ ในวันนี้ [ขุ.พุทฺธ. ๓๓/๘๒ ม.จู.],

ตสฺมา ตฺยาทีสุปิ “อทสฺสติ, อทสฺสนฺติ, อทสฺสสิ, อทสฺสถ, อทสฺสามิ,อทฺทสฺสามา”ติ ยุชฺชนฺติ.

เพราะเหตุนั้น แม้ในติวิภัตติเป็นต้น รูปว่า **อทสฺสติ, อทสฺสนฺติ, อทสฺสสิ, อทสฺสถ, อทสฺสามิ, อทฺทสฺสามา** ดังนี้ ก็สามารถนำมาใช้ได้.

---

[๓๕๖] (ปัจจุบันเป็น ทิสฺสนฺติ อาจริยา อพฺยตฺตา, อนฺเตวาสิกา พฺยตฺตา)

[๓๕๗] ปัจจุบันเป็น สวิชฺชนฺเต เต จ ธมฺมา มยิ

การิเต ณิมฺหิ ทสฺสาเทโส, ทสฺเสติ, ทสฺสยติ, นิทสฺเสติ, นิทสฺสยติ, สนฺทสฺเสติ, สนฺทสฺสยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย ในที่ลง เณ และ ณย ปัจจัย อาเทศ คือ ทสฺส ย่อมมี เช่น ทสฺเสติ, ทสฺสยติ, นิทสฺเสติ, นิทสฺสยติ (ย่อมให้แสดงไข), **สนฺทสฺเสติ, สนฺทสฺสยติ** (ย่อมให้เห็นพร้อม)

กมฺเม -

ทสฺสียติ, ทสฺสียนฺติ, นิทสฺสียติ, นิทสฺสียนฺติ, สนฺทสฺสียติ, สนฺทสฺสียนฺติ,

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย -

ทสฺสียติ, ทสฺสียนฺติ, นิทสฺสียติ, นิทสฺสียนฺติ, สนฺทสฺสียติ, สนฺทสฺสียนฺติ ถูกให้เห็น.

ทกฺขติ, ทกฺขนฺติฯ

(ทกฺข อาเทศ -)

ทกฺขติ, ทกฺขนฺติ ย่อมเห็น

กมฺเม -

ทกฺขียติ, ทกฺขียนฺติฯ

ในอรรถกรรม -

ทกฺขียติ, ทกฺขียนฺติ ถูกเห็น

‘คมยมิสาสทิสานำ จฺฉ’ อิติ จฺฉาเทเส- ทิจฺฉติ, ทิจฺฉนฺติ อิจฺจาทิฯ

ในที่เป็นจฺฉ อาเทศ ด้วยสูตรว่า **คมยมิสาสทิสานำ วา จฺฉ**. (๖๓๙. *แปลงพยัญชนะที่สุดของธาตคือคมฺ, ยมฺ, อิสฺ, อาส และ ทิส เป็น จฺฉ ได้บ้าง ในเพราะ นฺต, มาน และ อาขยาติกวิภัตติมีวัตตมานาเป็นต้น)*- เช่น **ทิจฺฉติ, ทิจฺฉนฺติ** ย่อมเห็น.

ปสฺสติ, ปสฺสนฺติ, ทกฺขติ, ทกฺขนฺติ, ปสฺสียติ, ปสฺสียนฺติ, ทกฺขียติ, ทกฺขียนฺติฯ

(ในที่เป็นปสฺส และ ท[ทกฺข]อาเทศ) **ปสฺสติ, ปสฺสนฺติ, ทกฺขติ, ทกฺขนฺติ, ปสฺสียติ, ปสฺสียนฺติ, ทกฺขียติ, ทกฺขียนฺติ** (ย่อมถูกเห็น)ฯ

ยสฺส ปุพฺพรูปตฺเต-ทิสฺสติ, ทิสฺสนฺติ, ทิสฺสเต, ทิสฺสนฺเต, อุทฺทิสฺสเต, อุทฺทิสฺสนฺเต, นิทฺทิสฺสเต, นิทฺทิสฺสนฺเต, อปทิสฺสเต, อปทิสฺสนฺเตฯ

ในที่ ย ปัจจัยเป็น ปุพพรูป -

ทิสฺสติ, ทิสฺสนฺติ, ทิสฺสเต, ทิสฺสนฺเต (ย่อมถูกเห็น), **อุทฺทิสฺสเต, อุทฺทิสฺสนฺเต** (ย่อมยกขึ้นแสดง), **นิทฺทิสฺสเต, นิทฺทิสฺสนฺเต** (ย่อมถูกแสดงไข), **อปทิสฺสเต, อปทิสฺสนฺเต** (ย่อมถูกแสดงอ้าง).

การิเต-ปสฺสาเปติ, ปสฺสาปยติ, ทกฺขาเปติ, ทกฺขาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

ปสฺสาเปติ, ปสฺสาปยติ, ทกฺขาเปติ, ทกฺขาปยติ (ย่อมให้เห็น).

กมฺเม -

ปสฺสาปียติ, ทสฺสียติ, นิทสฺสียติ, สนฺทสฺสียติ, ทกฺขาปียติฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย -

ปสฺสาปียติ, ทสฺสียติ (ย่อมถูกให้เห็น)**, นิทสฺสียติ** (ย่อมถูกให้แสดงไข), **สนฺทสฺสียติ** (ย่อมถูกให้เห็น), **ทกฺขาปียติ** (ย่อมถูกให้เห็น).

ปสฺสตุ, ปสฺสนฺตุ, ทกฺขตุ, ทกฺขนฺตุ,

(ในปัญจมีวิภัตติ) -

ปสฺสตุ, ปสฺสนฺตุ, ทกฺขตุ, ทกฺขนฺตุ (จงเห็น)

ปสฺเสยฺย, ปสฺเสยฺยุ, ทกฺเขยฺย, ทกฺเขยฺยุ ฯ

(ในสัตตมีวิภัตติ) -

ปสฺเสยฺย, ปสฺเสยฺยุ, ทกฺเขยฺย, ทกฺเขยฺยุ (พึงเห็น)

เอยฺยามสฺส เอมุ จ อนฺตสฺส อุ จ โหนฺติฯ ‘‘กตฺถ ปสฺเสมุ ขตฺติยํ [ชา. ๒.๒.๑๔๗], ทกฺเขมุ เต นิเวสน’’นฺติ [ชา. ๑.๑๕.๒๕๔ (…นิเวสนานิ)] ปาฬิฯ ปสฺเสยฺยาม, ปสฺเสยฺยามุ, ทกฺเขยฺยาม, ทกฺเขยฺยามุฯ

แปลงเอยฺยาม เป็น เอมุ และ สระที่สุดของเอยฺยาม เป็น อุ. มีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า **กตฺถ ปสฺเสมุ ขตฺติยํ** เราทั้งหลายจะไปเฝ้าพระองค์ผู้บรมกษัตริย์ ณ ที่ไหน [ขุ.ชา.๒๘/๑๑๓๗], **ทกฺเขมุ เต (นาค) นิเวสนํ** (ดูกรนาคราช) พวกเราจะไปดูนิเวศน์ของท่าน. [ขุ.ชา.๒๗/๒๑๕๑)].

ปสฺเสยฺยาม, ปสฺเสยฺยามุ, ทกฺเขยฺยาม, ทกฺเขยฺยามุ พวกเราพึงดู.

อาอาทิมฺหิ -

อปสฺสา, อทกฺขาฯ

ในหิยยัตตนีวิภัตติ -

อปสฺสา, อทกฺขา ได้เห็นแล้ว.

ทส, ทาเทเสสุ ทการสฺส ทฺวิตฺตํ, อทฺทสา โข ภควา [มหาว. ๙; ที. นิ. ๒.๖๙; สํ. นิ. ๑.๑๕๙], อทฺทสา โข อายสฺมา อานนฺโท [ม. นิ. ๑.๓๖๔]ฯ

ในที่ใช้ ทส และ ท อาเทศ มีการซ้อน ทฺ เช่น **อทฺทสา โข ภควา** พระผู้มีพระภาคได้ทรงเห็นพวกเจ้าลิจฉวีมาแต่ไกล [ที.ม.๑๐/๙๒], **อทฺทสา โข**

อายสฺมา อานนฺโท ท่านพระอานนท์ได้เห็นสัจจกนิครนถ์กำลังเดินมา [ม.มู.๑๒/๔๐๕]ฯ

รสฺสตฺเต -

ตมทฺทส มหาพฺรหฺมา, นิสินฺนํ สมฺหิ เวสฺมนิ [ชา. ๑.๑๖.๑๔๘]ฯ

ในที่เป็นรัสสะ -

ตมทฺทส มหาพฺรหฺมา, นิสินฺนํ สมฺหิ เวสฺมนิ มหาพราหมณ์ ... ได้เห็นสญชัยกุมารกำลังนั่งอยู่ในบริษัทของตน. [ขุ.ชา.๒๗/๒๓๖๑]ฯ

เต อทฺทสูฯ

รสฺสตฺเต -

อทฺทสุ, อามนฺตยสฺสุ โว ปุตฺเต, มา เต มาตรมทฺทสุ [ชาตเก ‘‘อามนฺตยสฺสุ เต ปุตฺเต, มา เต มาตร มทฺทสุ’’]ฯ

เต อทฺทสู พวกเขาได้เห็นแล้วฯ

ในที่เป็นรัสสะ -**อทฺทสุ, อามนฺตยสฺสุ โว ปุตฺเต, มา เต มาตรมทฺทสุ** ขอพระองค์จงตรัสเรียกพระลูกแก้วทั้งสองนั้นมา อย่าให้พระลูกแก้วทั้งสองได้ทันเห็นพระชนนีเลย [ขุ.ชา.๒๘/๑๑๖๔[๓๕๘]]ฯ

ทาเทเส-โส อทฺทาฯ

รสฺสตฺเต -

อทฺทฯ ยายมาโน มหาราชา, อทฺทา สีทนฺตเร นเค [ชา. ๒.๒๒.๒๑๐๕]ฯ โย ทุกฺขํ สุขโต อทฺท, ทุกฺขมทฺทกฺขิ สลฺลโต [ที. นิ. ๒.๓๖๘]ฯ

ในที่อาเทศ เป็น ท -

โส อทฺทา เขาได้เห็นแล้ว.

ในที่เป็นรัสสะ -

อทฺทท ได้เห็นแล้ว**, ยายมาโน มหาราชา, อทฺทา สีทนฺตเร นเค** พระมหาราชา .... เสด็จไปอยู่ได้ทอดพระเนตรเห็นภูเขาหลายเทือก ในระหว่างมหาสมุทรสีทันดร [ขุ.ชา.๒๘/๕๙๐]**. โย ทุกฺขํ สุขโต อทฺท, ทุกฺขมทฺทกฺขิ สลฺลโต** ภิกษุใดได้เห็นสุขโดยความเป็นทุกข์ ได้เห็นทุกข์โดยความเป็นลูกศร [ขุ.อิติ.๒๕/๒๓๑].

อีอาทิมฺหิ -

อปสฺสิ, ปสฺสิ, อปสฺสี, ปสฺสี, อปสฺสิ์สุ, ปสฺสิ์สุ, อปสฺสิ, ปสฺสิ, อปสฺสิตฺถ, ปสฺสิตฺถ, อปสฺสิ์, ปสฺสิ์, อปสฺสิมฺหา, ปสฺสิมฺหาฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -

(ป.เอก.) **อปสฺสิ, ปสฺสิ, อปสฺสี, ปสฺสี** ... ได้เห็นแล้ว, (ป.พหุ.) **อปสฺสิ์สุ, ปสฺสิ์สุ**... ได้เห็นแล้ว,

(ม.เอก.) **อปสฺสิ, ปสฺสิ,** (ม.พหุ.) **อปสฺสิตฺถ, ปสฺสิตฺถ**... ได้เห็นแล้ว,

---

[๓๕๘] ปัจจุบันเป็น อามนฺตยสฺสุ เต ปุตฺเต, มา เต มาตร มทฺทสุ.

(อุ.เอก.) **อปสฺสิ, ปสฺสิ**, (อุ.พหุ.) **อปสฺสิมฺหา, ปสฺสิมฺหา** ... ได้เห็นแล้ว.

ทสฺสาเทเส -

อทฺทสฺสิ, อทฺทสฺสุ, อทฺทสฺสึสุ, อทฺทสฺสํสุ, อทฺทสฺสิ, อทฺทสฺสิตฺถ, อทฺทสฺสึ, อทฺทสฺสิมฺหาฯ

ในที่อาเทศเป็น ทสฺส -

(ป.เอก.) **อทฺทสฺสิ**, (ป.พหุ.) **อทฺทสฺสุ, อทฺทสฺสึสุ, อทฺทสฺสํสุ** ... ได้เห็นแล้ว,

(ม.เอก.) **อทฺทสฺสิ**, (ม.พหุ.) **อทฺทสฺสิตฺถ** ... ได้เห็นแล้ว,

(อุ.เอก.) **อทฺทสฺสึ,** (อุ.พหุ.) **อทฺทสฺสิมฺหา** ... ได้เห็นแล้ว

ทกฺขาเทเส -

อทกฺขิ, ทกฺขิ อิจฺจาทิฯ

ในที่อาเทศเป็น ทกฺข -

เช่น **อทกฺขิ, ทกฺขิ** ... ได้เห็นแล้ว

ทสาเทเส คาถาสุ -

อทฺทสิ, อทฺทสุ, อทฺทสึสุ, อทฺทสํสุฯ

ในที่อาเทศเป็น ทส พบในคาถา -

(ป.เอก.) **อทฺทสิ,** (ป.พหุ.) **อทฺทสุ, อทฺทสึสุ, อทฺทสํสุ** ... ได้เห็นแล้ว.

ปรฉกฺเก -

อทฺทสา, อทฺทสู, อหํ อทฺทสํ, มยํ อทฺทสฺสิมฺเหฯ อทฺทสํ กาม เต มูลํ, สงฺกปฺปา กาม ชายสิ [ชา. ๑.๘.๓๙]ฯ

ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง -

(ป.เอก.) **อทฺทสา, อทฺทสู** ... ได้เห็นแล้ว, (อุ.เอก.) **อหํ อทฺทสํ,** (อุ.พหุ.) **มยํ อทฺทสฺสิมฺเห** ... ได้เห็นแล้ว. **อทฺทสํ กาม เต มูลํ, สงฺกปฺปา กาม ชายสิ** ดูกร กาม เราได้เห็นมูลรากของเจ้าแล้ว เจ้าเกิดจากความดำริ. [ขุ.ชา. ๒๗/๑๑๕๗].

กฺวจิ สาคเม อาการาคโม, โส อทฺทสาสิ, เต อทฺทสาสุ, อหํ อทฺทสาสึ, มยํ อทสาสิมฺหฯ ยํ อทฺทสาสึ สมฺพุทฺธํ, เทเสนฺตํ ธมฺมมฺมุตฺตมํ [เถรคา. ๒๘๗]. อถทฺทสาสึ สมฺพุทฺธํ, สตฺถารมกุโตภยํ [เถรคา. ๙๑๒].

บางแห่ง ลง อ อาคม ในที่ลง สอาคม, **โส อทฺทสาสิ, เต อทฺทสาสุ, อหํ อทฺทสาสึ, มยํ อทสาสิมฺห** ... ได้เห็นแล้ว, **ยํ อทฺทสาสึ สมฺพุทฺธํ, เทเสนฺตํ ธมฺมมฺมุตฺตมํ** การที่เราได้มา (ณ ที่ใกล้ท่าคยาในเดือนผัคคุณมาสนี้ เป็นการมาดีแล้วหนอ เพราะ) ได้เห็นพระผู้มีพระภาค ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ผู้

แสดงธรรมอันสูงสุด [ขุ.เถรคาถา. ๒๖/๓๒๘ เสนกเถรคาถา]. **อถทฺทสาสิ๎ สมฺพุทฺธ, สตฺถารมกุโตภยํ** ต่อมา เราได้เห็นพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีภัย แต่ที่ไหนๆ [ขุ.เถรคาถา. ๒๖/๓๙๓ อนุรุทฺธเถรคาถา].

มหาวุตฺตินา อิ๎สฺส อิมฺหิ โหติ, ปเถ อทฺทสาสิมฺหิ โภชปุตฺเต [ชา. ๒.๑๗.๑๔๖]ฯ

อิมฺหิ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่งอิ๎ ด้วยมหาสูตร , **ปเถ อทฺทสาสิมฺหิ โภชปุตฺเต.** อาตมภาพ (เดินทางไปค้าขาย) ได้เห็นบุตรนายพราน [ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๙๘].

สฺสตฺยาทิมฺหิ -
ปสฺสิสฺสติ, ปสฺสิสฺสนฺติฯ

ในภวิสสนตีวิภัตติ -
(ป.เอก.) **ปสฺสิสฺสติ**, (ป.พหุ.) **ปสฺสิสฺสนฺติ** ... จักเห็น.

ทกฺขาเทเส‘ทกฺข สกฺข เหหิ’อิจฺจาทินา สฺสสฺสโลโป, ทกฺขติ, ทกฺขนฺติ, ทกฺขิติ, ทกฺขินฺติ, ทกฺขิสฺสติ, ทกฺขิสฺสนฺติฯ

ในที่แปลงเป็นทกฺข, ลบ สฺส ด้วยสูตรว่า **ทกฺข สกฺข เหหิ โหหีหิ โลโป. (๖๒๖.** *ท้ายอาเทศเหล่านี้ คือ ทกฺข, สกฺข, เหหิ, โหหิ ลบ สสฺสวิภัตติ ได้บ้าง.***)** สำเร็จรูปเป็น **ทกฺขติ, ทกฺขนฺติ, ทกฺขิติ, ทกฺขินฺติ, ทกฺขิสฺสติ, ทกฺขิสฺสนฺติ ...** จักเห็น**.**

สฺสาทิมฺหิ -
อปสฺสิสฺสา, อทกฺขิสฺสา อิจฺจาทิฯ

ในกาลาติปัตติวิภัตติ -
เช่น **อปสฺสิสฺสา, อทกฺขิสฺสา จ**กได้เห็นแล้ว.

มร-ปาณจาเค, มรติ, มรนฺติฯ

มร ธาตุ เป็นไปในการสละชีวิต, **มรติ, มรนฺติ** ย่อมตาย.

‘ชรมรานมิยง’อิติ อิยาเทโส, มิยติ, มิยนฺติ, อมฺหํ ทหรา น มิยฺยเร [ชา. ๑.๑๐.๙๗]ฯ

แปลงพยัญชนะที่สุดธาตุคือ ร เป็น อิย ด้วยสูตรว่า **ชรมรานมิยง**. *(๖๔๘.ในที่ที่ลง นฺต , มาน ปัจจัย และวัตตมานาวิภัตติ มีติเป็นต้น แปลง ชร ธาตุและ มร ธาตุเป็น อิยงฺ บ้าง.)*. **มิยติ, มิยนฺติ** ย่อม

ตาย. **อมฺหำ ทหรา น มิยฺยเร** คนหนุ่มๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย. [ขุ.ชา.๒๗/๑๔๑๒]

การิเต ‘อสฺสา ฌานุพนฺเธ’ติ อาวุทฺธิ, มาเรติ, มาเรนฺติ, มารยติ, มารยนฺติ, มาราเปติ, มาราเปนฺติ, มาราปยติ, มาราปยนฺติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย อาอักษรวุทธิ ย่อมมีด้วยสูตรว่า **อสฺสา ฌานุพนฺเธ**. *(๖๔๒. ในเพราะปัจจัยที่มีฌอนุพันธ์ อา-วุทธิ แห่งสระอ อันมีอยู่ในที่ต้นแห่งพยัญชนันนตธาตุ ย่อมมี.)*. (ป.เอก.) **มาเรติ**, (ป.พหุ.) **มาเรนฺติ, มารยติ, มารยนฺติ, มาราเปติ, มาราเปนฺติ, มาราปยติ, มาราปยนฺติ** ... ให้ตาย.

ยมุ-อุปรเม, ยมติ, ยมนฺติฯ ปเร จ น วิชานนฺติ, มยเมตฺถ ยมามเสฯ เอตฺถ จ ‘ยมามเส’ติ วิรมามเส, มรณำ คจฺฉามเสติ อตฺโถฯ

ยมุ ธาตุ เป็นไปในความสงบ, ยมติ, ยมนฺติ ... ย่อมสงบ. ในพระบาฬีว่า **ปเร จ น วิชานนฺติ, มยเมตฺถ ยมามเส** [ขุ.ธ.๒๕/๑๑] ก็ชนเหล่าอื่นไม่รู้สึกว่า พวกเราย่อมย่อยยับในท่ามกลางสงฆ์นี้ ดังนี้ บทว่า **ยมามเส** ความหมายเท่ากับ **วิรมามเส** กล่าวคือ **มรณำ คจฺฉามเส** ย่อมถึงความตาย.

สำปุพฺโพ สำยเม, สำยมติ, สำยมนฺติฯ

ที่มีสำเป็นบทหน้า **สำยเม, สำยมติ, สำยมนฺติ** ... ย่อมสำรวม.

นิคฺคหีตสฺส ญาเทเส-สญฺญมติ, สญฺญมนฺติฯ

ในที่แปลงนิคคหิตเป็น ญ - **สญฺญมติ, สญฺญมนฺติ** ย่อมสงบ, สำรวม.

นิปุพฺโพ นิยเม, นิยมติ, นิยมนฺติฯ

ที่มีนิเป็นบทหน้า เป็นไปในการกำหนด, **นิยมติ, นิยมนฺติ** ... ย่อมกำหนด.

‘คมยมิสาสทิสานำ วา จฺฉง’อิติ มสฺส จฺฉาเทโส, นิยจฺฉติ, นิยจฺฉนฺติฯ

แปลง ม เป็น จฺฉ ด้วยสูตรว่า **คมยมิสาสทิสานำ วา จฺฉง**. **(๖๓๙.** *แปลงพยัญชนะที่สุดของธาตุคือคมุ, ยมุ, อิสุ, อาส และ ทิส เป็น จฺฉ ได้บ้าง ในเพราะ นฺต, มาน และ อาขยาติกวิภัตติมีวัตตมานาเป็นต้น)*, **นิยจฺฉติ, นิยจฺฉนฺติ** ... ย่อมกำหนด.

กมฺเม –
นิยมียติ, นิยมียนฺติฯ

ในอรรถกรรม –
นิยมียติ, นิยมียนฺติ ... ย่อมถูกกำหนด

ปุพฺพรูเป –
นิยมฺมติ, นิยมฺมนฺติฯ

ในที่แปลงยเป็น (ม) ปุพพรูป –
นิยมฺมติ, นิยมฺมนฺติ ... ย่อมถูกกำหนด

การิเต –
นิยาเมติ, นิยามยติฯ

ในที่ลง การิต ปัจจัย –
นิยาเมติ, นิยามยติ ... ย่อมให้กำหนด.

ฌาปิมฺหิ น วุทฺธิ, นิยมาเปติ, นิยมาปยติ, ววตฺถเปตีติ อตฺโถฯ

ในฌาปิปัจจัย ไม่มีวุทธิ, **นิยมาเปติ, นิยมาปยติ,** ความหมายเท่ากับ **ววตฺถเปติ** ... ย่อมกำหนด.

รุท-อสฺสุวิโมจเน, โรทติ, โรทนฺติฯ

รุท ธาตุ เป็นไปในการหลั่งน้ำตา, **โรทติ, โรทนฺติ** ... ย่อมร้องไห้.

สฺสตฺยาทิมฺหิ -
‘ลภวสฉิทคมภิทรุทานำ จฺฉง’อิติ สฺเสน สห ทสฺส จฺฉาเทโส, สา นูน กปณา อมฺมา, จิรตฺตาย รุจฺฉติ [ชา. ๒.๒๒.๒๑๓๖]ฯ โกญฺชี สมุทฺทตีเรว, กปณา นูน รุจฺฉติ [ชา. ๒.๒๑.๑๑๓]ฯ สา นูน กปณา อมฺมา, จิรำ รุจฺฉติ อสฺสเม [ชา. ๒.๒๒.๒๑๓๘], กำ นฺว’ชฺช ฉาตา ตสิตา, อุปรุจฺฉนฺติ ทารกา [ชา. ๒.๒๒.๒๑๕๓]ฯ โรทิสฺสติ, โรทิสฺสนฺติ, รุจฺฉติ, รุจฺฉนฺติฯ

ในภวิสสันตีวิภัตติ –
แปลง ท กับ สฺส วิภัตติเป็น จฺฉ ด้วยสูตรว่า **ลภ วส ฉิท คม ภิท รุทานำ จฺฉง.**(๖๔๖. *จฺฉงฺ อาเทศ ย่อมมี ในที่ แห่งลภ, วส, ฉิท, ภิท และ รุทธาตุท. พร้อมกับ สฺส แห่ง สฺสติ วิภัตติเป็นต้น บ้าง.)* , **สา นูน กปณา อมฺมา, จิรตฺตาย รุจฺฉติ** มารดานั้นจักเป็นกำพร้าร้องไห้อยู่ ตลอดราตรีนาน.[ขุ.ชา.๒๘/๔๘๙].**โกญฺชี สมุทฺทตีเรว, กปณา นูน รุจฺฉติ** จักร่ำไห้อยู่ เหมือนนางนกกะเรียน ผู้กำพร้า ร่ำไห้อยู่ ที่ริมฝั่งสมุทรฉะนั้นเป็นแน่. [ขุ.ชา.๒๘/๒๐๙]. **สา นูน กปณา อมฺมา, จิรำ รุจฺฉติ อสฺสเม** พระมารดาจักเป็นกำพร้าเสียแน่แท้ เมื่อไม่ได้ทรงเห็นกัณหาชินากุมารี [ขุ.ชา.๒๘/๑๑๗๔], **กำ นฺว’ชฺช ฉาตา ตสิตา, อุปรุจฺฉนฺติ ทารกา** วันนี้ลูกน้อยทั้งสองจะหิวข้าวอยากน้ำอย่างไรหนอ จะต้องเดินทางไกล ร้องไห้

สะอึกสะอื้น เวลาเย็นบริโภคอาหาร ใครจะให้อาหารแก่ลูกทั้งสองนั้น [ขุ.ชา.๒๘/๑๑๗๖].

โรทิสฺสติ, โรทิสฺสนฺติ, รุจฺฉติ, รุจฺฉนฺติ ... จักร้องไห้.

สฺสาทีสุ -
อรุจฺฉา, อรุจฺฉึสุ, อโรทิสฺสา, อโรทิสฺสึสุฯ

ในกาลาติปัตติวิภัตติ -
อรุจฺฉา, อรุจฺฉึสุ, อโรทิสฺสา, อโรทิสฺสึสุ ... จักได้ร้องไห้แล้ว.

รุห-ปาปุณเน, รุหติ, รุหนฺติ, อารุหติ, อารุหนฺติ, อาโรหติ, อาโรหนฺติ, อภิรุหติ, อภิรุหนฺติ, โอรุหติ, โอรุหนฺติ, โอโรหติ, โอโรหนฺติฯ

รุห ธาตุ เป็นไปในการถึง, **รุหติ, รุหนฺ, อารุหติ, อารุหนฺติ, อาโรหติ, อาโรหนฺติ, อภิรุหติ, อภิรุหนฺติ, โอรุหติ, โอรุหนฺติ, โอโรหติ, โอโรหนฺติ** ... ย่อมขึ้น.

กมฺเม -
อาโรหียติฯ

ในอรรถกรรม -
อาโรหียติ ย่อมถูกขึ้นไปถึง.

‘หสฺส วิปลฺลาโส’ติ ห, ยานํ วิปริยาโย, อารุยฺหติ, โอรุยฺหติฯ

สลับตำแหน่งระหว่าง ห และ ย ด้วยสูตรว่า **หสฺส วิปลฺลาโส** (*๕๘.หอักษร สามารถสลับตำแหน่งได้บ้าง.*), **อารุยฺหติ, โอรุยฺหติ** ย่อมถูกขึ้นไป.

อีอาทิมฺหิ-รุหิ, อารุหิ, โอรุหิฯ
‘กุสรุหิสฺส จฺฉิ’ติ สุตฺตํ, อภิรุจฺฉิ, อภิรุหิ วาฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -
รุหิ, อารุหิ, โอรุหิ ขึ้นแล้ว.

ลภ-ลาเภ, ลภติ, ลภนฺติฯ
ยสฺส ปุพฺพรูปตฺเต ‘จตุตฺถทุติเยสฺเวสํ ตติยปฐมา’ติ สโยคาทิสฺส จตุตฺถสฺส ตติยตฺตํ, ลพฺภติ, ลพฺภนฺติ, ลพฺภเรฯ

ลภ ธาตุ เป็นไปในการได้, **ลภติ, ลภนฺติ** ... ย่อมได้.

ในที่แปลง ย เป็น ปุพพรูป (ภ), แปลงพยัญชนะตัวที่ ๔ ของวรรคซึ่งเป็นสังโยคตัวต้น (ภฺ) เป็นพยัญชนะตัวที่ ๓ ของวรรค (พฺ) ด้วยสูตรว่า **จตุตฺถทุติเยสฺเวสํ ตติยปฐมา** (*๕๔.เพราะพยัญชนะที่ ๔ และ ที่ ๒ อยู่เบื้องหลัง, พยัญชนะที่ ๓ และ ที่*

๑ ถึงความเป็นอักษรซ้อนของพยัญชนะที่ ๔ และ ที่ ๒ ตามลำดับ), **ลพฺภติ, ลพฺภนฺติ, ลพฺภเร** ... ย่อมได้.

อีอาทิมฺหิ -
อลภิ, อลภิ๋สุฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -
อลภิ, อลภิ๋สุ ... ได้แล้ว.

๖๕๑. ลภา อิ๋อีนำ ถ๋ถา วา [๓๕๕]ฯ

(แปลง อี เป็น ถา ด้วยสูตรนี้)
๖๕๑. ลภา อิ๋อีนำ ถ๋ถา วา.
อิ๋และอี วิภัตติ ที่หลังจาก ลภ ธาตุ จะแปลงเป็น ถ๋ และ ถา บ้าง.

ลภมฺหา ปเรสำ อิ๋, อีนำ กเมน ถ๋, ถา โหนฺติ วา, ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปตฺตำ, สำโยคาทิสฺส ทุติยสฺส ปฐมตฺตำ.

อิ๋และอี วิภัตติ ที่หลังจาก ลภ ธาตุ จะเป็น ถ๋ และ ถา บ้าง. แปลง ภฺ พยัญชนะที่สุดธาตุ เป็น ฤ พยัญชนะตัวหลัง, แปลง (ฤ) พยัญชนะตัวที่ ๒ ของวรรคซึ่งเป็นสังโยคตัวต้น เป็น (ตฺ) พยัญชนะตัวที่ ๑ ของวรรค.

อหำ อลตฺถ๋, อลภิ๋ วา, โส อลตฺถ, อลภิ วาฯ

อหำ อลตฺถ๋ เราได้แล้ว, มีรูปว่า อลภิ๋ บ้าง, **โส อลตฺถ** เขาได้แล้ว, มีรูปว่า **อลภิ** บ้าง.

มหาวุตฺตินา อุสฺส ถุ๋, ถ๋สุ โหนฺติ, มฺหาสฺส จ ถมฺหา, ถุ๋มฺหา โหนฺติ, เต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชญฺจ อุปสมฺปทญฺจ อลตฺถุ๋ [ที. นิ. ๒.๗๗], สติ๋ ปจฺจลตฺถุ๋, วิปรีตสญฺญำ ปจฺจลตฺถุ๋, เต สติ๋ ปจฺจลตฺถ๋สุ, อคมมฺหา โข ตว เคหำ, ตตฺถ เนว ทานำ อลตฺถมฺหา [ม. นิ. ๒.๓๐๐ (โถกำ วิสทิสำ)], อกฺโกสเมว อลตฺถมฺหา, มยญฺจ อลตฺถมฺหา สวนาย, อลตฺถุมฺหา วาฯ

ธาตฺวนฺตสฺส จฺโฉ จฯ ตทาหำ ปาปิกำ ทิฏฺฐิ๋, ปฏิลจฺฉิ๋ อโยนิโส [ชา. ๑.๑๖.๒๐๔]ฯ

แปลง อุ๋ เป็น ถุ๋ และ ถ๋สุ ด้วยมหาสูตร, แปลง มฺหา เป็น ถมฺหา และ ถุ๋มฺหา, มีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า **เต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชญฺจ อุปสมฺปทญฺจ อลตฺถุ๋** พระราชโอรส (พระนามว่า ขัณฑะ และบุตรปุโรหิต ชื่อว่าติสสะ) เหล่านั้นได้บรรพชาและอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค(อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี) แล้ว[ที.ม.๑๐/๔๘], **สติ๋ ปจฺจลตฺถุ๋** เทวดาสององค์กลับได้สติ [ที.ม.๑๐/๒๕๒], **วิปรีตสญฺญำ ปจฺจลตฺถุ๋** กลับได้ความสำคัญผิดในกามอันมีสัมผัสเป็นทุกข์

[๓๕๕] [ก. ๔๘๗; รู. ๔๗๗; นี. ๑๐๑๓]

นั้น. [ม.ม.๑๓/๒๘๔], **เต สติ ปจฺจลตฺถุ** ชนเหล่านั้น แม้อยู่ในที่คับแคบ แต่ได้เฉพาะแล้วซึ่งสติ [สำ.ส.๑๕/๒๓๗], **อคมมฺหา โข ตว เคหํ, ตตฺถ เนว ทานํ อลตฺถมฺหา, อกฺโกสเมว อลตฺถมฺหา.** อาตมภาพได้ไปถึงเรือนของท่านแล้ว แต่ที่เรือนของท่านนั้น อาตมภาพไม่ได้การให้ ไม่ได้คำตอบเลย, ได้เพียงคำด่าอย่างเดียวเท่านั้น. [ม.ม.๑๓/๔๓๗], **มยญฺจ อลตฺถมฺหา สวนาย** เราทั้งสองคนก็ได้แล้วซึ่งการฟังธรรมบรรยายนี้ [ม.อุ.๑๔/๔๓๘], มีรูปเป็น อลตฺถุมฺหา บ้าง.

และแปลงพยัญชนนะ (มฺ) ที่สุดธาตุเป็น จฺฉ. **ตทาหํ ปาปิกํ ทิฏฺฐิ, ปฏิลจฺฉิ อโยนิโส** ครั้งนั้น ข้าพระพุทธเจ้ากลับได้ความคิดเห็นชั่วช้า โดยไม่ทันคิดให้รอบคอบ [ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๗๑].

สฺสตฺยาทิมฺหิ -

‘ลภวส ฉิท คม ภิท รุทานํ จฺฉง’อิติ สุตฺเตน สฺเสน สห ธาตฺวนฺตสฺส จฺฉาเทโส, ลจฺฉติ, ลภิสฺสติ, ลจฺฉนฺติ, ลภิสฺสนฺติ, ลจฺฉสิ, ลภิสฺสสิ, ลจฺฉถ, ลภิสฺสถ, ลจฺฉามิ, ลภิสฺสามิ, ลจฺฉาม, ลภิสฺสามฯ ลจฺฉาม ปุตฺเต ชีวนฺตา, อโรคา จ ภวามเส [ชา. ๒.๒๒.๒๒๖๐]ฯ

ในภวิสสันตีวิภัตติ -

แปลงพยัญชนนะ (มฺ) ที่สุดธาตุพร้อมทั้งสฺสเป็น จฺฉ ด้วยสูตรว่า ว่า **ลภ วส ฉิท คม ภิท รุ ทานํ จฺฉง.**(๖๔๖. *จฺฉงฺ อาเทศ ย่อมมี ในที่ แห่งลภ, วส, ฉิท, ภิท และ รุทธาตุท. พร้อมกับ สฺส แห่ง สฺสติวิภัตติเป็นต้น บ้าง.)*, **ลจฺฉติ, ลภิสฺสติ, ลจฺฉนฺติ, ลภิสฺสนฺติ, ลจฺฉสิ, ลภิสฺสสิ, ลจฺฉถ, ลภิสฺสถ, ลจฺฉามิ, ลภิสฺสามิ, ลจฺฉาม, ลภิสฺสาม** ... จักได้. **ลจฺฉาม ปุตฺเต ชีวนฺตา, อโรคา จ ภวามเส** เราเป็นผู้ไม่มีโรค ยังมีชีวิตอยู่ คงจักได้พบเห็นลูกทั้งสอง [ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๙๘].

สฺสาทิมฺหิ -

อลจฺฉา, อลภิสฺสา, อลจฺฉึสุ, อลภิสฺสึสุฯ

ในกาลาติปัตติวิภัตติ -

อลจฺฉา, อลภิสฺสา, อลจฺฉึสุ, อลภิสฺสึสุ ... จักได้แล้ว.

วจ - รวิยตฺติยํ วาจายํ, วจติ, วจนฺติฯ

วจ ธาตุ เป็นไปในการกล่าวให้รู้ความหมาย, **วจติ, วจนฺติ** ย่อมกล่าว.

กมฺเม -
วจียติ, วจียนฺติฯ

ในอรรถกรรม -
วจียติ, วจียนฺติ ย่อมถูกกล่าว.

ยสฺส ปุพฺพรูปตฺเต ‘อสฺสู’ติ สุตฺเตน อาทิมฺหิ อการสฺส อุตฺตํ, วุจฺจติ, วุจฺจนฺติ, วุจฺจเร, วุจฺจเต, วุจฺจนฺเต, วุจฺจเรฯ

ในที่แปลงยเป็นปุพพรูป แปลง อ สระต้นธาตุเป็น อุ ด้วยสูตรว่า **อสฺสุ** *(๗๓๒.อุอักษรอาเทศย่อมมีในที่แห่งสระของวจธาตุเป็นต้น ในที่ที่มีตอักษรและปัจจัยอันมีกอนุพันธ์ เว้นตฺวาเป็นต้น.)* **วุจฺจติ, วุจฺจนฺติ, วุจฺจเร, วุจฺจเต, วุจฺจนฺเต, วุจฺจเร** ... ย่อมถูกกล่าว.

การิเต -
วาเจติ, วาเจนฺติ, วาจยติ, วาจยนฺติ, วาจาเปติ, วาจาเปนฺติ, วาจาปยติ, วาจาปยนฺติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
วาเจติ, วาเจนฺติ, วาจยติ, วาจยนฺติ, วาจาเปติ, วาจาเปนฺติ, วาจาปยติ, วาจาปยนฺติ ย่อมให้กล่าว.

อีอาทิมฺหิ -
อวจิ, วจิฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -
อวจิ, วจิ กล่าวแล้ว.

มหาวุตฺตินา อากาเรน สห สาคโม, อวจาสิ, วจาสิ, อวจุ, วจุ, อวจิสุ, วจิสุ, ตฺวํ อวโจ, อวจ, อวจิ, อวจาสิ, อวจิตฺถ, อวจิตฺโถ, ตุมฺเห อวจิตฺถฯ

ลง ส อาคม พร้อมด้วยอา ด้วยมหาสูตร,
อวจาสิ, วจาสิ, อวจุ, วจุ, อวจิสุ, วจิสุ ... กล่าวแล้ว
ตฺวํ อวโจ, อวจ, อวจิ, อวจาสิ, อวจิตฺถ,อวจิตฺโถ ท่านกล่าวแล้ว,**ตุมฺเห อวจิตฺถ** ท่านท.กล่าวแล้ว.

‘มฺหาถานมุญ’อิติ สุตฺตํ, ตุมฺเห อวจุตฺถ, วจุตฺถ, อหํ อวจิ, วจิ, อวจาสิ, วจาสิ, มยํ อวจิมฺหา, วจิมฺหา, อวจิมฺห, วจิมฺห วา, มยํ อวจุมฺหา, วจุมฺหา, โส อวจา, วจาฯ

สูตรว่า **มฺหาตฺถานมุอุ (๕๕๓.** *ลง อุญ เป็นอาคม หน้ามฺหา และ ตฺถ)*
ตุมฺเห อวจุตฺถ, วจุตฺถ ท่านท.กล่าวแล้ว.
อหํ อวจิ, วจิ, อวจาสิ, วจาสิ เรากล่าวแล้ว, **มยํ อวจิมฺหา, วจิมฺหา, อวจิมฺห** เราท.กล่าวแล้ว, มีรูป

ว่า **วจิมฺห** บ้าง, **มยํ อวจุมฺหา, วจุมฺหา** เราท.กล่าวแล้ว **โส อวจา, วจา** เขากล่าวแล้ว.

รสฺสตฺเต -

อวจ, อวจิตฺถ, วจิตฺถ วา, อหํ อวจํ, อวจ, วจ วา, มยํ อวจิมฺเห, วจิมฺเหฯ

ในที่เป็นรัสสะ -

อวจ, อวจิตฺถ, วจา เขากล่าวแล้ว. มีรูปว่า **วจิตฺถ** บ้าง,

อหํ อวจํ, อวจ เรากล่าวแล้ว, มีรูปว่า **วจ** บ้าง, **มยํ อวจิมฺเห, วจิมฺเห** เราท.กล่าวแล้ว.

๖๕๒. อีอาโท วจสฺโสม [๓๖๐]ฯ

(แปลง อ ของ วจ ธาตุเป็น โอ ด้วยสูตรนี้)

๖๕๒. อีอาโท วจสฺโสม.

อีอาทีสุ วจสฺส มานุพนฺโธ โอ โหติฯ

โอมฺ อักษรอาเทศ ย่อมมี ในที่แห่งวจธาตุ ในที่ที่ลงอีวิภัตติเป็นต้น.

โอ อาเทศ อันมีมเป็นอนุพันธ์ ย่อมมีในที่แห่งวจธาตุ ในที่ที่ลงอีวิภัตติเป็นต้น.

โส อโวจิ, เต อโวจุ, อโวจิตฺถ, ตฺวํ อโวจิ, ตุมฺเห อโวจุตฺถ, อหํ อโวจิ, มยํ อโวจุมฺหา, โส อโวจ, รสฺโส, ภควา เอตทโวจ [อุทา. ๒๐]ฯ

โส อโวจิ, เต อโวจุ, อโวจิตฺถ,
ตฺวํ อโวจิ, ตุมฺเห อโวจุตฺถ,
อหํ อโวจิ, มยํ อโวจุมฺหา,

ที่เป็นรัสสะ **โส อโวจ** ได้กล่าวแล้ว, **ภควา เอตทโวจ** พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแล้วซึ่งพระดำรัสนี้ว่า [สำ.มหา.๑๙/๑].

สฺสตฺยาทิมฺหิ –

ในภวิสสันตีวิภัตติ -

(แปลง จฺ พยัญชนะที่สุดธาตุกับสฺส เป็น กฺข ด้วยสูตรนี้)

๖๕๓. วจภุชมุจวิสานำ กฺขง [๓๖๑]ฯ

๖๕๓. วจภุชมุจวิสานำ กฺขง.

---

[๓๖๐] [ก. ๔๗๗; รู. ๔๗๕; นี. ๕๕๘; จำ. ๖.๒.๖๕; ปา. ๗.๔.๒๐]

[๓๖๑] [ก. ๔๘๑; รู. ๕๒๔; นี. ๕๖๓; ‘ภุช มุจ วจ วิสานำ กฺขง (พหูสุ)]

ในวิภัตติที่ประกอบด้วย สฺส อักษร กฺขงฺ อักษรอาเทศ ย่อมมี ในที่แห่งพยัญชนะที่สุดของวจ ภุช มุจ วิส ธาตุ พร้อมด้วยสฺส.

สฺเสน สห วจาทีนำ อนฺโต พฺยญฺชโน กฺขง โหติ วา สฺสยุตฺตาสุ วิภตฺตีสุฯ

พยัญชนะที่สุดของ วจธาตุเป็นต้น พร้อมทั้งสฺส เป็น กฺข ในที่ที่ลงวิภัตติอันประกอบด้วย สฺส เป็นต้น.

วกฺขติ, วจิสฺสติ, วกฺขนฺติ, วกฺขเร, วจิสฺสนฺติ, วจิสฺสเร, วกฺขสิ, วกฺขถ, วกฺขามิ, วกฺขาม, วกฺขเต, วกฺขนฺเต, วกฺขเส, วกฺขวฺเห, อหำ วกฺขำ, วจิสฺสำ, มยำ วกฺขามฺเห, วจิสฺสามฺเหฯ

วกฺขติ, วจิสฺสติ, วกฺขนฺติ, วกฺขเร, วจิสฺสนฺติ, วจิสฺสเร ... จักกล่าว,

วกฺขสิ, วกฺขถ ท่าน... จักกล่าว,

วกฺขามิ, วกฺขาม ... เรา จักกล่าว,

(ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง)

วกฺขเต, วกฺขนฺเต ... จักกล่าว ,

วกฺขเส, วกฺขวฺเหท่าน... จักกล่าว,

อหำ วกฺขำ, วจิสฺสำ เราจักกล่าว, **มยำ วกฺขามฺเห, วจิสฺสามฺเห** เรา ท.จักกล่าว.

‘สฺเสนา’ติ อธิกาเรน วินา ธาตฺวนฺตสฺส กฺขาเทโสปิ ลพฺภติ, วกฺขิสฺสติ, วกฺขิสฺสนฺติฯ

เพราะเว้นการตามมาแห่งบทว่า **สฺเสน**, แม้อาเทศคือกฺข แห่งที่สุดธาตุ ก็มีได้, **วกฺขิสฺสติ, วกฺขิสฺสนฺติ** ... จักกล่าว.

สฺสาทิมฺหิ -

อวกฺขา, อวจิสฺสา, อวกฺขำสุ, อวจิสฺสำสุฯ

ในกาลาติปัตติวิภัตติ -

อวกฺขา, อวจิสฺสา, อวกฺขำสุ, อวจิสฺสำสุ ... จักได้กล่าวแล้ว.

วท - วิยตฺติยำ วาจายำ, วทติ, วทนฺติ, โอวทติ, โอวทนฺติ, วทสิ, วทถ, วทามิ, วทามฯ

วท ธาตุ เป็นไปในการกล่าวให้รู้ความหมาย, **วทติ, วทนฺติ** ... ย่อมกล่าว**, โอวทติ, โอวทนฺติ** ... ย่อมสั่งสอน, **วทสิ, วทถ** ท่าน...ย่อมกล่าว, **วทามิ, วทาม** เรา ... ย่อมกล่าว.

ลสฺส เอตฺเต -
วเทติ, วเทนฺติ, วเทสิ, วเทถ, วเทมิ, วเทมฯ

ในที่แปลง อ ปัจจัย (อปัจจัย เรียกว่า ออันมีลเป็นอนุพันธ์) เป็น เอ -
วเทติ, วเทนฺติ... ย่อมกล่าว,
วเทสิ, วเทถ ท่าน...ย่อมกล่าว,
วเทมิ, วเทม ... ย่อมกล่าว.

กมฺเม -
วทียติ, วทิยฺยติ, โอวทียติ, โอวทิยฺยติฯ

ในอรรถกรรม -
วทียติ, วทิยฺยติ ... ย่อมกล่าว, **โอวทียติ, โอวทิยฺยติ** ... ย่อมสั่งสอน.

ทสฺส จวคฺคตฺเต ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ, วชฺชติ, วชฺชนฺติ, โอวชฺชติ, โอวชฺชนฺติฯ

เมื่อแปลง ทฺ เป็น ชฺ-พยัญชนจวรรคแล้ว แปลง ย เป็น ช ปุพพรูป, **วชฺชติ, วชฺชนฺติ**... ย่อมกล่าว**, โอวชฺชติ, โอวชฺชนฺติ**... ย่อมสั่งสอน.

การิเต -
เภริ วาเทติ, วาเทนฺติ, วาทยติ, วาทยนฺติ, คุรุ อภิวาเทติ, อภิวาเทนฺติ, อภิวาเทสิ, อภิวาเทถ, อภิวาเทมิ, อภิวาเทมฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
เภริ วาเทติ, วาเทนฺติ, วาทยติ, วาทยนฺติ บุรุษ ... ยังกลองย่อมให้ส่งเสียง, **คุรุ อภิวาเทติ , อภิวาเทนฺติ** ... ย่อมให้อภิวาท (ให้กล่าวคำมงคลยิ่ง), **อภิวาเทสิ, อภิวาเทถ** ท่าน ... ย่อมให้อภิวาท, **อภิวาเทมิ, อภิวาเทม** ข้าพเจ้า ... ย่อมให้อภิวาท.

มหาวุตฺตินา อสฺส อิตฺตํ, อภิวาทิยามิ, อภิวาทิยาม, อภิวาทยามิ, อภิวาทยาม วา, อภิวนฺทามิ, อภิวนฺทามาติ อตฺโถฯ วนฺทนฺโต หิ ‘‘สุขี โหตู’’ติ อภิมงฺคลวจนํ วทาเปติ นาม, ตถาวจนญฺจ วนฺทนียสฺส วตฺตํ.

แปลง อ เป็น อิ ด้วยมหาสูตร**, อภิวาทิยามิ, อภิวาทิยาม, อภิวาทยามิ**, ข้าพเจ้า ... ย่อมให้อภิวาท, มีรูปว่า **อภิวาทยาม** บ้าง,

บทว่า **อภิวาทิยามิ** เป็นต้น ความหมายคือ **อภิวนฺทามิ, อภิวนฺทาม** ข้าพเจ้าย่อมอภิวาท. เพราะเหตุว่า บุคคลเมื่อกล่าว ชื่อว่า ยังบุคคลย่อมให้กล่าวซึ่งคำมงคลยิ่งว่า “**สุขี โหตุ** จงเป็นผู้มีความสุขเถิด”, และการกล่าวเช่นนั้นเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ ของบุคคลผู้ควรถูกไหว้.

ณาปิมฺหิ น วุทฺธิ, วทาเปติ, วทาปยติฯ

ในที่ลง ณาปิ ปัจจัย (ในที่นี้เรียกว่า ณาเป และ ณาปย ว่า ณาปิ) ไม่มีการวุทธิ, **วทาเปติ, วทาปยติ** ... ย่อมให้กล่าว.

'คมวททานำ ฆมฺมวชฺชทชฺชา วา'ติ วชฺชา เทโส, 'อูลสฺเส'ติ ลสฺส เอตฺตำ, วชฺเชติ, วชฺเชนฺติฯ

แปลง วท ธาตุเป็น วชฺช ด้วยสูตรว่า **คม วท ทานำ ฆมฺมวชฺชทชฺชา** *(๖๑๑, โมค.๕/๑๗๖. ในที่ที่มี นฺต, มานปัจจัย และวิภัตติมีติเป็นต้น ที่อยู่เบื้องหลัง ฆมฺม,วชฺชและทชฺชอาเทศท. ย่อมมี ในที่ ของคม ,วท และทาธาตุท.บ้าง.),* แปลง อ ปัจจัยเป็น เอ ด้วยสูตรว่า **ณฺจีลสฺเส** *(๖๐๕. แปลง อีอาคมและอปัจจัย เป็น เอ ได้บ้าง*), **วชฺเชติ, วชฺเชนฺติ** ... ย่อมกล่าว.

กมฺเม -
วชฺชียติ, วชฺชียนฺติฯ

ในอรรถกรรม -
วชฺชียติ, วชฺชียนฺติ... ย่อมถูกกล่าว.

การิเต -
วชฺชาเปติ, วชฺชาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
วชฺชาเปติ, วชฺชาปยติ ... ย่อมให้กล่าว.

เอยฺยาทิมฺหิ -
'เอยฺเยยฺยาเสยฺยำนำเฏ'อิติ เอยฺยาทีนำ เอกวจนานำ เอตฺตำ, วเท, วเทยฺย, วชฺเช, วชฺเชยฺย, วเทยฺยุ, วชฺเชยฺยุฯ

ในสัตตมีวิภัตติ -
แปลงวิภัตติฝ่ายเอกพจน์ของสัตตมีวิภัตติ เป็น เอ ด้วยสูตรว่า **เอยฺเยยฺยาเสยฺยำนำ เฏ. (๕๘๑.** *แปลง เอยฺย, เอยฺยาสิ, เอยฺยำ เป็น เอ ได้บ้าง.*) **วเท, วเทยฺย, วชฺเช, วชฺเชยฺย, วเทยฺยุ, วชฺเชยฺยุ** ... พึงกล่าว.

วชฺชาเทเส มหาวุตฺตินา เอยฺยสฺส อาตฺตำ, เอยฺยุมาทีนำ เอยฺยสทฺทสฺส โลโป, โส วชฺชา, เต วชฺชุ่ฯ

ในที่แปลงเป็นวชฺช แปลง เอยฺย เป็น อา ด้วยมหาสูตร, ลบ **เอยฺย-**ศัพท์ แห่งเอยฺยุ่เป็นต้น**, โส วชฺชา** เขาพึงกล่าว, **เต วชฺชุ่** เขาท.พึงกล่าว.

เอยฺยาทีนำ ยฺยาสทฺทสฺส โลโป วา, ตฺวำ วชฺชาสิ, วชฺเชสิ, ตุมฺเห วชฺชาถ, วชฺเชถ, อหำ วชฺชามิ, วชฺเชมิ, มยำ วชฺชาม, วชฺเชม, อหำ วชฺชำ, มยำ วชฺชามฺเห, วชฺเชยฺยามฺเหฯ

ลบ **ยฺย** -ศัพท์ของ เอยฺย เป็นต้นบ้าง,
ตฺวำ วชฺชาสิ, วชฺเชสิ ท่านพึงกล่าว, **ตุมฺเห วชฺชาถ, วชฺเชถ** ท่านท.พึงกล่าว,

อหำ วชฺชามิ, วชฺเชมิ เราพึงกล่าว, **มยำ วชฺชาม, วชฺเชม** เรา ท.พึงกล่าว,

อหำ วชฺชำ เราพึงกล่าว, **มยำ วชฺชามฺเห, วชฺเชยฺยามฺเห** เรา ท.พึงกล่าว.

อตฺริมา ปาฬี -

วชฺชุ วา เต น วา วชฺชุ, นตฺถิ นาสาย รูหนา [ชา. ๑.๓.๓๓], อมฺมำ อาโรคฺยำ วชฺชาสิ, ตฺวญฺจ ตาต สุขี ภว [ชา. ๒.๒๒.๒๑๔๘], อมฺมำ อาโรคฺยำ วชฺชาถ, อยำ โน เนติ พฺราหฺมโณ [ชา. ๒.๒๒.๒๑๗๔] อิจฺจาทิ.

ในการลบ ยฺย มีพระบาฬีเป็นหลักฐานดังนี้ -

วชฺชุ วา เต น วา วชฺชุ, นตฺถิ นาสาย รูหนา คนทั้งสองนั้นจะพึงกล่าว หรือไม่กล่าวก็ตาม จมูกย่อมงอกขึ้นไม่ได้. [ขุ.๒๗/๓๘๔], **อมฺมำ อาโรคฺยำ วชฺชาสิ, ตฺวญฺจ ตาต สุขี ภว** ลูกทั้งสองไม่มีโรค และขอพระองค์จงทรงพระสำราญ. [ขุ.๒๘/๑๑๗๕], **อมฺมำ อาโรคฺยำ วชฺชาถ, อยำ โน เนติ พฺราหฺมโณ** จงช่วยกราบทูลพระชนนีว่า ข้าน้อยทั้งสองนี้ไม่มีโรคพราหมณ์นี้นำเอาข้าทั้งสองไป [ชา. ขุ.๒๘/๑๑๘๒].

หิยฺยตฺตนิยำ -

โส อวทา, วทา, อวชฺชา, วชฺชา, เต อวทู, วทู, อวชฺชู, วชฺชูฯ

ในหิยยัตตนีวิภัตติ -

โส อวทา, วทา, อวชฺชา, วชฺชา เขากล่าวแล้ว, **เต อวทู, วทู, อวชฺชู, วชฺชู** เขาท.กล่าวแล้ว.

อชฺชตฺตนิยำ -

โส อวทิ, วทิ, อวชฺชิ, วชฺชิ, เต อวทุำ, วทุำ, อวชฺชุำ, วชฺชุำ, อวทิำสุ, วทิำสุ, อวชฺชิำสุ, วชฺชิำสุฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -

โส อวทิ, วทิ, อวชฺชิ, วชฺชิ เขากล่าวแล้ว, **เต อวทุำ, วทุำ, อวชฺชุำ, วชฺชุำ, อวทิำสุ, วทิำสุ, อวชฺชิำสุ, วชฺชิำสุ** เขาท.กล่าวแล้ว.

สฺสตฺยาทิมฺหิ -

วทิสฺสติ, วชฺชิสฺสติฯ

ในภวิสสันตีวิภัตติ -

วทิสฺสติ, วชฺชิสฺสติ เขาจักกล่าว.

สฺสาทิมฺหิ -

อวทิสฺสา, อวชฺชิสฺสา อิจฺจาทิฯ

ในกาลาติปัตติวิภัตติ -

อวทิสฺสา, อวชฺชิสฺสา เขาจักได้กล่าวแล้ว ดังนี้เป็นต้น (พึงแจกวิภัตติที่เหลือให้ครบ).

วิท - ญาเณ -
วิทติฯ

วิท ธาตุ เป็นไปในการรู้ -
วิทติ ย่อมรู้

‘ยุวณฺณานมิยงอุวง สเร’ติ สรมฺหิ อิยาเทโส, เต วิทิยนฺติฯ

ในที่ที่วิภัตติมีสระเป็นตัวหน้า แปลง อิ เป็น อิย ด้วยสูตรว่า **ยุวณฺณานมิยงุวง** *(๓๕. อิย และ อุว เป็น อาเทศของ อิวัณณะและอุวัณณะท้ายบท ในที่ที่มีสระอยู่หลัง)*, เต วิทิยนฺติ เขาท.ย่อมกล่าว.

การิเต -
นิเวเทติ, ปฏิเวเทติ, นิเวทยติ, ปฏิเวทยติ, ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว [ม. นิ. ๑.๔๑๖], ชานาเปมีติ อตฺโถฯ เวทยามหํ ภนฺเต, เวทยตีติ มํ สงฺโฆ ธาเรตูติ [จูฬว. อฏฺฐ. ๑๐๒] ชานาเปมิ, ปากฏํ กโรมีติ วา อตฺโถฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
นิเวเทติ, ปฏิเวเทติ, นิเวทยติ, ปฏิเวทยติ ย่อมให้รู้, **ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว** เราขอเตือนแก่เธอทั้งหลาย. [ม.มู.๑๒/๔๖๐], บทว่า **ปฏิเวทยามิ** ในพระบาฬีนี้ความหมายเท่ากับ เราจะยังเธอย่อมให้รู้. **เวทยามหํ ภนฺเต, เวทยตีติ มํ สงฺโฆ ธาเรตูติ** ข้าพเจ้าบอกให้รู้, ข้าแต่ท่านผู้เจริญ, ขอสงฆ์จงทรงจำไว้ซึ่งข้าพเจ้าว่า บอก. [จูฬว. อฏฺฐ. ๑๐๒] บทว่า **เวทยามหํ** ความหมายเท่ากับ **ชานาเปมิ** ย่อมยังสงฆ์ให้รู้, หรือความหมายเท่ากับ **ปากฏํ กโรมิ** ข้าพเจ้าย่อมทำให้อาบัตินั้นปรากฏ ดังนี้บ้าง.

‘‘เวทิยามหํ ภนฺเต, เวทิยตีติ มํ สงฺโฆ ธาเรตู’’ติปิ [จูฬว. อฏฺฐ. ๑๐๒] ปาโฐ, ตตฺถ อปจฺจเย ปเร อิยาเทโส ยุชฺชติฯ

สำหรับข้อความว่า **เวทยามหํ ภนฺเต, เวทยตีติ มํ สงฺโฆ ธาเรตูติ** นั้นบางแห่งมีข้อความว่า **เวทิยามหํ ภนฺเต, เวทิยตีติ มํ สงฺโฆ ธาเรตู,** ในที่นั้น การที่จะแปลง อิ ของ วท เป็น อิย ในที่ที่มีอปัจจัยเป็นเบื้องหลัง ก็ใช้ได้.

เอยฺยาทิมฺหิ -
วิเทยฺย, วิทิเยยฺย, วิเทยฺยุ, วิทิเยยฺยุ ฯ

ในสัตตมีวิภัตติ -
วิเทยฺย, วิทิเยยฺย เขาพึงกล่าว, **วิเทยฺยุ, วิทิเยยฺยุ** เขาท.พึงกล่าว.

อีอาทิมฺหิ -

ปจฺจยานํ ขยํ อเวทิ, เต วิทุ, วิทิสุฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -

ปจฺจยานำ ขยำ อเวทิ ได้รู้ซึ่งความสิ้นไปแห่งปัจจยทั้งหลาย**, เต วิทุ, วิทิสุ** เขาท.รู้แล้ว.

การิเต -

นิเวเทสิ, นิเวทยิ, ปฏิเวเทสิ, ปฏิเวทยิ, นิเวทยุ, นิเวทยิสุ, ปฏิเวทยุ, ปฏิเวทยิสุฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

นิเวเทสิ, นิเวทยิ, ปฏิเวเทสิ, ปฏิเวทยิ ย่อมให้รู้, **นิเวทยุ, นิเวทยิสุ, ปฏิเวทยุ, ปฏิเวทยิสุ** ...ย่อมให้รู้.

สฺสตฺยาทิมฺหิ -

วิทิสฺสติ, เวทิสฺสติ, ปริสุทฺธาติ เวทิสฺสามิ [มหาว. ๑๓๔] อิจฺจาทิฯ

ในภวิสสันตีวิภัตติ -

วิทิสฺสติ, เวทิสฺสติ จักรู้, **ปริสุทฺธาติ เวทิสฺสามิ** ข้าพเจ้าจักทราบท่านทั้งหลายว่าเป็นผู้บริสุทธิ์. [วิ.มหาวคฺค.๔/๑๔๙] ดังนี้เป็นต้น.

วส -นิวาเส,

วสติ, วสนฺติ, นิวสติ, นิวสนฺติฯ

วส ธาตุ เป็นไปในการอยู่,

วสติ, วสนฺติ , นิวสติ, นิวสนฺติ (ย่อมอยู่)

กมฺเม -

อธิ, อาปุพฺโพ, เตน คาโม อธิวสียติ, อาวสียติ, อชฺฌาวสียติฯ

ในอรรถกรรม -

ที่มีอธิ + อาเป็นบทหน้า, **เตน คาโม อธิวสียติ, อาวสียติ, อชฺฌาวสียติ** บ้านอันเขาย่อมอยู่ (ครอบครอง).

‘อสฺสู’ติ สุตฺเตน อการสฺส อุตฺตํ, วุสฺสติ, วุสฺสนฺติ, วุสฺสเร, ‘‘ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี’’ติ [ม. นิ. ๑.๒๕๙] ปาฬิฯ

แปลงอ เป็น อุ ด้วยสูตรว่า ว่า **อสฺสุ** *(๗๓๒. อุอักษรอาเทศ ย่อมมีในที่แห่งสระของวจธาตุเป็นต้น ในที่ที่มีตอักษรและปัจจัยอันมีกอนุพันธ์ เว้นตุวาเป็นต้น.)*, **วุสฺสติ, วุสฺสนฺติ, วุสฺสเร** (ย่อมถูกอยู่), ในการแปลง อ เป็น อุ นี้มีพระบาฬีว่า **ภควติ พฺรหฺมจริยำ วุสฺสตีติ** พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค อันท่านย่อมประพฤติ (เพื่อสีลวิสุทธิหรือ?) [ม.มู.๑๒/๒๙๖].

การิเต -
วาเสติ, อธิวาเสติ, วาสยติ, อธิวาสยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
วาเสติ, วาสยติ ย่อมให้อยู่, **อธิวาเสติ, อธิวาสยติ** ย่อมให้ครอบครอง.

ณาปีมฺหิ วุทฺธิ นตฺถิ, วสาเปติ, วสาปยติฯ

ในที่ลงณาปีปัจจัย ไม่มีการวุทธิ, **วสาเปติ, วสาปยติ** ย่อมให้อยู่.

อีอาทิมฺหิ -
อวสิ, วสิ, อวสุ, วสุ, อวสิ, วสิสุฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -
อวสิ, วสิ อยู่แล้ว, **อวสุ, วสุ, อวสิ, วสิสุ** เขา ท.อยู่แล้ว.

สฺสตฺยาทีสุ -
‘ลภ วส ฉิท คม ภิท รุทานำ จฺฉง’อิติ สฺเสน สห ธาตฺวนฺตสฺส จฺฉาเทโส, วจฺฉติ, วสิสฺสติ, วจฺฉนฺติ, วสิสฺสนฺติ, อายสฺมโต นิสฺสาย วจฺฉามิ [มหาว. ๗๗], น เต วจฺฉามิ สนฺติเก [ชา. ๒.๒๒.๑๙๓],

ในภวิสสันตีวิภัตติ -
แปลงที่สุดธาตุพร้อมกับสฺสเป็น จฺฉ ด้วยสูตรว่า **ลภ วส ฉิท คม ภิท รุทานำ จฺฉง.**(๖๔๖. *จฺฉง อาเทศ ย่อมมี ในที่ แห่งลภ, วส, ฉิท, ภิท และ รุท ธาตุท. พร้อมกับ สฺส แห่ง สฺสติ วิภัตติเป็นต้น บ้าง.*), **วจฺฉติ, วสิสฺสติ , วจฺฉนฺติ, วสิสฺสนฺติ** (จักอยู่), **อายสฺมโต นิสฺสาย วจฺฉามิ** ข้าพเจ้าจักอาศัยท่านอยู่ [วิ. มหาวคฺค.๔/๙๓], **น เต วจฺฉามิ สนฺติเก** จักไม่อยู่ในสำนักของท่าน. [ขุ.ชา.๒๘/๓๒๔],

อวจฺฉา, อวสิสฺสา, อวจฺฉสุ, อวสิสฺสสุฯ

(ในกาลาติปัตติวิภัตติ -)
อวจฺฉา, อวสิสฺสา เขาจักได้อยู่แล้ว, **อวจฺฉสุ , อวสิสฺสสุ** เขาท.จักได้อยู่แล้ว.

วิส - ปวิสเน,
ปวิสติ, ปวิสนฺติฯ

วิส ธาตุ เป็นไปในการเข้าไป,
ปวิสติ, ปวิสนฺติ (ย่อมเข้าไป).

กมฺเม -
ปวิสียติ, ปวิสียนฺติ, ปวิสียเต, ปวิสียนฺเตฯ

ในอรรถกรรม -
ปวิสียติ, ปวิสียนฺติ, ปวิสียเต, ปวิสียนฺเต (ย่อมถูกเข้าไป).

ยสฺส ปุพฺพรูปตฺเต -
ปวิสฺสติ, ปวิสฺสนฺติ, ปวิสฺสเร, ปวิสฺสเต, ปวิสฺสนฺเต, ปวิสฺสเรฯ

ในที่แปลง ย เป็น ส ปุพพรูป -
ปวิสฺสติ, ปวิสฺสนฺติ, ปวิสฺสเร, ปวิสฺสเต, ปวิสฺสนฺเต, ปวิสฺสเร (ย่อมถูกเข้าไป).

การิเต -
ปเวเสติ, ปเวสยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
ปเวเสติ, ปเวสยติ ย่อมให้เข้าไป.

กมฺเม - ปเวสียติ, ปเวสียนฺติฯ

ในอรรถกรรม (ที่ลงการิตปัจจัย) -
ปเวสียติ, ปเวสียนฺติ ย่อมถูกให้เข้าไป

อีอาทิมฺหิ อุปสคฺคสฺส ทีโฆ วา, ปาวิสิฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ มีการทีฆะอุปสัค บ้าง เช่น **ปาวิสิ** เข้าไปแล้ว.

มหาวุตฺตินา ธาตฺวนฺตสฺส กฺโข โหติ, ปาเวกฺขิ ปถวึ เจจฺโจ [ชา. ๑.๑๕.๔๘], โส ปาเวกฺขิ กาสิราชา [ชา. ๑.๑๕.๒๖๖], โส ตสฺส เคหํ ปาเวกฺขิ [ชา. ๑.๑๕.๓๐๓], ปาวิสุ, ปาวิสึสุ, ปาเวกฺขึสุฯ

แปลง ส พยัญชนะที่สุดธาตุเป็น กฺข ด้วยมหาสูตร, **ปาเวกฺขิ ปถวึ เปจฺโจ** ถึงกำหนดเวลาของตนแล้วก็เจ้าไปสู่แผ่นดิน (ถูกแผ่นดินสูบ) [ขุ.ชา. ๒๗/๑๑๗๐], **โส ปาเวกฺขิ กาสิราชา** พระเจ้ากาสิกราชเสด็จเข้าไปสู่นิเวศน์ของจัมเปยยนาคราช. [ขุ.ชา.๒๗/๒๒๐๐], **โส ตสฺส เคหํ ปาเวกฺขิ** ฤาษีนั้น ... เข้าไปยังบรรณศาลาของพระราชกุมาร [ขุ.ชา. ๒๗/๒๒๒๐], **ปาวิสุ,ปาวิสึสุ,ปาเวกฺขึสุ** เขาท.เข้าไปแล้ว.

สฺสตฺยาทีสุ ‘วจ ภุช มุจ วิสานํ กฺขง’อิติ สฺเสน สห ธาตฺวนฺตสฺส กฺโข, ปเวกฺขติ, ปวิสิสฺสติ, ปเวกฺขนฺติ, ปวิสิสฺสนฺติ, เอส ภิยฺโย ปเวกฺขามิ, วมฺมิกํ สตโปริสํ [ชา. ๑.๔.๑๐๐],

ในภวิสสันตีวิภัตติ แปลง สฺ พยัญชนะที่สุดธาตพร้อมกับสฺส เป็น กฺข ด้วยสูตรว่า **วจภุชมุจวิสานํ กฺขง**. **(๖๕๓.*ในวิภัตติที่ประกอบด้วย สฺส อักษร กฺขงฺ อักษรอาเทศ ย่อมมี ในที่แห่งพยัญชนะที่สุดของวจ ภุช มุจ วิส ธาตุ พร้อมด้วยสฺส.*).

ปเวกฺขติ, ปวิสิสฺสติ จักเข้าไป, **ปเวกฺขนฺติ, ปวิสิสฺสนฺติ** เขาท.จักเข้าไป, **เอส ภิยฺโย ปเวกฺขามิ,**

วมฺมิกํ สตโปริสํ ราจะเข้าไปสู่จอมปลวก อันลึก ชั่วร้อยบุรุษ ยิ่งขึ้นดีกว่า น้ำมัน และเกลือของท่านจะเป็นประโยชน์อะไร. [ขุ.ชา.๒๗/๖๐๑],

ปาเวกฺขา, ปวิสิสฺสา, ปาเวกฺขึสุ, ปวิสิสฺสึสุฯ

(ในกาลาติปัตติวิภัตติ -)

ปาเวกฺขา, ปวิสิสฺสา จักเข้าไปแล้ว, **ปาเวกฺขึสุ, ปวิสิสฺสึสุ** เขาท.จักเข้าไปแล้ว.

สท-สีทเน,

‘ชรสทานมีม วา’ติอาทิสรมฺหา อีมอาคโม โหติ วา, สีทติ, สีทนฺติ, ลาพูนิ สีทนฺติ, สิลา ปฺลวนฺติ [ชา. ๑.๑.๗๗], สีทติ, วิสีทติ, โอสีทติ, อวสีทติฯ

ชร ธาตุ เป็นไปในการหยุดการไป,

ลง อีม อาคม ท้ายวิภัตติมีสระเป็นตัวต้นด้วยสูตรว่า **ชรสทานมีม วา.** *(๖๔๗. อีมฺ อาคม ย่อมมี หลังจากสระของชร ธาตุ และ สท ธาตุ บ้าง.)*. **สีทติ, สีทนฺติ** ย่อมจมลง, **ลาพูนิ สีทนฺติ, สิลา ปฺลวนฺติ** น้ำเต้าจมน้ำ, หินลอยน้ำ. [ขุ.ชา.๒๗/๗๗], **สีทติ** ย่อมท้อถอย, **วิสีทติ** ย่อมหยุดยั้ง, **โอสีทติ, อวสีทติ** ย่อมจมลง.

นิปุพฺโพ นิสชฺชายํ, นิสีทติ, นิสีทนฺติฯ

ที่มี นิ เป็นบทหน้า เป็นไปในการนั่ง, **นิสีทติ, นิสีทนฺติ** (ย่อมนั่ง).

ปปุพฺโพ ปสาเท, ปสีทติ, ปสีทนฺติฯ

ที่มี ป เป็นบทหน้า เป็นไปในความเลื่อมใส, **ปสีทติ, ปสีทนฺติ** ย่อมเลื่อมใส (ย่อมเชื่อมั่น).

การิเตปิ น วุทฺธิ อาเทสนฺตรตฺตา, สีเทติ, สีทยติ, สํสีเทติ, สํสีทยติ, โอสีเทติ, โอสีทยติ, โอสีทาเปติ, โอสีทาปยติ, นิสีทาเปติ, นิสีทาปยติฯ

การวุทธิ แม้ในที่ลงการิตปัจจัย ย่อมไม่มี เพราะเป็นอย่างอื่นโดยอาเทศ (หมายความว่า ... ?), **สีเทติ, สีทยติ** ให้หยุดอยู่, **สํสีเทติ, สํสีทยติ** ให้ท้อถอย, **โอสีเทติ, โอสีทยติ, โอสีทาเปติ, โอสีทาปยติ** ให้จมลง, **นิสีทาเปติ, นิสีทาปยติ** ให้นั่ง.

ปปุพฺพมฺหิ อีม น โหติ, ปิตา ปุตฺตํ พุทฺเธ ปสาเทติ, ปสาทยติ, ปสาเทนฺติ, ปสาทยนฺติฯ

ในที่ที่มี ป เป็นบทหน้า ไม่ลง อีม ปัจจัย, **ปิตา ปุตฺตํ พุทฺเธ ปสาเทติ, ปสาทยติ** บิดายังบุตรให้

เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า, **ปสาเทนฺติ, ปสาทยนฺติ** ย่อมให้เลื่อมใส.

กมฺเม -
ปสาทียติ, ปสาทียนฺติฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย -
ปสาทียติ, ปสาทียนฺติ ย่อมถูกให้เลื่อมใส.

หน-หึสา, คตีสุ, หนติ, หนนฺติฯ

หนธาตุเป็นไปในการเบียดเบียนและการไป

หนติ, หนนฺติ ย่อมเบียดเบียน, ย่อมไป.

‘กฺวจิ วิกรณาน’นฺติ สุตฺเตน ลวิกรณสฺส โลเป หนฺติ, ผลํ เว กทลึ หนฺติ, สกฺกาโร กาปุริสํ หนฺติ [จูฬว. ๓๓๕], หนฺติ กุทฺโธ ปุถุชฺชโน [อ. นิ. ๗.๖๔]ฯ

ในที่ลง ล (อ) - วิกรณปัจจัย ด้วยสูตรว่า **กฺวจิ วิกรณานํ** *(๖๖๔. บางแห่งลบ วิกรณปัจจัยได้บ้าง)*, **ผลํ เว กทลึ หนฺติ** ผลกล้วย ย่อมฆ่าต้นกล้วย, **สกฺกาโร กาปุริสํ หนฺติ** สักการะย่อมฆ่าคนชั่ว [วิ.จูฬ.๗/๓๖๐], **หนฺติ กุทฺโธ ปุถุชฺชโน** ลูกเช่นนั้นกิเลสหยาบช้าโกรธขึ้นมาย่อมฆ่า (แม้มารดานั้นผู้ให้ชีวิตความเป็นอยู่ได้) [อ.สตฺตก. ๒๓/๖๑].

มหาวุตฺตินา กฺวจิ ธาตฺวนฺตโลโป, วิกฺโกสมานา ติพฺพาหิ, หนฺติ เนสํ วรํ วรํ [ชา. ๒.๒๒.๒๓๗๐], ลุทฺทกา มิคํ หนฺติ, เกวฏฺฏา มจฺฉํ หนฺติฯ

ลบ นฺ-พยัญชนะที่สุดธาตุด้วยมหาสูตร**, วิกฺโกสมานา ติพฺพาหิ, หนฺติ เนสํ วรํ วรํ** นายพรานไพรทั้งหลาย ... (เลือกฆ่า) ที่มแทงด้วยหอกแต่ตัวพีๆ[ขุ.ชา.๒๘/๑๒๔๒], **ลุทฺทกา มิคํ หนฺติ** นายพราน ย่อมฆ่าซึ่งเนื้อ, **เกวฏฺฏา มจฺฉํ หนฺติ** ชาวประมง ย่อมฆ่าซึ่งปลา.

กมฺเม -
หนียติ, หนียนฺติฯ

ในอรรถกรรม -
หนียติ, หนียนฺติ ย่อมถูกเบียดเบียน (ฆ่า)

ธาตฺวนฺตสฺส จวคฺคตฺเต ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ, หญฺญติ, หญฺญนฺติฯ

ในที่แปลงนฺ-พยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นญ-พยัญชนจวรรค แปลง ย เป็น ญ - ปุพพรูป, **หญฺญติ, หญฺญนฺติ** (ย่อมฆ่า).

การิเต –

ในที่ลงการิตปัจจัย -
(แปลง หน ธาตุ เป็น ฆาต ด้วยสูตรนี้)

๖๕๔. หนสฺส ฆาโต ณานุพนฺเธ[๓๖๒] ฯ

๖๕๔. หนสฺส ฆาโต ณานุพนฺเธ.

ในที่ซึ่งมีปัจจัยอันมีณ-อนุพันธ์ ฆาต-อาเทศ ย่อมมีในที่แห่งหน-ธาตุ.

หนสฺส ฆาโต โหติ ณานุพนฺเธ ปจฺจเยฯ

ในที่ที่มี ปัจจัยอันมีณ-อนุพันธ์ ใช้ ฆาต แทน หน ธาตุ.

ฆาเตติ, ฆาตยติ, ฆาตาเปติ, ฆาตาปยติฯ

ฆาเตติ, ฆาตยติ, ฆาตาเปติ, ฆาตาปยติ ย่อมให้ฆ่า.

กมฺเม -
ฆาตียติ, ฆาตาปียติฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย -
ฆาตียติ, ฆาตาปียติ ย่อมถูกให้ฆ่า

อีอาทิมฺหิ -
อหนิ, หนิ, อหนึ, หนึสุฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -
อหนิ, หนิ, อหนึ, หนึสุ ... ได้ฆ่าแล้ว.

กมฺเม -
อหญฺญิ, หญฺญิ, อหญฺญึสุ, หญฺญึสุฯ

ในอรรถกรรม -
อหญฺญิ, หญฺญิ, อหญฺญึสุ, หญฺญึสุ ... ได้ถูกฆ่าแล้ว.

สฺสตฺยาทิมฺหิ –

ในภวิสสันตีวิภัตติ -
(แปลง สฺส ของ สสฺสติ เป็นต้น เป็น เช และ ข ด้วยสูตรนี้)

๖๕๕. หนา เชขา [๓๖๓]ฯ

๖๕๕. หนา เชขา.

เช และ ข อักษรอาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง สฺส อักษร อันเป็นเบื้องหลังจาก หน ธาตุ บ้าง.

---

[๓๖๒] [ก. ๕๘๑; รู. ๕๔๔; นี. ๑๑๘๕]ฯ

[๓๖๓] [ก. ๔๘๑; รู. ๕๒๔; นี. ๘๖๗, ๘๖๘? '…ฉขา' (พหูสุ) 'เฉขา' (กตฺถจิ)]

หนมฺหา ปรสฺส สฺสการสฺส เช, ขาเทสา โหนฺติ วา,

ใช้เช และ ข ฆ แทน สฺส อักษร อันเป็นเบื้องหลังจาก หน ธาตุ บ้าง,

มหาวุตฺตินา ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปตฺตๆ

(ในที่ใช้ เช แทน สฺส) -
นฺ-พยัญชนะที่สุดธาตุ ถึงความเป็นชฺซึ่ง เหมือนกับพยัญชนะตัวหลัง ด้วยมหาสูตร.

หชฺเชติ, หนิสฺสติ, หชฺเชนฺติ, หชฺเชสิ, หชฺเชถ, หชฺเชมิ, หนิสฺสามิ, หชฺเชม, หนิสฺสามฯ

(ป.เอก.) **หชฺเชติ, หนิสฺสติ**, (ป.พหุ.) **หชฺเชนฺติ,** (ม.เอก.) **หชฺเชสิ**, (ม.พหุ.) **หชฺเชถ**, (อุ.เอก.) **หชฺเชมิ, หนิสฺสามิ**, (อุ.พหุ.) **หชฺเชม, หนิสฺสาม** (จักฆ่า).

ขาเทเส มหาวุตฺตินา ธาตฺวนฺตสฺส วคฺคนฺตตฺตๆ

ในที่ใช้ ข แทน, นฺ-พยัญชนะที่สุดธาตุ ถึงความเป็น งฺ - พยัญชนก-วรรค ด้วยมหาสูตร,

ปฏิหงฺขติ, ปฏิหนิสฺสติ, ปฏิหงฺขนฺติ, ปฏิหงฺขสิ, ปฏิหงฺขามิ, ปฏิหงฺขาม, ปฏิหนิสฺสามฯ

(ป.เอก.) **ปฏิหงฺขติ, ปฏิหนิสฺสติ**, (ป.พหุ.) **ปฏิหงฺขนฺติ**, (ม.เอก.) **ปฏิหงฺขสิ**, (อุ.เอก.) **ปฏิหงฺขามิ**, (อุ.พหุ.) **ปฏิหงฺขาม, ปฏิหนิสฺสาม** (จักฆ่า).

หร-หรเณ,
หรติ, หรนฺติฯ

หร ธาตุ เป็นไปในการนำไป
หรติ, หรนฺติ (ย่อมนำไป)

กมฺเม -
หรียติ, หรียนฺติฯ

ในอรรถกรรม -
หรียติ, หรียนฺติ (ย่อมถูกนำไป)

การิเต -
หาเรติ, หารยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
หาเรติ, หารยติ ย่อมให้นำไป

ณาปิมฺหิ น วุทฺธิ, หราเปติ, หราปยติฯ

ในที่ลงณาปิปัจจัย ไม่มีการวุทธิ, **หราเปติ, หราปยติ** ย่อมให้นำไป.

กมฺเม -

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย -

หารียติ, หราปียติฯ

หารียติ, หราปียติ ย่อมถูกให้นำไป.

อา, อีอาทีสุ –

ในหิยยัตตนีและอัชชัตตนีวิภัตติ -

(แปลง ร ของ หร เป็น อา ด้วยสูตรนี้)

๖๕๖. อาอีอาทีสุ หรสฺสาฯ

๖๕๖. อาอีอาทีสุ หรสฺสา.

อาอักษรอาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง ร ของ หร ธาตุ ในที่ซึ่งลงหิยยัตตนีวิภัตติและอัชชัตตนีวิภัตติ บ้าง.

อาอาทีสุ อีอาทีสุ จ หรสฺส รการสฺส อา โหติ วา, โส อหา, อหราฯ

ใช้ อา แทน ร ของหรธาตุ ในที่ซึ่งลงหิยยัตตนีวิภัตติและอัชชัตตนีวิภัตติ บ้าง.โส อหา , อหรา เขาได้นำไปแล้ว

อีอาทิมฺหิ -

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -

โส อหาสิ, อชินิ มํ อหาสิ เม [ธ. ป. ๓-๔], อตฺตานํ อุปสังหาสิ, อาสนํ อภิหาสิ, สาสเน วิหาสิ, วิหาสิ ปุริสุตฺตโม [คเวสิตพฺพ์], ธมฺมํ ปยิรุทาหาสิ,

โส อหาสิ, อชินิ มํ อหาสิ เม ได้ชนะเราและได้ลักสิ่งของของเราไป. [ขุ.ธ.๒๕/๑๑], **อตฺตานํ อุปสังหาสิ** สำรวมแล้วซึ่งตน, **อาสนํ อภิหาสิ** ได้นำไปซึ่งอาสนะ, **สาสเน วิหาสิ** อยู่แล้วในศาสนา, **วิหาสิ ปุริสุตฺตโม** บุรุษสูงสุด อยู่แล้ว [?], **ธมฺมํ ปยิรุทาหาสิ** ประกาศแล้ว ซึ่งธรรม,

อหริ, หริ, วิหาสุ, อาหิ, วิหิสุ วา, ‘‘มา เม ตโต มูลผลํ อาหัสู’’ติ [ชา. ๒.๑๘.๒๒] ปาฬิ,

อหริ, หริ ได้นำไปแล้ว, **วิหาสุ** อยู่แล้ว, **อาหิสุ** นำมาแล้ว, มีรูปว่า **วิหิสุ** บ้าง, รูปนี้มีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า **มา เม ตโต มูลผลํ อาหัสุ**[๓๖๔] ขออย่าได้ลักมูลผลาหารจากอาศรมของข้าพเจ้านั้นไปเลย [ขุ. ชา.๒๘/๑๔],

อหาสุ, อหรุ, หรุ, อหริสุ, หริสุ,

อหาสุ, อหรุ, หรุ, อหริสุ, หริสุ (นำไปแล้ว),

ตฺวํ อหาสิ, อหริ, ตุมฺเห อหาสิตฺถ, อหริตฺถ,

ตฺวํ อหาสิ, อหริ, ตุมฺเห อหาสิตฺถ, อหริตฺถ (ท่าน...ได้นำไปแล้ว),

อหํ อหาสิं, อหริं, วิหาสิं สาสเน รโต [อป. เถร ๑.๒.๘๔],

มยํ อหาสิมฺหา, อหริมฺหาฯ

---

[๓๖๔] ควรจะเป็น อาหิสุ ซึ่งจะสอดคล้องกับหลักการที่ท่านวางไว้, แม้ในปัจจุบันปาฐะในพระบาฬีชาดกที่นำมาอ้างอิงเป็น อหาสุ (มา เม ตโต มูลผลํ อหาสุ.ชา.๒/๒๒)

อหำ อหาสิ, อหริ เราได้นำไปแล้ว, วิหาสิ สาสเน รโต เรา (รู้ทั่วถึงธรรมของพระองค์แล้ว) ยินดีอยู่ในศาสนา [อป. เถร ๑.๒.๘๔],

มยำ อหาสิมฺหา,อหริมฺหา เรา ท.ได้นำไปแล้ว.

ปรฉกฺเก อสฺส ตฺถตฺตำ, โส อหาสิตฺถ, อหริตฺถฯ

ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง แปลง อ เป็น ตฺถ, **โส อหาสิตฺถ, อหริตฺถ** เขาได้นำไปแล้ว

สฺสตฺยาทีสุ –

ในภวิสสันตีวิภัตติ –

(แปลง ร ของ หร ธาตุ พร้อมกับ สฺส เป็น อาหฺ ด้วยสูตรนี้)

๖๕๗. หรสฺส จาหง สฺเส[๓๖๕] ฯ

๖๕๗. หรสฺส จาหง สฺเส.

ในที่ลงวิภัตติซึ่งมีสฺส-อักษร อาหฺ อักษร อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ร ของ หรธาตุ และ กรธาตุ พร้อมทั้ง สฺส บ้าง.

สฺสการวตีสุ วิภตฺตีสุ สฺเสน สห หรสฺส จ กรสฺส จ รการสฺส อาหง โหติ วาฯ

ในที่ลงวิภัตติซึ่งมีสฺส-อักษร อาหฺ อักษร อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ร ของ หรธาตุ และ กรธาตุ พร้อมทั้ง สฺส บ้าง.

อิอุ อาคเม-หาหิติ, ขาริกาชญฺจ หาหิติ [ชา. ๒.๒๒.๑๗๕๘]ฯ หาหติ วา, หริสฺสติ, หาหินฺติ, หาหนฺติ, หริสฺสนฺติ, หาหสิ, สุขำ ภิกฺขุ วิหาหิสิ [ธ. ป. ๓๗๙]ฯ หาหถ, หาหามิ, หาหาม, หริสฺสามฯ

ในที่ลง อิญฺอาคม -

หาหิติ จักนำไป, **ขาริกาชญฺจ หาหิติ** วันนี้จักหาบเครื่องบริขารไปได้อย่างไร [ขุ.ชา.๒๘/๑๐๘๑].มีรูปว่า **หาหติ** บ้าง, **หริสฺสติ, หาหินฺติ, หาหนฺติ, หริสฺสนฺติ** จักนำไป,

หาหสิ ท่านจักนำไป, **สุขำ ภิกฺขุ วิหาหิสิ** ดูก่อนภิกษุ เธอจักอยู่เป็นสุข [ขุ.ธ.๒๕/๓๕]. **หาหถ** ท่านท.จักนำไป,

---

[๓๖๕] [‘ยาสฺส จาหง สฺเสน’ (พหูสุ)]

หาหามิ เราจักนำไป, **หาหาม, หริสฺสาม** เรา ท.จักนำไป.

มหาวุตฺตินา หรสฺส ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ, ‘‘โย อิมสฺมิ๋ ธมฺมวินเย อปฺปมตฺโต วิหสฺสติ [สำ. นิ. ๑.๑๘๕], ปุรกฺขตฺวา วิหสฺสาม [เถรีคา. ๑๒๑], อหำ อุทกมาหิสฺส’’นฺติ [ชา. ๒.๒๒.๑๙๓๑] ปาฬิฯ

ลบ รฺ พยัญชนะที่สุดธาตุ แห่ง หรธาตุ ด้วย มหาสูตร มีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า **โย อิมสฺมิ๋ ธมฺม วินเย อปฺปมตฺโต วิหสฺสติ** ผู้ที่ไม่ประมาทอยู่ในพระธรรมวินัยนี้ [สำ.ส.๑๕/๖๑๘], **ปุรกฺขตฺวา วิหสฺสาม** จักห้อมล้อมท่านอยู่ [ขุ.เถรีคาถา.๒๖/๔๕๙], **อหำ อุทกมาหิสฺสำ** ฉันจักตักน้ำเอง [ขุ.ชา.๒๘/๑๑๒๕].

สฺสาทิมฺหิ –
อหาหา, อหริสฺสา, อหาหำสุ, อหริสฺสำสุฯ

ในกาลาติปัตติวิภัตติ –
อหาหา, อหริสฺสา, อหาหำสุ, อหริสฺสำสุ (จักได้นำไปแล้ว)

อาปุพฺพ สีส-ปตฺถนายำ, อาสีสติ, อาสีสนฺติ, ปจฺจาสีสติ, ปจฺจาสีสนฺติฯ

หร ธาตุ ที่มี อา เป็นบทหน้า เป็นไปในความเคารพและ ความปรารถนา**, อาสีสติ, อาสีสนฺติ, ปจฺจาสีสติ, ปจฺจาสีสนฺติ** ย่อมเคารพ, ย่อมปรารถนา.

๖๕๘. อาทิสฺมา สรา [๓๖๖]ฯ

๖๕๘. อาทิสฺมา สรา.

หน่วยเสียงที่มีสระตัวเดียว ของธาตุท. ที่อยู่เบื้องหลังจากสระ ที่ตั้งอยู่ต้นศัพท์เป็นทเวภาวะ

อาทิภูตา สรมฺหา ปรำ ปฐมสทฺทรูปำ เอกสฺสรำ ทฺเวรูปำ โหติ, อิมินา สรปุพฺพานำ ธาตุปทานำ ปททฺวิตฺเต อาสีส, สีส อิติ รูปทฺวยำ ภวติฯ

หน่วยเสียงที่มีสระตัวเดียว อันเป็นหน่วยเสียงแรก[๓๖๗] ที่อยู่เบื้องหลังจากสระที่ตัวต้น จะเป็นทเวภาวะ, (เพราะฉะนั้น) ในที่เป็นการซ้อนบท

---

[๓๖๖] [จำ. ๕.๑.๓; ปา. ๖.๑.๒]

[๓๖๗] คัมภีร์ปัญจิกาฏีกา สูตรว่า อาทิสฺมา สรา (๕/๗๑) อธิบายว่า คำว่า เอกสฺสร หน่วยเสียงที่มีสระตัวเดียว มี ๒ กรณี คือ ตัวที่ ๑ และ ที่ ๒ ในกรณีทำทเวภาวะที่ตัวที่ ๑ ให้ใช้สูตรว่า ขฉสานเมกสฺสโรทิ ทฺเว’’ (๕-๖๕) และสูตรว่า ‘‘ปโรกฺขายำ จ’ (๕-๗๐) ในกรณีที่ทำทเวภาวะตัวที่สองให้ใช้สูตรว่า อาทิสฺมา สรา นี้. สำหรับในกรณีที่ ๑ คัมภีร์นิรุตติทีปนีแสดงไว้ในรุธาทิคณะ ในขฉสสามัญญราสิ สูตรที่ ๖๙๓ เป็นต้นไป.

ของบทคือธาตุ ซึ่งมีสระเป็นตัวหน้า ย่อมเป็น ๒ รูป คือ อาสีสสีส ด้วยสูตรนี้.

๖๕๙. โลโปนาทิพฺยญฺชนสฺส [๓๖๘]ฯ

๖๕๙. โลโปนาทิพฺยญฺชนสฺส.

การลบแห่งพยัญชนะที่มิได้เป็นต้นพยางค์ที่อยู่หน้าทเวภาวะ ย่อมมี

ทฺวิตฺเต อนาทิภูตสฺส เอกสฺส พฺยญฺชนสฺส โลโป โหตีติ ปุริเม สีสรูเป สการโลโปฯ

การลบพยัญชนะออกไป ๑ ตัว ที่มิได้เป็นตัวต้น ในทเวภาวะ ย่อมมี เพราะฉะนั้น จึงลบสพยัญชนะที่ศัพท์ว่า สีส ตัวต้น.

อาสีสีสติ, อาสีสีสนฺติ อิจฺจาทิฯ

เช่น **อาสีสีสติ, อาสีสีสนฺติ** (ย่อมเชื่อถือ)[๓๖๙]

ตถา ‘ปโรกฺขายญฺจา’ติ สุตฺเต จสทฺเทน กมาทีนำ ธาตุปทานำ ปททฺวิตฺเต กเต ‘โลโปนาทิพฺยญฺชนสฺสา’ติ ปุริเม ปทรูเป อนาทิพฺยญฺชนโลโป, ‘กวคฺคหานำ จวคฺคชา’ติ เสสสฺส กวคฺคสฺส จวคฺคตฺตำ, ‘นิคฺคหีตญฺจา’ติ นิคฺคหีตาคโม, จงฺกมติ, จงฺกมนฺติ, จงฺกมตุ, จงฺกมนฺตุ, จงฺกเมยฺย, จงฺกเมยฺยุ อิจฺจาทิฯ

ธาตุเหล่านี้ก็เช่นกัน เมื่อซ้อนบท (ปททเวภาวะ) คือธาตุ มีกม เป็นต้น ด้วย จ-ศัพท์ในสูตรว่า **ปโรกฺขายญฺจ** (**๕๕๗**. *ในเพราะปโรกขา ซ้อนอักษรตัวต้นของธาตุซึ่งมีสระตัวเดียว)* แล้ว, ลบพยัญชนะที่ไม่ใช่ตัวต้นที่บทต้น ด้วยสูตรว่า **โลโปนาทิพฺยญฺชนสฺส** นี้, แปลง กวรรค ที่เหลือ เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า ‘**กวคฺคหานำ จวคฺคชา. (๖๑๓**. *ในที่มีการซ้อนอักษรซ้อนที่เป็น กวรรคพยัญชนะ และ ห ใช้*

---

[๓๖๘] [จำ. ๖.๒.๑๑๒; ปา. ๗.๔.๖๐]

[๓๖๙] สูตรนี้คัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์มีอุทาหรณ์ว่า อาสิสิสติ ย่อมปรารถนาจะกิน (อส ธาตุ ในการกิน + ตุำ + ส (ธาตุปัจจัย) + ติ) วิเคราะห์ว่า อาสิตุมิจฺฉติ อสิสิสติ ย่อมปรารถนาเพื่อกิน ชื่อว่า อาสิสิสติ (โมคฺ.๕/๗๕). คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา แสดงการสำเร็จรูปว่า อส=โภชเน, อสิตุมิจฺฉติ อสิสิสติ, “ตุำสฺมา โลโป จิจฺฉายำ เตติ ตุมนฺตโต สปฺปจฺจโย, ตุำโลโป จ, “ญิ พฺยญฺชนสฺสาติ สสฺส ญิ, อาทิสฺสรำ ปหาย สิสฺ-สทฺทสฺส ทฺวิพฺพจนำ, “โลโปนาทิพฺยญฺชนสฺสาติ ปุพฺพสฺสานาทิ-สการโลโป. (โมคฺ.ปญฺ.๕/๗๑). สรุปขั้นตอนการทำตัวรูป อสิสิสติ จากคัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกาได้ดังนี้

ลง ส ปัจจัย อสิตุำ + ส + ติ = อสิตุำสติ (ด้วยสูตรว่า ตุำสฺมา โลโป จิจฺฉายำ เต)

ลบ ตุำ = อสสติ (ด้วยสูตรว่า ตุำสฺมา โลโป จิจฺฉายำ เต)

ลง อิ อาคม = อสิสิติ (ด้วยสูตรว่า ญิ พฺยญฺชนสฺส)

ลบสระอิหน้า = อสิสฺติ

ซ้อนสิ = อสิสสิสติ (ด้วยสูตรว่า อาทิสฺมา สรา)

ลบสที่ไม่ใช่ตัวหน้า (คือตัวที่สอง) = อสิสิสติ. (ด้วยสูตรว่า โลโปนาทิพฺยญฺชนสฺส)

จวรรค และ ชเป็นตัวเปลี่ยน.), ลงนิคคหิตอาคม ด้วยสูตรว่า นิคฺคหีตญฺจ สำเร็จรูปเป็น **จงฺกมติ, จงฺกมนฺติ ย่อมจงกรม, จงฺกมตุ, จงฺกมนฺตุ จงจงกรม, จงฺกเมยฺย, จงฺกเมยฺยุ๋ พึงจงกรม.** (กมกม > กกม > จกม > จกมติ > จงฺกม + ติ เป็นต้น = จงฺกมติ เป็นต้น.)

กุจ-สงฺโกจเน, จงฺโกจติ, จงฺโกจนฺติฯ

กุจธาตุ เป็นไปในการถอยกลับ เช่น **จงฺโกจติ, จงฺโกจนฺติ** ย่อมท้อถอย.

จล-จลเน, จญฺจลติ, จญฺจลนฺติฯ

จล ธาตุ เป็นไปในการสั่นไหว เช่น **จญฺจลติ, จญฺจลนฺติ** ย่อมหวั่นไหว.

มหาวุตฺตินา นิคฺคหีตสฺส ปรรูปตฺเต ชร-ภิชฺชเน, ชชฺชรติ ชชฺชรนฺติฯ

ในที่แปลงนิคคหิตเป็นรูปหลัง ด้วยมหาสูตร-

ชร ธาตุ เป็นไปในการแตกทำลาย, **ชชฺชรติ, ชชฺชรนฺติ** ย่อมแตกทำลาย.

ทฬ-ทิตฺติยํ, ททฺทลฺลติ, ททฺทลฺลนฺติฯ

ทฬ ธาตุ เป็นไปในการส่องสว่าง ททฺทลฺลติ, ททฺทลฺลนฺติ ย่อมส่องสว่าง.

มุห-เวจิตฺเต, โมมุหติ, โมมุหนฺติ, มหาวุตฺตินา อุสฺส โอตฺตํฯ

มุห ธาตุ เป็นไปในการหมุนไปแห่งจิต (ลุ่มหลง), **โมมุหติ, โมมุหนฺติ** ย่อมหลง, แปลง อุ เป็น โอ ด้วยมหาสูตร.

ตถา รุ-สทฺเท, โรรุวติ, โรรุวนฺติฯ

ในรุธาตุ ก็เช่นกัน, **รุ**ธาตุ เป็นไปในการส่งเสียง, โรรุวติ, โร**รุวนฺติ** ย่อมร้องครวญคราง.

ลุป-คิทฺเธ, โลลุปฺปติ, โลลุปฺปนฺติ อิจฺจาทิฯ

ลุป ธาตุ เป็นไปในการติด เช่น **โลลุปฺปติ, โลลุปฺปนฺติ** ย่อมติด (โลภ).

ปททฺวิตฺตํ นาม ปทตฺถานํ อติสยตาทีปนตฺถํ, วิจฺฉายํ ปน โปโนปุญฺญ, สมฺภมาทีสุ จ ทฺวิตฺเต อนาทิพฺยญฺชนโลโป นตฺถิ, คาโม คาโม รมณีโยฯ ตถา กฺวจิ อติสยทีปเนปิ, รูปรูปิ, ทุกฺขทุกฺขํ, อชฺฌตฺตชฺฌตฺตํ, เทวเทโว, มุนิมุนิ, ราชราชา, พฺรหฺมพฺรหฺมา, วรวโร, อคฺคอคฺโค, เชฏฺฐเชฏฺโฐ, เสฏฺฐเสฏฺโฐ, ปสตฺถปสตฺโถ, อุคฺคตอุคฺคโต, อุกฺกฏฺฐุกฺกฏฺโฐ, โอมโกมโก, ทุพฺพลทุพฺพโล, อพลอพโล, มหนฺตมหนฺโต อิจฺจาทิฯ

ชื่อว่า **ปททเวภาวะ** (ซ้อนบท) ก็เพื่อแสดงความพิเศษของเนื้อความแห่งบท, ส่วนในกรณีที่เป็น**วิจฉา** มีการทำบ่อยๆ และ การอุทานเพราะความกลัวเป็นต้นจะไม่มีการลบพยัญชนะที่ไม่ใช่ตัวต้น ในทเวภาวะ เช่น **คาโม คาโม รมณีโย** ทุกหมู่บ้านเป็นที่น่ารื่นรมย์. แม้ในการแสดงความพิเศษของเนื้อความแห่งบทบางแห่ง ก็ไม่มีการลบพยัญชนะที่ไม่ใช่ตัวต้นเช่นกัน เช่น **รูปรูปิ** รูปรูป, **ทุกฺขทุกฺขํ** ทุกขทุกข์, **อชฺฌตฺตชฺฌตฺตํ** ภายใน, **เทวเทโว** เทพยิ่งเทพ, **มุนิมุนิ** มุนียิ่งแห่งมุนี, **ราชราชา** พระราชาแห่งพระราชา, **พฺรหฺมพฺรหฺมา** พรหมยิ่งพรหม, **วรวโร** ประเสริฐกว่าผู้ประเสริฐ, **อคฺคอคฺโค** ผู้เลิศยิ่งผู้เลิศ, **เชฏฺฐเชฏฺโฐ** ผู้เจริญกว่าผู้เจริญ, **เสฏฺฐเสฏฺโฐ** ผู้ประเสริฐแห่งผู้ประเสริฐ, **ปสตฺถปสตฺโถ** ประเสริฐกว่าผู้ประเสริฐ, **อุคฺคตอุคฺคโต** สูงส่งแห่งผู้สูงส่ง, **อุกฺกฏฺฐุกฺกฏฺโฐ** ยิ่งกว่ายิ่ง, **โอมโกมโก** ต่ำกว่าต่ำ, **ทุพฺพลทุพฺพโล** ทุรพลยิ่งแห่งผู้ทุรพล, **อพลอพโล** ผู้ไม่มีกำลังแห่งผู้ไม่มีกำลัง, **มหนฺตมหนฺโต** ผู้ใหญ่แห่งผู้ใหญ่ เป็นต้น.

ภูวาทิคโณ นิฏฺฐิโตฯ

วิธีการประกอบรูปวิภัติของ
ธาตุที่เป็นภูวาทิคณะ
จบแล้ว

รุธาทิคณ

ธาตุที่เป็นรุธาทิคณะ

อถ รุธาทิคโณ วุจฺจเตฯ

ลำดับต่อมา จะกล่าวธาตุที่เป็นรุธาทิคณะ

‘กตฺตรี’ติ ปทํ วตฺตเต, ตญฺจ พหุลาธิการา วิกรณานํ กตฺตริ นิพนฺธํ ภาว, กมฺเมสุ อนิพนฺธํ วิกปฺ

บทว่า **กตฺตริ** ย่อมติดตามมา (จากสูตรว่า กตฺตริ โล, และ บทว่า กตฺตริ นั้น แสดงให้เห็นว่า วิ

เปน ปวตฺตึ ทีเปติ, ตสฺมา ภาว, กมฺเมสุ จ การิตรูเปสุ จ วิกรณานำ ปวตฺติ เวทิตพฺพา โหตีติฯ

กรณปัจจัยนั้นเป็นไปไม่แน่นอน คือ ลงในอรรถกัตตา แน่นอน, ลงในอรรถภาวะ และกรรม ไม่แน่นอน เพราะการตามมาแห่งบทว่า พหุลำ (โดยมาก), เพราะฉะนั้น จึงควรทราบความเป็นไปแห่งวิกรณปัจจัย ในอรรถภาวะ, อรรถกรรม และ ในที่ลงการิตปัจจัย ด้วยประการฉะนี้.

ฉิท, ภิท, ภุช, มุจ, ยุช, ริจ, รุธ, ลิป, วิท, สิจ, สุภ.

ธาตุเป็นรุธาทิคณะที่จะกล่าวในที่นี้มีดังนี้

ฉิท ธาตุ เป็นไปในการตัด, **ภิท** ธาตุ เป็นไปในการทำลาย, **ภุช** ธาตุ เป็นไปในการรักษา,และการกลืนกิน, **มุจ** ธาตุ เป็นไปในการปล่อยและหลุดพ้น, **ยุช** ธาตุ เป็นไปในการประกอบ,กระทำ, **ริจ** ธาตุ เป็นไปในการระบาย, ล้างให้หมดมลทิน, ถ่าย, **รุธ** ธาตุ เป็นไปในการปิด, **ลิป** ธาตุ เป็นไปในการฉาบทา, **วิท** ธาตุ เป็นไปในการได้, ประสบ, **สิจ** ธาตุ เป็นไปในการรถ,หลั่งออก, **สุภ** ธาตุ เป็นไปในการประหาร,ตี.

ลง อปัจจัยและลงนิคคหิตอาคมหน้าสระท้ายธาตุ ด้วยสูตรนี้.

๖๖๐. มญฺจ รุธาทีนำ [๓๗๐]ฯ

๖๖๐. มญฺจ รุธาทีนำ.

ลง ล (อ)ปัจจัย ท้ายธาตุที่เป็นรุธาทิคณะ, และลง มำ (นิคคหิต) อาคม ในที่เบื้องหลังจากสระที่เป็นตัวสุดท้ายของพยางค์ต้นธาตุ ในที่แห่งรุธาทิคณะเหล่านั้น.[๓๗๑]

รุธาทีหิ กฺริยตฺเถหิ กตฺตริ โล โหติ, เตสญฺจ รุธาทีนำ ปุพฺพนฺตสรมฺหา ปรำ นิคฺคหีตำ อาคจฺฉติ, มานุพนฺโธ ปุพฺพนฺตทีปนตฺโถ, อกาโร อุจฺจารณตฺโถ,

ลง ล (อ)ปัจจัย ท้ายธาตุที่เป็นรุธาทิคณะ, และลง มำ (นิคคหิต) อาคม ในที่เบื้องหลังจากสระที่เป็นตัวสุดท้ายของพยางค์ต้นธาตุ ในที่แห่งรุธาทิคณะเหล่านั้น. ม อักษรอนุพันธ์ มีความหมาย

---

[๓๗๐] [ก. ๔๔๖; รู. ๕๐๙; นี. ๙๒๖; จำ. ๑.๑.๙๓; ปา. ๓.๑.๗๙]

[๓๗๑] คำแปลจากคัมภีร์โมคคัลลานสุตตนิสสยะ (๕/๑๙) ครั้นเมื่อปัจจัยและวิภัตติท.มีมาน, นฺต และ ติเป็นต้น ที่นอกจากปโรกขาวิภัตติ (วิหิเตสุ) ที่ลงในกัตตุ ปเรสุ มีอยู่เบื้องหลัง, ลวิกรณปัจจัย ย่อมลงในเบื้องหลัง จากธาตุ ที่เป็นรุธาทิคณะ และนิคคหิตอาคม ย่อมลงเบื้องหลังจากสระท้ายของพยางค์ต้นธาตุ ด้วย.

จสทฺเทน รุธ, สุภาทีหิ อิ, อี, เอ, โอปจฺจเย สงฺคณฺหาติ, นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํฯ รุนฺธติฯ

ว่า แสดงการกระทำ (เช่นลงนิคคหิตอาคม) ที่ตัวสุดท้ายแห่งพยางค์หน้า, ส่วน อ ใส่เข้ามาเพื่อให้ออกเสียงนิคคหิตได้. ด้วย จ-ศัพท์ รวมการลง อิ, อี, และ เอปัจจัย ท้ายรุธ และ สุภ ธาตุ เป็นต้น, แปลงนิคคหิตเป็นพยัญชนะที่สุดวรรค. **รุนฺธติ** ย่อมปิด

ฉิท-ทฺวิธากรเณ, ฉินฺทติ, ฉินฺทนฺติฯ

ฉิท ธาตุ เป็นไปในการทำให้เป็นส่วนสอง, **ฉินฺทติ, ฉินฺทนฺติ** ... ย่อมตัด.

กมฺเม กฺโย, ‘ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคปยญา’ติ ยมฺหิ ธาตฺวนฺตสฺส จวคฺคตฺตํ, ‘วคฺคลเสหิ เต’ติ ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํฯ ฉิชฺชติ, ฉิชฺชนฺติฯ

ลง กฺย (ย)ปัจจัย ในอรรถกรรม, แปลงพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นจวรรคพยัญชนะ ในที่ลง ย ปัจจัย ด้วยสูตรว่า ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคปยญา, แปลง ย เป็น ช-พยัญชนะตัวหน้า ด้วยสูตรว่า วคฺคลเสหิ เต.

‘ครุปุพฺพา รสฺสา เร นฺเตนฺตีน’นฺติ จตุนฺนํ นฺเต, นฺตีนํ เรตฺตํ, ฉินฺทเต, ฉิชฺชเต, ฉิชฺชนฺเต, ฉิชฺชเรฯ

แปลงวิภัตติอันประกอบด้วย นฺเต และ นฺตี ๔ ตัว เป็น เร ด้วยสูตรว่า **ครุปุพฺพา รสฺสา เร นฺเตนฺตีนํ. (๕๗๐. *เร เป็นอาเทสของ นฺเต และ นฺติ ท้ายรัสสะ อันมีครุเป็นตัวต้น.*), ฉินฺทเต, ฉิชฺชเต, ฉิชฺชนฺเต, ฉิชฺชเร** ย่อมถูกตัด

อิมินา นิคฺคหีตาคโม, ฉินฺทียติ, ฉินฺทียนฺติ, ฉินฺทียเต, ฉินฺทียนฺเตฯ

ลงนิคคหิตอาคมด้วยสูตรนี้**, ฉินฺทียติ, ฉินฺทียนฺติ, ฉินฺทียเต, ฉินฺทียนฺเต** ย่อมถูกตัด.

การิเต -

เฉเทติ, เฉทยติ, เฉทาเปติ, เฉทาปยติ, ฉินฺเทติ, ฉินฺทยติ, ฉินฺทาเปติ, ฉินฺทาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

เฉเทติ, เฉทยติ, เฉทาเปติ, เฉทาปยติ, ฉินฺเทติ, ฉินฺทยติ, ฉินฺทาเปติ, ฉินฺทาปยติ ย่อมให้ตัด.

อีอาทิมฺหิ - อจฺฉินฺทิ, ฉินฺทิ, อจฺฉินฺทุ, ฉินฺทุ, อจฺฉินฺทึสุ, ฉินฺทึสุฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -

อจฺฉินฺทิ, ฉินฺทิ, อจฺฉินฺทุ, ฉินฺทุ, อจฺฉินฺทึสุ, ฉินฺทึสุ ... ได้ตัดแล้ว.

มหาวุตฺตินา ธาตฺวนฺตสฺส จฺโฉ ปุพฺพสฺส ทฺวิตฺตญฺจ, อจฺเฉจฺฉิ ตญฺหํ, วิวตฺตยิ สโยชนํ [อิติวุ. ๕๓], ‘‘อจฺเฉชฺชี’’ติปิ ทิวาทิปาโฐ ทิสฺสติ, อจฺเฉจฺฉุ วต โภ รุกฺขํ [ชา. ๒.๒๒.๑๗๘๘]ฯ

แปลงพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น จฺฉ และอักษรหน้าเป็นทเวภาวะ ด้วยมหาสูตร, **อจฺเฉจฺฉิ ตญฺหํ, วิวตฺตยิ สโยชนํ** ตัดตัณหาขาดแล้ว ล่วงสังโยชน์แล้ว [ขุ.อิติ.๒๕/๒๓๒], แม้รูปว่า อจฺเฉชฺชิ ข้าพเจ้าพบว่าเป็นปาฐะของธาตุที่เป็นทิวาทิคณะก็มี, **อจฺเฉจฺฉุ วต โภ รุกฺขํ** เปรียบเหมือนช่วยกันตัดต้นไม้ที่ให้ผลต่างๆ เสีย [ขุ.ชา.๒๘/๑๐๘๓].

กมฺเม -

อจฺฉิชฺชิ, ฉิชฺชิ, อจฺฉินฺทิยิ, ฉินฺทิยิฯ

ในอรรถกรรม -

อจฺฉิชฺชิ,ฉิชฺชิ, อจฺฉินฺทิยิ, ฉินฺทิยิ ถูกตัดแล้ว.

การิเต -

เฉเทสิ, กณฺณนาสญฺจ เฉทยิ [ชา. ๑.๔.๔๕], ฉินฺเทสิ, ฉินฺทยิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

เฉเทสิ ให้ตัดแล้ว, **กณฺณนาสญฺจ เฉทยิ** ผู้ใดให้ ... ตัดหู และจมูกของท่าน [ขุ.ชา.๒๗/๕๕๐], **ฉินฺเทสิ, ฉินฺทยิ** ให้ตัดแล้ว.

สฺสตฺยาทิมฺหิ -

‘ลภวสฉิทคมภิทรุทานํ จฺฉง’อิติ สฺเสน สห ธาตฺวนฺตสฺส จฺโฉ, เฉจฺฉติ, ฉินฺทิสฺสติ, เฉจฺฉนฺติ, ฉินฺทิสฺสนฺติ, เฉจฺฉสิ, เฉจฺฉถ, เฉจฺฉามิ, เฉจฺฉาม, ฉินฺทิสฺสามฯ

ในภวิสสันตีวิภัตติ -

แปลง พยัญชนะที่สุดธาตุพร้อมทั้ง สฺส เป็น จฺฉ ด้วยสูตรว่า ลภวสฉิทคมภิทรุทานํ จฺฉง. **เฉจฺฉติ, ฉินฺทิสฺสติ, เฉจฺฉนฺติ, ฉินฺทิสฺสนฺติ** ... จักตัด, **เฉจฺฉสิ, เฉจฺฉถ** ... ท่านท. จักตัด, **เฉจฺฉามิ, เฉจฺฉาม, ฉินฺทิสฺสาม** ... เราท.จักตัด.

สฺสาทิมฺหิ -

อจฺเฉจฺฉา, อจฺฉินฺทิสฺสา, อจฺเฉจฺฉึสุ, อจฺฉินฺทิสฺสึสุฯ

ในกาลาติปัตติวิภัตติ -

อจฺเฉจฺฉา, อจฺฉินฺทิสฺสา, อจฺเฉจฺฉึสุ, อจฺฉินฺทิสฺสึสุ ... จักได้ตัดแล้ว.

ภิท - วิทารเณ, ภินฺทติ, ภินฺทนฺติฯ

ภิทธาตุ เป็นไปในการทำลาย, **ภินฺทติ, ภินฺทนฺติ** ... ย่อมทำลาย

กมฺเม -

ในอรรถกรรม -

ภิชฺชติ, ภิชฺชนฺติ, ภิชฺชเร, ภินฺทิยติ, ภินฺทิยนฺติฯ

ภิชฺชติ, ภิชฺชนฺติ, ภิชฺชเร, ภินฺทิยติ, ภินฺทิยนฺติ ... ย่อมถูกทำลาย.

การิเต -

ภิกฺขู ภิกฺขูหิ เภเทติ [มหาว. ๑๐๗], เภทยติ, เภทาเปติ, เภทาปยติ, ภินฺเทติ, ภินฺทยติ, ภินฺทาเปติ, ภินฺทาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

ภิกฺขู ภิกฺขูหิ เภเทติ ยุยงภิกษุต่อภิกษุให้แตกกัน [วิ.มหาวคฺค. ๔/๑๒๑], **เภทยติ, เภทาเปติ, เภทาปยติ, ภินฺเทติ, ภินฺทยติ, ภินฺทาเปติ, ภินฺทาปยติ** ย่อมให้ทำลาย.

กมฺเม -

เภทียติ, เภทาปียติฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย -

เภทียติ, เภทาปียติ ย่อมให้ถูกทำลาย.

อีอาทิมฺหิ -

อภินฺทิ, ภินฺทิ,อภินฺทุ,ภินฺทุ,อภินฺทึสุ,ภินฺทึสุ.

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -

อภินฺทิ, ภินฺทิ, อภินฺทุ, ภินฺทุ, อภินฺทึสุ, ภินฺทึสุ ได้ทำลายแล้วฯ

กมฺเม -

อภิชฺชิ, ภิชฺชิ, อภินฺทิยิ, ภินฺทิยิฯ

ในอรรถกรรม -

อภิชฺชิ,ภิชฺชิ,อภินฺทิยิ,ภินฺทิยิ ถูกทำลายแล้ว.

การิเต -

อเภเทสิ, เภเทสิ, อเภทยิ, เภทยิ, เภทาเปสิ, เภทาปยิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

อเภเทสิ, เภเทสิ, อเภทยิ, เภทยิ, เภทาเปสิ, เภทาปยิ ให้ทำลายแล้ว.

สฺสตฺยาทิมฺหิ -

‘ลภวส...’อิจฺจาทินา สฺเสน สห ทสฺส จฺโฉ, เภจฺฉติ, ภินฺทิสฺสติ, เภจฺฉนฺติ, ภินฺทิสฺสนฺติ, เภจฺฉสิ, เภจฺฉถ, เภจฺฉามิ, เภจฺฉาม, ภินฺทิสฺสาม, ‘‘ตำ เต ปญฺญาย เภจฺฉามี’’ติ [สุ. นิ. ๔๔๕] ปาฬิฯ

ในภวิสสันตีวิภัตติ -

แปลง ท พร้อมทั้ง สฺส เป็น จฺฉ ด้วยสูตรว่า ‘ลภวส..., **เภจฺฉติ, ภินฺทิสฺสติ, เภจฺฉนฺติ, ภินฺทิสฺสนฺติ** ... จักทำลาย, **เภจฺฉสิ, เภจฺฉถ** ... ท่านท.จักทำลาย, **เภจฺฉามิ, เภจฺฉาม, ภินฺทิสฺสาม** ... เรา ท.จักทำลาย, มีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า **ตำ เต ปญฺญาย เภจฺฉามิ** เราจะทำลายเสนาของท่านเสียด้วยปัญญา [ขุ.สุ.๒๕/๓๕๖].

สฺสาทิมฺหิ -
อจฺเฉจฺฉา, อจฺฉินฺทิสฺสาอิจฺจาทิฯ

ในกาลาติปัตติวิภัตติ -
เช่น **อจฺเฉจฺฉา, อจฺฉินฺทิสฺสา** จักได้ตัดแล้ว.

ภุช-ปาลน, พฺยวหรเณสุ, ภุญฺชติ, ภุญฺชนฺติฯ

ภุช – ธาตุเป็นไปในการรักษาและกลืนกิน, **ภุญฺชติ, ภุญฺชนฺติ** ... ย่อมรักษา,ย่อมกลืนกิน.

กมฺเม -
ภุชฺชติ, ภุชฺชนฺติฯ

ในอรรถกรรม -
ภุชฺชติ, ภุชฺชนฺติ ... ย่อมถูกรักษา, ย่อมถูกกลืนกิน

การิเต -
โภเชติ, โภชยติ, โภชาเปติ, โภชาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
โภเชติ, โภชยติ, โภชาเปติ, โภชาปยติ ย่อมให้รักษา, ย่อมให้กลืนกิน.

กมฺเม -
โภชียติ, โภชาปียติฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย -
โภชียติ, โภชาปียติ ย่อมถูกให้รักษา, ย่อมถูกให้กลืนกิน.

สฺสตฺยาทิมฺหิ -
‘วจภุชมุจวิสานำ กฺขง’อิติ สฺเสน สห ธาตฺวนฺตสฺส กฺโข, อาทิวุทฺธิ, โภกฺขติ, ภุญฺชิสฺสติ, โภกฺขนฺติ, โภกฺขสิ, โภกฺขถ, โภกฺขามิ, โภกฺขาม, ภุญฺชิสฺสามฯ

ในภวิสสันตีวิภัตติ -
แปลงพยัญชนะที่สุดธาตพร้อมทั้ง สฺส เป็น กฺข ด้วยสูตรว่า วจภุชมุจวิสานำ กฺขง, มีการวุทธิที่พยางค์หน้า, **โภกฺขติ, ภุญฺชิสฺสติ, โภกฺขนฺติ** ... จักรักษา,กลืนกิน, **โภกฺขสิ, โภกฺขถ** ... ท่านท.จักรักษา, กลืนกิน, **โภกฺขามิ, โภกฺขาม, ภุญฺชิสฺสาม** ... เราท.จักรักษา, กลืนกิน.

สฺสาทิมฺหิ -
อโภกฺขา, อภุญฺชิสฺสา, อโภกฺขำสุ, อภุญฺชิสฺสำสุ อิจฺจาทิฯ

ในปโรกขาวิภัตติ -
เช่น **อโภกฺขา, อภุญฺชิสฺสา, อโภกฺขำสุ, อภุญฺชิสฺสำสุ** ... จักได้รักษาแล้ว, กลืนกินแล้ว.

มุจ-โมจเน, มุณฺจติ, มุณฺจนฺติ, มุณฺจเรฯ

มุจ ธาตุ เป็นไปในการปล่อย, **มุณฺจติ, มุณฺจนฺติ, มุณฺจเร** ... ย่อมปล่อย.

กมฺเม -
มุจฺจติ, มุจฺจนฺติ, มุณฺจียติ, มุณฺจียนฺติฯ

ในอรรถกรรม -
มุจฺจติ, มุจฺจนฺติ, มุณฺจียติ, มุณฺจียนฺติ ... ย่อมถูกปล่อย.

การิเต -
โมจาเปติ, โมจาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
โมจาเปติ, โมจาปยติ ย่อมให้ปล่อย.

อีอาทิมฺหิ -
อมุณฺจิ, มุณฺจิ, อมุณฺจึสุ, มุณฺจึสุฯ

ในอัชชัตตนี -
อมุณฺจิ,มุณฺจิ,อมุณฺจึสุ,มุณฺจึสุ ... ปล่อยแล้ว

การิเต -
อโมเจสิ, โมเจสิ, อโมจยิ, โมจยิ, อโมเจสุ, โมเจสุ, อโมจยุ, โมจยุ, อโมจึสุ, โมจึสุ, อโมจยิสุ, โมจยิสุฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
อโมเจสิ, โมเจสิ, อโมจยิ, โมจยิ, อโมเจสุ, โมเจสุ, อโมจยุ, โมจยุ, อโมจึสุ, โมจึสุ, อโมจยิสุ,โมจยิสุ ... ให้ปล่อยแล้ว.

สฺสตฺยาทิมฺหิ -
สฺเสน สห จสฺส กฺโข, โมกฺขติ, มุณฺจิสฺสติ, โมกฺขนฺติ มารพนฺธนา [ธ. ป. ๓๗]ฯ น เม สมณ โมกฺขสิ [สำ. นิ. ๑.๑๔๐]ฯ โมกฺขถ, โมกฺขามิ, โมกฺขาม, มุณฺจิสฺสามฯ

ในภวิสสันตีวิภัตติ -
แปลง จ พร้อมทั้ง สฺส เป็น กฺข, **โมกฺขติ, มุณฺจิสฺสติ** จักปล่อย, **โมกฺขนฺติ มารพนฺธนา** ชนเหล่านั้นจะพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร [ขุ.ธ.๒๕/๑๓]ฯ **น เม สมณ โมกฺขสิ** ดูกรสมณะ ท่านจักไม่หลุดพ้นจากวิสัยของเราไปได้ [สำ.ส.๑๕/๔๒๖]ฯ **โมกฺขถ** ท่านท. จักหลุดพ้น, **โมกฺขามิ, โมกฺขาม, มุณฺจิสฺสาม** ... เราท. จักหลุดพ้น

สฺสาทิมฺหิ -
อโมกฺขา, โมกฺขา, อมุณฺจิสฺสา, มุณฺจิสฺสา, อโมกฺขึสุ, โมกฺขึสุ, อมุณฺจิสฺสึสุ, มุณฺจิสฺสึสุฯ

ในกาลาติปัตติวิภัตติ -
อโมกฺขา, โมกฺขา, อมุณฺจิสฺสา, มุณฺจิสฺสา, อโมกฺขึสุ, โมกฺขึสุ, อมุณฺจิสฺสึสุ, มุณฺจิสฺสึสุ ... จักได้หลุดพ้นแล้ว.

ยุช -โยเค, ยุญฺชติ พุทฺธสาสเน, อารภตีติ อตฺโถ, ยุญฺชนฺติ, ปมาทมนุยุญฺชนฺติ, พาลา ทุมฺเมธิโนชนา [ธ. ป. ๒๖]ฯ ยุญฺชสิ, ยุญฺชถ พุทฺธสาสเน [สำ. นิ. ๑.๑๘๕]ฯ ยุญฺชามิ, ยุญฺชามฯ

ยุช ธาตุ เป็นไปในการประกอบ, ยุญฺชติ พุทฺธสาสเน จงประกอบในพระพุทธศาสนา, ความหมายคือ ย่อมกระทำความเพียร, **ยุญฺชนฺติ ...** ย่อมประกอบ, **ปมาทมนุยุญฺชนฺติ, พาลา ทุมฺเมธิโนชนา** ชนทั้งหลายผู้เป็นพาลมีปัญญาทราม ย่อมประกอบความประมาท [ขุ.ธ.๒๕/๑๒]ฯ **ยุญฺชสิ** ท่านจงประกอบ, **ยุญฺชถ พุทฺธสาสเน** ท่านทั้งหลายจงริเริ่ม จงก้าวหน้า จงประกอบ(ความเพียร)ในพระพุทธศาสนา [สำ.ส.๑๕/๖๑๘]. **ยุญฺชามิ, ยุญฺชาม** ... เรา ท.ย่อมประกอบ.

กมฺเม -
ยุญฺชียติ, ยุญฺชียนฺติฯ

ในอรรถกรรม -
ยุญฺชียติ, ยุญฺชียนฺติ ... ย่อมถูกประกอบ.

การิเต -
โยเชติ, ปโยเชติ, นิโยเชติ, อุยฺโยเชติ, โยชยติ, ปโยชยติ, นิโยชยติ, อุยฺโยชยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
โยเชติ, ปโยเชติ , นิโยเชติ, อุยฺโยเชติ, โยชยติ, ปโยชยติ, นิโยชยติ, อุยฺโยชยติ ย่อมให้ประกอบ.

กมฺเม -
โยชียติ, ปโยชียติ, นิโยชียติ, อุยฺโยชียติฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย -
โยชียติ, ปโยชียติ, นิโยชียติ, อุยฺโยชียติ ย่อมถูกให้ประกอบ.

รุธ-อาวรเณ, รุนฺธติ, รุนฺธิติ, รุนฺธีติ, รุนฺเธติ, รุนฺโธติ, รุนฺธนฺติ, โอรุนฺธติ, อวรุนฺธติ, รุนฺธาเปติ, รุนฺธาปยติ, อวโรเธติ, อวโรธยติ, อุปโรเธติ, อุปโรธยติ, โรธาเปติ, โรธาปยติฯ

รุธ ธาตุ เป็นไปในการปิดกั้น, **รุนฺธติ, รุนฺธิติ, รุนฺธีติ, รุนฺเธติ, รุนฺโธติ, รุนฺธนฺติ** ย่อมปิดกั้น, **โอรุนฺธติ, อวรุนฺธติ ย่อมขับไล่, รุนฺธาเปติ, รุนฺธาปยติ** ย่อมให้ปิดกั้น, **อวโรเธติ, อวโรธยติ, อุปโรเธติ, อุปโรธยติ** ย่อมให้ขับไล่, **โรธาเปติ, โรธาปยติ** ย่อมให้ปิดกั้น.

กมฺเม -

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย -

อวโรธียติ อิจฺจาทิฯ

เช่น **อวโรธียติ** ย่อมถูกให้ขับไล่.

ลิป-ลิมฺปเน, ลิมฺปติ, ลิมฺปนฺติฯ

ลิป ธาตุเป็นไปในการฉาบทา, **ลิมฺปติ, ลิมฺปนฺติ** ... ย่อมฉาบทา.

กมฺเม -
ลิมฺปียติฯ

ในอรรถกรรม -
ลิมฺปียติ ย่อมถูกฉาบทา.

การิเต -
ลิมฺเปติ, ลิมฺปยติ, ลิมฺปาเปติ, ลิมฺปาปยติ, เลเปติ, เลปยติ, เลปาเปติ, เลปาปยติ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
ลิมฺเปติ, ลิมฺปยติ, ลิมฺปาเปติ, ลิมฺปาปยติ, เลเปติ, เลปยติ, เลปาเปติ, เลปาปยติ ย่อมให้ฉาบทา ดังนี้เป็นต้น.

วิท - ปฏิลาเภ, วินฺทติ, วินฺทนฺติฯ

วิท ธาตุ เป็นไปในการได้, **วินฺทติ, วินฺทนฺติ** ... ย่อมได้.

กมฺเม -
วินฺทียติ, วินฺทียนฺติฯ

ในอรรถกรรม -
วินฺทียติ, วินฺทียนฺติ ย่อมถูกได้.

การิเต -
วินฺเทติ, วินฺทยติ, วินฺทาเปติ, วินฺทาปยหิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
วินฺเทติ, วินฺทยติ, วินฺทาเปติ ย่อมให้ได้, **วินฺทาปยหิ** ท่านยังบุคคลจงให้ได้.

อีอาทิมฺหิ -
อวินฺทิ, วินฺทิ, อุทงฺคเณ ตตฺถ ปปำ อวินฺทุำ [ชา. ๑.๑.๒], อวินฺทิ̆ำสุ, วินฺทิ̆ำสุ อิจฺจาทิฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -
อวินฺทิ, วินฺทิ ได้แล้ว, **อุทงฺคเณ ตตฺถ ปปำ อวินฺทุำ** ได้น้ำแล้วในทางนั้น ณ ที่ราบ [ขุ.ชา.๒๗/๒], **อวินฺทิ̆ำสุ, วินฺทิ̆ำสุ** ... ได้แล้วดังนี้เป็นต้น.

สิจ-เสจเน, สิญฺจติ, สิญฺจนฺติฯ

สิจ ธาตุ เป็นไปในการรด, **สิญฺจติ, สิญฺจนฺติ** ... ย่อมรด.

กมฺเม –
สิณฺจียติ, สิณฺจียนฺติฯ

ในอรรถกรรม –
สิณฺจียติ, สิณฺจียนฺติ ... ย่อมถูกรด.

การิเต –
สิณฺเจติ, สิณฺจยติ, สิณฺจาเปติ, สิณฺจาปยติ, สิณฺเจยฺย วา สิณฺจาเปยฺย วา [ปาจิ. ๑๔๐] อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –
สิณฺเจติ, สิณฺจยติ, สิณฺจาเปติ, สิณฺจาปยติ ย่อมให้รด, **สิณฺเจยฺย วา สิณฺจาเปยฺย วา** รดก็ดี ให้รดก็ดี ซึ่งหญ้าก็ดี [วิ.มหา.๒/๔๐๒] ดังนี้เป็นต้นฯ

สุภ-สมฺปหาเร, โย โน คาโวว สุมฺภติ [ชา. ๒.๒๒.๒๑๓๒]ฯ สุมฺภนฺติ, สุมฺภสิ, สุมฺภถ, ภูมิ สุมฺภามิ เวคสา [ชา. ๑.๕.๕๑], สุมฺภาม, สุมฺภิติ, สุมฺภีติ, สุมฺเภติ, สุมฺโภติ อิจฺจาทิฯ

สุภ ธาตุ เป็นไปในการประหารหรือตี, **โย โน คาโวว สุมฺภติ** เหมือนนายโคบาลตีโคฉะนั้น [ขุ.ชา.๒๘/๑๑๗๓]. **สุมฺภนฺติ** ... ย่อมตี, **สุมฺภสิ, สุมฺภถ** ... ท่านท.ย่อมตี, **ภูมิ สุมฺภามิ เวคสา** ฉันเอาเท้าตะกุยแผ่นดินด้วยกำลังแรง [ขุ.ชา.๒๗/๗๔๔], **สุมฺภาม** เราท.ย่อมตี, **สุมฺภิติ, สุมฺภีติ, สุมฺเภติ, สุมฺโภติ** ย่อมประหาร ดังนี้เป็นต้น.

คหธาตุปิ อิธ สงฺคหิตาฯ คห-อุปาทาเนฯ ‘มณฺจ รุธาทีน’นฺติ นิคฺคหีเตน สห ลปจฺจโยฯ

แม้ในที่นี้ ก็รวม คห ธาตุเอาไว้ด้วย. คห ธาตุ เป็นไปในการถือเอา, ลง ล (อ) ปัจจัยพร้อมด้วยการลงนิคหิตอาคม ด้วยสูตรว่า มณฺจ รุธาทีนำ. แปลงนิคคหิตที่คหธาตุเป็น ณ ด้วยสูตรนี้.

๖๖๑. โณ นิคฺคหีตสฺส [๓๗๒]ฯ

๖๖๑. โณ นิคฺคหีตสฺส.

ณอาเทศ ย่อมมีในที่แห่งนิคคหิต ซึ่งลงในคหธาตุ.

คหธาตุมฺหิ อาคตสฺส นิคฺคหีตสฺส โณ โหติฯ มหาวุตฺตินา วิกปฺเปน ลสฺส ทีโฆฯ

ณอาเทศ ย่อมมีในที่แห่งนิคคหิต ซึ่งลงในคหธาตุ. ล ปัจจัยเป็นทีฆสระบ้าง ด้วยมหาสูตร.

คณฺหาติ, คณฺหติ วา, คณฺหนฺติ, คณฺหสิ, คณฺหถ, คณฺหามิ, คณฺหามฯ

คณฺหาติ ย่อมถือเอา, เป็น **คณฺหติ** บ้าง, **คณฺหนฺติ** ... ย่อมถือเอา, **คณฺหสิ, คณฺหถ** ... ท่านท.ย่อมถือเอา, **คณฺหามิ, คณฺหาม** ... เราท.ย่อมถือเอา.

---

[๓๗๒] [ก. ๔๕๐; รู. ๕๑๘; นี. ๕๘๒]

กมฺเม –
คณฺหียติ, คณฺหียนฺติฯ

ในอรรถกรรม –
คณฺหียติ, คณฺหียนฺติ ...ย่อมถูกถือเอา.

‘หสฺส วิปลฺลาโส’ติ ห, ยานํ วิปริยาโย, คยฺหติ, คยฺหนฺติ, คยฺหเรฯ

สลับหน้าหลังระหว่าง ห และ ย ด้วยสูตรว่า หสฺส วิปลฺลาโส, คยฺหติ, คยฺหนฺติ, คยฺหเร ... ย่อมถูกถือเอา.

การิเต –
คาเหติ, คาหยติ, คาหาเปติ, คาหาปยติ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –
คาเหติ, คาหยติ, คาหาเปติ, คาหาปยติ ... ย่อมให้ถือเอา ดังนี้เป็นต้น.

แปลง คห ธาตุเป็น เฆปฺป ด้วยสูตรนี้.

๖๖๒. คหสฺส เฆปฺโป[๓๗๓] ฯ

๖๖๒. คหสฺส เฆปฺโป.

ในที่ลง นฺต, มาน และติเป็นต้น เฆปฺป อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง คห ธาตุ บ้าง.

นฺต, มาน, ตฺยาทีสุ คหสฺส เฆปฺปาเทโส โหติ วาฯ

ในที่ลง นฺต, มาน และติเป็นต้น เฆปฺป อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง คห ธาตุ บ้าง.

เฆปฺปติ, เฆปฺปนฺติฯ

เฆปฺปติ, เฆปฺปนฺติ... ย่อมถือเอา.

กมฺเม –
เฆปฺปียติ, เฆปฺปียนฺติฯ

ในอรรถกรรม –
เฆปฺปียติ, เฆปฺปียนฺติ ... ย่อมถูกถือเอา.

อีอาทิมฺหิ –
อคณฺหิ, คณฺหิฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ –
อคณฺหิ, คณฺหิ ถือเอาแล้ว.

มหาวุตฺตินา นิคฺคหีตโลโป, อิอุอาคมสฺส เอตฺตํ, อคฺคเหสิ, ปฏิคฺคเหสิ, อนุคฺคเหสิ, อคฺคณฺหึสุ, คณฺหึสุฯ อคฺคเหสุํ, ปฏิคฺคเหสุํ, อนุคฺคเหสุํฯ

ลบนิคคหิต ด้วยมหาสูตร, แปลง อิและอุ อาคมเป็น เอ, **อคฺคเหสิ** ถือเอาแล้ว, **ปฏิคฺคเหสิ** รับเอาแล้ว, **อนุคฺคเหสิ** อุดหนุนแล้ว, **อคฺคณฺหึสุ, คณฺหึสุฯ อคฺคเหสุํ, ปฏิคฺคเหสุํ, อนุคฺคเหสุ** (เหมือนเอกวจนะ)ฯ

---

[๓๗๓] [ก. ๔๘๙; รู. ๕๑๙; นี. ๕๐๑]

สฺสตฺยาทิมฺหิ –

คณฺหิสฺสติ, คเหสฺสติ, คณฺหิสฺสนฺติ, คเหสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ

ในภวิสสันตีวิภัตติ –

คณฺหิสฺสติ, คเหสฺสติ, คณฺหิสฺสนฺติ, คเหสฺสนฺติ ... จักถือเอา ดังนี้เป็นต้น.

รุธาทิคโณ นิฏฺฐิโตฯ

ธาตุที่เป็นรุธาทิคณะ จบแล้ว

ทิวาทิคณ

ธาตุที่เป็นทิวาทิคณะ

อถ ทิวาทิคโณ วุจฺจเตฯ

ลำดับต่อมา จะกล่าวธาตุที่เป็นทิวาทิคณะ.

อิธ ธาตูนำ กโม อนฺตกฺขรวเสน วตฺตพฺโพ สพฺพโส สทิสรูปตฺตาฯ

ในที่นี้ ควรกล่าวลำดับธาตุเนื่องด้วยอักษรที่สุดธาตุ เพราะมีรูปเหมือนกันทุกประการ. ธาตุที่เป็นทิวาทิคณะที่จะนำมากล่าวในที่นี้ได้แก่

มุจ, วิจ, ยุช, ลุช, วิช, คท, ปท, มท, วิท, อิธ, กุธ, คิธ, พุธ, ยุธ, วิธ, สิธ, สุธ มน, หน, กุป, ทีป, ลุป, วป, สุป, ทิวุ, สิวุ, ตส, ตุส, ทิส, ทุส, สิส, สุส, ทห, นห, มุหฯ

มุจ, วิจ, ยุช, ลุช, วิช, คท, ปท, มท, วิท, อิธ, กุธ, คิธ, พุธ, ยุธ, วิธ, สิธ, สุธ มน, หน, กุป, ทีป, ลุป, วป, สุป, ทิวุ, สิวุ, ตส, ตุส, ทิส, ทุส, สิส, สุส, ทห, นห, มุห (คำแปล ดูเนื้อความต่อไป)

ลง ยกฺ ปัจจัย ท้ายธาตุที่เป็นทิวาทิคณะด้วยสูตรนี้

๖๖๓. ทิวาทีหิ ยก[๓๗๔]ฯ

๖๖๓. ทิวาทีหิ ยก.

ลง ยกฺ ปัจจัย ในอรรถกัตตา ท้ายธาตุที่เป็นทิวาทิคณะ.

ทิวาทีหิ กฺริยตฺเถหิ กตฺตริ กานุพนฺโธ ยปจฺจโย โหติฯ ทิพฺพติฯ

ลง ย ปัจจัย ที่มี ก อนุพันธ์ ในอรรถกัตตา ท้ายธาตุที่เป็นทิวาทิคณะ. **ทิพฺพติ** ย่อมเล่น.

มุจ-มุตฺติยำ, ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตำ, มุจฺจติ, วิมุจฺจติฯ อกมฺมกตฺตา สุทฺธกมฺมรูปี น ลพฺภติฯ

มุจ ธาตุ เป็นไปในความหลุดพ้น, แปลง ย เป็นจพยัญชนะตัวหน้า, **มุจฺจติ, วิมุจฺจติ** ย่อมหลุดพ้น. สุทธกรรมรูปในมุจธาตุนี้ไม่มี เพราะไม่ใช่เป็น

---

[๓๗๔] [ก. ๔๔๗; รู. ๕๑๐; นี. ๙๒๘; จำ. ๑.๑.๘๗; ปา. ๓.๑.๖๙]

กรรมกัตตา (กรรมที่มีสภาพเป็นกัตตา ดูอธิบายในเรื่องสุทธกรรมรูปตอนต้น)

การิเต –
โมเจติ, โมจยติ, โมจาเปติ, โมจาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –
โมเจติ, โมจยติ, โมจาเปติ, โมจาปยติ ย่อมให้หลุดพ้น.

กมฺเม –
โมจียติ, โมจาปียติ, มุจฺจตุ, ทุกฺขา มุจฺจนฺตุฯ

ในอรรถกรรม –
โมจียติ, โมจาปียติ ย่อมหลุดพ้น, **มุจฺจตุ, ทุกฺขา มุจฺจนฺตุ** ... ท่านท.จงหลุดพ้นจากทุกข์.

สฺสตฺยาทิมฺหิ ธาตฺวนฺตสฺส กฺโข, โมกฺขติ, โมกฺขนฺติฯ

ในภวิสสันตีวิภัตติ แปลงจพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น กฺข, **โมกฺขติ, โมกฺขนฺติ** ... จักหลุดพ้น.

วิจ - วิเวเก, วิวิจฺจติ, วิวิจฺจนฺติฯ

วิจ ธาตุ เป็นไปในการหลีกออก, **วิวิจฺจติ, วิวิจฺจนฺติ** ... ย่อมหลีกออก.

การิเต –
วิเวเจติ, วิเวจยติ, วิเวจาเปติ, วิเวจาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –
วิเวเจติ, วิเวจยติ, วิเวจาเปติ, วิเวจาปยติ ย่อมให้หลีกออก.

กมฺเม –
วิเวจียติ, วิเวจาปียติ อิจฺจาทิฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย –
วิเวจียติ, วิเวจาปียติ ย่อมให้หลีกออก ดังนี้เป็นต้น.

ยุช-ยุตฺติยํ, ยุชฺชติ, ยุชฺชนฺติฯ

ยุช ธาตุ เป็นไปในความควร, **ยุชฺชติ, ยุชฺชนฺติ** ... ย่อมสมควร.

ลุช-วินาเส, ลุชฺชติ, ลุชฺชนฺติฯ

ลุช ธาตุ เป็นไปในการย่อยยับ, **ลุชฺชติ, ลุชฺชนฺติ** .... ย่อมย่อยยับ.

วิช-ภย, จลเนสุ, สංวิชฺชติ, สංวิชฺชนฺติฯ

วิช ธาตุ เป็นไปในความกลัว และ หวั่นไหว , **สංวิชฺชติ, สංวิชฺชนฺติ**... ย่อมกลัว, ย่อมหวั่นไหว.

การิเต –

สංเวเชติ, สංเวชยติ, สංเวเชนฺติ, สංเวชยนฺติ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –

สංเวเชติ, สංเวชยติ, สංเวเชนฺติ, สංเวชยนฺติ ... ย่อมให้กลัว, ย่อมให้หวั่นไหว ดังนี้เป็นต้น .

คท-คชฺชเน, เมโฆ คชฺชติ, คชฺชนฺติฯ

คทธาตุ เป็นไปในการกระหึ่ม, **เมโฆ คชฺชติ** เมฆ ย่อมกระหึ่ม, **คชฺชนฺติ** เขาท.ย่อมกระหึ่ม.

ปท-คติมฺหิ, อุปฺปชฺชติ, อุปฺปชฺชนฺติ, นิปชฺชติ, วิปชฺชติ, สมฺปชฺชติ, อาปชฺชติ, สมาปชฺชติ, ปฏิปชฺชติฯ

ปท ธาตุ เป็นไปในการไป, **อุปฺปชฺชติ, อุปฺปชฺชนฺติ** ย่อมเกิดขึ้น, **นิปชฺชติ** ย่อมนอน, **วิปชฺชติ** ย่อมวิบัติ, **สมฺปชฺชติ** ย่อมถึงพร้อม, **อาปชฺชติ** ย่อมต้อง, **สมาปชฺชติ** ย่อมเข้า, **ปฏิปชฺชติ** ย่อมดำเนินไป.

กมฺเม –

เตน อาปตฺติ อาปชฺชติ, ฌานං สมาปชฺชติ, มคฺโค ปฏิปชฺชติฯ

ในอรรถกรรม –

เตน อาปตฺติ อาปชฺชติ อาบัติ อันภิกษุนั้นย่อมต้อง, **ฌานං สมาปชฺชติ** ฌาน อันเขาย่อมเข้า**, มคฺโค ปฏิปชฺชติ** หนทางอันเขาย่อมดำเนินไป.

กฺยมฺหิ ปเรปิ ยก โหติ, เตน อาปตฺติ อาปชฺชียติฯ ฌานං สมาปชฺชียติ, มคฺโค ปฏิปชฺชียติฯ

ในที่มี กฺย ปัจจัย เป็นเบื้องหลัง ยก อาคม ย่อมมี, **เตน อาปตฺติ อาปชฺชียติ** อาบัติ อันภิกษุนั้นย่อมต้อง, **ฌานං สมาปชฺชียติ** ฌาน อันเขาย่อมเข้า, **มคฺโค ปฏิปชฺชียติ** หนทาง อันเขาย่อมดำเนินไป.

การิเต –

อุปฺปาเทติ, อุปฺปาทยติ, นิปฺผาเทติ, นิปฺผาทยติฯ สมฺปาเทติ, สมฺปาทยติ, อาปาเทติ, อาปาทยติ, ปฏิปาเทติ, ปฏิปาทยติ, ปฏิปชฺชาเปติ, ปฏิปชฺชาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –

อุปฺปาเทติ, อุปฺปาทยติ ย่อมให้เกิดขึ้น**, นิปฺผาเทติ, นิปฺผาทยติ** ย่อมให้สำเร็จ **สมฺปาเทติ, สมฺปาทยติ** ย่อมให้เกิดขึ้น, **อาปาเทติ, อาปาทยติ** ย่อมให้ต้อง, **ปฏิปาเทติ, ปฏิปาทยติ, ปฏิปชฺชาเปติ, ปฏิปชฺชาปยติ** ย่อมให้ดำเนินไป.

กมฺเม –

อุปฺปาทียติ, นิปฺผาทียติ, สมฺปาทียติ, อาปาทียติ, ปฏิปาทียติฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย –

อุปฺปาทียติ ย่อมถูกให้เกิด, **นิปฺผาทียติ** ย่อมถูกให้สำเร็จ, **สมฺปาทียติ** ย่อมถูกให้ถึงพร้อม, **อาปาทียติ** ย่อมถูกให้ต้อง, **ปฏิปาทียติ** ย่อมถูกให้ดำเนินไป.

อุปฺปชฺชตุ, อุปฺปชฺชนฺตุ, อุปฺปชฺเชยฺย, อุปฺปชฺเชยฺยุ, กินฺติ นุ โข สทฺธิวิหาริกสฺส ปตฺโต อุปฺปชฺชิเยถ, จีวรํ อุปฺปชฺชิเยถ, ปริกฺขาโร อุปฺปชฺชิเยถาติ [มหาว. ๖๗] อิมานิ ปน กตฺตุ, กมฺมรูปานิฯ

(ในปัญจมีวิภัตติเป็นต้น) **อุปฺปชฺชตุ, อุปฺปชฺชนฺตุ** ... จงบังเกิดขึ้น, **อุปฺปชฺเชยฺย, อุปฺปชฺเชยฺยุ** ... พึงบังเกิดขึ้น, **กินฺติ นุ โข สทฺธิวิหาริกสฺส ปตฺโต อุปฺปชฺชิเยถ , จีวรํ อุปฺปชฺชิเยถ, ปริกฺขาโร อุปฺปชฺชิเยถาติ** ด้วยอุบายอย่างไรหนอ บาตรพึงบังเกิดแก่สัทธิวิหาริก จีวรพึงบังเกิดแก่สัทธิวิหาริก บริขารพึงบังเกิดแก่สัทธิวิหาริก. [วิ.มหาวคฺค. ๔/๘๒] แต่รูปเหล่านี้เป็นกัตตุกัมมรูป (กัตตาซึ่งมีรูปคล้ายบทกรรม) .

อีอาทิมฺหิ –

อุปฺปชฺชิ, นิปชฺชิ, วิปชฺชิ, สมฺปชฺชิ, อาปชฺชิ, สมาปชฺชิ, ปฏิปชฺชิฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ –

อุปฺปชฺชิ, นิปชฺชิ, วิปชฺชิ, สมฺปชฺชิ, อาปชฺชิ, สมาปชฺชิ, ปฏิปชฺชิ ... (คำแปลเหมือนวัตตมานา)

ลบ ย วิกรณปัจจัย ด้วยสูตรนี้

๖๖๔. กฺวจิ วิกรณานฺ[๓๗๕]ฯ

๖๖๔. กฺวจิ วิกรณานฺ.

การลบแห่งวิกรณปัจจัย ย่อมมี ในบางอุทาหรณ์.

วิกรณานฺ กฺวจิ โลโป โหติฯ

การลบแห่งวิกรณปัจจัย ย่อมมี ในบางอุทาหรณ์.

---

[๓๗๕] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

จกฺขุ์ อุทปาทิ, ญาณ์ อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ , อาโลโก อุทปาทิ [สำ. นิ. ๕.๑๐๘๑] อิจฺจาทิ, อุปฺปชฺชิ์สุ, นิปชฺชิ์สุฯ

จกฺขุ์ อุทปาทิ จักษุได้บังเกิดขึ้นแล้ว**, ญาณ์ อุทปาทิ ญาณ** ได้บังเกิดขึ้นแล้ว, **วิชฺชา อุทปาทิ วิชชา** ได้เกิดขึ้นแล้ว, **อาโลโก อุทปาทิ** แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้ว [สำ.มหา.๑๙/๗๙๖] ดังนี้เป็นต้น**, อุปฺปชฺชิ์สุ** .. บังเกิดแล้ว, **นิปชฺชิ์สุ** ..นอนแล้ว, ฯ

มท-อุมฺมาเท, มชฺชติ, มชฺชนฺติฯ

มท ธาตุ เป็นไปในความมัวเมา,**มชฺชติ, มชฺชนฺติ** ... ย่อมมัวเมา.

วิท-สตฺตายำ, วิชฺชติ, สำวิชฺชติฯ

วิท ธาตุเป็นไปในความมี**, วิชฺชติ, สำวิชฺชติ** ย่อมมี

อิธ - สมิทฺธิยำ, อิชฺฌติ, สมิชฺฌติฯ

อิธ ธาตุเป็นไปในความสำเร็จ, **อิชฺฌติ, สมิชฺฌติ** ย่อมสำเร็จ.

กุธ-โกเป, กุชฺฌติ, กุชฺฌนฺติฯ

กุธ ธาตุเป็นไปในความโกรธ, **กุชฺฌติ, กุชฺฌนฺติ** ... ย่อมโกรธ.

พุธ-อวคมเน, พุชฺฌติ, สมฺพุชฺฌติฯ

พุธ ธาตุเป็นไปในความตรัสรู้, บรรลุ, **พุชฺฌติ, สมฺพุชฺฌติ** ย่อมตรัสรู้.

ปฏิปุพฺโพ นิทฺทกฺขเย วิกสเน จ, ปฏิพุชฺฌติ.

พุธ ธาตุ ที่มี ปฏิ เป็นบทหน้า เป็นไปในความสิ้นไปแห่งการหลับ (ตื่น), และ เบิกบาน, **ปฏิพุชฺฌติ** ย่อมตื่น, ย่อมเบิกบาน.

กมฺเม -

เตน ธมฺโม พุชฺฌติ, ธมฺมา พุชฺฌนฺติ, พุชฺฌเร , พุชฺฌียติ, พุชฺฌียนฺติฯ

ในอรรถกรรม -

เตน ธมฺโม พุชฺฌติ, ธมฺมา พุชฺฌนฺติ, พุชฺฌเร, พุชฺฌียติ, พุชฺฌียนฺติ. ... ธรรม ท. อันเขาย่อมตรัสรู้,

การิเต -

ในที่ลงการิตปัจจัย -

โพเธติ, โพธยติ, โพธาเปติ, โพธาปยติ, พุชฺฌาเปติ, พุชฺฌาปยติฯ

โพเธติ, โพธยติ, โพธาเปติ, โพธาปยติ, พุชฺฌาเปติ, พุชฺฌาปยติ ย่อมให้ตรัสรู้.

ยุธ-สมฺปหาเร, มลฺโล มลฺเลน สทฺธิๆ ยุชฺฌติ, ทฺเว เสนา ยุชฺฌนฺติ, ทฺเว เมณฺฑา ยุชฺฌนฺติ, ทฺเว อุสภา ยุชฺฌนฺติ, ทฺเว หตฺถิโน ยุชฺฌนฺติ, ทฺเว กุกฺกุฏา ยุชฺฌนฺติฯ

ยุธ ธาตุเป็นไปในการต่อสู้กัน, **มลฺโล มลฺเลน สทฺธิๆ ยุชฺฌติ** นักมวย ย่อมต่อสู้กับด้วยนักมวย, **ทฺเว เสนา ยุชฺฌนฺติ** ทหารทั้งหลาย ย่อมสู้รบกัน, **ทฺเว เมณฺฑา ยุชฺฌนฺติ** แพะสองตัวย่อมชนกัน, **ทฺเว อุสภา ยุชฺฌนฺติ** โคอุสุภะสองตัวย่อมขวิดกัน, **ทฺเว หตฺถิโน ยุชฺฌนฺติ** ช้างสองเชือกย่อมสู้กัน, **ทฺเว กุกฺกุฏา ยุชฺฌนฺติ** ไก่สองตัวย่อมจิกตีกัน.

กมฺเม -
ยุชฺฌียติ, ยุชฺฌียนฺติฯ

ในอรรถกรรม -
ยุชฺฌียติ, ยุชฺฌียนฺติ ย่อมถูกตี.

การิเต -
โยเธติ, โยธยติ, ยุชฺฌาเปติ, ยุชฺฌาปยติ, ‘‘โยเธถ มารๆ ปญฺญาวุเธนา’’ติ [ธ. ป. ๔๐] ปาฬิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
โยเธติ, โยธยติ, ยุชฺฌาเปติ, ยุชฺฌาปยติ ย่อมให้ต่อสู้กัน, มีพระบาฬีว่า **โยเธถ มารๆ ปญฺญาวุเธน** ท่านทั้งหลาย ยังตนให้สู้ กะมาร ด้วยอาวุธคือปัญญารบกับมาร [๓๗๖][ธ. ป. ๔๐]

วิธ - ตาฬเน, สเรน มิคๆ วิชฺฌติ, ธมฺมๆ ปฏิวิชฺฌติ, ปฏิวิชฺฌนฺติฯ

วิธ ธาตุ เป็นไปในการเฆี่ยนตี, ทำให้ทะลุ, **สเรน มิคๆ วิชฺฌติ** ใช้ลูกศรแทงเนื้อ, **ธมฺมๆ ปฏิวิชฺฌติ** ย่อมแทงตลอด (ตรัสรู้) ซึ่งธรรม, **ปฏิวิชฺฌนฺติ** ... ย่อมแทงตลอด.

กมฺเม กตฺตุสทิสมฺปิ รูปๆ โหติ, เตน ธมฺโม ปฏิวิชฺฌติ, ธมฺมา ปฏิวิชฺฌนฺติ, ปฏิวิชฺฌียติ, ปฏิวิชฺฌียนฺติ.

รูปแม้ที่เหมือนกับกัตตุในอรรถกรรม ก็มี, **เตน ธมฺโม ปฏิวิชฺฌติ, ธมฺมา ปฏิวิชฺฌนฺติ, ปฏิวิชฺฌียติ, ปฏิวิชฺฌียนฺติ** ... ธรรมท. อันเขาย่อมแทงตลอด.

---

[๓๗๖] คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา อธิบายบทว่า โยเธถ ว่า ปหเรยฺยาถ ความว่า ตๆ ตๆ กิเลสมารๆ โยเธถ, ปหเรยฺยาถาติ อตฺโถฯแปลว่า พึงต่อสู้ซึ่งกิเลสมารนั้น

การิเต -
เวเธติ, เวธยติ, ปฏิเวเธติ, ปฏิเวธยติ, อิจฺจาทิ.

ในที่ลงการิตปัจจัย -
เวเธติ, เวธยติ ย่อมให้ทิ่มแทง, **ปฏิเวเธติ, ปฏิเวธยติ** ย่อมให้แทงตลอด ดังนี้เป็นต้น.

สิธ -สංสิทฺธิยं, สิชฺฌติ, สิชฺฌนฺติ, สิชฺฌเรฯ

สิธ ธาตุ เป็นไปในสำเร็จ, **สิชฺฌติ, สิชฺฌนฺติ, สิชฺฌเร** ... ย่อมสำเร็จ.

การิเต มหาวุตฺตินา อิสฺส อาตฺตं, สาเธติ, สาธยติ, สาเธนฺติ, สาธยนฺติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย แปลง อิ เป็น อา ด้วยมหาสูตร, **สาเธติ, สาธยติ, สาเธนฺติ, สาธยนฺติ** ... ย่อมทำให้สำเร็จ.

กมฺเม -
สาธียติ, สาธียนฺติ อิจฺจาทิฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย -
สาธียติ, สาธียนฺติ ย่อมถูกให้สำเร็จ เป็นต้น.

สุธ-สุทฺธิยं, สุชฺฌติ, สุชฺฌนฺติ, วิสุชฺฌติ, ปริสุชฺฌติฯ

สุธ ธาตุเป็นไปในความหมดจด, **สุชฺฌติ, สุชฺฌนฺติ, วิสุชฺฌติ, ปริสุชฺฌติ** ย่อมหมดจด.

การิเต -
โสเธติ, โสธยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
โสเธติ, โสธยติ ย่อมให้หมดจด.

มน - มญฺญนายं, มญฺญติ, อวมญฺญติ, อติมญฺญติ, มญฺญนฺติ, อวมญฺญนฺติ, อติมญฺญนฺติ อิจฺจาทิฯ

มน ธาตุเป็นไปในความเข้าใจ, สำคัญ, **มญฺญติ** ย่อมสำคัญ, อวมญฺญติ ย่อมดูหมิ่น, **อติมญฺญติ** ย่อมถือตัว, **มญฺญนฺติ, อวมญฺญนฺติ, อติมญฺญนฺติ** ... (เหมือนเอกวจนะ) ดังนี้เป็นต้น

หน - วิฆาต, สงฺฆาเตสุ, หญฺญติ, วิหญฺญติ, หญฺญนฺติ, วิหญฺญนฺติ อิจฺจาทิฯ

หน ธาตุเป็นไปในเบียดเบียน และ การกระทบ, **หญฺญติ** ย่อมเบียดเบียน, **วิหญฺญติ** ย่อมทำลาย, **หญฺญนฺติ, วิหญฺญนฺติ** ... (เหมือนเอกวจนะ) ดังนี้เป็นต้น.

กุป-โกเป, ปโร ปรสฺส กุปฺปติ, กุจฺฉิวาโต กุปฺปติ, โรโค กุปฺปติ, ปฏิกุปฺปติ, เตโชธาตุ ปกุปฺปติ [ม. นิ. ๑.๓๐๕]ฯ

กุป ธาตุ เป็นไปในความโกรธ, กำเริบ, **ปโร ปรสฺส กุปฺปติ** คนอื่น ย่อมโกรธ ต่อบุคคลอื่น, **กุจฺฉิวาโต กุปฺปติ** ลมในท้องย่อมกำเริบ, **โรโค กุปฺปติ** โรคย่อมกำเริบ, **ปฏิกุปฺปติ** ย่อมกำเริบ, **เตโชธาตุ ปกุปฺปติ** เวลาที่เตโชธาตุภายนอกกำเริบย่อมจะมีได้ [ม.มู ๑๒/๓๔๔].

การิเต -
โกเปติ, โกปยติ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
โกเปติ, โกปยติ ย่อมให้กำเริบ ดังนี้เป็นต้น.

ทีป - ทิตฺติยํ, ทิปฺปติ, ทิปฺปนฺติ, ปุเร อธมฺโม ทิปฺปติ [จูฬว. ๔๓๗]ฯ

ทีป ธาตุ ย่อมเป็นไปในการส่องสว่าง**, ทิปฺปติ, ทิปฺปนฺติ** ... ย่อมรุ่งเรือง, **ปุเร อธมฺโม ทิปฺปติ** ก่อนที่อธรรมจะรุ่งเรือง [วิ.จูฬ. ๗/๖๒๕]ฯ

กมฺเม -
ทีปียติ, ทีปียนฺติฯ

ในอรรถกรรม -
ทีปียติ, ทีปียนฺติ ย่อมถูกส่องสว่าง.

การิเต ครุปนฺตตฺตา น วุทฺธิ, ทีเปติ, ทีปยติ, ทีเปนฺติ, ทีปยนฺติ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย เพราะมีสระหน้าเป็นครุ จึงไม่วุทธิ, , ทีเปติ, ทีปยติ, ทีเปนฺติ, ทีปยนฺติ ... ย่อมให้รุ่งเรือง ดังนี้เป็นต้น.

ลุป-อทสฺสเน, ลุปฺปติ, ลุปฺปนฺติฯ

ลุป ธาตุ เป็นไปในการไม่เห็น, **ลุปฺปติ, ลุปฺปนฺติ** ย่อมลบ.

การิเต -
โลเปติ, โลปยติ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
โลเปติ, โลปยติ ย่อมถูกลบ ดังนี้เป็นต้น.

วป-พีชนิกฺเขเป, วปฺปติ, วปฺปนฺติ อิจฺจาทิฯ

วป ธาตุ เป็นไปในการหว่านพืช, **วปฺปติ, วปฺปนฺติ** ... ย่อมหว่าน ดังนี้เป็นต้น.

สุป - สุปฺปเน, สุปฺปติ, สุปฺปนฺติฯ

สุป ธาตุ เป็นไปในการนอนหลับ, **สุปฺปติ, สุปฺปนฺติ** ... ย่อมหลับ.

มหาวุตฺตินา อาทิวุทฺธิ, โสปฺปติ, โสปฺปนฺติ.

มีการวุทธิที่สระต้นธาตุด้วยมหาสูตร, **โสปฺปติ, โสปฺปนฺติ** ... ย่อมนอนหลับ.

สมุ-อุปสเม นิวาเส จ, สมฺมติ, วิสมฺมติ, อุปสมฺมติ, วูปสมฺมติ, อสฺสเม สมฺมติ, ยตฺถ สมฺมติ เตมิโย [ชา. ๒.๒๒.๙๓], สมฺมนฺติฯ

สมุ ธาตุเป็นไปในการสงบระงับ และ การอยู่, **สมฺมติ, วิสมฺมติ, อุปสมฺมติ, วูปสมฺมติ** ย่อมสงบ , **อสฺสเม สมฺมติ** ย่อมอยู่ในอาศรม, **ยตฺถ สมฺมติ เตมิโย** พระเตมีย์ราชโอรสประทับอยู่ ณ ที่ใด [ขุ.ชา. ๒๘/๔๑๙], **สมฺมนฺติ** ... ย่อมอยู่.

การิเต น วุทฺธิ, สเมติ, วูปสเมติ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย ไม่มีวุทธิ , **สเมติ, วูปสเมติ** ย่อมให้สงบ ดังนี้เป็นต้น.

ทิวุ-กีฬายํ วิชิคีสายํ พฺยวหาเร ถุติ, กนฺติ, คติ, สตฺตีสุ จ, ‘ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญา’ติ ยมฺหิ วสฺส พตฺตํ, ‘วคฺคลเสหิ เต’ติ ยสฺส พตฺตํ, ทิพฺพติ, ทิพฺพนฺติ อิจฺจาทิฯ

ทิวุ ธาตุ เป็นไปในการเล่น (หรืออยู่)*, ปรารถนาชนะ, กล่าว[๓๗๗], ชมเชย, น่ารัก, ไป, และ อาจสามารถ, ในที่มียปัจจัยเป็นเบื้องหลังแปลง ว เป็น พ ด้วยสูตรว่า **ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญา** *(๔๔. เพราะ ย แปลง ต วรรค เป็น จวรรค, ว เป็น พ, ร เป็น ย, และ ณ เป็น ญ ได้บ้าง.)*, และแปลง ย เป็น พ ด้วยสูตรว่า **วคฺคลเสหิ เต** *(๔๓. ย ที่อยู่หลังพยัญชนวรรค , ล และ ส ให้แปลง ย เป็นพยัญชนะวรรค ล และ ส เหล่านั้น)*, **ทิพฺพติ, ทิพฺพนฺติ** ... ย่อมเล่น ดังนี้เป็นต้น.

สิวุ - สํสิพฺพเน, สิพฺพติ, สิพฺพนฺติ, สิพฺเพยฺย วา สิพฺพาเปยฺย วา [ปาจิ. ๑๙๖] อิจฺจาทิฯ

สิวุ ธาตุ เป็นไปในการเย็บ, **สิพฺพติ, สิพฺพนฺติ** ... ย่อมเย็บ, **สิพฺเพยฺย วา สิพฺพาเปยฺย วา** เย็บก็ดี ให้เย็บก็ดี ซึ่งจีวร. [วิ.มหาวิ.๒/๔๔๗] ดังนี้เป็นต้น.

---

[๓๗๗] ในวงเล็บ คัมภีร์ธาตุปปทีปิกา แสดงไว้ และเพิ่มอรรถว่า ชุติ รุ่งเรือง อีกด้วย.

ตส - สนฺตาเส, ตสฺสติฯ

ตส ธาตุ เป็นไปในการสะดุ้ง, **ตสฺสติ** ย่อมสะดุ้ง.

มหาวุตฺตินา ตสฺส ตฺรตฺตํ, อุตฺรสฺสติ, อุพฺพิชฺชตีติ อตฺโถฯ ตสฺสติ, ปริตสฺสติ, ปิปาสตีติ อตฺโถฯ

แปลง ต เป็น ตร ด้วยมหาสูตร, อุตฺรสฺสติ ความหมายคือ **อุพฺพิชฺชติ** แปลว่า ย่อมกลัว. **ตสฺสติ, ปริตสฺสติ** ความหมายคือ **ปิปาสติ** ย่อมกระหาย.

การิเต –
ตาเสติ, ตาสยติ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –
ตาเสติ, ตาสยติ ย่อมให้สะดุ้ง ดังนี้เป็นต้น.

ตุส-ปีติมฺหิ, ตุสฺสติ, สนฺตุสฺสติฯ

ตุส ธาตุเป็นไปในความยินดี, **ตุสฺสติ, สนฺตุสฺสติ** ย่อมยินดี.

กมฺเมปิ - ตุสฺสติ, สนฺตุสฺสติ, ตุสฺสียติฯ

แม้ในอรรถกรรม ก็มีรูปว่า **ตุสฺสติ, สนฺตุสฺสติ** เช่นกัน, **ตุสฺสียติ** ย่อมถูกยินดี.

การิเต-โตเสติ, โตสยติ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –
โตเสติ, โตสยติ ย่อมให้สะดุ้ง ดังนี้เป็นต้น.

ทิส-ปญฺญายเน, ทิสฺสติ, ปทิสฺสติ, สนฺทิสฺสติฯ ทิสฺสนฺติ พาลา อพฺยตฺตา [มหาว. ๗๖], นิมิตฺตานิ ปทิสฺสนฺติ [พุ. วํ. ๒.๘๒], อิเม ธมฺมา มยิ สนฺทิสฺสนฺติ, อหญฺจ อิเมสุ ธมฺเมสุ สนฺทิสฺสามิ [ม. นิ. ๓.๒๕๓ (โถกํ วิสทิสํ)]ฯ

ทิส ธาตุ เป็นไปในการปรากฏ, **ทิสฺสติ, ปทิสฺสติ, สนฺทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ. **ทิสฺสนฺติ พาลา อพฺยตฺตา** [๓๗๘] ย่อมปรากฏว่าเป็นผู้เขลา ไม่ฉลาด [วิ. มหาวคฺค. ๔/๕๑], **นิมิตฺตานิ ปทิสฺสนฺติ** นิมิตเหล่านั้นก็ปรากฏในวันนี้ [ขุ.พุทฺธวํ.๓๓/๘๒ – มหาจุฬา], **อิเม ธมฺมา มยิ สนฺทิสฺสนฺติ, อหญฺจ อิเมสุ ธมฺเมสุ สนฺทิสฺสามิ** ก็ปรกติเหล่านั้นมีอยู่ในเรา และเราก็ปรากฏในปรกติเหล่านั้นด้วย [ม. นิ. ๑๔/๔๗๐)]ฯ

---

[๓๗๘] ในที่อ้างอิงเป็น [๕๑] เตน โข ปน สมเยน ภิกฺขู ทสวสฺสมฺห ทสวสฺสมฺหาติ พาลา อพฺยตฺตา อุปสมฺปาเทนฺติ ฯ ทิสฺสนฺติ อุปชฺฌายา พาลา สทฺธิวิหาริกา ปญฺฑิตา. ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุทั้งหลายคิดว่าเรามีพรรษาได้ ๑๐ แล้ว เรามีพรรษาได้ ๑๐ แล้ว ดังนี้ แต่ยังเป็นผู้เขลา ไม่เฉียบแหลม ย่อมให้อุปสมบท. ปรากฏว่าพระอุปัชฌายะเป็นผู้เขลา สัทธิวิหาริกเป็นผู้ฉลาด

ทุส-ปฏิฆาเต, ทุสฺสติฯ โทสเนยฺเยสุ ทุสฺสติฯ ปทุสฺสติ, ทุสฺสนฺติ, ปทุสฺสนฺติฯ

ทุส ธาตุ เป็นไปในการประทุษร้าย, **ทุสฺสติ** ย่อมประทุษร้าย **โทสเนยฺเยสุ ทุสฺสติ** ย่อมประทุษร้ายในบุคคลผู้ควรประทุษร้าย, **ปทุสฺสติ, ทุสฺสนฺติ, ปทุสฺสนฺติ** ... ย่อมประทุษร้าย.

การิเต ทีโฆ, ทูเสติ, ทูสยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย มีทีฆะ **ทูเสติ, ทูสยติ** ย่อมให้ประทุษร้าย.

กมฺเม –
ทูสียติ อิจฺจาทิฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย–
ทูสียติ ย่อมถูกให้ประทุษร้าย ดังนี้เป็นต้น.

สิส-อสพฺพโยเค, สิสฺสติ, อวสิสฺสติฯ สรีรานิ อวสิสฺสนฺติฯ

สิส ธาตุ เป็นไปในการไม่ประกอบกับอะไรทั้งหมด, **สิสฺสติ, อวสิสฺสติ** จักเหลือลง, **สรีรานิ อวสิสฺสนฺติ** สรีระท. จักเหลือลง.

การิเต -
เสเสติ, เสสยติ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
เสเสติ, เสสยติ ย่อมให้เหลือ ดังนี้เป็นต้น.

สุส-สุสฺสเน, สุสฺสติฯ อฏฺฐิ จ นฺหารุ จ จมฺมญฺจ อวสิสฺสตุ, อุปสุสฺสตุ เม สรีเร มํสโลหิตํ [ม. นิ. ๒.๑๘๔ (โถกํ วิสทิสํ)] อิจฺจาทิฯ

สุส ธาตุ เป็นไปในการเหือดแห้ง, สุสฺสติ ย่อมเหือดแห้ง. **อฏฺฐิ จ นฺหารุ จ จมฺมญฺจ อวสิสฺสตุ, อุปสุสฺสตุ เม สรีเร มํสโลหิตํ** เนื้อและเลือดในสรีระของเราจงเหือดแห้งไปจะเหลืออยู่แต่หนังเอ็น และกระดูก ก็ตามที [ม.๑๓/๒๓๙] ดังนี้เป็นต้น.

ทห-ทาเห, ห, ยานํ วิปริยาโย, ทยฺหติ, ทยฺหนฺติ, เอกจิตกมฺหิ ทยฺหเรฯ

ทห ธาตุ เป็นไปในการเผา, สลับหน้าหลังระหว่าง ย และ ห, **ทยฺหติ, ทยฺหนฺติ** ... ย่อมเผา, **เอกจิตกมฺหิ ทยฺหเร** ย่อมเผาที่เชิงตะกอน.

การิเต -
ทาเหติ, ทาหยติ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
ทาเหติ, ทาหยติ ย่อมให้เผา ดังนี้เป็นต้น

นห - พนฺธเน, สนฺนยฺหติ, สนฺนยฺหนฺติ อิจฺจาทิฯ

นห ธาตุ เป็นไปในการผูก, **สนฺนยฺหติ, สนฺนยฺหนฺติ** ... ย่อมผูก ดังนี้เป็นต้น.

มุห-มุยฺหเน, มุยฺหติ, สมฺมุยฺหติ, สมฺมุยฺหามิ, ปมุยฺหามิฯ สพฺพา มุยฺหนฺติ เม ทิสา [ชา. ๒.๒๒.๒๑๘๕]ฯ

มุห ธาตุ เป็นไปในการหลง, **มุยฺหติ, สมฺมุยฺหติ** ย่อมหลง, **สมฺมุยฺหามิ, ปมุยฺหามิ** เราย่อมหลง, **สพฺพา มุยฺหนฺติ เม ทิสา** ทิศทั้งปวงก็ทำให้เราฟั่นเฟือนลุ่มหลง [ขุ.ชา.๒๘/๑๑๘๔]ฯ

การิเต -
โมเหติ, โมหยติ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
โมเหติ, โมหยติ ย่อมให้หลง ดังนี้เป็นต้น.

ทิวาทิคโณ นิฏฺฐิโตฯ

ธาตุที่เป็นทิวาทิคณะ จบแล้ว.

สฺวาทิคณ

ธาตุที่เป็นสฺวาทิคณะ

อถ สฺวาทิคโณ วุจฺจเตฯ

ลำดับต่อมา จะกล่าวธาตุที่เป็นสฺวาทิคณะ.

คิ, จิ, มิ, วุ, สุ, หิ, อาป, สกฯ
‘กา’ติ วตฺตเตฯ

ธาตุที่เป็นสฺวาทิคณะ ที่จะกล่าวในที่นี้ ได้แก่ **คิ** ธาตุเป็นไปในความออกเสียง, **จิ** ธาตุเป็นไปในความสั่งสม, **มิ** ธาตุเป็นไปในการวางลง, สอดเข้า, **วุ** ธาตุเป็นไปในความป้องกัน, ระวัง, **สุ** ธาตุเป็นไปในความฟัง, **หิ** ธาตุเป็นไปในความไป, **อาป** ธาตุเป็นไปในความไปถึง, **สก** ธาตุเป็นไปในความมี[๓๗๙]

ลง กฺณ (วิกรณ)ปัจจัย ในอรรถกัตตา ท้ายสฺวาทิคณะด้วยสูตรนี้

๖๖๕. สฺวาทิโต กฺโณ[๓๘๐]ฯ

๖๖๕. สฺวาทิโต กฺโณ.

ลง กฺณ ปัจจัย ท้ายธาตุที่เป็นสฺวาทิคณะ.

---

[๓๗๙] ธาตุปปทีปิกาแสดงไว้ ๒ หมวด คือ ที่เป็นไปในสฺวาทิคณะแปลว่า สามารถ, อาจ (สามตฺถิเย), ที่เป็นไปในตนาทิ แปลว่า ความมีความเป็น (สตฺติยำ)

[๓๘๐] [ก. ๔๔๘; รู. ๕๑๒; นี. ๕๒๕; จ. ๑.๑.๕๕; ปา. ๓.๑.๗๔; ‘สฺวาทีหิ…’ (พหูสุ)]

สฺวาทีหิ กฺริยตฺเถหิ ปรํ กานุพนฺธา ณา, โณ อิติ ทฺเว ปจฺจยา โหนฺติฯ

ปัจจัย ๒ ตัวคือ ณา และ โณ ซึ่งมี ก อนุพันธ์ ในที่เบื้องหลังจากธาตุที่เป็นสฺวาทิคณะ.

ไม่แปลง อุ ของสุธาตุเป็น เอ, โอ, อา ด้วยสูตรนี้

๖๖๖. น เต กานุพนฺธนาคเมสูฯ

๖๖๖. น เต กานุพนฺธนาคเมสูฯ

ในที่มีอาคม อันมีกอนุพันธ์เป็นเบื้องหลัง ไม่ต้องแปลง อิวัณณะ, อุวัณณะ และ อ เป็น เอ, โอ และ อา.

อิวณฺณุ'วณฺณานํ อการสฺส จ เต เอ, โอ, อา น โหนฺติ กานุพนฺธนาคเมสุ ปเรสูติ วุทฺธิปฏิเสโธฯ สุณาติ, สุโณติฯ

เอ อาเทส, โอ อาเทส และ อา อาเทส ย่อมไม่มี ในที่แห่งอิวัณณะ อุวัณณะ และ ออักษรเหล่านั้น ในที่ที่มีการลงอาคม ซึ่งมีกเป็นอนุพันธ์อยู่เบื้องหลัง เพราะเหตุนั้น เป็นอันปฏิเสธการวุทธิ. **สุณาติ, สุโณติ** ย่อมฟัง.

คิ-สทฺเท, คิณาติ, คิโณติ, อนุคิณาติ, ปฏิคิณาติฯ

คิ ธาตุ เป็นไปในการออกเสียง, **คิณาติ, คิโณติ** ย่อมส่งเสียง, **อนุคิณาติ** ย่อมยอมรับ, **ปฏิคิณาติ** ย่อมรับคำ.

ปุพฺพสฺสรโลโป, อนุคิณนฺติ, ปฏิคิณนฺติฯ

ลบสระของอักษรตัวหน้า, **อนุคิณนฺติ** ... ย่อมฟังตาม, **ปฏิคิณนฺติ** ... ย่อมรับคำ.

จิ-จเย, มหาวุตฺตินา ณสฺส นตฺตํ, วฑฺฒกี ปาการํ จินาติ, จิโนติ, อาจินาติ, อาจิโนติ, อปจินาติ, อปจิโนติ, วิทฺธํเสตีติ อตฺโถฯ

จิ ธาตุ เป็นไปในการสั่งสม, แปลง ณ เป็น น ด้วยมหาสูตร, **วฑฺฒกี ปาการํ จินาติ** นายช่าง ย่อมก่อกำแพง, **จิโนติ** ย่อมสะสม, **อาจินาติ, อาจิโนติ** ย่อมรวบรวม, **อปจินาติ, อปจิโนติ** ย่อมรื้อ ความหมายคือ **วิทฺธํเสติ** ทำลาย.

ปุพฺพสฺสรโลโป, จินนฺติ, อาจินนฺติ, อปจินนฺติฯ

ลบสระของอักษรตัวหน้า, **จินนฺติ** ย่อมสะสม, **อาจินนฺติ** ย่อมรวบรวม, **อปจินนฺติ** ย่อมรื้อ.

กมฺเม –

ในอรรถกรรม –

จียติ, อาจียติ, อปจียติ, จินียติ, อาจินียติ, อปจินียติฯ

จียติ, อาจียติ, อปจียติ, จินียติ ย่อมถูกสะสม, **อาจินียติ** ย่อมถูกรวบรวม, **อปจินียติ** ย่อมถูกรื้อ.

การิเต –

จยาเปติ, จยาปยติ, จินาเปติ, จินาปยติ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –

จยาเปติ, จยาปยติ, จินาเปติ, จินาปยติ ย่อมให้สะสม ดังนี้เป็นต้น.

มิ-ปกฺเขเป, มิณาติ, มิโณติ, มินาติ, มิโนติ วาฯ

มิ ธาตุ เป็นไปในการวางเข้า, **มิณาติ, มิโณติ, มินาติ** ย่อมวางเข้า, เป็นรูปว่า **มิโนติ** บ้าง.

วุ-สำวรเณ, สำวุณาติ, สำวุโณติ, อาวุณาติ, อาวุโณติฯ

วุ ธาตุ เป็นไปในการระวัง, สำรวม, **สำวุณาติ, สำวุโณติ** ย่อมสำรวม, **อาวุณาติ, อาวุโณติ** ย่อมร้อยรัด.

สุ-สวเน, สุณาติ, สุโณติ, สุณนฺติ, สุณาสิ, สุโณสิฯ รสฺสตฺเต - สุณสิ นาค [มหาว. ๑๒๖]ฯ สุณาถ, สุโณถ, สุณามิ, สุโณมิ, สุณาม, สุโณมฯ

สุ ธาตุ เป็นไปในการฟัง, **สุณาติ, สุโณติ, สุณนฺติ** ... ย่อมฟัง, **สุณาสิ, สุโณสิ** ท่าน ย่อมฟัง. ในที่เป็นรัสสะ, **สุณสิ นาค** นี่แน่ะ พ่อนาค เธอจงฟัง[วิ. มหาว.๑๒๖ ฉฏฺฐ.]ฯ **สุณาถ, สุโณถ** ท่านท. ย่อมฟัง, **สุณามิ, สุโณมิ** เราย่อมฟัง, **สุณาม, สุโณม** เราท. ย่อมฟัง.

กมฺเม ‘ทีโฆ สรสฺสา’ติ กฺยมฺหิ ทีโฆ, สูยติ, สุยฺยติ, สูยนฺติ, สุยฺยนฺติ, สุณียติ, สุณียนฺติฯ

ในที่ลง กฺย ปัจจัย ในอรรถกรรม มีทีฆะ ด้วยสูตรว่า **ทีโฆ สรสฺส** *(๖๑๗. ในเพราะย ปัจจัย ธาตุที่มีสระเป็นที่สุด เป็นทีฆะ)*, **สูยติ, สุยฺยติ, สูยนฺติ, สุยฺยนฺติ, สุณียติ, สุณียนฺติ** ... ย่อมถูกฟัง.

การิเต –

สาเวติ, อนุสาเวติ, สาวยติ, อนุสาวยติ, สุณาเปติ, สุณาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –

สาเวติ, อนุสาเวติ, สาวยติ, อนุสาวยติ, สุณาเปติ, สุณาปยติ ย่อมให้ฟัง.

กมฺเม –
สาวียติ, อนุสาวียติฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย –
สาวียติ, อนุสาวียติ ย่อมถูกให้ฟัง.

สุณาตุ, สุณนฺตุ, สุยฺยตุ, สุยฺยนฺตุ, สาเวตุ, สาเวนฺตุ, สุเณ, สุเณยฺย, สุเณยฺยุ, สูเยยฺย, สุยฺเยยฺย, สูเยยฺยุ, สุยฺเยยฺยุ, สาเวยฺย, สาเวยฺยุฯ

(ในปัญจมีวิภัตติเป็นต้น) **สุณาตุ, สุณนฺตุ, สุยฺยตุ, สุยฺยนฺตุ, สาเวตุ, สาเวนฺตุ** ... จงฟัง, **สุเณ, สุเณยฺย, สุเณยฺยุ, สูเยยฺย, สุยฺเยยฺย, สูเยยฺยุ, สุยฺเยยฺยุ, สาเวยฺย, สาเวยฺยุ** ...พึงฟังฯ

อีอาทิมฺหิ –
อสุณิ, สุณิฯ

ในอัชชตตนีวิภัตติ –
อสุณิ, สุณิ ฟังแล้ว.

ในวิภัตตินี้ แปลง กฺโณ และ กุณ เป็น โร (โอ) ด้วยสูตรนี้

๖๖๗. เตสุ สุโต กฺโณกุณานำ โรฏ [๓๘๑]ฯ

๖๖๗. เตสุ สุโต กฺโณกุณานำ โรฏ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ และวิภัตติที่มี สฺส แปลง กฺโณ และ กุณ ที่มีในเบื้องหลังจากสุธาตุเป็น โรฏ (โอ).

เตสุ อีอาทีสุ สฺสการวนฺเตสุ จ วจเนสุ สุธาตุโต ปเรสำ กฺโณ, กุณานำ โรฏ โหติ, รานุพนฺโธ สพฺพาเทสทีปนตฺโถฯ ‘รานุพนฺเธนฺตสราทิสฺสา’ติ สุตฺเตน อาทิสรสฺส โลโป, ทฺวิตฺตำฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ และวิภัตติที่มี สฺส โรฏ อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง กฺโณ และกุณ ซึ่งมีในเบื้องหลังจากสุธาตุ, ร อนุพันธ์ มีประโยชน์เพื่อแสดงการอาเทศหมดทั้งศัพท์. ลบ สระในเบื้องต้นของพยางค์ ด้วยสูตรว่า **รานุพนฺเธนฺตสราทิสฺส** *(๕๐๐. เพราะปัจจัยที่มีรอนุพันธ์ ลบสระอันเป็นที่สุดของบทเป็นต้น.)*, ทำ สฺ-ทเวภาวะ.

อสฺโสสิ, อสฺโสสุ, อสฺโสสิ, อสฺโสสิตฺถ, อสฺโสสิ, อสฺโสสิมฺหา, อสฺโสสุมฺหา, อสฺโสสิตฺถ อิจฺจาทิฯ

อสฺโสสิ, อสฺโสสุ, อสฺโสสิ, อสฺโสสิตฺถ, อสฺโสสิ, อสฺโสสิมฺหา, อสฺโสสุมฺหา, อสฺโสสิตฺถ ... ได้ฟังแล้ว ดังนี้เป็นต้น.

สฺสตฺยาทิมฺหิ –

ในภวิสสันตีวิภัตติ –

---

[๓๘๑] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

สุณิสฺสติ, โสสฺสติ, สุณิสฺสนฺติ, โสสฺสนฺติ, สุณิสฺสสิ, โสสฺสสิ, สุณิสฺสถ, โสสฺสถ, สุณิสฺสามิ, โสสฺสามิ, สุณิสฺสาม, โสสฺสามฯ

เอวํ ปรฉกฺเกฯ

สฺสาทิมฺหิ –

อสุณิสฺสา, อโสสฺสา, อสุณิสฺสํสุ, โสสฺสํสุ อิจฺจาทิฯ

ปปุพฺโพ หิ-เปสเน, ปหิณาติ, ปหิโณติ, ปหิณนฺติฯ

อีอาทิมฺหิ –

ทูตํ ปหิณิ, ปหิณึสุ, ‘กฺวจิ วิกรณาน’นฺติ วิกรณโลโป, มหาวุตฺตินา ปสฺส ทีโฆ, ทูตํ ปาเหสิ [ปารา. ๒๙๗; มหาว. ๑๙๘], ปาเหสุ อิจฺจาทิฯ

อาป-ปาปุณเน ปปุพฺโพ –

๖๖๘. สกาปานํ กุกฺกุ กฺเณ [๓๘๒]ฯ

สุณิสฺสติ, โสสฺสติ, สุณิสฺสนฺติ, โสสฺสนฺติ, สุณิสฺสสิ, โสสฺสสิ, สุณิสฺสถ, โสสฺสถ, สุณิสฺสามิ, โสสฺสามิ, สุณิสฺสาม, โสสฺสาม ... จักฟังฯ

ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง ก็มีนัยนี้.

ในกาลาติปัตติวิภัตติ –

อสุณิสฺสา, อโสสฺสา, อสุณิสฺสํสุ, โสสฺสํสุ ... จักได้ฟังแล้ว ดังนี้เป็นต้น.

หิ ธาตุ ที่มี ป เป็นบทหน้า เป็นไปในการส่งไป, **ปหิณาติ, ปหิโณติ, ปหิณนฺติ** ... ย่อมส่งไป.

ในอัชชัตตนีวิภัตติ –

ทูตํ ปหิณิ, ปหิณึสุ ... ส่งไปแล้ว ซึ่งทูต, ลบวิกรณปัจจัย ด้วยสูตรว่า **กฺวจิ วิกรณานํ** *(๖๖๔.การลบแห่งวิกรณปัจจัย ย่อมมี ในบางอุทาหรณ์.)* สระอของ ป เป็น ทีฆสระ ด้วยมหาสูตร, **ทูตํ ปาเหสิ** สาวน้อยนั้นส่งทูตไปในสำนักมารดา. [วิ.มหาวิ.๑/๔๒๕], **ปาเหสุ** ... ได้ส่งไปแล้ว ดังนี้เป็นต้น

อาป ธาตุ เป็นไปในความถึง, ที่มีป เป็นบทหน้า –

ลง อุ (เรียกว่า กุกฺ และ กุ)อาคม ด้วยสูตรนี้.

๖๖๘. สกาปานํ กุกฺกุ กฺเณ.

ในที่ที่มี กฺณ ปัจจัย อยู่เบื้องหลัง ลง กุกฺ และ กุ อาคม ในที่สุดแห่ง สก และ อาปธาตุ.

---

[๓๘๒] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕; ‘‘...กุกกู เณ’’ (พหูสุ)]

สก, อาปธาตูนำ กานุพนฺธา กุการ, อุการา กเมน อาคมา โหนฺติ กฺณมฺหิ ปจฺจเยฯ

ในที่ที่มี กฺณ ปัจจัย อยู่เบื้องหลัง กุ และ อุ อันมี ก เป็นอนุพันธ์ ย่อมเป็นอาคม ในที่สุดแห่ง สก และ อาปธาตุ ตามลำดับ.

ปาปุโณติ, ปาปุณนฺติ, สมฺปาปุณนฺติฯ

ปาปุโณติ, ปาปุณนฺติ, สมฺปาปุณนฺติ ย่อมถึง พร้อม.

ปริปุพฺโพ ปริยตฺติยำ, ปริยาปุณาติ, ปริยาปุณนฺติฯ

ที่มี ปริ เป็นบทหน้า เป็นไปในการเล่าเรียน , **ปริยาปุณาติ, ปริยาปุณนฺติ** ... ย่อมเล่าเรียน.

สมฺปุพฺโพ - สมาปุณาติ, ปริสมาปุณาติ, นิฏฺฐานำ คจฺฉตีติ อตฺโถฯ

ที่มี สำ เป็นบทหน้า – **สมาปุณาติ, ปริสมาปุณาติ** ย่อมถึงพร้อม ควาหมาย คือ **นิฏฺฐานำ คจฺฉติ** ย่อมถึง ซึ่งความสำเร็จ.

กฺเณติ กิ? ปปฺโปติฯ

บทว่า **กฺเณ** มีประโยชน์อะไร? ในที่ที่ไม่ได้ ลง ณ ปัจจัย ไม่ลง กุกฺและ ก อาคม. เช่น **ปปฺโปติ** ย่อมถึง.

กมฺเม -
ปาปียติ, ปาปียนฺติฯ

ในอรรถกรรม -
ปาปียติ, ปาปียนฺติ ย่อมถูกถึง.

การิเต –
ปาเปติ, ปาปยติ, ปาเปนฺติ, ปาปยนฺติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –
ปาเปติ, ปาปยติ, ปาเปนฺติ, ปาปยนฺติ ... ย่อมให้ถึง.

กมฺเม –
ปาปียติ, ปาปียนฺติฯ

ในอรรถกรรม ที่ลงการิตปัจจัย –
ปาปียติ, ปาปียนฺติ ย่อมถูกให้ถึง.

อีอาทิมฺหิ –
ปาปุณิ, ปาปุณิำสุ อิจฺจาทิฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ –
ปาปุณิ, ปาปุณิำสุ ถึงแล้ว ดังนี้เป็นต้น.

สก-สตฺติยํ, สกฺกุโณติ, สกฺกุณาติฯ

สก ธาตุ เป็นไปในความอาจ, **สกฺกุโณติ, สกฺกุณาติ** ย่อมอาจ.

กฺเณติ กิ? สกฺโกติ, สกฺกุณนฺติฯ

บทว่า **กฺเณ** มีประโยชน์อะไร? ในที่ที่ไม่มี ณ อักษรไม่ลง กุก. และ กุ อาคม, **สกฺโกติ, สกฺกุณนฺติ**[๓๘๓].

อีอาทิมฺหิ –
อสกฺกุณิ, สกฺกุณิ, อสกฺกุณึสุ, สกฺกุณึสุฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ –
อสกฺกุณิ, สกฺกุณิ, อสกฺกุณึสุ, สกฺกุณึสุ ... ได้อาจแล้ว.

๖๖๙. สกา กฺณาสฺส โข อีอาโท[๓๘๔] ฯ

แปลง กฺณา เป็น ข ด้วยสูตรนี้
๖๖๙. สกา กฺณาสฺส โข อีอาโท.
ในอัชชัตตนีวิภัตติ แปลง กฺณา ที่อยู่หลังจากสกธาตุเป็น ข.

สกมฺหา ปรสฺส กฺณาสฺส โข โหติ อีอาทิมฺหิฯ อสกฺขิ, สกฺขิ, อสกฺขึสุ, สกฺขึสุ อิจฺจาทิฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ ข อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง กฺณา ปัจจัย ที่มีในเบื้องหลังจาก สก ธาตุ. **อสกฺขิ, สกฺขิ, อสกฺขึสุ, สกฺขึสุ** อาจแล้ว ดังนี้เป็นต้น.

๖๗๐. สฺเส วา [๓๘๕]ฯ

ในภวิสสันตีวิภัตติ แปลง กณฺ เป็น ข ด้วยสูตรนี้
๖๗๐. สฺเส วา
ในวิภัตติที่มี สฺส อักษรอยู่เบื้องหลัง แปลง กฺณ เป็น ข บ้าง.

สกมฺหา ปรสฺส กฺณสฺส โข โหติ วา สฺเส ปเรฯ

ในวิภัตติที่มี สฺส อักษรอยู่เบื้องหลัง ข อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง กณฺ บ้าง.

---

[๓๘๓] ตัวแรกไม่ลง เณ ปัจจัย เพราะเป็น ตนาทิคณะ จึงไม่ลง อุ ที่เรียกในที่นี้ว่า กุ อาคม.

[๓๘๔] [‘...ณาสฺส ข...’’ (พหูสุ)]

[๓๘๕] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

สกฺขิสฺสติ, สกฺกุณิสฺสติ, สกฺขิสฺสนฺติ, สกฺกุณิสฺสนฺติ, สกฺขิสฺสสิ, สกฺขิสฺสถ, สกฺขิสฺสามิ, สกฺขิสฺสาม, สกฺกุณิสฺสามฯ

สกฺขิสฺสติ, สกฺกุณิสฺสติ, สกฺขิสฺสนฺติ, สกฺกุณิสฺสนฺติ, สกฺขิสฺสสิ, สกฺขิสฺสถ, สกฺขิสฺสามิ, สกฺขิสฺสาม, สกฺกุณิสฺสาม ... จักอาจ.

‘ทกฺข สกฺข เหหิ โหหีหิ โลโป’ติ สฺสสฺส วิกปฺเปน โลโป, สกฺขิติ, สกฺขิสฺสติ, สกฺขินฺติ, สกฺขิสฺสนฺติฯ

ลบ สฺส ได้บ้าง ด้วยสูตรนี้ว่า **ทกฺข สกฺข เหหิ โหหีหิ โลโป.** *(๖๒๖.ท้ายอาเทศเหล่านี้ คือ ทกฺข, สกฺข , เหหิ, โหหิ ลบ สสฺสวิภัตติ ได้บ้าง.)*, **สกฺขิติ, สกฺขิสฺสติ, สกฺขินฺติ, สกฺขิสฺสนฺติ** ... จักอาจ.

สฺสาทิมฺหิ –

อสกฺขิสฺสา, สกฺขิสฺสา, อสกฺกุณิสฺสา, สกฺกุณิสฺสา อิจฺจาทิฯ

ในกาลาติปัตติวิภัตติ –

อสกฺขิสฺสา, สกฺขิสฺสา, อสกฺกุณิสฺสา, สกฺกุณิสฺสา ... จักอาจแล้ว ดังนี้เป็นต้น

สฺวาทิคโณ นิฏฺฐิโตฯ

ธาตุที่เป็นสฺวาทิคณะ จบแล้ว.

กฺยาทิคณ

ธาตุที่เป็นกฺยาทิคณะ

อถ กฺยาทิคโณ วุจฺจเตฯ

ต่อมา จะกล่าวธาตุที่เป็นกฺยาทิคณะ

กี, ชิ, ญา, ธู, ปฺ, ภู, มา, มู, ลูฯ

ธาตุที่เป็นกฺยาทิคณะ ที่จะกล่าวถึงในที่นี้ ได้แก่ **กี, ชิ, ญา, ธู, ปฺ, ภู, มา, มู, ลู** (คำแปลดูในคำขยายความ).

ลง กฺณา (ณา) ปัจจัยท้ายธาตุที่เป็นกฺยาทิคณะด้วยสูตรนี้

๖๗๑. กฺยาทีหิ กฺณา[๓๘๖]ฯ

๖๗๑. กฺยาทีหิ กฺณา.

ลง กฺณา (ณา) ปัจจัยในอรรถกัตตาท้ายธาตุที่เป็นกฺยาทิคณะ.

กีอิจฺจาทีหิ กฺริยตฺเถหิ ปรํ กตฺตริ กานุพนฺโธ ณาปจฺจโย โหติฯ

ณา ปัจจัย ซึ่งมีก อนุพันธ์[๓๘๗] ย่อมลง ในที่ที่เป็นเบื้องหลังจากธาตุทั้งหลายมีกีธาตุเป็นต้น ในอรรถกัตตา.

---

[๓๘๖] [ก. ๔๔๕; รู. ๕๑๓; นี. ๕๓๐; จำ. ๑.๑.๑๐๑ ...เป.... ๓.๑.๘๑]

[๓๘๗] คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา แสดงว่า ก อนุพันธ์ในที่นี้ มีความหมายว่า ไม่มีการแปลง ณา เป็น เณ.กกาโร เอตฺตาภาวตฺโถ. (โมค.ปญ..๖/๓๒)

สำหรับธาตุที่เป็นสระทีฆะ ให้ทำเป็นรัสสะด้วยสูตรนี้

๖๗๒. กฺณากฺนาสุ รสฺโส [๓๘๘]ฯ

๖๗๒. กฺณากฺนาสุ รสฺโส.

ในที่ที่มี กฺณาและกฺนา ปัจจัยอยู่เบื้องหลังธาตุที่เป็นทีฆะ จะเป็นรัสสะ.

เอเตสุ ทีฆธาตูนำ รสฺโส โหติฯ

ในที่ที่มี กฺณาและกฺนา (ณา และ นา) ปัจจัยเหล่านั้นอยู่เบื้องหลัง ความเป็นรัสสะแห่งธาตุที่เป็นทีฆะ ย่อมมี.

กี-ทพฺพวินิมเย, กิณาติ, กิณนฺติ, วิกฺกิณาติ, วิกฺกิณนฺติฯ

กี ธาตุ ย่อมเป็นไปในความแลกเปลี่ยนด้วยทรัพย์สิ่งของ (ซื้อ), **กิณาติ, กิณนฺติ**... ย่อมซื้อ., **วิกฺกิณาติ, วิกฺกิณนฺติ** ... ย่อมขาย.

กมฺเม –

กียติ, กิยฺยติ, วิกฺกียติ, วิกฺกิยฺยติ, วิกฺกิยฺยนฺติฯ

ในอรรถกรรม –

กียติ, กิยฺยติ, วิกฺกียติ, วิกฺกิยฺยติ ย่อมถูกซื้อ, วิกฺกิยฺยนฺติ ... ย่อมถูกขาย.

การิเต –

วิกฺกาเยติ, วิกฺกายยติ, กีณาเปติ, กีณาปยติ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –

วิกฺกาเยติ, วิกฺกายยติ ย่อมให้ขาย**, กีณาเปติ, กีณาปยติ** ย่อมให้ซื้อ ดังนี้เป็นต้น.

ลง นา ปัจจัย ในอรรถกัตตาท้าย ชิ ธาตุ เป็นต้น ด้วยสูตรนี้.

๖๗๓. ชฺยาทีหิ กฺนา [๓๘๙]ฯ

๖๗๓. ชฺยาทีหิ กฺนา.

ลง กฺนา (นา) ปัจจัย ในอรรถกัตตา ท้าย ชิ ธาตุ.

---

[๓๘๘] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕; จำ. ๖.๑.๑๐๘; ปา. ๗.๓.๘๐]

[๓๘๙] [ก. ๔๔๕; รู. ๕๑๓; นี. ๕๓๐]

ชิอิจฺจาทีหิ กตฺตริ กานุพนฺโธ นาปจฺจโย โหติฯ ชินาติ, ชินนฺติฯ

นา ปัจจัย อันมี ก อนุพันธ์ ในอรรถกัตตา ย่อมลงท้ายธาตุทั้งหลายมี ชิ เป็นต้น. ชินาติ, ชินนฺติ ... ย่อมชนะ.

กมฺเม –

ชียติ, ชิยฺยติ, ชินียติ, ชินิยฺยติฯ

ในอรรถกรรม –

ชียติ, ชิยฺยติ, ชินียติ, ชินิยฺยติ ย่อมถูกชนะ.

การิเต –

ชยาเปติ, ชยาปยติ, ปราเชติ, ปราชยติ, ปราเชนฺติ, ปราชยนฺติ, ชินาเปติ, ชินาปยติ, อชินิ, ชินิ, อชินึสุ, ชินึสุ, ชินิสฺสติ, ชินิสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –

ชยาเปติ, ชยาปยติ ย่อมให้ชนะ, **ปราเชติ, ปราชยติ, ปราเชนฺติ, ปราชยนฺติ** ... ย่อมให้แพ้**, ชินาเปติ, ชินาปยติ, อชินิ, ชินิ, อชินึสุ, ชินึสุ, ชินิสฺสติ, ชินิสฺสนฺติ** ดังนี้เป็นต้น.

ญา-อวโพธเนฯ

ญา ธาตุ เป็นไปในการรู้.

แปลง ญา ธาตุ เป็น นา ด้วยสูตรนี้

๖๗๔. ญาสฺส เน ชา[๓๕๐] ฯ

๖๗๔. ญาสฺส เน ชา.

ในที่ที่มี นาปัจจัย อยู่เบื้องหลัง แปลง ญา ธาตุ เป็น ชา.

นาปจฺจเย ปเร ญาสฺส ชา โหติฯ

ในที่ที่มี นาปัจจัย อยู่เบื้องหลัง ชา อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง ญา ธาตุ.

ชานาติ, ปชานาติ, อาชานาติ, สญฺชานาติ, วิชานาติ, อภิชานาติ, ปริชานาติ, ปฏิชานาติ, ชานนฺติฯ

ชานาติ, ปชานาติ ย่อมรู้, **อาชานาติ** ย่อมรู้ทั่วถึง, **สญฺชานาติ** ย่อมจำ, **วิชานาติ** ย่อมรู้แจ้ง**, อภิชานาติ** ย่อมรู้ยิ่ง, **ปริชานาติ** ย่อมรู้รอบ, **ปฏิชานาติ** ย่อมยืนยัน, **ชานนฺติ** ... ย่อมรู้ฯ

กมฺเม –

ญายติ, ปญฺญายติ, อญฺญายติ, สญฺญายติ, วิญฺญายติ, อภิญฺญายติ, ปริญฺญายติ, ปฏิญฺญายติ, ญายนฺติฯ

ในอรรถกรรม –

ญายติ, ปญฺญายติ, อญฺญายติ, สญฺญายติ, วิญฺญายติ, อภิญฺญายติ, ปริญฺญายติ, ปฏิญฺญายติ, ญายนฺติ ... ย่อมถูกรู้ ฯลฯ (เหมือนอรรถกัตตา).

---

[๓๕๐] [ก. ๔๗๐; รู. ๕๑๔; นี. ๕๕๐; จ. ๖.๑.๑๐๗; ปา. ๗.๓.๗๐, ๗๙]

การิเต –

ญาเปติ, ญาปยติ, ญาเปนฺติ, ญาปยนฺติ, ชานาเปติ, ชานาปยติ, ชานาเปนฺติ, ชานาปยนฺติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –

ญาเปติ, ญาปยติ, ญาเปนฺติ, ญาปยนฺติ, ชานาเปติ, ชานาปยติ, ชานาเปนฺติ, ชานาปยนฺติ ... ย่อมให้รู้.

กมฺเม –

ญาปียติ, สญฺญาปียติ, ชานาปียติฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย –

ญาปียติ, สญฺญาปียติ, ชานาปียติ ถูกให้รู้.

๖๗๕. ญาสฺส สนาสฺส นาโย ติมฺหิ[๓๖๑] ฯ

ในติ และ อนฺติ วัตตมานาวิภัตติ แปลง ญา ธาตุ และ นาปัจจัย เป็น นาย ด้วยสูตรนี้

๖๗๕. ญาสฺส สนาสฺส นาโย ติมฺหิ.

ในที่ลง ติ วิภัตติ แปลง ญาธาตุ พร้อมทั้ง นา ปัจจัยเป็น นาย.

นาสหิตสฺส ญาสฺส นาโย โหติ ติมฺหิ, สุตฺต วิภตฺติยา อนฺติ, อนฺเตสุ จฯ

ในที่ลง ติ วิภัตติ นาย-อาเทส ย่อมมีในที่แห่ง ญาธาตุ พร้อมทั้ง นา ปัจจัย. แม้ในที่ลง อนฺติ และ อนฺเต ย่อมมี ด้วยการแบ่งสูตร.

นายติฯ วิเจยฺย วิเจยฺย อตฺเถ ปนายตีติ โข ภิกฺขเว วิปสฺสีติ วุจฺจติ [ที. นิ. ๒.๔๑-๔๔]ฯ นายนฺติฯ ‘‘อนิมิตฺตา น นายเร’’ติ [วิสุทฺธิ ๑.๑๗๔] ปาฬิฯ

นายติ ย่อมรู้, **วิเจยฺย วิเจยฺย อตฺเถ ปนายตีติ โข ภิกฺขเว วิปสฺสีติ วุจฺจติ** ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระมหาบุรุษนั้น ถูกขนานพระนามว่า วิปัสสี เพราะทรงสอดส่องคดีความแล้วทรงทราบ [ที.ม.๑๒/๓๑][๓๖๒]. **นายนฺติ** ... ย่อมรู้. มีพระบาฬี**ว่า อนิมิตฺตา น นายเร** (๕ อย่างนี้คือชีวิต พยาธิ กาล การทอดทิ้งสรีระ คติที่ไปเกิด) หานิมิตไม่ได้ ของสัตว์ทั้งหลายอันใครๆ ย่อมรู้ไม่ได้. [วิสุทฺธิ ๑.๑๗๔].

เอยฺยาทิมฺหิ -

ในสัตตมีวิภัตติ -

---

[๓๖๑] [ก. ๕๐๙; รู. ๕๑๖; นี. ๑๐๒๒]

[๓๖๒] วิเจยฺย วิเจยฺย กุมาโร อตฺเถ ปนายติ ญาเยนาติ โข, ภิกฺขเว, วิปสฺสิสฺส กุมารสฺส ภิยฺโยโสมตฺตาย ‘วิปสฺสี วิปสฺสี’ ตฺเวว สมญฺญา อุทปาทิ.พระราชกุมารสอดส่องพิจารณาคดีแล้ว ย่อมทรงทราบได้ด้วยพระญาณ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น สมญาว่า วิปัสสี ดังนี้แล ได้บังเกิดขึ้นแล้ว แก่พระวิปัสสีราชกุมารนั้น โดยยิ่งกว่าประมาณ พระบาฬีทีฆนิกาย มหาวรรค (ที.ม.๑๒/๓๑.มหาปทานสูตร)

ชาเนยฺย, ชาเนยฺยุ, ชาเนยฺยาสิ, ชาเนยฺยาถ, ชาเนยฺยามิ, ชาเนยฺยามฯอุตฺเต-ชาเนยฺยามุฯ

ชาเนยฺย, ชาเนยฺยุ, ชาเนยฺยาสิ, ชาเนยฺยาถ, ชาเนยฺยามิ, ชาเนยฺยาม ... พึงรู้.ในที่แปลง อ ที่ เอยฺยาม เป็น อุ, **ชาเนยฺยามุ.**

เอยฺยามสฺส เอมุตฺเต ‘‘กถํ ชาเนมุ ตํ มย’’นฺติ [ชา. ๒.๒๒.๗] ปาฬิฯ

ในที่แปลง เอยฺยาม เป็น เอมุ มีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า **กถํ ชาเนมุ ตํ มยํ** หม่อมฉันทั้งหลายจะรู้จักพระองค์ได้อย่างไร.[ขุ.ชา.๒๘/๘๕]

แปลงเอยฺย ท้าย ญา ธาตุ เป็น อิย และ ญา ด้วยสูตรนี้

๖๗๖. เอยฺยสฺสิยาญา วา [๓๙๓]ฯ

๖๗๖. เอยฺยสฺสิยาญา วา.

แปลง เอยฺย ซึ่งอยู่หลังจาก ญา ธาตุ เป็น อยา และ ญา ได้บ้าง.

ญาโต เอยฺยสฺส อิยา, ญา โหนฺติ, วาสทฺทเน เอยฺยุมาทีนมฺปิ ญ, ญาสิ, ญาถ, ญามิ, ญามาเทสา โหนฺติ, เอยฺยมิจฺจสฺส ญญฺจฯ ชานิยาฯ

อิย และ ญา อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง เอยฺย อันอยู่ในที่เบื้องหลังจาก ญา ธาตุ ได้บ้าง, ด้วยวา ศัพท์แม้ ญ, ญาสิ, ญาถ, ญามิ และ ญาม อาเทศ ย่อมมี แม้ในที่แห่ง เอยฺยุ เป็นต้น, และ ญญ ย่อมมีในที่แห่ง เอยฺยํ ด้วย. **ชานิยา** พึงรู้.

แปลง ญา ธาตุ พร้อมทั้ง นา ปัจจัย เป็น ชํ ด้วยสูตรนี้

๖๗๗. ญามฺหิ ชํ [๓๙๔]ฯ

๖๗๗. ญามฺหิ ชํ.

แปลง ญา ธาตุ พร้อมทั้ง นา ปัจจัย เป็น ชํ ในที่ที่มีญ-อาเทศ อยู่เบื้องหลัง.

ญาเทเส ปเร สนาสฺส ญาสฺส ชํ โหติฯ ชญฺญา, วิชญฺญาฯ

ชํ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ญา อันเป็นไปกับด้วย นาปัจจัย ในที่ที่มี ญ-อาเทศ อยู่เบื้องหลัง. **ชญฺญา, วิชญฺญา** พึงรู้.

---

[๓๙๓] [ก. ๕๐๘; รู. ๕๑๕; นี. ๑๐๒๑]

[๓๙๔] [ก. ๔๗๐; รู. ๕๑๔; นี. ๘๕๐]

สุตฺตวิภตฺเตน ญูอาทีสุปิ ชำ โหติฯ ‘‘ปาปำ กตฺวา มา มำ ชญฺญูติ อิจฺฉติ [สุ. นิ. ๑๒๗; วิภ. ๘๔๔ ‘ชญฺญา’ติ], วิเวกธมฺมำ อหำ วิชญฺญำ [คเวสิตพฺพำ], ชญฺญามุ เจ สีลวนฺตำ วทญฺญู’’นฺติ [ชา. ๒.๒๒.๑๓๐๑] ปาฬีฯ ‘ชญฺญาสิ, ชญฺญาถ, ชญฺญามิ, ชญฺญามา’ติปิ ยุชฺชติฯ

ด้วยการแบ่งสูตร ชำ-อาเทศ ย่อมมีในที่ที่มี ญู -อาเทศเป็นต้น อยู่เบื้องหลัง. มีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า **ปาปำ กตฺวา มา มำ ชญฺญูติ อิจฺฉติ** คนทำบาปกรรมไว้แล้ว ปรารถนาว่าคนอื่นอย่าพึงรู้ว่าเราทำ [ขุ.สุ.๒๕/๑๒๗[๓๖๕]], **วิเวกธมฺมำ อหำ วิชญฺญำ** เราพึงรู้ซึ่งธรรมอันสงัด[พึงค้นหาที่มา], **ชญฺญามุ เจ สีลวนฺตำ วทญฺญำ** ถ้าอาตมภาพรู้ว่ามหาบพิตรทรงมีศีล ทรงรู้ความประสงค์ของสมณพราหมณ์ [ขุ.ชา. ๒๘/๘๗๖]. แม้รูปว่า **ชญฺญาสิ, ชญฺญาถ, ชญฺญามิ, ชญฺญาม** ก็ควรนำมาใช้.

ลบ กฺนา ปัจจัย ด้วยสูตรนี้

๖๗๘. อีสฺสตฺยาทีสุ กฺนาโลโป [๓๖๖]ฯ

๖๗๘. อีสฺสตฺยาทีสุ กฺนาโลโป.

ในอัชชัตตนีวิภัตติและในภวิสสันตีวิภัตติ ลบ กฺนา ปัจจัย ได้บ้าง.

กฺนาสฺส โลโป โหติ วา อีอาทิมฺหิ สฺสตฺยาทิมฺหิ จฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติและในภวิสสันตีวิภัตติ การลบ แห่ง กฺนา ปัจจัย ย่อมมีได้บ้าง.

อญฺญาสิ, อพฺภญฺญาสิ, อชานิ, อญฺญาสุำ, อญฺญูำสุ, อพฺภญฺญูำสุ, ชานิ์สุ, อญฺญาสิ, อพฺภญฺญาสิ, อชานิ, อญฺญิตฺถ, ชานิตฺถ, อญฺญาสิ์ำ, อพฺภญฺญาสิ์ำ, อชานิ์ำ, ชานิ์ำ, อญฺญาสิมฺหา, อชานิมฺหา, ชานิมฺหา, ญาสฺสติ, ชานิสฺสติ, ญาสฺสนฺติ, ชานิสฺสนฺติฯ

อญฺญาสิ, อพฺภญฺญาสิ, อชานิ, อญฺญาสุำ, อญฺญูำสุ, อพฺภญฺญูำสุ, ชานิ์ำสุ, อญฺญาสิ, อพฺภญฺญาสิ, อชานิ, อญฺญิตฺถ, ชานิตฺถ, อญฺญาสิ์ำ, อพฺภญฺญาสิ์ำ, อชานิ์ำ, ชานิ์ำ, อญฺญาสิมฺหา, อชานิมฺหา, ชานิมฺหา ... รู้แล้ว**, ญาสฺสติ, ชานิสฺสติ, ญาสฺสนฺติ, ชานิสฺสนฺติ ...** จักรู้.

กมฺเม -

วิญฺญายิสฺสติ, วิญฺญายิสฺสนฺติฯ

ในอรรถกรรม -

วิญฺญายิสฺสติ, วิญฺญายิสฺสนฺติ จักถูกรู้.

แปลง สสฺส เป็น หิ ด้วยสูตรนี้

---

[๓๖๕] ปาฐะปัจจุบันเป็น ‘ชญฺญา’ติ

[๓๖๖] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

๖๗๙. สฺสสฺส หิ กมฺเม [๓๙๗]ฯ

ญาโต สฺสสฺส หิ โหติ วา กมฺเมฯ

ปญฺญายิหิฯ ‘‘ปญฺญายิหินฺติ เอตา, ทหรา’’ติ [ชา. ๒.๑๗.๑๙๗] ปาฬิฯ ปญฺญายิสฺสติ, ปญฺญายิสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ

ธุ-วิธุนเน, กุนามฺหิ รสฺโส, ธุนาติ, ธุนนฺติฯ

กมฺเม -
ธุนียติ, ธุนียนฺติฯ

การิเต -
ธุนาเปติ, ธุนาปยติฯ

ปุ-โสธเน, ปุนาติ, ปุนนฺติฯ

ภู-ปตฺติยํ, รสฺโส, อภิสมฺภุนาติ,อภิสมฺภุนนฺติ. นาสฺส ณตฺเต-อภิสมฺภุณาติ, อภิสมฺภุณนฺติฯ

๖๗๙. สฺสสฺส หิ กมฺเม.

ในอรรถกรรม แปลง สสฺส ท้าย ญา-ธาตุ เป็น หิ บ้าง.

ในอรรถกรรม หิ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง สสฺส วิภัตติ อันมีในที่เบื้องหลังจากญา-ธาตุ บ้าง.

ปญฺญายิหิ จักถูกรู้. มีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า **ปญฺญายิหินฺติ เอตา, ทหรา** นางเหล่านั้นยังสาวจักถูกรู้ (จักปรากฏ) เอง [ขุ.ชา.๒๗/๒๕๒๑] **ปญฺญายิสฺสติ, ปญฺญายิสฺสนฺติ** ... จักถูกรู้.

ธุ ธาตุเป็นไปในการกำจัด, ในที่ที่ลง กุนา ปัจจัย เป็นรัสสะ, **ธุนาติ, ธุนนฺติ ...** ย่อมกำจัด.

ในอรรถกรรม -
ธุนียติ, ธุนียนฺติ ... ย่อมถูกกำจัด.

ในที่ลงการิตปัจจัย -
ธุนาเปติ, ธุนาปยติ ย่อมให้กำจัด.

ปุ ธาตุ เป็นไปในการทำให้หมดจด, ปุนาติ, ปุนนฺติ ย่อมชำระ.

ภูธาตุ เป็นไปในการถึง, ทำเป็นรัสสะ, **อภิสมฺภุนาติ, อภิสมฺภุนนฺติ** ... ย่อมบรรลุ, ในที่แปลง น ที่ นา เป็น ณ, **อภิสมฺภุณาติ, อภิสมฺภุณนฺติ** ... ย่อมบรรลุ.

---

[๓๙๗] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

มา-ปริมาเณ, มหาวุตฺตินา ธาตฺวนฺตสฺส อิตฺตํ, มินาติ, นิมฺมินาติฯ

มาธาตุ เป็นไปในการนับ, ปริมาณ, วัด, แปลง อา ที่สุดธาตุเป็น อิ ด้วยมหาสูตร, **มินาติ, นิมฺมินาติ** ย่อมวัด, ย่อมตวง

กมฺเม -
อุปมียติ, อุปมียนฺติ, นิมฺมียติ, นิมฺมียนฺติฯ

ในอรรถกรรม -
อุปมียติ, อุปมียนฺติ, นิมฺมียติ, นิมฺมียนฺติ ย่อมเข้าใกล้ความวัด (เปรียบเทียบ), ... ย่อมวัด.

การิเต -
นครํ มาเปติ, มาปยติ, มาปียติ, มาปียนฺติ, นิมฺมินิ, นิมฺมินิ์สุ, มาเปสิ, มาปยิ, มาเปสุ์, มาปยุ์, นิมฺมินิสฺสติ, นิมฺมินิสฺสนฺติ, มาเปสฺสติ, มาเปสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
นครํ มาเปติ, มาปยติ, มาปียติ, มาปียนฺติ, นิมฺมินิ, นิมฺมินิ์สุ, มาเปสิ, มาปยิ, มาเปสุ์, มาปยุ์, นิมฺมินิสฺสติ, นิมฺมินิสฺสนฺติ, มาเปสฺสติ, มาเปสฺสนฺติ [๓๙๘] ... ให้สร้างซึ่งพระนคร ดังนี้เป็นต้น.

มู-พนฺธเน, มุนาติฯ

มู ธาตุ เป็นไปในการผูก, **มุนาติ** ย่อมผูก.[๓๙๙]

ลู-เฉทเน, รสฺสตฺตํ, ลุนาติ, ลุนนฺติฯ

ลูธาตุเป็นไปในการตัด, ทำเป็นรัสสะ, **ลุนาติลุนนฺติ** ... ย่อมตัด.

กมฺเม -
ลูยติ, ลูยนฺติฯ

ในอรรถกรรม -
ลูยติ, ลูยนฺติ ... ย่อมถูกตัด.

การิเต -
ลาวยติ, ลาวยนฺติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
ลาวยติ, ลาวยนฺติ ย่อมให้ตัด.

กมฺเม -
ลาวียติ อิจฺจาทิฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย -
ลาวียติ ย่อมถูกให้ตัด ดังนี้เป็นต้น.

กฺยาทิคโณ นิฏฺฐิโตฯ

ธาตุที่เป็นกฺยาทิคณะ จบแล้ว

---

[๓๙๘] สัททนีติ ธาตุมาลา แสดงรูป มาเปติ, มาปยติ ว่าเป็นสุทธกัตตุ โดยสำเร็จจาก มาป ธาตุ ในอรรถว่า ในจุราทิคณะ.

[๓๙๙] สัททนีติธาตุมาลา เป็น มุ ธาตุ และมีรูปว่า มุนิ (นักปราชญ์, มุนี) ที่ออกจากธาตุนี้โดย มีวิเคราะห์ว่า อตฺตโน จิตฺตํ มุนาติ พนฺธติ ราคโทสาทิวสนํ คนฺตุ์ น เทตีติ มุนิ. บุคคลผู้ผูกจิตของตนไม่ให้ไปสู่อำนาจของราคะโทสะเป็นต้น ชื่อว่า มุนิ.

ตนาทิคณ

อถ ตนาทิคโณ วุจฺจเตฯ

อาป, กร, ตน, สกฯ

ธาตุที่เป็นตนาทิคณะ

ต่อมาจะกล่าวธาตุที่เป็นตนาทิคณะ

ธาตุที่เป็นตนาทิคณะที่จะกล่าวในที่นี้ คือ **อาป, กร, ตน, สก** (คำแปลดูในคำขยายความ).

ลง โอ ปัจจัย ท้ายธาตุที่เป็นตนาทิคณะ ด้วยสูตรนี้

๖๘๐. ตนาทิฺโว [๔๐๐]ฯ

๖๘๐. ตนาทิฺโว.
ลง โอ ปัจจัย ท้ายธาตุที่เป็นตนาทิคณะ.

ตนาทีหิ ปรำ โอปจฺจโย โหติฯ ตโนติฯ

โอปัจจัย ย่อมลงในที่ที่เป็นเบื้องหลังจากธาตุที่เป็นตนาทิคณะ. **ตโนติ** ย่อมแผ่ไป.

อาป-ปาปุณเน ปปุพฺโพฯ ธาตฺวนฺตสฺส ทฺวิตฺตำ รสฺโส จ, ปปฺโปติ, ปปฺโปนฺติฯ

อาป[๔๐๑] ธาตุ เป็นในการถึง จะมี ป เป็นบทหน้า. ซ้อน ปฺ พยัญชนะที่สุดธาตุ และเป็นรัสสะ, **ปปฺโปติ, ปปฺโปนฺติ** ... ย่อมถึง.

กมฺเม -
ปาปียติ, ปาปียนฺติฯ

ในอรรถกรรม -
ปาปียติ, ปาปียนฺติ ... ถูกถึง.

การิเต -
ปาเปติ, ปาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
ปาเปติ, ปาปยติ ให้ถึง.

กมฺเม -
ปาปียติ ปาปียนฺติ อิจฺจาทิฯ

ในอรรถกรรม ที่ลงการิตปัจจัย -
ปาปียติ ปาปียนฺติ ให้ถูกถึง ดังนี้เป็นต้น.

---

[๔๐๐] [ก. ๔๕๑; รู. ๕๒๐; นี. ๘๓๒; จำ. ๑.๑.๘๗; ปา. ๓.๑.๗๙]

[๔๐๑] สัททนีติธาตุมาลาเป็น อป ธาตุ มี ป เป็นบทหน้า.

กร-กรเณ, กโรติ, กโรนฺติฯ

กร ธาตุ เป็นไปในการทำ, **กโรติ, กโรนฺติ** ... ย่อมทำ.

กมฺเม -
กรียติ, กรียนฺติฯ

ในอรรถกรรม -
กรียติ, กรียนฺติ ... ถูกทำ.

‘ตวคฺควรณานำ เย จวคฺคพยญา’ติ ยมฺหิ ธาตฺวนฺตสฺส ยตฺตำ, กยฺยติ, กยฺยนฺติ, กยฺยเร, กยฺยเต, กยฺยนฺเตฯ

ในที่ลง ยปัจจัย แปลงพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น ย ด้วยสูตรว่า **ตวคฺควรณานำ เย จวคฺคพยญา**. (๔๔. *เพราะ ย แปลง ต วรรค เป็น จวรรค, ว เป็น พ, ร เป็น ย, และ ณ เป็น ญ ได้บ้าง*.), **กยฺยติ, กยฺยนฺติ, กยฺยเร, กยฺยเต, กยฺยนฺเต** ... ถูกทำ.

การิเต -
กาเรติ, การยติ, กาเรนฺติ, การยนฺติ, การาเปติ, การาปยติ, การาเปนฺติ, การาปยนฺติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
กาเรติ, การยติ, กาเรนฺติ, การยนฺติ, การาเปติ, การาปยติ, การาเปนฺติ, การาปยนฺติ ... ให้กระทำ.

๖๘๑. กรสฺส โสสฺส กุำ[๔๐๒] ฯ

ในอุตตมบุรุษ แปลง กร พร้อมทั้ง โอ เป็น กุ ด้วยสูตรนี้

๖๘๑. กรสฺส โสสฺส กุ.

ในที่ที่มี มิ และ ม เป็นเบื้องหลัง แปลง กร พร้อมทั้ง โอ เป็น กุ.

โอ-การสหิตสฺส กรสฺส กุ โหติ มิ, เมสุ ปเรสุฯ

กุ อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง กร พร้อมทั้ง โอ ปัจจัย ในที่ที่มี มิ และ ม เป็นเบื้องหลัง.

กุมฺมิ, กุมฺม, ‘‘ภตฺตุ อปจิตึ กุมฺมิ [ชา. ๑.๓.๑๒๖], ธมฺมสฺสาปจิตึ กุมฺมี’’ติ [ชา. ๒.๒๒.๑๗๕๒] ปาฬีฯ

กุมฺมิ, กุมฺม ... ย่อมกระทำ, ในกรณีนี้มีพระบาฬีเป็นหลักฐานดังนี้, **ภตฺตุ อปจิตึ กุมฺมิ** ข้าพระองค์จะกระทำความจงรักภักดีต่อเจ้านาย[ขุ.ชา. ๒๗/๑๒๖], **ธมฺมสฺสาปจิตึ กุมฺมิ** เราทำความยำเกรงต่อพระราชประเพณี [ชา.ชา.๒๘/๑๐๘๑].

---

[๔๐๒] [ก. ๕๑๑; รู. ๕๒๑; นี. ๑๑๒๔]

ในที่มีอุปสัคเป็นบทหน้า แปลง กร ธาตุ เป็น ข ด้วยสูตรนี้

๖๘๒. กโรติสฺส โข[๔๐๓] ฯ

๖๘๒. กโรติสฺส โข.

แปลง กร ธาตุ ซึ่งอยู่หลังจากอุปสัค เป็น ข.

ปาทิโต ปรสฺส กรธาตุสฺส กฺวจิ โข โหติฯ สงฺขโรติ, สงฺขโรนฺติ, อภิสงฺขโรติ, อภิสงฺขโรนฺติฯ

ในบางอุทาหรณ์ ข อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง กรธาตุ อันเป็นเบื้องหลังจากอุปสัค. **สงฺขโรติ, สงฺขโรนฺติ, อภิสงฺขโรติ, อภิสงฺขโรนฺติ** ... ย่อมปรุงแต่ง.

กมฺเม -
สงฺขรียติ, สงฺขรียนฺติฯ

ในอรรถกรรม -
สงฺขรียติ, สงฺขรียนฺติ ถูกปรุงแต่ง.

การิเต -
สงฺขาเรติ, สงฺขารยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
สงฺขาเรติ, สงฺขารยติ ให้ปรุงแต่ง.

ณาปิมฺหิ น วุทฺธิ, สงฺขราเปติ, สงฺขราปยติฯ

แต่ในที่ลงณาปิปัจจัย ไม่ต้องวุทธิ **สงฺขราเปติ, สงฺขราปยติ** ให้ปรุงแต่ง.

กมฺเม -
สงฺขารียติ, สงฺขราปียติฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย -
สงฺขารียติ, สงฺขราปียติ ให้ถูกปรุงแต่ง.

ในที่ลง ติ วิภัตติ แปลง กร พร้อมทั้ง โอ ปัจจัย เป็น กุพฺพ, กุรุ และ กยิรา ด้วยสูตรนี้

๖๘๓. กรสฺส โสสฺส กุพฺพกุรุกยิรา[๔๐๔] ฯ

๖๘๓. กรสฺส โสสฺส กุพฺพกุรุกยิรา.

ในที่ลง, นฺต, มานปัจจัย และ ติ วิภัตติเป็นต้น แปลง กร พร้อมทั้ง โอ ปัจจัย เป็น กุพฺพ, กุรุ และ กยิรา ได้บ้าง.

โอ-การสหิตสฺส กรสฺส กุพฺพ, กุรุ, กยิรา โหนฺติ วา นฺต, มาน, ตฺยาทีสุ, มหาวุตฺตินา วิกปฺเปน กุสฺส กุรุตฺตํฯ กุพฺพติ กุพฺพนฺติ, กุรุพฺพติ, กุรุพฺพนฺติฯ

ในที่ลง, นฺต, มานปัจจัย และ ติ วิภัตติเป็นต้น กุพฺพ, กุรุ และ กยิรา อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง กร พร้อมทั้ง โอ ปัจจัย บ้าง, แปลง กุ เป็น กุรุ ด้วยมหา

---

[๔๐๓] [ก. ๕๘๔; รู. ๕๘๒; นี. ๑๑๘๘]

[๔๐๔] [ก. ๕๑๑-๒; รู. ๕๒๑-๒; นี. ๑๐๗๗-๘-๘-๑๐; จำ. ๕.๒.๑๐๓; ปา. ๖.๔.๑๑๐]

สูตรได้อีกรูปหนึ่ง. **กุพฺพติ กุพฺพนฺติ, กุรุพฺพติ, กุรุพฺพนฺติ** ... ย่อมกระทำ.

ปรฉกฺเก -

กุพฺพเต, กุรุพฺพเต, กุพฺพนฺเต, กุรุพฺพนฺเต, กุรุเต, กยิรติ, กยิรนฺติ, กยิรสิ, กยิรถ, กยิรามิ, กยิราม, กยิรเต, กยิรนฺเตฯ

ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง -

กุพฺพเต, กุรุพฺพเต, กุพฺพนฺเต, กุรุพฺพนฺเต, กุรุเต, กยิรติ, กยิรนฺติ, กยิรสิ, กยิรถ, กยิรามิ, กยิราม, กยิรเต, กยิรนฺเต ... ย่อมกระทำ.

กโรตุ, สงฺขโรตุ, กุพฺพตุ, กุรุพฺพตุ, กุรุตุ, อคฺฆํ กุรุตุ โน ภวํ [ที. นิ. ๒.๓๑๘], กยิรตุฯ

ในวิภัตติอื่น, **กโรตุ, สงฺขโรตุ, กุพฺพตุ, กุรุพฺพตุ, กุรุตุ** จงกระทำ, **อคฺฆํ กุรุตุ โน ภวํ** ขอท่านกระทำ (คือจงรับ) ซึ่งของต้อนรับของข้าพเจ้าเถิด. [ที.ม.๑๐/๒๒๕], **กยิรตุ** จงกระทำ.

กเรยฺย, สงฺขเรยฺย, กุพฺเพยฺย, กุรุพฺเพยฺย, กยิเรยฺย พึงกระทำ.

แปลง เอยฺย วิภัตติหลังจากกยิรา (อาเทศ) เป็น อา ด้วยสูตรนี้

๖๘๔. ฏฺา[๔๐๕] ฯ

๖๘๔. ฏฺา.

แปลง เอยฺย วิภัตติหลังจากกยิรา-อาเทศ เป็น ฏฺา บ้าง.

กยิราเทสโต ปรสฺส เอยฺยวิภตฺติสฺส ฏฺานุพนฺโธ อา โหติ วาฯ

อา-อาเทส อันมีฏฺอนุพันธ์ ย่อมมีในที่แห่งเอยฺยวิภัตติ ที่อยู่หลังจากกยิรา-อาเทศ บ้าง.

โส ปุญฺญํ กยิรา, ปุญฺญํ เจ ปุริโส กยิรา [ธ. ป. ๑๑๘], กยิรา นํ ปุนปฺปุนํ [ธ. ป. ๑๑๘]ฯ

โส ปุญฺญํ กยิรา เขาพึงทำบุญ, **ปุญฺญํ เจ ปุริโส กยิรา, กยิรา นํ ปุนปฺปุนํ** หากบุคคลจะทำบุญ พึงทำบุญนั้นบ่อยๆ[ขุ.ธ.๒๕/ ๑๑๘ มหาจุฬา.].

ลบ เอยฺย ศัพท์ของเอยฺยุ๋เป็นต้น ท้ายกยิร อาเทศ ด้วยสูตรนี้

---

[๔๐๕] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

๖๘๕. กยิเรยฺยสฺเสยฺยุมาทีนำ[๔๐๖] ฯ

กยิราเทสโต ปรสฺส เอยฺยุำอาทีนำ เอยฺยสทฺทสฺส โลโป โหติฯ

กยิรุำ, กยิเรยฺยุำ, กยิราสิ, กยิเรยฺยาสิ, กยิราถ, กยิเรยฺยาถ, กยิรามิ, กยิเรยฺยามิ, กยิราม, กยิเรยฺยามฯ

๖๘๕. กยิเรยฺยสฺเสยฺยุมาทีนำ

ลบ เอยฺย ศัพท์ของเอยฺยุำเป็นต้น ท้ายกยิราเทศ.

การลบ แห่งเอยฺยศัพท์ ของเอยฺยุำเป็นต้น อันมีในที่เบื้องหลังจากกยิรอาเทศ ย่อมมี.

กยิรุำ, กยิเรยฺยุำ, กยิราสิ, กยิเรยฺยาสิ, กยิราถ, กยิเรยฺยาถ, กยิรามิ, กยิเรยฺยามิ, กยิราม, กยิเรยฺยาม ... พึงกระทำ.

๖๘๖. เอถสฺสา[๔๐๗]ฯ

กยิราเทสโต ปรสฺส เอถสฺส เอ-การสฺส อา โหติ วาฯ

โส กยิราถ, ทีปี กยิราถ ปณฺฑิโต [ธ. ป. ๒๘], กยิรา เจ กยิราเถนำ [ธ. ป. ๓๑๓; สำ. นิ. ๑.๘๕]ฯ

แปลง เอ ของ เอถ เป็น อา ด้วยสูตรนี้.

๖๘๖. เอถสฺสา.

แปลง เอ ของ เอถ ท้ายกยิราอาเทศ เป็น อา บ้าง.

อาอาเทศ ย่อมมีในที่แห่งเออักษร ของ เอถ ที่มีในเบื้องหลังจากกยิราอาเทศ บ้าง.

โส กยิราถ เขาพึงกระทำ, ที**ปี กยิราถ ปณฺฑิโต** บัณฑิตพึงกระทำซึ่งที่พึ่ง [ขุ.ธ.๒๕/๑๒], **กยิรา เจ กยิราเถนำ** ถ้าบุคคลจะพึงทำความเพียร พึงทำความเพียรนั้นจริงๆ [สำ.ส.๑๕/๒๓๕].

อีอาทิมฺหิ -

อกริ, กริ, สงฺขริ, อภิสงฺขริ, อกุพฺพิ, กุพฺพิ, อกุรุพฺพิ, กุรุพฺพิ, อกยิิ, กยิิ, อกรุำ, กรุำ, สงฺขรุำ, อภิ, สงฺขรุำ, อกริสุ, กริสุ, สงฺขริสุ, อภิสงฺขริสุ, อกุพฺพิสุ, กุพฺพิสุ, อกุรุพฺพิสุ, กุรุพฺพิสุ, อกยิิสุ, กยิิสุ, อกยิรุำ, กยิรุำฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ -

อกริ, กริ, สงฺขริ, อภิสงฺขริ, อกุพฺพิ, กุพฺพิ, อกุรุพฺพิ, กุรุพฺพิ, อกยิิ, กยิิ, อกรุำ, กรุำ, สงฺขรุำ, อภิ, สงฺขรุำ, อกริสุ, กริสุ, สงฺขริสุ, อภิสงฺขริสุ, อกุพฺพิสุ, กุพฺพิสุ, อกุรุพฺพิสุ, กุรุพฺพิสุ, อกยิิสุ, กยิิสุ, อกยิรุำ, กยิรุำ ... ได้กระทำแล้ว (ที่เหลือเหมือนวัตตมานาวิภัตติ.)

---

[๔๐๖] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๐๘๓-๔-๕-๖-๗]

[๔๐๗] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๐๘๒]

ในอัชชัตตนีวิภัตติ แปลง กร พร้อมทั้งโอปัจจัย เป็น กา ด้วยสูตรนี้.

๖๘๗. กา อีอาทีสุ[๔๐๘]ฯ

๖๘๗. กา อีอาทีสุ.

ในอัชชัตตนีวิภัตติ แปลง กร พร้อมทั้งโอปัจจัย เป็น กา บ้าง.

อีอาทีสุ สโอการสฺส กรสฺส กา โหติ วาฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ กาอาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง กร พร้อมทั้งโอ ปัจจัย บ้าง.

แปลง อี ท้าย กา ซึ่งเป็นทีฆสระ เป็น สิ ด้วยสูตรนี้

๖๘๘. ทีฆา อีสฺส [๔๐๙]ฯ

๖๘๘. ทีฆา อีสฺส.

แปลง อี ท้าย อา, เอ และ อู ซึ่งเป็นทีฆสระ เป็น สิ บ้าง.

อา, เอ, อูทีเฆหิ ปรสฺส อีวจนสฺส สิ โหติ วาฯ

สิ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง อี ท้าย อา, เอ และ อู ซึ่งเป็นทีฆสระ บ้าง.

อฏฺฐาสิ, อทาสิ, วเทสิ, วชฺเชสิ, ภาเวสิ, กาเรสิอนุโภสิ, อโหสิ อิจฺจาทิฯ

อฏฺฐาสิ ได้ยืนแล้ว, **อทาสิ** ได้ให้แล้ว, **วเทสิ** ได้กล่าวแล้ว, **วชฺเชสิ** ได้กล่าวแล้ว, **ภาเวสิ** ได้เจริญแล้ว, **กาเรสิ** ให้กระทำแล้ว, **อนุโภสิ** ได้เสวยแล้ว, **อโหสิ** ได้มีแล้ว ดังนี้เป็นต้น.

โส อกาสิ, เต อกำสุ, คาถายำ ‘‘อกำสุ สตฺถุวจน’’นฺติ [ชา. ๒.๒๒.๕๖๔] ปาฬิฯ อกาสุ, ตฺวำ อกาสิฯ มา ตุมฺเห เอวรูปำ อกตฺถ [คเวสิตพฺพำ], มากตฺถ ปาปกำ กมฺมำ, อาวี วา ยทิ วา รโห [อุทา. ๔๔]ฯ อกาสิตฺถ, อหำ อกาสิ๋, มยำ อกาสิมฺหา, อกมฺหาฯ โภเคสุ วิชฺชมาเนสุ, ทีปำ นากมฺห อตฺตโน [ชา. ๑.๔.๕๓]ฯ โส อกาฯ ‘‘ตโต เอกสตำ ขตฺเย, อนุยนฺเต ภวำ อกา’’ติ [ชา.

โส อกาสิ, เต อกำสุ ... ได้กระทำแล้ว, ในคาถาจะเป็น **อกำสุ** มีพระบาฬีเป็นหลักฐานดังนี้ **อกำสุ สตฺถุวจนำ** ได้กระทำตามคำสั่งสอนของพระศาสดา. [ขุ.ชา.๒๘/๕๘๘]. **อกาสุ, ตฺวำ อกาสิ** ... ได้ทำแล้ว. **มา ตุมฺเห เอวรูปำ อกตฺถ** ท่านอย่าได้กระทำกรรมเห็นปานนี้ [ควรค้นหาที่มา?], **มากตฺถ ปาปกำ กมฺมำ, อาวี วา ยทิ วา รโห** ท่านทั้งหลายอย่าได้ทำบาปกรรมทั้ง

[๔๐๘] [ก. ๔๕๑; รู. ๕๒๓; นี. ๕๘๓]

[๔๐๙] [ก. ๕๑๓; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

๒.๒๐.๔๔] ปาฬิฯ อกาสิตฺถ วา, อหำ อกำ, อกรำ วาฯ ‘‘ตสฺสาหำ วจนำ นากำ, ปิตุ วุฑฺฒสฺส ภาสิต’’นฺติ [ชา. ๒.๑๗.๑๓๔] ปาฬิฯ

ในที่แจ้งหรือในที่ลับเลย [ขุ.อุ.๒๘/๑๑๕]. **อกาสิตฺถ** ท่านท.ได้ทำแล้ว, **อหำ อกาสิ, มยำ อกาสิมฺห**, **อกมฺหา** เราท.ได้ทำแล้ว. **โภเคสุ วิชฺชมาเนสุ**, **ทีปำ นากมฺห อตฺตโน** เมื่อโภคะทั้งหลายมีอยู่ เราทั้งหลายไม่ได้ทำที่พึ่งให้แก่ตน [ขุ.ชา.๒๗/๕๕๔]. **โส อกา** เขาได้ทำแล้ว มีพระบาฬีเป็นหลักฐานดังนี้ **ตโต เอกสตำ ขตฺเย, อนุยนฺเต ภวำ อกา** แต่นั้น พระผู้เป็นเจ้าได้ทำกษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ให้เป็นผู้ติดตามของข้าพเจ้า [ขุ.ชา.๒๘/๑๓๖]. มีรูปว่า **อกาสิตฺถ** บ้าง, **อหำ อกำ** เราได้ทำแล้ว, มีรูปว่า **อกรำ** บ้าง โดยมีพระบาฬีเป็นหลักฐานดังนี้ **ตสฺสาหำ วจนำ นากำ, ปิตุ วุฑฺฒสฺส ภาสิตำ** รามิได้ทำตามคำสั่งสอนของบิดาผู้สูงวัยนั้น [ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๕๖].

การิเต -

โส กาเรสิ, การยิ, การาเปสิ, การาปยิ, เต กาเรสุำ, การยุำ, การาเปสุำ, การาปยุำ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

โส กาเรสิ, การยิ, การาเปสิ, การาปยิ, เต กาเรสุำ, การยุำ, การาเปสุำ, การาปยุำ ... ได้ให้ทำแล้วดังนี้เป็นต้น

กริสฺสติ สงฺขริสฺสติ, กุพฺพิสฺสติ, กุรุพฺพิสฺสติ, กยิริสฺสติ อิจฺจาทิฯ

ในภวิสสันตีวิภัตติ เช่น **กริสฺสติ สงฺขริสฺสติ, กุพฺพิสฺสติ, กุรุพฺพิสฺสติ, กยิริสฺสติ** จักกระทำ.

‘‘หรสฺส จาหง สฺเส’ติ สฺเสน สห กรสฺส รการสฺส อาหง โหติ, กาหติ, กาหนฺติ, กถำ กาหนฺติ ทารกา [ชา. ๒.๒๒.๑๘๔๕]ฯ

แปลง ร ของ กร พร้อมทั้ง สฺส อักษร เป็นอาห ด้วยสูตรว่า **หรสฺส จาหง สฺเส**. (๖๕๗. *ในที่ลงวิภัตติซึ่งมีสฺส-อักษร อาหงฺ อักษรอาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ร ของ หรธาตุ และ กรธาตุ พร้อมทั้ง สฺส บ้าง.*), **กาหติ, กาหนฺติ จักกระทำ, กถำ กาหนฺติ ทารกา** เด็กทั้งสอง....จักทำอย่างไร [ขุ.ชา.๒๘/๑๐๙๖].

อิญาคเม -

ในที่ลง อิญ อาคม -

กาหิติ, กาหินฺติ อิจฺจาทิฯ กาหสิ, กาหถฯ กาหามิ กุสลํ พหุ [ชา. ๑.๔.๕๖], กาหาม ปุญฺญสญฺจยํ [อป. เถร ๑.๑.๔๐๑]ฯ

เช่น **กาหิติ, กาหินฺติ, กาหสิ, กาหถ กาหามิ** ... ย่อมทำ โดยมีพระบาฬีเป็นหลักฐานดังนี้ว่า **กาหามิ กุสลํ พหุ** เราไปจากที่นี้ ... จักทำกุศลให้มากทีเดียว[ขุ.ชา.๒๗/๕๕๗], **กาหาม ปุญฺญสญฺจยํ** พวกเราจักทำทานก่อสร้างบุญ ในพระพุทธเจ้าผู้เป็นนาถะของโลก[ขุ.อป. เถร ๓๒/๕].

‘อาอีอาทีสู’ติ สุตฺเต โยควิภาเคน สฺสตฺยาทีสุปิ กา โหติ, สโยเค รสฺสตฺตํ, กสฺสติ, กสฺสนฺติ, กสฺสสิ, กสฺสถ, กสฺสามิ, กสฺสาม, กสฺสํ ปุริสการิยํ [ชา. ๒.๒๒.๑๓๑]ฯ

ด้วยการแบ่งสูตรในสูตรว่า **อาอีอาทีสุ หรสฺสา.** (๖๕๖.*อาอักษรอาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง ร ของ หร ธาตุ ในที่ซึ่งลงหิยยัตตนีวิภัตติและอัชชัตตนีวิภัตติบ้าง.*) แม้ในภวิสสันตีวิภัตติ ก็มีการแปลง กร และ สฺส เป็น กา เช่นกัน, สำหรับในที่เป็นสังโยค ให้รัสสะ, **กสฺสติ, กสฺสนฺติ, กสฺสสิ, กสฺสถ, กสฺสามิ, กสฺสาม** ... จักกระทำ, **กสฺสํ ปุริสการิยํ** เรานั้น ... จักทำความเพียรที่บุรุษพึงกระทำ[ขุ.ชา.๒๘/๔๔๗].

สฺสาทิมฺหิ –
อกาหา, อกริสฺสา อิจฺจาทิฯ

ในกาลาติปัตติ –
อกาหา, อกริสฺสา จักได้ทำแล้ว ดังนี้เป็นต้น.

ตนุ-วิตฺถาเร, ตโนติฯ

ตนุ ธาตุ เป็นไปในการขยาย, **ตโนติ** ย่อมขยาย.

ปรสฺสรโลโป-ตโนนฺติฯ

ลบสระหลัง เป็น ตโนนฺติ.

ในวิภัตติ ๖ ตัวหลัง แปลง โอปัจจัย เป็น อุ ด้วยสูตรนี้

๖๘๕. โอวิกรณสฺสุ ปรฉกฺเก [๔๑๐]ฯ

๖๘๕. โอวิกรณสฺสุ ปรฉกฺเก.

ในที่ที่มีวิภัตติ ๖ ตัวหลัง ในเบื้องหลัง แปลง โอ ปัจจัยเป็น อุ.

---

[๔๑๐] [ก. ๕๑๑; รู. ๕๒๑; นี. ๑๐๒๔]

ปรฉกฺเก ปเร โอวิกรณสฺส อุ โหติฯ ตนุเต, ตนุนฺเตฯ

ในที่ที่มีวิภัตติ ๖ ตัวหลัง ในเบื้องหลังอุ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่งโอ วิกรณปัจจัย. **ตนุเต, ตนุนฺเต** ย่อมขยาย

‘ยวา สเร’ติ อุสฺส วตฺเต-ตนุวนฺเตฯ

ในที่แปลง อุ เป็น ว ด้วยสูตรว่า **ยวา สเร.** **(๓๗.** *เพราะมีสระข้างหลัง ยฺ และวฺ เป็นอาเทสของอิวัณณะและอุวัณณะ ในบางแห่ง*) เป็น **ตนุวนฺเต** ย่อมขยาย.

ในวิภัตติ ๖ ตัวหน้า แปลง โอ ปัจจัย เป็น อุ ด้วยสูตรนี้

๖๙๐. ปุพฺพฉกฺเก วา กฺวจิ[๔๑๑] ฯ

๖๙๐. ปุพฺพฉกฺเก วา กฺวจิ.

ในวิภัตติ ๖ ตัวหน้า แปลง โอ ปัจจัย เป็น อุ ได้บ้าง ในบางอุทาหรณ์.

ปุพฺพฉกฺเก โอวิกรณสฺส กฺวจิ อุ โหติ วาฯ ตนุติ, กุรุตุฯ

ในที่ที่มีวิภัตติ ๖ ตัวหน้า ในเบื้องหลัง อุ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่งโอ วิกรณปัจจัย ได้บ้าง ในบางอุทาหรณ์. **ตนุติ** ย่อมขยาย, **กุรุตุ** จงกระทำ.

กฺวจีติ กิๆ? กโรติฯ

บทว่า **กฺวจิ** ในบางอุทาหรณ์ มีประโยชน์อะไร? ในอุทาหรณ์ว่า **กโรติ** ไม่ทำตามสูตรนี้.

วาติ กิๆ? ตโนติฯ

บทว่า **วา** ได้บ้าง มีประโยชน์อะไร? ไม่ทำตามสูตรนี้ก็มีบ้าง ในอุทาหรณ์ว่า **ตโนติ**.

กมฺเม –
ตนียติ, ตญฺญติฯ

ในอรรถกรรม –
ตนียติ, ตญฺญติ ถูกขยาย.

ในอรรถกรรมแปลง น ของ ตนธาตุ เป็น อา ด้วยสูตรนี้

๖๙๑. ตนสฺสา วา[๔๑๒] ฯ

๖๙๑. ตนสฺสา วา

---

[๔๑๑] [ก. ๕๑๑; รู. ๕๒๑; นี. ๑๐๒๔]

[๔๑๒] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

ในที่ที่มี กฺย ปัจจัย แปลง น อักษร ของ ตน ธาตุ เป็น อา บ้าง.

ตนธาตุสฺส น-การสฺส อา โหติ วา กฺยมฺหิฯ ตายติ, ตายนฺติ, ปตายติ, ปตายนฺติฯ ‘‘อิโต’ทานิ ปตายนฺติ, สูจิโย พลิสานิ จา’’ติ [ชา. ๑.๖.๘๔] ปาฬิฯ ตายเต, ตายนฺเตฯ

ในที่ที่มี กฺย ปัจจัย อา-อาเทศ ย่อมมีในที่แห่งน อักษร ของ ตนธาตุ บ้าง. **ตายติ, ตายนฺติ, ปตายติ, ปตายนฺติ**... ย่อมถูกแผ่ไป, โดยมีพระบาฬีเป็นหลักฐานดังนี้ **อิโต’ทานิ ปตายนฺติ, สูจิโย พลิสานิ จ** วลานี้ เข็มและเบ็ดทั้งหลาย ย่อมแพร่หลายออกไปจากบ้านช่างทองนี้ทั้งนั้น[ขุ.ชา.๒๗/๙๑๓]. **ตายเต, ตายนฺเต** ... ถูกแผ่ไป.

สก-สตฺติยํ, สกฺโกติ, สกฺโกนฺติ, สกฺโกสิ, สกฺโกถ, สกฺโกมิ, สกฺโกมฯ

สก ธาตุเป็นไปในการสามารถ, **สกฺโกติ, สกฺโกนฺติ, สกฺโกสิ, สกฺโกถ, สกฺโกมิ, สกฺโกม** .... ย่อมอาจ.

ตนาทิคโณ นิฏฺฐิโตฯ

ธาตุที่เป็นตนาทิคณะ จบแล้ว

จุราทิคณ

ธาตุที่เป็นจุราทิคณะ.

อถ จุราทิคโณ วุจฺจเตฯ

ลำดับต่อมา จะกล่าวธาตุที่เป็นจุราทิคณะ.

อาป, กมุ, คณ, ฆฏ, จินฺต, เจต, จุร, ธร, ปาล, ปูช, มนฺต, มาน, วิทฯ

ธาตุที่เป็นจุราทิคณะที่จะกล่าวได้แก่ **อาป, กมุ, คณ, ฆฏ, จินฺต, เจต, จุร, ธร, ปาล, ปูช, มนฺต, มาน, วิท** (จะแสดงคำแปลของธาตุไว้ในรายละเอียด)

ลง ณิ ปัจจัย (เณ และ ณยปัจจัย) ท้ายธาตุที่เป็นจุราทิคณะด้วยสูตรนี้.

๖๕๒. จุราทีหิณิ[๔๑๓] ฯ

๖๕๒. จุราทีหิณิ.

ลง ณิ ปัจจัย ในอรรถสกัตถะ ในที่ที่เป็นเบื้องหลังจากธาตุทั้งหลายที่เป็นจุราทิคณะ.

---

[๔๑๓] [ก. ๔๕๒; รู. ๕๒๕; นี. ๙๓๓; จำ. ๑.๑.๔๕; ปา. ๓.๑.๒๕; ‘จุราทิโต ณิ’ (พหูสุ)]

จุราทีหิ กฺริยตฺเถหิ ปรํ สกตฺเถ ณิปจฺจโย โหติฯโจเรติ, โจรยติฯ

ลง ณิ ปัจจัย ในอรรถสกัตถะ ในที่ที่เป็นเบื้องหลังจากธาตุทั้งหลายที่เป็นจุราทิคณะ. โจเรติ, โจรยติ ย่อมขโมย.

วิปุพฺโพ อาป-พฺยาปเน, พฺยาเปติ, พฺยาปยติฯ

อาป ธาตุ ที่มี วิ เป็นบทหน้า เป็นไปในความแผ่ไป, **พฺยาเปติ, พฺยาปยติ** ย่อมแผ่ไป.

กมุ-อิจฺฉายํ, กาเมติ, กามยติ, กาเมนฺติ, กามยนฺติ, นิกาเมติ, นิกามยติ, นิกาเมนฺติ, นิกามยนฺติ.

กมุ ธาตุ เป็นไปในความปรารถนา, **กาเมติ, กามยติ, กาเมนฺติ, กามยนฺติ, นิกาเมติ, นิกามยติ, นิกาเมนฺติ, นิกามยนฺติ** ... ย่อมปรารถนา.

กมฺเม –
กามียติ, กามียนฺติฯ

ในอรรถกรรม –
กามียติ, กามียนฺติ ย่อมถูกใคร่.

การิเต ณาปิ เอว, กามาเปติ, กามาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย จะลงเฉพาะ ณาปิ ปัจจัยเท่านั้น, **กามาเปติ, กามาปยติ** ย่อมให้ใคร่.

กมฺเม –
กามาปียติ, กามาปยียติฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย –
กามาปียติ, กามาปยียติ ย่อมถูกให้ใคร่.

คณ-สงฺขฺยาเน, คณ, ฆฏานํ ตุทาทิตฺตา น วุทฺธิ, คเณติ, คณยติฯ

คณ ธาตุ เป็นไปในการนับ, ในธาตุนี้ ไม่วุทธิ เพราะธาตุในกลุ่มฆฏธาตุก็รวมอยู่ในธาตุที่เป็นตุทาทิคณะซึ่งไม่มีการวุทธิ, **คเณติ, คณยติ** ย่อมนับ.

ฆฏ-เจตายํ, ฆเฏติ, ฆฏยติฯ

ฆฏ ธาตุ เป็นไปในความคิดหรือจงใจ**, ฆเฏติ, ฆฏยติ** ย่อมคิด.

จินฺต-จินฺตายํ, ครุปนฺตตฺตา น วุทฺธิ, จินฺเตติ, จินฺตยติฯ

จินฺตธาตุ เป็นไปในการคิด,ในธาตุนี้ไม่วุทธิ เพราะมีสระหน้าเป็นครุ, **จินฺเตติ, จินฺตยติ** ย่อมคิด.

กมฺเม –
จินฺตียติ, จินฺตียนฺติฯ

ในอรรถกรรม –
จินฺตียติ, จินฺตียนฺติ ย่อมถูกคิด.

การิเต –
จินฺตาเปติ, จินฺตาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –
จินฺตาเปติ, จินฺตาปยติ ย่อมให้คิด.

กมฺเม –
จินฺตาปียติ, จินฺตาปยียติฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย–
จินฺตาปียติ, จินฺตาปยียติ ย่อมถูกให้คิด.

อีอาทิมฺหิ –
จินฺเตสิ, จินฺตยิ, จินฺเตยฺๆ, จินฺตยฺๆ, จินฺเตสิ, จินฺตยิ, จินฺตยิตฺถ, จินฺเตสึ, จินฺตยึ, จินฺเตสิมฺหา, จินฺตยิมฺหาฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ –
จินฺเตสิ, จินฺตยิ, จินฺเตยฺๆ, จินฺตยฺๆ, จินฺเตสิ, จินฺตยิ, จินฺตยิตฺถ, จินฺเตสึ, จินฺตยึ, จินฺเตสิมฺหา, จินฺตยิมฺหา ... คิดแล้ว.

เจต-เจตายๆ, เจเตติ, เจตยติ, เจเตนฺติ, เจตยนฺติ.

เจต ธาตุ เป็นไปในการคิดหรือจงใจ, **เจเตติ, เจตยติ, เจเตนฺติ, เจตยนฺติ** ... ย่อมคิด,จงใจ.

จุร-เถยฺเย, โจเรติ, โจรยติ, โจเรนฺติ, โจรยนฺติ.

จุร ธาตุ เป็นไปในการขโมย, **โจเรติ, โจรยติ, โจเรนฺติ, โจรยนฺติ** ... ย่อมขโมย.

ธร-ธารเณ, ธาเรติ, ธารยติ, ธาเรนฺติ, ธารยนฺติฯ

ธร ธาตุ เป็นไปในการทรงไว้, **ธาเรติ, ธารยติ, ธาเรนฺติ, ธารยนฺติ** ย่อมทรงไว้.

ปาล-ปาลเน, ปาเลติ, ปาลยติ, ปาเลนฺติ, ปาลยนฺติฯ

ปาล ธาตุ เป็นไปในการรักษา, **ปาเลติ, ปาลยติ, ปาเลนฺติ, ปาลยนฺติ** ... ย่อมรักษา.

ปูช-ปูชายๆ, ครุปนฺตตฺตา น วุทฺธิ, ปูเชติ, ปูชยติ, ปูเชนฺติ, ปูชยนฺติฯ

ปูช ธาตุ เป็นไปในการบูชา ในธาตุนี้ไม่วุทธิ เพราะสระต้นธาตุเป็นครุ, **ปูเชติ, ปูชยติ, ปูเชนฺติ, ปูชยนฺติ** ... ย่อมบูชา.

มนฺต-คุตฺตภาสเน, มนฺเตติ, มนฺตยติ, มนฺเตนฺติ, มนฺตยนฺติฯ

มนฺต เป็นไปในการพูดในที่ลับ, **มนฺเตติ, มนฺตยติ, มนฺเตนฺติ, มนฺตยนฺติ** ... ย่อมปรึกษา.

อาปุพฺโพ กถเน อามนฺตเน จฯ อามนฺตยามิ โว ภิกฺขเว [ที. นิ. ๒.๒๑๘], ภควา ภิกฺขู อามนฺเตสิ [ที. นิ. ๒.๒๐๘]ฯ

กถธาตุ ที่มีอาเป็นบทหน้า เป็นไปในการกล่าว (เตือน) และเรียกมา, **อามนฺตยามิ โว ภิกฺขเว** ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอกล่าวกะพวกเธอ[ที.ม.๑๒/๑๔๓], **ภควา ภิกฺขู อามนฺเตสิ** พระผู้มีพระภาคตรัสกะภิกษุทั้งหลาย [ที.ม.๑๒/๑].

นิปุพฺโพ-นิมนฺตเน, นิมนฺเตติ, นิมนฺตยติฯ

ที่มีนิเป็นบทหน้า เป็นไปในการเชื้อเชิญ, **นิมนฺเตติ, นิมนฺตยติ** ย่อมนิมนต์.

อีอาทิมฺหิ-มนฺเตสิ, มนฺตยิ, อามนฺเตสิ, อามนฺตยิ, นิมนฺเตสิ, นิมนฺตยิ, มนฺเตสุ, มนฺตยุ, มนฺตยิ สุ รโหคตา [ชา. ๒.๒๒.๑๙๑๘], มนฺเตสฺสติ, อามนฺเตสฺสติ, นิมนฺเตสฺสติ, มนฺตยิสฺสติ, อามนฺตยิสฺสติ, นิมนฺตยิสฺสติ อิจฺจาทิฯ

ในอัชชัตตนีวิภัตติ –

มนฺเตสิ, มนฺตยิ, อามนฺเตสิ, อามนฺตยิ, นิมนฺเตสิ, นิมนฺตยิ, มนฺเตสุ, มนฺตยุ ... (เหมือนในวัตตมานาวิภัตติ), **มนฺตยิ สุ รโหคตา** พวกญาติของเจ้าได้พากันแอบไปปรึกษากันลับๆ [ขุ.ชา.๒๘/๑๑๒๓],

ในภวิสสันตีวิภัตติ –

มนฺเตสฺสติ, อามนฺเตสฺสติ, นิมนฺเตสฺสติ, มนฺตยิสฺสติ, อามนฺตยิสฺสติ, นิมนฺตยิสฺสติ ... จักนิมนต์ ดังนี้เป็นต้น.

มาน-ปูชายํ, มาเนติ, มานยติ, มาเนนฺติ, มานยนฺติ อิจฺจาทิฯ

มาน ธาตุ เป็นไปในการบูชา, **มาเนติ, มานยติ, มาเนนฺติ, มานยนฺติ** ... ย่อมบูชา.

วิท-อนุภวเน, เวเทติ, เวทยติ, ปฏิสංเวเทติ, ปฏิสංเวทยติฯ

วิทธาตุ เป็นไปในการเสวย, **เวเทติ, เวทยติ, ปฏิสංเวเทติ, ปฏิสංเวทยติ** ย่อมเสวย, รับรู้.

ปฏิ, นิ, ปปุพฺโพ อาจิกฺขเน, ปฏิเวเทติ, ปฏิเวทยติ, นิเวเทติ, นิเวทยติ, ปเวเทติ, ปเวทยติ อิจฺจาทิ.

ที่มีปฏิและนิเป็นบทหน้า เป็นไปในการบอก, **ปฏิเวเทติ, ปฏิเวทยติ, นิเวเทติ, นิเวทยติ, ปเวเทติ, ปเวทยติ** ย่อมป่าวประกาศ ดังนี้เป็นต้น.

จุราทิคโณ นิฏฺฐิโตฯ
วิกรณปจฺจยราสิ นิฏฺฐิโตฯ

ธาตุที่เป็นจุราทิคณะ จบแล้ว
กลุ่มอาขยาตบทที่ลงวิกรณปัจจัย จบแล้ว.

สามญฺญ ข, ฉ, สราสิ

กลุ่มธาตุที่ลง ข, ฉ, สปัจจัย
ในความหมายทั่วไป

อถ ธาตุปจฺจยา วุจฺจนฺเตฯ

ลำดับต่อมา จะกล่าวธาตุปัจจัย.

กฺริยาวาจีภาเวน ธาตุรูปา ปจฺจยา **ธาตุปจฺจยา,** กฺริยตฺถปจฺจยาติ วุตฺตำ โหติ, ตสฺมา เตหิปิ สพฺเพสำ ตฺยาทิ, ตพฺพาทิวิภตฺติ, ปจฺจยานำ สมฺภโวฯ

ปัจจัย ที่เป็นดุจธาตุ โดยความเป็นศัพท์กล่าวกริยา ชื่อว่า ธาตุปัจจัย หมายความว่า เป็นปัจจัยที่มีเนื้อความเป็นธาตุ, เพราะฉะนั้น จึงลงวิภัตติและปัจจัยมีติวิภัตติเป็นต้น, และตพฺพ ปัจจัยเป็นต้น ท้ายธาตุปัจจัยเหล่านั้นด้วยประการทั้งปวง.

ติช, มาน, กิต, คุป, พธฯ

ธาตุที่ลงปัจจัย ๓ ตัวนี้ ที่จะนำมากล่าว ได้แก่ **ติช, มาน, กิต, คุป, พธ**

ลง ข และ ส ปัจจัย ท้าย ติช ธาตุ ในความหมายว่า อดทน, และ มาน ธาตุ ในความหมายว่า ใคร่ครวญ ด้วยสูตรนี้

๖๙๓. ติชมาเนหิ ขสา ขมาวีมำสาสุ [๔๑๔]ฯ

๖๙๓. ติชมาเนหิ ขสา ขมาวีมำสาสุ.

ลง ข และ ส ปัจจัย ท้าย ติช ธาตุ ในความหมายว่า อดทน, และ มาน ธาตุ ในความหมายว่า ใคร่ครวญ ตามลำดับ.

ขมายำ วีมำสายญฺจ ปวตฺเตหิ ติช, มานธาตูหิ ปรำ กเมน ข, สปจฺจยา โหนฺติฯ ติช-ขมายำ, อิมินา ขปจฺจโยฯ

ลง ข และ ส ปัจจัย ท้าย ติช ธาตุ ในความหมายว่า อดทน, และ มาน ธาตุ ในความหมายว่า ใคร่ครวญ ตามลำดับ. ติช ธาตุ เป็นไปในการอดทน, ลง ข ปัจจัย ด้วยสูตรนี้.

ทำทเวภาวะ ติช ธาตุ ด้วยสูตรนี้

---

[๔๑๔] [ก. ๔๓๓; รู. ๕๒๘; นี. ๙๐๖-๙; จำ. ๑.๑.๑๗, ๒๘; ปา. ๓.๑.๕]

๖๕๔. ขฉสานเมกสฺสรำ ทฺเว [๔๑๕]ฯ

ข, ฉ, สปจฺจยนฺตานำ ธ าตุรูปานำ ปฐมำ สทฺทรูปำ เอกสฺสรำ ทฺเวรูปำ โหตีติ ‘ติช, ติช’อิติ ทฺวิรูเป กเต ‘โลโปนาทิพฺยญฺชนสฺสา’ติ อนาทิพฺยญฺชน ภูตสฺส ช-การสฺส โลโป, ‘ปรรูปมยกาเร พฺยญฺชเน’ติ ธาตฺวนฺตชการสฺส ปรรูปตฺตำฯ ‘จตุตฺถทุติเยสฺเวสำ ตติยปฐมา’ติ สำโยคาทิสฺส ขสฺส กตฺตำ, ‘ติติกฺข’อิติ ธาตุปจฺจยนฺตรูปำ, ตโต ตฺยาทฺยุปฺปตฺติฯ ติติกฺขติ, ติติกฺขนฺติฯ

๖๕๔. ขฉสานเมกสฺสรำ ทฺเว.

สระตัวเดียวซึ่งเป็นพยางค์หน้าของธาตุ ซึ่งมีข ฉ และ ส เป็นที่สุด ย่อมเป็นทเวภาวะ.

สระตัวเดียวซึ่งเป็นพยางค์หน้าของธาตุ ซึ่งมีข ฉ และ ส เป็นที่สุด ย่อมเป็นทเวภาวะ เพราะเหตุนั้น เมื่อทำทเวภาวะว่า ติชติช ดังนี้แล้ว, ลบ ช ซึ่งไม่ใช่พยัญชนะตัวแรก ด้วยสูตรว่า **โลโปนาทิพฺยญฺชนสฺส**.

(๖๕๕.การลบแห่งพยัญชนะที่มิได้เป็นต้นพยางค์ ที่อยู่หน้าทเวภาวะ ย่อมมี.), แปลง ช ที่สุดธาตุเป็น ข เหมือน ขพยัญชนะตัวหลัง ด้วยสูตรว่า **ปรรูปมยกาเร พฺยญฺชเน** (๗๓๐.ในที่ที่มีพยัญชนะซึ่งไม่ใช่ยอักษรอยู่เบื้องหลัง รูปหลังของพยัญชนะตัวท้ายแห่งธาตุท. ย่อมมี). แปลง ข เป็น ก ซึ่งเป็นตัวต้นของสังโยค ด้วยสูตรว่า **จตุตฺถทุติเยสฺเวสำ ตติยปฐมา**. (๕๔. เพราะพยัญชนะที่ ๔ และ ที่ ๒ อยู่เบื้องหลัง, พยัญชนะที่ ๓ และ ที่ ๑ ถึงความเป็นอักษรซ้อนของพยัญชนะที่ ๔ และ ที่ ๒ ตามลำดับ. ความหมายคือ ถึงความเป็นพยัญชนะที่ ๒), รูปของกริยาที่มีธาตุปัจจัยเป็นที่สุดว่า ติติกฺข ดังนี้ ย่อมเกิดขึ้น และลง ติวิภัตติเป็นต้น ท้าย ติติกฺข นั้น. **ติติกฺขติ, ติติกฺขนฺติ** ... ย่อมอดทน.

กมฺเม –

ติติกฺขียติฯ

ในอรรถกรรม –

ติติกฺขียติ ย่อมถูกอดทน.

การิเต –

ติติกฺเขติ, ติติกฺขยติ, ติติกฺขาเปติ, ติติกฺขาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –

ติติกฺเขติ, ติติกฺขยติ, ติติกฺขาเปติ, ติติกฺขาปยติ ย่อมให้อดทน.

---

[๔๑๕] [ก. ๔๕๘; รู. ๔๖๑; นี. ๘๓๙; จำ. ๕.๑.๑; ปา. ๖.๑.๑, ๙; ‘...เมกสโรทิ...’ (พหุสุ)]

กมฺเม –
ติติกฺขาปียติ, ติติกฺขาปียนฺติฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย –
ติติกฺขาปียติ, ติติกฺขาปียนฺติ ย่อมถูกให้อดทน.

ติติกฺขตุ, ติติกฺขนฺตุ, ติติกฺเขยฺย, ติติกฺเขยฺยุ อิจฺจาทิฯ

ในวิภัตติอื่น –
ติติกฺขตุ, ติติกฺขนฺตุ ... จงอดทน, **ติติกฺเขยฺย, ติติกฺเขยฺยุ** ... พึงอดทน ดังนี้เป็นต้น.

ขมายนฺติ กึ? ติช-นิสาเน, เตเชติ, เตเชนฺติฯ

บทว่า **ขมายุ** ในอรรถว่าอดทน มีประโยชน์อะไร ? ถ้าเป็น **ติช** ธาตุ ที่เป็นไปในอรรถว่า **นิสาน** ทำให้คม, จะไม่ลง ข ปัจจัย เช่น **เตเชติ, เตเชนฺติ** ... ย่อมให้คม (ลับ).

การิเต –
เตเชติฯ ‘‘สมฺตฺเตเชติ สมฺปหำเสตี’’ติ [ม. นิ. ๓.๒๗๖] ปาฬิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –
เตเชติ ย่อมให้แก่กล้า มีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า **สมฺตฺเตเชติ สมฺปหำเสติ** ให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง [ม.อุ.๑๔/๕๓๕].

มาน-วีมำสายำ, ตโต สปจฺจโยฯ ‘ขฉสานเมกสฺสรำ ทฺเว’ติ ‘มาน, มาน’อิติ ทฺวิรูเป กเต –

มาน ธาตุ เป็นไปในการพิจารณา, ลง ส ปัจจัย ท้าย มาน ธาตุนั้น. เมื่อทำเป็นทเวภาวะว่า มานมาน ด้วยสูตรว่า **ขฉสานเมกสฺสรำ ทฺเว. (๖๕๔.** *สระตัวเดียวซึ่งเป็นพยางค์หน้าของธาตุ ซึ่งมีข ฉ และ ส เป็นที่สุด ย่อมเป็นทเวภาวะ.*) แล้ว, แปลง มาน ตัวต้นในทเวภาวะ เป็น วี และ แปลง มาน ตัวหลังทั้งตัวเป็น มำ ด้วยสูตรนี้

๖๕๕. มานสฺส วี ปรสฺส จ มำ [๔๑๖]ฯ

๖๕๕. มานสฺส วี ปรสฺส จ มำ.

แปลง มาน ตัวต้นในทเวภาวะ เป็น วี และแปลง มาน ตัวหลัง ทั้งตัวเป็น มำ.

---

[๔๑๖] [ก. ๔๖๓-๗; รู. ๕๓๒-๓; นี. ๘๔๔]

ทฺวิตฺเต ปุพฺพสฺส มานสฺส วี โหติ, ปรสฺส จ สพฺพสฺส มานสฺส มํ โหติฯ วีมสติ, วีมสนฺติฯ

ในทเวภาวะ วี อาเทส ย่อมมีในแห่ง มาน ตัวต้น, และ มํ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่งมาน ตัวหลังทั้งตัว ด้วย. **วีมสติ, วีมสนฺติ** ย่อมใคร่ครวญ.

กมฺเม –
วีมสียติ, วีมสียนฺติฯ

ในอรรถกรรม –
วีมสียติ, วีมสียนฺติ ย่อมถูกใคร่ครวญ.

การิเต –
วีมเสติ, วีมสยติ, วีมสาเปติ, วีมสาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –
วีมเสติ, วีมสยติ, วีมสาเปติ, วีมสาปยติ ให้ใคร่ครวญ.

กมฺเม –
วีมสาปียติ, วีมสาปียนฺติฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย–
วีมสาปียติ, วีมสาปียนฺติ ถูกให้ใคร่ครวญ.

วีมสายนฺติ กึ? มาน-ปูชายํ, มาเนติ, สมฺมาเนติ, อภิมาเนติ, ปูเชตีติ อตฺโถฯ

บทว่า **วีมสายํ** ในความหมายว่า ใคร่ครวญ มีประโยชน์อะไร ? ถ้ามาน ธาตุ เป็นไปในการบูชา ไม่ลง ข ปัจจัย เช่น **มาเนติ, สมฺมาเนติ, อภิมาเนติ** ย่อมบูชา ความหมายเท่ากับคำว่า **ปูเชติ** ย่อมบูชา.

กิต-โรคาปนยเน สสเย จฯ

กิต ธาตุ เป็นไปในการรักษาโรค และ ความสงสัย.

ลง ณ ปัจจัย ท้ายกิตธาตุซึ่งเป็นไปในความหมายว่า รักษาโรคและสงสัย ด้วยสูตรนี้.

๖๕๖. กิตา ติกิจฺฉาสสเยสุ โณ [๔๑๗]ฯ

๖๕๖. กิตา ติกิจฺฉาสสเยสุ โณ.

ลง ณ ปัจจัย ท้ายกิตธาตุซึ่งเป็นไปในความหมายว่า รักษาโรคและสงสัย

ติกิจฺฉายํ สสเย จ ปวตฺตกิตธาตุโต ปรํ โณ โหติฯ

ณ ปัจจัย ย่อมลงท้ายกิตธาตุซึ่งเป็นไปในความหมายว่า รักษาโรคและสงสัย.

---

[๔๑๗] [ก. ๔๓๓; รู. ๕๒๘; นี. ๙๐๖-๙; จ. ๑.๑.๑๘; ปา. ๓.๑.๕ กา]

‘กิต, กิต’ อิติ ทฺวิรูเป กเต –

เมื่อทำทเวภาวะว่า **กิตกิต** ดังนี้แล้ว, แปลง กิต ตัวหน้าเป็น ติ ด้วยสูตรนี้

๖๕๗. กิตสฺสาสํสเยติ วา [๔๑๘]ฯ

๖๕๗. กิตสฺสาสํสเยติ วา.

แปลง กิต ตัวหน้า ในทเวภาวะของกิตธาตุ ซึ่งเป็นในความหมายว่า รักษา อันเป็นอื่นจากความสงสัย บ้าง

สํสยมฺหา อญฺญสฺมิ ติกิจฺฉตฺเถ ปวตฺตสฺส กิตธาตุสฺส ทฺวิตฺเต ปุพฺพสฺส กิตสฺสติ โหติ วาฯ ‘ปรรูปมยกาเร พฺยญฺชเน’ติ ปรรูปตฺตํ, สโยคาทิสฺส จการตฺตํฯ

ในทเวภาวะ ของกิตธาตุ ซึ่งเป็นไปในความหมายว่า รักษาโรค ซึ่งเป็นความหมายอื่นจากความหมายว่าสงสัย ติ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง กิต ตัวหน้า บ้าง. แปลง ตฺ เป็น จฺ เหมือน จ พยัญชนะตัวหลัง ด้วยสูตรว่า **ปรรูปมยกาเร พฺยญฺชเน** (๗๓๐.ในที่ที่มีพยัญชนะซึ่งไม่ใช่ ยอักษรอยู่เบื้องหลัง รูปหลังของพยัญชนะตัวท้าย แห่งธาตุท. ย่อมมี) แปลง จฺพยัญชนะต้นสังโยคเป็น จ.

ติกิจฺฉติ, ติกิจฺฉนฺติฯ เทวาปิ นํ ติกิจฺฉนฺติ, มาตาเปตฺติภรํ นรํ [ชา. ๒.๒๒.๔๐๘]ฯ

ติกิจฺฉติ, ติกิจฺฉนฺติ ...ย่อมเยียวยา. **เทวาปิ นํ ติกิจฺฉนฺติ, มาตาเปตฺติภรํ นรํ** แม้เทวดาก็เยียวยารักษาบุคคลผู้เลี้ยงดูมารดาและบิดานั้น [ขุ.ชา.๒๘/๕๒๒].

กมฺเม –

ติกิจฺฉียติ, ติกิจฺฉียนฺติฯ

ในอรรถกรรม –

ติกิจฺฉียติ, ติกิจฺฉียนฺติ ถูกเยียวยา.

การิเต –

ติกิจฺเฉติ, ติกิจฺฉยติ, ติกิจฺฉาเปติ, ติกิจฺฉาปยติฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –

ติกิจฺเฉติ, ติกิจฺฉยติ, ติกิจฺฉาเปติ, ติกิจฺฉาปยติ ให้เยียวยา.

วาสทฺเทน ติการาภาเว ‘กวคฺคหานนฺ’ติ ทฺวิตฺเต ปุพฺพสฺส จวคฺโค, จิกิจฺฉติ, จิกิจฺฉนฺติ, จิกิจฺฉียติ, จิกิจฺฉียนฺติฯ

ด้วยวาศัพท์ แปลง พยัญชนะตัวแรกในทเวภาวะเป็นจพยัญชนะจวรรค ด้วยสูตรว่า กวคฺค ... แม้ในที่ไม่แปลง กิต เป็น ติ, **จิกิจฺฉติ, จิกิจฺฉนฺติ, จิกิจฺฉียติ, จิกิจฺฉียนฺติ** .... ย่อมสงสัย.

---

[๔๑๘] [ก. ๔๖๓; รู. ๕๓๒; นี. ๘๔๔]

อสํสเยติ กึ? วิจิกิจฺฉติ, วิจิกิจฺฉนฺติฯ

บทว่า **อสัสเย** ในความหมายอื่นจากความสงสัย มีประโยชน์อะไร? ถ้า **กิต** ธาตุ เป็นไปในความหมายว่า สงสัย จะไม่เข้าเกณฑ์ของสูตรนี้ วิจิกิจฺฉติ, วิจิกิจฺฉนฺติ ... ย่อมสงสัย.

ติกิจฺฉตฺถ, สํสยตฺถโต อญฺญสฺมิ์ อตฺเถ –

กิต ธาตุ ที่เป็นไปในความหมายอื่นจากความหมายว่ารักษา และ ความหมายว่า สงสัย -

กิต-ญาเณ นิวาเส จ, เกตติ, สเกตติ, นิเกตติ.

กิต ธาตุ เป็นไปในความรู้และการอยู่, **เกตติ, สเกตติ, นิเกตติ** ย่อมรู้ (สังเกต), ย่อมอยู่.

คุป-นินฺทายํฯ

คุป ธาตุ เป็นไปในการตำหนิ (นินทา), ลง ณ ปัจจัย ท้ายคุปธาตุ ด้วยสูตรนี้

๖๙๘. นินฺทายํ คุปพธา พสฺส โภ จ [๔๑๙]ฯ

๖๙๘. นินฺทายํ คุปพธา พสฺส โภ จ.

ลง ณ ปัจจัย ท้ายคุป ธาตุ และ พธ ธาตุ ซึ่งเป็นไปในความหมายว่า ตำหนิ (นินทา), และ แปลง พ เป็น ภ.

นินฺทายํ ปวตฺเตหิ คุป, พเธหิ ปรํ ณปจฺจโย โหติ, พสฺส จ โภ โหติฯ ทฺวิรูเป กเต อนาทิพฺยญฺชนโลโปฯ

ณ ปัจจัย ย่อมลง ท้ายคุป ธาตุ และ พธ ธาตุ ซึ่งเป็นไปในความหมายว่า ตำหนิ (นินทา), และ ภ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง พ. เมื่อทำทเวภาวะแล้ว ลบพยัญชนะที่ไม่ใช่ตัวหน้าไป.

แปลง อุ ตัวหน้า ในทเวภาวะของ คุป ธาตุ เป็น อิ ด้วยสูตรนี้

๖๙๙. คุปิสฺสิ [๔๒๐]ฯ

๖๙๙. คุปิสฺสิ.

แปลง อุ ตัวหน้า ในทเวภาวะของ คุป ธาตุ เป็น อิ.

---

[๔๑๙] [ก. ๔๓๓; รู. ๕๒๘; จำ. ๑.๑.๑๙, ๒๐; ปา. ๓.๑.๕, ๖ กา]

[๔๒๐] [ก. ๔๖๕; รู. ๔๖๓; นี. ๙๔๖; ‘คุปิสฺสุสฺส’ (พหูสุ)]

คุปิสฺส ทฺวิตฺเต ปุพฺพสฺส อุ-การสฺส อิ โหติฯ คสฺส จวคฺคตฺตํ, ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปตฺตํ, สโยคาทิสฺส ปฐมตฺตํฯ

อิอาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง อุอักษร ที่เป็นตัวหน้า ในทเวภาวะ ของ คุป ธาตุ. แปลง ค เป็น ชพยัญชนะ จวรรค, แปลง ป ที่สุดธาตุเป็น ฉ เหมือนฉพยัญชนะตัวหลัง, แปลง ฉฺ พยัญชนะสังโยคตัวหน้าเป็น จฺ พยัญชนะตัวแรกของจวรรค.

ชิคุจฺฉติ, ชิคุจฺฉนฺติฯ

ชิคุจฺฉติ, ชิคุจฺฉนฺติ ... ย่อมรังเกียจ.

กมฺเม –
ชิคุจฺฉียติ, ชิคุจฺฉียนฺติฯ

ในอรรถกรรม –
ชิคุจฺฉียติ, ชิคุจฺฉียนฺติ ... ถูกรังเกียจ.

การิเต –
ชิคุจฺเฉติ, ชิคุจฺฉยติ, ชิคุจฺฉาเปติ, ชิคุจฺฉาปยติฯ ชิคุจฺฉตุ, ชิคุจฺฉนฺตุ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –
ชิคุจฺเฉติ, ชิคุจฺฉยติ, ชิคุจฺฉาเปติ, ชิคุจฺฉาปยติฯ ชิคุจฺฉตุ, ชิคุจฺฉนฺตุ ... รังเกียจ ดังนี้เป็นต้น.

นินฺทายนฺติ กิ? คุป-สำวรเณ, โคเปติ, โคปยติฯ

บทว่า **นินฺทายํ** เป็นไปในการตำหนิ (นินทา) มีประโยชน์อะไร?. ถ้า **คุป** ธาตุ เป็นไปในการสำรวมระวัง จะไม่เข้าเกณฑ์ของสูตรนี้, **โคเปติ โคปยติ** ให้ระวัง.

พธ-นินฺทายํ, ทฺวิรูปาทิมฺหิ กเต –

พธธาตุ เป็นไปในการตำหนิ (นินทา), เมื่อทำทเวภาวะเป็น พธพธ แล้ว, แปลง อ ตัวหน้าของ พธ ตัวหน้า ในทเวภาวะ เป็น อิ ด้วยสูตรนี้

๗๐๐. ขฉเสฺวสฺสิ [๔๒๑]ฯ

๗๐๐. ขฉเสฺวสฺสิ.

ในที่ลง ข ฉ และ สปัจจัย แปลง อ ตัวหน้าของ พธ ตัวหน้า ในทเวภาวะ เป็น อิ.

ทฺวิตฺเต ปุพฺพสฺส อสฺส อิ โหติ ข, ฉ, เสสูติ อสฺส อิตฺตํ, ปรพการสฺส จ ภตฺตํ, ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปาทิฯ

ในที่ลง ข ฉ และ สปัจจัย อิ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง อ ตัวหน้าของ พธ ตัวหน้า ในทเวภาวะ. ด้วยสูตรนี้ จึงแปลง อ เป็น อิ, แปลง พพยัญชนะตัวหลังเป็น ภ, แปลง ธ พยัญชนะที่สุดธาตุเป็น ฉ เป็น

[๔๒๑] [ก. ๔๖๕; รู. ๔๖๓; นี. ๘๔๖; 'ขฉเสฺวสฺสิ' (พหูสุ)]

ต้น (คือ อาทิ ศัพท์ ท่านละการแปลง ฉฺ พยัญชนะสังโยคตัวแรกเป็น จฺพยัญชนะที่ ๑ ของจวรรค).

พิภจฺฉติ, วิรูโป โหตีติ อตฺโถฯ พิภจฺฉนฺติฯ

พิภจฺฉติ ย่อมน่าเกลียด ความหมายเท่ากับคำว่า **วิรูโป โหติ** (มีความน่าเกลียด). **พิภจฺฉนฺติ** ย่อมน่าเกลียด.

นินฺทายนฺติ กึ? พธ-พนฺธน, หึสาสุ, พาเธติ, พาธยติฯ วาตํ ชาเลน พาเธสิ [ชา. ๑.๑๒.๘]ฯ

บทว่า **นินฺทายํ** เป็นไปในการตำหนิ มีประโยชน์อะไร? ถ้าเป็น **พธ** ธาตุ ที่เป็นไปในการผูก และ เบียดเบียน จะไม่เข้าเกณฑ์ของสูตรนี้ เช่น **พาเธติ พาธยติ** ย่อมเบียดเบียน. **วาตํ ชาเลน พาเธสิ** ชายนั้นเท่ากับใช้ตาข่ายดักลม [ขุ.ชา.๒๗/๑๖๐๘].

กมฺเม –

พาธียติ, พาธียนฺติ, พชฺฌติ, พชฺฌนฺติฯ

ในอรรถกรรม –

พาธียติ, พาธียนฺติ, พชฺฌติ, พชฺฌนฺติ ถูกผูกไว้, ถูกเบียดเบียน

อิติ สามญฺญ ข, ฉ, สราสิฯ

กลุ่มธาตุที่ลง ข, ฉ, สปัจจัย
ในความหมายทั่วไป
จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

ตุมิจฺฉตฺเถ ขฉสราสิ

กลุ่มธาตุที่ลง ข ฉ ส ปัจจัย
ในความหมายว่าปรารถนาท้ายบทลงตุๆปัจจัย

ลง ข ฉ และ สปัจจัยท้ายบทลงตุๆปัจจัยด้วยสูตรนี้

๗๐๑. ตุๆสฺมา โลโป จิจฺฉายํ เต [๔๒๒]ฯ

๗๐๑. ตุๆสฺมา โลโป จิจฺฉายํ เต.

ลง ข ฉ และ สปัจจัยท้ายบทลงตุๆปัจจัยในอรรถปรารถนาและลบตุๆปัจจัย.

ตุมนฺเตหิ อิจฺฉตฺเถ เต ข, ฉ, สา โหนฺติ, ตุๆปจฺจยสฺส จ โลโป โหติฯ อิทญฺจ สุตฺตํ ตุ

ข ปัจจัย ฉ ปัจจัย และ สปัจจัย เหล่านั้น ย่อมลง ในเบื้องหลังจากตุมันตบท (ลงตุๆปัจจัย) ใน

[๔๒๒] [ก. ๔๓๔; รู. ๕๓๔; นี. ๘๑๐; จำ. ๑.๑.๒๒; ปา. ๓.๑.๗]

มิจฺฉตฺถสมฺภเว สติ สพฺพธาตุปเทหิปิ ข, ฉ, สานำ ปวตฺติทีปนตฺถำฯ เตน ตุมิจฺฉตฺเถ ส, ฉปจฺจเย กตฺวา ‘ญิล พฺยญฺชนสฺสา’ติ ส, ฉานำ อาทิมฺหิ อีอาคมำ กตฺวา ‘‘อปุตฺตำ ปุตฺตมิว อาจริตุำ อิจฺฉติ ปุตฺตียีสติ, ปพฺพโต วิย อตฺตานำ อาจริตุำ อิจฺฉติ ปพฺพตายีสติ, ทาตุำ อิจฺฉติ ทิจฺฉติ’’ อิจฺจาทีนิ สิชฺฌนฺติฯ

อรรถปรารถนา และ การลบ แห่งตุำ ปัจจัยนั้น ย่อมมี. อนึ่ง ท่านกล่าวสูตรนี้ ไว้เพื่อแสดงความเป็นไปของ ข ฉ และ สปัจจัย แม้ในเบื้องหลังจากธาตุบท(บทที่สำเร็จจากธาตุ)ทั้งปวง ในกรณีที่ลงตุำปัจจัยในอรรถปรารถนา. ครั้นลง ส และ ฉ ปัจจัย ในความหมายว่า **ปรารถนา** ท้าย**ตุมันตบท**ด้วยสูตรนี้แล้ว, ลง อีอาคม ในที่เบื้องหน้าแห่ง ส และ ฉ ปัจจัย ด้วยสูตรว่า **ญี พฺยญฺชนสฺส** *(๗๑๗. ลง อี อาคม ในเบื้องหน้าแห่งพยัญชนะ ที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ บ้าง)*, รูปเป็นต้นว่า **อปุตฺตำ ปุตฺตมิว อาจริตุำ อิจฺฉติ** ย่อมปรารถนาเพื่อประพฤติผู้ไม่ใช่บุตร เพียงดังว่า บุตร ชื่อว่า **ปุตฺตียีสติ** ย่อมประพฤติเพียงดังบุตร, **ปพฺพโต วิย อตฺตานำ อาจริตุำ อิจฺฉติ** ย่อมปรารถนาเพื่อประพฤติซึ่งตน เพียงดังภูเขา ชื่อว่า **ปพฺพตายีสติ** ย่อมประพฤติเพียงดังภูเขา, **ทาตุำ อิจฺฉติ** ย่อมปรารถนาเพื่อกิน ชื่อว่า **ทิจฺฉติ** ย่อมปรารถนาเพื่อกิน ดังนี้เป็นต้นย่อมสำเร็จ.

ภุช, ฆส, หน, ชิ, หร, ปา, สุฯ

ภุญฺชิตุำ อิจฺฉตีติ อตฺเถ-ภุชโต ขปจฺจโย, ตุำปจฺจยโลโป, ทฺวิตฺตำ, ปุพฺพสฺส อนาทิโลโป, ปรรูปตฺเต สำโยคาทิสฺส ปฐมตฺตำ, ปุพฺพสฺส ภสฺส พตฺตำ, พุภุกฺขติ, พุภุกฺขนฺติ, พุภุกฺขียติ, พุภุกฺขียนฺติ, พุภุกฺเขติ, พุภุกฺขยติ, พุภุกฺขาเปติ, พุภุกฺขาปยติ, พุภุกฺขาปียติ, พุภุกฺขาปียนฺติ, พุภุกฺขตุ, พุภุกฺขนฺตุ, พุภุกฺเขยฺย, พุภุกฺเขยฺยุำ, พุภุกฺขิ, พุภุกฺขิำสุ, พุภุกฺขิสฺสติ, พุภุกฺขิสฺสนฺติ, พุภุกฺขิสฺสา, พุภุกฺขิสฺสำสุฯ

กลุ่มธาตุที่ลงขฉส ปัจจัย ในความหมายนี้ที่จะกล่าวถึงในที่นี้ คือ **ภุช, ฆส, หน, ชิ, หร, ปา, สุ**

ลง ข ปัจจัย ท้าย ภุช ธาตุ ในความหมายว่าปรารถนาเพื่อกิน (ภุชฺตุำข), ลบ ตุำ ปัจจัย (ภุชฺข), ทำทวิภาวะ (ภุชฺภุชฺข), ลบชฺตัวหน้า ซึ่งไม่ใช่อักษรตัวแรก (ภุภุชฺข), เมื่อทำชฺเป็นเหมือนขุพยัญชนะตัวหลังแล้ว (ภุภุขฺข) แปลงชฺพยัญชนสังโยคตัวหน้าเป็นกพยัญชนะที่ ๑ ของวรรคก (ภุภกฺข), แปลง ภ ตัวหน้าเป็น พ (พุภุกฺข), (ลงติวิภัตติเป็นต้น) สำเร็จรูปเป็น **พุภุกฺขติ, พุภุกฺขนฺติ, พุภุกฺขียติ, พุภุกฺขียนฺติ, พุภุกฺเขติ, พุภุกฺขยติ, พุภุกฺขาเปติ, พุภุกฺขาปยติ, พุภุกฺขาปียติ, พุภุกฺขาปียนฺติ, พุภุกฺขตุ, พุภุกฺขนฺตุ, พุภุกฺเขยฺย, พุภุกฺเขยฺยุำ, พุภุกฺขิ, พุภุกฺขิำสุ,**

พุภุกฺขิสฺสติ, พุภุกฺขิสฺสนฺติ, พุภุกฺขิสฺสา, พุภุกฺขิสฺสํสุ ... ปรารถนาเพื่อกิน.

ฆส-อทเน, ฆสิตุํ อิจฺฉตีติ อตฺเถ – ฉปจฺจโย, ทฺวิตฺตาทิ, ปุพฺพสฺส ฆสฺส คตฺตํ, คสฺส ชตฺตํ, อสฺส อิตฺตํ, ชิฆจฺฉติ, ชิฆจฺฉนฺติ, ชิฆจฺฉียติ, ชิฆจฺฉียนฺติ, ชิฆจฺเฉติ, ชิฆจฺฉาเปติ อิจฺจาทิฯ

ฆส ธาตุ เป็นไปในการเคี้ยวกิน, ลง ฉ ปัจจัย ในความหมายว่า ปรารถนาเพื่อเคี้ยวกิน, เข้าสู่กระบวนการสำเร็จรูป มีการทำทเวภาวะเป็นต้น, แปลง ฆ เป็น ค, แปลง ค เป็น ช, แปลง อ เป็น อิ สำเร็จรูปเป็น **ชิฆจฺฉติ, ชิฆจฺฉนฺติ, ชิฆจฺฉียติ, ชิฆจฺฉียนฺติ, ชิฆจฺเฉติ, ชิฆจฺฉาเปติ** ดังนี้เป็นต้น (ท่านละไว้เพราะมีนัยเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว)

หน-หึ สายํ, หนฺตุํ อิจฺฉตีติ อตฺเถ – ฉปจฺจโย, ทฺวิตฺตาทิ, ‘กวคฺคหานํ จวคฺคชา’ติ ปุพฺพสฺส หสฺส โช, อสฺส อิตฺตํฯ

หน ธาตุ เป็นไปในการเบียดเบียน, ลง ฉ ปัจจัย ในความหมายว่า ปรารถนาเพื่อเบียดเบียน , เข้าสู่กระบวนการสำเร็จรูป มีการทำทเวภาวะเป็นต้น, แปลง ห ตัวหน้าเป็น ช ด้วยสูตรว่า **กวคฺคหานํ จวคฺคชา**. *(๖๑๓. ในที่มีการซ้อน อักษรซ้อนที่เป็นกวรรคพยัญชนะ และ ห ใช้ จวรรค และ ชา เป็นตัวเปลี่ยน.)* แปลง อ เป็น อิ, แปลง หน ตัวหลังเป็น ฆ ด้วยสูตรนี้

๗๐๒. ปรสฺส ฆํ เสฯ

๗๐๒. ปรสฺส ฆํ เส.

ในที่มีส อยู่หลัง แปลง หน ตัวหลัง ในทเวภาวะเป็น ฆ.

ทฺวิตฺเต ปรสฺส หนสฺส ฆ โหติ เส ปเรฯ ชิฆํสติ, ชิฆํสนฺติฯ

ในทเวภาวะ ฆอาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง หน ตัวหลัง ในที่มี ส อยู่หลัง. สำเร็จรูปเป็น **ชิฆํสติ, ชิฆํสนฺติ** ปรารถนาเพื่อเบียดเบียน.

ชิ-ชเย, เชตุํ อิจฺฉตีติ อตฺเถ – สปจฺจโย, ทฺวิตฺตาทิฯ

ชิ ธาตุ เป็นไปในการชนะ, ลง ส ปัจจัย ในอรรถว่า ปรารถนาเพื่อชนะ, ทำทเวภาวะ, แปลง ชิ ตัวหลังในทเวภาวะเป็น คี ด้วยสูตรนี้ว่า

๗๐๓. ชิหรานำ คี [๔๒๓]ฯ

ชิ, หรานำ ทฺวิตฺเต ปรสฺส ชิสฺส หรสฺส จ คี โหติ เส ปเรฯ ชิคีสติ, ชิคีสนฺติ, วิชิคีสติ, วิชิคีสนฺติฯ

หร-หรเณ, ทฺวิตฺตาทิ, ปรสฺส คี, ปุพฺพสฺส หสฺส โช, อสฺส อิตฺตำ, ชิคีสติ, หริตุำ อิจฺฉตีติ อตฺโถ, ชิคีสนฺติฯ

ปา-ปาเน, ปีวิตุำ อิจฺฉตีติ อตฺเถ – สปจฺจโย, ทฺวิตฺตำ, ‘รสฺโส ปุพฺพสฺสา’ติ รสฺโส, อสฺส อิตฺตำ, ปิปาสติ, ปิปาสนฺติ, ปิปาสียติ, ปิปาสียนฺติฯ

สุ-สวเน, โสตุำ อิจฺฉตีติ อตฺเถ – ทฺวิตฺเต ปรสฺส ทฺวิตฺตำ, สุสฺสุสติ [สุสฺสูสติ (พหูสุ)], สุสฺสุสนฺติ, สุสฺสุสียติ, สุสฺสุสียนฺติ, สุสฺสุเสติ, สุสฺสุสยติ, สุสฺสุสาเปติ, สุสฺสุสาปยติ, สุสฺสุสาปียติ, สุสฺสุสาปียนฺติ, สุสฺสุสตุ, สุสฺสุสนฺตุ อิจฺจาทิฯ

ติติกฺขิตุำ อิจฺฉตีติ อตฺเถ – ติติกฺขโต สปจฺจโย, สปจฺจยปรตฺตา ปุน ทฺวิตฺตปฺปสงฺเค –

๗๐๓. ชิหรานำ คี.

แปลง ชิ และ หระ ตัวหลัง ในทเวภาวะของ ชิ และ หรธาตุ เป็น คี ในที่มี ส เบื้องหลัง.

คี อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง ชิ และ หร อัน เป็นตัวหลัง ในทเวภาวะของ ชิ และ หรธาตุ ในที่มี ส เบื้องหลัง.

หร ธาตุ เป็นไปในการนำไป, เข้าสู่กระบวนการสำเร็จรูป มีการทำทเวภาวะเป็นต้น, แปลง หร ตัวหลังเป็น คี, แปลง ห เป็น ช, แปลง อ เป็น อิ สำเร็จรูปเป็น **ชิคีสติ** ปรารถนาเพื่อไป, ความหมายเท่ากับคำว่า **หริตุำ อิจฺฉติ** (ปรารถนาเพื่อไป), **ชิคีสนฺติ** ... ปรารถนาเพื่อไป.

ปา ธาตุ เป็นไปในการดื่ม, ลง ส ปัจจัย ในอรรถว่า ปรารถนาเพื่อดื่ม, ทำทเภวภาวะ, รัสสะ ปา ธาตุ ด้วยสูตรว่า **รสฺโส ปุพฺพสฺส** *(การทำรัสสะ ย่อมมีแก่สระที่ตั้งอยู่หน้ารูปทเวภาวะ -โมคฺ.๕/๗๔)*, แปลง อ เป็น อิ, สำเร็จรูปเป็น **ปิปาสติ, ปิปาสนฺติ, ปิปาสียติ, ปิปาสียนฺติ** ..ปรารถนาเพื่อดื่ม (กระหาย)

สุ ธาตุ เป็นไปในการฟัง, ลง ส ปัจจัย ในอรรถว่า ปรารถนาเพื่อฟัง, ทำ สุ สทิสทเวภาวะ ตัวหลังในทเวภาวะ สำเร็จรูปเป็น **สุสฺสุสติ, สุสฺสุสนฺติ, สุสฺสุสียติ, สุสฺสุสียนฺติ, สุสฺสุเสติ, สุสฺสุสยติ, สุสฺสุสาเปติ, สุสฺสุสาปยติ, สุสฺสุสาปียติ, สุสฺสุสาปียนฺติ, สุสฺสุสตุ,สุสฺสุสนฺตุ**...ปรารถนาเพื่อฟัง ดังนี้เป็นต้น.

ลง ส ปัจจัย ท้าย ติติกฺข ธาตุ ในอรรถว่า ปรารถนาเพื่ออดทน, เมื่อการถึงความเป็นทเวภาวะ

[๔๒๓] [ก. ๔๖๒, ๔๗๔; รู. ๔๖๗, ๕๓๕; นี. ๘๔๓-๘๕๔]

อีกครั้ง เพราะมีสปัจจัยเบื้องหลัง (แต่ไม่ทำเพราะสูตรนี้ห้ามไว้)

๗๐๔. น ปุน[๔๒๔] ฯ

๗๐๔. น ปุน.

ทเวภาวะ ย่อมไม่มีซ้ำอีก.

สกิ์ ทฺวิตฺเต กเต ปุน ทฺวิตฺตำ น อาปชฺชตีติ ปุน ทฺวิตฺตาภาโว, ‘อู พฺยญฺชนสฺสา’ติ อู อาคโมฯ

เมื่อทำทเวภาวะครั้งหนึ่งแล้ว ทเวภาวะย่อมไม่ถึงซึ่งทเวภาวะอีกครั้ง. ลง อิ อาคม ด้วยสูตรว่า **ญิ พฺยญฺชนสฺส** *(๗๑๗. ลง อิ อาคม ในที่เบื้องหน้าแห่งพยัญชนะที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ บ้าง).*

ติติกฺขิสติ, ติติกฺขิสนฺติ อิจฺจาทิฯ เอวำ ติกิจฺฉิตุำ อิจฺฉตีติ ติกิจฺฉิสติ, ติกิจฺฉิสนฺติ, จิกิจฺฉิสติ, จิกิจฺฉิสนฺติ อิจฺจาทิฯ

ติติกฺขิสติ, ติติกฺขิสนฺติ ปรารถนาเพื่ออดกลั้น ดังนี้เป็นต้นฯ แม้ในตัวอย่างว่า ปรารถนาเพื่อเยียวยา ชื่อว่า **ติกิจฺฉิสติ, ติกิจฺฉิสนฺติ, จิกิจฺฉิสติ, จิกิจฺฉิสนฺติ** .... ปรารถนาเพื่อเยียวยา ก็มีนัยนี้.

อิติ ตุมิจฺฉตฺเถ ข, ฉ, ส ราสิฯ

กลุ่มธาตุที่ลง ข ฉ ส ปัจจัย ในความหมายว่าปรารถนาท้ายบทลงตุำปัจจัย จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

นามธาตุราสิ

ปุตฺตำ อิจฺฉตีติ อตฺเถ –

กลุ่มนามธาตุ

ในอรรถว่า ย่อมปรารถนาซึ่งบุตร, ลง อีย ปัจจัย ในอรรถปรารถนา ท้ายบทนามซึ่งมีเนื้อความเป็นกรรม ด้วยสูตรว่า

๗๐๕. อีโย กมฺมา[๔๒๕]ฯ

๗๐๕. อีโย กมฺมา.

ลงอีย ปัจจัย ในความหมายว่า ปรารถนาท้ายบทนามซึ่งมีเนื้อความแห่งกรรม.

กมฺมตฺถา นามปทมฺหา อิจฺฉตฺเถ อีโย โหตีติ กมฺมภูตา ปุตฺตสทฺทโต อิจฺฉายำ อีโย, ‘ปุตฺตีย’อิติ ธาตุปจฺจยนฺตรูปำ, ตโต ตฺยาทฺยุปฺปตฺติฯ

อีย ปัจจัย ย่อมลง ในความหมายว่าปรารถนา ท้ายบทนามซึ่งมีเนื้อความแห่งกรรม เพราะเหตุนั้น ลง อีย ปัจจัย ในความปรารถนาท้าย

---

[๔๒๔] [จำ. ๕.๑.๖]

[๔๒๕] [ก. ๔๓๗; รู. ๕๓๘; นี. ๘๑๒; จำ. ๑.๑.๒๓, ๒๔; ปา. ๓.๑.๘, ๙]

ปุตฺตศัพท์ ซึ่งเป็นบทกรรม, มีรูปที่เป็นธาตุปัจจยันตบทว่า ปุตฺตีย, ลง ติวิภัตติเป็นต้น ท้ายบทว่า ปุตฺตีย นั้น.

ปุตฺตียติ, ปุตฺตียนฺติ, ปุตฺตีเยติ, ปุตฺตียยติ, ปุตฺตียาเปติ, ปุตฺตียาปยติ, ปุตฺตียาปียติ, ปุตฺตียาปียนฺติฯ เอวํ จีวรียติ, จีวรียนฺติ, ปตฺตียติ, ปตฺตียนฺติ, ปริกฺขารียติ, ปริกฺขารียนฺติ อิจฺจาทิฯ

ปุตฺตียติ, ปุตฺตียนฺติ, ปุตฺตีเยติ, ปุตฺตียยติ, ปุตฺตียาเปติ, ปุตฺตียาปยติ, ปุตฺตียาปียติ, ปุตฺตียาปียนฺติ ย่อมปรารถนาซึ่งบุตร, **จีวรียติ, จีวรียนฺติ** ย่อมปรารถนาซึ่งจีวร, **ปตฺตียติ, ปตฺตียนฺติ** ย่อมปรารถนาซึ่งบาตร, **ปริกฺขารียติ, ปริกฺขารียนฺติ** ย่อมปรารถนาซึ่งบริขาร ดังนี้เป็นต้น.

อปุตฺตํ สิสฺสํ ปุตฺตมิว อาจรตีติ อตฺเถ –

ในอรรถว่า ย่อมประพฤติต่อศิษย์ผู้มิใช่บุตรเพียงดังว่าบุตร, ลง อีย ปัจจัย ในอรรถประพฤติ ท้ายบทกรรม ที่เป็นอุปมานด้วยสูตรนี้

๗๐๖. อุปมาณาจาเร [๔๒๖]ฯ

๗๐๖. อุปมาณาจาเร.

ลง อีย ปัจจัย ในอรรถว่าประพฤติ ท้ายบทกรรม ที่เป็นอุปมา.

อุปมียติ อุปเมตพฺโพ อตฺโถ เอเตนาติ อุปมานํ, อุปมานภูตา กมฺมปทโต อาจารตฺเถ อีโย โหติฯปุตฺตียติ, ปุตฺตียนฺติ สิสฺสํฯ

เนื้อความซึ่งควรถูกเปรียบเทียบ ย่อมถูกเปรียบเทียบด้วยวัตถุนี้ เพราะเหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่าอุปมา (วัตถุเป็นเครื่องใช้เปรียบเทียบ). อีย ปัจจัย ย่อมลงในอรรถว่าประพฤติ ท้ายบทกรรม ที่เป็นอุปมานะ. ย่อมประพฤติต่อศิษย์เหมือนเป็นบุตร.

กมฺเม -

อปุตฺโตปิ ปุตฺโต วิย อาจรียติ ปุตฺตียียติ, ปุตฺตียียนฺติ, ปุตฺตียเยติ, ปุตฺตียยติ, ปุตฺตียาเปติ, ปุตฺตียาปยติ, ปุตฺตียาปียติ, ปุตฺตียาปียนฺติฯ เอวํ สิสฺสียติ, สิสฺสียนฺติฯ

ในอรรถกรรม -

อปุตฺโตปิ ปุตฺโต วิย อาจรียติ (ปุตฺตียียติ ศิษย์) แม้ไม่ใช่บุตร ย่อมถูกประพฤติ ดุจว่าเป็นบุตร ชื่อว่า **ปุตฺตียติ** ศิษย์ (ผู้ถูกประพฤติเพียงดังว่าบุตร), **ปุตฺตียียนฺติ, ปุตฺตียเยติ, ปุตฺตียยติ, ปุตฺตียาเปติ, ปุตฺตียาปยติ, ปุตฺตียาปียติ, ปุตฺตียาปียนฺติ** ย่อมถูกให้

[๔๒๖] [ก. ๔๓๖; รู. ๕๓๗; นี. ๘๑๒; จำ. ๑.๑.๒๕; ปา. ๓.๑.๑๐]

ประพฤติเพียงดังว่าบุตร. อุทาหรณ์ว่า **สิสฺสียติ, สิสฺสียนฺติ** ย่อมถูกประพฤติเพียงดังว่าศิษย์ ก็มีนัยนี้.

กุฏิยํ วิย ปาสาเท อาจรตีติ อตฺเถ –

ในอรรถว่า ย่อมประพฤติในปราสาทดุจในกุฏี. ลง อีย ปัจจัย ท้ายบทที่เป็นอาธาระ ด้วยสูตรนี้

๗๐๗. อาธารา [๔๒๗]ฯ

๗๐๗. อาธารา.

ลง อีย ปัจจัย ท้ายนามบทที่เป็นอาธาระ ซึ่งเป็นอุปมา ในอรรถประพฤติ.

อุปมานภูตา อาธารภูตา จ นามมฺหา อาจารตฺเถ อีโย โหติฯ

อีย ปัจจัย ย่อมลงท้ายนามบทที่เป็นอาธาระ และ เป็นอุปมา ด้วยในอรรถประพฤติ.

กุฏียติ, กุฏียนฺติ ปาสาเท, นทิยํ วิย สมุทฺเท อาจรติ นทียติ, นทียนฺติ อิจฺจาทิฯ อรญฺเญ วิย นคเร อาจรติ อรญฺญียติ, อรญฺญียนฺติ นคเรฯ เอวํ เคหียติ วิหาเรฯ

ย่อมประพฤติ ในปราสาทเพียงดังในกุฏี ชื่อว่า **กุฏียติ, กุฏียนฺติ**, ย่อมประพฤติในมหาสมุทร เพียงดังในแม่น้ำ ชื่อว่า **นทียติ, นทียนฺติ** เป็นต้น. ย่อมประพฤติในเมือง เพียงดังว่าป่า ชื่อว่า **อรญฺญียติ, อรญฺญียนฺติ** (ย่อมประพฤติเพียงดังว่าป่าในเมือง). ในตัวอย่างว่า **เคหียติ วิหาร** ย่อมประพฤติเพียงดังในบ้าน ในวิหาร ก็มีนัยนี้.

โลกธมฺเมหิ อกมฺปนียฏฺเฐน ปพฺพโต วิย อตฺตานํ อาจรตีติ อตฺเถ –

ในอรรถว่า ย่อมประพฤติ ซึ่งตน เหมือนภูเขา เพราะมีสภาวะที่ไม่หวั่นไหวเพราะโลกธรรมทั้งหลาย, ลง อาย ปัจจัย ด้วยสูตรนี้

๗๐๘. กตฺตุตาโย [๔๒๘]ฯ

๗๐๘. กตฺตุตาโย.

ลง อาย ปัจจัย ท้ายนามบทที่เป็นอุปมานะและเป็นกัตตุบท ในอรรถประพฤติ.

อุปมานภูตา กตฺตุภูตา จ นามมฺหา อาจารตฺเถ อาโย โหตีติ ปพฺพตสทฺทโต อาโยฯ ตโต ตฺยาทฺยุปฺปตฺติฯ

ลง อาย ปัจจัย ท้ายนามบทที่เป็นอุปมานะ และเป็นกัตตุบท ในอรรถประพฤติ เพราะเหตุนั้น

---

[๔๒๗] [ก. ๔๓๖; รู. ๕๓๗; นี. ๕๑๒; จำ. ๑.๑.๒๖; ปา. ๓.๑.๑๐]

[๔๒๘] [ก. ๔๓๕; รู. ๕๓๖; นี. ๕๑๑; จำ. ๑.๑.๒๗; ปา. ๓.๑.๑๑]

ลง อาย ท้าย ปพฺพตศัพท์ เป็น ปพฺพตาย, ลง ติวิภัตติ เป็นต้นท้าย “ปพฺพตาย” นั้น.

ปพฺพตายติ สงฺโฆ, ปพฺพตายนฺติ, จิจฺจิโฏ วิย อตฺตานํ อาจรติ จิจฺจิฏายติ, สทฺโทฯ เอวํ ปฏปฏายติ, กฏกฏายติ, ธูมธูมายติ, ธูปายติ, สนฺธูปายติฯ

ปพฺพตายติ สงฺโฆ, ปพฺพตายนฺติ พระสงฆ์ผู้ประพฤติซึ่งตนเพียงดังภูเขา, **จิจฺจิโฏ วิย อตฺตานํ อาจรติ จิจฺจิฏายติ, สทฺโท** เสียงย่อมประพฤติซึ่งตนเพียงดังจิจิ ได้แก่ เสียงดังจิจิฯ ในตัวอย่าง**ว่า ปฏปฏายติ** ย่อมประพฤติเพียงดังเสียงปฏะปฏะ, **กฏกฏายติ** ย่อมประพฤติเพียงดังเสียงกฏะกฏะ, **ธูมธูมายติ, ธูปายติ, สนฺธูปายติ** ย่อมประพฤติเพียงดังควัน (บังหวนควัน) ก็มีนัยเหมือนกันนี้.

อภุสมฺปิ ภุสํ ภวตีติ อตฺเถ –

ในอรรถว่า สิ่งที่ไม่รุนแรง ย่อมเป็นสิ่งที่รุนแรง, ลง อาย ปัจจัย ในอรรถณัตถะ (เป็นสิ่งจากสิ่งที่ไม่เคยเป็น) ด้วยสูตรนี้

๗๐๙. ณตฺเถ [๔๒๕]ฯ

๗๐๙. ณตฺเถ.

ลง อายปัจจัย ในอรรถณัตถะ (เป็นสิ่งจากสิ่งที่ไม่เคยเป็น) ท้ายกัตตุบท.

จีปจฺจยสฺส อตฺโถ อพฺภูตตพฺภาโว **ณตฺโถ** นามฯ กตฺตุโต ณตฺเถ อาโย โหติฯ

เนื้อความแห่งจีปัจจัย ได้แก่ ความเป็นสิ่งนั้นจากสิ่งที่ไม่เคยเป็น ชื่อว่า ณตฺโถ. ลง อาย ปัจจัย ในอรรถณัตถะ (เป็นสิ่งนั้นจากสิ่งที่ไม่เคยเป็น).

ภุสายติ, ภุสายนฺติ, อปโฏปิ ปโฏ ภวติ ปฏายติ, ปฏายนฺติ, อโลหิตมฺปิ โลหิตํ ภวติ โลหิตายติฯ เอวํ นีลายติ, กมลายติ, จนฺทายติ, จนฺทนายติ, กญฺจนายติ, วชิรายติฯ

ภุสายติ, ภุสายนฺติ ย่อมกลายเป็นสิ่ง รุนแรงจากสิ่งที่ไม่รุนแรง, **อปโฏปิ ปโฏ ภวติ ปฏายติ** เสียงแม้ที่ไม่ใช่ปฏะ ย่อมเป็นเสียงดังปฏะ ชื่อว่า **ปฏายติ, ปฏายนฺติ, อโลหิตมฺปิ โลหิตํ ภวติ** สีแม้ไม่ใช่เป็นสีแดง ย่อมกลายเป็นสีแดง ชื่อว่า **โลหิตายติ** แม้คำว่า **นีลายติ** ... ย่อมกลายเป็นสีเขียว, **กมลายติ** ... ย่อมกลายเป็นดอกบัว, **จนฺทายติ** ... ย่อมกลายเป็นสีเหลือง, **จนฺทนายติ** ... ย่อมกลายเป็นจันทน์กระพ้อ,

[๔๒๕] โมคคัลลานะเป็น จฺยตฺเถ [ก. ๔๓๕; รู. ๕๓๖; นี. ๕๑๑; จ. ๑.๑.๓๐; ปา. ๓.๑.๑๒, ๑๓]

กญฺจนายติ ... ย่อมกลายเป็นทอง, **วชิรายติ** ... ย่อมกลายเป็นเพชร มีนัยเหมือนกันนี้.

กตฺตุโตตฺเวว? ภุสํ กโรติฯ

บทว่า **กตฺตุโต** ท้ายนามบทที่เป็นกัตตา มีประโยชน์อะไร? ไม่ลง อาย ปัจจัยในเบื้องหลังจากบทที่ไม่ใช่กัตตุบท เช่น **ภุสํ กโรติ** กระทำรุนแรง.

สทฺทำ กโรตีติ อตฺเถ –

ในอรรถว่า กระทำซึ่งเสียง, ลง อาย ปัจจัย ท้ายทุติยันตบท มีสทฺท เป็นต้น ในอรรถกระทำเสียง ด้วยสูตรนี้

๗๑๐. สทฺทาทีหิ กโรติ [๔๓๐]ฯ

๗๑๐. สทฺทาทีหิ กโรติ.

ลง อาย ปัจจัย ท้ายสทฺท-ศัพท์เป็นต้น ซึ่งลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถกระทำ.

สทฺทาทีหิ ทุติยนฺเตหิ นาเมหิ กโรตฺยตฺเถ อาโย โหติฯ

ลง อาย ปัจจัย ท้าย สทฺท-ศัพท์เป็นต้น ซึ่งลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถกระทำ

สทฺทายติ, สทฺทายนฺติ, เวรำ กโรติ เวรายติ, เวรายนฺติ, กลหำ กโรติ กลหายติ, กลหายนฺติ, เมตฺตำ กโรติ เมตฺตายติ, เมตฺตายนฺติ, กรุณำ กโรติ กรุณายติ, กรุณายนฺติ, มุทิตำ กโรติ มุทิตายติ, มุทิตายนฺติ, อุเปกฺขำ กโรติ อุเปกฺขายติ, อุเปกฺขายนฺติ, กุกฺกุจฺจำ กโรติ กุกฺกุจฺจายติ, กุกฺกุจฺจายนฺติ, ปิยำ กโรติ ปิยายติ, ปิยายนฺติ, ปจฺจยำ สทฺทหนำ กโรติ ปตฺติยายติ, ปตฺติยายนฺติ, ตณฺหำ กโรติ ตณฺหายติ, ตณฺหายนฺติ, ตณฺหียติ, ตณฺหียนฺติ วา,

สทฺทายติ, สทฺทายนฺติ ย่อมกระทำซึ่งเสียง, ย่อมกระทำซึ่งเวร ชื่อว่า **เวรายติ, เวรายนฺติ**, ย่อมกระทำซึ่งการทะเลาะ ชื่อว่า **กลหายติ, กลหายนฺติ**, ย่อมกระทำซึ่งเมตตา ชื่อว่า **เมตฺตายติ, เมตฺตายนฺติ**, ย่อมกระทำซึ่งกรุณา ชื่อว่า **กรุณายติ, กรุณายนฺติ,** ย่อมกระทำซึ่งมุทิตา ชื่อว่า **มุทิตายติ, มุทิตายนฺติ**, ย่อมกระทำซึ่งอุเบกขา ชื่อว่า **อุเปกฺขายติ, อุเปกฺขายนฺติ**, ย่อมกระทำซึ่งความเดือดร้อนใจ ชื่อว่า **กุกฺกุจฺจายติ, กุกฺกุจฺจายนฺติ**, กระทำซึ่งความรักใคร่ ชื่อว่า **ปิยายติ, ปิยายนฺติ**, ย่อมกระทำซึ่งปัจจัย คือ ความเชื่อ ชื่อว่า **ปตฺติยายติ, ปตฺติยายนฺติ,** ย่อมกระทำซึ่งความกำหนัด ชื่อว่า **ตณฺหายติ, ตณฺหายนฺติ**, มีรูปว่า **ตณฺหียติ, ตณฺหียนฺติ** บ้าง.

---

[๔๓๐] [ก. ๔๓๕; รู. ๕๓๖; นี. ๘๑๑; จำ. ๑.๑.๓๖; ปา. ๓.๑.๑๗, ๑๘; ‘สทฺทาทีนิ’ (พหูสุ)]

กโรตฺยตฺเถ อีโยฯ มม อิทนฺติ กโรติ มมายติ, มมายนฺติฯ

ลง อีย ปัจจัย ในอรรถว่า กโรติ (ก็มี) เช่น มม อิทนฺติ กโรติ ย่อมกระทำสิ่งนี้ว่าสิ่งนี้ของเรา ชื่อว่า **มมายติ, มมายนฺติ.**

นโม กโรตีติ อตฺเถ –

ในอรรถว่า นโม กโรติ ย่อมกระทำซึ่งความนอบน้อม ลง อสฺส ปัจจัย ในอรรถว่า กระทำ ด้วยสูตรนี้,

๗๑๑. นโมตฺวสฺโส [๔๓๑]ฯ

๗๑๑. นโมตฺวสฺโส.

ลง อสฺส ปัจจัย ในอรรถว่า กระทำ ท้าย นโมศัพท์.

นโมสทฺทโต กโรตฺยตฺเถ อสฺโส โหติฯ นมสฺสติ, นมสฺสนฺติฯ

ลง อสฺส ปัจจัย ในอรรถว่า กระทำ ท้าย นโมศัพท์. **นมสฺสติ, นมสฺสนฺติ** ย่อมนอบน้อม

สมานํ สทิสํ กโรตีติ อตฺเถ –

ในอรรถว่า กระทำให้เสมอเหมือนกัน, ลง อิ ปัจจัย ท้ายคำนามในอรรถแห่งธาตุ ด้วยสูตรนี้

๗๑๒. ธาตฺวตฺเถ นามสฺมิ ฯ

๗๑๒. ธาตฺวตฺเถ นามสฺมิ.

ลง อิปัจจัย ท้ายนามศัพท์ในอรรถแห่งธาตุ.

ธาตฺวตฺโถ วุจฺจติ ยา กาจิ กฺริยาฯ นามสฺมา ธาตฺวตฺเถ อิ โหติฯ ‘ยุวณฺณานเมโอ ปจฺจเย’ติ อิสฺส เอตฺตํฯสมาเนติ, สมาเนนฺติฯ

กริยาอย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่า **ธาตวัตถะ** (อรรถแห่งธาตุ). ลง อิ ปัจจัย ท้ายนามศัพท์ ในอรรถแห่งธาตุ. แปลง อิ เป็น เอ ด้วยสูตรว่า **ยุวณฺณานเมโอ ลุตฺตา**. (๓๖.หลังจากลบสระแล้ว อิและอุวัณณะ เป็น เอ และ โอ ตามลำดับ.), **สมาเนติ, สมาเนนฺติ** ย่อมกระทำความเหมือนกัน.

‘เอโอนมยาวา สเร’ติ เอสฺส อยาเทโสฯ ‘ณิณาปฺยาปีหิ วา’ติ เอตฺถ วาสทฺเทน ลปจฺจโย, สมานยติ, สมานยนฺติ, ปิณํ กโรติ ปิเณติ, ปิณยติ, กุสลํ ปุจฺฉติ กุสเลติ, กุสลยติ, วิสุทฺธํ โหติ วิสุทฺเธติ, วิสุทฺธยติ, วีณาย อุปคายติ อุปวีเณติ, อุปวีณายติ, ปญฺญาย อติกฺกมติ อติปญฺเญติ, อติปญฺญายติ, วจฺจํ

อย-อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง เอ ด้วยสูตรว่า **เอโอนมยวา สเร. (๕๖๖**. ในเพราะสระหลัง อย และ อว เป็นอาเทสของเอ และ โอ.) ลง ล (อ) ปัจจัย ด้วยวา ศัพท์ในสูตรนี้ว่า **ณิณาปฺยาปีหิ จ. (๕๗๓**. ลง อปัจจัย ในอรรถกัตตาท้าย ณิ, ณาปิ และ อาปิ ปัจจัย ได้บ้าง.) **สมานยติ, สมานยนฺติ** ย่อมทำเหมือนกัน, ย่อม

[๔๓๑] [จำ. ๑.๑.๓๗; ปา. ๓.๑.๑๙]

กโรติ วจฺเจติ, วจฺจยติ, มุตฺตํ กโรติ มุตฺเตติ, มุตฺตยติ, พเลน ปีเฬติ พเลติ, พลยติฯ

กระทำซึ่งพังพาน ชื่อว่า ปิเณติ, **ปิณยติ** (แผ่พังพาน), ย่อมถามซึ่งกุศล ชื่อว่า **กุสเลติ, กุสลยติ** ย่อมถามกุศล (ย่อมถามว่าอะไรเป็นกุศล), เป็นความหมดจด ชื่อว่า **วิสุทฺเธติ, วิสุทฺธยติ** (บริสุทธิ์), ย่อมขับร้องด้วยพิณ ชื่อว่า **อุปวีเณติ, อุปวีณายติ** (ดีดพิณ), ย่อมก้าวล่วงด้วยปัญญา ชื่อว่า **อติปญฺเญติ, อติปญฺญายติ** (ล้ำด้วยปัญญา), ย่อมกระทำซึ่งอุจจาระ ชื่อว่า วจฺเจติ, วจฺจยติ (ถ่ายอุจจาระ), ย่อมกระทำซึ่งปัสสาวะ ชื่อว่า **มุตฺเตติ, มุตฺตยติ** (ถ่ายปัสสาวะ), ย่อมเบียดเบียนด้วยกำลัง ชื่อว่า **พเลติ, พลยติ** (ข่มเหง)

อสฺส อิตฺเต-พลียติ, พลียนฺติฯ ‘‘อพลานํ พลียนฺตี’’ติ ปาฬิฯ

ในที่แปลง อ เป็น อี **พลียติ, พลียนฺติ** มีพระบาฬีว่า **อพลา นํ พลียนฺติ** กิเลสทั้งหลายอันมีกำลังน้อย ย่อมครอบงำย่ำยีนรชนนั้นได้ [ขุ.สุ.๒๕/๑ กามสุตฺตํ]

สจฺจํ กโรตีติ อตฺเถ –

ในอรรถว่า ย่อมกระทำซึ่งสัจจะ ลง อาปิปัจจัย ในอรรถแห่งธาตุ ด้วยสูตรนี้

๗๑๓. สจฺจาทีหาปิ [๔๓๒]ฯ

๗๑๓. สจฺจาทีหาปิ.

ลง อาปิปัจจัย ท้ายนามศัพท์มีสจฺจศัพท์เป็นต้นในอรรถแห่งธาตุ

สจฺจาทีหิ นาเมหิ ธาตฺวตฺเถ อาปิ โหติฯ

อาปิปัจจัย ย่อมลง ท้ายนามศัพท์มีสจฺจศัพท์เป็นต้นในอรรถแห่งธาตุ.

สจฺจาเปติ, สจฺจาเปนฺติ, อตฺถวิภาคํ กโรติ อตฺถาเปติ, อตฺถาเปนฺติ, เพทสตฺถํ กโรติ เพทาเปติ, เพทาเปนฺติ, สุกฺขํ กโรติ สุกฺขาเปติ, สุกฺขาเปนฺติ, สุขํ กโรติ สุขาเปติ, สุขาเปนฺติ, ทุกฺขํ กโรติ ทุกฺขาเปติ, ทุกฺขาเปนฺติ, อุณฺหํ กโรติ อุณฺหาเปติ, อุณฺหาเปนฺติ อิจฺจาทิฯ

สจฺจาเปติ, สจฺจาเปนฺติ (กล่าวสัจจะ), ย่อมกระทำซึ่งการจำแนกอรรถ ชื่อว่า **อตฺถาเปติ, อตฺถาเปนฺติ** (จำแนกอรรถ), ย่อมกระทำซึ่งคัมภีร์เวทย์ ชื่อว่า เพทาเปติ, เพทาเปนฺติ (เรียนพระเวทย์), สุกฺขํ กโรติ กระทำให้แห้ง ชื่อว่า **สุกฺขาเปติ, สุกฺขาเปนฺติ** (ตาก, ผึ่ง), กระทำซึ่งความสุข ชื่อว่า **สุขาเปติ, สุขาเปนฺติ** (เป็นสุข), กระทำซึ่งความทุกข์ ชื่อว่า **ทุกฺขาเปติ, ทุกฺขาเปนฺติ** (เป็นทุกข์), ทำความร้อน ชื่อว่า **อุณฺ**

[๔๓๒] [สํยุตฺตนิกาเย; รู. ๕๔๐; นี. ๘๑๔; ปา. ๓.๑.๒๕]

หาเปติ, อุณฺหาเปนฺติ (อุ่น หรือ ต้มให้ร้อน) ดังนี้เป็นต้น.

อปุตฺตํ ปุตฺตมิว อาจรติ ปุตฺตียติ, ปุตฺตียิตุํ อิจฺฉตีติ อตฺเถ ‘ตุํสฺมา โลโป จิจฺฉายํ เต’ติ สปจฺจโยฯ

ลง ส ปัจจัย ด้วยสูตรว่า **ตุํสฺมา โลโป จิจฺฉายํ เต**. (*๗๐๑. ลง ข ฉ และสปัจจัย ท้ายบทลงตุํปัจจัยในอรรถปรารถนาและลบตุํปัจจัย.*) ในอรรถว่า ย่อมประพฤติซึ่งผู้มิใช่บุตรว่าเป็นเพียงดังบุตร ชื่อว่า ปุตฺตียติ ประพฤติต่อบุคคลนั้นเพียงดังเป็นบุตร, ปรารถนา เพื่ออันประพฤติเพียงดังเป็นบุตร, ทำทเวภาวะบทต้น ด้วยสูตรนี้

๗๑๔. ยถิฏฺฐํ สฺยาทิโน [๔๓๓]ฯ

๗๑๔. ยถิฏฺฐํ สฺยาทิโน.[๔๓๔]

ทุกบทที่มีอรรถปรารถนา แห่งสยาทยันตธาตุ (นามธาตุ) ย่อมเป็นทเวภาวะ ตามสมควรแห่งอุทาหรณ์.

อิจฺฉียตีติ อิฏฺฐํ, ยํ ยํ อิฏฺฐํ ยถิฏฺฐนฺติปิ ปาโฐฯ สฺยาทฺยนฺตสฺส ยถิฏฺฐํ เอกสฺสรํ อาทิภูต’มญฺญํ วา ทฺเวรูปํ โหติ, น ตฺยาทิสฺส วิย อาทิภูตเมวาติ อตฺโถฯ ‘อู พฺยญฺชนสฺสา’ติ อู อาคโมฯ

ย่อมถูกปรารถนา ชื่อว่า **อิฏฺฐ**. สิ่งทุกอย่างที่ถูกปรารถนา ชื่อว่า **ยถิฏฺฐ**. บางฉบับเป็น **ยมิฏฺฐ** ก็มี. บทที่มีสระตัวเดียว อันเป็นที่ถูกต้องการ แห่งสยาทยันตธาตุ (นามธาตุ) ซึ่งเป็นบทต้นก็ตาม เป็นบทอื่นๆ (คือ ท่ามกลาง และที่สุด) ก็ตาม ย่อมเป็นทเวภาวะ, หมายความว่า จะเป็นทเวภาวะเฉพาะบทต้นเท่านั้น เหมือนอาขยาตบท ก็หามิได้. ลง อี อาคม ด้วยสูตรว่า **ญี พฺยญฺชนสฺส** *(๗๑๗. ลง อี อาคม ในเบื้องหน้าพยัญชนะ ที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ บ้าง)*

อาทิมฺหิ ทฺวิตฺเต-ปุปฺปุตฺตียิสตีติฯ

ในที่เป็นทเวภาวะที่บทต้น เช่น **ปุปฺปุตฺตียิสติ** ย่อมต้องการจะปฏิบัติเพียงดังว่าเป็นบุตร

---

[๔๓๓] [ก. ๔๕๘; รู. ๔๖๑; นี. ๙๓๙; จ. ๕.๑.๘; ปา. ๖.๑.๓]

[๔๓๔] คัมภีร์โมคคัลลานสุตตนิสสยะ แปลว่า บทที่ตั้งอยู่ตามสมควร กล่าวคือ เบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด แห่งสยาทยันตธาตุ (นามธาตุ) ย่อมเป็นทเวภาวะ ตามสมควรแห่งอุทาหรณ์.

มชฺเฌ ทฺวิตฺเต-ปุตฺติตฺตียิสติฯ

ในที่เป็นทเวภาวะที่บทท่ามกลาง เช่น **ปุตฺติตฺตียิสติ** ย่อมต้องการประพฤติต่อผู้ไม่ใช่บุตรเพียงดังว่าเป็นบุตร.

อกมลํ กมลํ ภวติ กมลายติ, กมลายิตุํ อิจฺฉตีติ กกมลายิสติ, กมมลายิสติ, กมลลายิสติ อิจฺจาทิฯ

กมลายติ สิ่งที่ไม่ใช่ดอกบัว ย่อมเป็นดอกบัว คือ ย่อมปรารถนาเพื่อเป็นดอกบัว เพราะเหตุนั้น (บทว่า กมลายติ นั้น) ชื่อว่า **กกมลายิสติ, กมมลายิสติ, กมลลายิสติ** ดังนี้เป็นต้น.

อิติ นามธาตุราสิฯ

กลุ่มนามธาตุ จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

อิติ นิรุตฺติทีปนิยา นาม โมคฺคลฺลานทีปนิยา ตฺยาทิกณฺโฑ นาม อาขฺยาตกณฺโฑ นิฏฺฐิโตฯ

อาขยาตกัณฑ์ ที่มีชื่อว่า ตฺยาทิกัณฑ์ ในคัมภีร์ชื่อว่า “นิรุตติทีปนี” ซึ่งอธิบายความแห่งคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

๗. กิตกณฺฑ

ธาตฺวนฺตวิการราสิ

วิสโยครูปราสิ

อถ ธาตุปจฺจยสทิฺธ กาล, การก, ลิงฺค, สงฺขฺยา, กฺริยาเภททีปกำ ทพฺพปฺปธานวาจกำ กิตกปทำ ทีปิยเตฯ

ตตฺถ อตีตาทโย กาลเภโท นามฯ

กตฺตา จ กมฺมญฺจ กรณญฺจ สมฺปทานญฺจ อปาทานญฺจ อธิกรณญฺจ ภาโว จาติ สตฺต สาธนานิ การกเภโท นามฯ

อิตฺถิลิงฺคาทีนิ ลิงฺคเภโท นามฯ

เอกตฺต, พหุตฺตเภโท สงฺขฺยาเภโท นามฯ

ตสฺสีลกฺริยา, ตทฺธมฺมกฺริยา, ตสฺสาธุการกฺริยา, อตฺตมานกฺริยา, อภิกฺขญฺญกฺริยา, อรหกฺริยา, สกฺกกฺริยา, เปสนกฺริยา, อติสคฺคกฺริยา, ปตฺตกาลาโรจนกฺริยา, อวสฺสมฺภาวีกฺริยาทโย กฺริยาเภโท นามฯ

๗. กิตกัณฑ์

กลุ่มกิตบทที่มีการเปลี่ยนแปลงพยัญชนะที่สุดธาตุ

กลุ่มบทที่มีรูปไม่เป็นสังโยค

ลำดับต่อมา ข้าพเจ้าจะแสดงบทกิตก์ ซึ่งสำเร็จจากธาตุและปัจจัย ๑, แสดงประเภทกาล, การกะ, ลิงค์, สังขยา, และกริยา ๑, มีการกล่าวทัพพะ (วัตถุสิ่งของ) เป็นประธาน ๑

ในบรรดาประเภท ๕ มีกาลเป็นต้น เหล่านั้น **ประเภทแห่งกาล** ได้แก่ อรรถที่เป็นไปแล้ว (อดีต) เป็นต้น.

ประเภทแห่งการกะ ได้แก่ สาธนะ ๗ คือ กัตตุ, กรรม, กรณะ, สัมปทานะ, อปาทานะ, อธิกรณะ และภาวะ.

ประเภทแห่งลิงค์ ได้แก่ ลิงค์มีอิตถีลิงค์เป็นต้น.

ประเภทแห่งสังขยา ได้แก่ ประเภทแห่งเอกัตตะ (เอกพจน์) และพหุตตะ (พหูพจน์).

ประเภทแห่งกริยา ได้แก่ กริยาทั้งหลาย มีตัสสีลกริยา (กริยาคือความเป็นปกติของสิ่งนั้น), ตัทธัมมกริยา (กริยาคือความเป็นธรรมดาของสิ่งนั้น), ตัสสาธุการกริยา (กริยาคือการกระทำด้วยดีของสิ่งนั้น), อัตตมานกริยา (กริยาคือการยกซึ่งตน), อภิกขัญญกริยา (กริยาที่ทำซ้ำๆ), อรหกริยา (กริยาคือความควร), สักกกริยา (กริยาคือความสามารถ), เปสนกริยา (กริยาคือการส่งไป), อติสัคคกริยา (กริยาที่บอกให้รู้ หรือ ตักเตือน), ปัตตกาลาโรจนกริยา (กริยาคือการแจ้งเตือนเมื่อถึงเวลาแล้ว),

อวัสสัมภาวีกริยา (กริยาคือความมีอย่างแน่นอน) เป็นต้น.

''คมนำ ภวติ, ปจนำ ชานาติ'' อิจฺจาทีสุ ปจฺจยตฺถภูโต ภาโว นาม สาธนรูโป โหติ ชาติ วิย สงฺขตธมฺมสฺส ธาตฺวตฺถภูตาย สาธฺยกฺริยาย สาธกตฺตา, ลิงฺคตฺตยยุตฺโต จ โหติ กฺริยา, กาโร, กรณนฺติ สิทฺธตฺตา, สงฺขฺยาเภทยุตฺโต จ โหติ - นานาธาตฺวตฺถานญฺจ กตฺตุ, กมฺมานญฺจ กาลาทีนญฺจ เภเทน สรูปเภทสพฺภาวโต, ตสฺมา โสปิ ทพฺเพ เอว สงฺคยฺหตีติ กตฺวา 'ทพฺพปฺปธานวาจก'นฺติ วุตฺตำฯ เสสำ สพฺพำ ตฺยาทิกณฺเฑ ภาวสาธนวินิจฺฉเย วุตฺตเมวฯ

ธรรมดาว่า ภาวะอันเป็นอรรถแห่งปัจจัย จัดเป็นสาธนะ เพราะทำสาธยกริยา (กริยาที่ตนจะพึงให้สำเร็จ) อันเป็นอรรถแห่งธาตุ ให้สำเร็จ เช่นในคำว่า คมนำ ภวติ การไปย่อมมี, ปจนำ ชานาติ ย่อมรู้ ซึ่งการหุง เป็นต้น เหมือนอย่าง ชาติ (ความเกิด) ทำสังขตธรรมให้สำเร็จ, เป็นบทที่ประกอบด้วยลิงค์ทั้งสาม เพราะปรากฏประเภทแห่งลิงค์ว่า กฺริยา (อิตถีลิงค์), กาโร (ปุงลิงค์), กรณำ (นปุงสกลิงค์) แปลว่า การกระทำ, และประกอบด้วยประเภทแห่งสังขยา – เนื่องจากภาวะนี้มีประเภทอย่างชัดเจนโดยประเภทแห่งอรรถของธาตุต่างๆ ๑, แห่งกัตตาและกรรม ๑ และแห่งกาลเป็นต้น ๑, เพราะเหตุนั้นภาวะแม้นั้น จึงถูกสงเคราะห์อยู่ในทัพพะนั่นเอง[๑] เพราะเหตุนี้เอง ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า **ทพฺพปธานวาจก** กล่าวทัพพะเป็นประธาน. สำหรับเรื่องที่เหลือทั้งหมด ได้กล่าวไว้ในวินิจฉัยภาวสาธนะในอาขยาตกัณฑ์ที่มีชื่อเรียกในที่นี้ว่า ตฺยาทิกัณฑ์.

'พหุล'นฺติ จ 'กฺริยตฺถา'ติ จ วตฺตนฺเต –

บทว่า **พหุลำ** โดยมาก, และ บทว่า **กฺริยตฺถา** อรรถแห่งกริยา (ธาตุ) ย่อมตามไป –

เมื่อจะกล่าวอรรถอันเป็นไปในอดีต ลง ต ตวนฺตุ และ ตาวีปัจจัย ในอรรถกัตตาท้ายธาตุ ด้วยสูตรนี้

---

[๑] คัมภีร์ปทวิจารทีปนี อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างภาวะ (กริยา อันเป็นอรรถของธาตุ) กับ ทัพพะไว้ว่า กิตภาวะ เป็นบทที่กล่าวหรือเน้นกริยาอาการ, เป็นบทที่มีรูปได้สองพจน์ ตามสมควรแก่เนื้อความ เนื่องจากท่านถือว่า ภาวสาธนะในกิตเป็นเหมือนทัพพะ คือ สิ่งที่มีตัวตนจริง สามารถสัมผัสรับรู้ได้ทางกายหรือใจ ฉะนั้น จึงมีรูปได้ทั้งเอกพจน์และพหูพจน์ เช่น ปาโก การหุง ปากา การหุงทั้งหลาย, และเป็นบทที่มีรูปได้สามลิงค์ตามสมควรแก่ปัจจัย เช่น ปจนำ (การหุง), ปจนานิ (การปุงทั้งหลาย), ลาโภ (การได้),ลาภา (การได้ทั้งหลาย), ชาติ (ความเกิด), ชาติโย (ความเกิดทั้งหลาย) เป็นต้น.

๗๑๕. กตฺตริ ภูเต กฺต กฺตวนฺตุ กฺตาวี [๒]ฯ

อภวีติ ภูโต, อตีโต, ภูเต วตฺตพฺเพ กฺริยตฺถา กตฺตริ กานุพนฺธา ต, ตวนฺตุ, ตาวีปจฺจยา โหนฺติ, กานุพนฺธา ‘น เต กานุพนฺธนาคเมสู’ติ สุตฺเต วิเสสนตฺถาฯ

๗๑๕. กตฺตริ ภูเต กฺต กฺตวนฺตุ กฺตาวี

เมื่อจะกล่าวอรรถอันเป็นอดีต ลง กฺต กฺตวนฺตุ และ กฺตาวีปัจจัย ในอรรถกัตตาท้ายธาตุ

อรรถอันมีแล้ว ชื่อว่า ภูต, ได้แก่ อดีต, เมื่อจะพึงกล่าวอรรถอันมีแล้ว ปัจจัย คือ ต, ตวนฺตุ และ ตาวี อันมี กอนุพันธ์ ย่อมลง ท้ายธาตุ ในอรรถกัตตา , กอนุพันธ์ ในสูตรว่า **น เต กานุพนฺธนาคเมสุ** *(๕๖๙.ในที่มีน-อาคมอันมีกอนุพันธ์อยู่เบื้องหลัง เอ อาเทศ และ โออาเทศ เหล่านั้น ย่อมไม่มี)* มีอรรถวิเสสนะ (ทำให้ต่างจากสูตรอื่น)

เมื่อจะพึงกล่าวอรรถอันมีแล้ว ลง ตปัจจัย ท้ายธาตุ ในอรรถภาวะและกรรม ด้วยสูตรนี้

๗๑๖. กฺโต ภาวกมฺเมสุ [๓]ฯ

ภูเต วตฺตพฺเพ กฺริยตฺถา ภาว, กมฺเมสุ กานุพนฺโธ ตปจฺจโย โหติฯ

๗๑๖. กฺโต ภาวกมฺเมสุ.

เมื่อต้องการกล่าวอรรถอันมีแล้ว ลง กฺต ปัจจัย ท้ายธาตุในอรรถกรรมและอรรถภาวะ.

เมื่อจะพึงกล่าวอรรถอันมีแล้ว ตปัจจัย อันมีกอนุพันธ์ ย่อมลง ท้ายธาตุ ในอรรถภาวะและกรรม. (ศัพท์ว่า ภูเต = อรรถอันมีแล้ว หรือ อันเป็นอดีต เป็นอธิการะ ติดตามไปในทุกสูตร)

อภวีติ ภูโต-ปุริโส, ภูตา-อิตฺถี, ภูตๆ-กุลๆ, การิเต ธาตุโต ณานุพนฺธานำ ปฐมำ สมฺปตฺตตฺตา ‘น เต กานุพนฺธนาคเมสู’ติ ปฏิเสโธ น ปาปุณาติ, ‘ยุวณฺณานเมโอ ปจฺจเย’ติ โอวุทฺธิ, ‘อาวายา ณานุพนฺเธ’ติ โอสฺส อาวตฺตำ, ตโต ตปจฺจโยฯ

บุรุษ ผู้มีแล้ว ชื่อว่า **ภูโต**, หญิง ผู้มีแล้ว ชื่อว่า **ภูตา**, ตระกูล อันมีแล้ว ชื่อว่า **ภูตๆ.** ก็เพราะในที่ลงการิตปัจจัย ปัจจัยที่มี ณ อนุพันธ์ ซึ่งลงในเบื้องหลังจากธาตุ มาถึงก่อน การปฏิเสธ ด้วยสูตรว่า น เต กานุพนฺธนาคเมสุ” ย่อมมาไม่ถึง, จึงมี โอวุทธิ ด้วยสูตรว่า **ยุวณฺณานเมโอ ปจฺจเย** (**๕๖๕**. ในที่มีปัจจัยเป็นเบื้องหลัง เอและโอเป็นวุทธิของ อิวัณณะ และ อุวัณณะ อันเป็นที่สุดของธาตุมีอักษรเดียว.) (= โภ), แปลง โอ เป็น อาว (=ภาว), ลง ต ปัจจัย ท้าย

---

[๒] [ก. ๕๕๕; รู. ๖๑๒; นี. ๑๑๔๒; จำ. ๑.๒.๖๖ ...เป.... ๓.๒.๑๐๒]

[๓] [ก. ๕๕๖; รู. ๖๒๒; นี. ๑๑๔๓; จำ. ๑.๒.๖๗ ...เป.... ๓.๒.๑๐๒; ๓.๔.๗๐]

๗๑๗. ญี พฺยญฺชนสฺส [๔]ฯ

พฺยญฺชนาทิปจฺจยสฺส อาทิมฺหิ ญานุพนฺโธ อีกาโร อาคจฺฉติฯ

กตฺตริ –

อภาวยิตฺถาติ ภาวิโต-ปุริโส, ภาวิตาอิตฺถี, ภาวิตํ-กุลํฯ

กมฺเม –

อนุภูยิตฺถาติ อนุภูโต-โภโค, อนุภูตาสมฺปตฺติ, อนุภูตํ-สุขํฯ

การิเต-ภาวียิตฺถาติ ภาวิโต-มคฺโค, ภาวิตา ปฏิปทา, ภาวิตํ-จิตฺตํฯ

ตวนฺตุ, ตาวีสุ –

อภวีติ ภูตวา-ปุริโส, ภูตวนฺตี, ภูตวตี-อิตฺถี, ภูตวํ-กุลํ, คุณวนฺตุสมๆ ภูตาวี-ปุริโสฯ ภูตาวินี-อิตฺถี, ภูตาวิ-จิตฺตํ, ทณฺฑี, ทณฺฑินีสมๆ ปุริโส โภคํ อนุภูโต, ปุริเสน โภโค อนุภูโตฯ

ภาว ศัพท์ นั้น (= ภาวต), ลง อี อาคม ในที่เบื้องต้นแห่งตพยัญชนะ ด้วยสูตรนี้

๗๑๗. ญี พฺยญฺชนสฺส

ลง ญี อาคม ในที่เบื้องต้นแห่งปัจจัยที่มีพยัญชนะเป็นตัวหน้า.

อีอักษร อันมี ญ เป็นอนุพันธ์ ย่อมมา (ลง) ในเบื้องหน้าแห่งปัจจัยอันมีพยัญชนะเป็นตัวหน้า.

ในอรรถกัตตา –

บุรุษ ผู้ได้มีแล้ว ชื่อว่า **ภาวิโต**, หญิงผู้มีแล้ว ชื่อว่า **ภาวิตา** , ตระกูลที่มีแล้ว ชื่อว่า **ภาวิตํ.**

ในอรรถกรรม –

โภคะ อันถูกเสวยแล้ว ชื่อว่า **อนุภูโต**, สมบัติอันถูกเสวยแล้ว ชื่อว่า **อนุภูตา**, ความสุข อันถูกเสวยแล้ว ชื่อว่า **อนุภูตํ.**

ในที่ลงการิตปัจจัย –

มรรค ถูกบุรุษให้เจริญแล้ว ชื่อว่า **ภาวิโต**, ปฏิปทา ถูกบุรุษให้เจริญแล้ว ชื่อว่า **ภาวิตา**, จิต (สมาธิ) ถูกบุรุษให้เจริญแล้ว ชื่อว่า **ภาวิตํ.**

ในที่ลง ตวนฺตุ และ ตาวี ปัจจัย –

บุรุษผู้มีแล้ว ชื่อว่า **ภูตวา**, หญิงผู้มีแล้ว ชื่อว่า **ภูตวนฺตี - ภูตวตี,** ตระกูลที่มีแล้ว ชื่อว่า **ภูตวํ**, (วิภัตติที่เหลือ) เหมือนคุณวนฺตุศัพท์.

บุรุษผู้มีแล้ว ชื่อว่า **ภูตาวี,** หญิงผู้มีแล้ว ชื่อว่า **ภูตาวินี**, จิต (สมาธิ) ที่มีแล้ว ชื่อว่า **ภูตาวิ**, (วิภัตติที่เหลือ) เหมือนทณฺฑีและทณฺฑินีศัพท์. (อรรถกัตตา) **ปุริโส โภคํ อนุภูโต,** บุรุษย่อมเสวยซึ่งโภคะ, **ปุริ**

[๔] [ก. ๖๐๕; รู. ๕๔๗; นี. ๑๒๑๐]

เสน โภโค อนุภูโต. (อรรถกรรม)โภคะ อันบุรุษ ย่อมเสวย.

เอตฺถ จ กิตปจฺจยานํ อตฺโถ ทุวิโธ วาจฺจตฺโถ, อภิเธยฺยตฺโถ จาติ สพฺพํ ตฺยาทิกณฺเฑ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

เกี่ยวกับเรื่องนี้ เนื้อความแห่งกิตปัจจัยมี ๒ อย่าง คือ วาจจัตถะ (เนื้อความของตนซึ่งตนนั่นเองเป็นผู้กล่าว) และ วาจจัตถะ. (เนื้อความแห่งทัพพะอันถูกบทอื่นกล่าว) รายละเอียดทั้งหมด ควรทราบโดยนัยที่เคยกล่าวไว้ในอาขยาตกัณฑ์[๕].

ปฺริเมสุ ปน ฉสุ สาธเนสุ ปจฺจยานํ อภิเธยฺยตฺโถ ปทนฺตเรน อาจิกฺขียติ, ภาวสาธเน ปน อตฺตโน ธาตุนา เอวฯ

ก็ในสาธนะ ๖ ข้างต้น อภิเธยยัตถะของปัจจัย ถูกบทอื่นกล่าวถึง, ส่วนในภาวสาธนะ ถูกธาตุของตนนั่นแหละกล่าวถึง.

ตตฺถ จ กตฺตุสตฺติ, กมฺมสตฺติ, กรณสตฺติ, สมฺปทานสตฺติ, อปาทานสตฺติ, อธิกรณสตฺติสงฺขาตํ วาจฺจตฺถํ อุชุ วทนฺตา กิตปจฺจยา อตฺตโน อภิเธยฺยปเทน สมานลิงฺค, วิภตฺติ, สงฺขฺยายุตฺตา หุตฺวา วทนฺติ.

ในบรรดาสาธนะทั้ง ๗ เหล่านั้น, กิตปัจจัยเมื่อกล่าววาจจัตถะกล่าวคือ กัตตุสัตติ, กัมมสัตติ, กรณสัตติ, สัมปทานสัตติ, อปาทานสัตติ และอธิกรณสัตติ โดยตรง จะกล่าว โดยประกอบด้วยลิงค์, วิภัตติ และพจน์ เสมอกับอภิเธยยะของตน.

ตํ ยถา? –

ตัวอย่างเช่น-

กตฺตริ ตาว –

ปุริโส โภคํ อนุภูโต, ปุริสา โภคํ อนุภูตา…เป.… ปุริเสสุ โภคํ อนุภูเตสุ, อิตฺถี โภคํ อนุภูตา, อิตฺถิโย โภคํ อนุภูตาโย…เป.… อิตฺถีสุ โภคํ อนุภูตาสุ, กุลํ โภคํ อนุภูตํ, กุลานิ โภคํ อนภูตานิ…เป.… กุเลสุ โภคํ อนุภูเตสุฯ

จะกล่าว ตัวอย่างในอรรถกัตตา ก่อน –

ปุริโส โภคํ อนุภูโต บุรุษ เสวยแล้ว ซึ่งโภคะ, **ปุริสา โภคํ อนุภูตา** บุรุษท. เสวยแล้ว ซึ่งโภคะ ฯลฯ **ปุริเสสุ โภคํ อนุภูเตสุ** เมื่อบุรุษท.เสวยแล้ว ซึ่งโภคะ, **อิตฺถี โภคํ อนุภูตา** หญิงเสวยแล้ว ซึ่งโภคะ, **อิตฺถิโย โภคํ อนุภูตาโย** หญิงท.เสวยแล้ว ซึ่งโภคะฯลฯ **อิตฺถีสุ โภคํ อนุภูตาสุ** เมื่อหญิงท.เสวยแล้ว ซึ่งโภคะ, **กุลํ โภคํ อนุภูตํ** ตระกูล เสวยแล้ว ซึ่งโภคะ, **กุลานิ โภคํ**

[๕] ดูรายละเอียดในอาขาตกัณฑ์ สูตรที่ ๕๖๕ (ของเราตอนที่ ๕๒)

อนภูตานิ ตระกูลท. เสวยแล้ว ซึ่งโภคะ ฯลฯ **กุเลสุ โภคๆ อนุภูเตสุ** เมื่อตระกูลท.เสวยแล้ว ซึ่งโภคะ.

กมฺเม –

โภโค ปุริเสน อนุภูโต โภคะ อันบุรุษ เสวยแล้ว**, โภคา ปุริเสน อนุภูตา** โภคะท. อันบุรุษ เสวยแล้ว ฯลฯ **โภเคสุ ปุริเสน อนุภูเตสุ** เมื่อโภคะท. อันบุรุษ เสวยแล้ว**, สมฺปตฺติ ปุริเสน อนุภูตา** สมบัติ อันบุรุษ เสวยแล้ว**, สมฺปตฺติโย ปุริเสน อนุภูตาโย** สมบัติท. อันบุรุษ เสวยแล้ว ฯลฯ **สมฺปตฺตีสุ ปุริเสน อนุภูตาสุ** สมบัติท. อันบุรุษเสวยแล้ว**, สุขๆ ปุริเสน อนุภูตๆ** สุข อันบุรุษ เสวยแล้ว**, สุขานิ ปุริเสน อนุภูตานิ** สุขท. อันบุรุษ เสวยแล้ว ฯลฯ **สุเขสุ ปุริเสน อนุภูเตสุ.** เมื่อสุขท. อันบุรุษ เสวยแล้ว. แม้ใน สาธนะที่เหลือมีกรณะเป็นต้น ก็มีนัยนี้.

เอวๆ กิตวาจกา อตฺตโน อภิเธยฺยปเทน สมานลิงฺค, วิภตฺติ, สงฺขฺยายุตฺตา หุตฺวา ตๆ ตๆ สาธนๆ วทนฺติฯ

วาจกคือกิต (กิตอันเป็นตัวกล่าวอรรถของอภิเธยยะ) ย่อมกล่าวสาธนะนั้น โดยมีลิงค์ วิภัตติ และพจน์เสมอกับอภิเธยยบทของตน อย่างนี้.

‘อิตฺถิยมณฺติกยกฺยา จา’ติ อิตฺถิยๆ ติปจฺจโย, อนุภวนๆ, อนุภูยเต วา อนุภูติฯ ‘‘ติสฺสสฺส อนุภูติ, ผุสฺสสฺส อนุภูติ’’ อิจฺจาทิกา พหู อนุภูติโยปิ สิชฺฌนฺติ, ตสฺมา ‘‘อนุภูติ, อนุภูติโย, อนุภูติๆ, อนุภูติโย… เป.… อนุภูตีสู’’ติ ยุชฺชติฯ

ในอิตถีลิงค์ ลง ติปัจจัย ด้วยสูตรว่า **อิตฺถิยมณฺติกยกยา จ (๘๐๑**. เมื่อจะกล่าว อิตถีลิงค์ อ, ณ, ตฺติ, ก, ยกฺ, ยา และ อน ปัจจัยท. ย่อมลง ในเบื้องหลังจากธาตุ ในภาวะและการกะทั้งหลาย.) **อนุภวนๆ** (การเสวย) หรือ **อนุภูยเต** (อันบุคคลย่อมเสวย) [๖]ชื่อว่า **อนุภูติ.** แม้การเสวย หลายอย่าง เช่น **ติสฺสสฺส อนุภูติ** การเสวยแห่งติสสะ, **ผุสฺสสฺส อนุภูติ** การเสวยแห่งผุสสะ ก็มีใช้, เพราะเหตุนั้น การแจกรูปวิภัตติ (ทั้ง ๗ เป็นสองพจน์)ว่า **อนุภูติ, อนุภูติโย, อนุภูติๆ, อนุภูติโย ฯลฯ อนุภูตีสู** ดังนี้ก็ใช้ได้.

[๖] ศัพท์บาลีว่า อนุภวนๆ ที่แสดงไว้โดยลง ยุ ปัจจัย ในอรรถภาวสาธนะ และ อนุภูยเต ที่ลง เตวิภัติ อันแสดงภาวะ เพื่อจะแสดงความเป็นภาวสาธนะเท่านั้น

ลง ตุ และ ณ ปัจจัย ในกัตตุการกะ ด้วยสูตรนี้

๕๐๓ ๗๑๘. กตฺตริ ลฺตุณกา [๗]ฯ

๗๑๘. กตฺตริ ลฺตุณกา.

ลง ลฺตุ และ ณก ปัจจัย ท้ายธาตุ ในกัตตุการกะ

กตฺตุการเก กฺริยตฺถา ลฺตุ, ณกา โหนฺติ, ลานุพนฺโธ ตุสฺส กตฺตริ นิพนฺธนตฺโถ, ‘ลฺตุปิตาทีนมา’ติ วิเสสนตฺโถ จฯ

ลฺตุ และ ณก ปัจจัยทั้งหลาย ย่อมลงท้ายธาตุในกัตตุการกะ, เนื้อความว่าแน่นอนแห่งตุปัจจัยที่มี ล อนุพันธ์ ย่อมมีในกัตตุการกะ, และ เนื้อความว่า วิเสสนะ (ต่างจากสูตรอื่น) ย่อมมี ในสูตรว่า **ลฺตุปิตาทีนมา สิมฺหิ**. (๑๘๒. เพราะสิวิภัตติ อุ ของศัพท์ที่มีตุปัจจัยเป็นต้นที่สุด ปิตุศัพท์เป็นต้น เป็น อา.)

อนุภวตีติ อนุภูตา, อนุภูตาโร, สตฺถุสมฺฯ

ย่อมเสวย ชื่อว่า อนุภูตา,อนุภูตาโร ผู้เสวย, รูปในวิภัตติที่เหลือเหมือนสตฺถุศัพท์.

สามญฺญวิธานตฺตา อรหตฺเถ สตฺติอตฺเถ ตสฺสีล, ตทฺธมฺม, ตสฺสาธุการ, อตฺตมาเนสุ จ กาลตฺตเย จ ภวนฺติฯ

ลฺตุ ปัจจัย ย่อมลงในอรรถว่าเหมาะสม, ในอรรถสามารถ, ในกริยาที่เป็นปกติแห่งสิ่งนั้น, เป็นธรรมแห่งสิ่งนั้น, เป็นการกระทำดีแห่งสิ่งนั้นและในความยกขึ้นซึ่งตน และเป็นไปในกาลทั้งสาม เพราะลฺตุจัดอยู่ในศัพท์มีความหมายว่าเป็นธรรมดา

อรหตฺเถ - พฺรหฺมโณ พฺรหฺมณิยา ปริคฺคหิตาฯ สตฺติอตฺเถ - ภควา อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตาฯ ตสฺสีลาทีสุ - ปสยฺหปวตฺตาฯ อตฺตมาเน-อตฺตานํ ปณฺฑิตํ มญฺญตีติ ปณฺฑิตมานิตาฯ

ลฺตุ ปัจจัย ย่อมลงในอรรถอรห เช่น **พฺรหฺมโณ พฺรหฺมณิยา** ปริคฺคหิตาพราหมณ์ ผู้ครองนางพราหมณี. ในอรรถสตฺติ เช่น **ภควา อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา** พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงทำมรรคให้เกิด. ในอรรถตัสสีลเป็นต้น เช่น **ปสยฺหปวตฺตา** ผู้ข่มเหงด้วยกำลังเป็นไป. ในอรรถยกขึ้นซึ่งตน เช่น **อตฺตานํ ปณฺฑิตํ มญฺญตีติ ปณฺฑิตมานิตา** ผู้ยกขึ้นซึ่งตนว่าเป็นบัณฑิต.

---

[๗] [ก. ๕๒๗, ๕๓๐; รู. ๕๖๘, ๕๘๐; นี. ๑๑๐๘, ๑๑๑๔; จำ. ๑.๑.๑๓๘; ปา. ๓.๑.๑๓๓, ๑๓๔]

ลง ตุน, ตฺวาน และ ตฺวา ปัจจัย ในอรรถภาวะ ด้วยสูตรนี้

๗๑๙. ปุพฺเพกกตฺตุกานำ [๙]ฯ

๗๑๙. ปุพฺเพกกตฺตุกานำ.

ลง ตุน, กตฺวาน และ กตฺวา ปัจจัย ในอรรถภาวะ ที่กริยาหน้า ในบรรดากริยาหน้าและกริยาหลังที่มีกัตตาเดียวกัน.

ยาสำ วิเสสน, วิเสสฺยานำ ทฺวินฺนำ ปุพฺพา'ปรกฺริยานำ กตฺตา เอโกว โหติฯ ตาสุ ปุพฺพกฺริยายำ ภาวตฺเถ ตุน, ตฺวาน, ตฺวาปจฺจยา โหนฺติฯ 'เอโอนมยวา สเร'ติ อีกาเร ปเร โอวุทฺธิยา อวตฺตำฯ โภคำ อนุภวิตุน, อนุภุตฺวาน, อนุภุตฺวาฯ

กัตตาของกริยาหน้า และกริยาหลังทั้งหลายสองตัว ซึ่งเป็นวิเสสนะและวิเสสยะ เหล่าใด ย่อมเป็นตัวเดียวกันนั่นเทียว, ในบรรดากริยาทั้งสองเหล่านั้น ตุน, กตฺวาน และ กตฺวา ปัจจัย ย่อมลง ที่กริยาหน้า ในอรรถภาวะ[๙]. ในที่มีอีอาคมเป็นเบื้องหลัง แปลง โอวุทธิ เป็นอว ด้วยสูตรว่า **เอโอนมยวา สเร**. **(๕๖๖**.ในที่มีสระอันเป็นเบื้องหลัง อย และ อว เป็นอาเทสของเอ และ โอ.),**โภคำ อนุภวิตุน, อนุภุตฺวาน, อนุภุตฺวา** เสวยแล้วซึ่งโภคะ.

เอกกตฺตุกานนฺติ กิำ? เทวทตฺโต ภุญฺชิ, ยญฺญทตฺโต คจฺฉติฯ

บทว่า **เอกกตฺตุกานำ** มีกัตตาเดียวกัน มีประโยชน์อะไร?. ถ้ามีกัตตาต่างกัน ไม่ลงตุนาทิปัจจัยเป็นต้น เช่น **เทวทตฺโต ภุญฺชิ, ยญฺญทตฺโต คจฺฉติ** นายเทวทัต กินแล้ว นายยัญญทัต จึงไป.

ปุพฺเพติ กิำ? ปจฺฉา ภุญฺชติ, ปฐมำ ปจติฯ

บทว่า **ปุพฺเพ** ที่กริยาตัวหน้า มีประโยชน์อะไร ? ไม่ลงตุนาทิปัจจัยที่กริยาตัวหลัง เช่น **ปจฺฉา ภุญฺชติ ย่**อมกินภายหลัง**, ปฐมำ ปจติ** ย่อมหุงก่อน.

พหุลาธิการา สมานา'ปรกฺริยาสุปิ นานากตฺตุกาสุปิ ตุนาทโย ภวนฺติฯ ถกฺกจฺจ ทญฺโ ปตติ, ทฺ

เพราะการตามมาแห่ง “พหุล” ศัพท์ ตุนาทิปัจจัยทั้งหลาย ย่อมลง แม้ที่เป็นสมานกริยา (กริยาที่

[๙] [ก. ๕๖๔; รู. ๖๔๐; นีติ. ๑๑๕๐-๖; จำ. ๑.๓.๑๓๑; ปา. ๓.๔.๒๑]

[๙] คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา อธิบายว่า ภวนำ ภาโว, กฺริยา ธาตฺวตฺโถ [ความมี ชื่อว่า ภาวะ ได้แก่ กริยา อันเป็นอรรถของธาตุ (โมคฺ.ปญฺ.๕/๔๔)].ดังนั้น คำว่า ภาวะ ในที่นี้ คือ กริยา หมายความว่า ลง ตุนาทิปัจจัยในฐานะเป็นกริยาซึ่งเป็นอรรถของธาตุเท่านั้น มิได้ในอรรถกัตตา กรรม เป็นต้น หรือ ในอรรถตัสสีละ เป็นต้น หรือใน อรรถเหตุเป็นต้นนั่นเอง.

วารๆ สංวริตฺวา นิกฺขมติ, ปุริโส สีหๆ ทิสฺวา ภยๆ อุปฺปชฺชตีติฯ

เกิดขึ้นพร้อมกัน) และอปรกริยา (กริยาที่เกิดขึ้นภายหลัง) แม้ที่มีกัตตาต่างกัน บ้าง เช่น **ถกฺกจฺจ ทณฺโฑ ปตติ** ไม้เท้า ย่อมตกไปพร้อมกับกระทำ (ซึ่งเสียงว่า “ถั่ง”[๑๐], **ทฺวารๆ สංวริตฺวา นิกฺขมติ** ออกไปแล้วจึงปิดประตู, **ปุริโส สีหๆ ทิสฺวา ภยๆ อุปฺปชฺชติ** บุรุษเห็นราชสีห์แล้ว ความกลัว ย่อมเกิด(?)[๑๑].

ยสฺมิๆ วากฺเย อปรกฺริยาปทๆ น ทิสฺสติฯ ยถา? ปพฺพตๆ อติกฺกมฺม นที, อติกฺกมฺม นทิๆ ปพฺพโต, เย เต สนฺตา วิโมกฺขา อติกฺกมฺม รูเป อรูปาติ, ตตฺถปิ สตฺตากฺริยา วิญฺญายเตว สพฺพปทตฺถานๆ สตฺตานาติวตฺตนโตฯ อปรกฺริยารหิเต อสมานกตฺตุเก จ วากฺเย ปฐมนฺตโยคสฺส ทิฏฺฐตฺตา กตฺตริปิ ตุนาทีนๆ สมฺภโว ยุตฺโตฯ

แม้ในประโยคที่ไม่กริยาหลัง เช่น **ปพฺพตๆ อติกฺกมฺม นที** แม่น้ำไหลเลยภูเขาไป**, อติกฺกมฺม นทิๆ ปพฺพโต** ภูเขา ตั้งเลยแม่น้ำไป[๑๒], **เย เต สนฺตา วิโมกฺขา อติกฺกมฺม รูเป อรูปา** วิโมกข์เหล่าใด ที่เว้นจากรูปโดยก้าวล่วงรูปาจรฌานสงบระงับแล้ว [ม.มู.๑๒/๘๒] เป็นต้น กริยาว่ามีหรือเป็น ก็เป็นที่รู้กันอยู่ เพราะอรรถบททั้งหมดไม่พ้นจากความมีความเป็นไปได้เลย.[๑๓] จึงควรที่จะลงตุนาทิปัจจัยแม้ในกัตตุ เพราะบทที่ประกอบด้วยนามศัพท์ลงปฐมาวิภัตติ ถูกประกอบไว้ในประโยคที่ไม่มีกริยาหลังและมีกัตตาต่างกัน[๑๔]

---

[๑๐] บทว่า ถกฺกจฺจ ตัดบทเป็น ถๆ (อิติ สทฺทๆ) + กตฺวา. แปลง ตฺวา เป็น ยฺ = กฺย แปลง กฺย เป็น จ ซ้อน จฺ คำว่า “ถั่ง”ในที่ท่านแปลทับศัพท์เสียงหล่นของไม้เท้า อาจแปลว่า เสียงดัง “ตัง” เช่น ทำเสียงตึงตั่ง. ศัพท์นี้เรียกว่า อนุกรณศัพท์ ศัพท์ที่เลียนเสียง. คัมภีร์สัททนีติ ท่านยกประโยคว่า “ธนุ”ติ กตฺวา ทณฺโฑ ปติโต ไม้เท้า ตกดัง “ธัง”

[๑๑] ความกลัว ย่อมเกิด เพราะเห็นราชสีห์? ถ้าไม่มีปุริโส จะเหมือนกับคัมภีร์อื่นๆ แต่ในที่นี้ ท่านวาง ปุริโส ไว้จึงแปลไปตามนี้ คิดว่า ท่านวางบท ปุริโส ไว้เพื่อให้เห็นว่า ประโยคนี้มีกัตตาต่างกัน กล่าวคือ ปุริโส เป็นกัตตาในบทว่า ทิสฺวา ส่วน ภยๆ เป็นกัตตา ในบทว่า อุปฺปชฺชติ.

[๑๒] คัมภีร์สัททนีติมีตัวอย่างว่า อปฺปตฺวา นทึ ปพฺพโต ภูเขา ทอดไปไม่ถึงแม่น้ำ, อติกฺกมฺม ปพฺพตๆ นที แม่น้ำ ตั้งอยู่ เลยภูเขา.

[๑๓] หมายความว่า ในประโยคเช่นนี้ เป็นที่รู้กันว่า ต้องมีกริยาว่ามีหรือเป็นแทรกอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะแสดงหรือไม่แสดงไว้ก็ตาม เช่น ปพฺพตๆ อติกฺกมฺม นที (โหติ) แม่น้ำไหลเลยภูเขาไป มีอยู่, อติกฺกมฺม นทิๆ ปพฺพโต (โหติ) ภูเขา ตั้งเลยแม่น้ำไป ย่อมมี, เย เต สนฺตา วิโมกฺขา อติกฺกมฺม รูเป อรูเป เย เต สนฺตา วิโมกฺขา อติกฺกมฺม รูเป อรูปา วิโมกข์เหล่าใด อันเป็นอรูปาวจรฌานอันสงบแล้ว ก้าวล่วงรูปาจรฌาน (สนฺติ) มีอยู่.

[๑๔] หมายความว่า ในประโยคเช่นนี้สามารถลงตุนาทิปัจจัยในอรรถกัตตาได้อีกด้วย เพราะใช้บทลงปฐมาวิภัตติอยู่นั่นเอง.

๗๒๐. ปฏิเสธาลํขลูนํ ตุน ตฺวาน ตฺวา วา[๑๕]

ปฏิเสธตฺถานํ อลํ, ขลูนํ โยเค ตุนาทโย โหนฺติ วาฯ อลํ ภุตฺวา, ขลุ ภุตฺวา, อลํ ภุตฺเตน, ขลุ ภุตฺเตน วาฯ

๗๒๐. ปฏิเสธาลํขลูนํ ตุน ตฺวาน ตฺวา วา.

ลงตุน ตฺวาน ตฺวา ปัจจัย ในที่ประกอบด้วย อลํ และ ขลุ ศัพท์ ที่มีอรรถปฏิเสธ ได้บ้าง.

ปัจจัยท.มีตุน เป็นต้น ย่อมลง ในที่ประกอบด้วย อลํ และ ขลุ ศัพท์ ซึ่งมีความหมายในการปฏิเสธ บ้าง เช่น **อลํ ภุตฺวา, ขลุ ภุตฺวา** ไม่กินแล้ว , มีรูปว่า **อลํ ภุตฺเตน, ขลุ ภุตฺเตน** พอแล้วด้วยการกิน บ้าง.

๗๒๑. ตุ์ตาเยตเว ภาเว ภวิสฺสติกฺริยายํ ตทตฺถายํ[๑๖]ฯ

ตสฺสา ตสฺสา กฺริยาย อตฺถภูตาย ภวิสฺสมานกฺริยาย คมฺยมานาย ภาวตฺเถ ตุ์, ตาเย, ตเวปจฺจยา ภวนฺติฯ สุตฺตปทวฑฺฒเนน ตุเยปจฺจโยปิฯ

๗๒๑. ตุ์ตาเยตเว ภาเว ภวิสฺสติกฺริยายํ ตทตฺถายํ.

เมื่อกริยาที่จักมี อันเป็นประโยชน์ของกริยานั้น เป็นที่รู้กัน, ลง ตุ์ ตาเย และตเว ปัจจัย ในอรรถภาวะ ได้บ้าง. [๑๗]

เมื่อกริยาอันจักมี อันเป็นประโยชน์เพื่อกริยานั้น ถูกรู้อยู่ ตุ์ ตาเย และ ตเว ปัจจัยท. โหนฺติ ย่อมลง ในอรรถภาวะ (อรรถกริยา) บ้าง. ด้วยการเพิ่มของบทในตัวสูตร แม้ตุเยปัจจัย ย่อมลงได้เช่นกัน.

อนุภวิตุ์ คจฺฉติ, อนุภวิตาเย คจฺฉติ, อนุภวิตเว คจฺฉติ, อนุภวิตุ์ อิจฺฉติ, กาเมติ, สกฺโกติ, ชานาติฯ ตถา กาโล อนุภวิตุ์, สมโย อนุภวิตุ์, เวลา อนุภวิตุ์ฯ ตถา อนุภวิตุ์ มโน, อนุภวิตุ์ โสโก, จกฺขุ ทฏฺฐุ์, โสตํ โสตุ์, มโน วิญฺญาตุ์, หตฺโถ กาตุ์, ปาโท คนฺตุ์, ธนุ ยุชฺฌิตุ์, ชโฬ วตฺตุ์, มนฺโท คนฺตุ์, อลโส กตฺตุนฺติฯ

อนุภวิตุ์ คจฺฉติ, อนุภวิตาเย คจฺฉติ, อนุภวิตเว คจฺฉติ ไปเพื่อเสวย, **อนุภวิตุ์ อิจฺฉติ, กาเมติ, สกฺโกติ, ชานาติ** ... ปรารถนา ... ใคร่... สามารถ ... รู้ เพื่อเสวย. ตัวอย่างต่อไปนี้ก็เช่นกัน คือ **กาโล อนุภวิตุ์** กาลเพื่อเสวย, **สมโย อนุภวิตุ์** สมัยเพื่อเสวย, **เวลา อนุภวิตุ์** เวลาเพื่อเสวย. เช่นกัน คือ **อนุภวิตุ์ มโน** คิดเพื่อเสวย, **อนุภวิตุ์ โสโก** สามารถเพื่อเสวย, **จกฺขุ**

---

๑๕ [ปฏิเสเธลำขลูนำ ตุนตฺตฺวาน ตฺตฺวา วา' (พหูสุ)]

๑๖ [ก. ๕๖๑-๒-๓; รู. ๖๓๖, ๖๓๘-๙; นี. ๑๑๔๘-๙]

๑๗ **ภวิสฺสติกฺริยายำ** เมื่อกริยาอันจักมี (อนาคต) **ตถตฺถายำ = ตสฺสา ตสฺสา กฺริยาย อตฺถภูตายำ** อันเป็นประโยชน์เพื่อกริยานั้นๆ **(คมฺยมานาย)** ถูกรู้อยู่ **ตุ์ตาเยตเว** ตุ์ ตาเย และ ตเว ปัจจัยท. โหนฺติ ย่อมลง **ภาเว =** ในอรรถกริยา **วา** บ้าง.

ทฏฺฐุ จักษุ เพื่อเห็น, **โสตๆ โสตุ** หู เพื่อฟัง, **มโน วิญฺญาตุ** ใจมีเพื่อรู้, **หตฺโถ กาตุ** มือ เพื่อรู้, **ปาโท คนฺตุ** เท้า เพื่อไป**, ธนุ ยุชฺฌิตุ** ธนู เพื่อต่อสู้, **ชโฆ วตฺตุ** ง่อย เพื่อเป็นไป, **มนฺโท คนฺตุ** เมาเพื่อไป, **อลโส กตฺตุ** เกียจคร้านเพื่อทำ [๑๘].

เอตฺถ จ ‘‘กาโล อนุภวิตุ’’นฺติอาทีสุ สตฺตาวเสน เหตุกฺริยา สิชฺฌติ, ตสฺมา ‘‘อนุภวิตุ กาโล ภวตี’’ติอาทินา อตฺโถ เวทิตพฺโพฯ

ในตัวอย่างว่า กาโล อนุภวิตุ กาลเพื่อเสวย ที่กล่าวมาข้างต้น นั้น กริยาอันเป็นเหตุ (แห่งกริยาอื่นๆ) ย่อมสำเร็จเนื่องด้วย “ความมี” ดังนั้น ควรทราบความหมายโดยนัยเป็นต้นว่า อนุภวิตุ กาโล ภวติ กาลเพื่อเสวย ย่อมมี.

อิเม ปเนตฺถ ตาเย, ตุเยปโยคา – อาคตามฺห อิมํ ธมฺมสมยํ, ทกฺขิตาเย อปราชิตสงฺฆํ [ที. นิ. ๒.๓๓๒]ฯ อลญฺหิ เต ชคฺฆิตาเย, มมํ ทิสฺวาน เอทิสํ [ชา. ๑.๕.๑๓๗]ฯ โก ตาทิสํ อรหติ ขาทิตาเย [ชา. ๑.๑๖.๘๒], อตฺถิ เหหิติ โส มคฺโค, น โส สกฺกา น โหตุเย [พุ. วํ. ๒.๘ ‘เหตุเย’], อรหสิ นํ ยาจิตุเย ตุวมฺปิ, อรหสิ โน ชานิตุเย กตานิ อิจฺจาทิฯ

ในตัวอย่างแห่ง ตาเย และ ตุเย ปัจจัยที่กล่าวมานี้ มีพระบาฬีเป็นหลักฐานดังต่อไปนี้ - **อาคตามฺห อิมํ ธมฺมสมยํ, ทกฺขิตาเย อปราชิตสงฺฆํ** พวกเราพากันมาสู่ธรรมสมัยนี้ เพื่อได้เห็นหมู่ท่านผู้ชนะมาร [ที.มหา.๑๐/๒๓๖]. **อลญฺหิ เต ชคฺฆิตาเย, มมํ ทิสฺวาน เอทิสํ** ท่านได้เห็นเรามีขนปีก อันพ่อครัวถอนแล้วทาด้วยน้ำข้าวเช่นนี้ ไม่ควรจะมาหัวเราะเยาะเลย [ขุ.ชา.๒๗/๘๒๗]. **โก ตาทิสํ อรหติ ขาทิตาเย** ใครจะนำผู้เช่นท่านมากินเป็นภักษาหารได้ [ชา. ๒๗/๒๓๒๒], **อตฺถิ เหหิติ โส มคฺโค, น โส สกฺกา น โหตุเย** มรรคนั้นที่มีอยู่ก็จักมี, มรรคนั้นไม่อาจจะไม่มี [ขุ.พุ.วํ. ๓๓/๕[๑๕]], **อรหสิ นํ ยาจิตุเย**[๒๐] **ตุวมฺปิ** แม้เธอก็ควรจะอ้อนวอนโอรสของเธอดูบ้าง [ขุ.ชา.๒๗/๒๑๗๖]. **อรหสิ โน ชานิตุเย กตานิ** ท่าน

---

[๑๘] สามตัวอย่างนี้ เป็นไปในการปฏิเสธ ความหมายคือ เป็นง่อยเกินที่จะไป, เมาจนไปไม่ไหว, เกียจคร้านที่จะไป กระมัง ?

[๑๙] ความหมายง่ายๆ คือ มรรคาเพื่อเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จักมีอยู่แน่นอน, ที่จะไม่มีนั้นเป็นไปไม่ได้เลย. แต่ปาฐะปัจจุบันเป็น ‘น โส สกฺกา น โหตุเย เหตุเย มรรคนั้น ไม่อาจจะไม่เป็นเหตุ ไม่มี”. ในที่นี้แปลตามปาฐะที่ปรากฏในที่นี้.

[๒๐] ปัจจุบันเป็น ชานิตเว.

ควรจะรู้คุณที่เราทำให้แก่ท่าน. [ขุ.ชา.๒๗/๒๑๙๔] ดังนี้เป็นต้น

๗๒๒. ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา[๒๑]ฯ

ภาเว กมฺมนิ จ ตพฺพ, อนียา โหนฺติฯ สุตฺตปทวฑฺฒเนน ตพฺย, ตาย, เตยฺยปจฺจยาปิ โหนฺติฯ

๗๒๒. ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา.

ลง ตพฺพ และ อนีย ปัจจัย ในภาวะ และกรรม.

ตพฺพ ปัจจัย และ อนีย ปัจจัย ย่อมลง ในภาวะ และ กรรม. แม้ ตพฺย ปัจจัย, ตาย ปัจจัย และ เตยฺย ปัจจัย ย่อมลงได้ด้วย เพราะอาศัยการขยายขอบเขตของตัวสูตร.

อนุภวิตพฺโพ-โภโค, อนุภวิตพฺพา-สมฺปตฺติ, อนุภวิตพฺพ-สุขฯ

อนุภวิตพฺโพ โภโค โภคะอันบุคคลพึงเสวย (ปุงลิงค์), **อนุภวิตพฺพา สมฺปตฺติ** สมบัติอันบุคคลพึงเสวย (อิตถีลิงค์)**, อนุภวิตพฺพ สุขं** สุขอันบุคคลพึงเสวย (นปุงสกลิงค์).

พหุลาธิการา กตฺตาทีสฺวปิ ภวนฺติ, ตปนฺตีติ ตปนียาปาปธมฺมา, อุปฏฺฐาตีติ อุปฏฺฐานีโย-สิสฺโสฯ ปวุจฺจติ เอเตนาติ ปวจนีโย-อุปชฺฌาโย, นิยฺยนฺติ เอเตนาติ นิยฺยานีโย, โส เอว นิยฺยานิโกฯ

เพราะการตามแห่ง “พหุล” ศัพท์ แม้ปัจจัยเหล่านั้น ย่อมลงในกัตตาเป็นต้นได้บ้าง ธรรมที่เร่าร้อน ชื่อว่า **ตปนียา** ได้แก่ บาปธรรม**,** ย่อมบำรุง เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า **อุปฏฺฐานีโย** ได้แก่ ศิษย์ ผู้บำรุง ย่อมถูกบุคคลนี้ สั่งสอน เพราะเหตุนั้น บุคคลนี้ ชื่อว่า **ปวจนีโย** ได้แก่ พระอุปัชฌาย์, ย่อมออกไปด้วยธรรมนี้ เหตุนั้น ธรรมนี้ ชื่อว่า **นิยฺยานีโย**, นิยฺยานีโยนั่นเอง เป็น **นิยฺยานิโก** ธรรมเป็นเหตุให้ออกไป (ได้แก่ มรรค).

สินา-โสเจยฺเย, สินายนฺติ เอเตนาติ สินานียํ จุณฺณํ, ทียเต อสฺสาติ ทานีโย-พฺราหฺมโณฯ สมฺมาวตฺตติ เอตฺถาติ สมฺมาวตฺตนีโย-คุรุฯ

สินา ธาตุ เป็นไปในการทำให้สะอาด, ย่อมทำให้สะอาด ด้วยวัตถุนี้ เพราะเหตุนั้น วัตถุนี้ ชื่อว่า **สินานียํ** ได้แก่ ผงจุณณ์ สำหรับอาบน้ำ (สบู่, ผงซักฟอกฯลฯ), ย่อมให้แก่ บุคคลนี้ เหตุนั้น บุคคล

[๒๑] [ก. ๕๔๐; รู. ๕๔๕; นี. ๑๑๒๕]

นี้ ชื่อว่า **ทานีโย** ได้แก่ พราหมณ์. วัตร์ ย่อมเป็นไปโดยชอบ ในบุคคลนี้ เพราะเหตุนั้น บุคคลนี้ ชื่อว่า **สมฺมาวตฺตนีโย** ได้แก่ ครู.

อิธ คาถา วุจฺจติ –

เกี่ยวกับเรื่องนี้มีคาถารวมความว่า

อรหตฺเถ จ สกฺกตฺเถ,
ปตฺตกาเล จ เปสเน;
ตพฺพาทโย อติสคฺเค,
อวสฺสาธมิเณสุ จฯ

ตพฺพปัจจัยเป็นต้น ย่อมลงในอรรถ **อรห** (ควร), **สกฺก** (สามารถ), **ปตฺตกาล** (เตือนเมื่อถึงเวลา), **เปสน** (ส่งไป), **อติสคฺค** (บอกหรือสอนให้รู้), **อวสฺส** (ที่จะเกิดขึ้นแน่นอน), **อธมิณ** (เป็นหนี้).

ตตฺถ ‘‘อรห สกฺก วิสิฏฺเฐ กตฺตรี’’ติ วุตฺติยํ วุตฺตํ, ตสฺมา ภวตีติ ภพฺโพ, ภวิตุํ อรหตีติ อตฺโถ, มชฺช ตีติ มชฺชํ, มทนียํ, มชฺชิตุํ สกฺโกตีติ อตฺโถ, เอวมฺปิ ยุชฺชติฯ

ในบรรดาอรรถเหล่านั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในวุตติแล้วว่า อรห สกฺก วิสิฏฺเฐ กตฺตริ ตพฺพ และ อนีย ปัจจัย ใช้ในอรรถกัตตา ที่พิเศษด้วยอรรถอรห และ สกฺก” เพราะฉะนั้น ที่ว่า **ภวตีติ ภพฺโพ** บุคคลย่อมมี ชื่อว่า ภพฺโพ ผู้มี ความหมายคือ ย่อมควรเพื่อมี, บุคคล ย่อมเมา ชื่อว่า **มชฺชํ, มทนียํ** ผู้เมา ความหมายคือ **มชฺชิตุํ สกฺโกติ** ย่อมอาจเพื่อเมา. จะใช้อย่างนี้ ก็ควร.

ปตฺตกาเล - กตฺตพฺโพ ภวตา กโฏ, เอส กาโล กฏกรณสฺสาติ ทีเปติฯ

ในกาลอันถึงแล้ว เช่น **กตฺตพฺโพ ภวตา กโฏ** เสื่ออันท่านผู้เจริญ พึงกระทำ (พึงทอ), บทว่า **กตฺตพฺโพ** แสดงความหมายว่า **เอส กาโล กฏกรณสฺส** นี่เป็นกาลแห่งการกระทำ (การทอ) เสื่อ.

เปสเน - คนฺตพฺโพ ภวตา คาโม, คจฺฉตุ ภวํ คามนฺติ ทีเปติฯ

ในการส่งไป เช่น **คนฺตพฺโพ ภวตา คาโม** บ้านอันท่านผู้เจริญ พึงไป, บทว่า **คนฺตพฺโพ** แสดงความหมายว่า **คจฺฉตุ ภวํ คามํ** ท่านผู้เจริญ จงไปสู่หมู่บ้าน.

อติสชฺชนํ สมฺโพธนํ อติสคฺโค, อุปเทโส เจว วิธิ จฯ ตตฺถ กตฺตพฺพา'กตฺตพฺพสฺส กมฺมสฺส อาจิกฺขณํ **อุปเทโส,** ทานํ ทาตพฺพํ, สีลํ รกฺขิตพฺพํ, ปาโณ น หนฺตพฺโพ, อทินฺนํ น อาทาตพฺพํ [ที. นิ. ๓.๘๕]ฯ กตฺตพฺพา'กตฺตพฺพาการทสฺสนํ **วิธิ,** สกฺกจฺจํ ทานํ ทาตพฺพํ, โน อสกฺกจฺจนฺฯ

การเตือนให้รู้ตัว ชื่อว่า **อติสคฺคํ**, มี ๒ อย่าง คือ **อุปเทส** (การสอน) และ **วิธิ** (การแนะนำ). บรรดาอรรถอติสคฺค ๒ อย่างนั้น การบอกการงานที่ควรทำและไม่ควรทำ ชื่อว่า **อุปเทส เช่น ทานำ ทาตพฺพำ, สีลำ รกฺขิตพฺพำ, ปาโณ น หนฺตพฺโพ, อทินฺนำ น อาทาตพฺพำ ทาน** อันท่านพึงให้, ศีล อันท่านพึงรักษา, สัตว์ อันท่านไม่พึงฆ่า, ทรัพย์ที่เขาไม่ให้ อันท่านไม่พึงถือเอา [ที.ปา.๑๑/๓๖]. ส่วนการแสดงกิริยาอาการที่ควรทำและไม่ควรทำ ชื่อว่า **วิธิ** เช่น **สกฺกจฺจำ ทานำ ทาตพฺพำ, โน อสกฺกจฺจำ** ทาน อันท่านพึงให้อย่างเคารพ, ไม่พึงให้อย่างไม่เคารพ.

อวสฺสเก - คมนีโย อภิสมฺปราโย, อวสฺสํ คนฺตพฺโพติ อตฺโถฯ

ในความมีแน่นอน เช่น **คมนีโย อภิสมฺปราโย** ภพหน้า อันท่านพึงไป, ความหมายเท่ากับ **อวสฺสำ คนฺตพฺโพ** ภพหน้า อันท่านพึงไปอย่างแน่นอน.

ยํ อิณํ อเทนฺตสฺส ทณฺโฑ อาคจฺฉติ, อิทำ อธมิณำ นาม, สตำ เม ทาตพฺพำ ภวตาติฯ

ค่าปรับ ย่อมมาถึง แก่บุคคล ผู้ไม่ชำระหนี้อันใด, หนี้อันนั้น ชื่อว่า **อธิมณำ เช่น สตำ เม ทาตพฺพำ ภวตา** ค่าปรับ ๑๐๐ อันท่านผู้เจริญ พึงให้ แก่เรา.

อิเม ปเนตฺถ ตพฺย, ตาย, เตยฺยปโยคา – น พฺราหฺมเณ อทฺธิเก ติฏฺฐมาเน, คนฺตพฺยมาหุ ทฺวิปทินฺทเสฏฺฐ [ชา. ๑.๑๐.๑๓ (คนฺตพฺพ)]ฯ ภูตคามปาตพฺยตา, กาเมสุ ปาตพฺยตา [ปาจิ. ๙๐], อลชฺชิตาเย ลชฺชนฺติ [ธ. ป. ๓๑๖], ลชฺชิตาเย น ลชฺชเรฯ ฆาเตตายำ วา ฆาเตตุำ, ปพฺพาเชตายำ วา ปพฺพาเชตุำ [ม. นิ. ๑.๓๕๗], ญาเตยฺยำ, ทิฏฺเฐยฺยำ, ปตฺเตยฺยำ, วิทฺเธยฺยำ มำ อมญฺญถ [ชา. ๒.๒๒.๒๙๗]ฯ

ในพระบาฬีต่อไปนี้ เป็นตัวอย่างการใช้ ตพฺย, ตาย และ เตยฺย ปัจจัย. **น พฺราหฺมเณ อทฺธิเก ติฏฺฐมาเน, คนฺตพฺยมาหุ ทฺวิปทินฺทเสฏฺฐ** ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ ๒ เท้าทั้งหลาย เมื่อพราหมณ์เดินทางยืนขออยู่ บัณฑิตทั้งหลายไม่กล่าวว่า ควรไป. [ขุ.ชา.๒๗/๑๕๐๔(คนฺตพฺพ)]ฯ **ภูตคามปาตพฺยตา** พรากภูตคาม [วิ.มหาวิ.๒/๓๕๔], **กาเมสุ ปาตพฺยตา** ความเป็นผู้หมกมุ่นในกามทั้งหลาย [วิ.ปริ. ๘/๕๖๓], **อลชฺชิตาเย ลชฺชนฺติ ลชฺชิตาเย น ลชฺชเร** สัตว์ทั้งหลายผู้ละอายในสิ่งที่ไม่ควรละอาย และไม่ละอายในสิ่งที่ควรละอาย [ขุ.ธ. ๒๕/๓๑๖ (มหา

จุฬา.)] **ฆาเตตายํ วา ฆาเตตุ, ปพฺพาเชตายํ วา ปพฺพาเชตุ** ย่อมสามารถจะให้ฆ่าคนที่ควรฆ่าได้, จะให้เนรเทศคนที่ควรเนรเทศก็ได้. [ม.มู.๑๒/๕๖๕], **ญาเตยฺยํ** ผู้ควรรู้, **ทิฏฺเฐยฺยํ** ผู้ควรเห็น, **ปตฺเตยฺยํ** ผู้ควรบรรลุ, **วิทฺเธยฺยํ มํ อมญฺญถ** เข้าใจว่าเราเป็นผู้อันจะพึงยิง[ขุ.ชา.๒๘/๔๘๒]ฯ

ต,ติ, ตุ, ตวนฺตุ, ตาวี, ตฺวา, ตฺวาน, ตุน, ตุ๋, ตเว, ตาเย, ตุเย, ตพฺพฯ อิเม ตการปจฺจยา นามฯ

ปัจจัยเหล่านี้ จัดเป็นปัจจัยที่มีตปัจจัย **: ต, ติ, ตุ, ตวนฺตุ, ตาวี, ตฺวา, ตฺวาน, ตุน, ตุ๋, ตเว, ตาเย, ตุเย, ตพฺพ.**

กร, ขนฺ, คา, คมฺ, ชน, ฐา, ตนฺ, ถร, ธา, ธร, นมฺ, ปา, ผร, ภร, มน, มร, รมฺ, สร, หร, หนฯ

ธาตุเหล่านี้ คือ **กร, ขนฺ, คา, คมฺ, ชน, ฐา, ตนฺ, ถร, ธา, ธร, นมฺ, ปา, ผร, ภร, มน, มร, รมฺ, สร, หร, หน** (เมื่อประกอบกับปัจจัยที่มีตปัจจัยดังกล่าว จะเกิดการเปลี่ยนแปลงโดยประการต่างๆ ด้วยสูตรดังต่อไปนี้)

๗๒๓. คมาทิรานำ โลโปนฺตสฺส [๒๒]ฯ

๗๒๓. คมาทิรานำ โลโปนฺตสฺส.

ในที่มีกฺตปัจจัยเป็นเบื้องหลัง ลบที่สุดธาตุมีรเป็นต้นของธาตุมีคมเป็นต้น.

คมาทีนำ มการ, นการนฺตานำ รการนฺตานญฺจ ธาตูนำ อนฺตสฺส โลโป โหติ กานุพนฺเธ ตปจฺจเย ปเร ตฺวาทิวชฺชิเตฯ

ในที่มีตปัจจัย อันมีกอนุพันธ์ เว้นตฺวาปัจจัยเป็นต้น การลบแห่งพยัญชนะที่สุดธาตุอันมี ม อักษรและนอักษรเป็นต้นที่สุด ด้วย แห่งธาตุอันมี รอักษรเป็นที่สุด ด้วย ของธาตุทั้งหลายมีคมเป็นต้นย่อมมี.

กร-กรเณ, กรียิตฺถาติ กโต-วิหาโร, กตาคูหา, กตำ-เคหำ, สกฺกรียิตฺถาติ สกฺกโต, มหาวฺตฺตินา สนฺตสฺส โสฯ

กร ธาตุ เป็นไปในการทำ, **กโต** วิหารที่ถูกสร้างแล้ว, **กตา** กระท่อมที่ถูกสร้างแล้ว, **กตำ** บ้านที่ถูกสร้างแล้ว, บุคคลทำแล้วซึ่งความสงบ ชื่อว่า

[๒๒] [ก. ๕๘๖-๗; รู. ๖๐๐, ๖๓๒; นี. ๑๑๕๐, ๑๑๕๑]

สกฺกโต (สนฺต + กร + กฺต) แปลง สนฺต เป็น ส ด้วยมหาสูตร.

‘กโรติสฺส โข’ติ ปาทิโต กรสฺส กสฺส โข, สงฺขรียิตฺถาติ สงฺขโต, อภิสงฺขโต, วิสงฺขริตฺถ วิกิรียิตฺถาติ วิสงฺขโต, อุปกรียิตฺถ สชฺชียิตฺถาติ อุปกฺขโฏ, ‘ตถนรานํ ฏฐณลา’ติ ตสฺส โฏฯ เอวํ ทุกฺกฏนฺติ ฯ

แปลง ก ของ กร ท้าย ปา ธาตุ เป็น ข ด้วยสูตรว่า **กโรติสฺส โข. (๖๘๒.** แปลง กร ธาตุ ซึ่งอยู่หลังจาก อุปสัค เป็น ข.) สิ่งที่ถูกปรุงแต่งแล้ว ชื่อว่า **สงฺขโต, อภิสงฺขโต**, สิ่งที่ไม่ปรุงแต่ง หรือ ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ชื่อว่า **วิสงฺขโต**, สิ่งที่ไม่ถูกจัดแจงแล้ว ชื่อว่า **อุปกฺขโฏ.** แปลง ต เป็น ฏ ด้วยสูตรว่า **ตถนรานำ ฏฐณลา (๔๕.** ฏ ฐ ณ และล ท. เป็นอาเทส ของ ต ถ น และร. ได้บ้าง). กรรมที่ทำแล้วไม่ดี ชื่อว่า **ทุกฺกฏ** ก็แปลง ต เป็น ฏ เหมือนกัน.

ปริโต กรียิตฺถาติ ปริกฺขโต, ปุรโต กรียิตฺถาติ ปุรกฺขโต, ปุเรกฺขโต วา, มหาวุตฺตินา ปุรสฺส เอตฺตํ.

ถูกสร้างแล้วโดยรอบ ชื่อว่า **ปุรกฺขโต** หรือ **ปุเรกฺขโต** ถูกทำไว้ในเบื้องหน้า, รูปว่า **ปุเรกฺขโต** ก็มีบ้าง โดยแปลง อ ที่ ปุร เป็น เอ ด้วยมหาสูตร.

ขนุ-อวทารเณ, ขณฺญิตฺถาติ ขโต-อาวาโฏฯ

ขนุ ธาตุ เป็นไปในการขุดลงไป, สระที่ถูกขุดแล้ว ชื่อว่า **ขโต**

คา-สทฺเทฯ

คา ธาตุ เป็นไปในการส่งเสียง(ขับร้อง)

๗๒๔. คาปานมี [๒๓]ฯ

อา ของ คา และ ปา จะเป็น อี ด้วยสูตรนี้

๗๒๔. คาปานมี.

แปลงที่สุด ของ คา และ ปา ธาตุ เป็น อี ในที่ลง กฺต ปัจจัย เว้น ตฺวา ปัจจัยเป็นต้น.

คา, ปานำ อนฺโต อีกาโร โหติ กานุพนฺเธ ตปจฺจเย ปเร ตฺวาทิวชฺชิเตฯ

สระที่สุดของ คา และ ปา ธาตุ ย่อมเป็น อี ในที่มีตปัจจัย อันมี กอนุพันธ์เว้น ตฺวาปัจจัย เป็นต้นเบื้องหลัง.

คายิตฺถาติ คีตำ, สโมธาเนตฺวา คายิตฺถาติ สงฺคีโตปริยตฺติธมฺโมฯ

เสียงที่ร้องแล้ว ชื่อว่า **คีตำ.** พระปริยัติธรรมที่สวดพร้อมกันแล้ว ชื่อว่า **สงฺคีโต.**

---

[๒๓] [ก. ๕๘๘; รู. ๖๒๐; นี. ๑๑๙๒]

คมุ-คติมฺหิ อคจฺฉีติ คโต, อคจฺฉียิตฺถาติ วา คโตฯ เอวํ อาคโต, อุคฺคโต, ทุคฺคโต, นิคฺคโต, วิคโต, สุคโต, สงฺคโต, อนุคโต, อปคโต, อวคโต, อุปคโต, อธิคโตฯ

คมุ ธาตุ เป็นไปในการไป, **อคจฺฉีติ คโต** ได้ไปแล้ว ชื่อว่า **คโต,** หรือว่า **อคจฺฉียิตฺถาติ คโต**ทางที่ถูกไปแล้ว ชื่อว่า **คโต.** ตัวอย่างเหล่านี้ คือ **อาคโต** เขามาแล้ว หรือ ทางที่ถูกมาแล้ว, **อุคฺคโต** ขึ้นไปแล้ว, **ทุคฺคโต** ไปลำบาก หรือถึงความลำบาก, **นิคฺคโต** ออกแล้ว, **วิคโต** หลีกไปแล้ว, **สุคโต** เสด็จไปดีแล้ว, **สงฺคโต** ไปด้วยกันแล้ว (ประชุมกัน), **อนุคโต** ติดตามไปแล้ว, **อปคโต** ไปปราศแล้ว, **อวคโต** หยั่งลงแล้ว, **อุปคโต** เข้าไปใกล้แล้ว, **อธิคโต** บรรลุแล้ว ก็เป็นเช่นนี้เหมือนกัน.

ชน-ชาติยํฯ

ชน ธาตุ ในความเกิด - แปลง น ของ ชน ธาตุ เป็น อา ด้วยสูตรนี้

๗๒๕. ชนิสฺสา [๒๔]ฯ

๗๒๕. ชนิสฺสา.

ในที่ลง กฺต ปัจจัยเว้น ตฺวาปัจจัยเป็นต้น น ของ ชน ธาตุ จะเป็น อา.

ชนิสฺส นสฺส อา โหติ กานุพนฺเธ ตปจฺจเย ปเร ตฺวาทิวชฺชิเตฯ

ในที่มี กฺต ปัจจัยเว้น ตฺวาปัจจัยเป็นต้น เป็นเบื้องหลัง อา อักษรอาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง น ของ ชน ธาตุ.

อชายิตฺถาติ ชาโต, ทุชฺชาโต, สุชาโต, สญฺชาโต, อนุชาโต, อวชาโต, อติชาโตฯ

อชายิตฺถาติ ชาโต สิ่งที่ได้เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่า **ชาโต, ทุชฺชาโต** เกิดไม่ดีแล้ว, **สุชาโต** เกิดดีแล้ว, **สญฺชาโต** เกิดขึ้นพร้อมแล้ว, **อนุชาโต** เกิดภายหลัง, **อวชาโต** เกิดต่ำ, **อติชาโต** เกิดสูง.

สุตฺตวิภตฺเตน อญฺญสฺมิมฺปิ วณฺเณ ปเร นสฺส อา โหติ, ปุตฺตํ วิชายิตฺวา, วิชายิตุํ, วิชายนํ, วิชายนฺตี-อิตฺถี, วิชายมานา, ปุตฺตํ ชเนตีติ ชายา อิจฺจาทิ, สพฺพตฺถ มหาวุตฺตินา สเร ปเร ยาคโม, มหาวุตฺตินา วา สพฺพตฺถ นสฺส ยาเทโส อาทิทีโฆ จฯ

ด้วยการตัดแบ่งสูตร, แม้ในที่มีอักษรอื่นเป็นเบื้องหลัง แปลง น เป็น อาได้ เช่น **ปุตฺตํ วิชายิตฺวา** คลอดบุตรแล้ว, **วิชายิตุํ** (ควร) เพื่อคลอด, **วิชายนํ** การคลอด, **วิชายนฺตี** หญิงผู้คลอด, **วิชายมานา** หญิงผู้คลอด, **ปุตฺตํ ชเนตีติ ชายา** สตรี ผู้ให้บุตรกำเนิด ชื่อว่า ชายา. ในตัวอย่างเหล่านี้ทั้งหมด จะมีการลง ย

[๒๔] [ก. ๕๘๕; รู. ๖๑๕; นี. ๑๑๘๕]

อาคม ในที่มีสระเป็นเบื้องหลัง ด้วยมหาสูตร, อีกนัยหนึ่ง ในตัวอย่างเหล่านี้ทั้งหมด มีการแปลง น เป็น ย และ ทีฆะพยางค์หน้า ด้วยมหาสูตร.

ฐา-คตินิวตฺติยำฯ

ฐา ธาตุ เป็นไปในการหยุดการไป - อา ของ ฐา ธาตุ จะเป็น อิ ด้วยสูตรนี้

๗๒๖. ฐาสฺสิ [๒๕]ฯ

๗๒๖. ฐาสฺสิ.

แปลงที่สุดธาตุ ของ ฐา ธาตุ เป็น อิ ในที่มี กฺตปัจจัย เว้น ตฺวาปัจจัยเป็นต้น.

ฐาสฺส อิ โหติ กานุพนฺเธ ตกาเร ตฺวาทิวชฺชิเตฯ

ในที่มี ตอักษรอันมี กอนุพันธ์ เว้น ตฺวาทิ ปัจจัย อิ อักษรอาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง อา ของ ฐา ธาตุ.

อฏฺฐาสีติ ฐิโต, อุฏฺฐิโต, นิฏฺฐิโต, สณฺฐิโต, อธิฏฺฐิโตฯ

อฏฺฐาสีติ ฐิโต ผู้ได้ยืนแล้ว, **อุฏฺฐิโต** ลุกขึ้นแล้ว, **นิฏฺฐิโต** สำเร็จแล้ว, **สณฺฐิโต** ตั้งอยู่พร้อมแล้ว, **อธิฏฺฐิโต** ตั้งมั่นแล้ว.

ตนุ-วิตฺถาเร, อาตญฺญิตฺถาติ อาตตำ, วิตตำ, อาตตวิตตำ, ตูริยเภโทฯ

ตนุ ธาตุ เป็นไปในการขยาย, **อาตญฺญิตฺถาติ อาตตำ** สิ่งที่ได้ขยายแล้ว, **วิตตำ** ขยายแล้ว, **อาตต** และ **วิตต** ศัพท์นี้หมายถึงเครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง กล่าวคือ กลอง.

ถร-สนฺถรเณ, สนฺถรียิตฺถาติ สนฺถโต, วิตฺถโตฯ

ถร ธาตุ เป็นไปในการปูลาด, **สนฺถรียิตฺถาติ สนฺถโต** วัตถุที่ปูลาด (ถ้าเป็นคำนามหมายถึง เสื่อหรือ พรม ถ้าเป็นกริยา หมายถึง กิริยาที่ปูลาดซึ่งเสื่อหรือพรม), **วิตฺถโต** ขยายใหญ่แล้ว (ถ้าเป็นคำนามหมายถึงจีวร, ถ้าเป็นกริยา หมายถึง กิริยาที่แผ่ไป).

ธา-ธารเณฯ

ธา ธาตุ เป็นไปในการทรงไว้ - อา ของ ธา ธาตุ จะเป็น หิ ด้วยสูตรนี้

---

[๒๕] [ก. ๕๘๘; รู. ๖๒๐; นี. ๑๑๙๒]

๗๒๗. ธาสฺส หิ [๒๖]ฯ

ธาธาตุสฺส ธสฺส หิ โหติ กานุพนฺเธ ตกาเร ตฺวาทิวชฺชิเตฯ

อาธียิตฺถาติ อาหิโต, อาคฺยาหิโต, วิธียิตฺถาติ วิหิโต, นิธียิตฺถาติ นิหิโต, สนฺธียิตฺถาติ สหิโต, โอธียิตฺถาติ โอหิโต, อภิธียิตฺถาติ อภิหิโต, ปิธียิตฺถาติ ปิหิโต, อปิหิโตฯ ทฺวิตฺเต ปุพฺพสฺส ตติยตฺตํ, ‘ธาสฺส โห’ติ สุตฺเตน ปรสฺส หตฺตํ, อาทหิโต, วิทหิโต, นิทหิโต, สทหิโต, สทฺทหิโต วา, สนฺนิทหิโต, โอทหิโต, ปิทหิโต, อปิทหิโต, ปริทหิโตฯ

๗๒๗. ธาสฺส หิ

แปลงที่สุดธาตุ ของ ธา ธาตุ เป็น หิ ในที่มี กฺตปัจจัย เว้น ตฺวาปัจจัยเป็นต้น.

ในที่มี ตอักษรอันมี กอนุพันธ์ เว้น ตฺวาทิ ปัจจัย หิ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง อา ของ ธา ธาตุ.

อาธียิตฺถาติ อาหิโต วัตถุที่ถูกนำมาแล้ว**, อาคฺยาหิโต** ไฟอันเขานำมาแล้ว, **วิธียิตฺถาติ วิหิโต** สิ่งที่ถูกจัดแจงแล้ว, **นิธียิตฺถาติ นิหิโต** สิ่งที่ถูกฝังแล้ว, **สนฺธียิตฺถาติ สหิโต** บทที่ถูกเชื่อมแล้ว, **โอธียิตฺถาติ โอหิโต** ภาระที่วางลงแล้ว, **อภิธียิตฺถาติ อภิหิโต** วางลงแล้ว, **ปิธียิตฺถาติ ปิหิโต** ถูกปิดแล้ว, **อปิหิโต** ไม่ถูกปิดแล้วฯ ในที่เป็นทเวภาวะ แปลงตัวต้นเป็น ท พยัญชนะที่ ๓ ของตวรรค, แปลง ตัวหลังเป็น ห ด้วยสูตรว่า **ธาสฺส โห**. (๖๑๒.ในทเวภาวะ ธา ตัวหลัง ใช้ ห แทน.) **อาทหิโต, วิทหิโต, นิทหิโต, สทหิโต** เป็น **สทฺทหิโต** บ้าง, **สนฺนิทหิโต, โอทหิโต, ปิทหิโต, อปิทหิโต, ปริทหิโต** ปิดหมดแล้ว (ที่เหลือแปลเหมือนที่ไม่ได้เป็นทเวภาวะ).

ธร-ธารเณ, อุทฺธรียิตฺถาติ อุทฺธโฏ, สมุทฺธโฏ, นิทฺธโฏ, ตสฺส ฏตฺตํฯ

ธร ธาตุ ในการทรงไว้, **อุทฺธรียิตฺถาติ อุทฺธโฏ** สิ่งที่ถูกถอนขึ้น, **สมุทฺธโฏ** สิ่งที่ถูกถอนออกด้วยกัน, **นิทฺธโฏ** บทที่ถูกไขความ, แปลง ต เป็น ฏ.

นมุ-นมเน, นมิตฺถาติ นโต, อุนฺนโต, สมุนฺนโต, โอนโต, อวนโตฯ

นมุ ธาตุ เป็นไปในการน้อมไป, **นมิตฺถาติ นโต** สิ่งที่ถูกน้อมไป , **อุนฺนโต** ฟูขึ้นแล้ว**, สมุนฺนโต** ฟูขึ้นด้วยดี, **โอนโต, อวนโต** ยุบแล้ว.

ปา-ปาเน, ‘คาปานมี’ติ อีตฺตํ, ปียิตฺถาติ ปีตํ.

ปา ธาตุ ในการดื่ม, แปลง ที่สุดธาตุเป็น อี ด้วยสูตรว่า **คาปานมี** (**๗๒๔**. *แปลงที่สุด ของ คา*

[๒๖] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

และ ปา ธาตุ เป็น อี ในที่ลง กฺต ปัจจัย เว้น ตฺวา ปัจจัย เป็นต้น.) , **ปียิตฺถาติ ปีตํ** ที่ถูกดื่มแล้ว.

ผร-ผรเณ, ผริตฺถ, ผรียิตฺถาติ วา ผุโฏ, วิปฺผุโฏ, สมฺผุโฏ, โอผุโฏ, มหาวุตฺตินา ผสฺส อุตฺตํ, ตสฺส ฏตฺตํฯ

ผร ธาตุ ในการแผ่ไป, **ผริตฺถ, ผรียิตฺถาติ วา ผุโฏ** ผู้แผ่ไปแล้ว หรือ สิ่งที่ถูกแผ่ไป, **วิปฺผุโฏ** หดตัวแล้ว, **สมฺผุโฏ** ผู้ขยายแล้ว, **โอผุโฏ** สิ่งที่ปกคลุมแล้ว, แปลง อ ของ ผ เป็น อุ และ แปลง ต เป็น ฏ ด้วยมหาสูตร.

ภร-ธารเณ, ภรียิตฺถาติ ภโต, อาภโต, อาภโฏ วาฯ อุทกาตลมุพฺภโต, อุพฺภตํ สงฺเฆน กถินํ [มหาว. ๓๑๗], สมฺภตํ ธนํฯ

ภร ธาตุ ในการทรงไว้, **ภรียิตฺถาติ ภโต** ถูกทรงไว้, **อาภโต** ถูกสะสมมา, รูปว่า **อาภโฏ** ก็มีบ้าง. **อุทกาตลมุพฺภโต** ยกขึ้นจากพื้นน้ำ, **อุพฺภตํ สงฺเฆน กถินํ** กฐิน เป็นอันถูกสงฆ์เดาะแล้ว [มหาว. ๓๑๗]. **สมฺภตํ ธนํ** ทรัพย์ที่ถูกรวบรวมไว้.

มน-ญาเณ, มโต, มหาชเนน สมฺมโตติ มหาสมฺมโต, สมฺมตา สีมา [มหาว. ๑๓๙], อนุมโต, อภิมโตฯ

มน ธาตุ เป็นไปในการรู้, **มโต** รู้แล้ว, **มหาชเนน สมฺมโตติ มหาสมฺมโต** ผู้ถูกมหาชนรู้แล้ว , **สมฺมตา สีมา** สีมาอันสงฆ์สมมติแล้ว [วิ.มหาวคฺค. ๔/๑๕๕], **อนุมโต** ตามรู้แล้ว, **อภิมโต** รู้ยิ่งแล้ว.

มร-ปาณจาเค, มริตฺถาติ มโต, กาลงฺกโตฯ

มร ธาตุ เป็นในการสละชีวิต, **มริตฺถาติ มโต** ผู้ตายแล้ว, หมายถึง **กาลงฺกโต** กระทำกาละ.

รมุ-กีฬายํ, รมิตฺถาติ รโต, อภิรโตฯ

รมุ ธาตุ เป็นไปในการยินดี หรือ ละเล่น, **รมิตฺถาติ รโต** ผู้ยินดีแล้ว, **อภิรโต** ผู้ยินดียิ่งแล้ว.

รมุ-อุปรเม, วิรโต, ปฏิวิรโต, อุปรโตฯ

รมุ เป็นไปในความงดเว้น, **วิรโต** งดเว้นแล้ว, **ปฏิวิรโต, อุปรโต** งดเว้นแล้ว.[๒๗]

---

[๒๗] รมุ ธาตุ ในการงดเว้นนี้ ในสัททนีติ และ ธาตุปปทีปิกา ท่านบอกว่า ที่แท้คือ รมุ ธาตุ ในการยินดีนั่นแหละ แต่ถูกอุปสัคทำให้มีอรรถเปลี่ยนแปลงไป.

สร-คติ, จินฺตาสุ, พหุลาธิการา กาลตฺตเยปิ ตปจฺจโย, สรติ, อสริ, สริสฺสตีติ สโต, อนุสฺสโต, ปติสฺสโตฯ

สร ธาตุ เป็นไปในความไป, ความคิด, เพราะการตามมาแห่งคำว่า **“พหุลํ”** ต ปัจจัย ย่อมลง แม้ในกาลทั้งสาม เช่น **สรติ, อสริ, สริสฺสตีติ สโต** ผู้กำลังระลึก, ระลึกแล้ว, จักระลึก, **อนุสฺสโต, ปติสฺสโต สโต** ผู้ระลึกแล้ว

หร-หรเณ, หรียิตฺถาติ หโต, อาหโต, นิหโต. ตสฺส ฏตฺเต-อาหโฏ, นิหโฏ, อุทาหโฏ, สมุทาหโฏ, อวหโฏฯ

หร ธาตุ เป็นไปในการนำไป, **หรียิตฺถาติ หโต, อาหโต, นิหโต** ผู้นำไปแล้ว. ในที่แปลง ต เป็น ฏ, **อาหโฏ, นิหโฏ, อุทาหโฏ, สมุทาหโฏ, อวหโฏ.**

หน-หึสายํ, หญฺญิตฺถาติ หโต, วิหโต, สมูหโต อวิปฺปวาโส [มหาว. ๑๔๕], สมูหตา สีมา [มหาว. ๑๔๖]ฯ

หน ธาตุ เป็นไปในการเบียดเบียน, **หญฺญิตฺถาติ หโต, วิหโต** ผู้ถูกเบียดเบียนแล้ว, **สมูหโต อวิปฺปวาโส** แดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวรนั้น อันสงฆ์ถอนแล้ว [วิ.มหาวคฺค.๔/๑๖๓], **สมูหตา สีมา** สีมา มีสังวาสเสมอกัน อันสงฆ์ถอนแล้ว [วิ. มหาวคฺค.๔/๑๖๓]ฯ

ติปจฺจยมฺหิ พหุลาธิการา อกานุพนฺเธปิ อนฺตโลโปฯ ปฐมํ กรียตีติ ปกติ, อากาโร อากติ, วิกาโร วิกติ, คายนํ คีติ, อุคฺคีติ, สงฺคีติ, อนุคายนํ อนุคีติ, คมนํ คติ, คนฺตพฺพาติ วา คติ, คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ วา คติ, อาคมนํ อาคติ, สุคติ, ทุคฺคติ, สมาคมนํ สงฺคติ, ชนนํ ชาติ, ชายนฺติ เอตาย, เอตฺถาติ วา ชาติ, ฐานํ ฐิติ, สณฺฐิติ, อวฏฺฐิติ, ปุนปฺปุนํ ตนนํ สนฺตติ, ธาเรนฺติ เอตายาติ ธีติ, มหาวุตฺตินา อีตฺตํฯ

ในติปัจจัย, เพราะการตามมาแห่ง **“พหุล”** ศัพท์ แม้ในที่มี อกอนุพันธ์ มีการลบพยัญชนะที่สุดธาตุได้. **ปฐมํ กรียตีติ ปกติ** สิ่งที่เริ่มกระทำ, อากาโร **อากติ** ความเหมือนกัน, **วิกาโร วิกติ** การเปลี่ยนแปลง, **คายนํ คีติ** การขับร้อง, **อุคฺคีติ** การร้องขึ้น, **สงฺคีติ** การสวดพร้อมกัน, **อนุคายนํ อนุคีติ** การอธิบายภายหลัง (อรรถกถา), **คมนํ คติ** การไป, **คนฺตพฺพาติ คติ** อีกนัยหนึ่ง สถานที่ถูกไป, **คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ คติ** อีกนัยหนึ่ง ที่เป็นที่ที่ไป, **อาคมนํ อาคติ** การมา, **สุคติ** ภูมิเป็นที่ไปที่ดี (สุคติภูมิ), **ทุคฺคติ** ทุคติภูมิ, **สมาคมนํ สงฺคติ** การประชุม, **ชนนํ ชาติ** ความเกิด, **ชายนฺติ เอตาย, เอตฺถาติ ชาติ** อีกนัยหนึ่ง เหตุเกิดหรือที่เกิด, **ฐานํ ฐิติ** การตั้งอยู่, **สณฺฐิติ** การดำรง

อยู่พร้อมกัน, **อวฏฺฐิติ** การตั้งลง, **ปุนปฺปุนํ ตนนํ สนฺตติ** การสืบต่อ, **ธาเรนฺติ เอตายาติ ธีติ** ปัญญาเครื่องทรงจำ, แปลง อ ของ ธร ธาตุ เป็น อี ด้วยมหาสูตรฯ

นมนํ นติ, อุนฺนติ, สมุนฺนติ, โอนติ, อวนติ, ภริตพฺพาติ ภติ, มนติ ชานาติ เอตายาติ มติ, วิวิธา มติ วิมติ, รมณํ รติ, อารมณํ อารติ, วิรมณํ วิรติ, อภิรมณํ อภิรติ, ปฏิวิรมณ์ ปติวิรติ, สรณ์ สติ, สรนฺติ เอตายาติ วา สติ, อนุสฺสติ, ปฏิสฺสติ, อุปหนนํ อุปหติฯ

นมนํ นติ การน้อมไป, **อุนฺนติ** การนูนขึ้น, **สมุนฺนติ** การฟูขึ้นด้วยดี, **โอนติ, อวนติ** การน้อมลง, **ภริตพฺพาติ ภติ** ผู้ถูกเลี้ยงดู, **มนติ ชานาติ เอตายาติ มติ** ปัญญาเป็นเหตุให้รู้, **วิวิธา มติ วิมติ** ความสงสัย (คิดหลายอย่าง), **รมณ์ รติ** ความยินดี**, อารมณ์ อารติ** การงดเว้น, **วิรมณ์ วิรติ** การงดเว้น, **อภิรมณ์ อภิรติ** ความยินดียิ่ง, **ปฏิวิรมณ์ ปติวิรติ** ความงดเว้น**, สรณ์ สติ** การระลึกได้, **สรนฺติ เอตายาติ สติ** อีกอย่างหนึ่ง ธรรมเป็นเหตุให้สัมปยุตตธรรมระลึกได้, **อนุสฺสติ** การระลึกเนืองๆ, **ปฏิสฺสติ** กลับระลึกได้, **อุปหนนํ อุปหติ** การนำเข้าไป.

ตวนฺตุปจฺจยมฺหิ-อกาสีติ กตวา, อหนีติ หตวาฯ

ในที่ลงตฺวนฺตุปัจจัย, **อกาสีติ กตวา** ผู้กระทำแล้ว, **อหนีติ หตวา** ผู้กำจัดแล้ว.

ตาวีปจฺจยมฺหิ-กตาวี, หตาวีฯ

ในที่ลงตาวีปัจจัย, **กตาวี, หตาวี** (คำแปลเหมือนที่ลงตฺวนฺตุปัจจัย)

ตฺวาทีสุ –

ในที่ลง ตฺวา ปัจจัย เป็นต้น - จะแปลง ร ของ กร ธาตุ เป็น อา บ้างก็ได้ ด้วยสูตรนี้

๗๒๘. ตุ๋ตุนตพฺเพสุ วาฯ

๗๒๘. ตุ๋ตุนตพฺเพสุ วา.

ในที่ลงตุ๋, ตุน, ตพฺพ ปัจจัย แปลง ร ของ กร ธาตุ เป็น อา ได้บ้าง.

กรธาตุสฺส ร-การสฺส อา โหติ วา ตุ๋, ตุน, ตพฺเพสุฯ ตุนสทฺเทน ตฺวาน, ตฺวาปิ สงฺคยฺหนฺติฯ

ในที่มีตุ๋ ตุน และ ตพฺพ ปัจจัยทั้งหลาย อยู่เบื้องหลัง อา อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง ร อักษร ของ

กรธาตุ ได้บ้าง. ด้วย ตุน ศัพท์ สงเคราะห์แม้ ตฺวาน และ ตฺวาปิ เข้าเกณฑ์ของสูตรนี้ด้วย.

๗๒๙. กรสฺสา ตเวฯ

กรสฺส ร-การสฺส อา โหติ ตเวปจฺจยมฺหิฯ กาตุ, กาตเว, กาตุน, กาตพฺพ์ฯ

๗๒๙. กรสฺสา ตเว.

ในที่ลง ตเว ปัจจัย แปลง ร ของ กรธาตุ เป็น อา ได้บ้าง.

ในที่ตเวปัจจัย อยู่เบื้องหลัง อา อาเทศ ย่อม มี ในที่แห่ง ร อักษร ของกรธาตุ ได้บ้าง สำเร็จรูป เป็น **กาตุ** เพื่อทำ, **กาตเว, กาตุน** ทำแล้ว, **กาตพฺพ์** พึงทำ.

ยถา กรสฺส, ตถา มหาวุตฺตินา หรสฺส รูปสิชฺฌติ, หาตุ, หาตเว, หาตุนฯ เตสำ ตุณฺเฑน หาตูน, มุญฺเจ ปุพฺพกตำ อิณำ [ชา. ๑.๑๔.๑๐]ฯ

วิธีการ ของ หร ธาตุ เมื่อลงตุนปัจจัย เป็นต้ต ก็เป็นเช่นเดียวกับการแปลง ร ของ กรธาตุ เป็น อา เช่น **หาตุ** เพื่อนำไป, **หาตเว, หาตุน** นำไปแล้ว. **เตสำ ตุณฺเฑน หาตูน, มุญฺเจ ปุพฺพกตำ อิณำ** ข้าพเจ้าคาบเอาข้าวสาลีไปด้วยจะงอยปาก เพื่อท่านเหล่านั้น ชื่อว่าเปลื้องหนี้ที่ท่านทำไว้ก่อน [ขุ.ชา. ๒๗/๑๘๗๘]ฯ

ตฺวามฺหิ อาสฺส อิตฺตำ, อาหิตฺวา, โสณฺฑายุทก มาหิตฺวา [ชา. ๑.๑๐.๘ (…หตฺวา)]ฯ

ในที่ลงตฺวาปัจจัย แปลง อา เป็น อิ เช่น **อาหิตฺวา** นำมาแล้ว, **โสณฺฑายุทกมาหิตฺวา** ดูดน้ำด้วยงวงมารดมารดา.[ขุ.ชา.๒๗/๑๕๐๐(…หตฺวา)].

อิติ วิสำโยครูปราสิฯ

กลุ่มบทที่มีรูปไม่เป็นสังโยค
จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

สทิสสංโยครูปราสิ

กลุ่มกิตบทที่มีพยางค์ท้ายเป็นสทิสสังโยค (ซ้อนอักษรเดียวกัน)

อถ สทิสสංโยครูปราสิ วุจฺจเตฯ

ต่อจากนี้ จะกล่าวกลุ่มกิตบทที่มีพยางค์ท้ายเป็นสทิสสังโยค

ตุปจฺจยมฺหิ –

ในที่ลงตุปัจจัย - พยัญชนะท้ายธาตุ จะเป็นเหมือนรูปของพยัญชนะตัวหลังด้วยสูตรนี้

๗๓๐. ปรรูปมยกาเร พฺยญฺชเนฯ

๗๓๐. ปรรูปมยกาเร พฺยญฺชเนฯ

ในที่มีพยัญชนะไม่ใช่ยอักษรเป็นเบื้องหลัง พยัญชนะตัวท้ายของธาตุจะเหมือนพยัญชนะหลัง.

ยการวชฺชิเต พฺยญฺชนปจฺจเย ปเร สพฺพธาตูนं อนฺตพฺยญฺชโน ปรรูปี อาปชฺชเตฯ

ในที่มีพยัญชนะไม่ใช่ยอักษรเป็นเบื้องหลัง พยัญชนะตัวท้ายของธาตุ จะถึงรูปของพยัญชนะหลัง

กโรตีติ กตฺตา, กาตุं อรหติ, กาตุं สกฺโกติ, กรณสีโล, กรณธมฺโม, สกฺกจฺจं วา กโรตีติ อตฺโถฯ ภรตีติ ภตฺตา, หรตีติ หตฺตาฯ

กโรตีติ กตฺตา = กาตุं อรหติ, กาตุं สกฺโกติ, กรณสีโล, กรณธมฺโม, สกฺกจฺจं วา กโรติ ผู้ทำ, หมายความว่า ควรเพื่อทำ, ผู้สามารถทำ, ผู้ทำเป็นปกติ, ธรรม, หรือ ทำอย่างเคารพ. **ภรตีติ ภตฺตา** ผู้เลี้ยงดู, **หรตีติ หตฺตา** ผู้นำไป.

ตฺวาทีสุ ร-การสฺส อาตฺตं, สංโยเค ปเร รสฺสตฺตญฺจ, กตฺวา, กตฺวานฯ

ในที่ลงตฺวาปัจจัยเป็นต้น แปลง ร ของ กร ธาตุ เป็น อา และเป็นรัสสะ เพราะมีสังโยคเป็นเบื้องหลัง สำเร็จรูปเป็น **กตฺวา, กตฺวาน** ทำแล้ว.

ปรรูปตฺตं, กตฺตุน, กตฺตุं, กตฺตพฺพं, ภรณं ภตฺตุं, ภตฺตเว, หรณं หตฺตุं, อภิหตฺตุं, หตฺตเวฯ

ความเป็นรูปหลัง เช่น **กตฺตุน** ทำแล้ว, **กตฺตุं** เพื่อทำ, **กตฺตพฺพं** พึงทำ, **ภรณं ภตฺตุं, ภตฺตเว** การทำ, **หรณं หตฺตุं, อภิหตฺตุं, หตฺตเว** การนำไป.

อาป, ณาป, ขิป, คุป, จช, ญป, ญาป, ตป, ทีป, ฐป, ปท, ภช, ภุช, มท, มิท, ยุช, ริจ, รนฺช, ลิป,

ธาตุที่จะนำมากล่าวในที่นี้ ได้แก่ **อาป, ณาป, ขิป, คุป, จช, ญป, ญาป, ตป, ทีป, ฐป, ปท, ภช**

ลุป, วจ, วตุ, วท, วป, วิจ, สนฺช, สิจ, สมฺภุ, สูจ, สูท, สุปฯ

ธาตฺวนฺตพฺยญฺชนสฺส ปรรูปตฺตํ, ตปจฺจยมฺหิ วิปุพฺโพ อาป - พฺยาปเน, พฺยาปยติ ขิปฺปิ ญาณพฺยาปเนน พฺยาปิตุ สกฺโกตีติ พฺยตฺโต, วิยตฺโตฯ

ปริปุพฺโพ ปริยาปุณเน ปหุตฺเต จ, ปริยตฺโต.

สมฺปุพฺโพ ปริปุณฺณภาเว, สมาปยิตฺถาติ สมตฺโต, ปริสมตฺโตฯ

อาปุพฺโพ ณาป-เปสเน, อาณาปียิตฺถาติ อาณตฺโตฯ

ขิป-ขิปเน, ขิปียิตฺถาติ ขิตฺโต-ทณฺโฑ, ขิตฺตา-มตฺติกา, ขิตฺตำ-เลฏฺฏุฯ เอวำ สพฺพตฺถฯ ปกฺขิตฺโต, อุกฺขิตฺโต, นิกฺขิตฺโต, วิกฺขิตฺโต, โอกฺขิตฺโต, สำขิตฺโตฯ

คุป-คุตฺติยำ, โคปียิตฺถาติ คุตฺโต, สำคุตฺโตฯ

, ภุช, มท, มิท, ยุช, ริจ, รนฺช, ลิป, ลุป, วจ, วตุ, วท, วป, วิจ, สนฺช, สิจ, สมฺภุ, สูจ, สูท, สุปฯ

ความเป็นรูปหลังของพยัญชนะที่สุดธาตุย่อมมี, จะกล่าวในธาตุที่ลงตปัจจัย เป็นลำดับแรก, **อาป** ธาตุ ที่มี วิ เป็นบทหน้า เป็นไปในการเอิบอาบ, ซาบซึม, ไหลไป**, พฺยาปยติ ขิปฺปิ ญาณพฺยาปเนน พฺยาปิตุ สกฺโกตีติ พฺยตฺโต, วิยตฺโต** ผู้สามารถแพร่ไปโดยเร็วด้วยการแพร่ไปแห่งญาณ.

ที่มี ปริ เป็นบทหน้า เป็นไปในการเรียนและ เพียงพอ เช่น **ปริยตฺโต** เล่าเรียนแล้ว, พอแล้ว.

ที่มี สำ เป็นบทหน้า เป็นไปในความมีอย่างบริบูรณ์, **สมาปยิตฺถาติ สมตฺโต, ปริสมตฺโต** ถูกสำเร็จแล้ว, ถูกทำจนจบบริบูรณ์.

ณาป ธาตุ ที่มี อา เป็นบทหน้า เป็นไปในการส่งไป **อาณาปียิตฺถาติ อาณตฺโต** ผู้ถูกส่งไป

ขิป ธาตุ เป็นไปในการขว้างไป, ขิ**ปียิตฺถาติ ขิตฺโต-ทณฺโฑ** ท่อนไม้ที่ถูกขว้างไป, **ขิตฺตา-มตฺติกา** ดินเหนียวที่ถูกขว้างไป, **ขิตฺตำ-เลฏฺฏุ** ก้อนดินที่ถูกขว้างไป. ทุกตัวอย่างต่อจากนี้ไปก็แปลเหมือนกัน **ปกฺขิตฺโต, อุกฺขิตฺโต, นิกฺขิตฺโต, วิกฺขิตฺโต, โอกฺขิตฺโต, สำขิตฺโต.**

คุป ธาตุ เป็นไปในการรักษา, **โคปียิตฺถาติ คุตฺโต, สำคุตฺโต** (ทวาร)ที่เขาสำรวมแล้ว ... ดีแล้ว.

จช-จาเค, จชียิตฺถาติ จตฺโตฯ

จช ธาตุ เป็นไปในการสละ, **จชียิตฺถาติ จตฺโต** ถูกสละแล้ว.

อุป-ปญฺญาปเน, ปญฺญปียิตฺถาติ ปญฺญตฺโต-วินโย, ปญฺญตฺตสิกฺขาปทำ, ปญฺญตฺต-อาสนำฯ

อุปธาตุ เป็นในการแต่งตั้ง, **ปญฺญปียิตฺถาติ ปญฺญตฺโต-วินโย** พระวินัยที่ถูกบัญญัติแล้ว, **ปญฺญตฺต สิกฺขาปทำ** สิกขาบทที่ทรงบัญญัติแล้ว, **ปญฺญตฺต-อาสนำ** อาสนะที่จัดตั้งแล้ว (ปูลาด)ฯ

ญาป-ญาปเน, วิกติธาตุ นาเมสา การิตนฺตตฺตา, ปญฺญาปียิตฺถาติ ปญฺญตฺโต, สญฺญาปียิตฺถาติ สญฺญตฺโต, วิญฺญาปียิตฺถาติ วิญฺญตฺโตฯ

ญาป ธาตุ เป็นไปในการให้รู้, ธาตุนี้จัดเป็นวิกติธาตุ เพราะมีการิตปัจจัยเป็นส่วนหนึ่ง**, ปญฺญาปียิตฺถาติ ปญฺญตฺโต** ถูกบัญญัติ (คือ ประกาศให้ทราบโดยทั่วกัน), **สญฺญาปียิตฺถาติ สญฺญตฺโต** แจ้งให้หมายรู้ร่วมกัน, **วิญฺญาปียิตฺถาติ วิญฺญตฺโต** อาการที่ถูกทำให้รู้ (กายวิญญัติหรือวจีวิญญัติ)ฯ

ตป-สนฺตาเป, อตปฺปีติ ตตฺโต, สนฺตตฺโตฯ

ตป ธาตุ เป็นไปในการทำให้ร้อน, **อตปฺปีติ ตตฺโต** เร่าร้อนแล้ว, **สนฺตตฺโต เร่า**ร้อนพร้อมแล้ว.

ทีป-ทิตฺติยำ, อทีปีตฺถาติ ทิตฺโต, ปทิตฺโต, อาทิตฺโตฯ

ทีป ธาตุ เป็นไปในการส่องสว่าง, **อทีปีตฺถาติ ทิตฺโต, ปทิตฺโต, อาทิตฺโต** ถูกส่องสว่างแล้ว

ฐป-โสณฺฑิเย, ฐปติ, อฐปิ, ฐปิสฺสตีติ ฐตฺโต, สุราฐตฺโต, อกฺขฐตฺโต [สุ. นิ. ๑๐๖]ฯ

ฐป ธาตุ ในการคดโกง, **ฐปติ, อฐปิ, ฐปิสฺสตีติ ฐตฺโต** ย่อมคดโกง, คดโกงแล้ว, จักคดโกง, **สุราฐตฺโต, อกฺขฐตฺโต** ผู้คดโกงเพราะสุรา (นักเลงสุรา) ผู้คดโกงเพราะสะกา (นักเลงพนัน) [สุ. นิ. ๑๐๖].

ปท-คติยำ, อปชฺชีติ ปตฺโต, นิปตฺโต, สมฺปตฺโตฯ

ปท ธาตุ เป็นไปในการไป, **อปชฺชีติ ปตฺโต** ผู้ถึงแล้ว, **นิปตฺโต** ออกไปแล้ว, **สมฺปตฺโต** ผู้ถึงพร้อมแล้ว.

ภช-สมฺภตฺติยํ, ภชตีติ ภตฺโต, สมฺภตฺโตฯ

ภช ธาตุ เป็นไปในการคบหา, **ภชตีติ ภตฺโต , สมฺภตฺโต** ผู้คบหากัน (เพื่อน).

วิปุพฺโพ ปุถกฺกรเณ, วิภชิตฺถาติ วิภตฺโตฯ

ที่มี วิ เป็นบทหน้า เป็นไปในการทำเป็นมากส่วน, **วิภชิตฺถาติ วิภตฺโต** ธรรมที่ถูกจำแนกแล้ว.

ภุช-ปาลน, พฺยวหรเณสุ, ภุญฺชิตฺถ, ภุญฺชียิตฺถาติ วา ภุตฺโต, ปริภุตฺโตฯ

ภุช ธาตุ เป็นไปในการคุ้มครอง และกลืนกิน เช่น **ภุญฺชิตฺถ, ภุญฺชียิตฺถาติ วา ภุตฺโต, ปริภุตฺโต** ในอรรถว่า คุ้มครอง - คุ้มครองแล้ว, หรือ ผู้ถูกคุ้มครองแล้ว, ในอรรถว่ากลืนกิน - ถูกกินแล้ว หรือถูกให้กินแล้ว.

มท-อุมฺมาเท, มชฺชิตฺถาติ มตฺโต, สมฺมตฺโต, ปมตฺโต, อุมฺมตฺโตฯ

มท ธาตุ เป็นไปในความมัวเมา หรือ เป็นบ้า เช่น **มชฺชิตฺถาติ มตฺโต, สมฺมตฺโต** เมาแล้ว, **ปมตฺโต** ประมาทแล้ว, **อุมฺมตฺโต** เป็นบ้าแล้ว.

มิท-สิเนหเน, มิชฺชตีติ มิตฺโตฯ

มิท ธาตุ เป็นไปในการรักใคร่, **มิชฺชตีติ มิตฺโต** ผู้รักใคร่.

ยุช-โยเค, ยุญฺชตีติ ยุตฺโต, ปยุตฺโต, อุยฺยุตฺโต , นิยุตฺโต, วิยุตฺโต, สํยุตฺโต, สญฺญุตฺโตฯ

ยุช ธาตุ เป็นไปในการประกอบ, **ยุญฺชตีติ ยุตฺโต, ปยุตฺโต** ผู้ประกอบแล้ว, **อุยฺยุตฺโต** ผู้ขวนขวายแล้ว, **นิยุตฺโต** ชักชวนแล้ว, **วิยุตฺโต** พรากจากกันแล้ว, **สํยุตฺโต, สญฺญุตฺโต** ประกอบแล้วฯ

ริจ-วิริญฺจเน, ริญฺจตีติ ริตฺโตฯ

ริจ ธาตุ เป็นไปในการระบายหรือขับถ่าย, , **ริญฺจตีติ ริตฺโต** ผู้ขับถ่ายแล้ว.

รนฺช-ราเค, รญฺชตีติ รตฺโต, สารตฺโต, วิรตฺโตฯ

รนฺช ธาตุ เป็นไปในการย้อม, **รญฺชตีติ รตฺโต** กำหนัดแล้ว, **สารตฺโต** กำหนัดรุนแรง, **วิรตฺโต** คลายกำหนัดแล้ว.

ลิป-ลิมฺปเน, ลิมฺปียิตฺถาติ ลิตฺโต, อุลฺลิตฺโต, อวลิตฺโตฯ

ลิป ธาตุ เป็นไปในการไล้ทา, ฉาบทา เช่น **ลิมฺปียิตฺถาติ ลิตฺโต** ผู้ถูกฉาบทาแล้ว, **อุลฺลิตฺโต** ถูกทาขึ้น, **อวลิตฺโต** ถูกทาลงแล้ว [๒๘].

ลุป-อทสฺสเน, ลุปฺปตีติ ลุตฺโตฯ

ลุป ธาตุ เป็นไปในการไม่เห็น (ลบ), **ลุปฺปตีติ ลุตฺโต** ถูกมองไม่เห็น หรือถูกลบแล้ว.

วจ-วิยตฺติยำ วาจายำฯ

วจ ธาตุ เป็นไปในการออกเสียงที่มีความหมาย, เมื่อลงกฺตปัจจัย แปลง ว ของ วจ ธาตุ เป็น อุฏ ด้วยสูตรนี้

๗๓๑. วจาทีนำ วสฺสุฏ วา [๒๙]ฯ

๗๓๑. วจาทีนำ วสฺสุฏ วา.

ในที่ลงปัจจัยที่มี กฺต อักษร เว้นตฺวาปัจจัยเป็นต้น แปลง ว ของ วจ ธาตุเป็นต้นเป็น อุฏ บ้าง.

วจาทีนำ วสฺส อุฏ โหติ วา กานุพนฺเธ ต-การปจฺจเย ตฺวาทิวชฺชิเตฯ

อุฏ อาเทส ย่อมมีในที่แห่ง ว ของ ธาตุทั้งหลายมี วจ เป็นต้น ในที่ที่มีปัจจัยอันมี ตอักษรซึ่งมีกอนุพันธ์ เป็นเบื้องหลัง เว้น ตฺวาปัจจัยเป็นต้นได้บ้าง.

วุจฺจิตฺถาติ อุตฺโต-ธมฺโม, อุตฺตา-กถา, อุตฺตำ-วจนำ, นิรุตฺโต, นิรุตฺตา, นิรุตฺตำ, ราคโมฯ

วุจฺจิตฺถาติ อุตฺโต-ธมฺโม พระธรรมที่ถูกกล่าวแล้ว, **อุตฺตา-กถา** กถาที่ถูกกล่าวแล้ว, **อุตฺตำ-วจนำ** คำพูดที่ถูกกล่าวแล้ว, **นิรุตฺโต, นิรุตฺตา, นิรุตฺตำ** พระธรรม ..., กถา ... คำพูดที่กล่าวแล้ว, รูปเหล่านี้ ลง ร อาคม.

แปลง อ ของ วจ ธาตุ เป็น อุ เมื่อลง กฺต ปัจจัย ด้วยสูตรนี้

๗๓๒. อสฺสุฯ

๗๓๒. อสฺสุ.

แปลง อ ของ วจ ธาตุ เป็น อุ ในที่ลง กฺต ปัจจัย เว้นตฺวาปัจจัยเป็นต้น.

---

[๒๘] ในบทสมาส อุลฺลิตฺตาวลิตฺต "ทาขึ้นและทาลง" คือฉาบทั้งข้างในและข้างนอก

[๒๙] [ก. ๕๗๙; รู. ๖๒๙; นี. ๑๑๘๒]

วจาทีนำ อสฺส อุ โหติ กานุพนฺเธ ต-การปจฺจเย ตฺวาทิวชฺชิเตฯ

อุ อาเทส ย่อมมีในที่แห่ง อ ของ ธาตุทั้งหลายมี วจ เป็นต้น ในที่ที่มีปัจจัยอันมี ตอักษรซึ่งมีกอนุพันธ์ เป็นเบื้องหลัง เว้นตฺวาปัจจัยเป็นต้น.

วุตฺโต-ธมฺโม, วุตฺตา-กถา, วุตฺตำ-วจนำฯ

วุตฺโต-ธมฺโม พระธรรม ที่ถูกกล่าวแล้ว**, วุตฺตา-กถา** กถาที่ถูกกล่าวแล้ว, **วุตฺตำ-วจนำ** คำพูดที่ถูกกล่าวแล้ว.

วตุ-วตฺตเน, วตฺตตีติ วตฺโต, ปวตฺโต, นิวตฺโตฯ

วตุ ธาตุ เป็นไปในการเป็นไป, **วตฺตตีติ วตฺโต** ผู้กำลังเป็นไป, **ปวตฺโต** ธรรมอันเป็นไปแล้ว, **นิวตฺโต** ผู้กลับแล้ว.

วป-พีชนิกฺเขเป, วปียิตฺถาติ วุตฺตำ-พีชำ, ‘อสฺสู’ติ อุตฺตำฯ

วป ธาตุ เป็นไปในการหว่านพันธ์พืช, **วปียิตฺถาติ วุตฺตำ-พีชำ** พืชที่ถูกหว่านแล้ว, แปลง อ เป็น อุ ด้วยสูตรว่า **อสฺสุ**. (๗๓๒.แปลง อ ของ วจ ธาตุ เป็น อุ ในที่ลง กฺต ปัจจัย เว้นตฺวาปัจจัยเป็นต้น.)

วิจ-วิเวจเน, วิวิจฺจิตฺถาติ วิวิตฺโตฯ

วิจ ธาตุ เป็นไปในความสงัด, **วิวิจฺจิตฺถาติ วิวิตฺโต** ผู้เงียบสงัดแล้ว.

สนฺช-สงฺเค, สญฺชตีติ สตฺโต, อาสตฺโต, วิสตฺโตฯ

สนฺช เป็นไปในการเกี่ยวข้อง, **สญฺชตีติ สตฺโต** ติดข้องแล้ว, **อาสตฺโต** ผู้ติดข้องอย่างรุนแรง, **วิสตฺโต** ผู้คลายความติดข้องแล้ว.

สิจ-เสจเน, สิญฺจียิตฺถาติ สิตฺโต, อาสิตฺโต, อวสิตฺโต, อภิสิตฺโตฯ

สิจ ธาตุ เป็นไปในการราดรด, **สิญฺจียิตฺถาติ สิตฺโต** ถูกราดรดแล้ว**, อาสิตฺโต** ถูกชะโลมแล้ว**, อวสิตฺโต** ถูกปะพรม, **อภิสิตฺโต** รับการอภิเษกแล้ว.

สูจ-สูจเน, อตฺถํ สูเจตีติ สุตฺตํฯ

สูจ ธาตุ ในอรรถว่าชี้แจง, แสดง, ร้อย, ร้อยกรอง, **อตฺถํ สูเจตีติ สุตฺตํ** พระสูตร (ที่ชี้แจงอรรถประโยชน์)

สูท-ปคฺฆรเณ, อตฺถํ สูทตีติ สุตฺตํฯ

สูท ธาตุ เป็นไปในการไหลออก**, อตฺถํ สูทตีติ สุตฺตํ** พระสูตร (ที่หลั่งไหลซึ่งอรรถ).

สุป-โสปฺปเน, สุปตีติ สุตฺโต อิจฺจาทิฯ

สุป ธาตุ เป็นไปในการหลับ เช่น **สุปตีติ สุตฺโต** ผู้หลับไหล.

ติปจฺจยมฺหิ -

ในที่ลงติปัจจัย –

พฺยาปนํ พฺยตฺติ, วิยตฺติ, ปริยาปุณนํ ปริยตฺติ, สมาปนํ สมตฺติ, ปริสมตฺติ, อาณาปนํ อาณตฺติ, โคปนํ คุตฺติ, ญาปนํ ญตฺติ, ปญฺญาปนํ ปญฺญตฺติ, สญฺญาปนํ สญฺญตฺติ, วิญฺญาปนํ วิญฺญตฺติฯ

พฺยาปนํ พฺยตฺติ การแผ่ไป, **วิยตฺติ** ความฉลาดเฉียบแหลม, **ปริยาปุณนํ ปริยตฺติ** การเล่าเรียน, **สมาปนํ สมตฺติ** การถึงพร้อม, **ปริสมตฺติ** ความสำเร็จบริบูรณ์, **อาณาปนํ อาณตฺติ** การบอกให้รู้, **โคปนํ คุตฺติ** การคุ้มครอง, **ญาปนํ ญตฺติ** การแจ้งให้ทราบ, **ปญฺญาปนํ ปญฺญตฺติ** การแต่งตั้ง, **สญฺญาปนํ สญฺญตฺติ** การบอกให้รู้ร่วมกัน, **วิญฺญาปนํ วิญฺญตฺติ** การแสดงให้รู้.

ตป-ตปฺปเน, ตปฺปนํ ติตฺติ, มหาวุตฺตินา อสฺส อิตฺตํฯ ทีปนํ ทิตฺติ, ปชฺชนํ ปตฺติ, อาปตฺติ, อุปฺปตฺติ, นิปฺปตฺติ, วิปตฺติ, สมฺปตฺติ, ภชนํ ภตฺติ, สมฺภตฺติ, ภุญฺชนํ ภุตฺติ, ยุญฺชนํ ยุตฺติ, ริญฺจนํ ริตฺติ, นิทฺธาเรตฺวา วุจฺจติ อตฺโถ เอตายาติ นิรุตฺติ, วุจฺจติ สุตฺตสฺส อตฺโถ เอตายาติ วุตฺติฯ ‘‘วิวรียติ สุตฺตสฺส อตฺโถ เอตายาติ วุตฺตี’’ติปิ วทนฺติฯ วตฺตนํ วุตฺติ, ชีวิตวุตฺติ, ตทายตฺตวุตฺติ, ‘อสฺสู’ติ อสฺส อุตฺตํฯ วิเวจนํ วิวิตฺติ, สชฺชนํ สตฺติ, อาสตฺติ, วิสตฺติ อิจฺจาทิฯ

ตป ธาตุ เป็นไปในการอิ่ม,

ตปฺปนํ ติตฺติ ความอิ่มหนำ, แปลง อิ เป็น อ ด้วยมหาสูตรฯ **ทีปนํ ทิตฺติ** ความรุ่งเรือง, **ปชฺชนํ ปตฺติ** การถึง, **อาปตฺติ** การต้อง, **อุปฺปตฺติ** การเกิด, **นิปฺปตฺติ** ความสำเร็จ, **วิปตฺติ** ความวิบัติ, **สมฺปตฺติ** ความสมบูรณ์, **ภชนํ ภตฺติ** ความภักดี, **สมฺภตฺติ** การคบค้ากัน, **ภุญฺชนํ ภุตฺติ** การกิน, **ยุญฺชนํ ยุตฺติ** การเหมาะสม, **ริญฺจนํ ริตฺติ** การขับถ่าย, **นิทฺธาเรตฺวา วุจฺจติ อตฺโถ เอตายาติ นิรุตฺติ** คำพูดที่ใช้อธิบายไขความหมาย, **วุจฺจติ สุตฺตสฺส อตฺโถ เอตายาติ วุตฺติ** คำพูดที่ใช้อธิบายอรรถของสูตร. ยังมีอาจารย์บางท่านอธิบายอย่างนี้ว่า **วิวรียติ สุตฺตสฺส อตฺโถ เอตายา**

ติ วุตฺติ คำพูดที่ใช้ไขความของสูตรฯ **วตฺตนํ วุตฺติ** ความเป็นไป, **ชีวิตวุตฺติ** ความเป็นไปแห่งชีวิต (ดำเนินชีวิต), **ตทายตฺตวุตฺติ** เป็นไปอาศัยสิ่งเหล่านั้น, แปลง อ เป็น อุ ด้วยสูตรว่า **อสฺสุ**. (๗๓๒. แปลง อ ของ วจ ธาตุ เป็น อุ ในที่ลง กฺต ปัจจัย เว้นตฺวาปัจจัยเป็นต้น.). **วิเวจนํ วิวิตฺติ** ความสงัด, **สชฺชนํ สตฺติ** ความเกี่ยวข้อง, **อาสตฺติ** การเกี่ยวพัน, **วิสตฺติ** การหลุดจากเกี่ยวข้อง เป็นต้น.

ตุปจฺจยมฺหิ –

ขิปตีติ ขิตฺตา, โคเปตีติ คุตฺตา, จชตีติ จตฺตาฯ

ในที่ลงตุปัจจัย –

ขิปตีติ ขิตฺตา ผู้ซัดไป, **โคเปตีติ คุตฺตา** ผู้คุ้มครอง, **จชตีติ จตฺตา** ผู้สละ.

อิธ ฉิท, ภิทาทโยปิ วตฺตพฺพา, ฉินฺทตีติ เฉตฺตา, ภินฺทตีติ เภตฺตา, ภชตีติ ภตฺตา, ภุญฺชตีติ ภุตฺตา, โภตฺตา, ยุตฺตา, ริตฺตา, ลิตฺตา, ลุตฺตา, วจติ วทตีติ วา วตฺตา, วิวิจฺจตีติ วิวิตฺตา, สญฺชตีติ สตฺตา, สุปฺปตีติ สุตฺตา อิจฺจาทิฯ

แม้ธาตุอื่นๆ คือ ฉิท (ตัด) ภิท (ทำลาย) เป็นต้น เป็นต้น ก็ควรนำมากล่าวในที่นี้ด้วย. **ฉินฺทตีติ เฉตฺตา** ผู้ตัด, **ภินฺทตีติ เภตฺตา** ผู้ทำลาย, **ภชตีติ ภตฺตา** ผู้คบหา, **ภุญฺชตีติ ภุตฺตา, โภตฺตา** ผู้บริโภค, **ยุตฺตา** ผู้ประกอบ, **ริตฺตา** ผู้ขับถ่าย, **ลิตฺตา** ผู้ปิดทา, **ลุตฺตา** ผู้ลบ, **วจติ วทตีติ วา วตฺตา** ผู้พูด, **วิวิจฺจตีติ วิวิตฺตา** ผู้สงัด, **สญฺชตีติ สตฺตา** ผู้เกี่ยวข้อง, **สุปฺปตีติ สุตฺตา** ผู้หลับไหล ดังนี้เป็นต้น.

ตวนฺตุปจฺจยมฺหิ –

ขิปิตฺถาติ ขิตฺตวา, โคปิตฺถาติ คุตฺตวา, จชิตฺถาติ จตฺตวา, ฉินฺทิตฺถาติ เฉตฺตวาฯ

ในที่ลงตวนฺตุปัจจัย –

ขิปิตฺถาติ ขิตฺตวา ผู้ซัดไป, **โคปิตฺถาติ คุตฺตวา** ผู้คุ้มครองแล้ว, **จชิตฺถาติ จตฺตวา** ผู้เสียสละแล้ว, **ฉินฺทิตฺถาติ เฉตฺตวา** ผู้ตัดแล้ว.

ภช-ปุถกฺกรเณ, ภาชิตฺถาติ ภตฺตวา, วิภตฺตวา, อภุญฺชีติ ภุตฺตวา, อยุญฺชีติ ยุตฺตวา อิจฺจาทิฯ

ภช ธาตุ เป็นในการทำให้เป็นหลายส่วน (แบ่ง), **ภาชิตฺถาติ ภตฺตวา** แบ่งแล้ว, **วิภตฺตวา** จำแนกแล้ว, **อภุญฺชีติ ภุตฺตวา** บริโภคแล้ว, **อยุญฺชีติ ยุตฺตวา** ผู้ประกอบแล้ว.

ตาวีปจฺจยมฺหิ -

ขิตฺตาวี, คุตฺตาวี, จตฺตาวี, เฉตฺตาวี, วิภตฺตาวี, เภตฺตาวี, ภุตฺตาวี, ยุตฺตาวี อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงตาวีปัจจัย –

ขิตฺตาวี, คุตฺตาวี, จตฺตาวี, เฉตฺตาวี, วิภตฺตาวี, เภตฺตาวี, ภุตฺตาวี, ยุตฺตาวี (แปลเหมือนที่ลง ตวนฺตุปัจจย)

ตฺวาทีสุ ปรรูปตฺเต มหาวุตฺตินา ติณฺณํ พฺยญฺชนานํ อาทิพฺยญฺชนสฺส โลโป, เฉตฺวา, เฉตฺวาน, เฉตฺตุน, วิภตฺวา, วิภตฺวาน, วิภตฺตุน, ภุตฺวา, ภุตฺวาน, ภุตฺตุน อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงตฺวา ปัจจัย เมื่อแปลงพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นรูปของพยัญชนะตัวหลังแล้ว ลบพยัญชนะตัวแรกของพยัญชนะสามตัว ด้วยมหาสูตร. **เฉตฺวา** (ฉิท + ตฺวา > เฉตฺตฺวา > เฉตฺวา), **เฉตฺวาน** ตัดแล้ว, **เฉตฺตุน** เพื่อตัด, **วิภตฺวา, วิภตฺวาน** แบ่งแล้ว, **วิภตฺตุน** เพื่อแบ่ง, **ภุตฺวา, ภุตฺวาน** กินแล้ว, **ภุตฺตุน** เพื่อกิน.

ตุ๎, ตเวสุ-เฉตฺตุ๎, เฉตฺตเว, เฉตุ๎, เฉตเว วา, อาทิพฺยญฺชนสฺส โลโปฯ วิภตฺตุ๎, วิภตฺตเว, เภตฺตุ๎, เภตฺตเว, โภตฺตุ๎, โภตฺตเว, อาทิวุทฺธิ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลง ตุ๎ และ ตเว-

เฉตฺตุ๎, เฉตฺตเว, เพื่อตัด, ลบพยัญชนะต้นเป็น **เฉตุ๎, เฉตเว** บ้าง. **วิภตฺตุ๎, วิภตฺตเว, เภตฺตุ๎, เภตฺตเว** เพื่อกิน, วุทธิสระตัวหน้าเป็น โภตฺตุ๎, โภตฺตเว.

ตพฺพปจฺจเย-เฉตฺตพฺพ๎, เฉตพฺพ๎ วา, เภตฺตพฺพ๎, โภตฺตพฺพ๎, วุจฺจตีติ วตฺตพฺพ๎ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงตพฺพปัจจัย –

เฉตฺตพฺพ๎ พึงตัด, เป็น **เฉตพฺพ๎** บ้าง, **เภตฺตพฺพ๎, โภตฺตพฺพ๎** พึงกิน, **วุจฺจตีติ วตฺตพฺพ๎** พึงถูกว่ากล่าว ดังนี้เป็นต้น.

อิติ สทิสสංโยครูปราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่มีพยางค์ท้ายเป็นสทิสสังโยค
(ซ้อนอักษรเดียวกัน)
จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

วคฺคนฺตรูปราสิ

อถ วคฺคนฺตรูปราสิ วุจฺจเตฯ

กมฺ, กิลมฺ, ขนฺ, ขมฺ, คมฺ, ตนฺ, ติมฺ, ทมฺ, ภมฺ, มน, ยมฺ, วมฺ, สมฺ, หนฯ

๗๓๓. มนานำ นิคฺคหีตำฯ

มการ, นการนฺตานำ ธาตูนำ อนฺโต มกาโร นกาโร จ นิคฺคหีตำ โหติ ยการวชฺชิเต พฺยญฺชเน ปเรฯ ‘วคฺเค วคฺคนฺโต’ติ นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตำฯ

กมฺ-ปาทคมเน, ปกฺกมิตฺถาติ ปกฺกนฺโต, ปาเทน อกฺกมิตฺถาติ อกฺกนฺโต, อุกฺกนฺโต, วิกฺกนฺโต, นิกฺขนฺโต, ‘นิโต กมสฺสา’ติ กสฺส ขตฺตำ, สงฺกนฺโต, โอกฺกนฺโต, อวกฺกนฺโต, อปกฺกนฺโต, อติกฺกนฺโต, ปฏิกฺกนฺโต, กสฺส ทฺวิตฺตานิฯ

กิลมฺ-เขเท, กิลมิตฺถาติ กิลนฺโตฯ

กลุ่มกิตบทที่มีพยางค์ท้ายเป็นพยัญชนะที่สุดวรรค

ต่อมา ข้าพเจ้าจะกล่าวกลุ่มกิตบทที่มีพยางค์ท้ายเป็นพยัญชนะที่สุดวรรค.

สำหรับธาตุที่จะนำมากล่าวในที่นี้ได้แก่ **กมฺ, กิลมฺ, ขนฺ, ขมฺ, คมฺ, ตนฺ, ติมฺ, ทมฺ, ภมฺ, มน, ยมฺ, วมฺ, สมฺ, หน**.

๗๓๓. มนานำ นิคฺคหีตำ.

แปลง ม, และ น พยัญชนะที่สุดแห่งธาตุทั้งหลายที่มีมและนเป็นพยางค์ท้ายเป็นนิคคหิต ในที่มีพยัญชนะเป็นเบื้องหลังเว้น ย .

ในที่มีพยัญชนะเป็นเบื้องหลังเว้น ย นิคคหิต อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง ม, น อันเป็นพยัญชนะที่สุดแห่งธาตุ อันมีมและนเป็นพยางค์ท้าย.

กมฺ ธาตุ เป็นไปในการก้าวเท้าไป, **ปกฺกมิตฺถาติ** (ป + กมฺ > กำ + ต = ปกฺกำต = ปกฺกนฺต) **ปกฺกนฺโต** ก้าวไปแล้ว, **ปาเทน อกฺกมิตฺถาติ อกฺกนฺโต** ก้าวเท้าไปแล้ว, **อุกฺกนฺโต** ก้าวขึ้นไป, **วิกฺกนฺโต , นิกฺขนฺโต,** ออกไปแล้ว แปลง ก เป็น ข ด้วยสูตรว่า **นิโต กมสฺส. (๖๔๑**. ข อาเทศของ ก ย่อมมี ในที่แห่งกมสฺส อันเป็นเบื้องหลังจาก นิ อุปสัค.), **สงฺกนฺโต** เคลื่อนไปแล้ว, **โอกฺกนฺโต** ก้าวลงแล้ว, **อวกฺกนฺโต** หยั่งลงแล้ว, **อปกฺกนฺโต** ก้าวหนีแล้ว, **อติกฺกนฺโต** ก้าวล่วงแล้ว, **ปฏิกฺกนฺโต** ก้าวกลับแล้ว, รูปเหล่านี้ ทำ ก ทเวภาวะ.

กิลมฺ ธาตุ เป็นไปในการเหน็ดเหนื่อย, **กิลมิตฺถาติ กิลนฺโต** ผู้เหน็ดเหนื่อยแล้ว.

ติมุ-อทฺทภาเว, เตมยิตฺตาติ ตินฺโตฯ

ติมุ ธาตุ เป็นไปในความเป็นผู้เปียก **เตมยิตฺตาติ ตินฺโต** ผู้เปียกแล้ว.

ทมุ-ทมเน, ทมิตฺถาติ ทนฺโตฯ

ทมุ ธาตุ เป็นไปในการฝึกหรือทรมาน, **ทมิตฺถาติ ทนฺโต** ผู้รับการฝึกแล้ว.

ภมุ-อนวตฺถาเน, ภมิตฺถาติ ภนฺโต, วิพฺภนฺโตฯ

ภมุ ธาตุ เป็นไปในการไม่ตั้งลง (พล่าน, สับสน) **ภมิตฺถาติ ภนฺโต หมุนไป, วิพฺภนฺโต** พล่านไปแล้ว.

มน-ญาเณ, มนตีติ มนฺโตฯ

มน ธาตุ เป็นไปในการรู้, **มนตีติ มนฺโต** ผู้รู้.

วมุ-อุคฺคิลเน, วมิตฺถาติ วนฺโตฯ

วมุ ธาตุ เป็นไปในการคายออก, วมิตฺถาติ วนฺโต ผู้สำรอกแล้ว.

สมุ-สนฺติยํ, สมฺมตีติ สนฺโต, อุปสนฺโต, วูปสนฺโตฯ

สมุ ธาตุ เป็นไปในการสงบ, **สมฺมตีติ สนฺโต** ผู้สงบ, **อุปสนฺโต, วูปสนฺโต** เข้าไปสงบแล้ว.

สมุ-เขเท, สมฺมติ ขิชฺชตีติ สนฺโต อิจฺจาทิฯ

สมุ ธาตุ เป็นไปในความเหนื่อย, ลำบาก **สมฺมติ ขิชฺชตีติ สนฺโต** ผู้เหน็ดเหนื่อย ดังนี้เป็นต้น.

ติปจฺจยมฺหิ –

กามนํ กนฺติ, นิกามนํ นิกนฺติ, ปกฺกมนํ ปกฺกนฺติ, ขมนํ ขนฺติ, ตนนํ ตนฺติ, ทมนํ ทนฺติ, ภมนํ ภนฺติ, วิพฺภนฺติ, มนนํ มนฺติ, สมนํ สนฺติ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงติปัจจัย –

กามนํ กนฺติ ความต้องการ, **นิกามนํ นิกนฺติ** ความยินดี, **ปกฺกมนํ ปกฺกนฺติ** การหลีกไป, **ขมนํ ขนฺติ**ความอดทน, **ตนนํ ตนฺติ** ความสืบต่อ, **ทมนํ ทนฺติ** ความฝึกฝน, **ภมนํ ภนฺติ** ความหมุนไป, **วิพฺภนฺติ** ความพล่านไป, **มนนํ มนฺติ** ความรู้, **สมนํ สนฺติ** ความสงบ ดังนี้เป็นต้น.

ตุปจฺจเย –

ในที่ลงตุปัจจัย –

ปกฺกมตีติ ปกฺกนฺตา, ขนตีติ ขนฺตา, ขมตีติ ขนฺตา, คจฺฉตีติ คนฺตา, ตโนตีติ ตนฺตา, เตมยตีติ ตินฺตา, ทมยตีติ ทนฺตา, ภมตีติ ภนฺตา, มนตีติ มนฺตาฯ

ปกฺกมตีติ ปกฺกนฺตา ผู้หลีกไป, **ขนตีติ ขนฺตา** ผู้ขุด, **ขมตีติ ขนฺตา** ผู้อดทน, **คจฺฉตีติ คนฺตา** ผู้ไป, **ตโนตีติ ตนฺตา** ผู้แผ่ไป, **เตมยตีติ ตินฺตา** ผู้ชุ่มฉ่ำ, **ทมยตีติ ทนฺตา** ผู้รับการฝึก, **ภมตีติ ภนฺตา** ผู้ซัดส่าย, **มนตีติ มนฺตา** ผู้รู้.

นิปุพฺโพ ยมุ-นิยมเน, นิยาเมตีติ นิยนฺตา, วมตีติ วนฺตา, สมตีติ สนฺตา, หนตีติ หนฺตา อิจฺจาทิฯ

ยมุ ธาตุ ที่มี นิ เป็นบทหน้า เป็นไปในการกำหนด **นิยาเมตีติ นิยนฺตา** ผู้กำหนด, **วมตีติ วนฺตา** ผู้สำรอกแล้ว, **สมตีติ สนฺตา** ผู้สงบ**, หนตีติ หนฺตา** ผู้ฆ่า ดังนี้เป็นต้น

ตฺวาทีสุ –

คนฺตฺวา, คนฺตฺวาน, คนฺตุน, มนฺตฺวา, มนฺตฺวาน, มนฺตุน, หนฺตฺวา, หนฺตฺวาน, หนฺตุน อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงตฺวาปัจจัยเป็นต้น -

คนฺตฺวา, คนฺตฺวาน, คนฺตุน ไปแล้ว, **มนฺตฺวา, มนฺตฺวาน, มนฺตุน** รู้แล้ว, **หนฺตฺวา, หนฺตฺวาน, หนฺตุน** ฆ่าแล้ว ดังนี้เป็นต้น.

ตุ, ตเวสุ –

ปกฺกนฺตุ, ปกฺกนฺตเว, ขนนำ ขนฺตุ, ขนฺตเว, คมนำ คนฺตุ, คนฺตเว, มนนำ มนฺตุ, มนฺตเว, หนนำ หนฺตุ, หนฺตเว อิจฺจาทิฯ

ในที่ลง ตุ และ ตเว ปัจจัย –

ปกฺกนฺตุ, ปกฺกนฺตเว เพื่อหลีกไป, **ขนนำ ขนฺตุ, ขนฺตเว** การขุด, **คมนำ คนฺตุ, คนฺตเว** การไป, **มนนำ มนฺตุ, มนฺตเว** การรู้, **หนนำ หนฺตุ, หนฺตเว** การฆ่า ดังนี้เป็นต้น.

ตพฺพมฺหิ - อภิกฺกนฺตพฺพำ, ปฏิกฺกนฺตพฺพำ, ขญฺญเตติ ขนฺตพฺพำ, คจฺฉียเตติ คนฺตพฺพำ, มญฺญเตติ มนฺตพฺพำ, วมียเตติ วนฺตพฺพำ, หญฺญเตติ หนฺตพฺพำ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลง ตพฺพ ปัจจัย –

อภิกฺกนฺตพฺพำ, ปฏิกฺกนฺตพฺพำ พึงก้าวไปข้างหน้า, พึงถอยกลับ, **ขญฺญเตติ ขนฺตพฺพำ** พึงถูกขุดหรือ การขุด, **คจฺฉียเตติ คนฺตพฺพำ** ถูกไปหรือถูกถึงหรือการไป, **มญฺญเตติ มนฺตพฺพำ** ... การรู้, **วมียเตติ วนฺตพฺพำ** ... การสำรอก, **หญฺญเตติ หนฺตพฺพำ** .... การฆ่า ดังนี้เป็นต้น.

อิติ วคฺคนฺตรูปราสิฯ

ธาตฺวนฺตวิการราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มกิตบทที่มีพยางค์ท้ายเป็นพยัญชนะที่สุดวรรค

ปจฺจยวิการราสิ
กาเทสราสิ

กลุ่มกิตบทที่มีการแปลงที่ปัจจัย
กลุ่มกิตบทที่แปลงปัจจัยเป็น ก

อถ ปจฺจยวิการราสิ วุจฺจเตฯ

ลำดับต่อมา ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงกลุ่มกิตบทที่มีการแปลงที่ปัจจัย

๗๓๔. ปจา โก [๓๐]ฯ

๗๓๔. ปจา โก

แปลง ต ของ ต และ ตวนฺตุปัจจัย อันเป็นเบื้องหลังจากปจธาตุ เป็น ก.

ปจมฺหา ต, ตวนฺตูนำ ตสฺส โก โหติฯปจฺจิตฺถาติ ปกฺโก, ปกฺกวาฯ

ก อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ต ของ ต และ ตวนฺตุ ปัจจัยทั้งหลาย อันเป็นเบื้องหลัง ปจ ธาตุ.**ปจฺจิตฺถาติ ปกฺโก, ปกฺกวา** ภัตที่ถูกต้มแล้ว.

พหุลาธิการา ตปจฺจโย กาลตฺตเยปิ โหติ, อสกฺขิ, สกฺขติ, สกฺขิสฺสตีติ สกฺโก, มหาวุตฺตินา ตปจฺจยสฺส โกฯ

เพราะการตามมาแห่งบทว่า “พหุลำ” ตปัจจัย ย่อมลง แม้ในกาลทั้งสาม, **อสกฺขิ, สกฺขติ, สกฺขิสฺสตีติ สกฺโก** อาจแล้ว, ย่อมอาจ, จักอาจ, ในที่นี้แปลง ต ปัจจัย เป็น ก ด้วยมหาสูตร.

มุจ-โมจเนฯ

มุจ ธาตุ เป็นไปในการปล่อย หรือ พ้น.

๗๓๕. มุจา วา [๓๑]ฯ

๗๓๕. มุจา วา.

แปลง ต ของ ต และ ตวนฺตุ ปัจจัย เป็น ก อันเป็นเบื้องหลังจาก มุจ ธาตุ บ้าง.

มุจมฺหา ต, ตวนฺตูนำ ตสฺส อนนฺตรสฺส โก โหติ วาฯ

ก อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง ต ซึ่งอยู่ติดกันแห่ง ต และ ตวนฺตุปัจจัยอันเป็นเบื้องหลัง บ้าง.

โอมุจฺจิตฺถาติ โอมุกฺโก, โอมุกฺกวา, ปฏิมุกฺโก, ปฏิมุกฺกวาฯ

โอมุจฺจิตฺถาติ โอมุกฺโก, โอมุกฺกวา สิ่งที่ถูกปล่อยลงมา, สิ่งที่พ้นแล้ว, **ปฏิมุกฺโก** สิ่งที่ถูกปล่อย, **ปฏิมุกฺกวา** สิ่งที่ถูกปล่อยเฉพาะแล้ว, สิ่งที่หลุดพ้น.

---

[๓๐] [ก. ๕๘๓; รู. ๖๑๗; นี. ๑๑๘๖]

[๓๑] [ก. ๕๘๓; รู. ๖๑๗; นี. ๑๑๘๖]

สุส-โสสเนฯ

สุส ธาตุ เป็นไปในความเหือดแห้ง.

๗๓๖. สุสา โข [๓๒]ฯ

๗๓๖. สุสา โข.

แปลง ต ของ ต และ ตวนฺตุปัจจัย อันเป็นเบื้องหลังจาก สุส ธาตุ เป็นข.

สุสมฺหา ต, ตวนฺตูนํ ตสฺส โข โหติฯ สุสฺสิตฺถาติ สุกฺโข, สุกฺขวาฯ

ขอาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ต ของต และ ตวนฺตุปัจจัย อันเป็นเบื้องหลังจาก สุส ธาตุ.**สุสฺสิตฺถาติ สุกฺโข, สุกฺขวา** สิ่งที่เหือดแห้ง.

๗๓๗. โค ภนฺชาทีหิ [๓๓]ฯ

๗๓๗. โค ภนฺชาทีหิ.

แปลง ต ของ ต และ ตวนฺตุปัจจัย อันเป็นเบื้องหลังจาก ภนฺช ธาตุเป็นต้น เป็น ค.

ภนฺชาทีหิ ต, ตวนฺตูนํ ตสฺส โค โหติฯ

ขอาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ต ของต และ ตวนฺตุปัจจัย อันเป็นเบื้องหลังจาก ภนฺช ธาตุเป็นต้น.

อภญฺชิตฺถาติ ภคฺโค, ภคฺควา, โอภคฺโค, สมฺภคฺโค, ปลิภคฺโคฯ

อภญฺชิตฺถาติ ภคฺโค, ภคฺควา สิ่งที่ถูกหัก, **โอภคฺโค** หักลงแล้ว, **สมฺภคฺโค** หักดีแล้ว, **ปลิภคฺโค** หักรอบแล้วฯ

ลค-ลคฺคเน, ลคิตฺถาติ ลคฺโค, ลคฺควา, วิลคฺโค, วิลคฺควาฯ

ลค ธาตุ เป็นไปในการติด, **ลคิตฺถาติ ลคฺโค, ลคฺควา** ติดข้องแล้ว, **วิลคฺโค, วิลคฺควา** ผู้ไม่ติดข้องแล้ว.

มุช-มุชฺชเน, มุชฺชิตฺถาติ มุคฺโค, มุคฺควา, นิมฺมุคฺโค, อุมฺมุคฺโคฯ

มุช ธาตุ เป็นไปในการจมลง, ดำลง, ดำน้ำ, **มุชฺชิตฺถาติ มุคฺโค, มุคฺควา, นิมฺมุคฺโค** ผู้จมลงแล้ว, **อุมฺมุคฺโค** ผู้โผล่ขึ้นแล้ว.

วิช-ภย, จลเนสุ, สํวิชิตฺถาติ สํวิคฺโค, สํวิคฺควา, อุพฺพิคฺโค, อุพฺพิคฺควาฯ

วิช ธาตุ เป็นไปในความกลัวและหวั่นไหว, **สํวิชิตฺถาติ สํวิคฺโค, สํวิคฺควา** ผู้สลดใจแล้ว หรือหวาดเสียว, **อุพฺพิคฺโค, อุพฺพิคฺควา** ผู้หวาดหวั่นแล้ว

---

[๓๒] [ก. ๕๘๓; รู. ๖๑๗; นี. ๑๑๘๖]

[๓๓] [ก. ๕๗๗; รู. ๖๒๘; นี. ๑๑๘๐]

ลุช-วินาเส, ปลุชิตฺถาติ ปลุคฺโค, ปลุคฺควา, โอลุคฺโค, โอลุคฺควา, วิลุคฺโค, วิลุคฺควา อิจฺจาทิฯ

ลุช ธาตุ เป็นไปในความพินาศ, **ปลุชิตฺถาติ ปลุคฺโค, ปลุคฺควา** สิ่งที่พินาศแล้ว, **โอลุคฺโค, โอลุคฺควา** สลายลง, **วิลุคฺโค, วิลุคฺควา** พินาศแล้ว ดังนี้เป็นต้น.

อิติ กาเทสราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่แปลงปัจจัยเป็น ก จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ฐาเทสราสิ

กลุ่มกิตบทที่แปลงปัจจัยเป็น ฐ

อิสุ, อาส, เอส, กส, กิส, กิลิส, กุส, ฆุส, ชุส, ตุส, ทิส, ทุส, ทำส, นส, ปิส, ปุส, ปุจฺฉ, ผุส, ภสฺส, ภชฺช, มช, มส, มุส, วสฺส, วิส, สช, สิส, สิลิส, หส, หสฺส, หำสฯ

ธาตุที่จะนำมากล่าวในที่นี้ได้แก่ **อิสุ, อาส, เอส, กส, กิส, กิลิส, กุส, ฆุส, ชุส, ตุส, ทิส, ทุส, ทำส, นส, ปิส, ปุส, ปุจฺฉ, ผุส, ภสฺส, ภชฺช, มช, มส, มุส, วสฺส, วิส, สช, สิส, สิลิส, หส, หสฺส, หำสฯ**

๗๓๘. สานนฺตรสฺส ตสฺส โฐฯ

๗๓๘. สานนฺตรสฺส ตสฺส โฐ.

แปลง ตอักษรของปัจจัยที่อยู่กันที่เป็นเบื้องหลังจากธาตุที่มีสเป็นที่สุด เป็น ฐ.

สการนฺเตหิ ธาตูหิ ปรสฺส อนนฺตรสฺส ปจฺจยตการสฺส โฐ โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปตฺตำ, ‘จตุตฺถทุติเยสฺเวส’นฺติ สโยคาทิสฺส ปฐมตฺตำฯ

ฐ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ต อักษร อันไม่มีอักษรอื่นคั่น อันเป็นเบื้องหลัง จาก ธาตุที่มี ส เป็นที่สุด.

อิสุ-อิจฺฉา, กนฺตีสุ, อิจฺฉียเตติ อิฏฺโฐ, ปริยิฏฺโฐฯ

อิสุ ธาตุ เป็นไปในความปรารถนาและยินดี, **อิจฺฉียเตติ อิฏฺโฐ, ปริยิฏฺโฐ** ผู้ปรารถนาแล้ว.

อาส-อุปเวสเน, วิปริตโต อาสติ อุปวีสตีติ วิปลฺลฏฺโฐฯ

อาสธาตุ เป็นไปในการนั่ง (เข้าไปอยู่), **วิปริตโต อาสติ อุปวีสตีติ วิปลฺลฏฺโฐ** ผู้นั่งโดยสลับกัน. (นั่งสลับที่).

กส-วปฺปเน วิเลขเน จฯ

กส ธาตุ เป็นไปในการหว่านพืช และ การขีดเขียน.

๗๓๙. กสสฺสิม จ วา[๓๔] ฯ

๗๓๙. กสสฺสิม จ วา.

[๓๔] [ก. ๕๗๓; รู. ๖๒๖; นี. ๑๑๗๖ (โถกำ วิสทิสำ)]

แปลง ต ปัจจัย ที่อยู่หลังจาก กส ธาตุ เป็น ฐ, และ ลง อิม อาคม ท้ายสระหน้า ของ กส ธาตุ บ้าง.

กสมฺหา ปรสฺส ปจฺจยตการสฺส โฐ โหติ, กสสฺส อาทิสรมฺหา ปรํ อิม จ โหติ วาฯ

ฐอาเทศ ย่อมมี ในที่แห่งต อักษร ที่ไม่มีอักษรอื่นคั่น ที่อยู่เบื้องหลัง จาก สการันตธาตุ และ อิ อาคม ย่อมลง ในเบื้องหลัง จากสระอันเป็นที่สุดของ กส ธาตุ บ้าง. (กสฺ + ต = กสฺฐ, + อิ อาคม = กิสฺฐ , สฺ เป็น ปรรูป = กิจฺฐ, จฺ เป็น ฏฺ ที่หนึ่ง = กิฏฺฐ)

กสฺสิตฺถาติ กิฏฺฐํ-สสฺสํ, กฏฺฐ วาฯ

กสฺสิตฺถาติ กิฏฺฐ, ถูกหว่านแล้ว คือ ต้นข้าว. รูปไม่ลงอาคม เป็น **กฏฺฐ**

อุปปุพฺโพ อาสนฺเน, อุปกฏฺโฐฯ

กส ธาตุที่มี **อุป** เป็นบทหน้า เป็นไปในความใกล้ เช่น **อุปกฏฺโฐ** ผู้เข้าใกล้แล้ว.

วิปุพฺโพ ปวาเส, วูปกฏฺโฐฯ

กส ธาตุที่มี วิ เป็นบทหน้า เป็นไปในความจากกัน เช่น **วูปกฏฺโฐ** ผู้จากไปแล้ว.

กิส-หานิมฺหิ, ปฏิกิฏฺโฐ, นิหีโนติ อตฺโถฯ

กิส ธาตุ เป็นไปในความเสื่อม เช่น **ปฏิกิฏฺโฐ** ผู้เสื่อมแล้ว ความหมายเท่ากับคำว่า **นิหีโน.**

กิลิส-วิพาธเน อุปตาเป จ, กิลิสฺสตีติ กิลิฏฺโฐ, สกิลิฏฺโฐ, อุปกฺกิลิฏฺโฐฯ

กิลิส ธาตุ เป็นไปในการเบียดเบียน[๓๕]และร้อนรน[๓๖] เช่น **กิลิสฺสตีติ กิลิฏฺโฐ** ถูกเบียดเบียนแล้ว, **สกิลิฏฺโฐ** เร่าร้อนแล้ว, **อุปกฺกิลิฏฺโฐ** ผู้เร่าร้อน.

กุส-อกฺโกเส, อกฺโกสียิตฺถาติ อกฺกุฏฺโฐฯ อกฺกุฏฺโฐ ชาติวาเทนฯ

กุส ธาตุ เป็นไปในการด่า เช่น **อกฺโกสียิตฺถาติ อกฺกุฏฺโฐ** ผู้ถูกด่า เช่น **อกฺกุฏฺโฐ ชาติวาเทน** ไม่มีใครจะติเตียนได้ด้วยอ้างถึงชาติ [ที.สี.๑๑/๑๘๑].

ฆุส-สทฺเท, โฆสียิตฺถาติ ฆุฏฺโฐ, สงฺฆุฏฺโฐฯ อจฺฉราคณสงฺฆุฏฺฐํ [สํ. นิ. ๑.๔๖]ฯ อุคฺฆุฏฺโฐฯ

ฆุส ธาตุ เป็นไปในการออกเสียง เช่น **โฆสียิตฺถาติ ฆุฏฺโฐ** ป่าวร้องแล้ว, **สงฺฆุฏฺโฐ** ถูกประโคมแล้ว. **อจฺฉราคณสงฺฆุฏฺฐํ** ป่าชัฏชื่อโมหนะ อันหมู่นางอัปสรประโคมแล้ว [สํ.ส.๑๕/๑๘๓]ฯ **อุคฺฆุฏฺโฐ** โด่งดังแล้ว (หมายถึงมีชื่อเสียง).

ชุส-เสวายํ, ชุสียิตฺถาติ ชุฏฺโฐฯ

ชุส ธาตุ เป็นไปในการคบหา เช่น **ชุสียิตฺถาติ ชุฏฺโฐ** ถูกคบหาด้วย.

---

[๓๕] คัมภีร์สัททนีติอธิบายกิลิสธาตุ ในอรรถว่า เบียดเบียนไว้ดังนี้ กิลิส = พาธเน เบียดเบียน (ภูวาทิคณ) กิลิสติ. กิเลโส. เอตฺถ พาธนภูเฐน ราคาทโยปี “กิเลสาติ วุจฺจนฺติ ทุกฺขมฺปิ. เอเตสุ ทุกฺขวเสน -อิทญฺจ ปจฺจยํ ลทฺธา ปุพฺเพ กิเลสมตฺตโน. อานนฺทิยํ วิจรึสุ รมณีเย คิริพฺพเชติ ปโยโค เวทิตพฺโพ. ทิวาทิคณํ ปน ปตฺตสฺส “กิลิสฺสตีติ รูปํ. **(แปล)** กิลิสติ ย่อมเบียดเบียน กิเลโส กิเลส ราคะเป็นต้นก็ดี ทุกข์ก็ดีเรียกว่า กิเลส เพราะอรรถว่าเบียดเบียน. บรรดาอรรถ ๒ อย่างนั้น อรรถทุกข์มีอุทาหรณ์จากพระบาลีดังนี้ว่า อิทญฺจ ปจฺจยํ ลทฺธา ปุพฺเพ กิเลสมตฺตโน, อานนฺทิยํ วิจรึสุ รมณีเย คิริพฺพเชก็พระเวสสันดรบรมกษัตริย์และพระมัทรีกลับมาได้ดำรงในสิริราชสมบัติตามเดิมแล้ว ทรงระลึกถึงความทุกข์ของพระองค์ในกาลก่อน จึงรับสั่งให้นำกลอง นันทเภรีไปตีประกาศที่เขาวงกตอันน่ารื่นรมย์. กิลิสธาตุนี้หากใช้เป็นทิวาทิคณะจะมีรูปว่า กิลิสฺสติ (ย่อมเบียดเบียน). และว่า กิลิส = วิพาธเน (กฺยาทิ) เบียดเบียน, กำจัด กิลิสฺนาติ. กิเลโส. เอตฺถ จ กิเลโสติ ราคาทโยปี ทุกฺขมฺปิ วุจฺจติ. กิลิสฺนาติ ย่อมเบียดเบียน กิเลโส กิเลส อนึ่งในที่นี้ กิเลสมีราคะเป็นต้นและทุกข์ ท่านเรียกว่า กิเลส.

[๓๖] คัมภีร์สัททนีติอธิบาย กิลิสธาตุ ในอรรถว่า อุปตาปไว้ดังนี้ กิลิส = อุปตาเป (ทิวาทิ) เร่าร้อน กิลิสฺสติ, สกิลิสฺสติ. กิเลโส, สกิเลโส. อิการโลเป กฺลิสฺสติ กฺเลโส อิจฺจาทีนิ. อปิจ มลีนตาปี กิลิสสทฺเทน วุจฺจติ, กิลิฏฺ วตฺถํ ปริทหติ. “จิตฺเตน สกิลิฏฺเฐน สกิลิสฺสนฺติ มาณวาติอาทีสุ ธาตูนํ อเนกตฺถตาย. **(แปล)** กิลิสฺสติ ย่อมเร่าร้อน สกิลิสฺสติ ย่อมเร่าร้อน กิเลโส ความเร่าร้อน สกิเลโส ความเร่าร้อน เมื่อลบ อิ อักษร จะมีรูปว่า กฺลิสฺสติ เกฺลโส เป็นต้น. อีกนัยหนึ่ง แม้ความเศร้าหมอง ท่านกล่าวด้วย กิลิสศัพท์เพราะธาตุทั้งหลายมี อรรถเป็นอเนก ดังในพระบาลีเป็นต้นว่า กิลิฏฺ วตฺถํ ปริทหติ (ย่อมนุ่งห่มผ้าหมอง) จิตฺเตน สกิลิฏฺเฐน สกิลิสฺสนฺติ มาณวา (สัตว์ทั้งหลายมีจิตเศร้าหมองแล้ว ย่อมเศร้าหมอง). สรุปว่า กิลิส ธาตุ เป็นไปในธาตุ ๓ หมวด กิลิส พาธเน (ภูวาทิ), อุปตาเป (ทิวาทิ) และ วิพาธเน (กฺยาทิ)โดยที่อรรถว่า เบียดเบียน (วิพาธน) มี ๓ อรรถ คือ กิเลส มีราคะเป็นต้น, ทุกข์ หรือความลำบาก, และ ความเศร้าหมอง หรือ เปรอะเปื้อน, เป็นมลทิน. (ธาตุปฺปทีปิกา น. ๗๙ - กิลิส ธาตุ)

ตุส-ปีติมฺหิ, ตุสฺสิตฺถาติ ตุฏฺโฐ, สนฺตุฏฺโฐฯ

ตุส ธาตุ เป็นไปในการยินดี เช่น **ตุสฺสิตฺถาติ ตุฏฺโฐ** ยินดีแล้ว, **สนฺตุฏฺโฐ** สันโดษแล้ว.

ทิส-เปกฺขเน, ปสฺสียิตฺถาติ ทิฏฺโฐ, สนฺทิฏฺโฐฯ

ทิส ธาตุ เป็นไปในการแลดู, **ปสฺสียิตฺถาติ ทิฏฺโฐ** ถูกพบแล้ว, **สนฺทิฏฺโฐ** เห็นด้วยตนเอง.

ทิสี-กถเน, อุทฺทิสียิตฺถาติ อุทฺทิฏฺโฐ, นิทฺทิสียิตฺถาติ นิทฺทิฏฺโฐ, อปทิสียิตฺถาติ อปทิฏฺโฐฯ

ทิสี ธาตุ เป็นไปในการกล่าว, **อุทฺทิสียิตฺถาติ อุทฺทิฏฺโฐ** ถูกยกขึ้นแสดง (อุทเทศ), **นิทฺทิสียิตฺถาติ นิทฺทิฏฺโฐ** ถูกแสดงไข (นิทเทศ), **อปทิสียิตฺถาติ อปทิฏฺโฐ** ถูกแสดงถึง (แหล่งอ้างอิง).

ทุส-ทูสเน, ทุสียิตฺถาติ ทุฏฺโฐฯ

ทุส ธาตุ เป็นไปในการประทุษร้าย เช่น **ทุสียิตฺถาติ ทุฏฺโฐ** ถูกประทุษร้ายแล้ว.

ทำส-ทำสเน, ทำสียิตฺถาติ ทฏฺโฐ, นิคฺคหีตโลโปฯ

ทำส ธาตุ เป็นไปในการกัด เช่น **ทำสียิตฺถาติ ทฏฺโฐ** ถูกกัดแล้ว, รูปนี้ลบ นิคคหิต.

นส-อทสฺสเน, นสฺสิตฺถาติ นฏฺโฐ, วินฏฺโฐฯ

นส ธาตุ เป็นไปในการไม่เห็น (สูญหาย, ลบ) เช่น **นสฺสิตฺถาติ นฏฺโฐ** เสียหายแล้ว, **วินฏฺโฐ** พินาศ.

ปีส-จุณฺณิเย, ปีสียิตฺถาติ ปิฏฺโฐฯ

ปีส ธาตุ เป็นไปในการบด **เช่น ปีสียิตฺถาติ ปิฏฺโฐ** วัตถุที่ถูกบดแล้ว (ผงแป้ง).

ปุส-โปสเน, โปสียิตฺถาติ ปุฏฺโฐ, ปรปุฏฺโฐฯ

ปุส ธาตุ เป็นไปในการเลี้ยงดู, **โปสียิตฺถาติ ปุฏฺโฐ** ผู้ถูกเลี้ยงดู, **ปรปุฏฺโฐ** ผู้ถูกเลี้ยงดูภายหลัง.

ผุส-สมฺผสฺเส, ผุสียิตฺถาติ ผุฏฺโฐ, สมฺผุฏฺโฐฯ

ผุส ธาตุ เป็นไปในการสัมผัส, **ผุสียิตฺถาติ ผุฏฺโฐ , สมฺผุฏฺโฐ** ผู้สัมผัสแล้ว.

ภสฺส-กถเน จวเน จ, ภสฺสิตฺถาติ ภฏฺโฐ, อาภฏฺโฐฯ

ภสฺส ธาตุ เป็นไปในการกล่าว และเคลื่อนที่, **ภสฺสิตฺถาติ ภฏฺโฐ** ผู้กล่าวแล้ว, **อาภฏฺโฐ** เคลื่อนที่แล้ว (พลัดหล่นไปแล้ว)

มส-อามสเน วิชฺฌเน จ, มสียิตฺถาติ มฏฺโฐ, อามฏฺโฐ, โอมฏฺโฐ, อุมฺมฏฺโฐฯ สตฺติยา วิย โอมฏฺโฐ [สำ. นิ. ๑.๒๑]ฯ

มส ธาตุ เป็นไปในการจับต้อง และ ทิ่มแทง , **มสียิตฺถาติ มฏฺโฐ, อามฏฺโฐ, โอมฏฺโฐ, อุมฺมฏฺโฐ** จับต้องแล้ว หรือ ทิ่มแทงแล้ว. **สตฺติยา วิย โอมฏฺโฐ** เหมือนบุรุษที่ถูกทิ่มแทงด้วยหอก [สำ.ส.๑๕/๕๖]ฯ

มุส-นสฺสเน, มุสฺสิตฺถาติ มุฏฺโฐ, ปมุฏฺโฐ, สมฺมุฏฺโฐฯ

มุส ธาตุ เป็นไปในการหายไป, **มุสฺสิตฺถาติ มุฏฺโฐ, ปมุฏฺโฐ, สมฺมุฏฺโฐ** ลืมหมดแล้ว (ความรู้หายไปหมดแล้ว)

วสฺส-เสจเน, วสฺสิตฺถาติ วุฏฺโฐ-เทโว, ‘อสฺสู’ติ อุตฺตำฯ

วสฺส ธาตุ เป็นไปในการราดรด, **วสฺสิตฺถาติ วุฏฺโฐ** สิ่งที่ราดรดแล้ว ได้แก่ ฝน, แปลง อ เป็น อุ ด้วยสูตรว่า **อสฺสุ. (๗๓๒.** แปลง อ ของ วจ ธาตุ เป็น อุ ในที่ลง กฺต ปัจจัย เว้นตฺวาปัจจัยเป็นต้น.)

วิส-ปเวสเน, ปวิสิตฺถาติ ปวิฏฺโฐ, นิวิฏฺโฐ, อุปวิฏฺโฐฯ

วิส ธาตุ เป็นไปในการเข้าไป **ปวิสิตฺถาติ ปวิฏฺโฐ, นิวิฏฺโฐ, อุปวิฏฺโฐ** ผู้เข้าไปแล้ว.

สิส-เสเส, อวเสสิตฺถาติ อวสิฏฺโฐฯ

สิส ธาตุ เป็นไปในการเหลือ เช่น **อวเสสิตฺถาติ อวสิฏฺโฐ** เหลือลงแล้ว.

วิปุพฺโพ วิเสสเน, วิเสสิตฺถาติ วิสิฏฺโฐฯ

ในที่มี วิ เป็นบทหน้า เป็นไปในการแตกต่าง เช่น **วิเสสิตฺถาติ วิสิฏฺโฐ** แตกต่างแล้ว.

สิลิส-สิเลสเน, สิลิสฺสิตฺถาติ สิลิฏฺโฐฯ

สิลิส เป็นไปในการรวมกันหรือติดต่อกัน, **สิลิสฺสิตฺถาติ สิลิฏฺโฐ** สิ่งที่ติดต่อกันแล้ว.

หส-หาเส, หสิตฺถาติ หฏฺโฐ, ปหฏฺโฐฯ

หส ธาตุ เป็นไปในการร่าเริง, **หสิตฺถาติ หฏฺโฐ, ปหฏฺโฐ** ร่าเริงแล้ว.

หสฺส, หำสธาตุโย สทิสา เอวฯ

หสฺส และ **หำส** ธาตุ สองธาตุนี้เหมือนกัน.

ปุจฺฉ-ปุจฺฉายำฯ

ปุจฺฉ ธาตุ เป็นไปในการถาม, แปลง ต ปัจจัย ที่อยู่ท้าย ปุจฺฉ ธาตุ เป็น ฐ ด้วยสูตรนี้

๗๔๐. ปุจฺฉาทิโต [๓๗]ฯ

๗๔๐. ปุจฺฉาทิโต.

แปลง ปัจจัยที่มีตอักษร ที่อยู่ติดกัน ซึ่งเป็นเบื้องหลังจาก ปุจฺฉ ธาตุ เป็น ฐ.

ปุจฺฉาทีหิ ปรสฺส อนฺตรสฺส ปจฺจยตการสฺส โฐ โหติฯ

ฐ อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง ปัจจัยที่มี ต อักษร ที่ไม่มีอักษรอื่นคั่น ที่อยู่เบื้องหลัง จากธาตุท.มีปุจฺฉ เป็นต้น.

ปุจฺฉียิตฺถาติ ปุฏฺโฐฯ

ปุจฺฉียิตฺถาติ ปุฏฺโฐ ผู้ถูกถามแล้ว.

ภชฺช-ภชฺชเน, ภชฺชิตฺถาติ ภฏฺโฐ-ธญฺญำฯ

ภชฺช ธาตุ เป็นไปในการคั่ว, **ภชฺชิตฺถาติ ภฏฺโฐ-ธญฺญำ** สิ่งที่ถูกคั่วแล้ว, ได้แก่ เมล็ดข้าว.

มช-สุทฺธิยำ, สุฏฺฐุ มชฺชิตฺถาติ สมฺมฏฺโฐ-ภูมิภาโคฯ

มช ธาตุ เป็นไปในการทำให้หมดจด, **สุฏฺฐุ มชฺชิตฺถาติ สมฺมฏฺโฐ (ภูมิภาโค)**. พื้นที่ซึ่งกวาดเรียบร้อย.

สช-สำสคฺคาทีสุ, สำสชฺชิตฺถาติ สำสฏฺโฐ, วิสฏฺโฐ, นิสฏฺโฐ, โอสฏฺโฐฯ

สช ธาตุ เป็นไปในการติดอยู่ เป็นต้น, **สำสชฺชิตฺถาติ สำสฏฺโฐ** ปะปนแล้ว, **วิสฏฺโฐ** การปล่อย, **นิสฏฺโฐ** วางลงแล้ว **, โอสฏฺโฐ** โปรยลงแล้วฯ

ยช-ปูชายำฯ

ยช ธาตุ เป็นไปในการบูชา. แปลงย ของ ยช เป็น อิ และ ยิ ด้วยสูตรนี้

๗๔๑. ยชสฺส ยสฺส ฏิยี [๓๘]ฯ

๗๔๑. ยชสฺส ยสฺส ฏิยี.

---

[๓๗] [ก. ๕๗๑; รู. ๖๒๖; นี. ๑๑๗๖]

[๓๘] [ก. ๖๑๐; รู. ๖๒๗; นี. ๑๒๑๕]

ในที่ลง กฺต ปัจจัย เว้นตฺวา เป็นต้น แปลง ช ของ ยช ธาตุ เป็น อิ และ ยิ.

ยชสฺส ยการสฺส ฏิ, ยิอาเทสา โหนฺติ กานุพนฺเธ ปจฺจยตกาเร ตฺวาทิวชฺชิเตฯ

ในที่ลง ตปัจจัย อันมี ก อนุพันธ์ เว้นตฺวา เป็นต้น ฏิ และ ยิ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ยอักษร ของ ยช ธาตุ.

ยชิตฺถาติ อิฏฺโฐ, ยิฏฺโฐฯ

ยชิตฺถาติ อิฏฺโฐ, ยิฏฺโฐ บูชาแล้ว.

ติปจฺจยมฺหิ-ปริเยสนำ ปริเยฏฺฐิฯ

ในที่ลง ติ ปัจจัย เช่น **ปริเยสนำ ปริเยฏฺฐิ** การแสวงหา.

เอส-คเวสเน, เอสนำ เอฏฺฐิ, ปริเยฏฺฐิ, ตุสฺสนำ ตุฏฺฐิ, สนฺตุฏฺฐิ, ทสฺสนำ ทิฏฺฐิ, สนฺทิฏฺฐิ, วสฺสนำ วุฏฺฐิ, ‘อสฺสู’ติ อุตฺตำฯ วิสชฺชนำ วิสฏฺฐิฯ

เอส ธาตุ เป็นไปในการแสวงหา, **เอสนำ เอฏฺฐิ, ปริเยฏฺฐิ** การแสวงหา, **ตุสฺสนำ ตุฏฺฐิ, สนฺตุฏฺฐิ** ความยินดี, **ทสฺสนำ ทิฏฺฐิ, สนฺทิฏฺฐิ** ความเห็น, วสฺสนำ วุฏฺฐิ การราดรด, แปลง อ เป็น อุ ด้วยสูตรว่า **อสฺสุ**. **(๗๓๒.**แปลง อ ของ วจ ธาตุ เป็น อุ ในที่ลง กฺต ปัจจัย เว้นตฺวาปัจจัยเป็นต้น). **วิสชฺชนำ วิสฏฺฐิ** การปล่อย.

ตฺวาทีสุ-ทิส-เปกฺขเน, ‘ทิสสฺส ปสฺสทสฺสทสาททกฺขา’ติ สุตฺเตน ทิสสฺส ทสาเทโส, มหาวุตฺตินา วการโลโป, ทฏฺฐา, ทฏฺฐาน, ทฏฺฐุนฯ

ในที่ลง ตฺวา เป็นต้น, ทิสธาตุ เป็นไปในการแลดู, ทส อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ทิส ธาตุ ด้วยสูตรว่า **ทิสสฺส ปสฺสทสฺสทสททกฺขา**. **(๖๕๐.** ปสฺส, ทสฺส, ทส,ท, ทกฺขา - อาเทส ย่อมมีในที่แห่งทิสธาตุ ได้บ้าง.), ลบ ว อักษร ด้วยมหาสูตร = **ทฏฺฐา, ทฏฺฐาน, ทฏฺฐุน** เห็นแล้ว.

‘ตุยานา’ติ ตฺวาปจฺจยสฺส ตุอาเทโสฯ เนกฺขมำ ทฏฺฐุ เขมโต [สุ. นิ. ๔๒๖], คาถาวเสน นิคฺคหีตโลโปฯ

‘ตุ อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง ตฺวาปัจจัย ด้วยสูตรว่า **ตุยานา**. **(๗๖๒.** ในสมาส แปลง ตฺวา เป็น ตุ และ ยาน ในบางอุทาหรณ์) **เนกฺขมำ ทฏฺฐุ เขมโต** เห็นการออกบวชว่าเป็นทางเกษม [ขุ.สุ.๒๕/๔๒๗ มหา

จุฬา.]ตัวอย่างนี้ ลบ นิคคหิต ที่ **ทฏฺจุ๎** เป็น **ทฏฺจุ** เนื่องด้วยคาถา.

ตุ๎, ตเวสุ-ทฏฺจุ๎, ทฏฺฐเว, ปุจฺฉนำ ปุฏฺจุ๎, ปุฏฺฐเว ฯ

ในที่ลงตุ๎ และ ตเว, **ทฏฺจุ๎, ทฏฺฐเว** การเห็น, **ปุจฺฉนำ ปุฏฺจุ๎, ปุฏฺฐเว** การถาม.

ตพฺพมฺหิ-ตุสฺสิตพฺพนฺติ ตุฏฺฐพฺพำ, โตฏฺฐพฺพำ, ปสฺสิตพฺพนฺติ ทฏฺฐพฺพำ, ปุจฺฉิตพฺพนฺติ ปุฏฺฐพฺพำ, ผุสิตพฺพนฺติ โผฏฺฐพฺพำฯ

ในที่ลง ตพฺพ ปัจจัย เช่น **ตุสฺสิตพฺพนฺติ ตุฏฺฐพฺพำ, โตฏฺฐพฺพำ พึงถูกยินดี, ปสฺสิตพฺพนฺติ ทฏฺฐพฺพำ** พึงถูกเห็น, **ปุจฺฉิตพฺพนฺติ ปุฏฺฐพฺพำ** พึงถูกถาม, **ผุสิตพฺพนฺติ โผฏฺฐพฺพำ พึง**ถูกกระทบฯ

อิติ ฐาเทสราสิฯ

จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

ฒาเทสราสิ

กลุ่มกิตบทที่แปลงปัจจัยเป็น ฒ

แปลง ตปัจจัย ท้าย ทห ธาตุ เป็น ฒ ด้วยสูตรนี้

๗๔๒. ทหา โฒ [๓๙]ฯ

๗๔๒. ทหา โฒ.

แปลง ตอักษรอันเป็นปัจจัย ที่อยู่เบื้องหลังจากทหธาตุ เป็น ฒ โดยไม่มีอักษรอื่นคั่น.

ทหมฺหา ปรสฺส อนนฺตรสฺส ปจฺจยตการสฺส โฒ โหติ, ปรรูปตฺเต สำโยคาทิสฺส ตติยตฺตำฯ

ฒอาเทศ ย่อมมีในที่แห่งตอักษรอันเป็นปัจจัย ที่อยู่เบื้องหลังจาก ทห ธาตุ โดยไม่มีอักษรอื่นคั่น. เมื่อทำให้เป็นรูปของพยัญชนะหลังแล้ว ให้แปลงสังโยคตัวหน้าเป็นพยัญชนะที่ ๓ ของวรรค.

ทห-ทยฺหเน, ทยฺหิตฺถาติ ทฑฺโฒฯ

ทหธาตุ เป็นไปในความเผา, ทยฺหิตฺถาติ ทฑฺโฒ ถูกไฟไหม้แล้ว. (ทหฺ + ต = ทหฺฒ = ทฑฺฒ).

แปลง ต ปัจจัยท้าย พห ธาตุ เป็น ฒ ด้วยสูตรนี้

[๓๙] [ก. ๕๗๖; รู. ๖๐๗; นี. ๑๑๗๔]

๗๔๓. พหสฺสุม จ [๔๐]ฯ

พหมฺหา ปรสฺส อนนฺตรสฺส ตสฺส โฒ โหติ, พหสฺส อาทิสรมฺหา อุม จ โหติฯ

พห-วุทฺธิยํ, อพหีติ พุฑฺโฒ, พสฺส โว, วุฑฺโฒ

ติมฺหิ-พหนํ วุฑฺฒิฯ

๗๔๓. พหสฺสุม จ.

แปลง ตอักษรอันเป็นปัจจัย ที่ติดกัน โดยเป็นเบื้องหลังจากพหธาตุ เป็น ฒ.

ฒอาเทศ ย่อมมีในที่แห่งตอักษรอันเป็นปัจจัย ที่อยู่เบื้องหลังจาก พห ธาตุ โดยไม่มีอักษรอื่นคั่น.

พห ธาตุ เป็นไปในความเจริญ, **อพหีติ พุฑฺโฒ** เติบโตแล้ว, แปลง พ เป็น ว, **วุฑฺโฒ** ผู้เจริญแล้ว.

ในที่ลงติปัจจัย -**พหนํ วุฑฺฒิ** ความเจริญ.

๗๔๔. โลโป วฑฺฒา ติสฺส [๔๑]ฯ

วฑฺฒมฺหา ปรสฺส ติปจฺจยสฺส ตการสฺส โล โป โหติฯ

วฑฺฒ-วฑฺฒเน, วฑฺฒนํ วุฑฺฒิฯ

๗๔๔. โลโป วฑฺฒา ติสฺส.

ลบ ต ของ กฺติ ปัจจัย เบื้องหลังจาก วฑฺฒ ธาตุ

การลบ ต ของ กฺติปัจจัย ที่อยู่เบื้องหลังจาก วฑฺฒ ธาตุ ย่อมมี.

วฑฺฒ ธาตุ เป็นไปในความเจริญ, **วฑฺฒนํ วุฑฺฒิ** ความเจริญ.

อิติ ฒาเทสราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่แปลงปัจจัยเป็น ฒ จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

ณาเทสราสิ

กิร ขี, จร, ชร, ตร, ถร, ปูรฯ

กลุ่มกิตบทที่แปลงปัจจัยเป็น ณ

ธาตุที่เข้าเกณฑ์ของเรื่องนี้มีดังนี้ **กิร ขี, จร, ชร, ตร, ถร, ปูร.**

แปลง ต ของ ต และ ตวนฺตุปัจจัย เป็น ณ ด้วยสูตรนี้

๗๔๕. กิราทีหิ โณฯ

๗๔๕. กิราทีหิ โณ.

---

[๔๐] [ก. ๕๗๖; รู. ๖๐๗; นี. ๑๑๗๕]

[๔๑] [‘ตฺติสฺส’ (พหูสุ)]

แปลง ต ของ ตและตวนฺตุ ที่อยู่เบื้องหลัง จาก กิรธาตุเป็นต้น โดยไม่มีอักษรอื่นคั่นเป็น ณ.

กิราทีหิ ปเรสํ ต, ตวนฺตูนํ ตการสฺส อนนฺตรภูตสฺส โณ โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปตฺตํฯ

ณ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ต อักษร ของ ต และ ตวนฺตุ ที่อยู่เบื้องหลังจากกิรธาตุเป็นต้น โดยไม่มีอักษรอื่นคั่น.

กิร-อากิรเณ สมฺมิสฺสน, ขิปเนสุ จ, กิริตฺถาติ กิณฺโณ, ปกิณฺโณ, อากิณฺโณ, วิกฺกิณฺโณ, สกิณฺโณ, สมากิณฺโณฯ

กิร ธาตุ เป็นไปในการกระจาย, ปะปน และขว้างไป. **กิริตฺถาติ กิณฺโณ, ปกิณฺโณ, อากิณฺโณ, วิกฺกิณฺโณ, สกิณฺโณ, สมากิณฺโณ** ถูกทำให้กระจาย (หรือถูกปะปน, ถูกขว้างไป).

ปูร-ปูรเณ, ปูริตฺถาติ ปุณฺโณ, สมฺปุณฺโณ, ปริปุณฺโณฯ

ปูร ธาตุ เป็นไปในความเต็ม, **ปูริตฺถาติ ปุณฺโณ, สมฺปุณฺโณ, ปริปุณฺโณ** ถูกเติมเต็มแล้ว.

ขี-ขเย, ขิยิตฺถาติ ขีโณฯ

ขี ธาตุ เป็นไปการสิ้นไป, **ขิยิตฺถาติ ขีโณ** ถูกกำจัดสิ้นแล้ว.

กิณฺณวา, ปุณฺณวา, ขีณวาฯ

ในที่ลง ตวนฺตุ - **กิณฺณวา, ปุณฺณวา, ขีณวา.**

แปลง ต ท้ายตรธาตุเป็นต้นเป็น อิณฺณ ด้วยสูตรนี้

๗๔๖. ตราทีหิ ริณฺโณ [๔๒]ฯ

๗๔๖. ตราทีหิ ริณฺโณ.

แปลง ต ของ ตและตวนฺตุ ที่อยู่เบื้องหลัง จาก ตรธาตุเป็นต้น โดยไม่มีอักษรอื่นคั่นเป็น ริณฺณ.

ตราทีหิ ปเรสํ ต, ตวนฺตูนํ ตการสฺส อนนฺตรภูตสฺส ริณฺโณ โหติฯ ‘รานุพนฺเธนฺตสราทิสฺสา’ติ ธาตฺวนฺตพฺยญฺชนสฺส อาทิสรสฺส จ โลโปฯ

ริณฺณ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ต อักษร ของ ต และ ตวนฺตุ ที่อยู่เบื้องหลังจาก ตรธาตุเป็นต้น โดยไม่มีอักษรอื่นคั่น.

จร-คติ, ภกฺขเนสุ, จริตฺถ, จรียิตฺถาติ วา จิณฺโณ, อาจิณฺโณ, สมาจิณฺโณฯ

จร ธาตุ เป็นไปในการไป และ กิน. ในที่ลง ต ปัจจัย : **จริตฺถ, จรียิตฺถาติ จิณฺโณ** เที่ยวไปแล้ว, กินแล้ว หรือ ถูกไปถึงแล้วหรือถูกกินแล้ว, **อาจิณฺโณ,**

[๔๒] [ก. ๕๘๑; รู. ๖๑๖; นี. ๑๑๘๔]

สมาจิณฺโณ ประพฤติแล้ว หรือธรรมที่ประพฤติแล้ว , กินแล้ว หรือถูกกินแล้ว.

ชร-ชิรเณ, ชิยฺยิตฺถาติ ชิณฺโณ, อนุชิณฺโณ, ปริชิณฺโณฯ

ชร ธาตุ เป็นไปในความแก่ (วยปริหานิยํ หรือ เป็นไปในการเสื่อมวัย) , **ชิยฺยิตฺถาติ ชิณฺโณ** ผู้แก่แล้ว, **อนุชิณฺโณ,** เสื่อมตามลำดับแล้ว, **ปริชิณฺโณ** เสื่อมหมดแล้ว.

ตร-ตรเณ, ตริตฺถาติ ติณฺโณ, อุตฺติณฺโณ, นิตฺติณฺโณ, วิติณฺโณ, โอติณฺโณ, สโมติณฺโณฯ

ตร ธาตุ เป็นไปในการข้าม, **ตริตฺถาติ ติณฺโณ** ผู้ข้ามแล้ว, **อุตฺติณฺโณ, นิตฺติณฺโณ** ขึ้นแล้ว**, วิติณฺโณ** ก้าวล่วง (หรือชนะ), **โอติณฺโณ** ลงแล้ว, **สโมติณฺโณ** หยั่งลง (หรือถูกท่วมทับ)ฯ

ถร-วิตฺถาเร, วิตฺถริตฺถาติ วิตฺถิณฺโณฯ

ถร ในความแผ่, ขยาย, **วิตฺถริตฺถาติ วิตฺถิณฺโณ** แผ่แล้ว ขยายแล้ว.

จิณฺณวา, ชิณฺณวา, ติณฺณวา, วิตฺถิณฺณวาฯ

ในที่ลง ตวนฺตุ ปัจจัย เป็น **จิณฺณวา, ชิณฺณวา , ติณฺณวา, วิตฺถิณฺณวา.** (แปลเหมือนที่ลง ตปัจจัย.)

อิติ ณาเทสราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่แปลงปัจจัยเป็น ณ จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ถาเทสราสิ

กลุ่มกิตบทที่แปลงปัจจัยเป็น ถ

แม้ ธสฺต และ อุตฺรสต ศัพท์ ที่ลงตปัจจัยก็ใช้ได้ด้วยนิปาตนสูตรนี้

๗๔๗. ธสฺโตโอสฺตาฯ

๗๔๗. ธสฺโตโอสฺตา.

ธสฺต ศัพท์และ อุตฺรสต ศัพท์ถูกใช้.

ธสฺโต, อุตฺรสฺโตติ เอเต สทฺทา ตปจฺจยนฺตา สิชฺฌนฺติฯ

ศัพท์เหล่านี้ ซึ่งมีตปัจจัยเป็นที่สุด คือ ธสฺต ศัพท์ และ อุตฺรสต ศัพท์ ย่อมถูกให้สำเร็จ.

ธ์ส-วิทฺธ์สเน, วิทฺธ์สตีติ วิทฺธสฺโต, วิทฺธ์สิโต วาฯ

ธ์ส ธาตุ เป็นไปในการทำลาย, **วิทฺธ์สตีติ วิทฺธสฺโต** ถูกทำลาย, เป็น **วิทฺธ์สิโต** บ้าง

ตส-สนฺตาเส, อุตฺรสตีติ อุตฺรสฺโต, อุตฺตสิโต วาฯ

ตส ธาตุ เป็นไปในความสะดุ้งกลัว, **อุตฺรสตีติ อุตฺรสฺโต** ผู้สะดุ้งกลัวแล้ว, เป็น **อุตฺตสิโต** บ้าง.

ภส-ภสฺมีกรเณ, ภสนฺติ ภสฺมิ กโรนฺติ เอเตนาติ ภสฺตา, ภสฺตฺรา วา, กมฺมารคคฺครี, เอวมาทีนิปิ อิธ เวทิตพฺพานิฯ

ภส ธาตุ เป็นไปในการเผาหรือไม้[๔๓], **ภสนฺติ ภสฺมิ กโรนฺติ เอเตนาติ ภสฺตา** นายช่างย่อมเผาด้วยอุปกรณ์นี้ เหตุนั้น อุปกรณ์นี้ ชื่อว่า **ภสฺตา**, เป็น **ภสฺตฺรา** บ้าง ความหมายคือ **กมฺมารคคฺครี** เตาหลอมทอง, ควรวิเคราะห์รูปอื่นในธาตุนี้ ตามตัวอย่างที่ให้ไว้นี้

๗๔๘. สาส วส สส หสา โถ [๔๔]ฯ

๗๔๘. สาส วส สส หสา โถ.

แปลง ตปัจจัยที่อยู่หลังจากธาตุคือ สาส วส สส และ หส โดยไม่มีอักษรอื่นคั่นเป็น ถ.

เอเตหิ ปรสฺส อนนฺตรสฺส ปจฺจยตการสฺส โถ โหติฯ

ถ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่งตปัจจัยที่อยู่หลังจากธาตุเหล่านั้น โดยไม่มีอักษรอื่นคั่น.

สาส-อนุสิฏฺฐิมฺหิฯ

สาสธาตุ เป็นไปในการพร่ำสอน. แปลง **สาส** ธาตุ เป็น**สิส** ด้วยสูตรนี้

๗๔๙. สาสสฺส สิสา[๔๕]ฯ

๗๔๙. สาสสฺส สิสา.

แปลง สาส ธาตุ เป็น สิสา ในที่ลงกฺตปัจจัย เว้นตฺวาปัจจัยเป็นต้น.

สาสสฺส สิสา โหนฺติ กานุพนฺเธ ปจฺจยตกาเร ตฺวาทิวชฺชิเต, ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปตฺตํ สโยคาทิสฺส จ ปฐมตฺตํฯ

สิสา อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง สาสธาตุ ในที่ลงตอักษรอันเป็นปัจจัย อันมีกอนุพันธ์ เว้น ตฺวา ปัจจัยเป็นต้น, แปลงพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น

---

[๔๓] สัททนีติธาตุมาลาเป็น ทห ภสฺมีกรเณ ทห-ธาตุ เป็นไปในการเผาหรือไม้.

[๔๔] [‘…สส สสา โถ’ (พหูสุ)]

[๔๕] [‘สาสสฺส สิส วา’ (พหูสุ)

พยัญชนะหลัง (สิฏฺถ) และแปลงสังโยคตัวต้นเป็นพยัญชนะที่๑ ของวรรค (สิตฺถ).

สาสียตีติ สิตฺโถ, อนุสาสียตีติ อนุสิฏฺโฐฯ ‘‘อนุสิฏฺโฐ โส มยา’’ติ [มหาว. ๑๒๖] เอตฺถ ปน ตฺถ การสฺส ฏฺฐกาโรติ วุตฺติยํ วุตฺโตฯ ตํ ตํ อตฺถํ สาสติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา สตฺถํ, สทฺทสตฺถํ, เวทสตฺถํฯ

สาสียตีติ สิตฺโถ ผู้ถูกสอนแล้ว, **อนุสาสียตีติ อนุสิฏฺโฐ** ถูกสอนแล้วฯ ในตัวอย่างว่า **อนุสิฏฺโฐ โส มยา** อุปสัมปทาเปกขะนั้น อันกระผมสอนแล้ว [มหาว. ๑๒๖] นี้ แปลง ตฺถ เป็น ฏฺฐ ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วในวุตฺติ. **ตํ ตํ อตฺถํ สาสติ เอตฺถ, เอเตนาติ สตฺถํ** ย่อมสอนเนื้อความอย่างนั้นในปกรณ์นี้หรือด้วยปกรณ์นี้ ชื่อว่า สตฺถํ (ตำรา), **สทฺทสตฺถํ** ตำราไวยากรณ์, , **เวทสตฺถํ** ตำราพระเวทย์

วส-นิวาเส, ‘อสฺสู’ติ อุตฺตํ, อวสีติ วุตฺโถ, วสียิตฺถาติ วา วุตฺโถ, วสฺสํ วสิตฺถาติ วสฺสํวุตฺโถ, อาวสียิตฺถาติ อาวุตฺถํ-เชตวนํ, นิวสิตฺถาติ นิวุตฺโถ, อชฺฌาวสิตฺถาติ อชฺฌาวุตฺโถฯ พหุลาธิการา ‘‘รุกฺเข อธิวตฺถา เทวตา’’ติ [ปาจิ. ๘๖] เอตฺถ อุตฺตํ นตฺถิฯ อุโปสถํ อุปวสิตฺถาติ อุโปสถํอุปวุตฺโถ, อุปวสียิตฺถาติ วา อุปวุตฺโถอุโปสโถ, ปริวาสํ ปริวสิตฺถาติ ปริวาสํ ปริวุตฺโถ, ปริวสียิตฺถาติ วา ปริวุตฺโถ-ปริวาโสฯ

วส ธาตุ เป็นไปในการอยู่, แปลง อ เป็น อุ ด้วยสูตรว่า **อสฺสุ**. (๗๓๒. แปลง อ ของ วจ ธาตุ เป็น อุ ในที่ลง กฺต ปัจจัย เว้นตฺวาปัจจัยเป็นต้น.)**อวสีติ วุตฺโถ** ผู้อยู่แล้ว, **วสียิตฺถาติ วา วุตฺโถ** หรือ พรรษาที่ถูกอยู่แล้ว, **วสฺสํ วสิตฺถาติ วสฺสํวุตฺโถ** ผู้อยู่จำพรรษา, **อาวสียิตฺถาติ อาวุตฺถํ-เชตวนํ** อารามที่ภิกษุอยู่จำพรรษาแล้ว ได้แก่ พระเชตวนาราม, **นิวสิตฺถาติ นิวุตฺโถ** ผู้อยู่แล้ว, **อชฺฌาวสิตฺถาติ อชฺฌาวุตฺโถ** ผู้ครอบครองแล้ว. เพราะพหุลาธิการะ (อธิการสูตรว่า พหุลํ หมายถึง มีใช้ตามอุทาหรณ์ที่ปรากฏ) ไม่แปลง อ เป็น อุ ในตัวอย่างนี้ว่า **รุกฺเข อธิวตฺถา เทวตา** เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นไม้ [ปาจิ. ๘๖]. **อุโปสถํ อุปวสิตฺถาติ อุโปสถํอุปวุตฺโถ** ผู้อยู่อุโบสถแล้ว, **อุปวสียิตฺถาติ อุปวุตฺโถอุโปสโถ** หรือ อุโบสถที่อยู่แล้ว, **ปริวาสํ ปริวสิตฺถาติ ปริวาสํปริวุตฺโถ** ผู้อยู่ปริวาสแล้ว, **ปริวสียิตฺถาติ ปริวุตฺโถ-ปริวาโส** หรือ ปริวาสอันภิกษุอยู่แล้วฯ

สंส-ปสंสเน, ปสंสียิตฺถาติ ปสตฺโถฯ

สंสธาตุ เป็นไปในการสรรเสริญ, **ปสंสียิตฺถาติ ปสตฺโถ ผู้ถูกสรรเสริญ.**

หंส-ปหंสเน, หंสียิตฺถาติ หตฺโถ, นิคฺคหีตโลโป, ปหตฺโถฯ

หंส ธาตุ เป็นไปในการร่าเริง, **หंสียิตฺถาติ หตฺโถ** ผู้ร่าเริงแล้ว, ลบนิคคหิต, **ปหตฺโถ** สุขใจแล้ว.

ติปจฺจยมฺหิ-อนุสาสนं อนุสิตฺถิ, อนุสิฏฺฐิ วา, นิวสนं นิวุตฺถิฯ

ในที่ลง **ติ** ปัจจัย, **อนุสาสนं อนุสิตฺถิ, อนุสิฏฺฐิ** การพร่ำสอน, **นิวสนं นิวุตฺถิ** การอยู่

ตุปจฺจยมฺหิ-สเทวกं โลกं สาสติ อนุสาสตีติ สตฺถาฯ

ในที่ลงตุปัจจัย, **สเทวกं โลกं สาสติ อนุสาสตีติ สตฺถา** พระศาสดาผู้สอนมนุษย์และเทวดา.

ตวนฺตุปจฺจยมฺหิ-นิวสิตฺถาติ นิวุตฺถวาฯ

ในที่ลงตวนฺตุ, **นิวสิตฺถาติ นิวุตฺถวา** ผู้อยู่แล้ว.

ตาวีมฺหิ-นิวุตฺถาวีฯ

ในที่ลง**ตาวี**ปัจจัย, **นิวุตฺถาวี** ผู้อยู่แล้ว.

ตุं, ตเวสุ-วสนं วตฺถुं, วตฺถเวฯ

ในที่ลง**ตुं, ตเว** ปัจจัย **วสนं วตฺถुं, วตฺถเว** การอยู่.

ตพฺพมฺหิ-ทฺวารมูเล วตฺถพฺพं, สภาเย วตฺถพฺพंฯ

ในที่ลง**ตพฺพ**ปัจจัย, **ทฺวารมูเล วตฺถพฺพं** พึงอยู่ที่ซุ้มประตู, **สภาเย วตฺถพฺพं** พึงอยู่ในที่ประชุม.

วส-ปริทหเน, พหุลาธิการา อุตฺตं นตฺถิ, วาสิตพฺพนฺติ วตฺถं, นิวาสียิตฺถาติ นิวตฺถं, วตฺถพฺพं, นิวตฺถพฺพंฯ

วส ธาตุ เป็นไปในการเผาไหม้, ไม่มีการแปลงเป็นอุ เพราะพหุลอธิการะ(ตามอุทาหรณ์), **วาสิตพฺพนฺติ วตฺถं** สิ่งที่พึงอาศัย (ผ้า), นิ**วาสียิตฺถาติ นิวตฺถं** ถูกอยู่, **วตฺถพฺพं, นิวตฺถพฺพं** พึงถูกอยู่ (ที่อาศัย).

อิติ ถาเทสราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่แปลงปัจจัยเป็น ถ จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

ธาเทสราสิ

กลุ่มกิตบทที่แปลงปัจจัยเป็น ธ

อิธ, กุธ, คิธ, พธ, พุธ, พุธิ, มิธ, ยุธ, राธ, รุธ, วิธ, สิธ, สุธ, ฌภิ, รภ, ลภ, ลุภ, สมฺภู, ทุห, นห, มุห ฯ

ธาตุที่จะศึกษากันในที่นี้คือ **อิธ, กุธ, คิธ, พธ, พุธ, พุธิ, มิธ, ยุธ, राธ, รุธ, วิธ, สิธ, สุธ, ฌภิ, รภ, ลภ, ลุภ, สมฺภู, ทุห, นห,** และ **มุห** ธาตุ

๗๕๐. โธ ธภเหหิ [๔๖]**ฯ**

๗๕๐. โธ ธภเหหิ

แปลง ต ท้าย ธาตุที่มี ธ, ภ และ ห เป็นที่สุด เป็น ธ.

เอเตหิ ปรสฺส อนนฺตรสฺส ตสฺส โธ โหติฯ

ธ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ต ที่อยู่เบื้องหลังจากธาตุที่มีธ ภ และ หเป็นที่สุดเหล่านั้น โดยไม่มีอักษรอื่นคั่น.

อิธ-อิชฺฌเน, ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปตฺตํ สโยคาทิสฺส จ ตติยตฺตํ, สมิชฺฌิตฺถาติ สมิทฺโธ-มหทฺธโน.

อิธ ธาตุ เป็นไปในการสำเร็จ (คือ มี), แปลง ธ อักษรที่สุดธาตุเป็นอักษรของรูปหลัง คือ ธฺ และแปลงตัวหน้าของสังโยคเป็นพยัญชนวรรคที่ ๓ (อิธฺ + ต > ธ = อิธฺธ,อิทฺธ), **สมิชฺฌิตฺถาติ สมิทฺโธ** ผู้มีแล้ว ได้แก่ **มหทฺธโน** ผู้มีทรัพย์มาก.

กุธ-โกเป, กุชฺฌตีติ กุทฺโธ, สกุทฺโธฯ

กุธ ธาตุ เป็นไปในความโกรธ**, กุชฺฌตีติ กุทฺโธ, สกุทฺโธ** ผู้โกรธแล้ว.

คิธ-เคเธ, คิชฺฌิตฺถาติ คิทฺโธ, อนุคิทฺโธ, อภิคิทฺโธฯ

คิธ ธาตุ เป็นไปในความติด (อยากได้), **คิชฺฌิตฺถาติ คิทฺโธ, อนุคิทฺโธ, อภิคิทฺโธ** ผู้ติดข้อง (อยากได้แล้ว).

พธ-พนฺธเน, พชฺฌิตฺถาติ พทฺโธ, ปพทฺโธ, อาพทฺโธ, นิพทฺโธฯ

พธ ธาตุ เป็นไปในความผูก,ติด,พัน, เนื่อง, **พชฺฌิตฺถาติ พทฺโธ, ปพทฺโธ, อาพทฺโธ, นิพทฺโธ** ผู้ผูกพันแล้ว, เนื่องกันแล้ว.

---

[๔๖] [ก. ๕๗๖; รู. ๖๐๗; นี. ๑๑๗๔; 'โธ ธหเภหิ' (พหูสุ)]

พุธ-ญาเณ ชาคเร วิกสเน จ, พุชฺฌติ ชานาตีติ พุทฺโธ, สมฺพุทฺโธ, สมฺมาสมฺพุทฺโธ, ปพุชฺฌติ ชาคโรตีติ วา ปพุทฺโธ, ปฏิพุทฺโธฯ

พุธ ธาตุ เป็นไปในการรู้, ตื่น, เบิกบาน, **พุชฺฌติ ชานาตีติ พุทฺโธ** ผู้รู้แล้ว, **สมฺพุทฺโธ** ผู้ตรัสรู้เอง, **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ตรัสรู้เองโดยชอบ (พระสัมมาสัมพุทธิเจ้า), **ปพุชฺฌติ ชาคโรตีติ ปพุทฺโธ, ปฏิพุทฺโธ** ผู้ตื่นแล้ว.

พุธิ-นิวารเณ, ปริพุนฺธียตีติ ปลิพุทฺโธฯ วาตปลิพุทฺโธ, ปิตฺตปลิพุทฺโธ, เสมฺหปลิพุทฺโธฯ

พุธิ ธาตุ เป็นไปในความกีดขวาง (รบกวน, เบียดเบียน), **ปริพุนฺธียตีติ ปลิพุทฺโธ** ผู้ถูกกีดขวางฯ **วาตปลิพุทฺโธ** ผู้ถูกลมกีดขวาง, **ปิตฺตปลิพุทฺโธ** ถูกน้ำหนองกีดขวาง, **เสมฺหปลิพุทฺโธ** ถูกเสมหะรบกวน.

มิธ-มิชฺฌเน, มิชฺฌตีติ มิทฺธํ, มิทฺโธฯ กปิมิทฺโธฯ

มิธ ธาตุ เป็นไปในการแข็งกระด้าง (ง่วง, เซื่องซึม)[๔๗], **มิชฺฌตีติ มิทฺธํ** ความโงกง่วง, **มิทฺโธ** ผู้โงกง่วงฯ **กปิมิทฺโธ** ผู้โงกง่วงเหมือนความหลับของลิง (นั่งสัปหงก)

ยุธ-สมฺปหาเร, ยุชฺฌียเตติ ยุทฺธํฯ มลฺลยุทฺธํ, เมณฺฑยุทฺธํ, หตฺถิยุทฺธํ, กุกฺกุฏยุทฺธํฯ

ยุธ-ธาตุ ในการต่อสู้, **ยุชฺฌียเตติ ยุทฺธํ** การต่อสู้ฯ **มลฺลยุทฺธํ** ชกมวย, **เมณฺฑยุทฺธํ** ชนแพะ, **หตฺถิยุทฺธํ** ชนช้าง, **กุกฺกุฏยุทฺธํ** ตีไก่ฯ

ราธ-อาราธเน, อาราธยิตฺถาติ อารทฺโธ, อภิรทฺโธฯ

ราธ ธาตุ ในความยินดี, **อาราธยิตฺถาติ อารทฺโธ, อภิรทฺโธ** ถูกทำให้ยินดีแล้ว.

วิปุพฺโพ-วิรชฺฌเน, วิรทฺโธฯ

ที่มี วิ เป็นบทหน้า เป็นไปในการไม่รัก , **วิรทฺโธ** เลิกรักแล้ว.

---

[๔๗] อภิธานัปปทีปิกาคาถาที่ ๑๗๖ บอกว่า มิทฺธ เป็นศัพท์ที่มีความว่า โงกง่วง, สัปหงก ดังนี้ อจฺจนฺตปริสฺสมาทิการณา สพฺพงฺคนิมีลนํ **มิทฺธ**ฯ มุจฺฉาปายํ มิทฺธฯ **มิท** การิยกฺขมเน, โตฯ เมธยติ วา มิทฺธ, อกมฺมญฺญภาเวน วิหึ สตีตฺยตฺโถ. มิทฺธ ความง่วง คือ การไม่ฟื้นแห่งอวัยวะทั้งปวง (คือ อ่อนเพลีย, ง่วง. ไม่ทำงาน) เพราะความเหน็ดเหนื่อยอย่างยิ่งเป็นต้น. คือ ไม่รับรู้ (ง่วงงุ่น) อะไรโดยมาก. มาจาก มิทธาตุ ในการไม่ควรแก่การงาน. ลง ต ปัจจัย. อีกนัยหนึ่ง ย่อมเบียดเบียน ชื่อว่า มิทฺธ, ได้แก่ ย่อมเบียดเบียนโดยความไม่ควรแก่การงาน. (ธาน.ฎี.๑๗๖). สัททนีติธาตุมาลาก็บอกว่ามาจาก เมธ หึสายํ (เบียดเบียน). ส่วนอัตถสาลินีโยชนาอธิบายว่า มิหติ วา อสามตฺถิยํ โหตีติ มิทฺธ. มิห อสามตฺถิเย, โต. มิทธะ ได้แก่ ไม่สามารถ(ไม่ทำงานได้). มิธ ธาตุ ในความไม่สามารถ, ลง ต ปัจจัย) (อฏฺฐสา.โย.๑๒๕๐).

รุธ-อาวรเณ, รุนฺธียิตฺถาติ รุทฺโธ, โอรุทฺโธ, อวรุทฺโธฯ

รุธ ธาตุ เป็นไปในการขัดขวาง, ปิด, ล้อม, ห้าม, **รุนฺธียิตฺถาติ รุทฺโธ** ถูกปิดแล้ว, ล้อมแล้ว, **โอรุทฺโธ** นางสนม[๔๙], **อวรุทฺโธ** ถูกขัดขวาง.

นิปุพฺโพ-นิโรเธ, นิรุชฺฌิตฺถาติ นิรุทฺโธฯ

ที่มีนิเป็นบทหน้า เป็นไปในความดับ **นิรุชฺฌิตฺถาติ นิรุทฺโธ** ดับแล้ว.

วิปุพฺโพ-วิโรเธ, วิรุชฺฌิตฺถาติ วิรุทฺโธ, ปฏิวิรุทฺโธฯ

ที่มี วิ เป็นบทหน้า เป็นไปในการขัดแย้ง **วิรุชฺฌิตฺถาติ วิรุทฺโธ** ผู้ถึงความขัดแย้ง**แล้ว. ปฏิวิรุทฺโธ** ผู้ถึงความขัดแย้งโดยความเป็นปฏิปักษ์ (ศัตรู).

อนุปุพฺโพ-กนฺติยํ, อนุรุทฺโธฯ

ที่มีอนุเป็นบทหน้า เป็นไปในการยินดี, **อนุรุทฺโธ** ยินดีเนืองๆแล้ว.

วิธ-วิชฺฌเน, วิชฺฌิตฺถาติ วิทฺโธฯ สลฺลวิทฺโธ.

วิธ ธาตุ เป็นไปในการแทง**, วิชฺฌิตฺถาติ วิทฺโธ** ผู้ถูกแทงแล้ว, **สลฺลวิทฺโธ** ถูกศรเสียบแล้ว.

สิธ-นิปฺผตฺติยํ, สิชฺฌิตฺถาติ สิทฺโธฯ

สิธ ธาตุ เป็นไปในการสำเร็จ, **สิชฺฌิตฺถาติ สิทฺโธ** ผู้สำเร็จแล้ว.

ปปุพฺโพ-ปากฏภาเว, ปสิทฺโธฯ

ที่มีปเป็นบทหน้า เป็นไปในการปรากฏ, **ปสิทฺโธ** ปรากฏแล้ว.

นิ, ปฏิปุพฺโพ นิวารเณ, นิสิทฺโธ, ปฏิสิทฺโธ.

ที่มี นิ หรือ ปฏิ เป็นบทหน้า เป็นไปในการห้ามหรือปฏิเสธ, **นิสิทฺโธ**, **ปฏิสิทฺโธ** ปฏิเสธแล้ว.

สุธ-สุชฺฌเน, สุชฺฌตีติ สุทฺโธ, วิสุทฺโธ, ปริสุทฺโธฯ

สุธ ธาตุ เป็นไปในความหมดจด, **สุชฺฌตีติ สุทฺโธ, วิสุทฺโธ, ปริสุทฺโธ** ผู้บริสุทธิ์.

---

[๔๙] สัททนีติว่า โอโรโธ หมายถึง นางสนม ที่ถูกปิดล้อม ภายในคือ หวงห้ามไว้สำหรับชายอื่น วิ. โอโรโธติ ราชุพฺพรี, สา ปน ยถากามจารํ จริตุ์ อปฺปทาเนน โอรุนฺธิยติ อวรุนฺธิยตีติ โอโรโธ. บทว่า โอโรโธ แปลว่า นางสนม. อนึ่ง นางสนมนั้น ชื่อว่า โอโรธะ เพราะถูกห้ามด้วย การไม่ให้เที่ยวไปตามที่ตนต้องการ.

ถภิ-ถมฺภเน, ถมฺภตีติ ถทฺโธ, ปตฺถทฺโธ, อุปตฺถทฺโธฯ

ถภิ เป็นไปในความแข็ง (กระด้าง), **ถมฺภตีติ ถทฺโธ** กระด้าง, **ปตฺถทฺโธ** (?) , **อุปตฺถทฺโธ** อุปถัมภ์ , ความช่วยเหลือ[๔๙]

รภ-อารเภ, อารภิตฺถาติ อารทฺโธ, อารพฺภิตฺถาติ วา อารทฺโธ, สมารทฺโธฯ

รภ ธาตุ เป็นไปในการเริ่ม, **อารภิตฺถาติ อารทฺโธ** ผู้เริ่มแล้ว, หรือ **อารพฺภิตฺถาติ อารทฺโธ** สิ่งอันถูกเริ่มแล้ว, **สมารทฺโธ** ปรารภแล้วฯ[๕๐]

ลภ-ลาเภ, อลภีติ ลทฺโธ, ลพฺภิตฺถาติ วา ลทฺโธ, ปฏิลทฺโธ, อุปลทฺโธฯ

ลภ ธาตุ เป็นไปในการได้, **อลภีติ ลทฺโธ** ผู้ได้แล้ว, **ลพฺภิตฺถาติ ลทฺโธ** ผู้ถูกได้แล้ว, **ปฏิลทฺโธ, อุปลทฺโธ** (สองรูปนี้แปลกเพียงประกอบอุปสัค).

ลุภ-คิทฺธิยํ, ลุพฺภตีติ ลุทฺโธ, ปลุทฺโธ, วิลุทฺโธฯ

ลุภ ธาตุ ในความกำหนัด (อยากได้), **ลุพฺภตีติ ลุทฺโธ, ปลุทฺโธ, วิลุทฺโธ** ผู้กำหนัดแล้ว[๕๑].

สมฺภู-ปสฺสทฺธิยํ, ปสฺสมฺภิตฺถาติ ปสฺสทฺโธฯ

สมฺภู ธาตุ เป็นไปในความสงบ, **ปสฺสมฺภิตฺถาติ ปสฺสทฺโธ** ผู้สงบแล้ว.

ทุห-โทหเน, ทุยฺหิตฺถาติ ทุทฺธา-คาวีฯ

ทุห ธาตุ ในความรีด, **ทุยฺหิตฺถาติ ทุทฺธา-คาวี** ถูกรีดนมแล้ว ได้แก่ โค.

นห-พนฺธเน, สนฺนยฺหิตฺถาติ สนฺนทฺโธ, โอนทฺโธ, อวนทฺโธฯ

นห ธาตุ เป็นไปในการผูก, **สนฺนยฺหิตฺถาติ สนฺนทฺโธ** ถูกผูกแล้ว, **โอนทฺโธ, อวนทฺโธ** ถูกผูกหรือห้อยแล้ว.

---

[๔๙] ธาตุปปทีปิกาอธิบายคำว่า อุปตฺถทฺโธ โดยเป็นรูปนามกิตก์ว่า อุปตฺถมฺโภ ขัดขวาง (?), อุปถัมภ์, ความอนุเคราะห์, ความช่วยเหลือ, ความค้ำจุน, ความอุดหนุน.

[๕๐] ธาตุนี้เป็นไปในหลายความหมาย คือ ราภสฺส ร้ายกาจ, หึสา เบียดเบียน, กรณ ทำ, เริ่ม, ปรารภ, วายมน พยายาม ในที่นี้ท่านยกมาเพียงอรรถว่า กรณ (อารภ) เพื่อประกอบการศึกษา.

[๕๑] ลุภ (ทิวาทิ) ที่มี โอ เป็นบทหน้ามีความหมายว่า ห้อย, แขวน, หรือ ยัน พิง เช่น อตฺตโนเยว ชนุนฺกํ โอลุพฺภ ติฏฺฐติ. ยันเข่าของตนนั่นแหละลุกขึ้น. อนึ่ง ลุภ ที่เป็นภูวาทิ มีความหมายว่า วิโมหห ลุ่มหลง เช่น ปโลภติ เล้าโลม, ปโลเภติ ทำให้ลุ่มหลง (ประโลม).

มุห-อนฺธภาเว, มุยฺหตีติ มุฑฺโธ-พาโลฯ

มุห ธาตุ เป็นไปในความมืด, **มุยฺหตีติ มุฑฺโธ** ผู้มืดบอดแล้ว ได้แก่ คนเขลา (พาล).

ติปจฺจยมฺหิ –

อิชฺฌนํ อิทฺธิ, อิชฺฌนฺติ เอตายาติ วา อิทฺธิ, สมิชฺฌนํ สมิทฺธิ, คิชฺฌนํ คิทฺธิ, มิชฺฌนํ มิทฺธิ, อภิราธนํ อภิรทฺธิ, วิรุชฺฌนํ วิรุทฺธิ, ปฏิวิรุทฺธิ, สิชฺฌนํ สิทฺธิ, สํสิทฺธิ, ปฏิสิทฺธิ, สุชฺฌนํ สุทฺธิ, วิสุทฺธิ, ปาริสุทฺธิ, ลภนํ ลทฺธิ, อุปลทฺธิ, ลุพฺภนํ ลุทฺธิ, ปสฺสมฺภนํ ปสฺสทฺธิ, มุยฺหนํ มุทฺธิฯ

ในที่ลงติปัจจัย –

อิชฺฌนํ อิทฺธิ ความสำเร็จ, **อิชฺฌนฺติ เอตายาติ อิทฺธิ** ธรรมเป็นเหตุให้สำเร็จ, **สมิชฺฌนํ สมิทฺธิ** ความมีพร้อม, **คิชฺฌนํ คิทฺธิ** ความอยากได้, **มิชฺฌนํ มิทฺธิ** ความโงกง่วง, **อภิราธนํ อภิรทฺธิ** ความยินดี, วิ**รุชฺฌนํ วิรุทฺธิ** การขัดแย้ง, **ปฏิวิรุทฺธิ** การขัดแย้งโดยเป็นศัตรู, **สิชฺฌนํ สิทฺธิ, สํสิทฺธิ** ความสำเร็จ, **ปฏิสิทฺธิ** ความสำเร็จ**, สุชฺฌนํ สุทฺธิ, วิสุทฺธิ, ปาริสุทฺธิ** ความบริสุทธิ์, **ลภนํ ลทฺธิ, อุปลทฺธิ** การได้, **ลุพฺภนํ ลุทฺธิ** ความอยาก, **ปสฺสมฺภนํ ปสฺสทฺธิ** ความสงบ, **มุยฺหนํ มุทฺธิ** ความหลง.

ตวนฺตุ, ตาวีสุ – ‘‘สมิทฺธา, สมิทฺธาวี’’ติอาทินา วตฺตพฺพํฯ

ในที่ลงตวนฺตุ และ ตาวี ปัจจัย มีรูปว่า **สมิทฺธา, สมิทฺธาวี** มีพร้อมแล้ว เป็นต้น

ตฺวาทีสุ –

รภ-อารเภ, อารทฺธา, อารทฺธานฯ

ในที่ลง ตฺวา เป็นต้น -

รภ ธาตุ ในการเริ่ม, **อารทฺธา, อารทฺธาน** เริ่ม หรือ ปรารภแล้ว.

ลภ-ลาเภ, ลทฺธา, ลทฺธาน, ปฏิลทฺธา, ปฏิลทฺธานฯ

ลภ ธาตุ ในการได้, **ลทฺธา, ลทฺธาน, ปฏิลทฺธา, ปฏิลทฺธาน** ได้แล้ว.

ตุํ, ตเวสุ –

พุธ-ญาเณ, พุทฺธุํ, พุทฺธเว, สุพุทฺธุํ, สุพุทฺธเว, โพทฺธุํ, โพทฺธเว, ลทฺธุํ, ลทฺธเว, ปฏิลทฺธุํ, ปฏิลทฺธเวฯ

ในที่ลง ตุํ และ ตเว –

พุธ ธาตุ ในการรู้, **พุทฺธุํ, พุทฺธเว, สุพุทฺธุํ, สุพุทฺธเว, โพทฺธุํ, โพทฺธเว** เพื่อรู้, **ลทฺธุํ, ลทฺธเว, ปฏิลทฺธุํ, ปฏิลทฺธเว** เพื่อได้ (เพื่อรู้).

ตพฺพมฺหิ –

โพทฺธพฺพํ, ลทฺธพฺพํ, ปฏิลทฺธพฺพนฺฯ

ในที่ลง ตพฺพ ปัจจัย –

โพทฺธพฺพ์ พึงรู้, ลทฺธพฺพ์, ปฏิลทฺธพฺพ์ พึงได้ (พึงรู้)

๗๕๑. วทฺธสฺส วาฯ

๗๕๑. วทฺธสฺส วา.

ในที่ลงกฺตปัจจัย แปลง อ ของ วทฺธ ธาตุ เป็น อุ บ้าง.

วทฺธสฺส อุ โหติ วา กานุพนฺเธ ปจฺจยตกาเร ตฺวาทิวชฺชิเตฯ

อุอาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง อ ของ วทฺธ ธาตุ ในที่ลง ตปัจจัย อันมีกเป็นอนุพันธ์ เว้นตฺวาเป็นต้น

วทฺธิตฺถาติ วุทฺโธ, วทฺโธ วา, วทฺธนํ วุทฺธิ, มหาวุตฺตินา อุตฺตํฯ ติปจฺจยสฺส จ ตสฺส โลโปฯ

วทฺธิตฺถาติ วุทฺโธ ผู้เจริญแล้ว, เป็น **วทฺโธ** บ้าง, **วทฺธนํ วุทฺธิ** ความเจริญ, แปลง อ เป็น อุ และ ลบ ต ของ ติปัจจัย ด้วยมหาสูตร.

อิติ ธาเทสราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่แปลงปัจจัยเป็น ธ จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

วิสโยคนาเทสราสิ

กลุ่มกิตบทที่แปลงปัจจัยเป็น น โดยไม่มีสังโยค

หา, อิ, จิ, ชิ, ฏิ, ถี, ที,ปี, มิ, ลี, ถุ, ทู, ฐู, ปู, ภู, ลู, วุ, สุ, หุ, อาส, กถ, กุป, ปล, มล, สุป, ปพฯ

ธาตุที่จะนำมาแสดงไว้ในที่นี้ได้แก่ **หา, อิ, จิ, ชิ, ฏิ, ถี, ที,ปี, มิ, ลี, ถุ, ทู, ฐู, ปู, ภู, ลู, วุ, สุ, หุ, อาส, กถ, กุป, ปล, มล, สุป,** และ **ปพ** ธาตุ.

๗๕๒. ภิทาทิโต โน กฺต, กฺตวนฺตูนนฺฯ

๗๕๒. ภิทาทิโต โน กฺต, กฺตวนฺตูนนฺ.

แปลง ต ของ กฺต, ตวนฺตุ ปัจจัย ท้าย ภิท ธาตุ เป็นต้น เป็น น.

ภิทาทิมฺหา ปเรสํ กฺต, กฺตวนฺตูนนฺ ตการสฺส อนนฺตรภูตสฺส โน โหติฯ

นอาเทศ ย่อมมี ในี่แห่ง ต ของ กฺต และ กฺตวนฺตุ ที่อยู่เบื่องหลังจากธาตุมีภิทเป็นต้น โดยไม่มีอักษรอื่นคั่น.

หา-จาเค, หียิตฺถาติ หีโน, ปหีโน, นิหีโน, โอหีโนฯ เอตฺถ จ โนอาเทสํ กตฺวา ปจฺฉา ‘อูพฺยญฺชนสฺสา’ติ อีอาคโม, ตสฺส จ กฺวจิ รสฺโสฯ เอวํ ปรตฺถ.

หา ธาตุ เป็นไปในการสละ, **หียิตฺถาติ หีโน, ปหีโน, นิหีโน, โอหีโน** ผู้เสื่อมแล้ว. ในตัวอย่างแห่ง หา ธาตุ นี้ เมื่อแปลงเป็น น แล้วต่อมาให้ลงอีอาคม ด้วยสูตรว่า **ญฺจีลสฺเส (๖๐๕**.ในบางแห่งแปลง อี

อาคม, อปัจจัย เป็นเอ). และ บางตัวอย่างมีการรัสสะ อี อาคม ด้วย. ในตัวอย่างต่อไปก็เช่นกัน.

อธิปุพฺโพ-อิ-อายตฺเต, อธิจฺจ เอตีติ อธิโนฯ

อิ ธาตุ ที่มี อธิ เป็นบทหน้าเป็นไปในการอาศัย, **อธิจฺจ เอตีติ อธิโน** ผู้อาศัย.

จิ-จเย, จยิตฺถาติ จิโน, อาจิโนฯ

จิธาตุเป็นไปในการสะสม, **จยิตฺถาติ จิโน** ถูกสะสมแล้ว, **อาจิโน** ผู้สะสมแล้ว.

ชิ-ชเย, ปญฺจมาเร ชินาตีติ ชิโนฯ

ชิ ธาตุ เป็นไปในการชนะ, **ปญฺจมาเร ชินาตีติ ชิโน** พระพุทธเจ้า ผู้ทรงชนะมาร ๕.

ฑิ-คติยํ, เฑตีติ ฑิโนฯ

ฑิ ธาตุเป็นไปในการไป, **เฑตีติ ฑิโน** ผู้ไป

ฒี-สงฺฆาเต, ฒียตีติ ฒินํฯ

ฒี ธาตุเป็นไปในการร้อยติดกัน**, ฒียตีติ ฒินํ** ย่อมถูกสานต่อ

ที-ขเย, อนุกฺกเมน ทียติ ขิยฺยตีติ ทิโน-ทิวโส

ทีธาตุ เป็นไปในความสิ้นไป, **อนุกฺกเมน ทียติ ขิยฺยตีติ ทิโน-ทิวโส** ย่อมสิ้นไปตามลำดับ ได้แก่ วัน.

ปี-ตปฺปเน, ปีนิตฺถาติ ปีโนฯ

ปี เป็นไปในการเลี้ยงดู, **ปีนิตฺถาติ ปีโน** เลี้ยงดูแล้ว

มิ-ปกฺเขเป, มินาตีติ มิโนฯ

มิ ธาตุ เป็นไปในการใส่ไป, **มินาตีติ มิโน** ใส่แล้ว.

ลี-ลเย, ลียิตฺถาติ ลีโน, อลฺลียิตฺถาติ อลฺลีโนฯ นิลียิตฺถาติ นิลีโน, ปฏิลียิตฺถาติ ปฏิลีโน, ปฏิลีนจโร ภิกฺขุ, ปฏิสลฺลียิตฺถาติ ปฏิสลฺลีโนฯ

ลี ธาตุ เป็นไปในความแอบแฝง, **ลียิตฺถาติ ลีโน** แอบแฝงแล้ว, **อลฺลียิตฺถาติ อลฺลีโน** แอบแฝง (ซ่อนอยู่กะสิ่งนั้น) แล้ว. **นิลียิตฺถาติ นิลีโน** แอบแล้ว , **ปฏิลียิตฺถาติ ปฏิลีโน** แอบแล้ว, **ปฏิลีนจโร ภิกฺขุ** ภิกษุผู้ประพฤติหลีกเร้น [ขุ.มหา.๒๙/๒๐๘], **ปฏิสลฺลียิตฺถาติ ปฏิสลฺลีโน** ผู้หลีกเร้นแล้ว

ฤ-นิตฺฤนเน, นิตฺฤนาตีติ นิตฺฤโนฯ

ฤ ธาตุ เป็นไปในการประกาศ, **นิตฺฤนาตีติ นิตฺฤโน** ผู้ประกาศ.

ทู-เขเท, ทูยเตติ ทูโนฯ

ทู ธาตุ เป็นไปในความเหน็ดเหนื่อย **ทูยเตติ ทูโน** ผู้เหน็ดเหนื่อย, ความเหน็ดเหนื่อย.

ธู-นิทฺธูนเน, อหิเต ธมฺเม ธุนาตีติ ธุโน, โธ โนปณฺณวาฯ

ธู ธาตุ เป็นไปในความสะบัดออก**, อหิเต ธมฺเม ธุนาตีติ ธุโน, โธโน ปณฺณวา** ผู้สะบัดออกซึ่งธรรมไม่มีประโยชน์ ได้แก่ ผู้มีปัญญาหรือบัณฑิต.

ปู-โสธเน, ปุนาตีติ ปุโน, ทนฺตํ ปุนนฺติ เอเต นาติ ทนฺตโปโณ, นสฺส ณตฺตํฯ

ปู ธาตุ ในความชำระ, **ปุนาตีติ ปุโน** ผู้ชำระ, **ทนฺตํ ปุนนฺติ เอเตนาติ ทนฺตโปโณ**, ไม้เป็นเครื่องชำระฟัน (แปรงสีฟัน), แปลง น เป็น ณ.

ภู-วุทฺธิยํ, ภวติ วฑฺเฒตีติ ภูโน-หิตราสิฯ

ภู ธาตุ เป็นไปในการเจริญ, **ภวติ วฑฺเฒตีติ ภูโน-หิตราสิ** ย่อมเจริญขึ้น ได้แก่ กองแห่งประโยชน์เกื้อกูล.

ลู-เฉทเน, ลุนาตีติ ลุโนฯ

ลู ธาตุ เป็นไปในการตัด, **ลุนาตีติ ลุโน** ผู้ตัดแล้ว.

วุ-สำวรเณ, อาวุณาตีติ อาวุโณฯ

วุ ธาตุเป็นไปในการป้องกัน (สำรวม), **อาวุณาตีติ อาวุโณ** ผู้ป้องกัน (สำรวม) แล้ว.

สุ-สวเน, สุณาตีติ สุโน, โสโณ, นสฺส ณตฺตํ

สุธาตุเป็นไปในการฟัง, **สุณาตีติ สุโน, โสโณ**, ผู้ฟังแล้ว, แปลง น เป็น ณ.

สุ-ปสวเน วา, ปสวติ วฑฺเฒตีติ สุนํ - อุทฺธุมาตํ

สุ ธาตุเป็นไปในการไหลไป ก็มีบ้าง, **ปสวติ วฑฺเฒตีติ สุนำ-อุทฺธุมาตำ** ผู้โตขึ้น ได้แก่ ซากศพที่ขึ้นอืด.

หุ-ปูชา, ทาเนสุ, อาหุตพฺพนฺติ อาหุนํ, ปาหุตพฺพนฺติ ปาหุนํ-ทาตพฺพวตฺถุฯ

หุ เป็นไปในการบูชาและการให้, **อาหุตพฺพนฺติ อาหุนํ, ปาหุตพฺพนฺติ ปาหุนํ-ทาตพฺพวตฺถุ.** ของอันควรบูชาได้แก่ วัตถุควรให้.

อาส-อุปเวสเน, อจฺฉตีติ อาสิโน, ตุณฺหี อจฺฉตีติ ตุณฺหีมาสิโนฯ

อาสธาตุ เป็นไปในการนั่ง, **อจฺฉตีติ อาสิโน** ผู้นั่งแล้ว, **ตุณฺหี อจฺฉตีติ ตุณฺหีมาสิโน** ผู้นั่งนิ่ง.

กถ-ถทฺเธ เถริเย จ, กถตีติ กถินํฯ

กถ ธาตุ เป็นไปในความแข็งและความมั่นคง, **กถตีติ กถินํ** สิ่งที่แข็งหรือ ผู้มั่นคงแล้ว

กุป-โกเป, หิรี กุปฺปติ เอเตนาติ หิรีโกปีนํฯ

กุป ธาตุ เป็นไปในความกำเริบ, **หิรี กุปฺปติ เอเตนาติ หิรีโกปีนํ** สิ่งที่เป็นเหตุให้ความละอายกำเริบ.

ปล-คติยํ, ปเลตีติ ปลิโนฯ

ปล ธาตุ เป็นไปในความไป, **ปเลตีติ ปลิโน** ผู้ไปแล้ว.

มล-มลินภาเว, มลตีติ มลิโน, มลินํ-วตฺถํฯ

มล ธาตุ เป็นไปในความไม่สะอาด, **มลตีติ มลิโน** ผู้ไม่สะอาดแล้ว, **มลินํ วตฺถํ** ได้แก่ ผ้าไม่สะอาด.

สุป-โสปฺปเน, สุปตีติ สุปิโนฯ

สุป ธาตุ เป็นไปในความหลับ, **สุปตีติ สุปิโน** ผู้หลับแล้ว.

ปพ-คติยํ, ปเพตีติ ปพิโน, ปพินา ชมฺพุทีปาเต [ปารา. อฏฺฐ. ๑.ตติยสังคีติกถา]ฯ

ปพ ธาตุ เป็นไปในความไป, **ปเพตีติ ปพิโน ผู้ไปแล้ว, ปพินา ชมฺพุทีปาเต** ผู้ไปแล้วในที่ประชุมในชมพูทวีป [ปารา. อฏฺฐ. ๑.ตติยสังคีติกถา].

อิติ วิสังโยคนาเทสราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่แปลงปัจจัยเป็น น โดยไม่มีสังโยค จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

สส์โยคนาเทสราสิ

ขิท, ฉิท, ตุท, ทา, นุท, ปต, ปท, ภิท, วิท, สท ฯ

กลุ่มกิตบทที่แปลงปัจจัยเป็น น โดยมีสังโยค

ธาตุที่จะแสดงในที่นี้ได้แก่ **ขิท**, **ฉิท, ตุท, ทา, นุท, ปต, ปท, ภิท, วิท,** และ **สท** ธาตุ.

‘ภิทาทิโต โน กฺตกฺตวนฺตูน’นฺติ ตสฺส โน, ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปตฺตํ, ขิชฺชิตฺถาติ ขินฺโน, ฉิชฺชิตฺถาติ ฉินฺโน, สญฺฉินฺโน, ตุทิตฺถาติ ตุนฺโน, ปตุนฺโน, นิตุนฺโน, วิตุนฺโนฯ

แปลง ต ปัจจัย เป็น น ด้วยสูตรว่า **ภิทาทิโต โน กฺต, กฺตวนฺตูนํ. (๗๕๒**.แปลง ต ของ กฺต, ตวนฺตุ ปัจจัย ท้าย ภิท ธาตุเป็นต้น เป็น น). แปลงพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นพยัญชนะตัวหลัง, **ขิชฺชิตฺถาติ ขินฺโน** ผู้เหน็ดเหนื่อยแล้ว, **ฉิชฺชิตฺถาติ ฉินฺโน, สญฺฉินฺโน** อวัยวะขาดแล้ว, **ตุทิตฺถาติ ตุนฺโน, ปตุนฺโน, นิตุนฺโน, วิตุนฺโน** แทงแล้ว.

นุท-เขเป, นุทิตฺถาติ นุนฺโน, ปนุนฺโนฯ

นุท ธาตุ เป็นไปในความสิ้นไป, **นุทิตฺถาติ นุนฺโน, ปนุนฺโน** ผู้สิ้นไปแล้ว.

ปต-ปตเน, ปตตีติ ปนฺโน, ปนฺนธโช, นฺนสฺส ณฺณตฺเตรุกฺขปณฺณํ, ปตฺตํ วาฯ

ปต ธาตุ เป็นไปในการตกไป**, ปตตีติ ปนฺโน** ตกแล้ว**, ปนฺนธโช** ได้แก่ ธงที่ตกแล้ว[๕๒], ในที่แปลง นฺน เป็น ณฺณ เช่น รุ**กฺขปณฺณ**ํ เป็น **ปตฺตํ** บ้างใบไม้ของต้นไม้.

ปท-คติยํ, ปชฺชิตฺถาติ ปนฺโน, อาปนฺโน, อุปฺปนฺโน, นิปนฺโน, วิปนฺโน, สมฺปนฺโน, อุปปนฺโน, สมุปปนฺโน, ปริยาปนฺโนฯ

ปท ธาตุ เป็นไปในการไป, **ปชฺชิตฺถาติ ปนฺโน** ไปแล้ว, **อาปนฺโน** ถึงแล้ว, **อุปฺปนฺโน** เกิดขึ้นแล้ว, **นิปนฺโน** นอนลงแล้ว, **วิปนฺโน** วิบัติ, **สมฺปนฺโน** มีพร้อม, **อุปปนฺโน**, เข้าถึงแล้ว **สมุปปนฺโน** เข้าถึงพร้อมแล้ว, **ปริยาปนฺโน** นับเนื่องแล้ว.

ภิท-วิทารเณ, ภิชฺชิตฺถาติ ภินฺโน, ปภินฺโน, สมฺภินฺโน, ปริภินฺโน, วิภินฺโนฯ

ภิทธาตุ เป็นไปในการแตกหรือทำลาย, **ภิชฺชิตฺถาติ ภินฺโน** แตกแล้ว**, ปภินฺโน** แตกออก**, สมฺ**

[๕๒] หมายถึง มานะที่ลดลงแล้ว เช่น **ปนฺนธช**สฺส วีตราคสฺส ฯปฯ ภควโต ตสฺส สาวโกหมสฺมิ ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค ผู้ลดธงคือมานะเสียได้ ปราศจากราคะ ฯลฯ [ม.ม.๑๓/๘๒]

ภินฺโน แตกจากกัน, **ปริภินฺโน** แตกหมดแล้ว, **วิภินฺโน** กระจัดกระจายแล้ว.

วิท-ตุฏฺฐิยํ, นิพฺพินฺทตีติ นิพฺพินฺโนฯ

วิท ธาตุ เป็นไปในความยินดี, **นิพฺพินฺทตีติ นิพฺพินฺโน** เบื่อหน่ายแล้ว.

สท วิสรณ, คตฺยา'วสาเนสุ, สีทิตฺถาติ สนฺโน, โอสนฺโน, ปสีทิตฺถาติ ปสนฺโน, อภิปฺปสนฺโน, นิสีทิตฺถาติ นิสินฺโน, สนฺนิสินฺโน, 'สทชรานมีม'อิติ อีม, สโยเค รสฺโส จฯ

สท ธาตุ เป็นไปในการซ่านไป, ไปและสิ้นสุด. **สีทิตฺถาติ สนฺโน** ซ่านไปแล้ว, **โอสนฺโน** จบลงแล้ว, **ปสีทิตฺถาติ ปสนฺโน, อภิปฺปสนฺโน** เลื่อมใสแล้ว, **นิสีทิตฺถาติ นิสินฺโน, สนฺนิสินฺโน** นั่งแล้ว, ลง อี อาคม ด้วยสูตรว่า **ชรสทานมีม วา** (๖๔๗. อีมฺ อาคม ย่อมมี หลังจากสระของชร ธาตุ และ สท ธาตุ บ้าง) และรัสสะย่อมมี ในสังโยค.

ตวนฺตุมฺหิ -

ขินฺนวา, ฉินฺนวา, สญฺฉินฺนวา, ตุนฺนวา, ปตุนฺนวา, ปนุนฺนวา, ปนฺนวา, อาปนฺนวา, ภินฺนวา, สมฺภินฺนวา, สนฺนวา, ปสนฺนวา, นิสินฺนวาฯ

ในตวนฺตุปัจจัย –

ขินฺนวา, ฉินฺนวา, สญฺฉินฺนวา, ตุนฺนวา, ปตุนฺนวา, ปนุนฺนวา, ปนฺนวา, อาปนฺนวา, ภินฺนวา, สมฺภินฺนวา, สนฺนวา, ปสนฺนวา, นิสินฺนวา (แปลเหมือนที่ลง กฺตปัจจัย)

๗๕๓. ทาตฺวินฺโน [๕๓]ฯ

๗๕๓. ทาตฺวินฺโน ฯ

แปลง ต ของ ต และ ตวนฺตุ ปัจจัย ที่อยู่หลังจาก ทาธาตุ เป็น อินฺโน.

ทาธาตุมฺหา ปเรสํ ต, ตวนฺตูนํ ตสฺส อินฺโน โหติฯ

อินฺน อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ต ของ ต และ ตวนฺตุ ปัจจัย อันเป็นเบื้องหลังทาธาตุ.

ทียิตฺถาติ ทินฺโน, ปทินฺโน, อาทินฺโน, สมาทินฺโน, อุปาทินฺโน, ปริยาทินฺโน, นุนสฺส ณฺณตฺเต อุปาทิณฺโณฯ

ทียิตฺถาติ ทินฺโน, ปทินฺโน วัตถุอันถูกให้แล้ว, **อาทินฺโน, สมาทินฺโน, อุปาทินฺโน, ปริยาทินฺโน** ยึดถือไว้ (ไม่ให้) แล้ว, ในที่แปลง นุน เป็น ณฺณ เป็น **อุปาทิณฺโณ.**

---

[๕๓] [ก. ๕๘๒; รู. ๖๓๑; นี. ๑๑๘๕]

อิติ สสัโยคนาเทสราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่แปลงปัจจัยเป็น น โดยมีสังโยค จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

หาเทสราสิ

อูห, คาหฺ, คุห, พห, พาห, พุห, มุห, รุห, วห ฯ

กลุ่มกิตบทที่แปลงปัจจัยเป็น ห

ธาตุที่จะแสดงในที่นี้ คือ **อูห, คาหฺ, คุห, พห , พาห, พุห, มุห, รุห,** และ **วห** ธาตุ

๗๕๔. รุหาทีหิ โห โพ จ [๕๔]ฯ

๗๕๔. รุหาทีหิ โห โพ จ.

แปลง ต ปัจจัยที่อยู่หลังจาก รุห ธาตุเป็นต้น โดยไม่มีอักษรอื่นคั่น เป็น ห และแปลง พยัญชนะที่สุดธาตุเป็น พ.

รุหาทีหิ ปรสฺส อนนฺตรภูตสฺส ตปจฺจยสฺส ตการสฺส โห โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส โพ โหติฯ

ห อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ต ของ ตปัจจัย อันเป็นเบื้องหลังจากธาตุทั้งหลายมีรุหธาตุเป็นต้น โดยไม่มีอักษรอื่นคั่น, พ อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่งพยัญชนะอันเป็นที่สุดของธาตุ.

อูห-สญฺจเย, พฺยูหิตฺถาติ พฺยูพฺโห, วิยูพฺโห, ปริพฺยูพฺโห, เทวาสุรสงฺคาโม สมุปพฺยูพฺโห อโหสิ [สำ. นิ. ๑.๒๔๙]ฯ

อูห ธาตุ เป็นไปในการสะสม, **พฺยูหิตฺถาติ พฺยูพฺโห** สะสมแล้ว, **วิยูพฺโห, ปริพฺยูพฺโห** ก่อตัว, **เทวาสุรสงฺคาโม สมุปพฺยูพฺโห อโหสิ** สงครามระหว่างเทวดากับอสูรก่อตัว (ประชิดกัน) แล้ว [สำ.ส. ๑๕/๘๐๔]ฯ

คาหฺ-ภุสตฺเถ วิโลลเน จ, มา คาพฺหำ ปริเทวยิ ฯ อาคาพฺหาย เจเตติฯ คาหิตฺถาติ คาพฺโห, ปคาพฺโห, อาคาพฺโห, โอคาพฺโห, อชฺโฌคาพฺโห [ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑]ฯ

คาหฺ ธาตุ เป็นไปในความรุนแรงและไม่เหลาะแหละ, **มา คาพฺหำ ปริเทวยิ** อย่ากรรแสงไห้ (อย่าร้องคร่ำครวญ) ไปนักเลย [ขุ.ชา.๒๘/๑๑๙๘]ฯ **อาคาพฺหาย เจเตติ** พึงตั้งใจมั่น [วิ.ปริวาร.๘/๙๖๒]ฯ **คาหิตฺถาติ คาพฺโห, ปคาพฺโห, อาคาพฺโห, โอคาพฺโห** ผู้มั่นคงแล้ว, **อชฺโฌคาพฺโห** ผู้มั่นคงแล้ว. [ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑]ฯ

[๕๔] [ก. ๕๘๙; รู. ๖๒๑; นี. ๑๑๙๒; '...พ จ' (พหูสุ)]

พห-วุทฺธิมฺหิฯ

พห ธาตุ เป็นไปในความเจริญ, ทีฆะสระต้นธาตุ เป็น พาห ด้วยสูตรนี้

๗๕๕. มุหพหพฺหานญฺจ เต กานุพนฺเธตฺเว[๕๕]ฯ

๗๕๕. มุหพหพฺหานญฺจ เต กานุพนฺเธตฺเว.

ในที่มีตอักษรของตปัจจัย อันมีกอนุพันธ์เว้นตวาเป็นต้น อยู่เบื้องหลัง สระของมุห, พห, พฺห ธาตุ และ ของคุห ธาตุ เป็นทีฆะ.

ตฺวาทิวชฺชิเต กานุพนฺเธ ปจฺจยตกาเร ปเร มุห, พห, พฺหานญฺจ คุหสฺส จ ทีโฆ โหติฯ

ในที่มีตอักษรของตปัจจัย อันมีกอนุพันธ์เว้นตวาเป็นต้น อยู่เบื้องหลัง สระของมุห, พห, พฺห ธาตุ และ ของคุห ธาตุ เป็นทีฆะ.

‘รุหาทีหิโห โพ จา’ติ ธาตฺวนฺตสฺส โพ, ตปจฺจยสฺส โห, อพหีติ พาฬฺหำฯ

แปลงพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็น พ และ ต ปัจจัยเป็น ห ด้วยสูตรว่า **รุหาทีหิ โห โพ จ. (๗๕๔.** แปลง ต ปัจจัยที่อยู่หลังจาก รุห ธาตุเป็นต้น โดยไม่มีอักษรอื่นคั่น เป็น ห และแปลง พยัญชนะที่สุดธาตุ เป็น พ.), **อพหีติ พาฬฺหำ** ผู้เจริญแล้ว (ผู้เป็น...หนัก, มากแล้ว)

พุห-อุทฺธรเณ, อพุหิตฺถาติ พูฬฺโห, อพฺพูฬฺโห, อพูฬฺหสลฺโล [สุ. นิ. ๗๘๕]ฯ

พุห ธาตุ เป็นไปในความรื้อหรือถอนขึ้น, **อพุหิตฺถาติ พูฬฺโห, อพฺพูฬฺโห** ถูกถอนขึ้นแล้ว, **อพูฬฺหสลฺโล** มีลูกศรคือกิเลสอันถูกถอนแล้ว [ขุ.สุ. ๒๕/๕๘๘ มหาจุฬา.]

มุห-อนฺธภาเวฯ

มุหธาตุ ในความมืดบอด, แปลง ต ปัจจัยท้าย มุห ธาตุ เป็น ห และ แปลง พยัญชนะที่สุดธาตุ เป็น ฬ ด้วยสูตรนี้

๗๕๖. มุหา วาฯ

๗๕๖. มุหา วา

แปลง ต ปัจจัยที่อยู่หลังจากมุห ธาตุ โดยไม่มีอักษรอื่นคั่น เป็น ห, แปลง พยัญชนะที่สุดธาตุ เป็น ฬ บ้าง.

---

[๕๕] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕; ‘‘มุหพหานญฺจ…’’ (พหูสุ)]

มุหมฺหา ปรสฺส อนนฺตรภูตสฺส ตการสฺส โห โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส จ โพ โหติ วาฯ

ห อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ต ปัจจัยที่อยู่หลังจากมุห ธาตุ โดยไม่มีอักษรอื่นคั่น, พ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่งพยัญชนะที่สุดธาตุ บ้าง.

มุยฺหิตฺถาติ มูฬฺโห, มุฏฺโฐ วาฯ

มุยฺหิตฺถาติ มูฬฺโห ผู้หลงแล้ว เป็น **มุฏฺโฐ** บ้าง.

รุห-ชนเน, คติยญฺจ, รุหิตฺถาติ รูฬฺโห, ปรูฬฺโห, อารูฬฺโห, โอรูฬฺโห, วิรูฬฺโห, นิรูฬฺโหฯ

รุห เป็นไปในความเกิดหรืองอก และ ในความไป, **รุหิตฺถาติ รูฬฺโห, ปรูฬฺโห, อารูฬฺโห, โอรูฬฺโห, วิรูฬฺโห, นิรูฬฺโห** งอกขึ้นแล้ว

วห-ปาปเน, วหิตฺถาติ วูฬฺโห, ‘อสฺสู’ติ อุตฺตํ.

วห เป็นไปในการหว่าน, วหิตฺถาติ วูฬฺโห, พืชที่ถูกหว่านแล้ว, แปลง อ เป็น อุ ด้วยสูตรว่า **อสฺสุ. (๗๓๒**. แปลง อ ของ วจ ธาตุ เป็น อุ ในที่ลง กฺต ปัจจัย เว้นตฺวาปัจจัยเป็นต้น).

ติปจฺจยมฺหิ-รุหนํ รูฬฺหิ, นิรุหนํ นิรูฬฺหิ, วิรุหนํ วิรูฬฺหิฯ

ในที่ลงติปัจจัย, **รุหนํ รูฬฺหิ, นิรุหนํ นิรูฬฺหิ, วิรุหนํ วิรูฬฺหิ** การงอกขึ้น.

ตฺวาทีสุ –

ในที่ลง ตฺวา ปัจจัยเป็นต้น – แปลง ตฺวา เป็น ย ในกรณีที่เป็นบทสมาส ด้วยสูตรนี้.

๗๕๗. ปฺโย วา ตฺวาสฺส สมาเสฯ

๗๕๗. ปฺโย วา ตฺวาสฺส สมาเส

ในที่ที่เป็นสมาส ย อาเทศ อันมี ปอนุพันธ์ ย่อมมีในที่แห่งตฺวาปัจจัย บ้าง.

สมาสฏฺฐาเน ตฺวาปจฺจยสฺส ปานุพนฺโธ โย โหติ วาฯ ปานุพนฺโธ ‘ปฺเย สิสฺสา’ติ วิเสสนตฺโถฯ ‘หสฺส วิปลฺลาโส’ติ ห, ยานํ วิปริยาโยฯ

ในที่ที่เป็นสมาส ย อาเทศ อันมี ปอนุพันธ์ ย่อมมีในที่แห่งตฺวาปัจจัย บ้าง. ปอนุพันธ์ มีอรรถวิเสสนะ ในสูตรว่า ปฺเย สิสฺส, สลับหน้าหลังระหว่าง ห และ ย ด้วยสูตรว่า **หสฺส วิปลฺลาโส. (๕๘.**หอักษรสามารถสลับตำแหน่ง ได้บ้าง.**)**

พฺยุยฺห, ปริพฺยุยฺหฯ พฺยูหิตฺวา, วิยูหิตฺวา วา, วิคายฺห, วิคาหิตฺวา, โอคายฺห, โอคาหิตฺวา, อชฺโฌคายฺห, อชฺโฌคาหิตฺวาฯ

พฺยุยฺห, ปริพฺยุยฺห ก่อตัวแล้ว เป็น **พฺยูหิตฺวา**[๕๖], **วิยูหิตฺวา** บ้าง, **วิคายฺห, วิคาหิตฺวา, โอคายฺห, โอคาหิตฺวา, อชฺโฌคายฺห, อชฺโฌคาหิตฺวา**

พหุลาธิการา อสมาเสปิ ปฺโย โหติ, คุยฺห, คูหิตฺวา, นิคุยฺห, นิคูหิตฺวา, โอคุยฺห, โอคูหิตฺวาฯ

เพราะการตามมาแห่งสูตรว่า **พหุลํ** จึงถือเอาตามอุทาหรณ์ว่า แม้ในที่ไม่ใช่สมาส เป็น **ปฺย** ได้บ้าง เช่น **คุยฺห, คูหิตฺวา** ซ่อนแล้ว**, นิคุยฺห, นิคูหิตฺวา** ปิดบังแล้ว**, โอคุยฺห, โอคูหิตฺวา.**

นห-พนฺธเน, สนฺนยฺห, สนฺนาหิตฺวาฯ

นห ธาตุ เป็นไปในการผูก, **สนฺนยฺห, สนฺนาหิตฺวา** ผูกแล้ว.

พาห-นิวารเณ, ทีโฆ, พายฺห, พาหิตฺวา, ปฏิพายฺห, ปฏิพาหิตฺวาฯ

พาห ธาตุ เป็นไปในการห้าม, ทีฆะ สระต้นธาตุ, **พายฺห, พาหิตฺวา, ปฏิพายฺห, ปฏิพาหิตฺวา** ห้ามแล้ว.

พฺรูห-อุทฺธรเณ ปปฺพฺโห, ปพฺพฺยูหฯ สมูลํ ตณฺหํ ปพฺพฺยูห [สำ. นิ. ๑.๑๕๙ (ตณฺหมพฺพฺมูห)]ฯ

พฺรูห ธาตุ เป็นไปในการถอนขึ้น, ที่มีป เป็นบทหน้า - **ปพฺพฺยูห** ถอนขึ้นแล้ว, **สมูลํ ตณฺหํ ปพฺพฺยูห** ถอนตัณหา อันมีอวิชชาเป็นมูลได้แล้ว [สำ.ส. ๑๕/๗๕]ฯ

อาปุพฺโพ-อพฺพฺยูห, ‘‘อพฺพฺเห สลฺลมตฺตโน’’ติ อาทีสุ วิยฯ

ที่มีอาเป็นบทหน้า, **อพฺพฺยูห** ถอน, เช่นพระบาฬีเป็นต้นว่า **อพฺพฺเห สลฺลมตฺตโน** ท่านทั้งหลายพึงถอนลูกศรอันเสียบอยู่ในหทัยของตน [ขุ.เถร คาถา.๒๖/๓๕๑].

ปมุยฺห, ปมุยฺหิตฺวา, วิมุยฺห, วิมุยฺหิตฺวา, สมฺมุยฺห, สมฺมุยฺหิตฺวา, อารุยฺห, อารุหิตฺวา, อาโรหิตฺวา, โอรุยฺห, โอโรหิตฺวาฯ

ปมุยฺห, ปมุยฺหิตฺวา, วิมุยฺห, วิมุยฺหิตฺวา, สมฺมุยฺห, สมฺมุยฺหิตฺวา หลงแล้ว, **อารุยฺห, อารุหิตฺวา , อาโรหิตฺวา** ขึ้นแล้ว, **โอรุยฺห, โอโรหิตฺวา** ลงแล้ว

---

[๕๖] พฺยุยฺห มีวิเคราะห์ว่า พฺยุหนํ กตฺวา พฺยุยฺห กระทำซึ่งการก่อตัวแล้ว ชื่อว่า พฺยุยฺห จัดเป็นบทสมาสตามสูตรนี้. ตัวอย่างของธาตุที่เหลือ ซึ่งมีการแปลง ตฺวา เป็น ปฺย (ย) ในกรณีที่เป็นบทสมาส ก็มีนัยนี้.

สห-สหเน, ปสยฺห, ปสหิตฺวา วาฯ

สห ธาตุ เป็นไปในความอดกลั้น, **ปสยฺห** ข่มกลั้นแล้ว, เป็น **ปสหิตฺวา** บ้าง

อิติ หาเทสราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่แปลงปัจจัยเป็น ห จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

ตฺวาทิวิการราสิ

กลุ่มกิตบทที่แปลง ตฺวาปัจจัยเป็นต้น

อถ ตฺวา, ตฺวาน, ตูนานำ วิกาโร วุจฺจเตฯ

ลำดับต่อมา ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงกิตบทที่แปลงที่ตฺวา ตฺวาน และ ตูน ปัจจัย. [๕๗]

อิ, กร, หนฯ

มี ธาตุ ๓ ตัว คือ **อิ, กร** และ **หน** ที่จะกล่าวถึงในที่นี้.

๗๕๘. อิโต จฺโจฯ

๗๕๘. อิโต จฺโจ.

แปลง ตฺวาปัจจัย ที่อยู่หลังจาก อิธาตุ เป็น จฺจ บ้าง.

อิธาตุมฺหา ปรสฺส ตฺวาสฺส จฺโจ โหติ วาฯ

จฺจอาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ตฺวาปัจจัย อันเป็นเบื้องหลังจากอิธาตุ บ้าง.

เปจฺจ, สเมจฺจ, อภิสเมจฺจ, อเวจฺจ, อนฺเวจฺจ, อเปจฺจ, อุเปจฺจ, สมฺเปจฺจ, อธิจฺจ, อติจฺจ, ปฏิจฺจฯ

เปจฺจ ละไปแล้ว, **สเมจฺจ** ถึงพร้อมแล้ว, **อภิสเมจฺจ** บรรลุแล้ว, **อเวจฺจ** ลงแล้ว, **อนฺเวจฺจ** ไปตามแล้ว, **อเปจฺจ** ไปปราศแล้ว, **อุเปจฺจ** เข้าถึงแล้ว, **สมฺเปจฺจ** เข้าถึงพร้อมแล้ว, **อธิจฺจ** อาศัยแล้ว, **อติจฺจ** ไปล่วงแล้ว, **ปฏิจฺจ** อาศัยแล้ว.

วาติ กึ? อุเปตฺวา, สมฺเปตฺวา, อธิยิตฺวาฯ

บทว่า **วา** บ้าง มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่แปลงตฺวา เป็น จฺจ ในอุทาหรณ์ว่า **อุเปตฺวา** เข้าถึงแล้ว, **สมฺเปตฺวา** เข้าถึงพร้อมแล้ว, **อธิยิตฺวา** อาศัยแล้ว.

๗๕๙. สาธิกรา รจฺจริจฺจา [๕๘]ฯ

๗๕๙. สาธิกรา รจฺจริจฺจา.

---

[๕๗] การแปลงปัจจัยคือตฺวา, ตฺวาน และ ตูน ปัจจัย อันเราจะกล่าว ในลำดับต่อจากนั้น.

[๕๘] [ก. ๕๘๘; รู. ๖๔๓; นี. ๑๒๐๓; 'สาสาธิกรา จจริจฺจา' (พหูสุ)]

แปลง ตฺวา ปัจจัย ท้าย กร ธาตุ ที่อยู่หลังจาก สนฺต ศัพท์ และ อธิ เป็น รจฺจ, ริจฺจ บ้าง.

สนฺต, อธิปรา กรมฺหา ตฺวาสฺส รจฺจ, ริจฺจา โหนฺติ วา, สุตฺตวิภตฺตํ อิธ ลพฺภติฯ

รจฺจ และ ริจฺจ อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง ตฺวา ปัจจัย ซึ่งเป็นเบื้องจาก กร ธาตุ อันอยู่ท้ายจาก สนฺต และ อธิ บ้าง. แม้การแบ่งสูตรย่อมได้ในที่นี้.

สกฺกจฺจ, ‘สกฺกจฺจ’นฺติ พินฺทาคโม, อธิกิจฺจฯ

สกฺกจฺจ โดยเคารพ, รูปว่า **สกฺกจฺจ** มีการลงนิคคหิตอาคม, **อธิกิจฺจ** อาศัยแล้ว.

วาติ กิ? สกฺกตฺวา, สกฺกริตฺวา, อธิกริตฺวาฯ

บทว่า **วา บ้าง** มีประโยชน์อะไร?,

มีประโยชน์ในการไม่แปลง ตฺวา เป็น รจฺจ และริจฺจ ในตัวอย่างนี้ว่า **สกฺกตฺวา, สกฺกริตฺวา, อธิกริตฺวา**

สุตฺตวิภตฺเต-อตฺตํ นิรกฺจฺจ ปิยานิ เสวติ [ชา. ๒.๒๑.๔๖๑], อภิสงฺขจฺจ โภชนนฺฯ

ในที่มีการแบ่งสูตร (ว่า กรา รจฺจริจฺจา) - **อตฺตํ นิรกฺจฺจ ปิยานิ เสวติ** ทำตนให้เหินห่างจากความดี เสพของรักทั้งหลายอยู่ [ขุ.ชา.๒๘/๓๗๗], **อภิสงฺขจฺจ โภชนนฺ** ย่อมจัดหาโภชนาหารมาเลี้ยง [สํ.ส.๑๕/๔๑๐].

๗๖๐. หนา รจฺโจ [๕๙]ฯ

๗๖๐. หนา รจฺโจ.

ในสมาส แปลง ตฺวา ปัจจัย ท้าย หน ธาตุ เป็นรจฺจ บ้าง.

หนมฺหา ตฺวาสฺส รจฺโจ โหติ วา สมาเสฯ สุตฺตวิภตฺเตน หรมฺหาปีฯ

ในสมาส รจฺจ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ตฺวา ปัจจัย ท้าย หน ธาตุ บ้าง. ด้วยการแบ่งสูตร รจฺจ อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ตฺวา ปัจจัย ท้าย หร ธาตุ ก็มี.

อาหจฺจ, อุหจฺจ, วิหจฺจ, สหจฺจ, อุปหจฺจฯ

อาหจฺจ กระทบแล้ว, **อุหจฺจ, วิหจฺจ** กระทบแล้ว, **สหจฺจ** กำจัดพร้อมแล้ว, **อุปหจฺจ** เข้าไปกำจัดแล้ว.

---

[๕๙] [ก. ๕๙๘; รู. ๖๔๓; นี. ๑๒๐๓ฯ ‘สาสาธิกรา จจริจฺจา’ (พหูสุ)]

วาติ กิ๎? อาหนิตฺวา, อุหนิตฺวา, วิหนิตฺวา, สหนิตฺวาฯ

บทว่า **วา** บ้าง มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่มีรจฺจอาเทศ ในที่แห่ง ตฺวาปัจจัย ท้าย หน ธาตุ ในตัวอย่างว่า **อาหนิตฺวา, อุหนิตฺวา, วิหนิตฺวา, สหนิตฺวา.**

หรมฺหิ- สา โน อาหจฺจ โปเสติ [ชา. ๒.๒๒.๒๓๓๔ (อาหตฺว)], ตโต อุทกมาหจฺจฯ

ใน หร ธาตุ - **สา โน อาหจฺจ โปเสติ** พระมารดานำมาเลี้ยงพระบิดาและหม่อมฉันทั้ง๒ [ขุ. ชา. ๒๘/๒๓๓๔ (มหาจุฬา)], **ตโต อุทกมาหจฺจ** นำน้ำมาจากที่นั้น.

ทิส-เปกฺขเนฯ

ทิส ธาตุ เป็นไปการดู, แปลง ตฺวา เป็น วาน และ วา ด้วยสูตรนี้

๗๖๑. ทิสา วานวา ส จ [๖๐]ฯ

๗๖๑. ทิสา วานวา ส จ

แปลง ตฺวา ที่อยู่หลังจาก ทิส ธาตุ เป็น วาน และ วา บ้าง. และ แปลง ส ของ ทิส เป็น ส.

ทิสมฺหา ตฺวาสฺส วาน, วา โหนฺติ วา, ทิสสฺส จ สสฺส ส โหติ, ปรรูปนิเสธนมิทำฯ

วาน และ วา อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง ตฺวา ปัจจัย ที่อยู่เบื้องหลังจาก ทิส ธาตุ บ้าง, และ ส อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง ส ของ ทิส ธาตุ, การแปลง ส ของ ทิส เป็น ส นี้แสดงไว้เพื่อปฏิเสธการแปลง ตฺวา เป็นพยัญชนะหลัง.

ทิสฺวาน, ทิสฺวาฯ

ทิสฺวาน, ทิสฺวา เห็นแล้ว.

วาติ กิ๎? ปสฺสิตฺวาฯ

บทว่า **วา** มีประโยชน์ อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่แปลง ตฺวา เป็นวาน และ วา ในตัวอย่างว่า **ปสฺสิตฺวา.**

ขา, ญา, ทา, ธา, หา, กิ, ขิ, จิ, ชิ, นี, ลี, สิ, ภู.

ธาตุ ที่จะแสดงต่อไป คือ **ขา, ญา, ทา, ธา, หา, กิ, ขิ, จิ, ชิ, นี, ลี, สิ, ภู.**

---

[๖๐] [ก. ๕๘๘; รู. ๖๔๔; นี. ๑๒๐๔; '...ส จ' (พหูสุ)]

‘ปฺโย วา ตฺวาสฺส สมาเส’ติ ตฺวาสฺส โย, มหาวุตฺตินา วิกปฺเปน กฺวจิ ยโลโป, สมฺปุพฺโพ ขาญาเณ, สงฺขาย, สงฺขา, ปฏิสงฺขาย, ปฏิสงฺขา, อญฺญาย, อญฺญา, อภิญฺญาย, อภิญฺญา, ปริญฺญาย, ปริญฺญาฯ

แปลง ตฺวา ท้ายธาตุเหล่านี้ เป็น ย ด้วยสูตรว่า **ปฺโย วา ตฺวาสฺส สมาเส** (๗๕๗.ในที่ที่เป็นสมาส ย อาเทศ อันมี ปอนุพันธ์ ย่อมมีในที่แห่งตฺวาปัจจัยบ้าง) ในบางแห่งลบ ย ได้บ้างโดยวิกัปป์ ด้วยมหาสูตร, ขา ธาตุ ที่มี สํ เป็นบทหน้าเป็นไปในการรู้, **สงฺขาย, สงฺขา, ปฏิสงฺขาย, ปฏิสงฺขา** พิจารณาแล้ว, **อญฺญาย, อญฺญา** รู้ทั่วแล้ว, **อภิญฺญาย, อภิญฺญา** รู้ยิ่งแล้ว, **ปริญฺญาย, ปริญฺญา** กำหนดรู้แล้ว.

สมาเสติ กิ๎? ญตฺวาฯ

บทว่า **สมาเส** ในสมาส มีประโยชน์ อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่แปลงตฺวาเป็น ปฺย ในอุทาหรณ์ที่ไม่ใช่สมาสนี้ว่า **ญตฺวา** รู้แล้ว.

วาติ กิ๎? อาชานิตฺวา, อภิชานิตฺวา, ปริชานิตฺวาฯ

บทว่า **วา** มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่แปล ตฺวา เป็นย ได้บ้าง เช่น **อาชานิตฺวา, อภิชานิตฺวา, ปริชานิตฺวา.**

อธิฏฺฐาย, อธิฏฺฐา, ปติฏฺฐาย, ปติฏฺฐาฯ

อธิฏฺฐาย, อธิฏฺฐา ตั้งมั่นแล้ว, **ปติฏฺฐาย, ปติฏฺฐา** ตั้งอยู่แล้ว.

สมาเสติ กิ๎? ฐตฺวาฯ

บทว่า **สมาเส** ในสมาส มีประโยชน์ อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่แปลงตฺวาเป็น ปฺย ในอุทาหรณ์ที่ไม่ใช่สมาสนี้ว่า **ฐตฺวา** ยืนแล้ว.

วาติ กิ๎? อธิฏฺฐหิตฺวา, ปติฏฺฐหิตฺวาฯ มหาวุตฺตินา อิตฺตๆ, อุปฏฺฐิตฺวาฯ

บทว่า **วา** ได้บ้าง มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่แปลงตฺวาเป็นย ได้บ้าง เช่น **อธิฏฺฐหิตฺวา, ปติฏฺฐหิตฺวา.** แปลงสระต้นธาตุเป็น อิ ด้วยมหาสูตร เช่น **อุปฏฺฐิตฺวา.**

อาทาย, อุปาทาย, อุปาทาฯ

อาทาย, อุปาทาย, อุปาทา อาศัยแล้ว.

สมาเสติ กิ๋? ทตฺวาฯ

บทว่า **สมาเส** ในสมาส มีประโยชน์ อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่แปลงตฺวาเป็น ปฺย ในอุทาหรณ์ที่ไม่ใช่สมาสนี้ว่า **ทตฺวา** ให้แล้ว.

วาติ กิ๋? อาทิยิตฺวา, สมาทิยิตฺวา, ‘อู พฺยญฺชนสฺสา’ติ อีอาคโม, ‘ทาสฺสิย’อิติ สุตฺเตน สเร ปเร สมาเส อิยาเทโสฯ

บทว่า **วา** ได้บ้าง มีประโยชน์อะไร? มีประโยชน์ในการไม่แปลงตฺวาเป็นย ได้บ้าง เช่น **อาทิยิตฺวา, สมาทิยิตฺวา** ถือเอาแล้ว. ลง อีอาคม ด้วยสูตรว่า **ญฺจีลสฺเส (๖๐๕.**ในบางแห่งแปลง อีอาคม, อปัจจัย เป็นเอ), ในสมาส เมื่อมีสระเป็นเบื้องหลัง อิยาเทโส อิย อาเทศ ย่อมมีในที่แห่งตฺวา ด้วยสูตรว่า **ทาสฺสิยง**. (๖๑๐.ในบางแห่ง ลง อิย เป็นอาคม ในที่สุดแห่ง ทา ที่อยู่หลังอุปสัค).

แปลง ตฺวา เป็น ตุ๋ และ ยาน ได้ด้วยสูตรนี้

๗๖๒. ตุ๋ยานาฯ

๗๖๒. ตุ๋ยานา.

ในสมาส แปลง ตฺวา เป็น ตุ๋ และ ยานในบางอุทาหรณ์

ตฺวาสฺส ตุญฺจ ยานญฺจ โหนฺติ กฺวจิ สมาเสฯ

ในสมาส ตุ๋ และ ยาน อาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ตฺวา ในบางอุทาหรณ์.

พหุลาธิการา คาถายํ อสมาเสปิ, เนกฺขมฺ ทฏฺฐุ เขมโต [สุ. นิ. ๔๒๖], กิมพฺภูตํ ทฏฺฐุ มรู ปโมทิตา, พินฺทุโลโปฯ

เพราะการตามมาแห่งสูตรว่า **พหุลํ** แม้ในที่ไม่ใช่สมาส ในคาถา แปลงเป็นตฺวา เป็น ตุ๋ ก็ได้ ตามอุทาหรณ์ เช่น **เนกฺขมฺ ทฏฺฐุ เขมโต** อาตมภาพเห็นโทษในกามทั้งหลาย เห็นการบรรพชาเป็นที่ปลอดโปร่ง [ขุ.สุ.๒๕/๓๕๔], **กิมพฺภูตํ ทฏฺฐุ มรู ปโมทิตา** เทวดาทั้งหลายได้เห็นเหตุอะไร ซึ่งไม่เคยมีมา จึงพากันเบิกบาน [ขุ.สุ.๒๕/๓๘๘] ในกรณีนี้ลบนิคคหิตฯ

อภิหฏ์ตุ์ ปวาเรยฺย, ‘‘อภิหฏฺ’’นฺติปิ ปาโฐ, สํโยคาทิสฺส โลโป ตสฺส ฏฺตฺตํฯ ‘‘อภิหฏฺฐุ’’นฺติปิ [ปา จิ. ๒.๒๔๓] ปฐนฺติฯ พฺยญฺชนํ น สเมติฯ

อภิหฏ์ตุ์ ปวาเรยฺย เธอจึงได้นำไปปวารณาภิกษุ [วิ.มหาวิ.๒/๕๐๔], บางฉบับเป็น **อภิหฏฺ์,** สลบพยัญชนตัวต้นของสังโยค, แปลง ต เป็น ฏ. อาจารย์บางท่านอ่านเป็น **อภิหฏฺฐุ์.** มีพยัญชนะที่ต่างกัน.

อาทิยาน, อุปาทิยานฯ วิธาย, นิธาย, สนฺธาย, โอธาย, สโมธาย, วิทหิตฺวา, นิทหิตฺวา, โอทหิตฺวา, สโมทหิตฺวาฯ ปหาย, วิหาย, โอหาย, หิตฺวา, ชหิตฺวาฯ

อาทิยาน, อุปาทิยาน ถือเอาแล้วฯ **วิธาย** จัดแจงแล้ว, **นิธาย** ฝังไว้แล้ว, **สนฺธาย** หมายเอาแล้ว, **โอธาย , สโมธาย** ประชุมกันแล้ว, **วิทหิตฺวา** จัดแจงแล้ว, **นิทหิตฺวา** เก็บไว้แล้ว, **โอทหิตฺวา** ตั้งลงแล้ว, จัดให้แล้ว, **สโมทหิตฺวา** เอาเข้ามาไว้ด้วยกัน, จัดให้แล้ว, ใช้แล้ว, **ปหาย , วิหาย, โอหาย, หิตฺวา, ชหิตฺวา** ละแล้วฯ

อิวณฺเณสุ ปฺยสฺส ทฺวิตฺตํ, วิกฺกิยฺย, วิกฺกิณิตฺวาฯ

ในสระอิวัณณะ (อิ, อี) ทเวภาวะ ย เป็น **วิกฺกิยฺย, วิกฺกิณิตฺวา** ซื้อแล้ว.

วิเจยฺย ทานํ ทาตพฺพํ [เป. ว. ๓๒๙], ‘อูลสฺเส’ติ อิสฺส เอตฺตํ, วิจินิตฺวา, วิเนยฺย, วิเนตฺวา, วินยิตฺวา, อลฺลีย, อลฺลียิตฺวา, ปฏิสลฺลีย, ปฏิสลฺลียิตฺวา, ยาคโมฯ

วิเจยฺย ทานํ ทาตพฺพํ ควรเลือกให้ทาน [ขุ. เปต. ๒๖/๓๒๙], แปลง อิ เป็น เอ ด้วยสูตรว่า **ณฺจีลสฺเส (๖๐๕**.ในบางแห่งแปลง อีอาคม, อปัจจัย เป็นเอ)., **วิจินิตฺวา** เลือกแล้ว, วิ**เนยฺย , วิเนตฺวา, วินยิตฺวา** กำจัดแล้ว,แนะนำแล้ว , **อลฺลีย, อลฺลียิตฺวา** ติดข้องแล้ว, **ปฏิสลฺลีย, ปฏิสลฺลียิตฺวา** หลีกเร้นแล้ว, ลง ย อาคม.

ในที่มียเป็นเบื้องหลัง แปลง สระของสิ ธาตุ เป็น อา ด้วยสูตรนี้

๗๖๓. ปฺเย สิสฺสา [๖๑]ฯ

๗๖๓. ปฺเย สิสฺสา

ในที่มียเป็นเบื้องหลัง แปลง สระของ สิ ธาตุ เป็น อา

[๖๑] [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]

ปฺเย ปเร สิสฺส อา โหติฯ

อา อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง อ ของ สิธาตุ ที่มีปฺย ปัจจัยเป็นเบื้องหลัง

นิสฺสาย, อุปนิสฺสาย, อปสฺสาย, อปสฺสยิตฺวา, อวสฺสาย, อวสฺสยิตฺวาฯ

นิสฺสาย, อุปนิสฺสาย อาศัยแล้ว, **อปสฺสาย, อปสฺสยิตฺวา** พึ่งพิงแล้ว, **อวสฺสาย, อวสฺสยิตฺวา** พึ่งแล้วฯ

วาติ กิ๎? อธิเสตฺวา, อธิสยิตฺวาฯ

บทว่า **วา** ได้บ้าง มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่แปลง อิ ของ สิ เป็น อา ได้บ้างเช่น **อธิเสตฺวา, อธิสยิตฺวา** นอนทับแล้ว.

ภู-สตฺตายํ, รสฺสตฺตํ, สมฺภุยฺย, วิภุยฺย, อนุภุยฺย, อธิภุยฺย, ปริภุยฺย, อภิภุยฺยฯ

ภู ธาตุ เป็นไปในความมี,เป็น มีการรัสสะ เช่น **สมฺภุยฺย** เกิดแล้ว, **วิภุยฺย** แจ่มแจ้งแล้ว, **อนุภุยฺย,** เสวยแล้ว, **อธิภุยฺย, ปริภุยฺย, อภิภุยฺย** ครอบงำแล้วฯ

สมาเสติ กิ๎? ภุตฺวา,

บทว่า **สมาเส** ในสมาส มีประโยชน์ อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่แปลง อิ ของ สิ เป็น อา ในอุทาหรณ์ที่ไม่ใช่สมาสนี้ว่า **ภุตฺวา** เป็นแล้ว.

เอทนฺเตสุ มหาวุตฺตินา เอสฺส อาตฺตํ, นิชฺฌาย, นิชฺฌายิตฺวา, อุปนิชฺฌาย, อุปนิชฺฌายิตฺวา, อภิชฺฌาย, อภิชฺฌายิตฺวาฯ

ในที่มี เอ เป็นที่สุด แปลง เอ เป็น อา ด้วยมหาสูตร นิชฺฌาย, นิชฺฌายิตฺวา, อุปนิชฺฌาย, อุปนิชฺฌายิตฺวา เพ่งแล้ว, อภิชฺฌาย, อภิชฺฌายิตฺวา ยินดีแล้ว (อภิชฌา).

พฺยญฺชนนฺตธาตูสุ ‘วคฺคลเลหิ เต’ติ สุตฺเตน จวคฺค, ปวคฺค, สกาเรหิ ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํฯ ตวคฺเค ‘ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญา’ติ ตวคฺคสฺส จวคฺโค, ตโต ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ, วิปจฺจ, ปริปจฺจ, วิมุจฺจ, อธิมุจฺจฯ

ในธาตุมีพยัญชนะเป็นที่สุด, แปลง ย กับพยัญชนะ จวรรค, พยัญชนะ ปวรรค และ ส เป็นพยัญชนะตัวหน้า ด้วยสูตรว่า **วคฺคลเสหิ เต. ๔๓. (**ย ที่อยู่หลัง พยัญชนวรรค , ล และ ส ให้แปลง ย เป็นพยัญชนะวรรค ล และ ส เหล่านั้น**),** แปลง พยัญชนะ ต วรรคเป็น พยัญชนะ จวรรค ด้วยสูตรว่า **(ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญา**. ๔๔.เพราะ ย แปลง ต วรรค เป็น จวรรค, ว เป็น พ, ร เป็น ย, และ ณ เป็น

ญ ได้บ้าง), ต่อมา แปลง ย เป็นพยัญชนะตัวหน้า, **วิปจฺจ** สุกงอมแล้ว, **ปริปจฺจ** แก่รอบแล้ว, **วิมุจฺจ** หลุดพ้นแล้ว, **อธิมุจฺจ** น้อมไปแล้ว

มหาวุตฺตินา ยโลโป ทีโฆ จ, อาปุจฺฉา, อนาปุจฺฉา, วิภชฺช, สำวิภชฺช, วิสชฺช, นิสชฺช, ปฏินิสชฺชฯ

ลบ ย และ ทีฆะ ด้วยมหาสูตร, **อาปุจฺฉา** อำลาแล้ว, **อนาปุจฺฉา** ไม่บอกลาแล้ว, **วิภชฺช** จำแนกแล้ว, **สำวิภชฺช** จำแนกแล้ว, **วิสชฺช** ตอบแล้ว, **นิสชฺช** นั่งแล้ว, **ปฏินิสชฺช** ลุกขึ้นแล้ว.

อุชฺฌ-วิสคฺเค, ยโลโป, อุชฺฌ, อุชฺฌิย, อุชฺฌิตฺวาฯ

อุชฺฌ ในการสละ, ลบ ย, **อุชฺฌ, อุชฺฌิย, อุชฺฌิตฺวา** สละแล้ว.

กติ-เฉทเน, กจฺจ, วิกจฺจ, กนฺติตฺวา, วิกนฺติตฺวาฯ

กติ ธาตุ ในการตัด, **กจฺจ, วิกจฺจ, กนฺติตฺวา, วิกนฺติตฺวา** ตัดแล้ว.

นิกร-วญฺจเน, นิกจฺจ กิตวสฺเสว [สำ. นิ. ๑.๓๕]ฯ

นิกร ธาตุ ในการหลอกลวง, **นิกจฺจ กิตวสฺเสว** เหมือนความลวงกินแห่งพรานนก [สำ.ส.๑๕/๑๐๗]ฯ

ปต-คติยำ, ปจฺจ, นิปจฺจ, ปติตฺวา, นิปติตฺวาฯ

ปต ธาตุ เป็นไปในความไป, **ปจฺจ** ไปแล้ว, **นิปจฺจ** สำเร็จแล้ว, **ปติตฺวา, นิปติตฺวา** ตกไปแล้ว.

กถ-กถเน, สากจฺฉฯ

กถ ธาตุ เป็นไปในการกล่าว, **สากจฺฉ** สนทนาร่วมกัน.

ปท-คติยำ, ปชฺช, อาปชฺช, นิปชฺช, วิปชฺช, สมฺปชฺช, อุปสมฺปชฺช, ปฏิปชฺชฯ

ปท ธาตุ เป็นไปในการไป, **ปชฺช** ไปแล้ว, **อาปชฺช** ถึงแล้ว, **นิปชฺช** นอนแล้ว, **วิปชฺช** วิบัติ, **สมฺปชฺช** พร้อมแล้ว, **อุปสมฺปชฺช** เกิดขึ้นแล้ว, **ปฏิปชฺช** ดำเนินไปแล้วฯ

‘อู พฺยญฺชนสฺสา’ติ อีอาคเม ‘ปทาทีนํ ยุก’อิติ ยาคโม, ปุพฺพรูปฺ, ปชฺชิย, ปชฺชิยาน, อาปชฺชิย, อาปชฺชิยาน, นิปชฺชิย, วิปชฺชิย, สมฺปชฺชิย, ปฏิปชฺชิย ฯ

ในที่ลง อี อาคม ด้วยสูตรว่า **ญฺจีลสฺเส (๖๐๕**.ในบางแห่งแปลง อีอาคม, อปัจจัย เป็นเอ). ลง ย อาคม ด้วยสูตรว่า **ปทาทีนํ กฺวจิ**. (๗๖๖. ลง ย อาคม ในที่สุดแห่งธาตุทั้งหลายมี ปท เป็นต้น ในบางอุทาหรณ์), แปลง ย (อาเทศของตฺวาปัจจัย) เป็นพยัญชนะตัวหน้า, **ปชฺชิย, ปชฺชิยาน, อาปชฺชิย, อาปชฺชิยาน, นิปชฺชิย, วิปชฺชิย, สมฺปชฺชิย, ปฏิปชฺชิย** (แปลเหมือนที่ผ่านมา).

อาปุพฺพ สท-ฆฏฺฏเน, อาสชฺช นํ ตถาคตํ [อิติวุ. ๘๙], กาโกว เสลมาสชฺชฯ เฉชฺช, ฉิชฺช, ฉินฺทิย, อจฺฉิชฺช, อจฺฉินฺทิย, วิจฺฉิชฺช, วิจฺฉินฺทิย, ปริจฺฉิชฺช, ปริจฺฉินฺทิย, เภชฺช, ภิชฺช, สมฺภิชฺช, ปฏิสมฺภิชฺช, ภินฺทิย, สมฺภินฺทิยฯ

สท ธาตุ มี อาเป็นบทหน้า เป็นไปในการกระทบ, เบียดเบียน, **อาสชฺช นํ ตถาคตํ** เบียดเบียนตถาคตนั้น [ขุ.อิติ. ๒๕/๒๖๙], **กาโกว เสลมาสชฺช** เหมือนกาถึงภูเขาแล้วบินหลีกไป [ขุ.สุ.๒๕/๓๕๕]. **เฉชฺช, ฉิชฺช** ตัดแล้ว, **ฉินฺทิย, อจฺฉิชฺช, อจฺฉินฺทิย, วิจฺฉิชฺช, วิจฺฉินฺทิย** ขาดแล้ว, **ปริจฺฉิชฺช, ปริจฺฉินฺทิย** กำหนดแล้ว**, เภชฺช, ภิชฺช, สมฺภิชฺช** แตกแล้ว, **ปฏิสมฺภิชฺช** แตกฉานแล้ว, **ภินฺทิย, สมฺภินฺทิย** แตกกันแล้ว.

พุธ-ญาเณ, พุชฺฌ, สมฺพุชฺฌ, อภิสมฺพุชฺฌ, พุชฺฌิย, พุชฺฌิยาน, ‘‘มรีจิกูปมํ อภิสมฺพุทฺธาโน’’ติ ปาฬิ,

พุธ ธาตุ เป็นไปในการรู้, **พุชฺฌ, สมฺพุชฺฌ, อภิสมฺพุชฺฌ, พุชฺฌิย, พุชฺฌิยาน** รู้แล้ว, สมดังพระบาฬีว่า **มรีจิกูปมํ อภิสมฺพุทฺธาโน** รู้กายนี้ว่ามีพยับแดดเป็นธรรม[๖๒] [ขุ.ธ.๒๕/๑๔],

ทาเทเส อสฺส โอตฺตํ กตฺวา สิทฺธา ยถา ‘อนุปาทิยาโน’ติฯ

ในที่เป็น ท อาเทศ, แปลง อ เป็น โอ สำเร็จรูปเหมือนในคำว่า **อนุปาทิยาโน** ยึดถือแล้ว.

วธ-หิํสายํ, วชฺฌ, วชฺฌิยฯ

วธ ธาตุ เป็นไปในการเบียดเบียน, **วชฺฌ, วชฺฌิย** เบียดเบียนแล้ว.

---

[๖๒] ปาฐะปัจจุบันเป็น มรีจิธมฺมํ อภิสมฺพุธาโน

วิธ-ตาพเน, วิชฺฌ, วิชฺฌิยฯ

วิธ ธาตุ ในการเบียดเบียน, **วิชฺฌ, วิชฺฌิย** เบียดเบียนแล้ว.[๖๓]

ขน-วิเลขเน, ขญฺญ, ขณิย, นาสฺส ณตฺตํฯ

ขน ในการขุด, **ขญฺญ, ขณิย** ขุดแล้ว, แปลง นา เป็น ณ

ปวคฺเค –
ขิปฺป, นิขิปฺป, สงฺขิปฺป, ขิปิย, สงฺขิปิยฯ

ในปวรรค -
ขิปฺป โยนไปแล้ว, **นิขิปฺป** ตั้งไว้แล้ว, **สงฺขิปฺป, ขิปิย, สงฺขิปิย** ย่อแล้ว,

ลพิ-อวสํสเน, ยโลโป, อาลมฺพ, วิลมฺพ, อวลมฺพฯ

ลพิ ธาตุเป็นไปในการยึดหน่วง, ลบ ย, **อาลมฺพ** หน่วงแล้ว, **วิลมฺพ, อวลมฺพ** ห้อยแล้ว

ลุพิ-สนฺถมฺภเน, ทณฺฑโมลุมฺพ ติฏฺฐติ, ฌานโมลุมฺพ วตฺตติฯ

ลุพิ ธาตุ เป็นไปในการค้ำจุน, **ทณฺฑโมลุมฺพ ติฏฺฐติ** ยืนค้ำไม้เท้า, **ฌานโมลุมฺพ วตฺตติ** (วิปัสสนา) ยึดหน่วงฌาน (เป็นอารมณ์)เป็นไปฯ

อุปุพฺโพ อุทฺธรเณ ‘‘อุลฺลุมฺพตุ มํ ภนฺเต สงฺโฆ’’ติ [มหาว. ๗๑ (อุลฺลุมฺปตุ)] อาทีสุ วิย, อุลฺลุมฺพ, อารพฺภ, สมารพฺภ, ลพฺภา, อุปลพฺภา, ทีโฆฯ

ที่มี อุ เป็นบทหน้า เป็นไปในการถอน เช่น ‘‘**อุลฺลุมฺพตุ มํ ภนฺเต สงฺโฆ** ขอสงฆ์โปรดเอื้อนดูยกข้าพเจ้าขึ้นเถิด เจ้าข้า [วิ.มหาว.๔/๘๖ (อุลฺลุมฺปตุ)], **อุลฺลุมฺพ** ยกขึ้นแล้ว, **อารพฺภ, สมารพฺภ** ปรารภแล้ว, สองรูปนี้คือ **ลพฺภา, อุปลพฺภา** ได้แล้ว ทำเป็นทีฆะ.

ปกฺกมฺม, อกฺกมฺม, วิกฺกมฺม, นิกฺขมฺม, โอกฺกมฺม, อภิกฺกมฺม, อติกฺกมฺม, ปฏิกฺกมฺม, อาคมฺม, สงฺคมฺมฯ

ปกฺกมฺม ก้าวไปข้างหน้า (พยายาม), **อกฺกมฺม** เหยียบแล้ว, **วิกฺกมฺม** แยกไปแล้ว, **นิกฺขมฺม** ออกไปแล้ว, **โอกฺกมฺม** หยั่งลงแล้ว, **อภิกฺกมฺม** ก้าวไปแล้ว, **อติกฺกมฺม** ข้ามไปแล้ว, **ปฏิกฺกมฺม** ไป

---

[๖๓] ธาตุนี้สัททนีติเป็น พฺยธ = ตาพเน พฺยชฺฌติ. พฺยาโธ. พฺยาโธติ ลุทฺโธ. ตํ ตํ มิคํ พฺยชฺฌติ ตาเพติ หึสตีติ พฺยาโธ. พฺยธ เป็นไปในความเบียดเบียน เช่น พฺยชฺฌติ (ย่อมเบียดเบียน). พฺยาโธ (นายพราน). บทว่า พฺยาโธ คือ นายพราน.ชื่อว่า พฺยาธ เพราะเบียดเบียนเนื้อนั้นๆ

ตามลำดับแล้ว, **กลับมาแล้ว**, **อาคมฺม** มาแล้ว, สงฺคมฺม ประชุมกันแล้วฯ

สม-อุปธารเณฯ นิสมฺม ราช กยิรา, นานิสมฺม ทิสมฺปติ [ชา. ๑.๔.๑๒๘ (นิสมฺม ขตฺติโย)]ฯ

สม ธาตุ เป็นไปในการทรงไว้, (ใช้ในความหมายว่า ใคร่ครวญ คือ ทรงไว้ซึ่งความจริง), **นิสมฺม ราช กยิรา, นานิสมฺม ทิสมฺปติ** พระราชาทรงใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงปฏิบัติ ไม่ทรงใคร่ครวญเสียก่อน ไม่ควรปฏิบัติ[ขุ.ชา.๒๗/๖๒๙ (นิสมฺม ขตฺติโย)].

สมุ-สนฺติยำ เขเท จ, อุปสมฺม, วูปสมฺม, วิสฺสมฺมฯ

สมุ ธาตุ เป็นไปในความสงบและเหนื่อย, **อุปสมฺม, วูปสมฺม** สงบแล้ว, **วิสฺสมฺม** หายเหนื่อย.

กส-กฑฺฒเน, อปกสฺสฯ

กส ธาตุเป็นไปในการฉุด, **อปกสฺส** ฉุดออกไป.

ทิส-เปกฺขเน, อาทิสฺส, อุทฺทิสฺส, โอทิสฺส, อปทิสฺสฯ

ทิส ธาตุ ในการมองดู, **อาทิสฺส** แลดูทั่ว, **อุทฺทิสฺส** ยกขึ้น, **โอทิสฺส** เจาะจง, **อปทิสฺส** อ้างถึง.

ผุส-สมฺผสฺเสฯ ผุสฺส ผุสฺส พฺยนฺตีกโรติ [อ. นิ. ๔.๑๔๕]ฯ

ผุส ธาตุ เป็นไปในการถูกต้อง, **ผุสฺส ผุสฺส พฺยนฺตีกโรติ** สัมผัสถูกต้องกรรมเก่าแล้วทำให้สิ้นไป. [อ.ติก.๒๐/๕๑๕]ฯ

วส-นิวาเสฯ อุปวสฺสำ โข ปน กตฺติกเตมาสปุณฺณมำ [ปารา. ๖๕๓ (กตฺติกปุณฺณมำ)], พินฺทาคโมฯ

วส ธาตุ เป็นไปในการอยู่, **อุปวสฺสำ โข ปน กตฺติกเตมาสปุณฺณมำ** อนึ่ง ภิกษุจำพรรษาแล้ว จะอยู่ในเสนาสนะป่า [วิ.มหาวิ.๒/๑๖๕ (กตฺติกปุณฺณมำ)], ลงนิคคหิตอาคมฯ

วิส-ปเวสเน, ปวิสฺส, นิวิสฺส, อภินิวิสฺส อิจฺจาทิฯ

วิส ธาตุ เป็นไปในการเข้าไป, **ปวิสฺส** เข้าไปแล้ว, **นิวิสฺส** ถือมั่นแล้ว, **อภินิวิสฺส** ยึดถือแล้ว.

อิติ ตฺวาทิวิการราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่แปลง ตฺวาปัจจัยเป็นต้น จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

ปจฺจยวิการราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มกิตบทที่แปลงปัจจัย จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

ปกติรูปราสิ
ตาทิปจฺจยราสิ

กลุ่มกิตบทที่มีรูปตามเดิม
กลุ่มกิตบทลงตปัจจัยเป็นต้น

อถ ปกติรูปราสิ วุจฺจเตฯ

ลำดับต่อไปจะกล่าวถึงกลุ่มกิตบทที่มีรูปตามเดิม.

ต, ติ, ตุ, ตวนฺตุ, ตาวี, ตฺวา, ตฺวาน, ตุน, ตุ̆ , ตเว, ตาเย, ตพฺพฯ

ปัจจัยมีตเป็นต้นได้แก่ **ต, ติ, ตุ, ตวนฺตุ, ตาวี , ตฺวา, ตฺวาน, ตุน, ตุ̆ , ตเว, ตาเย** และ **ตพฺพ** ปัจจัย.

ทา, ขฺยา, คา, ฆา, ฏา, ฐา, ตา, ถา, ทา, ธา, ปา, ผา, ภา, มา, ยา, ลา, วา, สา, หาฯ

ธาตุที่จะแสดงในกลุ่มนี้ คือ **ทา, ขฺยา, คา, ฆา, ฏา, ฐา, ตา, ถา, ทา, ธา, ปา, ผา, ภา, มา, ยา, ลา, วา, สา** และ **หา** ธาตุ.

อกฺขาโต, สฺวากฺขาโต, อาขฺยาโต, วิขฺยาโตฯ

อกฺขาโต ถูกกล่าวแล้ว, **สฺวากฺขาโต** พระธรรมที่ตรัสไว้ดีแล้ว, **อาขฺยาโต** ถูกกล่าวแล้ว (กริยา อาขยาต), **วิขฺยาโต** ถูกอธิบายแล้ว.

‘อู พฺยญฺชนสฺสา’ติ กฺวจิ อีอาคโม รสฺโส จ, สงฺคายิโต, ฆายิโต, ญาโตฯ

บางอุทาหรณ์ ลง อีอาคมด้วยสูตรว่า **ญี พฺยญฺชนสฺส (๗๑๗).**ลง ญี อาคม ในที่เบื้องต้นแห่งปัจจัยที่มีพยัญชนะเป็นตัวหน้า) และเป็นรัสสะ, **สงฺคายิโต** สวดพร้อมแล้ว, **ฆายิโต** สูดดมแล้ว, **ญาโต** รู้แล้ว.

‘ชฺยาทีหิ กฺนา’ติ นาปจฺจโย, ชานิโตฯ

ลง นา ปัจจัย ด้วยสูตรว่า **ชฺยาทีหิ กฺนา**. **(๖๗๓**. ลง กฺนา (นา) ปัจจัย ในอรรถกัตตา ท้าย ชิ ธาตุ). ชานิโต รู้แล้ว.

การิเต - ญาปิโต, ญาปยิโตฯ	ในที่ลงการิตปัจจัย - **ญาปิโต, ญาปยิโต** ให้รู้แล้วฯ
ปุตฺตํ ตายติ รกฺขตีติ ตาโต-ปิตาฯ ทตฺโต, ทฺวิตฺตํ รสฺสตฺตญฺจฯ เทวทตฺโต, พฺรหฺมทตฺโต, ยญฺญทตฺโต, ทาปิโต, ทาปยิโตฯ	**ปุตฺตํ ตายติ รกฺขตีติ ตาโต - ปิตา** ผู้รักษาบุตร, ได้แก่ บิดาฯ **ทตฺโต** ให้แล้ว, รูปนี้ทำทเวภาวะและรัสสะฯ **เทวทตฺโต** เทพประทานแล้ว, **ยญฺญทตฺโต** นายยัญญะให้แล้ว, **พฺรหฺมทตฺโต** พรหมประทานแล้ว[๖๔], **ทาปิโต, ทาปยิโต**ให้ให้แล้วฯ
มหาวุตฺตินา ปสฺส ปีโว, ปีวิโตฯ	แปลง **ปา** ธาตุ เป็น ปิว ด้วยมหาสูตร**, ปีวิโต** ดื่มแล้ว.
ผา-วุทฺธิยํ, ผิโต ปภาตา รตฺติฯ	**ผา** ธาตุ ในความเจริญ, **ผิโต ปภาตา รตฺติ** ราตรีเจริญแล้ว คือ กระจ่างแล้ว (?).
มา-มาเน, มิโต, สมฺมิโต, อุปมิโต, นิมฺมิโต, ยาโต, ลาโต, วาโตฯ	**มา** ธาตุ ในการนับ, **มิโต** วัดแล้ว, **สมฺมิโต** ชั่งพร้อมแล้ว , **อุปมิโต** เปรียบแล้ว, **นิมฺมิโต** เนรมิตแล้ว, **ยาโต** ไปแล้ว, **ลาโต** ตัดแล้ว, **วาโต** พัดไปแล้ว.
มหาวุตฺตินา วาสฺสุตฺตํ, นิพฺพุโต, ปรินิพฺพุโต, นิพฺพาปิโต, ปรินิพฺพาปิโต, โอสิโต, ปริโยสิโต, โอสาปิโต, ปริโยสาปิโต, ปหิโต, ปชหิโต, หาปิโตฯ	แปลง **วา** ธาตุ เป็น อุ ด้วยมหาสูตร, **นิพฺพุโต** นิพพานแล้ว, **ปรินิพฺพุโต** ปรินิพพานแล้ว, **นิพฺพาปิโต** ให้ดับแล้ว, **ปรินิพฺพาปิโต** ให้ดับรอบแล้ว, **โอสิโต** จบลงแล้ว, **ปริโยสิโต** จบแล้ว, **โอสาปิโต** ให้จบลงแล้ว, **ปริโยสาปิโต** ให้จบลงแล้ว, **ปหิโต** เสื่อมแล้ว, **ปชหิโต** ละแล้ว , **หาปิโต** ให้เสื่อมแล้วฯ

[๖๔] รูปกริยาว่า พฺรหฺมทตฺโต นี้ ท่านยึดหลักภาษาสันสกฤตกล่าวไว้ ดังที่คัมภีร์สัททนีติวินิจฉัยว่า รูปกริยาว่า ทตฺต (อันเขาให้แล้ว) โดดๆ ไม่มีใช้ในพระบาฬี จะพบเฉพาะที่เป็นสมาสโดยใช้เป็นชื่อเท่านั้น เช่น เทวทตฺโต นายเทวทัต, ยญฺญทตฺโต นายยัญญทัต, หากจะใช้เป็นกริยาให้ใช้เป็น ทินฺน, หรือจะใช้ในรูปทตฺต นั้นควรเป็นทตฺติย. อนึ่ง คำว่า ทตฺต นั้นมีใช้ในสันสกฤกต ไม่มีใช้ในฝ่ายบาลี, ส่วน ทินฺน มีใช้ในบาฬี แต่ไม่มีใช้ในสันสกฤต. ดูวินิจฉัยเรื่องนี้ท้ายเรื่อง.

ติมฺหิ-ญตฺติ, ทตฺติ, ปาติ, ผาติ, นิพฺพุติ, ปรินิพฺพุติฯ

ในที่ลง**ติ**ปัจจัย - **ญตฺติ** การรู้, **ทตฺติ** การให้, **ปาติ** การดื่ม, **ผาติ** ความเจริญ, **นิพฺพุติ** ดับแล้ว, **ปรินิพฺพุติ** ดับหมดแล้ว.

ตุมฺหิ-สงฺขาตา สพฺพธมฺมานำ [ชา. ๒.๒๒.๑๔๕๑], อกฺขาตาโร ตถาคตา [ธ. ป. ๒๗๖] อญฺญาตาโร ภวิสฺสนฺติ [ที. นิ. ๒.๖๘], ญาเปตา, ญาปยิตาฯ อุฏฺฐาตา วินฺทเต ธนำ [สำ. นิ. ๑.๒๔๖]ฯ

ในที่ลง ตุ ปัจจัย, **สงฺขาตา สพฺพธมฺมานำ** กำหนด รู้ธรรมทั้งปวง [ขุ.ชา. ๒๘/๕๔๕], **อกฺขาตาโร ตถาคตา** พระตถาคตทั้งหลายเป็นแต่ผู้บอกชนทั้งหลาย [ขุ.ธ.๒๕/๓๐] **อญฺญาตาโร ภวิสฺสนฺติ** ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมี [ที.ม.๑๐/๘], **ญาเปตา, ญาปยิตา** ผู้ให้รู้ฯ **อุฏฺฐาตา วินฺทเต ธนำ** ผู้หมั่น ย่อมหาทรัพย์ได้[สำ.ส.๑๕/๘๔๕]ฯ

‘อู ลสฺเส’ติ กฺวจิ อีสฺส เอตฺตำ, อุฏฺฐาเปตา, สมุฏฺฐาเปตา, อฆสฺส ตาตา, ตายิตา, ทาตา, ทาเปตา, สนฺธาตา, สนฺธาเปตา, มาปิตา, มาปยิตา, นิพฺพาเปตา, นิพฺพาปยิตา, หาเปตา, หาปยิตาฯ

ในบางอุทาหรณ์ แปลง อี เป็น เอ ด้วยสูตรว่า **ณฺจีลสฺเส** (๖๐๕. ในบางอุทาหรณ์แปลง อีอาคม, อปัจจัย เป็นเอ) **อุฏฺฐาเปตา** ผู้ให้ลุกขึ้น**, สมุฏฺฐาเปตา** ผู้ให้ตั้งขึ้น, **อฆสฺส ตาตา** ผู้รักษา (?), **ตายิตา** ผู้ใช้ให้รักษา, **ทาตา** ผู้ให้, **ทาเปตา** ผู้ใช้ให้ให้, **สนฺธาตา** ผู้ทรงไว้, **สนฺธาเปตา** ผู้ใช้ให้ทรงไว้, **มาปิตา , มาปยิตา** ผู้ใช้ให้วัด, **นิพฺพาเปตา, นิพฺพาปยิตา** ผู้ใช้ให้ดับ , **หาเปตา, หาปยิตา** ผู้ใช้ให้สิ้นไปฯ

ตวนฺตุ, ตาวีสุ-อกฺขตา, อกฺขาตาวี อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงตวนฺตุและตาวี - **อกฺขตา , อกฺขาตาวี** ผู้กล่าวแล้ว.

ตฺวาทีสุ สำโยเค รสฺสตฺตำ, ญตฺวา, ชานิตฺวา, ญาเปตฺวา, ชานาเปตฺวา, ฐตฺวาฯ

ในที่ลงตุนาทิปัจจัยเป็นต้น, เป็นรัสสะในสังโยค, **ญตฺวา, ชานิตฺวา** รู้แล้ว, **ญาเปตฺวา, ชานาเปตฺวา** บอกให้รู้แล้ว, **ฐตฺวา** ยืนแล้ว.

ปาทิโต ฐาสฺส ฐโห, สณฺฐหิตฺวา, ปติฏฺฐหิตฺวาฯ

แปลง **ฐา** ที่อยู่หลังจากอุปสัคเป็น ฐห, **สณฺฐหิตฺวา** ตั้งแล้ว, **ปติฏฺฐหิตฺวา** ตั้งขึ้นแล้ว.

การิเต กฺวจิ รสฺสตฺตํ, ฐเปตฺวา, ปฏฺฐเปตฺวา, ปติฏฺฐาเปตฺวา, ทตฺวา, อาทิยิตฺวา, สมาทิยิตฺวา, ทชฺชิตฺวาฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย, ในบางอุทาหรณ์ เป็นรัสสะ เช่น **ฐเปตฺวา** ให้ตั้งแล้ว, **ปฏฺฐเปตฺวา, ปติฏฺฐาเปตฺวา** ให้ตั้งขึ้นแล้ว, **ทตฺวา** ให้แล้ว, **อาทิยิตฺวา** ถือเอาแล้ว, **สมาทิยิตฺวา** ถือเอาแล้วยด้วยดี, **ทชฺชิตฺวา** ให้แล้ว.

ทท-ทาเน, ตฺวาสฺส ปฺโย, ยมฺหิ ทสฺส โช, ยสฺส ปุพฺพรูปั ทีโฆ, ทชฺชา, ทาเปตฺวาฯ

ทท ธาตุ เป็นไปในการให้, แปลง ตฺวา เป็น ปฺย, ในที่ลง ยปัจจัย แปลง ท เป็น ช, แปลง ย เป็นพยัญชนะตัวหน้า และเป็นทีฆะ, **ทชฺชา** ให้แล้ว, **ทาเปตฺวา** ใช้ให้ให้แล้ว.

ปาทิโต รสฺโส, สมาทเปตฺวาฯ

ที่มีอุปสัค เป็นรัสสะ เช่น **สมาทเปตฺวา** ชักชวนแล้ว.

ธา-ธารเณ, ทฺวิตฺตํ, ปุพฺพสฺส ตติยตฺตํ รสฺโส จ, ปรสฺส ‘ธาสฺส โห’ติ โห, ปทหิตฺวา, วิทหิตฺวา, นิทหิตฺวา, สทฺทหิตฺวา, โอทหิตฺวา, ปิทหิตฺวา, ปริทหิตฺวาฯ

ธา ธาตุ ในการทรงไว้, ทำทเวภาวะ, แปลงพยัญชนะตัวหน้าเป็นพยัญชนะที่ ๓ ของวรรค, และทำเป็นรัสสะ, แปลง พยัญชนะตัวหลังเป็น ห ด้วยสูตรว่า**ธาสฺส โห. (๖๑๒**. ในทเวภาวะ ธา ตัวหลัง ใช้ ห แทน), **ปทหิตฺวา** พากเพียรแล้ว, **วิทหิตฺวา** จัดแจงแล้ว, **นิทหิตฺวา** ฝังลงแล้ว, **สทฺทหิตฺวา** เชื่อแล้ว, **โอทหิตฺวา** ตั้งลง, คอยฟัง (เงี่ยโสตลง, ตั้งใจฟัง)แล้ว, **ปิทหิตฺวา** ปิดแล้ว, **ปริทหิตฺวา** ทรงรอบแล้ว (นุ่งห่ม)

การิเต -

อาธเปตฺวา, สนฺนิธาเปตฺวา, ปิวิตฺวา, ปิตฺวาวา, ปาเยตฺวา, มาเปตฺวา, โอสาเปตฺวา, ปริโยสาเปตฺวา, หิตฺวา, ปชหิตฺวา, หาเปตฺวา, ปชหาเปตฺวาฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

อาธเปตฺวา ให้ทรงไว้แล้ว, **สนฺนิธาเปตฺวา** ให้ฝังไว้แล้ว, **ปิวิตฺวา** ดื่มแล้ว เป็น **ปิตฺวา** บ้าง, **ปาเยตฺวา** ให้ดื่มแล้ว, **มาเปตฺวา** ให้ชั่งแล้ว, **โอสาเปตฺวา** ให้จบลงแล้ว, **ปริโยสาเปตฺวา** ให้สิ้นสุดแล้ว, **หิตฺวา** ละแล้ว, **ปชหิตฺวา** ละแล้ว, **หาเปตฺวา** ให้ละแล้ว, **ปชหาเปตฺวา** ให้ละแล้ว.

ตุ๎, ตเวสุ -

อกฺขาตุ๎, อกฺขาตเว, สงฺขาตุ๎, สงฺขาตเว, ญาตุ๎, ญาตเว, ชานิตุ๎, ชานิตเว, ญาเปตุ๎, ญาเปตเว, ชานาเปตุ๎, ชานาเปตเว, ฐาตุ๎, ฐาตเว, สณฺฐาตุ๎, สณฺฐาตเว, สณฺฐหิตุ๎, สณฺฐหิตเว, ฐเปตุ๎, ฐเปตเว, สณฺฐาเปตุ๎, สณฺฐาเปตเว, ทาตุ๎, ทาตเว, ปทาตุ๎, ปทาตเว, อาทาตุ๎, อาทาตเว, ทชฺชิตุ๎, ทชฺชิตเว, ทาเปตุ๎, ทาเปตเว, สมาทเปตุ๎, สมาทเปตเว, สนฺธาตุ๎, สนฺธาตเว, สทฺทหิตุ๎, สทฺทเหตุ๎, สทฺทเหตเว, นิเธตุ๎, นิเธตเว สนฺธาเปตุ๎, นิธาเปตุ๎, ปาตุ๎, ปิวิตุ๎, ปาตเว, ปิเวตเว, มาตุ๎, มินิตุ๎, ปเมตุ๎, อุปเมตุ๎, ยาตุ๎, ยายิตุ๎, ยาตเว, โอสาเยตุ๎, โอสาเปตุ๎, ปริโยสาเปตุ๎, หาตุ๎, ปหาตุ๎, มารเธยฺยํ ปหาตเว [ธ. ป. ๓๔], ชหิตุ๎, ปชหิตุ๎, หาเปตุ๎, ปหาเปตุ๎, ชหาเปตุ๎ฯ

ในที่ลงตุ๎ และ ตเว ปัจจัย -

อกฺขาตุ๎, อกฺขาตเว เพื่อกล่าว, **สงฺขาตุ๎, สงฺขาตเว** เพื่อกล่าว, **ญาตุ๎, ญาตเว, ชานิตุ๎, ชานิตเว** เพื่อรู้, **ญาเปตุ๎, ญาเปตเว, ชานาเปตุ๎, ชานาเปต**เว เพื่อให้รู้, **ฐาตุ๎, ฐาตเว, สณฺฐาตุ๎, สณฺฐาตเว, สณฺฐหิตุ๎, สณฺฐหิตเว** เพื่อตั้งอยู่, **ฐเปตุ๎, ฐเปตเว, สณฺฐาเปตุ๎, สณฺฐาเปตเว** เพื่อให้ตั้งอยู่, **ทาตุ๎, ทาตเว** เพื่อให้, **ปทาตุ๎, ปทาตเว** เพื่อให้, **อาทาตุ๎, อาทาตเว** เพื่อถือเอา, **ทชฺชิตุ๎, ทชฺชิตเว** เพื่อให้, **ทาเปตุ๎, ทาเปตเว** เพื่อให้ให้, **สมาทเปตุ๎, สมาทเปตเว** เพื่อให้สมาทาน, **สนฺธาตุ๎, สนฺธาตเว** เพื่อทรงไว้, **สทฺทหิตุ๎** เพื่อเชื่อ, **สทฺทเหตุ๎, สทฺทเหตเว** เพื่อให้เชื่อ, **นิเธตุ๎, นิเธตเว** เพื่อฝังไว้ **สนฺธาเปตุ๎, นิธาเปตุ๎** เพื่อให้ฝังไว้, **ปาตุ๎, ปิวิตุ๎** เพื่อดื่ม ,**ปาตเว, ปิเวตเว** เพื่อให้ดื่ม, **มาตุ๎, มินิตุ๎** เพื่อวัด, **ปเมตุ๎, อุปเมตุ๎** เพื่อเปรียบเทียบ, **ยาตุ๎, ยายิตุ๎, ยาตเว** เพื่อไป,**โอสาเยตุ๎, โอสาเปตุ๎** เพื่อให้จบ, **ปริโยสาเปตุ๎** เพื่อให้สิ้นสุด, **หาตุ๎, ปหาตุ๎** เพื่อละ, **มารเธยฺยํ** ปหาตเว เพื่อละบ่วงมาร [ขุ.ธ.๒๕/๓๔], **ชหิตุ๎, ปชหิตุ๎** เพื่อละ, **หาเปตุ๎, ปหาเปตุ๎, ชหาเปตุ๎** เพื่อให้ละ.

ตพฺพมฺหิ -

อกฺขาตพฺพํ, สงฺขาตพฺพํ, สงฺขฺยาตพฺพํ, คายิตพฺพํ, ญาตพฺพํ, ชานิตพฺพํ, ญาเปตพฺพํ, ชานาเปตพฺพํ, ฐาตพฺพํ, ฐเปตพฺพํ, ทาตพฺพํ, อาทาตพฺพํ, สมาทาตพฺพํ, ทาเปตพฺพํ, สมาทเปตพฺพํ, วิธาตพฺพํ, วิทหิตพฺพํ, ปาตพฺพํ, ปิวิตพฺพํ, มินิตพฺพํ, มิเนตพฺพํ, ยาตพฺพํ, ลาตพฺพํ, ปหาตพฺพํฯ

ในที่ตพฺพ ปัจจัย -

อกฺขาตพฺพํ, สงฺขาตพฺพํ พึงกล่าว, **สงฺขฺยาตพฺพํ** พึงให้กล่าว, **คายิตพฺพํ** พึงร้อง, **ญาตพฺพํ, ชานิตพฺพํ** พึงรู้, **ญาเปตพฺพํ, ชานาเปตพฺพํ** พึงให้รู้, **ฐาตพฺพํ** พึงตั้ง, **ฐเปตพฺพํ** พึงให้ตั้ง, **ทาตพฺพํ** พึงให้, **อาทาตพฺพํ** พึงถือเอา, **สมาทาตพฺพํ** พึงสมาทาน, **ทาเปตพฺพํ** พึงใช้ให้ให้, **สมาทเปตพฺพํ** พึงให้สมาทาน, **วิธาตพฺพํ, วิทหิตพฺพํ** พึงจัดแจง, **ปาตพฺพํ, ปิวิตพฺพํ** พึงดื่ม, **มินิตพฺพํ, มิเนตพฺพํ** พึงวัด, **ยาตพฺพํ** พึงไป, **ลาตพฺพํ พึงตัด, ปหาตพฺพํ** พึงละ.

อิวณฺเณสุ

วิปุพฺโพ อิ-คตฺยตฺโถ, วีโต, วีตโทโส วีตโมโห [สำ. นิ. ๑.๒๔๘], อุทิโต, สมุทิโต, ทาคโมฯ

ในธาตุที่เป็น **อิ**วัณณะ -

อิ ธาตุ ที่มีวิเป็นบทหน้า เป็นไปในการไป, **วีโต** ไปปราศแล้ว, **วีตโทโส วีตโมโห** มีโทสะไปปราศแล้ว, มีโมหะไปปราศแล้ว [สำ.ส.๑๕/๒๔๘], **อุทิโต** เหาะไปแล้ว, **สมุทิโต** ตั้งขึ้นแล้ว, สองรูปนี้ลง ท อาคม.

สมิโต, สเมโต, สมเวโต, อเปโต, อุเปโต, สมุเปโต, อภิโต, กีโต, กยิโต, กิณิโต, จิโต, จินิโต, อาจิโต, อุปจิโต, สญฺจิโต, ชิโต, ปราชิโต, ฑิโต, โอฑฺฑิโต, นีโต, อานีโต, วินีโต, โอณีโต, ปณีโต, นสฺส ณตฺตํฯ

สมิโต, สเมโต, สมเวโต ไปด้วยกัน (เสมอกันหรือพร้อมเพรียง), **อเปโต** แยกไป, **อุเปโต** เข้าถึง, **สมุเปโต** เข้าไป, **อภิโต** เดินไปข้างหน้า, **กีโต, กยิโต, กิณิโต**ขายแล้ว, จิ**โต, จินิโต, อาจิโต, อุปจิโต, สญฺจิโต** สะสมแล้ว, **ชิโต** ชนะแล้ว, **ปราชิโต** พ่ายแล้ว, **ฑิโต** เหาะไปหรือทิ้งไป, **โอฑฺฑิโต** ทิ้งลง, **นีโต** นำไปแล้ว, **อานีโต** นำมาแล้ว, **วินีโต** แนะนำแล้ว, **โอณีโต** น้อมไปแล้ว, **ปณีโต** ประณีต (น้อมไปโดยเป็นประธาน), สองรูปนี้แปลง น เป็น ณ.

ปีโต, ภีโต, มิโต, สิโต, นิสฺสิโต, ปหีโตฯ

ปีโต ดื่มแล้ว, **ภีโต** กลัวแล้ว, **มิโต** วัดแล้ว, **สิโต** นอนแล้ว, **นิสฺสิโต** อาศัยแล้ว, **ปหีโต** ละแล้ว.

ติมฺหิ -

สมิติ, วิจิติ, นีติ, ทุวิตฺเต อาทิวุทฺธิ, เนตฺติ, สทฺธมฺมเนตฺติ, ภีติฯ

ติ ปัจจัย -

สมิติ การประชุม, **วิจิติ** การสะสม, **นีติ** การแนะนำ (แบบแผน), วุทธิอักษรต้นในทเวภาวะ**, เนตฺติ** การนำไป, **สทฺธมฺมเนตฺติ** การนำพระสัทธรรมไป, **ภีติ** การกลัว.

ตุมฺหิ -

สเมตา, อภิสเมตา, วิเจตา, เชตา, เนตา, วิเนตา, นินฺเนตาฯ

ตุ ปัจจัย -

สเมตา ผู้เสมอกัน, **อภิสเมตา** ผู้ก้าวไปด้วยกัน, **วิเจตา** ผู้สั่งสม, **เชตา** ผู้ชนะ, **เนตา** ผู้นำไป, **วิเนตา** ผู้แนะนำ, **นินฺเนตา** ผู้น้อมไป.

ตวนฺตุ, ตาวีสุ -

สเมตวา, สเมตาวี, อภิสเมตวา, อภิสเมตาวี อิจฺจาทิฯ

ตวนฺตุ, ตาวี ปัจจัย -

สเมตวา, สเมตาวี เสมอกันแล้ว, **อภิสเมตวา, อภิสเมตาวี** ก้าวไปด้วยกัน แล้ว ดังนี้เป็นต้น.

ตฺวาทีสุ -

สเมตฺวา, อุเปตฺวา, กิณิตฺวา, วิจินิตฺวา, เชตฺวา, วิเชตฺวา, ชินิตฺวา, วิชินิตฺวา, ปราเชตฺวา, เนตฺวา, อาเนตฺวา วิเนตฺวา, นยิตฺวา, อานยิตฺวา, วินยิตฺวา, อลฺลียิตฺวา, ปฏิสลฺลียิตฺวา, สยิตฺวาฯ

ในตฺวาเป็นต้น -

สเมตฺวา, อุเปตฺวา, กิณิตฺวา, วิจินิตฺวา, เชตฺวา, วิเชตฺวา, ชินิตฺวา, วิชินิตฺวา, ปราเชตฺวา, เนตฺวา, อาเนตฺวา วิเนตฺวา, นยิตฺวา, อานยิตฺวา, วินยิตฺวา, อลฺลียิตฺวา, ปฏิสลฺลียิตฺวา, สยิตฺวา. (แปลเหมือนที่ผ่านมา ในที่นี้ให้สังเกตรูปสำเร็จ)

ตุ, ตเวสุ -

สเมตุ, อุเปตุ, สมุเปตุ, สเมตเว, เกตุ, กิณิตุ, เกตเว, วิเจตุ, วิจินิตุ, เชตุ, วิเชตุ, นิตุ, อานิตุ, วินิตุ, เนตุ, อาเนตุ, วิเนตุ, นยิตุ, อานยิตุ, วินยิตุ, เนตเวฯ

ตุ, ตเว ปัจจัย -

สเมตุ, อุเปตุ, สมุเปตุ, สเมตเว, เกตุ, กิณิตุ, เกตเว, วิเจตุ, วิจินิตุ, เชตุ, วิเชตุ, นิตุ, อานิตุ, วินิตุ, เนตุ, อาเนตุ, วิเนตุ, นยิตุ, อานยิตุ, วินยิตุ, เนตเวฯ (แปลเหมือนที่ผ่านมา ในที่นี้ให้สังเกตรูปสำเร็จ)

ตพฺพมฺหิ -

สเมตพฺพ, เกตพฺพ, กิณิตพฺพ อิจฺจาทิฯ

ตพฺพ ปัจจัย -

สเมตพฺพ, เกตพฺพ, กิณิตพฺพ เป็นต้น

อุวณฺเณสุ -

จุโต, จวิโตฯ

อุวัณณันตธาตุ -

จุโต, จวิโต เคลื่อนแล้ว

การิเต -

จาวิโตฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

จาวิโต ให้เคลื่อนแล้ว.

ชุโต, ชวิโต, ฤโต, อภิตฺฤโต, อภิตฺถวิโต,

ชุโต, ชวิโต รุ่งเรืองแล้ว, **ฤโต, อภิตฺฤโต, อภิตฺถวิโต** ชมเชยแล้ว.

สปุพฺโพ ธุ-วลฺลเภ, สนฺธุโต-มิตฺโตฯ ‘‘อสณฺฐุตํ จิรสณฺฐุเตนา’’ติปิ ปาฬิฯ

ธุ ธาตุ มีสเป็นบทหน้า เป็นไปในความสนิทสนม, เป็นที่รัก. **สนฺธุโต** ผู้สนิทสนมกัน, เป็นที่รักกัน ได้แก่ **มิตร**. แม้พระบาฬีว่า **อสณฺฐุตํ จิรสณฺฐุ**

เตน (นางสามา) แลกเราผู้ไม่เคยสนิทสนม กับสามีที่เคยสนิทสนมมานาน [ขุ.ชา.๒๗/๕๗๓ - ชาตเก “อสนฺถุตํ มํ จิรสนฺถุเตน” อิติ ปาโฐ] ดังนี้ ก็มี.

ทุ-คติยํ หิ์สายญฺจ, ทุโต, อุปทฺทุโตฯ

ทุ ธาตุ เป็นไปในการไป และการเบียดเบียน, **ทุโต** ไปแล้ว, เบียดเบียนแล้ว, **อุปทฺทุโต** ขัดขวางแล้ว.

ธู-กมฺปเน, ธุโต, นิทฺธุโตฯ

ธู ธาตุ เป็นไปในการหวั่นไหว, **ธุโต** หวั่นไหวแล้ว, **นิทฺธุโต** มั่นคง.

ภูโต, สมฺภูโตฯ

ภูโต เป็นแล้ว, **สมฺภูโต** เกิดขึ้นแล้ว.

การิเต -
ภาวิโต, สมฺภาวิโต, วิภาวิโต, ปริภาวิโตฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
ภาวิโต ให้มีแล้ว, **สมฺภาวิโต** ให้เกิดขึ้นแล้ว, **วิภาวิโต** ให้ชัดเจนแล้ว, **ปริภาวิโต** ให้เป็นแล้ว.

ยุ-มิสฺสเน, สํยุโตฯ

ยุ ธาตุ เป็นไปในการปะปน, **สังยุโต** ปะปน (ประกอบ) แล้ว.

รุ-สทฺเท, รุโต, ลุโต, วุโต, สังวุโต, สุสังวุโต, สุโต, วิสฺสุโตฯ

รุ ธาตุ ในการออกเสียง, **รุโต** ออกเสียงแล้ว, **ลุโต** ตัดแล้ว, **วุโต** พัดพาแล้ว, **สังวุโต** ปิดกันแล้ว, **สุสังวุโต** สำรวมดีแล้ว, **สุโต** ฟังแล้ว, **วิสฺสุโต** ปรากฏแล้ว (ใครๆ ก็รู้จัก)

หุ-ปูชายํ, หุโตฯ

หุ ธาตุ เป็นไปในบูชา, **หุโต** บูชาแล้ว.

ติมฺหิ -
จวนํ จุติ, ถวนํ ถุติ, ภูติ, วิภูติ, สวนํ สุติ,

ติ ปัจจัย -
จวนัง จุติ การเคลื่อน, **ถวนัง ถุติ** การสรรเสริญ, **ภูติ** ความมี, **วิภูติ** ความแจ่มแจ้ง, **สวนัง สุติ** การฟัง.

ตุมฺหิ-จวิตา, จาเวตา, ชวิตา, ถวิตา, สนฺถวิตา, โสตา, สาเวตาฯ

ตุปัจจัย -
จวิตา, จาเวตา, ชวิตา, ถวิตา, สนฺถวิตา, โสตา, สาเวตาฯ (มีคำแปลเหมือนกับที่ผ่านมา)

ตวนฺตุ ตาวีสุ-จุตวา, จุตาวี, จาเวตวา, จาเวตาวี อิจฺจาทิฯ

ตวนฺตุ ตาวี ปัจจัย-
จุตวา, จุตาวี, จาเวตวา, จาเวตาวี เป็นต้น

ตฺวาทีสุ-จวิตฺวา, จวิตฺวาน, จวิตุน, ชวิตฺวา, อภิตฺถวิตฺวา, ภุตฺวา, อนุภวิตฺวา, ภาเวตฺวา, ภาวยิตฺวา, สุตฺวา, สุณิตฺวา, สาเวตฺวา, สาวยิตฺวาฯ

ตฺวา ปัจจัยเป็นต้น -
จวิตฺวา, จวิตฺวาน, จวิตุน, ชวิตฺวา, อภิตฺถวิตฺวา, ภุตฺวา, อนุภวิตฺวา, ภาเวตฺวา, ภาวยิตฺวา, สุตฺวา, สุณิตฺวา, สาเวตฺวา, สาวยิตฺวาฯ

ตุ, ตเวสุ-จวิตุ, จาเวตุ, โภตุ, ภวิตุ, อนุภวิตุ, ภาเวตุ, ภาวยิตุ, โสตุ, สาเวตุฯ

ตุ, ตเว ปัจจัย
จวิตุ, จาเวตุ, โภตุ, ภวิตุ, อนุภวิตุ, ภาเวตุ, ภาวยิตุ, โสตุ, สาเวตุฯ

หู-สตฺตายํ, โหตุฯ ‘‘ยา อิจฺเฉ ปุริโส โหตุ [ชา. ๒.๒๒.๑๒๘๒]ฯ น โส สกฺกา น โหตุเย’’ติ [พุ. วํ. ๒.๙ ‘…เหตุเย’] ปาฬีฯ

หู ธาตุ ในความมีหรือเป็น, **โหตุ** เพื่อมีหรือเพื่อเป็นฯ มีพระบาฬีว่า **‘‘ยา อิจฺเฉ ปุริโส โหตุ** หญิงใดปรารถนาเป็นบุรุษทุกๆ [ขุ.ชา.๒๘/๘๖๕]ฯ น **โส สกฺกา น โหตุเย** มรรคนั้นไม่อาจจะไม่มี [ขุ.พุ.วํ.๓๓/๙ ‘…เหตุเย’]

ตพฺพมฺหิ-จวิตพฺพ, ภวิตพฺพ, อนุภวิตพฺพ, ภาเวตพฺพ, โสตพฺพฯ

ตพฺพ ปัจจัย -
จวิตพฺพ, ภวิตพฺพ, อนุภวิตพฺพ, ภาเวตพฺพ, โสตพฺพฯ

ทฺวิตฺเต -
โสตฺตพฺพ, สาเวตพฺพฯ

ที่เป็นทเวภาวะ -
โสตฺตพฺพ, สาเวตพฺพ.

เอทนฺเตสุ -

เอวัณณันตธาตุ -

มหาวุตฺตินา กฺวจิ เอการสฺส อิตฺตํ, คายิโต, อปจายิโต, อปจิโต วา, อุชฺฌายิโต, นิชฺฌายิโต, อภิชฺฌายิโตฯ

แปลง เอ เป็น อิ ในบางอุทาหรณ์ ด้วยมหาสูตร, **คายิโต** ขับร้องแล้ว, **อปจายิโต** บูชาแล้ว [๖๕] เป็น **อปจิโต** บ้าง, **อุชฺฌายิโต** ยกโทษแล้ว, นิชฺฌายิโต, **อภิชฺฌายิโต** เพ่งโทษแล้ว.

คายนํ คีติ, อปจายนํ อปจิติฯ

คายนํ คีติ การขับร้อง, **อปจายนํ อปจิติ** การบูชา หรือ ยำเกรง, เคารพ.

ตุมฺหิ -
คายิตา, อปจายิตา, อุชฺฌายิตาฯ

ตุปัจจัย -
คายิตา, อปจายิตา, อุชฺฌายิตา.

ตวนฺตุ, ตาวีสุ-คายิตวา, คายิตาวี อิจฺจาทิฯ

ตวนฺตุ, ตาวีปัจจัย -
คายิตวา, คายิตาวี ดังนี้เป็นต้น

คายิตฺวา, ฌายิตฺวา, อภิชฺฌายิตฺวาฯ

ตฺวา ปัจจัย เป็นต้น -
คายิตฺวา, ฌายิตฺวา, อภิชฺฌายิตฺวาฯ

คายิตุํ, คายิตเว, อปจายิตุํ, อปจายิตเว, ฌายิตุํ, ฌายิตเว, อภิชฺฌายิตุํ, อภิชฺฌายิตเวฯ

ตุ และ ตเว ปัจจัย
คายิตุํ, คายิตเว, อปจายิตุํ, อปจายิตเว, ฌายิตุํ, ฌายิตเว, อภิชฺฌายิตุํ, อภิชฺฌายิตเวฯ

คายิตพฺพํ, อปจายิตพฺพํ, อุชฺฌายิตพฺพํฯ

ตพฺพ ปัจจัย -
คายิตพฺพํ, อปจายิตพฺพํ, อุชฺฌายิตพฺพํฯ

อิติ เอกพฺยญฺชนธาตูนํ ปกติรูปราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่มีรูปตามเดิม
แห่งธาตุที่มีพยัญชนะตัวเดียว
จบแล้ว

---

[๖๕] ศัพท์นี้ มาจาก จิ ธาตุ ในการสั่งสม มี อป เป็นบทหน้า (อป + จิ สะสม + ต) ความหมายคือ บูชา. ส่วนสัททนีติเป็น จายุ ปูชา, นิสามเนสุ บูชา และ ใคร่ครวญ (ใคร่ครวญ หมายถึง การดูและฟัง หรือ ใช้ปัญญาใคร่ครวญ) (อป + จายุ + ต)

ภูวาทิคณ

อเนกพฺยญฺชนธาตูนำ ปกติรูปานิ ตฺยาทิกณฺเฑ วิภาคนเยน ภูวาทีหิ สตฺตหิ ธาตุคเณหิ จ การิตปจฺจเยหิ จ ธาตุปจฺจเยหิ จ ยถาลาภำ วิภชิตฺวา วิตฺถาเรตพฺพานิฯ

อตฺริทำ นยทสฺสนำ –

อาส, อิส, คมุ, ทิสฯ

อาส-อุปเวสเน, จฺฉาเทสสุตฺเต ‘นฺต มาน ตฺยาทีสู’ติ อธิกตตฺตา ตปจฺจเยสุ จฺฉาเทโส นตฺถิ, ครุำ อุปาสิโต, ปยิรุปาสิโตฯ

ตุมฺหิ -

อุปาสิตา, อุปาเสตา วา, อุปาสิตวา, อุปาสิตาวี, อุปาสิตฺวา, อุปาสิตฺวาน, อุปาสิตฺนฯ

‘ปฺโย วา ตฺวาสฺส สมาเส’ติ ปฺยาเทเส -

อุปาสิย, ปยิรุปาสิย, อุปสิยาน, อุปาสิตุำ, อุปาสิตเว, อุปาสิตพฺโพฯ

ภูวาทิคณธาตุ

พึงจำแนกปกติรูป (รูปเดิมที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง) ของธาตุที่มีพยัญชนะหลายตัว ตามกลุ่มธาตุทั้ง ๗ มีภูวาทิเป็นต้น, การิตปัจจัย และธาตุปัจจัย อย่างละเอียด เท่าที่จะเป็นไปได้ เช่นเดียวกับวิธีจำแนกในอาขยาตกัณฑ์.

ต่อไปนี้จะแสดงนัย (ให้จับใจความได้) ในปกติรูปของธาตุกลุ่มนี้.

สำหรับ **อาส, อิส, คมุ, ทิส** มีนัยดังนี้

อาส เป็นไปในการเข้าไปใกล้, ในที่แห่งตปัจจัยเป็นต้น ไม่มี จฺฉ อาเทศ เพราะมีคำ**ว่า นฺต มาน ตฺยาทีสุ** (ในที่ลง นฺต, มาน และ และวิภัตติมีติเป็นต้น) ติดตามมากำกับการอาเทศ ในสูตรที่แสดง จฺฉ อาเทส (ดังนั้นในรูปว่า) **ครุำ อุปาสิโต** เข้าไปหาครู, **ปยิรุปาสิโต** เข้าไปใกล้แล้ว จึงไม่อาเทศเป็น จฺฉ.[๖๖]

ในที่ลง ตุ ปัจจัย -

อุปาสิตา ผู้อยู่ใกล้ เป็น **อุปาเสตา** บ้าง**, อุปาสิตวา, อุปาสิตาวี, อุปาสิตฺวา, อุปาสิตฺวาน, อุปาสิตฺน** ผู้อยู่ใกล้แล้ว.

อุ ในที่มียอาเทศ ด้วยสูตรว่า **ปฺโย วา ตฺวาสฺส สมาเส (๗๕๗)**.ในที่ที่เป็นสมาส ย อาเทศ อันมีปอนุพันธ์ ย่อมมีในที่แห่งตฺวาปัจจัย บ้าง) -

[๖๖] หมายความว่า การจะอาเทศ ต เป็น จฺฉ จะต้องเป็นไปในที่ลง อนฺต มาน และ ติวิภัตติเป็นต้น เช่น อิจฺฉมาน, อิจฺฉนฺต, อิจฺฉติ เป็นต้น แต่ในกรณีนี้เป็นต ปัจจัย จึงไม่เป็นไปตามหลักการของสูตรที่ **๖๓๙. คมยมิสาสทิสานำ วา จฺฉ**.ในที่ลง นฺต, มาน และ อาขยาติกวิภัตติมีวัตตมานาเป็นต้น จฺฉอาเทศ ย่อมมี ในที่แห่งพยัญชนะที่สุดของคมุ, ยมุ, อิสุ, อาส และ ทิส ธาตุ บ้าง.

ปาสิย, ปยิรุปาสิย, อุปสิยาน, อุปาสิตุ, อุปาสิตเว, อุปาสิตพฺโพ. (แปลเหมือน ตปัจจัย แปลกแต่สำเนียงปัจจัย).

อิสุ-อิจฺฉา, กนฺตีสุ, พหุลาธิการา จฺฉาเทโส, อิจฺฉิโต, อิจฺฉิตา, อิจฺฉิตวา, อิจฺฉิตาวี, อิจฺฉิตุ, อิจฺฉิตเว, อิจฺฉิตพฺพ ฯ

อิสุ ธาตุ เป็นไปในความยินดี และรักใคร่, พหุลาธิการา จฺฉาเทโส จฺฉ อาเทศ ย่อมมี ตามอุทาหรณ์ด้วยอธิการว่า **พหุลं (๖๐.** การเข้าสนธินี้เป็นวิธีการโดยส่วนมาก.), **อิจฺฉิโต, อิจฺฉิตา, อิจฺฉิตวา, อิจฺฉิตาวี** ยินดีแล้ว, **อิจฺฉิตุ, อิจฺฉิตเว** เพื่อยินดี, อิจฺฉิตพฺพ พึงยินดี.

การิเต -

อิจฺฉาปิโต, อิจฺฉาปิตา, อิจฺฉาปิตาวี, อิจฺฉาเปตฺวา, อิจฺฉาเปตุ, อิจฺฉาเปตเว, อิจฺฉาเปตพฺพ ฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

อิจฺฉาปิโต, อิจฺฉาปิตา, อิจฺฉาปิตาวี, อิจฺฉาเปตฺวา, อิจฺฉาเปตุ, อิจฺฉาเปตเว, อิจฺฉาเปตพฺพ (แปลเหมือนสุทธกัตตุ แปลกแต่เพิ่มสำเนียงเหตุกัตตุว่า “ยัง ... ให้”).

เอสธาตุมฺหิ - เอสิโต, ปริเยสิโต, เอสิตา, ปริเยสิตา, เอสิตวา, ปริเยสิตวา, เอสิตฺวา, ปริเยสิตฺวา, เอสิตฺวาน, ปริเยสิตฺวาน, เอสิตุ, ปริเยสิตุ, เอสิตเว, ปริเยสิตเว, เอสิตพฺพ, ปริเยสิตพฺพ ฯ

ในเอสธาตุ ในความไป - **เอสิโต** ไปแล้ว, **ปริเยสิโต** ค้นหาแล้ว, (ในปัจจัยอื่น คือ ตุ, ตวนฺตุ, ตฺวาทิ, ตุ, ตเว และ ตพฺพ ต่อไปนี้แปลกแต่สำเนียงปัจจัย). **เอสิตา, ปริเยสิตา, เอสิตวา, ปริเยสิตวา, เอสิตฺวา, ปริเยสิตฺวา, เอสิตฺวาน, ปริเยสิตฺวาน, เอสิตุ, ปริเยสิตุ, เอสิตเว, ปริเยสิตเว, เอสิตพฺพ, ปริเยสิตพฺพ.**

คมุ-คติมฺหิ, คมิโต, คมิตา, คมิตวา, คมิตาวี, คมิตฺวา, คมิตฺวาน, คมิตุน, คมิตุ, คมิตเว, คมิตพฺพ ฯ

คมุ ธาตุ ในการไป, **คมิโต** ไปแล้ว, (ในปัจจัยอื่น คือ **ตุ, ตวนฺตุ, ตฺวาทิ, ตุ, ตเว** และ **ตพฺพ** ต่อไปนี้แปลกแต่สำเนียงปัจจัย). **คมิตา, คมิตวา, คมิตาวี, คมิตฺวา, คมิตฺวาน, คมิตุน, คมิตุ, คมิตเว, คมิตพฺพ.**

การิเต -

คมาปิโต, คมาเปตา อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

คมาปิโต, คมาเปตา ให้ไปแล้ว เป็นต้น.

ทิส - เปกฺขเน ปสฺสิโต, ปสฺสิตา, ปสฺเสตา วา, ปสฺสิตฺวา, ปสฺสิตฺวาน, ปสฺสิตฺน, ปสฺสิตุ, ปสฺสิตเว, ปสฺสิตพฺพ์ฯ

ทิส เป็นไปในการดู, **ปสฺสิโต** ดูแล้ว, (ในปัจจัยอื่น คือ ตุ, ตวนฺตุ, ตฺวาทิ, ตุ, ตเว และ ตพฺพ ต่อไปนี้แปลกแต่สำเนียงปัจจัย) **ปสฺสิต** หรือ เป็น **ปสฺเสตา** บ้าง, **ปสฺสิตฺวา, ปสฺสิตฺวาน, ปสฺสิตฺน, ปสฺสิตุ, ปสฺสิตเว, ปสฺสิตพฺพ์ฯ**

การิเต -

ทสฺสิโต, ทสฺสยิโต, ทสฺสิตา, ทสฺเสตา, ทสฺสยิตา, ทสฺสิตวา, ทสฺสิตาวี, ทสฺเสตฺวา, ทสฺสยิตฺวา, ทสฺเสตฺวาน, ทสฺสยิตฺวาน, ทสฺเสตุ, ทสฺสยิตุ, ทสฺเสตพฺพ์ฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

ทสฺสิโต, ทสฺสยิโต ถูกเห็นแล้ว (เอาความว่า “ปรากฏแล้ว”), **ทสฺสิตา, ทสฺเสตา, ทสฺสยิตา, ทสฺสิตวา, ทสฺสิตาวี, ทสฺเสตฺวา, ทสฺสยิตฺวา, ทสฺเสตฺวาน, ทสฺสยิตฺวาน, ทสฺเสตุ, ทสฺสยิตุ, ทสฺเสตพฺพ์.**

ทกฺขาเทเส-ทกฺขิโต, ทกฺขิตา, ทกฺขิตวา, ทกฺขิตาวี, ทกฺขิตฺวา, ทกฺขิตุ, ทกฺขิตเว, ‘‘ทกฺขิตาเย อปราชิตสงฺฆ’’นฺติ [ที. นิ. ๒.๓๓๒] ปาฬิ, ทกฺขิตพฺพ์.

ในที่มี **ทกฺข** อาเทศ -

ทกฺขิโต, ทกฺขิตา, ทกฺขิตวา, ทกฺขิตาวี, ทกฺขิตฺวา, ทกฺขิตุ, ทกฺขิตเว (แปลเหมือนปกติรูป), มีพระบาฬีเป็นหลักฐานว่า **ทกฺขิตาเย อปราชิตสงฺฆ์** เพื่อได้เห็นหมู่ท่านผู้ชนะมาร [ที.ม.๑๐/๒๓๖], ทกฺขิตพฺพ์ พึงมองดู.

ทุส-นาเส, การิเต ณิปจฺจเย –

ทุส ธาตุ ในทำให้พินาศ (ประทุษร้าย), เมื่อลงณิการิตปัจจัย ให้ทีฆะทุสธาตุได้ด้วยสูตรนี้–

๗๖๔. ณิมฺหิ ทีโฆ ทุสสฺส[๖๗] ฯ

๗๖๔. ณิมฺหิ ทีโฆ ทุสสฺส.

ในที่ลง ณิ การิตปัจจัย สระของทุสธาตุ เป็นทีฆะ.

ณิมฺหิ ปเร ทุสสฺส ทีโฆ โหติฯ

ในที่ที่มี ณิ การิตปัจจัยอยู่เบื้องหลัง การทำทีฆะ แห่ง อุ ของ ทุส ธาตุ ย่อมมี.

[๖๗] [ก. ๔๘๖; รู. ๕๔๓; นี. ๘๗๗]

ทูสิโต, ทูสิตา, ทูเสตา, ทูสิตวา, ทูสิตาวี, ทูเสตฺวา, ทูเสตฺวาน, ทูสิตุน, ทูเสตุ๋, ทูเสตเวฯ

ทูสิโต ถูกทำให้พินาศแล้ว[๖๘], (ตุ ปัจจัย เป็นต้น) **ทูสิตา, ทูเสตา, ทูสิตวา, ทูสิตาวี, ทูเสตฺวา, ทูเสตฺวาน, ทูสิตุน, ทูเสตุ๋, ทูเสตเว.**

ณิมฺหีติ กึ? ทุฏฺโฐฯ

คำว่า **ณิมฺหิ** ในที่ลงณิ การิตปัจจัย มีประโยชน์อะไร?

มีประโยชน์ในการไม่ทำเป็นทีฆะ ถ้าเป็นสุทธกัตตุ เช่น **ทุฏฺโฐ** พินาศแล้วฯ

อิติ ภูวาทิคโณฯ

ภูวาทิคณธาตุ จบแล้ว

รุธาทิคณ

รุธาทิคณธาตุ

ภุช, ยุช, ฉิท, ภิท, รุธฯ

สำหรับ **ภุช, ยุช, ฉิท, ภิท, รุธ** ธาตุ, ลงนิคคหิตอาคมด้วยสูตรนี้

๗๖๕. มำ วา รุธาทีนำ [๖๙]ฯ

๗๖๕. มำ วา รุธาทีนำ.

ลง มำ อาคม ในที่เบื้องหลัง จากสระท้ายของพยางค์ต้น ของรุธธาตุเป็นต้นบ้าง.[๗๐]

รุธาทีนำ ปุพฺพนฺตสรา ปรำ มานุพนฺโธ นิคฺคหีตาคโม โหติ วาฯ

นิคคหิตอาคม ที่มีมอนุพันธ์ ย่อมมีในที่เบื้องหลัง จากสระท้ายของพยางค์ต้น แห่งธาตุทั้งหลายมี รุธเป็นต้น บ้าง.

ภุญฺชิโต, ภุญฺชิตา, ภุญฺชิตวา, ภุญฺชิตาวี, ภุญฺชิตฺวา, ภุญฺชิตฺวาน, ภุญฺชิตุน, ภุญฺชิตุ๋, ภุญฺชิตเว, ภุญฺชิตพฺพำฯ

ภุญฺชิโต กินแล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **ภุญฺชิตา, ภุญฺชิตวา, ภุญฺชิตาวี, ภุญฺชิตฺวา, ภุญฺชิตฺวาน, ภุญฺชิตุน, ภุญฺชิตุ๋, ภุญฺชิตเว, ภุญฺชิตพฺพำฯ.**

การิเต -

ในที่ลงการิตปัจจัย -

---

[๖๘] สัททนีติเป็น ทุส โทสเน อปฺปีติยญฺจ เป็นไปในการประทุษร้าย และ ไม่พอใจ และมีรูปเป็นสุทธกัตตาว่า ทูสิโต ประทุษร้ายแล้ว, ไม่ชอบใจแล้ว. แต่ในที่นี้เมื่อลงการิตปัจจัย ท่านให้แปลว่า ถูกทำให้พินาศแล้ว.

[๖๙] [ก. ๔๔๖; รู. ๕๐๔; นี. ๔๒๖]

[๗๐] กรณีนี้แสดงว่า เมื่อลงตปัจจัยเป็นต้น ลงนิคคหิตอาคมโดยมาก แต่บางรูปไม่ลงนิคคหิตอาคม เช่น รุชฺฌิตุ๋ ลง ย อาคม ด้วยสูตรที่ ๗๖๖ ว่า ปทาทีนำ กฺวจิ ลง ย อาคมในที่สุด แห่งธาตุมีปทเป็นต้น ในบางอุทาหรณ์. นิโรโธ (ลง ณ ปัจจัย).

โภชิโต, โภชิตา, โภเชตา วา, โภชิตวา, โภชิตาวี, โภเชตฺวา, โภชยิตฺวา, โภเชตุ, โภเชตเว, โภเชตพฺพ,

โภชิโต, โภชิตา, โภเชตา วา, โภชิตวา, โภชิตาวี, โภเชตฺวา, โภชยิตฺวา, โภเชตุ, โภเชตเว, โภเชตพฺพ (แปลเหมือนสุทธกัตตุ),

ยุญฺชิโต, อนุยุญฺชิโต, ภุชธาตุสทิสฯ

(**ยุช** ธาตุ) **ยุญฺชิโต, อนุยุญฺชิโต** ประกอบแล้ว, ในยุชธาตุ นี้สำเร็จรูปเหมือนภุชธาตุ

ฉินฺทิโต, ฉินฺทิตา, ฉินฺเทตา วา, ฉินฺทิตวา, ฉินฺทิตาวี, ฉินฺทิตฺวา, ฉินฺทิตฺวาน, ฉินฺทิตุนฯ

(**ฉิท** ธาตุ) **ฉินฺทิโต** ฉีกแล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **ฉินฺทิตา**, เป็น **ฉินฺเทตา** บ้าง, **ฉินฺทิตวา, ฉินฺทิตาวี, ฉินฺทิตฺวา, ฉินฺทิตฺวาน, ฉินฺทิตุน.**

ปฺยาเทเส -

ลตำ ทนฺเตหิ ฉินฺทิย [คเวสิตพฺพำ], ฉินฺทิยาน, สญฺฉินฺทิย, สญฺฉินฺทิยาน, ฉินฺทิตพฺพำฯ

ในที่มียอาเทศแห่ง ตฺวาเป็นต้น -

ลตำ ทนฺเตหิ ฉินฺทิย พราหมณ์ผู้หยาบช้านั้น เอาฟันกัดเถาวัลย์ให้ขาดแล้ว [ขุ.ชา.๒๘/๑๑๗๒], **ฉินฺทิยาน, สญฺฉินฺทิย, สญฺฉินฺทิยาน, ฉินฺทิตพฺพำ**.

การิเต -

ฉินฺทาปิโต, ฉินฺทาเปตา อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

ฉินฺทาปิโต,ฉินฺทาเปตาให้ขาดแล้ว เป็นต้น.

ภินฺทิโต, ภินฺทิตา, ภินฺเทตา วา, ฉิท ธาตุสทิสำ.

(**ภิท** ธาตุ) **ภินฺทิโต** ทำลายแล้ว, **ภินฺทิตา** ผู้ทำลายแล้ว, เป็น **ภินฺเทตา** บ้าง, **ภิท** ธาตุนี้ เหมือนฉิทธาตุ.

รุนฺธิโต, รุนฺธิตา, รุนฺเธตา, รุนฺธิตวา, รุนฺธิตาวี, รุนฺธิตฺวา, รุนฺธิตฺวาน, รุนฺธิตุ, รุนฺธิตเว, รุนฺธิตพฺพำฯ

(**รุธ** ธาตุ) **รุนฺธิโต** ปิดกั้นแล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **รุนฺธิตา, รุนฺเธตา, รุนฺธิตวา, รุนฺธิตาวี, รุนฺธิตฺวา, รุนฺธิตฺวาน, รุนฺธิตุ, รุนฺธิตเว, รุนฺธิตพฺพำ**.

การิเต -

รุนฺธาปิโต, รุนฺธาปยิโต อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

รุนฺธาปิโต, รุนฺธาปยิโต ให้กั้นแล้ว เป็นต้น

อิติ รุธาทิคโณฯ

รุธาทิคณธาตุ จบแล้ว

ทิวาทิคณ

ปท, พุธ, ตุส, ทิวุ ฯ

๗๖๖. ปทาทีนำ กฺวจิฯ

ปทาทีนำ กฺวจิ ยุก โหติ, ยาคโม, ‘ตวคฺควรณานำ เย จวคฺคพยญา’ติ จวคฺคตฺตำ, ‘วคฺคลเสหิ เต’ติ ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตำฯ

ปชฺชิโต, อาปชฺชิโต, ปฏิปชฺชิโต, ปฏิปชฺชิตา, ปฏิปชฺชิตวา, ปฏิปชฺชิตาวี, ปฏิปชฺชิตฺวา, ปฏิปชฺชิตฺวาน, ปฏิปชฺชิตุน, ปฏิปชฺชิตุ, ปฏิปชฺชิตเว, ปฏิปชฺชิตพฺพำฯ

การิเต -

อาปาทิโต, อุปฺปาทิโต, นิปฺผาทิโต, สมฺปาทิโต, ปฏิปาทิโต, อาปาทิตา, อาปาเทตา, อุปฺปาทิตา, อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา [อป. เถรี ๒.๓.๑๓๕], นิปฺผาทิตา, นิปฺผาเทตา, สมฺปาทิตา, สมฺปาเทตา, ปฏิปาทิตา, ปฏิปาเทตา, อาปาเทตฺวา, อุปฺปาเทตฺวา, นิปฺผาเทตฺวา, สมฺปาเทตฺวา, ปฏิปาเทตฺวา, อาปาเทตุ, อุปฺปาเทตุ, นิปฺผาเทตุ, สมฺปาเทตุ, ปฏิปาเทตุ, อาปาเทตพฺพำ, อุปฺปาเทตพฺพำ, นิปฺผาเทตพฺพำ, สมฺปาเทตพฺพำ, ปฏิปาเทตพฺพำ,

ทิวาทิคณธาตุ

สำหรับ **ปท, พุธ, ตุส, ทิวุ ธาตุ,** ลง ย อาคม ท้ายปทธาตุเป็นต้น ด้วยสูตรนี้

๗๖๖. ปทาทีนำ กฺวจิฯ

ลง ย อาคม ในที่สุดแห่งธาตุทั้งหลายมี ปท เป็นต้น ในบางอุทาหรณ์.

ยุก อาคม ย่อมมี ในที่สุดแห่งธาตุมีปทเป็นต้น ในบางอุทาหรณ์, ลง ย อาคม (ด้วยสูตรนี้), แปลง พยัญชนะ ตวรรคเป็นพยัญชนะ จวรรค ด้วยสูตรว่า **ตวคฺควรณานำ เย จวคฺคพยญา** (๔๔.เพราะ ย แปลง ต วรรค เป็น จวรรค, ว เป็น พ, ร เป็น ย, และ ณ เป็น ญ ได้บ้าง), แปลง ย เป็นพยัญชนะหลัง ด้วยสูตรว่า **วคฺคลเสหิ เต** (๔๓. ย ที่อยู่หลัง พยัญชน วรรค , ล และ ส ให้แปลง ย เป็นพยัญชนะวรรค ล และ ส เหล่านั้น)

(**ปท**ธาตุ) **ปชฺชิโต** ดำเนินไปแล้ว, **อาปชฺชิโต** ต้องแล้ว, **ปฏิปชฺชิโต** ปฏิบัติแล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **ปฏิปชฺชิตา, ปฏิปชฺชิตวา, ปฏิปชฺชิตาวี, ปฏิปชฺชิตฺวา, ปฏิปชฺชิตฺวาน, ปฏิปชฺชิตุน, ปฏิปชฺชิตุ, ปฏิปชฺชิตเว, ปฏิปชฺชิตพฺพำ.**

ในที่ลงการิตปัจจัย -

อาปาทิโต ให้ต้องแล้ว, **อุปฺปาทิโต** ถูกทำให้เกิดแล้ว, **นิปฺผาทิโต** ถูกทำให้สำเร็จแล้ว, **สมฺปาทิโต** ถูกทำให้ถึงพร้อมแล้ว, **ปฏิปาทิโต** ถูกทำให้ดำเนินไปแล้ว, (ในตุปัจจัยเป็นต้น) **อาปาทิตา, อาปาเทตา, อุปฺปาทิตา**, **“อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา”** พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงยังหนทางที่ยังไม่เกิดให้เกิด [ขุ.อป.เถรี๓๓/๑๓๕], **นิปฺผาทิตา, นิปฺผาเทตา, สมฺปาทิตา, สมฺปาเทตา, ปฏิปาทิตา, ปฏิปาเทตา, อาปา**

เทตฺวา, อุปฺปาเทตฺวา, นิปฺผาเทตฺวา, สมฺปาเทตฺวา, ปฏิปาเทตฺวา, อาปาเทตุ, อุปฺปาเทตุ, นิปฺผาเทตุ, สมฺปาเทตุ, ปฏิปาเทตุ, อาปาเทตพฺพ, อุปฺปาเทตพฺพ, นิปฺผาเทตพฺพ, สมฺปาเทตพฺพ, ปฏิปาเทตพฺพ,

พุชฺฌิโต, พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ [มหานิ. ๑๙๒], พุชฺฌิตวา, พุชฺฌิตาวี, พุชฺฌิตฺวา, พุชฺฌิตฺวาน, พุชฺฌิตุน, พุชฺฌิตุ, พุชฺฌิตเว, พุชฺฌิตพฺพ ฯ

(**พุธ** ธาตุ) **พุชฺฌิโต** ตรัสรู้แล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ** ทรงเป็นพระพุทธเจ้าเพราะอรรถว่า ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย [ขุ.มหานิ.๒๙/๘๙๓], **พุชฺฌิตวา, พุชฺฌิตาวี, พุชฺฌิตฺวา, พุชฺฌิตฺวาน, พุชฺฌิตุน, พุชฺฌิตุ, พุชฺฌิตเว, พุชฺฌิตพฺพ.**

การิเต -

โพธิโต, โพเธตา ปชายาติ พุทฺโธ [มหานิ. ๑๙๒], โพเธตวา, โพเธตาวี, โพธยิตฺวา, โพธยิตฺวาน, โพเธตุ, โพเธตเว, โพเธตพฺพ,

ในที่ลงการิตปัจจัย -

โพธิโต ให้ตรัสรู้แล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **โพเธตา ปชายาติ พุทฺโธ** ทรงเป็นพระพุทธเจ้าเพราะอรรถว่า ให้หมู่สัตว์ตรัสรู้. [มหานิ.๒๙/๘๙๓], **โพเธตวา, โพเธตาวี, โพธยิตฺวา, โพธยิตฺวาน, โพเธตุ, โพเธตเว, โพเธตพฺพ,**

ตุสฺสิโต, สนฺตุสฺสิโต, ตุสฺสิตา, ตุสฺสิตวา, ตุสฺสิตาวี, ตุสฺสิตฺวา, ตุสฺสิตุ, ตุสฺสิตพฺพ ฯ

(**ตุส** ธาตุ) **ตุสฺสิโต** ยินดีแล้ว, **สนฺตุสฺสิโต** ยินดีพร้อมแล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **ตุสฺสิตา, ตุสฺสิตวา, ตุสฺสิตาวี, ตุสฺสิตฺวา, ตุสฺสิตุ, ตุสฺสิตพฺพ.**

การิเต -

โตสิโต, โตสิตา, โตเสตา วา, โตสิตวา, โตสิตาวี, โตเสตฺวา, โตเสตุ, โตเสตพฺพ,

ในที่ลงการิตปัจจัย -

โตสิโต ผู้ให้เขายินดีแล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **โตสิตา** เป็น**โตเสตา** บ้าง, **โตสิตวา, โตสิตาวี, โตเสตฺวา, โตเสตุ, โตเสตพฺพ,**

ทิพฺพิโต, ทิพฺพิตา, ทิพฺพิตวา, ทิพฺพิตาวี, ทิพฺพิตฺวา, ทิพฺพิตุ, ทิพฺพิตพฺพ ฯ

(**ทิว** ธาตุ) **ทิพฺพิโต** เล่นแล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **ทิพฺพิตา, ทิพฺพิตวา, ทิพฺพิตาวี, ทิพฺพิตฺวา, ทิพฺพิตุ, ทิพฺพิตพฺพ.**

อิติ ทิวาทิคโณ ฯ

ทิวาทิคณธาตุ จบแล้ว

สฺวาทิคณ

สุ, วุ, อาปฯ

สุณิโต, สุณิตา, โสตา วา, สุณิตวา, สุณิตาวี, สุณิตฺวา, สุณิตุ, สุณิตพฺพ์ฯ

สฺวาทิคณธาตุ

สำหรับ **สุ วุ** และ **อาป** ธาตุ มีนัยสำเร็จรูปดังนี้.

(**สุ** ธาตุ)**สุณิโต** ฟังแล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **สุณิตา, โสตา วา, สุณิตวา, สุณิตาวี, สุณิตฺวา, สุณิตุ, สุณิตพฺพ์.**

การิเต -

สาวิโต, สาเวตา, สาเวตวา, สาเวตาวี, สาเวตฺวา, สาเวตุ, สาเวตพฺพ์,

ในที่ลงการิตปัจจัย -

สาวิโต ให้ฟังแล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **สาเวตา, สาเวตวา, สาเวตาวี, สาเวตฺวา, สาเวตุ, สาเวตพฺพ์**

สวุณิโต, อาวุณิโต, สวุณิตา, สวุณิตฺวา, สวุณิตุ, สวุณิตพฺพ์,

(วุธาตุ) **สวุณิโต** สำรวมแล้ว, **อาวุณิโต** ป้องกันแล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **สวุณิตา, สวุณิตฺวา, สวุณิตุ, สวุณิตพฺพ์,**

ปาปุณิโต, ปริยาปุณิโต, ปาปุณิตา, ปริยาปุณิตา, ปาปุณิตวา, ปริยาปุณิตวา, ปาปุณิตาวี, ปริยาปุณิตาวี, ปาปุณิตฺวา ปริยาปุณิตฺวา, ปาปุณิตุ, ปริยาปุณิตุ, ปาปุณิตพฺโพ, ปริยาปุณิตพฺโพฯ

(**อาป**ธาตุ) ปาปุณิโต ถึงแล้ว, **ปริยาปุณิโต** เล่าเรียนแล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **ปาปุณิตา, ปริยาปุณิตา, ปาปุณิตวา, ปริยาปุณิตวา, ปาปุณิตาวี, ปริยาปุณิตาวี, ปาปุณิตฺวา ปริยาปุณิตฺวา, ปาปุณิตุ, ปริยาปุณิตุ , ปาปุณิตพฺโพ, ปริยาปุณิตพฺโพฯ**

การิเต -

ปาปิโต, ปาปิตา, ปาเปตา วา, ปาเปตฺวา, ปาเปตุ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

ปาปิโต ให้ถึงแล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **ปาปิตา , ปาเปตา วา, ปาเปตฺวา, ปาเปตุ** ดังนี้เป็นต้น.

อิติ สฺวาทิคโณฯ

กิยาทิคโณ เอกพฺยญฺชเนสุ วุตฺโต เอวฯ

สฺวาทิคณธาตุ จบแล้ว

กิยาทิคณธาตุ เหมือนที่กล่าวไว้ในธาตุที่มีพยัญชนะตัวเดียวนั่นแหละ.

ตนาทิคณ

ตนาทิคณธาตุ

กร, ตนฯ

‘กโรติสฺส โข’ติ กสฺส โข, อภิสงฺขริโต, อภิสงฺขริตา, อภิสงฺขริตวา, อภิสงฺขริตาวี, กริตฺวา, กริตฺวาน, อภิสงฺขริตฺวา, อภิสงฺขริตฺวาน, อภิสงฺขริตุ, อภิสงฺขริตพฺพ์ฯ

สำหรับ **กร** และ **ตน** ธาตุ

แปลง ก ของ กร เป็น ข ด้วยสูตรว่า **กโรติสฺส โข** (๖๘๒. แปลง กร ธาตุ ซึ่งอยู่หลังจากอุปสัคเป็น ข), **อภิสงฺขริโต** ปรุงแต่งแล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **อภิสงฺขริตา, อภิสงฺขริตวา, อภิสงฺขริตาวี, กริตฺวา, กริตฺวาน, อภิสงฺขริตฺวา, อภิสงฺขริตฺวาน, อภิสงฺขริตุ, อภิสงฺขริตพฺพ์.**

การิเต –

การิโต, การาปิโต, การิตา, กาเรตา, การาปิตา, การาเปตา, การิตวา, การิตาวี, กาเรตฺวา, การาเปตฺวา, กาเรตุ, การาเปตุ, กาเรตพฺพ์, การาเปตพฺพ์.

ในที่ลงการิตปัจจัย –

การิโต, การาปิโต ให้ทำแล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **การิตา, กาเรตา, การาปิตา, การาเปตา, การิตวา, การิตาวี, กาเรตฺวา, การาเปตฺวา, กาเรตุ, การาเปตุ, กาเรตพฺพ์, การาเปตพฺพ์.**

ตนิโต, ตนิตฺวา, ตนิตุ อิจฺจาทิฯ

(**ตน**ธาตุ) **ตนิโต** ผู้บรรเทาแล้ว, **ตนิตฺวา** บรรเทาแล้ว, **ตนิตุ** เพื่อบรรเทา.

อิติ ตนาทิคโณฯ

ตนาทิคณธาตุ จบแล้ว

จุราทิคณ

จุราทิคณธาตุ

กปฺป, จินฺต, จุร, วิทฯ

สำหรับ **กปฺป, จินฺต, จุร, วิท** ธาตุ

กปฺป-สงฺกปฺปเน, กปฺปิโต, สงฺกปฺปิโต, กปฺปยิโต, สงฺกปฺเปตา, สงฺกปฺปยิตา, กปฺเปตวา, กปฺเปตาวี, กปฺเปตฺวา, กปฺปยิตฺวา, กปฺเปตุ, กปฺปยิตุ, กปฺเปตพฺพ์, กปฺปยิตพฺพ์ฯ

กปฺป ธาตุ ในการตรึก,คิดนึก, **กปฺปิโต** คิดแล้ว, **สงฺกปฺปิโต** ดำริแล้ว, **กปฺปยิโต** ถูกคิดแล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **สงฺกปฺเปตา, สงฺกปฺปยิตา, กปฺเปตวา, กปฺเปตาวี, กปฺเปตฺวา, กปฺปยิตฺวา, กปฺเปตุ, กปฺปยิตุ, กปฺเปตพฺพ์, กปฺปยิตพฺพ์ฯ**

การิเต-กปฺปาปิโต อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –

กปฺปาปิโต เป็นต้น

จินฺติโต, จินฺตยิโต, จินฺเตตา, จินฺตยิตา, จินฺติตวา, จินฺติตาวี, จินฺเตตฺวา, จินฺตยิตฺวา, จินฺติตุ, จินฺเตตุ, จินฺตยิตุ, จินฺติตพฺพ, จินฺเตตพฺพฯ

(**จินฺต**ธาตุ) **จินฺติโต** คิดแล้ว, **จินฺตยิโต** อันเขาคิดแล้ว, ตุปัจจัยเป็นต้น)จินฺเตตา, **จินฺตยิตา, จินฺติตวา, จินฺติตาวี, จินฺเตตฺวา, จินฺตยิตฺวา, จินฺติตุ, จินฺเตตุ, จินฺตยิตุ, จินฺติตพฺพ, จินฺเตตพฺพฯ**

การิเต-จินฺตาปิโต อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
จินฺตาปิโต ถูกให้คิดแล้ว เป็นต้น

โจริโต, โจรยิโต, โจเรตา, โจรยิตา อิจฺจาทิ.

(**จุร**ธาตุ) **โจริโต** ขโมยแล้ว, **โจรยิโต** ถูกขโมยแล้ว, **โจเรตา โจร, โจรยิตา** ผู้ถูกขโมย เป็นต้น

เวทิโต, เวทยิโต, เวเทตา, เวทยิตา อิจฺจาทิฯ

(**วิท**ธาตุ) **เวทิโต** รู้สึกแล้ว, **เวทยิโต** รู้สึกแล้ว, **เวเทตา** ผู้รู้สึก, **เวทยิตา** ผู้รู้สึก.

อิติ จุราทิคโณฯ

จุราทิคณธาตุ จบแล้ว

(ธาตุปัจจัยและนามธาตุ)

ติติกฺข, วีมสฺ, พุภุกฺข, ปพฺพตายฯ

กิตบทที่ลง ข, ฉ, ส (ธาตุปัจจัย) คือ **ติติกฺข, วีมสฺ, พุภุกฺข** และ อาย (นามธาตุ) เหล่านี้ และ **ปพฺพตาย** เมื่อลง ต ปัจจัยเป็นต้น มีรูปดังนี้

ติติกฺขิโต, ติติกฺขิตา, ติติกฺขิตวา, ติติกฺขิตาวี, ติติกฺขิตฺวา, ติติกฺขิตุ, ติติกฺขิตพฺโพฯ

ติติกฺขิโต อดกลั้นแล้ว, **ติติกฺขิตา** ผู้อดกลั้น, **ติติกฺขิตวา** ผู้อดกลั้น, **ติติกฺขิตาวี** ผู้อดกลั้นแล้ว, **ติติกฺขิตฺวา** อดกลั้นแล้ว, **ติติกฺขิตุ** เพื่ออดกลั้น, **ติติกฺขิตพฺโพ** พึงอดกลั้น.

การิเต -
ติติกฺขาปิโต อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
เช่น **ติติกฺขาปิโต** ให้อดกลั้นแล้ว เป็นต้น

วีมํสิโต, วีมํเสตา, วีมํสิตวา, วีมํสิตาวี, วีมํสิตฺวา, วีมํสิตุ, วีมํสิตพฺพ์ฯ

วีมํสิโต ใคร่ครวญแล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **วีมํเสตา, วีมํสิตวา, วีมํสิตาวี, วีมํสิตฺวา, วีมํสิตุ, วีมํสิตพฺพ์**.

การิเต -
วีมํสาปิโต อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
เช่น **วีมํสาปิโต** ให้ใคร่ครวญแล้ว เป็นต้น.

พุภุกฺขิโต, พุภุกฺขิตา, พุภุกฺขิตวา, พุภุกฺขิตาวี, พุภุกฺขิตฺวา, พุภุกฺขิตุ, พุภุกฺขิตพฺพ์ฯ

พุภุกฺขิโต ปรารถนาเพื่อกิน, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **พุภุกฺขิตา, พุภุกฺขิตวา, พุภุกฺขิตาวี, พุภุกฺขิตฺวา, พุภุกฺขิตุ, พุภุกฺขิตพฺพ์**.

การิเต -
พุภุกฺขาปิโต อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
เช่น **พุภุกฺขาปิโต** ให้ปรารถนาเพื่อกิน.

ปพฺพตายิโต, ปพฺพตายิตา, ปพฺพตายิตวา, ปพฺพตายิตาวี, ปพฺพตายิตฺวา, ปพฺพตายิตุ, ปพฺพตายิตพฺโพฯ

ปพฺพตายิโต ประพฤติเพียงดังภูเขา, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **ปพฺพตายิตา, ปพฺพตายิตวา, ปพฺพตายิตาวี, ปพฺพตายิตฺวา, ปพฺพตายิตุ, ปพฺพตายิตพฺโพ.**

การิเต -
ปพฺพตายาปิโต อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
เช่น **ปพฺพตายาปิโต** ให้ประพฤติดังภูเขา.

เอวํ กุกฺกุจฺจายิโต, กุกฺกุจฺจายิตา, กุกฺกุจฺจายิตวา, กุกฺกุจฺจายิตาวี, กุกฺกุจฺจายิตฺวา, กุกฺกุจฺจายิตุ, กุกฺกุจฺจายิตพฺพ์, ปิยายิโต, ปิยายิตฺวา, ปิยายิตุ อิจฺจาทีนิ จ โยเชตพฺพานิฯ

พึงประกอบบทอื่นๆ ดังนี้ **กุกฺกุจฺจายิโต** ประพฤติรังเกียจแล้ว, (ตุปัจจัยเป็นต้น) **กุกฺกุจฺจายิตา, กุกฺกุจฺจายิตวา, กุกฺกุจฺจายิตาวี, กุกฺกุจฺจายิตฺวา, กุกฺกุจฺจายิตุ, กุกฺกุจฺจายิตพฺพ์,**

ปิยายิโต ประพฤติเป็นที่รักใคร่แล้ว, **ปิยายิตฺวา, ปิยายิตุ.**

กลุ่มกิตบทพิเศษ

อถ วิเสสราสิ วุจฺจเตฯ

ต่อไปนี้ จะกล่าวกิตบทที่ลงตปัจจัยในความหมายพิเศษ

๗๖๗. กตฺตริ จารมฺเภ [๗๑]ฯ

๗๖๗. กตฺตริ จารมฺเภ.

เมื่อการเริ่มต้นทำกริยา อันบุคคลพึงกล่าว, ลง กฺต ปัจจัย ในอรรถอดีต, ในภาวะ, ในกรรม, และ ในกัตตุ ด้วย.[๗๒]

อารมฺโภ นาม อาทิกฺริยา-ปฐมารมฺโภฯ กฺริยารมฺเภ วตฺตพฺเพ กตฺตริ จ ภาว, กมฺเมสุ จ กฺโต โหติ, เอเตน ปจฺจุปฺปนฺเนปิ กฺริยาสนฺตาเน ปฐมารมฺภปฏิจฺจ อตีตวิสโย ตปจฺจโย วิหิโต, ยถา? ภุตฺตาวี ปวาริโตติ [ปาจิ. ๒๓๘]ฯ

การกระทำกริยาในคราวแรก ชื่อว่า อารมฺภ , ได้แก่ การเริ่มทำครั้งแรก. เมื่อการเริ่มต้นทำกริยาอันบุคคลพึงกล่าว, ลง กฺต ปัจจัย ในกัตตุ, ในภาวะ, ในกรรม ด้วย. ด้วยสูตรนี้ สามารถใช้ตปัจจัย อันเป็นที่ตั้งอยู่แห่งอรรถอดีต (คือ ตปัจจัยที่เป็นไปในอดีตกาล) ในความหมายนี้ได้ เพราะอาศัยการเริ่มทำกริยาครั้งแรก ในกรณีที่ยังมีการสืบต่อกริยาแม้ในปัจจุบัน เช่น พระบาฬีว่า **ภุตฺตาวี ปวาริโต ภิกฺขุใด** ฉันเสร็จ ห้ามภัตแล้ว [วิ.มหาวิ.๒/๔๘๙].

ปุริโส กฏฺ ปกโต, ปุริเสน กโฏ ปกโตฯ

ปุริโส กฏ ปกโต บุรุษ ได้(เริ่ม)ทำเสื่อแล้ว**, ปุริเสน กโฏ ปกโต**, เสื่อ อันบุรุษ ได้(เริ่ม)ทำแล้ว.[๗๓]

๗๖๘. ฐาสวสสิลิสสีรุหชรชนีหิ [๗๔]ฯ

๗๖๘. ฐาสวสสิลิสสีรุหชรชนีหิ.

---

[๗๑] [ก. ๕๕๖-๗; รู. ๖๐๖, ๖๒๒; นี. ๑๑๔๓-๔]

[๗๒] เรียบเรียงคำแปลเพิ่มเติมจากคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์และปัญจิกา.

[๗๓] พอเก็บความได้ว่า ลง กฺต ปัจจัย ในกรณีที่จะระบุการกระทำเป็นครั้งแรก โดยกริยานั้นยังคงสืบต่อมาถึงปัจจุบัน ดังนั้น ที่ว่า อดีต คือ กริยาที่ทำเป็นครั้งแรกนั่นเอง เพราะการเริ่มทำกริยาได้ผ่านมาแล้ว เช่น พระบาฬีว่า ภุตฺตาวี ปวาริโต ขาทนีย วา โภชนีย วา ขาเทยฺย วา ภุญฺเชยฺย วา ปาจิตฺติย์ ผู้ฉันอิ่มห้ามภัตแล้วเคี้ยวก็ดี ฉันก็ดี ซึ่งของเคี้ยวก็ดี ซึ่งของฉันก็ดี เป็นปาจิตตีย์. กริยาที่เริ่มทำเป็นครั้งแรกในที่นี้คือ กริยาที่ห้ามภัต ซึ่งเริ่มดำเนินมาจากฉันอิ่มห้ามภัตจนถึง การเคี้ยว การฉัน อันเป็นกริยาที่สืบเนื่องจากกริยาที่ห้ามภัต.

[๗๔] [ก. ๕๕๖; รู. ๖๐๖, ๖๒๒; นี. ๑๑๔๓-๔]

ลง กฺต ปัจจัย ในเบื้องหลัง จาก ฐา, อาส, วส , สิลิส, สี, รุห, ชร และ ชนธาตุ ที่เป็นไปในในอรรถอดีต, ในภาวะ, กรรม และกัตตุท.[๗๕]

ฐาทีหิ กตฺตริ จ ภาว, กมฺเมสุ จ กฺโต โหติฯ

กฺต ปัจจัย ย่อมลง (ในอรรถอดีต), ในกัตตุ, ภาวะ และ กรรม ในเบื้องหลังจากฐาธาตุเป็นต้น.

ฐามฺหิ-อุปฏฺฐิโต ครุ สิสฺโส, อุปฏฺฐิโต ครุ สิสฺเสนฯ

ใน**ฐา**ธาตุ - **อุปฏฺฐิโต ครุ สิสฺโส** ศิษย์ได้รับใช้ครูแล้ว, **อุปฏฺฐิโต ครุ สิสฺเสน** ครู อันศิษย์ รับใช้แล้ว.

อาสมฺหิ-อุปาสิโต ครุ สิสฺโส, อุปาสิโต ครุ สิสฺเสนฯ

ใน**อาส**ธาตุ - **อุปาสิโต ครุ สิสฺโส** ศิษย์ใกล้ชิดครูแล้ว, **อุปาสิโต ครุ สิสฺเสน** ครู อันศิษย์ใกล้ชิดแล้ว.

วสมฺหิ-อนุวุสิโต ครุ สิสฺโส, อนุวุสิโต ครุ สิสฺเสนฯ

ใน **วส** ธาตุ -**อนุวุสิโต ครุ สิสฺโส**ศิษย์ อยู่ใกล้ครูแล้ว, **อนุวุสิโต ครุ สิสฺเสน** ครู อันศิษย์ อยู่ใกล้แล้ว.

สิลิส-อาลิงฺคเน, อาสิลิฏฺโฐ ปิตรํ ปุตฺโต, อาสิลิฏฺโฐ ปิตา ปุตฺเตนฯ

ใน**สิลิส**ธาตุ เป็นไปในความกอด-, **อาสิลิฏฺโฐ ปิตร**ำ ปุตฺโต บุตร กอดบิดาแล้ว, **อาสิลิฏฺโฐ ปิตา ปุตฺเตน** บิดา อันบุตรกอดแล้ว.

สีมฺหิ-อธิสยิโต อุกฺขลิ ชโน, อธิสยิตา อุกฺขลิ ชเนน, อุทฺธนำ อาโรปิตาติ อตฺโถฯ

ใน**สี**ธาตุ - **อธิสยิโต อุกฺขลิ ชโน** ประชาชนยกขึ้นแล้วซึ่งหม้อ, **อธิสยิตา อุกฺขลิ ชเนน** หม้อ อันประชาชน ยกขึ้นแล้ว, ข้อความนี้ความหมายเท่ากับ **อุทฺธนำ อาโรปิตา** หม้ออันชนยกขึ้นแล้วสู่เตา.

---

[๗๕] ในที่นี้ท่านไม่ได้ระบุอรรถอดีต เพราะถือว่า อรรถอดีตนั้นแฝงอยู่ในอรรถกัตตุเป็นต้นแล้ว แต่โมคคัลลานไวยกาณ์ระบุว่า ศัพท์ว่า ภูเต เป็นอธิการ จะติดตามมาจนถึงสูตรว่า อาหารตฺถา ดังนั้น เมื่อแปลให้ครบถ้วนจึงเพิ่มคำแปลว่า “ในอรรถอดีต”

รุหมฺหิ-อารูฬฺโห รุกฺขํ ชโน, อารูฬฺโห รุกฺโข ชเนนฯ

ใน **รุห** ธาตุ, **อารูฬฺโห รุกฺขํ ชโน** ประชาชนขึ้นแล้ว สู่ต้นไม้, **อารูฬฺโห รุกฺโข ชเนน** ต้นไม้ อันประชาชนขึ้นแล้วฯ

ชรมฺหิ- อนุชิณฺโณ วสลิ์ เทวทตฺโต, อนุชิณฺณา วสลี เทวทตฺเตน, อนุชาโต มาณวิกํ มาณโว, อนุชาตา มาณวิกา มาณเวนฯ

ใน **ชร** ธาตุ, **อนุชิณฺโณ วสลิ์ เทวทตฺโต** นายเทวทัต แก่ตามแล้ว ซึ่งนายวสลิ, **อนุชิณฺณา วสลี เทวทตฺเตน** นายวสลิ อันนายเทวทัต แก่ตามแล้ว, **อนุชาโต มาณวิกํ มาณโว** ชายหนุ่ม เกิดตามแล้ว ซึ่งหญิงสาว, **อนุชาตา มาณวิกา มาณเวน** หญิงสาว อันชายหนุ่ม เกิดตามแล้ว[๗๖].

๗๖๕. คมนตฺถากมฺมกาธาเร จ [๗๗]ฯ

*๗๖๕. **คมนตฺถากมฺมกาธาเร จ.***

ลงกฺต ปัจจัย ในอรรถอดีตอาธาระ, กัตตุ, ภาวะ และกรรม ในเบื้องหลัง จากธาตุที่มีความหมายว่าไป และ ธาตุที่ไม่มีกรรม.

คมนตฺถธาตูหิ อกมฺมกธาตูหิ จ ปรํ อาธาเร จ กตฺตริ จ ภาว, กมฺเมสุ จ กฺโต โหติฯ

กฺต ปัจจัย ย่อมลง (ในอรรถอดีต) ในอาธาระ, กัตตุ, ภาวะ และกรรม ในเบื้องหลัง จากธาตุที่มีความหมายว่าไป และ ธาตุที่ไม่มีกรรม.

ยนฺติ เอตฺถาติ ยาตํ, อิทำ เตสํ ยาตำฯ ปทำ อกฺกมติ เอตฺถาติ ปทกฺกนฺตำ, อิทำ เตสำ ปทกฺกนฺตำฯ อิห เต ยาตา, อยำ เตหิ ยาโต มคฺโค, อิห เตหิ ยาตำฯ

(อาธาระ) **ยนฺติ เอตฺถาติ ยาตำ** ที่ไป, **อิทำ เตสำ ยาตำ ที่นี้** อันชนเหล่านั้นไปแล้วฯ **ปทำ อกฺกมติ เอตฺถาติ ปทกฺกนฺตำ** ที่ย่ำเท้า, **อิทำ เตสำ ปทกฺกนฺตำ** ที่นี้เป็นที่อันชนเหล่านั้นย่ำแล้วฯ (กัตตุ) **อิห เต ยาตา** ชนเหล่านั้นไปแล้วในหนทางนี้, (กรรม) **อยำ เตหิ ยาโต มคฺโค** หนทางนี้อันชนเหล่านั้นไปแล้ว, (ภาวะ) **อิห เตหิ ยาตำ** อันชนเหล่านั้นไปในหนทางนี้.

อกมฺมกมฺหิ-อิทำ เตสำ อาสิตำ ฐานำ, อิห เต อาสิตา, อิทำ เตหิ อาสิตำ ฐานำ, อิธ เตหิ อาสิตำฯ

ในอกัมมกธาตุ, **อิทำ เตสำ อาสิตำ ฐานำ** ที่นี้เป็นที่อันชนเหล่านั้นอยู่แล้ว, **อิห เต อาสิตา** ชน

---

[๗๖] ความหมายว่า เทวทัตอายุน้อยกว่าวสลิ, ชายหนุ่มอายุน้อยกว่าหญิงสาว.

[๗๗] [ก. ๕๕๖-๗; รู. ๖๐๖, ๖๒๒; นี. ๑๑๔๓-๔]

เหล่านั้น อยู่แล้วในที่นี้, **อิทำ เตหิ อาสิตำ ฐานำ, อิธ เตหิ อาสิตำ** อันชนเหล่านั้นอยู่ในที่นี้.

๗๗๐. อาหารตฺถา [๗๘]ฯ

๗๗๐. อาหารตฺถา.

ลงกฺต ปัจจัย ในอรรถอดีต, กัตตุ, กรรม, ภาวะ และ อาธาระ ในเบื้องหลัง จากธาตุที่มีความหมายว่า กลืนกิน.

อชฺโฌหรณตฺถธาตุโต กตฺตริ จ ภาว, กมฺเมสุ จ อาธาเร จ กฺโต โหติฯ

กฺต ปัจจัย ย่อมลง (ในอรรถอดีต) ในกัตตุ, กรรม, ภาวะ และ อาธาระ ในเบื้องหลัง จากธาตุที่มีความหมายว่ากลืนกิน.

อิห เต ภุตฺตา, อสิตา, ปีตา, ขายิตา, สายิตาฯ อิมานิ เตหิ ภุตฺตานิ, อสิตานิ, ปีตานิ, ขายิตานิ, สายิตานิฯ อิห เตสำ ภุตฺตำ, อสิตำ, ปีตำ, ขายิตำ, สายิตำฯ อิทำ เตสำ ภุตฺตำ ฐานำ, อสิตำ ฐานำ, ปีตำ ฐานำ, ขายิตำ ฐานำ, สายิตำ ฐานำฯ

(กัตตุ) **อิห เต ภุตฺตา, อสิตา, ปีตา, ขายิตา, สายิตา** ในที่นี้ ชนเหล่านั้น กินแล้ว ... ชิมแล้ว ... ดื่มแล้ว ... เคี้ยวแล้ว... ลิ้มแล้วฯ (กรรม) **อิมานิ เตหิ ภุตฺตานิ, อสิตานิ, ปีตานิ, ขายิตานิ, สายิตานิ** สิ่งเหล่านี้อันชนเหล่านั้น กินแล้ว ... ชิมแล้ว ... ดื่มแล้ว ... เคี้ยวแล้ว... ลิ้มรสแล้วฯ (ภาวะ) **อิห เตสำ ภุตฺตำ, อสิตำ, ปีตำ, ขายิตำ, สายิตำ** อันชนเหล่านั้น กินแล้ว ... ชิมแล้ว ... ดื่มแล้ว ... เคี้ยวแล้ว... ลิ้มรสแล้ว ในที่นี้ฯ (อาธาระ) **อิทำ เตสำ ภุตฺตำ ฐานำ, อสิตำ ฐานำ, ปีตำ ฐานำ, ขายิตำ ฐานำ, สายิตำ ฐานำ** สถานที่นี้เป็นที่อันชนเหล่านั้น กินแล้ว ... ชิมแล้ว ... ดื่มแล้ว ... เคี้ยวแล้ว ... ลิ้มรสแล้ว.

อิติ ตาทิปจฺจยราสิฯ

กลุ่มกิตบทลงตปัจจัยเป็นต้น จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

---

[๗๘] [ก. ๕๕๖-๗; รู. ๖๐๖, ๖๒๒; นี. ๑๑๔๓-๔]

อนียปจฺจยราสิ

‘ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา’ติ อนีโย, อนุภุยฺยตีติ อนุภวนีโยฯ

กลุ่มกิตบทที่ลงอนียปัจจัย

ลงอนียปัจจัย ในอรรถกรรมและภาวะ ด้วยสูตรว่า **ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา** (๗๒๒.ลง ตพฺพ และ อนีย ปัจจัย ในภาวะ และ กรรม), **อนุภุยฺยตีติ อนุภวนีโย** ควรถูกเสวย.

อาการนฺเตสุ ปรสฺสรโลโป, กฺวจิ ยาคโม, อุปฏฺฐานีโย, ทานีโย, ปทหตีติ ปธานีโย-โยคาวจโร, ปาตพฺพนฺติ ปานียํ, สายิตุํ อรหตีติ สายนียํ, ปฏิสายนียํ, ปหานียํ, อภิตฺถวนียํ, โสตพฺพนฺติ สวนียํ, หุตพฺพนฺติ หวนียํ, อุปาสนีโย, อภิกฺกมิตพฺโพติ อภิกฺกมนีโย, รญฺเชตีติ รชฺชนีโย, คนฺตพฺโพติ คมนีโย, วุจฺจตีติ วจนีโยฯ

ในอาการันต์ ลบสระหลัง, ในบางอุทาหรณ์ ลง ยอาคม, **อุปฏฺฐานีโย** ผู้ควรถูกบำรุง, **ทานีโย** ผู้ควรถูกให้, **ปทหตีติ ปธานีโย - โยคาวจโร** ผู้ทำความเพียร ได้แก่ พระโยคาวจร[๗๕], **ปาตพฺพนฺติ ปานียํ** น้ำอันควรถูกดื่ม, **สายิตุํ อรหตีติ สายนียํ** สิ่งอันควรลิ้ม, **ปฏิสายนียํ** สิ่งอันควรชิม, **ปหานียํ** บาปอันควรละ, **อภิตฺถวนียํ** ผู้ควรชมเชย[๗๐], **โสตพฺพนฺติ สวนียํ** สิ่งที่พึงถูกฟัง, **หุตพฺพนฺติ หวนียํ** ควรมีหรือเป็น, **อุปาสนีโย** ผู้ควรถูกเข้าใกล้, **อภิกฺกมิตพฺโพติ อภิกฺกมนีโย** ผู้ควรถูกรักใคร่, **รญฺเชตีติ รชฺชนีโย** ผ้าอันควรถูกย้อม, **คนฺตพฺโพติ คมนีโย** หนทางอันควรถูกไป, **วุจฺจตีติ วจนีโย** คำอันควรถูกกล่าวฯ

กร, ตร, ถร, ธร, สร, หรฯ

สำหรับธาตุเหล่านี้ คือ **กร, ตร, ถร, ธร, สร, หรฯ**

แปลง น ของอนีย ที่อยู่ท้ายธาตุที่รเป็นที่สุดเป็น ณ ด้วยสูตรนี้

---

[๗๕] ลง ตพฺพ และ อนีย ในอรรถอื่นจากภาวะและกรรม กล่าวคือ อรห, สกฺก, กัตตุ, กรณ, สัมปทาน, อปาทานะ, อธิกรณะ ด้วยการแบ่งสูตรว่า “ตพฺพานียา” ดังนั้น คำว่า ปธานีโย ใช้ในอรรถกัตตา. (รู.๕๕๑). สำหรับอรรถกรรมนั้นใช้เฉพาะสกัมมิกธาตุ เช่น กตฺตพฺพ กรณียํ สิ่งอันควรถูกทำ, ส่วนอรรถภาวะ ใช้กับอกัมมิกธาตุ เช่น ภวิตพฺพ ภวนียํ ความมี, ความเป็น.

[๗๐] อุทาหรณ์ว่า สานียํ เป็นต้น ลงในอรรถอรห. อนึ่ง อรรถอรห และ อรรถสกฺก ไม่ได้แยกเป็นอีกสาธนะหนึ่งต่างหาก แต่เป็นอรรถพิเศษที่แนบเข้าไปในอรรถกรรมและภาวะเป็นต้น เช่นเดียวกับอรรถอาลปนะที่แนบไปกับอรรถลิงคัตถะนั่นเอง. (รู.๕๔๕) ดังนั้น พึงทราบว่าการวิเคราะห์ด้วยบทว่า อรหติ ก็เพื่อจะแสดงอรรถอรหนั้นให้ปรากฏแม้เป็นอรรถกัตตุในที่นี้ จึงมีคำแปลว่า ของที่ควรลิ้ม. แม้ในอรรถกรรม ถึงจะแปลว่า ของที่ควรลิ้ม ก็มีอรรถกรรมเป็นประธานดังนี้ว่า ของที่ควรถูกลิ้ม.

๗๗๑. รา นสฺส โณ [๘๑]ฯ

รการนฺตธาตุมฺหา ปรสฺส ปจฺจยนการสฺส โณ โหติฯ

กตฺตพฺพนฺติ กรณียํ, ตริตพฺพนฺติ ตรณียํ, อตฺถริตพฺพนฺติ อตฺถรณียํ, ธาเรตพฺพนฺติ ธารณียํ, สาเรตพฺพนฺติ สารณียํ, หริตพฺพนฺติ หรณียํ อิจฺจาทิฯ

รุนฺธิตพฺพนฺติ รุนฺธนียํ, ภุญฺชิตพฺพนฺติ ภุญฺชนียํ, โภชนียํ, ปริโภชนียํ, โยเชตพฺพนฺติ โยชนียํ, ทิพฺพิตพฺพนฺติ ทิพฺพนียํ, พุชฺฌิตพฺพนฺติ พุชฺฌนียํ, ปาปุณิตพฺพนฺติ ปาปนียํ, ญาเปตพฺพนฺติ ญาปนียํ, จินฺเตตพฺพนฺติ จินฺตนียํ, วชฺเชตพฺพนฺติ วชฺชนียํ, ติติกฺขิตพฺพนฺติ ติติกฺขนียํ, วีมํสิตพฺพนฺติ วีมํสนียํ อิจฺจาทิฯ

อิติ อนียปจฺจยราสิฯ

๗๗๑. รา นสฺส โณ.

แปลง น ที่อยู่หลังจากรการันตธาตุเป็น ณ.

ณ อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง น ที่อยู่หลังจากธาตุอันมีรเป็นอักษรที่สุดธาตุ.

กตฺตพฺพนฺติ กรณียํ สิ่งอันควรถูกทำ, **ตริตพฺพนฺติ ตรณียํ** ควรถูกข้าม, **อตฺถริตพฺพนฺติ อตฺถรณียํ** ควรถูกขยาย, **ธาเรตพฺพนฺติ ธารณียํ** ควรทรงไว้, สาเรตพฺพนฺติ สารณียํ พึงระลึก, **หริตพฺพนฺติ หรณียํ** พึงถูกนำไป เป็นต้น.

รุนฺธิตพฺพนฺติ รุนฺธนียํ ควรกั้น, **ภุญฺชิตพฺพนฺติ ภุญฺชนียํ, โภชนียํ, ปริโภชนียํ** สิ่งอันควรกิน, **โยเชตพฺพนฺติ โยชนียํ** สิ่งที่ควรประกอบ, **ทิพฺพิตพฺพนฺติ ทิพฺพนียํ** ควรเล่น (หรือควรสนุกสนาน), **พุชฺฌิตพฺพนฺติ พุชฺฌนียํ** ควรรู้, **ปาปุณิตพฺพนฺติ ปาปนียํ** พึงถึง, **ญาเปตพฺพนฺติ ญาปนียํ** พึงรู้, **จินฺเตตพฺพนฺติ จินฺตนียํ** พึงคิด, **วชฺเชตพฺพนฺติ วชฺชนียํ** พึงเว้น, **ติติกฺขิตพฺพนฺติ ติติกฺขนียํ** พึงอดกลั้น, **วีมํสิตพฺพนฺติ วีมํสนียํ** พึงใคร่ครวญ เป็นต้น.

กลุ่มกิตบทที่ลงอนียปัจจัย

จบแล้ว

****

[๘๑] [ก. ๕๔๘; รู. ๕๕๐; นี. ๑๑๓๕]

นฺต, มานปจฺจยราสิ

อถ นฺต, มานปจฺจยา วุจฺจนฺเตฯ

กลุ่มกิตบทที่ลง นฺต และ มานปัจจัย

ลำดับต่อไป จะกล่าวถึงกลุ่มบทที่ลง นฺต และ มานปัจจัย

๗๗๒. นฺโต กตฺตริ วตฺตมาเน [๘๒]ฯ

นฺต ปัจจัยจะลง ในอรรถปัจจุบัน ในอรรถกัตตุ ด้วยสูตรนี้

๗๗๒. นฺโต กตฺตริ วตฺตมาเน.

นฺต ปัจจัย จะลง ท้ายธาตุในกาลอันเป็นปัจจุบัน ในอรรถกัตตุ.

วตฺตมาโน วุจฺจติ ปจฺจุปฺปนฺโน, วตฺตมาเน กาเล กฺริยตฺถา ปรํ กตฺตริ นฺโต โหติฯ

ปัจจุบัน เรียกว่า วตฺตมาน, นฺต ปัจจัย ย่อมลง ในอรรถกัตตุ เบื้องหลังจากธาตุ ในกาลอันเป็นปัจจุบัน.

ภู-สตฺตายํ, ‘กตฺตริ โล’ติ อปจฺจโย, ‘ยุวณฺณานเมโอปจฺจเย’ติ โอวุทฺธิ, ภวตีติ โภนฺโต-ปุริโส, โภนฺตํกุลํ, โภนฺตี-อิตฺถีฯ

ภูธาตุ ในความมีหรือความเป็น, ลงอปัจจัย ด้วยสูตรว่า **กตฺตริ โล** (๕๖๔.ลง อปัจจัย ในอรรถกัตตา), โอวุทธิ ย่อมมี ด้วยสูตรว่า **ยุวณฺณานเมโอปจฺจเย** (๕๖๕.ในเพราะปัจจัยเป็นเบื้องหลัง เอและโอ เป็นวุทธิของ อิวัณณะ และ อุวัณณะ อันเป็นที่สุดของธาตุมีอักษรเดียว) สำเร็จรูปเป็น **ภวตีติ โภนฺโต-ปุริโส** บุรุษผู้เจริญ, **โภนฺตํ กุลํ** ตระกูลที่เจริญ, **โภนฺตี-อิตฺถี** สตรีผู้เจริญ.

ปุน ‘เอโอนมยวา สเร’ติ โอสฺส อวาเทโส, ภวํ ปุริโส, ภวนฺตํ-กุลํ, ภวนฺตี, ภวตี, โภตี วา-อิตฺถีฯ

อว อาเทศ ย่อมมี อีกครั้ง ในที่แห่ง โอ ด้วยสูตรว่า **เอโอนมยวา สเร** (๕๖๖.ในเพราะสระหลัง อย และ อว เป็นอาเทสของเอ และ โอ), **ภวํ ปุริโส, ภวนฺตํ-กุลํ, ภวนฺตี, ภวตี, โภตี วา-อิตฺถี.** (แปลเหมือนข้างต้น)

มาน ปัจจัย ลงในอรรถกัตตา ด้วยสูตรนี้

[๘๒] [ก. ๕๖๕; รู. ๖๔๖; นี. ๑๑๕๗]

๗๗๓. มาโน [๙๓]ฯ

วตฺตมาเน กาเล กฺริยตฺถา ปรํ กตฺตริ มาโน โหติฯภวมาโน-ปุริโส, ภวมานำ-กุลำ, ภวมานา-อิตฺถีฯ

๗๗๓. มาโน.

มาน ปัจจัย จะลง ท้ายธาตุในกาลอันเป็นปัจจุบัน ในอรรถกัตตุ.

มาน ปัจจัย ย่อมลง ท้ายธาตุในกาลอันเป็นปัจจุบัน ในอรรถกัต**ตุ. ภวมาโน-ปุริโส, ภวมานำ-กุลำ, ภวมานา-อิตฺถี** (แปลเหมือนในนุตปัจจัย).

มานปัจจัย ยังลงในอรรถภาวะและกรรมอีก ด้วยสูตรนี้

๗๗๔. ภาวกมฺเมสุ จ [๙๔]ฯ

วตฺตมาเน กาเล กฺริยตฺถา ปรำ ภาว, กมฺเมสุ จ มาโน โหติฯ ‘กฺโย ภาวกมฺเมสู…’ติ ยปจฺจโยฯ

๗๗๔. ภาวกมฺเมสุ จ.

ลง มานปัจจัย ท้ายธาตุ ในกาลอันเป็นปัจจุบัน ในอรรถภาวะและกรรม.

มานปัจจัย ย่อมลง ท้ายธาตุ ในกาลอันเป็นปัจจุบัน ในอรรถภาวะและกรรม. ลง ย ปัจจัย ด้วยสูตรว่า **กฺโย ภาวกมฺเมสฺวปโรกฺเขสุ มาน นฺต ตฺยาที สุ. (๕๖๘**.ลง ย ปัจจัยที่มี ก เป็นอนุพันธ์ ท้ายธาตุ ในเนื้อความอันเป็นกรรม และเนื้อความอันเป็นภาวะ ในเพราะ มาน, อนฺต และติวิภัตติเป็นต้น ที่ไม่ใช่ปโรกขาวิภัตติ).

อนุภูยเตติ อนุภูยมาโน โภโค ปุริเสน, อนุภูยมานา สมฺปตฺติ, อนุภูยมานำ สุขำฯ

อนุภูยเตติ อนุภูยมาโน โภโค ปุริเสน โภคะอันบุรุษเสวยอยู่, **อนุภูยมานา สมฺปตฺติ** สมบัติอันบุรุษเสวยอยู่, **อนุภูยมานำ สุขำ** สุข อันบุรุษเสวยอยู่.

ยสฺส ทฺวิตฺตำ, อนุภุยฺยมาโนฯ

ในที่ยเป็นทเวภาวะ, **อนุภุยฺยมาโน.**

นุตและมานปัจจัย ลงในอนาคตกาลด้วยสูตรนี้

---

[๙๓] [ก. ๕๖๕; รู. ๖๔๖; นี. ๑๑๕๗]

[๙๔] [ก. ๕๖๕; รู. ๖๔๖; นี. ๑๑๕๗]

๗๗๕. เต สฺสปุพฺพานาคเตฯ

อนาคเต กาเล วตฺตพฺเพ เต นฺต, มานปจฺจยา สฺสปุพฺพา โหนฺติฯ

๗๗๕. เต สฺสปุพฺพานาคเต.

นฺต และ มานปัจจัยเหล่านั้น ที่ลงท้ายธาตุ จะมีสฺส ข้างหน้า เมื่อต้องการกล่าวกาลอันเป็นอนาคต.

เมื่อต้องการกล่าวกาลอันเป็นอนาคต นฺต และ มานปัจจัยเหล่านั้น ที่ลงท้ายธาตุ จะมี สฺส ข้างหน้า.[๙๕]

ภวิสฺสตีติ ภวิสฺสนฺโต [รู. ๔๐๓-ปิฏเฐ รูปวิธิ ปสฺสิตพฺโพ] -ปุริโส, ภวิสฺสนฺตำ-กุลำ, ภวิสฺสนฺตี-วิภตฺติ, ภวิสฺสตี วา, ภวิสฺสมาโน, ภวิสฺสมานำ, ภวิสฺสมานาฯ

ภวิสฺสตีติ ภวิสฺสนฺโต [๙๖]- **ปุริโส** บุรุษ ผู้จักมี , **ภวิสฺสนฺตำ-กุลำ** ตระกูล ที่จักมี, **ภวิสฺสนฺตี-วิภตฺติ** ภวิสสันตีวิภัตติ[๙๗], **ภวิสฺสตี** บ้าง, **ภวิสฺสมาโน, ภวิสฺสมานำ, ภวิสฺสมานา** จักมี.

กมฺเม-อนุภูยิสฺสมาโนฯ

ในอรรถกรรม -
อนุภูยิสฺสมาโน จักถูกเสวย.

ลบ ม ของ มาน เสียบ้างก็ได้ด้วยสูตรนี้

๗๗๖. มานสฺส มสฺสฯ

มานปจฺจยสฺส มสฺส กฺวจิ โลโป โหติฯ

๗๗๖. มานสฺส มสฺส.

ในบางอุทาหรณ์ ลบ ม ของ มาน .

การลบ แห่ง ม ของ มานปัจจัย ย่อมมี ในบางอุทาหรณ์.

นิสินฺโน วา สยาโน [ขุ. ปา. ๙.๙] วา, สโต สมฺปชาโน [ที. นิ. ๑.๒๑๗], นิจฺจำ นโลโปฯปญฺญายนฺโต, ปญฺญายมาโนฯ

นิสินฺโน วา สยาโน วา กุลบุตรผู้เจริญเมตตานั้นยืนอยู่ก็ดี เดินอยู่ก็ดี นั่งอยู่ก็ดี นอนอยู่ก็ดี[ขุ.ขุ. ๒๕/๑๐], **สโต สมฺปชาโน** (พระโพธิสัตว์พระนามว่าวิปัสสี จุติจากชั้นดุสิตแล้ว) มีพระสติสัมปชัญญะ

---

[๙๕] กรณีนี้ เต หมายถึง นฺต และ มานปัจจัยนั่นเอง เพราะมีในสูตรติดต่อกัน, ด้วยคำนี้ จึงหมายความว่า ลง นฺต และ มน ที่มี สฺส อยู่หน้า ในที่ของตนเอง นั่นแหละ คือ ลงในอรรถกัตตาและกรรม ในอนาคตกาล เหมือนสูตรที่เคยกล่าวมา. (โมค.ปัญจิกา ๕/๘๗.)

[๙๖] [รู. ๔๐๓-ปิฏเฐ รูปวิธิ ปสฺสิตพฺโพ]

[๙๗] มีวิ.ว่า**ภวิสฺสนฺเต ภวา ภวิสฺสนฺตี** วิภัตติอันเป็นไปในกริยาอันจักเป็น หรือ อนาคตกริยา ชื่อว่า ภวิสฺสนฺตี

[ที.ม.๑๐/๑๒], พึงทราบว่า การลบ ม มีได้ไม่แน่นอน. **ปญฺญายนฺโต, ปญฺญายมาโน** ปรากฏอยู่.

กมฺเม-วิญฺญายมาโนฯ

ในอรรถกรรม -
วิญฺญายมาโน ถูกรู้อยู่.

การิเต - ญาเปนฺโต, ญาปยนฺโต, ญาปยมาโนฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
ญาเปนฺโต, ญาปยนฺโต, ญาปยมาโน ให้รู้อยู่.

กมฺเม-ญาปียมาโนฯ

ในอรรถกรรมที่มีการิตปัจจัย -
ญาปียมาโน เมื่อถูกให้รู้อยู่.

กิยาทิคเณ-ชานนฺโต, ชานมาโนฯ

ในกิยาทิคณะ -
ชานนฺโต, ชานมาโน เมื่อรู้อยู่

การิเต-ชานาเปนฺโต, ชานาปยมาโนฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
ชานาเปนฺโต, ชานาปยมาโน ให้รู้อยู่

กมฺเม-ชานาปียมาโนฯ

ในอรรถกรรม ที่มีการิตปัจจัย -
ชานาปียมาโน ถูกให้รู้อยู่.

ติฏฺฐํ, ติฏฺฐนฺโต, ติฏฺฐมาโน, สณฺฐหํ, สณฺฐหนฺโต, สณฺฐหมาโนฯ

ติฏฺฐํ, ติฏฺฐนฺโต, ติฏฺฐมาโน เมื่อยืนอยู่, **สณฺฐหํ, สณฺฐหนฺโต, สณฺฐหมาโน** เมื่อตั้งอยู่

กมฺเม-อุปฏฺฐียมาโนฯ

ในอรรถกรรม -
อุปฏฺฐียมาโน ถูกเข้าไปตั้งอยู่. (สติ อันบุคคล เข้าไปตั้งไว้อยู่)

การิเต-ปติฏฺฐาเปนฺโต, ปติฏฺฐาปยนฺโต, ปติฏฺฐาปยมาโนฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
ปติฏฺฐาเปนฺโต, ปติฏฺฐาปยนฺโต, ปติฏฺฐาปยมาโน ให้ตั้งอยู่ (สติ อันพระโยคาวจร เมื่อให้ตั้งไว้)

กมฺเม-ปติฏฺฐาปียมาโนฯ

ในอรรถกรรม ที่มีการิตปัจจัย -
ปติฏฺฐาปียมาโน ถูกให้เข้าไปตั้งอยู่ (เจดีย์อันคฤหบดี ยังนายช่าง ให้เข้าไปตั้งอยู่)

เทนฺโต, ททนฺโต, ทชฺชนฺโต, สมาทิยนฺโต, ททมาโน, ทชฺชมาโน, สมาทียมาโนฯ

เทนฺโต, ททนฺโต, ทชฺชนฺโต ให้อยู่, **สมาทิยนฺโต** สมาทานอยู่, **ททมาโน, ทชฺชมาโน, สมาทียมาโน** (เหมือน นฺต ปัจจัย)

กมฺเม-ทียมาโน, ทิยฺยมาโนฯ

ในอรรถกรรม -
ทียมาโน, ทิยฺยมาโน ถูกให้อยู่.

การิเต-ทาเปนฺโต, ทาปยนฺโต, สมาทปยนฺโต, รสฺโสฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
ทาเปนฺโต, ทาปยนฺโต, สมาทปยนฺโต ให้ให้อยู่, ทำรัสสะที่ทาธาตุ.

กมฺเม-ทาปียมาโน, สมาทาปียมาโนฯ

ในอรรถกรรมที่มีการิตปัจจัย -
ทาปียมาโน, สมาทาปียมาโน ถูกใช้ให้ให้อยู่ (จีวร อันนาย ยังบุรุษ ให้ถวายอยู่)

นิเธนฺโต, นิทหนฺโต, นิทหมาโน, นิธิยฺยมาโน, นิธาเปนฺโต, นิธาปยนฺโต, นิธาปยมาโน, นิธาปียมาโน, ยายนฺโตฯ ยายนฺต'มนุยายนฺติ [ชา. ๒.๒๒.๑๗๕๓], ยายมาโน มหาราชา, อทฺทา สีทนฺตเร นเค [ชา. ๒.๒๒.๕๖๖]ฯ วายนฺโต, วายมาโน, นิพฺพายนฺโต, ปรินิพฺพายนฺโต, นิพฺพายมาโน, นิพฺพาเปนฺโต, นิพฺพาปยมาโน, นิพฺพาปียมาโน, โอสายนฺโต, โอสาเปนฺโต, โอสาปยนฺโต, ปหายนฺโต, ปหายมาโน, ชหนฺโต, ชหมาโน, ปหียมาโน, ปหิยฺยมาโน, ชหียมาโน, หาเปนฺโต, หาปยนฺโต, หาปยมาโน, ชหาเปนฺโต, ชหาปยนฺโต, ชหาปยมาโน, หาปียมาโน, ชหาปียมาโนฯ

นิเธนฺโต, นิทหนฺโต, นิทหมาโน ฝังไว้อยู่, **นิธิยฺยมาโน, นิธาเปนฺโต, นิธาปยนฺโต, นิธาปยมาโน, นิธาปียมาโน** ถูกฝังไว้, **ยายนฺโต** ไปอยู่ฯ **ยายนฺต' มนุยายนฺติ** ยอดธงเคยแห่ตามเสด็จพระเวสสันดร [ขุ.ชา.๒๘/๑๐๘๑], **ยายมาโน มหาราชา, อทฺทา สีทนฺตเร นเค** พระมหาราชาประทับอยู่บนทิพยานอันเทียมด้วยม้าสินธพประมาณ ๑,๐๐๐ เสด็จไปอยู่ ได้ทอดพระเนตรเห็นภูเขาหลายเทือก [ขุ.ชา.๒๘/๕๘๐]. **วายนฺโต, วายมาโน** พัดไปอยู่, **นิพฺพายนฺโต, ปรินิพฺพายนฺโต, นิพฺพายมาโน** ปรินิพพานอยู่, **นิพฺพาเปนฺโต, นิพฺพาปยมาโน, นิพฺพาปียมาโน** ให้ปรินิพพานอยู่, **โอสายนฺโต** จบลง, **โอสาเปนฺโต, โอ**

สาปยนฺโต ให้จบลงอยู่, **ปหายนฺโต, ปหายมาโน** ละอยู่, **ชหนฺโต, ชหมาโน** ละอยู่, **ปหียมาโน, ปหิยฺยมาโน, ชหียมาโน** ถูกละอยู่, **หาเปนฺโต, หาปยนฺโต, หาปยมาโน** ให้ละอยู่, **ชหาเปนฺโต, ชหาปยนฺโต, ชหาปยมาโน** ให้ละอยู่, **หาปียมาโน, ชหาปียมาโน** ถูกให้ละอยู่.

อิวณฺเณสุ-วิกฺกยนฺโต, วิกฺกิณนฺโต, วินิจฺฉยนฺโต, วินิจฺฉินนฺโต, นิโต จสฺส โฉฯ

ในอิวัณณันตธาตุ -

วิกฺกยนฺโต, วิกฺกิณนฺโต ซื้ออยู่, **วินิจฺฉยนฺโต, วินิจฺฉินนฺโต** วินิจฉัยอยู่, แปลง จ ท้าย นิ เป็น ฉ.

อาจยนฺโต, อาจินนฺโต, ชยนฺโต, ชินนฺโต, เฑนฺโต, เฑมาโน, เนนฺโต, วิเนนฺโต, นยนฺโต, วินยนฺโต, นยมาโน, นิยฺยมาโน, นยาเปนฺโต, นยาปยมาโน, เสนฺโต, สยนฺโต, เสมาโน, สยมาโน, สยาโน วา, ปหิณนฺโต, ปหิณมาโนฯ

อาจยนฺโต, อาจินนฺโต ก่อตัวอยู่, **ชยนฺโต, ชินนฺโต** ชนะอยู่, **เฑนฺโต, เฑมาโน** ทิ้งอยู่, **เนนฺโต** นำไปอยู่, **วิเนนฺโต** แนะนำอยู่, **นยนฺโต** นำไปอยู่, **วินยนฺโต** แนะนำอยู่, **นยมาโน, นิยฺยมาโน** ถูกนำไป, **นยาเปนฺโต, นยาปยมาโน** ให้นำไป, **เสนฺโต, สยนฺโต, เสมาโน, สยมาโน** นอนอยู่, เป็น **สยาโน** บ้าง, **ปหิณนฺโต, ปหิณมาโน** ส่งไปอยู่.

อุวณฺเณสุ-จวนฺโต, จวมาโน, ฐานา จาวนฺโต, จาวยนฺโต, จาวยมาโน, ชวนฺโต, ชวมาโน, อภิตฺถวนฺโต, อภิตฺถวมาโน, อภิตฺถวียมาโน, สนฺธวนฺโต, สนฺธวมาโน, ธุนนฺโต, นิทฺธุนนฺโต, ธุนมาโน, นิทฺธุนมาโน, ปุนนฺโต, รวนฺโต, ลุนนฺโต, อาวุณนฺโต, ปสวนฺโต, วิสฺสวนฺโตฯ

ในอุวัณณันตธาตุ -

จวนฺโต, จวมาโน เคลื่อนอยู่, **ฐานา จาวนฺโต** วัตถุอันเคลื่อนจากที่ตั้ง, **จาวยนฺโต, จาวยมาโน** เคลื่อนอยู่, **ชวนฺโต, ชวมาโน** แล่นไปอยู่, **อภิตฺถวนฺโต, อภิตฺถวมาโน** ชมเชยอยู่, **อภิตฺถวียมาโน** ถูกชมเชยอยู่, **สนฺธวนฺโต, สนฺธวมาโน** เที่ยวไปอยู่, **ธุนนฺโต** หวั่นไหวอยู่, **นิทฺธุนนฺโต** มั่นคงอยู่, **ธุนมาโน, นิทฺธุนมาโน, ปุนนฺโต** ชำระอยู่, **รวนฺโต** ร้องอยู่, **ลุนนฺโต** ตัดอยู่, **อาวุณนฺโต** ระวังอยู่, **ปสวนฺโต** หลั่งไหลไปอยู่, **วิสฺสวนฺโต** (?)ฯ

กมฺเม-สุยฺยมาโนฯ

ในอรรถกรรม -

สุยฺยมาโน ถูกไปอยู่.[๙๙]

การิเต-สาเวนฺโต, สาวยนฺโตฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
สาเวนฺโต, สาวยนฺโต ให้ไปอยู่.

สฺวาทิคเณ-สุณนฺโต, สุณมาโนฯ

ในสฺวาทิคณะ, **สุณนฺโต, สุณมาโน** ฟังอยู่.

การิเต-สุณาเปนฺโต, สุณาปยนฺโตฯ

ในการิตปัจจัย
สุณาเปนฺโต, สุณาปยนฺโต ให้ฟังอยู่.

หุ-ปูชายํ, ชุโหนฺโตฯ

หุ ธาตุ ในการบูชา, **ชุโหนฺโต** บูชาอยู่.

ปปุพฺโพ ปหุตฺเต, ปโหนฺโต, สมฺปโหนฺโตฯ

ที่มีปเป็นบทหน้า เป็นไปในความมีมาก, **ปโหนฺโต, สมฺปโหนฺโต** มากมาย, เพียงพอ.

หู-สตฺตายํ, โหนฺโตฯ

หู ธาตุ ในความมีหรือเป็น, **โหนฺโต** มีอยู่.

เอทนฺเตสุ-เอนฺโตฯ อตฺถํ เอนฺตมฺหิ สูริเย [ชา. ๒.๒๒.๒๑๘๗ (อตฺถงฺคตมฺหิ)], สเมนฺโต, อภิสเมนฺโต, ขายนฺโต, ขายมาโน, คายนฺโต, คายมาโน, คายียมาโน, คายาเปนฺโต, คายาปยนฺโต, อปจายนฺโต, ธมฺมํ อปจายมาโน, ฌายนฺโต, ฌายมาโน, ปชฺฌายนฺโต, อุชฺฌายนฺโต, นิชฺฌายนฺโต, อภิชฺฌายนฺโตฯ

เอการันตธาตุ -
เอนฺโต ไปอยู่ฯ **อตฺถํ เอนฺตมฺหิ สูริเย** เมื่อพระอาทิตย์จะไปอยู่สู่ภูเขาทิศตะวันตก (อัศดงคต) [ขุ.ชา.๒๘/๑๑๘๔ (อตฺถงฺคตมฺหิ)], **สเมนฺโต** ไปพร้อมกันอยู่, **อภิสเมนฺโต** รู้อยู่, **ขายนฺโต, ขายมาโน** เสื่อมอยู่, เคี้ยวกินอยู่, **คายนฺโต, คายมาโน** ขับร้องอยู่, **คายียมาโน** ถูกขับร้องอยู่, **คายาเปนฺโต, คายาปยนฺโต** ให้ขับร้องอยู่, **อปจายนฺโต** เคารพอยู่, **ธมฺมํ อปจายมาโน** เคารพธรรมอยู่, **ฌายนฺโต, ฌายมาโน** เพ่งอยู่, **ปชฺฌายนฺโต** ลุกโพลอยู่, **อุชฺฌายนฺโต** ยกโทษอยู่, **นิชฺฌายนฺโต** พินิจอยู่, **อภิชฺฌายนฺโต** ยินดีอยู่.

---

[๙๙] สุ ธาตุ ถ้าเป็นภูวาทิ จะมีอรรถว่า ไหล ก็มี, มีอรรถว่า ไป, ถึง หรือ เป็นไป ก็มี, ถ้าเป็น สฺวาทิ จะแปลว่า ฟัง, ในที่นี้คิดว่าเป็น ภูวาทิ เพราะต่อไปท่านจะแยก สฺวาทิ เป็นอีกกลุ่มหนึ่ง ดังนั้น คำว่า สุยฺยมาโน น่าจะแปลว่า ถูกไปหรือถึง

การิเต-ฌาเปนฺโต, อุชฺฌาเปนฺโต, ยโลโปฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย - **ฌาเปนฺโต** ให้เพ่งหรือเผาอยู่, **อุชฺฌาเปนฺโต** ให้ยกโทษอยู่, มีการลบ ย.

ภายนฺโต, ภายมาโน, สาลึ ลายนฺโต, ลายมาโน, จีวรํ วายนฺโต, วายมาโนฯ

ภายนฺโต, ภายมาโน กลัวอยู่, **สาลึ ลายนฺโต, ลายมาโน** เกี่ยวข้าวสาลีอยู่, **จีวรํ วายนฺโต, วายมาโน** เย็บจีวรอยู่.

กิเล-กีฬายํ เปมเน จ, เกลายนฺโต, เกลายมาโน, จาเลนฺโต ปิยายนฺโตติ วา อตฺโถฯ

กิเล ธาตุ เป็นไปในการเล่น และ การรักใคร่ **, เกลายนฺโต, เกลายมาโน** เล่นอยู่, ความหมายเท่ากับ **จาเลนฺโต** หวั่นไหวอยู่ (?) อีกอย่างหนึ่ง เท่ากับ **ปิยายนฺโต** รักใคร่อยู่.

คิเล-เคลญฺเญ, คิลายนฺโตฯ

คิเล ธาตุ เป็นไปในความเจ็บไข้ , **คิลายนฺโต** เจ็บไข้อยู่.

จิเน-อวมญฺญเน, จินายนฺโตฯ

จิเน ธาตุ เป็นไปในความดูหมิ่น**, จินายนฺโต** ดูหมิ่นอยู่.

ปเล-คติยํ, ปลายนฺโตฯ

ปเล ธาตุ เป็นไปในการไป, **ปลายนฺโต** หนีไปอยู่.

มิเล-หานิยํ, มิลายนฺโตฯ

มิเล ธาตุ เป็นไปในความเสื่อม, **มิลายนฺโต** เสื่อมอยู่ (แห้งเหี่ยว).

สงฺกเส-นิวาเส, สงฺกสายนฺโต อิจฺจาทิฯ

สงฺกเส ธาตุ เป็นไปในการอยู่, **สงฺกสายนฺโต** อยู่อยู่ ดังนี้เป็นต้น.

อเนกพฺยญฺชเนสุ-อส-ภุวิ, ‘‘นฺตมานานฺตนฺติยิยุสฺวาทิโลโป’’ติ นฺต, มาเนสุ อาทิโลโป, สนฺโต, สมาโน, อุปาสนฺโต, อุปาสมาโน, อุปาสียมาโน,

ในธาตุที่มีพยัญชนะหลายตัว เช่น **อส** ธาตุ เป็นไปในความเป็น, เมื่อลง นฺต และ มาน ลบพยัญชนะตัวต้น ด้วยสูตรว่า **นฺตมานานฺตนฺติยิยุสฺ**

อิจฺฉนฺโต, อิจฺฉมาโน, อิจฺฉียมาโน, คจฺฉนฺโต, คจฺฉมาโน, คจฺฉียมาโนฯ

วาทิโลโป (๖๓๐. ในที่ที่ลง นฺต, มาน, อนฺติ, อนฺตุ, อิยา, อิยุ๋ ลบอักษรต้นของ อส ธาตุ), **สนฺโต, สมาโน** มีอยู่, **อุปาสนฺโต, อุปาสมาโน** เข้าไปอยู่, **อุปาสียมาโน** ถูกเข้าไปใกล้อยู่, **อิจฺฉนฺโต, อิจฺฉมาโน** ปรารถนาอยู่, **อิจฺฉียมาโน** ถูกปรารถนาอยู่, **คจฺฉนฺโต, คจฺฉมาโน** ไปอยู่, **คจฺฉียมาโน** ถูกไปอยู่.

ยสฺส ปุพฺพรูปตฺเต-คมฺมมาโน, อธิคมฺมมาโน, อนาคเต สฺสปุพฺโพ- ‘‘ลภ วส ฉิท คม ภิท รุทานํ จฺฉง’’อิติ สฺเสน สห ธาตฺวนฺตสฺส จฺโฉ, คจฺฉนฺโต, คมิสฺสนฺโต, คจฺฉมาโน, คมิสฺสมาโน, ชิรนฺโต, ชิรมาโน, ชิยฺยนฺโต, ชิยฺยมาโน, ทหนฺโต, ทหมาโนฯ

ในที่ ย เป็นพยัญชนะตัวหน้า -

คมฺมมาโน, อธิคมฺมมาโน ถูกถึง, ถูกบรรลุอยู่,

สฺสปุพฺโพ ที่มีสฺสนำหน้า เป็นไปในอนาคตกาล -

แปลง พยัญชนที่สุดธาตุ กับ สฺส เป็น จฺฉ ด้วยสูตรว่า **ลภ วส ฉิท คม ภิท รุทานํ จฺฉง** (๖๓๙. ในที่ลง นฺต, มาน และ อาขยาติกวิภัตติมีวัตตมานาเป็นต้น จฺฉอักษรอาเทศ ย่อมมี ในที่แห่งพยัญชนะที่สุดของธาตคือคมุ, ยมุ, อิสุ, อาส และ ทิส ได้บ้าง), **คจฺฉนฺโต, คมิสฺสนฺโต, คจฺฉมาโน, คมิสฺสมาโน** ไปอยู่, **ชิรนฺโต, ชิรมาโน** แก่อยู่, **ชิยฺยนฺโต, ชิยฺยมาโน** คร่ำคร่าอยู่, **ทหนฺโต, ทหมาโน** เผาอยู่ฯ

ทหสฺส ทสฺส โฑ, ฑหนฺโต, ฑหมาโนฯ

แปลง ท ของ ทห ธาตุ เป็น ฑ, ฑหนฺโต, ฑหมาโน เผาอยู่.

กมฺเม-ฑยฺหมาโนฯ

ในอรรถกรรม -

ฑยฺหมาโน ถูกเผาอยู่.

ทิส-เปกฺขเน, ปสฺสนฺโต, ปสฺสมาโน, ปสฺสียมาโนฯ

ทิส ธาตุ ในการเพ่งดู, **ปสฺสนฺโต, ปสฺสมาโน** ดูอยู่, **ปสฺสียมาโน** ถูกดูอยู่

การิเต -

ในที่ลงการิตปัจจัย -

ทสฺเสนฺโต, ทสฺสยนฺโต, ทสฺสยมาโนฯ

ทสฺเสนฺโต, ทสฺสยนฺโต, ทสฺสยมาโน ให้ดูอยู่

ลภนฺโต, ลภมาโนฯ

ลภนฺโต, ลภมาโน ได้อยู่.

กมฺเม ปุพฺพรูปํ, ลพฺภมาโน, อุปลพฺภมาโนฯ

ในอรรถกรรม แปลง ย เป็นพยัญชนะตัวหน้า , **ลพฺภมาโน, อุปลพฺภมาโน** ถูกได้อยู่.

อนาคเต -

ลจฺฉนฺโต, ลภิสฺสนฺโต, ลจฺฉมาโน, ลภิสฺสมาโนฯ

ในอนาคต -

ลจฺฉนฺโต, ลภิสฺสนฺโต, ลจฺฉมาโน, ลภิสฺสมาโน จักได้อยู่.

มรนฺโต, มรมาโน, มิยนฺโต, มิยมาโนฯ

มรนฺโต, มรมาโน ตายอยู่, **มิยนฺโต, มิยมาโน** อันเขาให้ตายอยู่.

ยมุ-อุปรเม, นิยมนฺโต, สญฺญมนฺโต, สญฺญมมาโน, นิยจฺฉนฺโตฯ

ยมุ ธาตุ เป็นไปในงดเว้น, **นิยมนฺโต** งดเว้นอยู่, **สญฺญมนฺโต** สำรวมอยู่, **สญฺญมมาโน, นิยจฺฉนฺโต** ถูกงดเว้นอยู่ฯ

การิเต-นิยาเมนฺโตฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

นิยาเมนฺโต ให้งดเว้นอยู่

รุทนฺโต, โรทนฺโต, โรทมาโนฯ

รุทนฺโต, โรทนฺโต, โรทมาโน ร้องไห้อยู่.

อนาคเต-รุจฺฉนฺโต, โรทิสฺสนฺโต, รุจฺฉมาโน, โรทิสฺสมาโนฯ

อนาคเต -

รุจฺฉนฺโต, โรทิสฺสนฺโต, รุจฺฉมาโน, โรทิสฺสมาโน จักร้องไห้อยู่.

วจนฺโต, วจมาโนฯ

วจนฺโต, วจมาโน

กล่าวอยู่

กมฺเม ‘อสฺสู’ติ อุตฺตํ, วุจฺจมาโนฯ

ในอรรถกรรม, แปลง อ ของ วจ เป็น อุ ด้วยสูตรว่า **อสฺสุ** (๗๓๒.แปลง อ ของ วจ ธาตุ เป็น อุ ในที่ลง กฺต ปัจจัย เว้นตฺวาปัจจัยเป็นต้น) , **วุจฺจมาโน** ถูกกล่าวอยู่

การิเต- วาเจนฺโต, วาจยนฺโต, วาจยมาโนฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -
วาเจนฺโต, วาจยนฺโต, วาจยมาโน ให้กล่าว.

กมฺเม-วาจียมาโนฯ

ในอรรถกรรมที่ลงการิตปัจจัย -
วาจียมาโน ถูกให้กล่าวอยู่.

อนาคเต -
‘วจ ภุช มุจ วิสานํ กฺขง’อิติ สฺเสน สห ธาตฺวนฺตสฺส กฺขาเทโส, วกฺขนฺโต, วกฺขมาโน, วทนฺโต, วทมาโน, โอวทนฺโต, โอวทมาโน, วชฺชนฺโต, วชฺชมาโนฯ

ในอนาคตกาล -
กฺข อาเทศ ย่อมมีในที่แห่งพยัญชนะที่สุดธาตุ กับ สฺส ด้วยสูตรว่า **วจ ภุช มุจ วิสานํ กฺขง** (๖๕๓.ในวิภัตติที่ประกอบด้วย สฺส อักษร กฺขงฺ อักษรอาเทศ ย่อมมี ในที่แห่งพยัญชนะที่สุดของวจ ภุช มุจ วิส ธาตุ พร้อมด้วยสฺส), วกฺขนฺโต, วกฺขมาโน , **วทนฺโต, วทมาโน** กล่าวอยู่, **โอวทนฺโต, โอวทมาโน** โอวาทอยู่, **วชฺชนฺโต, วชฺชมาโน** กล่าวอยู่ฯ

กมฺเม-วทียมาโน, โอวทียมาโน, โอวชฺชมาโนฯ

ในอรรถกรรม –
วทียมาโน ถูกกล่าวอยู่**, โอวทียมาโน** ถูกโอวาทอยู่**, โอวชฺชมาโน** ถูกโอวาทอยู่.

การิเต-เภริ วาเทนฺโต, วาทยมาโนฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –
เภริ วาเทนฺโต, วาทยมาโน ยังกลองให้บรรเลงอยู่.

วสนฺโต วสมาโนฯ

วสนฺโต วสมาโน อยู่อยู่ฯ

กมฺเม ปุพฺพรูปตฺตํ, อุปวสฺสมาโนฯ

ในอรรถกรรม ย ถึงความเป็นปุพพรูป, **อุปวสฺสมาโน** ถูกเข้าไปอยู่.

วาเสนฺโต, วาสยนฺโตฯ

วาเสนฺโต, วาสยนฺโต ให้อยู่อยู่.

อนาคเต-วจฺฉนฺโต, วสิสฺสนฺโต, วจฺฉมาโน, วสิสฺสมาโนฯ ปวิสนฺโต, ปวิสมาโนฯ

ในอนาคตกาล –
วจฺฉนฺโต, วสิสฺสนฺโต, วจฺฉมาโน, วสิสฺสมาโน จักอยู่. **ปวิสนฺโต, ปวิสมาโน** เข้าไปอยู่.

กมฺเม-ปวิสียมาโนฯ

ในอรรถกรรม –
ปวิสียมาโน ถูกเข้าไปอยู่.

อนาคเต-ปเวกฺขนฺโต, ปวิสิสฺสนฺโต, ปเวกฺขมาโน, ปวิสิสฺสมาโน อิจฺจาทิฯ

ในอนาคตกาล –
ปเวกฺขนฺโต, ปวิสิสฺสนฺโต, ปเวกฺขมาโน, ปวิสิสฺสมาโน จักเข้าไปอยู่.

รุธาทิมฺหิ-รุนฺธนฺโต, รุนฺธมาโนฯ

ใน รุธาทิคณธาตุ เช่น -
รุนฺธนฺโต, รุนฺธมาโน ปิดกั้นอยู่.

กมฺเม-รุนฺธียมาโนฯ

ในอรรถกรรม –
รุนฺธียมาโน ถูกปิดกั้นอยู่.

ปุพฺพรูปตฺเต-รุชฺฌมาโนฯ

ในที่ยถึงเป็นความเป็นปุพพรูป –
รุชฺฌมาโน ถูกปิดกั้นอยู่.

โรเธนฺโต, โรธมาโน, โรธียมาโนฯ

โรเธนฺโต, โรธมาโน ปิดกั้นอยู่, **โรธียมาโน** ถูกปิดกั้นอยู่

ฉินฺทนฺโต, ฉินฺทมาโน, ฉินฺทียมาโน, ฉิชฺชมาโน, ฉินฺทาเปนฺโต, ฉินฺทาปยนฺโตฯ

ฉินฺทนฺโต, ฉินฺทมาโน ตัดอยู่, **ฉินฺทียมาโน, ฉิชฺชมาโน** ถูกตัดอยู่, **ฉินฺทาเปนฺโต, ฉินฺทาปยนฺโต** ให้ตัดอยู่ฯ

อนาคเต-เฉจฺฉนฺโต, ฉินฺทิสฺสนฺโต, เฉจฺฉมาโน, ฉินฺทิสฺสมาโนฯ

ในอนาคตกาล –
เฉจฺฉนฺโต จักตัดอยู่, **ฉินฺทิสฺสนฺโต** จักตัดอยู่, **เฉจฺฉมาโน** จักตัดอยู่, **ฉินฺทิสฺสมาโน** จักตัดอยู่

ภินฺทนฺโต, ภินฺทมาโน, ภินฺทียมาโน, ภิชฺชมาโน, เภจฺฉนฺโต, ภินฺทิสฺสนฺโต, เภจฺฉมาโน, ภินฺทิสฺสมาโนฯ

ภินฺทนฺโต, ภินฺทมาโน จักตัดอยู่, **ภินฺทียมาโน** จักถูกตัดอยู่, **ภิชฺชมาโน** จักถูกตัดอยู่, **เภจฺฉนฺโต** จักถูกตัดอยู่, **ภินฺทิสฺสนฺโต** จักตัดอยู่, **เภจฺฉมาโน** จักตัดอยู่, **ภินฺทิสฺสมาโน** จักตัดอยู่

ภุญฺชนฺโต, ภุญฺชมาโนฯ

ภุญฺชนฺโต, ภุญฺชมาโน จักกินอยู่.

กมฺเม-ภุญฺชียมาโนฯ

ในอรรถกรรม –
ภุญฺชียมาโน ถูกกินอยู่.

ปุพฺพรูปตฺเต-ภุชฺชมาโนฯ

ในที่ยถึงความเป็นปุพพรูป –
ภุชฺชมาโน ถูกกินอยู่.

โภเชนฺโต, โภชยนฺโต, โภชยมาโน, โภชียมาโนฯ

โภเชนฺโต, โภชยนฺโต, โภชยมาโน ให้กินอยู่, **โภชียมาโน** ถูกบุรุษให้กินอยู่.

อนาคเต-โภกฺขนฺโต, ภุญฺชิสฺสนฺโต, โภกฺขมาโน, ภุญฺชิสฺสมาโนฯ

ในอนาคตกาล –
โภกฺขนฺโต, ภุญฺชิสฺสนฺโต, โภกฺขมาโน, ภุญฺชิสฺสมาโน จักบริโภคอยู่.

มุญฺจนฺโต, มุญฺจมาโน, มุญฺจียมาโน, มุจฺจมาโนฯ

มุญฺจนฺโต, มุญฺจมาโน ปล่อยอยู่, **มุญฺจียมาโน, มุจฺจมาโน** ถูกปล่อย.

อนาคเต-โมกฺขนฺโต, มุญฺจิสฺสนฺโต, โมกฺขมาโน, มุญฺจิสฺสมาโน อิจฺจาทิฯ

ในอรรถ “อนาคต” (กาล) –
โมกฺขนฺโต, มุญฺจิสฺสนฺโต, โมกฺขมาโน, มุญฺจิสฺสมาโน จักปล่อย (กำลังจะไปปล่อย).

ทิวาทิมฺหิ สุทฺธกตฺตุรูปํ สุทฺธกมฺมรูปญฺจ ปุพฺพรูเป สทิสเมว, ทิพฺพนฺโต, ทิพฺพมาโน, ทิพฺพียมาโนฯ

ในทิวาทิคณะ -
เมื่อ ย ปัจจัยถึงความเป็นปุพพรูป สุทธกัตตุรูปและ สุทธกัมมรูป จะมีรูปเหมือนกัน เช่น **ทิพฺพนฺโต, ทิพฺพมาโน** เล่นอยู่, **ทิพฺพียมาโน**, ถูกเล่น.

ปุพฺพรูปตฺเต-ทิพฺพมาโนฯ

ในที่ยถึงความเป็นปุพพรูป –
ทิพฺพมาโน ถูกเล่นอยู่.

ฉิชฺชนฺโต, ฉิชฺชมาโน, เฉทาเปนฺโต, เฉทาปยมาโนฯ

ฉิชฺชนฺโต, ฉิชฺชมาโน จักขาดอยู่, **เฉทาเปนฺโต, เฉทาปยมาโน** จักให้ขาดอยู่.

พุชฺฌนฺโต, พุชฺฌมาโน, พุชฺฌียมาโน, โพเธนฺโต, โพธยนฺโต, โพธยมาโนฯ

พุชฺฌนฺโต, พุชฺฌมาโน รู้อยู่, **พุชฺฌียมาโน** ถูกรู้อยู่, **โพเธนฺโต, โพธยนฺโต, โพธยมาโน** ให้รู้อยู่.

มุจฺจนฺโต, มุจฺจมาโน, โมเจนฺโต, โมจยนฺโต, โมจยมาโน, โมจียมาโนฯ ยุชฺชนฺโต, ยุชฺชมาโน อิจฺจาทิฯ

มุจฺจนฺโต, มุจฺจมาโน พ้นอยู่, **โมเจนฺโต, โมจยนฺโต** ให้พ้นอยู่, **โมจยมาโน, โมจียมาโน** ถูกให้พ้นอยู่ฯ **ยุชฺชนฺโต, ยุชฺชมาโน** ประกอบอยู่.

สฺวาทิมฺหิ-สุณนฺโต, สุณมาโนฯ

ในสวาทิคณะ เช่น –
สุณนฺโต, สุณมาโน ฟังอยู่.

กมฺเม-สุยฺยมาโนฯ

ในอรรถกรรม –
สุยฺยมาโน ถูกฟังอยู่.

การิเต-สาเวนฺโต, สาวยนฺโต, สาวยมาโนฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –
สาเวนฺโต, สาวยนฺโต, สาวยมาโน ให้ฟังอยู่.

ปาปุณนฺโต, ธมฺมํ ปริยาปุณนฺโต, ปริยาปุณมาโน, ปาปุณียมาโน, ปาปียมาโนฯ

ปาปุณนฺโต ถึงอยู่, **ธมฺมํ ปริยาปุณนฺโต, ปริยาปุณมาโน** เรียนอยู่ซึ่งธรรม, **ปาปุณียมาโน, ปาปียมาโน** ถูกถึงอยู่.

การิเต-ปาเปนฺโต, ปาปยนฺโต, ปาปยมาโนฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –
ปาเปนฺโต, ปาปยนฺโต, ปาปยมาโน ให้ถึง.

ปริ, สมฺปุพฺโพ-ปริสมาเปนฺโต, ปริสมาปยนฺโต, ปริสมาปยมาโน, ปริสมาปียมาโนฯ

ที่มีปริ และ สํ เป็นบทหน้า –
ปริสมาเปนฺโต, ปริสมาปยนฺโต, ปริสมาปยมาโน, ปริสมาปียมาโน ให้ถึงพร้อมอยู่ (ให้สำเร็จ).

สกฺกุณนฺโต, อาวุณนฺโต อิจฺจาทิฯ

สกฺกุณนฺโต อาจอยู่, **อาวุณนฺโต** สำรวมอยู่.

กิยาทิมฺหิ-กิณนฺโต, กิณาเปนฺโต, วิกฺกยนฺโต อิจฺจาทิฯ

ในกิยาทิคณะ –
กิณนฺโต ซื้ออยู่, **กิณาเปนฺโต** ให้ซื้ออยู่, **วิกฺกยนฺโต** ให้ขายอยู่

ตนาทิมฺหิ-ตโนนฺโต, กโรนฺโต, กุพฺพนฺโต, กุพฺพมาโน, กุรุพฺพนฺโต, กุรุพฺพมาโน, กุรุมาโน, กยิรนฺโต, กยิรมาโนฯ

ในตนาทิคณะ เช่น -
ตโนนฺโต บรรเทาอยู่, **กโรนฺโต, กุพฺพนฺโต, กุพฺพมาโน, กุรุพฺพนฺโต, กุรุพฺพมาโน, กุรุมาโน, กยิรนฺโต, กยิรมาโน** กระทำอยู่.

กมฺเม-กรียมาโน, กยฺยมาโน, ‘ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญา’ติ ธาตฺวนฺตสฺส ยาเทโสฯ

ในอรรถกรรม –
กรียมาโน, กยฺยมาโน ถูกทำ, แปลงที่สุดธาตุเป็นย ด้วยสูตรว่า **ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญา** (๔๔. เพราะ ย แปลง ต วรรค เป็น จวรรค, ว เป็น พ, ร เป็น ย, และ ณ เป็น ญ ได้บ้าง).

สงฺขโรนฺโต, อภิสงฺขโรนฺโตฯ

สงฺขโรนฺโต, อภิสงฺขโรนฺโต ปรุงแต่ง.

การิเต-กาเรนฺโต, การยนฺโต, การยมาโน, การียมาโนฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย –
กาเรนฺโต, การยนฺโต, การยมาโน, การียมาโน ให้ทำอยู่.

สกฺโกนฺโต อิจฺจาทิฯ

สกฺโกนฺโต อาจอยู่.

จุราทิมฺหิ-โจเรนฺโต, โจรยนฺโต, โจรยมาโน, เถเนนฺโต, เถนยนฺโต, เถนยมาโน, จินฺเตนฺโต, จินฺตยนฺโต, จินฺตยมาโน, จินฺตียมาโน, จินฺตาเปนฺโต, จินฺตาปยนฺโต, จินฺตาปยมาโน, จินฺตาปียมาโน อิจฺจาทิฯ

ในจุราทิคณะ เช่น –

โจเรนฺโต, โจรยนฺโต, โจรยมาโน ลักอยู่, **เถเนนฺโต, เถนยนฺโต, เถนยมาโน** ขโมยอยู่, **จินฺเตนฺโต, จินฺตยนฺโต, จินฺตยมาโน** คิดอยู่, **จินฺตียมาโน** คิดอยู่, **จินฺตาเปนฺโต, จินฺตาปยนฺโต, จินฺตาปยมาโน** ถูกให้คิดอยู่, **จินฺตาปียมาโน** ถูกให้คิดอยู่.

ติติกฺขนฺโต, ติติกฺขมาโน, ติติกฺขียมาโน, ติติกฺขาเปนฺโต, ติติกฺขาปยนฺโต, ติติกฺขาปยมาโน, วีมํสนฺโต, ติกิจฺฉนฺโต, จิกิจฺฉนฺโต, วิจิกิจฺฉนฺโตฯ

ติติกฺขนฺโต, ติติกฺขมาโน อดกลั้นอยู่, **ติติกฺขียมาโน** ถูกอดกลั้นอยู่, **ติติกฺขาเปนฺโต, ติติกฺขาปยนฺโต** ให้อดกลั้นอยู่, **ติติกฺขาปยมาโน** ถูกให้อดกลั้นอยู่, **วีมํสนฺโต** ใคร่ครวญอยู่, **ติกิจฺฉนฺโต** เยียวยาอยู่, **จิกิจฺฉนฺโต, วิจิกิจฺฉนฺโต** สงสัยอยู่.

ภุญฺชิตุํ อิจฺฉตีติ พุภุกฺขนฺโต, ฆสิตุํ อิจฺฉตีติ ชิฆจฺฉนฺโต, ปาตุํ ปริภุญฺชิตุํ อิจฺฉตีติ ปิปาสนฺโต, โคตฺตุํ สංวริตุํ อิจฺฉตีติ ชิคุจฺฉนฺโต, หริตุํ ปริเยสิตุํ อิจฺฉตีติ ชิคีสนฺโต, วิเชตุํ อิจฺฉตีติ วิชิคีสนฺโตฯ

ภุญฺชิตุํ อิจฺฉตีติ พุภุกฺขนฺโต ปรารถนาเพื่อกิน, **ฆสิตุํ อิจฺฉตีติ ชิฆจฺฉนฺโต** ปรารถนาเพื่อกิน, **ปาตุํ ปริภุญฺชิตุํ อิจฺฉตีติ ปิปาสนฺโต** ปรารถนาเพื่อดื่ม คือ เพื่อกิน, **โคตฺตุํ สංวริตุํ อิจฺฉตีติ ชิคุจฺฉนฺโต** ปรารถนาเพื่อรักษา คือ เพื่อคุ้มครอง, **หริตุํ ปริเยสิตุํ อิจฺฉตีติ ชิคีสนฺโต** ปรารถนาเพื่อนำไป คือ เพื่อแสวงหา, **วิเชตุํ อิจฺฉตีติ วิชิคีสนฺโต** ปรารถนาเพื่อชนะ.

ปพฺพโต วิย อตฺตานํ จรตีติ ปพฺพตายนฺโต, ปพฺพตายมาโน, ปิยายนฺโต, เมตฺตายนฺโตอิจฺจาทีนิ จ โยเชตพฺพานิฯ

พึงประกอบตัวอย่างดังนี้ เช่น **ปพฺพโต วิย อตฺตานํ จรตีติ ปพฺพตายนฺโต, ปพฺพตายมาโน** ประพฤติตนดังภูเขา, **ปิยายนฺโต** ประพฤติตนดังผู้เป็นที่รัก, **เมตฺตายนฺโต** ประพฤติตนดังเป็นมิตร.

อิติ นฺต, มานปจฺจยราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่ลง นฺต, มานปัจจัย จบแล้ว

ณฺยาทิปจฺจยราสิ

อถ ณฺย, ย, ยกปจฺจยนฺตา วุจฺจนฺเตฯ

กลุ่มกิตบทที่ลง ณฺย ปัจจัยเป็นต้น

ลำดับต่อไป จะกล่าวถึงกิตบทที่มี ณฺย, ย และ ยก ปัจจัยเป็นที่สุด.

ลง ณฺย ปัจจัยในภาวะและกรรม ด้วยสูตรนี้

๗๗๗. ฆฺยณฯ

๗๗๗. ฆฺยณฯ

ฆฺยณ ปัจจัย ย่อมลงท้ายธาตุ ในภาวะและกรรม โดยมาก[๘๙].

ภาว, กมฺเมสุ ฆ, ณานุพนฺโธ ยปจฺจโย โหติฯ ฆานุพนฺโธ ‘กคาจชานำ ฆานุพนฺเธ’ติอาทีสุ วิเสสนตฺโถฯ ณานุพนฺโธ วุทฺธิทีปนตฺโถฯ เอวำ สพฺพตฺถ.

ย ปัจจัย อันมี ฆฺณ อนุพันธ์ ย่อมลงท้ายธาตุในภาวะและกรรม (โดยมากหรือโดยสมควรแก่อุทาหรณ์). ฆอนุพันธ์ มีอรรถวิเสสนะ (ทำให้ต่างจากสูตรอื่น) ในสูตรเป็นต้น**ว่า กคาจชานำ ฆานุพนฺเธ** (**๗๗๕**. ในที่ที่มี ฆอนุพันธ์อยู่เบื้องหลัง แปลง จและช แห่งธาตุทั้งหลาย เป็นก และค ย่อมมีตามลำดับ), ณ อนุพันธ์ มีอรรถแสดงการวุทธิ (การขยายตัวของอักษร), ทุกอุทาหรณ์ก็เช่นเดียวกันนี้.

อนุภวิตพฺโพติ อนุภาวิโย โภโค ปุริเสน, อนุภาวิยำ สุขำ, อนุภาวิยา สมฺปตฺติฯ

อนุภวิตพฺโพติ อนุภาวิโย โภโค ปุริเสน โภคะ อันบุรุษพึงเสวย, **อนุภาวิยำ สุขำ** สุข อันบุรุษพึงเสวย, **อนุภาวิยา สมฺปตฺติ** สมบัติ อันบุรุษพึงเสวยฯ

แปลง อา ของ ธาตุที่มีอาเป็นที่สุดเป็น เอ ด้วยสูตรนี้,

๗๗๘. อาสฺเส จฯ

๗๗๘. อาสฺเส จ

ฆฺยณ ปัจจัย ย่อมลงท้ายธาตุ ในภาวะและกรรม, และ แปลง อา ที่สุดธาตุ เป็น เอ.[๙๐]

อาทนฺตธาตูนำ อาสฺส เอ โหติ ฆฺยณมฺหิฯ จสทฺเทน อิวณฺณธาตูนำ อาคมอีการสฺส จ เอตฺตำฯ

(ฆฺยณ ปัจจัย ย่อมลงท้ายธาตุ ในภาวะและกรรม) เอ อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง อา ของ ธาตุที่มีอาเป็นที่สุด ในที่ที่ง ฆฺยณ ปัจจัย, ด้วย จ ศัพท์ ความ

---

[๘๙] โมคคัลลานวุตติ (๕/๒๘) เพิ่ม พหุลำ เข้ามา เพื่อกำหนดว่า ในที่นี้เป็นรูปที่เป็นได้โดยมากตามสมควรแก่อุทาหรณ์, ในที่นี้แปลตามโมคคัลลานวุตติ เพื่อให้เห็นความสมบูรณ์ของสูตร.

[๙๐] แปลตามโมคคัลลานวุตติและโมคคัลลานสุตตนิสสยะ (๕/๒๘) เพราะท่านถือว่า ภาวกมฺเมสุ เป็นอธิการ.

เป็น เอ ย่อมมี ในที่แห่งอีอักษรอาคม ของอิวัณณันตธาตุด้วย.

อกฺขาตพฺพํ กเถตพฺพนฺติ อกฺเขยฺยํฯ

อกฺขาตพฺพํ กเถตพฺพนฺติ อกฺเขยฺยํ คำพูด (เพราะเป็นสิ่งที่ควรถูกกล่าว)[๕๑]

ยสฺส ทฺวิตฺตํ, สงฺขาตพฺพนฺติ สงฺขฺเยยฺยํ, สงฺขาตุํ อสกฺกุเณยฺยนฺติ อสงฺขฺเยยฺยํ, คายิตพฺพนฺติ เคยฺยํ-สคาถกํ สุตฺตํ, ฆายิตุํ อรหตีติ เฆยฺยํ, ฆายนียํ, อปจายิตุํ อรหตีติ อปเจยฺยํ, ญาตุํ อรหตีติ เญยฺยํ, อาชานิตุํ อรหตีติ อญฺเญยฺยํ, วิญฺเญยฺยํ, อภิญฺเญยฺยํ, ปริญฺเญยฺยํฯ

ทำ ย ทเวภาวะ, **สงฺขาตพฺพนฺติ สงฺขฺเยยฺยํ** สิ่งที่ พึงนับ, **สงฺขาตุํ อสกฺกุเณยฺยนฺติ อสงฺขฺเยยฺยํ** นับไม่ถ้วน (เพราะไม่พึงอาจเพื่อนับ), **คายิตพฺพนฺติ เคยฺยํ - สคาถกํ สุตฺตํ** พระสูตรที่พึงสวด ได้แก่ พระสูตรที่มีคาถา, **ฆายิตุํ อรหตีติ เฆยฺยํ = ฆายนียํ** ของควรลิ้ม เพราะควรเพื่อลิ้ม, **อปจายิตุํ อรหตีติ อปเจยฺยํ** ผู้ควรเคารพ, **ญาตุํ อรหตีติ เญยฺยํ** ธรรมอันควรรู้, **อาชานิตุํ อรหตีติ อญฺเญยฺยํ** ธรรมอันควรรู้ทั่ว, **วิญฺเญยฺยํ** ควรรู้แจ้ง, **อภิญฺเญยฺยํ** ควรรู้ยิ่ง, **ปริญฺเญยฺยํ** ควรกำหนดรู้.

อีอาคเม-ชานิยํ, วิชานิยํ, อีสฺส รสฺโสฯ

ในที่ลงอีอาคม, **ชานิยํ, วิชานิยํ** ธรรมควรรู้, ทำ อีให้เป็นรัสสะ (การรัสสะแห่ง อี ย่อมมี).

ชาเนยฺยํ, วิชาเนยฺยํ, อธิฏฺฐาตพฺพนฺติ อธิฏฺเฐยฺยํ, อธิฏฺฐเหยฺยํ, ทาตพฺพนฺติ เทยฺยํ, อาทาตพฺพนฺติ อาเทยฺยํ, สทฺทหิตุํ อรหตีติ สทฺทเหยฺยํ, วิธาตุํ อรหตีติ วิเธยฺยํ, น วิเธยฺยํ อวิเธยฺยํ-อนตฺตลกฺขณํ, มารสฺส อาณา ทหติ เอตฺถาติ มารเธยฺยํ, มจฺจุเธยฺยํ, สนฺนิหิตพฺพนฺติ สนฺนิเธยฺยํ, อภิธาตพฺพํ กเถตพฺพนฺติ อภิเธยฺยํ, ปิทหิตพฺพนฺติ ปิเธยฺยํ, อโลโป, อปิเธยฺยํ วา, ปาตพฺพนฺติ เปยฺยํ, มิเนตพฺพนฺติ เมยฺยํ, ปเมตพฺพนฺติ ปเมยฺยํ, อุเปจฺจ มินิตุํ อรหตีติ อุปเมยฺยํ, หาตพฺพนฺติ เหยฺยํ, ปเหยฺยํ, ปชเหยฺยํฯ

ชาเนยฺยํ, วิชาเนยฺยํ ธรรมควรรู้, **อธิฏฺฐาตพฺพนฺติ อธิฏฺเฐยฺยํ,** อธิฏฺฐเหยฺยํธรรมอันพึงตั้งมั่น, **ทาตพฺพนฺติ เทยฺยํ** สิ่งควรให้, **อาทาตพฺพนฺติ อาเทยฺยํ** สิ่งควรถือเอา, **สทฺทหิตุํ อรหตีติ สทฺทเหยฺยํ** สิ่งควรเชื่อ, **วิธาตุํ อรหตีติ วิเธยฺยํ** สิ่งควรจัดการ**, น วิเธยฺยํ อวิเธยฺยํ-อนตฺตลกฺขณํ**, ไม่ใช่สิ่งควรจัดการ, ได้แก่ อนัตตลักษณะ, **มารสฺส อาณา ทหติ เอตฺถาติ มารเธยฺยํ** ที่ตั้งแห่งอำนาจมาร เพราะ อำนาจของมาร ย่อมตั้งไว้ในที่นี้ (บ่วงมาร กล่าวคือ กามคุณ ๕), **มจฺจุเธยฺยํ** ที่ตั้งแห่งมัจจุมาร (ขันธ์), **สนฺนิหิตพฺพนฺติ สนฺนิเธยฺยํ** สิ่งอันควรเก็บ, **อภิธาตพฺพํ กเถตพฺพนฺติ อภิเธยฺยํ** วาจาอันควรกล่าว (คำพูด), **ปิทหิตพฺพนฺติ ปิเธยฺยํ** สิ่งอันควรเปิด, รูปนี้ลบ อ, หรือ (ไม่ลบอ) เป็น **อปิเธยฺยํ** บ้าง, **ปาตพฺพนฺติ เปยฺยํ**

[๕๑] แปลให้เต็มต้องเพิ่มข้อความในวงเล็บ แต่ในที่นี้แปลแบบย่อ.

สิ่งควรดื่ม, **มิเนตพฺพนฺติ เมยฺยํ** สิ่งควรนับ, **ปเมตพฺพนฺติ ปเมยฺยํ** สิ่งควรกำหนด, **อุเปจฺจ มินิตุํ อรหตีติ อุปเมยฺยํ** สิ่งควรเปรียบ (เพราะควรเข้าไปใกล้เพื่อเปรียบ)[๖๒], **หาตพฺพนฺติ เหยฺยํ, ปเหยฺยํ, ปชเหยฺยํ** สิ่งอันควรละ.

อิวณฺเณสุ-อชฺฌายิตพฺพนฺติ อชฺเฌยฺยํ, อธิเยยฺยํ, อุเปตพฺพนฺติ อุเปยฺยํ, วิกฺกิณิตพฺพนฺติ วิกฺเกยฺยํ, วิกฺกายิยํ, วิกฺกาเยยฺยํ, วิกฺกิเณยฺยํ วา, วิจินิตพฺพนฺติ วิเจยฺยํ, วิจิเนยฺยํ, เชตพฺพนฺติ เชยฺยํ, วิเชยฺยํ, เนตพฺพนฺติ เนยฺยํ, วิเนยฺยํ, อธิสยิตพฺพนฺติ อธิเสยฺยํ, ปหิตพฺพนฺติ ปาเหยฺยํ, ปหิเณยฺยํ วาฯ

ในสระอิวัณณะ (อิ, อี) –

อชฺฌายิตพฺพนฺติ อชฺเฌยฺยํ, อธิเยยฺยํ คำอันควรสาธยาย, **อุเปตพฺพนฺติ อุเปยฺยํ** สิ่งอันควรเปรียบเทียบ, **วิกฺกิณิตพฺพนฺติ วิกฺเกยฺยํ** สินค้าที่ควรขาย, เป็นรูปว่า **วิกฺกายิยํ, วิกฺกาเยยฺยํ, วิกฺกิเณยฺยํ** บ้าง, **วิจินิตพฺพนฺติ วิเจยฺยํ, วิจิเนยฺยํ** สิ่งอันควรเลือก, **เชตพฺพนฺติ เชยฺยํ, วิเชยฺยํ** ผู้ควรเอาชนะ, **เนตพฺพนฺติ เนยฺยํ, วิเนยฺยํ** ผู้ควรแนะนำ, **อธิสยิตพฺพนฺติ อธิเสยฺยํ** สิ่งอันควรนอนทับ, **ปหิตพฺพนฺติ ปาเหยฺยํ** สิ่งควรส่งไป, เป็น **ปหิเณยฺยํ** บ้าง.

อุวณฺเณสุ วุทฺธิอาวาเทโส, กุ-สทฺเท, กุยฺยตีติ กาเวยฺยํฯ อีสฺส อภาเว วสฺส พตฺตํ รสฺโส จ, กพฺยํฯปุพฺพรูปตฺเต กพฺพํ,

ในสระอุวัณณะ, มีวุทธิและใช้อาวแทนโอ, กุ ธาตุ ในการออกเสียง, **กุยฺยตีติ กาเวยฺยํ** บทกวีที่พึงขับ (กาพย์). ในที่ไม่ลงอีอาคม, แปลง ว เป็น พ และความเป็นรัสสะ ย่อมมี, สำเร็จรูปเป็น **กพฺยํ.**ในที่ยเป็นปุพพรูป สำเร็จรูปเป็น **กพฺพํ** [๖๓].

, จาเวตพฺพนฺติ จาเวยฺยํ, ชวิตพฺพนฺติ ชเวยฺยํ, อภิตฺถวิตพฺพนฺติ อภิตฺถเวยฺยํ, ภวิตุํ อรหตีติ ภพฺพํฯ ชุโหตพฺพนฺติ หพฺยํ-สปฺปิฯ

จาเวตพฺพนฺติ จาเวยฺยํ ผู้ควรจุติ, **ชวิตพฺพนฺติ ชเวยฺยํ** ผู้ควรแล่นไป, **อภิตฺถวิตพฺพนฺติ อภิตฺถเวยฺยํ** สิ่งควรชมเชย, **ภวิตุํ อรหตีติ ภพฺพํ** ผู้ควรเป็น.

---

[๖๒] เอตฺถ จ ยา อจฺจนฺตํ น มิโนติ น วิจฺฉินฺทติ, สา มานสฺส สมีเป วตฺตตีติ อุปมา ยถา “โคโณ วิย ควโชติ. อนึ่งในเรื่องนี้ ข้อความที่มิได้กำหนดไว้อย่างแน่นอนอันเป็นไปใกล้สิ่งที่ควรเปรียบ เทียบ ชื่อว่า อุปมา ดังคำว่า โคโณ วิย ควโช (วัวลานคล้ายวัว. (ธาตุมาลา อธิบาย มา ธาตุ ซึ่งเป็นไปในอรรถปริมาณ=นับ, ชั่ง, ตวง, วัด).

[๖๓] **กุ**[>โก>กาว +อี >เอ + กาเว+ยฺ]+ย=กาเวยฺยํ, กุ[> โก > กาวฺ > กาพฺ > กพฺ] + ย=กพฺยํ. กุ[>โก>กาวฺ> กาพฺ>กพฺ] + ย > พ= กพฺพํ.

ชุโหตพฺพนฺติ หพฺยํ -สปฺปิ อาหารควรบูชาเทวดา ได้แก่ เนยใส[๖๔].

เอทนฺเตสุ - ในธาตุที่มีเอเป็นที่สุด -

อปจายิตพฺพนฺติ อปเจยฺยํ, อปจายิยํฯ **อปจายิตพฺพนฺติ อปเจยฺยํ, อปจายิยํ** สิ่งอันควรเอามาเคารพ เป็น **อปาจยิยํ** ก็มี.

เว-ตนฺตสนฺตาเน, เวตพฺพนฺติ เวยฺยํฯ เว ธาตุ เป็นไปในทอ, **เวตพฺพนฺติ เวยฺยํ** ผ้าอันควรทอ

วจ, ภช, ภุช, ยุชาทีหิ ฆฺยณฺปจฺจโยฯ สำหรับกรณีที่ **ฆฺยณ** ลงท้ายธาตุมี **วจ, ภช, ภุช และ ยุช** เป็นต้น. จะแปลง จ และ ช ของธาตุเหล่านี้ เป็น ก และ ค ตามหลักการของสูตรนี้

๗๗๙. กคา จชานำ ฆานุพนฺเธ [๖๕]ฯ **๗๗๙. กคา จชานำ ฆานุพนฺเธ.**

ในที่ที่มี ฆอนุพันธ์อยู่เบื้องหลัง แปลงจและช แห่งธาตุทั้งหลาย เป็น กและค ย่อมมีตามลำดับ.

จ, ชานำ ธาตฺวนฺตานำ ก, คา โหนฺติ ฆานุพนฺเธ ปจฺจเย ปเรฯ ในที่ที่มี ฆอนุพันธ์อยู่เบื้องหลัง กและค อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง จและช แห่งธาตุทั้งหลายตามลำดับ

วตฺตพฺพนฺติ วากฺยํ, วากฺกำ, วาจฺจำ, วาเจยฺยำ วา. **วตฺตพฺพนฺติ วากฺยำ, วากฺกำ, วาจฺจำ, วาเจยฺยำ** เสียงอันควรกล่าว (คำพูด) .

ภช-เสวายำ, ภชิตพฺพนฺติ ภาคฺยำ, ภคฺคำ, ภุญฺชิตพฺพนฺติ โภคฺยำ, โภคฺคำ, ยุญฺชิตพฺพนฺติ โยคฺยำ, โยคฺคำ. **ภช** ธาตุ ในการคบ, **ภชิตพฺพนฺติ ภาคฺยำ, ภคฺคำ** บุญบาป,[๖๖] **ภุญฺชิตพฺพนฺติ โภคฺยำ, โภคฺคำ** ของควรกิน , **ยุญฺชิตพฺพนฺติ โยคฺยำ, โยคฺคำ** งานควรทำ.

---

[๖๔] ได้แก่ น้ำมันเนยที่นำมาบูชา คือ บวงสรวงเทวดา. คัมภีร์อภิธานแสดงไว้ ๒ ศัพท์ คือ หพฺยำ และ หวิ. โดยที่ หพฺยำ มาจาก หุ ทานในการให้ ลง ณฺย ปัจจัย. คัมภีร์ฎีกา อธิบายว่า หพยำ ได้แก่ อาหารของเทวดา (ทฺวยำ เทวนฺเน) ความหมายคือ ข้าวที่ปรุงเพื่อบูชาเทวดา (หพฺยำ เทวตาตฺถมนฺนำ - ธาน.ฎี.๔๑๘)

[๖๕] [ก. ๖๒๓; รู. ๕๕๔; นี. ๑๒๒๙]

[๖๖] ภาคฺยำ ศัพท์ คัมภีร์อภิธานเก็บศัพท์นี้ไว้ในกลุ่มคำศัพท์ว่า ๑. มีความหมาย ๓ คือ บาป, บุญ, ทั้งบุญและบาป (๙๐๙. อสุเภ จ กมฺเม, สุเภ จ กมฺเม, **ทฺวเยปิ** กมฺเม), วิบาก (๙๐ อิฏฺฐานิฏฺฐวิปากภาโค ยตฺถ อตฺถีติ **ภาคฺยำ มีส่วนคือวิบากดีและไม่ดี**), บุญ (คาถาที่ ๑๑๒๐). ดังนั้น คำนี้ตามอภิธานมีความหมายว่า กุศลและอกุศลกรรม อันเป็นเหตุให้บุคคลได้รับผลตามนั้น โดยทั้งหมดนี้มีคำแปลโดยโวหารว่า โชค, คือ ชะตา. จาก ภาค ส่วนคือวิบาก (ภชียเต เสวียเตติ **ภาโค** = ส่วนอันวิบากควรเสพ. ธาน.ฎี.

๗๘๐. วทาทีหิ โย [๖๗]ฯ

วทาทีหิ ภาว, กมฺเมสุ พหุลํ โย โหติฯ

ภุญฺชิภพฺพนฺติ โภชฺชํ, ขาทิตพฺพนฺติ ขชฺชํ, วิตุทิตพฺพนฺติ วิตุชฺชํ, ปนุทิตพฺพนฺติ ปนุชฺชํ, ปชฺชิตพฺพนฺติ ปชฺชํ, มชฺชติ เอเตนาติ มชฺชํฯ

มุท-หาเส, ปโมทติ เอเตนาติ ปาโมชฺชํ, วทียตีติ วชฺชํฯ

วธ-หิํสายํ, วธิตพฺพนฺติ วชฺฌํ, วิชฺฌิตพฺพนฺติ วิชฺฌํ, ปุนนฺติ สุชฺฌนฺติ สตฺตา เอเตนาติ ปุญฺญํ, นาคโมฯ

วิหญฺญเต วิหญฺญํ, วปียเตติ วปฺปี, สุปนํ โสปฺปี, ลภิตพฺพนฺติ ลพฺภํ, คนฺตพฺพนฺติ คมฺมํ, ทมิตุํ อรหตีติ ทมฺมํ, รมิตพฺพนฺติ รมฺมํ, อภิรมฺมํ, นิสามียเต นิสมฺมํ, วิสมียเต วิสมฺมํ, ผุสียเตติ ผสฺโส, อุสฺส อตฺตํฯ

๗๘๐. วทาทีหิ โย.

ลง ย ปัจจัย ในอรรถภาวะและกรรม ท้ายธาตุมีวทเป็นต้น โดยมาก. (ตามอุทาหรณ์)

ย ปัจจัย ย่อมลง ในอรรถภาวะและกรรม ท้ายธาตุมีวทเป็นต้น โดยมาก. (ตามอุทาหรณ์)

ภุญฺชิตพฺพนฺติ โภชฺชํ ของควรกิน, **ขาทิตพฺพนฺติ ขชฺชํ** ของเคี้ยว, **วิตุทิตพฺพนฺติ วิตุชฺชํ** ควรทิ่มแทง (เป้าหมาย), **ปนุทิตพฺพนฺติ ปนุชฺชํ** ผู้ที่ควรให้ (ปฏิคาหก), **ปชฺชิตพฺพนฺติ ปชฺชํ** หนทางอันพึงถึง, **มชฺชติ เอเตนาติ มชฺชํ** ของเมาฯ

มุท ธาตุ ในความบันเทิง, **ปโมทติ เอเตนาติ ปาโมชฺชํ** ธรรมอันเป็นเหตุให้บุคคลบันเทิง, **วทียตีติ วชฺชํ** คำพูดฯ

วธ ในความเบียดเบียน, **วธิตพฺพนฺติ วชฺฌํ** ผู้ถูกเบียดเบียน, **วิชฺฌิตพฺพนฺติ วิชฺฌํ** ผู้ควรแทง, **ปุนนฺติ สุชฺฌนฺติ สตฺตา เอเตนาติ ปุญฺญํ** บุญ อันเป็นเครื่องทำให้สัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์, รูปนี้ลง นอาคม.

วิหญฺญเต วิหญฺญํ การเบียดเบียน, **วปียเตติ วปฺปี** การเพาะปลูก (หว่านไถ), **สุปนํ โสปฺปี** การนอนหลับ, **ลภิตพฺพนฺติ ลพฺภํ** สิ่งควรได้, **คนฺตพฺพนฺติ คมฺมํ** ที่ควรไป (บ้านเรือน), **ทมิตุํ อรหตีติ ทมฺมํ** ผู้ควรฝึก, **รมิตพฺพนฺติ รมฺมํ** น่ายินดี, **อภิรมฺมํ** ควรยินดี, **นิสามียเต นิสมฺมํ** ความใคร่ครวญ, การฟัง, การดู[๖๘], **วิสมียเต วิสมฺมํ** การไม่เสมอกัน, **ผุสียเตติ ผสฺโส** สิ่งมากระทบ, แปลง อุ ของ ผุส เป็น อ.

---

๔๘๕) + ณฺย ปัจจัย (ตทสฺสตฺถิตัทธิต) = มีวิบากดีและไม่ดี, หรือ ความเป็นหรือเหตุแห่งวิบาก (ภาวตัทธิต). แต่ในที่นี้เป็นกิตบท หมายถึง บุญบาปอันวิบากควรคบหา. แต่บางอาจารย์แปลว่า โชคชะตา แสดงว่า คำนั้นเป็นคำกล่าวโดยผลูปจาระ หมายถึง บุญ แต่หมายถึง วิบากแห่งบุญ.

[๖๗] [ก. ๕๔๑; รู. ๕๕๒; นี. ๑๑๒๖]

[๖๘] สัททนีติ ธาตุมาลา อธิบายว่า สม ธาตุ เป็นไปในอรรถ ๒ คือ วิตกฺเก ในความดำริ,คิด, ใคร่ครวญ และ อาโลจเน แลดู. โดยในอรรถหลังนี้ รวมถึงการฟังด้วย.

สาสิตพฺโพติ สิสฺโส, ‘สาสสฺส สิสา’ติ สิตฺตํ.

สาสิตพฺโพติ สิสฺโส ผู้ควรสั่งสอน (ศิษย์), แปลง สาส เป็น สิส ด้วยสูตรว่า **สาสสฺส สิสา (๗๔๕**. แปลง สาส ธาตุ เป็น สิสา ในที่ลงกฺตปัจจัย เว้นตฺวา ปัจจัยเป็นต้น).

คห, คุห, ครห, ทุห, วห, สหฯ

๗๘๑. คุหาทีหิ ยก [๕๕]ฯ

สำหรับ **คห, คุห, ครห, ทุห, วห, สห** ธาตุ

๗๘๑. คุหาทีหิ ยก.

*ลง ยก ปัจจัย ในอรรถภาวะและกรรม ท้ายธาตุคือ **คห, คุห, ครห, ทุห, วห** และ **สห** โดยมาก (ตามควรแก่อุทาหรณ์).*

เอเตหิ ภาว, กมฺเมสุ พหุลํ ยก โหติ, หสฺส วิปลฺลาโสฯ

ยก ปัจจัย ย่อมลง ท้ายธาตุคือ **คห, คุห, ครห, ทุห, วห** และ **สห** ในอรรถภาวะและกรรม โดยมาก ตามควรแก่อุทาหรณ์.

คเหตพฺพนฺติ คยฺหํ, คุหิตพฺพนฺติ คุยฺหํฯ

คเหตพฺพนฺติ คยฺหํ สิ่งที่ควรถือเอา, **คุหิตพฺพนฺติ คุยฺหํ** สิ่งที่ควรปิดบัง (ความลับ).

ครห-นินฺทายํ, ครหิตพฺพนฺติ คารยฺหํ, ทุหิตพฺพนฺติ ทุยฺหํ, วหิตพฺพนฺติ วยฺหํฯ

ครห - ธาตุ ในการติเตียน, **ครหิตพฺพนฺติ คารยฺหํ** ควรติเตียน, **ทุหิตพฺพนฺติ ทุยฺหํ** ควรรีดนม (แม่โค), **วหิตพฺพนฺติ วยฺหํ** ควรนำไป.

สห-สาหเส, สหิตพฺพนฺติ สยฺหํ, ปสยฺหํฯ

สห ธาตุ ในความอดทน, **สหิตพฺพนฺติ สยฺหํ** สิ่งควรอดทน, **ปสยฺหํ** การใช้กำลัง[๕๕๑]ฯ

๗๘๒. กิจฺจ ฆจฺจ ภจฺจ คพฺพ ลฺยา [๕๕๑]ฯ

ศัพท์กลุ่มนี้เป็นศัพท์พิเศษที่มีใช้โดยเกิดจากลง ยปัจจัยเช่นกัน ด้วยนิปาตนสูตรนี้ว่า

๗๘๒. กิจฺจ ฆจฺจ ภจฺจ คพฺพ ลฺยา.

ศัพท์เหล่านี้คือ กิจฺจ ฆจฺจ ภจฺจ คพฺพ ลฺยา ซึ่งลงท้ายด้วยยปัจจัยย่อมถูกให้สำเร็จใช้.

---

[๕๕] [ก. ๕๔๑; รู. ๕๕๒; นี. ๑๑๒๖]

[๕๕๑] ปสยฺหํ ศัพท์ ถ้าเป็นนิบาต (ปสยฺห) มีอรรถว่า พลกฺการ ข่มเหง ทำโดยใช้กำลัง, ถ้าเป็นกิตบทหมายถึง การข่มเหง, การครอบงำ ด้วยกำลัง, ความสามารถ มาจาก สห ธาตุ สตฺติยํ ในความสามารถ ลง ณฺย ปัจจัย (ติกํ พลกฺกาเรฯ ปสหนํ **ปสยฺโห, สห** สตฺติยํ, ณฺโยฯ ธาน.ฏี.๔๐๐), คำไขอรรถธาตุสห ธาตุ ว่า สาหเส นี้ถ้าเป็นนิบาตแปลว่า โดยเร็ว ถ้าเป็นกิตบทแปลว่า ความอดกลั้น, คำว่า สยฺหํ นี้จึงแปลอีกนัยหนึ่ง สิ่งอันควรอดทน.

[๕๕๑] [‘…พพฺพเลยฺยา’ (พหูสุ)]

เอเต สทฺทา ยปจฺจยนฺตา สิชฺฌนฺติ, อิมินา ยปจฺจยํ กตฺวา เตน สห กรสฺส กิจฺจํ, หนสฺส ฆฺจฺจํ, ภรสฺส ภจฺจํ, คุสฺส คพฺพํ, ลิสฺส ลฺยตฺตํ กตฺวา สิชฺฌนฺติ ฯ

ศัพท์เหล่านี้ ซึ่งลงท้ายด้วยยปัจจัยย่อมถูกให้สำเร็จใช้, ครั้นลง ย ปัจจัยด้วยสูตรนี้แล้ว แปลง กร กับ ย ปัจจัยสำเร็จรูปเป็น กิจฺจ, หน กับ ย เป็น ฆฺจฺจ, ภร กับ ย เป็น ภจฺจ , คุ กับ ย เป็น คพฺพ, ลิ กับ ย เป็น ลฺย.

กรียเตติ กิจฺจํ, กิจฺจยํ วา, หญฺญเตติ ฆฺจฺจํ, หจฺจํ วา, ภรียเตติ ภจฺจํ**ฯ**

กรียเตติ กิจฺจํ, กิจฺจยํ การทำ, **หญฺญเตติ ฆฺจฺจ, หจฺจ** ถูกฆ่า, **ภรียเตติ ภจฺจ** ถูกเลี้ยง.

คุ-ทพฺเพ, คุยเต คพฺพํ, ปฏิสลฺลียเต ปฏิสลฺยํ**ฯ**

คุ ธาตุ ในความหยิ่ง,จองหอง, **คุยเต คพฺพ** ความหยิ่งจองหอง(ผู้ควรกล่าว)[๑๐๒], **ปฏิสลฺลียเต ปฏิสลฺย** ความหลีกเล้น[๑๐๓].

วิเสสวิธานำ

ภร-ภรเณ, ภริตพฺพนฺติ ภาริยํ, หริตพฺพนฺติ หาริยํ, ภาเชตพฺพนฺติ ภาชิยํ, ภาเชยฺยํ, อุปาสิตพฺพนฺติ อุปาสิยํ, อิจฺฉิตพฺพนฺติ อิจฺเฉยฺยํ, อธิคนฺตพฺพนฺติ อธิคเมยฺยํ อิจฺจาทิ**ฯ**

กลุ่มกิตบทพิเศษ

(**ภูวาทิคณ**) เช่น

ภร ธาตุ ในการนำไป, **ภริตพฺพนฺติ ภาริยํ** ภาระที่ควรนำไป, **หริตพฺพนฺติ หาริยํ** สิ่งที่พึงนำไป, **ภาเชตพฺพนฺติ ภาชิยํ, ภาเชยฺยํ** สิ่งที่ควรจำแนก, **อุปาสิตพฺพนฺติ อุปาสิยํ** ผู้ควรเข้าใกล้, **อิจฺฉิตพฺพนฺติ อิจฺเฉยฺยํ** สิ่งควรปรารถนา, **อธิคนฺตพฺพนฺติ อธิคเมยฺยํ** ธรรมควรบรรลุ.

รุนฺธิตพฺพนฺติ รุนฺเธยฺยํ, ฉินฺทิตพฺพนฺติ ฉินฺเทยฺยํ, เฉชฺชํ อิจฺจาทิ**ฯ**

(**รุธาทิคณ**) เช่น

รุนฺธิตพฺพนฺติ รุนฺเธยฺยํ สิ่งควรปิดกั้น, **ฉินฺทิตพฺพนฺติ ฉินฺเทยฺยํ, เฉชฺชํ** สิ่งควรตัด.

ทิพฺพิตพฺพนฺติ ทิพฺเพยฺยํ, ทิพฺพํ, พุชฺฌิตพฺพนฺติ พุชฺเฌยฺยํ, โพเธยฺยํ, โพชฺฌ อิจฺจาทิ**ฯ**

(**ทิวาทิคณ**) เช่น

ทิพฺพิตพฺพนฺติ ทิพฺเพยฺยํ, ทิพฺพ สิ่งควรรื่นเริง (ทิพย์), **พุชฺฌิตพฺพนฺติ พุชฺเฌยฺยํ, โพเธยฺยํ, โพชฺฌ** ธรรมควรตรัสรู้.

---

[๑๐๒] โมคคัลลานะเป็น ภพฺพ แปลว่า ผู้ควรจะเป็น หรือ ผู้สามารถ.

[๑๐๓] ลฺยา โมคคัลลานะเป็น เลยฺย โดยมาจาก ลิห อสฺสสาทเน ยินดี, เพลิน, เลีย แปลว่า ของควรยินดี, ควรลิ้มเลีย.

โสตพฺพนฺติ สุณยฺยํ, ปาปุณิตพฺพนฺติ ปาปุณยฺยํ, สกฺกุณิตพฺพนฺติ สกฺกุณยฺยํ, น สกฺกุณยฺยํ อสกฺกุณยฺยํ อิจฺจาทิฯ

(สฺวาทิคณ) เช่น

โสตพฺพนฺติ สุณยฺยํ สิ่งควรฟัง, **ปาปุณิตพฺพนฺติ ปาปุณยฺยํ** สถานที่ควรมาถึง, **สกฺกุณิตพฺพนฺติ สกฺกุณยฺยํ** ผู้ควรอาจหาญ, **น สกฺกุณยฺยํ อสกฺกุณยฺยํ** ผู้ไม่ควรอาจหาญ.

ตนิตพฺพนฺติ ตาเนยฺยํ, ตญฺญู, กาตพฺพนฺติ การิยํ, กยฺยํฯ

(ตนาทิคณ) เช่น

ตนิตพฺพนฺติ ตาเนยฺยํ, ตญฺญู สิ่งควรทอ (ผ้า), **กาตพฺพนฺติ การิยํ, กยฺยํ** สิ่งควรทำ.

โจเรตพฺพนฺติ โจเรยฺยํ, เถนียเต เถยฺยํ, นสฺส ปรรูปตฺตํ, จินฺเตตพฺพนฺติ จินฺเตยฺยํ, น จินฺเตยฺยํ อจินฺเตยฺยํ, อจินฺติยํ, มนฺเตยฺยํ, มนฺติยํ, เวทิยํ, เวเทยฺยํ อิจฺจาทิฯ

(จุราทิคณ) เช่น

โจเรตพฺพนฺติ โจเรยฺยํ สิ่งควรลัก, เถนียเต เถยฺยํ การขโมย, นสฺส ปรรูปตฺตํ แปลง น เป็น ยพยัญชนะตัวหลัง, จินฺเตตพฺพนฺติ จินฺเตยฺยํ สิ่งควรคิด, น จินฺเตยฺยํ อจินฺเตยฺยํ สิ่งไม่ควรคิด, อจินฺติยสิ่งไม่ควรคิด, มนฺเตยฺยํ, มนฺติยํ สิ่งควรรู้, เวทิยํ, เวเทยฺยํ สิ่งควรรู้,ควรได้หรือเสวย.

ติติกฺเขยฺยํ, วีมํเสยฺยํ อิจฺจาทิ จ โยเชตพฺพานิ.

ตัวอย่างของธาตุรูป ก็ควรประกอบดังนี้ เช่น **ติติกฺเขยฺยํ** ธรรมควรอดทน หรือ ความอดทน, **วีมํเสยฺยํ** ธรรมควรใคร่ครวญหรือการใคร่ครวญ

อิติ ณฺยาทิปจฺจยราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่ลง ณฺย ปัจจัยเป็นต้น

จบแล้ว

๏ .. ๙

ออาทิปจฺจยราสิ

อถ อ, อณ, ฆก, ฆณปจฺจยนฺตา วุจฺจนฺเตฯ

กลุ่มกิตบทที่ลง อ ปัจจัยเป็นต้น

ลำดับต่อไป ข้าพเจ้าจะกล่าวกิตบทที่มี อ, อณ, ฆก และ ฆน ปัจจัยเป็นที่สุด.

๗๘๓. ภาวการเกสฺวฆณฆก[๑๐๔]ฯ

๗๘๓. ภาวการเกสฺวฆณฆก.

อ, ฆณ, และฆก ปัจจัย ท. ย่อมลง ในเบื้องหลัง จากธาตุ ในภาวะ (ธาตวัตถะ) และในการกะทั้งหลายมีกัตตุการกะเป็นต้น โดยมากอันสมควรแก่อุทาหรณ์

ภาเว ฉสุ การเกสุ จ กฺริยตฺถา ปรำ อ, ฆณ, ฆกปจฺจยา โหนฺติ กมฺมาทิมฺหิ วา อกมฺมาทิมฺหิ วาฯ

อ, ฆณ, และฆก ปัจจัย ท. ย่อมลง ในเบื้องหลัง จากธาตุ ในภาวะ (ธาตวัตถะ) และในการกะทั้งหลายมีกัตตุการกะเป็นต้น ในที่มีกรรมเป็นบทหน้าหรือไม่มีกรรมเป็นบทหน้า โดยมากอันสมควรแก่อุทาหรณ์.

๗๘๔. กฺวจณฯ

๗๘๔. กฺวจณ.

อณ ปัจจัย ย่อมลงท้ายธาตุที่มีกรรมเป็นบทหน้า ในอรรถกัตตาเท่านั้น ในบางอุหาหรณ์.

กมฺมุปปทมฺหา กฺริยตฺถา ปรำ กตฺตริ เอว กฺวจิ อณ โหติฯ

อณ ปัจจัย ย่อมลงท้ายธาตุที่มีกรรมเป็นบทหน้า ในอรรถกัตตาเท่านั้น ในบางอุหาหรณ์.

อ, อณ, ฆก, ฆณฯ

บรรดาปัจจัยเหล่านี้ คือ **อ, อณ, ฆก** และ **ฆณ** -

อมฺหิ ตาว –

จะกล่าวถึงกิตบทที่มีอเป็นที่สุดเสียก่อน -

อคฺคำ ชานาตีติ อคฺคญฺโญ, วำสำ ชานาตีติ วำสญฺโญ, มคฺเค ติฏฺฐตีติ มคฺคฏฺโฐ-ปุริโส, มคฺคฏฺฐา-อิตฺถี, มคฺคฏฺฐำ-ญาณำฯ เอวำ ผลฏฺโฐ, ถลฏฺโฐ, ชลฏฺโฐ, ปพฺพตฏฺโฐ, ภูมฏฺโฐฯ

อคฺคำ ชานาตีติ อคฺคญฺโญ ผู้ตรัสรู้สิ่งอันเลิศ, **วำสำ ชานาตีติ วำสญฺโญ** ผู้รู้จักวงศ์, มคฺเค ติฏฺฐตีติ มคฺคฏฺโฐ-ปุริโส บุรุษผู้ดำรงอยู่ในมรรค**, มคฺคฏฺฐา-อิตฺถี สตรี** ... , **มคฺคฏฺฐำ-ญาณำ** ญาณ ... ศัพท์ต่อไปนี้ก็เหมือนกัน, **ผลฏฺโฐ** บุรุษผู้ดำรงอยู่ในผล, **ถลฏฺโฐ** ผู้ดำรงอยู่บนบก, **ชลฏฺโฐ ...** ในน้ำ**, ปพฺพตฏฺโฐ** ... บนภูเขา, **ภูมฏฺโฐ ...** บนพื้นดิน.

---

[๑๐๔] ['ภาวการเกสฺวฆณฆกา' (พหูสุ)]

โค วุจฺจติ ญาณํ สทฺโท จ, ควํ ตายติ รกฺขตีติ โคตฺตํ, ปริโต ภยํ ตายติ รกฺขตีติ ปริตฺตํ, อนฺนํ เทตีติ อนฺนโทฯ เอวํ วตฺถโท, วณฺณโท, ยานโท, สุขโท, ทีปโท, จกฺขุโท, ทายํ อาททาตีติ ทายาโท, ปารํ คนฺตุํ เทตีติ ปารโท-รโสฯ

ญาณ และ เสียง ก็เรียกว่า **โค**, **ควํ ตายติ รกฺขตีติ โคตฺตํ** ผู้รักษาซึ่งญาณหรือเสียงที่เรียกว่าโค, **ปริโต ภยํ ตายติ รกฺขตีติ ปริตฺตํ** พระปริตต์ (คุ้มกันภัยโดยรอบ), **อนฺนํ เทตีติ อนฺนโท** ผู้ให้อาหารฯ ศัพท์เหล่านี้ก็เหมือนกันคือ **วตฺถโท** ... ผ้า, **วณฺณโท** ผิวพรรณ, **ยานโท** ... ยาน, **สุขโท ...** ความสุข, ทีปโท ... ประทีป, **จกฺขุโท** ผู้ให้ดวงตา, **ทายํ อาททาตีติ ทายาโท** ทายาท (ผู้รับเอาของที่บิดามารดาผู้ตายแล้วให้มา), **ปารํ คนฺตุํ เทตีติ ปารโท** ผู้ให้เพื่อข้ามไปอีกฝั่งหนึ่ง, รูปนี้ ทำรัสสะ.

อนฺนํ ททาตีติ อนฺนทโท, ทฺวิตฺตํ ปุพฺพสฺส รสฺโส จฯ

ปุรินฺทโท, มหาวุตฺตินา ปุรสทฺเท อสฺส อิตฺตํ พินฺทาคโม จฯ

ปุรินฺทโท ผู้เคยถวายทานในกาลก่อน, แปลง อ ที่ ปุร ศัพท์ เป็น อิ ด้วยมหาสูตร และลงนิคคหิตอาคม.

สพฺพํ ททาตีติ สพฺพทโท, สจฺจํ สนฺเธตีติ สจฺจสนฺโธ, ชนํ สนฺเธตีติ ชนสนฺโธฯ

สพฺพํ ททาตีติ สพฺพทโท ผู้ให้สรรพสิ่ง, **สจฺจํ สนฺเธตีติ สจฺจสนฺโธ** ผู้รักษาสัจจะ, **ชนํ สนฺเธตีติ ชนสนฺโธ** ผู้ทรงไว้ซึ่งประชาชน.

กกุ วุจฺจติ คุณราสิ, กกุํ สนฺเธตีติ กกุสนฺโธ, คาโวปาติ รกฺขตีติ โคโป-ปุริโส, โคปสฺส ภริยา โคปีฯ

กกุํ สนฺเธตีติ กกุสนฺโธ ผู้ทรงไว้ซึ่งกองแห่งคุณ ที่เรียกว่า **กกุ**, **คาโวปาติ รกฺขตีติ โคโป-ปุริโส**, , บุรุษผู้ดูแลฝูงโค (คนเลี้ยงโค), โคปสฺส ภริยา โคปี ภริยาของผู้ดูแลฝูงโค.

กสฺสํ วุจฺจติ เขตฺตํ, กสฺสํ ปาติ รกฺขตีติ กสฺสโปฯ

กสฺสํ ปาติ รกฺขตีติ กสฺสโป ผู้รักษาผืนนาที่เรียกว่า กสฺส

ภู วุจฺจติ ปถวี, ภุํ ปาติ รกฺขตีติ ภูโปฯ เอวํ ภูมิโปฯ

ภุํ ปาติ รกฺขตีติ ภูโป ผู้ดูแลแผ่นดินที่เรียกว่า ภูฯ คำว่า ภูมิโป ก็เหมือนกัน.

ปาเทน มูเลน ปถวีรสํ อาโปรสญฺจ ปิวตีติ ปาทโป, สุฏฺฐุ ภาติ ทิพฺพตีติ สุโภ, น มมายตีติ อมโม, ทฺเว อนตฺเถ ลาติ คณฺหาตีติ พาโล, พหุํ ลาติ คณฺหาตีติ พหุโล, ราหุ วิย ลาติ คณฺหาตีติ ราหุโล,

ปาเทน มูเลน ปถวีรสํ อาโปรสญฺจ ปิวตีติ ปาทโป ต้นไม้ ซึ่งเป็นธรรมชาติที่ดื่มรสดินและรสน้ำด้วยราก ที่เรียกว่า ปาท, **สุฏฺฐุ ภาติ ทิพฺพตีติ สุโภ** ผู้รุ่งเรืองด้วยดี, **น มมายตีติ อมโม** ผู้ไม่ยึดถือ, **ทฺเว อนตฺเถ ลาติ คณฺหาตีติ พาโล** พาลชน คือ ผู้ที่ถือเอาสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ทั้งสองโลก, **พหุํ ลาติ คณฺหาตี**

ติ พหุโล ผู้ถือเอาซึ่งสิ่งของเป็นอันมาก, **ราหุ วิย ลาติ คณฺหาตีติ ราหุโล** บุคคลผู้ที่จับเหมือนกับอสูรที่ชื่อว่าราหุ ได้แก่ ราหุลกุมาร.

อาทีนํ ทุกฺขํ วาติ พนฺธตีติ อาทีนโว, อณฺณํ อุทกราสึ วาติ พนฺธตีติ อณฺณโว อิจฺจาทิฯ

อาทีนํ ทุกฺขํ วาติ พนฺธตีติ อาทีนโว โทษ ชื่อว่า อาทีนว เพราะผูกซึ่งทุกข์ที่เรียกว่า อาทีน ไว้, **อณฺณํ อุทกราสึ วาติ พนฺธตีติ อณฺณโว** ห้วงน้ำ เพราะผูกไว้ซึ่งมวลน้ำที่เรียกว่า อณฺณ.

อณมฺหิ –

ในที่ลง อณ ปัจจัย -

๗๘๕. อาสฺสาณาปิมฺหิ ยุกฯ

๗๘๕. อาสฺสาณาปิมฺหิ ยุก.

ในที่มีปัจจัย อันมีณอนุพันธ์ เว้นณาปิ อยู่หลัง ลง ยุกอาคม ในที่สุดแห่งธาตุที่มีอาเป็นที่สุด.

ณาปิวชฺชิเต ณานุพนฺเธ ปจฺจเย ปเร อาทนฺตสฺส ธาตุสฺส อนฺเต ยุก โหติ, ยาคโมติ อตฺโถ.

ในที่มีปัจจัย อันมีณอนุพันธ์ เว้นณาปิ อยู่หลัง ยุกอาคม ย่อมลง ในที่สุดแห่งธาตุที่มีอาเป็นที่สุด, ความหมายคือ ลง ย อาคม.

ญาตพฺโพ พุชฺฌิตพฺโพติ ญาโย-ยุตฺติ, ญายติ อมตํ ปทํ เอเตนาติ ญาโย-อริยมคฺโค, ปฏิจฺจ ติฏฺฐตีติ ปติฏฺฐาโย, ทาตพฺโพติ ทาโย-อามิสทาโย, ธมฺมทาโย, ขีรํ ปิวตีติ ขีรปาโย, ธญฺญํ มินาตีติ ธญฺญมาโย, วาติ คจฺฉตีติ วาโย อิจฺจาทิฯ

ญาตพฺโพ พุชฺฌิตพฺโพติ ญาโย-ยุตฺติ ธรรมอันควรตรัสรู้ เรียกว่า ญาย ได้แก่ ยุตติ ความเหมาะสม, **ญายติ อมตํ ปทํ เอเตนาติ ญาโย-อริยมคฺโค** ธรรมเป็นเหตุให้รู้หนทางอันไม่ตาย ได้แก่ อริยมรรค, **ปฏิจฺจ ติฏฺฐตีติ ปติฏฺฐาโย** ธรรมที่ตั้งอยู่โดยอาศัย ชื่อว่า ที่พึ่ง, **ทาตพฺโพติ ทาโย-อามิสทาโย, ธมฺมทาโย** สิ่งอันควรให้ ได้แก่ อามิส และ ธรรม, **ขีรํ ปิวตีติ ขีรปาโย** ทารกผู้ยังดื่มน้ำนม, **ธญฺญํ มินาตีติ ธญฺญมาโย** ผู้ชั่งข้าวเปลือก, **วาติ คจฺฉตีติ วาโย** ธรรมที่ชาติที่พัดไป ชื่อว่า วาโย.

อิวณฺเณสุ อมฺหิ ตาว –

ในอิวัณณะทั้งหลาย ในเบื้องต้น จะกล่าวกิตบทที่เป็นไปในลง อปัจจัย เช่น

เอติ ปวตฺตตีติ อาโย, สเมตีติ สมโย, เวติ วินสฺสตีติ วโย-มนฺทาทิ, วิคมนํ วินสฺสนํ วโย-ภงฺโค, อุทยนํ อุทโย, สมุทยนํ สมุทโย, สมุเทติ ผลํ เอเตนาติ

เอติ ปวตฺตตีติ อาโย สิ่งที่เป็นไป, **สเมตีติ สมโย** สิ่งที่เสมอกัน, **เวติ วินสฺสตีติ วโย-มนฺทาทิ** วัยมีวัยเด็กเป็นต้น เพราะเป็นย่อมเสื่อมสิ้นไป, **วิคมนํ**

วา สมุทโย, อติจฺจ อยนำ ปวตฺตนำ อจฺจโย, ปฏิจฺจ ผลำ เอติ เอตสฺมาติ ปจฺจโย, กิณนำ กโย, วิกฺกิณนำ วิกฺกโย, ขียนำ ขโย, ขียนฺติ เอตฺถาติ วา ขโย, ราคสฺส ขโย ราคกฺขโย, จยนำ จโย, อาจโย, อุจฺจโย, สมุจฺจโย, อุปจโย, ธมฺมำ วิจินนฺติ เอเตนาติ ธมฺมวิจโย, ชยนำ ชโย, วิชโย, ปราชโย, นิยฺยติ เอเตนาติ นโย-วิธิ, วิเนติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา วินโย, สุเขน เนตพฺโพ ญาตพฺโพติ สุนโย, ทุกฺเขน เนตพฺโพ ญาตพฺโพติ ทุนฺนโย, ปาตพฺโพติ ปโย-ชลำ ขีรญฺจฯ

วินสฺสนำ วโย-ภงฺโค ความแตกดับ, **อุทยนำ อุทโย** ความตั้งขึ้น, **สมุทยนำ สมุทโย** ความตั้งขึ้น**, สมุเทติ ผลำ เอเตนาติ สมุทโย** อีกนัยหนึ่ง สมุทัย (ธรรมที่เป็นเครื่องตั้งขึ้นซึ่งผล, **อติจฺจ อยนำ ปวตฺตนำ อจฺจโย** ความเป็นไปโดยล่วงเกิน, **ปฏิจฺจ ผลำ เอติ เอตสฺมาติ ปจฺจโย** ปัจจัย (ธรรมเป็นเหตุเป็นไปแห่งผลโดยอาศัยกัน**), กิณนำ กโย** การซื้อ**, วิกฺกิณนำ วิกฺกโย** การขาย, **ขียนำ ขโย** ความสิ้นไป, อีกอย่างหนึ่ง **ขียนฺติ เอตฺถาติ ขโย** ธรรมเป็นที่สิ้นไป, **ราคสฺส ขโย ราคกฺขโย** ความสิ้นไปแห่งราคะ (มรรค), **จยนำ จโย** ความก่อตัว, **อาจโย, อุจฺจโย, สมุจฺจโย, อุปจโย** ความก่อตัว**, ธมฺมำ วิจินนฺติ เอเตนาติ ธมฺมวิจโย** ธรรมเป็นเครื่องพิจารณาธรรม (ได้แก่ ปัญญา), **ชยนำ ชโย** ความชนะ, **วิชโย** ความชนะ, **ปราชโย** ความพ่ายแพ้, **นิยฺยติ เอเตนาติ นโย-วิธิ** วิธี เรียกว่า นย เพราะเป็นเครื่องนำไป, **วิเนติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา วินโย** ชื่อว่า วินัย เพราะเป็นที่ฝึก ถ้าเป็นกรณสาธนะ แปลว่า เป็นเครื่องฝึกฝน**, สุเขน เนตพฺโพ ญาตพฺโพติ สุนโย** สุนัย ผู้พึงรู้ได้โดยง่าย**, ทุกฺเขน เนตพฺโพ ญาตพฺโพติ ทุนฺนโย** ผู้พึงรู้โดยยาก, **ปาตพฺโพติ ปโย -ชลำ ขีรญฺจ** น้ำดื่มหรือน้ำนม ชื่อ ปโย เพราะเป็นสิ่งที่ควรดื่ม.

ริ-กมฺปเน, นิจฺจำ รยนฺติ ผนฺทนฺติ ทุกฺขปฺปตฺตา สตฺตา เอตฺถาติ นิรโย, อลฺลียนำ อาลโย, นิลียนำ นิลโย, สยนำ สโย, ภุโส เสนฺติ เอตฺถาติ อาสโย, อชฺฌาสโย, วิเสเสน เสนฺติ เอตฺถาติ วิสโย, นิสฺสาย นำ เสติ ปวตฺตติ เอตฺถาติ นิสฺสโย, อุปนิสฺสโย, อนุเสตีติ อนุสโย อิจฺจาทิฯ

ริ ธาตุ ในความสั่นไหว, **นิจฺจำ รยนฺติ ผนฺทนฺติ ทุกฺขปฺปตฺตา สตฺตา เอตฺถาติ นิรโย** นรก (สถานที่ให้สัตว์ผู้ถึงทุกข์สั่นไหว คือ ดิ้นเป็นนิจ**), อลฺลียนำ อาลโย** การอาศัย, **นิลียนำ นิลโย** การอยู่, **สยนำ สโย** การนอน, **ภุโส เสนฺติ เอตฺถาติ อาสโย** อาสยะ (ธรรมเป็นที่อยู่โดยยิ่ง), **อชฺฌาสโย** อัชฌาสัย, **วิเสเสน เสนฺติ เอตฺถาติ วิสโย** ที่อยู่ สถานเป็นที่อยู่โดยยิ่งแห่งสัตว์, **นิสฺสาย นำ เสติ ปวตฺตติ เอตฺถาติ นิสฺสโย** ชื่อว่า นิสัย เพราะเป็นที่เป็นไปอาศัยแห่งศิษย์, **อุปนิสฺสโย**

อณมฺหิ –

อยนำ วฑฺฒนำ อาโย, อายมฺหา อเปโต อปาโย , อาเยน อุเปโต อุปาโย, สมฺเทติ เอตฺถาติ สมุทาโย, สมเวติ เอตฺถาติ สมวาโย, ปริยาโย, วิปริยาโย, เนตพฺโพติ นาโย [ญาโย?], นียติ เอเตนาติ วา นาโย, ภูมิยำ เสตีติ ภูมิสาโย อิจฺจาทิฯ

กิตบทที่เป็นไปในอณปัจจัยแห่ง เช่น

อยนำ วฑฺฒนำ อาโย ความเจริญ, อายมฺหา **อเปโต อปาโย** ปราศจากความเจริญ, **อาเยน อุเปโต อุปาโย** เข้าถึงโดยความเจริญ, **สมฺเทติ เอตฺถาติ สมุทาโย** ที่รวมตัวของธรรม, **สมเวติ เอตฺถาติ สมวาโย** ที่มาประชุม, **ปริยาโย, วิปริยาโย** การเปลี่ยน, **เนตพฺโพติ นาโย [ญาโย?]** สิ่งที่ควรรู้, หรือเป็น กรณการกะว่า **นียติ เอเตนาติ นาโย** เหตุแห่งการรู้, **ภูมิยำ เสตีติ ภูมิสาโย** ผู้นอนบนแผ่นดิน.

อุวณฺเณสุ อมฺหิ ตาว –

ในธาตุที่มีอุวัณณะเป็นที่สุด ข้าพเจ้าจะกล่าวกิตบทที่เป็นไปในอณปัจจัย เป็นลำดับแรก เช่น

จวนำ จโว, ชวนำ ชโว, อภิตฺถวนำ อภิตฺถโว, ภุสำ ทวติ หึสตีติ อุปทฺทโว, สนฺธวนำ สนฺธโว, มิตฺตภาเวน สนฺธโว มิตฺตสนฺธโว, ภวตีติ ภาโว, วิภวนำ วิภโว , สมฺภวนำ สมฺภโว, สมฺภวติ เอตสฺมาติ วา สมฺภโว, อธิภวนำ อธิภโว, อภิภโว, ปริภโว, ปราภวนำ วินสฺสนำ ปราภโว, รวตีติ รโว-สทฺโท, ลุนนำ ลโว, ปสวตีติ ปสฺสาโว, อาสวตีติ อาสโว, ปฏิมุขำ สวนำ ปฏิสฺสโว อิจฺจาทิฯ

จวนำ จโว การเคลื่อนที่, **ชวนำ ชโว** การแล่นไป, **อภิตฺถวนำ อภิตฺถโว** การชมเชย, **ภุสำ ทวติ หึสตีติ อุปทฺทโว** สิ่งที่เบียดเบียนอย่างรุนแรง, **สนฺธวนำ สนฺธโว** การคลุกคลี, **มิตฺตภาเวน สนฺธโว มิตฺตสนฺธโว** การคลุกคลีโดยความเป็นมิตร, **ภวตีติ ภาโว** สิ่งที่มีอยู่, **วิภวนำ วิภโว** ความเสื่อม, **สมฺภวนำ สมฺภโว** ความมีพร้อม, หรือจะเป็นอปาทานการกะว่า **สมฺภวติ เอตสฺมาติ สมฺภโว** ธรรมเป็นแดนเกิด, **อธิภวนำ อธิภโว** ความยิ่งใหญ่, **อภิภโว** การครอบงำ, **ปริภโว** การดูหมิ่น, **ปราภวนำ วินสฺสนำ ปราภโว** ความสูญเสีย, **รวตีติ รโว-สทฺโท** สิ่งที่ร้อง ได้แก่ คำศัพท์หรือเสียง, **ลุนนำ ลโว** การตัด, **ปสวตีติ ปสฺสาโว** น้ำที่หลั่งไหล ในที่นี้คือน้ำปัสสาวะ, **อาสวตีติ อาสโว** กิเลสที่ไหลไปถึงภวัคภูมิ, **ปฏิมุขำ สวนำ ปฏิสฺสโว** การรับรอง.

อณมฺหิ –

ภวนำ ภาโว, ภวนฺติ สทฺท, พุทฺธิโย เอเตนาติ ภาโว, สาลิ ลุนาตีติ สาลิลาโว, กุจฺฉิเตน สวติ สนฺทตีติ กสาโว อิจฺจาทิฯ

กิตบทที่เป็นไปใน**อณ**ปัจจัย เช่น

ภวนำ ภาโว ความเป็น, **ภวนฺติ สทฺท, พุทฺธิโย เอเตนาติ ภาโว** ศัพท์และความรู้ ย่อมมี จากธรรมเหล่านี้ เหตุนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ภาว (เหตุแห่งศัพท์และความรู้), **สาลิ ลุนาตีติ สาลิลาโว** ผู้เกี่ยวข้าว, **กุจฺฉิเตน สวติ สนฺทตีติ กสาโว** สิ่งที่หลั่งไหลอย่างน่ารังเกียจ (น้ำที่มีรสฝาด)

เอทนฺเตสุ อณมฺหิ –

มหาวุตฺตินา เอสฺส อายตฺตำ, มนฺตำ อชฺเฌตีติ มนฺตชฺฌาโย, วชฺชาวชฺชำ อุเปจฺจ ฌายตีติ อุปชฺฌาโย-เถโร, อุปชฺฌายินีเถรีฯ

ในธาตุที่มีเอเป็นที่สุด กิตบทที่เป็นไปใน**อณ**ปัจจัย เช่น

แปลง เอ เป็น อาย ด้วยมหาสูตร, **มนฺตำ อชฺเฌตีติ มนฺตชฺฌาโย** ผู้สาธยายมนต์, **วชฺชาวชฺชำ อุเปจฺจ ฌายตีติ อุปชฺฌาโย-เถโร, อุปชฺฌายินี เถรี** พระเถระผู้ซึ่งเข้าไปสอดส่องโทษและคุณ, ถ้าเป็นพระเถรี เป็นรูปว่า อุปชฺฌายินี.

เท-ปาลเน, อตฺตนิ นิลีนำ ทยติ รกฺขตีติ ทาโย, มิคทาโย, ตนฺตำ วายตีติ ตนฺตวาโยฯ

เท-ปาลเน เท ธาตุ ในความคุ้มครอง, **อตฺตนิ นิลีนำ ทยติ รกฺขตีติ ทาโย** ป่า ชื่อว่า ทาย เพราะ เพราะเป็นสถานที่คุ้มครองซึ่งสิ่งอาศัยอยู่ในตน[๑๐๕], **มิคทาโย** ป่าที่คุ้มครองสัตว์ (เขตสงวนพันธ์สัตว์ป่า?), **ตนฺตำ วายตีติ ตนฺตวาโย** ช่างทอผ้า เพราะเป็นผู้กรอด้าย.

วฺเห-อวฺหาเน, **วฺหี**ยตีติ วฺหโย-นามำ, รสฺสตฺตำ, อาปุพฺโพ อวฺหโย อิจฺจาทิฯ

วฺหธาตุ ในการเปล่งเสียง, **วฺหียตีติ วฺหโย - นามำ. วฺหโย** ได้แก่ ชื่อ เพราะเป็นสิ่งที่ถูกเรียก[๑๐๖], เมื่อแปลง เอ เป็น อาย แล้ว ทำสระของ **วฺหาย** ให้เป็นรัสสะ, **อวฺหโย** เป็นรูปที่มีอาเป็นบทหน้า.

---

[๑๐๕] อธิบายว่า ทา อวขณฺฑณ, เฉทน การทำให้เป็นท่อน, ตัด + ณ อธิกรณสาธนะ แปลง อา เป็น อาย ด้วยสูตรกัจจายนไวยากรณ์ว่า **อาการนฺตานมาโย** หรือ มาจาก ทย คติหิ ำสาทาน ไป,เบียดเบียน,ถือเอา + ณ **(ทา** อวขณฺฑเน, **ทา** เฉทเน วาฯ อธิกรเณ โณ, ''อาการนฺตานมาโย''ติ อาโยฯ **ทย** ทานคติหิ ำสาทาเนสุ วา, โณ - อภิธาน.คาถา ๕๓๖ และฎีกา).

[๑๐๖] อหฺวยเต เอตายาติ **อวฺหา, หุ** สทฺเท, **วฺเห** อวฺหาเนติ วา ธาตุ, อ (ธาน.ฎี.๑๑๔)

อเนกพฺยญฺชเนสุ อมฺหิ ตาว –

กมนำ กโม, ปกฺกโม, อภิกฺกโม, ปฏิกฺกโม, จงฺกมติ เอตฺถาติ จงฺกโม, หิตำ กโรตีติ หิตกฺกโร, ทุกฺเขน กาตพฺโพติ ทุกฺกโร-อตฺโถ, ทุกฺกรา-ปฏิปทา, ทุกฺกรำ-กมฺมำ, สุเขน กาตพฺโพติ สุกโร, อีสำ กาตพฺโพติ อีสกฺกโร, ทีปำ กโรตีติ ทีปงฺกโร, อลุตฺตสมาโสฯ

ในธาตุที่มีพยัญชนะหลายตัว จะกล่าวถึงกิตบทที่เป็นไปในอปัจจัยเสียก่อน -

กมนำ กโม การก้าวไป, **ปกฺกโม** ความเพียร, **อภิกฺกโม** ก้าวไป, **ปฏิกฺกโม** ก้าวกลับ, **จงฺกมติ เอตฺถาติ จงฺกโม** ที่จงกรม เพราะใช้เป็นที่ก้าวไปก้าวมา, **หิตำ กโรตีติ หิตกฺกโร** ผู้ทำประโยชน์, **ทุกฺเขน กาตพฺโพติ ทุกฺกโร-อตฺโถ** ประโยชน์ที่บุคคลทำได้ยาก, **ทุกฺกรา-ปฏิปทา ปฏิปทา**..., **ทุกฺกรำ-กมฺมำ** กรรม... , **สุเขน กาตพฺโพติ สุกโร** ... ทำได้ง่าย, **อีสำ กาตพฺโพติ อีสกฺกโร** สิ่งที่ทำได้นิดหน่อย, **ทีปำ กโรตีติ ทีปงฺกโร** ผู้สร้างแสงสว่าง หรือ สร้างที่พึ่ง, รูปนี้เป็นสมาสที่ไม่ลบวิภัตติ (อลุตตสมาส).

อาคจฺฉตีติ อาคโม, อาคมนำ วา อาคโม, สงฺคมนำ สงฺคโม, สมาคโม, ปคฺคณฺหนำ ปคฺคโห, สงฺคณฺหนำ สงฺคโห, สงฺคยฺหนฺติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา สงฺคโห, อนุคฺคโห, ปฏิคฺคโห, คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ โคจโร, กาเม อวจรตีติ กามาวจโร, อุรำ ฉาเทตีติ อุรจฺฉโท, ชิรติ เอเตนาติ ชโร, เวสฺสำ ตรตีติ เวสฺสนฺตโร, อลุตฺตสมาโสฯ

อาคจฺฉตีติ อาคโม สิ่งที่มา, **อาคมนำ อาคโม**, เป็นภาวสาธนะแปลว่า การมา (ได้แก่ อักษรอาคม), **สงฺคมนำ สงฺคโม, สมาคโม** การมาชุมนุม, **ปคฺคณฺหนำ ปคฺคโห** การยกย่อง, **สงฺคณฺหนำ สงฺคโห** การย่อ, การรวบรวม, **สงฺคยฺหนฺติ เอตฺถ, เอเตนาติ สงฺคโห** หรือเป็นอธิกรณสาธนะ แปลว่า เป็นที่รวบรวม, เป็นกรณสาธนะ แปลว่า สิ่งใช้รวบรวม, **อนุคฺคโห** อนุเคราะห์ (การช่วยเหลือ), **ปฏิคฺคโห** การรับมา, **คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ โคจโร** ที่ให้โค หรือ อารมณ์ที่ยวไป, **กาเม อวจรตีติ กามาวจโร** ธรรมที่เที่ยวไปในกามภูมิ, **อุรำ ฉาเทตีติ อุรจฺฉโท** เกราะ เพราะเป็นอาภรณ์ปิดหน้าอก (เพื่อป้องกันอาวุธ), **ชิรติ เอเตนาติ ชโร** ความป่วยไข้ เพราะเป็นเหตุให้เสื่อม**, เวสฺสำ ตรตีติ เวสฺสนฺตโร** พระเวสสันดรโพธิสัตว์ ผู้หยั่งลงสู่ตลาด, รูปนี้เป็นอลุตตสมาส.

รเถ อตฺถรตีติ รถตฺถโร, อสฺสตฺถโร, อริำ ทเมตีติ อรินฺทโม, ภคำ ทรติ ภินฺทตีติ ภคนฺทโร, ยุคำ รวิ'นฺทุทฺวยำ ธาเรตีติ ยุคนฺธโร, ธมฺมำ ธาเรตีติ ธมฺมธโร, ปชฺชเตติ ปทำ, สิกฺขา เอว ปทำ สิกฺขาปทำ, สุเขน ภริตพฺ

รเถ อตฺถรตีติ รถตฺถโร ผ้าคลุมรถ**, อสฺสตฺถโร** ผ้าคลุมม้า (หมายถึง คลุมประดับรถหรือม้า), **อริำ ทเมตีติ อรินฺทโม** ผู้ปราบศัตรู, **ภคำ ทรติ ภินฺทตีติ**

โพติ สุภโร, ทุกฺเขน ภริตพฺโพติ ทุพฺภโร, น มรตีติ อมโร-เทโว, นิยมนํ นิยโม, สัยมนํ สัยโม, สิรสฺมิ์ รุหตีติ สิโรรุโห, สุเขน ลพฺภตีติ สุลโภ, ทุกฺเขน ลพฺภตีติ ทุลฺลโภ, สำวริตพฺโพติ สำวโร, วุจฺจตีติ วโจ, สุพฺพโจ, ทุพฺพโจ, วาริ์ วหตีติ วาริวโห, สรติ คจฺฉตีติ สโร, มนำ หรตีติ มโนหโร อิจฺจาทิฯ

ภคนฺทโร ผู้ทำลายภคคือกาม[๑๐๗], **ยุคำ รวิ'นฺทุทฺวยำ ธาเรตีติ ยุคนฺธโร** ภูเขานี้ ชื่อว่า ยุคันธร เพราะเป็นทรงไว้ซึ่งคู่ คือพระอาทิตย์และพระจันทร์ทั้งสอง, **ธมฺมำ ธาเรตีติ ธมฺมธโร** ผู้ทรงธรรม, **ปชฺชเตติ ปทำ** ย่อมถูกรู้ ชื่อว่า ปท, **สิกฺขา เอว ปทำ สิกฺขาปทำ** สิ่งที่ถูกรู้นั่นเอง คือ สิกฺขา เรียกว่า สิกฺขาปท, **สุเขน ภริตพฺโพติ สุภโร** ผู้เลี้ยงง่าย, **ทุกฺเขน ภริตพฺโพติ ทุพฺภโร** ผู้เลี้ยงยาก, **น มรตีติ อมโร-เทโว** เทวดา เรียกว่า อมร เพราะไม่ตาย, **นิยมนำ นิยโม** การกำหนด, **สัยมนำ สัยโม** การสำรวมระวัง, **สิรสฺมิ์ รุหตีติ สิโรรุโห** เส้นผม ชื่อว่า สิโรรุห เพราะเป็นอวัยวะที่งอกขึ้นบนศีรษะ, **สุเขน ลพฺภตีติ สุลโภ** หาสิ่งที่หาได้ง่าย, **ทุกฺเขน ลพฺภตีติ ทุลฺลโภ** สิ่งที่หาได้ยาก, **สำวริตพฺโพติ สำวโร** ธรรมที่ควรปิดกั้น, **วุจฺจตีติ วโจ** ผู้ถูกว่ากล่าวสั่งสอน, **สุพฺพโจ** ผู้ถูกว่ากล่าวสั่งสอนได้ง่าย, **ทุพฺพโจ** ... ยาก, **วาริ์ วหตีติ วาริวโห** แม่น้ำ ชื่อว่า วาริวโน เพราะนำน้ำไป , **สรติ คจฺฉตีติ สโร** อักษรที่ชื่อว่า สระ เพราะเป็นไปได้ (ด้วยตนเอง), **มนำ หรตีติ มโนหโร** สิ่งดึงดูดใจ เพราะเป็นสิ่งที่นำใจไป[๑๐๘].

อณมฺหิ –

กมุ-อิจฺฉา, กนฺตีสุ, กาเมตีติ กาโม, กามียตีติ วา กาโม, อตฺถำ กาเมตีติ อตฺถกาโม, กรณำ กาโร, ปกาโร, อากาโร, วิกาโร, อุปกาโร, อปกาโร, กุมฺภำ กโรตีติ กุมฺภกาโร, รถกาโร, มาลกาโร, สงฺขรณำ สงฺขาโร, สงฺขรียตีติ วา สงฺขาโร, สงฺขโรตีติ วา สงฺขาโร, ปริกฺ

ในอณปัจจัย-

กมุ ในความต้องการและชอบใจ, **กาเมตีติ กาโม, กามียตีติ** กาโมผู้ต้องการ หรือเป็นกรรมการกะ แปลว่า สิ่งที่ถูกต้องการ, **อตฺถำ กาเมตีติ อตฺถกาโม** ผู้ต้องการเนื้อความ(ต้องการประโยชน์), **กรณำ กาโร** การกระทำ, **ปกาโร** ประการ (หรือ ทำก่อน,

---

[๑๐๗] ภค ศัพท์มีอรรถ ๗ อย่าง คือ โยนิ กาม สิริ อิสฺสร ธมฺม อุยฺยาม ยส ในอวัยวะเพศหญิง ความต้องการ สิริ (คือปัญญาและบุญ) ความเป็นใหญ่ ในคุณธรรมมีศีล เป็นต้น ความเพียร และชื่อเสียง. (ธาน.๘๔๔). ถ้าจะแปลให้เหมาะแก่เนื้อความนี้ ควรเลือกอรรถว่า แปลว่า ผู้ทำลายความต้องการ.

[๑๐๘] มน ใจ + หร นำไป คือ เนำใจของผู้สัมผัสถูกให้ไปตามตนด้วย เช่น นางมโนห์รา แปลว่า หญิงสาวผู้สวยงาม ดึงดูดใจให้ไหลหลง ดังนั้น คำนี้แปลโดยอธิปเปตัตถะได้ว่า ผู้สวยงาม เพราะเป็นผู้ที่ดึงดูดใจของผู้พบเห็น.

ขาโร, ปุรกฺขาโร, คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺติ กามา เอตฺถาติ คาโม, คณฺหาตีติ คาโห, ปตฺตํ คณฺหาตีติ ปตฺตคาโห, รสฺมึ คณฺหาตีติ รสฺมิคาโห, วิจรณํ วิจาโร, อุเปจฺจ จรตีติ อุปจาโร, คามํ อุเปจฺจ จรตีติ คามูปจาโร, ชิรติ หิรี ภิชฺชติ เอเตนาติ ชาโร, กิจฺเฉน ตริตพฺโพติ กนฺตาโร, มหาวุตฺตินา กิจฺฉสฺส กตฺตุ, พินฺทาคโม, วาฬกนฺตาโร, ยกฺขกนฺตาโร, อตฺถรณํ อตฺถาโร, กถินสฺส อตฺถาโร กถินตฺถาโร, ทรติ ภินฺทติ กุลวิภาคํ คจฺฉติ เอเตน ชเนนาติ ทาโร, กุ ปถวิ ทาเรตีติ กุทาโร, รสฺส โล, กุทาโลฯ

เหมือน,), **อากาโร กริยา** (หรือ ความเหมือนกัน), **วิกาโร** การเปลี่ยนแปลง, **อุปกาโร** อุปการะ, **อปกาโร** (ผู้นอบน้อม?), **กุมฺภํ กโรตีติ กุมฺภกาโร** ช่างปั้นหม้อ, **รถกาโร** ช่างสร้างรถ, **มาลกาโร** ช่างดอกไม้, **สงฺขรณํ สงฺขาโร, สงฺขรียตีติ วา สงฺขาโร, สงฺขโรตีติ วา สงฺขาโร** การปรุงแต่ง, เป็นกรรมการกะ แปลว่า สิ่งที่ถูกปรุงแต่ง หรือ เป็น กัตตุการกะ แปลว่า ธรรมที่ปรุงแต่ง, **ปริกฺขาโร** สิ่งที่กระทำไว้โดยรอบ (คลองหรือกำแพง), **ปุรกฺขาโร** ทำไว้ข้างหน้า (นำหน้า), **คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺติ กามา เอตฺถาติ คาโม** บ้าน ชื่อว่า คาม เพราะเป็นสถานที่เที่ยวไปแห่งกามทั้งหลาย, **คณฺหาตีติ คาโห** ผู้จับหรือถือ, **ปตฺตํ คณฺหาตีติ ปตฺตคาโห** ผู้ถือบาตร, **รสฺมิ คณฺหาตีติ รสฺมิคาโห** ผู้จับรัสมี, **วิจรณํ วิจาโร** การเที่ยวไป ชื่อว่า วิจาร, **อุเปจฺจ จรตีติ อุปจาโร** ผู้เที่ยวไปใกล้ๆ, **คามํ อุเปจฺจ จรตีติ คามูปจาโร** ผู้เที่ยวไปใกล้บ้าน, **ชิรติ หิรี ภิชฺชติ เอเตนาติ ชาโร** ชายชู้ ชื่อว่า ชาร เพราะเป็นผู้ที่ทำให้ความละอายแตกทำลายไป, **กิจฺเฉน ตริตพฺโพติ กนฺตาโร** ทางที่ ชื่อว่า กนฺตาร เพราะพึงข้ามไปได้โดยลำบาก, รูปนี้แปลง กิจฺฉ เป็น ก และลง นิคคหิต อาคม ด้วยมหาสูตร, **วาฬกนฺตาโร** ทางกันดารเพราะมีสัตว์ร้าย, **ยกฺขกนฺตาโร** .. เพราะมียักษ์, **อตฺถรณํ อตฺถาโร** การปกคลุมหรือแผ่ไป, **กถินสฺส อตฺถาโร กถินตฺถาโร** การแผ่กฐิน (กรานกฐิน), **ทรติ ภินฺทติ กุลวิภาคํ คจฺฉติ เอเตน ชเนนาติ ทาโร** ภรรยา ชื่อว่า ทาร เพราะเป็นเหตุแห่งการทำลาย คือ [๑๐๕]ทำให้ถึงการแยกจากตระกูลเดิมแห่งสามี, **กุ ปถวิ ทาเรตีติ กุทาโร** จอบ ชื่อว่า กุทาร เพราะเป็นอุปกรณ์ที่ขุด

[๑๐๕] คัมภีร์อภิธาน.ฏีกา อธิบายว่า ภรรยา ชื่อว่า ทาร เพราะ เป็นผู้ทำให้สามีแตกแยกจากตระกูลเดิม คือ ต้องจากครอบครัวเดิม (ทายนฺเต อเนาติ ทาโร.-ธาน.ฏี.๒๓๗) คือ ทำให้สามีแยกออกมาตั้งครอบครัวใหม่.

ภุโส กฺริยํ ธาเรตีติ อาธาโร, ปตฺตาธาโร, ปฏิสนฺธารณํ ปฏิสนฺธาโร, ปชฺชติ เอเตนาติ ปาโท, อุปฺปชฺชนํ อุปฺปาโท, ปฏิจฺจ สมุปฺปชฺชนํ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท, ภริตพฺโพ วหิตพฺโพติ ภาโร, สมฺภรียติ สนฺนิจียตีติ สมฺภาโร, โพธิสมฺภาโร, ทพฺพสมฺภาโร, มาเรตีติ มาโร, กิเลสมาโร, ขนฺธมาโร, มจฺจุมาโร, นิยาเมตีติ นิยาโม, ธมฺมนิยาโม, กมฺมนิยาโม, อารูหตีติ อาโรโห, รุกฺขํ อารูหตีติ รุกฺขาโรโห, หตฺถาโรโห, อสฺสาโรโห, รถาโรโห, ลพฺภตีติ ลาโภ, ปฏิลาโภ, นิวรณํ นิวาโร, ปริวาเรตีติ ปริวาโร, วหตีติ วาโห, อาวาโห, วิวาโห, สรติ อทฺธานํ ปวตฺตตีติ สาโร, วิรูเปน ปฏิสรณํ ปุนปฺปุนํ จินฺตนํ วิปฺปฏิสาโร, ปหรณํ ปหาโร, อาหาโร, นีหาโร, วิหาโร, อภิหาโร, ปริหาโรฯ

แผ่นดินอันชื่อว่า กุ, ส่วนรูปว่า **กุทาโล** นั้นแปลง ร เป็น ล.

ภุโส กฺริยํ ธาเรตีติ อาธาโร ที่รองรับ เรียกว่า อาธาระ เพราะทรงกริยาไว้อย่างมั่นคง, **ปตฺตาธาโร** เชิงบาตร, **ปฏิสนฺธารณํ ปฏิสนฺธาโร** (?), **ปชฺชติ เอเตนาติ ปาโท** เท้า เรียกว่า ปาท เพราะเป็นอวัยวะที่ใช้เดิน, **อุปฺปชฺชนํ อุปฺปาโท** ความเกิดขึ้น, **ปฏิจฺจสมุปฺปชฺชนํ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท** การเกิดขึ้นโดยอาศัย, **ภริตพฺโพ วหิตพฺโพติ ภาโร** ภาระ คือ สิ่งที่ควรนำไป, **สมฺภรียติ สนฺนิจียตีติ สมฺภาโร** สิ่งที่ถูกสะสมไว้, **โพธิสมฺภาโร** ธรรมที่ถูกสั่งสมไว้เพื่อโพธิคือ อริยมรรคหรือสัพพัญญุตญาณ, **ทพฺพสมฺภาโร** สิ่งของที่ถูกสั่งสมไว้, **มาเรตีติ มาโร** มาร เพราะเป็นผู้ทำให้ตาย, **กิเลสมาโร** มารคือกิเลส, **ขนฺธมาโร** มารคือขันธ์, **มจฺจุมาโร** มารคือความตาย, **นิยาเมตีติ นิยาโม** สิ่งที่กำหนด, **ธมฺมนิยาโม** สิ่งที่กำหนดไว้แห่งธรรมชาติ, **กมฺมนิยาโม** สิ่งที่กำหนดไว้แห่งกรรม, **อารูหตีติ อาโรโห** ผู้ขึ้น, **รุกฺขํ อารูหตีติ รุกฺขาโรโห** ผู้ขึ้นต้นไม้, **หตฺถาโรโห** คนขี่ช้าง, **อสฺสาโรโห** คนขี่ม้า, **รถาโรโห** คนขับรถ, **ลพฺภตีติ ลาโภ** ลาภ เพราะเป็นสิ่งที่ถูกได้มา, **ปฏิลาโภ** สิ่งอันควรได้, **นิวรณํ นิวาโร** การห้าม, **ปริวาเรตีติ ปริวาโร** ผู้แวดล้อม, **วหตีติ วาโห** ผู้นำไป, **อาวาโห** การแต่งงานที่พาฝ่ายหญิงมาบ้านฝ่ายชาย, **วิวาโห** การแต่งงานที่ต่างจากอาวาห (ส่งลูกหญิงไปสู่บ้านฝ่ายชาย)[๑๑๐], **สรติ อทฺธานํ**

---

[๑๑๐] อาวาห และ วิวาห เป็นชื่อของการแต่งงาน, แต่คำว่า วิวาห มาในคัมภีร์อภิธาน.คาถาที่ ๓๑๘ มีอธิบายว่า วิเสเสน วหตีติ วิวาโห. การต่งงานที่นำไปโดยพิเศษ คือ แตกต่างจากอาวาหะ ชื่อวา วิวาห. แม้คัมภีร์อรรถกถาต่างๆ ก็อธิบายสองศัพท์นี้ว่า อาวาหาทีสุ อาวาโหติ ทารกสฺส ปรกุลโต ทาริกาย อาหรณฺฯ วิวาโหติ อตฺตโน ทาริกาย ปรกุลเปสนฺฯ (ปาราชิก.อ.๒๘๖), อาวหนํ อาวาโห, ทาริกาย คหณฺฯ วิธินา ปรกุเล วหนํ เปสนํ วิวาโห, ทาริกาย ทานฺฯ (วิมติ.๒๘๖), อาวหนํ อาวาโห, ปริคฺคหภาเวน ทาริกาย คณฺหาปนํ, ตถา ทาปนํ วิวาโหฯ เตนาห ‘‘ทารกสฺสา’’ติอาทิฯ (วิ.ฏี.๒/๒๘๖), อาวาโหติ กญฺญาคหณฺฯ วิวาโหติ กญฺญาทานฺฯ สรุปใจความจากอรรถกถาและฎีกา คือ อาวาหะ คือ การรับเอาเด็กหญิงจากตระกูลอื่นเพื่อเด็กชาย, วิวาหะ คือ การส่ง

ปวตฺตตีติ สาโร เรียกว่า สาระ เพราะสิ่งที่เป็นไปยาวนาน (สิ่งที่ทนทาน), **วิรูเปน ปฏิสรณํ ปุนปฺปุนํ จินฺตนํ วิปฺปฏิสาโร** วิปปฏิสาร คือ การครุ่นคิดฝังใจจำอย่างน่ารังเกียจ (ช้ำใจ), **ปหรณํ ปหาโร** การทำร้าย, **อาหาโร** การนำมา (อาหาร), **นีหาโร** การนำไป, **วิหาโร** การอยู่, **อภิหาโร** นำไปอย่างยิ่งใหญ่, **ปริหาโร** อ้อมหนี, **ตอบ**, นำไป, บริหารฯ

๗๘๖. หนสฺส ฆาโต ฌานุพนฺเธ [๓๓๓]ฯ

ฌานุพนฺเธ ปจฺจเย ปเร หนสฺส ฆาโต โหติฯ

หนนํ ฆาโต, วิหญฺญนํ วิฆาโต, อุปหนนํ อุปฆาโต, ปฏิหนนํ ปฏิฆาโตฯ

ฆกปจฺจเย วุทฺธิ นตฺถิ, ‘มนานํ นิคฺคหีต’นฺติ ธาตฺวานุพนฺธสฺสปิ นสฺส นิคฺคหีตํ วคฺคนฺโต จ, ‘กคา จชานํ ฆานุพนฺเธ’ติ ฆานุพนฺเธ ปจฺจเย ปเร ธาตฺวนฺตานญฺจ, ชานํ ก, คา โหนฺติ, นิปจฺจตีติ นิปโกฯ

๗๘๖. หนสฺส ฆาโต ฌานุพนฺเธ.

แปลง หน เป็น ฆาต ในที่มี ปัจจัยมีฌอนุพันธ์อยู่เบื้องหลัง.

ฆาตอาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง หน ธาตุ ในที่มีปัจจัยอันมี ฌอนุพันธ์เป็นเบื้องหลัง.

หนนํ ฆาโต การฆ่า, **วิหญฺญนํ วิฆาโต** การเบียดเบียน, **อุปหนนํ อุปฆาโต** การฆ่า, **ปฏิหนนํ ปฏิฆาโต** การฆ่าตอบฯ

การวุทธิ จะไม่มีในที่ลง ฆกปัจจัย, ดังนั้นในตัวอย่างนี้ว่า **นิปจฺจตีติ นิปโก** ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องคุ้มครองตน, มีนัยแห่งการสำเร็จดังนี้ แปลง น ของธาตุที่อนุพันธ์ เป็นนิคคหิตและพยัญชนะที่สุดวรรค ด้วยสูตร **มนานํ นิคฺคหีตํ** (๗๓๓. แปลง ม, และ น พยัญชนะที่สุดแห่งธาตุทั้งหลายที่มีม และ นเป็นพยางค์ท้ายเป็นนิคคหิต ในที่มีพยัญชนะเป็นเบื้องหลังเว้น ย), ในที่มี ปัจจัยอันมีฆอนุพันธ์เบื้องหลัง แปลงพยัญชนะที่สุดธาตุและ ช เป็น ก และ ค ตามลำดับ ด้วยสูตรว่า **กคา จชานํ ฆานุพนฺเธ** (๗๗๕. ในที่ที่มี ฆอนุพันธ์อยู่เบื้องหลัง แปลง

เด็กหญิงของตนสู่ตระกูลชาย. กรณีแรก คือ เป็นฝ่ายรับเจ้าสาว คือ บ้านเจ้าบ่าว, กรณีหลัง เป็นฝ่ายเจ้าสาวส่งลูกสาวส่งไปบ้านชาย. ดังนั้น ท่านจึงเรียกเจ้าสาวว่า ทำให้สามีแยกออกจากตระกูล คือ แยกออกมาตั้งครอบครัวใหม่.

[๓๓๓] [ก. ๕๘๑; รู. ๕๔๔; นี. ๑๑๘๕]

จและช แห่งธาตุทั้งหลาย เป็น กและค ย่อมมีตามลำดับ.)

ภนฺช-ภิชฺชเน วิภาเค จ, ภญฺชนำ ภงฺโค, วิภชฺชนำ วิภงฺโค, วิภชียนฺติ ธมฺมา เอตฺถ, เอเตนาติ วา วิภงฺโค, ขนฺธวิภงฺโค, ธาตุวิภงฺโคฯ

ภนฺช ธาตุ ในการทำลาย และจำแนก, **ภญฺชนำ ภงฺโค** การทำลาย, **วิภชฺชนำ วิภงฺโค** การจำแนก, **วิภชียนฺติ ธมฺมา เอตฺถ, เอเตนาติ วา วิภงฺโค** หรือ ถ้าเป็นอธิกรณสาธนะ แปลว่า กลุ่มเป็นที่จำแนกธรรม หรือ เป็นกรณสาธนะ แปลว่า กลุ่มที่ใช้จำแนกธรรม, **ขนฺธวิภงฺโค** การจำแนก, กลุ่มที่, หรือเป็นเครื่องจำแนกขันธ์, **ธาตุวิภงฺโค** ... ธาตุ.ฯ

รนฺช-ราเค, รญฺชนำ รงฺโค, รญฺชนฺติ สตฺตา เอตฺถาติ รงฺโคฯ

รนฺช ธาตุ ในความกำหนัด, **รญฺชนำ รงฺโค** ความกำหนัด, **รญฺชนฺติ สตฺตา เอตฺถาติ รงฺโค** กามคุณชื่อว่า รงฺค เพราะเป็นที่กำหนัด (ยินดีติดใจ) ของสัตว์ทั้งหลาย[๑๑๒].

สนฺช-สงฺเค, สญฺชนำ สงฺโค, ปสชฺชนำ ลคฺคนำ ปสงฺโค, อาสชฺชตีติ อาสงฺโค, อุตฺตริ อาสงฺโค อุตฺตราสงฺโคฯ

สนฺช ธาตุ ในความติด,ความข้อง, **สญฺชนำ สงฺโค** การข้อง, **ปสชฺชนำ ลคฺคนำ ปสงฺโค** การติดพัน, **อาสชฺชตีติ อาสงฺโค** สิ่งที่พาดไว้, **อุตฺตริ อาสงฺโค อุตฺตราสงฺโค** ผ้าห่ม ชื่อว่า อุตตราสงค์ เพราะเป็นผ้าที่คลุมไว้ที่ส่วนบน.

สช-สชฺชเน, อติสชฺชนำ สมฺโพธนำ อติสคฺโค, คสฺส ทฺวิตฺตำฯ

สช ธาตุ ในการติดหรือข้อง, **อติสชฺชนำ สมฺโพธนำ อติสคฺโค** การแนะนำ (การชี้แจง, การอนุญาตเพื่อให้เป็นไปตามความต้องการ)[๑๑๓], ทำ ค ทเว ภาวะ.

นิสฺสชฺชนำ นิสฺสคฺโค, ปฏินิสฺสคฺโค, วิสฺสชฺชนำ วิสฺสคฺโค, สำสชฺชนำ มิสฺสีกรณำ สำสคฺโค, ยุชฺชติ เอตฺถาติ ยุคฺ, กลิยุคฺ, สกฏยุคฺ, ปีตามหยุคฺ, นิตฺตนำ นิตฺโต, ปนฺตนำ ปนฺโต, อุทฺธำ ภิชฺชตีติ อุพฺภิโต,

นิสฺสชฺชนำ นิสฺสคฺโค การสละ, **ปฏินิสฺสคฺโค** การคลาย, **วิสฺสชฺชนำ วิสฺสคฺโค** การแก้ออก, สำสชฺชนำ **มิสฺสีกรณำ สำสคฺโค** การทำให้ปนกัน, **ยุชฺชติ เอตฺถาติ**

---

[๑๑๒] รงฺค ในที่นี้แปลได้สองความหมายคือ กามคุณ อันเป็นที่สัตว์ติดอยู่ หรือ เวทีฟ้อนรำ เป็นสถานที่ติดใจของสัตว์ทั้งหลาย, ดังที่คัมภีร์อภิธาน. แสดงรงฺค ศัพท์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ ราเค ในความกำหนัด นจฺจฏฺฐาเน ในสถานที่ฟ้อนรำ(เวที) ๑๑๒๓.

[๑๑๓] ปาฐะบาลีว่า กามจารมฺภนุชานนำ อติสคฺโค (นีติสุตฺต.๔๘๒). อติสคฺโค นาม “กิมิทำ มยา กตฺตพฺพ”นฺติ ปุฏฺฐสฺส วา “อุปสมฺปนฺเนน ภิกฺขุนา สญฺจิจฺจ ปาโณ ชีวิตา น โวโรเปตพฺโพ”ติ๑อาทินา นเยน ปฏิปตฺติทินฺนสฺสนมฺเขน วา อนุญฺญา.การแนะนำแก่บุคคลผู้ถามว่า “ข้าพเจ้าควรทำสิ่งนี้อย่างไร” หรือ การแนะนำด้วยวิธีการแสดงข้อปฏิบัติ ดังนี้ว่า “ภิกษุผู้ซึ่งเป็นอุปสัมบัน ไม่ควรจงใจ ฆ่าสัตว์”. (นีติ.สุตฺต๑๒๔๔),

โกวิทตีติ โกวิโท, ปกาเรน กุชฺฉตีติ ปกุโช, พุชฺฉตีติ พุโธ-ปณฺฑิโต, มุยฺหตีติ โมมูโห, โลลุปฺปตีติ โลลุปฺโป, อาทิทฺวิตฺตํ โอตฺตญฺจ อิจฺจาทิฯ

ยุคๆ กัป เรียกว่า ยุค เพราะเป็นช่วงเวลาถูกประกอบไว้, **กลิยุคๆ** กลิยุค, **สกฏยุคๆ** สกฏยุค, **ปิตามหยุคๆ** ยุคแห่งลุง, **นิตุทนๆ นิตุโท** การทิ่มลงไป, **ปนุทนๆ ปนุโท** การบรรเทา, **อุทฺธๆ ภิชฺชตีติ อุพฺภิโท** ย่อมแตกขึ้นมาก, **โกวิทตีติ โกวิโท** ผู้ฉลาด, **ปกาเรน กุชฺฉตีติ ปกุโช** โกรธโดยประการต่างๆ, **พุชฺฉตีติ พุโธ-ปณฺฑิโต** บัณฑิตผู้รู้, **มุยฺหตีติ โมมูโห** ความหลง, **โลลุปฺปตีติ โลลุปฺโป** ความโลภ, ทเวภาวะต้นธาตุ และ แปลงเป็นโอ.

ฆณปจฺจเย -

ปจนๆ ปาโก, ปจฺจตีติ วา ปาโก, วิปาโก, วิวิจฺจนๆ วิเวโก, สิญฺจนๆ เสโก, อภิเสโก, โสจนๆ โสโก, จชนๆ จาโค, ภชนๆ ภาโค, ภุญฺชนๆ โภโค, สห โภโค สมฺโภโค, ปริโภโค, อาภุชนๆ อาโภโค, โอภุชนๆ โอโภโคฯ

ใน **ฆณ** ปัจจัย -

ปจนๆ ปาโก, ปจฺจตีติ วา ปาโก การหุง, หรือเป็นกรรมสาธนะแปลว่า สิ่งที่ถูกหุง, **วิปาโก** วิบาก (ผลธรรมที่สุก), **วิวิจฺจนๆ วิเวโก** ความสงัด, **สิญฺจนๆ เสโก** การราดรด, **อภิเสโก** การแต่งตั้งเป็นกษัตริย์, **โสจนๆ โสโก** ความโศก, จชนๆ **จาโค** การสลัด, **ภชนๆ ภาโค** การแบ่ง, **ภุญฺชนๆ โภโค** การกิน, **สห โภโค สมฺโภโค** การกินร่วมกัน, **ปริโภโค** การบริโภค (ใช้สอย), **อาภุชนๆ อาโภโค** ความประสงค์, **โอภุชนๆ โอโภโค** การม้วนเก็บอยู่ภายในผ้าอันตรวาสกฯ

ยช-ปูชายๆ, ยชนๆ ยาโค, อามิสยาโค, ธมฺมยาโค, ยุชฺชนๆ โยโค, ปโยโค, อาโยโค, วิโยโค, อนุโยโค, อุปยุชฺชิตพฺโพติ อุปโยโค, ลุชฺชตีติ โลโก, มหาวุตฺติ นา คสฺส กตฺตๆ, กามโลโก, รูปโลโก, สวิชฺชนๆ สโวโค อิจฺจาทิฯ

ยช ธาตุ ในการบูชา,

เช่น **ยชนๆ ยาโค** การบูชา, **อามิสยาโค** การบูชาด้วยวัตถุ, **ธมฺมยาโค** การบูชาธรรม หรือ ด้วยธรรม, **ยุชฺชนๆ โยโค** การประกอบ, **ปโยโค** ความพยายามหรือกระทำ, **อาโยโค** การรับรอง, **วิโยโค** การไม่ประกอบ, **อนุโยโค** การถาม, **อุปยุชฺชิตพฺโพติ อุปโยโค** พึงถูกประกอบใกล้กริยา (ทุติยาวิภัตติ), **ลุชฺชตีติ โลโก** ชื่อว่า โลก เพราะเป็นสภาพที่ต้องแตกสลายไป, แปลง ค เป็น ก ด้วยมหาสูตร, **กามโลโก** โลก คือ กามภพ , **รูปโลโก** โลกคือรูปภพ, **สวิชฺชนๆ สโวโค** การกลัว (เพราะเห็นสิ่งน่าสลดใจ).

๗๘๗. อนฆณสฺวาปรีหิ โพ[๑๑๔] ฯ

อา, ปรีหิ ปรสฺส ทหสฺส โพ โหติ อน, ฆณปจฺจเยสุฯ

ปริทยฺหนำ ปริพาโห, ‘ทหสฺส ทสฺส โฑ’ติ วิกปฺเปน ฑาเทโส, ทยฺหนำ ฑาโห, ทาโห วาฯ

๗๘๗. อนฆณสฺวาปรีหิ โพ.

ในที่ที่มี อน และ ฆ ปัจจัย แปลง ทห ธาตุ ที่เป็นเบื้องหลังจาก อา และ ปริ เป็น พ.

ในที่ที่มี อน และ ฆ ปัจจัย พ อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง ทห ธาตุ ที่เป็นเบื้องหลังจาก อา และ ปริ เป็น พ.

ปริทยฺหนำ ปริพาโห ความเร่าร้อน, ฑอาเทศ ย่อมมี โดยวิกัปป์, ด้วยสูตรว่า **ทหสฺส ทสฺส** โฑ (๖๔๕ ฑอักษรอาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง ท ของ ทห - ธาตุ บ้าง) , **ทยฺหนำ ฑาโห** การแผดเผา บ้าง ทาโห บ้าง.

อิติ ออาทิปจฺจยราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่ลง อ ปัจจัยเป็นต้น จบแล้ว

[๑๑๔] [ก. ๖๑๔; รู. ๕๘๑; นี. ๑๒๑๕]

อนปจฺจยราสิ

อถ อนปจฺจยนฺตา วุจฺจนฺเตฯ

๗๘๘. อโนฯ

ภาเว จ ฉสุ การเกสุ จ กฺริยตฺถา อนปจฺจโย โหติ, อาทนฺเตสุ ปรสฺสรโลโป, อโลเป ยาคโมฯ

อกฺขายเต อกฺขานํ, อกฺขายติ เอเตนาติ วา อกฺขานํ, ธมฺมสฺส อกฺขานนฺติ ธมฺมกฺขานํ, ปฏิสงฺขายติ ปชานาติ เอเตนาติ ปฏิสงฺขานํ, สห คายนํ สงฺคายนํ, สห คายนฺติ สชฺฌายนฺติ เอตฺถาติ วา สงฺคายนํ, ญายเต ญาณํ, ชานาตีติ วา ญาณํ, ชานนฺติ เอเตนาติ วา ญาณํ, ปญฺญายตีติ ปญฺญาณํ, วิชานาตีติ วิญฺญาณํ, สญฺญาณํ, นสฺส ณตฺตํฯ

การิเต-ญาปนํ, ปญฺญาปนํ, วิญฺญาปนํ, สญฺญาปนํฯ

ชานนํ, ปชานนํ, วิชานนํ, สญฺชานนํ, ปุพฺพสฺสรโลโป, ฐียเต ฐานํ, ติฏฺฐติ เอตฺถาติ วา ฐานํ.

กลุ่มกิตบทที่ลงอนปัจจัย

ลำดับต่อไปจะกล่าวถึงกิตบทที่มีอนปัจจัยเป็นที่สุด.

ลง อน ปัจจัยใน ๗ การกะ ด้วยสูตรนี้

๗๘๘. อโน.

อน ปัจจัย ย่อมลง ท้ายธาตุ ในภาวะและการกะทั้งหลาย.

อน ปัจจัย ย่อมลง ท้ายธาตุ ในภาวะและการกะทั้งหลาย. สำหรับธาตุที่มีอาเป็นที่สุด ลบสระหลัง, เมื่อลบอแล้วให้ลง ย อาคม.

อกฺขายเต อกฺขานำ การกล่าว, **อกฺขายติ เอเตนาติ อกฺขานำ** หรือ ถ้าเป็นกรณสาธนะ แปลว่า ธรรมเป็นเหตุให้กล่าว, **ธมฺมสฺส อกฺขานนฺติ ธมฺมกฺขานำ** การกล่าวธรรม, **ปฏิสงฺขายติ ปชานาติ เอเตนาติ ปฏิสงฺขานำ** ปัญญาเรียกว่า ปฏิสงฺขาน เพราะเป็นเหตุให้รู้**, สห คายนำ สงฺคายนำ** การสวดขึ้นพร้อมกัน, **สห คายนฺติ สชฺฌายนฺติ เอตฺถาติ สงฺคายนำ** หรือ ถ้าเป็นอธิกรณสาธนะ แปลว่า สถานที่เป็นที่สวดขึ้นพร้อมกัน, **ญายเต ญาณำ** การรู้, **ชานาตีติ ญาณำ** ถ้าเป็นกัตตุสาธนะ แปลว่า ธรรมชาติที่รู้, **ชานนฺติ เอเตนาติ ญาณำ** หรือ ถ้าเป็นกรณสาธนะ แปลว่า ธรรมเป็นเหตุให้สัมปยุตธรรมรู้, **ปญฺญายตีติ ปญฺญาณำ** ธรรมชาติที่รู้, **วิชานาตีติ วิญฺญาณำ** ธรรมชาติที่รู้แจ้ง, **สญฺญาณำ** ธรรมชาติที่จำได้, รูปนี้แปลง น เป็น ณ.

ในที่ลงการิตปัจจัย -

ญาปนำ, ปญฺญาปนำ, วิญฺญาปนำ, สญฺญาปนำ ธรรมชาติที่ให้รู้ ... ให้รู้แจ้ง, ... ให้หมายจำ.

ชานนำ การรู้, **ปชานนำ** การรู้โดยประการต่างๆ[๑๑๕], **วิชานนำ** การรู้พิเศษ, **สญฺชานนำ** การหมาย

---

[๑๑๕] (ซึ่งต่างจากการรู้ของจิตและการจำของสัญญา), ดังที่ข้อความที่มาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ชื่อว่า ปัญญา ด้วยอรรถว่ารู้ทั่ว. ชื่อว่า ความรู้ทั่วนี้ คือ อะไร? คือ ความรู้โดยประการต่างๆ วิเศษกว่าอาการที่จำได้ และอาการรู้แจ้ง. จริงอยู่ แม้เมื่อสัญญา

จำ, ลบสระของพยางค์แรก, **ฐียเต ฐานำ** การอยู่, **ติฏฺฐติ เอตฺถาติ ฐานำ** หรือเป็นอธิกรณสาธนะ แปลว่า สถานที่เป็นที่ยืนอยู่.

การิเต-ฐาปนำ, ปติฏฺฐาปนำฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

ฐาปนำ, ปติฏฺฐาปนำ การให้ดำรงอยู่.

ตายติ รกฺขตีติ ตาณำ, ปริตฺตาณำ, นสฺส ณตฺตำฯ

ตายติ รกฺขตีติ ตาณำ สิ่งที่คุ้มครอง, ปริตฺตาณำ สิ่งที่คุ้มครองโดยรอบ, แปลง น เป็น ณ.

อวตฺถายติ เอตฺถาติ อวตฺถานำ, ทียเต ทานำ, ทิยฺยติ เอเตนาติ วา ทานำ, สมฺมา ปทียติ อสฺสาติ สมฺปทานำ, อเปจฺจ อาททาติ เอตสฺมาติ อปาทานำฯ

การิเต-ทาปนำ, สมาทปนำฯ

อวตฺถายติ เอตฺถาติ อวตฺถานำ ภูมิเป็นที่ตั้งลงแห่งสัตว์ทั้งหลาย, **ทียเต ทานำ** การให้, **ทิยฺยติ เอเตนาติ วา ทานำ** หรือเป็นกรณสาธนะ แปลว่า เจตนาเป็นเหตุให้, **สมฺมา ปทียติ อสฺสาติ สมฺปทานำ** การกะที่ชื่อว่า สัมปทาน เพราะเป็นผู้ถูกให้ด้วยดี, **อเปจฺจ อาททาติ เอตสฺมาติ อปาทานำ** การกะที่ชื่อว่า อปาทาน เพราะเป็นที่สิ่งหนึ่งแยกออกแล้วถือเอาอีกสิ่งหนึ่ง.

ในที่ลงการิตปัจจัย -

ทาปนำ ใช้ให้เขาให้, **สมาทปนำ,** ใช้ให้เขาสมาทาน.

ปทหียเต ปธานำ, ปทหนฺติ เอเตนาติ วา ปธานำ, อาธานำ, วิธานำ, นิธานำ, สนฺนิธานำฯ

ปทหียเต ปธานำ ความเพียร, **ปทหนฺติ เอเตนาติ ปธานำ** หรือเป็นกรณสาธนะ แปลว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้สัมปยุตธรรมเพียร, **อาธานำ** ความเพียรอย่างยิ่งยวด, **วิธานำ** การจัดแจง, **นิธานำ** การฝังไว้, **สนฺนิธานำ** การฝังไว้ด้วยดี.

การิเต-สนฺนิธาปนำฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

สนฺนิธาปนำ การให้ฝังไว้เป็นอย่างดี.

วิญญาณ และปัญญา จะเป็นความรู้ด้วยกัน สัญญาก็เป็นเพียงจำอารมณ์ได้ว่า “สีเขียว สีเหลือง” เท่านั้น แต่ไม่อาจทำให้ถึงการแทงตลอดลักษณะว่า “ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา”. วิญญาณย่อมรู้อารมณ์ว่า “สีเขียว สีเหลือง” และให้ถึงการแทงตลอดลักษณะด้วย. แต่ไม่อาจให้ก้าวไปถึงความปรากฏแห่ งมรรค. ส่วนปัญญา ย่อมรู้อารมณ์ ย่อมให้ถึงการแทงตลอดลักษณะด้วยอำนาจแห่งนัยตามที่กล่าวแล้ว และย่อมให้ก้าวไปถึงความปรากฏแห่งมรรคด้วย.(วิสุทฺธิ.๒/๔๒๓)

ปานํ, ปฏิภานํ, มาณ์, ปมาณ์, อุปมาณ์, ปริมาณ์, นสฺส ณตฺตํฯ

ปานํ การดื่ม, **ปฏิภานํ** การปรากฏ, **มาณ์** การนับ, **ปมาณ์** การกำหนด, **อุปมาณ์** การเปรียบเทียบ (เข้าไปใกล้แห่งการวัด), **ปริมาณ์** จำนวน, แปลง น เป็น ณ.

ยายติ เอเตนาติ ยานํ, อุยฺยานํ, นิยฺยานํ, วายนฺติ ภวาภวํ คจฺฉนฺติ เอเตนาติ วานํ, นตฺถิ วานํ เอตฺถาติ นิพฺพานํ, นิพฺพายนฺติ เอตฺถาติ วา นิพฺพานํฯ

ยายติ เอเตนาติ ยานํ พาหนะ ชื่อว่า ยาน เพราะเป็นเครื่องช่วยไป, **อุยฺยานํ** อุทยาน, **นิยฺยานํ** นำออก, **วายนฺติ ภวาภวํ คจฺฉนฺติ เอเตนาติ วานํ** ธรรมชาติเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายไปสู่ภพน้อยภพใหญ่, **นตฺถิ วานํ เอตฺถาติ นิพฺพานํ** ชื่อว่า นิพพาน เพราะในที่นี้ไม่มีกิเลสชื่อว่า วานํ, **นิพฺพายนฺติ เอตฺถาติ นิพฺพานํฯ** หรือเป็นอธิกรณสาธนะ แปลว่า กิเลสและขันธ์ทั้งหลาย ย่อมดับไปในธรรมนี้.

การิเต-นิพฺพาปนํฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

นิพฺพาปนํ การให้ดับ.

อวสานํ, โอสานํ, ปริโยสานํ, ปหานํ, ปริหานํฯ

อวสานํ การจบ, **โอสานํ** การจบลง, **ปริโยสานํ** การสิ้นสุดลง, **ปหานํ** การละ, **ปริหานิ** ความเสื่อมสิ้น.

การิเต-หาปนํ, ปริหาปนํฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

หาปนํ การให้ละ, **ปริหาปนํ** การให้เสื่อม.

อิวณฺเณสุ-อยนํ วิกฺกยนํ, วิกฺกิณนํ, ขยนํ, ขิยนํ, ขิยฺยนํ, อิย, อิยฺยาเทโส, จยนํ, จินนํ, อาจินนํ, วิจินนํ, ชยนํ, วิชยนํ, ลียนฺติ เอตฺถาติ เลณ์, นสฺส ณตฺตํฯ

ใน**ธาตุที่เป็นอิวัณณะ** เช่น

อยนํ การไป, **วิกฺกยนํ** การขาย, **วิกฺกิณนํ** การขาย, **ขยนํ** การสิ้น, สำหรับสองรูปนี้ คือ ขิยนํ, ขิยฺยนํ การสิ้นไป มี อิย, อิยฺยอาเทศ ในที่แห่ง อิ , **จยนํ, จินนํ** การสั่งสม, **อาจินนํ** การพอกพูน, **วิจินนํ** การก่อตัว, **ชยนํ** การชนะ, **วิชยนํ** การชนะ, **ลียนฺติ เอตฺถาติ เลณ์** ถ้ำ ชื่อว่า เลณ เพราะเป็นที่ซ่อน, แปลง น เป็น ณ.

ปฏิสลฺลียนฺติ เอตฺถาติ ปฏิสลฺลานํ, อิสฺส อาตฺตํฯ เสติ เอตฺถาติ เสนํ, สยนํฯ

ปฏิสลฺลียนฺติ เอตฺถาติ ปฏิสลฺลานํ ชื่อว่า ปฏิสลฺลาน เพราะเป็นที่หลีกเร้น, ในรูปนี้ แปลง อิ

เป็น อ. **เสติ เอตฺถาติ เสนํ, สยนํ** ชื่อว่า เสน หรือ สยน เพราะเป็นที่นอน.

การิเต-สยาปนํ อิจฺจาทิฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

สยาปนํ การให้นอน.

อุวณฺเณสุ-จวนํ, ชวนํ, อภิตฺถวนํ, ธุนนํ, วิทฺธุนนํ, นิทฺธุนนํ, ภวนํ, อภิภวนํ, ลวนํ, ลุนนํ, สวนํ, ปสวนํ อิจฺจาทิฯ

ในอุวัณณันตธาตุ เช่น-

จวนํ การเคลื่อน, **ชวนํ** การแล่นไป, **อภิตฺถวนํ** การชมเชย, **ธุนนํ** การทำลาย, **วิทฺธุนนํ, นิทฺธุนนํ** การทำลาย, **ภวนํ** ความมี, **อภิภวนํ** การเสวย, **ลวนํ, ลุนนํ** การตัด, **สวนํ** การไปหรือการไหล, **ปสวนํ** การไหลฯ

เอทนฺเตสุ-อชฺเฌนํ, อชฺฌายนํ, อปจายนํ, ฌายเต ฌานํ, ฌายติ เอเตนาติ วา ฌานํ, ปฐมชฺฌานํ, ทุติยชฺฌานํ, อุชฺฌานํ, นิชฺฌานํ, อภิชฺฌานํ, สาลิลายนํ, จีวรวายนํ, คิลายตีติ คิลาโน อิจฺจาทิฯ

ในธาตุที่มีเอเป็นที่สุด เช่น

อชฺเฌนํ, อชฺฌายนํ การเชื้อเชิญ, **อปจายนํ** การอ่อนน้อม, **ฌายเต ฌานํ** การเพ่งหรือเผา, **ฌายติ เอเตนาติ ฌานํ** หรือเป็นกรณสาธนะ แปลว่า ธรรมที่ชื่อว่า ฌาน เพราะเป็นเหตุให้สัมปยุตธรรมเพ่งอารมณ์หรือนิวรณ์, **ปฐมชฺฌานํ** ฌานที่๑, **ทุติยชฺฌานํ** ฌานที่ ๒, **อุชฺฌานํ** เพ่งโทษ, **นิชฺฌานํ** ใคร่ครวญ, **อภิชฺฌานํ** ยินดี, **สาลิลายนํ** การเกี่ยวข้าวสาลี, **จีวรวายนํ** การทอผ้าจีวร, **คิลายตีติ คิลาโน** บุคคลชื่อว่า คิลาน เพราะเป็นผู้ป่วย.

‘รา นสฺส โณ’ติ สุตฺเตน รการมฺหา ปรสฺส นสฺส โณ, การณํ, อธิกรียติ เอตฺถาติ อธิกรณํ, สงฺขรณํ, อภิสงฺขรณํฯ

ฌอาเทศ ย่อมมีในที่แห่ง น ที่เป็นเบื้องหลังจากรอักษร ด้วยสูตรว่า **รา นสฺส โณ (๗๗๑.**แปลง น ที่อยู่หลังจากรการันตธาตุเป็น ณ), การณ์ เหตุ, **อธิกรียติ เอตฺถาติ อธิกรณ์** ธรรมชื่อว่า อธิกรณ เพราะเป็นสถานที่ตั้งอยู่ (รองรับ) ของวัตถุ, **สงฺขรณ์** การปรุงแต่ง, **อภิสงฺขรณ์** การตกแต่ง.

การิเต-การาปนํฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

การาปนํ การสั่งให้ทำฯ

อากิรณํ, วิกฺกิรณํ, จรณํ, ชิรณํ, ตรณํ, กงฺขา วิตรณํ, อตฺถรณํ, อาคนฺตฺวา ทหนฺติ เอตฺถ มตสรีรนฺติ อาฬหนํสุสานํ, ทสฺส โฬฯ

อากิรณํ, วิกฺกิรณํ การกระจัดกระจาย, **จรณํ** การเที่ยวไป, **ชิรณํ** ความแก่, ตรณ์ การข้าม, **กงฺขา วิตรณ์** การข้ามซึ่งความสงสัย, อตฺถรณ์ การแผ่ไป, **อาคนฺตฺ**วา ทหนฺติ เอตฺถ มตสรีรนฺติ อาฬหนํ สุสานํ สถานที่ชื่อว่า อาฬหน เพราะที่นี้เป็นที่มาเผาร่างของคนตายแล้ว คือ เป็นสุสาน, รูปนี้ ฬ อาเทศ มีในที่แห่ง ท.

ปสฺสียเต ปสฺสนํ, ทสฺสนํ, สุฏฺฐุ ปสฺสตีติ สุทสฺสโนราชา, สุฏฺฐุ ปสฺสิตพฺพนฺติ สุทสฺสนำ-เทวนครำ, สนฺทสฺสนำ, นิทสฺสนำ, ธารณำ, อุทฺธารณำ, นิทฺธารณำ, อาทิทีโฆฯ

ปสฺสียเต ปสฺสนำ, ทสฺสนำ การเห็น, **สุฏฺฐุ ปสฺสตีติ สุทสฺสโน ราชา** พระราชาทรงพระนามว่า สุทสฺสน เพราะทรงถูกพบเห็นด้วยดี, **สุฏฺฐุ ปสฺสิตพฺพนฺติ สุทสฺสนำ - เทวนครำ** เทพนคร นามว่า สุทสฺสน เพราะอันบุคลพึงเห็นด้วยดี, **สนฺทสฺสนำ** การแสดง, นิ**ทสฺสนำ** ตัวอย่าง, **ธารณำ** การทรงไว้, **อุทฺธารณำ** การแสดงโดยย่อ (หัวข้อ), **นิทฺธารณำ** การแสดงโดยละเอียด (แสดงไข), การทีฆะบทต้น ย่อมมีในที่แห่ง ธร ธาตุ.

ปูรณำ, ปริปูรณำ, ผรณำ, วิปฺผรณำฯ

ปูรณำ ความเต็ม, **ปริปูรณำ** ความบริบูรณ์, **ผรณำ** การแผ่ไป, **วิปฺผรณำ.**

การิเต-มารณำฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

มารณำ การทำให้ตาย.

นิวารณำ, สรณำ, นิสฺสรณำ, หรณำ, อาหรณำ, นีหรณำ อิจฺจาทิฯ

นิวารณำ การห้าม, **สรณำ** การแล่นไป, **นิสฺสรณำ** การสลัดออก, **หรณำ** การนำไป, **อาหรณำ** การนำมา, **นีหรณำ** การนำไป.

สามญฺญวิธานตฺตา สทฺทตฺถ, กุชฺฌนตฺถ, จลนตฺถธาตูหิ รุจ, ชุต, วฑฺฒาทิธาตูหิ จ ตสฺสีลาทีสุ อโน โหติ,

โฆสติ สีเลนาติ โฆสโน, โฆสติ ธมฺเมนาติ โฆสโน, โฆสติ สาธุกาเรนาติ โฆสโน, โกธโน, ทูส

ลง อน ปัจจัย ในอรรถตัสสีล (ปกติของเขา) เป็นต้น ท้ายธาตุที่มีอรรถสทฺท (ส่งเสียง), กุชฺฌน (โกรธ) และ จลน (หวั่นไหว) เป็นต้น และท้ายธาตุ คือ รุจ, ชุต และวฑฺฒเป็นต้น เพราะจัดเข้าอยู่ในกลุ่มที่ใช้ในความหมายทั่วไปไม่เจาะจง เช่น

โน, ปทูสโน, โกปโน, จลโน, ผนฺทโน, กมฺปโน, มณฺฑโน, ภูสโน, วิภูสโน, โรจโน, วิโรจโน, เวโรจโน, โชตโน, อุชฺโชตโน, วฑฺฒโน, กโรติ สีเลนาติ กรโณฯ ราโค นิมิตฺตกรโณ, โทโส นิมิตฺตกรโณ, โมโห นิมิตฺตกรโณ [สำ. นิ. ๔.๓๔๙] อิจฺจาทิฯ

โฆสติ สีเลนาติ โฆสโน ผู้มีปกติส่งเสียงกึกก้อง, **โฆสติ ธมฺเมนาติ โฆสโน** ผู้ ... เป็นธรรมดา, **โฆสติ สาธุกาเรนาติ โฆสโน** ... เป็นการกระทำอย่างดี (ตั้งใจทำ), **โกธโน, ทูสโน, ปทูสโน, โกปโน** ผู้โกรธ ..., **จลโน, ผนฺทโน, กมฺปโน** ผู้หวั่นไหว ..., **มณฺฑโน, ภูสโน, วิภูสโน** ผู้ประดับ ... , **โรจโน, วิโรจโน, เวโรจโน, โชตโน, อุชฺโชตโน** ผู้รุ่งเรือง ..., **วฑฺฒโน** ผู้เจริญ ... , **กโรติ สีเลนาติ กรโณ** ผู้กระทำ ..., **ราโค นิมิตฺตกรโณ, โทโส นิมิตฺตกรโณ, โมโห นิมิตฺตกรโณ** ราคะ ชื่อว่า เป็นกิเลสเครื่องกระทำนิมิต (เครื่องหมาย) ..., โทสะ ... , โมหะ ชื่อว่า เป็นกิเลสเครื่องกระทำนิมิต[๑๑๖] ... [สำ.สฬา.๑๘/๕๗๖]

๗๘๙. กรา ณโนฯ

๗๘๙. กรา ณโน.

ลง อน ปัจจัย อันมีณอนุพันธ์ ในอรรถกัตตุท้ายกรธาตุ.

กรมฺหา กตฺตริ ณานุพนฺโธ อโน โหติฯ

อน ปัจจัย อันมีณอนุพันธ์ ย่อมลง ในอรรถกัตตุ ท้ายกรธาตุ.

กโรติ อตฺตโน ผลนฺติ การณนฺติฯ

กโรติ อตฺตโน ผลนฺติ การณ ธรรมที่ชื่อว่าเหตุ เพราะกระทำซึ่งผลของตน.

๗๙๐. หาโต วีหิกาเลสุฯ

๗๙๐. หาโต วีหิกาเลสุ.

ลง อน ปัจจัยอันมีณอนุพันธ์ท้าย หาธาตุ เมื่อต้องการจะกล่าวข้าวเปลือกและกาล.

วีหิสฺมิ กาเล จ วตฺตพฺเพ หาธาตุมฺหา กตฺตริ ณานุพนฺโธ อโน โหติฯ

อน ปัจจัยอันมีณอนุพันธ์ ย่อมลง ท้าย หาธาตุ เมื่อต้องการจะกล่าวข้าวเปลือกและกาล.

---

[๑๑๖] ราคะเป็นต้นชื่อว่าเป็นนิมิต เพราะเป็นเครื่องหมายบอกให้รู้ว่านี้เป็นปุถุชนหรืออริยะ, กล่าวคือ หากยังไม่มีราคะเป็นต้นเกิดขึ้น ก็ยากจะจำแนกได้ว่า ผู้นี้เป็นอริยะหรือปุถุชน แต่เมื่อราคะเกิดก็เป็นนิมิต เป็นเครื่องหมายให้ทราบไว่า ผู้นี้ยังมีราคะ (สำ.สฬา.อ.๓๔๙)

หาเปตีติ หายโน, วีหิวิเสโส วสฺสญฺจฯ “กุญฺชรํ สฏฺฐิหายน”นฺติ เอตฺถ วสฺสํ หายนนฺติ วุจฺจติ.

หาเปตีติ หายโน - วีหิวิเสโส วสฺสญฺจ. ชื่อว่า หายน เพราะทำให้หมดไป ได้แก่ ข้าวเปลือกชนิดหนึ่ง[๑๑๗] และ ฤดูฝน. ดังมีตัวอย่างว่า **กุญฺชรํ สฏฺฐิหายนํ** จักไม่ละทิ้งท่านผู้เป็นช้างทรงกำลังถึง ๖๐ ปี [ขุ.ชา.๒๗/๔๐๑] ในพระบาฬีนี้ **หายนํ** หมายถึง ปี.

อิติ อนปจฺจยราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่ลง อนปัจจัย จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

อกปจฺจยราสิ

กลุ่มกิตบทที่ลง อกปัจจัย

อถ อกปจฺจยนฺตา วุจฺจนฺเตฯ

ลำดับต่อไป จะกล่าวถึงกิตบทที่มีอกปัจจัยเป็นที่สุด.

๗๕๑. อาสีสายมโก [๑๑๘]ฯ

๗๕๑. อาสีสายมโก.

เมื่อความปรารถนาถูกรู้อยู่ อกปัจจัย ย่อมลง ในอรรถกัตตุ.

อาสีสา วุจฺจติ ปตฺถนา, อาสีสายํ คมฺยมานายํ อโก โหติ กตฺตริฯ

อาสีสา หมายถึง ความปรารถนา, เมื่อความปรารถนาถูกรู้อยู่ อกปัจจัย ย่อมลง ในอรรถกัตตุ.

ชีวตูติ ชีวโก, นนฺทตูติ นนฺทโกฯ

ชีวตูติ ชีวโก ขอจงมีอายุยืน ชื่อว่า ชีวก[๑๑๙], **นนฺทตูติ นนฺทโก** ขอจงมีความยินดี ชื่อว่า นนฺทกฯ

‘‘ชินพุทฺธิ, ธนภูติ, ภูโต, ธมฺมทินฺโน, วฑฺฒมาโน’’ติ เอเต สทฺทา อญฺญถา สิชฺฌนฺติ, ชิโน อิมํ พุชฺฌตูติ ชินพุทฺธิ, ธนํ เอตสฺส ภวติ วฑฺฒตีติ ธนภูติ,

แต่ศัพท์เหล่านี้ คือ **ชินพุทฺธิ , ธนภูติ, ภูโต, ธมฺมทินฺโน, วฑฺฒมาโน** สำเร็จรูปโดยวิธีอื่น. **ชิโน อิมํ พุชฺฌตูติ ชินพุทฺธิ** ขอพระชินเจ้าจงตรัสรู้ธรรมนี้

---

[๑๑๗] ชหนฺติ อุทกนฺติ หายนา ข้าวเปลือกชนิดหนึ่ง ที่เรียกว่า หายนา เพราะเป็นธัญพืชที่ลอยเหนือน้ำ. (โมคคัลลานสุตตนิสสยะ ๕/๓๗)

[๑๑๘] [‘อาสีสามโก’ (พหูสุ)]

[๑๑๙] บุคคลที่ถูกตั้งชื่อด้วยการให้คำอวยพรว่า ขอให้เด็กคนนี้จงมีชีวิต (มีอายุยืน) เถิด. (โมคคัลลานสุตตนิสสยะ ๕/๓๕). แม้คำว่า นนฺทก ก็เช่นกัน. นอกจากนั้น กลุ่มศัพท์นี้ใช้เป็นชื่อ ดังนั้น จึงหมายถึง ผู้ที่มีชื่อว่า ชีวก, นนฺทก โดยอาศัยความหมายดังกล่าว ดูสัททนีติสูตรว่า ๑๑๓๙ ประกอบด้วย.

ภวติ วฑฺฒตีติ ภูโต, ธมฺเมน ทินฺโน ธมฺมทินฺโน, ยถา เทวทตฺโต, พฺรหฺมทตฺโต, วฑฺฒตีติ วฑฺฒมาโนติฯ

เถิด ชื่อว่า ชินพุทฺธิ (ธรรมอันพระชินเจ้าตรัสรู้)[๑๒๐] , **ธนํ เอตสฺส ภวติ วฑฺฒตีติ ธนภูติ** ทรัพย์ย่อมเจริญแก่บุคคลนี้ ชื่อว่า ธนภูติ (เจริญทรัพย์), **ภวติ วฑฺฒตีติ ภูโต** ผู้มี ชื่อว่า ภูต (นายมี), **ธมฺเมน ทินฺโน ธมฺมทินฺโน** ผู้อันธรรมให้แล้ว ชื่อว่า ธมฺมทินฺน, **เทวทตฺโต** เทวทตฺต, **พฺรหฺมทตฺโต** พฺรหฺมทตฺต ก็เหมือนกัน, **วฑฺฒตีติ วฑฺฒมาโน** ผู้เจริญ ชื่อว่า วฑฺฒมาน (นายเจริญ).

‘กตฺตริ ลฺตุณกา’ติ ณโก, โส จ สามญฺญวิธานตฺตา อรเห สตฺติยํ สีเล ธมฺเม สาธุกาเร จ สิชฺฌติ, อกฺขายตีติ อกฺขายโก, ‘อาสฺสาณาปิมฺหิ ยุก’อิติ ยาคโม, อกฺขาตุํ อรหติ, สกฺโกติ, อกฺขานมสฺส สีลํ, ธมฺโม, อกฺขานํ สกฺกจฺจํ กโรตีติ อตฺโถฯ กาลตฺตเยปิ สิชฺฌติ, ปุพฺเพปิ อกฺขาสิ, อชฺชปิ อกฺขาติ, ปจฺฉาปิ อกฺขายิสฺสตีติ อตฺโถฯ เอวํ เสเสสุ สามญฺญวิธีสุ ยถารหํ เวทิตพฺโพฯ

ลง ณก ปัจจัย ด้วยสูตรว่า **กตฺตริ ลฺตุณกา** (๗๑๘.ลง ลฺตุ และ ณก ปัจจัย ท้ายธาตุ ในกัตตุการกะ), และ ณกปัจจัยนั้น สำเร็จในอรรถอรห (ควร), สตฺติ (ความสามารถ), ธมฺม (เป็นธรรมดา), สาธุการ (ทำได้ดีหรือตั้งใจทำ) เพราะจัดอยู่ในกลุ่มที่ใช้ในความหมายทั่วไปไม่เจาะจง, **อกฺขายตีติ อกฺขายโก** ชื่อว่า อกฺขายก เพราะเป็นผู้กล่าว, ลง ย อาคม ด้วยสูตรว่า **อาสฺสาณาปิมฺหิ** ยุก (๗๘๕. ในที่มีปัจจัยอันมีณอนุพันธ์ เว้นณาปิ อยู่หลัง ลง ยุกอาคม ในที่สุดแห่งธาตุที่มีอาเป็นที่สุด), อกฺขายกศัพท์นั้น หมายถึง **อกฺขาตุํ อรหติ** ผู้ควรเพื่อกล่าว, **สกฺโกติ** สามารถ, **อกฺขานมสฺส สีลํ** มีการกล่าวเป็นปกติ, **ธมฺโม** ... เป็นธรรม คำหลังนี้ ความหมายคือ, **อกฺขานํ สกฺกจฺจํ กโรติ** ทำการกล่าวโดยเคารพ (ตั้งใจกล่าว), อก ปัจจัยนั้น สำเร็จใช้แม้ในสามกาล ดังนี้ **ปุพฺเพปิ อกฺขาสิ** แม้ที่ผ่านมาก็กล่าวแล้ว, **อชฺชปิ อกฺขาติ** ในวันนี้ ก็ย่อมกล่าว, **ปจฺฉาปิ อกฺขายิสฺสติ** ถึงต่อไปก็จักกล่าวอีก. ในกลุ่มศัพท์ที่ใช้ในความหมายทั่วไปไม่เจาะจง ที่เหลือ ก็พึงทำความเข้าใจตามสมควร.

[๑๒๐] ชินพุทฺธิ คือ ผู้ถูกอ้อนวอนให้ตรัสรู้ ด้วยคำว่า ชิโน อิมํ พุชฺฌติ ดูสัททนีติสูตรที่ ๑๑๓๙.

อิตฺถิยำ-‘อธาตุสฺส เก…’ติ สุตฺเตน อกสฺส อสฺส อิตฺตำ, อกฺขายิกา-อิตฺถี, อกฺขายกำ-กุลำ, สงฺคายโก, ชานาตีติ ชานโกฯ

ที่เป็นไปในอิตถีลิงค์ คือ **อกฺขายิกา** หญิงผู้กล่าวโดยปกติฯลฯ โดยแปลง อ ของ อก เป็น อิ ด้วยสูตรว่า **อธาตุสฺส เก สฺยาทิโต เมสฺสิ**. (๕๖๐เมื่อมี ฆ อันมีกอาศัย อยู่หลังจากศัพท์ที่ไม่ใช่นามศัพท์, แปลง อ ตัวต้น เป็น อิ ในเพราะ ก อันเป็นส่วนหนึ่งของศัพท์ไม่ใช่ธาตุ เป็นเบื้องหลัง), นปุงสกลิงค์เป็น **อกฺขายกำ-กุลำ** ตระกูล ... , **สงฺคายโก** ผู้สวด, **ชานาตีติ ชานโก** ผู้รู้ ชื่อว่า ชานโกฯ

วิกรณปจฺจยโต ปรำ นาคเม สติ วิกรณสฺส รสฺโส, ชานนโก, อาชานนโก, วิชานนโก, สญฺชานนโกฯ

เมื่อลง น-อาคมท้ายวิกรณปัจจัย, การรัสสะแห่งวิกรณปัจจัย ย่อมมี, **ชานนโก** ผู้รู้, **อาชานนโก** ผู้รู้ทั่ว, **วิชานนโก** ผู้รู้แจ้ง, **สญฺชานนโก** ผู้หมายจำ.

การิเต-ญาเปตีติ ญาปโก, วิญฺญาปโก, สญฺญาปโกฯ

ในที่ลงการิตปัจจัย -

ญาเปตีติ ญาปโก ผู้รู้ ชื่อว่า ญาปก, **วิญฺญาปโก** ผู้รู้แจ้ง ชื่อว่า วิญฺญาปก, **สญฺญาปโก** ผู้หมายจำ ชื่อว่า สญฺญาปก.

นาคเม-ญาปนโก, วิญฺญาปนโก, สญฺญาปนโก, อธิฏฺฐาตีติ อธิฏฺฐายโก, อธิฏฺฐาเปตีติ อธิฏฺฐาปโก, เทตีติ ทายโก, ทาเปตีติ ทาปโกฯ

ในที่ลง นอาคม -

ญาปนโก, วิญฺญาปนโก, สญฺญาปนโก ..., อธิฏฺฐาตีติ อธิฏฺฐายโก ผู้ตั้งมั่น, **อธิฏฺฐาเปตีติ อธิฏฺฐาปโก** ผู้ทำให้ตั้งมั่น ชื่อว่า อธิฏฺฐาปก, **เทตีติ ทายโก** ผู้ให้ ชื่อว่า ทายก, **ทาเปตีติ ทาปโก** ผู้สั่งให้ให้ ชื่อว่า ทาปกฯ

ณาปิมฺหิ ยาคโม นตฺถิ, สมาทเปตีติ สมาทปโก, อุภยตฺถ รสฺโสฯ วิเธตีติ วิธายโก, ปชหตีติ ปชหายโก, อวหิยฺยตีติ โอหิยโก, อาสฺส อิตฺตำ อิจฺจาทิฯ

ในณาปิปัจจัย ไม่ลงยอาคม เช่น, **สมาทเปตีติ สมาทปโก** ผู้สมาทาน ชื่วอ่า สมาทปก, ความเป็นรัสสะย่อมมี ในที่ทั้งสอง (แห่งณาเป และ ทาธาตุ). **วิเธตีติ วิธายโก** ผู้จัดแจง ชื่อว่า วิธายก, **ปชหตีติ ปชหายโก** ผู้ละ ชื่อว่า ปชหายก, **อวหิยฺยตีติ โอหิยโก** ผู้ลงไป ชื่อว่า โอหิยก, แปลงอา เป็น อิ.

อิวณฺเณสุ-อชฺเฌตีติ อชฺฌายโก, มนฺตๆ อชฺเฌตีติ มนฺตชฺฌายโก, กิณาตีติ กายโก, กิณาเปตีติ กายาปโก, อาจินาตีติ อาจินโก, วิจินโก, ปราชยตีติ ปาราชิโก, อโลโป, ปุคฺคโล, ปราเชตีติ ปาราชิโก, อโลโป การิตโลโป จ, ธมฺโม, ภายาเปตีติ ภยานโก, นาคโม อาทิรสฺโส จฯ

ในธาตุที่เป็นอิวัณณะ เช่น

อชฺเฌตีติ อชฺฌายโก ผู้สาธยาย ชื่อว่า อชฺฌายก, **มนฺตๆ อชฺเฌตีติ มนฺตชฺฌายโก** ผู้สาธยายมนต์ ชื่อว่า มนฺตชฺฌายก, **กิณาตีติ กายโก** พ่อค้า ชื่อว่า กายก, **กิณาเปตีติ กายาปโก** ผู้บอกให้ขาย ชื่อว่า กายาปก (ผู้ฝากขาย), **อาจินาตีติ อาจินโก, วิจินโก** ผู้สะสม ชื่อว่า อาจินก, **ปราชยตีติ ปาราชิโก** ปุคฺคโล บุคคลผู้พ่าย ชื่อว่า ปาราชิกะ, ลบ อ, **ปราเชตีติ ปาราชิโก, ธมฺโม** ธรรมที่ทำให้บุคคลพ่าย ชื่อว่า ปาราชิโก ลบ อ และ การิตปัจจัย, **ภายาเปตีติ ภยานโก** ธรรมที่ทำให้กลัว ชื่อว่า ภยานก, น อาคม และการรัสสะแห่งบทหน้า ย่อมมี.

ภูมิยํ เสตีติ ภูมิสายโก, สยาเปตีติ สยาปโก, ปาเหตีติ ปหิณโก อิจฺจาทิฯ

ภูมิยํ เสตีติ ภูมิสายโก ผู้นอนบนแผ่นดิน ชื่อว่า ภูมิสายก, **สยาเปตีติ สยาปโก** ผู้ใช้ให้นอน ชื่อว่า สยาปก, **ปาเหตีติ ปหิณโก** ผู้ส่งไป ชื่อว่า ปาเหติ.

อุวณฺเณสุ- ปุนาติ โสเธตีติ ปาวโก-อคฺคิ, ภวตีติ ภาวโก, วิภาเวตีติ วิภาวโก, ลุนาตีติ ลาวโก, สุณาตีติ สาวโก-ปุริโส, สาวิกา-อิตฺถี, ชุโหตีติ หาวโก อิจฺจาทิฯ

ในธาตุที่เป็นอุวัณณะ เช่น

ปุนาติ โสเธตีติ ปาวโก-อคฺคิ ไฟที่เป็นสิ่งชำระ ชื่อว่า ปาวก, **ภวตีติ ภาวโก** ผู้มี ชื่อว่า ภาวก, **วิภาเวตีติ วิภาวโก** ผู้ทำให้แจ่มแจ้ง ชื่อว่า วิภาวก, **ลุนาตีติ ลาวโก** ผู้เกี่ยว ชื่อว่า ลาวก, **สุณาตีติ สาวโก-ปุริโส, สาวิกา-อิตฺถี** ชายผู้ฟัง ชื่อว่า สาวโก, หญิงผู้ฟัง ชื่อว่า สาวิกา, **ชุโหตีติ หาวโก** ผู้บูชา ชื่อว่า หาวก.

อป-ปาปุณเน, ปาเปตีติ ปาปโก, สมฺปาเปตีติ สมฺปาปโก, อุปาสตีติ อุปาสโก-ปุริโส, อุปาสิกา-อิตฺถี, อุปาสกํ-กุลํ, กโรตีติ การโก, การิกา, การกํ, อุปการโก, กาเรตีติ การาปโก, สงฺขโรตีติ สงฺขารโก,

อป ธาตุ ในการถึง, **ปาเปตีติ ปาปโก** ผู้ให้ถึง ชื่อว่า ปาปก, **สมฺปาเปตีติ สมฺปาปโก** ผู้ให้ถึงพร้อม ชื่อว่า สมฺปาปก, **อุปาสตีติ อุปาสโก-ปุริโส** ชายผู้เข้าใกล้พระรัตนตรัย ชื่อว่า อุปาสโก, **อุปาสิกา-อิตฺถี** หญิง ... อุปาสิกา**, อุปาสกํ-กุลํ** ตระกูลที่เข้าใกล้พระ

อภิสงฺขารโก, ขิปตีติ ขิปโก, อุกฺขิปโก, นิกฺขิปโก, เขปโก, อุกฺเขปโก, นิกฺเขปโก, นาคเมขิปนโกฯ

รัตนตรัย ชื่อว่า อุปาสกกำ, **กโรตีติ การโก** ชายผู้กระทำ ชื่อว่า การโก, **การิกา** หญิง ... ชื่อว่า การิกา, **การกำ** ตระกูล ... การกำ, **อุปการโก** ผู้ค้ำจุน, **การเรตีติ การาปโก** ผู้ใช้ให้ทำ ชื่อว่า การาปก, **สงฺขโรตีติ สงฺขารโก** ผู้ปรุงแต่ง ชื่อว่า สงฺขารโก, **อภิสงฺขารโก** ผู้ปรุงแต่ง ชื่อว่า สงฺขารก, ชื่อว่า **อภิสงฺขารก, ขิปตีติ ขิปโก** ผู้โยนไป ชื่อว่า ขิปก, **อุกฺขิปโก** ผู้โยนขึ้น ชื่อว่า อุกฺขิปก, **นิกฺขิปโก** ผู้ทิ้ง ชื่อว่า นิกฺขิปก, **เขปโก** ผู้ใช้ให้โยนขึ้น ชื่อว่า เขปก , **อุกฺเขปโก** ผู้ใช้ให้โยน ชื่อว่า อุกฺเขปก, **นิกฺเขปโก** ผู้ใช้ให้ทิ้ง ชื่อว่า นิกฺเขปก, เมื่อลง นอาคม จะเป็น **ขิปนโก**ฯ

คณฺหาตีติ คาหโก, คณฺหาเปตีติ คาหาปโกฯ เอวำ โคปโก, ปาทมูเล จรตีติ ปาทจารโก, ปุปฺผำ โอจินายตีติ โอจินายโก, เอทนฺโต ธาตุฯ

คณฺหาตีติ คาหโก ผู้จับ ชื่อว่า คาหก, **คณฺหาเปตีติ คาหาปโก** ผู้ใช้ให้จับ ชื่อว่า คาหาปกฯ **โคปโก** ผู้คุ้มครอง, **ปาทมูเล จรตีติ ปาทจารโก** ผู้ประพฤติใกล้บาทมูล ชื่อว่า ปาทจารโก (ผู้รับใช้), **ปุปฺผำ โอจินายตีติ โอจินายโก** ผู้เลือกเก็บดอกไม้ ชื่อว่า โอจินายก (นายช่างดอกไม้), ศัพท์นี้เป็น ธาตุที่มีเอเป็นที่สุดฯ

ฉินฺทตีติ เฉทโก, ฉินฺทโก, เฉทาเปตีติ เฉทาปโก, ฉินฺทาปโก, ชเนตีติ ชนโก-ปุริโส, ชนิกา มาตา, ชนกำ-กมฺมำ, การิตโลโปฯ

ฉินฺทตีติ เฉทโก, ฉินฺทโก ผู้ตัด ชื่อว่า เฉทก, ฉินฺทก, **เฉทาเปตีติ เฉทาปโก, ฉินฺทาปโก** ผู้ใช้ให้ตัด ชื่อว่า เฉทาปก, ฉินฺทาปก, **ชเนตีติ ชนโก-ปุริโส**บุรุษผู้ให้เกิด ชื่อว่า ชนก, **ชนิกา มาตา** มารดา ผู้ให้เกิด ชื่อว่า ชนิกา, **ชนกำ-กมฺมำ** กรรม ที่ให้เกิด ชื่อว่า ชนกำ, ศัพท์ว่า ชนิกเป็นต้นนี้ลบ การิตปัจจัย.

ฌาป-ทาเห, ฌาเปตีติ ฌาปโกฯ

ฌาป ธาตุ ในการเผา, **ฌาเปตีติ ฌาปโก** ผู้เผา ชื่อว่า ฌาปก.

ญป-ปณฺญาปเน, ปณฺญเปตีติ ปณฺญาปโกฯ

ญป ธาตุ ในการแต่งตั้ง, **ปณฺญเปตีติ ปณฺญาปโก** ผู้แต่งตั้ง ชื่อว่า ปณฺญาปก.

ฐาป-ฐาเน, ปติฏฺฐาเปตีติ ปติฏฺฐาปโกฯ

ฐาป ธาตุ ในการตั้ง, **ปติฏฺฐาเปตีติ ปติฏฺฐาปโก** ผู้ก่อตั้ง ชื่อว่า ปติฏฺฐาปก.

ณาป-เปสเน, อาณาเปตีติ อาณาปโก, ตุทตีติ ตุทโก, สนฺตุสฺสตีติ สนฺตุสฺสโก, วิเสเสน ปสฺสตีติ วิปสฺสโก, สนฺทสฺเสตีติ สนฺทสฺสโก, ทูเสตีติ ทูสโก, อาทิทีโฆฯ

ณาป ธาตุ ในการส่งไป, **อาณาเปตีติ อาณาปโก** ผู้ส่งไป ชื่อว่า อาณาปก, **ตุทตีติ ตุทโก** ผู้ทิ่มแทง ชื่อว่า ตุทก, **สนฺตุสฺสตีติ สนฺตุสฺสโก** ผู้ยินดีด้วยสมบัติของตน ชื่อว่า สนฺตุสฺสก, **วิเสเสน ปสฺสตีติ วิปสฺสโก** ผู้เห็นแจ้งโดยพิเศษ ชื่อว่า วิปสฺสก, **สนฺทสฺเสตีติ สนฺทสฺสโก** ผู้แสดงให้เห็นแจ้ง ชื่อว่า สนฺทสฺสก, **ทูเสตีติ ทูสโก** ผู้ประทุษร้าย ชื่อว่า ทูสก, รูปนี้ทีฆะพยางค์ต้น (อุ เป็น อู)ฯ

ปจตีติ ปาจโก, ปาเจตีติ ปาจาปโก, อาปาเทตีติ อาปาทโก, นิปฺผาทโก, สมฺปาทโก, ปฏิปชฺชโก, ปฏิปาทโก, ปูเรตีติ ปูรโก, ครุปนฺตตฺตา น วุทฺธิฯ

ปจตีติ ปาจโก ผู้หุง ชื่อว่า ปาจก, **ปาเจตีติ ปาจาปโก** ผู้ใช้ให้หุง ชื่อว่า ปาจาปก, **อาปาเทตีติ อาปาทโก** ผู้ทำให้ถึง ชื่อว่า อาปาทก, **นิปฺผาทโก** ผู้ทำให้สำเร็จ, **สมฺปาทโก** ผู้ทำให้สำเร็จ, **ปฏิปชฺชโก** ผู้ดำเนินไป, **ปฏิปาทโก** ผู้ให้ดำเนินไป, **ปูเรตีติ ปูรโก** ผู้ทำให้เต็ม ชื่อว่า ปูรก, รูปนี้ไม่มีวุทธิ เพราะสระหน้าเป็นครุ.

ผุสตีติ ผุสโก, ตุทาทิตฺตา น วุทฺธิฯ

ผุสตีติ ผุสโก ผู้สัมผัสถูก ชื่อว่า ผุสก, รูปนี้ไม่วุทธิ เพราะเป็นตุทาทิคณธาตุ.

ภาเชตีติ ภาชโก, ภินฺทตีติ ภินฺทโก, เภทโก, การเภทโก, ภุญฺชตีติ ภุญฺชโก, โภชโก, คามโภชโก, พฺยฺหณตีติ พฺยฺหณโก, โพธโก, มรตีติ มิยฺยโก, มาเรตีติ มารโก, มุญฺจตีติ มุญฺจโก, โมจโก, ยาจตีติ ยาจโก, ยชตีติ ยาชโก, ยุญฺชตีติ ยุญฺชโก, อนุยุญฺชโก, โยชโก

ภาเชตีติ ภาชโก ผู้แบ่ง ชื่อว่า ภาชก, **ภินฺทตีติ ภินฺทโก, เภทโก** ผู้ทำลาย ชื่อว่า ภินฺทก, เภทก, **การเภทโก** นักโทษผู้ทำลายที่คุมขัง (การ = ที่คุมขัง หรือ คุก), **ภุญฺชตีติ ภุญฺชโก** ผู้กิน ชื่อว่า ภุญฺชก, **โภชโก** ผู้คุ้มครอง, **คามโภชโก** ผู้คุ้มครองบ้าน (นายบ้าน),

, ปโยชโก, ยุชฺฌตีติ ยุชฺฌโก, โยธโก, รุนฺธตีติ รุนฺธโก, อวโรธโก, วจตีติ วาจโก, โอวทตีติ โอวาทโก, โอวชฺชโก, วีณำ วาเทตีติ วีณาวาทโก, เภริวาทโก, ครุำ อภิวาเทตีติ อภิวาทโก, วิทติชานาตีติ เวทโก, วินฺทติ ปฏิลภตีติ วินฺทโก, อนุวิชฺชติ วิจาเรตีติ อนุวิชฺชโก, ปฏิสำเวเทตีติ ปฏิสำเวทโก, วิชฺฌตีติ เวธโก, อฏฺฐิ วิชฺฌตีติ อฏฺฐิเวธโก, ปตฺตำ วิชฺฌตีติ ปตฺตเวธโกฯ

พุชฺฌตีติ พุชฺฌโก, โพธโก ผู้ตรัสรู้ ชื่อว่า พุชฺฌก, โพธก, **มรตีติ มิยฺยโก** ผู้ตาย ชื่อว่า มิยฺยก, **มาเรตีติ มารโก** ผู้ให้ตาย ชื่อว่า มารก, **มุญฺจตีติ มุญฺจโก, โมจโก** ผู้ปล่อย ชื่อว่า มุญฺจก, โม**จก. ยาจตีติ ยาจโก** ผู้ขอ ชื่อว่า ยาจก, **ยชตีติ ยาชโก** ผู้บูชา ชื่อว่า ยาชก, **ยุญฺชตีติ ยุญฺชโก, อนุยุญฺชโก, โยชโก, ปโยชโก** ผู้ประกอบ (พากเพียร) ชื่อว่า ยุญฺชก, อนุยุญฺชก, โยชก, ปโยชก, ยุชฺฌตีติ ยุชฺฌโก, โยธโก นักรบ ชื่อว่า ยุชฺฌก, โยธก. **รุนฺธตีติ รุนฺธโก, อวโรธโก** ผู้ปิดกั้น ชื่อว่า รุนฺธก, อว รุนฺธก, **วจตีติ วาจโก** ผู้กล่าว ชื่อว่า วาจก. **โอวทตีติ โอวาทโก, โอวชฺชโก** ผู้สอน ชื่อว่า โอวาทก, โอวชฺชก. **วีณำ วาเทตีติ** วีณาวาทโก ผู้บรรเลงพิณ (ผู้ยังพิณให้ส่งเสียง) ชื่อว่า วีณาวาทก, **เภริวาทโก** ผู้บรรเลงกลอง (ยังกลองให้ส่งเสียง), **ครุำ อภิวาเทตีติ อภิวาทโก** ผู้กราบไหว้ซึ่งครู ชื่อว่า อภิวาทก, **วิทติชานาตีติ เวทโก** ผู้รู้ ชื่อว่า เวทก, **วินฺทติ ปฏิลภตีติ วินฺทโก** ผู้ได้รับ ชื่อว่า วินฺทก, **อนุวิชฺชติ วิจาเรตีติ อนุวิชฺชโก** ผู้ตามเที่ยวไป ชื่อว่า อนุวิชฺชก, **ปฏิสำเวเทตีติ ปฏิสำเวทโก** ผู้เสวย (ผู้รับพร้อมเฉพาะ)ชื่อว่า ปฏิสำเวทก, **วิชฺฌตีติ เวธโก** ผู้เจาะหรือแทง ชื่อว่า เวธก, **อฏฺฐิำ วิชฺฌตีติ อฏฺฐิเวธโก** ผู้เจาะซึ่งกระดูก ชื่อว่า อฏฺฐิเวธก, **ปตฺตำ วิชฺฌตีติ ปตฺตเวธโก** ผู้เจาะซึ่งบาตร ชื่อว่า ปตฺตเวธกฯ

พหุลาธิการา กมฺเมปิ ทิสฺสติ, อนฺตเร วาสียติ นิวาสียตีติ อนฺตรวาสโก, ปสีทตีติ ปสีทโก, ปสาทโก วา, ทีปปฺปสาทโก, อุทกปฺปสาทโก, สิพฺพตีติ สิพฺพโก, เสวตีติ เสวโก, หนตีติ ฆาตโก, คาโว หนตีติ โคฆาตโก, หนสฺส ฆาโตฯ หรตีติ หารโกฯ

เพราะการตามมาแห่งสูตรว่า **พหุลำ** แม้ในอรรถกรรม ยังมีการใช้ อกปัจจัยตามอุทาหรณ์ เช่น **อนฺตเร วาสียติ นิวาสียตีติ อนฺตรวาสโก** ผ้านุ่งที่ถูกนุ่งภายใน ชื่อว่า อนฺตรวาสก, **ปสีทตีติ ปสีทโก, ปสาทโก วา** ผู้เลื่อมใส ชื่อว่า ปสีทก หรือ ปสาทก, **ทีปปฺปสาทโก** ผู้ยัง (?) ให้ใส, **อุทกปฺปสาทโก** ผู้ทำน้ำให้ใส, **สิพฺพตีติ สิพฺพโก** ผู้เย็บ ชื่อว่า สิพฺพก, **เสวตีติ**

กมฺเม – ‘‘ปาเทหิ ปหรียตีติ ปาทปหารโก’’ติ วุตฺติยํ วุตฺตตฺ.

ติติกฺขตีติ ติติกฺขโก, ติกิจฺฉตีติ ติกิจฺฉโก, วีมสตีติ วีมสโก, พุภุกฺขตีติ พุภุกฺขโก, ปพฺพตายตีติ ปพฺพตายโก อิจฺจาทิ.

เสวโก ผู้ใกล้ชิด ชื่อว่า เสวก, **หนตีติ ฆาตโก** ผู้ฆ่า ชื่อว่า ฆาตก, **คาโว หนตีติ โคฆาตโก** คนฆ่าโค ชื่อว่า โคฆาตก, แปลง หน ธาตุ เป็น ฆาต. **หรตีติ หารโก** ผู้นำไป ชื่อว่า หารก.

หร ธาตุที่มีอก ปัจจัยเป็นที่สุด มีใช้ในอรรถกรรม มีอยู่, สมดังข้อความที่กล่าวไว้ในโมคคัลลานวุตติ (๕/๓๓) ว่า **ปาเทหิ ปหรียตีติ ปาทปหารโก** ผู้ถูกทำร้ายด้วยเท้า ชื่อว่า ปาทปหารก (ถูกเตะหรือถีบ).

ติติกฺขตีติ ติติกฺขโก ผู้อดทน ชื่อว่า ติติกฺขก, **ติกิจฺฉตีติ ติกิจฺฉโก** ผู้เยียวยา ชื่อว่า ติกิจฺฉก, **วีมสตีติ วีมสโก** ผู้ไคร่ครวญ ชื่อวา วีมสก, **พุภุกฺขตีติ พุภุกฺขโก** ผู้ปรารถนาเพื่อกิน ชื่อว่า พุภุกฺขก, **ปพฺพตายตีติ ปพฺพตายโก** ผู้ประพฤติตนเพียงภูเขา ชื่อว่า ปพฺพตายก.

อิติ อกปจฺจยราสิ.

กลุ่มกิตบทที่ลง อนกปัจจัย จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

อิวณฺณนฺตรูปราสิ

อถ อิวณฺณนฺตรูปานิ วุจฺจนฺเตฯ

๗๕๒. ทาธาตฺวิ [๑๒๑]ฯ

ทา, ธาหิ ภาวการเกสุ อิปจฺจโย โหติฯ

ปฐมํ จิตฺเตน อาทียตีติอาทิ, ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อุปาทียตีติ อุปาทิ, ขนฺธุปาทิ, กิเลสุปาทิ, วิธานํ วิธิ, วิธิยฺยติ เอเตนาติ วิธิ, นิธิยฺยตีติ นิธิ, สนฺธิยเต สนฺธิ, อภิสนฺธิ, ปฏิสนฺธิ, สนฺนิทหนํ สนฺนิธิ, สมาธานํ สมาธิ, สมาทหนฺติ เอเตนาติ สมาธิ, ปณิทหนํ ปณิธิ, โอธิ, อวธิ, อุปนิธิ, ปฏินิธิ, อุทกํ ทหติ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ อุทธิ, มหนฺโต อุทธิ มโหทธิ, วาลานิ ทหนฺติ ติฏฺฐนฺติ เอตฺถาติ วาลธิฯ

กลุ่มกิตบทที่ลงปัจจัยมีอิวัณณะเป็นที่สุด

ลำดับต่อไป จะกล่าวถึงกลุ่มกิตบทที่ลงปัจจัยมีอิวัณณะเป็นที่สุด.

๗๕๒. ทาธาตฺวิ.

ลง อิปัจจัย ท้ายทา และ ธาธาตุ ในอรรถภาวะและการกะทั้งหลาย

อิปัจจัย ย่อมลงท้ายทา และ ธาธาตุ ในอรรถภาวะและการกะทั้งหลาย

ปฐมํ จิตฺเตน อาทียตีติ อาทิ ธรรมที่ถูกจิตถือเอาเป็นลำดับแรก ชื่อว่า อาทิ, **ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อุปาทียตีติ อุปาทิ** ธรรมอันตัณหาและทิฏฐิเข้าไปถือเอา ชื่อว่า อุปาทิ, **ขนฺธุปาทิ** อุปาทิคือขันธ์, **กิเลสุปาทิ** อุปาทิคือกิเลส, **วิธานํ วิธิ** การกระทำ ชื่อว่า วิธิ**, วิธิยฺยติ เอเตนาติ วิธิ** ย่อมถูกทำด้วยสิ่งนี้ เหตุนั้น สิ่งนี้ ชื่อว่า วิธิ[๑๒๒], **นิธิยฺยตีติ นิธิ** ย่อมถูกฝัง ชื่อว่า นิธิ, **สนฺธิยเต สนฺธิ** ย่อมถูกเชื่อมให้สนิท ชื่อว่า สนฺธิ, **อภิสนฺธิ** ความประสงค์, **ปฏิสนฺธิ** การสืบต่อหรือ จิตที่สืบต่อระหว่างภพ, **สนฺนิทหนํ สนฺนิธิ** การเก็บ, **สมาธานํ สมาธิ** การตั้งมั่นด้วยดี ชื่อว่า สมาธิ, **สมาทหนฺติ เอเตนาติ สมาธิ** ธรรมเป็นเหตุให้สัมปยุตธรรมตั้งมั่นในอารมณ์, **ปณิทหนํ ปณิธิ** การตั้งมั่น, **โอธิ** การตั้งลงหรือเขตแดน, **อวธิ** เขตแดน, อุ**ปนิธิ** การฝากหรือ สิ่งถูกฝากไว้, **ปฏินิธิ** รูปที่ถูกทำเปรียบ (รูปจำลอง), **อุทกํ ทหติ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ อุทธิ** น้ำย่อมตั้งอยู่ในที่นี้ เหตุนั้น ที่นี้จึงชื่อว่า อุทธิ (ห้วงน้ำ), **มหนฺโต อุทธิ มโหทธิ** ห้วงน้ำใหญ่ ชื่อว่า มโหทธิ (มหาสมุทร), **วาลานิ ทหนฺติ ติฏฺฐนฺติ เอตฺถาติ วาลธิ ย่**อมทรงไว้ซึ่งขน ในที่นี้ เหตุนั้น ที่นี้ ชื่อว่า วาลธิ หาง (อันเป็นที่ทรงไว้ซึ่งขน)

---

[๑๒๑] [ก. ๕๕๑; รู. ๕๙๘; นี. ๑๑๓๘]

[๑๒๒] วิธิยติ, วิทธาติ, วิธานํ วา วิธิ . สิ่งใด ย่อมถูกทำ หรือว่า ย่อมทำ หรือว่า การกระทำ ชื่อว่า วิธิ.

๗๙๓. อิกิตี สรูเป [๑๒๓]ฯ

ธาตูนำ สุติสงฺขาเต สรูเป วตฺตพฺเพ กฺริยตฺถา ปรำ อิ, กิ, ติปจฺจยา โหนฺติฯ

อวณฺณุปนฺเตหิ อิ, คมิ, ปจิ อิจฺจาทิฯ

อุวณฺณุปนฺเตหิ กิ, พุธิ, รุธิ อิจฺจาทิฯ

เกหิจิติ, กโรติสฺส, อตฺถิสฺส อิจฺจาทิฯ

๗๙๓. อิกิตี สรูเป.

ครั้นเมื่อธาตุสรูปะ (ตัวของธาตุ) อันพึงกล่าว ลง อิ กิ และ ติปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง จากธาตุ.

ครั้นเมื่อสรูปะ กล่าวคือ เสียงของธาตุ (คือที่อ่านธาตุออกมา หรือ เรียกง่ายๆว่า ตัวของธาตุ) อันพึงกล่าว ลง อิ กิ และ ติปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง จากธาตุ.

ลงอิปัจจัย ท้ายธาตุที่มีสระอวัณณะเป็นสระหน้า เช่น **คมิ** คมุธาตุ, **ปจิ** ปจ ธาตุ.

ลงกิปัจจัย ท้ายธาตุที่มีสระอุวัณณะเป็นสระหน้า เช่น **พุธิ** พุธ ธาตุ, **รุธิ** รุธ ธาตุ.

ลงติปัจจัย ท้ายธาตุอื่นๆ เช่น กโรติ กรธาตุ ตัวอย่างเช่น **กโรติสฺส** แห่งกรธาตุ, อตฺถิ อสธาตุ ตัวอย่างเช่น **อตฺถิสฺส** แห่งอสธาตุ.

๗๙๔. สีลาภิกฺขญฺญาวสฺสเกสุ ณี[๑๒๔] ฯ

สีลำ วุจฺจติ ปกติจริยา, อภิกฺขณเมว อภิกฺขญฺญำ, ปุนปฺปุนกฺริยา, อายตึ อวสฺสำภาวี อวสฺสกำ นาม, สีลคฺคหเณน ธมฺม, สาธุการาปิ สงฺคยฺหนฺติ, เอเตสุ สีลาทีสุ กฺริยาวิเสเสสุ คมฺยมาเนสุ กตฺตริ ณี โหติฯ อาทนฺเตสุ ‘อาสฺสาณาปิมฺหิ ยุก’อิติ ยาคโมฯ

๗๙๔. สีลาภิกฺขญฺญาวสฺสเกสุ ณี.

ครั้นเมื่อ สีละ (การประพฤติเป็นปกติ), อภิกขัญญะ (การทำซ้ำซาก), และอาวัสสกะ (งานที่มีอย่างแน่นอน) ถูกรู้อยู่, ณี ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลังจากธาตุ ในอรรถกัตตุ.

ความประพฤติเป็นปกติ ชื่อว่า สีละ, อภิกฺขญฺญำ กลายรูปมาจาก อภิกฺขณำ นั่นเอง มีความหมายว่า การทำซ้ำซาก, งานที่ต้องมีอย่างแน่นอนในภายหน้า ชื่อว่า อวัสสะ. คำว่า สีละ นี้รวมถึงความหมายว่า ธมฺม เป็นธรรมดา และ สาธุการะ การทำอย่างดี (ตั้งใจทำ) ไว้ด้วย. ครั้นเมื่อ สีละ, อภิกขัญญะ, และอาวัสสกะ ถูกรู้อยู่, ณี ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลังจากธาตุ ในอรรถกัตตุ. สำหรับธาตุ

---

[๑๒๓] [ก. ๖๖๙; รู. ๖๗๙; นี. ๑๓๑๕]

[๑๒๔] [ก. ๕๓๒, ๖๓๖; รู. ๕๙๐, ๖๕๙; นี. ๑๑๑๔, ๑๒๔๕]

ที่มีอาเป็นที่สุด ลง ยอาคม ด้วยสูตรว่า **อาสฺสาณาปิมฺหิ ยุก** (๖๓๗.ภูอาเทส ย่อมมี ในปโรกขาวิภัตติมีอเป็นต้น, หิยัตตนีวิภัตติมีอา เป็นต้น, ในภวิสสันตีวิภัตติและกาลาติปัตติวิภัตติ มี สฺส เป็นต้น).

อกฺขายตีติ อกฺขายี, อกฺขายนสีโล, อกฺขายนธมฺโม, อกฺขาเน สกฺกจฺจการิตา ยุตฺโตติ อตฺโถฯ กาลตฺตเยปิ สิชฺฌติ สามญฺญวิธานตฺตาฯ

อกฺขายตีติ อกฺขายี ผู้กล่าวโดยปกติ ชื่อว่า อกฺขายี. อกฺขายี นี้มีความหมายเท่ากับ **อกฺขายนสีโล** ผู้กล่าวเป็นปกติ, **อกฺขายนธมฺโม** เป็นธรรมดา, **อกฺขาเน สกฺกจฺจการิตา ยุตฺโต** ประกอบโดยเป็นผู้ทำไว้ให้ดี ในการกล่าว (ตั้งใจกล่าว). ฉีปัจจัย สำเร็จใช้ในแม้ทั้งสามกาล เนื่องจากเป็นวิธีที่ถูกใช้ในความทั่วไปไม่เจาะจง[๑๒๕]

อวสฺสกํ ปน อนาคตเมว, ธมฺมกฺขายี-ปุริโส, ธมฺมกฺขายินี-อิตฺถี, ธมฺมกฺขายิ-กุลํ, คีตํ อภิณฺหํ คายตีติ คีตคายี, กปฺปํ อวสฺสํ ฐาสฺสตีติ กปฺปฏฺฐายี, สำวฏฺฏมานํ อสงฺขฺเยยฺยํ ฐาสฺสตีติ สำวฏฺฏฏฺฐายีฯ เอวํ วิวฏฺฏฏฺฐายีฯ

ส่วน อวัสสกะ (กริยาอันจักมีแน่นอน) ก็คือ อนาคต, **ธมฺมกฺขายี-ปุริโส** บุรุษผู้จะต้องกล่าวธรรมแน่นอน, **ธมฺมกฺขายินี-อิตฺถี หญิง** ... แน่นอน, ธมฺมกฺขายิ-กุลํ ตระกูล ... แน่นอน, **คีตํ อภิณฺหํ คายตีติ คีตคายี** ผู้ขับร้องเพลงเนืองๆ ชื่อว่า คีตคายี, **กปฺปํ อวสฺสํ ฐาสฺสตีติ กปฺปฏฺฐายี** จักดำรงอยู่ตลอดกัปป์อย่างแน่นอน ชื่อว่า กปฺปฏฺฐายี, **สำวฏฺฏมานํ อสงฺขฺเยยฺยํ ฐาสฺสตีติ สำวฏฺฏฏฺฐายี** จักดำรงอยู่ตลอดอสังไขยกัปป์ ที่กำลังเสื่อม ชื่อว่า สำวฏฺฏฏฺฐายี. วิวฏฺฏฏฺฐายี จักดำรงอยู่ตลอดกัปป์ที่กำลังเจริญขึ้น[๑๒๖].

---

[๑๒๕] ศัพท์ที่ใช้ในอรรถทั่วไป หมายถึง ไม่ระบุ มักลงวัตตมานาวิภัตติ ซึ่งเป็นวิภัตติบ่งความเป็นธรรมดาและกาลไม่เจาะจง.

[๑๒๖] สำวฏฺฏฏฺฐายี มาในคัมภีร์อื่นๆ หมายถึง อสงเขยยกัปป์ ที่ดำรงอยู่ ภายหลัง (คือต่อ) จากสังวัฏฏกัปป์ (อสงเขยยกัปป์ที่กำลังเสื่อม), แม้วิวัฏฏฐายี คือ อสงเขยยกัปป์ที่ดำรงอยู่ภายหลังจากวิวัฏฏกัปป์ (อสงเขยยกัปปที่กำลังเจริญขึ้น) ก็มีนัยนี้. (วิสุทฺธิ.ฏี. ๒/๔๐๔) **๖-๘. กปฺปสุตฺตาทิวณฺณนา ๑๕๖-๑๕๘**. ฉฏฺเฐ สำวฏฺฏนำ วินสฺสนำ **สำวฏฺโฏ,** สำวฏฺฏโต อุทฺธำ ตถา ฐายี **สำวฏฺฏฏฺฐายี**ฯ วิวฏฺฏนำ นิพฺพตฺตนำ, วฑฺฒนำ วา **วิวฏฺโฏ**ฯ ‘‘เตโชสำวฏฺโฏ, อาโปสำวฏฺโฏ, วาโยสำวฏฺโฏติ เอวำ สำวฏฺฏสีมานุกฺกเมน สำวฏฺเฏสุ วตฺตพฺเพสุ ตถา อวตฺวา อาโปสำวฏฺโฏ, เตโชสำวฏฺโฏ, วาโยสำวฏฺโฏติ วจนำ สำวฏฺฏมหาภูตเทสนานุปุพฺพิยา’’ติ เกจิฯ ‘‘ภาวีสำวฏฺฏานุปุพฺพิยา’’ติ อปเรฯ อาเปน สำวฏฺโฏ **อาโปสำวฏฺโฏฯ สำวฏฺฏสีมา**ติ สำวฏฺฏนมริยาทาฯ **สำวฏฺฏตี**ติ วินสฺสติฯ **สทา**ติ สพฺพกาลำ, ตีสุปิ สำวฏฺฏกาเลสูติ อตฺโถฯ

อทินฺนํ อาททาติ สีเลนาติ อทินฺนาทายีฯ ตถา ทินฺนเมว อาททาตีติ ทินฺนาทายี, อนฺนํ ททาติ สีเลนาติ อนฺนทายีฯ

อทินฺนํ อาททาติ สีเลนาติ อทินฺนาทายี ผู้ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้โดยปกติ ชื่อว่า อทินฺนาทายีฯ **ทินฺนเมว อาททาตีติ ทินฺนาทายี** ผู้ถือเอาแต่ทรัพย์ที่เจ้าของเขาให้เท่านั้นเป็นปกติ ชื่อว่า ทินฺนาทายี, **อนฺนํ ททาติ สีเลนาติ อนฺนทายี** ผู้ให้อาหารเป็นนิจ ชื่อว่า อนฺนทายี.

ทา-สุปฺปเนฯ นิทฺทายนสีโล นิทฺทายี, มชฺชํ ปิวนสีโล มชฺชปายี, มชฺชํ อภิณฺหํ ปิวตีติ มชฺชปายี, สีฆํ ยายนสีโล สีฆยายี, สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน อวสฺสํ ปรินิพฺพายิสฺสตีติ สสงฺขารปรินิพฺพายีฯ ตถา อสงฺขารปรินิพฺพายี, อายุกปฺปสฺส อนฺตเร เวมชฺเฌ อวสฺสํ ปรินิพฺพายิสฺสตีติ อนฺตราปรินิพฺพายี, อายุกปฺปปริโยสานํ อุปหจฺจ อวสฺสํ ปรินิพฺพายิสฺสตีติ อุปหจฺจปรินิพฺพายี อิจฺจาทิฯ

ทา ธาตุในความหลับ, นิ**ทฺทายนสีโล นิทฺทายี** ผู้นอนหลับเป็นเนืองนิจ ชื่อว่า นิทฺทายี, **มชฺชํ ปิวนสีโล มชฺชปายี** ผู้ดื่มน้ำเมาเป็นนิจ ชื่อว่า มชฺชปายี, **มชฺชํ อภิณฺหํ ปิวตีติ มชฺชปายี** ผู้ดื่มน้ำเมาเนืองๆ ชื่อว่า มชฺชปายี, **สีฆํ ยายนสีโล สีฆยายี** ผู้มีการไปโดยเร็วเป็นปกติ ชื่อว่า สีฆยายี, **สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน อวสฺสํ ปรินิพฺพายิสฺสตีติ สสงฺขารปรินิพฺพายี** ผู้จักต้องปรินิพพานโดยความเพียร ชื่อว่า สสงฺขารปรินิพฺพายี, ผู้จักต้องปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียร ชื่อว่า **อสงฺขารปรินิพฺพายี**, **อายุกปฺปสฺส อนฺตเร เวมชฺเฌ อวสฺสํ ปรินิพฺพายิสฺสตีติ อนฺตราปรินิพฺพายี** ผู้จักต้องปรินิพพานท่ามกลางระหว่างอายุกัปป์ ชื่อว่า อนฺตราปรินิพฺพายี, **อายุกปฺปปริโยสานํ อุปหจฺจ อวสฺสํ ปรินิพฺพายิสฺสตีติ อุปหจฺจปรินิพฺพายี** จักต้องปรินิพพานจนถึงการสิ้นสุดแห่งอายุกัปป์ ชื่อว่า อุปหจฺจปรินิพฺพายี

อิวณฺเณสุ -

มนฺตํ นิจฺจกาลํ อชฺฌายตีติ มนฺตชฺฌายี, ธมฺมชฺฌายี, ธญฺญํ นิจฺจกาลํ วิกฺกิณาตีติ ธญฺญวิกฺกายี, ภายนสีโล ภายี, ภูมิยํ สยนสีโล, ภูมิยํ วา นิจฺจกาลํ สยตีติ ภูมิสายี, กณฺฏเก อปสฺสยนสีโล กณฺฏกาปสฺสยี อิจฺจาทิฯ

ในธาตุที่เป็นอิวัณณะ เช่น

มนฺตํ นิจฺจกาลํ อชฺฌายตีติ มนฺตชฺฌายี ผู้สาธยายมนต์ ตลอดกาลเนืองนิตย์ ชื่อว่า มนฺตชฺฌายี, **ธมฺมชฺฌายี** ผู้สาธยายธรรมตลอดกาลเนืองนิตย์[๑๒๗], **ธญฺญํ นิจฺจกาลํ วิกฺกิณาตีติ ธญฺญวิกฺกายี** ผู้ค้าข้าวเปลือกตลอดกาลเนืองนิตย์ ชื่อว่า ธญฺญ

[๑๒๗] อิ ธาตุ ที่มี อธิ เป็นบทหน้า มีความหมายว่า อชฺฌายน สวดหรือสาธยาย.

วิกฺกายี, ภายนสีโล ภายี ผู้กลัวเป็นปกติ ชื่อว่า ภายี, **ภูมิยํ สยนสีโล** ผู้นอนบนแผ่นดินเป็นปกติ **ภูมิยํ วา นิจฺจกาลํ สยตีติ ภูมิสายี** หรือว่า นอนบนแผ่นดินตลอดกาลเป็นนิจ ชื่อว่า ภูมิสายี, **กณฺฏเก อปสฺสยนสีโล กณฺฏกาปสฺสยี** ผู้มีที่นอนบนหนามเป็นปกติ ชื่อว่า กณฺฏกปสฺสยี.

เอทนฺตาปิ อิธ วตฺตพฺพา,

อุทฺธํ วฑฺฒนสีโล อุทายี, วุทฺเธสุ อปจายนสีโล วุทฺธาปจายีฯ เอวํ เชฏฺฐาปจายี, ฌายนสีโล, ฌายนธมฺโม, ฌายเน สกฺกจฺจกฺริยายุตฺโตติ ฌายี, นิจฺจกาลํ ฌายตีติ วา ฌายี, ปชฺฌายี, อุชฺฌายี, นิชฺฌายี, อภิชฺฌายี, ภายนสีโล ภายี, ติณํ อภิณฺหํ ลายตีติ ติณลายี, ตนฺตํ นิจฺจกาลํ วายตีติ ตนฺตวายี, ปลายนสีโล ปลายี, น ปลายี อปลายี อิจฺจาทิฯ

แม้ธาตุที่มีเอเป็นที่สุด ก็ควรจะกล่าวเสียในที่นี้,

อุทฺธํ วฑฺฒนสีโล อุทายี ผู้เจริญมากขึ้นเป็นปกติ ชื่อว่า อุทายี, **วุทฺเธสุ อปจายนสีโล วุทฺธาปจายี** ผู้มีปกติเคารพในท่านผู้เจริญ ชื่อว่า วุทฺธาปจายีฯ **เชฏฺฐาปจายี** ผู้มีปกติเคารพในบุคคลผู้สูงวัยกว่า, ฌายนสีโล ผู้มีปกติเพ่งอารมณ์, **ฌายนธมฺโม** ผู้เพ่งฌานเป็นธรรมดา, **ฌายเน สกฺกจฺจกฺริยายุตฺโตติ ฌายี** ผู้ขวนขวาย โดยกระทำอย่างเคารพในการเพ่งอารมณ์ ชื่อว่า ฌายี, **นิจฺจกาลํ ฌายตีติ วา ฌายี** หรือย่อมเพ่งอารมณ์ตลอดกาลเป็นนิจ ชื่อว่า ฌายี, **ปชฺฌายี** ผู้ซบเซาเป็นนิจ, **อุชฺฌายี** ผู้เพ่งโทษ, **นิชฺฌายี** ผู้เพ่งพินิจ (นักคิด), **อภิชฺฌายี** ผู้ยินดีในทรัพย์ของผู้อื่น, **ภายนสีโล ภายี** ผู้กลัวโดยปกติ ชื่อว่ ภายี, **ติณํ อภิณฺหํ ลายตีติ ติณลายี** ผู้เกี่ยวหญ้าเนืองๆ ชื่อว่า ติณลายี, **ตนฺตํ นิจฺจกาลํ วายตีติ ตนฺตวายี** ผู้กรอด้ายตลอดกาลเป็นนิจ ชื่อว่ ตนฺตวายี, **ปลายนสีโล ปลายี** ผู้หลีกหนีเป็นปกติ ชื่อว่า ปลายี, **น ปลายี อปลายี** ไม่ใช่ผู้ชื่อว่า ปลายี ชื่อว่า อปลายี.

อุวณฺเณสุ-ยถาภูตํ อตฺถํ วิภาวนสีโล วิภาวีปุริโส, วิภาวินี-อิตฺถี, อายตึ อวสฺสํ ภวิสฺสตีติ ภาวี, สาลึ ลุนาติ สีเลนาติ สาลิลาวี อิจฺจาทิฯ

ในธาตุที่เป็นอุวัณณะ เช่น

ยถาภูตํ อตฺถํ วิภาวนสีโล วิภาวี ปุริโส ชายผู้มีปกติทำอรรถให้แจ่มแจ้ง ตามความเป็นจริง ชื่อว่า วิภาวี , **วิภาวินี-อิตฺถี** หญิง ... ชื่อว่า วิภาวินี, **อายตึ**

อวสฺสํ ภวิสฺสตีติ ภาวี จักต้องมีในภายภาคหน้าแน่นอน ชื่อว่า ภาวี, **สาลิ์ ลุนาติ สีเลนาติ สาลิลาวี** ผู้เกี่ยวข้าวสาลี โดยปกติ ชื่อว่า สาลิลาวี.

พฺยาปนสีโล พฺยาปี, กาเมติ อิจฺฉติ สีเลนาติ กามี, ธมฺมกามี, อตฺถกามี, กรณสีโล การี, ปาปการี, ปุญฺญการีฯ

พฺยาปนสีโล พฺยาปี ธรรมมีปกติซึมซาบ ชื่อว่า พฺยาปี, **กาเมติ อิจฺฉติ สีเลนาติ กามี** ย่อมปรารถนาโดยปกติ ชื่อว่า กามี, **ธมฺมกามี** ผู้มีปกติปรารถนาธรรม, **อตฺถกามี** ผู้มีปกติปรารถนาอรรถ, **กรณสีโล การี** ผู้มีปกติกระทำ ชื่อว่า การี, **ปาปการี** ผู้มีปกติกระทำบาป, **ปุญฺญการี** ผู้มีปกติกระทำบุญ.

อวสฺสํ อาคมิสฺสตีติ อาคามีฯ รสฺสตฺเต-อาคมินีรตฺติ, อาคมินี-ปุณฺณมาสี, อาจยํ วฏฺฏํ คจฺฉติ สีเลนาติ อาจยคามี, อปจยํ วิวฏฺฏํ คจฺฉติ สีเลนาติ อปจยคามี, สกิ์ อวสฺสํ อาคมิสฺสตีติ สกทาคามีฯ ตถา น อาคมิสฺสตีติ อนาคามีฯ

อวสฺสํ อาคมิสฺสตีติ อาคามี จักมาอย่างแน่นอน ชื่อว่า อาคามี. ในรูปที่เป็นรัสสะ คือ **อาคมินี รตฺติ** ราตรี ที่จักมาแน่นอน, **อาคมินี-ปุณฺณมาสี** วันเพ็ญที่จักมาถึงแน่นอน, **อาจยํ วฏฺฏํ คจฺฉติ สีเลนาติ อาจยคามี** ธรรมที่ไปสู่วัฏฏะ ที่เรียกว่าอาจย โดยปกติ ชื่อว่า **อาจยคามี**, **อปจยํ วิวฏฺฏํ คจฺฉติ สีเลนาติ อปจยคามี** ธรรมที่ไปสู่วิวัฏฏะ ที่เรียกว่าอปจยะ โดยปกติ ชื่อว่า อปจายคามี, **สกิ์ อวสฺสํ อาคมิสฺสตีติ สกทาคามี** ผู้จักมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวอย่างแน่นอน ชื่อว่า สกทาคามี, **ตถา น อาคมิสฺสตีติ อนาคามี** ผู้จักไม่มาโดยประการนั้นอย่างแน่นอน ชื่อว่า อนาคามี.

อาธานํ วุจฺจติ ทฬฺหฏฺฐิติ, อาธานํ กตฺวา คหณสีโล อาธานคาหี, ทฬฺหคาหี, ธมฺมํ จรติ สีเลนาติ ธมฺมจารี, พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ จรติ สีเลนาติ พฺรหฺมจารีฯ

อาธานํ วุจฺจติ ทฬฺหฏฺฐิติ การตั้งอยู่อย่างมั่นคง เรียกว่า อาธาน, **อาธานํ กตฺวา คหณสีโล อาธานคาหี** ผู้มีปกติจับไว้โดยทำให้ตั้งอยู่อย่างมั่นคง ชื่อว่า อาธานคาหี**, ทฬฺหคาหี** ผู้มีปกติถือเอาให้มั่นคง, **ธมฺมํ จรติ สีเลนาติ ธมฺมจารี**ผู้ประพฤติธรรมโดยปกติ ชื่อว่า ธมฺมจารี, **พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ จรติ**

สีเลนาติ พฺรหฺมจารี ผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐ ที่เรียกว่า พฺรหฺม โดยปกติ ชื่อว่า พฺรหฺมจารี.

อปิเจตฺถ ธมฺโม นาม กุลาจารธมฺโม, ตํ ธมฺมํ จรามีติ ทฬฺหํ คณฺหิตฺวา ยาว น วิชหติ, ตาว อวีติกฺกมนฏฺเฐน ธมฺมํ จรติ สีเลนาติ ธมฺมจารี นามฯ

อนึ่ง ธรรมเนียมปฏิบัติของตระกูล ชื่อว่า ธรรม ในที่นี้. ผู้ที่ถือเอาธรรมนั้นไว้อย่างเคร่งครัด ว่าเราจะประพฤติ ดังนี้, ตราบที่ยังไม่เลิกล้มไป ก็ยังได้ชื่อว่า **ธมฺมจารี** เพราะเป็นผู้ประพฤติธรรมโดยปกติ เหตุที่ยังไม่ก้าวล่วง.

ตถาจรนฺโต จ อนฺตราวีติกฺกมนียวตฺถุสมาโยเค สติ ตํ ธมฺมํ อปตมานํ กตฺวา ธาเรนฺโต สวรณฏฺเฐน ธมฺมํ จรติ ธมฺเมนาติ ธมฺมจารี นาม,

ถึงจะประพฤติอยู่อย่างนั้น, หากประจวบกับวัตถุที่ควรก้าวล่วงในระหว่างนั้น ก็ประพฤติธรรมนั้น โดยทรงไว้มิให้ตกหล่นไป จึงจะได้ชื่อว่า **ธมฺมจารี** ผู้ประพฤติธรรมโดยปกติ เพราะอรรถว่าสำรวม.

ตถาธาเรนฺโต จ ตํ ธมฺมํ อตฺตุกฺกํสน, ปรวมฺภนาทีหิ ปาปธมฺเมหิ อนุปกฺกิลิฏฺฐจฺจ อปฺปิจฺฉตาทีหิ สนฺตคุเณหิ สุปริโยทาตจฺจ กโรนฺโต ปริโยทาปนฏฺเฐน ธมฺมํ จรติ สาธุกาเรนาติ ธมฺมจารี นามฯ

ถึงจะทรงธรรมนั้นไว้ได้อย่างนั้น, เมื่อกระทำมิให้ธรรมนั้นเศร้าหมอง เพราะบาปธรรมมีการอวดอ้างตนและข่มผู้อื่นเป็นต้น, และให้หมดจดด้วยคุณคือความสันโดษ มีความมักน้อยเป็นต้น จึงชื่อว่า **ธมฺมจารี** เหตุที่เป็นผู้ประพฤติธรรม โดยความเป็นผู้กระทำด้วยดี เพราะอรรถว่าทำให้หมดจด.

พฺรหฺมํ วุจฺจติ ตโต เสฏฺฐตรํ สิกฺขาปทสีลํ, ตมฺปิ คณฺหิตฺวา อวิชหนฺโต อนฺตรา จ อปตมานํ กตฺวา ธาเรนฺโต อนุปกฺกิลิฏฺฐํ สุปริโยทาตญฺจ กโรนฺโต ติวิเธน อตฺเถน พฺรหฺมจารี นาม, สมาทาน, สมฺปตฺต, สมุจฺเฉทวิรตีนํ วเสน วิโยเชตุํ วฏฺฏติ, โย ปน คณฺหนฺโต ตถา น ธาเรติ, ธาเรนฺโต วา อุปกฺกิลิฏฺฐํ กโรติ, โส เอกเทเสน อตฺเถน พฺรหฺมจารี นามฯ

ศีลอันเป็นสิกขาบท ที่ประเสริฐกว่าธรรมเนียมปฏิบัติของตระกูลนั้น เรียกว่า **พฺรหฺม**. บุคคลรับเอาศีลอันเป็นสิกขาบทนั้น เมื่อไม่ละทิ้ง และไม่ให้ทำให้ตกหล่นไปในระหว่าง ทรงไว้ทำมิให้เศร้าหมอง และทำให้หมดจด ชื่อว่า **พฺรหฺมจารี** ตามความหมายทั้งสาม คือ ควรเพื่อประกอบความเนื่องด้วยสมาทานวิรัติ, สัมปัตตวิรัติและสมุจเฉทวิรัต, แต่ผู้ที่รับมาแต่ไม่ทรงไว้โดยอาการเช่นนั้น, หรือ

เมื่อทรงไว้ แต่ทำให้เศร้าหมด กลับได้ชื่อว่า ผู้ประพฤติธรรมโดยความหมายเพียงส่วนเดียว.

โย ปน ติวิเธน อตฺเถน มุตฺโต หุตฺวา กทาจิ ตํ ธมฺมํ จรติ, ตสฺส จรณกฺริยา ตสฺสีลกฺริยา น โหติ, โส ธมฺมจารีติ น วุจฺจติ, เอเตนุปาเยน เสเสสุ ปาป, กลฺยาณภูเตสุ ตสฺสีลปเทสุ อตฺถวิภาโค เวทิตพฺโพฯ

ก็ผู้ใดที่พ้น (จากนี้) โดยอรรถทั้งสาม ประพฤติธรรมนั้นในบางครั้ง, กริยาคือการประพฤติของผู้นั้น มิได้ชื่อว่าเป็น ตสฺสีลกฺริยา, ทั้งยังไม่เรียกเขาว่า ธมฺมจารี, พึงทราบการจำแนกความหมาย แม้ในบทที่เหลือ ซึ่งประกอบด้วยอรรถตสฺสีล คือ **ปาปสีล, กลฺลาณสีล** โดยอุบายนี้[๑๒๘].

พฺรหฺมจารินี-อิตฺถี, วิเสเสน ทสฺสนสีโล วิปสฺสี, อตฺถทสฺสี, ธมฺมทสฺสี, ปิยทสฺสี, สุทสฺสี, ทุสฺสนสีโล ทุสฺสีมาโร, ธารณสีโล ธารี, อิณธารี, ฉตฺตธารี, ภุสํ นหนสีโล อุปนาหี, ปรินิฏฺฐิตปจฺจเยก เทสตฺตา อายตึ อวสฺสํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ อุปฺปาที, อุปฺปาทิโน ธมฺมา [ธ. ส. ติกมาติกา ๑๗]ฯ

พฺรหฺมจารินี-อิตฺถี หญิงผู้ประพฤติศีลอันเป็นสิกขาบท ที่ชื่อว่า พฺรหฺม ชื่อว่า พฺรหฺมจารินี, **วิเสเสน ทสฺสนสีโล วิปสฺสี** ผู้มีปกติเห็นโดยพิเศษ ชื่อว่า วิปสฺสี, **อตฺถทสฺสี** ผู้มีปกติเห็นอรรถ (ประโยชน์), **ธมฺมทสฺสี** ... เห็นธรรม, **ปิยทสฺสี** ... เห็นผู้เป็นที่รัก, สุทสฺสี ... เห็นด้วยดี, **ทุสฺสนสีโล ทุสฺสีมาโร** ผู้มีปกติประทุษร้าย ชื่อว่า ทุสฺสีมาร**, ธารณสีโล ธารี** ผู้มีปกติทรงไว้ ชื่อว่า ธารี, **อิณธารี** ผู้มีปกติทรงไว้ซึ่งหนี้ (หมายถึง ผู้มีภาระต้องชดใช้ คือ ลูกหนี้), **ฉตฺตธารี** ผู้มีปกติทรงไว้ซึ่งร่ม, **ภุสํ นหนสีโล อุปนาหี** ผู้มีปกติเข้าไปผูกไว้อย่างรุนแรง ชื่อว่า อุปนาหี[๑๒๙], **ปรินิฏฺฐิตปจฺจเยกเทสตฺตา อายตึ อวสฺสํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ อุปฺปาที** ธรรมที่จักเกิดต่อไปอย่างแน่นอน เพราะความมีส่วนหนึ่งแห่งปัจจัยที่หมดสิ้นไป, **อุปฺปาทิโน ธมฺมา** ธรรมที่ถูกถือเอาโดยความเป็นผล มีอยู่. [ธ. ส. ติกมาติกา ๑๗]ฯ

---

[๑๒๘] วิธีทำให้เข้าถึงจุดประสงค์ แปลว่า แนวนี้ ก็ได้

[๑๒๙] อุปนาหี มาในพระบาฬีโดยความหมายว่า ถือโกรธ, ผูกอาฆาต = อุป + นห พนฺธเน ผูก + ณี,คัมภีร์อรรถกถาและฎีกาให้อรรถาธิบายไว้เป็นอันมาก เช่น อรรถกถาเถรคาถาให้วิเคราะห์ว่า อาฆาตวตฺถูสุ อาฆาตสฺส อุปนยฺหนสีลา

ภร-ธารเณ, มาลํ นิจฺจกาลํ ภรตีติ มาลภารี, ภาชนสีโล ภาชี, อุณฺหํ ภุญฺชนสีโล อุณฺหโภชี, อตฺตานํ มญฺญติ สีเลนาติ อตฺตมานี, อตฺตานํ ปณฺฑิตํ มญฺญตีติ ปณฺฑิตมานี, ลภนสีโล ลาภี, วจนสีโล วาจี ฯ เอวํ วาที, อตฺถวาที, ธมฺมวาที, ยุตฺตวาที, มุตฺตวาที, วิภชฺชวาที, นิจฺจํ วสตีติ วาสี, คามวาสี, นครวาสี, ภารํ วหนสีโล ภารวาหี, ธมฺมํ ปญฺญํ อนุสรติ อนุคจฺฉตีติ ธมฺมานุสารีฯ เอวํ สทฺธานุสารี, วิรูปํ ปาปปกฺขํ ปฏิมุขํ อภิณฺหํ สรติ จินฺเตตีติ วิปฺปฏิสารี, ปาณํ หนติ สีเลนาติ ปาณฆาตี, หนสฺส ฆาโตฯ

ภร ธาตุ ในการทรงไว้, **มาลํ นิจฺจกาลํ ภรตีติ มาลภารี** ผู้ทรงไว้ซึ่งพวงดอกไม้ตลอดกาลเป็นนิจ, **ภาชนสีโล ภาชี** ผู้ปกติจำแนก ชื่อว่า ภาชี, **อุณฺหํ ภุญฺชนสีโล อุณฺหโภชี** ผู้มีปกติกินของร้อน, **อตฺตานํ มญฺญติ สีเลนาติ อตฺตมานี** ผู้ยกซึ่งตน โดยปกติ ชื่อว่า อตฺตมานี, **อตฺตานํ ปณฺฑิตํ มญฺญตีติ ปณฺฑิตมานี** ผู้สำคัญซึ่งตนว่าเป็นบัณฑิต ชื่อว่า ปณฺฑิตมานี, **ลภนสีโล ลาภี** ผู้มีปกติได้ ชื่อว่า ลาภี, **วจนสีโล วาจี** ผู้มีปกติกล่าว ชื่อว่า วาจี, ศัพท์อื่นๆ ก็เหมือนกัน เช่น **วาที** ผู้มีปกติกล่าว, **อตฺถวาที** ผู้มีปกติกล่าวซึ่งประโยชน์, **ธมฺมวาที** ผู้มีปกติซึ่งธรรม, **ยุตฺตวาที** ผู้มีปกติกล่าวซึ่งคำอันเหมาะสม, **มุตฺตวาที** ผู้มีปกติกล่าวซึ่งความหลุดพ้น, **วิภชฺชวาที** ผู้มีปกติกล่าวจำแนก, **นิจฺจํ วสตีติ วาสี** ผู้อยู่เป็นนิตย์ ชื่อว่า วาสี, คามวาสี ผู้อยู่ในบ้านเป็นนิตย์, **นครวาสี** ผู้อยู่ในเมืองเป็นนิตย์, **ภารํ วหนสีโล ภารวาหี** ผู้มีปกตินำภาระไป ชื่อว่า ภารวาหี, **ธมฺมํ ปญฺญํ อนุสรติ อนุคจฺฉตีติ ธมฺมานุสารี** ผู้ไปตามซึ่งธรรมคือปัญญา ชื่อว่า ธมฺมานุสารี, ศัพท์อื่นๆ เช่น สทฺธานุสารี ผู้ไปตามซึ่งศรัทธา, **วิรูปํ ปาปปกฺขํ ปฏิมุขํ อภิณฺหํ สรติ จินฺเตตีติ วิปฺปฏิสารี** ผู้ระลึกซึ่งธรรมฝ่ายบาป ที่ชื่อว่า วิรูป บ่อยๆ ที่ชื่อว่า ปฏิมุขํ ชื่อว่า วิปฺปฏิสารี, **ปาณํ หนติ สีเลนาติ ปาณฆาตี** ผู้ฆ่าสัตว์โดยปกติ ชื่อว่า ปาณฆาตี, แปลง หน เป็น ฆาต.

หริตพฺพํ สพฺพํ หรติ สีเลนาติ หารหารี อิจฺจาทิฯ

หริตพฺพํ สพฺพํ หรติ สีเลนาติ หารหารี ผู้นำไปซึ่งวัตถุทั้งปวงที่ควรนำไป โดยปกติ ชื่อว่า หารหารี.

‘กคา จชาน’นฺติ สุตฺตวิภตฺติยา อฆานุพนฺเธปิ จชานํ กคาเทโส, สมํ วิปาเจตีติ สมเวปากี-

ด้วยการแบ่งสูตรว่า **กคา จชานํ** (ในสูตรว่า **กคา จชานํ ฆานุพนฺเธ**. (๗๗๕ในที่ที่มี ฆอนุพันธ์อยู่

อุทรคฺคิ, สมเวปากินี-คหณี, อุปธิ ผลํ วิปจฺจตีติ อุปธิเวปากินี, โสจนสีโล โสกี, โสกินี-ปชา, มุตฺโต หุตฺวา จชนสีโล มุตฺตจาคี, สวิภาชนสีโล สวิภาคี, กามสุขํ ภุญฺชนสีโล กามโภคี, วิสุํ อวิภตฺตํ โภคํ ภุญฺชนสีโล อปฏิวิภตฺตโภคี, ยุญฺชนสีโล โยคี อิจฺจาทิฯ

เบื้องหลัง แปลง จและช แห่งธาตุทั้งหลาย เป็น กและค ย่อมมี ตามลำดับ.) ก และ ค อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง จและ ช แม้ในปัจจัยที่มิได้มีฆอนุพันธ์ เช่น **สมํ วิปาเจตีติ สมเวปากี – อุทรคฺคิ** ไฟภายในท้อง ที่ทำให้เกิดการย่อยอาหารอย่างสม่ำเสมอ ชื่อว่า สมเวปากี, **สมเวปากินี - คหณี** ในอิตถีลิงค์ใช้เป็น สมเวปากินี โดยมีบทว่า คหณี เป็นวิเสสยะ**, อุปธิ ผลํ วิปจฺจตีติ อุปธิเวปากินี** ธรรมที่ทำให้เกิดอุปธิ คือ ผล ชื่อว่า อุปธิเวปากินี, **โสจนสีโล โสกี** ผู้มีปกติเศร้าโศก ชื่อว่า โสกี , **โสกินี-ปชา** อิตถีลิงค์ ใช้ศัพท์ว่า โสกินี โดยมีบทวิเสสยะคือ ปชา, **มุตฺโต หุตฺวา จชนสีโล มุตฺตจาคี** ผู้มีปกติให้โดยหลุดพ้น ชื่อว่า มุตฺตจาคี, **สวิภาชนสีโล สวิภาคี** ผู้มีปกติจำแนกอย่างดี ชื่อว่า สวิภาคี, **กามสุขํ ภุญฺชนสีโล กามโภคี** ผู้มีปกติบริโภคสุขอันเป็นกาม ชื่อว่า กามโภคี, **วิสุํ อวิภตฺตํ โภคํ ภุญฺชนสีโล อปฏิวิภตฺตโภคี** ผู้มีปกติใช้สอยลาภโดยไม่แบ่งแยก ชื่อว่า อปฏิวิภตฺตโภคี [๑๓๐], **ยุญฺชนสีโล โยคี** ผู้มีปกติพากเพียร ชื่อว่า โยคี.

๗๕๕. อาวี[๑๓๑].

อาวี โหติ กตฺตริ, ภยํ ทสฺสนสีโล ภยทสฺสาวี

๗๕๕. อาวี.

ลง อาวี ปัจจัย ในอรรถกัตตุ.

ลง อาวี ปัจจัย ในอรรถกัตตุ เช่น **ภยํ ทสฺสนสีโล ภยทสฺสาวี** ผู้มีปกติเห็นภัย ชื่อว่า ภยทสฺสาวี.

อิติ อิวณฺณนฺตรูปราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่ลงปัจจัยมีอิวัณณะเป็นที่สุด จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

---

[๑๓๐] **อปฺปฏิวิภตฺตโภคี** แยกเป็น อปฺปฏิวิภตต ไม่แบ่งแยก + โภคี ผู้ใช้สอย วิเคราะห์ว่า โย อปฺปฏิวิภตฺตํ ภุญฺชติ, อยํ อปฺปฏิวิภตฺติโภคี นาม ภิกษุใด ย่อมใช้สอยไม่แบ่งแยก, ภิกษุนี้ ชื่อว่า อปฺปฏิวิภตฺตโภคี.

[๑๓๑] [ก. ๕๓๒; รู. ๕๕๐; นี. ๑๑๑๔]

อุวณฺณนฺตรูปราสิ

๗๕๖. ภงฺคุ ภีรู ภาสุ อสฺสวาฯ

เอเต สทฺทา มหาวุตฺตินา สีลาทีสุ นิปจฺจนฺเต.

ภนฺช-วินาเส, ปภญฺชนสีโล ปภงฺคุ-สงฺขตธมฺโมฯ

ภี-ภเย, ภายนสีโล ภีรูฯ

ภา-ทิตฺติยํ, โอภาสนสีโล ภาสุ-ปภา, เชฏฺฐวจนํ อาทเรน สุณาติ สีเลนาติ อสฺสโว-ปุตฺโต, อสฺสวาภริยาฯ

๗๕๗. วิทา กู [๑๓๒]**ฯ**

วิทมฺหา กู โหติ กตฺตริฯ วิทติ สีเลนาติ วิทู, โลกวิทู, ปรจิตฺตวิทูฯ อิตฺถิยํ ปรจิตฺตวิทุนีฯ

กลุ่มกิตบทที่ลงปัจจัยอุอิวัณณะเป็นที่สุด

๗๕๖. ภงฺคุ ภีรู ภาสุ อสฺสวา.

ศัพท์เหล่านี้ คือ ภงฺคุ ภีรู ภาสุ และ อสฺสุ ย่อมสำเร็จใช้ในอรรถสีละ เป็นต้น

ศัพท์เหล่านั้น ย่อมสำเร็จใช้ในอรรถสีละ เป็นต้น ด้วยมหาสูตร.

ภนฺช ธาตุ ในความพินาศ, **ปภญฺชนสีโล ปภงฺคุ-สงฺขตธมฺโม** สังขตธรรม ชื่อว่า ปภงฺคุ เพราะมีปกติพินาศไป.

ภี ธาตุ เป็นไปในความกลัว, **ภายนสีโล ภีรู** ผู้มีปกติกลัว ชื่อว่า ภีรู.

ภา ธาตุ ในการส่องสว่าง, **โอภาสนสีโล ภาสุ-ปภา** พระอาทิตย์ ชื่อว่า ภาสุ เพราะมีปกติส่องสว่าง, **เชฏฺฐวจนํ อาทเรน สุณาติ สีเลนาติ อสฺสโว-ปุตฺโต** บุตร ผู้ฟังซึ่งคำ (สอน) ของผู้เจริญกว่า โดยเคารพ ชื่อว่า อสฺสโว, **อสฺสวา ภริยา** ภริยา ผู้ฟัง... โดยเคารพ.

๗๕๗. วิทา กู.

ลง กู ปัจจัย ท้ายวิทธาตุ ในอรรถกัตตุ.

กู ปัจจัย ย่อมลง ท้ายวิทธาตุ ในอรรถกัตตุ เช่น **วิทติ สีเลนาติ วิทู** ผู้รู้โดยปกติ ชื่อว่า วิทู, **โลกวิทู** ผู้รู้ซึ่งโลกโดยปกติ, **ปรจิตฺตวิทู** ผู้รู้ซึ่งจิตของผู้อื่นโดยปกติ, ในอิตถีลิงค์เป็น **ปรจิตฺตวิทุนี.**

---

[๑๓๒] [ก. ๕๓๕; รู. ๕๕๓; นี. ๑๑๑๕]

๗๙๘. วิโต ญาโต [๑๓๓]**।**

วิปุพฺพา ญาโต กู โหติ กตฺตริ। วิชานนสีโล วิญฺญู।

๗๙๘. วิโต ญาโต

ลง กู ปัจจัย ท้าย ญาธาตุ ที่มีวิเป็นบทหน้า ในอรรถกัตตุ.

ลง กู ปัจจัย ท้าย ญาธาตุ ที่มีวิเป็นบทหน้า ในอรรถกัตตุ เช่น **วิชานนสีโล วิญฺญู** ผู้มีปกติรู้แจ้ง ชื่อว่า วิญญู.

๗๙๙. กมฺมา [๑๓๔]**।**

กมฺมุปปทา ญาโต กู โหติ กตฺตริ।

สพฺพํ ชานาติ สีเลนาติ สพฺพญฺญู, รตฺตญฺญู, อตฺถญฺญู, ธมฺมญฺญู, กาลญฺญู, สมยญฺญู।

๗๙๙. กมฺมา.

กูปัจจัย ย่อมลง ท้าย ญาธาตุ อันมีกรรมเป็น อุปบท ในอรรถกัตตุ.

กูปัจจัย ย่อมลง ท้าย ญาธาตุ อันมีกรรมเป็น อุปบท ในอรรถกัตตุ.

สพฺพํ ชานาติ สีเลนาติ สพฺพญฺญู พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ซึ่งธรรมทั้งปวงโดยปกติ ชื่อว่า **สพฺพญฺญู**, **รตฺตญฺญู** ผู้มีปกติรู้ซึ่งราตรี, **อตฺถญฺญู** ผู้มีปกติรู้ซึ่งอรรถ, **ธมฺมญฺญู** ผู้มีปกติรู้ซึ่งธรรม, **กาลญฺญู** ผู้มีปกติรู้ซึ่งกาล, **สมยญฺญู** ผู้มีปกติรู้กาล.

๗๘๐. คมา รู [๑๓๕]**।**

กมฺมุปปทา คมมฺหา รู โหติ กตฺตริ। ‘รานุพนฺเธนฺตสราทิสฺสา’ติ สพฺพธาตฺวนฺตโลโปฯ

๘๐๐. คมา รู.

รู ปัจจัย ย่อมลง ท้าย คม ตุ อันมีกรรมเป็น อุปบท ในอรรถกัตตุ.

รู ปัจจัย ย่อมลง ท้าย คม ตุ อันมีกรรมเป็นอุป บท ในอรรถกัตตุ. ลบพยัญชนะที่สุดธาตุทุกตัว ด้วย สูตรว่า **รานุพนฺเธนฺตสราทิสฺส. (๕๐๐.** เพราะปัจจัยที่มีรอนุพันธ์ ลบสระอันเป็นที่สุดของบทเป็นต้น).

---

[๑๓๓] [ก. ๕๓๕; รู. ๕๕๓; นี. ๑๑๑๕]

[๑๓๔] [ก. ๕๓๕; รู. ๕๕๓; นี. ๑๑๑๕]

[๑๓๕] [ก. ๕๓๔; รู. ๕๕๒; นี. ๑๑๑๘]

ปารๆ คจฺฉติ สีเลนาติ ปารคู, เวทๆ วุจฺจติ อคฺคมคฺคญาณๆ, เวทๆ คจฺฉตีติ เวทคู, อทฺธานๆ คจฺฉตีติ อทฺธคูฯ

ปารๆ คจฺฉติ สีเลนาติ ปารคู ผู้ไปถึงฝั่งโดยปกติ ชื่อว่า ปารคู, **เวทๆ วุจฺจติ อคฺคมคฺคญาณๆ** อัครมรรคญาณ (อรหัตมรรคญาณ) เรียกว่า เวท, **เวทๆ คจฺฉตีติ เวทคู** ผู้ถึงซึ่งอัครมรรคญาณ ที่เรียกว่า เวท นั้น โดยปกติ ชื่อว่า เวทคู, **อทฺธานๆ คจฺฉตีติ อทฺธคู** ผู้ไปสู่หนทางไกล โดยปกติ ชื่อว่า อทฺธคูฯ

อิติ อุวณฺณนฺตรูปราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่ลงปัจจัยมีอิวัณณะเป็นที่สุดจบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

อิตฺถิลิงฺครูปราสิ

กลุ่มกิตบทที่เป็นอิตถีลิงค์

อถ อิตฺถิลิงฺครูปานิ วุจฺจนฺเตฯ

ลำดับต่อไป จะกล่าวกิตบทที่เป็นอิตถีลิงค์

๘๐๑. อิตฺถิยมณฺติกยกยา จ [๑๓๖]ฯ

๘๐๑. อิตฺถิยมณฺติกยกยา จ.

เมื่อจะกล่าว อิตถีลิงค์ อ, ณ, ตฺติ, ก, ยกฺ, ยา และ อน ปัจจัยท. ย่อมลง ในเบื้องหลังจากธาตุ ในภาวะและการกะทั้งหลาย.

อิตฺถิลิงฺเค วตฺตพฺเพ ภาวการเกสุ อ, ณ,ติ, ก, ยก, ยปจฺจยา จ อโน จ โหติฯ

เมื่ออิตถีลิงค์ อันบุคคลพึงกล่าว, อ, ณ, ติ, ก, ยก ย และ อน ปัจจัย ย่อมลงในภาวะและการกะทั้งหลาย.

ก, อ, ณ, ยก, ย, อนอิจฺเจเตหิ ‘อิตฺถิยมตฺวา’ติ อาปจฺจโยฯ

อา ปัจจัย ย่อมลง ท้ายปัจจัยเหล่านี้คือ ก, อ, ณ, ยก, ยและ อน ด้วยสูตรว่า **อิตฺถิยมตฺวา (๗๐.** ลง อาปัจจัย ในอิตถีลิงค์ ท้ายนามศัพท์อการันต์).

กมฺหิ ตาว –

อตฺตนิ นิสินฺนๆ คูหติ สำวรตีติ คุหา, อตฺตานๆ วา ปรๆ วา ทูเสตีติ ทูสา-ธุตฺติตฺถีฯ

จะกล่าวถึงการลง ก ปัจจัยเสียก่อน เช่น

อตฺตนิ นิสินฺนๆ คูหติ สำวรตีติ คุหา สถานที่รักษาคุ้มครองซึ่งบุคคลผู้นั่งในตน ชื่อว่า คุหา, **อตฺ**

[๑๓๖] [ก. ๕๕๓; รู. ๕๘๘; นี. ๑๑๔๐; ‘…กฺติ…’ (พหูสุ)]

ตานำ วา ปรำ วา ทูเสตีติ ทูสา-ธุตฺติตฺถี ผู้ที่ประทุษร้ายซึ่งตน หรือ ผู้อื่น ชื่อว่า ทูสา ได้แก่ หญิงนักเลง.

มุท-หาเส, โมทนำ มุทา, ปมุทา, สุฐฺฐติ เอตายาติ สุธา, วสุ์ รตนำ ธาเรตีติ วสุธา อิจฺจาทิฯ

มุท ธาตุ ในการบันเทิง, **โมทนำ มุทา** ความบันเทิง ชื่อว่า มุทา, **ปมุทา** ... ความบันเทิงยิ่ง, **สุฐฺฐติ เอตายาติ สุธา** ย่อมหมดจด ด้วยสิ่งนี้ เหตุนั้น สิ่งนี้ ชื่อว่า สุธา (เครื่องชำระ), **วสุ์ รตนำ ธาเรตีติ วสุธา** ผู้ทรงรัตนะ ที่เรียกว่า วสุ ชื่อว่า วสุธา.

อมฺหิ-สงฺขายนฺติ เอตายาติ สงฺขาฯ ตถา สงฺขฺยา, ปชานาตีติ ปญฺญา, อาชานาตีติ อญฺญา, สญฺชานาตีติ สญฺญา, สญฺชานนฺติ เอตายาติ วา สญฺญา, สญฺชานนำ วา สญฺญา, อภิชานนำ อภิญฺญา, ปฏิชานนำ ปฏิญฺญา, ปริจฺฉิชฺช ชานนำ ปริญฺญา, ปฏิจฺจ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ ปติฏฺฐาฯ

ในการลง อ ปัจจัย เช่น

สงฺขายนฺติ เอตายาติ สงฺขา ธรรมเป็นเหตุให้กล่าว ชื่อว่า สงฺขา, รูปว่า **สงฺขฺยา** ก็เหมือนกัน, **ปชานาตีติ ปญฺญา** สภาพที่รู้ทั่ว ชื่อว่า ปญฺญา, **อาชานาตีติ อญฺญา** สภาพที่รู้ทั่วถึง ชื่อว่า อญฺญา, **สญฺชานาตีติ สญฺญา** ธรรมชาติที่จำ ชื่อว่า สญฺญา, **สญฺชานนฺติ เอตายาติ วา สญฺญา** หรือว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้สัมปยุตธรรมจำได้ ชื่อว่า สญฺญา, **สญฺชานนำ วา สญฺญา** หรือว่า การจำได้ ชื่อว่า สัญญา, **อภิชานนำ อภิญฺญา** การรู้ยิ่ง ชื่อว่า อภิญฺญา, **ปฏิชานนำ ปฏิญฺญา** การรับรอง ชื่อว่า ปฏิญฺญา, **ปริจฺฉิชฺช ชานนำ ปริญฺญา** การกำหนดรู้ ชื่อว่า ปริญฺญา, **ปฏิจฺจ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ ปติฏฺฐา** สถานที่เป็นที่อาศัยตั้งอยู่ ชื่อว่า ปติฏฺฐา.

ถา-ฐาเน, อวธิภาเวน ฐาติ ติฏฺฐตีติ อวตฺถา, อุปาทียตีติ อุปาทา-ปญฺญตฺติ, อญฺญมญฺญำ อุเปจฺจ นิสฺสาย จ ธิยฺยตีติ อุปนิธา-ปญฺญตฺติเยว, สทฺทหนำ สทฺธา, สทฺทหนฺติ เอตายาติ วา สทฺธา, วิสิฏฺฐำ กตฺวา อตฺตานำ ทหนฺติ เอตายาติ วิธา-มาโน, ภาติ ทิพฺพตีติ ภา-นกฺขตฺตำ, ปภา, อาภา, นิภา, อุปมียเต อุปมาฯ

ถา ธาตุ ในการตั้งอยู่, **อวธิภาเวน ฐาติ ติฏฺฐตีติ อวตฺถา** ธรรมชาติที่ตั้งอยู่โดยความเป็นเขตแดน ชื่อวา อวตฺถา (ธรรมที่กำหนดเขต), **อุปาทียตีติ อุปาทา-ปญฺญตฺติ** ธรรมที่ถูกเข้าไปถือเอา ชื่อว่า อุปาทา

ได้แก่ บัญญัติ[๑๓๗], **อญฺญมญฺญ์ อุเปจฺจ นิสฺสาย จ ธิยฺยตีติ อุปนิธา-ปญฺญตฺติเยว** ธรรมที่ถูกทรงจำไว้ โดยเข้าไปอาศัยซึ่งกันและกัน ชื่อว่า อุปนิธา ได้แก่ บัญญัติเช่นกัน[๑๓๘], **สทฺทหนํ สทฺธา** ความเชื่อ ชื่อว่า สัทธา, **สทฺทหนฺติ เอตายาติ วา** สทฺธา หรือว่า ธรรมเป็นเหตุให้สัมปยุตธรรมเชื่อ ชื่อว่า สทฺธา, **วิสิฏฺฐ์ กตฺวา อตฺตานํ ทหนฺติ เอตายาติ วิธา-มาโน** มานา ชื่อว่า วิธา เพราะเป็นธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลยกย่องซึ่งตนโดยทำให้พิเศษกว่า, **ภาติ ทิพฺพตีติ ภา-นกฺขตฺตํ** ดวงดาว ชื่อว่า ภา เพราะเป็นธรรมชาติรุ่งเรือง[๑๓๙], **ปภา**, **อาภา**, **นิภา** รัศมี , **อุปมียเต อุปมา** การเข้าไปใกล้กับสิ่งที่ถูกวัด ชื่อว่า อุปมาฯ

เณ-จินฺตายํ, ปชฺฌายนํ ปชฺฌา, วชฺชาวชฺชํ อุปชฺฌายติ เปกฺขตีติ อุปชฺฌา, อภิมุขํ ฌายนํ อภิชฺฌาฯ

เณ ธาตุ เป็นไปในการคิด, **ปชฺฌายนํ ปชฺฌา** การคิดโดยรอบ ชื่อว่า **ปชฺฌา** ซบเซา, **วชฺชาวชฺชํ อุปชฺฌายติ เปกฺขตีติ อุปชฺฌา** พระเถระผู้สอดส่องคือ ตรวจดูซึ่งโทษและมิใช่โทษ ชื่อว่า อุปชฺฌา**, อภิมุขํ ฌายนํ อภิชฺฌา** ความอยากได้โดยมุ่งไป (ซึ่งทรัพย์สมบัติของผู้อื่น) ชื่อว่า อภิชฺฌา[๑๔๐].

อาส-ปตฺถนายํ, อาสีสนํ อาสา, ปจฺจาสีสนํ ปจฺจาสาฯ

อาส ธาตุ ในความปรารถนา, **อาสีสนํ อาสา** ความปรารถนา ชื่อว่า อาสา, **ปจฺจาสีสนํ ปจฺจาสา** ความหวัง ชื่อว่า ปจฺจาสา.

---

[๑๓๗] บัญญัติชนิดนี้ เรียกว่า อุปาทาบัญญัติ เพราะเป็นบัญญัติที่เข้าไปถือเอา คือ อาศัย ปรมัตถธรรม ได้แก่ กระทำปรมัตถธรรมให้เป็นเหตุ เช่น คำว่า สตฺต เป็นที่รู้กันหรือใช้เรียกขานกัน เพราะอาศัยขันธ์ ๕ เป็นต้น ที่ปรมัตถธรรม หรือ คำว่า รถ ย่อมเป็นที่รู้กัน เพราะอาศัยส่วนประกอบต่างๆ ดังนี้เป็นต้น

[๑๓๘] บัญญัติชนิดนี้เรียกว่า อุปนิธาบัญญัติ บัญญัติหรือคำพูดที่ถูกเทียบเคียงเกิดขึ้น เช่น คำว่า ทุติยํ ที่ ๒ เพราะเทียบกับคำว่า ปฐมํ ที่ ๑, คำว่า ทีฆ ยาว เพราะเทียบกับคำว่า รสฺส สั้น ดังนี้เป็นต้น

[๑๓๙] ภา ที่มีความหมายว่า นกฺขตฺต ดวงดาว ในอภิธานคาถาที่ ๕๗ แสดงไว้โดยเป็นนปุงสกลิงค์ว่า ภ ดังนี้ คือ นกฺขตฺตํ โชติ **ภ**ं ตารา, อปุเม ตาร โก'พฺ จ

[๑๔๐] เณ ธาตุที่มี อภิ เป็นบทหน้า ถูกใช้ในความหมายว่า อยากได้ (นิทานวคฺคฏี.๑๐๙/๑๑๑)

อาส-อุปเวสเน, อจฺฉนํ อจฺฉาฯ

อาส ธาตุ เป็นไปในการนั่ง, **อจฺฉนํ อจฺฉา** การนั่ง ชื่อว่า อจฺฉา.

อิกฺข-ทสฺสน'งฺเกสุ, อเปกฺขนํ อเปกฺขา, อุเปกฺขนํ อุเปกฺขา, อุปปริกฺขนํ อุปปริกฺขา, อิจฺฉนํ อิจฺฉา, พฺยาปิตุํ อิจฺฉา วิจฺฉาฯ

อิกฺข ธาตุ เป็นไปในการดูและกำหนดหรือหมายไว้, **อเปกฺขนํ อเปกฺขา** การคำนึงถึง ชื่อว่า อเปกฺขา (ได้แก่ ตัณหา-นีติ.ธาตุ), **อุเปกฺขนํ อุเปกฺขา** การเพ่ง หรือ การวางเฉย, การวางไว้ตรงกลาง ชื่อว่า **อุเปกฺขา**, **อุปปริกฺขนํ อุปปริกฺขา** การใคร่ครวญ ชื่อว่า อุปปริกฺขา, **อิจฺฉนํ อิจฺฉา** ความปรารถนา ชื่อว่า อิจฺฉา, **พฺยาปิตุํ อิจฺฉา วิจฺฉา** ความปรารถนาเพื่อแผ่ไป ชื่อว่า วิจฺฉาฯ

อิสฺส-อุสฺสุยฺยิเย, อิสฺสนํ อิสฺสาฯ

อิสฺส ธาตุ เป็นไปริษยา, เกลียดกัน, **อิสฺสนํ อิสฺสา** ความริษยา ชื่อว่า อิสฺสา.

อีห-พฺยาปาเร, อีหนํ อีหาฯ

อีห ธาตุ ในความพยายาม, การพยายาม ชื่อว่า อีหา.

อุฉิ-อุจฺเฉ, อุจฺฉนํ อุจฺฉาฯ

อุฉิ ธาตุ ในความอยากได้, **อุจฺฉนํ อุจฺฉา** การกระหาย ชื่อว่า อุจฺฉา.

เอล-กมฺปเน, เอลยตีติ เอลา-โทโสฯ

เอล ธาตุ ในความหวั่นไหว, **เอลยตีติ เอลา-โทโส** โทษ ชื่อว่า เอลา เพราะทำให้หวั่นไหว.

โอช-ถมฺภเน เตชเน จ, โอเชติ ตัสมงฺคิเน สตฺเต สงฺขาเร จ สมุปตฺถมฺภติ สมุตฺเตเชตีติ วา โอชาฯ

โอช ธาตุ ในความค้ำจุน และ การทำให้ร้อน, **โอเชติ ตัสมงฺคิเน สตฺเต สงฺขาเร จ สมุปตฺถมฺภติ สมุตฺเตเชตีติ วา** โอชาฯ ธรรมที่ค้ำจุนซึ่งสัตว์และสังขารที่ประชุมกัน ชื่อว่า โอชา, อีกนัยหนึ่ง ธรรมที่ทำให้สัตว์และสังขารที่ประชุมกันให้ร้อน.

กล-สงฺขฺยาเน, กลียตีติ กลา, ขมนํ ขมา, คชฺชนฺติ เอตายาติ คทา, คิรียติ กถียตีติ คิรา-วาจา, ฆฏียติ สงฺฆฏียติ เอตฺถาติ ฆฏา-ยูโถ, ภุโส จาเรติ ปริจาเรตีติ อจฺฉรา-เทวี, มหาวุตฺตินา จสฺส โฉ, ชฏตีติ ชฏา, อนฺโตชฏา พหิชฏา [สำ. นิ. ๑.๒๓], ชิยฺยนฺติ เอตายาติ ชรา, ชิรณํ วา ชรา, อาปชฺชติ อชฺฌาปชฺชตีติ อาปทา, สมฺปชฺชนํ สมฺปทา, อุปริภาวํ สุฏฺฐุ ปชฺชนฺติ ปาปุณนฺติ เอตายาติ อุปสมฺปทา, ปฏิปชฺชนํ ปฏิปทา, ปฏิปชฺชนฺติ อุปริวิเสสํ เอตายาติ วา ปฏิปทา, สุขปฺปฏิปทา, ทุกฺขปฺปฏิปทา, ปฏิสมฺภิชฺชนฺติ อตฺถาทีสุ ญาณปฺปเภทํ คจฺฉนฺติ เอตายาติ ปฏิสมฺภิทา, อตฺถปฏิสมฺภิทา, ธมฺมปฏิสมฺภิทา, นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา, ปฏิภานปฏิสมฺภิทาฯ

กล ธาตุ ในการนับ, **กลียตีติ กลา** สิ่งที่นับชื่อว่า กลา, **ขมนํ ขมา** ความอดทน ชื่อว่า ขมา, **คชฺชนฺติ เอตายาติ คทา** ธรรมชาติเป็นเครื่องส่งเสียง ชื่อว่า คทา, **คิรียติ กถียตีติ คิรา-วาจา** ย่อมถูกกล่าว ชื่อว่า คิรา ได้แก่ วาจา, **ฆฏียติ สงฺฆฏียติ เอตฺถาติ ฆฏา-ยูโถ** ย่อมถูกรวมกัน ในที่นี้ เหตุนั้น จึงชื่อว่า ฆฏา ได้แก่ ฝูง, **ภุโส จาเรติ ปริจาเรตีติ อจฺฉรา-เทวี** ผู้บำเรออย่างเหลือเกิน ชื่อว่า อจฺฉรา, พระเทวี, รูปนี้แปลง จ เป็น ฉ ด้วยมหาสูตร, **ชฏตีติ ชฏา** สิ่งที่ยุ่งเหยิง ชื่อว่า ชฏา, **อนฺโตชฏา พหิชฏา** หมู่สัตว์รกทั้งภายใน รกทั้งภายนอก [สำ.ส.๑๕/๖๐], **ชิยฺยนฺติ เอตายาติ ชรา** ธรรมเป็นเหตุให้คร่ำคร่า ชื่อว่า ชรา, **ชิรณํ วา ชรา** หรือ ความคร่ำคร่า ชื่อว่า ชรา, **อาปชฺชติ อชฺฌาปชฺชตีติ อาปทา** ธรรมชาติที่มาถึง คือ มาท่วมทับ ชื่อว่า อาปทา[๑๔๑], **สมฺปชฺชนํ สมฺปทา** การถึงพร้อม ชื่อว่า สมฺปทา[๑๔๒], **อุปริภาวํ สุฏฺฐุ ปชฺชนฺติ ปาปุณนฺติ เอตายาติ อุปสมฺปทา** ธรรมเป็นเหตุให้บุคคลเข้าถึงด้วยดีซึ่งความเป็นผู้สูงขึ้น ชื่อว่า อุปสมฺปทา, **ปฏิปชฺชนํ ปฏิปทา** การดำเนินไป ชื่อว่า ปฏิปทา, **ปฏิปชฺชนฺติ อุปริวิเสสํ เอตายาติ วา ปฏิปทา** หรือ ข้อปฏิบัติ เป็นเหตุให้บุคคลดำเนินไปสู่คุณวิเศษที่สูงขึ้น ชื่อว่า ปฏิปทา, **สุขปฺปฏิปทา** ปฏิปทาที่สบาย, **ทุกฺขปฺปฏิปทา** ... ลำบาก, **ปฏิสมฺภิชฺชนฺติ อตฺถาทีสุ ญาณปฺปเภทํ คจฺฉนฺติ เอตายาติ ปฏิสมฺภิทา** ปัญญาอันเป็นเหตุให้บุคคลแตกฉาน คือ ถึงความแตกฉานแห่งปัญญาในอัตถะ (ผล)เป็นต้น ชื่อว่า ปฏิสมฺภิทา, **อตฺถปฏิสมฺภิทา** ปัญญาที่เป็นเหตุแห่งความแตกฉานในอัตถะ, **ธมฺมปฏิสมฺภิทา** ... ธัมมะ (เหตุ), **นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา** ... ในนิรุตติ (การใช้

---

[๑๔๑] อาปทา ศัพท์ แปลว่า อันตราย,อุบัติเหตุ,โชคร้าย, เคราะห์ร้าย, ความทุกข์ โดยจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกับ วิปตฺติ (ธาน. ๓๘๕)

[๑๔๒] (1. การบรรลุ,ความสำเร็จ, สัมปทา; ความสุข, สมบัติ; ความสำราญ, 2. การทำให้สำเร็จ, การประกอบ; ผล, ผลที่ตามมา)

ศัพท์หรือภาษา), **ปฏิภานปฏิสมฺภิทา** ... ในปฏิภาณ (ไหวพริบ).

ภิกฺข-ยาจเน, ภิกฺขียเตติ ภิกฺขาฯ

ภิกฺข ธาตุ ในการขอ, **ภิกฺขียเตติ ภิกฺขา** วัตถุที่ถูกขอ ชื่อว่า ภิกฺขา.

สิกฺข-ฆฏเน, สิกฺขนํ สิกฺขา, สิกฺขนฺติ ฆเฏนฺติ เสกฺขา ชนา เอตฺถาติ สิกฺขา, อธิสีลสิกฺขา, อธิจิตฺตสิกฺขา, อธิปญฺญาสิกฺขา อิจฺจาทิฯ

สิกฺข ธาตุในความพากเพียร[๑๔๓] เช่น **สิกฺขนํ สิกฺขา** ย่อมฝึกฝน ชื่อว่า สิกฺขา, **สิกฺขนฺติ ฆเฏนฺติ เสกฺขา ชนา เอตฺถาติ สิกฺขา** ข้อปฏิบัติเป็นที่ใช้ฝึกฝน คือ พากเพียร ของชนผู้ยังต้องฝึกฝน ชื่อว่า สิกฺขา, (ได้แก่) **อธิสีลสิกฺขา** อธิศีลสิกขา, **อธิจิตฺตสิกฺขา** อธิจิตตสิกขา, **อธิปญฺญาสิกฺขา** อธิปัญญาสิกขา.

ติติกฺขนํ ติติกฺขา, วีมํสนํ วีมํสา, ติกิจฺฉนํ ติกิจฺฉา, วิคตา ติกิจฺฉา เอติสฺสาติ วิจิกิจฺฉา, โภตฺตุํ อิจฺฉา พุภุกฺขา, พุโภกฺขา วา, ฆสิตุํ อิจฺฉา ชิฆจฺฉา, ปาตุํ ปริภุญฺชิตุํ อิจฺฉา ปิปาสา, หริตุํ อิจฺฉา ชิคีสา, วิเชตุํ อิจฺฉา วิชิคีสา, หนฺตุํ อิจฺฉา ชิฆํสา อิจฺจาทิฯ

ติติกฺขนํ ติติกฺขา การอดทน ชื่อว่า ติติกฺขา, **วีมํสนํ วีมํสา** การใคร่ครวญ ชื่อว่า วีมํสา, ติ**กิจฺฉนํ ติกิจฺฉา** การรักษา ชื่อว่า ติกิจฺฉา, **วิคตา ติกิจฺฉา เอติสฺสาติ วิจิกิจฺฉา** ผู้ปราศจากปัญญาเป็นเครื่องรักษา ชื่อว่า วิจิกิจฉา (ความสงสัย), **โภตฺตุ อิจฺฉา พุภุกฺขา, พุโภกฺขา** ปรารถนาเพื่อกิน ชื่อว่า พุภุกฺขา หรือ พุโภกฺขา, **ฆสิตุ อิจฺฉา ชิฆจฺฉา** ปรารถนาเพื่อลิ้มเลีย, **ปาตุ ปริภุญฺชิตุ อิจฺฉา ปิปาสา** ปรารถนาเพื่อกิน ชื่อว่า ปิปาสา, **หริตุ อิจฺฉา ชิคีสา** ปรารถนาเพื่อนำไป ชื่อว่า ชิคีสา, **วิเชตุ อิจฺฉา วิชิคีสา** ปรารถนาเพื่อชนะ ชื่อว่า วิชิคีสา, **หนฺตุ อิจฺฉา ชิฆํสา** ปรารถนาเพื่อฆ่า ชื่อว่า ชิฆ์สา ดังนี้เป็นต้น.

ณมฺหิ-อร-คติยํ, อรติ สีฆํ วิชฺฌมานา คจฺฉตีติ อาราเวธโก, กโรนฺติ นานากมฺมการณาโย เอตฺถาติ การา-อทฺทุ, ชิยฺยนฺติ เอตายาติ ชารา, ตรติ สีฆตรํ

ในการลง **ณ**ปัจจัย เช่น

อร ธาตุ ในการไป, **อรติ สีฆํ วิชฺฌมานา คจฺฉตีติ อาราเวธโก** ศัสตราที่แทงไปอย่างเร็ว ชื่อว่า

[๑๔๓] คัมภีร์สัททนีติเป็น สิกฺข วิชฺโชปาทาเน (สิกฺข ธาตุ ในการถือเอาด้วยปัญญา, ฝึกฝน, ศึกษา, เรียน) แม้คัมภีร์อภิธาน.ฏีกาก็เช่นกัน (ธาน.ฏี.๗๒๐), โตฯ ถ้าหมายถึงคัมภีร์ที่ใช้เล่าเรียน มีวิเคราะห์ว่า สิกฺขฺยนฺเต อพฺภสฺยนฺเต เอตายาติ สิกฺขา คัมภีร์เป็นเครื่องใช้เล่าเรียนหรือท่องบ่น (ธาน.ฏี.๑๑๐),

คจฺฉตีติ ตารา, ภาสนฺติ เอตายาติ ภาสา, ธาเรติ สีฆํ วหตีติ ธารา, ขคฺคธารา, วุฏฺฐิธารา, มยติ วิวิธาการํ คจฺฉติ เอตายาติ มายา, ลิขียเต เลขา, วุจฺจเตติ วาจา, หรติ มโนรมํ ปวตฺเตตีติ หารา-มุตฺตาวลิ อิจฺจาทิฯ

อาราเวธก, **กโรนฺติ นานากมฺมการณาโย เอตฺถาติ การา -อทฺทุ** สถานที่เป็นที่กระทำซึ่งการลงทัณฑ์หลายประการ ชื่อว่า การา (เรือนจำ) คือ ขื่อหรือคาอันเป็นเครื่องพันธนาการ[๑๔๔], **ชิยฺยนฺติ เอตายาติ ชารา** ธรรมเป็นเหตุให้บุคคลคร่ำคร่า ชื่อว่า ชรา, **ตรติ สีฆตรํ คจฺฉตีติ ตารา** ดวงดาวที่ผ่านไปอย่างรวดเร็ว, **ภาสนฺติ เอตายาติ ภาสา** วาจาที่ใช้พูดกัน ชื่อว่า ภาสา, **ธาเรติ สีฆํ วหตีติ ธารา** แม่น้ำที่ไหลไปอย่างเร็ว ชื่อว่า ธารา, **ขคฺคธารา** คมดาบ, **วุฏฺฐิธารา** สายฝน[๑๔๕], **มยติ วิวิธาการํ คจฺฉติ เอตายาติ มายา** วิชาที่เป็นเครื่องทำให้ถึงหรือไปสู่อาการหลายประการ ชื่อว่า มายา, **ลิขียเต เลขา** การเขียน ชื่อว่า เลขา, **วุจฺจเตติ วาจา** คำพูดที่ถูกกล่าว ชื่อว่า วาจา, **หรติ มโนรมํ ปวตฺเตตีติ หารา-มุตฺตาวลิ** เครื่องประดับที่ทำความรื่นรมย์แห่งใจให้เป็นไป ชื่อว่า หารา ได้แก่ สร้อยมุกดา.

ยกฺปจฺจเย-สห กถนํ สากจฺฉา, ตถนํ ตจฺฉา, นิปชฺชนํ นิปชฺชา, วิทติ ชานาตีติ วิชฺชา, วิทนฺติ ชานนฺติ เอตายาติ วา วิชฺชา, วิชฺชาปฏิปกฺขา อวิชฺชา, นิสชฺชนํ นิสชฺชาฯ

ในที่ลง **ยกฺ** ปัจจัย

สห กถนํ สากจฺฉา การพูดด้วยกัน ชื่อว่า สากจฺฉา, **ตถนํ ตจฺฉา** การตัดหรือถาก ชื่อว่า ตจฺฉา, **นิปชฺชนํ นิปชฺชา** การนอน ชื่อว่า นิปชฺชา, **วิทติ ชานาตีติ วิชฺชา** ธรรมชาติที่รู้ ชื่อว่า วิชฺชา, **วิทนฺติ ชานนฺติ เอตายาติ วา วิชฺชา** หรือ ธรรมชาติที่เป็นเหตุให้สัมปยุตธรรมรู้ ชื่อว่า วิชฺชา, **วิชฺชาปฏิปกฺขา อวิชฺชา** ธรรมชาติที่เป็นปฏิปักษ์ต่อวิชชา ชื่อว่า อวิชฺชา, **นิสชฺชนํ นิสชฺชา** การนั่ง ชื่อว่า นิสชฺชา.

---

[๑๔๔] อทฺทุ ฉบับสยามรัฐ ส่วนฉบับฉัฏฐสังคายนาเป็น อนฺทุ หมายถึง ขื่อคา หรือ โซ่ล่ามอันเป็นเครื่องจองจำ. แม้สัททนีติ ก็เป็น อนฺทุ โดยมาจาก อทิ ธาตุ ในการผูก (อทิ พนฺธเน) นอกจากนี้ยังใช้ในความหมายว่า กามคุณ ๕ โดยเป็นเครื่องผูกเช่นเดียวกับเครื่องพันธนาการ.

[๑๔๕] ธารา ศัพท์มีอรรถสองอย่าง คือ สนฺตติ และ ขคฺคงฺค สายน้ำและคมดาบ (ธาน.๑๐๘๕). ในที่นี้ท่านคงแสดงศัพท์ว่า ขคฺคธารา ไว้เพื่อให้ทราบถึงอรรถของธารา ศัพท์อีกอย่างหนึ่ง.

อิธ-อิชฺฌเน, สมิชฺฌนํ สมิชฺฌาฯ

อิธ ธาตุ ในการสำเร็จ, **สมิชฺฌนํ สมิชฺฌา** การสำเร็จ ชื่อว่า สมิชฺฌา.

สิธ-นิปฺผตฺติยํ, สิชฺฌนํ สิชฺฌา อิจฺจาทิฯ

สิธ ธาตุ ในการสำเร็จ, **สิชฺฌนํ สิชฺฌา** ความสำเร็จ ชื่อว่า สิชฺฌน.

ยมฺหิ-มช-สํสุทฺธิยํ, สมฺมชฺชนํ สมฺมชฺชา, อเปจฺจ วชนํ คมนํ ปพฺพชฺชา, จรณํ จริยา, ปริจรณํ ปาริจริยา, ‘อูพฺยญฺชนสฺสา’ติ อีอาคโม รสฺโส จฯ

ในที่ลง **ย** ปัจจัย -

มช ในความสะอาด, **สมฺมชฺชนํ สมฺมชฺชา** การกวาด ชื่อว่า สมฺมชฺชา**, อเปจฺจ วชนํ คมนํ ปพฺพชฺชา** การไปโดยหลีกออก (จากบ้าน) ชื่อว่า ปพฺพชฺชา, **จรณํ จริยา** ความประพฤติ ชื่อว่า จริยา, **ปริจรณํ ปาริจริยา** การบำเรอ ชื่อว่ ปาริจริยา, จ รูปนี้ลงอีอาคมด้วยสูตรว่า **ญี พฺยญฺชนสฺส (๗๑๗)**. ลง ญี อาคม ในที่เบื้องต้นแห่งปัจจัยที่มีพยัญชนะเป็นตัวหน้า) และ รัสสะ.

ชาคร-นิทฺทกฺขเย, ชาครณํ ชาคริยา, เสติ เอตฺถาติ เสยฺยา, ทฺวิตฺตํฯ

ชาคร ธาตุ ในการสิ้นสุดแห่งความหลับ (ตื่น), **ชาครณํ ชาคริยา** การตื่น ชื่อว่า ชาคริยา**, เสติ เอตฺถาติ เสยฺยา** สถานที่เป็นที่นอน ชื่อว่า เสยฺยา, ทำ ย ทเวภาวะ.

อนมฺหิ-สห คายนฺติ สชฺฌายนฺติ เอตฺถาติ สงฺคายนา, ฐาปียเต ปติฏฺฐียเต ปติฏฺฐานา, ปาปียเต ปาปนา, สมฺปาปนา, ปริสมาปนา, อุปาสียเต อุปาสนา, ปยิรุปาสนา, เอสียเต เอสนา, ปริเยสนา, กาเมสนา, ภเวสนา, พฺรหฺมจริเยสนา, เฉชฺชเภชฺชาทิกสฺส กมฺมสฺส กรณํ กมฺมการณา, อาทิวุทฺธิ, ทฺวตฺติส กมฺมการณาฯ

ในที่ลง**อน**ปัจจัย -

สห คายนฺติ สชฺฌายนฺติ เอตฺถาติ สงฺคายนา ธรรมที่เป็นที่สวดขึ้นโดยพร้อมกัน ชื่อว่า สงฺคายนา, **ฐาปียเต ปติฏฺฐียเต ปติฏฺฐานา** การตั้งอยู่ ชื่อว่า ปติฏฺฐานา, **ปาปียเต ปาปนา** การให้เข้าถึง ชื่อว่า ปาปนา, **สมฺปาปนา** การให้ถึงพร้อม, **ปริสมาปนา** การให้เสร็จสมบูรณ์, **อุปาสียเต อุปาสนา** การนั่งใกล้, **ปยิรุปาสนา** การเข้าไปใกล้, **เอสียเต เอสนา** การแสวงหา, **ปริเยสนา** การค้นหา, **กาเมสนา** การแสวงหากาม, ภเวสนา การแสวงภพ, **พฺรหฺมจริ**

เยสนา การแสวงหาพรหมจรรย์ (ค้นหาข้อปฏิบัติที่สูงสุด), **เฉชฺชเภชฺชาทิกสฺส กมฺมสฺส กรณํ** กมฺม การณา การลงทัณฑ์มีการตัดและการฉีกเป็นต้น ชื่อว่า กมฺมการณา, รูปนี้วุทธิอักษรต้นบท, **ทฺวตฺติํส กมฺมการณา** การลงทัณฑ์ ๓๒ อย่าง.

จิติ-เจตายํ, เจเตนฺติ สมฺปยุตฺตา ธมฺมา เอตายาติ เจตนา, จินฺตียเต จินฺตนา, ฐปียเต ฐปนา, ทีปียเต ทีปนา, วิปสฺสนฺติ เอตายาติ วิปสฺสนา, สนฺทสฺสียเต สนฺทสฺสนา, เทสียเต เทสนา, เทสียติ เอตายาติ วา เทสนา, ปตฺถียเต ปตฺถนา, ผรียเต ผรณา, ผุสียเต ผุสนา, ภาวียเต ภาวนา, วิภาวนา, สมฺภาวนา, มนฺตียเต มนฺตนา, นิมนฺตนา, อามนฺตนา, ปุนปฺปุนํ โมทนฺติ เอตายาติ อนุโมทนา, ยาจียเต ยาจนา, อาทเรน ยาจนา อายาจนา, โยชียเต โยชนาฯ

จิติ ธาตุ ในการคิด, จงใจ, **เจเตนฺติ สมฺปยุตฺตา ธมฺมา เอตายาติ เจตนา** ธรรมชาติที่เป็นเหตุให้สัมปยุตธรรม จงใจ ชื่อว่า เจตนา**, จินฺตียเต จินฺตนา** การคิดหรือจงใจ, **ฐปียเต ฐปนา** การตั้งอยู่ ชื่อว่า ฐปนา, **ทีปียเต ทีปนา** การแสดง ชื่อว่า ทีปนา, **วิปสฺสนฺติ เอตายาติ วิปสฺสนา** ธรรมชาติที่เป็นเหตุให้เห็นแจ้ง ชื่อว่า วิปสฺสนา, **สนฺทสฺสียเต สนฺทสฺสนา** การแสดงให้เห็นชัดเจน ชื่อว่า สนฺทสฺสนา, **เทสียเต เทสนา** การแสดง ชื่อว่า เทสนา, **เทสียติ เอตายาติ วา เทสนา** หรือว่า ธรรมชาติเป็นเหตุให้แสดง, **ปตฺถียเต ปตฺถนา** ความปรารถนา ชื่อว่า ปตฺถนา, **ผรียเต ผรณา** การแผ่ไป ชื่อว่า ผรณา, **ผุสียเต ผุสนา** การกระทบ ชื่อว่า ผุสนา, **ภาวียเต ภาวนา** การทำให้มี ชื่อว่า ภาวนา, **วิภาวนา** การทำให้แจ่มแจ้ง หรือ การอธิบาย, **สมฺภาวนา** การยกย่อง, **มนฺตียเต มนฺตนา** การปรึกษา ชื่อว่า มนฺตนา, **นิมนฺตนา** การเชิญ, อามนฺตนา การเรียกมา, **ปุนปฺปุนํ โมทนฺติ เอตายาติ อนุโมทนา** ธรรมชาติเป็นเหตุให้บันเทิงบ่อยๆ ชื่อว่า อนุโมทนา**, ยาจียเต ยาจนา** การขอ ชื่อว่า ยาจนา, **อาทเรน ยาจนา อายาจนา** การขอโดยเคารพ ชื่อว่า อายาจนา (เชิญ), **โยชียเต โยชนา** การประกอบ ชื่อว่า โยชนา.

รจ-วิธาเน, รจียเต รจนา, อารจนา, วิรจนาฯ

รจ ธาตุ ในการกระทำหรือจัดแจง, **รจียเต รจนา** การกระทำหรือจัดแจง ชื่อว่า รจนา, **อารจนา**

การกระทำโดยทั่ว, **วิรจนา** การกระทำโดยพิเศษ (๓ ศัพท์นี้ เป็นชื่อของบทประพันธ์หรือการประพันธ์)

วฏฺฏ-วฏฺฏเน, อาวฏฺฏนา, วิวฏฺฏนา, เวทียเต เวทนาฯ

วฏฺฏ ธาตุ ในการหมุน, **อาวฏฺฏนา** การหมุนเวียน, **วิวฏฺฏนา** การหมุนกลับ, **เวทียเต เวทนา** การเสวยอารมณ์ ชื่อว่า เวทนา (ความรู้สึก)

วร-อิจฺฉายํ, ปวารียเต อิจฺฉาปียเต ปวารณา, วาสียเต วาสนา, อาสีสียเต อาสีสนา, หึสียเต หึสนา อิจฺจาทิฯ

วร ธาตุ ในการปรารถนา, **ปวารียเต** อิจฺ**ฉาปียเต ปวารณา** การปรารถนา ชื่อว่า ปวารณา, **วาสียเต วาสนา** การอยู่ ชื่อว่า วาสนา, **อาสีสียเต อาสีสนา** ความปรารถนา ชื่อว่า อาสีสนา, **หึสียเต หึสนา** ความเบียดเบียน ชื่อว่า หึสนา ดังนี้เป็นต้น.

ติมฺหิ-พหุลาธิการา อนิตฺถิยมฺปีติ โหติ, คายนํ คีติ, สห คายนํ สงฺคีติ, ทุคฺคีติ, อนุคีติ, อยํ อมฺหากํ อพฺภนฺตริโมติ ญายตีติ ญาติ, ชานนํ ญตฺติ, ฐิวิตฺตํ, ฐานํ ฐิติฯ

ในที่ลง**ติ**ปัจจัย -

เพราะการตามมาแห่งสูตรว่า **พหุลํ** ลง ติ ปัจจัย ได้แม้ในที่มิใช่อิตถีลิงค์, **คายนํ คีติ** การสวด ชื่อว่า คีติ, **สห คายนํ สงฺคีติ** การสวดขึ้นพร้อมกัน ชื่อว่ สงฺคีติ, **ทุคฺคีติ** สวดผิด[๑๔๖], **อนุคีติ** สวดภายหลัง[๑๔๗], **อยํ อมฺหากํ อพฺภนฺตริโมติ ญายตีติ ญาติ** ผู้บอกให้รู้ว่า ผู้นี้มีภายในพวกเรา ชื่อว่า ญาติ, **ชานนํ ญตฺติ** การให้รู้ ชื่อว่า ญตฺติ, รูปนี้ทำ ตฺ ทเว ภาวะ, **ฐานํ ฐิติ** การตั้งอยู่ ชื่อว่า ฐิติ.

ทา-อวขณฺฑเน, ทียติ เอตายาติ ทตฺติ, ทฺวิตฺตํ, ธาเรตีติ ธาติ, ทหนํ อกมฺปนํ ธีติ, สมาทหนํ สมาธีติ, มหาวุตฺตินา อาสฺสํ อีตฺตํ, ทฺวิตฺเต ธสฺส ทตฺตํ รสฺโส จ, ทีธิติ-รํสิฯ

ทา ธาตุ ในการขาด, **ทียติ เอตายาติ ทตฺติ** ธรรมชาติเป็นเหตุตัดขาด ชื่อว่า ทตฺติ, ทำ ตฺ ทเว ภาวะ, **ธาเรตีติ ธาติ** ธรรมชาติที่ทรงไว้ ชื่อว่า ธาติ, **ทหนํ อกมฺปนํ ธีติ** การไม่หวั่นไหว ชื่อว่า ธีติ, **สมาทหนํ สมาธีติ** การตั้งมั่นด้วยดี ชื่อว่า สมาธีติ, แปลง อา เป็น อี ด้วยมหาสูตร, แปลง ธ เป็น ท ในท

---

[๑๔๖] เช่น พุรหฺมุนา สนงฺกุมาเรน คาถา สุคีตา น **ทุคฺคีตา** ก็คาถานี้นั้น สนังกุมารพรหมขับถูก ขับไม่ผิด (ที.ปา.๘/๑๖๐)

[๑๔๗] คาถารวบรวมเนื้อความที่กล่าวแล้ว-เนตฺติ.อ.อุทฺเทสวารวณฺณนา.) หมายถึง ข้อสรุป.

เวภาวะ และเป็นรัสสะ, **ทีธิติ-รัสิ** รัศมีหรือแสงสว่าง ชื่อว่า ทีธิติ.

นิพฺพายนำ นิพฺพุติ, อาสฺส อุตฺตำ, สห อยนำ สมิติ, เอติ อาคจฺฉตีติ อีติ-อุปทฺทโว, วิจินนำ วิจิติ, วิชยนำ วิชิติ, นียติ ญายติ เอตายาติ นีติ, โลกนีติ, ธมฺม นีติ, สทฺทนีติ, ภวำ เนตีติ ภวเนตฺติ, วุทฺธิ ทฺวิตฺตญฺจ, สทฺธมฺมเนตฺติ, ปินยตีติ ปีติ, ภายนำ ภีติ, จวนำ จุติ, ชวนำ ชุติ, ถวนำ ถุติ, อภิตฺถุติ, ปวนำ ปูติ, ภวนำ ภูติ, สุฏฺ ภวตีติ สุภูติ, วิภวนำ วิภูติ, สุฏฺ มุนนำ พนฺธนำ สมฺมุติ, สวนำ สุติ, สุยฺยเตติ วา สุติ, ปสุติ, อุปสุติ, หูยเตติ หุติ, อาเนตฺวา หุตพฺพาติ อาหุติ, จายนำ ปูชนำ จิติ, ทฺวิตฺเต-จิตฺติ, อปจิติ, เอสฺส อตฺตำ, นิชฺฌายนำ นิชฺฌตฺติฯ

นิพฺพายนำ นิพฺพุติ ความดับ ชื่อว่า นิพฺพุติ, แปลง อา เป็น อุ, **สห อยนำ สมิติ** การมาถึงร่วมกัน ชื่อว่า สมิติ (การประชุม), **เอติ อาคจฺฉตีติ อีติ-อุปทฺท โว** สิ่งที่มาถึง เรียกว่า อีติ ได้แก่ อุปัททวะ หรือ เสนียดจัญไร, เคราะห์ร้าย, **วิจินนำ วิจิติ** การเลือก เฟ้น, หรือ การประพันธ์, **วิชยนำ วิชิติ** การชนะ, **นียติ ญายติ เอตายาติ นีติ** สิ่งที่เป็นเครื่องบอกให้รู้ (สอน) ชื่อว่า นีติ, **โลกนีติ** บทกวีใช้สอนชาวโลก, **ธมฺมนีติ** ข้อธรรมใช้สอนทางธรรม, **สทฺทนีติ** ตำราใช้บอก ให้รู้ซึ่งหลักไวยากรณ์, **ภวำ เนตีติ ภวเนตฺติ** ตัณหาที่ นำไปสู่ภพ ชื่อว่า ภวเนตฺติ, ทำวุทธิและทเวภาวะ, **สทฺธมฺมเนตฺติ** ผู้นำไปสู่พระสัทธรรม, **ปินยตีติ ปีติ** สภาวะที่ให้อิ่มเอม ชื่อว่า ปีติ, **ภายนำ ภีติ** ความกลัว ชื่อว่า ภีติ, **จวนำ จุติ** การเคลื่อน ชื่อว่า จุติ, **ชวนำ ชุติ** ความรุ่งเรือง ชื่อว่า ชุติ, **ถวนำ ถุติ** การชมเชย ชื่อว่า ถุ ติ, **อภิตฺถุติ** การสรรเสริญ, **ปวนำ ปูติ** ความเน่าเปื่อย ชื่อว่า ปูติ, **ภวนำ ภูติ** ความมี ชื่อว่า ภูติ, **สุฏฺ ภวตีติ สุภูติ** ผู้มีด้วยดี ชื่อว่า สุภูติ, **วิภวนำ วิภูติ** ความแจ่ม แจ้ง ชื่อว่า วิภูติ, **สุฏฺ มุนนำ พนฺธนำ สมฺมุติ** การรู้คือ การผูก ด้วยดี ชื่อว่า สมฺมุติ, **สวนำ สุติ** การฟัง ชื่อว่า สุติ, **สุยฺยเตติ วา สุติ** หรือ สิ่งที่ถูกฟัง ชื่อว่า สุติ, **ปสุ ติ (ขวนขวาย?), อุปสุติ** แอบฟัง[๑๔๘], **หูยเตติ หุติ** สิ่งที่ ถูกบูชา ชื่อว่า หุติ, **อาเนตฺวา หุตพฺพาติ อาหุติ** สิ่งที่ พึงนำมาบูชา ชื่อว่า อาหุติ, **จายนำ ปูชนำ จิติ** การบูชา ชื่อว่า จิติ, ในที่เป็นทเวภาวะ เป็น จิตฺติ, **อปจิติ** การ ยกย่อง, **เอสฺส อตฺตำ** แปลง เอ เป็นอ , **นิชฺฌายนำ นิชฺฌตฺติ** การขบคิด ชื่อว่า นิชฺฌตฺติ (ความคิดเห็น)

[๑๔๘] ปัจจุบันเป็น อุปสฺสุติ เช่น ภิกฺขุ ภควโต อุปสฺ**สุติ** ฐิโต โหติ ภิกษุรูปหนึ่งยืนแอบฟังพระผู้มีพระภาคอยู่ (สำ.สฬา.๑๘/๑๖๔)

มหาวุตฺตินา ตกาเร กรสฺส กุตฺตํ, กฺริยา กุตฺติ, สรกุตฺติ, อิตฺถิกุตฺตํ, ปุริสกุตฺตํ, ชเนตีติ ชเนตฺติ, อีอาคมสฺส เอตฺตํ, พนฺธียเตติ พนฺธติ, ปชฺชตีติ ปตฺติ, ปทาติ วา, อีอาคมสฺส อาตฺตํ, วสนฺติ เอตฺถาติ วสติ-เคหํ, วสนํ วา วสติ อิจฺจาทิฯ

แปลง กร ธาตุ เป็น กุ เมื่อลง ตปัจจัย ด้วยมหาสูตร, **กฺริยา กุตฺติ** การทำ ชื่อว่า กุตฺติ, **สรกุตฺติ** การกระทำเสียง(ขับร้อง), **อิตฺถิกุตฺตํ** การกระทำแห่งสตรี, **ปุริสกุตฺตํ** การกระทำแห่งบุรุษ, **ชเนตีติ ชเนตฺติ** ผู้ทำให้เกิด ชื่อว่า ชเนตฺติ, แปลง อีอาคม เป็น เอ, **พนฺธียเตติ พนฺธติ** สิ่งที่ถูกผูก ชื่อว่า พนฺธติ, **ปชฺชตีติ ปตฺติ** ทหารที่เดินไปชื่อว่า ปตฺติ, หรือ ปทาติ[๑๔๙], แปลง อี อาคมเป็นออา, **วสนฺติ เอตฺถาติ วสติ-เคหํ** สถานที่เป็นที่อยู่ ชื่อว่า การอยู่ ได้แก่ บ้านเรือน, **วสนํ วา วสติ** หรือ การอยู่ ชื่อว่า วสติ ดังนี้เป็นต้น.

๘๐๒. ชาหาหิ นิฯ

เอเตหิ นิ โหติฯ

๘๐๒. ชาหาหิ นิ.

นิ ปัจจัย ย่อมลงท้าย ชา ธาตุ และ หา ธาตุ.

นิ ปัจจัย ย่อมลงท้าย ชา ธาตุ และ หา ธาตุ เหล่านั้น.

ชา-หานิยํ, ชิยฺยเต ชานิ, ธนชานิ, โภคชานิ, มหนฺตี ชานิ อสฺสาติ มหาชานิโย, หิยฺยเต หานิ, วณฺณหานิ, พลหานิ, อายุหานิ, อวหานิ, ปริหานิฯ

ชา ธาตุ ในความเสื่อม, **ชิยฺยเต ชานิ** ความเสื่อมชื่อว่า ชานิ, **ธนชานิ** ความเสื่อมแห่งทรัพย์, โภคชานิ ความเสื่อมแห่งโภคะ, **มหนฺตี ชานิ อสฺสาติ มหาชานิโย** ผู้ที่มีความเสื่อมใหญ่หลวง ชื่อว่า มหานิโย, หิยฺยเต หานิ ความเสื่อม ชื่อว่า หานิ, **วณฺณหานิ** ความเสื่อมแห่งผิวพรรณ, **พลหานิ** ความเสื่อมแห่งกำลัว, **อายุหานิ** การเสื่อมแห่งอายุ (อายุสั้นลง), **อวหานิ** การลดลง, **ปริหานิ** การเสื่อมสูญ.

๘๐๓. กรา ริริโย [๑๕๐]ฯ

๘๐๓. กรา ริริโย]ฯ

ลงริริยปัจจัย ท้าย กร ธาตุ ในอิตถีลิงค์.

---

[๑๔๙] ธาน.๓๗๗. อีกนัยหนึ่ง ปชฺชตีติ ปตฺติ บุญที่มาถึง ชื่อว่า ปตฺติ, หรือ ปทาติ บุญที่มอบให้

[๑๕๐] [ก. ๕๕๔; รู. ๖๐๑; นี. ๑๑๔๑]

กรมฺหา อิตฺถิยํ ริ ริ โย โหติฯ

ลงริริยปัจจัย ท้าย กร ธาตุ ในอิตถีลิงค์.

กรียเต กิริยา, นิปาตเนน กฺริยาติ สิชฺฌติฯ

กรียเต กิริยา การกระทำ ชื่อว่า กิริยา, รูปว่า กฺริยา ย่อมมีใช้ ด้วยนิปาตนะว่า **กฺริยา**

อิติ อิตฺถิลิงฺครูปราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่เป็นอิตถีลิงค์ จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

รีริกฺขาทิปจฺจยราสิ

๘๐๔. สมานญฺญภวนฺตยาทิตูปมานา ทิสา กมฺเม รีริกฺขกา [๑๕๑]ฯ

สมาโน จ อญฺโญ จ ภวนฺโต จ ยาทิ จ เอเตหิ อุปมานภูเตหิ ปรํ ทิสมฺหา กมฺเมรี จ ริกฺโข จ โก จาติ เอเต ปจฺจยา โหนฺติ,

รี, ริกฺเขสุ ‘รานุพนฺเธนฺตสราทิสฺสา’ติ สุตฺเตน ทิสสฺส อนฺตสฺสราทีนํ โลโป, กานุพนฺโธ อวุทฺธตฺโถ, ‘รีริกฺขเกสุ’อิจฺจาทีหิ สมาสสุตฺเตหิ ปุพฺพปทานํ รูปี สาเธตพฺพฯ

ย, ต, เอต, อิม, กิ, ตุมฺห, อมฺห, ภวนฺต, สมาน, อญฺญฯ

โย วิย ทิสฺสตีติ ยาที, ยาทิกฺโข, ยาทิโส, ยํ วิย นํ ปสฺสนฺตีติ ยาที, เย วิย ทิสฺสนฺตีติ ยาทิโน,

กลุ่มกิตบทที่ลงรีริกฺขาปัจจัยเป็นต้น

๘๐๔. สมานญฺญภวนฺตยาทิตูปมานา ทิสา กมฺเม รีริกฺขกา.

ปัจจัยเหล่านี้ คือ รี, ริกฺข และ ก ย่อมลง ใน อรรถกรรม ท้ายทิส ธาตุ อันเป็นเบื้องหลังจากบท อุปมาเหล่านี้ คือ สมาน, อญฺญ, ภวนฺต และสัพพนามมีย เป็นต้น.

ปัจจัยเหล่านี้ คือ รี, ริกฺข และ ก ย่อมลง ใน อรรถกรรม ท้ายทิส ธาตุ อันเป็นเบื้องหลังจากบท อุปมาเหล่านี้ คือ สมาน, อญฺญ, ภวนฺต และสัพพนามมีย เป็นต้น.

ในที่มีรี และ ริกฺขปัจจัย ลบสระที่สุดของทิส ธาตุ ด้วยสูตรว่า **รานุพนฺเธนฺตสราทิสฺส**. **(๕๐๐.** เพราะปัจจัยที่มีรอนุพันธ์ ลบสระอันเป็นที่สุดของบทเป็นต้น), ก อนุพันธ์ มีการไม่วุทธิเป็นผลประโยชน์, ‘รีริกฺขเกสุ’อิจฺจาทีหิ สมาสสุตฺเตหิ ปุพฺพปทานํ รูปี สาเธตพฺพ รูปพึงให้สำเร็จเฉพาะบทหน้าด้วยสูตรสำหรับการเข้าสมาสมีสูตรว่า **รีริกฺขเกสุ (๓๙๒**เพราะศัพท์ลง รี, ริกฺข และ กปัจจัย อยู่หลัง แปลง สมาน เป็น ส) เป็นต้น.นี้เป็นขั้นตอนโดยภาพรวม.

ศัพท์ต่อไปนี้จะสำเร็จรูปตามสูตรนี้ = **ย, ต, เอต, อิม, กิ, ตุมฺห, อมฺห, ภวนฺต, สมาน, อญฺญฯ**

โย วิย ทิสฺสตีติ ยาที, ยาทิกฺโข, ยาทิโส บุรุษผู้ถูกเห็นเหมือนผู้ใด ชื่อว่า ยาที, ยาทิกฺโข, ยาทิโส (บุรุษผู้เช่นใด), **ยํ วิย นํ ปสฺสนฺตีติ ยาที** ย่อมเห็นซึ่ง

[๑๕๑] [ก. ๖๔๒; รู. ๕๘๘; นี. ๑๒๖๙]

บุรุษนั้น เหมือนผู้ใด ชื่อว่า ยาที ผู้เหมือนผู้ถูกเห็น, **เย วิย ทิสฺสนฺตีติ ยาทิโน** ผู้ถูกเห็นเหมือนบุรุษใด ชื่อว่า ยาทิโน,

อิตฺถิยํ-ยา วิย ทิสฺสตีติ ยาทินี, ยาทิกฺขา, ยาทิกฺขี, ยาทิสา, ยาทิสี, ยา วิย ทิสฺสนฺตีติ ยาทินิโย, ยาทิกฺขาโย, ยาทิกฺขิโย, ยาทิสาโย, ยาทิสิโยฯ เอวํ เสเสสุปีฯ

ในอิตถีลิงค์ - **ยา วิย ทิสฺสตีติ ยาทินี, ยาทิกฺขา, ยาทิกฺขี, ยาทิสา, ยาทิสี** หญิงผู้ถูกเห็นเหมือนผู้ใด ชื่อว่า ยาทินี, **ยา วิย ทิสฺสนฺตีติ ยาทินิโย, ยาทิกฺขาโย, ยาทิกฺขิโย, ยาทิสาโย, ยาทิสิโย** หญิงผู้ถูกเห็นเหมือนผู้ใด ชื่อว่า ยาทินิโย, ยาทิกฺขาโย, ยาทิกฺขิโย, ยาทิสาโย, ยาทิสิโยฯ ในวิภัตติที่เหลือก็เหมือนกัน.

โส วิย ทิสฺสตีติ ตาที, ตาทิกฺโข, ตาทิโสฯ

บุรุษผู้ถูกเห็นเหมือนผู้ใด ชื่อว่า **ตาที, ตาทิกฺโข, ตาทิโส** (ผู้เช่นนั้น)

เอโส วิย ทิสฺสตีติ เอที, เอทิกฺโข, เอทิโส, เอตาที, เอตาทิกฺโข, เอตาทิโส วาฯ

เอโส วิย ทิสฺสตีติ เอที, เอทิกฺโข, เอทิโส, เอตาที, เอตาทิกฺโข, เอตาทิโส ... ถูกเห็นเหมือนบุคคลนั้น ชื่อว่า เอที, เอทิกฺโข, เอทิโส, เอตาที, เอตาทิกฺโข , หรือ เอตาทิโส (ผู้เช่นนั้น)

อยํ วิย ทิสฺสตีติ อีที, อีทิกฺโข, อีทิโสฯ

อยํ วิย ทิสฺสตีติ อีที, อีทิกฺโข, อีทิโส... ถูกเห็นเหมือนบุคคลนี้

โก วิย ทิสฺสตีติ กีที, กีทิกฺโข, กีทิโสฯ

โก วิย ทิสฺสตีติ กีที, กีทิกฺโข, กีทิโส ... เหมือนใคร ชื่อว่า กีที, กีทิกฺโข (ผู้เช่นไร)ฯ

ตฺวํ วิย ทิสฺสตีติ ตาที, ตาทิกฺโข, ตาทิโสฯ

ตฺวํ วิย ทิสฺสตีติ ตาที, ตาทิกฺโข, ตาทิโส ... เหมือนท่าน ชื่อว่า ตาที, ตาทิกฺโข, ตาทิโส (ผู้เช่นท่าน)

อหํ วิย ทิสฺสตีติ มาที, มาทิกฺโข, มาทิโสฯ

อหํ วิย ทิสฺสตีติ มาที, มาทิกฺโข, มาทิโส ... เหมือนเรา ชื่อว่า มาที, มาทิกฺโข, มาทิโส (ผู้เช่นเรา)

พหุตฺเต ปน ตุมฺเห วิย ทิสฺสนฺตีติ ตุมฺหาที, ตุมฺหาทิกฺโข, ตุมฺหาทิโสฯ

แต่ในพหุวจนะ, **ตุมฺเห วิย ทิสฺสนฺตีติ ตุมฺหาที, ตุมฺหาทิกฺโข, ตุมฺหาทิโส** (ผู้เช่นกับพวกท่าน)

อมฺเห วิย ทิสฺสนฺตีติ อมฺหาที, อมฺหาทิกฺโข, อมฺหาทิโสฯ

อมฺเห วิย ทิสฺสนฺตีติ อมฺหาที, อมฺหาทิกฺโข, อมฺหาทิโส ... (ผู้เช่นกับพวกเรา)

ภวำ วิย ทิสฺสตีติ ภวาที, ภวาทิกฺโข, ภวาทิโส.

ภวำ วิย ทิสฺสตีติ ภวาที, ภวาทิกฺโข, ภวาทิโส ... (ผู้เช่นกับท่านผู้เจริญ)

สมาโน วิย ทิสฺสตีติ สที, สทิกฺโข, สทิโสฯ

สมาโน วิย ทิสฺสตีติ สที, สทิกฺโข, สทิโส ผู้ถูกเห็นเหมือนสิ่งที่มีอยู่ ชื่อว่า สที, สทิกฺโข, สทิโส ผู้เช่นกับสิ่งที่มีอยู่.[๑๕๒]

อญฺโญ วิย ทิสฺสตีติ อญฺญาที, อญฺญาทิกฺโข, อญฺญาทิโสฯ

อญฺโญ วิย ทิสฺสตีติ อญฺญาที, อญฺญาทิกฺโข, อญฺญาทิโส ... (ผู้เช่นกับบุคคลอื่น).

อิตฺถิยำ-ยา วิย ทิสฺสตีติ ยาทิสา-อิตฺถี, ยาทิสี-อิตฺถีฯ ตาทิสา-อิตฺถี, ตาทิสี-อิตฺถี อิจฺจาทิฯ

ในอิตถีลิงค์ -

ยา วิย ทิสฺสตีติ ยาทิสา สตรีผู้ถูกเห็นเหมือนกับผู้ใด ชื่อว่า ยาทิสา, ยาทิสีฯ **ตาทิสา, ตาทิสี** สตรีที่ถูกเห็นเหมือนบุคคลนั้น เป็นต้น.

๘๐๕. วมาทีหิ ถุ [๑๕๓]ฯ

๘๐๕. วมาทีหิ ถุ.

ถุปัจจัย ย่อมลง ในภาวะและการกะทั้งหลาย ท้ายธาตุมีวม เป็นต้น.

วมาทีหิ ภาวการเกสุ ถุ โหติฯ
วมียเตติ วมถุ, ทวียเตติ ทวถุ อิจฺจาทิฯ

ถุปัจจัย ย่อมลง ในภาวะและการกะทั้งหลาย ท้ายธาตุมีวม เป็นต้น เช่น วมียเตติ วมถุ สิ่งที่ถูกสำรอกออกมา ชื่อว่า วมถุ, ทวียเตติ ทวถุ สิ่งที่ถูกเผา ชื่อว่า ทวถุ.[๑๕๔]

---

[๑๕๒] ถ้าต้องการให้สมานศัพท์มีอรรถว่า เสมอ แปลว่า ผู้เช่นกับด้วยผู้เสมอ ผู้เช่นกับหรือผู้เหมือน

[๑๕๓] [ก. ๖๔๔; รู. ๖๖๑; นี. ๑๒๗๑-๓; 'วมาทีหฺยถุ' (พหูสุ)]

[๑๕๔] ทวธาตุ ในการเผาหรือไหม้

๘๐๖. กฺวิ [๑๕๕]ฯ

ภาวการเกสุ กฺวิ โหติฯ

๘๐๖. กฺวิ.

กฺวิ ปัจจัย ย่อมลง ในภาวะและการกะทั้งหลาย.

กฺวิ ปัจจัย ย่อมลง ในภาวะและการกะทั้งหลาย.

๘๐๗. กฺวิสฺส [๑๕๖]ฯ

กฺวิสฺส โลโป โหติฯ

๘๐๗. กฺวิสฺส.

การลบแห่งกฺวิปัจจัย ย่อมมี.

การลบแห่งกฺวิปัจจัย ย่อมมี.

อิวณฺเณสุ ตาว-ภุโส จยติ วฑฺเฒตีติ อจฺจิ, ทฺวิตฺตํ รสฺสตฺตญฺจ, วิวิเธน จยติ วฑฺเฒตีติ วีจิ, ปญฺจ มาเร ชินาตีติ มารชิ, ภทฺทํ ชินาตีติ ภทฺทชิฯ เอวํ ปุณฺณชิ, คามํ สมูหํ เนตีติ คามณี, นสฺส ณตฺตํฯ เสนํ เนตีติ เสนานี อิจฺจาทิฯ

จะแสดงการลบกฺวิปัจจัย ในธาตุที่เป็นอิวัณณะก่อน -

ภุโส จยติ วฑฺเฒตีติ อจฺจิ ไฟที่ก่อตัวเพิ่มขึ้นอย่างรุนแรง ชื่อว่า อจฺจิ เปลวไฟ, เป็นทเวภาวะและรัสสะ, **วิวิเธน จยติ วฑฺเฒตีติ วีจิ** คลื่นที่ก่อตัวเพิ่มขึ้น โดยประการต่างๆ ชื่อว่า วีจิ, **ปญฺจ มาเร ชินาตีติ มารชิ** พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงชนะมารทั้ง ๕ ทรงพระนามว่า มารชิ, **ภทฺทํ ชินาตีติ ภทฺทชิ** ผู้ชนะซึ่งความเจริญ ชื่อว่า ภทฺทชิ, **ปุณฺณชิ** ผู้ชนะซึ่งความบริบูรณ์, **คามํ สมูหํ เนตีติ คามณี** ผู้นำไปซึ่งชาวหมู่บ้าน ชื่อว่า คามณี, แปลง น เป็น ณ **เสนํ เนตีติ เสนานี** ผู้นำกองทัพ ชื่อว่า เสนานี ดังนี้เป็นต้น.

อุวณฺเณสุ-มาเรติ จาเวติ จาติ มจฺจุ, มหาวุตฺติ นา รสฺส ปรรูปตฺตํ, วิวิเธน ชวติ สีฆํ ผรตีติ วิชฺชุ, ภวนฺติ เอตฺถาติ ภู-ภูมิ, ปภวติ อิสฺสรํ กโรตีติ ปภู, วิภวนํ วิภู, อภิภวตีติ อภิภู, สยํ ภวตีติ สยมฺภู, โคตฺตํ อภิภวตีติ โคตฺตภู, โคตฺรภู อิจฺจาทิฯ

ในธาตุที่เป็นอุวัณณะ -

มาเรติ จาเวติ จาติ มจฺจุ ผู้ทำให้ตาย และให้เคลื่อนจากภพ ชื่อว่า มจฺจุ, แปลง รฺ พยัญชนะที่สุดธาตุเป็น จฺ พยัญชนะตัวหลัง ด้วยมหาสูตร, **วิวิเธน ชวติ สีฆํ ผรตีติ วิชฺชุ** ธรรมชาติที่แล่นไป คือ แผ่ไปอย่างรวดเร็วโดยประการต่างๆ ชื่อว่า วิชฺชุ (สายฟ้า

[๑๕๕] [ก. ๕๓๐; รู. ๕๘๔; นี. ๑๑๑๒]

[๑๕๖] [ก. ๖๓๙; รู. ๕๘๕; นี. ๑๒๖๖]

แลบ), **ภวนฺติ เอตฺถาติ ภู-ภูมิ** แผ่นดิน ชื่อว่า ภู เพราะย่อมมีในที่นี้, **ปภวติ อิสฺสรํ กโรตีติ ปภู** ผู้เป็นใหญ่ คือ ผู้ที่กระทำความเป็นใหญ่ ชื่อว่า ปภู, **วิภวนํ วิภู** ความแจ่มแจ้ง ชื่อว่า วิภู, **อภิภวตีติ อภิภู** ผู้ครอบงำ ชื่อว่า อภิภู , **สยํ ภวตีติ สยมฺภู** พระผู้มีพระภาคทรงเป็น (คือเป็นพระพุทธเจ้า) เอง ทรงพระนามว่า สยมฺภู, **โคตฺตํ อภิภวตีติ โคตฺตภู** ธรรมชาติที่ครอบงำโคตร ชื่อว่า โคตฺตภู หรือ **โคตฺรภู** ดังนี้เป็นต้น.

พฺยญฺชนนฺเตสุ –

ในธาตุที่มีพยัญชนะเป็นที่สุด -

ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ในที่มีกฺวิปัจจัย ด้วยสูตรนี้

๘๐๘. กฺวิมฺหิ โลโปนฺตพฺยญฺชนสฺส [๑๕๗]ฯ

๘๐๘. กฺวิมฺหิ โลโปนฺตพฺยญฺชนสฺส.

การลบ แห่งพยัญชนะอันเป็นที่สุด แห่งธาตุทั้งหลาย ย่อมมี ในที่ลงกฺวิปัจจัย.

ธาตูนํ อนฺตพฺยญฺชนสฺส โลโป โหติ กฺวิมฺหิฯ

การลบ แห่งพยัญชนะอันเป็นที่สุด แห่งธาตุทั้งหลาย ย่อมมี ในที่ลงกฺวิปัจจัย.

อนฺตํ กโรตีติ อนฺตโก, นนฺทํ กโรตีติ นนฺทโก, ชีวํ กโรตีติ ชีวโก, จิตฺตํ วิจิตฺตํ กโรตีติ จิตฺตโก, สุเขน ขมิตพฺพนฺติ สุขํ, ทุกฺเขน ขมิตพฺพนฺติ ทุกฺขํ, ปริโต ขญฺญเตติ ปริกฺขา, สํ อตฺตานํ ขนตีติ สงฺโข, น คจฺฉตีติ อโค-นโค, สีสํ อุปคจฺฉตีติ สีสูปโคฯ เอวํ คีวูปโค, นินฺนฏฺฐานํ คจฺฉตีติ นินฺนคา-นที, ตุรํ สีฆํ คจฺฉตีติ ตุรงฺโค, มชฺเฌ พินฺทาคโมฯ

อนฺตํ กโรตีติ อนฺตโก มารผู้ทำที่สุด ชื่อว่า อนฺตโก , **นนฺทํ กโรตีติ นนฺทโก** ผู้กระทำซึ่งความยินดี ชื่อว่า นนฺท, **ชีวํ กโรตีติ ชีวโก** ผู้กระทำซึ่งความเป็นอยู่ ชื่อว่า ชีวก, **จิตฺตํ วิจิตฺตํ กโรตีติ จิตฺตโก** ผู้กระทำซึ่งภาพจิตรกรรม ชื่อว่า จิตฺตก, **สุเขน ขมิตพฺพนฺติ สุขํ** ธรรมชาติที่พึงอดทนได้โดยง่าย ชื่อว่า สุข, **ทุกฺเขน ขมิตพฺพนฺติ ทุกฺขํ** ธรรมชาติที่พึงอดทนได้โดยง่าย ชื่อว่า ทุกข์, **ปริโต ขญฺญเตติ ปริกฺขา** คลองที่ถูกขุดในที่รอบๆ (แห่งพื้นที่) ชื่อว่า ปริกฺขา, **สํ อตฺตานํ ขนตีติ สงฺโข** ผู้ที่ขุดซึ่งตนเอง ที่เรียกว่า สํ ชื่อว่า สงฺข, **น คจฺฉตีติ อโค-นโค** สิ่งที่ไม่ไป ชื่อว่า อค ได้แก่ ภูเขา, **สีสํ อุปคจฺฉตีติ สีสูปโค**

[๑๕๗] [ก. ๖๑๕; รู. ๕๘๖; นี. ๑๒๒๐]

เครื่องประดับที่เข้าถึงซึ่งศีรษะ ชื่อว่า สีสูปโค (เครื่องประดับที่ศีรษะ หรือ เทริด), **คีวูปโค** เครื่องประดับที่เข้าถึงซึ่งคอ (สร้อยคอ) , **นินฺนฏฺฐานำ คจฺฉตีติ นินฺนคา-นที** แม่น้ำ ที่ไหลไปสู่ที่ต่ำ ชื่อว่า นินฺนคา, **ตุรำ สีฆำ คจฺฉตีติ ตุรงฺโค** สัตว์ที่ไปอย่างรวดเร็ว ชื่อว่า ตุรงฺค (ม้า), ลงนิคคหิตอาคมกลางบท.

ภุเชน กุฏิเลน คจฺฉตีติ ภุชโค, อุเรน คจฺฉตีติ อุรโค, เขน อากาเสน คจฺฉตีติ ขโค, เวหาเส คจฺฉตีติ วิหโค, มหาวุตฺตินา เวหาสสฺส วิหาเทโสฯ

ภุเชน กุฏิเลน คจฺฉตีติ ภุชโค สัตว์ที่ไปอย่างคดโค้ง ชื่อว่า ภุชค (งู), **อุเรน คจฺฉตีติ อุรโค** สัตว์ที่ไปด้วยอก (เลื้อย) ชื่อว่า อุรค (งู), **เขน อากาเสน คจฺฉตีติ ขโค** สัตว์ที่ไปทางอากาศ ที่เรียกว่า ข ชื่อว่า ขค (นก), **เวหาเส คจฺฉตีติ วิหโค** สัตว์ที่ไปในท้องห้า ชื่อว่า วิหค (นก), วิห อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่ง เวหาส ด้วยมหาสูตร.

‘‘โค คจฺฉติ, คาโว คจฺฉนฺตี’’ติอาทีสุ ปน ‘‘โคจโร, โคธโน, โคตฺตำ, โคตฺรภู’’ติอาทีสุ จ กฺวิมฺหิ อนฺตพฺยญฺชนโลเป กฺวิโลเป จ กเต มหาวุตฺตินา อุปนฺตสฺส โอตฺตำ กตฺวา โคอิติ ปกติรูปี เวทิตพฺพำ,

สำหรับในตัวอย่างว่า **โค คจฺฉติ** โค ย่อมไป , **คาโว คจฺฉนฺติ** โคท. ย่อมไป และในตัวอย่าง**ว่า โคจโร** ที่เที่ยวไป (หรือ อารมณ์), **โคธโน** ทรัพย์คือโค, โคตฺตำ โคตร, โคตฺรภู โคตรภู นี้, เมื่อลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ในที่ลงกฺวิ ปัจจัย, และเมื่อได้ลบวิปัจจัยแล้ว, แปลงสระหน้าเป็น โอ ด้วยมหาสูตร ก็จะได้รูปเดิมว่า “โค”,

พลำ คณียติ เอตฺถาติ พลคฺคำ, ภตฺตำ คณฺหนฺติ เอตฺถาติ ภตฺตคฺคำฯ เอวำ สลากคฺคำ, อุโปสถคฺคำฯ

พลำ คณียติ เอตฺถาติ พลคฺคำ กำลังพล ย่อมถูกนับในที่นี้ เหตุนั้น ที่นี้ ชื่อว่า พลคฺค (ที่นับกำลังพล)[๑๕๘], **ภตฺตำ คณฺหนฺติ เอตฺถาติ ภตฺตคฺคำ** สถานที่เป็นที่รับเอาซึ่งภัต ชื่อว่า ภตฺตคฺค (โรงอาหาร),

[๑๕๘] การแสดงเนื้อความของศัพท์นี้โดยพิสดารมาแล้วในอุยฺโยธิกสิกฺขาปทวณฺณนา ผู้สนใจควรค้นคว้าเพิ่มเติมในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาที่เกี่ยวข้องกับสิกขาบทนี้ได้. (วิ.มหาวิ.๒/๕๗๑)

สลากคฺคํ โรงรับสลากสำหรับแจก, **อุโปสถคฺคํ** โรงอุโบสถ.

กมฺเมน ชายตีติ กมฺมโชฯ เอวํ จิตฺตโช, อุตุโช, อตฺตนิ ชาโตติ อตฺรโช, ปุพฺเพ ชาโต ปุพฺพโช, ปจฺฉา ชาโต อนุโช, สห ชายตีติ สหโช, ถเล ชายตีติ ถลชฯ เอวํ ทกชํ, วาริชํ, อมฺพุชฯ อณฺเฑ ชายตีติ อณฺฑโช, ทฺวิกฺขตฺตุํ ชายตีติ ทฺวิโช, สห ภาสนฺติ เอตฺถาติ สภา, กุญฺเช รมตีติ กุญฺชโร อิจฺจาทิฯ

กมฺเมน ชายตีติ กมฺมโช ธรรมที่เกิดจากกรรม ชื่อว่า กมฺมช, **จิตฺตโช** ธรรมที่เกิดจากจิต ชื่อว่า จิตฺตช, **อุตุโช** .. อุตุ ชื่อว่า อุตุช, **อตฺตนิ ชาโตติ อตฺรโช** บุตรผู้เกิดในตน ชื่อว่า อตฺรช, **ปุพฺเพ ชาโต ปุพฺพโช** ผู้เกิดในกาลก่อน ชื่อว่า ปุพฺพช, **ปจฺฉา ชาโต อนุโช** ผู้เกิดในภายหลัง ชื่อว่า อนุช, **สห ชายตีติ สหโช** ผู้เกิดร่วมกัน ชื่อว่า สหช, **ถเล ชายตีติ ถลชํ** ผู้เกิดบนบก ชื่อว่า ถลช, **ทกชํ** ... ในน้ำ, **วาริชํ** ... ในน้ำ, **อมฺพุชํ** เกิดในน้ำ, **อณฺเฑ ชายตีติ อณฺฑโช** สัตว์ที่เกิดในไข่ ชื่อว่า อณฺฑช, **ทฺวิกฺขตฺตุํ ชายตีติ ทฺวิโช** สัตว์ที่เกิดสองครั้ง ชื่อว่า ทฺวิช (นก), **สห ภาสนฺติ เอตฺถาติ สภา** สถานที่เป็นที่สนทนาร่วมกัน ชื่อว่า สภา, **กุญฺเช รมตีติ กุญฺชโร** สัตว์ที่ยินดีในป่า ชื่อว่า กุญฺชร (ช้าง) ดังนี้เป็นต้น.

๘๐๙. กฺวิมฺหิ โฆ ปริปจฺจาสโมหิ [๑๕๕]ฯ

๘๐๙. กฺวิมฺหิ โฆ ปริปจฺจาสโมหิ.

ในที่มีกฺวิปัจจัย ฆ อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่งหน อันเป็นเบื้องหลังจากศัพท์ท.เหล่านี้คือ ปริ, ปติ, อา, อา, สํ และโอ.

ปริ จ ปติ จ อา จ สญฺจ โอ จ เอเตหิ ปรสฺส หนสฺส โฆ โหติ กฺวิมฺหิฯ

ในที่มีกฺวิปัจจัย ฆ อาเทศ ย่อมมี ในที่แห่งหน อันเป็นเบื้องหลังจากศัพท์ท.เหล่านี้คือ ปริ, ปติ, อา, อา, สํ และโอ.

ปริหญฺญตีติ ปลิโฆ, รสฺส ลตฺตํฯ ปติหนตีติ ปฏิโฆ, ตสฺส ฏตฺตํฯ ภุโส หนติ พาธตีติ อฆ-ทุกฺขํ ปาปญฺจ, วิเสเสน ภุโส หนตีติ พฺยคฺโฆ, ทิฏฺฐิ, สีลสามญฺเญน สำหโตติ สงฺโฆ-สมูโห, เทวสงฺโฆ, พฺร

ปริหญฺญตีติ ปลิโฆ ย่อมถูกเบียดเบียนหรือถูกกีดขวาง ชื่อว่า ปลิฆ (อุปสรรคหรือเครื่องกีดขวาง), แปลง ร เป็น ลฯ **ปติหนตีติ ปฏิโฆ** ธรรมชาติที่กระทบกระทั่ง ชื่อว่า ปฏิฆ (ความโกรธ), แปลง ต

[๑๕๕] [ก. ๕๓๘; รู. ๕๘๕; นี. ๑๑๒๓; '...ปจฺจ...' (พหูสุ)]

หฺมสงฺโฆ, มิคสงฺโฆ, โอหนติ อโธภาคํ กตฺวา มาเรตีติ โอโฆ, กิเลโสโฆ, สํสาโรโฆ, อุทโกโฆฯ

เป็น ฏฺ **ภฺโส หนติ พาธตีติ อฆ์-ทุกฺขํ ปาปญฺจ** ธรรมชาติที่เบียดเบียนอย่างรุนแรง ชื่อว่า อฆ ได้แก่ ทุกข์ อย่างหนึ่ง และ บาป อีกอย่างหนึ่ง, **วิเสเสน ภฺโส หนตีติ พฺยคฺโฆ** สัตว์ที่เบียดเบียนหรือฆ่าโดยวิเศษ อย่างรุนแรง ชื่อว่า พฺยคฺฆ (เสือ), **ทิฏฺฐิ, สีล สามญฺเญน สหโตติ สงฺโฆ-สมูโห** บุคคลผู้รวมกันด้วยความเสมอกันแห่งศีลและทิฏฺฐิ ชื่อว่า สงฺฆ คือหมู่ , **เทวสงฺโฆ** หมู่แห่งเทวดา, **พฺรหฺมสงฺโฆ** หมู่แห่งพรหม, **มิคสงฺโฆ** หมู่แห่งกวาง, **โอหนติ อโธภาคํ กตฺวา มาเรตีติ โอโฆ** ธรรมชาติที่ทำให้จม คือ ทำให้ตายโดยดึงลงไปสู่ด้านล่าง ชื่อว่า โอฆ, **กิเลโสโฆ** โอฆะคือกิเลส, **สํสาโรโฆ** โอฆะคือสังสารวัฏฏ์, **อุทโกโฆ** โอฆะคือห้วงน้ำ.

สุตฺตวิภตฺติยา อญฺญโตปิ โฆ โหติ, มาตรํ หนตีติ มาตุโฆฯ เอวํ ปิตุโฆ อิจฺจาทิฯ

ด้วยการแบ่งสูตร ฆ อาเทศ ย่อมมี แม้หลังจากศัพท์อื่นก็มี เช่น **มาตรํ หนตีติ มาตุโฆ** บุคคลผู้ฆ่ามารดา ชื่อว่า มาตุฆ, **ปิตุโฆ** ผู้ฆ่าบิดา ชื่อว่า ปิตุฆ.

๘๑๐. ณฺวาทโย [๑๖๐]ฯ

๘๑๐. ณฺวาทโย.

ณฺปจฺจย เป็นต้น ย่อมลง ท้ายธาตุ ในภาวะและการกะ ท.

กฺริยตฺถา ภาวการเกสุ ณฺอาทโย โหนฺติ, อุปริ วุจฺจมาโน สพฺโพ ณฺวาทิกณฺโฑ อิมสฺส สุตฺตสฺส นิทฺเทโส โหติ, ตสฺมา อิธ กิญฺจิมตฺตํ วุจฺจเตฯ

ณฺปจฺจย เป็นต้น ย่อมลง ท้ายธาตุ ในภาวะและการกะ ท. ณฺวาทิกัณฑ์ ทั้งหมด ที่พระอาจารย์โมคคัลลานะจะกล่าวต่อจากนี้ไป จะเป็นการขยายความสูตรนี้, เพราะฉะนั้น ในที่นี้จะกล่าวเพียงเล็กน้อย.

[๑๖๐] [ก. ๖๕๐; รู. ๖๕๑; นี. ๑๒๘๘]

กโรตีติ การุ-สิปฺปี, อยติ วฑฺฒตีติ อายุ, อยนฺติ วฑฺฒนฺติ สตฺตา เอเตนาติ วา อายุ-ชีวิตํ, โสภาวิเสสํ รหนฺติ ชหนฺติ จนฺท, สูริยา เอเตนาติ ราหุ-อสุรินฺโท, หิตสุขํ สาเธตีติ สาธุ-สปฺปุริโส, วายตีติ วายุวาโต อิจฺจาทิฯ

กโรตีติ การุ-สิปฺปี นายช่างผู้กระทำซึ่งศิลปกรรม ชื่อว่า การุ กล่าวคือ ศิลปิน, **อยติ วฑฺฒตีติ อายุ** ธรรมชาติที่เจริญ ชื่อว่า อายุ, **อยนฺติ วฑฺฒนฺติ สตฺตา เอเตนาติ วา อายุ-ชีวิตํ** ก็หรือว่า สัตว์ท.ย่อมเจริญ ด้วยธรรรมชาตินี้ เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินี้ชื่อว่า อายุ ได้แก่ ชีวิต, **โสภาวิเสสํ รหนฺติ ชหนฺติ จนฺท, สูริยา เอเตนาติ ราหุ-อสุรินฺโท** จันทรเทพและสุริยเทพ ย่อมสละคุณคือความงาม ด้วยยักษ์นี้ เพราะเหตุนั้น ยักษ์นี้ ชื่อว่า ราหุ ได้แก่ อสุรินทยักษ์, **หิตสุขํ สาเธตีติ สาธุ-สปฺปุริโส** บุคคล ผู้ยังประโยชน์เกื้อกูลและความสุข ให้สำเร็จ ชื่อว่า สาธุ ได้แก่ สัตตบุรุษ, **วายตีติ วายุ - วาโต** ธรรมชาติที่พัดไป ชื่อว่า วายุ ได้แก่ ลม.

อิติ รีริกฺขาทิปจฺจยราสิฯ

กลุ่มกิตบทที่ลงรีริกฺขาปัจจัยเป็นต้น จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

ปกติรูปราสิ นิฏฺฐิโตฯ

กลุ่มกิตบทที่คงรูปเดิมเมื่อลงปัจจัย จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

อิติ นิรุตฺติทีปนิยา นาม โมคฺคลฺลานทีปนิยา ตพฺพาทิกณฺโฑ นาม กิตกณฺโฑ นิฏฺฐิโตฯ

กิตกัณฑ์ ที่ชื่อว่า ตพฺพาทิกัณฑ์ ในคัมภีร์อธิบายโมคคัลลานไวยากรณ์ นามว่า “นิรุตติทีปนี” จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

นิคมนกถา

****

เอตฺตาวตา จ -

นคเร ทีปรงฺคมฺหิ
คาเม ไสปยินติ นามเก
อฏฺฐสุญฺญทฺวิเรกมฺหิ
สาเก ชาเตน ยา มยา.

โมงฺยวา คาเม อรญฺญมฺหิ
แลดี ติ วิสฺสุตาลเย
วสตา มหโต ภิกฺขุ
คณสฺส หิตการินา.

นิรุตฺติทีปนี นาม
สงฺขตา สารทสฺสินา
ปาพิยตฺเถสุ วิญฺญูนํ
โกสลฺลตฺถาย สาสเน.

สุนิฏฺฐิตายํ ทีปนี
นิทุกฺขา นิรุปทฺทวา
ปญฺจฉทฺวยเอกมฺหิ
สาเก อาสาฬฺหมาสเก.

ถ้อยแถลงท้ายคัมภีร์

****

ด้วยเนื้อหาสาระ เท่าที่ได้แสดงมาทั้งหมดนี้ เป็นอันว่า -

ข้าพเจ้าพระญาณธชะ[๑๖๑] เกิดเมื่อปีจุลศักราช ๑๒๐๘ (พ.ศ.๒๓๘๙[๑๖๒]) ในหมู่บ้านไสยะปิน จังหวัดทีปะยิน,

มีปกติมองเห็นสาระ[๑๖๓] ตั้งใจทำประโยชน์แก่ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ที่พำนักอยู่ในวัดที่มีนามรู้จักเลื่องลือว่า “แลดี” ในป่าใหญ่ ใกล้หมู่บ้านโมงยวา.

จึงได้แต่คัมภีร์ทีปนี[๑๖๔]ชื่อว่า นิรุตติทีปนี[๑๖๕] เพื่อประโยชน์แห่งความฉลาดในอรรถพระบาฬี แด่วิญญูชน (บัณฑิต) ในพระศาสนา.

คัมภีร์ทีปนีฉบับนี้ ได้เสร็จสิ้นแล้วอย่างดี ไม่มีความลำบาก ปราศจากอันตรายใดๆ เมื่อเดือนอาสาฬหกะ (เดือน ๘) ในปีจุลศักราช ๑๒๖๕ (พ.ศ. ๒๔๔๖).

---

[๑๖๑] พระญาณธชมหาเถระ ผู้เป็นพระคันถรจนาจารย์

[๑๖๒] ปีจุลศักราช เทียบกับปีพุทธศักราชได้โดย + ๑๑๘๑ ดังนั้น ท่านจึงเกิดเมื่อพ.ศ. ๒๓๘๙. ว่ากันว่า จุลศักราชเป็นวิธีนับปีที่มีมาในประเทศพม่ามาแต่โบราณกาล ดังนั้น ท่านจึงใช้จุลศักราชเป็นเครื่องนับปี.

[๑๖๓] (สิ่งที่มั่นคงยืนยงอยู่อย่างยาวนาน)

[๑๖๔] คัมภีร์ที่ใช้อธิบาย เรียกว่า ทีปนี บ้าง ปัญจิกา บ้าง ฏีกา บ้าง พยาขยา บ้าง.

[๑๖๕] นิรุตติทีปนี แปลว่า คัมภีร์เป็นเครื่องอธิบายหรือแสดงหลักไวยากรณ์)

ตถา กลฺยาณสงฺกปฺปา
สาธูนํ อมตปฺผลา
สีฆํ สิชฺฌนฺตุ สพฺเพปิ
นิทฺทุกฺขา นิรุปทฺทวา.

ขอความดำริดีงาม มีอมตะเป็นผล ของท่านสาธุชนทั้งหลาย แม้ทั้งปวง จงสำเร็จพลัน โดยไม่มีทุกข์ ปราศจากอันตราย เช่นนั้นเหมือนกัน.

ยถา โลกมฺหิ โชตนฺติ
อุโภ จนฺทิมสูริยา
ตเถว ปาพิยตฺเถสุ
อยํ นิรุตฺติทีปนี.
ปรมตฺเถสุ สา สุภา
ฏีกา ปรมตฺถทีปนี

พระจันทร์และพระอาทิตย์ทั้งสอง ย่อมรุ่งเรืองในโลก ฉันใด,
ทีปนีทั้งสอง คือ นิรุตติทีปนีนี้ และฎีกา อันมีนามว่า ปรมัตถทีปนี อันงดงามในพระปรมัตถ์ทั้งหลายนั้น ก็จะรุ่งเรืองในอรรถแห่งพระบาฬี ฉันนั้นเหมือนกัน.

อุโภ โลกมฺหิ โชตนฺตุ
สทฺธมฺโม ยาว ติฏฺฐตีติ.

ขอคัมภีร์ทั้งสองจงรุ่งเรือง เคียงคู่กับพระสัทธรรมที่ดำรงอยู่ในโลก เทอญ.

อิติ สพฺพากาเรน
“นิรุตฺติทีปนี”
นิฏฺฐิตา.
***

“นิรุตติทีปนี”
เสร็จสิ้นแล้วทุกสิ่ง
ด้วยประการฉะนี้.
***